RARE BOOKS
BS1515
C167
1570

12/6

17

Library of The Theological Seminary

PRINCETON · NEW JERSEY

PRESENTED BY

Dick Oostenink, Jr.

SCF
1948

IOANNIS CALVINI COMMENTARII IN ISAIAM PROPHETAM.

Primùm collecti opera & diligentia N. Gallaſii, deinde locupletati & expoliti magno labore & cura ipſius Authoris, nunc tertiò recogniti & aucti ampla acceſſione Locorum Scripturæ qui paſſim in toto opere citantur.

Additi ſunt in fine Indices locupletiſsimi.

EDITIO TERTIA.

Anchora ſacra mari iactatos unica Chriſtus

Fundat, & eſt omni tempore ſola ſalus.

GENEVAE,

APVD IO. CRISPI

M. D. LXX

LIBRARY OF PRINCETON
AUG 1 1957
THEOLOGICAL SEMINARY

LECTORI S.

QVVM *Angliæ recèns à graui iugo liberatæ gratulari vellet author, & Reginæ Elizabethæ, cuius auſpicijs Eccleſia Chriſtiana reſpirabat à diris perſequutionibus quas Maria regnante paſſa fuerat, hoc opus aliena prius opera editum, quod Eduardo regi inſcripſerat, à ſe recognitum & locupletatum, piæ illius ſorori, vt regni ita virtutis & muneris hæredi, rurſus inſcribendum putauit. Ac ne vllam prioris propoſiti ab ipſo mutationem eſſe factam, aut leuitate quadam aut ambitione, à quibus ſemper alieniſſimus fuit, hoc fieri quiſquam exiſtimaret, hanc teſtationem in ipſo operis initio præfigi voluit, quam vt pareamus eius decreto, hîc tibi iterum ſubijcimus:*

HOC OPVS, VT NVNC MAGNA DILIGENTIA ET LABORE LIMATVM PRODIT, PRÆCLARI REGIS EDVARDI SEXTI MEMORIÆ DICATVM MANEAT.

N. GALLASIVS IOANNI CRISPINO VETERI AMICO ET HOSPITI S.

QVOTIES recordor, mi Criſpine, inſignis illius & pij Eccleſiæ paſtoris Ioannis Caluini, id quod me ſæpius facere neceſſe eſt, toties mœrore graui ac ſimul lætitia afficior. Nã quũ in animum reuoco candorem & integritatẽ hominis, benignumque eius erga me affectũ, ſuauémque & familiarẽ conſuetudinẽ qua cum eo per annos ſedecim vſus ſum, fieri non poteſt quin me tali amico aut potius parente priuatum eſſe admodum ægrè feram. Nec verò meam ipſe vicem ſolùm doleo, ſed vniuerſæ potius Eccleſiæ, quæ tanto viro orbata haud leue ex illius obitu damnum accepit. Quos enim labores, quas vigilias & curas ſubibat, quàm acutè & ſolerter præuidebat pericula, quãta diligẽtia iis occurrebat, quanta fidelitate & prudentia conſulebat omnibus, quãta facilitate & comitate excipiebat eos qui ipſum adibant, quàm promptè & apertè reſpondebat iis à quibus etiam de rebus maximis rogabatur, quàm doctè, & priuatim, & publicè difficultates ac nodos ſi qui proponerentur, ſoluebat, qua lenitate conſolabatur afflictos, mœrẽteſque & fractos erigebat: qua conſtantia obſiſtebat aduerſariis, & qua vehementia elatos ac præfractos ſolebat retũdere: quo animi robore ferebat res aduerſas, qua moderatione vtebatur in proſperis, denique quàm dextrè & alacriter omnia veri & fidelis Dei ſerui munia obibat! ego certè nullis verbis exprimere poſſim. Ac ne quis me amoris vehementia ad hæc dicẽda impelli putet, res ipſas conſideret, quæ ſanè & ſermonem & cogitationem exuperant. Nam præter ſcripta & monumenta quibus illuſtre de virtutibus illius teſtimonium datur, permulta alia & fecit & dixit quæ non ita poſſunt omnibus innoteſcere, vt iis qui vnà cum ipſo, quum illa ederet, adfuerunt. Ad illa quum refero animum, ſubleuor mœrore, & fructu tantarum rerum, quem mecum tot pii homines percipiunt, meipſum conſolor. Hæc mea lætitia eſt, eáque tam firma & ſolida, vt omnem triſtitiam ac luctum, quantumuis magnum, abſorbeat. Atque hoc nomine tibi etiam gratulor, mi Criſpine, qui cùm in illius viri, quem vnicè amaſti, libris & monumentis ſumma cum voluptate verſeris, das etiam operam vt aliis ea communices. Sic enim augentur iſti ſapientiæ theſauri, & magno cum fœnore ad eos redeunt à quibus ſunt profecti. Sic efficis vt leniatur deſiderium tanti viri, ac doloris ſenſus quem triſtis & præmaturus eius obitus peperit, minuatur. Iam tertiùm reuocatus ſub incudem tuam ac limatus

prodit hic liber, quem verè theſaurum appellare poſſum:propterea quòd immenſas gratiæ cœleſtis opes contineat,atque aditum ad maiores pateſaciat. Quiſquis in eo libenter ac ſtudioſe verſabitur,certò ſciat ſe non inanem rediturum.Ea enim colliget quæ non ſolùm huic Prophetæ,ſed aliis omnibꝰ & toti Scripturæ vſui erũt:nec dubitet, ſi regulas teneat quæ ſparſim inſeruntur, quin maximum habeat lumen ad ea contemplanda & fruenda quæ multis occulta & abſcõdita fuerũt. Quòd igitur ſæpius huic operi manus adhibes, non mihi tantùm, qui magno & diuturno labore illud primùm emiſi,rem gratam facis, ſed iis omnibus qui in eo ſunt verſati,aut etiam aliquem eius guſtum habuerunt.Id quod iam antea tot diſtractis exẽplaribus ſatis percipere ac re ipſa experiri potuiſti. Nec me profectò tũc ſpes fefellit,quũ toto quadriennio, indefeſſo labore, primùm ex cõcionibus,deinde ex prælectionibus, meo tamẽ iudicio & ſtylo, domũ reuerſus hæc literis mãdabã. Ac quoties illius tẽporis recordor quo ſimul hæc Eccleſia quæ prius exigua & tenuis erat,mira incremẽta accepit, non poſſum maximo gaudio nõ percelli. Tu verò ſatis meminiſſe potes qualis eſſet illius ſtatus quũ patria extorris huc primũ appuliſti, deinde quãto iã aucta eſſet numero quum recepta familia tua,huc commigraſti prorſus eo animo vt arte induſtriáque tua piorum ſtudia adiuuares. Hæc ego libenter refero vt eorum quæ ipſe expertus es commemoratione acuã ſtudium tuum:téque ad ea quæ ſuſcepiſti, & quorum pœnitere nunquam poterit, præſtanda excitem,& quanuis ſpõte currenti ſtimulum adhibeam. Perge igitur,mi Criſpine,hac tua diligentia iuuare eorum ſtudia qui ſacris literis dediti ſunt:nec tantùm huic operi,ſed aliis quoque edendis incumbe. Vides enim multa quanuis vtiliſsima prætermitti ac propè negligi ab iis qui prompto potius quæſtui quàm publicæ vtilitati ſtudent. Opuſcula eiuſdẽ authoris ſemel me authore ante quindecim annos excuſa ſunt. Ab eo tẽpore tametſi multa alia addidit, nemo tamen eidem operi manum admouit,vt vel eadem vel alia quæ poſtea acceſſerunt ſimili exemplo(de Latinis loquor)vnà excuderet. Vt ergo illorum atque etiam aliorum quæ tibi ſatis nota ſunt curam ſuſcipias,neque tanti viri ſcriptum vllum perire ſinas:denique & ea quæ pii & ſtudioſi à te poſtulãt, præſtes,& quam excitaſti iãdudum de te expectationem magis ac magis ſuſtineas, ego te vehementer etiam atque etiam rogo.Deus faueat inſtitutis tuis, tuáque fauſta & fœlicia eſſe iubeat. Geneuæ, Cal. Ian. 1570.

Sereniſsimæ Reginæ, & ſuis vir-

tutibus non minus quàm Regijs decoribus ſplendidæ

D. ELIZABETHAE ANGLORVM

REGINÆ, IN HYBERNIA ET CIR-
CVMIACENTIBVS INSVLIS, &c.

DOMINÆ.

ETSI in hoc Commentario poliendo tantum laboris ac diligentiæ ſumpſi, generoſiſsima Regina, vt meritò nouum opus cenſeri debeat, quia tamen in prima editione Regi Eduardo fratri tuo dicatus fuerat, cuius pueri, qui multos ætatis ſuæ viros ſuperauit, memoriam, vt digna eſt, ad poſteros florere cupio: ſtatueram in ea inſcriptione nihil mutare. Sed quum in miſera illa triſtíque Eccleſiæ diſsipatione & purioris doctrinæ ruina, quæ tam exiguo tempore incredibili violētia graſſatæ ſunt, liber hic cum tota ſyncerę pietatis doctrina ad tēpus fuerit ex Anglia profligatus: nunc verò ſperē fœlicibus regni tui auſpicijs quaſi poſtliminiò reſtitutum iri: nihil abſurdi facturus mihi viſus ſum, ſi præſtantiſsimi Regis nomini tuū quoque non minus bonis omnibus amabile & iucundum adiungerem. Imò non occaſio ſolum oblata, ſed neceſsitas poſtulare viſa eſt, vt huic commentario, cuius exilio ingentem piorum numerum ſub tua ditione ingemuiſſe ſcio, patrocinij tui fidem implorem. Etſi non tam priuatim labori meo conſulere animus eſt, quàm te ſuppliciter rogare, & per ſacrum Chriſti nomen obteſtari, vt nō ſolum tuo fauore orthodoxi omnes libri hoſpitium rurſus in Anglia tua inueniant, liberéque iſthic verſentur: ſed quādo fœdum in modum collapſa fuit religio, vt primam eius curam ſuſcipias. Quod ſi à cunctis terræ Regibus iure ſuo exigit vnicus ille Filius Dei, ſanctiore te vinculo, nobiliſsima Regina, ad hoc officium præſtādum deuinctam tenet. Nam quum ab illa formidabili procella quæ piorum omnium capitibus grauiter incubuit, ne tu quidem, Regia ſoboles, immunis fores, te inde incolumem, licet non à metu periculi intactam, mirabiliter eripiens, te ſibi ac omnia tua ſtudia addixit. Cuius

liberationis adeò te pudere non debet, vt Deus amplam & vberem glori andi materiã tibi dederit, Filij ſui imagini te conformãs, inter cuius elogia hoc receſet Propheta noſter, è carcere & reatu in ſummã cœleſtis imperij altitudinẽ fuiſſe euectum. ſicuti autẽ nõ vulgare decus eſt tale referre exẽplar, ita quoties in memoriã recurret, quod nulla vnquã obliuione intercidere fas eſt, ex q̃ miſera & anxia trepidatione, Deo tibi manũ palàm quodãmodo porrigẽte, emerſeris, ſimul hũc tibi finẽ propoſitũ eſſe memineris, vt intrepida conſtãtia, inuictáq; animi magnitudine tuo vindici ac liberatori vciſsim ius ſuũ aſſeras: ac poſthabitis omnibus negotijs, quorũ ingentem turbã in his regni principijs obſtrepere nõ dubito, cultũ eius qui ad tẽpus fœdè & indignè fœdatus iſthic fuit, ſuo nitori reſtituendũ cures. Quod ſi multis & arduis difficultatibus obiectis, metũ vel ſegnitiẽ inijcere tẽtet Satã: vnde tibi fiducia ſtrenuè pergẽdi (quæ obſtacula omnia ſuperet) petẽda ſit, nõ ignoras: nec Deus, qui priuatas hominum actiones ſua benedictione dignatur, opus ſuũ fœlici & optabili ſucceſſu deſtituet. Te etiã, ô venerãda Regina, extimulet officij religio, quãdo nõ à Regibus ſolum flagitet Iſaias noſter vt Eccleſiæ ſint nutricij, ſed etiã à Reginis vt ſint nutrices. Hoc verò tibi officiũ nõ modo in r purgãdis iterũ ſordibus Papatus, & fouẽdo grege, qui nuper pauidus latebat, præſtandum erit: ſed in colligẽdis exulibus, quibus patria carere ſatius viſũ eſt, q̃ in ea manere, quãdiu profligata inde fuit pietas. Hic ad aliã tuæ erga Deum gratitudinis cumulus accedet, ac ſuauiſsimi quidẽ odoris ſacrificium, fidos Dei cultores, quos ob Euangelij confeſsionem profugos vagari per longinquas regiones contigit, tuo beneficio in patriã nunc reduci. Nobis vero qui & lugubri illo ſpectaculo acerbiſsimum dolorẽ, vt par erat, concepimus: & gaudẽdi, & tibi gratulandi iuſta materia ſuppetit; dũ nutus tui clemẽtia fratribus noſtris videmus reditũ iam aperiri, non modo vt liberũ ſit illis Deum ſub tuæ Maieſtatis ditione colere, ſed vt alijs ſint adiutores. Hoc verò meæ erga te obſeruãtiæ, nobiliſsima Regina, teſtimonium (quod nonnullis forſan leue ac vile eſſet) ſi pro tua clementia, vt cõfido, non ſpernetur, non vulgaris beneficij loco ducam, meámq; quibuſcunque potero officijs gratitudinem tota vita probare enitar.

¶ Dominus te ſereniſsima Regina, prudentiæ Spiritu gubernet, ſuſtineat inuicta fortitudine, Maieſtatem tuam tueatur, omnique benedictionum genere locupletet. Geneuæ XV. Ianuarij: quem diem fama obtinuerat tuæ coronationi præfixum eſſe: quò me alacrius ad ſcribendum accinxi, pauliſper excuſſa quartanæ febris ſegnitie.

Inf. 53. 8
Inf. 49. 23

Sereniſsimo Angliæ Regi Ed-

VARDO SEXTO, HY-
BERNIAE DOMINO, &c.

PRINCIPI VERE

CHRISTIANO,

IOANNES CALVINVS.

ETSI Commentarium hunc fideliter & dextrè ex meis lectionibus collectum eſſe agnoſco: quia tamen aliena manu expolitus erat, initio veritus ſum, Rex ſereniſsime, ſi nomini inſcriptus tuo in publicum exiret, ne munere non ſatis legitimo erga tuam Maieſtatem defunctus viderer. Sed dubitationem hanc vna maximè ratio inter alias mihi tandem exemit: quòd ſicuti perſona tua apprimè dignus eſt Regio genere ortus Propheta, & nobiliſsimus ſummi Regis Chriſti legatus: ita laborem in explicandis eius vaticinijs à me poſitum, tuæ Maieſtati gratum ac pretioſum fore ſperaui. Porrò quum quinque Regum animos, quibus continuo ſucceſsionis ordine Doctor præfectus fuit, expertus fuerit longè diſsimiles: quiſnam ex illis præcipuè tibi ad imitationem deligendus ſit, monere opus non eſt: ac ne hortari quidem vt id facias, in quo iam ſatis voluntarium te oſtendis. Oziam & Iotham, quanuis ad vindicandum Dei cultum non ſatis animoſi forent, propitios tamen habuit. Plus certaminis illi cum Achaz ſubeundum fuit: non illo quidem palàm infeſto hoſte, ſed verſuto hypocrita, & perfida ſimulatione referto. Quo hoſtium genere nullum Dei ſeruis moleſtius. Succeſſor Ezechias non modò reuerenter ſanctum virum coluit, ſed modeſtè eius doctrinæ tanquam vnus ex reliquis, ſe ſubmiſit: paruit conſilijs, monitionibus ſe præbuit regendum:

quinetiam ſeuerè reprehendi, quum res ferebat, æquo animo paſſus eſt. Poſtremus Menaſſes, quem ſocerum fuiſſe magno cōſenſu tradunt Iudæi, diro tormenti genere cruciatum impiè necauit. Cæterùm quo tempore manum illi porrigebant non mali Reges, adeóque ſub ipſo Ezechia tam ſtrenuo pietatis vindice, non tamen & duris moleſtíſque contentionibus vexari, & acres ſubire conflictus deſtitit. adeò rarus ac difficilis eſt hominum cum ſana doctrina conſenſus. Quin potius aſsiduum cum mundo bellum gerant neceſſe eſt qui Propheticam functionem ſyncerè & fideliter obire volunt. Quò maiore ſtudio pios Reges ad ſubleuandos ſuo patrocinio Dei miniſtros incumbere conuenit, ne impiorum proteruia vltra modum fatigentur. Sed hæc, vt inſignis & verè heroica eſt virtus, ita ſi omnes ab initio vſque mundi ætates memoria repetas, rara & à paucißimis culta fuit. Multi ignaui & ſocordes, quaſi ea res nihil ad ipſos attineret, Dei veritatem opprimi, ſecurè paßi ſunt. bona verò pars palàm aduerſa, & violento furore infeſta fuit. Atque vtinam quicunque ſe hodie Chriſtianos profitentur, tam eſſent in aſſerenda ſalutis doctrina cordati, quàm nomen ipſum ſuperciliosè iactant. Verùm vt de alijs taceam, hoc ſaltem in præſentibus Eccleſiæ miſerijs ſolatium non vulgare cenſeri iure poteſt, quòd iſta ingenij animíque præſtantia ad tuendam pietatis cauſam diuinitus ſis excitatus, nobilißime Rex, ac tuum in ea parte obſequium Deo tam ſtudiosè offeras, quàm illi gratum probatúmque eſſe cognoſcis. Etſi enim per conſiliarios adhuc geruntur regni negotia, & ita tum illuſtriſsimo Sommerſeti Duci, Maieſtatis tuæ auunculo, tum pleriſque alijs cordi eſt religio, vt in ea conſtituenda ſedulò, vt par eſt, laborent: ſic tamen omnium ſtudia vnus præcurris, vt facilè appareat non minimum illis eſſe calcar, quem in te perſpiciunt, ardorem. Neque enim generoſa modò in te indoles, & quædam virtutum ſemina (quod in tenera iſta ætate præclarum videri ſolet) fama celebrantur, ſed iam vltra ætatem adulta earum virtutum maturitas, quæ plenis annis non raram modò laudem, ſed admirationem etiam conciliant. Pietas verò tua præſertim ſic laudatur, vt habiturum Prophetam noſtrum certò mihi perſuadeam qui eadem reuerentia, qua viuum excepit Ezechias, mortuum quoque

proſe-

proſequatur. Quæ porrò inde vtilitas ad te reditura ſit, ex lectione diſcere te præſtat: & in tractando argumento nonnihil attigi. Vnum modò caput eſt, de quo pauca apud tuam Maieſtatem verba facere inſtitui. Poſtquam enim iuſtas Dei querimonias aduerſus ingratum populum expoſuit Propheta, pœnámque Iudæis minatus eſt, qualem & perfida eorum defectio, & deſperata peruicacia merebatur: Inſtare ſcilicet tempus, quo in horrendam vaſtitatem redigendi forent: mox de noua & incredibili Eccleſiæ inſtauratione diſſerens, ſic Deo poſthac curæ futuram promittit, vt inuitis hoſtibus beata & glorioſa ſemper floreat. Lætum hunc ac fœlicem ſtatum guſtarunt, qui ex Babylonico exilio reuerſi, erectis de integro ſacrificijs, ſpem maiorum bonorum concipere poterant, quàm quibus tunc fruebantur. Quemadmodum ex auroræ conſpectu propinquum ſolis exortum ſperamus. Vbi autem cum Euangelij ſui fulgore ſol iuſtitiæ Chriſtus emerſit, quod tam magnificè celebratum fuerat Prophetæ oraculis, longè res ipſa ſuperauit. Intra exiguum tēpus ſparſa per totum ferè orbem fuit veri Dei cognitio. Pura religio, quæ prius in Iudæa, quaſi in obſcuro angulo contempta latuerat, diffuſa per omnes gentes ac prouincias ita coli cœpit, vt linguæ innumeræ vno fidei conſenſu Deum inuocarent. Collectis paſſim Eccleſiis, Regium ſuum tribunal erexit Dei Filius, vnde ab ortu in occaſum vſque ſolis conſpicuus emineret. Eccleſiæ ipſæ, inauditis Spiritus donis ornatæ, nō modò incomparabilem diuinæ bonitatis fructum ſenſerunt, ſed admirabilis potentiæ illuſtria cæcis quoque fuerunt theatra. Et quamuis ſub cruce regnaret Dei Filius, tamen inter duros perſequutionum conflictus auguſtior enituit eius gloria, & ſpecioſiores triumphi fuerunt quàm ſi tranquilla fuiſſet Eccleſiæ proſperitas. Factum tandem eſt, vt ſuperba illa Romani imperij celſitudo ſe quoque Chriſto ſubmittens, ſingulare domus Dei ornamentum eſſet. Sed ne continuos haberet ſucceſſus hæc fœlicitas, obſtitit hominum malitia & ingratitudo. Itaque ſponſa Chriſti tam pretioſo habitu nudata, tanta dignitate ſpoliata, tanquam ſplendido decore priuata, in miſeram poſtea deformitatem redacta eſt. Semper quidem aliquas Deus reliquias velut ſub latebris ſeruauit: verum quod ad externam Eccleſiæ ſpeciem pertinet, nihil mul-

tis ſeculis quàm vaſta, confuſáque vbique diſsipatio apparuit. Et videmus vt hodie etiam Romanus Antichriſtus longè latéque ſanctuarium Dei ſacrilega tyrannide occupans, quicquid Dei erat, diſiectum ac oppreſsum ſub pedibus habet. Nam quum prodigioſis erroribus corrupta ſit illic doctrinæ puritas: quum obruto Dei cultu, innumeræ idololatriæ illic graſſentur: quum in legitimi regiminis locum dira carnificina ſubierit: quum Sacramenta partim craſsis corruptelis vitiata, partim fœdæ nundinationi expoſita ſint: quid præter lugubres ruinas ex vera & genuina ſpiritualis ædificij pulchritudine reſtat? Atqui hac noſtra ætate Dominus, præter ſpem omnium, quod collapſum erat erigere rurſus cœpit, vt aliqua ſaltem veri templi, in quo purè & ex Euangelij præſcripto adoraretur, ſuperficies extaret. Homunciones quoſdam ex vulgo, qui tamen ſyncera doctrina opus hoc proueherent, quaſi architectos ſibi delegit. arduum ſanè, & immenſæ molis opus: etiamſi nihil turbaret Satan. Nunc verò ſimulac ſurrexit aliqua ædificij pars, quum omnes ad demoliendum machinas admoueat, quid mirum eſt ſi tenui lentóque profectu, multùm & anxiè ſudamus? Itaque ſuperbè nos contemnunt alti gigantes: quaſi Romanæ ſedis tyrannidem labefactare ſtudentes, Olympum ex ſuis radicibus conuellere moliamur. Aſtuti verò homines & naſuti (vt ſibi quidem videntur) noſtram ſedulitatem iocosè rident, quia in reſtituendo Eccleſiæ ſtatu tantopere laboremus: quaſi certus aliquis & fixus inueniri queat. Putant enim illi ſe ita fundatos eſſe & vndique munitos, vt Papatum aboleri nihilo ſit facilius, quàm cœlum terræ miſceri. Horum autem cogitatio paulo diuerſa: quia maior ſit mundi peruerſitas, quàm vt fræno aliquo contineri queat, præpoſterè nos ſatagere ducunt, qui correctis vitijs, puram & ſynceram Eccleſiæ adminiſtrationem quæramus. Notum eſt Eraſmi dicterium, Qualem à ſe decimum Capito fore ſperat? ſcilicet, VVolphangum Capitonem negare non poterat & ſanctum eſſe virum, & optimo ſtudio ad repurgandam Eccleſiam incumbere: ſed quum perſuaſus eſſet, non minus fruſtra luctari Chriſti miniſtros in corrigenda mundi malitia, quàm ſi flumina retroagere conentur, (vt vmbratilibus philoſophis mos eſt) inconſiderati Zeli nos omnes ſub vnius hominis perſona damnabat.

*bat. Multum vero errant vtrique, quòd in colligendis Eccle-
ſiæ ruinis non cogitant ita nos operam Domino, quam mandat
& exigit, præbere, vt ſolidum tamen eius ſit opus, Eccleſiæ in-
ſtauratio. Atqui hoc nec tota paſſim Scriptura abs re teſtatur,
nec Propheta noſter tam ſolicitè inculcat. Quare nos huius do-
ctrinæ memores, rem viribus noſtris longè ſuperiorem, Dei auſpi-
cijs freti, ſuſcipere ne dubitemus, nec vlla nos frangat vel emol-
liat difficultas, vt ſuſceptam deſeramus. Ac te quidem no-
minatim hîc appello, præſtantiſſime Rex: imò Deus ipſe per
os Jeſaiæ ſerui ſui te compellat, vt quicquid habes virium ac
potentiæ, ad prouehendam in melius, quæ iam fœliciter in regno
tuo procedit, Eccleſiæ reſtitutionem conferre pergas. Primum
has tibi in regno, cui præfectus es, impoſitas eſſe partes quotidie
audis ac legis. Præſertim Jeſaias, vt dixi, Reges Eccleſiæ nutritios* Inf.49.23
*appellans, opem illi tuam, quam afflicta implorat, deeſſe non pa-
titur. Neque etiam leuiter animum tuum afficere debet,
quòd væ Regibus ac populis omnibus denunciat Propheta, qui
ſuo illam ſubſidio fraudarint. Quid deinde flagitet temporum
neceſſitas, clarè Maieſtas tua videt. Etiamſi ſatagẽdo non admo-
dum proficeres: quia tamen gratum hunc Deo cultum eſſe no-
ſti, adeóque ſuauiſſimi odoris ſacrificium, nihil quantumuis ad-
uerſum, abducere te ab inſtituto deberet. Nunc quum Deus
ad rem ſtrenuè gerendam te hortando, ſucceſſum quoque ſi-
mul promittat, cur non vocantem alacri animo ſequaris? Cla-
mat alio loco Propheta noſter, Sternite viam, ſternite populo* Infr.54.14
*meo. Quàm deſperatus ab exilio in patriam reditus captiuis fue-
rit, ſatis notum eſt. Nondum id quidem tunc acciderat: ſed
quia ſpiritu iam cernit Propheta, quod aliquantò pòſt re ipſa ſen-
ſuri erant poſteri, ne quem piorum exanimet tam triſte
ſpectaculum, maturè anticipat, nihil omne genus obſtaculis tam
clauſum obſtructúmque fore, quod non ſibi peruium facturus
ſit Deus in Eccleſia liberanda. Non minori ſaltem hodie con-
ſolatione nos erigi decet. Te verò, Rex nobiliſſime, pro iniun-
cti muneris ratione acriter excitari operæpretium eſt: quum
Reges õnes & Magiſtratus ſub Cyri perſona hortetur Jeſaias, vt
laboranti Eccleſiæ in ſtatu recuperando manum porrigant. Quan-
quam tua & Cyri in eo diſſimilis eſt ratio, quòd ille, qui alienus*

à grege Domini erat, nunquam velut ex profeſſo edoctus fuit, vt ſponte ſe & ex animo vindicem Eccleſiæ offerret ac præſtaret: te verò, quem Dominus non modò adoptione ſua dignatus eſt, ſed primario etiam inter filios ſuos loco ſtatuit, quaſi porrecta manu, in has partes vocat Propheta. Quò etiam maiore fiducia & ardentiore ſtudio in hoc curſu, generoſe Rex, tibi pergendum eſt. Res quidem, vt dixi, cùm per ſe magnarum difficultatum plena, tum verò maioribus implicita moleſtijs, & diſcriminibus perplexa, quòd innumeras ſubinde machinas ingerere non deſinit Satan, ſi quà ſacrum Dei templum vel euertere vel labefactare queat. & conſtantiam noſtram Deus talibus experimentis interdum probari vult. Verùm ſi iſtud modò conſtitutum habes, nihil te cum præſtantiſſimo tuo conſilio, vel hactenus aggreſſum eſſe in reſtituendo Eccleſiæ ſtatu, vel nunc perſequi, niſi Deo authore, ſenties proculdubiò quàm mirificus ſit eorum omnium effector quæ miniſtris ſuis mandat. Fructum ex hoc ſucceſſu incomparabilem percipiet Anglia: nos & tuæ, & regni totius fœlicitati gratulabimur. Interea precibus meis, vt par eſt, quando nihil habeo melius, ſanctos iſtos conatus iuuabo.

¶ *Vale, Rex ſereniſſime, Dominus Maieſtatem tuam quamdiutiſſimè florentem conſeruet, tibi adſit, te gubernet ſuo Spiritu, te in omnibus benedicat, Amen. Geneuæ, octauo Calen. Januarij, M. D. L I.*

IOANNIS

IOANNIS CALVINI IN ISAIAM PROPHETAM PRÆFATIO.

DE OFFICIO Prophetarũ permulta dici quidem & tractari ſolent: ſed nullũ mihi compendiũ magis probatur, quàm ſi Prophetas ad Legem referamus, vnde doctrinam ſuã, veluti riuos è fonte duxerant. Eam enim velut regulam ſibi propoſuerũt, vt meritò eius interpretes dici ac cenſeri poſſint: quibus nihil eſt ab ea ſeparatum. Lex autem tria potiſſimum continet. Primum doctrinam vitæ: deinde minas & promiſſiones: tertiò fœdus gratiæ, quod in Chriſto fundatum omnes in ſe ſpeciales promiſſiones complectitur. Nam quod ad cæremonias attinet, exercitia erant, quibus retinebatur populus in cultu Dei & pietate: ideóque prioris Tabulæ appendices erant. Doctrinam igitur latius explicant Prophetæ: & quæ duæ Tabulæ paucis comprehendunt, plenius interpretantur: & quid potiſſimùm requirat Dominus, oſtendunt. Minas véro & promiſſiones quas in genere Moſes promulgauerat, ipſi accommodant ſuo tempori, eáſque in ſpecie deſignant. Poſtremò, quæ obſcurius apud Moſem de Chriſto & gratia eius habentur, declarant apertius, plenioráque gratuiti fœderis & vberiora teſtimonia afferunt.

¶ Vt autem res iſta melius pateat, altius paulò repetenda eſt: nempe à Lege ipſa, quam Dominus ceu perpetuam regulam Eccleſiæ conſtituit, vt ſemper verſaretur in manibus hominum, & quam poſteritas omnis ſequeretur. Quum videret Deus doctrinam à Moſe traditam, ac periculum eſſe ne rudi & indomito populo non ſufficeret tradita à Moſe doctrina: imò populum ipſum videret, niſi arctiore freno iniecto, vix retineri poſſe: dum vetat ne Magos aut Ariolos, Coniectores aut Aruſpices conſulãt, ſoláque eius doctrina ſint contenti: hoc quoque ſimul addit, ſibi fore curæ ne vnquam deſit Propheta in Iſrael: idque conſultò facit, obiectioni volens occurrere, quæ à populo afferri poterat: conditionem videlicet ſuam deteriorem fore quàm impiorum omnium, quibus ſui erant Flamines, Pontifices, Aruſpices, Coniectores, Aſtronomi, Chaldæi, & eiuſmodi, quos ipſis adire & conſulere liceret, neminem verò hominem ipſis futurum, qui dubiis &

ancipitibus in cauſis ipſos conſilio iuuaret. Vt ergo prætextum ipſis omnem adimat, nec ſe execrandis Gentium ritibus polluant, promittit ſe Prophetas ſuſcitaturum, per quos mentem ſuam aperiet, quíque fideliter nuntiabunt quicquid mandauerit: ne quid ſibi in poſterum deeſſe conquerãtur. Eſt enim illic Ἑτέρωσις *numeri, cùm Prophetam nominat. Nam etſi locus ille propriè ac potiſsimùm ad Chriſtum pertineat, quemadmodum apertè interpretatur Petrus,* Act. 3 *quoniam Prophetarum caput eſt, ab eóque pendent omnes cum ſua doctrina, atque in eum vno conſenſu intendũt: tamen ad reliquos etiam Prophetas pertinet: eóſque collectiuo nomine comprehendit.*

Prophetas igitur cùm promiſit Dominus, per quos mentem, & conſilium ſuum aperiret, in eorum iuterpretationibus & doctrina populum acquieſcere iuſsit. Nec propoſitum illis fuit Legi quicquam adere: ſed eam fideliter interpretari, eiúſque autho- Malach. *ritatem ſtabilire. Vnde etiam Malachias dum hortatur populum ad ſynceræ fidei conſtantiam, ac perſeuerare in religionis doctrina iubens, Mementote, inquit, Legis Moſis ſerui mei, quàm ei in Horeb, ad omnem Iſraelem mandaui. Reuocat eos ad vnicam Dei Legem, eáque contentos eſſe iubet. Vúltne igitur Malachias Prophetias contemni? Minimè verò: ſed cùm Prophetiæ ſint Legis appendices, Lex autem ſummatim omnia comprehendat, ſufficiebat iſta exhortatio. Nam qui ſummam ipſam doctrinæ, & capita præcipua tenebunt, eorúmque, ſtudioſi erunt, Prophetias certè neglecturi non ſunt. Nimis enim ridiculum eſſet iactare ſtudium Legis, ſi diuinas eius interpretationes negligas: quemadmodum hodie impudentes plerique homines ſtudium Verbi iactant, cùm tamen admonitiones pias & reprehenſiones quæ ex Verbi doctrina fiunt, æquo animo ſuſtinere non poſsint. Proinde cùm de moribus diſſerunt Prophetæ nihil noui afferunt: ſed ea tantùm explicant quæ perperam in Lege intelligebantur: verbi gratia, Populus ſe perbellè functum officio exiſtimabat, cùm immolabat victimas, externóſque ritus obſeruabat: mundus enim metitur Deum ſuo ingenio, eíque carnales cultus affingit. Prophetæ id grauiter reprehendunt, atque oſtendunt nihil eſſe omnes cæremonias cùm abeſt ſynceritas animi: coli Deum fide & vera inuocatione. Id quidem Lege ſatis teſtatum*

erat:

erat: ſed diligentius inculcandum, & ſæpius commemorandum fuit: detegenda quoque hypocriſis, qua ſe tegunt homines cæremoniarum prætextu. Quòd attinet ad ſecundam Tabulam, Prophetæ ex ea exhortationes ſuas hauriunt, vt oſtendant ab omni iniuria, vi & fraude abſtinendum. Itaque nihil aliud agunt, quàm vt populum in obedientia Legis contineant.

¶ In minis verò & promiſsionibus ſpeciale quiddam habent Prophetæ. Quæ enim in genere Moyſes propoſuerat, ſpecialiter quaſi digito notant. Habent præterea viſiones ſibi proprias, quibus futura reuelabat Dominus, vt promiſſa & minas ad populi vſum applicarent, propiúſque de voluntate Dei teſtarentur. Minatur Moyſes, Bello te perſequetur Deus, foris hoſtes, domi te inteſtina diſsidia vexabunt. Vita tua tanquam filo ſuſpenſa erit: ad ſtrepitum folii horrebis, & eiuſmodi. Prophetæ verò, En, inquiunt, Deus aduerſus te Aſsyrios armabit, Aegyptios ſibilo accerſet, Chaldæos ſuſcitabit, in exilium rapietur Iſrael, regnum eius abolebitur. Ierosolymam vaſtabit hoſtis, templum exuret. Idem etiam de promiſſis dicendum eſt. Ait Moyſes, Si obſeruaueris mandata, benedicet tibi Dominus. Beneficia deinde refert in genere. Prophetæ verò nominatim denuntiant, Hoc te beneficio Deus ornabit. Item Dominus per Moyſem promittit in hunc modum, Etiamſi in extremas orbis terræ partes diſiectus ac diſperſus fueris, tamen te colligam. Per Prophetas verò, Quanuis te in Babylonem diſiecerim, tamen poſt LXX. annos inde te eruam.

¶ Quòd autem ad gratuitum fœdus attinet olim cum Patriarchis à Deo percuſſum, Prophetæ ſunt multò clariores, atque in eo populum magis confirmant. Semper enim illuc pios reuocant, dum volunt eos conſolari, & Chriſti aduentum proponunt, qui & fœderis erat fundamentum, & vinculum mutuæ inter Deum & populum coniunctionis: quapropter omnis ſumma promiſsionum ad eum referenda. Qui hoc tenebit, facilè intelliget quid quærendum ſit in Prophetis, & quem in finem eorum ſcripta intendant. Et hæc quidem velut digito nunc commonſtraſſe ſufficiet.

¶ Hinc colligere licet quomodo tractanda ſit doctrina Verbi: atque imitandos eſſe Prophetas, qui ſic Legis doctrinam adminiſtrarunt, vt ex ea monitiones, reprehenſiones, minas, conſolationes peterent, quas populo accommodarent pro ſtatus præſentis

ratione. Tametſi enim non reueletur nobis quotidie quod pro vaticinio proferamus, tamen mores noſtrorum hominum conferre operæpreciu[m] eſt cum priſci illius populi moribus: atque ex hiſtoriis & exemplis patefacienda iudicia Dei. Quæ olim vltus eſt, non minus hodie etiam eſſe vlturum, quia ſit perpetuò ſimilis ſibi. Hanc igitur prudentiam adhibeant pii Doctores, ſi cum aliquo fructu, Prophetarum doctrinam tractare velint.

¶ Hæc de Prophetis in genere. Vt autem ad Iſaiam noſtrum veniamus, inſcriptio ſatis oſtendit quis fuit, & quo temp ore Prophetias iſtas publicauit, nominatur enim hic eius pater Amoz, qui frater fuiſſe creditur Azariæ regis Iuda. Vnde apparet Iſaiam fuiſſe ſtirpis regiæ, atque in eo veteres omnes conſentiunt: nec tamen aut genus aut propinqua Regis affinitas (ſocerum enim Manaſsis fuiſſe, Iudæi tradunt) impedire potuit, quo minus interimeretur odio Verbi: nec magis habita eſt ratio ipſius quàm plebeii cuiuſpiam, vel obſcuri & contempti hominis. Tempus quo prophetauit indicant Regum expreſſa hic nomina. Sunt qui exiſtimant ipſum cœpiſſe demum ſub finem regni Vſiæ. Coniecturam autem ducunt ex viſione quæ refertur Capite ſexto, qua ſe confirmatum teſtatur Iſaias. Verùm illa coniectura nimis infirma eſt, quemadmodum dicetur ſuo loco. Apertè verò ex hac inſcriptione conſtat ipſum ſub Vſia prophetaſſe. Neque id mihi dubium eſſe poteſt: Vt cunque ſit, conſtat ipſum pluſquam LXIIII. annos vt minimum prophetaſſe. Iotham enim ſexdecim annos regnauit: Achaz totidem: Ezechias nouem & viginti. Iam fiunt vnus & ſexaginta. Adde eos quibus ſub Vſia fuit: deinde ſub Manaſſe, à quo interfectus eſt: ſexaginta quatuor ad minimũ anni erunt, quibus Iſaias aſsiduè Prophetæ officio fungi non deſtitit: quanquã probabilis coniectura eſt, imò ferè certa ratio, ſupra illud tẽporis ſpacium decẽ annis prophetaſſe: verum quia haud ſatis liquidè ex hiſtoria conſtat, non vltrà contendo. Id quidem miniſtris Dei omnibus diligẽter notandum eſt, vt conſiderent quàm patienter ſibi ferenda ſit ſua conditio, vtcunque alioqui dura & difficilis ſit: nec indignum eſſe putent: ſi multa & grauia ipſis perferenda ſint, dum tolerantiæ eiuſmodi exempla ante oculos verſantur. Hæc autem grauiſsima eſt tentatio, cum vident ſe nihil tot laboribus promouere: & centies deſe-

deſerẽdum, potius exiſtimant ſuum munus, quàm vt operam ſuam tandiu ludant. Quamobrem hæc exempla ſæpius proponenda & commemoranda ſunt. Nempe cùm Iſaias parum profecerit tot tantíſque laboribus: Ieremias quoque magnis clamoribus per quinquaginta annos populo inſtare non deſtiterit, qui tamen eo peruicacior reddebatur: nec vllis difficultatibus à ſuo curſu auerti potuerint: nobis quoque rectà in officio pergendum, & omne moleſtiarum genus æquo animo ſuſtinendum eſt. Notanda etiam circunſtãtia ex mutatione Regum qui hîc numerantur. Nec enim potuit idem eſſe rerum ſtatus in tanta varietate, vt ſcimus quoties aliqua fit in publico ſtatu conuerſio, magnam partem quaſi nouos mores induere: vnde multas perturbationes interea exoriri neceſſe fuit. Quod perſtitit tamen inuicta conſtantia, nec vnquam animo fractus eſt, ad imitationem ſtimulare debet omnes Dei ſeruos, ne vlla inclinatione vnquam flectantur.

¶ Quæri poterit, An Iſaias ipſe titulum hunc inſcripſerit ſuæ Prophetiæ, an alius quiſpiam. Huic quæſtioni nullus interpretum, cuius quidem ſcripta legerim hactenus, reſpondet. Ego verò etſi omnino ſatisfacere vix poſſum, dicam tamẽ quod ſentio. Poſteaquam Prophetæ concionem habuerant ad populum, breuem eius ſummam colligebant, quam valuis templi affigerent, vt omnibus pateret ac melius innoteſceret Prophetia. Quæ cùm per aliquot dies ſatis patuiſſet, auferebatur à miniſtris templi, atque reponebatur in theſaurum, vt perpetuum eius rei monumentum extaret. Hinc confectos eſſe libros Prophetarum veriſimile eſt: ídque colligi poteſt ex ſecundo capite Abacuc, ſiquis ipſum ritè expendat: atque etiam ex capite octauo huius Prophetæ. Imò qui diligenter & cum iudicio verſati ſunt in Prophetis, mihi concedent, non ſemper fuiſſe quo decebat ordine digeſtas eorum conciones: ſed vt ferebat opportunitas, inde conflatum fuiſſe volumen. Singulari autem Dei prouidentia effectum eſt, vt Sacerdotum opera, quorum officium erat Prophetias ad poſteros mandare, (quanquam & ipſi ſæpe infeſtiſſimi eſſent Prophetis) hæc ad nos vſque peruenerint.

Abac. 2.2.
Infrà 8.1.

Liber Prophetiarum Iſaiæ.

CAPVT PRIMVM.

1 VISIO Iſaiæ filij Amoz, quam vidit ſuper Iudam & Ieruſalem,
in diebus Vſiæ, Iotham, Achaz, Ezechiæ, regum Iuda.
2 Audite cœli, & auſculta terra: quia ſic Dominus loquitur, Fi-
lios educaui & ſuſtuli, ipſi tamen" ſceleratè egerunt in me.
3 Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe dominorũ
ſuorum: Iſrael non cognouit, populus meus non intellexit.

"vel rebellarunt contra me.

4 O gens ſceleſta, populus onuſtus iniquitate, ſemen malignorum, filij degeneres! dere
liquerunt Iehouam," ſpreuerunt ſanctum Iſraelis, alienati ſunt retrorſum.

"vel prouocarunt ad iram.

5 Quorſum adhuc vos percuterem? Adijcietis præuaricationẽ. Totum caput languori,
& totum cor dolori.
6 A planta pedis vſque ad caput nulla in eo ſanitas. Vulnus, tumor, & ſanioſa plaga.
Nec ſunt emplaſtro curatæ, nec circumligatæ, nec oleo delinitæ.
7 Terra veſtra in vaſtitatem: Vrbes veſtræ igni ſuccenſæ: Terram veſtrã alieni de-
uorant in conſpectu veſtro, redigetúrque in ſolitudinem, iuxta ſubuerſionem exterorum.
8 Et reſidua manebit filia Sion, ſicut tugurium in vinea, ſicut diuerſorium in cucumera-
rio, ſicut ciuitas vaſtata.
9 Niſi Dominus exercituum reſiduas nobis feciſſet reliquias vel tãtillas, quaſi Sodo-
ma fuiſſemus, & ſimiles Gomorrhæ.
10 Audite verbum Domini, principes Sodomæ: Auſcultate Legem Dei noſtri, populus
Gomorrhæ.
11 Quorſum mihi multitudo ſacrificiorum veſtrorum, dicit Dominus? Plenus ſum holo-
cauſtis arietum, & adipe ſaginatorum animaliũ: nec ſanguinem boum, aut ouium, aut hir-
corum deſidero.
12 Quando venitis vt appareatis coram facie mea, quis hoc è manu veſtra requiſiuit?
nempe conterere atria mea.
13 Ne pergatis adducere oblationem vanitatis. Incenſum abominatio eſt mihi. Neome-
niam, & Sabbathum, & ſolennes indictiones non potero: vana res eſt: nec conuentum.
14 Neomenias veſtras & ſolennia veſtra odio habet anima mea: ſuperfuerunt mihi
loco oneris, fatigatus ſum ferendo.
15 Cùm expanderitis manus veſtras, abſcondam oculos meos à vobis. Etiamſi multi-
plicaueritis orationem, ego non exaudiam. Manus veſtræ ſanguine plenæ ſunt.
16 Lauate, mundemini, auferte malitiam ſtudiorum veſtrorum à conſpectu oculorum
meorum, deſinite mala facere.
17 Diſcite benefacere: quærite iudicium:" reſtituite oppreſſum: ius dicite pupillo: tuemi-
ni viduam.

"dirigite.

18 Venite, agedum, & diſceptemus, dixit Dominus. Si fuerint peccata veſtra vt coc-
cinum, quaſi nix dealbabuntur. Si rubicunda fuerint inſtar purpuræ, quaſi lana erunt.
19 Si volueritis, & audieritis, bonum terræ comedetis.

Quòd

20 *Quòd ſi nolueritis, & rebelles fueritis, gladio conſumemini. Quoniam os Domini*
loquutum eſt.
21 *Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis? plena iudicio fuit: & æquitas" per-* "Habitauit
noctauit in ea: nunc autem homicidæ.
22 *Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam, & vinum tuum eſt aqua mixtum.*
23 *Principes tui peruerſi, & ſocij furum, vnuſquiſque diligit munus, & inhiat merce-*
dibus. Cauſam pupilli non iudicant, nec cauſa viduæ peruenit ad eos.
24 *Propterea dicit" Dominus, Iehouah exercituum, fortis Iſrael. Heu! conſolationẽ* "Vel domi-
capiam ſuper hoſtibus meis: vindicabor de inimicis meis. nator.
25 *Conuertam manum meam ſuper te: purgabo ad liquidum ſcoriam tuam, & aufe-*
ram omne ſtannum tuum.
26 *Et reſtituam iudices tuos ſicut à principio, & conſiliarios tuos vt ab initio. Tum*
dicetur de te, Ciuitas iuſtitiæ, vrbs fidelis.
27 *Sion in iudicio redimetur: & qui reducentur ad eam, in iuſtitia.*
28 *Contritio autem præuaricatorum & ſceleratorum ſimul fiet: & qui à Domino*
defecerunt, conſumentur.
29 *Nempe pudefient ab arboribus quas concupiuiſtis, & ignominia afficiemini à lu-*
cis quos elegiſtis.
30 *Eritis certè ſicut arbor cuius folium marceſcit, & ſicut lucus non habens aquas.*
31 *Eritque fortis" veſter ſicut ſtuppa: & fictor eius quaſi ſcintilla: & comburentur* "Aliàs Deus
ambo, nec erit qui extinguat.

IN CAPVT PRIMVM.

1 VOX Hebræa HAZON, etſi à videndo deducitur, propriéque eſt viſio, tamen ferè propheтiam ſignificat. Nam vbi ſpeciales viſiones cõmemorat Scriptura, quæ ſymboli loco Prophetis fuerũt obiectæ, cùm Deus aliquid inſigne teſtari vellet, tunc ponitur nomen MOREAH. Ne plura teſtimonia congeram, primi Samuelis 1. cap. vbi de prophetia in genere habetur ſermo, dicit author libri, ſermonem Dei fuiſſe precioſum, quia rarus erat Hazon. Paulò pòſt viſio per quam ſe Deus Samueli patefecit, vocatur Moreah. Et cap. Numerorum 12 vbi diſtinguit Moſes duos ordinarios reuelationis modos, Moreah, tanquam ſpeciem, coniungit ſomnio. Conſtat tamen ex cap. 9 eiuſdem libri, Prophetis olim nomen fuiſſe impoſitum, Haroim: ſed per excellentiam, quòd Deus familiariter ſuum illis conſilium patefaceret. Quòd ad præſentem locum ſpectat, haud dubiè hac voce notatur doctrinæ certitudo: acſi dictum eſſet, nihil hoc libro eſſe proditum quod non diuinitus manifeſtatum fuerit Iſaiæ. Itaque notanda etymologia eſt, qua docemur, Prophetas haud ſponte loquutos, nec deprompſiſſe imaginationes ſuas ſed illuminatos à Deo, demum aperuiſſe oculos, vt cernerent ea quæ alioqui ex ſeipſis perſpicere nequiuiſſent. Commendat igitur nobis inſcriptio doctrinam Iſaiæ, vtpote quæ non humanas ratiocinationes, ſed oracula Dei contineat, vt perſuaſi ſimus nihil hìc contineri, quàm quod eſt ſpiritu Dei reuelatum.

1. Sam. 3.1. 15. Numer. 12. 6. 1. Sam. 9.9

SVPER IVDAM) Si ad Iudam vertas, parum intereſt. Nam & particula AL, vtrumque ſignificat, & ſenſus eodem redibit. Nempe quicquid liber hic continet, propriè ad Iudam & Ieroſolymã pertinere. Tametſi enim permixta ſunt multa, quæ ad Babylonem, Ægyptum, Tyrum, aliáſque ciuitates & regiones ſpectant, tamen ſigillatim in titulo recenſeri non oportuit, quia ſatis fuit ſummam præcipuam nobis proponi, ac declarari quibus potiſſimùm Iſaias deſtinatus erat: nempe Ieroſolymæ & Iudæis. Nam quicquid præterea continent eius vaticinia, extraneum quodammodo & accidentale fuit. Nec tamen erat alienum ab eius officio, aliis etiam ſuas clades nuntiare: quemadmodum nec Amos vocationis ſuæ fines egrediebatur, cùm neq; parcebat Iudæis, licet ad eos miſſus non eſſet. Exemplum familiarius erit de Petri & Pauli vocatione, quorũ alter Iudæis, alter Gẽtibus deſtinatus erat. Nec tamen Petrus vltra metas officii ſui perrupit, Gentibus prædicando, veluti dum ad Cornelium profectus eſt: nec Paulus, Iudæis ſuam operam offerens, ad quos rectà pergebat, ſimulatque vrbem aliquam ingrediebatur. Idem de Iſaia cenſendum eſt: nec enim dum attentus eſt ad docendos Iudæos, & in hunc ſcopum ex profeſſo ſtudium ſuum dirigit, fines ſuos trãſgreditur, obiter aliarum etiam nationum mentionem faciens. IVDAM hìc pro tota natione accipit:

Galat. 2 8. Act 10.27 Ibid. 13.5. & 14 1. & 17.2 10 & 18.4.19.

Ieroſolymam,pro ſede regni præcipua. Nec enim ſecernit ipſam à Iudæis,ſed κατ᾿ ἐξοχὴν,veluti caput nominat,acſi quis hodie Propheta regnum Galliæ,& Lutetiam,quæ caput eſt gentis,compellaret. Idque operæpretium fuit,ne Ieroſolymitani ſeſe eximerent,quaſi vacuos omni culpa, aut propter dignitatis eminentiam legibus ſolutos,atque ita ad ruſticos & plebeculam Prophetas amandarent. Falluntur autem qui ſeorſum Ieroſolymam nominari volũt,quòd in tribu Beniamin ſita eſſet:cùm dimidia tribus,quæ poſteris Dauidis parebat,ſub Iudæ nomine comprehendatur.

2 AVDITE CAELI.) Iſaias hìc Moſem imitatus eſt, ſicuti mos eſt omnibus Prophe-
Deut. 32.1. tis. Nec dubium quin alluſerit ad celebre canticum illud Moſis, vbi cælum & terram ſtatim ab exordio aduerſus populum conteſtatur:quæ conteſtatio certè grauiſſima eſt. Nam perinde valet,acſi ad muta elementa & ſenſu carentia vterque ſe conuerteret, quia iam nullæ hominibus ſint aures, vel obſtupefacti omnes ſenſus. Sic ergo loquitur Iſaias,vt de re prodigioſa & ſtupenda, quæ brutis etiam elementis horrorem incutere debeat. Quid enim magis horrendum, quàm Iſraelitas deficere à Deo,à quo tot beneficiis ornati erant? Qui per Cælum,angelos,per Terram,homines intelligũt, vim iſtorum verborum nimium extenuant,& quod in iſta Prophetæ vehementia grauiſſimum eſt. Porrò omnes ferè Interpretes ſtatuunt hìc clauſulam: Quoniam Dominus loquutus eſt, perinde acſi innueret Propheta, ſimulatque ſacroſanctum os Dominus aperit,omnia debere intenta eſſe ad excipiendam eius vocem. Et certè vberior in ſpeciem videtur hæc ſententia:verùm circunſtantia loci alium contextum requirit:vt ſcilicet illud AVDITE referatur non ad quemlibet ſermonem generaliter,ſed tantùm ad expoſtulationem quæ proximè ſequitur. Quare ſenſus eſt: Audite querimoniam quam Dominus profert in medium, Filios educaui,&c. Refert enim portentũ,ad cuius conſpectum perhorreſcit,vt cogatur mortuas creaturas præter naturam teſtes citare. Hæc igitur propria ſignificatione accipere malo,quia Prophetæ ſenſum verius oſtendunt. Et ne cuiquam mirum ſit,quòd res mutas & inanimes alloquitur,experientia non obſcurè oſtendit,vocem Dei à mutis etiã creaturis exaudiri,nec aliud eſſe naturæ ordinem,quàm obſequium quod ei à ſingulis mundi partibus redditur,vt ſummum eius imperium vbique refulgeat:quia pro eius nutu præſcriptam legem ſeruant elementa,& officio ſuo cælum & terra funguntur. Terra fruges producit: mare extra præſcriptos fines non euagatur:Sol,Luna,Stellæ,circuitus ſuos peragunt: cæli etiam ad certa momenta voluuntur,in omnibus mirabilis diſtinctio,tametſi ratione & intelligentia careant. Homo verò ratione & intelligentia præditus,cuius in auribus & mente ſæpius inſonat vox Domini,velut ſtupidus non commouetur,nec ceruicem flectere poteſt,quò ſeſe ei ſubmittat. Mutæ ergo & inanimes creaturæ aduerſus homines præfractos & contumaces teſtimonium ferent, vt non inanem fuiſſe hanc conteſtationem aliquando ipſi ſentiant.

EDVCAVI.) Ad verbum eſt,Feci magnos. Sed quia de liberis loquitur,melius verti non poteſt quàm Educaui,vel Suſtuli. Nam & Tollere liberos,pro Enutrire,Latini dicunt. Mox tamen addit alia beneficia,quibus ipſos magnificè ornauerat:acſi diceret,non modò ſe impleuiſſe boni patris munus in alimentis & ordinario victu,ſed curæ ſibi fuiſſe vt in ſublime eos eueheret. Nullum enim genus benignitatis non exercuerat in ipſos,ſe quaſi totum effundens: quemadmodum alibi ex-
Infrà 5. 4. probrat, Quid potuit fieri vineæ meæ,& non feci? Poteſt quidem Dominus idem vniuerſis Gentibus obiicere,quatenus omnes alit, & variis beneficiis afficit ac accumulat: Sed Iſraelitas potiſſimùm delegerat,& ſibi adoptauerat præ aliis,quos velut filios chariſſimos tractaret,quos in ſinu peculiariter foueret,quos denique ornaret omni beneficiorum genere.

Vt hæc ad tempora noſtra accommodemus,conſiderandum num eadem ſit noſtra conditio, aut etiam melior,quàm olim Iudæorum fuit. Adoptatio Dei obſtrictos tenebat, vt eum purè colerent:duplex noſtra obligatio eſt. Nempe quia non ſolùm redempti ſumus Chriſti ſanguine, ſed quia nos ſuo Euangelio dignatur,qui nos ſemel redemit:atque hoc modo præfert omnibus,quos adhuc ignorantia obcæcatos manere ſinit. Hæc ſi non agnoſcimus, quanto grauiore pœna digni erimus? Quò enim plenius & vberius effuſa eſt in nos gratia Dei,eò maioris ingratitudinis nos conuincet.

DEFECERVNT.) Hieronymus vertit Spreuerunt. Satis verò patet ex multis locis,PASHA plus aliquid exprimere, Defectionem ſcilicet. Significat ergo Deus, nullis beneficiis potuiſſe ipſos in obſequio retineri. Auerſos eſſe prorſus atque abalienatos,acſi filius domum paternam deſerens,nullam ſpem correctioni relinquat. Quod certè inſtar portenti eſt, filios patri non eſſe morigeros:atque adeò benefico patri,& aſſiduam de ſuis curam gerẽti. Lycurgus aduerſus ingratos legem ferre noluit,quòd prodigioſa res eſſet,beneficium non agnoſcere. Duplex ergo portẽtum eſt, ingrati filii erga patrem: Triplex verò,erga liberalem & beneficum patrem. Nam filios nominat, non honoris cauſa,ſed vt defectionem illam magis exaggeret,atque inuiſam reddat.

3 COGNOVIT BOS.) Hæc comparatio magis amplificat crimen defectionis. Poterat enim Dominus populum ſuum conferre cum Gentibus,ſed magis vrget, cùm ipſum mutis beſtiis comparat, iiſque ſtupidiorem eſſe oſtendit. Illæ enim quanuis mente & ratione careant, ſunt tamen dociles:ea ſaltem parte, quòd agnoſcunt eos à quibus paſcuntur. Ergo quum hunc populum Deus non tantùm pauiſſet ad præſepe,ſed liberaliter aluiſſet,non ſecus ac pater filios ſolet, nec tantùm

tùm

tùm ſaginaſſet ventres,ſed ſpirituale alimentum quotidie porrigeret: poſtquam tantam ſocordiam expertus eſt,meritò dignum cenſet qui in beluarum non hominum ſchola doceatur: itaque ad boues & aſinos ipſum amandat,vt ab iis diſcat quid ſit officii ſui. Nec profectò mirum: ſæpe enim beſtiæ naturæ ordinem melius ſequuntur,& plus humanitatis præ ſe ferunt quàm homines ipſi. Et ne multa exempla referam, ſufficiet quod hic propoſuit Iſaias, Stupidiſsimas ſcilicet & tardiſsimas beſtias tamen dominis & rectoribus ſuis ſeſe ſubmittere. Quòd ſi etiam alia cōſiderare libeat,quā multa reperientur? Quid enim,quòd nullum animal in genus ſuum ſæuire ſolet, & agnoſcit in altero ſimilitudinem ſuam? quid etiam, quòd omnia animantia tantum diligentiæ adhibere ſoleant in educando fœtu,cùm ſæpe mulieres naturæ & humanitatis omnis oblitæ, liberos abiiciant? quid porrò,quòd id tantum cibi & potus ſumere ſoleant,quod ad tuendū vitam & ſuſtinendas vires ſufficiat,cùm homines ingurgitent ſeſe ac prorſus obruant? quid denique, quòd nulla in re tranſgrediuntur leges ſibi à natura præſtitutas? Papiſtæ,vt ſolent,genuinum Scripturarum ſenſum euertere, & ſuis nugis inficere omnia Dei myſteria,inſulſam hîc fabulam commenti ſunt. Finxerunt enim boues & aſinos in præſepi Chriſtum,cùm naſceretur,adoraſſe. In quo egregios ſe eſſe aſinos oſtendūt. (Atque vtinam ipſi aſinum quem fingunt imitarentur: hoc eſt,ſaltem aſini eſſent,Chriſtum adorantes,ac non calcitrantes aduerſus eius maieſtatē) Nec enim de miraculo hic agit Propheta,ſed de ordine naturæ: quem qui peruertūt,velut monſtra eſſe docet. Non ſunt autē confingenda noua miracula ad authoritatem Chriſto conciliandam. Sic enim falſa veris permiſcendo, periculum eſt ne vtriuſque fides derogetur. Nec verò dubium eſt,quin,ſi editum eſſet tale miraculum,Euāgeliſtæ ſcriptis prodidiſſent. Eſt autem emphaſis in nomine ISRAELIS, quem beſtiis iſtis opponit. Scimus quàm fuerit honorificum poſteris Abrahæ,hoc nomine cēſeri,quod ſancto Patriarchæ diuinitus inditum fuerat,quia victor fuerat Angeli in lucta. Quo magis indignum fuit inter filios degeneres ac peruerſos falsò iactari: primùm quidem tacita ſubeſt exprobratio, non ſolùm quia perperam vſurpant ſancti viri nomen,cui ſunt prorſus diſſimiles,ſed quia in Deum, à quo ſummis beneficiis affecti fuerant,ſunt ingrati: deinde obliqua etiam comparatio ſubaudienda. Nam quò maior fuerat dignitas,longè ſupra omnes alios populos eminere,nunc maioris ignominiæ cauſa, ſub honorifico titulo Iſraelis ab aliis gentibus ſegregantur. Græci interpretes addiderūt ME,ſed malo repetere quod dixerat: nempe,Iſrael non cognouit poſſeſſorem ſuum,id eſt Deum,nec præſepe ſuum, id eſt Eccleſiam in qua educatus eſt,ad quam colligi debebat: cùm tamen beſtiæ illæ agnoſcant dominum à quo aluntur,& in locum vbi paſtæ fuerint,ſponte redeant.

4 O GENS SCELESTA) Quanquam ſatis vehementer crimen arguerat,amplificandi tamen cauſa,exclamationem ſubiungit,qua tam fœdam ingratitudinem & impietatem magis deteſtetur. Nonnulli particulam HOI dolentis eſſe volunt. Hieronymus interpretatus eſt Væ. Mihi verò ſufficit eſſe vocem exclamantis,partim ex admiratione,partim ex triſtitia natam. Nam erumpimus in clamorem,vbi res ipſa ſua indignitate ſimpliciter exprimi non poteſt,vel vbi deſunt verba quæ doloris magnitudini reſpondeant. Vbi poſuimus Gentem ſceleſtam, Græci verterunt, ἁμαρτωλὸν. id eſt peccatricem,vt etiam habet vulgaris tranſlatio. Sed Hebraicum nomen ſceleribus deditos ſignificat: nec verò dubium eſt quin perditam eorum malitiam accuſet Propheta.

ONVSTVS.) Notanda eſt vis metaphoræ. Præterquam enim quòd in ſua iniquitate quaſi in profundo cœno demerſos eſſe intelligit,ſimul etiam exprobrat,non errore vel incogitantia, vt ſolent flexibiles homines,peccare,ſed fixo animi propoſito contumaciam ſuam perſequi: acſi diceret iniuſtitiæ eſſe mancipatos,vel ad malè agendum venditos. Quod addit, Semen malignorum, tantundem valet ac malignum. Subtilius alii,Indignos pronuntiari, qui locum teneant inter filios Abrahæ,quia ſpurii ſint vel alieni: quemadmodum alibi dicuntur Semen Chanaam,& præputium illis obiicitur, acſi ex profanis & alienigenis geniti eſſent. Sed Hebræis vſitatum eſt, Filios bonorum pro bonis accipere: quod & Græci imitati ſunt.

FILII DEGENERES.) Ad verbū eſt,Corrumpentes: ideóque ſupplent interpretes Seipſos vel ſtudia ſua. Sed puto melius conuenire,Degeneres. Sic enim deprauatos eſſe intelligit,vt prorſus ſint alieni à ſuis patribus. Porrò quatuor,quos videmus, titulis ornat gentem ſuam,parum honorificis & valde remotis ab ea opinione quam de ſe conceperat. Sic enim expergefaciendi ſunt hypocritæ: & quo magis ſibi indulgent,nec reguntur timore Dei, fulminibus verborum quatiendi ſunt. Frigeret enim erga tales homines ſimplicior doctrina: nec eos vulgaris exhortatio commoueret. Detrahenda etiam falſa perſuaſio ſanctitatis,iuſtitiæ,prudentiæ,qua ſe plerunque tegunt, & inaniter gloriantur.

QVIA DERELIQVERVNT.) Subiicit rationem cur tā ſeuerè eos grauitérq; reprehenderit,ne ſcilicet ſuo more querantur nimis aſperè & duriter ſecum agi. ac primùm quidem illis defenſionem à Deo exprobrat,quod eſt malorum omnium caput. Quemadmodum enim ſumma iuſtitiæ perfectio eſt,Deo adhærere, quò etiam pertinet illud Moſis, Nunc Iſrael quid petit abs te Deus tuus,niſi vt ſibi adhæreas: ita vbi ab eo deſciuimus,actum eſt de nobis. Conſilium autem Prophetæ eſt,non vnius criminis in ſpecie reos facere Iudæos, ſed oſtendere prorſus eſſe apoſtatas. Quod ſequitur,ad amplificationem haud dubiè facit: ſiue Irritare legas,ſiue Spernere,quod poſte-

rius magis amplector. Fœda enim indignitas fuit, pro nihilo ducere eius gratiã, qui eos ſolos ex omnibus populis adoptauerat. Et hac ratione vocat Sanctum Iſraelis: quia ſe illis addicens, ſua ſanctitate ſimul eos ornauerat. Siquidem ab effectu nomen hoc ei paſsim tribuitur. In tanti verò honoris contemptu, quàm barbara ſuperbia fuit? Siquis verbum Irritandi magis probet, ſenſus erit, Deũ repudiaſſe, acſi data opera iram eius prouocare vellent: vnde apparet quàm deteſtabilis ſit eorum apoſtaſia.

ABALIENATI SVNT RETRORSVM.) Senſus quidem eſt, quum Dominus ipſis certam viuendi viam & rationem proponeret, cupitatibus ſuis abreptos fuiſſe: proximam tamen ſententiã confirmat, nempe adeò effrenem fuiſſe eorum petulantiam, vt ſeipſos à Deo prorſus abdicauerint: ac data opera à ſcopo, in quem dirigenda vita erat, retro curſum flexiſſe.

5 QVORSVM PERCVTIEMINI.) Aliqui vertunt Super quo, vel in qua parte: atque ita accipiunt, acſi Dominus ſibi nullum amplius flagellum eſſe diceret: quia tam variis modis eos in viam reducere conatus ſit, vt nulla amplius ſuperſit ratio caſtigandi. Ego verò malo interpretari, Quorſum: vt etiam voci Hebrææ congruit, & conuenientior mihi ſenſus eſſe videtur. Idẽ enim eſt quod vulgò dicimus, *A quel propos, Pour quelle fin.* Nam ſignificat Iudæos eò impietatis & ſcelerum progreſſos eſſe, vt ne plagis quidem meliores fore credibile ſit. Nam deſperatos homines poſtquam obduruerint, ſcimus frangi potius quàm corrigi: & conqueritur de tãta eorum peruicacia, acſi medicus tentatis omnibus remediis artem iam ceſſare diceret. Interim extremam eorum malitiam accuſat: quia vbi ſceleratos non ſaltem humiliant pœnæ, ad malorũ cumulum ventum eſt. Acſi diceret Dominus. Video me facturum ſine profectu, ſi vos caſtigem. Plagæ enim & ærumnæ ſunt remedia, quibus vitia noſtra ſanare vult Dominus: vbi nihil erga nos proficiunt, deſperandum eſt. Etſi autem non deſinit propterea Deus nos punire: quin potius magis ac magis in nos iraſcitur. Quandoquidem tali peruicacia intolerabilius nihil ei eſt: meritò tamen ſe operam perdere dicit, vbi reſipiſcentiam à nobis non extorquet: ac fruſtrà tentari apud inſanabiles remedia. Ita plagas & ærumnas ingeminare, & extrema omnia tentare non ceſſat, imò etiam cogitur, donec omnino profligat atque perdat. Sed interea non facit officium medici: atque id eſt quod deplorat, non fore populo ſalutares ſuas caſtigationes.

ADHVC ADDETIS PRAEVARICATIONEM.) Confirmatio eſt ſuperioris ſententiæ, ideóque hoc membrum à ſuperiore diſiungo, cùm tamen alii cõiungant. Acſi diceret, Non deſinetis adhuc præuaricari: imò adaugebitis flagitia veſtra: nam conſpiratis animis, & quaſi deuotis, ad peccandum vos rapi video: vt moderatio nulla ſperanda ſit. Conſilium enim Dei eſt, intractabile eorum ingenium traducere, ne quid amplius excuſent.

TOTVM CAPVT.) Alii vertunt, Omne: atque primores populi & magnates his omnibus deſignari putant. Ego magis accedo eorum ſententiæ, qui Totum vertunt. Videtur enim mihi ſimplex eſſe ſimilitudo ab humano corpore deſumpta: cùm ſcilicet corpus tam grauiter afflictum eſt, vt nulla ſit ſpes ſanitatis. Duas autem potiſſimùm partes nominat, ex quibus pendet ſalus corporis: eóque magnitudinem morbi declarat, quo miſerum populum vſque ad tabem confectum eſſe docet: non membrum ſcilicet aliquod, aut extremas corporis partes dolere, ſed cor ipſum vulneratum eſſe, & caput grauiter afflictum: denique vitales, vt vocant, partes magis vitiatas eſſe & putrefactas, quàm vt vllo modo ſanari queant. Cæterùm hîc etiam variant Interpretes: quoniam alii ad peccata corruptionem hanc, alii ad pœnas referunt. Ad peccata hoc modo, Vos iam corpori putrido & fœtido ſimiles eſtis, in quo nihil ſynceri aut integri ſupereſt. Vigent ſcelera & flagitia inter vos, quorum contagione nihil non fœdatum & corruptum eſt. Ego verò malo de pœnis accipere: quia dubium non eſt, quin adhuc pergat Deus in illa querimonia: populum eſſe adeò peruicacem, vt nullis plagis emendari poſſit: quia ferè vſque ad interitum percuſſus, ſaltem vibicibus deformis & horrendum in modum laceratus nondum tamen reſipuerit. Quò etiam pertinet verſiculus ſequens, vbi in eadem pergit ſimilitudine, & eandem continuat ſententiam. Nam certè qui de peccatis exponunt priorem partem, non ſatis attendunt ad reliquum contextum. Demus conferri morbido corpori populum vitiis corruptum: quid ſibi hæc volunt quæ mox ſequuntur? plagas non eſſe ligatas, vel fomentis delinitas? Clarum eſt de afflictionibus Prophetam loqui, in quibus ferè populus contabuerat: atque hunc diuturnum langorem proferre, quaſi extremæ impœnitentiæ ſignum. Plagam ſaniosam vocat, ex qua fluit continua tabes, acſi arcana quædam ſcaturigo nouum aſſiduè virus emitteret: qua ſimilitudine morbum inſanabilem deſignat, cuius materia ſiſti nequit. Exaggeratio autem non parua eſt, quòd negat fuiſſe adhibita remedia. Tres enim metaphoræ, quas ſimul coniungit, eodem tendunt, ſine vlla ſpe leuationis, ſine ſolatio, ſine remedio ita calamitoſum fuiſſe populum, vt ſummus Dei rigor palàm in talibus pœnis apparuerit.

TERRA VESTRA IN VASTITATEM.) Ad verbum eſt, Deſolatio. Atque ita fuſius proſequitur Iſaias & clarius, quod figuratè prius dixerat de plagis. Nempe terram horrenda vaſtitate afflictam eſſe. Nam omnes iſtas ſententias in tempus præteritum malo reſoluere: quia potius narrat Propheta quantæ iam clades acciderint, quàm Dei vindictam denũtiet. Exprobrat enim væcordiam & ſtuporem, quòd ad ſua mala iaceant attoniti.

7 IVXTA DESTRVCTIONEM ALIENORVM.) Hoc amplificandi cauſa additum eſt. Nam quòd ZARIN quidem loco ZAERAEM pro inundatione poſitum eſſe volunt, coactũ eſt. Poſſet quidem ad hoſtes quoque transferri nomen hoc: ſed præſtat in propria ſignificatione pro alienigenis accipere. Plus enim indignitatis habet calamitas, cùm homines ignoti, & è longinqua regione profecti, eam inferunt, qui longè inclementius & atrocius ſæuiunt quàm vicini. Diruunt enim ciuitates: domos, ædificia, & vicos incendunt: & latè vaſtant omnia. Denique irruunt barbarica feritate, cædiúmque & incendiorum auidi, damno potius inferendo quàm lucro captando ſtudent. Vicini verò, quia ſubactam regionem præſidiis relictis cõſeruare poſſunt, & ſtatim ſubſidia mittere ſi qua defectio tentetur, vel oriantur tumultus: ideo non ita ſæuiunt, neque regionem vaſtant, ex qua fructus commodè percepturi ſunt. Non vulgarem igitur cladem, ſed omnium atrociſſimam deſcribit.

Hinc obſeruandum eſt, vbi nos punire cœpit Deus, niſi reſipiſcamus haud ſtatim quieſcere, ſed multiplices inferendo plagas, ſubinde reuocando in exequendis ſuis partibus pergere. Fugienda igitur talis peruicacia, niſi eaſdem accerſere pœnas velimus: ac ne tandem nobis meritò exprobretur quod Iudęis: nos haud leuiter fuiſſe commonitos, manum Domini ſenſiſſe: corrigi tamen & emendari nequiuiſſe. Præterea mirum videri non debet, quòd tantis ac tam variis interdum ærumnis premimur, quarum finis aut exitus nullus apparet: noſtra enim peruicacia contendimus cũ Deo & flagellis ipſius. Idem igitur accidere neceſſe eſt quod refractariis & calcitroſis equis, quibus grauius tundi caput & latera fodi ſolent, quò magis reniti & refragari conentur. Hodie multi Deum propemodum accuſant crudelitatis, quaſi durius ſæuiat, quum nos clementius caſtigare deberet: interim quàm horrenda ſint ſcelera noſtra non animaduertunt. Quòd ſi ea expenderent, certè in ſumma illa ſeueritate, agnoſcerent inſignem clementiam Dei. Et ne hic ſeuerior fuiſſe Dominus videatur, vitia quæ poſtea enumerat conſideranda ſunt. Obiicietur quęſtio. Cur populum tam variè afflictum prædicet Iſaias: cùm antea ipſum prophetizandi initium feciſſe ſub Vſia diximus: cuius tempore incolumis fuit rerum ſtatus in regno Iuda. Nam etſi ſub finem vitæ ipſius regnum Iſrael cladem aliquam paſſum eſt, hoc tamen nihil ad regnum Iuda pertinebat. Ideo Iudæi hæc ad regnum Iothan non Vſiæ pertinere putant: quorum opinio etſi primo intuitu parum videtur conſentanea, omnibus tamen excuſſis, probabili ratione non caret. Scimus enim ſemper in colligendis prophetiis ſeruatam fuiſſe temporum ſeriem: & fieri poteſt, vt concio hæc Iſaię primum locum obtinuerit non alia de cauſa, niſi quòd ſummam doctrinæ, quæ poſtea referetur, continet. Alii facilè ſe elabi putant, cùm hoc totum de vitiis non de pœnis interpretantur: verum id quod dicitur de incenſis vrbibus, & vaſtatione terræ, non poteſt ita facilè eludi. Siquis exiſtimet Prophetam nõ loqui de præſenti eius regni ſtatu, ſed de futuro, atque in perſona Dei nunciare imminentes plagas, vtcunque eas oculis non cernerent, non magnopere reclamo, quanquam de rebus cognitis eũ diſſerere veriſimile eſt. Certa narratio eſt, non vaticinium, quanquam proximo verſu dicere eum fateor quis euentus immineat.

8 ET RESIDVA.) Alludit, more apud nos vſitato, ad tugurium quod vinearum cuſtodes, cùm vuæ matureſcunt, erigere ſolent: alteram ſimilitudinem, quæ affinis eſt, ex conſuetudine gentis adducit, vbi etiam ſeruandis cucumeribus excubabant cuſtodes: deinde explicat ipſe quid per vtranque ſignificare voluerit. Hoc autem bifariam exponi poteſt, nempe, vel totam regionem vaſtatum iri, niſi ſola ciuitas maneat ſalua inſtar tugurii, vel ciuitatem ipſam diruendam eſſe. Priorem interpretationem ſequuntur Iudæi, atque hunc locum intelligunt obſidione Sennacherib, ſed ego latius patere arbitror, hoc eſt ad alias etiam clades, quę poſtea ſequutę ſunt. Poteſt quidem hoc ad viciniam referri, qua afflicta & vaſtata, fieri nõ poteſt quin ciuitas multũ incommodi ſentiat, ſed hanc Prophetæ mentem eſſe puto, quòd mala de quibus diſſerit, ad ciuitatem vſque ipſam pertingent, vt imminuta & attrita ignobilis tugurii ſpeciem referat. Iam filiam Sion nominat Ieruſalem vulgari Scripturæ more, quæ populum quemlibet Filiæ nomine appellat, quemadmodum Filiam Babylon & Tyri, pro Tyriis & Babyloniis. Sion autem potius quàm Ieroſolyma ponitur propter templi dignitatem: atque hæc ſynecdoche paſſim trita eſt.

9 NISI DOMINVS.) Hìc concludit quod antea pronuntiauerat de flagellis Dei. Tantam ſcilicet fore vaſtitatem, vel iam adeſſe & conſpici, vt conferri poſſit cum interitu Sodomæ: niſi Dominus tenues quaſdam reliquias, velut ex incendio eriperet. Atque hic verſus confirmat quod nuper dixi: vbi de cladibus iam illatis diſſeruit Propheta, euentum qui breui inſtabat, attexere: acſi diceret, Ne vos decipiant blanditiæ, eadẽ vos maneret conditio quæ Sodomæ & Gomorrhæ accidit niſi Deus miſertus veſtri exciperet quaſdam reliquias. cui conſentaneum eſt illud Ieremiæ, Miſericordiæ Dei, quòd non ſumus conſumpti.

Ex his duo notanda ſunt. Primùm, denuntiari hìc extremam conſumptionem, quia tamen Deo negotium erat cum ſua Eccleſia & electo populo, peculiari gratia temperari iudicium illud, vt à communi, totius gentis interitu eripiat ſuos Deus, quos tenuibus reliquis meritò cõparat. Quòd ſi tam horrendis plagis Iudęorum ſcelera vltus eſt, cogitemus idem nobis accidere poſſe, ſi eorum proteruiam ſequamur. Conſecrauerat enim ſibi Dominus populum illum, & à communi aliorum

ſorte exemerat. Cur nobis magis parceret, ſi cōtumaces in noſtra impietate & perfidia erimus? Imò quis exitus ſperādus eſt in hac vitiorum fece ac colluuie, in qua ſibi paſſim homines per totum orbem indulgent? Certè idem qui fuit Sodomæ & Gomorrhe: nempe vt in nihilum redigamur, niſi eius vindictam cohiberet gratuiti fœderis reſpectus, quo pollicitus eſt Eccleſiam æternam fore. Atque hæc comminatio, quæ certè formidabilis eſt ac ſtupenda, pertinet ad obſtinatos & inſanabiles homines, quorum vitia nullis plagis corriguntur.

Rurſum notandum eſt quod iam antea perſtrinxi ex Ieremia, acceptum ferendum eſſe miſericordiæ Dei, quòd non omnes prorſus delemur. Nam ſi contemplemur quanta paſſim graſſetur apud omnes impietas, mirabimur vel vnum tantùm hominem ſuperſtitem eſſe, nec omnes penitus è viuis eſſe ſublatos. Atqui in hunc modum Deus manum ſuam ſuſpendit, vt Eccleſia aliqua in mundo conſeruetur. Atque hanc cauſam indicat Paulus, qui optimus eſt interpres iſtius loci: dum eius obiecto retundit inſolentiam Iudæorum, ne ſolo titulo glorientur, quaſi originem à Patribus duxiſſe ſufficiat. Deum enim agere cum illis poſſe admonet, vt olim cum Patribus: reliquias tamen aliquas eius miſericordia ſaluas fore. & quem in finem? Ne ſcilicet omnino pereat Eccleſia. Eius enim gratia fit, vt quanuis Dominus ob noſtram peruicaciam extrema iudicia experiri cogatur, exiguum tamē aliquod ſemen reliquum faciat. Quæ ſententia in extremis calamitatibus, quibus actum eſſe putamus de Eccleſia, nos vehementer conſolari debet, vt quanuis ruant omnia: & fractus, vt ille ait, orbis illabatur, inuicto tamen animo perſtemus, ac certi ſimus Dominum ſemper Eccleſiæ ſuæ rationem habiturum.

ET QVIDEM ADMODVM TENVES.) Hæc particula tam ad præcedentia quàm ſequentia referri poteſt: ideóque vertunt quidam, Fuiſſemus propemodum inſtar Sodomæ: malo tamen ſuperioribus coniungere, vt definiat paucitatem eius numeri, quem Deus ex clade reliquum fecerat. Iam verò Capti affirmatiuè poſitum eſſe quibuſdam placet, vt ſit maior expreſſio: quod non diſplicet: quanuis liceat in genuino & proprio ſenſu accipere, acſi dixiſſet ídque ad numerum exiguum. Eſt autem diligenter notanda ſententia: quia niſi longè latéque ſe extendat Eccleſia, contemptibilis eſſe ſolet. Hinc fit vt ſuis copiis turgeant hypocritæ, infirmi verò earundem ſplēdore territi vacillēt. Atqui hinc apparet non eſſe metiendā magno numero: niſi paleas tritico præferre libeat, quia multitudine ſuperant. Nobis verò ſufficere debet, quamlibet exiguus piorum ſit numerus, à Deo tamen pro electo populo agnoſci, ac ſimul in mentem venire illa conſolatio, Ne metuas puſille grex, quia complacuit Patri in te.

AVDITE VERBVM.) Confirmat quod prius dixerat, vltionem Domini crudelem non eſſe: quia ſupplicium meriti erant longè atrocius. Quanuis enim diſcrimen eſſet inter ipſos & Sodomitas quod ad pœnam, idem tamen eſſe crimen, vt iure par de ipſis vindicta ſumi potuerit, niſi Dominus pepercíſſet. Hæc ſumma eſt, non actum cum ipſis mitius quòd Sodomitis leuius peccarint, ſed miſericordiæ Domini eſſe tribuendum. Quòd principibus nomen vrbis Sodomæ, populo nomen Gomorrhæ diſtinctè adſcribit, eo non notatur diuerſitas: ſed potius ſimilis conditio. Sed quum idem bis repetat, plus gratiæ habet varietas nominum: acſi diceret, nihilo inter ſe magis differre, quam Sodomam à Gomorrha. Alluſio quidem eſt ad diuerſos hominum gradus, dum illis duas vrbes quaſi ſeparatim attribuit: ſed quia tantundem valet Sodoma ac Gomorrha, videmus quaſi in vnum faſciculum coniici. Itaque ſumma eſt, Si quis iudicet de populo ac principibus, reperiet optimè inter ipſos conuenire, non ſecus ac inter Sodomam & Gomorrham: id eſt inter ouum & ouum, quia nihilo in vna parte quàm in altera maior ſinceritas. Incipit autem Propheta Iudæis ſuas laruas eripere, & meritò. Nam quum hypocritis omnibus commune ſit, mira integumenta obtendere ne in lucem prodeantur, populus ille hoc maximè vitio laborauit. Nec alia de re Prophetis acrius vel moleſtius fuit certamen. Iam vnà cum fictæ ſanctimoniæ iactantia faſtus quoque regnabat: nec minus gentis ſuæ nobilitate & præſtantia, quàm cæremoniis & externo cultu gloriabantur. Quò plus offenſæ tanta Ieſaiæ aſperitas commouit. Sed quia neceſſe fuit eorum turpitudinem è latebris ſuis extrahere, quò ſuperbius ſe efferebant, eò vehementius in eos fulminat. quæ ratio ſimiliter erga omnes hypocritas tenenda eſt.

VERBVM DOMINI.) Verbum & Legem pro eodem accipit Propheta. Nec tamen dubito quin Legis nomen conſultò poſuerit, vt craſſam eorum opinionem perſtringeret, quia putantes ſacrificiis abſque fide & pœnitentia oblatis placari Deum, præpoſteri erant Legis interpretes. Quibus verbis admonet, Moſen ſe illis proferre, nihil afferre noui, Legi nihil addere, tantùm vt audiant quæ ſit voluntas Dei: de ea ſe fideliter edocturum. Ne falſa iuſtitiæ perſuaſione fucum ſe Deo facere poſſe putent, Legem hac in parte illis non patrocinari.

QVORSVM MIHI.) Nunc Deū loquentem inducit Iſaias, qui ſuum conſiliū exponat: quia legiſlatoris eſt non tantùm præcipere, ſed legibus etiam addere ſanam interpretationem, ne in abuſum trahantur. Neque verò dubium, quin ſuperior obiurgatio valde acerba & moleſta fuerit. Quid enim auerſus ipſos atrocius aut indignius dici potuiſſet? Gloriabantur nomine Abrahæ, cuius ſe filios eſſe iactabant, ſeque efferebant inſolenter. Hęc ratio eſt, cur Propheta ſeſe aduerſus ipſos armet authoritate Dei, acſi diceret, Scitote, vobis haud mecum ſed cum Deo negocium eſſe. Poſtea

Dei mentem & conſilium exponit in exigendis ſacrificiis. nempe id facere, non quòd ea miretur
ſed vt ſint pietatis adminicula: ideóque longè falli Iudæos qui totam in illis ſanctitatem locabant.
Putabant enim ſe perbellè functos officio, quum victimas immolarent: & quum vltrà iniſterent
Prophetæ, ſe immeritò traduci querebantur. Dominus autē ſe eas reiicere & abominari dicit. ni-
mis quidem id præcisè, vt videtur, quia ab eo inſtitutæ erant. Sed notandum eſt in præceptis Dei
alia per ſe ſpectanda eſſe, alia tendere in diuerſum finem. verbi gratia: Lex iubet vt colamus Deum Deu. 6. b 5
ac veneremur, deinde vt benefaciamus proximis. Hæc per ſe grata ſunt Deo, & per ſe requiruntur. Leuit. 19. d
In cæremoniis alia eſt ratio. ſunt enim exercitia quæ non requiruntur per ſe, ſed propter aliud. I- 18.
dem de ieiunio. nam regnum Dei in eſca & potu non conſiſtit. Eſt ergo alius finis ieiunii. Rom. 14. c.
Proinde cæremonias non ita inſtituit Deus, quaſi hac ſatisfactione placandus eſſet: ſed vt in iis 17
populus ſeſe ad pietatem exerceret, magíſque ac magis in fide & puro Dei cultu proficeret. Hypo-
critæ verò, quaſi in hoc cardine verſetur ſumma religionis, ipſas diligentiſsimè obſeruant: ſéque
omnium ſanctiſsimos putant, cùm ſe in earum obſeruatione diu multúmque fatigarunt. Atque e-
tiam vt videantur ſanctiores, addunt aliquid de ſuo, & noua in dies additamenta comminiſcuntur:
piis autem Dei inſtitutis peruerſiſſimè abutuntur, cùm in verum finem minimè intendunt. Omnes
igitur cæremoniæ nihil illis ſunt quàm corruptelæ diuini cultus. Nam vbi in externa & nuda tan-
tùm actione inſiſtunt, quid eorum ſacrificia differunt à ſacrificiis Gentilium, quæ ſacrilegia eſſe ſci
mus, quod in legitimum finem minimè ſpectent? Hæc ratio eſt cur Dominus reiiciat iſtas cæremo-
nias, quæ tamen ab ipſo inſtitutæ erant, quòd non animaduerteret populus quo conſilio, & quem
in vſum traditæ eſſent. Fuit autem perpetuum hoc certamen Prophetis cum populo, vt laruas iſtas
excuterent, atque oſtenderent Dominum externo cultu non eſſe contentum, nec cæremoniis pla-
cari poſſe. ídque etiamnū vbique experiuntur pii miniſtri. Homines enim Deum ſemper ex ſe me-
tiuntur, ídque externa pompa ſatisfieri putant: ægerrimè verò adducuntur vt integrum cor ſuum
ipſi offerant. Ieremias facilè omnem huius loci difficultatem tollet. ait enim, Quum Patres ve- Iere. 7. e. 21.
ſtros ex AEgypto redemi, non iuſſi vt mihi ſacrificarent: tantùm præcepi vt me audirent, & ſerua- 22
rent mandata mea. Nam demonſtrat omnem obſeruationem cæremoniarum pendere à Verbo: va
náſque prorſus & inutiles eſſe ſi ab eo ſeparentur, haud minus quàm ſi anima diuidatur à corpore.
Huc etiam pertinet argumentum Pſal. 50. Nunquid comedam carnem taurorum, aut ſanguinem Pſal. 50. b.
hircorum bibam? Sacrifica Deo laudē, & redde Altiſsimo vota tua. Atque alibi idem Ieremias, No 13
lite confidere in verbis mendacii, dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Do- Ibidem c.
mini. Quin magis benefaciendo benefacite, &c. Item Michæas, Nunquid complacitum eſt Domi- 14
no in millibus arietum, aut decem millibus vallium pinguium? paulò pòſt ſubiicit, Indicabo tibi, Iere. 7. a. 4
ô homo, quid ſit bonum, & quid exigat Dominus à te: nempe Facere iudicium, diligere pietatem, Mic. 6. b. 7
& verecundè ambulare cum Deo tuo. Ex quibus perſpicuū eſt cæremonias ideo improbari, quòd
à Verbo, quaſi ab anima ſua, ſeiungantur. Vnde apparet quanta ſit hominum cæcitas, quibus per-
ſuaderi non poteſt inutile eſſe, quicquid ad Deum colendum inſumunt operæ, niſi præcedat cor-
dis integritas. Nec verò id vulgi vitium eſt, ſed omnium ferè hominum, & ſua opinione præſtan-
tium. Vnde illud figmentum de opere operato, quod Papiſtici doctores commenti ſunt: nec hodie
ex animis multorum reuelli poteſt. Hic verò non homo, ſed Deus ipſe loquitur, & decreto immuta-
bili ſtatuit, fruſtra ſibi obtrudi, vanúmque & infructuoſum eſſe quicquid agunt homines, niſi vera
fide ipſum inuocent.

12 QVIS HOC EX MANV.) Optima fallacium cultuum refutatio, vbi Deus coram ſe in ra-
tionem ventùros negat: ac generaliter pronunciat, fruſtra ſibi impenſum ferri quicquid non exigit:
quia non aliter coli velit quàm ex præſcripto. Vnde enim fit vt homines ſibi adeò placeant in ta-
libus figmentis. niſi quòd non expendunt ſe nihil præſtare vtile aut gratum Deo? Alioqui ſtatim
veniret ipſis in mentem, nihil præter obedientiam reſtare, neque tam proteruè opera ſua extolle- 1. Sam. 15. e
rent, quæ ludibrio habet Dominus: non ſolùm quia nihil inde emolumenti percipiat, ſed quia ſibi 22
non vult imputari quod ſuo iniuſſu temere ſuſcipitur, nec hominum arbitrium pro lege valere pa-
titur, quanquam maioris contumeliæ cauſa mox addit: In obſequium perperam afferri quod loco
iacturæ ducat, nempe quòd templum frequētando, nihil quàm atria ſua conterāt: acſi de fictis pre-
cibus diceret, Multum ſcilicet me obligant, dum aures meas obtundunt.

13 NE PERGATIS.) Vtilis admonitio ad cohibendam eorum libidinem, qui vanos & fictos
cultus obſtinatè ſequi non deſinunt, vt ſaltem moniti à Deo reſipiſcant, ſiquidem vllum conſiliū
admitterent. Sed hinc apparet: poſtquam ſemel obdurucrunt hypocritæ, quàm ſtupida ſit eorū ſe-
curitas, quòd ne Deum quidem audire ſuſtinent clarè denunciantem, ne operam ſuam ludere, at-
que adeò inſanire pergant.

INCENSVM.) Vt vehementius vrgeat, vltrà progreditur, non tantùm inutilem eſſe eiuſmo-
di cultum, ſed etiam illum ſe deteſtari atque abominari: neque immeritò, quia ſacrilegio non va-
cat profanatio cultus Dei, in qua eius nomen falſò obtenditur. ſicut enim Deo nihil precioſius ſua
gloria, ita nihil minus tolerabile, quam eam corruptelis quibuſlibet violari. quod fit dum in locum
veri cultus neſcio quid nugatorium ſubſtituitur. Locus hic quoſdam fefellit, qui exiſtimarunt Pro-

phetam de abrogatione Legis diſſerere.nec enim id agit:ſed reuocat populum ſui temporis ad ve-
ram obſeruationẽ cæremoniarum:atque oſtendit quo conſilio,& quem in finem inſtitutę fuerint.
Nam cultus Dei ab initio mundi, ſpiritualis fuit.quòd autem alia fuerunt exercitia ſub veteri Te-
Iac.1.c.17 ſtamento,& diuerſa à noſtris,hoc hominum,non Dei reſpectu effectum eſt.In Deo enim nulla eſt
mutatio,ſed ad imbecillitatem hominum ſeſe accommodat.Itaque ea gubernatio Iudæis, vt pue-
ris ſua pædagogia,conueniebat. Quorſum igitur ea inſtituta eſſet, & quæ ſit vera cæremoniarum
obſeruatio,nunc demonſtrat.

14 NEOMENIAS.) Nihil noui ſuperiori doctrinæ addit Propheta,ſed de omnibus cæremo-
niis,vbi non ſubeſt ſpiritualis veritas,ſed fallax tantùm color refulget, in genere pronuntiat res eſ-
ſe non ſolùm inutiles, ſed impias. Hinc obſeruandum eſt, fruſtra nos laborare, niſi Deum ritè,vt
decet atque ipſe præſcribit,colamus.Nam cùm in omnibus rebus Deo placet veritas,tũ verò po-
tiſsimùm in cultu ſui numinis. Deinde non tantùm luditur in iis opera,ſed cultus Dei(vt nuper di
ctum eſt)peruertitur:quo nihil magis impium eſſe poteſt.Omnes autem ſuperſtitiones ſunt totidẽ
corruptelæ Diuini cultus. ſequitur ergo ipſas impias & nefandas eſſe. Superſtitio vel ex re ipſa,vel
Col.2.d.23 ex animi affectu æſtimanda eſt.Ex re,cùm homines comminiſci audent quod Deus non præcepit.
qualia ſunt ea quæ parit ἐθελοθρησκεία, quam vulgò deuotionem vocant.Eriget hic ſimulachrum,
alius ſacellum extruet,alius anniuerſaria ſacra conſtituet, & infinita eiuſmodi.Vbi hoc licentiæ ſu-
munt homines,vt nouos cultus confingant,illic ſuperſtitio eſt.Ex affectu verò,cùm legitimos qui-
dem ritus & probatos à Deo imitantur homines,ſed externæ ſpeciei fixi inhærent,nec in finẽ aut
veritatem intenti ſunt.Quemadmodum Iudæi cæremonias à Moyſe præſcriptas mordicus tenen-
tes,omittebant quod præcipuum erat.Nullam enim rationem habebant puræ conſcientiæ, fidei
& pœnitentiæ nulla mentio,nulla reatus ſui notitia: quin etiam tollebant ab iis Chriſtũ,nec ita vl-
lum locum veritati relinquebant. vnde liquidò conſtat quòd ſuprà docui, degenerem & adulte-
rinam fuiſſe laruam: vt nihil differrent eorum ſacrificia à ſacrificiis Gentium. Minimè igitur mi-
rum eſt: quòd Dominus ea abominationem vocet. Non immorabor in locutionibus quibus hîc
vſus eſt,quæ variæ ſunt:nec tamen leuiter præteriri debent.Videt enim Dominus quanta ſit laſci-
uia hominum in comminiſcendis cultibus: ideo exaggeratione vtitur,quò magis eam cohibeat,
atque iterum pronuntiat ea ſibi odio eſſe.Deinde quia ſibi blandiuntur,& quicquid temerè exco-
gitauerint, ſtultè ſibi perſuadent fore apud Deum aliquo in loco: contrà, ſe abhorrere & dete-
ſtari dicit.

15 CVM EXPANDERITIS.) Quòd expanſio manuum adhiberi precibus olim ſolita eſt,
non factum eſt ſuperſtitione: nec ritus ille, vt alii plerique ſtulta & friuola cupiditate obrepſit:ſed
quia natura quoque ipſa homines eò impellit, vt etiam ſignis externis teſtentur ſe ad Deum con-
fugere.Ergo quũ ad ipſum euolare non poſsint,hoc ſymbolo ſeſe attollunt.Nihil certè de eo præ-
ſcriptum habuerunt Patres: eo tamen vſi ſunt diuinitus inſpirati.atque hoc ipſo ſymbolo conuin-
cuntur craſſæ cæcitatis omnes idololatræ:qui dum externo geſtu teſtantur ſe confugere ad Deum,
re ipſa ad idola confugiunt.Et quò magis conuincerentur, Dominus hanc conſuetudinem apud i-
pſos in perpetuo vſu manere paſſus eſt. Non damnat ergo Propheta extenſionem manuum, ſed
hypocriſin:quòd ſpeciem quidem inuocantium præ ſe ferrent: animo autem eſſent valde alieni,vt
Pſal.145.d.15 alibi plenius exprimit. Propè enim ſe eſſe ait Dominus,ſed iis qui ipſum inuocant in veritate.Vbi
eſt hypocriſis,ibi vera inuocatio eſſe non poteſt. Nec verò aduerſatur huic loco quod alibi habe-
tur,Cùm extulerint manus ſuas,exaudiam. Nam illic concionatur Dominus,de inuocatione quæ
Rom.10.c.14 manat ex fiducia.Fides enim mater eſt inuocationis.ea ſi abſit,nihil ſupereſt pręter inanem ludum.
Hoc idem exaggerat,denuntians ſurdum ſe fore illorum clamoribus,quantumuis preces multipli-
cent:acſi diceret,Etiam ſi in precibus ſitis aſsidui, nihil proderit iſta ſedulitas.Nam hoc etiã habẽt
vitii hypocritæ,vt quò verboſiores ſunt in precibus,eò ſe ſanctiores exiſtiment,& facilius quod o-
ptant impetraturos.Ita futilis eorùm loquacitas obliquè perſtringitur.

MANVS VESTRAE.) Hîc iam apertius concionari incipit,cur tam preces eorum quàm ſa-
crificia repudiet, imò faſtidioſè reiiciat; quòd ſcilicet crudeles & ſanguinarii,omníque ſcelerum
genere referti,cum ficta pompa prodeant in ſuum conſpectum. Etſi autem alias ſpecies mox ſubii
ciet,quia tamen fecerat mentionem expanſionis manuum, ideo de manibus loquitur: atque in his
teſtimonium ipſos gerere ac proferre ſcelerum ſuorum dicit, vt mirum non ſit tam duriter à ſe re-
1Tim.2.c.8 pelli.Nam fuit alioqui ex aduerſo vſitata hæc locutio,Tollere puras manus,non tantùm Prophe-
tis & Apoſtolis, ſed etiam profanis authoribus, quos ipſe naturæ ſenſus ad coarguendam homi-
num craſsitiem impulit: niſi fortè confeſſionem hanc ab illis extorſit Deus,ne aliquo ſaltem præ-
conio vſquam vera religio deſtitueretur.Neque tamen intelligit Propheta ipſos latrones aut ſica-
rios fuiſſe:ſed perſtringit fraudes & rapinas, quibus in aliena inuadebant. Deus enim aliter iudi-
cat quàm homines,in quorum iudicium non veniunt fraudes occultæ & peruerſæ artes,quibus a-
ſtuti homines ſimpliciores fallere & circunuenire ſolent. Deinde ſi veniant,extenuantur tamen
nec examinantur ſuo pondere. Atqui Deus etiam ſplendidos homines,qui honeſtis titulis rapinas
ſuas fucare ſoliti erant,in lucem trahens,palàm homicidas eſſe pronuntiat.Quocunque enim mo-
do

do quempiam interimas, homicida es: ſiue eum iugules, ſiue alimenta & neceſſaria ſubtrahas. Non loquitur ergo de hominibus palàm ſceleratis,& qui ſuis flagitiis palàm eſſent infames: ſed de iis qui volebant probi videri,& exiſtimationem aliquam retinebant. Quæ circunſtantia diligenter obſeruanda eſt,quia & eadem cauſa hodie agenda eſt cum improbis,qui dum inopes & tenues per vim & fraudem,aut quamlibet iniuriam opprimunt, honeſtis tamen integumentis ſuam turpitudinem veſtiunt.Porrò, vtvt clamitent impudenter,ſe non eſſe furibus ſimiles aut ſicariis, hac tamen ſeueritate qua ſuos æquales corripuit Propheta,arguendi ſunt. Nam cùm ſuſtinemus perſonam Dei,ex hominum ſenſu & opinione iudicandum nō eſt:ſed quid Dominus iudicet,liberè proferendum.

16 LAVATE.) Hortatur Iudæos ad pœnitentiam ac veram eius rationem oſtendit,ſi modò obſequia ſua cupiant probare Deo:vnde colligimus nihil Deo placere poſſe,niſi profectum ſit à pura conſcientia.nec enim Deus inſtar hominis eſt, vt opera noſtra ab externa ſpecie æſtimet.nā ſæpe apud homines plauſum reportat ſpeciale aliquod opus, etiam ab homine nequiſsimo editum. coram Deo autem,qui cor intuetur,polluta conſcientia virtutes omnes contaminat. Atque hoc eſt quod docet Aggæus,veterum ceremoniarum exemplum proponens, Quicquid tetigerit immundus,polluit:vnde infert nihil ab impiis purum manare.Iam aſſeruit Propheta noſter, fruſtra offerri ſacrificia Deo,fruſtra vota fieri,fruſtra inuocari eius nomen,niſi animi integritas externum cultū ſanctificet.Quare ne fruſtra ſe amplius fatigent Iudæi,munditiem illam exigit:& quidem à generali reformatione orditur,ne parte vna defuncti,obiectū Deo velū putent. Ac ſic omnino cum hominibus à Deo alienatis agendum eſt.Non vnum aut alterum vitium morbidi corporis attingendū eſt:ſed ſi cura habetur veræ & integræ ſanationis,ad renouationem vocandi ſunt, & bene purganda contagio,vt placere Deo incipiant,qui prius odioſi fuerunt ac fœtidi. Ac lauandi quidem metaphora nō dubium quin ad eluendas internas ſordes hortetur:paulò pòſt verò operum quoque fructus adiunget.Lauare præcipit, non quòd ex proprio liberi arbitrii motu reſipiſcant homines,ſed remedium non aliud eſſe oſtendit, quàm ſi puri coram Deo appareant. Scimus autem transferri ad homines,quod Spiritus Dei in illis operatur:quem ideo Ezechiel aquam mundam appellat,quia proprium eius opus eſt pœnitentia.

Hagg. 2. c. 14.15

*Eze.*36.e. 25

AVFERTE MALITIAM STVDIORVM) Iam ad fructus pœnitentiæ deſcendit Propheta. neque enim ſolùm abſque figura explicat quid ſit lauare & mundari,ſed in tota vita & ſingulis actionibus teſtimonium nouitatis proferre iubet.Confirmat tamen ſuperiorem ſententiam, quòd ante Dei oculos verſetur populi fœditas,quæ omnia opera inquinans ac deformans, gratiam illis adimit.Et nominatim conſpectus Dei fit mentio,ne ſi oppoſito velo,ſeipſos à cernendo impediāt, Deum fingant hebetudinis ſuæ eſſe ſocium.

DESINITE.) Pergit in corrigenda eorum vita. Vulgò ita exponitur hic locus,quaſi Propheta per Malè facere,intelligeret Malè viuere.ſed propriè de maleficiis intelligi debet,quibus proximus offenditur:vt etiam proximo verſu,DISCITE benefacere,ſubaudiendum ſit:Proximo.Loquitur enim de iniuriis & beneficiis quibus afficimus proximos. Cùm autem pœnitentia ſedem habeat in corde hominis,ideò per has ſpecies eam deſignat,quibus quodammodò in conſpectum hominum prodit. Nemo enim vir bonus haberi non vult.ſed qualis quiſque ſit,opera ipſa declarant.Eos igitur ad externa opera reuocat,quibus pœnitentiā teſtentur. Pœnitētiæ autem fructus duobus membris complectitur:nocendi abſtinentia, deinde beneficentia. Primùm enim ab omni iniuria abſtinendum eſt.neque enim vel prodigi imitandi nobis ſunt qui liberales videri volunt, vni rapiunt quod alii largiantur:neque ignaui rurſum,qui ſatis eſſe putant ſi ſe innoxios ſeruarint,&abſtinuerint ab alienis, nullam tamen operam dant beneficentiæ. Vtrumque ergo complecti voluit: his enim duobus,ſecundæ Tabulæ obſeruatio continetur.

17 DISCITE BENEFACERE.) Sicuti nuper, quum iubebat deſinere à maleficiis,aſſiduam exercitationem perſtrinxit:acſi dixiſſet,tota vita fuiſſe aſſuefactos ad peccandum: ita nunc humanitatis expertes eſſe docet,ad quam diſcendam quaſi rudes tyrunculos inuitat. Ac primò quidem iubet quærere iudicium.alii vertunt Sciſcitamini:quod non placet.Verbo enim Quærendi plus intellexit Propheta.nempe ſtudium,vt vocant,actuale:IVDICII verò nomine, quicquid bonum rectúmque eſt:acſi diceret,Studete rectitudini.

RESTITVITE OPPRESSVM.) Propheta more vſitato generi ſpecies ſubiungit,vel cùm iam ſpecialiter ad beneficentiam & æquitatem hortatus ſit,nunc preſſius vrgere volens,magis enucleatè certas ſpecies enumerat, quæ pleniorem rei declarationem afferant.Semper enim homines recti & iuſti aliâs videri volunt:víxque generali doctrina percelli poſſent. ſed vbi ad ſpecies ventum eſt,quaſi in rem præſentem adducti, cedere coguntur, vel ſaltem miteſcunt:ídque in dies experimur.

IVS DICITE PVPILLO.) Duas hìc ſpecies eligit Propheta,è quibus hominū improbitas magis detegitur.Rarò enim ſuſcipiuntur cauſæ pupillorum & viduarum:propterea quòd nulla ab iis præmia ſperantur,Eò fit vt omnium iniuriæ pateant,quòd nullus eorum vindex prodeat: quia gratìs nemo iuſtitiam colit. prompti verò ad diripiendos inopes & tenues quamplurimi. Idque ar-

b.ii.

gumento eſt, nemini curæ eſſe iudicium. nam potentibus eſſe amicos à quibus iuuentur, minimè
Exo.22.c. mirum eſt, dum ſpes præmii inuitat & allicit. Dominus autem declarat ſibi curæ eſſe pupillos &
22 viduas, ſéque vindicem fore, ſi qua fuerint iniuria affecti. Idem ad alios omnes extenditur, qui po-
Leuit.21.d. tentiorum vi & tyrannica libidine oppreſsi gemunt. Quod ſummam conſolationem afferre debet
19 omnibus Dei filiis, quorum conditio eſt poſsidere animas ſuas in patientia. Vtcunque enim ſe in-
1.Pet.5.b.7 ſolenter iactent hoſtes, nihil impediet quominus in anguſtiis ſuis triumphent, quorum animis hoc inſidebit, Vindex erit Dominus. tametſi nos homines negligant, ipſi curæ ſumus. deſtitutis opem feret, & eorum cauſam tuebitur.

18 VENITE AGEDVM.) Solent vertere Quæſo, vel igitur. Sed mihi videtur ſignificare fiduciam bonæ cauſæ. vt נא, ſit hortantis, Agedum. Declarat enim Dominus Iudæos nihil habituros quod reſpondeant: atque etiam ſi detur ipſis purgandi locus, mutos fore omnino Et certè ita cum hypocritis agi neceſſe eſt. Deum enim audacter in diſceptationem vocant, nec vllum faciunt tergiuerſandi finem. Propterea dicit, ſi diſceptare velint, ſe ex oppoſito paratum fore. Quæret fortè iterum aliquis, cur Propheta de ſecunda Legis tabula potiſſimùm concionetur, ac non potius de cultu Dei. Scimus enim primam Tabulam haud fruſtra priore loco conſtitutam eſſe à Deo, cùm Legem partitus eſt. Nec dubium quin prior vt ordine, ita pondere antecedat. Reſpondeo, Prophetas cùm hominum hypocriſin reprehenderunt, variè loquutos eſſe. Interdum enim de violato Sabbatho queruntur: interdum aiunt Deum inuocatum non fuiſſe: præcipuè verò idololatriam reprehēdunt, & in ſuperſtitiones inuehuntur. Hìc vero conqueritur Iſaias de officiis erga proximos neglectis: ſed vnus & idem finis eſt omnium: nempe vana eſſe apud Deum opera noſtra, cùm à recta cōſcientia non proficiſcuntur, & timoris Dei vacui ſumus. Timorem autem nunc ab inuocatione nominis ipſius, nunc ab obſeruatione Sabbathi, nunc ab aliis operibus deſignant: ſed quia inter verum cultū & hypocriſin certius & magis conſpicuum diſcrimen apparet in officiis charitatis, nō temere ab Iſaia proferuntur. Nam hypocritæ diligentes ſunt in externo cultu & ceremoniis: intus verò ſcatent inuidia, crepant ſuperbia & contemptu fratrum, ardent auaritia & ambitione: nec facilè, dū ſub illis inuolucris latēt, detegi poſſunt. Sunt igitur ad iſtam regulam, velut ad Lydium lapidem examinandi. Hinc iudicium faciendum eſt, an Deum timeant. Nos quidem poſſemus falli, ſi ex ſecūda ſolùm Tabula de hominis pietate iudicaremus: verùm ſi quis ſatisfaciat in officiis primę Tabulæ quæ ſunt pietatis & cultus Dei teſtimonia, tunc ad examen illud veniendum, an verſetur cum aliis innocenter, & abſtineat ab omni iniuria, fidem colat, humaniter ſe gerat cum fratribus. Hæc ratio
Mat. 23.c. eſt cur Chriſtus dicat, miſericordiam, iudicium, & fidem præcipua Legis eſſe: exprobrans Phariſæis
23 quòd decimas & oblationes vrgendo, tantùm minutias perſequerentur, veram iuſtitiā omitterent. Per fidem intelligit fidelitatem, quam vulgò dicimus, *Loyauté*. Per iudicium, omnem rectitudinem, cùm reddimus cuique ſuum, nec alios violari patimur, opémque ipſis ferimus, quantùm in nobis eſt. Atqui ſi hæc præcipua ſunt Legis, quo ordine collocanda erunt prioris Tabulæ præcepta? Reſpondeo, ſuum quidem pondus & ordinem retinere: ſed ex his quæ tam ſeuerè exigit Chriſtus, & quibus inſiſtit, hypocriſin apertius deprehendi, & melius iudicari an quis Deum verè timeat. Eo-
Hoſe.6.c.7, dem ſenſu accipi debet, Miſericordiam volo & non ſacrificium. nam miſericordia eſt ſpecimen &
& mat.9.b probatio veræ pietatis. Deinde quia ſeria eſt charitatis demonſtratio, per ſe placet Deo: ſacrificia
13, & 12.a. verò propter aliud. Nunc ſatis patêre arbitror cur Iſaias beneficentiæ potius meminit quàm fidei
7 vel inuocationis: & cur tam variè loquantur Prophetæ, cùm ad verum Dei cultum hypocritas reuocant, eúmque à fructibus oſtendi volunt.

SI FVERINT.) Perinde eſt acſi diceret, ſe non accuſare innocentes, neque etiam litigandi ſe ita eſſe cupidum, vt ſine magna neceſsitate eos accuſet, vel cauſam proſequatur. Nam cum Deo expoſtulare ſolent hypocritæ, acſi nimis eſſet rigidus, deinde implacabilis. Imò excuſationem hanc inueniunt ſuæ obſtinationi, quòd fruſtra nitantur cum Deo redire in gratiam. Quòd ſi omnia ipſos deficiant, tamen ad diuerticulum hoc confugiunt, Non eſſe tam præciſè cum ipſis agendum: aliquid perfectiſsimis etiam quibuſque condonandum eſſe. Ideo Propheta anteuertit, Deum ita loquentem inducens, Ego ſi opus ſit, diſceptationem non recuſo, vbi conſtabit veſtra peruicacia fieri, ne vlla ſit inter nos reconciliatio: tantùm afferte mundiciem cordis: omníſque inter nos controuerſia ceſſabit Nolim amplius litigare, ſi cor mihi integrum præſtetis. Hinc colligimus eximiā conſolationem, quod Deus non ſic contendat nobiſcum, quaſi ad extremum delicta noſtra perſequi velit. Nam ſi ſeriò ad ipſum conuertamur, ſtatim redibit in gratiam, omnémque peccatorum noſtrorum memoriam delebit, nec rationem repoſcet. Nec enim ſimilis eſt hominibus qui vel in leui offenſiuncula inexorabiles eſſe ſolent. Imò nos ipſe mundare, & nitidos reddere paratus eſt. Tantum abeſt, vt iure de nimia eius ſeueritate queramur. Nam contentus munditia cordis, quicquid offenſæ erit vltrò condonat, eos abſoluens à quibus prouocatus fuit.

19 SI VOLVERITIS.) Dei cauſam aduerſus populum perſequitur Iſaias. Atque in ſumma pronuntiat, non modò calamitates quaſcunque populus ſuſtinebat, ipſius culpæ imputandas eſſe: ſed per eum ſtare quominus proſperam & optabilem fortunā mox recuperet: quia vltrò ad igno-

ſcendum

ſcendum propenſus ſit Deus, modò non cor obdurent. Quia verò felicitas videtur hîc poni in manu & arbitrio hominum, fortiter contendunt Papiſtæ, homines proprio motu liberos eſſe ad eligẽdum vel bonum vel malum. Quaſi vero Deus, vbi hominum peruicaciam accuſat, diſſerat quãta ſit vel qualis eorum facultas. Sed fruſtra diceret, ſi volueritis, niſi penes ipſos eſſet velle: Reſpondeo quanuis non ſit libera electio qualiter ipſi fingunt, iure tamen obiici peccatoribus eos ſibi voluntarios eſſe malorum authores, quia ſponte non coacti Dei iram in ſe prouocant. Verum igitur eſt, ſpeciale Dei eſſe donum, vt quis ad bonum adſpiret: ſimul tamen æquè verum eſt, ſuam reprobis prauitatem obſtare, ne illuc adiiciant animum: ideóque totam obſtinationis culpam in ipſis reſidere. Hinc pendet iſta exprobratio, felicem & beatam vitam acturum fuiſſe populum, ſi Deo ſe morigerum & obſequentem præbuiſſet. Nam quum natura beneficus ſit Deus, nihil præter ingratitudinem & malitiam noſtram obſtat, quominus ad nos quoque perueniat illa omnibus expoſita liberalitas. Ex oppoſito grauem & ſeueram denunciationem addit, in manu eſſe vltionem, vt ſentiant non impunè Deum contemni. Obſeruandum porrò eſt regulam vnicam bene viuendi eſſe quam Deo & verbo eius obedientiam præſtamus. Nam velle & audire nihil aliud eſt quàm acquieſcere ad morem gerendum Deo. Atque in his verbis eſt hypallage, quia ſic reſolui debet oratio, Si vobis promptus ad obſequendum animus, & voluntas parata eſſet: vel quod idem valet: Si obediẽtem mihi & verbo meo aurem præbueritis. Cùm igitur Deus felicitatem hominis conſtituat in obedientia, ſequitur rectè inſtitui vitam noſtram, vbi Deum loquentem audimus, ipſíque per omnia obtemperamus. Nunc quanta eſt hominum prauitas, cùm aſsiduè loquenti Deo aures accommodare renuentes, oblatam & paratam felicitatem reſpuunt? Domãdi ſanè erant peruerſi affectus, ne ſibi miſeri homines iram Dei accerſendo, quaſi furioſæ beluæ in aciem gladii ſponte ſe proiicerent. Et notandum eſt, quòd vltimam tandem vindictam minatur, vbi contumaciter recuſauerint Deo ſe ſubiicere.

OS DOMINI.) Quoniam dum homines excęcat ſua libido, parum minis tanguntur: vt talem illis ſocordiam excutiat Propheta, non ab homine mortali proferri hanc ſententiam admonet, ſed profectam eſſe ab ore Dei, qui flexibilis non eſt inſtar hominum, ſed propoſitum conſtanter tenet. Ergo os Domini ad terrorem opponitur, vt ſeriò aduertant ad eius minas qui in ſuis vitiis quaſi ſopiti iacent.

BONVM TERRAE.) Intelligit fructus quos terra ſuppeditat ad vſus vitæ neceſſarios. Nã terra quodammodo maligna videtur, cùm fructus ſuos non profert, & veluti in ſinu retinet. Quãquam non dubito quin ad Legis promiſsiones alludat, vbi Deus terræ benedictionem cultoribus ſuis paratam fore aſſerit, quò largè ſuppetat bonorum omnium affluentia. Neque tamen commoda vitæ terrenæ offert, quòd velit nos præſenti felicitate detineri, quam ſolam hypocritæ conſiderant, & in qua toti occupantur: ſed vt contemplatione ipſius, in cæleſtem aſſurgamus, & tantæ bonitatis guſtu ad æternam quoque felicitatem delibandam nos aſſuefaciat. Hoc autem magis vſitatum fuit populo veteri, vt bonorum præſentium guſtu, velut imagine, ad hæreditatem cæleſtem vocarentur. Quod diſcrimen diligenter notandum eſt, vt pro gradu ad quem nos Deus euexit, doctrinam hanc ad nos accõmodemus. Docere autem voluit Propheta veram felicitatem cum ſuis appendicibus conſiſtere in obedientia Dei: impios contumaciter agendo ſibi omne malorum genus accerſere, ideóque aduerſa omnia peccatis & ſceleribus noſtris imputanda eſſe. *Deut. 28.b. 11.*

20 SI NOLVERITIS.) Impii grauiorem culpa pœnam ſemper eſſe putant, etiam ſi leniter eos Dominus caſtiget: & quanquam non prorſus abſoluere ſe audent, eum tamen, vt prius diximus, non deſinunt accuſare nimiæ ſeueritatis. Propheta autem nullum finem malorum fore denuntiat donec aſſumpti ſint: ac ne ſe defunctos eſſe putarent mediocribus pœnis, quas eatenus erant perpeſſi, adhuc multò grauiora ipſis impendere Dei iudicia. Papiſtæ hunc locum ad ſtatuendum liberum arbitrium detorquent atque ita colligunt: Si beati futuri ſunt homines cùm Deo parere volunt, ſequitur hoc in noſtra poteſtate ſitum eſſe. Argumento certè admodum puerili. nec enim per Prophetam diſſerit Dominus quænam vel quanta ſit noſtra ad bonum vel malum facultas: ſed monet nos in culpa eſſe, quominus bonis fruamur, deinde ærumnas quibus premimur, inobedientiæ noſtræ pœnas eſſe. Eſt autem longè diuerſum, An homo ex mala voluntate bonam efficere poſsit, quærere: an verò mala voluntate, quæ ipſi ingenita eſt, contrahat ſibi quicquid ſuſtinet malorum. Perperam igitur & falſò hinc dogma ſuum de libera electione boni & mali colligunt ſubtiles & acuti illi doctores.

21 QVOMODO FACTA EST MERETRIX.) Quò plus vehementiæ habeat obiurgatio, & magis deteſtabile ſit flagitium, quòd ita à Deo & omni integritate populus deſciuerit, quaſi ad rem prodigioſam exclamat. Et ſanè mutatio illa fuit horribilis, quòd à ſumma pietate in omnem ſcelerum coluuiem exciderit populus Deo ſacer & in regale Sacerdotium electus. Præſertim verò de vrbe Ieroſolyma loquitur, quæ Dei ſacrarium & regia ſedes erat. Eam nunc ſpoliarium eſſe latronum cõqueritur, quæ prius fidelis fuerat iuſtitiæ cuſtos, ex ſancta & pura verſam in ſcortũ. Ergo vt magis pudefaciat degeneres Iudæos, qui à ſanctis patribus longè alieni erãt, mirantis perſonã induit, ac ſecũ diſputat quomodo fieri hoc potuerit. Atque in nomine fidelis, meo iudicio alludit *Exo. 19.a. 6.*

ad fidem coniugalem,quam vxor marito ſeruare debet. ſignificatio quidem latius patet: ſed dum loci circunſtantiam perpendo,Fidelem pro caſta non dubito accipere: quoniam diuerſum membrum paulò pòſt opponit,meretricem vocans.Cùm enim prius eſſet veluti vxor,honeſtè coniugi fidem colens,nunc in ſcortum verſa eſt,quòd nihil pudeat ipſam ſuę turpitudinis.Hoc autem frequens eſt Scripturis,Eccleſiam vocari Dei vxorem:quem honoris gradum tenuit Ieroſolyma,quã
Hoſeæ 2.d. 19.20 diu ſpiritualem pudicitiam coluit ac perſtitit in legitimo & puro Dei cultu : ſimulac defecit, facta eſt meretrix.Hanc Prophetæ admirationem cum maximo dolore coniunctam fuiſſe dubium non eſt.hoc enim nobis inſtar portenti eſſe debet,cùm homines deficiunt à Deo , & promiſſam fidem abnegant. Nec fieri poteſt, quin viri cordati , dum talem defectionem conſiderant,extremo doloris ſenſu afficiantur . Legimus Angelos conuerſione peccatoris vnius in cælis exultare:ergo fieri
Luc.15.b. 7 non poteſt,quin vniuſcuiuſque interitum lugeant.Quantò igitur magis totius ciuitatis & Eccleſię ruinam & exitium lugebunt?Porrò iſta admiratio ſimul expoſtulationem continet: acſi Ieroſolymæ diceret Propheta,E quàm florenti ſtatu decidiſti?in quas te conieciſti miſerias ? quanto teipſam dedecore & ignominia affeciſti?Cõmemoratio enim priſtini ſtatus in quo floruerat,& fuerat honorificè tractata,magis eam permouere debebat. Nam quæ aliquando honeſta matrona fuit, longè magis de honore & fama ſolicita eſt , quàm quæ in flagitiis & libidinibus omnem vitam tranſegit.

PLENA FVIT IVDICIO) Oſtendit quales illius quõdam fidei fructus extiterint.Iudicium pro rectitudine ſimpliciter accipere poſſumus.Aut ſi quis malit Iuſtitiam accipere, cùm redditur cuique ſuum:Iudicium verò,cùm innocentium cauſa ſuſcipitur,tenuéſque & inopes vindicantur ab iniuria.talis enim eſt Scripturæ vſus,cùm vnà coniunguntur.Sed quia hic perfecta coniunctio non eſt,pro rectitudine ſimpliciter accipio:vt idem bis dicatur explicationis cauſa.

NVNC AVTEM HOMICIDAE) Declarat quomodo Ieroſolyma facta ſit meretrix. quòd cùm antea iuſtitiam & æquitatem coleret,nunc homicidiis plena ſit. Intelligit autem non ſicarios aut latrones,vt iam antea dictum eſt:ſed qui fraudibus & rapinis ſub iuris prætextu ad ſe attrahebant aliorum bona: qui denique non verſabantur ex æquo & bono cum proximis, qualeſcunque tunc habiti fuerint.Vt interdum,& quidem vt plurimum,qui nequiſsimi ſunt ſummo in pretio habentur. Ex hoc ſtatu Ieroſolymæ conſiderandum eſt quàm ſæpe ſatan in Eccleſiam Dei ,velut laxato fræno tyrannidem exerceat.Nam ſi vſquam fuit Eccleſia , ea tunc Ieroſolymæ fuit.Eam tamen ſpeluncam fuiſſe latronum teſtatur Iſaias,aut ſpoliariũ in quo homines iugulabantur. Quòd ſi ita potuit in ea graſſari ſatan , ne miremur idem quoque nobis accidere:ſed demus operam,ne tã malis exemplis corrumpi nos ſinamus.

22 ARGENTVM) Metaphoricè loquitur Iſaias:ac duabus quidem hîc ſimilitudinibus oſtendit,quanuis non palàm inuerſa ſit rerum facies,mutatum tamen & corruptum eſſe ſtatum , vt longè ſit à priore diſsimilis.Dicit enim pro argento nunc ſcoriam nitere : colorem etiam vini manere inſipidum.Licet adhuc euanidam ſpeciem oſtentes,nihil tamen,inquit Propheta,purum in te comperietur.Vinum illud quod in te purum eſſe ſolebat,corruptum eſt,ac quanuis aſpectu fallat,guſtu cognoſcitur deprauatio. Hæc autem non aliò pertinent, quàm vt Iudæi abſterſo fuco mala ſua agnoſcere incipiant,nec ſibi placeant amplius,vt hypocritæ ſolent. Cui rei aptiſsimæ ſunt hæ ſimilitudines.Scoria enim ſimile nonnihil habet cum argento:ſimiliter & aqua vino commixta , colore merum refert.Permultum tamen abſunt à puritate,cuius ſpeciem præ ſe ferunt.Ita & hypocritę fuco tanquam fallaci argenti colore ſe venditant:cùm nihilo pluris faciendi ſint quàm ſcoria: imò eò deteſtabiliores,quòd cùm ſint nequiſsimi,perfidè tamen non minus quàm improbè, inanem fucum,quo malitiam ſuam tegant,Deo & hominibus opponunt.

23 PRINCIPES TVI PERVERSI.) Eſt hîc elegans alluſio vel paronomaſia:acſi diceret, Primi,praui.Non ita loquitur de principibus,quaſi plebs ſancta eſſet & careret omni reprehenſione,ſed originem mali oſtendit.Quemadmodum enim nullus eſt morbus nocentior , quàm qui ex capite in totum corpus diffluit,ita nullum pernicioſius malũ in Republica prauo & corrupto Principe:qui ſuas corruptelas tam exemplo quàm licentia in vniuerſum corpus transfundit. Vnde etiã prouerbiũ:ὁποία ἡ δέσποινα τοία χ᾽ ἡ θεράπαινις.Perinde ergo eſt acſi diceret Propheta,non aliquod particulare vitium reſidere in plebe,ſed graſſari ſcelerum licentiam in ipſis proceribus,atque ita totum corpus labe infectum eſſe.Subeſt enim amplificatio in nomine Principum. nam valdè deploranda res eſt,cùm inde malum oritur,vnde eius remedium peti oporteret:ſpeciem ſubiungit,quòd ſint ſocii furum:quibus verbis ſignificat,coercendis furtis & rapinis adeò non impendere operam, vt potius inde quæſtum faciant:ſocios verò furum meritò nominat,qui accepta parte prædæ licẽtiam furandi inducunt.Neque verò aliter fieri poteſt,vbi Iudex precio corrumpitur,quin graſſentur impunè ſcelera,acſi ipſe cum authoribus colluderet.

VNVSQVISQVE DILIGIT MVNVS.) Simul fontem deſignat,cur ſe furibus ſociauerint Principes, & ſe impia conſpiratione alligauerint ad fouenda ſcelera, auaritiam ſcilicet.Nam vbi nummerarii ſunt iudices,actum eſt de æquitate,quia ſi perſonæ acceptio,corruptio eſt iudicii, vt nullus ſit æquitati locus:quiſquis occupatus eſt auaritia,certè perſonã potius quàm cauſam intuebitur.

bur. Itaque æquum & bonum perſpicere non poterit: ſed accidet, quemadmodum ait ille, vt figat iura atque refigat. Hinc monemur quàm necessaria virtus ſit in magiſtratu, contemptus pecuniæ: quia niſi mentem, manus, oculos abſtinentes habeat, nunquam rite poterit iudicare. Ridiculum eſt enim quod aiunt nonnulli, ſe animum purum & integrum, & incorruptum retinere, etiam ſi munera accipiant. Quando illud Domini verum eſſe neceſſe eſt, Munere excæcari oculos ſapientum, & peruerti verba iuſtorum. Nemo igitur tam rectus, nemo tam oculatus & perſpicax eſſe poteſt, cuius & mentem non faſcinent munera, & oculos non perſtringant. Vnde meritò tales iudices, furum ſocios eſſe pronunciat, quia cæco pecuniæ amore correpti, ſimul & diuina & humana iura euertunt: nec vllus apud eos eſt æquitati locus, vel pudori. Exo 23.b. 8, & deut. 16.d.19

Notandum eſt etiam Prophetam vt conuincat hypocritas, opera & manifeſta & vulgò nota in medium proferre: quoniam aliter nunquam cederent. Nec tamen dubium, quin tunc multi reclamauerint, dum ita fures ipſos vocaret: vt hodie etiam plerique impudenter & præfractè clamitant ſe propterea non eſſe fures, quòd oblata præmia & munera accipiant, neque enim ſe impediri quò minus rectè iudicent. Cæterùm quia friuolæ ſunt eiuſmodi reſponſiones, Propheta vbi probra eorum detexit, ſua reprehenſione contentus prolixius non litigat. Et certè natura dictat rectum iudicium ferri non poſſe, vbi iudices pretii & mercedis adeò ſunt cupidi: quia fieri non poteſt quin & fidem & famam nundinationi protinus addicant.

CAVSAM PVPILLI.) Quemadmodum pupillos & viduas Dominus peculiariter commendat, quòd hominum præſidio deſtituti ſint: ita non mirum ſi ægrè fert eos deſeri à iudicibus, qui ipſorum tutores & patroni eſſe debebant. Nam vbi nemo ad opem ferendam occurrit, quum ipſi nec conſilio, nec induſtria nec viribus polleant, vt omnium iniuriis & prædæ impunè pateant neceſſe eſt. Iam verò vbi nulla habetur eorum ratio, ſequitur auaritiam & rapinas, non æquitatem pæualere.

24 PROPTEREA DICIT.) Priore loco ponitur vox האדון quæ propriè Dominum ſignificat, & relationem habet cum ſeruo. Deinde additur nomen יהוה quo exprimitur æterna Dei eſſentia, & maieſtas. Poſtquam ergo Iſaias ſpecies quaſdam ſcelerum recenſuit, vnde palàm fieret, omnia in populo illo corrupta eſſe, nunc minari volens, ac proponere Dei iudicium, non modò Iudicis poteſtate & officio Deum ipſum ornat: ſed ſimul admonet, filios Abrahæ peculiarem eſſe eius populum. quo etiam ſenſu paulò pòſt adiungit Fortem Iſrael. Quanquam ſubeſſe poteſt ſpecies ironiæ, qua Iudæos pungat, acſi diceret, ſtultè eos gloriari Dei nomine, quũ ipſi ſint ſerui nequam ac ſcelerati: fruſtra eius fortitudine confidere, quæ contra ipſos ſe mox conuertet. Ita præfatus ſubiicit, Heu conſolationem capiam, &c. Quibus verbis ſignificat Deum non antè pacatum iri quàm ſe pœnis ſatiauerit. Conſolationis enim nomen vſurpat humano more. Quemadmodum enim ira nihil aliud eſt, quàm vlciſcendi appetitus: ita vltio, ſatisfactio eſt. & vbi quis ſe vltus eſt, ſibi gratulatur, & contentus eſt. Hoc quaſi compenſationis genere, ita ſe Dominus ſumenda de hoſtibus pœna ſibi ſatisfacturum dicit. Variè quidem exponitur hic locus, nec ſumam hoc oneris, vt diſcutiam omnes interpretationes, atque refellam, quæ minus placebunt: ſatis eſt modò genuinum ſenſum teneamus. Non loquitur hìc de Chaldæis, aut Aſſyriis, vt nonnulli putant, ſed de Iudæis quibus bellum Dei nomine velut caduceator indicit: quæ denũtiatio eorum auribus valde aſpera fuit: quando hac Lege Deo ſe fœderatos putabant, vt hoſtibus ipſorum eſſet hoſtis. Ipſe autem contrà, ſe hoſtem profitetur, quando toties eorum ſceleribus prouocatus fuerat. Atque hoc modo ſocordiam hypocritis excuti neceſſe eſt, qui aſsiduè cum Deo bellum gerentes, non dubitant tamen eius tutelam obtendere. Quare nihil mirum, ſi odioſè vocet Dei hoſtes Propheta, qui rupto fœdere tam hoſtiliter ſe cum ipſo geſſerant. Et tamen vt oſtendat Deus ſe quodammodo inuitum cogi ad pœnas de populo ſuo exigẽdas, cum gemitu quodam minatur. Quia enim nihil ei magis proprium eſt quàm benefacere: quoties nobis iraſcitur, ac ſeuerius nos tractat, certum eſt prauitate noſtra huc adigi, quia eius beneficentiæ liberum curſum non permittimus: præſertim verò propenſus eſt ad ſuos humaniter tractandos, & dum videt indulgentiæ ſuæ non eſſe amplius locum, quaſi triſtis ad puniendum accingitur. Niſi fortè particulam, הוי, ſecus exponere libeat, quaſi Deus iracundia accenſus exclamet. Mihi tamen magis probatur hoc loco dolentis eſſe vocem: quia Deus fœderis ſui memor, libenter electo populo parceret, niſi omnem veniam excluderet obſtinatio. In ſecundo membro eſt ἀναδίπλωσις Hebræis vſitata, qui rem vnam ſæpe eodem verſu repetunt. Vnde etiam colligimus huc tendere ſententiam, non aliter poſſe Deum quieſcere, donec vindicatus ſit de ſceleſto & perfido populo.

25 CONVERTAM MANVM.) Moderatio proximæ comminationis. Etſi enim adhuc proſequitur quod dicere cœpit de rigore, ſimul tamen admonet ſuperſtitem his cladibus, quæ infligendæ erant, fore Eccleſiam. Præcipuè tamen fideles conſolari propoſitum fuit, ne putent actum prorſus de Eccleſia eſſe, quanuis eam aſperius viſitet Deus. Semper enim apud Prophetas cauet Spiritus, ne Filii Dei, qui ſemper ad eius verbum contremiſcunt, minis ac terroribus fracti animos deſpondeant. nam quò audacius laſciuiunt impii, omnéſque rident minas, magis trepidant qui ſerio Dei timore tanguntur. Cæterùm, Conuerſio manus Dei generaliter ſignum præſentiæ eius

ſignificat: acſi diceret, Excram manum meam. Quod bifariam facere ſolet, vel dum impios caſtigat, vel dum ſuccurrit fidelium miſeriis. Quum ergo ex circunſtantia loci facilè appareat, Deum pœnæ acerbitatem velle interpoſito ſolatio lenire: Manus conuerſio hîc ad Eccleſiæ inſtaurationem referri debet. Quanuis enim in genere pronuntiauerit omnes ſibi hoſtes eſſe, ſermonem illum nūc temperat ac reſtringit,Ieruſalem vel Sion nomine compellans. quum addit,Purgabo ſcoriam,tametſi correctionis fructum deſignat, ne vltra modum grauis ſit ac moleſta fidelibus: colligimus tamen inde,purgationem Eccleſiæ proprium eſſe Dei opus. Semper in hunc finem manum exerit ad punienda peccata, vt errantes in viam reuocet: ſed nihil prodeſſent ferulæ niſi vtiles eas redderet,intus corda tangendo. Et certè quia hîc ſpecialem gratiam commendat, qua ſuos electos dignatur, hinc ſequitur pœnitentiam verum ac proprium eſſe Spiritus ſancti donum: quia alioqui ſub flagellis magis ac magis obdureſceret peccator, quàm vel tantulum proficeret. Cæterùm purgatio ad liquidum vt nulla ſcoria maneat, non ita debet intelligi, quaſi Deus Eccleſiam ſuam in hoc mundo penitus vnquam abſtergat ab omni labe:quin potius hoc ad humanum modum referre conuenit. ac ſi diceret talem fore ſtatum Eccleſiæ, vt inſtar mundi argenti reluceat eius ſanctitas. Vera igitur puritas his verbis notatur,quum antè Iudæi ſibi in fæcibus ſuis nimium placuiſſent. Eſt autem aptiſsima ſimilitudo, qua ſignificat Propheta ſic Dei Eccleſiam tunc fuiſſe refertam multis inquinamentis, vt tamen reſiduum aliquid maneret, quod conſumptis ſordibus fulgorem ſuum recuperaret.Hoc etiam modo aptat ſingula membra inter ſe, quia prius de ſceleribus loquēs, dixerat argentum verſum eſſe in ſcoriam.

26 RESTITVAM IVDICES.) Iam ſine figura loquitur. Et quia fontem & initium malorum dixerat eſſe in Principibus:ita ordinem illum diuinitus purgatum iri docet,quum Dominus volet veram Eccleſiæ ſanitatem reddere. Et ſanè hinc publici ordinis integritas, ſi præſint pii & ſancti gubernatores,quia impiis dominantibus omnia peſſum eunt. Per Iudices & conſiliarios ſatis notum eſt quoſuis Magiſtratus intelligi:eos fore promittens quales fuerant ab initio,reuocat in memoriam ſingulare Dei beneficium, quo priuati fuerant. Erexerat Deus ſuis auſpiciis Dauidis ſolium,& in illo regimine volebat imaginem paterni ſui amoris lucere. Quum autem illud in peſſimam tyrannidem degeneraſſet,manebat tamen interim inanis tituli iactantia,quia non ſecus gloriabantur de regno Dauidis, atque hodie ſuperbiunt Papiſtæ ſub fallaci Eccleſiæ prætextu. Quare meritò monetur populus ex qua felicitate exciderit ſua culpa, ne ægrè ferat ſe diminui hominum numero,vt diuinum ordinem recuperet.

TVNC DICETVR DE TE.) Fructum eius reformationis,de qua locutus eſt,ad totum corpus extendit.Nam quia Ieroſolymam dixerat Propheta antequam à Deo deſciſceret, vrbem fuiſſe fidelem,plenam iudicii:nunc vbi correcta fuerit,eaſdem in ea virtutes dicit fore conſpicuas.Hîc etiam notatur veræ reſipiſcentiæ ſumma. nam per iuſtitiam intelligitur integritas, dum quiſque ſuum obtinet,& alii cum aliis innocenter viuunt. Fidelitatis nomen latius patet:quia fidelis vocatur ciuitas nō ſolùm vbi viget inter homines mutua æquitas & rectitudo, ſed etiam vbi Deus ſyncerè colitur.Ita mentis caſtitas & munditics comprehenditur ſub hoc nomine. Notandum tamen eſt ab hac fide manare iuſtitiam, quia vbi veraciter agimus inter nos, facilè regnum obtinet iuſtitia. Et certè dum omnia propius expendo, videtur nunc Propheta fidem reſtrictius accipere quàm paulò antè,& has duas virtutes ita connectere,quaſi in eundem finem tendant, ac veritas quidem præcedat ordine, tanquam cauſa: Iuſtitia verò ſit eius effectus. Nec ſolùm promittit Iſaias iuſtam ac fidelem fore, ſed his quoque elogiis fore inſignem: quo ſignificat talem fore iuſtitiam, cuius notitia,vel fama paſsim ſpargatur.Scimus hypocritas etiam ornari honorificis titulis:ſed quia Deum loquentem inducit Iſaias,pro confeſſo ſumit,re ipſa iuſtam fore vrbem,qualis prædicabitur.Interea,ſicut dixi, fructum veræ conuerſionis demonſtrat.acſi diceret, Vbi ad ſynceram pietatem reducta fuerit Ieroſolyma,renouationem eius teſtatam fore apud homines.

27 SION IN IVDICIO REDIMETVR.) Confirmat eandem doctrinam. Et quia difficilis creditu erat Eccleſiæ reſtitutio,eam non ab hominum arbitrio pendere,ſed in Dei iuſtitia & iudicio eſſe fundatam.acſi diceret,Deum minimè paſſurum,vt in totum deleatur Eccleſia,quia iuſtus eſt. Conſilium ergo Prophetæ eſt, abſtrahere piorum ſenſus à cogitationibus terrenis, vt in ſperanda Eccleſiæ ſalute toti ad Deum intendant, neque deſinant bene ſperare, quanuis vbique pro adiumentis cernant obſtacula.Falluntur enim longè qui iuſtitiam & iudicium referunt ad homines, acſi de ſtatu vrbis bene compoſito verba faceret Iſaias: quia ſimplex ſenſus eſt quem poſui, Quanuis nihil ſubſidii conferat homines, Dei tamen iuſtitiam abundè ad Eccleſiæ redemptionem ſufficere. Et ſanè quandiu nos ipſos ſpectamus, quid ſpei concipere licebit? quàm multa verò ſtatim ad fidem noſtram debilitandam occurrent? tantùm in Dei iuſtitia reperietur perpetua fiduciæ ſoliditas. Secūdo membro exprimitur redemptionis modus,quòd ſcilicet exules,qui procul diſperſi erant,iterum colligentur.

28 CONTRITIO AVTEM PRAEVARICATORVM.) Ne hypocritæ vllum ad ſe fructum ex his promiſsionibus pertinere putent, & inaniter glorientur, denuntiat ipſos perituros, vtcunque Eccleſiam redimat.ſemper enim hypocritæ Eccleſiæ permixti ſunt:imò ſe conſtituunt in intimo

ſino eius ſinu:ſed eam ab externa larua æſtimant. Quicquid verò promittit Deus,ad ſe mox confidenter trahunt. Propheta excutit ipſis hanc fiduciam: ſi tamen fiducia vocari debet, quæ ex ſuperbia & turgidi animi elatione oritur. Hic animaduertendum quanta prudentia opus habeat pii doctores,vt terrendo impios iudicio Dei,bonos interim ſubleuent,eorúmque animos ſuſtentent aliqua conſolatione,ne frangantur,ac concidant. Ex aduerſo verò, cùm fideles eriguntur promiſsione Dei,eamque impii præpoſterè ad ſe rapiunt, animóſque attollunt inani fiducia, hæc ratio & via tenenda eſt, vt neque ſuperbiendi occaſio detur impiis, nec piorum animi deficiantur vel labaſcât: ſicuti hoc loco facit Iſaias. Nam loquutus de redemptione Eccleſiæ, interea tamen peccatoribus, id eſt ſceleratis,exitium minatur:vt intelligant hæc Dei beneficia ad ſe nihil pertinere.

Quanquam impios exitio addicens,hac comparatione Dei gratiam amplificat erga fideles,quæ longè clarius cõſpicitur,vbi Deus pereuntibus reprobis,ſuos tuetur incolumes:ſicuti dicitur Pſalmo 91.b.7. Iterum etiam mœrorem temperat, quo excruciare poterat pias mentes Eccleſiæ diminutio,quia admonet non poſſe totum corpus aliter eſſe ſaluum,niſi corruptione inde ablata.

29 NEMPE PVDEFIENT.) Hebraicè ponitur cauſalis particula כי, ſed quæ ſæpe etiam exegetica eſt. Quia autem nihil hic nouum dicit Propheta, ſed tantùm explicat cauſam interitus qui impios manebat,bene cõgruere viſa eſt dictio, Nempe.ac ſi dixiſſet Propheta, nullum illis infelitius malum fore ſua ſuperſtitione: Idola,inquit, quæ vobis accerſitis in præſidium ſalutis, potius exitium afferent. Quòd olim quidam vertunt אלים Deos, refellitur ipſo contextu: quia continuò pòſt additur nomen lucorum. Cæterùm, tam ſub arboribus quàm lucis per ſynecdochen fictitios omnes cultus perſtringit. Etſi enim multiplex fuit apud Iudæos idololatria, hæc tamen ſpecies inter alias maximè fuit vulgaris,lucos & ſyluas ſibi deligere ad offerenda ſacrificia. Siue autem lucos ſiue hortos ſecundo membro legere placeat,non dubium eſt altaria & ſacella notari,vbi peruerſos ſuos cultus erexerant. Etſi enim non erat animus à verò Deo palàm deficere, comminiſcebantur tamen nouos cultus:& quaſi locus vnus aliis Deo magis placeret,eum conſecrabant, ſicuti factum videmus in Papatu. Statim verò ſequitur perſonæ mutatio: quia vt grauior ſit obiurgatio, impios ipſos compellat, de quibus loquutus erat in tertia perſona. Porrò concupiſcendi verbo, væſanum ſtudium taxat, quo flagrare ſolent impii in ſuis ſuperſtitionibus. Toto animo decebat ardenter ad vnum Deum ferri: atqui cæco impetu ad fictitios cultus proſiliunt, non ſecus acſi beluina eos impelleret libido. Imò hic morbus humanis ferè ingeniis inſitus eſt,vt relicto vero Deo,ſectãdis idolis inſaniant:vnde Scriptura furorem hunc ſæpe comparat meretriciis amoribus,qui non modò rationem omnem, ſed pudorem quoque excutiunt. quanquam non ſolam intemperiem notari, ſed vitiandi cultus Dei audaciam,apparet ex ſecundo membro,vbi dicit elegiſſe hortos: quod verbum Legis præſcripto opponitur. Quibuſcunque enim coloribus fucare ſuas ſuperſtitiones conentur increduli,fixum tamen illud manet,Obedientiam præſtare omnibus victimis. Ideóque Paulus ſub *1.Sam.15.*
nomine ἐθελοθρησκείας complectitur peruerſos omnes cultus, quos ſibi abſque Dei mandato fabricant homines. Conqueritur ergo Deus,contempto ſuo verbo,Iudæos propriis figmentis fuiſſe addictos:quaſi diceret,veſtrum erat mihi obedire,vobis autem cordi fuit libera electio, vel potius effrænis licentia. Atque hoc vnum ad damnanda hominum inuenta ſatis eſt, quòd Dei colendi modum eligere fas non ſit, quia penes ipſum eſt ius mandandi: Deus tunc non niſi Ieroſolymæ iuſſerat ſacrificia ſibi offerri. aliis locis eum oblectari Iudæi putabant: quod falſum etiam delirium profanas gentes decepit. Atque vtinam non longius progreſſum eſſet. ſed videmus vt Papiſtas idem error occupet. denique experientia oſtendit communem hunc ſeculis omnibus eſſe morbum. Si quis excipiat non tantum fuiſſe momenti in loco, vt Deus cultus ſibi paſsim exhibitos tantopere abominari debuerit: primùm tenenda eſt ratio, cur ſibi tunc voluerit vnum eſſe Altare duntaxat, nempe vt hoc vinculum eſſet ſacræ vnitatis rudi populo, atque eadem maneret inuiolabilis religio. Cæterùm, vt ceſſet hæc ſpecialis cauſa, tenendum eſt principium illud de minimis quibuſque rebus data fuiſſe præcepta,vt Iudæi ad obedientiam melius aſſuefierent. Nam quia deuotionis colore tegitur ſuperſtitio,fieri vix poteſt,quin ſibi indulgeant homines in ſuis cõmentis. Atqui quum mater veræ religionis ſit obedientia, ſequitur, electionem hominum eſſe ſuperſtitionum omnium fontem. Addendum hoc quoque eſt, ſicuti antè Iſaias reprehendit quæ aduerſus charitatem, ac ſecundam Legis tabulam regnabant in populo ſcelera: ita nunc de violatione prioris Tabulæ conqueri. Nam quum tota iuſtitiæ perfectio in Legis obſeruatione ſita ſit, vbi hominum peccata coarguere volunt Prophetæ, nunc de priore, nunc de ſecunda Legis tabula concionantur. Semper autem obſeruanda eſt ſynecdochica loquendi forma, dum ſub vna ſpecie, genus totum comprehendunt.

e.22
Col.2.d.23
Deut.12.b.13

30 ERITIS CERTE.) כי Affirmatiuè accipi poteſt,ſicuti verti:& videtur alludere Propheta ad lucos illos quibus Dei cultum perperam alligauerant. Nam quia hortorum meminerat,fiduciam quam in illis locabant exprobrans,ariditatem minatur: Placetis,inquit,vobis in hortis & arboribus veſtris:atqui eritis vt arbores ſiccæ & deciduæ. Deridet ergo Dominus vanam idololatrarum iactantiam,qui mirè ſibi blandiuntur in figmentis ſuis:& cælum ſibi patere putant,cùm in ceremoniis ſuis verſantur. Vt hodie Papiſtæ cùm lampades ſuas accenderunt, & ornarunt templa

ſua, cùm ſplendent auro & gemmis: cùm organa & cymbala pulſarunt, bene beatéque ſibi eſſe putant, acſi centies placato Deo, nihil iam metuendum eſſet incommodi.

31 ERITQVE DEVS VESTER.) חסן ſignificat fortem. Hîc verò transfertur ad Deum: ac nihilominus ſignificationem ſuam retinet, perinde acſi diceret: Deus qui veſtra fortitudo erat, in ſtuppam conuertetur.

FICTOR EIVS.) Effectorem intelligit: ſed quoniam mentio fit idoli, ſecundum ſubiacentem materiam transferri debet. Aliqui hîc reſipiſcentiam ſubindicari exiſtimant: quòd ſcilicet idololatræ agnoſcent ſtultitiam ſuam, & pudefacti comburent idola ſua. Sed alius mihi videtur eſſe ſenſus. nam quemadmodum ignis ex arida materia conficitur, cuiuſmodi ſtuppa eſt: ita, inquit Propheta, colligit Deus, & vos & idola veſtra in vnum aceruum, veluti cùm pyra exſtruitur, vt vnà conſumamini. Vt idola ſint veluti ſtuppa, homines verò inſtar ignis: idémque omnes vnà incendium abſumat.

NEC ERIT QVI EXTINGVAT.) Obſeruandum eſt Prophetas, cùm mentionem faciunt iræ Dei, eam externis ſymbolis repræſentare, eò quòd percipi oculis, aut vllo alio ſenſu non poſsit. Ira ergo Domini qua delentur impii, comparatur igni, quo omnia abſumuntur. Nunc ſatis perſpicuum eſt quid velit Propheta: nempe, impios omnes, qualicunque fiducia præditi ſint, perituros. Imò maius exitium ipſorum fore, quòd in res falſas ac inanes fiduciam ſuam locarint, omninóque interitum ipſis adfore, vnde ſalutem falſò ſperauerant. Simulachra enim & idola, fomenta ſunt iræ Dei, quibus inextinguibile incendium conflatur.

CAPVT II.

1 VErbum quod vidit Iſaias filius Amos ſuper Iuda & Ieruſalem.

2 Et accidet in nouiſsimo dierum, vt ſtatuatur mõs domus Iehouæ in verticem montium, & erigatur ſupra omnes colles: & fluent ad eum omnes gentes.

3 Et venient populi multi, ac dicent, Venite, & aſcendemus in montem Iehouæ, in domum Dei Iacob. Et inſtituet nos in viis ſuis, & ambulabimus in ſemitis eius. Quoniam è Sion exibit Lex, & verbum Domini è Ieruſalem.

4 Et iudicabit inter gentes, arguétque populos multos: & concident gladios ſuos in ligones, & lanceas ſuas in falces: nec leuabit gens in gentem gladium, nec conſueſcent vltrà prælio.

5 Domus Iacob venite: & ambulabimus in lumine Domini.

6 Certè deſeruiſti populum tuũ, domum Iacob: eò quòd impleti ſint "Oriente, & auguribus, vt Philiſtæi: atque in filiis alienis acquieuerint.

"Vel, antiquitate.

7 Impleta eſt terra eius argento, & auro: nec finis theſauris eius. Equis quoque repleta eſt terra eius, nec quadrigis eius finis.

8 Impleta eſt etiam terra eius idolis: & coram opere manuum ſuarum ſe incuruarunt, coram eo quod finxerunt digiti ipſorum.

9 Et inclinatus eſt homo, & humiliatus eſt vir: ideo "ne remittas.

"Vel, non remittes.

10 Ingredere in petram: abſcondere in puluere à conſpectu pauoris Domini, & gloria magnificentiæ eius.

11 Sublimitas oculorum hominis humiliabitur, & incuruabitur altitudo hominum, & exaltabitur Iehoua ſolus in die illa.

12 Quoniam dies Iehouæ exercituum ſuper omnem ſuperbum & excelſum, & ſuper omne eleuatum, & humile erit.

13 Super omnes, inquam, cedros Libani ſublimes & eleuatos, ſuper omnes quercus Baſan.

14 Et

14 Et ſuper omnes montes excelſos,& ſuper omnes colles eleuatos.
15 Et ſuper omnẽ turrim excelſam, & ſuper omnem murũ minutum.
16 Super omnes naues Tharſis,& ſuper exquiſitas picturas.
17 Et incuruabitur celſitudo hominis, & humiliabitur altitudo hominum,& exaltabitur Iehoua ſolus in die illa.
18 Idola autem in vniuerſum abolebit.
19 Et ingredientur in cauernas petrarum, & in voragines terræ,à præſentia terroris Iehouæ & gloria maieſtatis eius: cùm ſurrexerit vt concutiat terram.
20 In die illa proiiciet homo idola ſua argẽtea,& idola ſua aurea, quæ fecerunt ei ad adorandum,in cauernam talparum & veſpertilionum.
21 Et ingredientur in ſciſſuras petrarum, & cacumina ſaxorum, à facie pauoris Iehouæ & gloria maieſtatis eius: cùm ſurrexerit vt concutiat terram.
22 Ceſſate igitur ab homine cuius in nare ſpiritus. "Qua enim in re ipſe reputatur? *"Vel ad quid, vel quanti?*

IN CAPVT II.

1 VERBVM QVOD VIDIT.) Hæc Prophetia confirmatio eſt eius doctrinæ quam paulo antè habuimus de reſtituenda Eccleſia. Nam cùm difficile ſit, dum ardet ira Dei,& longe latéque omnia conſumit, vel eius minæ terrorem incutiunt, quaſi in medio exitio ſpem ſalutis concipere, tunc nudæ promiſsiones ad nos ſuſtinendos & ſedandum pauorem vix ſufficiunt. Ideo ad conſolationem quæ iam lata fuerat, ſpecialem hanc viſionem accedere voluit Dominus vice confirmationis: vt certius firmiúſque teſtatum nobis relinqueret, Eccleſiam ſuam nullis cladibus perituram eſſe. Itaque non dubito quin hæc viſio, cum verſu 26, & 27. ſuperioris capitis conueniat. Hinc agnoſcimus quis fuerit vſus ac finis viſionum. Quòd enim doctrina interdum per ſe non ſatis apud nos valeat,ideo viſiones addit Deus, quibus doctrinam apud nos ſuam obſignet. Cùm ergo connexa ſit hæc viſio cum ſuperiore promiſsione,vtilem doctrinam inde colligimus:nempe viſiones quaſcũque ſuis Prophetis olim Deus obtulit,adiungendas eſſe promiſsionibus,vt ſint earum ſigilla. Atque hinc miram Dei bonitatem magis magíſque agnoſcimus: quòd non contentus ſimplici verbo, rerum quoque imagines quaſi oculis ſubiiciat. Confirmationem autem adiunxit, quòd Eccleſiæ reſtitutio, res magni ſit admodum momenti,& cognitu neceſſaria. Vbi enim veritas Domini,vbi fides,ſi nulla ſit Eccleſia? Nam ſi nulla ſit,ſequitur Deum mendacem eſſe & falſa quæcunque in Verbo extant omnia. At verò ſicuti Deus ſæpe, quòd incognitis rationibus abſque hominum ope eam conſeruet, memorãdis documentis oſtendit: ita hoc nunc idem ſe facturum,nobili vaticinio teſtatur. Eius autem duplex fuit vſus. Nam quum Iſaias & poſt eum quoque alii, nullum territandi finem in obſtinata populi malitia facturi eſſent,donec Templo exuſto & exciſa vrbe, in exilium Iudæi traherentur: tanta aſperitas apud fideles, aliquo ſpei ſolatio temperanda fuit. Deinde quum in captiuitate languerent, ac poſt reditum etiam variæ ſubinde clades animos concuterent, ac tandem horrẽda vaſtitas & confuſio deſperatione propemodum obrueret,centies deficere poterant,niſi fuiſſent ſubleuati. Inſtauratio autem promiſſa iam collapſos erexit & conſtantia ſtabiliuit,vt ſaltem Dei inuocatio, quæ vnicum & indubium extremis malis eſt remedium,apud eos vigeret. דבר,alii Rem vertunt:vt generalis eſt vocis huius ſignificatio:ſed melius eſt pro decreto accipere. Id ſibi Iſaias ſpeciali viſione patefactum eſſe dicit.

2 ET ACCIDET IN NOVISSIMO.) Cùm finem vel extremitatem dierum nominat,meminerimus eum de regno Chriſti loqui:atque ſimul tenenda ratio,cur ita regnum Chriſti vocet. Nam vſque ad illud tempus omnia veluti ſuſpenſa erant, ne populus oculos defigeret in præſentem rerum ſtatum, qui vmbra tantùm fuit: ſed in Redemptorem, per quem exhibenda erat veritas. Poſtquam ergo aduenit Chriſtus,ſi tempus illud conferatur cum noſtro,finis ætatum verè in nos incidit. *1. Cor. 10. c. 11* Qui verò tunc vixerunt Patres, eos oportuit velut protenſis brachiis ad Chriſtum contendere. Et cùm rerum omnium inſtauratio ab eius aduentu penderet, non immeritò hucvſque iubẽtur ſpem ſuam differre. Semper quidem illis vtile fuit cognoſcere perfectiorem ſub Chriſto fore Eccleſiæ ſtatum: præſertim quia ſub figuris detinebantur, & interea variis inclinationibus

obnoxii erant: quia Dominus conſultò vt ſuſpenſos teneret, variis modis expergefacere eos voluit. Sed huius vaticinii peculiaris fuit circunſtantia: quia per annos quadringentos vel circiter, millies exanimari poterant, niſi in mentem veniſſet dierum plenitudo, in qua Eccleſiæ reſtituenda erat integritas. Ergo prout variis tempeſtatibus ferè ſubuerſa fuit Eccleſia, quiſque fidelium in ſuo naufragio vocem hanc inſtar tabulæ arripuit, qua vſque in portum enataret. Notandum interea eſt, perfectionem dierum ita cœpiſſe à Chriſti aduentu, vt continua tamen ſerie fluat vſque dum rurſus appareat in ſalutem noſtram.

VT STATVATVR.) Hæc viſio in ſpeciem ridicula videri potuit: non modò quia Sion colliculus fuit haud altè eminens, ac ſiquis pauxillum pulueris cum ingentibus montibus contuliſſet: ſed quia paulo antè de eius ruina concionatus fuerat. Quomodo igitur credibile erat montem Sion, omni dignitate amiſſa, rurſus fore tanto ſplendore nobilem, vt Gentium omnium oculos in ſe conuerteret? Perinde tamen extollitur, acſi foret Olympo celſior. Iactent, vt voluerint Gentes, ſuos præcelſos montes: nihil enim futuri ſint præ iſto colle, quanuis abiecto & humili, inquit Iſaias. Hoc certè ſecundum naturam veriſimile non erat. Quid? an Sion ſuſpendetur in nubibus? ideóque ab impiis hoc deriſum fuiſſe dubium non eſt: quando ſemper parata eſt impietas ad laſciuiendum aduerſus Deum. Iam circunſtantia quam attigi, fidem abrogabat vaticinio. Qui enim, poſtquam exciſo templo cum ſummo dedecore conciderat, tam repente ſurgere potuit? Non eſt tamen fruſtra vaticinatus Iſaias. Hic enim collis tandem ſupra omnes montes verè euectus eſt: quoniam inde audita eſt vox Domini, ac per totum orbem detonuit, quæ nos in cælum vſque erigeret: hinc refulſit cæleſtis Dei maieſtas: denique quum eſſet Dei ſacrarium, præſtantiæ altitudine totum mundum ſuperauit. Eſt autem notandus Prophetiæ vſus: quòd ſcilicet conſolationem afferre voluit Iſaias, quæ in captiuitate, populi animos fulciret: vt quanuis nullum extaret templum, nulla ſacrificia fierent, diruta iacerent omnia, vigeret tamen ſpes iſta in animis piorum: atque in tanta vaſtitate, támque deformibus ruinis hæc animo conciperent: Mons quidem Domini deſertus eſt, ſed adhuc in ea ſedem habebit: maiórque erit huius montis gloria, quàm cæterorum omnium. Ne ergo id futurum dubitarent, Propheta ipſis velut tabulam hîc depinxit, in qua Dei gloriam intuerentur. Nam etſi mons extabat, fuit tamen fœda ſolitudine ferè deteſtabilis, poſtquam à Deo deſertus, decorem ſuum perdiderat. Pios autem non ruinas illas, ſed viſionem hanc ſpectare oportebat. Porrò cur tam magnificè loquatur de exaltatione montis Sion, ſatis apparet ex ſequentibus: quoniam illinc manauit Euangelium, in quo refulget imago Dei. Montes enim alii poterant altitudine ſuperare: ſed quia gloria Dei præeminet, montem etiam in quo patefit, eminere neceſſe eſt. Montem ergo Sion per ſe non prædicat, ſed cum ſuo ornatu: quo etiam vniuerſus orbis illuſtrandus erat.

2. Cor. 3. d. 18

3 ET VENIENT POPVLI.) Proximo verſu breuiter attigerat, vnde tanta monti Sion nobilitas, quòd ſcilicet futurus eſſet ad eum concurſus omnium Gentium, acſi fluuii magna aquarum copia decurrerent: nunc idem plenius declarat fine addito. Quæri enim poterat, quorſum turmatim ex terris longinquis illuc confluerent diuerſi populi: dicit ergo ſtudium Dei colendi illis in cauſa fore. Subeſt autem in voce רבים, antitheſis. quia ſignificat non vnam tantùm fore gentem vt olim, quæ vero Deo colendo ſe addicat, ſed qui prorſus alieni fuerãt, venturos in eundem Religionis conſenſum. acſi diceret: vndiquaque colligendam eſſe Eccleſiam, quæ prius velut in angulo concluſa fuerat. Itaque Multos, pro Diuerſis poſuit: quia haud dubiè extenuare noluit quod nuper dixerat de cunctis gentibus. Cæterùm, quanuis nunquam hoc impletum fuerit, vt totius orbis populi relicta quiſque patria, in Iudæam concederent: quia tamen Euangelii doctrina, qua ſibi Deus Eccleſiam collegit promiſcuè ex toto mundo, prodiit ex monte Sion, meritò illuc venturos eſſe dicit, qui vno fidei conſenſu fœdus æternæ ſalutis amplexi, coaluerunt in vnam Eccleſiam. Tenenda eſt etiam analogia inter legales figuras, & ſpiritualem cultum, qualis eſſe cœpit à Chriſti aduentu.

ET DICENT, VENITE.) His verbis primùm exprimit tanto ſtudii ardore præditos fore pios ad propagandam pietatis doctrinam, vt ſua quiſque vocatione & priuata notitia non contentus, alios ſecum trahere appetat. Et certè nihil à fidei natura magis remotum hoc torpore, ſi quiſque poſthabita fratrum cura, lumen ſcientiæ intus ſuffocatum premat. Et vt quiſque prior aliis vocatus eſt, ita ſedulò incumbere debet, vt aliis præluceat. Atque hæc ordinaria eſt colligendæ Eccleſiæ ratio, nempe per externam hominum vocem. Etſi enim ſingulos poſſet Deus arcano afflatu adducere, homines tamen adhibet miniſtros, vt eos in ſolicitudine mutuæ ſalutis exerceat. Hoc etiam modo conciliat eos melius inter ſe, & experimentum docilitatis capit, dum alii ab aliis regi ſuſtinent. Deinde oſtendit Iſaias, quicunque docendi & exhortandi partes ſibi ſumunt, non debere ſedendo aliis præcipere, quin ſe adiungant ſimul comites, vt vnanimes ambulent: ſicuti videmus quoſdam ſeueriſsimos eſſe magiſtros, & ſtrenuos impulſores, qui tamen interea pedem non mouent. Atqui hic non imperant fideles fratribus, Aſcendite: quin potius viam præmonſtrant ſuo exemplo. Quare hæc vera vtiliter docendi ratio eſt, dum re ipſa præſtando quod exigimus, palàm facimus nos ſeriò & ſincerè loqui.

INSTITVET NOS IN VIIS SVIS.) Primò oſtendit non ritè coli Deum, niſi præluceat doctrina.

doctrina. deinde Eccleſiæ vnicum doctorem eſſe Deum, à cuius ore pendere nos decet. Vnde ſequitur, nihil minus Deo placere, quã ſtultas & vagas deuotiones, vt loquuntur. Deinde quanuis vtatur hominum opera in docendo, hoc tamen ſibi retinere proprium, ne quid præter verbum ſuum proferant. Hanc regulam ſi ſecuti eſſent quicunque ſe vocabant Eccleſiæ doctores non tã fœdè immenſa & cõfuſa ſuperſtitionum varietate corrupta fuiſſet Religio. Nec verò aliter fieri poteſt dum circumagimur hominũ placitis, quin diſtrahamur per varios errores. Meritò itaque Iſaias ius & officiũ docendæ Eccleſiæ vni Deo vendicans, ora obſtruit cunctis mortalibus. Docendi verò munus non in alium finem Paſtoribus mandari, niſi vt ſolus Deus audiatur. Qua ſententia ſe cogi in ordinem patiantur quicunque ſe probare volunt Dei miniſtros, ne quid eius magiſterio derogent. Ad verbum eſt, Docebit nos de viis ſuis: quod tantundem valet, Docebit nos qualéſnam ſint viæ ſuæ, aut vias ſuas perfectæ doctrinæ loco proponet. Poſtea adiungit obedientiam, dicẽs, Ambulabimus in ſemitis eius: quo finem ſimul & fructum denotat. Neque enim ſpeculatiua doctrina nobis traditur ex ore Dei, ſed quæ vitæ noſtræ curſum dirigat, ac nos formet in eius obſequium. ſed iterum notandum eſt, vias & ſemitas vocari Dei præcepta, vt ſciamus miſerè aberrare qui vel minimùm ab illis deflectunt. Ita coercetur omnis licentia, & cunctis à minimo vſque ad maximum præſcribitur docilitatis regula, vt ſe contineant ſub Dei verbo.

QVONIAM E SION EXIBIT LEX.) Explicatio eſt ſuperioris verſiculi, quo dicebat montem Sion ſupra omnes montes collocandum eſſe. tunc ſcilicet in ſummum honoris faſtigium euectum iri, cùm erit fons ſalutaris doctrinæ, quæ in totum mundum exundet. Legem *Sup.1.b.10*
nominat: ſed alibi diximus de etymologia huius nominis. תורה enim doctrinam ſignificat, quam omnium perfectiſsimam Lex continet. Itaque Prophetico more loquitur. nam quum à Lege petenda eſſet pietatis regula, per ſynecdochen, eius nomine totam doctrinam Dei comprehendere ſolebant: quemadmodum etiam ſub Altaris nomine, cultum Dei. Porrò vaticinium hoc quum *Luc.2.g.*
ſciamus impletum fuiſſe, quum illinc initium cœpit prædicatio Euangelii, (Chriſtus enim primũ *46.*
Ieroſolymæ docuit: ac deinde per vniuerſum orbem manauit eius doctrina) Legis nomen reſtri *Marc.16.c.*
ctè accipere non conuenit, quæ potius abrogata tunc fuit, quoad figuras & ſeruile iugum. Vnde *15.*
colligimus indefinitè transferri ad Dei ſermonẽ. Et Prophetæ vbi dicunt orituras aquas ex tem *Ezec.47.*
plo quæ irrigent totum orbem, metaphoricè ea demonſtrant, quæ hîc ſimpliciter docet Iſaias: *a.1.*
nempe, originem doctrinę ſalutaris ex eo loco fore. Inde enim Apoſtoli & reliqui Doctores E- *Luc.24.g.*
uangeliũ in totum orbem ſparſerunt. Eſt autem obſeruanda ratio cur hæc dixerit Propheta: nẽ- *47.*
pe, vt pios confirmaret aduerſus mutationes varias, quæ animos eorum centies alioqui frãgere potuiſſent. Ideóque offendiculis occurrere, & piorum animos munire operæprecium fuit. qualiſcunque ſit rerũ veſtrarum ſtatus, & vndique vos ærumnæ opprimant, hoc tamen certiſsima ſpe expectate: Legem egreſſuram è Sion, & verbũ Domini è Ieroſolyma. hoc enim inuiolabile Domini decretum eſt, quod nulla varietate temporum aut mutatione irritum erit. Quã neceſſaria fuerit piis hæc conſolatio facilè colligitur ex temporum ratione, quæ deinde ſecuta eſt. Deſerta enim Iudæa, diruto Templo, euerſo cultu Dei, & deleta prorſus Eccleſiæ forma, inualeſcẽte graui tyrannide, debilitari animos, omnémque ſpem abiici facile erat. Rurſum cùm reductis è Babylone Iudæis, horrendæ paulatim ſuperſtitiones inualuiſſent, & Sacerdotes legitimæ adminiſtrationis loco impiã tyrannidem vſurpaſſent, quid piis in mentem venire poterat, niſi concidiſſe religionem, actum eſſe de cultu Dei, niſi ipſos hæc promiſsio ſubleuaſſet? Nec enim dubium, hanc quæ ex inteſtinis vitiis accidit tentationem, exilio Babylonico fuiſſe grauiorẽ. Quandiu exulabant, ſaltem erant eis Prophetæ, quorum doctrina erigebantur: in ea verò corruptela, ademptus erat doctrinæ fructus, nec vlla pietatis aut religionis ratio habebatur. ſed ſola hui⁹ vaticinii fultura opportunè ſuſtinuit eos Dominus. Quid enim Lex, propria ſua ſede quã illi conſecraſſe Deus videbatur, deiecta & fœdè profanata erat? Quis ergo putaſſet non ibi modò illi fore locum, ſed etiam vbique in locis externis & longiſsimè diſsitis regnaturam? Propheta ex aduerſo non modò ſtaturam ſuo loco Legem pronuntiat: ſed longius exiturã. quo ſignificat non amplius circunſcriptum iri priſtinis cancellis: quia Gentibus promiſcuè ſit publicanda. Et certè plurimùm apud Apoſtolos authoritatis & ponderis hoc habuit, cùm ſe ad ea quæ hîc promittuntur præſtanda, ordinatos eſſe intelligerent. Alioqui nunquam ſubire prouinciam auſi fuiſſent, nunquã ad pergendum fuiſſent ſatis animati, nunquam denique pares fuiſſent oneri ſuſtinendo, cũ præſertim totus orbis furioſè ipſis reſiſteret. Sed intelligebant eũ à quo hoc promiſſum, & mandata huius nuntii perferendi prouincia fuerat, omnes difficultates facilè ſuperaturum. Obſeruandum quoque magnam hinc fidei noſtrę confirmationem accedere, quum audimus doctrinã Euangelii è Sion prodiiſſe. quia inde colligimus non eſſe nouam aut nuper ortam: ſed æternam eſſe Dei veritatem, de qua ſeculis omnibus teſtimonium extitit priuſquã in lucẽ prodiret. Colligimus etiam oportuiſſe abrogari veteres omnes cæremonias, & nouam docendi formã exoriri, quanuis eadem doctrinæ ſubſtantia remaneat. Nam Lex olim è monte Sina prodiit: nunc è Sion. *Exod 19.d.*
Ergo nouam formam induit. Duo igitur animaduertenda ſunt: primũ, Doctrinam Dei eandem *20.*
eſſe, & ſui perpetuò ſimilem: ne quis Deum variationis arguat, quaſi parũ ſibi conſtet. Cęterùm

c. i.

quanuis ſit nunc Lex Domini eadem quæ fuit:tamen cum noua veſte prodiit è Sion. deinde abrogatis cæremoniis & vmbris patefactus eſt Chriſtus,in quo earum veritas deprehenditur.

4 ET IVDICABIT INTER POPVLOS.) Doctrinam ſignificat inſtar regis ſceptri fore, vt Deus inter omnes populos emineat. Nam verbum Iudicandi Hebræis per ſynecdochen pro gubernare vel regere accipitur. Quia ergo Deus populum vnum duntaxat ſuo imperio regendũ ſuſceperat,Propheta hîc docet amplíandos eſſe regni fines, vt diuerſis gentibus præſit. Diſcrimen etiam tacitè notat inter vmbratile Dauidis regnum,& hoc alterum quod longè excellentius fu-
1.Tim.3.d. turum erat. Tunc ergo præfuit Deus electo populo per manum Dauidis: Chriſti verò aduentu
16. per ſeipſum regnare cœpit, nempe in perſona vnigeniti Filii, qui verè Deus eſt manifeſtatus in
Iere.30.b.9 carne. Exprimunt quidem interdum Prophetæ Dauidis nomen vbi de regno Chriſti agitur,&
Ezech 34. meritò,naturæ ſcilicet humanæ reſpectu:quia Redemptor ex illa familia promiſſus erat: ſed hîc
f.23.34, & diuina eius maieſtas extollitur. vnde patet quantò præſtantior ſit nouæ Eccleſiæ conditio,quàm
37.f.29.g. veteris: ex quo Deus rex apparuit in Filio ſuo. Atque iterum Gentium vocationem confirmat,
35. quia non ſolis Iudæis deſtinatur Chriſtus, vt inter eos regnet, ſed vt iuriſdictionem ſuam obtineat in toto mundo.

ARGVETQVE POPVLOS.) Verbum יכח aliquando expoſtulare ſignificat,aliquando corrigere,item præparare. ſed huic loco recepta interpretatio optimè conuenit, vbi de Eccleſiæ reformatione loquitur Propheta. Correctione enim opus eſt, vt Deo nos ſubiicere diſcamus. nam pro ingenita nobis contumacia,nunquam proficiemus in verbo Dei, niſi violenter ſubacti. Ideo
Ioh.16.a.8. & Chriſtus hinc facit initium prædicandi Euangelii,vt arguatur mundus de peccato. Ergo ne profectu careat doctrina, docet Iſaias frangendam eſſe carnis noſtræ contumaciam:ideóque partes iudicis arguentis aſsignat Deo, vt vitam noſtram examinet, vitiáque noſtra damnando, mores noſtros reformet in melius. Et ſanè videmus, vt frigeat Euangelium, niſi vbi viget illa Spiritus iuriſdictio,quæ homines ad pœnitentiam adducat.

ET CONCIDENT GLADIOS.) Subiicit fructum qui inde ſequetur,cùm Chriſtus Gentes & populos ſub imperium ſuum redegerit. Pace nihil optabilius:ſed dum omnes ſe fingunt appetere,inſanis cupiditatibus eam quiſque perturbat. ſuperbia enim & auaritia,& ambitio faciũt,
2 Cor.5.d. vt crudeliter alii in alios inſurgant. Ergo quia naturaliter ad tumultuandum ſuis libidinibus fe-
18. runtur homines,huius mali correctio hîc ab Iſaia promittitur: quia ſicut Euangelium doctrina eſt reconciliationis,quæ diſsidium tollat inter nos & Deum, ita homines inter ſe pacificat & tranquillat. Summa eſt, populum Chriſti manſuetum fore, & depoſita ferocia, pacis ſtudio addictũ. Ineptè quidam hoc reſtringere voluerunt ad tempus quo Chriſtus natus eſt: quia tunc poſt Actiacam pugnam,clauſum fuerit templum Iani: vt patet ex hiſtoriis. Libenter quidem recipio pacem illam quæ naſcente Chriſto vniuerſalis fuit in Romano imperio,ſymbolum fuiſſe pacis æternę,cuius in Chriſto potimur. ſed aliud voluit Propheta:nempe Chriſtum ita reconciliare homines Deo,vt etiam inter ipſos pacatis exitialibus turbis,pax ſalutaris conſtet. Nam ſi tollatur Chriſtus,non tantùm abalienati ſumus à Deo,ſed apertum aſsiduè bellum cum eo gerimus,quod iuſtè in capita noſtra retorquet: vnde fit,vt turbulenta ſint omnia in mundo. Porrò diſsidiis pacandis,optimum fore remedium promittit Iſaias,vbi Euangelium promulgabitur: neque id modò,ſed vt abolitis odiis ad mutuam opem ferendam propenſi ſint. Non enim ſimpliciter dicit, Conterentur gladii, ſed, Vertentur in ligones. quo demonſtrat talem mutationem futuram,vt quum antea alii alios vexarent, variiſque iniuriis afficerent, deinceps pacem & amicitiam colant,operáſque ſuas conferant in communem omnium vtilitatem. Ligones enim & falces inſtrumenta ſunt apta agriculturæ,quæ hominum vitæ vtilis ac neceſſaria eſt. Oſtendit igitur vbi regnabit Chriſtus,illic etiam vltro citróque beneuolentiæ officiis certaturos, quos prius nocendi cupiditas huc illuc raptabat.

NEQVE ASSVESCENT VLTRA PRAELIO.) למד ſignificat vel Conſueſcere, vel diſcere. Senſus verò Prophetæ ſatis perſpicuus eſt,quòd non exercebũt ſe artibus noxiis:nec maleficiis & iniuriis inter ſe certabunt,quemadmodum antea ſolebant. Hinc colligimus parum profeciſſe in Euangelio,quorum animi ad manſuetudinem reuocati non ſunt, atque inter quos nondum ita præualet charitas,vt ſeſe mutuis officiis proſequantur. Hoc autem fieri non poteſt, priuſquam pacatæ fuerint coram Deo conſcientiæ. Nam illinc initium faciendum, vt pace etiam cum hominibus fruamur. Inſani quidam hunc locum detorquent ad ἀναρχίαν,acſi ius gladii omnino ademeret Eccleſiæ. Inde etiam multò grauius damnant bella omnia: veluti ſi quis Princeps populum ſibi commiſſum defendat & tueatur ab iniuria: Nefas,inquiũt,eſt Chriſtianis vti gladio. Sed facilis admodum reſponſio eſt:nã Propheta metaphoricè locutus eſt de regno Chriſti,ipſum pacificum eſſe oſtendens: vt mutua beneuolentia homines inter ſe conciliet. Metapho-
Luc.22.d. ra enim frequens eſt Scripturis,qua res per ſignum deſignatur: quemadmodum in illo loco,Qui
36. non habet gladium,emat. Chriſtus certè nolebat ſuos ad arma excitare, ſed belli tempus inſtare ſignificabat. Ita rurſum ceſſare dicuntur gladii,vel conflari in diuerſum vſum, quum ceſſent odia, pugnæ,& inter ſe conciliantur qui inimici prius erant. Excipiet quiſpiam in concordia & pace nullum quoque fore gladii vſum. Reſpondeo,eatenus vigere inter nos pacem,quatenus flo-
ret

ret Chriſti regnum,& eſſe his duobus mutuam inter ſe proportionem. Vtinam quidem ſolidè in nobis regnaret Chriſtus:tunc quoque pax vim ſuam in ſolidum obtineret. Sed quàm longè adhuc abſimus à perfectione pacifici iſtius regni, de profectu ſemper cogitandum eſt. Ac nimis inepti ſunt,qui non cogitant regnum Chriſti hîc tantummodo inchoari. Præterea non colligit Deus Eccleſiam, id eſt, cœtum piorum, vt ſeparatus ſit ab aliis: ſed boni malis ſemper admixti ſunt. Quinetiam boni nondum ad metam pertigerunt, longéque abſunt ab ea perfectione quæ in iis deſideratur. Non eſt igitur in terris quærendum complementum huius Prophetiæ. Satis eſt ſi initia guſtemus,& conciliati Deo per Chriſtum, mutuam amicitiam colamus, & abſtineamus ab omni noxa.

5 DOMVS IACOB.) Acriter Iudæos perſtringit propoſito Gentium exemplo. Nam cùm propagato ſuo regno, Deus cunctis Gentibus iura dicturus eſſet è monte Sion, vt eas insereret in corpus electi populi,nihil abſurdius erat quàm domum Iacob ab eo deficere,& accedētibus exteris,domeſticos ipſos recedere,quos præire decebat. Hæc igitur non modò plena vehementiæ exhortatio eſt,ſed grauis etiam & mordax querimonia. Ideo compellat eos honorifico nomine, Domus Iacob,inquit, Venite:vt magis ingratitudinem amplificet, quòd cùm eſſent in Eccleſia Dei primogeniti,ſe tamen prorſus abdicabant communi hæreditatis iure. Subeſt itaque tacita comparatio,acſi dixiſſet:En Gentes confluunt ad montem Sion,& quiſque proximum ſuū hortatur & incitat:ſubiici ſe doctrinæ Dei patiuntur, & ab ipſo argui:quid vos Iſraelitæ, vos hæreditas Dei quid ceſſatis? An Gentes ſe ſubiicient Deo,vos eius imperium detrectabitis? Tanta lux per omnes orbis partes accenſa eſt,nec ea illuſtrabimini? tot aquæ defluent,vos non bibetis? Quæ eſt iſta vecordia,dum ita properant Gentes,vos otioſè deſidere? & quum addit Ambulabimus, ſignificat lucem ipſis ante pedes propoſitam eſſe, quam clauſis oculis prætereunt, imò extingunt quantum in ſe eſt:cuius tamen fulgor longinquas gentes ad ſe trahit.

6 CERTE DESERVISTI POPVLVM.) Hîc iam apertè peruerſam populi naturam accuſat:neque id ſimpliciter,ſed quaſi in admirationem raptus orationem ſuam præcidit,ſéque ad Deum conuertens,exclamat,Quid ego verba faciam apud deploratum populum? quem tu,Domine,iuſtè repuliſti,quia ſe idololatriis addicens,perfidè à verbo tuo deſciuit. Poteſt etiam eſſe vaticinium futuræ pœnæ,quam ſpiritu præuidebat: acſi diceret,Nihil mirum eſſe,ſi ruina & vaſtitas immineat monti Sion ob tanta populi ſcelera,ne tam lugubre ſpectaculum interea deſperationis cauſa eſſet: & quicunque erant ſanabiles, pœnitentia tacti, ante euentum huius cladis ad Deum ſe conuerterent. Sic enim Prophetæ diuini iudicii præcones eſſe, atque impiis vltionem denuntiare ſolent,vt ſimul ſtudeant quoſcunque poſſunt, ad reſipiſcentiam aliquam adducere. Nec enim hunc affectum vnquam exuere debent ſerui Dei,vt ſtudeant etiam reprobis prodeſſe, 1.Tim.2.d. ſi quo modo fieri poſsit. Eximiam conſolationem piis doctoribus afferre debet hic locus. Cùm 25. enim videmur apud ſurdos verba facere,labaſcimus,atque ad defectionem ſolicitamur. quid ago? aerem verbero. Atqui Propheta non deſinit eos hortari,in quibus nihil bonæ ſpei animaduertebat. Sícque obſtupeſcit in hoc populi exitio,vt quem ruere videt, nihilominus alloquatur. Simul obſeruandum eſt,quamlibet obſtinati ſint impii,illis declarandam eſſe vltionem,& quantumuis refugiant frenúmque arrodant, vt inexcuſabiles reddantur, ſemper ad Dei tribunal citandos eſſe. כי,pro Certè hîc accipio. Hæc enim ſignificatio melius quadrat,quoniam cœptam exhortationem abrumpit,& Deum alloquitur. Et quando rurſus vocat DOMVM IACOB, hoc ad maiorem vehementiam additum eſt,vt in oratione pathetica fieri ſolet. acſi diceret,Hæc gēs ſancta quam Dominus elegerat,nunc derelicta eſt.

QVONIAM IMPLETI SVNT.) Quoniam vox קדם Hebræis nunc eſt Oriens, nunc Antiquitas, poſſet ſtare hæc interpretatio, impletos eſſe priſcis moribus, quòd ſuperſtitiones, quibus olim infecta fuerat terra Chanaā,in vſum reuocaſſent. Scimus enim Prophetas ſæpe exprobrare populo Iſrael, quòd magis ſimiles eſſent Chananæis, quàm Abrahæ & reliquis ſanctis Patribus. Et certè quia eiectis veteribus incolis,adducti in eius terrę poſſeſsionē fuerant, vt purgata ſuis inquinamentis ſanctitati poſtea addicta eſſet, non mutare peruerſos mores duplex fuit ingratitudo. Quia tamen alter ſenſus receptior eſt,eum retinere placuit. Quanquam hîc quoque variant Interpretes (quia alii comparatiuè accipiunt literam מ, præ Orientalibus, vel pluſquam Orientales,) ſimplicius alii,& meo iudicio rectius, vertunt repletos eſſe Oriente,hoc eſt, vitiis quæ inde contraxerant: ſicuti mira eſt contagio prauæ imitationis, nec quicquam procliuius,quàm vt corruptelæ ab vno loco longius ſerpant. Et quod proximè ſequitur,Auguribus vt Philiſtæi,clarius idem explicat. Nam ſub auguriis,per ſynecdochen complectitur Satanæ fallacias,quibus deditæ erant profanæ gentes. Intelligit ergo Propheta nihil eos iam à Philiſtinis differre,à quibus tamen Deus adoptionis ſuæ priuilegio ipſos ſegregauerat. Atque hoc ad grauiſſimam condemnationem ſatis fuit, quòd ſuæ vocationis obliti, corruptis & impiis Gentiū moribus ſeſe polluerint. vnde apparet quàm nihil iuuet ad leuandam culpam alieno exēplo peccare. Poſtrema etiam pars verſus variè exponitur:quia filios alienos quidā metaphoricè trahūt ad leges & inſtituta:alii ad coniugia referunt,quòd alienigenas vxores promiſcuè ducendo,promi-

c. ii.

ſcuerant ſemen, vt multi eſſent adulterini filii. Durior Hieronymi expoſitio, quòd ſe fœdarint contra naturam nefandis libidinibus. Ego verò non dubito filios alienos accipi pro exteris gentibus: non autem figuratè pro legibus ipſis. Crimen itaque in eo ſtatuitur à Propheta, quòd Gẽtium gratiam captantes, earum ſe vitiis implicuerint: atque ita non modò mortales, ſed impios Deo prætulerint. Dicit autem acquieuiſſe, eò quòd ſceleſtæ imitationis cupiditas, vel delectatio deleuerit ex eorum cordibus amorem Dei & ſanæ doctrinæ.

7 ET IMPLETA FVIT.) Animaduertendus eſt ordo quem tenet hîc Propheta. cauſas enim nunc recenſet, ob quas Dominus populum ſuum reiecit: incœpit proximo verſu ab auguriis & moribus alienigenarum, iam deſcendit ad aurum & argentum: poſtea loquetur de equis & quadrigis. Non dubium eſt quin damnata prius idololatria, ſecundo loco auaritiam, tertio prauam confidentiam reprehendat, vbi homines ſibi extra Deum vana præſidia conſtituunt. Per ſe enim damnandum non eſt, quòd auro & argento abundaret: ſed quoniam inſatiabili auaritia ardebat, equíſq; & quadrigis cõfidebat, meritò ipſum reprehendit. ו, hîc pro aduerſatiua particula quidam accipiunt: vt ſit ſenſus: Et tamen abundat argento, &c. Vt maiorem populi ingratitudinem eſſe oſtendat: quòd cùm bonis omnibus afflueret, cõfugeret tamen quaſi rebus deſperatis, ad artes Magicas & idola: quod multò minus excuſari poteſt, quàm ſi rebus aduerſis ad ea confugiſſet, vel ſaginatus bonorum copia, Dei tamen iugum excuteret. Hoc modo amplificaret ſcelus populi gratìs & ſponte ad idola confugientis, vel laſciuientis in ſua pinguedine. Ego tamen interpretationem non admitto, quòd videatur nimis coacta. Potius vno contextu enumerat vitia, quibus populus laborabat: Auaritiam, peruerſam fiduciam, & idololatriam. Ergo quamuis vera ſit illorum ſententia qui aduerſatiuè exponunt, huic loco non conuenit. Et paulò pòſt clarius iterum confirmat Iſaias: etſi enim per ſe vitioſum aut reprehendendum non eſt, ſi quis aurum aut argentum poſsideat, modò eo rectè vtatur: meritò contra prauum illum affectum, & inſanam cupiditatem coaceruandæ pecuniæ inuehitur, ſicut deteſtanda eſt: finem non eſſe dicit, quia inexplebilis eſt eorum cupiditas, qui naturæ modum excedunt. Idem de equis & quadrigis *Deut.17.d.16.* cenſendum eſt. falſa enim fiducia hîc reprehenditur. Huic malo vt occurreret Dominus, vetuerat ne Reges magnam equorum aut quadrigarum multitudinem ſibi compararent: ne iis confiſi, populum reducerent in Ægyptum. Quum ergo difficile ſit homines huiuſmodi adiumentis abundare, quin ſimul efferantur ſuperbia, Dominus volebat populum ſuum iis deſtitui, vel ſaltem mediocritate contentum eſſe.

8 IMPLETA EST ETIAM TERRA EIVS IDOLIS.) Repetit quod nuper attigerat de idololatria, ſed explicatius: ac materiam priore quidem loco ponit: deinde vſum, qui ferè ſemper conſequi ſolet. Rarò enim contingit erigi idola inter nos, quin ſimul iis abutamur. Nam perinde eſt acſi congeſto ligno ſubiiciatur flamma, quã protinus ardere neceſſe eſt. Neque enim minus quàm lignum ad concipiendum ardorem nos quoque ad ſuperſtitionem ſumus proni. Idolis etiam nomen apud Hebræos rectè impoſitum eſt אלילים, quo hic vtitur Propheta: quia res ſint inanes ac nihili. Nec dubium eſt, quin Spiritus ſanctus hac voce coarguere voluerit hominum væſaniam, qui ſe putabant talibus figmentis adiutos propius ad Deum accedere: ſicuti hodie Papiſtæ, vt ſua idola ab vtilitate commendent, iactant libros eſſe idiotarũ. Sed elogio Spiritus ſancti magis credendum eſt. & res etiam ipſa claré docet quid fructus inde percipiãt idiotæ. *Ierem.10.c.14.* Craſsis enim imaginationibus deluſi, fingũt ſibi terrenos deos & carnales. Vnde meritò Ieremias non modò pronuntiat vana eſſe ſimulacra, ſed decipulas falſitatis ac mendacii. Ac obſeruanda eſt deſcriptio, vbi commemorat Propheta, populum ſe incuruaſſe coram operibus manuum ſuarũ. Cuius enim ſtuporis eſt, homines non tantùm venerari lignum & lapidem Dei loco, ſed figmenta ſua Deitate ornare, quam ſibiipſis dare nequeunt? Horribile ſanè prodigium eſt, ſimulac trunco qui contemptus iacebat, manum appoſuit mortalis homo, repentè adorari, acſi factus eſſet Deus. Etſi autem populum veterem alloquitur Propheta, eadem tamen ratio in Papiſtas competit, apud quos nulla eſt Dei maieſtas, niſi in operibus manuum ipſorum. Repetitio emphatica eſt, vbi Manibus adiungit Digitos: quò magis pateſiat tam craſſum flagitium. Notanda quoque locutio eſt, qua exprimitur adoratio ab externo geſtu: non quòd inter homines nefas ſit genu flectere vel caput, politici honoris cauſa: ſed quia diuinum cultum profitetur, quiſquis ſe coram idolo inclinat. Itaque quod de adoratione δουλείας Papiſtæ balbutiunt, puerile effugium eſt, quando quodlibet reuerentiæ ſignum, vbi de religioſo cultu agitur, in genere damnat Propheta.

9 ET INCLINATVS EST HOMO.) Pars interpretum vno contextu hoc legit, acſi pluribus verbis crimen aggrauaret Propheta: quem ſenſum ſi amplectimur, per Hominẽ & Virum cunctos Iſraelitas intelligere conueniet: quaſi diceret neminem eſſe immunem & purum ab hac labe. Alii verò non malè exiſtimant repeti aliis verbis quod de pœna dixerat, atque hoc modo exprimi qualis populum à Deo derelictum maneat exitus. atque ita optimè quadrabit orationis tenor, ruinam omnibus inſtare, tam paruis quàm magnis, quæ totum populum proſternat: quia in tanta impietate, nulla vindictæ Dei ſperanda ſit remiſsio. Porrò in duobus iſtis verbis concinna alluſio eſt ad incuruationem, cuius paulò antè meminit. quaſi diceret, Humiliarunt ſe coram

idolis:

idolis: Deus ergo ſub ingenti cladiũ mole eos humiliabit. Interea mihi dubium non eſt, quin ſimul eorum arrogantiam refutet, quia difficile creditu fuit, populum tantis opibus probè munitum, malis paulò pòſt obrutum iri. Poſterius membrum bifariam exponitur. quanquam ad ſummam rei non multũ intereſt, vtrum vis eligas ſenſum. Nam Prophetæ conſilium eſt docere, erga tam obſtinatos homines, implacabilem fore Deum. Si in futuro legas, Non remittes eis, facilior erit ſentẽtia. Imprecatio tamen eòdem recidet, Ne remittas: quia ſcimus Prophetas quoties zelo Dei accenſi imprecationes proferunt, quaſi dictante Spiritu, denuntiare impiis iuſtam pœnã. Nec mirum eſt Prophetam tot & tam abominandis criminibus offenſum ſic incaleſcere, vt gẽtiles ſuos deuoueat exitio, quãdo nihil ei ſacro Dei honore fuit pretioſius. Sed tenendũ ſimul eſt, reliquias tacitè excipi, quia nõ de ſingulis hìc habetur ſermo, ſed de ipſo corpore populi, quod in ſuis vitiis ferè contabuerat, vt ſanitatis nulla ſpes eſſet: alioqui abſurdum eſſet, incurabiles & prorſus obſtinatos hortari ad pœnitẽtam, ſpe veniç propoſita. Summa igitur eſt, non antè ſperãdam inſtauratione nouæ Eccleſiæ, quàm Deus exciſo Templo, iudicium ſuum exequutus ſit.

10 INGREDERE IN PETRAM.) Quia nimis ſecurè contra Dei minas ſibi vtplurimùm indulgent impii, ſolenne eſt Prophetis, dum minantur peccatoribus, incutiendi terroris cauſa viuas deſcriptiones addere, acſi in rem præſentem homines ipſos adducerent. Hæc ratio eſt cur nunc Propheta, Dei contemptores iubeat rupes & ſpeluncas ingredi, vt ſub terra lateant. Ac primò quidem ſignificat præ centum mortibus formidabile eſſe Dei iudicium, cuius fugiendi cauſa optabilis ſit deſcenſus in ſepulcrum. Sed homines ipſos compellans, grauitatem vindictæ Dei magis emphaticè illuſtrat. Etſi autem per Dei pauorem flagella intelligit, quibus ſceleratum populum vlturus erat Deus, non tamen fruſtra mox adiungit gloriam eius magnificam. acſi diceret, Deum pro menſura gloriæ ſuæ metuendum eſſe impiis: in quibus perdendis immenſam ſuam potentiam exeret. Cæterùm quanuis nulla pœna flectantur vel corrigantur impii, ad præſentem iræ Dei ſenſum expaueſcere coguntur. Electos alio modo ad Dei metum erudiunt pœnæ: quia ferulis domiti, ad ferendum iugum aſſueſcunt. Gloriam ergo Dei illuſtrem fore pronuntiat Iſaias, vbi iuſtus iudex apparuerit: quia vbi diſſimulat, in obſcuro latet, nullúſque propemodum videtur eſſe. Atque hinc diſcant Paſtores, quomodo agendum ſit cum ſopitis conſcientiis, nempe vt Dei iudicio expergefactæ, ſeriò metuant Dei iudicium. Etſi enim ſępe canitur ſurdis, penetrat tamen vel in ferreos animos terror, vt ſint inexcuſabiles: ſæpe etiam aliquos ſanari contingit: & fideles auditis quę impios & reprobos manent atrocibus pœnarum exemplis, ſimiliter proficiunt.

11 SVBLIMITAS OCVLORVM.) Quoniam impii præſenti opulentia, quiete, proſpera fortuna confiſi ex alto deſpiciunt Prophetarum minas, atque hoc modo animos obſtinant contra Deum, imò proteruè efferuntur: hìc inſtituit Iſaias, vt iam dictum eſt, eorum retundere arrogantiam. acſi diceret, Veniet tempus quũ faceſſet hæc veſtra ſuperbia, qua fruſtra, imò furioſè aduerſus Deum contenditis. Impii enim quanuis religionem aliquam ſimulent, ſua tamen audacia in Deum ipſum ferociunt, vt eo videantur altiores. Ergo ipſe viciſsim in eos fulminando, faſtum eorum proſternit, vt ſolus emineat. Atque illud ipſum eſt quod iam diximus, ſcelerum impunitatem veluti nebulam quandam eſſe oculis noſtris obiectam, qua Dei gloriam cernere prohibemur. Cùm verò vlciſcitur facinora hominũ, gloria eius cõſpicua elucet. Atque hęc ipſa cauſa eſt, cur Solomon, impios aduerſus Deum inſoleſcere dicat: quòd videat æquè feliciter *Eccleſ.b.8.*
impiis ac piis in hoc ſeculo euenire. Creſcit enim omnium audacia, magíſque ac magis excæcantur. Hìc autem ſignificat coactis in ordinem ſuperbis, nihil impedimento fore Deo quominus talis agnoſcatur qualis ipſe eſt. *11.* Decebat quidem, populum ſponte altitudinem Dei ſuſpicere ſub cuius vmbra protegebatur: atque in hunc finem tot beneficiis tam præclarè ornatum erat genus Abrahæ, vt ſpeculum eſſet gloriæ Dei, eiúſque ſanctificatio. Nunc quia ſe contra eum extulerint Iudæi, denuntiat Iſaias, nouum Deo fore modum extollendæ ſuæ gloriæ, nempe in eorum ruina. Oculos ſublimes, & altitudinem nominans, à geſtu externo, interiorem animi faſtũ deſignat. quia ferè praua confidentia ipſo intuitu, Dei & hominum contemptum prodit. Eodem ſenſu à Dauide etiam notantur alta ſupercilia. *Pſal.101.b*
Proximo verſu idem melius confirmat. atque ex hac vehementia, & verborum congerie colligere facile eſt, quanta contumacia tunc graſſata fuerit. *5.*

Ceterùm non mirabimur tantopere inſiſtere in ſubigenda hominum arrogantia, ſi conſideremus quàm difficile ſit eorum duritiem inflectere, qui freti ſuis opibus nihil metuunt: & qui hunc putant finem eſſe ſuæ dignitatis, ſi omnia impunè liceant. Nam hodie quoque experimur, quàm delicati ſint & irritabiles, quicunque ſibi plus iuſto arrogant, quàm deinde præfractè omnes admonitiones reiiciant. Atque hæc etiam ratio eſt, cur ſtylum propriè in eos ſtringat Propheta, potius quàm in genere vltionem denuntiet toti populo. Quanquam non in ſolos principes inuehitur, qui præ aliis ampla dignitate pollebant, quia non ſoli ipſi, ſed & infimi quique ſæpe turgent ſuperbia. Omnéſque (vt vulgari prouerbio dicitur) regis animum intra ſe gerunt. Sicut viliſsimos quoſque experimur ad minimas punctiones, intolerabilis arrogantiæ virus euomere. Quare quum vulgò regnaret vitium hoc, om-

nes tam ſummos quàm infimos complectitur Iſaias, ſignificãs eò grauius inſtare iudicium quò liberalius tractati à Deo fuerant: quia ex abundantia, eorum animi intumuerant ad ferociã. Porrò quanuis litera ל, quę nota eſt datiui caſus, interdum ſuperuacua ſit, hoc tamen loco vim ſuam retinet: quia videtur Iſaias, veluti certum diem condicere, vt in iudiciis fieri ſolet. Itaque interpretor Deo ipſi præfixum eſſe diem, quo ſiſti oporteat ſuperbos ad ipſum Dei tribunal ſubeundæ damnationis cauſa.

Colligere præterea ex iis verbis licet, Deum ſe profiteri omnium ſuperborum hoſtem eſſe. hæc itaque conditio perinde valet, acſi negaret Deus ſe poſſe ferre prauam elationem in hominibus, idcóque fieri non poſſe quin manu ſua conterat, quicũque vltra modũ ſe extollũt. Quòd ſi animis noſtis verè perſuaſũ eſſet, quis non horreret ſuperbiã, qua ira Dei in nos prouocatur? Sicui Superbum & elatũ in neutro genere legere placeat, ad propugnacula, vallos & munitiones referre çonueniet. ſed non patitur Grammaticæ ratio, aliter quàm de perſonis accipi.

13 SVPER OMNES CEDROS.) Quæ hîc de arboribus Libani, & excelſis montibus inſeritur allegoria, rem illuſtrat magis quàm obſcurat: quantũuis enim in ſublime aſpiret ac nitatur mortalis homo, non tamen montes & proceras arbores æquabit: quas euertere, Deo non minus facile erit, quàm flatu venti quiſquilias diſpergere. Ergo velut in pictura ſuperbis oſtendit Iſaias, quàm inaniter & ſtultè ſuam altitudinẽ confidant ſibi fore præſidio. Subeſt etiam hyperbole, quæ ad amplificandum terrorem valere debuit. Deum certè montibus & arboribus iraſci probabile non eſt, vt quaſi mutato conſilio deiiciat quod ipſe erexit, ſed in creaturis innoxiis, Dei iudicium contéplãdum proponit Iſaias, quò certius perſuadeat non ceſſuram impunè improbis & audacibus ſuam temeritatem. Videmus ergo cur figuras cedrorum, quercuum & montium admiſceat. Quod ſubiicitur de turribus & muris, figuratum vel allegoricum nõ eſt. Scimus vt homines quoties ſe munitos vident, ſibi blandiantur, acſi Dei auxilio non amplius egerent. materiam ergo præpoſteræ fiduciæ commemorat Iſaias, ſub turrium & murorum nominibus. quia ſi quis locus videtur inexpugnabilis, nidum ſibi illic faciunt profani homines: ex quo cælum & terram deſpiciant: quia putãt extra omnem fortunæ aleam ſe eſſe poſitos. Denuntiat ergo Iſaias, quum humiliare Deus homines volet, deiectum iri omnia præſidia, ex quibus perperam arripitur fiducię occaſio. Et quanuis res ſint per ſe non malæ: quia tamen ſenſus noſtros nimis occupant, ſtylum nõ temere in eas ſtringit Iſaias. Eodem pertinet quod ſubiicit de equis & quadrigis. Nam ſicut dicitur 5. cap. Micheæ, Quia perperam affixi ſunt homines terrenis opibus, ſpoliari in totũ neceſſe eſt, vt ſola Dei manu ſeruentur. Paulò antè copiam equorum reprehenderat: nunc de Iudicio Dei concionatur, & admonet non aliter locum fore gratiæ Dei, quàm ſi prorſus Iudæos exarmet, ne amplius terrenis præſidiis perperam confidant.

Mich. 5. c. 10

16 SVPER OMNES NAVES THARSIS.) Tharſis Hebræis vocari Ciliciam non dubium eſt: & quia Iudæis cum illa gente multa erant cõmercia, multa fit in Scriptura mentio nauium Tharſis, quæ ideo ſic vocantur, quòd mare illud frequentabant. Nauigatio quidem per ſe damnari non poteſt, quum importandis mercibus & exportandis non parum vtilitatis afferat hominibus. Nec verò quum Deus totum genus humanum mutuis officiis coniunctum eſſe velit, hæc communicandi ratio improbari poteſt. ſed quia abundantia faſtũ & ferociam vt plurimùm gignit, mercaturæ genus perſtringit Iſaias, quo maximè ditata fuerat terra. Adde quòd mercatura, quæ cum longinquis & exteris gentibus exercetur, ſæpe fraudibus & rapinis plena eſt, nec vllus illic lucri modus. Primùm ergo intelligit Iſaias, diuitiis nudatum iri Iudæos, vt diſcant ſe Deo ſubiicere. Deinde auaritiam & illicitos quæſtus à ſigno deſignat, acſi quis oſtenſo gladio cruentato cędem notaret. Et ſecunda etiam pars verſus clarius demonſtrat nauigationẽ damnari à Propheta, quę multis corruptelis terram infecerat. Nimis conſuetum eſt ac vulgare, vt diuitias ſequantur delitiæ, mollities, voluptatúmque affluentia: quod ferè in opulentis regionibus & vrbibus mercatoriis perſpicitur. Nam qui in longinquas regiones nauigant, domeſticis commodis minimè contenti, nouas & prius incognitas lautitias ſecum reportant. Quia igitur opulentia ferè mater eſt luxus, pretioſam hîc ſupellectilem commemorat Propheta. quaſi diceret Iudæos ſumptuoſè ſuas domos ornando iudicium Dei ſibi accerſere. Nam ſub picturis per ſynecdochen, tam pretioſa aulęa, quàm opus Phrygionicum, vaſáque exquiſito artificio cõpoſita intelligit. Certum verò eſt, corruptos eſſe mores, vbi hinc inde ſuperuacua oblectamenta quęrit hominum cupiditas. Et videmus vt Romano imperio exitium attulerint tales delitię. nam priuſquam in Græciam penetrarent, ſũma apud eos continentia vigebat. tandem Aſia deuicta, magis molleſcere & effœminari cœperũt: ac vbi ſignis, vaſis, gemmis, tapetibus capti ſunt eorum oculi, vnguentis & odoribus captæ nares, ſimul excæcati fuerunt omnes eorum ſenſus, & Orientis luxuriem quaſi humaniorem cultum imitando, magis ac magis diffluere cœperunt in omne genus libidinum.

17 ET INCVRVABITVR CELSITVDO HOMINIS.) Declarat Propheta ſe ad homines reſpexiſſe: dum varias nominauit ſpecies altitudinum. Nec enim ardui montes, aut cedri pręcelſæ diſplicent Deo, quas crearit ipſe, ſed omne malũ in hominibus reſidere ſignificat, qui

rebus

rebus altis & præcelſis fruſtra confidunt. Obiicietur, ſæpe accidere vt impii non reddantur humiliores caſtigatione, ſed ferociant potius, atque obſtinatiores reddantur: vt conſtat ex Pharaone, cuius durities nullis flagellis potuit edomari. ideóque non videtur perpetuum quod hîc Propheta denuntiat. Reſpondeo, non exprimi caſtigationis effectum, ac ſi rebelles [*Exod.8 d.*] Deus ad obſequium ſuum flecteret: ſed talem eſſe huius loci ſenſum, quamuis animos non mu- [*15, & 9. g.*] tent reprobi, Dominum tamē nullum finē impoſiturū pœnis quas de ipſis ſumet, donec fracta [*34.*] ſit eorū ſuperbia & temeritas. Freti enim opibus & munitionibus, ſecurè (vt dictum eſt) ſibi applaudunt, nec Deum reuerentur: ſed quantūcunque muniti ſint, Dominus eos facilè ſubiget & proſternet. neque id vna tantùm aut altera plaga, ſed tot tantíſque, vt tandē compreſsi & domiti, aduerſus ipſum ſeſe efferre deſinant, atque agnoſcant ſe nihil audacia & proteruia ſua proficere. Quod ſubiungit, ET exaltabitur Dominus, iam antea declaratum eſt.

18 IDOLA.) Quemadmodum prius in obiurgatione, luxui & auaritiæ, aliíſque vitiis idololatriam coniunxerat: ita nunc in pœnæ denuntiatione eam coniungit.

19 ET INGREDIENTVR IN CAVERNAS.) Prius aliis verbis vſus erat, eos ſcilicet cōpellans in ſecunda perſona: Ingredimini in cauernā: quò durius animos eorum percelleret. Nunc verò pronunciat quid ſint facturi, ac dicit neceſſe ipſis fore ingredi. Atque hinc apparet ſententiam illam non exhortationem, ſed grauem iræ Dei denuntiationem fuiſſe, ad terrendos impios & obſtinatos, qui & monitiones & minas omnes contemnunt.

Quod ſubiicitur de terrore Dei, eum intellige qui per Chaldæos & Aſſyrios iniectus eſt: quorum manum iam prius (vt etiam hîc) gloriam Dei vocauit. quoniam vſus eſt eorum opera, ad caſtigandum populum ſuum. Tametſi igitur impii & perfidi erant, tamen gloriæ Dei ſeruierunt. Nam & diabolus ipſe, gloriæ Dei aliquo modo ſeruit, etiam inuitus. Ita loquitur de Aſſyriis & Chaldæis, quòd in pœnis quas eorum manu exiget Dominus de Iudæis, liceat gloriam eius contemplari. Idem & Surgendi verbo confirmat: : quod tantundē valet, ac Tribunal conſcendere. In particula quæ mox ſequitur VT CONCVTIAT TERRAM, pulchra eſt alluſio vel paronomaſia: quæ vix alia lingua exprimi poteſt. quaſi diceret, Ad terrā terrendam, לערץ הארץ. Dominum verò ſurgere dicit, quòd dormire videatur quantiſper differt iudicia ſua. Surgit autem, cùm iudicis inſtar eminet, vt pœnas irroget ſceleratis: ita vt palàm ſit hominibus, nihil eius cognitionem effugere, vel oculos latere, qui nullum ſcelus inultum ſinit.

20 ABIICIET IDOLA.) Mirè ſibi placent idololatræ in ſuperſtitionib⁹ ſuis, & impio cultu. Quāuis enim ſceleribus & flagitiis ſcateant, tamen ad hoc aſylum confugiunt, quòd ſuo cultu Deum placari putant. Vt ſi hodie Papiſtis flagitia & libidines omnis generis quibus laborāt obiiciantur, infitiari certè non poterunt: ſed blandientur ſibi hoc prætextu, quòd ſpecioſū cultum habent, eóque velo omnia ſcelera ſua tegi exiſtimabunt. Ideo Propheta idololatris integumentum hoc detrahit, ac denuntiat nihil fore amplius quo tegant ſuas fœditates. Dominus enī ipſos idola ſua abiicere coget, vt agnoſcant ſe fruſtra in iis ſpem & fiduciam locaſſe. Denique pudebit ipſos ſuæ vanitatis. Proſperis enim rebus Deum ſibi propitiū eſſe putant, quaſi eorum cultus ſibi eſſe gratos oſtenderet: nec prius aliter ſibi perſuadere poſſunt, quàm Deus re ipſa demonſtret, quantopere eos deteſtetur. Rebus igitur demū aduerſis, turpitudinem ſuam agnoſcere incipiunt, quemadmodū preclarè docet Oſeas, dum eos meretricibus comparat, quæ tur- [*Hoſea 2. a*] pitudinem ſuā non agnoſcunt, quandiu quæſtum faciunt & in deliciis verſantur. Iis verò cùm [*5.*] priuantur, & deſtituuntur ab amatoribus, ſecum ipſæ de miſeria & infamia ſua cogitare incipiunt, & pœnitentiæ viam ingrediuntur, de qua nunquā in deliciis ſuis cogitaſſent. Idem omnino accidere ſolet idololatris, quos non prius pudet ſuæ turpitudinis, vt idola abiiciant, quàm extrema calamitate affecti, quodammodo ſe periiſſe videant.

QVAE FECERVNT) Id eſt, quæ ſibi fieri curauit artificum opera. Nec fruſtra id addidit: ſignificat enim deos, qui ficti ſunt, perperam adorari. quales enim eſſe poſſunt dii ab hominibus creati, cùm Deus à ſeipſo ſit, nec initium habeat? Eſt igitur valde præpoſterum, & alienum à ratione, homines opus à ſe effictum adorare. Itaque hoc verbo crimen auget, quòd cùm idola auro aut argento aut alia corruptibili materia conſtent, ſintque ab hominibus compoſita, Dei tamen loco adorentur: & ſimul cauſam exprimit, cur diſpliceant Deo: quòd ſcilicet colantur. Quo nunc colore Papiſtæ impietatē ſuam excuſabunt? nec enim negare poſſunt ſimulachra ab ipſis adorari. Vbicunque verò talis cultus, ibi impietas manifeſta eſt ac conuicta. Iam per CAVERNAS TALPARVM, Sordida quælibet loca intelligit, in quibus probroſè lateant.

21 ET INGREDIENTVR.) Hæc repetitio ſuperuacua non eſt, quāuis eadem verba iteret Iſaias, quibus nuper vſus fuerat. Quid enim tam difficile, quàm homines ſerio timore Dei percellere? Idque non tantùm in hypocritis animaduertimus, ſed in nobis ipſis, ſi ſedulò attendamus. Quàm enim multa nobis proponūtur, quib⁹ mentes noſtræ abripi deberent, vix tamen cōmouemur? Preſertī hoc Dei iudiciū neceſſe fuit hypocritis inculcari, qui ſibi in ſcelere placebāt. Iā verò atrocitas Dei vindictæ notatur, quòd profundiſſimis quibuſque abyſsis malint abſorberi impii, quàm ſubire Dei conſpectum. Vnde etiam videtur mutuatus eſſe Chriſtus

Luc. 23.d. 30

quod Iudæis denunciat, Dicent in illa die montibus, tegite nos, & collibus operite nos.

1. Reg. 19. c. 11. *Mat. 10. c. 28.* *Pſal. 104. d. 29, 146. a. 4, 78. 39* *Ierem. 17. a 5.*

22 CESSATE IGITVR AB HOMINE.) Hæc ſuperioribus cohærent, & perperā à nonnullis diuiſa ſunt. Poſtquam enim Iſaias minaciter concionatus eſt de iudicio Dei, hortatur impios vt ſeipſos fallere deſinant inani fiducia: acſi diceret, Ego vos ſpe falſa excæcatos atque inebriatos eſſe video, vt nulla apud vos ratio valere poſſit. Hoc ideo fit, quia vobis nimium arrogatis. Atqui homo nihil eſt: vobis autem negotium eſt cum Deo, qui vniuerſum mundum vel ſolo nutu in nihilū redigere poteſt. Variè quidem exponitur hic locus. nōnulli enim de Chriſto interpretantur, & Spiritum accipiunt pro impetu, queādmodum etiam alibi Scriptura hac ſimilitudine vti ſolet. Narem verò pro ira, quòd iræ ſignum appareat in naribus. atque hunc eliciunt ſenſū: Cauete, ne iram Chriſti in vos excitetis. Verùm ſi quis propius expendat, expoſitio illa à textu aliena eſt. Alii quamuis exponūt de hominibus in genere, tamē referunt ad illam ſententiā, Nolite timere eos qui occidunt corpus. ſed neque quadrat eiuſmodi interpretatio. Nam extra tempus & rem id foret dictum, cùm nulla cauſa fuerit cur eos à timore hominum reuocaret. Verùm, vt iam dixi, contextus ipſe facilè omnem dubitationē tollet. Sequentis enim capitis initium hæc apertè exponit & confirmat. & qui ea partitus eſt, perperā diuulſit quę inter ſe fuerant coniungenda. Subiunget enī: Dominus adimet ea quæ animos veſtros tantopere attollunt, & ſublimes iſtos ſpiritus in vobis pariunt. Stulta & inanis eſt veſtra fiducia. hinc pendet quod nunc dicit, Deſinite ergo, &c. Sed primùm videndum eſt quid ſignificet SPIRITVS in nare. Denotat autem hūmanam fragilitatem: nempe vitā hominis inſtar flatus eſſe, qui ſtatim euaneſcit. Et quemadmodū ait Dauid, Si ſpiritum eripiat Dominus, homo in puluerē reuertitur. Item, Exibit ſpiritus eius, & reuertetur in terrā ſuā. Item, Caro ſunt, ſpiritus tranſiens neque reuertens. Ergo quū vita noſtra imbecillius nihil ſit neque fragilius, quid ſibi vult iſta fiducia, acſi altæ eſſent firmitatis noſtræ radices? Ceſſandum igitur ab homine, id eſt ſuperſedendum ab inani fiducia: quoniam homo ſpiritum in nare habet. nam anima efflata, ſtatim inſtar aquæ defluit. loquimur autem hìc de ſpiritu vitali, quo nihil fragilius. Porrò dum vetamur fiduciā locare in homine, initium faciamus à nobis ipſis, ne ſcilicet prudentiæ aut induſtriæ noſtræ vllo modo confidamus: deinde, ne pendeamus ab humano auxilio vlliſue creaturis: ſed fiduciā totā in Dominum coniiciamus. Maledictus, inquit Ieremias, qui confidit in homine, vireſque ſuas & opem in carne, id eſt in externis adiumentis conſtituit.

QVA ENIM IN RE.) Hæc refutandæ ſuperbiæ vna eſt ratio, nihil reſiduum fieri hominibus in quo ſibi placere debeāt. perinde enim hoc valet, acſi dixiſſet Propheta, nullius eſſe pretii totam carnis gloriam. Notandum verò eſt, comparatiuè hoc dici: vt diſcamus nihil nobis eſſe proprium, ſed precariò tenere, ſi quid in nobis præſtantiæ eſt. Scimus genus humanum à Deo ornatum eſſe non contemnendis dotibus. Scimus etiam alios aliis præcellere. ſed quia maior pars poſthabito Deo ſibi abſque modo placet: imò profani homines ſe plus quàm Deos eſſe arbitrantur, prudenter Iſaias (vt paſſim etiā Spiritus in Scriptura) homines à Deo ſeparat. quia dum in ſeipſis conſiderantur, melius apparet quàm fragilis, caduca, & fluxa ſit eorum conditio. Simul ergo ac ſibi homines vel minimū quippiā tribuere incipiunt, detegenda eſt illis ſua vanitas, vt agnoſcant ſe eſſe nihil. Hoc vno verbo concidunt magnifica liberi arbitrii & meritorum encomia, quibus Papiſtæ ſeipſos contra Dei gratiam attollunt. Profanis etiam hominibus excutitur ebrius ſui amor. denique ad Deum bonorum omnium authorem reuocamur, ne imaginemur extra ipſum quicquam eſſe excellentiæ: quia non aliter ſua laus ei manet integra, donec omni ſapientia, fortitudine, iuſtitia, omni denique laude exinanitus fuerit mundus.

CAPVT III.

1 QVoniam ecce Dominator Iehoua exercituum, Iero-
ſolymæ & Iudæ vigorem & vim adimet: omnem vi-
gorem panis, omnem vigorem aquæ:
2 Fortem, & virum bellicoſum, Iudicem & Prophe-
tam, & Diuinum & Senem:
3 Ducem quinquagenarium, & Conſpicuum, Sena-
torem, Eximium quenque inter artifices & "diſertum.
4 Et conſtituam pueros illis Principes, & paruuli dominabuntur eis.
5 Violenter aget populus, quiſque in alium, vir in proximum ſuum:
inſoleſcet adoleſcens contra ſenem, contemptus aduerſus honoratum.
6 Cùm apprehenderit quiſque fratrem ſuum è familia patris ſui, Ve-
ſtimentum, dicens, eſt tibi: Princeps noſter eris: ruina hæc in manu tua.

" Vel intelligentem arcani ſermonis.

7 Is

7 Is iurabit in illa die,dicens,Non ero curator.Nam domi meæ neque
panis eſt,neque veſtimentũ.Itaque ne me Principem populi conſtituatis.
8 Certè corruit Ieruſalem, & Iuda cecidit: quoniam lingua eorum,&
ſtudia contra Iehouam ad exacerbandos oculos gloriæ eius.
9 Probatio vultus eorum reſpondet " in ipſis. Peccatum ſuum,ſicut " vel aduer
Sodoma prædicauerunt,neque diſsimularunt. Væ animæ ipſorum,quia ſus ipſos.
accerſiuerunt ſibi malum.
10 Dicite,iuſto bene erit.quia fructus manuum ſuarum comedent.
11 Væ impio,malè erit: quoniam ſecundum opera manuum ſuarum
rependetur ei.
12 Populi mei exactores ſunt paruuli:& mulieres illi dominantur. Po-
pule mi,qui te gubernant,ſeducunt, & viam ſemitarum tuarũ deprauãt.
13 Stat ad diſceptandum Iehoua, & præſtò eſt ad iudicandos populos.
14 Iehoua in iudicium veniet cum ſenibus populi ſui, & cum princi-
pibus eius. Et vos perdidiſtis vineam, éſtque rapina pauperis in domi-
bus veſtris.
15 Quid vobis,quòd contunditis populum meum:& facies pauperum
commolitis?dicit Dominus Iehoua exercituum.
16 Dicit quoque Iehoua, Quoniam ſuperbiunt filiæ Sion,& porrecto
collo incedunt,oculíſque vagantibus,& ambulando plaudendóque am-
bulant,tinnitúmque pedibus ſuis excitant:
17 Ideo decaluabit Dominus verticem filiarum Sion,& Dominus pu-
denda earum nudabit.
18 In die illa, auferet Dominus ornamentum crepitaculorum, & reti-
cula,& lunulas,
19 Olfactoria,armillas,& mitras,
20 Tiaras,crurum ornatus,vittas,bullas,& inaures,
21 Annulos,& monilia narium,
22 Mutatorias veſtes,palliola,pepla,& acus,
23 Specula & ſindones,calyptras,& theriſtra,
24 Et erit pro ſuaui aromate putredo,& pro cinctura laceratio, & pro
cincinnis caluitium,pro balteo cinctura ſacci,aduſtio pro venuſtate.
25 Viri tui in gladio cadent,& robur tuum in bello.
26 Mœrebunt ac lugebunt portæ eius: & ipſa deſolata,humi iacebit.

IN CAPVT III.

QVONIAM ECCE.) Diximus paulò antè eundem contexi ſermonem à Propheta,quem in fine proximi capitis exorſus erat. Nam admonet Iudæos quibuſlibet opibus polleant,nihil tamen ſuppetere quod opponant iræ Dei: quin vbi exarſerit,conſumat totas eorum munitiones. Vnde ſequitur nimium deſipere,dum ad terrores procul abigendos,ſuas copias,potentiam,& bellicum robur,conſilia,vires,vberem frugum prouentum,aliáque ingerunt. Et particula demonſtratiua הנה,non modò certitudinis cauſa hîc ponitur,ſed ad breue tempus notandum: acſi impios in rem præſentem adduceret Iſaias. Accidit enim plerunque,vt qui apertè non audent ridere iudicia Dei, ea tamẽ quaſi nihil ad ſe pertinentia vel longè adhuc remota eludant: Quid hæc ad nos? inquiunt. vel ſi quando fortè eueniant,cur ante tempus erimus miſeri? An non vbi ingruent calamitates,tunc ſatis maturè de illis cogitabimus? Quoniam ergo ad ſpernenda Dei iudicia,tales craſſæ & ſupinæ

ſecuritatis latebras ſibi effodiunt impii,ideo propius ac inſtantius eos vrget Propheta, ne Dei manum procul abeſſe exiſtiment,fruſtráque ſibi promittant inducias. Eódem pertinet quòd Deum nominat dominatorem & Iehouam exercituum, vt eius maieſtas ſopitos ac hebetes animos metu percellat. Neque enim vllis ornamentis opus eſt Deo,ſed ruditatem noſtram ac etiam torporem,gloriæ eius ſenſu expergefieri neceſſe eſt. Primò autem denuntiat Propheta ſpoliatum iri Iudæos omni copia annonæ,vt penuria deficiant. Idem poſtea ſubiiciet de præſidiis militaribus,totóque ordine politico. Hinc verò colligere licet,ſic gloriatos fuiſſe Iudæos præſenti rerum ſtatu,vt ſe ab omni incommodo fore immunes ſtultè confiderent. Atqui denunciat Iſaias non modò totam regionem obnoxiam fore Dei flagellis,ſed Ieroſolymam ipſam, quæ inuictum erat gentis propugnaculum. quaſi diceret, Non modò graſſabitur ira Dei per ipſum corpus,ſed ad cor ipſum penetrabit. Quantum ad verba ſpectat,quia משען ומשענה,hoc eſt maſculinum genus & fœmininum: minimè dubito, quin hac mutatione certius exprimere voluerit fulturas omne genus frangendas eſſe. Ideo reddidi vigorem & vim. Nam quòd Interpretes quidam ad perſonas hominum referunt,mihi non probatur:quia melius conuenit quaſlibet fulturas diuerſo genere notari. Dubium tamen eſt,reſtringátne hoc ad victum Propheta,an verò ad alias ſpecies extendat,quas paulò pòſt ſubiicit. Sed conſentaneum eſt per משען ומשענה generaliter comprehendi quæcunque ad fulciendum vrbis vel populi ſtatum neceſſaria ſunt. deinde explicationis cauſa enumerari quaſdam ſpecies. Prius ergo membrum huc tendit, Deus peſſundabit præſidia omnia & opes,quibus vos ſtare creditis, ne quid amplius reſtet ad vos ſuſtinendos. Deinde adiungit qualis futura ſit inopia & nuditas. Et initium quidem,vt diximus,facit à victu & alimentis,quæ primum locum obtinent ad tuendam hominum vitam. Duobus autem modis vigorem panis & aquæ aufert Deus. vel cùm cibariis nos priuat, vel cùm illis eripit vim

Leuit.26. d.26. educandi. Niſi enim virtutem occultam cibis inſpiret Deus, qualiſcunque ſuppetat eorum copia,nihil nobis proderunt. Vnde alibi dicitur,Frangere baculum panis dum piſtores reddunt panem in pondere,dum comeditur,nec tamen ſaturitatem affert. Atque hæc ſimilitudo diligenter notanda eſt,vt ſciamus etiam ventre bene referto,nos ſemper fore famelicos:quia non niſi arcana Dei benedictio nos paſcit ac ſuſtentat. Etſi autem hoc loco eſuries quam minatur Propheta, poteſt de ſterilitate accipi,quòd Deus Iudæos cibariis omnibus priuabit, quia tamen vtplurimum ſolent Prophetæ ex Lege mutuari loquendi formas, optimè conueniet hæc interpretatio. Poterat enim ſimpliciter dicere, Auferam panem & vinum: ſed quiddam magis recõditum exprimit,nominans fulcimentum panis & aquæ. quaſi diceret, quanuis non redigatur ad inediam populus,Deum tamen facturum vt ingluuiem replendo,fame nihilominus tabeſcat:quia ſublata Dei benedictione,omnis vtilitas euaneſcet. Summa tamen eſt, nulla fore populo alimenta quibus ſe ſuſtentet:vel quia carebit pane & aqua,vel ſi ſuppetant,nullum inde vſum percipiet.

2 FORTEM ET BELLICOSVM Subſidia alia commemorat, quibus retinetur incolumis ſtatus vel gentium vel vrbium. His denunciat Iudæos penitus orbandos, vt nec domi conſilio aut virtute,nec foris armis valeant. Porrò non obſeruat curioſè ordinem: ſed contentus breui compendio,alia aliis miſcet. Incipit à viris bellicoſis, in quorum manu erat patriæ defenſio. tales interdum morte aufert Deus,interdum molles & effœminatos reddendo. Hoc poſterius magis commune,vt poſteritas à maiorum virtute degeneret: & qui prius erant formidoloſi,temporis ſucceſſu timidi fiant ac imbelles. Illud tamen etiam alterum contingere videmus, vt cordatiſsimi repentè deficiant. Adiungit Iudicem & Prophetam. Scimus Hebræis,Iudices accipi pro Gubernatoribus quibuſlibet. Iam per Prophetas,quoſlibet doctores intelligi certum eſt. Itaque abolito ciuili regimine extinctáque doctrina, Iudæis interitum minatur. Et certè eundem in Republica locũ obtinent Magiſtratus ac Doctores,quem in corpore humano duo oculi. Ad eundem ordinem Senes quoque refero, qui ad gubernandum magis ſunt idonei: quia ætas prudentiam,conſilium,& grauitatem conciliet. Quantum ad nomen Diuini,tametſi malè ſonat in Scripturis, videtur tamen hìc accipi in meliorem partem, cùm recenſeat Iſaias quæ ad conſeruandum vrbis & regni ſtatum faciunt. Poſſet igitur hoc nomine vocari Coniector,qui non auguriis vel arte ſuperſtitioſa,ſed raro acumine & ſolertia res obſcuras diuinat. Cæterùm

Deut.18 b. 20. quia Deus Magos, Ariolos,& Diuinos conſuli vetuit, & Balaam ipſe pronunciat non eſſe diuinationem in Iſrael, ſi de magicis diuinationibus accipere quis malit, non repugno: nec quicquam abſurdi erit numerari inter pœnas, quòd populus vitioſis quoque damnatíſque ſubſidiis

Num.23. d 23. priuandus ſit. ſicuti apud Oſeam, cum Altari & ſacrificiis ponuntur Theraphim. DVCEM

Oſe.3. a.4. QVINQVAGENARIVM nominat,ex more tunc recepto. Erant enim vt centuriones Romanis,ita Iudæis Quinquagenarii,quos Græci πεντηκοντάρχους nominant. Latinis verò quia hęc ratio non fuit in vſu,etiam nomen fuit ignotum. Vultu reuerendos intelligit,quibus virtutis fama, authoritatem dabat in populo. Vox יועץ,pro qua Senatorem verti,poteſt extendi ad priuatos homines qui prudentia excellunt. Sed quia propriè tribuitur Conſiliariis qui publicum munus exercent,nolui à communi ſententia recedere. Cæterùm quia artes mechanicæ non minus ad tuendum populi ſtatum,& tolerandam communem vitam vtiles ſunt, dicit etiam Iſaias earum

defectu

defectu Iudæis inſtare exitium. Quod poſtremo loco ponitur, variè exponunt Interpretes. Ad verbum eſt, Intelligens muſsitationis vel ſermonis ſubmiſsi. Iam quia Pythonici ſpiritus murmuribus & ſuſurris edunt ſua reſponſa, quibuſdam videtur notari incantatio. Rectius alii per לחש intelligunt arcana conſilia: ſed quia arcana etiam & grauis oratio hac voce non impropriè deſignari poteſt, non dubitaui diſertos vertere. Si quis tamen intelligere malit prudentes homines & cautos, qui ad concionandum minus apti ſecretò admonent quid factu ſit vtile, non repugno. Cæterùm notanda eſt compendiaria hæc deſcriptio ſtatus ritè ordinati. Primò enim annonam, aliáque ad victum neceſſaria poſuit Iſaias: deinde militare robur: tertiò ſcientiam regendi populi, & alias partes politici regiminis: quartum munus propheticum: quintum artes mechanicas. His amiculis ornat populos Deus quos pręſtare vult ſaluos & incolumes, & rurſus ſpoliat quos vult peſſundare. itaque ex mera Dei gratia fluere ſciamus, quæcunque vtilia eſſe experimur ad vitæ cultum. Vnde & alterum ſequitur, cauendum ſcilicet eſſe ne ingratitudine noſtra, pręclaris iſtis Dei muneribus nos priuemus.

4 ET CONSTITVAM PVEROS) Quò magis conſpicua ſit Dei vindicta, iam deſcribit quàm miſera ſit ac triſtis futura mutatio, cùm ſublatis è medio fidis & idoneis gubernatoribus, ignauos & nihili homines Deus in illorum locum ſubſtituet. PVEROS, intellige non ætate ſolùm, ſed ingenio & moribus: vt ſunt molles & effœminati homines, qui nulla pollent virtute, nec gladium ſibi commiſſum regere poſſunt. Membra hîc ſingula ſingulis minimè oppoſuit: ſatis enim fuit definire modum quo facilè corruit Reſpub. nempe, ſi præſint ſtolidi vel inertes, quaſi pueri, in quibus nihil ſit grauitatis aut prudentiæ. Hoc autem eſt conſtituendum, neminē ad regendam Rempublicam idoneum eſſe, niſi qui diuinitus deſtinatus, & non vulgari virtute præditus ſit: quod etiam rectè animaduertit Plato Nam tametſi, vt profanus, nihil habuerit certi, tamen hoc facilè coniectabat, neminem adminiſtrationi publicæ aptum & parem eſſe, niſi qui ſupra vulgarem modum diuinitus formatus eſſet. ſicuti enim ab vno Deo eſt adminiſtratio publica: ſic omni ex parte ab eodem ſuſtineri neceſſe eſt. Porrò quoſcunque non regit Dominus, nihil eis ſupereſt, niſi vt pueris ſimiles ſint, vel etiam bis pueri, vacui ſcilicet omni & conſilio & prudentia.

Hanc porrò vindictam duobus modis exercet Deus: quia ſępe dum videmur nobis habere viros graues & peritos rerū, cùm ad rem ventum eſt, velut cæci impingunt, & nihilo plus ipſis quā pueris eſt prudentiæ. Dominus enim priuat ipſos inſigni illa, qua prius ornauerat virtute, atque ita dementat, acſi fulmine aliquo percuſiſſet. Interdū verò lentius progreditur Deus, & paulatim heroici ingenii viros eripit, qui idonei erāt adminiſtrationi: & gubernacula rerū in eos tranſfert, qui ne puerum quidem vnum aut familiam regere poſſent. Hæc cùm accidunt, haud longè exitium abeſſe certiſsimum eſt. Præterea obſeruandum eſt quod nuper attigi, ſtatum Reip. bene conſtitutum, inſigne eſſe donum Dei: cùm ſinguli ordines, & iudicum & ſenatorum, militum, ducum, artificum, & doctorum, mutua communicatione ſeſe iuuant, & in communem totius populi ſalutem conſpirant. Nā cùm minetur Propheta, & loco grauiſsimæ pœnæ denuntiet hęc ſublatum iri, ſatis indicat eximia & rara Dei dona populorum conſeruationi neceſſaria eſſe Commendatur ergo hîc officium magiſtratus, & ducū, & militum, atque etiam doctorū ordo. Quod notandum eſt aduerſus fanaticos homines, qui ius gladii omnēque politiam & ordinem è mūdo exterminare conantur. Atqui Propheta monet hæc nō tolli aut adimi, niſi ab irato Deo. Sequitur ergo impios eſſe & hoſtes publicæ ſalutis, qui aduerſus eiuſmodi beneficia pugnant, eáque quantum in ſe eſt reiiciunt vel extingunt. Cōmendatur etiam hîc doctrina, ſine qua ſtatus Reip.
ſtare non poteſt. Quemadmodum enim ait Solomon, Vbi deficit Prophetia, populum diſsipari Prouer.29.
neceſſe eſt. Cōmendantur præterea artes mechanicæ, agricultura, opificia omne genus, architec- c.18.
ctura, & quicquid ſimile eſt, quo carere non poſſumus. Omnes enim cuiuſcunque generis artifices qui hominum vſibus ſeruiunt, miniſtri Dei ſunt, eundémque ſibi cum aliis finem propoſitū habent, nempe conſeruationem generis humani. Idem de militia dicendum eſt. tametſi enim legitimum bellum nihil aliud eſſe debet quàm pax quæſita, interdum tamen manus conferendæ ſunt: vt qui ius gladii habent, eo vtantur, ſéque & ſuos armis defendant. Bellum igitur per ſe damnandum non eſt: ſubſidium enim eſt conſeruandæ Reip. Sed neque negligenda eſt facundia: ea enim & publicè & priuatim ſæpe opus eſt, vt planè dilucidéque aliquid demonſtrari & verū
patefieri poſsit. Nam & hoc inter dona Dei & præcipuas benedictiones numeratur, cùm ciuitas Pſal.127.
viris prudentibus ac diſertis abundat, qui cum aduerſariis in porta diſceptare poſsint. Huius au- a.5.
tem loci ſumma eſt, Cùm hæc dona adimit Dominus & ſtatum populi immutat, quoquomodo id accidat, aut mutata adminiſtrationis forma, aut principibus ſublatis, furor Domini agnoſci
debet. Aufert enim Reges in ira ſua, vt inquit Oſeas, alióſque in indignatione ſua conſtituit. Ne Hoſeæ 13.c.
igitur has mutationes, Fortunæ aliíſue cauſis tribuamus. 11.

5 VIOLENTER AGET.) Summam perturbationem deſcribit, quæ collapſo vel diſsipato ordine Iudæis inſtabat: ſicuti populis omnibus impendet, ſimulac ſublatum eſt vel concidit regimen. Scimus quanta ſit humani ingenii petulantia, quò vnumquenque rapiat ambitio, de-

nique vt furioſæ ſint libidines, vbi nullo fræno cohibentur. Itaque nihil mirum ſi proſtratis iudiciis, inſoleſcat quiſque contra alium, graſſetur crudelitas, ſine modo vllo ferueat ſcelerum licentia. Quod ſi prudenter expenderemus, pluris à nobis fieret Dei beneficium, dum nos tolerabili aliquo in ſtatu continet, nec ſinit iam miſerè diſsipari. Vnde conſtat publicos humani generis hoſtes eſſe, imò nihil differre à feris beſtiis, qui ad labefactandum politicum regimen, ſtudia ſua conferunt vel applicant. Hæc verò fœdiſsima confuſio à Propheta ponitur, quòd puer contra ſenem proteruiet, deſpecti & vulgi quiſquiliæ inſurgent contra proceres & magnæ æſtimationis viros. nihil enim magis præpoſterum, quàm ſublato pudore iam contumelioſè tractari, qui reuerentia digni erant. Hoc tamen tam deforme pudendúmque exemplum neceſſariò accidit conuulſo politico ordine. Quod ergo verbum נגש actiuè interpretatus ſum Violenter agere, neceſſitate coactus feci, quia alioqui mutila eſſet oratio.

CVM APPREHENDERIT.) Quia verſus hic cum proximo cohæret, pendétque ſententia, vſque ad verbum Iurabit, particulam כי pro aduerbio temporis accipi certum eſt. Iſaias enim extremam populi miſeriam exprimere volens, neminem fore dicit qui gubernandi curam, quanuis rogatus ſuſcipiat. Tantum certè apud homines valet ambitio, vt certatim multi ſemper appetant principatum: imò cum periculo capitis ad eum aſpirent, imò totum orbem omnibus ſeculis concuſsit regnandi cupiditas. Nec vllus eſt tam ignobilis pagus, qui non reperiat voluntarios aliquos præfectos: adeò cupidum honoris animal eſt homo. Hinc ſequitur deplorata eſſe omnia, vbi non modò ſpernitur dignitas, ſed pertinaciter etiam reſpuitur. Extremus enim funeſtæ cladis eſt cumulus, vbi refugiunt omnes quod naturaliter ſummo ardore expetitur. Alias circunſtantias augendi cauſa recenſet Iſaias, quòd potius omnem humanitatis & miſericordiæ ſenſum exuent Iudæi, quàm vt gubernandi munus obeant. Si quis exteris Gentibus recuſet dominari, non ita fortè mirum videbitur. Sed vbi de fratrum ſalute agitur, honorificam prouinciam reiicere, nimis inhumanum eſt. Ergo vbi onus Principis à ſe depellit, cuius conſanguinei fidem implorant & cuius ſe patrocinio commendant, ſignum eſt extremæ deſperationis. Iam quia ſolent eligi Principes à cenſu, vel ſaltem non ſolet deferri imperium niſi quibus ſuppetit mediocris facultas, ne eos paupertas exponat contemptui & ludibrio, vel ad ſordidos quæſtus impellat, hæc etiam circunſtantia additur, quanuis ad ſuſtinenda onera ſufficiant, non tamen onus impoſitum recepturos. acſi diceret, Non plebei modò, ſed optimates quoque ac ſplendidi, gubernationem fugient. Verbum quoque apprehendere, emphaticum eſt. quia tantundem valet, ac manum iniicere. quaſi dixiſſet Iſaias, non modò blanditiis & precibus acturos qui principem quærent, ſed tumultuarium fore concurſum, vt vnum aliquem arreptum cogere ad regnandum ſtudeant. Non minus ponderis ſubeſt in extrema circunſtantia, Ruina hæc ſub manu tua ſit, hoc eſt, ſaltem ſi qua eſt miſericordia & humanitas, extremæ noſtræ miſeriæ ſuccurrere ne graueris. Nam vbi turba hominum tanquam grex diſperſus flebiliter ſuam diſsipationem lugens, Paſtoris fidem implorat, non porrigere auxiliarem manum, ferrea durities eſt. Quidam, acſi eſſet in verbis hypallage, ſic conuertunt, Manus tua ſit ſub ruina hac, nempe fulciendi cauſa.

7 IVRABIT IN DIE ILLA.) Iurandi verbo exprimitur præciſa & vehemens repulſa. Sæpe enim qui initio excuſauit vel abnuit ſe facturum, precibus tandem cedit: qui verò interpoſito iureiurando aliquid negat, ſpei viam præcludit, quaſi re prorſus deliberata & fixa. Fortè etiam particula, In die illa, tantundem valet atque Mox, nulla adhibita mora & abſque longa conſultatione. Sed quia poteſt etiam accipi δεικτικῶς ad tempus calamitatis ruſus notandum, non inſiſto. De ſumma conuenit, nullum diſsipationi remedium fore.

Vocem חבש, tametſi variè exponant Interpretes, tamen eorum ſententiam libentius amplector, qui metaphoram hîc à chirurgis ſumptam eſſe putant. Nihil eſt enim quod melius quadrare poſsit perinde enim eſt acſi quis ad ſanandum ægrotum accerſitus, neget ſe medicinę peritũ eſſe, vel difficiliorem eſſe morbum, quàm vt ipſum curare poſsit. Proxima copula ו, eſt loco cauſalis: acſi diceret, Et certè non ſunt mihi pares facultates. Significat ergo tam deploratum fore ſtatum, vt nemo ſit qui vel extremis in rebus conſulere neceſsitati audeat.

8 CERTE CORRVIT.) Ne videatur nimium crudelis Deus, quòd tam ſeuerè in populum ſuum animaduertit: breuiter hîc exponitur cladis ratio, acſi diceret Propheta, meritò perire impium illum populum, qui tot modis ad Deum exacerbandum obſtinatus fuerit. Atque ita præciditur expoſtulandi anſa, quia ſcimus quàm audacter obſtrepat mundus, quoties aſperius caſtigatur. Dicit autem tam verbis quàm exequutione, ad quoduis ſcelerum genus fuiſſe promptos. De excidio autem vrbis loquitur, acſi res ipſa eſſet in conſpectu: quanuis præteritum loco futuri, vt ſæpe alias, accipi poteſt.

AD EXACERBANDVM.) Locutio hęc crimen amplificat, quòd velut data opera Deum laceſſere ipſis propoſitum fuerit. Nam quæ ſub oculis noſtris fiunt, ſi diſplicent, plus afferunt offenſionis. Illudunt quidem Deo impii, acſi poſſent eum fallere. ſed quia nihil quantumuis occultum, eius conſpectum fugit, exprobrat Iſaias quòd palàm & ſine pudore coram ipſo prorupe

rint ad ſcelera patranda. Notandum etiam eſt epithetum Gloriæ: quia prodigioſi furoris ſignum eſt, vbi ſe offert Dei maieſtas, nulla reuerētia tangi. Deus autem magnificè extulerat gloriam ſuam populo Iſrael, vt meritò humiliare eos deberet, ſiquid reliquum fuiſſet pudoris vel modeſtiæ. Ergo vtcunque obmurmurent Deo impii, cúmque ſæuitiæ inſimulent, calamitatum omnium quas ſuſtinent cauſa, in manibus eorum reperietur.

9 PROBATIO VVLTVS IPSORVM RESPONDET.) Quoniam Prophetæ negotium erat cum impudentibus & perfrictæ frontis hypocritis, qui impudenter ſe bonos viros iactabant: ideo dicit, vultum ipſorum teſtimonium reddere quales ſint: neque procul aduocandos eſſe teſtes, vt ipſos conuincant nequitiæ ſuæ. RESPONDERE enim accipit pro teſtimonium ferre vel fateri. Quanuis ergo vultum & frontem ſimulent, ita vt ſæpe fallant alios: Deus tamen ipſos ſeſe quales ſunt, prodere & demonſtrare cogit: vt etiam inuiti fraudum & ſimulationum ſuarum notam velut in fronte geſtent.

Alii exponunt eorum ſcelera adeò conſpicua eſſe, vt non ſecus atque in ſpeculo poſsint, quam occultare cupiunt turpitudinem, agnoſcere. Sed priorem ſenſum confirmat quòd proximè ſequitur, prædicaſſe ſcelus ſuum non ſecus ac Sodomitas. Quibus verbis ſignificat eos ita ſe proſtituiſſe ad nequitiam, vt ſua flagitia nullo pudore iactarent: acſi glorioſum ac laudabile apud eos foret, calcato omni diſcrimine turpis & honeſti, quiduis ſibi licentiæ permittere. Ideo comparat eos Sodomitis, quos ita excæcauerant ſuæ libidines, vt bruto ſtupore ad quoduis nefas ruerent. Hæc igitur reſponſio vultus eſt cuius nuper meminit, quòd manifeſta impietatis ſigna præ ſe ferāt, quæ abundè ſufficiant ad reos peragendos. Gen. 18. c. 20, & 19. a. 5

VAE ANIMAE IPSORVM.) Hic exprimit quod iam antea dictum eſt, omnem malorum cauſam in ipſis reſidere: quia ſceleribus & flagitiis Dominum prouocarūt. Itaque nullam eſſe cauſam cur tergiuerſentur, fruſtra vanos colores excogitari, cùm malum ipſum in eorum oſsibus reſideat: acſi diceret, Deus inſimulari nō poteſt quaſi vos immeritò perſequatur. Agnoſcite vos ipſos eſſe authores: date gloriam iuſto iudici, vobíſque omnem culpam adſcribite.

10 DICITE, IVSTO BENE ERIT.) Antequam recitem aliorum ſententias, genuinum ſenſum perſtringam. Quoniam vltiones adeò graues, tentationem admodum acerbam puſiniicere ſolent, ac præſertim quòd nullæ ferè accidunt publicæ calamitates, quæ non bonos vnà cum malis inuoluant, ideo Propheta meo quidem iudicio reuocat ipſos ad prouidentiam Dei, quæ nihil temere miſcet, ſed rebus in ſpeciem confuſis, tamen inter bonos ac malos diſcernere non deſinit. Porrò variè exponitur hic locus. alii enim vertunt, Dicite iuſto, quia bonus eſt: ideo fructus manuum ſuarum comedent: & talis ex eorum ſententia elicitur ſenſus: Volo ac iubeo pios bono animo eſſe: quanuis enim ſeuerè animaduertam in populi flagitia, pii tamen bene habebunt. Sed hic ſenſus eſt aptior: DICITE, id eſt habete hoc conſtitutum. Dicere enim pro cogitare & perſuaſum habere, ſæpius in Scripturis accipitur: vt Dauid, Dixi, cuſtodiam vias meas & ſexcenta eiuſmodi. Non iubet ergo dici iuſto, ſed vnumquenque perſuaſum habere apud ſe, felicem iuſti fore ſtatum, vtcunque nunc infelix videatur. Præterea טוב, pro felici & proſpero ſtatu accipio: quemadmodum ſuperiore verſu רעה, cui nunc טוב opponitur. Atque ita non pro malefico, ſed pro aduerſa conditione accipiendum cenſeo. Quia autem ad verbum eſt, dicite iuſto כי טוב, aut particula כי affirmat, vt ſæpe alias: aut videtur eſſe ſuperflua. quanquam probabile eſt, ad confirmationem valere. Certè iuſto bene erit, quò ſcilicet omnis dubitationis cauſa tollatur, vtque perſuaſum habeamus, optimam & feliciſsimam iuſti conditionem fore: quod perſuaſu difficile eſt. Ideoque additur, Fructum operum ſuorum comedet: hoc eſt, non fraudabitur æquitatis ſuæ mercede. Quod alii Dicere pro hortari accipiunt, & duas voces כי טוב, vertunt, Quod bene agat, tanquam coactum repudio. Pſal. 39. a. 2

11 VAE IMPIO MALE ERIT.) Contrarium ſuperiori membrum opponit: ex quo facile eſt colligere quale ſit conſilium Prophetæ: nempe, conſolationem afferre piis, & impios terrere iudicio Dei. Nam cùm indicit grauior calamitas, qua promiſcuè omnes plectuntur, hæſitamus an mundus prouidentia Dei, an potius temeritate Fortunæ gubernetur. Itaque pii ſibi timent ac verentur, ne eodem exitio ſimul perdantur cum impiis. Alii cogitant nihil referre, bonus ſis an malus, quòd peſte, bello & fame, cæteríſque ærumnis hos atque illos premi videant. Atque obrepit impia illa cogitatio, nihil eſſe diſcriminis inter præmia bonorum & malorum. Atque inter has nebulas, pleroſque carnis ſuæ ſenſus ad deſperationem ſolicitat. Ideo Propheta oſtendit iudicium Dei rectum eſſe, vt Deum timere pergant, atque intelligant, non impunè euaſuros, quicunque ſpe impunitatis Deum irritant: atque hortatur ad tribuendam Deo laudem iuſtitiæ: acſi diceret, Ne exiſtimetis cæcam in mundo Fortunam verſari: aut Deum cæco impetu ruere, nulla adhibita æquitate: ſed habete penitus in cordibus conſtitutum, iuſto bene fore. Dominus enim rependet illi quod pollicitus eſt, nec eum ſua ſpe fruſtrabitur. Contrà, Statuite infeliciſsimam fore impii conditionem. ipſe enim ſibi malum acceſſit, quod in eius caput recidere tandem neceſſe erit. Interea his verbis Propheta ſtuporem populi reprehendit, quod iudicium Dei non ſentiret. Suſtinebat enim pœnas ſcelerum ſuorum, & tamen in iis obdureſcebat, ac ſi omninò eſſet attonitus. Nihil au-

d.i.

tem peius accidere poteſt, quàm cùm ad plagas occalluimus, nec ſentimus nos à Deo caſtigari. Vbi talis eſt ſtupor, ferè deſperati ſumus.

12 EXACTORES.) Hic quoque coarguitur væcordia & hebetudo populi, quia in rebus apertis cæcutiret. Nihil eſt quod magis ægrè ferant homines, quàm ſibi iugum imponi: nec vlli ſe libenter potentiorum dominationi ſubiiciunt. Fractos igitur & emarcidos eorum animos eſſe oportet, qui mollibus & effœminatis hominibus parent, ſéque ab iis opprimi patiuntur. Nec verò ignauiæ ſpiritu diuinitus percuſſos eſſe dubium eſt, qui non ſecus atque aſini, ſponte humeros clitellis offerunt. Ferenda quidem eſt vis tyrānica, etiam ingenuis naturis: ſed exprobrat Iudæis Iſaias, quum pertinaciter excutiant Dei iugum, ſeruiliter ad obſequia quantumuis pudenda & ſordida, paratos eſſe. Nec enim cauſari poterant Iudæi ſe cogi per vim, quum iis parerent ſponte, quos tamen libenter refugiſſent. Vnde apparet ipſos manu Dei perculſos eſſe, & formidine agitatos, vt nihil animi aut virium haberent. Atque hæc vltio eſt quam Deus per Moſen minatus olim fuerat. Nam ad generalem illam Moſis doctrinā, vt iam antea dictum eſt, ſemper Prophetæ alludunt. Quì enim fieret, vt homines quibus eſt reſiſtendi facultas, ſponte ſeruitutem ſubirent, quam tamen fugerent perlubenter, niſi mentem ipſis & conſilium adimeret, vt ſic eorum ſcelera vlciſcerentur? Quoties igitur nobis idem eueniet, ne id fortuitum eſſe exiſtimemus. Imò quoties homines nihili & pueris inutiliores imperabunt, iram Domini ſentiamus, niſi ſummi ſtuporis argui velimus à Propheta.

QVI TE GVBERNANT.) Proſequitur eandem doctrinam, Deum Iudæis grauiter eſſe iratum qui habenas laxet impiis ad omnia turbanda: quando ab eo propitio, ſanctiſsimū & beatiſsimum regimen ſperandum erat. Simul probabile eſt, vulgus hominum ſuis proceribus, ſtultè fuiſſe deditum, vt tam præſcripta eorum, quàm mores pro oraculis veneraretur. Atqui illinc quicquid paſsim regnabat corruptionis, profectum erat. Ergo cùm populi incogitantia ſerperet latius contagio, clamat Iſaias cauendum eſſe ab ipſis gubernatoribus, qui exitialiter populum deprauant. Alii exponunt, Qui te beatificant. ſed quoniam participium quo vtitur, poteſt deduci à ישר quod ſignificat Regere, illam potius interpretationem ſequar, vt aptior eſt contextui. Fateor quidem falſos prophetas populo fuiſſe adulatos. ſed quorſum hîc mentio fiat de eorum blanditiis, non video. Hoc verò in Duces & capita optimè competit, exitii cauſam eſſe. Nam vt ſalutis cauſa creantur Principes, ita nulla eſt magis exitioſa peſtis, ſi mali fuerint, & pro libidine ſua dominentur. Eos igitur qui præſunt, malorum authores eſſe, & omnia deprauare dicit, cùm & alios corrigere, & ſuo exemplo viam monſtrare debuiſſent.

13 STAT AD DISCEPTANDVM) Quandiu ſine fræno graſſatur impietas, nullúmque ex alto remedium adhibet Dominus, putamus ipſum otiari: officiíque ſui oblitum eſſe. Præſertim vbi parcitur ipſis magnatibus, videtur illis concedi peccandi libertas, quia fas non ſit quaſi ſacroſanctos attingere. Ideo poſtquam de Principibus conqueſtus eſt, ſubiungit Dominum functurum officio ſuo, nec impunè paſſurum tanta flagitia. Nullum enim ferè grauius eſt ſcandalum, aut quod mētes noſtras magis conturbet, quàm cùm Magiſtratus nullo contra muſsitante, imò cunctis ferè plaudentibus, peſsima quæque exempla in publicum ſpargunt. Tunc quærimus vbínam ſit Deus, cuius gloria in ordine illo refulgere debuerat, maior verò pars authoritate abripitur. Huic dubitationi nunc occurrit Iſaias: Tametſi ſceleratus ſit populus, quia tamen ipſi Principes corruptiſsimi ſint, imò ſuis vitiis contaminent totum populū, Deum ſedere in cælo iudicem, qui rationem tādem repoſcet, & cuique rependet mercedem ſuā. Quanuis turbam crimine nō liberet, ne tamen incogniti ſint malorum fontes, peculiariter aggreditur gubernatores, ac minatur quam meriti ſunt pœnam. Prius erexerat Deo ſolium, ex quo diſceptaret: nunc rurſus dicit venturum. quomodo? cum Senibus. Etſi autem alluſio concinna eſſe poſſet ad legitimos cœtus, vbi Deo aſsident ſeniores tāquam eius vicarii: ſubſcribo tamen receptiori ſententiæ, Deum litem ſuſcipere contra ſenes populi ſui. Itaque reſpondet hic locus ſententiæ Dauidis, Deus ſtabit in cœtu deorum: id eſt, quanuis nunc Principes omnia impunè agere videantur, nec quiſquam eorum libidinem & intemperiem cohibeat: aliquando tamen Deum ſibi præeſſe ſentient: eíque geſtorum omnium rationem redditurі ſunt. Has reprehenſiones non ſatis æquo animo tuliſſe iudices illius temporis, dubium nō eſt. Nec enim tam grauiter aut ſeuerè ſecum agi volunt, nec licere exiſtimant: volunt enim penes ſe eſſe omnia, arbitrium ſuum haberi inſtar legis, licere ſibi quicquid libet: omnes ipſis blandiri & applaudere debere, & in rebus peſsimè geſtis aſſentari: neminem ſuarum actionum iudicem ferunt, imò nec ſe Deo ipſi ſubiici patiuntur. Quando igitur adeò ſibi fræna laxant, vt neque monitiones, neque minas vllas ferre poſsint, Propheta ipſos citat ad tribunal Dei.

Principes autem electi populi honorificè vocantur per conceſsionem, quod etiam notādum eſt, quia dignitate ſua putabant ſe veluti priuilegio quodam exemptos & legibus ſolutos: & quanuis profani Reges & Principes redderent rationem, ſe tamen eſſe ſacroſanctos. Putabant ergo ſe omni reprehenſione ſuperiores, nec minis ſecum & terroribus, quaſi cum profanis hominibus, agendum eſſe. Propterea nominatim exprimit Iſaias, Dominum non cum Principibus quibuſlibet ſolùm acturum, ſed etiam cum faſtuoſis hypocritis, quibus populum ſuum commiſerat.

ET

ET VOS PERDIDISTIS VINEAM.) Satis trita eſt Vineæ metaphora, vbi de populo, præ- *Pſal 80.*
ſertim Iſraelitico, agitur. Et hac voce nunc crimen duplicat Propheta, quòd populo, quem Deus *b.9. & Ie-*
ſingulari amore amplexus fuerat non magis pepercerint, quàm ſi in gēte profana dominati eſſent. *rem.2 c.21*
Eſt etiam emphaticum pronomen, Vos. Alloquitur enim ipſos vinitores, qui cùm excolendæ vineæ præfecti eſſent, eam tanquam feræ beſtiæ, depaſtæ ſunt. Proinde in eo crudelitatem ipſorum non parum amplificat. Quantæ enim perfidiæ fuit, perdere quod conſeruare & tueri debebant? Oſtendit autem Dominus hac ſimilitudine, quātam ſuorum curam gerat, & quàm vnicè ipſos amet. non modò quia eius vinea & hæreditas vocatur Eccleſia: ſed dum eorum perfidiam & ſcelus ſe laturum negat, qui tyrānide dominati fuerint. Speciem vnam ſubiicit, ex qua reliquæ vitæ eorum partes agnoſci poterant, Prædas & ſpolia pauperum apud ipſos eſſe. Atqui Principum ædes inſtar ſacrarii cuiuſpiam eſſe deceret. Occupant enim ſedem Dei, quæ omnibus ſacroſancta eſſe debet. Summum igitur ſacrilegium eſt, è ſacrario ſpoliarium efficere. Auget crimen, cùm addit, PAVPERIS. Eſt enim omnium ſceleratiſsimum ſæuitiæ genus rapere ab egeno & paupere, qui ſeipſum tueri nequit, quem etiam iuuare oporteret.

15 QVID VOBIS.) Species quoque alias enumerat, ex quibus appareat, ſuperbè, crudeliter, contumelioſè fuiſſe damnatos. Nec enim oportuit Prophetam omnia ſigillatim recenſere, quæcunque in Principibus reprehenſione digna erant: quia ex his paucis cōſtat, quàm iniuſta, immanis & tyrannica eſſet ipſorum dominatio. Quò verò pauperes confugient, niſi ad Magiſtratum, qui pater patriæ eſſe, & miſeris opitulari debet? Propterea vtitur vehementia interrogationis. QVID? acſi diceret: Quæ eſt iſta audacia? quanta ferocia ac barbaries, ſic pauperum tenuitate abuti, vt nulla in parte ipſis parcatis? Duabus enim metaphoris notatur ſæua oppreſsio cum faſtu coniuncta.

DICTVM IEHOVAE.) Ne minus quàm par erat haberet authoritatis obiurgatio, Dei perſonam in medium producit. ſubeſt enim tacita antitheſis: non eſſe hæc velut ex hominis ore accipienda: ſed Deum ipſum accuſationis eſſe authorem, & perſequi iſtas iniurias, ideóque tandem ipſas vlturum. Nam qui in aliquo honoris gradu conſtituti ſunt, tam impotenter ſeſe efferunt, vt omnium monita & dicta negligant. Eorum igitur ſupercilio maieſtatem Dei opponit: ne audeant ſerias & graues eius minas contemnere. Interim meminerimus, non ſic accipi debere hunc locum, quaſi Propheta tantùm de miſericordia Dei concionetur. Poſtquam enim vniuerſalem omnibus vltionem denuntiauit, nominatim petit ipſa capita: vt neminem Dei manum euadere poſſe oſtendat. Atque hic eſt argumentum, quod vocant à maiore ad minus: Quomodo parceret Dominus vulgò ignobili, cùm etiam de Principibus ipſis pœnas ſumpturus ſit, quòd vineam corruperint?

16 SVPERBIVNT FILIAE SION.) Sequitur alia comminatio aduerſus mulierum ambitionem, luxum & ſuperbiam. In his autem Propheta certum ordinem ſequutus non eſt: ſed vt res poſtulare videbatur, nunc hæc, nunc alia vitia reprehendebat: deinde habita concione, ſummam eius paucis comprehendebat, quemadmodum capite primo dictum eſt. Inuehitur ergo *Supra 1.*
in veſtes ſumptuoſas & ſuperuacuum ornatum: quæ certa erant ſigna vanæ oſtentationis. Et ſem- *b.7*
per vbi exceſſus eſt in cultu & nitore, ambitio perſpicitur: ac plura vitia ferè inter ſe cōiuncta ſunt. Vnde enim luxus in viris & mulieribus, niſi è ſuperbia? Primùm igitur ſuperbiam meritò taxat, vt fontem mali, eámque à ſigno indicat: ab inceſſu ſcilicet: quòd mulieres erecto collo ingrediantur. Quemadmodum enim modeſtiæ ſignum eſt, demittere vultum (vt etiam profani ſcriptores teſtati ſunt) ita nimium attollere, arrogantiæ eſt. Neque erecta ceruix in muliere quicquam præter ſuperbiam efflare poteſt. Et ſanè prudenter à fonte ipſo orditur Propheta. Nam ſi à ſignis initium feciſſet, veluti à veſtibus, inceſſu & eiuſmodi, obiicere promptum erat, animum nihilominus rectum & purum eſſe: nec verò ſi elegantius & ornatius paulò veſtiātur, eſſe tamen cauſam idoneam, cur tam acerbis vocibus ipſas inceſſeret, & citaret ad tribunal Dei. Ergo vt vanis accuſationibus obuiam eat, interius vitium detegit, quod ſe in toto externo habitu profert. Quod addit de OCVLIS VAGANTIBVS, affectum impudicum notat, cuius in oculis indicium vt plurimùm eſſe ſolet. Oculi enim impudici, nuntii ſunt impudici cordis: honeſtæ verò matronæ, oculos in ſe collectos, non vagos aut inſtabiles habent.

PLAVDENDO.) Hoc pertinet ad indecoram geſticulationem quæ laſciuiam prodit. Eſt autem incertum, an in crepidis ſuis mulieres crepitacula geſtarint, quæ in ipſo inceſſu reſonarent, an verò in greſſu ad numeros aptato imitatæ ſunt ſaltatriculas, quoniam ab illis ſeculis indumētorum forma valde immutata eſt. libēter tamen recipio illam interpretationem, quòd ſonitum ambulando ediderint. hoc enim vox ipſa ſatis innuit.

17 IDEO DECALVABIT.) Eſt hîc copula loco particulæ cauſalis. denuntiat enim, quòd nec blandis monitionibus, nec verbis vllis corrigi poſsint, Dominum longè aliter cum ipſis acturum eſſe, ne tantùm ſermone aſper ſit ac ſeuerus, ſed manu armata ad vltionem formidabilis prodeat. Itaque quemadmodum proteruiam ſuam à capite ad pedes oſtentauerant: ita ſignificat Dominum in omnibus partibus corporis ſigna vltionis ſuæ demonſtraturum. A capite ergo incipit, vbi præcipuus eſt decor: & reliquas partes deinde perſequitur. Eſt autem obſeruandum, haud fruſtra Pro-

phetam aduerſus mulierum luxuriem tanta vehementia & contentione inuectum eſſe: cùm enim laborant multis vitiis, tum iſto maximè, quòd inſaniardent cupiditate ſeſe ornandi. Nam cùm auaræ ſint natura, ſumptui tamen nulli parcunt, quò ſe ornent: deducunt etiam de cibo, geniúmque fraudant, quò elegantius & pretioſius induantur. Tanta eſt eius vitii corruptela, vt alia omnia exuperet. Teſtantur hiſtoriæ, quantas Romæ turbas mulieres excitarint ob legem Oppiam, quam alii ſancitam, alii abrogatam volebant: atque in eo negotio nihil ob earum turbas aut grauiter aut moderatè actum eſt. Nec verò exempla longè petenda ſunt, cùm infinita apud omnes ferè nationes extent, ſitque vitium omnibus ſeculis peruulgare. Quoniam verò acuti & ſolertes ſumus comminiſcendis excuſationibus, quibus luxum & intemperiem noſtram tegamus: ideo Propheta totius mali fontem quaſi digito indicauit: nempe inſanam iſtam ambitionem, vt iam dictum eſt, qua abrepti homines, ſeſe oſtentare, atque inter alios eminere volunt. Nam quò ſint magis conſpicui, veſtium ornatu ſplendere cupiunt, quo oculos aliorum in ſe conuertant. Poſtquam verò Propheta manum ad mali fontem direxit, ſpecies multas enumerat, vt quaſi in medium proferat mulierum ineptias. Earúmque longum catalogum recenſet, quòd in illis coaceruandis nihil ſit muliere curioſius. Infinita enim figmenta gignit: nec immeritò iis Mundi nomen veteres impoſuêre. Sunt enim ferè tam infinita, quàm ſingulæ mundi partes, ſi in vnum congerantur. Itaque videtur hic Propheta excutere arculas muliebres, & proferre in medium quas in iis reconditas habent pomparum nugas, in quibus quò vehementius delectari & gloriari ſolent, curioſa earum ſtultitia vnicuique magis perſpicua eſſe poſsit. Non eſt igitur ſuperuacanea hęc enumeratio quantumuis verboſa, qua inexplebilis cupiditas traducitur. Quòd ad ſpecies attinet, ego illis explicandis nõ immorabor, cùm etiam peritiſsimi Hebræorum in quibuſdam dubitent, neque certò formas iſtas ornamentorum poſsint diſtinguere. ſatis eſt ſi ſummam rei, & Prophetæ ſcopum teneamus: nempe congeſtas in aceruum, & numeratas eſſe has nugas, vt ex ipſarum multiplici varietate ſic pateat luxus & ambitio, quibus excuſatio nulla afferri queat. Nimiæ enim impudentiæ eſſet, dicere ad tegendum corpus neceſſaria eſſe, quæ præter naturam excogitat friuola mulierum vanitas. Quot verò hìc refert, quæ neque requirit natura, neque neceſsitas, neque honeſtas? quorſum enim monilia, bullæ, inaures, & reliqua eiuſmodi? Vnde ſatis perſpicuum eſt, ſuperuacuam congeriem nullo prætextu tegi poſſe: luxum eſſe immoderatum, quem cohiberi aut frænari operæprecium eſt: ſæpe etiam lenocinia eſſe effœminandis animis, atque ad libidinem incitandis. Itaque nihil mirum eſt quòd Propheta in hoc vitium tantopere inuehitur, grauéſque pœnas denuntiat.

24 PRO SVAVI AROMATE, PVTREDO.) Conſtat regionem illam aromatum copia abundare: nec dubium eſſe debet, quin odorum illecebris, quemadmodum cæteris in rebus, luxu diffluxerint. Videmus enim apud eas nationes quæ ab Oriente longiſsimè abiunt, neque locorum interualla, neque ſumptum impedimento eſſe, quo minus in iis luxurientur. Quid fiet in redundanti copia? qua & libidinem irritari, & luxum augeri certiſsimum eſt. Vnguentis igitur & odoribus variè abuſos eſſe ſignificat. Ingenioſa enim eſt hominũ cupiditas, nec vnquam ſatiari poteſt.

PRO CINCTVRA, LACERATIO.) Alii Defluxum verterunt, quòd Dominus diſcinget. Vult autem res vehementer contrarias inter ſe opponere: quòd cùm antea curioſè præcinctæ & ornatæ incederent, poſtea laceræ & nudæ futuræ ſint. Opponit etiam caluitium, cincinnis: quòd non ad modeſtiam ſed ad luxum capillos componerent. Item balteo, ſaccum, ſiue fuerit balteus, ſiue aliud cinguli genus, certum eſt Prophetam ſignificaſſe zonam, quæ ſingulari in pretio erat. Item aduſtionem, venuſtati: quoniam elegantiores mulieres vix in ſolem prodire audent, ne adurantur: hoc ipſis euenturum ſignificat. Denique hìc tam viri quàm mulieres monentur quàm ſobriè donis Dei, tam in victu quàm in veſtitu, totóque vitæ cultu vtendum ſit. Dominus enim luxum ferre non poteſt, ac neceſſe eſt omnino vt grauiore pœna ipſum vlciſcatur: quandoquidem leuiore caſtigatione modus imponi nequit.

25 VIRI TVI IN GLADIO.) Sermonem conuertit ad Ieroſolymam totúmque regnum Iuda. Poſtquam enim oſtendit totum corpus tabe infectum eſſe, nec vllum membrum à contagione eſſe purum, ac ne mulieribus quidem pepercit, reuertitur ad generalem doctrinam. neque enim quadraret ſingulis fœminis dari plures viros. Deinde quod proximè ſequitur, non niſi in gentem ipſam competit. Speciem verò pœnæ deſignat, quod Deus bellis affliget totum populi robur. Hinc portarum luctus, quem acceptis cladibus fore denunciat. Significat enim, vbi maxima erat frequentia & celebritas, non niſi horrendam ſolitudinem fore. Scimus tunc in portis habitos fuiſſe conuentus. Sicuti ergo portas quodammodo exhilarat ciuium multitudo: ſic etiam triſtes dicuntur deformi ſua vaſtitate. Neque tamen inficior quin Ieroſolymam comparat mœſtæ mulieri & lugenti ſuam viduitatem. Nam iacere in terra, mos fuit lugentium, ſicuti populus ille cæremoniis & ſignis exterioribus magis addictus fuit, quàm mores noſtri ferant. Summa tamen eſt, vrbem fore incolis deſertam.

CAPVT IIII.

1 APprehendent itaque in die illa ſeptenæ mulieres viros
ſingulos, dicentes, Pane noſtro veſcemur, veſtimentis
noſtris induemur,tantùm inuocetur "nomen tuum ſu- "*Vel,cenſeamur tuo nomine.*
per nos,tolláſque probrum noſtrum.
2 In die illa erit germen Iehouæ in pulchritudinem &
gloriam: & fructus terræ in præſtantiam & decorem: nempe in liberatis
Iſraelis.
3 Et eueniet,vt qui reliquus fuerit in Siō,& reſiduus mãſerit in Ieruſa-
lem,ſanctus vocetur,omneſque Ieroſolymis inter "viuos aſſcripti erunt, "*Vel,ad vitam*
4 Cùm ſcilicet Domin⁹ eluerit ſordes filiarū Sion, & ſanguines Ieru-
ſalem expiauerit è medio eius,& in Spiritu iudicii, & in Spiritu "incēdii. "*Vel,ardoris.*
5 Et creabit Iehoua ſuper totam habitationem montis Sion, & ſuper
omnem cœtum eius,nubem & obſcuritatem interdiu: noctu verò ſplen-
dorem ignis flammantis:quia ſuper omnem gloriam erit protectio.
6 Eritque obumbratio per diem in vmbram ab æſtu, in refugium &
latibulum à nimbo & imbre.

IN CAPVT IIII.

1 APPREHENDENT.) Proſequitur eundem ſermonem.nec dubium eſt quin vno tenore habita fuerit hæc concio. Certè hic verſus à ſuperioribus minimè ſeparari debuit. hac enim circunſtantia melius exprimit qualis futura ſit vaſtatio & clades quam nuper denunciauerat Iudæis. Nam hypocritæ niſi geminetur terror, vel ad minas ſurdi ſunt, vel eas extenuant,vt nunquam ſatis eos afficiat Dei ſeueritas. Ergo hic ab effectu oſtenditur cladis propinquæ atrocitas,ne ſibi facilè exitum promittant. acſi diceret, Ne putetis mediocrem fore quæ vos aliqua ex parte tantùm diminuat.nam extrema internecio vos manet,vt vix ſeptem mulieribus vir vnus reperiatur. Atque huc pertinet verbum Apprehendere. Eſt quidem à ſexus verecundia alienum,vt mulier vltro ſe viro offerat. Atqui Propheta non hoc modò facturas dicit,ſed quaſi iniecta manu ſeptem retenturas virum vnum, tanta erit raritas. Cladem etiam amplificat quod proximè ſequitur, Pane noſtro veſcemur, &c. Nam cum proprium viri ſit munus vxorem cum familia alere, iniquis conditionibus virum ſibi quærunt mulieres dum cum exonerant omni cura ſuppeditandi victus. Summam igitur virorum paucitatem eſſe oportet, vbi plures fœminæ non ſolùm depoſito pudore virum vnum ambire coguntur, ſed ne hanc quidem pactionem refugiunt,vt ſibi victum procurent ipſæ,nec aliud poſtulant quàm à viro in fidem coniugii admitti.

INVOCETVR NOMEN TVVM.) Latinè reddi poteſt,Cenſeamur tuo nomine.Mulier enim cùm tranſit in familiam viri,eius nomine cenſetur,& proprium perdit: quãdoquidem vir ipſius caput eſt.vnde ei velum ſubiectionis ſignum eſt,& Saræ dicebat Abimelech,Abraham vir tuus operimentum erit capiti tuo.Quòd ſi innupta maneat,latet ſub nomine familiæ ſuæ.Hãc autem iſtius locutionis veram ſignificationem eſſe ſatis conſtat,ex 48.c.16.Geneſeωs: vbi Iacob nepotibus ſuis benedicens,ait,Nomen meum & patrum meorū, Abraham,& Iſaac, in ipſis inuocetur, id eſt cenſeantur in noſtra progenie,ſintque participes fœderis, nec vnquam abalienentur, quemadmodum Eſau & Iſmaeli contigit. Sic & profani ſcriptores loquuntur. Apud Lucanum libro ſecundo Martia redire ad Catonem volens, Da tantùm nomen inane Connubii: liceat tumulo ſcripſiſſe, Catonis Martia.Dicunt autem COLLIGES PROBRVM NOSTRVM: quoniam mulieres quodammodo probroſæ videntur, cùm viros non reperiunt. non ſolùm quia deſpici videntur quaſi indignæ, ſed quia in populo veteri præcipua Dei benedictio erat ſoboles, ideoque ſolicitas fore dicit Propheta de eluendo hoc probro,omníque ad eam rem perſuaſione vſuras.Denique ſignificat tantam fore cladem,quæ omnes propemodum viros abſumat.

1.Cor.11.a.3
Gen.20.d.16
Gene.25.c.23,& 21.a.10

2 IN DIE ILLA ERIT GERMEN.) Opportunè ſubiicitur hæc conſolatio,quia diræ illius cladis nuncio abſterreri poterant pii ac ſecum ambigere quomodo in ruina populi ſtabile futurum eſſet Dei fœdus. Hæc enim longè inter ſe diſsidēt,populum fore inſtar arenæ maris, & tamen horrenda ſtrage ſic periturum,vt in reliquiis nulla eſſet ſuperſtes dignitas, nullus ſplendor, ac nullum ferè nomen.Suo igitur & communi Prophetarum more maturè occurrit Iſaias,& addita conſolatione mitigat immodicum terrorem, vt fideles Eccleſiam nihilominus ſaluam fore confidant,

ac bona ſpe ſuſtentent ſuos animos. Sicut ergo de inſtauratione montis Sion diſſeruit ſecundo capite, ita nunc promittit exorituram nouam Eccleſiam: ſicuti germen in agro prius inculto naſcitur. Locus hic quidem vulgò de Chriſto exponi ſolet: & cùm per ſe plauſibilis ſit opinio, plus coloris accedit ex dicto Zachariæ, Ecce vir cuius nomen erit Germen. Hoc idem etiam confirmat, quòd Propheta non ſimpliciter, ſed cum adiectione honorifica loquatur de hoc Germine. acſi Chriſti diuinitatem commendare propoſitum eſſet. Poſtea cùm addit Fructus terræ, hoc ad humanam naturam referunt. Sed omnibus propius expenſis, non dubito Germen Dei & Fructum terræ accipere, pro copioſo & inſolito gratiæ prouentu, qui famelicos recreabit. Perinde enim loquitur, acſi terra poſt vaſtationem ſterilis & ſqualore obſita, nullum germen in futurum promitteret: quò magis in ſubita fœcunditate optabilem reddat Dei gratiam: acſi agri ieiuni & ſteriles, inexpectatam herbam producerent. Atque hæc metaphora ſatis eſt Scripturæ familiaris, Dei dona in mundo germinare. Pſalm. 85. b. 12, Veritas è terra germinabit, & iuſtitia è cælo proſpiciet. Ita infra 45. b. 8, Aperiat ſe terra & germinet ſalutē. quibus vberem tam ſpiritualis quàm terrenæ benedictionis copiam notari certum eſt. Et hunc eſſe præſentis loci ſenſum, ex contextu liquet. ſubiicit enim continuò pòſt Iſaias, Decus & ſplendorem huius germinis fore liberationem Iſrael, hoc eſt, numerum reſiduum, quem Dominus ab interitu eripiet. Nam nomen פליטה quod verti ſolet Euaſio, hîc ſicut aliis pluribus locis eſt collectiuum. Sed adhuc poteſt eſſe duplex ſenſus, vel quòd ipſi liberati erunt fructus gloriæ & germen decoris: vel quòd inter ipſos germinabūt Dei gratiæ. Mihi prior expoſitio magis probatur: quia videtur proximo verſu explicationem addere Propheta, vbi dicit, Sanctos fore, qui erunt ſuperſtites. Huc quidem ſpectat Prophetæ conſiliū, gloriam Dei, fore illuſtrem, cùm exorietur noua Eccleſia: acſi ex nihilo crearet ſibi populum. Qui reſtringunt ad Chriſti perſonam, ridiculos ſe faciunt Iudæis, acſi præ inopia Scripturæ locos, in ſuum cōmodum torquerent. Sunt autem alii Scripturæ loci, ex quibus plenius euincere licet, Chriſtum eſſe verū Deum & verum hominē, vt nihil hîc opus ſit philoſophari. Interea de regno Chriſti hîc agi fateor, in quo fundata fuit Eccleſiæ reſtitutio. Notandum verò eſt, conſolationem non promiſcuè ad omnes dirigi, ſed tantùm ad reliquias, quæ mirabiliter è faucibus mortis ereptæ fuerint. Cæterùm quia frigida videri poterat conſolatio, ſi tantùm dixiſſet exiguum numerum fore ſaluum, de magnifica gloria & decoro ſplendore concionatur, vt ſperent fideles, nihil damni fore in diminutione illa: quia non in multitudine poſita eſt Eccleſiæ dignitas: ſed in puritate, dum electos ſuos Deus Spiritus donis magnificè & glorioſè exornat. Vnde vtiliſsima doctrina colligēda eſt: quanuis ſcilicet rari ſint admodum fideles, quibus velut ab incendio erepti fuerint, glorioſum tamen inter ipſos Deum fore, nec minus illuſtre magnificentiæ ſuæ ſpecimen inter ipſos, quàm inter multos, exhibiturum.

Zach. 6. c. 12

3 ET EVENIET.) Proſequitur eandem ſententiam, vbi populi colluuies profligata fuerit, quod reſtabit purum & ſanctum fore. Quod ita reſoluunt quidam, vocandos eſſe ſanctos qui inuēti fuerint ſcripti in libro vitæ, nimis reſtrictum mihi videtur. Potius ſeorſum legenda ſunt hæc duo membra, omnes qui reſidui erunt in Sion fore ſanctos, & qui ſuperſtites erunt in Ieruſalem, ſcribendos eſſe in libro vitæ. Et repetitio hæc Hebræis ſatis frequens eſt atque vſitata, vbi idem beneficium Dei, variis elogiis prædicant Prophetæ. Sicuti quum dicitur, In Ieruſalem erit ſalus, &
Ioel 2. g. 32 in Sion remiſsio peccatorum, eodem vtrumque referri debet. Magis tamen extollitur Dei gratia, quum ſalutis cauſa in gratuita venia ponitur. Similis eſt huius loci ratio. Mundam enim Eccleſiam fore dicit ſordibus abſterſis, & quicunque in ea locum habebunt, verè electos Dei fore. Iam hoc in externam Eccleſiam non omnino competere certum eſt, vbi plerique admixti ſunt titulo tenus fideles, qui nihil dignum ſua profeſsione habent. imò qui tanquam paleæ in area gregem bonorum numero ſuperant. Et quanquam Deus exilio Babylonico velut cribro multas paleas excuſſerat, ſcimus tamen longè adhuc à legitima puritate abfuiſſe Eccleſiam. Sed quia tunc aliqua ex parte apparuit imago eius puritatis, quæ verè & ſolidè conſpicua erit poſtquam ſegregati fuerint agni ab hœdis, Iſaias ſuo more de primordiis illis loquens, complectitur continuum tempus vſque ad finem, dum præſtabit Deus in ſolidum quod tunc incœpit. idem & quotidie fieri videmus. Quanuis enim caſtigationibus, & pœnis non omnibus maculis in totum purgetur Eccleſia, ſublatis tamen inquinamentis, partem ſui nitoris recuperat. Ita nullum ex flagellis damnum patitur: quia ſic minuitur, vt multos hypocritas euomendo tantundem leuetur: quemadmodum ægro corpori non niſi purulenta vel fœtida materia eiecta, reſtitui poteſt ſanitas. Hinc redit ad nos vtiliſſima conſolatio: quoniam ſemper multitudinem appetere, atque ex ea Eccleſiæ conditionem æſtimare ſolemus. Atqui hoc potius optandum eſſet, vt pauciores eſſemus, atque in nobis omnibus reluceret gloria Dei. Sed quia aliò nos ducit noſtra gloria, eò fit vt numerum potius hominum, quàm paucorum virtutem ſpectemus. Colligendum eſt etiam quæ vera ſit Eccleſiæ gloria: verè enim floret, cùm ſancti in ea locum habent: tametſi pauci & deſpicabiles mundo, florentem tamen & optabilem eius ſtatum reddunt. Sed quia nunquam futurum eſt in hoc mundo, vt ſancti in Eccleſia ſoli locum occupent, patienter ferenda eſt permixtio. Interim pro beneficio non vulgari habendum, quoties ad legitimam munditiem propius accedit. Per Scriptos in libro vitæ, iam diximus intelligi Dei electos. acſi diceret, reſecandam eſſe profanam turbam, quæ tantùm in terra nomen

men habet. Alludit autem Propheta ad locum Moſis, Exodi 32. vbi optat potius deleri ex libro vitæ, quàm totus populus pereat. Etſi autem non alius Deo liber eſt, quàm æternum ſuum conſi- *Exo 32.g. 32*
lium, quo nos pro filiis adoptans, prædeſtinauit ad ſalutem: ſimilitudo tamen hæc noſtræ ruditati optimè conuenit: quia non aliter mens noſtra conciperet gregem ſuum Deo notum eſſe, ne quis ex electis à vita vnquam excidat. Quũ ergo ſuos habeat Deus quodammodo deſcriptos, decretum adoptionis, quo æterna illis beatitudo fixa manet, liber vitæ dicitur. Reprobi verò etſi ad tempus filiis Dei videntur pares eſſe, ab hoc tamen catalogo alieni ſunt: ſicuti videmus eos excuti, dum ſuos colligit & ſegregat. ac huius quidem rei complementum non ante diem vltimum extabit: quia tamen filiis Dei, dum conſtanter, deficientibus reprobis perſeuerant, ſancitur ſua electio, non leue in malis ſolatium eſt, quum tentationibus agitati non excidimus à gradu.

4 QVVM ELVERIT.) Eandem adhuc ſententiam proſequitur. Nam quum vulgò exiſtiment Eccleſiam ex cladibus quibus imminuitur, multùm detrimenti accipere: Propheta in contrariam ſententiam magis ac magis inſiſtit. Et nunc ad refellendum illum errorem ratiocinatur à contrario, quòd ſcilicet potius hoc modo eluat Deus Eccleſiæ ſuæ ſordes, & corruptelas remoueat. Per SANGVINES, intelligo non homicidia tantùm vel atrocia ſcelera, ſed immundicias & inquinamenta omnis generis. Eſt enim ἀναδίπλωσις in hac metaphora, qua rem eandem bis inculcat. Nam quod prius dixit ſordes in genere, nunc in ſpecie Sanguines, quaſi menſtrua, aut aliud ſimile appellat. In ſumma, oſtendit fructus qui ſequuntur ex flagellis Dei. Iis enim maculæ noſtræ eluuntur. Nam vbi impunè graſſatur impietas, ſimul cum aliis corrumpimur. Quamobem neceſſe eſt vt nos ſeriò admoneat Dominus, & inſtar medici, purget, ſecet, atque etiam interdum vrat.

IN SPIRITV.) Iudicium pro rectitudine accipit, ab ipſo effectu: vbi ſcilicet res collapſæ in priſtinum ſtatum reſtituuntur. Addit Spiritum ardoris, quo ſordes exuri ac conſumi debent. In quo duo notanda ſunt. Primùm expiationem Eccleſiæ fieri per Spiritum. deinde Spiritum ipſum ab effectibus habere nomen nunc iudicii, nunc ardoris. Perinde acſi diceret, Iudicium Spiritus, Incendiũ Spiritus. Quoties ergo eiuſmodi loquutiones in Scripturis occurrũt, Dominus hæc facit in Spiritu veritatis, potentiæ, iuſtitiæ: poſſumus hoc modo ſermonẽ vertere, potẽtia, veritate, iuſtitia Spiritus. Sic enim in nobis Spiritus Dei operatur, à quo noſtræ ſalutis initium & finis eſt. Ex his igitur epithetis, qui ſunt præcipui effectus ipſius obſeruandũ. Dominus Spiritu ſuo affectus noſtros concoquit, vt nos reformet rectóſque efficiat. Nomine IVDICII, declarat quid in reſtitutione Eccleſiæ præcipuum ſit: quum ſcilicet in legitimum ordinem reſtituuntur vel confuſæ res vel collapſæ. Ardor autem, modum & rationem deſignat, qua Dominus eam ſuo nitori reſtituit.

5 SVPER OMNEM HABITATIONEM.) Acſi diceret nullum fore angulum montis Sion, in quo Dei gratia non reluceat. Habitationem & conuentum pro eodem accipio. Nec enim conuentum pro congregatione poſuit, ſed pro loco in quo homines conueniunt. Porrò notare volẽs plenam benedictionem, alludit ad id quod refert Moſes, quum Dominus à ſeruitute Aegyptiaca populum liberauit, & miſit columnas nubis interdiu, noctu verò columnas ignis. Hoc enim Pro- *Exo.13.d. 21*
phetis vſitatum eſt, quum inſigne aliquod beneficium proponunt, redemptionem illam ex Aegypto, velut inſigne Dei opus in memoriam reuocare. Tunc enim maximè explicuit Deus immenſos gratiæ ſuæ theſauros in conſtituenda Eccleſia, nec vllum beneficentiæ documentum omiſit, quo teſtata fieret eius populi felicitas. Hoc verò imprimis fuit memorabile, nubis tegumento arceri interdiu nimium calorem, noctu præire columnam ignis, ne in deuia loca aberrarent. Summa huc redit, quum Eccleſiam Deus ab exilio Babylonico colliget, non minus ſplendidum & nobile fore redemptionis genus, quàm dum olim populus egreſſus erat ex Aegypto: non quòd medio itinere inter Babylonem & Iudæam, ſicut in deſerto, nubes & columna ignis comitatæ fuerint: ſed quia aliis modis non minus inſignibus gratiæ ſuæ & fauoris teſtimonium patefecit: perinde acſi quis hodie diceret, Illuminabit nos Deus Spiritu ſuo igneo, dabit linguas diſſectas, quibus Euangelium per totum orbem ſpargatur. Neque enim hoc preciſè accipere deceret, quaſi mittendus eſſet è cælo *Act.2.a.3*
Spiritus ſub viſibili illo ſigno: ſed miraculum reuocaretur in memoriam, vt eandem Dei potentiam in reſtituenda Eccleſia hodie ſperare diſcerent fideles, quam olim experti ſunt Apoſtoli. Adde quòd Propheta hoc loquendi modo continuum benedictionis tenorem commendat, acſi diceret, Non modò ad vos liberandos Deus ſemel momento manum ſuam extendet, ſed quemadmodum Patribus veſtris ſemper adfuit in deſerto, ſic vos etiam redemptos vſque ad finem tuebitur. Quod ſtatim addit, SVPER OMNEM GLORIAM, pendet ex ſuperiore dicto, Germen quod rurſus oriturum erat fore in gloriam. Perinde eſt igitur acſi diceret, Super eos qui notam & inſignia liberationis ſuæ geſtabunt. Fortè etiam alludit ad locum Exodi, 12.d 23. vbi refertur ſignatas domos ab Angelo vltore fuiſſe abſque noxa præteritas. Sicut enim tunc aſperſio ſanguinis in ſalutem fuit protectio: ita promittit Iſaias fideles ſub Dei ſigno tutos fore. Idque diligenter notandũ eſt, quia monemur non aliter gratiæ Dei nos fore participes, quàm ſi eius imaginem geſtemus, ac in nobis reluceat eius gloria.

6 ERITQVE OBVMBRATIO.) Quamuis confirmet Propheta quod iam attigimus,

nempe Deum fore perpetuum ſuis ducem vſque dum ad metam nos perduxerit: monemur tamen fideles variis ærumnis ſemper eſſe obnoxios. AEſtus enim & algores & frigora, & duriora etiam mala ipſos vehementer premunt: quum è periculo aliquo liberantur, in aliud incidunt. Verùm hęc optima conſolatio, quòd aduerſus omnia incommoda, ſola Domini vmbra ſufficiet. Eos enim ſic conteget, vt nihil ipſis nocere aut quicquam incommodi afferre poſsit. Tametſi igitur nos vndique variæ clades & ærumnæ circundant, Dominus tamen promittit ſe adfuturum: ſicut in Pſalmo dicitur, Per diem ſol non vret te, neque luna per noctem: quia Dominus cuſtodit, &c. Supereſt tantùm vt ſequamur vocationem noſtram, & fideliter officio fungamur. Communis probis & improbis hæc conditio eſt, vt varia incommoda ſuſtineāt: ſed improbis nulla ſunt refugia, nulla latibula quibus ſe contegant, eóſque penitus obrui neceſſe eſt. Piorum verò beata eſt conditio, quia tametſi algeant, & frigeant, tutum tamen eis in Deo perfugium eſt. Sed gloriam illam in nobis relucere oportet, de qua prius dictus eſt: alioqui hæc nullo modo ad nos pertinebunt. Quòd ſi geſtemus Dei notam, quoties tempeſtas ingruet, nobis ipſum præſidio fore confidamus.

Pſal. 121. b. 6

CAPVT V.

1 CAntabo, agedum, pro dilecto meo, canticum dilecti mei
ad vineā ſuā, Vinea fuit dilecto meo in cornu filio olei.
2 Eam ſepiuerat, & elapidauerat, & plantauerat, vt vineā
electam: turrim ædificauerat in medio eius, & torcular
in ea conſtruxerat. Itaque ſperauit vt produceret vuas, &
produxit labruſcas.

3 Nunc igitur habitator Ieruſalem & vir Iuda, iudicate inter me & vineam meam.

4 Quid faciendum fuit amplius vineæ meæ quod non fecerim ei? quomodo expectaui vt proferret vuas, & tamen produxit labruſcas?

5 Et nunc oſtēdam, agedum, vobis, quid ego facturus ſim vineæ meæ: Auferam ſepem eius, vt ſit in depaſtionem: interrumpam maceriam eius vt ſit in conculcationem.

6 Faciam vt ſit deſerta: non putabitur neque fodietur: & aſcendet ſentis & ſpina. Quinetiam nubibus præcipiam, ne ſuper eam pluant.

7 Sanè vinea Iehouæ exercituum, domus Iſrael eſt: & vir Iuda, palmes eius delectabilis. Inde expectauit iudicium, & ecce oppreſsio: iuſtitiam, & ecce clamor.

8 Væ qui coniungunt domū ad domum, agrum ad agrum copulant, donec non ſit locus: vt collocemini ſcilicet vos ſoli in medio terræ.

9 Hoc in auribus Iehouæ exercituum. Si non domus multæ in ſolitudinem redigantur, magnæ & pulchræ abſque habitatore.

10 Quinetiam decem iugera vineæ facient batum vnum, & ſemē cori reddet ephi

11 Væ qui manè ſurgunt ad ſectandam ebrietatem, & qui tempus ad noctem extrahunt, dum vinum accendit eos.

12 Et eſt cithara, lyra, tympanum, tibia & vinum in conuiuiis eorum: opus autem Iehouæ non reſpiciunt: nec opus manuum eius conſiderant.

13 Propterea in captiuitatem abiit populus meus: quia non fuit prædi tus ſcientia: & gloria eius, viri famis, & multitudo eius aruit.

14 Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & os ſuum diſtendit abſque modo. deſcendítque gloria eius: & multitudo eius: & opulentia e-

ius &

ius & qui lætatus eſt.
15 Et incuruabitur homo,& humiliabitur vir:oculi inquam ſublimiũ
humiliabuntur.
16 Exaltabitur autem Iehoua exercituum in iudicio, & Deus qui ſan-
ctus eſt,ſanctificabitur in iuſtitia.
17 Et paſcentur agni ſecundum rationem ſuam: & deſolata pinguiũ,
aduenæ comedent
18 Væ trahentibus iniquitatem in funibus vanitatis, & tanquam vin-
culis plauſtri,peccatum.
19 Qui dicunt,Acceleret,feſtinet opus eius, & videamus: Appropin-
quet ac veniat conſilium Sancti Iſrael,vt ſciamus.
20 Væ qui dicunt malo bonũ,& bono malũ:qui faciunt lucẽ ex tene-
bris,& tenebras ex luce:qui vertunt amarũ in dulce,& dulce in amarum.
21 Væ ſapientibus in oculis ſuis:& qui coram ſeipſis ſunt prudentes.
22 Væ qui fortes ſunt ad bibendum vinum: & viris fortibus ad mi-
ſcendam potionem.
23 Qui iuſtificãt impiũ propter munus:iuſtitiã autẽ iuſti tollũt ab eo.
24 Propterea ſicut deuorat ſtipulam lingua ignis, & palea à flamma
diſſoluitur: ſic radix eorum quaſi putredo erit,& germen eorũ quaſi pul-
uis vaneſcet. Quoniam abiecerunt Legem Iehouæ exercituum,& elo-
quium Sancti Iſrael auerſati ſunt.
25 Idcirco exarſit furor Iehouæ in populum ſuũ: & extendens ſuper
eũ manum ſuam,percuſsit eum:&contremuerunt montes,fuítque cada-
uer eorum mutilum,proiectum in medio viarum:& in omnibus iſtis nõ
eſt auerſus furor eius:ſed adhuc manus eius eſt extenta.
26 Et leuabit ſignum ad Gentes è longinquo: ſibilabit Genti ab ex-
tremo terræ:& ecce velox & leuis veniet.
27 Non erit laſſus, neque impingens inter ipſos: nullus dormitabit
neque dormiet:non ſoluetur vlli cingulum lumborum, neque rumpetur
corrigia calciamentorum eius.
28 Sagittæ ipſorum acutæ erunt, & omnes arcus extenti. Vngulæ e-
quorum quaſi ſilex:& rotæ ipſorum quaſi turbo reputabuntur
29 Rugitus eius ſicut leonis:fremet inſtar leunculorum. Frendet at-
que apprehendet prædam.Spolia corradet,& nemo eripiet.
30 Fremet ſuper eum in die illo,quaſi fremitus maris:tum aſpiciet ad
terram,& ecce tenebræ tribulationis:& lux obtenebrata erit in cælis.

IN CAPVT V.

CANTABO, AGEDVM.) Diuerſum eſt argumentum huius capitis à ſuperiore. Propheta enim ſtatum populi Iſraelitici,qualiſcunque erat, deſcribere voluit: vt omnes vitia ſua agnoſcerent,atque ita pudor & diſplicentia ſui eos ſeriò reſipiſcentiæ ſtudio afficeret. Hîc enim velut in ſpeculo,populus conditionis ſuæ miſeriam potuit contemplari. Placebat autem alioqui ſibi nimium in vitiis,neque monitiones vllas æquo animo ſuſtinebat. Quamobrem ſuam illi fœditatem palàm & velut in tabula monſtrari oportuit.Et quò plus haberet authoritatis,hac præfatione vſus eſt:quoniam res inſignes & præclarę carmine deſcribi ſolebant,vt omnium ore circunferrentur,& perpetuum extaret earum monumẽ-

Exo.15.a.1, & deut.32.a.1 tum. Quemadmodum à Moſe deſcriptum eſſe canticum videmus, & alia pleraque, vt & priuatim
& publicè omnia his vocibus perſonarēt. Sic enim celebrior fit doctrina, quàm ſi ſimplicius trade-
retur. Hac igitur ratione Iſaias canticū hoc compoſuit, vt populo fœditatē ſuam magis conſpicuā
faceret. Nec verò dubium, quin iſta magnificè & magis ſonora voce tractarit, ſicuti etiam magis
exquiſito artificio carmina componi ſolent.

DILECTO MEO.) Non dubiū eſt quin Deum intelligat. acſi diceret, Carmen ſe in Dei gratiā
cōpoſiturum, quo expoſtulet de populi ingratitudine. Plus enim energiæ habuit, inducere Deum
loquētem. Sed quæritur cur ipſum Iſaias amicū vocet. Reſpondent nonnulli, quòd conſanguineus
Chriſti eſſet. & certè à Dauide originem duxiſſe fateor. ſed hoc coactū videtur. Simplicius erit &
Ioan.3.d.19 conuenientius, ſi ex Ioannis ſententia dicamus, Amicis ſponſi committi Eccleſiam: iiſque Prophe-
tas annumeremus. Nec enim dubium quin hic quoque titulus ipſis conueniat, quando veteris po-
puli mādata fuit cura, vt ſub capite ſuo cōtineretur. Eos igitur zelotypos fuiſſe mirū non eſt, atque
indignè tuliſſe, cùm populus aliò animi ſui affectū cōferebat. Prodit igitur Iſaias in perſona ſpōſi:
& vt anxiè ſolicitus de ſponſa quæ ipſi commiſſa eſt, conqueritur quòd ea fidem cōiugalem abru-
perit: eiuſque perfidiam & ingratitudinem deplorat. Hinc agnoſcimus non tantùm Paulum ſpōſæ
2.Cor.11.a.2 Dei zelotypū fuiſſe, ſed etiam Prophetas omnes ac Doctores, quotquot fideliter Domino ſeruie-
runt. Atque hic titulus omnes Dei ſeruos vehementer pungere ac expergefacere debet. Quid enī
magis pretioſum homini quàm vxor? vir profectò recti animi omnes ei theſauros poſthabebit: &
facilius alicui facultates ſuas quàm vxorem committet. Fideliſſimum cēſeat eum neceſſe eſt, apud
quem coniugem vnicè ſibi charam deponet. Dominus autē paſtoribus & miniſtris Eccleſiam ſuā
velut charā coniugem, cōmittit. Quantæ erit nequitiæ, eam ignauia & negligētia noſtra prodere?
Quiſquis eius conſeruādæ ſtudio non ardet, nullo prætextu excuſari poteſt. Quod ſecūdo loco ad
dit דודי, tametſi primam ſyllabam mutat, eadem tamen ſignificatio eſt cum priore. Vtcunque alii
Patruelem, alii cognatum vertant, ego potius iis aſſentior, qui alluſionem eſſe putant. debet enim
Poetis pluſquam aliis ſcriptoribus concedi licentiæ. Sic igitur compoſuit iſtas voces, & ad eas allu
ſit, vt earum ſono & rythmo memoriæ conſuli poſſet, iiſque animi allicerentur.

Pſal.60.b.9 VINEA FVIT DILECTO MEO.) Similitudo vineæ ſatis frequens eſt Prophetis: nec cer-
tè iſta comparatione, alia aptior reperiri poteſt. Ea enim oſtendit duobus modis quanti Dominus
Iere.2.e.21 Eccleſiam ſuam æſtimet. Nam neque vlla poſſeſsio vinea precioſior eſt: & nulla etiam plus operæ
& aſſidui laboris flagitat. Non tantùm igitur precioſam ſibi nos hæreditatem eſſe docet, ſed ſimul
curam & ſolicitudinē erga nos ſuam commendat Dominus. Initio cantici Propheta commemorat
beneficia quæ Dominus in populum Iudaicum contulerat: deinde explicat quanta fuerit populi in
gratitudo: tertiò pœnam quam ſequi oportuit: quartò vitia populi enumerat: quia nunquam homi-
nes vitia ſua agnoſcunt, niſi coacti.

IN CORNV.) Initium hoc prædicat, quòd Deus populum in beata ſtatione locauerat, perinde
acſi quis in colle amœno & fertili vineam plantet. Nam per vocem Cornu, locum editum, & qui ſu
pra planiciem eminet, intelligo: vulgò dicimus *vn couſtau*. Quod nonnulli ad ſitum Ieroſolymæ re
ferunt, mihi frigidum videtur ac coactum. Potius ergo allegoriam ſuam contexit Propheta. Et
quòd Deus populum hunc dignatus eſt in ſuam curam & cuſtodiam ſuſcipere, gratiam hanc plan-
tationi vineæ comparat. Melius enim in collibus, & altioribus locis, quàm in planicie vites con-
ſeruntur. Et quemadmodum ait ille, —apertos Bacchus amat colles, Aquilonem, & frigora ſyl-
uæ. Alluſit igitur ad naturalem ſerendæ vineæ rationem: deinde ſimilitudinem perſequitur, non
vulgarem fuiſſe poſitum huius loci. Nam filium olei vocans vel pinguedinis, vberem & maximè
feracem intelligit: quod interpretes quidam ad Iudeæ fœcunditatem reſtringunt, mihi non pro-
batur: quia felicem populi ſtatum metaphoricè deſcribere voluit Propheta.

2 EAM SEPIVERAT.) Aſsiduitatem & vigilantiam Dei prædicat in excolenda vinea, acſi
diceret: Nihil fuiſſe ab eo prætermiſſum, quod requiri poſsit ab optimo patrefamilias, & maximè
prouido. Neque tamen hic ſingula argutè perſequi libet, quemadmodum nonnulli faciunt, obſe-
ptam fuiſſe Eccleſiam Spiritus ſancti præſidio, vt tuta eſſet contra diaboli incurſus: Torcular eſſe
doctrinam: per Lapides notari omnia errorum impedimenta. Simplicius fuit Prophetæ conſilium,
ſicut attigi, Deum optimi agricolæ partibus ſedulò, & liberaliter fuiſſe defunctum. Interim Iudæos
ſecum expendere oportuit, quot & quàm variis Dei beneficiis exculti eſſent. Et hodie propoſita
vineæ & Eccleſiæ ſimilitudine, debemus has figuras transferre ad Dei beneficia, quibus & amorem
erga nos ſuum, & ſalutis noſtræ curā teſtatur. In verbo Plantandi videtur inuerſus eſſe ordo, quia
à plantatione initium potius fieri debuit quàm à ſepimento. Sed ita reſoluo, poſtquam plantaue-
rat, neceſſaria quoque omnia addidiſſe. Meritò igitur ingratitudinē & perfidiam exprobrat, quòd
dignos tam laborioſa cultura fructus non protulerit. Quod etiam nobis exprobret Dominus, ve-
rendum eſt. Quòd enim maioribus beneficiis ornati fuerimus à Deo, eò fœdior ingratitudo noſtra
futura eſt, ſi iis abutamur. Non abs re ſuos ornat Dominus, vel vt ſpeciem quēdam inanem præ ſe
ferant: ſed vuas, id eſt vt fructum optimum producant. Quòd ſi fruſtrentur eum ſua expectatione,
ſequetur pœna quæ hìc a Propheta prædicitur. Proinde cōmemoratio beneficiorū nos vehemen-
ter

ter commouere, & ad gratitudinem ſtimulare debet. Præterea nomen VINEAE, præſertim adeò cultæ, tacitã antitheſin continet. Nam eò pluris facienda ſunt beneficia Dei, quò minus vulgaria ſunt, ſed peculiaris beneuolentiæ pignora. Hæc promiſcua ſunt, quòd malos æquè ac bonos ſole ſuo illuſtrat, iiſque ſuppeditat quæ ad victum & cultum neceſſaria ſunt: ſed fœdus illud gratiæ quod nobiſcum init, quo nos Euangelii luce illuminat, quanti fieri debet, cùm eo potiſsimùm ſuos dignetur? Cura ergo & diligentia, quam aſsiduè excolendis animis noſtris adhibet Dominus potiſſimùm conſideranda eſt. *Matth. 5.g 45*

ITAQVE SPERAVIT.) Hîc conqueritur, populum qui tanta præſtantia donatus fuerat, indignè ac turpiter degeneraſſe, eúmque accuſat, quòd Dei beneficentiæ non reſponderit. Nam pro ſuauibus uuis dicit, tantùm vitioſos & amaros fructus tuliſſe. Certũ quidem eſt Deũ, ſub cuius oculis ſunt omnia, ſpe ſua non falli inſtar mortalis hominis: imò in Cãtico Moſis palàm declarat qualis futura eſſet populi prauitas, ſibi ab initio non fuiſſe incognitum: Dilectus meus, inquit, vbi bene & pinguiter fuerit ſaginatus, recalcitrabit. Non ergo magis in Deum cadit dubia ſpes, quàm pœnitentia. Nec verò hîc ſubtiliter diſputat Iſaias, quid apud ſe Deus expectauerit, ſed qualiter ſe gerere debuerit populus, ne tam præclara dona in nihilum redigeret. Sic Euagelium iubet Deus promulgari in obediẽtiam fidei, non quòd expectet ab hominibus obſequium, ſed quia ſolo auditu increduli redduntur inexcuſabiles. Cæterùm, nihil eſt quod ad ſtudium piè ac ſanctè viuendi magis nos animare debeat, quàm dum Spiritus ſanctus, quæ Deo præſtamus officia, optimi ſaporis fructibus comparat. *Deut. 32.c. 15*

3 NVNC HABITATOR.) Eos ipſos quibuſcum litigat, iudices conſtituit ſuæ cauſæ, quemadmodum fieri ſolet in rebus apertis & magis cõuictis, quàm vt aduerſarius tergiuerſari queat. Summæ igitur fiduciæ ſignum eſt, quòd iubet reos ipſos pronuntiare, an non ita res habeat. Nam paulò pòſt clarius exprimet, in ipſos dirigi accuſationẽ, quibus nunc iudicium defert. Quærit autẽ primò quid deſiderari poſſit ob optimo agricola aut patrefamilias, quod non ipſe pręſtiterit vineę ſuę. Hinc colligit nihil eſſe excuſationis, quòd indignè fraudatus ſit ſuo labore. Quanquam ſecundo mẽbro videtur ſecũ ipſe expoſtulare, quòd fructum aliquem gratum vel optabilem à tã ſcelerato populo expectauerit, vt quum expectationi noſtræ euentus non reſpondet, conquerimur ipſi nobiſcum, atque indignamur nos malè operam locaſſe apud ingratos, quorum prauitas nos cohibere debuerat: & fatemur nos meritò deluſos, quia nimis fuerimus creduli & faciles. Simplicior tamen hic erit ſenſus, quum omnibus officii partibus defunctus fuerim, ac ſuperauerim omniũ vota in vineæ meæ cultu, qui fit vt tam iniquam mihi mercedem rependat? & pro fructu ſperato, meram proferat amaritudinem? Si quis obiiciat, remedium fuiſſe in manu Dei, ſi corda populi flexiſſet, friuola eſt quò ad ipſos homines tergiuerſatio: quia eos conſtringit ſua conſcientia, ne culpam transferendo elabi queant. Etſi enim efficaciter non penetret Deus Spiritus ſui virtute in corda hominum, vt eos ſibi morigeros reddat, fruſtra tamen obſtrepent hoc ſibi defuiſſe, quando omnem ignorantiæ prætextum ſatis ſuperque tollit externa vocatio. Neque etiam hîc de potentia ſua loquitur Deus, ſed negat ſe plus debuiſſe quàm præſtiterit.

6 ET NVNC OSTENDAM) Quia Iudæos quaſi proprio ipſorum ore damnatos tenet, ſimul adiungit, ſe fore vltorem contemptæ ſuæ gratiæ, vt impunè non effugiant. Neque enim ſatis ad ipſos mouendos valida fuiſſet exprobratio, niſi pœnam ſimul minatus eſſet. denunciat ergo nunc, non fore inultum tantum ſcelus, quòd improbè ab ipſis deluſus fuerit. Hæc autem vindictæ ſumma eſt, donis quibus abuſi fuerant, priuatum iri, vbi Deus non modò ſubtraxerit ſuam curam, ſed hoſtibus ſpoliandos expoſuerit. Interim oſtendit quàm miſera futura ſit eorum conditio, vbi ſua liberalitate eos fouere deſierit. Vnde ſequitur, quòd hactenus ſalua & integra ſtetit, ſingulari Dei beneficẽtiæ debere acceptũ ferri. Imò admonet quàm variis adminiculis fuerit ſeruata, & quàm multa media ad eam peſſundandam intus & foris Deo ſuppetant. Nam & ablato eius præſidio, prædam obuiis quibuſque, tam beſtiis quàm hominibus fieri neceſſe eſt. Diruta, inquit, maceria calcabunt eam ac depaſcent pecora, vaſtabunt ac diripient prædones, ſic deſerta reddetur. Deinde quia fodiendo & putando operã Deus non dabit, ſterilis etiam culturæ inopia reddetur. ſurgent ſentes, & ſpinæ quæ palmites eius ſuffocẽt: imò Deus pluuiam arcendo, radices eius areſaciet. hinc iam perſpicitur quàm multiplicibus armis inſtructus ſit Deus ad vlciſcendam noſtram ingratitudinẽ, vbi ſuam beneficentiã contemptui nobis eſſe viderit. Pergit quidẽ in ſua metaphora Iſaias, & quò plus ſibi attentionis conciliet, figuris orationem ſuam exornat: ſimpliciter tamen colligendum eſt, ſicut innumeris beneficiis aſſiduè nos Deus proſequitur, ita ſolicitè cauendum eſſe, ne eorum contemptum, nunc hoc nunc illud ſubtrahendo, vlciſcatur. Quantũ verò ad Eccleſiæ regimen ſpectat, quò pluribus indiget ſubſidiis, eò etiam pluribus pœnis obnoxia eſt, ſi perperam corrumpat quæ diuinitus ordinata ſunt in eius ſalutem. Nec verò mirum eſt, ſi tot hodie incommoda vaſtitatem & ſolitudinem minentur. Quicquid enim mali nobis accidat, ſeu deficiat doctrina, ſeu præualeant improbi, ſiue obrepant vulpes & lupi in Eccleſiam, hoc totum tribuere cõuenit ingratitudini noſtræ: quia fructum non reddidimus qualem decebat, fuimúſque deſides & otioſi. Agnoſcamus ergo iram Domini, quoties meritò tantis beneficiis, quæ ſponte offerebat, priuamur.

7 PORRO VINEA DOMINI.) Hactenus figuratè loquutus eſt: nunc oſtendit quorſum illud canticum pertineat. Prius detulerat iudicium Iudæis: nunc demonſtrat ipſos non tãtùm reos eſſe, ſed etiam conuictos teneri. Nec enim ignorare poterant beneficia quæ acceperant à Deo: Vitem, inquit Pſalmographus, tranſtuliſti de Ægypto, eámque expulſis Gentibus plantaſti. aperta
Pſal. 80.b. 9 autem & conſpicua erat ingratitudo. Non perſequitur Iſaias omnes ſimilitudinis partes, nec erat neceſſe. Satis enim fuit demonſtrare finem in quem ſimilitudo illa ſpectabat. Totus populus, Vinea fuit: viri ſinguli, Palmites. Ita vniuerſum populi corpus, ac deinde vnumquemque priuatim accuſat: vt nemo poſſet ſe ab vniuerſali condemnatione eximere, quaſi ſecum minimè expoſtulatũ eſſet. Cur VINEA vocetur populus, ſatis perſpicuum eſt: quoniam Dominus eum elegit, & dignatus eſt fœdere gratiæ, & æternę ſalutis, innumeríſque beneficiis proſequutus eſt. Initium eſt plantatio: ſequitur deinde cultura. Adoptatus eſt ille populus, omnibuſque rationibus excultus à Deo. Nec enim ſufficiebat adoptio, niſi Dominus eum aſſiduè excoluiſſet, beneficiíſque ſuis ornaſſet.

Ioan 15.a.1 Eadem apud nos doctrina hodie valere debet. teſtatur Chriſtus ſe vitem eſſe, in quam inſiti excolimur à Patre, cùm munus agricolæ erga nos obire dignetur Deus, ac ſedulò præſtare quæ ſe in populum veterem contuliſſe exprobrat, non mirum eſt grauiter excandeſcere, ſi fruſtra & inuti-
Ibidem a.2 liter operam conſumat. Hinc illa comminatio, Omnem palmitem in me non ferentem fructum auellet, ac in ignem proiiciet.

EXPECTAVIT IVDICIVM.) Incipit abſque figura narrare, quàm impiè degenerauerint Iudæi, apud quos ſpreta æquitate & iuſtitia, graſſatum eſt omne iniuſtitiæ & violentiæ genus. In vocibus eleganti paronomaſia vtitur. Nam cùm idem ferè ſonant, tamen contraria eſt ſignificatio. משפט enim, Iudicium ſignificat: משפח, Cõſpirationem ſiue oppreſsionem: צדקה, Iuſtitiã: צעקה, Clamorem & querimoniam eorum qui per vim & iniuriam opprimuntur: qui audiri non ſolent, vbi redditur cuique quod ſuum eſt. Cæterùm duo commemorat quæ præcipuè requirit Dominus à populo ſuo, vt ſunt veri fructus timoris Dei. Etſi enim præcedit ordine pietas: eam tamen ab officiis ſecundæ Tabulæ deſcribi, abſurdum non eſt. Inde ergo Dei contemptus meritò coarguitur, quòd in homines crudeliter ſæuierint: quia vbi regnat inhumanitas, extincta eſt religio.
Rom. 11.b. 17 Nunc idem nobis dici intelligamus: vt enim plantatus fuit ille populus, ita & nos. & reuocandum in memoriam quod ait Paulus, Nos fuiſſe velut oleaſtros, quum ipſi eſſent vera & naturalis oliua. Nos ergo quum eſſemus alieni, inſiti ſumus in veram oliuam, nos aſsidua cura excoluit & ornauit Dominus. Quales verò fructus proferimus? Certè non tãtùm inutiles, ſed etiam acerbos. Maioris ergo ingratitudinis damnandi ſumus: quum longè amplioribus beneficiis ſimus ornati ac cumulati. Et meritò in nos competit iſta expoſtulatio, quum vis & iniuria paſſim graſſetur. Cùm autem generalis doctrina non ita vehementer animos perſtringeret, has duas ſpecies potiſsimùm enumerauit Propheta: vt quaſi digito monſtraret, quantum abeſſet ille populus à fructu quem bona vinea proferre debuerat.

8 VAE QVI CONIVNGVNT.) Nũc auaritiam & inexplebilem auiditatem reprehendit: vnde fraudes, iniuriæ, & violentię oriri ſolent. Nec enim per ſe damnari poteſt, ſi quis agrum agro, & domum domui coniũgat: ſed animum reſpexit, qui ſatiari nullo modo poteſt, vbi ſemel habẽdi cupiditate accenditur. Deſcribit ergo affectum eorum quibus nunquam ſatis eſt, nec vllæ opes ſatiſfaciunt. Tantus enim ardor ineſt auaris, vt omnia ſoli poſsidere cupiant, & quicquid obtinent alii, id ſibi decedere & ereptũ eſſe arbitrantur. Vnde eleganter alicubi ait Chryſoſtomus, Auaros ſolẽ pauperibus, ſi poſſent libenter erepturos eſſe. Nam cõmunia etiã elementa inuident fratribus, eáque libenter ingurgitarent: non quò fruerentur: ſed quia ſic eos demẽtat ſua cupiditas. Nec interea conſiderãt ſe aliorum opera indigere: hominem per ſe nihil efficere poſſe: hoc tantùm curant, vt quamplurima haurire poſsint. itaque deuorant cupiditate omnia. Exprobrat ergo auaris & ambitioſis tantam inſaniam, quòd alios è terra ſublatos vellent, vt eam ſoli poſſiderent, ideóque nullũ modum ſtatuunt ſuæ cupiditati. Quanta enim dementia eſt, eos expulſos velle quos Deus nobiſcum in terra locauit, & quibus hæc communis ſedes conſtituta eſt? Quòd ſi voti potirentur, certè nihil pernicioſius iis accidere poſſet. Nec enim ſoli arare, metere, aliáque ad victum neceſſaria efficere, ſibíque omnia ſubminiſtrare poſſent. Sic enim Deus homines inter ſe coniunxit, vt alii aliorum opera & induſtria egeant: nec quiſquam niſi inſanus, alios homines, quaſi ſibi noxios aut inutiles reiiciat. Ambitioſi verò ſua gloria frui non poſſunt, niſi in multitudine. Quàm ergo cæci ſunt cùm alios volunt abigere & ſummouere, quò ſoli regnent?

De amplitudine ædium idem dicendum eſt quod prius de agris diximus. Ambitio enim eorum notatur, qui in ſpatioſis & magnificis ædibus habitare cupiunt. Nec enim reprehendi poteſt, ſi is cui magna eſt familia, ampla etiam domo vtatur: ſed cùm homines ambitione elati, acceſſionem ſuperuacaneam ædibus faciunt, tãtùm quò laxius habitent, vnúſque domicilium & habitationem ſolus occupet quæ pluribus ſufficere poſſet, vana profectò ambitio eſt, & meritò reprehẽdenda. Perinde enim agunt, acſi eiectis cæteris, ſoli domicilio & habitatione frui deberent: aliis verò aut habitandum ſub dio, aut alia ſedes quærenda foret.

9 IN AVRIBVS.) Hîc aliquid ſubaudiendum eſt. Intelligit enim Dominum interim ſedere iudicem

dicem & cognitorem iſtarum rerum. Quia dum auari rapiunt, opéſque ſuas coaceruant, ſua cu-
piditate excæcantur, nec intelligunt ſe aliquando rationem reddituros. Nunquã certè adeò ob
ſtupefacti ſunt homines, quin iudicium aliquod Deo tribuant: ſed ita ſibi blandiuntur, vt putent
Deum non attendere. Itaque in genere agnoſcunt iudicium Dei: vbi ad ſpeciem ventum eſt, ſibi
indulgent, nec eò ſibi veniendum eſſe arbitrantur. Vbi autem admonuit, nihil horũ fugere Dei
oculos: ne ocioſa putetur cognitio, mox addit, vindictam propè inſtare, & quidem interpoſito
iureiurando. Nam in particula, Si non, forma eſt iurandi Scripturis viitata. quò enim terrorem
maiorem incutiat, ſententiam ſuſpẽdit apoſiopeſi. Poterat quidem plena oratione hanc commi-
nationem exprimere: verùm imperfecta magis dubium & ancipitem auditorem tenet: ideóque
formidabilior eſt. Prætereà hoc reticentiæ exemplo Dominus nos ad modeſtiam aſſuefacere vo-
luit: ne ſimus licentioſi in execrationibus. Quid autem denunciat? DOMVS MVLTAS RE-
DIGENDAS IN SOLITVDINEM) Hæc iuſta pœna eſt, qua Dominus auaritiam & ambi-
tionem hominum caſtigat: qui quantuli ipſi eſſent non conſiderarunt, vt poſſent mediocritate eſ-
ſe contenti. Quemadmodum ille ridens inſanam cupiditatem Alexandri gementis, quòd ex phi-
loſophia Anacharſis plures mundos eſſe intelligeret, quum tot exhauſtis laboribus nondum eſ-
ſet vnius dominium adeptus:

Vnus Pelleo iuueni non ſufficit orbis.
Aeſtuat infelix, anguſto limite mundi,
Vt Gyaræ clauſus ſcopulis, paruáque Seripho.
Cùm tamen à figulis munitam intrauerit vrbem,
Sarcophago contentus erit: mors ſola fatetur
Quantula ſint hominum corpuſcula.

Exempla harum rerum quotidiana extant: nec ea animaduertimus. Dominus enim velut in ſpe-
culo oſtendit, quàm ridicula ſit hominum vanitas, qui innumeram pecuniam profundunt in ex-
truendis palatiis, quæ poſtea noctuarum, veſpertilionum, aliarùmque beſtiarum cauernæ fiant.
Hæc oculis noſtris patent, nec tamen animum ad ea conſideranda adiicimus. Tam varię & ſubi-
tæ mutationes accidunt, tot deſertæ domus, tot euerſæ vrbes ac dirutæ, tot denique alia iudicii
Dei clara documenta extant: nec tamen homines ab hac inſana cupiditate reuocari poſſunt. Mi-
natus eſt Dominus per Prophetam Amos: Aedificaſtis domos ex cæſis lapidibus: ſed non habita- *Amos 5. c.*
bitis in eis. Item, Percutiet domum magnam in fracturas, & domum paruam in ſciſſuras. Hæc in 11, 61. c. 11
dies accidunt, nec tamen hominum libido minuitur.

10 DECEM VINEARVM IVGERA.) Idem in agris & vineis euenturum prædicat: futu-
rum ſcilicet vt auari optatis reditibus non fruantur quorum inexplebilis eſt libido: imò non ſe-
cus atque animalia quædam ſuo anhelitu ſurculos exurunt atque arefaciunt ſegetes, iſtos ra-
pacitate ſua terræ fruges corrumpere: Agros adeò ſteriles fore, vt vix decimam ſementis par-
tem reddant: Vineas autem minimùm vini reddituras. BATVS, menſura eſt liquidorum, quem-
admodum teſtatur Ioſephus. Continet autem ſextarios ſeptuaginta duos: quæ menſura certè in
decem iugeribus admodum exigua eſt, præcipuè in ſolo ferace. CORVS, menſura eſt aridorum:
continet eodem authore medimnos vnum & triginta: EPHI, eius decima pars eſt. Vnde appa-
ret paulò plus quàm tres medimnos continere. Atqui vbi fœcunda eſt terra, non ſolùm in decu-
plum, ſed etiam in tricecuplum, aut eò plus ſementem auget, multóque vberiorem reddit quàm
acceperit. Vbi aliter accidit, certa eſt maledictio Dei, rapacitatem hominum vlciſcentis. Interea
homines malignitatem terræ accuſant, quaſi ipſa in cauſa ſit. ſed fruſtra. Neque enim deeſſent
nobis prouentus, niſi Dominus, terræ ob auaritiam hominum malediceret. Dum enim tam ſtu-
dioſè coaceruant ac cumulant, quid aliud agunt, quàm vt Dei beneficentiam auiditate ſua de-
uorent? Quòd ſi non perſpicitur in omnibus hoc vitium, quia facultas deeſt, affectus tamen
non deeſt. Nunquam ita exarſit mundus hac cupiditate: nec mirum ſi hoc Dei ſupplicium ex-
periatur.

11 VAE QVI MANE.) Non hoc agit Propheta, vt vitia omnia enumeret quæ tum vi-
gebant: ſed ſpecies tantum aliquas deſignat, quibus magis erant obnoxii. Poſtquam e-
nim generalis doctrina tractata eſt, ad ſpecies veniendum: earúmque magis neceſſariæ enume-
randæ ſunt. nullus enim eſſet finis omnes ſigillatim perſequi. Cùm igitur auaritiam reprehendiſ-
ſet, nunc in crapulam inuehitur: quod vitium vulgare etiam fuiſſe dubium non eſt. Eligit enim
vitiorum ſpecies quæ non in vno aut altero, ſed paſsim graſſabantur. Et ſanè ſunt eiuſmodi vitia
quæ contagione ſua totum corpus inficiunt. MANE ſurgere, idem eſt, quòd ſtudioſè aliquid fa-
ctitare. vt apud Solomonem, Væ populo cuius Principes manè comedunt: id eſt, potiſsimùm cu- *Eccl. 10. d.*
rant, vt paſcant ventrem ac delicientur. id autem eſt naturæ ordinem inuertere. Homo enim, vt 16
ait Dauid, ſurgit quò egrediatur ad opus ſuum, & negotiis intentus ſit vſque ad veſperam. Quòd
ſi laboribus valere iuſsis, ſurgat ad captandas delicias & ſectãdam ebrietatem, hoc prodigioſum *Pſal. 104.*
eſt ſequitur continuatio: quòd TEMPVS EXTRAHANT. Perinde acſi diceret, à diluculo ad c 23
crepuſculum vſque perſequi ſuas compotationes, nec vnquam potando fatigari. Hæc autem con

iuncta ſunt, nempe abundantia, & luxuries. Vbi enim affluit rerum copia, tunc luxuriantur homines, & intemperanter ea abutuntur.

12 ESTQVE CITHARA) Addit inſtrumenta voluptatum, quibus ſuam ingluuiem irritant homines crapulæ dediti. Hæc poterant diuerſa eſſe à noſtris: ad muſicam tamẽ pertinebant. Muſicã certè non improbat Iſaias: eſt enim ſcientia minimè cõtemnenda: ſed depingit populũ omni genere luxuriæ diffluentem, ſibíque nimis indulgentem in captandis voluptatibus. Idque ſatis conſtat ex eo quod ſequitur.

ET OPERA DOMINI.) Acſi diceret, eos ita verſari in deliciis & illecebris eſſe affixos quaſi ad eas nati & educati eſſent: nec cogitare quorſum Dominus ipſis neceſſaria ſuppeditet. Nec enim nati ſunt homines vt edant ac bibant, ſéque volutent in lautitiis, ſed vt obſequantur Deo, eúmque reuerenter colant, agnoſcant beneficentiam ipſius, ſéque ei gratos præſtare ſtudeant. Vbi verò diffluunt luxuria, ſaltant, cantillant, nec aliud habent propoſitum quàm vt iucundiſsimè vitam tranſigant, deteriores ſunt beſtiis. Quem enim in finem conditi ſint à Deo non animaduertunt: quomodo Deus orbem hunc prouidentia ſua adminiſtret: & quò dirigendæ ſint omnes vitæ noſtræ actiones. hunc ſenſum, qui mihi ſimplicior videtur, retuliſſe ſufficiat. Nam argutas interpretationes recipere non poſſum, qualis eſt eorum qui, OPVS, Legem exponũt. Nec etiam ſingulas aliorum opiniones referre mihi propoſitum eſt. Et ſatis eſt tenere, flagitium hoc omnibus ad ſaginam intentis obiici à Propheta quòd ſponte obbruteſcant, vbi ſenſus ſuos ad Deum vitæ authorem non dirigunt.

13 PROPTEREA CAPTIVOS.) Non placet quod quidam Interpretes exponunt, quia in officio ceſſarint doctores, populum inſcitia & errore in multa vitia fuiſſe prolapſum, quæ tandem interitus cauſa fuerint. Quin potius inuehitur in craſſam & voluntariam ignorantiam: acſi diceret vltro ſibi ſua dementia exitium accerſere. Senſus igitur eſt, Populum doctrinæ contemptu perire, cùm poſſet eſſe ſaluus, ſi ſanis conſiliis obtemperaſſet. Ideóque diſertè exprimit, Populus meus: nẽpe qui ſingulari priuilegio à reliquis Gentibus ſegregatus erat, vt duce & magiſtro Deo fretus, certam viuendi regulam teneret, ſicut Deut. 4. cap. b. 7. dicitur, Quæ tam nobilis & inclyta natio eſt, quæ deos, habeat appropinquãtes ſibi, ſicut Deus tuus hodie ad te accedit? Hęc igitur erit veſtra ſcientia & intelligentia præ omnibus populis, Audire Deum veſtrum. hæc indignitas crimen exaggerat, quòd in tanta luce cæcutiat populus. Itaque hæc grauiſsima fuit accuſatio, quòd populus, quem Deus regendum ſuſceperat, nulla præditus fuerit ſcientia. Lex enim ad totum vitæ regimen abundè ſufficere poterat: lucerna erat prælucens in communibus mundi tenebris, ideóque inſtar prodigii fuit, quòd populus ad viam ſibi monſtratam animum aduertere noluit. quin potius clauſis oculis, proiecit ſe in perniciem. Hoc nunc exprobrat Propheta, quicquid calamitatum ſuſtinet, eius culpæ eſſe imputandum: quia Deo fideliter docere volenti aures accommodare noluerit. Quòd nomen Captiuitatis metaphoricè exponũt quidam, nimis coactum eſt. Pœnas enim, quas partim iam inflixerat Deus, partim infligere ſtatuerat, Propheta hîc recenſet: vt palàm faciat populum propria culpa miſerum eſſe, acſi Dei maledictiones appeteret. Cùm hæc concio habita fuit, iam abductæ erant aliquot Tribus Iſrael in exilium: inſtabat autem clades vtriuſque regni. Itaque perinde loquitur Propheta, acſi iam omnes in captiuitatem tracti eſſent. Subiicit deinde alterã pœnam, nempe quòd fame & inedia tabeſcãt, nec plebei homines modò, ſed præſtantiſsimi quique, in quibus melius perſpicitur Dei vltio. Nam diuites, & primarios homines, penes quos reſidebat totius gentis dignitas, famelicos vagari horribile ſpectaculum eſt. Neque tamen modum exceſsit vindictæ Dei atrocitas: quia ſemper notanda eſt ignorantiæ cauſa, quòd ſcilicet præfracti fuerint Iudæi, ac lucem cæleſtis doctrinæ contumaciter reſpuerint, imò clauſerint aures Deo, cùm magiſtri vices ad eos docendos obire paratus foret. Hinc colligimus vtilem doctrinam: fontem ſcilicet omnium malorum eſſe, quòd nos verbo Dei doceri non patimur. idque Propheta potiſsimùm ſpectari voluit.

Quæri poteſt, an ignorantia, omnium malorum cauſa ſit. Videntur enim permulti non tam ignorantia, quàm contumacia peccare. nam cùm animaduertunt quod rectum eſt, id tantum ſequi nolunt. vnde conſequens, eos ſponte non inconſultò tantùm peccare. Reſpondeo, ignorantiam aliquando propinquam, aliquando remotam eſſe, id eſt aliam immediatam eſſe, vt vulgò dicitur, aliam mediatam. Propinqua, quoties homines ſeſe fallunt aliquo prætextu, mentémque ſuam ſponte excæcant. Alia eſt remotior, cùm homines principia ipſa reſpuunt, ex quibus vitæ ſuæ normam conſtituere debebant. Eos enim Deum intueri & ad voluntatem eius attendere oportebat. eum cùm negligunt, præfracti quidem ſunt & cõtumaces: ignorant tamen, quia diſcere nolunt, atque in ipſo principio impingũt. Nec tamen eos excuſat ignorantia, quam ſibi ſponte accerſunt, dum talem Doctorem reiiciunt. Stat ergo hæc ſentẽtia, ideo populum tam variè affligi, quòd Dominum ignoret, nec ſe ab eo doceri patiatur.

14 PROPTEREA DILATAVIT.) Hoc verſiculo terrorẽ augere voluit Propheta ſecuris hominibus, qui propoſitis minis nondũ ſatis commouebantur. Quanuis enim res horrẽda eſſet captiuitas atque etiam fames, maior tamen fuit durities ac ſtupor populi, quàm vt feriò ad hęc

iræ

iræ Dei ſigna attenderet. Ideo Propheta aliquid magis formidabile denũtiat, quòd infernus ventrem ſuum aperuerit ad omnes abſorbendos. Dixi nuper debere ex parte referri ad futurũ tempus, quæ hîc in præterito dicuntur. Nec temere tanquam de rebus compertis & manifeſtis diſſerit Propheta. Voluit enim populum quaſi in rem præſentem adducere, vt oculis cerneret quod perſuaderi non poterat. Cæterùm infernum vel ſepulcrum comparans inſatiabili beſtiæ, animã pro ventriculo accipit, in quem cibus ingeritur. Summa eſt, ſepulcrum inſtar eſſe patuli & immenſi gurgitis, qui Dei mandato inhiet ad deuorandos homines morti addictos. Magis autem emphatica eſt hæc proſopopœia, quàm ſi dixiſſet omnes ad ſepulcrum damnatos eſſe.

MVLTITVDO DESCENDIT.) Coniungit nobiles plebeis, ne quis ſpe effugii ſibi blandiatur: acſi diceret, Mors abſumet vos, veſtráque omnia, delicias, opes, voluptates, & quæuis alia in quibus fiduciam veſtram locatis. hîc igitur confirmatio eſt ſuperioris ſententiæ. Et notanda ſemper particula illatiua לכן Populus enim vel aſsignabat calamitates ſuas Fortunæ, vel quouis modo ad ferulas Domini obſtupeſcebat. Propterea ſignificat Iſaias hæc non fortuitò accidere. Adhęc ſolent homines expoſtulare cum Deo, adeóque procaces atque arrogantes ſunt, vt eum in ius vocare non dubitent. Vt ergo coerceat iſtam ſuperbiam, oſtendit iuſtas eſſe pœnas quibus plectuntur, eorúmque ſtultitiæ omnino aſsignandum eſſe, quòd modis omnibus ſunt miſeri.

15 ET INCVRVABITVR HOMO.) Hæc eſt veluti clauſula, quæ finem & exitum talium plagarum demonſtrat, vt deiiciantur omnes, Dominus verò ſolus emineat. Similem prius ſententiam legimus: atque illic declarauimus quidnam Propheta ſibi vellet: nempe oſtendit finem plagarum quibus nos Deus caſtigat. Res enim aduerſæ adeò nobis odioſæ ſunt, vt nihil in iis boni concidere poſsimus. Cùm fit mentio pœnarum, deteſtamur ipſas atque exhorremus, quia Dei iuſtitiã non intuemur. Atqui Prophetæ nos ad aliam conſiderationem reuocant, quandiu laſciuiunt homines in ſuis peccatis, ſuffocare quodammodo Dei iuſtitiam, nec aliter conſpicuam fulgere, niſi cùm peccata noſtra vlciſcitur. Maximus profectò hic fructus eſt, omniúmque hominum ſaluti præferendus. Omnia enim poſt habenda ſunt gloriæ Dei, quæ in iuſtitia ipſius eluceſcit. Non eſt igitur cur plagas quibus nos caſtigat Deus, tantopere exhorreamus: ſed reuerenter amplecti debemus quod de iis Prophetæ pronuntiant. Quanquam hoc modo Propheta acriter pupugit proteruos hypocritas, quibus impunitas maioris inſolentiæ cauſa erat: quaſi diceret, Putatiſne vbi vos diu tolerauerit Deus fieri ad extremum poſſe, vt ſub pedibus veſtris iaceat? Exurget certè, & in veſtra ruina exaltabitur. Quoniam hîc Propheta priore loco poſuit אדם, deinde איש, putant ſignificari tam nobiles quàm ignobiles: acſi diceret, Non tantùm peribit vulgus, ſed etiam ii qui opibus, honore & dignitate antecellunt. Quem ſenſum libenter recipio, quoniam איש à fortitudine: אדם verò, à terra dictum eſt. Si quis verò ſimplicius exponere velit, iudicium ei ſuum relinquo. Quicquid ſit, Propheta vniuerſos mortales comprehendit, & ſummos & infimos.

16 EXALTABITVR IN IVDICIO.) Modum eminentiæ de qua locutus eſt exprimit, vel cauſam formalẽ, vt vulgò loquuntur: acſi diceret, Deum exercituum, quem pedibus ferociter calcant impii, ſublimem fore, vbi ſe probabit mundi Iudicem. Hoc modo ſtultam confidentiam qua turgebant impii deridet: quia ſi iudicium & iuſtitiam tãdem emergere neceſſe eſt, ſequetur eorum deiectio: quando non aliter ſe attollunt quàm euerſo naturæ ordine. Atque hoc diligẽter notandum eſt, non magis fieri poſſe, vt proſpero in ſtatu maneant impii, quàm vt Deus gloriam ſuam aboleri ſinat. Etſi autem nihil differt iudiciũ à iuſtitia, non tamẽ ſuperuacua eſt repetitio. Creſcit etiam vehementia cùm addit ſecundo membro, Deus Sãctus ſanctificabitur, ne perpetuam felicitatem falſa imaginatione perperam ſibi promittant impii, quod niſi abolita Dei ſanctitate fieri non poteſt. Atqui cùm ſanctus ſit Deus natura, eum ſanctificari neceſſe eſt. Vnde ſequitur impendere reprobis interitum, quò dometur eorum obſtinatio & peruicacia, quia ſeipſum abnegare non poteſt Deus.

17 ET PASCENTVR AGNI.) Alii Pro modo, vel Iuxta demenſum ſuum vertunt. Intelligit autem, Secũdum rationem vſitatam. Hic verſiculus variè exponitur. verùm id in primis notandum eſt, Prophetam afferre conſolationem piis voluiſſe, qui horrendis iudiciis Dei auditis, expaueſcebant. Quò enim quiſque maiore religione præditus eſt, eò magis præſentem Dei manum ſentit, & iudicii eius ſenſu afficitur. denique timor & reuerentia Dei efficiunt, vt nos ſeriò percellat quicquid eius nomine proponitur. Proinde auditis tam grauibus minis ſeſe ſuſtinere non poſſent, niſi inſtar condimenti accederet conſolatio, in qua guſtum haberent miſericordiæ Dei idque vſitatum eſt Prophetis, vt ſemper habeãt rationem piorũ, eorúmque animos ſuſtentent. Quanuis ergo, inquit Iſaias, Deus populum vniuerſum deleturus videatur, fidum tamen ſe Paſtorem præbebit agnis ſuis, eóſque paſcet vſitato ſuo more. hoc vnum eſt. Simul autem Prophetæ conſilium fuit, arrogantiam retundere in proceribus, qui iniuſta tyrannide pios & humiles opprimendo, ſe Dei Eccleſiã eſſe gloriabantur. Friuolã igitur ac mendacem eorũ iactantiã eſſe admonet, dum ſe inſigniũt gregis Dei titulo: quia hirci ſint, nõ agni. Iã verò illis extermina-

tis,non modò in promptu rationem fore Deo paſcendi gregis ſui, ſed agnis nunquam aliter bene fore quàm ſi ab hircis liberati fuerint.

DESERTA.) Hîc magis variant Interpretes:ſed puto verum eſſe ſenſum,Quòd filii Dei ad tempus aliquod expulſi & quaſi extranei, poſtliminio reuocabũtur,& tunc recipient quæ deſerta erunt,vel in vaſtitatem redacta à pinguibus, id eſt à ſuperbis & crudelibus qui rapuerant eorum fortunas. Nam aduenas vocat filios Dei, qui ad tempus profugi futuri erant: DESERTA, poſſeſsiones ab ipſis derelictas,quæ ab aliis occupatæ fuerãt. Reſpicit enim morem ſatis notum & vulgò vſitatum:nempe ſi quis agros & prædia poſsideat,manum veluti extenſam in ea habet, vt nemo vel glebã audeat attingere:quòd ſi ea deſtituat,occupãtur.Populus ergo ſic deſtituerat poſſeſsiones à quibus fuerat expulſus, vt deſperaret ſe eas recuperare poſſe: vt meritò deſerta, eorum reſpectu ab ipſis nominari poſſent. Deſerta verò pinguium,quia validis & potentibus in poſſeſsionem ceſſerant, quanquam ſimpliciter accipere licet pro deſertis pinguibus, probabilius tamen eſt,pingues vocari tyrannos.

18 VAE TRAHENTIBVS INIQVITATEM.)Poſtquam inſeruit breuem conſolationem qua apud pios temperaret acerbitatem pœnarum, ad comminationes redit,& fulmina illa verborum contorquere pergit, quæ metum aliquem extorqueant. Per FVNES nihil aliud intelligit quàm illecebras quibus homines ſeſe decipiunt,& in flagitiis animum ſuum obſtinant. Aut enim rident iudicium Dei, aut vanas excuſationes comminiſcuntur, & prætextum neceſsitatis adducunt.Quodcunque igitur velum opponant, id Funes vocat.nam quoties ad peccandum ſollicitat homines carnis ſuæ libido,initio hærent apud ſe, & remoram aliquam ſibi iniici ſentiunt: qua certè retinentur, niſi contrario impetu ruerent,omnémque ſynterefin abrumperent:interrogatur tacito inſtinctu vniuſcuiuſque conſcientia,dum incitatur ad malum:Quid agis? nec vnquam peccatum ſic vltro fluit,quin eam remoram patiatur. Sic enim Deus humano generi conſultum voluit,ne in effrænem peccandi licẽtiam omnes erumperent.Quî ergo fit,vt homines in malis adeò obſtinati ſint? Certè illecebris ſe falli ſinunt,animóſque ſuos obſtupefaciunt,vt ſpreto iudicio Dei, licentiam peccandi arripiant. Blandiuntur ſibi fingendo peccatum non eſſe quod peccatum eſt, vel excuſatione aliqua & vano prætextu extenuant. Hi ergo ſunt funes, prauæ colligationes quibus peccatum attrahunt. Vnde apparet Dominum haud fruſtra iis minari: nec enim ſponte tantùm peccãt,ſed peruicaciter & obſtinatè:ſe denique peccato alligant, vt ſint inexcuſabiles.

16 QVI DICVNT, ACCELERET.) Deſignat vnã ſpeciem,qua demonſtret ipſos peccata veluti funibus attrahere.Nihil enim deterius,quàm non modò reiicere omnem cogitationem diuini iudicii,ſed ſpernere quicquid de eo dicitur,& habere pro fabulis. Nam extremum contemptũ exprimere voluit, dum homines propoſito Dei iudicio,illud ſe lætis animis expectaturos aiunt: ídque velut inanem terrorem ludibrio habent:ſicuti indicant hæc verba plena contemptus, & peruerſæ confidentiæ:Veniat,acceleret. OPVS hîc pro iudicio κατ' ἐξοχὴν accipitur.nam videtur otioſus eſſe Dominus,quum impiorum delicta non vlciſcitur:quum verò ſurgit ad iudicium ferendum & pœnas ſumit, tunc apparet opus ipſius, & manifeſtum eſt, vt vulgò dicunt, actu: quia ex re ipſa deprehendimus eius imperio & manu gubernari mundum. Opus ergo ſpecialiter pro iudicio ſumitur:quoniam eo nobis conſtat Dominum minimè otioſum eſſe,ſed fungi officio ſuo.De eo autem per ludibrium & contemptum loquuntur impii:atque iſtam improbitatem & peruicaciam hodie plus ſatis experimur: idémque bellum quod Prophetas olim exercuit, nobis etiam ſuſtinendum eſt.Exiſtimant impii Deum otioſum eſſe, nec curare res humanas:quemadmodum Epicurus ſummam Dei felicitatem ſtatuebat, quòd omni negotio vacaret. Quanuis enim imaginentur aliquem Deum, iudicium tamen eius minimè agnoſcunt. Interea bono & læto animo ſe eſſe iubent, nec volunt ſe macerare iſtis cogitationibus. Clament hi Prophetæ & miniſtri, atque vociferentur, terroréſque & minas proponant,nos ſecurè quod nuntiant expectabimus, atque interim gaudio noſtro perfruemur. Hunc in modum refert Propheta impiorum ſermones,quibus ludibrium & contemptum Verbi prodebant. nec tantùm,dicent,Veniat opus, ſed feſtinet, acceleret:quia ex tarditate colligunt vanum eſſe quicquid non ſtatim exequitur Deus, poſtquam loquutus eſt. Sic Petrus in 2. Epiſt. impios loquentes inducit, Ex quo creatus eſt mundus,continuum naturæ curſum fluxiſſe. ideòque poſt tam multa ſecula expectari diem iudicii.Interim quaſi data opera prouocant Deum,vt ſi quid habet potentię,ſtatim exerat. Et operi adiungitur conſilium:acſi dicerent, Quouſque tandem deliberat,vel quid facturus ſit pronũtiat Deus?oſtendat potius ratum eſſe quod decreuit. Atque hoc culpam non parum amplificat, quòd doctrinam ſibi familiariter notam, proteruè eludere audebant:in eo ſceleratiores profanis Gentibus, quòd doctrinam ſpernebant, qua ſibi eos in populum peculiarem adoptauerat.

2. Pet. 3. a. 4.

VT VIDEAMVS.)Hæc ſunt indicia infidelitatis:quia impii Deũ agnoſcere nolunt,niſi præſenti experimento ſentiant:nec fidem verbis eius habere ſuſtinẽt. Quòd ſi hac nota Spiritus ſanctus impios reddit deteſtabiles, fidem ac pietatem contrario ſigno teſtari nos decet,vt ſcilicet in Dei

Dei verbo acquieſcamus, quamuis non protinus appareat effectus, quando proprium fidei eſt,
nos ab ore Dei tenere ſuſpenſos. Accedit quidē nobis confirmatio ab operibus: ſed initium mi-
ni nè inde faciendū eſt. Hoc enim eſt diſcrimen inter electos & reprobos, quòd electi ſimplici-
ter acquieſcunt in verbo, interim opera non negligunt: impij verò poſthabito & contempto ver-
bo, etiā ſi centies loquatur Deus, opera ſubinde in portum flagitant. Et cum propoſitum iudi-
cium Dei vbi eſt? inquiunt. Non poſſunt ferre eius mentionem, niſi ſtatim re ipſa pateat. Vbi
eſt talis immoderatio, ſequitur nullam ineſſe fidem: ſed potius obſtinatam peruicaciam: quæ
magis ac magis hominem à Deo ſubducat, atque alienet.

20 VAE QVI DICVNT.) Tametſi nonnulli hanc ſententiā reſtringunt ad iudices, tamen
ſi quis propius expendat, facilè colliget ex toto contextu, eam generalem eſſe. Quia enim nuper
in eos inuectus fuerat qui nullas monitiones ſuſtinere queunt: nunc pergit in eadem obiurga-
tione. Conſtat autem eiuſmodi homines habere ſemper aliquid quod prætexant, & quo ſibi
faciant fucum: nullum itaque obloquendi finē faciunt, cùm in medium proferūtur eorum ſce-
lera. Nominatim verò hìc eorum petulantiam coarguit, qui omne boni & mali diſcrimen ex
profeſſo conantur peruertere. Et litera ל præpoſita dictionibus, Bonum & Malum, tantundem
valet, atque De. ſenſus eſt igitur, Qui de malo, bonum dicunt, & è diuerſo: id eſt, qui mam fuco
res malas tegunt, excuſant, transformant, quaſi naturam cuiuſque rei mutaturi ſuis cauillis: con-
trà verò, bonas res ſuis calumniis deformant. hæc autem ferè ſemper coniuncta ſunt. Quiſquis
enim timore Dei prædictus eſt, retinetur & conſcientia & pudore, quominus excuſare peccata
ſua, aut quod rectum iuſtúmque eſt, damnare audeat. qui verò timoris huius vacui ſunt, pari
impudentia & vitia laudare, & virtutes damnare non dubitant. quod ſignum eſt deploratæ ne-
quitiæ. Poteſt autem hæc ſententia ad varias ſpecies accōmodari: nam ſi hìc priuatis etiam ma-
ledicitur, cùm malū bonū eſſe dicūt, & è diuerſo quantò magis iis qui in aliquē dignitatis gra-
dū euecti ſunt, & publico munere funguntur, quorū & recta & honeſta tueri officiū eſt? Sed in
genere omnes obiurgat, qui ſibi in malo blandiūtur, & odio virtutis damnant quicquid rectè a-
ctū eſt: imò qui apud alios tergiuerſando, quò ſua probra tegant, ſeipſos quoque obſtupefaciūt.
Tales Propheta dicit perinde facere, ac ſi lucē verterēt in tenebras, & dulce in amarū: quo ſigni-
ficat prodigioſā eſſe eorū amentiam, vtpote quæ miſceat ac confundat omnia naturæ principia.

21 VAE SAPIENTIBVS.) Hìc pergit obiurgare eos qui nulla doctrina reduci poſſunt, o-
mnemque aditū ſanis conſiliis & piis monitionibus præcludunt. denique maledicit præfractis
contemptoribus, qui doctrinæ Dei & monitionibus, aut affectus carnis ſuæ, aut peruerſam ſapi-
entiæ confidentiam opponunt. Nec verò ſolùm obiurgat eos qui falſa perſuaſione ſapientię in-
flati ſunt, vt quos pudet ab aliis diſcere: ſed etiam omnes in genere damnat, qui præoccupati
ſuo ſenſu, Deum loquentem audire & ſanctis eius monitionibus obtemperare abnuunt. Hoc
vitium fuit omnibus ſeculis nimis vulgare: idque in permultis hodie cernitur: quibus etſi re l-
gio eſſet palàm reſpuere pietatis doctrinam, à vero tamen obſequio & docilitate tā procul abiūt
vt ferociter repudient quicquid non adlubeſcit. Concedunt opus ſibi eſſe aliquo fræno: ſed al-
tera ex parte ita eos excæcat arrogantia, vt Deo viam monſtranti, ſubinde obſtrepant: neque id
modò, ſed virulenta indignatione fremāt ſua conſilia reprehendi. Imò quotuſquiſque eſt, qui ſe
proprio ſenſu abdicās, tantū ex Dei ore ſapere paratus ſit? Atqui nulla deterior peſtis eſt, quàm
hoc fallax ſapientiæ ſpectrum, quando initiū pietatis eſt docilitas, vbi proprio ſenſu exinaniti, ſe-
quimur quocunque vocat Deus. Nec verò hoc tantū nomine falſa hæc perſuaſio dānatur, quòd
immorigeros reddat homines Deo, atque ita cauſa ſit interitus, ſed etiā quòd per ſe eſt intolera-
bilis Deo: ſtulteſcere nos oportet, ſi cupimus Dei eſſe diſcipuli. ſed hoc quoque certum eſt, fu-
rioſam proteruiam regnare vbicunque non viget hæc modeſtia & humilitas, qua ſponte ſe-
ipſum cogat homo in ordinem. In oculis ſuis, idem valet atque quod dicimus lingua Gallica,
à leur ſemblant.

VAE QVI FORTES SVNT.) Nunc aliud vitium reprehendit Iſaias: nempe ebrietatem
& intemperantiam in victu, de qua iam prius locutus erat. vt probabile ſit hoc caput ex diuerſis
concionibus collectum eſſe, & ſummas duntaxat breuiter attingi. Cùm enim Propheta nul-
lam reſipiſcentiam cerneret, eadē repetere & ſæpius inculcare coactus eſt. Redit igitur ad eaſ-
dem obiurgationes quas prius attigerat. Nam de ebrietate, luxu, auaritia, aliiſque eorū ſcelis
iterum concionatur. vnde colligendum eſt, vbi monitiones nihil proficiunt, maiore vehemen-
tia ergà præfractos & indociles vtendum eſſe: nec verò eſſe timendum, ne moleſta ſit importu-
nitas, ſed iterandę ſæpius reprehenſiones donec flectantur, vel inſanabilem malitiam prodant.
Fortes vel robuſtos ad bibendum vocando, facetè eos perſtringit, quòd vires ſuas in Bacchi mi-
litia conſumant. Eſt autem hæc fœda & bellaina ambitio, quòd firma valetudine prçditus vi-
gorem ſuum largè potando oſtentat. Iam quia frequens apud Prophetas ſynecdoche, vt etiam
in tota Scriptura, ſpeciem pro genere accipit. ac ſi diceret, Væ crapulæ, væ intemperantiæ: con-
ſultò autem quod maximè probroſum erat poſuit, vt vitium ipſum in genere exoſum & abo-
minabile redderet. Nihil enim vel turpius, vel miſerius vt diximus, quàm experiri vires ſuas in

vorando cibo, vinóque ſorbendo: & ſecum ita luctari, vt tantum ingeratur quantum venter capere poteſt. Tales homines nullam vitæ rationem tenent, nec norunt quorſum à Deo educantur. Edimus enim & bibimus ad ſuſtentandum corpus, non obruendum. Viuimus vt cultum & obſequium præſtemus Deo, operámque noſtram proximis impendamus. Cùm id agunt homines, vt vires ſuas obruant potius quàm ſuſtentent, experiendo quantùm cibi & vini ferre poſſint, deteriores beſtiis eſſe certiſsimum eſt.

23 QVI IVSTIFICANT.) Reprehendit corruptelam, quæ tunc vigebat in iudiciis: & cauſam indicat, cur illic nullus ſit æquitati locus, quòd ſcilicet munera præualeant. Nam auaritia excæcat oculos ſapientum, omnémque boni & æqui vſum peruertit, etiam apud eos qui alioqui ad colendum recti ſtudium propenſi forent. Poſſet quiſpiam obiicere: aliis etiam modis, nec muneribus tantùm iudicia peruerti: quandoquidem gratia, odium, amicitia, aliíſque praui affectus mentem ſæpius excæcant. Id quidem verum eſt: ſed Propheta id ſpectauit quod accidit ἐπὶ τὸ πολὺ: nec tamen iis vitiis parcere voluit, quæ nominatim non expreſsit. Quo exemplo pii Doctores, prudentes & circunſpecti eſſe debent in animaduertendis & corrigendis vitiis, quæque maximè in populo graſſantur: ac potiſſimùm vrgere, quod praua cõſuetudine vſitatum vident. Hæc autem corruptela, cuius fit mentio, in iudiciis omnium frequentiſsima eſt. Ideóque diligentiſsimè cauenda eſt Iudicibus, qui volent rectum iudicium ferre. Nec audiendi ſunt plærique, qui in eum finem munera ſibi offerri negant: aut cùm acceperint, affirmant ſe nihilominus integrum iudiciũ retinere. nam vbi muneribus locus eſt, recti & æqui ſtudium corrumpi neceſſe eſt. nec verò fieri poteſt, quin procliuior ſit animus tuus in eum à quo acceperis. Denique audiendus Dominus, qui ſapientiſsimi cuiuſque mentem corrumpi, & æquiſsimi animum peruerti docet: ne Deo ipſo nobis prudentiores eſſe videamur.

Exod. 23.b 8, & Deut. 16.d.19

Deut. 16.d 16

24 PROPTEREA.) Ne fruſtra toties exclamaſſe videatur, rurſum oſtendit quàm grauis & horrenda vltio populo immineat: ac contumacibus denunciat extremum exitium, quòd in viam ſe reduci non paterentur, ſed peruicaciter doctrinæ obſiſterent. Vtitur autem metaphoris ad rem exprimendam aptiſsimis, & quæ etiam efficacius animos tangunt, quàm ſi ſimplicius & abſque figura loquutus eſſet. Incipit quidem à ſimilitudine, ſed mox deſinit in metaphoram, Radicem & Germen populo tanquam arbori tribuens. Duabus autem his vocibus complectitur, quicquid in populo eſt virium, aut occultarum, aut patentium: idque in vniuerſum periturum dicit. Quemadmodum enim putreſcente radice, quæ ſola arbori vim præbet, eámque ſuſtinet, de ea prorſus actum eſt: ita de populo actum eſſe, omnéſque eius vires exhauſtas & conſumptas eſſe denuntiat. Iam verò non enumerat, ſicut antea, ſpecies ſcelerum quibus iram Dei prouocauerant, ſed generalem ſubiungit: nempe contemptũ Legis diuinæ. eſt enim fons malorum omnium, vt ſatis notum eſt. Et hoc crimen non parum exaggerat, quòd cùm in Lege patefacta illis eſſet Dei voluntas, non ignorantia vel errore, ſed deſtinata malitia, excuſſo Dei iugo prolapſi ſunt in omnem licentiam: quod nihil aliud fuit, quàm reiecto adeò benefico Patre, ſe diabolo addicere in mancipia. Adde quòd plenæ defectionis eos accuſat: acſi diceret non vna tantùm aliqua in parte fuiſſe rebelles, ſed quaſi perfidos apoſtatas, prorſus valedixiſſe Deo. Adhæc, verbum Dei non modò ſpreuiſſe ipſos, ſed quod longè atrocius eſt, vel abominatos eſſe vel ſcelerato faſtidio repuliſſe conqueritur. Quòd ſi Legis Dei contemptus, fons, caput, & cumulus eſt malorum omnium, nihil magis cauendum eſt, quàm ne eius reuerentiam nobis Satan excutiat: & ſi quibus vitiis ſimus obnoxii, ſaltem dandus eſt medicinæ locus, niſi eam malignè reſpuendo volumus æternum exitium nobis accerſere.

25 PROPTEREA EXARSIT.) Hoc verſu Propheta priores vltiones quas iam experti erant Iudæi commemorat, & nondum adeſſe finem oſtendit: imò impendere multò grauiora, niſi in viam redierint. Fateor quidem præteritum tempus in futurum non rarò mutari, ſed hic quem dico contextus, melius congruet. Duo enim ob peruicacem populi duritiem proponit, eáque diſtincta: Primùm, quomodo iam Deus animaduerterit in illius ſcelera. Deinde, cùm nulla reſipiſcentia appareat, adhuc alia flagella eſſe in eius manu, quibus populum caſtiget. Tertiò deſignat quænam ea ſint: & venturos Aſſyrios præmonet ad nutum Domini, ſimulatque vel ſibilo tantùm indicabit. talis eſt contextus Prophetæ. Ex quo notandum eſt, vulgus hominum vbi primùm calamitatem aliquam euaſit, caſtigationem obliuiſci, nec amplius conſiderare iudicia Dei: & quum experientia ſtultorum quoque magiſtra ſit, obdureſcere tamen ad flagella. hanc ſocordiam pungit Iſaias. acſi diceret, Tam citóne calamitatum obliti eſtis, in quibus gemuiſtis nuper? vnde enim cadauerum proiectio ex clade, niſi quia manum ſuam contra vos Deus extulerat? quòd ſi iudicis officio functus eſt Deus, cur non ad eius metum ſolicitant tam recentes plagæ? ne alias atque alias accerſant noua peccata. Ideo cauſalẽ particulã repetit, על־כן. acſi diceret non eſſe fortuita incõmoda, ſed aperta ſigna vindictæ Dei. & ideo nominatim dicit populo ſuo iratũ fuiſſe: quia niſi excidiſſet Iudæi à ſuo gradu, felicior quàm Gentiũ omniũ futura erat eorũ cõditio. Ergo quum tam ſeuerè & duriter electũ populũ tractat Deus, minimè dubiũ eſt, prouocatũ fuiſſe maximis ſceleribus: ſimul falſã gloriationem refutat, qua

ſe

ſe efferre & iactare ſolebant Iudæi: acſi propterea immunes à plagis eſſe deberent, eò quòd peculiaris eſſent Dei populus. Iam Montes contremuiſſe dicens, hac comparatione pœnarum ad quas occaluerant, grauitatem exprimit, vt populi ſtuporem magis coarguat. Stupidiores eſſe rebus inanimis, niſi furorem Dei ſenſerint & horrendam vltionem, qua regnum Iſrael afflictum erat.

ADHVC.) Denuntiat grauiores plagas in futurum, vt iam dictum eſt. Quanuis enim impii homines agnoſcant ſe à Domino correptos eſſe, tamen vna vel altera plaga ſe defunctos putant. Itaque perinde acſi nihil accidere poſſet deterius, iamque exhauſtæ eſſent Dei vires, craſſa ſecuritate ſe inuoluunt. Ideo exclamat, nondum pacatam eſſe iram Dei: & tametſi multiplices clades ab ea paſsi ſint, adhuc tamen multis telis armatam eſſe, à quibus metuenda ſint innumera vulnera. Copula 1. poteſt reſolui in aduerſatiuam, vt ſignificet, Quin potius manus eius adhuc extenta eſt. Reſpicit autem ad in quod prius dixerat, Manum Dei erectam eſſe: nondum clauſam eſſe ait, poſſe adhuc ipſos perſequi, & eaſdem plagas, imò grauiores infligere. Diligenter meditandæ ſunt hæ ſententiæ ad excutiendum torporem, quo maior pars hominum etiam acceptis plagis, ſæpius laborat.

26 ET LEVABIT) Hîc & proximis verſibus exprimit qualitatem pœnæ, quam Dominus ſumpturus eſt de populo ſuo: nempe, eandem ab Aſſyriis cladem eos manere, quam paulò antè paſſi fuerant Iſraelitæ eorum fratres: aut etiam grauiorem. Prius quidem & ipſi multa incommoda paſſi erant ab Aſſyriis, tametſi nondũ vaſtatum erat regnum Iuda. deinde clades regni Iſrael, erat veluti ſpeculum, in quo poterant iram Dei & iuſtam caſtigationem intueri. Non dubium tamen quin vaticinium hoc, quanuis claris experimentis non careret, incredibile viſum ſit: quia tunc tranquillus erat rerum ſtatus, & minimis quibuſque induciis facilè indormiebant. Ideo à gentibus longinquis talem cladem euenturam dicit, à quibus nihil eiuſmodi expectabatur. atque ita claſsicum canit, acſi coràm hoſtes ipſi adeſſent. Neque enim leuandis timoris cauſa voces iſtas, è longinquo & ab extremitate terræ ponit. quin potius data opera ſic loquitur, vt ſciant iram Dei ab iis quæ apparent minimè æſtimandam eſſe. Solemus enim pericula ex ſpecie rerum æſtimare. Quòd ſi non adeò propinqui ſunt hoſtes, aut ab aliis impediũtur, ne tam citò nobis moleſtiam faceſſant, ſecuri ſumus. Ita populus in vtranque aurem dormiebat, acſi nullum periculum verendum eſſet. Hoc autem impedimento non fore dicit Iſaias quominus vexillum erigens Dominus, momento Aſſyrios ad ſtragem edendam emittat. Eſt autem metaphorica locutio, quoniam ſublato ſigno, milites ad nutum ducis, manus conſerere & in prælium ruere ſolent.

SIBILABIT AD EAM.) Quanuis numeri mutatio ſatis vſitata ſit in Scriptûris, non temere, meo iudicio, Propheta numerum mutando, ex pluribus Gentibus quaſi vnam facit. Significat enim vbi Deo placuerit colligere varios populos & conflare in vnum corpus, non fore multitudinem confuſam, ſed inſtar corporis, cui caput certum præſit ac dominetur. Sibilandi autem verbo potius quàm grauiore vti maluit, velut Clangẽdi, aut ſimili: quo oſtendat, Deo clangore opus non eſſe vt hoſtes conuocet: nec quicquam difficultatis eſſe in exigendis ſuppliciis, vbi maturum adeſt vlciſcendi tempus. Poteſt enim ſolo nutu omnia peragere.

ECCE SVBITO.) Hinc magis confirmatur quod iam annotaui: iram Domini ex præſenti rerum aſpectu æſtimandam non eſſe. Quanuis enim polliceri pacem omnia videantur, ſubitò tamen erumpet bellum vnde non putamus. Etiam ſi vndiquaque amicis muniti videamur, Deus tamen ab extremis terræ angulis hoſtes excitabit, qui proruptis obſtaculis, quaſi plana & æquabili via ad nos facilè penetrent. Quod diligenter animaduertendum eſt, ne vana ſecuritate, & prę fidentia inani, excæcari nos ſinamus. Obſeruandum etiam, bella non temerè vel arbitrio hominum conflari. ſed Dei iuſſu, acſi tuba milites conuocaret. Siue igitur bello, ſiue fame, ſiue peſte affligamur, id totum è manu Dei profectũ intelligamus. Omnia enim ipſi parent, ac morem gerunt. Neque tamen eo erant animo Chaldęi, vt parerent Deo: abripiebãtur enim ſua cupiditate & libidine dominandi, dũ aliud quiduis potius ſpectant. Deus tamen ad exequenda ſua iudicia, eorum opera vtitur. vnde inſigne Dei potentiæ ſpecimen refulget, quæ hominum voluntati alligata non eſt, neque ex eorum arbitrio pendent. quominus inuitos, aut neſcientes ad obſequium trahat. Neque tamen excuſabiles ideo ſunt impii, quando præter animi ſententiam trahuntur, non autem ſponte Deo ſeruiunt. Hoc enim ſolùm ipſis eſt propoſitum, vt rapiant, ſæuiant, violent: Deus autem ſcelera & flagitia populi ſui, eorum ſæuitia vlciſcitur.

NON EST LASSVS NEQVE IMPINGENS.) Significat omnia ſic inſtructa fore & parata, vt expeditionem eorum nihil impediat, aut retardet: acſi Princeps aliquis conſcriptos habens milites ſuos, ſtatim vias ſterni, cibaria curari, cæteráque neceſſaria ſuppeditari iubeat: ergo alacres atque expeditos fore iſtos demonſtrat, nec quicquã eorum celeritati fore remoræ. Strenuitatem etiam prædicat, negans fore ſomnolentos. ac in his quidem verbis, Non dormitabit neque dormiet, inuerſus eſt ordo: quia potius dicendum erat, Non dormiet neque dormitabit. Minus enim eſt dormitare quàm dormire. Sed ita reſolui debet iſta locutio: Non dormi-

tabit,nedum dormiet: id eſt, tantum aberit vt dormiat, cùm ne dormitabit quidem cuius exemplum habes Pſalmo, 121, Ecce non dormitabit neque dormiet qui cuſtodit Iſrael. Hebraica autem phraſis eſt,cui neque Latina,neque Græca congruit.

28 SAGITTAE EORVM.) Intelligit eos armis neceſſariis inſtructos fore. Reſpicit autem vſitatum Aſſyriis,& aliis Orientalibus populis morem,quibus frequens in bello arcuum & ſagittarum vſus erat,quemadmodum pharetrati in bellum hodie Angli prodeunt. Sub hâc autem ſpecie,omne armorum genus comprehendit. Quoniam verò longum erat iter,& profectio difficilis, Iudæi exiſtimare poterant, permulta fore impedimenta quæ hoſtium expeditionem frangerent. Ideo dicit vngulas equorum ſilici fore ſimiles,quo intelligit nullam paſſuros offenſionem ac peruenturos tandem in Iudæam ſine laſſitudine. Eòdem pertinet quòd rotas turbini comparat. Solebant autem veteres prælium inire etiam cum curribus. Ideo mentionem facit nō tantùm equorum, ſed etiam rotarum. quæ omnia ad feſtinationem illam & celeritatem referri debent: quòd ſcilicet Dominus nulla itineris longinquitate impedietur, quo minus ad perdendos Iudæos, hoſtes ſine cunctatione traducat.

29 LEONIS RVGITVI.) Hæc ad ſæuitiam & truculentiam pertinent. Chaldæos enim comparat leonibus, quos & horribiles aſpectu,& natura immanes eſſe ſcimus: ac ſi diceret non fore homines qui vllo miſericordiæ aut humanitatis ſenſu tangantur, ſed immanes potius belluas. Addit etiā robore ſuperiores fore,ne quis ad eripiendam prædam accedere audeat. Significat autem ad prohibendos eorum impetus nihil fore Iudæis ſubſidii: quia truculentię ſuæ metu, omnes procul abigent. Nam quia locabant operam ſuam Deo ad puniendos Iudæos, oportuit etiam formidabili potentia inſtrui, vt tandem agnoſceret væcors ille populus, negotium ſibi non fore cum hominibus,ſed cum Deo, in cuius manus incidere horribile eſt.

PREMET SVPER EVM.) Hoc addit Propheta, vt intelligerent Iudæi, Chaldæos non temerè irruere: ſed deſtinatos eſſe à Deo cuius etiā manu diriguntur. Per Fremitū maris, intelligit tantum impetum, vt diluuium eſſe videatur, quo vniuerſa Iudæa naufragium factura ſit. Spes etiam omnes abſcindit, nullam mitigationem pœnis, nullúmque exitum fore prędicens. Iudæi, inquit, vt fieri ſolet in rebus perplexis, ſurſum & deorſum reuoluent ſenſus ſuos ad effugia captanda: ſed quaq uauerſum reſpiciant, ſiue in cælum, ſiue in terrā, nihil vſquam reperient ſolatii. Vndiquaque enim miſeriæ & calamitates ipſos obruent. Hęc autem loquendi forma etiam vulgi cōſuetudine vſitata eſt, cùm omnibus ex partibus clades & ruinæ ſeſe oſtendunt, nec vllum effugium aut ſolatium patet. atque hoc accidere neceſſe eſt, cùm nos perſequitur Dominus, vt ſul lata eius manus, vbique oculis noſtris occurrat: & quancunque in partem vertamur, inſtent aduerſum nos armatæ creaturæ ad exequendum iudicium ipſius. Manus enim hominum interdum effugere poſſumus, Dei verò quî poſſumus?

CAPVT VI.

1 ANno mortis regis Vſiæ, vidi Dominum ſedentem ſu-
per ſolium excelſum,& eleuatum: cuius extrema reple-
bant templum.
2 Et Seraphim ſtabant ſuper ipſum: erant ſingulis ſex
alæ: duabus operiebant faciem ſuam: duabus tegebant
pedes ſuos: & duabus volabant.
3 Et clamabant alter alteri, dicentes, Sanctus, Sanctus, Sanctus, Iehoua
exercituum: plena eſt omnis terra gloria eius.
4 Et commota ſunt ſuperliminaria poſtium à voce clamantis: & domus
impleta eſt fumo.
5 Tunc dixi: Væ mihi, quia "exciſus ſum: cùm homo ſim pollutus labiis,
& in medio populi habitem, polluta labia habentis: & tamen regem Ieho
uam exercituum viderunt oculi mei.
6 Volauit autem ad me vnus ex Seraphim, habens in manu ſua carbo-
nem ardentem, forcipe correptum ab altari.
7 Et applicans ſuper os meum, dixit, Ecce tetigit hoc labia tua, & expia-
bitur peccatum tuum.
8 Poſtea audiui vocem Domini dicentis, Quem mittam? & quis ibit

"vel in ſilentium redactus.

nobis?

nobis?tum dixi,Ecce ego,mitte me.
9 Tum dixit,Vade,& dic populo iſti:audiendo audite, & ne intelli-
gatis. Videndo videte,& ne ſciatis.
10 Obſtina cor populi huius, & aures eius aggraua,& oculos eius obli-
ne:ne fortè videat oculis ſuis,& auribus ſuis audiat,& cor eius intelligat,
& vbi conuerſus fuerit,ſit illi ſanatio.
11 Et dixi, Vſquequo Domine?& ait,Dum fuerint vaſtatæ ciuitates abſ
que habitatore: & domus vacuatæ fuerint hominibus:& terra redacta fu
erit in ſolitudinem:
12 Donec procul amouerit Deus homines:ſitque multa vaſtitas in me-
dio terræ:
13 Donec in ea decima, & reuertetur: & erit in excidium ſicut tilia &
quercus,quibus in proiectione eſt ſubſiſtentia:ita in hac erit ſubſiſten-
tia,ſemen ſanctum.

IN CAPVT VI.

1 ANNO QVO MORTVVS EST.) Hinc fieri ſolet initium ſexti capitis. Nonnulli
autem libri ipſius initium eſſe, & prophetias Iſaiæ perperam collectas fuiſſe pu-
tant. Rationem afferunt,quòd hîc Propheta detrectet munus docendi:quod non
erat recuſaturus,ſi iam antè eo functus eſſet. nouum tyronem videri, cui adhuc
vocatio ſua ignota ſit. præterea hîc profiteri ſe Dominum vidiſſe,non prius. Verùm eas ratio-
nes nimis infirmas,vt prius attigi, nec vero conſentaneas eſſe arbitror. ac reſpondeo,nouum vi-
deri non debere,quòd inſolita hac viſione ita ſit conſternatus,vt Prophetam ſe eſſe obliuiſcere-
tur. Nullus enim fuit in eo ſenſus qui non obſtupeſceret præſentia Dei,vt quaſi lymphatus li-
benter ſe in tenebras abdidiſſet. imò iam deſperãs de vita ſponte mortem aduocaſſet. Atque ita
neceſſe eſt affici pios, cùm Dominus præbet ſigna præſentiæ ſuæ,vt deiiciantur è ſtatu,& extra
ſe rapiantur. Adde quòd in ſerui ſui perſona,rebellem populũ formidine percellere voluit Deus.
Quare nihil mirum,ſi pauore attonitus ſeſe excuſat:ſimul etiam quia prius grauitatem muneris
non ita ſenſerat,vt nunc,poſtquã conſpicuè oblata eſt ei maieſtas Dei. Sed cur hęc viſio ei initio
minimè oblata eſt? Reſpondeo,neceſſariã fuiſſe pro ratione temporis,vt magis ac magis in fun-
ctione muneris confirmaretur. Cuius rei exemplum in Apoſtolis ipſis perſpicere poſſumus. Ini- *Matt.10*
tiò enim miſsi ſunt cum mandato,ne Iudeę fines tranſirent. Poſtquam verò reſurrexit Chriſtus- *a.5.*
eos ex integro cõſtituit nouo & ſolenni ritu, efflauit in ipſos, iubens vt Spiritum ſanctum accipe *Ioh.20.6.*
rent:neque id modò, ſed Spiritum è cælo mittens ſub linguis igneis,inſolita virtute eos induit. *22*
Ita propter varias temporum & Regum mutationes,Iſaiam confirmari,& rurſum noua viſione *Act.2.a.3.*
approbari neceſſe fuit: tam vt animaretur ipſe ad conſtantiam, maioríque alacritate pergeret
deinceps in ſuo curſu,quàm vt cæleſti authoritate ſanciretur eius miniſteriũ apud Iudæos. Hęc
ratio mihi ſatis idonea videtur,cur non ſtatim ab initio ipſi hæc viſio oblata ſit,ſed poſtquam a-
liquo tempore functus fuerat munere docendi. Hîc autem non fuiſſe initiũ Prophetiæ,ſatis con
ſtat ex eo quòd præfatio quam prius vidimus, primordiis multò melius conueniat, aptiórque
ſit, quàm quæ hoc capite continentur:& quum ferrea populi obſtinatione præcluſi eſſent om-
nes aditus, vehemẽtia illa perrumpere ipſum oportuit. Adde quod probabile eſt,diutius obiiſſe
docendi partes ſub rege Vſia,quem mortuum fuiſſe exiſtimo ante editum hoc vaticinium. De-
nique his verbis ſignificat Propheta, quum iam ſtadium ingreſſus eſſet, Deum ſibi apparuiſſe.
Quidam hîc MORTEM, intelligunt lepram:quæ certè mors ciuilis erat:cùm Rex ſe ab hominũ *2.Reg 15.*
conſortio ſubducere coactus eſt,& abdicare ſe principatu. ſed malo mortem propria ſignifica- *a.5.*
tione accipere. Sic itaque exiſtimo, Iſaiam ſuperiora nuntiaſſe ſub Vſia, cùm etiam lepra per- *2.Paral.*
cuſſus eſſet:cùm autẽ obiiſſet,& ſucceſſurus eſſet ei Iothan,oblatã eſſe hanc viſionem Iſaiæ. Sci- *92 d.21.*
mus enim quàm varios motus afferat Regum mutatio:vt mirum non ſit ſuam Iſaiæ vocationem
de integro fuiſſe obſignatã. Ipſa etiam prophetia,quæ ſequetur, ſatis oſtendet ipſum aliquandiu
concionatum eſſe priuſquã Dominum videret. Hîc enim agitur de excæcatione populi,cuius
magnam peruicaciam expertus,ab incœpto deſiſtere poterat Iſaias,quòd videret ſe nihil omni-
no promouere. Eum igitur hac viſione confirmat Dominus, vt nihilominus officio intrepidè
fungatur,ac perſequatur quod iuſſu Domini inſtituit.

VIDI DOMINVM.) Quæritur quomodo videre Deum potuerit Iſaias,qui,vt Spiritus eſt,
corporeis oculis non cernitur. Imò quum ad immenſam eius altitudinem cõſcendere nequeant

humanæ mentes, quomodo ſub viſibili forma comprehendetur? Sed tenendum eſt,quoties ſe Patribus ſpectandum præbuit Deus,nunquam apparuiſſe qualis eſt, ſed qualis hominum ſenſu capi poterat. Neque enim abſurdum eſt, quia humi reptant quodammodo homines,vel ſaltem longè infra cælos ſubſidunt, Deum ad ipſos deſcendere,vt in ſpeculo quodam gloriæ ſuæ radios emittat. Talis igitur forma Iſaiæ propoſita fuit,qua inæſtimabilem Dei maieſtatẽ pro ſuo captu guſtaret.quare etiam ſolium, veſtem, & corporalem aſpectũ Deo affingit. Vnde elicitur vtilis doctrina, quoties profert Deus ſignũ aliquod ſuæ præſentiæ eum certò nobis adeſſe,quia non ludit inanibus figuris,ſicuti homines cũ ſuis figmentis impiè deformant. Quia ergo ſpecies
Matth.3.d. iſta minimè fallax Dei præſentis ſymbolum fuit, cũ ſe vidiſſe meritò affirmat Iſaias. vt quũ dici-
19 & tur Ioan. Spiritum ſanctum vidiſſe in forma colũbæ,Spiritus nomẽ ad ſymbolũ trãsfertur:quia
Ioh.1.d.32. in repræſentatione,nulla erat fallacia.neque tamen vidit Spiritus eſſentiã,ſed teſtimoniũ habuit certum & luculentum,ne ambigeret Spiritum Dei in Chriſto reſidere. Quæritur ſecũdo loco,
Ioh.12.f.41. quiſnam fuerit iſte Dominus. Ioannes 12.cap.Chriſtum fuiſſe docet, ac meritò:quia nunquam Deus ſe Patribus,niſi in æterno ſuo Sermone & Filio vnigenito patefecit. Perperam tamẽ,meo iudicio,hoc quidam ad Chriſti perſonam reſtringunt:quum potius indefinitè Propheta Deum nominet. Nec illis ſuffragatur nomen אדני,quod videtur in Chriſtum magis competere:quia Deo ſimpliciter, & ſine relatione ſæpe tribuitur. Hîc ergo indefinita fit Dei mentio: & tamen
Col.1.b.15. propriè dicitur Iſaias vidiſſe Chriſti gloriam,quia iam tunc fuit imago Dei inuiſibilis.

SEDENTEM IN SOLIO.) Non potuit pro circũſtantia loci Deum melius deſcribere, quàm ſub Iudicis perſona, quò melius Iudæos expergefaceret eius maieſtas:nam poſtea videbimus grauiſsimum iudiciũ, quod Dominus protulit è ſuo tribunali. Sed ne exiſtimemus Prophetam excogitaſſe quomodo Deum pingeret: ſciendum eſt fideliter referre ipſam formam, qua ipſa exhibitus ac mõſtratus eſt. Poteſt autem dubitari, an Propheta ductus ſit in templũ,an dormienti hæc ipſi viſa obiecta ſint. Etſi autem multa afferri ſolent in vtrãque partem,que hoc relinquant in ſuſpenſo, coniectura tamen probabilior eſt etiam ſi extra templum eſſet, potuiſſe vel domi,vel in agro,quemadmodum & aliis Prophetis,hanc viſionem offerri.

EXTREMA EIVS REPLEBANT.) Intelligunt ferè omnes,fimbrias veſtis:quanquã referri poteſt ad oras tribunalis,vt intelligat tantam fuiſſe eius amplitudinem, quæ ſeſe in omnes partes templi extenderet. Vult autem auguſtam ſpeciem, & omni humana forma ſuperiorem tribuere Deo. Hoc etiam plus habet ponderis,quòd apparuit è templo,quia promiſerat ſe illinc populo adfuturum, & populus inde reſponſa expectabat: quemadmodum in dedicatione ſua Salo-
1.Reg.b.e. mon diſertè expreſſerat. Vt ergo populus intelligeret iſta à Deo proficiſci, quem quotidie inuocabant,cuius inani confidentia efferebantur,hęc viſio in templo fuit exhibita Prophetæ. Nec parum ad certitudinem valuit,palàm illis teſtatum fieri, non ſibi proponi ab homine aliquo mortali ſermonem, ſed cæleſte oraculũ,& prolatum à Deo illo cuius nomen ſupercilioſè obtendere ſolebant, quoties volebant aliquid maius ſibi arrogare. Nam & alioqui durum erat & odioſum hoc vaticinium, & magna confirmatione indigebat. Neque hoc rarum eſt Prophetis,vt dicant Dominum è templo ſuo,è ſanctuario ſuo loquutum eſſe.

2 SERAPHIM) Poſtquam Deum plenũ maieſtate & gloria ſibi apparuiſſe teſtatus eſt,ſubiungit Angelos ei adſtitiſſe, quos ab ardore Seraphim nominat. Etſi autem Etymologia huius vocabuli ſatis nota eſt, variæ tamen rationes afferuntur. Alii Seraphim vocari aiunt,quòd ardeãt amore Dei:alii quòd inſtar ignis ſint celeres, alii quòd reſplendeãt. Vtcũque ſit,hac deſcriptione nobis immenſæ Dei maieſtatis ſplendor velut in radiis commõſtratur, vt in iis admirabilem & ſtupendam gloriam ſuſpicere & reuereri diſcamus. Multi exiſtimant fuiſſe duos Sera-
Exod.25.b phim,quemadmodum duo Cherubim arcam teſtimonii circundabant. Quam ſententiam libẽter amplector:nihil tamen aſſerere audeo, vbi Scriptura nihil affirmat. quia vſitatum eſt Scripturæ,deſcriptiones quas de Deo ponit,ſymbolis accommodare,quorũ ordinarius erat vſus & familiaris notitia inter pios:fieri poteſt vt eiuſmodi ſpeciẽ Propheta viderit. Atque ego hanc vt probabilem coniecturã ita ſequor, vt tamen diuerſa interpretatio,ſi quis eam magis probet,ſuo loco maneat. Nam Daniel non duos modò Angelos,ſed myriadas vidit.

SEX ALAS.) Hæc figura ratione non caret. iſtæ enim alæ ſic compoſitæ,aliquod myſterium continebant,quod Dominus noluit prorſus ignotum eſſe. Binæ hîc alæ quibus Angeli volabant, nihil aliud ſignificant, quàm celeritatem & promptitudinem ipſorum ad iuſſa Dei exequenda. cuius rei,quum analogia certa ſit ac dilucida,homines non contentioſi facilè aſſentientur. Duæ aliæ quibus faciem tegebant, ſatis indicant, ne Angelos quidem fulgorem illum Dei ſuſtinere poſſe,ſicque ipſos perſtringi Dei conſpectu, vt cùm ſolem ſplendentem intueri volumus. Quòd ſi Angeli maieſtatem Dei ferre nequeunt,quanta erit hominum temeritas,ſi conentur eò vſque perrumpere? Diſcamus igitur haud plus inquirendum eſſe de Deo quàm par ſit atque expediat, vt cognitio noſtra ſobriè & modeſtè delibet quod procul à ſenſu noſtro remotum eſt. Neque tamen ita tegebant Angeli faciem ſuam, quin aliquo fruerentur Dei conſpectu:quia volatu erroneo minimè ferebantur. Ita & nos Deum quidem intueri debemus, ſed quantum feret

ingenii

ingenii noſtri facultas. In reliquis duabus alis inferioribus paulò plus eſt difficultatis. Alii enim putant tectos fuiſſe Angelorum pedes, ne terram contingerent, atque ex ea contraherent aliquid ſordium: quemadmodum nos homines ſolemus. Vt enim ſitum & puluerem contrahimus ambulando, ita dum verſamur in terra, ſemper aliqua veluti contagione inficimur. Quo admonētur fideles, nihil ſibi fore cum Angelis commercii, donec ſe furſum attollant, nec ſint amplius in terra defixi. Hæc quorundam expoſitio eſt: ſed aliis potius aſſentior, qui alas iſtas contrarium ſuperioribus vſum habuiſſe putant. Quemadmodū enim alis ſuperioribus tegunt faciem ſuam ne ſplendore Dei obruantur: ita etiam inferiores alas habent, quibus à conſpectu noſtro contecti ſint. Quod ſi ita eſt, tenues diuini ſplendoris radiolos qui in Angelis emicant, à nobis perſpici nō poſſe quin protinus obruamur, quomodo ſplendidiſſimam atque illuſtriſsimam maieſtatē quæ ſenſus omnes abſorbet intueri poſſemus? Diſcāt ergo homines ſe longiſsimè abeſſe à perfecta notitia Dei, cùm ne ad Angelos quidem vſque pertingant. Hæc mihi verior expoſitio videtur: ſuperiorem tamen non improbo.

3 CLAMABANT.) Hæc omnia in viſione offerri Prophetæ neceſſe fuit, vt populus magis cōmoueretur, atque adeo ipſe Iſaias. Nec enim ipſi minus quàm toti populo neceſſaria fuit: cùm dura & difficilia ipſum certamina manerēt. Nec verò intrepidè potuiſſet iſta nūtiare, niſi prius eſſet confirmatus. Populus autem hac viſione commonitus quanta & quàm formidabilis eſſet Dei maieſtas, à quo hæc condemnatio proferebatur, meritò expaueſcere debuit. Is ſcilicet Deus prodibat in medium, ad cuius conſpectum formidāt ipſi Angeli, cuius laudes pleno ore aſsiduè prædicant, cui denique morigeri ſunt & obſequentes: homines verò, quos ſibi in filios adoptare dignatus fuerat, proteruè & contumaciter reſiſtebant. Cæterùm cùm audimus Angelos exerceri in prædicanda Dei gloria, eorum exemplum ſciamus ad imitationem nobis proponi. Eſt enim ſanctiſsimum omnium officium quod ei prǽſtare poſſumus, vt in celebrando eius nomine occupemur: & quòd Angelis nos conſociat, vt in terra peregrinantes, cǽlorum tamen incolis coniuncti ac ſimiles ſimus. Cæterùm vt vera ſuis omnibus numeris ſymphonia conſtet inter nos & Angelos, dāda opera eſt, vt non modò in linguis noſtris perſonēt laudes Dei, ſed omnes quoque vitǽ noſtræ actiones reſpondeāt: quod tunc demum fiet, ſi in his Dei gloriam potiſsimùm ſpectemus.

Veteres hoc teſtimonio vſi ſunt, cùm vellent aduerſus Arianos, tres perſonas in vna Dei eſſentia probare. Quorum ego ſententiam non reiicio. quanquam ſi mihi res cum hæreticis eſſet, mallem firmioribus teſtimoniis vti. Nam redduntur peruicaciores, & ſecum ipſi plaudunt, cùm minus apertis teſtimoniis oppugnantur: vt hoc loco facile ipſis ac promptum eſſet accipere, ternario numero perfectionem notari, vt in aliis Scripturæ locis. Quanuis ergo non dubitem Deū vnum in tribus perſonis hìc deſignari ad Angelis (nec certè laudari poteſt Deus, quin ſimul & Patris & Filii & Spiritus laudes celebrentur) tamen apertioribus locis potius vtendum exiſtimo, ne probando fidei noſtræ capite, hæreticis ridiculi ſimus. Et certè hac repetitione potius indefeſſa aſsiduitas notatur, ac ſi dixiſſet Propheta nullum Angelicæ melodiæ finem eſſe in canendis Dei laudibus: ſicuti inexhauſtam earum materiam nobis ſuppeditat eius ſanctitas.

PLENA EST OMNIS TERRA.) Ad verbum, plenitudo omnis terræ: quod tam ad fructus quàm animalia & multiplices copias, quibus Deus terram locupletauit, referri poſſet hoc ſenſu, in ornatu terræ & tam varia ſuppellectile fulgere Dei gloriam, quia totidem ſunt paterni eius amoris teſtimonia. Simplicior tamen magiſque genuina interpretatio eſt, quòd gloria Dei totum orbem impleat, vel diffuſa ſit per omnes terrǽ plagas, ac ſubeſt, meo iudicio, tacita antitheſis, qua ſtultam Iudæorum gloriationem refellit: qui putabant nuſquam extare gloriam Dei, niſi apud ipſos, eámque templo ſuo concludi volebant. Oſtendit autem Iſaias, adeo non comprehendi tam anguſtis finibus, vt vniuerſam terram repleat. Atque conuenit hoc prophetiæ quǽ poſtea ſequetur de excæcatione Iudæorū. Ea enim præbuit aditum Gentibus in Eccleſiam Dei, quandoquidem vacuum & derelictum à Iudæis locum occuparunt. *Verſu* 10. *Rom.*11.*b.* 12.

4 ET COMMOTA SVNT SVPERLIMINARIA.) Hic fragor indicio fuit non fuiſſe vocem humanam quam Propheta audierat. Nec enim vllus mortalium tam ſonoram vocem habet, vt poſsit ſuperliminaria & poſtes concutere. Dominus autem, non ſolùm apud Prophetam vocis ſuæ authoritatem acquirere voluit, ſed apud poſteros ſeculis omnibus ſancire, ne vnquam intercideret. Itaque hoc fragore ſciamus nobis hodie cōfirmari vocem hanc Dei: vt quoties loquitur, trepidemus. Nam ſi commouentur inanimes & mutæ creaturæ, quid nobis faciendum, qui in hoc tantùm ſentimus, odoramus, guſtamus, intelligimus, vt ſanctè & reuerenter ipſius verbo obſequamur?

DOMVS IMPLETA EST FVMO.) Hoc vulgare & ordinarium ſymbolum fuit, quo Dominus erga populum veterem vſus eſt. Nam quoties Moſes tabernaculum ingrediebatur, legimus fumum ſpargi ſolitum fuiſſe, vt populus neque Moſem neque tabernaculum intueri poſſet. Fumus ergo quem deſcribit Iſaias, non fuit res incognita, ſed pro more teſtari voluit Deus ſe potentiam ſuam ad ferendum de populo iudicium exerere. Quæritur autem cur potius hoc ſymbolo Dominus præſentiam ſuam, quàm alio quouis indicarit. Huius quæſtionis ratio *Exod.*33 6. 9.

duplex reddi poteſt. Primùm, quòd Dominus ſemper audaciã hominum comprimere voluerit, ne pluſquam par eſt, de ipſius maieſtate inquirant: vt ſunt ferè omnes in hac re plus nimio audaces & temerarii. Supra nubes conſcẽdere volunt, & penetrare in adyta Dei, cùm interim id quod ante pedes eſt non videant. hinc errorũ labyrinthus, quo vbi implicita fuerunt hominũ ingenia, vani & fictitii cultus ſequuti ſunt: quia vt ſibi quiduis de ipſo Deo comminiſci permittunt homines, ita nihil non contra ipſum tentare audent. Non abs re igitur Fumum oppoſuit, vt admoneret homines ſuæ imbecillitatis. nec tamen ipſos cæcutire aut ſtupidos eſſe voluit, eo ſcilicet ſtupore atque errore quem Papiſtæ ſimplicitatis nomine prætexunt: ſed plus inquirere aut ſcrutari vetat, quàm nobis verbo ſuo patefecit. Docta enim eſt, vt ait Auguſtinus, talis ignorãtia. Quoties ergo huiuſmodi fumi mentio incidit, ſciamus nobis frænum iniici, ne in inueſtigando Dei cõſilio curioſi ſimus. Præterea fumus hic horrorem incutere debuit: quemadmodum Dauid iratum & terribilem deſcribens Deum, nubes, inquit, & caligo in circuitu eius. Quod etiam huic loco optimè conuenit. Horrendum enim iudicium pronuntiat: nempe excæcationem Iudæorum. Alii præludium incendii eſſe volunt, quo templum conflagrauit. ſed quod attuli probabilius eſt.

Pſal. 97.a.2

5 VAE MIHI QVIA.) Nunc refert Propheta quàm efficaciter tactus fuerit illa viſione: adeò, ſcilicet, perterritum fuiſſe Dei aſpectu, vt exitium ſibi inſtare exiſtimaret. Rationem addit, cur actum de ſe putet, Quoniam, inquit, pollutus ſum labiis. Miror cur Hieronymus vertit, Quia tacui, cùm nulla ſit in verbo ambiguitas. דמה quidem ſignificat tacere, ſed hîc certa verbi paſſiui nota additur. Poteſt etiam verti hic locus: VAE mihi, quia in ſilentium redactus ſum. Nã ſilentium ſæpe pro morte in Scripturis capitur: & dicuntur in ſilentium redacti, qui ſepulti ſunt: Sed quoniam ſenſus idem eſt, de conuerſione non multum contendo. ſignificat ergo ſe ita fuiſſe expauefactum, vt ſimilis fuerit mortuo. neque id certè mirum eſt. Totum enim hominem, quòd attinet ad carnem, in nihilum redigi oportet, vt renouetur ſecundum Deum. Vnde enim fit vt homines viuant, id eſt putent ſeſe viuere, & inflati ſint vana prudentiæ aut potentiæ fiducia, niſi quòd Deum ignorant? Itaque priuſquam ſeſe nobis patefaciat, non cogitamus nos eſſe homines, imò nos putamus eſſe deos: vbi autem apparuit Dominus, tunc incipimus ſentire & experiri quales ſimus. Inde vera humilitas: quæ in eo conſiſtit, vt homo nihil amplius ſibi arroget, totúſque à Deo pendeat. Proinde hic locus & ſimiles diligenter in hoc argumentum obſeruandi ſunt. Fuit autem vſitatum piis Patribus, quoties viderent Deum, in iſtas voces proſilire,
Iudic.13.d.22 Perii: Actum eſt de me. Vita igitur noſtra, priuſquam ſeriò accedant ad Deum mentes noſtræ, inane figmentum eſt: verſamur in tenebris, in quibus verum à falſo ſecernere difficile eſt. Vbi autem prodimus in lucem, facile eſt diſcrimen adhibere. Ita cùm Deus ad nos accedit, ſecum lucem affert: vt inanitatem noſtram cernamus, quam prius falſa opinione imbuti non poteramus perſpicere.

VIDERVNT OCVLI MEI.) An verò Dei viſio mortem infert hominibus? videtur enim abſurdum vt Dei intuitus vel propinquitas vitam auferat, cuius ipſe fons & author eſt. Reſpondeo id fieri per accidens: quando id ex noſtro vitio, non ex Dei natura accidit. Mors enim eſt in nobis: non eã perſpicimus, niſi cũ vita Dei cõferatur. ídque haud dubiè intelligit Propheta. Nec enim ſimpliciter ſe mortuum dicit: ſed rationem addit, Quia pollutus eſt labiis. Cur verò pollutionem reſtringit ad labia? An mente, an aliis partibus corporis purus erat? Reſpondeo, Prophetam id notare quod omnium precioſiſſimum in ipſo erat: linguam ſcilicet conſecratam Deo. erat enim Propheta à Deo conſtitutus. etiam ſi aliàs peccator eſſet, tamen ob ſanctam muneris functionem, hac parte ſacer erat quia tamen diuinæ ſanctitati non reſpondeat, fatetur ſe etiam ea parte quæ in ipſo ſanctior eſt, eſſe pollutum. atque hic mihi videtur verus & ſimplex huius loci ſenſus, quem Interpretes non ſunt hactenus aſſequuti.

IN MEDIO.) Hoc exegeticè additum eſt. Vnum enim è vulgi numero ſe facit, qui communem totius corporis pollutionem reſipiat: atque obliuiſcitur puritatis quam à Deo acceperat, eò quòd ſubſiſtere coram ipſo non poſsit. Hinc conſtat eos errare qui exiſtimant Prophetam ſuperſtitioſè loquutum: quemadmodum vulgus varia ſibi de Deo figmenta comminiſci ſolet. Nam, vt dixi, præſentia Dei & propinquitas, interitus eſt carnis noſtræ. ea enim oſtendit nos ex nobis ipſis nihil eſſe. Nam quiſuæ miſeriæ conſcius, Deum videt. quid aliud ſentire poteſt quàm exitiũ? Deus enim iudex eſt, cui nihil occultum aut ignotum eſſe ſentimus: in cuius conſpectu puritas noſtra impura eſt. Quòd ſi hoc Prophetæ accidit, quid de nobis ſentiendum eſt? quid enim præ illo ſumus? Etiam ſi purgare nos cœpit Dominus, debemus tamen immunditiem noſtram, cuius reliquiæ ſemper in carne ſubſidunt, agnoſcere. Hinc etiam vniuerſalis ſententia colligenda eſt, Omnium ſcilicet hominum ora impura & polluta eſſe, niſi à Domino repurgẽtur. Vnde ſequitur omnes humanas doctrinas ſuam immũditiem redolere, nec quicquam eſſe purum, niſi quod à Deo profectum eſt.

6 VOLAVIT AVTEM AD ME VNVS.) Oſtendit Propheta quale remedium ipſi allatum ſit poſtquam expauefactus fuerat, vt ſe mortuum arbitraretur: atque id confirmat quod iam di-

ctum

ctum eſt,à ſolo Deo labiorum puritatem eſſe. Nihil enim ex ſe homines, niſi ſordidum & fœtoris plenum proferre poſſunt. Si quis obiiciat,abſurdum eſſe quòd Dominus ipſum nunc demum purget,quaſi prius impura & profana fuerit lingua ipſius,quæ tamen organũ erat Spiritus S.huic obiectioni prius abundè ſatisfactũ eſt. Iam antea quidem ipſum purgauerat Dominus,ſed pro ſua mẽſura. Purgatio quæ nũc accedit,maior eſt:habet enim ſuos gradus & acceſſiones,quas nemo protinus obtinere poteſt. Non eſt igitur colligendum impura Iſaiæ labia prius fuiſſe,quòd nũc purgẽtur:ſed quorſum id fiat,ſpectandum eſt.quia ſcilicet gratiam ſuam in ipſo augere & cumulare volebat Dominus,atque in maiorem dignitatis gradum euehere,quò plus authoritatis apud populũ obtineret. Idque temporum ratio,& ſtatus mutatio,exigebat. Et ignis ex altari ſumitur, quaſi diuin⁹,vel cœleſtis. Vetabat enim Lex alienũ ignẽ illuc inferri,quia omnis humana mixtura in ſacris mera profanatio eſt.quare hac figura edoctus fuit Iſaias,puritatem omnem à ſolo Deo fluere.

7 ET APPLICANS SVPER OS MEVM.) Videmus vt ſe ad ruditatẽ humani ſenſus Deus accommodet,forcipem tradat in manu Seraph,quo ſublatum ab altari carbonẽ Prophetæ ori admoueat. Geſtum eſt hoc quidem in viſione,externi tamen ſymboli adminiculo Prophetæ mentẽ erexit Deus. Porrò non eſt quòd vim vllam carboni inditam fuiſſe putemus: quemadmodum ſuperſtitioſi in magicis artibus occultas vires imaginantur. Hîc nihil tale eſt, ſolus enim Deus immunditiem noſtram,quacunque in parte fuerit,purgare poteſt. Angelus hic miniſter fuit purgationis:author tamen non fuit:ne quod Dei ſolius eſt,aliò transferamus. Quod etiam diſertè exprimit ipſe Angelus,nihil ſibi vendicans,ſed in medium proferens ſacrum pignus quod à Deo acceperat,velut ſacramentum ori Prophetæ appoſuit.non quòd ſine carbone mundari non poſſet:ſed quòd viſibile ſignum ad eius rei confirmationem & teſtimonium vtile fuerit. Atque hic eſt ſacramentorum vſus,vt nos pro ruditate noſtra confirment.neque enim ſumus Angeli, qui myſteria Dei ſine vllis adminiculis contemplemur:ideóque paulatim quaſi vehiculis nos ad ſe attollit.

ECCE TETIGIT.) Oſtendit confirmationem quæ ſigno allata eſt,inanem non fuiſſe,ſed rem quæ ſignificabatur ſimul præſtitam,vt ſe minimè deluſum eſſe ſentiret Iſaias. Vnde colligere poſſumus,in ſacramentis rem nobis cum ſigno exhiberi.nec enim Dominus Sacramentum porrigens,paſcit oculos nuda & inani figura,ſed veritatem ipſam coniungit, vt efficaciter in nobis per ea ſe agere teſtetur. Idque eò diligentius animaduertẽdum eſt,quòd pauci hodie verum ſacramentorum vſum teneant,& de iis paſſim inter pleroſque pios & doctos viros certamina moueantur. Hoc autem in primis tenendum eſt,veritatem à ſignis ſeparandam non eſſe, tametſi diſtingui debeat. Signum enim conſpicimus & ſentimus, veluti panẽ qui nobis à miniſtro porrigitur in Cœna:iam quia Chriſtus in cœlo quærendus eſt,eò quoque mens noſtra attolli debet. Corpus tamen ſuum porrigit miniſtri manu,vt verè eo fruantur pii, qui fide ſurſum ad eius ſocietatem aſpirant. Ipſum igitur præſtat piis,qui fide ad ipſum mentes erigunt.nec enim fallax eſſe poteſt. Cæterùm infideles ſignum quidem percipiunt:ſed quia manent in mundo,neque ad regnum cœleſte Chriſti pertingunt,expertes ſunt veritatis. Cui enim deeſt fides,is mẽtem attollere ad Deum nequit,ideóque nec Chriſti particeps eſſe poteſt. Sola fides nobis ianuam aperit ad regnũ Dei. Proinde quiſquis carne Chriſti veſci vult,neceſſe eſt vt per fidem in cœlum ſupra humanam cogitationem euehatur. Denique ſolus Dei Spiritus nos eius cõmunionis participes reddere poteſt. Nec tamẽ ideo conſequens eſt,hominum infidelitate veritatem ſacramẽti imminui,quando res ſpiritualis ſemper offertur à Deo:ſed impii eam à ſe reiiciunt.quemadmodum etiam Euangelio offertur gratia Dei, ſed non omnes eam admittunt,tametſi auribus aliquid percipiant, veritatíque ipſi aſſenſum præbere cogantur.

Præterea ex hoc loco diſcimus,ſacramenta nunquam à verbo ſeiuncta eſſe. Nec enim hîc Angelus mutam perſonam agit:ſed poſtquam ſignum adhibuit,ſimul adiungit doctrinam,qua finem eius demõſtret. Nullũ enim fuiſſet ſacramentũ,niſi adiecta eſſet doctrina, ex qua intelligeret Iſaias quorſum ori ipſius carbo admotus erat. Proinde ſciamus præcipuam partem ſacramentorum in verbo conſiſtere,abſque eo,merã eſſe corruptelam:qualem in Papatu hodie paſſim cernimus,vbi ſacramenta in actionem hiſtrionicam vertuntur. Summa autem eſt,nihil iam fore obſtaculo,quo minus Iſaias perfecta munditie præditus,omníque purus inquinamento, Dei perſonam ſuſtineat.

8 POSTEA.) Iam incipit Propheta tractare de fine eius viſionis, quorſum Deus apparuerit cum maieſtate tam glorioſa,vt ipſum denuo Prophetam ordinaret: nempe quia incredibilis legatio perferenda erat de excæcandis Iudæis. Ergo in re odioſa certior de ſua vocatione redditur, vt ſubacto metu obtemperet Dei mandato. Nihil eſt enim quod maiorem fiduciam piis animis afferat,quàm cùm ſe ei parere intelligunt. Habebat & aliud teſtimonium,quòd à Domino purgatus erat:quo ſufficeret ad obeundum difficillimum quodque munus.

QVEM MITTAM?) Propheta inducit dominum loquentem,quaſi hominem huic nuntio idoneum reperire non poſſit. Quidam hîc putant perſtringi Sacerdotum & Prophetarum ignauiam:quia cùm multi eſſent numero,nemo tamen ad docẽdum aptus erat. Quæ ratio, tametſi habet colorem ſuum, hoc tamẽ ad certitudinem vocationis Iſaiæ referre malo:quòd ſcilicet Dominus ipſum haud temerè,ſed cum delectu aſſumpſiſſet. Eſt igitur hîc grauis conſultatio, quémf. i.

nam mittere velit Dominus. non quòd ipſe dubitet:ſed hæ locutiones ad nos relationem habent, quemadmodum & illæ,Deſcendam, & videbo. Deus enim cui omnia patent, nulla inquiſitione opus habet:ſed ne homines ipſum præcipitanter agere putent,ideo ſe communi hominum formæ attéperat.Similiter quum interrogat quem miſſurus ſit,ſignificat ſibi non vulgari,ſed eximio doctore opus eſſe in maximi operis negotio.Hinc collige ſancitam fuiſſe authoritatem Iſaiæ, vt non Propheta,ſed præcipuus inter Prophetas haberetur.

QVIS IBIT NOBIS?) Non diſplicet hîc indicari in Deo tres perſonas,quemadmodum & alibi,Creemus hominem ad imaginem noſtram. Deus enim ſecum loquitur, idque in plurali numero. Nec dubium quin hîc conſultationem habeat cum æterna ſua ſapientia & virtute,id eſt, cum Filio & Spiritu ſancto.

ECCE EGO.) Tam prompta reſponſio demonſtrat quanta ex fide naſcatur alacritas. Nam qui paulò ante exanimis iacebat,nullam difficultatem metuit. Vnde perſpicimus conſternationem illam animi,de qua prius egimus,à contumacia profectam non eſſe , quòd Deum fugere vellet,aut munus ſibi iniunctum recuſaret:ſed quòd opus haberet noua gratia,vt agnoſceret ſe oneri ſuſtinendo parem fore. Ex quo notandum eſt,nihil à nobis rite ſuſcipi poſſe ſine certo teſtimonio noſtræ vocationis.alioqui ad vnumquenque greſſum hærebimus ac vacillabimus. Deinde magnum eſt adiumentum noſtræ fiduciæ,cùm ſentimus nos neceſſariis dotibus nõ eſſe deſtitutos, ſed inſtructos à Deo,quò facilius munus noſtrum exequi poſſimus. Cæterùm hoc inſigni obedientiæ exemplo nos inſtrui oportet,vt quoties nos vocat Dominus, prompti & parati ſimus ad munus obeundum quod nobis iniungere volet:& quantumcunque difficile nobis videatur, ne tamen recuſemus. Cùm ait Propheta ſe adeſſe,perinde eſt acſi diceret, ſe præſtò eſſe ad iuſſa ipſius exequenda. Hac enim loquendi forma frequenter in Scripturis obſequium notatur.

9 ET DIXIT,VADE, ET DIC.) Hinc rurſus clarius patet quàm neceſſaria fuerit viſio, ne ſtatim in ſuo curſu deficeret Iſaias. Nec enim paruum offendiculum erat quòd talem contumaciam & rebellionem eum in populo Dei experiri oportebat:idque non in vnum aut alterum annum,ſed pluſquam ſexaginta. Ipſum ergo muniri neceſſe fuit, vt murus veluti aheneus foret aduerſus tantam duritiem. Itaque Dominus Iſaiæ ſimpliciter denuntiat fore illi negotium cum præfractis hominibus,apud quos parum proficiet:ne tamen rei nouitate offenſus animo frangatur, vel cedat hominum contumaciæ,ſed pergat inuicto animo,atque eiuſmodi tentationem ſuperet: maturè enim de euentu eum præmonet Deus: perinde acſi diceret, Tu quidem ſine profectu docebis: ſed te docere ne pigeat,quia id tibi mando.nec ideo ſuperſedeas,quòd nullus fructus extabit. tantùm mihi morem geras:omnémque meo arbitrio laboris tui ſucceſſum relinquas. Hæc ego tibi in tempore nuntio,ne te res quaſi noua & inopinata deterreat. Adde quòd iubetur palàm cæcam eorum obſtinationem traducere,acſi data opera illis inſultet: nullum quidem extabit operæ meæ pretium,ſed nihil mea refert,ſatis eſt probari Deo quod ago,cui mea prædicatio ſuauis erit odor, quanuis mortem vobis afferat.

10 OBSTINA.) Hîc maior ſuperioris ſententiæ expreſſio eſt. nec enim ſolùm prædicit Iſaiæ Deus,irritum fore eius laborem in docendo: ſed etiam populum ſua doctrina excæcaturum, vt maioris ſtuporis & peruicaciæ occaſionem afferat, & tandem exitium creet. Pronuntiat enim fore vt populus ratione & intelligentia deſtitutus pereat,nec vllus ſit amplius remedio locus.& tamen ſimul admonet,operam Prophetæ,quanuis exitialis ſit ac mortifera Iudæis,ſibi gratum fore ſacrificium. Inſignis profectò ſententia:non tantùm quòd hîc prædixit Iſaias quæ poſtea ſub Chriſto impleta ſunt,ſed etiam quia vtiliſſimam doctrinam continet,cuius vſus in Eccleſia Dei perpetuus eſt. Omnes enim qui fideliter verſabuntur in miniſterio Verbi, idem experiri cogentur.Idémque nos reipſa pluſquam optandum eſſet,didicimus: ſed hoc commune fuit omnibus Chriſti ſeruis. Quamobrem æquiore animo ferendum eſt,tametſi grauiſſimum ſcandalum ſit iis,qui pura conſcientia Deo ſeruiunt. & præterquam quòd res ipſa non parum offendit,Satan impellit ſuos ad inuidiam doctrinæ conflandã hoc prætextu, non tantùm quòd ſit infructuoſa, ſed etiam noxia:quòd homines contumaciores reddat, eíſque exitium paret. Nam & hodie qui nihil aliud habent quod obſtrepant doctrinæ Euangelii, aiunt eius prædicatione nihil aliud profectum eſſe quàm quòd mundus eſt deterior redditus. Quicquid autem accidat,teſtatur tamen Deus ſibi miniſterium noſtrum placere:quoniam mandato eius obſequimur.ac vtcunque videatur inanis labor,hominéſque in ſuum exitium ruant & contumaciores reddantur, pergendum eſt.nihil enim agimus noſtro arbitrio:hac Dei approbatione contenti ſimus.Nos quidem ingemiſcere debemus cùm ſucceſſus non reſpondet labori:& rogandus Deus, vt efficaciam verbo ſuo tribuat: pars etiam culpæ nobis aſcribenda eſt,cùm tam exigui fructus extant: non tamen deſerendum munus, nec haſta abiicienda eſt. Reſonare aſſiduè debet in ore noſtro veritas, etiamſi nullæ pateant aures,nec quicquam cernat mundus,aut ſentiat.quia & nos gloriæ Dei fideliter ſeruire , & ſtudium

noſtrum

noſtrum ei gratum eſſe abundè ſufficit. Nec verò inanis eſt vocis noſtræ ſonitus, qui mundũ inexcuſabilem reddit. Eximia hinc imò inæſtimabilis conſolatio redit ad pios Doctores ſuſtentandis animis aduerſus tam grauia offendicula quæ in dies ex hominum contumacia occurrunt: ne quid ea moreantur, ſed inuicta conſtantia in officio perdurent. Ad hæc quia generale ſcandalum eſt, viuum Dei ſermonem, ad cuius auditum contremiſcere debebat totus orbis, fruſtra & ſine profectu aures verberare, hac ſententia ſe fulciri diſcant infirmi. miramur qui fieri poſsit, vt Deo furiosè maior pars obſiſtat. Hinc etiam obrepit dubitatio, an cæleſtis ſit Dei veritas, quæ impune reſpuitur: quia vix probabile eſt, Deum vt ludibrio ſit, homines alloqui. ne labaſcat fides noſtra, fulturam hanc opponere conuenit, hac lege mandatum fuiſſe docendi munus Iſaiæ, vt ſemen vitæ ſpargendo non niſi mortem produceret: neque ſolùm narrari quid ſemel contigerit, ſed vaticinium eſſe de futuro Chriſti regno, ſicuti paulò pòſt rurſum dicetur. Notanda eſt præterea circunſtantia: nempe, Iſaiam ad quoſlibet miſſum non eſſe, ſed ad Iudæos. Eſt itaque emphaſis in particula demonſtratiua הזה, quòd populus quem ſibi peculiariter delegerat Dominus, Prophetam non audiat, & cæcutiat in tam clara luce. Proinde ne miremur nos ſæpe, cùm verba facimus apud eos qui Dei nomine gloriantur, ſurdis fabulam canere. Eſt quidem hoc dictu aſperum, diuinitus Prophetam mitti: qui aures obturet, oculos oblinat, & cor populi obſtinet: quia videntur hæc minimè competere in Dei naturam: ideóque aliena eſſe ab eius verbo. Sed abſurdum videri non debet, ſi Deus populi malitiam vltima excæcatione vlciſcitur. Interea paulò antè oſtendit Propheta culpam huius cæcitatis ſubſiſtere in populo. Nam audire eos iubens, teſtatur idoneam ſibi eſſe doctrinam populo inſtituendo, ſi docilem ſe præbere vellet, efferri lucem ad ipſum dirigendum, ſiquidem oculos aperiret. Tota ergo mali cauſa in populum transfertur, quòd indignè Dei beneficentiam reſpuat. Vnde melius liqueſcit eius nodi quem nunc attigimus ſolutio. Videtur quidem prima ſpecie abſurdum, à Prophetis obſtinatiores reddi hominum animos. Verbum enim Domini in ore gerunt, quo tanquam lucerna decebat greſſus hominum dirigi. hoc enim elogio ſcimus inſigniri à Dauide. Non eſt igitur Prophetarum officium perſtringere oculos, ſed potius aperire. Deinde vocatur *Pſal 119.* Perfecta ſapientia: qui ergo homines dementat & ſtupidos reddit? Eo emolliri animos par eſt, qui 105 prius ærei vel ferrei erant: qui igitur fieri poteſt, vt ipſo indurentur? vt iam attigi. Talis excæcatio *Ibidem 19.* atque induratio non proficiſcitur ex natura Verbi, ſed accidentalis eſt, ſolíque hominum prauitati 9 tribuenda. Quemadmodum enim luſcioſi ſolem accuſare non poſſunt, quòd eorum oculos ſuo fulgore perſtringat: nec cui delicatæ ſunt aures, ſonoram & canoram vocem quam vitio aurium ferre non poſsit: nec denique imbecilli ingenii vir, rem arduam quam percipere nequeat: ſic neque Verbum accuſari poteſt ab impiis: quòd eo audito deteriores reddantur. Omnis enim in ipſis reſidet culpa, quòd aditum ipſi omnino præcludant. Nec mirum ſi quod ſalutare ipſis eſſe debuerat, exitiale ſit. Sic enim perfidiam hominum atque incredulitatem puniri æquum eſt, vt mortem inde ſentiant vnde poterant vitam percipere: tenebras vnde lucem: denique totidem exitia, quantus beneficiorum cumulus erat in ſalutem. Quod diligenter notandum eſt: quia nihil magis viſitatum eſt hominibus, quàm donis Dei abuti: ac tunc non modò ſe fingere innoxios, ſed etiam ſuperbire alienis plumis. Bis tamen ſcelerati ſunt, quòd non modò in verum vſum non accommodant quæ Deus apud ipſos depoſuerat, ſed perperam etiam corrumpunt ac profanant. Locum nunc adducit Ioannes, vt peruicaciam Iudæorum apertius demonſtret. Verba quidem ipſa ſigillatim non *Io.12 f.39* refert: ſenſum verò ſatis indicat. Propterea inquit, credere non poterant, quia dixit Iſaias, Excæcauit oculos eorum & indurauit cor eorum, &c. Hoc quidem vaticinium incredulitatis eorum cauſa non fuit, ſed ideo prædixit Dominus, quia tales fore præuiderat. Euangeliſta autem extendit ad Euangelium, quod iam vſu venerat ſub Lege: & ſimul docet ratione & intelligentia priuatos fuiſſe ætatis ſuæ Iudæos, quia Deo rebelles erant. Quanquam ſi quis primam cauſam requirat, ad prædeſtinationem Dei veniendum erit. Sed quia conſilium illud nobis abſconditum eſt, in eo inueſtigando curioſi eſſe non debemus: nos enim æterna diuini conſilii ratio latet, cauſa verò, quæ oculis noſtris patet, conſideranda eſt: Peruicacia ſcilicet, qua ſe tot tantiſque beneficiis indignos reddiderunt. Paulus etiam ex hoc loco non ſemel oſtendit, totam cæcitatis culpam in ipſis reſidere, *Act.28 f.* Aggrauarunt, inquit, aures, & oculos compreſſerunt. Quod Iſaias hic doctrinæ tribuit, Paulus ad 26 peruerſum gentis affectum tranſcribit, qui propriæ cauſa erat cæcitatis. ideo hoc accidentale *Io. 12. f. 41* doctrinæ non naturale eſſe admonui. Paulus eo loco Spiritum loquentem introducit: Ioannes verò Iſaiam ita loquutum eſſe ait de Chriſto, cùm gloriam eius vidiſſet. Ex quo apparet, quod antè diximus, Deum illum, qui ſua maieſtate vniuerſam terram implebat, fuiſſe Chriſtum. Iam Chriſtus à ſuo Spiritu ſeiunctus non eſt. Optimè ergo conuenit, quòd Paulus hunc locum ad Spiritum ſanctum tranſtulit. Cùm enim Deus in Chriſto viuam ſui imaginem repræſentauerit Prophetæ, ſimul quicquid protulit, id totum virtute Spiritus ſancti in ipſum effudiſſe certum eſt. Nunc vtcunque ſuis conuiciis nobis oblatrent impii, doctrinam noſtram ideò culpandam eſſe, quòd eius prædicatione mundus peior reddatur, nihil omnino agunt, nec de authoritate doctrinæ imminuunt. Simul enim Deum ipſum totámque eius doctrinam damnent neceſſe eſt. Atqui non efficient eorum calumniæ quo minus emergat eius iuſtitia, ſeque ipſam & nos

ſimul abſoluat.

ET VBI CONVERSVS.) Hîc apertè pronuntiat ſe non ideo miſiſſe Prophetam quòd ſaluum populum,ſed potius quòd perditũ velit. Atqui verbum Dei eſt ſalutare,ſaltẽ ex eius prædicatione fructum aliquem manare neceſſe eſt vt quibuſdam proſit,quantumuis multos ſua incredulitas vtilitate priuet. Reſpondeo,hîc ſermonem fieri de vniuerſo corpore, quod iam excidio addictũ erat ac deuotum.fuerunt enim ſemper aliqui, quos à communi exitio Dominus excepit. his ſalutare fuit verbum,& verè efficaciam ſuam protulit. vulgus autem deſperata incredulitate & obſtinatione correptum interiit. Sic itaque perſpicimus nunquam ita exitiale eſſe verbum Dei, quin pauci quidam ſibi ſalutare eſſe ſentiãt,& re ipſa experiantur. Eſt prӕterea notandum ex verborum ordine & contextu,pœnitentiam initium eſſe ſanationis,Sed priore loco quid Sanationis nomine ſignificet,intelligendum eſt.eam enim refert ad plagas, quæ populo ob peccata ſua inflictæ erant.Omnium verò malorum quæ perferimus, cauſa eſt noſtra in Deum contumacia: vbi reſipiſcimus,eo propitio,ceſſant demum ferulæ quibus nos caſtigabat.hæc noſtra ſanatio eſt. Atque hic ordo diligenter obſeruari debet: ex quo apparet quorſum ſpectet Dominus nos ad ſe inuitando, & quis ſit cæleſtis doctrinę ſcopus, nempe, vt conuertamur. atque hæc altera pars eſt Euangelii, Pœnitentiam agite. Deinde reconciliationem offerens, remedia malis omnibus, non corporis tã-
Mat.3 a.2 tùm,ſed animæ promittit. Quòd ſi tam inſignis fructus perſpicitur ex verbo Dei,niſi Deo reconciliamur ſimulac auribus noſtris inſonat eius verbum, non eſt quòd aliò culpam conferamus,cùm tota in nobis reſideat. Et certè refertur hîc à Propheta veluti monſtrum ac portentum, quòd homines doctrina verbi,cuius propriũ eſt ſanare & emollire,proterui & obſtinati, atque omnino in-
Io 6.e.44 ſanabiles reddantur. Certum quidem eſt ſingulare Dei eſſe donum,dum intus trahimur:& brachiũ Dei non omnibus reuelari:hac tamen horribili obſtinatæ malitiæ pœna docere voluit Iſaias,ſedulò cauendum eſſe ne Deum vocantem aſpernemur.

11 ET DIXI, QVOVSQVE.) Quanuis Prophetæ ad denuntiandam hominibus iram Dei ſeueri ſunt,non exuunt tamen affectum humanitatis. Itaque neceſſe eſt vt duplicem perſonam gerant.debent enim magno & infracto animo proferre iudicium Dei:ita vt perditum & penitus exciſum orbem malint. quàm aliquid imminui de illius gloria. Nec tamen interea ſunt crudeles, vt
Iere.1.b.6 nulla fratrum miſericordia tangantur,quibus interitum prędicere cogit officii neceſſitas. Atque hi duo affectus tametſi contrarii videantur,bene conueniunt, quemadmodum ex Ieremiæ exemplo patet: qui initio quidẽ duram illam prouinciam detrectat,qua interitum nuntiare populo iubetur. mox verò reſumit animum & fortiter in officio pergit. Sic etiam animo compoſitus fuit Iſaias: Deo enim morem gerere cupiens,ſtrenuus erat iudicii eius præco: aliquem tamen ad populum reſpectum habebat,pręſertim ſi ipſum excęcari oporteret,ne id eſſet perpetuũ.nec enim dubium eſt, quin Deum ita rogando ſenſu miſericordiæ tactus ſit,atque optarit tantam pœnæ atrocitatem mitigari. στοργαὶ igitur φυσικαὶ obſtare non debent, quo minus id quod officii noſtri eſt, præſtemus. verbi gratia: Affectus eſt naturalis viri erga vxorem,patris erga filium: ſic tamen reſtringendus & cohibendus eſt. vt quid vocationi noſtræ conueniat,quid Dominus iubeat,potiſsimùm ſpectemus. Quod diligenter notandum eſt: quoniam dum nobis fræna laxare volumus, obtendimus plerunque hunc colorem, quanuis parati ſint ac prompti animi ad obeundas quas Deus iniungit partes, vinci nos affectu naturali. Atqui ita moderandi erant affectus, vt vocationem noſtram minimè impedirẽt: ſicuti Prophetæ non obſtiterunt,quominus in officio pergeret. Tantum enim authoritatis apud nos obtinere debet Dominus,vt cùm iubet ac pręcipit,nos ipſos ac noſtra omnia obliuiſcamur. Cæterùm,quanuis hîc pia Iſaiæ ſolicitudo pro ſalute populi notetur,ſimul tamen exprimitur pœnę grauitas,ne quid quid relaxationis impii ſuo more ſibi promittant. Nec dubiũ eſt quin arcano Dei inſtinctu ad hoc quærendum impulſus fuerit Propheta, vt clarè eliceret durũ quod ſtatim ſequitur,ac terribile reſponſum: ex quo apparet qualis exitus maneat incredulos. non leuem ſcilicet aut mediocrem ipſis pœnam irrogandam, ſed excidio extremo delendos eſſe. Idque adauget cùm ait, Vſque dum domus ſint abſque homine, & terra redigatur in ſolitudinem. Poteſt enim fieri vt vaſtentur regiones, ſuperſit tamen vrbs aliqua: vt etiam expugnentur atque vaſtentur ciuitates, permultæ tamen domus ſuperſint: hîc verò tantam internecionem fore dicit, vt non tantùm vrbes,ſed etiam domus ipſæ deleantur,totámque terram deformet triſtis vaſtitas, cùm tamen in maximis cladibus maneant ſemper quædam reliquiæ. Tametſi hoc ſemel dictum ſit ab Iſaia,tamen nobis quoque dici intelligamus. Hæc enim pœna conſtituta eſt aduerſus omnes qui Deo peruicacem animum opponunt, vel obluctantur dura ceruice contra eius iugum. Nam quò violentius ruent, pertinacius etiam inſtabit Deus,donec funditus eos excindat.

12 DONEC PROCVL.) Hic verſiculus nihil noui continet,ſed tantùm ſuperiorem explicat,& aliis verbis futuram Iudæę cladem deſcribit: nemper quòd Deus longè ablegabit incolas. Nam qui ſuperſtites erunt ex bello, eos à pœna immunes fore negat, quoniam in exilium trahentur. E mox additur generalis clauſula de terræ vaſtitate: acſi diceret Ipſam fore ſolitariam & nudam incolis,ſiue alii refugiant,ſiue alii pellantur in exilium,ſiue alii gladio pereant: hæc duris & rebellibus parata eſt merces qui ſcelera ſceleribus accumulant, donec ingraueſcat implacabilis Dei furor.

13 DO-

13 DONEC DECIMA) Eſt aliqua in verbis obſcuritas: ſed prius quæramus ſenſum, deinde qualis ſit verborum ſignificatio facilè colligemus. Bifariam exponitur hic locus. Alii עשיריה Decimationem, alii decimam partem exponunt:& volunt eſſe nomen collectiuum. Certè עשירית, Hebræis propriè non עשיריה decimam ſignificat. quanquam in eo parum eſt diſcriminis. Qui vero decimationem vertunt, putant promitti populo inducias, eò quod a regno Vſiæ vſque ad excidium Ieroſolymæ, decem Reges futuri erant. Et certè totidem reperiuntur ab Vſia ſcilicet vſque ad Zedechiam. Atque in eo non leuis approbatio foret doctrinæ propheticæ, quòd Reges qui etiam poſt mortem ipſius futuri erant, numerare potuit:neque tantum rem ipſam, ſed etiam tēpus & diem monſtrauit. quanquam neſcio an alter ſenſus aptior aliquanto ſit futurus. Videtur enim Propheta afferre hanc populo conſolationem, quòd vigoris occulti aliquid retinebit & pullulare poterit, tametſi penitus interiiſſe videatur ad tempus:quēadmodum exacta hyeme arbores de integro vireſcunt. Sed quoniam prior expoſitio ſatis habet coloris, ideò totum verſum explicabo eorum ſenſu, qui hìc decem Regum mentionem fieri exiſtimant: vt ſignificet, exactis decem Regibus populum in captiuitatem abducendum eſſe, túncque velut incendio vniuerſam terram abſumptum iri. Interea teneāt Lectores עשירית ſiue decimam, ſiue decimationem vertamus aptiſsimè referri poſſe ad populum:túncque talis erit ſenſus, Donec ad decimam vſque partem imminutus ſit Sup. 1. c. 9
populus. Nam prius loquutus erat de reliquiis & quidem exiguis, atque iterum poſtea loquetur. exiguus enim admodum numerus ſuperfuit. Sic igitur commodè poſſet accipi: quaſi ex mille centum ſupereſſent, ex centum decem, ex decem vnus. In 10. e. 22

ET REVERTETVR.) Hoc eſt, accidet mutatio in melius, dum redibunt ab exilio Iudæi in patriam:atque nouam faciem induet terra. Sed videtur in contextu ſpecies eſſe aliqua repugnantiæ:quia continuò pòſt adiicit Propheta, Erit in excidium. Quàm frigida enim conſolatio, populum reſtitui, vt paulò poſt iterum perdatur! Quidam ita hunc nodum expediunt, acſi de vltima populi internecione verba faceret Iſaias. Atque meo iudicio, potius ſignificat non fore plenum excidium, ſed quale contingit arboribus cùm hyeme quidem folia decidunt, nec quicquam apparet ſi- præter mortuum lignum:ineunte autem vere repullulant, idemque ait populo euenturum. לבער, gnificat Ardere. ideóque tantundem hic valet ac Conſumi incendio. Sed coniunctim legendum cum ſimilitudine mox adiuncta. Neque enim ſimpliciter dicit Iſaias fore in conſumptionem, ſed inſtar tiliæ, hoc eſt, cum ſpe propinquæ reſtitutionis. Quòd verò Hieronymus Oſtenſionem vertit, neſcio vnde putauerit deduci, niſi quod liberè interpretatus eſt: ſententiam potius ſpectans, quàm etymologiam verbi. nam cùm arbores florent vel folia emittūt, rurſus in apertum prodit ac ſe exerit earum vita. atque hic ſenſus optimè conueniet. Non videtur autem Iſaias fruſtra duas iſtas arborum ſpecies aſſumpſiſſe: aliæ enim citius vireſcunt: atque etiam marceſcunt: quod idem accidit Tribui Iuda. Prius enim decem Tribus cum dimidia parte Tribus Beniamin in captiuitatem abductæ erant. Ita quæ citius floruerant, citius etiam marcuerunt. Hæc poſtrema omnium emarcuit, non ſine ſumma ſpe iterum vireſcendi. Hìc enim ſpes liberationis affertur: nec fuit idem captiuitatis genus cum Iſraelitis. Videtur ergo proprietas quædam huic arborum ſimilitudini ineſſe: quod tamen ego nimium vrgere nolim. Per vocem PROIECTIONIS foliorum, deiectio intelligenda eſt, cùm arbores foliis tanquam veſte ſua exuuntur. Nam arbores in hac nuditate, ſiccæ & marcidæ videntur: cùm tamen intus ſubſiſtat arcanus vigor, quo tandem vegetantur in aeris temperie.

ITA SVBSISTENTIA.) Applicatio eſt ſimilitudinis, quæ non parum habet energiæ. nam cùm cernimus gratiam Dei ſpiritualem in ipſo naturæ ordine, non parum confirmamur. quemadmodum cùm Paulus imaginem reſurrectionis proponit in quotidiana granorum ſatione: ita etiam hoc loco, inſtaurationem Eccleſiæ demonſtrat Iſaias accepta ſimilitudine arborum, quæ poſt autumnum quidem marceſcunt, ſed protinus vireſcunt ineunte vere, & noua folia emittūt: quod fieri non poſſet, niſi in media etiam hyeme vigorem intus aliquem retinerent: tametſi in ſpecie mortuæ videantur. Idem omnino huic populo euenturum prædicit, vt quanuis in graui illa & dura captiuitate ſimilis ſit arido ligno, nec vnquam emergere poſſe putetur: conſeruabitur tamen aliquis in eo vigor, quo ſuſtentatus in illis anguſtiis, tandem poſtea emerget ac vireſcet. Hanc doctrinam non eſſe vnius ſæculi diximus: quamobrem diligenter notanda eſt. nec enim rarò accidit Eccleſię vt in variis cladibus quas ſuſtinet, nullus appareat in ea vigor, actúmque prorſus de ea exiſtimetur. Quoties hoc accidit, certò teneamus occultum nihilominus intus vigorem latēre: qui tametſi non pateat ſtatim oculis noſtris, fructum tamen ſuum tandem emittet. Latet autem is vigor in verbo Domini, quo ſolo Eccleſia ſuſtentatur. 1 Cor. 15. e. 30

SEMEN SANCTVM) Oſtendit qualis ſit ea ſubſiſtentia: nēpe in exiguo piorū numero, quos vocat Semen ſanctū. intelligit enim electos, qui gratuita Dei miſericordia ſeruandi erant, atque ita ſuperfuturi ex illa captiuitate. Fuit enim eiectio illa velut purgatio Eccleſiæ, qua Dominus ſuſtulit impios: quibus exterminatis, exiguum quidem populum, ſed ſibi verè ſacrum collegit. Aliqui hoc ad Chriſtum referunt: ſed videtur expoſitio nimis coacta, & melius omnino quadrabit ad pios omnes extendere: Semen enim ſanctum, Eccleſiæ ſubſiſtentia eſt.

CAPVT VII.

1 ACcidit in diebus Achaz filii Iotham, filii Vſia regis Iu-
da,vt aſcenderet Rezin rex Syriæ, & Pecah filius Ro-
meliæ rex Iſrael,contra Ieruſalem,ad oppugnandam eã:
ſed non potuit expugnare.
2 Nuntiatum eſt autem domui Dauid,dicendo, Socia-
ta eſt Syria cum Ephraim:& commotum eſt cor eius, & cor populi eius,
ſicuti cùm ligna ſyluæ mouentur à vento.

3 Tunc dixit Iehoua ad Iſaiam, Egredere in occurſum Achaz, tu &
Sear-iaſub filius tuus, ad finem aquæductus piſcinæ ſuperioris, ad viam
agri fullonis.

4 Et dices ad eum, Contine & quieſce.non formides,neque molleſcat
cor tuum propter duas caudas iſtorum titionum fumigantium, in furo-
re iræ Rezin,& Syri,& filii Romeliæ.

5 Eò quòd conſilium contra te iniit Syrus malignum cum Ephraim
& filio Romeliæ dicendo:

6 Aſcendamus contra Iudam,& excitemus eum,& aperiamus eũ no-
bis:conſtituamúſque in medio eius Regem,filium Tabeal.

7 Sic dixit Dominus Iehoua, Non conſiſtet,& non erit.

8 Quoniã caput Syriæ,Damaſcus:& caput Damaſci,Rezin. Et quidẽ
adhuc ſexaginta quinque anni:& frangetur Ephraim,vt non ſit populus.

9 Interea caput Ephraim,Samaria:& caput Samariæ, filius Romeliæ.
Si non credetis,profectò neque ſtabitis.

10 Et adiecit Iehoua loqui ad Achaz,dicendo

11 Pete tibi ſignũ à Iehoua Deo tuo, petendo in profundo:vel ſurſum
in excelſo.

12 Et ait Achaz,Non petam:& non tentabo Iehouam.

13 Et dixit,Audite nunc domus Dauid:An parum eſt vobis, homini-
bus moleſtos eſſe,niſi Deo quoque meo ſitis moleſti?

14 Propterea dabit vobis Dominus ipſe ſignum: Ecce virgo cõcipiet,
& pariet filium:& vocabit nomen eius Immanuel.

15 Butyrũ & mel comedet,donec ſciat reprobare malũ,& eligere bonũ.

16 Et quidem antequam ſciat puer reiicere malum & eligere bonum,
relinquetur terra quam odiſti,à duobus Regibus ſuis.

17 Adducet Iehoua ſuper te,& ſuper populum tuum,& ſuper domũ
patris tui,dies qui non venerunt à die defectionis Ephraim à Iuda:nem-
pe,Regem Aſſur.

18 Et erit in die illa:Sibilabit Iehoua muſcæ,quæ eſt in extremitate flu
minum AEgypti,& api quæ eſt in terra Aſſur.

19 Venientque,& quieſcent omnes in vallibus deſertis,& in cauernis
petrarum,& in omnibus ſpinetis,& in omnibus dumetis.

20 In die illa radet Dominus nouacula conducta,per hos qui trãs flu-
uiũ ſunt:per Regem Aſſur,caput & pillos pedum:quin & barbam tollet.

21 Fiet-

21 Fietque in die illa,vt homo nutriat vaccam armenti & duas oues.
22 Et eueniet,vt propter copiã lactis quã proferent,comedat butyrum:
Butyrum certè & mel comedet quiſquis reſiduus fuerit in medio terræ.
23 Erit etiam in die illa,vt quocũque in loco fuerint mille vites, proſtent mille argenteis propter ſpinas & vepres.
24 Cum ſagittis & arcu venient illuc:quoniam ſpinæ & vepres erũt per vniuerſam terram.
25 Porrò quòd ad omnes montes qui ſarculo fodiuntur, non veniet illuc timor ſpinarum & veprium: ſed expoſiti erunt bobus, & conculcabuntur à pecoribus.

IN CAPVT VII.

1 FACTVM EST.) Hic refertur inſignis prophetia, de mirifica liberatione Ieroſolymæ, cùm de ea penitus actũ eſſe videretur. Propheta verò exponit omnes circũſtantias, ex quibus clarius eluceat miraculum, palámque fiat non humanis aut cõſiliis aut viribus, ſed Dei gratia ſeruatam fuiſſe vrbẽ. Adeò enim ingratus erat populus, vt re peracta non intelligeret ſe manu Domini ereptum, niſi ſigillatim omnia in memoriam reuocarentur. Et pauci admodum erant, qui imminente periculo ſperare auderent quod promiſit Iſaias: quia de ſe & publico regni ſtatu iudicium facerent ex intuitu præſenti. Quò igitur inſigne Dei beneficium explicet, circunſtantias omnes proponit: vt quanto è periculo & cuius manu erepti fuerint, ipſi agnoſcant: nos autem beneficiũ hoc in homines ingratos collatũ intelligamus, vt conſeruaretur Eccleſia, ac deinde ſuſcitaretur Chriſtus. Notandum eſt Prophetam loqui de ſecundo bello quod Rezin & Pecah intulerunt. ídque ex Sacra hiſtoria facilius colligitur. Nam priore bello Achaz victus eſt, ingénſque multitudo in ſeruitutem abducta quæ tandẽ reſtituta eſt ab Iſraelitis, cùm Dei nomine Propheta id fieri iuſsiſſet. Iterum verò collecto exerci- 2.*Reg.16.a*
tu, Iſraelis & Syriæ Reges Achaz inuaſerunt: quòd ſuperiore bello fractum, nec vllam ei reſiſtendi 5
vim eſſe exiſtimarẽt. Atque huius ſecundi belli mentio ad amplificationem miraculi pertinet. Nec enim Achaz integris erat viribus, vt tantæ multitudini obſiſteret, quando flos totius populi priore bello ereptus erat. & quantulcunque reſtabat populus, tamen imbellis erat, ac recentis cladis memoria adhuc expauefactus. Eò igitur magis Dei bonitas & virtus ſeſe oſtendunt, quòd miſertus tantæ calamitatis, populo ſuo opem tulit: & momentò eripuit è faucibus mortis, cùm omnes de eius ſalute deſperarent.

ASCENDERET.) Eſt hîc quaſi propoſitio & ſumma rei totius. Significat enim de quibus rebus ſermonẽ habiturus ſit, ac pro more linguæ Hebraicæ breuiter perſtringit quæ paulò pòſt fuſius & magis explicatè tradet. Exitum enim ſtatim ab initio proponit, quòd duorum Regum irrita fuerit expeditio. Poſtea autem cauſas reddet, cur expugnari non potuerit Ieroſolyma: ſed antequam illuc veniat, breuiter attingit quid fuerit animi vel conſilii in rege Achaz.

2 NVNCIATVM EST.) Non intelligit tunc demum cùm ad vrbem appropinquarent duo Reges, nuntium allatum fuiſſe Regi de fœdere. neque enim effuſo per agros hoſtili exercitu ipſi Achaz tutum fuiſſet egredi: ſed antequam ſuas copias armaſſent, dicitur iam tunc rex Achaz trepidaſſe. Vnde probabile eſt magis ac magis fuiſſe conſternatum, cùm propius cerneret diſcrimen. Domus Dauid ſignificat palatium & aulam Regis. acſi dixiſſet Propheta, Achaz & eius conſiliarios fuiſſe admonitos de conſpiratione contra Iudæam facta. Quod ad verba ſpectat, verbum נחה variè ab Interpretibus transfertur. Quia Hebræis Ducere ſignificat, quidam faciunt hunc ſenſum, Syrus milites ſuos adduxit in auxilium exercitus. atque ita על cum ע putant poſitum eſſe pro אל cum א. Alii deducunt à נוח quaſi deficeret litera ו, & vertunt Quieuit. Secundum alios potius eſt literarum inuerſio, & נחה ponitur pro חנה quod eſt caſtrametari: ideo vertere placuit, Sociata eſt Syria. Neque enim aliud voluit Propheta, quàm ſocietatẽ belli initã fuiſſe inter Iſraelitas & Syros, vt coniunctis viribus expugnarent Ieroſolymã. Nam in nomine Ephraim eſt ſynecdoche Prophetis ſatis trita. Totũ regnum Iſrael ſub Ephraim comprehenditur: non modò quia Tri- *1.Reg.11.e.*
bus illa multitudine & opibus ſuperabat reliquas, ſed quia inde oriũdus erat primus rex Ierobo am. 26

COMMOTVM EST.) Hîc videmus per domum Dauid nihil aliud ſignificari quàm palatium Regis, vnde ad totum populum manauit terror. Nec verò aliter fieri potuit, quin audito Regis & Principum metu, vulgus ſimiliter expaueſceret. Simul ergo atque aduenit hic nuntius, omnes tanta formidine correpti ſunt, vt nemo eſſet compos ſui. Similitudine propria tremorem illorum exprimit, qua etiam vulgò vti ſolemus, *Il tremble comme la fueille en l'arbre.* Atque id pertinet ad commendationem miraculi. nam inde apparet ipſos non tantùm aliis ſed ſibi

quoque,id eſt,ſua opinione fuiſſe deſperatos.Actum itaque prorſus erat, niſi Dominus maturè occurriſſet.Hic clariſsimum nobis ſpeculum proponitur,in quo ſecuritatem impiorum contemplari poſſumus,vbi manum Dei non ſentiunt:contrà vbi Dominus periculum aliquod oſtentat,quanto pauore ſubitò cohorreant. Proſperis enim rebus ſecuri, vix Dei imperio credunt ſe eſſe ſubiectos.certè extra omnem ſe aleam locatos eſſe imaginantur. Aduerſis autem conſternati, repente concidunt:imò eorum ſenſus ita occupat formido,vt exanimes vel attoniti iaceant. Atque hæc eſt pœna qua Dominus profundum eorum veternum excitat. Prius enim fixi & immoti videntur,nec de gradu vnquam deiici poſſe.nunc vel ad leuiſsimum rumorem ſubitò expaueſcunt.iſte igitur pauor,iuſta vltio eſt Dei,quem nunquam reuerentur,niſi coacti.Diſcamus autem, ſi qua eſt in nobis mica fidei,dum imminet aliquod diſcrimen,non ita Deo eſſe diffidendum. Fieri quidem non poteſt quin inſtantibus periculis commoueamur ac turbemur:ſed non eſt adeò trepidandum, vt anxii huc atque illuc voluamur:nec portum conſpiciamus,vbi tutò pedem figere liceat.Hoc enim inter piorum & impiorum metum diſcrimen eſſe debet,quòd impii ſedandis animis nullum inueniant remedium:pii verò ſtatim ad Deum confugiant,in quo tutiſsimum ſe portum habere ſcientes, quanuis inquietudine vexentur,tranquilli tamen reſident.

3 TVNC DIXIT DOMINVS.) Primùm videmus vt Deus fœderis ſui memor, Prophetæ occurſu præueniat impium Regem: quia non expectat eius preces, ſed vltrò liberatorem ſe fore promittit. Additur Prophetæ teſtis vaticinii filius eius Sear-iaſub,cui nomen nō temerè, ſed arcano Spiritus inſtinctu,vel expreſſo Dei mādato inditum fuiſſe probabilis eſt coiectura:idque ad notandam populi futuri redemptionē. Geſtabat igitur in ſuo nomine quaſi inſculptum ſigillum tam propinqui exilii quàm reditus. Credibile etiam eſt,hoc ſymbolū vaticinii vulgo fuiſſe notū: quia alioqui non datus fuiſſet patri comes, niſi quædā in eius perſona fuiſſet authoritas.Locus notatur ad certitudinem hiſtoriæ. Fieri poteſt vt Rex arcendi hoſtis cauſa profectus fuerit ad perluſtrandos acceſſus: quod melius liquet ex ſacra hiſtoria 2.Reg.18.c.17.Vocatur autem Via agri fullonis, fortè quòd illic lauari ſolerent panni, vel quia fuerit monumentū aliquod vetus hoc nomine.Quicquid ſit, fuit hoc ſignum anxietatis & metus,quòd miſer ille hypocrita huc illuc curſitaret,cùm ad pacandum eius animum proceſsit obuiam Iſaias.

4 ET DICES.) שׁמר,quod Hebræis cuſtodire ſignificat,hîc ponitur in Hiphil:& magna pars interpretum accipit pro Cauere:quanquam hoc perperam trahunt ad coactum ſenſum & procul remotum,vt ſibi à bello gerendo caueat Achaz.Simplicior eſt ſententia,ne fluctuet animo aut dubius vagetur,ſed compoſitus & trāquillus maneat.ideo verti, Contine te.Senſus ergo eſt, vt ſubſidat Achaz,nec tumultuetur,vel inquietudine animum ſuum vexet,ſicuti erraticę & inſtabiles ſunt hominum mentes,vbi formidine ſunt perculſæ.Hanc interpretationem confirmat verbum quod ſequitur,QVIESCE.Sunt enim hæc duo coniuncta, placidam cuſtodiam agere, ne quis diſtrahatur variis conſiliis,húcque & illuc circunſpectet:deinde quietem colere,& intus ſedato eſſe animo. atque hos ſuauiſsimos fructus profert fides.Quemadmodum enim infideles,ad varios impulſus labaſcunt atque errant incerti,nec ſciunt quam in partem ſeſe conuertere debeant:ita fideles continent ſeſe,& quieto animo ſe ad Deum recipiunt, Impietas nunquam eſt quieta:vbi verò fides viget, illic tranquillus eſt mentis ſtatus, ne trepidatur vltra modum. Hæc igitur verba optimè fidei vim exprimunt.Poſtquam remedium oſtendit ſedandis animi agitationibus, timere etiam vetat:quia fidei,quæ ſalutem noſtram in manu Dei locat,nihil magis contrarium eſt quàm timor.At fieri non poteſt quin timeamus, vbi pericula imminent,fateor.nec enim fides omnino ſenſu exuit: imò duplici timore Dei quoque filios affici certum eſt: quorum vnus ex ipſo humanitatis ſenſu,etiam ſi perfecta fide præditi eſſent, naſcitur:alter ex infirmitate fidei.Nemo enim eò vſque profecit,vt nullas habeat reliquias diffidentiæ,aduerſus quas nobis aſsiduè pugnandum eſt. Non eſt igitur ſic accipienda hæc Prophetæ exhortatio, quaſi Dominus omnem timorem prohibeat:ſed fideles ea conſtantia armatos eſſe iubet, vt timorem vincant:acſi diceret, Ne patiaris te frangi:quòd ſi graues & duros impetus ſuſtines, inuicto ſis animo, ne te pericula opprimant. quin potius viuas Deo & ſuperior ſis omnibus malis. Addit in eundem finem continuò pòſt,ne cor eius molleſcat,
Heb. 11. b. 27 quod tantumdem valet ac diffluere.neque enim abs re docet Apoſtolus,fide obdureſcere corda noſtra. Mollities autem ignauiæ eſt, vbi Dei obliti,noſtra infidelitate quodammodo liqueſcimus. Nec enim mollem vel effœminatum eum dices,qui Spiritu Dei fretus, conſtanter aduerſis rebus obſiſtit: Vnde colligimus Prophetam nihil aliud voluiſſe,quàm vt Achaz intrepido animo expectaret euentum,qualem ei Dominus promiſerat. PROPTER DVAS CAVDAS. Eleganti metaphora vtitur Iſaias ad minuendam quam conceperant Iudæi opinionem de duobus illis potentiſsimis Regibus,quæ terrore eorum ſenſus impleuerat.Erat enim furor eorum & crudelitas quaſi ardentiſsimus ignis,qui ſufficeret ad incendium totius Iudææ,nec reſtingui poſſe videbatur. Contrà Iſaias vocat ipſos non Titiones,nam id magnum adhuc videri poſſet:ſed caudas,id eſt,fragmēta vel extremitates quaſdam titionum: nec eas accenſas, ſed tantùm fumigantes: acſi titio quidam ab igne ereptus clanguerit, & nihil præter tenuem quendam fumum habeat. Hæc metaphora inſignem conſolationem continet: qua admonemur longè aliter de impiorum violentia exiſtiman-

dum

dum eſſe,quàm re ipſa præ ſe ferat.Videntur enim tanta potentia præditi,vt totum orbem inflammare ac perdere poſſint . Dominus autem vt occurrat terrori nimio , pronuntiat fumum inanem eſſe & breuem,quod incendium,ídque diuturnum fore exiſtimamus.

5 QVI CONSILIVM MALIGNVM.) Quanuis prædixerit euanidas fore minas hoſtium populi Dei,& irritos conatus,non tamen diſſimulat quàm dira machinentur, niſi Dominus eos cõpeſcat.Nam conſilium malum intelligit exitiale:quia ſcilicet inter ſe conſpirauerant duo illi Reges ad perdendam Iudęam.Id quò melius exprimat,& quaſi oculis repreſentet, refert eorum verba.

6 ASCENDAMVS) Hoc eſt paremus expeditionem.נקיצנה,vertunt nonnulli Tædio afficiamus vel affligamus:quod etiam denotat origo verbi.Verùm in hac coniugatione ſignificat potius Excitare & expergefacere . Etſi autem illam interpretationem non refello,hanc tamen ſequi malo,quia contextui melius quadrat . Excitare , porrò accipio pro Turbare,& nouas res moliri:vt vulgo dicimus,*Remuer les affaires*,ne tranquillum illius regni ſtatum eſſe ſinerent.Quod ſequitur. נבקיענה,nonnulli exponunt Perrumpamus in eam.Alii perrumpere faciamus eam ad nos. Ego verti, APERIAMVS.Nã & בקע ſignificat quod ſolemus dicere *Faire breſche ou ouuerture*.Ratio autem patefaciendi aditus ad Iudęam erat, armorũ violentia clauſtra eius perfringere: vel metu ſollicitare ad defectionem timidos & dubios animos . Nam quandiu ſubditi in fide manent, obſtructus eſt aditus: vbi verò factionibus omnia perturbantur, patefit aditus,quod deinde in munitiſſima quæque & tutiſſima loca perrumpere facile ſit.Ita ſperabant hi duo Reges , ſimulatque in Iudæam veniſſent , ſe ſtatim magnitudine exercitus & potentia, omnem populum territuros: vt nulla ei eſſet reſiſtendi aut facultas,aut volũtas.Nec enim veriſimile eſt ipſos, cùm adeo ingenti eſſent inſtructi hominum multitudine,ſpem in longa obſidione poſuiſſe. Nam ſatis munita erat Ieroſolyma:ſed conterritam & perturbatam illis copiis,ſibi expoſitam fore putabant vt ſtatim deditionem faceret.Ego tamẽ verborum iſtorum interpretationem vnicuique liberam relinquo,quia vtrouis modo accipere libeat,ſenſus Prophetæ ambiguus non eſt.Cæterùm quis hic fuerit Tabeal,non facilè colligi poteſt ex hiſtoriis.Veriſimile eſt Iſraelitem quendam,Dauidicę domus hoſtem fuiſſe,quem ſibi obnoxium reddere Reges iſti cupiebant.

7 NON STABIT.) Quod præceſsit , ad commendationem præclaræ raræque ſalutis ſpectabat.Nam quumDominus vult tentationibus noſtris opem ferre,proponit magnitudinem periculi, ne putemus eum minus promittere quàm neceſsitas ipſa poſtulat.nec ſolet extenuare mala quæ nos vrgent,ſed ea potius amplificat : deinde promiſſionem offert, ſéque ſatis potentem eſſe oſtendit ad nos liberandos,tametſi perditi videamur. Hanc rationem ſequutus eſt Propheta poterat enim ſimpliciter docere quid futurum eſſet,Regémque & populum animare,ne exercitibus illis territi euaneſcerent.Sed deliberationem & conſiliumRegum illorum aperuit,cui nunc opponit promiſsionem& decretum Dei,quò magis admirabile auxiliũ eius eluceat.nam hæc ſacra eſt anchora quæ ſola nos inter tentationum fluctus confirmat . ſicuti in rebus aduerſis nuſquam licebit conſiſtere,ſi deſtituat nos Deus verbo ſuo.Quanuis ergo iam deſperatione propè obrutus Rex eſſet,oſtendit Iſaias nihil adeò eſſe terribile quod non contemnere liceat,modò promiſsione Dei munitus patienter expectet quòd non cernitur,imò videtur eſſe incredibile.Negat igitur ſtaturũ quicquid gigantum more contra Deum attollunt homines. Vtitur quidem ſurgendi verbo,ſicut etiam eadem metaphora ſignificant Latini,opus habere ſuos progreſſus denique ſacrilegæ audacię negat fore ſubſiſtentiam.Plus etiam vehementiæ habet quod ſubiungit,Non erit,id eſt,in nihilũ redigetur acſi nunquam extitiſſet.Notanda eſt hæc locutio:qua nudum & ſimplex Domini verbum , ingenti exercitui & deliberationi Regum oppoſuit.

8 CAPVT SYRIAE.) Acſi diceret, Duo iſta regna ſuos fines habebunt,quales etiamnum habent.Aſpirant ad tuum regnum,ſed ego metas illis conſtitui quas non egredietur. Damaſcus erat metropolis Syriæ , vt Lutetia Galliæ . Ait ergo , Reges illos ſua fortuna contentos eſſe oportere, eandémque in poſterum cõditionem ipſorum fore,qualis tunc erat.Poſtquam autem dixit fruſtra nunc eniti ad ampliandos terminos, prædicit calamitatem regni Iſraelitici.Frangendi enim verbo ſignificat exinanitum iri regnum Iſrael,vt non extet amplius.Nam Iſraelitæ ſunt abducti in exiliũ, & in alium populum redacti:quemadmodum hodie pars Sabaudiæ in nomen Galliæ tranſiit , ſuóque nomine priuata eſt, Hoc vult Propheta, cùm dicit מעם ne ſit populus.tunc enim Iſrael exteris Gentibus permixtus eſt,ac peculiare eius nomen deletum.

INTRA SEXAGINTAQVINQVE ANNOS.) Cùm Iſraelitæ abducti ſint ſexto anno Regis Ezechiæ , & Achaz ſexdecim tantùm annos regnauerit:certum eſt hanc ſupputationem fieri non debere ab eo die quo Iſaias ad perferendum hunc nuntium miſſus eſt . Nam viginti ſolùm anni effluxerunt vſque ad id tempus , quo decem tribus in captiuitatem abductæ ſunt.Amoz de hac captiuitate vaticinatus erat: nec dubium quin vt hęc Prophetia Amoz , ita tempus in ea conſtitutum apud omnes celebre eſſet , annorúmque numerum compertum haberent.Si igitur ab eo tempore numeremus quo Amoz hæc prædicit, ſexagintaquinque anni reperientur.Iotham enim ſexdecim annos regnauit,Achaz totidem.Accedant ſex regis Ezechiæ , quo anno abductæ ſunt decem Tribus in exilium.Adde poſtea XXVII.quibus poſt editam Prophetiam

Amos 3. c. 11

regnauit Vſias, fiunt LXV. Hæc coniectura valde probabilis eſt: nec quicquam dubium eſſe debet, quin Iſaias huc reſpexerit. Extat enim vaticinium Prophetæ Amos, quo Dominus populum admonuit ne quid inſperatum ei accideret, & ſubitò ſe oppreſſum eſſe quereretur. Vaticinium illud confirmat Iſaias, idemque tempus proponit, quod iam apud omnes celebre erat. Porrò is verbis ſocordiam Iſraelitici populi acriter pungit, quòd de terra & nominis ſui interitu admoniti, non modò ſecurè Dei iudicium ſpernebant, ſed quaſi data opera illuderent oraculo cæleſti, vorandæ Iudææ inhiabant: quia iam præterierat longum tempus, putabant ſe elapſos eſſe. Hanc amentiam deridet Propheta, quòd tam exiguo annorum numero, fingant verbum Dei obſoleſcere. Cæterùm quia ſurdi erant Iſraelitæ, ſpatium Iudęis præfigit Iſaias, quo expectent hoſtium ſuorum cladem. Docet autem hic locus, Prophetas alios aliis fideliter manum dediſſe, vt coniunctis ſtudiis Deo ſeruirent.

9 INTEREA CAPVT.) Quia repetitio eſt qua confirmat quod prius dixit, medio tempore præſcriptas fore metas diuinitus regno Iſrael, copulam ו verti Interea. Alioqui abſurdum eſſet metropolim Regni ſaluam fore poſtquam exciſum eſſet, ſicuti nuper prædixit. Senſus ergo eſt. Interim dum implentur LXV. anni, Iſrael habet quaſdam inducias. eius caput erit Samaria. contentus ſit finibus ſuis, neque aſpiret ad maiora. Talis enim erit ſtatus ipſius, donec excindatur omnino, nec iam populus cenſeatur.

SI NON CREDIDERITIS.) Ponitur כי rationalis particula vel cauſalis in medio ſententiæ. ideo ſic quidam vertunt, Si non creditis: ratio eſt, quia non eſtis fideles. ac prius membrum reſtringunt ad prophetiam Iſaiæ: poſterius verò extendunt ad quemlibet Dei ſermonem: acſi dictum eſſet, Si nulla cõſtat apud vos fides meis dictis, hinc coarguitur in genere veſtra infidelitas. Sed hoc modo nihil differret verbum תאמינו à verbo תאמנו. quorum prius eſt ex coniugatione Hiphil, alterum ex Niphal. Atqui terminationem non abs re mutauit Propheta: & paſsim ex pluribus Scripturæ teſtimoniis liquet verbũ אמן in cõiugatione Niphal apud Hebræos accipi pro Cõſiſtere, vel firmum manere in gradu. Tantundem ergo valere interpretor, acſi dixiſſet, Vna hæc vobis fida ſtatio eſt, expectate placidè & ſine perturbatione mentis quod promiſit Dominus, id eſt, liberationem. Si non expectatis, quid aliud ſupereſt vobis quàm exitium? Particula ergo כי, vt ſæpe aliàs, idem valet quòd Profectò. Nam affirmat eos ſtare non poſſe, niſi promiſsioni confidant. imò obliquè plus exprimit, Deum nihilominus ſtaturum, quanuis fidem abrogent eius verbo, & quantũ in ſe eſt, conentur eius firmitatem labefactare. Ipſos verò non aliter ſtaturos, quàm ſi recumbant in promiſsionem ſibi oblatam. Vnde colligenda eſt vniuerſalis doctrina: Cùm ſcilicet à verbo Domini receſſimus, quanuis optimè credamus nos eſſe fundatos, ruinam tamẽ inſtare. Salus enim noſtra in verbo Dei incluſa eſt: quod vbi repudiatur, iniuriam ſibi factam meritò vlciſcitur ipſe qui paratus erat ſua virtute ſuſtinere homines, niſi ſponte præcipites ruerẽt. Aut igitur acquieſcendum in promiſsis Dei, aut fruſtra à nobis ſalus expectatur.

10 ET ADIECIT.) Quoniam Dominus ſciebat Regem Achaz tam eſſe impium vt promiſſioni non ſtaret, ideo mandat Iſaiæ vt ipſum confirmet addito ſigno. Nam vbi Deus videt promiſſiones ſuas nobis non ſufficere, adminicula adiungit infirmitati noſtræ conuenientia: vt non ſolùm loquentem ipſum audiamus, ſed etiam manum eius exertam conſpicientes, aperto rei teſtimonio confirmemur. In quo diligenter notandus eſt vſus ſignorum, id eſt, quorſum Dominus miracula edere ſoleat nempe, vt nos confirment in fide verbi ſui. Nam cùm eius potentiam cernimus, ſi ambigimus fidem habere loquenti, dubitationem noſtram corrigit ipſe rei intuitus. Coniuncta enim verbo miracula, ſigilla ſunt.

11 VEL IN PROFVNDO.) Ego ſimpliciter ita accipio, Vel ſurſum, Vel deorſum: permittit ei liberam electionem miraculi, vt vel terreſtre, vel cæleſte poſtulet niſi fortè in voce Profundi aliquid ſit magis emphaticum: acſi dixiſſet: Tuum eſt optare, mox tibi oſtendet Deus imperium ſibi eſſe altius toto mundo, atque etiam intra omnes abyſſos, vt ſuo arbitrio mortuos excitat è ſepulchris. Mira certè erga impium hunc Regem & populum Dei indulgentia, quòd non modò patienter ad tempus tulit eorum diffidentiam, ſed tam liberaliter ſe demiſit, vt qualecunque ipſis viſum foret, potentiæ ſuæ pignus paratus eſſet dare. Quanquam non ſolos incredulos reſpexit, ſed infirmis etiam, in quibus aliquod erat pietatis ſemẽ, voluit conſulere: quò certius perſuaſi eſſent Iſaiam non temere prodire, cui promptum erat ſpecimen edere Diuinæ virtutis ad confirmationem dicti ſui. Eadem nunc quoque Dei bonitas ſe profert erga homines quibus ita indulget, quum iis meritò poſſet iraſci. Quam enim atrocem iniuriam faciunt Deo, cùm de eius veritate dubitant? Quid enim ſupereſt Deo, ſi ea ſpolietur? Atque vtcunque hæſitemus, non tantùm ignoſcit nobis, ſed & diffidentiæ ſuccurrit: nec tantùm verbo, ſed additis etiam miraculis: nec fidelibus ſolùm, ſed & impiis ea proponit. id quod poſſumus in hoc Rege contemplari. Quòd ſi alienis adeò benignus tunc fuit, quid non expectare debent ab eo domeſtici?

12 ET AIT ACHAZ.) Specioſo prætextu recuſat ſignum quod Dominus offerebat: nempe quòd ipſum tentare nolit. Fingit enim ſe fidem habere verbis Prophetæ, nec quicquam requirere à Deo præter verbum. Et certè vt deteſtabilis eſt corã Deo impietas, ita dubium non eſt quin

Deus

Deus fidem magni æſtimet. Ideo ſi quis acquieſcat in ſolo verbo,& reliqua omnia contemnat, ſumma laude dignus videri poſsit. Nec enim maior perfectio eſſe poteſt, quam ſi quis ſe Deo penitus ſubiiciat & addicat. Sed quæritur an tentemus Deum, cùm id quod nobis offert ſuſcipimus? minime vero. Mentitur ergo Achaz, cum oblatum ſignum recuſando, ſimulat ſe Deum tentare nolle. nihil enim melius aut præſtantius, quam parere Deo. ſummæ quidem virtutis eſt, nihil expetere præter verbum Dei: ſi tamen Deus aliquid ad verbum addere velit, non eſt virtutis loco ducendum vbi acceſsio hæc quaſi ſuperuacanea reiicitur. Aſſertur enim non leuis Deo iniuria, dum ita contemnitur eius liberalitas, acſi inutiliter nobiſcum ageret, nec ſatis nouiſſet quæ nobis maximè neceſſaria ſunt. Scimus hoc nomine potiſſimùm commendari fidem, quia obedientiam in ſe contineat. vbi autem minimum ſapere volumus, & contemnimus aliquid quod Dei eſt, haud dubie abominabiles ſumus coram Deo, qualemcunque habeamus prætextum coram hominibus. Sic igitur habenda fides verbo Dei, vt ſubſidia minime contemnamus, quæ ſubleuandæ fidei noſtræ cauſa voluit ipſe adiungere Exempli gratia: Dominus offert nobis in Euangelio quæcunque ad ſalutem neceſſaria ſunt. nam cùm in ſocietatem Chriſti nos adducat, certè in eo bonorum omnium ſumma continetur. Quorſum igitur Baptiſmus,& ſacra Cœna? an ſuperuacua cenſeri debent? minimè. Nam quiſquis verè & ſine blanditiis ſuam infirmitatē, cuius omnes a minimo vſque ad maximum ſibi conſcii ſunt, reputabit, libenter his adminiculis ſe fulciet. Dolendum quidem ac gemendum, quod ſacroſancta Dei veritas propter carnis noſtræ vitium ſubſidio opus habeat. ſed quando vitium hoc ſtatim exuere non licet, quiſquis pro capta ſuo fidem habebit verbo, ſimul integrum obſequium Deo præſtabit. Diſcamus ergo amplecti ſigna cum verbo, cum non ſit in poteſtate hominis ea diſiungere. Quod Achaz ſignum oblatum recuſat, eo prodit & contumaciã & ingratitudinem ſuam. ſpernit enim quod Deus pro ſumma vtilitate obtulerat. Hinc etiam apparet quatenus ſigna expetenda ſint, nempe, cum nobis a Deo offeruntur. Qui igitur oblata reſpuet, ſimul gratiam Dei reſpuat neceſſe eſt. Quemadmodum hodie fanatici homines, Baptiſmum & ſacram Cœnam negligunt,& puerilia rudimenta eſſe putant. hoc facere non poſſunt, quin ſimul totum Euangelium renunciant. Nec enim diſiungenda ſunt, quæ Dominus coniuncta eſſe voluit. Quæritur tamen an non liceat ſigna a Domino interdum petere? nam huius rei exemplum habemus in Gedeone, qui vocationem ſuam voluit ſigno aliquo confirmari. eius voto obſequutus eſt Dominus, nec tale deſiderium improbauit. Reſpondeo, Gedeonem, quamuis ſignum petere iuſſus non ſit à Deo, tamen impulſu Spiritus, non proprio arbitrio id feciſſe. Quare non eſt abutendum eius exemplo quò ſibi hanc licentiam quiſque noſtrum promiſcuè permittat. Tanta eſt enim hominum importunitas, vt innumera ſigna abſque ratione a Deo poſtulare non dubitent. Cohibenda igitur eſt talis audacia, vt contenti ſimus iis, quæ à Domino offeruntur. Sunt autem duo genera ſignorum. quædam enim extraordinaria, vt portenta dici poſſint: quale id mox ſubiiciet Propheta,& quod Ezechiæ oblatum fuiſſe poſtea videbimus Quædam vero ſunt ordinaria,& quotidiano in vſu apud fideles, vt Baptiſmus & ſacra Cœna: quæ nullum miraculum continent, quod ſaltem oculis aliòue ſenſu humano deprehendi poſsit. Quod enim per ea mirabiliter Spiritu ſuo peragit Dominus, occultum eſt: in extraordinariis vero, miraculum ipſum cernitur. Idem autem omnium ſignorum finis & vſus eſt. quemadmodum enim admirabili portento confirmatus eſt Gedeon, ita & nos Baptiſmo & ſacra Cœna confirmamur, tametſi nullum oculis noſtris miraculum pateat.

13 Domus Dauidis) Quia minimè tolerabilis erat improbitas, ſub ſpecie honoris ianuam præcludere Dei virtuti quæ fidem promiſsionis ſanciret, liberius excandeſcit Propheta,& aſperius obiurgat ſceleratos hypocritas. Etſi autem honorificum illis erat cenſeri ex ſtirpe Dauidis, ſi modo imitati eſſent eius pietatem, contumeliæ tamen potius cauſa eos nominat Dauidis poſteros vel familiam. Et certè hinc non parum creſcebat indignitas, quòd Dei gratiam repudiabat domus illa, ex qua oriunda erat ſalus totius mundi. Itaque in grauem ignominiam cedere illis debuit ſua origo, a qua tam fœde & nequiter degenerauerant. Atque hic ordo diligenter tenendus eſt. neque enim à graui reprehenſione initium fieri debet. ſed a doctrina, qua placidè homines inuitentur. vbi doctrina ſimplex & nuda non ſufficit, accedant confirmationes. Quod ſi hoc etiam modo nihil proficitur, tunc maiore vehementia opus eſt. Sic enim fulminantem hic Iſaiam audimus, poſtquam Regi & doctrinam & ſigna obtuliſſet. extremo nunc remedio vtitur, grauiter & acerbe obſtinatum hominem obiurgans: neque ipſum ſolum, ſed totam domum Regiam quæ ſimili impietate laborabat.

An parum eſt.) Vtitur comparatione inter Deum & homines: non quòd re vera ſeparari poſsint à Deo Prophetæ & ſancti Doctores, de quibus loquitur, qui nihil aliud ſunt quàm organa Dei,& communem cum ipſo cauſam habent, dum officio ſuo funguntur. dicit enim teſtatur Dominus, Qui vos ſpernit, me ſpernit: Qui vos audit, me audit. Propheta igitur ſermonem ſuum ad impietatem Achaz,& ſimilium attemperat. putabant enim ſibi negotium eſſe cum hominibus. nec dubium illas olim voces auditas eſſe, quibus etiamnum hodie nobis obſtrepunt impii, Nónne ſunt homines, qui nos alloquuntur? atque ita doctrinam Dei extenuare volunt. Cùm idem tunc ſolenne eſſet profanis doctrinæ contemptoribus, Propheta per conceſsionem Homines vocat, qui ſacroſancto docendi verbi munere fungebantur. Eſto, vos me hominem mortalem eſſe dicitis: tale apud vos eſt iudicium de Prophetis Dei. ſed an parum eſt nos moleſtia afficere, niſi etiam Deo moleſti ſitis? Contemnitis autem Deum, mirabilis potentiæ ſuæ ſignū reſpuendo quod vobis dare paratus eſt. Fruſtra igitur iactatis eum a vobis non ſperni:& cum hominibus, non cum Deo, vobis eſſe negotium. hæc itaque cauſa eſt, cur tantopere excanduerit Propheta. Vnde clarius perſpicitur quod nuper attigi, opportunum obiurgationibus tunc locum eſſe, vbi ſcilicet omnia tentauimus quæ Deus mandauit, nec quicquam prætermiſimus quod eſſet officii noſtri. Tunc irrumpendum eſt maiore vehementia: atque impietas, quæ ſub illis ſimulationum inuolucris latebat, detegenda eſt.

Deo meo.) Prius dicebat, Pete tibi ſignum à Domino Deo tuo, cùm ſcilicet nondum palàm conuicta eſſet peruerſitas & contumacia: nunc vero ſibi quaſi peculiare vindicat. quoniam Achaz & ſimiles indigni erant qui nomine Dei gloriarentur. Innuit ergo a parte ſua ſtare, non penes illos hypocritas Deum eſſe: atque hoc modo teſtatur fiduciam ſuam. demonſtrat enim qua conſcientia Regi liberationem promiſerit: acſi diceret, ſe non veniſſe niſi a Deo miſſum: nec quicquam dixiſſe præter id quod in mandatis habuerat. Eadem fiducia præditi eſſe debent omnes miniſtri: non tantùm vt ipſam præ ſe ferant, ſed habeant radicitus inſitam in animis. Satis enim ipſam quoque iactant pſeudoprophetæ, ſed vana & inanis garrulitas eſt, aut cæca præfidentia ex temeritate.

14 Propterea.) Repudiauerat iam Achaz ſignum à Domino oblatum, cùm Propheta in peruicaciam illius & ingratitudinem inuectus eſt: pronunciat tamen Propheta eam impedimento non fore: quominus Deus promiſſum & deſtinatum Iudæis ſignum proferat, quale verè nempe Virginis partum. Locus hic obſcurus eſt: ſed partim in cauſa ſunt Iudæi qui veram expoſitionem multis cauillis, quantum in ſe fuit, deprauarunt. Vrget enim ipſos hic locus, quòd præclarum vaticinium contineat de Meſsia, qui hic nominatur Immanuel. Atque ideo ſtuduerunt modis omnibus Prophetæ mentem in alienum ſenſum torquere. Alii obtundunt hic fieri mentionem Regis Ezechiæ, alii filii Iſaiæ. Qui locum hunc trahunt ad Ezechiam, ſunt nimium impudentes, quandoquidem tunc ipſum adoleuiſſe oportuit, cùm obſideretur Ieroſolyma. Atque in eo ſe craſsiſsima hiſtoriæ ignorantia teneri oſtēdunt. Verùm hæc iuſta eſt malitiæ merces, quòd ita excæcantur ipſo Deo, vt omni iudicio careant. quod hodie & Papiſtis accidit, qui ſeſe ludibrio

ſæpe exponunt,dum furioſo impetu feruntur ad deprauandas Scripturas.Eorum autem qui filium Iſaiæ eſſe putant, coniectura omnino friuola eſt. Nec enim legimus excitatum liberatorem ex ſemine Iſaiæ, qui poſſet vocari Immanuel.hic enim titulus longè ſplendidior eſt,quam vt queat in hominem vllum competere.Alii exiſtimant,aut ſaltem, quia nolūt nimiū pugnare cum Iudæis,fatentur Prophetā locutum de aliquo puero, qui tunc natus eſt: quo tamen, velut pictura vmbratili, Chriſtus delineabatur.Sed firmas rationes nullas afferunt,nec oſtēdunt quis fuerit ille puer, nec vllo teſtimonio comprobant.Certum eſt autem,vt iam dictum eſt,hoc nomen Immanuel,nullo homini propriè non potuiſſe aptari.Itaque dubiū nō eſt,quin Propheta ad Chriſtū reſpexerit.Sed omnes ſcriptores,& Græci & Latini,in tractādo hoc loco nimium ſecuri ſunt.Nam perinde acſi nihil eſſet in eo difficultatis,ſimpliciter aiūt Chriſtū hîc promitti ex Maria virgine.Non parua autem eſt difficultas quam nobis obiiciūt Iudæi,intēpeſtiuè hîc de Chriſto fieri mentionē.Sic enim agunt nobiſcū,& circunſtantiā loci expendi volunt:Obſidebatur Ieroſolyma,Propheta daturus erat ſignum liberationis.quorſum promiſiſſet Meſsiā,qui quingentis poſtea annis futurus erat? Atque hoc argumento ſe viciſſe arbitrantur,quòd promiſsio de Chriſto nihil pertinebat ad confirmandū Achaz de liberatione Ieroſolymæ.Et exultant quaſi victores,præſertim quod nemo fere ipſis reſpondeat. Ideo dixi,interpretes hactenus hac in re nimium ſecuros fuiſſe.nec enim parui momenti eſt,oſtendere quorſum hîc de Redemptore mētio fiat.Sic autem res habet:Cùm Rex Achaz ſignū ſibi à Deo oblatū reiiceret,Propheta ipſum reuocat tandē ad fundamentū fœderis,quod ne impii quidem palàm reiicere auſi eſſent oportebat naſci Meſsiam , idque omnes ſperabant,à quo pendebat totius populi ſalus.Poſtquam igitur Propheta aduerſus Regem excanduit, cum ipſo iterū agit in hunc modum,Tu quidem promiſsionē reſpuēdo,decretum Dei euertere velles:ſed inuiolabile manebit:nec obſtabit perfidia & ingratitudo tua,quo minus populo ſuo Deus perpetuus ſit liberator.Tandem enim Meſsiam ſuum ſuſcitabit.Vt autem hæc magis perſpicua ſint,notanda eſt conſuetudo Prophetarum,qui cùm ſpeciales promiſſiones confirmant, hoc fundamentū conſtituunt:nempe,Deum miſſurum eſſe Redēptorē.Hac generali fultura vbique confirmat Deus quicquid ſpecialiter populo ſuo promittit.Et certè vt opē & auxiliū ab eo quis expectet,perſuaſū eſſe neceſſe eſt de paterno eius amore.Quomodo autē propitius eſſet,niſi per Chriſtū:in quo & electos gratis adoptauit , & venia vſque in finē perſequitur.Hinc illud Pauli,Omnes Dei promiſsiones in Chriſto eſſe Etiam & Amen.Quoties ergo veteri populo opitulatus eſt Deus,ſimul in Chriſto ſibi reconciliauit.Ideóque quoties de fame,peſte & bello ſermo habetur,vt ſpem leuationis faciat,Meſsiam ſtatuit ante oculos.Hoc cùm minimè ambiguū ſit, non eſt cur hîc recalcitrent Iudæi,acſi parum tempeſtiuè ad rem longè remotam tranſiret Propheta.Vnde enim pendebat Ieroſolymæ liberatio,niſi à Chriſti manifeſtatione?Sicuti hoc vnico fundamento ſemper ſubnixa fuit Eccleſiæ ſalus.Hoc igitur appoſitè dixit Iſaias,Tu quidē nō recipis promiſſa Dei:ſed ea nihilominus implebit. quia tandē Chriſtū ſuū miſſurus eſt, cuius gratia vrbē iſtā vult ſaluam eſſe.tametſi indignus es,Deus tamē habebit rationē ſui.Excluditur ergo Rex Achaz ab eo ſigno quod antè reiecerat,& priuatur beneficio, quo ſe indignū reddidit:ſed tamē inuiolabile Dei promiſſum adhuc ipſi offertur.idque ſatis innuit particula לכן,id eſt,Quia tu reſpuis ſignū illud particulare,quod tibi Deus offerebat,הוא,id eſt,Idē ipſeDeus,qui tam liberalis erat vt ſpōte tibi offerret,cui tu moleſtus es,ſignū exhibere non deſinet.Quòd dixi Chriſti aduentum promitti ipſi Achaz, non ita intelligo quaſi eum Deus comprehendat in electo populo,cui Filium ſuum ſalutis authorem deſtinauerat : ſed quia ad totum populi corpus ſermo dirigitur. Nam quòd לכם nonnulli exponunt Filiis veſtris,coactum eſt.Cæterùm quod ad effectū ſpectat, Propheta relinquit impium Regem,& in populum reſpicit quatenus à Deo adoptatus erat. Dabit ergo,non tibi impio Regi tuiſque ſimilibus,ſed vobis quos adoptauit.Manet enim firmum & inuiolabile fœdus,quod cum Abrahamo pepigit.Et Dominus ſemper aliquas habet reliquias,ad quos fructus fœderis pertinet: vtcunque hypocritæ populo ipſius præſint ac dominentur.Interea abſurdum non eſt externæ Eccleſiæ hoc proponi.

Ecce virgo.) Emphaticè ponitur vox demonſtratiua ad magnitudinē rei notandā.Sic enim de rebus magnis & obſeruatu dignis loqui ſolet Spiritus,vt erigat hominū mētes Propheta igitur attentos eſſe iubet qui audiunt,vt hoc inſolitū Dei opus conſiderent:acſi diceret,Nolite eſſe ſocordes,ſed ſummā illam Dei gratiam expendite , quæ vltrò vobis occurrere debebat.ſed propter ſtuporem veſtrum vos latet.Quāquam autē vox עלמה ab עלם deducitur,quod ſignificat Abſcondere,eò quòd virginum pudor & verecundia non ferat vt in publicum prodeāt:quia tamē Iudæi de hoc vocabulo multùm litigant,& negant eo Virginē ſignificari,quòd Solomō ipſum vſurpa it pro Puella quæ adamatur,nihil opus eſt in ipſa voce inſiſtere.Concedamus ſanè illis עלמה vocari aut puellā, & ad ætatē potius referri hoc nomen,vt ipſi volunt,(tamen Scriptura ſæpe eo vtitur,quum devirgine ſermo eſt)res ipſa omnes eorū calumnias ſatis per ſe refellit.Ecquid enim mirū dixiſſet Propheta ſi de puella loquutus eſſet,quæ ex congreſſu viri cōciperet?Certè ridiculum fuiſſet id ſigni,aut miraculi loco proponere.Fingamus mulierē notari quæ ex coitu viri grauida eſſet futura:frigidū atque adeò inſipidū fore oēs vidēt,ſi Propheta apud Iudæos quaſi de re noua & inſolita præfatus ſubiiciat,Adoleſcentula concipiet.Satis igitur cōſtat ipſum loqui de virgine , quæ non erat ordinario naturæ ordine,ſed ex gratia Spiritus ſancti conceptura.Atque hoc myſterium eſt quod magnificè extollit Paulus, Deum ſcilicet manifeſtatum eſſe in carne. Et vocabit.) Verbū eſt fœminei generis apud Hebræos.Nam qui in maſculino genere legūt,neſcio vnde acceperint.Certè quæ in vſu ſunt exēplaria nō variant.Quòd ſi ad matrē hoc referas,aliquid præter conſuetū morē exprimi certū eſt.Scimus has partes ſemper tribui patri,vt nomē filio imponat.Hoc enim ſignū eſt iuris & poteſtatis patrū in filios:nec eadē authoritas ad mulieres pertinet.Hic verò ad matrē transfertur.Sequitur ergo ſic à matre cōcipi,vt patre in terris careat.alioqui Propheta cōmunē Scripturæ vſum peruerteret,quæ viris tantùm hoc officiū aſcribit.Quanquā notandū eſt non impoſitū fuiſſe Chriſto nomē matris arbitrio. neque etiā in eo quicquā fuiſſet ponderis,ſed intelligit Propheta in hoc nomine promulgādo,Virginē fore inſtar præconis: quia nullus erit terrenus pater qui munus hoc obeat Porrò minimè dubiū eſt quin hoc nomē Chriſto inditū fuerit ex re ipſa:quoniā vnigenitus Dei Filius induit carnē noſtrā,& ſocietate naturæ nobis ſe coniunxit.Vocatur ergo nobiſcū Deus,vel nobis cōiunctus:quod non poteſt cōpetere in hominem,qui Deus non ſit. Iudæi cauillantur nomen hoc Ezechiæ impoſitum eſſe:quòd Deus ipſius manu populum liberârit.qui,inquiunt, miniſter eſt Dei, induit eius perſonā.Verùm nec Moſes,nec Ioſue,qui populi liberatores fuerunt,ſic vocati ſunt.ergo & Moſi & Ioſuæ & cæteris omnibus præfertur hic Immanuel.Hoc enim nomine antecellit omnes,qui vnquam antea fuerunt, & qui poſtea ſequentur:éſtque elogium inſignis cuiuſdam eminentiæ & authoritatis quo præ aliis ornatur . Proinde conſtat,non tantùm deſignari Dei virtutem,qualiter ſe per miniſtros exerere ſolet,ſed coniunctionem perſonæ in qua Chriſtus homo ſimul & Deus apparuit.Vnde rurſus patet nihil hîc vulgare ab Iſaia narrari , ſed notari incomparabile illud arcanum in quo obſcurando fruſtra Iudæi laborant.

15 Butyrum & mel.) Hîc Propheta veram Chriſti humanitatem confirmat.Hoc enim incredibile prorſus erat, vt qui Deus eſſet ex puella naſceretur.Tale portentū à communi hominum ſenſu abhorrebat.Ne ergo exiſtimemus ipſum hîc quoddam ſpectrum imaginari , ſigna humanitatis declarat, quibus demonſtret Chriſtum reuera in carne, vel natura hominis proditurum:quia ſcilicet eodem modo educabitur,quo vulgò pueri ſolēt.Fuit autem Iudæis alia quàm nobis ratio educandi:vtebantur enim melle,cuius nobis vſus non ita communis eſt.quem etiam morem hodie retinent,vt nato puero,priuſquam lactetur,guſtum butyri & mellis præbeant.

VT SCIAT.) Id eſt,donec peruenerit ad eam ætatem,qua bonum à malo diſcernere queat: vt vulgò dicimus,Vſque ad annos diſcretionis. ל enim ſignificat metam & tempus quò vſque puerili more educabitur.idque ad veritatem naturæ magis comprobandam facit.Intelligentiam ergo & iudicium ſignificat,qualis contingit tranſacta pueritia. In quo videmus quò ſe Filius Dei noſtra cauſa demiſerit,vt non tantùm paſci noſtro cibo voluerit:ſed etiam ad tempus priuari intelligentia,omnéſque noſtras infirmitates ſuſtinere:idque ſecundum humanam naturam. Hoc enim ad Diuinitatem pertinere non poteſt.De hac Chriſti ad tempus ignorantia teſtatur Lucas, dum ait,Et proficiebat ſapientia,& ætate,& gratia apud Deum & homines. Si Lucas ſimpliciter Chriſtum profeciſſe dixiſſet,poterat excipi,Apud homines:ſed nominatim addit, Apud Deum, oportuit ergo ipſum ad tempus ſimilem eſſe pueris infantibus,vt,quoad humanitatem,intelligentia deſtitueretur. *Hebr. 2.15* *Luc.2.52*

16 ET QVIDEM) Hinc hallucinandi multis data eſt occaſio,dum ſententiam hanc cum proxima contexunt:quaſi fieret eiuſdem pueri mentio:& putent cauſæ eſſe redditionem: acſi particula כי eſſet rationalis. Atqui ſi attentius expenditur Prophetæ conſilium, facilè patebit à generali doctrina,ad quam pauliſper digreſſus fuerat,reuerti ad præſentem cauſam.Poſtquam enim ſpem ſeruandæ vrbis fundauit in Mediatore promiſſo: iam quomodo ſeruanda ſit, docet. Ego itaque hunc verſum non interpretor de Chriſto,ſed de pueris omnibus in genere: in quo ab omnibus diſſentio.Quòd enim hìc ſit ה haiedia, putant certum puerum deſignari.Ego autē accipio הנער collectiuè,vt ה ſit quidem notitiæ cauſa additum,tamen ad demonſtrandam potius ætatem, quàm certum aliquem puerum:vt cùm vulgò dicimus, *L'enfant*, & articulum *Le*, maioris notitiæ cauſa addimus,atque id Scripturæ ſatis vſitatum eſt. Quòd ſi certum puerum deſignaſſet, additurus erat הזה,vt aliâs ſolet.Nec veriſimile hanc promiſſionem de euerſione regnorum Syriæ,& Samariç,quæ proximè ſequuta eſt,in quingentos annos,id eſt,in aduentum Chriſti protenſam eſſe:ídque omnino abſurdum foret.Talis igitur eſt ſenſus, Antequam pueri,qui poſthac naſcentur, bonum à malo diſcernere queant,terra,quam odiſti,relinquetur.Terram autem intelligo Iſraelis & Syriæ.tametſi enim duæ erant,tamen propter fœdus initum inter duos Reges,eadem cenſetur. Sunt qui accipiant pro Iudæa:ſed illud conuenire non poteſt,ob relatiuum quod ſequitur.Porrò hæc ita contigiſſe vt ſcripta ſunt,ſatis ex Hiſtoria ſacra colligere promptum eſt.nam cùm Achaz Aſſyrios in auxilium ſuum vocaſſet, Rezin ab illis occiſus eſt. Haud ita multò pòſt,obiit Phacee Rex Iſrael: duodecimo ſcilicet anno Regis Achaz:& Oſeas filius Ela,in illius locum ſuffectus eſt. Priuſquam igitur pueri,qui mox erant naſcituri,adoleſcerent,vtraque regio ſuis Regibus priuāda erat.Nam & Rezin & Phacee,ante illud tempus è viuis ſublati ſunt. Dirigitur autem ſermo ad Achaz,& ſolatii loco promittit Deus,ſe de illius hoſtibus ſumpturum vindictam: ſed nō in alium finem,niſi vt magis reddatur inexcuſabilis.Quod ad verba ſpectat,exoſa eſſe dicitur Syria & terra Iſrael Regi Achaz vel deteſtabilis,quòd inde infeſtis armis premebatur.Promittit ergo futurū vt illi Reges breui pereant.מפני vertunt nonnulli,Propter.Et fateor hanc vocē plerunque hoc ſenſu vſurpari. Sed ego hìc ſimplicius interpretor:acſi diceret,Deſeretur à facie,id eſt, à præſentia duorum Regum,ac deſtituetur,vt amplius non appareant.Atque his Prophetæ verbis ſatis conſtat,de vtroque regno hæc intelligenda eſſe. *2.Reg.16.9* *ibidem 17.* *1,& 15.30*

17 ADDVCET ſuper te.) Hìc Propheta viciſsim minatur impio hypocritæ,qui cùm fingeret ſe Deum tentare nolle,eos tamē accerſebat in auxilium,quos Dominus vetuerat. Ne igitur ſuperiore promiſſione nimium exultet atque inſoleſcat, denuntiat ei quoque ſuum exitium: atque affirmat id quod ſaluti ſibi fore confidit,id eſt,opem Aſſyriorum,ei prorſus exitialem fore.acſi diceret,Tu quidem omnia tibi promittis à Rege Aſſyriorum, & illum tibi fidelem fore exiſtimas, quòd fœdus & amicitiā cum ipſo,ídque Deo vetante,inieris:ſed tu breui intelliges quid tibi profuerit Deum tentaſſe.Poteras ſecurus domi quieſcere,& habere Deum adiutorem :ſed Aſſyrios aduocare maluiſti.Eos tu grauiores ſenties,quàm ipſos hoſtes. Optimè igitur quadrat ſuperioribus iſta oratio. Vrget enim magis perfidiam & ingratitudinem Regis, qui & verbum Dei, & ſignum reiecerat,ſéque omni promiſſione reddiderat indignum.Et quia hypocritis ſolenne eſt vbi diſcrimine aliquo & metu defuncti ſunt,ſtatim ad ingenium redire, negat præſidio quicquam fore Iudæis,quo minus ipſi quoque rapiantur ad iuſtas pœnas. Domum enim Dauidis, quæ ſingulari priuilegio eximere ſe poterat,nominatim pronuntiat communibus malis fore obnoxiam.Sic enim ſua iudicia temperat Deus,vt Eccleſiæ ſuæ parcens & eius perpetuitati conſulens,impios tādem qui bonis permixti ſunt,impunè elabi non ſinat. *Exod. 23.32*

AB ea die qua receſſit Ephraim.) Hoc modo loquitur Scriptura,cùm graue aliquam calamitatem deſignat.:nec enim Iudæi grauiorē plagam accipere poterant, quàm cùm abductis decē tribubus,non modò Regnum miſerè diuiſum,ſed corpus Gentis diſcerptū ac laceratū fuit.ideóque extremæ cladis nota eſt defectio Ephraim à Iuda. Nā cùm diſſidio illo grauius afflictæ fuerint opes regni Iudaici, quàm vllis exteris cladibus affligi poſſet,ait maiorem ab eo tēpore cladē Iudæis nō accidiſſe.Hinc,ſicut modò dixi,perſpicimus quomodo Deus animaduertens in hypocritas,ſi- *1.Reg.12.16*

mul fidelium memor viam aperiat miſericordiæ ſuæ. Admirabile hoc conſilium ſuſpiciendũ eſt, dum inter horrendas mortes, ſuperſtes tamen manet Eccleſia. Quis vnquam putaſſet liberandã eſſe Ieroſolymam ab ingenti duorum Regum exercitu? deinde regnũ Syriæ, quod tunc florentiſſimum erat, breui euertẽdum? Samariæ verò haud procul ab exitio abeſſe? Interea Aſſyrios, quibus confidebant Iudæi, magis infeſtos fore, quàm fuiſſent vnquã Iſraelitæ ac Syrii? Hæc omnia Eccleſiæ conſeruandæ cauſa fecit Dominus: ſic tamen vt interea nihilominus impietatem Regis Achaz vlciſceretur.

18 ET ERIT IN DIE ILLA) Cùm Aſſyrios ſibi fœdere obſtrictos putarent Iudæi, ſtultitiam hanc deridens Propheta, præſtò fore aſſerit ad Dei nutum, vt eos illuc impellat prout viſum fuerit. Quanquam pro imperio metaphoricè ponit Sibilum, nẽpe alludens ad naturam illorũ regnorum de quibus tractat. nam Ægyptus abũdat muſcis, quòd lutoſa ſit regio & calida. vbi autẽ cum tepore aer eſt humidus, illic magnã muſcarum multitudinem naſci neceſſe eſt. Aſſyria verò apibus abundabat. Quanquam autem ſibilo ſe eos adducturum dicit, alludẽs ad naturam apum & muſcarum: tamen intelligit ſe minimo negotio ipſos excitaturum: acſi diceret, Haud multo labore opus erit: ſimulatque ſignum dedero, ſtatim accurrent. Atque ita quantum efficaciæ ſit in arcano ſuo inſtinctu vel conſilio oſtendit, quòd ſibilo potentiſſimas quaſque Gentes ad obſequium cogat.

19 QVIESCENT) Pergit in eadẽ metaphora. Apes enĩ nidos ſibi quærere ſolent in cauernis, aut vallibus & dumetis, & eiuſmodi: acſi diceret nullum fore angulũ, in quo hoſtes non conſideãt, domicilĩumque ſuũ habeãt. Nec multum laborandũ eſt, cur de dumetis potius & ſpinetis loquatur, quàm de aliis rebus: quoniã figurata locutio eſt. Nec tamẽ dubito: quin ſignificare voluerit, nullũ fore vſquã effugiũ, ſiue abdãt ſe in cauernas, ſiue latebras quærãt in vallibus, quia totã regionẽ hoſtes occupabũt. Hinc rurſus colligimus quod iã antea annotatũ eſt, nihil temere aut fortuitò accidere, ſed omnia regi manu Dei. Deinde, vtcunque impii tumultuẽtur & ferantur cæco impetu, frẽnũ tamẽ ipſis iniici à Deo, vt eius gloriȩ ſeruiãt. Cùm ergo omnia ab impiis perturbata cernimus, ne exiſtimemus Deũ ipſis fræna laxaſſe vt irruãt quocũq; libuerit, ſed furioſos eorũ impetus moderari, certò perſuaſi ſimus. Vnde mirã cõſolationẽ accipere debemus in his perturbationib⁹, in quib⁹ orbis Chriſtian⁹ ſic inuolutus & quarũ violẽtia ita quaſſatus eſt, vt omnia propemodũ cõfuſa videãtur. Hoc enim cogitãdũ eſt, occultũ eſſe Domino frænũ, quo furioſæ belluæ cohibẽtur, ne eò erũpant, quò inſana ipſa libido impellit: neque trãſiliãt metas, quas ipſis Dominus cõſtituit.

20 RADET DOMINVS NOVACVLA CONDVCTA) Nũc alia metaphora vtitur, atque hoſtes illos, per quos Dominus ſtatuerat affligere ſuo tẽpore Iudęã, cõparat nouaculæ, qua raditur barba, pili, denique alia eiuſmodi excremẽta purgantur. ב hîc ſuperfluũ eſt, & pro more Hebraico tantùm inſtrumenti nota eſt. ideo ſimpliciter verti, Radet nouacula. Quid verò intelligat, ipſe mox exprimit: nẽpe, Aſſyrios inſtar nouaculæ fore in manu Dei, & quidẽ ab extrema plaga. Ideóque addit, Qui ſunt extra fluuiũ: ſignificãs Euphratẽ non fore obſtaculo, quin traiiciãt ad exequẽda Dei iuſſa. Addit præterea, non fore partẽ aliquã populi illius ſua ſponte irruentẽ in alienos fines aut palantẽ ſine certo duce, ſed Regem ipſum futurũ eis ducẽ, vt & à populo & à Rege ſimul opprimatur Iudæa, & ſub tanta mole ſuccũbat. Nec fruſtra hanc nouaculam conductã dicit. eo enim ſignificat atrocitatem cladis, quę per Aſſyrios inferenda erat. ſi quis vteretur cõductitio equo, aut gladio, vtetur eo liberius: nec ita ei parcet aut tẽperabit, vt ſuo. Nam quæ conducũt homines, pro ratione mercedis ſibi vſui eſſe volunt. Ita denuntiat Dominus, ſe minimè parciturum nouaculæ, etiamſi eius aciem retundere debeat: miſſurum Aſſyrios cum impetu & furore inſano. Quòd ſi Dominus tam grauiter vltus eſt Iudæos, ob eas cauſas, quas prius recenſuit Propheta: verendum nobis, ne idem experiamur. Imò nouacula, quæ iam nos radere cœpit, pertimeſcenda eſt.

CAPVT & pilos pedum.) Per Pilos pedum, inferiores partes ſignificat. Quicquid enim eſt infra aluum, tribuitur pedibus: atque ſynecdochica locutio eſt. Vnde & Aquam pedum, vrinã vo-
2.Reg.16 27 cant: & Pedes tegere, pro Aluum exonerare. Denique intelligit totum corpus radendum, quin etiam barbam ipſam radendam eſſe. Iam ſi ſublatis figuris, ſimplicem & nudum ſenſum habere ve-
2.Sam.24. 4 limus, ſignificat nullum ordinem ſaluum fore: acſi diceret, raſuram iſtam à vertice capitis ad pedes vſque peruenturam, nec fore immunes Reges & Principes ab iſta clade, quin nouaculæ quoque aciem ipſi ſentiant.

21 ET accidet.) His verſibus vſque ad finem capitis Propheta depingit ſtatum regionis direptæ & vaſtatę. Vult enim graphicè & velut in tabula exprimere tantam fore calamitatẽ, vt quocunque oculos conuertas, nihil appareat prȩter indicia horrendæ vaſtitatis. Nam quòd alii pœnarum mitigationem hîc promitti volunt, paulò pòſt videbimus cõtextui minimè quadrare. Quãuis autem indefinitè Virum nominet, propriè tamen loquitur de ditiſſimis: nec enim ſingulis totidem attribuit. ſed qui aliâs ſolebant magnam boum & ouium copiam alere, hi paucis contenti erunt. Significat ergo omnes ad ſummam inopiam redactum iri. Quia Hebraicè dicit Propheta, Viuificabit: quidam hoc tantundẽ valere putant, atque à morte eripere. Secutus tamen ſum quod & ſimplicius & magis receptum erat.

PRO-

22 PROPTER COPIAM LACTIS) Aliqui ita exponũt, Vix expreſſum iri ab vna vacca, quod in cibum familiæ ſufficiat. Nam qui alunt pecora, non tantùm veſcuntur lacte, ſed etiam conficiunt caſeos, & butyrum venale habent. Cum ergo dicit, Ex tota copia nihilo plus effectum iri quàm quod neceſſarium fuerit in vſum familiæ, ſecundum illos interpretes inopiam denotat. Alii verò hic fertilitatem promitti putant: vtcunque paucas habeant oues & vaccas, tamen abũde habituros vnde alantur. Tertia expoſitio melius conuenit. videtur enim Propheta velle indicare, tam paucos fore homines, vt lac exiguum ſufficiat omnibus. Hoc autem longe grauius eſt, regionem ſcilicet carere incolis, quàm armentis & pecore indigere. Proximo igitur verſu pronuntiauit Iſaias ita ſpoliandam eſſe Iudæam, vt armenta & pecora paucíſsima ſuperſint: nunc autem addit homines etiam fore pauciores, quoniam lac exiguum incolis terræ ſufficiet. Ego hanc expoſitionem libentius amplector: quia hic non quadrat ea promiſsio. Prior autem ſenſus coactus eſt: nec iam loquitur tantùm de pecuariis ipſis qui vaccas habebant, ſed de omnibus incolis, quia diſertè exprimit, Quicunque reſiduus fuerit: qua etiam voce paucitatem iterum deſignat. Huc ergo ſpectat, tam deſertam & miſerè vaſtatam regionem fore, vt magna lactis & butyri copia opus nõ ſit: quoniam pauci homines ſuperfuturi ſunt accepta clade.

23 EVENIET QVOQVE, MILLE VITES.) Ego opinionem eorum qui putãt Iſaiam hîc fideles conſolari, ſine refutatione prætereo: quia ipſo contextu ſatis refellitur. Atque adeò hæc verba clarè ſonant, Iſaiam pergere in denuntiando exitio, & deſcribenda terræ vaſtitate. Alii putant hunc eſſe ſenſum, Vbi mille erant vites, quæ argenteis mille proſtabãt, illic vepres & dumeta fore. ſed videmus nimis vile eſſe precium, ſi de regione integra ſermo fieret: quale enim illud eſſet, vineã, qua nulla poſſeſsio precioſior eſt, ſiclo æſtimare? Idem igitur eſt ac vulgò dici ſolet: Nummo addicere, *Bailler pour vne piece de pain*, cùm res aliqua viliſsimo precio vænit. Pluris enim vel incultiſsimus & ſteriliſsimus ager vænire poſſet, ſi vigeret culturę ratio, vt fieri ſolet in hominũ frequẽtia. Subiũgit rationẽ mutati precii, qua ipſum de vaſtitate loqui perſpicuũ eſt. Præ ſpinis, inquit, & vepribus. nulli enim erũt cultores: quod accidere ſolet ingenti clade accepta. ל autẽ, quod vertũt alii Ad, ſignificat meo iudicio Propter. Poſtquã enim impetu hoſtiũ diſsipata ſũt omnia, deſũtq; vinitores & agricolæ, vepribus & dumis cultiſsima quęque obſita & obruta eſſe neceſſe eſt. Itaq; ſignificat tã paucos fore incolas, vt vix reperiãtur, qui precioſiſsima prædia vel vno nũmo emant.

24 CVM SAGITTIS ET ARCV VENIET.) Verbũ eſt ſingulare: debet tamẽ per plurale exponi, ſagittarios iter facturos per Iudęã. De arcubus & ſagittis Iſaiam loqui nõnulli putãt, quòd tantus futurus eſſet metus ab hoſtibus, vt nulli ad prædia ſua accedere niſi armati auderent. Atqui mihi probabilius videtur Prophetam ſignificare, illic venationi locũ fore vbi prius erat vberrima cultura: quoniam illic ferarũ latibula erunt. Hæc autẽ miſerrima mutatio eſt, cùm agri prius culti & fertiles in ſyluas & dumeta vertuntur. Itaque arcum & ſagittã hic pro venatione accipio, hoc ſenſu, Non accedent illuc agricolæ, ſed venatores: nec vites fodient aut propagabũt, ſed feras perſequẽtur. Nihil deniq; aliud ſignificat, quã horrendã vaſtationẽ, qua terræ facies immutata ſit.

25 ET OMNES MONTES) Hîc Propheta pugnãtia loqui videtur. hactenus enim de vaſtitate terræ loquutus eſt: nũc verò nouum quendã ſtatũ deſcribit, cùm ait vbi vepres erãt & ſpinæ, boues illic paſcua habituros. Hinc factũ eſt vt hęc ad populi conſolationẽ quidã traherẽt: ſed lõgè aliud eſt conſilium Prophetæ. Nam ſignificat montes, qui procul aberant ab hominũ frequentia, quíque non niſi magna cũ moleſtia adiri poterãt, fore cõpaſcuos, propter hominũ illuc ſe recipiẽtium copiam, nẽpe quia in deſertos montes & prius inacceſſos cõfugient. non erit ergo illic timẽdum à vepribus: quoniam incolis abundabunt. Atqui hoc miſerrimum eſt, cùm homines nõ poſſunt aliter mortem vitare, quàm ſi ad vepres & ſpinas confugiant. Intelligit enim montes prius ſolitarios & horridos, in quibus homines ſedẽ & habitationem quærent, quòd nuſquam tutus ſit in regione locus. atque ita depingit calamitoſum & lugubrẽ totius regionis ſtatum, & cladem adeò grauem, vt alia ſit omnino terræ facies, & diuerſa à priore. Cùm hæc prædiceret Regi Achaz, deriſum fuiſſe ipſum minimè dubium eſt. Rex enim impius præſidiis ſuis & Aſſyriorum fœderi confidens, quaſi in ſuis fæcibus quieuit ſimulac ſoluta fuit vrbis obſidio. oportuit tamen Iſaiam conſtanter fungi officio ſuo, vt nullam opem niſi à Deo eſſe oſtẽderet, & ſignificaret miſero hypocritæ exitium inde affuturum, vnde ſalutem expectabat.

CAPVT VIII.

1 ET *dixit Iehoua ad me: Sume tibi volumen grande, & ſcribe in eo*
ſtylo" vulgari: Accelera ad diripiendum, feſtina ad prædam. "vel hominis.
2 E*t adhibui mihi teſtes fideles, Vriam ſacerdotem, &* Z*achariam,*
filium I*ebarachiæ.*
3 E*t acceſsi ad* P*rophetiſſam, quæ concepit, & peperit filium.* Di-
xit *autem* *mihi* I*ehoua:* V*oca nomen eius,* A*ccelera ad diripiendum: feſtina ad prædam.*

4 *Sanè antequam ſciat puer clamare:* Pater *mi & mater mea, tolletur ſubſtantia* Da*maſci, & ſpolia* Samariæ, *coram* Rege Aſſyriæ.

5 R*urſum loquutus eſt mecum* Iehoua, *iterum dicens:*

6 Q*uandoquidem reiecit populus iſte aquas* Siloe, *quæ fluunt cum ſilentio, & gaudiū fuit illi ad* Rezin, *& filium* Romeliæ:

7 Ideo, *ecce* Dominus *adducit ſuper eos aquas fluuij, violentas & magnas: nēpe,* Regem Aſſyriæ *& omne robur eius: aſcendètque ſuper omnes riuos, & tranſibit ſuper omnes ripas eius.*

8 *Et traiiciens in* Iudam, *inundabit, & tranſibit, pertinget vſque ad collum.* Et *implebit extenſio alarum eius latitudinem terræ tuæ, o* Immanuel.

9 *Conſociate vos populi, & cōfringemini: auribus percipite quotquot è lōginqua terra eſtis.* A*ccingite vos, & confringemini: accingite, inquam, vos, & confringemini.*

"Hebraicè immanuel.

10 *Conſultate conſilium, & diſſoluetur.* De*cernite decretum, & non ſtabit, quia* "*nobiſcum* Deus.

"vel roboratione.

11 N*am ſic dixit mihi* Iehoua, *tanquam* "*apprehenſione manus: & erudiuit me, ne irem per viam populi huius, dicens:*

12 N*e dicatis,* C*onſpiratio, in quibuſcunque populus iſte dicit,* C*onſpiratio, neque timorem eorum timueritis, aut formidaueritis.*

13 Iehouā *exercituū, ipſum ſanctificate: & ſit ipſe timor veſter: & idē ſit pauor veſter.*

14 T*um ipſe erit in ſanctuarium: in lapidem offendiculi: & in petram ruinæ duabus domibus* Iſrael: *in laqueum, & tendiculam incolæ* Ieruſalem.

15 *Et impingēt multi inter eos: ideóq; corruent, & conterentur, irretientur & capiētur.*

16 L*iga conteſtationem: obſigna legem inter diſcipulos meos.*

17 I*taq; expectabo* Iehouā, *qui abſcondit faciem ſuā à domo* Iacob: *& præſtolabor eū.*

18 *Ecce ego & pueri, quos dedit mihi* Iehoua, *in ſigna & prodigia in* Iſrael: *à* Iehoua *exercituum, qui habitat in monte* Sion.

19 Q*uòd ſi dixerint vobis,* S*ciſcitamini à pythonicis & diuinis, qui muſſitant & demurmurant: annon populus* Deum *ſuum conſulet, à viuis ad mortuos?*

20 A*d* L*egem & teſtimonium.* S*i non loquuti fuerint ſecundum verbum hoc, ideo nempe quòd nihil eſt lucis.*

21 T*um per hanc terram tranſibūt oppreſſi, & famelici.* E*t accidet, vt cùm eſurierint, irritentur, ac maledicant* Regi *ſuo,* Deo *ſuo, attollentes ſurſum faciem.*

22 E*t quum ſpectauerit ad terram, ecce tribulatio & tenebræ, caligo, anguſtia, & ad obſcuritatem impulſus.*

IN CAPVT VIII.

Cap 7.16. 1 ET DIXIT IEHOVA.) Hæc Prophetia nihil noui continet: ſed confirmatio eſt ſuperioris, in qua Iſaias de propinqua vaſtatione regni Iſrael & Syriæ vaticinatus erat. Vtranque etiam regionem ſuo Rege ſpoliatum iri prædixerat, priuſquam infantes qui paulò pòſt naſcituri erāt, diſcernerent inter bonum & malū, hoc eſt, adoleſcerent. Sed quoniam impii nullis minis terrentur, ideo hoc vaticinium inculcari, & ſymbolo aliquo confirmari oportuit. Primùm, quò melius populum expergefaciat Deus, iubet hanc prophetiam publicari ac proſcribi, vt ab omnibus intelligatur. Diximus " prius, hunc Prophetis fuiſſe morem poſtquam iuſſi erant aliquid populo nuntiare, paucis ſummas rerū complecti, & valuis templi prefigere: quemadmodum ex Abacuc colligi poteſt, quicum ſi conferatur hic locus, res ſatis aperta erit. Sed hîc exprimitur aliquid ſpeciale, quia non ſimpliciter vult ſcribi prophetiam, ſed requirit grande & amplum volumen, vt ſcilicet procul legatur. Quò enim minutior eſt ſcriptura, eò obſcurior, & minus commodè legi poteſt. Eodem pertinet quod proximè ſequitur: Stylo vulgaris hominis. אנש enim pro quolibet homine plebeio ſumitur, ne quos ſc

"In fine præfationis in hunc Prophetam.

Abac.2 2.

lice

licet fugiat lectio, vel rudiſsimos idiotas.

FESTINA) Concisa hæc breuitas magis emphatica eſt quàm ſi prolixè concionatus eſſet. Quatuor enim voces quiuque domum referre poterat, & in his agnoſcere celeritatem iræ Dei: & Dei iudicio verè & penitus affici, quaſi digito monſtratũ eſſet. Denique verbis agere noluit Deus, quia litigandi tempus non erat, ſed rem ſymbolo repræſentare. Vindictam ergo quam fruſtra minitati toties fuerant Prophetæ, in paradigmate conſpicuam exhibuit, vt altius penetraret in animos, & memoriæ hæreret. Et quoties commemorarentur hæc verba למהר שלל חש בז, toties direptionis Iſrael & Syriæ meminiſſent, & certiores de ea redderentur. Quia de Chriſti aduentu proximo capite vaticinatus eſt Iſaias, multi perperam de eodem hoc quoque exponunt: quòd inſtructus cæleſti virtute, ad ſpoliandum mundi principem venerit: ideóq; velox ſit ad prædam. Supra 7.14 Et quanquam argutia hæc placet, nullo tamen modo poteſt textui congruere. Nam verus & ſimplex contextus docet hic nihil afferri noui, ſed id quod ſuperius dixerat, confirmari.

2 ADHIBVI TESTES.) Nomine & verbo ex eadem radice ductis vſus eſt Propheta, & lepida eſt alluſio: acſi diceremus, Conteſtatus ſum teſtes. Quoniam hæc res magni momenti erat, ideo teſtes ſibi adiunxit, vt fieri ſolet in maioribus negotiis. Fideles eos vocat, id eſt, veraces & idoneos: & tamen vnus ex iis impius & nequam fuit apoſtata, qui cùm Regi ſuo aſſentari vellet, altare erexit ſimile Damaſceno, impietatíque & nefario cultui apertè aſſenſit. Alios quidem aliter ſentire ſcio: ſed ſi quis circunſtantiam temporis expendat, hunc Vriam eſſe intelliget, quem ſacra historia teſtatur ad Regis impietatem & libidinem ſeruiliter formatum fuiſſe. 2. Reg. 16. 11. Quòd verò alium fuiſſe putant, quia eum veracem hìc dicat Iſaias, eiuſmodi certè ratio nimium infirma eſt. nec enim hominem reſpexit Propheta, ſed munus quo ipſe fungebatur, vt ferendo teſtimonio idoneus eſſe poſſet. Itaque non probum & frugi fuiſſe intelligit, ſed ob functionem authoritate præditum, vt nemo eum repudiaret, & omni exceptione, vt aiunt, maius eſſet ipſius teſtimonium. Ego autem exiſtimo hanc prophetiam affixam eſſe valuis templi, adhibitis teſtibus Vria & Zacharia. Nec enim viſionem refert, ſed Dei mãdatum, quod re ipſa exequutus eſt: vt hæc verba, veluti prouerbium quoddam vulgare, omnium ore circunferrentur.

3 ET ACCESSI) Quę ſequuntur, Prophetæ per viſionem accidiſſe non dubito, quæ ſuperius vaticinium obſignarent. Viſus eſt igitur ſibi Iſaias congredi cum vxore ſua: atque ex eo congreſſu genuiſſe infantem, cui eiuſmodi nomen imponi oportuit. Nihil quidem eſſet abſurdi, ſi fateremur Prophetam congreſſum cum vxore, & re vera genuiſſe puerum, cui hoc nomen inditum eſſet: nec vellem magnopere cum eo qui ita ſentiret contendere. Sed quia veriſimile non eſt, hoc nomen alicui homini impoſitum, & teſtimonio caret, libentius in eam partem inclino, vt exiſtimem oblatam eſſe Prophetæ hanc viſionem, qua ſuperius vaticiniũ confirmaretur. Propheti ſſam nominat vxorem, non qualiter Regum vxores honoris cauſa vocantur Reginę: ſed quòd in hac viſione publicam & ipſa perſonam ſuſtinebat. Nec dubium eſt, quin animos piorum à libidinoſo coitu data opera abducere voluerit Iſaias, vt ad ſacrum myſterium attenti forent. Et certè quanuis in coniugio liberis dare operam res per ſe licita ſit, natura tamen ipſa docet verecundiam ſubeſſe, quæ latebras quærat.

4 SANE ANTEQVAM.) Interpretatio tam ænigmaticæ ſententiæ, quàm viſionis additæ. Etſi enim præciſè loqui voluit Deus, tollenda ſimul fuit obſcuritas. Ego הנער, non de filio Prophetæ, vt prius dixi, interpretor, ſed potius de omnibus qui proximè naſcituri erant. Antequam a- Ca. 7.14. doleſcant illi, Reges duos Iſrael & Samariæ delendos eſſe pronunciat.

CORAM FACIE.) Id eſt, Arbitrio, vel ad libidinem Regis Aſſyrii. in quo fortè alluſit ad veterem triumphantium morem, quorum ante currum ſpolia hoſtium ferebantur. ita Samariæ & Damaſci ſpolia tollentur coram Rege Aſſyrio. Hinc melius apparet Prophetam nihil aliud agere, quàm vt vaſtationem regni Iſrael & Syriæ prædicet: ídque vt conſoletur pios, atque etiam vt ſtultam formidinem impii Regis derideat, qui ſibi à Domino auxilium ferri non patiebatur. nec enim promiſsiones ſolùm, ſed etiam oblatum ſignum reiecerat. quo fit, vt Propheta magis ac magis illius, & totius populi impietatem redarguat: Tu quidem minimè credis, Dominus tamen ſuis aderit: & breui ſubitas & inſperatas mutationes videbis, quibus Dominus populum ſuum liberabit. tametſi hæc non tam Regi, quàm piis hominibus dicebantur. Vnde colligendum, ſeruos Dei non ſemper ita loqui, vt fidem apud auditores obtineant. hic enim Iſaias alloquitur impios, apud quos nihil vlla ratione efficit. Quorſum igitur apud ipſos ſermonẽ habet? vt ſcilicet magis ac magis ipſos conuincat ſuæ incredulitatis, eámq; ipſis exprobret: deinde, vt magis etiam cõſpicua fit Dei bonitas. Quis enim viam omni Dei miſericordiæ, tanta impietate pręcluſam eſſe non iudicaſſet? Dominus tamẽ & Regis & populi prauitatem, ſua bonitate exuperat. Hoc igitur agit Propheta, vt exprobrando impiis ſuam proteruiam, Deum nihilominus ſemper ſui ſimilẽ eſſe oſtẽdat.

6 QVANDOQVIDEM ASPERNATVS EST.) Ne inani ſolatio indormiat Achaz, ſermonẽ de cõmuni piorũ ſalute ſtatim abrumpit Propheta, & denuò pœnã incredulis minatur. Putãt hìc loquutũ eſſe aduerſus eos, qui cupidi erant rerũ nouarũ: quẽadmodũ ſępius fieri ſolet, vt vulg' hominũ præſenti ſtatu contentus non ſit, & nouum Regem ſibi dari cupiat. Pleriſque enim ſæpenu-

mero accidit quod ægrotis, qui mutato loco ſibi melius fore ſperant. Adeò præpoſtera eſt hominum voluntas, vt cùm res non fluunt ex animi ſententia, ad ſtatus mutationem ſpectent, cupidè proſiliant, & inde alleuationem aliquam quærant. Sed ego Prophetæ mentem latius patere arbitror, nec tantùm ad eos extendi qui mutationem cupiebant: ſed vniuerſalem eſſe concionem, qua omnes ordines complectitur. iam enim ferè apud omnes inualuerat impietas & contemptus Dei. Nec verò de paucis, aut de certa factione, ſed de vniuerſo populi cœtu loquitur. Fateor quidē paucos Dei ſeruos excipi, de quibus poſtea fiet mentio: ſed illud obſtare non poteſt quominus hic Iſaias in totum populum inuehatur. Cùm enim ferè omnes corrupti eſſent, meritò omnes reprehendit. Hoc verò crimen eſt, quòd populus ſuæ tenuitati diffiſus, maiores opes & maiora præſidia appeteret. Dicit igitur ſpretas fuiſſe aquas Siloe, quia ſua Iudæis conditio contemptui & faſtidio fuerit. Addit gaudium fuiſſe ad Rezin. alii vertunt Cum Rezin: ſed particula Ad, peruerſam cupiditatem melius exprimit. Significat autem Iudæos cùm ſe magnis præſidiis munitos non eſſe viderent, aliò reſpexiſſe, & deſideraſſe opes regni Iſrael. Nam cùm ſuam paucitatem & tenuitatē intuebantur, trepidabant, nihil in Deo locabant fiduciæ, ſed in externis tantùm præſidiis: & putabant ſe tutiſsimos fore, ſi tam potens ipſis Rex contigiſſet, quàm Iſraelitis. Atque ita in alienis diuitiis, & earum deſiderio exultabant.

7 Propterea, ecce.) Loquitur in præſenti, vt propius omnes attendant: En Dominus adducit aquas violentas. Notandæ ſunt metaphoræ, quibus vtitur Propheta. nam multò elegantior eſt iſta oratio, quàm ſi nuda & ſimplex foret: veluti ſi dixiſſet, Quia populus non eſt contentus ſua ſorte, & appetit alienas opes, ego illi oſtendam quid ſit potentem Regem habere. exempli gratia, Si exiguus aliquis populus obſcuro & ignobili Regi parēs vicinos potentes haberet, quibus præeſſet Rex magni nominis, ac diceret, Quantò generoſius eſt florenti illi Regi parere, ſeruire Cæſari, aut Regi Galliæ, quorum potentia inuicta eſt! nónne meritò Deus talem cupiditatem vlciſceretur? quò enim potentiores ſunt Reges, eò grauius populum ſuum premunt, nihil non audēt, omnia pro libidine agunt. Nec enim nota eſt eis menſura potentię ſuæ, imò pro viribus creſcit licentia. Dominus inſanum illud deſiderium in Iudæis reprehendit, quòd ſua conditione minimè cōtenti, in opes Regum potentum, potius quàm in ipſum intenderent. Et multò plus gratiæ habet ſub iſtis figuris hæc reprehenſio, quàm ſi ſimplicius loquutus eſſet. Siloe, vt tradit Hieronymus, exiguus fons erat, ex quo manabat fluuiolus leniter decurrens per mediam Ieroſolymam. Cùm in anguſto illo fluuio non eſſet multum præſidii, ideo ſibi diffidebant, & expetebant magnos illos fluuios, quibus & muniri vrbes, & magnopere ditari ſolēt. Nihil enim eſt quod regionem magis augeat, ac citius locupletet, quàm magni illi & nauigabiles fluuii, quibus omnis generis merces facilè importari & exportari poſſunt. Comparat igitur Euphratem, qui fluuius eſt celeberrimus totius Orientis, cum Siloe: atque eandem metaphoram ſequitur, ſub rapidis illius fluuii aquis Aſſyrios
2. Reg. 18. intelligens: qui totam Iudæam direpturi, & diluuii inſtar vaſtaturi erant. Oſtendam, inquit Domi-
13.17. nus, quid ſit rapidas & violentas illas aquas appetere.

Ascendet) Diligenter obſeruandus eſt hic locus. Eſt enim nobis omnibus quaſi ingenita diffidentia: vt cùm videmus nos humanis præſidiis deſtitutos, animum deſpondeamus. quicquid Dominus promittat, nos ipſos nullo modo colligere poſſumus: ſed defixos oculos habemus in noſtram nuditatem, atque ita quaſi attoniti ſubſidimus in metu noſtro. ergo remedium noſtro huic vitio quærendum eſt. Siloe igitur, hoc eſt, vocatio vel ſors nobis diuinitus attributa cum promiſſione, quāuis res ipſa oculis noſtris non pateat, ſit nobis pro præſidio, eámque ſummæ omniū Regum potentiæ præferamus. Nam ſi recumbimus in humana ope, & robur noſtrum in magnis copiis & vi pecuniæ conſtituimus, pœna quam hic Propheta denuntiat, expectanda eſt. Hæc ita impleta eſſe teſtatur ſacra hiſtoria, vt qui eam leget, longa expoſitione huius loci non indigeat. Aſſyrii enim, quos Iudæi in auxilium ſuum vocarant, ipſos perdiderunt. Hæc iuſta diffidentiæ pœna fuit: in qua illuſtre ſpecimen habemus improbæ hominum cupiditatis, qui Dei promiſsione & ope contenti eſſe non poſſunt. Ex tali ergo Iudæorum exitu, nobis ipſis cōſulamus. Eſt autem hæc ferè perpetua Eccleſiæ conditio, vt præſidiis humanis deſtituatur: ne ſi nimium fuerimus inſtructi, cæcutiamus ad noſtras opes & copias, Deíque noſtri obliuiſcamur. Hac noſtra tenuitate oblectari & contentos eſſe oportet, vt à Domino ſolo pendeamus: vt pluris nobis ſint exiguæ & lenes aquæ, quàm ingentes & rapidi omnium Gentium fluuii, nec magnæ impiorum potentiæ inui-
Pſal. 46. 5. deamus. Atque huc pertinet quod Pſal. 46 ſcriptum eſt, Riui fluminis exhilarabunt ciuitatē Dei, ſacrarium tabernaculorum Altiſsimi, Deus eſt in medio eius: opem illi feret Deus ante auroram. Tumultuentur Gentes, motus concitent regna, & tellus dato fragore defluat: Dominus exercituum à nobis ſtat, &c. Si quis obiiciat humana præſidia reiicienda non eſſe, reſponſio in promptu eſt: ea hîc à Propheta non damnari, ſed metum illum peruerſum, quo in diffidentiam coniicimur, atque ita trepidamus, vt nulla Dei promiſſio nos contineat intra iuſtas metas. Deo verò hîc honos tribuendus erat, vt quanuis omnia deficerent, vno ipſo contenti, ſimul ipſum præſtò eſſe certi ſimus. tunc parum refert an adſint, vel abſint externa præſidia. nam ſi adſint, iis vti liberum eſt: ſi abſint, æquo animo careamus, nobíſque Deus ſufficiat vnus pro omnibus. per ſe

enim

enim promiſſa ſua exequi poterit, quando nulla ei externa adminicula neceſſaria ſunt. Tantùm nos totos eius manui tutelæque credamus. Verbum חלף,quod Tranſire interdum ſignificat,hic tantundem valet ac Graſſari,& excindere.id eſt, Non tantum alluet Iudæam, ſed ita inundabit vt penitus demergat. Longè enim lateque per omnes partes vagabitur. Addit:

8 VSQVE ad collum: quæ ſimilitudo eſt ducta ab homine qui fluuium ingreſſus ſeſe pedetentim mergit,donec aqua ad collum vſque pertingat. Ita fluuio illo rapido, id eſt A,ſſyrio, inundabitur Iudæa, donec ad collum vſque demergatur. Intelligit autem Ieroſolymam, quæ caput erat regionis,& ſupremum locum obtinebat,ad quam cùm Aſſyrius peruenit, Iudæa haud longè aberat ab interitu.

LATITVDINEM terræ tuæ,ô Immanuel.) Id eſt,Quaqua verſum. Continuat enim ſuam metaphoram Propheta in ſuo vaticinio,& oſtendit quàm violentus futurus ſit Aſſyrius. atque vim & impetum ipſius amplificat eadem ſimilitudine:nempe rapidi fluuii,qui ruptis obicibus ripas ſuas egreſſus,longè lateque vagetur,& omnia vi ſua diruat atque euertat. Pergit enim aduerſus Iudæos concionari,vt duobus proximis verſibus cœperat. nam cùm Iſraelitis & Syriis exitium ſuum nuntiaſſet,ſimul & Iudæis viciſsim diffidentiæ ſuæ pœnas denuntiat. Quod vt melius intelligatur,contextus Iſaiæ pulcherrimus atque aptiſſimus animaduerti debet. Prius ſermonem ſuum aliò deflexerat:quòd Achaz eo indignus eſſet,Dabit vobis ſignum Dominus:id quod ſuperiore capite declaratum eſt. Simul rationem addidit conſeruandæ Ieroſolymæ per ſubitas mutationes quæ Syriæ & Samariæ euenturæ erant.hoc initio huius capitis, & mandato & viſione confirmatum fuit. Nunc ad Iudæos ipſos deſcendit, ne ſe impunè euaſuros putent,nec ſe nimium efferant hoſtium exitio. Significat enim ipſis quoque repoſitam eſſe mercedem, & ipſos daturos quoque pœnas ſuæ impietatis & perfidiæ,quòd Dominum contempſerint, nec voluerint eius promiſſis,ſignis,& beneficiis largè munificeque oblatis,acquieſcere.

IMMANVEL.) Quæritur cur Propheta ſermonem potius ad Chriſtum conuerterit, quàm ſimpliciter vocauerit Sanctam Dei terram.nec enim dubium eſt, quin nomine Immanuel, Chriſtum intelligat.Hoc certe ad indignitatem magis exprimendam dictum videri poſſet. nam cùm Iudæa non modò eſſet cõſecrata Deo,ſed in perſona Mediatoris eùm haberet ſalutis ſuæ præſidem,indignum erat eam ab impio Rege vaſtari. Sed potius exiſtimo hoc nomen additum eſſe à Propheta,vt aliquid ſpei reliquum faceret bonis,eóſque ſubleuaret in tanta calamitate. Vaſtata enim & crudeliter direpta regione,animos deſpondere potuiſſent. Significat igitur, eam vaſtitatem impedimento non fore,quominus prodeat Redemptor, cuius ante meminerat:ac ſi dixiſſet, Terra nihilominus erit tua, ô Immanuel:in ea habiturus es ſedem ac domicilium tuum. Hoc igitur additum eſt vice conſolationis,vt intelligerent terram,quanuis direptam & vaſtatam, Dei magis quàm hominum eſſe. Et apoſtrophe eſt emphatica, quia hoc modo implorat redemptionis fidem,vt modum imponat horrendis calamitatibus.

9 CONSOCIEMINI.) Verbum רעו ſiue à רוע ſiue רעה ducatur,ſignificat conterere. Sed quia רעה ſociare ſignificat, quidam hoc ſenſu accipere malunt: qui certè argumento & contextui Prophetæ aptior eſt.Nam quod alii vertunt,Conterite vos,aut regnum Iudæ,aut Aſſyrios, videtur vel coactum eſſe vel remotum.Conſilia autem & conatus deſcribi, quibus ſe parabant ad extinguendam Dei Eccleſiam, patet ex eo quod ſtatim addit Propheta, ac ſecundò repetit, Accingite vos,item,Inite conſilium. Verbum ergo Sociandi his optimè reſpondet,niſi fortè metaphoricè verbum רעו accipere libeat:in quam ſententiam libenter inclino, vt tantundem valeat atque Coaceruare,ſicut vulgò dicimus *Entaſſer*.quoniã ea quæ conteruntur,violenter vrgeri & comprimi neceſſe eſt.Significat igitur,non ſolùm congregationẽ,ſed etiã adglutinationem: ac ſi diceret, Denſate vos,ac ſi eſſetis ſpiſſa congeries. Atq; hæc ſignificatio concinnè,ſicuti viſum eſt, quadrat circunſtantiæ huius loci.quod enim ſubiicit,eodẽ pertinet,Inſtruite, Accingite vos. Conſurgit autem Propheta in fiduciam,poſtquam mentionem fecit Immanuelis,id eſt,Dei,qui ſuis adfuturus erat:ſimúlque ſpem nouam concipit aduerſus hoſtes: quanuis voti compotes eſſe viderentur poſtquã regionẽ depopulati erant,tamen victorem Dominum fore,ſuóſque aduerſus truculentiã hoſtium ſeruaturum.Itaque animum ab intuitu illius cladis abducens,ad Chriſtum conuertit: cuius contemplatione ita ſeſe erigit,vt audeat aduerſariis tanquam victor inſultare. Conſtituendus eſt Propheta velut in ſpecula, vnde cladem populi, & Aſſyrios victores atque inſolenter exultantes conſpiciat.Chriſti verò nomine & conſpectu recreatus,omnium malorum obliuiſcatur, quaſi nihil paſſus ſit:omníque miſeria liberatus,inſurgat in hoſtes, quos Dominus erat ſtatim perditurus.Idque diligenter obſeruandum eſt:vt dum hodie aduerſus eaſdem tentationes nobis luctandũ eſt in his afflictionibus quas ſuſtinet Eccleſia,& quarum mole ferè obruitur, in Chriſtum rectà intueamur,cuius conſpectu poterimus aduerſus Satanam & omnis generis hoſtes gloriari.

POPVLI.) Cur verò Populos nominauit,cùm ſolus Aſſyrius vaſtaturus eſſet Iudæam? Reſpondeo,exercitum Aſſyrii ex variis populis conflatum fuiſſe. nam & Chaldæos,& multos alios populos ſubegerat:ideóque variis nationibus ea Monarchia conſtabat. Potuit tamen Propheta ſpectare etiam ad Iſraelitas,Syrios,atque Ægyptios, cæteróſque omnes quotquot aduerſus Ec-

cleſiam Dei hoſtes extiterunt. Nec enim loquitur de vna Eccleſiæ plaga,ſed de perpetuis certaminibus,quæ ſubinde electo populo ſuſtinenda erant. Sed quò res melius intelligatur, coniungendus eſt proximus verſus,vbi additur in fine, Quia Immanuel. hoc enim eſt fundamentum noſtræ liberationis,quia nobiſcum Deus. Conſpirent homines,machinentur, conſilia ineant,decernant,nihil efficere poterunt: quia nihil eſt conſilii aduerſus Dominum. ab hoc igitur fundamento initium faciendum eſt,ſi modò conſiſtere velimus. Sed videndum an omnibus liceat eo nomine gloriari. nam & impii iactant ſecum eſſe Deum, eiúſque nomine inſoleſcere & ſuperbire non dubitant. ſed vana & inanis eſt eorum gloriatio. Magnanimitas autem piorum Dei verbo nititur,ac ex vera fide manat: quæ ſi animis inſederit,poſſumus in omnes hoſtes inſultare, idque etiam docet Paulus,pios homines hac doctrina animans, Si Deus pro nobis,quis contra nos? Prius igitur oportet nobiſcum eſſe Deum,quod fieri non poteſt niſi ampiectamur promiſſiones fide. ea ſi adſit,non fruſtra gloriamur. Quòd verò tam longinquam nationem alloquitur, ad quam iſta vox peruenire non poterat, ratio in promptu eſt, vt ſcilicet infidelibus nota eſſet efficacia Verbi: ac ſcirēt cohibendos eſſe Aſſyrios cum ſuo apparatu,tametſi longè abeſſent. acſi diceret, Vos quidem ſpernitis Deum: ſed vos procul coercere,omnémque furorem veſtrum cōprimere facilè poterit.

Prou. 21.30

Rom. 8. 31.

ACCINGITE VOS.) Non eſt ſuperuacua repetitio,quia longè difficilius eſt iterum Dei auxilium ſperare vbi ſemel liberati ſumus,quàm promiſſionem de vna ſola liberatione amplecti. Deinde quanuis nos primi hoſtium impetus non adeò terreant, vbi tamē obſtinatos videmus in ſua malicia,durities eorum nos debilitat: idque ipſi in dies experimur. Nam ſi periculum aliquod immineat,poſſumus quidem opem à Domino expectare: ſed ſi iterum periclitemur, labaſcimus: tantáq; eſt ingratitudo noſtra,vt vix putemus Deum nobis ſecundò adfore. Deficimus ergo ſi ſæpius periclitandum ſit,nec cogitamus Deum benefaciendo, & ope aſſiduè ferenda nunquam fatigari. Huic igitur hominum fragilitati occurrere voluit Iſaias,vt poſtquam ſemel atque iterum accincti hoſtes nos inuaſerint,inuicti ſtemus. Si ſuperati aut fracti redintegrent vires, nóſque laceſſere non deſinant,ne frangamur. Deus enim & cras & perendie & quoties conſpirarint, ipſos dirimere ac delere poterit. Hinc etiam monemur noſtræ conditionis,vt nos ſemper ad nouos cōflictus ſuſtinendos paremus: nec putemus nos defunctos,ſi ſemel obſtitimus. Semper enim in officio ſuo pergit Satan,nobíſque aſſiduè exitium parat: excitat ſuos, & noua cupiditate inflammat. Sed etſi ſæpius ſubeunda ſint certamina,de victoria certi ſumus. Ergo alacriter nobis pugnandū, & conſtanter in acie verſandum eſt.

10 CONSVLTATE conſilium.) Poſtquam tractauit de hoſtium viribus, nunc ad conſilia eorum deſcendit: ac ſi diceret, Tametſi polleant hoſtes non armis tantùm & robore, ſed conſilio & prudentia,nihil tamen effecturi ſunt. Atque hęc monitio valde neceſſaria fuit. ſæpe enim accidit vt hoſtes quanuis potentes & armis inſtructos contemnamus,quòd conſilio careant,& cæco potius impetu,quàm ratione ducantur. Admonet igitur hoſtium vafritiem omnéſque artes,quibus Dei populum circumuenire tentabunt,irritas tandem fore: ideóque nihil effecturos etiamſi nihil ipſis deſit,omnibúſque & copiis & conſiliis & aſtutiis præpolleant. Addit, Loquimini verbum, quod,vt ſenſus eſſet clarior,reddidi,

DECERNITE decretum.) Hoc verò ad audaciam pertinet,vel eſt clauſula conſultationis: nam ex deliberatione,decretum conſequi ſolet. Hęc omnia in fumum abitura eſſe pronuntiat. Itaque ſatis conſtat quid voluerit Propheta,& quem in vſum hic locus accommodari debeat. Eſt enim veluti clypeus,quo omnes hoſtium terrores propulſare poſſumus: ſeu copiis,opibus,potentia,gratia,authoritate: ſeu prudentia,conſilio,aſtutia,perſpicacia & ſolertia, tandem audacia quoque pręualeant. Sumus enim inſtructiſſimi & fortiſſimi,ſi Deus nobiſcum eſt. Proinde quicquid machinentur aut decernant aduerſarii,protinus euaneſcet. Rationem quam ſubiungit כי עמנו אל, prius ſatis expoſuimus. Mihi verò dubium non eſt,quin alludat ad nomen,quod prius Chriſto impoſuit. Tametſi enim ſignificat Deum adeſſe ſuis,quia tamen nuda Dei maieſtas ad nos erigendos non ſufficeret, Deum ipſum conſiderat in perſona Mediatoris, in quo ſolo promiſit ſe nobis adfuturum.

11 SIC mihi loquutus eſt.) Hîc Propheta pugnat aduerſus aliud genus tentationis: nempe, aduerſus infidelitatem populi. & quò id magis perſpicuum fiat, notandum eſt duas fuiſſe pręcipuas tentationes: alteram externam,alteram inteſtinam. Externa erat ab hoſtibus profeſſis,velut ab Aſſyrio: cuius cùm direptiones & truculentiam populus intuebatur,de ſe actum eſſe exiſtimabat,quòd omnia ferè obruiſſet. Altera erat inteſtina: quoniam ſacer ille populus,qui iactabat ſe à Deo electum eſſe,in auxilia hominum potius quàm Dei animum reclinabat. erat autem hæc periculoſiſſima tentatio. Videbatur enim populus ille ſua infidelitate aditum præcludere promiſſis Dei,quæ quotidie offerebantur,& auribus eius aſſiduè inſonabant. Qualis verò poterat eſſe Prophetæ cogitatio in tanta anxietate,niſi peruerſo huic populo, qui non ceſſabat malignè reſpuere Dei gratiam,inſtare propinquum interitum? Dominus ergo & Prophetam & diſcipulos eius aduerſus huiuſmodi tentationem armatos eſſe voluit.

QVASI APPREHENSIONE MANVS) Elegans eſt hîc metaphora, quam interpretes

pretes mihi non videntur aſſequuti. alludit autem ad patres aut magiſtros, qui cùm non ſatis efficiunt verbis, manu filiis aut diſcipulis iniecta, eos ſiſtunt, vt parere cogant. Ita Dominus miniſtros ſuos, qui interdum omnia abiicere vellent, quòd exiſtiment ſe operam ſuam ludere, veluti manu iniecta retinet, vt pergant in officio ſuo. Idque perquam neceſſarium eſſe ſatis intelligent, & reipſa experiuntur quicunque fideliter Domino inſeruiunt. Nulla enim eſt grauior tentatio, quàm cùm ii, in quibus fides eſſe deberet, deficiunt: denique, cùm fides à mundo videtur exulare. Eſt igitur valde neceſſaria hæc manus apprehenſio, quia non modò ſumus nimium flexibiles & leuitati obnoxii, ſed etiam naturaliter plus æquo ad malum propenſi, quamuis nemo nos impellat. Quòd ſi accedat impetus conſuetudinis, vix compotes noſtri ſumus. Certè ſingulis momentis ſurſum ac deorſum nos verſari contingeret, niſi valido Dei imperio retenti, cõſtantiæ anchoram in ſolido figeremus. Vnuſquiſque noſtrûm ſe diligenter hac cogitatione exerceat. nam etſi nobis hoc perſuaſum ſit, tamen cum ad rem veniendum eſt, excidimus: homineſque potius quàm Deum intuemur. Quo magis ſedulò igitur in hanc doctrinã incumbere conuenit, rogãdúſque Deus eſt, vt non ſolùm verbo, ſed etiam iniecta manu retineat. deinde obſeruandum eſt, quàm ſimus procliues ad prauam æmulationem. Vbi enim mala exempla cernimus, illuc magno impetu ferimur, & ſtatuimus exemplum pro lege: quia dum alii præeunt, nobis idem licere arbitramur: ac præſertim, vbi non præcedit vnus tantùm aut alter, ſed conſuetudo apud omnes inualuit: quia quod per ſe vitioſum eſſe conſtaret, ſpecioſo publici conſenſus velo obtegitur, imò omnes quaſi violento turbine, in morem receptum rapiuntur, acſi in arbitrio populi eſſet ſuas corruptelas legis inſtar ſancire. Neq; hoc fuit vnius ſeculi vitium, ſed hodie peræquè aut magis etiam graſſatur. Eſt enim hoc malum naturæ corruptione omnibus inſitum, vt communis error pro lege habeatur. Hinc omnes omnium ſeculorum ſuperſtitiones, & quæ hodie vigent in Papatu: quarum ſi quis originem requirat, reperiet non aliunde manaſſe, niſi quòd alii alios ſecum in eundem traxerunt errorem: atque ita temere demum omnes Satanæ laqueis fuerunt implicti, & adhuc communis hominum conſenſus earum fundamentum præcipuum eſt. hoc mucrone ſe defendunt omnes: Non ſumus, inquiunt, ſoli: infinitam multitudinem ſequimur.

12 NON dicetis.) Primùm conſiderandus eſt ſtatus populi illius, qualis tunc fuit: videbant enim ſe non eſſe magnis copiis inſtructos, nec bello aduerſus hoſtes adeò potentes ſuſtinendo pares eſſe. Inhiabant ergo externis auxiliis, eáque ſummopere expetebant. putabant enim ſe funditus interiiſſe, niſi aliunde opem accerſerent. Atque in hunc ſenſum accipio nomen Conſpirationis, quòd fœderatorum auxilio ſibi opus eſſe ducerent. Conſpirationis enim nomen cùm medium ſit, interdum & Hebræis tantundem valeat ac ligamen, in bonam partem accipio. Alii verò in malã partẽ accipiunt, En hoſtes tui, Rex Iſrael & Syriæ inter ſe conſpirarunt. Sed potius aliis aſſentior qui ad fœdus & ſocietatem referunt, quam cum Aſſyrio inire cupiebant plerique increduli. Admonet ergo Dominus Iſaiam, ne ad impiorum conſilia reſpiciat, etiamſi certatim ad ea totus populus animos applicet. Quanquã adhuc duplex poteſt eſſe ſenſus: quia nonnulli diuiſim legunt, acſi ſecundo membro damnaret Propheta in genere prauos mores populi. Sed potius coniunctim legenda ſunt duo hæc membra, Ne vos conturbet ſi quotidie de illicitis fœderibus inter ſe agitant veſtri populares, neque aſſenſum præbeatis. Cæterùm quanquam vnus ex eorum numero fuit Propheta, quibus vtilis fuit correctio, ne alios temere ſequendo à fide deſciſcerent: pluralis tamen numerus, Ne dicatis, oſtendit pios omnes in eius perſona fuiſſe edoctos.

ET timorem.) Hinc patet ex quo fonte oriantur erratica conſilia quibus ſecum tumultuantur homines: nempe quia ſic eorum ſenſus occupat formido, vt violenter ſine vlla moderatione ferantur. Notatur omnium hîc cauſa, cur Aſſyrios Iudæi tãtopere cuperent adiungere ſocios, quòd ſcilicet vltra modum perterriti non ſperarent ſe aliter ſaluos eſſe poſſe, nec in opem Domini reſpicere eos fineret cæca formido. hæc cauſa fuit fœderis tantopere expetendi. Eadem certè timoris cauſa, & piis & impiis obiecta erat: ſed non eodem modo omnes timebant. Pii enim colligebant animos, quòd ſcirẽt ſalutem ſuam curæ eſſe Deo: atque armati promiſſione Dei animos erigebant, quoties meminerant nominis Immanuel. Impii verò terrore victi, nihil aliud cogitabant, quàm auxilia Aſſyriorum: in Deo nihil putabant eſſe opis, neque ad ipſum ſeſe recipiebant. Dominus certè non prohibet quo minus timeant pii: neque enim id effugere poſſunt: ſed iubet eos vincere terrorem illum nimium, à quo impii abſorbentur. Ne igitur eorum exemplo huc atque illuc circunſpectemus, néue ad illicita auxilia quærenda præcipites ruamus, danda in primis opera eſt ne pauor nobis iudicium excutiat. Vnum verò huius mali remedium eſt, ſi nos cohibemus Dei verbo, vnde certa animis tranquillitas. Atque illius populi ſtatum cum noſtro cõferentes, diſcamus ad nomẽn Dei confugere, quod nobis inſtar arcis inuictæ futurum eſt. Cæterùm haud Prophetæ ſoli loquutum eſſe Dominum, iterum ex verbis pluralis numeri apparet, NE timueritis &c. Hinc etiam Petrus vniuerſalem doctrinam collegit: admonens ne timore impiorum timeamus: ſed omnem fiduciam locemus in Deum, oculóſque in eum perpetuò defixos habeamus, vt firmi ſtemus, etiamſi cælum terræ miſceri contingat. Si quando illa Petri monitio neceſſaria fuit, ea nunc vel maximè opus eſt. Omnia enim ſurſum ac deorſum volutari, & horribili

1. Pet. 3. 14

perturbatione confundi cernimus. Ne ergo turbemur, reuocat nos Dominus à conſpectu hominum, vt in verbum ipſius intenti ſtabilem gradum figamus. Petrus quidem timorem illic paſſiuè accipit, cùm Iſaias actiuè accipiat. hortatur enim ad conſtantiam fideles, ne vacillent ad minas & terrorem impiorum: Iſaias verò trepidationem damnat, quæ ſtimulabat Iudæos ad captanda profana fœdera. Sed quia non fuit hoc propoſitum Petro, vt explicaret hunc locum, aut etiam expreſſis verbis citaret, imò tantùm ad iſtam ſententiam alludere voluit, in hac varietate nihil eſt abſurdi.

13 IEHOVAM exercituum.) Diximus hanc eſſe immodicæ conſternationis cauſam in periculis, quia in Deum oculos & mentes miſeri homines non attollunt. Itaque nunc opportunum remedium adhibet Propheta mitigandis pauoribus, vt ſuum Deo tribuere honorem diſcant qui ſibi à malis impendentibus metuunt. Nam Deum exercituum ſanctificare, tantundē valet, atq; in ſublime attollere eius virtutem: vt meminerimus eum tenere mūdi gubernacula, & tam principia quàm exitus bonorum & malorum eſſe in eius arbitrio. Vnde ſequitur ſua ſanctitate quodammodo ſpoliari Deum, vbi in rebus perplexis ad eum non rectà confugimus. Itaque in hac loquendi forma non parum ſubeſt ponderis: quia docemur non poſſe Deum maiore affici contumelia, quàm dum ſuccumbimus timori, acſi non emineat ipſe ſupra omnes creaturas, vt rerum euentus moderetur. Rurſum vbi eius auxilio freti, victrice fidei cōſtantia pericula contemnimus, tunc verè ipſum ornari legitimo imperio. quia niſi perſuaſi ſumus innumeras rationes nobíſque incognitas ad nos liberandos penes ipſum in promptu eſſe, fingimus quaſi mortuum idolum. Meritò etiam addit, Vt ſit ipſe Deus timor populi ac pauor: vt ſciant iuſtam ſibi ac debitam rependi mercedem ſuorum ſcelerum & contemptus Dei, dum ita miſerè & anxiè ad pericula trepidant. Etſi enim timori adiungit pauorem, non vult tamen Iudæos cohorreſcere ad Dei nomen, vt fugere ab ipſo cupiant: ſed cùm ſimpliciter ab ipſis exigat reuerentiam Dei, notandæ perſeuerantiæ cauſa duplex ponit nomen. Liberos igitur & ſolutos animi anxietate fore intelligit, ſi penitus eorum cordibus inſideat ſerius Dei timor, neque vnquam euaneſcat. Et certè quiſquis ſponte ſe Deo addicit, & vnum ipſum proponit ſibi timendum, vt hoc fræno ſe contineat, ſentiet nullum eius præſidio tutiorem eſſe portum. quia verò proterua licentia eius iram prouocare non deſinunt impii, aſſidua inquietudine mentes eorum vexando, ſupinam illam ſecuritatem optimè vlciſcitur.

Sanctificare Deum.

14 ET erit in ſanctuarium.) Promittit veris Dei cultoribus tranquillum animi ſtatum, quia Dominus quaſi ſub alis ſuis eos protegens, omnes eorum trepidationes facilè pacabit. Alludit autem ad ſanctificandi verbum quo nuper vſus fuerat: quia nomen מקדש, quod nunc Sacrarium, nunc Arcem ſignificat, deducitur ab illa radice. Senſus eſt igitur, Deum nihil requirere, cuius nō offerat mutuam compenſationem, quia quiſquis eum ſanctificat, ipſum viciſſim experietur certū ſalutis aſylum. Etſi autem in hac ſanctificatione aliquid inter nos & Deum mutuum eſt, diuerſa tamen eſt ratio: ipſum enim ſanctificamus, omnem ei laudem & gloriam tribuendo, dúmque ab ipſo prorſus pendemus. Ipſe verò nos ſanctificare dicitur, dum ab omnibus malis tuetur & conſeruat. Porrò cùm pauci admodum parerent penderéntque à promiſſis eius, Propheta voluit pios aduerſus eiuſmodi tentationem munitos eſſe. nam periculum erat, ne tam malis exemplis, quaſi tēpeſtate aliqua, abriperentur. Hoc igitur voluit Propheta: Dominus erit vobis optimus & fideliſſimus cuſtos. Tametſi in eum alii impingāt, vos tamen ne terreamini: permanete conſtanter in vocatione veſtra. Atque hìc ſubeſt tacita antitheſis. nam ſanctuarium eſt veluti arx in excelſo loco poſita, & propugnaculum defendendis ac tuendis piis: impiis verò obruendis ac perdendis, quoniam in ipſum temere impingunt. Videbimus autem clarius paulò pòſt, quomodo & hoc impletum fuerit partim ſub Ezechia, partim exilii Babylonici tempore: & tamen ſimul adumbratus fuerit Chriſtus, qui non inſtar arcis, ſed offendiculi potius Iſraelitis futurus erat. Huius offendiculi præmonet Iſaias, vt pii nihilominus in eo acquieſcant.

DVABVS domibus.) Inſcitè ac perperam Iudæi ſententiam hanc diſcerpunt magis quàm diſcindunt, nempe quòd Iſraelitis Deus erit partim in ſacrarium, partim in offendiculum: ac ſi per duas familias, pios ab incredulis diſcerneret. Potius fidelibus præcipit, quanuis tota ferè vtriuſque regni multitudo illis obſiſtat quo minus Deum ſequantur: ne tamen deſpondeant animos, ſed omnibus valere iuſſis, nihilominus perrumpant. Poterat ſimpliciter dicere Propheta, Erit in offēſionem Iſraeli: ſed plus exprimere voluit. totum enim populum comprehendit, eíque Deum in ruinam fore ſignificat. Nam diuiſus erat populus in duo regna, Ephraim ſcilicet & Iuda: propterea vtrunque expreſſit. Nonnulli quidem excipiebantúr: ſed hìc loquitur de vniuerſo corpore. Inſignis eſt hic locus, nec ſatis poteſt in memoriam reuocari, præſertim hoc tempore, quo videmus ſtatum religionis in toto orbe Chriſtiano ferè collapſum. Multi iactant ſe Chriſtianos, qui à Deo alieniſſimi ſunt, & quibus Chriſtus eſt lapis offenſionis. Papiſtę inſolenter & ſuperbè eius nomine ſeſe efferunt, cùm tamen ſuperſtitionibus totum eius cultum profanent, eúmque dedecore & probro afficiant. Eorum verò quibus purior Dei cultus reſtitutus eſt, pauciſſimi ſyncero affectu Euangelium Dei amplectuntur. Quocunque igitur oculos vertamus, grauiſſimæ tētationes ſeſe omni ex parte offerūt. Ideo ſemper hæc vtiliſſima admonitio ſuccurrat, minimè nouum eſſe

ſi plurimi ac ferè omnes qui ſe Eccleſiæ domeſticos eſſe iactant,impingant tamen in Deum.Con
ſtanter interea nobis,quamlibet pauci ſimus,in ipſo permanendum eſt.
INCOLIS Ieruſalem.) Secunda amplificatio eſt.nam poſtea quàm duorum regnorum men
tionem fecit,ipſum caput nominat.Tametſi enim vniuerſa regio corrupta erat,videbatur tamen
Dominus illic ſedem ſuam retinere. Significat ergo, Deum in laqueum eſſe,non tantùm vulgo
quod in agris & oppidulis diſperſum erat,ſed optimatibus ipſis,& ſacerdotibus qui erant Ieroſo
lymæ:in ſacro,inquam,illo domicilio,vbi potiſſimùm Deus memoriā nominis ſui coli voluerat.
Idque etiam à Dauide teſtatum eſt: Architectos ipſos,quos Dominus conſtituerat,lapidem angu- *Pſal* 116.22
larem & præcipuum reieciſſe.quem locum Chriſtus aduerſus Iudæos citans,ad ſe pertinere oſtē- *Matth*.21.
dit.Hoc quidem accidit Iſaiæ tempore,ſed Chriſti etiam magis.Impietas enim & proteruia, pau 42,*&*
latim incrementa cœpit,donec ad cumulum ventū eſt.Itaque & ſummi & infimi,qui ſemper Deo *Marc*.12.
cōtumaciter obſtiterant,tunc effrænatius in ipſum proruperūt.Proinde cumulus exitii ſimul ac- 10
ceſſit:ſunt enim prorſus reiecti à Deo,cuius Filiū abnegarant.Atque hinc colligitur æterna Chri
ſti diuinitas,cùm Paulus oſtendat eum eſſe Deum,de quo hîc loquitur Propheta. Loquitur autē *Rom*.9.33
non de nouitio Deo,ſed de eo à quo cælum & terra creata ſunt,& qui ſe Moſi patefecerat. idem *Exod*.3.6
ergo Deus,à quo ſemper Eccleſia gubernata eſt.
15 ET impingent multi.) Pergit impiis comminari,quemadmodum prius cœperat:& non
impunè euaſuros pronunciat,quicunque in Deo acquieſcere nollent. Talis autem eſt commina-
tio:Cùm impegerint,deinde corruent,tandem contererentur.Idque priori metaphoræ reſpondet,
qua Deum lapidi comparauit.ad eam alluſit Chriſtus,vtrumque membrum comprehēdens, Qui *Matth*.21.
ceciderit ſuper hunc lapidem,confringetur:ſuper quem verò ceciderit,conteret eum. Quod dein 44
de ſequitur,Irretientur & capientur:poſteriori metaphoræ conuenit, qua Deum laqueo & ten-
diculæ comparauit.Ne igitur impii ſe Deo fortiores aut aſtutiores fore putent:tandē enim ipſum
& viribus & prudentia præualere ſentient,idque ſuo exitio.perdi igitur ipſos neceſſe erit.Aut e-
nim protinus obtererentur:aut ita irretientur,vt nunquam ſe explicare queant. Reſpicit etiam pios
hæc denunciatio, ne dubitent à conſortio multitudinis ſe alienare, & crimen diſceſſionis for-
titer contemnant. Non eſt autem hoc Dei proprium, ſed, vt ita dicam,accidentale. Dei enim
eſt homines ad ſe recipere,& firmum præbere fundamentum ſalutis. Quod etiam in Chriſto lucu
culentius perſpectum fuit,& adhuc perſpicitur.Ideóque Petrus cauſam non eſſe admonet, vtcun- 1.*Pet*.2.4
que impingant multi increduli,cur fidei noſtræ curſum impediant eorum offendicula: quia inte-
rim Chriſtus lapis nobis eſt electus ac precioſus.
16 LIGA conteſtationem.) Nunc Dominus ſermonem ſuum ad Prophetam conuertit,
eúmque confirmat,dum bellandum eſt contra apoſtatas & rebelles,vt intrepidè & cōſtanter mu
nus ſuum exequatur.quod valde neceſſarium fuit: magnam enim contumaciam in populo expe-
riebatur Iſaias:ita vt ſi præſentem ſtatum tantummodo ſpectaſſet,nempe infidelitatem populi,va-
nóſque & irritos labores,protinus deficere neceſſe fuerit.Ideo vocationem ipſius confirmare &
obſignare voluit Dominus:non tantùm ipſius cauſa, ſed omnium qui doctrinæ ipſius parerent.
Quòd ſi admodum pauci adhęrerent verbis Prophetæ, tamen Dominus teſtatur doctrinam a-
pud illos obſignatam eſſe,nec propterea eſſe vel illi à docendi officio,vel his à fidei obedientia de
ſiſtendum.Comparat autem doctrinam Verbi literis obſignatis:quæ à multis quidem contrecta-
ri & teri poſſunt,ſed tamen à paucis leguntur atque intelliguntur:ab iis ſcilicet,ad quos pertinent
& miſſæ ſunt.Ita verbum Domini percipitur à paucis,ab electis ſcilicet, tametſi omnibus com-
muniter proponitur.Iis ergo obſignatum eſt Verbum,qui nihil fructus ex eo percipiunt:atque i-
ta obſignatum eſt, vt Dominus ipſum ſuis per ſpiritum reſignet atque aperiat. Quidam ver-
bum צור deducunt à נצר,ac vertunt Cuſtodi.quod etſi ad ſummam rei non multum refert,rectius
tamen eſſe quod ſecutus ſum,colligitur ex altero verbo Obſigna. Solebant enim antiquitus filo
perforare literas,vt deinde ſigillum imprimerent. Vtiliſſimam hanc doctrinam colligimus: nem-
pe,doctores & miniſtros Verbi in officio ſuo conſtanter pergere oportere,quanuis omnes homi
nes deficere videantur,nec quicquam præter contumaciam & proteruiam præ ſe ferant. Reſerua-
bit enim Dominus ſibi diſcipulos aliquos,apud quos legētur cum fructu eius literæ,tametſi aliis
occludantur.Eadem metaphora vtetur Propheta,cùm dicet,Verbum ſimile eſſe libro clauſo:ſed *Infrà* 29.11
illic impiorum tātùm mentionem facit:hîc verò diſcipulorum, apud quos doctrina Verbi infru-
ctuoſa non eſt. Obiiciet quiſpiam, An igitur Propheta, prætermiſſo populo, debuit ſe ſubducere
& concludere cum diſcipulis,inter quos aliquis profectus erat? Reſpondeo,non eſſe hunc Prophe
tæ ſenſum:voluit enim Dominus Iſaiam publicè vociferari, & patefacere omnibus voluntatem
ſuam.Sed quia ſurdis loquebatur,ideóque minus animi habere poterat, quòd nullum operæpre-
tium extaret:ideo Dominus ipſum animandum atque incitandum eſſe cenſuit,vt rebus etiam de-
ploratiſſimis pergeret:diſcipuliſque ſuis,quantumuis paucis,contentus,fortior in dies magis ma-
giſque euaderet.
17 ITAQVE EXPECTABO.) Particulam ו malui vertere Itaque:quoniam Propheta ſeſe
colligit,poſtea quàm accepit à Domino quam nuper vidimus conſolationē: Cùm Dominus ve-

lit diſcipulos habere apud quos obſignata ſit eius doctrina, ego ipſum expectabo: quanuis abſcō-derit faciem ſuam à Iacob, id eſt, reiecerit ac reprobarit populum ſuum. Inſignis locus, cuius meditatione aſſidua nos plurimùm animari decet. Tametſi enim vniuerſus orbis deficere videatur, tamen forti animo pergendum eſt. imò quanuis Deus à populo ſuo faciem abſconderit, & reiecti ſint ii qui nomen eius profitebantur: ipſe tamen inuicta ſpe expectandus eſt. hoc vnicum nobis remedium relinquitur. Expectandi verbum, non parum habet ponderis: ac ſi diceret, Ego tamen non deflectam à Deo, perſtabo in fide. Auget etiam, cùm addit, Præſtolabor. Nam cùm ad ſcandala quælibet ſoleat vacillare ac labaſcere fides noſtra, hoc tamen grauiſſimè concutitur dum videmus nos ſociis deſtitui, & profeſſos eſſe hoſtes qui audacter nomen Eccleſiæ obtendunt. Solent enim ſcandala nos auertere à Deo, atque ita conturbare, vt veritatem Verbi in dubiū reuocemus. Hæc igitur conſolatio valde neceſſaria eſt, ſiue calamitatibus prematur Eccleſia, ſiue perfidia multorū diſſipetur.

18 Ecce ego.) Hîc non modò teſtatur Propheta, ſe patienter expectaturum, ſed etiam fortitudinis ſpecimen edit, prodiens in medium cum diſcipulis quos Deo acquiſierat, & qui reſidui manebant. Acſi diceret, Etiamſi alii recedant, ego tamē me tibi in obſequium offero, & ſimul adduco quos mea opera mirabiliter ſeruare dignatus es. Profitetur ergo hîc inuictam animi magnitudinem, & teſtatur ſe permanſurum in fide & obſequio Domini, tametſi omnes defecerint. Pueri, pro ſeruis & miniſtris accipitur, vulgari vſu linguæ Hebraicæ: quemadmodum etiam Latinę. Loquitur autem de diſcipulis, quorum prius mentionem fecerat. vnde apparet, quid requiratur ab iis qui inter veros Domini diſcipulos cenſeri volunt: nempe, vt vnà cum Iſaia ſe dociles & paratos ad audiendum fore teſtentur, & ſimulatque Dominus loquutus erit, promptum obſequium pręſtent. Doctores autem ſecum diſcipulos adducere, non tantùm præmittere debent. præire, inquam, debent ipſi, & ſuo exemplo commonſtrare viam, vt ſecundo cap. dictum eſt: alioqui nullam in docendo authoritatem habebunt. Apoſtolus ad Hebræos hunc locum Chriſto accommodat, atque ex eo monitionem profert, quæ nobis inſtar acerrimi ſtimuli eſſe debet: vt nos nō tantùm Iſaiam, ſed Chriſtum ipſum ducem & doctorem ſequi reputantes eò alacrius properemus.

Cap.2.3
Hebr.2.13

Qvod dedit mihi.) Hinc oſtendit Propheta cui fidem acceptam ferri oporteat: Deo ſcilicet ac gratuitæ eius electioni. Publicè enim docebat Iſaias, nullum non monebat, omnes ſine exceptione ad Deum inuitans: ſed proficit ſolùm doctrina apud eos qui à Deo dati ſunt. Datos autem intelligit, quos arcano ſui Spiritus inſtinctu intus trahebat Deus, cùm fruſtra vulgi aures externæ vocis ſonitus verberaret: ſic & Chriſtus electos, ſibi à Patre datos affirmat. Ita videmus prō ptitudinem fidei non eſſe ab hominum arbitrio, ſed ideo credere ex multis quoſdam, quemadmodum inquit Lucas, quia præordinati erant. Quos autem præordinauit, eos etiam vocare ſolet: & efficaciter in iis obſignare teſtimonium adoptionis ſuæ, vt obſequentes ſe & morigeros prębeant. Talis igitur eſt donatio, de qua hîc tractat Iſaias. Hoc autem propriè Chriſto conuenit, cui pater diſcipulos offert atque donat, quemadmodum & apud Ioannem dicitur: Nemo venit ad me, niſi Pater traxerit illum. Vnde ſequitur, ipſum quoque præſidem nobis conſtitui, qui nos ad finem vſque ſub tutela ſua ſaluos præſtet. Quamobrem ait, neminem ex iis, quos Pater dederit, periturum.

Ioh.17.6
Acto.13.3.40.
Rom.6.30
Ioh 6 44
Ibid.10 20 & 17.12

In signa & prodigia) Quòd nonnulli ad miracula referunt hunc locum, ineptum eſt. Nam aliud omnino ſignificat: nempe, pios omnes non odio tantùm, ſed horrori etiam ſic futuros vt pro monſtris habeantur: neque id exteris vel hoſtibus profeſſis, ſed ipſi Iſraeli. Quod nos etiam hodie quoque experimur. Papiſtæ enim nos magis quàm Turcas, aut Iudæos, aut etiam canes, aut monſtra exhorreſcunt. Quod etſi valde indignum eſt, non eſt tamen cur tantopere miremur: quia vaticinium hoc nunc quoque impleri neceſſe fuit. Idem à ſuis expertus eſt Iſaias, cæteríque omnes qui doctrinam eius ſequuti ſunt. Nec verò ſolùm id in Papiſtis deprehendimus, ſed in iis qui Eccleſiæ intimi haberi volunt: quorum pleri que aut nos exhorrent, aut ſubſannant, aut denique pro monſtris habent: quòd de Eccleſiæ ſalute, de honore Dei, de vita æterna tantopere ſoliciti, nos ipſos cruciemus: & tot pericula, odia, inuidias, probra exilia, inopiam, famem, nuditatem, mortem denique ipſam ſubire non dubitemus Hæc ipſis prodigioſa ſunt: quia dum cutem ſuam diligenter curant, ſumma illa bona guſtare quî poſſen? Sed ne eorum ludibriis conturbemur, nos hac Prophetæ exhortatione armari neceſſe eſt. Porrò vt oſtendat quàm friuola ſit ac nugatoria impiæ turbæ conſpiratio, Deum exercituum opponens totius mundi ſuperbiæ, magnificè inſultat. acſi diceret, nihil ſe morari quòd deteſtabilis ſit paſſim hominibus, quia Deum à parte ſua ſtare nouit. Quod etiam addit, ipſum habitare

In monte Sion.) Permultum his verbis ineſt ponderis. quanuis enim populus, omni ſcelerum & flagitiorum genere ſcateret, tamen ſe Deo ſacrum eſſe iactabat: & promiſſionibus abutens, veros Dei ſeruos damnabat à quibus reprehendebatur. Contrà Prophetæ, vt inanem hanc illis confidentiam faſtúmque excuterent, profitebantur ſe veri & vnici Dei eſſe miniſtros, quem falsò populus iactabat ſe colere in monte Sion. Neque enim domicilium illic ſibi elegerat

Deus

Deus, quaſi loco affixus fictitios ac degeneres cultus reciperet: ſed volebat quæri & coli ſecũdum
Verbi ſui regulam. Quare Deum qui habitat in monte Sion ſibi vendicans Iſaias, hypocritas a-
criter perſtringit, quòd fallaci iactantia ſtultè ſuperbiant, quoties dicunt Templum Domini. Ido- *Ierem.7.4.*
lum enim potius erat, quo extra Verbum gloriabantur. Tametſi promiſsiones arripiebant, falſò
tamen eas in veros Dei ſeruos detorquebant, ſicuti hodie in nos Papiſtæ facere ſolent. Deũ igitur
hac nota inſigniunt Prophetæ, vt laruam detrahant hypocritis, quibus inane Templi nomen cõ-
tra manifeſtum Dei Verbum obiicere ſolenne erat. Qua ratione nunc Iſaias, Pro monſtris nos
habete vt libuerit, Deus tamen pro ſuis agnoſcit. nec poteſtis à nobis abhorrere, quin ſimul Deũ
Abrahæ & Dauidis, cuius miniſtri ſumus, deteſtemini.

19 ET cùm dixerint.) Perſequitur Iſaias inſtitutum ſermonem, nempe vt Dei authoritate pii
omnes non tantùm quaſi clypeo, ſed quaſi muro aheneo muniti perſtent aduerſus omnem impie-
tatem. Admonet igitur vt fortiter reſiſtant, ſi quis eos ad ſuperſtitionem & nefarios ritus ſolicitet.
Plurali autẽ numero vtitur, vt vulgare omnium ordinum vitium fuiſſe ſignificet, quódque paſsim
graſſabatur. acſi diceret, Video quid futurum ſit: magno in periculo verſabimini: quia tentabũt
vos populares veſtri abducere à vero Deo. nam vt impii ſunt, ita vos ſui ſimiles eſſe optabunt. In-
terea quàm ſceleſtè à Dei Lege & fœdere deſciuerint, oſtendit, quòd ſine verecundia pythones &
diuinos obtrudant, quorum execrabile debebat eſſe nomen.

AN non populus) Quidam vno contextu legunt in perſona impiorum, quaſi hoc prætextu
abuterẽtur ad fallendos ſimplices. quia nulla Gens careat oraculis & reuelationibus, ſed vnaquæ-
que conſulat deos ſuos, vel eorum loco magos & pythonicos ſpiritus. Rectius tamen, meo iudi-
cio, ſentiunt alii, quòd reſponſum ſuis diſcipulis ſuggerat Iſaias, ſi ad impios cultus ſolicitari con-
tingat. nondum tamen de ſenſu liquet. Vulgò enim ſic exponitur hic locus, acſi à minore ad ma-
ius fieret in eo comparatio: Quid? cùm Gentes conſulant deos ſuos, qui tamen falſi ſunt, an non
pluris erit Deus, quem verum eſſe ſcimus, qui ſe nobis tot teſtimoniis patefecit? quãtus pudor eſt,
pluris à Gentibus fieri ſua idola, quàm à nobis Deum! Verùm ego hoc de Iudæis ipſis interpre-
tor, qui populus κατ᾽ ἐξοχὴν vocantur, quòd eſſent à Deo adoptati. Nec intereſt quòd Propheta
plurali nomine vtitur, אלהיו: nam & אלהים ſingulari ſenſu accipitur. Et hic clypeus eſt, quo omnes
ſuperſtitiones, quæ nobis obrepunt, repelli debẽt. Dum cogitant alii & dubitant, an expediat cõ-
ſulere diuos: hoc ſtatim in promptu ſit, Vnum Deum conſulendum eſſe. Alluſit autem Propheta
ad locum illum Deuteronomii: vbi Dominus vetuit ne ad magos & ariolos ſeſe conferrent. Et ne *Deu.18.10.*
hoc prætextu ſe excuſarent, quòd cuique Gẽti erant ſui aruſpices aut coniectores, ſubiunxit fore, *11.12.15.*
vt Propheta ipſos non deficiat, nec deſtituantur neceſſaria doctrina. Eos igitur à Verbo ſuo Do-
minus omnino pendêre, & ex ipſo ſolo diſcere quicquid cognitu vtile foret, ipſíque obſequentes
eſſe voluit. Quod autẽ ſequitur, A VIVIS AD MORTVOS, ſecus alii reddũt. בעד, vulgò interpre-
tãtur Pro. & tunc ſenſus talis eſt, An pro viuorum negotiis cõſulentur mortui? Atqui cùm ſenſus
ille coactus ſit, aptius fortè eſſet ita exponere: Dominus vult nobis magiſter eſſe, atque in eum finẽ
conſtituit Prophetas, vt ex ipſis voluntatẽ eius ſciamus: Propheta enim os Domini eſt. nefas igitur
eſt mortuos adire, qui ad id minimè ordinati ſunt. nec enim Dominus voluit ad nos docendos vti
opera mortuorum. Sed cùm propius omnia expendo, malo accipere בעד, pro Ab. nempe, A viuis
ad mortuos. acſi diceret, Deum nobis vnum ſufficere pro viuis & mortuis. Si cælum, terrã & in-
feros perluſtres, reperies vnum Deum nobis ſufficere. Atque hic optimus mihi videtur ſenſus, &
ſua ſponte fluit. Pios igitur inſtruit Propheta aduerſus machinationes & inſidias impiorũ, quibus
alioqui ad defectionem induci poſſent, vt Deo vnico Magiſtro contenti ſint: nec tãtum illi iniuriæ
faciant, vt poſthabita eius doctrina, alios ſibi magiſtros accerſant: ſed omnibus valere iuſsis, pẽ-
deant à ſola ipſius veritate: quod continuò pòſt iterum repetit & confirmat.

20 AD legem & teſtimonium.) Variè quidem exponitur hic locus. Nonnulli enim hîc iuriſ-
iurãdi formã eſſe putant, acſi Propheta per Legem iuraret ipſos eſſe apoſtatas, atq; alios ad ſimilẽ
apoſtaſiã incitaturos. Sed ego aliter accipio, Nos ſcilicet, ad Legẽ & teſtimoniũ reuocari. Nam &
particula ל hũc ſenſum apertè indicat. Cõiungitur autẽ teſtimoniũ cum Lege, nõ quaſi res diuer-
ſa ſit, ſed cauſa explicationis: ad Legẽ, quæ cõtinet teſtimoniũ, ſeu teſtificationẽ diuinę erga nos vo
lũtatis. Deniq; accipiẽdũ eſt Teſtimonii nomen, epitheti loco, vt ſciamus quẽ vſũ nobis Lex affe-
rat, quòd, ſcilicet, Deus ſeſe nobis in ea patefaciat, & declaret qualis erga nos eſſe velit: quid à no-
bis requirat, deniq; omnia cognitu neceſſaria præſcribat. Pręclarũ igitur eſt Legis encomiũ, cùm
doctrinã ſalutis, & bene beateq; viuẽdi normã contineat. Vnde & meritò vetat nos ab ea vel mini-
mùm deflectere: acſi diceret, Relinquite omnes ſuperſtitiones in quibus iſti inſaniũt: nã Deo ſolo
minimè cõtẽti, accerſũt ſibi innumera figmẽta. Hoc etiam modo loquitur Chriſt⁹, Habẽt Moſẽ & *Luc 16.29.*
Prophetas, ipſos audiãt. Nã etſi introducitur illic Abrahã loquẽs, tamẽ oraculũ perpetuũ eſt, quod
ore Dei profertur. Iubemur ergo audire Legem & Prophetas, ne laboremus noua curioſitate, nec
quicquã ex mortuis ſcire cupiamus. Etenĩ ſi Lex & Prophetæ nõ ſufficerẽt, Domin⁹ alia adiumẽ-
ta nõ denegaret. Hĩc agnoſcimus omnia quæ Verbo addũtur, dãnanda & reiiciẽda eſſe. Dominus
enĩ nos omnino à Verbo ſuo pẽdere, eiúſq; cãcellis incluſã eſſe intelligẽtiã noſtrã voluit. Quare ſi

aliis præbemus aures,cum magna eius iniuria licentiam ab eo negatam arripimus. Quicquid au-
tem ex ſeipſis proferent homines,nihil aliud erit quàm corruptela Verbi. Neceſſe eſt igitur,ſi vo-
lumus parêre Deo, omnes alios magiſtros reiicere. Admonet etiam,nos tunc demum aduerſus
impios cultus & ſuperſtitiones tutos fore,ſi in Lege Domini acquieſcamus.nam quemadmodum
Eph.6.17. Paulus vocat verbum Dei, Gladium Spiritus:ita eo Satan, omniáque eius commenta profligan-
tur. Ad ipſum igitur confugiendum erit, quoties nos adorientur hoſtes: vt eo inſtructi, ſtrenuè
confligere & tandem ipſos profligare poſsimus.

SI NON DIXERINT.) Non refero omnes huius loci expoſitiones: quia nimis longum fo-
ret. deinde vera expoſitio videtur mihi adeò firma, vt per ſe alias nullo negotio refutet. Vulgò ſic
exponunt, impios de ſuis figmentis nugari, & ſuas fallacias venditare:quia nihil eſt in iis lucis, id
eſt, carent intelligentia communi. Ego verò hac ratione animari ad conſtantiam fideles interpre-
tor: quia ſi diſſentiant impii à recta doctrina, nihil aliud quàm cæcitatem ſuam & tenebras pro-
dent. Spernenda enim eorum veſania eſt, ne quid obſtaculi nobis afferat. quemadmodum &
Chriſtus admonet, tales ſecurè omittendos eſſe, ne quid nos moueat eorum cæcitas vel obſtina-
Mat.15.14. tio: Cæci ſunt,inquit,& cæcorũ duces:an verò vos cum ipſis vltrò perire vultis? Itaque iubet Pro-
pheta tantum Verbo tribui authoritatis,vt audeamus totum mundum, ſi repugnet,ſecurè contē-
nere.nam & Angelos ipſos,ſi idem iis accideret,authoritate Verbi cõdemnare poſſemus. Si An-
Gal.1.8.9. gelus è cælo aliud prædicauerit, inquit Paulus, anathema ſit. quātò ergo magis homines Deo ad-
uerſantes,intrepidè damnabimus? Et emphatica eſt locutio, Si non dixerint iuxta verbum hoc.
quia cæcitatis damnatur quiſquis nõ extemplò & ſine controuerſia ſententiam hanc amplectitur,
Non eſſe ſapiendum niſi ex lege Dei.

21 ET TRANSIBIT.) Ne ſe publicis erroribus illaqueari ſinant fideles,ſubiicit quàm hor-
ribilis pœna maneat impios vbi à Deo defecerint, ſtuduerintque alios ad eandem defectionem
adducere. Locus eſt aliquantum obſcurus:obſcuritas verò ex eo manat,quòd verba ipſa non ſatis
expenſa fuerunt. Eſt enim emphaſis in verbo עבר. nam per tranſitum ſignificat errorem, quo va-
gantur homines, quibus non datur quieſcere, nec fixam vſquam ſedem habere. atque ſubaudien-
dum eſt in verbo indefinito nomē, Tranſibunt Iudæi. Per pronomen IN EA, Iudæam intelligit,
quam Dominus omnibus aliis regionibus prætulerat:ideóque facilè ſubauditur, etiamſi Prophe-
Gen.13.15, ta non exprimat. acſi diceret, Promiſi quidem regionem illam populi mei hæreditatem perpetuam
& 17.8. fore:ſed vagi & inquieti erunt:quemadmodùm accidit iis qui ſedibus expulſi, faméque & peſte,
& omni calamitatum genere afflicti, ſedem aliquam vbique & conditionem meliorem quærunt,
nuſquam tamen reperiunt. Itaque opponuntur hęc dicta inſigni beneficio Dei,quod toties à Mo-
ſe commemoratur:fore ſcilicet,vt ſtatum ſit illis domicilium in Iudæa.nam hîc palantes atque er-
rabundos fore denuntiat,non in ſua, ſed in extera regione:vt quocunque venerint, infinitæ ipſos
ærumnæ inuadant atque exagitent.

CVM ESVRIERINT.) Videtur Propheta ſubindicare Iudæorum conuerſionem. acſi di-
ceret, Tandem oppreſsi malis reſipiſcent. Et certè hæc eſt medicina, qua Dominus plerunque cu-
rat morbum obſtinationis. Si quis tamen, impiorum indignationem & fremitum ſine pœnitētia
deſcribi putet verbo Eſuriendi, non tantùm famem & ſitim, ſed alias quoque ærumnas συνεκδο-
χικῶ comprehendit. verbo irritandi ſignificat quod vulgò dicimus, *Ils ſe deſpiteront*. Incipient ſi-
bi diſplicere, & deteſtari omnia præſidia, quibus antea confidebant.atque hoc reſipiſcentiæ ini-
tium eſt. nobis enim blandimur in fœlici ſtatu: oppreſsi verò, omnia quæ circa nos ſunt, deteſta-
mur. Cæterùm ſi quis referre malit ad reprobos, hoc verbo notatur amarulentia quę adeo ipſos
non humiliat, vt potius acuat furorem.

MALEDICENT REGI). Per Regem, nonnulli Deum intelligunt. quo ſenſu Zopho-
Soph.1.5. nias, *Melchom*, id eſt, Regem eorum accepit. Ego verò hîc Regem & Deum diſtinctè accipio.
Impii enim excæcati primùm ſunt falſa idolorum fiducia:deinde conſtituunt ſibi præſidium in re-
bus terrenis. Cùm Iudæis Rex eſſet, eius gloria & potentia ſuperbiebant. & cùm Iſaias concio-
naretur, impii Regem aduerſus ipſum inſtigabant: totum etiam populum commouebant, vt Re-
gem velut anteſignanum ſequeretur. Quia igitur partim idolis, partim Rege malè gloriati fue-
rant, tot cladibus affligendos eſſe denuntiat, vt cogantur & deos ſuos & Regem deteſtari. Atque
hoc reſipiſcendi principium eſt, vt cum deteſtatione procul abigamus omnia impedimenta quæ
nos à Deo abducebant.

SVRSVM ASPICIET.) Trepidam mentis agitationem deſcribit, qua vexantur miſeri ho-
mines donec ſurſum conſtanter intendere didicerint. Eſt quidem hic, vt paulò antè attigi, aliquis
profectus, cùm ærumnis & caſtigationibus edocti, abiecta ſocordia quærendis remediis impēdi-
mus operam. Sed vltrà progrediendum eſt, vt ſcilicet defixi in vno Deo non circumſpectemus in
varias partes, neque inſtabiles volutemur. Quicquid ſit, extrema quæque Iudæis minatur Iſaias:
quia magis erāt præfracti,quàm vt leui & moderata ferula Deus eorum peruicaciā ſubigeret. Poſ-
ſet tamē exponi in bonā partē,quòd Iudęi in cęlũ tandē attollēt oculos.ſed tũc ſeorſum legēdus eſ-
ſet 22. verſus qui ſequitur, Cùm ſpectauerit ad terrā:ac tũc ſenſus eſſet, Iudęos ad Deũ cõuerſũ iri,
quo-

quoniam in terra præſidiis omnibus deſtituentur: nec quicquam præter horrendas calamitates, quocunque oculos flexerint, ſeſe oſtendet. Sunt autem hic alia trãſlata, alia ſimplicia. nam per Caliginem & Tenebras, nihil aliud quàm res aduerſas, more Scripturæ, ſignificat. Sed addit Impulſum, quo calamitas mirum in modum amplificatur. nam ſi is qui in tenebris eſt impellatur, longè grauius offendit. Ita graui ærumnæ aliam etiam grauiorem additum iri ſignificat, quò magis præcipitentur. nihil aliud enim intelligit, quàm iudicia Domini tam horrenda fore, & pœnas tam acerbas, vt etiam inuiti in cælum cogantur ſuſpicere.

CAPVT IX.

1 *NOn tamen obſcuratio iuxta anguſtiam quæ ei accidit tempore quò primùm leuiter attigerunt terram Zebulon & terram* Nephtali: *nec poſterius, cùm aggrauarunt per viam maris vltra* Iordanem, *in* Galilæa *Gentium.*

2 *Populus ambulans in tenebris, vidit lucem magnam. Qui habitabant in terra vmbræ mortis, lux affulſit ſuper eos.*

3 *Multiplicando gentem non auxiſti lætitiam, lætati ſunt coram te ſecundum lætitiam in meſſe, quemadmodum exultant diuidendo ſpolia.*

4 *Quoniam iugum eius oneroſum, & virgam humeri eius, ſceptrum exactoris eius confregiſti, ſicut in die* Madian.

5 *Quanquam omne prælium bellantis fit cum ſtrepitu & volutatione veſtis in ſanguine: erit hoc in combuſtionem, cibum ignis.*

6 *Quia puer natus eſt nobis: filius datus eſt nobis: & conſtitutus eſt principatus ſuper humerum eius: & vocabitur nomen eius,* Admirabilis, Conſiliarius, Deus fortis, Pater ſeculi, Princeps pacis.

7 *Multiplicationi principatus & paci non erit finis: ſuper ſolium* Dauid, *& ſuper regnum eius, vt diſponat & ſtabiliat ipſum in iudicio & iuſtitia, ab hoc tempore vſque in perpetuum.* Zelus Iehouæ *exercituum hanc rem faciet.*

8 *Verbum miſit Dominus in* Iacob, *& cecidit in* Iſrael.

9 *Et ſciet populus, omnes* Ephraim, *& incola Samariæ, qui dicunt in ſuperbia & altitudine cordis:*

10 *Lateres ceciderunt, & politis ædificabimus: ſycomori ſucciſæ ſunt, & cedros ſufficiemus.*

11 *Atqui roborabit* Iehoua *hoſtes* Rezin *contra ipſum: & inimicos eius coadunabit:*

12 *Syria à fronte, &* Philiſtæi *à tergo: deuorabúntque* Iſrael *toto ore.* Nec in hoc toto *auerſus erit furor eius, ſed manus eius adhuc extenta.*

13 "*Atqui populus non eſt reuerſus ad percuſſorem ſuum: nec* Iehouam *exercituum quæſierunt.* "vel quoniã

14 *Abſcindet ergo* Iehoua *ab* Iſraele *caput & caudam, ramum & arundinem die vno.*

15 *Senex & vultu ſuſpiciendus, hic eſt caput:* Propheta *autem qui docet mendacium, hic eſt cauda.*

16 *Nam gubernatores populi huius, ſunt ſeductores: & qui reguntur in eo, perditi.*

17 *Propterea ſuper adoleſcentibus eius non gaudebit* Dominus: *& pupillorum eius & viduarum non miſerebitur. Quoniam omnes ſunt hypocritæ & ſcelerati, & omne os loquitur nequitiam.* In *hoc toto non erit auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta.*

18 *Quoniam ſuccenſa eſt velut ignis, impietas: vepres & ſpinas deuorabit. Poſtea exardebit in condenſa ſyluæ: & eleuabitur fumus aſcendentis.*

19 *Præ ira Iehouæ exercituum obſcurabitur terra, & fiet populus quaſi cibus ignis.*
Nemo fratri ſuo parcet.
20 *Rapiet quiſque ad dexteram, & eſuriet: comedet ad ſiniſtram, & non ſaturabi-*
tur: quiſque carnem brachij ſui deuorabit:
21 *Menaſſe Ephraim, & Ephraim Menaſſe: pariter ipſi contra Iudam. Nec in hoc to-*
to auerſus erit furor eius: ſed manus eius adhuc extenta.

IN CAPVT IX.

1 NON TAMEN.) Incipit ſpe mitigationis ſolari miſeros, ne ingēti malorum cōgerie abſorbeantur. Multi in contrariam prorſus ſententiam verba hęc trahunt: nēpe vt ſit comminatio, quæ grauiorem Iudæis afflictionem denuntiat, quàm cùm à
2.Reg.15.29. Teglath Pelezer, aut à Salmanazare afflicti ſunt. Prior grauē cladem intulit, poſterior lōgè grauiorem. quia decem Tribus in captiuitatē abduxit, & deleuit populi
2.Reg.17.6. nomen. Grauiſſimam igitur omnium cladem hìc nonnulli prædici putant: quia ſi cum vtraque illarum conferatur, ambas ſuperet. Etſi autem hoc reiicere propoſitum non eſt, quia probabili colore non caret, tamen in diuerſam ſententiam potius inclino: etſi magis arrideat prior ille ſenſus. Propheta hypocritis delicias excutere voluit, ne putarent cladem hanc quæ exitialis futura erat, inſtar procellæ mox tranſituram ſicut priores. ita particula כי propriè ſumetur. Sed meo iudicio optimè conuenit, conſolationem eſſe, in qua incipit temperare quæ de horrēdis illis tenebris & impulſu dixerat: ac pœnarum illarum acerbitatem mitigans, ad ſperandam Dei gratiam erigit acſi diceret, Et tamen in atroci illa clade, quam ſuſtinebunt Iudæi, non erunt tales tenebræ, quales cùm terra Iſrael primùm à Teglath Pelezer: deinde aliquanto durius à Salmanazare afflicta eſt. Poterant enim alioqui fideles in tantis anguſtiis deficere, niſi conſolatione aliqua eorum animi erecti fuiſſent. ad eos igitur ſermonem conuertit Iſaias, ne ſe periiſſe exiſtiment. Plagas enim quibus plectētur, prioribus leniores fore ſignificat. atque hæc interpretatio quàm genuina ſit, paulò pòſt ex contextu facilè liquebit. Cur vero Propheta hanc cladem quæ longè atrocior erat, mitiorē & tolerabilem fore dicit? nam euertenda erat Ieroſolyma, diruendum templum, abolenda ſacrificia, quæ ſuperioribus cladibus illæſa permanſerant. Hæc igitur omnium ſæuiſſima. & priores, eius reſpectu, leues videri poſſent. Sed notandum eſt, huic certam promiſsionem additam eſſe, cùm in prioribus nulla eſſet. Hac autem ſola & vinci tentationes, & plagæ leuiores reddi poſſunt. hoc ſolo, inquam, condimento mala noſtra leniuntur: qui eo deſtituti ſunt, omnes deſperare neceſſe eſt. quòd ſi Dominus nos eo confirmet, auxilii ſpem afferens, nullum eſt tam graue malum, quod non leue exiſtimemus. Hoc ſimilitudine facilius reddi poteſt: Accidet vt quis in riuulo exiguo ſubmergatur, ſi præceps in eum deciderit, cùm tamen è medio mari, tabulam aliquā nactus, euadere & in portum deferri poſſet. Ita etiam leuiſſimæ clades nos obruent, in quibus Dei gratia deſtituemur: cùm è ſumma clade, freti Dei verbo, eripi & incolumes euadere poſſemus. Quod ad verba ſpectat, quidam vocem מועף adiectiuè ſumunt, quaſi diceret Propheta, Non obſcurabitur: ſed relatiuum fœminini generis quod paulò pòſt ſequitur, non patitur ad viros hoc referri. Rectius ergo alii nomen ſubſtantiuum eſſe docent: ideo ad verbum reddere placuit, Non erit Iudææ obſcuratio, ſecundum anguſtiam temporis, &c. Quòd verbum הקל quidam exponūt quaſi populo in exilium abducto exonerata eſſet terra, penitus alienum eſt à ſenſu Prophetæ, nec quadrat contextui: quia ſequitur mox regionem maritimam ſecunda clade fuiſſe aggrauatam. Porrò non dubium eſt quin verbū hoc הכביד ſuperiori reſpondeat. Quia ergo Teglath Pelezer non niſi partē exiguam regni afflixerat, clades per eum illata leuis dicitur ſecūdæ reſpectu, quam inflixit Salmanazar. Viæ maris fit mentio, quia Galilæa litori maris Mediterranei vicina erat: ab altera autem parte cincta tractu Iordanis. Vocatur autem Galilæa Gentium, non tantùm quòd propinqua eſſet Tyro & Sydoni, ſed etiam quòd illic permultæ Gentes Iudæis commixtæ erant: quia ex quo regio illa à So-
1.Reg.9.11. lomone regi Hiram conceſſa fuerat, nunquam ſic potuit pacari, quin partem eius aliquam occuparent Gentes.

2 POPVLVS ambulans in tenebris.) De rebus futuris loquitur in tempore præterito, vt populo quaſi in rem pręſentem adducto liceat in excidio vrbis, in captiuitate ſua, & quaſi rerum omnium interitu, lucem Dei conſpicere. Summa igitur eſt: in ipſis tenebris, imò in morte ipſa, bene nihilominus eſſe ſperandum: Deo enim ſatis virtutis ſuppetere, vt populo ſuo, poſt-
Matt.4.15.16. quam interiiſſe videbitur, vitam reſtituat. Matthæus hunc locum citans, videtur ipſum in alienum ſenſum torquere. ait enim impletum eſſe hoc vaticinium, cùm Chriſtus circa oram maritimam concionaretur. Verùm ſi rectè expendimus ſimilitudinem, Matthæus rectè & vero ſenſu hunc locum Chriſto accōmodauit: tametſi vulgò interpretes noſtri non ſatis exactè ipſum enucleare

are videntur. Nam cùm ſimpliciter ad regnum Chriſti pertinere dicunt, rationem non exprimũt:
nec declarãt quomodo huic loco id conueniat. Si igitur genuinum huius loci ſenſum aſſequi veli-
mus, repetendum memoria quod iam alibi dictum eſt, Prophetam, cùm de educẽdo è Babylone
populo loquitur, non vnam ſolùm ætatem ſpectare, ſed & reliquas complecti, vſque dum aduenit
Chriſtus, pleniſsimámque populo ſuo libertatem attulit. Nam redẽptio Babylonica, veluti prælu
dium fuit inſtaurandæ Eccleſiæ, non vt paucis quibuſdam annis extaret, ſed tantiſper dum prodi-
ret Meſsias: qui veram ſalutem, non corporibus tantùm, ſed animis quoque ipſis afferret. quem
morem Iſaiæ viſitatum eſſe comperiemus, cùm in eius lectione paulùm modò fuerimus progreſ-
ſi. Itaque Propheta de captiuitate Babylonica loquutus, quæ calamitatem grauiſſimam porten-
debat, eam leuiorem fore demonſtrat ea clade quam prius ſuſtinuerat Iſrael: quoniam Dominus
huic cladi modum & finem ſtatuerat, videlicet ſeptuaginta annorum: quibus exactis lux Domini *Ier.25.11.12.*
ipſis affulgura erat. Hac ergo fiducia liberationis animos metu proſtratos erigit, ne vltra modũ af- *& 29.10.*
flictarentur: atque ita Iudæos diſtinxit ab Iſraelitis, quibus tam propinquæ inſtaurationis ſpes nõ
erat propoſita. Etſi enim guſtum aliquem miſericordiæ dederant Prophetæ electis reliquiis, quia
tamen redemptio Iſraelis erat quaſi acceſsio redemptionis Iuda, & inde pendebat, meritò nunc
Propheta noſter nouam lucem oblatam eſſe prædicat, quia Deo ſtatutum eſt populum ſuum re-
dimere. Aptè etiam & ſcitè Matth. huius lucis radios ad Galilæam & terram Zebulon extendit.

Comparat hìc exilium Babylonicum, tenebris & morti. nam qui eo detinebantur, miſeri &
calamitoſi mortuíſque omnino ſimiles erãt: quemadmodum etiam ab Ezechiele vox eorũ refer-
tur: ſcilicet, Exurgent mortui è ſepulchris. Talis igitur erat eorum conditio, acſi nullus fulgor, *Ezec 37.12*
nulláue lucis ſcintilla ipſis affulgeret. Id tamen impedimento minimè futurum oſtendit, quominus
etiam luce fruantur, & priſtinum libertatis ſtatum recuperent. Libertatem verò illam non ad
exiguum aliquod tempus, ſed ad Chriſtum vſque extendit, vt iam dictum eſt. Atque ita Apoſtoli,
Prophetarum teſtimonia vſurpare, verúmque eorum finem & vſum demonſtrare ſolent. Quem-
admodum Paulus citat teſtimonium illud Oſeæ, Vocabo populum meum, eum qui non erat po- *Rom.9 26.*
pulus: ídque Gentium vocationi accommodat, tametſi propriè dictum ſit Iudæis: & tamen ſceleri oſtẽ- *25.*
dit, cùm Dominus Gentes in Eccleſiam cooptaret. Ita cùm populus in illo exilio veluti ſepultus eſ- *Oſe.1.10.2.*
ſet, nihil differebat à Gentibus. cùm igitur in eadem vtrique eſſent conditione, non ſolum ad Iu- *23.*
dęos, ſed ad Gentes quoque teſtimonium hoc pertinere conſentaneum eſt. Nec verò ad externam
ſolùm miſeriam, ſed æternæ mortis caliginem, in qua demerſæ ſunt animæ donec ad ſpirituale̅ lu-
cem emergant, referri debet. nam certè obruti in tenebris iacemus, donec Chriſtus nobis per do
ctrinam verbi affulgeat. Vnde etiam Paulus admonet: Surge qui dormis, & excitare à mortuis: & *Eph.5.14.*
illuminabit te Chriſtus. Itaque ſi initium liberationis ab exitu è Babylone ad Chriſti vſque aduẽ-
tum, ex quo omnis libertas omníſque beneficiorum largitio pendet, protendamus, verum huius
loci ſenſum erimus aſſequuti, qui non ſatis alioqui ab interpretibus explicatus eſt.

3 MVLTIPLICASTI.) Hic locus aliquantum obſcurus eſt, tum per ſe, tum propter varie-
tatem interpretationum. videtur enim abſurdè negari magnificatam eſſe lætitiam: quum ſtatim
deinde ſubiiciat, Lætati ſunt. Propterea Iudæi particulam לא non accipiunt negatiuè, ſed perinde
acſi eſſet ו pro א nam & aliquando ſic accipitur in Scripturis, quanquam rarò: id autem faciunt,
quòd hęc Prophetæ dicta non poſsint arbitrio ſuo contexere. Nonnulli verò hæc referunt ad Sẽ- *Exo. 21. 8.*
nacherib, quòd cùm ingens ei eſſet exercitus, non gaudii materiam, ſed mœroris potius ipſi attu-
lit. Alii verò de Eccleſia exponunt, & meritò: ſed in ratione aberrant. quoniam hoc dictum pu- *2 Reg.19.*
tant à Propheta, quòd multis & variis ærumnis obnoxii ſint fideles, quandiu vitam degunt. Alii *35.*
longius trahunt, quòd conuerſio Gentium qua augebitur Eccleſia, Iudæis & veteri Synagogæ
non afferet lætitiam. ſed ego nullam earum interpretationum probare poſſum. Itaque ſic inter-
pretor: quemadmodum initio capitis Propheta hoc redemptionis beneficium reliquis omni-
bus maius fore præfatus eſt, tametſi non adeò magnifaciendum videretur, propter eorum pauci-
tatem, qui redempti ſunt: ita nunc eandem comparatione̅ repeti, vel non longè diuerſam: quod ſci-
licet illuſtrior futura ſit hæc Dei gratia, quàm dum olim populum ſuum multiplicauerat. Hoc in
ſpeciem minimè conſentaneum videri poterat. Siquis enim cõparet ſtatum regni Iudaici ante ca-
ptiuitate̅ Babylonicam, cum eo qui reditum ſequutus eſt, tunc certè quum adhuc intacta maneret
in ſua hæreditate, magis floruiſſe videbitur. Tenues enim reliquiæ præ illa multitudine quæ abdu-
cta fuerat, reuerſæ ſunt. Adde, quòd neque gratis in ſuo habitabant, ſed veluti precariò: & pẽden-
dum erat Perſis vectigal, neque vllã ferè priſtinæ dignitatis ſpeciem retinebant. Quis igitur ſplẽ-
didũ illud regnũ, quod in familia Dauidis fuerat, huic ſtatui nõ prętuliſſet? Attame̅ Propheta po-
ſteriore̅ hũc ſtatũ licet multò inferior, imò miſerior videatur, florẽti illi & magnifico pręferẽdum
eſſe cẽſet: & maiorem in eo docet lętitiã fore, quàm cùm omni opũ & facultatũ genere abũdaret.
Quod etiam teſtatus eſt Aggæus: maiorem poſterioris templi gloriã fore, quàm prioris, quãuis *Agg.4.10*
in ſpecie longè aliter videri poſſet. Perinde igitur eſt acſi diceret Iſaias, non fuiſſe antea maiore̅ lę-
titiam, tametſi maior eſſet populi multitudo: quãuis pauci numero ſimus & puſilli, tu tame̅ ea luce

qua effulges, nos ita exhilaraſti, vt nullum prioris ſtatus gaudium cum iſto comparari queat. Nam ea redemptio veluti præludium eius erat, quæ in Chriſto demum exhibita eſt ſolidæ perfectæque ſalutis.

CORAM TE) Verum & ſolidum gaudium, non leue aut temporarium fore ſignificat. Sæpe enim lætantur homines, ſed fallaci & euanido gaudio, quod luctus & lachrymæ ſubſequuntur. Huius verò gaudii radices altius fixas fore aſſerit, quàm vt vnquam concidat aut labefactetur. Huc quoque ſpectat particula Coram te, quia nihil aliud pios exhilarat quàm dũ illis lucet ſerena Dei facies. Neque enim ſicuti profani homines cœca & vaga lætitia huc illuc raptantur, ſed hæc il-
*Leu.*23.40 lis vnica eſt pleni gaudii materia, acquieſcere in paterno Dei fauore. Et fortè alludere voluit Pro-
Deut. 12. 7. pheta ad ſententiã illam quæ frequẽter occurrit apud Moſen: Lætaberis coram Domino Deo tuo.
18. Nam etſi illic Tabernaculi fit mentio, appoſitè tamen ad præſentem cauſam trãsfertur locutio, non fore profanum fidelis populi gaudium, ſed quia Deum agnoſcat, & fidei oculis intueatur ſalutis authorem. Alii ſubtilius exponunt, lætari inquit coràm fideles in ſuis conſcientiis, quia in mundo aſsidui mœrores & gemitus eos manent. Hoc etſi verum eſt, ſimplicior tamen ſenſus colligitur ex circunſtantia loci, vero ſcilicet gaudio fruituros qui diuinitus redempti erunt fideles: quia claro experimento edocti erunt, cum ſibi eſſe Patrem, vt ſecurè gloriari audeant, ſub eius manu ſe perpetuò fore ſaluos. notatur ergo, vt nuper dixi, perpetuitas. Similitudines quas ſubiicit, Meſsis & Victoriæ, quibus lætitiæ magnitudinem exaggerat, ſatis apertæ ſunt. Cæterùm, hinc apparet
*Ioan.*16.20 quid nobis afferat Chriſtus: nempe ſolidum & integrum gaudiũ, quod nobis excuti vel eripi nullo modo poteſt, etiamſi procellæ & tempeſtates variæ inſurgant, & omnis generis anguſtiis premamur. Quamuis puſilli & tenues ſimus, nihilominus hilari & læto animo eſſe decet: quia ratio gaudii noſtri non eſt in numero, aut opibus, aut externo ſplendore, ſed in beatitudine ſpirituali, quam nos per Chriſti verbum conſequimur, poſita eſt.

4 QVIA IVGVM.) Cauſam gaudii aſsignat, quia ex dira & crudeli tyrannide erepti fideles, quaſi ſe à morte erutos ſentient. Nam illuſtrandæ gratiæ Dei cauſa, quàm iniqua & onerosa fuerit ſeruitus qua grauati & afflicti fuerant Iudæi, in memoriam reuocat: atque huc ſpectat verborum congeries, Iugum oneris, virga humeri, virga opprimentis vel exactoris. Nam quamuis ad præſentem malorum ſenſum nimium teneri ſimus ac molles, ſimulac ſumus elapſi facilè obrepit obliuio. Ergo ne vileſcat populo redempto Dei gratia, reputare iubet Propheta quàm acerba & luctuoſa fuerit ſeruitus, quum ſub graui iugo velut curui gemebant: quum baculus affixus erat eorum humeris, & tyrannico imperio premebantur, hinc lętior & iucundior illis redemptio meritò eſſe debuit. Commendat rurſus alia circunſtantia gratiæ huius præſtãtiam, quòd Deus apertè manum ſuam exeruerit è cælo. Ideo profert vetus exemplum & memorabile: quia enim Deus iam
*Iudic.*7.21. olim Madianitas ſine hominum manu miro & incredibili modo profligauerat, ita nunc ſimile potentiæ ſpecimen fore conſpicuum, Deum ſcilicet ſine alio ſubſidio populum ſuum à crudeli tyrãnide eximere, quo tempore nemo ex miſeris Iudæis digitum tollere audebit. Notandum autem eſt Deum ſic interdum opitulari ſuis, vt ordinariis mediis vtatur ſed dum hoc videt obſtare hominibus, ne manum eius quaſi velatam conſpiciant, interdum per ſe & apertis miraculis operari, ne quid virtutis ſuæ conſpectum impediat vel obſcuret. Sic in hac Gedeonis victoria, vbi ſine vlla
*Iudic.*7.16. hominum opera deleti ſunt hoſtes, palàm apparuit Dei brachium. Quid enim habebat Gedeon
19.21. præter ſtrepitum lagenarum, quo vix mures abigi potuiſſent? & exigua erat hominum manus contra ingentem exercitum, pro armis inane terriculamentum. Itaque huic redemptioni, populi futuram comparat, in qua non minus nuda & illuſtris manus Dei palàm refulgebit. Nonnulli hunc locum ſimpliciter exponunt de Lege: quæ non abs re iugum oneroſum dici poſſet, ac baculus humeris incumbens: ſed non conuenit ea interpretatio: quoniam Propheta videretur ex abrupto loqui, & violenter hic locus torqueretur. Illa igitur moderatio, quam prius attigi, tenenda eſt: nempe, Deum vbi populum ſuum è Babylone eduxit, illud redemptionis beneficium vſque ad Chriſtum proſequutum eſſe Senſus itaque eſt, Fregiſti illa onera, quibus iniuſtè & crudeliter populus tuus premebatur. Alii trahunt ad excidium Ieroſolymæ ſub Veſpaſiano: ſed nihil habent ra-
2.*Reg.*19. tionis. Iudæi ferè omnes ad Ezechiam referunt, cùm ſic Dominus vrbem liberauit ab obſidione
35. Sẽnacherib, eiúſque exercitum deleuit. Sed expoſitio illa quadrare non poſſet: quoniam Ezechias
Infrà 38. tyrannicè Iudæis non imperabat. Prętereа, tunc Dominus populum è metu ac periculo, non è
36. ſeruitute eripuit. vnde apparet longius hoc vaticinium ſpectaſſe, verámque & conſentaneam eſſe huic loco interpretationem quam attulimus.

5 QVONIAM omne prælium.) Hìc ferè conueniunt interpretes, Iſaiam voluiſſe opponere victoriam, quam Deus daturus erat populo, aliis victoriis. Alii enim vincunt edita hoſtium ſtrage: hìc verò Dominus ſola ſua manu vincet. Nam plenius exprimit quod dixerat, Sicut in die Madian. Dominus ergo, inquit, multorum opera nõ vtetur: ſed è cęlo ſibi victoriam pariet. Vbi verò Dominus per ſe agit, eum clarius vitę & ſalutis noſtræ authorẽ eſſe, ſublatis omnibus integumẽtis, agnoſcimus. Quũ autẽ ſit antitheſis, qua notatur diſsimilitudo inter cõmunẽ bellãdi rationẽ & mi

raculum

raculum redemptionis, copula ו, in medio verſu debet in aduerſatiuam particulam reſolui: acſi diceret, communiter tumultuoſa pugna hoſtes proſterni, ſed Deum longè aliter acturum: quia velut igne cœlitus demiſſo, & contortis repente fulminibus hoſtes Eccleſiæ delebit. Niſi fortè magis placeat eorum ſententia, qui vno contextu exponunt, cunctos præliantes fore in tremore, & in combuſtionem ignis. Sed prior ſenſus melius quadrat, & verba etiam Prophetæ ſuffragātur. hinc verò conſtat non ſolùm hic tractari de liberatione quam populus à Cyro conſecutus eſt vt in patriam rediret, ſed ad Chriſti regnum hæc extendi oportere.

6 QVONIAM PVER.) Nunc à fine demonſtrat Iſaias quomodo hæc liberatio debeat reliquis Dei beneficiis anteponi, quia ſcilicet non modò populū ab exilio reducet Deus, ſed Chriſtū in regia ſua ſede collocabit, ſub quo ſumma & æterna conſtet fœlicitas. Ita admonet non tēporalem fore Dei gratiam, dum complectitur totum mediū tempus, quo cōſeruata fuit Eccleſia vſque ad Chriſti aduentum. Nec mirum eſt ſi mox à reditu veteris populi tranſitum faciat Propheta ad plenam Eccleſiæ inſtaurationem, quæ multis poſtea ſeculis contigit: diximus enim ſupra cap. 7. Supràͅ 7.14
Quia non aliter quàm per Mediatorē nobis propitius eſt Deus, omnes promiſsiones in ipſo fundatas eſſe. ideóque morem tritum eſſe Prophetis, quoties bona ſpe erigere volūt fideliū animos, hoc pignus vel hanc arrham ſtatuere in medio. Huc accedit, quòd reditus ab exilio Babylonico initium fuit renouationis Eccleſiæ, quæ Chriſto demum exhibito impleta eſt, vnde in continua ſerie nihil eſt abſurdi. Quamobrē rectè docet Iſaias, non eſſe hærendum in præſenti beneficio, ſed finem ſpectādum, eóque referenda eſſe omnia. Hæc ſumma eſt fœlicitas, vos è morte ereptos eſſe, non tātùm vt viuatis in terra Canaan, ſed perueniatis ad regnum Dei. Hinc monemur nō eſſe deuoranda beneficia, quæ à Deo percipimus, vt ſtatim pereat eorū memoria: ſed mentes ad Chriſtū erigendas eſſe: alioqui & leuis fructus, & gaudium inane erit: quia ad guſtandū paterni amoris dulcedinem nos non deducent, niſi in mentem nobis veniat gratuita Dei electio, quæ in Chriſto ſancitur. denique non vult Propheta populum hunc detineri in gaudio externæ & caducæ libertatis quam aſſecutus eſt, ſed intendere in finem: nempe, in conſeruationem Eccleſiæ: donec Chriſtus redemptor vnicus omniū appareat. Is enim materia & plenitudo omnis gaudii noſtri eſſe debet.

2.Cor.1.20

PVER.) Iudæi torquent impudenter hunc locum: nam de Ezechia interpretantur, qui tamen natus erat antequam vaticinium hoc ederetur. Atqui loquitur vt de re noua & inexpectata: imò promiſsio eſt, qua excitātur fideles ad ſpem rei futuræ. vnde non dubiè colligitur, puerum qui deinde naſciturus erat, proponi. vocatur idem Dei Filius. Nā etſi nomē filii Hebræis latè patere fateor, id tamen valet vbi aliquid additur. Quiſque hominum filius eſt patris ſui: vocantur filii cen- Infrà 65.20
tum annorum, qui cētenarii ſunt: filii iniquitatis, ſcelerati homines: filii benedictionis, qui ſunt be- Pſal.89 23
nedicti: collem fertilem vocauit ſupra 5. ca Iſaias Filium olei. Sed filius ſine adiectione, nō poteſt Suprà 5.1.
alius intelligi à Dei Filio. Et nūc κατ᾽ ἐξοχὴν Chriſto tribuitur, vt ſciamus hac inſigni nota eum diſcerni à reliquo genere humano. Nec verò dubium eſt, quin ad ſolenne illud oraculum reſpexerit 2.Sam.7.
Iſaias, quod per ora omniū volitabat. Ero ei in Patrem & ipſe erit mihi in Filium: ſicut & Pſal. 2. 14.
reperitur. Filius meus es tu: ego hodie genui te. Niſi enim res vulgò nota & celebris fuiſſet, Meſ- Pſal.2.7.
ſiam fore Dei Filiū, ineptè & abſque ſenſu Filium ſimpliciter vocaſſet Iſaias. Quare elogiū hoc à ſuperiore vaticinio dependet: ex quo Apoſtolus Heb. 1. Chriſti præſtā[t]iam colligit ſupra omnes Hebr.1.5.
Angelos efferri. Cæterùm quanuis in habitu pueri contemptibilis fuerit Chriſtus, Filii tamē titulo ornatur eius dignitas. Neque tamen inficior, quin Dauidis quoque filius potuerit dici: ſed ad Deum aptius refertur. Qui verò ſequuntur tituli, multo minus Ezechiæ quadrant. Nam cauillationes quibus hunc locum eludere tentant Iudæi, mox abunde refellam. Certè calumnientur, res per ſe ſatis omnibus aperta eſt qui pacatè & tranquillè de ea iudicabunt. Pondere etiā non caret quod addit, populo datum eſſe hunc filium: vt ſcirent Iudæi ſuam & totius Eccleſiæ ſalutē in perſona Chriſti incluſam eſſe. Atque hæc donatio vnum eſt ex præcipuis fidei noſtræ capitibus: quia parum nobis prodeſſet natum eſſe Chriſtum, niſi noſter quoque eſſet. Qualis porrò futurus ſit hic puer, & quæ ſit eius conditio, declarat in ſequentibus.

PRINCIPATVS ſuper humerum eius.) Alluſio ad crucem Chriſti, quæ nonnullis ar- Ioh.19 17.
ridet, planè friuola eſt. Geſtauit crucem humeris Chriſtus, in qua magnificum de mundi princi- 18.
pe triumphum egit: ſed cùm eadem ratione hic dicatur impoſitus humeris principatus, quia videbimus cap. 22. poſitam fuiſſe clauem domus Dauid ſuper humeros Eliakim, non eſt cur longè pe- Infrà 22.22
tamus argutias. Quanquam mihi probatur obliqua antitheſis inter principatum quem humeris ſuſtinebit redemptor, & baculum humeri cuius nuper facta fuit mentio, quo tyranni premebant captiuum populum. nam & bene reſpondet, neque obnoxia eſt vllis cauillis. Meſsiam ergo diuerſum fore oſtendit Propheta ab ignauis regibus, qui negociis & curis valere iuſsis, ocio indulgent: quia par erit ferendo oneri. Ita prædicatur imperii maieſtas & excellentia, quia propria virtute reuerentiam ſibi acquiret Chriſtus, neque ſupremis tantùm digitis, ſed pleno robore functionem ſuam obibit.

ET VOCABITVR NOMEN) Quanquam actiuum eſt verbum, quia tamen indefinitè capitur, non dubitaui reddere in neutro genere. Tantundem enim valet, acſi plurali numero dixiſ-

ſet, Vocabunt. Et nos Galli phraſin hanc imitamur: *on appellera*. Quòd enim ad Deum referũt Iudæi, & legunt vno contextu, Vocabit nomen eius Admirabilis, Cõſiliarius, Deus fortis, Pater ęternus, Princeps pacis, facilè apparet ſtudio vel potius libidine obſcurandæ Chriſti gloriæ id fieri. niſi enim nimis cupidè eum ſua Deitate ſpoliare cõtenderent, optimè flueret contextus ſicuti noſtri reddunt. Deinde quorſum opus fuit, Deum inſigniri iſtis epithetis, ſi tãtùm hoc volebat Propheta, nomen ab eo impoſitum fuiſſe Meſsiæ? Nam epitheta quibus ornari ſolet Deus, vel perpetua ſunt, vel accommodantur ad cauſam pręſentem: quorum neutrum agnoſcere licet. Deinde non erat hæc recta ſeries, inter diuerſa elogia inſerere medium Dei nomen: ſed continuò poſt verbũ יקרא, debuerat ſubijci, Vocabit Deus fortis, admirabilis, &c. Iam nomen יועץ non video quomodo ſimpliciter quadrare Deo poſsit: quia ad conſiliarios refertur, qui regibus, vel aliis adſunt. Si quis rixator pertinacius inſiſtat Rabbinorum commẽto, nihil aliud quàm impudentiam ſuam prodet. nos quod planum eſt ac minimè coactum, ſequamur.

ADMIRABILIS.) Notandum eſt iſtos titulos non aduentitios eſſe, ſed ad rem præſentem accommodari. Docet enim Propheta qualem ſe Chriſtus oſtenſurus ſit erga fideles. Nec verò de arcana eius eſſentia diſſerit: ſed commendat eius virtutes, quas fidei experientia ſentimus. Quod eò diligentius tenendum eſt, quia maior pars hominũ, nuda eius appellatione cõtenta eſt, nec vim aut efficaciam conſiderat: quod tamen potiſsimùm erat ſpectandum. Primo elogio mentes piorũ ad raram attentionem erigit, vt aliquid excellentius à Chriſto expectent, quàm cernatur in ordinario curſu operum Dei. acſi diceret, in Chriſto recondito eſſe inæſtimabiles rerum mirabilium theſauros. Et certè redemptio per eum allata, mundi etiam creationem ſuperat. Summa eſt, gratiã Dei, quæ in Chriſto exhibenda eſt, præſtare omnibus miraculis. Ratio ſecũdi elogii eſt, quòd inſtructus veniet Redemptor omnibus ſapientiæ numeris. Meminerimus autem quod iam attigi, Prophetam non diſputare hìc de occulta Chriſti eſſentia, ſed de virtute quam erga nos exerit. Cõ-
Ioh.1.18. ſiliarium ergo minimè vocat, quòd omnia Patris arcana nouerit: ſed potius quòd ex eius ſinu pro-
1.*Cor*.1.24. diens impleat omnes partes ſummi & perfectiſsimi doctoris: ſicuti nobis ſapere fas non eſt, niſi ex
30. ipſius Euangelio, ad cuius elogium hoc etiam pertinet. Eo enim perfecta Dei ſapientia contine-
Eph.1.17. tur, vt ſæpius oſtendit Paulus: atque illic omnia ad ſalutem neceſſaria ſic aperit Chriſtus, & fami-
Col.1.9. liariter declarat, vt diſcipulos non amplius veluti ſeruos, ſed vt amicos compellet.
Ioh.15.14.15 DEVS FORTIS.) אל vnum eſt ex nominibus Dei, ductum tamen à fortitudine, vt interdum vice epitheti addatur. Sed hìc proprium eſſe liquet, quòd eo non cõtentus Iſaias, adhuc epithetum Robuſti addit גבור. Et certè niſi Deus eſſet Chriſtus, nefas eſſet in eo gloriari. ſcriptum
Ier.17.5. eſt enim: Maledictus qui confidit in homine. Dei igitur maieſtas in eo nobis occurrat oportet: vt rite in eo reſideat, quæ in creatura locari non poteſt abſque ſacrilegio. Eadem igitur ratione vo-
Suprà 7.14 catur Deus fortis, qua prius Immanuel. Nam ſi in Chriſto carnem ſolùm & naturam hominis reperiamus, tum peruerſa erit noſtra gloriatio & friuola, tum fultura ſpei caduca, vel nullius firmitatis. ſed ſi Deum ſe, ac Deum fortem nobis præbet, tutò iam acquieſcere in eo licebit. Robuſtũ
Eph.6.12. autem meritò vocat, quia nobis certamen eſt cum diabolo, morte, & peccato, hoſtibus nimium validis & robuſtis: à quibus ſtatim vinceremur, niſi inuicto Chriſti robore induti. Hoc igitur elogio docemur, ſatis eſſe in Chriſto præſidii ad tuendam ſalutem noſtram, vt nihil præter ipſum appetamus: eſt enim Deus, qui vult ſe noſtra cauſa robuſtum oſtendere. Atque hæc applicatio velut clauis huius loci & ſimilium eſt: vt inter arcanam Chriſti eſſentiam, & virtutem qua ſe nobis patefacit, diſtinguamus.

PATER SECVLI.) Græcus interpres addidit μέλλοντος: & rectè, meo iudicio, interpretatus eſt: nam æternitatem deſignat, niſi quòd melius quadrat perpetuum tempus, vel continua ætatum
Coloſſ.3.3. ſeries, ne quis perperam hoc ad cæleſtem vitam, quæ adhuc abſcondita eſt, reſtringat. Complectitur quidem eam Propheta, imò admonet venturum eſſe Chriſtum, vt ſuis immortalitatem confe-
Ioh.5.24. rat: ſed quia fideles etiam in hoc mundo tranſeunt à morte in vitam, ſeculum hoc ad æternum Eccleſię ſtatum extenditur. Nomen Patris pro authore capitur: quia Chriſtus Eccleſiam ſuam per omnes ætates propagat, & tam corpus quàm ſingula membra immortalitate donat. vnde colligimus quàm fluxa ſit extra ipſum noſtra conditio. Nam vt longiſsimè pro communi hominum more vitam protrahamus, qualis tamen erit noſtra diuturnitas? Conferendæ verò mentes in beatam
Rom.8.25. & æternam vitam, quam nondum cernimus, ſpe tamen & fide poſsidemus.

PRINCEPS PACIS.) Extremum hoc elogium eſt, quo ſignificat Propheta, Chriſti aduentum plenæ ſolidæque fœlicitatis cauſam fore: vel certè tutæ & beatæ ſecuritatis. nam Pax, Hebræis tantundem ſæpe valet ac Proſperitas: quia ex omnibus bonis nullum pace melius vel optabilius. Summa huc tendit, quicunque ſe Chriſti imperio ſubiicient, tranquillam & beatam vitam ſub eius fide acturos. vnde ſequitur, ſine hoc Rege miſeram & turbulentam eſſe. Sed interim conſideranda eſt huius pacis natura: eadem ſcilicet, quæ & regni. Sedem enim magna ex parte habet in conſcientiis: alioqui nos aſsiduè conflictari, & quotidianis certaminibus exerceri neceſſe eſt. Quare non tantùm promittitur pax externa, ſed qua redimus in gra-
Rom.5.1. tiam cum Deo, qui prius ab eo eramus alienati. Iuſtificati ex fide, inquit Paulus, pacem habemus

apud

apud Deum. Cæterùm, vbi mentes noſtras trãquillauerit Chriſtus, eadem pax ſpiritualis palmam Phil. 4.7.
tenebit in cordibus noſtris, vt patienter feramus res omnes aduerſas: deinde ex eodem fonte fluet Col 3.15.
externa quoque proſperitas, quæ nihil aliud eſt quàm benedictionis Dei effectus. Nunc vt iſtã doctrinam in vſum noſtrum accõmodemus quoties oboritur aliqua diffidentia, & clauſi nobis ſunt omnes exitus, quoties denique confuſa nobis omnia videntur: ſuccurrat nobis, ideo Chriſtum vocari Admirabilem, quia incredibiles habet iuuandi modos, ſtáque virtute ſenſus noſtros lõgè exuperat. Cùm nos cõſilium deficiet, meminerimus Conſiliarium eſſe: cùm vires, Potentẽ ac robuſtum: quum in ſingula momenta repente exorientur noui terrores, nobíſque hinc inde multæ mortes inſtabunt, recumbamus in eam æternitatem, cuius nõ fruſtra vocatur Pater, ac eodem ſolatio lenire diſcamus temporales omnes miſerias: cùm variis procellis intus agitabimur, & conabitur Satan conſcientias noſtras turbare, meminerimus Chriſtum eſſe Principẽ pacis, cui facile ſit perturbationes noſtras omnes facilè ſedare. Ita nos hæc epitheta in fide Chriſti magis ac magis obfirmabunt, nóſque aduerſus Satanam & inferos ipſos præmunient.

7 MVLTIPLICATIONI principatus.) Incipit exponere & confirmare quod prius Chriſtum Principem pacis eſſe dixerat: nempe ipſius principatum in omne æuum prorogari, ac perpetuum eſſe: neque imperio, neque paci vllum finem fore. quod etiam à Daniele repetitum eſt. Ad Dan. 7 27.
id etiam alluſit Gabriel, quum nuntium perferret Virgini. imò verè hunc locum expoſuit, cùm Luc 1.32.33
de alio intelligi nequeat quàm de Chriſto. Regnabit, inquit, in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Videmus autem maximos huius mundi principatus, quaſi in lubrico ſitos, inopinata conuerſione ſtatim conſidere. Varietatem & mutabilitatem omnium regnorum quæ ſub cælo ſunt, ex hiſtoriis atque adeò exemplis quotidianis deprehẽdimus. Vnus hic principatus immutabilis atque æternus eſt. Hæc autem prorogatio, de qua nunc tractat Iſaias, duo membra cõtinet. Refertur enim tam ad tempus, quàm ad qualitatem. Etſi enim ea eſt conditio regni Chriſti, vt omnibus momentis interiturum videatur: Deus tamen non modò ipſum tuetur & defendit, ſed etiam longè latéque ampliat eius fines. deinde propagat, & continua ſerie ad æternitatem extendit. quod diligenter tenendum eſt, ne crebræ Eccleſiæ concuſsiones fidem noſtram labefactẽt, quando audimus inter veſanos fremitus, imò impetus hoſtium, inexpugnabili Dei virtute ſtabile eſſe Chriſti Regnum, vt toto mundo inuito ac repugnante permaneat ſeculis omnibus. Neque enim de eius firmitate iudicium facere conuenit ex præſenti rerum aſpectu, ſed ex promiſsione, quæ & de continuatione, & de nouis incrementis certiores nos reddit. Principatui adiungitur pacis æternitas: nec enim aliud ab alio ſeiungi poteſt. Nam impoſsibile eſt Chriſtum eſſe Regẽ, quin ſimul ſuos contineat in ſecura beatáque quiete, & omni benedictione locupletet. Quia verò innumeris quotidie turbis ſunt obnoxii, ſuſtinent graues tumultus, inter metus & curas æſtuant ac vexantur, pacem illam Chriſti apprehendere conuenit, quæ palmam in cordibus obtinet, vt illæſi Phil. 4.7.
maneant, imò tranquilli conſiſtant inter totius mundi ruinas. Quòd in voce לםרבה, præter vſita- Coloſ. 3. 15.
tum morem ſcribendi clauſum ſit ם. nonnulli putant ſignificari ſeruitutem, qua populus Iudaicus premendus erat vſque ad Chriſti aduentum. alii exiſtimant Gentem illam perfidiæ ſuę cauſa excludi hoc ſigno ab huius regni ſocietate: non inſector. Nos quidem aſſerere vix poſſumus ita ſcriptum eſſe à Propheta: ſed tamen quum ita ſit per manus traditum, & tam diligentes vel minimi cuiuſque apicis obſeruatores fuerint Rabbini, haud aliter poſſumus ſuſpicari, quàm hoc nõ temere factum eſſe. Quòd ſi recipimus Prophetam ita conſultò ſcripſiſſe, mihi vtilis eſſe admonitio videtur, ne putarent fideles externa opulentia ſplendidum fore Chriſti Regnum: atque ita mundanos triumphos vana ſpe haurirent: ſed tantùm inter varias preſſuras ſperarent arcanam dilatationem Regni, quia promiſſa erat.

SVPER ſolium Dauidis.) Quia Dauidi promiſſus fuerat Redemptor ex eius ſemine, & 2. Sam 7.
Regnum eius nihil aliud fuerat, quàm imago, vel tenuis vmbra perfectioris & planè beati ſtatus, 12 13.
quem Deus per manum Filii ſui erigere ſtatuerat, ideo Prophetæ, vt populum reuocẽt ad memorabile illud miraculum, Chriſtũ vocare ſolent Filium Dauidis. Etſi enim tam ſancti & integri Re- Ier. 23.5. &
gis meritò charum & venerabile erat nomen, fidelibus tamen maiore in pretio erat promiſſa reno- 33.15.
uatio ad plenam ſalutem, & vulgò etiam apud rudiſsimos quoſque celebris erat illius oraculi memoria, fixa etiam ac indubitabilis fides & authoritas. Non congeram multa teſtimonia, quibus Prophetæ afflicto populo reſtitutionem promittunt in perſona Dauidis, vel filii eius. Nam inter- Ier 30.9.
dum prædicant Dauidem fore Regem qui pridem erat mortuus. Ita hoc loco ſignificat Iſaias ni- Eze 24.
hil ſe nouum proferre, ſed tantùm reuocare in memoriã quod Deus antè pollicitus fuerat de Re- 34.23 &
gni perpetuitate. Obliquè etiam inſinuat quod apertius dicit Amos, Chriſto rurſus erigẽdum eſ- 37.24.
ſe ſolium, quod aliquandiu euerſum eſſet. Deſcribitur etiam regni qualitas, ſed per ſimilitudinem Oſea 3 5.
à terrenis imperiis ſumptam. Chriſtũ enim Regem fore dicit, qui ordinet ac ſtabiliat regnũ ſuum Amos 9.11
iudicio & iuſtitia. His enim auſpiciis fœliciter ſurgunt terreni principatus, & firmas radices agũt. quæ verò metu & vi ſolùm adminiſtrantur, diuturna eſſe nequeunt. Quia igitur optima Regnorum & principatuum cuſtos eſt iuſtitia, atque etiam ex ea dependet communis populi fœlicitas, hac particula docet Iſaias regnum Chriſti exemplar fore optimi regiminis. Verùm hîc, Iudiciũ &

iuſtitia, ad externam politiam non pertinent. Eſt enim tenenda analogia inter regnum Chriſti & eius qualitates: nam cùm ſpirituale ſit, virtute Spiritus ſancti ſtabilitur. Denique hæc omnia ad internum hominem referenda ſunt: quum ſcilicet à Deo in veram iuſtitiam regeneramur. Externa quidem iuſtitia poſtea conſequitur: ſed neceſſe eſt, vt illa mentis & animi renouatio antecedat. Nõ aliter ergo Chriſti ſumus, quàm ſi recti & æqui fuerimus ſtudioſi, atque impreſſam animis noſtris iuſtitiam geramus, quam Spiritu ſancto infixerit. Quod addit, Ex hoc tempore, ad iuſtitiæ & doctrinæ potius, quàm regni perpetuitatem referendum videtur: ne ſimiles eius Leges putemus Regum & Principum edictis, quæ ad triduum aut exiguum aliquod tempus valent, & ſubinde renouantur, vt paulò pòſt rurſus obſoleſcant: ſed æternam earum vim eſſe intelligamus. ſunt enim ſan-
Luc.1.74. citæ, vt in ſanctitate & iuſtitia, quemadmodũ ait Zacharias, omnibus diebus vitæ noſtræ ipſi ſer-
Rom.6.9. uiamus. Sicuti enim perpetuum eſt Chriſti regnum, quia non moritur: ita conſequitur iuſtitiæ & iudicii perpetuitas, quæ nullo æuo poterit immutari.

ZELVS.) Per zelum, ſtudium ardens intelligo, quod Deus patefaciet in conſeruanda Eccleſia, abrumpendo omnes difficultates atque impedimenta, quibus alioqui prohiberi eius Redemptio poterat. Sicut enim quum quid arduum aggredimur, affectus vehementia & ardor obſtacula ſuperant, quę ſe ingerunt ad frangendos vel tardandos noſtros conatus: ita raro & ſingulari ſtudio Deum accenſum eſſe docet Iſaias ad Eccleſiæ ſalutẽ, vt ſi fideles ingenio ſuo metiri nequeant quod nuper promiſit, non tamen deſinant bene ſperare, quia admirabilis & ſtupenda ſit ratio. Denique ſignificat non leui aut molli brachio Deum venturum eſſe ad redimendam Eccleſiam, quia totus ardebit incomparabili fidelium amore, & ſalutis eorum cura.

8 VERBVM miſit dominus.) Hîc nouum deſcribitur vaticinium. Etenim concionem hanc à ſuperiore diuiſam eſſe arbitror, quòd Propheta iam diſſerat rurſus de futuro ſtatu regni Iſrael, quod tunc infeſtum erat Iudæis. Eius autem copiis & potentia non abs re territos fuiſſe Iudæos ſcimus, præſertim inita ſocietate cum Syriis, vt qui viderent ſibi ad reſiſtendum non ſatis virium eſſe. Vt ergo piis conſolationem afferat, docet qualis futurus ſit regni Iſraelitici ſtatus. Iacob & Iſrael pro eodem accipit. ſed gratia non caret varietas, vt doceat nihil tergiuerſando proficere impios, dum à ſe Dei iudicium vel auertere, vel deflectere moliuntur. Alludit autem ad eorum ſermonem, qui ſuis dicteriis elabi ſe poſſe putant, iocandóque & ludendo deriuant aliò quicquid denuntiant Prophetæ: quemadmodum ſi quis flatu oris ſui procellam repellere tentaret. Eſt igitur ironica conceſsio, acſi diceret, Veſtra opinione aliis accidet quod vobis Deus edicit: ſed quicquid minarum profert contra Iacob reſidebit in Iſraele. Mittere enim pro Deſtinare accipitur. Particula ב ſignificat In ipſo Iacob. illic conſidere & quieſcere verbum Dei neceſſe erit, quia non poteſt
Infrà 55.11. ſine effectu euaneſcere. Idem hîc docet, quod etiam poſtea aliis verbis, Verbum meum non redibit ad me inane: quia ſcilicet efficaciter promulgatur quod ſemel ab ipſo decretum eſt. Verbo enim Cadendi, certum euentum rei & effectum deſignat: acſi diceret, ſe hæc non imaginari, aut ex ſeipſo præſagire, ſed Deum eſſe loquutum, qui falli aut mutari nequit. Populi nomine non intelligo Iudęos, ſed potius Iſraelitas: imò dubitationem tollit Propheta, nomen Ephraim diſertè exprimens. Addit & Samariam, quę caput illius populi erat, vel decem tribuũ nam munitæ vrbes, quòd ſe extra teli iactum poſitas exiſtimant, multò plus arrogantiæ prę ſe ferunt. Putant enim cum hoſte paciſcendo ſibi remedium ſemper fore in manu, etiamſi tota regio deuaſtetur. Propterea Iſaias ipſam à communi clade minimè immunem forę denuntiat. Omnes autem ſenſuros eſſe dicit, quæ ex ore Dei prodierint oracula, nequaquam irrita fore: & Sciendi verbo, quod ad ipſam experientiam refertur, obliquè eorum infidelitatem perſtringit, acſi diceret, Quandoquidem ſurdis loquor, & pro nihilo ducitis quicquid nunc præmoneo, res ipſa vos docebit, ſed nimis ſerò.

QVI DICVNT.) Hic Propheta aduerſus obſtinationẽ & peruicaciam illius populi inuehitur: quia ſemel atque iterum caſtigatus Dei virgis, & quidem acriter, tam procul aberat à reſipiſcẽtia, vt damna ſua in lucro deputans, magis obdureſceret. Certè qui ita proteruè Deo illudunt, non aliter rediguntur in obſequium, quàm penitus ſint attriti. Iam talis inſultatio apertè & ex profeſſo iram Dei prouocat. ideo Propheta ex altitudine cordis & ſuperbia prodire dicit. vnde ſequitur, iuſtè nodoſo ligno parari duriores cuneos.

10 LATERES.) Verba ſunt peruicacium hominum, atque ſic contemnentium acceptam cladem, acſi ipſis quęſtuoſa eſſet: quòd data ſit occaſio ſplendidius ornandi tam domos ſuas quàm agros. Sumptuoſius, inquiunt, ædificabimus. Ergo dirutę ſunt domus lateritię, vt habitemus in magnificis palatiis: & cæſis arboribus, fructuoſiores plantabimus. Non fuit autem hoc vitium vnius temporis, quando eandem hodie obſtinationem in mundo perſpicimus. Quot ęrumnis hiſce triginta & quadraginta annis afflicta eſt Europa? Quot flagellis ad reſipiſcẽtiam ſolicitata eſt? & tamen nullus extat tot caſtigationum profectus: imò maior augetur in dies luxus, libidines inflammantur, pergunt homines in ſceleribus & flagitiis maiore quàm vt vnquam proteruia. Denique clades ipſæ videntur totidem eſſe irritamenta luxus & pomparum. Quid igitur expectandum, niſi vt grauioribus plagis conteramur?

11 ROBORABIT.) Quum Iſraelitæ inflati eſſent ſocietate Regis Syrię, omniáque ſibi ex vo-

to ſucceſſura confiderent:denuntiat Iſaias nouam mutationem,quæ omnem illis ſpem auferet,eorúmque conſilia prorſus euertet. nam poſtea excitati ſunt Aſſyrii, qui bellum Syriis intulerunt. Itaque occiſo Rezin, ſtatus eius regionis funditus mutatus eſt. Hoc etiam amplificat cùm addit MISCEBIT. ſignificat enim Dominum collecturum ac mixturum varios hoſtes, quos ad perdẽdum Syrium mittet: ſicuti exercitus ille tam amplæ Monarchiæ militans, ex variis Gentibus cõflatus erat. 2.Reg.16.9

12 SYRIA A FRONTE) Docet Propheta qualis futura ſit hæc mutatio, & quid eueniet mortuo Rezin, qui aduerſus Iudam cum Iſraele coierat: nempe quòd Syrii poſt mortẽ Regis ſui, ex ſociis hoſtes repente fient, bellúmque Iſraeli inferent, ſicuti accidit. Hoc vult cùm ait Syriã fore à fronte. nec enim conuenit eorum interpretatio, qui Syriam exponunt de Oriẽtalibus, Philiſtæos de Occidẽtalibus. Simplicior eſt ſenſus, omni ex parte hoſtes illis fore infenſos: quia vndiquaque ſurgent in perniciem qui pro fidis amicis habiti fuerant. Et quod dicit A frõte & tergo, vulgari loquendi mori reſpondet, vt noua interpretatio & aliena quæri nõ debeat. Hoc exemplo diſcendum eſt quid ſit humanæ potentiæ & ſocietatibus Regum confidere: ac prętertim vbi illicitis fœderibus impliciti, in ſecuritate noſtra torpemus: quia ſimulac volet Dominus, qui prius nobiſcum erãt, minimo momento in nos ipſos & perniciem noſtram vertentur. & quæ remedia nobis vtilia eſſe putauimus, ea nobis exitio erunt, nóſque & à fronte & à tergo prement. Eſt etiam obſeruandũ, Deum non ſtatim primo die flagella omnia depromere: ſed cùm obſtinato animo pergimus, magíſque ac magis ipſum prouocamus, plagas etiam adauget atque ingeminat: nouo etiam pœnarum genere afficit, vt tandem peruicaciam & duritiã noſtram frangat. TOTO ORE, ſignificat id quod vulgò dicimus, *A pleine bouche*: acſi diceret, Exponẽdum eſſe Iſraelem hoſtiũ ſuorum prædæ, vt hinc atque illinc pleno ore, tum à Syriis, tum à Philiſtæis voretur. 2.Reg.17.3

NON eſt auerſus furor eius.) Hoc duriſsimum omnium eſt, & præ cæteris impios conterrere debet, quòd ſi multa perpeſsi ſint, nondum tamen defuncti ſunt: nouas iterum pœnas imminere, quoniam in ſua contumacia pergendo, iram Dei magis in ſe acuunt. Hãc enim peruicaciæ & maioris impietatis occaſionem ſumunt homines, quòd cùm pœnas aliquas perpeſsi ſunt, nihil ſibi amplius ferendum putant, eóque magis indureſcunt: neque etiam iudicio Dei eſſe amplius obnoxios credunt, quia iam virgas omnes conſumpſerit: & tanquam ab eo prorſus liberati, fræna ſibi magis laxant, omnéque iugum excutiũt. Hac ratione denuntiat Iſaias, manum Domini adhuc extentam eſſe, ne ſe eam fugiſſe exiſtiment. Nec verò hîc tam docet quàm accuſat: tametſi huc etiam minæ tẽdant, vt doctrina intelligatur. ſed quia negotium ipſi erat cum præfractis hominibus, apud quos nulla caſtigatio profecerat, ideo nondum finem plagis impoſitum eſſe denuntiat: ac tametſi eas intermiſiſſet Deus, non remiſiſſe tamen, ſed erectam habere manum ad nouum vulnus infligendum.

13 ATQVI populus non eſt reuerſus.) Copulam hîc nonnulli accipiunt pro cauſali: acſi Propheta rationem redderet, cur Dominus nouis plagis ſubinde infligendis flagella intendere nõ deſinat: quia ſcilicet tam durus & peruicax eſt populus, vt reſipiſcere nolit. Nam vbi nulla eſt pœnitentia, minimè æquum eſt, Deum quaſi victum cedere obſtinatis hominibus. vnde fit, vt ſe ad grauiores vindictas armet. Cùm ergo Iſrael nullis plagis emendaretur, interire ipſum neceſſe fuit: vt deplorata erat omnium malitia, cùm toties percuſsi & afflicti non mouerentur, nec vllo modo reſipiſcerent. Eſt autem grauiſsima hæc obiurgatio: quòd cùm Dominus non tantùm verbis moneat, ſed re ipſa impellat, & cogat variis plagis, obdureſcimus tamen, neque nos à flagitiis & libidinibus noſtris abduci patimur. Hoc deploratæ nequitiæ ſignum eſt: nec grauius quicquam dici aut cogitari poſſet. nam & graue iam malum eſt, cùm homines doctrinam, ſimul atque propoſita eſt, non ſequuntur: grauius etiam, cùm obiurgationibus non mouentur: grauiſsimum, cùm aduerſus plagas ipſas obdureſcunt, quin potius vel recalcitrant, vel ſua ferocia magis accendunt indignationem Iudicis: nec ſecum ipſi cogitant, quorſum percuſsi fuerint, & quò Dominus ipſos vocet. Vbi igitur nulla remedia proficiunt, quid cenſendum, niſi morbum inſanabilem & prorſus deploratum eſſe? Nec verò ad Iſraelitas tantùm, ſed ad nos etiam pertinet iſta obiurgatio. Iam enim Dominus variis cladibus totum orbem caſtigauit, vt nulla ferè eius pars ab ærumnis & calamitatibus immunis eſſe potuerit. Omnes tamen obſtinato animo videntur in Deum conſpiraſſe, vt quicquid agat, ſui ſimiles eſſe, & vitia ſua proſequi non deſinant. Proinde meritò nobiſcum Dominus eadem expoſtulatione vti poſſet. & certè nos ipſos ore Iſaiæ compellat: nec alius nobis Propheta expectandus eſt, qui nouas plagas denuntiet, cùm ab Iſraelis cauſa noſtra diuerſa non ſit, eandémque cum ipſis culpam ſuſtineamus. Et mox additur explicatio, quum dicit Non quæſiſſe Iehouam: quia in hunc finem percutit Deus, vt ad ſe reuocet fugitiuos. Videtur quidem hoc modo à ſe procul abigere homines: ſed quia proprium eius eſt educere è ſepulchro quos viſus eſt plagis conficere, terrendo ſolùm humiliat peccatores, vt ad ipſum redeãt. Et certè initium cõuerſionis eſt, Deum quærere: imò vnica eſt bene viuendi regula. ab ea ſi deflectimus, neque cælum tenemus neque terram. Nunc verò quid ſit Deum quærere, vel quomodo quærendus ſit, videndum. Hypocritis enim ſemper in ore prompta erit exceptio, precibus, ieiuniis, lachrymis, triſti ha-

bitu ſedulò ipſos petendæ veniæ cauſa ſupplicare. Sed quæri vult Deus alio modo, dum peccator verè ſubactus iugum quod excuſſerat libenter recipit, & ſe addicit in eius quem ſpreuerat obſequium.

14 ABSCINDET.) Significat vltionem Dei vniuerſalem fore, & quæ omnes ordines inuoluat. Totus enim populus corruptus erat, & contagio ſic peruaſerat totã regionem, vt nihil ſanum vel integrum reſtaret. Quum autem ita graſſatur impietas, nemo non ſibi blanditur: neque per bello velo contectos putant, quòd multos habeant ſimiles ſui: & dum ſe comparãt cum aliis, paratam ſibi defenſionem eſſe arbitrantur. Hæc cauſa eſt, cur omnibus in genere vltionem iſtam denũtiet: quia nemo à communi labe purus erat. Per Ramum, valentiores & robuſtiores ſignificat: per Arundinem vel Iuncum, debiliores, id eſt, infimæ ſortis homines, & nullis ferè opibus præditos. Significat ergo impendere Dei vindictam, quæ nec robuſtis, neque debilibus, nec ſummis, nec infimis parcat: quia nulla pars à cõmuni labe pura eſt vel intacta. Cæterùm quod allegoricè dixerat de Capite & Cauda, clarius & ſine figura exponit. & Capita quidẽ dicit eſſe Magnates & primores, qui præerãt rebus gerendis, & ad gubernacula Reipub. ſedebant: quibus adiũgit Pſeudoprophetas, eóſque ſub Caudę nomine vult intelligi. Atqui priorem verſus ſuperioris partem ſolùm declarat, Rami & Arundinis nullam mentionem facit. Cur id omiſerit, ratio in promptu eſt. nam eos potiſsimùm vrgere voluit, qui grauius peccabant, & peccandi authores erãt aliis, quòd eſſent propter gradum honoris conſpicui. Prophetas Caudę nomine deſignat, nõ quòd eſſent abiecti & humiles, vt aliqui exiſtimant: ſed voluit exprimere partes extremas totius corporis. In Capite, Magiſtratus & Iudices, quoniam in ſummo gradu eminent: Pſeudoprophetas in Cauda, quoniam fallaciis & hypocriſi fallunt & imponũt hominibus: acſi alios leonibus vel vrſis, alios vulpeculis cõferret. Hoc loco admonemur, non eſſe propterea indormiendum vitiis noſtris, quòd impietas & nequitia per omnes ordines graſſetur, nec vlla pars hominum pura aut intacta ſit, quò enim magis abundabunt vitia, eò magis ira Dei aduerſus ſummos & infimos accendetur. Quod certè nobis etiam hodie in iſta malorum omnium lue verendum eſt, ne ſcilicet vbi flagrare cœperit ira Dei, ſurſum & deorſum omnia conſumat.

16 NAM GVBERNATORES) Vertunt alii, Qui te beatum reddunt, vel prædicant: acſi diceret, nihil magis noxium aut peſtiferum eſſe populo, quàm adulationes, quæ peccandi licentiam
Cap.13.12. fouebant. Ego verò ſequar lectionem quam prius probaui, quum idem verbum occurreret. Intelligit autem rectores & præſides, quorum officium erat populum continere in honeſta diſciplina, fræna ad ſcelus & nequitiã omnibus laxaſſe: vnde meritò ſeductores & corruptores cenſendi ſunt: ab iis enim in plebem vniuerſam manat, & veluti ex capite in membra fluit corruptio. Deliguntur autem Magiſtratus & Paſtores vt laſciuiam populi coerceant, vt quod rectum & honeſtum eſt præſcribant, atque imprimis honorem Dei tueantur. ſi hęc negligãt, impoſtores potius quàm rectores habendi ſunt: quando ab iis miſera diſsipatio oritur. iam vbi omnes pro ſua libidine agunt, nec vllus eſt moderationi locus, quis niſi calamitoſiſsimus exitus eſſe poteſt? Quòd verò plebs punitur ita ob ſua vitia, non minor etiam gubernatores vltio manet, quòd munus ſibi cõmiſſum neglexerint, authoréſque fuerint tantorum malorum. Cùm addit Peſſum ire qui reguntur, quanquã hac particula ſignificat exitiales eſſe Principes impios, & qui pro libidine dominantur: ſimiliter & doctores, qui potius fallunt atque imponunt, quàm ſalutis viam commonſtrent, quia eorũ culpa perit populus: ſimul tamẽ admonet neminem excuſari, ne quis prætextum ſui erroris quærat ex
Mat.15.14. malis gubernatoribus, quemadmodum vulgò fieri ſolet. Nam ſi cæcus cæcum ducat, vt inquit Chriſtus, ambo in foueam cadent. Et certum eſt non alios peſſundari ab improbis & perfidis ducibus, niſi qui ſponte falli appetunt.

17 PROPTEREA ſuper ado.) Exprimit apertius Iſaias quàm horrenda futura ſit illa Dei vltio aduerſus omnes ordines. tantũ enim abeſſe vt euadant qui præ aliis ſunt noxii, vt neque adoleſcentes, neque impuberes, neque viduę effugiant: quibus tamen in atroci etiam clade parci ſolet: quod etiam vſitatum fuiſſe Gentibus in excidiis vrbium, ex ipſarum hiſtoriis perſpicimus. Dominus autem hìc denuntiat ſe neque ſexus neque ætatis rationem habiturum. Quãquam hic quoque ſenſus non malè conueniet, Quanuis multas mulieres ſuis maritis priuabunt, & pueros orbabunt ſuis parentibus ſtrages, Deum tamen non fore exorabilem, quin mulieres viduitate, & pueros orbitate puniat. ſed quia ad ſummam rei parum intereſt, non inſiſto. Cæterùm, ne inſimulent Deum ſęuitiæ, ſimul demonſtrat quàm iuſtis de cauſis futurus ſit ita ſeuerus, quia ſcelerati erunt omnes: ideóque dignos eſſe, quos æqua lege in exitium præcipitet.

HYPOCRITAE.) Nolui in hac voce recedere à communi ſententia, quanquam חנף impium, duplicem, vel perfidum ac ſceleratum ſignificat. Videtur enim notare malorum omnium fontem, quod nullus apud eos verus Dei timor eſſet. Neque enim leuem aliquam fictionem ſignificat, ſed interiorem animi contemptum, quo obſtupeſcunt conſcientiæ, vt nullis deinde monitionibus tangantur: acſi dixiſſet, in ſua prauitate altè eſſe demerſos. Quia verò improbitas, vbi animum occupauit, trahit ſecum manus, pedes & reliqua corporis membra: ideo Propheta ſubiicit, eſſe omnes ſceleratos. Tertiò addit, eò licentiæ progreſſos eſſe, vt flagitia ſua abſque pudore iactent.

נבלה,quod nomen Stultitiam vertunt,latius ſæpe patet apud Hebræos: quia pro fœditate,nequitia
& veſania capitur. Nunc Propheta,meo iudicio,intelligit ſic deditos eſſe flagitiis , vt non aliunde Gen 34.7
petendum ſit teſtimonium,quàm ex eorum linguis. Ioſue 7.15
NON erit auerſus.) Iterum repetit hanc ſententiam:ſicuti ſæpius inculcanda eſt,quia non ſuf- Iudic.19.23
ficit ſemel intellexiſſe,quàm grauia ſint iudicia Domini aduerſus ſceleratos:adeò facile & celeriter
obrepet eorum obliuio,quæ in futurum tempus tam ſolicitudinem,quàm metum excutit. Adhæc
nos decipit & excæcat fallacia illa,quia ſingulis vindictis putamus exhauſtam eſſe potentiam Dei.
Quare nihil ſatius quàm tenere hoc principium:quoties nos Deus caſtigat, minari aliquid atro-
cius,niſi maturè reſipiſcamus. Et quoniam à Propheta iteratur hęc admonitio,aſſiduè etiam nobis Leuit. 26.
recurrat,nondũ ſedatũ eſſe furorẽ Dei,tametſi iam grauiter peccata vltus eſſe videatur. Quid ergo 18.21.24.
iudicandum,vbi nos non niſi leuiter caſtigauit? Vt hodie paſſi quidem ſumus aliquid pœnarum,ſed 28
quid hoc ad duriſſimas clades quas populus ille ſuſtinuerat , quum edixit Iſaias parari noua adhuc
flagella? Quid igitur futurum? Dominus certè perget in officio ſuo, ſibique perpetuò ſimilis futu-
rus eſt.niſi hic metus nos expergefaciat,planè intolerabilis eſt ſtupor noſter. Verbum שב per futu-
rum tempus reddidi,vt dilucidior eſſet ſenſus:quia etſi quaſi de re præterita loquitur, pœnarum ta-
men continuationem rebellibus denuntiat.

18 QVONIAM ſuccenſa eſt) Vrget Propheta impios,quibus ſolenne eſt ſe exonerare cum
Dei inuidia. Vel enim tergiuerſantur, vt ſe perſuadeant eſſe innoxios,vel conuicti culpam tamen
extenuant,acſi Dei ſeueritas modum excederet. Nunquam certè niſi coacti fatentur iuſtas eſſe Dei
vltiones:imò quamuis apertè ſe excuſare non audeant,fremunt tamen & obmurmurant. Hanc pro-
teruiam refellere volens Propheta,calamitates comparat incendio: ſed hominum impietatem li-
gnum & materiã eſſe docet,qua ira Dei accenditur.acſi diceret,Clamitãt omnes & flebiliter que-
runtur,violenter ardere iram Dei,neque interea conſiderant peccatis quaſi flabellis eam accendi,
eadem peccata materiã ſuggerere:imò ſeipſos intrinſeco ſcelerum ſuorum igne conſumi. Nã quod
addit de Spinis & Vepribus,tantundẽ valet acſi dixiſſet,hàc flamma correptũ iri omnes Iudææ par-
tes. Vtrunque autem exprimit,proficiſci à Dei iudicio ſcelerum pœnas: culpam tamen reſidere in
ipſis peccatoribus,ne crudelitatis prætextu cum Deo expoſtulent. Concinna autem Gradatio eſt:
quia hoc vſitatum eſſe perſpicimus,vt ignis ab ima alicuius loci parte accenſus , colligat paulatim
vires,magiſque ac magis graſſetur,& ad ſuperiora conſcendat: talem fore iram Dei oſtendit Iſaias,
vt quę non primo ſtatim die corripit ſceleratos,ſed paulatim accenditur , donec ſeſe penitus effun-
dat. Initiò enim Dominus moderatè agit. Quòd ſi leui caſtigatione nihil proficiat,pœnas auget at-
que ingeminat. Iam ſi nos præfractos eſſe videat,ad extremum ardet, vt nos funditus deleat,& ve- Pſal.83 14
luti condenſam ſyluam exurat. Denique,vt alibi dicunt Prophetæ, nos inſtar paleæ & ſtipulæ eſſe Suprà 5.24
oportet,vbi ſemel ira Domini accenſa eſt. & Infrà 33.

19 PRAE ira Iehouę) Poſtquã omnium malorũ cauſam à nobis proficiſci,ideóque nobis im- 11,40.24,
putandam eſſe oſtendit,ſimul docet Deum iuſtiſſimum eſſe vltorẽ. Cùm enim homines ſibi clades 41.2,47.
& ęrũnas accerſant, Deus nõ patitur ipſos manũ ſuã effugere:nõ quòd propẽſus ſit ad ſæuitiã(ſt e- 14
nim benignus & clemens)ſed quòd iuſtus ſit,nec ſceleratos ferre poſſit. Horrorẽ aũt vltionis Dei, Exo. 145.8
ſimilitudine caliginis exprimit,qua nihil mœſtius eſſe poteſt: quia ſine figuris iudicium adeò hor- Pſal.34 6.
rendum declarari nequit. Tametſi alludere videatur ad fumum,de quo prius loquutus eſt. Cùm e-
nim præualet incendium,& graſſatur adeò violenter,lucem denſo fumo adimi neceſſe eſt.

NEMO fratri ſuo parcet.) Poſtrema hac particula & ſequenti verſu deſcribit Propheta qui-
bus rationibus aut mediis,vt aiunt,Dominus vindictam ſuam exequatur, poſtquam ita excanduit.
Vbi enim nulli apparebunt hoſtes,à quibus metuamus,nos ipſos in perniciem noſtrã armabit.acſi
diceret,nihil fore difficultatis Domino in exercenda vltione quam denuntiat:quia vt nemo aliun-
de ſit nobis moleſtus,mutuis & inteſtinis bellis nos conficiet. Hoc autem dictu horrendum ac pro
digioſum eſt,Neminem fratri ſuo parcere,vnumquemque carnem ſuam vorare. nemo enim carnẽ
ſuam vnquam odio habuit. Verùm vbi excæcati ſumus à Domino,quid ſupereſt, niſi vt nos ipſos
mutuò perdamus? ac tametſi portentoſum eſt,tamen indies ferè accidit. Nulla nos retinet coniun- Eph.5.29
ctio aut ſanguinis,aut religionis,aut imaginis Dei,quam omnes gerimus: cùm tamen ipſæ Gentes
hac communi ſocietate naturæ cohibitæ interdum fuerint à nocendo, quòd agnoſcerent belluas ip- Gen 1.27,
ſas ſimilitudine naturæ retineri,ne in genus ſuum ſæuirent:lupum à lupo, vrſum ab vrſo non vorari. & 9.6
Homines ergo,à quibus humanitas vocata eſt,tã atrociter inter ſe confligere & ſæuire,vt belluinã
rabiem ſuperent,prodigioſum eſt:nec aliunde hoc malum oriri poteſt,quàm quòd à Deo excæca-
ti,& in reprobum ſenſum dati ſunt. Meritò verò hanc vltionis ſpeciem expreſſit Iſaias. Cum enim
pace fruuntur homines,ſe extra omnem aleam poſitos arbitrantur , nec quicquam reformidant.
Hanc autem ſecuritatem deridet Dominus,atque oſtendit ſe vel ſola ipſorum manu,quam in ipſos
armabit atque impellet,vindictam ſuam exequuturum.

20 RAPIET quiſque ad dextram) Idem eſt quod vulgò dici ſolet, *prendre & rauir à tou-
tes mains*.qua locutione inſatiabilis vel auaritia vel crudelitas notatur: nam rapiendi libido ad im-
manem ſæuitiã impellit. Fore autem inexplebiles magis emphaticè exprimit,quia cæca truculentia

impuſi, imò incredibili rabie non ſecus haurient fraternum ſanguinem, quàm ſi vorarent proprias carnes. Hæc circunſtantia non parum augetur vitiomis acerbitas, quòd Abrahæ filii, & ſancta electi generis poſteritas, in tam belluinum furorem erumpat. Itaq; meminerimus hoc horribile eſſe cæleſtis vindictæ documentum, dum implacabili nocendi cupidine fratres alii in alios feruntur.

21 MENASSE Ephraim.) Hæ Tribus peculiariter inter ſe coniunctæ erant. Nam præterquã quòd originẽ ducebant ab eodem patre Abraham, magis arcta neceſſitudo erat, quòd ab vno Pa-
Gen.41.50 triarcha illius pronepote, nempe Ioſeph, oriundæ erant. Tametſi verò coniunctiſſimæ eſſent, Deus tamen eas ſimul ſe commiſſurum denuntiat, vt mutuo conflictu ſeipſos deleant, acſi vorarent carnẽ brachii ſui: adeò, ne opus non fore externis hoſtibus denuntiat. Addit etiam, vbi mutuis vulneribus ſeſe confecerint, ambo aduerſus Iudam coituros, vt eum perdant.

NEC IN omni hoc aduerſus.) Si quis per ſe reputet eas clades quas denuntiauit Iſaias, ita obſtupeſcet, vt valde miretur duriora adhuc nuntiari. Verùm ita agit Dominus cum ſceleratis, nec prius affligendi finem facit, donec penitus obruat atque perdat, cùm ſæpius inuitati recuſent redire cũ ipſo in gratiã. Itaq; mirum non eſt, quòd plagas alias aliis accumulat, quemadmodum etiã per Moſem
Leu.26.18.21 eas ſe in ſeptuplum adaucturum nuntiauit in eos qui reſipiſcere nolint, ne putarẽt ſe vna aut altera perſtiſſi, defunctos eſſe. Cùm autem Extentã Dei manum dicit, eo ſignificat paratã eſſe flagella, quibus ſtatim feriat. Nec enim muliebriter iraſcitur Dominus: ſed iram eius vltio ſtatim conſequitur.

CAPVT X.

1 VAE decernentibus decreta iniqua: & qui dictant, et dictant iniuriam,
2 Vt arceant pauperes à iudicio: & eripiant ius pauperibus populi mei, viduas ſpolient, & pupillos prædentur.
3 Et quid facietis in die viſitationis? & cùm deſolatio venerit è lõginquo, ad quẽ cõfugietis auxilii cauſa, & vbi "deponetis gloriã veſtrã?
4 'Niſi corruet inter vinctos, & inter occiſos cadent. In hoc toto non erit auerſus furor eius, & adhuc manus eius extenta.

" vel, munieris.
" Vel ſine me.

5 O Aſſur virga furoris mei, & baculus ipſe in manu eorum ira mea.
6 Ad gentẽ ſimulatricẽ mittã eum, & cõtra populum indignationis meæ præcipiam ei, vt prædetur prædam: vt rapiat ſpolia, & ponat eum in conculcationem, quaſi lutũ platearum.
7 Atqui ipſe non ſic arbitrabitur, nec cor eius ſic cogitabit: quia in corde eius erit ad extirpandum & ſuccidendum gentes non paucas.
8 Dicet enim, An non Principes mei pariter Reges?
9 An non vt Carchemis, ſic Calno? án non Hamath, ſicut Arphad? án non Samaria vt Damaſcus?
10 Sicut inuenit manus mea regna idolorum, cùm ſimulachra eorũ ſint præ Ieruſalẽ & Samaria.
11 An nõ ſicuti feci Samariæ & idolis eius, ita faciam Ieruſalẽ & idolis eius?
12 Sed accidet, Cùm perfecerit Dominus totũ opus ſuũ in monte Siõ & Ieruſalẽ, viſitabo ſuper fructũ magnificentiæ cordis regis Aſſur, & ſuper gloriã altitudinis oculorum eius.
13 Quia dixit, In fortitudine manus meæ feci, & in ſapietia mea: quia perſpicax fui: & ideo abſtuli terminos populorũ, & recõdita eorũ diripui, & detraxi tãquã fortis ſedentes.
14 Et inuenit quaſi nidum manus mea opes populorum: & vt colliguntur oua derelicta, ſic ego vniuerſam terram collegi: nec fuit qui abigeret ala, & aperiret os, & ſibilaret.
15 An gloriabitur ſecuris aduerſus ſecantẽ ipſa? an magnificabitur ſerra aduerſus eum quã ipſam agitat? quaſi eleuatio virgæ cõtra eleuantẽ ipſam: quaſi eleuationes baculi, non ligni.
16 Propterea mittet Dominator Dominus exercituum in pingues eius maciẽ: & ſubtus gloriam eius ſuccendet incendium, quaſi incendium ignis.
17 Et erit lux Iſraël in ignem, & Sanctus eius in flammam: comburetque & deuorabit vepres eius & ſpinas die vno.
18 Gloriam ſyluæ eius, & frugiferi campi eius, ab anima vſque ad carnem conſumet: & erit quaſi diſſolutio ſigniferi.
19 Et reliquiæ ligni ſyluæ eius ad numerum erunt, vt puer eas numeret.

20 *Erit in die illo, Non adiicient amplius reliquiæ Iſrael, & ſuperſtites è domo Iacob*
inniti percuſſori ſuo: nam innitentur ſuper Iehouam ſanctum Iſrael, in veritate.
21 *Reliquiæ reuertentur, reliquiæ Iacob ad Deum fortem.*
22 *Nam ſi fuerit populus tuus Iſrael inſtar arenæ maris, reliquiæ eius reuertentur. Con*
ſumptio decreta inundans " iuſtitiam. " vel iuſtitia.
23 *Quia conſumptionē & finitionē Dominus Iehoua exercituū facit in medio totius terræ.*
24 *Propterea ſic dicit Dominus Iehoua exercituū: Ne timeas, popule mi, incola Sion, ab*
Aſſur. In virga percutiet te, & baculum ſuum leuabit contra te in via Aegypti.
25 *Sed adhuc paululū, & " conſummabitur furor & indignatio mea, in abolitione eorum.* " vel, conſumetur.
26 *Et excitabit Iehoua exercituum contra eum flagellum, ſecundū cædem Madian in ru-*
pe Oreb: & virga eius ſuper mare, leuabitque eam in via Aegypti.
27 *Et accidet in die illa, vt auferatur onus eius ab humero tuo, & iugum eius à ceruice*
tua: & diſſipabitur iugum à facie vnctionis.
28 *Venit in Aiath, tranſit in Migron, in Michmas reponet vaſa ſua.*
29 *Trāſierūt vadū, in Gaba pernoctauerūt hoſpitio: territa eſt Rama, Gibea Saulis fugit.*
30 *Hinni voce tua filia Gallim, fac audire Laiſam paupercula Anathoth.*
31 *Mota eſt Madmena: incolæ Gebim collegerunt ſe.*
32 *Adhuc dies: cùm in Nob interquieſcet, agitabit manum ſuā verſus montē filiæ Sion, (collem Ieruſalem.*
33 *Ecce, Dominus Iehoua exercituum amputabit ramum " cum terrore, & proceræ ſta-* " vel potenter.
turæ excidentur, & ſublimia humiliabuntur.
34 *Et reſecabit condenſa ſyluæ ferro: & Libanus violenter cadet.*

IN CAPVT X.

VÆ DECERNENTIBVS) Nunc propius vrget populum Iſaias: ſicuti fecit 1. & 2. cap. quò ſe meritò affligi ſentiat. nunquam enim ſe meritò plecti fatentur homines, niſi apertè conuicti & coacti. Quamuis autem prioribus teſtimoniis ſatis conuicti eſſent, tamen ad ſpecies rurſus veniendum fuit, quibus eorum ſimulatio detegi poſſet. nam adeò perfrictæ frontis ſunt homines, vt qualibet excuſatione ſe tectos putent, & Deum vltrò criminentur. In tanta igitur proteruia, eos ſatis duriter exagitare, aut accuſando modum excedere non potuit, vt ipſis etiam inuitis ora obſtrueret. און & עמל, ſæpe in Scripturis coniungi ſolent: vt Pſalmo ſeptimo. און, ſignificat vanitatem & iniquitatem: ſed poſterior ſignificatio huic loco melius quadrat. עמל verò moleſtiam ſignificat, & ſæpe cauſam ipſam moleſtiæ, iniuriam ſcilicet, quam potentiores tenuioribus inferunt, cùm authoritate & potentia ſua abutuntur. Quemadmodum enim prius originem mali ab ipſis gubernatoribus eſſe demonſtrauit: ita ipſos in priore ordine collocat, vt pœnam ſubeant flagitiorum, quorum ipſi in cauſa fuerunt. Quod diligenter notandum eſt: quia in ſummo gradu conſtituti, ſe à communi aliorum ſorte eximi, ne reddenda ſit Deo ratio, putant. propterea hanc ipſis prærogatiuam fore denuntiat, vt primi etiam pœnas luant. Quòd nonnulli hîc duos ordines conſtituunt, & diſtinguūt Decernentes à Scribentibus, mihi non probatur. nam in genere & ſine diſtinctione aduerſus Principes & Magiſtratus inuehitur, qui iniuſtis & tyrannicis edictis populum ſic grauabant, vt ad merum latrocinium tenderent: omne ergo Magiſtratuum & Gubernatorum genus comprehendit. *Pſal.7.15* *Cap. 1. 10. 22.23*

2 VT arceant) Alii vertunt, Vt faciant declinare. ſed verus ſenſus eſt, vt arceant pauperes à iudicio, vel efficiant vt cadant cauſa. Hæc iniquitas & iniuria eſt cuius ſuperiore verſu meminerat: quòd inopibus eripitur ius ſuum, fraudantúrque in diuitum gratiam, & è iudicio abeunt deluſi, dum omnia ſunt prędæ expoſita. Pauperes autem potiſſimùm nominat, quòd ope & auxilio vtplurimùm deſtituti ſint. Cùm igitur eos Magiſtratus & Iudices præ cæteris adiuuare deberent, plus ſibi aduerſus ipſos licentiæ permittunt, & contumelioſius ipſos opprimunt. Qui enim opibus, aut amicis, aut gratia valent, iniuriæ minus obnoxii ſunt: quoniam arma ipſis ſunt in manu quibus ſe defendant, atque etiam vlciſcantur. Dominus verò ſibi peculiariter commendatos eſſe pauperes ait, qui tamen vulgò cōtemnuntur: atque ita commendatos, vt iniuriam quę ipſis illata fuerit, inultam non ſinat. neque enim fruſtra ſe talium tutorem ac defenſorem nominat. Hinc igitur inopes & tenues conſolationem petere debent, & æquiore animo miſerias & ærumnas pati, quòd intelligunt ſe curæ eſſe Deo, qui inultas eiuſmodi eorum iniurias non ſinet. Simul admonemur potentes & o- *Exo.22.27* *Deuter. 15. 9, & 24.15* *Pſal.68.6*

pulenti,ne impunitas ſit eis illecebra ad peccandum.nam etſi nullus hìc vindex appareat, Dominus tamen vlciſcetur:& eorum cauſam ſuſcipiet,quos omni ope deſtitutos eſſe putabant.

ET quid facietis.) Hìc Propheta ſeuerè minatur Principibus,qui ſecurè deſidebant in ſuis malis,vt ſolent homines proſpera fortuna ebrii omne diſcrimen ex alto deſpicere. Admonet igitur, tametſi cunctetur Deus,præſcriptum tamen eſſe tempus eius iudicio,breuique iam inſtare. Et quia vicinis hoſtibus proſtratis,& fœdere potentiſſimæ Gentis muniti, metuere deſierant,diſertè pronuntiat cladem è longinquo venturam. Viſitatio autem pro Iudicio hìc capitur.nam alioqui bifariam nos viſitat Dominus:nempe in miſericordia & in iudicio.vtroque enim modo ſeſe nobis & potentiam ſuam declarat,& cùm noſtri miſertus nos eripit è periculis, & cùm impios & contemptores Verbi vlciſcitur.Eadem autem eſt ratio vtriuſque ſignificationis:quia nobis Dominus,niſi ſuis operibus,non apparet:eúmque abeſſe putamus, niſi det nobis ſignum aliquod præſentię ſuæ. Hanc ergo viſitationẽ ad ſenſum noſtrum refert Scriptura:quia dum premimur ærumnis, dum licenter ſibi indulgent impii, Deum procul abeſſe,& noſtra negligere ſuſpicamur. Proinde hìc Viſitatio, pro Iudicio accipi debet,quo Deus impiorũ audaciæ & petulantiæ ſe opponens, quaſi fugitiuos ad ſe retrahet. Quòd ſi tam horrenda ſint in hoc mundo iudicia Dei,quàm formidabilis futurus eſt,cùm poſtremò venerit ad iudicãdum orbem? Nam quæcunque nunc metum vel terrorem incutiunt pœnarum exempla,non niſi præludia ſunt extremæ illius vindictæ, qua fulminabit contra reprobos. multa etiam quæ videtur præterire, conſultò in vltimum illum diem reſeruat ac ſuſpendit. Quòd ſi his caſtigationibus ferendis pares non ſunt impii,quanto minus tolerabilis erit illis glorioſa & inæſtimabilis maieſtas,cùm ad tribunal illud magnificum veniendum erit, coram quo Angeli ipſi contremiſcent? Dùm ait, E LONGINQVO,obſeruandum eſt nos obſtupeſcere non debere in tranquillitate præſenti:quia quicunque ſecurè torpendo in ſuis vitiis, praua hac ſecuritate Deum exarmant,breui ſentient poſſe momento,quoties volet, cælum & terram ab ortu vſque ad occaſum concutere.

Viſitatio.

AD quem confugietis.) Significat ſuis præſidiis fruſtra eos inniti: quia aduerſus Dei manum irrita erunt,adeóque euaneſcent.ſimul etiam docet hanc mercedem iuſtiſſimam fore: quia cùm inhumani fuerint erga alios, meritò nihil tunc opis aut in Deo aut in hominibus ſentient. Iudicium enim ſine miſericordia iis qui immiſericordes fuerint. præſertim verò in Iudicibus,qui totius populi aſylum eſſe debent: quando ad hoc inſtituti ſunt, vt miſeros inopes tueantur. ſi eos neglexerint ac prodiderint, ſi etiam ſpoliarint, quantopere diſpliceat Deo hæc inhumanitas, in ſua ipſorum nuditate ſentire æquum eſt. Quod ſequitur, VBI DEPONETIS GLORIAM, ita accipiunt interpretes,acſi diceret,Exturbatũ iri è ſuo gradu.Ironicè enim per ludibrium ſciſcitari Prophetam exiſtimant, Quò abibit ſplendida illa dignitas, qua non minus crudeliter quàm ſtultè ſuperbiunt Proceres,quantiſper illis Deus parcit? Sed quia hoc coactum eſſet,mihi potius videtur Iſaias quærere,vbinã reperturi ſint tutas latebras,in quibus gloriam ſuam deponant. ita Relinquere intelligo cuſtodiæ cauſa:& duæ particulæ inter ſe reſpondent,Ad quem cõfugietis? & Vbi reperietis gloriæ veſtræ aſylum,in quo ſeruetur? Niſi fortè magis arrideat diuerſa ſententia quam in margine notaui. quia verbum עזב Roborare etiã ſignificat. Cæterùm,ſi Principes è ſublimi detractos Deus ita direptioni exponit,quid infimis futurum eſt? Non eſt igitur quod ſibi quiſquam blãdiatur.nam inſtar ſtipulæ futuri ſumus omnes,vbi ira Domini aduerſus nos accenſa erit.

Iac.2.13

Pſal.83.14

4 NISI corruet.) Quia ambigua eſt ſignificatio particulæ בלתי, varios ſenſus eliciunt interpretes. Quidam excluſiuè accipiunt ſicuti pluribus aliis Scripturæ locis:acſi diceret, Tantùm corruet inter vinctos & occiſos:quia ſcilicet omnes aut vinculis aut cædibus addicti deuotíque erunt. Alii vertunt,SINE ME:quæ lectio ſi placeat,Propheta docet hanc illis interitus cauſam eſſe,quòd defecerint à Deo ſuo:vt certè hæc nobis malorum omnium cauſa eſt,fontem vitæ & ſalutis bonorúmque omnium relinquere.& hoc modo acriter perſtringit impiorum vecordiam, qui perinde exultant relicto Deo,acſi nihil optabilius vel lætius eſſet,quàm lõgiſſimè ſe ab eo ſubducere: atque ita ironica eſſet exprobratio:quia non aliunde illis obueniet calamitas,quàm ex Dei abſentia, qua perperam lætati fuerant. Secundum alios eclyptica eſt locutio, Non aliud fore illis refugium, quàm ſi ſe ſubter vinctos & occiſos proſternant. Poſſet quoque iuriſiurandi eſſe forma, & optimè quadraret hic ſenſus,Deum cum indignatione iurare,nemini ſe parſurum, quin alios mancipet carceri,alios hoſtibus interficiendos tradat. Deniq; oſtendit hæc ſententia,qualis maneat exitus eos omnes qui verbo Dei admoniti non reſipiſcunt. Et ex proximo contextu colligimus, graue dirúmque exitiũ denuntiari.repetit enim quod iam ſæpius dixit,Iram Domini adhuc ſedatã non eſſe:reperturum atrociores pœnas quibus ſeſe vlciſcatur. Quo docemur,nihil omnino præſtabilius,quàm vero reſipiſcentiæ affectu tangi,& culpam noſtram agnoſcere,vt veniam à Domino conſequamur.

5 Ô ASSVR.) Quod nunc ſequitur, ſic ad pœnas denuntiandas ſpectat, vt miſceat tamen aliquid ſolatii ad leniendos piorum dolores:imò maior pars orationis in hac doctrina conſumitur, Quicquid malorum proueniet ab Aſſyriis, temporale eſſe Dei flagellum: incredulos tamen vbi plus æquo laſciuierint, tandem in ordinem cogendos eſſe. הוי interdum dolentis eſt, interdum vocantis aduerbium, interdum Væ ſignificat: quemadmodum

dum vetus interpres trãſtulit. hic verò aliter exponi nequit, quàm vt Dominus Aſſyrios vocet, vel induat perſonam gementis, quòd pœnas de populo ſuo per Aſſyrios ſumere cogatur. Sed cùm omnia propius expendo, potius deſcendo in eam ſententiam, hic à Domino vocari Aſſyrios, acſi ſuo edicto ad gerendum bellum eos armaret. Prius quidem eos venturos dixerat: ſed adeò ſecuri ſunt hypocritæ, vt nunquam percellantur timore Dei, niſi cùm flagella apparent, atque adeò infliguntur. Hæc ratio eſt cur ipſos nunc accerſat, Adeſte: acſi Iudex lictorem vocet, atque ipſum iubeat maleficum vincire: aut carnifici mandet, vt ipſum capite puniat. Ita Dominus vocat Aſſyrios, vt eorum manu vindictam ſuam exequatur.

ET baculus.) Hoc ad Aſſyrium referri poteſt, & ſic reſolui, vt ſit repetitio eiuſdem ſententiæ, verbis paulùm mutatis. Ego tamen aliter diſtinguo, Aſſyrios vocari Baculum furoris Dei: deinde gladios & arma quibus inſtructi ſunt, nihil aliud eſſe, quàm iram Dei: acſi dixiſſet Propheta, Deum Aſſyriis pro imperio vti ad executionem iræ ſuæ, non ſecus ac gladiis. Deinde etiamſi geſtent gladios, nihil tamen inde eſſe metuendum, niſi quatenus ſe ira Dei exeret contra Iudæos. Summa eſt, Quicquid erit virium in hoſtibus, proficiſci ab ira Dei, & arcano inſtinctu eius concitari ad perdendum populum, qui alioqui digitum non mouerent: Baculum verò qui geſtatur eorum manu, Deus pronuntiat iram ſuam eſſe; vt ſcirent Iudæi cæcos hoſtium impetus regi cæleſti prouidentia. Quod enim nonnulli vertunt, In loco, vel In regionem iſtorum, ego non probo, & nimis coactum eſt. In ſumma, Dominus vocat Aſſyrios, tanquam miniſtros iræ ſuæ, vt eorum manu ſcelera populi ſui vlciſcatur: & quicquid in manu eorum eſt, ſuam eſſe iram teſtatur. atque huic doctrinæ duo propoſiti ſunt fines. primùm, vt terreantur impii, ac ſciant Dominum haud fruſtra ipſis interitum minari. deinde, rationem oſtẽdit qua ipſos puniat. Hoc enim plurimùm valebat ad excutiendum torporem impiis, qui omnes Prophetæ conciones & minas irridebant. adhæc nõ parũ valuit hæc doctrina, cùm populus ipſe affligi cœpit ab Aſſyriis. Reipſa enim tunc perſpicere licuit non fuiſſe inane, neque fortuitò accidere quod à Prophetis prædictum erat. Obiiciet quiſpiam, Cur poſtea Baculum vocet iram ſuam, cùm prius Aſſyriũ Virgam furoris ſui eſſe dixerit? ſic enim potius loquendum erat, Aſſyrius eſt ira mea: & baculus quem gerit eſt iræ meæ. Sed non eſt anxiè immorandum verbis, cùm Prophetæ mentẽ tenemus. Vocat autẽ homines baculum iræ: quia ipſis, tanquam baculo, vtitur. Iram Dei vocat hominum arma, quod eorum arbitrio non regantur, ſed teſtimonia ſint iræ Dei. Appoſitè ergo loquutus eſt Propheta, ne ęſtimemus impios licentioſè, quocunque impellit libido, irruere: ſed fræno conſtringi & comprimi, ne quid præter voluntatem Dei efficiant. Hinc colligendum eſt, Dominum agere etiam impiorum manu: ſed hîc ſobriè ſapiendum & loquẽdum eſt: prudenter enim & moderatè inter opus Dei, & opus hominũ diſtinguere conuenit. ac triplex eſt Deo per homines agẽdi modus. primùm, quòd oẽs per ipſũ mouemur & ſumus. vnde ſequitur omnes actiones ab eius virtute manare. deinde peculiari modo agit ac flectit quocunque viſum eſt impios: & quanuis nihil minus cogitent, eorum tamen vtitur opera, vt ſe mutuò conficiant ac perdant: vel vt populum ſuum eorum manu caſtiget. de hoc modo hic loquitur Propheta. tertiò, cùm gubernat ſuo Spiritu ſanctificationis: quod electis ſingulare eſt. Itaque ſiue tyranni aut latrones, aut alii nobis moleſti ſint, ſiue contra nos exurgant exteri populi, ſemper inter turbulentos motus & confuſos nobis refulgeat manus Dei, nec quicquam fortuitò accidere putemus. *Act. 17. 28*

6 AD gentem ſimulatricem.) Perſequitur ſuperiorem ſententiam, qua Aſſyrium Virgam furoris Dei vocauit. quemadmodum enim pater haud fruſtra ferulam ſumit, ſed hoc propoſitum habet vt filium caſtiget: ita declarat virgam Domini non incertum habere curſum, ſed in caſtigationem ingrati & ſcelerati deſtinatam eſſe. SIMVLATRICEM porrò gentem vocat, aut peruerſam, quòd in ea nihil eſſet integri aut ſinceri. opponitur enim Simulationi Integritas: quæ omnium virtutum caput eſt, quemadmodum hypocriſis illa mater eſt omnium vitiorum. Proinde hic non leuiter accuſat Iſraelitas, ſed exprobrat quod eſt omnium maximè execrandum. atque ideo continuò poſt vocat Populum indignationis, ſicuti alibi Idumæos Populum anathematis ſui. Quanquam autem ſignificat ſe Iudæis infenſum eſſe, locutio tamen Hæbraica multò plus habet energiæ. exprimit enim populum hunc ideo deuotum eſſe exitio, quia nihil in ſe contineat niſi materiam iræ. Deus quidem niſi flagitiis noſtris prouocatus, nunquam iraſcitur: ſed vbi ad ſummum cumulum peruenit impietas, accenditur implacabilis eius furor. Ita ſpem reconciliationis pręcidit ſimulatoribus & perfidis, qui non deſtiterant ſubinde peccata peccatis addere. Poſtea ſe fręna laxaſſe dicit hoſtium truculentię, vt ſine modo per rapinas omne genus & contumelias graſſentur. Porrò hoc non eſt ita accipiendum, quaſi Aſſyrii mandatum haberent à Deo, quo ſe excuſare poſſent. Bifariam enim pręcipit Dominus nempe, arcano conſilio cuius homines conſcii non ſunt: pręcipit etiam Lege, qua voluntarium obſequium à nobis poſtulat: quod nobis Pręcipuè attendendum eſt, vt reſpondeamus fanaticis hominibus, qui profanè diſputant de conſilio Dei, quum ſuam & aliorum impietatem excuſare volunt. Prudenter, inquam, diſtinguere operępretium eſt inter has duas pręcipiendi rationes. Quum enim Dominus in Lege patefaciat voluntatem ſuam, non debeo ad arcanum eius conſilium, quod mihi ignotum eſſe voluit, conſcẽ- *Infrà cap. 34. 5* *Præcipere Dei.*

dere: eſt enim ſimpliciter in obſequio permanendum. Quòd ſi quis ſe parere Deo cauſetur, cùm libidini ſuæ obtemperat, mentitur, Deum fruſtra ſcelerum reatu inuoluens, quo ſe intus conſtrictum ſentit. Neque enim hîc alio vel teſte, vel iudice opus eſt, quàm propria cuiuſque conſcientia. Impiorum quidem opera vtitur Deus, ſed aliò ſpectantis. Eſt igitur hominum reſpectu accidentale, quod per impios & reprobos agit: quia ſe Deo ſeruire neque norunt, neque id propoſitum habẽt. Itaque ſi prætextum hunc captent, facilè conuinci poſſunt, dum libidini ſuæ morem gerunt, nihil
Eph.2.2 minus quàm Dei imperio parere. habent enim voluntatem Dei in Lege expreſſam, vt fruſtra alibi eam quærant. ſuo igitur reſpectu opus Dei non agũt, ſed diaboli: quia ſuis cupiditatibus ſeruiũt. Hoc certè minimè ſpectabant Aſſyrii, vt operam ſuam Deo locarent: ſed libidine ſua, ambitione, & auaritia ferebantur. Interim Dominus ipſorum conatus & conſilia in alium omnino finem ipſiſque ignotum dirigebat. Summa verò huius loci eſt, rarum & non vulgare fore vltionis Dei exemplum, cùm effræni licentia irruent Aſſyrii: quia diuinitus miſſi erunt, nõ vt humaniter & moderatè ipſos tractent, ſed vt hoſtili more ipſos prædentur. addit etiam, in CONCVLCATIONEM: quod extremum omnium eſt, quum ſcilicet non parcitur victis, ſed contumelioſiſſimè, quoad fieri poteſt, tractantur.

7 ATQVI ipſe non ſic.) Quia impii, dum ſuam ferociam deſpumant, conturbant infirmos animos, acſi penes Deum non eſſet, eorum ſuperbiam & furorem compeſcere: maturè occurrit Propheta, & fideles hortatur, quantumuis intemperanter ſe effundat impiorum petulantia, vt tamen ſentiant occulto Dei iudicio iuſtè ſe caſtigari. Oſtendit quod nuper attigimus, longè aliam fore Aſſyriis mentem, quàm vt Deo impendant operam, ſintque eius iræ miniſtri: ſed tenendum ſimul eſt quo conſilio id faciant. Multis enim obiicere promptum fuiſſet, Quid nobis, cùm ſis Dei præco, ab Aſſyrio minitaris? quaſi verò immanis illa bellua ad capeſcenda Dei iuſſa docilis ſit. Reſpõdet igitur mirum eſſe Deo artificium, quo vel inſcios, vel inuitos in obſequium trahat. Tametſi, inquit, alii ſint eorum conatus aliáque conſilia, nihil tamen impediet, quo minus per eos exequatur atque impleat Deus quicquid decreuit. Poterant etiam multi obſtrepere, præpoſterum eſſe ordinẽ, quòd Deus profanis Gentibus electum populum ſubiiceret: nec verò æquum eſſe, quantumuis peccaſſent Iudæi, vt eorũ conditio deterior eſſet quàm illorũ latronũ, qui impietate ſua & ſceleribus atrociſſimã pœnã meriti erant. Denuntiat igitur Propheta ſuas Aſſyriis quoque fore vices, vt iuſtas pœnas tempeſtiuè luant. interea non eſſe abſurdum vt affligant alios, prædentur, deuorent, interficiãt, quia repoſita eſt illis ſua merces. Adhæc medetur Propheta piorũ dolori, & anxietatẽ moleſtiámque leuat, ſignificans impiorũ audaciã diuinitus frænari, ne perficiant quicquid ipſis libitũ eſt. Docet igitur, vtcunque confuſè tumultuẽtur impii, Deum è cælo tẽperare ſua iudicia, vt Eccleſiæ ſuæ ſaluti cõſulat. Iubet ergo, quãuis Aſſyrius immanis belluæ inſtar, prædæ auiditate ardeat, oculos attollere in Deum, cuius conſilium à cæco illo impetu longè remotum eſt.

8 DICET enim.) Cauſã aſſignat cur nõ putabit Aſſyrius ſe virgam eſſe Dei, nempe quia excæcatus ſuperbia, nullum ſuperius imperium agnoſcet. neque enim fieri poteſt, vt ſe Dei prouidentiæ ſubiiciant, qui magnitudine ſua cõfiſi, hoc & illud arrogãt ſuis viribus. Hoc verè eſt legitimũ imperium tribuere Deo, vbi ne minimũ quidẽ digitũ moueri poſſe credimus abſq; eius nutu. contrà verò quiſquis ſe minimũ quicquam poſſe imaginatur, ſacrilego faſtu Dei potẽtiam ad ſe transfert: ſicuti hîc Propheta graphicè depingit inſolentiam profani Regis in iactanda rerum omnium licentia. atq; hoc præſertim ſummis Principibus euenit, qui cùm opibus, copiis, & robore valeãt, ſic excæcantur, vt vix homines ſe eſſe norint. quod plus ſatis experiri licet: nam quotuſquiſque Principũ hodie ſe hominẽ, & cõmunibus miſeriis obnoxiũ putat vel meminit? Sic enim ebrietate quadã mẽtis alienãtur, vt quicquid moliti ſũt, protinus ſeſe effecturos, ſuperatis omnibus obſtaculis, credãt.

9 ANNON ſicut Charchemis.) Hic aliquot vrbes nominat: tametſi alii regiones eſſe volunt. eſt tamen probabilius vrbes aut munita quædam loca fuiſſe. Annon, inquit, idem accidet locis mihi nondum ſubiectis, quod aliis quæ mihi obſtiterunt? Comparat igitur Chalno, Arphad, & Samariam, quas poſtremò vicit, Charchemi, Hamath, & Damaſco, quas prius vicerat: nec eas iſtis fortiores fore dicit. Ita ſolent impii ex priſtinis ſuis factis gloriari atque inſoleſcere, vt ſe omnia impedimenta perrumpere, nec quicquam eorum conſiliis & conatibus obſtare poſſe exiſtimẽt: imò putant ſe omnia inuito & inſcio Deo peracturos. Cùm legimus hanc hiſtoriã, diſcamus non eſſe ſuperbiendum quòd fortes fuerimus, aut nobis ſucceſſerit ex ſententia. nam in eius manu erit nos deiicere qui extulit. Quòd ſi Aſſyrio iſtam arrogantiã exprobrat, quantò magis arguendi ſunt ii qui ſibi iuſtitiæ & ſanctitatis laudem tribuunt, acſi ſua ipſorũ virtute regenerari poſſent? Deum enim haud dubiè ſpoliant ſuo honore, quódque illius proprium eſt, ſibi vſurpant.

10 SICVT) Longius iam erumpit intemperies, neque enim tantum hominibus, ſed Deo ipſi inſultat Aſſyrius, atque etiam diis ipſis quos colebat. Iactat enim deos, ſub quorum tutela erant aliæ Gentes, ſibi obſiſtere non potuiſſe, quominus eas domaret: Deum Iſrael, cui confidebat Ieruſalem & Samaria, ſibi haud magis obſtaturum. Sic enim ſuperbiunt impii, vt victorias quas conſequuntur, viribus ſuis tribuentes, aduerſus Deum & omne numen ſeſe erigere non dubitent. Fingunt quidem ſe numina ſua reuereri, id eſt, idola quæ ſibi commenti ſunt, eaque ſalutant, & ſacra

faciunt

faciunt, quibus ſpecimen aliquod præbent ſe victorias ſuas diis acceptas ferre: ſed deinde Reti ſuo, vt inquit Habacuc de Nabuchodonozor, ſuffitum faciũt, & ſagenæ ſuæ ſacrificant: dum ſcilicet facinora ſua, conſilium, prudentiam, induſtriam iactant. Tunc enim hypocriſin ſuam detegunt, & arcanas cogitationes patefaciunt, quæ ſub illis ſimulationum inuolucris latebant: dũ ſtatim quod numini ſuo tribuere videbantur, ad ſe transferunt. Haud mirum igitur, quòd Sennacherib ſe ſupra omne numen efferebat: talis enim eſt fructus impietatis. Duplex autem hîc blaſphemia eſt: primùm quòd ſeſe præfert Deo, ſeque ipſo potentiorem fore exiſtimat: deinde, quòd Deum falſis diis permiſcet. Satis verò prodebat impietatem ſuam, cùm vel idolis ſolum ſeſe præferebat. nã etſi nihil ſunt idola, cùm tamen aliquid virtutis & diuinitatis ipſis affingant eorum cultores, ſi iis inſultant, ſe omnis numinis contemptores eſſe produnt. quando non aliter in idola ſunt contumelioſi, acſi cum Deo ipſo negocium foret. Bellum igitur cum Deo gerere teſtis eſt eorum conſciẽtia, nec vlla ignorantia ipſos excuſat: quia Deum ſimulachris ineſſe putant. Nam ſi Apollinem aut Iouem deſpiciebat hic tyrannus, certe non tanquam idola, ſed tanquam Dei numen in ipſis contemnebat. Altera verò tyranni blaſphemia fuit, quòd Deum viuum cum diis Gentium fictitiis in eundem ordinem redegit, eíque ſimul cum aliis inſultare auſus eſt, & Iſraelis fiduciam ridere, acſi non maior eius poteſtas, quàm idolorum foret. Habac.1.16

12 CVM perfecerit.) Hactenus expoſuit Propheta qualis futura eſſet ſuperbia Aſſyrii, poſtquam ſibi victoriam aduerſus Iſraelem adeptus eſſet, nunc verò quid Aſſyrio ipſi venturum ſit, & quale erit conſilium Domini aduerſus ipſum, declarat. Nã impii perinde omnia agunt, acſi Deus in cælo non eſſet, nec poſſet eorum conatus abrumpere. Quid enim aliud declarant ſuperbæ iſtæ voces, MANVS MEA INVENIT REGNA IDOLORVM, quàm quòd exiſtimabat ſe diis omnibus ſuperiorem fore? Atqui Deus ſe ſe opponit eius conatibus: & poſtquam ipſius opera vſus eſt, in eum quoque animaduertit. Duo ſunt huius ſententiæ membra. impium enim Regem à Deo puniendum eſſe pronuntiat: deinde admonet nondum tempus adeſſe, quò fideles ad patientiam animet. Tempus autem agendi tunc Deo opportunum fore denuntiat, vbi Eccleſiæ ſuæ peccata correxerit: perinde acſi paterfamilias res domus ſuæ turbatas componeret. Huc ſpectat conſilium, ne animum deſpondeant fideles, vbi impium tyrãnum ſic exultantem cernent, neue abiiciãt ſpem ſalutis, acſi nullo fræno poſſet cohiberi. Promittit Deus in ſumma, ſe, vbi Aſſyrio permiſerit abſque modo ſuperbire, viciſſim fore vindicem: quia partes ſuæ ſint retundere carnis ſuperbiam, quæ cum ſacrilegio coniuncta eſt. Ideo particula על pondus habet, quaſi diceret Altitudine ſua minimè eximi Aſſyrium, quo minus pœnis ſubiaceat. Fructũ verò hîc metaphoricè accipit: quoniam impii ſe beatos & fœlices eſſe putant, dum turgent ſuperbia, acſi fructum aliquem colligerent. Cor verò priore loco ponit, in quo ſedes eſt ſuperbiæ, & quod arrogantia turgidum, ferociã & contumelias efflat. poſtea adiungit Oculos, in quibus interior cordis affectus ſe prodit, & qui elatione ſua occulti vitii nuncii ſunt. Quantumuis ergo ſupercilia ſua attollat Aſſur, teſtatur Deus ſibi in manu eſſe rationem, qua gloriam eius in dedecus & probrum repente conuertat. Itaque & contemptum, & deſpicientiam, & faſtidium, geſtúſque vultuoſos nimiæ confidentię ſigna, quæ in ſuperbis hominibus conſpici ſolent, comprehendit. Deum porrò loquentem introducit: quoniã ἐμφατικώτερον eſt quod Dominus ore ſuo pronunciat, quàm ſi Prophetæ ore loqueretur. Hinc collige vniuerſalem doctrinam: Dominum ſcilicet inſolentiam ſuperborum ferre non poſſe, quin eam retundat. eſt enim perpetuum ipſi bellum cum arrogantibus & faſtuoſis. Sed animaduerte, vt immodicæ feſtinationi obuiam iret Propheta, hoc velut reſtrictionis loco additum: poſtquam ſcilicet Dominus totum opus ſuum perfecerit. nam ſimulatque hominem ſuperbum videmus, miramur eum à Domino tolerari. atqui demonſtrat hîc Iſaias, ſuperbum iſtum tyrannum, quantumuis proteruè ſe iactet atque efferat, à Deo ferri, quoniam eius opera vti volebat: nec ſemper adeſſe opportunum tempus, quo Dominus frãgat impios, ſed patienter expectandum eſſe: vbi caſtigauerit regnum Iuda, acſi domeſticos in ordinem cogeret, in puniendo extero hoſte minimè fore ſegnem vel tardum: quemadmodum pater ferulam abiicere aut abrumpere ſolet, qua filium percuſſit. MONTEM porrò SION συνεκδοχικῶς poſuit pro Eccleſia: & eodem ſenſu Ieruſalem, vt à Templo & regia vrbe tanquam à capite totum corpus vel à parte præcipua totum regnum deſignaret. VNIVERSVM OPVS exprimit, quia libenter præpoſtera noſtra celeritate Deum ab opere ſuo reuocaremus, etiamſi tantummodo inchoatum eſſet. præſertim contra impios ebulliunt eiuſmodi vota, vt difficile ſit impatiẽtiam noſtram cohibere, niſi protinus in illis puniendis Deus morem gerat noſtro deſiderio. Hunc feruorem vt temperet Propheta, iubet paternis Dei caſtigationibus liberum & plenum tempus permitti. Totum enim opus accipitur pro iuſta menſura. Vtilis doctrina & magnę conſolationis. nam videmus impios mirè inſoleſcentes & quaſi victores inſultare Deo, eiúſque doctrinã probris & calumniis inſectari, vt nullis ferè verbis exprimi poſſit eorum proteruia. quòd ſi nobis obtemperaret Dominus, ſtatim ad eos frangendos & delendos aduolaret. ſed vult per eos Eccleſiam ſuam prius humiliare. Nec enim de Syris aut Ægyptiis hîc loquitur, ſed de Iudæis, de Sion, de Templo & domicilio quod ſibi conſecratum eſſe voluerat. Ita hodie varii ſunt Eccleſiæ morbi, quos Dominus curare & purgare vult. id quidem Iacob 4.6 1.Pet.5.5

inchoauit:ſed fallimur,ſi perfectum opus eſſe exiſtimemus. non deſinet igitur quoad ita nos do-muerit,vt vero ipſius timore perculſi, qua decet modeſtia & docilitate iugum ſubeamus. Itaque mirum nō eſt quòd fræna laxat tyrannis,eóſque in Eccleſiam adhuc ſæuire ſinit.ſed conſolatio in promptu eſt:quòd cùm eorum opera fuerit vſus in caſtiganda Eccleſia, ſuperbiam eorum & arrogantiam viſitabit.Nec mirum eſt, ſi Deus electos ſuos priore loco feriens,peculiarem ſalu-

1.Pet. 4.17 tis eorum curam ſibi hoc modo eſſe declaret.Oportet igitur iudiciū à domo Dei incipere:deinde ad exteros progredi,qui duriores etiam plagas ſuſtinebunt.

13 QVIA,dixit,In fortitudine) Iterum repetit Propheta plenas blaſphemiæ voces quas crepabat Aſſyrius.Suæ enim potentiæ & ſapientiæ vendicat quicquid victoriarum adeptus eſt. Per Fortitudinem manus intelligit ingentes exercitus ex variis Gentibus collectos.quanquam ſimul gloriatur ſe bellicoſum eſſe Regem,vt ſolent Thraſones iſti laudem omnium quæ eorum auſpiciis geſta ſunt ad ſe trahere,tametſi in vmbra delitiis vacauerint.poſtea circunſpectum & prudentem ſe fuiſſe iactat,vt vulgò dicimus,*I'ay eſté bien entendu,& expert.* Cæterùm minimè dubium eſt,quin fraudes & peruerſas aſtutias quibus vicinos circunuenerat,honorifico titulo veſtiat.Nā hæc Regum ac Principum ſunt ſtratagemata,obliquis artibus pacem turbare, excogitare litium prętextus,ſerere diſcordiarum ſemina,denique ſuis practicis,vt loquuntur, omnia miſcere.Quòd dicit,TERMINOS POPVLORVM SVSTVLI,tantundem valet ac Propagaui fines meæ dominationis,aliáſque regiones meis finibus adiunxi,vt earū diſtinctio & terminus tolleretur.quemadmodum ſi diceremus Regem Galliæ,fines Britanniæ,Burgundiæ, Aquitaniæ, Prouinciæ,& aliarum regionum ſuſtuliſſe,cùm eas ſuo regno coniunxit. Addit etiam nihil adeò abſconditum aut abſtruſum fuiſſe, quin ei in prædam pateret:acſi diceret, ſua ſagacitate factum eſſe vt attraheret in ſuas naſſas vicinos,piſcaretur theſauros ipſorū, & ad ſe alliceret quicquid remotum erat.

14 ET INVENIT) Addit nihil ſibi fuiſſe negotii in Regibus ſuperandis,& in vnum contrahēdis eorum opibus:idque ſimilitudine planius reddit: quemadmodū ſi quis nidum quærat,& reperiat ab auibus deſtitutum,ſicque oua ſine difficultate capiat.nam ſi incumbant aues, vt eſt innatū ipſis conſeruandi nidi ſtudiū,aut inuolabunt in raptorem,eúmque roſtro petent,vel ſibilo & garritu eum abigere conabuntur. Hic verò tyrānus iactat neminem fuiſſe,qui aduerſis ipſum vel hiſcere tantùm auderet,atque ita nullo negotio ad ſe regna omnia collegiſſe. Itaque hæc omnia ſibi arrogat,& ſapientiæ ſuæ tribuit:nec prouidentiam Dei vllam agnoſcit. Has iactantias conſultò Propheta quaſi ex ore eius retulit,vt oſtenderet totidem fuiſſe flabella,quæ Dei iudicium accenderent.nam inter homines tolerabilis non eſt hic faſtus,quomodo eum Deus non comprimeret?

15 AN GLORIABITVR.) Clarius hîc deridet veſanam illam Aſſyrii temeritatem,qua ſibi ex nihilo aureos montes fingebat.perinde enim eſſe dicit,acſi ſecuris aut malleus manum à qua agitantur,deſpicerent,ac ſuperbirent de ſua agilitate,quum tamen palàm ſit carere proprio motu. Sed antequam plura de re,de verbis breuiter aliquid attingam. Secundum membrum verſus nonnihil obſcurum eſt.Res quidem ipſa patet,ſed in forma loquendi quædam eſt ambiguitas,qua fit vt magnopere inter ſe varient interpretes. Cæterùm,dum omnia propius expendi,videtur hic ſenſus quem reddidi,aliis melius fluere, Quid hoc eſt?ſi baculus ſe efferat contra manum eleuantis, ſéque lignum obliuiſcatur,quàm monſtroſum erit ſpectaculum! Nam particulā את,quæ nota eſt accuſatiui,tantundem valere ac Contrà, nouum non eſt:ו autem copula ſæpe ſuperuacua eſt. ita ſenſum habebimus minimè ambiguum,& à Prophetæ verbis non remotum. Prius exprobrauit Aſſyrio,quòd ſuis conſiliis & armis adſcriberet quas ſibi acquiſierat victorias.nūc dicit hoc modo contra Deum gloriari,non ſecus acſi ſecuris pro nihilo ducens ſecantis manum,artificis laudem ſibi ſumeret:vel baculus perinde acſi mortuū non eſſet lignum & nullius per ſe vigoris,cōtra eum inſurgeret à quo attollitur. Vnde agnoſcimus homines ſeſe efferre aduerſus Deum, quoties

Exod.20.5 ſibi pluſquam par eſt tribuunt:nec iam cum hominibus,ſed cum Deo ipſo belligerare. Faceſſant

Infrà. 48. 11 ergo ſuperbæ & blaſphemæ iſtæ voces, Hæc virtute mea,prudentia,induſtria effeci,conſului, curaui.eſt enim Dominus zelotes:nec patitur aliò gloriā ſuā transferri. Porrò notādæ ſunt iſtæ cōparationes,quibus homines inſtrumentis ſimiles facit. Nec verò id ad vniuerſalem prouidentiam, quò omnes creaturæ aguntur,referendum eſt,ſicuti nonnulli faciunt,qui omnes à Domino agi fatentur,quia negare non poſſunt:ſed addunt,vnumquodque impelli pro ſua natura, vt Solem, Lunam,cælos,& eiuſmodi.Ita imaginantur hominem proprio conſilio,& libero arbitrio huc vel illuc agi:quia Deus nihil aliud quàm continuet virtutem ab initio ſemel inditam. Huc verò tendit commentum, Vniuerſam mundi machinam ſuſtineri Dei manu, ſed ad ſingulos motus regendos non intercedere eius prouidentiam. ſic pluuiam & ſerenum tempus Deo adſcribūt, quatenus naturæ conditor eſt:propriè tamen vt Deus nihil præcipiat:generari pluuiam à vaporibus,ſerenitatem etiam ſuis cauſis naturalibus creari. Atqui confuſa hæc actio,quam Deo relinquunt, vix milleſima pars eſt eius gubernationis,quam ſibi ipſe vēdicat.Meritò ergo Iſaias hîc ad ſingulos actus, vt loquuntur, præſidem ipſum ſtatuit, vt homines veluti ferulas deſtinet quocunque viſum eſt, conſilia eorum flectat,conatus ordinet,impetus denique moderetur:vt omnia ab eius providen-

tia,

tia,non ab impiorum libidine pendere intelligamus. Obiicitur tamen,abſurdum eſſe homines ita Secures & Gladios dici,vt iis voluntas & iudicium,& quicquid eos ab inanimis ſecernit, adimatur,vt ex hominibus ſtipites aut lapides fiant. Sed reſponſio in promptu eſt:quanuis enim Deus homines lapidibus comparat,non ſequitur tamen ipſos iis ſimiles prorſus eſſe. Nullum enim ſimile idem:ſed in aliquo conueniunt. Nam ſicuti baculus ſeſe huc aut illuc mouere nō poteſt,eſt tamē ad ictus infligendos idoneus:ita impii habent aliquid naturale,nec tamē huc aut illuc conuerti poſſunt,niſi prouidentia Dei & occulto conſilio dirigantur. non impedit ergo hæc rerū,vt ita dicam, aptitudo,quominus Dei vnius in ſolidum actio eſſe debeat. Verum hìc tempeſtiuè quæſtio de hominis voluntate mouetur. nec enim ſi Deus hominum conſilia ſibi ſubiicit,& ſtudia conatúſque vertit in quencunque viſum eſt finem,ideo conſilia agitare,& hoc vel illud moliri deſinunt homines,quando hic violenta coactio fingenda non eſt,acſi Deus traheret nolentes:ſed mira & incomprehenſibili ratione omnes hominū motus temperat,vt tamē illis maneat ſua voluntas. Præcipuè autem hoc loco docet Iſaias,omnes hominū conatus irritos eſſe,niſi Dominus illis ſucceſſum præbeat. Itaque Aſſyrium,etiamſi omnia tentaſſet,nihil effecturum,niſi Deus victorias contuliſſet: ideo non eſſe cur ſibi laudem arroget earum rerum,quas nonniſi Deo authore conſequutus erat. atque hoc ipſum confirmat alia metaphora,cùm ait,Baculi eleuationem à mouentis arbitrio,nō à ligni natura proficiſci.

16 PROPTEREA MITTET.) Perſequitur ſuperiorem doctrinam:ſignificans Dominū oſtēſurum Aſſyrio quàm immeritò ſeſe efferat,atque illius arrogantiam in qua ſibi ſtultè placet,deiecturum. Cùm enim opibus & copiis ſuis confideret,Dominum eas adēpturum pronuntiat:idque ſub Pinguedinis & Maciei metaphora. Pinguedinis enim nomine,tam diuitias quàm potentiam bellicam ſignificat: Maciei verò,inopiam & penuriam earum rerum,quibus nimium fidebat. acſi diceret, Quicquid ei pingue & opimum eſt,id totum Dominus macerabit. Nec enim nouum eſt pinguedini conferri proſperitatē:quia ſicuti nimia ſagina refractarii fiunt equi,vt ſeſſorem excutiant,vel calcitrent ſimulac quiſpiam accedit:ſic in hominibus ſaturitas gignit ferociam,quæ macie ſubigitur. Valde etiam cōcinna eſt quæ ſequitur ſimilitudo,Ignem ſuppoſitum iri eius gloriæ: quia ſignificat,Quò ſplendidior eſt eius fœlicitas,eò fore vberiorē incēdii materiā. Quanquam ſimul indicat penitus redactum iri in nihilum:acſi quis à radice ſuccideret arborem, vel domum à fundamentis euerteret. Nam ſi rami tantùm arboris abſcindātur,facilè repullulat:aut ſi tectū domus incēdatur,reliquæ partes integræ manent. nihil igitur ei reliquum facit:ſed extrema internecione deiendum affirmat. Particula Tanquam,quæ ſimilitudinis eſt,improprietatē non denotat, ſed potius tale incendium fore,vt Aſſyrii gloriam penitus conſumat.

17 ET ERIT lux Iſrael.) Alludit eleganter ad incendium illud, quo ſe Aſſyrios conſumpturum minatus eſt. Duo enim ſunt in igne:lumen & ardor. vt dominus ardore ſuo conſumit hoſtes,ita luce pios illuſtrat. Satis autem vſitatum eſt,Deum nunc Ignem vorantem, nūc diuerſo reſpectu Lucem vocari,quia eius vis erga pios & impios contraria eſt. Piis enim affulgens,eos fouet ac vegetat:impios verò conſumit atque perdit. In ſumma,ſic Aſſyriis exitium minatur, vt piis ſimul conſolationem afferat:idque bifariam, quoniam videbunt Deum vltorem iniuriarum quas pertulerunt:deinde eius luce exhilarati,recipient nouam vitam. Qualis ſit ea lux,apertè & ſine metaphora explicat,cùm addit SANCTVM EIVS, vt longiore expoſitione opus non ſit. nēpe quia populum illum quem elegit,& ſibi quaſi peculium ſegregauit à reliquis gentibus, velit etiā tueri. Tandem ergo Dei gratiam,quæ in Iſraele fulget,inſtar ignis fore ad hoſtes vorandos. DIE VNO, id eſt,ſubitò,repentino incendio flagrabit. Inuſitatam enim & ſtupendam flagrantiam ſignificat, quæ impiis repente oboriri ſolet,cùm ſibi bene eſſe,& longè periculum abeſſe putant. Deinde quæcunque obiicient præſidia,inſtar ſtupparum fore docet,quæ flamma correptæ momento euaneſcent.

Deut.4.24; & 9.3,& Heb 12.26 Infrà 60 20 Mich.7.8

18 GLORIAM SYLVAE.) Proſequitur eandem ſimilitudinem incendii: ac declarat futurum,vt tam ſumma quàm infima conſumat ignis,nec quicquam ſaluum relinquat. Nam fieri poteſt vt ignis ſummas occupet partes:humiles verò & deiectas prætereat. כרמל, hìc non arbitror eſſe proprium nomen,ſed potius appellatiuum,pro Solo vbere & feraci. Neque enim quadraret ſub Aſſyrii ditione cenſeri montem Carmel. Ideo ſenſus eſt,non modò ſyluis eius inſtare interitum,ſed ſegetes eodem igne correptum iri. quia non modò graſſabitur in ſuperficie,ſed in fundos ipſos penetrabit. Aliam ſimilitudinem ab homine ductam ſubiungit: Quemadmodum enim homo corpore & anima conſtat,ita cuique eius parti ægritudines ſeorſim accidunt. nam ſæpe valente anima,ægrotat corpus,& è diuerſo: periculoſiſſima verò eſt coniuncta vtriuſque ſimul ægritudo. Hac ergo ſimilitudine,nihil Aſſyriis integrum aut ſaluum fore denuntiat: ſed exitio extremo eſſe deuotos,quia à carne vſque ad animā interibunt:non quòd mortales ſint animæ,ſed quia vindicta Dei in eas quoque incumbet. Quod certè horrendum eſt. nam alioqui caſtigationum finis eſt,vt interempta carne,ſpiritus ſaluus fiat: vbi verò ſpiritui quoque exitium affertur, quid miſerius dici aut cogitari poteſt? Flamma enim pios lambit tantùm, non abſumit vt impios, in quibus nihil præter materiam incendio aptam reperit.

DISSOLVTIO vexilliferi.) Eſt hîc alluſio in vocibus, quæ Latinè exprimi nequit. Idem autem ſignificat quod aliis ſimilitudinibus: cladem videlicet extremam: vt cùm vexillo capto exercitus omnino profligatur. captis enim ſignis, maior cædes conſequi ſolet: vt cùm Hiſtorici magnã internecionem ſignificant, ſigna capta eſſe dicunt. Nec verò hæc Aſſyriis minatur ipſorum gratia, vt admoniti proficiant vel reſipiſcentia tangantur, ſed vt piis conſolationem afferat: ne exiſtiment laturos impunè Aſſyrios, cùm tam atrociter in populum Dei ſæuirẽt, nec ſuſpicentur aut oblitum promiſſi eſſe Dominum, aut non poſſe eorum conatus abrumpere. Niſi enim anteuertiſſet Propheta, multæ huiuſcemodi dubitationes eorum animis occurrere potuiſſent. Cùm ſubiicit Reliquias eorũ fore in numero, Hæbraica loquendi forma docet fore exiguas: atque ita ſuperiorẽ ſententiam tantummodo confirmat: tantam videlicet vaſtitatem fore poſt cladem diuinitus Aſſyriis illatam, vt non difficilis ſit computatio. imò vltrà progreditur, tantam fore paucitatẽ, vt qui ex iis ſupererunt, poſſint vel à puero numerari. nam alioqui pueri vix ad tres aut quatuor vſque numerare poſſunt. Itaque regnum Aſſyriorum velut ingens quædam ſylua prius erat: cuius cùm abſciſſæ & deiectæ ſunt arbores, raræ deinde & ſparſim hîc atque illic apparent.

20 ERIT in die illo.) Nunc ad electum populum reuertens, deſcribit fructum caſtigationis quæ inſtabat. Cùm enim durum nobis atque acerbum ſit, ærumnas ac moleſtias pati, eáſque refugiamus, quantum in nobis eſt: Dominus fructus earum nobis oſtendit, vt animum in earum finem intendere edocti, æquiore animo ipſas feramus. acſi diceret: Velletis quidem Aſſyrium longè hinc arceri, & veſtris commodis pacatè frui. ſed cogitate hanc caſtigationem, tanquam medicinam curandis veſtris morbis neceſſariam eſſe: quia non agnoſcitis potentiam Dei, atque ab ipſo in homines impios fiduciam veſtram transfertis. Eſt autem valde miſerum, fiduciã ſalutis locare in hoſtibus, atque in iis recumbere qui nihil nobis præter exitium parant: quemadmodum Iſrael nunc in Aſſyriis, nunc in Ægyptiis recumbebat. Quare hæc non ſpernenda compenſatio fuit imminuti populi, quòd tenuis illa portio quæ ſuperſtes durauit, ſpem ſuam didicit in Deum conijcere. Atqui hinc melius patet quàm neceſſe fuerit Iſraelem à Deo caſtigari. Moderatio verò quam adhibet, vt nihilominus ſuperſint reliquiæ, inter quas verus Dei cultus inſtauretur, inſignis eſt admodum conſolationis. Nec ſuperuacua eſt particula IN VERITATE. nam priuſquam affligerentur à Domino, omnes filii Abrahæ exiſtimari volebant, fidem omnes profitebantur, Deúmque promiſcuè inuocabant: ſed mera ſimulatio erat. Hanc ergo hypocriſin perſtringens Iſaias, poſthac vbi fallaciis fuerint purgati, ſpem eorum veracem & ſynceram fore dicit. quia cùm magno ſupercilio fiduciam in Deum ſuam iactarent, eam tamen repoſitam haberent in ope Aſſyriorum. Cùm ergo ipſorum manu caſtigati erunt, Deo ſolo confidere diſcent, animúmque ſuum ab humanis præſidiis reuocabunt. Atque hinc collige, non poſſe in Deum fiduciam locari, niſi penitus animum à creaturis auocemus. Solo enim Deo ita nitendum eſt, vt cæteris omnibus renuntiare moleſtum non ſit. Vbi non eſt ſolida hæc fiducia, veritati locus non eſt, in corde ſcilicet duplici ac bipartito.

21 RESIDVVM REVERTETVR.) Confirmatio eſt ſuperioris ſententiæ: tametſi alludere videtur ad locum illum ſeptimi capitis, vbi filius Iſaiæ שאר־ישוב vocabatur. Illic enim diximus

Suprà. 7.3 ei tale nomen impoſitum fuiſſe ab euentu, vt eſſet quaſi pignus futuræ liberationis, de qua vaticinatus erat pater. Iudæos enim variis modis confirmari oportuit, vt perſuaſum haberent ſe tandem à Domino reductum iri. Quò etiam pertinet id quod poſtea ſubiungit, AD DEVM FORTEM: id eſt, quem reuerſus populus ex priore apoſtaſia agnoſcet præſidem ſuæ ſalutis. Hoc enim epithetum, pro loci circunſtantia Deo tribuitur. Nam ſatis videbatur potentiam expreſſiſſe nomine אל, quod Fortem quoque ſignificat: ſed adiungere etiam voluit גבור, id eſt, Robuſtum, ſiue fortem, quò magis ad fiduciam populum animaret. Quî enim factum erat, vt populus confugeret ad Aſſyrios & Ægyptios, niſi quòd Deum ſibi non ſufficere exiſtimaret? Etenim hic fons eſt omnium malorum, cùm apud nos conſtitutum non eſt, in Deo eſſe omnia quæcunque ad ſalutem noſtram deſiderari poſſunt.

22 NAM SI FVERIT.) Hypocritas deiicit à ſtulta confidentia: quoniam illis ſatis erat ſecundum carnem genus ducere à ſancto Abraham: ideóque ſolo originis prætextu ſacroſancti cẽſeri volebant. Hortatur interea pios ad tolerantiam, vt diſcant placidis animis cladem illam & imminutionem multitudinis ſuæ expectare: ne vbi acciderit, veluti re noua turbentur. Eos ergo conſolatur, ne tantam vaſtitatem ægreferant: quando ex ea Dominus reliquias ſaltẽ aliquas colliget. כלה, ſignificat Perficere, ſignificat etiam Conſumere. Hoc poſterius melius quadrat. hanc enim populi diminutionem, Conſumptionem vocat, eámque abſolutam: nam hyperbolicè loquitur, quòd non longè ab internecione extrema abeſſet, paucis admodum ſeruatis. Nomẽ Iſrael hîc poteſt vel in genitiuo vel in vocatiuo accipi, vt hoc modo alloquatur Patriarchã Iacob, vel pios omnes eius nomine. ſed in ea re parum eſt momenti. ſenſus enim conſtat, quocunque modo accipias. Poteſt ergo & in genitiuo accipi. mihi autem magis placet eſſe nomen proprium, quo veri &

Gen.13.16, & 22.17 non degeneres Iſraelitæ ſignificentur. Emphatica enim eſt apoſtrophe ad Patriarchã: quia Deus mortuum compellans, viuis denuntiat quod olim pollicitus fuerat, fore poſteros Abrahæ pares

arenæ

arenæ maris,docet non extendi ad promiſcuam turbam, quæ à pietate deſciuerat:ſed quaſi inter-
ruptionem fore in populo corrupto,donec paulò pòſt renouetur. Additur etiam altera conſola-
tio,quòd pauxilla hæc manus iuſtitiam inundabit Periculũ enim eſt,cùm tam duris cladibus Ec-
cleſiam premi videmus,vt non longè ab exitio abeſſe videatur, ne animos deſpondeamus, & de
miſericordia Dei dubitemus. Grauiſſimam verò omnium eſſe tentationẽ iſtam experiuntur, qui
vero iudicii Dei ſenſu affecti ſunt. Itaque aduerſus eam pios animos muniri oportuit: vt fructum
qui ex hac clade ſequuturus erat,conſiderantes,ægritudinem ſuam alleuarent:quòd ſcilicet iuſti-
tia inſtar fluuii totum orbem inundatura erat. idque iam attigerat, cùm diceret, fore vt reliquiæ
illæ Deo verè conſiderent. Iuſtitiæ nomen variè exponitur:aliqui referunt ad prædicationem E-
uangelii:quoniam in eo,quemadmodum ait Paulus,iuſtitia Dei ex fide in fidem reuelatur: Apoſto *Rom.*1.17
lorum verò opera,qui reliquiæ exiguę Iudæorum erant,in totum orbem manauit. Alii malunt i- *Mar.* 16.15
ta accipere,quaſi iſta conſumptio ſit ſpecimen & documẽtum iuſtitiæ Dei,quòd tam graues pœ-
nas de populo ſuo exegerit. Sed malo generalius exponere:nempe, Hæc cõſumptio ſufficiet ad im
plendum vniuerſum orbem iuſtitia. Reliquiæ quæ ex ea ſupererunt,tametſi paucæ,ad deducendos
iſtos iuſtitiæ riuos ſufficient,vt iis totus orbis inundetur.

23 CONSVMPTIONEM.) Hæc repetitio iterum ſuperbis Dei contemptoribus blanditias
excutit. Erat enim propemodum incredibile,vt Iudæi, quibus tot promiſſiones datæ,quibuſcum *Gen.*17.7
æternum fœdus initum erat, veluti momento interirent. idque etiam à Dei conſtantia alienum
videbatur. Propheta ergo denuntiat, Dominum huius conſumptionis authorem eſſe,vt impio-
rum ſuperbiam retundat,qui præſenti fœlicitati confiſi,ſe extra omne periculum eſſe putabãt:eá-
que fiducia elati, omnes minas atque monitiones irridebant. Deus,inquit,terram veſtram in ſoli-
tudinem rediget,vt in ipſo meditullio vaſta ſit, & deſerto ſimilis. Medium enim terræ pro corde
ipſo, hoc eſt, locis munitioribus & magis reconditis accipit. Nomẽ נחרצה nonnulli adiectiuũ eſ-
ſe putant. ego ſubſtantiuè exponere malo. quo etiam modo apud Danielem,& aliis in locis accipi- *Dan.*9.24.
tur. Paulus hunc locum citat,ſed paulò aliter quàm hîc apud Prophetam legitur: vulgari ſcilicet 27
interpretatione,quæ tũc magis in vſu erat. Etſi autem ſcitè & fideliter atque ex genuino Prophe- *Rom.*9.27.
tæ ſenſu loquutus eſt Paulus, verba tamen quæ ex Græco interprete recitat, multis occaſionem 28
dederunt aberrandi à vero Prophetæ ſenſu. Cùm enim Græcus, λόγον, id eſt, Sermonem, trãſtule-
rit:plerique illic de Euangelio philoſophati,abrogationem Legis denotari dixerunt, quòd cære-
moniis & figuris finem imponat. Itaque abbreuiatum & compendiarium eſſe ſermonẽ,quo à Le-
gis onere,ſub quo populus gemebat, liberamur. Sed illud ad Prophetæ mentem nihil attinet. hîc
enim Conſumptionem Imminutionẽ vocat,qua populus ferè perdetur. Neque diuerſum eſt Pau-
li conſilium:neque aliò tendit Græcorum interpretatio. idem enim per λόγον intellexerunt, quod
Hebræi nomine דבר. Tametſi enim Propheta non vtatur nomine דבר, tamen rem conſumptam,
id eſt,conſumptionem ſignificat:ac vtriuſque eadem ſignificatio eſt. Denique idem illic Paulus i- *Rom.*9.28
ferat,quod nunc dictum fuerat ab Iſaia de futura populi conſumptione,ac vaticinium hoc ſua ęta-
te docet vel maximè impleri,cùm Iudæi ob ſuam ingratitudinẽ,demptis paucis reliquiis, à regno
Dei exciſi eſſent.

24 PROPTEREA ſic dicit Dominus.) Proſequitur eandem conſolationem, quæ ad
pios ſolùm pertinet:qui certè tunc numero pauci erant. Permulti enim Dei nomine gloriabãtur,
atque in populo cenſeri volebant:ſed pauci reipſa præſtabant quod verbis profitebantur. non o-
mnes ergo promiſcuè compellat,ſed eos tantùm qui conſolatione indigebant. Cùm enim vaſtato
regno,ſibi ac rebus ſuis diffidere,atque ex aliorum ſorte ſuam æſtimare poſſent, ideo conſolari
ipſos neceſſe fuit. Atque hæc diſtinctio notanda eſt: quia alioqui ad eoſdem homines tam diuer-
ſas ſententias dirigi abſurdum eſſet. Subiungitur ratio conſolationis: nempe cladem iſtam nihil
aliud fore ipſis,quàm virgæ eleuationem, qua corrigantur,non perdantur. כ,particula eſt ſimilitu
dinis. דרך, Exemplum ſignificat. Sic igitur interpretor, Secundum exemplum Ægypti. ac ſi diceret,
Quanuis ſit crudelis Aſſyrius,modiſque omnibus exitium tuum moliatur: te tamen vulnerabit
tantùm,non occidet. Exemplum ergo adduxit Ægyptiacæ ſeruitutis,quæ duriſſima fuit quidem, *Exod.*1.14.
non tamen mortifera. Eſt enim Prophetis vſitatũ,in rebus perplexis vel confuſis populum ad re- & 12.31
demptionis illius contemplationem reuocare,qua Deus mirabiliter ipſos è manibus Pharaonis,
crudeliſsimi videlicet tyranni,eripuit. Senſus ergo eſt, Vt tunc ſuperior fuit Dominus, & deleuit *Exod.* 14.
Ægyptios,qui in exitium veſtrum conſpirauerant:ita nunc Aſſyrios facilè ſuperabit. Alii expo- 24
nunt IN VIA AEGYPTI, quòd occaſione Ægyptiorum Aſſyrii bellum Iudæis intulerunt:ſed il-
la expoſitio quadrare non poteſt. & ſi quis propius expendat,nullam ea quam attuli aptiorem eſſe
comperiet:ſicuti & doctiſſimis probatur. Sunt enim hîc duo membra,quæ inter ſe opponit:nem-
pe,afflictionem quæ ab Ægyptiis contigerat,& cladem quæ ab Aſſyriis paulò pòſt infligenda e-
rat. Vt Ægyptiorum afflictio lætalis non fuit:ita neque Aſſyriorum erit. Expertus es vim & potẽ-
tiam meam in Pharaonem:ita experieris in Sennacherib. Nec enim quadraret alioqui membrorũ
inter ſe compoſitio,niſi hæc ita exponeremus.

2. Reg. 18. 25 PAVLVLVM.) Non tantùm obſidionem Ieroſolymæ intelligit, cùm eam Sennache-
17 rib magno exercitu cinxit, ſed etiam reliquas clades quibus euerſa eſt Ieroſolyma, dirutum Tem-
2. Reg. 25. 4 plum, captiui abducti. nam aduerſus graues illas ærumnas, pios his promiſſionibus armatos eſſe
oportebat. Quod diligenter tenendũ eſt: hoc enim ſi prætereamus, vt faciunt alii interpretes, hæc
aptè inter ſe connectere non poterimus. Itaque populi captiuitas, veluti conſumptio fuit. Babylon
enim inſtar ſepulchri, exilium inſtar mortis erat. Cùm verò inſtaret præſens neceſſitas, eóque Sẽ-
nacherib copiis ſuis inſtructus vrgeret, variíſque anguſtiis in ea obſidione premerentur, eadẽ cõ-
ſolatio neceſſaria fuit. Actum enim videbatur de Iudæa, nec vlla in ſpeciẽ reliqua erat ſpes ſalutis.
Talis igitur eſt conſolatio, Parcet tibi Dominus: differet quidem ad aliquod tẽpus, ſuúmque au-
xilium velut abſconditum tenebit, ſed tandem eripiet te, atque vlciſcetur hoſtes tuos, quos fundi-
tus delere conſtituit. Si כלה accipere placeat pro Conſumere, eodem modo dicit conſumere iram
ſuam, quo cõſumere annos & totam ætatem dicimus: hoc eſt, Indulgebo iræ meæ, donec omnino
perdam Aſſyrios. Sed aptius eſt Complendi verbum, acſi dixiſſet, donec totam iram meã exequu
tus fuero. Hoc autem eſt exitium, quod etiam alibi incircunciſis minatur. Dominus enim, ſpe mi-
ſericordiæ ſublata, iudicium ſuum exercet aduerſus impios.

26 ET EXCITABIT.) Hic Flagelli non Virgę nomine vtitur Iſaias, ſignificans Dominum
multò durius & acerbius tractaturum hoſtes, quàm ipſi Iudæos tractauerant. Internecionẽ enim
ipſis denunciat: idque apertius declarat duobus exemplis. primùm Madianitarum, qui horrenda
Iudic. 7. 25, ſtrage deleti ſunt in valle Oreb: quæ ſic ab ipſorũ duce vocata eſt. deinde Ægyptiorũ, quos Do-
22 minus, cùm populum ſuum perſequerentur, in mare rubrum demerſit. Priore verò loco hiſtoriã
Exod. 14. commemorat, quæ paulò recentior erat: deinde antiquiorem. vnde colligimus Dominũ in aſſe-
28 renda Eccleſia potentiam ſuam exeruiſſe, vt rebus etiam deſperatiſsimis ſtemus conſtanter in fi-
de, & eius gratiæ innixi bonam ſpem nihilominus foueamus. Modis enim & rationibus inopina-
tis ipſam liberare ſolet, quemadmodum ſub Gedęone & Moſe contigit. Semper igitur reuocanda
ſunt in memoriã hæc beneficia, vt ad fiduciam & cõſtantiam magis ac magis animemur. Hinc e-
tiam, colligẽdum aduerſa omnia quæ patimur, ferulas eſſe Domini, quibus nos plectit. Interea ta-
men non ſinit Satanam aut eius miniſtros, læ tales nobis plagas infligere. Cõtrà, hoſtes noſtros hor
ribile exitium manet: quemadmodum in Madianitis & Ægyptiis cernimus. Eſt igitur non leuis cõ
ſolatio, quòd ſortem noſtram cum eorũ ſorte conferentes, eos quidem ad tempus aliquod ex-
ultãtes cernimus, & proteruè inſolẽtẽs aduerſum filios Dei: ſimul verò audimus, quàm horren-
da in ipſos lata ſit ſententia. nam ſupplicio exitiali & ſempiterno addicuntur.

2. Chro. 36. 27 ET ACCIDET.) Incertum an hic loquatur de liberatione, quæ ſub Zorobabel contigit,
22, 23 an de admirabili illa profligatione Sẽnacherib, cùm Ieroſolymam immani cum exercitu obſide-
1. Eſd. 1. & 2 ret. In hanc proximam ſententiã omnes ferè inclinant. & certè contextus id videtur magis appro-
2. Reg. 19. bare. ſubiiciet enim topographiam: loca præcipua recenſens, per quæ Sẽnacherib iter facturus e-
35 rat, donec ad Ieroſolymam ipſam perueniret: vt nihil omnino videretur obſtare, quominus vrbis
potiretur. Atque huic ſententiæ aliqua ex parte aſſentior: niſi quòd longius extendo vaticinium.
vult quidem Iſaias conſolationem afferre piis, quos præſens vrgebat neceſsitas. Inanis enim pote-
rat videri promiſsio, cui contrariæ omnino clades mox ſucceſſuræ eſſent. Vt ſi, verbi gratia, Do-
minus mihi alimenta in proximum annum promittat, iſſque interim me prorſus deſtituat, qualis
erit fides promiſsionis tam longinquæ, niſi Dominus me præſenti neceſſitate liberet? Ita promiſ-
ſio Domini, qua ſe liberaturum populum è Babylone, eíque perpetuò adfuturum dixerat, eua-
nuiſſe videretur, cùm obiiceretur immanis iſtius belluæ faucibus. Huic dubitationi occurrere vo
lens Propheta, vtrunque complectitur, Deum cuſtodem fore populi ſui, donec tãdem à morte re-
dimat. Reſtringunt alii ad ſtragem exercitus Sẽnacherib. ſed quia promittit Iſaias Diſſolutionem
vel rupturam iugi, non dubito quin liberationem ab exilio denotet. Interim confirmat, Deum nõ
tantùm erepturum ipſos è Babylone, ſed etiam opem ipſis laturum aduerſus tyrãni obſidionem,
quem vltra minas progredi non patietur.

ONVS ab humero tuo.) Bifariam exprimit tyrannidem illam, quò magis beneficium
2. Reg. 23. redemptionis amplificet. Si ad Sennacherib referre placeat, Iudæis nondum impoſitum erat
33 tam graue iugum. Solùm vectigal aliquod populus pendebat: quemadmodum ex Hiſtoria ſacra
2. Chro. 36. deprehendimus. cur ergo duabus appellationibus hanc tyrannidem expreſſit? excuſatio afferri po
3 teſt, quòd imminentis periculi rationem habuerit: quia tyrannus ille, tanquã immanis bellua, totã
Iudæam auiditate vorauerat: atque ita ferè oppreſſerat, vt iugum eius nunquam depelli poſſe vi-
deretur. Sed iam expoſui quid mihi magis placeat, continuum ſcilicet gratiæ Dei tenorem notari
vſque ad tempus redemptionis. Quod ſequitur, A facie vnctionis, aliqui Pinguedinem exponunt,
Pſal. 45. 8, qua iugum atteritur. Verùm illa interpretatio nimis coacta eſt. Rectius ergo ſentiunt alii, שמן vſi-
& 89. 21, & ſitata ſignificatione tãtundem valere ac Vnctionem, vel oleum. Reuocat enim ipſos ad Chriſtum,
Infrà 6. 1, cuius beneficio fieri oſtendit, vt à tyrãnide illa liberentur. Vnctionem autem vocat Regnũ illud
& Dan. 9. quod à Domino conſecratum erat, ideóque volebat integrum atque illibatum ſeruari. Nam cùm
24 Prophetæ maieſtatem regni illius commendare volunt, mentionem faciunt vnctionis: qua pecu-

liariter ipſum Dominus inſignierat, quòd typum Chriſti præ ſe ferret. Quãuis enim reliqua
quoque regna à Deo inſtituta ſint, tamen profana quodammodo fuerunt: hoc præ illis ſacroſan-
ctum erat, quòd Dominus Iudææ potiſſimùm dominaretur, atque ſub hac regni imagine Chri-
ſtum repræſentaret. ob quam etiam cauſam perpetua regni ſedes Solomoni promiſſa fuit. Quòd 2.Sam.7.
alii ישׁ de Rege ipſo exponunt, & nimis coactum eſt, & minus plenam doctrinam continet. Ita- 12
que oſtendit Propheta rationem diſſoluendæ illius tyrannidis: quia veriſimile non videbatur, tam 1.Chro.22.
facilè potentis tyranni iugum abrumpi. Hoc autem à cœleſti illius regni conſecratione euenturũ 10
docet: vt omnes beneficium hoc à virtute Chriſti, non ab hominum facultate aut fortuna pendê- Pſal.89.5
re intelligant.

28 VENIT in Aiath) Quia propinqua erat Vrbis ſanctæ obſidio, vt re diu probéque me-
ditata perſiſtant piorum animi, totam expeditionem Sĕnacherib ponit illis ob oculos. Hæc enim
hypotypoſis valde efficax fuit ad ſedandos timores, quum agnoſcerent pii Aſſyrios pedẽ non mo
uere, niſi ex Dei præſcripto: quia per os Prophetæ totum illud iter graphicè definierat. Non eſt
neceſſe multùm in topographiæ explicatione immorari. ſatis eſt ſi eum per hæc loca iter feciſſe
intelligamus, de quibus admoniti Iudæi fuerant. Quod nos vertimus, Deponet vaſa vel arma, alii
legunt, Recenſuit. nam פקד Numerare quoque ſignificat. quam interpretationem ego quidem non
contemno: ſed prior mihi magis placet. Intelligo enim Prophetam ſignificare, Aſſyrium depoſi-
turum arma ſua, id eſt, annonam, & reliqua belli munimenta in Michmas. Hic enim eſt mos bellã-
tium, vt exercitum ſine ſubſidiis non deducant. Ea autem in tuto & apto loco deponunt, vt inde
exercitui neceſſaria ſuppeditari poſſint. Armorum autem appellatione, non tantùm tela & gla-
dios, ſed omnia belli ſubſidia & munimẽta comprehendit. Significatio enim nominis כלי latè pa-
tet, atque ad inſtrumenta omnia extenditur: ſicuti & Latini Vaſa dicunt.

29 TRANSIERVNT VADVM) Tranſitum Iordanis quidam intelligunt. ſed neſcio an va-
do tranſiri potuerit in illa regione. Deſcribit autem quantus futurus ſit terror audito Aſſyrii ad-
uentu: totam regionem conſternatum iri pauore, vt nullo negotio in Aſſyrii manum redigatur.
Vbi enim animos tanta formido inuaſit, ſponte ſe dedent ad primos hoſtium occurſus, vt victori-
bus pro libidine graſſari liberum ſit. Mutato numero loquitur in plurali, quia nunc de Rege, nunc
de toto exercitu verba facit. Ramah præ cæteris nominat, quoniam erat oppidum propinquius.
Fugam etiam quorundam deſcribit, acſi rumore ſolo territi patriam hoſtibus traderent. Poſtquã
verò de tanta conſternatione loquutus eſt, Hinniendi verbo vlulatum etiam & clamores refert,
qui alibi audientur. Satis autem tritum eſt, apud Hebræos, vrbes Filias nominari. Tantum autem
fore eiulatum dicit, vt à vicinis quoque vrbibus audiatur. Laiſæ enim exauditum iri gemitus qui
in Anathoth ædentur.

31 MOTA eſt Madmena.) Hyperbolicè intelligit vrbem illam concuſſam ſic fuiſſe, quaſi aliò
transferenda eſſet. Refertur autem hoc ad turbulentos motus fugientis populi: acſi dixiſſet non a-
liter tumultuari incolas vrbis illius, quàm ſi ipſam è ſedibus ſuis auellerent. Quod ſequitur, Inco-
læ Gebim colligent ſe, poteſt ita exponi, quòd ſe præ metu contrahent quaſi in globum. Alii in-
telligunt turmatim ſimul ruere, quaſi iter non ſatis latum eſſet.

32 ADHVC DIES) Aliqui exponunt, Aſſyrium adhuc vno die in Nob manſurum, quod op-
pidulum Ieroſolymæ vicinum erat: quemadmodũ Hieronymus & alii teſtantur. ſed ego magis ad
eorum ſententiam accedo, qui intelligunt adhuc multum fore diem cùm illic ſubſiſtet, quo ſe com
paret ad Ieroſolymam poſtridie obſidendam. Vult enim celeritatem Aſſyrii exprimere, & quàm
propinqua diſcrimini extremo Ieroſolyma futura erat: acſi diceret, parũ itineris reliquum ipſi fo-
re, & nondum finito die in illa vrbe remanſurum. Quod ſequitur de agitatione manus, ad metum
augendum valet: quia iam totius regionis victor, ita minabitur Ieroſolymæ, acſi nutu ſolo eam ex-
pugnare poſſet. Montis nomine totam vrbem συνεκδοχικῶς comprehendit: quòd editior eſſet il-
la pars, & præ aliis vrbis regionibus emineret. Ex hac tyranni confidentia oſtendit Ieroſolymam
haud procul à diſcrimine extremo abfuiſſe. Tota enim regio atque vrbs ipſa ſic pauefacta erat, vt
nemo ſeſe ei opponere auderet. His ergo circunſtantiis Propheta beneficium Dei exaggerare vo
luit: quòd ſcilicet ſalua euadet Ieroſolyma, id ſingulari Dei gratiæ & beneuolentiæ, non humanis
ſubſidiis, quæ nulla fuerant, tribuendum eſſe, acſi faucibus leonis erepta ouis foret.

33 ECCE Dominus.) Omnes ferè hunc locum de Aſſyriis exponunt. Putant enim Prophetã
ipſis ſtragẽ illam minari, qua Dominus eos deleuit, poſtquam Ieroſolymã obſederant. acſi in hũc 2.Reg.19.35
modum loqueretur: Aſſyrius quidẽ tanta ſuperbia efferetur, vt ſimulatque Ieroſolymã conſpexe-
rit, eam ſibi in manu eſſe putet. quum enim eius aduentu omnia adeò conſternata fuerint, vt fugiãt
alii, alii ſponte ſe dedant: iam omnibus ſuperiorem ſe eſſe exiſtimabit: ſed mox Dominus rerũ ſta-
tũ inuertet, excelſóſque illos ramos amputabit. Atqui ego dũ propius omnia expẽdo, ac præſertim
id quod paulò pòſt de Libano ſubiungit, & conſolationẽ quæ ſtatim ſequitur: exiſtimo locũ hunc
ad Iudæos ipſos referendum eſſe. Pergit igitur, meo iudicio, Iſaias in denuntiatione calamitatum
quæ populo imminebant: acſi diceret, Non tantùm perueniet in Nob, ſed per totã regionem lon-

gè latéque graſſabitur. quicquid ergo in ea nobile & excelſum erit, id totum vaſtabit atque euer
tet: quemadmodum ſi quis ramos ab arbore, vel arborem ipſam à radice præcideret. Hanc inter-
pretationem mihi ſequens caput confirmat, vbi conſolatio aduerſus iſtam calamitatem affertur à
Propheta. Cohæret enim cum hoc verſu, & ad leniendum dolorem tanquam opportunum reme-
dium adiicitur. Nec me mouet Capitis diuiſio, quę ſæpiſſimè præpoſtera eſt, & totum Prophetæ
ſenſum cõturbat. Eam igitur conſolationem his verſibus connectendã puto, acſi nulla ſectio facta
eſſet. Huius porrò metaphoræ explicatio difficilis non eſt: quia per Celſas arbores ac proceras ſa-
tis liquet quicquid robuſtũ, nobile vel ſublime eſt, notari. Ita prædicetur deiectio & ruina Iudææ,
quam excisioni ſyluæ comparat: ſignificans nihil illic tam eſſe præclarum quod non demoliantur
hoſtes, donec totam terram ſpoliauerint ſuis ornamentis. Libani etiam fit mentio, quia montem
hunc fructuoſis & valde pretioſis arboribus celeberrimum fuiſſe ſcimus. Porrò ſi de Aſſyriis ſer
mo eſſet, non congrueret Libani excidium. vnde colligitur Prophetam hîc rurſus minari Iudæis:
& optimè conuenit concionis exordium, dum incipit à voce demonſtratiua, Ecce.

CAPVT XI.

1 *Ed prodibit virga ex trunco Iſai: & ſurculus de radicibus eius, fru-
ctus edet.*

2 *Et requieſcet ſuper eum Spiritus* Iehouæ, *Spiritus ſapientiæ & in-
telligentiæ, Spiritus conſilii & fortitudinis, Spiritus ſcientiæ & timo-
ris* Iehouæ.

3 *Et ſagacem illum reddet in timore* Iehouæ: *non ſecundum aſpectum oculorum ſuo-
rum iudicabit, neque ex auditu aurium ſuarum arguet.*

4 *Nam iudicabit in iuſtitia pauperes, & in æquitate arguet pro manſuetis terræ: &
percutiet terram virga oris ſui, & ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium.*

5 *Et erit iuſtitia balteus lumborum eius: & fides balteus renum eius.*

6 *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit: vitulus, & leo, & pe-
cus pingue pariter: & puer paruus reget eos.*

7 *Vacca & vrſus paſcentur: ſimul accubabunt fœtus eorum.* Et *leo, quaſi bos, come-
det paleas.*

8 *Et oblectabitur infans ſuper foramine aſpidis: & ſuper ſpeluncam ceraſtis, qui a-
blactatus eſt manum ſuam mittet.*

9 *Non nocebunt, neque iniuriã inferent in toto monte ſanctitatis meæ: quoniam imple-
ta erit terra ſcientia* Iehouæ, *tanquam aquis mare operientibus.*

10 *Et erit in die illa, Radix Iſai, quæ ſtabit in ſignum populorum, requiretur à Genti-
bus, & erit requies eius gloria.*

11 *Et erit in die illa, Adiiciet* Dominus *rurſus manũ ſuam ad poſſidendas reliquias po-
puli ſui, quæ reſiduæ erũt ab Aſſur, & ab Aegypto, à Parthia, ab Arabia, ab Aethiopia,
à Perſide, à Chaldæa, ab Hamath, & ab Inſulis maris.*

12 *Et leuabit ſignum Gentibus, congregabítque eiectos Iſrael: & diſperſiones* Iuda *con
gregabit à quatuor plagis terræ.*

13 *Et abſcedet æmulatio Ephraim, & hoſtes* Iuda *excidentur.* Ephraim *nõ æmulabi-
tur* Iuda, *nec* Iuda *anget* Ephraim.

14 *Inuolabunt autem in humeros Philiſtinorum ad* Occidentem: *diripient pariter filios
Orientis. Aedom & Moab miſſio manus eorum, & filii* Ammon *obedientia eorum.*

15 *Et in nihilũ redigit* Iehoua *linguã maris* Aegypti: *& eriget manũ ſuam ſuper fluuiũ
in fortitudine venti ſui: & percutiet illũ in ſeptẽ riuis, & faciet calcari cũ calceamentis.*

16 *Et erit ſemita reliquiis populi eius, quæ reſiduæ erunt ab Aſſur, quemadmodum fuit
Iſraeli, in die quo aſcendit è terra* Aegypti.

SED prodibit virga) Cùm deſcriptio tãtarum calamitatum pios terrere, iiſque deſperationis materiam afferre poſſet, conſolationem adhiberi oportuit. nam exciſo regno, dirutis vrbibus, longè latéque vaſtata regione, nihil præter luctum & mœrorem reliquũ eſſe poterat. Itaque labaſcere animis & demum concidere vel frangi poterant, niſi Dominus hac conſolatione occurriſſet. Quid ergo in poſterum facturus ſit Dominus, & quomodo regnum illud inſtauraturus ſit, denuntiat. Metaphoram verò continuat, qua vſus fuerat in fine proximi capitis. Iudæam enim perituram dixerat, acſi vno incen- *Ier.* 33.34
dio ſylua flagraret. Erat igitur futura eius deformitas, qualis eſſet terræ prius ſyluoſæ poſt conciſas arbores, vbi præter cinerem nihil cernetur. Nunc vt inter ſe reſpondeant antitheta, dicit ex trunco proditurum ſurculum qui excreſcat in arborem, ramóſque & fructus longè & latè diffundat. Itaque גזע truncum aridum, potius quàm radicem vertere malui. quanquam ad rem non multum intereſt: ſed priore illo melius exprimitur conſilium Prophetæ. nempe, quamuis aridus ſit truncus, ſurculum qui inde naſcetur præſtantiorem fore omnibus ſyluis. Vnde colligimus vaticinium hoc non competere niſi in Chriſti perſonam: quia ante eius aduentum non exortus eſt talis ſurculus. Certè Ezechiæ vel Ioſiæ aptari hoc non poteſt: qui ſtatim ab infantia in ſpem regni fuerunt educati. Zarubabel verò ne milleſima quidem ex parte ad hanc dignitatem acceſſit quam celebrat Propheta. Videmus ergo ſolatium miſeris, & ferè perditis Iudæis proponi in ſolo Meſſiah, & ſpẽ eorum ſuſpendi vſque ad ipſius manifeſtationem. Nam quum apparuit, nulla tũc ſpes reſtabat excitandi & reſtituendi regni, niſi hęc promiſſio addita fuiſſet. videbatur enim ſoboles Dauidis penitus extincta. Propterea Dauidem ipſum non nominat, ſed potius Iſai: quia adeò imminuta erat illius familię dignitas, vt ruſticana potius & ignobilis, quã regia videretur: qualis erat familia Iſai, *1. Sam.* 16.
cùm Dauid ad regni gubernacula præter ſpẽ vocatus eſt. ſic igitur accepta clade, & amiſſa priſti- 1.11.12. &
na gloria, familiam Iſai nominat, quòd ſupra alias haud quaquam emineret. Proinde hinc conſola- *2. Sam.* 7. 8
tionem potius quàm à fine ſuperioris capitis incipere arbitror. Poterant autem in vaſtitate adeo & *Pſal.*
horrenda dubitare quis vindex futurus eſſet: ideo promittit fore vt ex arido etiam trunco exoria- 78.70,71
tur. ac eandem, vt nuper admonui, ſyluæ metaphoram proſequitur: quoniam id multò plus gratiæ habet, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet Meſſiam aduenturũ. Cùm enim excindendam penitus ſyluam denuntiaſſet, emerſurum nihilominus ſurculum addit, qui copiã & ſplendorem exuſtæ ſyluę reſtituat: nempe Chriſtum, qui vindex populi futurus erat. Quàm verò humilia fuerint eius exordia, referre nihil attinet. Certè adeò nihil in eo ſpecioſum vel illuſtre fuit, vt præter generis originem, alia omnia prorſus aliena eſſent, ſecundum carnis intuitum, à perſona Redemptoris. Imò ipſa origo propemodum obruta erat. quis enim pauperculum fabrum ex ſtirpe regia genitum putaſſet? *Marc.* 6.3
Iam vbi natus eſt Chriſtus, & qualis fuit eius educatio? Denique quum tota eius vita fuerit deſpicabilis ac etiam ignominię expoſita, extremum opprobrium in morte ſubiit, à qua Regnum auſpicari debuerat. Excreuit nihilominus in immenſam magnitudinem, vt ingens arbor ex tenui & e- *Marc.* 4.32
xili grano, quemadmodũ etiam docet ipſe: idque quotidianis exemplis adhuc perſpicimus. Nam *Matth.* 13.
in continuo regni eius curſu accidere neceſſe eſt, quod viſum eſt in eius perſona. 31,32

2 ET QVIESCET.) Iam apertè & ſine figura de Chriſto loqui incipit. ſatis enim erat cõſolationem ab illa figura inchoaſſe, vt tota antitheſis inter ſyluæ incendium & nouam propagationẽ conſtaret. Duplicem enim populi ſtatum deſcripſit: quia expoſita clade, ſubiecit deinde ſpem inſtaurationis, cuius tamen initium erat à tenui ſurculo: nunc verò qualis futurus ſit Redemptionis modus, & quæ Chriſti & regni ipſius conditio, planè aperit. Nonnulli ad Ezechiam, qui typum Chriſti geſſit, hæc potius referenda putant. ſed quàm inconſideratè, iam ſuprà oſtendimus. Nam quum natus eſt, adhuc vigebat Dauidis fama, & in eius poſteris regia nobilitas: deinde ab amplitudine, quæ paulò pòſt deſcribitur, lõgiſsimè abfuit. Cęterùm hinc colligimus ſpirituale Chriſti regnum iam olim promiſſum fuiſſe veteri populo, quia tota eius vis, potentia & maieſtas in donis Spiritus hìc locatur. Tametſi autem Chriſtus huiuſmodi donis minimè indigebat: quia tamen induit carnem noſtram, oportuit ipſum his locupletari, vt deinde participes efficeremur omniũ bonorum, quorum alioqui vacui ſumus. Nos enim ex eius plenitudine, quemadmodum inquit Ioan- *Ioan.* 1.16,
nes, velut ex fonte haurire oportet. & 7.37,38

SPIRITVS Iehouæ) Tenendum eſt quod nuper attigi, referri hoc ad humanam Chriſti naturam: quia dono & gratia Patris locupletari non potuit, niſi quatenus homo factus eſt. deinde ſicut ad nos deſcendit, ita è cælo recepit Spiritus dona, quibus nos ornaret. Atque hæc vnctio eſt à qua nomen Chriſti ſumpſit, quod nobis communicat. vnde enim Chriſtiani cenſemur, niſi quia in ſocietatem ſuam nos admittit, dum cuique ex ſua plenitudine diſtribuit ſecundum gratuitę donatio- *Epheſ.* 4.7
nis menſurã? Et certè non tã hoc loco docemur qualis in ſe ſit Chriſtus, quàm quid acceperit à Patre, vt nos ſua opulẽtia ditaret. Tametſi nõ multũ in ſingulis vocibus laborãdũ ſit: tamẽ ſi quis breuẽ differentiam inter Sapiẽtiæ & Intelligẽtiæ nomina habere velit, ego ita ſentio. Sapiẽtiæ nomen *Sapientia.*

Intelligentia. generaliter comprehendere quicquid ad vitam inſtituendam pertinet. deinde, Intelligentiam addi
vice expoſitionis. nam ſi præditi ſumus hac ſcientia, erimus ſatis perſpicaces. Conſilium ſignificat
Conſilium. iudicium illud, quo nos poſſumus in rebus perplexis expedire. nec enim ſufficeret intelligentia,
niſi adeſſe conſilium, quo nobis in rebus dubiis cauere poſſemus. Fortitudinis nomen ſatis no-
Scientia. tum eſt. Scientia parum ab intelligentia differt: niſi quòd magis ad cognitionē pertinet, & ita de-
Timor Iehouæ. claratactum. TIMOR IEHOVAE purum colendi Dei affectum ſignificat. Nec verò hîc omnes
Spiritus ſancti dotes enumerat Propheta, quemadmodum nonnulli exiſtimarunt. Papiſtæ enim
Septiformem gratiam ſuam hinc ſtultè & imperitè hauſerunt: & quidam ex veteribus perperam
ſunt hallucinati. Sex enim tantùm ſpecies hîc refert: ſeptimam de ſuo addiderunt. Atqui vt error
errorem ſequi ſolet, dona Spiritus voluerunt ad ſeptenarium numerum reſtringere: cùm alibi tot
Gal. 6.1 tantáque epitheta, à variis ſcilicet effectis, ipſi tribuantur. Deinde ſatis conſtat, nos beneficio Chri
2. Ti. 1.7 ſti, aliorum eſſe bonorum participes quàm quæ hîc nominantur: Manſuetudinis, Pudicitiæ, So-
Ioſ. 14.17 brietatis, Veritatis, Sanctitatis, & eiuſmodi: quæ non aliunde quàm ab ipſo Chriſto proficiſcun-
tur. Nō omnia igitur dona quæ in Chriſtum collata ſunt hîc commemorat: nec enim neceſſe fuit.
tantùm breuiter oſtendit, CHRISTVM ad nos inſtructum donis omnibus, quibus nos ditaret,
non vacuum veniſſe. Quòd ſi hæc addita non fuiſſent, potuiſſemus carnalem huius regni inſtau-
rationem animo concipere, qualem Iudæi ſolent: aut imaginari Chriſtum bonorum omnium in-
opem & vacuum eſſe. Ideo primùm in genere, deinde in ſpecie dona Spiritus in eo recondita eſſe
oſtendit: vt ſi quid nos defecerit, ab eo petamus. Nos enim ſapientiæ & intelligentiæ lumine il-
luſtrabit, cōſilium ſuppeditabit in rebus perplexis, in certaminibus fortes & magnanimos reddet:
vero etiam Dei timore, id eſt, pietate ornabit: denique omnia ſubminiſtrabit ad vitam & ſalutem
noſtram neceſſaria. Omnia enim dona hîc Propheta comprehendit: vt nimium inepti ſint, qui
ſupprimi voluerunt, quæ hîc minimè exprimuntur. Ea autem in Chriſto reſidere docet, vt nobis
Pſal. 45.8 communicentur. Qua etiam ratione vocamur eius cōſortes, Pſalmo 45. quia non ſecus atque à ca
pite vigor defluit in ſingula membra: ſic Chriſtus cæleſtis ſuæ vnctionis defluxu totum Eccle-
ſiæ ſuæ corpus irrigat. Vnde ſequitur, eos qui ſteriles ſunt prorſus & aridi, nihil cum Chriſto
habere commune, falſóque eius nomine gloriari. Itaque quoties aliquod horum donorum no-
bis deeſſe ſentimus, accuſemus infidelitatem noſtram. Vera enim fides, nos omnium Chriſti bo-
norum participes facit. Optandum ergo à Domino, ne carnis affectus in nobis præualeant, quò
nos ſibi Chriſtus penitus coniungat. Obſeruandum etiam, bona omnia à ſolo Chriſto petenda eſ
ſe. fallimur enim ſi alio modo à Patre quicquam obtineri poſſe exiſtimamus.

3 ET ſagacem illum reddet.) Verbum ריח quod hîc ponitur in coniugatione Hiphil, pro-
priè olfacere ſignificat. actiuè tamen etiam exponi poteſt pro Acutum olfactum dare: quod mihi
videtur melius congruere huic loco, vt inter dona Spiritus hæc quoque perſpicacia numeretur.
Atque hic effectus peculiariter cōuenit Chriſti perſonæ, quòd ſcilicet ſupra communem piorum
captum præditus fuerit acuto iudicio ad ſuos regendos. Notanda primò eſt metaphora in verbo
Odorandi, quæ ſignificat Chriſtum fore magis perſpicacem, quàm vt vel auditu, vel aſpectu do-
cendus ſit: quia ſolo olfactu diſcernet quæ alioqui erunt abſcondita. Particulam, In timore Dei,
ſic maior pars interpretum accipit, omnes cordis affectus Chriſto fore manifeſtos, vt facilè iudi-
cet quínam puri ſint Dei cultores. Sed expendant lectores an non melius quadret, Timorem Dei
poni pro certa iudicandi regula. Conſultò cæleſte Chriſti iudicium à terrenis diſtinguit, vt ſcia-
mus externam ſanctitatis vel probitatis laruam nullius momenti coram ipſo eſſe. Senſus ergo eſt,
vbi venitur ad Chriſti tribunal, non tantùm de externis operibus examen haberi more politico:
ſed exigi vitam hominum ad normam ſynceræ pietatis. nec enim hominis eſt in animos ipſos pe-
Luc. 11.17 netrare: & ſæpe quos optimos eſſe arbitramur, nihil præter inanem laruam gerunt: Chriſtus autē
ab externa ſpecie non iudicat, quia intimas cogitationes penitus & noſcit & ſcrutatur. Aliud eſt
igitur iudicium ipſius quàm hominum, qui cum acumine ſuo & ſolerti perſpicacia turpiſsimè fal-
luntur. Hinc ſequitur, veros Dei cultores eſſe non poſſe, quàm qui ſe Chriſto approbarunt. Pro-
bare verò ipſi ſeſe non poſſunt, niſi purum & integrum animum præſtent. nec enim fallaci & ina-
ni larua ipſi imponi poteſt.

4 IVDICABIT) Hîc docet, Chriſtum pauperum tutorem fore: vel ſignificat ad quos gratia
Chriſti propriè pertineat: nēpe ad pauperes vel mãſuetos: id eſt, qui ſēſu inopię ſuæ deiecti, altos illos
& ſublimes ſpiritus depoſuerūt, quibus homines inflati eſſe ſolent, donec mãſueſcere didicerint
ſubacti verbo Dei. Vindicem ergo & tutorē ſe fore hîc teſtatur, non quorumlibet. ſed eorum qui
ſe inopes omníque bono vacuos eſſe norunt. Idque etiã diſcipulis Ioãnis teſtatus eſt Chriſtus, in-
Matth. 11.5 quiens, pauperibus Euãgeliũ nuntiari. Nec enim huius doctrinæ capaces ſunt promiſcuè quilibet,
ſed qui carnis gloria exinaniti, in cæleſte illud patrocinium ſe cōferunt. Subeſt ergo tacita antithe-
ſis, Chriſtum ſcilicet diuitibus, id eſt, inflatis praua ſui opinione non pręeſſe. Tametſi enim omnes
ad ſe vocet, maior tamen pars eius imperiũ recuſat. Soli verò pauperes ſe ab eo regi patiuntur. Hic
locus admonet, ſi Chriſti manu protegi cupimus, depoſito omni faſtu induēdũ eſſe mãſuetudinis

&

& modeſtiæ Spiritum. Hæc enim ſpiritualis eſt paupertas, quã omnibus Chriſti membris cõmen-
dat Propheta, nihil altũ ſpirare, ſed inopiæ & nuditatis noſtræ ſenſu verè humiliari, vt à Chriſto ſo-
lo pendeamus. ad eam vbi redacti erimus, ſalutem noſtram tuendam ſuſcipiet fidelis Rex ac cuſtos,
& ad extremũ contra omnes hoſtes defendet. Audimus etiã quos ad ſe inuitet: Venite ad me om- *Mat.* 11.28
nes qui laboratis, & onerati eſtis. Nos igitur laborare, & oneris noſtri pondere premi neceſſe eſt,
ſi opem ipſius experiri & ſentire velimus. Eſt etiam notandus ordo quem hic tenet Propheta. Pri-
mo enim loco Paupertatẽ, deinde Manſuetudinẽ locat: quoniã prius pauperes eſſe oportet, quàm
manſueti reddamur. Quãdiu enim nos aliquos eſſe exiſtimamus, & efferimur inani noſtri operũ
fiducia, ſimul animus exultat inſolenter, nec ſe abiicere aut demittere poteſt. Contra verò inopiæ
noſtrę facti, demittimus animos, & domiti adeóque oppreſſi, ſub onere gemere incipimus. Itaque
hîc populi Chriſti conditionem deſcribit: quemadmodum prius Regis ipſius naturam expoſue-
rat. Vnde etiam diſcendum eſt, inſignibus illis donis Spiritus, quibus inſtructum fuiſſe Chriſtum
nuper vidimus, non quoſlibet, ſed pauperes & manſuetos cõmunicare: quia Iudicandi verbo gu-
bernatio notatur, cuius pars non minima eſt, quòd Chriſtus quas à Patre accepit dotes nobis in-
ſpirat, vt viuat ipſe in nobis, & nos in ipſo.

PERCVTIET TERRAM) Efficaciam Verbi, quod regium Chriſti ſceptrum eſt, hic cele-
brat Propheta. Nam virga oris tantundem valet, ac Sceptrum verbale. & ſecundo membro idẽ
repetit per Spiritum labiorum: quaſi diceret non opus fore Chriſto mutuari aliunde ſubſidia, vt
deuincat hoſtes ſuos, & quicquid aduerſum eſt ſuo imperio proſternat: quia ſufficiet ſolus flatus
vel ſermo. Poteſt autem generalis eſſe ſententia, Quãdo fideles quoque mori neceſſe eſt, vt reno-
uentur in ſpiritualem vitam. quo ſenſu vocatur Euangelium Gladius mactandis victimis dicatus. *Rom.*15.16
Sed poſterior pars verſus diuerſum ſenſum flagitat. Quòd ſi quis tamẽ diſtinguere velit, Percuſ-
ſio terrę, reprobis & electis erit promiſcua: ſicuti Euangeliũ gladius eſt anceps viſque ad recondi-
tos & intimos cordis ſenſus penetrans, cogitationeſque & affectus diſcernens. niſi quòd aliter hos *Hebr.* 4.12
atque illos vulnerat. Vitioſam enim naturam in electis mortificans, concupiſcentias enecat, vt fiãt
viuum bonique odoris ſacrificiũ: impios autem ferit prorſus exitialiter, quia in ſua morte putre-
ſcũt: imò ipſis eſt odor mortis in mortem, quemadmodum ait Paulus. Nec verò mihi diſplicet de *2.Cor.*2.16
vtroque ſimul effectu hîc diſſeri, niſi quòd obſtat vſus linguæ Hebraicæ. Repetunt enim Hebræi
ſæpe eandem ſententiam diuerſis verbis. Sequitur autem continuò pòſt, Chriſtum armatum eſſe
ſpiritu labiorum, quo interficiat impios: niſi fortè hoc ſecundum membrum augendi cauſa addi-
derit Iſaias. Et certè multò plus eſt interficere, quàm percutere. Quum ergo proprium Euangelii
ſit communiter deiicere omnes, hoc eſt quaſi accidentale in reprobis, vt eos mactet exitiali plaga.
Ita Propheta ſpeciem ſubiiceret generi, ſignificans impios ſub Chriſti gladio cadere ad æternum
interitum, quia non conſecrantur in victimas. Quicquid ſit, poſterius hoc membrum haud du-
biè ad impios ſolos reſtringi debet. ideo autem additum eſt, quoniam iſta efficacia non ſtatim ap-
paret in Euangelii prædicatione: quin potius multi ludibrio habent, ſubſannant, & ducunt pro fa-
bula quicquid de Chriſto & Verbo ipſius dicitur. Sed quamuis eius vim non extemplò ſentiant,
eam tamen fugere non poterunt, & lętali tandem vulnere necabuntur. Quanquam nondum mens
Prophetæ videtur ſatis explicata. Nec enim hîc tantùm de interno ſenſu agit, quo impii etiam in-
uiti afficiuntur: ſed de impietate ipſa, quæ huius ſceptri vi & efficacia profligabitur & tolletur: vt
etiam Paulus exponit. ad hunc enim locum alluſiſſe dubium non eſt, cùm de tollendo Antichri- *2 Theſſ.*2.
ſto loquitur: atque in eo Prophetæ mentem nobis aperit. Oſtendit enim, Chriſto hoſtes minimè 7.8
defuturos, qui eius regnum euertere, & curſum Euangelii vel abrumpere vel tardare conentur (a-
lioqui fruſtra hæc à Propheta dicta fuiſſent) ſed Chriſtus cùm ſingulos ſeorſim ac omnes ſimul,
tum verò ipſorum caput & ducem ſuæ doctrinæ ſono profligabit. Sic etiam alibi Paulus com- *Tit.*1.9
mendat duplicem vſum doctrinæ, in Paſtore deſiderans non ſolùm vt ſit ad docendum appoſi-
tus, ſed etiam vt eos qui contradicunt, reuincat. Paſtor enim gregem non ſolùm paſcere, ſed etiam
conſeruare, & aduerſus omnem noxam tueri debet. Hoc præſtat Chriſtus: ideóque neceſſariis ar-
mis inſtructus eſt, vt aduerſus Satanæ mendacia & tyrannorum ſæuitiam, & omne genus hoſtium
præualeat. Hîc apparet nõ poſſe aliter profligari impias doctrinas, quàm Euãgelio. Fruſtra enim
Magiſtratus vtetur gladio, quod certè facere debet, vt impios doctores & pſeudoprophetas coer- *Deut.*13.5
ceat. fruſtra, inquam, omnia tentabit, niſi hic Verbi gladius antecedat. Idque diligenter obſer-
uandum aduerſus Papiſtis, qui Verbo deſtituti, ad noua arma confugiunt, quorũ ope ſe ſuperio-
res fore exiſtimant. Imò tam impudentes ſunt, vt hæreticos Verbo reuinci non poſſe iactent: cùm
& Propheta & Paulus nullã aliam rationem ſtatuant. Cùm ait Propheta, SPIRITV LABIO-
RVM SVORVM, hoc ad Chriſti perſonam reſtringendum non eſt. Refertur enim ad Verbum
quod à miniſtris ipſius prædicatur. Sic enim Chriſtus in illis agit, vt os eorum, os ſuum: labia eo- *Luc.*10.16
rum, labia ſua cenſeri velit: cùm ſcilicet ex ore ipſius loquuntur, & fideliter verbum eius annun-
tiant. Nec verò hîc nos ad arcanas reuelationes ablegat Propheta, vt in nobis regnet Chri-
ſtus: ſed externam doctrinæ prædicationem apertè commendat, & Euangelium Chriſto eſſe

docet inſtar ſceptri, quatenus prædicatur & vocale eſt, vt ita loquar: alioqui fruſtra Oris & Labio
rum facta eſſet mentio. Vnde ſequitur eos omnes qui externam Euangelii doctrinam repudiant,
excutere, quantum in ſe eſt, vel eripere ſceptrum è manu Chriſti: non quòd ab hominũ voce pen-
deat efficacia cuius meminit: ſed quatenus per miniſtros operatur Chriſtus ipſe, qui non vult irri-
Rom. 5.15 tam eſſe eorum operam, quin mactent electos in obſequium, reprobos verò interficiant: ſicut ali
2. Cor.10.4, bi iactat Paulus ſibi in promptu eſſe vindictam contra omnes incredulos & rebelles. Iterum hic
memoria repetere cõuenit, qualis ſit regni Chriſti natura. Vt enim ipſe aureo diademate ornatus
non eſt, vel inſtructus terrenis armis: ita non dominatur in mundo armorum potẽtia, nec ſibi au-
thoritatem conciliat pomparum ſplendore, vel terrore & metu populum ſuum cogit: ſed Euãge-
lii doctrina regium eius inſigne eſt, quo ſub obſequiũ ſuũ colligit fideles. Proinde vbicunque an-
nuntiatur purè Euãgelii doctrina, illic Chriſtũ regnare certum eſt: vbi verò reiicitur, ſimul etiam
aboleri eius imperium. Vnde apparet quàm ſtultè iactent Papiſtæ penes ſe eſſe Eccleſiam, quum
obmuteſcere ipſum Chriſtum iubeãt, nec ferant ſonitum vocis eius: ipſi autem plenis buccis edi-
cta ſua, leges, decreta, & tyrannicas ſanctiones crepent.

5 ET erit iuſtitia balteus.) Alii Cingulum vertunt: ſed quia Propheta nobis proponit
Chriſtum velut ornatum inſignibus regiis, potius Balteum verti, quod etiam regium inſigne eſt,
Iob.12.18 quemadmodum & ſceptrum, quod ei paulò antè tribuerat. Iob enim de exauthorandis Regi-
bus loquens, eos balteo ſuo à Domino diſcingi dicit. Balteo igitur accingi, nihil aliud eſt quàm
Cap.14.5 præfici regno: vt etiam alio loco poſtea videbimus. Duplicem autem hic baltei ornatum deſcri-
bit Propheta, Iuſtitiam & Veritatem. niſi fortè hypallagen eſſe magis placeat: acſi diceret, Chri-
ſtum veraci iuſtitia præcinctum fore. Nec enim additur veritas, quaſi aliquid à iuſtitia diuerſum,
ſed vt declaret qualis ſit ea iuſtitia, qua Chriſtus accinctus eſt. Iuſtitiam hìc deſignari putant nõ-
nulli, quam Chriſtus nobis communicat, vt in membris eius reſideat, non in ipſo tantùm. Fidem
verò intelligunt, qua ſalutem ab ipſo oblatam amplectimur. Chaldæus paraphraſtes ita exponit,
Et erunt circa eum iuſti, cultores fidei ad eum accedent. Verùm ego ſimplicius accipio, acſi dice-
ret: Non apparebit inſtar Regum, purpura indutus & diademate, aut præcinctus balteo: ſed iuſti-
tia & veritas in eo fulgebunt. Fateor quidem iuſtitiam non eſſe incluſam in Chriſto, ſed pertinere
ad eius membra. ratio tamen loquendi tenenda eſt: quòd Chriſtus iuſtitia accinctus prodeat
ad ſuos regendos, quã arcana Spiritus communicatione in eos poſtea diffundit. Si nomen אמונה
à iuſtitia diſtinguimus, pro Fide vel ſtabilitate poſitum eſſe interpretor. acſi diceret, Chriſtũ nun
quam fruſtrari ſuos, quia perpetuò ſui ſimilis manet.

6 & 7 LVPVS cum agno) Iterum ad deſcribendos eorum mores reuertitur, qui ſe Chriſto
ſubiecerint. Nam quia inter Regem & populum mutua eſt relatio, nunc à corpore ad caput aſcẽ-
dit, rurſus deſcendit à capite ad corpus: & iam diximus Chriſtum nõ ſibi regnare, ſed ſuis fidelibus.
Vnde ſequitur eum formare ipſis ingenia cæleſti ſuo Spiritu. quanquam longius ſpectat Prophe-
tæ oratio. Perinde enim eſt acſi promitteret beatam mundi reparationem. Ordinem enim deſcri-
bit qualis fuit ab initio, antequam hominis defectione accideret triſtis & infœlix conuerſio, ſub
qua nunc gemimus. Vnde enim brutis animalibus truculentia, vt quæ robore pollent, incredibi
li etiam impetu ad prædandum, laniandũ, vorandum ferantur? Nullum certè inter Dei creaturas
diſſidiũ foret, ſi ſteriſſent in prima & integra ſua origine. Quòd ergo aliæ in alias ſæuiunt, & quæ
imbecilles ſunt cuſtodia opus habent aduerſus robuſtas, ſignum eſt ἀταξίας quę ex hominis vitio
manauit. Quum ergo venerit Chriſtus, vt abolita maledictione mundũ recõciliaret Deo, non abs
re ei tribuitur inſtauratio perfecti ſtatus: acſi diceret Propheta, rediturum illud aureum ſeculum,
in quo ante hominis lapſum, & quæ inde ſequuta eſt orbis concuſsionem & ruinam, floruit plena
Oſe.2.18 fœlicitas. Sic apud Oſeam loquitur Deus, Feriã illis cum beſtia agri, cum volucre cæli & cum re-
ptilibus pactum. acſi diceret, Poſtquam mundo propitius fuerit Deus in Chriſto, daturum etiã
ſigna paterni fauoris: vt ceſſent omnes corruptelæ quæ à vitio hominis ortę ſunt. Denique ſub his
figuris docent Prophetæ idem quod clarè aſſerit Paulus, Chriſtum veniſſe vt colligeret ex diſſi-
Ephe.1.10, patione quæ in cælo ſunt & quæ in terra. Summa eſt, ventũrum eſſe Chriſtum vt noxas omnes pro-
& Col.1 20 fliget è mundo, & orbem maledictioni obnoxium priſtino ſuo nitori reſtituat. Hac ratione dicit,
pabulum leonis fore Paleam, non ſecus ac bouis: quia niſi contagio peccati mundum inquinaſſet,
nullum animal deditum eſſet ſanguinariis prædis, ſed terræ fructus omnibus ſufficerẽt, ſicuti diui-
Gen.1.30 nitus præſcripta illis fuit ratio. Quanquam autem dicit Iſaias, feris beſtiis & cicuribus fore con-
ſenſum, vt vigeat & palàm refulgeat Dei benedictio, præcipuè tamen ſignificat quod dixi, nullum
in populo Chriſti affectum nocendi, nullam ferociam aut inhumanitatem fore. Et cùm antea fue-
rint veluti leones ac pardi, inſtar ouium aut agnorum futuros. quia omnem immanitatem, bellui-
númque affectum depoſuerint. His enim formis loquendi nihil aliud intelligit, quàm eos qui ve-
lut beſtiæ truculentæ prius fuerant, mites & tractabiles fore. violentos enim & rapaces homines,
lupis & vrſis comparat, qui præda & rapina viuunt: eóſque cicures & manſuetos fore pronuntiat,
vt communi victu contenti, ab omni iniuria & noxa abſtineant. Nã hìc à minori ad maius ratioci-
nari conuenit: Si bruta animalia Chriſtus inter ſe pacabit, multò magis inter homines ipſos, qui
eodem

eodem ſpiritu manſuetudinis regentur, fraternam concordiam fore. Neq; tamen intelligit Iſaias,
quoſdam natura mites & placidos eſſe antequam reformentur, ſed tamen promittit quocunque
ingenio præditi ſint, abiecta vel ſubacta ferocia, ſimiles fore agnis & ouibus. Quod addit Puerũ
illis fore ducem, tantundem valet atque ſæuas alioqui & indomitas belluas ad voluntarium obſe-
quium paratas fore, vt ad coercendam eorum feritatem nulla violentia opus ſit. Interim tenenda
eſt anagoge quam attigimus, obtemperaturos Christo quotquot ei nomen dederint, quanuis an
tè atroces eſſent belluæ: atque ita obtemperaturos, vt ſimulac digitũ ſuſtulerit, eum è veſtigio ſe- Pſal.110.3
quantur: quemadmodum & Pſalmo 110. populum eius ſpontaneum fore. Neque enim inter o-
ues cenſeri merẽtur, qui non ſunt hac mãſuetudine præditi. Patiamur ergo nos ab ipſo regi & ſub-
igi: atque iis quos nobis præfecit, etiamſi pueris ſimiles eſſe videantur, nos libenter ſummitta-
mus. Quinetiam videntur hìc miniſtri Verbi, quòd vim nullam exterius adhibeant, neque impe-
rium in ſe vllum præferant, pueris comparari. Quæret quiſpiam, An aliqui manſueti reperiantur,
etiamſi nondum per Euangelium cicurati fuerint? Videtur enim hoc innuere Propheta, quum
alios ouibus, alios lupis & vrſis comparat. & certè in hominibus, qui naturæ ſuę motũ ſequuntur,
miram varietatem reperiemus. Alii enim placidi ſunt & quieti, alii feroces & turbulenti: ſed indo
mitos omnes eſſe certum eſt, donec à Chriſto per Euangelium ſubigantur: omnes ambitione &
ſuperbia tument, priuſquam hac medicina repurgentur. Poterunt quidem multi inanem & falla-
cem modeſtiæ & humilitatis ſpeciem præ ſe ferre, ſed intus turgebunt. denique, vbi non erit Spi-
ritus Chriſti, nulla erit vera manſuetudo.

8 Et oblectabitur.) Proſequitur eandem ſententiam, vbi cum Deo redierint in gratiam ho
mines, & Spiritu regenerationis a vitiis ſuis purgati fuerint, immunes quoque fore ab omnibus
nocumentis. Quia non alia de cauſa ſibi à noxio & virulento ſerpentum morſu metuunt homi-
nes, niſi quia indigni ſunt ſub quorum manu contineat Deus omnes mundi partes. Et certè quòd
lædendis etiam infantibus conceſſa eſt animalibus licentia, hinc apparet totum Adæ genus pecca
ti labe ab ipſo vtero eſſe infectum. Nunc rurſus tenenda eſt illa quam diximus ſimilitudo: quicun
que ex hominibus occulto veneno ad nocendum referti ſunt, mutato ingenio fore vel pueris in-
noxios. quoniam alii palàm ſunt truculenti & feroces, alii malitiam ſuam tanquam venenum in-
tus gerunt atque fouent: ſicut etiam à Dauide deſcriptum eſt. alii enim promptiores ſunt ad pro- Pſal.55.22.
dendam nocendi libidinem, alii tardiores. Porrò qualeſcunque fuerint, ſignificat omnes ſua ne- 140.2
quitia tam aperta quàm occulta eſſe purgandos, poſtquam ſe Chriſto ſubiecerint. Significat e-
tiam deinceps ſecuritatem, quæ paſſim futura eſt, etiam iis qui omni præſidio carent: vt liberè au-
deant ſeſe periculis quamlibet manifeſtis committere.

9 Non nocebunt) Iam apertè pronuntiat homines ipſos, depoſita quæ ipſis naturaliter inſi-
det prauitate, ad æquitatem ſpontè fore propenſos. Loquitur autem de fidelibus qui verè in no-
uam vitam regeniti erunt. Nam etſi in Eccleſia electis Dei permixti ſunt multi hypocritæ iniquita
te pleni, ſunt tamen Iſmaelitis ſimiles, quos ſuo tempore Deus eiiciet. Notandum enim eſt quod
docetur Pſal. 15, & 24, ſolis iuſtitiæ cultoribus fixam eſſe ſedem in templo Dei, vt illic perpetuò Pſal.15.1 &
habitent. Ergo ad legitimos Eccleſiæ ciues hoc pertinet, ab omni ſtudio nocendi puros eſſe. Vn- 24.3
de etiam colligimus, ſingulare eſſe Spiritus Chriſti donum, vt à maleficiis abſtineãt homines: quia
naturaliter ſemper ad iniurias vltrò citróque inferẽdas eos impellet ambitio, ſuperbia, crudelitas,
auaritia. Porrò non abs re ſubiicit Propheta, incomparabile hoc bonum ex Dei cognitione flue-
re, quo & humiliatur omnis caro, & docẽtur homines eius fidei tutelæque ſe addicere, & ad fra-
ternum conſenſum formantur, vbi eundem ſibi eſſe Patrem audiunt. Quãuis enim multi qui non-
dum renouati ſunt Chriſti Spiritu, humanitatem præ ſe ferant, tamen in eis φιλαυτίαν dominari
certũ eſt. Eſt enim omnibus innata atque ita ingenita, vt commoda ſua, non aliorum quærant: vt
ſeipſos ſibi, non aliis natos exiſtiment, vellẽntque ſibi totum orbẽ, ſi poſſent, ſubiicere: quod pru-
denter conſiderauit Plato. Hinc fraudes, periuria, furta, rapinæ, & infinita huiuſmodi ſcelera na-
ſcuntur. Nullũ igitur aliud remedium domandæ huic libidini idoneum eſt, niſi vt Deum cognoſca
mus. Videmus autem vt rurſum Propheta Chriſti imperium in fide & Euangelii doctrina ſtatuat,
vt certè non aliter nos ad ſe colligit, quàm dum illucet mentibus noſtris ad manifeſtandam cæle
ſtem vitam: quæ nihil aliud eſt, ipſo teſte, quàm cognoſcere vnũ verum Deum, & quẽ ille miſit Ie- Ioh.17.3
ſum Chriſtum. Porrò ſcientiæ exuberantia tacitè cum illo tenui guſtu confertur, quem Deus ſub
Lege dedit veteri populo. Nam quum Iudæi detenti fuerint in elementis puerilibus, perfecta lux Gal.3.23.
ſapientiæ per Euangelium nobis in ſolidum affulſit: ſicut etiam à Ieremia prædictum fuerat. Non & 4.3
docebit quiſque proximum ſuum, & vir fratrem ſuum, vt cognoſcant Deum: quia omnes cogno- Ier.31.34
ſcent me à minimo vſque ad maximum. hæc ſcientię plenitudo ſi animos noſtros occupat, omni
malitia exinaniet. Admonet etiã hic locus, qualis ſit ſub Papatu Eccleſia, vbi luce doctrinæ ſuffo-
cata, imò propemodũ extincta, ſũma religio eſt in bruto ſtupore torpere. Quòd ſi in nobis ſtatĩ 2.Pet.3.18
plena cognitio non eſt, proficiendum in dies, magiſque ac magis progrediendum: atque ita vt fru-
ctus ex hac radice emergat. Vnde apparet, quàm parum in Chriſti ſchola maior pars profecerit,
quum paſſim & fraudes & rapinæ & iniurię quælibet graſſentur.

10 Et erit in die.) Iterum redit ad perſonam Chriſti: eandémque ſimilitudinem repetit, quam prius initio capitis aſſumpſerat: Radicis ſcilicet vel Surculi ex mutilo trunco prodeuntis, cuius nulla extabat ſuperficies, ac futurum prædicat vt Gentes, quæ prius à Iudæis abhorrebant, deinceps reuerenter ipſorum Regem amplectantur. Id autem incredibile omnino videri poterat: nec dubium quin multis ſeculis dentiâ ſit promiſſio, quando talis collectio ſtante ac florente potius, quã exciſo regno ſperanda erat. Verùm ita excindi oportuit, vt poſtea excitaretur: magíſq; in eo gloria & potentia Dei, quam in florenti rerum ſtatu reluceret. Quis enim humano ſenſu apprehenderet tantam Surculi altitudinem, vt conſpicua eſſet cunctis Gentibus, atque ad ſe verteret omnium oculos? Atqui illum comparat vexillo in ſublime extento: ídque ſcimus fuiſſe impletum Euangelii promulgatione: & quidem ſplendidius quam ſi volitaſſet Chriſtus ſuper nubes. Eódé pertinet quod dicit Ioan. 3, Sicut Moſes exaltauit ſerpẽtem in deſerto, ita exaltari oportet Filium

Ioh. 3 14 hominis. Requiri aũt dicitur Chriſtus, dum ad eum confugitur ſalutis petendæ cauſa, ſicuti Deum quærere paſſim in Scriptura tantundem valet, ac ſpes omnes in eum ſuas conferre. Ideo Græci

Num 21. 9 verterunt ἐλπιοῦσι, ſententiam potius ſpectantes quàm vocem. Quod ſequitur continuò pòſt, Requiem eius eſſe gloriã, vulgò exponunt de ſepulchro Chriſti, idque per ſynecdochen: quoniã poſtea hoc ad mortem quoque transferunt. Et certè Chriſti ſepultura nihil aliud fuit quàm acceſſio mortis: atq; hunc ſenſum eſſe putãt, Mortem Chriſti, quæ ignominioſa coram mundo erat, glorioſam & illuſtrem fore. Sed quum propius omnia expendo, Propheta per Requiem, hoc loco Eccleſiam ſignificat: quemadmodum etiã in Pſalmis, Hæc requies mea ſempiterna, hîc habitabo. atque ita nomine honorifico piorum cœtum exornat, quoniam in iis perpetuum domiciliũ habe-

Pſal. 132. 14 re vult. Cùm igitur tunc Eccleſia probris & ignominiæ expoſita eſſet, promittit fore vt in meliorem ſtatum reſurgat, & priſtinam gloriam recuperet. Hîc igitur inſigne teſtimonium habemus, Deum velle perpetuò habitare in Eccleſia, tametſi id hominibus non ſemper conſpicuum ſit.

11 Et erit.) Quia incredibile erat vaticinium de futura Eccleſiæ gloria, modum eius reſtituendæ exponit: quod ſcilicet Deus virtutem manus ſuæ exeret tanquam ad edẽdum memorabile & rarum facinus. Cæterùm ad ſpem electi populi confirmandam, memoriam pręteritæ liberationis reuocat in eorum animos, ne dubitent æquè nunc potentem fore Deum ad ipſos redimendos,

Exo. 12, 51 atque olim experti erant eorũ Patres in Ægypto. Nam huc ſpectat particula שֵׁנִית, hoc eſt, Secũdò vel iterum: acſi dixiſſet, Nunc etiam Deus Eccleſiæ ſuæ redemptor erit. Alia etiam ratione cõfirmat: quia etſi viſus fuerat Deus negligere populum ſuum, nolit tamen priuari hæreditate ſua. Summa eſt, Deo ſalutem Eccleſiæ ſuæ ideo curæ futuram, ne iure ſuo ſpolietur. Disertè tamen exprimit Reliquias: quia hæc redemptio non niſi ad exiguum ſemen pertinebat. Denique repetit quod prius dixerat, Quamuis Eccleſiam ſuam diſpergat Deus ac diſſipet, fieri tamen non poſſe vt eam prorſus abiiciat: quia ei non minus pretioſa eſt quàm ſua cuique hęreditas. Porrò nõ ſolùm de Aſſyriis loquitur, qui captiuum populum abduxerãt, ſed etiam de aliis populis, apud quos diſperſi erant Iudæi. cùm enim maior populi pars Babylonem abducta eſſet, alii in Ægyptum, alii in Aethiopiam, alii in alias regiones fugerunt. Verebantur enim ne ſibi eadem ſeruitus, quæ aliis, contingeret. Pathros, alii Parthiam eſſe putant, quod magis probabile eſt: alii Arabiam Petreã. Sub nomine Elam, comprehendit Mœdos, Zogdianos, Bactrianos, aliósque populos Orientales. Sinear ad Chaldæam pertinet. Per Hamath intelligunt Ciliciam, & alias regiones quæ ad Taurum montem vergunt. Inſularum nomine, Iudæi omnes regiones tranſmarinas intelligunt. Nam & Græcia, & Italia, & Hiſpania ipſis inſulæ ſunt, quòd intermedio mari diuidantur. Hîc videmus Prophetam non tantùm loqui de liberatione quæ contigit ſub Zorobabel, ſed longius ſpectare. Nec enim tunc Iſraelitæ ex Ægypto, Æthiopia, aliíſque regionibus reducti ſunt. Itaque hæc de Babylonica redemptione intelligi non poſſunt, ſed ad regnum Chriſti referri debent: ſub quo per Euangelii prædicationem hæc liberatio facta eſt. Pręterea obſeruare conuenit, hoc proprium opus Dei non hominum eſſe. ait enim, Extendet Dominus manum ſuam: hoc ſcilicet cæleſti eius potentiæ aſſignans, quod hominum virtute effici non poterat. Notandùm etiam, ex præteritis beneficiis Dei, ſpem in melius ſemper concipi oportere: vt quoties nobis Babylonica & Ægyptiaca redemptio in mentem veniunt, æquè potentem Dominum eſſe ſtatuamus: nec minus hodie nobis adfuturum, vt Eccleſiam in priſtinam gloriam reſtituat. Quod ſemel atque iterum pręſtitit, tertiò etiam & quartò ac ſępius pręſtare poteſt. Quòd Reliquias vocat eos quos eripit, ducamus non appetendam eſſe ingentem multitudinem, & contenti ſimus noſtra paucitate, neq; exiguo noſtrorum numero terreamur. Modò enim abundet iuſtitia Dei, veram & ſolidam fiduciæ cauſam habemus.

12 Et leuabit ſignum) Hic verſiculus explicationem tantùm ſuperioris continet. Eſt autem metaphorica locutio, cuius tamen duplex poteſt eſſe ſenſus. vel quòd ſigno dato aduerſarios terrebit, ne exitus claudere audeant redeunti populo, vel quòd ſignum dabit miſeris exulibus, ne ſe ad reditum accingere dubitent. Cæterùm adhuc hodie inter nos viget huius doctrinæ vſus. quemadmodum enim ſignum in exercitu tollitur, vt milites coeant, ſuúmque ordinem quiſque ſequatur & teneat: ita vexillum hîc nobis proponitur, ad quod omnes coeamus: Euangelium

ſcilicet

ſcilicet,quod Dominus inter Gentes extulit,in quo nobis Chriſtus prædicatur. Vnde colligendum eſt,nos non poſſe congregari in Domino,niſi ad hoc ſignum conueniamus, & conſentiamus fide.nec enim aliter nos pro ouibus ſuis agnoſcit,quàm ſi ex diſſipatione collecti ſub hoc ſigno in eundem cœtum coaleſcamus:quemadmodum dicit, Oues meæ vocem meam audiunt, & ſequuntur me.In verbo Cógregandi repetitio eſt.oſtendit enim quam efficax futura ſit Dei vocatio: quia ſimulac nutu oſtenderit ſibi ita placere,populum reſtituet.Diſperſionis nomen collectiuum eſt:intelligit enim Iudæos huc atque illuc diſperſos. Atq; alludere videtur,vt ſæpe aliâs ſolet,ad ſimilem locum Moſis,vbi Dominus promittit ſe populum,etiamſi in extremas orbis terræ partes atque in quatuor cardines diſperſus fuerit,collecturum. Hoc autem auſpiciis Chriſti factum eſt. Eodem etiam duce ſperanda eſt hodie miſeræ & diſſipatæ Eccleſiæ inſtauratio.nec enim alia ſpes eſt colligendarum reliquiarum,quàm ſi electi ad hoc ſignum reſpexerint.Sunt igitur ſæpius commemorandæ iſtæ promiſſiones, vt iis innixi,animos noſtros magis ac magis obfirmemus. Ioh.10.27 Deu.30.3.4

13 Et diſcedet) Hîc promittit tantam fore Eccleſiæ pacem,vt neque inteſtinis diſſidiis ſe amplius conficiant Iſraelitæ & Iudæi,nec quicquam moleſtiæ ab hoſtibus ſuis patiantur:neque odio aut inuidiæ obnoxii ſint,ſicuti prius erant.non quòd defuturi ſint improbi:ſed Dominus illos tãdem excindet atque perdet. Præcipuè tamen notandum eſt quod de ſedandis domeſticis ſimultatibus adiungit,vt ſibi poſthac moleſti non ſint Abrahæ filii,ſed in eadem religione & puro Dei metu conſentiant.fœdum enim & deteſtabile ſpectaculum fuerat,quòd tandiu inter ſe exercuerãt hoſtiles inimicitias. Nec abs re oſtenditur fons diſcordiarum,Æmulatio ſcilicet: qua factum eſt vt ſeipſos lacerauerint poſteri Abrahæ,dum inter ſe de gloria cõtendũt Tribus Iuda & Ephraim. & hac furiali face ſemper accenſa fuerunt in mundo bella,dum ſingulis graue eſt cedere. In ſumma,Dominus hic externam & internam pacem promittit,quod maximum atque imprimis optãdum beneficium eſt.Obiiciet verò quiſpiam,hoc nũquam fuiſſe impletum, imò prorſus contraria eueniſſe. Nam ſimulatque Euangelium exortum eſt,varia bella,tumultus & perſecutiones horrendæ ſequutæ ſunt,totúſque ferè orbis commotus & concuſſus eſt. intus verò quam pacem obtinuit Eccleſia?Satan inter ipſos Chriſtianos,ſuis zizaniis horribiles turbas concitauit,vt nulli fuerint infenſiores & pernicioſiores hoſtes,quàm qui in ipſis Eccleſiæ inteſtinis fuerũt educati.Reſpondeo,Prophetam hîc vniuerſum Chriſti regnum,non vnam ætatem aut ſeculum duntaxat aliquod complecti.Hîc enim regni Chriſti primitias tantùm guſtamus:deinde ita hoſtibus internis & externis vexatur Eccleſia,vt nihilominus eam Dominus tueatur & conſeruet, omnibúſque hoſtibus præualeat. Adhæc propriè veris & legitimis Abrahæ filiis conuenit hoc vaticinium,quos Dominus cruce & exilio purgatos obliuiſci coegit ambitionis & inuidiæ:ſicuti inter omnes qui manſuefacti ſunt in Chriſti ſchola,ceſſat gloriæ cupiditas.Ita iam aliqua ex parte præſtitum eſt,& quotidie præſtatur quod hîc promittit Iſaias.Sed pergendum eſt in iſtis exercitiis,& aſſiduè intus & foris pugnandum,donec conſequamur æternam illam pacem,qua beati in regno Dei perfruemur. Matt.13.25

14 Et inuolabunt.) Significat Dominum alia etiam ratione adfuturum populo ſuo: nempe vt præualeat aduerſus hoſtes,eóſque in poteſtatem ſuam redigat. Quemadmodum enim de ſecuritate Eccleſiæ loquutus eſt,ita nunc declarat eam hoſtibus ſuperiorem fore.Commemorat autẽ eas gentes quibuſcum Iudæi aſſiduè bellũ gerebant.nam hinc Philiſtæi,illinc Ammonitæ & Moabitæ,quibuſcum neceſſitudinis & cognationis iure erant coniuncti,ipſos ſubinde infeſtis armis adoriebantur.hinc etiam Idumæi,quos ſanguinis coniunctio non frænabat, quominus acerrimi eſſent hoſtes.originem enim ducebant ab Eſau fratre Iacob: cuius recordatione debuerãt ab inimicitiis & odio abſterreri. Itaque promittit Dominus fore,vt Eccleſia, etſi non omnino careat hoſtibus,eos tamen ferendo vincat tandem,ac ſuperior emergat.Extenſio verò manuum, Imperium ſignificat,quod Eccleſia obtinebit aduerſus hoſtes.Nam & Manus nomine,Poteſtatem intelligi vulgare eſt,& Manum extendere Hebræi dicunt pro, ſibi Subiicere hoc vel illud. Ita Pſal. 89.Ponam in mari manum eius,& in fluminibus dexteram eius. Ergo Emiſſio manus,eſt libera dominandi facultas.E diuerſo quoque obſequium ſubiungit,quod ei hoſtes præſtabunt. Iudæi, qui terrenum Chriſti regnum ſomniant,hæc omnia carnali ſenſu interpretantur,atque ad externã neſcio quam poteſtatem trahunt:quum debeant potius ex regni Chriſti natura ęſtimari. Apparuit quidem vaticinii huius effectus aliqua ex parte,dum Iudæos ab exilio reuerſos,Deus omnib⁹ vicinis populis inuitis ac repugnantibus in mediocrem fortunam rurſus euexit:ſed fidelibus ſperãda fuit auguſtior victoria,quam adepti demum ſunt prædicato Euangelio.Etſi enim ſub cruce aſſiduè militandum nobis eſt,tamen vincimus hoſtes, quum è tyrannide diaboli & impiorum erepti,in libertatem à Chriſto vindicamur,vt ſubacta carne & proſtratis cupiditatibus ipſi viuamus: atque in patientia poſſideamus animas noſtras,moderatè & æquo animo ferentes quicquid acciderit. Atque etiam in caput hoſtium congerimus carbones,ſícque victoriã de iis obtinemus,quorum iniuriis & probris videmur obnoxii. Gen.25.29 36.1.8.9 Pſal.89.26 Luc 21.19 Rom.12.20

15 Et exterminabit.) Hoc verſu nihil aliud ſignificat,quàm Dominum mirabili ſua poten-

tia viā patefacturū populo ſuo, quæ antè præcluſa videbatur. Loquitur autem figuratè: Linguam enim vocat Sinum maris: quòd quum mare in continentem penetrans, partem aliquam occupat, linguæ ſeſe exerentis formam præ ſe ferat. Ægyptium ergo mare intelligit, atque adeò ipſam Ægyptum, vt etiam poſtea apertius declarat. Sed mare & fluuios potiſſimùm nominat, quòd iis muniantur regiones & claudantur omnes exitus.

Svper fluuium.) Nilum haud dubiè intelligit, qui totam Ægyptum irrigans & multis partibus ſcindens, abrumpere iter populi in patriam redeuntis poterat. רוח pro Vento hîc accipi mihi dubium non eſt: tametſi adiunctum ſit, Domini. etenim venti omnes Domini ſunt, cùm eos pro arbitrio moderetur & regat: & peculiariter ita vocatur vehementior turbo miraculo excitatus. Alludit autem ad priorem populi redemptionem, qua ex Ægypto eductus eſt. Cùm enim Dominus ei viam patefacere vellet, ventorum impetu & vi mare ſiccauit. Non erat quidem neceſſarium Domino ventorum adiumentum: per ſe enim hoc efficere poterat. ſed dum externis mediis vtitur, primùm inde diſcimus creaturas omnes ad obſequium ei præſtandum eſſe paratas. quanuis enim naturalem curſum habeant, ſunt tamen in manu ipſius, vt quò volet, earum vim atq; impetum conuertat. Verbi gratia, Cùm exoritur ventus, habet initium à cauſa naturali: habent & ſinguli venti ſuas proprietates. Auſter enim humidus eſt, Aquilo frigidus: atque ſimiles omnino ſunt effectus qui ab iis manant. humida enim corpora redduntur ab Auſtro, ab Aquilone ſicca. Supra has naturales cauſas Dominus inſignibus miraculis oſtendit ſe imperium maius obtinere, vt non dominetur natura, id eſt, illa rerum ſeries quam profani homines imaginātur, ſed ipſe ſolus. Deinde oſtendit ſe, quum libet, naturam rerum & ordinem mutare, vt ſolus earum Dominus agnoſcatur, quia talis conuerſio magis imperium eius & dominationem declarat. Proinde Iſaias non ſimpliciter Ventum, ſed Domini, dixit: ne fortuitò ipſum ferri aut agitari, ſed Domini manu dirigi intelligamus.

Exo. 14. 21

Et percutiet eum in ſeptem riuos.) Alii Torrentes vertunt, atque exponunt, Diuidet Nilum in ſeptem partes. Quæ expoſitio, tametſi recepta eſt ab omnibus, mihi tamen probari nō poteſt. Atque mihi videntur obliuione potius quàm ignorantia lapſi hîc eſſe, docti alioqui homines, & in lectione veterum Scriptorū exercitati. Nam ſatis notum eſt ex hiſtoriis, ſeptem Nili præcipua eſſe oſtia. alia enim, quòd nominibus careant, minimè celebrantur: ideóque Ora falſa vocata ſunt. Quot igitur ora ſeu brachia habet, totidem riuos ſeu fluuios efficere videtur, quæ totidem fuiſſent ad remorandū iter obſtacula. Eos aūt nominatim addit Propheta, propter fluuii celebritatem. Præterea cùm profundus eſſet fluuius, eum ſe ſiccaturum dicit, vt calceos detrahere minimè opus ſit ad ipſum tranſeundum: quod tamen vel pauca aquula reſtante neceſſarium foret. Itaq; Propheta ſub his figuris nihil aliud intelligit, quàm nihil impedimento fore Deo, cùm ſuos è captiuitate eripere volet. Hiſtoriam verò prioris redemptionis attingit, vt intelligāt idem futurum, quod antea experti fuerant. Ideóque velut in rem præſentem ipſos adducere voluit: quoniam rationes huius liberationis non patebant. Nec enim hæc promiſſio ſimpliciter annuntiata, animos eorum ita penetrare potuiſſet, quàm propoſito hoc inſigni exemplo.

16 Et erit ſemita.) Hic verſiculus nihil continet noui, ſed ſuperiorem declarat: Populum ſcilicet eandem Domini poteſtatem ſenſurum in redemptione Babylonica, quam in Ægyptiaca ſenſerat. Viam enim per maria, per inuias ſolitudines, per Iordanem patefecerat: ita inopinata & incredibili ratione rurſus exitum ſuis patefacturum dicit Iſaias. Quod igitur ſemel præſtitum eſt à Domino, etiam in poſterum expectemus: atque in eum vſum veteres hiſtorias meditemur. Hoc etiam conferri debet in vltimam Eccleſiæ redemptionem, qua omnes vnà ex miſeriis & ærumnis omnibus eripiemur: vt quāuis incredibilia videantur quæ traduntur de reſurrectione & immortali vita, neque ratio nobis pateat, facilem tamen Domino viam eſſe intelligamus.

Exo. 14. 29
Ioſu. 3. 16

CAPVT XII.

1 *ET dices in die illo: Cantabo tibi Iehoua. Tametſi iratus es mihi, auerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me.*
2 *Ecce Deus ſalus mea: confidam, & non paucbo. Quoniā fortitudo mea, & canticum Deus Iehoua: factúſque* * *eſt mihi in ſalutē.*
3 *Haurietis aquas cum gaudio, de fontibus* ** *ſaluatoris.*
4 *Et dicetis in die illa: Canite Iehouæ: inuocate nomen eius: celebrate in populis opera eius: commemorate, quia nomen eius exaltatum eſt.*
5 *Pſallite Iehouæ, quoniam magnifica geſſit: & hoc vulgatum eſt per totam terram.*
6 *Iubila & canta habitatrix Sion: quia magnus in medio tui ſanctus Iſrael.*

* vel erit.
** vel ſalutis

IN

DICES.) Nunc pios omnes ad gratiarum actionem hortatur Iſaias: tametſi exhortatio huc etiã pertineat, vt plus fidei obtineat promiſſio. Eam enim iſta exhortatione obſignat, vt certam eſſe ſtatuant, nec ſe vana ſpe lactari exiſtiment, quũ iam dictetur, & quaſi in os ingeratur gratiarum actio: quod non fieret, niſi vera & ſolida conſtaret materia. Simul admonet quem in finem Dominus benefaciat Eccleſiæ ſuæ, nempe vt celebretur nominis eius memoria: non quòd indigeat noſtra laude, ſed hoc nobis ipſis vtile eſt. Et conſiderandus honor quo nos afficit, dum ad celebrandam & propagandam nominis eius gloriam opera noſtra vti dignatur, tametſi inutiles omnino & nihili ſimus. Vniuerſum verò populum quaſi hominem vnum alloquitur, quoniam ita coniunctos eſſe oportebat, vt vnum eſſent. ac nos eodem exemplo ſimul coniunctos eſſe oportet, vt ſit anima vna & os vnum, ſi noſtras preces & gratiarum actiones Deo acceptas eſſe cupimus. Rom. 15. 6

TAMETSI iratus es.) Summa cantici, quòd Deus, tametſi nunc infenſus eſſet populo ſuo, modica tamen correctione contentus, ſe exorabilem præbuerit. Quia particula כי ſæpius cauſalis eſt, quidam vertunt, Celebrabo te Iehoua, quia mihi iratus, redieris tamẽ ſtatim in gratiam. Sed quia interdum aduerſatiuè capitur, ſecutus ſum quod præſenti loco putaui melius congruere. Reatum igitur primùm agnoſcunt fideles, deinde adiciũt miſericordiæ Dei, quòd ex miſeriis leuati fuerint. Quia verba ſunt futuri temporis, tolerabilis etiam eſſet hic ſenſus, Non obſtabit temporalis caſtigatio, quominus mei tandem miſerearis, lætitiæque & conſolationis materiam præbeas. Vtrunuis eligas, hæc ſententia diligenter notanda eſt. Nam ſimulac ſenſus iræ Dei occupat animos noſtros, ad deſperationem nos ſolicitat: & niſi maturè obuiam eatur, facilè nos obrueret. Satan quoque nos modis omnibus tentat, omneſque machinas admouet, vt animum deſpondere cogat. Nos igitur hac doctrina armari oportet: vt quanuis ſentiamus iram Domini, breuem fore ipſam ſciamus, ac ſtatim adfore conſolationem, vbi nos caſtigauerit. Cæterùm malis leuati, reuocemus in memoriam, finem impoſitũ eſſe pœnis: non quia perſoluerimus Dei iudicio quod eramus meriti, ſed quia pro paterno ſuo amore infirmitati noſtræ parcit. Hæc autẽ confeſſio propriè ad pios & electos pertinet. quanuis enim eędem eſſe videantur piorum & impiorum plagæ, tamen longè diuerſa conditio eſt. Perpetua eſt enim ira Domini aduerſus impios, & plagæ quibus feriuntur, præludia ſunt exitii ſempiterni: nulla iis alleuatio aut conſolatio promittitur. Pii verò breuem eſſe iram Dei ſentiunt, animóſque ſuos ſpe & fiducia ſuſtentant: quia Deum ſibi propitium fore ſciunt, qui pœnas ſe de eorum peccatis ſumere teſtatus eſt non alium in finem, niſi vt ad reſipiſcentiam erudiat, ne vnà cum mundo pereant. Pſal. 30. 6 1. Cor. 11. 32

2 ECCE DEVS.) Quanquam in mediis afflictionibus nos fide ſalutem Dei apprehendere conuenit, hîc tamen de experimẽtali notitia loquitur Iſaias: quia canticum lætitiæ dictat, vbi Deus externis ſignis ſe Eccleſiæ placatum oſtendit. Atque huc ſpectat particula הנה: quia nunc ſerena Dei facies, quæ ad tẽpus fuerat abſcondita, refulget, vt quaſi digito eam monſtrare queant. Quoniam ergo horrorem in pœnis concipimus, nec fieri poteſt quin mentes noſtras obnubilent peccata, acſi aliena vel remota eſſet à nobis Dei ſalus, deſcribitur hic affectus mutatio, vbi nobiſcũ Deus redit in gratiam præcipuè verò ad Chriſti aduentum, quo propius exhibita fuit ſalus Dei, vaticinium hoc extenditur. Subiicit poſtea, vbi certò ſtatuimus repoſitam eſſe nobis in Deo ſalutem, hoc firmum eſſe fundamẽtum plenæ fiduciæ, & optimum remediũ ſedandis timoribus. Alioqui enim trepidare nos atque anxio & inquieto animo eſſe, & miſerè agitari neceſſe erit. Hinc colligimus ex fide manare fiduciam, velut effectum à ſua cauſa. Fide enim ſalutẽ nobis in Deo repoſitam eſſe percipimus: ex ea conſequitur tranquillus & pacatus animi ſtatus. Vbi verò deeſt fides, nulla conſcientiæ tranquillitas eſſe poteſt. Sciamus ergo nos tunc demum in fide profeciſſe, cùm hac fiducia, qualem deſcribit Propheta, præditi fuerimus. Præterea hæc fiducia ſic palmam obtinere debet in cordibus noſtris, vt metu & horrore omni ſuperior ſit. non quòd motu & agitatione omni exempti ſimus: ſed quòd victrix tandem ſecuritas emerget. Tenendũ tamen eſt quod dixi, Prophetam hic de alacritate diſſerere quam Deo propitio recipiunt fideles, qui ſub mole tẽtationum prius ferè demerſi fuerant. Col. 3. 15

QVONIAM fortitudo.) Clarius & magis ſpecialiter exprimit canẽdi materiam fore fidelibus, quia experti fuerint ſe fortes fuiſſe in Deo ſuo: vt certè redemptio illuſtre fuit virtutis Dei ſpecimen. Iam cùm non vnius diei beneficium prædicet Iſaias, ſed quod proſequi ſtatuerat Deus vſque ad Chriſti aduentum, ſequitur non alios verè & ex animo Dei laudes canere, niſi qui ſuæ imbecillitatis conſcii, precariò fortitudinem ab vno Deo petunt. Nec verò pars aut ſubſidium virtutis noſtræ hìc vocatur, ſed virtus noſtra in ſolidum: quia tantum valemus, quantum nobis virium adminiſtrat. Hac ratione vocatur Canticum piorum, quia in hunc finem tam liberaliter tractantur, vt ſe in officio gratitudinis exerceant. Vnde colligimus principium gaudii oriri ex Dei fauore finem verò eſſe ſacrificium laudis. Sic quidem ad patientiam compoſitos eſſe decet piorum animos, vt Deum benedicere non deſinant: læto tamen & proſpero ſtatu os illis aperitur, vt plenis buccis reſonent Dei beneficia. Quia verò impii contempto Deo exultant, & ſopitis conſciẽtiis brutum in morem ſe ingurgitant ebria lætitia, nec ad Deum laudandum ſe vnquã expergefa- Pſal. 50. 23

ciunt,meritò eorum gaudium maledicit Chriſtus: Væ qui ridetis,quia lugebitis: gaudium veſtrũ
Luc 6.25 vertetur in mœrorem,& riſus in ſtridorem dentium. In clauſula verſus,ſi præteritum verbi tem pus retinere placeat,ſenſus erit,Hilariter cantare fideles,quia diuinitus ſeruati ſint. In futuro tamē ipſe ſenſus optimè quadrabit,nempe Deum non ſemel tantùm ſaluti fuiſſe ſuis,ſed vſque in finem fore: quia in præſenti beneficio ſubſiſtere non debent fideles,ſed ſpem ſuam ad continuum gratię curſum extendere.

3 HAVRIETIS) Confirmat hoc verſu quod iam antea attigimus: nempe,hoc caput eſſe quaſi ſigillum ad confirmandam promiſſionem,quam de populi redemptione dedit. acſi diceret, Sic vobis expoſita eſt Domini ſalus,acſi fons perennis decurreret,ex quo abunde aquas haurire poſſitis. Quę ſimilitudo valde concinna eſt:nã in hac vita nihil magis aqua neceſſarium eſt,vt nullius rei moleſtior ſit penuria minúſue tolerabilis quàm aquæ. Ita per Synecdochen exprimit ex mera Dei liberalitate nobis fluere quicquid ad ſuſtinendam vitam pertinet. Ac quoniam omnis boni vacui ſumus ac ſteriles,non abs re fonti miſericordiam Dei comparat,qui ſiticuloſos & aridos ſatiet,æſtu confectos refrigeret, laſſitudine oppreſſos recreet.

SALVATORIS) Hoc nomē melius huic loco quadrat,quàm Dei. quia enim plus conſolationis affert,cùm intelligimus nobis eſſe Authorem ſalutis. ideóque circunſtãtiæ loci hoc epithetum ſcitè aptauit Propheta. Iam ſi promiſſio hæc cōplectitur totum Chriſti regnum,ipſam in vſum noſtrum perpetuò accommodare debemus. Sciamus ergo propoſitam nobis eſſe bonitatem Dei,vt ea ſatiemur. debemus enim eſſe inſtar terræ aridæ & ſiticuloſæ,queadmodum inquit Pſal-
Pſal.143.6 tes,vt aquas Domini appetamus. Admiranda verò & incredibilis eſt iſta Dei bonitas,quòd nos deſiderio fruſtra ardere non patitur:ſed fontem offert vnde abunde haurire licet. Porrò fons iſte Chriſtus eſt,in quo nobis omnia Dei bona cōmunicantur:nã de plenitudine eius,vt inquit Ioan-
Ioh.1.16 nes,haurimus omnes. Supereſt igitur,vt ſimulac nos vrget noſtra inopia,ad cũ rectà properemus.

4 ET dicetis) Non tantùm ſingulos iam hortatur vt laudem canant Deo & gratias agant, ſed vt ſtimulent alios ad idem faciendum. Quemadmodum enim prius dixerat, Ibunt populi multi,& dicent, Venite,aſcendamus in montem Domini, mutua ſcilicet cohortatione ſeſe incitantes
Cap.2.3 ad purum Dei cultum amplectendum: ita poſtquam ſingulos Deo gratos eſſe iuſſit, nunc etiam præſcribit vt ad gratias agendas ſeſe mutuò incitent. Dicendum autem ſignificat non vni,ſed omnibus: neque aliquo tempore,ſed tota vita. Iam quo modo rite celebretur Dei nomen breuiter definit,inuocare ipſum iubens,ne alibi gloriemur. Vnde etiam Scriptura ſæpe Inuocationis nomine,totum cultum συνεκδοχικῶς deſignat. ſic enim nos fiduciam noſtram in Deo locatam eſſe oſtendimus. quod etiam à nobis potiſſimùm requirit. Hîc ſimiliter arbitror,vt totum Dei cultum comprehendat Propheta,inuocationem cum laudibus coniungi.

NOTA facite) Tam præclarum huius liberationis opus fore ſignificat, vt non in angulo aliquo latere,ſed euulgari per orbem vniuerſum debeat. Voluit quidem Iudæis primùm innoteſcere,ſed deinde manare ad cunctos mortales. Atque hæc exhortatio qua ſuam gratitudinem teſtati ſunt Iudæi,veluti præludium fuit Euangelicæ prædicationis, quæ deinde ſequuta eſt ſuo ordine. Nam ſicuti apud Medos & Perſas aliáſque vicinas gentes celebrarunt Iudæi gratiã ſibi præſtitã, ita exhibito Chriſto præcones eſſe oportuit, qui Dei nomen per omnes mundi plagas buccinarent. Hinc apparet qualis vigere debeat affectus in omnibus piis: nempe vt Dei bonitas omnibus palàm fiat,quò omnes ad eundem Dei cultum accedant. Tunc verò potiſſimùm nos hoc ſtudio accendi oportet,poſtquam è graui aliquo periculo, maximè verò à tyrannide diaboli & morte æterna liberati ſumus.

5 PSALLITE Iehouæ.) Pergit in ſua exhortatione, oſtendens ex quo affectu hæc gratiarum actio proficiſci debeat. Docet enim hoc eſſe officii noſtri,vt vbique gentium bonitatem Dei publicemus. Nec verò hortandi & præmittendi ſunt alii,vt interim deſideamus otioſi, ſed exemplo præire alios conuenit: quia nihil magis prępoſterum eſt, quàm ignauos & deſides cerni qui ad Deum laudandum reliquos animant. Porrò Deum magnificè egiſſe prædicans, ſignificat amplam eſſe materiam canendi. Nec enim de nihilo laudes ſuas celebrari vult Dominus: ſed argumentum ampliſſimum atque vberrimum præbet,cùm populum liberat è duriſſima ſeruitute. Diximus autem hoc canticum non reſtringi ad breue tempus, ſed potius ad totum Chriſti regnum extendi. Itaque opus hoc verè magnificum eſt,Quòd Deus Filium ſuum miſit,quo nos ſibi reconciliaret,ac deſtrueret imperium mortis & Diaboli. Si igitur opus liberationis noſtri reputamus vt
Ioh.3.16.17 decet,ampliſſimam laudandi Dei materiam habebimus. Vltimo membro, vbi hoc dicit vulgatũ
Hebr.2.14 eſſe,attingit vocationem Gētium, & confirmat quod iam dictum eſt,tale opus eſſe,quod in angulo latere non debeat,ſed vbique publicari.

6 IVBILA) Rurſus hortatur pios,vt in Domino gaudeant,ſimul admonens quale ſit verum gaudium,& in quo fundatũ ſit. nec enim nobis alia eſt beatitudo, quàm habere Deum reſidentem in medio noſtri: nam alioqui miſera & infœlix eſt vita noſtra,tametſi aliis bonis , opibúſque omnis generis affluamus. Iam ſi cor noſtrũ adhæret theſauro noſtro,ſenſus oēs noſtros ad ſe ra-
Matt.6.21

piet

piet hæc fœlicitas. SANCTVM vocat, vt ſciamus qualẽ ſe nobis præſtare velit, dum habitat nobiſ-
cum: nempe vt non ſolùm maieſtas eius reuerentiam ſibi conciliet, quia ſimul nos obrueret terro-
re, ſed vt nos peculiari cura dignetur, quanquam à reliquo mundo ſeparatos. Sanctum enim ab ef-
fectu vocat: quia nos ad ſe colligens & ſaluos præſtãs ſua gratia, quaſi in peculium ſibi ſanctificat.
Quare ſi nobiſcum eſt Deus, perfundet nos inæſtimabili gaudio ſenſus eius præſentiæ. Vnde ſe-
quitur, eo abſente mœrori & triſtitiæ nos manere addictos. Ac Iubilandi Canẽdíque verbis ſigni-
ficat, cùm Deus ſuam potentiã attollit in medio noſtri, non vulgaris gaudii offerri nobis cauſam.
Cæterùm incolas Sion nominatim cõpellans, non omnes tãti boni capaces eſſe admonet: ſimúl-
que tacitè hortatur ad vnitatẽ fidei colendã, vt coniuncti Eccleſię beato hoc gaudio perfruamur.

CAPVT XIII.

1 O*Nus Babylonis, quod vidit Iſaias, filius Amoz.*
2 *Super montem excelſum leuate ſignum: attollite vocem ad eos: a-
gitate manum, vt ingrediantur portas munificorum.*
3 *Ego præcepi ſanctificatis meis: adeóque vocaui fortes meos ad i-
ram meam, lætantes gloria mea.*
4 *Vox multitudinis in montibus inſtar populi multi. Vox ſonitus regnorum, gentium
congregatarum: Iehoua exercituum recenſet exercitum belli.*
5 *Venientes è terra longinqua, ab extremo cælorum, Iehoua & vaſa furoris eius, ad
vaſtandam vniuerſam terram.*
6 *Vlulate: quoniam propinquus eſt dies Iehouæ: quaſi vaſtitas" à robuſto veniet.* "vel à vaſta-
7 *Propterea omnes manus diſſoluentur: & omne cor hominis liquefiet.* tore.
8 *Et terrebuntur: anguſtiæ & dolores apprehendent: inſtar parturientis dolebunt: quiſ-
que ad proximum ſuum obſtupeſcet: facies flammarum, facies eorum.*
9 *Ecce dies Iehouæ veniet ſæuus: & indignatio, & æſtus iræ, vt redigat terram in
ſolitudinem, & ſceleratos eius deleat ex ea.*
10 *Itaque ſtellæ cælorum & ſydera non expandent lumen ſuum: obtenebratus erit Sol
in egreſſu ſuo, & Luna non emittet fulgorem ſuum.*
11 *Et viſitabo ſuper orbem malitiam, & ſuper impios iniquitatẽ eorum: & ceſſare fa-
ciam arrogantiam ſuperborum, & altitudinem tyrannorum deiiciam.*
12 *Pretioſiorem reddam mortalem auro puro: & hominem maſſa auri ex Ophir.*
13 *Propterea concutiam cælos, & mouebitur terra loco ſuo, in indignatione Iehouæ ex-
ercituum, & in die æſtus iræ eius.*
14 *Eritque quaſi damula impulſa, & ouis quam nemo colligit: quiſque ad populum ſuum
reſpiciet, & quiſque ad terram ſuam confugiet.*
15 *Quiſquis deprehenſus fuerit, confodietur: & omnis aggregatus cadet in gladio.*
16 *Paruuli eorum allidentur coram ipſis, diripientur domus ipſorum, & vxores eorum
violabuntur.*
17 *Ecce, ego contra vos ſuſcito Medos, qui de argento non cogitabunt, nec aurum ipſum
appetent.*
18 *Et arcubus pueros allidẽt, fructus vẽtris nõ miſerebũtur, nec parcet filiis oculus eorũ.*
19 *Et erit Babel, decor regnorum & ornamentum ſplendoris Chaldæorum, inſtar ſubuer
ſionis Dei in Sodoma & Gomorrha.*
20 *Nunquam amplius ſedebit, neque habitabit in generationem & generationem: neque
figet illic tabernaculum Arabs, neque paſtores illic accubare facient gregem.*
21 *Sed ibi cubabunt Ziim, & domus eorum implebunt Ohim: illic habitabunt filiæ Stru-
thionis, & illic Satyri ſaltabunt.*

22 *Et clamabunt Iim in magnificis ædibus eorum, & dracones in palatiis voluptuoſis: ac tempus quidem eius prope eſt, neque protrahentur dies eius.*

IN CAPVT XIII.

1 ONVS BABYLONIS,) Hinc vſque ad vigeſimum quartum caput, Propheta vaticinatur quàm diræ & horrendæ clades Gentibus & regionibus imminebãt: quę Iudæis vel propter viciniam, vel propter cõmercia & fœdera notiores erant: idque facit non ſine grauibus de cauſis. Dum enim accidunt variæ mutationes, alii Deum ludere in rebus humanis, alii cæco fortunę impetu omnia verſari exiſtimãt, vt ſatis teſtantur profanę hiſtoriæ: pauci admodum hæc Dei conſilio ſtatui regíque intelligunt. Nihil enim difficilius perſuadetur hominibus, quàm Dei prouidentia mundum hunc gubernari. Multi quidem verbis hoc fatentur, ſed pauciſsimi id animo verè infixum habent. Conturbamur vel ad minimam mutationem, atque horreſcimus: inquirimus cauſas, acſi ab hominum arbitrio id penderet. Quid igitur fiet vbi vniuerſus concutitur orbis, ſicque variis in locis rerum facies inuertitur, vt omnia videantur ruitura? Proinde vtiliſsimum fuit, Iſaiam & alios Prophetas concionari de eiuſmodi cladibus, vt omnes non niſi arcano & mirabili Dei conſilio eas accidere intelligerẽt. Nam ſi nullum de iis vaticinium edidiſſent, tanta rerum permixtio animos piorũ turbare & labefactare poterat: ſed cùm longè antea ſcirent id futurum, in ipſo euentu ſpeculum diuinæ prouidentiæ habebant. Capta enim Babylone, quod ex ore Prophetæ pridem didicerãt, non fruſtra nec temere fuiſſe prædictũ vſus ipſe & experientia docuit. Sed fuit & alia cauſa, cur Dominus Babylonis & aliorũ excidiũ prædici iuberet. Nec enim Babyloniis aliiſue populis hęc vaticinia profuerunt, nec ad eos hæc ſcripta peruenerunt: ſed hoc ſolatio lenire voluit piorum triſtitiam, ne deficerent animis, acſi deterior eſſet ſua conditio quàm Gentium: quod meritò in mentem venire poterat, ſi alios vidiſſent impunè effugere Dei manũ. Nã ſi integra ſtetiſſet Monarchia Babylonis, non modò exiſtimaſſent Iudæi fruſtra ſe Deum coluiſſe, & inane eſſe eius fœdus quod cum Abraham percuſſerat, cùm exteris & impiis melius eſſet quàm electo populo: ſed obrepere poterat peior ſuſpicio, fauere Deum ipſum ſceleratis latronibus, qui rapinis & ſeditionibus dediti ius & fas omne ſpernebant. certè ſtatim cogitaſſent aut Deum negligere ſuos, aut ſubuenire illis non poſſe, aut cæco fortunæ impetu omnia verſari. Ne ergo deficiant animis ac frangantur, huius vaticinii conſolatione occurrit Propheta, Babylonios quoque pœnas daturos oſtendens. Adhæc eos admonuit comparatio, quàm grauis ipſos maneret vindicta, quam ſcientes & volentes ſibi accerſiuerant. Nam ſi incredulis & profanis Gentibus, quæ in tenebris errauerant, tam grauiter minatur Deus, quanto rigidior futura eſt eius ſeueritas erga rebellem populum, qui data opera peccauit? *Luc 12.47.* Seruus enim ſciens voluntatem domini ſui, & non faciens, meritò durius vapulat. Deus ergo cæcis denuntians tam atroces pœnas, Iudæis, qui in Lege educati fuerant, tãquam in ſpeculo propoſuit quid eſſent meriti. Præcipuus tamẽ Iſaię ſcopus erit in his vaticiniis, Iudæis oſtẽdere quàm chara Deo & pretioſa eſſet eorum ſalus, cùm viderent cauſam ſuam ab eo ſuſcipi, & vindicari illatas ſibi iniurias. Primo autem loco, de futura vaſtatione & excidio regni Iudaici & Iſraelitici *1.Pet.4.17.* loquutus eſt: quia neceſſe eſt iudicium incipere à domo Dei. Peculiarem enim ſolicitudinem de ſuis gerit Dominus, eorúmque imprimis rationẽ habet. Proinde quoties hæc vaticinia legimus, diſcamus ea in vſum noſtrum accommodare. Dominus quidẽ hodie non prædicit in ſpecie quæcunque Regnis & populis euentura ſunt: nec tamen eam, quam ſuſcepit mundi adminiſtrationẽ, reſignauit. Quoties ergo vrbium excidia, Gentium ærumnas, & Regnorum conuerſiones cõſpicimus, veniant illa nobis in mentem vt humiliemur ſub Dei flagellis, diſcamus alieno malo ſapere, triſtitiæque noſtræ mitigationem petamus.

ONVS.) De vocabulo Oneris, quod frequenter occurrit, ſic breuiter habendum eſt: Familiare fuiſſe Dei Prophetis, quoties aliquid aduerſum denuntiare volebant: vt ſciret populus nihil accidere aduerſi, quod non Dominus ipſe, velut onus hominum humeris imponeret. Quia autem improbitas & peruicacia populi cogebat Prophetas aſsiduè de flagellis Dei concionari, hinc factum eſt, vt vulgari dicterio Prophetias omnes notarent Oneris appellatione: *Ier.23.36.* quemadmodum ex Ieremia conſtat, cap. 23, vbi Dominus grauiter excandeſcit, quòd hoc ludibrio non infame tantùm, ſed odioſum quoque Verbum ſuum redderent. Porrò hæc vox piis indicat, clades omnes atque ærumnas iniungi à Domino, vt quiſque peccati ſui pœnam ſuſtineat. Ac diſertè exprimit viſione cæleſti ſibi fuiſſe teſtatum quod dicturus eſt, vt hęc authoritas præualeret contra omnes carnis ſenſus. Erat enim creditu difficile, tam florentem Monarchiam, tantíſque opibus inſtructam poſſe vllo modo euerti. Ergo cùm oculos perſtringeret tantæ potentiæ intuitus, inde eos Propheta ad fidem cæleſtis oraculi reuocat, vt Dei iudicium, quod comprehendere non poterant proprio iudicio, fide expectent.

SVPER MONTEM.) In Montis nomine eſt metaphora: quia de Babylone ſermo eſt, quã ſcimus in planitie fuiſſe ſitam, ſed ſummi imperii reſpectu, quaſi arcè quæ emineat ſupra cũctas gẽtes eam in ſublimi ſtatuit. niſi fortè magis placeat nomẽ Mõtis indefinitè accipere: acſi diceret, Signo

dato

dato fore magnũ concurſum ex terris procul remotis, quia longè latéque conſpectum omnes ad ſe rapiet. Et certè hic ſenſus mihi probabilior videtur: ſed volui priore loco referre quod communiter receptũ erat. Ridiculum tamen videri poſſet, quòd hic creaturis tam potentibus imperat Propheta, niſi eſſet inſtructus à Deo, eiuſque authoritate munitus. Hic enim homo priuatus imperat Medis & Perſis, conuocat exercitus, vexillum erigi iubet, claſſicum canere ad pugnam. Itaque hic conſideranda Dei maieſtas, cuius nomine loquebatur: atque etiam vis & efficacia, quæ ſemper Verbo coniuncta eſt. Atque apud Prophetas paſſim occurrunt iſtæ loquendi formæ, vt quaſi in re præſenti nobis loquantur, nihil Deum mandaſſe per ſeruos ſuos, quin ſtatim parata ſit executio. Poterat certè ſimplicius & nudis verbis denuntiare, Venient Perſæ & Medi, & prorumpent in portas Babylonis, quamlibet egregiè munita ſit. Sed multò plus vehementiæ habent exclamationes iſtæ, vbi non modo Fecialis perſonã induens bellũ indicit, ſed pro ſummo imperio mandat, vt Medi & Perſæ non ſecus ac conducti milites conueniant. Neque enim tantum docet eos ad Dei nutum præſto adfore, quia arcano eius inſtinctu moti erunt: ſed quia ad excidium Babylonis teſtandum diuinitus miſſus eſt, effectum rei incredibilis voci ſuæ vendicat. Summa eſt, vbi Deus locutus eſt de euentu, non eſſe ambigendum. Notatu etiam dignum eſt, quòd ſuppreſſis nominibus deſignat Perſas ac Medos: quia magis emphatica eſt iſta denominatio, vbi tanquam digito eos demonſtrat. ſicuti cùm dicimus, Hic & iſte. Atque hoc valet ad certitudinem Prophetiæ, cùm res adeo remotas tanquam præſentes oſtendit. Cùm dicit, Agitate manum, & ingrediantur, intelligit ſimul ac Dei mandato ſeſe accingent Perſæ & Medi, planã & facilem illis viam fore per omnia obſtacula. Quanquã autem Hebræi נדיבים hoc eſt, Liberales & Munificos vocant Principes, vnde etiam illud Chriſti dictum apud Lucã, εὐεργέται καλοῦνται: videtur tamen Propheta notare potẽtiæ ſplendorem, quia Babylonii gloriabantur. Erant enim præ aliis inſtructi copiis & bellico apparatu, vt credibile non eſſet eos vnquam expugnari poſſe. At Propheta nihil obſtaturum denuntiat, quominus via & aditus hoſtibus à Deo pateſiat. Luc 22. 25.

3 EGO PRAECEPI.) Hic Propheta Dominum loquentem in ſua perſona declarantem introducit. Sanctificatos vocat Medos & Perſas, id eſt, præparatos à ſe. Verbum enim קדש variè ſumitur: quia aliquando refertur ad Spiritum regenerationis, quod electis Dei peculiare eſt. Interdum verò Aptare, ſeu Præparare ſignificat: atque hæc ſignificatio melius huic loco conuenit. Quoſcunque vero creat Dominus, eos ſimul ad certum vſum deſtinat. Nec enim temere prorepunt homines in terram, vt quocunque libuerit ſeſe conferant: ſed omnes arcano conſilio ſuo gubernat, atque reproborum impetus regit ac moderatur: vt quocunque voluerit ipſos impellat, ſiue etiam retineat ac cohibeat, cùm ei ita viſum eſt. Itaque Sanctificatos vocat, ſepoſitos ac paratos ad operam ſibi præſtandã: tametſi hoc ipſis minime propoſitũ ſit. Vnde & occulto Dei iudicio adſcribere docemur turbulentos omnes motus. & mira conſolatio affertur: quia tametſi omnia miſceantur impii, nihil tamen efficient quàm quod Dominus decreuerit. Quod addit cõtinuò poſt, ſe Vocaſſe, plus eſt quàm Præcipere quod primo loco poſuerat. Significat enim ipſos non tantum Dei nutu, ſed etiam expreſſa voce excitatum iri: acſi aliquem ad me vocarẽ, qui ſtatim ſequeretur. Babylonem igitur a Medis & Perſis deſtructum iri denuntiat: non ſecus acſi Deo vocanti morem gererent. Nam etſi eos impulit ſua ambitio, ſuperbia & crudelitas ad pugnandum, Deus tamen neſcientes ad exequendum ſuum iudicium direxit.

4 VOX MVLTITVDINIS) Subiicit magis viuam hypotypoſin, id eſt, deſcriptionem, quæ rem velut ante oculos proponat. Nec enim ſatis eſt Prophetis loqui, niſi etiam res ipſas aperte depingant. Verba enim ſimpliciter ac vulgari more enuntiata nõ ita afficiunt, neque animos percellunt vt iſtæ figuræ, quibus viua rerum imago effingitur. acſi diceret, Nunc quidem loquentem hominem auditis: ſed ſcitote verò tantã huius vocis efficaciam fore, vt eius ſono concitentur gentes, tumultuentur populi, magnáque frequentia perſtrepant ac fremant ad exitium Babylonis inferendum. Hoc igitur præconium, etiam me mortuo ita vigebit, acſi iam id quod vobis nuntio cerneretis. Proinde hac in re quãta ſit Verbi efficacia perſpicimus, cui omnes creaturæ & cæleſtes & terrenæ parent. Eóque nos magis in hac doctrina confirmari decet, quòd nihil non euenerit eorum quæ multis antea ſeculis prædicta erant. Ideo in fine verſus aſſerit Dei auſpiciis cogi diuerſas gentes: & quanuis illis nihil minus ſit propoſitum, quàm pœnas ab eo iniunctas exequi, nihil tamen niſi ex eius præſcripto agere, acſi Dux quiſpiam terrenus copias ſuas inſtrueret.

5 E TERRA LONGINQVA) Certius quod nuper dixi repetendo confirmat, bellicos motus non temere oriri è terra: quia vtcũque deſpument hominum cupiditates quicquid eſt turbarũ, Deus tamen ex alto præſidet. vnde meritò primatum Deo tribuit Iſaias. Deinde ſubiicit armatos homines nihil aliud quàm arma furoris eius eſſe. Dicit autem è terra longinqua venturos qui Babylonis Monarchiam euertant: quia non veremur pericula niſi quæ propius imminent. Babylon verò ſic munita, atque tot regnis ac prouinciis quæ ipſi parebant circundata erat, vt nuſquam hoſtibus acceſſum patere crederet. Denique velut in nubibus locata, nulla pericula verebatur. Quia igitur nihil incommodi circumcirca inſtabat, denuntiat cladem eminus adtu-

turam. Quanuis enim pacata & tranquilla omnia videantur, neque vllum nobiscum vicinis diſſidium ſit, Deus ab extremo cæli hoſtes accerſere poteſt. Proinde non eſt quòd nobis ſtatum firmum & tranquillum polliceamur, quanuis nullum è propinquo periculum immineat. Si vaticinium hoc ad Babylonios perlatum fuiſſet, minimè dubiū eſt quin ipſum veluti fabulam riſiſſent. Nam etſi fingamus eos fidem aliquam Prophetæ habuiſſe, tamē in tanta ſecuritate minas iſtas velut inanes ac friuolas contempſiſſent. Exemplum in promptu eſt: Cùm hodie de Turca concionamur, quoniam longè adhuc abeſſe putatur, omnes fabulam eſſe putant. Videmus tamen quàm breui tempore ad eos qui aberant longius, & potentiores erant, excurrerit. Tantus eſt hominum torpor, vt excitari non poſsint, niſi feriantur plagáſque ipſas ſentiant. Documento igitur ſint nobis Babylonii, vt maturè timeamus minas quæ à Prophetis nuntiantur: ne idem nobis accidat quod impiis, qui tranquillitati ſuæ confiſi, ingruente Dei manu ac feriente ſic terrentur, vt nuſquam poſsint conſiſtere, ſed attoniti ruant. Quòd autem pro Babylone vniuerſam terram ponit, ad regni amplitudinem reſpicit: ne putent tot prouinciis, quibus vndique cincti erant, arceri poſſe hoſtium impetus. Simul tamen indicat haud leuem fore calamitatem quæ locum vnum attingat, ſed inſtar diluuii fore, quo obruatur non exigua mundi portio. Cæterùm Vaſa iræ alio ſenſu vo-
Rom.9.22. cantur Perſæ & Medi, quàm apud Paulum reprobi omnes. nam Paulus vaſa iræ & miſericordiæ inter ſe opponens, docet in electis fulgere gratuitam Dei bonitatem: reprobos verò ſeueri iudicii eſſe documenta. Iſaias autem intelligit Medos & Perſas inſtar telorum eſſe in manu Dei, quibus vindictam ſuam exerceat.

6 VLVLATE) Proſequitur idem argumentum, ac iubet Babylonios vlulare: non quòd doctrinam ad eos dirigat, acſi profectum aliquē ſperaret, ſed dum ipſam qualis futura eſt prædicat, emphaticè apoſtrophem hanc interponit. DIEM Domini vocat vſitato more Scripturæ, quòd cùm Dominus differt iudicia ſua, ab officio ſuo ceſſare videatur: quemadmodum Iudices cùm tribunal non conſcendunt. Hæc autem loquutio notanda eſt: quoniā Deum libēter arbitrio noſtro ſubiiceremus, vt ſtatim aduerſus impios ſententiam ferret. Habet autem ſtatum tempus ſuum, & opportunitates nouit, quibus & punire malos & opitulari bonis conueniat. Poſtea iudicii ſeueritatem fore denuntiat, quæ meritò extorqueat Babyloniis non modò clamorem, ſed vlulatū: quia Deus virtutem ſuam exeret ad ipſos vaſtandos & perdendos. שדד enim Vaſtare & Prædari ſignificat: vnde שדי deducitur, vnum ex Dei nominibus, quod Omnipotentem vertunt. Concinna igitur alluſio eſt ad etymologiam: quaſi diceret, ſenſuros in ſua clade Babylonios quàm non abs re Deus vocetur שדי, quaſi robuſtus & validus ad perdendum.

7 PROPTEREA omnes manus.) Oſtendit tantam fore Domino potentiam ad Babylonios perdendos, vt nihil habituri ſint quod iræ ipſius opponant. Quanuis enim pollerent opibus, & inſtructi eſſent potentia: animo tamen fracto & manibus remiſsis fore, vt nullam reſiſtendi aut voluntatem, aut facultatem habeant. Atque ita obliquè ridetur ferocia qua turgebant Babylonii: quum in arbitrio Dei ſit corda mollire, frangere, luxare, vel eneruare manus vel brachia, vt repente concidat omnis magnanimitas, & vires euaneſcāt. Vbi verò fractus eſt animus, quid munitiones, aut copiæ, aut opes, aut propugnacula iuuabunt? quid valet inſtructa officina ſine artifice? Id quotidie experimur in iis quos magnis alioqui præſidiis Dominus inſtruxerat. Vnde perſpicimus, quàm inanis ſit ea quam in externis præſidiis locamus fiducia: cùm ea nobis inutilia ſint, ſi Dominus terrore aliquo animos noſtros percellat.

8 ANGVSTIAE apprehendent.) Quoniam nominis צירים ambigua ſignificatio eſt, Græci interpretes Legatos vertunt. Atqui ſimilitudo parturientis, quæ continuò pòſt ſubiicitur, ſatis declarat pro Anguſtiis ſumi. nam hìc velut vno verbo exponit quod prius dixerat, animos liquefactos & manus remiſſas fore. Quoniam, inquit, pauore conſternati erunt. Vnde verò ille pauor? nempe à Deo. Hunc terrorem, cuius nulla extabat cauſa, veteres Panicum vocabant. Panas enim, laruas & ſpectra, & eiuſmodi viſa nominabant, quibus homines etiam nulla extrinſecus obiecta cauſa expaueſcebant. Id quidem non ſine ratione: ſed tamen craſſa ignorantia errabāt, quòd non intelligerent id à Deo proficiſci.

INSTAR parturientis.) Quod ad Babylonios ſpectat, fuit quidem illis iuſta timoris cauſa, quum ſe à ſtrenuis & bellicoſis gentibus impeti viderent. ſed tamen minatur Propheta, Quanuis pares ſint ad reſiſtendum, fore tamen quaſi exanimes: quia arcano Dei inſtinctu attoniti iacebunt. Eodem pertinet quod ſubiicit, Stupebit quiſque ad proximum ſuum, vt quum homines turbati huc atque illuc circunſpectant: neque id ſolùm, ſed dum nuſquam apparet ſpes ſalutis, quaſi omni ſenſu priuati, ignauiæ ſe dedunt. Cæterùm terroris vehementia clarius exprimitur proximo membro, vbi tribuit illis Facies flammeas. Nam quòd pudorem notari quidam putant, acſi dictum eſſet vno verbo, Erubeſcent, nimis dilutū eſt: aliquid maius & grauius ſignificare voluit Iſaias. nam cùm nos vrgent cruciatus, inflammatur facies, & dolore conſtricti ardemus. Et certè nimium leue eſſet, in tam graui calamitate hæc de pudore interpretari, cùm tam atrocem calamitatem deſcribat, vt præ eius acerbitate flammæ è vultu ebulliant: quod fieri ſolet, cùm homines extremo dolore cruciantur. Similitudo Parturientis non tantùm magnitudinem doloris,

ſed

ſed ſubitum quoque incurſum deſignat. Sicuti ergo acerba & violenta futura erat clades, ita repẽtinam fore denuntiat Iſaias. neque immeritò. Quia nunquã putaſſent Babylonii tam validis præſidiis muniti, ſe corripi vel apprehendi poſſe vlla moleſtia.

9 ECCE dies Domini.) Repetit quod paulò antè attigerat, Quamuis nunc ſecuri in ſua opulẽtia ſedeant Babylonii, diem Domini propinquum eſſe, qui ſecuros perterreat. Hic tamen poſſet moueri quæſtio, Cur dies Domini vocetur Sæuus, cùm nihil optabilius ſit quàm Deũ præſentem habere: ſola enim præſentia ipſius nos verè beatos reddit. Reſpondeo, ſemper conſiderandum eſſe quos Propheta compellet. Quia ſolent Prophetæ pro varietate auditorum, variè quoque Deum nobis deſcribere: quemadmodum etiam Pſalmo decimo octauo teſtatur Dauid, mitem etiam eſſe erga manſuetos, improbis verò ſæuum & truculentum. Quid enim ſcelerati aliud in Deo concipere poſſunt, quàm extremam ſeueritatem? itaque ad primam Dei mentionem terrentur. Pii verò ſimulac in medium profertur Dei nomen, ſummam ex eius auditu ſuauitatem & lætitiam percipiunt: vt nihil omnino delectabilius afferri poſsit. Ideo cùm Prophetę pios conueniunt, ad Dei mentionem, gaudium & lætitiam ſubiciũt, quia Deum ſibi propitium & miſericordẽ ſentiunt ſint illi. quòd ſi impios cõpellant, propoſito iudicio Dei, luctus & mœrores addunt. Quemadmodum enim pii exhilarantur Dei pręſentia, quòd fide eius bonitatem apprehendant: ita terrentur impii, quòd ipſos conſcientię teſtimonium redarguat ac conuincat venire rigidum iudicem. Cùm etiã hypocritæ ſe diem Domini auidè expectare fingant, cúmque ſibi adfuturum iactent: Prophetæ hanc laruam ipſis detrahunt, & diem Domini ipſis horrendum & formidabilem fore oſtendunt. Vſitatam enim deſcriptionem ad hoc vaticinium accommodat Iſaias, quò melius oſtendat quantopere timenda ſit ira Domini: quia vt ſumus natura tardi, imò potius ſtupidi non facilè moueremur ſi Dominus ſimpliciter de iudiciis ſuis diſſereret. Quoniam igitur ſimplex, oratio nimium frigida eſſet, nouas loquẽdi rationes excogitauit, quibus torporem noſtrum excuteret. Peccatores, non promiſcuè quoſlibet, ſed impios & ſceleratos intelligit qui Babylonem incolebant

Pſal. 18. 26. 27.

Amos 5. 18. 20.

10 QVONIAM ſtellæ.) Solét Prophetæ, quò grauiorem & magis ſerium iudicii Dei timorẽ incutiant, hyperbolicas loquutiones minis ſuis addere, quæ iram Dei quaſi ante oculos ponant, & penetrent in omnes ſenſus, acſi iam elementa omnia conſurgerent ad exercendam eius vindictam. Neque tamen hic verborum exceſſus rei atrocitatem ſuperat: quia nulla poteſt tam formidabilis proponi iudicii Dei imago, quin re ipſa ſentiatur magis eſſe horribile & tremendum. Solis verò, Lunæ & ſtellarum ideo fit mentio, quòd illuſtria ſint ſigna paternæ erga homines Dei beneuolẽtiæ. Vnde etiam Chriſtus Dei bonitatem hinc maximè probat, quòd Solem ſuum oriri faciat ſuper bonos & malos. Ergo dum Sol, & Luna, & ſtellę in cęlo fulgent, Deus quaſi ſereno blandóque aſpectu nos exhilarat. Quoniam ergo in cæli ſplendore lætam & amicam faciem oſtendit Deus, acſi quodammodo nobis arrideat: obſcuritas quam deſcribit Propheta eò tendit, acſi Deus abſcondita ſua facie, homines quibus iratus eſt, coniiceret in tenebroſum mœrorem. Eadem Ioelis ſecundo capite deſcriptio habetur. Etiam diximus formam hanc loquendi Prophetis eſſe familiarem, vt ſciamus omnia aduerſo Deo nobis in exitium ceſſura. Deus quidem interdum ſigna dat iræ ſuæ in ſtellis: ſed hoc extraordinarium eſt. Nec verò caligo qualem hîc deſcribit Propheta, eueniet ante vltimum Chriſti aduentum: ſed hoc ſufficere nobis debet, creaturas omnes, quæ ſua nobis officia præſtando paternæ Dei beneficentiæ teſtimonia ſunt & inſtrumenta, non modò ſui vſum ſubducęre vbi Deus in iudicium conſurgit, ſed quodammodę armari in vltionem.

Matt. 5. 45.

Ioel 2. 31.

11 ET VISITABO.) Hîc Propheta non loquitur de toto orbe: ſed cùm Babylon ſedes eſſet potentiſsimæ omnium Monarchiæ, ideo tribuit ei nomen Orbis, idque ἐμφατικῶς. Erat enim Babylon inſtar orbis, quòd videretur totam ferè terram occupare. Et interea ſignificat nullam eſſe tantam amplitudinem in mundo, quam non facilè Deus vno digito corripiat. Interim admonet, Deum tunc fore vindicem crudelitatis quam exercuerint Chaldæi. Quanquam ſimul diſcendum eſt, proponi in medium malitiam & ſcelera Babylonis, vt ſciamus Dominum ideo minimè crudelem fore, quòd tam ſeuerè in eam animaduertat, quando meritas pœnas eius populi ſceleribus & flagitiis rependit. Tollitur ergo omnis calumniandi materia, ne hominum ærumnis Deum oblectari exiſtimemus. Nam cùm eos pro meritis ſuis ita tractat, omnium ora obſtrui neceſſe eſt, quando malorum acerbitas non proficiſcitur à Deo, ſed cauſam inuenit in ipſis hominibus. Interea tenendum quod attigi, non leue ſolatium piis afferri à Propheta, quòd Deus Babylonius ad tempus parcendo, tandem pœnam de iniuſta eorum violentia exiget. Quod clarius ſtatim exprimit, peculiare vitium attingens, nempe ſuperbiam, qua fiebat vt fractis habenis, nihil non ſuæ libidini permitterent ad opprimendos miſeros. ideo ſimul tyrannidem eorum perſtringit. Sed hinc quoque vtilis doctrina colligenda eſt: fieri non poſſe quin Dominus nos viſitet, ſi inani fiducia elati ſimus, nobiſque ipſi placeamus. Omne enim ſuperbiæ genus hic comprehendit Propheta: ſiue homines ſe aliquid eſſe putent, ſiue mirentur opes ſuas, & præ ſe deſpiciant alios: nullam arrogantiam ferre poteſt Dominus, nec eam inultam ſinit. Cùm igitur inter alia ſcelera, quibus Babylon variè abundabat, hoc præcipuum & magis inſigne

fuerit:eo potiſsimùm ira Dei prouocata eſt. Fuit autem, vt fieri ſolet, violentiæ & crudelitati cõiuncta:ideóque magnificentiam tyrannorum ſubiungit. Nam ex deſpectu aliorum, violentiæ, iniuriæ & oppreſsiones ſequũtur:nec fieri poteſt vt abſtineatur ab iniuria, niſi omnis opinio & perſuaſio ſui exuatur. Deiiciamus igitur ſponte ad veram humilitatem animos noſtros, niſi exitio noſtro deiici atque humiliari velimus.

12 PRETIOSIOREM REDDAM.) Peculiariter hîc deſcribit quàm ſæuum & immane futurum ſit bellum quod contra Babylonem geretur:ſicut etiam his vaticiniis edocti fideles, ſpiritu Prophetico quod eſt in ſæuitia hoſtili extremum imprecantur, vt paruulos à mammis auulſos alliſdant Perſæ & Medi ad lapides. Summa eſt, Babylonem non tantùm diripiendam, ſed internecioni vltimæ addictam eſſe. Nam cùm ait, Vitam hominis auro pretioſiorem fore, dicit, quoniam fundendi ſanguinis adeò auidi erunt hoſtes, vt homines nullo pretio ex eorũ manibus redimi poſſint. nam interficere, quàm pretium accipere malent. Quæri poteſt, an clades illa tam atrox fuerit, vt hîc refert Iſaias:aliud enim teſtantur hiſtoriæ:& Daniel ipſe, qui huius cladis ſpectator fuit, refert eam ſolùm captam fuiſſe. nam Medi & Perſæ ciuibus & incolis pepercerunt. Ratio hæc quoſdam interpretes coegit allegoricè transferre ad omnes reprobos quod hîc de Babylone traditur. ſed nimis violenter, quum paulò pòſt Medos & Perſas exprimat Propheta. Deinde quæ ſuo ordine poſtea ſequentur minæ contra Idumæos, Moabitas, Tyrios, Ægyptios, & reliquas gentes, ſatis oſtendunt ſermonem nunc contra Chaldæos propriè dirigi, quos primo loco recẽſet Propheta: non quòd tam propinqua illis vt aliis inſtaret clades, ſed quia nulli infeſtiores fuerunt Eccleſiæ hoſtes. Ac notandum eſt, Iſaiam hæc non pronuntiaſſe, ſtante adhuc Monarchia Nineues:ſed quæ toto vocationis ſuæ curſu cõtra profanas Gentes prædixit, ſimul fuerunt collecta. Ita ſeries tẽporum minimè ſeruata eſt, ſed ſimilitudo in cauſa fuit, vt his omnibus Prophetiis locus vnus daretur. Qui fit enim vt Nineuem prætereat Iſaias, quum poſtea commemoret ſolos Aſſyrios fuiſſe infeſtos Iudæis, quum Babylonii amicitiam colerent, niſi quia hiſtoriam ætatis ſuę non recitat vſque ad caput 23, ſed vaticinatur de iudiciis Dei, quæ demum poſt eius mortem acciderunt? Porrò quum teſtetur Babylonem funditus delendam eſſe, certum eſt non vnam dũtaxat cladem notari, ſed comprehendi excidium, quod longo pòſt tempore ſequutũ eſt. Floruit enim adhuc Babylon ex quo ſubacta eſt à Perſis, nomẽque & dignitatẽ celeberrimæ vrbis obtinuit. Ac tametſi vrbs Cteſiphon eo conſilio condita fuit, vt partem ſplendoris eius & opulentiæ ad ſe traheret:fecit tamen loci commoditas, deinde ſumptuoſa ædificia & vrbis munitiones, vt regia dignitate excepta, Perſidi non cederet. Imò quum Seleucia rurſus poſt mortem Alexandri magni non procul eſſet extructa, non potuit tamen antiquæ vrbis nomen & honorem extinguere. Hinc colligimus non poſſe ad vnum tempus reſtringi quæ hîc dicuntur. Neque tamen abs re Propheta tam dira illis minatur, quando imperii conuerſio præludium fuit variis calamitatibus quæ deinde ſequutæ ſunt. Quanuis enim non fuerit paſsim cæſus populus, quia tamen vi expugnata fuit ciuitas, & quidem ſubita & nocturna irruptione capta, quum tota Regia adhuc crapulæ vacaret:fieri non potuit, quin Medi & Perſæ obuios quoſque cęderẽt. Ideóque minimè dubium eſt, multas fuiſſe editas ſtrages antequam victores totum populum deditionis lege in fidem reciperent. Iam quis dubitet ſuperbiſsimam Gentem à Barbaris victoribus contumelioſè fuiſſe tractatam, quando aliter in ordinem cogi non poterat? Quum verò paulatim attrita eſſet Babylon, aliquantò pòſt dominum rurſus mutauit, & quum breui temporis ſpatio Alexander Macedo eam tenuiſſet, ſtatim tranſiit ſub imperium Seleuci, qui modis omnibus ſtuduit eam deiicere, donec ſuis tãdem ruinis fuit obruta. Ita quandiu ſuperſtitem manere paſſus eſt Deus, quaſi deforme pudendũmque exemplum exhibuit toti mundo, quo certius & illuſtrius eſſet Prophetiæ complementum. Vnde non immeritò Propheta noſter iram Dei non prius ſedandam eſſe aſſerit, quàm illa cauerna latronum prorſus deleatur. Quod ad voces ſpectat, אנוש quidam interpretes accipiunt pro viro bellicoſo, aut nobili: אדם pro quolibet gregario. Sed quando neque etymologia reſpondet, nec puto hoc veniſſe Prophetæ in mentem, mihi videtur potius eſſe eiuſdem ſententiæ geminatio, quam ſcimus Hebræis tritam eſſe. Nomen פז, quod poſt alios vetti Purum aurum, alii pro margarita accipiunt: ſed ex pluribus Scripturæ locis colligimus, puriſsimũ & ſelectiſsimum aurum eſſe.

Pſal.137.9. *Dan.5.30, & 6.1.*

13 PROPTEREA CAELOS) Eſt alia figura, quæ ſimiliter ad exaggerationem valet. Deus enim in hac doctrina inculcanda nimius eſſe non poteſt:non tantùm ad terrendos impios, ſed ſolatium piis afferendum, qui ſæpe conturbantur cùm impiis bene eſt, iiſque omnia ex voto ſuccedunt. quod etiam Dauid ſibi accidiſſe fatetur, dum ait, Fruſtra laui manus meas, &c. Meritò ergo viuæ hæ picturæ nobis ob oculos ponuntur, quæ nobis exitium impiorum apertè exprimant. Itaque perinde eſt acſi diceret Iſaias, Etiamſi mouendi ſint cæli & terra, quò concutiantur & deleãtur impii, hoc nihilominus futurum eſt. Videntur enim ſibi extra omne periculum eſſe, & tam altas radices egiſſe, vt euelli nequeant: eos autem vehementer falli demonſtrat, quia Dominus & cælum & terram commouebit potius quàm non ipſos deiiciat præcipites. Vnde ſequitur,

Pſal.73.13.

quanuis mille fulturas ſurſum & deorſum nobis mundus offerat, nihil tamen ſtabilitatis fore niſi Deo propitio. Quòd ſi hoc in particularibus iudiciis Dei patefit, quãtò magis in vniuerſali, cùm Chriſtus ad perdendos impios, tribunal illud maieſtatis ſuæ conſcendet?

14 ERITQVE quaſi damula) Auxilia Babylonis nihil profutura oſtendit: & metum quo percellêtur milites, his ſimilitudinibus exprimit. Vtebatur autem Babylon non tantùm ſuo milite, ſed etiam externo & mercenario. Omnes Damulis ſimiles fore ait, quæ pauidæ ſunt beſtiæ: & Ouibus diſſipatis, vt neque ad ſigna aut ſtationem ſe recipiant, neque vllum ordinem teneant. & quod addit, Quiſque ad terram ſuam, hinc facilè apparet, Prophetam non de ſolis indigenis, vel etiam inquilinis qui illic pridem habitauerant, loqui, ſed de exteris, qui ad vrbis præſidium acciti erant. Dictum enim alibi fuit, ſic eſſe in manu Dei hominum corda, vt pro eius arbitrio vel nouam fortitudinem ſubitò induant quæ prius tenera vel pauida fuerant, vel depoſita ferocia molleſcant quę prius oſtentauerant magnam audaciæ ſpeciem.

15 QVISQVIS deprehenſus fuerit) Hic confirmatur quod prius dixerat, neminem à Babylone euaſurum, omnéſque qui illic fuerint, perituros. Et Xenophon quidem edicto Cyri quicunque obuii eſſent prima nocte trucidatos fuiſſe refert: poſtridie verò quicunque arma non attuliſſent. Sed iam diximus latius extendi vaticinium: quia ſtrages illa aliarum duntaxat præludium fuit, ad quas conſultò ſeruata fuit Babylon, vt ſæpius periret. Secundum membrum alii ſecus exponũt quàm ego verterim. Nam quum ספה Hebręis Perdere ſignificet, vel Conſumere, legunt, Quiſquis perditus fuerit. & exponunt de ſenibus, qui iam ætate confecti diutius viuere alioqui nõ poſſent, acſi dixiſſet, Ne prouectæ quidem ætatis hominibus ac decrepitis parcetur, etiamſi ſemimortui ſint, & iam animam ipſam agere videantur. Sed quia frigida eſt illa interpretatio, & idem verbum Addere ſignificat, potius Ionathan & alios ſequor, qui putant notari turmas: quemadmodũ vrbe capta cuneo facto ſeſe agglomerant milites, vt repellant hoſtium incurſus. niſi fortè libeat fœderatos & ſocios intelligere, qui Babyloni adiuncti, & veluti in idem corpus aggregati erant, quò magis atrocitatem huius cladis amplificet.

16 ET PARVVLI.) Extremæ truculentię imaginem depingit. Hoc enim in hoſtili crudelitate extremum eſt, quum nulli ætati parcitur, & infantes qui per ætatem ſe defendere nequeunt, trucidantur. Auget etiam atrocitatem quum addit, In conſpectu parentum. Eôdem quoque pertinent quæ ſequuntur de domibus diripiendis & violandis vxoribus: quæ accidunt vbi hoſtes omnis humanitatis obliti, atque ad ſæuitiam accẽſi, eos quos ſubegerint, vnà cum nomine ipſorum prorſus extinctos vellent.

17 ECCE ego ſuſcito Medos.) Propheta de Babyloniorum excidio vaticinatus, authores etiam deſignat, vel Deum authorẽ fore exprimit: & ſimul quomodo, vel per quos. nam Medos ſuſcitaturum ait. Quod certè humana ratione coniectare nõ potuit. nullę enim ſimultates, nulla diſſidia Babyloniis cum Medis intercedebant. quòd ſi interceſsiſſent, qualis erat tunc Medorum potentia, vt Babyloniis nocere poſſet? Cùm igitur res ita comparatæ non eſſent, vt Medi bellum ipſis inferrent, hoc diuinitus inſpiratum fuiſſe certiſsimum eſt: ac præſertim cùm pluſquam centum annis antequam euenirent, hæc prædixerit. Quod addit, argenti & auri non fore cupidos, non excuſat Medos à rapacitate & auaritia, quaſi ita liberales futuri ſint vt aurum & argentum contẽnant: ſed potius ſignificat bellum adeò ſæuum & truculentum fore, vt nihil aliud quàm internecionem ſpectent. Exempli gratia, Hiſpani hodie, quum hoc imprimis in bello propoſitum habeãt vt prædentur, hominum vitæ facilius parcunt, neque adeò ſanguinarii ſunt vt Germani aut Angli, qui de perdendo tantùm hoſte cogitant. Hoc autem abſurdum videri non debet, quòd Dominus, tametſi crudelis non ſit, miniſtris tamen adeò crudelibus vtatur. Etenim iuſtè etiam per impios agit Dominus, neque contaminatur ipſorum nequitia. Itaque non eſt ęſtimandum opus Dei ab executoribus, qui aut ambitione, aut auaritia, aut immanitate feruntur: ſed iuſta Dei vltio, quam Babylonii ſceleribus ſuis promeriti erant, conſideranda eſt.

18 ARCVBVS allident.) Alii Scindent. Putant hoc hyperbolicè dictum, acſi ſagittarum loco vterentur pueris Babyloniorum, quos in terram deinde allideręnt, vt maiore impetu frangerentur: ſed malo ſimplicius accipere, tantam ſcilicet Medorum crudelitatẽ fore, vt ne pueris quidem infantibus parcant, à quibus tamen niſi vbi extrema ſæuitia eſt, abſtineri ſolet. denique nullam ætati veniam fore, quemadmodum antea dictum eſt. Atqui Medos tantam crudelitatẽ exercuiſſe non legimus, ſtetítque & floruit diutiſsimè poſt eam cladem Babylon: & quãuis ab ea trãſlata ſit regni ſedes, nomen & celebritatem ſuam retinuit. Nec verò poſtquam illuxit dies ſæuitũ eſt præterquam in armatos. Quanuis autem Prophetæ conſilium eſſet, alia quoque Dei iudicia cõplecti quæ manebant Babylonios, & primam illam cladem longo pòſt tempore ſequuta ſunt, non tamen abs re, neque intempeſtiuè barbaros Gentis mores deſcribit, quò melius intelligant Iudæi iuſtam Babylonis tyrannidi mercedem paratam eſſe. Nec dubium eſt quin poſtea fideles hac promiſsione freti, precationem illam cõceperint, quæ Pſalmo 137, habetur, Beatus qui allidet paruulos tuos ad petram, &c. *Pſal.* 137.9.

19 ET erit Babel.) Hîc ſummatim concludere voluit Iſaias Prophetiam ſuam de Babylonis excidendis: tametſi amplificationes quaſdam adiicit, quibus funditus delendos eſſe confirmet. Sic enim de impiorum pœnis loquuntur Prophetæ, vt nullum relinquant miſericordiæ locum, quo ſe ſubleuare poſsint. Pii verò, tametſi durius interdum caſtigari videantur, ſuſtinentur tamen hac fiducia, quòd Dominus ipſorum miſerebitur, nec eos penitus excidet. Vnde colligendum eſt, non eſſe ſemper ab externo aſpectu iudicandum: ſæpe enim filios Dei perditos eſſe putaremus, quibus tamen ſalus vel in mediis mortibus propinqua eſt.

IN Sodoma & Gomorrha.) Hoc exemplum Prophetis vulgare eſt, vt intelligamus, quanuis nunc non æqualis ſit pœnarum modus, quia tamen æquum eſt iudicium Dei, ſpecimen illud *Gen.* 19. 24 memorabile quod in Sodoma edidit, ſpectare ad omnes reprobos: nec minus horribiles pœnas eos manere, qui ſimili peruicacia in vitiis ſuis obdurātur. In hoc enim diſtinguūt pœnas electi populi ab impiorum pœnis, quòd ſemen aliquod Iſraelitis reliquum Deus faciat, impiis nullum: vt *Suprà* 1.9. prius cap. primo vidimus, Niſi Dominus reliquiſſet ſemen, inſtar Sodomæ fuiſſemus. Impios autem implacabili vindicta perſequitur: vnde ipſis idem exitium quod Sodomitis denuntiant, id eſt, extremum interitum ſublata omnino ſpe emergendi DEI ſubuerſionem eſſe ait: ne id fortuitò accidere, aut ab hominum voluntate profectum eſſe arbitremur. Quemadmodū enim fulmen haud temere è cęlo in Sodomam decidit, ita nec temere corruit Babylon, ſed iuſta Dei vindicta: qui cùm ſui ſemper ſimilis ſit, iuſtum iudicium in ipſos exequutus eſt, idémque ſimiliter in omnes reprobos vſque ad finē exequetur. Quòd Babylon Decor regnorum vocatur, & magnificus ſplendor, hoc πρὸς αὔξησιν additum eſt, vt intelligamus nullam gloriam aut magnificētiam obſtare Deo poſſe, quominus impios in nihilum redigat. Nam vt incredibilis erat illa conuerſio, illuſtrius documentum prębuit diuinæ potentiæ.

20 NVNQVAM amplius ſedebit.) Sedendi verbo ſtatum ſignificat. acſi diceret, Nulla eſt ſpes inſtaurandæ Babylonis. Omnes enim hæ locutiones in eundem omnino finem tendunt: nempe, eiuſmodi excidio delendos eſſe Babylonios, vt eorum ruina æterna ſit. Hoc etiā amplificat, cùm addit tantam vaſtitatem fore, vt ne Arabes quidem illic tentoria, aut paſtores ſepta ſua defigant. Oportet autem locum illum mirum in modum deſertum & incultum fuiſſe, quem errones illi neglexerint. Arabum ſiquidem natio vaga & errabunda fuit, nullámque certam ſtationem habuit: derelicta enim patria quòd ſterilis eſſet, vnde & Deſerta vocata eſt, (de ea enim loquimur) gregibus paſcendis & venationibus dediti, incertis ſedibus vagabantur: atque in mediis agris, ac præſertim paſcuis, ſedes locabant. vnde etiā à Grȩcis σκηνῖται vocati ſunt. Babylonis autem regio admodum ferax ante illam cladem fuerat: quo magis ſtupenda & quaſi prodigioſa fuit hæc mutatio, ſiue loco ablata fuerit prior fœcunditas, ſiue propter continuas ſtrages conſpectum eius omnes exhorruerint. Certè Propheta ſignificat futurum, vt non tantùm diruantur ædificia, ſed etiam vt ſolo ipſi maledicatur.

22 SED ibi cubabunt.) Proſequitur deſcriptionem loci deſerti, atque alludit ad id quòd prius Babylonem ab incolis vacuam fore dixerat. Quomodo ציים verti debeat, haud facilè dixero, propter interpretum varietatem: qui in hoc, quemadmodum & in variis animalium & herbarum nominibus, diſſentiunt. Nec enim fuit continuus iſtarum rerum vſus, nec Iudæi inertes ipſi & imperiti, harum rerum ſcientiam tenent: tametſi eorum nonnulli medicos ſe iactent impudenter, cùm neque herbarum, neque animalium natura ipſis nota ſit. Eorum qui ſylueſtre animal eſſe putant, alii quadrupes, alii auem eſſe volunt. qua in re parum momenti eſt. Mihi certè dubium nō eſt, quin Propheta aut feras beſtias intelligat quæ cicurari non poſſunt, aut aues quæ nidificantur in ſyluis remotioribus Nec erit abſurdū, ſi quod ſequitur, de Satyris aut Panibus exponamus: quos Galli, pro regionum varietate, nunc *Luittons*, nunc *Follets*, nunc *Loups-garouz* appellant. Vt enim Satan variis prȩſtigiis hominibus illudit, ita varia in iis nomina ſortitur. ציים autem pro Dæmonibus interdum accipi in Scripturis certum eſt: deducitur enim à ציה, quod Siccitatem vel Deſertum, ſicut איים à אים, quod Terrere ſignificat. Nam quum per Faunos & Satyros miras præſtigias exerceat diabolus, ea ratione eorum nomen ad ipſum tranſlatum eſt. Scopus Prophetæ eſt, oſtendere tantā illic ſolitudinem futuram, vt non tātùm locus ſit deſertus ab hominib⁹, ſed etiam dȩmones illic præſtigiis ſuis illudant. Captant enim dæmones occaſionē ex locis qui ſolitudine ſua horrorem incutiunt. Quemadmodum enim hoſtes & latrones, quum ex occulto & latebroſo loco erumpunt, terribiliores ſe præbent: ita dæmones noctem & tenebras, & loca ab hominum cōſpectu remota cap̃āt. quò maiorem terrorem hominibus, alioqui natura meticuloſis, inferre poſsint.

22 CLAMABVNT.) Idem exprimit quod iam antea dictum eſt: & demonſtrat quàm horrenda futura ſit illa mutatio, vt à iudicio Dei, non à fortuna proficiſci palàm fiat. Auget etiam, cùm hoc non quibuſuis ædibus, ſed voluptuoſis palatiis euenturum addit. Temporis quæ hîc præfigitur breuitas, ita referri debet ad propinquam cladem, vt tamen longius ſpem fidelium ſuſpendi oportuerit. Dixi Babylonem non tam citò euerſam fuiſſe: nec tantam cladem ei illatā eſſe à Medis, vt poſſet deſerto comparari. Breui igitur id futurū dixit, cuius paulò pòſt conſpecta ſunt exordia:

quia

quia Iudæis ſufficere debuit, non temere ſibi promiſſam fuiſſe vltionem. Solet etiam Spiritus ſanctus reſpectum habere ad noſtrum feruorem & præcipitantiam. vellemus enim Deum ſtatim exequi iudicia ſua, & ſceleratos vlciſci, ſimulatque id optauimus. Deus autem occaſiones temporum nouit, quas impetus noſter non expectat. Atqui ſi in mentem nobis veniret eius æternitas, facilè eſſet nimiam feſtinationem patientia frænare: ſed quia vix aliter cohiberi poteſt noſtra importunitas, Deus aliquatenus nobis indulget, ſe paulò pòſt venturum pronuntians. Cæterùm ne ex ſenſu noſtro æſtimemus breuitatem temporis: ſed diebus vitæ huius neglectis, animos in cælũ attollamus. Præſertim verò acquieſcere diſcam⁹, quoties vel modico guſtu libamus Dei iudicia, tametſi eorũ plenitudinem longius differat. Iam ſecundum membrũ ad confirmationẽ additur, Nõ extractũ iri dies eius: acſi diceret, Dominum præfixiſſe diẽ: neminẽ interceſſurũ qui inducias prorogct.

CAPVT XIIII.

1 *NAm miſerebitur Iehoua Iacob, & eliget adhuc Iſraelem, & faciet eos quieſcere ſuper terram ſuam: adiungetúrque illis aduena, ſociabuntur, inquam, domui Iacob.*

2 *Et aſſument eos populi, inducéntque eos in locum ſuum, poßidebítque eos domus Iſrael in terra Iehouæ, in ſeruos & ancillas: & capient eos quorum fuerant captiui, imperabúntque oppreſſoribus ſuis.*

3 *Et erit in die quo tibi requiem dederit Iehoua à labore tuo, & à tremore tuo, & à ſeruitute dura quæ impoſita fuerat tibi:*

4 *Tunc ſumes dictum hoc ſuper Regem Babylonis, & dices: Quomodo ceßauit exactor? ceſſauit cupida auri?*

5 *Confregit Iehoua baculum impiorum, ſceptrum dominantium.*

6 *Quod percutiebat populos in ira plaga perpetua: dominabatur in iracundia Gentibus: ſi quis perſequutionem patiebatur, non prohibuit.*

7 *Quieuit, tranquilla eſt omnis terra, cecinerunt laudem.*

8 *Etiam abietes lætatæ ſunt ſuper te, cedri Libani: ex quo quieuiſti non aſcendit ſucciſor contra nos.*

9 *Infernus ſubtus commotus eſt propter te, in occurſum aductus tui excitauit tibi mortuos, & omnes duces terræ ſuſcitauit de ſoliis ſuis, omnes Reges gentium.*

10 *Omnes loquentur, & dicent tibi: Tu quoque infirmitate affectus es ſicut nos? & ſimilis factus es nobis?*

11 *Depoſita eſt in ſepulchrum magnificentia tua, & ſtrepitus muſicorum inſtrumentorum tuorum: ſubter te ſtratus eſt vermis, & operiunt te vermiculi.*

12 *Quomodo cecidiſti è cælo Lucifer fili Auroræ? Quomodo in terram detractus es, "ſortem proiiciens ſuper Gentes?*

" vel debilitans gentes.

13 *Atqui tu dicebas in corde tuo, Aſcendam in cælum: in ſupernis iuxta ſydera Dei collocabo ſolium meum, & ſedebo in monte teſtimonij, in lateribus Aquilonis.*

14 *Aſcendam ſuper excelſa nubium, & ero ſimilis Altißimo.*

15 *Tu verò in ſepulchrum detractus es, ad latera foueæ.*

16 *Videntes te inclinabunt ſe, & attentè intuebuntur. Anne hic eſt vir ille tremefaciens terram, concutiens regna?*

17 *Poſuit orbem quaſi deſertum, vrbes eius excidit, vinctis ſuis non aperuit domum.*

18 *Omnes Reges gentium, ipſi, inquam, omnes iacent cum gloria: quiſque domi ſuæ.*

19 *Tu autem proiectus es è ſepulchro tuo, tanquam ſurculus deteſtandus, tanquam veſtes interfectorum, qui gladio cæſi ſunt, deſcendentes in foueam: vt cadauer proculcatũ.*

20 *Non coniunges te cum eis in ſepultura: quoniam terram tuam vaſtaſti, populũ tuum occidiſti, non memorabitur perpetuò ſemen impiorum.*

21 *Præparate filiis eius mactationem, in iniquitate patrum ſuorum: ne conſurgant & poßideant terram, atque impleant ſuperficiem orbis vrbibus.*

22 *Nam conſurgam ſuper eos, dicit Iehoua exercituum, & exterminabo è Babylone nomen & reliquias, filium & nepotem, dicit Iehoua.*

23 *Et ponam eam in poſſeßionem erinacii, & in ſtagna aquarum, & ſcopabo eam ſcopa euacuans, dicit Iehoua exercituum.*

24 *Iurauit Iehoua exercituum, dicendo: Si non quemadmodum cogitaui, ſic factum eſt: & quemadmodum conſultaui, ita ſtabit:*

25 *Vt conteram Aſſur in terra mea, & in montibus meis conculcem eum: & recedat ab eis iugum illius, & onus illius ab humero eius auferatur.*

26 *Hoc conſilium quod conſultatum eſt ſuper totam terram: & hæc manus extenta ſuper omnes gentes.*

27 *Quoniam Iehoua exercituum decreuit, & quis diſſoluet? manus eius extenta, & quis auertet eam?*

28 *Anno quo mortuus eſt Rex Achaz, fuit hoc onus.*

29 *Ne læteris vniuerſa tu Philiſtæa: quoniam confracta ſit virga percutientis te. Nam de radice colubri naſcetur regulus: & fructus eius ſerpens ignitus.*

30 *Et paſcentur primogeniti pauperum, & inopes ſecurè accubabunt: & fame interire faciam radicem tuam, & reliquias tuas occidet.*

31 *Vlula porta, clama ciuitas, liquefacta es Paleſtina, vniuerſa tu. Quoniam ab Aquilone venit fumus: nec quiſquam ſolus præfixo eius die.*

32 *Quid autem reſpondebitur nuntiis gentis? nempe quòd Iehoua fundauit Sion, & in ea fiduciam habebunt pauperes populi eius.*

IN CAPVT XIIII.

1 QVONIAM MISEREBITVR) Cùm particula כי varias habeat ſignificationes, poſſemus aduerſatiuè ſumendo hunc verſum cum ſuperiore hoc modo connectere, Atqui Dominus miſerebitur Sion: vt ſignificet quàm diuerſa ſit Eccleſię conditio ab ea quam prius deſcripſerat. Sed magis probatur, & aptius quadrat hîc, vt ſæpe alià, pro cauſali accipi, vt ſit cauſæ redditio: hoc ſenſu, Propterea Deus Babylonem perdet, quia miſerebitur Iacobi, quē deſpicere aut abiicere non poteſt. Vnde perſpicimus hactenus leniendo miſeri populi dolori Prophetam operam dediſſe: vt ſcirent bene ſperandũ eſſe *Pſal.94.4.* in afflictionibus quarum futurus erat Deus vltor. Hîc ergo velut in tabula opponitur Babylon Eccleſię Dei. Babylon, inquam, in ſummam potẽtiam euecta, quæ ſic miſeram & afflictam Eccleſiam demerſerat, vt veriſimile non eſſet eam denuo inſtaurari poſſe. At Dominus Babylonẽ ex altitudine ſua detrahens, curam populi ſui quamlibet abiecti & contempti ſe gerere teſtatur. Hinc eximia ad nos redit conſolatio quod vniuerſum orbem in ſalutem noſtram à Deo gubernari intelligimus. Eò enim tendunt omnia, vt quos elegit ſalui ſint, nec vllis mutationibus, tametſi variæ accidant, obruantur. Quæret aliquis, An nulla ad tempus fuerat miſericordia Dei? Fuit certè aſſidua ſed à populo grauibus ærumnis afflicto non ſentiebatur. Nã præoccupatus ſenſu iræ Dei, miſericordiam, ex re ipſa iudicium faciens, apprehendere non poterat. Dominus interea ſui ſemper ſimilis fuit, nec vnquam naturam ſuam exuit. Ita inter fidei & experientiæ notitiã diſtinguere cõuenit: quia vbi vndique apparẽt ſigna iræ Dei, quia pro carnis iudicio iratum eſſe credimus, abſcõdita eſt nobis eius gratia: fides tamen ſupra has tenebras animos noſtros erigit, vt cernamus in cælo Deum nobis propitium. Quod mox ſequitur aliquanto aſperius eſt, Eliget, inquit, rurſus Iſraelem. Atqui æterna Dei electio eſt. nec enim ita nos eligit, acſi hoc ei prius in mentem non ve- *Eph.1.4.* niſſet: atque vt electi ſumus ante conſtitutionem mundi, ita nec eum vnquam pœnitet ſuæ electionis. *Rom.11.29.* Verùm cum Dominus caſtigat ſuos, hoc ſpeciem reiectionis habet: quemadmodũ ex crebris ſan- *Pſal.74.1.* ctorũ querelis colligimus Domine, cur deſeruiſti nos? Nam reiectionem Dei aut electionẽ pro infirmitate noſtra apprehẽdimus, eiúſque effectum ex ipſo opere æſtimamus (loquor de experimẽtali notitia,

notitia,quæ fidei luce corrigitur.) Ideo cùm nos vocat Dominus,id eſt,electionem ſuam confir-
mat,nos eligere dicitur:cum verò alienati animi ſignum præbet, reiicere. Talis igitur ſenſus eſt,
Tametſi Dominus adeò ſeuerè tractarit populum ſuum,acſi ipſum reieciſſet: tamen reipſa demũ
oſtendet,ac comprobabit à ſe adoptatum fuiſſe, dum teſtimonium locuples dabit electionis ſuæ,
eiúſque in æternum miſerebitur. Nunc facile eſt colligere quod iam antea diximus: nempe, mul-
tùm diſsimiles eſſe plagas quas ſuſtinẽt pii,ab illa mortifera quę vel leui ictu impiis infligitur. Pro-
tinus enim piis in mentem redit electio,cuius fiducia animos ſuos erigunt:impii verò nihil præter
tenebras,abyſſos,& horrẽdam vndecunque vaſtitatẽ cernunt. Quoties ergo caſtigat nos Domi-
nus,hoc diſcrimẽ ſtatim nobis ſuccurrat,vt ſpe melioris ſtatus animos noſtros firmemus. Signũ
gratiæ & reconciliationis proponitur in reditu: quia terra Chanaan filiis Abrahæ pignus ſuæ a-
doptionis erat.

ADIVNGETVRQVE illis aduena.) Vaticinatur Propheta de vocatione Gentium: acſi
dixiſſet,Non tantùm Dominus reſtituet eos in poſſeſsionem terræ Chanaan, ſed larga acceſſione
ipſos augebit:aſſociabit enim ipſis Gentes, vt ex duobus populis vnum & idem corpus fiat. Non
reſtringitur ergo hoc beneficiũ ad exiguum tempus,ſed ad totam Eccleſiam pertinet, quam Do-
minus ſe in tuto locaturum promittit. Nam de Eccleſia non modò eius ætatis,ſed etiam futura vſ-
que ad Chriſti regnum,& ſub regno ipſius,concionatur:quia alioqui nõ congrueret iſta acceſsio.
2 ET aſſument eos populi.) Significat exteros populos voluntarios fore comites,& quidem
vt ſeruiles operas impendere non detrectent. Exhibitum eſt ſpecimen huius rei,cum populus è Ba-
bylone eductus eſt,ſed tenuis tantùm guſtus fuit eorum quæ per Chriſtum effecta ſunt,ad quẽ hæc *Eſd.*1.6.
omnia referri debent. Nam Dominus emolliit quidem Gentium animos,quæ hoſtili odio popu-
lum illum proſequebantur,vt earum ductu ipſum in patriam reduceret,& priſtina libertate dona-
ret. Sed tãtum abeſt,vt poſt reditum è Babylone multi populi Iudæis fuerint adiutores,vt certa-
tim vicini omnes conſpirauerint ad eos vexandos. Certe non modò eos è terra Chanaan profli- *Eſd.*4.4.
gare,ſed è toto mundo exterminare conati ſunt. Hæc igitur præſtita ſunt in regno Chriſti, cui
poteſtas omnis non ſolùm in terra,ſed etiam in cælo conceſſa eſt:quíque Gentes,antea alienas,Iu- *Mat.*28.18.
dæis per Euangelium aggregauit,vt non modò eos iuuarent in poſſeſsione ſua tenenda,ſed etiam *Eph.*2.14.
placidè & libenter ſe ſubmitterent ad ferendum iugum. huc enim ſpectat quod dicit de Seruis &
Ancillis:quia cùm Iudæi ſint velut primogeniti in domo Dei,nos qui ipſis adiuncti ſumus, vide- *Exo.*4.22.
mur quaſi ſub eorum manum coiiſſe:quia præeunt nos,primúmque ante omnes gradum obtinẽt:
& certè hodie obtinerent,niſi ſe ſua ingratitudine priuarent tanta prærogatiua. Nec tamen impe-
dimento eſſe potuit eorum ingratitudo, quominus hæc reipſa præſtaret Dominus. Nam Apo-
ſtoli,cùm Iudæi eſſent,ſubegerunt verbo Dei exteras nationes:atque adeò ipſas à quibus antea ca-
ptiui tenebantur,& quibus fuerant tributarii, Aſſyrios, Chaldæos, Perſas, denique Romanum im-
perium:vt meritò hæreditas eorum Gentes omnes dici poſsint. quanquam dominari in ipſos no-
luerint,ſed ſubiicere Deo, vt communem cum ipſis Dominum,& Principem agnoſcerent. Ita-
que ad dominium & iugum Chriſti,cui Gentes Iudæi ſubiecerunt,hæc referri debent, non ad ex-
ternum principatum,qualem Iudæi fruſtra imaginantur.
3 ET erit in die quo tibi.) Confirmationem ſuperiorum promiſsionum ſubiungit. Sic enim
Dominus imbecillitati noſtrę conſulit: quoniam difficile eſt nos Verbo eius plenè acquieſcere,
præſertim vbi rerum ſtatus aduerſari videtur. Sed Dominus hoc modo fidem noſtrã certius pro-
bare vult,cùm ſalutem, cuius ſpes omnis adẽpta eſt,nihilominus promittit. Pluribus etiam verbis
confirmat, vt omni dubitatione ſublata, etiam rebus deſperatis, promiſsis eius inniti non deſina-
mus. Quanquam eadem ſimul opera ad gratitudinem hortatur Iudæos,ne vnquam obliuione ſe-
peliant tam præclarum & memorabile Dei opus. Nominatim verò Iugum & Seruitutem expri-
mere voluit,vt intelligerent Iudæi Dominum hæc impedimenta, quoties vellet,ſublaturum: nec
ei obſtare vllo modo poſſe,quominus populum ſuũ extemplò, cùm ei videretur, eriperet. Quod
etiam nos hodie in hac miſera ſeruitute,& impio Antichriſti iugo, quo Chriſtiani tenentur,in v-
ſum noſtrum accommodare decet. Quanuis enim laqueis & vinculis vndiquaque cõſtricti teneã-
tur, Deum liberatorem habent,qui facilè omnes difficultates,& cuiuſuis generis impedimenta ſu-
perabit. idque etiam ad omnes labores,miſerias & ærumnas extẽdi debet. Porrò nomine Dicte-
rii aut Parabolæ (משל enim graues & inſignes notatúque dignas ſentẽtias Hebræis ſignificat) tã-
tam Babylonis ruinam fore oſtendit, vt etiam in Prouerbium vertatur:quod in magnis & ſtupẽ-
dis rebus fieri ſolet. QVOMODO, admirantis interrogatio eſt,ac ridentis. Incredibile enim vide-
batur Babylonem, tot opibus & copiis munitam, euerti atque in hoſtium poteſtatẽ venire. Meri-
tò ergo ridetur ſtulta & inanis eorum fiducia,quòd inſolenter elati,inuictos ſe & extra omnem a-
leam poſitos exiſtimarent. Atqui videtur alienum à piorum modeſtia, aliorum miſeriæ inſultare:
potius enim condolendum erat. Verùm,hoc à commiſeratione alienum non eſt, vbi zelus noſter
ſeſe ad iudicii Dei æquitatem attemperat:quia tunc humanitatis affectu poſſumus miſereri eorũ
qui ſtultitia ſua pereunt,ſimúlque arrogantiam ipſorum ac dementiam ridere. Vt enim Dominus
ipſis inſultat,inſaniam eorum ridens, ſic nos eius gloriæ ſtudioſos ipſis inſultare iubet: non vt ef-

feramur petulanter,ſed vt bonitatem eius & potentiam celebremus. Hoc igitur exemplo,Dei ho-
ſtibus, cùm vincuntur, aut minuũtur inſultare licet:quemadmodum Antichriſto,cuius hodie po-
tentiam imminui & paulatim labi videmus. Nomen מדהבה, quod in fine ſententiæ ponitur, verti
poſſet Aurata, vel Auraria:ſed quia Exactori vel Tyranno adiungitur, probabile eſt auaritiam &
inſatiabilem auri cupiditatem notare, qua Babylonii laborabant. Hoc enim accidit magnis im-
periis,ciuitatibus,& opulentis populis,vt quò maior eſt rerum copia, eò maiori habendi cupidi-
tate ardeant.

5 & 6 CONFREGIT.) Reſpondet proximæ interrogationi. nec enim voluit fideles dubitare,
quin id accidat:ſed potius obſtupeſcere in operibus Dei adeò admirandis. Nam & huc valuit in-
terrogatio,vt animi ad maiorem attentionem expergefierent. Perinde igitur eſt acſi diceret, hoc
non temere aut cæco fortunæ impetu accidiſſe,quòd ſeruitute perpetua oppreſsi non ſint:ſed pro-
uidentiæ Dei tribuendum eſſe,qui durum illud ſeruitutis iugum abrupit. Obſtupeſcũt verò & im-
pii in eiuſmodi operibus, hæréntque attoniti, quòd rationem non percipiant: pii autem Deo id
tribuendum eſſe norunt. Diſcamus ergo admirari opera Dei, atque ſic obſtupeſcamus, vt agnoſ-
camus eum authorem:nec quicquam leuiter prætereundũ arbitremur, cùm præſertim pro redi-
menda Eccleſia manum exerit:cùm vnumquenque noſtrum mirabili potentia ſua è ſeruitute dia-
boli,à tyrannide Antichriſti,à morte æterna eripit. Nec enim opus vulgare eſt, cuius vlla pars ſit
hominis virtuti,vlliſue aliis cauſis tribuenda. Baculo impiorum adiungit Sceptrum dominantiũ:
qua repetitione ſignificat nulla imperii potẽtia ſtabiliri poſſe iniuſtã tyrannidem. Et cõtinuò pòſt
clarius exprimit delendam eſſe Babyloniorum Monarchiam,quòd iniuſta & tyrannica eſſet,dicẽs
plaga inſanabili percuſſos fuiſſe populos,& violentiæ nullum fuiſſe modum, quia impunè effræ-
niſque licentia graſſati fuerint. Quo admonemur Deum tyrannis minimè tandem parſurum eſſe:
vtcunque ad tempus diſsimulet. Idem enim ipſos excidium manet, quod Babyloni accidiſſe au-
Pſal.11.7. dimus:nam iuſtus Dominus, ſuíque perpetuò ſimilis eſt.

7 & 8 QVIEVIT.) Hìc docet quàm odioſi ſint toti mundo tyranni. Iis enim mortuis aut de-
letis,omnes exultãt gaudio:ac declarãt qualiter in ipſos antea fuerĩt affecti,quod præ metu diſsimu
labant. Tunc proſiliunt odia,& maleuolentiæ:nec tantùm homines gaudium ſuum patefaciunt,
ſed & mutæ creaturæ,quemadmodum Propheta maioris amplificationis cauſa ſubiungit de Abi-
etibus & Cedris. vt enim peruertuntur omnia tyrannide, ſic ea profligata in integrum reſtitui vi-
dentur. Et quò efficacior ſit ſermo,additur proſopopœia,qua loquentes arbores inducit, ſibíque
gratulantes,quòd tyranno mortuo,iam lætæ & ſecuræ ſtabunt. Huc verò ſpectat conſilium Pro-
phetæ, non poſſe tyrannos à cæleſti iudice ferri, qui toti mundo ſunt deteſtabiles. Vnde colligen-
dum eſt, tametſi miſeri homines ſileant imperantibus tyrannis,nec hiſcere audeant,Dominum ta-
men gemitus illorum tacitos exaudire. Ne ergo tam prodigioſos tyrãnorum exitus eſſe miremur:
quia Deum,qui teſtis eſt iniuriarum quas intulerunt innoxiis, pro ſua iuſtitia adeſſe neceſſe eſt.

9 INFERNVS SVBTVS.) Quemadmodum prius arboribus lætitiam tribuerat:ita nunc ſi-
mili figura mortuis ſermonem attribuit. Eos enim velut è ſepulchris excitat, vt ſuperbiam huius
tyranni derideant. Tota enim iſta exceptio ironica eſt,plenáque ſalſæ mordacitatis. Nam cùm ad-
uentu Regum contremiſcant populi, obuiam prodeant, magnifico etiam apparatu ipſos excipiãt:
fingit mortuos huic tyranno, vbi mortuus in ſepulchrum deſcendet,obuiam proceſſuros,vt eum
honore, ſed quo dignus eſt,afficiãt. acſi diceret,non ſolùm viuis mortem ipſius,ſed etiam mortuis
iucundam fore:mortuos quoque ipſum honorificè, vt meritus eſt,excepturos.

10 OMNES.) Hæc ſunt ludibria,quibus mortui tyrannum ſibi aggregatum exagitant:acſi ra-
tionem ab eo repoſcerent,cur etiam mortuus ſit,quemadmodum & alii. Rei enim nouitate per-
culſos,fingit Iſaias de re quaſi incredibili cum admiratione ſciſcitari. Tyranni enim ſua magnitu-
dine excæcati,mortales ſe eſſe non cogitant:imò ſemideos ſe faciunt, ſéque ipſos adorant. ideo cõ-
munis omnium mortalium conditio,cui obnoxios ſe non putabant,poſt mortem detegitur. Et
hoc ſenſu mortui non ſine amara ſubſannatione exprobrãt ſibi factum eſſe ſimilem. Etenim mors
(vt ille ait) ſola fatetur, quantula ſint hominum corpuſcula. Atque etiam Dauid de Principibus &
Pſ.82.6.7. eorum dignitate loquens, Ego dixi,dii eſtis:at ſicut homines moriemini, & ſicut quilibet è vulgo
cadetis. Principum enim corpora,vt plebeiorum,corrumpi & corrodi à vermibus tandem neceſ-
ſe eſt,quanuis etiam iis ſumptuoſa & magnifica ſepulchra extruantur.

11 MAGNIFICENTIA TVA) Põpæ regiæ mẽtionem facit,quò attentius hæc mutatio cõ-
ſideretur,dum poſteriora comparantur prioribus:nec eam obſtare potuiſſe oſtẽdit, quominus ad
æqualem aliorum ſortem redigeretur. Nablorum nomine, omnes delitias ac voluptates compre-
hendit, quibus Reges oblectari ſolent:quia ſcilicet non tantùm cantus ſuauitate inducitur mortis
obliuio,ſed inſano etiam ſtrepitu diſcutitur omnis triſtitia,& mentes quodammodo obſtupefiũt.
Secunda parte verſus irriſoriè dicunt mortui, Stratum te dignum adeptus es. nam tapeti loco aut
mollis culcitræ,tibi ſunt tineæ:vermes autem pro magnifica ſtragula. In ſumma hic depingitur vi-
ua imago ſtultæ hominum confidentię,qui præſenti fortuna & proſpero rerum ſtatu ebrii ſibi ap-
plaudunt. Quę doctrina diligenter meditanda eſt:quanuis enim homines ſuę conditionis ſint pro-

bè

bè conſcii,& mortem in conſpectu habeant,tamen obruti ambitione & voluptatibus deliniti, faſcinati etiam inani ſplendore,ſui ipſorum obliuiſcuntur.

12 QVOMODO cecidiſti.) Pergit Iſaias in ſermone quem prius exorſus erat in mortuorũ perſonam:ac concludit tyrannũ nihilo differre ab aliis,quanuis eius conſilia eò ſpectarent, vt Deus aliquis fore videretur. Eleganti ſimilitudine vtitur,dum ipſum Lucifero comparat, Filiũ Auroræ vocans idque propter magnificentiam eius & ſplendorem,quo præ cæteris refulgebat. Quòd de Satana expoſuerunt hunc locum,id ignorantia factum eſt:contextus enim ſatis docet, hæc de Rege Babyloniorum intelligenda eſſe. Sed cùm temere arripiuntur Scripturæ loci, nec attenditur contextus,hos errores paſſim oboriri mirum non eſt. Craſſior etiã ignorantia fuit,quòd Luciferum diabolorum Regem,eique hoc nomen à Propheta inditum eſſe finxerunt. Sed cum hæc figmenta nihil prorſus habeant coloris,tanquam inanes fabulas omittamus . In ſecundo membro verius falſi ſunt interpretes,qui participium חולש paſſiuè verterunt,Infirmior factus es,quum actiua ſit ſignificatio. Quia tamen verbum ex quo deducitur ſignifica Sortem iacere,& hic inſeritur particula Super,optimè quadrat hic ſenſus, Quòd quaſi regionum omnium dominus & arbiter ſorte eas diuiſerit,vel quaſi hæreditarias ad ſe traxerit. Neque tamen alterum ſenſum repudio, quòd gentes debilitauerit.

13 ATQVI tu dicebas)Hæc ſuperioribus coniungi debent. Dicere hìc accipit pro Statuere apud ſe,more Hebraico. Ridet enim Babylonii ſuperbiam,qui magnitudine ſua confiſus , continuos ſucceſſus promittere ſibi audebat, acſi fortunã fingere ſibi ipſe poſſet. In quo ſpeculum nobis proponitur inſani faſtus quo turgent impii,& quem etiam interdũ euomunt. Nec enim tyranni vnius perſona hìc ſolùm conſideranda eſt,ſed omnium impiorum ſacrilegus furor , qui ſecũ ita deliberant,acſi omnia poſſent arbitrio ſuo ſtatuere. quemadmodum etiam præclarè eorũ conſilia deſcribit Iacobus, Ibimus in illam ciuitatem,negotiabimur,quæſtum faciemus: cùm interim ignorent quid craſtina dies allatura ſit. Sub manu Dei ſe eſſe non cogitant, ſéque omnia per ſe effecturos confidunt. Eſt quidem abſurdior hæc iactantia, Aſcendam in cælum,& quæ ſequuntur, quàm vt videri poſſit effluere ex ore hominis mortalis:ſed quia Prophetæ conſilium non fuit recitare ad verbũ quæ dixiſſet Nabuchadnezer,ſufficiat nobis rem ipſam expendere. Nam certè quicunque plus ſibi arrogant quàm ferat humana conditio, Gigantũ more cælum ipſum impetunt, vt eſt in prouerbio. Vnde ſequitur,quicquid moliuntur exitiale ipſis fore : præſertim quiſquis vocationis ſuæ fines egreditur,ſua temeritate iram Dei in ſe prouocat. Itaque ſua quiſque ſorte contentus,altiora non appetere diſcat:ſed potius in ſtatione ſua,in qua à Deo locatus eſt, permanere. Quòd ſi Deus manum porrigat,altiúſque euehat,progrediendum:ſed nemo id ſibi vſurpare , nec eò ex ſe eniti debet. Atque etiam euectos in altiorem dignitatis gradũ humiliter & ſummiſſè ſeſe gerere oportet,non ficta quadã modeſtia,ſed ita deiectis animis, vt nullo modo efferãtur. Cęterũ, cur peculiariter Babylonicũ tyrannũ tãtæ veſaniæ accuſet Propheta,& quid ſibi per huiuſmodi figuras velit Propheta,facile patet ex ſequẽtibus:nẽpe,quòd appeteret ſedere in mõte teſtimonii:qua audacia parẽ ſe Deo facere tẽtabat. Etſi enĩ humano more ratiocinatus eſt, ſe victoriã poſſe conſequi de Iudæis:quia tamẽ Dei auxilium,quo ſæpe audierat ipſos protegi,pro nihilo ducebat,perinde hoc fuit acſi cælis ipſis machinatus eſſet ruinã Cæterùm pro monte Sion,ponit latera Aquilonis:qualis etiam deſcriptio Pſalmo 48. habetur,Mons Sion ad latera Aquilonis,ciuitas Regis magni. Prius Montem teſtimonii vocauerat,quod nomen deducitur à יעד,quod Vnire,Conuenire & Paciſci ſignificat . Propterea מועד & fœdus,& conuentum , & ſtatum diem ſignificat : denique ad tempus,locum & perſonas referri poteſt . ſed hìc malo pro Fœdere accipere . Nam & Dominus apud Moſem Tabernaculum vocans מועד,Illic,inquit,vobiſcum conueniam. Ne ergo putemus conuentum hominum ſignificari,vt cùm profani ad nundinas ſuas aut feſtos dies cõueniunt:ſed quòd Dominus ſignum præſentiæ ſuæ dare,& fœdus ſuum ratum facere illic voluerit. Quod diligenter notandum eſt:quia inde conuincitur impii Regis ſacrilegium , quòd cælos ipſos potius quàm terrenum locum aggreſſus ſit.

Iac. 4. 13

Pſal. 48. 2. 3

Exo. 25. 22. 29. 42

14 ASCENDAM ſuper excelſa.)Mirum certè videri poſſet, ſic Babylonium accuſari à Propheta,acſi parem ſe Deo facere vellet:quando, vt diximus , hæc cogitatio vix homini in mentem venire poteſt,quin penitus exhorreſcat. Vt enim eſt ingenitum nobis à natura ſemen religionis,ita vel inuiti cogimur ſuſpicere numen illud quod omnia antecellere perſuaſi ſumus : nec quiſquam adeò inſanus eſt,vt velit Deum è ſua ſede deiicere. ſic enim à natura inſtituti ſumus , Deum colere & reuereri oportere. Vnde etiam Gentes,quanuis ignorarent Deum,cultum idolis ſuis exhibebãt. Quo fit vt veriſimile non videatur Babylonium,eiecto Deo,in cælis regnare voluiſſe. Nec tamen Propheta ipſum falſò inſimulat. Quanuis enim impii non ſtatuant ſibi loco Dei regnandum eſſe:tamen cùm plus quàm par eſt ſeſe efferunt, Deo ipſi tantundem detrahunt , quod ipſius proprium eſt ſibi arrogando:quod idem eſt,acſi vellent ipſum è ſolio ſuo deturbare. Quid verò Satan cùm primum parentem fefellit ? Eritis ſicut dii Proinde erigunt ſeſe aduerſus Deum , acſi bellum ipſi indicerent,qui ſibi plus ſumere audent,quàm Deus ipſe promittat. Vbi enim eſt ſuperbia,illic contemptum Dei eſſe neceſſe eſt. Simul tenenda eſt illa ratio quam nuper attigimus:quòd Ty-

Gen. 3. 5.

m.

rannus Eccleſiam,ſacrum Dei peculium,inuadens, quaſi ex profeſſo Deum laceſſeret. Cùm ergo violaret cæleſte ſacrarium,videri non debet hyperbolica loquutio. Vnde etiam elicitur doctrina plena eximiæ conſolationis. Nam docemur impios ſeſe efferre aduerſus Deum, quoties in Eccleſiam eius inſurgunt:nec enim hîc accuſatur quòd ſe ſupra Angelos extulerit, ſed quòd Eccleſiam Dei opprimere ſit conatus. Hodie verò cultus Dei vno in loco incluſus non eſt, ſed tam latè patet, quàm vniuerſus orbis. Vbicunque ergo inuocatur nomen Dei, ſi quis tyrannus ad opprimendos pios inſurgat, ſciamus eum non homines, ſed Deum ipſum inuadere, qui tandem ſibi inſultari

Infrà 36. 18 19.20. 37 4 6 17 non patietur. Simile exemplum nobis poſtea occurret de Sennacherib, quem Sioni minantem ac conuiciantem declarat ipſi Deo minatum ac conuiciatum fuiſſe. Itaque ſciamus nos ita eſſe ſub tutela Dei, vt quiſquis negotium nobis faceſſit, is etiam Deum hoſtem ſit habiturus. Qui vos lædit,

Zach.2.8 inquit, pupillam oculi mei lædit. Teſtatur etiam ſe in medio Eccleſiæ habitare, vt nemo eam inuadere poſſit, quin ipſe primos inſultus excipiat. Ergo vindex iniuriarum futurus eſt quas Eccleſia ſuſtinet, vtcunque eam ad tempus affligi patiatur.

15 ATQVI in ſepulchrum.) Prius expoſuit conſilium Babylonii, nempe, ſolium ſuum ſupra nubes collocandi: nunc ei contrarium euentum opponit, nempe, Latera foueæ vel lacus, id eſt, angulum aliquẽ ſepulchri, in quem detrahetur. Dixerat enim prius Babylonium euehi velle in montem Sion ad latera Aquilonis: quòd illinc locus admodum editus & conſpicuus eſſet. nunc Latera in contraria ſignificatione accipit: acſi diceret, locum in abiectiore ſepulchri parte habiturum: ſicuti vbi quis in obſcurum & ignobilem receſſum compingitur. In amplo enim & capaci ſepulchro, honoratiorum hominum cadauera medium locum occupant: hunc verò in receſſum vel extremas oras abiectum iri ſignificat. Sic Dominus impiorum ſuperbiam ex alto ridet, vt cùm omnia cupiditate deuorarint, nubeſque & cælos ipſos perfregerint audacia: ipſos tandem omnium ludibrio exponat, poſtquam eorum conſilia vel minimo momento euerterit.

16 VIDENTES TE) Iterum Propheta ſub mortuorum perſona impium illum Regem deridet. Poſſet etiam de viuis intelligi: ſed præſtat omnino hunc ſermonem referre ad mortuos, niſi etiam ad ſepulchrum ipſum referre velimus: quod ferè idem eſt. Solemus autem protendere faciẽ, cùm aliquid mirandum, aut viſu dignum ſeſe offert. Ita cùm ſimile portenti videretur hunc Regem & tali potentia inſtructum periiſſe, omnium oculos in ipſum conuerſos ait, vt attentè inſpicerent: acſi vix propriis oculis fidem haberent. Quærunt autem primùm, an poſſibile ſit tam ſubitò & facilè proſtratum eſſe, ad cuius nutum tremebat orbis? Deinde libidinem & impotentiã omnia perdendi commemorat, & tyrannos cum ſua truculentia nubibus ſimiles eſſe oſtendit, quæ repentinum imbrem aut grandinem eiiciunt, quaſi obrutura omnia: ſed momento diſcutiuntur. Qua ſimilitudine etiam vſus eſt pius ille ſenex Athanaſius, cùm quidam minaretur ei furorem Iuliani. Hanc vero mutationem è manu Dei proficiſci docet, qui vel nutu totum mundũ labefactare poteſt. Sequenti etiam verſu crudelitatem & ſæuitiam exprimit: quòd orbi vaſtitatẽ intulerit, quòd exciderit vrbes, quòd vinctos non dimiſerit. Interdum enim ſolent victores captiuos dimittere, vt eorum animos humanitate alliciant: tyranni verò metui malunt quàm amari. hanc enim ſolam regnandi viam eſſe arbitrantur, ſi implacabili ſæuitia formidinem omnibus incutiant Mirum igitur non eſt miſerum adeò & infœlicẽ ipſorum exitum eſſe: quia fieri non poteſt quin Dominus vicẽ ipſis rependat, poſtquam eorum ſæuitia Eccleſiã ſuam caſtigauit, omníque miſericordia priuet, qua ipſi erga alios caruerunt. Itaque oſtendit quàm miſeri ſint tyranni, qui & Deum ſibi infenſum habent, & odioſi ſunt hominibus.

18 OMNES reges gentium) Opponit Babylonium aliis Regibus, vt oſtendat ipſum etiam poſt mortẽ cæteris omnibus miſeriorem eſſe. Et ita comparando amplificat Dei iudicium, quo vlturus erat illatas Eccleſiæ ſuæ iniurias. Hic locus in cauſa eſt, vt non audeã quæ hîc de Babylonio prædicit Iſaias, ad Nabuchodonoſoris vnius perſonam reſtringere: quoniam ex hiſtoriis ipſum ſepultura caruiſſe minimè conſtat. Tametſi referant Iudæi Euilmerodach iuſſiſſe, vt effoderetur è ſepulchro, quòd primores regni non auderent illi dare nomen, niſi patrem mortuũ eſſe conſtaret. verùm Hieronymus, quanuis alioqui ſatis credulus, id habet pro fabula. Non vnum ergo hominem, ſed totum regnum deſignat: quemadmodum etiam Scriptura cùm de Antichriſto lo-

1 Ioh.2.18 quitur, totum eius regni ſtatum cõprehendit. Proinde quaſi in perſona vnius ſuperbiam ridet omnium iſtorum tyrannorum: & qualis futurus ſit ipſorum exitus, denuntiat: futurum ſcilicet, vt ne veſtigium quidem terræ habeant in quo ſepeliantur, cùm antea eſſent inexhauſti gurgites, nec vllæ iis poſſeſſiones ſufficerent. Qui vix pedẽ terræ habent, ius nihilominus retinent in ſepulchro, quod omnium vel maximè ſacrum veteres cenſuerunt. Eo enim priuari valde ignominioſum fuit. Reges verò Babyloniorũ tanta ignominia afficiendos eſſe oſtendit, vt ex hæreditario etiã ſepulchro eiecti, ignominioſũ ſpectaculũ præbeãt. Quæri poterit, An tanti ſit corã Deo ſepeliri cũ patrib9, vt ei9 priuatio, pœnę & maledictionis loco irrogetur? Reſpõdeo, nõ agi hîc de ſepulchro, quaſi de re ad ſalutẽ neceſſaria: ſed meritò inter probra reputandum, quòd hic ſepultura caruerit. Ac primùm perpendendũ eſt, cur inter oẽs gentes tanti facta ſit ſepultura. nec enim dubiũ id profectũ eſſe à Patribus, quãdo cadauera ſepeliri voluit Dominus in ſpẽ vltimæ reſurrectionis. Proiiciũtur bellua-

belluarum cadauera,quòd ad putredinem nata ſunt:noſtra verò terra conduntur, vt illic depoſita
vltimum diem expectent,quo reſurrectura ſunt vt cum anima beatam & immortalem vitam de-
gant. Quòd autem obortæ ſunt variæ ſuperſtitiones in corporibus humãdis,id Satanæ aſtutia fa-
ctum eſſe dubium non eſt, qui omnia per ſe vtilia & pia corrumpere ac peruertere ſolet:innume-
ra enim figmenta commentus eſt quibus hominum oculos perſtringeret. Iudæos autẽ variis in ca-
ceremoniis abundaſſe minimè mirum eſt,neque id improbari poteſt: nec enim adeò clara reſur-
rectionis ipſis reuelatio fuit,quòd Chriſtus nondum patefactus eſſet. Noſtri verò temporis ratio
longe diuerſa eſt:quia reſurrectionem apertè cõſpicimus in Chriſto,& claras promiſſiones,quæ
obſcuriores Iudæis eſſe ſolebant,nunc omni ſublato velo intuemur. Si quis igitur veteres illos ri-
tus iterum inuehere & redintegrare vellet, haud dubiè tenebras offunderet luci, magnáque affi-
ceret Chriſtum iniuria,quòd cum nobis patefactum velaret. Non eſt tamen inanis cura ſepultu-
ræ:quia ſymbolum eſt vltimæ reſurrectionis quam adhuc expectamus. abſit autem omnis ſuper-
ſtitio & exequiarum põpa,à quibus pii omnes abhorrere debent. Nunc ſi quis ſepultura omnino
careat,reſpicienda cauſa eſt.multi enim ex Prophetis,Martyribus ac piis viris ea caruerunt. Audi- *Pſal. 79. 2*
mus Eccleſiæ querimoniam, lugentis quòd cadauera ſeruorum Dei feris & auibus proiecta ſint,
nec quiſquã ea ſepeliat & quotidie Chriſti ſeruos exuri,ſubmergi,patibulis affigi videmus:quo-
rum tamen interitus & glorioſus & benedictus à Deo eſt. Quemadmodum enim crux Chriſti be *Rom. 5. 3*
nedicta fuit:ita cruces,cathenæ,vincula,mortes,quas eius membra ſuſtinẽt,eiuſdem benedictio- *2 Cor. 12. 5*
nis participes,omnium Regum fœlicitatem,ornatum,pompam & maieſtatem exuperant: vt etiã *Gal. 6. 14*
Pauli exemplo in iis liberè audeant gloriari. Cæterùm in iis quos Dominus ſepultura carere ſinit, *Iere. 22. 19*
cùm nihil aliud perſpicimus quàm ſignum iræ ipſius, ad hanc ſententiam & ſimiles redeundum
eſt. Quemadmodum Ieremias Ioacimo aſini ſepulturam minatus eſt, quòd dignior eſſet conſor-
tio beſtiarũ quàm hominum,qui ab iis etiam poſt mortem humatione ſegregantur. Ita Babylo-
nius cùm ſeſe ſupra omnes extuliſſet, infra omnes deiici debuit:vt etiã humatione communi pri
uaretur. Prædicit ergo futurũ,vt non ſepeliatur domi,id eſt,in paterno & hæreditario ſepulchro.
nec enim intra ædes ſepulchra fuiſſe exiſtimandum eſt. Similitudines adiunctæ magis exprimunt
iuſtã illius tyranni ignominiam. quemadmodum enim eradicantur arbores noxiæ aut inutiles,ita
Babyloniũ indignum eſſe oſtendit, qui vllum inter homines locum obtineat. Similem poſtea fa-
cit veſtibus interfectorum. Nam qui in acie cadunt,non humantur cõmuni more,ſed proculcan-
tur corpora fœtida & ſanguinolenta:& ne fœtore ſuo aerem inficiant,cum indumentis ſuis putri-
dis in foſſam abiiciuntur. & ipſa etiam veſtimenta fœdata luto & ſanguine nemo attingere digna-
tur,ne quid inde contagionis contrahat. Quis Babyloniorum rex hoc paſſus ſit,aſſerere non poſ
ſumus:impletum tamen fuiſſe dubium non eſt.

20 QVONIAM terram tuam.) Hæc ratio eſt cur indignum ſepultura Babylonium dicat. In-
dignus enim eſt quem terra ſinu ſuo excipiat ac contegat is qui eam vaſtauit. quemadmodum e-
nim nos terra viuos ſuſtinet,ita mortuos condit,ac cuſtodit in aduentum Chriſti. Eſt igitur iuſta
crudelitatis pœna, cùm ſinum ſuum iis negat, qui ipſam violarunt. Additur grauior commina-
tio,quòd Dominus à poſteris quoque reſiduum pœnarum exiget. quanquam vbi dicit, Non no-
minabitur ſemen in perpetuũ,hoc mẽbrum bifariam exponere poſſumus: vel quòd memoria ſe-
minis impiorum diuturna non ſit,vel penitus extinguenda. Varietas interpretationis eſt in verbo
לעולם aut enim ad præteritum refertur,aut ad futurum. Ad præteritum, Quanuis ad tempus cele-
bretur impiorum ſemen,tamen euaneſcet tandem eius memoria. Ad futurum, Sic Deus impiorũ
ſemen extinguet,vt nulla deinceps fiat eius mentio. Eſt autem vulgare v. Dominus ſemini impio- *Pſal. 112. 6*
rum maledicit:quemadmodum è diuerſo,piorum ſemini benedicit:atque vt memoria iuſti æter- *Prou. 10. 7*
na eſt,iniuſti memoriam tolli ac deleri neceſſe eſt. Quanuis hæc oculis non ſemper intueamur, *Pſal. 34. 17*
extant tamen ampla & perſpicua eius rei teſtimonia,quibus id abunde confirmatur. Sed notanda
huius vltionis ratio eſt. Dominus enim impiorum hominum ſuperbiam vlciſcitur,qui nomen
ſuum propagare,& perpetuam ſui memoriam relinquere volunt. huc enim tendũt omnium pro-
fanorum hominum ſtudia & conatus. Contrà Dominus eorum nomen delet & memoriam,quæ
perpetuis monumentis inſculpta videbatur:atque accidit,vt non tantùm ſint ludibrio, ſed etiam
execrationi omnibus. Quod tyrannis omnibus euenit,vt quanuis ipſis,dum viuũt,omnes applau-
dant & aſſententur,mortuos tamen cum ſua poſteritate omnes exhorreant. Itaque Deo, Angelis
& hominibus deteſtabiles eſſe apparet.

21 PRAEPARATE) Hic apertius quàm antea aduerſus Babylonium vaticinatur Iſaias.
Loquitur enim de tota progenie,ad quam exitium hoc extendi ſignificat. Memoria verò tenen-
dum quod prius diximus, Prophetam non eſſe hactenus loquutum de vno homine, ſed de toto re
gno: nunc etiam eius figuræ dubitationem tollit. Quod vetus tranſlatio habet, Filios mactationi,
non ſatis conuenit ל enim quod præponitur, ſatis demonſtrat interpretandum eſſe, Filiis. Eſt
autem videndum ad quos hic ſermo pertineat. Miniſtros enim aliquos tanquam lictores aut car-
nifices ſubintelligi neceſſe eſt, quos Dominus accingi iubet, vt iudicium ipſius exequantur.
Quoſnam verò? partim Medos ac Perſas, partim alios à quibus Babylon funditus euer-

ia eſt:nec enim penitus diruta eſt cùm Perſæ eam ſubegerunt,vt prius dictum eſt.Itaque alloqui-
tur eos quos æterno conſilio ſuo deſtinarat Dominus ad Babylonem diruendam. Quæ loquen-
di forma multò plus energiæ habet,quàm ſi ſimpliciter dixiſſet,paratã eſſe mactationem. Oſten-
dit enim ſe non ſolùm de impiis ſtatuere pro arbitrio ſuo,ſed etiam miniſtros in promptu habe-
re quibus eorum ſcelera vlciſcatur. Quod continuò pòſt ſubiicit,hoc modo puniri iniquitatẽ pa-
trum:primo quidẽ intuitu nimis durũ videtur,filios miſceri cũ patribus, vbi agitur de pœna ipſis
infligenda.durius etiam,pœnã debitam patribus extendi in filios vſq; ipſos,& nepotes. Hoc ab-
ſurdũ facilè effugere licebit,ſi עון interpretemur Miſeriã:tam enim peccati pœnam,quàm pecca-
20.5. tum ipſum ſignificat. Sed cùm hæc ſententia paſſim occurrat in Scripturis, Deum ſcelera paren-
4.7,& tum in ſinum filiorum rependere,tali effugio opus non eſt.nec repugnat illud Ezechielis,Non ſu
5.9.& ſtinebit filius iniquitatem patris. Nemo enim innocens à Deo plectitur. Nec verò ita accipiẽdus
32. 18 eſt hic locus,acſi pœnam maioribus debitam Deus in filios alioqui nihil tale meritos transferret:
18.20 nam filiorum etiam culpa coniuncta eſt. Atque vt omittamus vniuerſalem maledictionem gene-
ris humani,cui omnes ab vtero obnoxii ſunt,impii alicuius exemplum ſumamus:quum Dominus
eum cum ſobole ſua reiicit,nihil certè eſt quod cum ipſo expoſtulare poſſimus. Nam ſi benedi-
ctio ipſius gratuita eſt,vrgere eum fas non eſt,quòd non omnib⁹ eam æqualiter impartiat.Libera
enim eſt eius gratia:& vnumquenque ſecum reputare oportet,quicquid boni habet,id ei minimè
naturale aut proprium,ſed potius aduentitium,atque à gratuita Dei liberalitate profectum eſſe.
Si quem ergo reiiciat,nónne etiam ipſius ſemen maledictum eſſe neceſſe eſt?deſtitutis enim gratia
ipſius,quid præter nequitiam reliqui eſt? Quòd ſi æternæ morti obnoxii ſunt:multò magis tem-
poralibus pœnis:quem enim capitis ſuppliciũ manet,is carcere & flagris multò magis dignus eſt.
Idque diligenter notandum. Puerilis enim mihi videtur eorum ſolutio,qui Dominum tempora-
libus pœnis impiorum filios afficere putant ob ſcelera parentum, neque indignum Deo cenſent,
etiam innoxiis eiuſmodi pœnas irrogari: quoniam Deus nunquam punit immerentes:& natura
ad miſericordiam propenſus eſt. Qui verò parceret malis,ſi iram ſuam aduerſus innoxios exerce
ret? Hoc igitur ſtatuendum eſt,omnes qui deſtituuntur gratia Dei,ſub æternæ mortis iudicio in-
cluſos eſſe.vnde conſequens eſt,reproborum filios,quos Dei maledictio perſequitur,eidẽ iudicio
ſubiici. Proinde non loquitur Iſaias de filiis innoxiis,ſed perditis & nefariis, qui forſan etiam pa-
rentes malitia ſuperarunt:quo fit vt meritò adiungantur parentibus, eidémque ſupplicio ſummit-
tantur,cùm idẽ vitæ genus ſint ſecuti. Dicet quiſpiã,eos tunc ſui ſceleris pœnam,non parentũ fer-
re. Fateor quidem ex parte:at iam cœperat in parentibus reiectio,ob quam etiam à Deo deſtituti
ſunt & reprobati. Non ſeparatur autem ipſorũ culpa,quaſi innoxii ſint:ſed iiſdẽ vitiis ob reiectio-
nem inuoluti,iiſdem etiam pœnis & miſeriis implicantur. Scio hac ſolutione non ſatiſfieri iis qui
nullũ finẽ faciunt cum Deo litigandi:ſed modò piis & non contẽtioſis ſatiſfaciam,illos haud mul-
tum moror. Hos certè tali ſolutione,vt vera eſt,contentos fore ſpero ac cõfido. In clauſula verſus
vertunt quidam,Ne impleãt hoſtibus ſuperficiem terræ:acſi Propheta ſignificaret,omnes impios
hoſtes eſſe generis humani,imò vniuerſæ terræ: propterea Dominum conſulere omnium ſaluti,
cùm eos tollit è medio.terra enim quodammodo ab iis,tanquã vepribus & dumetis,ſuffocaretur.
Atque hæc ſignificatio plus quiddam videtur exprimere:quia terra nos recipit in gremium ſuum
ſi officium facimus:quòd ſi Dei contemptores ſimus,terra inuita tanquam hoſtes nos alit & ſuſti
net. Verùm ego alteram ſignificationem,quæ cõmunior eſt,ſequi malo. Videtur enim mihi Pro-
pheta innuere, impios propagare genus ſuũ,ac ſobolẽ ab ipſis ſcaturire veluti innumerã,vt alios
& numero & ſpecie antecellant:quod etiam fieri quotidie videmus. vnde natũ eſt Prouerbium,
Malam herbam citò creſcere. Subindicat igitur Propheta, futurum vt totam terram non ſolùm
hominibus,ſed etiam oppidis implerẽt impii,niſi Dominus maturè proſpiceret atque occurreret
huic malo,eorúmque numerũ minueret. Quòd verò ingentẽ impiorũ multitudinẽ,quibus ter-
ra penè obruitur,vbique cernimus,id meritò noſtro accidit.ſed nunquam Dominus ita durè no
biſcum agit,quin aliquid boni ſeminis reliquum faciat,vtcunque rarum ſit:atque etiam angulos
terræ quoſdam relinquat,vbi pii aliquantum reſpirent. Quòd ſi Dominus non reſecaret ex mul-
titudine impiorum,terra certè protinus ab iis obrueretur. Hìc confirmatur quod iam antea di-
ximus,Babyloniorum liberos non mactari innocentes.hìc enim cauſa adſcribitur,Ne terram im
pleant vrbibus. Conſequens eſt igitur,impios fuiſſe,& iuſto iudicio tolli,vt ſaluti hominum con-
ſulatur:nec poſſe Dominum crudelitatis aut ſæuitiæ accuſari.

21 NAM ſurgam.) Nunc Dominus pronuntiat ſe acturum quod prius aliis per Prophetam mandauerat.& vtrunque obſeruari debet:opus ſcilicet Dei eſſe cùm pereunt impii,tametſi hominum opera in exequendis iudiciis ſuis vtatur. Sic enim prius ipſos alloquebatur, PRAEPARATE. Vnde non ſolùm potentia Dei,ſed etiam Prophetiæ vis notanda eſt:vt Prophetæ à Deo ordinati mandent populis omnibus vt hoc vel illud faciant: & tunc tantum abeſſe,vt homines euẽtum impedire poſſint,vt etiam obſequium ſuum præſtare Deo cogantur. Quoniã verò in hominibus ſubſiſtere ſolemus,& quidem præterito Deo,penes eos locamus agendi poteſtatem, tenendũ eſt

principium

principium illud,quum per eos agat Deus,propriè operis eſſe authorem,ipſos verò miniſtros tan
tùm vel inſtrumenta.Id quod apertè ſequentium locorum coniunctio ſatis demonſtrat. ו in cau-
ſalem particulam reſoluere viſum eſt. Reddit enim cauſam,cur Medos atque alios interitum Ba-
bylonis parare iubeat,NAM conſurgam aduerſus ipſos:atque hæc locutio,qua Dominus ſe ſurge-
re dicit,ſatis trita eſt.Ea autem ſe ad captum noſtrum accommodat Propheta,quoniam altior eſt
maieſtas Dei, quàm vt poſſit à nobis apprehendi. Deum enim iacere & otioſum eſſe putamus,
quandiu diſſimulat.propterea ſurgere ſe dicit,quum exerit potētiam ſuam,eamque aliquo viſibili
opere teſtatur. Epithetō quod ſubiungit,Dominū exercituū vocans,ad confirmandā ſententiam
facit.acſi diceret,non temere ſibi imperium in populos ſumpſiſſe : Deus enim exercitus omnes
manu ſua regit.Quum ergo ad pronuntiandam Dei ſententiam ordinatus ſit, ipſius eſt impera-
re hominibus,vt obſequium ei ſuum præſtent.Et mox iterum repetit nihil ſe afferre niſi diuini-
tus mandatum,quò plus authoritatis habeat hæc Prophetia.Hoc autem excidium non accidiſſe
Babyloni niſi poſt Alexandri mortem,ſatis iam antea dictum eſt.Filiorum & Nepotum nomine,
non poſteritatē ſolùm intelligit,ſed memoriam:cuius ſtudioſi ſunt impii, vt poſt mortem ſuam
multis etiam ſeculis celebrentur.Hoc etiam Dominus ademit Babyloni, vt nulla eius memoria,
niſi cum dedecore & ignominia,extaret.

23 ET ponam eam.) De futura vaſtitate eadem quæ antea prædixit rurſus confirmat:non fo
re ſcilicet poſthac hominum domicilium,ſed quaſi antrum deforme, vbi latebunt feræ animalia.
קפד.alii Caſtorē,alii Teſtudinem,alii Erinacium eſſe volunt.Ex loci verò circunſtantia,Prophe-
tam de animali aquatili loquutum eſſe veriſimile eſt:nam poſtea ſtagni mentionem facit. quod
propriè ad ſitum eius loci pertinet:quoniam Babylon non in ſtagnoſo quidem loco,ſed humido
ſita eſt.Nam hinc Euphrates,illinc Tygris regionē alluit.Vnde fit vt ei Dominus diluuiū minetur.

24 IVRAVIT Iehoua) Ad pleniorem confirmationem iureiurando opus fuit. Nihil enim
difficilius nobis perſuadetur,quàm impios ſtatim perituros eſſe,quum eos florentes, omnibúſq;
præſidiis munitos,& veluti extra diſcrimen poſitos,ſuperiores omni metu videamus. Itaque ad
eorum conſpectū obſtupeſcimus,& perſtringimur eorum ſplendore,vt vix Deo credamus eorum
ruinam & interitum nuntianti.Propterea iuſiurandum adhibet,ne vllam dubitandi materiam re-
linquat. Vnde intelligimus,quanta ſit eius erga nos indulgentia,quum imbecillitatem noſtrā ad-
hibito hoc remedio ſubleuet,quum alioqui ſatis eſſet eum ſimpliciter loqui.Hoc autem in conſo *Eadē vide*
lationem piorum facit,vt ſtatim videbimus. Eclyptica verò qua vtitur iuriſiurandi formula,ſatis *infrà 22.14*
nota eſſe debet:ſæpius enim occurrit in Scripturis. Ea autem Dominus religionem inferre vo-
luit,ne nimium licentioſi eſſemus in iuramētis,ad quæ audacter & temere prorumpimus. Nā re-
ticentia eſt qua maior iuramenti pars ſupprimitur, Si non fecero quod decreui, homines me va *2.Reg.19*
num eſſe exiſtiment,nec me cenſeant Deum:aut aliquid eiuſmodi horrendum dictum ſubauditur. *35*
Frænum ergo ſibi inicere debent homines,ne temere in execrationes proſiliant,vel horrendis di *Infrà 37*
ris deuoueant caput ſuum:ſed proteruiam ſuam hinc temperare diſcant. *36*

25 VT conteram Aſſur.) Putant hoc pertinere ad exercitum Sennacherib,qui manu Dei per
Angelum ſtratus eſt,quum Ieroſolymam obſideret.Si hæc interpretatio placeat, talis erit ſenſus,
Dominum breui daturum aliquod ſpecimen illius exitii,quod Babyloniis minatus eſt. Obiici e-
nim poterat ab iis qui hæc vaticinia audiebant, Quid nobis proderit Babylonem deleri , poſt-
quam ab ea oppreſſi fuerimus?nónne ſatius eſſet nobis integris,eam quoque ſaluam eſſe? quæ ad
nos cōſolatio ex eius interitu redibit,quum ipſi quoque interierimus?Et certè hoc mihi non du-
bium eſt,ſpecimen gratiæ Dei in hoſtibus eorum delendis proponi,quod vel iam exhibitum erat,
vel paulò pòſt exhibēdum. Neque enim aſſerere auſim quo tempore hoc vaticinatus ſit Prophe-
ta,niſi quòd probabilis coniectura eſt ſtragem prius fuiſſe ab Angelo editam in exercitu Senna-
cherib. Hoc modo ab illuſtri experimento ſpem faceret Propheta futuræ Redemptionis: acſi
dixiſſet, Vos iam ſenſiſtis quàm mirificè ſuccurrat ſuis Deus in ipſo articulo. Cur verò exerci-
tum Sennacherib prius fuiſſe cæſum exiſtimem,in promptu ratio eſt. Oportuit certè aliquem
huius doctrinæ eſſe vſum. Atqui non antè Babylon quicquam moleſtiæ inferre cœpit Iudæis,
quàm ſubactis Aſſyriis,illuc tranſlata eſt Monarchia. Quandiu ergo nihil erat negotii Iudæis
cum Babylone,quorſum de iudicio Dei concionatus eſſet Propheta,quo futurus eſſet populi ſui
vltor? Nec verò abſurdum eſt, rei geſtæ teſtimonium cum vaticinio miſceri.neque tamen malè
conueniet, hìc Aſſyrios pro Chaldæis poni:quia etſi priuati erant imperio,veriſimile tamen eſt,
primos ſemper fuiſſe in procinctu,quoties oppugnandi erant Iudæi:atque ita militaſſe ſub alienis
auſpiciis,vt maiorem partem exercitus efficerent.Nam & propiores erant quàm Chaldæi,& qui
tunc dominabantur ſciebant in hoc bello propter inueteratum cōtra Iudæos odium ſibi fidos &
morigeros fore. Adde quòd victoribus vtile fuit,continuis bellis atterere victos,donec ad iugum
ferendum aſſuefacti eſſent. Vnde non ineptè per Synecdochen Iſaias,tametſi de Babylone verba
faciat,totas eius copias ſub nomine Aſſur deſignat.Ita nulla ratio coget,vt de ſtrage per Ange-
lum in exercitu Sennacherib edita,locū hūc exponamus. Simpliciter enim,quantū ego iudico,ſi-

gnificat Propheta,finem Aſſyriorum tyrannidi impoſitum iri à Domino,vt non ſemper ita præualeant.acſi diceret,Quanuis ad tempus impiis Deus permittat in vos dominari,non ſemper hæc potentia durabit:ipſe enim aliquando vindicabit populum ſuum ab hac ſeruitute qua premitur, quaſi fracto iugo.Neque enim,vt dictum eſt,tametſi ceſſerant Chaldæis Aſſyrii, ideo deſtiterant hoſtes eſſe Eccleſiæ:ſed Babylon,quę ſucceſſerat in locum Niniues, quaſi trãſlatitio iure bellum tunc Iudæis inferre cœpit.Quòd autem frangendum dicit Aſſyrium in Iudæa, non ita debet accipi quaſi illic cædendi forent,aut præſentes clade aliqua conterendi:ſed quòd electus populus liberandus eſſet ab eorum tyrannide,ac ſic tollenda eorum dominatio. Quare Fractio non tam ad perſonas,quàm ad imperium refertur.Et quod dicit de IVGO & ONERE, nõ propriè competeret in Aſſyrios ſolos,qui ſaltem vrbe Ieroſolyma nũquam potiti ſunt.ideóque tenenda eſt illa quã dixi ſucceſſio:quia non aliud erat ius bellandi Chaldæis, niſi quod ab Aſſyriis ad ſe tranſlatum iactabant.Quare hanc prophetiam meritò extendere mihi videor ad eam liberationem,qua Dominus contra Chaldæos & Aſſyrios ſe populi ſui vltorem monſtrauit: quia tunc excuſſum fuit iugum,quo miſerè conſtricti Iudæi tenebantur:imò ſimul complectitur Redemptionem per Chriſtum partam,cuius illa præludium fuit.Quod ſequitur de Montibus,aliqui mutationem numeri eſſe putant pro monte Sion:ſed malo ſecus interpretari. Nam quum Ieroſolyma inter montes ſita eſſet,tota regio ob hanc cauſam contemnebatur.ideo contemptim loquitur Propheta,quaſi hoſtibus concedens regionem,quæ montuoſa erat,minoris eſſe pretii. Sed hic quoque contemptus ad amplificandam Dei virtutem valet:quia tam potentis Monarchiæ imperium excutiat ſuis mõ
1.Reg. 20. tibus.Huc pertinet quod habetur prioris Regum 20.

23 28 26 HOC conſilium) Vna aut altera confirmatione Dominus contentus non eſt, vixque ſibi ſatisfacere poteſt in re magis ac magis teſtificanda,quòd ingenium noſtrum ſuapte natura ad diffidentiam propenſum probè norit.Nulla enim confirmatio nobis ſufficit, etiamſi largè & prolixè, atque etiã ſanctè promittat.Dominus ergo mederi vult huic malo:eóque pertinet repetitio, ne ſu peruacaneam eſſe exiſtimemus. Nec enim ſe bene norunt, qui Prophetam, aut potius Spiritum Dei verboſum eſſe putant.Itaque primùm Dei voluntatem & conſilium, deinde virtutem proponit. Vnde enim fit vt hæſitemus in Verbo, niſi quòd Deo eam quam decet potentiam non tribuimus,aut de eius virtute minimè perſuaſi ſumus? Hæ omnino duæ ſũt cauſæ incredulitatis,quibus ex aduerſo hæc duo, quæ nobis commendat Iſaias, opponi debẽt:nempe conſilium & virtus Dei. Hoc enim primùm ſtatuendum eſt,veracem eſſe Dominum:quia nihil pronuntiat quod nõ fixum ſit ac immutabile:deinde potentẽ,nec quicquã eius manui obſtare poſſe. Cæterùm, nõ eſt nobis de arcano Dei conſilio inquirendum:nos enim in decreto, quod Dei verbo patefactum eſt,acquieſcere iubet hîc Propheta. Altius ergo conſurgendum non eſt,vt in adyta Dei penetremus:ſed contenti eſſe debemus certis teſtimoniis,quæ Prophetarum ore declarat. Itaque amplectamur toto animo omnes Dei promiſſiones, iiſque etiam potentiam ipſius adiungamus: quia nunquam manus ipſius ab ore ſeparari debet. Potentia verò nõ philoſophorum more otioſa, ſed vt Scripturæ docent,efficax & actuoſa conſideranda eſt. Verùm hîc quæri poteſt,cur omnis terræ omniúmque gentium mentionem fecerit,quum de Babylone tantùm loquatur. Sed tenẽdum eſt memoria quod prius diximus,Babylonis imperium abſorpta Niniue per totum ferè Orientem patuiſſe,variáſque nationes ei fuiſſe ſubditas. Quo fit vt ipſius clades reliqui etiam orbis excidiũ eſſet.nec enim tantæ Monarchiæ concidere poſſunt,quin magnã ſecum ruinã trahant.Itaq; quum illius imperii magnitudo hanc prophetiam in dubium reuocare poſſet,docet Iſaias,tametſi longè & latè pateat,infinitámque gentium multitudinem comprehendat, id obſtare Deo non poſſe quominus decretum ſuum exequatur.

27 QVONIAM Iehoua.) Hîc veluti epiphonemate vtitur Iſaias, vt proximam ſententiam magis confirmet. Quum enim Domini conſilium eſſe dixiſſet, vt inuiolabile eſſe nec irritum fieri
Pſal.33 11 poſſe oſtendat,quaſi de re impoſſibili interrogat, Quiſnam vel diſſoluet eius conſilium, vel manum auertet? hac ſcilicet exclamatione inſultans creaturis omnibus. Nam ſimulatque decreuit Dominus,manum exerit.exerta verò manu, certam operis exequutionem conſequi neceſſe eſt. Nec verò tantùm homines hac exclamatione ab impediendo decreto Dei, ſed etiam reliqua omnia excludit:ſi quid tamen præter hominem & Satanam voluntati ipſius aduerſatur. Denique ſignificat nullam pœnitentiam aut mutationem in Deum cadere,ſed quicquid accidat,etiã in ſumma rerum varietate perpetuò ſibi conſtare:nec poſſe conſilium ipſius vlla occaſione abrũ-
Num.23.19 pi. Si quis obiiciat,Deum aliquando conſilium mutaſſe: veluti quum Niniuitis, Abimelecho, aut Pharaoni pepercit:reſponſio facilis eſt. Nam quum Dominus Ionam ad Niniuitas miſit,non pa-
Ion. 1. 2. & 3.10 tefecit quid in arcano conſilio ſuo decretum eſſet:ſed volebat eorum animos prædicatione Ionæ percellere,& reuocare ad pœnitentiam,vt eorum miſereretur. Idem quũ Abimelecho & Phara-
Gen 12.17 & 20.3. 6 oni minatus eſt,quòd vxorem Abrahæ ſibi adiungere vellent. Sic enim Dominus ipſos terrendo reuocare volebat,ne pœnas luerent ſuæ obſtinationis.

ANNO-

28 ANNO quo mortuus eſt.) Hic debuit eſſe initium capitis decimi quinti: quoniam Propheta nouum argumentum ingreditur. vnde planè liquet quàm præpoſtera ſit capitum diſtinctio, vel potius laceratio. Loquutus enim de Babyloniis, ad Paleſtinos tranſit: vel fortè antequam de prioribus verbum feciſſet, aggreſſus eſt Paleſtinos: qui cùm vicini eſſent Iudæis, immortale cum ipſis odium exercebant. Erant autem reſidui ex illis gentibus quibus pepercerant Iſraelitæ, cùm tamen Dominus eas è medio tolli iuſſiſſet. Cuius rei infidelitas populi in cauſa fuit, vt hæ veluti ſpinæ à Domino reliquæ fierent, à quibus ipſorum oculi pungerentur: quemadmodum Scriptura docet id iam antea Dominum ipſis minatum eſſe. Itaque cùm odiis capitalibus inter ſe hi populi certarent, quoties Iudæi cladem aliquam ſuſtinebant, tantundem ſibi Paleſtini accedere lucri arbitrabantur. perditos enim voluiſſent Iudæos, nec quicquam iucundius illis accidere poterat, quàm aduerſa & infauſta his omnia euenire. Ideo aduerſus ipſos, tanquam aduerſus perpetuos Eccleſiæ hoſtes Propheta vaticinatur. Eſt autem notãdum tempus quo hæc viſio Prophetæ oblata eſt. Quandiu enim vixit Achaz, ſuperiores fuerant Paleſtini. Dedit enim pœnas ſuæ perfidiæ impius ille hypocrita, qui Deo relicto, ad externa hominum ſubſidia ſeſe proripuerat. Itaque eius tempore receperũt Paleſtini ea oppida, quæ Vſias ex eorum manu recuperauerat. ipſo verò mortuo, maiores etiam animos collegerunt: quia ſperabant ſe omnium votorum tunc compotes fore, quòd hæredem adhuc ferè puerum reliquiſſet: nã Ezechiæ nouo regi neque prudentia, neque authoritas, neque conſilium erat. Hæ ergo circunſtantiæ diligenter notandæ ſunt. Nec enim Iſaias tam Paleſtinorum rationem habet, quamuis ipſos alloquatur, quàm piorum, quos vult hac Prophetia conſolari & bona ſpe fulcire, qui de ſtatu Iudææ actum eſſe alioqui putaſſent: quòd vndiquaque inſtarent hoſtes, nec vllum vſpiam auxilium appareret. Iis ergo afflictis & deſtitutis ope, Iſaias manum porrigit, eóſque bono animo eſſe iubet, quòd Deus ipſis haud dubiè ſit adfuturus. ONVS vocat hanc prophetiam, quòd grauis & acerba futura eſſet Paleſtinis, qui ſe omnia incommoda effugiſſe putabant, quòd Iudæi miſerè premerentur, nec ſpem melioris ſtatus haberent. Iis igitur ſuam quoque cladem inſtare denunciat. Numer.33. 55.52 Deut.7.16

29 NE LAETERIS) Initiò retundit inanem fiduciam, qua temere inflati erant Paleſtini: & addens TOTA TV, ſignificat omnes huius cladis partem ſenſuros eſſe. acſi diceret, eam regionem non aliqua tantùm in parte vaſtatum iri, ſed nullum eius angulum fore à clade immunem: & quàm longè & latè patet, vniuerſam propediem interitum ſuum ſenſuram eſſe. Quod ſubiicit de CONFRACTA VIRGA, aliqui referunt ad regem Achaz, ſed falſò. quoties enim conflixit cum Paleſtinis, victus eſt. Ergo ad Vſiam referri debet. Sed neque ad ipſum reſtringi velim, quin ſimul ad vniuerſum Iudaici populi corpus referatur. Perinde igitur eſt, acſi diceret Paleſtinæ: Putáſne te ſecuram eſſe Iudæis fractis, qui te prius affligebant? falleris vehementer. grauius enim affligi te breui continget. Itaque ad perſonam aliquam, vt iam dixi, reſtringo: ſed puto in vnius perſona vniuerſum Iudæorum corpus deſignari. Et ſimul rationem ſubiungit cur Paleſtina lætari non debeat: quòd ſcilicet Iudæi plus virium quàm antea habituri ſint ad nocendum. ſi damnum aliquod antea ab iis ſenſerant Paleſtini, maius etiam & grauius poſthac ſenſuros. Similitudo quam adhibet, admodum apta eſt. Regulus enim colubro nocentior eſt, præſter regulo. His animalib⁹ tam noxiis, Dei beneficio in his regionibus caremus. Sed Propheta nihil aliud ſignificat, quàm Paleſtinos opinione falli, quòd Iudæis ademptam vim nocendi putent. Proinde ab aliis diſſentio, qui Reguli & Præſteris nomen ad Ezechiã duntaxat referunt. Quanuis enim multum habeant coloris, quòd Ezechias quicquid Paleſtini habebant vſque ad Gazam occuparit: tamen Propheta hanc promiſſionem longius extendere voluit. Sciamus ergo, vt ab Ezechia initium fiat gratiam de qua nunc agitur, ipſam ad Iudæos, velut ad vnum corpus, pertinere. Hinc autem generalis ſententia colligenda eſt: quum aduerſis rebus premimur, exultant impii acſi nos perditi, ipſi verò ſoli fœlices eſſent: Dominus autem gaudium ipſorum inane eſſe pronuntiat. Reſurget enim ſemper Eccleſia, atque in priſtinum & florentem ſtatum reſtituetur, tametſi omnes eam periiſſe iudicent. Renaſcentur filii Dei, qui impiorum oculos configant: non quòd id optent ipſi, aut propoſitum habeant, ſed quòd decreto Dei ita accidere neceſſe ſit. Nec verò ignominioſa ſunt ipſis hæc nomina Reguli & Præſteris. Nec enim tales ſunt pii natura, ſed quòd impiis exitioſi ſint, quantumuis per ſe innoxii. nam vitio & malitia impiorum fit, vt ſibi noxium ſit, quod vtile & ſalutare eſſe debuerat. Cuiuſmodi etiam & Dei ipſius & Euangelii natura eſt. 2.Reg.18.8 Pſal.18.27 2.Cor.2.16

30 ET paſcentur primogeniti.) Non tam Paleſtinos reſpicit Propheta, vt iam dictũ eſt, quibus minando nihil profeciſſet, quàm Iudæos, quos rebus afflictis volebat conſolari. ſic enim premebãtur, vt nõ procul abeſſent à deſperatione. Ideo PRIMOGENITOS PAVPERVM vocat, quaſi ſuis miſeriis inſignes: quòd redacti ad extrema, primum inter miſeros locum obtinerent. Promittit autem futurum, vt Dominus ipſos à talibus miſeriis ereptos, iterum paſcat & enutriat. Ex quo perſpicimus Paleſtinos in ſalutem populi Dei conciſos ac deletos eſſe.

Quemadmodum etiam Abrahæ & poſteritati eius promiſerat Dominus, Benedicā iis qui benedicent tibi: & maledicam iis qui maledicent. nam qui filiis Dei infenſi ſunt, Deum quoque ſibi infeſtum ſentire neceſſe eſt. Deinde Propheta cōparat populum ſuum ouibus, quibus nos ſimiles eſſe oportet, ſi Deum cuſtodem habere velimus. Hac ſimilitudine nihil ferè in Scripturis frequentius. Quum ergo Dominus nos caſtigat, velut oues diſſipatæ, lupiſque & prædonibus expoſitæ ſumus: quum verò in hoſtes noſtros animaduertit, vult nos iterum colligere, vt in tuto & ſecuro loco habitemus. Hoc enim ſignificat Iſaias, vbi dicit, CVM FIDVCIA. Itaque duo hîc promittit Dominus. Primùm paſcua, id eſt, omnia quę ad victum & cultum neceſſaria ſunt: deinde tutelam & conſeruationem, vt ſarti & tecti ſimus ab omni iniuria. quæ duo paſtoris officio conueniunt: iiſque omnia ad ſalutem neceſſaria continentur. Paulò pòſt rurſus ſe conuertit ad Paleſtinos, quos arbori comparat tam altè radices agēti, vt nullo modo eradicari poſſe videatur. Verùm ſi areſcat radix, arborem ſimul, tametſi altè fundata ſit, deficere neceſſe eſt. Vnde colligendum eſt, impiorum ſtatum nunquam adeò firmum eſſe, quin eum facilè euertat Dominus. nec enim tantùm ramos præſcindet, ſed etiam radicem latentem ſub terra areſaciet, atque perdet. Quod ſequitur, RELIQVIAS TVAS OCCIDET: hoc ad Ezechiam vulgò referunt: ſed malo, vt iam monui, ad vniuerſum corpus extēdere: de quo velut de vno homine loquitur: eius autem caput Rex erat, & Chriſtum ipſum repræſentabat. Poſſemus etiam referre ad Aſſyrium, & quoſuis alios, quorum opera in delendis Paleſtinis Dominus vſus eſt. Iudæis enim tritum eſt indefinitè loqui vbi de miniſtris agitur, per quos exercet Deus ſua iudicia.

31 VLVLA PORTA.) Hîc Propheta amplificationibus vtitur, quibus vaticinia ſua in animis piorum obſignet, & vehemētius inculcet ea, de quibus alioqui dubitare potuiſſent. PORTAS celebriora loca ſignificare, in quibus fiebant conuentus, alibi dictum eſt. Luctum itaque ſingulis vrbibus denuntiat, & quidē non vulgarē, vtpote qui per celeberrimos quoſque conuentus vagetur. Quod addit de FVMO, pro Igne accipere poſſumus, vt ita res ab ipſo ſigno notetur: nā prius appareat fumus, quā n ignis ſplendeat. Per Aquilonem verò tam Aſſyrios quàm Iudæos intelligere licet, quando vtrique Paleſtinæ reſpectu ad Aquilonem ſiti erant. Malo tamen de Iudęis ipſis interpretari, tametſi expoſitionem contrariam refutare nollem. Putabant enim Paleſtini, vt iam diximus, ſibi lucro eſſe incommoda Iudæorum, veluti cùm iis Aſſyrii cladem aliquam intulerant. verùm experti ſunt tandem eorum cladem ſibi quoque communem eſſe. Quemadmodum haud ita pridem multis nationibus accidit, quibus hoſtes ſuos à Turca opprimi iucundiſſimum erat. nam eiuſmodi victorias ſibi pernicioſas & luctuoſas eſſe ſenſerūt. Illis enim victis, quos perditos optabant, via ſimul ad ipſas patefacta eſt, ac tandem oppreſſæ ſunt. Quod addit in fine, Tunc neminē fore ſolitarium, ad hoſtes pertinet, quos Die præfixo, id eſt, quando Deus Paleſtinam perdere ſtatuerit, tali potentia & authoritate inſtructos fore dicit, vt domi ocioſus nemo deſideat: ſed omnes ad procinctum parati ſint: acſi quis imperium alicuius Principis commendans, omnes eius ſubditos ſtatim, vel digito ſublato, conuenire, ac præſtò eſſe diceret.

32 QVID autem reſpondebitur.) Ego ſimpliciter de quibuſuis gentibus, quàm de vna interpretari malo. Nam aduenæ ſimulac vrbem aliquam ſunt ingreſſi, ſciſcitari ſolent quid geratur, vt aliquid noui intelligant. Perinde ergo eſt acſi dixiſſet, Quid reſpondebitur aduenis cùm interrogabunt? & quis victis Paleſtinis ſpargetur rumor? nempe, quòd DOMINVS FVNDAVIT SION. Quo ſignificat exitium Paleſtinæ inſigne documentum fore miſericordiæ Dei erga populum ſuum: vt omnes intelligāt, Dominum Iudææ quam ſibi delegerat cuſtodem ac tutorē eſſe.

Gen.17.7 Fundatio enim nihil aliud eſt, quàm gratuita adoptio Dei, qua promiſit Abrahæ & poſteritati eius ſe in Deum ipſis fore: deinde cùm templum ædificari in Sion voluit, vt illic memoria nominis ipſius coleretur. nec enim iſta fundatio cemento aut lapidibus conſtat: ſed promiſſionibus gratuitis vitæ æternæ: quæ gratia piis ſemper omnibus nota fuit. Itaque Propheta docet hoc Paleſtinæ excidium inſigne documentum fore, quo remotiſſimæ quæque gentes intelligent, Deum conſeruare ac tueri populum ſuum quem elegit.

ET in illa fiduciam.) Non intelligit fidelium ſpem in Sion locatum iri, veluti in Deo ſperandum eſſe dicimus: ſed incolas Sion tuto in loco & ſecuro habitaturos, quemadmodum ſæpe aliàs

Ioel 2.32 Prophetæ ſalutem in Sion eſſe docent. Non vult ergo fiduciam piorum locatam eſſe in Eccleſia, ſed in ea conſeruari pios oſtendit, quòd Dominus eam tueatur. Interea vult Dominus probare fidem noſtram: ne nos per omnia beatos eſſe exiſtimemus. Ideo vocat PAVPERES, ne nos putemus eximi cōmunibus ærumnis, vtcunque ſub tutela Dei ſimus. An verò maior vlla cōſolatio afferri poteſt, quàm cùm audimus Eccleſię Dei incolas, tametſi miſeriis infinitis ſint obnoxii, extra omne periculum eſſe? Eam ergo adhibeamus noſtris ærumnis, nec præ impatientia deficiamus, cùm intelligimus Deo curam eſſe noſtri, nóſque in tuto eſſe certò ſcimus.

CAPVT

1 *ONus Moab: Quoniā in nocte vaſtata eſt Ar-Moab, in ſilentiū reda*
cta eſt: certè in nocte vaſtata eſt Kir-Moab, in ſilentium redacta.
2 *Aſcendet in domum, & Dibon ad excelſa, ad fletum ſuper Nebo,*
& ſuper Medba Moab vlulabit. Super omne caput eius caluitiū, &
omnis barba detonſa.
3 *In cōpitis eius accincti erunt ſacco: ſuper tecta eius & in vicis eius omnis vlulabit,*
deſcendet ad fletum.
4 *Vociferabitur Heſbon & Elcale: vſque ad Iahaz audietur vox eorum: propterea*
expediti Moab vlulabunt: anima cuiuſque vlulabit ſibi.
5 *Cor meū propter Moab vociferabitur: fugitiui eius ad Zoar, vitulā triennem per a-*
ſcēſum Luhith cum fletu aſcendent: per viā Horonaim clamorē contritionis excitabunt.
6 *Aquæ Nimrim exinanitæ ſunt: aruit gramen, defecit herba, olus non ſuperfuit.*
7 *Itaque quod reſiduum quiſque fecit, & opes ſuas deferent ad " torrentem ſalicum.* " Vel, Arabes.
8 *Circuiuit clamor terminos Moab, vſque in Eglaim vlulatus eius, & vſque in Beer-*
Elim vlulatus eius.
9 *Quia aquæ Dimon implebuntur ſanguine: quoniam ponam ſuper Dimon additio-*
nes iis qui euaſerint de Moab leones, & reliquiis terræ.

IN CAPVT XV.

ONVS MOAB.) Hîc Propheta vaticinatur aduerſus Moabitas, qui vicini Iudæis & ſanguine coniuncti erant: ſcimus enim Moabitas ex Lot Abrahæ nepote originē duxiſſe. In tanta ergo neceſſitudine ſaltem poſtulabat humanitas, vt amicitiā aliquā inter ſe hi populi colerent. Verùm nulla coniunctio Moabitas cōmouit, quominus hoſtiliter Iudęos inſectarentur, atque etiā pro opportunitate vexarēt. Quod ſignū eſt inhumani & truculenti ingenii. Iis igitur, cùm adeò ſæui eſſent in populū Dei, quem fraterno amore proſequi debuiſſent, ſuum quoque exitium denuntiat Iſaias. Meminiſſe autem debemus in quem finem vaticinia hæc tendant. nec enim credibile eſt ea Moabitis profuiſſe, etiāſi ex ore Prophetæ ipſius audiſſent quod legimus. Atqui neque ipſos allocutus eſt, nec ſcriptum ad eos teſtimonium miſit. Fideles ergo potius quàm ipſos reſpexit Propheta, ídque duas ob cauſas: primùm ne cùm tam varias mutationes viderent, euerti ciuitates, regna interire, alios ſuccedere aliis, exiſtimarent hunc mundum cæco Fortunæ impetu gubernari, ſed prouidentiam Dei agnoſcerent. Etenim ſi nihil prædictum fuiſſet, vt vanitate impliciti ſunt hominum ſenſus, & præpoſterè in Dei operibus cæcutiūt, procliue fuiſſet hæc omnia Fortunę adſcribere. Sed pręmoniti à Prophetis, iudicia Dei quaſi ex alta ſpecula intuiti ſunt. Sicuti hodie nobis quaſi digito oſtenderit Iſaias quę tunc occulta erant: in eius vaticiniis Deum velut pro tribunali ſedentem arbitrióque ſuo omnia conſtituentem intuemur: & quamuis pro ſua libidine in hoc vel alios graſſati ſint impii, Dominum tamē eorum opera ad exequenda iudicia ſua vſum eſſe. Secundus finis à Prophetis ſpectatus eſt, vt inter concuſſiones totius orbis ſcirent Iudęi curam ſuę ſalutis eſſe Deo: & quum vindictam ſumeret de Eccleſię hoſtibus à quibus inhumaniter tractata fuerat, teſtari quàm ſibi chara eſſet.

AR MOAB.) ער Hebręis Ciuitatem ſignificat. quemadmodū קיר Murum. ſed quoniā ער מואב vna fuit è præcipuis ciuitatibus Moabitarum, hic proprium nomen eſſe putant. Poſſumus tamen vtrunque nomen appellatiuè exponere, vt euerſionē vrbium munitarū denūtiet, quibus Moabitæ ſuperbiebant. ſed magis amplector communē interpretationē. Itaque talem hic deſcriptionē propoſuit Iſaias, vt in ea Moabitarū euerſionē contemplari liceat, dum primariæ ipſorū vrbes diruūtur. Per NOCTEM, inopinatum & repentinū caſum ſignificat: à quo ſibi Moabitæ non timebāt. Nam cùm nox quieti deſtinata ſit, ſi quid tunc accidat, eo omnes vehementer, vt re ſubita & inexpectata turbantur. Deinde Moabitarum ſecuritatem perſtringere voluit: quòd ſibi viderentur vndiquaque muniti præſidiis, & extra omne periculum conſtituti. REDIGI AD SILENTIVM, Extingui eſt: vnde etiā Silentiū pro morte accipitur. Quanquā alii metaphora neglecta vertere maluerūt Succiſa eſt: quod ego in medio relinquo. Quod autē Iſaias de Moabitis pronūtiat, idē Scriptura de reprobis teſtatur, nempe illis inſtare exitium, quo, tametſi nihil tale expectent, miſerè opprimentur.

Gen. 16. 39

Redigi ad ſilentium.

1. Theſ. 5. 2. 3

2 ASCENDET in domum.) Quod ad voces attinet, alii Hebraicum nomē בית relinquunt. ſed cùm ſignificet Domum & templū, probabile eſt vulgari in vſu fuiſſe pro templo, vt etiam ſæpe aliâs Domus Dei pro templo accipitur. Porrò ſupplices idolis ſuis Moabitas inducens, ſimul

Exo. 23. 19, & 24. 26
Deut 23. 18
Ioſue 9. 23

1.Reg.11.7 Ierem.48. 8,6,13 eorum damnat ſuperſtitionem, qui Chamoz idolum ſuum colebãt, quemadmodum ex libro Regum & Ieremia colligere facile eſt. Confugient, inquit Iſaias, Moabitæ ad Deum ſuum in rebus tã deſperatis, ſed fruſtra. nullam enim opem in ipſo reperient. Et quum mox ſubiiciat Excelſa, hinc clarius apparet de templo loqui. Nec dubium, arcem fuiſſe Moabitis præ cæteris inſignem & famoſam, vbi in honorem idoli ſui excelſa ædificauerant. Cùm enim verus ipſis Deus, ad quem in aduerſis confugerent, ignotus eſſet, ſolito ſuo more ad idolum confugere mirum non fuit. In quo augebant miſeriam ſuam, cumulúmque malorum omniũ ſibi accerſebant. Eò enim magis prouocabant iram Dei, quò ſe eam placare arbitrabantur. Voluit ergo apertius impiorum conditionẽ exprimere, quibus in aduerſis nihil eſt ſubſidii. quæ enim idonea ſuis morbis remedia futura putant, iis nihil peſtilentius eſſe poteſt, cùm Domini furorem in ſe magis ac magis inflamment. Nebo etiam fuit vna ex vrbibus Moabitarũ. Duas iã recenſuit Propheta: nunc addit tertiam: ſubiũgit & quartam poſtremò: acſi diceret, cladem illam non ſolùm extrema illius regionis correpturam, ſed peruaſuram vſque ad intima, vt nullus omnino angulus expers eſſe poſſit.

SVPER OMNE CAPVT.) Vnicuique nationi ſuæ ſunt cæremoniæ ad luctum aut gaudium deſignandum. Itali & Occidentales populi, capillum & barbam in luctu alebant. vnde & Barbam promittere dictum eſt. Contrà, Orientales radebant caput & barbam, quæ illis pro ornamento erant. denique cùm mutabant vſitatum morem, id inſigne luctus erat. Nihil ergo aliud ſignificat, quàm totius regni ſtatum adeo luctuoſum fore, vt poſitis indiciis lætitiæ, omnes mœroris & triſtitiæ ſigna induant.

3 IN compitis eius) Perſequitur eandem ſententiam, luctus ſigna plenius deſcribens. Eis autem abundant præ cæteris Orientales: vt enim acutiores ſunt & vehementiores, ita magis affectus ſuos externis ſignis demonſtrant aliis, qui vt ingenio, ita ſunt motu & geſtu tardiores. Quãquam hoc fuit in eis vitioſum, quòd tot cæremoniis & geſticulationibus abundarint: ſed de iis Propheta vt de re nota & vulgari loquutus eſt, tantùm vt exprimeret triſtitiam quæ eius regionis vaſtationẽ ſequetur. nec enim fruſtra hanc hypotypoſin ſubiecit; quia nunquam percellimur vaticiniis, niſi Dominus velut in rem præſentem nos adducat. Ne ergo hæc leuiter prætereunda exiſtimarent Iudæi, cladem iſtam deſcribens, ſimul mœrorem, lachrymas, vlulatum exprimere voluit: vt ea propemodum oculis ipſis intuerentur, quæ tamen incredibilia erant. tunc enim trãquillus erat Moabitarum ſtatus. Quo magis oportuit fideles confirmari, ne hanc Prophetiam in dubiũ reuocarent. Eadem etiã opera notatur deſperatio, cui in rebus aduerſis ſuccumbunt increduli, quia mala eſt fultura in quam recumbant.

4 & 5 VOCIFERABITVR Heſbon) Hîc alias vrbes nominat. Nam conſiliũ eius eſt velut in faſciculum omnes eius regionis vrbes colligare, vt in cõmune exitiũ pertrahantur: acſi diceret, nullas omnino fore immunes. Quod paulò pòſt addit, Propterea expediti Moab, quanuis על כן cauſalis ſit particula, quidã tamen hîc cauſam reddi non putant. ſed hoc parum habet momenti. Oſtendit Propheta, neminem fore qui non vluletquia ſtrenuis ac cordatis luctum indicit. Deinde vnumquenque proprio dolore ſic occupatum iri pronunciat, vt non cogitet de propinquis. Suſcipit tandem ipſe quoque dolentis perſonã. Sed mirum videtur & alienum ab ipſo, quòd Moabitarum calamitatem deploret. nã Eccleſiæ clades ipſum potius mœrore afficere debuit: gaudio verò hoſtium interitus. Eſt autem huiuſmodi mos Prophetis, vt perſonam eorũ induant quibus calamitates prædicunt: atque ita eorum conditionem tanquam in theatro repræſentent. ſic enim magis afficiunt, quàm ſi ſimplici tantùm doctrina vterentur. Tametſi dubiũ non ſit Prophetas exhorruiſſe iudicia Dei, etiam aduerſus impios: tamen quod dixi, ſimplicius & conuenientius eſt: atque ex frequenti vſu facilè colligitur. FVGITIVOS vocat, qui inde effugient. ſignificat enim eos qui ex Moab effugient, peruenturos vſque in Zoar. Eã autem cõparat Vitulæ trieni, quę integri eſt vigoris, neque partus, labores, aut iugum ſenſit: ſed liberè exultat & laſciuit. nam cùm impetus hoſtilis vrget, confugitur ad vrbes intactas, & quæ procul à periculo videntur remotæ. Talis erat Zoar, quæ nullam hoſtium incurſionem ſenſerat. Quanquam ſi quis de tota regione accipere malit, non repugno. Nam generaliter loqui videtur Ieremias, qui tamen complures ſen-

Ierem. 48. 34 tentias ex Propheta noſtro mutuatur. Niſi fortè etiam illic tam Zoar quàm Horonaim ita appellet, vel potius totam regionem intermediam. Si ad totam gentem extendas, ſenſus erit, Moabitæ in ſummis delitiis & rerum omnium copia verſati, nihil hactenus incommodi ſenſerunt. hinc nata eſt pro ervia. Ideo vt ſubigantur, profligari ipſos, & in Zoar vſque expelli neceſſe erit. Zoar autem oppidum à Moabitis remotiſſimum erat. Itaque ſaluti ſuæ ipſos conſulere non poſſe ſignificat, niſi procul aufugiant Hic docentur omnes quos delicatè tractat Dominus, ne ſe efferant, ne prouocent Deum ſua laſciuia: ſed modeſti ſint rebus vel ſummè proſperis: parati etiam ad omnem viciſſitudinem cùm Dominus eorum ſtatum mutare volet. PER ASCENSVM LVHITH. Deſcribit alias Moabiticæ regionis partes, eiúſque populi fugam depingit & luctum, qui in vniuerſa terra futurus erat. Vbi vertimus Clamorem excitabunt, alii reddunt Conterent ſe clamore, vel frangent, volúntque eſſe metatheſin literarum: & ע eſſe duplicatum. Ita radix verbi eſſet רעע. Sed quia ad ſummam rei parum intererat, reliqui quod magis erat receptum, vt verbum deſcendat ab עור.

שור. Si quis malit verbum Frangendi, ſenſus erit, In planctu & clamore concuſſionem fore membrorum, & quaſi fragorem, dum brachium brachio alliditur.

6 AQVAE NIMRIM.) Amplificat hyperbolica locutione hanc vaſtitatem. Gramen areſcere ait: quod accidit vbi Dominus terram aliquam adminiculis omnibus deſtituit. Aquas ſublatum iri: nam veriſimile eſt ei regioni aridæ & ſiccæ fuiſſe admodum neceſſarias. nihil enim ſine irrigatione tales producunt. Tametſi verò hyperbolicus ſit ſermo, nihil tamen niſi veriſſimum cõtinet. Nec enim modum excedit, ſed iſta craſſius pro ruditate populi exprimi oportuit, vt ſciant terram Dei benedictione priuatam, fore ſimilem deſerto abſque vlla ſpecie.

7 PROPTEREA reſiduum quod fecit.) Idem eſt quod vulgò dicimus, *Ce qu'il aura eſpargne*. Opes enim repoſitas intelligit: atque exprimit quod accidere ſolet regionibus quæ hoſtiliter inuaduntur. Omnes enim opes ſuas aliò tranſuehere ſolent, vt in tuto aliquo loco depoſitas poſtea rebus pacatis recipiant. Nullum verò iis receptaculum, nullam arcem fore ſignificat vbi tutò eas deponant: ita vt cogantur eas inter ſalices abſcondere. quæ certè miſeria extrema eſt, cùm graſſantibus hoſtibus nullum receptaculum deponendis iis quæ magno labore comparauimus inuenitur. Has autem ſalices in abdito quodam & remoto ab aliis loco fuiſſe veriſimile eſt. Alii de hoſtibus exponunt, quòd opes quas diripuerint afferent ad torrentem, vt communem prædam inter ſe partiantur.

8 CLAMOR circuiuit terminos.) כי, ornatus cauſa additum eſt. Significat omnes circumcirca fines eius regionis plenos fore clamore & vlulatu: quoniam ea clades ab vno termino ad aliũ peruadet. Clamori adiungitur bis vlulatus, ad intemperantiam doloris notandam, ſicuti homines deſperati totos ſe in mœrorem proiiciunt.

9 QVONIAM aquæ Dimon) Hìc non tantùm mœrorem & vlulatum, fugam aut trepidationem, aut cupiditatem hoſtium in diripiendis opibus, ſed hominum ſtragem deſcribit: quam magnam fuiſſe neceſſe eſt, vbi magni & celebres fluuii, qualis Dimon fuit, cruore implentur. PER ADDITIONES intelligit, Dominum, in cuius perſona loquitur, aucturum cædes, vt cumulentur cadauera interempta, nec vllus ſæuitiæ & occiſioni ſit modus. Tametſi verò crudeles in hac cæde fuerunt Aſſyrii, Dominus tamen crudelis non fuit. meritò enim Moabitarum truculentiã puniebat, quam indigniſſimè erga Iudæos exercuerant, quorum miſereri debuiſſent. Idem ergo iudiciũ quod in alios tulerant, ipſos ſuſtinere oportuit.

QVI euaſerint.) Hæc etiam additamenta illa ſunt de quibus loquutus eſt: vel ſaltem pars illorum. Eſt enim hic velut cumulus illius cladis: vt ſi qui manus hoſtium euadere atque è ſtrage ſeſe eripere conabantur, his occurrerẽt leones & feræ beſtiæ, à quibus vorarentur. Eripient quidẽ ſe è ſtrage, inquit, ſed nõ propterea ſalui erunt, neque manum Dei euadẽt. Atque hic verus eſt Prophetæ ſenſus, ſi quis propius totum eius contextum expendat. maiorem enim expreſſionem miſeræ cladis illius addere voluit: etiam tenues reliquias è ſtrage ereptas, in leones incurſuras eſſe. Sic enim impios inſectatur Domini manus, vt eam nullo modo effugere poſſint. Nam ſi periculum vnum euaſerint, in aliud ſtatim incurrent. Hæc autem meminerimus in conſolationẽ piorum dici à Propheta, vt aliqua promiſſione eorũ animos aduerſus crudelitatem hoſtium ſuſtẽtaret. Tandẽ enim perdẽtur: nec vſpiam vel in diis ſuis, vel arcibus, vel latibulis, vel fuga perfugiũ habituri ſunt.

CAPVT XVI.

1 *MIttite agnum dominatori terræ de petra deſerti ad montem filiæ*
Sion.
2 *Erit autẽ ſicut auis emiſſa, recedens è nido: ita erũt filiæ* Moab
ad tranſitus Arnon.
3 *Cogite conſilium, facite iudicium: pone ſicut noctẽ vmbrã tuam*
in medio meridiei: abſconde expulſos, profugum ne prodas.
4 *Peregrinẽtur apud te eiecti mei.* Moab, *ſis illis latibulum à facie vaſtatoris: quoniam*
ceſſauit emunctor, finitus eſt vaſtator, conſumptus eſt conculcator è terra.
5 *Et præparabitur in miſericordia ſoliũ, ſedebitque ſuper ipſum in firmitate, in taber-*
naculo Dauid *qui iudicet, & quærat iudicium, & acceleret iuſtitiam.*
6 *Audiuimus ſuperbiam* Moab *(ſuperbus eſt valde) ſuperbiam eius, & arrogantiam*
eius, & " inſolentiam eius. Sed non rata erunt mendacia eius. *" Vel, indi*
7 *Propterea vlulabit* Moab *ad* Moab, *totus vlulabit, propter fundamenta* Kir-Hare- *gnationem.*
ſeth: gemetis tantùm percuſſi.
8 *Quoniam vites* Heſbon *exciſæ ſunt, vitis Sibma. Domini gentium conculcarunt exi-*

"Vel, palmites. *mias eius " propagines quæ vſque ad Iazer peruenerant: errauerant vſque ad deſertum, nobiles eius plantæ proſtratæ ſunt, quæ tranſibant mare.*

9 *Propterea flbo in fletu Iazer vitis Sibma: inebriabo te lachrymis meis Heſbon & Eleale: quoniam ſuper collectionem tuam, & ſuper meſſem tuam " irruet canticum.* "Vel, cadet.

10 *Sublatum eſt gaudium & exultatio ab agro fertili: in vineis non exultabitur, nec iubilabitur. Vinum in torcularibus non calcabit calcator, canticum quieſcere feci.*

11 *Propterea viſcera mea ſuper Moab quaſi cithara ſonabunt, & interiora mea ſuper Kir-Hareſeth.*

12 *Et erit, cùm apparuerit fatigatum eſſe Moab ſuper excelſa, tunc veniet ad ſanctuarium ſuum precandi cauſa: nec proficiet.*

13 *Hoc eſt verbum quod protulit Iehoua ſuper Moab ab hoc tempore.*

14 *Nunc, inquam, locutus eſt Iehoua, dicens, Tres anni, quaſi anni mercenarii: & tunc in ignominiã vertetur gloria Moab, in tota multitudine eius, quamuis multa: & reliquiæ eius paucæ, exiguæ & inualidæ.*

IN CAPVT XVI.

MITTITE AGNVM) Hîc Propheta inſultat Moabitis, quòd Deum in tempore non agnouerint, ſed manum eius ſecurè expectauerint, donec funditus perderentur. Eſt igitur hîc damnatio ſeræ pœnitentiæ: cùm homines nullis monitionibus reduci poſſunt, obſtinatóque animo aduerſus Deum pergũt. vbi enim inſanabilis morbus eſt, huiuſmodi exhortatio locum haber. Atque hoc diligenter obſeruandũ eſt: quoniam Hebræi & Chriſtiani perperam hunc locum interpretantur. Hieronymus eum exponit de *Ruth. 1. 4* *Matth. 1. 5* Chriſto, quòd originem traxerit à Moabitis, vnde Ruth erat oriunda: eúmque ferè ſequuntur omnes Chriſtiani. acſi diceret Propheta, Domine, tametſi adeò ſeuerum iudiciũ Moabitas manet, tu tamen eos haud penitus perdes: vt ſcilicet nobis agnum mittant, Dominatorem terræ. Verùm illa interpretatio, quia nihil habet coloris, refutatione non eget. Hebræi verò hoc dictum putant, quòd Moabitæ tributum quod eis pendebant, afflictis Iudæorũ rebus pendere deſierint. Poſtquã autem Iſaias de reſtituendo Iudaico regno vaticinatus eſt, ſimul exhortationẽ addi putabant, qua eos de agnoſcendo ſuo Rege admoneat. Imò volunt hoc eſſe inſtar edicti Regi, quo eorum defectionẽ corrigat, Mittite tributum quod debetis. Sed nuſquam legimus Moabitas Iudæis ſubditos aut tributarios fuiſſe: nec vlla eius rei coniectura probabilis eſt. Nec enim conuenit quod ex hi- 2. Reg. 1. 5, 6. ſtoria Regũ allegant: quandoquidem illic agitur de Rege Iſrael: & nominatim Achab & Samaria exprimuntur, quibus Iudæos extremo odio fuiſſe ſcimus. Primam ergo quam attigi interpretationem, vt veram & genuinam, ſequor. Prophetæ enim conſilium eſt damnare Moabitas, quòd non reſipuerint in tempore: nunc fruſtra facturos, quod eis facilè antea magnóque ipſorum commodo licuerat. Atque ita εἰρωνικῶς accipi debet, Mittite: acſi diceret, nullum eſſe veniæ locum, fruſtra miſſuros. Impii enim cùm monentur, ſecurè omnem exhortationem negligunt: vbi pœnas dant, anxii circumſpectant, vbique opem quærentes, tentant omnia remedia: verùm ſine fructu, nihil enĩ promouent. Iis igitur peruicaciam & obſtinationem exprobrat Iſaias: nec iam reſipiſcendi tẽpus eſſe oſtendit, cùm exitium, quo digni erunt, ſuſtinebunt. Quòd Iudæi hîc Ezechiam deſignari putant, ab omni ratione alienum eſt. Nec enim n hîc certam terram, ſed potius vniuerſum orbẽ deſignat, de quo etiam in genere loquitur. Ad Deum ergo ipſum referri debet. Agnum vocat, qui in ſacrificium offerendus eſt. nam & Gentes profitebantur ſe Deum colere cùm ſacrificia faciebant. PETRAM deſerti vibem vocat, quam Moabitarum primariam fuiſſe putant: quanquã fieri poteſt vt totam regionem complecti voluerit. atque ita erit ſynecdoche. Ad montem, id eſt, ad legitimũ Dei templũ, vbi ex Legis præſcripto ſacrificia offerebãtur. Inſignis eſt hic locus aduerſus obſti- *Deut 12. 5, 6. 7* *2. Chro. 7. 12* natos, qui doctrinam omnẽ reiiciũt, & ſecurè contemnunt Deum, donec iudicia ipſius experiãtur.

2 ET ERIT.) Nunc oſtendit Propheta quid voluerit proxima inſultatione: ſcilicet, non eſſe tunc Moabitis cogitandum de ſacrificiis mittendis: quia ſibi non aliter conſulere poterunt, quàm relicta patria. Auium ſimilitudine pauorem exprimit, quo perculſi vel ad folii crepitum fugient. Denuntiat enim trepidam fugam & laſſitudinem Moabitis, qui otio ſuo abuſi fuerant.

3 COGITE conſilium.) Pergit in eadem ſententia. Nam ſi rectè hunc locum intelligere velimus, proponendum eſt nobis excidium Moabitarum, quo dirè afflicti ſunt. Reuocat autem in memoriam ſcelera ipſorum: vt quàm meritò dent pœnas, magis perſpicuum omnibus eſſe poſſit. Quum omnia ipſis eſſent in manu, proteruè delitiati ſunt, neque apud ipſos locum habue-

runt

runt vllæ obiurgationes: nunc deſtituti ingemiſcunt, & quærunt remedia, quæ nuſquam apparent. Sic enim cum reprobis agit Dominus, vt quò inexcuſabiliores ſint, media omnia ſuppeditet, & veluti in manum præbeat: ſed cùm iis pro ſua libidine abuſi ſunt, atque omnia in peruerſum finem conuerterunt, eos omni ope & ſubſidio deſtitutos, in nihilum redigit. Cùm proſperis rebus fruerentur Moabitæ, haud magnopere ipſis boni & æqui cura fuit: cùm iure dominari poſſent, regnúmque ipſis ſtabile eſſet, eo ad tyrannidem abuſi ſunt. Nunc igitur ſpoliatos omni dominatu, extorres & profugos per Ironiam monet Iſaias, vt conſilia ineant, & ſtatuant iudicia quæ olim per fraudem & iniuriam euerterant. Illud enim tempus reſpicit Iſaias, quo omne imperium & poteſtas Moabitis adempta fuerunt. Atque ſimilis exprobratio videtur eſſe ei, qua Dominus Adamum compellat: Ecce, Adam quaſi vnus ex nobis. Ridetur enim mordaci ſcommate, quòd egregiis dotibus ſuis non contentus, Deum ipſum æmulari voluiſſet. Ita Moabitæ ſuis ornamentis & opibus haud contenti, Iſraelitas & Iudæos miſerè vexabant, & prædabantur, & aduerſus ipſos praua conſilia inibant. Cùm ergo præclaris Dei donis abuſi eſſent, meritò hanc exprobrationem audierunt: quæ ſimiliter in omnes reprobos competit, qui inſolenter proſperis rebus exultant, iiſque inhumaniter ad vexandos pios abutuntur. ná cùm ea quæ Dominus in rectum vſum conſecrarat, fœdè contaminant, iis meritò priuati, extrema penuria afficiuntur. Cuius rei exempla quotidie cernimus. Vnde enim fit vt præcipites ruant, qui in ſummo dignitatis gradu erant conſtituti, niſi quòd Dominus tyrannicam eorum dominationem & ſcelera vlciſcitur? Deridet etiam Dominus ipſorum probra, ignominiam, eiulatus, atque etiam querelas: vt cùm exclamant, O ſi eadem mihi redeat facultas! Si in priſtinum ſtatum reſtituar! Tunc enim ſera pœnitentia eſt. Geneſ.3.22

VMBRAM TVAM) Poterant, vt iam attigi, Moabitæ aliquam leuationem afferre miſeris Iudæis, cùm eos Aſſyrii vexarent. ſaltem profugos recipere debuiſſent, ſiquid habuiſſent humanitatis, ſed potius inſectabantur, ærumníſque plus ſatis grauatos infeſtius vrgebant. Quam ergo crudelitatem Moabitæ exercuerant erga alios, eos etiam experiri æquiſſimum fuit: vt cùm eiecti eſſent è ſuis ſedibus profugi, vagi, nullum ipſis refugium, nulla vmbra, qua ſe ab æſtu contegerent, vſquam occurreret. Cur enim fruerentur ſolatiis, quæ inhumaniter aliis denegauerant? MERIDIEM hìc pro grauiſſimo æſtu accipit. Hæc enim ſimilitudo frequens eſt Scripturis, Dominum fuiſſe inſtar nubis in meridie, & noctu columnæ ignis: quòd id ſemel in deſerto præſtiterit. Hanc loquendi formam, quòd vſitata eſſet, retinebant Prophetæ: tametſi hiſtoriam non referrent. Porrò quum dicit, ABSCONDE EXPVLSOS, Iudæos intelligit, quos cùm perſequerentur & vexarent Aſſyrii, Moabitæ etiam inhumaniter tractarunt. Officium enim ipſorum erat, profugos, ac præſertim ad ſe confugientes, excipere & ſubleuare: quos cùm expulerint, ipſos ſimiliter expelli, omníque ſubſidio & ope priuari neceſſe fuit. Iuſta enim Domini ſententia eſt, quæ vnicuique eadem menſura qua menſus erit, reddi iubet. Vult autem Propheta, Moabitas peccata ſua agnoſcere, vt ſe meritò pœnas ſuæ crudelitatis dare fateantur. Quanquam potius Iudæos reſpicit, vt miſerias ſuas non negligi à Deo ſciant, quem earum audiunt fore vltorem. Exod.13.21, 22, & Numer.14.14, & Deut.1.13 Deut.19.19, 21 Matth.7.2

4 PEREGRINENTVR APVD TE) Sic Moabitas alloquitur Propheta, ac ſi communi populi nomine ſuppliciter rogentur, Eſtis vicini, conſanguinei: excipite calamitoſos, & iuuate: quòd ſi iuuare non libeat, ne ſaltem noceatis. Inducit autem Deum loquentem: qui partes populi ſui ſuſcipere ſolet, quaſi vices ſubeat deprecantis. Certum eſt enim, Moabitas nihil tale Iudæis præſtitiſſe: ſed potius coniunxiſſe ſuos conatus cum Iudæorum hoſtibus, vt ipſis nocerent. Sed, quemadmodum nuper dixi, quid dictaret ipſa naturæ æquitas ante oculos ponit Propheta: quò magis deteſtabilis ſit crudelis eius violatio. Cęterùm diligenter obſeruandus eſt hic locus: quia oſtendit Deus quantam ſolicitudinem gerat pro ſuis, quando perinde afficitur eorum iniuriis, ac ſi illatæ ſibi eſſent: ſicuti per Zachariam teſtatus eſt, Pupillam oculi ſui tangi, quoties ipſi attinguntur. Exaudit gemitus & lachrymas miſerorum hominum qui ipſum inuocant: ac vtcũque id non ſemper nobis appareat, in tempore tamen eos ſe audiiſſe oſtendit. Hic ergo diſcamus humani & officioſi eſſe erga profugos & extorres: ac pręſertim erga fideles, qui ob confeſſioné Verbi exulant. Nullum enim officiũ Deo gratius aut acceptius eſſe poteſt. cõtrà, nihil inhumanitate & ſęuitia grauius aut deteſtabilius. Quòd ſi in calamitatibus noſtris leuamen aliquod ſentire velimus, ſimus ipſi humani & miſericordes, nec opem egenis denegemus. Beatus, inquit ille, qui de egeno & inope prudenter iudicat: in die mala liberabit eum Dominus, Contrà, Iudiciũ ſine miſericordia ei qui miſericordię expers fuit. Nam quòd eiectos ſuos vocat Deus, quanuis hoc ad pœnam non ineptè referri queat, quaſi diceret iuſto iudicio expulſos eſſe è terra Canaan, quemadmodum ipſis toties minatus erat: ſimul tamen haud dubiè intelligit manere ſub fide ſua & patrocinio, quòd eos quãuis patria extorres & eiectos, nihilominus agnoſcat pro ſuis. Ea enim calamitas quam ferebant Iudęi, poterat ſignum videri reiectionis. Atqui Dominus eos, tametſi ſeuerè Zach.2.8 Pſal.12.6, & 38.10, & 102.21 Pſal.41.2 Iac.2.13 Deut.28.64

caſtiget,pro filiis agnoſcit. Vnde eximia ad nos redit conſolatio:nempe,nos filiorum numero cenſeri, tametſi duras & graues plagas ſentiamus.

QVONIAM CESSAVIT EMVNCTOR.) Nunc ſermonem ad Iudæos conuertit, eóſque ſicuti antè pergit conſolari: oſtendens fore, vt cùm hoſtes ſublati erunt è medio, eorum profligatione vel interitu, ſuis quoque calamitatibus & miſeriis ſubleuentur. Tametſi ſuperiora, quamuis nomine Moabitas conueniret Propheta, ad ipſos maximè Iudæos pertinebant. Sed tunc vindictam ſolùm tanquam hoſtibus minabatur:hîc clarius etiam alleuationem populo ſuo promittit. acſi diceret, Putaſti Moab de populo meo actum eſſe:at qui cohibebo hoſtes,finemque afflictioni illi afferam.tu igitur peribis:ipſe verò tam diris cladibus tandem emerget. Niſi fortè placeat temporum eſſe enallagen:atque ita particula כי valebit Donec, & vno tenore legenda erit tota ſententia. Quia tamen coactum hoc videri poſſet, retinere malui genuinum ſenſum.

5 ET præparabitur.) Quòd Hebræi totum hunc verſum de Ezechia exponunt,minimè conſentaneum eſt. Nam de maiori Eccleſiæ inſtauratione diſſerit Propheta:necdum pœnas dederant Moabitę quo tempore floruit Ezechiæ imperium:& iterum fulgere cœpit in Iudæis Dei benedictio. Perinde igitur eſt acſi dictum eſſet, Hoſtes omnes electi populi machinari ruinā eius
2.Sam.7.13 Regni quod Deus ſtabile fore,imò æternū promiſerat. Ergo ne pii in miſera diſſipatione animos deſpondeant,regni perpetuitas, quæ celebri oraculo teſtata fuerat,in memoriam reuocatur. Itaque de nullo alio quàm de Chriſto exponi poteſt:quanquam fateor Ezechiā geſſiſſe typum Chriſti, quemadmodum Dauid,& reliqui ſucceſſores. Verùm ipſi ad Chriſtum ducunt, qui ſolus
Ioh. 10.16. & 11.52 vindex eſt, & populi ductor: qui que reliquias ex diſſipatione collegit. Hac igitur ratione pios ad Chriſtum reuocat acſi diceret, Scitis quem colatis Deum. Iſte præſidem fore ſalutis veſtræ aſſeruit,vt ſub eius patrocinio ſemper maneatis tuti & incolumes. Quòd ſi quādo res in deterius labi contigerit,redēptorem vobis promitit, ſub quo noua de integro fœlicitas reſurgat ac vigeat. Vtcunque ad tempus deplorati ſitis,veniet tamen ille Eccleſiæ vindex, qui vos in florentē libertatis ſtatum reſtituet. Itaque vos in expectatione ipſius toto animo recumbere oportet:etiam cùm diſſipatum & miſerum Eccleſiæ ſtatum cernetis. Atque hoc diligenter notandum eſt:quo-
Matth.5.10,11 niam fluxæ & euanidæ ſunt omnes aliæ conſolationes, niſi ad Chriſtum omnia referamus. Defixi ergo in ipſum ſint oculi noſtri,ſi beati & fœlices eſſe velimus. Promiſit enim nos in media etiam
Rom.8.26, 13.1 cruce beatos fore:cruciatus & tormenta ad beatam vitam aditum præbitura: quicquid ærumnarum patiemur,nobis in cumulum fœlicitatis ceſſurum eſſe. Oſtendit autem Iſaias hoc non opera hominis,ſed beneficio Dei euenire,qui huius ſolii architectus eſt. Quare eius gratuito fauori tribuere & acceptum ferre conuenit,quòd ſacra hæc ſedes inter nos ſtabilitur. Idque diſertè Propheta confirmat,non alibi quærendā eſſe cauſam,quàm in mera Dei miſericordia. Nec verò eſt. nec enim aut dignitate,aut meritis,quæ certè nulla ſunt,adduci potuit Deus vt ſolium, quod populi culpa & ſceleribus cōciderat,rurſus erigeret:ſed cùm videret perditos quos adoptauerat, ſpecimen edere voluit infinitæ ſuæ bonitatis. Iam ſi opifex eſt Deus huius ſolii,à quo euerti poterit? an ipſo fortiores erunt impii?

SEDEBIT IN FIRMITATE.) Singula hîc ferè verba ſuum pondus habent: adeò vt verſiculus hic aſſidua meditatione dignus ſit. Quòd alluſionem hîc in Tabernaculi nomine eſſe volunt, mihi non diſplicet: quòd ſcilicet gregarius homo fuerit, antequam ad regni ſedem vocaretur. Nam voluit Propheta imaginem Eccleſiæ depingere, quæ nihil ſimile habet cum
1.Sam.16.11,12,& 2.Sam.7.8 thronis Regum & Principum, nec auro aut gemmis refulget. Etſi autem ſub humili deſpectáque forma propoſuit ſpirituale Chriſti regnum: ſimul tamen admonet in terra inter homines manifeſtum fore. Nam ſi tantùm dixiſſet, Erectum iri ſolium Chriſti:quæri potuiſſet, an in cælis,vel etiam in terra ei ſedes eſſet. Nunc cùm dicit, In tabernaculo Dauidis, oſtendit eum non inter Angelos tantùm, ſed etiam inter homines regnare:ne ad ipſum quærendum in cælos penetrandum eſſe exiſtimemus. Ridiculum verò putant impii quod prædicamus de regno Chriſti, acſi phantaſma quoddam eſſet,quod ipſi imaginaremur. Volunt enim oculis intueri,quod ſenſibus ipſorum conueniat. At nos nihil carnale de eo concipere,ſed eius manu & virtute contenti eſſe debemus.

IN FIRMITATE.) אמת tam certitudinem quamlibet, quàm veritatem ſignificat.
Dan.2.44 7.14 Luc.1.33 Hîc verò Propheta firmum & ſtabile Chriſti regnum fore intelligit:quemadmodum etiam Daniel teſtatus eſt. Item Euangeliſtæ, Regni eius non erit finis. In quo à communi regnorum conditione eximitur: quæ tametſi magnis & ampliis opibus fundata ſunt, labefiunt tamen, vel etiam ruunt mole ſua, vt eorum ſoliditas parum differat ab euanidis figuris. Atqui imperium Chriſti, quamuis ſubinde labascat, quia Dei manu ſuſtinebitur, perpetuum fore teſtatur Iſaias. Aptanda igitur hæc teſtimonia aduerſus tentationes quæ oboriuntur, quoties impetitur regnum Chriſti à tot tantíſque hoſtibus, vt ſtatim collapſurum videatur.

deatur. Quamuis enim omnia machinetur mundus, adeóque inferi ipſi ignes & flammas euomãt, huic promiſſioni ſtandum eſt.

QVI IVDICET.) שפט accipio pro Gubernatore: acſi diceret, Erit qui gubernet. Sæpe enim magnificum ſolium videmus, quod ſeſſore caret. Et plerunque accidet, Reges aut idola eſſe, aut pecora, vt qui nihil iudicii, prudentiæ, aut conſilii habebunt. Hic autem ſeſſurum dicit, qui fungetur officio probi gubernatoris. Atque hoc additum eſt, vt Chriſtum vindicem noſtrum fore intelligamus. Iudicium enim quod ei tribuitur & iuſtitia, nihil aliud quàm tutela eſt, ſub quam nos recepit, & quam violari non ſinet. Nec enim feret vt impunè nos impii iniuriis afficiant, dum æquis placidíſque animis in eius fidem nos conferimus. Accelerandi autem verbo bene ac promptiſſimè vicem noſtram vlturum docet: quod impatientiæ noſtræ opponendum eſt. Nunquam enim ſatis tēpeſtiuè nobis opem ferre videtur. Atqui dum abripimur deſiderii feruore, meminerimus hoc accidere, quia eius prouidentiæ locum non damus. Vtcunque enim pro ſenſu carnis noſtræ tardet, ſua tamen iudicia ad opportunitates, quas melius nouit, optimè attemperat. Itaque eius voluntati acquieſcamus.

6 AVDIVIMVS.) Propheta addidit hanc ſententiam vice occupationis. Incredibile enim videbatur quod promiſerat de ſolio Regis inſtaurando & delendis Moabitis, qui tunc florebant opibus, & validis munitionibus præditi erant: vnde etiam præſenti fortuna elati, inſoleſcebant. Adde quòd proteruia, qua inſultabant miſeris Iudæis, ad frangendos vel quatiendos animos dura & grauis erat machina. Hanc tentationem vt anticipet Propheta, refert ſatis notas eſſe eorum iactãtias, verùm ipſorum ſuperbiam impedimento non fore, quo minus à Deo profligentur: quia nullus armorum apparatus, nulla pecuniæ vis, nulla multitudo obſiſtere Deo poteſt. Loquitur autem Iſaias quaſi de re paſſim cognita: Moabitas ſic elatos eſſe animo, vt nihil timeant: quemadmodũ iis vſu venit, qui opibus abũdant & copiis, vt ſe ſupra Deũ & homines impotenter attollant. Qualiſcunque verò ſit eorum arrogantia, Dominus eam facilè retundet.

INSOLENTIAM.) עברה Hebræis vt plurimum vocatur Indignatio. Sed circũſtantia loci aliquid expreſſius requirere viſa eſt. Nomẽ à trãſgrediẽdo deducitur, acſi quis Latinè diceret Exceſſum: ideo Inſolentiam vertere placuit. Apud Ieremiã poſt voces Superbiæ & Faſtus, infertur Altitudo cordis. Nõ dubito quin vterque Propheta intelligat populũ illum ſua moroſitate, & faſtidio, lautitiis, ita fuiſſe crudelẽ, vt leuiſſimis quibuſque de cauſis excandeſceret, ac ferociter inſurgeret contra alios. Hoc enim vitium ſemper cum elatione animi coniunctum eſt: quia ſuperbiam ſequitur deſpicientia & contẽptus aliorum: & qui plus æquo ſibi tribuunt, facilè excandeſcunt, indignantur vel ad leuem offenſam: nihil denique poſſunt ferre: nec modò irritabiles, ſed etiam contumelioſi ſunt. Omnes enim ſibi obnoxios reddere vellent, ſe verò nemini. niſi ad nutum eorũ obſequãtur omnes, ſibi iniuriam fieri putant. Hanc animi impotentiam facilè prodũt ſuperbi: humiles contrà humanitatem cum pari modeſtia coniunctam habent, & facilè cuiuis ignoſcunt. Ierem. 48. 29

MENDACIA) בדים vocant Hebræi vel Membra hominis, vel Ramos. accipiunt etiam pro Vaticinatione. Vnde & Græci μαντείαν vertũt: in qua ſignificatione aliis in locis reperitur. Nonnulli hìc metaphoricè putant poſitum eſſe pro Filiis. alii transferunt vel Sermones, vel Cogitationes. alii interpretantur Vires aut Neruos. Sed meo iudicio potius accipitur pro inani iactantia: quia & hoc nomen ſæpe pro Mendacio ſumitur: & paulò pòſt videbimus quanto aptius præſenti loco reſpondeat hæc ſignificatio. In voce כן ſimiliter variant interpretes. Maior pars vertit, Non recta eſſe mendacia vel Non rectos ſermones: alii, Non eſſe vera mendacia. Et quo ad ſummam rei, horum ſententiæ ferè ſubſcribo. Nec enim dubito hanc Prophetæ mentem eſſe, Moab temere efflare vanas ſuas oſtentationes: quia quod concepit non efficiet. Quod autem ad verba ſpectat, certius colligitur eorum ſenſus ex 48. capite Ieremiæ. Nam vbi hæc eadem Prophetæ noſtri verba retulit, mox iterum repetit quaſi expoſitionis vice לא-כן. quaſi diceret, Quod fixũ eſt in eorum cordibus effectu carebit. Interea tamen priore membro non exiſtimo particulam ſimilitudinis eſſe, ſed potius firmitudinis, vt ita dicam: negatiuè tamen. Declarat enim nihil in eius conſiliis ſtabile aut firmum fore: ſeu mendacia eius non fore rata. ſic enim ſuperbi homines de rebus omnibus ſtatuunt, acſi eſſent in eorum poteſtate, nec prouidentiæ Dei ſubeſſent. Concidet talis arrogantia, inquit Iſaias, & quicquid promittunt ſibi de viribus ſuis, euaneſcet. Hinc monemur, ſuperbiam ſummopere diſplicere Deo: & quò magis homines ſuis opibus inflati ſunt, eò propiores exitio eſſe. Ierem. 48. 26

7 PROPTEREA vlulabit.) Apertius declarat quod iam dictum eſt: hanc ſuperbiam & ferociam, quæ ex ea naſcitur, exitii cauſam fore. Cùm enim ſuperbis reſiſtat Dominus, fieri non poterat, quin faſtũ hunc, ſub quo miſerè & indignè calcata fuerat Eccleſia, proſterneret. Atque eodem exẽplo, ſuperborũ omnium finem tragicũ eſſe neceſſe eſt. Quod addit MOAB AD MOAB, ſignificat quaſi lugubrem inter eos fore concentum, vbi mutuò conquerentur de ſuis cladibus, ærumnaſque ſuas inter ſe lugebunt. Quod alii reddunt, Ob Moab, frigidum eſt: quia continuò pòſt ſequitur vlulatum fore vbique, vel paſſim in toto populo. Iac. 4. 6. & 1. Pet. 5. 5.

PROPTER fundamenta) Hanc primariam vrbem & regiam fuiſſe ſatis conuenit: ſed alii nomen proprium, alii appellatiuum eſſe arbitrātur. Non dubium quin etymologia vocabuli inde ducta ſit, quòd fictili lapide extructa eſſet. Poteſt etiam fieri vt à murorũ ſpecie, qui lateribus conſtructi erant, ſic vocata ſit. Fuit autem vrbs inſignis in illa regione. Fundamēta verò potius quàm vrbem ipſam nominat: quòd funditus diruenda eſſet: acſi diceret, Non lugebitis aut direptionem vrbis, aut ruinam ædificiorum, ſed integram eius euerſionem. nihil enim ex ea ſupererit נכאים, exponunt Claudos. ego Percuſſos intelligere malo. Particula אך quæ præponitur nunc, tantundem valet ac Certè vel vtique: aliquando ſumitur pro Atqui, vel Sed tamen. Qui affirmatiuè exponunt, talem ſenſum eſſe putant, Gemetis vtique percuſſi: id eſt, non oportebit vos conducere homines qui veſtro nomine luctum fingant, vt fieri ſolet in funeribus, ſed lugebitis ſeriò. Ego verò אך pro Tantummodo accipere malo: id eſt, Quicunque ſuperſtites erunt, vulnerati erunt. Nemo incolumis futurus eſt. Hac enim locutione extremam vrbis illius cladem exprimit: ac ſignificat, ſuperſtites non aliorum tantùm ærumnas, ſed etiã ſuas deploraturos. Erunt enim & ipſi vulnerati. Quòd ſi tam graues pœnæ ſumuntur de ſuperbis, diſcamus nos ſummiſſè & modeſte gerere, & ſpōte humiliari ſub potenti Dei manu.

8 QVONIAM VITES.) Hîc Propheta allegoricè totius regionis vaſtationem deſcribit.
Ierem. 48. 32 Eam vitibus optimis abundaſſe credibile eſt, quemadmodũ ex hoc & ſimili illo Ieremiæ loco colligere promptum eſt. Solent autem Prophetæ, cùm regionibus exitium minātur, quæ in iis præcipua ſunt recenſere. Vt ſi de Belgia nobis ſermo ſit, de vitibus certè non loquemur: quemadmodũ ſi de Aurelia, aut Burgundia agendum eſſet. Hæ autem vrbes quas refert Propheta, præcipuæ in Moabitide fuerunt. Ex earũ vineis palmites quoſque præſtantiſſimos dicit euulſos eſſe à Dominis gentium, hoc eſt, Victoribus, qui populis bello abactis lõgè latéque dominabantur. Quod dicit perueniſſe vſque ad Iazer, ad amplitudinem notandam valet. hæc enim vrbs in finibus terræ Moabitarum ſita erat: acſi diceret, nõ tantùm excindetur pars aliqua vitium, ſed tota regio longè latéque vaſtabitur. Aliqui hoc ad hoſtes ipſos referunt. ſed malo ſupplere relatiuũ אשר, & referre ad vites, quæ ſcilicet tam latè patebant, vt peruenirent vſque ad Iazer: vt ſit ſenſus, Tametſi ad Iazer vſque peruenerint hæ vites, & occupauerint longiſſimum tractum, illinc ad deſertum vſque: tamen eas omnes Domini gentium calcabunt. Ita contextus optimè fluit, quia mox ſequitur, Vineas vſque ad deſertum, atque etiam ad mare vſque diffuſas fuiſſe. quo ſignificat regionem admodum fertilem, præſertim verò vitiferam. Trans mare verò dicit, eò quòd in feraci ſolo propinquũ mare aggeribus repelli ſolet, vt propagetur cultura, iactíſque pilis & molibus impetus aquæ arceatur ad ſolum dilatandum.

9 PROPTEREA FLEBO.) Alienam hîc perſonam induit Propheta, vt alibi annotauimus. nam Moabitarum nomine dolet atque ingemiſcit. Quanquam enim fideles ſemper exhorreſcunt iudicia Dei, nec ſenſum humanitatis exuere poſſunt, quin ipſos miſereat exitii impiorũ: hîc tamē priuatos ſuos affectus non deſcribit, ſed conſilium eius eſt, addere authoritatem ſuæ doctrinæ, ne quiſquam de euentu ambigat. Itaque repræſentat in perſona Moabitæ, velut in theatro, luctum & mœſtitiam, qua poſt illam cladem afficientur omnes: quò magis confirmet Iudæos in hac promiſſione, quæ incredibilis alioqui videri potuiſſet.

QVONIAM ſuper æſtiuos.) Hanc poſtremam partem variè exponunt interpretes. נפל Cadere ſignificat & irruere. Qui pro Irruere accipiunt, nomen הידד referunt ad ipſos hoſtes. acſi diceret, Clamor hoſtium ſuper meſſem tuam irruit: vt ſit tacita antitheſis inter hunc clamorem & iubilum, de quo poſtea loquetur. Alii ſic exponunt, Futurum vt clamores iaceant: quaſi nullus futurus ſit cantus, nec amplius lætæ & iucundæ voces meſſorũ ſint audiēdæ, quibus ſe poſt meſſē exhilarare ſolent.
Ierem. 48. 32 Sed malo ad clamorem hoſtium referre: in quo Ieremiam fideliſſimum huius loci interpretem ſequor, qui Irruere vaſtatorem dicit: quod hîc Iſaias, Hoſtilem clamorem vocat. acſi diceret, Cùm te ad colligendam meſſem & vindemias parabis, irruent hoſtes, quorum terribilis audietur clamor pro iubilo & læta cantilena, qui te aliò procul expellat.

10 SVBLATVM eſt gaudium.) Idem aliis verbis confirmat, totam regionem vaſtam ac deſertam fore, vt nulla amplius in ea aut meſſis aut vindemia ſit. Quòd Deum minatur facturum, vt deſinant vinitores canere, reſpicit ad vetuſtum morem. Solebant enim collectis vindemiis & tripudiare, & canticis teſtari lætitiam. Vnde & illud Vergilii, Iam canit extremos effœtus vinitor Antes ſicuti quum ad portum appropinquant nautæ, clamant ſuum κέλευσμα: quia perfuncti laboribus, & erepti periculis, quietem, vel aliquam relaxationem ſibi propoſitam vident. Perinde ergo eſt acſi diceret Propheta, Sublato frugum prouentu nihil reliquum fore, niſi vt penuriã ſuam deplorent.

11 PROPTEREA) Iterum Propheta ſub perſona Moabitæ ingentem luctum deſcribit: nempe ex tam acerbo dolore manantem, vt etiam inteſtina crepent, vel cum ſtrepitu tumultuentur. nã à ſigno rem ipſam notare voluit. Diximus autem quorſum ſpectent viuæ iſtę deſcriptiones: vt ſcilicet quaſi in rem pręſentem adducti, certius ſperemus quę vidētur omnem fidem excedere. Primariam verò vrbem iterum nominans, per ſynecdochen deſignat cladem totius regionis.

12 ET ERIT.) Iterum redit ad eam ſententiam quam prius attigerat: nempe idololatras rebus afflictis ad idola ſua confugere, vt ex iis aliquam alleuationem quærant. Quanquã aliquanto plus hìc exprimat. nã cùm idololatræ ordinaria ſua templa & ſacella habeant, ſi qua maior ingruat calamitas, aliud templum adeunt, quod præ cæteris ſacrum, vnde etiam ſibi numen præſentius fore arbitrantur. Quemadmodum hodie Papiſtæ in extremo aliquo diſcrimine conſtituti (nam vitiũ hoc ſeculorum omnium fuit) voti ſe magis potituros putant, ſi excurrant ad Claudium, aut Mariã Lauretanam, aliúdve inter alia celebre idolũ, quàm ſi in propinquo templo conuenirent. Supplicationes extraordinarias decernunt in templum longinquius, &c. Hac ſignificatione Propheta Sanctuarium vocat, quod apud Moabitas præ aliis celebre fuit, ipſúmque adituros ſignificat, ſed nullo profectu. Templum verò celebrius, Chamoz dicatum fuiſſe cõſtat ex Sacra hiſtoria. Particulam לא יוכל, hoc eſt, Non poterit, ſic exponunt nonnulli, Tãdem fore ipſis laſsitudinem, vt vires non ſuppetant ad templum adeundum. Sed hic ſenſus mihi aptior videtur: Nihil proficiet. Excludit enim Moabitas ab omni ſpe ſalutis: ne in diis quidem ſuis præſidium illis fore. Verbum נראה, Quum apparuerit, pondus habet. Significat enim idololatras non duci ratione, ſed potius præſenti ſenſu tanquã brutas pecudes. quia ſicut illæ tactu, olfactu, aſpectu iudicant: ita idololatræ nullũ alium magiſtrum habent, quàm ſenſum carnis. Siquis igitur ratione oſtendat eos perperam agere, nihil efficiet. Etiãſi aliquoties experti ſint ſe nihil tot laboribus efficere, non ſuperſedebũt: ſed nouas comminiſcentur rationes, nouóſque introducent cultus, quos etiã Deo probari volent. Si ex ſententia ipſis ſuccedat, ſuis ſuperſtitionibus omnia tribuunt, magíſque obſtinãtur. Quòd ſi nulla in re iuuari ſe ſentiant, commenta ſua abiiciunt, damnant ſuperſtitioſos cultus, díſque ſuis maledicunt. Pendẽt denique toti ex euentis, nec quicquã aut ratione, aut verbo Dei iudicant. Ideo prout eos ducit experientia, ſubinde mutant conſilium. Videtur tamen Propheta plus aliquid velle, Moabitas ſcilicet, vbi palàm detecta & conuicta fuerit eorum ſtultitia, quòd hactenus fruſtra laborauerint, venturos in templum Chamoz, pudore magis quàm iudicio. 1.Reg. 11.7

13 HOC EST VERBVM.) Clauſula hæc vaticinii eſt ſanctio. Significat enim decretum ipſius Dei à ſe pronuntiatum eſſe: nec quicquam ſe protuliſſe in medium quod non profectum ſit à Domino, atque ita hominis perſonam exuens, Deum loquentem introducit in hunc modum:

14 TRES ANNI.) Tempus non modò ad certitudinem præfigitur: ſed etiam ne longiore mora langueſcant fideles. Alludit autem ad pacta hominũ, in quibus ex condicto præfigi tempus ſolet, quod non licet prætergredi. ídque potiſſimùm in operis mercenariorum: quorum ſimilitudinem ſæpius adducit Scriptura, quòd ingenti deſiderio præſcriptũ illum diem expectent, quo mercedem accepturi ſunt: gemunt enim quodammodo ſub onere, & quotidianos labores moleſtè ferunt. Hoc modo ſe Moabitis edicere diem ait Dominus, è qua minimè elabentur, quin deſtruatur omnis eorum potentia. MVLTITVDINEM nominatim expreſſit, quoniam magna apud ipſos erat, eiúſque nomine gloriabantur, & ſe inuictos putabant. Quod addit, Reliquias fore inualidas, tantam fore mutationem intelligit, vt nihil cum priore ſtatu ſimile habeant: quia in reliquiis non niſi triſte & deforme ſpectaculum extabit. Io. 7.1,2 & 14.6 Infrà 21.16

CAPVT XVII.

1 *ONus Damaſci. Ecce Damaſcus ablata eſt, ne ſit ciuitas: nam erit a-*
ceruus ruinæ.
2 *Derelictæ ſunt vrbes Aroer, in caulas vertentur: accubabunt,*
nec erit qui exterreat.
3 *Et ceſſabit præſidium ab Ephraim, & regnum à Damaſco. Et*
reliquiæ Syriæ, quaſi gloria filiorum Iſrael erunt: dicit Iehoua exercituum.
4 *Et erit, in die illa attenuabitur gloria Iacob, & pinguedo carnis eius macreſcet.*
5 *Et erit, ſicut qui colligit meſſem ſegetis, qui brachio ſuo ſpicas metit: ſimiliter vt quis*
colligit ſpicas in valle Rephaim.
6 *Et relinquetur in eo racematio: ſicut excuſſio oleæ, duæ illic aut tres baccæ reſtant in*
cacumine altioris rami, quatuor aut quinque in expanſis ramis fructus eius: dicit Iehoua
Deus Iſrael.
7 *In die illa reſpiciet homo ad factorẽ ſuũ, & oculi eius ad ſãctũ Iſraelis intuebũtur.*
8 *Nec reſpiciet ad altaria opus manuum ſuarum, non aſpiciet quæ fecerunt digiti eius,*
nec lucos, nec ſimulachra.
9 *In die illa erunt vrbes fortitudinis eius, quaſi derelictio virgulti & frondis,*

quemadmodum reliquerunt coram filiis Iſrael: & erit deſolatio.
10 *Quoniã oblita es Dei ſalutis tuæ, nec memor fuiſti Dei fortitudinis tuæ: idcirco plã-*
tabis plantas amœnas, & palmitem alienum conſeres.
11 *Die plantationis tuæ creſcere facies eam, & manè germinare facies ſemen tuum: ſed*
& recedet meſsis in die fruendi, & erit dolor deſperatus.
12 *Hei multitudo populorum multorum: inſtar ſonitus maris ſonabunt: & ſtrepitus na-*
tionum, inſtar ſtrepitus aquarum ingentium tumultuabuntur.
13 *Strepent populi inſtar ſtrepitus aquarum ingentiũ, & increpabit eũ, & fugiet pro-*
cul: fugabitur quaſi ſtipula montium coram vento, & quaſi globus coram turbine.
14 *Tempore veſpertino ecce turbatio: antequam ſit manè, nuſquam erit. Hæc eſt pars*
conculcantium nos, & ſors eorum qui nos diripiunt.

IN CAPVT XVII.

ONVS DAMASCI) Hîc aduerſus regnum Syriæ vaticinatur, atque mentionem facit præcipuæ vrbis in qua regni ſedes erat. Hanc autem cladem, vt alias priores, deſcribi oportuit, vt pii Deum ſibi aliquando adfuturum confiderent, nec tandẽ paſſurum vt opprimerentur ſine fine ab impiis. Syrus enim cum Iſraele aduerſus
Cap. 7
Iudam fœdus inierat, vt prius capite ſeptimo vidimus: quibus cùm viribus pares non eſſent Iudæi, aliiſque præſidiis deſtituerentur, poterant etiam de auxilio Dei dubitare, quaſi ipſos omnino fruſtratus eſſet. Vt ergo eximat ipſis hanc dubitationem, excidium illius regni denũtiat. vnde colligere prõptum fuit, Deum pro defenſione populi ſui bellare. Incertum eſt autẽ quo tempore vaticinium hoc ediderit Iſaias: quia, vt iam admonui, non ſeruat temporis ordinẽ, ſingulis gentibus quas meritæ erant pœnas denuntiando. Sed quantum coniectura colligere licet, tunc iſta prædixit, cùm duo illi Reges, nempe Iſraelis & Syrię, Iudæam inuaſerant, & in eius ac vniuerſæ Eccleſiæ perniciem conſpirauerant. Vtroſque enim, tam Iſraelitas quàm Syros coniũgens, ad cõmune iudicium vocat, vt ſciatur hoc tantùm profeciſſe illos impia & ſcelerata ſocietate, vt ſe eodẽ ſimul exitio inuoluerent: atque ita Iſaiæ propoſitum eſt, pios ex tribu Iuda ſolari: quia maximè ad eos, ne animis concidant, non ad Syrios, vel etiam Iſraelitas quibus exitium nunciat, reſpectũ habet. Demonſtratiua particula, ECCE, fidem prophetiæ obſignat. Quòd autem Damaſcum ſingulariter compellat, hinc non ſequitur eximi alias regni partes, ſed Prophetis ſatis vſitatus eſt ſynecdochicus ſermo: vt ſub primæ vrbis ruina totius gentis ſortem cõprehẽdat. Quid enim expugnata regni arce ſperandum eſt vulgaribus oppidis? Quanquam alia ratio eſt, cur præcipuis & regiis vrbibus grauius minentur Prophetæ, & ſermonem peculiariter contra eas dirigant: quia ſcilicet illinc ſcelerum colluuies in totam terram exundat.

2 DERELICTAE.) Non eſt veriſimile hîc Aroer vocari vrbem de qua alibi fit mentio:
Num. 32.36 potius eſt nomen regionis. Formam autem deſcribit regionis vaſtatę: ſignificat enim eos locos v-
Deut. 2.36, bi ciuitates conſtructæ erant, compaſcuos fore: nullum ſuperfore ædificium præter caulas & pa-
& 3.12. & ſtorum tuguria. quia ſi qui reſtarent incolæ, abigerent aliò pecora.
4.48

3 CESSABIT PRAESIDIVM.) Deſignat cauſam cur Dominus regnum Syriæ excindere
Amos 1.3 velit. Amos plures recenſet: ſed hæc præcipua fuit, quam Propheta commemorat: nempe, quòd regnum Iſrael in partes ſuas attraxerant, vt inferrent bellum Iudæis. Nec enim dubiũ quin Syriorum blanditiis pellecti fuerint Iſraelitæ, vt cum ipſis ſocietatem aduerſus fratres ſuos inirent. Prætextus non parum ad fallendum valebat, Syrios ipſis aduerſus omnes hoſtes præſidio fore. vnde etiam Iſraelitæ in eorum copiis & potentia fiduciam locabant: ita vt exiſtimarent ſe quibuſuis reſiſtere poſſe. Iſrael hîc totus, vt ſæpe alibi, intelligitur ſub nomine Ephraim, quę prima eius populi Tribus erat. Cæterùm dicitur CESSARE PRAESIDIVM & regnum ab aliquo loco, vbi frãguntur vires & concidit dignitas.

RELIQVIAE) Id eſt, ambo in nihilum redigentur, tam Syrii quàm Iſrael. atque vt plus fidei vaticinio faciat, ſimul addit ita Deum pronuntiare. Porrò cùm Dominus tam ſeuerè in hæc duo regna animaduertit, minimè dubiũ eſt quin hoc modo cõſuluerit Eccleſiæ ſuæ, eã ipſorum hoſtium interitu redimens. Et quidem in vtraque gente perdenda Aſſyriorum opera vſus eſt,
2. Reg. 15. quos ipſi aduocauerant Iudęi in quo etſi peccarant grauiſſimè, eorum tamen offenſa impedimen-
29, & 16. to eſſe non potuit, quominus Eccleſiæ ſuæ conſuleret Dominus, eámque, hoſtes ipſos inter ſe cõ-
9. & 17.6 mittendo liberaret. Vnde agnoſcimus quanta ſit pro nobis ſolicitudo Dei: cùm ne maximis qui-
2. Reg. 16.7 dem regnis parcat, vt nos conſeruet. Obſeruandum etiam, quamuis omnes impii ſocietatẽ ineant, & manus coniungant ad nos perdendos, Dominum tamen facilè nos erepturum ex ipſorum faucibus

cibus. Præterea notandum eſt, vtile nobis eſſe priuari terrenis præſidiis, quibus fruſtra aduerſus Deum confidimus: nobis enim placemus fortuna noſtra excæcati, nec Deum loquentem audire poſſumus. Impedimenta ergo tolli neceſſe eſt, vt agnoſcamus nuditatem noſtram, quemadmodum Iſraelitis accidit, cùm direpta Syria præſidio ſuo nudati ſunt.

4 ATTENVABITVR gloria Iacob.) Tametſi profeſſus erat ſe de Syria & Damaſco verba facturum, Iſraelem cum Syris per occaſionem coniungit, quòd fœdere inter ſe iuncti eſſent, & 2.Reg.16.5
coniuncti in eadem cauſa. Syri quidem, quos potiſſimùm compellat Iſaias, inſtar facis fuerant ad Iſa.7.1.5.6
inflammandos Iſraelitas, vt iam dictum eſt. Sed Iſraelitæ quoque ipſi in eadē culpa erant: ita meritò in eaſdem ſimul pœnas quaſi mutua colligatione tracti ſunt. Per nomen Iacob, incertum eſt loquatúrne de toto populo electo, vt comprehendat etiam tribum Iuda. Sed probabile eſt tantùm referri ad decem Tribus, quæ ſibi arrogabant generis nomen: & glorioſos ipſos fieri per ludibriū, quòd elati ſua potentia, multitudine & ſocietatibus, Iudæos fratres ſuos contemnerent. Quòd deinde macilentiam ipſis minatur, pertinet ad taxandam eorum inſolentiam, vt ſæpius Prophetæ eorum pinguedinem exagitant. Inſoleſcebant enim proſpera fortuna & regionis fœcunditate: quemadmodum equi pingues & nimium ſaginati ferocire ſolent. vnde etiam Vaccæ pingues alibi Amos 4.1
vocantur. Vtcunque ergo proterui & feroces eſſent, minatur Deus ipſis pinguedinem, qua inflati erant, ſe adempturum.

5 ET ERIT.) Similitudine quanta futura ſit vaſtitio declarat. Quemadmodum, inquit, meſſores plenis brachiis ſegetem colligunt, ita hæc multitudo, quantuncunque ingens & conferta, ab hoſtibus demetetur. Iam ne quid reſiduum faciat, Spicas quoque hinc inde peracta meſſe decerptū iri adiungit: acſi diceret, deleta multitudine terráque inſtar agri demeſſi nudata, ne raros quidē & diſperſos fore ſuperſtites. Porrò ſimilitudine Meſſis vtitur, quòd populus fretus ſua multitudine, nihil timeret. at quemadmodum meſſores non terrentur ſegetum copia: ita negat impedimēto fore ingentem numerum, quominus eos Deus in vniuerſum perdat. Poteſt etiam hoc ad Aſſyrios referri: ſed idem erit ſenſus: erant enim miniſtri Dei in hac vindicta exequenda. In verbo Colligendi, haud multùm immorandum eſt: nihil enim aliud ſignificat, quàm ſtragē meſſi ſimilem fore: qua edita, ſpicilegium etiam ſequutum eſt. Nam abductis decem Tribubus, quum reliquos res nouas 2.Reg.17.4
moliri Aſſyrii intelligerent, ipſos etiam perdiderunt. Vallem Rephaim potiſſimùm nominat, quòd nota & familiaris Iſraelitis eſſet eius fœcunditas.

6 RELINQVETVR in eo Racematio) Aliò ſpectat hæc ſimilitudo quàm ſuperior: perinde enim acſi delendum eſſet penitus gentis nomen, nihil reliquum fore ex ſtrage præcisè denuntiauerat. Nunc addita conſolatione mitigat cladis atrocitatem. ſignificat enim, quanuis hoſtibus propoſitum ſit omnia conſumere & delere, reliquias quaſdam nihilominus fore ſuperſtites: quemadmodum nunquam ita exacta eſt racematio, quin grana aliqua aut etiam vuæ remaneant, quæ ſub foliis latuerunt: neque ita decutitur oliua, quin aliquæ ſaltem in extremis arborum ſuperſint. Ergo quantumlibet ſæuiant hoſtes & exardeat etiam Dei vindicta: ſic tamen ſeuerum fore iudicem denūtiat, vt reſeruet ſibi exiguum aliquem numerum, nec ſinat hoſtium impetus penetrare ad ſuos electos. Vnde ſequitur, in vltione, tametſi grauiſſima, miſericordiæ tamen locum fore. Hìc enim ſermo habetur de poſteris Abrahæ, qui tametſi defecerant à Deo, vt reiectione digni eſſent, eorum tamen prauitatem bonitas Dei ſuperauit. Se quidem indignos reddiderant tanta bonitate: ſed fœdus Dei firmum & inuiolabile eſſe oportet, cuíuſque firmitatis ſpecimen ab ipſo edi in quibuſdam reliquiis, tametſi populus, quantum in ſe erat, illud totum aboleuerit. Quod diligenter notandum eſt, vt quū nulla apparet nobis Eccleſiæ facies, omnéſque penè deleti eſſe videtur, ne tamē ipſam interiiſſe exiſtimemus. Stat enim Domini promiſſio perpetuam ipſam fore. Manebunt ergo ſemper aliquę reliquię: quanuis ſæpe oculis noſtris non pateant. Gen.17.7

7 IN die illa.) Nunc oſtendit fructum huius caſtigationis: atque hęc ſecunda conſolatio eſt, qua pii ſeſe in aduerſis erigere debent. Quanuis enim nihil pręter iram Dei ſentiant, tamen cogitare debent, Dominum, qui nunquam ſui obliuiſcitur, perpetuò ſeruaturum Eccleſiam ſuam. prętereа caſtigationes ipſis ſalutares fore. Poſtquam ergo loquutus eſt de perpetuitate Eccleſię, ſimul addit futurum vt homines in Deum reſpiciant: quod omnium optabiliſſimum eſt. Reſtituitur enim mundus antea diſſipatus in ſuum ordinem, quum homines ad Deum ſe recipiunt. atqui dum ab ipſo alienati ſumus, quia ſponte nemo reſipiſcit, non aliter poſſumus reuocari, quàm ſi nos caſtigationum ſtimulis vrgeat. Quo monemur, non tam iniquo animo ferendas eſſe caſtigationes, quę deterrimam apoſtaſię peſtem in nobis corrigunt. Reſpicere enim ad Deum nihil aliud eſt, quàm quum auerſi fuimus, cum ipſo redire in gratiā, ad eum nos recipere & conuerti. Qui enim *Reſpicere*
fit vt homines in omne ſcelus ſe proſtituant, niſi quia Dei obliuiſcuntur? Nam vbi notio Dei, illic *ad Deum.*
reuerentia: vbi obliuio, illic contemptus quoque graſſatur. Quāquam propriè hoc ad fidem ſpectat: acſi diceret, Poſtquam tā duris pœnis ſubiecti fuerint Iſraelitę, ſenſuros nihil eſſe auxilii extra Deum: qua ratione FACTORIS nomē mox ſubiicit. Deteſtabilis certè ſocordia erat, in ſolo Deo, qui tot præclaris dotibus eos dignatus fuerat, non acquieſcere. Dicit igitur Propheta, Poſtquam malis & afflictionibus domiti fuerint, redituros ad ſanam mentem, vt ſperare in eo incipiāt, qui tot

beneficiis eos ſibi deuinxerat. Et factorem quidem ipſorum vocat Deum, non quatenus totum hu
manum genus creauit, ſed eodem ſenſu quo & Sanctum Iſraelis. Quamuis ergo ad imaginem Dei
Gen.1.27 formati ſint cuncti mortales: propriè tamen Iſrael opus eius fuit & figmentum: quia peculium ei
Exo.19.6 erat, & ſacer electuſque populus. Atque hæc repetitio ex communi linguæ Hebraicæ vſu ad rem
vnam notandam ponitur. Sanctum ergo vocat non ſolùm in ſe, ſed etiam ab effectu, quòd ſanctifi-
cet, vel ſibi filios Abrahæ ſegregauerit. vnde ſequitur, creationem cuius meminerat, de reforma-
tione ſpirituali debere intelligi: ſecundum quam ſpecialiter vocatur Fictor Iſraelis.

8 ET non reſpiciet ad aras) Hoc antitheton clarius demonſtrat illud Reſpicere, de quo lo-
quutus eſt proximo verſu, propriè de ſpe & fiducia intelligi. Nã vbi in Deo ſperare didicerint ho-
mines, prauas omnes fiducias in nihilum abituras dicit. Vt ſanè non aliter Deum purgatis oculis
quiſquam intuetur, niſi omnes ſuperſtitiones procul à ſe abiiciat. Ideóque docemur tollenda eſſe
eiuſmodi impedimenta, ſi quis ad Deum accedere velit. Nam falluntur, qui volunt Deum cum i-
dolis coniungere, quemadmodum faciunt Papiſtæ & olim fecerunt Iudæi. neque enim noſtri tan-
tùm ſeculi, ſed omnium hoc vitium fuit. Omnibus igitur obſtaculis renuntiãdum, vt in Deum in-
tenti, rectà & liquidè ipſum intueri, atque in eo acquieſcere poſſimus. Porrò deteſtationis cauſa fi-
ctitios deos Opus manuum vocat, vt ſua ſtultitia pudefacti Iſraelitæ, tam fœdum probrũ à ſe excu-
tiant ac profligent. Interea hoc vitium pluribus notat, quòd eo potiſſimùm laborarent, quum ta-
men nullum coram Deo deteſtabilius eſſe poſſit. Innumeræ verò erant apud ipſos ſuperſtitiones,
innumeriſque in locis & idola & altaria erexerant, vt meritò hæc Iſaias pluribus reprehendere &
Exo.27.1 vrgere debuerit. Poſſet obiici, Altare Ieroſolymitanum ab hominibus etiam conſtructum fuiſſe: i-
deóque relinquendum, vt ad Deum veniretur. Reſpondeo, illud ab aliis longè diſſimile fuiſſe. nã
etſi lapidibus & cementis, auro & argento conſtabat, hominúmque opera, quemadmodum & alia,
effectum erat: tamen neque materia, neque operarii, ſed author ipſe Deus ſpectari debet: quia iuſ-
ſu ipſius extructum erat. Itaque forma, vt ita dicam, eſſentialis, quam acceperat ex verbo Dei, ſpe-
Exo.20.24 ctanda eſt: cætera in rationem non veniant, quum Deus ſolus ſit architectus. Aliæ verò aræ, tamet-
25 ſi ſimilitudinem quandam cum illa haberent, quia carebant Verbi authoritate, deteſtabiles ſunt. I-
Deut.27.5. dem de omnibus fictitiis cultibus iudicium facere conuenit, qualemcunque ſanctimoniæ ſpeciem
præ ſe ferant. Nihil enim Deo probari poteſt, niſi quod eſt Verbo ipſius conſecratum.

9 IN die illa) Proſequitur quod dicere cœperat de exterminandis terræ incolis. Et quia munitis
vrbibus & propugnaculis freti Iſraelitæ putabãt ſe in tuto quieſcere, nihilo plus in illis præſidii fo-
re denuntiat, quam ſi hoſtes per deſerta loca iter facerent. Nam quòd putant quidam חורש &
עזובה propria eſſe vrbium nomina, coactum eſt. ſed potius vel inculta & inamœna loca intelligo:
vel nihilo plus momenti fore ad defenſionem in muris & foſſis, quàm ſi Iſraelitæ inter dumeta &
virgulta habitarent. Particulam אשר, notam ſimilitudinis hîc valere non dubito. ideo reddidi
Quemadmodum, vt vno contextu dicat Propheta, non ſecus trepida fuga diſſipandum nunc eſſe
populum, quàm olim Deus veteres incolas fugauerat. Qui אשר relatiuum eſſe volunt, coguntur a-
liquid ſubaudire, & abrumpere ſententiæ filum. Atqui ſimpliciter reducitur in memoriam vetus e-
xemplum, vt agnoſcant Iſraelitæ quàm inanis ſit & fallax omnis munitio contra Dei manum. Gra
uis eſt exprobratio. nec enim cogitabant Iſraelitæ terram illam ideo ſibi velut hæreditario iure à
Domino datam eſſe, vt ipſum colerent: fugatos eſſe hoſtes, vt in eius poſſeſſionem mitterentur:
nunc ingratitudine ſua indignos ſe tanto beneficio reddebant. Quo fit, vt eo priuati, meritò con-
traria prioribus bonis mala ſentiant. Atque hic locus ex Moſe, quem ſequuntur Prophetæ, fiet a-
pertior. In promiſſis enim teſtatur in hunc modum, Vnus veſtrûm fugabit mille. In minis contrà,
Leui.26.8 Mille è vobis ab vno fugabuntur. Quemadmodum ergo tantum Cananæis terrorem incuſſerat,
Deu.32.30 vt ſtatim è conſpectu Iſraelitarum fugerent: ita populi ingratitudinem vltus eſt, vt nihil haberet vi
Ioſue 23.10 rium ad reſiſtendum. In quo Dominus bifariam, tum in pellendis Cananæis, tum in vlciſcendo po-
pulo potentiæ ſuæ ſpecimen edidit. Proinde vetus illud beneficium Propheta commemorans ſi-
mul ingrato & immemori populo perfidiam exprobrat, vt ſe meritò puniri fateatur: ídque à Do-
mino proficiſci agnoſcant, quòd ita ab hoſtibus profligantur, quibus antea terrori fuerant.

10 QVONIAM) Oſtendit cauſam cur aduerſus decem Tribus ita ſæuiat Dominus, ne ſe im-
meritò affligi vel durè nimium tractari querantur. Summa eſt, mala omnia illis prouenire ex im-
pio Dei contemptu. Nimis enim fœda & prorſus inexcuſabilis ingratitudo erat, poſt tot acce-
pta beneficia, perinde acſi nulla vnquam in re Dei amorẽ experti eſſent, ſpes ſuas proſtituere tam
profanis gentibus quàm idolis. Nulli quidem increduli, ſi in iudicium vocentur, culpã hãc effu-
gient, quòd vagando poſt creaturas, Deo iniuriam faciant. ſed populi Iſraelitici ſpecialis fuit ra-
tio, cui ſe Deus ita patefecerat, vt omnibus mundi fallaciis valere iuſſis, debuerit in ſola eius gratia
acquieſcere. Quare meritò ingratitudinis damnatur, quòd obliuione ſepelierit rectæ fidei mate-
riã. Et certè, vbi ſemel guſtãdam nobis præbuit Deus bonitatis ſuæ dulcedinem, ſi cordibus no-
ſtris inſederit, nunquam aliò nos dilabi continget. Vnde ſequitur ingratitudinis cõuinci, qui vero

Deo

Deo non contenti, huc & illuc inſtabiles feruntur: quia hoc modo inæſtimabilem eius gratiam vi-
lipendunt. Ideo nominatim exprimit Propheta Deum ſalutis, & Deum vel Rupem fortitudinis.
צור enim vtrunque ſignificat: quia inſtar portenti fuit non retineri ſub Dei fide, à quo toties ſeruа-
ti fuerant, & quidem velut exerta manu. Quòd addit Non fuiſſe recordatam, amplificatio eſt:
quia obliquè exprobrat malignam fuiſſe hanc ſocordiã, quòd non reputauerint quot modis Deũ
olim ſenſiſſent beneficum.

Plantabis.) Sequitur pœna, ne inultam hanc ingratitudinem fore exiſtimarent: nempe
quia reliquerint fontem bonorum omnium, quantumuis ſatagant pro quærendo victu, media ta-
men & fame confectum iri: quia quæcunque magno labore parta erunt, hoſtis vel rapiet vel per-
det. Locus hic ſumptus eſt à Moſe: quia inter alias refertur hæc maledictio. Vnde apparet quod iã *Deut.* 28.
ſæpius monui, Prophetas multa ex Moſe mutuari, vereſque eſſe Legis interpretes. Vites autem ex- 32.39
quiſitas, & palmites aliunde aduectos notat: quia ex magnitudine iacturæ exacerbatur dolor.

11 Die plantationis) Significat aſſiduam culturam, quæ plantis & ſeminibus adhibetur. quan
quam poſſemus intelligere Succeſſum: acſi plantata nuper vinea ſtatim vinum produceret. Et hoc
contentaneum eſt proximo membro, vbi pro Die ponitur Manè. atque ita videtur notari ſubita
maturitas. niſi fortè hoc quoque ad ſedulitatem referre placeat, quòd ſtatim à prima aurora ad la-
borem intenti erunt. In verbis aliqua eſt ambiguitas. vertunt enim aliqui, Commotio rami in die
infirmantis. Sed quum נחלה ſit hæreditas, hic meo iudicio propriè Fruitionem ſignificat, non au-
tem deducitur à חלה nec video quomodo conueniat nomen Rami. Fateor quidem, quum de vi-
tibus fiat mentio, κατ' ἐξοχὴν ſumi nomen Meſſis. Poſſet etiam verti Collector: & tamen de his
duobus nolim pertinacius contendere, quia eòdem redibit ſenſus: modò נחלה ſumatur pro ipſa
perceptione fructuum. Sic enim non malè fluet contextus: Tametſi aſſiduus ſis in cultura & à
ſummo diluculo operi inſtes, nihil promouebis: quia vel palmitum agitatione fructus ſponte de-
fluet, aut vites tuæ ſpoliabuntur. Ita per Synecdochen ſub verbo Plantandi notatur aſſiduus la-
bor, quem agricolæ & vinitores plantis & vineis impendere ſolent. Grauiſſima autem hæc pœ-
na eſt, atque è certa maledictione Dei proficiſcitur. Nam ſi is cui nulla poſſeſſio eſt, pellatur è re
gione & profligetur, non ita ægrè ferret vt is cui agri ſunt benè culti: ac præſertim ſi operam ijs diu
ſuam impenderit: ita Dominus Iſraelitas vlciſci voluit, quòd abuterentur fœcunditate terræ, & in *Pſal.*127.2
abundantia ſua laſciuirent. Similis quoque pœna impijs in genere nuntiatur, Quòd fruſtrà manè *Pſal.*128.2
ſurgunt & indefeſſo labore ſeſe torquent. id enim ſine profectu facturos. Contrà, Eos qui in Do-
mino recumbunt, certum laboris fructum percepturos, quia benedictio Dei comitabitur eorum
labores.

12 Hei multitudo.) Alij exponunt Væ: vt ſit particula execrantis. interdum autem eſt vocan
tis, vt alibi vidimus. Atqui ego nunc dolentis potius eſſe arbitror. nam ingemiſcit ob cladem quã
præuidet futuram in Iſraele: ſiue hoc fraterno affectu faciat, ſiue vt efficacius penetret vaticinium
in animos lenti & ſocordis populi. Certum enim eſt Prophetas vindictam Dei, cuius præcones e-
rant, præ alijs exhorruiſſe: & quanuis pro impoſita ſibi perſona ſeuerè minitarentur, nunquã tamẽ
exuiſſe humanitatis affectum, quin condoluerint pereuntibus. Valuit tamen præſertim ratio fœde
ris quod Deus cum ſemine Abrahæ pepigerat. Quem affectum in Paulo etiam fuiſſe cernimus:
adeò vt anathema pro fratribus fieri deſideraret. Dum ergo rem ſibi velut præſentem proponit *Rom.*9.3
Iſaias, non poteſt non magno affici doloris ſenſu. atque hoc interea, vt attigi, ad maiorem certitu-
dinem facit: quòd rem velut præſentem oculis ſubijcit, quaſi eam ipſe coràm intueretur. Nomen
Multitudinis ideo ponitur, quia ex multis & varijs nationibus, quibus Aſſyriorum Monarchia
conſtabat, collectus erat exercitus. Similitudines quas ſubiungit, non aliò ſpectant niſi ad amplifi-
cationem. Eos enim mari aut diluuio comparat, quo vniuerſa aliqua regio inundatur.

13 Strepent) Tametſi videatur illam comminationem perſequi, qua prius vſus eſt, tamẽ
incipit fideles conſolari repetita eadem ſententia. acſi quis diceret, Neceſſe eſt qui Dei fuerunt im
memores, ſceleſtæ ſuæ defectionis pœnas dare, & quaſi diluuio obrui. Verùm Dominus talem ho
ſtium truculentiam compeſcet. nam quum ſæuitiam ſuam exercuerint, inueniet viam qua ipſos e-
ijciat ac profliget. Atque eximia conſolatio eſt, qua piorum reliquias ſuſtentare voluit. nec verò
tantùm loquitur de Iudæis, vt vulgò exiſtimant. quum hactenus ſermonem direxerit ad decem Tri
bus, adhuc aliquos in Iſraele ſuperfuiſſe certum eſt qui verè Deum timerent, ac deſperaſſent, niſi
eos aliqua promiſſio erexiſſet. His autem ſimilitudinibus, procellas & tempeſtates horrendas de-
ſcribit. Nam quum Spiritus ſanctus pijs conſolationem afferre vult, proponit ea quæ terrere & a-
nimos deijcere ſolent. vt intelligamus Deum tẽpeſtates omnes, tametſi violentas atque horrendas,
facilè ſedaturum. Vt enim ventis, & mari, & procellis: ita hoſtibus & eorum violẽtiæ facilè impe-
rat. Itaque continuò pòſt comparat Aſſyrios ſtipulæ. Etſi enim Iſraelitarum reſpectu terribilis e-
rat eorum impetus: coram Deo tamen ſimiles quiſquilijs fore admonet: quia nullo negotio diſſipa
bit omnes eorum apparatus. vnde ſequitur non eſſe de eorum viribus & potentia ex ſenſu noſtro
iudicandum. Quoties ergo impijs fræna laxari videmus, vt in perniciem noſtram irruant, cogite-
mus quidem, quantum in nobis eſt, eſſe perditos, ſed Deo in promptu eſſe modum, quo eua-

neſcere faciat eorũm impetus. גלגל ſignificat Rem volubilem quæ vento facilè exagitatur.

14 Tempore veſpertino.) Senſus eſt, Quemadmodum tempeſtas veſperi excitata, & paulò pòſt ſedata, manè nulla eſt amplius: ita futurum vt hoſtibus diſpulſis, redeat ſubitò præter ſpem læta ſerenitas. Duo voluit Propheta: primùm repentinam fore hoſtium incurſionem: deinde cladem quam intulerint, haud diuturnam fore. Vt repente exorti ſunt Aſſyrii aduerſus Iſraelitas, ita repẽte conciderunt. Hinc miram conſolationem pii omnes percipere debent, quoties omnia tumultuari vident, & imminent horrendæ mutationes. quid enim aliud eſt, quàm ſubita tempeſtas, quam Dominus ſedabit? Tyranni inſtar turbinum & procellarum in nos ingruunt. atqui eorum vim Dominus facilè diſcutiet. Eius ergo auxilium patienter expectemus. quanuis enim nos iactari ſinat, tamẽ per medias tempeſtates ad portum tandem perducet. Quòd ſi Propheta exiguas quaſdam reliquias, quæ nullæ propemodum videbantur, conſolatus eſt: nõ dubium quin hæc promiſſio ad nos quoque pertineat. Nulli quidem ferè ſumus, & in paucis angulis latet miſera Eccleſia: ſed ſi ſtatum regni Iſrael conſideremus, quàm pauci illic erant Dei ſerui! Atque hi vix mutire audebant, tantum inerat omnibus odium religionis & pietatis. Quanuis ergo Dominus impiorum multitudinem perdat, exiguum tamen piorum numerum, qui cum aliis velut in eadem naui iactatur, porrecta aliqua tabula è naufragio ereptum, in tutum & tranquillum portum deducet.

Haec eſt pars) Alloquitur fideles qui latebant in regno Iſraelis, eóſque cum Eccleſiæ corpore coniungit: tametſi membra hìc atque illic diſperſa eſſent, vt ſæpe filiis Dei contingit. Qualis ſit exitus impiorum, qui nos perſecuti ſunt, hìc cernimus. tametſi eorũ furori ſimus expoſiti, vt diripiant, prædentur, conculcent, omnéque genus contumeliæ in nos exerceant: ſimiles erunt procellis, quæ ſuo ipſarum impetu franguntur, & ſubitò euaneſcunt. Hæc nobis expectanda ſunt de tyrannis omnibus qui hodie Eccleſiam miſerè vexant, & inhumaniter tractant filios Dei. Inſcripta ſit animis noſtris hæc conſolatio, vt idem ipſis euenturum eſſe ſciamus.

CAPVT XVIII.

1 *HEVS terra inumbrans alis, quæ eſt trans flumina AEthiopiæ.*
2 *Mittẽs per mare legatos, in vaſis iunceis ſuper aquas. Ite nuntii celeres ad gentem diſtractam & expilatam: ad populum formidabilem, ab eo & deinceps: gentem vndique conculcatam, cuius terram flumina diripuerunt.*
3 *Omnes habitatores orbis, & incolæ terræ, cùm ſignum ſuſtulerit in montibus, videbitis: cùm tuba clanxerit, audietis.*
Porrò ſic mihi dixit Iehoua, Quieſcam, & videbo in tabernaculo meo, ſicut calor ſiccans pluuiam, & ſicut nubes roſida in calore meſſis.
5 *Quia dum adfuerit meſſis, perfectum erit germen, & ex flore fructus erit matureſcens: tum amputabit ipſos palmites falcibus, & propagines auferendo excindet.*
6 *Derelinquentur pariter volatili montium & animalibus terræ. AEſtiuauit ſuper illud volatile, & omnia animalia terræ hyemabunt.*
7 *Tempore illo adducetur Iehouæ exercituum munus, populus laceratus & expilatus, & de populo terribili, ex quo eſſe cœpit & deinceps: gente vndique conculcata, cuius terram flumina diripuerunt, ad locum nominis Iehouæ exercituum, ad montem Sion.*

IN CAPVT XVIII.

HEVS terra.) Non ſatis mihi compertum eſt, de quo populo loquatur Iſaias. quanquam ſatis demonſtrat eum Æthiopiæ vicinum eſſe. Aliqui ad totam Ægyptum perperam referunt: quandoquidem ſeorſum proximo capite de ea tractabit. vnde liquet, populum hìc intelligi ab Ægyptiis diuiſum. Nonnulli Trogloditas deſignari putant: quod mihi veriſimile non eſt, quum nihil habuerint cõmercii cum aliis Gẽtibus. Stridebant enim, vt teſtantur Coſmographi, potius quàm loquebantur. Iſtos verò quorum fit mentio, ſocietates & fœdera cum aliis gentibus agitaſſe apparet. Incertum tamen eſt, an contra Iudæos conſpirauerint, an verò Ægyptiis ſe adiunxerint ad profligandos Aſſyrios. Si fuerint hoſtes ex profeſſo Iudæis, vindictam denuntiat Iſaias. Si verò fallacibus promiſſis eos lactauerint, oſtendit nihil ab ipſis ſperandum eſſe: quia friuolis tantùm legationibus tempus extrahent. Quicquid ſit, ex vicinis nationib⁹, quas hoc capite nominabit, colligere aliqua ex parte licet, quo

loco

loco ſiti fuerint: nempe nō procul ab Ægypto & Æthiopia. Niſi fortè placeat maritimam partē Æthiopiæ notari, quia patebit ex cap. 37. Aſſyriis cum rege Æthiopum bellum fuiſſe. Cæterùm quòd terram illam dicit inumbrare alis, hinc colligitur portuoſum fuiſſe eius mare, vt habuerit frequentes nauigationes, & opulenta fuerit. Tenues enim & inopes, nec exteras regiones frequentare, nec mercimonia exercere poſſent. Significat ergo multum apud ipſos fuiſſe vſum nauigandi. *Infrà 37 9*

2 QVAE mittis) Hoc propriè ad conditionem illorum temporum refertur. Videtur hic populus ſolicitaſſe Ægyptios vel Syros, vt Iudam vexarent: vel Aſſyrios eorum opera vſos eſſe ad vexandum Iudam: vel ſocios fuiſſe Ægyptiis, vt coniuncta manu Aſſyrios repellerent, ne vltra modum creſceret eorum potentia. nihil enim præter coniecturas afferri poteſt, quòd nullæ extent hiſtoriæ quæ de eo teſtentur. Vbi ergo deſunt teſtimonia, probabilibus coniecturis vtendum eſt. Has nauigationes non in proximum quendam locum, ſed in longinquum ſuſceptas veriſimile eſt. Quòd Iunceas naues vocat, non debet videri abſurdum: quia Ægyptiis fuiſſe in communi vſu ex veteribus hiſtoriis notum eſt, quòd Nilus ſit quibuſdam in locis admodum præceps, & periculoſus nauigantibus, propter cataractas, quas Catadupa nominant: adeò vt naues ligneæ eo duci non poſſint, quin frangantur, & allidantur ſaxis: ideo nauiculis flexilibus vti neceſſe eſt. Porrò ne aquā reciperent, ac ita mergerentur, intus pice fuiſſe illitas tradunt Scriptores.

ITE nuntii celeres.) Hic locus eſt obſcurus: ſequar tamen quod magis probabile mihi videtur. Oſtendit Propheta finem ſui vaticinii, id eſt, cur illius populi cladem prædixerit, nempe, ſi credimus profeſſos fuiſſe hoſtes Iudæis, vt aliquam conſolationem fidelibus afferat, qui miserè diſiecti & diſſipati erant, vt accepto hoc nuntio oblectentur, & gratias agant Deo. Si autem magis placeat implicitos ab hac gente fuiſſe Iudęos illicito fœdere, ironica erit hæc adhortatio, qua electi populi ſtultitiam coarguere voluit Propheta, quòd relicto Deo ab inanibus auxiliis penderet. Nā quod nonnulli hæc verba Deo tribuunt, quaſi maritimos iſtos populos in exitium Iudæorum properare iubeat, mihi conuenire non videtur. Nihilo etiam magis, quòd alii putant ſequentibus verbis deſcribi ignotæ illius vel obſcuræ gentis cladem. Expilatam enim gentem intelligit Iudæos, qui miſerabiliter vexandi & diſſipandi erant, ita vt nulla in eis pars integra remaneret. Horribilem, quòd tantis calamitatibus deformis, horrorem incuteret omnibus qui eam intuerentur. Nec enim probare poſſum, quòd nonnulli exponunt de ſignis & miraculis, quę Dominus apud ipſos edidit, vt omnibus formidabiles redderentur. nam alluſit potius ad illum Moſis locum, Dominus conſtituet te in ſtuporem & horrorem: quemadmodum alibi, In concuſſionem capitis & ludibrium. Itaque ſignificat populum cuius tam horrendus ſit aſpectus, vt omnes obſtupefaciat. quod Iudæis & prædictum eſſe, & accidiſſe ſcimus. קו קו, id eſt, Vndique, acſi quis duceret lineas, iiſque inter ſe coniunctis, nullum locum vacuū relinqueret: vel ſulcos duceret in agro, quibus omnes glebas ſubigeret. Sic enim ſubactus ille populus & protritus eſt. Per Flumina, ingentem hoſtium, id eſt, Aſſyriorum exercitum intelligit. Alludit autem ad id quod prius cap. 8." dixerat: Populum riuulo ſuo minimè contentum, rapidas & violentas aquas expetere. poſtquam igitur ipſos accerſiuerunt, iis tanquam diluuio ſunt obruti. Atq; hęc totius mali cauſa fuit, quòd Dei promiſſionib⁹ non contenti aliena præſidia quæſierunt. Iam ſi mandatum hoc ad Nuntios celeres in Dei perſona accipitur, hinc colligimus non ſtatim ipſum ſuis ſuccurrere, ſed ſuſpendere eouſque ſuum auxilium, donec ad deſperationem ventum ſit. Neque enim lætum & fœlicem nuntium mittit ad integros, vel leuiter tantùm percuſſos, ſed ad gentem prorſus deiectam & calcatam. Properare tamē iubens, intelligit ſubitum fore & inopinatum iudicium, vt lux repente in tenebris affulgeat. *Deut. 28. 28. 37* *Iere. 18. 16, & 19. 8. & 25 9. 18* *Iere. 24. 9* *" Verſ. 6.*

3 OMNES habitatores.) Tam illuſtre hoc Dei opus fore oſtendit, vt omnibus populis conſpicuum ſit, nedum Iudæis. Hæc quidem verba, quæ futuri ſunt temporis, per imperatiuū, pro more Scripturæ, quidam vertunt: ſed magis conuenit in futuro accipere. Perinde acſi diceret, Remotiſſimos quoſque populos huius cladis fore teſtes: quia & vexillum conſpicietur ab omnibus, & tubarum clangor in toto orbe perſonabit. vnde palàm fiet non ab hominibus motum eſſe bellum, ſed à Deo ipſo, qui inſignibus notis ſe authorem eſſe oſtendet. Quum geruntur bella, omnes palàm quid agatur, cernunt: ſed bona hominum pars eorum initia & exitus fortunę tribuit. Contrà, Iſaias hæc omnia tribuenda Deo eſſe oſtendit, quia nouo & inſolito modo potentiam ſuam exeret. Nam ſic interdum operatur, vt manus eius lateat, nec opus ipſius ab hominibus cenſeatur. Interdum verò ſic manum exerit, vt omnes eam cogantur agnoſcere. idque voluit Propheta.

4 PORRO SIC.) Poſtquam Æthiopibus, vel eorum vicinis ſtragem minatus eſt, & ſimul oſtendit inde venturum eſſe ſolatium ad Iudæos, vel ironicè ſtultam fiduciam perſtrinxit, qua decepti fuerant Iudæi: nunc ſubiicit Deum iſtos confuſos motus ſic temperaturum, vt electi populi reliquias tandem ad ſe colligat. Particula כי quam reddidi per Porrò, nunc cauſalis, nunc aduerſatiua eſt hic autem ſecundus ſenſus videtur melius quadrare: quia dubitationi occurrit Propheta, quæ vehementer alioqui turbare poterat infirmos animos: quia & in rebus permixtis Dei prouidentia quaſi oppoſito velo nobis obtegitur, & talis erat ſtatus gentis illius, cui excidium denūtiat,

vt vaticinium hoc pro fabula haberi & rideri poſſet.nec enim,vt colligere licet, vllum periculum vlláue mutatio imminebat. Hoc nonnulli ad perſonam Iſaiæ referunt, quaſi fretus oraculo Dei quieſcat,id eſt,pacato ſit animo:quemadmodum nos eſſe oportet audito verbo Dei, ídque certò expectare quod prædictum eſt. Quemadmodum etiam Abacuc,Super ſpeculã, inquit,meam ſtabo.Sed dubium non eſt quin narret quod ſibi à Domino prædictum fuerat, & Dominum ipſum eius ore hanc ſententiam pronũtiare.QVIESCAM,id eſt,ſuperſedebo quaſi otioſus.nam & Videre hoc ſignificat.Nullæ enim ſpectatoris ſunt in agendo partes:aſpectu contentus acquieſcit. Ad id etiam facit Tabernaculi nomen,acſi ſub tectum Dominus ſeſe ad quietem reciperet: quemadmodum è diuerſo ſe tribunal conſcendere dicit,quum impiorum ſcelera vlciſcitur. Sunt enim formæ loquẽdi ad vſum noſtrum accommodatæ. Niſi fortè magis placeat,Prophetam ad Sanctuariũ alludere:quia etſi in afflicto populo obſcura ad tempus latebit Dei maieſtas,efficax tamen fore eius otium. Summa huc redit:quanuis ſurſum & deorſum omnia voluantur, vt obrepere queat ſuſpicio,nullam Deo amplius curam eſſe regẽdi mundi:ipſum tamen conſultò quieſcere,acſi cubiculo incluſus otio vacaret,fructúmque huius quietis ſuo tempore fore manifeſtum.

Abac.2 1

SICVT calor ſiccans.) Hac eleganti metaphora magis exprimit quod iam dixerat Iſaias. Quanquam bifariam accommodari poteſt ad mentem Prophetæ:vel quòd Deus tanquam ex ſua quiete expergefactus,proferet ſerenum vultum qui fideles exhilaret:vel viuifico humore eos irrigabit.hoc modo notaret Propheta diuerſos ſucceſſus. Vel ſubeſt tacita antitheſis,qua admonet, vbi videbitur Deus otioſus iacere & ſpeculari quæ aguntur, poſſe tamen quaſi ludendo ſua iudicia exequi.Et certè quia cum hoc verſu cohærent duo ſequentes,videtur hoc velle Iſaias, Quanuis Deus non ſatagat more hominum,neque feruido impetu feſtinet,occultos tamẽ eſſe modos in eius manu,vt ſua iudicia exequatur,nec interea digitum moueat.Fortè etiam docere voluit, Deũ in hac gente perdenda,aliter quàm plerunque ſoleat acturum. Sed nobis ſufficere debet quod nuper attigi,dum ſecurè homines rebus proſperis indormiunt,ac delitiis ebrii putant nihil iam ſibi eſſe cum Deo,inſtare ſubitum interitum:quia Deus ſpeculando ſuperat omnes mundi conatus vel apparatus. Itaque teſtatur ſe ſimilem fore lucido ac ſereno cælo,& calori pluuias exiccanti: deinde roſidæ nubi in feruenti æſtu. Scimus autem hanc pluuiam aptiſſimam eſſe maturitati frugum: atque etiam calorem qui pluuias conſequitur,accelerare fruges ac fœcundiores reddere, cùm ſua vi penetrans,humorem intus magis adigat. Hoc autem voluit Propheta, Tametſi impendeant reprobis clades & miſeriç,tamen ita iis omnia ex voto fluere,vt ſummè beati eſſe videantur,acſi Dominus ipſos omni bonorum genere cumulare vellet. verùm ſaginari vt boues ad mactationem deſtinatos. Cùm enim ad ſummam fœlicitatem perueniſſe videntur,ſubitò intereunt. Vnde ſequitur non eſſe de iudiciis Dei ex præſenti rerum aſpectu iudicandum.quum enim admodum ſecuri ſunt, haud longè abeſt interitus & extrema ruina.Ita citiſſimè ſolatur fideles,ne reprobis melius eſſe exiſtiment quantiſper ceſſat Deus: quia etſi fouere in ſinu videtur quos tolerat,breui in nihilum rediget.Hæc autem accommodanda ſunt miſeris iſtis & calamitoſis temporibus,quibus tyrãni Eccleſiam opprimentes,ſoli florent,boníſque omnibus affluunt,ſicq; machinantur, acſi omnia ipſis in manu eſſent. Præualent enim potentia,conſiliis,aſtu.Sed omnia hæc conſilio Dei fieri intelligamus,qui ſucceſſus ipſorum accelerat,omniáque proſpera concedit,vt tandem eos momento intèrimat atque perdat. Scio longè in diuerſum ſenſum ab aliis trahi Prophetæ verba ſed quiſquis prudenter totum contextum expendet,facilè,vt ſpero,ſubſcribet meæ interpretationi.

1.Theſſ.5.3

5 QVIA DVM adfuerit meſſis.) Ad verbum eſt, A præſentia meſſis: ſed mitiganda fuit aſperitas. ac ſenſus Prophetæ minimè dubius eſt,Iam propinqua meſſe, & vuis matureſcentibus,totum prouentum,cuius ſpe lætati fuerant impii,repente ipſis abreptum iri. Continuat enim eandem ſententiam Propheta,& idem quod prius his ſimilitudinibus confirmat: impios nõ ſtatim excindi, ſed florere ad tempus, Dominúmque eis parcere:ſed quum meſſis adfuerit,quum vites gẽmas protulerint & defloruerint,ita vt appareant omphaces,palmites ipſos ſucciſum iri. Ita cùm impii maturitati proximi erunt,non tantùm fructu priuabuntur,ſed à radice excindentur cum ſua propagine. Talem impiis exitum dabit Dominus, poſtquam eos proſperis rebus aliquandiu frui ſiuerit.ſic enim à radice euellentur,vt reuiuiſcere ac reſtitui nullo modo poſſint. Eximiã verò hinc conſolationem percipimus,quòd cùm diſſimulat Dominus,fidem noſtrã probat, nec ſinit omnia cæco fortunæ impetu ruere,quemadmodum profani homines putant. Deus enim in cælo eſt,velut in tabernaculo ſuo,vel in Eccleſia ſua,quaſi in tugurio ignobili reſidens:opportunè deinde prodibit. Ita ingrediamur conſcientias noſtras,ſícque nobiſcum reputemus omnia,vt animos noſtros huiuſmodi promiſſione ſuſtentemus:qua ſola tẽtationes vinci ac ſuperari poſſunt. Hoc etiam perpendamus,quod Dominus ſe impiorum fœlicitatẽ promouere & accelerare dicit:quç ad illuſtrandam magíſque ac magis patefaciendam Dei miſericordiam facit. Nam ſi eos ſtatim quaſi pullulãtem ſegetum herbã prçcideret ac tolleret,non ita conſpicua eſſet ipſius potentia, nec bonitas eius tam certò agnoſceretur:ſicuti cùm eos in excelſam magnitudinẽ excreſcere,repleri & florere ſinit, vt poſtea ſua mole corruant, aut veluti turgidas & pingues ariſtas, putatoriis falcibus prçſcindat.

6 DERELINQVENTVR pariter.) Sic impios vt res nihili proiectum iri ſignificat: quemadmodum etiã Iohannes Baptiſta comparat eos paleis, quæ abijciũtur in ſterquilinium. Ita Iſaias Matt 3. 12. feris & auibus exponendos eſſe docet, vt æſtate apud ipſos nidificent aues, hyeme verò feræ luſtra & luc 3.17 ſua habeant. acſi diceret, non tantùm hominibus, ſed feris quoque ipſis in probrum fore. Talis igitur eſt impiorum exitus, qui excelſo in loco quaſi extra omnem aleam poſiti, omnia præ ſe deſpiciunt. Iis aues & feræ beſtiæ in cubile & paſtum abutentur. Deijcientur, inquam, non ſolùm infra omnes homines, ſed etiam infra ipſas beſtias, omníque dedecori & ignominiæ expoſiti, documentum erunt admirabilis Dei prouidentiæ.

7 TEMPORE ILLO) Iterum oſtendit Propheta quorſum profanæ genti excidium minatus ſit. quum enim nationes ferè omnes in exitium Eccleſiæ conſpiraſſent, de ea prorſus actũ eſſe videbatur. Dominus ergo auxilium eiſe in tempore laturum ſignificat. Niſi enim obſtitiſſet talibus conſiliis, & tempeſtiue repreſſiſſet hoſtium conatus, Iudęi deſperaſſent. ideóque oſtendit ſe Eccleſiæ curam habere: & quanuis eam caſtigare velit, occurrere tamen in tempore ne pereat: manúmque ſuam opponere tyrannis & aliis hoſtibus, ne ipſam euertant, & voti, quod ſibi putabant eſſe in manibus, potiantur. Ergo vt Iudæos ad patientiam animet, non ſolum eos diſcernit à gente Aethiopum, ſed etiam admonet in eorum ſalutem Deum ſua iudicia moderari. Alludit autem ad ſecundum verſum huius capitis vbi iiſdem nominibus & titulis Iudaicum populum deſignari vidimus. Et vtitur Adducendi verbo, quia antè in exilium trahendi erant, vt nihilo magis liberum ipſis eſſet in templum aſcendere, quàm exteris gentibus. Notandum etiam quod ait מעם: denotat enim populum non fore integrum. acſi diceret, Tametſi vos ad paucitatem redigi oportet, vt tenues ſitis reliquiæ, hi tamen pauci qui ſupererunt, Deo in ſacrificium offerentur. Vtiliſsima hinc doctrina, noſtríſque temporibus aptiſsima colligenda eſt. nam hodie haud procul à deſperatione abeſt Eccleſia: expilata enim, diſsipata & vndique quaſſata, imò contrita eſt. Quid agendum in tot tantíſque anguſtiis? arripiẽdæ ſunt hæ promiſſiones, vt Deum nihilominus Eccleſiam ſeruaturum eſſe confidamus. vtcunque corpus ſit lacerum, diſſectum in fruſta & diſiectum, membra tamen facilè Spiritu ſuo cõiunget: nec vnquam memoriam nominis ſui & inuocationem perire ſinet. Efficiet Dominus vt ex his fruſtis quæ nunc diſiecta & diſsipata ſunt, populus in vnum coeat & cõgregetur. Quos enim longiſsimo interuallo coniungit vnitate ſpiritus, eoſdem facilè poteſt in vnum aggregare. Tametſi igitur populum imminui, & membra aliqua reſcindi videamus, tamen ex eo munus aliquod Domino offeretur.

AD locum nominis.) Hic modus loquendi vſitatus eſt Prophetis. Cùm enim cultus Dei mentionem faciunt, ab externis exercitiis ipſum indicãt: veluti ab aris, ſacrificiis, ablutionibus, & eiuſmodi. Et certè cùm cultus Dei ſit interior, non aliter quàm externis ſignis deſignari poteſt, quibus homines teſtantur ſe Deum colere & venerari. Hic autem præcipuè montem Sion nominat, quòd locus ille Deo conſecratus eſſet, atque illic ſibi ſacrificia offerri vellet. nam & præcipuo illo honore dignatus eſt, cùm inde doctrinam Verbi emiſerit, quemadmodum antea vidimus: vt me- Suprà 2.3. ritò ſub eius nomine purus atque integer Dei cultus intelligatur. Denique Prophetæ non deſcribunt cultum Dei, qualis poſt Chriſti aduentum futurus erat, ſed qualis erat ſuo tẽpore. Oportebat enim ipſos ſeſe accommodare populo cui ſeruiebant. Hinc colligendum eſt, nos ad Eccleſiã non aliter pertinere, quàm ſi Deo in ſacrificiũ offeramur. Cõparet ergo ſeſe ad hanc mactationem Rom. 12. 1. quiſquis Dei eſſe volet, nec amplius ſibi viuat, ſed totus Deo conſecretur. Hoc autẽ gladio Verbi & 15. 16. ſcimus fieri (Euangelio ſcilicet) quo etiam Paulus ſe homines Deo offerre & ſacrificare gloriatur. 2. Cor. 5. 15. Per Locum nominis Domini, non intelligit eſſentiam Dei illic eſſe incluſam, de qua nihil craſſum aut terrenum cogitari debet, quaſi Deus loco affixus ſit: ſed quia locus erat in quo Dominus teſtari potentiam ſuam, coli & inuocari voluit: vbi ſe beneficiis ſuis & virtute præſentem eſſe declarabat: idque ob ruditatem populi, qui aliter eius maieſtatem comprehendere non poterat. Interea notandum eſt nos non poſſe aliter gratos eſſe Deo, quàm ſi in vnam & candem fidem coaleſcamus: id eſt ſimus Eccleſiæ membra. neque enim nobis Ieruſalem, vel ad montem Sion excurrendum. quia tam longè & latè patet hodie Sion, quàm vniuerſus orbis, qui totus cõſecratus eſt Deo. Supereſt igitur vt eadem vigeat inter nos fides, & charitatis vinculo ſimul iuncti ſimus. Hæc ſi deſint, profana apud nos omnia, nec ſacri quicquam aut ſancti habemus.

CAPVT XIX.

1 ONus Aegypti. Ecce Iehoua equitat ſuper nubem celerem: & veniet in
Aegyptum, & commouebuntur idola Aegypti à facie eius, & cor Ae-
gypti diſſoluetur in medio eius.
2 *Et committam Aegyptios cum Aegyptiis, pugnabit quiſque tunc contra*
fratrem ſuum: quiſque, inquam, contra proximum ſuum: ciuitas contra ciuitatem: & re-

o.

gnum contra regnum.
3 Et exinanietur ſpiritus Aegypti in medio eius: & conſiliũ eius deſtruam, etiãſi quæ-
rant illud apud idola, apud magos, apud pythones, apud diuinos.
4 Et tradam Aegyptios in manum domini ſæui, & Rex fortis dominabitur eis : dicit
Dominus Iehoua exercituum.
5 Tunc deficient aquæ à mari: & fluuius exiccabitur atque areſcet.
6 Elongabuntur flumina: exhaurientur & ſiccabuntur riui munitionis, arundo & care-
ctum ſuccidentur.
7 Herbæ ad riuum & ſuper os riui, & omnis ſementis riui areſcet, & propelletur, vt
non ſit.
8 Et mœrebunt piſcatores, & lugebunt omnes qui hamum proiiciunt in riuum: qui ex-
pandunt rete ſuper faciem aquarum, debilitabuntur.
pellu- 9 Qui in lino optimo operantur erubeſcent, & qui texunt plagas " foratas.
merce- 10 Erunt enim retia eius diſsipata: & omnes architecti " retis triſtes erunt animo.
11 Certè ſtulti Principes Zoan: prudentum conſiliariorum Pharaonis conſilium infatuatũ
eſt. Quomodo dicitis Pharaoni: Filius ſapientum ego, & filius Regum antiquorum?
12 Vbi nunc prudentes tui? vt annuntient tibi, aut etiam ſciant quid decreuerit Iehoua ex-
ercituũm ſuper Aegyptum.
13 Infatuati ſunt Principes Zoan, decepti ſunt Principes Noph, ſeduxerunt Aegyptum
angulus Tribuum eius.
14 Iehoua miſcuit in medio eius ſpiritum peruerſitatis: & ſeduxerũt Aegyptum in om-
ni opere eius, quemadmodum circumagitur ebrius in vomitu ſuo.
15 Nec erit Aegypto opus quod faciat, caput vel cauda, ramus aut iuncus.
16 In die illa erit Aegyptus inſtar mulierum. Horrebit enim & pauebit à facie agitatio-
nis manus Iehouæ exercituum, quam agitabit ipſe ſuper eam.
17 Et erit terra Iuda Aegyptiis in tremorem. Omnis qui recordatus fuerit illius pauebit
ſuper ipſam, propter conſilium Iehouæ exercituum, quod decreuit ſuper eam.
18 In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes labio Canaan, & iu-
rantes per Iehouam exercituum. Ciuitas deſolationis vna vocabitur.
19 In die illa erit altare Iehouæ in medio terræ Aegypti, ſtatua item iuxta terminum e-
ius Iehouæ.
20 Eritque in ſignum & in teſtẽ Iehouæ exercituum, in terra Aegypti. Quia clamabũt
ad Iehouam propter oppreſsores: & mittet eis Seruatorem & Principem, vt liberet eos.
21 Et cognoſcetur Iehoua ab Aegyptus: cognoſcent, inquam, Aegyptii Iehouam in illo
die: & facient ſacrificium & oblationem, vouebúntque vota Iehouæ & reddent.
22 Itaque percutiet Iehoua Aegyptum: percutiens, & ſanans. Conuertentur enim ad Ie-
houam, & exorabitur ab eis, & ſanabit eos.
23 In die illa erit via ab Aegypto in Aſſyriam: commeabunt Aſſyrij in Aegyptum, &
cum Aſ Aegyptii in Aſſyriam: & colent Aegyptii " Aſſyrios.
24 In die illa erit Iſrael tertia cum Aegypto, & Aſſyria benedictio in medio terræ.
25 Quia benedicet illi Iehoua exercituũ, dicens: Benedictus populus meus Aegyptius,
& opus manus meæ Aſſyrius, & hæreditas mea Iſrael.

ONVS

1 ONVS Ægypti.) Hic Propheta aduerſus Aegyptũ vaticinatur, quòd eſſet veluti aſylum Iudæis, ſimulatque tempeſtas ipſis aliqua ingruebat. Deo enim relicto, ad quẽ cõfugere debuiſſent, nihil amplius opis præterquã in Ægyptiis reliquum eſſe exiſtimabant. Ideo regnum etiam illud atteri oportuit, vt nullæ reſtarẽt eius opes aut copiæ, quibus Iudæi fallerentur. Quandiu enim florebat Ægyptus, quòd populoſiſsima & munitiſsima eſſet, longè à periculo ſe abeſſe cõfiſi, Deum ſpernebant: vel ſaltẽ nihili ferè ducebãt eius promiſsiones. Itaque duplex in eo malũ erat: primùm quòd cùm in vno Deo recũbere deberent, turgebãt inani illa fiducia Ægypti: deinde, quoties in ipſos animaduertebat Domin⁹, Ægyptiorum potentia ſeſe aduerſus eius plagas muniebant: acſi potuiſſent hominu copiis iudicia eius irrita facere, cùm ſe totos ad eũ cõuertere debuiſſẽt: qua de re fuſius infrà diſſeret Iſaias c 30. *Infrà 30.2.*

ECCE Dominus equitat.) Hæc loquutio habetur etiam in aliis Scripturæ locis, ſed generalis. *Pſal. 104.3* eam verò Propheta huic vaticinio accõmodat: quod Ægyptii ſe vndiquaque ſic munitos putarẽt, vt nullus Deo acceſſus ad ipſos pateret. Hanc ergo inane fiduciã ridet: & eminẽtem Dei potentiã oſtendit, cùm nube celeri vehatur. vnde ſibi aditum facilè patefaciet: nec munitiones, neque propugnacula ipſi obſtabunt. Cæterùm, quia præter terrenas opes, falſa etiã religio demen atuerat Iudæos, hac quoque in parte ridet eorum amentiam Propheta. quia Deus proſternet quicquid ſibi eſſe putabant auxilii in idolis. Figmentum puerile omitto, quod plerique imaginati ſunt de euerſis à Chriſto idolis in Ægypto, cùm illuc infans deferretur Eſt enim refutatione indignũ. Abuſi autẽ ſunt hoc loco ad id probandum, vt etiã aliis quàm plurimis: cùm longè alius ſit Prophetæ ſenſus. *Mat. 2. 14.* Loquitur enim de calamitate, quæ Ægyptiis per Aſſyrios illata eſt, quam admonet Deo tribuendã eſſe non Fortunæ, vt profani homines ſolent. Hoc ergo iudiciũ Dei eſſe oſtendit, cuius manu omnia adminiſtrantur. Significat autem idola ruitura, id eſt, nihil profutura Ægyptiis quãtumuis eorum auxilio confidãt, & ſub eorum tutela ſe eſſe arbitrentur. Nulla enim gens tam addicta fuit ſuperſtitionibus: quandoquidem feles & boues, & crocodylos, atque etiam cepas atque omne genus plantas adorabant: nec vlla res erat, cui non diuinitatem aliquam affingerent. Horum igitur omnium, quos ſibi Aegyptii adoptauerant patronos, fictitiorum deorum potẽtiam euerſum iri ſignificat. Iam vbi docuit Aegyptios fruſtra ſuis ſuperſtitionibus niti, ſimul etiam ſuperbiã deiicit quã conceperant de terrenis ſuis viribus: ac Cordis nomine intelligit magnanimitatem quę robuſtiſsimos quoſque interdum deficit, vt nihil audeant etiã dum ſuppetunt vires & copię. atque hoc modo bellũ illis cũ Deo fore exprimit, qui intus corda liquefaciet antequã neceſſe ſit cũ hoſtibus cõfligere. Neq; enim tãtùm expauefactũ iri denũtiat, ſed ſimul addit, In medio toti⁹ regni, vbi maximè tuta & trãquilla erat habitatio, cũ longè abeſſent ab omni incurſu. Hoc conſiderandum fuit piis omnibus, cùm bellũ Aegyptiis illatũ eſt: ac idem etiã nos ipſi debemus contẽplari in omnibus regnorũ mutationibus, quæ ex ſola Dei manu proficiſcuntur. Si cor labaſcit bellicoſis alioqui viris qui magnam fortitudinem oſtentauerant, ſi deficiunt vires, hoc vltioni Dei tribuendum.

2 ET committam) Hìc ſpecialius deſignat cladẽ quam Aegypto inferre ſtatuerat. Cõmittendi verbo, ſignificat inteſtina diſsidia, quibus ſeſe mutuò proſcindunt, qui ſe ipſos inter ſe tueri debuerant. quo malo nullũ magis exitioſum, aut ciuitati, aut populo accidere poteſt. Operæpreciũ verò fuit hoc etiam perſuaderi Iudæis (quia in manu Dei ſunt corda hominum) poſſe arcano eius inſtinctu ad mutuas diſcordias accendi Iudæos quibus ſe ipſi conficerent, quãuis ſuperiores eſſent externis hoſtibus. Hinc docemur, populos nunquam tumultuari, niſi Dominus eos inter ſe cõmittat: acſi quis gladiatores in arenam produceret. Accendit eorum animos ad pugnã, atque impellit, vt alii alios mutuis vulneribus conficiant. Quemadmodum igitur Deo acceptũ ferẽdum eſt cùm amicitia colitur inter ciues: ita vltioni eius tribuendũ, cùm alii ſęuiũt in alios, ſéque ipſos cædũt ac cõminuunt. Amplificandi cauſa ſubiicit quod etiã magis prodigioſum eſt: eos qui ſãguine inter ſe cõiuncti ſunt, armandos eſſe in ſuã ipſorũ perniciem. Nam ſi belluis deteriores ſunt homines, cùm naturæ cõmunis obliti inter ſe digladiantur, quantò magis abhorret à natura, fratres aut neceſsitudine coniunctos inter ſe pugnare? Quò verò id magis portentoſum eſt, eò magis iudicium Dei & dira eius vltio agnoſcenda eſt Videtur autem gradatim progredi Iſaias. primùm enim fratrem nominat, deinde proximum, tertiò ciuitates, quartò regna. Regna autem intelligit prouincias, in quas diſtributa erat Aegyptus, quas Græci νόμους vocabant: ſicuti etiam hìc verterunt.

3 ET exinanietur) Sicuti paulò antè Aegyptiis animũ abſtulerat Iſaias, nunc etiam mentẽ ipſis adimit: quæ duo ad regnorũ defenſionẽ vehemẽter neceſſaria ſunt: quãdoquidẽ his ſublatis, nulla gerendarũ rerũ ratio eſſe poteſt. Populus verò ille perſuaſione prudẽtiæ ſe anteponebat aliis: atq; vt faſtuoſè deſpexerit cæteros omnes vt barbaros, acſi in ſola Aegypto eſſet cultus, humanitas, doctrina, ſolertia, ſatis notũ eſt. Nã & ſe inuentores literarũ eſſe iactabãt. Philoſophiã & Aſtrologiã à ſe profectã eſſe: deniq; omniũ artiũ liberaliũ officinã eſſe Aegyptũ. Ideóq; nũquã hoc ſibi euẽturũ putaſſent, vt eos cõſiliũ & prudẽtia deficeret. nec dubiũ quin ſi ad eos perueniſſet hoc vaticiniũ, ſecurè riſiſſent: ac potius defuturas maris aquas, & omnia euerſum iri putaſſẽt, quã hoc ipſis accideret, quibus ingenitã eſſe prudentiã ipſam cenſebant. Verùm hoc intrepidè pronũtiat Iſaias: nec enĩ ex ſe loquebatur. Cæterùm, quia prædixerat audacia qua pollebant eſſe priuãdos, cõtextus poſtulat vt nũc intelligat cęcitate percuſſũ iri: quia vtraq; animę facultas à ſola Dei gratia pẽdet. Proi-

de רוח hìc Mentem & Perſpicaciam ſignificat:quod diligenter notãdum:quia multi in hoc nomine hallucinantur. Et in voce Conſilii, quæ mox additur, maior eſt expreſsio prioris ſententiæ. oſtendit enim vnde ſit iſta inanitas,nempe quia Deus conſilium ipſis adimet atque tollet.

ETIAM ſi quærant) Hìc anticipatio eſt. nam occurrit iis quæ Aegyptii obiicere potuiſſent, Annon ſunt nobis dii, quos conſulamus?ánnon ſunt magi,diuini,pythones? hæccine tu pro nihilo ducis? Hæc omnia nihil ipſis profutura eſſe denuntiat, vtcunque iis vehementer confidant, & turgeant inani nomine Sapientiæ. In his nominibus haud multùm immorabor, in quibus tamen Iſaiam gradatim progredi veriſimile eſt. Primùm enim deos nominat,deinde magos,poſtea ſubiungit diuinos & ariolatores. Habebant enim oracula ſua,quibus imprimis confidebant. Inferiores erant magi: quanquam & hi magnæ erant authoritatis. In rebus autem leuioris momẽti, pythones cõſulebant. Tam inquieti ſunt ſuperſtitioſi homines,vt nihil eis ſatisfaciat.incerti enim & inſtabiles, nunc ad hæc, nunc ad alia remedia decurrũt:& ſanè ita ipſis imponit Satan, vt initiò ſpeciem quietis & tranquillitatis offerat, quam ſe nactos omnino putent:quò poſtea vacuos eſſe oſtẽdat, magíſque exagitet ac vexet, nouámq; certitudinem requirere cogat. Ita nuſquam mẽtes noſtræ,præterquam in ſolo Deo,acquieſcere & pacatæ eſſe poſſunt. Nec dubium quin iſtas artes vt alienas à ratione dãnet Propheta. Deus enim patefecit omnia cognitu neceſſaria artibus & ſcientiis,quas in vſu eſſe voluit,ipſíque probatæ ſunt. Si quis aliter ſapere volet, eum Satanam pro magiſtro habere neceſſe eſt.

4 ET TRADAM) Nunc demonſtrat quid futurum ſit Aegyptiis,poſtquã & fracti corde, & intelligentia priuati fuerint. nihil enim iis reſtabit,niſi vt in ſeruitutem redigantur. Nam populum iis deſtitutum concidere ſua ſponte neceſſe eſt, etiam ſi nullo ab hoſte fortius impetatur. vnde etiam his præſidiis ſpoliat Deus quos vlciſci vult,omnémque tuendæ libertatis rationẽ tollit. Quãquam aliquid atrocius denuntiat Propheta, non modò ſcilicet imperium illud in quo ſibi faſtuoſè placebant Aegyptii collapſurum, ſed ipſos quoque ſeruile iugum ſubituros. Etſi autem epitheton Duri ſingulari numero ponitur,pluraliter tamen dicit ſubiiciendos eſſe dominis: quod indignius eſt quàm ſi vni tantùm parerent.

REX FORTIS.) Intelligit tantam tyranni cui eos ſubiiciet potentiam fore, vt in libertatem facilè reſtitui nõ poſsint. Oſtendunt hiſtoriæ varias mutationes multis regionibus accidiſſe,quas qui ſubegerant, retinere & ſeruare non potuerunt.ſæpe enim conſeruatio rerum partarum difficilior eſt ipſa victoria. Propheta verò hunc ſtatum haud facilè immutatum iri,& diuturnam Aegyptiorum ſeruitutem fore ſignificat. quia robuſtiſsimo victori nemo ſe vindicem opponere audebit. Poteſt etiã hoc modo intelligi,quòd minorũ gentium Principes humaniores ſunt erga populum ſuum quàm potentiores, qui magnitudine ſua freti nihil non ſibi permittunt.vt enim potentiæ ſuæ nullum eſſe modum exiſtimant,ita nec licentiæ,effrænéſque decurrunt quocunque ipſos libido impulerit. Vtrunuis placeat,ſumma huc redibit,Aegyptios,qui ſe primos & ſummos omnium hominum putant, venturos in alienam poteſtatem, duróque premendos eſſe iugo: potentis ſcilicet Regis,cui nemo ſe opponere audebit. Hinc videmus quanta ſit hominum ſtultitia, qui potentem Regem & multis ditionibus imperantem appetunt:& quàm meritò pœnas dant ſuæ ambitionis,quæ tamen quotidianis experimentis,quæ paſsim viſuntur in mundo,corrigi non poteſt. Gloriantur hodie Gallia & Hiſpania ſe Principibus magnis ſubeſſe.verùm quàm vtile ſit quod fallaci

Supra 8.6. honoris prætextu eos faſcinat, ſuo damno ſentiunt. Sed de hac re prius alio loco diximus.

7. 5 & 6 ET deficient.) Proſequitur id quod iam cœperat,nihil profuturas Aegyptiis munitiones, quibus ſe egregiè inſtructos eſſe exiſtimabant. Nam inexpugnabiles videbantur, quòd & mari, & Nilo,& propugnaculis cincti eſſent. & difficiles ad eos fuiſſe acceſſus perhibent Hiſtoriæ,quòd nullum eſſet Nili oſtium,quo non facilè naues arcerentur. Itaque præclaro ſitu illo & munitione naturæ gloriabãtur:quemadmodum & hodie Veneti,ſe tam profunda foſſarum cinctura munitos putant, vt diſcingi nõ poſsint: ſed præſidia ſunt inania,vbi in nos Dominus animaduertere cõſtituit. Eòdem pertinet quod de munitionibus ſubiicit. Alludit autẽ ad aggeres,qui non modò exundationes Nili arcebãt, ſed protegebãt totam terram. ac ſi diceret, nihil opus iis fore, quoniam ſiccabitur. Certum eſt autem arefactum non fuiſſe Nilum, nec tamen à Propheta quicquam prædictũ eſt,quod impletum nõ ſit. Repetendum igitur eſt memoria quod alibi diximus,ſic nobis ad viuũ clades iſtas repræſentari ob ſtuporem noſtrum,vt quaſi in rem ipſam veniamus. Neceſſe enim eſt proponi ſpectaculum, quod mentes noſtras afficiat,& ad conſideranda iudicia Dei excitet,quæ alioqui contemnimus. Obſeruanda eſt arrogantia Aegyptiorum,qui opibus variis abũdabant,nec putabant fieri poſſe vt tanta clade premerentur. Iuncum & Calamum nominat, quòd iis abundarent,& plurimum vterentur. niſi fortè potius intelligat ſiccas fore paludes.

7 SVPER OS.) Alii Ripas vertũt,ſed potius fontẽ ipſum intelligit,qui rarò ſiccari ſolet:tametſi torrẽtes aut fluuii deficiant. Os ergo accipit pro ipſa fluuii origine,quæ ita areſcet,vt nulla pars regionis irrigari poſsit. Etſi enim procul aberat Nili ortus,nõ tamẽ abs re minatus eſt Propheta flumen illud,ex cuius irrigatione fluebat totius ferè terræ fœcunditas,aridũ fore à ſuo principio. Raræ enim illic pluuiæ:ſed earũ vices quotannis ſufficit Nilus,qui ſi parcius exundet,penuriam & famem minatur. Ideóque Propheta eius ſiccitatem denuntians, ſterilem fore totam regionẽ intelligit,

ligit. Qua ratione etiam dicit,etiam in ipſo ore,vnde aquæ ebulliunt, fore aquarum defectum, vt illic herbæ exareſcant.

8 ET mœrebunt piſcatores.) Semper ad Aegypti ſtatum reſpicit Iſaias. Monuimus antea hypotypoſes iſtas Prophetis viſitatas eſſe: vt cùm de regione aliqua mentionem faciunt, id præcipuè nominent quo regio illa abundat & cuius nomine celebris eſt. Vt cùm de regione vitifera ſermo eſt,vites commemorant: ſi verò abundet auro, aurum nominant: ſi argento, argentum. Ita hic de Aegypto loquens,quòd irrigua ſit & multis fluuiis abundet, de piſcatu ſermonem habet. Quòd verbum אמל alii vertunt Excindi, non reiicio: ſed verior interpretatio eſt, Attenuabuntur. nam hoc reſpondet luctui & mœrori, cuius antè meminerat. Scimus autem illic fuiſſe piſcatorum copiam,& has fuiſſe non minimas opes Aegypti. Piſcatoribus enim ablatis, quorum magna erat apud Aegyptios copia,& quib⁹ eorum opes magna ex parte cõſtabant, eos attenuari neceſſe fuit. Quemadmodum ſi pannificium iis populis adimatur qui ex eo victitant, magna penuria conſequetur. Inſignem ergo mutationem totius regionis deſignat. Suprà 16.8

9 ET qui operantur in lino.) Quemadmodum de luctu loquutus eſt, ita nunc de pudore: quia nullus erit quæſtus iis qui antea copioſum victum ex hoc artificio conſequebantur. hæ autem artes coniunctæ ſunt, retia texere & piſcari. Quanquam dubium eſt an de ſolis retiariis loquatur: quia ſi שריקות accipimus pro optimis quibuſque linis, probabile eſt hoc ad alias texturas potius referri, quæ ex tenui ſubtilique filo magis exquiſitæ ſunt. Et ſcimus telas pretioſiſsimas fuiſſe cõfectas in Aegypto. Nec malè conueniet Plagas albas, quas nos Foratas vertimus, etiam de lineis veſtibus intelligi: quæ maiore erant in pretio, quo rarior erat textura. Ita metaphorica erit locutio, qua obliquè indecorum luxum mordet Propheta: Quòd Aegyptii lineis veſtibus non aliter ſe tegant quàm ſi rete induerent. Si ita intelligere placet, cohęret etiam proximus verſus. Nec tamen video quomodo tam ſubtile texendi artificium ad piſcaturam aptetur. Cæterùm, ſi de piſcatoribus omnino intelligere placeat, ſenſus erit: Mœrore oppreſſum iri quicunque hactenus quęſtuoſas artes & frequentem piſcandi vſum exercuerant. Quantum ad nomẽ שרק, nulla neceſsitas, meo iudicio, cogit Rete vertere. quin potius etymologia docet Opus eſſe lucroſum.

10 ET omnes qui ſtagna.) Vbi magna eſt piſcium copia, ibi etiam ſeruantur in ſtagnis & viuariis: quoniam piſcatores eos minimo pretio dare cogerentur. Præterea non ſemper eis ſuccedit in retis iactu. Idem ergo perſequitur argumentum: Piſces neque capi poterunt, nec ſeruari. Viuaria nullum vſum habebunt.

11 CERTE ſtulti principes Zoan.) Hîc prudentiam cũ ſtultitia cõiungit: nec immeritò. Nam ſapientię perſuaſio eripi hominibus non poteſt, quin ſe, inuito etiam Deo, ſapere exiſtiment. Species igitur Conceſsionis eſt, vbi ſapientes vocat, quorum ſimul amentiam vel ſocordiam traducit. אך aduerſatiua interdũ particula eſt. ſed cùm videatur hîc Propheta inſurgere aduerſus Aegyptios, malo interpretari Vtique, vel Sanè, vel Nunc ſaltẽ. Nam inſultat cõſiliariis Pharaonis, quòd cùm ſint ſtultiſsimi omnium hominum, ſapientiſsimi cenſeri velint & ſibi videantur. Ita eſt epiphonema: Vbi eſt ſapientia illa Aegypti? vbi conſiliarii qui omnes contẽptui habebant? cur regnum ſuũ non tuentur? Nunc ſaltem apparet qualis fuerit eorum prudentia. Atque hoc ad confirmationem Prophetiæ & obſignationem valet, vbi conſtat Prophetam non loqui de rebus ignotis: ſed quaſi verſari præ oculis eius Aegypti cladẽ. Dei ergo authoritate inſtructus, principes omnes illos, quãlibet ſapere videantur, ſtultos pronũtiare audeo. Denique docet Propheta inanem eſſe hominum gloriã, qui abſque Deo vel micam ſapientiæ ſibi arrogãt: eò quòd tandem deprehẽditur eorũ ſtultitia, & cùm ad rem veniendũ eſt, pueros ſe eſſe oſtendunt. Patitur quidẽ Dominus vt ædãt multa exẽpla quibus apud homines opinionẽ ſibi cõparent: ſed tandẽ ipſos infatuat, vt cũ ſua perſpicacia & magno rerũ vſu, magis ridiculos pueris ſe præbeant. Diſcam⁹ ergo petere à Domino Spiritũ intelligentię & cõſilii. quẽ ſi nobis cõceſſerit, eo rectè & moderatè vtamur. Deus enim aduerſatur hominũ ſapiẽtię vbi pluſquã par eſt ſibi arrogãt: & neceſſe eſt pœnas dare ſuæ ſtultitiæ, qui ambitioſiùs ſe efferũt. Ideo ſępe eos pudefacit, vt cõſtet ſapiẽtiã eorũ nihil præter inanẽ fumũ eſſe. Nulla enim eſt, niſi in timore Dei fundamentũ habeat, quem etiam Solomõ docet, ſapientiæ caput eſſe. Pro. 1.7, & 9.10.

QVOMODO.) Pharaonis conſiliarios reprehẽdit, quòd ei adularentur, vt etiamnum Principibus aulici ſolent. nihil enim dicunt niſi quòd aures eorum deliniat & fauorẽ captet: quando hæc bene gerendæ rei ratio eſt, gratiam aucupari. Ita multis ſimulationibus & mendaciis, nullus apud eos veritati locus eſt. Cùm autem in magnorum Principum aulis hoc vulgare ſit, tum verò potiſſimùm apud Aegyptios hoc vitium inualuerat. Iactabant enim ſe omnium populorum antiquiſsimos, artiúmque & omnis liberalis ſcientiæ authores eſſe. quòd ſi penes vulgus ipſum eiuſmodi perſuaſio fuit, quanto maior fuit in ipſis Regibus? Duplex ergo fuit iactatio: Antiquitatis ſcilicet, & Scientiæ. & vtramque reprehendit Iſaias: ſaltem nullius fore momenti dicit. Gloriabatur autem Pharao tam de vetuſtate, quàm de ſapientia ſuæ gentis. & hoc quidem vulgare erat toti populo: ſed de Rege potiſsimùm vt de capite loquitur, in quo hæc ſuperbia magis quàm in vulgo perſpicua erat. Non eſt autem gloriandum de ſapientia maiorum, quaſi ad nos hæreditario iure pertineat: ſed ſapientia è cælo ab ipſius authore petenda eſt. Quod ad vetuſtatem atti- Ierem, 15.

net, ſtulta etiam & inepta iactatio eſt. Et tamen ita laborant hoc vitio Principes, vt extra mundum
genus ſuum & originem quærere velint: nec facilè ab ea vanitate abduci poſſunt. Hanc demen-
tiam augent adulatores, à quibus multa de Principum quorundam genealogiis conficta videmus.
Nulla enim ipſis eſt lenior cantilena, quàm quum à vulgo hominum, tanquam ſemidei aut heroes
ſegregantur. Verùm iis ſæpe contingit, vt quum abauos & atauos nimis curioſe inueſtigant, ridi-
culos ſe præbeant: quia à plebeio quopiam originem duxiſſe reperiuntur. Accepi ab hominibus
fide dignis lepidam hiſtoriam de Maximiliano Imperatore, cui quum eſſet generis ſui inueſtigandi
admodum curioſus, ineptus quidam nugator perſuaſit originem eius ex ipſa arca Noe inueniſſe:
quæ res tam vehementer ipſum affecit, vt negotiis omnibus prætermiſſis, huic vni inueſtigationi
aſsiduè intentus eſſet, nec ab vllo ſe interpellari ſineret, ne à legatis quidem, qui de rebus magnis
cum ipſo tractaturi venerant. Quum hanc vanitatem mirarentur omnes, & tacitè reprehenderet,
nemo autem poſſet mederi, vel auderet: tandem cocus ipſius, quem etiam pro morione habebat,
& cuius dictis ſæpe oblectabatur, petita loquendi venia, vt Imperatoriæ dignitatis ſtudioſus, hoc
ſtudium inueſtigandæ originis, nec vtile, nec honorificum ei fore dixit. Nunc enim tuam maie-
ſtatem colo, inquit, & te vt Deum aliquem veneror. quòd ſi ad arcam Noe veniendum eſt, illic fu-
turi ſumus cognati: nam illinc deſcendimus omnes. Hoc morionis dicto ſic commotus eſt Maxi-
milianus, vt eum puduerit inſtituti, quum antea neque amici, nec conſiliarii, nec negotia eum re-
uocare potuiſſent. Senſit enim fore, vt nomẽ ſuum, quod atauorum inueſtigatione illuſtrius red-
di volebat, omnino viluſceret, ſi ad primam vſque ſtirpem veniretur: à qua Principes & plebeii,
nobiles & ignobiles originem duxerunt. Magnam verò dementiam eſſe oportet, quam morio-
nes ipſi ac ſtulti deprehendunt. Nec tamen eſt vitium recens natum, ſed omnium ferè animis infi-
xum eſt. Vt hoc effugiamus, diſcamus à ſolo Deo pendere, & beneficium adoptionis diuitiis om-
nibus, & generi, & nobilitati pręferamus. Quod ad reges Aegypti ſpectat, quũ eſſent ex antiquiſ-
ſimis regibus progeniti, qui per multas ætates poſſeſsionem retinuerant, perinde inflati erant, acſi
domi ſibi nata eſſet prudentia.

12 VBI nunc ſapientes.) Quanquam ad verbum eſt, ET annuntiabunt tibi & ſcient, ſic ta-
men debet reſolui oratio, vt annũtient, imò vt ſciant tandem: qui modus loquendi ſatis frequẽs eſt
Hebræis. Quum Ægyptii ſuos haberent diuinos, nihil tam arcanum eſſe exiſtimabant, quod non
illis pateret. nam conſulebant eos de rebus & minimis & maximis, eorúmque reſponſa pro ora-
culis habebant. Eam vanitatem ridens Propheta, Quomodo nuntiabunt, inquit, quod ignorant?
Súntne accerſiti in conſilium Dei? Artem etiam damnari veriſimile eſt, qua in diuinando vteban-
tur: quòd quum eſſet illicita, meras etiam præſtigias & fallacias contineret. Tres ſunt rationes, qui-
bus futura aut præuidere, aut ſcire poſſumus. Prima & præcipua ex reuelatione Spiritus, quæ ſola
nos certos reddere poteſt: vt per donum Prophetiæ, quod rarum & ſingulare eſt. altera per Aſtro-
nomiam. tertia ex comparatione rerum anteactarum, vnde colligi ſolet prudentia. Quod attinet
ad peritiam aſtrorum, interdum ex eorum ſitu & coniunctione nonnulla deprehendi poſſunt: vt fa-
mes, ſterilitates, peſtes, largi prouentus, & eiuſmodi. ſed neque ea certa eſſe poſſunt, quandoquidẽ
ſola coniectura nituntur. Semper autem in eo conſiderandum, quid proportionis cum his inferi-
oribus locis aſtra habeant. Nec enim iis reguntur hominũ facta, vt vani & fallaces Aſtrologi pu-
tant: quorum hodie ingens numerus ſe principibus & populis venditat, acſi penes ipſos omnium
rerum & præſentium & futurarum notio eſſet. Sunt autem impoſtores iſtis ſimiles de quibus lo-
quitur Propheta, qui præſtigiis ſuis hominibus illudunt. Principes tamen iis aures multùm accõ-
modant, & veluti deos quoſdam ſuſpiciunt. & certè digni ſunt quibus ita imponatur, & meritò cu-
rioſitatis ſuæ pœnas luunt. Iactant & Magiam, cuius periti erant Aegyptii iſti diuinatores. Sed &
deteriora multa & deteſtabiliora adiungunt: exorciſmos & inuocationes dæmonum, quibus ma-
gis exitioſum dici quicquam aut cogitari nequit. Talibus coniecturis & diuinandi artibus maledi
cit Dominus, nec alius earum quàm infœlix infauſtúque exitus eſſe poteſt. Et ſi in Aegyptiis olim
damnatæ ſunt, quanto plus in iis qui Dei nomen obtendunt damnationis merentur? Mirum eſt au-
tem his impoſturis acutos alioqui & perſpicaces homines tam pueriliter falli, vt mente & iudicio
priuati eſſe videantur. ſed iuſta eſt Domini vindicta ingratitudinem hominum vlciſcentis. Quum
verò ex rebus anteactis futura colligimus, vtúque & experientia rerum iudicamus quid magis ex-
pediat: id per ſe improbari non poteſt. ſed neque ex iis certò conſtitui poteſt quid futurum ſit,
quando res ſemper in coniectura poſita eſt. Ex profeſſo tamen in illam perſpicaciam inuehitur I-
ſaias, quæ pro ſumma virtute paſsim laudatur: non quòd per ſe vitioſa ſit, ſed quia vix quiſquam a-
cutus & ſolers reperitur, qui non confidat ſe pro ſua peritia tenere quicquid cognitu vel dignũ eſt,
vel neceſſarium. Ita quaſi nihil ipſos fugeret, occultam Dei prouidentiam ſpernunt. Huc etiam ac-
cedit alterum vitium, quòd vafriciem potius & veteratorias artes quàm veram prudentiam appe-
tunt. Sed peculiariter faſtum illum caſtigat Iſaias, quòd homines magno ingenio præditi, metiri
proprio ſenſu volunt rerum euentus, ac ſi penes Deum non eſſet mundi gubernatio. Id eóque eo-
rum diuinationibus opponit decretũ cæleſte. Atque hinc collige quàm ſcitè pronũtiet Iſocrates,
κράτιστον εἶναι παρὰ μὲν τοῦ θεοῦ εὐτυχίαν, παρὰ δ' ἡμῶν εὐβουλίαν. Arridet quidem prima ſpecie illud diſer-
ti Rhe-

ti Rhetoris apophthegma: ſed cùm prudentiæ Spiritum Deo ereptum ad mortales trãsferat, impia nec minus inſulſa partitio eſt, in hominibus locare tantum conſilium, proſperam tantùm fortunam Deo relinquere. Iam ſi quis prætermiſsis rationibus quibus à Deo docemur, ad impoſturas Satanæ confugiat, ter dignus profectò eſt qui fallatur cum maximo dedecore: quærit enim quæ nuſquam extant remedia, & quidem neglectis iis quæ Deus offerebat.

13 INFATVATI SVNT.) Zoan vna erat ex præcipuis vrbibus Ægypti: Noph etiam celeberrima fuit: ſed quænam illæ fuerint certò iudicare non poſſumus, niſi quòd Alexandriam quidã eſſe volunt, cuius certè & vetuſtas & opulentia ex pluribus Scripturæ locis colligitur: quibus etiã refellitur eorum commentum qui ab Alexandro conditam eſſe volunt. Quanuis enim ſæpius diruta antè fuiſſet, non tamen de integro eam extruxit, ſed ſolùm ornauit. Fuiſſe autem olim ſui iuris, & quidem Ægyptiis fœderatam, deinde florentiſsimam inter alias vrbes totius mundi, patet ex 3. cap. Nahum. Ruinæ verò præludium meritò facit Principum ſocordiam: quia cuiuſque reipu- *Nahum 3. 8.*
blicæ aut regni vis præcipua in conſilio & prudentia cõſiſtit, ſine quibus nec opes, nec copiæ prodeſſe poſſunt. ANGVLVM hic metaphoricè accipio, pro præcipua parte ædificii, qua tota moles ſuſtinetur: malóque in nominatiuo legere, quàm in accuſatiuo. Referendum enim puto ad illos ſapientes, quibus Ægyptii ſe ita munitos exiſtimabant, vt nihil ipſis aduerſi accidere poſſet. Atqui hanc nimis debilem eſſe fulturam dicit Iſaias, quia ſuis conſiliis decepti Ægyptum perdiderint. Ideóque ſubſannans fallacem illam ſapientiam notat, quæ cùm timoris Dei vacua eſt, vanitas potius & ſtultitia quàm ſapientia nominari debet. Præterquam enim quòd præclaro dono Dei abutuntur homines, ad vanam ambitionem ſeſe efferunt, calliditas magis illis quàm vera prudentia arridet. Accedit etiam diabolicus furor, quòd poſthabita Dei prouidentia, euentus omnes ad ſenſus ſui captum reuocant. Ideo toties in eiuſmodi ſapiẽtes inuehitur Scriptura, eóſque ſtultos eſſe pronuntiat. Vſurpant enim quod Dei eſt, ſibíque tribuunt: quod ſacrilegiũ nefandum & intolerabile eſt. Nec mirum ſi horrenda aduerſus tales ſapientes exempla Dominus ędat, vt quãuis ingenioſiſsimi & acutiſsimi ſint, impingant tamen ac ruant minimis rebus: & ſe præcipitent in grauia pericula, quæ ruſticus aut plebeius quiſpiam pręuidiſſet. Hæc nobis documento ſint, ne animo efferamur, aut ſapientię laudem nobis tribuamus. Si quid eſt in nobis ingenii, aut prudentię, id totum Deo acceptum ferre, & ad ſobrietatis modeſtięque regulam formare cõuenit. quia ſi ei innititur noſtra ſapientia, verè angulus erit firmiſsimus, quem nemo labefactabit aut euertet.

14 IEHOVA MISCVIT.) Quia res inopinata & incredibilis erat, duces acutæ & prouidæ gentis ſua fatuitate terram perdituros, ideo Dei iudicio cauſam adſcribit Propheta: ne cæcutiant Iudæi in tam inſigni & memorabili exemplo, quemadmodum Dei iudicia fortunę tribuere profani homines ſolent, ſi quid noui aut inopinati contigerit. Eſt autẽ metaphorica locutio: acſi quis vinum in poculo miſceret, ita Dominum inebriare ſapientes huius mundi ſpiritu vertiginis, vt mẽte perturbati & attoniti, nec rectè ſentire, nec facere poſsint. Hinc fit vt decipiant Ægyptũ, quòd priores decepti ſint. Quòd etiam ſe falli ſinunt Ægyptii, nec impoſturam cauere poſſunt, iudiciũ Domini eſt. Nec tamen Deum ſic authorem huius inſaniæ facit Iſaias, vt culpam in eum Ægyptii conſicere poſſent: verùm ſic habendũ eſt, Homines per ſe nihil habere mẽtis aut iudicii. vnde enim ſapientia, niſi ex Spiritu Dei, qui fons eſt vnicus lucis, intelligentiæ, veritatis? Iam ſi nos Spiritu ſuo Dominus deſtituat, quid eſt quod cum ipſo expoſtulemus? nulla enim erga nos obligatione conſtringitur. imò gratuitum eſt quicquid largitur. Cùm verò ſpiritu vertiginis mentes percellit, id ob iuſtas ſemper cauſas facit, vtcunque nobis interdum ſint abſconditæ. Sed vtplurimum in excæcatione pœnas de improbis ſumit, qui aduerſus ipſum ſeſe extulerunt. quemadmodum Aegyptiis iſtis contigit, qui perſuaſione ſapientiæ elati, turgebant ſuperbia cæteróſque omnes contemnebant. Superuacanea eſt igitur hoc loco diſputatio de Prædeſtinatione, cùm Dominus eos ob manifeſtum vitium puniat. Itaque cùm Deus homines excæcat aut reprobat, ſæuitiæ accuſari non poteſt. iuſta enim improbitatis & nequitiæ eorum pœna eſt: nec poteſt author mali dici, qui ſcelera puniendo iuſtè agit. Nunc ad puniendi modum veniamus. Permittit eos Satanæ puniendos: ipſe enim eſt qui propriè miſcet ſpiritum vertiginis & prauitatis. Sed quia nihil agit niſi mandato Dei, propterea Deus ipſe id agere dicitur, quod Satan agit. Nam quod vulgò dicunt fieri permiſſu Dei, nimis friuolum eſt effugium: plus enim expreſsit Propheta: nempe, inflictam à Deo hanc pœnam, quòd iuſtus ſit iudex. Agit ergo Deus per Satanam, vt iudex per carnificem, iuſtáſque pœnas ſumit de iis qui ipſum offenderunt. quemadmodum in libris Regum legimus Sa- *1. Reg. 22. 22.*
tanam ſeſe obtuliſſe Deo, ac petiiſſe vt ei Prophetas Achab fallere liceret: quod cùm ei cõceſſum eſt, tunc Deo eſt obſequutus. nihil enim ex ſe efficere potuiſſet. Non opus eſt hìc varios locos congerere in re ſatis aperta. Iam vbi addit deceptos fuiſſe à ſuis Conſiliariis, ſecundum Dei iudicium notat. Poſſet enim fieri, vt Principes & abalienati mente, & ſimiles ebriis eſſent, plebs tamen iudicium aliquod retineret: hìc verò ait etiam impoſtoribus erroris efficaciã concedi, vt populum fallant. Quæ duplex Dei vindicta eſt, tum in ſeductores, tum in eos qui ſeducuntur. Per VOMITVM fœdam ebrietatem deſignat. Hoc enim πρὸς αὔξησιν ſubiungit, vt non vulgariter ebrios, quibus aliquid intelligentiæ ſuperſit, ſed porcis ſimiles eſſe ſignificet.

15 NEC erit Aegypto) Concluſio eſt ſuperioris ſententiæ. ſignificat enim tantum fore in omnibus Aegyptiis ſtuporem, vt quicquid aggrediantur, irritum ſit. Hoc enim, vbi nihil eſt conſilii, accidere neceſſe eſt: & iuſta eſt pœna noſtræ arrogantiæ & temeritatis. Succeſſum ergo & effectum denotare voluit, vt infauſtum & infœlicem fore demonſtret. & cùm hoc tam de Capite quàm de Cauda minatur, ſignificat omnes ordines à ſummo vſque ad infimum, omnes, inquam, priuatum iri conſilio, ne proſperum quicquam iis ſuccedat: niſi de ipſo ordine agendi potius intelligere placeat. Hinc diſcamus, tam initium quàm finem rerũ omnium à Domino pendere. Nam & conſilium & prudentia, & euentus rerum ab eo peti debent: niſi idem nobis quod Aegyptiis accidere velimus.

16 ILLA die Aegyptus.) Iterum repetit quod prius dixerat: nihil virile fore in Aegyptiis. Nõnulli exiſtimant Prophetam alludere ad morem effœminatum, cuius nomine veteres Hiſtorici Aegyptios vituperarunt, quòd ſcilicet inuerſo rerum ordine, mulieres verſarentur in foro, & rebus gerendis: viri autem muliebria negotia tractarent. Ac fieri quidẽ poteſt vt id reſpexerit Propheta. ſed cùm propius omnia expendo, hæc coniectura ſtare non poteſt: cùm hîc denuntiet iudicium Dei, quod homines in admirationem adducat. Si loqueretur de vſitato more, hoc ad præſentem cauſam non pertineret. nec enim effœminatos Aegyptiorum animos reprehendit: ſed potius ita conſternatum iri denuntiat, vt nihil à mulieribus differant. Nam Aegyptii non tantùm ſibi ad bellum ſuſtinendum pares eſſe videbantur: ſed vltro inferebant, & auxilia præbebant aliis nationibus. Videmus enim profanos Scriptores varia referre de geſtis Aegyptiorum, & in eorum laudibus immorari. Quanuis igitur molles & delicati eſſent Aegyptii præ cæteris gentibus, bellicã tamen laudem & gloriam retinere volebant. Nunc mutatio tam ſubita illuſtre eſt cæleſtis iudicii exemplum. Ideóque adiungit cauſam horroris fore agitationem manus Dei. quibus verbis totũ hoc bellum à Domino gerendum eſſe oſtendit, ideóque Aegyptios ſubſiſtere non poſſe, quòd eis non ſit negotiũ cum hominibus. Quod autem de Aegypto pronunciat Iſaias, ad cæteras quoque gentes extendi debet. Nam cùm exoriuntur bella, & motus excitantur, vbi animi deficiunt & terrore conſternantur, agnoſcendum eſt iudicium Dei. Videmus enim vt bellicoſiſsimæ nationes cedant, mollioréſque ſe fœminis præbeant, & ſine vllo belli apparatu vincantur, quoties Dominus metu eorum animos percutit.

17 TERRA quoque Iuda.) Aliqui ſimpliciter exponunt, Terrã Iuda admirationi futurã Aegyptiis vt aliis gentibus: & comparant locum hunc cum dicto illo quod prius vidimus: Eritis in *Cap.18.2.7*
ſtuporem, &c. Sed alium hîc Prophetæ ſenſum eſſe puto: cauſam enim notare voluit, cur Dominus tale exemplum aduerſus Aegyptios ſit editurus: quia ſcilicet exitii cauſam Iudæis attulerant. *Deut.28.37*
Eos enim abduxerant à fiducia quam in Deum locare debuiſſent: vt ſolent principes ſolicitare vicinos ſuos, opémque ſuam iis offerre, vt poſtea ad ſua commoda abutantur. Prohibuerat autem Dominus, ne ad Aegyptios auxilii petendi cauſa confugerent: at miſeri, infidelium ſeſe offerentiũ ſolicitationi potius quàm Deo paruerunt: quamobrem meritas dederũt pœnas. Sed & Aegyptii quoque, cùm incredulitatis & diffidentiæ cauſam præbuiſſent, non impunè tulerunt. nam ita acerbè caſtigati ſunt, vt quoties eis in mentem veniebant Iudæi, toto animo cohorrerent. Hinc colligenda eſt vtilis doctrina: nempe daturos pœnas, eáſque graues qui Eccleſiam abduxerint ab obſequio & fiducia Dei, eíque offendiculi cauſam, aut metu, aut conſilio, aut illecebris vllis præbuerint. Tantundem valent Prophetæ verba, ac ſi quis diceret, Mulieris quam corruperit intuitum pudori fore, vbi retectum fuerit lenocinii dedecus, & Deus fidei coniugalis vindex apparuerit. *Deut.17.16*

18 IN die illa.) Poſtquam minatus eſt Aegyptiis, ſimúlque diuini iudicii cauſam expoſuit, conſolatur ipſos, & miſericordiam Dei pollicetur. Denuntiat enim futurum vt bona ex parte reſtituantur, ſtatúmque proſperum & florentem recuperent. Nam è ſex vrbibus quinque ſaluas fore dicit: vnam tantummodo perituram. Prius autem excidium horribile nuntiarat toti regno, vt ſi quis ſuperius vaticinium conſideret, nihil præter deploratiſsimum ſtatum animo concipiat. Ergo hîc ſingulari Dei beneficio reſtitutionem promittit: vt ſit hęc quaſi acceſsio ad redemptionem Eccleſiæ, vel cumulus gratiæ Dei vbi miſſus fuerit Redemptor. Modus loquendi aliquantum obſcurus eſt: ſed ſi rectè expendimus, nihil eſt in ſenſu difficultatis. Significat enim ſextam duntaxat partem vrbium perituram, reliquas ſaluas fore. Difficultas eſt in voce ההרס. Alii enim legũt החרס, id eſt Solis. Sed hallucinati ſunt in litera ח, quod ſimile eſt cum ה Qui exponunt Solis, putant Prophetam loquutum de Heliopoli: ſed hoc repugnat contextui. nec verò quinque tantùm vrbibus reſtitutionem promittit: quantula enim fuiſſet illa reſtitutio? ſed in genere è ſenis quinas ſaluas fore. Scimus enim plurimas fuiſſe in Aegypto vrbes. Omitto fabulas veterum, & eos qui viginti millia vrbium ei tribuerunt. Sed tamen magnum earũ numerum in celebri adeò & frequẽti regione, in tam florenti & populoſo regno, tam clementi & benigno aere, fuiſſe neceſſe eſt. Ponamus ergo mille, aut paulò plures illic vrbes fuiſſe. Sextam tantummodo partem perituram ſignificat: reliquas inſtaurandas eſſe, ita vt paucæ intereant. Hanc autem reſtitutionem de cultu Dei intelligendam eſſe ſatis conſtat ex ſequentibus. LABII nomine, Linguam intelligit συνεκδοχικῶς.

Significat autem conſenſum cum populo Dei,& fidem qua Dei nomen profitebuntur. nam per Linguam,figuratè confeſsionem deſignat. Cùm enim vnica tantùm lingua eſſet, quæ Deum verum agnoſceret ac profiteretur:nempe eius populi qui terrā Canaan incolebat: per eiuſmodi linguam,conſenſum in religione intelligendum eſſe manifeſtum eſt. Nam & hæ loquendi formæ ſatis vulgò vſitatę ſunt, *Parler vn meſme langage ou diuers*, cùm aſſenſum aut diſſenſum notare volumꝰ. Atqui ſimul tenendum eſt, non ſufficere quemlibet conſenſum: veluti ſi homines in eum quem ipſi probauerint cultum conſpirent:ſed ſi accedant ad veritatem quæ patefacta fuit Patribus. Nec enim ſolùm dicit Aegyptios loquuturos eadem lingua, ſed lingua Canaan. Ipſos enim linguam mutare oportuit,& ea vti quæ Deo ſanctificata erat. non quòd idioma linguæ ſanctius eſſet,ſed ea ratione commendatur,quòd veritatis doctrinam contineat. Idque diligenter notandum eſt,vt quæ vera ſit ratio conſentiendi,intelligamus. Quærenda eſt omnibus modis concordia: ſed quibus eam conditionibus obtineamus,videndum eſt. Nec enim media quædam ratio quærenda, vt faciunt euerſores religionis, qui tamen pacificatores videri volunt. Valeant eiuſmodi linguæ leues & flexiloquę: veritas ipſa retineatur,quæ non niſi Verbo cōtineri poteſt. nobiſcum loquatur,quiſquis ad eam accedere volet. Valeat,& quam volet linguam deligat, quiſquis eam adulterabit: nos in ea conſtanter permaneamus. Itaque non poterunt Ægyptii loqui lingua Canaan, niſi prius ſuam, id eſt, ſuperſtitiones omnes abnegarint. Quòd alii ad tempus Ptolemæi trahunt,frigidum eſt: & ex ſequentibus colligere licet de pietate & puro Dei cultu concionari Prophetā. Ac primò quidē ſynecdochicè ſanctos fore ſermones ſub vna ſpecie docet. quia iureiurando teſtatum facient ſe Deum colere. Poteſt autem legi, Iurantes Domino, vel Per Dominū: quia ſæpe ל idem valet quod Per. Si legamus DOMINO,ſenſus erit, quòd Deo obſequium pollicebuntur, idque adhibito ſolenni iureiurando: quemadmodum cùm populus aliquis principi ſuo fidem promittit: ac ſi diceret, Venient in poteſtatem Dei,cuius ſe dominationi ſubiicient. Sed quoniam altera lectio magis recepta eſt, libenter eam amplector. nam cùm iuſiurandum ſpecies ſit cultus Dei, per ſynecdochē, vt dixi,vniuerſus Dei cultus aptè intelligitur. Et Iurare per Dominum, ſæpe accipitur pro Teſtari ipſum verum Deum eſſe. In ſumma,ſignificat perfectum cōſenſum cum Eccleſia Dei. Vnde obſeruandum eſt,ad verum Dei cultum externam confeſsionem requiri. nam ſi quis fidem animo incluſam tenere velit,frigidam pro ea opinionem habiturus eſt. Vera enim fides in confeſsionem erumpit,nóſque ita accendit,vt quod intus gerimus,re ipſa profiteamur. Mihi flectetur omne genu, & omnis lingua iurabit, inquit alibi Dominus. Ergo vbi fides, illic externus cultus externáque profeſsio eſſe debet. Eſt etiam notandum,ea quæ ad cultum Dei pertinent,aliò transferri non debere. Corruptela ergo iuriſiurandi erit,ſi per alium iuretur. Scriptum eſt enim, Per nomen meum iurabis. Quare violatur & nudatur ſuo honore,ſi nomen aut diuorum,aut creaturæ vllius iuriiurando adhibeatur. Obſeruandum ſimul quanta ſit adhibenda religio in iuramentis. nam ſi iurādo profitemur nos Deum colere,non eſt eò niſi cum timore & reuerentia veniendum. Iam vbi in fine verſus ſextam quanque vrbem excidio deſtinat, ſignificat omnes ſine ſpe reſtitutionis perire,qui non conuertuntur ad Deum vt ipſum colant. Opponit enim vrbes Aegypti quæ incipient Deum agnoſcere,aliis quæ exitio deuotæ ſunt. Vbi enim deeſt cultus Dei, nihil pręter excidium reſtare poteſt חרם enim execrationem,& maledictionem ſignificat,quam excidium & mors æterna conſequitur.

Deut.6.13. · Rom.10.9. 10. · Infra 45. 23. · Rom.14.11 · Deut.6.13.

19 IN die illa erit altare.) Proſequitur id quod proximo verſu dixerat: & clarius exprimit nouam fore Aegypti faciem: quia illic florebit vera religio, erigetur purus Dei cultus, omnéſque ſuperſtitiones concident. Altaris autem nomine vtitur ad deſignandum, velut à ſigno, cultum Dei: quòd ſacrificia & oblationes exercitia eſſent pietatis. Per Medium Aegypti præcipuam totius regni partem intelligit, acſi diceret: In ipſa ſede regni: vel In ſinu intimo. Per Statuas, ne ſimulachra deſignari putes, quæ figuram hominum aut diuorum gerant, ſed quæ ſint μνημόσυνα pietatis. nam inſignia ſignificat iis ſimilia, quibus regnorum fines terminantur: atque in hunc modum ſigna erectum iri ſignificat, quibus omnes populo illi Deum imperare ſciant. Et certè hoc vſu venit, vt populus verè ad Dominum conuerſus, reiectis idolis & ſuperſtitionibus, palàm ſigna tollat veræ religionis: vt notum ſit omnibus Deum illic purè adorari. Hoc loco refert Ioſephus abuſum eſſe Oniam, cùm ad Ptolemæum Philometora profugiſſet. ei enim perſuaſit vtile fore, ſi altare illic erigeretur, in quo Iudæi illius regionis accolæ ſacrificarent. Atque hunc locum prætexebat: id ſcilicet fieri oportere, quòd à Propheta prædictum eſſet. Quod tandem impius & ambitioſus ſacrificus regi perſuaſit, reclamantibus palàm Iudæis. Rex enim commodum ſuum ſpectabat, ille autem in ſublo gradu ſuo erectus, nouum honorē & dignitatem captabat. Ita nulla interceſſione potuit ſceleſtum illud conſilium impediri. At Iſaias purum Dei cultum ſimpliciter deſignat ſub figura ſignorum quæ tunc in vſu erant. Sui enim temporis rationem habet, & hominum quibuſcum ei negotium erat. Peruerſè igitur Onias hunc locum & malignè torquebat. Sed non minus impudenter hodie Papiſtici Doctores locum Malachiæ ad tuendum Miſſæ ſacrificium detorquent. Malac.1.11. nam quòd ille dicat, Futurum vt vbique Deo oblatio munda offeratur, colligunt aliquod ſacrificium ab antiquis illis diuerſum eſſe: quòd boues & pecudes haud iam amplius mactari oporteat.

Eſſe igitur Miſſam. Lepidè ſcilicet & argutè. Conſtat autem nihil aliud illic quàm purum Dei cultum, quemadmodum hic ab Iſaia, ſub figura legali notari. Et diligenter notandæ ſunt hæ loquendi formulæ ſæpius viſitatæ Prophetis. *Ioel 2.28.* Hoc nobis facilè explicabit Ioelis locus, quem exempli cauſa adducemus. Prophetabunt, inquit, filii & filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri viſiones videbunt, & ſenes veſtri ſomnia ſomniabunt. *Act. 2.16.* Vaticinium illud Ioelis Petrus impletum eſſe oſtendit, cùm Apoſtoli variis linguis Spiritus ſancti afflatu loquerentur. nam cùm rudes prius homines eſſent, ad myſteria Dei enarranda inſtructi eſſe cœperunt. Nulla illic videmus ſomnia, ita vt Petrum eum locum perperam citaſſe videri poſſet: ſed conſtat Ioelem nihil aliud eo loco quàm prophetiam deſignare: cuius ornandæ cauſa, viſiones & ſomnia nominauit, quibus Dominus ſeſe olim Prophetis cōmunicabat. *Num. 12.6.* Viſitatum enim temporis illius morem ſpectauit: quòd aliter Iudæi dona Spiritus ſibi adhuc incognita vix ſenſu comprehendiſſent. nam ſub illa pædagogia educati, altius conſcendere non poterant, quàm quò ſacrificia, cæremoniæ, ritus & ſigna eos perducebant. Sic igitur cum iis verba faciebant Prophetæ vt cum pueris, quibus nihil maius proponi debet, quàm conſuetudine & vſu παχυμερέστερον ediſcere poſsint. Atque hæc doctrina varios nobis locos aperiet, quorū alioqui obſcuritas magnam remoram iniiceret. Perſpicuum eſt Prophetam loqui de regno Chriſti, nec ante aduentum eius hæc impleta eſſe. Vmbræ igitur tollēdæ ſunt: ſpectanda eſt rerum veritas, vt per altare veram ac ſynceram Dei inuocationem intelligamus. Sed his quoque ſignis oſtendit Propheta, cultum Dei ſine externis exercitiis conſeruari non poſſe: quæ tamen præſcribere noſtrum non eſt. Faceſſant hominum commenta, vt Deus ſolus hac in re audiatur.

20 ET mittet eis Seruatorem.) Non aliter poſſumus ſeruire Deo, quàm ſi nos gratia ſua præueniat. nemo enim ſe illi conſecrabit, niſi bonitatis eius guſtu illectus, eum ex animo amplectatur. Prius ergo ad ſe vocet neceſſe eſt, quàm ipſum inuocemus. aditus nobis præcluſus eſt, donec ipſe prior nos inuitet. Ac prius quidem docuit variis calamitatibus domandos eſſe vt ſe Deo ſubiicerent. núncque idem repetit: quia nunquam ſibi vaniſque erroribus renunciāt homines quoad ferulis ad docilitatem coacti fuerint. Simul tamen adiungitur alia inuitationis ſpecies, quòd Dei beneficentiam experti familiariter ad eum confugiēt. Clamor enim de quo loquitur, ex fide manat: quia niſi allecti dulcedine bonitatis Dei, nunquam ad hoc aſylum ſe reciperent. Quòd autem Dominus promittit ſe miſſurum Seruatorem cuius manu Aegyptii liberabuntur, hoc non poteſt de alio quàm de Chriſto intelligi. nec enim liberata eſt Aegyptus à ſuis cladibus, priuſquā eò Chriſti doctrina perueniret. Legimus varias mutationes, quas per quadringentos annos regio illa paſſa eſt. bella externa & inteſtina, quibus diſsipata & propemodum euerſa fuit. At cùm de ea prorſus actum eſſe videtur, ecce ad Dominum conuerſa, è manibus hoſtium & tyrannorum eripitur. Atque ita Chriſtus, quem cœpit agnoſcere, ipſam liberauit. Sic autem nos ad cognitionem Dei & cultum comparari neceſſe eſt, vt cùm variè fuerimus afflicti, in ipſo ſolo repoſitam eſſe ſalutem diſcamus. Atque vtinam hodie hoc diſcat mundus, tot iam ærumnis afflictatus, vt exitio proximus eſſe videatur. Quis enim exitus eſſe poterit, niſi vt intereat, vel reſipiſcēdo agnoſcat ſe meritò pœnas dediſſe tantæ impietatis? Et cùm addit QVI LIBERET, hinc colligenda eſt vtilis doctrina: nempe Deum nobis ſuccurrere per Chriſtū, cuius manu ab initio ſuis opem tulit. Fuit enim perpetuus Mediator, cuius interceſsione bona omnia à Deo Patre impetrata ſunt: nunc ipſo reuelato, ſciamus nihil aliter quàm per ipſum poſſe à Deo obtineri.

21 ET cognoſcetur Dominus.) Nunc addit Iſaias quod præcipuum erat. neque enim coli aut inuocari poteſt Dominus, niſi prius à nobis agnitus fuerit Pater. Quomodo inuocabunt, inquit Paulus, *Ro. 10.14.* quem non nouerunt? Neque verò participes eſſe poſſumus donorum Dei in ſalutem noſtram, niſi vera cognitio, quæ ex fide eſt, præceſſerit. Meritò ergo cognitio Dei ſubiungitur, vt fundamentum totius religionis, vel clauis qua nobis aperitur cæleſtis regni ianua. Ea autem abſq; doctrina eſſe nō poteſt: vnde collige omnes fictitios cultus à Deo improbari: nihil enim ipſi probatum eſſe poteſt, vbi non prælucet cognitio, quæ ex auditu veræ puræque doctrinæ naſcitur. Quicquid ergo comminiſcantur ex ſe homines, nunquam verum Dei cultum obtinebunt. Diligenter obſeruandi ſunt hi loci, quibus veram inuocationem & cultum docet Spiritus Dei, vt figmentis, quibus nimis pertinaciter adhærēt homines, valere iuſsis, doceri nos ſinamus ex puro Dei verbo, & eius authoritate freti liberè apertéque damnemus quicquid mundus cum applauſu magnifacit. Iam quod repetit, Cognoſcet, inquam, Aegyptus, non fruſtra bis hanc notionem inculcat. nec enim res tanti momenti leuiter prætereunda erat. Partes enim præcipuas obtinet, nec vllus ſine ea cultus eſt legitimus.

FACIENT illi ſacrificium.) Non aliter exponendus eſt hic locus quàm ſuperior, vbi altaris mentionem fecit. Quorſum enim ſacrificia poſt Chriſtum manifeſtatum? Ergo figuratè confeſſionem fidei & inuocationem deſignat, quę Euangelii prędicationem ſequutæ ſunt. Comprehendit autem hìc omnia quæ Deo offerebantur: & pecudes, & panem, & fruges omnis generis: & quicquid ad gratitudinem teſtandam faciebat. Sed notandum eſt veteris & noui teſtamenti diſcrimen: atque ita ſub cæremoniarum vmbris intelligendus rationalis ille cultus, de quo Paulus 12. *Rom. 12.1.* Rom. cap. Quod de Votis adiungit, hæc etiam pars eſt cultus Dei. Solebant Iudæi votis gratitudinem

tudinem ſuam erga Deum teſtari: ac præſertim ſolenni voto agebãt gratias, ſi beneficium aliquod
inſigne à Deo accepiſſent. Sponte etiam vota ſuſcipiebãtur varias ob cauſas, vt cuique viſum erat. *Deu.* 12. 6,
Non erat tamẽ ea cuique licentia, vt pro arbitrio hoc aut illud voueret: ſed præſcripta erat regula. & 23. 21.
Quicquid ſit, conſtat Prophetam votorum nomine nihil aliud ſignificare, quàm Dei cultum, cui 22. 23.
ſe addixerunt Aegyptii, poſtquam ipſum ex verbo Dei didicerunt: ſed nominat exercitia pietatis, *Num.* 30. 3.
quibus Iudæi verum cultum & religionem profitebantur. Hinc argumentum ducunt Papiſtæ, vt
omnia quæ Deo vouemus præſtãda eſſe probent. Sed cùm temere nullóque adhibito delectu vo-
ueant, nihil ipſos tuendo errori ſuo hic locus iuuat. Iſaias enim prædicit quid facturi ſint Aegyptii
vbi doctrinam Dei amplexi & ſequuti fuerint. Similiter cùm Dauid populum hortatur vt voueat *Pſal.* 76. 12.
& vota reddat, id ſecum facere putant. ſed non ideo hortatur ad vota illicita & temeraria. Manet e- *Eccl.* 5. 3.
nim ſemper votorum regula, quam prætergredi non licet: nempe verbum Dei, quo quid à nobis
requirat, quid voueri & præſtari velit, intelligimus. Nec enim vnquam data eſt quiduis vouendi li-
bertas, quòd nimium licentioſi ſimus, nobiſque omnia permittamus in Deum: atque impuden-
tius cum ipſo agamus, quàm ſi cum hominibus negotium eſſet. Homines igitur fræno aliquo cõ-
ſtringi & cohiberi oportuit, ne tantum ſibi in cultu Dei & religione permitterent. Quæ cùm ita
ſint, perſpicuũ eſt Deum nihil admittere aliud, quàm quod legi ipſius cõſentaneum eſt: cætera om-
nia vt aliena & ſuperſtitioſa repudiare. Quod ergo ſponte vouerit quiſpiã & ſine teſtimonio Ver-
bi, id ratum eſſe non poteſt. Idque ſi præſtet, dupliciter offendit. primùm quòd temere vouit, acſi
cum Deo luderet: deinde quòd perperam & temere inſtituta perficit, cùm potius ſuperſedere &
reſipiſcere debuiſſet. Tantum igitur abeſt vt votorum nomine quis obligetur, vt agnita temeri-
tatis culpa curſum retrò flectere oporteat. Nunc ſi quis de Papiſtarum votis inquirat, facile eſt o-
ſtendere ea nihil habere commune cum verbo Dei. Nam ſi quæ præ aliis commendant & legiti-
ma ducunt, impia & nefaria ſunt, veluti monaſtica: quid de reliquis cenſendum erit? Vouent per-
petuum cælibatum, acſi promiſcuè omnibus concederetur. atqui ſcimus continentię donum non *Gen.* 1. 29.
vulgare eſſe, nec ſingulis promitti, etiam ſi magnis alioqui dotibus ornati ſint. Abraham ſingula- & 25. 1.
ri fide, conſtantia, manſuetudine, ſanctitate pollebat: hoc tamen carebat dono. Chriſtus ipſe non *Matth.* 19.
omnibus hoc dari teſtatur, cùm Apoſtoli hunc cælibatus ſtatum vehementer laudarent. Idem 6. 11. 12.
docet Paulus. Qui igitur hoc continentiæ dono deſtitutus eſt, ſi eam voueat, perperam facit: ac 1. *Cor.* 7. 26.
meritò temeritatis ſuæ pœnas luet. Hinc horrenda impudicitiæ exempla, quibus meritò Deus 7. 9.
ſub Papatu hanc arrogantiam vltus eſt. Vouent etiam paupertatem, quaſi nihil proprium habitu-
ri, cùm rerum omnium copia abundent præ aliis. Nònne hoc apertũ Dei ludibrium eſt? Obedien-
tia autem quam vouent, præuaricationis plena eſt. Excutiunt enim iugum Chriſti, quò ſe redigãt
in hominum ſeruitutem. Alii vouent peregrinationes, abſtinentiam carnis, obſeruationes dierum,
& alia ſuperſtitionum plena. Alii nænias & vaniſsima quæque Deo promittunt, acſi cum puero
ipſis negotium eſſet. Sic enim agere aut paciſci cum hominibus nos puderet: inter quos nihil prius
ratum eſt, quàm mutuo conſenſu vtrinque conueniat. Quo minus in cultu Dei quicquam ſuſci-
pere fas eſt, niſi quod Verbo ipſius teſtatum eſt. qualis enim cultus erit, ſi iudicium Dei nihil va-
leat, & ſoli hominum voluntati ſit locus? an poterit id placere Deo? Nònne erit ἐθελοθρησκεία, quã *Col.* 2. 23.
Paulus tantopere deteſtatur? Fruſtra igitur ſe Deo ſeruire iactant, qui talia vota ſuſcipiunt. Fruſtra
etiam hinc teſtimonium quærunt: quoniam Dominus eiuſmodi cultum auerſatur.

22 ITAQVE percutiet) Concludit Propheta, atque infert ex iis quæ iam dicta ſunt, caſtiga-
tionem cuius meminit, vtilem Aegyptiis fore: quòd præparatio illis ad conuerſionem futura eſſet:
acſi diceret, id futurum Aegypti bono quòd eam plectet Dominus Malè interpretantur hunc lo-
cum qui dicunt, Percutiet plaga ſanabili: & de ſenſu Prophetæ multum imminuunt: quia intelligit
ſalutares ipſis fore plagas: atque ea ratione Dominum ipſos reducturum. Vnde colligendum eſt,
non eſſe recuſandum quominus à Deo caſtigemur, cùm id bono noſtro fiat. Nam impunitas ma- *Prou.* 3. 11.
iorem peccandi licentiam gigneret. Sicuti nihil magis procliue quàm vt ſibi indulgeant homi- 12.
nes: quantiſper illis parcit Deus. Quamobrem neceſſe eſt, vt Dominus huic periculo occurrat. *Hebr.* 12. 5.
quod facit caſtigationibus & flagellis, quibus nos ad pœnitẽtiam hortatur & ſtimulat. Inſigne hîc 6. 7.
nobis exẽplum proponitur in Aegypto. quę cùm ſuperſtitionibus & impietate ſcateret, omnéſ-
que nationes idololatria ſuperaret, Dei tamen miſericordiam experta eſt. ſed modus notandus eſt:
nempe conuerſio ad Deum. Eſt enim explicatio membri ſuperioris: acſi dixiſſet, Sanabit Deus
Aegyptios, quia conuertentur. ו enim copula valet cauſalem particulam. Hinc collige, Conuer-
ſionem eſſe quaſi reſurrectionem ab æterna morte. De nobis enim actum eſt, quãdiu à Deo auer-
ſi ſumus: conuerſi redimus in gratiam, atque à morte liberamur: non quòd promereamur Dei
gratiam pœnitentia noſtra: ſed quia Dominus hoc modo veluti à morte in vitam exuſcitat. Pœ-
nitẽtiæ additur promiſsio: ex qua colligimus non fruſtra nos ſuppliciter pœnã deprecari, vbi ex a-
nimo reſipiſcimus. Cæterùm cùm exorabilem & propitium Aegyptiis Dominum fore dicit, ſi-
mul oſtendit eos veniam deprecaturos, ex quo fuerint conuerſi. Vera igitur cõuerſio erit, ex qua
ſequetur inuocatio Dei. Ea autem ſine fide eſſe non poteſt. nam agnitio quidem peccati etiam im- *Rom.* 10. 14.
piis communis eſt: ſed ad miſericordiam Dei nemo confugiet, vel de reconciliatione aget, niſi qui

vero pœnitentię ſenſu perculſus fidem ſimul coniunget.

SANABIT EOS.) Non repetit quod dixerat, Deum percutere vt ſanet, ſed alio ſignificatu promittit ſanitatem, quia ſcilicet à pœnis infligendis ceſſabit Deus. Sanatio illa, cuius paulò antè meminit, interior erat: hæc ad flagella & plagas refertur. Denique ſignificat remedium omnibus eorum malis promptum fore. Poſtquam enim reconciliati ſumus Deo, nihil eſt quod in nobis puniat. Vnde enim pœnæ, niſi ob culpam? ea remiſſa, pœnarum remiſsio protinus ſequetur. Quòd ſi caſtigemur, nondum ad pœnitentiam ſatis inſtructos eſſe argumento eſt. In ſumma, teneamus hũc ordinem qui nobis à Propheta oſtenditur. primùm, flagellis ad pœnitentiam homines præparari: deinde ſanari, quòd ab exitio æterno liberentur: tertiò, cùm adducti ſunt ad notionem ſui reatus, veniam deprecari: quartò, exorabilem & propitium ipſis eſſe Deum: quintò, ceſſare plagas poſtquam à Deo veniam impetrarunt. Nec quiſquam eſt qui hæc in ſe agnoſcere non debeat, quę hìc Iſaias pronunciat de Aegyptiis. in iis typus toti mundo à Domino exhibetur.

23 IN DIE ILLA.) Nunc denunciat Propheta futurum vt Dominus bonitatem ſuam per vniuerſum orbem diffundat. acſi diceret, In angulo aliquo minimè incluſam, aut ſeorſim vni populo, vt antea, notam fore. Hìc autem de duobus populis Eccleſiæ infeſtiſsimis loquitur, qui videbantur longiſsimè omniũ abeſſe à regno Dei. nam in remotis nationibus multò plus ſpei eſſe potuiſſet: cùm hæ ex profeſſo bellum cum Deo gererent, & Eccleſiam eius perſequerentur. Quòd ſi capitalibus Eccleſiæ hoſtibus tam propitius eſt Dominus, vt data venia eos adoptet in filios, quid fiet aliis nationibus? Ita hoc vaticinio comprehenſa fuit vocatio omnium gentium. Iam quòd dicit patefacta via mutuum fore acceſſum vt alii ad alios commeent, fraterna communicatio notatur. Scimus Aegyptios continua ferè bella cum Aſſyriis geſsiſſe, odióque irreconciliabili ſeſe inuicem eſſe proſequutos. nunc Dominum animos eorum mutaturum, atque inuicem conciliaturũ denuntiat: vt mutua ſint inter eos commercia, mutui congreſſus & cõmeatus, patefactis viis quæ

Suprà 2.4. antea præcluſæ eſſe ſolebant. Hìc obſeruandum eſt quod iam antea capite ſecundo notauimus: nempe, vbi reconciliati ſunt homines Deo, ſimul æquum eſſe vt fraternam inter ſe beneuolentiam colant. Diſsidia enim, iurgia, contentiones, inuidiæ, maleuolentiæ pacato Deo ceſſare debent. Mirum igitur non eſt, quòd dicit viam Aſſyriis in Aegyptum patefactã eſſe: ſed hoc ad Chriſti regnum haud dubiè referendum eſt. Nec enim Aegyptios concordes fuiſſe cum Aſſyriis, niſi poſt agnitum Chriſtum, legimus.

COLENT.) Hoc mẽbrum ita verti poteſt, Colent Deum. Sed cùm non exprimatur hìc Deus, poteſt referri ad Aſſyrios: quod etiam indicat particula את. Sic ergo exponere licebit, Qui prius ardebant ſtudio nocendi, ii mutato animo benefacere cupient. denique conſtabit fructus verę pœnitentiæ: qui enim antea mutuis ſe bellis affligebant, mutuò ſe iuuabunt. Atque hic ſenſus cõtextui Prophetæ optimè conueniet. Nec tamen reiicio aliam interpretationem, quam omnes ferè ſequuntur: nempe, Qui varios antea deos coluerunt, poſthac vnum Deum agnoſcent, atque eandem fidei confeſsionem ſequentur: vt liberum cuique ſit eam ſequi quam magis probauerit. Porrò ſi hæc poſterior interpretatio arrideat, deducit Propheta fraternũ amorem ex pietate quaſi ex fõte.

24 IN DIE ILLA.) Concludit Iſaias promiſsionem quam attigerat: Fore, ſcilicet, vt Ægyptiis & Aſſyriis benedicatur, quẽadmodum & Iſraeli. Erat enim prius gratia Dei quodammodo concluſa in Iſraele: quòd Dominus cum eo tantùm fœdus iniiſſet. Extenderat enim Dominus fu-

Deu. 32.9. niculum ſuum in Iacob, vt ait Moſes. & Dauid, Non ita fecit omni nationi, & iudicia ſua non pate-

Pſal. 147. 20. fecit eis. denique benedictio Dei in Iudæa ſolummodo reſidebat: hanc autem communem fore dicit cum Aegyptiis & Aſſyriis: ſub quorum nomine reliquos etiam populos comprehendit. Nec enim honoris cauſa eos nominat: ſed quòd cùm perpetui hoſtes Dei fuiſſent, omnium alieniſsimi

Gen. 17.7, exod. 19.5. deut. 7.6, & 14.2. & à ſpe gratiæ remotiſsimi videbantur. Itaque cùm prius filios tantùm Abrahæ adoptaſſet, nunc voluit ſine delectu dici Pater omnium gentium. Quod alii vertunt, Iſrael erit tertius, mihi non placet. Nam cùm nomen ſit generis fœminini, coniungi debet cum voce ברכה. & Benedictio tantundem valet ac Exemplum vel ſpeculum benedictionis.

25 QVIA BENEDICẼT.) Cauſæ redditio eſt, ac expoſitio prioris ſententiæ. ex gratuita enim beneficentia Dei Aſſyrios & Ægyptios cum electo populo in ſocietatem venturos docet: quaſi diceret, Cùm hi tituli ad Iſraelem tantùm pertinerent, ad alios etiam populos transferentur, quos Dominus in ſuos adoptarit. Eſt enim mutua relatio inter Deum & populum ipſius: vt meritò Deum ſuum viciſsim nominent quicunque eius ore vocentur Sacer populus. Atqui promiſcuè hæc nuncupatio ad Ægyptios & Aſſyrios extenditur. Quanquam autem exteros Iudæis, qui domeſtici fuerant, ſocios adiungere voluit Propheta, aptiſsimis tamẽ notis gradus diſtinguit. Aegyptios populum Dei vocando, intelligit conſortes fore honoris quo Deus ſolos Iudæos peculia-

Suprà 17.7, & infrà 64. 7. Eph. 2.10. riter dignatus fuerat. Aſſyrios vocãdo Opus manuum eius, eos inſignit proprio Eccleſiæ elogio. Sicuti alibi diximus vocari τὸ ποίημα Dei, aut Figmentum. quia ſpiritu regenerationis iterũ formãtur fideles vt imaginem Dei geſtent. Itaque Opus manuum Dei intelligit, non quatenus homines creati ſumus: ſed quatenus in nouã vitam reformantur, qui ſegregati à mundo nouæ creaturę fiũt. Vnde agnoſcimus nihil nobis in vitæ nouitate tribuendum eſſe, cùm toti opus Dei ſimus. Sed cùm

ad

ad Iſraelem ventum eſt, prærogatiua ſua ornatur: nempe quòd ſit hæreditas Dei, vt inter nouos fratres ius & honorem primogeniti retineat. nomen enim Hæreditatis neſcio quid maius exprimit. Et certè fœdus illud Domini, quod primùm cum ipſis percuſſum fuerat, prærogatiuam iis tribuit, quę ipſorum ingratitudine irrita eſſe non poteſt. nam ſine pœnitentia ſunt dona & vocatio Dei, quemadmodum docet Paulus, qui ipſos in domo Dei primogenitos eſſe oſtendit. Quanuis igitur nunc latius pateat Dei gratia, primum tamen gradum, non merito ſuo, ſed promiſſionũ vi retinent. *Rom.* 11.29 *Eph.* 2. 12

CAPVT XX.

ANNO *quo venit* Thartan *in* A*ſdod, cùm miſiſſet eum Sargon* Rex
A*ſſyriæ, oppugnaſſetque* A*ſdod, & cepiſſet:*
2 T*ēpore illo, inquam, loquutus eſt* Iehoua *in manu* I*ſaiæ filij Amoz,*
dicendo: V*ade, & ſolue ſaccum de lumbis tuis, & calceamentum tuũ*
extrahe de pede tuo: fecitque ſic ambulans nudus & diſcalceatus.
3 E*t dixit* Iehoua*: Sicut ambulauit ſeruus meus* I*ſaias nudus & diſcalceatus tribus an*
nis, ſignum & portentum ſuper A*egypto &* A*ethiopia:*
4 I*ta abducet* Rex A*ſſur captiuitatem* A*egypti, & tranſmigrationē* A*ethiopiæ iuuenũ*
& ſenum, nudam & diſcalceatam, & diſcoopertos natibus in ignominiam A*egypti.*
5 E*t timebũt, & pudefiet ab* A*ethiopia reſpectu ſuo, & ab* A*egypto gloriatione ſua.* vel puchritudine.
6 D*icetq; incola inſulæ huius in die illa:* E*cce, quomodo habeat reſpectus noſter, quò*
cõfugimus auxilij cauſa, vt liberemur à facie Regis A*ſſur: & quomodo effugiemus nos?*

IN CAPVT XX.

SVPERIORE capite vaticinatus eſt Iſaias de calamitate quæ Ægypto inſtabat, ſimúlque Dei miſericordiam ei promiſit: nunc idem argumentum repetens, hac Ægyptiorum caſtigatione Iſraelem pudefactum iri oſtendit, quòd in Ægypto fiduciam locaret. Coniungit etiam Æthiopiam. vnde veriſimile eſt Æthiopes cum Ægyptiis vires ſuas coniunxiſſe. ſicuti etiam prius attigi, & rurſum videbimus capite 37. Primùm, notandum eſt tempus huius prophetiæ. tunc enim vehementer Iudæos vrgebat neceſſitas, vt ad exterarum gentium auxilia etiam inuiti confugerent. Thartan fuiſſe vnum ex ducibus Sennacherib teſtatur ſacra Hiſtoria. vnde cogimur fateri, hunc Sargon fuiſſe Sennacherib, cui duo fuiſſe nomina hinc colligere facile eſt. Conſiderandum etiam qualis in Iſraele rerũ ſtatus eſſet. nam abductæ fuerant decem Tribus in ſeruitutem. De Iudęa verò penitus actum videbatur. tota enim ferè occupata erat præter Ieroſolymam, quæ obſidebatur à Rabſace. Rurſum à Thartan obſidebatur Aſdodum. Nominãtur ſiquidem illic tres Duces: vnde veriſimile eſt copias Sennacherib tũc in tres partes diuiſas fuiſſe, vt eodē tēpore omnes ſimul terreret, atque ita cõturbaret, vt alii aliis auxilium diſtracti ferre non poſſent. Tunc nihil reſtabat Iudęis, niſi vt exterorũ auxilia accerſerent. Interim mittitur à Deo Iſaias, qui denuntiet vanam eſſe eorum expectationē, quòd ab AEgyptiis pendeant. Inſtabat enim ipſis manus Domini: tantúmq; aberat vt aliis opitularentur, cùm ne ſeipſos quidem tueri poſſent aduerſus hoſtes. atque hinc agnoſcere debebant Iudæi, ſe meritò dare pœnas ſuæ infidelitatis, quòd relicto Deo, ad AEgyptios confugerant. Finis enim hic conſiderandus eſt. quia Dei conſilium non fuit AEgyptios præmonere, ſed corrigere populi infidelitatem, quæ ſubinde ad ſpes falſas & peruerſas eum rapiebat. Ergo vt intelligant in ſolo Deo eſſe acquieſcendum, quid vanis auxiliatoribus impendeat hìc denuntiat Propheta. Fuit autē valde opportuna admonitio, quia iam AEthiopes Aſſyrios prohibere cœperant, & coegerant retro curſum flectere: quo nihil poterat optabilius contingere Iudęis. Ergo ne lętis iſtis principiis laſciuiant, auxilium hoc euanidum fore denuntiat: quia paulò pòſt cum ſummo dedecore vincentur tam AEthiopes quàm AEgyptii. 2.Reg. 18. 17 2. Reg. 15. 2.Reg. 18.13 2.Reg. 18.17

2 VADE, & ſolue ſaccum.) Vt Dominus aliquo ſymbolo hanc prophetiam confirmaret, Iſaiam nudum ambulare iuſſit. Si id ſua ſponte feciſſet Iſaias, meritò irriſus eſſet: ſed cùm Domini mandato facit, nihil in eo niſi ſuſpiciendum, adeóque metuendum conſpicitur. In hac nuditate & ſimilibus ſignis aliquid ineſt ſerii. deinde, nihil aut per ſe aut per miniſtros agit Dominus quin ſimul cauſam doceat. Ideo non ſimpliciter ambulat nudus, ſed finem demonſtrat. cur ſcilicet Dominus hoc eum facere iuſſerit. Nam alioqui pſeudoprophetę veros Dei miniſtros imitantur, variáſque ſpecies & ſtupendis induunt, vt vulgi oculos perſtringant, ſibíque authoritatem concilient. Sed nihili ſunt ea ſymbola, quòd Deum authorem non habeant. Quod diligenter notandum eſt aduerſus Papiſtas, qui nanes cęremonias pro veris ſacramentis obtrudunt. Iis

enim hæc regula opponenda eſt, Si proficiſcuntur à Deo, ea amplecti debemus: ſin minus, intrepidè repudiare licet, imò ſine Dei contumelia non recipiuntur: quia tunc eius authoritatem ſibi vſurpant mortales. Præterea Deus non proponit ſigna abſque Verbo. quid enim eſſet ſacramentum, ſi nihil præter ſignum intueremur? Sola eſt doctrina quæ ſacramentum facit. proinde fucum fieri ſciamus, vbi nulla doctrina auditur: atque perperam facere Papiſtas, cùm vacui doctrina, inanibus cæremoniis nomen ſacramenti imponunt. Sic enim Dominus ea cõiunxit, vt nemo ſeparare poſſit, quin violet ordinem ab eo inſtitutum. Porrò quòd ſaccum iubet ſoluere, ex eo colligunt ferè omnes lugubri veſte Iſaiam tunc fuiſſe indutum, quòd defleret calamitatem Iſraelis. Talis enim habitus lugentis erat: ſicuti ex Ioele perſpicuum eſt. idque factum eſſe interpretantur, quò ve-
Ioel 1.13 niam à Deo ſub reorum habitu deprecaretur: vel quòd fieri non poſſet, vt mœſto eius animo, vultus & habitus hilaris eſſet. non potuit autem non grauiſſimo affici mœrore, dum tantam cladem intuebatur. Quidam putant ordinarium eius habitum fuiſſe, quòd Prophetæ pallio induti ſoliti eſſent, quemadmodum Zacharias teſtatur. Sed nimis infirma eſt illa coniectura, nec multum habet
Zach. 13.4 coloris. Magis credibile eſt eum ſacco indutum fuiſſe, vt ſpeciem lugentis præ ſe ferret. Tanta enim fuit ſecuritas in Iudæa, vt cùm miſerè afflictos & diſſipatos fratres ſuos viderent, non mouerentur tamen, nec ad ſe eorum miſeriam pertinere exiſtimarent. Putabant interea ſe extra teli iactum eſſe, Prophetiſque ipſis minantibus, exitiúmque nunciantibus inſultabant. Vnde etiam conqueritur Micheas, neminem lugere calamitatem Iſraelis. Quæritur an hoc verè factum ſit: an verò
Mich. 1.10 ſimplex & nuda fuerit viſio quam populo nuntiaret. Magis receptum eſt Prophetam nunquam ſe nudaſſe, ſed hoc per viſionem ei eſſe oſtenſum: idque ſemel. Rationem afferunt, quòd per æſtum & frigora aliáſque cæli iniurias, non licuerit ei nudum toto triennio ambulare. Quid ſi dicamus, Prophetam veſtitum fuiſſe domi, atque etiam in publico, niſi cùm ad docendum prodire vellet, atque tunc nuditatis ſpectaculum populo exhibere ſolitum fuiſſe? Nec enim me mouet illa ratio, quòd æſtum & frigora ſuſtinere non potuit. Deo enim, à quo id facere iubebatur, tueri ipſum ac munire difficile non fuit. Sed aliam rationem adducunt: Indecoram fuiſſe nuditatem Prophetæ. Reſpondeo, hanc nuditatem non magis indecoram fuiſſe Circunciſione: cuius ſpectaculo nihil magis ridiculum iudicare poterant homines profani, cùm in ea pudenda nudarentur. Verùm exiſtimandum non eſt Prophetam ita ſe totum nudaſſe, quin tegeret eas partes quæ deformem conſpectum habituræ erãt. ſatis erat populum intelligere quid à Domino gereretur, & re inſolita commoueri. Me verò vt ita ſentiam mouet, quòd hîc dicitur, IN MANV. Tametſi enim ſæpe aliâs hęc locutio occurrat, nunquam tamen inuenitur quin ſimul tacitam habeat emphaſin, qua effectus ipſe notetur. & ſe hìc inter Deum & ſuos gentiles medium interponit, vt non verbis modò, ſed etiã viſibili ſymbolo futurę cladis pręco ſit. Neq; verò ſuperuacuũ quod mox additur, Sic feciſſe. Sic igitur ſtatuo, Iſaiã ambulaſſe nudum quoties Prophetæ officio fungebatur. eas autẽ nudaſſe partes, quæ conſpici non inhoneſtè poterant. Quod ad Saccum attinet, quanquam in rebus aduerſis reatum ſuum hoc modo teſtari priuatis quoque hominibus mos fuit, probabile tamen eſt Iſaiam pro ratione ſui officii hoc ſymbolo ad doctrinam confirmandam fuiſſe vſum, quò magis expergefieret populi tarditas. Si quando nos Dominus aut fratres noſtros caſtiget, veſtem mutari non iubet: neque id neceſſarium eſt: ſed crudeles ſumus & ἄστοργοι, ſi fratrum ærumnis & ruina Eccleſię nõ moueamur. Si quis in nobis affectus Dei, in mœrore & lachrymis eſſe debemus. Quòd ſi lugẽdum eſt, hortandi & alii, exemplóque noſtro incitandi, vt calamitatem Eccleſiæ ſentiant, & συμπαθείᾳ aliqua tangantur.

3 & 4 TRIBVS annis) Cur hoc tempore? quia præfixum erat Ægyptiis & Æthiopibus, quibus interim Dominus inducias ad reſipiſcendum dabat, & interim probare volebat populi ſui obſequium, vt ſine cunctatione ſe abdicarent illicitis ſubſidiis. tametſi Ægyptios & Æthiopes ſtantes viderent, ſcirent tamen non procul abeſſe ab illa clade. Voluit quoque Dominus interea detegere rebellionẽ impiorũ. ſicuti reuera multi ſpecimen ediderunt ſuæ impietatis, cùm nuditatem Prophetæ contemnerent: pii contrà hoc nuditatis ſpectaculo commoti, quanuis dulcis eſſet illecebra Æthiopum proſperitas, in Verbum tamen defigere ſenſus ſuos non dubitarunt. Nec enim ſimpliciter conſideranda fuit nuditas, ſed nota quam impreſſerat Dominus. Quemadmodum in ſacramentis viſibilibus, nos ea quæ inuiſibilia ſunt contemplari decet. CAPTIVITATEM ET TRANSMIGRATIONEM, collectiuè accipit, pro Captiuorum & migrantium cœtu. deinde nullum ætatis diſcrimen fore oſtendit: ſenes æquè ac iuuenes in captiuitatem eſſe abducendos pronuncians.

5 Et terrebuntur.) Nunc oſtendit in quorum gratiam hæc de Ægyptiis & Æthiopibus prædixerit: nempe, vt Iudæi rebus afflictis in Deum ſperare diſcerent, nec ſibi accerſerent externa auxilia, quę vetuerat Dominus. RESPECTVM vocat, quòd Iudæi ad eos ſeſe conuerterẽt, ſimulatq; malo aliquo premebantur, ſpémque in eis locarent. Solemus enim eò cõuertere oculos, vnde opẽ aliquam expectamus. vnde & Reſpicere pro Sperare Hebræi paſſim accipiunt. atque decebat in
Pſal. 34.6, ſolum Deum intentos eſſe. Vaga igitur eorum leuitas coarguitur. Et hoc idem nobis, ac meritò
Iob 6 accidere neceſſe eſt, vt cùm inuitati à Deo, tutum aſylum quod nobis offert recuſamus, præſtigiiſque Satanæ allici nos patimur, nudi & deſtituti cum ignominia & pudore iaceamus. ET

6 ET dicet incola.) Inſulam vocat non tantùm Ieroſolymam, ſed vniuerſam Iudæam. ſic autem vocari putant, quòd alluatur mari mediterraneo. Ego verò aliam puto eſſe huius metaphoræ rationem. alluitur enim exigua maris portione. ſed quemadmodum inſula ab aliis terris ſeparata eſt, ita Dominus ab aliis regionibus Iudęam diſcreuerat. Erat enim ſegregata ab vniuerſis Gentibus, quę Iudęis capitali odio infeſtę erant. nam Maceria interpoſita erat, vt ait Paulus, quam Chriſtus tandē abrupit. Hîc porrò vaticiniū ſuum cōfirmat Iſaias: Si nūc mea nuditate non mouemini, aliquādo re ipſa hęc nō fruſtrà vobis propoſita fuiſſe intelligetis. Sic enim pręfractos & indociles ſerò cogit Deus ad confeſſionem delicti, vt attoniti ſecum diſputent quomodo tantopere excęcari potuerint ſua peruicacia. Eph. 2. 14

CAPVT XXI.

1 O N V S *deſerti maris. Sicut tempeſtates in auſtrali regione, tranſitu*
ræ à deſerto, venit à terra horribili.
2 *Viſio dura indicata eſt mihi: tranſgreſſor tranſgreſſori, & vaſta-*
tor vaſtatori. Aſcende Perſa: obſide Mede, omnem gemitum eius
ceſſare feci.
3 *Propterea impleti ſunt lumbi mei dolore: anguſtiæ corripuerunt me, ſicut anguſtiæ*
parturientis: incuruatus ſum audiendo, & videndo obſtupui.
4 *Concuſſum eſt cor meum, horror perterruit me: noctem deliciarum mearum poſuit mi-*
hi in horrorem.
5 *Adorna menſam, ſpeculare in ſpecula, comede, bibe: ſurgite Principes & vngite cly-*
peum.
6 *Quoniam ſic dixit ad me Dominus: Vade, conſtitue vigilem, qui annuntiet quod vi-*
derit.
7 *Et vidit currum paris equitum: currum aſini, & currum cameli: deinde attentius ſpe-*
culatus eſt: multum, inquam, ſpeculatus eſt.
8 *Tum clamauit, Leo. In ſpecula mea, Domine mi, iugiter ſto interdiu, & totis noctibus*
in cuſtodia mea locatus ſum.
9 *Et ecce hic venit currus hominis: par equitum. Et loquutus eſt, ac dixit, Cecidit, ceci-*
dit Babel, & omnia ſculptilia deorum eius contriuit ad terram.
10 *Tritura mea, & filius areæ meæ. Quæ audiui à Iehoua exercituum Deo Iſrael, nun*
tiaui vobis.
11 *Onus Duma. Clamat ad me ex Seir: Cuſtos, quid de nocte? Cuſtos, quid de nocte?*
12 *Dixit cuſtos: venit manè, poſtea nox. Si interrogaueritis, interrogate. Reuertimini, ve*
nite.
13 *Onus in Arabia. In nemore in Arabia pernoctabitis, in viis Dedanim.*
14 *In occurſum ferte aquas ſitienti, incolæ terræ Tema, pane ſuo ſuccurrite profugo.*
15 *Quia à facie gladiorum fugiunt, à facie gladii extenti, à facie arcus intenti, à facie*
grauitatis belli.
16 *Nam ſic dixit mihi Dominus: Adhuc annus ſecundum annos mercenarii, tum deficiet*
omnis gloria Cedar:
17 *Et reſiduum arcus, quod numerabitur fortium filiorum Cedar, imminuetur: quoniam*
Iehoua Deus Iſrael loquutus eſt.

IN CAPVT XXI.

O N V S deſerti maris.) Poſtquam docuit Propheta non in Ægyptiis, ſed in ſola Dei miſericordia ſpem locandam eſſe, venturáſque gentibus quarum ſubſidio fidebant clades nunciauit, conſolationem ſubiungit qua piorum animos ſuſtentet. Significat enim & Chaldęis, ſub quorum manu captiui futuri erant, repoſitam eſſe mercedem: vnde ſequitur, curæ eſſe Deo quas ſuſtinent iniurias. Nam

per DESERTVM, Chaldęam intelligit: non quòd deſerta fuerit aut infrequens: ſed quòd Iudæi ab illa parte deſertum ſibi propinquum habuerint: acſi nos Alpes pro Italia acciperemus, quòd nobis propinquiores ſint, iſ que nobis iter in Italiam faciendũ ſit. Ratio autem notãda eſt: quia nõ deſcribit naturam regionis, ſed admonet Iudæos proximum eſſe interitum hoſtium, de quo vaticinatur: adeóque certum acſi res ipſis eſſet in conſpectu, quemadmodum illud deſertum erat. Adde quòd interdum perplexè de Babylone loquuti ſunt Prophetæ, vt ſoli fideles abſconditis myſteriis fruerentur: ſicut Ieremias inuerſum ponit Regis nomen. AB AVSTRO dicit, quoniam ventus ille tẽpeſtuoſus eſt, procelláſque & turbines excitat. Quòd addit PRODIRE A DESERTO, ad amplificationem valet. Si qua enim tempeſtas oriatur in loco habitabili & frequenti, minus terroris habet quàm quæ in deſertis excitantur. Vt ergo horrorem exprimat huius cladis, comparat eam tẽpeſtatibus, quæ cùm incipiant à deſerto, liberius deinde excurrunt, & irruunt maiore impetu. quãquam videtur aliò reſpicere Propheta, nempe, ſicuti ab illa parte inſtar procellæ irruperant hoſtes ad vaſtandam Iudæam, ita paulò pòſt contrarium turbinem exoriturum qui eos ſubuertat. Ideo onus hoc venturũ dicit à terra horribili: quo epitheto Iudęã deſignari interpretor. Neq; enim ſatis fuit verba fieri de Babylonis ruina, niſi intelligerent ſimul Iudæi à Deo prouenire. Quare terrã
[..]râ 18.2 horribilem vocet, diximus capite 18. nẽpe quia poſt tot iræ Dei exẽpla poterat eius deformitas metum omnibus incutere. Neque enim patitur circunſtantia temporis, Formidabilem vocari reſpectu admirabilis potentiæ Dei qua tegebatur. Quanuis ergo à Perſis & Medis capta & ſpoliata fuerit Babylon, pronuntiat Iſaias cladem eius à Iudæa venturam: quia hoc modo retaliabit Deus iniurias populo illatas, cuius ſe fore cuſtodem promiſerat.

2 VISIO dura.) Quum propoſitum ſit leuare populi triſtitiam, non videtur conſentaneum eſſe, vt Viſio dura nominetur quæ lętitię materia erat. Sed hoc ad Chaldæos refertur, qui inflati ſua fortuna nihil aduerſi metuebant. Nam opulentia ſuperbiam & ſecuritatem gignere ſolet: acſi diceret, fruſtra obiici diuitias & potentiam Chaldęorum: durúmque malleum duro lapidi repertum eſſe.

VASTATOR.) Quia imperium ſibi acquiſierat Babylon cęteras nationes prædando & vaſtando, videbatur ab omni iniuria immunis eſſe. Quanuis ergo formidabiles aliis fuiſſent, omnéque genus ſæuitiæ & crudelitatis exercuiſſent, ipſos tamen prædæ eſſe, & ſimiles iniurias pati oportuit quibus alios affecerant. Imò vt fidem cõciliet ſuis dictis Propheta, hanc viciſſitudinẽ admonet iuſtam eſſe, vt violentia violentiæ reſpondeat. ELAM, pars eſt Perſiæ: ſed pro tota Perſia accipitur. vnde etiam Perſæ Elamitæ vocati ſunt. Eſt autem obſeruandum, nullam belli coniecturam fuiſſe cùm hæc prædiceret Iſaias: ipſúmque centum annos priuſquam vlla huius cladis ſuſpicio eſſet, extremum diem obiiſſe. Vnde ſatis conſtat ipſum non aliunde quàm à Spiritu Dei hæc reſcire potuiſſe. quod non parum ad confirmandam Prophetiæ certitudinem atque authoritatem valet. Quòd autem imperat Medis & Perſis, ſignificat hoc non temere aut fortuitò, ſed certo Dei decreto Babyloniis euenturum. Hæc enim Dei, non cuiuſquam priuati nomine denuntiat. Itaque Dei perſonam ſuſtinens, tanquam Imperator aut Dux aliquis, poteſt militibus imperare, vt conueniant ad bellum inferendum. Quomodo autem Dominus prædonum & impiorum opera vtatur, prius capite decimo declaratum eſt.

OMNEM gemitum.) Intelligunt nonnulli gemitum actiuè, cui occaſionem dederant Babylonii, ceſſaſſe poſtquã à Medis & Perſis oppreſſi ſunt. multis enim gemendi cauſam præbuerat eorum tyrannis: id quod impiis & ſceleſtis dominia tenentibus euenire neceſſe eſt. Alii fortè propius ad genuinum Prophetæ ſenſum accedunt, dum aiunt gemitum ceſſaſſe: quia nullam Babylonii miſericordiam ſenſerunt, cuius antea fuerant ipſi expertes. Ego verò ſimplicius expono: Dominum ſcilicet ad gemitus ipſorum obſurduiſſe: acſi diceret, nullum gemitibus & querelis ipſorũ fore locum. Nam cùm inhumani fuiſſent & crudeles, ęquum erat ipſis eadem menſura retribui, qua aliis
[..]at. 7.2 menſi fuerant.

3 PROPTEREA.) Hîc Propheta populum veluti in rem præſentem adducit. nec enim ſatis erat ſimpliciter excidium Babylonicum prædixiſſe, niſi ſic ipſum confirmaſſet, vt pii viderentur ſibi rem ipſam oculis intueri. Neceſſaria igitur fuit iſta hypotypoſis. nec verò priuatũ animi ſui affectum hîc Propheta recitat, acſi Babyloniis condoleſceret: potius, vt alibi dictum fuit, Babylonii perſonam ad tempus ſuſcipit. Certè hoc ſufficere nobis debet, occulta Dei iudicia quaſi in ſpecula ſic nobis proponi, vt adiuuetur fidei noſtræ tarditas. Ideo quæ ſuperant captum rationis noſtræ, ſplendidius Prophetæ & plenius deſcribunt, & depingunt viuis coloribus. Dolorem ergo ſuum exprimens Propheta, quàm ſeuera Dei vindicta Chaldæos maneat & quàm atrociter puniendа ſit Babylon, fideles docet: vt cùm triſti nuntio allato, horrore ſubito corripimur. Maiorem etiam doloris expreſſionem addit, dum ipſum comparat doloribus parturientis: vt cùm quis acerbiſſimè vexatus, ſeſe verſat in omnes partes, membráque ſua contorquet. Has locutiones Prophetæ tarditati noſtrę accõmodant: quia iudicia Dei non agnoſcimus, niſi tanquam digito oſtenſa ſenſus noſtros tangant. Admonemur autem, priuſquam eueniant, vt nobiſipſis conſulamus.

CON-

4 Concvssvm eſt cor meum.) Alii non malè vertunt, Oberrauit: quia nimio pauore mens quaſi loco ſuo mouetur. Declarat quàm ſubita & repentina futura ſit clades Babylonis. Maior enim trepidatio eſt in clade repentina, quàm in ea quæ diu præuiſa atque expectata eſt. Quod autē hîc prædicit Iſaias, Daniel factum fuiſſe ac ſe vidiſſe narrat. Balthaſar ea nocte parauerat lautum conuiuiū, cùm ſubitò Perſæ irruerunt: nec quicquam minus expectabat, quàm vt occideretur. Deliciæ igitur tunc ſubitò in horrorem verſæ ſunt. Dan. 5.30

5 Adorna menſam.) Hæc in participio legi poſſunt: acſi diceret, Ipſis adornantibus menſam, & cuſtodiam inſtruentibus, dum comederent ac biberent, exortus eſt repentinus terror, ad arma conclamatum eſt, Surgite Principes, &c. Viuas autem deſcriptiones proponit Iſaias, vt rem quaſi præſentem ob oculos ſtatuat. Certè non tam hiſtoricè recitat Xenophon vrbis expugnationem: vnde apparet non præſagiis naturalibus, ſed cæleſti inſtinctu edoctum fuiſſe Iſaiā, qui tam graphicè res incognitas delineat. Et notandum eſt tempus quo hæc prædicta ſunt. tunc enim florentiſſimus erat ſtatus regni Babylonici, atque inuictæ potentię videbatur, nec vlla pericula reformidabat. Hanc ſecuritatem deridet Iſaias atque oſtendit potentiā illā facilè collapſurā eſſe. Quòd ſpeculatorem loquentem inducit, non debet videri abſurdum. Etſi enim ſuperbo amentiſque tyranno ignauiam obſidio non excuſſerat quominus delitiis & crapulæ indulgeret: vigiles tamen ad excubias agendas fuiſſe diſpoſitos minimè dubium eſt. Mos eſt quidē principib⁹, quò ſe liberius & ſine vlla perturbatione in omnes voluptates effundant, cuſtodiis ſe munire: ſed Propheta conſultò excubitores miſcet cum menſæ lautitiis, quò melius appareat ſpiritu vertiginis percuſſum fuiſſe impium tyrannū antequam ſe ad temulentiam proiiceret. Epulabatur ergo rex Babylonis, ſeque hilariter tractabat cum ſuis, cùm ſubita & improuiſa clade oppreſſus eſt. non quòd fuerit extra diſcrimen, ſed quia hoſtem ſecurè & quaſi cum ludibrio ſpernebat. Ac pridie quàm id accideret, fabuloſum videri poterat: quia nondum detecta erat coniuratio Gabriæ & eius factionis à qua proditus eſt. Quo verò tempore loquutus eſt Iſaias, nemo putaſſet tale vnquam futurum portentum.

6 Qvoniam ſic dixit.) Iubetur Propheta locare in ſpecula vigilem qui hæc eminus proſpiciat: quia nondum oculis cerni, nec coniectura percipi poſſint. Proinde, vt omnes ſciant ipſum non temere loquutum eſſe, ea ſe nunciare teſtatur. quæ tametſi hominibus ignota & incredibilia ſint, ſpiritu tamē prophetico clarè & dilucidè cognouit, quia ſupra hominis iudicium euehitur ídque diligenter notandum eſt: quia non eſt exiſtimādum Prophetas didiciſſe ab hominibus ea quę nuntiarunt, aut ſolertia ſua prçuidiſſe: ſed euectos eſſe ſupra humanos ſenſus, vt procul hæc quaſi ex alta ſpecula intuerentur. vnde etiam meritò Videntes vocati ſunt. Tametſi enim nos quoque videmus, hebes tamen eſt aſpectus noſter, vixque id quod ante pedes eſt cernimus: imò acutiſſimi quique interdum caligant. Nihil enim aliud percipiunt quàm quod ratione colligere poſſunt. Prophetæ autem Spiritu Dei quaſi è cælis loquuntur. Summa huc redit, perperam facturos ſi qui vaticinium hoc proprio iudicio metiri velint, quia à Deo profectū eſt. idcóque ſenſus noſtros exuperat quàm maximo interuallo. Hoc etiam plus authoritatis hâbet, quòd vigilem conſtituit Dei nomine. Si quis ergo obiiciat, Incredibilia narras, acſi re ipſa eueniſſent: reſpondet ſe nihil temere nunciare. qui enim vigil eſt à Principe conſtitutus, videt eminus quæ aliis ignota ſunt. Sic Iſaias ea Spiritus reuelatione cernebat, quæ alios latebant. 1. Sam. 9.9

7 & 8 Et vidit currum.) Quæ nunc ſubiicit, viuam expreſſionem cladis illius continent. Exiſtimant autem hæc per nuncium Regis ſignificari: quod falſum eſt. nam Propheta denunciat potius quod à vigile, Dei iuſſu à ſe conſtituto, habet. Hîc enim vigilem illum proſpicientem ac renunciantem introducit. quaſi tamen intuitu primo nō animaduerterit, currum eſſe ait: deinde propius attendens, in eo par equitum eſſe dicit. Primùm enim & nouitate & longa diſtantia ambiguum & confuſum eſt iudicium deinde, cùm res ipſa propius acceſſit, melius iudicatur. Nec verò abſurdum eſt ad Prophetas transferri aut diuinas viſiones quod hominib⁹ conuenit: quia ſcimus vt Deus ſe ruditati noſtræ accommodans ſuſcipiat humanos affectus. Tandem leonem animaduertit. Eo Darium ſignificari putant, à quo ſubacta Babylon atque expilata eſt: vt habetur Daniel 5. Quòd excubitor ſe dies & noctes in ſpecula aſſiduum eſſe dicit, ad cōfirmationem vaticinii pertinet. acſi diceret nihil hac viſione certius eſſe: quia ſomniculoſi non ſint vel hebetes qui diuinitus ad ſpeculandum profecti ſunt. Interea fideles hoc exemplo ad ſimilem attentionem hortatur & excitat, vt præeunte Verbi lucerna, procul aſpiciant Dei potentiam. Dan. 5.28

9 Cecidit, cecidit) Hinc facilè apparet non induci vigilem regis Balthaſar. nec enim hic ſermo perſonæ conueniret. Propheta ergo id quod venturum erat Dei iuſſu renuntiat. Poteſt autem hoc tam ad Darium quoque vel ad Deum referri, quàm ad cuſtodem: in quo parum eſt diſcriminis. Darius enim, quia hac in re miniſter Dei fuit, non ineptè inducitur iudicii eius præco. probabilius eſſet ad Deum ipſum referre: quia Darius nihil tale cogitabat cùm idola Babyloniorum euerteret. Sed melius quadrat ſermo perſonæ cuſtodis: quemadmodum ſi angelus vaticinio interpretationem addat. Eſt autem hîc tacita antitheſis inter Deum viuum & mortua idola. Atque notanda eſt locutio, vbi Sculptilia deorum vocat. Sciebant enim Babylonii, quod

etiam omnes idololatræ iactant,ſimulacra ſua deos non eſſe.iis tamen diuinam potentiam affingebant:quod cùm fit,veritas Dei in mendacium vertitur:imò Deus ipſe abnegatur. Sed de hac re poſteà fuſius tractabitur. Hîc agnoſcimus Babylonem ſuo interitu pœnas idololatriæ dediſſe.cauſam enim notat cur perierit:quia Dominus ferre non potuit vt gloriaretur in ſuis ſimulacris.

10 TRITVRA MEA.) Cùm tam potentis Monarchiæ opes fulgore ſuo omnium oculos perſtringerent,fabuloſum videri poterat,quicquid Iſaias de eius excidio nunciabat.propterea mẽtes ad Deum reuocat,vt intelligant ipſum has ſibi partes ſumpſiſſe,vt Babylonem deleret:nec fieri hominum arbitrio,ſed potentia ipſius,vt cadat iſta altitudo. TRITVRA & FILIVS AREAE pro eodem accipitur.eſt enim locutio Hebræis vſitata:apud quos etiã frequens eiuſdẽ ſententiæ repetitio eſt. Obſeruandus eſt diligenter hic locus,vt vitium nobis ingenitũ corrigamus,dum potentiam Dei modulo noſtro metimur.Præterquam enim quòd infra Dei conſiliũ longè ſubſidit noſtra imbecillitas,praui quoque & iniqui operũ Dei æſtimatores ſumus:nec de iis aliter perſuaderi poſſumus,quàm ſi eò vſque hominum facultas aut conſiliũ ſeſe extendat. At nobis ſemper in mẽtem venire debet infinita illius potentia:ac præſertim vbi nos & conſilium & ratio deficiunt.Sicuti cùm Eccleſia à tyrannis ita opprimitur,vt nulla ſpes reſtitutionis appareat: ſciamus tamen futurum,vt Dominus ipſos in nihilum redigat,& faſtum eorum calcando,obtúrque affligendo, trituram ſuam eſſe oſtendat.Hoc enim non de plebeio quodam homine,ſed de potentiſſima & florẽtiſſima omnium Monarchia prædictum eſt. Quò igitur magis ſeſe extulerint,eò citius perdentur: atque in iis trituram ſuam Dominus exercebit. Quod enim incredibilis ruinæ documentum hîc à Domino datum eſt,ad ſimiles quoque pertinere intelligamus. Et ſe à Domino exercituũ audiſſe referens,hoc quaſi ſigillo ſuam prophetiã obſignat. Teſtatur enim ſe nõ protuliſſe coniecturas ſuas,ſed à Domino ipſo accepiſſe.In quo notandum eſt, miniſtros Dei hac fiducia inſtructos eſſe
1.Pet.4.11 debere,vt Dei nomine loquãtur:quemadmodũ etiam monet Petrus, Qui loquitur,loquatur tanquam eloquia Dei.Impoſtores quoque ipſi iactant nomen Dei:ſed fidelibus ſeruis reſpondet conſcientia,nihil proferri ab ipſis,niſi quod Deus mandauerit. Obſerua etiam plus quàm neceſſariam fuiſſe hanc confirmationem:quia totus orbis ad vires Monarchiæ tam potentis obſtupeſcebat.Iam verò non abs re duobus epithetis Deum ornat,Dominum exercituum,& Deum Iſraelis vocans. Quod ad prius attinet,eſt quidem elogium quod ſemper Deo conuenit:ſed hîc dubium non eſt,quin præſentem cauſam ſpectarit,vt potentiam Dei opponat omnibus præſidiis Babyloniorum.Nec enim vnicus eſt exercitus Deo,ſed infiniti,quibus hoſtes ſuos expugnet. Deum autem Iſraelis vocat:quia perdendo Babylonios,præſidem ſe ac cuſtodem populi ſui eſſe oſtendit. nam euerſio illius Monarchiæ,libertatem peperit Iudæis. Denique hæc omnia in gratiam Eccleſiæ facta ſunt,cuius etiam hîc Propheta rationem habet.nec enim docet Babylonios,qui haud dubiè hæc vaticinia riſiſſent:ſed fideles,vt tametſi opprimerentur à Babyloniis, diſiectíque eſſent & diſſipati,Deo tamen ſe curæ eſſe confiderent.

Gen.25.14 11 ONVS Duma.) Conſtat ex 25. Geneſeos,hanc gentem progenitam eſſe à filio Iſmaelis,cui hoc nomen inditum eſt.vnde & poſteri Dumæi vocati ſunt.Cauſa exitii,quæ his nuntiatur,certò cognoſci non poteſt.atque hæc prophetia,quòd breuis ſit,ideo obſcura eſt. Semper tamen memoria tenendum quod prius monui,Iudæos muniri oportuiſſe aduerſus horrenda ſcandala, quæ imminebant. Cùm enim accidunt tam variæ mutationes, præſertim ſi orbis circunuoluitur, ac viciſſitudines aliæ aliis ſuccedunt,turbamur:ac dubitamus num temere ac fortuitò omnia accidant,an regantur prouidentia Dei.Dominus ergo hanc conuerſionem à ſe fieri oſtendit, ſtatúmque orbis innouari,vt nihil hîc perpetuum eſſe intelligamus:atque ad regnum Chriſti, quod ſolũ æternum eſt,toto animo aſpiremus.Cùm igitur hæ mutationes imminerent,Iudęos pręmoneri oportuit:vt euentu deinde ſequuto hæc repeterent memoria,diuinam prouidentiam intuerentur, fidémque ſuam confirmarent.Pręterea dubium non eſt,quin Iudęi variis cogitationibus diſtraherentur.cùm vndiquaque orbem vniuerſum concuti viderent, & quęrerent aliquas rationes quibus illas tempeſtates & procellas effugerent:vt ſemper tuto in loco, atque extra omne periculum eſſe optamus.Alias igitur ſedes quęrere nonnulli potuiſſent,quò ſibi melius conſulerent: ſed cùm vndiquaque ingruerent procellæ,nuſquam tutius eſſe domicilium quàm in piorum cœtu admoniti retinebantur in ſua ſtatione. Quo exemplo moneri etiam debent multi,qui ſe periculorum metu ab Eccleſia diſiungunt,nec cogitant maiora ſibi extra ipſam imminere. His itaque cogitationi-
Suprà 8.6 bus ſolicitari poterant Iudæi:nã eos inquietis animis fuiſſe ſatis ex capite octauo colligimus. Cùm ita fluctuarent ancipites,& confugerent ad exteros,facile erat ipſos deficere.Hanc ergo rationem pręcipuam eſſe arbitror,cur Dumęis ſua quoque clades nuncietur:nempe,vt Iudęi toto animo ad Deum confugerent,eíque ſalutem Eccleſię in primis commendarent.Proinde diſcamus nos continere in Eccleſia,tametſi multis ęrumnis affligatur: ac potius ęquo animo feramus paternas caſtigationes,quę filiis infliguntur,quàm ad fęcem, qua pręfocantur impii, bibendam excurrere li-
1.Pet.4.17.18 beat.Quid enim alienis & reprobis futurũ eſt,ſi ita filii caſtigantur? Poteſt tamen fieri,vt electo populo nonnihil moleſtię Dumęi quoque exhibuerint, dum vndique à ſuis vicinis impetebatur.

DE

DE SEIR.) Mons erat Idumæorum, quemadmodum ex 14 Geneſeos colligere licet. Sub *Gen. 14. 6. & 32. 3 & 36. 8. 9* montis huius nomine, totum regnum comprehendit. Repræſentat autem hoc loco quaſi ſub pictura, quæ vehementiori teſtificatione opus habebant. Probabile autem eſt, quum interrogent Idumæi, non procul fuiſſe diſſitos, imò quaſi de communi diſcrimine anxios fuiſſe. Inducit enim nō curioſitate, ſed ex ſuo viſu à vigile quærentes, quid nocte animaduerterit: vt quum vnus ſciſcitatus fuerit, alius deinde atque alius ſuccedat, qui idem ſciſcitetur. Huc enim pertinet iſta repetitio: non inquiri ab vno tantùm, ſed à pluribus: vt in rebus dubiis & anxiis fieri ſolet, dum quiſque proprio metu correptus, aliis non credit.

12 VENIT MANE.) Significat ſolicitudinē non fore vnius diei, aut exigui tēporis: acſi reſponderet cuſtos, Quod hodie vobis renuntio, cras etiā nuntiabo: ſi nunc metuitis, cras etiā metuetis. Eſt autem miſerrima hæc conditio, quū homines ita anxii ſunt, vt inter vitam & mortem ſuſpenſi hæreant. atque extrema hæc maledictio eſt, quā Dominus impiis per Moſem minatur, Quis dabit vt viuam vſque ad veſperam? & veſperi, Quis dabit vt diluculum videam? Pii quidem multis periculis obiiciuntur: ſed in manu Dei ſe ac vitam ſuam depoſitam eſſe ſciūt: ideóque in ipſis mortis horroribus vitā cernúnt, vel ſaltem turbulentos ſuos metus ſpe & patientia temperant. Impii verò ſemper trepidant, neque tantū horrore torquentur, ſed tabeſcunt in ſuis doloribus. Quod cōtinuò pòſt ſequitur, Reuertimini, venite, bifariam poteſt exponi, vel aſſiduo recurſu operā perdituros, vel in hunc modū: Siqui ſint inter vos cautiores, eant in Duma, atque illic magis trepident quàm in patria: nunquam enim tuti erunt. Cæterùm, quia Eccleſia curæ Deo ſemper eſt, nuſquam magis tutum perfugium reperietur: etiam ſi mare & terras circumeamus. *Deut. 28. 67*

13 ONVS in Arabia.) Nunc ad Arabes tranſit, & ipſos quoque ſuo ordine prædicit ad Dei iudicium trahendos: vt nullam ex regionibus omittat quæ notæ erant Iudæis. Eos autē tanto metu correptum iri ſignificat, vt relictis domibus, in ſyluas confugiant. Atque partem exprimit quò ſe recipient: nempe, Dedanim.

14 IN OCCVRSVM) Amplificat illam trepidationē, qua ſic percellere ſtatuerat Deus Arabes, vt nihil aliud quàm de fuga cogitarent: nec ſpatium ſumerent ad ea ſaltem colligenda, quæ itineri neceſſaria erant. Significat ergo Iſaias venturos Arabes in regionem Dedanim vacuos & inanes rerum omniū, nulló que viatico inſtructos. Quamobrē hortatur incolas, vt cum aqua & pane obuiam ipſis prodeant: alioqui defecturos in tanta inopia. Scio aliter hunc locum exponi ab aliis. putant enim Prophetam inſultare Arabibus, qui inhumani & crudeles fuerant in Iudæos: acſi diceret, Quàm nunc velletis aquam ferre ſitiētibus? ſed nimis coacta eſt illa expoſitio. Neque tamen inficior, mercedem ſuæ crudelitatis eſſe illis redditam, dum famelici huc illuc curſitarunt. Interea genuinus eſt ſenſus quem retuli: nempe, tam miſeros fore Arabes in fuga ſua, vt ne aqua quidem iis ſuppetat. itaque defecturos præ ſiti, niſi iis maturè occurratur: inopiā verò tam cibi quàm potus fore ſignificat. Vicinos ad opem ferendam inclamat: non vt hortetur ad officium, ſed quò rem magis dilucidè exprimat: & ſuum ipſis panem afferri iubet, non qui debeatur, ſed quo in extrema penuria indigent. quia tamen ex communi naturæ & humanitatis lege ſumptū eſt, tacitè inſinuat Propheta fraudari ſuo pane egenos & famelicos, vbi victus denegatur.

15 QVONIAM à facie gladiorum.) Significat atrocem fore calamitatem, nec abs re Arabes ſe in fugam daturos: quia hoſtes acriter ipſos armis & gladiis perſequētur, vt non aliter quàm fuga ſaluti ſuæ conſulere poſſint. Cur hanc cladem prædicat, ſatis notum eſt. Admonendi enim erant in tempore Iudæi, quid multò pòſt futurum eſſet: vt intelligerent mundum Dei prouidentia, non fortuitò gubernari: docendi etiam alienis exemplis: vt quocunque verterent oculos aſpicerēt Deum Gentium omnium iudicem. Ignoratur autem, nec conſtat hiſtoriis, an Arabes fuerint Iudæis infeſti. Quicquid ſit, hæc in piorum conſolationem dici certum eſt: vt iuſtitiam Dei erga omnes nationes conſpiciant, & quidem agnoſcant tribunal eius eſſe Ieroſolymę, ex quo iudicium ferat contra totum orbem.

16 QVONIAM ſic dicit Dominus.) Addit hanc cladē, de qua vaticinatus eſt, Arabibus propediem inſtare. quod multum valuit ad pios conſolandos. Sumus enim præcipites natura, nec libēter ſuſpendi deſiderium noſtrum ſinimus. Huius noſtræ infirmitatis rationem habet Dominus, quum ſe opus ſuum accelerare dicit. Itaque ſignificat ſe vaticinari de rebus quæ nō poſt multa ſecula, ſed proximè euenient, quò æquiore animo tolerent Iudæi ſuas ærumnas, à quibus ſciunt intra breue temporis ſpatiū ſe eximēdos. De ſimilitudine Anni mercenarii, quam ſubiungit quò magis rem exprimat, prius diximus. indicat enim futurum, vt dies minimè prorogetur. Eadem ſimili- *Suprà 16. 14* tudine vſi ſunt profani authores, cùm præfixum & optatum diem exprimere volunt. quemadmodum indicat illud Horatii, Diéſque longa videtur opus debentibus.

17 ET reliquus numerus.) Hanc cladem non fore malorum finem denuntiat, quia ſi quid reſiduum erit in Arabia, paulatim deficiet: acſi diceret, Non tantùm vno prælio Arabum opes affliget Dominus, ſed ad extremum vſque perſequetur, donec penitus ſublata omni ſpe remedii deficiant. Tales enim ſunt vltiones quas Dominus exercet aduerſus impios, cùm moderatione aliqua temperet pœnas quas piis infligit, ne prorſus deleantur.

FORTIVM) Bellicoſos homines intelligit,& geſtandis armis idoneos:eóſque,licet ſuperiorem illam cladem euaſerint,ait nihilominus ordine ſuo perituros. Similes quidem plagas antè minatus eſt Iudæis,ſed promiſſione ſemper addita,quæ triſtitiam leniret,vel ſaltem leuaret animos à deſperatione.Continget enim Dei filios interdum æquè vt reprobos,vel etiã aſperius affligi,ſed ſpes gratiæ quæ interponitur,eos à toto mundo diſcernit.Porrò quum lethales audimus eſſe vindictas quas Deus exercet contra impios,non eſt cur vltra modum etiam in grauiſſimis pœnis turbemur,quin potius tenenda eſt hæc conſolatio, quòd nos leuius caſtiget,ne morti adiudicet. *Pſal. 118.18*

DEVS Iſraelis loquutus eſt.) Docet Propheta,vt iam aliquoties viſum eſt,non ſolùm agnoſci debere hæc contigiſſe diuinitus:ſed ab illo Deo,quem Iſrael colit,conſtituta eſſe. Omnes enim homines interdum coguntur ad Deum aſſurgere, etiamſi Fortunæ opinione imbuti ſint: quia ſubeunt vel inuitis hæ cogitationes,aliquem in cælo eſſe Deum,ídque & rebus proſperis & aduerſis.ſed deinde ſibi numen pro libidine aut in cælo,aut in terra fingunt. Quum ergo ſibi Deum imaginentur ſuo arbitratu profani homines,quod frigidum eſt ac nugatoriũ,reuocat Iudæos Propheta ad Deum quem colunt,vt ſciant præclarè ſecum agi quòd ab ipſo recepti ſint in fidem & patrocinium. Nec enim ſatis eſt ſi colamus Deum aliquem gubernatorem mundi,ſed verus Deus agnoſcendus eſt qui ſe reuelauit Patribus,& ſe in Chriſto patefecit. Idque diligenter tenẽdum aduerſus profanas cogitationes multorum,qui cùm apertè Deum negare non audent,obſcurũ neſcio quod numen comminiſcuntur.

CAPVT XXII.

1 *ONus vallis viſionis. Quid tibi" hîc? quia tu vniuerſa conſcendiſti ſuper tecta.* *"Vel, nunc.*
2 *Strepituum plena, vrbs turbulenta, ciuitas exultans: interfecti tui non interfecti gladio, & non mortui in prælio.*
3 *Cuncti Principes tui profugerunt pariter ab arcu: vincti ſunt. Omnes,inquam,in te reperti vincti ſunt pariter: qui à longinquo fugerant.*
4 *Propterea dixi, Deſiſtite à me: amarus ero in fletu meo,ne contẽdatis me conſolari ſuper vaſtatione filiæ populi mei.*
5 *Quoniam dies perturbationis, & conculcationis, & anxietatis* Domino Iehouæ *exercituum in valle viſionis,diruenti vrbem, & clamor ad montem.*
6 *Atqui* Elam *portans pharetram in curru hominis,equitum,inquam: & Ceir nudans clypeum.*
7 *Et fuit vt electio vallium tuarum repleta ſit curribus,& equites inſtruendo inſtruerent ad portam.*
8 *Et tranſtulit operimentum* Iuda: *& reſpexiſti in die illa ad armaturã domus ſaltus.*
9 *Et interruptiones ciuitatis* Dauid *vidiſtis,quæ multæ erant: & collegiſtis aquas piſcinæ inferioris.*
10 *Et domos* Ieruſalem *numeraſtis: & domos diruiſtis ad muniendum murum.*
11 *Foſſam quoque feciſtis inter muros,aquis piſcinæ veteris, & nõ reſpexiſtis ad fictorem eius, & opificem eius" ab antiquo non vidiſtis.* *"Vel, eminus.*
12 *Porrò vocauit* Dominus Iehoua *exercituum in die iſto ad fletum & lamentum, ad caluitium & cincturam ſacci.*
13 *Et ecce gaudium & lætitia,occidere bouem,mactare ouem,edere carnes,& bibere vinum,comedere,inquam,& bibere: quia cras moriemur.*
14 *Id reuelatum eſt auribus* Iehouæ *exercituum. Si remittetur vobis hæc iniquitas,donec moriamini,dicit* Dominus Iehoua *exercituum.*
15 *Sic dicit* Dominus Iehoua *exercituum, Vade,ingredere ad fautorem iſtum,ad Sobna præfectum domus.*
16 *Quid tibi hîc? & quis tibi hîc? quòd tibi excideris ſepulchrum, ſicut qui in excelſo excidit ſepulchrum ſuum,aut qui in rupe ſculpit habitaculum ſibi.*

17 *Ecce Iehoua traducet te traductione inſigni, & operiendo operiet te.*
18 *Conuoluendo voluet te conuolutione, quaſi globum in terram longinquam manibus: i-*
bi morieris: & ibi currus gloriæ tuæ ignominia domus domini tui.
19 *Et propulſabo te de ſtatione tua, & de ſede tua te expellet.*
20 *Et erit in die illa: vocabo ſeruum meum* Eliacim, *filium* Helchiæ.
21 *Et induam eum veſtibus tuis, & balteo tuo roborabo eum: & poteſtatem tuam tra-*
dam in manum eius, & erit pater incolæ Ieruſalem, *& domi Iuda.*
22 *Et ponam clauem domus* Dauid *ſuper humerum eius: aperiet, & nemo claudet: clau*
det, & nemo aperiet.
23 *Et figam eum veluti clauum in loco fideli: eritque in ſolium gloriæ domui patris ſui.*
24 *Et ſuſpendent ab eo omnem gloriam domus patris ſui, nepotes & pronepotes, om-*
nia vaſa minora, à vaſis craterarum, ad cuncta vaſa melodiarum.
25 *In die illa, dicit* Iehoua *exercituum, recedet clauus fixus in loco fideli, frangetur &*
cadet, & diſsipabitur onus quod fuit ſuper ipſum: quia Iehoua *loquutus eſt.*

IN CAPVT XXII.

1 ONVS vallis viſionis.) Iterum vaticinatur Iſaias aduerſus Iudæam, quam vocat Vallem viſionis: hunc enim titulum toti Iudææ tribuit potius quàm Ieroſolymę, de qua poſtea loquetur: ſed nunc in præfatione comprehendit totam Iudæam. Eã meritò Vallem appellat: quòd vndiquaque cingeretur montibus. nam metaphora quæ nonnullis placet, paulò eſt aſperior, Ieroſolymam vallem dici, quòd deiiciẽda eſſet ex ſua altitudine. Cur Viſionis vocet, ſatis notum eſt: Dominus enim toti Iudęæ illuxerat per Verbum ſuum: aſsidui erant in ea Prophetæ, quos etiam propterea Videntes nominabãt. Atque in eo ſubeſt tacita antitheſis: minus enim lucis habent valles quàm planicies apertæ: quòd montium altitudine Solis lumen arceatur. Hanc autem vallem magis lucidam eſſe ſignificat, quàm eas regiones quæ omni ex parte Soli expoſitæ ſunt. Id quod ſingulari Dei beneficio accidit. nec verò Solis radiis, ſed Verbo Dei illuſtratam eſſe intelligit. Cæterum minimè dubiũ eſt, quin Propheta voluerit retundere inanem illam fiduciam qua Iudæi turgebãt, cùm præ aliis eſſent inſignibus Dei donis ornati. Abutebantur enim Verbo & prophetiis, acſi iis aduerſus omnem noxam muniti eſſent, quum eſſent Deo immorigeri & rebelles. Significat ergo viſiones impedimento nõ fore, quominus Deus eorum ingratitudinem vlciſcatur. Imò hac nota ingratitudinis exaggerat eorum crimẽ, quòd in tanto fulgore cæleſtis doctrinæ inſtar cæcorum impingere non ceſſabant. *Deut. 11* *1.Sam 9.9*

QVID tibi eſt) Nunc Ieroſolymam compellat: non quòd ad eam ſolam pertineat hęc clades, ſed quia ſub vmbra ſanctuarii quod illic erat tutò ſe deliteſcere putabat tota regio: deinde quum munitæ ciuitati hoc accidat, vt cogitent Iudæi quid futurum ſit reliquis, quæ omni præſidio deſtituebãtur. Per admirationẽ verò interrogat, quid hoc ſibi velit quòd omnes relictis ędibus ſeruãdæ vitæ cauſa in tecta confugiant. Erat autem alia tectorum forma Iudæis, quam nobis hodie in vſu ſit: vnde & illud Chriſti, Quod vobis in aurem dictum eſt, prædicate ſuper tecta. Quum igitur *Matth. 10.* in tecta Ieroſolymitani confugerẽt, hoc extremi timoris ſignũ fuit, quòd hoſtibus domos ſuas in *27* prædã exponerent. Potuit etiã illuc conſcendi, vt inde telis & miſsilibus hoſtes propulſarentur: ſed intelligit potius compulſos eſſe ab hoſtibus ſe in tecta recipere, quòd eorum aduentu non modò territi, ſed attoniti fugiant quidem, & tamen non effugiant periculum.

2 PLENA STREPITVS.) Intelligit populoſam & frequentem fuiſſe. ibi enim ſtrepitus, vbi magna conuenit populi multitudo. vnde minor timoris cauſa eſſe debuerat in tanta frequentia. Hoc igitur amplificandi cauſa ſubiunxit Iſaias, quòd quũ debuiſſent pro muris & propugnaculis ſtare ad tuendam vrbem, quum viri non deeſſent, turpiter ceſſerint hoſtibus, & in tecta ſua confugerint. Itaque magis vrget Iudæos his verbis, vt iudicium Dei conſiderent. nam vbi tanto metu conſternati ſunt animi, pauorem à Deo immiſſum eſſe certum eſt: acſi diceret, Vnde fit vt non ſit tibi magis præſens animus ad reſiſtendum? nempe quia Dominus te perſequitur & fugat. Atque hæc ex Moſis doctrina ſumpta ſunt, vt ſæpe diximus Prophetas ex eo doctrinam ſuam mutuari. Sed eo differunt, quòd ea quæ generaliter dixerat Moſes, ipſi in vſum accommodant. Exprobrat autem Iudæis ſuam calamitatem, ac meritò: quoniam vehementius vrgendi erant, vt diſcerẽt peccatis ſuis & vitiis aſsignare quicquid malorum & ærumnarum patiebantur. Dominus enim ſe perpetuò iis adfuturum promiſerat. nunc quum deſtituantur, indignos ſe tanto auxilio eſſe agno- *Deut. 28. 22, 28*

ſcant: Deúmque ſua proteruia repuliſſe. Nec enim Dominus fallit, aut fruſtra promittit: ſed miſeri vitio ſuo ſeſe eius ope & gratia priuarunt. Atque hoc magis exprimit hæc interrogatio, QVID TIBI? Nam perinde eſt, ac ſi ex re præſenti oſtenderet Ieroſolymam ſuo tutore ac defenſore nudatam eſſe: quia hæc loquutio nouum aliquid & inſolitum denotat. Atque vt clarius Dei vindictã explicet, fortiter in prælio occubuiſſe negat qui illic ſunt occiſi, oſtendens virilem tantummodo animum illis defuiſſe. Mollis enim & effœminatus animus certo indicio eſt, eos omnes à Domino eſſe deſtitutos: qui ſi adfuiſſet, forti & præſenti animo reſtitiſſent. non ergo ſimpliciter intelligit cladẽ fore communem cum dedecore & ignominia, ſed hoc iræ Dei adſcribit quòd nihil illis animi fuerit ad reſiſtendum. Nec dubium eſt quin hac circunſtantia flagitii refutet inanem eorum faſtum.

3 OMNES duces tui) Variæ ſunt huius verſiculi interpretationes. Res quidem ipſa aperta eſt, ſed in verbis nonnihil eſt difficultatis. Cùm מ ſignificet PRAE & PLVSQVAM, מרחוק exponunt quidam, Fugerunt præ aliis, qui tamen in extremis terræ partibus viciniores erant periculo: vel, Quum ita procul abiiſſent à Ieroſolyma, fugere tamen non deſierũt: vt homines præoccupati formidine, quòd ſemper hoſtem inſtare putent, nullum fugiendi finem faciunt. Cæterùm, hic ſenſus mihi aptior videtur, A longinquo fugerunt: id eſt, qui Ieroſolymam quaſi in tutum aſylum conceſſerint, deprehenſi ab hoſtibus vincientur. nam Ieroſolyma, veluti commune totius Iudææ præſidium erat: ideo vndique ſe illuc incolæ exorto bello intulerant. Cùm ergo ſe illic tutam ſedẽ
2.Reg.18. habere exiſtimarent, capti ſunt. Aliqui hoc referunt ad obſidionem Sennacherib: ſed nullo modo
13 adduci poſſum vt ita exponam. loquitur enim de excidio vrbis Ieroſolymæ. Cùm autem obſeſſa
2.Reg.19. fuit à Sennacherib, ſtatim à Domino liberata eſt. nulli capti aut vincti ſunt, nulla ſtrages hominũ
35 edita eſt. Hæc igitur multò poſt Prophetæ mortem acciderũt: atque de iis teſtatur ſacra Hiſtoria,
2.Reg.24. & Principes ipſos in excidio illo de fuga conſultaſſe. Nihil autem iis fuga profuit, aut præſidium
12 Ieroſolymæ: nam ab hoſtibus deprehenſi ſunt. Cùm nominatim exprimit Principes, hoc indignitatem rei auget: quoniam illi priores capita ſua pro ſalute populi opponere debuiſſent. Iis enim, velut clypeis, plebs contecta & munita eſſe debet. Porro hæc, ſtante Ieroſolyma & florente, incredibilia videri poterant. Vrbs enim validiſſima & munitiſſima erat: ſed præcipuè gloriabatur tute-
Ierem.7.4 la Dei: nam ſuo templo Deum quodammodo affixum eſſe exiſtimabat: atque ita ſuperbiebat, vt confideret ſe nulla potentia, nullis copiis, etiam ſi omnes aduerſus ipſam conſpirarent, minui poſſe. Valde igitur nouum videri poterat hoc vaticinium, nihil ipſis fore animi, in fugam ſe daturos: neque tamen ſic elabi poſſe.

4 IDCIRCO DIXI.) Hîc Propheta, quò magis afficiat Iudęos, induit perſonam lugentis: neque id modò, ſed acerbo luctu deplorat calamitatem Eccleſiæ Dei. Nec enim eodem modo exponendus eſt hic locus, quo ſuperiores, in quibus repræſentabat luctum & mœrorem exterarum gentium: ſed quia de Eccleſiæ clade agit, cuius ipſe membrum eſt, ſeriò triſtatur, ſuóque exemplo ad lamentum reliquos inuitat. Quod enim Eccleſię accidit, ſic afficere nos debet, ac ſi priuatim v-
Pſal.69.10 nicuique noſtrûm accideret. nam vbi alioqui futurũ eſt illud? Zelus domus tuæ comedit me. Nec verò clàm luget, aut ſine teſtibus. primò quia vult, ſicut nunc dixi, alios ſuo exemplo ad luctum ſtimulare. nec ad luctum ſolùm, ſed ad pœnitentiam multò magis, vt horribile iudicium Dei pręueniant, quod ipſis imminebat, deſinántque ipſum deinceps prouocare: deinde, quia decuit pręconem irę Dei re ipſa oſtendere non eſſe luſorium quod pronunciat. Quòd autem ex proprio animi ſui ſenſu loquatur colligere licet ex eo quod mox adiungit, ſe implacabili dolore affici ob filiam populi ſui. Nam cùm vnus eſſet ex genere Abrahæ, malum hoc ſibi commune eſſe cenſuit: atque hoc nomine ſignificat ſe iuſtã lugendi cauſam habuiſſe. FILIAM vſitato more, Congregationẽ populi vocat. Vnde obſeruandum eſt, quoties affligitur Eccleſia, nos Prophetæ exemplo συμπαθῶς affici oportere, niſi pluſquam ferrei ſimus. nam indigni ſumus omnino qui numeremur inter filios Dei, ſanctæque Eccleſiæ aggregemur, niſi nos noſtráque omnia ſic ei addicamus, vt nihil nobis ab ea ſeiunctum ſit. Sic quum hodie Eccleſia tot támque variis cladibus affligitur, & innumeræ pereunt animæ, quas ſanguine ſuo Chriſtus redemit, crudeles nos & immanes eſſe oportet, ſi nullo dolore afficimur. Ac præſertim hoc doloris ſenſu percelli miniſtros Verbi neceſſe eſt. nam vt excubare & proſpicere longius, ita ingemiſcere debent, quum futuræ diſſipationis ſigna animaduertũt. Quòd palàm fleuit, hoc ad emolliẽdos populi animos, vt diximus, valebat. Erat enim ei negotium cum præfractis hominibus, quos ad luctum prouocare difficile
Ierem.4. erat. Ac ſimilis ferè eſt locus Ieremiæ, cladem populi & diſſipationem lugentis. dicit enim animã
31 ſuam prę mœrore deficere: & alibi, Quis det vt caput meum plenum ſit aquis, & oculus meus ve-
Ierem.9.1 na lachrymarum: vt interfectos populi mei lugeam? Cùm Prophetę ad frangendam populi duritiem fruſtra ſe eniti viderent, fieri non poterat quin mœrore & triſtitia penitus obruerentur. Cõmiſeratione ergo ſua animos obſtinatos emollire tentabant, vt eos flecterent ſi quo modo fieri poſſet, atque in viam reducerent.

5 HAEC enim dies eſt.) Significat rurſus Dominum authorem eſſe huius cladis, ac ne Iudæi huc & illuc circumſpectent, vel mirentur hoſtes ipſis præualere, bellum ipſis cum Deo eſſe

de-

nuntiat. Tametſi ſæpius in Scripturis occurrat hæc doctrina, minimè tamen ſuperuacanea eſt: neque poteſt tam aſſiduè inculcari, quin, vbi ad rem ventum eſt, eius obrepat obliuio. ita fit vt neque humiliemur coram noſtro iudice, & in homines, atque exteriora remedia potius quàm in Deum ſpectemus, qui ſolus mederi poterat malis noſtris. DIEM viſitato Scripturæ more nominat tempus præſcriptum: quia dum ad ſcelera hominum diſſimulat Deus, videtur quodāmodo aliquid remittere de iure ſuo: quod tandem opportunè quaſi tempore præſcripto recuperat. Nec fruſtra iterum Viſionis vallem nominat. nam Iudæi ſe ab omni clade immunes fore credebant, quòd Deus per Verbum ipſis affulgeret. Sed cùm ingrati reiicerent doctrinam, fruſtra eam ſibi profuturam eſſe confidebant. Nec verò extra Eccleſiam ſolummodo hominum infidelitatem punit Dominus, ſed in ipſa Eccleſia. Imò ab ea caſtigationis initium facit: nec enim abutendum eſt donis Dei, nec fruſtra eius nomine gloriandum eſt. Quod de clamore ad montem ſubiicitur, tam ad Deum referri poteſt quàm ad Chaldæos, vel etiam ad ipſos profugos. Clamorem enim augendi terroris cauſa attollunt victores. victi autem vel implorant fideliter miſericordiam: vel dolorem ſuum eiulatu exonerant. Poteſt etiam ſingularis numerus accipi pro plurali. vel intelligitur pars illa vrbis in qua templum ſitum erat. Vterque ſenſus cōtextui probè cōueniet: nec multum intereſt ſiue dicamus hoſtes clamaſſe ad montem Sion, vt alii alios animarent: vel cùm vrbem diruerent ac vaſtarent, clamorem exauditum eſſe in vicinis montibus: vel ciues ipſos ſuis lamentationibus pertonuiſſe vſque ad montes qui planitiem Iudææ cingebant. 1. Pet. 4.17

6 ELAM ferens pharetram.) Hic interpretes perpetuum orationis contextum eſſe putant, atque idem iudicium Iudæis, quod antea, nuntiari. Sed cùm propius omnia expendo, cogor ab illis diſſentire. Exiſtimo enim Prophetam exprobrare Iudæis contumaciam & peruicaciam ſuam, quòd caſtigati à Domino, non reſipuerint: atque ita hiſtoriam anteacti temporis narrare, vt illis in memoriam reducat quàm nihil profecerint à Domino caſtigati. Sic igitur hæc à ſuperioribus diſiungi debent. Prius ea prædixit, quæ ventura erant Iudæis: hunc verò oſtendit, quàm meritò puniātur, & quàm digni eſſent acerbis illis flagellis quibus in eos Dominus animaduertit. quia Deus non tantùm verbis, ſed re ipſa ad pœnitētiam pridem eos vocarat: nulla autē ſequuta erat emendatio vitæ, quanuis attritis opibus, & acciſo regno: ſed proteruè in ſua nequitia perſiſtebant. Nihil ergo aliud reſtabat, quàm vt eos Dominus, cùm adeò præfracti & obſtinati eſſent, miſerè perderet. Copulam ו aduerſatiuè reddidi, ſicuti plerunque hoc ſenſu capitur. Qui putant Prophetam in futurum tempus minari, proprium ſenſum retinent: acſi Propheta poſtquam Dei meminit, ſubiiceret vindictæ eius miniſtros. Sed iam expoſui quid magis placeat, & ex contextu melius deinde liquebit, non abſque ratione me ita ſentire. Et iam quòd Elamitas & Cyrenæos ponit, Aſſyriis meo iudicio aptius quadrat quàm Babyloniis. Quanquam enim ſuis auſpiciis populi iſti nunquam bellum Iudæis intulerant, probabile tamen eſt mercede conductos fuiſſe ab Aſſyrio, & in eius exercitu fuiſſe cùm Ieroſolymam obſideret. Diximus autem alibi ſub Elamitis per ſynecdochen intelligi Orientales populos. Per Ceir haud dubiè intelligit regionis Cyrenaicæ incolas Hos, cùm πλατασπ eſſent, clypeum nudaſſe dicit: quia vbi committitur prælium, tegumēta detrahuntur clypeis. Quod alii vertunt, In curru hominum equitū, non reiicio: malui tamen ad verbum reddere quod dicit Propheta: quia notari arbitror Currum militarem. Tunc enim duplicem curruum vſum habebāt. aliis enim ad ferenda impedimenta, aliis ad pugnam vtebātur. Tales currus ſignificat, quibus equites inſidebant.

7 ET fuit vt electio.) Si eſſet comminatio, reddendum eſſet in futuro tempore, Et accidet. Cæterùm quia verba quæ paulò poſt ſequuntur ſunt præteriti temporis, & apparet Prophetam res antè geſtas narrare, non dubitaui hoc initium aptare ſequentibus. Electio vallium, pro electiſſimis vallibus ponitur. Reducit autem in memoriam Iudæis eas anguſtias in quas redacti fuerant obſidione Sennacherib, quum hoſtes portis ipſis inſtarent. Tunc enim ad opem Dei confugere debuiſſent: at miſeri magis abalienati ſunt à Deo, atque ſuam contumaciam fœdius prodiderunt. quod hominum deploratè perditorum fuit. Ideo hanc ipſis duritiem exprobrat.

8 ET ſuſtulit operimentum.) Oſtendit quàm anxii fuerint Iudæi, quum ea obſidione premerentur. Aliqui hoc verbum ad Deum referunt, alii ad hoſtem. ego potius indefinitè accipiendum puto. Nam hæc loquendi forma Hebraicæ linguæ viſitata eſt. SVSTVLIT, id eſt, ſublatum eſt operimentum Iuda OPERIMENTI nomine, omnes ferè templum, vel etiam Deum ipſum intelligunt: cuius nomine Iudęi, ſed falſò, gloriabantur. Ego verò ſimplicius accipio, pro Armamentario. in quo, velut loco ſecretiore, belli munitiones repoſitas habebant. Operimentum enim vocat, quòd non in publico paterent, ſed ſanctiore in loco eſſent reconditæ. In ſumma, deſcribit id quod in magna trepidatione accidere ſolet: quia tunc concurritur ad arma capeſſenda, belliſque munitiones antea reconditæ in medium proferuntur. Cohęret poſterius membrum, nempe tunc excuſſa fuiſſe omnia loca vnde in vltima neceſſitate ſe armabant: quia bellici apparatus diu in pace fuerant reconditi. Porrò teſtatur ſacra Hiſtoria, ędificatam à Solomone hanc domum ſaltus, in qua totius regni armamentarium haberet. Mutatio perſonę non obſcurat ſententiā, ſed 1. Reg. 7.2

potius confirmat quod iam dixi, Prophetam referre quàm ſolicitè Iudæi ad vrbis defenſionem omnia tunc parauerint.

9 ET interruptiones.) Pergit in ſua narratione:rebus enim tranquillis & pacatis nulla munitionũ aut apparatus belli cura eſt.ſola enim neceſſitas homines excitat & ſolertes reddit.pace & otio ſegnes & ignaui reddimur. Quandiu ergo longè à periculo ſe abeſſe exiſtimabant, negligebant interruptiones murorum:excitato autem rumore belli,de iis ſoliciti eſſe cœperunt,ac proſpicere,ne vllus hoſti acceſſus pateret. VRBEM DAVID,interiorem vrbis partem vocat. Vrbs enim duplex erat,quemadmodum etiam videmus in multis vrbibus. Tota Ieroſolyma cincta erat muris & vallo:ſed interior illa pars,propugnaculum munitius erat,atque vrbs Dauidis vocabatur. Poſtea munitum etiam fuit Tẽplum . ita triplex quodammodo vrbs facta eſt. Significat autem Iſaias Iudæos de ſalute totius vrbis ferè deſperaſſe,quum in partem illam intimam & munitiorem ſe reciperent. Et certè conſtat ex ſacra Hiſtoria omnia deſperatiſſima fuiſſe . Hinc etiam colligere licet prophetias ordine collectas non fuiſſe,nec ſpectatam eſſe temporum rationem ab iis qui ipſas in vnum volumen congeſſerunt. Adiungit collectam in vſum neceſſarium aquam fuiſſe, ne deeſſet obſeſſis:& ita piſcinam pro ciſternis fuiſſe.

10 ET DOMOS) Intelligit vrbem propius inſpectam fuiſſe ex omni parte,ne qua domus aut ædificium nocere eius defenſioni poſſet. Alii intelligunt numeratas domos, vt illinc haberent ſuos vigiles:ſed prior interpretatio magis placet. Eam enim confirmat quòd poſtea ſubiungit dirutas fuiſſe domos,vnde muri vrbis reficerentur. Hoc enim pacis tẽpore negligi ſolet: & in ipſis muris ſæpe priuatorum domus extruuntur.quamobrem diruendæ ſunt belli tempore,vt inde pugnari & hoſtis arceri poſſit:ne etiam è tam propinquis muro domibus,clandeſtina cum hoſtibus colloquia habeantur.

11 FOSSAM QVOQVE.) Prior pars huius verſiculi ad ſuperiora pertinet . ſignificat enim ipſos in extrema neceſſitate conſtitutos fuiſſe,tantòque imminente periculo, perculſos eſſe metu, vt omnem rationem comminiſcerentur,qua ſe aduerſus hoſtem munirent. Secunda parte obiurgat ſocordiam:quia occupati in terrenis ſubſidiis,id eſt,quod præcipuum erat omiſerant . Nam cùm imprimis ad Deum confugere debuiſſent,eo prætermiſſo ac neglecto,animum ad vallos,& foſſas,& muros,& alia belli numimẽta adiecerant. Atqui ſummum præſidium in Deo erat. Nunc magis conſpicuum eſt quod initiò dixi, hîc non prædici exitium Iudæis, ſed quid experti ſint declarari:vt inde oſtendat quàm meritò Dominus iis iratus ſit,quòd nulla caſtigatione corrigi aut emendari potuerint. Ipſos enim extrema pericula in quæ coniecti erant, monere debuerant ſuæ impietatis & cõtemptus Dei. His peruicaciores redditi ſunt:quum nemo ferè ſit adeò peruicax, qui non rebus aduerſis,ac præſertim grauibus periculis ſeſe colligat,ac reputet num meritò ipſi contigerint,num offenderit Deum,iramque ipſius in ſe concitarit. Neminem Iudæorum fuiſſe ait,qui in tantis anguſtiis Dei meminiſſet. propterea Deum meritò ipſorum curam abieciſſe. Hinc collige ſignum extremæ & deploratæ impietatis eſſe,vbi ne plagis quidem aut cladibus acceptis , homines emendantur. Primùm ſponte Deum ſequi,eíque morem gerere oportebat:ſecundũ erat,vt reipſa moniti & caſtigati reſipiſceremus. quòd ſi ferulæ nihil proſint, quid ſupereſt niſi vt plagas augeat atque ingeminet,grauioráque flagella ſentiamus,quibus in exitium tãdem præcipitemur? Nam deſperato & inſanabili morbo remedia ſuperuacanea ſunt. Hæc doctrina noſtris temporibus optimè conuenit, quibus tot plagis & ærumnis ad pœnitentiam inuitamur. Quum nulla ſit reſipiſcentia,quid ſupereſt,niſi vt extrema omnia experiatur Dominus,donec omnes in vniuerſum perdat?

AD fictorem eius.) Obliquè fatetur his verbis non improbari Deo ſolicitudinem quam gerimus de propulſandis hoſtibus & cauendis periculis,ſed fiduciam inanem quam in externis præſidiis locamus. Initium enim à Deo facere decebat. Quum eo prætermiſſo ad arma & gladios, ad arces & propugnacula confugimus,meritò perfidiæ damnatur prępoſtera ſedulitas. Diſcamus

Pro,18.10 ergo imminentibus periculis confugere ad Deum:nóſque toto animo ad tutam nominis eius arcem recipere Deinde, remediis quæ in manum præbet vti licebit. Sed omnia nobis exitioſa erunt,niſi imprimis ſalutem ei noſtram commendemus. Deum Fictorem Ieroſolymæ & opificem

Pſal.132.13, appellat,quòd illic ſedem ſuam haberet,atque inuocari vellet. Quum autem Ieroſolyma viua fue-

14 rit Eccleſiæ imago,hoc etiam elogiũ ad nos pertinet.nam peculiari modo Dominus opifex Eccle-

1.*Reg*.9 3 ſiæ vocatur. Tametſi enim ad vniuerſam mundi creationẽ hoc pertinere poteſt,tamen hæc ſecun-

Pſal 110.3 da creatio, qua nos è morte eripit,regenerat,ſanctificat,electis propria eſt:cæteri cum ea nihil cõ-

Ephe.2.10 mune habent. Hoc autem elogium non ſubitum quendam actum ſed continuum deſignat, nec enim ſemel condita eſt Eccleſia,vt poſtea deſtituatur:ſed ad extremum vſque Dominus ipſam tue-

Pſal 138.8 tur & conſeruat. Opus manuum tuarum,vt Pſaltes ait,non deſpicies. Et Paulus: Qui inchoauit in

Phil.1.6 vobis opus bonum,perficiet vſque in diem Chriſti. Porrò hoc elogium miram conſolationẽ continet.nam ſi Deus eſt opifex,nihil eſt quod vereamur, ſi ab eius potentia & bonitate pendeamus. Reſpicere verò in ipſum non poſſumus,niſi vera humilitate & fiducia prędıti : vt exuti omni gloria,& in nihilum redacti,ei ſoli gloriam tribuamus.quod fieri non poteſt, quin ſimul confidamus

ſalutem

ſalutem noſtram in eius manu eſſe: ac certi ſimus nos minimè perituros, etiamſi nos mille mortes circundent. Creſcebat porrò indignitas quòd vrbis illius electio, quæ tot documētis probata fuerat, non poterat expergefacere Iudæos vt in Dei tutelam recumberent. acſi diceret, Quæ iſta veſania eſt, vrbem velle ſaluam tueri neglecto eius opifice?

EMINVS.) Vox Hebraica tam loci diſtantiam ſonat quàm temporis longinquitatem. Si referatur ad locum, ſenſus erit, Iudæos bis ingratos eſſe, quòd ne eminus quidem Dominum inſpexerunt. In quo obſeruandum, non debere nos ſolummodo intueri Deum cùm propè eſt, ſed etiā cùm longiſſimè abeſſe videtur. Eum autem abeſſe iudicamus, cùm nō ſentimus auxilium præſens, nec ſtatim ſuccurrit noſtræ inopiæ. In ſūma, oſtendit quæ veræ ſpei natura ſit: quia carnalis & craſſus Dei aſpectus eſt, vbi eius prouidētiam non niſi ex manifeſtis beneficiis agnoſcimus, cùm ſupra ipſos cælos conſcendere oporteat. Propriè quidem ac verè ſemper adeſt Dominus, ſed remotus & abſens dicitur reſpectu noſtri. Hoc igitur ad ſenſus noſtros, nō ad rem ipſam referri debet. Proinde quanuis abeſſe videatur in his calamitatibus quas patitur Eccleſia, erigēdæ tamen ad ipſum mētes, expergefacienda corda, atque ignauia excutiēda eſt vt ipſum inuocemus. Sed alter ſenſus æquè quadrat, quòd Deum non reſpexerint, qui Eccleſiam ſuam creauit, non heri vel nudiuſtertius, ſed iam olim, & qui pluribus ſeculis ſe eius opificem comprobauerat. Vocatur ergo vetus fictor Eccleſiæ ſuæ: quoniam ſi longam ætatum ſeriem cogitatione ſua percurrant Iudæi, agnituri ſint perpetuum opificii ſui conſeruatorem. quo minus excuſabilis eſt eorum ingratitudo.

12 ET vocauit.) Amplificat Propheta impiam illam populi obſtinationem. Hæc enim circunſtantia prorſus inexcuſabiles eos reddebat, quòd in tā grauibus periculis pias exhortationes Prophetarum cōtempſerint, & gratiā Dei reſpuerint, cùm eos ſanare & redintegrare vellet. Hoc enim ſummæ prauitatis argumentum eſt, cùm homines ſic omnem ſenſum exuerunt, vt ſecurè & doctrinam & flagella contemnāt, & præfractè aduerſus ſtimulos calcitrent. ac tunc eos in reprobum ſenſum coniectos eſſe perſpicuum eſt. Quod ait Dominum ipſos vocaſſe, bifariā exponi poteſt. nā etſi non loquatur Dominus, ſatis tamen flagellis ipſis & plagis vocat. Vt enim Scripturam nobis omnem, Prophetas, Doctores, ac monitores deeſſe fingamus, ærumnis tamē & calamitatibus nos erudit: vt breuiter definire poſſimus, quamuis plagam vocationem ad pœnitētiam eſſe. Sed dubiū non eſt, quin Propheta plus quiddam exprimere voluerit: quò ſcilicet pias monitiones contemnendo, quaſi paternæ Dei inuitationi inſultare veriti non ſint. Hoc etiā plus habet pōderis, quòd diem afflictionis exprimit, qua periculum ipſos vrgebat: ſimul enim & verbo & plagis monebātur. Perſpicua erant ſigna iræ Dei, aſſiduis clamoribus inſtabant Prophetæ: nihilo tamen meliores redditi ſunt. Cùm Saccum & Caluitium nominat, pœnitētiam deſignat à ſignis ipſis. Nec enim pœnitētia in ſacco aut cilicio aut vlla re externa, ſed in animo conſiſtit. quos verè pœnitet, ii diſplicent ſibi, peccatum oderunt, & tam acri doloris ſenſu punguntur, vt ſeipſos & anteactā vitam exhorreant. Sed cùm hoc fieri non poſſit, quin ſimul in confeſſionem erumpant coram hominibus, ideo ſigna exteriora nominat, quibus cōuerſionem noſtram teſtamur. Hæc autem eo tempore in vſu erant Iudæis, quum pœnitentiam profitebantur. Itaque ſignificat ipſos ad pœnitentiā vocatos eſſe, vt coram Deo ſeſe deiicerent, & pœnitentiæ ſigna præberent hominibus. Signa quidem ſola non ſufficerent. nam conuerſio à corde initium habet: atque in hanc ſententiam monet Ioel, *Ioel.2.13* Scindite corda, & non veſtimenta. Non quòd ſigna repudiari velit, ſed ea non ſufficere, nec Deo per ſe grata eſſe oſtendebat. Hinc collige quid ſit officii noſtri, cùm iræ Dei ſigna nobis apparent: nempe, profitendam eſſe pœnitentiam noſtram, non tantùm coram Deo, ſed etiam coram hominibus. Ritus quidem indifferentes ſunt: nec iubemur ſaccum induere, aut euellere capillum: ſed veritas horum ſignorum ſeriò atque ex animo capeſſenda eſt: diſplicentia & confeſſio noſtri reatus, deiectio animorum, & vitæ emendatio. Niſi enim nos reos & ſupplicio dignos fateamur, nulla erit cum Deo reditio in gratiam. In ſumma, vt rei ad flectēdos iudicum animos promittunt barbā, & pulla veſte induuntur: ita ſupplices cum teſtificatione pœnitentiæ noſtræ ad Dei miſericordiā confugere debemus. Sed hìc quoque externorum pœnitētiæ ſignorū vſus notandus eſt: quòd iis, velut ſtimulis, magis ad peccati notionem & deteſtationē incitamur. Ita quatenus incitamēta ſunt, cauſæ pœnitētiæ: quatenus verò teſtimonia, effectus dici poſſunt. Nam quæ gerimus noſtri reatus inſignia, nos magis commouent: vt nos peccatores & reos agnoſcamus. Sunt autem effectus, quia niſi antecederet pœnitentia, nunquam ad ea ex animo ſuſcipienda impelleremur.

13 ECCE GAVDIVM) Non improbatur hìc per ſe gaudium à Propheta. nam & pios ad verum gaudium (quod ſcilicet in Domino eſt) à Paulo incitari videmus. Sed hìc gaudium repre- *Phil.4.4*
hendit quod triſtitiæ opponitur quæ ex pœnitentia naſci ſolet. de qua etiam Paulus 2.Cor.7. Ne- *2.Cor.7.10*
mo enim pœnitentia & vero ſenſu iræ Dei percelli poteſt, quin ſimul mœrore affectus ſeipſum ſponte excruciet. Gaudium ergo quod huic mœrori opponitur vitioſum eſt, quia ex bruta ſecuritate manat: ac meritò reprehenditur, cùm Dominus ipſi maledicat. Hinc ſatis perſpicuum eſt, *Luc.6.25*
cur ipſis exprobret quòd boues occiderint, & mactarint oues. Hæc enim per ſe mala nō ſunt, nec *Ioel 1.14,*
diſplicent Deo: ſed quia ieiunium pars eſt ſolennis pœnitentiæ quam apud homines teſtamur, *2.12*

ideo pecudes ad epulas mactare cùm ieiunandum eſſet, ſignũ eſt contẽptus Dei & obſtinationis.
ſic enim homines minas Dei negligunt, ſibíque in ſuis vitiis blandiuntur. Hoc in ſumma voluit I-
ſaias. Ridiculi verò ſunt Papiſtæ, dum hinc carnium abſtinentiam commendari putant. Cur non
etiam addiderunt quod de vino ſubiungitur? tantum enim abeunt à vini abſtinentia, vt eius potu
facilè ſinant quod cibo deeſt compenſari. Sed iſtas ineptias omittamus. nec enim vſum carnis aut
potum ſimpliciter damnat Iſaias, ſed luxum atque etiam proteruiam, qua ſic indurantur homines,
vt animo peruicaci minas Dei reiiciant, & habeant pro fabula quicquid à Prophetis minatur.
Hoc diligenter animaduertendum eſt. nec enim ſemper ſaccus & cinis induuntur: ſed non poteſt
vera in nobis eſſe pœnitẽtia, quin fructibus, qui neceſſariò prodeũt, ipſam demõſtremus. denique
quemadmodum à ſignis pœnitẽtiam deſcripſerat: ita à ſignis denotat contumaciam. Nam vt in-
edia & aliis exercitiis pœnitentiam teſtamur, ita epulis & luxu obſtinati animi ſigna præbemus,
Gen. 6. 5 eóque magis prouocamus iram Dei: ſicuti de diebus Noe legimus. Poſtquã ergo in genere Pro-
Matth. 24. pheta intemperantiam & luxum notaſſet, in ſpeciem cibum & potum nominat: quibus ſic indul-
38, 39 gebant Iudæi, acſi quodammodo iis propulſare iram Dei, & obliuionem minarum inducere po-
Luc 17. 27 tuiſſent.

CRAS enim moriemur.) Hæc particula ſatis oſtendit quorſum tam vehementer Propheta in
eſum carnium & vini potum inuectus ſit: nempe quòd per iocum & facetias eluderẽt quæcunque
minitabantur Prophetæ. Hunc locũ à Paulo citari putãt, cùm eadem ferè verba refert ad Corin-
1. Cor. 15. 32 thios. ego verò aliter ſentio. Refert enim ſententiam Epicureorum hominũ, qui in diem viuentes,
nihil de immortali vita cogitabant: ideóque genio indulgendum, & quandiu vita ſuppetit, delitiis
fruendũ eſſe cenſebant. verùm hìc Iſaias impios homines loquẽtes introducit, qui contumaciter
ridebant minas Prophetarum: nec æquo animo ferre poterãt ſibi plagas, exilia, cædes, interitum
nunciari. Vſurpabant enim iſtas Prophetarum voces, eáſque per ludibrium in epulis & conuiuiis
iactabant, Cras moriemur. Si interitum proximum nobis hi Prophetæ indicunt, hoc ſaltem die
hilari & læto perfruamur. Ita obſtinati animi nullo terrore percelli poſſunt: quin potius Deo &
Prophetis inſultant, effrænatiúſque luxuriãtur. Prodigioſus ſanè fuit hic furor, cũ indignatione &
ſtomacho ironicè referre quæ cælum & terram concutere, nedum eorũ animos afficere debue-
rant. Sed vtinã non extarent hodie ſimilia exẽpla: quia maior pars quoties minatur Deus, vel ama-
rulentiam ſuam euomit, vel ſua dicacitate ſubſannat quicquid prolatum eſt ex ſacro eius ore.

14 ATQVI hoc reuelatum eſt.) Acſi diceret, An exiſtimatis vos impunè laſciuire, cùm Deus
ad pœnitentiam vocet? Hìc quidem videri poſſet nihil à Propheta noui dictum eſſe: Deo enim pa-
tere omnia certum eſt. Verùm hoc ſubiungit ad excutiẽdam impiorum ſocordiam, qui nunquam
tam proteruè aduerſus Deum inſurgerent, niſi putarent ſe Deum fallere poſſe. Quiſquis enim ſe
Deum teſtem habere nouit, eũ ſimul iudicem fateatur neceſſe eſt. vnde ſequitur impios in ſua licẽ-
tia ſpoliare Deũ ſua virtute, ideóque ad eius tribunal non abs re citantur, vt ſciant reddendã ſibi eſ-
ſe rationem. Subiicitur horrenda cõminatio, ſcelus hoc fore inexpiabile. Conditionalis autem par-
ticula apud Hebræos negationem continet. acſi diceret Dominus, Ne exiſtimetis me veracem eſ-
ſe, vllámve eſſe diuinitatem meam, niſi ſim vltor tantæ impietatis. Ideo verò ſuſpenſa oratione in
iuramentis vtuntur Hebræi, vt nos ad maiorem religionem aſſuefaciant. nam imprecamur nobis
Deum iudicem & vltorem, ſi fallimus. itaque frænum nobis iniiciendum eſt, ne temere ad iuſiurã-
dum proſiliamus. Hìc autem in ſumma docet Iſaias, nihil tam diſplicere Deo, quàm impœniten-
Rom. 2. 5 tiam, qua theſaurũ iræ Dei, vt ait Paulus, nobis coaceruamus, omnémque veniæ ſpem excludimus.

15 SIC DICIT DOMINVS.) Hoc vaticinium aduerſus vnum hominem
peculiare eſt. Nam de toto populo loquutus, ad Sobnam ſeſe conuertit: cuius iterum mentionem
faciet capite trigeſimo ſeptimo. Huic Propheta duos titulos tribuit, nempe Scribæ ſeu Cancel-
larii, & Pręfecti domus. cùm enim hìc Præfectum vocet, illic Scribam nominabit. Ideo exiſtimãt
nonnulli, eum iuxta hanc prophetiam abdicatum eſſe præfectura: Eliacim verò in eius locum ſub-
rogatum eſſe. Verùm hoc incertum eſt: quanquam praua quædã æmulatio, quod ad ipſum Sob-
nam ſpectat, elicitur ex Prophetæ verbis, quòd Eliacim è gradu deiicere molitus ſit. Nec minus
probabile eſt hoc vaticinium fuiſſe editum ex quo profligato exercitu Sennacherib, diuinitus
2. Reg. 19. ſeruata fuerat Ieruſalem. Medio autẽ tempore multa accidere potuerunt quæ nobis hodie ſunt in-
35, infrà cognita. imò à veriſimilitudine non abhorret, quum ſummam authoritatem adeptus foret perfi-
37. 36 dus hic nebulo, iniquè oppreſſum fuiſſe ab eo Eliacim. Apparet enim ex hiſtoria libri Regum,
2. Reg. 18. 37 Sobnam fuiſſe Scribam, minimè quidem vulgarem, ſed qualem hodie Cancellariũ vocamus. Eſt
& 19. 2 autem paulò plus difficultatis in nomine סכן. Alii enim putant ſignificari Theſaurariũ: eò quòd סכן
ſignificet Recondere. Sed quum alibi ipſum Cancellariũ vocet, mihi veriſimile non eſt Quæſto-
rem fuiſſe. deinde ſatis oſtendit eum ſic gubernaſſe, vt reliqui præ illo parum authoritatis obti-
nerent. Non poterat autem hæc dignitas Quæſtori conuenire. Itaque exiſtimo aliud indicari
à Propheta. Quũ enim סכן aliquando Fouere ſignificet & Calefacere, videtur hìc סכן pro Fauto-
re accipere, quẽ vulgò dicimus *Entreteneur*. Nam certũ eſt hunc Sobnã conſilia iniiſſe cum hoſti-
bus, hominémque vafrum & perfidum fuiſſe. Fouebat enim occultas amicitias cum Aegyptiis &

Aſſyriis,

Aſſyriis,& proditoriè cum iis paciſcebatur,vt in omnem euentum ſibi caueret,authoritatémque ſuam tueretur. Alii verò סכן,Gentile nomen fuiſſe putant, & Sochnitem vocatum fuiſſe ab vrbe ex qua oriundus erat. Aegyptium enim fuiſſe tradunt. Nec certè repudio hanc ſententiam:ſed prior mihi magis arridet. Fouebat enim vtraſque partes,ſuóque aſtu ſe conſeruatum iri exiſtimabat,etiam ſi omnia euerterentur. Particulam הזה per contemptum addi perſpicuum eſt. Perinde igitur eſt acſi diceret,Iſtum hominem vafrum, πανοῦργον,diuerſas partes fouentem,qui vtrinque gratiã retinere ſtudet. Hoc ſenſu accipitur hæc dictio סכן, 1.Reg. quum agitur de puella Regi ſeni adducenda,quæ ipſum foueret. Quanquam ſi quis pro noxio & damnoſo accipere malit,non repugno: quia verbum etiam Pauperiem afferre ſignificat. 1.Reg.1.2

16 QVID tibi hîc?) Extruxerat hîc Sobna ſepulchrum Ieroſolymæ, quaſi illic perpetuò victurus,atque etiam moriturus. Ideo rogat Propheta,quorſum in edito & excelſo loco magnificũ & ſumptuoſum ſepulchrum erexerit,vt ii facere ſolent qui in mundo memoriam nominis ſui perpetuare volunt. videtur autem hominis exteri & aduenæ perſtringi ambitio, quòd extra patriam adeò magnificè ſepeliri appeteret:interim verò hoſtiliter inhiaret perdendæ Iudææ. Quid autem abſurdius quàm monumentum erigere in ea terra cuius ruinam machinabatur? Ideo ſubiungit, 1.Reg. 1.2

17 ECCE Dominus traducet te) Acſi diceret, Eiicieris ex loco iſto in longinquam regionẽ, vbi ignominioſè morieris. גבר transferri in genitiuo receptius eſt:id eſt,eiectione viri eiicieris:eò quòd גבר ſignificat virum non vulgarem,ſed ſtrenuum & fortem:atque ita exponunt, Valida eiectione & magna. Alii in vocatiuo, O vir:acſi per ludibrium Sobnam compellaret, O vir magnifice,qui tantopere ſuperbis tuis fortunis:qui te heroem aliquem eſſe exiſtimas. Sed melius conueniet prior lectio. quanquam hîc quoque diſſentiunt interpretes : nam præter expoſitionem quam retuli,altera quoque affertur,quòd longius aſportẽtur viri quàm mulieres. Cæterùm potius ad ſuperbiam Sobnæ alludere puto,qui tam eximium ſibi ſepulchrum extruxerat,vt eius, tanquam inſignis cuiuſdam viri,memoria poſteris traderetur: Vis eſſe ſplendidus poſt mortem tuam:ego te aliter nobilitabo. migratione inſigni te in exteram & longinquam regionem deducã,vbi non vulgari more ſepelieris. Primùm,obſeruandum eſt in verbo סכן,quantum duplex animus & fallax diſpliceat Deo. nihil enim magis nobis commendat quàm ſimplicitatem. Præfectus autem vocatur, quòd cùm emineret aliis,ſplendor etiam præſentis fortunæ ipſum excæcaret. quod accidit iis qui proſperis rebus elati atque inflati,nihil aduerſi metuũt:acſi extra omnem aliam conſtituti eſſent. talibus ſe Dominus iudicem eſſe denuntiat. Eſt etiam hîc conſiderandum,Iſaiã non potuiſſe hoc vaticinium ſine ſumma inuidia proferre:præſertim ad hominem tanta authoritate præditum, adeóque ſuperbientem. non debuit tamen hanc prouinciã recuſare,quin accederet ad hunc hominem,eíque minaretur,quemadmodum à Deo iuſſus erat. Quod attinet ad ſepulchrum,ſcimus curam ſepulturæ non omnino damnari. Nam etſi facilis eſt,vt ille ait,iactura ſepulchri,ſtudium tamen ſepulturæ humanum eſt,nec omnino negligi debet. Non reprehendit igitur quòd voluerit ſepeliri,ſed quòd ambitioſum ſepulchrum extruxerit: vanæque & inanis gloriæ ſtudium notatur. Verùm aliud etiam in Sobna conſiderandum eſt. nam quum perfidè vrbem prodere vellet Aſſyriis,exiſtimabat ſe perpetuò regnaturum. ab iis enim ſe adminiſtrationem regni,velut perfidiæ ſuę præmium,accepturum ſperabat,ſi obtinerent:ſin repellerentur,perpetuò etiam in dignitate & authoritate ſua permanſurum. Sed hæc melius patefient ex verbis ipſis, QVID TIBI? Erat enim exterus,qui aggregari quidem populo Dei fide poterat:ſed quum perfidus & alienigena eſſet,nihil habebat propriũ in ea vrbe aut regione,quã peculiariter Dominus populo ſuo deſtinarat. Petit igitur Iſaias,Cuias es? Quum nullo cognationis aut neceſſitudinis iure populo Dei cõiũctus ſis,tu in hac regione non ſolùm viuus regnare,ſed & moriẽs in eo ſtatã ſedẽ figere vis? Tu nos Aſſyriis prodes,veróſque dominos expelles,vt tu alienigena ea terra fruaris, cuius ne veſtigium quidem ad te pertinet? Hinc collige ambitionẽ hanc ſummopere diſplicere Deo, quũ ſibi homines æternam in mundo memoriã figunt,non contenti iis honoribus quibus in vita ſatiãtur. Nam extolli etiã poſt mortem,& quodammodo in ore hominum viuere volunt:& quum omnia deleantur morte, ſeſe in omne æuum permanſuros temere confidunt. Sed Dominus eorum arrogantiam & temeritatẽ vlciſcitur. Efficit enim vt quæ monumẽta gloriæ eſſe voluerunt,ea dedecori & ignominiæ cedãt, quia aut execrabilis eſt eorũ memoria,vt nihil de iis videre vel audire poſſint homines,quin protinus deteſtentur:aut etiam ſepulchris ſuis ipſos condi non ſinit,ſed ad cruces & coruos amandat: cuiuſmodi exẽpla varia legimus in Hiſtoriis,& noſtris quoque temporibus non pauca vidimus. Eſter 7.10
Quoties verò hunc locum lego,ſimile exemplum mihi potiſſimùm in mentem redit, quòd præ cæteris huic conueniat:nempe Thomæ Mori,qui eodem munere fungebatur,quo hic Sobna. Erat enim,vt ſatis notũ eſt,Regis Angliç Cancellarius. Is quũ acerrimus eſſet hoſtis Euãgelii,atque pios homines ferro & flammis perſequeretur,eo etiam nomine famã ſuam celebrari,ſuæque impietatis & ſæuitiæ monumentum extare volebat. Itaque ſepulchro,quod ſumptuoſo & magnifico opere extruendum curarat,virtutis ſuæ encomia inſcribi iuſſit. Atque epitaphium, quod ipſe deſcripſerat,Baſileam miſit ad Eraſmum cum equo gradario, quem illi dono offerebat, vt illud ty-

pis excudendum curaret. Adeò ſcilicet auidus erat gloriæ, vt famam & laudes, quas obitum ſuum ſequuturas putabat, viuens delibare vellet. Inter alia encomia hoc erat celeberrimum, quòd Lutheranorum, id eſt, piorum profligator maximus fuiſſet. Quid accidit? Accuſatur proditionis, dānatur, capite plectitur. ita patibulum ei pro ſepulchro fuit. An apertiora Dei iudicia requirimus, quibus ſuperbiam impiorum, & effrænem gloriæ cupiditatem, blaſphemam etiam iactantiam punit? In hoc certè populi Dei infenſiſſimo hoſte, non minus quàm in Sobna, ſumma Dei prouidētia agnoſcenda & exoſculanda eſt. Notanda eſt etiam circunſtantia, quòd hic Sobna exterus & alienigena eſſet. Sic omnes tyranni & hoſtes filiorum Dei, quamuis alienigenæ ſint, veros terræ hæredes de medio tollere vellent, vt ſoli totum mundum occuparent. verùm ipſos tandem pellit Dominus, omni que poſſeſſione priuat, vt ne ſepulchrum quidem retineant. Innumera ſunt exempla in hiſtoriis. Hoc quidem non ſemper ita euenit: ſed quæ nobis exempla proponit Dominus, cogitationem noſtram longius ducere debent, vt eius iudicia aduerſus impios & tyrannos conſideremus: qui quum ſe extollere & celebres eſſe voluerint, inſigni aliquo genere mortis nobilitantur, quo celebris ſit eorum infamia. Itaque gloriam ſepulchri quod Sobna extruxerat, tacita antitheſi opponit ignominiæ quæ poſtea ſequuta eſt.

18 VOLVENDO voluet te.) Perſequitur eundem ſermonem Iſaias quo ſuperbiam ridebat Sobnæ, qui tantos ſumptus in ædificando ſepulchro profuderat. Nam hæc ſententia pertinet ad ſuperius membrum proximi verſus. vt enim illic dicebat, Traducet te inſigni traductione, ita nūc, Proiiciet te quaſi globum in planiciem æquabilem. Hac enim ſimilitudine ſignificat nihil impedimenti fore, quominus eum Dominus in longinquam regionem extrudat, quamuis ſtabilitam putaret ſuam potentiam. & quum tam ſolicitus fuiſſet de ſepulchro, ſicque de eo ſtatuiſſet quaſi certus de morte ſua, denuntiat Iſaias eum non obiturū Ieroſolymæ, ſed in extera regione in quam fuerit extruſus. Currus verò nomine omnem gloriam & dignitatem Sobnæ comprehendit. acſi diceret, ignominiam eius apud exteros celebrem fore. Sic ridet Dominus inſanam ambitionem eorum qui nihil præter mundum ſpectant, fœlicitatémque ſuam æſtimant ex gloria rerum fluxarū & caducarum. Ignominiam quoque domus regiæ appellat, vel quòd piam aulam quæ velut Dei ſacrarium erat fœdaſſet, vel quòd nimis facilis fuiſſet Ezechias in eo extollendo. Certè ne honoris larua ſe obtegeret contra vaticiniū, diſertè exprimit Propheta locum quem occupat augere crimen vt magis reddatur deteſtabilis. Proinde niſi ſe ac domos ſuas probris ſubiicere velint principes, delectum habere diſcant in creandis officiariis.

19 ET proiiciam.) Nihil noui affert, ſed vaticinium ſuperius concludit: quanquam poſtremo verſu iterum de Sobna mentionem facturus ſit. nunc verò ſummam comprehendit eorū quæ dicta ſunt. Sobna enim videbatur ſibi ſtatam ſedem habere Ieroſolymæ, vt quicquid accideret, nunquam de ea pelli aut moueri poſſe videretur. Dominus autem denuntiat ſe deiecturum ipſum, Pſal. 33. 10 & aliò in lōginquam regionem expulſurum. Ita cogitationes impiorum euertere ſolet Dominus, qui aſtutia & vafritie ſua ſubnixi, publicum ſtatum pro libidine ſua voluūt. Mutatio perſonæ oſtēdit Prophetam nunc ſuo, nunc Dei nomine loqui.

20 ACCIDET IN DIE ILLA.) Non ſatis compertum eſt quo tempore in locum Sobnæ Eliacim ſubrogatus eſt. nam Eliacim pręfectum fuiſſe domui Regiæ cùm Sobna Cancellarius eſſet, trigeſimo ſeptimo capite videbimus. An interea temporis acciderit aliqua mutatio, haud certò aſſeri poteſt. Quāquam magis probabile eſt, vt nuper attigi, factione improbi hominis Eliacim poſtea fuiſſe loco ſuo pulſum: & cùm ſuos triumphos ageret Sobna, detectis eius fraudibus pœnam dediſſe: & cùm profugus vel expulſus eſſet è Iudæa, exulaſſe apud Aſſyrios, atque illic perfidiæ ſuæ mercedem tuliſſe. quemadmodum accidere ſolet proditoribus, qui quum promiſſa exoluere non poſſunt, odioſi & deteſtabiles ſunt iis quos fefellerunt. Nam vt audaces & temerarii ſunt in promittendo, ita fallaces & perfidos eſſe neceſſe eſt. Tandem diſcerptum eum fuiſſe tradunt Iudæi ob perfidiam ſuam: ſed id nulla hiſtoria comprobatur. Vt autem id in medio relinquamus, certum eſt tamen exulem aut profugum in extera regione, non Ieroſolymæ, extremum diem cum ignominia obiiſſe. Quum autem profugiſſet, Eliacim in eius locum rurſus ſubſtitutum fuiſſe veriſimile eſt.

VOCABO.) Omnes Principes & Magiſtratus à Domino vocari certum eſt, etiam ſi imRom. 13. 1 pii & ſceleſti ſint. Omnis enī poteſtas à Deo, vt inquit Paulus. Sed hìc agit Propheta de peculiari vocatione, qua Dominus bonitatem ſuam erga populum declarat, quum tales miniſtros conſtituit, vt per eos Deum verè ſibi præeſſe intelligat: ipſíque viciſſim ſibi ſint probè conſcii, in quem finem à Deo ſint conſtituti, atque fideliter munus ſibi iniunctum exequantur. Vocatus quidem ad tempus erat Sobna: ſed ita vt eſſet flagellum Dei. nihil enim minus ſibi propoſitum habebat quàm vt Deo inſeruiret. Alius autem fuit Eliacim: quia ſe miniſtrū Dei agnouit, ſanctæque vocationi paruit. VOCABO igitur idem eſt acſi diceret, Signum dabo ſeruo meo, vt ſe à me in illo dignitatis gradu collocatum eſſe intelligat. Eſt ergo hìc ſingularis relatio inter dominum & ſeruum, quæ impiis non competit, quum libidini ſuæ obſequantur & prauis affectibus. Hic verò agnoſcebat

bat

bat Dominum, eique ex animo ſeruiebat. Denique hac nota diſcernitur legitimus Dei miniſter à
peruerſo & adulterino, qui ſibi malis artibus honorem acquiſierat.
21 ET INDVAM) Nunc apertius exponit quod breuiter indicauerat ſuperiore verſu, non
niſi Dei conſilio deiectum iri Sobnam, vt ſuccedat Eliacim. Verũ quidẽ eſt, quicquid mutationũ
accidit in mundo, Dei prouidentia dirigi: quia Reges quos viſum eſt accingit balteo, vel diſcin-
git, vt eſt in libro Iob. Olim de Romanis Cæſaribus lepidè dictũ eſt, Reges eſſe tragicos: quia ſi- *Cap 12.18*
cut hiſtriones qui fabulas agunt in theatro, depoſita regis perſona mox ſordidi ſunt opifices: ita illi
ex ſublimi faſtigio deiecti, ſubinde ad probroſum ſupplicium rapiebantur. Et tamen certum eſt,
neque fortuitò, nec tantùm hominũ conſiliis, nec mutari imperia, nec res ita fuiſſe tunc turbatas, quin
Dei conſilium præeſſet. Sed hoc in Sobna ſpeciale fore aſſerit Propheta, vt eius abdicatio mani-
feſta ſit vltio Dei: reſtitutio verò Eliacim, quaſi legitima regni forma. Per Veſtes & Balteum inſi-
gnia Magiſtratus intellige. Balteus regium erat inſigne: nec dubiũ quin ipſum præcipui Magiſtra-
tus geſſerint honoris cauſa. Et Romę præfecti Prætorio hoc inſigni ornabantur. Iob etiã balteo *Iob 12.18*
diſcingi à Deo Reges ait, cùm ſua dignitate ſpoliantur. Hæc autem prædicta ſunt à Propheta, vt
omnes in hoc exemplo non ſolùm prouidentiam Dei perſpicuè intuerentur, & conſilium eius
agnoſcerent: ſed iuſtè exauthorari impium hominẽ, qui perperã & illicitis rationibus ſe extulerat.
ERIT in Patrem.) Impii quidem Magiſtratus à Deo conſtituuntur, ſed in ira ipſius: quum
ſcilicet eius imperio ſumus indigni. Laxat enim fræna tyrannis & impiis, vt ingratitudinem no-
ſtram vlciſcatur: acſi nobis renunciaret vel abiiceret curam regiminis. Sed dum boni Magiſtra-
tus præſunt, Deum velut nobis propinquum cernimus, & nobis eorum quos conſtituit manu im
perantem. Hoc ſignificat Propheta: quia Eliacim præditus erit Dei Spiritu, functurum etiam pa-
tris officio. Interea admonet meritò piis omnibus optandam eſſe præfecturam Eliacim, quia cedet
in commune Eccleſiæ bonum. PATRIS verò nomine docet quale ſit officium boni Magiſtratus.
Idemque profani ſcriptores docuerunt, Bonum ſcilicet Regem eſſe loco patris. Et quum vellet
iis qui oppreſſa republica tyrannidem exercebant adulari, natura hunc illis honoris titulum dicta-
bat, vt Patres patriæ vocarent. Philoſophi etiam, dum familiam imaginem regni eſſe aiunt, oſten-
dunt Regem patris loco eſſe oportere. Hoc etiam comprobant veteres illi Regum tituli: Abime- *Gen.20.2,*
lech, id eſt, Pater mi Rex, & eiuſmodi: quibus oſtenditur Regiam poteſtatem non poſſe à paterno *8, & 21.22*
affectu ſeparari. Qui igitur pro legitimis Principibus haberi volunt, & probare ſe miniſtros eſ-
ſe Dei, patres ſe populo præbeant neceſſe eſt.
22 ET ponam clauem) Hæc locutio metaphorica eſt: nec eſt quòd multum in eliciendo al-
legorico ſenſu (ſicuti faciunt nonnulli) laboremus. nam tranſlatio à communi hominũ more ſum-
pta eſt. Qui enim œconomi conſtituuntur, iis traduntur claues, vt omnia claudant pro arbitrio,
& recludant. DOMVS DAVID Regiam ſignificat: quæ locutio viitata populo erat, quòd Dauidi *Pſal.132.11,*
de perpetuitate regni data eſſet promiſſio. Ideo regnum illud, Dauidis domum vulgò appellabãt. *& 2. Sam.*
CLAVIS, in ſingulari ponitur pro Clauibus. Etſi autem manibus geſtari ſoleant claues: quia tamẽ *7.12*
de graui opere agitur, dicit humeris imponi. Interea nihil aliud eſt quàm cuſtodiã domus totám-
que adminiſtrationem tradi in poteſtatem, vt omnia arbitrio ſuo moderetur. Et vulgò Traditio-
nem clauium, pro ſigno poſſeſſionis eſſe ſcimus. Locum hunc ad Chriſtum perperam nonnulli
tranſtulerunt: quando Propheta duos inter ſe homines comparat, nempe Sobnam & Eliacim. Pri
uabitur Sobna: ſuccedet autem Eliacim. Quid hæc ad Chriſtum? Nam Eliacim typum Chriſti nõ
geſſit. neque hic Propheta myſterium aliquod reconditum deſcribit: ſed ex cõmuni hominũ vſu
ſimilitudinẽ mutuatur. acſi quis œconomo quem conſtituit claues committeret: ſicuti iam dictũ
eſt. Atque eadem eſt ratio cur Chriſtus officium docendi Verbi, Claues regni cælorum vocet: vt *Matth.16.*
inepti ſint & ridiculi qui in arcana ratione inueſtiganda multum laborant, cùm aperta ſit, nec vlla *19*
ſubtilitate ſit opus. Ratio enim eſt, quòd Miniſtri prædicatione Verbi aditum ad cælos patefa-
ciant, & ducant ad Chriſtũ, qui ſolus via eſt. Itaque hîc CLAVES pro adminiſtratione domus Re- *Ioh.14.6*
giæ accipit, quòd præcipua eius cura ad Eliacim tranſitura eſſet ſuo tempore.
23 ET FIGAM EVM (tanquã) CLAVVM.) Hîc ſubaudienda eſt nota ſimilitudinis. Ideo inſerui,
Tanquam. FIDELEM vocat firmum & ſtabilem. ductum enim eſt hoc nomen à veritate. nã vbi
eſt veritas, illic firmitas & certitudo eſt. Ideo Hebræi Veritatem pro re firma & certa accipiũt. E-
leganti metaphora vtitur Iſaias: ex qua pii Magiſtratus, qui pauci ſunt, inſignẽ conſolationem acci
pere debent. Sic enim ſtatuere poſſunt: ſe non tantùm in illum honoris gradum euectos à Deo, ſed
confirmatos & ſtabilitos eſſe, acſi eius manu fixi eſſent. Et certè vbi timor Domini, illic ſtabili- *Prou.16.12,*
tas atque potentia Regum. & dominatus, vt ait Solomon, æquitate & iudicio firmantur. Hæc au- *& 25.5, &*
tem conſolatio non ſolùm in eo prodeſſe debet Principibus, vt forti animo omnia pericula ſu- *29.14*
ſtineant, ſed etiam vt conſtanter & intrepidè pergant in ſuo munere, nec vlla cauſa defle-
ctant, vllúmve diſcrimen reformident. Sed pauci ſunt admodum qui verè hanc doctrinam gu- *1 Reg.12.28*
ſtare poſſint. omnes ferè ſunt ſimiles Ieroboam, ſibíque religionem ſubſeruire putant, & quate-
nus ſibi vtui fore exiſtimant, eam ſequuntur: imò pro ſuis commodis inflectunt & transformant,

Dei verò & pietatis poſtrema cura eſt. Nec mirum ſi ſemper diffidant rebus ſuis, nec vnquam fe-
Rom 13.1 rè conſiſtant: quia mentem in eum, à quo omnis eſt poteſtas, non intendunt. Hinc perfidia, hinc crudelitas, auaritia, violentia, & omne genus fraudes & iniuriæ: in quibus effrænatiores hodie & impudentiores omnibus aliis ſunt Principes. Sunt tamen nonnulli in quibus perſpiciuntur quæ hîc de Eliacim dicta ſunt. Eos tuetur & conſeruat Dominus, ſtudiúmque æquitatis & iuſtitiæ, quo ipſos ornauit, benedictione ſua proſequitur. Nam ſi tyrannos ipſos ad tempus ſuſtinet Dominus, quòd ſpeciem aliquam politiæ retineant, quid fiet vbi Princeps omni ſtudio rectum & æquum, verúmque Dei cultum tuebitur? nónne magis eum firmabit ac ſtabiliet ille qui perpetuus eſt iuſtitiæ patronus?

24 ET ſuſpendent.) Perinde eſt acſi diceret, partibus ſuis obeundis parem fore, & in officio non fore ignauum. Vnde colligimus Principes non euehi à Deo in honorem vt deſideant otioſi, aut ſibi indulgeant. Principatus enim valde laborioſum onus eſt, ſi quis eo rectè fungatur: nec imitetur κωφὰ πρόσωπα eorum qui ſe in illam dignitatem ſublatos putant, vt viuant lautè, & omni deliciarum genere ſuauiter fruantur. Siquis autem Princeps munere ſuo rectè fungi velit, neceſſe eſt vt multos labores ſuſtineat. Nec eſt cur exiſtimemus Clauis ſimilitudinem principatu indignam eſſe, cùm ea onus negotiorum & moleſtiarum plenum ſignificetur. Et ſimilitudines autem nunquam per omnia conuenire intelligimus: ſed finem ad quem aptantur notare cõuenit. Iam quum dicit, Patris ſui domum, dubium non eſt quin Eliacim ex ſanguine Regio progenitus fuerit. Itaque per Poſteros, intelligo non tantùm eos qui proximè illi cognati erant, ſed totam familiam Dauidis. Suſtinebit ergo quicquid erit in domo Regia. Et NEPOTES addendo, ſimul docet diuturnum fore hunc principatum: vt non vnius tantùm hominis ætatem duret, ſed ad poſteros vſque extendatur. Nec enim ſuæ tantummodo ætati proſunt boni Principes, ſed etiam poſteris, quibus optimas leges, recta inſtituta, & bonæ adminiſtrationis veſtigia relinquunt: adeò vt ſucceſſores ipſos, etiam ſi mali ſint, pudeat ſe ſtatim ad profligatã nequitiã abiicere, & boni aliquid præ pudore, etiam inuiti, retinere cogantur. Hoc demonſtrat futurum in Eliacim, cuius tam recta erit adminiſtratio, vt ex ea poſteri ipſi fructum ſentiant.

VASA MINORA.) Metaphoricè notat æquabilem fore iuſtitiam vel ius analogum, vt dicunt: acſi diceret, Non ſolùm magnates ſuſtinebit, ſed etiam infimo ordini cõſulet. Quò autem id in Principe rarius eſt, eò maiore laude dignũ, quàm ſi potentibus tantùm & opulentis faueret. Ii enim ſe tueri & defendere poſſunt: inopes verò & tenues, prædæ & iniuriæ aliorum patent, nec quiſquam ferè pro iis intercedit. Per VASA, Hebræi inſtrumenta intelligunt omnis generis: eáque ſignificatio patet latiſſimè. Et MVSICA dicens, proſequitur quod vno verbo dixerat: hoc enim valet ad expoſitionem illius dictionis קטן. acſi diceret, nihil tam exiguum aut minutum vel cõtemptibile fore, quod ipſe non ſuſtineat.

25 IN die illa.) Poſſet hoc contrarium videri ſuperioribus: ſed non loquitur amplius de Eliacim. Redit enim ad Sobnam, quem è gradu eiiciendum eſſe dixerat. Alioqui videbatur præcluſus eſſe acceſſus ipſi Eliacim ad eam dignitatem, niſi deiecto Sobna. Is autem ſic ſtatuerat res ſuas, vt nemo eum expelli poſſe cenſeret. Quamuis igitur multis præſidiis munitus ſit, & longè ab omni periculo abeſſe videatur, tamen recedet è loco ſuo, & Eliacim ipſi ſubſtituetur. Quòd FIDELEM locum vocat, id hominum reſpectu intelligi debet. Homines enim perpetuum id fore iudicant, quod vndiquaque munitum eſt: Deus autem vel minimo flatu id deiicit. Per Conceſſionẽ ergo loquutus eſt, cùm eum locum firmum eſſe dixit. Vnde colligendum eſt, quàm ſtultè glorientur, & magnitudini ſuæ confidant, qui in altum dignitatis gradum euecti ſunt, cùm momento vel minimo deiici, omníque honore priuari poſſint.

DISSIPABITVR ONVS.) Quando impii corruunt, omnes qui eorum authoritate nitebantur, ſimul corruere neceſſe eſt. Et certè æquiſſimũ eſt, eiuſdem ſupplicii participes eſſe qui eadem ſcelerum ſocietate vnà iuncti fuerunt, & quantum in ſe fuit manum impio præſtiterunt. Difficile autem eſt, eos qui ſe in clientelam dedunt hominibus impiis, omnéſque ſuas opes ad eos applicant, non eſſe etiam ſceleris miniſtros. Quòd ſi immunes eſſent ſceleris (quod rarò, imò nunquam contigit) tamen vel eò meritas pœnas luunt, quòd in illis ſpem velut in firmiſſimo præſidio locarint, totíque pependerint ab eorum nutu & authoritate.

CAPVT XXIII.

1 *Onus Tyri. Vlulate naues Tharſis: quia deuaſtatio facta eſt, vt non*
ſit domus, non ſit commeatus è terra Cittim. Reuelatum eſt hoc eis.
2 *Tacete incolæ inſularum: negotiator Sidonis, traiicientes mare, qui*
te replebant.
3 *In aquis multis ſemen Nili, meſſis fluminis fruges eius: & fuit*
emporium gentium.

4 *Erubeſce Sidon: quia dixit mare, fortitudo maris, dicens, Non parturiui, neque peperi, neque educaui adoleſcentes, neque extuli virgines.*

5 *Simulatque rumor peruenerit ad Aegyptios, dolebunt ſecundum rumorem Tyri.*

6 *Tranſite in Tharſis: vlulate habitatores inſularum.*

7 *An hæc vobis exultans? à diebus antiquis vetuſtas eius. Ducent eam pedes eius, vt peregrinetur in terram longinquam.*

8 *Quis conſultauit hoc ſuper Tyrum coronantem? cuius negotiatores ſunt Principes, cuius inſtitores nobiles terræ?*

9 *Iehoua exercituum ita decreuit ad profanandam ſuperbiam omnium magnificorum, vt vilipendat omnes glorioſos terræ.*

10 *Tranſi inſtar fluminis è terra tua ad filiam Tharſis, quia non amplius cingulum.*

11 *Manum ſuam poſuit ſuper mare, concuſſit regna. Iehoua mandauit ſuper Canaan, vt eneruet robur eius.*

12 *Et ait, Non adiicies vltrà vt exultes, vbi oppreſſa fueris, virgo filia Sidon. Surge, vt tranſeas in Cittim. Atqui etiam illic non erit tibi requies.*

13 *Ecce terra Chaldæorum, hic non fuit populus, Aſſur fundauit eam deſerti incolis: erexerunt arces eius: excitarunt palatia eius: redegit eam in vaſtitatem.*

14 *Vlulate naues Tharſis, quia vaſtata eſt fortitudo veſtra.*

15 *Accidet in die illa, vt ſit in obliuione Tyrus ſeptuaginta annis, ſecundum dies Regis vnius: à fine ſeptuaginta annorum, erit Tyro quaſi canticum meretricis.*

16 *Sume citharam, circui vrbem meretrix obliuioni tradita, ſuauem fac melodiam, multiplica carmen, vt in memoriam reuoceris.*

17 *Erit ergo à fine ſeptuaginta annorum, vt viſitet Iehoua Tyrum: & tunc redibit ad mercedem ſuam, fornicabiturque cum omnibus Regnis terræ quæ ſunt ſuper terram.*

18 *Sed (tandem) erit negotiatio eius & merces eius ſancta Iehouæ: non reponetur, neque recondetur: ſed negotiatio eius (addicta) erit iis qui habitabant coram Iehoua, vt comedant ad ſatietatem, & habeant denſum operimentum.*

IN CAPVT XXIII.

TYRI onus.) Tyrus opulentiſſima & celeberrima fuit, cùm propter commercia varia omnium gentiũ, tum etiam ob inſignes colonias quæ ab ea prodierũt: Carthaginem, quæ Romani imperii æmula fuit, Vticam, Leptim, Gadium, & alias vrbes, quæ etiam quotannis munus aliquod Tyrum mittebant, quo ſe eam vt matrem agnoſcere profitebantur. Huic excidium minatur Iſaias, quòd infeſta fuiſſet populo Dei, quemadmodũ ex Ezechiele colligere licet. cauſa enim excidii potiſſimùm attendenda eſt. quia conſilium Prophetę fuit, paternum Dei fauorem populo electo teſtari, quòd cunctis eius hoſtibus ſe opponeret. Nonnulli ad expugnationem Alexandri hæc referenda putant, qui magna difficultate eam cepit. ſed argumento nimis infirmo vtuntur: nempe, quòd Iſaias mentionem faciat Cittim: quo nomine Macedones quidem ab Hebræis ſignificãtur, ſed & alias nationes ſub hoc vocabulo, veluti Græcos omnes, & tranſmarinos populos comprehendunt. Vſus eſt autem Nabuchadnezer in ea obſidione non tantùm ſuo milite, ſed etiam extero, quem è Græcia aliiſque locis accerſiuit. Cæterùm alia ratione, vt paulò pòſt videbimus fit Græcorum mentio: nẽpe, quòd poſthac negotiandi cauſa Tyrũ non appellent ſuas naues. Sed & argumentum ex fine huius capitis habeo in contrariam ſententiam. nam de inſtauratione Tyri loquitur Iſaias. Nunquam verò inſtaurata eſt, ex quo eam Alexander expugnauit. Præterea dum Ezechielis verba cum iſtis confero, videor mihi vnum idémque vaticinium cernere. Non loquitur autem de Alexandro, ſed de Nabuchadnezer: nec mihi dubium eſſe poteſt, quin ita exponi debeat. Adde quòd Ezechielis & Iſaię temporibus Rex dominabatur in ea vrbe. quum autem expugnata fuit ab Alexãdro, narrãt Hiſtorici reductam fuiſſe in formã Reipublicæ. Quòd ſi finem prophetię conſideremus, ſatis cõfirmabimur in hac ſententia. vult enim Iudæos conſolari denuntiando Tyrios, à quibus afflicti fue- Eze. 26.2

rant, non impunè euaſuros. Nam valde alienum fuiſſet à ratione, puniri à Domino alias nationes: hos autem, qui non minus infeſti fuerant, euadere impunè, aut quingentis pòſt annis pœnas dare. Omnes igitur coniecturæ nos eò ducunt, vt de Nabuchadnezer hunc locum exponamus.

VLVLATE) Variis figuris ſuo more illuſtrat Tyri ruinam, quò plus fidei conciliet vaticinio. ſimplex enim narratio, pigris alioqui & lentis animis frigida fuiſſet, vel non ſatis efficax: ideóque oculis proponit quaſi viuam figuram. Duriſſimam fore hanc cladem ſignificat: quia ſentietur etiam in extremis regionibus. Naues vlulare iubet, quòd deleta Tyro, otioſæ futuræ ſint. Cilicum autem naues potiſſimùm nominat, quòd cùm vicini eſſent, ſæpe multúmque negotiarentur cùm Tyriis: Ciliciam Hebræi Tharſis vocant. Fieri autem non potuit quin ea regio maximum incómodum ſentiret, Tyro deleta: non ſolùm quia ad tempus ceſſarunt commercia, ſed etiam quia & merces direptæ ſunt, & turbatæ mercatoriæ rationes. ſicuti accidere ſolet euerſis diuitum fortunis. Vbi ego verti VT NON ſit commeatus, alii exponunt, Vt non ſit domus quò ingrediamini: ſed Prophetæ mentem fideliter reddere mihi viſus ſum. Neque tamen intelligit præcluſum iri aditum Cilicibus vel Græcis, ſed non commeaturos Tyrum ſicuti antea ſolebant. quia nullum illic, vt antea, emporium futurum eſt. Clauſulam verſus, E TERRA CITTIM, diuidunt à ſuperioribus, & ita contexunt, fuiſſe illis reuelatum è terra Cittim, qui putant Prophetā loqui de clade ab Alexandro illata. Ego verò potius aliter coniungo, in hunc ſenſum: A non eundo è terra Cittim: id eſt, vt non amplius commeent Græci, ſicuti antea ſolebant. Nam nomine Cittim, & Græcos, & Occidentales populos ſignificat. acſi diceret, Finem imponendum eſſe commerciis Græcorum, vt non amplius eò naues ſuas applicent. In quo etiam Cyprios, Siculos, Italos, aliáſque nationes comprehendit. Quòd dicit hoc illis fuiſſe reuelatum, tam de Græcis quàm de Tyriis commodè intelligi poteſt. Si ad Tyrios referas, ſenſus erit, Vbi fuerit perlatus rumor vaſtatæ vrbis, finem facturos ſolitæ nauigationis, quia portum illum non ſecus ac ſcopulū fugient: atque hunc ſenſum libentius amplector. non tamen alterum reiicio vt Propheta ſuum vaticinium confirmet, ſicuti de re certa loqui ſolemus, Hoc tibi dictum ſit.

2 TACETE.) Amplificat cladem Tyri. Eſt autem hîc numeri mutatio in nomine Inſulæ, quia tametſi ſingulariter loquitur, tamen intelligit inſulas maris mediterranei, & tranſmarinos populos, præſertim vicinos qui frequenter nauigabant Tyrum, & commercia exercebant. Iis ſilentium & quietem denuntiat: quia non ſunt amplius eò nauigaturi. Silere vt confuſos iubet, propter grauem calamitatem quæ ipſis acciderit, vt ne hiſcere quidem audeant. nam fieri non poterat, quin diruto tali emporio, maximum populi qui illic negotiabantur damnum ſentirent. Quemadmodum hodie Venetiis aut Antuerpiæ clades accidere non poſſet ſine magno incommodo multarum nationum. Specialiter verò commemorat Sidonios, non modò propter viciniam, ſed quia communis origo erat. Sidon celeberrima fuit, ſed Tyro longè inferior. Sita erat ad littus maris, & ducentis ſtadiis à Tyro remota. Sic autem & vicinitate, & commerciis coniuncta Tyro videbatur, vt frequenter Poetæ Tyrum pro Sidone, & Sidonē pro Tyro accipiant. Non eſt igitur dubium quin Sidonii importandis & exportandis, atque etiam diſtrahendis & commutandis mercibus magnum præ aliis quęſtum facerent, propter vicinitatem loci, & aſſidua commercia. In ipſos enim redundabat Tyri abundantia, ſub cuius alis, vt vulgò aiunt, volitabant. Hinc factum eſt vt magnum prę aliis detrimentum ex euerſione Tyri acceperint. Ideóque poſtea iterum dicet Propheta, Erubeſce Sidon. Communiter de omnibus adiungit, Qui te replebant, vel quòd frequentia & multitudine hominum referta eſſet, quum illuc ex variis & remotis terris confluerent aduenæ: vel quòd lucri cauſa illuc nauigantes, vrbem viciſſim locupletarent.

3 ATQVI in aquis.) Significat diuitias Tyri impedimento non fore quo minus deleatur. ideóque opulentiam eius extollit, quò magis perſpicuum ſit iudicium Dei: omnéſque intelligant, haud vulgarem ei cladem accidiſſe. & quo magis inopinata erat, magis dilucidum eſſet opus Dei. Porrò eleganti locutione opulentiam Tyri deſcribit. Nam cùm ei triticum aliáque ad victum neceſſaria ſuppeditaret Nilus, magnámque ex AEgypto frumenti copiā deueheret, agros ipſi & ſemen in curſu Nili fuiſſe dicit. quemadmodum Veneti aiunt in mari annonam ſibi eſſe, quòd nihil naſcatur domi: ſed omnia ad victum neceſſaria ex mercatura conficiant. De Tyriis in hunc modum loquutus eſt. nam incredibile videbatur, vt eos victus deficeret, quem Nilus abunde & copioſè ſuppeditabat. Inanem fore hanc fiduciam oſtendit Propheta: quoniam ipſos omnia deficient. Atque hæc deſcribit Iſaias, ſicuti iam dictum eſt, quò melius omnes vltricem Dei manum agnoſcant.

4 ERVBESCE Sidon.) Hic verſus amplificationis gratia additus eſt. Cur de Sidone potiſſimùm loquatur, cauſam reddidimus. MARE vocat Tyrum κατ᾽ ἐξοχὴν, acſi ſola in medio mari regnum obtineret. Quod mox ſequitur, NON PARTVRIVI μιμητικῶς refertur in Tyri perſona; atque ita ſalſe perſtringit Tyrios, qui ſuis coloniis gloriabātur. peperit enī alias vrbes clariſſimas. Olim, inquit Plinius, clara vrbibus genitis, Lepti, Vtica, & illa Romani imperii æmula, terrarum orbis auida Carthagine, etiam Gadibus extra orbē conditis. Nunc omnis eius nobilitas cōchylio

Lib.5.c.19

atque

atque purpura conſtat. Tyrum igitur priſtinam illam ſuam gloriam deflentem introducit Iſaias, quòd mater eſſe deſierit: nec quicquam ei profuerit tot eue xiſſe liberos, ciuitates etiam produxiſſe. Nam & olim Carthago munus ſolenne quotannis Tyrum mittebat, qua ipſam vt matrem coleret. Sic Tyrus omnes alias vrbes dignitate ſuperare videbatur, cui ipſa Carthago, quanuis æmula Romani imperii, ſeſe quodammodo ſummittebat. ſed Dominus eam momento ornamentis omnibus ſpoliauit, vt deflerer orbitatem ſuam, acſi nullos vnquam liberos educaſſet.

5 Vt rumor Ægyptus.) Hoc verſu ſignificat cladem hanc communem fore Tyriis & Ægyptiis. quo confirmatur expoſitio quã ſequimur: nẽpe, hęc ad priorem vaſtationem pertinere. Erant enim coniuncti Aegyptus, & Regius vtriſque ſtatus erat: non vt Alexandri tempore, quo Tyrus ciuitas libera fuit, ſuiſque legibus viuebat. Non potuit autem melius exprimere ſocietatem quæ erat inter Tyrios & Ægyptios. atque ideo ad Aegyptios quoque hanc cladem pertinere oſtendit, quòd Iudæos ad rebellionem ſolicitaſſent, atque auocaſſent à fiducia Dei. Illi profeſsi erant hoſtes: hi ſub prætextu amicitiæ, pernicioſas inimicitias fouebant. Meritò ergo vtrique puniuntur.

6 Transite) Compellat non Tyrios modò, ſed exteros qui commerciis erãt illis coniuncti. iubet autem aliò deflectere, & quærere nouos portus. Ac Ciliciam nominat, quæ oppoſita erat Tyro: acſi diceret, Littus illud, quod maximè portuoſum fuerat, poſthac fore deſertum, vt naues in contrariam partem tendant. Solẽt enim mercatores portu vno aut emporio deleto, aliud ſibi quęrere. Inſulam hîc pro Inſulis ponit, vt iam antea expoſuimus. mutatio enim numeri Hebræis ſatis vſitata eſt. Luctũ iis denuntiat, quia victus eorum omnino pendebat ab illa negotiatione. Deinde vltrò citróque implicitæ erant rationes.

7 An hæc.) Propheta inſultat Tyro, & ſuperbiam eius deridet, quòd antiquitate nominis ſui gloriaretur: cõfirmat etiam quod incredibile videbatur omnibus. nec enim dubium quin hoc vaticinium deriſum ſit, cùm inuicta eſſet Tyri potentia, & opulentia inſtar muri ahænei. Eò confidentius loquitur Iſaias, & certam ei cladem denũciat, tametſi antiquitate ſuperet alias vrbes, eóq; nomine omnes ei applaudant, hoc tamen impedimento non fore, quo minus deleatur. Repetitur autem in profanis hiſtoriis origo Tyri ab vltima ferè memoria, adeóque obſcura & inuoluta, vt nihil ferè agnoſci poſſit: tametſi ferunt conditã eſſe à Phœnicibus. vt qui fama vetuſtatis glorientur, indigenas ſe terræ vocant. Huic antiquitati Propheta exilium opponit, ſignificans vbi ſtatuerit Deus pœnam de gente illa ſumere, nullam fore amplius ſtabilitatem. Sequi enim quocunque pedes ducunt, nihil aliud eſt quàm vagari per longos errores. Quanquam ſimul intelligit deſtitutos ſuis opibus & rerum omnium egenos fore in ſuo exilio, vt ne vehiculum quidem aut iumentũ illis ſuperſit. Eſt autem duriſſima exilii conditio, ſi accedat paupertas. Facilius enim toleratur, ſi quod adſit ſubſidium vitæ: vbi verò in regionibus ignotis in ſumma penuria verſandum, extrema miſeria eſt. Addit etiam cumulum miſeriarum, in lõginquam regionem ei peregrinandum. Nam quò remotius, eò durius exilium eſt.

8 Coronantem.) Hoc titulo vrbem inſignit quæ multos ditabat, ſicut colligere promptũ eſt ex contextu. Reges enim vocans eius mercatores, ſatis declarat ſe per vocẽ Coronæ metaphoricè intellexiſſe Regum ſplendorẽ. Quo refellitur eorum ſententia qui hoc tranſferunt ad alias vrbes. Summa eſt, ita locupletare ſuos ciues, acſi Reges & Principes crearet. Putant aliqui hunc verſum ita additum eſſe, acſi Propheta indueret perſonam obſtupeſcentis ad cladem Tyri, vt ſtuporem aliis incutiat. acſi diceret, Fierí ne poteſt, vt Tyrus tam citò euertatur: vbi tot opes, copiæ, facultates, munitiones, vbi tanta gloria & maieſtas? atque ita ſubitò ſeſe cohiberet, vt ſolet fieri in rebus inopinatis. Sed melius eſt ſequentem verſum huic coniungere, quo difficultas omnis tollitur: quando ſtatim huic ſuæ interrogationi Propheta ipſe reſpondet, qua volebat auditorũ animos ad maiorem attentionem erigere. Nam hæc quidẽ Domini cõſilio fieri ſimpliciter dicere potuiſſet. verùm vt ſocordes ſumus, hæc à tardis hominibus contemptim fuiſſent excepta. Excitat igitur animos iſta interrogatione, vt omnes de re non vulgari ipſum concionari intelligant, ſimúlque rationem expendant diligentius. Nam quò longius à cõmuni ſenſu remota ſunt Dei iudicia, eò plus admirationis merentur. In hunc quoque modum de Ægypto antè " loquutus eſt, quũ eius cladem " *Cap.19*
docere vellet non poſſe cenſeri inter vſitatas mutationes. Quia ergo credibile non erat, Tyrum poſſe humanitus euerti, meritò colligit Propheta, Deum ruinæ eſſe authorem. Ideo Regum matrem vel nutricem appellat, vt diuini iudicii gloriam magis illuſtret. Nam ſi vulgaris aliqua fuiſſet ciuitas, eius interitus contemneretur: ſed cùm dignitate ſumma ornata eſſet, quis illum exiſtimet niſi diuinitus accidiſſe? Institores vocat Principes. Quemadmodum hodie Veneti mercatores putant ſe dignitate Principes, exceptis Regibus, ſuperare: quin & inſtitores prę ſe nobiles viros deſpiciunt. Intellexi Antuerpiæ etiam eſſe inſtitores, qui ſumptus non reformidant, quos nobilium ditiſſimi non ſuſtinerent. Solemus autem interrogationibus vti, vbi nihil aliud reſponderi poteſt, quàm quod volumus. quod etiam confidentiæ ſignum eſt.

9 Iehova ad profanandã ſuperbiã.) Vel altitudinẽ: vtrunq; enĩ legi poteſt: quia altitudo ſuper-

biã parit. Et rara mentis humilitas in altitudine eſt. Rectius tamẽ legemus Superbiã, quæ ſola Dei
vindictam prouocat, dum excellentiæ ſuæ prætextu ſeſe vltra modum efferunt homines. Profana-
re & Vilipendere, pro eodem accipitur. nam qui pollent dignitate, videntur ſegregati ab aliis, &
neſcio quid ſublime de ſe concipiunt, quaſi vulgo hominum permiſceri non debeant: Deus autẽ
ipſos dignitate ſpoliatos in ordinem cogens, profanos & viles reddit. Ex hoc loco diſcamus pro-
uidentiam Dei ſic nobis conſiderandam eſſe, vt omnipotentiæ eius quam meretur iuſtæ modera-
tionis laudem tribuamus. Etſi verò non ſemper occurrit vel oculis noſtris ſubiicitur rectitudo,
qua Deus iudicia ſua temperat, nefas tamen eſt ſapientiam & iuſtitiam à potentia ſeparare. Cæte-
rùm quia Scripturæ vtplurimùm ad fugiunt etiam, & diſertè exprimunt finem cur hoc vel illud fa-
ciat Deus, ad reputandam operum eius cauſam attendere nos decet. Nam commẽtum illud de ab-
ſoluta potentia Dei, quod Scholaſtici inuexerunt, execranda blaſphemia eſt. Idem enim eſt acſi
Deum tyrannum quendam eſſe dicerent, pro libidine, non æquitate quiduis ſtatuentem. Talibus
blaſphemiis refertæ ſunt eorum ſcholæ: neque abſimiles ſunt ab Ethnicis, qui Deum in rebus hu-
manis ludere aiebant. Nos verò in ſchola Chriſti docemur, iuſtitiam Dei relucere in operibus
ipſius, cuiuſcunque modi fuerint: vt obſtruantur omnium ora, & gloria ipſi ſoli tribuatur. Iuſtas
igitur cauſas tanti excidii refert Propheta, ne Deum ſine ratione quicquam agere exiſtimemus.
nam Tyrii erant ſuperbi, ambitioſi, auari, libidinoſi, diſſoluti. hæc vitia, opes & rerum abundantia
ſecum trahunt, iiſque plurimùm vrbes mercatoriæ laborant. Itaque Deum his vitiis prouocatum
fuiſſe docet: vt hoc exemplo edocti omnes reliqui melius ſibi conſulant, nec beneficiis Dei ad põ-
pam & luxum abutantur. Talis enim fructus ex his colligi debet, ne nudam hiſtoriam nobis pro-
poni exiſtimemus. Sed quæritur, An Deus magnatum & potentum altitudinem oderit? Nam ip-
ſe euehit in altum Principes, Optimates, nobiles, ordinéſque omnes Magiſtratuum & ſuperiorum
conſtituit, qui igitur eos odiſſe poſſet? Reſpondeo, Magnitudinem, qua pollent Principes, non eſſe
exoſam Deo, niſi ob vitium accidentale, quòd in ſublime euecti, deſpiciunt alios, nec homines ſe
eſſe putant. Ita ferè ſemper altitudinis comes eſt ſuperbia: proptereáque Deo inuiſa eſt. Ac tandẽ
neceſſe eſt, vt eam arrogantiam retundat, cuius ſe hoſtem eſſe profitetur. מזח, alii Cingulum, alii
10 Fortitudinem vertunt. Illi Tyrum ſic ſpoliatum iri intelligunt, vt ne cingulum quidem ei reſtaret:
vt ad ingentem illam mercium opulentiam alludat. nam infimi quique mercatores zonas vendunt:
ſed puto Iſaiam ad ſitum vrbis alludere, quæ vndiquaque munita, foſsíſque, aggeribus, vallo, & ma-
ri circunuallata erat.

11 MANVM ſuam.) Putant vaticinium quod de Tyri clade edidit Propheta, exemplis confir-
mari: nempe, Dominum tot exempla potentiæ ſuæ edidiſſe in maximis regnis euertẽdis, vt mirum
eſſe non debeat ſi nunc Tyrum, quanuis florentem & opulentam, euertat. Atque hæc quidem do-
Exo. 14. cendi ratio familiaris eſt Scripturis: quoniam homines virtutem Dei non agnoſcunt, niſi apertis
21. 22 exemplis & re ipſa demonſtretur. Repeti ergo hîc liberationem ab Ægypto cenſent, cùm Domi-
Ioſue 6. 8. nus mare diuiſit: deinde cùm expulſis ſeptem Regibus, populum ſuum introduxit in terrã Canaan.
& 10 Sed cùm propius conſidero verba Prophetæ, malo ea exponere de re præſenti: quandoquidem
loquitur hîc de Tyro vrbe maritima, cuius opes totum mare occupabant. addit etiam de regnis,
quia ſola perire non poterat, quin multorum ſimul regnorum ruinam ſecum traheret. Ita oportuit
quandam fieri orbis terrarum conuerſionem: quemadmodum ex hiſtoriis patet. ac tandem con-
cludit ipſe Propheta, Dominum hoc emporium euerti iuſſiſſe. Dictio כנען, mouit interpretes, vt
de Cananæis hîc Prophetam loqui, & documentum vindictæ Dei contra eos editum citari exiſti-
marent: ſed ea ratio admodum infirma eſt. nam כנען, ſæpe accipitur appellatiuè, quemadmodum e-
tiam prius Inſtitores eodem nomine כנעניה vocauit. Nam cùm diuitiæ Tyri mercaturis & negó-
tiationibus conſtarent, eam à parte præcipua nominauit Iſaias. Prouidentiam autem Dei Man-
dandi verbo extollit, vt intelligant Iudæi ſtare & cadere Dei arbitrio quicquid videtur in mun-
do eſſe ſtabile, nec opus eſſe vllis machinis ad euerſiones munitiſſimi cuiuſque loci, quin ſimplex
nutus ſufficiat.

12 ET ait.) Hæc omnia ad vnum eundémque finem pertinent. nam quòd ſimplex deſcriptio
non ſatis futura eſſet efficax, Propheta multis verbis vaticinium ſuum obſignat. Incredibile enim
erat vrbem tam præclaram ac potentem, tam bene inſtructam ac munitam, ſociis & fœderatis va-
riis coniunctam, deſtrui atque euerti. Dicendo, NON ADIICIES, ſpem reſtitutionis quam pau
lò pòſt dabit non vult excludere: quia reſtringi debet hæc cõminatio ad tempus cladis: Non laſci-
uies poſthac, ſicuti prius ſolebas. VIRGINEM metaphoricè vocat: quia intactæ fuerant opes Ty
ri ante illud tempus, nec vllam cladem paſſa erat. Ita non eſt caſtitatis elogium, ſed ſalſè docet deli-
bandos eſſe theſauros qui ſub fideli cuſtodia reconditi fuerant: Tu prius laſciuiebas, vt ſolent iu-
uenculæ in flore ætatis: ſed finem facies exultandi, vbi vim paſſa fueris: vt ſi quis hodie Venetia-
rum vrbem virginem intactam vocaret, quòd expugnata non fuerit ex quo condita eſt.

FILIA Sidon.) De Tyro ſemper loquitur: ſed eam ſic nominat, quòd à Sidoniis condi-
ta eſſet: tametſi matrem filia ſuperabat, vt fieri ſolet in rebus humanis. Commoditate videlicet, ac
ſitu loci effectum eſt, vt Tyrii præualerent, eſque Sidon acceſſionis tantùm loco eſſet. Atque ſa-

tis

tis ex hiſtoria Regum apparet monarchiam Tyri fuiſſe magni nominis:ſed hîc Propheta eius o-
riginem ſpectauit. Iam vbi iubet tranſire ad Citium, non tantum eos ablegat in Ciliciam,ſed in re- 1.Reg. 5. 1
giones magis longinquas.nam hoc nomine & Græciam & Italiam, aliáſque regiones ſignificat:
ac ſi diceret, Cùm vertes ſolum exilii cauſa, non habebis hoſpitium in vicinis regionibus:ſed totus
orbis tibi peragrãdus erit: deduceris in regiones ignotas, ac ne illic quidem quieſces. Denique ſi-
gnificat cladem illam adeò luctuoſam fore, vt neque apud vicinos, neque tranſmiſſo mari apud ex-
teros ſit ei quieſcendi locus.

13 Ecce terra Chaldæorum) Nunc confirmat exemplo quæ vaticinatus eſt de expugnatio-
ne Tyri. Vix enim hæc fidem obtinere poterãt, prætertim apud Tyrios, qui ſe ab eiuſmodi exitio
longiſſimè abeſſe putabant. Scio hunc locum variè exponi: ſed refutandis aliorum opinionibus
non immorabor. ſatis erit ſi verum Prophetę ſenſum, quantum iudicio conſequi poſſum, ſimpli-
citer exponam. CHALDAEORVM POPVLVS NON FVIT, id eſt, nullum nomen habuit. Nã Gen. 10.11
ſi quæramus originem, eam habuit ab Aſſyriis: quemadmodum ex decimo capite Geneſeos con-
ſtare poteſt. Verè itaque dicit non fuiſſe ab initio populum, qui ſub nomine alieno latebat, vt nul-
lum per ſe corpus efficeret. Vbi nos vertimus Incolas deſerti, alii Naues transferunt: ſed illa expo-
ſitio mihi non videtur conſentanea. Prior autem illa quam poſui aptè conuenit: Aſſyrios ſcilicet
Chaldęorum ſtatum conſtituiſſe, qui prius vagi in deſertis errabant ſub pellibus. Ab Aſſyriis
verò in vrbes congregati, atque ad humaniorem cultum inſtituti ſunt. Idque ſignificat per ver-
bum עוררו nempe, Suſcitaſſe & erexiſſe vrbes. nec enim conuenire poteſt, quod alii Diruere ver-
tunt. Quid accidit? POSVIT EAM IN RVINAM, id eſt, quod vulgò dici ſolet, Filia ma-
trem vorauit. nam monarchia Aſſyriorum à Chaldæis euerſa eſt, tametſi omnium potentiſſima
& florentiſſima eſſet. Quid hæc ad Tyrum? dicet aliquis: nempe quoniam ab Aſſyriis & Chaldęis
euertenda erat. Cùm igitur Chaldæi, qui antea nulli erant, Aſſyrios ſubigere & ſubiicere ſibi po-
tuerint: quid mirum ſi vtrique vnà coniuncti Tyrum ſubigant? Cùm Dominus tale exemplum
potentiæ ſuæ ediderit in Aſſyriis, cur Tyrus opulentiæ ſuæ confidet? Experietur haud dubiè ma-
num Domini, nec quicquam iuuabit eam ipſius potentia.

14 VLVLATE) Idem repetit quod antea dixerat. Cilices enim quotidiana commercia cũ
Tyriis propter viciniam habebant. Eorum naues vlulare iubet, quòd præcluſo illo portu, merca-
tores obſtupefacti hærebunt, quia non ſunt habituri ſolitos commeatus. Portum verò illum quẽ
frequentabant, vocat ipſarum robur, non modò quia illic tuta eſſet ſtatio, ſed quia non aliter quę-
ſtuoſa erat nauigatio.

15 ACCIDET.) Poſtquam Propheta de expugnatione Tyri loquutus eſt, ſimul pronuntiat
quàm diuturnũ futurum ſit tẽpus calamitatis. Accidit enim dirutas vrbes ſubitò inſtaurari, & pri
ſtinum ſtatum recuperare: hanc autem Propheta teſtatur per ſeptuaginta annos vaſtam & diru-
tam fore. Per OBLIVIONEM, intelligit vacationem à mercatura: quòd non ſit habitura curſum
ordinarium negotiationis. Quòd verò DIES REGIS VNIVS nõnulli referunt ad Dauidem, ni-
mis friuolum eſt: nam Dies Regis poſuit pro hominis ætate. quemadmodũ ætatem hominis ſe-
ptuaginta annorum ſpatio quàm plurimùm definiri oſtendit Pſaltes. Sed cur potius Regis quàm
hominis cuiuſlibet mentionem fecit? quia ſcilicet Tyrus Regẽ habebat, ideo à vita Regis, annos
numerauit. Hoc autem ad prophetiæ certitudinem plurimum valuit: nec enim Propheta id con-
iecturis humanis aſſequi potuiſſet. Per CANTICVM verò MERETRICIS, pulchra ſimilitu-
dine mercaturam deſignat: non quòd damnari per ſe debeat, cùm Reipublicæ vtilis & neceſſaria
ſit: ſed vitia & fraudes notat, quibus ita ſcatet, vt arti meretriciæ meritò comparetur.

16 SVME citharam.) Comparat Tyrum meretrici, quæ toto adoleſcentiæ tempore in libi-
dinoſis voluptatibus conſumpto, tandem exoleuit: ideóque ab omnibus deſtituta & contempta
iacet: nec tamen priſtini quæſtus & libidinum obliuiſci poteſt, ſed refloreſcere & amores ſuos
redintegrare cupit. Et quò ad ſe alliciat homines, vrbem circuit, cantibus & ſonis aures demulcẽs.
Corripiuntur enim quodammodo furore eiuſmodi ſcorta, cùm ſe ob ſenectutem negligi vident.
quam ob cauſam Lydiam ab Horatio deriſam fuiſſe videmus. Sic Tyrum, poſtquam deleta fue-
rit, & quaſi obliuione ſepulta, iterum adhibituram ſuos conatus, conſilia, & artes, vt priſtinum ſta
tum recuperet. Per Citharam & Suauem cantum intelligit fraudes mercatorias, verſutias, illece-
bras, blanditias quibus homines ineſcant, & veluti in naſſas ſuas impellũt. In ſumma, oſtendit qui-
bus rationibus emergant vrbes mercatoriæ: nempe fallaciis & illicitis artibus. Ideo Propheta fu-
turum ait, vt Tyrus leni melodia aures demulceat: addit etiã vt multiplicet carmina: id eſt, fraudes
fraudibus, atq; illecebras illecebris adiũgat: quò tandẽ omnes ad ſe alliciat, redeat in memoriã ho-
minum, & priſtinam famam recuperet. denique, vt vetula meretrix rationes excogitat, quibus re-
deat in hominum gratiam, fuco, ornatu, veſtitu, ſonis, cantibus eos ad ſe allicit: ita & Tyrus ſeſe
colliget & inſtaurabit, iiſdem ſcilicet artibus quibus antea valuerat. Neque tamen propterea
hortatur Tyrum, vt ſe hoc modo reſtituat: ſed pergit in vaticinio ſuo.

17 VISITABIT Iehoua Tyrum.) Tametſi Dominus ſic affligat Tyrum, vt periiſſe videa-
tur, tamen miſericordiæ locum fore denuntiat: quia ex ruinis tandem ſuis emergens, priſtinas vires

colliget. Talis autem inſtauratio Dei gratiæ meritò adſcribitur: quia alioqui idem accidere neceſ-
Mala. 1.4 ſe fuiſſet, quod de Idumæis prædicat Malachias, vt Dominus euerteret ac dirueret quicquid homines ædificarent. Nunquam igitur rediiſſent ad priorem ſtatũ, niſi Dominus eos iuuiſſet. Hinc obſeruanda eſt vtilis doctrina: tametſi Dominus ſeuerus ſit iudex aduerſus impios, tamen miſericordiæ ſuæ locum relinquere, nec ſemper ita acerbum eſſe, quin plagas mitiget, iiſque tandem imponat modum. Quòd ſi erga impios talis eſt, qualis erga eos futurus eſt quos adoptauit, in quos vult bonitatem ſuam effundere? Cùm itaque inſtaurantur regna, cùm ciuitates ſeſe colligunt, & po-
*1.Sam.*2.7, puli libertatem ſuam recuperant, id ſola Dei prouidentia accidit, qui ad infima deiicit quæ ſubli-
Luc. 1.52 mia ſunt, quoties ei viſum eſt, ſtatímque erigit collapſa ac reſtituit. Quod ſequitur cõtinuò pòſt, ET REDIBIT, aduerſatiuè legi debet: quia ſenſus eſt, nihilo meliorem fore Tyrum, nec correctũ iri tam dura caſtigatione, quia paulò pòſt rurſus ad ingenium redibit. nam ingratitudinem eius notat. Eadem exempla quotidie cernimus. nullus enim ferè eſt orbis angulus, in quo Dominus iudicii ſui documenta non ediderit. Quos caſtigauit, ſinit tandẽ reſpirare: ſed nihilo meliores reddũtur. Hoc Tyro euenturum dicit Iſaias, Non reſipiſcet: quin potius ad priſtinas artes ſuas redibit: ſcortabitur, vt antea ſolebat. Non dubium eſt quin de mercimoniis loquatur: ſed pergit in ea ſimilitudine quam vſurpauerat. non quòd artem mercatoriam damnare velit, ſicuti iam dictum eſt: ſed quòd in tantis hominum corruptelis, ſimilima ſit meretriciæ. Tot enim fraudibus & occultis dolis, tot decipulis referta eſt (id quod etiamnum cernimus) vt ad ineſcãdos & fallendos homines excogitata videatur. Quot in dies excogitantur nouæ & inauditæ artes quæſtus faciẽdi, & exercẽdi fœnoris, quæ à nemine, niſi in mercatorũ ſchola exercitatiſſimo, percipi poſſunt? Non eſt igitur mirum Prophetam hac ſimilitudine vſum eſſe: quæ ſignificat nihilo maiorem Tyri in exercenda mercatura, quàm prius, integritatem fore.

18 SED (tandem) erit.) Hæc altera fuit miſericordia Dei erga Tyrum. Cùm reſtituta fuiſſet, tamen ad Deum conuerſa non eſt: perrexit in fraudulentis artibus: vt meritò perire debuerit. Et certè iterum graues dedit pœnas, cùm ab Alexandro expugnata eſt: ſed nihilominus erectum
Act. 21.4 eſt illic regnum Chriſti, quemadmodum teſtatur Lucas. Hic ergo verſiculus opponi debet ſuperiori: acſi diceret, Et tamen negotiatio Tyri conſecrabitur Deo. Vnde admirabile ſpecimẽ habemus diuinæ bonitatis, quę in fœdum illud lupanar, ac veluti ad ipſos inferos penetrauit. Quòd igitur inſtaurata eſt Tyrus, beneficentiæ Dei acceptũ ferẽdũ eſt: ſed illud beneficium exiguũ fuit præ hoc ſecundo, dum ſibi ipſam conſecrauit. Sed quæritur, An id quod Tyrii ex rapinis & illicitis artibus collegerant, Deo in ſacrificium offerri potuerit? Tales enim victimas abominatur Domi-
*Prou.*21.27 nus: quia rectam & puram conſcientiam requirit. Ob hanc quæſtionem multi in expoſitione hu-
ſuprà 1.13 ius loci ſeſe torquent: ſed fruſtra. nec enim intelligit merces Tyri Deo ſacras fore, vbi ita ſcortari perget: ſed deſignat tempus quod eius mutationem & conuerſionẽ ſequetur. Tunc igitur non cumulabit ſibi opes, nam coaceruabit illicitis artibus: ſed operas ſuas Deo locabit, & negotiationis ſuę fructum in ſubleuanda piorum inopia expendet. Quòd autem turpi nomine vſus eſt, prę-teritum tempus ſpectauit: ſignificans fore, vt dediſceret prauas illas artes, atque ingenium mutaret.

NON reponetur.) In ſumma deſcribit pœnitentiam Tyri, quæ cùm auaritię prius dedita eſſet, conuerſa ad Chriſtum, non amplius cumulandis opibus ſtudebit, ſed eas in liberalitatem & be-
Eph. 4.28 neficentiam conferet. Atque hic verus pœnitentiæ fructus eſt, ſicuti monet Paulus, vt qui furabatur iam non furetur, ſed potius laboret, vt egeno & inopi ſubueniat. Cùm ergo prius inſatiabili cupiditate Tyrii omnium opes vorarent, poſthac ad beneficentiam propenſos fore denuntiat Iſaias, quia ceſſabit inexplebilis lucri cupiditas. Hoc enim teſtimoniũ eſt charitatis, cùm opitulamur proximis: crudelitatis verò, ſi eos patimur eſurire, cùm ipſi præſertim abundamus. Addit legitimum beneficentiæ modum, quia Dei ſeruos facultatibus ſuis iuuabunt. Etſi autem pios omnes
*Num.*3&4 complectitur, alludit tamen ad Leuitas & Sacerdotes, quorum alii ſacrificabant, alii parabant victimas, alii excubias agebant: denique præſtò erant omnes ad obſequium ſuum præſtandum: ideo coram Domino habitare dicti ſunt. Idémque meritò de omnibus Eccleſiæ miniſtris dici poteſt. Cęterùm quia omnes fideles, cuiuſcunque ſunt ordinis, ad Sanctuarium Dei pertinẽt, & per Chri-
*1.Pet.*2.5 ſtum facti ſunt Regale ſacerdotium, vt ſe in Dei conſpectu ſiſtant: ideo libenter hunc locum refe-
*Gal.*6.10 ro ad omnes domeſticos fidei, quorum præcipuè ratio habenda eſt. nam & eos in primis commẽ-
Apoc. 1.6 dat Paulus, iiſque primùm ſubueniri iubet. Nam ſi vniuerſa humani generis coniunctio nos com-
Infrà 58.7 mouere debet ne carnem noſtram deſpiciamus, quantò magis coniunctio membrorum Chriſti, multò arctior & ſanctior eſt quibuſlibet naturæ vinculis? Eſt autem notanda hęc locutio, qua dicimur habitare corã Deo: quia etſi nulla eſt hodie Arca fœderis, propius tamen Chriſti beneficio ad Deum accedimus, quàm olim Leuitę. Itaque iubemur corã ipſo ambulare acſi eſſemus ſub eius oculis, vt pura conſcientia ſanctitatem & iuſtitiam colamus. Iubemur enim coram ipſo ambulare, ipſúmque ſemper conſiderare pręſentem, vt iuſti atque integri ſimus.

VT comedant ad ſatietatem.) Significat nos multò largius & liberalius miniſtrare fratribus debere, quàm ferat vulgaris hominum conſuetudo. Homines enim admodum maligni

ligni ſunt, cùm proximis ſubueniendum eſt. Pauci alacri animo officium, aut operam, aut beneficium gratis præſtant. ſibi enim decedere putant, tantundémque de ſuo diminui, quantum aliis largiuntur. Alacritas ergo huius vitii corrigendi cauſa ſummopere à Deo commendatur. nam quod Diaconis præcipit Paulus vt hilariter diſtribuant, ad omnes transferri debet. Et tenẽda omnibus ſentẽtia illa, quæ hilarem datorẽ à Deo diligi teſtatur. Notandum eſt etiam quod Propheta Deo conſecrari dicit quicquid pauperibus erogatur. ſicuti alibi docet Spiritus talibus victimis litelitari Deo. nec enim ſua cauſa vnquam ſacrificia fieri iuſſit, nec iis profectò indigebat: ſed talia pietatis exercitia ſub Lege inſtituit: nunc proximis de noſtro largiri & impẽdere iubet: quicquid impendimus, boni odoris ſacrificium, ſibíque gratum & acceptum eſſe teſtatur. ídque nos vehemẽter ad liberalitatem & beneficentiam accendere debet, cùm audimus noſtras eleemoſynas tali elogio commendari, manúſque noſtras cum ſuo munere conſecrari Deo.

Rom 12.8.
2 Cor. 9.7.
Heb. 13 16.
Phil. 50 8.
Phil. 4.18.

CAPVT XXIIII.

1 *Ecce Iehoua euacuat terram, denudat eam, euertit faciem eius, & incolas eius diſsipat.*
2 *Et erit vt populus, ita ſacerdos: vt ſeruus, ita* Dominus *eius: vt ancilla, ita domina eius: vt emptor, ita vẽditor: vt mutuo dans, ita qui mutuo accipit: " vt fœnerator, ita qui accipit fœnori.* " vel vt creditor, ita debitor.
3 *Euacuando euacuabitur terra, & direptione diripietur: quoniam* Iehoua *pronunciauit hoc verbum.*
4 *Luxit, cecidit terra: elanguit, cecidit orbis: elanguerunt qui erant ſublimis populus terræ.*
5 *Et terra fallax fuit ſub incolis ſuis: quoniam tranſgreſsi ſunt leges, mutarunt ſtatutum, diſſoluerunt fœdus ſeculi.*
6 *Itaque maledictio conſumpſit terrã, & deſolati ſunt incolæ eius: ideo combuſti ſunt, inquam, incolæ terræ: & pauci reſidui ſunt facti homines.*
7 *Periit vinum, elanguit vitis, gemuerunt omnes qui læto erant corde.*
8 *Ceſsauit gaudium tympanorum, deſiit ſtrepitus exultantium, quieuit lætitia citharæ.*
9 *Cum cantico non bibent vinum: amara erit ſicera bibentibus eam.*
10 *Contrita eſt ciuitas vanitatis: clauſa eſt omnis domus, ne quis ingrediatur.*
11 *Clamor eſt ſuper vino in plateis: obſcuratum eſt omne gaudium: migrauit lætitia terræ.*
12 *Reſidua eſt in vrbe vaſtitas, & vaſtatione percuſsa eſt porta.*
13 *Quia ſic erit in medio terræ, in medio populorum, quaſi decuſsio oliuæ, & quaſi racemi, cùm peracta eſt vindemia.*
14 *Hi leuabunt vocem ſuam: iubilabunt in altitudine* Iehouæ, *voci ferabuntur à mari.*
15 *Propterea in vallibus glorificate* Iehouam, *in inſulis maris nomen* Iehouæ Dei *Iſrael.*
16 *Ab extremo terræ laudes audiuimus " gloriam iuſto. & dixi,* Macies *mihi, macies mi-* " vel gratulationem.
hi, væ mihi. Præuaricatores, præuaricati ſunt: præuaricatione, inquam, præuaricatores præuaricati ſunt.
17 *Pauor, & fouea, & laqueus ſuper te, o incola terræ.*
18 *Et accidet vt qui effugerit à voce pauoris, incidat in foueam: & qui aſcenderit è medio foueæ, capiatur laqueo. Quoniam feneſtræ de excelſo apertæ ſunt: & commota ſunt fundamenta terræ.*
19 *Contritione contrita eſt terra: diſſolutione diſsoluta eſt terra: commotione com-*

mota eſt terra.
20 *Agitatione agitata eſt terra, ſicut ebrius: & transferetur ſicut tabernaculum: & gra-*
uis erit ſuper eam iniquitas eius: & corruet, neque adiiciet vt reſurgat.
21 *Et erit in die illa, viſitabit Iehoua ſuper exercitum excelſum in excelſo, & ſuper* Re-
ges terræ ſuper terram.
22 *Et congregabuntur congregatione inſtar vinctorum in carcere, & claudentur in er-*
gaſtulo: deinde poſt multos dies viſitabuntur.
23 *Erubeſcet Luna, & pudefiet Sol: cùm regnauerit* Iehoua *exercituum in monte Sion,*
& in Ieruſalem: & coram ſenibus ſuis gloria.

IN CAPVT XXIIII.

ECCE Iehoua euacuat terram) Hæc prophetia, quantum iudicare poſſum, clauſula eſt omnium ſuperiorum quæ à capite 13. hactenus deſcriptæ ſunt: quibus Iſaias non Iudæis tantùm & Iſraeli, ſed Moabitis, Aſſyriis, Aegyptiis, & aliis exitiū nunciauit. denique, veluti perluſtratis omnibus regionibus, quæ vicinæ & notæ Iudæis erant, ſummam omnium breuiter comprehendit. Alii ad Iſraelem hæc referunt: alii ad Iudęos, iiſque excidium nuntiari putant: ſed cùm orbis mentionem faciat, non poſſum aliter accipere, quàm vt omnia quæ ſeorſim, & quidem diuerſo tempore dixit de ſingulis, nunc in ſumma & ſemel complectatur: nec obſtat quòd ſtatim ſacerdotis mentionem faciat: vnde videri poſſit hæc ad ſolum populum Dei pertinere. nam etſi de omnibus populis loquitur, quia tamē primum locum ſemper obtinent Iudæi, eorum potiſsimùm rationem habere debuit Iſaias: quoniam iis deſtinatus erat. Eſt enim veluti accidentale, quòd aliorum mentionem facit. quamobrem mirum eſſe non debet, ſi poſtquam omnes notauit, vno verbo de populo ſuo in ſpecie loquatur. Alii de vniuerſo orbe intelligunt: ſed referunt ad diem extremum: quod mihi nimis coactū videtur. Poſtquam enim Propheta minatus fuerit Iudæis & aliis gentibus, conſolationem ſubiiciet, quòd Dominus aliquando Eccleſiam ſuam excitabit, & florentiorem reddet. quæ certè extremo iudicio conuenire non poſſunt. TERRAE autem appellatione non vniuerſum orbem à Propheta intelligi puto, ſed regiones vulgò notas Iudæis: vt ſi hodie de iis quæ in orbe accidunt loquamur, haud ferè egredimur Europam, nec de iis quæ in India aguntur cogitamus. eſt enim hic velut noſter orbis. Ita Iſaias loquitur de terra ſibi & reliquis quos alloquebatur cognita: atque de populis qui vicinas regiones incolebant. Denique hîc Orbis nomen conſtituere poſſumus in Ægyptiorum, Aſſyriorum, Moabitarum, & Tyriorum finibus, & eiuſmodi: acſi diceret, Hactenus concionatus ſum de variis cladibus, quæ plæriſque populis tunc imminebant, & adhuc nonnullis ex parte impendent. verùm hæc ſumma ſit: Dominum inuerſurum, omnibúſque ornamentis ſuis nudaturum faciem terræ. Nonnulli exponunt hîc בולקה, Aperit terram, vt hoſtes liberam in eam aditum habeant: ſed malo exponere, Nudat terram: quoniam Operta dicitur terra, cùm magna hominum frequentia colitur, denique cùm frugibus & pecoribus abundat: Aperta verò, cùm priuatur ſuis incolis, ſuúmque ei integumentum detrahitur, acſi quis ſua veſte & ornamentis exueretur. Hoc autem accidere oportuit non tantùm Iudæis, ſed Aſſyriis, Ægyptiis, aliíſque gentibus, quarum mentionem fecerat. Iis igitur omnibus vnà denunciat exitium ſuum.

2 ET ERIT.) His verbis ſignificat ſummam vaſtitatē, vbi nulli amplius ordines, nulla Reipubl. facies futura ſit: quantiſper enim viget tolerabilis Reipubl. ſtatus, aliquod inter populum & ſacerdotes diſcrimen manet. Horrendam ergo cōfuſionem notat. Cæterùm, hîc ſpeciem pro genere poſuit συνεκδοχικῶς: vt ſatis vſitatum eſt Scripturis. quanquam כהנים accipere poſſemus pro iis qui dignitate quauis pollent: quia hoc nomine interdum Hebræi appellant Principes, ac præſertim qui ſunt ex ſanguine regio: ſed non diſplicet ſynecdoche. Cùm hanc confuſionem inter maledictiones Dei numeret Iſaias, atque horrendam Dei vltionem eſſe ſignificet, cùm perturbantur ordines: à contrario colligamus, quantum placeat Deo politia, & rerum omnium bene cōſtitutus ordo: quantum etiam beneficium ipſius ſit, eum inter nos conſeruari. Eo enim ſublato, vita hominum nihil à ferarum & pecudum paſtu differet. Quare vt horribilem vltionem Dei agnoſcere, ita & peccata noſtra accuſare debemus, quoties ordinem confundit, doctrinam & iudicia adimit: quibus collapſis ipſa quoque humanitas ſimul concidit. Animaduertendum etiam eſt, Dominum, cùm iudicia ſua exequitur, nulli ac ne ſanctiſsimo quidem ordini parcere. qualis enim erat hic ſacerdotum ordo, quem Dominus tam magnificè ornarat, & ſacroſanctū ſibi eſſe voluerat? in quo etiam populus, quaſi immobili & æterno gloriabatur? Sed Dei iudicio inuoluitur etiam ſacerdotalis dignitas, quia nullus hîc perſonæ reſpectus eſt, imò quo maiore gratia fuerit aliquos proſequutus, atque in maiorem dignitatis gradum euexerit, eo grauius in eos animaduertet ſi ingra- *Eph. 6.9.*

tos

tos ſe præſtent, ciúſque beneficiis abutantur. Eodem pertinet quod additur de ſeruis & dominis, emptoribus & venditoribus. Hos enim ordines legitimos eſſe perſpicuum eſt, neque aliter confundi ſolere, quàm cùm Dominus vult dira vltione populum ſuum caſtigare, ſicuti iam dictum eſt. nam in ſtatu rite ordinato, perſona ſerui & domini diſtingui debent. Sic etiam nullum publicum regimen ſine mutuis commerciis ſtare poteſt. Ita diſcrimine inter pauperes & diuites ſublato, confunditur omnis ratio viuẽdi inter homines. Atque hoc intelligit Propheta, peſſundatum iri totum ciuilem cultum: quoniam in illis cladibus, qui ditiſſimi fuerunt, ad extremam inopiam rediguntur. Denique ſummam vaſtationem deſcribit, quam ſequetur inſolita mutatio.

3 EVACVANDO.) Confirmat id quod iam dictum eſt: atque admonet iſtas mutationes non fore fortuitas, ſed opus Dei eſſe. Primo verſu diſertè expreſſerat Deum ſe accingere ad terram euacuandam: nunc aſſerit hoc futurum ratione addita, quia Deus ita decreuerit & edixerit ſe ita facturum.

4 LVXIT) Pergit Iſaias in ſuo argumento. nam hæc omnia ad exponendam totius orbis vaſtitatem pertinent, quem ſcilicet norant Iudæi. Suo autem more iudicium Dei clarius figuris illuſtrat, quę lentos animos permoueant. Per Sublimes intellige quoſque electiſsimos qui aliis præcellebant. hoc enim magis mirum eſt, quàm ſi vulgaris populus concidiſſet. Si quis tamen id velit peculiariter de Iudæis exponere, non repugno. quanuis enim ipſos Aſſyrii & Ægyptii opibus & potentia ſuperarent, tamen eo vel maximè præcellebant Iudæi, quòd eſſent adoptati à Deo. Sed altera expoſitio mihi conuenientior videtur, vt ſignificet Dominum non modò ſumpturum pœnas de vulgaribus, ſed iis etiam qui gloria & dignitate præ aliis eminebant.

5 ET terra fallax.) Alii vertunt Polluta, eò quòd חנף ſignificat impium eſſe. vtrumque cõuenire poteſt: ſed proximus verſus exigere videtur, vt exponamus Fallacem. Nam ſtatim plenius oſtendere atque amplificare videtur, cùm ait maledictione conſumptam eſſe terram. תחת, ſiue quis vertat, Sub ſuis incolis, ſiue, Propter ſuos incolas, parum refert. Eſt autem mutuum quodammodo commercium inter terrã & agricolas, vt quæ illa acceperit, reddat cum fœnore: alioqui fallit ſuos cultores: ſed rationem reddit, culpam ad ipſos transferens, quòd ſterilem ipſam reddant ſua nequitia. Vitio enim noſtro accidit, quòd nos non alit, nec fruges producit: quemadmodum ſtato naturæ ordine à Deo præfixum eſt. Eam enim matris loco nobis eſſe voluit, vt victum nobis proferret. Quòd ſi naturam & ordinem mutet vel degeneret à ſua fœcunditate, id peccatis noſtris acceptum ferre oportet, quandoquidem nos ipſi ordinem à Deo conſtitutum inuertimus: alioqui nunquam nos falleret terra, ſed officium ſuum præſtaret. Additur ſtatim ratio cur terra ſit infidelis, ſuóſque fallat incolas. quia meritò victu & alimentis fraudentur qui Deum Patrem ac nutritium colere abnuunt. Porrò defectionem gentis ſuæ peculiariter hìc traducit, quia fœdior erat & minus excuſabilis quàm omnia eorum peccata qui nunquam edocti fuerant in ſchola Dei. Cùm תורת doctrinam ſignificet, trãsfertur ad Legem. Sed hìc plurali numero ſignificat quicquid doctrinæ Lex cõplectitur. Quia verò Lex tam præceptis quàm promiſsionibus conſtat, explicandi cauſa ſubiicit duas partes חק, Statutum ſignificat, eóque cæremonias deſignari quidã putant. alii Mores. Poſſumus vertere Inſtituta: nec tantùm de cæremoniis accipio, ſed de omnibus quæ pertinẽt ad regulam bene viuendi. Tertio loco ponit ברית, quo Fœdus & Pactum ſignificatur. Hoc enim *Exod.19.5.*
nomẽ reſtringitur ad eas pactiones quibus Dominus populum ſuum adoptans, eiſe in Deum fore *6, & 29.45,*
promiſerat. Exprobrat ergo ipſis ingratitudinẽ ſuã, quòd cùm Domin⁹ ipſis modis omnibus ſeſe *& leu.26.12*
patefecerit, & amoris ſui teſtimonia dederit, immorigeri fuerint & rebelles, tranſgreſſi ſint leges, ſanctúmq; fœdus violarint. Cur verò ſe ad Iudæos cõuertit? quia ſciebat ſe illis cõſtitutũ eſſe Prophetam, vt eos potiſsimùm doceret. Hinc colligi poteſt quæ ſit regula bene viuendi. ea enim cõtinetur Lege, quam nos ſequi decet, ſi vitam noſtrã Deo probari velimus: ſi deflectimus, nos ſceleratos & perditos eſſe neceſſe eſt. Obſeruandum etiam, Deum velle in Verbo nõ ſolùm præcepta & leges, ſed etiam fœdus à nobis conſiderari. Præcipua enim pars Verbi in promiſſionibus cõſiſtit, quibus nos adoptat & recipit pro ſuis. Prętereà dubium non eſt, quin Propheta amplificatione vti voluerit: acſi diceret, nihil apud ipſos ſani aut integri, omnia fœdata & corrupta eſſe. PACTVM ſeculi vocat, quod perpetuum & inuiolabile eſſe, nec vllis ætatibus intercidere debuerat. Erat enim perpetua ſucceſſione à patribus in filios continuãdum: ne vnquam ab hominũ memoria excideret, ſanctéque & integrè ſeruaretur. Perfidiã ergo & nequitiã exaggerat, quòd fœd⁹ cum Domino initũ auſi ſint violare, & cõuellere quæ fixa & ſtabilia Dominus eſſe voluerat. hoc enim inſtar portẽti eſt. Vnde mirũ videri nõ debet, terrã hoc ſcel⁹ vlciſci, & victũ hominibus denegare.

6 PROPTEREA maledictio) Alii vertunt Peieratio. ſed cùm hoc verbum ſignificet etiam Maledicere, mihi dubium non eſt, quin maledictionem hìc intelligat, atque alludat ad maledictiones illas quas Moſes in Lege impiis & tranſgreſſoribus Legis denũtiat. quicquid ergo ac- *Deut.28.15.*
cidit calamitatum, teſtatur Propheta id ex maledictione Dei euenire. Scimus maledictam fuiſſe *Leui.26.15,*
terram ob tranſgreſſionem primi parentis, vt ſpinas & tribulos, frugum loco, produceret. Quod *gen.3.17.18*
tamen mitigauit Dominus, vt quanuis ingratis atque indignis, nihilominus victum proferret. Vbi verò non deſinimus peccare, & ſcelera ſceleribus cumulamus, nónne quò cer-

tius appareat hæc maledictio, ſenſúſque noſtros acrius feriat, ſterilem & infrugiferã nobis terram reddi æquiſsimum eſt? אשמו, hîc potius pro Deſolare quàm Delinquere accipiendum puto: & cõtextus id docet. Propterea verti, Deſolati ſunt. niſi fortè copulã accipere libeat cauſalis particulæ loco in hunc ſenſum, Terra à Deo maledicta exaruit, eò quòd impiè egerint eius habitatores. Verbum חרו metaphoricè accipi poteſt. & hoc mihi magis probatur, combuſtos eſſe quos vorauit ira Dei: quoniam clades incendio comparatur. Porrò cùm addit fore PAVCOS RELIQVOS, hinc apparet vaticinium hoc non poſſe exponi de extremo die iudicii, ac potius vaſtationes illas prædici & confirmari, quæ variis populis imminebant: idque vt timerent pii, erudirentur ad pœnitentiam, atque ad omnia perferenda parati eſſent.

7 & 8 DEFECIT VINVM.) Pergit in eodem argumento, maximè denuncians Iudæis vaſtitatem terræ. Vtitur autem longa deſcriptione, quò magis ipſos afficiat ac percellat ſenſu iudicii Dei. Atque eorum luxum, intemperantiam, & delicias perſtringit, quòd in tanta rerum abundantia aduerſus Deum proteruirent. Hæc autem eſt ingratitudo, non Iudæorum tantùm aut illius ſeculi, ſed omnium, vt rerum copia ſaturi inſoleſcant in Deum, ſibíque nimium indulgeant. Hoc igitur nomine eos perſtringit Propheta: acſi diceret, Hactenus deliciis & voluptatibus fuiſtis immerſi: ſed Dominus efficiet vt alia vobis ratio vitæ ineunda ſit. De re futura, quaſi præſenti, loquitur Iſaias, vt ipſam magis ob oculos repræſentet.

9 NON bibent vinum.) Bibere vinum per ſe malum non eſt, quatenus hominum vſui diuinitus fuit deſtinatum: ſed hic Propheta ebrioſorum conuiuia, laſciuiæ, cantilenarum, petulantiæ plena deſcribit. deinde quia abuſi fuerant ſua ſaturitate, penuriam illis minatur, quam ſibi ferè acceſſunt homines dum liberalitatem Dei luxuria ſua corrumpunt. Addit præterea, Si bibãt ſiceram, ipſis amaram fore: quia ſolet triſtitia tam potum quàm cibum inſipidũ reddere. Summa eſt, quanuis ſuppetat vinum, priuandos tamen eſſe illius vſu: quia mœrore conſtricti ſaporem nullum percipient. AMARA erit ſicera, id eſt, non fruemini amplius iis voluptatibus & deliciis quibus hactenus indulſiſtis.

10 CONTRITA) Non diſplicet hoc ad Ieroſolymæ vaſtitatem ſpecialiter referri. Quãquam ex contextu colligere licet ad alias etiam vrbes extendi: quia paulò pòſt Gentes plurali numero ad idem iudicium citabit. Sed quia ſuos populares maximè reſpexit Propheta, commodè accipere licebit de Ieroſolyma, quam appellat Vrbẽ vanitatis: vel quòd nihil in ea fuiſſet ſolidæ virtutis, vel quòd exinanita ſit. Si quidem nomen תהו vel ad cladem ipſam, vel ad ſcelera referri poteſt, quibus Deum in ſe prouocarunt. Si quis ad ſcelera referre velit, intelliget ciuitatem cõfuſionis, in qua nihil compoſitum aut rectè conſtitutum fuit. qui ſenſus mihi magis placet: tametſi ad pœnam referri poſsit. Declarat enim, meo iudicio, cauſam excidii, & vrbem addicit ruinæ: quoniam æquitas & recta adminiſtratio ab ea exulauit. DOMOS clauſas eſſe ait, quod argumẽtum eſt ſolitudinis. Hoc enim ſimpliciter additum eſt, ad vaſtitatem vrbis illius exprimendam.

11 CLAMOR ſuper vinum.) Significat penuriam vini fore. Vbi enim eſt inopia aut fames, infinitæ querimoniæ ſequuntur, non ſolùm priuatim, ſed in plateis & publicis locis. Luctuoſas igitur illas voces & querelas indicat: ſed interim luxum & intemperantiam notat, quòd rebus neceſſariis non contenti, ingurgitarent ſe vino, ſéque in omnem voluptatem effunderent. Eſt enim ſubaudienda antitheſis, Hactenus abundaſtis vino & cibariorum copia: inde occaſionem cepiſtis inſoleſcendi aduerſus Deum: quamobrem vobis meritò adimentur, & laſciuiæ veſtrę loco, clamores & gemitus in plateis audientur. Notanda eſt hîc metaphora in ſecundo membro: nam affulgere gaudium dicimus cùm eius materia oblata eſt: ita hîc obſcuratum eſſe dicit Propheta, quòd triſtitia veluti nubes oppoſita ſit. GAVDERE per ſe malum non eſt, ſicuti nec bibere. nec id per ſe Propheta reprehendit, ſed nimis profuſam & immoderatam lætitiam. Homines enim ſeſe exhilarando ſibi non temperant, propter ἀταξίαν, quæ ipſis inſita eſt. Cùm igitur inſolenter ſe geſſiſſent, & luxuriati eſſent Iudęi, meritò iis vltionem Dei denuntiat, quandoquidem optimo iure nobis adimitur gaudium, vbi Domini beneficiis rectè vti, atque in ipſo gaudere neſcimus. Sublatis deliciis & voluptatibus, nos gemere & ſuſpirare vt cogat, neceſſe eſt.

12 RESIDVA eſt in vrbe.) Ieroſolymæ, vel multarum ſimul vrbium vaſtitatem pulchra locutione deſcribit. Ornamentum enim & complementum vrbium hominibus conſtat: ideóque ſublatis incolis vrbes vocantur derelictæ. Atqui Propheta ironicè dicit reſiduam fore deformitatem. Quãquam nomen שמה vertitur ab aliis Deſolatio: quod eòdem pertinet. PORTAS nominat, quòd in iis frequentia vrbis cerneretur: nam illic conueniebat populus, & iudicia exercebantur. Itaque initiò nominat totam vrbem: deinde ſpeciem vnam deſignat: ſed amplificationis cauſa. nam etſi vrbes deſtituantur incolis, tamen in portis nonnulli viſuntur. ſed ſi omnino vacuæ ſint portæ, magnam in tota vrbe ſolitudinem eſſe neceſſe eſt.

13 QVONIAM ſic in medio.) Quoniam hæc ſententia inter minas & conſolationem media eſt, videtur Propheta electũ populũ, non autẽ quaſlibet promiſcuè gẽtes alloqui: niſi fortè diſperſionem notari dicamus, qua Iudæi velut in multos populos diuiſi ſunt. Sed quia hoc durũ & coactũ eſſet, ſimpliciter interpretor ſpẽ aliquam relinqui perditis Gẽtibus. & certè vaticinium hoc regno

Chriſti

Chriſti propriè conuenit. vnde mirum non eſt partem aliquam ſalutis promitti etiam Gentibus. Hac ſimilitudine iam alibi vſus eſt Propheta: ſed ſolius Eccleſiæ mentionem faciens. Tunc dice- Cap.17.5.6. bat reſiduum fore aliquod Dei ſemen: ne fideles de Eccleſia omnino actum eſſe putarent. quemadmodum enim decuſſis oliuis, paucæ tamen aliquæ remanēt, & racemi aliqui ex vindemia: ita ex ingenti clade quam paſſura eſſet Eccleſia, exiguum aliquem piorum numerū fore ſuperſtitem. Nūc verò eandem promiſsionem ad alias orbis partes extendit, vt per Chriſtum futuræ erant eiuſdem gratiæ conſortes. Quanquam ſimul permixta eſt comminatio: acſi diceret, Terram ſpoliandam eſſe ſuis incolis non ſecus atque arbores & vineæ ſuis fructibus nudantur.

14 HI ATTOLLENT.) Proſequitur ac auget conſolationem quam attigerat. quemadmodum enim prius cap.10. dixerat paucas guttulas ſuperfore ex ingenti illa multitudine, quæ tamen Verſ. 19. vniuerſum orbem inundarent: ita hìc exiguum illum numerum piorum, qui ex copioſiſsima vin- 20.21.22. demia reſtabit, nihilominus exultaturum, ingētemque editurum ſonum, vt ex remotiſsimis regionibus audiantur. Id quod Euangelii prædicatione factum eſt. nam quod ad ſtatum Iudææ pertinet: de ea prorſus actum videbatur. ſublata enim erat politia, ſicque & externis & inteſtinis bellis attriti fuerunt, vt emergere nunquam potuerint. Reliquus orbis perinde mutus erat in canendis Dei præconiis, ac ſurdus ad audiendam eius vocem. quia tamen Iudæi primitiæ fuerunt, libenter admittam primos hic in ordine ſtatui. Hinc egregia ad nos redit conſolatio, quòd Dominus vno momento Eccleſiam ſuam reſtituere, & florentiſsimam reddere, imò tanquā de nihilo creare poſſit. Vitam enim ex ipſa morte producit, quoties viſum eſt. Hoc autem præter naturam, & viſitatum morem eſt, vt tam pauci vocem attollant, & in remotis locis audiantur. Vbi enim paucitas, illic ſilentium: vbi verò frequentia, illic ſtrepitus eſſe ſolet. Eſt igitur Dei opus, quod ordinem naturæ, & hominum facultatem exuperat. nam alioqui Propheta pugnantia loqui videretur, tota Iudæa vaſtata, imò orbe exinanito, paucos ſuperfore, ac ferè nullos, clamorem tamen eorum vbique exauditum iri: quod incredibile per ſe, vel potius ridiculum eſt: ſed opus Dei admirabile eſt, ſicuti iam diximus. Præcones enim iſtos non modò ex Iudæis progenitos ſecundum carnem intelligit: ſed qui fide ab iis originem duxerunt. Per CLAMOREM, nō ſolùm gratulatorias voces, quæ hilaritatis & gaudii ſignificationem præbent, ſed fiduciā ſimul deſignat: quia liberè & intrepidè buccinabūt laudes Dei. Interim admonet æquum eſſe vt fideles in prædicandis Dei, non ſuis virtutibus ſe exerceāt. per MARE, lōginquas regiones, & trāſmarinas atque ignotas Iudæis ſignificari ſatis notū eſt.

15 PROPTEREA in vallibus.) Beneficia Dei nos ad gratitudinem prouocare debent. Eius autem teſtimonium reddimus in celebrandis laudibus Dei. Quam enim gratiam referemus, vt inquit Dauid, pro omnibus beneficiis quæ in nos contulit? niſi ſumpto calice gratiarum actionis Pſal.116.12. pro ſalute accepta, inuocemus nomen Domini? Hunc igitur ordinem tenet Propheta. de reſtitutione Eccleſiæ loquutus, nos ad ſacrificium laudis offerendum hortatur. Per VALLES, ſignificat regiones abſconditas, & quaſi ſegregatas ab aliis. quæ enim cinguntur mōtibus, diſtinctæ natura ac ſeparatæ ſunt. vnde fit vt vallium incolæ minus habeant humanitatis, eò quòd rarius cum aliis verſentur. Idem ergo eſt acſi diceret Propheta, nullum fore angulum tam abſtruſum aut latebroſum, in quo Dei laudes non audiantur. NOMEN DEI Iſrael expreſsit, vt verum Deum ſignificet inuocandum ab omnibus populis. Nam vt ingenita eſt omnibus populis notio Dei, & inſi- Rom.1.19. tum ſemen religionis, ita ad ſuperſtitionem & impios cultus omnes facilè declinant. Hîc autem loquitur de vera religione propaganda per vniuerſum orbem. vnde iterum patet vaticinari de regno Chriſti, ſub quo demum penetrauit ad gentes exteras & profanas vera religio.

16 AB EXTREMITATE.) Hic verſus duas ſententias continet, quę in ſpeciem pugnare videntur. Initium enim lætum argumentum habet de laudibus Dei: mox deinde ad querimonias & eiulatus tranſit: quibus perfidiam pręuaricatorum deplorat, à quibus pietas & religio euertuntur. Quod ad laudes attinet, diximus Deum nec laudari nec inuocari poſſe, donec ſe nobis patefaciat, & guſtum bonitatis ſuæ præbeat, vt ſpem vitæ & fiduciam concipiamus. Hinc illę ſenten Pſal.6.6. tiæ Dauidis, Quis in ſepulchro laudabit te Domine? quis in morte confitebitur tibi? Vbi enim nihil ſentimus præter iram Dei, ad eius laudes muti ſumus. Proinde, cùm dicit auditū iri laudes Dei, ſignificat Euangelium per totum orbem propagandum eſſe: vt homines Deum Patrem agnoſcant, atque ita in eius laudem proſiliant. Notandum eſt, quod dicit AB EXTREMO: quoniam tunc laudes Dei in Iudæa concluſæ erant, nec procul audiebantur: poſtea verò vbique cœperunt Pſ.76.7.2. perſonare. Quod adiungit GLORIAM iuſto, quidam accipiunt in communi perſona fidelium, acſi canticum eſſet, Glorificatur Deus propter ſuam iuſtitiam. Alii vno contextu legunt, Audiuimus gloriam dari Deo iuſto. Qui verò ipſos laudum Dei præcones putant vocari iuſtos, optimum quidem ſenſum eliciunt, ſed non attendunt ad vocem Gloriæ: vel ſaltem coguntur pro voce צבי reddere Exultationem. Quòd præteritum verbum poſuit loco futuri, Audiuimus, non dubito quin aliqua conſolatione voluerit piorum animos erigere, Iterum laudes Dei audiemus. Plus enim eſt quàm ſi dixiſſet, Audientur. Prima etiam perſona vtitur, vt comprehendat totum corpus Eccleſiæ: atque ita excitet piorum attentionem. Iam quòd IVSTI epitheto orna-

tur Deus, ſcimus frequẽter occurrere in Scriptura: ſed aliter in ipſum competit quàm in homines.
.32.4. Homines enim iuſti ſunt ob communicationem iuſtitiæ: Deus verò, quia fons iuſtitiæ eſt, ab ef-
.7.10, fectu iuſtus vocatur. Atque hoc argumentum eſt huiuſce congratulationis & gratiarum actionis:
1.7. quia nobis ex iuſtitiæ huius communicatione, ſalus & vita eſt. Vbi igitur eſt iuſtitia Dei, laudes &
gratiarum actiones ſequi debent. Cùm hæc prædiceret Propheta, quàm incredibilia videri pote-
.76.2. rant? nam inter Iudæos tantùm notus & celebratus fuerat Dominus. Iis excidium nunciatur: dein-
de publicatio Verbi, & laudum Dei celebratio per totum orbem. quî verò hæc fieri poterant ſub-
lato populo Dei? Hinc colligere licet paucos fuiſſe, qui fidem his vaticiniis haberent. Nũc cùm
iſta euenerint, noſtrę ſunt partes, tantum Dei miraculum admiratione proſequi: quòd non attritis
modò, ſed extinctis ferè Iudæis, emicuerit tamen ſcintilla qua vniuerſus mundus illuminatus eſt:
qua omnes accenſi in confeſsionem veritatis eruperunt.

MACIES MIHI.) Variè exponitur hic locus: nonnulli enim רזי vertunt Secretum: alii Ma-
cilentiam. Qui Secretum vertunt, intelligunt Prophetam ſignificare arcanum duplex ſibi eſſe re-
uelatum, quòd Dominus ſtatuit præmiis afficere bonos, & reprobos vlciſci: quia dum homines
in externo rerum aſpectu hærẽt, ac vident impiis ex voto ſuccedere, pios verò ærumnis obrui, ob-
turbantur, ac dubitant an Dei manu res humanæ regantur, an fortuitò omnia contingant: atque
l 8.11. huiuſmodi cogitationes, impietatis ſemen eſſe Solomon oſtendit. Propterea etiam Pſaltes ſe in
l.73.7. ſanctuarium Dei ingreſſum eſſe ait, vt rem aliter quàm humana ratione expẽdat. Si eam interpre-
tationem ſequamur, talis erit ſenſus: Tametſi nulla merces videatur eſſe iuſtis, tamen hoc apud me
ſecretum cõtineo, optimè illis fore: tametſi impii euaſuros ſe putent, ſcio tamen iis non impunè fo-
re. verùm quoniã hæc argutia videtur procul quæſita, malo ſimplicius accipere: & mox ſequitur
dolẽtis interiectio הוי: quo fit vt non putem Iſaiam hîc de iuſtis, aut eorum mercede loqui. Rectius
alii exponũt Macilentiam: acſi diceret ſe mœrore contabeſcere & marceſcere. Vt enim integer &
florens populi ſtatus ipſius veluti pinguedo erat, ita miſer & calamitoſus ipſius macilentia eſt. Hîc
enim ſuſtinet perſonam totius ſobolis, quam cùm reſecet Dominus, meritò de eius macie cõque-
ritur. Hęc interpretatio, vt dixi, probabilis eſt: quia Propheta diminutionem populi cernens, iu-
re eam lugere potuit. Scimus enim cùm largiſsimè ſe effudit gratia Dei, attenuatum fuiſſe veterẽ
populum: imò Abrahæ poſteros ferè in nihilum redactos eſſe. Sed videndum an non longius reſpi-
ciat Propheta quàm ad gentis ſuæ reiectionem, vt mala inteſtina deploret quibus præuidet cru-
ciandam eſſe Eccleſiã. Nam רז, quod alii Secretum vertunt, aptè vocare licebit quicquid interius
eſt. Hoc modo eſſet exclamatio, Inteſtina mihi dolent, vel penetralia. Neque enim abſurdum eſt
in oratione pathetica verbum ſubaudiri. Quum Dominus propagauit Eccleſiam ſuam, florere
ipſa & ab omni periculo libera eſſe videtur. at tunc maximè vexatur, cùm ipſis videlicet inteſtinis
aut viſceribus, hoc eſt, à domeſticis, turbatur. Exoriuntur enim fuci, à quibus lõgè plus moleſtiæ
ſuſtinet, quàm ab externis hoſtibus. atque huc pertinent illi gemitus הוי. nec dubito quin id Iſaias
ſignificare voluerit, ne exiſtiment pii ſe beatos in hoc mundo fore, ſed aſsiduum ipſis bellum ſu-
ſtinendum, etiã cùm nihil putabunt ſibi obſtare, quo minus tranquilla pace & otio fruantur. Vult
enim acerbiſsimi doloris ſenſum exprimere, quo intus, id eſt, in ipſis viſceribus Eccleſia affligetur.
atque eo magis deplorandum hoc malum eſt, quòd nullo modo vitari poſsit. Nam, vt ait ille, inte-
ſtinos & domeſticos hoſtes, nec fugere poteſt Eccleſia, nec fugare. Quamobrem vix ſatisfacere
ſibi poteſt Iſaias in hac miſeria exprimenda. Hanc expoſitionem ſatis confirmat, quod de præua-
ricatoribus ſubiungit. Quãta ſit hæc calamitas, & quàm deplorãda, nos ipſi ſatis experti ſumus, &
quotidie experimur. vnde emerſit Papatus, & tota eius corruptela, niſi ab hoc inteſtino malo?
Fuit enim apoſtema in ipſis Eccleſiæ viſceribus enutritum, quod ſaniem tandem & putridam fæ-
cem euomuit. vnde etiam in renaſcentis demum Eccleſiæ primordiis, doctrinam corrũpi & labe-
fieri diſciplinam videmus, non tantùm à plebeis, ſed etiam ab iis qui ſuo exemplo aliis præeſſe de-
berent? niſi quòd Eccleſia ſemper huic malo obnoxia eſt.

17 & 18 PAVOR & fouea.) Hic Propheta aduerſus peccata populi concionatur. Prius am-
plam laudis materiam non tãtùm vni populo, ſed quamplurimis atque etiam remotiſsimis datum
iri teſtatus eſt: nunc tranſit ad aliam doctrinam. hęc enim à ſuperiore argumento ſeparanda eſſe ar-
bitror: quia rurſus impiis minatur Iſaias, vt intelligant ſe in ſumma Eccleſiæ fœlicitate miſeros fo-
re. Solent enim impii fouendæ ſecuritatis cauſa temere ad ſe rapere Dei promiſsiones, tametſi ad
ipſos nihil pertineant: ideóque minas admiſcere ſolent Prophetæ. Poteſt etiam fieri vt alia occa-
ſione ſeparatim hanc concionem habuerit Iſaias. nec enim Prophetæ ipſi aut docti alii homines
capita diſtinxerunt. Sæpe diuerſas ſententias inter ſe coniunctas vidimus, abruptas etiam quæ in-
ter ſe cõiungi debuiſſent: quod certum eſt factum fuiſſe inſcitia. Quicquid ſit, Propheta redit ad
impios, iiſque graue & horrendum iudicium minatur. Hæc autem deſcriptio Pauoris, Foueæ, La-
quei, ad cõmouendos affectus pertinet. nam ſi vno verbo dixiſſet, exitium impiis imminere, nõ ad-
modũ perciti fuiſſent. Sed dubitari poteſt, an ſolos Iudæos compellet. Equidem de hac re nollem
multũ contẽdere probabilius tamẽ mihi eſt, has minas ad alias quoque gentes, atq; adeò ad vni-
uerſum orbẽ pertinuiſſe, de quibus antea vaticinatus erat. Orbẽ autẽ intelligim⁹ eas regiones quæ

notæ

notæ erant Iudæis,vt antea expoſuimus. Ac talis ſenſus eſt,Tam varia te mala prement,vt nullum
vſquam effugium pateat. quemadmodum etiam deſcribit Amos, Qui fugerit metu leonis, inci- *Amos 5.19.*
det in vrſum:ſi domum ſe recipiat, quum innixus fuerit parieti,ſerpēs eum mordebit.Et prius dixit *Cap.15.9.*
mittendos eſſe leones aduerſus Moabitas qui bellum euaſerāt. Sunt enim Deo infinita genera pœ
narum,quibus in ſceleſtos animaduertat. Perinde igitur eſt acſi diceret, Scitote vos manum Dei
effugere non poſſe:habet enim varias rationes quibus ſcelera veſtra vlciſcatur, atque ita per va-
rios circuitus tergiuerſantes circumueniat. Qui bellum effugiet, vexabitur fame: liberatus fame,
aliam noxam ſentiet, acſi omni ex parte ad vos illaqueandos intentæ plagæ eſſent. Quæ ſequitur
ratio idem confirmat,fieri non poſſe, quin eos deprehendat vindicta Dei, cui liberum curſum in
cælo & in terra à ſumma cælorum altitudine vſque ad terræ abyſſos aperuit. Exiſtimant Prophe- *Gen.7.11.*
tam alludere ad Diluuium:ſed meo iudicio ſimplicior ſenſus eſt,iram Dei ſurſum & deorſum reue
latum iri: acſi diceret,Dominus armabit cælum & terram,vt vltionē ſuam aduerſus homines exe-
quatur:vt quocunque reſpiciant, nihil præter exitium intueri poſsint.

19 & 20 CONTERENDO cōtrita eſt.) Pœnas variis loquendi generibus exaggerat.Paulò pòſt
verò oſtendet cauſam iſtius concuſsionis, Quòd ſcilicet homines ſuis peccatis talem ſibi interitū
accerſiuerant:nunc hoc malum inſanabile eſſe declarat.Diximus antea Prophetam rem vnam va-
riis modis explicare,ídque vt animos alioqui natura tardiſsimos excitet ac percellat. Nam innata
eſt carni ſecuritas, quæ Dei contemptum parit: ídque & in aliis & in nobiſipſis plus ſatis experi-
mur. Vt ergo ſecuros ſuiſque vitiis indormientes animos excitarent Prophetæ, orationem ſuam
exornant:non quòd eloquentes videri cuperent,ſed vt attentiores redderent auditores,intúſque in
animis ipſos pungerent. Hinc alluſiones, quibus hi verſus referti ſunt: hinc ſermonis ſplēdor in fi-
guris.hinc minę ac terrores variis modis nuntiati:nempe,vt homines ſecuri expergiſcantur.Hæc au-
tem doctrina ad impios reſtringi debet:non quòd immunes horum malorū ſint pii,qui promiſcuè
affliguntur:ſed quòd pii dum confugiunt ad Deum,atque in eo penitus recūbunt, nō ita quatiun-
tur,firmíque & ſtabiles aduerſus omnes iniurias perſiſtunt.Impii verò qui deriſerunt iudicia Dei,
effrænemque peccandi licentiam arripuerunt,perterriti ac conturbati nuſquam cōquieſcunt Por-
rò quod addit de transferenda terra,non ita accipere cōuenit,quaſi aliqua terrę mutatio à ſuo po-
ſitu fiat:ſed ad homines iſta referri debent,vt iam diximus: acſi diceret,nullum regnū,nullam po-
litiā fore.Denique mutationes illas exprimere voluit, de quibus capite decimo tractatū eſt. Cæ-
terùm,terram ſua iniquitate onerari dicens,non immeritò hanc cauſam addidit: vt intelligamus
Deum nunquam fruſtra hominibus iraſci. ſumus enim omnium malorū quæ patimur, ipſi autho-
res. Deus natura ad beneficentiam propenſus eſt,nóſque paterno amore proſequitur. vitio igitur
noſtro fit,quòd ſeuerè & acerbè tractamur,nec vlla eſt cauſa cur ipſum accuſemus. Tandem iterat
quod nuper attigit,nullū fore malis iſtis remedium Intelligunt hoc dictū de Iudæis, quorum poli-
tiā omnino ſuſtulit,vt diſiecti & diſsipati vix amplius in numero hominum haberentur. Ego verò
latius interpretor: nempe, tam graues fore mundi calamitates, vt reſtitui in integrum non poſsit.
Homines enim ſemper cōtra aduerſam fortunam nituntur, plenóſque animos confidentiæ gerūt.
Aerumnas perpeſsi, aliquem reſpirandi locum fore putant,atque inani fiducia animos extollunt.
Eam igitur adimit Propheta, ne ſe in poſterum vana ſpe decipiant.Quanquam notandum eſt hac
generali ſententia non tolli quam prius exceptionem poſuit.

21 ET ACCIDET) Hic locus torſit multorum ingenia,& variæ à variis interpretationes al-
latæ ſunt. alii de Sole & ſyderibus hoc dictum putant. Alii de diabolis, qui vnà cum impiis pœnas
daturi ſunt.alii ad Iudæos referunt,quos ſingulari priuilegio Deus ornarat:ſed nullam iſtarum in-
terpretationum amplecti poſſum. Simplex igitur & verus mihi ſenſus eſſe videtur, Nullā fore tam
ſublimem potentiam, quæ ab iſtis Dei flagellis eximatur, etiamſi ſupra nubes ſeſe extulerint, cò
tamen venturam Dei manum, ſicut in Pſalmo dicitur, Quò ibo à Spiritu tuo?& quò a facie tua *Pſal.139.7.*
fugiam?Si aſcēdero in cælum,tu illic es:ſi ſumpſero pennas diluculi,& habitauero in extremis ma-
ris,illuc etiam manus tua proſequetur me. Nam metaphoricè Exercitum ſupernum vocat Reges
& Principes, qui in mundo eminent & refulgent inſtar ſyderum, quam metaphoram ipſe poſtea
apertis verbis exponit,dum addit, SVPER Reges terræ:nec enim diſiungēda puto quaſi de diuer-
ſis loqueretur,ſed eiuſdem ſententiæ eſſe repetitionem, vt poſterius membrum ſit exegeticum: niſi
quis ita exponere malit, Viſitabit ſuper regna terrę,imò ſuper ea ipſa quæ humanam conditionem
ſuperare videntur. Quædam enim ſic præ cæteris eminent,acſi eſſent à communi conditione alio-
rum ſegregata. Viſitandi porrò verbum ad pœnam referendum eſt, vt ſatis ex contextu ipſo
apparet.

22 ET colligentur, claudentur.) Proſequitur initio verſus argumentum ſuum. Eſt au-
tem metaphorica locutio. nec enim omnes fuerunt captiui:ſed omnes ita in ſeruitutem redegit
Dominus, acſi quis hoſtes,quos ſubegiſſet, in manu ſua haberet. Deum ergo victorem introdu-
cit, qui hoſtes in ergaſtulum concludat,quemadmodum captiui concludi ſolent. Scimus enim
homines, quandiu illis parcit Deus, & dat aliquid relaxationis,quaſi fugitiuos eum contemnere.

Et hac ratione etiam turmatim coniiciendos in carcerem denuntiat, ne quid ſolatii captent ex ſua multitudine. Iam quod ſubiicit viſitandos eſſe poſt tempus, non ſimplex eſt promiſsio, ſed comminatio ſimul implicita eſt hoc ſenſu, Quia pridem ſua obſtinatione habuerant Deum ludibrio, & tempus peccando nimis diu extraxerant, ita Deum lenta pœna vſurum eſſe, donec ſerò tandem cognoſcant eorum cautam: ſicuti ſæpe terreni iudices maleficos quibus irati ſunt, in conſpectum ſuum admittere non dignantur, ſed in tenebris & fœtore demerſos paulatim tædio conficiunt ad frangendam eorum duritiem. Cæterùm, quum duobus modis viſitet Deus mundum, vel dum impios punit, vel dum electis paternæ beneuolentiæ ſigna oſtendit, hîc pro Reſpicere capitur Viſitandi verbum, atque ita Propheta minando rigorem temperat. Erant enim animi piorum in hiſce miſeriis ſubleuandi, ne deficerent. atque ideo conſolationes in eorum gratiam poſt varios terrores ſubiicere ſolent Prophetæ. Quum igitur hæc ad ſuſtinendos fideles pertinerent, non dubiũ quin Iudæis dicerentur, apud quos potiſsimùm fides erat: aut potius nuſquam apud alios apparebat. Sed notandum eſt quod dicit POST multos dies. hoc enim ad exercendam piorum fidem dictum eſt: quia præcipites ſumus in noſtris deſideriis, ac ſtatim vellemus Deum promiſſa ſua exoluere: conquerimur de eius tarditate, omniſque moræ impatientes ſumus. Ergo patienter expectãda eſt nobis illa miſericordia, nec vlla diuturnitate temporis fatigari debemus. Interea notandum eſt non omnium rationem habitam fuiſſe: quia, vt paulò antè viſum eſt, non niſi exiguas reliquias ſeruare inſtituerat Deus: quo magis attentos nos eſſe decet, vt tardis & diuturnis pœnis humiliati, Deo nos viſitanti obuiam eamus.

23 ERVBESCET LVNA) Plerique exiſtimant Prophetam vehementius excandeſcere in Iudæos, ita vt incredulitatem illorum & Soli, & Lunæ, & Stellis pudendam eſſe dicat: nec tantùm hominibus, ſed & mutis creaturis deteſtandos eſſe. ſed hoc à mente & propoſito Prophetæ penitus alienum videtur. Ego non dubito quin perſequatur conſolationem quam ſuperiore verſu attigerat hoc ſenſu: Cùm Dominus viſitabit populum ſuum, & Eccleſiam purgabit ſordibus, regnum conſtituet, idque tam illuſtre, vt ſplẽdore ſuo Solem & ſtellas obſcuret. Quæ locutio ſatis vſitata eſt Prophetis, & prius de ea vidimus. Hîc verò loquitur Iſaias de corpore Eccleſię, non tãtùm de capite. Cùm igitur regnum ſuum ſtabilierit Dominus in monte Sion, tanta erit magnificentia ipſius in populo inſtaurando, vt quæ alioqui fulgent coram hominibus, tenebræ futurę ſint. quod vt exprimeret, quæ ſplendidiſsima ſunt omnium nominauit. REGNANDI verbum impropriè ad vltionem Dei trahunt. quanuis enim regnare dicitur Dominus quum iudicis officio fungitur, tamen hæc locutio ita complexa de regno Dei in monte SION, ſemper habet notationẽ miſericordiæ & ſalutis. Loquitur enim de inſtauratione Eccleſiæ: vnde ſequitur hæc non niſi in Chriſto impleta eſſe. Diſertam Senũ mentionem faciens, vtitur ſynecdoche, quæ valde frequens eſt Scripturis. Præcipuam enim partem Eccleſiæ pro toto eius corpore ſumit, non tamen abſque certo cõſilio. SENES vocat tam ſacerdotes quàm alios gubernatores, qui præſunt diſciplinæ & moribus, quorũ moderatione & prudentia cæteri regi debent. Sub eorum nomine totum populũ cõprehendit: non ſolùm quia totũ corpus repræſentant, & vulgus quodãmodo ſub eorum vmbra latet: ſed etiam vt ſpem concipiant fideles futuri ordinis: quia alioqui parum aut nihil prodeſſet, diſsipatam multitudinem relinqui quaſi mutilatum corpus vel confuſam maſſam. nec abs re addita fuit particula, Etiam coram ſenibus, vt ſcirent Iudæi potentiam Dei manifeſtam & illuſtrem fore, nõ quòd percipi queat ſenſu carnis, ſed fide. Sic enim regnat, vt ipſum nobis adeſſe ſentiamus. Nam ſi hoc comprehenſionem noſtram effugeret, nulla ex eo conſolatio ad nos rediret. PRO GLORIA, alii legunt Glorioſè, alii Glorioſus. Malo ſimpliciter in ſubſtantiuo accipere: tametſi nihil interſit quo ad ſenſum. Docet enim quanta futura ſit magnificentia Dei & gloria regno Chriſti erecto, quia omnem ſplendorem obſcurari, ſolámque Chriſti gloriam eminere & conſpicuam eſſe oportebit. Vnde ſequitur, tunc demum ſuo iure Deum potiri apud nos, iuſtúmque honorem habere, vbi creaturis omnibus in ordinem coactis ſolus in oculis noſtris reſplendet.

CAPVT XXV.

1 *IEhoua Deus meus es tu: exaltabo te: celebrabo nomen tuum: quia feciſti rem mirificam: conſilia iam olim decreta, veritatem firmam.*
2 *Quia poſuiſti ex vrbe aceruum, vrbẽ munitam in ruinam: palatium extraneorum, vt non ſit ciuitas, nec vnquam ædificetur.*
3 *Propterea glorificabit te populus fortis: ciuitas gentium robuſtarum timebit te.*

"aut, violentorum.

' vel, inundatio.

" vel, cãtum, vel, exciſionem.

4 *Nam fuiſti fortitudo pauperi: fortitudo, inquam, egeno in afflictione eius: refugium ab inundatione, vmbra ab æſtu, quia ſpiritus " fortium quaſi " turbo contra murum.*
5 *Sicut æſtum in arido, ſtrepitum alienorum humiliabis, æſtum in vmbra nubis: " clamorem*

rem

rem fortium humiliabit.

6 *Et faciet Iehoua exercituum cunctis populis in monte iſto conuiuium pinguium, conuiuium defęcatorum: pinguium, inquam, medullatorum: defęcatorum liquidorum.*

7 *Et deſtruet in monte iſto faciem inuolucri quo inuoluti ſunt populi omnes, & operimentum quod expanſum eſt ſuper omnes gentes.*

8 *Deſtruxit mortem in æternum. Et abſterget Dominus Iehoua lachrymam à cunctis faciebus, & opprobrium populi ſui auferet ab vniuerſa terra: quia Iehoua locutus eſt.*

9 *Et dicetur in die illa: Ecce Deus noſter iſte. Expectauimus eum, & ſaluabit nos. Iſte Iehoua expectauimus eum. Exultabimus, & lætabimur in ſalute eius.*

10 *Nam quieſcet manus Iehouæ in monte iſto: & triturabitur Moab ſubter eum, ſicut trituratur palea in ſterquilinio.*

11 *Et extendet manum ſuam ſub medio eius, ſicut extendit natator ad natandum: & humiliabit ſuperbiam eius, cum brachiis manuum ſuarum.*

12 *Et munitionem ſublimitatis murorum tuorum ſternet, humiliabit, deiiciet in terram, ad puluerem.*

IN CAPVT XXV.

1 IEHOVA.) Hactenus vaticinatus eſt Iſaias de iudiciis Dei, quæ non tãtùm vni populo, ſed vniuerſo ferè orbi inſtabant. Fieri autem non poterat, quin tantarum calamitatum, quas præuidebat, cogitatio magnam ei perturbationem afferret. nam qui pio ſunt animo præditi, totum genus humanum ſaluum eſſe cuperent: & dum venerantur Deum, quicquid ipſius eſt, amplecti volũt. deniq; vt verè quiſque Deũ timet, ita acerrimo ſenſu iudiciorum ipſius percellitur. Dum ſtupent impii ad iudicia Dei, nec vllis terroribus mouentur, pii vel ad minimum ſignum iræ ipſius expaueſcunt. Quòd ſi ita nobis vſu venit, quid Prophetæ accidiſſe exiſtimamus, cui ferè in conſpectu erant hæ clades quas prædixerat? Nam vt Verbi miniſtris conſtet certitudo doctrinæ, eos magis quàm vulgus hominũ affici neceſſe eſt. Cùm igitur Dominus horrendas iſtas clades velut in pictura Iſaiæ propoſuiſſet, neceſſe erat vt triſtitiæ & curarum vehementia impulſus, ſe ad Dominum reciperet: alioqui confuſis perturbationibus animi fuiſſet vltra modum implicitus. Itaque ſeſe colligit, perſuaſum habens, Dominum inter has tempeſtates velle nihilominus Eccleſiæ ſuæ conſulere, & redigere in poteſtatem ſuam qui prius fuerãnt alieni. Firmus ergo & conſtãs in ſua ſtatione manet Iſaias: nec ſe à propoſito dimoueri patitur, quin ſemper recumbat in fidem miſericordiæ, vnde in celebrandis laudibus Dei perſeuerat. Proinde ſcimus hanc gratiarum actionem à ſuperioribus vaticiniis pendere, nec tantùm Iſaiam ſpectare quid, ſed etiam quorſum à Domino geratur quicquid prædixit: id eſt, cur Dominus tot populos variis cladibus affligeret: nempe vt eos ſubigeret qui prius fuerant indomiti, & furioſo affectu ruebant: in quibus nullus timor Dei, nullus religionis aut pietatis ſenſus erat.

DEVS meus es tu.) Velut confuſus & conturbatus ſubitò cogitationem ad Deum refert, vt iam diximus. Vnde colligenda eſt vtilis doctrina: nempe, cùm variis perturbationibus agitãtur animi noſtri ob varias clades & ærumnas quæ quotidie accidunt, in Deo ſtatim recolligendos eſſe, vt in eius prouidentia conquieſcant. nam vel minimis calamitatibus obruemur, niſi nos eò recipiamus, animóſque noſtros hac doctrina ſuſtentemus. Ac quò melius liqueat Prophetę conſiliũ, particulam aduerſatiuam commodè inſerere licebit hoc ſenſu, Quicquid tentationum hinc inde me concutiat, te nihilominus Deum meum agnoſcam. Ideo ſe Deo quam meretur laudem daturum promittit. Quod fieri nõ poteſt, niſi in cordibus noſtris præualeat, palmámque obtineat certa gratiæ eius fides, ex qua naſcitur lætitia, quæ nobis ampliſsimam laudum materiam ſuppeditat, cùm certi de ſalute noſtra perſuaſum habem⁹ Dominum Deum noſtrum eſſe. Ergo qui nullo ducuntur affectu laudandi Dei, nullam fidem, nullum bonitatis Dei guſtum habent. nam ſi verè fidimus Deo, neceſſe eſt vt ad nomen eius prædicandum alacres feramur.

REM mirificam.) פלא, ſingulari pro plurali vtitur. Propheta cogitationem ſuam in præſenti rerum aſpectu non retinet, ſed finem ipſum attendit. nam & profani alioqui homines, in mundi gubernatione mirabiles rerum euentus cernunt, ad quarum intuitum obſtupeſcunt: quod Tyriis, Sidoniis, Babyloniis, Moabitis accidiſſe certũ eſt. Verùm ii tãtùm in eiuſmodi operibus Dei proficere poſſunt, qui bonitatis & ſapientiæ ipſius guſtũ habent. alioqui enim vilipendunt & deſpiciunt opera Dei, nec eorum præſtantiam comprehẽdunt, quòd finem non teneãt: nempe quòd Deus mirabiliter ex tenebris lucem eliciens, Eccleſiam ſuam viuificet in morte, & res humano iu- *2. Cor. 4. 6.*

dicio confuſas optimè temperet, atque applicet in rectiſsimum vſum. Cęterùm, quò Dei prouidentiam melius cômendet, adiungit conſilia iam olim decreta. quaſi diceret, nihil Deo ſubitum eſſe vel repentinum. Et ſanè quanquam nobis interdum ex inopinato agere videtur, omnia tamẽ certò apud eum ante creationem orbis conſtituta. Propheta ergo ſignificat hoc nomine, omnia miracula quæ præter hominum expectationem eueniũt, fluere ex ordine eius moderationis, quã in orbe regendo tenet Deus, ab initio ad finem vſque omnia diſponens. Cæterùm, quoniam ad arcana illa conſilia non peruenimus, nec eò poteſt conſcendere ingenium noſtrũ, propterea ad manifeſtationem ipſorum reuocandi ſumus. nos enim latent & cõprehenſionem noſtram exuperant, donec ea Dominus patefaciat Verbo ſuo, quo ſe ad imbecillitatẽ noſtram attẽperat: quia conſilium ipſius ἀνεξερεύνητον eſt. Ideo ab æternis Dei decretis protinus ad doctrinam & promiſsiones delabitur: quas proculdubio deſignat veritatis nomine. Nam frigeret repetitio, niſi in hac voce relatio ſubeſſet: quia vbi conſilium ſuum nobis patefecit Deus, ſi conſtat dictis fides, tunc propriè verax apparet. Verbi autem firmitatem & certitudinem commendat, cùm veritatem ſtabilem eſſe dicit: quicquid ſcilicet prodit à Deo, quicquid pronuntiatur, fixum atque immutabile eſſe.

2 QVIA poſuiſti.) Aliqui hoc referunt ad Ieroſolymam: ſed ego mutationem numeri eſſe puto, vt ſatis eſt Prophetis vſitatũ: nec enim de vna tantùm vrbe agit, ſed de variis, quas in aceruos redigendas eſſe ſignificat. Quòd aliqui intelligunt Ieroſolymam factam eſſe palatium Romanis, nihil ad mentem Prophetæ. Satis autem conſtabit ſenſus, ſi memoria teneamus quod prius dictum eſt: nempe, Prophetam non includere cogitationem ſuam in iſtis cladibus, quibus Dominus varios populos affligit, ſed in caſtigationum finem extendere. Sic enim Dominus edomare & frangere contumaciam hominum voluit, quos nũquam ſibi niſi variis ærumnis afflictos ſubiecisſet. Porrò non ſolùm docet Propheta exteros pulſis indigenis habitaturos eſſe in vrbibus captis, quia non congrueret quod addit continuò pòſt, Ne amplius ſit ciuitas: ſed vagos homines qui domicilio carebunt, illic reperturos ſatis amplum ſpatium: quia nulli reſtabunt incolæ. nã cùm ארמון Splendidas ædes ſignificet, ironicè ſic dicit, latrunculos habitaturos quaſi in palatiis propter amplitudinem loci deſerti.

Suprà ver.1 3 PROPTEREA.) Hic eſt finis cuius memini. nam ſi Dominus orbem perderet, nullus fructus ſequeretur. Exitium certè nihil præter horrorem generare poſſet: nec inde vnquam ad laudes eius prouocaremur: quin potius nos obſtupefieri neceſſe eſt, dum nihil præter iram ſentimus. At ex ſenſu gratiæ & bonitatis laudes emanãt. Perinde igitur eſt ac ſi diceret, Non ſolùm percuties & affliges Domine, ſed efficies vt plagæ non careant profectu. Iis enim ferociã hominum ſubiges, vt ceruicem tibi ſummittant qui prius à te fuerant alieni. Ex hoc loco notandũ eſt quàm neceſſariæ ſint nobis caſtigationes, quibus ad obſequium Dei erudimur. nam proſperis rebus ita efferimur, vt omnia nobis licere putemus. Laſciuimus etiã atque inſoleſcimus dum humaniter Deus nos tractat. Timorem verò coniungens, oſtendit hanc laudem in verbis aut externo geſtu poſitã non eſſe, ſed in vero cordis affectu. Vnde colligimus de integro Dei cultu verba fieri: ſed quia multi ſe defunctos putant ſimulac ore confeſsionem ediderint, explicãdi cauſa additur, Timebunt te gẽtes. Cæterùm, Fortes & robuſtos vocans, his epithetis ſignificat arrogantiam & ſuperbiam, quũ inflati eſſent proſpera fortuna. Inſurgunt enim aduerſus Deum, nec deiici aut humiliari poſſunt, niſi nudẽtur. Huc ergo referendæ ſunt noſtræ cogitationes in his calamitatibus quas cernimus: hominum ferociam contundi ac comprimi neceſſe eſt, vt ad recipiendam doctrinam & verum obſequium præparentur. quandiu excæcati erunt ſuis opibus & vana fiducia, ſecurè ridebunt iudicia Dei, nec vnquam ſeſe ei ſummittent.

4 QVONIAM fuiſti.) Hinc apparet fructus conuerſionis: quòd ſcilicet Dominus nos è morte ſuſcitat, ac veluti è ſepulchro educit, porrigens nobis è cælo manum vt eripiat nos ex ipſis inferis. Hic nobis primus ad ipſum aditus eſt, quia exercendæ beneficentiæ ſuæ materiam non niſi in noſtra egeſtate reperit. Ideóque nos viciſsim in nobis egenos atque inopes eſſe oportet, vt ab ipſo opem ſentiamus. ac neceſſe eſt nos omni fiducia & perſuaſione noſtri vacuos eſſe priuſquam vim ſuam exerat in nobis. Ideóque nos flagris comparat & cruce, quibus nos ita erudit, vt eius opem & gratiam percipere poſsimus. Nec verò fruſtrà Iſaias his ſimilitudinibus hanc deſcriptionem exornat: quia variæ & multiplices occurrunt tentationes, quibus fortiter ſuſtinendis, imbecillas mentes hominum fulciri & muniri neceſſe eſt. Propterea Deum præſidium egenis, refugiũ à nymbis, vmbraculum ab æſtu fore dicit. Nam cuiuſcunque generis pericula & incommoda ingruant, Dominus aduerſus ea ſuos tutabitur, omníſque generis arma ſuppeditabit. Spiritus hîc,
Gen.8.1, exod.15.10, 1.reg.19.11, 2.reg.7. vt ſæpe alibi, Flatum ſignificat: & accipitur pro violento impetu, quo impii feruntur aduerſum filios Dei. nec enim ſolùm minas & terrores ſpirant, ſed ignem ipſum videntur euomere. Eòdẽ pertinet Turbo, vel inundatio contra murum: qua figura intelligit tam præcipitanter ruere impios, vbi nocendi licentia conceditur, vt deiiciant quicquid contrà occurrit. Plus enim eſt euerti parietes ac dirui, quàm ſi aqua ſeſe per agros tantùm effunderet.

5 SICVT AESTVM.) Niſi Dominus ſuccurreret cùm irruunt homines violenti, prorſus de vita noſtra actum eſſet. quãtus enim ſit furor impiorũ videmus. Quòd ſi euertit parietes, quid aduerſus

verſus eum poterit homuncio? Hæc igitur addita ſunt ad amplificandam gratiam Dei, vt reputemus quid nobis eſſet futurum,niſi Dominus opem ferret. Quãquam ſimilitudinem bifariam accommodant interpretes. Quidam enim intelligunt conſumptum iri improbos Dei furore, nõ ſecus ac vehementia caloris agros per ſe ſteriles exurit. alii in ablatiuo caſu vertunt, Quaſi æſtu:vt ſit ſenſus,Quamuis impii potentia ſua confiſi adeò turbulenti ſint, Dominus tamen ipſos momẽto humiliabit,acſi æſtu in arido loco deprehenſi eſſent. Verùm ego aliam eſſe puto rationem. poſtquam enim oſtendit quantus ſit impiorum furor aduerſum fideles,ſubiicit:Eos tu Domine humiliabis. Atque alludens ad ſimilitudinem Diluuii, qua prius vſus erat,Tu,inquit, deiicies æſtum impiorum,quo alioqui conſumeremur:ſicuti pluuia vna vel imber è cælo cadens,æſtum,qui ſitientes agros torrebat,deiicit. Atque ita ſua ſpõte contextus fluit:quum alia interpretatio ſit coacta,vímque,vt aiunt,literæ faciat. Poſterior pars verſus huc & illuc torquetur. nomen זמיר quidam Semẽ eſſe putant:alii Radicem : ac ſi dixiſſet,non tãtùm impios euertet Deus, ſed radicitus euellet. Quæ ſententia eſſet probabilis, niſi obſtaret ſimilitudo æſtus. Rectius itaque,meo iudicio,alii Cantum & clamorem,vel exciſionem vertunt. Quanquam ne ipſi quidem pertingunt ad Prophetæ mẽtem. Confirmat igitur proximam ſententiam, quòd violentia improborum,vel clamor, quem ſuperbè & audacter attollent,proſtratus ſtatim iacebit: ſicuti Solis feruor ſuperueniente pluuia:quæ notatur per Vmbram nubis.

6 ET FACIET) Variæ etiam interpretationes in hunc locum afferuntur.nonnulli enim exiſtimant Prophetam minari Iudæis:atque ita minari,vt varias gentes ad conuiuium vocet. quæ etiam locutio alibi reperitur. Dicitur enim Dominus ſaginare impios ad diem mactationis. Quaſi igitur Iudæos ob impietatem ſuam prædæ exponeret Gentibus,ipſas ad conuiuium inuitari putãt. acſi diceret Dominus, Lautas epulas Gentibus apparaui: Iudæos expilabunt & prædabũtur Romanæ gentes Verùm hic ſenſus, meo iudicio,ſtare non poteſt.longa refutatione minimè opus erit,poſtquam veram interpretationem adduxero. Alii verò ſic exponunt,acſi Iſaias loqueretur de ira Dei in hunc modum,Dominus inſtruet conuiuium omnibus populis iis calicem iræ ſuæ propinabit,quo inebrientur. Sed longè aliud voluit Propheta. pergit enim in gratia Dei declaranda, quæ patefacienda erat Chriſti aduentu. Atque eadem metaphora vtitur, qua etiam Dauid Pſalm. *Pſal.22.27.*
22.quum regnum Chriſti deſcribit: ac futurum ait,vt pauperes ac diuites in hoc epulo accũbant, *30.*
eóque veſcantur & ſatientur. quo ſignificat nullum genus hominum huius beneficẽtiæ expers fore. Prius enim Dominus Iudæos tantùm alere videbatur,quòd ſoli adoptati & veluti ad domeſticas ipſius epulas inuitati erant:nũc Gentes etiam admittit,liberalitatémque ſuam diffundit in omnes nationes. Subeſt igitur tacita antitheſis,quum dicit, OMNIBVS POPVLIS: quia vni tãtùm *Ibid 76.1.*
antea notus erat. PINGVIVM conuiuium intellige ex animalibus bene ſaginatis. שמרים, alii Fæces vertunt:ſed perperam.intelligit enim vetuſta vina, quæ vulgò appellamus *Vins de garde.* Ea enim præſtantiora ſunt:præſertim in Orientali plaga, vbi melius ætatem ferunt. LIQVIDA vocat ea in quibus nihil turbidi eſt aut fæculenti. Denique ſatis conſtat hìc non denuntiari exitium Gentibus aut Iudæis:ſed vtroſque vnà ad lautiſsimum conuiuium inuitari. Idque melius conſtat ex ipſis Chriſti verbis,dum regnum cœlorum comparat nuptiis quas Rex filio ſuo apparauit, ad quas *Matt 22.2.*
omnes promiſcuè conuocat,quum ii qui prius fuerant inuitati venire nollent. Nec verò mihi dubium ,quin de promulgatione Euangelii loquatur. Et quia ex monte Sion prodiit,Gẽtes illuc ad *Suprà 2.3.*
epulandum venturas dicit:quia vbi ſpiritualem cibum ad paſcendas animas toti mundo propoſuit Deus, perinde fuit acſi communem menſam paraſſet. Ac nos hodie inuitat Dominus,vt bonis omnibus repleat ac locupletet: excitat fideles Miniſtros quibus nobis parentur iſtæ epulæ,verbóq; ſuo vim & efficaciam præbet,vt eo ſatiemur. Iam quod ad nomen Montis pertinet, quamuis inde nõ exeant nunc Dei œconomi ad nos paſcendos,hoc tamẽ nomine intelligi debet Eccleſia , extra quam nemo horum ciborum particeps eſſe poteſt.non proiiciuntur in triuiis aut compitis iſtæ epulæ,menſa non eſt vbique diſpoſita, nec omnibus in locis cõuiuium hoc inſtructum eſt. Ergo vt epulemur,ad Eccleſiam veniendum. Eius verò loci ideo facta fuit mentio, quòd Deus illic ſolùm coleretur,indéque oracula prodirent ſicut inde etiam ortum eſt Euangelium. Quòd epulum hoc lautum & opiparum fore dicit,hoc facit ad commendationem doctrinæ Euangelicæ. Eſt enim ſpiritualis cibus quo animæ noſtræ ſatiantur:adeóque lautus ac delicatus,vt alios requirere minimè neceſſe ſit.

7 ET DESTRVET) Hìc etiam variant interpretes. nonnulli enim Operimenti nomine intelligunt ignominiam qua fideles ſic in hoc mundo conteguntur,vt gloria Dei in ipſis non appareat:acſi diceret,Quamuis multis probris obruantur pii,Dominus tamen ea tollet,eorúmque ſtatum glorioſum reddet Omitto alias interpretationes. Verus autẽ meo iudicio ſenſus eſt, quòd Dominus promittit ſe ſublaturũ velum,quo in cæcitate & ignorantia tenebantur. Luce ergo Euãgelii diſcuſſæ ſunt hæ tenebræ. Hoc autem in monte Sion futurum eſſe dicit,vnde etiã lux Verbi toti mundo affulſit vt antea vidimus. Eſt igitur ad Chriſti regnum neceſſariò referendus hic locus. nec *Suprà 2.3.*
enim lux affulſit omnibus hominibus donec Sol iuſtitiæ Chriſtus exortus eſt,à quo omnia vela,in- *Mala. 4.2.*
tegumenta,& inuolucra ſublata ſunt. Atque hìc alteram Euangelii commendationem habemus,

quòd eo diſcutiantur tenebræ, atque errorum inuolucra ab oculis noſtris tollantur. vnde ſequitur
nos ignorantiæ tenebris inuolutos atque excæcatos eſſe, antequam illuminemur Euangelii doctri-
na, qua ſoli & luci & vitæ reddi, atque in integrum reſtitui poſſumus. Habemus etiam hic confir-
mationem vocationis Gentium, id eſt, noſtræ. nec enim ſoli Iudæi, ſed omnes nationes, quæ prius
omni errorum & ſuperſtitionum genere inuolutæ erant, ad hoc conuiuium inuitantur.

8 DESTRVXIT) Propheta argumentum ſuum contexit. Nam in ſumma promittit ſolidam
fœlicitatem futuram ſub Chriſti regno. quod vt melius exprimat, vtitur variis figuris aptè ad rem
ipſam accōmodatis. Vera eſt iſta fœlicitas, non temporaria aut caduca: quam nec mors ipſa adi-
mere poteſt, quia in rebus lætiſsimis defectus hic nō parum lætitiam minuit, ſi deſit immortalitas.
Duo igitur coniungit quæ fœlicitatem perfectam & abſolutam reddunt. primùm, quòd perpetua
ſit vita (nam iis qui beati alioqui ſunt ad tēpus, interire miſerum eſt) deinde, vita hæc gaudio con-
iuncta eſt: nam alioqui mœſtæ & ærumnoſæ vitæ mors videtur præferenda. Adiungit etiam, Om-
ni ignominia ſublata, glorioſam hanc vitam fore: quia prophetiæ alioqui fidem derogaſſet triſtis
populi oppreſſio. Sed quæri poteſt, ad quod tempus referendæ ſint iſtæ promiſsiones? nam in hoc
mundo continuandum nobis cum variis ærumnis, aſsiduéque pugnandum eſt: nec tantùm deſtina-
Pſal. 44.23 ti ſumus morti, ſed quotidie morimur. Paulus de ſe & præcipuis Eccleſiæ columnis queritur, quòd
1. Cor. 4.9. ſpectaculo ſint omnibus, probráque omnis generis ſuſtineant, καθάρματα etiam & περιψήματα exi-
10. ſtimentur. Vbi igitur aut quando hęc locum habent? Haud dubiè ad vniuerſum Chriſti regnum
referenda ſunt. vniuerſum dico: quia non tantùm initium ſpectandum eſt, ſed etiam complemen-
tum & meta. Atque ita vſque ad ſecundum Chriſti aduētum extendi debet, qui propterea dies re-
Luc 21.28. demptionis & inſtaurationis vocatur: quoniam omnia quæ nunc videntur confuſa, reſtituentur in
act 3.21, integrum, & nouam formam induent. Hoc quidem ad redemptionem quoque è Babylone perti-
rom 8.22, net: ſed quia ea veluti præludium & tenuis guſtus fuerit iſtius, haud dubie hæc promiſsio vſque
eph 4.10. ad vltimum diem proroganda eſt. Eò igitur ſpem omnem atque expectationem conferamus, nec
Pſal. 126.5. dubitemus quin hæc omnia in nobis Dominus tandem peracto curſu perficiat. ſi nunc ſemina-
mus cum lachrymis, tunc haud dubie cum gaudio & exultatione metemus. Ne vereamur homi-
num probra aut contumelias, quæ ſummam aliquando gloriam nobis parient. Atque hic iam ini-
tia huiuſce fœlicitatis & gloriæ conſequuti, quum adoptati ſumus à Deo, quum imaginem Chriſti
gerere cœpimus, conſtanti etiam & forti animo cumulum eius ad extremum vſque diem expecte-
mus. Iam quia poſt tot triſtiſsimas clades videbatur res prorſus incredibilis, hæc non ab homine,
ſed à Deo profecta eſſe oſtendit. Euerſa enim Ieroſolyma, ſublato Dei cultu, diruto templo, reli-
quiis populi dura tyrānide oppreſsis, nemo ſibi perſuaſiſſet omnia de integro ſurgere rurſus poſſe.
Huic ergo diffidentię ad quam homines valde proni ſunt, occurri oportuit. atque ideo Propheta
has promiſsiones cōfirmat, atque obſignat, Scitote Dominum mihi fuiſſe authorem iſtarū rerū:
Tite 1.2. quare mentes in eum, non in me defigite: eo nitatur fides veſtra, qui mentiri aut fallere nequit.

9 ET DICETVR) Verbum eſt indefinitum, Dicet: quia tamen non vnius aut alterius, ſed
communis omnium ſermo refertur, abſolutè vertere placuit. Optima autem hęc clauſula eſt, qua
oſtenditur beneficia Dei non hærere alicubi aut ſuſpēſa eſſe, ſed reipſa percipi & ſentiri ab homi-
Ver. 6. hu- nibus. Conuiuium ergo, de quo antea loquutus eſt, Deum non fruſtra facturum ſignificat: quo-
ius capitis. niam in eo epulabuntur homines, æternóque gaudio perfruētur. Nam vox iſta gratulationis, quā
fore publicam dicit, realis, vt ita dicam, gratiæ Dei experimenti index ac teſtis eſt. Diligenter au-
tem obſeruandus eſt hic locus: quia oſtendit Propheta eam fore reuelationē, quæ homines con-
tineat in verbo Dei, vt omni dubitatione vacui in eo conquieſcant. Quòd ſi hæc pertinent ad re-
gnum Chriſti, vt certè pertinent, fructum ex iis inſignem colligimus: Chriſtianos ſcilicet, niſi ſibi-
ipſis deſint, & reſpuant gratiam Dei, certam habere veritatem in qua tutò recumbāt. Omni enim
dubitandi occaſione ſublata, Deus ſeſe ita ipſis patefecit, vt liberè prædicare audeant certò ſe tene-
Ioh 4.22. re quænam ſit eius voluntas: & veriſsimè dicere quod Chriſtus Samaritanę, Nos adoramus quod
ſcimus. Et certè de gratia in Chriſto exhibita, certiores per Euangelium facti, non iam incertis o-
pinionibus, vt alii, vagamur: ſed Deum, purúmque eius cultum amplectimur. Intrepidè dicere li-
ceat, faceſſant alia hominum figmenta. Notanda autem eſt antitheſis inter obſcurum & tenuem
notitiæ modum qua præditi fuerunt Patres ſub Lege, & plenitudinem quæ nobis in Euāgelio re-
fulget. Quanuis enim veterem populū Deus cæleſtis doctrinæ luce dignatus ſit, familiarius tamen
Ioh. 1.18. per Chriſtum innotuit ſicut dicitur Iohānis primo. hanc certitudinem, quam aduentu ſuo attulit
vnigenitus Dei Filius Patrē nobis oſtendens, nunc Propheta commendat. Cæterùm, vt veterem
populum hac parte excellimus, quia reconciliatio per Chriſtum facta Deum quodāmodo nobis
reddit propiorem: ita non poteſt aliter cognoſci Deus quàm in Chriſto, qui imago & character
Hebr. 1.3. ſubſtātiæ eius eſt. Qui non nouit Filium, neque Patrem nouit. Quāuis ergo Iudęi, Turcæ, cæte-
Ioh. 14.7. rique infideles iactent ſe Deum adorare creatorem cæli & terræ, fictitium tamen Deum adorant.
Vtcūque ſint peruicaces, vagis opiniones & incertas ſequuntur pro veritate: palpāt in tenebris, &
imaginationem ſuam colunt loco Dei. denique extra Chriſtum & omnis religio fallax eſt, ac eua-
nida, & deteſtandi ſunt omnes cultus, ſecuréque damnandi. Nec verò abs re tam aduerbio quàm

prono-

pronomine demonſtratiuo vtitur Propheta, quò certius teſtetur Dei præſentiam: ſicuti iterum paulò pòſt repetitione certitudinis & fiduciæ conſtantiam exprimit, qua præditi erunt qui Deum in Chriſto colent. Certum eſt Deum in ſua maieſtate à nobis non poſſe comprehendi: quia lucem inacceſſam habitat, qua protinus obrueremur, ſi ad eam conſcendere vellemus. Ergo ſe ad imbecillitatem noſtram demittit, ſe nobis per Chriſtum communicat, per quem ſapientiæ, iuſtitiæ, veritatis, aliorúmque beneficiorum participes facit. Notatu etiam dignum eſt, quòd vbi Chriſtũ vocauit Deum piorum, adſcribit nomen Iehouæ: vnde colligimus in eius perſona verã Dei æternitatem comprehendi. Adhæc, quum nobis ita per Euangelium innotuerit Chriſtus, nunc coniuncitur ſceleſta eorum ingratitudo, qui tam perfecta manifeſtatione non contenti, vanas ſuas ſpeculationes aſſuere auſi ſunt, ſicuti in Papatu factum eſt. 1. Tim. 6.

Expectavimvs evm.) Tolerantiam & perſeuerantiam eorum exprimit qui Deum in Chriſto ſemel ſunt amplexi. nec enim debet eſſe temporalis notio: ſed in ea firmiter in finem vſque perſiſtendum. Loquitur autẽ Iſaias in perſona veteris Eccleſiæ, quæ inter Iudæos ſolos tunc propriam ſedem habebat. ergo tanquam deos omnes qui alibi colebantur deſpiciens, hunc ſolum eſſe Deum confidenter pronuntiat, qui ſe Abrahæ patefecit, & Legem ſuam promulgauit per manum Moſis. nec enim fuerat Dominus ab aliis nationibus expectatus, quæ ignorantiæ tenebris obuolutæ erant, quando hæc expectatio ex fide oritur, cui etiam patientia adiuncta eſt. Fides autem abſque Verbo nõ conſtat. Admonet igitur fideles ſalutem eorum in ſpe & expectatione poſitam eſſe. nam promiſſiones Dei vſque ad Chriſti aduẽtum quodammodo ſuſpenſæ erant. Deinde obſeruandum eſt qualis fuerit illorum temporum conditio. nam aut Dei promiſſio in nihilum redacta videbatur, aut poſteritas Abrahæ ab eo repudiata. Certè vt longiſſimè aſpicerent, nuſquã tũc illis Deus apparebat. Quamobrẽ mira patiẽtia ipſos inſtructos eſſe oportuit, qua graues & difficiles tẽtationes ſuſtinerẽt. Ideóque ad Chriſti aduentũ eos quietos manere iubet. quia tunc ſentiẽt in ſolidum quàm propinquus ſuis cultoribus ſit Deus. Hac eadem doctrina hodie quoque placari nos oportet, vt tametſi ſalus noſtra ſit abſcondita, Dominum tamen firma ſpe & inuicta expectemus. & de eo procul abſente ſemper dicamus, Ecce. In rebus maximè confuſis eum diſcernere nouerimus hac nota, Hic eſt. Quod ad verba ſpectat, quãuis tempore præterito dicat, Exultauimus, & lætati ſumus in ſalute: continuus tamen actus notatur. Et paulò antè dixerat tempore futuro, Seruabit nos. Summa eſt, ſi patienter inuocetur Chriſtus, ſpem ſuorum nunquam fruſtrari. Gen. 15.1 Exo. 20.1.2

10 Nam quieſcet.) Non dubito quin Prophetæ conſilium ſit initio verſus pios conſolari, qui alioqui putaſſent ſe à Deo relictos & abiectos. nam quòd alii exponunt de iudicio quod Dominus in Iudæos exequuturus erat, nihil habet coloris: ſed idem eſt acſi diceret Dominum Eccleſiæ ſuæ perpetuò affuturum. Scio quidem manum Dei etiam ſuper reprobos quieſcere, vbi eos vrgere nõ deſinit ſua vindicta, donec in totum opprimat: ſed hic Manus pro auxiliis potius quàm pro flagellis capitur. Itaque per verbum Quieſcendi intelligitur perpetuitas tutelæ vel cuſtodiæ. Hinc autem vtilis colligitur doctrina, Quòd cùm Deus infinita per totum orbẽ beneficia diſpergat vt eorum partem impii quoque percipiant: manus tamen eius non quieſcit, vel perpetuò adeſt niſi in monte ſacro: id eſt, in Eccleſia, vbi colitur. Obſeruandum etiam, Ieroſolymam prius caſtigatam eſſe, quàm hæc beneficia ſentiret. Prius enim flagella & pœnas denuntiauerat, quibus hãc conſolationem ſubiunxit. Secunda parte verſus duplicat gratiam Dei, quia de hoſtibus Eccleſiæ ſuæ pœnas ſumendo quàm ſibi chara ſit illius ſalus oſtendet. Nullos ferè capitaliores hoſtes Moabitis habuerũt Iudæi, vt paſſim videre licet apud Prophetas, licet cũ ipſis genere coniũcti eſſent. Sub eorum ergo nomine συνεκδοχικῶς omnes Eccleſiæ hoſtes cõprehendit: ac præſertim eos quibuſcum aliquid coniunctionis habet, quibus nulli ſunt nocentiores. Docet autem eos tametſi aliquo tempore ſuperiores ſint, & Eccleſiam opprimant, tandem pœnas daturos. Hic finis eſt, ne fideles ſub malis deſpondeant animos, acſi infœlix eſſet ſua conditio, dum impii alacres & læti exultant: quia paulò pòſt ſequetur trituratio, cuius hîc mẽtio fit. Quare nos quoq; ſi afflictã & perturbatam hodie Eccleſiam videmus ab iis qui neceſſitudine aliqua nobiſcum iũcti ſunt, imò qui nomen eius & titulum vſurpant, hac promiſſione animos noſtros ſuſtẽtemus. Vbi nos Sterquiliniũ vertimus Hebraicum nomen מדמנה, aliqui putant eſſe nomen vrbis, cuius etiã meminit Ieremias. Quid autem ſi dicamus Prophetam alludere ad vrbem, quam in ſolo feraci ſitam fuiſſe veriſimile eſt: atque ita magis perſtringere & vrgere Moabitas? acſi diceret, Quemadmodum trituratur palea in eorum agro, ita Moabitas Dominus triturabit. Alias interpretationes non improbo: ſed mihi non diſplicet ſi dicamus eum alludere ad vbertatẽ ſoli, in quo vrbs illa ſita erat. Interim communem ſententiam in verſione ſequi mihi religio non fuit. Iere. 48.2

11 Et extendet.) Nunc explicat Propheta & confirmat ſuperiorem ſententiam, vtitur tamen alia ſimilitudine. Significat Dominum extenſurum manum vſque ad intima regionis Moabiticæ, non in extremas tantum eius partes. Nonnulli hanc ſimilitudinem ſic exponunt, Quemadmodum natando extenduntur brachia, ita Dominus Moabitas hîc atque illic caſtigabit. Alii putant exprimi ingeminationem pœnarum: acſi diceret, Dominus non ſemel tantùm pœnas

ſi,

ſumet de Moabitis: ſed iterum atque iterum vlciſcetur crudelitatem quam in filios Dei exercuerunt. Sed poſſemus etiam aliter rationem huius metaphoræ explicare. Qui natãt, non irruunt toto impetu, ſed leuiter ſeſe expandunt, & brachia placidè diducunt, aquas tamẽ proſcindunt & ſuperant: ita Dominus ſæpe haud magnas vires exerit ad proſcindendos impios, ſed abſq; vllo negotio, nullis adductis copiis, ſine vllo ſtrepitu aut tumultu eos perdit ac profligat, quãtumcunque ſtrenui atque inſtructi videantur. Atque hæc ratio metaphoræ ideo mihi arridet, quia de priore ſenſu nihil diminuit, & magis dilucidè explanat, Sæpe in nihilum redigi impios Dei manu, vtcunque non palàm è cælo fulminet. Admonet etiam nullam fore tam reconditam partem, quò non penetret hæc vltio, quum dicit, In medio eius.

12 ET munitionem) Dirigit nunc ſermonem ſuum ad regionem Moab. Erat autem munitiſſima, ſuíſque muris & propugnaculis ſuperbiebat: ideóque vllius momenti fore negat arces excelſas, aliáque loca licet fortiſſima & difficillima expugnatu. Fuit autem veterib', vt ſatis notũ eſt, alia quàm nobis ratio muniendi. Nec ſuperuacuum eſt quod tria hîc verba coniungit ad maiorẽ expreſſionem, Proſternet, Humiliabit, Deiiciet. quia ſuperbiam illam qua præditi erant & turgidi Moabitæ, retundi oportebat. Erant enim intolerabiles, vt prius cap. 16. vidimus. Eos igitur ridet Propheta, Quaſi verò Dominus hanc altitudinem qua gloriamini, deiicere non poſſit. Particula Ad puluerem, tantundem valet acſi dixiſſet, Non tantùm æquabit ſolo, ſed in puluerem rediget, vt ne veſtigia quidem extent veteris ruinæ. Hic locus continet optimam valdéque opportunam cõſolationem. Nam ſic hodie quoque ſuperbiunt Eccleſiæ hoſtes, vt & homines & Deum ipſum ludibrio habeant: adeò inflati & elati ſunt potentia ſua, vt inexpugnabiles ſibi eſſe videantur. ſed aduerſus eorum propugnacula & præſidia hanc Prophetæ ſententiam opponere debemus: Dominus ea facilè deiiciet ac proſternet. Interea patienter ferendum eſt, quòd robore valent & potẽtia, donec adueniat maturum ruinæ eorum tempus.

Verſ. 6.

CAPVT XXVI.

1 IN *die illa cantabitur canticum in terra* Iuda *: Vrbs fortitudinis no-*
bis: ſalutem poſuit muros & vallum.
2 *Aperite portas, & ingredietur gens iuſta, cuſtodiens veritates.*
3 *Cogitatio fixa: cuſtodies pacem, pacem: quoniã in te confiſum eſt.*
4 *Sperate in* Iehoua *in perpetuũ: quia in* Iah Iehoua *fortitudo ſeculorũ.*
5 *Nam incuruabit incolas ſublimitatis, ciuitatem exaltatam humiliabit: humiliabit, inquam, eam ad terram: deducet ad puluerem.*
6 *Calcabit eam pes: pedes pauperis, greſſus inopum.*
7 *Semita iuſto rectitudines: "rectam viam iuſti æquabis.*
8 *Etiam in via iudiciorum tuorum,* Iehoua, *ſperauimus in te, ad nomen tuum, & memoriam tui deſiderium animæ.*
9 *Anima mea deſiderauit te per noctem: quin & ſpiritu meo intra me te "manè quæram.* Nam *ex quo fuerint iudicia tua in terra, iuſtitiam diſcent incolæ terræ.*
10 *Impius gratiam obtinebit, nec diſcet iuſtitiam: in terra rectorum operum peruerſè aget, nec videbit magnificentiam* Iehouæ.
11 Iehoua, *vtcunque exaltata fuerit manus tua, non videbunt:* Videbunt, *& pudefiet æmulatione populi: quin & ignis hoſtium tuorum vorabit eos.*
12 Iehoua *ordinabis nobis pacem: nam & omnia opera noſtra operatus es nobis.*
13 Iehoua Deus *noſter, ſubiugauerunt nos domini præter te: tantùm in te recordabimur nominis tui.*
14 *Mortui non viuent: occiſi non reſurgent: propterea viſitaſti, & exterminaſti eos: & perdidiſti omnem memoriam eorum.*
15 *Addidiſti genti* Iehoua, *addidiſti genti: glorificatus es: dilataſti omnes fines terræ.*
16 Iehoua, *in tribulatione viſitauerunt te, effuderunt precationem, dum caſtigatio tua ſuper eos.*
17 *Sicut prægnans quæ ad partum appropinquat, dolet, clamat in doloribus ſuis: ſic nos*
fuimus

Vel, tu, qui rectus es, viam iuſti æquabis.

" Vel ſedulò.

fuimus à facie tua, Iehoua.
18 *Parturiuimus,doluimus,acſi peperiſsemus ventum,ſalus non eſt facta terræ,& nō*
ceciderunt incolæ orbis .
16 *Viuent mortui tui,cadauer meum,reſurgent.* Euigilate, *& cantate incolæ pulueris.* " vel terram
Quoniam ros herbarum,ros tuus: & " *terra mortuos eiiciet.* Gigantū pro-
20 *Veni popule mi, intra in cubicula tua : claude oſtia tua poſt te: lateas paululum ad* ſternes: vel
momentum,donec tranſeat indignatio. terra Gigātes cadere faciet,
21 *Nam ecce* Iehoua *egreditur è loco ſuo,vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ cōtra*
eum.Et diſcooperiet terra ſanguines ſuos,& non teget amplius ſuper occiſis ſuis.

IN CAPVT XXVI.

HIC rurſus docere incipit Propheta, poſtquam ab exilio reuerſus fuerit populus,
protectum iri Dei tutela & manu:& Ieroſolymam eius conſeruatione perinde fo-
re tutam,acſi vallo,aggeribus, foſſa,duplici muro cincta eſſet, ne acceſſus vllus pa-
teat hoſtibus. Notandum verò eſt tempus quo Canticum hoc editum fuit. Prædi-
xerat Propheta calamitatem Eccleſiæ, quæ nondum tam prope inſtabat,ſed ali-
quantò pòſt mortem eius ſecuta eſt. Quum abductus eſſet populus in exilium,deſperaſſet haud
dubiè,niſi eum huiuſmodi promiſſiones ſuſtentaſſent. Vt ergo confiderent Iudęi ſe liberatum iri,
atque vitam in ipſa morte cernerent, hoc ipſis Canticum compoſuit Propheta priuſquam etiam
calamitas accideret:vt iam inſtructi ad eam perferendam,& meliora ſperanda eſſent. Nec enim ar
bitror ideo ſolùm fuiſſe compoſitum vt liberati gratias agerent,ſed vt in exilio ipſo,tametſi ſimi- Ezech.37.1
les eſſent mortuis,animos ſuos hac fiducia obfirmarent:filios etiam inſtituerent in hac ſpe, atque
hęc promiſſa quaſi per manum traderent poſteris. Quorſum autem hęc & alia in carmen redegit
Iſaias,alibi diximus:nempe,vt paſſim decantata,animis omnium melius inhærerent. Tametſi er- Cap.51
go lugerent in Babylone,& mœrore propemodum confecti eſſent:(vnde etiam illæ voces: Quo-
modo cantabimus canticum Domini in terra aliena?):tamen ipſos ſperare oportebat ſe aliquan- Pſal.137.4
do,vbi in Iudæam reuerſi forent,gratias acturos Domino, eiúſque laudes celebraturos. Ideo
Propheta diem liberationis procul illis oſtendit,vt ſe eius expectatione fulciant.

VRBS fortitudinis.) Promittitur his verbis plena Ieroſolymæ & populi reſtitutio,
quia Deus non tantùm captiuos redimet ac diſperſos colliget, ſed vbi in patriam reduxerit,etiam
ſeruabit incolumes. Atqui non multò pòſt viderunt fideles dirutam Ieroſolymam & exciſum 2.Reg.25.9
Templum:& quum reuerſi ſunt,nihil occurrere potuit præter deformes ruinas: ſdque fore iam 2.Chro 36.
antè Iſaias vaticinatus eſt. Ergo ex alta fidei ſpecula eos cernere oportuit hanc Ieroſolymæ re- 19.
nouationem. Poſtea definit qualis futura ſit vrbis fortitudo:quia ſalus Dei pro muro, turribus, Cap.22.
foſſis,& aggeribus ſufficiet.acſi diceret, Confidāt aliæ vrbes in ſuis propugnaculis:Deus vnus in-
ſtar omnium munitionum nobis erit. Non reiicio quod quidam admonēt legi poſſe, Poſuit mu-
rum & antemurale ad ſalutem. Sed quia vberior continetur doctrina in Prophetæ verbis ſi nihil
ſubaudias,coactum ſenſum longè accerſere nihil attinet:præſertim quum verus & genuinus ſpon-
te occurrat,protectionem Dei omnibus foſſis & mœnibus eſſe potiorem. ſicut etiam dicitur in Pſal. 63.4
Pſalmo, Miſericordia tua ſuper vitas. Nam vt illic gloriatur Dauid ſe tutius & magis ſecurè quie-
ſcere ſub Dei vmbra,quàm ſi omnibus terrenis præſidiis munitus foret:ita hîc dicit Iſaias iuſtam
ſecuritatis cauſam fore,vbi cuſtodiendi populi ſui partes Deus ſuſceperit. Iam quū hęc promiſſio
ad totum redemptionis curſum pateat,tenendum eſt hodie quoque Deum eſſe Eccleſiæ ſuæ cu-
ſtodem:ideóque pluris eſſe eius virtutem,quàm ſi omnibus copiis inſtructa foret. Itaque ſi cupi-
mus in tuto quieſcere,manendum nobis in Eccleſia eſt. Tametſi nullę fuerint nobis externę mu-
nitiones,tamen Domini pręſidio & certiſſima eius ſalute, qua propugnacula omnia ſuperantur,
contenti eſſe diſcamus.

2 APERITE portas.) Non dubium eſt hoc Canticum à multis contemptum fuiſſe,cùm ab
Iſaia publicaretur. incolebatur enim Ieruſalem ab impiis & ſceleratis quandiu ille ſuperſtes fuit
in terra:& rariſſimus erat numerus bonorū. Quum autē eo mortuo dederūt pœnas ſuæ impieta-
tis,hoc non fuiſſe de nihilo prędictū aliqua ex parte apparuit. Impii enim,dū proſperis reb⁹ fruun-
tur,nihil metuūt,nec putāt ſe deiici poſſe. Ita Iudęi nunquā futurum exiſtimabant,vt pellerentur
è Iudęa,atque in exilium abducerentur:ſtabilem illic ſedē ſibi eſſe confidebant. Ideo ſuperbiēdi &
inſoleſcendi materiam ipſis adimi oportuit. quò tendunt hęc Prophetę verba, Incolas renouatę
vrbis prioribus fore diſſimiles:quia iuſtitiam & fidem colent. Cęterùm tūc quoque luſoria vide-

ri potuit hæc promiſſio,quia expulſis & in ſeruitutem abductis nihil ſolatii reſtabat. Proinde diruto templo,exciſa vrbe,omníque rerum ſtatu euerſo ac perdito obiicere poterant, Vbi ſunt illę portę quas aperiri iubet? vbi populus qui ingrediatur? Hæc tamē impleta eſſe cernimus,nec quicquam prædictum fuiſſe,quod Dominus non præſtiterit. Veteres ergo illæ hiſtoriæ nobis proponendæ ſunt,vt earum exemplo muniamur, & in deſperatiſſimo Eccleſiæ ſtatu Dominum nihilominus eam erecturum ſperemus. Gentem verò iuſtam & veracē nominans,non ſolùm deſignat
Supra 25.1 Propheta,vt nuper attigi,ad quos hæc promiſſio pertineat, ſed fructum caſtigationis oſtendit: quia poſt purgatas ſordes Eccleſiæ,ſanctitas & iuſtitia purior eniteſcet Tunc enim multitudo impiorum prævalebat,pauciſſimi boni erant,& aliorum numero obruebantur.Illam ergo multitudinem tolli oportuit,quæ timore Dei & religione carebat, vt Dominus reliquias ſuas colligeret. Atq; hæc extitit ruinæ compēſatio,vt Ieroſolyma,quæ ciuium ſuorum impietate polluta erat,iterum verè conſecraretur Deo. Neq; enim ſatis fuiſſet recuperare florentem ſtatum, niſi etiam in ſanctitate & iuſtitia fulgeret vitæ nouitas.Cæterùm,ſicuti Dei gratiam prædicat Propheta : ita etiam redemptum populum ad colendam vitæ integritatē hortatur. In ſumma,denuntiat has promiſſiones nihil profuturas hypocritis,neque iis portas vrbis,ſed iuſtis tantùm & ſanctis apertum
Matt.3.12. iri.Certum eſt Eccleſiam ſemper areæ ſimilem fuiſſe,in qua paleę tritico permiſcentur,imò triticum obruitur à paleis:minimè tamen dubium eſt quin purior fuerit Eccleſia, quum Iudęi in patriam reducti ſunt. Nam eos qui redibant inſtinctu bono impelli oportuit,vt per tot moleſtias, difficultates & pericula,tam longum iter ſuſciperent: quum alii interim multi in exilio manere quàm redire mallent:tutiorem ſcilicet , & pacatiorem ſtatum ſuum commorantibus Babylone, quàm in Iudęam redeuntibus eſſe ducentes.Ergo in iis ſemen aliquod pietatis eſſe oportuit, quo inſtigabantur ad promiſſiones,quę patribus datę erant,potiendas.Cęterùm,quanuis tunc quoq; multis vitiis adhuc infecta fuerit Eccleſia, comparatiuè tamen hoc verum fuit: quia & multa colluuies euanuerat,& reliqui nonnihil ſub Dei ferulis profecerant Porrò hanc ſententiam nonnulli ſic diſtinguunt:Gens iuſta coram Deo,& recta coram hominibus. Ego verò ſimplicius accipio: poſtquam ſcilicet gentem iuſtam nominauit,oſtendit in quo conſiſtat ea iuſtitia:nempe, vbi eſt integritas cordis,quę nihil fictum aut ſimulatum habet. nam iuſtitię nihil magis contrarium eſt quàm hypocriſis.Et quanuis nemo vnquam ſit repertus,qui eouſque profecerit,vt poſſet à perfecta iuſtitia commendari:tamen filii Dei,qui toto animo ad hanc veritatem aſpirant,eius cuſtodes dici poſſunt.Niſi fortè magis placeat ab vna parte per ſynecdochē notari quænam ſit vera iuſtitia,vbi ſcilicet dolis omnibus & malis artibus valere iuſſis,ſyncerè & veraciter inter ſe agunt homines.Quòd ſi aliquis hinc merita hominum aſtruere vellet,reſpōſio eſt facilis:nec enim de cauſa ſalutis hîc tractatur à Propheta,nec quales ſint natura homines,ſed quales gratia ſua Deus effi-
Supra 11.6 ciat,& quales Eccleſiæ ſuæ ciues habere velit. Efficit enim ex lupis oues, vt prius cap.11. vidimus. Quandiu autem hîc viuimus,longè ſemper abſumus à perfectione,atque in progreſſu aſſiduo ſumus:ſed Dominus nos æſtimat ab eo quod in nobis inchoauit:& cùm ſemel nos in viam iuſtitiæ induxit,habet etiam pro iuſtis. Quum hypocriſin noſtram corrigere & emēdare cœpit,ſimul veraces nos & integros vocat.

3 Cogitatio fixa.) Quia יצר Hebræis tam eſt Figmentum vel Creatura,quàm Cogitatio,quidam ita vertunt,Figmento innixo cuſtodies pacē:acſi intelligeret Propheta homines, vbi Deo ſuffulti inter mundi agitationes in ſua firmitate manent,tutos ſemper fore.alii vertūt,Cogitationi fixæ cuſtodies pacem:quod eòdem ferè redit,beatos ſcilicet ad extremū fore, qui mentes ſuas defixerint in vno Deo.Neque enim aliter cuſtodem ſuorum ſe promittit fore Deus,niſi dum animis compoſitis recumbunt in eius gratiam,non autem alternant vel fluctuant. Sed quia non apponitur nota datiui caſus,ſed conciſè dicit Propheta, Cogitatio fixa vel ſtabilis, expendant lectores annon magis conueniat referre ad Deum:vt ſit ſenſus,æterno eius conſilio & immutabili fundatam eſſe Eccleſiæ pacē. Nam magnopere intereſt, ne inter varias mundi conuerſiones ſubinde vacillent pii animi,reſpicere ad cæleſte decretum.Illud quidem verum eſt,conſtanter ſperādum eſſe in Deo,vt perpetuam eius fidem experiamur in nobis ſeruandis:ſempérque requiri à fidelibus,ne ancipiti & dubia hæſitatione diſtrahantur,ſed vni Deo firmiter adhæreāt: ſenſus tamē hic facilius elicitur,& melius fluit ex Prophetæ verbis, Hoc fixum & inuiolabile Dei eſſe decretum vt æterna pace fruantur quicunque in ipſo ſperant. Nam ſi fixa cogitatio pro certitudine & conſtantia piorum accipitur,ſuperuacua eſſet cauſæ redditio, Quia in te confiſum eſt. Deniq; vtraque loquutio aſpera eſſet, figmento vel cogitationi paratam eſſe continuam pacem. Hoc autem aptiſſimè conuenit,vbi in Deo confidimus,nunquam ipſum fruſtrari ſpem noſtram : quia æterna cuſtodia nos proſequi decreuit. Vnde ſequitur,quia ex mundi ſtatu non pendet ſalus Eccleſiæ,non nutare neque agitari pro variis conuerſionibus quæ quotidie accidunt: ſed quia in Dei conſilio fundata eſt,ſolida fideíque ſtabilitate niti,vt nunquā excidere queat. Ac ſubeſt,meo iudicio,tacita antitheſis inter fixā cogitationē Dei,& erraticas noſtras imaginationes: quia ſingulis

ferè

ferè momentis obrepit aliquid noui quod mentes noſtras ſurſum deorſum impellat: nec vlla eſt tam leuis mutatio, quæ non iniiciat aliquid dubitationis. Quare tenendum eſt illud principium, perperam nos facere, ſi immutabile Dei conſilium volaticis noſtris commentis metimur: ſicut alibi videbimus, Quantum diſtant cæli à terra, ita procul abſunt cogitationes meę à cogitationibus veſtris, domus Iſrael. Quare hoc imprimis ſtatuere conuenit, mutationi non eſſe obnoxiam ſalutem noſtram, quia non variat Dei ſententia. Hæc cauſa eſt repetitionis, Cuſtodies pacem, pacem: quia notatur continuus tenor ad perpetuitatem vſque. Pacis verò nomine intelligo non ſolam animi tranquillitatem, ſed omne fœlicitatis genus. acſi diceret, in ſola Dei gratia ſatis eſſe ad beatè proſperéque viuendum. Infrà 55.9

4 SPERATE in Iehoua.) Quod ad verba ſpectat, legunt quidam in ſecundo membro, Sperate in Deo Iehoua forti ſeculorum. ſed quum צור non ſemper ſit epitheton, ſed fortitudinem ſignificet: ſenſum illum vt coactum repudio. Et ad rei ſummam non multum refert, vt mox liquebit. Parum etiam firma eorum argutia eſt, qui hinc eliciunt Chriſti diuinitatem, acſi Iehouā in Iah eſſe Propheta diceret. Nam duplex ponitur Dei nomen conſultò, amplificandæ virtutis eius cauſa. Hortatur autem nunc populum, vt ſecurè ſe Deo committat. poſtquam igitur præceſſit doctrina, nunc exhortationi locus eſt. Ac fruſtra hæc dicerentur, Pacem noſtram eſſe in manu Dei, cúmque fidelem nobis eius cuſtodem eſſe, niſi de hac re edocti atque inſtituti, ſimul etiam animaremur exhortationum ſtimulis. Quanquam non ſimpliciter ad bene ſperandum nos incitat, ſed ad perſeuerantiam. ac propriè ad fideles, qui iam didicerunt quid ſit in Dominum ſperare, pertinet iſta oratio: qui quum adhuc infirmi ſint, & vt variæ diffidentiæ occaſiones occurrunt, cum quibus luctandum eſt, ſæpius poſſint labaſcere, confirmatione opus habent. Ideo non modò ſimpliciter iubet ſperare in Domino, ſed conſtanter in ſpe ac fiducia ad finem vſque permanere. Notanda etiam quæ additur ratio, nempe quòd ſicut perpetua eſt potentia Dei, quæ fidei ſcopus eſt, ita fides ad eandem perpetuitatem ſeſe extendere debeat. Quum enim Propheta de fortitudine & potentia Dei concionatur, non intelligit ocioſam potentiam, ſed efficacem & actuoſam quæ ſe in nos re ipſa exerat, atque ad exitum perducat id quod cœperit. Atq; hæc doctrina latius patet: vt verè credamus conſiderandā nobis eſſe naturam Dei, quia ſimulac deflectimus ab hoc intuitu, nihil niſi fluxum apparet, ideóque ſtatim euaneſcimus. Itaque per continuos progreſſus mundum ſuperare debet fides: quia nec veritas, nec iuſtitia, nec bonitas Dei temporalis eſt vel caduca, ſed Deus perpetuò ſibi conſtat.

5 & 6 NAM incuruabit.) Nunc melius exprimit de qua virtute Dei ſit locutus: nempe de ea quam ipſi experimur, & quidem in bonum noſtrum. ideo cohærent inter ſe hæc duo membra, Proſterni Dei virtute ſuperbos, humiles verò & abiectos in illorum gradum ſubſtitui. quia ad plenam conſolationem non ſufficeret quòd docet priore loco ſuperbos humiliandos eſſe, niſi etiam addidiſſet, humiles extollendos, vt regnum in ſuperbos obtineant. Agnoſcimus ergo propria experientia Deum efficaciter in ſalutem noſtram operari, vnde nobis ſperandi materia ſuggeritur. CELSITVDINIS nomine tam omnis generis munitiones & propugnacula comprehendit (quia ſolebant veteres extruere vrbes in locis editioribus) quàm ſplendorem & opulentiam. Significat ergo nullum præſidium obſtare Deo poſſe, quominus impios deiiciat ac proſternat. Turres certè & propugnacula non diſplicent Deo: ſed quia rarò euenit, vt qui robuſti ſunt & potētes, nō ſuperbiāt, ideo Celſitudo ſępe pro Superbia capitur. Nō dubiū eſt aūt quin loquatur de impiis, qui quum armis, opibus, & pecunia valeant, ſe aduerſus Deum ipſum munitos eſſe arbitrantur. Et conſolatur, vt prius dictum eſt, Iudæos, quòd inuicta Babylonis potentia terreri, & ſe in deſperationem conücere potuiſſent, niſi Dominus hac promiſſione eos ſubleuaſſet, Non eſt quòd magnitudine Babylonis aut viribus terreamini: facilè enim concidet, nec potentiæ Domini obſiſtet. Suprà 13.1

7 SEMITA iuſto rectitudines.) Non laudat piorum iuſtitiam, vt quidam falſò putarunt: ſed docet Dei benedictione proſperos & optabiles illis eſſe ſucceſſus in toto vitæ curſu. Sed quum principio verſus breuiter tantùm dixiſſet, planas & æquabiles eſſe ipſorum vias, ſecunda parte clarius ſe explicat, Dei gratiæ adſcribens quòd iuſti quaſi per apertam planiciem in ſtadio ſuo ad metam vſque pergunt. Nam in verbo Librandi metaphora eſt, quòd Deus quaſi adhibita lance ad æqualem modum temperet quæ per ſe erant inæqualia. In voce ישר eſt ambiguitas, quia tam ad Deum, quàm ad viam referri poteſt. Ideo vertunt quidam, TV QVI RECTVS ES, VIAM IVSTI DIRIGES. & Deus alibi ſic vocatur. Nec inepta eſſet alluſio, Rectitudines de quibus loquutus eſt à Deo manare, quia ſolus rectus eſt. Quanquam altera verſio videtur minus coacta. Promittit autem in ſumma iuſtos curæ Deo fore, ita vt manu eius quaſi ducantur. Nam omnia videntur in hoc mundo temere volui, quum impiis bene eſt, iuſti verò opprimuntur: & quanuis Scriptura toties prædicet ac confirmet eos curæ eſſe Deo, vix tamen conſiſtere poſſumus, & vacillamus, quum infauſta iis omnia accidunt. verum tamen eſt Dei libra complanari iuſtorum vias: quantūcunque difficiles & aſperę videantur: quinetiam eorum cuſtodiam Deu 32.4 Pſal. 25.8 Pſal. 37.5 & 1. Pet. 5.7

mandauit Angelis ſuis: ne fortè lædantur aut impingant ad lapidem pedem ſuum. alioqui conci-
Pſal. 91.11 dere ipſos vel labi vel laſſitudine deficere facile eſſet: nec vllus vnquam ipſis ex tot ſpinis, vepribus, prçruptis viis, perplexis anfractibus, aſperiſque locis pateret exitus, niſi ipſos educeret Dominus ac liberaret. Proinde diſcamus nos commendare Deo, eúmque ducem ſequi, ac tutò dirigemur. Quanuis nos inſidiæ, fraudes, aſtutiæ diaboli & impiorum, innumeráque pericula circundẽt, euadere ſemper dabitur. Experiemur quod hic dicit Propheta, vias noſtras inter profũdas quoque voragines æquari, ne vlla obſtacula curſum noſtrum abrumpant. Et certè experientia docet, niſi regamur Dei ductu, fruſtra per inuia nitendum eſſe, vt vix pedem vnum progredi liceat (quæ noſtra eſt imbecillitas) ad minimum quodque offendiculum hæremus. Satan autem & impii non ſolùm multis tricis nos implicant ac morantur, nec leues tantùm difficultates nobis obiiciunt, ſed nunc crepidines, nunc abyſſos, quibus ſuperandis ne totus quidem mundus par eſſet. Ergo quàm
Iere. 10.23 neceſſaria ſit nobis cæleſtis directio agnoſcere cõuenit, & fateri cũ Ieremia, Scio Domine, quòd non eſt hominis via eius: nec viri ambulantis vt diſponat greſſum ſuum. Ne ergo efferamur inani
Iacob. 4.13 confidentia, acſi in manu rerum ſucceſſum poſitum haberemus. ne iactemus, vt monet Iacobus, nos hoc vel illud acturos: quemadmodum homines temerarii faciunt, acſi omnia ſuo arbitratu
Prou. 16.1 efficere poſſent: quum vel linguam dirigere penes nos non ſit, vt ait Solomon, quò aptè reſpondeamus. Fruſtra ergo homines proponunt, deliberant, ac ſtatuunt de viis ſuis, niſi Deus manum
Pſal. 147.9 porrigat. Porrigit autem iuſtis, eorúmque peculiarem curam gerit. nam quum ad omnes extẽdatur prouidentia Dei, qui & coruorum pullis & paſſerculis, & minimis quibuſque animantibus neceſſaria ſuppeditat: tum verò paterna ſolicitudine erga pios afficitur, vt eos è periculis & difficultatibus eripiat.

8 ETIAM in via.) Hic verſus continet pulcherrimam doctrinam, ſine qua cætera fruſtra dicta videri poſſent. Quum enim dixerit Deum nobis fore ducem tota vita, vt nunquam erremus aut impingamus: atq; interea tot anguſtiis coarctemur, ex re ipſa inanes eſſe iſtas promiſſiones iudicaremus. Ergo quũ exercet patientiam noſtram, luctandum, & nihilominus in ipſo ſperandum eſt. Eius rei nos hîc admonet Propheta, Quanuis amœna planicies non ſemper arrideat oculis noſtris, nec facilis ſub pedibus noſtris ſternatur via, ſed per multos rigidos occurſus anhelandum ſit, dandum ſpei & patientiæ eſſe locum. VIAM IVDICIORVM accipit pro rebus aduerſis, & ita ſæpe in Scripturis accipitur nomen Iudicii. Hac autem nota diſtinguuntur pii ab hypocritis, qui in proſpero rerum ſtatu benedicunt Deo, & magnificè de eo loquuntur: in aduerſis autem obmurmurant, Deóque ipſi maledicunt, ac planè oſtendunt ſe nullam in eo fiduciam habuiſſe. Itaque ex præſenti tantùm fortuna Deum çſtimant. Pii verò quum exercentur ærumnis & calamitatibus, magis ac magis ad fiduciam acuuntur. Ideo particula אף emphaticè ponitur, acſi diceret fideles non modò alacriter Deum colere, quantiſper ipſis indulget, ſed ſi durius exerceat non deficere tamen, quia ſpe fulciuntur. Proinde hæc vera ſolidæ pietatis probatio eſt, vbi non ſolùm quũ nos beneficentia ſua proſequitur Deus, ſed quum ſubducit faciẽ ſuam, nóſque affligit, omniáque iræ & ſeueritatis ſigna præbet, in ipſo ſpem fiduciámque noſtram locamus. Diſcamus accommodare hanc doctrinam in vſum noſtrum, quoties nos vrgent præſentis vitæ calamitates: nec deſinamus, etiam deſperatiſſimis in rebus, in eum ſperare. Etiamſi me occiderit, inquit Iob, in eo ſpera-
Iob 13.15 bo. Et Dauid, Etiamſi ambulandum eſſet in medio vmbræ mortis, confiſurum ſe, nec attonitum
Pſal. 23.4 fore dicit: quia nouerit Deum ſibi adeſſe. AD NOMEN TVVM. Oſtendere vult Propheta vnde infatigabilis illa ſtrenuitas, vt grauioribus malis pii non ſuccumbãt: nempe quia tam profanis deſideriis quàm nimiis anxietatibus expliciti, fortiter ad Deum ſuſpirant. Nam vt ſunt inordinati noſtri affectus. & ſolicitudines nos quaſi terræ affixos tenent, animi noſtri aut perperam vagãtur, aut per ignauiam ſubſidunt, quominus ad Deum liberè aſſurgant. Quum autem eſſentia Dei nobis abſcondita ſit, eò fit vt tadiores ſimus ad ipſum quçrendum. Ideòque ab occulta eſſentia & incomprehenſibili ad nomen eius nos reuocat Propheta: acſi iuberet manifeſtatione quæ in verbo occurrit nos eſſe contentos: quia illic Deus quoad ex pedit, iuſtitiam, ſapientiam, & bonitatẽ ſuam & ſeſe nobis declarat. MEMORIAM quoque non fruſtra adiecit. ſignificat enim primam apprehenſionem aut cogitationem non ſufficere, ſed aſſiduam meditationẽ requiri, quia ſine hoc adminiculo ſtatim euaneſceret lux omnis doctrinæ. Et certè vera & ſeria cognitio Dei nos inflãmat ad ipſum deſiderandum: neque id ſolùm, ſed etiam ad proficiendi deſiderium incitat, quoties ſubit in mentem noſtram eius memoria. Itaque præcedit cognitio Dei: deinde exerceri nos decet frequenti recordatione: quia non ſufficit ſemel eius apprehendiſſe notitiam, niſi ex continua meditatione amor & deſiderium creſcat. Atq; hinc percipimus, notionem Dei, mortuam imaginationem non eſſe.

9 ANIMA mea.) Maior eſt expreſſio ſententiæ ſuperioris. Prius enim in perſona fidelium omnium locutus, deſiderium animæ ad Deum ferri dixerat. nunc de ſe addit, Anima mea deſiderauit: acſi diceret, Ego omnes animæ meæ facultates in hoc intentas habeo, vt quæram nomen tuum. נפש, ſæpe pro Anima vitali capitur: ſed quoniam hîc Propheta duobus vocabulis vti-

tur,

tur,ea ſic diſtinguo,vt נפש Affectum aut voluntatem ſignificet. רוח Partem intellectiuam.quia ſci-
mus has animæ humanæ præcipuas eſſe partes,nempe Intellectum & Volũtatem: quarum vtran-
que meritò Deus ſibi vendicat.quò etiam pertinet illud,Diliges Dominum Deum tuum ex toto Deu.6 5,&
corde tuo,tota mente tua,omnibúſque viribus tuis.Omnes igitur animæ ſuæ facultates eò niti o- Matth.22.
ſtendit Propheta,vt Deum quærat,ipſíque adhæreat. Alii Spiritum accipiunt pro parte regenita, 37
atque ita per נפש intelligunt animam naturalem:per Spiritum, gratiam Dei, quæ ſupernaturalis
eſt.Verùm illud ſtare non poteſt homo enim ψυχικὸς nunquam inquirit Deum:atque experimur
quantum nobis repugnet ſenſus noſter cùm ad Deum aſpiramus,& quanta difficultate eluctemur
ex hac repugnantia. Hæc igitur interpretatio refutatione non eget, cùm apertè pugnet cum Scri-
ptura.Et ex multis ſimilibus locis ſatis liquet tantundem valere Spiritũ & Animam,ac mentem &
cor. PER NOCTEM, Scriptura ſæpe intelligit res aduerſas,quæ tenebris & caligini comparan-
tur.Ego tamen paulò ſecus interpretor:acſi diceret Propheta, Nullum eſt tempus tam importu-
num aut intempeſtiuum,quo te non inuocem ac requiram. Parum quidem à ſuperiore differt iſta
interpretatio,ſed aliquantò generalior eſt.nox enim videtur quieti deſtinata, túncque omnia ho-
minum deſideria ceſſant.denique dormiens parum differt à mortuo. Tunc igitur cùm quietis &
otii tempus eſt,ſe ad Deum quærendum expergefieri dicit,ita vt nulla occaſione deflectatur.non
quòd dormientes præſentem aliquam cogitationẽ habeant:ſed quòd ſomnus ipſe,ſi ad Deũ ten-
dimus,pars ſit curſus noſtri: & quamuis ſopiti & ſilentes,ſpe tamẽ & fiducia ipſum laudamus. Sed
non propriè de ſomno intelligit Propheta.metaphoricè enim loquitur: quod ex proximo mem-
bro iterum apertè liquet,vbi nocti opponitur tempus matutinum:ſic notatur continuitas. Ac no-
tanda eſt cauſæ redditio,vbi dicit INCOLAS terræ diſcere iuſtitiam ex Dei iudiciis:ſignificans hõ
mines ferulis erudiri ad timorem Dei. Rebus enim ſecundis obliuiſcuntur ipſius,eorúmque ocu-
li velut pinguedine excæcantur.exultant ac laſciuiunt,nec ſe in ordinem redigi ſinunt. Ideo Domi
nus eorum petulantiam coercet,eóſque ad obedientiam erudit. Denique fatetur ſe & alios præ-
paratos fuiſſe Dei caſtigationibus, vt eius imperio ſe ſubiicerent, ſéque committerent eius cu-
ſtodiæ,quia niſi exerta manu Deus ius ſuum ſibi vendicet,nemo ſe in obſequium ſponte tradit.

10 GRATIAM obtinebit impius.) Hinc ſententiam ſuperiori opponit Iſaias. Dixerat enim
pios,etiam cùm affliguntur,vel alios affligi vident,nihilominus conquieſcere in amore Dei,atque
in eum ſperare.nũc contrà, impios nullo modo adduci poſſe vt Deum ament,etſi beneficiis om-
nibus eos allicere,ſibíque adiungere conetur:qualẽcunque ſe Dominus erga illos oſtendat, nihi-
lo reddi meliores. Videtur autem primo aſpectu hic verſus à proximo diſcrepare,quòd illic dice-
ret, Tunc agnoſci iuſtitiam Dei in terra,cùm iudicia ipſe ſua exercet,ſéque iudicem eſſe oſtendit,
& hominum ſcelera vlciſcitur.hîc autem dicit,Nulla ratione protrahi vel adduci impios vt ipſum
colant,tantúmque abeſſe vt emendentur plagis,vt etiam beneficiis deteriores reddantur. Nã cer-
tè caſtigationum fructus non apparet in omnibus,quando in illis nihil impii proficiunt.quemad-
modum perſpicimus in Pharaone,qui plagis & flagellis obſtinatior eſt redditus. Sed quamuis de Exod.7.13
incolis terræ indefinitè loquutus ſit,ſolos tamen Dei electos propriè cõplexus eſt, niſi quòd pro-
fectus iſte quibuſdam etiam hypocritis communis eſt quia interdum coacti tanguntur Dei reue
rentia,& pœnarum metu frænantur. Sed quia ſynceram reſipiſcentiam Propheta hic deſcribit,ſo
los Dei filios deſignat per terræ incolas. Nonnulli interrogatiuè accipiunt, An gratia fiet impio?
vel,Cur impius gratiam obtineret?quaſi innueret Propheta,ipſos indignos quibuſcum clemẽter
Deus agat. Ego autem ſic potius reſoluo, Vtcunque beneficiis alliciat Deus impios,nunquã rectè
agere diſcent. Hîc igitur Propheta ſuperiorem ſententiam reſtrinxit. Et quum dicit Peruerſè actu
ros in terra rectitudinum,amplificat indignitatem huius ingratitudinis. Iam ſatis graue malum e-
rat,eos abuti beneficiis Dei, iiſque reddi peruicaciores:ſed ad cumulum impietatis accedit,quòd
peruerſè agant in terra quam ſibi Dominus conſecrauerat. Loquitur autem de Iudæa,tamet-
ſi ad alias quoque regiones extendi poſſit, in quibus nunc colitur Deus. ſed tunc nullam aliam
hoc titulo inſignire poterat Iſaias,cùm nulla alibi eſſet notitia Dei. Ideo Iudæam vocat TER-
RAM RECTORVM OPERVM. Sic autem interpretor, quia cùm Propheta vſus ſit fœmi- Pſal.76.2
nino genere נכחות ad homines referri non poteſt. Itaque hoc titulo inſignitur, quòd illic vigeret
Lex,& populus ille à Deo peculiariter electus eſſet. idque addidit,vt exaggeret populi ingratitu-
dinem,ſicuti iam dictum eſt. Nam quòd promiſcuè quidam ad totum orbem extendunt, quia v-
bicunque viuamus,hac lege alimur à Deo,vt colamus rectitudinem,videtur nimis remotum. Cæ-
terùm cùm Dominus vbique regnum ſuum hodie propagarit, vbicunque nomen ipſius inuoca-
tur,illic terra rectorum operum eſt.quo fit,vt bis ſimus damnandi,niſi tot & tantis beneficiis pro-
uocati,pietatis ſtudio & bonis operibus gratitudinem noſtram teſtemur. Quod addit, Reprobos
non viſuros magnificentiam Dei,minimè crimen eorum leuat,ſed duplicat potius:quia turpis &
pudenda ſocordia eſt,non animaduertere ad Dei gloriam quæ palàm ante oculos noſtros verſa-
tur.quo minus excuſabiles ſunt impii, quia vtcunque nomen ſuum variis modis illuſtret Domi-
nus,excutiunt tamen in clara luce. Nunquam verò deſunt teſtimonia,quibus Dominus magnitu-

Suprà 5.12 dinem & gloriam ſuam conſpicuã reddat:ſed pauci ea conſiderant, vt prius capite quinto vidimus. Cæterùm non ſolùm per ordinaria opera naturæ Dominus patefacit gloriam ſuam, ſed etiam per inſignia quædam miracula & documenta, quibus nos de bonitate, ſapientia, & iuſtitia ſua abũde inſtruit. Impii ad ea claudunt oculos, neque animaduertunt, tametſi vanis in rebus ſint admodum perſpicaces quam prauitatem nunc coarguit & obiurgat Propheta. Alii exiſtimant hìc reprobis minari, quaſi indigni eſſent hoc operum Dei conſpectu. Quod tametſi verum ſit, quia tamen hoc membrum cohæret cum reliquis, adhuc reprehendit ſocordiam eorum qui animum in opera Dei non intendunt, ſed potius obſtupeſcunt. Quo fit vt hodie minus mirum videri debeat tam paucos reſipiſcere, tametſi permulta iuſtitiæ Dei documenta pateant. nam ad conſideranda opera Dei ſemper infidelitas cæca eſt.

11 IEHOVA, exaltata eſt manus tua) Explicatio eſt ſuperioris ſententiæ. Nihil enim noui affert: ſed planius facit quod paucis antea perſtrinxerat Prius enim dixit impium non viſurũ magnificentiam Domini: nunc quæ ſit illa magnificentia explicat: ea videlicet, quæ in operibus Dei apparet. Nec enim mittit nos ad occultam illam maieſtatem, quæ nobis abſcondita eſt, ſed ad opera adducit, quæ μετωνυμικῶς per Manũ ſignificat. Hìc autem rurſus accuſat impios, atque oſtẽdit eos non poſſe ignorantiæ prætextu excuſari. quanuis enim nihil cernant, tamen perſpicua eſt Dei manus: nec quicquam obſtat, quàm cæca eorum ingratitudo, imò voluntaria ſocordia, quominus eam conſpiciant. poſſent enim nonnulli ignorantiam cauſari, ſibíque hæc opera non patere: ſed exaltatam manum eſſe dicit, non ſolùm exertam: ita vt non paucis quibuſdam ſit viſibilis, ſed eminus refulgeat.

VIDEBVNT & pudefient) Satis oſtendit hunc aſpectum diuerſum eſſe ab eo de quo antea loquutus eſt cùm diceret impios non videre gloriam Domini. Vident enim: ſed non animaduertunt, neque obſeruãt: ſed tandem viſuri ſunt: at nimis ſerò, magnóque ſuo malo. Poſtquã enim diu abuſi fuerint patientia Dei, ſéque peruicaces & obſtinatos præbuerint, tandem iudicia Dei agno-
Gen.4.13. 14, & 27. 38, Hebr.12.17 ſcere cogentur. Sic Cain, Eſau, & ſimiles quos ſcelerum nimis ſerò pœnituit, quanuis refugerent conſpectum Dei, videre tamen coacti ſunt ipſum iudicem. ita ſuis contemptoribus Deus ſenſum aliquem ſæpe extorquet, quo illuſtret ſuam potentiam. Sed nihil eos iuuat talis cognitio. Sic igitur Propheta minatur impiis, poſtquam eos cæcitatis arguit, vt oſtenderet omni ignorantiæ prætextu carere: ac denuntiat fore tempus quo intelligent cum quo ſibi fuerit negotium, túncque ſenſuros minimè ſpernendum eſſe nomen illud cæleſte, quod nunc pro fabula ducunt, & aſpernantur. clauſis enim oculis ſibi indulgent, & nos habent ludibrio, nec Deũ iudicem fore exiſtimant: quin potius in miſeriis & ærumnis noſtris ſpectaculo ipſis ſumus. Itaque nos velut ex alto deſpiciunt, magíſque ac magis obdurantur: ſed veros tandẽ cultores Dei operam ſuam nõ luſiſſe intelligent. Cæterùm vt doceat conſpectum hunc gloriæ Dei non modò ipſis eſſe inutilem, ſed noxiũ, cum pudore viſuros dicit Dei erga fideles benedictionem, cuius ipſi erunt expertes. deinde pœnæ atrocitatem auget, quòd non tantùm vrentur æmulatione, cùm videbunt filios Dei ereptos ex iſtis miſeriis, atque in gloriam euectos eſſe: ſed etiam accedet aliud malũ: nempe, quòd hoſtili igne vorabuntur. Ergo ZELVS populi hìc Indignationem ſignificat, quam concipiunt reprobi, dum ſortem piorum cum ſua comparãt. IGNEM HOSTIVM vocat, quo Deus hoſtes ſuos conſumit. Ignem enim accipit pro Dei vltione. quia hìc non ſumi debet pro igne viſibili quo vrimur: neque etiã pro fulmine duntaxat, ſed metaphoricè accipitur pro diro cruciatu: vt ſæpe etiam aliâs Scriptura extremam Dei vltionem hoc nomine ſignificat. nec enim ſatis disertè exprimi poteſt hic cru-
Gen 19 24 Deu.32.22, Iob 20. 26, & 22.20 ciatus. Quanquam non diſplicet Prophetam ad Sodomæ & Gomorrhæ interitum alludere.

12 IEHOVA ordinabis pacem.) Hæc ſententia ad piorum conſolationem pertinet, acſi diceret, Videmus qualis futurus ſit exitus impiorum. Eos enim filiorum conſortio abdicabis, ac velut hoſtes igne abſumes: nos verò beati futuri ſumus. Verbum שפת, quod Ordinare ſignificat Hebræis, tantundẽ valet ac Stabilire: quaſi diceret, Continua ſerie pacem nobis contexes. Nã impii quoque fruũtur pace, ſed nõ diuturna: pax verò noſtra in Domino ſtabilita eſt, firmúmque fundamentum habet, nec vllo tempore finitur. Pacis autem nomine, ſolidam fœlicitatem deſignat. Hinc collige, ſolos filios Dei, qui in ipſo quieſcunt, beatos eſſe. Impiorum enim vita, vtcunque deliciis & voluptatibus abundet, dum ex voto illis omnia fluunt, miſerrima eſt. Nullum igitur eſt pacis firmamentum, niſi in paterno Dei amore. Per OPERA, intelligit omnia beneficia quibus Dominus proſequitur ſuos fideles. acſi dixiſſet, Res, negotia, actiones & quæcunque ſunt ex vſu noſtro, Gallicè, *nos affaires*. Qui ergo hoc teſtimonio vſi ſunt ad euertẽdum liberum arbitrium, Prophetæ mẽtem aſſecuti non ſunt. Verũ quidem eſt, Deum ſolum bene agere in nobis &
Phil.2.13 quicquid rectè inſtituunt homines, eſſe ex illius Spiritu. ſed hìc ſimpliciter docet Propheta omnia bona quibus fruimur, ex Dei manu adeptos eſſe. Inde colligit nullum fore beneficẽtiæ finem, donec plena fœlicitas accedat. Cęterùm, cùm Deus author ſit omnium bonorum, ea quæ primũ ac pręcipuum locum tenent, in primis conſideranda. nam ſi Deo accepta ferri debent ea quibus vitam hanc tuemur, multò magis quæ ad animæ ſalutem pertinent. Ergo ſi in rebus minutis benefi-

centiã eius agnoſcimus, quantò magis in maximis & præſtātiſſimis agnoſcere decebit? Sed nõ eſt
cur hunc locum obiiciamus Papiſtis ad eorum doctrinam refellendam, cùm facilè ipſum eludere
poſſint, multiſque alijs apertiſſimis abundemus. Itaque videtur hic Propheta incitare pios ad gra-
titudinem teſtificandam. Iubet enim ipſos ita prædicare beneficia Dei, vt quicquid habent, ab eo
ſe tenere fateantur. Atque hîc continetur vtilis doctrina: Pios videlicet ex rebus anteactis & bene-
ficiis acceptis de futura etiam beneficentia Dei ratiocinari, ac colligere ſe quoque in poſterum i-
pſi curæ futuros. Experti igitur beneficia Dei, in futurum quoque ſperare discamus. quum ſe tam
beneficum & liberalem præſtiterit, animos noſtros in ſpe futuri auxilii conſtanter obfirmemus. Pſal.138.8
Hoc exemplum pii omnes ſecuti ſunt, fidemque ſuam hoc modo aluerunt. Sic enim Dauid, Opus Philip 1.6
manuum tuarum non deſpicies. Et Paulus, Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet. Itẽ Iacob, Gen.32.10
Minor ſum miſerationibus tuis & veritate, quam exhibuiſti ſeruo tuo. ſed tu dixiſti, Benefaciendo,
&c. Nec enim Deus ſimilis eſt hominibus, vt fatigari benefaciendo, aut exhauriri largiendo poſ-
ſit. quò pluribus ergo beneficiis nos cumulauit, eò magis ſpes noſtra cõfirmari debet, ac augeſcere.

13 IEHOVA Deus noſter.) Hic verſus continet querimoniam piorum, quòd tyrannide im
piorum oppreſſi fuerint. Eſt enim compoſitum hoc carmen ad erigendos fidelium animos, qui
duro exilio eiiciendi erant è terra illa, quę ſymbolum erat æternæ fœlicitatis, vt ſacrificiis & ſacris
conuentibus, omnique ferè conſolatione priuati, ſub duro Babyloniorum iugo conſtricti, extor-
res à patria, ignominia & malis ingentibus obruti, ſuos ad Deum gemitus petendæ leuationis cau
ſa dirigerent. Loquitur ergo nomine fidelium, qui in ſpeciem à Deo reiecti videbantur: nec tamen
deſinebant teſtari ſe populum Dei eſſe, atque in eum ſperare. Alienum autem à Deo imperiũ me-
ritò ſe ferre dicunt, quia in ſuum vnius patrocinium eos receperat. Vnde ſequitur, niſi fuiſſent ab
eo alienati, non ſubituros fuiſſe tam duram ſortem, vt tyrannicè hoſtiũ libidini expoſiti forẽt. Om-
nes quidem Principes præter Deũ dominari videntur, etiamſi eius nomine præſint. verùm nõ lo-
quitur Propheta de iis qui bono noſtro præſunt: ſed de alienis à vero cultu, & piæ doctrinæ con-
trariis. Dauid quidem erat aliquis dominus præter Deum, ſed ſimul legitimus Dei miniſter in cõ-
munẽ totius populi ſalutem: ideóque veram religionem tuebatur, quam hi omnino euerſam voluiſ
ſent. Hoc autem meritò Iudæis ipſis acciderat, vt cùm Deo benigniſſimè eos tractanti parêre
noluiſſent, ſub impiorum tyrannidem redigerentur. Eſt enim hîc tacita antitheſis inter Deũ pióſ-
que Reges, qui eius nomine & auſpiciis populum gubernauerant, & tyrannos qui legibus iniquiſ- Eze.20.24
ſimis imperantes, ipſum deinde oppreſſerunt. Planius hoc fiet ſimili Ezechielis loco, Dederam,
inquit, illis leges bonas, in quibus victuri eſſent. ſed quia non fecerunt iudicia mea, & ſtatuta mea
abiecerunt, & profanauerunt ſtatuta mea, & direxerunt oculos ad idola patrum ſuorum: ob id ego
dedi eis ſtatuta non bona, & iudicia in quibus non viuent. Cùm poſſent antea Dei benedictione
proſperè & fœliciter agere ſi eius Verbo paruiſſent, minatur Propheta tyrannis fore obno-
xios, vt inuiti pareant rigidis eorum edictis: & quidem abſque profectu vel mercede. Similem
nunc miſeriam deplorat Propheta, Cùm Dominus imperaret nobis, non potuimus ſorte noſtra
eſſe contenti: nunc duram tyrannidem ferre cogimur: meritáſque pœnas damus noſtræ improbi-
tatis. Eadem querimonia vti poſſunt fideles qui degunt ſub Papatu, aut qui ad iniquas ſuperſtitio-
num leges quoquo modo adiguntur. Imperium enim ſubeunt quod præter Deum eſt: atque ſuſti-
nent pluſquam barbaram ſeruitutem, qua non obſtringuntur corpora, ſed animæ ad lanienam &
carnificinam ducuntur.

TANTVM IN TE) Hæc particula videtur opponi ſuperiori in hunc ſenſum: Tametſi velint
nos abducere profani homines à dominio tuo, nos tamẽ ſub eo perſtabimus, quoniam certò per-
ſuaſi ſumus nos eſſe tuos. Sed pleniorem doctrinam elicere licet, Tametſi dictet ſenſus carnis re-
lictos eſſe à Deo, & in prædam expoſitos qui crudeliter ab inimicis vexantur: Iudæos tamen non
deſinere in Deo gloriari, quem ſibi propinquum non cernunt: quia ſola nominis eius recordatio
eos ſuſtentat, ſpémque eorum ſuauiter fouet. Ita ſubeſt antitheſis valde emphatica inter memoriã
nominis Dei, & præſentem experientiam gratiæ eius. Raræ enim virtutis eſt, Deum quanuis ab-
ſentem conſtanter amplecti. Alii vertunt, In te & nomine tuo: ſed nulla eſt hîc copula. Magna verò
hîc nobis conſolatio proponitur, admodúmque neceſſaria his tẽporibus, quibus peruerſa homi-
num ingratitudo duriſſimam tyrannidem excuſſo Dei iugo ſibi acceſſit. nec mirum ſi iam multis
in locis, vbi nomen Dei inuocatum eſt, eam graſſari videamus. Non eſt tamen cur propterea pii
animum deſpondeant: modò hac ſe conſolatione fulciant, nunquam à Deo penitus deſeri, quibus
in recordatione nominis eius ſatis ſolatii eſt: ſed fidem hanc neceſſe eſt ſimul teſtari, vt mori decies
malint quàm ſe profanãdo à Deo diſcedere: quia vbi hominum metu quis præuaricatur, certũ eſt
nullum dulcedinis nominis Dei guſtum vigere. Quandiu ergo liberam habemus fruitionem Ver-
bi, nos diligenter in eo exerceamus: vt cùm vſus poſtulabit, armati ſimus: atque ita nos in vmbra
de nihilo philoſophatos non eſſe appareat.

14 MORTVI non viuent.) Iterum concionatur Propheta de infœlici exitu impiorum,
quorum fœlicitas nos ſæpe commouet atque ſolicitat: quemadmodum apud Dauidẽ legimus, Pſal- Pſal.37.9
mo 37. & 73. Ne ergo perſtringantur oculi noſtri præſenti rerum aſpectu, miſerrimum fore eorum Ibid.73.17

exitium denuntiat. Alii interpretantur hunc locum de fidelibus, qui mori videntur ſine vlla ſpe reſurrectionis: ſed minimè dubium eſt, quin de reprobis loquatur: idque magis patebit ex ſententia diſſimili, quam 19 verſu ſubiiciet. Eſt enim oppoſitio inter piorum & impiorum reſurrectionem, inter quos parum eſſet diſcriminis, niſi hos æternæ morti addictos eſſe, illos verò beatæ atque æternæ vitæ deſtinatos conſtaret. Nec ſolùm æterna mors impios manet, ſed quicquid iam in hoc mundo patiuntur, initium eſt interitus ſempiterni: quia nec vlla conſolatione erigi queunt, & ſentiunt Deum ſibi infeſtum. Vbi vertimus OCCISOS, alii legunt Gigantes. ſed cùm in plurimis Scri-
Pſal.88.11, pturæ locis רפאים pro occiſis accipiatur, ſic etiam hoc loco melius quadrabit, quoniam alioqui
Prou.2.18, non ſtaret antitheſis. Quod ſequitur, Propterea viſitaſti eos, explicatiuè poſitum eſt: quia cauſam
& 9.18, & oſtendit cur ſine ſpe intereant reprobi: quia ſcilicet Dei conſiliũ eſt eos perdere. Porrò in ira Dei
21.16 nihil præter mortem & exitium ipſis expectandum eſt.

15 ADDIDISTI GENTI) Variè exponitur hic verſus. ſunt enim qui putent hîc indicari à Propheta, pios non vno tantùm afflictionis genere premi, ſed quaſi in extremas miſerias demergi, nec vllum iis eſſe finem malorum. Alii ſimpliciter exponunt, Domine, gentem tuam variis beneficiis cumulaſti, atque exiſtimant Prophetam cõmemorare beneficia quibus Deus variè populum ſuum affecit: ac ſi diceret, populum non tantùm vna in re, ſed infinitis, beneficentiam ac liberalitatem Domini expertum eſſe. Sed cùm animaduerto ad id quod ſequitur, vbi ait, DILATASTI, id eſt, propagaſti imperium tuum, quod prius anguſtis finibus continebatur: malo duo hæc vnà inter ſe coniungere. quia poſterius membrũ prioris interpretatio eſt. ac optimè reſpondet quod ſequitur, Deum eſſe glorificatum. Scimus enim nulla ex re melius eluceſcere Dei gloriam, quàm ex Eccleſiæ incrementis. Idem igitur eſt ac ſi diceret, Cùm prius tibi exiguus eſſet populus, tu illũ multiplicaſti, atque adauxiſti. Cooptatæ enim ſunt Gentes & adiunctæ Iudæis hac lege, vt vnus & idem populus ex iis efficeretur. Ita immenſam multitudinem addidit Dominus: quoniam filii Abrahæ ex omnibus nationibus vocati ſunt. Subaudiendum ergo hîc non beneficia, ſed maiorem numerum addidiſti: in hunc ſenſum, Domine, tu illa paucitate non contentus, populum immenſum tibi ex omnibus nationibus collegiſti. Hoc autem ad regnum Chriſti pertinet, quod Euangelii prædicatio per totum orbem propagauit. quam amplitudinem hoc loco celebrat Propheta, & deſignat hoc verbo Dilatandi. Quæ loquutio non eſt à cõmuni vſu loquendi aliena, cùm imperii aut finium ampliatio ſignificatur. neque tamẽ intelligit terram ampliorẽ factam, ſed diffuſo in omnes partes Dei cultu, propter mutuam communicationem fuiſſe amplius ſpatium & habitationẽ magis liberam: quia diſſidia quandam ſecum reſtrictionem ferebant. Hîc habemus promiſſionem de vocatione Gentium, quæ pios in exilio illo & miſera diſſipatione Eccleſiæ non parum recreare debuit, vt quanuis ſe mirum in modum acciſos atque imminutos viderent, perſuaſum tamen haberent ſe ita adauctum iri, vt non tantùm infiniti eſſent numero, ſed etiam vt exteræ nationes & alienæ ipſis adiungerentur.

16 IEHOVA in tribulatione.) Poſſet hoc exponi de hypocritis, qui nunquam ad Deũ confugiunt, niſi malis & ærumnis coacti. Sed cùm fideles quoque flagellis erudiat Dominus, quemadmodũ prius docuit Propheta, malo ſimpliciter hæc ad ipſos referre, vt nõ ſolùm agnoſcãt ſe me-
Verſ.8 9 ritò plecti à Deo, ſed etiã ex caſtigationis fructu dulceſcat malorũ acerbitas, deinde vt inſtructiores reddantur in timore Dei, magiſque ac magis in dies promoueant. Itaque in perſona Eccleſiæ loquitur Iſaias, vt quoties pii legerent hanc ſententiam, agnoſcerent ſe in miſeriis & ærumnis propiores eſſe Deo, quàm cùm proſperis rebus fruebantur, quibus ſemper ferè (quæ eſt prauitas naturæ noſtræ) nimium efferimur atque inſoleſcimus. Idcirco nos cõſtringi plagis, ac domari neceſſe eſt. Atque hæc cogitatio aſperitatem pœnarum mitigabit, nec ab iis tantopere abhorrebimus, ſi eas nobis fructuoſas eſſe intelligamus. לחש, ſignificat Murmur. Non eſt igitur accipiẽda hæc dictio pro articulata oratione, ſed pro ea quæ index eſt animi conſtricti magnis doloribus: vt qui ſũmo cruciatu anguntur, vix effari aut animi ſui ſenſa exprimere poſſunt. Itaque veram, omniſque ſimulationis vacuam inuocationem ſignificat: cui tunc demum homines ſtudebunt, cùm grauiter afflicti gemitus ſummi doloris teſtes proferẽt. Rebus enim proſperis homines velut plenis buccis loquuntur: aduerſis deiecti, vix hiſcere audent, animóque magis quàm lingua affectus ſuos decla-
Rom.8.26 rant. Hinc gemitus illi inenarrabiles, de quibus loquitur Paulus. Hæc igitur de piis pronunciat Iſaias, ad eóſque reſtringi debet hæc doctrina. Impii enim, quanuis aliquas lamentationes extorqueat dolor, magis obdureſcunt, deterioréſque ac peruicaciores redduntur.

17 & 18 SICVTI prægnans.) Hîc duo præcipuè notanda ſunt. primùm comparat fideles parturientibus, quas extremos dolores ſuſtinere ſcimus. ideóque dicit erumpere ipſorum cruciatus in apertos & violentos clamores. Vnde colligimus non ſolùm de triſtitia Prophetã loqui, quę ex moleſtiis vel incommodis externis oritur, ſed potius reſpicere ad horribiles cruciatus quibus longè vehementius & atrocius torquentur piorum animi, dum iratum ſibi Deum ſentiunt, & cõſcientiis ſuis arguũtur. Nullus eſt corporis dolor tam acerbus, qui cum eo cõparari poſſit. & hoc diſertè exprimitur particula Coram te. Deinde modum ſimilitudinis excedit: quia vbi nullus eſt
Iob.16.21 malorum exitus, deterior ſit piorum conditio, quàm parturientium. Hæ enim doloribus tandem

ſuis

ſuis liberatæ, exultant gaudio cùm partum conſpiciunt, omniúmque dolorum obliuiſcuntur: piis verò ait nullũ eſſe finem pariendi: quia ſemper nouæ ærumnæ ac miſeriæ imminent. & cùm partum inſtare putant, nihil præter angores edunt. Hoc enim ſignificat per VENTVM: nempe nullam doloris liberationem aut alleuationem apparere. Atque ſe ipſe exponit continuò pòſt, NEC ENIM FACTAE NOBIS SVNT SALVTES, id eſt, nulla nobis apparet ſalus. בל־יפלו, id eſt, nõ ceciderunt. נפל enim Cadere ſignificat. Alii exponunt Habitare. Si eo ſenſu accipere libet, talis erit ſententia, Non habitabunt Iudæi, id eſt, non redibunt in terram ſuam: incolæ qui eã occupant, non peribunt. Si verò ſequamur vulgarem interpretationem, hoc ad impios referendum erit. Incolæ orbis nos vexant, neque cadunt: iis omnia proſperè eueniunt. Quandiu enim florent impii, neceſſe eſt filios Dei miſeros eſſe ſimileſque reddi parturientibus. atque hæc conditio nobis placidè ſubeunda, ſi nobis optabile eſt in Dei grege cenſeri. Hæc quidem communis omnium ſors eſt, vt varias atque etiam infinitas ærumnas ferant. Vnde illud veterum prouerbium, Beatum eſſe nõ naſci, aut natũ ſtatim decedere è vita. Sed videmus pios extremis ſupra alios affici angoribus, grauiſſimíſque ærumnis exerceri. Sic enim vult Dominus ipſorum fidem probare, vt cupiditatibus ſuis valere iuſſis, abdicatóque mundo, ipſi ſeruiant. Cùm itaque Dominus peculiarem de iis ſolicitudinem gerat, neceſſe eſt vt eos caſtiget, interim dum impios exultare & laſciuire ſinit. Hîc etiam monemur non vnam ſolùm aut alteram calamitatem perferendam eſſe: vt ne putemus nos defunctos eſſe, vbi aliquas ærumnas pertulerimus: quia ſemper ad nouas paratos eſſe oportet. Sic caſtigare ſuos incipit Dominus, vt non ſtatim deſinat. Edemus ventum, vbi partum inſtare putabimus. recrudeſcent mala, nóſque noui ſubinde dolores corripient. Defungendum igitur hac militia, quandiu nos in ea exercere volet. Proinde ſequemur interpretationem magis vſitatam, NON CORRVERVNT. Vt enim Dominus ſuos exhilarat, cùm eis patefacit ſalutem ſuam atque vlciſcitur impios, ſic ipſis gemendi occaſio affertur quandiu hoſtes ſuos in ſublime euectos, ſummáque imperia tenentes vidẽt. Quòd ſi Dominus ita olim exercuit Eccleſiã ſuam, nõ eſt quòd miremur idem nobis hodie quoque vſu venire. INCOLAS ORBIS, profanos & alienos à pietate homines intelligit. nam reliquum orbem opponit Iudææ, quam prius κατ᾽ ἐξοχὴν terram nominauit, cuiúſque incolas ſeparatim deſignat.

19 VIVENT mortui tui.) Pergit in eadem conſolatione Iſaias, ſermonémque ſuum ad Deum conuertit: in quo oſtendit nihil omnino melius eſſe quàm animos in Deo colligere, quoties cum tentationibus certandũ eſt. nihil enim magis periculoſum, quàm in noſtris cogitationibus vagari iíſque indulgere, cùm nihil aliud quàm nos ſurſum & deorſum agitare, nóſque in errorem impellere poſſint. Ergo nihil omnino tutius, quàm nos ad Deum recipere, in quo ſolo animi noſtri conquieſcere poſſunt. Alioqui multa occurrent quæ fidem noſtram labefactabunt. Sũma autẽ eſt, quia fideles cuſtodit Deus quanuis mortuis ſint ſimiles, victuros tamen in ipſa morte, vel ab interitu reſurrecturos. Sed quæri poteſt de quo tempore loquatur Iſaias: multi enim de vltima reſurrectione interpretantur hunc locum. Iudæi ad regnum Meſſiæ referunt: ſed in hoc falluntur, quòd ſtatim primo Meſſiæ ingreſſu hoc impleri putant. falluntur etiam Chriſtiani, quòd ad iudicium extremum reſtringunt. Nam Propheta totum Chriſti regnum ab initio ad finem vſque cõprehendit: cùm ſpes viuendi mundum hunc tranſiliat, vt paulò pòſt videbimus. Iam vt totam Prophetæ mentem melius aſſequamur, primò expendere conuenit non generaliter, ſed ſolis Dei mortuis vitam promitti: loquitur autem de fidelibus qui in Domino moriuntur, & quos ipſe manu ſua Matth.22.
protegit. Scimus Deum eſſe Deum viuorum & non mortuorũ. ergo ſi Dei ſumus, haud dubiè vi- 32
uemus. Sed interea nos à mortuis nihil differre oportet. Vita enim noſtra abſcõdita eſt, nec adhuc
ea cernimus quæ ſperamus. Itaque loquitur ſimpliciter de mortuis, id eſt, de conditione fidelium, Col. 3. 3
qui in mortis vmbra iacent propter varias ærumnas, quæ ipſis aſſiduè ferendæ ſunt. vnde apparet Rom. 8. 23.
ad vltimam reſurrectionem hoc reſtringendum non eſſe. Nam è contrario dicimus reprobos e- 24
tiam dum viuunt mortuos eſſe: quia paternum Dei fauorẽ, in quo poſita eſt vita, non guſtãt, ideóque in bruto ſuo ſtupore euaneſcunt. Fideles verò, cùm ad Deum confugiant, vitam in mediis ærumnis, atque adeò in ipſa morte obtinent: ſed quoniam diem illum reſurrectionis propoſitum habent, propriè viuere non dicuntur, vſque ad illum diem, quo omnis doloris & corruptionis im-
munes vitam in ſolidum obtinebunt. Et ſanè Paulus rectè admonet, præpoſterum fore ordinem Col. 3. 4
ſi vita fruerentur donec Chriſtus, qui fons eſt vitę eorũ, apparuerit. Ideóque diximus Iſaiam vniuerſum Chriſti regnum comprehendere. nam etſi huius conſolationis fructum percipere incipimus cùm in Eccleſiam cooptamur, non prius tamen eo in totum potiemur, quàm aduenerit vltimus ille dies reſurrectionis, quo omnia perfectiſſimè inſtaurabũtur: qui etiam ea ratione vocatur
Dies reſtitutionis. Hoc ad leniendos piorum dolores vnicum remedium eſt, oculos in exitum Act. 3. 21
eiicere, quo Deus ipſos à reprobis diſcernit. Sicut mors naturaliter omnibus Adæ filiis interitus eſt, ita miſeriæ omnes quibus obnoxii ſunt in mundo, præludia ſunt mortis. Ideóque vita eorum nihil aliud eſt quàm mortalitas. Sed quia Chriſti beneficio abolетur maledictio Dei tam in exordio, quàm in fine mortis, meritò quicũque inſiti ſunt in Chriſti corpus dicũtur moriendo viuere: quia mala omnia illis adiumenta ſunt in bonũ. Vnde fit vt ſemper ex abyſſis mortis victores Rom. 8. 28

emergant, donec in ſolidum capiti ſuo vniantur. Quare vt cenſeamur inter Dei mortuos, quorũ vitam fideliter cuſtodit, ſupra naturam aſſurgere nos oportet. Hoc idem melius exprimitur per nomen נבלה, aut Cadaueris, acſi diceret, Non obſtare Dei potentiæ diuturnam putredinẽ qua videntur corrupti, quo minus integri reſurgant. Quantum ad phraſim attinet, vertunt alii, Cum cadauere meo. Alii reſoluunt, Qui ſunt cadauer meum. Alii ſubaudiunt particulam ſimilitudinis, Sicut cadauer meum. Sed quia optimè conuenit ſenſus ſi nihil addendo vel mutando ſimpliciter tenemus quod verba ſonant, malo appoſitiuè accipere. Saltem nomen hoc data opera inſeritur, vt ſe toti Eccleſiæ aſſociet Propheta: atque ita Dei mortuis ſe annumeret in ſpem reſurrectionis. Quòd autem ſui peculiariter meminit, maiorem confirmationẽ affert huic doctrinæ. Eo enim ſe
Pſal.116.10 ex animo loqui teſtatur, atque hanc confeſſionem fructum fidei eſſe oſtendit: iuxta illud, Credidi,
2 Cor.4.13 propterea loquutus ſum. Poſſent enim alioqui profani homines concionari de miſericordia Dei
Num.23. & vita æterna, qui tamen nihil animo de iis perſuaſum haberent. nam & Balaã ſciebat ſe vera lo-
19,& 24. qui: nec tamen vllum ex vaticiniis ſuis fructũ percipiebat. Aliter hìc loquitur Propheta. profitetur
13 enim ſe ex eorum numero eſſe, qui vitam adepturi ſunt: atque ita ſignificat ſe libenter ferre omnes ærumnas & calamitates, quibus Dominus ipſum mortificat, eáſque perferre malle, quàm florere cum impiis. Hoc modo teſtatur ſe non loqui de rebus ignotis, aut quæ nihil ad ſe pertineant: ſed quas experientia ipſa didicerit: tantáque ſe fiducia præditum eſſe oſtendit, vt libenter ſe iis cadaueribus annumeret, quæ in vitam reſtitutum iri confidit: atque ideo malit cadauer eſſe & cenſeri, modò cenſeatur membrum Eccleſiæ, quàm extra ipſam vigere. atque hinc plus efficaciæ habet doctrina. Eam autem ſuperiori illi ſententiæ opponit qua dixit de impiis, NON VIVENT. Eſt
Iob 5 29 enim ipſis ſublata ſpes reſurgendi. Si quis obiiciat reſurrectionem non piis tantùm, ſed reprobis
Act.24.15 quoque communem fore, facilis eſt ſolutio. nec enim de reſurrectione ſolùm tractat Iſaias, ſed de fœlicitate qua pii fruentur. Reſurgent quidem improbi, ſed ad interitum ſempiternum. itaque exitialis eis futura reſurrectio eſt, cùm piis ſalutaris & glorioſa futura ſit. INCOLAS PVLVERIS fideles vocat, qui ſub cruce & ærumnis humiliantur: quíque in ipſa vita mortem prę oculis aſſiduè habent. Fruuntur quidem beneficiis Dei in vita: ſed hac metaphora miſeram eorum conditionem
2.Cor.4 16 ſignificat Iſaias, quòd imaginem mortis gerant. nam externum hominem mortificari, & tandem concidere oportet, donec prorſus intermatur, vt interior renouari poſſit. Nos igitur libenter in puluere iacere, atque humiliari oportet, ſi huius conſolationis participes eſſe velimus. Itaque mortuos EXPERGISCI, atque EXVLTARE iubet: quod ab eorum conditione vehementer alienum eſſe videtur: nam apud eos nihil præter triſte ſilentium eſt. Manifeſtum igitur diſcrimen notat inter electos Dei, quos ſepulchri corruptio & habitatio pulueris non orbabit cæleſti virtute quominus expergiſcantur: & reprobos, qui à Deo vitæ fonte & Chriſto ſeparati viuẽdo tabeſcunt, donec toti à morte exorbeantur. Iam ROREM herbarum illis promittens, concinna & elegantiſſimilitudine hanc doctrinam illuſtrat. videmus enim herbas, ac præſertim pratorum, hyeme exareſcere, ita vt penitus mortuæ videantur: nec enim aliter ex ſuperficie iudicari poteſt: ſubtus autem radices latent, quæ cùm ineunte vere rorem ebiberint, vigorem ſuum emittunt: ita vt herbæ antea ſiccæ & aridæ, reuireſcant. Hoc modo priſtinum vigorem recipiet populus, poſtquam vbere illo gratiæ Dei rore fuerit irrigatus, tametſi prius omnino contabuiſſe atque emarcuiſſe videretur. Porrò hæ ſimilitudines ductæ à rebus paſſim cognitis, non parum efficaciæ ad perſuadendum habent. Si rore irrigatæ herbæ reuireſcunt, cur non ipſi gratia Dei irrigati reuireſcemus? cur non corpora noſtra, quamuis emortua & putrida reuiuiſcent? nónne maior eſt noſtri cura Deo, quàm
1.Cor.15.36 herbarum? & Spiritus maior quàm roris efficacia? Simili argumẽto vtitur Paulus ad Corinthios, cùm tractat de reſurrectione: ſed quia ſimilitudinem ſuam in alium vſum accommodat, ſatius eſſe arbitror nunc ab ea abſtinere, ne eum locum cum iſto confundamus. Satis enim eſt, ſi ſimplicem Prophetæ ſenſum teneamus. In fine verſus vbi reddidi, Terra mortuos eiiciet, vertunt alii in ſecunda perſona, Terram gigantum proſternes: vel, In terra proſternes gigantes. quam interpretationem non improbo, cùm id verba ſignificare poſſint: ſed prior contextui magis conuenire videtur, quamuis ad ſummam doctrinæ parum interſit. Hæc enim referenda ſunt ad eam conſolationem de qua prius loquuti ſumus.

20 VENI populè mi.) Hoc verſu filios Dei ad pœnitentiam hortatur, vt ſeſe contineant, & moderatè ferãt ærũnas & calamitates, atque inuicti ſtent aduerſus ſæuas tempeſtates, quibus perituri eſſe videbãtur. Quæ adhortatio valde neceſſaria fuit. nam calamitoſus populi ſtatus, qualis poſtea ſequutus eſt, in ſpeciem valde alienus erat ab illa promiſſione. Propheta igitur perturbatum populum, & anxium quò ſe recipiat, tanquã manu apprehenſa, ducit in receſſum, vt illic placidè lateat, donec procellæ & tempeſtates ſedentur. Porrò ſuum populum nominans, non ex ſua ſed ex Dei perſona loquitur. Per RECESSVS, intelligit pacatum & tranquillum animi ſtatum: vbi colligimus nos ipſos, ac munimus certa fiducia, Dominúmque placidè expectamus. quẽadmo-
Abac.2.1 dum Abacuc denuntiatis calamitatibus quæ inſtabant Iudæis, ait ſe in ſpeculam ſuam, id eſt, in tutum locum aſcendere vbi patienter & quietè expectet. Idem iubet hoc loco Iſaias, vt pii, dum ſe variis agitationibus concuti ſentiunt, quibus ſuſtinendis eſſent impares, in cubiculo vel recondito loco

loco ſeſe contineat. Sed quia non ſufficeret ſemel munitos eſſe contra ſæuos tẽpeſtatum impetus,
iubet etiam oſtia claudere: quod ad conſtantiam refertur: acſi præciperet diligenter cauendum,
ne vlla rimula diabolo ad nos pateat. Facilè enim perrũpet, atque in animos noſtros penetrabit,
ſi aditus ei vel minimus præbeatur. Cæterùm LATITARE vel abſcondi iubens, ſignificat tutiſ-
ſimum fore aſylum fidelibus, ſi ſe colligant, atque patienter Dominum expectent. Nam etſi viri li-
ter ac ſtrenuè certandum nobis eſt, quia tamẽ Dei virtus ſe exerit in noſtra infirmitate, nihil me- 2.Cor.12.9
lius eſt quàm humiliter confugere ſub Dei alas, vt trepidis plenam ſecuritatem afferat. Demũ quia
præcipites ſumus natura, atque impatientia abripimur, cùm præſens Domini auxilium non ſenti-
mus: ideo dicit momentaneas eſſe has procellas. Nobis quidem aſſiduè cum ærumnis confli ctan-
dum eſt, nec finis vllus quandiu viuimus ſperari debet. atque eo fit, vt ærumnæ noſtro iudicio ſint
admodum diuturnæ. Sed ſi conferamus ad illam æternitatẽ, in qua gaudiis immortalibus perfrue-
mur, vix exiguum quoddam momentum erit. quemadmodum etiam Paulus momentaneam affli- 2.Cor.4.17
ctionum, quas hic patimur, leuitatem ad pondus illud æternæ gloriæ quod expectamus, minimè Rom.8.8
comparandam eſſe oſtendit. Vbi adiungit, Donec tranſeat, omnem dubitationem vult eximere fi-
delibus: acſi liberum paulo pòſt exitum promitteret. Indignationem ſimpliciter interpretor Cala-
mitatem quæ ex ira Domini proficiſcitur. Alii ad hoſtes referunt: quod ego minimè quidem im-
probo: ſed prior ſenſus mihi magis placet. Videmus enim Prophetas ſeduiò inculcare, nihil nobis Amos 3.6
euenire malorum niſi ex manu Dei. qui non temere ea nobis infligit, ſed noſtris ſceleribus & flagi
tiis prouocatus. Hinc monemur iram Dei non fore perpetuam aduerſus Eccleſiam ipſius: ſed fi-
nem tandem, vt procellis & tempeſtatibus, affore. atque eò fit vt fideles eam æquiore animo ſu-
ſtineãt. Vnde alibi dicitur, Iram Domini portabo. Sciunt enim ſe in ſalutẽ ab eo caſtigari. Domi Mich.7.9
num porrò, vt nuper attigi, loquentem introducit, quò plus exhortatio ipſius habeat authoritatis.

21 QVONIAM ECCE) Grauiſſima eſt piis tentatio, cùm impios furorem ſuum impunè
exercere, nec reprimi à Deo vident. putant enim ſe ab eo eſſe deſtitutos. Huic ergo tentationi oc-
currit Iſaias, atque oſtendit Dominum, tametſi diſſimulauerit ad tempus, maturè ad opem feren-
dam accinctum fore, & vlciſcendas quæ populo ſuo illatæ fuerint iniurias. Ac per vocem Egreſ-
ſus, Deum ita manum ſuis porrigentem deſcribit, acſi prius latuiſſet: quòd pii eius opem non ſen-
tirent. Hac enim ratione ipſum egredi ait, ac prodire in publicum ad ferendas ſuppetias iudiciúm-
que exercendum, acſi antea velut priuatus domi ſediſſet. niſi fortè alluſio ſit ad Sanctuarium. quæ
loquendi ratio paſſim obuia eſt in Prophetis. Quanuis profanis gentibus contemptui ſit Arca Mich.1.3,
fœderis in obſcuro loco repoſita, præſenti tamen virtutis & gratiæ experientia ſenſuros fideles nõ Abac.3.13,
fruſtra nec inutiliter Deum in illo ſacrario inuocari. Interim manet ſemper illa ratio, quanuis in- Zach.14.3
creduli Templum velut ignobile aliquod tugurium derideant, Deum tamen inde proditurum ſuo
tempore. vt per totum orbem appareat populi ſui vindex. Atque hic ſenſus aptior eſt, quàm ſi LO-
CVM Dei interpretemur Cælum, ex quo egredietur: nam plus quiddam exprimere voluit Iſaias.
Cùm enim cælos nominant Prophetæ maieſtatem Dei & gloriam nobis proponunt: hic verò ad
ſenſus noſtros reſpicit, cùm ſcilicet Deum nobis auxilium ferre percipimus, qui antea latere &
quieſcere videbatur. Particula demonſtratiua & participio temporis præſentis vſus eſt certitudi-
nis cauſa: deinde ne fidelibus moleſtum ſit tolerantia frę̃nare ſuos affectus vſque ad illius aduentũ.
Eòdem pertinet quod addit, Ad viſitandum iniquitatem: quia naturæ Dei, qui mundi iudex eſt,
conſentaneum non eſſet inultam peccandi licentiam dare impiis. In verbo autem Viſitandi ſatis
nota eſt metaphora: quia quantiſper iudicia ſua differt ac ſuſpendit, eum nihil videre, aut oculos a-
uerſos habere exiſtimamus. Pondus etiam ſubeſt in voce Super ipſum: ſicuti ſæpe dicitur, Impios
ſuis inſidiis ſibi laqueos tendere vel fodere foueam. Senſus ergo eſt, noxas omnes redituras in ca-
pita authorum. Poſtremò hoc quoque valde emphaticum eſt, quòd TERRA DISCOOPERIET Pſal.9.16,
&c. Nũc ſanguis innoxius dum fũditur & calcatur ab impiis, hauritur à terra, quæ eum velut ſinu & 57.7
ſuo excipit: interea mors piorum obliuione perpetua induci ac deleri videtur, vt etiam in conſpe-
ctum Dei nunquam veniat. Hoc quidem homines putant: ſed Dominus longè aliter pronuntiat.
Significat enim cædes illas aliquando reuelatum iri, vt in rationem veniant. SANGVINES igitur
terræ vocat, quos terra hauſit: quemadmodum Geneſis 4. dicitur terra aperuiſſe os ſuum, cùm Geneſ.4.
ſanguis Abel effuſus eſt. Illic enim Dominus exaggerat atrocitatem criminis, quòd terra eo ſan- 11
guine polluta ſit. proinde oſtendit quàm pretioſa & quantæ ſibi curæ ſit mors piorum, quam tan- Pſal.116.15
dem minimè inultam eſſe patietur. Armabitur terra ipſa ad vlciſcendas cædes & ſæuitias quas pii
à tyrannis & veritatis hoſtibus paſſi ſunt: nec vlla effuſa eſt gutta ſanguinis, cuius eis ratio redden-
da non ſit. Eſt igitur reuocanda in memoriã, aſſiduéque ob oculos ponenda hæc conſolatio, cùm
impii nos cædunt, rident atque ſubſannant, omnéque genus contumeliæ & ſæuitiæ in nos exercẽt.
Tandem enim patefaciet Deus quàm non irritus ſit clamor innoxii ſanguinis: quia nunquam ſuo- Luc.18.7
rum obliuiſci poteſt.

CAPVT XXVII.

1 IN die illa viſitabit Iehoua gladio ſuo duro, & magno & forti, ſu-
per Leuiathan ſerpentem penetrantem, & ſuper Leuiathan ſerpẽ-
tem flexuoſum, & occidet draconem qui eſt in mari.
2 In die illa vineæ ruboris canite.
3 Ego Iehoua cuſtodio eam, ſingulis momentis irrigabo eam: ne vi-
ſitet eam (hoſtis), noctu & interdiu cuſtodiam ipſam.
4 Furor non eſt mihi: Quis me committat " cum vepre & ſpina? Gradiar hoſtiliter per
eam, incendam penitus.

" aut veprẽ ſpinæ.

5 An apprehendet robur meum, vt faciat mecum pacem: mecum, inquam, pacem faciat?
6 In poſterum radices mittet Iacob: pullulabit, & florebit Iſrael, & implebuntur fa-
cies orbis fructu.
7 An iuxta plagam percutientis eum percuſſit eum? an iuxta cædem cædentium eum
cæſus eſt?
8 In menſura in emiſſione eius diſceptabis cum ea: etiam cùm flauerit vento ſuo violẽ-
to in die Euri.
9 Itaque hoc modo expiabitur iniquitas Iacob: & hic omnis fructus, ablatio peccati e-
ius: cùm poſuerit cunctos lapides altaris ſicut lapides calcis confractos, vt non reſurgant
luci & imagines.
10 Ciuitas tamẽ munita erit ſolitaria: locus habitatus erit deſertus, ac derelictus quaſi
ſolitudo. Ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit, & abſumet ſummitates eius.
11 Dum areſcet meſſis eius " frangent eam, mulieres venientes accẽdent eam: quia non
eſt populus intelligens: propterea non miſerebitur eius factor eius, & fictor eius non e-
rit illi propitius.

" vel ſecabunt.

12 Accidet tamen in die illa, vt excutiat Iehoua ab alueo fluminis ad fluuium AEgypti:
& vos congregabimini vnus ad vnum, filii Iſrael.
13 Accidet etiam die illa, vt clangatur tuba magna: & venient qui perierant in terra
Aſſur, & diſſipati erant in terra AEgypti: & adorabunt Iehouam in monte ſancto, in
Ieruſalem.

IN CAPVT XXVII.

IN DIE ILLA.) Hìc Propheta in genere loquitur de iudicio Dei, atque ita vniuerſum regnum Satanæ comprehendit. Nam cùm prius loquutus eſſet de vltione Dei exercenda aduerſus tyrannos & impios qui ſanguinem innoxiũ fuderint, nunc vlterius progreditur in promulgãdo huius vindictæ edicto. Nomẽ LEVIATHAN variè interpretantur: verùm in genere ſimpliciter ſignificat vel ſerpentem magnũ, vel balenas & marinos piſces, qui ingenti magnitudine ad monſtrum accedunt. Etſi autem conuenit hæc deſcriptio AEgypti Regi: ſub vna tamen ſpecie alios quoque Eccleſiæ hoſtes complecti voluit. Nec verò mihi dubium eſt, quin allegoricè de Satana, totóque eius regno tractet, cum ſub portentoſi cuiuſdam animalis figura deſcribens: & interea perſtringens obliquas artes, quibus ſe ad nocendum inſinuat. hoc autem modo multis dubitationibus occurrere voluit, quibus ſubinde agitamur, cùm Deus pronuntiat ſe nobis adfuturum, atque ex aduerſo Satanæ vires, aſtum, & fraudes experimur. Eſt enim miris artibus inſtructus ad nocendum, horrendámque truculentiam exercet in filios Dei. Verùm hæc omnia oſtendit impedimento non fore, quominus hoc regnum Dominus deſtruat atque euertat. Certum eſt quidem hìc non tam agi de Satana in ſe, quàm de organis ipſius, quibus videlicet exercet regnum ſuum, & Eccleſiæ Dei moleſtus eſt. Hoc igitur regnum, tametſi infinitis aſtutiis inſtructum ſit, mirabilíque polleat virtute, tamen à Domino deſtruetur. Quod vt perſuadeat Propheta, ex aduerſo opponit gladium Domini durum & fortem, quo facilè hoſtem tam robuſtum quàm fraudulentum conficiet. Obſer-

uandum

uandum igitur, nobis aſſiduè cum Satana, quaſi immani quadam bellua, negotium eſſe: mundum
verò nobis inſtar eſſe maris, in quo vagamur. inſectantur nos variæ belluæ, quæ nauem noſtram
euertere, nóſque demergere conantur: nec quicquam eſt ſubſidii quod ad nos tutandos obſiſte-
re poſſit, niſi Dominus opem ferat. proinde hac deſcriptione Propheta exprimere voluit, quan-
tū periculi ab hoſtibus adeò potentibus, támque furioſis & inſidioſis immineat. Nam ad extrema
ſtatim redigeremur, actúmque eſſet de nobis omnino, niſi ſe Deus opponeret, atque occurreret
cum inexpugnabili ſua potentia, quia non niſi eius gladio exitiale hoc Satanæ regnum deleri po-
teſt. Sed notandum quod initio verſus dicit, IN DIE ILLA. Significat enim permitti Satanæ vt
aliquãtum temporis ſtabiliat & tueatur regnum ſuum. ſed tandem futurum vt intereat. ſicut etiam
Paulus docet, Deus breui conteret Satanã ſub pedibus veſtris. Qua promiſſione ſubindicat non- Rom.16.20
dum impletum eſſe militiæ tempus, & fortiter pugnandum eſſe, donec ſternatur ille hoſtis, qui cē-
ties victus, bellum reparare non deſinit. Quare aſſiduè cum ipſo confiictandum, & ſuſtinendi vio-
lenti impetus quibus in nos incurrit. ſed ne defatigemur, reſpiciendum eſt in iſtũ diem quo vires
eius omnes frangentur. Epitheta quibus Leuiathan inſignit, partim in dolos & aſtutias, partim vim
apertam deſignant. interea ſignificant præditum inexpugnabili virtute. Nam cùm בריח Vectem ſi-
gnificet, metaphoricè vis penetrandi notatur hac voce: vel propter virulentos morſus, vel propter
violentiam. Secundum nomen deducitur à verbo עקל, quod Peruertere ſignificat: vnde transfer-
tur ad obliquos & contortos flexus.
2 IN die illa.) Nunc docet hoc totum in Eccleſiæ ſalutem fore: quia ſuis conſulit Do-
minus, quos in fidem & tutelam ſuam recepit. vt ergo reſtituatur Eccleſia, Satan, totúmque eius
regnum in nihilum redigentur. Atque huc pertinent omnes vltiones quas de hoſtibus ſuis ſumit
Deus, vt ſe Eccleſiæ conſulere oſtendat. tametſi verò hic Eccleſiam non exprimat Propheta: ſatis
tamen oſtendit ſe eam hac congratulatione cõpellare. Imò hæc figura magis emphatica eſt, quàm
ſi diſertè loquutus eſſet de populo Iſrael: quia quum tota vineæ præſtantia partim ex ſitu & plan-
tatione oriatur, partim ab aſſidua cultura pendeat, ſi Eccleſia Dei vitis eſt, colligimus eam non ex-
cellere niſi & gratuito fauore Dei, & continuo beneficẽtiæ tenore. Eadem etiam ſimilitudine ex- Suprà 5.1
primitur ſingularis erga ipſam Dei amor. qua de re fuſius capite 5. diſſeruimus. Porrò vocat VI-
NEAM RVBORIS, quaſi præſtantiſſimam. nam per Vinum rubrum in Scripturis (ſi quis a-
lios locos expendat) præſtantia ſignificatur. Tunc igitur hoc Canticum in Eccleſia cani poſſe di-
cit, quoniam interea futurum erat, vt miſerè diſſiparetur, horridáque & inculta iaceret. poſtea ve-
rò talem inſtaurationem fore prædicit, vt fructu vberrimo repleatur, ex qua emerget ampliſſima
materia canendi.
3 EGO IEHOVA.) Hic Dominus ſuam in colenda & cuſtodienda vinea curam & ſedulita-
tem prædicat: acſi diceret nihil ſe omittere quod ad munus prouidi & induſtrii patrisfamilias per-
tineat. nec ſolùm quid facturus ſit teſtatur, quando lætitiæ & gratulationis tempus aduenerit, ſed
beneficia recitat, quibus pridem aſſueuerant Iudæi, vt ſpes illis in futurum tempus creſcat. Interim
ſubaudienda eſt tacita antitheſis medii tẽporis, quo viſus eſt Deus curam ipſius abieciſſe, vt tunc
nihil differret à deſerto. Hæc igitur ratio eſt cur vinea Domini direpta & vaſtata ſit: nẽpe, quòd
Dominus eam deſeruit, atque hoſtium prædæ expoſuit. Vnde colligimus nullum fore ſtatum no-
ſtrum ſimulatque à nobis receſſerit Dominus: quòd ſi adſit, omnia bene habebunt. Duas poſtea
commemorat diligentiæ ſuæ partes, quòd ad ſingula momenta eam irriget: deinde ſepiat contra
latronum & pecorum incurſus, aliáſque noxas. Duo enim hæc potiſſimùm in conſeruanda vinea
requiruntur. cultura ſcilicet, & cuſtodia. Irrigandi verbo comprehendit quicquid ad culturam ne-
ceſſarium eſt: ac promittit ſe nihil prætermiſſurum quod ad eam iuuandam pertineat. Debet au-
tem accedere & cuſtodia. nihil enim profuerit magno labore vineam coluiſſe, ſi latrones aut peco
ra in eam irrumpant. Dominus ergo ſe cuſtodiam adhibiturum promittit, ne vllam noxam patia-
tur: vt commodè fructus matureſcant, ſuóque tempore colligantur. Quanuis ergo multa aduerſa
ingruant, atque hoſtes & furioſæ beſtiæ magno impetu vineam inuadant, pronuntiat Deus ſe eſſe
intermedium, vt illæſam & incolumem ab omni iactura tueatur. Quia verò certum huic Cantico
diem præfigit, meminerimus ſi quãdo à tuis partibus ceſſet, non protinus ſpem abiiciendam eſſe.
Itaque ſi nos ad tẽpus vexari & diripi ſinat, tamẽ ſe curam noſtri minimè abieciſſe tandẽ oſtendet.
4 FVROR non eſt mihi.) Hic verſus continet eximiam conſolationem, quia exprimit in-
credibilem amoris affectum, quo populum ſuum quãuis improbi ac peruerſi ingenii proſequitur.
Induit enim Deus, vt videbimus, perſonam patris grauiter offenſi, qui ita filio iraſcitur, vt tamen
magis cõdoleat & ſponte ad miſericordiã propenſus ſit: quia præualet dilectionis ardor. Denique
oſtendit non poſſe electos ſuos ita ſibi odio eſſe quin dum eos grauiſſimis pœnis afficit, paterna
tamen beneuolentia proſequatur. Scriptura autẽ nobis Deum variè deſcribit. Interdũ enim ira ar-
dentẽ terribilémque eius aſpectũ proponit: interdũ verò nihil præter manſuetudinẽ & clementiã
præ ſe ferentẽ. ídque tam variè, quòd bonitatis eius capaces nõ omnes ſimus. Ideo peruerſè cum
peruerſis, cum ſanctis verò ſanctè agere cogitur: quemadmodum à Dauide Pſalmo 18. deſcriptum Pſal.18.26
eſt. talem enim ſe nobis præbet, qualem eum eſſe patimur: nam ipſum ad ſeueritatem peruica-

cia noſtra adigimus. Hìc autem Propheta non promiſcuè de quibuſlibet, ſed tantùm de Eccleſia loquitur, cuius ſcelera etſi Deus caſtigat, vitiáque corrigit, non tamen exuit patris affectum. Ita dũ indignatur, vult tamen ſaluam manere. Ad eam igitur hæc ſententia reſtringenda eſt, vt ſit relatio inter Deum & populum ipſius electum: cui ſe alium quàm patrem præbere non poteſt, cùm in reprobos hoſtiliter excandeſcat. Itaque videmus quanta hìc conſolatio afferatur. nam ſi intelligimus nos à Deo vocatos eſſe, ſtatuere licet propriè illum nobis non iraſci, ac ne poſſe quidem, quòd nos affectu tam ſtabili ac firmo cõplexus ſit, vt eum exuere nunquam poſſit. Certum quidem eſt pleroſque tunc fuiſſe Deo exoſos in populo illo: ſed adoptionis ſuæ reſpectu dilectum ſibi fuiſſe pronũtiat. Iam quò mollior & tenerior fuit Dei affectus, eò minus excuſabiles fuerunt quicũque ſua prauitate prouocarunt eius iram. nec dubium eſt quin hac circunſtantia crimen aggrauet, quòd ingenium quodãmodo mutare cogitur eorum malitia. Nam de manſuetudine ſua præfatus, ex abrupto clamat, QVIS COMMITTET ME cum vepre & ſpina? vel (vt alii vertũt) Quis me ponet veprẽ & ſpinam? Quanquam non malè etiam quadraret legere, Quis mihi veprẽ opponat vt cum eo congrediar velut ſpina? Nec enim inter duas iſtas voces copula interiicitur. Quanquam libenter primum ſenſum retineo, quòd Deus ſibi cum tribulis vel ſpinis negotium eſſe optet, quas iræ ſuæ flãma liberè conſumat. Si quis malit hìc coargui dubitationes quę nobis ſæpe ex incredulitate obrepunt, cùm Deum aduerſum nos ira inflammatum concipimus: acſi diceret, Erratis quòd me vepri & ſpinæ comparatis: id eſt, Affingitis mihi aſperam & rigidam naturam: fruatur ſuo ſenſu, quem tamen alienum eſſe à Prophetico arbitror. Quòd etiam putant alii Deum induere perſonã hominis ſeſe ad iracundiam acuentis: acſi diceret, Nolo amplius tam facilis eſſe, eáque indulgentia vti qua ſolitus ſum, magis coactum videtur quàm vt longa refutatione indigeat. Verum quidem eſt, cùm Deus clemens & miſericors ſit natura, nec quicquam magis ab ipſo alienum ſit quàm ſęuitia aut ſeueritas, eam velut mutuari aliunde. Sed illa quam attuli interpretatio, per ſe ad alias refellendas ſufficiet: Deum ſcilicet dolenter conqueri ſibi non potius cum ſpinis quàm cum vite ſua eſſe certamen: quia dum reputat hæreditatem ſuam eſſe, parcere cogitur. Quod deinde ſequitur, HOSTILITER gradiar & comburam, expoſitionem meam confirmat. combuſtio enim ad vepres & ſpinas pertinet: quibuſcum ſi negotiũ ſibi eſſet, innuit ſe eas omnes exuſturum: ideo autem mitius agere, quòd ipſius vinea ſit. Hinc colligimus quòd non excandeſcit in nos Dominus, hoc non meritis vllis hominũ, ſed gratuitæ ipſius electioni tribuẽdum eſſe. Satis enim oſtẽdit his verbis, QVIS DABIT? ſe iuſtam cauſam habere nobiſcum præliandi, atque etiam hoſtiliter nos perdendi, niſi miſericordia erga Eccleſiam ſuam retineretur. Eſſemus enim vt ſpinæ & vepres atque ſimiles impiis, niſi nos Dominus ab eis ſecerneret, ne cum iis vnà interiremus. Si particulam In prælio, quam reddidi per aduerbium Hoſtiliter, cõtexere libeat cum verbo Quis me committet, hoc quoque modo ſenſus non malè conſtabit.

5 AN APPREHENDET.) אן ſæpe diſiunctiua particula eſt: ideóque hunc locum exponunt, acſi bis hac particula vteretur, Aut apprehendat vires meas, aut pacem mecum ineat: id eſt, Niſi mecum in gratiam redeat, vires meas ſentiet magno ſuo malo. Alii paulò ſecus, Quis apprehendet robur meum? id eſt, cohibebit. Sed interpretationem hanc omitto, quia videtur nimis coacta: redeo ad illam quæ magis recepta eſt. Exiſtimant autem Deum minari Iudæis, vt omnes rationes & vias tentet, quibus in viam reuocari poſſint. neceſſe enim eſt vt Deus variis nos modis ſolicitet, quòd eius indulgentia & bonitate abuti ſoleamus, ideóque ſæpius denuntiat nobis pœnam noſtrę ingratitudinis: quemadmodum hìc facere videtur Iſaias. Niſi bonitatem meam amplecti & reſipiſcere velint, quò mecum redeant in gratiam, experientur vires meas quas hactenus cohibui. Quanquam poſſet etiam diuerſus ſenſus fortè æquè commodus elici, acſi hortetur Deus populum ad agnitionẽ virtutis ſuæ quæ ad quærendam reconciliationẽ eum adducat. vnde enim tam craſſa ſecuritas, vt non terreamur ira Dei, niſi quia de eius potentia non ſatis honorificè ſentimus? Cæterùm, malo pro interrogatione accipere, vt etiam aliâs ſæpe hoc ſignificatu occurrit: An apprehendet robur meum, vt mecum pacem ineat? acſi pater ſolicitus & anxius de filio ſuo, gemens quereretur, An non ſibi hic nebulo benefieri patietur? nec enim video qua ratione debeam ipſum tractare. ſeueritatem ferre non poteſt: bonitate verò mea abutitur. quid faciam? abdicabo illum, niſi reſipiſcat: ac tum ſentiet quanta erit illa poteſtas patria, qua eum hactenus conſeruaui. cùm indulgeri ſibi non patiatur, eum ſummo iure tractari neceſſe eſt. An non igitur apprehendet tandem quanta ſit mea virtus, vt mecum in gratiam redeat? Hoc autem melius intelligemus, ſi conſideremus fontem omnium malorum eſſe, quòd diuinæ bonitatis ſenſu non tangamur. nam ſi nobis veniret in mentem quanta à Deo beneficia accepimus, facilè à ſceleribus & flagitiis reuocaremur, & cum eo in gratiam redire cuperemus Hìc videmus quàm ſolicitus ſit de ſalute noſtra Pater cæleſtis, qui potentiam & bonitatem ſuam à nobis apprehendi vult, vt experiamur quid valeat, eiúſque magis ac magis participes eſſe poſſimus. nec enim minus familiariter nobiſcum agere vellet, quàm cum ſuis liberis, niſi eum malitia noſtra prohiberemus. Cùm igitur indulgentiæ eius paternæ capaces non ſimus, neceſſe eſt vt robur ſuum & maieſtatẽ oſtendat: vt ea perterriti, &

ſenſu iudicii commoti,ſupplices ipſum deprecemur,pacémque & veniam vltrò petamus.Hoc autem fit vbi verè ad ipſum conuertimur. quandiu enim nobis ipſi placemus, vitiíſque noſtris adulamur,ei diſplicere neceſſe eſt.Quòd ſi pacem ineamus cum ipſo,bellum ex aduerſo cum Satana & peccato ſuſcipiẽdum eſt. Quantopere verò reconciliari nobiſcũ expetat Deus, clarius ex repetitione patet:ſe propẽſum & facilem eſſe ad dandam veniam vno verbo docere poterat.Ergo bis inculcans,VT FACIAT MECVM PACEM, vltrò ſe & quidẽ feruenti deſiderio, ad delendas omnes offenſas accurrere exprimit.

6 IN poſterum.) Nunc re ipſa comprobat illum amorem de quo antè loquutus eſt.Quod vt melius intelligamus,veteris illius populi ſtatus conſiderari debet.nam hæreditas Dei erat, non meritis ipſius,ſed beneficio adoptionis. Ei autem ſic meritò iraſci poterat Dominus, vt ipſum perderet omnino,ac deleret.A tanto rigore abſtinuit,quòd negotium ſibi eſſet cum vinea & hæreditate ſua.Hoc enim tantùm ſpectabat,vt populus reatum ſuum agnoſceret, atque in gratiã rediret.Itaque ſuperiori ſententiæ hanc promiſſionem adiunxit,ne populus potentia illa,quæ iudicia Dei,plagas & flagella proponit,nimium territus deficeret.Hic enim iudicii Dei ſenſus nos in deſperationem conniicere poſſet,niſi ſpem aliquam reſtitutionis conciperemus.Ideo dicit, IACOB EMITTET ITERVM RADICES. Tametſi extenuabo Eccleſiam meam,atque ad ſummam paucitatem redigam,tamen in priſtinum & florentem ſtatum reſtituetur,ita vt vniuerſum orbem impleat.magis enim ac magis augebitur,vbi ſemel redierit in gratiam Elegans autem eſt hæc radicum tranſlatio.quoniam ira Domini quodammodo reſecamur,vt videamur perempti prorſus ac mortui:ſed quantumcunque Dominus Eccleſiam ſuam affligat, radices nunquam interimi ſinit.verùm interim latent,ac fructum tandem ſuum emittunt. Quòd earum radicum fructu orbẽ terrarum impletum iri dicit,hoc Chriſti aduentu factum eſt: quo per Euangelium collectus eſt & multiplicatus populus Dei:atque Iſrael cum Gentibus coaluit in vnũ corpus, vt diſcrimen quod prius inter ipſos erat,tolleretur.Euangelium autem, & quicquid ex eo fructus manauit, à Iudæis prodiiſſe ſcimus. *Ephef.2.14* *Iſa.2.3.* *Io.4.22.*

7 AN iuxta percuſſionem.) Confirmat ſuperiorem ſententiam,ac demonſtrat certa & perſpicua teſtimonia bonitatis & miſericordiæ Dei extare in ipſis flagellis: quia ſic Dominus populum ſuum caſtigat,vt rigorem temperãdo ſemper aliquem miſericordiæ relinquat locum.Variè etiam exponitur hic verſus.ſic enim nonnulli interpretantur, An ego percuſſi Iſraelem quemadmodum feciſſent hoſtes? Aſſyrii enim nullo modo pepercerunt,à quibus extremam crudelitatem expertus eſt.Ego verò mihi in ira mea moderatus ſum,nec ita percuſſi acſi ipſum perdere voluiſſem: in quo me hoſtem non eſſe ſatis probaui.Verùm alia expoſitio mihi magis placet,quæ etiam vulgò recepta eſt:vt hìc differentiã inter fideles ac reprobos ſtatui intelligamus. vtroſque enim promiſcuè punit Dominus:ſed diuerſo modo.Nã dum vlciſcitur reprobos, fræna laxat iræ ſuæ,quòd nihil aliud habeat propoſitum, quàm vt ipſos perdat. Nam vaſa iræ Dei, eáque exitio deſtinata ſunt:nec vllum bonitatis Dei guſtum habent.Dum verò pios caſtigat, iram ſuam moderatur, aliúmque & diuerſum prorſus finem habet. Eos enim vult reducere in viam, ſibíque adiungere, quò melius in poſterum iis proſpectum ſit.Quæri tamẽ poteſt,cur hìc Propheta relatiuo vtatur, inquiens,Percutientis eum? Reſpondeo id factum eſſe,quòd ſæpe Dominus impiorum miniſterio vtatur in nobis caſtigandis: quò nos magis deiiciat atque humiliores reddat.Hoc autem grauiſſimam ſæpe nobis tentationem affert,cùm ſcilicet nos impiorum tyrannide premi ſinit Dominus.dubitamus enim an ipſis faueat,nos autem velut exoſos deſtituat auxilio ſuo. Vt huic dubitationi occurrat,ait ſe quidem permittere,vt impii populum ſuum affligant,& liberè ad aliquod tẽpus graſſentur:ſed eos tandem pœnas daturos ſuæ impietatis longè acerbiores iis quas ipſi piis inflixerint.Si quis tamen priorem interpretationem ſequi malit,non repugno:nempe,Dominũ hoſtiliter nobiſcum acturum non eſſe. vnde etiam illa ſententia, Melius eſſe in manus Dei, quàm in manus hominum incidere.quia Dominus pacti ſui nunquam obliuiſci poteſt,quo pollicitus eſt, ſe humaniter & paterno modo cum Eccleſia acturum. *Rom.9,22.* *2.Sam.24.14.* *1.Chro.21.13.*

8 IN menſura.) Comprobatio ſecunda eſt diuinæ miſericordiæ erga electos omnes, quos in hunc finem caſtigat,ne pereãt:pœnáſque quas eis infligit mitigando, ſic infirmitatis eorum rationem habet,vt nunquam eos ſupra modũ grauari patiatur.Quod attinet ad vocabulũ MENSVRAE, interpretes omnes conſentiunt eo moderationẽ ſignificari. eſſet enim nobis alioqui intolerabilis Domini manus,eáque in nihilum redigeremur:ſed eam ſuſpendit:& fidelis eſt,vt ait Paulus, vt nõ patiatur nos tentari vltrà quàm ferre poſſimus.Sic & Ieremias petit à Domino,vt eum in iudicio caſtiget,id eſt,moderatè:ferulas ſcilicet infirmitati eius accommodans.In ſecunda autem voce huius verſiculi interpretes non conſentiunt.Alii enim dicunt בשלחה, id eſt, Committendo eos inter ſe bellis inteſtinis. alii Deum vlturum ſcelera ipſorum eo gladio quem eduxerunt ipſi, Deóque in manum præbuerunt.Sed cùm neutram earũ probare poſſim,eas in medio relinquo. Probabilior mihi videtur eorum interpretatio qui dicunt,IN EMISSIONIBVS eius, id eſt,in plantis:vt ſignificet Dominum non in externas ſolùm res, ſed in eorum perſonas animaduertere. Scimus enim *1 Cor.10.13* *Iere.10.24*

varias eſſe Domini caſtigationes.leniores autem & moderatiores ſunt quibus externa tãtùm bona,quæ Fortunæ appellant,nobis adimit. Sic igitur à Deo puniri fideles ait, vt non tam eorũ perſonas affligat,quàm ea quæ ad victum neceſſaria ſunt adimat:vt frumentum,vinum,oleum, & reliqua eius generis quæ terra producit.שלח enim Emittere & Producere ſignificat.Sed eſt mihi alia expoſitio quæ propius ad Prophetæ mentem accedit. IN EMISSIONE diſceptare cum Eccleſia Deum,quia etſi ramos,adeò que truncum ipſum abſcindit, non tamen penetrat ira eius vſque ad radices,vt rurſus pullulet ſemper enim vigor aliquis hæret in radicibus, quas nunquam interire ſinit.Atque id cum ſuperioribus congruit, vbi promiſit fore vt Iſrael fructus ædeiet. Exponit ergo quod prius dixit, IN MENSVRA: nempe, vt radicem ipſam non euellat. Reſecat enim Dominus quod extrinſecus apparet, vt ramos & folia: integram verò radicem tuetur & conſeruat, At è diuerſo reprobos euellit radicitus,atque ita præſcindit, vt nullo modo reſurgere poſſint. Vbi alii vertunt FLAVIT vento ſuo,clarius reſoluere viſum eſt,Tametſi flauerit. Perſequitur enim metaphoram qua ad herbas & plantas alluſerat. Hæ autem flante vento aliquo rigidiore, exareſcunt:ſed in ſuperficie tantùm:ſemper enim radix ſalua eſt.Ita quanuis Dominus magno impetu in fideles irruat,omnémque ſpeciem & formam deleat,vt perempti omnino videantur, tamen vigorem intus aliquem cõſeruare ſolet. Diem EVRI nominans Propheta reſpexit ad ſitum Iudææ, cui Orientalem hunc ventum infeſtum fuiſſe colligere licet ex aliis locis. Scimus autem vnamquanque regionem ſuo vento infeſtari:aliis enim Aquilo,aliis Auſter, aliis Eurus aut Subſolanus magna affert incommoda:ita vt ſegetes proſternat,vel adurat,vel corrumpat omnes fruges,decutiat arbores,nec quicquam ferè integrum in agris relinquat.Per Eurum hîc Subſolanũ deſignari putant,qui multis regionibus admodum noxius eſt.

9 QVAMOBREM hoc modo.) Poſtquam de caſtigatione populi loquutus eſt,incipit clarioribus verbis exprimere,Dominum ſic populo ſuo conſulere his flagellis, vt aliquem ex his fructum ſentiat. Huius quidẽ rei prius meminerat,ſed eam nunc apertius exponit, Quicquid caſtigationum infliget Deus,ad purganda populi vitia facturum,vt ita reconcilietur Deo. Quæritur,An peccata noſtra expientur ferulis quibus à Deo caſtigamur?nam ſi ita eſt,ſequitur etiam quod Papiſtæ tradunt,Pro peccatis noſtris Deo ſatisfaciendum eſſe.Siquidem hæc duo inter ſe coniuncta ſunt:Si Deus pœnas ſumit pro delictis noſtris ad ipſa eluenda:vbi deſunt pœnę,ſatisfactiones ſuccedere in illarum vicem. Facilis tamen eſt huius difficultatis ſolutio,ſi conſideremus hîc non tractari à Propheta,an operibus noſtris promereamur remiſſionem peccatorum:vel, an pœnæ quas Deus nobis infligit,ſint eorũ veluti compẽſationes. Simpliciter enim docet caſtigationes eſſe remedia,quibus Deus morbis noſtris medetur:quòd eius bonitate & patiẽtia abuti ſoleamus.Nos igitur ad agnitionem peccatorum noſtrorum & patientiam vt adigat neceſſe eſt: atque ita pœnæ quas irrogat caſtigandis vitiis noſtris remedia ſunt:quòd iis quodammodo cupiditates noſtræ,ve-
Pſal.66.10, lut igne,excoquantur:cui etiam eas Scriptura ſæpe comparat. ſatisfactoriæ verò eſſe nullo modo
& 89.47 poſſunt: ſed in iis homines ad pœnitentiam præparantur. Hinc igitur docet pios nullam habere cauſam cur fremant aduerſus flagella Dei: ac potius agnoſcere debere ſe hoc modo ad ſalutem promoueri, quia non aliter gratiam Dei agnoſcerent. Si quis breuem diſtinctionem malit, poſſumus dicere vno verbo:mediatè quidem flagellis peccata noſtra expiari,ſed non immediatè: quoniam adducunt nos ad pœnitentiam,quæ ad obtinendam peccatorum remiſſionem nos ſuo ordine adducit. Vbi deinde vertimus, HIC OMNIS FRVCTVS ABLATIO, aliqui in genitiuo legũt, Ablationis:ſed magis probo ſi in nominatiuo legamus.כל ſæpe pro Multo & magno accipitur.Intelligit ergo copioſum fructum, qui caſtigationes ſequetur. In ſumma, vult nobis ab vtilitate flagella Dei commendare, vt ea placidè & moderatè ferant pii,cùm iis ſe purgari atque ad ſalutem cõparari intelligent.Et continuò pòſt clarius Propheta ſeſe exponit de abrogandis ſuperſtitionibus loquens nam quandiu ſecundis rebus Iſrael fruebatur,de reſipiſcentia non cogitabat. ſic enim nati ſunt homines,vt proſperitate inſoleſcãt,magíſque ac magis obdurẽtur. Oſtẽdit igitur quamobrem caſtigando populum ſuum, ſimul peccatum eius eluat Deus:quia cùm antea ſibi in malis indulgerent,maiorémque peccandi licentiam arriperent ex eius bonitate & ignoſcentia, nunc ſe meritò pœnas dediſſe intelligẽt,vitámque & mores mutabunt. Hîc autem Iſaias vnã ſpeciem pro omnibus per ſynecdochen proponit,vt ſub parte totũ intelligamus. Idololatriæ & ſuperſtitionum correctionem in ſumma notat.Nec enim Altare nominat quod ſacrum erat Deo, ſed quod idolis ſuis ſtatuerant.Cùm igitur confracti fuerint eius lapides,euerſáque & diruta idola,ita vt nullum ſuperſtitionis indicium appareat,ſimul iniquitas eius tolletur. Hinc primùm notandum eſt, non eſſe veniam à Domino ſperandam niſi ſimul à vitiis noſtris reſipiſcamus. quiſquis enim ſibi indulget, Deum quem prouocare non ceſſat iratum habeat neceſſe eſt.tunc demũ aufertur iniquitas noſtra, cùm vero pœnitentiæ ſenſu tacti ſumus. Secundò, obſeruandum eſt, pœnitentiam,tametſi interior ſit cordis affectus, fructus tamen ſuos coram hominibus proferre. Fruſtra enim profitemur nos timere Deum, niſi externis etiam operibus id teſtemur. radix enim à ſuis fructibus ſeparari nequit. Tertiò, colligendum hîc mentionem idololatriæ potiſſimùm fieri,quòd ſit fons malorum omnium. Quandiu enim viget purus Dei cultus & ſincera reli-

gio

gio,ſimul locus eſt officiis charitatis,quæ ex ea neceſſariò ſequuntur:quum verò Deum reliquimus,ſimul nos in omne vitiorum genus prolabi ſinit. Atque hæc ratio eſt, cur Idololatriæ nomine cętera etiam flagitia comprehendat.adhæc,videmus non ſtatuas tantùm & imagines damnari,ſed quicquid excogitauerãt Iudæi præter Legis præſcriptum:vnde ſequitur fictitios omnes cultus ab eo repudiari.Poſtremò quum addit, VT NON RESVRGANT, quàm deteſtabilis ſit Deo idololatria admonet,cuius memoriam vult penitus deleri, ne poſthac vllum eius veſtigium appareat.Interea plus quiddam exprimere voluit Propheta,nempe talem debere eſſe pœnitentiã noſtram,vt in ea conſtanter perſeueremus.Nec enim veram fuiſſe pœnitentiam dicemus, ſi quis ſubito affectu commotus,ſuperſtitiones aboleuerit,ac deinde ſenſim ipſas renaſci ac pullulare ſinat.id quod multis accidere videmus,qui initiò quidem ſpecie quadam zeli ardent,ſed deinde refrigeſcunt.Hic autem eiuſmodi conſtantiam deſcribit Propheta,vt in finem vſque puritatem colant qui ſemel renuntiarunt ſordibus & inquinamentis.

10 TAMETSI ciuitas)Copulã ו,hìc pro cauſali vulgò accipiũt.quidã pro Alioqui,vel Aliâs. Duplex igitur erit ſenſus.nam ſi interpretamur Quoniam,Propheta reddet rationem ſuperioris ſententię.ſed contextus id non patitur:abſurdúmque omnino eſt. Plus igitur coloris habent,qui pro Aliâs vel Alioqui accipiunt:nam appoſitè coniungi poſſet iſta cõminatio,Niſi reſipiſcitis,videte quid vobis inſtet,ciuitas munita ſimilis erit deſerto.ſed nimis coacta mihi videtur iſta expoſitio.malo igitur accipere pro Nihilominus,vel Tamen. Significat enim Propheta Ieroſolymã & alias Iudææ vrbes dirui nihilominus oportere:etiamſi Dominus populo ſuo parcere velit,fieri nõ poſſe quin ipſa pereat.quæ admonitio valde neceſſaria fuit.Pii enim fracti eſſent animis, cùm ciuitatem illam ſanctam euerſam,templúmque dirutum vidiſſent:his verò prædictis intelligebant Deo non defuturas rationes quibus Eccleſiam conſeruaret:ſéque iſta conſolatione ſuſtentabant. Itaque huic grauiſſimę tentationi occurrere voluit Propheta.vnde etiam docemur,nunquam deſpondendum eſſe animum,quanuis extrema omnia patiamur,atque ſummo iure Dominus nobiſcum agat. Etſi autem extenditur hæc comminatio ad totam Iudæam,tamen Ieroſolymam,quæ caput gentis erat,præcipuè notari mihi probabile eſt. Quod de VITVLIS illic paſcendis adiũgit, hæc figura ſatis vſitata eſt Prophetis,quoties de vrbis alicuius vaſtatione loquuntur: ſimul enim adiungunt locum illum paſcuum fore.In quo conſideranda eſt ratio iudicii Dei, quòd Iudæis qui terram profanauerant ſuis ſceleribus,ſubſtituat vitulos & bruta pecora. Nam ſicut ab ipſo adoptati erant in filios, meritò ſeſe tam benigno Patri addicere debuerant. Quum autem excuſſo iugo laſciuierint,digna fuit hac mercede ipſorum ingratitudo, vt terram occuparent meliores incolæ,non ex genere humano,ſed brutis animalibus.Quod de Summitatibus addit,ad augendam vaſtitatem pertinet,acſi diceret tantam fore copiam herbarum, vt vituli nõniſi teneras partes decerpãt. סעף,etiam Ramum ſignificat:ſed quũ ramorũ ſit propriè aſſurgere in altũ,ego pro Sũmitate hìc accipio. Videri etiam poſſet alludere ad ſpeciem vrbis:cui quum excelſæ & ſplendidæ antea eſſent domus,his deiectis,nihil in ea præter herbas & frondes eminebit, quarum comas vituli abundantia ſaturi faſtidioſè comedent.

11 DVM areſcet meſſis eius.) Nonnulli exiſtimant Prophetam reſpicere ad ſimilitudinem vineæ,qua initio capitis vſus erat.ideo vertunt Palmites.Et certè vox קציר,ambigua eſt.Sed quum ſimilitudo meſſis melius conueniat,quam etiam קציר ſignificat, ego ſic accipere malo.nec tamen verto,Quum aruerit meſſis,ſed,Quũ areſcet. Areſcere autẽ hoc loco nihil aliud eſt quàm Accedere ad maturitatem.Antequam matura ſit meſſis terræ,cõteretur.acſi diceret,Auferet tibi Dominus fructum quem tibi iam paratum atque in manu eſſe exiſtimabis. VENTVRAS MVLIERES dicens, ſignificat validis hoſtibus minimè opus fore Deo ad iudicium ſuum exequendum: tantùm muliebri manu vſurum eſſe.In quo indignitatem pœnæ amplificat. denuntiat enim fore vt ad calamitatem accedat etiam contumelia: quia turpius eſt magiſque pudendum à mulieribus quæ imbelles ſunt ſpoliari,quàm à viris. Tandem ſubiicit cauſam tantæ calamitatis. Hoc enim prima facie nimis durum videri poſſet,quòd Dominus populũ quem elegit, tam miſerè vexari ac diſſipari ſinat,nec ei auxilium ferat. nam id ab eius clementia & paterno amore quo ſuos amplectitur,alienum eſt.Sed Propheta oſtendit iuſtam fuiſſe Deo cauſam, cur tam ſeuerè animaduerteret in Iudæos:quia intelligentia ſanáque mente priuati fuerint.nec verò abs re fontem malorum omnium fuiſſe ignorantiam docet.Nam quum vera ſapientia ſit timor Dei,meritò cæcitatis & amentiæ damnantur à Spiritu ſancto,quicunque neglecto Deo,peruerſum carnis ſuæ impetum ſequuntur. Neque tamen eiuſmodi ignorantia eſt quæ nos excuſet,aut à malitiæ reatu eximat. nam qui peccant,ſibi etiam malè conſcii ſunt,tametſi cupiditate ſua excęcantur. coniuncta igitur cum malitia ignorantia eſt:ſed eiuſmodi,vt à vitioſo mentis affectu proficiſcatur. Hinc fit vt Hebræi peccata omnia generaliter Ignorantias appellent.hinc etiam illud Moſis, Vtinam ſaperent & intelligerent. Atque id facilè vnuſquiſque percipiet,ſi cogitet quantum ad nos turbandos valeant praui affectus. Luce enim doctrinę priuati & deſtituti intelligentia,à Diabolo velut in furorem impellimur,vt neque manum Dei reformidemus,& pro nihilo ducamus ſacrum eius Verbum. Tandem rurſus augendi terroris cauſa,ſpem venię adimit:quod ad corpus populi refertur.neque enim

Prou.1.7 & Pſal.111.10

Deut.32.29

ſi reliquiæ ſeruatæ ſunt, ideo ſæuire deſtitit ira Dei in promiſcuam turbam. Hîc autem Propheta Deum vocat Fictorē & Creatorem Iſrael,non eo modo quo Creator cœli & terræ vocatur: ſed quo Eccleſiam ſuam formauit Spiritu regenerationis,quemadmodum etiam Paulus nos αὐτοῦ ποί-
Ephe. 2.10 ημα hoc ſenſu eſſe dicit:ſicuti iam alio loco declarauimus. Hoc autem expreſſit Iſaias, vt ingratitudinem populi exaggeret,atque oſtendat quàm meritas pœnas luant,quum à Deo formati & conſeruati dedecore ipſum & ignominia afficerent.

12 Et accidet) Mitigat aſperitatem proximæ ſententiæ. erat enim horribile iudicium Dei: quòd populus omni ſpe miſericordiæ & gratiæ deſtitueretur. ו igitur, ſicut nuper,pro aduerſatiua particula accipi debet,Et tamen accidet in die illa.Porrò metaphoricè loquitur Propheta. comparat enim collectionem Eccleſiæ excuſſioni tritici,qua grana à paleis ſeparantur. Ratio metaphoræ eſt,quòd populus in exilio illo ſic obrutus eſſet, vt nihilo plus appareret quàm grana quæ ſub paleis latent,atque hîc & illic diſperſa ſunt. Quod ergo in illa confuſa mixtura abſcōditum erat, Dominum quaſi vanno excutere oportuit:vt meritò hæc collectio trituræ comparetur.Quū dicit ab alveo fluminis ad fluuium,intelligit Euphratem & Nilum: quòd populus partim in Chaldæam vel Aſſyriam,partim in Ægyptum expulſus eſſet.Multi enim profugerant in Ægyptū quū alii Babylonem captiui ducerentur. Itaq; prædicit futurū,vt Dominus hinc atque illinc ſuos colligat:nec tantùm à Chaldæa,totáque Meſopotamia,ſed etiam ab Ægypto. Vbi reddidi vnus ad vnum,alii vertunt,Singuli ex ſingulis locis:ſed illa expoſitio nimis coacta eſt.hæc quam poſui,mihi videtur ſimplicior:quanquam duplex ſenſus eſſe poteſt.vel, Colligam vos ad vnum: vel, Non turmatim,nec magno in numero, ſed ſingulos aggregans ſingulis: vt fieri ſolet cùm homines vagabundi & palantes colliguntur. nec enim ſubitò omnes conueniunt inter ſe, ſed paulatim alii ad alios accedunt. Sic Iudæi diſperſi atque diſſipati erant,vt in vnum colligi ipſos & coaleſcere difficile eſſet.Itaque hanc diſſipationem impedimento non fore oſtendit, quominus in florentem ſtatum reſtituerentur:quod poſtea impletum eſt.Collecti enim & reducti ſunt Iudæi, non equorum aut curruum multitudine,non hominum viribus,neque gladiis aut armis, quemadmo-
Oſe. 1.7 dum ait Oſeas,ſed ſola Domini manu.

13 Accidet etiam.) Explicatio eſt proximi verſus. metaphoricè autem loquitur,atque oſtendit tantum fore potentiæ Deo,vt facilè populum ſuum reducat. Quemadmodum enim Reges clangore tubæ magnos colligunt exercitus, ita Domino promptū fore docet colligere populum ſuum:apud quem Prophetia non minus efficaciæ habuit,quàm tuba qua milites conuocātur. Perditos vocat,quòd miſerè diſſipati eſſent, nec procul ab exitio abeſſe viderentur ſine vlla ſpe reſtitutionis. Neque enim hoſtes ſtante ſua Monarchia vnquā paſſi fuiſſent captiuos ſuos redire,nec alio conſilio eos traxerant in longinquum exilium,niſi vt ſenſim aboleretur Iſraelis nomen. Quod de Ægypto adiungit,continet illuſtrius veniæ documentum:eos ſcilicet qui in Ægyptum profugerant,tametſi hac gratia indigni eſſent,collectum iri. Hi enim duplici nomine of-
Iere. 28.10 11. fenderant Deum,vt ſatis declarat Ieremias cap. 28. primùm,quòd obſtinati fuiſſent & rebelles: deinde,quòd reuelationi parere noluiſſent. Debebant enim potius iugum Babyloniorum ſubire, quàm confugere in Ægyptum contra mandatum Dei. Finis tandem redemptionis notatur, vt in patriam ab exilio reuerſi, Deum liberatorem de integro purè ritéque colant Nam per Montem, tēplum & ſacrificia deſignat. Hoc quidem ſub Dario impletum eſt, ſed dubiū non eſt quin Propheta hoc vaticinium longius extendere voluerit:quia reſtitutio illa velut obſcura quædam adūbratio fuit liberationis quam per Chriſtum conſequuti ſunt: cuius aduentu non tantū in Aſſyria aut Ægypto,ſed in extremis partibus orbis,tubæ ſpiritualis,nempe Euangelii,clangor auditus eſt. tunc collectus eſt populus Dei,vt conflueret ad montem Sion,id eſt,in Eccleſiā. Scimus enim hāc loquendi formam vſitatam eſſe Prophetis, dum verum Dei cultum & conſenſum in religione & pietate ſignificare volunt. Accommodabāt enim ſeſe mori populi vſitato,quò melius intelligerē-
Suprà 2.2. 3 tur,atque etiam ex Sion Euangelium fluxiſſe ſcimus. Sed hac de re plura capite 2.

CAPVT XXVIII.

VAE *coronæ ſuperbiæ temulentorum* Ephraim*:quia decor gloriæ eius erit flos deciduus,quæ eſt ſuper caput vallis pinguium,oppreſſorum à vino.*

2 *Ecce durus & fortis* Domino,*ſicut inūdatio grandinis,turbo ſubuertens: ſicut impetus aquarum vehementium, inundantium, deiciens in manu ad terram.*

3 *Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ temulentorum* Ephraim.

4 *Et erit flos deciduus decor gloriæ eius,quæ eſt ſuper caput vallis pinguiū,quaſi fru-*

ctus

ctus præcox ante æſtiuos: quem qui viderit, aſpiciens eũ dum adhuc in manu eſt, deuorat.
5 *In illa die erit Iehoua exercituum in coronam gloriæ, & diadema decoris reliquiis po*
puli ſui.
6 *Et in ſpiritum iudicii ſedenti ſuper tribunal, & in fortitudinem propulſantibus præ*
lium ad portam.
7 *At iſti quoque præ vino errarunt, præ ſicera hallucinati ſunt. Sacerdos & Propheta*
errarunt præ ſicera, abſorpti ſunt à vino: hallucinati ſunt præ ſicera, errarunt in viſione,
impegerunt in iudicio.
8 *Quoniam omnes menſæ plenæ ſunt vomitu ſtercoreo, vt locus non vacet.*
9 *Quem docebit ſcientiam, & quem intelligere faciet doctrinam? abductos à lacte,*
abſtractos ab vberibus?
10 *Quoniam præceptum ad præceptum, præceptum ad præceptum: inſtructio ad in-*
ſtructionem, inſtructio ad inſtructionem: paululum ibi, paululum ibi.
11 *Quoniam balbis labiis, & lingua exotica loquetur ad populum iſtum.*
12 *Quoniam illis dixit, Hæc eſt requies: requieſcere facite laſſum, & hoc refrigerium:*
& noluerunt audire.
13 *Erit igitur illis verbum Iehouæ regula ad regulam, regula ad regulam: inſtructio ad*
inſtructionem, inſtructio ad inſtructionem: paululum ibi, paululum ibi: propterea ibunt:
& corruent retrorſum, conterentur, irretientur & capientur.
14 *Propterea audite verbum Iehouæ, viri illuſores, qui dominamini populo huic, qui eſt*
in Ieruſalem.
15 *Quia dixiſtis: Percuſſimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum:*
flagellum inundans cùm tranſierit, non veniet ad nos: quia poſuimus mendacium refugiũ
noſtrum, & ſub vanitate ſumus abſconditi.
16 *Quare ſic dicit Dominus Iehoua: Ecce ego ponam in Sion lapidem, lapidem proba-*
tionis, angulum pretioſum, fundamentum ſolidum. Qui credit non feſtinabit.
17 *Et ponam iudicium ad regulam, & iuſtitiam ad " menſuram. Euerret grando fidu-* " vel trutinam.
ciam mendacii, & latibulum aquæ inundabunt.
18 *Et abolebitur pactum veſtrum cum morte: viſio veſtra cum inferno non ſtabit, fla-*
gellum inundans cùm tranſierit, tunc eritis ei in conculcationem.
19 *Ex quo tranſierit, rapiet vos vtique manè quotidie, tranſibit interdiu & noctu. Et*
erit vt " terror duntaxat intelligere faciat auditum. " vel commotio.
20 *Quoniam contractus erit lectus, vt non ſufficiat: anguſta erit ſtragula colligendo.*
21 *Quoniam ſicut in monte Perazim ſtabit Iehoua: & ſicut in valle Gibcon " iraſce-* " vel tumultuabitur.
tur ad faciendum opus ſuum, alienum opus ſuum: ad deſignandum facinus ſuum, alienũ
facinus ſuum.
22 *Nunc itaque ne ſitis illuſores: ne fortè conſtringantur vincula veſtra. Quoniam con-*
ſumptionem & finitionem audiui à Domino Iehoua exercituum ſuper vniuerſam ter-
ram.
23 *Auſcultate, & audite vocem meam: aduertite & audite ſermonem meum.*
24 *An quotidie arat arator, vt ſeminet? aperit & confringit glebas agri ſui?*
25 *Annon cùm æquauerit faciem eius, tunc ſperget viciam, ſeret cyminum: & ponet*
triticum in menſura, hordeum demenſum, & ſpeltam ſuo modo?

26 *Docet eum rectitudinem Deus ſuus, & inſtituit eum.*
27 *Certè non triturabitur vicia tabula dentata, nec rota plauſtri ſuper cyminū circunfe-*
retur: quia baculo excutitur vicia, & cyminum virga.
28 *Triticum licet trituretur, non in perpetuū triturat ipſum, nec rotam plauſtri ſui per-*
petuò ſtrepere facit, ne dentibus ſuis conterat ipſum.
29 *Etiam hoc a Iehoua exercituum egreſſum eſt, qui mirificus eſt conſilio, & magnifi-*
cus opere.

IN CAPVT XXVIII.

1 VÆ CORONAE ſuperbiæ.) Nunc aliud argumentum & diuerſum à ſuperiore ingreditur Iſaias. hæc enim concio à proxima diſiungenda eſt. Oſtendit irā Domini Iſraeli primùm, deinde Iudæis impendere. nam probabile eſt integro adhuc & ſtante regno Iſrael Prophetam hæc prædixiſſe: tametſi certò affirmari non poſſit, niſi quòd certa ratio dictat, nondum profligatas tunc fuiſſe decem tribus. Itaque hunc ordinem tenet Propheta. Primùm, haud longè abeſſe ab Iſraele vindictam Dei, quòd varia ſcelera & corruptelæ omne genus illic regnarent. turgebant enim faſtu & arrogantia: demerſi erant in ſuis lautitiis, & ad omnem intemperiem diffluxerant. hinc proruperant vſque ad craſſum Dei contemptum: vt fieri ſolet, quum homines ſibi nimium indulgent: Dei enim facilè obliuiſcuntur. Deinde oſtendit Deum quodammodo iram ſuam cohibere, quòd parcat Tribui Iuda. quia quum abductæ ſunt decem Tribus cum dimidia parte Tribus Beniamin, Iudæi intacti atque integri adhuc manſerunt. Hanc Dei miſericordiam commendat Iſaias, quòd Deus Eccleſiam ſuam interire noluerit, atque reliquias quaſdam ſeruauerit. Cæterùm ipſos quoque Iudæos ita deprauatos & corruptos eſſe oſtēdit, vt nullū huic miſericordię Dei locū relinquant. & quum non minor impietas apud ipſos quàm in Iſraele vigeret, neceſſe fore vt vltricem Dei manum ipſi quoque ſentiant. Atque diligenter obſeruandus eſt hic ordo, quoniam multi in expoſitione huius loci hallucinantur: quòd Propheta Iſraelis nomen diſertè non expreſſerit, quādo ſub Ephraim decem Tribus comprehendi ſatis notum eſt. Quod ad verba ſpectat, quia particula הוי, vt plurimùm eſt execrantis, nolui à communi interpretum ſententia diſcedere, præſertim quum palàm hîc minetur Propheta. ſiquis tamen vertere malit, Heus corona, non repugno. Copula ו in cauſalem reſolui debet, Quia flos eius deciduus eſt. Gloriam enim & decorem Iſraelis cōparat flori deciduo, quemadmodum poſtea dicetur. In ſumma, maledicit opulentiæ Iſraelitarum. nam per Coronam ſuperbiæ nihil aliud intelligit quàm prauam confidentiam qua ipſi turgebant. Ea aūt ex abundātia rerum & copia naſcebatur. Hæc enim vitia perpetuò ferè coniuncta ſunt: quia affluentia & ſatietas ferocitatem & arrogantiam pariunt. nam efferimur rebus ſecundis, nec iis moderatè vti ſcimus. Incolebant autem regionem vberem & fertilem. Quam ob cauſam etiam Amos vocat eos Vaccas pingues, quæ montem Samariæ incolunt. Sua igitur opulentia elati, & Deum & homines contemnebant. Ideo TEMVLENTOS ipſos vocat Propheta, quòd proſperis rebus inebriati, nihil aduerſi vererētur, ſéque extra omnem aleam poſitos, ac ne Deo quidem ipſi ſubditos eſſe exiſtimarent. *Amos 4.1*

QVIA flos.) Non dubito quin alludat ad conuiuales coronas, quæ tunc in vſu erant: vt etiā hodie multis in locis vtuntur. Crapulæ autem & ebrietati indulgebant Iſraelitæ, nec dubiū quin terræ fœcunditas intemperantiæ ipſorum occaſionem præbuerit. Iam quum florem DECIDVVM vocat: ſimilitudinem ſuam proſequitur, eleganter alludens ad flores qui ſubitò marceſcunt. Gloriā porrò illam dicit eſſe ſuper verticem vallis pinguium, quia paſcua ſua ſub pedibus ſpectabāt, quorum vbertas eorum ſuperbiam magis inflabat. Alii vertunt, Vnguentorum: ſed non ſatis cōuenit: affluentiam enim & ſaturitatem ſignificat, quibus pietatis obliuio, & contēptus Dei inducta ſunt. Et per nomen CAPITIS, alludit ad ſitum regionis, quòd Iſraelitæ magna ex parte valles opimas incolerent. ei autem affingit coronam, quę totum regnum circundet: quòd floreret rerum omniū copia. Significat enim opulentiam, ex qua nata eſt ſocordia, ſecuritas, confidentia, intemperantia, & ferocitas. Quæ doctrina ad nos etiam pertinet. horum enim exemplo monemur rebus proſperis moderatè vtendum eſſe: alioqui nos infœliciſſimos fore. quoniam Dominus omnibus noſtris opibus & copiis maledicet.

2 & 3 ECCE durus &c.) Hoc ad Aſſyrios referri poteſt, acſi diceret eos præſtò fore ad Dei arbitriū, vt ſub auſpiciis eius militent, ſimulac vocati erunt. Quāquam malo ſine ſubſtantiuo accipere, vt ſignificet aut Baculum, aut quamuis aliam rationem, qua Dominus ipſos è tam elato faſtu deiiciet. Eámque inundationi cōparat, aut turbini, quo & herbæ & flores proſternūtur, omníſq; terræ decor abraditur. In quo proſequitur ſimilitudinem floris decidui, quam initio adduxerat. nihil enim graui imbre aut turbine, floribus magis infeſtum eſſe poteſt. Vtitur autem demonſtra

tiua

tiuã particula הנה quoniam impii nullis minis mouentur. Oſtendit ergo ſe non loqui de rebus ambiguis,nec temere diuinare,ſed ea prædicere quæ ſtatim ventura ſunt. Vbi reddidi, In manu, Hieronymus vertit,Terram ſpatioſam,quod verbis repugnat.alii pro Fortitudine accipiũt,vt ſit violenta deiectio. Verùm ſimplex mihi videtur eſſe ſenſus:ſic Iſraelitarum gloriam & magnificentiam proſtratum iri,acſi quis ebrium manu impelleret. Verſu tertio eandem ſententiã confirmat.

4 Et erit.) Eadem ferè verba repetit,quia ſcimus quàm difficile ſit metu humiliare,qui proſperis rebus excæcati ſunt,quorum oculos fœlicitas non ſecus ac pinguedo obducit. Quēadmodum enim Dionyſius ſecundus hebetudinem contraxit,vt ſubinde impingeret, quòd intempe ſtiuis ſe ingurgitaret conuiuiis: ita deliciis & voluptatibus hebetantur hominum mentes, vt nec Deum nec ſe amplius norint. Sæpius ergo idem inculcat mentibus quaſi ſtupore attonitis, vt intelligerent quod alioqui incredibile videbatur. Hoc verò illuſtrat altera ſimilitudine pulchra admodum & propria. nam fructus quidem præcoces magis commendantur, quòd alios præcedant, ſpémque afferant reliqui prouentus:ſed exiguum tempus durant,neque ſeruari poſſunt. Eos enim ſubitò deuorant aut mulieres grauidæ,aut pueri,aut viri minus alioqui in victu temperantes. Talem Iſraelitarum fœlicitatem fore dicit,quia proſperitas qua florebant non diuturna erit,ſed momento deglutietur. Quod autem de regno Iſrael pronuntiauit Iſaias, ad totum quoque mundum pertinet. Efficiunt enim homines ingratitudine ſua,vt quicquid beneficentiæ in eos contulit Dominus,ad maturitatem peruenire nequeat. nam abutimur eius bonis, eáque peruerſitate noſtra corrumpimus. Hinc fit vt præcoces & momentanei fructus reddantur, qui nos perpetuò alere potuiſſent.

5 In die illa.) Poſtquam de regno Iſrael loquutus eſt,tranſit ad Tribum Iuda:atque oſtendit in hac ſeuera Dei vindicta,miſericordiæ tamen locum fore. Et quanuis decem Tribus periiſſent,Dominum tamen conſeruaturum aliquas reliquias, quas ſibi conſecrabit: ita vt illic corona gloriæ & decoris diadema ſit:id eſt,nunquam ita deformari Eccleſiam,quin Dominus eam deco re & magnificentia exornet. Quanquam non ad omnes Iudæos promiſcuè extēdo hoc vaticiniũ, ſed ad electos qui mirabiliter ab interitu erepti ſunt. Etſi enim reſiduum populi vocat Tribum vnam & dimidiam reſpectu aliarum decem,in progreſſu tamen videbimus in ipſa quoque Tribu Iuda ſtatui diſcrimen.nec mirum eſt Prophetam de eodem populo variè loqui,dum nunc ad corruptum vitiis corpus,nunc ad electos ſermonem dirigit. Certè decem Tribuum reſpectu,quæ à Dei cultu & fidei vnitate deſciuerant,meritò Iudæos nominat reſiduũ populi: ſed dum eos ſine cōparatione reſpicit,& quales intus ſint conſiderat, non minus iuſtè in eorum corruptelas inuehitur. Scio aliter exponi ab aliis,quòd ſtatim ſequatur, Et in vino,&c.atque hanc ſententiam cũ initio capitis iungendam putant:Interea forſitan Iudæis parcet Dominus. Quî verò parceret?nihilo enim ſunt aliis meliores.quum ergo in eadem ſint culpa,ſimilibus etiam pœnis ſubiici neceſſe eſt. Atqui non animaduertunt Prophetã in eo ſpecimen proponere ſingularis gratiæ Dei,quòd non eodem ſimul tempore vindictam exercuit contra totum Abrahæ genus,ſed euerſo regno Iſrael,inducias permiſit Iudæis ſi fortè paulatim reſipiſcerent. deinde eadem opera amplificare ingratitudinem populi ex circunſtantia quam poſuerat:quòd ſcilicet oportuiſſet eos exemplo fratrum ſuorum doceri.nam calamitas Iſraelis ipſos expergefacere,atque ad reſipiſcentiam ſtimulare debuerat Ea autē non mouebantur,vt redderentur meliores. Quanuis ergo indigni eſſent tantis beneficiis,Dominus tamen inter ipſos Eccleſiã ſuam conſeruare voluit: hac enim ratione Tribum Iuda & dimidiã partem Tribus Beniamin ab illa clade eripuit. Iam quia Trib⁹ Iuda exigua erat Gentis portio,ideóque ſuperbis Iſraelitis deſpecta, Propheta ſatis in vno Deo opulentiæ & gloriæ fore aſſerit, quo terrenos omnes defectus ſuppleat. Atque hinc docet quænam vera ſalutis noſtræ ratio ſit:nempe,ſi in Deo fœlicitatem noſtrã conſtituimus. Nam ſimulatque ad mundũ delabimur flores marcidos colligimus,qui ſtatim decidunt atque euaneſcunt. Atque hæc veſania paſſim,& plus æquo inter nos regnat,quòd extra Deum,id eſt,ſine ipſa beatitudine beati eſſe volumus. Præterea oſtendit Iſaias nullas calamitates,quantumcunque graues, obſtare poſſe quominus Deus Eccleſiam ſuam exornet. Vbi enim omnia ad interitum vergere videbuntur,Deus nihilominus corona gloriæ ſuis futurus eſt. Notatu etiam dignum eſt quòd tunc demum nouum decus Eccleſiæ promittit Iſaias,vbi attenuata fuerit multitudo,ne funeſta illa clade quæ inſtabat,animum deſpondeant fideles.

6 Et in ſpiritum.) Rationem demonſtrat qua Dominus reliquias illas nouo decore ornabit. Nam exempla veræ politiæ proponit,qua potiſſimùm populi conſeruantur.ea autem duabus præſertim rebus conſiſtit:nempe,conſilio & fortitudine Conſilio enim & prudentia res domi adminiſtrari debent:foris autem aduerſus hoſtes robore & copiis opus eſt. Cùm itaque duobus hiſce præſidiis regna & reſpublicæ tueantur ac retineant ſtatum ſuum,ſpiritum prudentiæ & fortitudinis populo ſuo promittit. vtrunque verò concedi à Deo,nec aliunde expectandum eſſe ſimul oſtendit Nec verò Magiſtratus in ciuitate præeſſe & ius ſuum cuique reddere, nec belli duces propulſare hoſtes poterunt,niſi à Domino regantur.

7 At iſti quoque.) Redit ad profanos Dei contemptores,qui titulo tenus Iudæi erant, ac

amplificat eorum ingratitudinem: quia tametſi iræ Dei inſigne documentum præ oculis habebāt, quum viderent fratres ſuos duriter caſtigatos eſſe, quum pręterea Dei clementiam erga ſe experti eſſent: tamen neque illo ſeueritatis exemplo, neque bonitatis diuinę ſenſu in viam reduci potuerunt, nec vlla in re meliores redditi ſunt quanuis Dominus eis pepercíſſet. De VINO & SICERA hîc metaphoricè loquitur: nec enī accipio de cōmuni ebrietate, in quā initio capitis inuectus eſt: quin potius ebriis ſimiles fuiſſe dicit, quòd ſenſu rectáque intelligentia carerent. Si quis in vocibus Vini & Siceræ ſubaudiat notam ſimilitudinis clarior erit ſenſus. Fateor quidem aſſidua crapula quaſi bruteſcere homines: nec dubito quin ebrietas & luxus in cibo & potu Iudęis quoque mentes ſuffocauerint: ſed ſi totum contextum expendimus, facile erit videre amentiam metaphoricè dānari. Vbi addit, SACERDOS quoque & PROPHETA ERRARVNT, lōgius progreditur in eadem amplificatione: nec plebeios tantùm homines ebrios fuiſſe dicit, ſed Sacerdotes ipſos, qui aliis prælucere, & viam monſtrare debuerant. ſunt enim veluti ſal terræ, quemadmodum ait Chri-
Matt. 5.13 ſtus. Quod ſi infatuentur, quid accidet plebeiis? ſi oculus cęcus eſt, quid reliquis partibus corporis eueniet? Hoc autem omnium grauiſſimum eſt, quòd eos non in craſſioribus tantùm vitæ flagitiis, ſed in viſione & iudicio delinquere dicit. Vnde colligendum eſt, quàm deploratus fuerit Eccleſiæ Iudaicæ ſtatus. Atque hîc, velut in ſpeculo, poſſumus vitia noſtra contemplari. Eſt quidem portenti ſimile, poſt tot flagella, velut adhibitis à Deo purgationibus, Eccleſiam tot ſcatere corruptelis. ſed ea eſt prauitas noſtra, vt cernemus cum eius plagis, & quanuis ſubinde excindat, aſſiduámque operam purgandis vitiis noſtris adhibeat, omnia remedia nō tātùm inutilia reddimus, ſed nouos etiam morbos acceſſimus. Mirum igitur hodie videri non debet, poſtquam Eccleſia tot plagis & ærumnis caſtigata eſt, homines præfractos apparere, atque etiam deteriores eſſe redditos, quum id populo veteri accidiſſe teſtetur Iſaias. Iam quòd hanc tam fœdam & ſceleſtā gentis impietatem Dominus bonitate ſua ſuperauit, Eccleſiámque ſuam nihilominus ſeruauit, id arcana eius virtute præter omnium expectationem factum eſt. nihil enim apud nos proficeret, ſi vſitatis remediis vteretur. Hinc etiam apparet quàm ſtulta & puerilis ſit Papiſtarum iactantia, qui ſemper Eccleſiam in ore habent, & Sacerdotum, Epiſcoporum, Pontificum nomina obtendunt, eorúmque authoritate aduerſus verbum Dei muniti eſſe volunt: acſi ordo ille nunquam labi aut errare poſſet. incluſum, videlicet, cerebris ſuis Spiritum ſanctum ſe tenere putant, & repræſentare Eccleſiam, quæ nunquam deſtituitur à Deo. Sed videmus quid de Sacerdotibus pronūtiet Propheta, quorum ordo & ſpecioſior fuit & illuſtrior. Si vſquam Eccleſia fuit, tunc certè apud Iudæos fuit: & teſtimonium habuit ordo ille ex verbo Dei, quo iſti carent. Eos tamen non moribus tantùm corruptos fuiſſe, ſed ratione & iudicio aberaſſe oſtendit, Prophetáſque, quos ſcimus Sacerdotibus ob eorum ignauiam extra ordinem fuiſſe diuinitus additos, in ſacro tamen illo docendi munere & reuelationibus fuiſſe cæcos. Quare nihil futilius, quàm titulari officii prætextu ab errandi periculo eximere, qui Deo poſthabito, nec modò abiecta pietatis cura, ſed etiam calcato pudore ſuam tyrannidem quolibet modo defendunt.

8 QVONIAM omnes menſæ.) Pergit in eadem metaphora, & quaſi in tabula depingit quod accidere ſolet hominibus crapulæ deditis: quia pudoris obliti, non modò more pecudum ſeſe proiiciunt, ſed nihil refugiunt turpitudinis. Eſt certè hoc fœdum & deteſtabile ſpectaculum, menſas videre aſperſas vomitu: ideo hac figura exprimit Iſaias fœtidam eſſe totam populi vitam. Nec enim dubiū eſt quin Propheta voluerit vno verbo ſignificare, nihil integri aut ſynceri apud Iudæos reſtare. Si quis ad menſas eorum accedat, nihil poſſe reperiri præter fœdam ebrietatem: ſi quis vitam eorum contempletur, nullam eius partem à vitiis & ſceleribus puram aut vacuam eſſe. Doctrinam verò ipſam adeò corruptam eſſe, vt fœteat quaſi fœdata vomitu & ſtercore. In allegoriis, vt quidam faciunt, nolo ſubtilius philoſophari.

9 QVEM docebit.) Hîc Propheta per admirationem oſtendit inſanabilem eſſe populi morbum, nec reſtare quicquam Deo quod ipſorum cauſa efficiat, quum rationes omnes fruſtra tentarit. Certè vbi errantes in viam reuocat, & inconſideratè vagantes non deſinit ſubinde monere, hoc ſingulare remedium eſt: quod ſi profectu caret, actum eſt de eorū ſalute, qui nullam medici opem admittunt. Conqueritur ergo Propheta excludi quodammodo Deum populi vecordia, ne ſanandis eius vitiis operam impendat: ideóque ſimiles facit Iudæos pueris infantibus, vel qui adhuc balbutire incipiunt, quibus docendis luditur opera. Meritò quidem hortatur Petrus fideles,
1.Pet. 2.2 vt quaſi infantes nuper geniti, ad lac puræ doctrinæ ſugendum accedant: quia nemo docilē ſe præbebit, niſi qui exuerit duritiem, quæ omnibus ingenita eſt. Sed nunc aliud infantiæ genus damnat Propheta, vbi homines in vitiis ſuis obſtupefacti, nihilo magis attendunt ad cæleſtem doctrinam quàm ſi nulla intelligentia prædit eſſent. Itaque perperam nonnulli cum illo Petri loco Prophetæ ſententiam coniungunt, acſi Deum induceret quęrentē ſibi diſcipulos, qui depoſito omni faſtu ſimiles ſint pueris nuper ablactatis. quia potius exclamat Propheta, fruſtra, & nō ſine ludibrio ſpargi doctrinā inter ſtolidos & fatuos, qui pueri ſunt non malitia ſed ſenſu, vt loquitur Paulus. atq; ex
1.Cor. 14.20 contextu melius liquebit: quia percipiendę doctrinę idonei non erant, non poſſe Deū accuſari nimii

mri rigoris, ſi eos abiiciat, neque amplius dignetur inutilem operam feriendis eorum auribus conſumere.

10 QVONIAM præceptum.) Hinc ſatis apparet Dominum conqueri quòd fruſtra laborem ſuum inſtituendo huic indocili populo impẽdat. perinde acſi quis infantes doceret, quibus ſæpius elementa inculcanda & repetenda ſunt, protinus tamen obliuiſcuntur: atque vbi totum diem in vna litera edocenda magiſter conſumpſerit, iterum ſequenti die, ac deinceps repetendus erit idem labor. & quamuis nihil induſtriæ aut diligentiæ reliquum faciat, tamen nihilo magis promouebit. Qui faſtidium cauentes verba hic mutant, inepta copiæ affectatione obſcurãt Prophetæ ſenſum, & ſermonis etiam leporem euertunt: quum iiſdem verbis vtens, repetitionem variam & aſſiduam, tædiíque plenam ſignificare voluerit. Eſt enim, vt iam dictum eſt, ſimilitudo ducta à pueris, quibus multa ingerere magiſtri non audent, quod minimè ſint capaces: ſed paucas veluti guttulas inſtillant. ita ſecundò ac tertiò, atque ſæpius idem repetunt, eadémque præcepta inculcant. denique ſemper elementarii ſunt diſcipuli, donec ratione & iudicio præditi ſint. Et facetè per mimeſin verba hæc recitat, Paulùlum hic, paululum ibi. Nomen קו malè, meo iudicio, nonnulli interpretantur Lineam, quaſi ad tardam ædificationem, quæ per lineas paulatim aſſurgit, alluderet Propheta dura enim & procul remota eſſet hæc ſimilitudo, quum de puerilibus rudimentis hìc agatur. Fateor quidem ita fuiſſe poſitum ſuprà ca. 18. vbi vertimus Lineatim, & aliis pluribus locis: ſed circũſtantia nunc diuerſum ſenſum exigit. ſicuti etiam Pſalmo 19. niſi quòd illic tolerabilius eſſet nomen Li- *Pſal.* 19. 8.
neæ, vel dimenſionis. Quanquam non nego metaphoricè pro inſtructione vel regula accipi. Nam quia in ædificiis קו vocatur perpendiculũ vel norma, ſicuti paulò pòſt eodem capite videbimus: ideo non mirum eſt ad alias præceptiones transferri.

11 QVONIAM balbis labiis) Quòd ſubaudiunt quidam perinde eſſe acſi quiſpiam loquatur, ſuperfluum eſt. Ego itaque ad Deum refero, quem Propheta dicit inſipido populo barbarum eſſe factum. Hæc autem obiurgatio debuit eos acriter pungere, quòd ſua culpa Deum, qui linguas omnium formauit, quaſi balbum redderent. Nondum enim illis minatur, ſed ſocordiæ eorum imputat, quòd ſibi reddiderint confuſum ſonitum cæleſtis doctrinæ, quia ſponte cæcutiendo, nihil inde proficient. Quòd ergo ſe infatuarunt, vt non audiant loquentem Deum, portento comparat Propheta.

12 QVONIAM illis dixit.) Quod alii etiam periphraſticè exponunt, Si quis illis dicat, Hæc eſt requies, nolunt audire, frigidum eſt: nec ſermonem contexit vt decebat. Potius cauſam aſſignat Propheta cur Deus Iudæis ſit barbarus: nempe, quòd eis deeſſent aures. ſurdis enim verba fiebant: fruſtra Dominus eis requiem oſtendebat. Hæc autem ſurditas ex cõtumacia proficiſcebatur: quia doctrinam peruicaciter & proteruè reſpuebant. Hæc autem bis inexcuſabilis fuit prauitas, requiẽ, quę naturaliter omnium votis expetitur, ſibi oblatam reiicere. Hæc impietas iam per ſe non erat ferenda, obſurdeſcere ad ſermonem Dei loquentis: cæterùm, deterior fuit ingratitudo, bonum ſummopere optabile data opera reiicere. ideo fructum demonſtrat, quem ex fidei obedientia colligere poterant, & quo ſe propria malitia fraudarunt. Hæc igitur ignorantia & cæcitas illis exprobratur, quoniam oritur ab eorum contumacia, dum luce oblata, malignè oculos auertunt, & caligare quam illuminari malunt. Vnde ſequitur, ſimulac Deus verbum ſuum propoſuit, incredulos ſponte ſibi acceríere miſeram inquietudinem: quia omnes ad beatam quietem inuitat: & ſcopum palàm oſtendit, ad quem ſi dirigimus vitæ noſtræ curſum, vera nos fœlicitas manet, vt nemo audita cæleſti doctrina, niſi ſciens & volens aberrare queat. Hinc colligimus quàm amabilis eſſe nobis debeat cæleſtis doctrina, quæ inæſtimabile bonum nobis affert, vt tranquillis mentibus fruamur vera fœlicitate. Clamant omnes nihil eſſe melius quàm reperire vbi conſiſtant: interim dum quies proponitur, negligunt multi: maior pars etiam refugit, acſi data opera miſeram anxietatem & trepidationem continuam omnes appeterent. Nec eſt cur obmurmuret quiſquam ſe inſcitia labi: quia nihil clarius, aut apertius Dei doctrina, vt fruſtra quicquam excuſationis obtendant homines. Denique nihil magis abſurdum quàm culpam in Deum reiicere, quaſi obſcurè loquatur, aut confuſè doceat. Iam verò ſicuti hìc teſtatur Deus certam requiem ſe Verbo ſuo monſtrare: ita ex oppoſito admonet omnes incredulos iuſtam ferre mercedem ſuæ prauitatis, dum eos exagitat continua inquietudo. Quod ſtatim ſequitur, REFICITE LASSVM, aliqui ſic exponunt, Deum vt nobis propitius ſit requirere officia charitatis, cáque per ſynecdochen hìc comprehendi. Sed mihi videtur Propheta aliud velle, quietem ſcilicet à Deo mõſtrari, qua laſſitudo noſtra ſubleuatur. vnde magis cõuincitur noſtra ingratitudo, ſi ne ipſa quidem neceſſitas, quę acerrimus eſt ſtimulus, nos ad quærendum remedium ſolicitat. Ac eôdem ferè pertinet hoc Prophetę dictum, quò illud Chriſti: Venite ad me omnes qui laboratis & *Mat.* 11. 28.
onerati eſtis, & ego reficiam vos. Denique ſignificat Iſaias hanc optionem dari Iudæis, An refici & recreari, an oneri ſuccumbere & obrui malint. Vnde cõfirmatur quod nuper attigi, Deum ſcilicet non fruſtra hortari, vt ad ſe veniant qui tranquillitate indigent, ſicuti alibi videbimus, Non *Infrà.* 45.
fruſtra dixi domui Iacob, Quærite me. Quare vbi edocti erimus eius Verbo, niſi per nos ſte- 19.

v.

terit, tutò licebit in ea quæ illic mõſtratur doctrina acquieſcere. Nec enim vult nos inani curioſitate fatigare, vt homines multa ſibi tormenta & cruciatus vanis ſtudiis ſæpe accerſunt. Cæterùm quando hanc quietem laſſis deſtinatam eſſe oſtendit, qui ſub ipſo onere ingemunt, doceant ſaltem nos anxietates quibus vexamur, ad verbum Dei confugere, vt pacem obtineamus. Atque ita experiemur haud dubiè certum hunc eſſe verbi Dei vſum, ſedare omnes turbulentos affectus, & placare dubias ac trepidas mentes. quicunque alibi quietem quærunt & extra Verbi metas curſitant, ſemper torqueri, aut miſerè vacillare neceſſe eſt: quia extra Deum ſapere & ſine ipſo fœlices eſſe volunt. Quod Papiſtis accidere videmus, qui repudiata pace hac Dei, tota vita ſe miſerè cruciant. Sic enim eos circumagit & verſat Satan, vt horrenda inquietudine turbentur, nec vſquam inueniãt conſiſtendi locum.

13 ERIT IGITVR ILLIS.) Quanquam eadem verba repetit Propheta, ſenſus tamen nonnihil diuerſus eſt: quia iam voluntarii illius ſtuporis, de quo loquutus eſt, pœnam denuntiat: quòd ſcilicet Deus ſic attonitos reddet, vt in totum priuentur fructu ſalutaris doctrinæ, nec quicquam præter inanem ſonitum percipiant. Denique ex ſuperioribus concludit, quia profectu caruerat verbum Dei, Iudæos ingratitudinis ſuæ daturos pœnam: non quòd auferatur illis Verbum, ſed quia recto iudicio & intelligentia priuati, in clara etiam luce cæcutiant. Sic Deus reprobos dũ
1.Cor.14.21 immorigeri ſunt, magis ac magis excæcat & obdurat. Paulus hunc locum citat, quum reprehẽdit Corinthios ſtultæ affectationis. quoniam apud eos ambitio ſic inualuerat, vt potiſſimùm admirarentur eos qui lingua peregrina loquebantur: quemadmodum vulgus hominum ad res ignotas & inſolitas obſtupeſcit. Qui Pauli locus perperam intellectus eſt, quòd hæc Prophetæ verba nõ ſatis expenſa fuerant. Hæc autem Paulus aptiſſimè propoſito ſuo accommodat. Nam ſtulta & præpoſtera admiratione Corinthios duci oſtendit, atque perperam affectare ea ex quibus nullũ fructum percipiebant: denique ſimiles eſſe pueris, non malitia, ſed intelligentia & ſenſu. ita ſibi vltrò maledictionem accerſere, quam hic Propheta comminatur: eiſque accidere vt verbum Dei ſit pręceptum ad præceptum: nec plus ex eo doctrinæ percipiãt, quàm ſi quis ignota ipſis lingua obſtreperet. Hæc autẽ extrema dementia eſt, vana ſcilicet affectatione cæcitatem ſibi & ingenii hebetudinem accerſere, quam Dominus peruicacibus & obſtinatis denuntiat. Hanc igitur Prophetæ ſententiam Paulus ipſe explicat atque apertiorem reddit. nam indignos eſſe oſtendit qui vllos
Suprà 8.16 progreſſus faciant in doctrina ſalutis, qui ea abutuntur. Similem ferè locũ vidimus capite octauo,
Infrà 29. vbi Propheta doctrinam ſuam obſignatis literis comparabat. Poſtea etiam libro clauſo ſimilem
9.10. eſſe dicet. Hoc autem accidit, vbi Dominus ob ingratitudinem, iudicium ſanámque mentem adimit hominibus, vt videntes non videant, & audientes non audiant: atque iuſtiſſima ipſius vltio eſt. Quod diligenter obſeruãdum eſt. Nam ſæpenumero præclarè nobiſcum agi exiſtimamus, nobíſque admodum placemus, quòd Verbum minimè deſit. Sed quid nobis proderit, niſi mentes noſtras illuminet, animóſque noſtros regat? Nam eò grauius nobis iudicium accerſimus. quãobrem duplici gratia nobis opus eſt. Primùm, vt affulgeat Deus nobis per Verbũ ſuum: deinde, vt mentes noſtras aperiat, & corda in obſequium paret. Alioqui nihilo magis Euangelii ſplendore iuuabimur quàm cæci fulgore Solis. Hac igitur pœna admonemur non eſſe abutendum verbo Dei, ſed intendendum rectà in ſcopum, quem nobis Dominus in eo proponit. Tandem in fine verſus exitium eorum deſcribit, qui ad hunc ſplendorem Verbi cæcutiunt. nihil enim aliud iis reſtare, niſi vt ſe temere proiiciant, quoniã à via diſceſſerunt. Ergo ruere ipſos & concidere neceſſe eſt. Caſum autem non leuem fore ſignificat: quoniam ipſum ſequetur contritio. Iam in verbo Irretiendi vſurpat aliam metaphoram: paratos ſcilicet eſſe laqueos omnibus incredulis, quibus impliciti ad
Suprà 8.16 interitum trahantur. Similem huic ſententiam prius habuimus cap. 8. atque iiſdem ferè expreſſam verbis: nam eadem de re illic Propheta concionatur: nempe, de excæcatione populi, qui iram Dei cõtumacia ſua prouocarat. Oſtendit autem exitium ſemper inſtare iis qui extra verbum Dei aberrant. aut enim reperient offendicula in quibus impingent: aut laqueos quibus irretientur. denique fieri non poterit, quin malè iis cedat, qui viam à Deo monſtratam non tenent: quoniam vel apertè corruent & conterentur, vel occultis inſidiis ſeipſos in fraudem inducent.

14 PROPTEREA audite.) Amplificat obiurgationẽ ſuam, ſimúlque conſolationem admiſcet, qua piorum animos erigat. Sic enim impiis extremum interitum denuntiat, vt materiam conſolationis relinquat fidelibus, eorũ ſalutem Deo affirmans charã & pretioſam eſſe. Cæterùm per ILLVSORES, intelligit fraudulẽtos & captioſos homines, qui putãt ſe cauillis aſtúque ſuo iudiciũ Dei poſſe effugere. nã ליץ, Cauillare & Illudere ſignificat. Alloquitur autem nõ vulgares homines, ſed duces & gubernatores, qui cùm populũ regerẽt, ingenio & ſolertia alios antecellere ſibi videbãtur ſed acumẽ ſuũ vertebant in verſutiã qua fucũ Deo ipſi facerẽt, ideoq; nõ ſine ſalſa Ironia vocat Illuſores: acſi diceret, Putatis vobis ſatis eſſe aſtutiæ ad illudendũ Deũ: ſed nequaquã illudetis. Præcipuũ ergo & grauiſſimũ omniũ certamẽ Prophetę fuit cum primoribus. nã etſi omnes ordines corruptiſsimi erãt, hi tamen falſa perſuaſione ſapientiæ inflati, cæteris erãt peruicaciores. Atq; id ferè omnibus ſeculis vſu venit, vt vulgus, tametſi barbaro impetu ferociat, nõ laboret tãta im-

pietate,

pietate, quanta proceres, vel aulici, vel alii verſuti homines qui ingenio & prudentia alios antecellere ſibi videntur. Potiſſimùm igitur aduerſus ingenioſos hoſtes iſtos armētur Verbi miniſtri. nulli enim pernicioſiores eſſe poſſunt: nam & per ſe nocent, & alios ad ſimilem contemptum & impietatem inducūt, ac ſæpe exiſtimatione & gloria nominis ſui minus perſpicaces vulgi oculos perſtringunt. Hoc quidem horrendum atque prodigioſum eſt, quum Eccleſiæ gubernatores non tātùm ipſi excæcati ſunt, ſed etiam alios excæcant atque ad Dei contemptum animant, piá ſque doctrinam rident & cauillis ſuis proſcindunt: denique vires ingenii conferunt ad religionem euertēdam: ſed aduerſus eos colligendi ſunt animi Prophetæ exemplo, ne in hoc certamine frangamur, aut deficiamus. Qua autem ratione tractandi ſint huiuſmodi homines, ipſe quoque oſtendit. Nec enim multum operæ conſumere debemus in iis docendis. (parū enim proficeret doctrina) ſed grauiter obiurgandi ſunt & terrendi iudicio Dei. Criminis atrocitas hinc augetur, quòd occupent ipſum Dei Sanctuarium, & electum populum Dei ſuis ſordibus inficiant.

15 QVIA DIXISTIS.) Rationem ſubiungit Propheta cur illuſores vocarit: nempe, quia omnem Dei timorem exuerant. Modum etiam deſcribit. Quòd impunitatem in omnibus vitiis & ſceleribus ſibi promitterent, eóque audaciores reddebantur, & quaſi maiorem ad malè agendum licentiā nacti, ruebāt abſque vllo metu quocūque eos ferebat libido. Hoc enim per PACTVM cū morte & ſepulchro initum ſignificat. Nam omnes minas omniáque Dei flagella pernedo ſecuréque ridendo, ſe extra omne diſcrimen poſitos eſſe arbitrabantur. & nomine חזה, idem ſignificat quod prius per ברית. nam geminatio eſt eiuſdem ſententiæ. Viſionis enim nomine ſignificat id quod vulgò dicimus, *Auoir intelligence*. Niſi quòd videtur tacita ſubeſſe antitheſis inter viſiones propheticas: & fallacem iſtam ſolertiam, in qua ſibi plaudunt ſceleſti veteratores. Certum eſt autem aſtutos iſtos homines nunquam eò prorupiſſe iactantiæ, vt hæc verba effutirent. nimis enim puerile ac ridiculum fuiſſet. deinde dubium non eſt, quin tametſi deſpicerent Deum, monitiones que omnes aſpernarentur, tamen apud populum exiſtimationem aliquam retinere vellent: nec vnquam faſſi eſſent ſe præſidium locare in vanitate: ſed Propheta eorum affectus & ſtudia, non quid obtenderent, ſpectauit: rē igitur ipſam, eorúmque animos, non verba, conſiderauit. quiſquis enim ſibi & vitiis ſuis applaudit, & ſecurè contemnit minas Dei, profitetur ſe pactū iniiſſe cum morte: quam tametſi denuntiet Dominus, minimè tamen reformidat. Itaq; Propheta reprehendit in genere ſecuritatem carnis, qua homines ſibi obliuionem iudicii Dei inducūt ac ſponte ſe fallunt, ac ſi manum Dei effugere poſſent. Sed præcipuè Lucianicos & naſutos homines aggreditur, qui ſuum ſapere non niſi in profano Dei contemptu locāt: & quò magis obtegunt ſuū dedecus, eò vehemētius traducitur à Propheta, quaſi ex profundo receſſu protraheret in lucem eorum aſtutias, ac diceret, En acumen, ſolertia & aſtus ſapientum huius mundi, qui quum cladibus & ærumnis vndiquaque pateant, ſe tamen latere & in tuto eſſe arbitrantur. digni ſunt profectò qui ex mēdacio ſalutem quærant, quum negligant Dei ſalutem, denique ipſum deſpiciant, ac ſubſannēt: ſuas quidem artes, aſtutias & fraudes ſpecioſis nominibus tegunt, nec mendacia eſſe putant: ſed eas Propheta ſuis appellat nominibus. Quantum ad FLAGELLVM INVNDANS, duas ſimul metaphoras hîc Propheta comprehendit. Comparat enim clades & ærumnas quibus caſtigat Deus mūdi ſcelera, flagello: deinde eas ita vehementes & rapidas eſſe, vt ſint inſtar diluuii. Aduerſus eas, quātumcunque graues & aſperæ fuerint, ſe mendacio & vanitate munitos eſſe arbitrantur impii eiuſmodi homines, eáſque, tametſi per totum orbem longè latéque exundent, effugere poſſe cōfidunt. Iudicia Dei & calamitates, quibus obnoxii ſunt homines, intuentur: ſed cùm Dei manum & prouidētiam non attendant, atque imputent fortunę omnia quæ accidunt, ideo præſidia ſibi & munimēta quærunt quibus eiuſmodi flagella à ſe repellant.

16 QVARE SIC DICIT.) Nunc pios conſolatur Iſaias: impiis verò exitium, quale meriti erant, denuntiat. Priore autem loco cōſolationem affert, quòd pii aſtutis illis hominibus ludibrio eſſent, vt nos etiam hodie ſimplicitatem noſtram videmus ab impiis rideri, nóſque haberi pro fanaticis, quòd tam aduerſis rebus & tam grauibus ærumnis, nihilominus bene nobis futurum ſperemus. Aduerſus hanc inſolentiam reproborum Propheta animos piorum erigit & ſuſtētat, vt ſecurè prætereant ac pro nihilo ducant eorum ludibria & ſubſannationes, ſpémque ſuam minimè inanem aut irritam fore cōfidant. Demōſtratio ECCE ad certitudinem facit: ac ſi dixiſſet, Tametſi verba mea deſpiciant impii fidémque iis derogēt, tamen id quod pollicitus ſum præſtabo. Pronomē etiam EGO emphaticum eſt, vt vaticinio certa conſtet fides. Quod ad verba attinet, genitiuus בחן, qui vice epitheti cōiungitur cum Lapide, tam actiuè quàm paſſiuè accipi poteſt: vel pro Lapide ad quem totum ædificium probatur, vel exigitur quaſi ad ſuā regulam: vel pro Lapide probato. Prior autē mihi melius conuenire videtur. & certè vſus linguæ Hebraicæ hoc poſtulat, vt potius actiuè interpretemur. Lapidē igitur probantem, vel probatorem vocat ab effectu: quoniā ad hunc lapidem totum ędificiū formari & aptari debet. alioqui labi ipſum & corruere neceſſe erit. ANGVLVM vocat, quòd totam ædificii molem ſuſtineat, quo nomine etiam Pſal. 118. vocatur, eóque robur ipſius & virtutē cōmendat. denique FVNDAMENTVM, & quidem, vt ita loquar, fundamētale vocat, paulatim ad eius commendationem magis progrediens. nec enim vulgarē aut vnum è mul- Pſal. 118. 22

tis qui ædificio ſeruiunt eſſe oſtendit,ſed eximium & quo ſolo totum ædificii pondus nitatur. Sic
ergo lapis eſt, vt totum angulum occupet:ſic eſt angulus,vt tota domus in eo ſit fundata. Nam ſi-
1.Cor.3.11. cuti aliud fundamentum iaci non poteſt:ita totam Eccleſiam,& ſingulas eius partes eo ſolo niti ac
fulciri oportet. Poſterius membrum verſus hortatiuè alii vertunt,Credēs non feſtinet:ego tamen
Rom 9.33, in futuro accipere malo, tum quia ad contextū optimè quadrat hic ſenſus, tum quòd Pauli autho-
& 10.11, ritate probatur. Fateor quidem Apoſtolos Græcorum interpretationem ſequutos eſſe,& hac v-
1.Pet.2.6. ſos libertate, vt contenti rem indicaſſe, verba ipſa non referrent. ſed nunquam de ſententia mutâ-
runt:quin potius rectam applicationem ſpectantes, verum ac proprium ſenſum oſtenderūt. Quo-
ties ergo ex veteri Teſtamento locum aliquem producunt,finis & vſus ab ipſis diligēter retinetur.
Rom.9.33. Paulus verò hoc vaticinium citans,ex Græca lectione transfert, Qui credit non pudefiet.ac certè
huc tendit Propheta,eorum qui credent,pacatum & tranquillum animum fore , vt nihil amplius
deſiderent,nec vagentur incerti,nec properent ad alia remedia quærenda:ſed eo vnico pleniſſimè
ſint contenti. Dura autem non eſt tranſlatio quum verbo Feſtinandi notatur feruor, aut trepida-
tio. Denique Prophetæ conſilium eſt laudare fidem ab hoc incomparabili fructu , quoniam in ea
nobis placida ſit & quieta ſtatio. Vnde ſequitur nos aſſiduè angi & inquieto animo eſſe oportere,
priuſquam ea præditi ſimus. Vnus enim eſt portus,in quo tutò acquieſcere liceat : nempe veritas
Domini:quæ ſola nos pacatos & tranquillos reddet. Atque hunc fidei fructum deſcribit alibi idē
Rom.5.1. Paulus:dum nos fide iuſtificatos,pacem apud Deum obtinere dicit. Hūc porrò Lapidem Apoſto
Mat 21.42. li & Euangeliſtæ Chriſtum eſſe oſtendunt.quia tūc verè ſtabilita & fundata eſt Eccleſia cùm mū-
Act. 4.11. do exhibitus eſt. Primùm,in eo promiſſiones ſuam firmitatem habent:deinde, ſalus hominum in
Rom.9.33, ipſum ſolum recumbit.proinde ſi tollatur Chriſtus,concidet Eccleſia ac corruet. Res igitur ipſa
1.Pet.2.6. oſtēdit hæc haud dubiè ad Chriſtum referri oportere,ſine quo nulla eſt ſalutis ſtabilitas :ideóque
in ſingula momenta impendent ruinæ. Accedit Euangeliſtarū & Apoſtolorū authoritas: imò Spi-
ritus ore ipſorū id apertè docet. Sed re propius expenſa rationem perſpicere melius licebit, qua
hæc Chriſto accōmodantur Primùm,non abs re Deum Iſaias loquentem inducit , cuius propriū
opus eſt fundare Eccleſiam,ſicuti iam alibi viſum eſt,ruſúſque dicet. Atque hæc ſentētia ſatis fre
quenter in Pſalmis occurrit. Nā ſi omnes mortales operā ſuam eò cōferant,non poterunt vel mi-
nimū lapidē erigere. Solus igitur Deus eſt qui fundat & ædificat Eccleſiā ſuā, tametſi ad eam rem
hominū opera & miniſterio vtatur Nūc à quo nobis datus eſt Chriſtus , niſi à Patre? Hæc igitur
effecit ac præſtitit cęleſtis Pater,atque Chriſtum nobis vnicum ſalutis fundamentū ſtatuit. Sed an-
non prius poſitus erat hic lapis? nónne hoc fundamēto ſemper ſubnixa fuit Eccleſia? fateor certè:
ſed ſpe tantùm:quia Chriſtus nondū patefactus erat, neque expleuerat officium Redēptoris. Ideo
Propheta quaſi de re futura loquitur:vt certò perſuaſi ſint fideles, Eccleſiam quam videbant non
modò nutare & labaſcere,ſed grauiter concuſſam & ferè dirutā diſſolui in ruinas, noua tamē ful-
tura ſtabilē fore,vbi in lapidem manu Dei poſitum recūbet. Dicit autem In Sion,quia illinc Chri-
ſtum prodire oportuit. quod non parum facit ad fidei noſtræ confirmationē, cùm ex eo loco qui
tanto prius tēpore ad id deſtinatus erat,videmus ipſum prodiiſſe. Cæterùm, hodie vbique eſt mōs
Sion,quū in fines orbis terrarum propagata ſit Eccleſia. Eſt autē Chriſt⁹ verè Lapis probationis:
quoniam totum ædificium ad ipſum exigi neceſſe eſt: nec poſſumus ſtructura Dei eſſe,niſi illi coa-
Ephe.4.15. ptemur.vnde & Paulus creſcere nos iubet in eo qui Caput eſt, ex quo totū corpus cōiungi ac cō-
necti oportet. Tota enim fides noſtra Chriſto accōmodanda eſt,vt nobis inſtar regulæ ſit. Eſt etiā
Lapis angularis,eóque non vna quædam pars ædificii,ſed tota eius moles, fundamentúmque ipſum
1.Cor.3.11. nititur. Nemo enim, vt ait Paulus,fundamētum aliud præter Chriſtum Ieſum ſtatuere poteſt. Ita-
que Dominus Eccleſiæ ſuæ inſtaurationem ore Iſaiæ promittens, nos ad fundamentum reuocat.
Talis enim diſſipatio erat, vt ſimilis eſſet ruinæ.eius autem inſtaurandæ ratio non aliter quàm per
Chriſtum iniri potuit. Cæterùm, quòd Chriſtus dicitur etiam Lapis offenſionis,hoc ei accidentale
Suprà 8.14 eſt:nam ingratorum hominum vitio accidit, vt cùm ipſum reſpuunt, alium omnino experiantur
quàm ipſis futurus erat. Sed de hac re capite octauo dictum eſt.

17 ET PONAM IVDICIVM) Quia talis erat Eccleſiæ diſſipatio,vt vix ſperare auderēt fi-
deles meliorem ſtatum, rationē in manu Dei promptam eſſe docet,qua Eccleſiā de integro refor-
met. Sicut autem ædificii nuper meminit,ita nunc altera ſimilitudine docet minimè timendū eſſe,
quin Deus incœptum ædificii opus tandem abſoluat. obliquè interim eorū faſtum & arrogantiā
perſtringit qui cenſeri volebant Eccleſiæ columnæ,quam tamen funditus euerterant quātum in
ſe erat. Nam quū luce fidei propè extincta,& adulterato Dei cultu horrēda eſſet in populo defor-
mitas,nihilominus gloriabantur regali Sacerdotio. ſicuti hodie Papiſtas videmus ſimilem iactan-
tiam abſque pudore efflare: quum tamen funeſta cōfuſio totam Eccleſiæ formam apud eos periiſ-
ſe clamitet. Hoc cōſilio definit Propheta qualis futura ſit Eccleſiæ reformatio. Porrò קו & משקלת
magis probabile eſt ad idem referri, quēadmodum certius ex ſecūdo Regum vigeſimoprimo ca-
2. Reg. 21. pite colligitur: Ponam ſuper Ieruſalem funiculum vel regulam Samariæ, & menſuram domus A-
13. chab. Quanquam non inficior quin ad ponderum examen alludat. Sit tamen vtraque ſimilitudo
ab ædificiis ſumpta,in quibus architecti & fabri ad regulā omnia examinant,vt iuſta inter omnes

partes

partes proportio ſeruetur. Sic iudicium æquale Dominus ſtatuere dicitur, cùm Eccleſiam inſtaurat, in qua alioqui, velut in deformi ruina, omnia temere congeſta & confuſa ſunt, dum eueh ntur impii & proſperis rebus fruuntur: pii verò abiecti & afflicti iacent. Idē de iuſtitia addit: quòd eam dimetietur, vel ſuis ponderibus appendet, & ad normā omnia æquabit. Nā IVSTITIAE & IVDICII nomine intelligit iuſtam & legitimam Eccleſiæ adminiſtrationē, quæ opponitur fraudibus & fallaciis, quibus ſe venditant titulares Epiſcopi. In eum igitur finem hoc fundamentū ſtatui ſignificat, nō vt inchoetur tantū Eccleſia, ſed vt perfectè inſtauretur. vt vulgò dicimus, *Le ſeau en comble*. Altera quoque pars ſimilitudinis denotat exactiſſimam æqualitatem. Nihil igitur ædificio deerit, ſi Chriſtus pro fundamento ſtatuatur: contrà autem ſi abſit, vaniſſima & confuſiſſima erũt omnia. Iam quia niſi diſcuſſis manibus fiduciis non erat iudicio & iuſtitia locus, eas omnes diſcuſſum iri pronuntiat, quia impetus iræ Dei deiiciet omnē altitudinem, & diluuium ad omnes ſecuritatis latebras penetrabit. Hypocritas ergo cum ſua iactantia, tametſi Dominus colligit Eccleſiā ſuam, nihilominus perituros eſſe denuntiat. nec enim ita loquitur de flagellis, quaſi iis corrigantur impii, quum potius indurentur, reddanturque peruicaciores. Purgatorem igitur talem fore oſtendit, vt eos è latebris ſuis eductos nudet falſa ſua & inani fiducia. Nam in perfidie ſub mendaciis & fraudibus ſic latere putant vt plagas nunquam ſenſuri: ideóque ſibi in flagitiis & ſceleribus ſuis placent atque applaudunt: ſed ad eos facile perſuadent aquæ, id eſt, ira Domini, quæ præceps atque inſtar diluuii feretur, facilè in latibula eorum perrumpet.

18 ET abolebitur pactum.) Prius inuectus eſt in hypocritas, qui obſtinatis animis Deum omnéſque eius minas ridebant: atque eorum cogitationes retudit, quòd fœdus ſe cum morte habere exiſtimarent, id eſt, impunitatem omnium ſcelerum ſibi pollicerentur: acſi ridendo & ſubſannando manum Dei effugere poſſent. nunc denuntiat, vbi ſerò agnoſcent reddendam eſſe rationem Deo, velint nolint metu & formidine conſternatum iri. Nam quòd ita quieſcunt & ſecuri ſunt homines, id veluti quodam veterno aut temulentia accidit, dum morbi ſui grauitatem non ſentiunt: ſed Dominus eos è ſomno ſuo, quãuis profundiſſimo, excitabit, & imaginaria eorum pacta delebit. Denique ſignificat pacem illam, qua impii fruuntur, dum vitiis ſuis indormiunt, non fore perpetuam. nam cogentur etiam inuiti Deum iudicem agnoſcere: eóſque, dum ſe quieti dare volent, ſecuros & inopinantes miræ perturbationes & cruciatus animi ſubitò corripient & exagitabunt. Idem enim iis accidit quod facinoroſis, qui ſi abruptis vinculis euaſerint, rident ſuos iudices, iiſque conuitiantur & petulanter inſultant: ſed quum à tergo inſectãtes lictores aſpexerint, ſubitò expaueſcunt, omníſque eorum lætitia in mœrorem vertitur: ac longè deterior fit eorum cōditio, quàm ſi nunquam vincula abrupiſſent. Sic impii momentaneo quodã gaudio fruũtur quod obliuione ſceleris ſui accerſunt: ſed Dominus ſtatim manum iniicit, ſícque eorum conſcientias terret, vt nullo modo conſiſtere poſſint.

19 EX quo tranſierit.) Hoc verſu plus exprimit quàm ſuperiore. nam ſignificat exitium propediem reprobis inſtare: quum tamen fœlicitatem æternam ſibi polliceantur. Impii quidē ſe ærumnis multis obnoxios eſſe vident: ſed interea ſibi indulgent, ſſt porémq; ſibi adducũt: atque eo modo ærumnas ſe propulſare poſſe arbitrantur. Hæc enim iactant prouerbia, Ne ſimus nobis ante diē moleſti, Fruamur tēpore dum licet, Simus hilares: neque nos fruſtra fatigemus. At capitibus ipſorum occultam cladem impendere denuntiat. Et addit, ſingulis MANE, hoc eſt, celeriter & aſſiduè. Solus enim mali ſenſus Dei timore afficit impios. ſæpe quidem extra periculum formidant: ſed ille cęcus eſt pauor, quia non intelligunt vnde ſibi timeant. Porrò quum Deus minatur, ſecuri ſunt, quia ipſum non agnoſcunt iudicem: atque ita prius ſentiunt manũ Dei, quàm de ipſo verè cogitent. Quod iterũ repetit, MANE, & paulò poſt adiungit, NOCTV ET INTERDIV, tam continuum quàm quotidianum, vt dixi, flagellum fore ſignificat: ne leuem calamitatem fore ſibi perſuadeant, vel ſe decipiant ſpe aliqua relaxationis. Nam cùm ira Dei aduerſus fideles momentanea ſit, aduerſus infideles æterna eſt. eos enim perſequi in finem vſque non deſinit. In fine verſus vbi reddidi, TANTVMMODO TERROR intelligere faciet, variant interpretes. Ieronymus vertit, Intellectum dabit auditui. Verùm hæc interpretatio propius ad Prophetæ ſenſum accedit, Solus rumor intelligere faciet: id eſt Homines ad quoſcunque nuntius peruenerit, dociles Deo reddētur ſolo rumore. Ego verò paulo ſimplicius: tametſi nolĩ expoſitiones aliorũ refutare, Accidet vt ſolus terror vos doctrinæ capaces reddat. acſi diceret: Hactenus nihil apud vos exhortationib[9] meis profeci: ſed Dominus nouã inueniet rationem qua vos erudiat: plagas ſcilicet, atque ęrũnas, quib[9] vos ita terrebit, vt cũ quo vobis ſit negotium intelligatis. quēadmodũ ſi immorigerũ atq; indocilē filiũ ſic hortaretur dolēs ac mœſt[9] pater, Cũ meas admonitiones cōtēnas, te aliquãdo à carnifice moneri oportebit. Sic impiis, qui omnes minas ridebãt, denũtiat Iſaias ipſos Prophetarũ opera nō indigere ſed aliquãdo intellecturos reipſa quàm ſeriò ac verè locuti ſint. neq; tamē id ipſis profuturũ: quia in tam ſera cognitione nō erit pœnitentiæ locus. Quærendus enim eſt Dominus, dum tēpus eſt. Pharao nihilo melior eſt redditus acceptis plagis: nec Eſau quicquã profecit lachrymis ſuis quum ſe prærogatiua ſua ſpoliatũ videret. Nulla enim reſipiſcentia, nulla vitæ emendatio ſecuta eſt. TERRORIS nomine, ſignificat quàm horribile ſit incidere in manus Dei viuentis: nec im-

Infrà 55.6. *Exo.8.15.* *Gen 27.38.* *Heb.12.17.* *ibid.10.31.*

punè vnquã verbũ eius contẽni. שמועה verò hîc pro eo quod auditur,id eſt, pro doctrina accipit.

20 QVONIAM contractus.) Exornat hac ſimilitudine ſuperiorem ſententiam.nam reprobos qui manu Dei vrgentur, comparat iis qui in lectum breuem & anguſtum abditi ſunt: in quo vix membra ſua extendere & caput attollere queant:denique quietis loco,grauiſsimos ſentiãt cruciatus.Nam Iudæos ſic concluſum iri ſignificat,vt extremis anguſtiis opprimantur,& lectum,qui ad quietem datus eſt hominibus,fore inſtar eculei. Iam ſi integumẽtum quærant, ſtragulam breuiorem fore dicit,quàm vt ſufficiat.Ita ad ſuperius malum hoc etiam accedere dicit, quòd in illis grauibus ærumnis omnia ipſis ſolatia neceſſaria deerunt. Hoc enim ſimilitudine ſtrictioris ſtraguli exprimere voluit, vt omnium miſerrimam conditionem ſuam fore intelligant.quia eos vndiquaque & ſubtus & ſuprà vltio Dei perſequetur: vt nihil habeant leuamenti aut relaxationis, nec quicquam remedii inueniãt.His autem ſimilitudinibus vtitur Dominus, vt ſeſe ad imbecillitatem noſtram accommodet:quòd alioqui quàm horribile ſit iudiciũ Dei percipere nequeamus.Ex his ergo colligimus quanti ſint horrores quibus exagitantur impii & conſtringuntur, dum eos perſequitur Dominus:ſiquidem in terræ centrum abdere ſe vellent quæritandis latebris:ſed Dominus eos in apertum producit,atque ita concludit & conſtringit,vt ſe mouere nequeant.

21 QVONIAM ſicut in monte.) Quoniam hîc ſermo de reprobis habetur, Propheta nihil præter terrores & ſæuas vltiones proponit.vt enim filiis ſuis Dominus benignum ſe & clemẽtem præbet,ita reprobis formidabilem ſeſe oſtendit. Adducit igitur exempla,quibus ad defenſionem populi ſui manum exeruit Dominus, veluti quum Philiſtæos fudit in valle Perazim, perſequente

2.Sam.5 20 Dauide. Item cùm Amorræi & alii hoſtes ab Iſraelitis cæſi ſunt in valle Gibeon, duce Ioſua, qui

1.Paral.14. impetrauit à Domino vt Sol & Luna conſiſterẽt,quò facilius hoſtes perſequeretur. Ac STANDI

11. verbo potentiam Dei indicat, quòd eum deſidere & otioſum eſſe exiſtimemus,dũ reprobos non

Ioſue 10.10 vlciſcitur.Stare ergo,vel eminere dicitur,dum palàm ſuæ virtutis documẽta nobis exhibet,ac præſertim ex quibus appareat quantam Eccleſiæ ſuæ curam gerat.Etſi autem diuerſa erat ratio, quia olim contra exteros ſurrexerat pro defenſione electi populi,nunc autem bellum Iudæis denũtiat: ſcitè tamen accommodat Iſaias hæc exempla:quia Deus hoſtes domeſticos profligando non minus Eccleſiæ ſuæ conſulet,quàm ſi vires ſuas armaque conuerteret contra extraneos. Habiturum igitur ipſos hoſtium numero, quamuis falsò ſe populum eius eſſe iactarent. ALIENVM hoc opus dici ideo nõnulli putãt, quòd nihil magis Deo proprium ſit,quàm miſereri,atque ignoſcere peccatis noſtris:inuitum facere quòd iraſcitur,alienámq; veluti perſonam & naturæ ipſius aduerſam

Exo.34.6, induere. Eſt enim natura clemens,miſericors,patiens,benignus,tardus ad iram: vt Scriptura mul-

Pſal,103.8. tis verbis & variis locutionibus infinitam eius miſericordiam declarat. Alii exponunt Alienum: quòd ſolitus eſſet antea tueri populum ſuum,ſtupendum eſſe quòd nunc ipſum hoſtiliter aggredi ac perdere inſtituat. Ego Alienũ ſimpliciter accipio pro Inſolito vel admirabili:nam & ſic appellatur quod rarum,& hominibus inuſitatum eſt. ſcimus autem res nouas quàm plurimùm admirationi eſſe hominibus.Perinde igitur eſt acſi diceret, Dominus vos puniet:neq; id vulgari quadam & vſitata ratione,ſed adeò ſtupenda vt eius conſpectu vel fama omnes expaueſcant.Certum eſt omnia Dei opera totidem potentiæ ipſius teſtimonia eſſe, vt meritò nos in admirationem adducere debeant:ſed quum aſsiduo vſu & conſpectu nobis viles cant,eum nihil agere exiſtimamus, niſi extraordinarias aliquas rationes experiatur. Vetera igitur exempla producit Iſaias, vt tametſi hæc vltio noua & ſtupenda ſit hominibus,Deo tamen intelligamus minimè nouam eſſe,cùm iam olim non minora potentiæ & virtutis ſuæ documẽta ediderit.Interea libenter amplector,Prophetã impios Iſraelitas Philiſtæis & Cananæis opponere. acſi diceret,Dominus olim miracula edebat,cùm populum ſuum ſeruare vellet:nũc ea editurus eſt ad ipſum deſtruẽdum. nam quum Iſraelitæ degenerarint, exitialem Dei manum ſentient,quam patres eorum ſalutarem experti ſunt.

22 NVNC ITAQVE.) Admonet iterum impios illos quos prius illuſores vocauerat, nihil ſuo aſtu,contemptu,ſubſannatione, cauillis profecturos:quoniã omnis eorum calliditas diſcutietur.& ad pœnitentiam hortatur ſi qui fortè adhuc erunt ſanabiles.Ideóque eadẽ iterat minas,quæ eos ſolicitent. luctando enim hoc vnum acturos eſſe dicit, vt ſe magis coarctent ſuis laqueis.Nam quòd pro Vinculis alii Caſtigationes reddunt,non ſatis quadrat contextui.eſt enim hîc aptiſsima vinculorũ ſimilitudo.Nam ſicuti vulpes quæ in laqueum inciderit,magis aſtringit nodum quum ſeſe extricare & eripere conatur:ſic impii tergiuerſando magis ſe ac magis inuoluũt atque aſtringũt. Cupiunt effugere manum Dei,& aduerſus ſtimulũ calcitrant, inſtar equi ferocientis qui omnes vires eò intendit vt ſeſſorem excutiat:ſed nihil aliud ſua cõtumacia & proteruia efficiũt,quàm vt grauius & vehementius tundantur.Hinc docemur quomodo agendũ ſit cum impiis,cùm ſcilicet eos timoris Dei penitus vacuos eſſe cernim⁹. Hoc enĩ ſolùm reſtat,vt eos nihil ſuis cauillis & irriſionibus aduerſus vltionẽ Dei,quæ ipſis imminet,effecturos denuntiemus. Monemur etiã cum Deo minimè ludendum eſſe,dum cernimus quaſi in ſpeculo qualis fuerit exitus eorũ qui Prophetarum monitiones & minas ab initio vſque mundi ſpreuerunt.Iã quò plenã fidem obtineat vaticinium,aſſerit nihil ſe in mediũ proferre,quod nõ ſit diuinitus reuelatũ. כלה aliquãdo Perfectionem,

Suprà 10. aliquãdo Conſumptionẽ ſignificat,queẽadmodũ ca.10. dictũ eſt:hîc verò pro Cõſumptione acci-

23. pi

pi debet. nihil enim aliud hîc ſignificat Propheta, quàm apud Deum eſſe conſtitutum breui vniuerſam terram extrema internecione delere. Duo igitur comprehendit: primùm, exitium graue & horrẽdum imminere orbi (niſi forte ad Iudæam reſtringere libeat, quod nõ diſplicet) deinde præſtitutum eſſe diem nec longè abeſſe. AVDITVS, hic pro Reuelatione accipitur: ſibi enim patefactum eſſe dicit. nam ſicuti Dominus miniſterio Prophetarum vti decreuit, ita arcana ſua iis patefacit, vt eorum ſint veluti interpretes. Perinde igitur eſt acſi diceret, Totus mũdus ſcatet ſcelerata impietate, exultant in ſua nequitia reprobi homines, acſi nullum Dei iudicium foret: ſed vbique terrarum vel in ſingulis Iudææ partibus Deus ſe iudicem & vltorem eſſe oſtendet: nec vllus terræ angulus ab ærumnis & calamitatibus, propter Verbi contemptum, immunis erit. Tametſi verò hæc Iſaiæ ſeculo patefacta ſunt, non minus tamen ad alia quoque tempora pertinent, quibus Deus ſe ſemper ſui ſimilem eſſe oſtendit, eadémque ratione & regula iudicia ſua exequi ſolet.

23 AVSCVLTATE) Præfatione vtitur Iſaias, tanquam de re magna & admodum ſeria locuturus. nec enim attentionem ab auditoribus requirere ſolemus, niſi vbi magni quippiam dicẽdum eſt. Et tamen hic ſermonem habere videtur de rebus tritis & vulgaribus: veluti de agricultura, ſatione, tritura, aliíſque eiuſmodi. Sed Propheta auditorum animos altius erigere voluit. nam cùm tractet de iudiciis Dei, atque oſtendat quàm ſapienter Deus mundum adminiſtret, tametſi impii omnia temere ac fortuitò volui putent, ſimilitudinibus rerũ quæ apertæ & vulgò notæ ſunt, rem arduam craſsiore Minerua tradere ac docere voluit. Conquerimur ſæpe Deum ad impiorum ſcelera nimium conniuere, quòd ea confeſtim arbitrio noſtro non vlciſcatur: Propheta verò oſtendit nihil ab ipſo niſi rectè & legitimè ordinari. Eò igitur pertinet iſta præfatio, vt homines agnoſcant ſtuporem ſuum, quòd iudicia Dei carpunt, eáque ſiniſtrè interpretantur, cùm tamen in ordinario naturæ curſu perlucidum habeant ſpeculum, in quo hæc apertè cõtemplari poſſint. Eſt enim hic tacita expoſtulatio cum hominibus qui in tam clara luce cæcutiũt. Stupidos enim atque hebetes eſſe oſtendit, quòd tam perſpicua Dei opera non comprehendant: atque eò nihilominus prorumpunt audaciæ, vt quæ abſcondita ſunt, arbitrio ſuo ſubiicere & ad reprehenſionem trahere velint. Quemadmodum etiam Paulus de reſurrectione loquens, dementes vocat qui virtutem Dei non agnoſcunt in ſeminibus quæ terræ mandantur, Stulte, quod ſeminas non prius germinat aut vireſcit, quàm fuerit corruptum: ita ſtupidos hîc pronuntiat Iſaias eos qui in rebus tam apertis ſapientiam Dei non agnoſcunt: ac denique homines cæcos & hebetes eſſe oſtendit in operibus Dei contemplandis. *1.Cor.15.36*

24 AN QVOTIDIE.) Vulgò ſic exponunt hunc locum, acſi Dominus ingratitudinem populo ſuo exprobraret: quòd ſcilicet eum tanquam agricola coluiſſet, omnémque operam & diligẽtiam adhibuiſſet, nullum tamen ex eo fructum, ſicuti decebat, perceperit. Atque ita interpretantur Iudæi, quos etiam Græci & Latini ſecuti ſunt: ſed longè aliud voluit Iſaias. Hanc enim doctrinam contexit cum proxima ſententia, qua dixerat Iudææ vel vniuerſi orbis interitum ſibi reuelatum eſſe. itaque ſubiungit: Deum tamen non ſemper exerere manum ſuam, nec vlciſci aſſiduè hominũ flagitia. ſæpe enim diſſimulat, atque ad tempus differt vltionem ſuam. Impii hac Domini tolerantia & tarditate ad maiorem peccandi licentiam abutuntur: ſicuti hanc impietatis occaſionem notat Solomon, quòd bonis æquè ac malis omnia eueniant: quòd flagitioſi quique & ſcelerati proſperis rebus fruantur, ac pii communibus ærumnis atque etiam maioribus ſint obnoxii. denique, cùm impii nullum diſcrimen in rebus externis animaduertunt, aut nullum eſſe Deum cogitant, aut omnia cæco fortunæ impetu gubernari. Ad hæc igitur reſpondet Iſaias, Neſcitis Deũ habere ſuas opportunitates, ac noſſe quid vnoquoque tempore agere debeat? Si aratores quotidie terram nõ proſcindunt nec ſubigunt glebas, haud ideo ſunt imperitię arguendi. eos enim peritia potius ceſſare cogit. Quid enim aliud efficerent, terram aſſiduè verſando, quàm quòd fruſtra ſe fatigarẽt, atque impedirent ne vllum ea fructum proferret? Sic Deus non ſatagit, nec tumultuatur, ſed tempora nouit & opportunitates rei gerendæ. *Eccl.8.11.*

25 26 27 & 28 AN non quum æquauerit.) Nunc de ſatione loquitur. Arator quãtum poterit ſeminis terræ non mandabit, nec temere coaceruabit: ſed dimetietur agrum, & quantum neceſſe erit, ei committet. corrũperetur enim alioqui nimia cõgeries, nec granũ vnum radices agere poſſet. Præterea ſemina inter ſe varia non commiſcebit: ſed aliam agri partem tritico, aliam viciæ, aliam cymino aſsignabit: ídque in menſura. Sic enim interpretandum hîc puto שׂורה, non Eximium aut bonum: quia de dimenſo loquitur. Idem etiam de Meſſe ac tritura pronuntiat nec enim eodem modo omnia excutiuntur. tribula enim aut cratibus excutitur triticum, vicia cum pertica, cyminum cum baculo maiore. Loquitur autem pro more regionis. Gallia noſtra, præter Prouinciam, hunc triturandi morem ignorat. Denique ſignificat eam trituræ rationẽ quam fert grani natura, non omnibus eandẽ adhiberi. præterea non ſemper, neque aſſiduè trituræ incumbere agricolam, ſed modum adhibere, ne grana comminuantur. Vnde verò hæc agricolæ niſi à Deo didicerunt? Si ita eruditi atque inſtructi ſunt in rebus minimis, quid de tanto doctore & magiſtro ſentiẽdum eſt? annon certam menſuram & æquitatem ſuis operibus adhibere nouit? annõ videt tempus exequendi iudicii? quando debeat proſcindere populos, & tundendo veluti occare: quando colligen-

da ſit hominum meſsis: quando triturãda ſit, quos ictus, quod plagarũ genus infligere debeat? quid denique ſingulis & temporibus, & perſonis accommodatiſſimum ſit? qui vniuerſum naturæ inſtituit ordinẽ, annon etiã hæc æqua proportione tẽperabit? adeóque temerarij ſunt homines, vt cum ipſo expoſtulare, eiúſve ſapientiam arguere audeant? Summa eſt, non eſſe temere iudicandum, ſi non protinus hominum ſcelera Dominus vlciſcatur. Atque hic cohibẽda eſt hominum audacia, qui etiam minimis in rebus ſæpenumero hallucinantur. nam ſi quis agriculturæ imperitus agricolam videat agros aratro proſcindentem, ducentem ſulcos, glebas ſubigentem, húcque & illuc impellentem boues, atque è veſtigio ſequentem, fortaſſe puerilem ludum eſſe exiſtimans ridebit: ſed eum ipſum meritò damnabit agricola, atque inſcitiæ & temeritatis conuincet. nam modeſtiſſimi quique quamuis ignorent, tamen ea non fruſtra nec temere fieri cogitabunt. Quid cùm terræ mãdatur ſemen, nónne videtur perdi? hæc ſi rerum ignari damnent homines, vt ſemper audax & præceps in iudicando inſcitia eſt, annon meritò ipſos periti arguent ac damnabunt? Quód ſi ita eſt, quid nobiſcum faciet Dominus, ſi incognita nobis eius opera reprehendere audemus? Hinc ergo iudicemus quantum fugienda ſit hæc temeritas, & quàm modeſtè in his cogitationibus nos cõtinere debeamus. nam ſi modeſtè cum hominibus verſandum eſt, nec temere damnanda quæ apprehenſionem aut intelligentiam noſtram effugiunt, multò maiore erga Deum modeſtia vtendũ eſt. Cùm igitur calamitates, quibus variè affligitur Eccleſia, nobiſcum reputabimus, ne queramur eam deſtitutam, impiis laxata fræna, aut iam actum eſſe: ſed Dominum ſuo tẽpore remedia adhibiturum ſtatuamus, & iuſta ipſius iudicia toto animo amplectamur. Si quis etiam propius verba ipſa expendens colligat, alios citius puniri, alios tardius, ac pœnam differri dicat: hoc non modò probabile erit, ſed omnino à Propheta exprimitur. Mira autem ad nos redit conſolatio, quòd trituram ſuam Dominus ita attemperat, vt non frangat neque comminuat ſuos. Impios quidem in nihilum redigit atque perdit: ſuos autem caſtigat, vt ſubacti & purgati in horreum colligantur.

29 ETIAM HOC.) Nonnulli exponunt hunc locum, acſi diceret Propheta agriculturæ ſciẽtiam à Domino profectam eſſe. Ego verò ſuperiorum applicationem eſſe arbitror. quẽadmodum enim ſapientiam Dei, etiam minutiſsimis in rebus oſtendit, ita mentes altius attolli iubet, vt magis reuerenter admiranda & recondita eius iudicia ſuſpicere diſcamus. Obiter quidẽ ex verſu 26. notari poteſt, atque etiam debet, non modò agriculturam, ſed omnes quoque artes quæ hominum vtilitati ſubſeruiunt, Dei dona, & quicquid eſt dexteræ inuentionis mentibus hominum inſtillatum eſſe. nec enim eſt quòd earum nomine ſuperbiant homines, aut inuentionis laudem ſibi tribuant: quemadmodum veteres feciſſe videmus, qui Deo ingrati, eos à quibus excogitatum putabant aliquod artificium, in numerum deorum referebant. Hinc apotheoſis & innumera deorum turba, quam Gentes ſibi opinione finxerunt. Hinc magna illa Ceres, hinc Triptolemus, hinc Mercurius, infinitíque alij dictis hominum & ſcriptis celebrati. Propheta verò huiuſmodi artes acceptas Deo ferendas eſſe docet, qui vnicus author & magiſter earum eſt. Quòd ſi ita de agricultura, aliíſque mechanicis artibus iudicari debet, quid de liberalibus & ingenuis cenſendum eſt? veluti de Medicina, Iuriſprudentia, Aſtronomia, Geometria, Dialectica, & eiuſmodi? nónne multò magis cenſebimus à Deo eſſe profectas? annon in his quoque bonitatem ipſius contemplabimur & agnoſcemus, vt & minimis & maximis in rebus, laus & gloria ipſius celebretur?

CAPVT XXIX.

1 HEVS *Ariel, Ariel, vrbs quam incoluit Dauid. Addite annum ad*
annum quibus iugulentur agni.
2 *Atqui in anguſtum redigam Ariel, & erit mœror & triſtitia,*
erítque mihi tanquam Ariel.
3 *Et caſtrametabor aduerſum te in circuitu, & oppugnabo te in*
ſtatione, & erigam contra te aggeres.
4 *Tum humiliaberis, è terra loqueris, & è puluere exibit eloquium tuũ, & erit quaſi*
Pythonis è terra vox tua, & è puluere eloquium tuum muſsitabit.
5 *Et erit quaſi puluiſculus ſonitus extraneorum tuorum, & quaſi ſtipula tranſiens mul-*
titudo fortium, & erit ad momentum repente.
6 *A Iehoua exercituum viſitaberis in tonitru, & tumultu, & fragore magno, in turbi-*
ne, & tempeſtate, & flammæ ignis vorantis.
7 *Et erit quaſi ſomnium viſionis nocturnæ multitudo omnium gentium pugnantium*

aduerſus

aduerſus Ariel: omnis, inquam, pugnantis, & munitiones erigentis in eam, & conſtringentium eam.

8 Fiet ergo quemadmodum famelicus ſomniat, & ecce comedit: cùm autem euigilat, inanis eſt anima eius: & quemadmodum ſitiens ſomniat, & ecce bibit: cùm autem euigilat, laſſus eſt, & anima eius appetens: ſic erit multitudo omnium Gentium pugnantium aduerſus montem Sion.

9 Immoremini, & admiremini. Excæcati ſunt, & excæcant: ebrij ſunt, & non vino: concuſsi ſunt, & non ſicera.

10 Quia obtexit ſuper vos Iehoua ſpiritu ſoporis, obſtruxit oculos veſtros: Prophetas veſtros & præcipuos Videntes caligine obduxit.

11 Itaque facta eſt vobis omnis viſio quaſi verba libri obſignati: quem ſi tradant ſcienti literas, ac dicant, Lege, quæſo, in eo: tum dicet, Non poßum, quia eſt obſignatus.

12 Quòd ſi detur ei liber qui non didicit literas, ac dicatur, Lege, quæſo, in eo: tum dicet, Neſcio literas.

13 Ergo dicit Dominus: propterea quòd appropinquat populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis honorat me: ac cor ſuum longè à me remouit, & fuit timor eorum erga me præcepto hominum doctus:

14 Propterea ecce adiicio vt faciam rem mirandam in populo hoc, miraculum, inquam, & portentum. nam peribit ſapientia ſapientum eius, & prudentia prudentum eius euaneſcet.

15 Væ latitantibus à Iehoua, vt abſcondant conſilium: nam ſunt in tenebris opera eorum: ac dicunt, Quis videt nos? & quis ſcit nos?

16 Veſtra conuerſio an ſicut lutum figuli reputatur? nempe, dicit opus de authore ſuo, Non fecit me: & figmentum de fictore ſuo, Non intellexit.

17 Nónne adhuc paululum, paululum, & redigetur Libanus in Carmelum, & Carmelus in ſyluam reputabitur?

18 Et audient in die illa ſurdi verba libri: & de caligine & tenebris oculi cæcorũ videbũt.

19 Tunc repetent humiles in Iehoua lætitiam: & pauperes hominum exultabũt in Sancto Iſraelis.

20 Quoniam in nihilum redactus eſt violentus, conſumptus eſt deriſor: perierunt qui manè feſtinabant ad iniquitatem.

21 Facientes hominem peccare in verbo, qui arguentem in porta illaquearunt, & iuſtum flexerunt ad nihilum.

22 Propterea ſic dicit Iehoua ad domum Iacob, qui redemit Abraham: Non confundetur nunc Iacob, neque palleſcent nunc facies eius.

23 Nam vbi viderit natos ſuos, opus manuum mearum, in medio ſui, ſanctificabunt nomen meum, ſanctificabunt Sanctum Iacob, Deum Iſrael timebunt.

24 Tum errantes ſpiritu diſcent intelligentiam: & murmuratores diſcent doctrinam.

CAPVT XXIX.

1 HEVS ARIEL.) Videtur hic alia eſſe concio, qua Iſaias vrbi Ieroſolymæ minatur. Eam vocat Altare: quoniam in altari ſummũ vrbis præſidiũ erat. nam etſi ciues Ier. 7. 4.
aliis munitionibus, quarum eis magna copia fuit, confidebant, plus tamen in templo & altari, quàm in aliis præſidiis locabant fiduciæ. cùm enim viribus & potentia inuictos ſe eſſe arbitrabantur, tum verò ſummum hoc omnium præſidium & inuictum

mum cenſebant, quòd tutela Dei tegerentur. Deum autem ſecum eſſe ſtatuebant, quandiu altari & ſacris fruebantur. Nonnulli hîc templum, Ariel vocari putant, à figura leonis quam præ ſe ferebat: quòd ſcilicet anteriore parte latius eſſet, poſteriore verò anguſtius: ſed mihi ſatius videtur
Eze.43.15. ſimpliciter accipere de altari, cùm Ezechiel quoque hoc nomen ei tribuat. Hoc quidē vaticinium aduerſus totam vrbem profertur: ſed conſilium Prophetæ ſpectandum eſt. ſtultam enim fiduciam Iudæis adimere voluit, qua Deum ſibi adfore imaginabantur, quandiu altare & ſacrificia extare poſſent. his enim falſò gloriabantur, ſéque defenſos putabāt, quanuis impii eſſent ac nequiſſimi. Poſtea ad vrbem progreditur, quā dignitatis elogio inſignit, quòd olim habitata fuerit à Dauide: ſed per conceſſionem, volens ſcilicet fumum illum vanitatis diſcutere. Quidam minorem Ieroſolymam intelligunt: id eſt, interiorem vrbem, quæ etiam muro cincta erat. nam duplex quodammodo Ieroſolyma fuit, quòd excreuiſſet, latiúſque pomœria ſua extēdiſſet. verùm, de tota vrbe intelligendum hunc locum puto. Dauidis autem mentionem facit, quòd illius nomine gloriarentur, atque in eius regia benedictionem Dei perpetuò reſidere iactarent: quia Dominus perpetuū Da-
2.Sam 7.13. uidis regnum fore promiſerat. Hinc colligi poteſt, quàm ridiculi hodie ſint Romanenſes, qui Ca-
Pſal.89.37 thedræ Petri Eccleſiam affigunt, acſi nuſquā domicilium in toto orbe reperire poſſit Deus quàm in Romana ſede. Non diſputamus nunc an Petrus Romanæ Eccleſiæ epiſcopus fuerit, nécne: ſed ſi apertiſſimè hoc conſtaret demus, an vlla eiuſmodi promiſſio Romę data eſt, qualis Ieroſolymæ?
Pſal.132.14 Hæc requies mea in ſeculum ſeculi: hic habitabo, quoniam elegi eam. Quòd ſi data eſſet, nónne videmus quid de Ieroſolyma pronuntiet Iſaias? Deum ſcilicet expelli, vbi doctrinæ locus non eſt: vbi cultus Dei corrumpitur. Quid igitur Roma, quæ nullum teſtimonium habet? quid præ Ieroſolyma iactare poteſt? Si ſanctiſsimæ vrbi, quam potiſſimùm delegerat, maledicit Deus, quid de cæteris dicendum eſt qui ſacroſanctas eius leges, omniáque pia inſtituta euerterunt? ADDITE ANNVM. Hoc ideo ſubiunxit Propheta, quòd Iudæi pœnam ſe effugiſſe putarent, cùm aliquod tēpus ipſis prorogatum erat. Nam impii ſe cum Deo inducias habere putant, vbi nullum propinquum ſibi interitum animaduertunt. Itaque perpetuam ſibi fœlicitatem promittunt, quandiu Dominus eos quiete & pace frui ſinit. Aduerſus hanc ſecuritatem denuntiat Propheta, tametſi ſacrificia aſſiduè facerent, eáque quotannis renouarent, Dominum tamen vindictam ſuam exequuturū. Hinc colligendum eſt, non ideo differendæ pœnitentiæ occaſionem eſſe captandam, quòd Dominus pœnas & vltionem proroget. nam etſi nobis ad tempus parcit, nóſque ſuſtinet, non ideo deletum eſt peccatum: neque vlla cauſa eſt, cur nobis inducias cum ipſo polliceamur. Ne ergo abutamur eius patientia: ſed eò magis de petenda venia cogitemus.

2 ATQVI IN ANGVSTVM) ו hîc pro aduerſatiua particula accipiendum puto, Et tamen exequar iudicia mea & vlciſcar: vtcunque ad aliquod tempus ea differendo remiſiſſe videar. Mœrorem deinde & luctum illis pro dierum feſtorum lætitia minatur. אניה nonnulli adiectiuè ca-
Thren.2 5. piunt: ſed perperam. nam apud Ieremiam in Threnis hoc eodem modo accipitur. Teſtatur autem Dominum in anguſtias vrbem illam redacturum, vt Iudæi intelligerent bellum ſibi cum Deo non cum hominibus eſſe: & quanuis bellum gererent Aſſyrii, Deum talem illis præeſſe agnoſcerent. Quod tandem addit ſibi fore QVASI ARIEL, ſoli templo non conueniret. Intelligit enim omnia ſanguinolenta fore ex ſtrage quæ Ieroſolymæ edetur: idéoque comparat aræ, in qua victimæ & hoſtiæ mactantur: quemadmodum etiam impii mactationi deſtinati, ſacrificio comparari ſolent. Denique hîc alludens ad nomen Altaris, dicit totam ciuitatem fore veluti Ariel, quia interfectorum ſanguine redundabit. Ex quibus apparet externam cultus profeſſionem, cæremonias, externáque ſymbola gratiæ Dei parum prodeſſe, niſi ex animo ipſi pareamus. Ironicè enim hypocritas (qui pecudum ſacrificia impuro corde obtrudunt Deo, quaſi legitima piacula ad placandam eius iram) dicit operam ludere: & quia Templum & Altare profanarunt, non poſſe ritè ſacrificari Deo, niſi tota vrbe victimæ mactentur, perinde acſi diceret vbique fore carnificinam. Improprie autem violentam eorum mactationem, qui ſponte ſe offerre Deo recuſarunt, ſacrificium appellat.

3 ET CASTRAMETABOR.) כדור. Alludit ad circunferentiam pilæ: atque idem eſt quod vulgò dicimus, *Je l'enuironneray*. atque ita omnes effugio exitus præcluſos fore docet. Quod ſubiicit, OPPVGNABO te in ſtatione, ad alteram ſpeciem inuadēdæ vrbis pertinet aut enim incurſiones fiunt huc & illuc, aut ſtataria eſt obſidio. Confirmat autem doctrinam ſuperioris verſus, atque oſtendit hoc bellum auſpiciis Dei gerendum eſſe. tametſi Aſſyrii cupiditatibus ſuis & dominandi libidine impellantur, nihil tamē niſi iuſſu Dei ſuſcepturos. Magni enim referebat Iudæis certò eſſe perſuaſum quicquid malorum ſibi accideret diuinitus irrogari, vt inde ad ſcelerum ſuorum examen deſcenderent. quæ doctrina, cùm ſæpius occurrat in Scripturis, eò diligentius animis noſtris infigenda eſt. nec enim fruſtra toties eam Spiritus ſanctus repetit atque inculcat.

4 TVM HVMILIABERIS) Ridet arrogantiam qua præditi erant Iudæi, vt minas & monitiones omnes contemnerent, quandiu rebus proſperis fruebantur, id quod omnibus hypocritis uſu venit. Dicit ergo depoſito faſtu fore poſthac ſubmiſſiores: non quòd animos mutauerint: ſed quia pudor impediet ne ſuo more exultent. Subaudienda eſt igitur hîc tacita antitheſis.

Eos enim compellat,qui animo elati magnos ſpiritus efflabant & capita in altum erigebant, cum omnium deſpectu: acſi ne Deo quidem ipſi ſubditi eſſent, imò Deum ipſum maledictis & contumeliis inceſſere non dubitabant,& ſacroſanctum eius Verbum ridere. Deiicietur,inquit Iſaias,hic faſtus:atque intoleranda hæc arrogantia ceſſabit. Idem ſimilitudine magis exprimit, murmur tãquam ex cauernis edituros dicens. Eorum enim vocem qui prius ita elati & feroces erant, Pythonum ſermoni comparat,qui cùm oracula redderent è demiſſo quodam & abſtruſo ſub terrã ſpecu,obſcurum neſcio quod murmur edebant:ſuſurrabant enim potius quàm articulatè loquerentur. His igitur ἐγγάζονας iſtos ſimiles fore pronuntiat. Nonnulli ſic interpretantur hoc dictum, acſi Propheta ſignificaret nullum fore caſtigationis fructum: ſed hoc ex verbis non elicitur, ac poſtea dicet Iudæos ad reſipiſcentiã adductum iri:ſed prius terrorem incutit, vt eorum inſolentiã retundat. arroganter enim & proteruè omnes Prophetæ minas ſpernebant. Itaque Deiectio cuius meminit, nihil aliud ſonat,quàm probris fore coopertos,vt non audeant quaſi è ſublimi ſuperbas ventoſáſque iactantias iacere.

5 ET erit quaſi puluiſculus.) Prius referam quid alii ſentiant:deinde adducam quid mihi probabilius videatur. Omnes ferè de hoſtibus Iudæorum hoc dictum putant. Exteros enim pro Hoſtibus accipiunt; atque aiunt multitudinem eorum qui Iudæos opprimeent,pulueri ſimilem, id eſt, infinitam fore. Sed cùm propius omnia expendo:inclino potius in contrariam ſententiam. nam exiſtimo Prophetam contemptim loqui de præſidiis, quibus fruſtra Iudæi cõfidebant, quum ipſis milites exteri & mercede conducti eſſent, atque hi robuſti: ſic enim interpretor עריצים, ídque propriè ſignificat: nec video cur Iudæorum nonnulli pro impiis,aut iniquis accipiãt. Cùm itaque Iudæi prçſidia ſibi aliunde varia accerſerent,exiſtimabãt ſe probè munitos eſſe,nec quicquam aduerſi verebantur. Iis denuntiat Propheta,futurum vt præſidiarii eorum milites,tametſi immẽſa eſſet eorum multitudo,fruſtra tumultum cieant:eos enim fore inſtar pulueris aut paleæ: id eſt, nihili quiſquilias,quia effectu carebunt. Vnde colligendum eſt, noſtras opes & copias, quantæcunque ſint,in nihilum redactum iri, ſimulatque nobiſcum ſuo iure agere voluerit Dominus. Durãt quidem ad aliquod tempus hominum prçſidia: verùm vbi ſeriò manũ extulerit Dominus,eorũ robur concidere,atque inſtar ſtipulæ eſſe neceſſe eſt. In fine verſus alii exponunt ſonitum ab hoſtili incurſu repente exoriturum, & quaſi momento. Ego verò פתע, potius refero ad tempus durationis quod momentaneum fore ſignificat:id eſt,haud diu ſtabunt illa præſidia:protinus euaneſcẽt. Fruſtra iis gloriantur homines, cùm Deum ſibi infeſtum habent.

6 A IEHOVA EXERCITVVM.) Subiicit cauſam cur tota illa præſidiariorum multitudo inſtar ſtipulæ futura ſit: ídque declarat ſimilitudine contraria. nam militibus illis iram Domini & viſitationem opponit. Quid autem ſtipula ad flammam ignis vorantis? quid puluis ad turbinis impetum & vehementiam? Talem igitur Dei vindictam fore docet cui reſiſtere nequeant omnes apparatus. Atque hoc ſenſu mihi contextus fluere videtur. nec verò talis membrorum relatio futura eſt,ſi aliam interpretationem ſequamur. Hinc agnoſcimus, eos à quibus oppugnamur, tãtum poſſe quantum eis Dominus conceſſerit. Si igitur nos ſaluos eſſe velit Dominus, nihil efficiẽt hoſtes,etiamſi vniuerſum orbem aduerſum nos concitent. Contrà,ſi nos caſtigare velit, nullis copiis aut munitionibus iram ipſius arcebimus, quæ more turbinis omnia facilè proſternet: imò conſumet velut flamma.

7 ET ERIT QVASI SOMNIVM.) Ego quoque hunc verſum aliter interpretor quàm alii:nam exiſtimant Prophetam piis afferre conſolationem voluiſſe. quod certè non parum coloris habet,& præclaram continet doctrinam. nempe, Eccleſiæ hoſtes ſimiles reddi ſomniantibus, vbi fruſtratur eos Dominus,cùm tamen penè voti compotes eſſe videntur: ſed textui mihi ſatis cõgruere non videtur hæc interpretatio. Interdum autem accidit, vt cùm elegans videtur ſententia, ea nos ad ſe alliciat, atque furtim nos à vero ſenſu abducat,nec hæreamus in contextu, nec diutius in inueſtiganda authoris mente laboremus. Expendamus igitur an hæc fuerit mens Prophetæ. Certè quum poſtea iterum pergat in denuntiandis minis,mihi dubium non eſt, quin eundem hìc ſermonem proſequatur,quem alioqui hæc ſententia perperam abrumperet. Obiurgat enim Iudæos corúmque peruicaciã arguit,quòd Deum,minaſque omnes ſecurè contemnerent. denique aptiſſima ſimilitudine in falſam eorum fiduciam & ſecuritatem inuehitur,dum repẽte & inopinatò aduenturos hoſtes denuntiat,vbi Iudæi ſe tranquilla pace frui & longè ab omni periculo abeſſe exiſtimabunt. & rem adeò ſubitam & inopinatam fore,vt ſomnium eſſe videatur. Quãuis igitur perpetuam nunc quietem animo concipias,inquit, Deus te facilè excitabit, & ſecuritatem tibi iſtam excutiet. Salſè autem Propheta Iudæos ſomniare dicit,quia ſuis delitiis immerſi nihil vident, aut ſentiunt:ſed mente obruta vel attonita beatitudinem ſibi fingunt ex ſtupore. Vnde colligit ſubitò quaſi per ſomnium venturos hoſtes, qui dormientibus terrorem incutiant,ſicuti ſæpe contingit dulcem & iucundum ſoporem diris inſomniis turbari. vnde ſequitur, blanditias quibus indormiũt fore illis inutiles:quia vtcunque nihil cogitent,ſubitò tamen obrepet commotio. Hoc adhuc obſcurius eſſe potuiſſet,niſi rem magis explicaret proximo verſu.

8 FIET ERGO QVEMADMODVM FAMELICVS.) Comparat Iudæos famelicis

hominibus qui obdormiunt quidem, ſed vacuo ſtomacho & cibum appetente. hos de cibis & epulis quibus indigent, ſomniare naturale eſt. Dum igitur vigilabant Iudæi, ſimiles erāt famelicis: eos aſſiduè per Prophetas ſuos admonebat Dominus, atq; ad diuinas Verbi epulas inuitabat: eas contemnebant, neque mouebantur, malebántque omnino delitеſcere, atque indormire vitiis ſuis, quàm ſacris illis epulis ſatiari. Itaque dum ſopiebant cōſcientias ſuas, abunde ſibi omnia ſuppetere, ſéque ab omni incommodo immunes eſſe exiſtimabant. Hoc ſomnio & inani viſo perſimile eſſe declarat Iſaias: quia repentina clade expergefacti, ſentient quàm vacui fuerint & inanes, & quàm falſam & deluſoriā opinione ſatietatem finxerint. Vt enim languidiores reddūtur famelici quibus eiuſmodi ſomnia contigerunt: ita populus qui ſibi falſò perſuaſit omnia ſua bellè habere, moleſtia longè maiore afficietur, quàm ſi nihil eiuſmodi animo conceptum fouiſſet, inopiámque ſuam potius & nuditatem agnouiſſet. Primo quidem intuitu dura videtur loquutio, vbi dicit, Multitudo oppugnantium Ariel erit quaſi ſomnium, &c. ſed ita reſolui debet, Vbi ſpe fallaci liberationem ſibi promiſerint Iudæi, acſi procul abigendi eſſent hoſtes, ſentient paulò pòſt ſe fuiſſe deluſos: ſicuti qui præ inedia ſomniat ſe lautè epulari, deinde expergefactus ſentit famem acrius fuiſſe accenſam. Nihil igitur hìc video quod ad conſolationem pertineat. idem enim argumentum perſequitur, & inuehitur in contemptum & peruicaciam Iudæorum, quos Propheta nullis monitionibus aut minis poterat commouere.

9 IMMOREMINI.) Perſtat in eodem argumento Iſaias, & craſſum illum ſtuporem populi vehementius inſectatur. Alii vertunt, Obſtupeſcite: ſed malo aliter accipere: nempe, quãuis multùm diúque in hanc cogitationem inſiſtant, nullum tamen alium exitum fore, quàm vt ex diuturna cogitatione obſtupeſcant eorum mentes. denique ſignificat iudicium fore Dei, quo ſic obruētur eorum mentes, vt tametſi ſeſe cogitando & comminiſcendo torqueant, nullum tamen aut exitum aut finem reperire poſſint. Et mox rationem reddit, cur in ſua tarditate defixè cogitando nihil proficiant: nēpe quòd ſimiles ſint ebriis. Quòd igitur nihil cernūt aut percipiunt in operibus Dei, hoc eorum ſocordię & ſtupori imputandum eſſe docet. Atque huius rei ſpecimē quotidie in multis occurrit: quia ſpiritualis ebrietas omnes eorum ſenſus ita occupat & hebetat, vt in rebus apertiſſimis cæcutiant: ac dum ſplendidiſſimam iuſtitiæ & æquitatis lucem oſtendit Deus, ita caligant, vt confuſo intuitu magis magiſque deſipiant. Hic autem ſtupor iuſta pœna eſt, qua Dominus eorum incredulitatem vlciſcitur. Vt hanc Prophetæ ſententiam in vſum noſtrum accommodemus, notandum eſt hęc Prophetæ verba præcepti loco accipienda non eſſe, acſi diutius inſiſtere & cogitare iuberet: ſed potius eorum ſtuporem ridet atque inſectatur, vt iam dictum eſt: *Penſez y tant que vous voudrez, vous n'y entendrez rien.* Eis enim iudicium & rationem deeſſe ſignificat, eóque fieri vt fruſtra hæc Dei opera conſiderent. nam vt talpæ Solis fulgor nihil prodeſt: ita excæcata mens fruſtra neruos intēdit, vt magnifica Dei opera cōprehendat. Cùm verò Excæcatos dicit, ſignificat nos natura ſic creatos eſſe, vt mente & intelligentia præditi ſimus ad conſideranda Dei opera: vitium, vt ita dicam, accidentale, quòd excæcamur, ebrietatémque aduentitiam eſſe. nam ingratitudini hominum imputanda eſt, in quam Dominus meritò animaduertit. COMMOTIONEM mentis, placidæ rationi & quietæ opponit. Intelligit enim perturbationem qua mens agitata nutat ac vacillat.

10 QVIA obtexit ſuper vos.) Iam vt fontem huius cæcitatis clarius demonſtret, adſcribit eam Dei iudicio, quia hoc modo populi impietatem vlciſci voluit. quemadmodum enim ipſius eſt oculos ad cernendum dare, ſpiritu iudicii & intelligentiæ illuſtrare mentes: ita ſolus omni luce nos priuat, vbi videt maligno quodam prauóque veritatis odio tenebras vltrò appetere. Cùm ergo cæcutiunt homines, ac pręſertim in rebus adeò lucidis & cōſpicuis, iuſtum ipſius iudicium agnoſcamus. Addit etiam adminiculis & inſtrumentis populum priuari, quæ intelligētiæ lumen afferre, atque alios dirigere debuiſſent. Eò enim deſtinati ſunt Prophetæ, quos vtroque nomine & נביאים & חזים deſignat. denique ſignificat, non modò homines ratione & intelligentia præditos, expertes fore ſenſus communis, ſed doctores quoque ipſos, quorum partes erant aliis prælucere, fore prorſus inſipidos vt viam neſciant, & ignorantiæ tenebris inuoluti turpiter aberrent, tantúmque abfore vt alios moderentur, vt ipſi ſe regere non poſſint.

11 & 12 ITAQVE facta eſt vobis omnis viſio.) Apertius etiamnum exprimit Propheta quod antè dixerat, Tantam ſcilicet inter Iudæos cæcitatē fore, vt tametſi Dominus ipſis clariſſima Verbi luce affulgeat, nihil intelligant. Nec verò id ſolis plebeiis euenturum ſignificat: ſed ducibus ipſis & doctoribus, qui præ aliis ſapere, & exemplo præire debuiſſent: denique peruagaturum hunc ſtuporem per omnes ordines. nam & literatos & illiteratos adeò hebetes & ſtupidos fore pronunciat, vt ad verbum Dei prorſus caligent, nec magis in eo perſpiciant, quàm in epiſtola obſignata. Idémque omnino, ſed aliis verbis docet quod ſuperiori capite dixerat, Verbum Domini futurum ipſis veluti pręceptū ad pręceptū, regulam ad regulam. quoniā in primis rudimentis ſemper hærebunt, nec vnquam ad ſolidam doctrinam peruenient. Eodem enim ſenſu hìc demonſtrat, eos nihil omnino fructus à ſummo ad infimum ex verbo Dei percepturos. Doctrinam quidem ſublatum iri non dicit, ſed quanuis penes eos ſit, mentem ipſis & intelligentiam defuturam. Dominus enim

Suprà 28. 13.

bifariam

biſariam hominum impietatem punit.nam interdum adimit penitus vſum Verbi: interdum eo relicto,intelligentiam adimit,menteſque hominum excęcat,vt videndo nihil videant. Primùm igitur lectione priuat, aut ſublatis impiorum tyrannide libris, vt ſæpe accidit,aut falſa hominum Suprà 6.9.
perſuaſione,qua exiſtimant non ideo eſſe traditos,vt paſſim legantur ab omnibus: deinde, quan 10
uis eos in manibus verſari & legi ſinat,tamen quia homines iis abutuntur,& ingrati ſunt, nec rectà in gloriam Dei intendunt,excæcantur:nec magis perſpiciunt,quàm ſi nulla Verbi ſcintilla ipſis emicuiſſet. Non eſt igitur externa prędicatione Verbi gloriandum:parum enim proderit, niſi mentes noſtras illuminando fructum ſuum proferat. Perinde igitur eſt acſi diceret, Dominus quidem ob fœdus quod cum patribus veſtris iniit,fœderis illius tabulas vobis relinquet:ſed erunt vobis obſignatę literæ.nihil enim ex ipſis percipietis. Quum hęc,ita vt minatus eſt Iſaias, Iudæis accidiſſe videmus,& ſtatum populi illius conſideramus,qui adoptatus & ſegregatus à Deo Deu 4.20
erat,fieri non poteſt quin toti ad tam horribilem vltionem expaueſcamus. Quanuis enim Le- 37.& 7.6
ge & Prophetis edocti,& ſplendidiſſima luce illuſtrati eſſent,tamen in ſuperſtitiones horrendas, & deteſtandam impietatem prolapſi ſunt:fœdatus eſt cultus Dei,religio omnis euerſa & diſſipata, ipſique in varias & portentoſas ſectas diſtracti & diuiſi ſunt. Tandem quum Sadducæi omnium Matt. 22.
impuriſſimi rerum potirentur,fide omni ſublata & ſpe reſurrectionis, atque etiam immortalitatis, 23, Marc.
quales,quęſo,niſi ſimiles pecudibus aut porcis eſſe potuerunt? quid enim homini ſupereſt,ſi bea 12.18, Luc.
tę & ęternę vitę ei ſpes adimatur? Et tamen fuiſſe tales,quum aduenit Chriſtus,ſatis teſtantur E- 20.27,
uangeliſtę.tunc enim hęc,vt prędicta erant à Propheta,verè impleta ſunt,vt non fruſtra nec teme Act. 23.8
re hasce minas ab eo iactatas eſſe intelligam⁹.nec eò minus eueniſſe, quòd tūc ab impiis proterue & contumaciter deriſę ac contemptę ſint. Tunc igitur vel maximè incredulitas eorum & ſimul vecordia apparuit,vbi lux vera toto orbe patefacta eſt:nempe Chriſtus,vnicum veritatis lumen, anima Legis,ſcopus omniū Prophetarum. Tūc,inquā,potiſſimùm Iudæorū oculis velum obductum erat,quod in Moſe fuerat adumbratum,quem non poterant ob nimium ſplendorem intue- Exod. 34.
ri.verè autem impletum in Chriſto:cuius erat velamen illud,ſicuti docet Paulus, tollere & abo- 30
lere. Hactenus ergo velamen impoſitum eſt cordibus eorum,cùm Moſes legitur, quia reii- 2.Cor.3.16
ciunt Chriſtum,ad quem Moſes referendus erat.Moſes eo loco pro Lege accipi debet,quæ ſi reducatur ad finem ſuum,id eſt,Chriſtum,velamen illud auferetur. Hæc porrò Dei iudicia ſic contemplemur,vt eundem hodie iudicem agnoſcamus, qui olim fuit:atque eandem iis paratam eſſe vltionem,qui aures ſanctiſſimis eius monitis accommodare noluerint. Quòd doctos & indoctos exprimit nominatim,obſeruandum eſt,non ideo à nobis percipi ſpiritualem doctrinam, quòd valeamus ingenii acumine,aut liberaliter in ſcholis edocti ſimus. Literæ nihil iſtos iuuerunt, quominus excæcarentur. Complectendum igitur animis & affectu eſt Verbum, ſi modò hanc vltionem effugere velimus,quæ non rudibus tantùm,ſed literatis quoque nuntiatur.

13 Ergo dicit Dominus.) Oſtendit Propheta Dominum iuſtiſſimis de cauſis adeò ſeuerè cum populo ſuo acturum eſſe.dura & horribilis erat illa caſtigatio,diuinitus obſtupefieri mētes.Iam quū homines, vt ſunt audaces & præfracti,cum ipſo litigare non dubitent, acſi iuſto ſeuerior eſſet:docet,Deum iuſti iudicis officio functum eſſe:culpam hærere in ſolis hominibus,qui eum nequitia & impietate ſua prouocarunt. Sua verò præcipuè hypocriſi & ſuperſtitionibus populum hanc pœnam promeritum eſſe oſtendit. Hypocriſin notat, quum dicit eum ore appropinquare & labiis.ſic enim interpretor נגש,& probabilior mihi lectio videtur, quanuis nonnulli aliter ſentiant:quorum alii vertunt Coarctari,alii verò Se magnifacere.ſed antitheton quod paulò pòſt ſubiicitur,ſatis declarat hāc eſſe genuinam lectionem:quę etiam receptior eſt. Superſtitiones verò & impios cult⁹ perſtringit:quum ait timorem quo præditi ſunt, hominvm praecepti edoctvm eſſe.Hæc autem duo ferè ſemper coniuncta ſunt: imò verò nunquam hypocriſis vacat impietate aut ſuperſtitione. atque è diuerſo impietas aut ſuperſtitio hypocriſi non caret. Per os & labia externam profeſſionem intelligit, quæ bonis æquè ac malis communis eſt:ſed in eo differunt,quòd mali nihil habent præter inanem oſtentationem, ſéque defunctos putant ſi labia diduxerint in honorem Dei: boni verò ex intimo cordis affectu ſeſe coram Deo expandunt,ſuúmque obſequium præſtando, quantum à perfecto officio abſint fatentur atque agnoſcunt. Vtitur ergo hîc ſynecdoche,quæ ſatis frequens eſt Scripturis,quum ex parte aut ſpecie vniuerſum deſignant. Speciem autem delegit aptiſſimam & conuenientiſſimam præſenti cauſæ,quòd lingua potiſſimùm & ore pietatis ſpecies induatur. Cæteras igitur partes ſimul comprehendit Iſaias, quibus ſimulant & fallunt hypocritæ. omnibus enim modis ad mendacium & vanitatem propendent Melior verò interpres Chriſto ipſo quærendus non eſt, qui quum de ablutione manuum ageretur,quam à diſcipulis omiſſam Phariſæi reprehendebant, quòd ſanctimoniæ ſpeciem præ ſe ferret:vt eorum hypocriſin conuinceret,Bene,inquit,de vobis Matt. 15.7
vaticinatus eſt Iſaias,Populus hic labiis me honorat,cor autem eorum longè eſt à me. Proinde Labiis & Ori, Propheta Cor opponit: cuius integritatem requirit & poſtulat à nobis Deus. Hæc ſi deſit,omnia opera noſtra, quantumcunque ſplendoris habeant,repudiat. vt enim ſpiritus

x.

eſt, ita ſpiritu & animo vult à nobis coli & adorari. niſi hinc initium fiat, quicquid externo geſtu
Ioh.4.23.24 & habitu præ ſe ferent homines, inanis oſtentatio erit. Hinc facile eſt iudicare quanti fieri debeat
ille cultus quem Papiſtæ Deo ſe exhibere putant, dum inanibus ſonis, murmure, cæreis, thure,
magnifico ornatu, & ſexcẽtis eiuſmodi nugis Deum venerantur. Ea enim nõ ſolùm reiici à Domino,
ſed etiam execrationi eſſe videmus. Secunda parte, vbi humanis figmentis colitur Deus,
hunc timorem ſuperſtitionis damnat: tametſi homines ſpecioſo religionis aut deuotionis aut reuerentiæ
colore tegere conentur. Rationem exprimit: quòd ab hominibus ſit edoctus. Ego enim
paſſiuè lego מלמדה. ſignificat enim regulam colendi Dei peruerſè ex mandatis hominum, nõ
ex eius Verbo peti. At Dominus timorem noſtrum, reuerentiam qua colitur, exigi voluit ad
præſcriptum Verbi ſui: nec quicquam adeò requirit, quàm ſimplicem obedientiam, qua nos omnéſque
noſtras actiones ad regulam Verbi formemus, nec in hanc aut alteram partem flectamur.
Vnde ſatis liquet, quicunque ex hominum commentis cultum Dei diſcunt, non modò planè
deſipere, ſed etiam ſe conficere exitiali labore: quia nihil quàm iram Dei prouocant. quantopere
enim fictitios cultus abominetur, non potuit apertius teſtari, quàm huius pœnæ atrocitate.
Hoc caro indignum eſſe iudicat, vt dum ſe per inſcitiam & errorem fatigant homines ad Deum
placandum, non modò ſtudia eorum pro nihilo ducit, ſed etiam grauiter punit. Atqui mirum
Matt.15.9 non eſt, ſi authoritatem ſuam ita vindicat. Hunc locum Chriſtus ipſe exponit, inquiens, Fruſtra
me colunt docentes doctrinas, mandata hominum. Aliqui copulam addere voluerunt, Et mandata:
acſi non ſatis conſtaret ſenſus. ſed planum eſt eum ſignificare aliud velle, præpoſterè ſcilicet
fieri, vbi mandata hominum pro regula viuendi & doctrina ſequimur.

14 PROPTEREA ecce adiicio.) Pœnam excęcationis non rudibus vel gregariis tantùm,
ſed ſapientibus illis qui apud populum admirationi erant minatur. Ex qua vltione facile eſt iudicare
quàm deteſtandum vitium ſit hypocriſis & execrabile coram Deo: ſicuti paulò antè de humanis
commentis dictum eſt. quod enim pœnæ genus formidabilius eſt caligine mentis & ſtupore?
Hoc quidem non percipiunt vulgò homines, nec magnitudinem eius mali agnoſcunt: ſed omnium
infœliciſſimum & ſummũ eſt. nec loquitur de vulgo hominum, ſed de ipſis ducibus, qui
inſtar oculorum eſſe debebant. Vulgus enim per ſe, vt alia membra in corpore, cæcum eſt. vbi ergo
Matt.6.23 excæcantur oculi, quid reliquo corpori eueniet? Si lumen tenebræ ſint, quemadmodum ait
Chriſtus, ipſæ tenebræ quantæ erunt? Hoc igitur ad amplificationẽ iſtius vltionis additum eſt. Vnde
etiam colligi poteſt, quàm ſtulta & inanis ſit Papiſtarum iactantia, qui quum Epiſcopale nomen,
alióſque eiuſmodi aut Doctorum, aut Paſtorũ, aut Apoſtolicæ ſedis titulos obiecerint, obſtructa
eſſe omnium ora putant. Pollent fortè alia ſcientia quàm Iudęi. vnde verò eam hauſerunt?
profectam à Deo eſſe prætexent. At videmus Prophetam non loqui de Chaldæorum aut Ægyptiorum
ſapientibus, ſed de ordine ſacerdotali quem Deus conſtituerat, de Doctoribus ac pręcipuis
ducibus & anteſignanis electi populi & vnicæ Eccleſiæ: denique de ſummo illo Pontifice,
qui typum Chriſti gerebat. quicquid enim eminebat in populo & præcellens erat, hoc ſapiẽtum
nomine comprehendit.

15 VAE latitantibus.) Inſurgit Propheta iterum aduerſus impios illos & profanos Dei contemptores,
quos antè vocauit חכמים, qui ſibi non aliter ſapere videntur, niſi Deo verſutè illudant.
Nam illis religio quaſi ſtulta eſt ſimplicitas, & in ſuam calliditatem quaſi in labyrinthum ſe abdunt:
vnde & monitiones & minas, atque omnem denique pietatis doctrinam ludibrio habent.
Ex hoc enim verſu ſatis apparet, iam tunc peſtem illam, quæ poſtea latius erupit, graſſatam fuiſſe
in mundo, vt hypocritæ ſuauiter in ſinu ſuo Deum ridentes Prophetias deſpicerent. In eos ergo
inuehitur Propheta, & המעמיקים vocat, quaſi ſibi foderent abſceſſus & latibula, quibus Deum fallere
poſſent. Particula quæ ſequitur, AD ABSCONDENDVM CONSILIVM, nobis eſt vice
explicationis. Sunt qui initium huius verſus ita interpretantur, acſi Propheta nimiam curioſitatem
damnaret, qua arcana Dei iudicia nimis audacter nonnulli perſcrutantur. Verùm interpretatio
illa ſtare non poteſt. atque ſatis oſtendit ipſe Propheta de quibus intelligat: attexens eorum
ludibria qui tectius ſe & occultius delinquere putabant, quàm vt poſſent deprehendi: nec aliud
ſignificat abſconſio conſilii quàm tergiuerſandi audacia, qua velut obiectis nebulis lucem
obſcurant impii ne palàm fiat interior eorum prauitas. hinc tam ſecura interrogatio, QVIS VIDET
NOS? Nam etſi profitebantur ſe eſſe Dei cultores, cauillando tamen non modò ſe Prophetas
refellere, ſed Dei iudicium euertere putabant. non apertè id quidẽ: nam & impii ſpeciẽ aliquã
religionis retinere volunt, quò melius fallant, ſed in animo nullum numen agnoſcunt, niſi quod ſibi
ipſi finxerunt. Hanc igitur vafriciem in qua ſibi placent impii & blandiuntur, latibulo vel integumẽtis
cõparat Iſaias. Velo enim ſe contectos putant, vt ne Deus quidem ipſe eorum nequitiã
animaduertere ac deprehendere poſſit. Hoc vitio quum præcipuè laborent magnates, eos potiſſimùm
à Propheta perſtringi puto. nec enim ſibi ſatis acuti vel cordati videntur, niſi contemnant

Deum;

Deum, & deſpiciant eius doctrinam: denique tantum credant quãtum ipſis collibuerit. nec enim penitus abiicere audẽt, imò aliquam religionẽ inuiti coguntur retinere: ſed eatenus id faciunt, quatenus ſuis commodis ſeruire putãt, nec vllo veri Dei timore tanguntur. Hæc impietas hodie plus ſatis ſeſe prodidit, ac præſertim ex quo Euangelium patefactum eſt. Nam ſub Papatu facile homines cum Deo tranſigebant, quoniam Papa Deum finxerat, qui ſe pro cuiuſque ingenio transformaret. variæ cuique rationes erant, quibus peccata ſua ablueret: cultus multiplices, quibus numen ſuum placaret. Quo fit vt nemini mirum videri debeat tunc impietatem non apparuiſſe, quæ ſub eiuſmodi inuolucris latebat. his verò demum ſibi detractis, quales antea fuiſſent homines apertè prodiderunt. Interea non minus ſeculo noſtro communis eſt morbus, quem in ſua gente deflet Iſaias. Homines enim Deum celare ſe poſſe exiſtimant, cùm oppoſuerint aſtutias ſuas, quaſi nuda & aperta eius oculis non ſint omnia, aut quiſquam eum fallere aut latere poſſit. Ideo exegeticè dicit eſſe IN TENEBRIS opera ipſorum, id referens ad inanẽ fiduciam qua inebriantur impii. Tametſi verſentur in luce, tamen adeò ſunt hebetes, vt eam non cernendo Dei conſpectum effugere conentur. Imò impunitatem ſibi omnem promittunt, atque ita licenter ſibi indulgent, acſi vndiquaque eſſent aduerſus Deum obtecti ac muniti. quò etiam pertinet illud, QVIS VIDET NOS? non quòd ita palàm hæc pronunciare auderent impii, ſicuti dictum eſt, ſed quòd ita in animis ſuis loquerentur, vel ita ſentirent. Id quod ſecuritas eorum & vana confidentia oſtendebat. Sic enim ad omnem nequitiam proſtituti erant, ſeque omnia monita aſpernabantur, acſi nullum vnquam futurum eſſet iudicium Dei. Erat igitur Prophetæ negotium cum impiis, qui cùm ſpecie & nomine aliquam Dei notionem profiterentur, reipſa eum negabant, & acerrimi erant hoſtes piæ doctrinæ. Id autem nihil aliud eſt, quàm Deum negare eſſe iudicem, ipſúmque è ſede ſua & tribunali deiicere. Deus enim agnoſci non poteſt ſine doctrina: vbi hæc exploditur aut reiicitur, ſimul ipſum explodi atque eiici neceſſe eſt.

16 VESTRA conuerſio.) Variè exponitur hic verſus. Et certè nonnihil habet difficultatis ob duas particulas אם, & כי. אם ſæpe interrogatiuè capitur: aliquando affirmatiuè. Ideo nonnulli accipiunt pro Vere. Dictionem הפך nonnulli accipiunt pro Subuerſione, acſi diceret, Subuerſio veſtra inſtar luti reputabitur. Alii pro Verſione, id eſt, pro conſiliis quæ animo agitantur. Magis autem recepta hæc lectio eſt, pro Subuerſione accipi, ſeu interitu. acſi diceret, Ego nihilo plus negotii ſum habiturus in vobis perdẽdis, quàm figulus in verſando luto. Vos enim inſtar luti eſtis, quia vos manu mea formaui. Cæterùm, quoniam Propheta videtur opponere iſtas duas particulas אם & כי ego in contrariam ſentẽtiam magis inclino, tametſi illam interpretationẽ non improbẽ, quæ vtilem alioqui doctrinam continet. Sic igitur accipio. An veſtrũ vertere, id eſt, conſilia quæ animo agitatis inſtar luti figulini erunt? An non perinde eſt, acſi vas diceret figulo, Me non formaſti? Miranda eſt veſtra ſuperbia. nam perinde agitis, acſi creaſſetis voſipſos, atque omnia in manu veſtra poſita haberetis, meique iuris erat ſtatuere quicquid mihi viſum eſt. Hoc iuris atque authoritatis dum audetis ad vos trahere, nimium ignari eſtis conditionis veſtræ, nec vos homines eſſe cognoſcitis. Hæc interpretationũ varietas nihil de Prophetæ ſenſu immutat: cui nõ aliud propoſitũ eſt, quàm vt doctrinam ſuperioris verſus confirmet. nam adhuc inuehitur aduerſus homines elatos, qui tantum ſibi tribuunt, vt imperium Dei ferre non poſſint, & falſa de ſe perſuaſione imbuti omnes exhortationes contẽnunt, acſi ipſi dii eſſent. Sic enĩ negant ſe à Deo eſſe formatos. Quicquid enim ſibi arrogant homines, id Deo eripiunt, eúmque ſpoliant ſuo honore. Tantùm in priore membro nonnihil variaret ſententia. Nam qui אם affirmatiuè accipiunt, hunc eliciunt ſenſum, Certè ita vos perdam acſi figulus formatam à ſe ollam confringeret. Sed quia Prophetæ negotiũ erat cum ſuperbis hominibus, qui latebras captabãt quibus Deum fallerent, interrogatiuè potius accipio. An tanti eſtis artifices, vt cerebri veſtri reuolutiones hoc vel illud forment, ſicuti figulus rotam vertendo vaſa ſuo arbitrio componit? Liberum ſit cuique iudicium. ego id ſequor quod probabilius mihi videtur.

17 NONNE adhuc.) Nunc affirmat Dominus ſe impiis iſtis, quales ſint demonſtraturum eſſe. acſi diceret, Torpetis nunc in veſtra ſuperbia, ſed ego vos breui expergefaciam. Homines enim ſibi indulgent, quoad violentam ſentiant manum Dei. Securitati igitur tam ſupinæ Propheta iudicium eius denuntiat. ac ſub LIBANI quidem & CARMELI nominibus conuerſionem orbis & rerum immutationem exprimere voluit. Sed quem in finem, ambigitur, ac multùm inter ſe diſſentiunt interpretes: quia enĩ mõs Libani arborib' & ſyluis erat veſtitus, Carmel frugiferos & vberes habebat agros. Putãt multi Carmelo Iudæos conferri, quia ſterileſcẽt: Chriſtianos autẽ Libano, quia ingentem frugum copiam producent. Plauſibilis quidem ſententia, ſicuti placere ſolent oẽs argutiæ: ſed locus ſimilis quem videbimus in fine capitis 32.* docebit, Prophetam hîc comparatiuè augere gratiam Dei: quia vbi rurſus incipiet benedicere populo ſuo, immẽſa bonorum omniũ vbertas Carmelo famã adimet. E Libano igitur Carmelum ſe effecturum denuntiat, id eſt, è nemoroſo loco cultũ & ſegetib' conſitũ: ex agris verò cultis tantã fructuum copiam collectũ iri, vt ſi ſtatus eorum, qualis nunc eſt, ad futurum conferatur, infructuoſi ac deſerti cenſeri poſſint. atque *Verſ. 15

hęc loquẽdi forma plenius capite 32.explicabitur. Alii Carmel appellatiuè accipiũt:ſed malo propriè accipere. Incultos enĩ ac deſertos cẽſeri poſſe illos feraces agros ſignificat, pię noua & inſolita fœcunditate. Alii allegoricè exponunt, & Libanum accipiũt pro ſuperbis, Carmelum pro plebeiis & abiectis. quod argutius quidem & ſubtilius eſſe videtur: ſed ego ſimpliciorem illum ſenſum ſequi malo. Cæterùm ne deficiant pii, à minis ad gratię prędicationem tranſit, & teſtatur, vbi paulisper tolerando crucem ſibi impoſitam obſequium fidei ſuæ probauerint, ſubitam renouationem inſtare, quæ ipſos exhilaret. In terea tamen impios ab hac ſpe excludens, ſignificat vltionem proximam eſſe, vbi ſecuri ſunt, ſibíque pacem aut inducias pollicentur. nam cùm dixerint pax & ſecuritas, vt ait Paulus, tunc repentinus accedet interitus.

1.Theſſ.5.3

18 Et audient in die illa) Eccleſiam Dei, vt dictum eſt, inter illas clades nihilominus ſuperſtitem fore promittit. quanuis enim infinitis tempeſtatibus quatiatur mundus, ſurſúmque & deorſum voluatur, cælum etiam terræ miſceatur, piorum tamen gregem conſeruabit Dominus, & Eccleſiam ſuam quaſi ex media morte excitabit. Atque hinc non vulgariter confirmari debet piorũ fides. Hoc enim inſigne Dei miraculum eſt, in tot tantíſque imperiorũ & monarchiarum ruinis, quæ hìc atque illìc accidunt, piorum ſemen conſeruari, inter quos eadem religio, idem cultus Dei, eadem fides & ſalutis ratio permaneat. Sed hic pugnantia loqui videtur Iſaias. nam prius tantum in populo Dei ſtuporem fore prædixit, vt nemo intelligeret: hìc verò futurum, vt etiam ſurdi intelligerent, & viderent cæci. Significat ergo prius Eccleſiam caſtigari & repurgari oportere, idque non vulgari quadam & vſitata ratione, ſed tam inſolita, vt prorſus interiiſſe videatur. Ideo dicit, IN ILLA DIE, id eſt, poſtquam pœnas ſumpſerit de impiis, & purgarit Eccleſiam ſuam, non modò locupletabit terram frugum copia, ſed faciem eius renouans ſimul reſtituet auditum ſurdis, & viſum cæcis, vt doctrinã eius percipiant. nullæ enim ſunt hominibus aures, nulli oculi, quandiu tam horrenda vltio graſſatur: omnium animi obturbati atque obſtupefacti hærent, nec quicquam percipiunt. Sedatis demum plagis & miſeriis, Dominus oculos ſuis aperiet, vt eius bonitatem & miſericordiam intueri & amplecti poſſint. Hæc enim vera inſtaurandæ Eccleſiæ ratio eſt, cùm cæcis lumen reddit, & auditum ſurdis. quod etiam Chriſtum non corporibus tantùm, ſed animis quoque ipſis feciſſe videmus. Hoc etiam ipſi noſtro tempore experti ſumus, dum ex ignorantię tenebris, quibus obſepti eramus, erepti & veræ luci reſtituti ſumus: atque oculi ad eam contemplandam, aures ad eam percipiendam redditæ ſunt, quæ prius obſtructæ & occluſę erant. Eas enim Dominus perfodit, vt nos in obſequium ſuum redigeret. Benedictio quidem quam in renouatione terræ propoſuit, iam aliquod erat reconciliationis ſpecimen: ſed illuminatio de qua nunc agitur, longè pręcellit, ſine qua non modò pereunt omnia Dei beneficia, ſed etiam in exitium noſtrum vertuntur. Meritò autem opus tam pręclarum ac ſingulare ſibi vni vendicat Deus, quia nihil minus ſperandum eſt, quàm vt proprio Marte cæci viſum, & ſurdi auditum recuperent. Iam hoc peculiariter ſolis electis promitti palàm eſt, quia maior pars in ſuis tenebris ſemper iacuit.

Iob 9

Pſal. 40.7

19 TVNC repetent humiles in Iehoua lætitiam.) Ego ſic verto hunc locũ: vbi alii interpretantur, Adiicient lætari: quoniã Propheta non continuatã, ſed nouam potius lætitiam exprimit. acſi diceret, Tametſi mœſti ſint ac triſtes, tamen argumẽtum lætitiæ dabo, vt iterum gaudio perfundãtur. Loquitur autem de humilibus. vnde notandum eſt nos afflictionibus ad percipiendam gratiã Dei præparari: nos enim deiicit Dominus & affligit, vt poſtea erigat. Cùm igitur plectit ſuos Dominus non debemus animis concidere, ſed reuocandæ ſunt in memoriam hæ ſententiæ, vt ſemper meliora ſperemus, ac ſtatuamus ipſum poſt triſtes ærumnas & clades, lætitia tandem Eccleſiam ſuam affecturum. Quanquam iterum colligimus quod nuper attigi, non promiſcuè communem eſſe omnibus illuminationis gratiam: quia etſi communiter omnes fuerunt caſtigati, non tamen omnium animos ſubegit afflictio, vt verè ſpiritu eſſent pauperes vel manſuefacti.

20 QVONIAM in nihilum.) Planius declarat id quod iam diximus ſuperiore verſu: nẽpe inſtaurationẽ Eccleſiæ in eo conſiſtere, vt Dominus erigat proſtratos, & pauperũ miſereatur. Sed prius neceſſaria eſt illa Eccleſiæ purgatio de qua iam loquuti ſumus. quandiu enim Dominus iudicium ſuum non exequitur aduerſus impios, atque permixti ſunt bonis mali, ita vt primas etiam partes in Eccleſia teneant, fœdata & corrupta ſunt omnia, neque colitur Deus nec timetur, imò ſub pedibus calcatur pietas. His igitur ſublatis aut compreſſis, ſuo nitori reſtituitur Eccleſia, miſeriiſque & ærumnis liberati pii, lætitia exultant. Primùm violentos nominat עריצים, cuius vocis varię ſunt interpretationes. ſed videtur mihi Propheta diſtinguere inter eos qui palàm ſcelerati ſunt abſque pudore, & eos qui ſpeciem quandam probitatis præ ſe ferunt, nec tamen ſunt aliis meliores: quum intus Deum ſubſannent. Niſi fortè eoſdem duobus epithetis notet, quòd prædonum more inter homines rapiant, opprimant, ſæuiant, omnémque ſibi licentiam vſurpent: interea nullo Dei metu retineantur, quia religio illis pro fabula eſt. Complectitur autem & alia ſcelera, cùm addit, EOS QVI PROPERANT AD INIQVITATEM. Non loquitur autẽ de Chaldęis aut Aſſyriis, ſed

ſed de iis qui piorum numero haberi volebant, & in ſemine Abrahæ gloriabantur.

21 FACIENTES hominem peccare.) Cum quibus ſit negotium Prophetæ, antea diximus. nempe cum hypocritis vel prophanis contemptoribus qui omnes Prophetarum obiurgationes & minas nihili ducebant, quique Deũ fingere volebant ſuo arbitratu. hi cùm licentiã omnem ſibi dari cuperent vt liberè in delitiis & flagitiis ſuis verſarentur, ægrè admodum ferebant vehementes Prophetarum reprehenſiones: nec æquo ſe animo cohiberi ſinebant. quamobrem obſeruabant diligenter & aucupabantur eorum dicta, vt aliquid intercipere aut detorquere poſſent. Nec enim mihi dubiũ quin perſtringat impios homines, qui conquerebãtur de libertate Prophetarum, & obiurgationum vehementia: acſi populum & magnates & Sacerdotes inſectari voluiſſẽt. nam hinc calumniæ & falſæ criminationes, quales etiamnum pius Dei ſeruis intenduntur. Hinc ancipites & captioſæ quęſtiones, quibus velut laquei & retia expanduntur, vt iuſtum aut in diſcrimen vitæ vocare, aut in fraudem aliquam impellere poſſint. Quod & Chriſto ipſi à Phariſęis & Sadducæis accidiſſe videmus. nam generaliter accipere de calumniis, aliiſque artibus, quibus homines callidi imperitos circumueniunt, non patitur poſterius membrum verſus, quod exegeticè additum eſt: quia illic iam apertius impias machinationes damnat Propheta quibus impii ſe ab omni cenſura & reprehenſione eximere conantur. Quia verò in portis agebant publicos conuentus, iudicia exercebant, & magna erat frequentia, illic publicè omnes arguebant Prophetę: ac ne iudicibus quidem ipſis parcebant. tunc enim dominabantur impii & ſcelerati homines, quos moneri & ſeuerius reprehẽdi oportuit. hi cùm moniti reſipiſcere debuiſſent, deteriores reddebantur, atque excandeſcebãt aduerſus Prophetas, eiſque inſidias ſtruebant. Nam oderunt, vt inquit Amos, corripientem in porta, & loquentem recta abominati ſunt. Hoc cùm ad omnes pertinet, tum præcipuè ad iudices & eos qui reipublicæ gubernacula tenent, qui indignius multò & iniquius ferunt eiuſmodi reprehenſiones: volunt enim ab aliorum numero eximi, & optimi omnium haberi, etiam ſi nequiſſimi fuerint. In verbo יְקֹשׁוּן diſſentiunt interpretes: quia quidam accipiunt pro Increpare. alii vertunt Probris afficere, quaſi eorum proteruiam accuſet Propheta qui vt procul abigãt obiurgatores, ad conuitia proſiliunt. Sed quod ſequutus ſum, lectores vt ſpero magis probabunt. Dicit etiam EVERTI IVSTVM DE NIHILO, id eſt vbi nulla eſt cauſa. Obliquis enim artibus & fallaciis moliuntur facere, vt qui iuſti ſunt omnibus odio & execrationi ſint, peſſimique omnium cenſeantur. verùm vbi ſic mundo illuſerint, tandem peribunt. Hanc enim conſolationem affert Dominus non paſſurum ſe impunè graſſari impios, tametſi ad tẽpus laſciuiant & exultent, quin ipſos tandem cohibeat. Sed patientia opus eſt, vt complementum harum promiſſionum expectemus.

Mat. 21.23 22.17 Ioh. 8.6

Amos 5.10

22 PROPTEREA ſic dicit Iehoua.) Concluſio eſt ſuperioris ſententiæ. nam populum conſolatur, ne in miſero illo & infelici ſtatu quo affligendus erat, animum deſpondeat. Notandum enim eſt ad quod tempus iſta referri debeant, cùm ſcilicet abducto in ſeruitutem populo, euerſo templo, ſublatis ſacrificiis, omnis religio concidiſſe, nec vlla ſpes liberationis eſſe videretur. Hoc igitur vaticinio fideliũ animos ſuſtentari oportuit: vt facto naufragio, hęc tamen ſupereſſet tabula, qua firmiter apprehenſa, in portum vehi poſſent. Nobis quoque hoc exemplo hæ promiſſiones arripiendæ etiam deſperatiſſimis in rebus, ac toto animo in his conquieſcendum eſt. Alloquitur autem DOMVM IACOB. in quo notandum eſt, perpetuam eſſe vim doctrinæ Dei, atque ita efficacem, vt vires ſuas exerat quandiu extat populus qui ipſum timet ac colit. Extant autem perpetuò nonnulli, quos ſibi reſeruat Dominus, nec ſemen piorum interire ſinit. Cùm loquutus ſit Dominus, ſi fidem habemus doctrinæ, fructum eius haud dubiè percipiemus. Vt firma eſt eius veritas ita ſi in ipſo recumbimus, conſolatione nunquam deſtituemur. nec verò fruſtra additum eſt Deum qui nunc propitium filiis Iacob ſe fore docet, eundẽ eſſe redemptorem Abrahæ. Populum enim ad ipſum Eccleſiæ initium reuocat, vt intueatur potentiã Dei, quæ tot tãmque inſignibus documẽtis patefacta olim fuerat, vt nullus debeat poſthac eſſe dubitationi locus. Etenim ſi Abrahæ nomine gloriabantur, cogitare debebant vnde primùm Dominus ipſum eripuiſſet: nempe, à ſeruitute idolorum, quæ tum ipſe tum Patres ipſius coluerant. Sed & ſæpe aliâs ipſum redemit: quum periclitaretur in Ægypto ob vxorem ſuam: item in Guerar: item quum ſubegit Reges: præterea quum ei iam effœto proles data eſt. Nam etſi Propheta adoptionem Dei præcipuè deſignet, cùm eum Dominus è domo patris abire iuſſit, tamen redemptionis nomine omnia ſimul beneficia comprehẽdit. Abraham enim non ſemel redemptum, hoc eſt, è ſummis periculis & vitæ diſcrimine ereptum fuiſſe videmus. Quòd ſi Dominus ex vno Abrahamo & quidem ſolitario ſuſcitauit Eccleſiam, quam poſtea conſeruaret, nónne in poſterum eam tuebitur etiam cùm homines ipſam interiiſſe putabunt? Quid? cùm aduenit Chriſtus, quàm miſera diſſipatio fuit? quot & quanti aduerſarii obſiſtebãt? Inuitis tamen omnibus excitatum & ſtabilitum eſt eius regnum, floruit Eccleſia, omnibúſque admirationi fuit. Ergo nemini dubium eſſe debet, quin vires ſuas quoties opus fuerit exerat Dominus, Eccleſiámque ſuam vindicet ab hoſtibus & inſtauret. Iam quum pudefactum iri

Gen. 11.31 & 12.1 Ioſu. 24.2 Gen. 12.17 & 20.14 & 14.16 & 21.2.5

negat,innuit ſæpe accidere tempus,quo vultum pii præ pudore coguntur deiicere,quemadmo
Thren.3 29 dum teſtatur illud Ieremiæ,Ponam os meum in terram.Item Micheas,Tempus eſt, vt ſapien-
Mich.7. 16 tes in puluerem abiiciant os ſuum . nam cùm adeò ſeuerè Dominus caſtigat populum ſuum,
neceſſe eſt bonos pudefieri.Significat autem Propheta id non fore perpetuum.Non eſt igitur
deſperandum aduerſis rebus: etiamſi omni probrorum genere nobis illudant impii homines,
Dominus tandem nos à pudore & ignominia vindicabit. Quanquam ſimul admonet Pro-
pheta non ſpectare hanc gratiam ad ſuperbos vel præfractos qui Dei flagellis rigidam ceruí-
cem opponunt: ſed tantum ad humiles,quos pudor ſuus incuruat,vt triſtes mœſtique incedãt.
Poteſt autem quæri cur dicat,NON PUDEFIET IACOB: iam dudum enim mortuus erat:
atque videri poſſet eum tribuere mortuis ſenſum,vt rerum noſtrarum conſcii eſſe poſſint.vn-
de etiam Papiſtæ mortuos,eorum quæ agimus ſpectatores eſſe volunt. Sed hîc proſopopœia
Iere.31.15 eſt,quæ ſæpe occurrit in Scripturis.Quo etiam ſenſu dicit Ieremias,Vox in Rama audita eſt
Rachel plorantis filios,nec voluit conſolationem admittere,quia nulli ſunt.Cladem enim Tri
bus Beniamin ſub luctu Rachel quæ atauia fuerat depingit.Introducit enim Iacob velut pudo
re affectum ob ſcelera & flagitia poſterorum. Nam vt,teſte Solomone,gloria patris eſt filius
Prou. 10.1 prudens,ita inſipiens matri mœrorem & triſtitiam affert.matres enim quanuis indulgentiores
ſint,tamen filiorum peccatis erubeſcunt. Quid igitur patribus accidet,quorum amor erga fi-
lios vt minus habet ſtultæ indulgentiæ,atque hoc præcipuè ſpectat vt bene ſint morati, rectè-
que vitam inſtituant:ita probris eorum & flagitiis grauius vruntur?Hîc verò Propheta popu
lum acrius pungere & percellere voluit,dum Patriarcham ei ſuum proponit,qui tot tantíſque
beneficiis à Deo ornatus,nunc à poſteris dedecore afficitur: ita vt ſi coràm affuiſſet, maxi-
mum ab ipſis pudorem ſuſtinere coactus eſſet.Populi ergo ingratitudinem perſtringit,qui pa
trem infamabat,cui honori eſſe debuiſſet.

23 QVONIAM vbi viderit.) Particula כי proprio & natiuo ſenſu hîc accipitur, nempe
pro cauſali.reddit enim rationem cur tolletur ignominia Iſraelis:quia filii extabunt,& qui pe-
riiſſe videbantur,erunt ſuperſtites. Iam OPVS MANVVM ſuarum vocando,dubium mihi
non eſt quin hîc exprimat opus mirabile redemptionis. Efficit enim velut nouos homines,
Pſal.102.19 quos adoptat pro filiis,& ſibi adiungit,ſicut Pſalmo 102, Et populus qui creatus fuerit lauda-
bit Dominum: vbi ſimiliter narratur Eccleſiæ renouatio. Nec enim de generali creatione
quæ ad omnes pertinet,hoc intelligitur,ſicuti iam aliâs ſæpius dictum eſt. reuocat autem nos
ad agnitionem potentiæ ſuæ:ne ſalutem Eccleſiæ ex præſenti rerum ſtatu æſtimemus. Atque
hîc notandæ ſunt variæ antitheſes:prima,inter deformitatem Eccleſię & eximiam eius formã,
inter pudorem & gloriam:altera,inter populum Dei, & alias nationes:tertia,inter opus manuũ
Dei,& opera hominum(ſola enim Dei manu Eccleſia reſtitui poteſt:) quarta inter florentem
ſtatum,& diſſipationem qua prius miſerè deiecta erat.Nam MEDIVM SVI vocat inſtaura
tionem perfectam,qua ſic coaleſcet atque vnà iungetur populus, vt non extremas ſolùm par-
tes,ſed intima ipſa ac præcipua occupet.Poſtremò finem redemptionis notat, quòd NOMEN
ſuum ſanctificabitur.Ideo creati ſumus omnes vt Dei bonitas inter nos celebretur. Sed quia
maior pars humani generis ab origine ſua defecit, elegit Deus Eccleſiam in qua perſonent ac
reſideant laudes ſuę, ſicut dicitur in Pſalmo,Te expectat laus in Sion.Iam quia interdum multí
Pſal. 65 2 ex ipſo grege degenerant,fidelibus qui diuinitus ſeruati erant,has partes aſſignat Propheta Cę
terùm,quia hypocritæ,vt antè viſum eſt,labiis venerantur Deum, animo autem valde alieni
ſunt,laudum pręconiis timorem adiunxit: ſignificans nihili reputari noſtras laudes niſi verè &
ex animo ſimus Deo addicti, totáque vita noſtra teſtetur Dei nomen non fictè à nobis prędi-
cari.

24 TVNC diſcent errantes ſpiritu.) Iterum repetit promiſſionem illam quam prius at-
tigerat.Quandiu enim ignorantia & cęcitate perſtrictę ſunt hominum mentes, etiamſi affluat
omne benedictionum genus,eos tamen ſemper interitus circundat & obſidet. Illucet igitur
Verbo ſuo,cùm Eccleſię inſtaurationem parat Dominus, atque intelligentię lumine ſuos il-
luſtrat,qui prius in tenebris vagi errabant. Hoc autem facit arcano Spiritus inſtinctu:quia
parum eſſet externo verbo doceri, niſi intus quoque animos noſtros erudiret. In ſecun-
da parte quidam SVSVRRONES, alii errones vertunt. Verùm ſignificat eos qui prius
obſtrepebant Prophetis,nec eorum monita ęquo animo ferebant, morigeros & obſequẽtes
fore.Ideo reddere placuit MVRMVRATORES. Hinc perſpicimus quàm admirabilis ſit mi-
ſericordia Dei,qui pluſquam indignos homines reducit in viam,tantorúmque bonorum par-
ticipes facit. Atque hoc nobiſcum diligenter reputemus. Quotus enim quiſque eſt qui non
aliquando obmurmurauerit aduerſus Deum, verámque doctrinam contempſerit ? imò niſi
obſtreperos mulceret Deus,& placidè adduceret ad obſequium,totum ferè humanum genus
in ſua amentia periret.

Caput

1 VAE filiis " contumacibus, dicit Iehoua, vt capiant conſiliũ, & nõ ex me: vt " operiant arcanum, & non ex ſpiritu meo: vt peccatum addant peccato. " vel, peruerſis. " vel fundãt fuſionem.

2 Proficiſcuntur vt deſcendant in Aegyptum, & os meum non interrogauerunt, roborantes ſe robore Pharaonis, & ſperantes in vmbra Aegypti.

3 Erit autem vobis fortitudo Pharaonis in pudorem, & fiducia in vmbra Aegypti in ignominiam.

4 Fuerunt enim Principes eius in Zoan, & Legati eius in Hanes venerunt.

5 Omnes pudefient in populo qui eis non proderit, neque auxilio erit, neque commodum afferet, ſed erit in pudorem atque etiam in opprobrium.

6 Onus iumentorum Auſtri. In terra afflictionis & anguſtiæ. Leo, & leo maior ab illis. Vipera & præſter volãs, dum portabunt ſuper humerum pullorum diuitias ſuas: & ſuper gibbos camelorum theſauros ſuos ad populum qui non proderit.

7 Certè Aegyptii vanitas, & fruſtra auxiliabuntur. Propterea clamaui ad illam: Robur illorum quieſcere.

8 Nunc vade: & ſcribe hanc viſionem in tabula coram ipſis, & in libro inſculpe eam: vt ſit in diem nouiſſimum, in perpetuum vſque in ſecula.

9 Quòd populus hic rebellis ſit, filii mendaces, filii qui recuſant audire Legem Iehouæ.

10 Qui dicunt videntibus, ne videatis: & proſpicientibus, ne proſpiciatis nobis recta: loquimini nobis blanditias: videte errores.

11 Recedite à via, declinate à ſemita: facite vt à facie noſtra faceſſat Sanctus Iſrael.

12 Propterea ſic dicit Sanctus Iſrael. Quia reſpuiſtis verbum hoc, & confiſi eſtis in violentia & prauitate, & innixi eſtis in eam:

13 Ideo erit vobis iniquitas hæc quaſi ruptura cadens, tumor in alto muro, cuius repẽte & ſubitò venit fractura.

14 Et contritio eius quaſi contritio vaſis figulorum, quod abſque miſericordia comminuitur: nec in eius fractura inuenitur teſta ad ignem è foco ferendum, vel aquam è puteo hauriendam.

15 Quoniam ſic dixit Dominus Iehoua Sanctus Iſrael: In requie & quiete ſalui eritis: in tranquillitate & fiducia erit fortitudo veſtra, ſed noluiſtis.

16 Et dixiſtis, Non: ſed equis effugiemus. Propterea fugietis. Super celerem conſcendemus. Propterea celeriores erunt qui vos perſequentur.

17 Mille vnus à facie increpationis vnius, à facie increpationis quinque, fugietis: donec relicti fueritis ſicut malus nauis in vertice montis, & ſicut vexillum in colle.

18 Propterea expectabit vos Iehoua, vt miſereatur veſtri: & propterea exaltabitur, vt propitius ſit vobis: quia Deus iudicij Iehoua. Beati omnes qui expectant eum.

19 Certè populus in Sion habitabit in Ieruſalem, flendo non flebis: miſerendo miſerebitur tui: ad vocem clamoris tui, ſimulac audierit, reſpondebit tibi.

20 Vbi dederit vobis Dominus panem angoris, & aquam afflictionis: non arcebitur amplius pluuia tua: & oculi tui videbunt pluuiam tuam.

21 Tum aures tuæ audient verbum à tergo tuo, dicendo: Hæc via, ambulate in ea, ſiue ad dextram ſiue ad ſiniſtram eatis.

22 *Tum profanabitis tectorium ſculptilium argenti tui, & operimentum conflatilis*
vel Apage. *auri tui, ſeparabíſque ea tanquam pannum menſtruo infectum: dicéſque illi,* " Egredere.
23 *Tum dabit pluuiam ſemini tuo, cùm ſeminaueris terram: & panem prouentus ter-*
ræ: & erit vber & pinguis, & paſcentur pecora tua in die illo in amplis paſcuis.
24 *Boues etiam tui, & pulli aſinorum colentes terram, pabulum purum comedẽt, quod*
in pala ventilatum erit & in vanno.
25 *Et accidet, vt ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum*
ſint riui, riui aquarum in die cædis magnæ cùm turres corruerint.
26 *Et erit lux Lunæ ſicut lux Solis, & lux Solis ſeptuplo maior, quaſi lux ſeptẽ dierũ,*
in die quo alligauerit Iehoua fracturam populi ſui, & perfoſſionẽ plagæ eius ſanauerit.
27 *Ecce nomen Iehouæ venit è loco remoto, ardens facies eius, & graue onus: labia e-*
ius plena ſunt indignatione: & lingua eius quaſi ignis deuorans:
28 *Et ſpiritus eius quaſi torrens inũdans, vſque ad collum diuidet: ad ventilandas gen-*
tes in cribro inutili, & frænum errare faciens in maxillis populorum.
29 *Canticum erit vobis quemadmodũ in nocte dum celebratur dies feſtus: & lætitiæ*
cordis quaſi eius qui ad tibiam incedit, vt veniat ad mõtem Iehouæ, ad Fortem Iſraelis.
30 *Et audiri faciet Iehoua potentiam vocis ſuæ, & deſcenſionem brachii ſui videri fa-*
ciet, cum furore vultus & flamma ignis vorantis, diſsipatione, inundatione, & lapide
grandinis.
31 *Sanè à voce Iehouæ conteretur Aſsur, qui virga percuſsit.*
32 *Et erit in omni tranſitu baculus fundatus, quem infliget Iehoua ſuper eum cum tym-*
panis & citharis, & præliis eleuationis pugnabit contra eam.
33 *Quoniam ordinata eſt ab heſterno Topheth: etiam Regi præparata eſt: quã in pro-*
fundum poſuit & dilatauit. Pyra eius ignis, & ligna multa: flatus Iehouæ quaſi torrens
ſulphuris ſuccendit eam.

IN CAPVT XXX.

VAE FILIIS.) Inuehitur Propheta in Iudæos, quòd impares ſuſtinendæ moli, quũ ab Aſſyriis aliíſque hoſtibus vrgebantur, ad opem Aegypti confugerunt. Poſſet autẽ hæc obiurgatio videri æquo durior, ſi tantùm hoc reputetur licere miſeris & pauperculis hominibus, pręſertim vbi iniuſtè premuntur, etiã à malis auxilium petere: quia hoc natura ingenitũ eſt vt ſeſe vltrò citróque cũcti mortales iuuare ſtudeant. Verùm vbi ventum fuerit ad ipſos fontes, reperiemus non vulgare fuiſſe nec tolerabile populi crimẽ.
Exo. 13. 17 Primùm nõ leue delictum eſt, ſed ſcelesta contumacia, neglecto atque etiam ſpreto Dei
Deut. 17. 16 imperio libidini ſuæ obſequi. Atqui ſeuerè vetuerat Deus ſocietatem vel fœdus cum Aegyptiis inire. Prohibitionis autem duæ potiſſimùm erãt cauſę. vna generalis, quæ ſcilicet ad aliarum quoque nationum ſocietates & fœdera pertinebat. Nolebat enĩ Dominus populum ſuum ſuperſtitio-
Exo. 23. 32, nibus Gẽtium corrumpi. fit autem, neſcio quomodo, vt eorum vitiis paulatim imbuamur, qui-
& 34. 15 buſcum ſocietatem & cõſuetudinem habemus. atque vt natura vitiorum æmuli potius quàm vir-
Deut. 7. 2 tutum ſumus, facilè aſſueſcimus corruptelis: denique breui tempore ab aliis ad alios obrepit contagio. Quod etiam Gallię noſtrę à pleriſque nationibus vſu venit: quarum vitia dum nimis cupidè ad imitationem arripit, ingenti colluuie referta eſt. Imò prępostera hęc in captãdis ſubſidiis cupiditas Turcis ianuã aperuit in Aſiam, & deinde Europã illis patefecit. & cùm ſua illis in cibo & potu relicta fuerit frugalitas, tota illa pars armis eorum domita, ſordes tãtùm & inquinamẽta contraxit. Id quod etiã nobis Gallis à pleriſque nationibus vſu venit. Altera huic populo ſpecialis & propria fuit ratio. nam quum Iudæos ex Aegypto liberaſſet Dominus, ac tam inſignis beneficii me-
Exo 13. 3, 8, 14 mores eſſe vellet, ne qua ipſis cum Aegyptiis intercederet ſocietas prohibuit. Quòd ſi fœdere cũ Aegyptiis iuncti fuiſſent, facilè memoria eius beneficii deleri poterat. nec enim tam liberè eam ipſis, vt inſtitutum erat, celebrare licuiſſet. Nimis autem indignum erat, iactura gloriæ Dei amicitiã coli cum profana & impia gente. Iã quum ſimul teſtatum eſſe vellet Deus populo ſuo, ſe vnum ſatis ſupérque ſufficere ad tuendã eius ſalutem: tanti fieri debuit illa promiſſio vt ſibi libẽter ab aliis auxiliis

auxiliis interdicerent. Atque hoc fuit atrocissimum crimen, vndique ſibi conciliando profanas
gentes legitimo ſuo honore Deum fraudare. Nam ſi contenti fuiſſent vnica Dei tutela, non ita
curſitaſſent in Ægyptũ. Satagendo itaque & tumultuãdo conuicti ſunt ſuę infidelitatis. Nec dubiũ
eſt quin ſuam vehementiam Propheta in illud ſacrilegium direxerit, quòd ruentes ad captanda
gentium ſubſidia, laudem plenæ virtutis Deo abrogabãt. Vnde etiam alibi feruorem illum furio-
ſis amoribus atque etiam nefandis libidinibus Spiritus comparat. Nam quòd ſe Ægyptiis iunxiſ- *Ierem 5.8*
ſent Ezechiel perinde eſſe docet, acſi mulier fœda intemperie non modò poſt adulteros feratur, *Ezech 23.3*
ſed cum equis & aſinis concubitum expetat. Nec verò ſimpliciter damnat hîc omnia fœdera quę
cum idololatris ineuntur, ſed prohibitionem ſpectat: ac præſertim eam, qua ab Aegyptiorum ſo-
cietate ipſos Lex arcebat. præcipuè verò ob prohibitionis cauſam tantopere excandeſcit: quia nõ
ſine graui Dei contumelia trepidè in Ægyptum currebant. Hac ratione PERVERSOS vocat &
CONTVMACES, de qua voce dictum eſt capite primo. Intelligit autem vel præcipitis malitiæ *Contumaces.*
homines qui ſcientes & volentes deficiunt à Deo, vel obſtinatione quaſi fœtidos vt nihil reſtet in-
tegri vel ſynceri. Initiò autẽ vitium illud perſtringit, quòd poſthabito Dei verbo propriis conſi-
liis addicti eſſent. Quòd quidam נסך מסכה exponunt Fundere fuſionem: quanquam non pugnat
cum Prophetæ mente, rectius tamen meo iudicio alii, Operiant operimentum: quos ego ſum ſecu-
tus, quia de arcanis & clandeſtinis conſiliis agitur. quibus aſtutè volebant Prophetas fallẽdo qua-
ſi Dei oculos effugere. Craſſum eſt quod alii reddunt, Vt ſe tegant operimento. Quanquã enim
protectionis cauſa Aegyptios quęrebant: potius tamen ad illam de qua dixi vafritiẽ alludit. Eòdem
redit vtraque expoſitio. Tribus autem loquendi formis idem ferè inculcat: quòd tegant conſilia
ſua, aliena videlicet à Deo: quòd os Domini non interrogent: quòd non patiantur ſe eius Spiritu
gubernari. Nam qui proprio ſenſu aguntur, ad aſtutias deflectunt, quibus tegatur incredulitas &
rebellio. & quia propoſitum illis eſt Dei verbo non parere, neque etiam Spiritum implorant.
vnde conficitur infœlix illa & deteſtabilis cõnexio. Neceſſe eſt autem conſilia & inſtituta quibus
non præeſt Dominus, miſerè & exitialiter cadere. Porrò nulla eſt ſapientia, niſi ex eius ore petatur.
quòd ſi os ipſius interrogemus, id eſt, conſulamus Verbum, Spiritu quoque eius regemur, à quo
omnis prudentia & ſapientia eſt. Hæc autem duo ſimul coniungi notandum eſt, Verbum & Spi-
ritũ Dei: aduerſus fanaticos homines qui ad oracula & arcanas reuelationes aſpirant ſine Verbo.
neglecta enim & præterita via, ad Deũ contẽdunt: quo nihil aliud agunt, quàm quòd volunt, vt vul
gò dicimus, ſine alis euolare. Hoc primo loco fixũ maneat, Quicquid aggredimur in tota vita vel
tentamus abſq; Dei verbo, erroneũ eſſe ac prępoſterũ: quia nos ab eius ore totos pẽdere decet. Et
ſane ſi nobis ſuccurrat, quãta cõſilii imbecillitate vel potius inopia laboret totum humanũ genus,
fatebimur nimiũ deſipere quicunque ſibi prudentiæ tantũ arrogant vt ne Dei quidẽ os interroga-
re dignentur. Si quis obiiciat, Scripturis non omnia contineri, nec reſponſa dari ſigillatim eorum
quibus egemus: reſpondeo, quæ ad vitã noſtram regendã pertinent, omnia in iis abunde cõtineri.
Si igitur hoc nobis propoſitũ ſit, vt Verbo regi nos ſinamus, atque ex eo ſemper quæramus regu
lam vitæ, Deus nunquam hæſitare nos patietur, quin exitũ nobis in omnibus negotiis & difficulta-
tibus oſtendat. Interdum fortaſſe expectandum erit diutius, ſed tandẽ extricabit nos Dominus at-
que exoluet, ſi modò ipſi morem gerere parati ſimus. Tametſi igitur impliciti ſimus atque labore-
mus in conquirendis, vt aiunt, mediis, tamen hæc cogitatio nos ſemper retinere debet, ne quid ag-
grediamur, niſi quod Deo gratum & acceptum eſſe intelligim⁹. Dãnatur ergo hîc eorum audacia,
qui tentant illicitas vias, eáſque ſibi proſperè ceſſuras putant, quum per fas & nefas omnia moliũ-
tur, vt ſalui ſint quaſi inuito Deo. Hoc autem ab incredulitate & diffidentia oriri certum eſt, quòd
Deum ſibi nõ ſufficere exiſtiment, niſi accedant aliena, quanuis vetita, auxilia. Hinc illicita fœde-
ra, hinc fraudes & fallaciæ, quibus rem ſuam melius geſtum iri confidunt homines, quàm ſi ſim-
pliciter & candidè alii cum aliis verſentur. Atque innumera extant in omnibus vitæ humanæ par-
tibus huiuſce incredulitatis exempla. Perituros enim ſe putant homines, ſi contenti benedictione
Dei, fideliter atque innocenter agant omnia. Atqui cogitandum erat nos deſtitui à Deo, reiici
ac maledici, quoties ad vetitas rationes & illicitas vias decurrimus. Omnia igitur inſtituta, con-
ſilia, conatus auſpicari debemus ex Dei voluntate. Semper animaduertendum eſt nobis quid ve-
tet aut permittat, vt toti in obſequium addicti eius præceptis deinde nos eiuſdem Spiritui regen-
dos committamus. Alioqui infœliciſſimè nobis cedet noſtra temeritas. ADIICERE dicit PEC-
CATVM PECCATO: quia nihil aliud inanibus illis præſidiis agebant Iudæi, quibus ſe probè
munitos exiſtimabant, quàm vt iterum offenderent in eundem lapidem, ſcelúſque quod iam ſatis
graue erat, ingeminarent. Augetur enim ac longè grauior ſit culpa, quum illicitis rationibus iram
Dei effugere conamur. Verùm hæc ratio præcipuè in Iudæis animaduertenda erat, quòd cùm Aſ
ſyrios illexiſſent in Iudæam (eos enim aduerſus Iſraelem & Syrum in auxilium vocarant) eoſdem
volebant Aegyptiorum ope depellere. Vehementer enim ab Aſſyriis premebantur Iudæi, meritáſ *2.Reg 16.7*
que ab iis pœnas dabant ſuæ infidelitatis: quòd potius ad hominum quàm ad Dei opem confugiſ- *2 Reg.17 4, & 18.21*
ſent: quod permultis populis accidiſſe videmus, qui Turcam in auxilium vocarunt. Tantum ergo
aberat vt Iudęos ſui facti pœniteret, ſeque iuſtas pœnas dare agnoſcerẽt, vt etiam malum malo ad-

derent, acſi ſcelus ſcelere elui poſſet. Ideo ſeuerius ipſis comminatur. Grauiore enim & acerbiore pœna digni ſunt homines, qui in prauitate ſua perſeuerant, & furioſo impetu irruũt aduerſus Deũ, nec vllis monitionibus aut caſtigationibus in viam reuocari ſuſtinent.

2 VT deſcendant in AEgyptum.) Cur deſcenſum hunc damnet Propheta, prius dictum eſt. Quia autem aperta craſſáque contumacia crimen exaggerabat, ſimul repetit quòd non interrogato ore Dei, imò prohibente ipſo id facerent. Reuocat etiam iterum ad fontem mali, dum id roboris conquirendi cauſa factum eſſe dicit, quòd fiduciam in viribus Aegyptiorum locarent. Hinc effrænis illa cupiditas fœderis ineundi. Oſtendebant autem hoc modo apud ſe parui eſſe virtutem Dei, nec magnopere ipſi confidere: atque apertè incredulitatem ſuam prodebant. Obiici poterat, homines miniſtros eſſe Dei: eorũ opera, quoties opus eſt, ſingulos legitimè vti poſſe. Reſpõdeo, ſic hominum opera & miniſterio vtendum, vt à ſolo Deo pendeamus. Sed in Iudæis alia peculiaris ratio fuit. Sciebant enim vetitum eſſe à Deo, ne Aegyptios in auxilium vocarent. Hoc quum facerent, tantum detrahebant Deo quantũ Pharaoni & copiis eius tribuebant. Ita Pharaonem hîc Deo non abs re opponit Iſaias. Opponuntur enim creaturæ Deo, ac veluti ex aduerſo in certamẽ ſtatuuntur, quando aduerſus Deũ efferuntur, vel quoties iis abutuntur homines, ſiue animos ac fiduciam illuc adiiciant, ſiue appetant pluſquam permittitur.

3 IN pudorem) Nunc oſtendit qualis euentus impios manet, qui ſpreto Deo eiúſque Verbo, conſilia ſequũtur quæ ipſi ſecũ maximè probauerint: nẽpe, exitiale ipſis fore quicquid aggreſſi fuerint. nec tantùm ſpe ſua fruſtratum iri denuntiat, ſed etiam ſibi magno labore perniciem & exitium quærere: ex quo nihil præter mœrorem & ignominiam contrahant. Hoc enim impiis omnibus accidere neceſſe eſt, vt tametſi ad tempus voti potiri videantur, & ſecundæ res ad eorũ voluntatem fluant, tamen omnia tandem ipſis exitioſa ſint. Atque hoc iuſtum eſt temeritatis præmium, vbi metas Verbi tranſiliunt. nec enim vtile cuiquam eſſe poteſt, quod prauis & illicitis artibus eſt conſequutus. ROBVR PHARAONIS per conceſſionem vocat, acſi diceret, Exiſtimatis multum in Pharaone eſſe præſidii: verùm dedecori vobis & ignominiæ cedet. VMBRA Aegypti qua vos conſectum iri ſperabatis, vos pudore ſuffundet. Ergo ad eorum ſenſum vtrumque refertur. & quia חרפה plus eſt quàm pudor, poſtea amplificandi cauſa etiam additur.

4 FVERVNT Principes eius in Zoan) Non ſolùm expetitam fuiſſe Aegyptiorum opẽ dicit, eóſque in auxilium vocatos, ſed plus quiddam exprimit: nẽpe, magnis laboribus & ſumptibus Iudæos id conſequutos eſſe. Difficilia enim ac lõga itinera ſuſcipienda fuerunt & magnę moleſtię ſubeundæ, immanes etiam ſumptus ſuſtinendi, vt in extremas, quas hic nominat, ciuitates Aegypti donis onuſti peruenirent. Miſſi ſunt autem in hanc legationem non vulgares aut plebeii homines, ſed Pricipes & magnates. Ideóque aſperior eſt obiurgatio, quòd ſeruiliter captauerint fœdus Aegyptiacum, & ſupplices vagati ſint per varias partes. Tenenda etiam eſt memoria antitheſis quam prius annotauimus. Haud longè quærendus erat Deus, haud magni erant ſuſcipiendi labores, nec faciendi ſumptus ad ipſum inuocandum. Inuitabat ipſe ſua promiſſione, Hæc requies mea: nec fru-
Pſal.132. 14 ſtra ſe illic inuocari teſtatus erat. At miſeri contẽpto Deo ſeſe torquere, & in extremos terræ fines excurrere, quàm oblato præſenti auxilio frui maluerunt.

Suprà 28. 14 5 OMNES pudefient.) Confirmat ſuperiorem ſententiam. quoniam difficile admodũ eſt perſuadere impiis exitiale ipſis fore quicquid abſque verbo Dei ſuſceperint. Deus autẽ quò grauius ipſos puniat, proſperum aliquando iis ſucceſſum præbet, vt magis ac magis hallucinentur, ſéque ipſos præcipitent. Iuſto enim Dei iudicio accidit vt his illecebris eos captet Satan, atque in naſſas ſuas impellat. Atqui tandem accidit vt non tantùm expectato auxilio priuentur, ſed etiam graues dent pœnas & audaciæ ſuæ & infidelitatis. Minatur autem nõ modò fallaces Aegyptios fore, ſicuti impii ſæpe quos lactarunt vanis promiſſis, vel deſerunt in ipſa neceſſitate, vel etiam perfidè euertunt: ſed vt maximè conentur fidem datam præſtare fore tamen inutiles. Nam vt ſtrenuè ſe nobis impendant homines, quia tamen euentus ſunt in manu Dei, nihil proderunt niſi ipſo benedicente. Erat hoc difficile creditu quum loquutus eſt Propheta, in gente adeò potenti nihil eſſe opis: ſed omnino hoc nobis fixum eſſe debet, quicquid vtilitatis in mundo nobis affulget, eſſe euanidũ niſi quatenus Deo propitio & fauente in vſum noſtrum accommodatur.

6 ONVS iumentorum Auſtri.) Poſtquam inuectus eſt aduerſus conſultationes Iudæorum de petendo auxilio ab Aegyptiis, magnificos eorum ſumptus ridet, & graues moleſtias quas ea ratione ſuſtinebant. quia ſic maximo emebant exitium ſuum: & eandem quam prius maledictionẽ denuntiat, quòd inauſpicatò præter Dei verbum ſatagerent. AVSTRI mentionem facit, quòd iter facerent per meridionalem plagam, ad quam reſpectu Iudææ ſita erat Aegyptus. IVMENTA ergo vocat ab itinere, eáque in contumeliam hominum compellat, quòd fruſtra ipſis verba fierent, atque obſurdeſcerent ad omnes exhortationes. Ideo denuntiat futurum vt ad iumenta ipſa huius vaticinii effectus perueniat, tametſi id homines animo non comprehẽdant. Ergo cùm faſtu ſuo minas diſcuteret populus, opportunè ſe ad equos & camelos conuertit Propheta: & quãuis ratione careant, ſenſuros tamẽ non fruſtra loquutum eſſe Deum: & quum ſibi proſpera omnia fingeret

geret populus in Ægypto, ipſis quoque brutis animalibus moleſtiæ & afflictionis terram fore aſſerit. Erat laborioſum iter ac difficile, nec tamen quicquam laboris recuſabant vt ſatisfacerēt inſano deſiderio. Imò ſic eos demētauerat feruor vt nulla eos laſſitudo tardaret. ad hæc incommoda ſpecialem Dei vindictam minatur Iſaias, vt occurrant leones & ſæuæ beſtiæ, LEVNCVLVS & LEO. Hoc quidem non fuit inſolens aut nouum iis qui à Iudæa in Ægyptum iter faciebant: ſed hic aliquid extraordinarium denuntiat, & magis periculoſum: ad moleſtias & labores, ad ſumptus quos facient, cęleſti inſtinctu accedent etiam infauſti occurſus, atque infœliciſſimus tandem eorum exitus erit. Hæc doctrina nobis accommodanda eſt, qui ſimili ferè vitio laboramus: nam in periculis cōfugimus ad illicita remedia, eáque nobis profutura exiſtimamus, quamuis à Deo improbentur. Idem igitur nos experiri, atque in hæc damna incidere neceſſe eſt, niſi incredulitatem noſtram atque improbitatem verbo Dei coerceamus. Animaduertenda quoque & obſeruanda hæc noſtra inſania eſt, qua ſic abripimur vt nulli parcamus ſumptui, nullum laborem refugiamus, dum nimis feruēter ſtultæ cupiditati & deſiderio noſtro obſequimur. Hoc vel maximè experti ſumus in Papatu, ſub quo dum captiui tenebamur, huc atque illuc curſitantes, atque peregrinationibus lōginquis & difficilib9 ad varios diuos nos fatigantes: interim quàm maximas moleſtias, leues & faciles *Matt. 11.30* eſſe putabamus: nunc quum obtemperandū Deo, quum leue Chriſti iugum ſubeundum eſt, nihil tolerantiæ in nobis reperitur.

7 CERTE AEgyptii.) Hic verſus continet explicationem ſententiæ ſuperioris. Idem enim repetit, ac denuntiat, Ægyptios Iudæis, poſtquam variis moleſtiis magníſque eos ſumptibus exhauſerint, nihil profuturos eſſe. Inane erit ipſis robur Aegypti, etiāſi ſeriò ipſis auxilietur: omnéſque vires ſuas conferat. Ita Iudæos ſpes ſua fruſtrabitur, ſeque ipſos fallent cum magna moleſtia. ו hîc vel pro cauſali particula capitur, vel affirmat, quēadmodum etiam reddidi. Poſtea oſtendit Iudæos nihil habere excuſationis, quòd ita tumultuoſè confugiant in Aegyptum: atque vltrò deſipere ipſos, quòd moniti non reſipiſcant, omníque venia indignos eſſe. Hoc autem ad Deum ipſum refero, quòd clamauerit ad Ieruſalem: quia conqueritur ſe clarè monendo & teſtificando operam luſiſſe. ſimul etiam denotat non fruſtra hortatum fuiſſe vt quieſceret, ſed vt obuiā iret noxis & cladibus quas præuidebat. Vnde verò iſta inquietudo, niſi quia verbis Domini fidem habere noluit? In ſumma, oſtendit eos mera contumacia impelli, vt in Aegyptū confugiant. poterant enim quieſcendo ſaluti ſuæ conſulere. CLAMANDI verbo ſignificat ſe non tantùm monuiſſe verbis, ſed etiam caſtigaſſe: vnde maiorem eorum contumaciam atque obſtinationem fuiſſe apparet. QVIESCERE hîc pro Manere, & domi ſe continere accipit. tametſi poſtea oſtendet eos quietis animis eſſe debuiſſe. Hinc autem tumultus & ſatagendi ardor, quòd animis perturbati & conſternati eſſent, nec Dei pręſidium ſufficere arbitrarentur, niſi Aegyptios quoque ſibi adiungerent. Sic enim infidelitas eorum ſolicitat animos, qui non ſatis honoris deferunt potentiæ Dei, vt trepidando pacem nuſquam inueniant.

8 NVNC VADE) Poſtquam Iudæos conuicit manifeſtæ incredulitatis, eam perpetuis monimentis teſtatam atque obſignatam eſſe vult: vt poſteri intelligāt quàm præfractus & contumax fuerit hic populus, & quàm iure in eum Dominus animaduerterit. Diximus hunc morē fuiſſe Prophetis vt ſummam concionum ſuarum deſcriptam valuis templi affigerent: quæ poſteaquam abunde patuerat omnibus ac lecta erat, à miniſtris ſublata in archiuis templi ſeruabatur. atque hinc Prophetarum liber collectus & confectus eſt. Sed quum aliquod vaticiniū inſigne & pręaliis memorabile fuit, tunc Dominus ipſum literis craſſioribus deſcribi iubebat, vt populū ad lectionem alliceret, atque attentiorem redderet. Hoc fieri nunc iubet Dominus, vt ſignificet nihil hîc eſſe vulgare: diligenter hæc ſcribenda eſſe omnia, ſummámque attentionem deſiderare: nec tātùm eſſe legenda, ſed ita memoriæ hominum inſculpenda, vt nullo æuo deleri poſſint. Nec verò dubium eſt quin Iſaias ſibi hoc vaticinio magnā inuidiam apud omnes ordines crearit, quòd eos non tantùm apud ſuæ ætatis homines, ſed etiam apud poſteros traducere, atque ignominia afficere vellet. Nihil enim eſt quod indignius ferant homines, quàm ſcelera ſua celebrari, ac memoriæ hominū hærere: hoc indignum & nefandum eſſe putant, hoc omnium grauiſſimè deteſtantur. Sed Prophetam parêre Deo neceſſe fuit, tametſi incurreret in odia hominum & diſcrimē vitæ ſubiret. In quo notanda eius conſtantia eſt, quòd nihil reformidauerit, vt pareret Deo, & vocationi ſuæ non deeſſet. Odia, inuidias, ſtrepitus, minas, falſas comminationes, & præſentiſſima pericula contēpſit, vt liberè & intrepidè officio ſuo fungeretur. Quod etiam ipſius exēplo nobis agendum eſt, ſi Deum vocantem audire & ſequi velimus. Addit, CORAM EIS: alii vertunt, Cum ipſis: ſed melius conuenit, Coram: quia palàm Iudæos irritare debuit, quibus hoc vaticinium in tabula deſcriptū proponebat. Vnde colligendum eſt, impios, tametſi nullam reprehenſionem ferre poſſint, atque inſaniant: ſeuerè tamen & coràm arguendos eſſe: quanuis nihil proficiant apud ipſos minæ & reprehenſiones, tamen cæteris exemplo erunt, quum perpetua infamia notabuntur. atque implebitur quod alibi ſcriptum eſt, Peccatum Iuda ſcriptum eſt ſtylo ferreo, vngula adamantina, exaratum in cordibus eorum. Nec enim eſt quòd ſe elapſos putent, quum Prophetias contēpſerint, iiſque au- *Ierem. 17.1*
res obſtruxerint. nam & hominibus & Angelis conſpicua erit eorū nequitia. Cæterùm quia nun-

quam ſponte eos ſcelerum ſuorum piget vel pudet, monumentũ infamiæ confici iubet Deus, quod in hominũ oculis ſemper verſetur. Quemadmodũ ergo ſolebant victoriæ & res præclaræ tabulis æneis inſculpi: ita probrũ quòd tergiuerſando Iudæi tegebant, iubet Deus in publicas tabulas defigi. Fuit enim hoc extraordinariũ, vt nuper attigi, quòd ſolẽni edicto Propheta ſuos gẽtiles traducere iuſſus eſt. Ideóque ſequitur, IN EXTREMVM DIEM; vel quò per continuam ætatum ſeriẽ deteſtabiles reddantur: vel quia iudicis aduentu verè patefient ſcelera impiorum, quum ipſe conſcenderit tribunal ſuum, libríque aperti fuerint. nam quæ prius velut tenebris occulta & inuoluta erant, detegentur. Hìc diligenter obſeruandum prophetias non vnius tãtùm ſeculi hominibus ſcriptas fuiſſe. His enim filii, poſteríque omnes inſtrui debuerunt, vt ſibi non eſſe imitãdos patres intelligerent: Nolite obdurare corda veſtra, ſicut fecerunt patres veſtri, &c. nam & hoc prophetiæ
Pſal. 95.8 conuenit, quod de vniuerſa Scriptura à Paulo dicitur: Vtilem eſſe ipſam ad monendum, conſolan-
2.Tim. 3.16 dum, inſtituendum. Hoc autem omnibus ſeculis conuenit, atque neceſſarium eſt. Repudiandæ igitur fanaticorum & impiorum imaginationes, qui illis ſeculis hanc doctrinam propriam fuiſſe dicunt: his verò negant. faceſſant ab auribus piorum eiuſmodi blaſphemiæ: quia mortuo Iſaia doctrinam eius vigere fructúmque afferre oportet.

9 QVONIAM populus iſte rebellis.) Particula cauſalis exegeticam hìc valet: quia exponit Propheta quid Dominus teſtatum poſteris eſſe velit, nempe deſperatam eſſe huius populi malitiã, quia ſe nulla doctrina frænari ſuſtineat. Porrò quàm grauiter tam vulgi quàm procerum animos vulnerauerit hoc elogium, ex magnificis eorum iactantiis colligere licet. quia gloriabantur ſanctum & electũ ſe eſſe Abrahæ ſemẽ, quaſi Dei adoptio craſſiſſimis quibuſque ſceleribus tegendis velum eſſet. Atqui eorum flagitia proferri nihilominus in lucem & publicari Deus iubet. Porrò eos accuſans quòd renuant AVDIRE LEGEM DEI, fontem malorum omnium notat, nẽpe Verbi contemptum, in quo ſe Dei ipſius contemptus, & impietas prodit. Nugantur enim qui ſe Deũ colere fingunt, quum ſint eius Verbo immorigeri. Crimen etiam aggrauat Iſaias, quòd medicinã doctrinæ ſanandis ſuis morbis oblatam repudient. hac de cauſa tã REBELLES & indomitos vocat vel exaſperantes, quàm MENDACES vel perfidos: quia apertè deficiunt à Deo quicunque eius Verbo ſe ſubiicere detractãt, acſi tolerabile ipſis non eſſet eius imperiũ: ac ſimul demonſtrant vanitati ac Satanæ præſtigiis ſe eſſe deditos, vt nulla ſinceritas placeat.

10 QVI dicunt videntibus) Hìc clarius deſcribit, ac veluti depingit contemptum Verbi, & proteruiam cuius antea meminerat. nec enim ludibrio ſolùm doctrinã habent impii, ſed furioſè repellunt. imò oppreſſam penitus ipſam ac deletam vellent. Idque exprimere voluit Iſaias, Nõ ſolùm aures, oculos, ſenſúſque omnes auertunt à doctrina, ſed etiam deſtrui cuperent, atque tolli. nã impietatem hic furor neceſſariò ſequitur, vt extinctum velint quod tolerare nequeunt. Eos enim vis & efficacia Verbi acuit & exaſperat, vt tanquam immanes belluæ ferociam & truculentiam ſuam promant. libenter quidem eluderent: ſed velint nolint, Deum loquentem audire, eiúſque maieſtatem reformidare coguntur. Hanc amarulentiam ſequitur odium Prophetarũ, inſidiæ, terrores, perſecutiones, exilia, cruciatus, mortes, quibus doctrinam cum doctoribus ſummoueri ac deleri poſſe exiſtimant. cupiunt enim homines ſibi potius narrari ſomnia & futiles nugas, quàm fideliter doceri. Nec verò Propheta impiorum verba refert quaſi palàm his vocibus vterentur: ſed rẽ vt erat, & animum ipſorum demonſtrat. nec enim ipſi negotium fuit cum hominibus tam ſtolidis, vt impietatem ſuam ex profeſſo detegerent. Vaferrimi erant hypocritæ, qui cultum Dei iactabant, ſéque immeritò traduci à Prophetis querebantur. Iis Propheta laruam detrahit, qua ſeſe occultabãt: & quales ſint detegit, quum veritati locum dare nollent. Vnde enim murmura in Prophetas, niſi quòd Deum loquentem ferre non poterãt? VIDENTES nominabãtur Prophetæ, quòd ipſis reuelaret Dominus quæ poſtea aliis patefacerent. Erant enim velut in ſuperiore loco conſtituti, vt eminus & quaſi è ſpecula cernerent quid aut proſperi aut aduerſi immineret. Populus nihil aduerſi ſibi nuntiari volebat: propterea infeſtus erat Prophetis, quòd dum vitia eius accuſarent & acriter pungerent, ſimul propinquæ Dei vindictæ teſtes erãt. Huc pertinent eiuſmodi verba: NOLITE VIDERE, NOLITE PROSPICERE RECTA: non quòd ita loquerentur, vt iam dictum eſt, ſed quòd ita affecti eſſent, & moderationem requirerent in Prophetis, nec tam acerbas eorum obiurgationes æquo animo ferre poſſent. Nec enim quiſquã adeò impudens fuiſſet, vt diceret ſe ſeduci velle, & veritatem auerſari, quum eam ſummo ſtudio quærere ſe profiterentur: ſicuti etiam hodie iactãt omnes aduerſarii noſtri: ſed negabant Verbum Dei eſſe quod ab Iſaia, aliíſque Prophetis nuntiabatur. quemadmodum apertè dixerunt Ieremiæ ipſum eſſe mendacem: atque etiam gra-
Ierem. 43.2 uius minabantur, Non prophetabis in nomine Domini, ne moriaris per manum noſtram. Intole-
Ibid. 11.21 rabilis ergo ipſis erat veritas, à qua cùm diſcederent, nihil præter mendacium poterat ſupereſſe. Atque ita ſibi vltrò mendacia & impoſturas accerſebant. Sed fontem ipſum oſtendit, eos blanditias expetere dicens. adulatores enim etiam toto plauſu excipere parati fuiſſent, libentérque paſſi fuiſſent ſibi in Dei nomine aures mulceri. Atque hæc ratio eſt, cur impoſturis nõ modò expoſitus ſit mundus, ſed eas cupidè accerſat. quia indulgentia foueri ſua vitia ferè omnes cupiunt. Atqui

qui fieri non poteſt, quin ſerui Dei vbi fideliter partes ſuas exequi ſtudent, ſeueri ſint reprehenſores: vnde ſequitur luſorium eſſe ac puerile cauillum, vbi impii Dei ſe libenter fore diſcipulos ſimulant, modò à rigore abſtineat: perinde ac ſi paciſcantur vt in eorum gratiam mutata natura ſeipſum abneget. ſicuti etiam Michæas non alios Prophetas dicit Iudæis fuiſſe gratos, niſi qui vaticinabantur de vino & ſicera. Mich.2.11.

11 RECEDITE A VIA.) Hęc ſumma eſt, cùm repudiantur Prophetæ, reiici quoque Dominũ ac repudiari, nec iam vllum ipſi dari locum. Hoc diſſimulant impii, quòd tantam nequitiam fateri ipſos pudeat: ſed nihil proficiunt. Deus enim audiri vult per eos quibus mandata dedit, vt voluntatem ſuam nobis declararent & adminiſtrarent doctrinam Verbi. Si igitur audiendus eſt Deus, ſi qua ipſi reuerentia exhibenda eſt, id amplectendo eius Verbo oſtendere debemus, vt prophetiis & Euangelio continetur. Idque ad commendationem Verbi diligenter notandum eſt: nam qui illud repudiant, perinde faciunt ac ſi Deum eſſe negarẽt. Rurſus indicatur hic cauſa tãtæ impietatis quæ crimen duplicat: nempe, quòd Deus nõ parcat vitiis noſtris, nec indulgeat. Boni enim & periti medici officio fungitur. appetunt homines blãditias, nec ferre poſſunt æquo animo vt Deus ipſis minetur. Hinc fit vt Verbũ odioſum ſit hominibus atque explodatur. Hinc furioſa inſectatio in Prophetas, quorum obiurgationes & minas ferre nequeunt. neque enim cauſa eſt cur ſe Dei imperio ſubducant homines, niſi quia in flexuoſis erroribus placentes à recta via abhorrent. Quare duo hæc ſcitè coniungit Propheta, faſtidium cæleſtis doctrinæ, & odium rectitudinis.

12 PROPTEREA ſic dicit.) Subiungit pœnam impietatis. Denuntiat enim illis haud impune fore, quòd Deum loquentem audire noluerint. atque eorum contemptum magis exprimit verbo NAVSEANDI. VERBVM ISTVD vocat, demonſtratiuo vtẽs: quoniam homines libenter ſibi aliquod Verbum fingerent ſuis moribus accommodatum: ſed Deo loquenti audientiam facere nolunt. deinde ſuauis inuitatio Dei & exhortatio ad placidã quietem, opponitur turbulentis eorũ ſtudiis, ſicuti ſequitur: CONFISI ESTIS IN VIOLENTIA. עשק, Hebræis rapinam & vſurpationem alienorum bonorum ſignificat: aliqui Opes malè partas vertunt. qui Calumniam interpretantur, mentem Prophetæ non ſatis exprimunt. Ego autem non refero ad opes malis artibus quæſitas, ſed potius ad proteruiam, qua populus ille inſoleſcebat. Nomen PRAVITATIS quod adiungitur, ad iudicia reſtringi non placet. patet enim latius meo iudicio: atque his duobus verbis audaciam impiorum exprimere voluit, qua furioſè & petulanter aduerſus Deum inſurgebant, cùm ſua libidine niti ſemper in vetitum auderent. Atque vt Poetę fingunt gigantes bellum geſſiſſe cum Deo, ita repugnabãt iſti Deo minanti, ſeque exiſtimabãt audacia & ferocia ſua manũ eius facilè depulſuros.

13 HAEC INIQVITAS QVASI RVPTVRA.) Hæc eſt pœnæ denuntiatio, & aptiſſima ſimilitudine rem ipſam exprimit Iſaias. Impios enim comparat diffiſſo muro, aut ventrem facienti. Quemadmodum autem tumor muri ruinam minatur, quoniam aliter conſiſtere nõ poteſt quàm ſi omnes inter ſe partes cohæreant: ita impiis arrogantia & inſolentia proximæ eorum ruinę ſignificatio, certiſſimúmque teſtimonium eſt: quia quò magis inflati ſunt, abſque ſoliditate turgentes ſponte ſe proiiciunt, nec fieri aliter poteſt quin mole paulò pòſt ſua ruant. Inſurgite, inquit, & inſoleſcite aduerſus Deum: is audaciam & inſolentiam veſtram, quia non niſi flatuoſus eſt tumor, breui euertet. Hinc monemur, nihil omnino melius eſſe, quàm ſi nos totos ſubiiciamus Deo, atque ita colligamus omnes ſenſus noſtros, vt deuicti cõſtrictíque maneamus ſub eius imperio. Nam qui excuſſa omni humilitate ſeſe attollũt, multos flatus colligendo ſeipſos diſſipant. Dominus quidem impios tumeſcere ad tempus, ſuáſque ampullas proiicere ſinit, vt tandem ſibi tumore ſuo & inani iactatione, ruinam exitiúmque parent.

14 ET ERIT COMMINVTIO.) Cùm cecidit murus, adhuc tamen ruinæ veſtigia quædã apparent, lapideſque ipſi in vſum accommodari poſſunt. aliqua etiam inſtauratio fieri poteſt. Hìc verò Propheta ſic eos perituros denuntiat qui cõtumaciter aduerſus Deum inflati fuerint, vt inſtaurari nequeant, ſítque inutile omnino quod reſtabit. Ideóque ſimilitudinem adducit vaſis figulini, cuius teſtæ confractę nullo modo refici aut reparari queunt. Hæ cõminationes nos admodum cõmouere debent, vt verbum Dei reuerenter amplectamur: cùm in eius contemptores tam graues pœnas conſtitutas eſſe intelligimus. Funditus enim delendos atque perdendos eſſe ſignificat, omnémque adimit ſpem inſtaurationis. neque immeritò: quia videmus vt Dei contemptores bis & ter proſtrati, criſtas tamen attollere non deſinãt: quia nihil difficilius eſt quàm animos eorum peruerſa fiducia exinaniri.

15 QVONIAM SIC DIXIT DOMINVS.) Deſignat hìc ſpeciem contemptus Dei. Nam cùm in genere monentur hypocritæ, minus affici ſolent. ideo Prophetæ generali doctrinæ ſpecies aliquas ſubiungunt, quas peculiariter deſtinant ad mores eorum quibuſcum ipſis eſt negotium, vt ad certum aliquem ſcopum colliment. Poterant enim tergiuerſari atque obtendere, Cur nos tantæ impietatis accuſas, quaſi verbum Domini reiiciamus? Obiicitur ergo ipſis hæc ſpecies, quæ & premat conſcientias & retundat vanas cauillationes, Annon erat Verbum Domini, In ſpe & ſilentio erit fortitudo veſtra? cur non acquieuiſtis Deo? cur tumultum mouiſtis? Itaque ſic ipſos conuictos tenet Propheta, vt tergiuerſari ſine ſumma impudentia non poſſint, vel id factu-

ri ſint abſque profectu. SANCTVM ISRAELIS vocat quò magis ipſis exprobret ingratitudinẽ ſuam: vt intelligant quantum ſibi in Deo prȩſidium futurũ erat. Deus enim cuſtos ipſorum & quaſi tutor eſſe volebat. Eo neglecto, ad Aegyptiorum opem raptabat eos ſua diffidentia. quæ ſumma fuit & intoleranda peruerſitas. Acerbam igitur expoſtulationem continet hic titulus, quòd Deo appropinquanti aditum clauſerint. שובה nonnulli reſipiſcentiã vertunt: alii Quietem, quos potius ſequor. Exiſtimo enim Prophetam ſæpius populo inculcare voluiſſe, Dominum nihil aliud ab eo exigere quàm vt penitus in eo conquieſcat: nec ſuperuacua eſt ſententiæ repetitio ſub duplici voce. Data enim opera Quietem & Requiem congerere voluit, vt populi diffidentiam & incredulitatẽ magis argueret. Hæc porrò ſententia conſtat duobus membris, Mandato & Promiſſione. Iubet enim populum quieto eſſe animo: deinde certam ei ſalutem promittit. Huic promiſſioni populus fidem non habens, ita neque mandato obtemperat. Deo enim quomodo morem gereret, cui non credit & cuius promiſſis non innititur? Nihil ergo mirum eſt pace ipſos & trãquillitate priuari. Ea enim ſine fide conſtare nequit. Fides autem ſine promiſſionibus eſſe non poteſt: quibus demum apprehenſis, animi inquieti & turbulenti ſedantur. Sola igitur infidelitas generat iſtã perturbationem. Vnde eam meritò reprehendit Propheta, totiúſque mali fontem eſſe oſtendit. Tametſi verò non ſit eadem omnino cum Iudæis noſtra conditio, tamẽ nos quietis animis ſuam opem expectare Deus iubet: ne tumultuemur, aut anxietate perturbemur, eiúsq; promiſſis diffidamus. Hȩc doctrina omnibus piis communis eſſe debet. nihil enim aliud molitur Satan, quàm vt eos perturbet, atque è ſtatu deiiciat. Sic iampridem admonuerat Moſes, Vos tacebitis, Dominus autem pro vobis

Exo. 14.14 pugnabit: non quòd ipſos dormire vel otioſos deſidere vellet, ſed hanc in ipſis animorum pacem requirebat. Hac ſi præditi ſimus, experiemur nobis in ea ſatis eſſe præſidii: ſin minus, leuitatis noſtræ & temeritatis pœnas daturi ſumus.

16 SED dixiſtis.) Oſtendit quomodo ſalutem Domini placidè expectare noluerint: nam ad Aegyptios confugere maluerunt. Eſt autem hic pulcherrima ἀντανάκλασις, qua eorum verba confidentiæ plena in eos ipſos reflectit. Nam FVGERE pro Euadere primo loco ponit: ſecũdo pro Fugam capeſſere. Aiebant Iudæi melius eſſe ſi in tempore præuenirent diſcrimen quod proximè imminebat: optimè igitur conſultum fore, ſi Aegyptiorum auxilio vterentur. Vos certè, inquit Iſaias, fugietis, non vt perfugio ſit locus, ſed vt detis terga vóſque equites velociores perſequantur. Nunc etiam magis perſpicuum eſt quale vitium hìc notet Iſaias. Et præciſa negatione ſignificat quàm peruicaciter abnuerint ſe obtemperaturos conſilio quod eis dabatur à Prophetis, & ſibi alio modo conſulere malebant. Ita neglecto Deo, inanem ſalutis ſpeciẽ, quam ſibi opinione finxerant, prȩferebant. Auertendæ igitur ſunt mentes noſtræ à præſentium rerum & externi auxilii conſpectu, vt in Deũ penitus defigantur. nam tunc demum ipſi fidimus, cùm externa ſumus ope deſtituti. Licet quidem vti ſubſidio rerum præſentium: ſed ita peruerſi ſumus, vt derelicto Deo, his penitus abutamur. Cȩterùm obſeruandum quoque eſt, quàm infœlix ſit exitus eorum qui externis auxiliis magis quàm Deo fidunt. Omnia enim ipſis aduerſa & eorũ opinioni contraria accidere neceſſe eſt. His enim, vt videmus, pro perfugio fuga ignominiæ plena & tamen inutilis capeſſenda eſt. Initiò fortè proſper aliquis euentus apparet, ſed vt deinde commutatione rei grauior atque triſtior exitus ſentiatur. Nec verò negat Iſaias auxilium ipſis affuturum ex Aegypto: ſed denũtiat nouas fore Domino rationes, quibus eiuſmodi auxilia euertat: ita vt manum ipſius effugere nõ poſſint. Nam etſi cõſpirent vniuerſi homines, nihil tamen aduerſus Deum & eius decreta efficient.

17 MILLE (quaſi) vnus.) Quoniam Iudæi ob ſuam multitudinẽ confidebant ſuis viribus, vt homines ſolent cùm aliqua potentia præditi ſunt: ideo Propheta quicquid habẽt intus præſidii, nihilo plus quã externa auxilia profuturũ ipſis denuntiat. quia Dominus animũ ipſis franget atque adimet, ne copiis ſuis vti poſſint. Quid enim arma & ingẽs hominũ multitudo? quid iuuãt arces & propugnacula, vbi fracti animi & cõſternati ſunt? Ergo nõ aliter fortes & robuſti eſſe poſſumus, quàm ſi nos Dominus muniat Spiritu ſuo & cõfirmet. Hȩc autẽ ſententia occurrit etiam ſæpius in Lege,

Deut. 28.62 Futurũ ſcilicet vt cùm auerſi eſſent à Deo, ingẽs eorũ numerus à pauciſſimis hoſtibus fugaretur. Verùm hoc inter Legem & Prophetas diuerſum eſt, quòd ea quæ Moſes in genere ſignificauit, hi in vſum accõmodant: quemadmodũ alibi diximus. Proinde hìc duo notanda ſunt. primùm, tantum nobis fore animi, quantum Dominus dederit: nam protinus exanimamur, niſi nos ſua virtute ſuſtineat. deinde, iuſta Dei vltione effici vt terreamur ab hominibus, cùm à nobis impetrare nõ potuerit vt ipſum timeamus: cùm Dei ſermonem & monita contempſerimus, vt hominũ vocibus & minis territi concidamus. Sed hoc quoque tertiò addi debet, haud magno apparatu Domino opus eſſe, quo nos caſtiget: nam ſi vel digitum ſolum aduerſum nos tollat, periimus. Exigui & pauci homines ſufficient ad nos perdendos, etiam ſi inſtructiſſimi, magnóque in numero ſimus. deinde non antè finem cladibus fore denũtiat, donec redacti ſint ad extremã neceſſitatem, atque in horrenda vaſtitate terræ, rara quædã ſigna miſericordiæ Dei ſuperſint. Quod dicit, QVASI MALVS IN VERTICE MONTIS, duobus modis exponi poteſt. Nonnulli ſimilitudinẽ à cæſis arboribus deductã putãt: nam dum cæditur ſylua, relinquũtur proceræ arbores, quæ ad vſum naualem aptari poſſunt. ſed תרן accipi etiam pro Scopulo vel Promõtorio probabile eſt, cui impactæ naues adhæreſcunt: ac deinde

in

in iis malus, naufragii ſignum, conſpicitur. Subiicitur alia ſimilitudo à trophæis ſumpta, quæ profli gatis hoſtibus eriguntur. Denique tantã paucitaté fore ſignificat, vt quod reſtabit maximæ ſit ruinæ veſtigiũ. acſi diceret, Ingens hæc multitudo veſtra oculos veſtros perſtrĩgit: verùm accidet tãta diſſipatio atque imminutio, vt nullã populi faciẽ retineatis. Hic monemur quàm ſummiſſè nos ac modeſtè gerere debeamus, etiãſi magnę nobis fuerint opes & copiæ: nã ſi efferamur animo, facilè ſuperbiam noſtram contundet Dominus, reddetque nos fœminis ac pueris molliores, vt ne hoſtis quidem vnius conſpectum ſuſtinere poſſimus, totúmque robur noſtrum inſtar niuis liqueſiat.

18 PROPTEREA expectabit) Nunc conſolationem ſubiicit Propheta. nam hactenus ſic minatus eſt, vt pii ferè omnes in deſperationẽ conîici poſſent. Eorũ igitur animos ſubleuare, atque in ſpem melioré erigere voluit: vt in mediis hiſce miſeriis, Dei miſericordiã amplexi, animas ſuas eius Verbo alerent. Hanc expectationẽ opponit nimiæ feſtinationi, in quã initio capitis inuectus eſt. nã populum illic reprehendit, quòd feſtinaret ac tumultuaretur, cúmque infidelitatis damnauit. nunc verò contrà exprobrat Dominum pro illata ſibi cõtumelia par pari non relaturũ, nec ita properaturum ad ipſos puniendos. Alii exponũt, Expectare iubet, vel faciet. Verùm ille ſenſus quẽ attuli mihi conuenientior videtur. Vt planior fiat hæc ſententia, fundamentũ hoc ſtatuendum eſt: Deum ſibi moderari in exigẽdis pœnis, quia ad clementiã propenſus eſt: quod per nomen IVDICII intelligit. nec enim ſolùm animaduerſionẽ, ſed etiam, moderationem ſignificat. quæ in caſtigando adhibetur: queadmodũ habetur Iere.10. Caſtiga me Domine: ſed in iudicio, non in ira tua, ne forte conterat me. Itẽ, ca.30, Non conſumam te, ſed caſtigabo in iudicio. Ita Seueritati Iudiciũ opponitur, cùm Dominus animaduertendo in fideles modum adhibet, ne ipſos conſumat qui ſemper eorũ ſalutis rationẽ habet. Ideóque, vt inquit Abacuc, in medio iræ miſericordiæ ſuæ recordatur. Non eſt igitur ſimilis nobis, non tumultuatur, nec feſtinat: alioqui ſingulis momentis pereundũ nobis eſſet: ſed placidè expectat. Nec leuis eſt cõfirmatio quũ addit Deũ glorię ſuę ſpecimẽ exerere dũ ignoſcit populo ſuo. Pro eo quod poſui, EXALTABITVR VT SIT VOBIS PROPITIVS, alii vertunt, Dum vobis fuerit propitius. Ego verò priorem interpretationem melius conuenire puto. cui etiã reſpondet particula ל. Dominus videtur iacere aut dormire, quandiu populum ſuũ impiorum iniuriis premi ſinit. Atque hic eſt cõmunis Scripturæ loquendi vſus, Sedere ipſum, aut otioſum iacere, cùm Eccleſiam ſuam non defendit. Quieſcere ergo videbatur, cùm fræna Chaldæis laxaſſet ad opprimendos Iudæos. Ait igitur Propheta, Conſurget iterum Dominus, & conſcẽdet tribunal. quorſum? vt ſit vobis propitius. Quod pronũtiat BEATOS eſſe QVI EXPECTANT EVM, infertur ex proxima ſententia, vbi vocauit Deum iudicii. Quũ itaque ſibi ita tẽperat, hinc hortatur eos ad tolerantiam & expectationẽ. atque vtitur participio verbi quo prius vſus erat. Ipſi verò diffidentiæ vitio laborabant, mirá que inquietudine & mentis perturbatione agitabantur. eos enim miſerè vexabat ſua incredulitas, ita vt Deum pacato animo expectare non poſſent. Vt medeatur huic vitio, EXPECTARE ipſos, id eſt, ſperare iubet. Spes autem nihil aliud eſt quàm fidei perſeuerantia: dum ſcilicet placidè ſuſtinemus donec impleat Dominus quod promiſit. Dum verò beatos fore pronũtiat qui ipſum patienter expectabunt: è diuerſo miſeros & infœlices eſſe ſignificat, ac tandem perituros, qui impatientia abripi ſe ſinunt, neque à ſceleribus & impietate ſua reſipiſcunt. nulla enim ſine ſpe in Deum ſalus aut fœlicitas eſſe poteſt.

Iere.10.24
ibid 30.11
Abac. 3.2

19 CERTE populus) Confirmat ſuperiorem ſententiam, quòd populus quidem affligetur, ſed reuertetur tãdem in Sion. Hoc autẽ poſt deuaſtationem vrbis & totius regionis incredibile erat. totus enim populus interiiſſe videbatur. Promittit tamen Propheta ſuperſtitem fore Eccleſiã. Incipità monte Sion in quo templum ſitum erat, atque futurum dicit vt illic adhuc inuocetur Dominus. Addit etiam IN IERVSALEM, quo amplificandam & propagandam Eccleſiam eſſe ſignificat, ruſúſque inſtauranda quę prius vaſtata erant. Interea admonet iterum populoſam fore Ieroſolymam: quia ibi ſacrariũ Deus ſibi elegerat. Quod autẽ proximè ſequitur, FLENDO NON FLEBIS, ſignificat hunc mœrorem non fore continuũ. Oportuit enim Eccleſiam, id eſt, pios omnes in tam miſero & calamitoſo ſtatu, ingenti mœrore affici, ſed hos luctus finẽ habituros dicit. quo etiã ſenſu dicitur in Pſalmo, Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent. Dominus quidem nos magnis angoribus conſtringi ſinit: ſed tandem exhilarat. & gaudii materiam affert, dum, inſtaurat Eccleſiam ſuam. Hæc enim vera piorum lætitia eſt. Cæterùm, quia vbi ſenſus vindictæ Dei ſenſus occupat, difficile eſt quicquam ſolatii accipere: in illius miſericordia conſolationis materiam proponit, quia timendum non eſt quin ipſo placato ſtatim redeat læta ſerenitas. Atqui, vt iam citauimus ex Propheta Abacuc, in ira ſua miſericordiæ recordatur Dominus: nec vnquam ita ſæuit in pios, quin moderetur & temperet ictus, modúmque plagis adhibeat. Simul verò Propheta modum impetrandæ gratiæ oſtendit: nempe, AD VOCEM CLAMORIS TVI, quò fideles excitet ad precandi ſtudium & ad anxios gemitus ſolicitet. nam ſi nulla ſit reſipiſcentia, ſi veniam à Deo non petimus, ipſius miſericordia omnino indigni ſumus. Ergo ſi volumus colligi Eccleſiam, & vindicari ab interitu ſpecie quadam reſurrectionis, clamemus ad Dominum vt gemitus noſtros & ſuſpiria exaudiat. quòd ſi nullo dolore ſtimulemur ad precandum, non eſt quòd vllam ab eo leuationem expectemus. RESPONDERE, nihil aliud hîc ſignificat, quàm ſuæ beneuolentiæ & auxilii documentum dare. nec enim voce reſpondet Dominus, ſed effectu. Ne tamen exiſtimemus

Pſal 126.5
Abac.3.2

y.ii.

eum ſtatim obtemperare votis noſtris, quæ ſæpe importuna atque intempeſtiua ſunt. Aderit certè cùm expediet, ita vt intelligamus ipſum ſalutis noſtræ rationem habuiſſe.

20 VBI dederit vobis Dominus) Pergit in eodem argumento, & confirmat pios ne deficiant, quia patientia ex ſpe melioris exitus naſcitur. Ideóque ad futuram caſtigationẽ eos comparat: quia ad tẽpus eos vrgebit ira Dei, ſed mox promittit eis, vbi calamitates iſtas & ærumnas perpeſsi fuerint, lætum exitum inſtare, quia rigorem ſuum Deus cohibebit. ו igitur accipio pro Vbi vel Poſtquam: ac ſi diceret, Quum pertuleritis iſtas ęrumnas, tunc benefaciet vobis Dominus. vel ſtatũ enim ſtatum in melius commutabit. Quòd מורה quidam pro Doctore accipiunt, non quadrat. Et ſi enim præcipuus noſtræ cum Deo recõciliationis fructus eſt fidos habere doctores: quia tamen craſſum vulgus fame & inedia magis tactum fuerat, ad hanc ruditatem verba attemperans Iſaias, ſub victus copia guſtum paternæ Dei gratiæ præbet. PANIS & AQVAE nomine, ſignificat extremam penuriã & inopiã rerum omnium: ideóque AFFLICTIONIS & TRIBVLATIONIS vocat. Eius
Deut. 11. 11 penuriæ loco vbertatẽ & affluentiã pluuiarum dicit: idque PLVVIAE nomine ſignificat. Cauſam enim exprimit pro effectu: ac ſi diceret, Terra fructus afferet copioſos: quod potiſsimùm illius terræ reſpectu propriè dictum eſt, quæ non aliunde fœcũditatem ſuam quàm è cœlo expectabat. Nec enim fluuiis aut fontibus, ſed pluuiis irrigabatur. Annonã ergo quam ſterilitate ademerit aut imminuerit Dominus, redituram aſſerit, quia ex pluuiæ copia larga vbertas proueniet. Cùm igitur in nos animaduertet Dominus, his ſententiis & promiſsis animos noſtros ſuſtentemus.

21 TVM aures tuæ.) Fuit quidem illud non ſpernendum quod de vbere frugum prouentu promiſit, ſed hæc præcipua lætitiæ & gaudii materia eſt: nempe, cùm ſanam & puram doctrinam nobis reſtituit Deus. nec enim vlla eſt tritici penuria, quæ nos adeò terrere & turbare debeat, vt Verbi. & certè quãtò pręſtãtior eſt anima corpore, tantò magis pertimeſcenda hęc fames, quẽad-
Amos 8. 11 modum etiam monet alius Propheta. Hoc ergo Iſaias pro ſummo beneficio Iudæis pollicetur, vt paſcantur Verbo, cuius inopia prius grauiter premebantur. Iactant & Pſeudoprophetæ Verbum; & maiore quidem ſupercilio quàm pii doctores. optimos ſe directores haberi & dici volũt: ſed abducunt in errorem, atque in exitium tandem præcipitant. Verbum autem quo recta via monſtratur à ſolo Deo eſt. ſed parum efficeret apud nos, ni ſimul promitteret ſe nobis daturum aures. nã alioqui ſurdos compellaret, nec quicquam præter ſonitũ audiremus. Quòd ergo ſe A TERGO monitorem fore pronuntiat, eò vſque extendi debet quòd non fruſtra nobis verba fundi patietur: ſed mentes noſtras & animos intus percellet, vt in veram obedientiam formentur. nec enim ſumus natura dociles, nóſque ab eius Spiritu reformari omnino neceſſe eſt. Emphaticè ergo verbum AVDIENDI ponitur. Deum verò hîc pædagogo comparat, qui pueros ſibi ante oculos ſtatuit, vt eos melius formet atque regat. In quo mirum Dei erga nos affectum & ſolicitudinem exprimit, qui nõ ſatis habet nobis præire, niſi etiam intuitu ſuo nos gubernet. Cæterùm admonet Propheta extra errandi periculum eſſe qui Deum ſequuntur ducem. Nam hortandi verbo, AMBVLATE IN EA, additur pergẽdi alacritas, ne hæſitatio, vt fieri ſolet, iter moretur: ſed quod adiungit de DEXTRA VEL SINISTRA, abſurdum videri poſſet. nam cùm Moſes viam populo mõſtrauit qua incederet,
Deu 5. 32, ſimul excepit, ne ad dextram aut ſiniſtrã declinarent. Recta enim via eſt. nec vlla diuerticula quæ-
& 17. 20 renda ſunt. Quid ergo ſibi voluit Propheta? Reſpondeo, hîc alio ſenſu Dextræ aut Siniſtræ facere mentionẽ. Intelligit enim omnis generis conſilia quæ nobis ineunda ſunt. Ea autẽ ſunt varia, vt diuerſa etiã ſunt genera viuendi, & multiplices cuique difficultates occurrũt, atque ex rebus ipſis capiendæ ſunt deliberationes. Dextrã ergo & ſiniſtram vocat omnes humanæ vitæ actiones, qualeſcunque ſint: vt quicquid aggrediemur, dirigamur Deo duce, ſempérque ab ipſo, ſiue ad dextram ſiue ad ſiniſtram eundum ſit, inſtituta noſtra auſpicemur. Atque hinc eximia ad nos conſolatio redit, quòd Dominus fauebit incœptis noſtris, greſſúſque noſtros diriget in qualcunque partes flectamur, ſi modò nos à via quam monſtrat non deflexerimus.

22 TVM profanabitis) Hinc apparet quàm non irrita futura ſit cæleſtis directio: quia erroribus valere iuſsis ad Deum purè colendum animos adiicient. & diſertè externam profeſsionem ſynceræ pietatis exprimit, qua palàm faciant fictitiis idolis ſe renunciaſſe. Nam cùm ſimulachra & ſtatuæ inſtrumenta ſint idololatriæ & ſuperſtitionis, ea exhorreſcunt & abominantur qui verè ad
2. Reg. 10. Deum conuerſi ſunt, & quantum in ſe eſt ipſa profanant: quemadmodum Iehu feciſſe legimus, qui
27 profanauit altaria Baal, atque ex eius templo cloacã fecit. Eius & ſimilium exẽplum pii Principes & Magiſtratus ſequi debent, ſi verum pœnitentiæ ſuę documentum dare velint. Pœnitentia quidẽ in corde ſita eſt, & Deum teſtem habet, ſed à fructibus demonſtratur. Eorum ſpeciem hic vnam pro omnibus commemorauit Iſaias: nam in genere teſtimonium verę pœnitentię notat, quo ſignificãt homines ſe abominari omnia quę pugnant cũ cultu Dei. Nec verò idola profanari dicit, quaſi alioqui ſacra ſint. qui enim ſacrum eſſe poteſt id quod Deo contumelioſum eſt, atque homines immunditia ſua contaminat? ſed quum homines falſa opinione ſanctitatem iis aliquam affingant, ideo dicit profanari ipſa, ac veluti res contemptiſſimas & ſpurciſſimas contemni ac reiici oportere. Porrò & ARGENTVM ac AVRVM in SCVLPTILIBVS nominans, ſignificat nullo detrimento aut damno impediri fideles, quominus idolorũ cultum deteſtentur. Multi enim retinentur his cogitationibus, quominus idola penitus abiiciant, quòd videant ſibi aurum aut argentum, aut aliud

quidpiam deperire, atque ita idola retinere, quàm minimum iacturæ ſuſtinere malunt. Irretitos enim ipſos tenet auaritia, vt peccare ſponte, & inquinamẽtis illis ſeſe cõſpurcare malint, quam hoc aut illud amittere. At omnia cultui Dei poſthabenda erant. Parui faciendũ aurum, abiiciẽdæ gẽmæ, & quiduis pretioſum fœtere debet potius quàm talibus flagitiis nos inquinari patiamur. Nihil denique tãtæ æſtimationis eſſe poteſt, quod nõ vileſcere atque nihili apud nos eſſe debeat, cùm de euertendo Satanæ regno, & reſtituendo cultu Dei agitur. atque in eo verè demonſtramus, an animis noſtris amor Dei & religionis inſideat: vbi nos ſeria peruerſæ noſtræ inſcitiæ deteſtatio ad omnes ſordes abiiciendas impellit.

23 & 24 TVM dabit (Deus) pluuiam.) Iterũ à fructu docet quàm optabile ſit ad Deũ cõuerti. ſiquidem hic reſipiſcentię fructus eſt, quòd conuerſos in gratiam recipit, eóſque proſequitur ſua benedictione, vt nihil ipſis deſit, ſed potius omni beneficiorũ genere cumulentur. Quemadmodũ enim ærumnæ & calamitates proficiſcuntur ab ira Dei, quem ſceleribus noſtris prouocamus: ſic vbi pacatus eſt, omnia nobis proſperè cedunt, omneque genus beneficẽtiæ exhibetur. ſicuti etiam *Leuit.26.3.* Lex plenius teſtatur. De pluuia quidem paulò antè loquutus erat, ex qua ſperãdus erat liberalis vi- *Deut.28* ctus: ſed quia non tenuerat ordinem à terrenis & caducis bonis incipiens, ideo nunc doctrinæ, quæ *1.Timo.4.8* ſpirituale eſt alimentum, ſubiicit quæ ad corruptibilis vitę vſum pertinent. Nã pietas quanuis promiſſiones habeat tam præſentis quàm futuræ vitæ, priore tamen loco in cælum aſpirat. Hinc etiã *1.Cor.3.7* diſcamus, fruſtra laborare homines colendis agris, niſi Dominus pluuiam è cælo mittat. Irrigari ab ipſo labores noſtros, iiſque incrementum dari neceſſe eſt: alioqui inanes erunt. Pluuiam autem nõ aliunde expectamus, quàm ex benedictione Dei: cui, ſi vberem fructum colligimus, acceptum ferri debet. Hinc præterea collige nihil nobis defuturum, atque vberrimos laborum noſtrorum fructus paratos eſſe, ſi ad Deum conuertimur: & quòd ſæpe indigemus & laboramus inopia, id vitio noſtro fieri, quòd Dei benedictionẽ malitia noſtra repellimus. Ne ergo vllis aliis cauſis ſterilitates & fames, quàm culpæ noſtræ aſſignemus. nulla enim tanta hominum multitudo eſſe poteſt, quin terra iis alendis & ſuſtentandis ſufficiat: ſed eius ſinum vitiis & ſceleribus noſtris præcludimus, qui nobis alioqui pateret, omníſque generis fructus abunde promeret, vt vitam fœlicem & proſperã degeremus. Neque parũ facit ad amplificationẽ gratiæ Dei, quòd addit etiã PECORA. Nam ſi in mu- *Pſal.36.7.* tas etiam pecudes effundit beneficentiã ſuã, quantò magis in homines quos ad imaginẽ ſuam crea- *Gen.1.27* uit? Mirum verò non eſt ſi bruta animalia, quæ in vſum hominũ creata ſunt, vnà cum ſuis dominis eſuriẽ perferant: & vbi hominibus propitius eſt Deus ad ipſa quoque perueniat beneuolentiæ acceſſio. quod idẽ proximo verſu repetit & cõfirmat, PALEAM PINGVEM & MVNDAM BOBVS & ASINIS promittens. Atque hæc ſententia ex Lege ſumpta eſt, eámque libenter ſæpius vſurpant *Deut.28.11* Prophetæ, vt diſcamus in pecudum quoque macie & defectu iram Dei conſpicere, eóque ardentius expetere cum ipſo reconciliationem, vt domos noſtras repleat eius liberalitas.

25 ET accidet.) Cùm Prophetæ regnum Chriſti deſcribunt, ſimilitudines à communi hominum vita mutuari ſolent. nec enim aliter veram fœlicitatem filiorum Dei exprimere poſſunt, quàm ſi velut imaginem proponant earum rerum quæ ſub aſpectum noſtrum cadunt, & quibus homines beatum & fœlicem ſtatũ ęſtimant. Hæc igitur ſumma eſt, Beatos fore qui Deo parent, & Chriſto Regi ſeſe ſummittunt. Hæc autẽ fœlicitas ex copia & abundantia rerum externarũ æſtimanda non eſt: quarum penuria ſæpe laborant pii, neque tamen eò minus beati ſunt. Sed allegoricę ſunt iſtæ locutiones, quibus Propheta ſeſe ad ruditatem noſtram accõmodat, vt iis quæ ſenſibus noſtris percipiuntur, maiora & præſtantiora, quàm quæ ingeniis noſtris cõprehendi poſſint, intelligamus. RIVVLOS porrò & fluenta IN MONTIBVS fore dicens, amplificat adhuc affluentiam illam & copiã qua ſuos locupletabit Dominus. Nullæ ſcatent aquæ in cacuminibus montiũ, quibus nihil ſiccius aut aridius eſſe poteſt. valles quidem irriguæ ſunt & affluunt aquis: ſed rariſſimum, vt aqua in faſtigiis montiũ ſcaturiat. Hoc tamẽ promittit Dominus, licet fieri nullo modo poſſe videatur: ſed hac loquendi forma nos ſub regno Chriſti omni ex parte beatos fore denuntiat, nec vllum fore locum, in quo omnis generis bona non ſuppeditet: nihil tã ſterile, quod fœcundũ ſua benignitate nõ reddat, vt vbique fœliciter agere liceat. quæ profectò re ipſa experiremur, ſi plenè nobis imperaret Chriſtus. Conſpicua enim vndique nobis foret eius benedictio, ſi morem ei ex animo atque in ſolidum gereremus: omnia fluerent ex animi ſententia, atque vniuerſus orbis & quicquid in eo eſt, commodis noſtris inſeruiret: ſed quoniam longè abſumus ab eiuſmodi obedientia, guſtum tantummodo tenuem eorum bonorum habemus, atque eatenus ipſis fruimur, quatenus in nouitate vitæ profecimus. Per DIEM OCCISIONIS alterum diuini fauoris ſignũ notatur, quòd ſuos Deus tutos ab hoſtiũ violentia ſecuróſque præſtabit: & hoc modo fidẽ priori vaticinio conciliat Propheta: quin alioqui difficile creditu fuiſſet, mãcipiis & exulibus ita bene fore. Hîc ergo de cæde impiorum loquitur. ac ſi diceret, Non tantùm vobis benefaciet Dominus, ſed hoſtes etiam veſtros profligabit. Omnes ferè exiſtimãt Prophetam hîc loqui de clade quæ impio Regi Sẽnacherib il- *2.Reg.19.* lata eſt, cùm Ieroſolymã obſideret: ſed quũ propius expẽdo, malo referre ad excidiũ Babylonis. ta- *35.&* metſi enim multitudo ingens deleta eſt fuſo & profligato Sennacherib, populus tamen nondum li- *infrà 37.36*

beratus fuit. Hinc monemur deſperandum non eſſe, etiamſi hoſtes numero, præſidiis, copiis, mu-
nitionibus præualeant: Dominus enim facilè profligare ipſos, & Eccleſiam ſeruare poteſt: etiam ſi
ad tempus inſultare ipſos & pro libidine omnia agere patiatur. ne terreamur eorum potētia aut ra-
bie, neque ob paucitatem noſtram animis cōcidamus. nam neque ſuis copiis, neque propugnacu-
lis, nec furore aut inſolentia conſequentur, vt manum Domini effugiant.

26 ET erit lumen.) Non ſatis fuit Prophetæ vulgarem fœlicitatis ſtatum deſcripſiſſe, niſi ex-
traordinarium aliquid adiungeret. Dominum enim naturæ ordinem in hac beneficentia & libera-
litate ſuperaturū dicit. Nūquam verò accidit vt augeretur ſplendor Solis, niſi quum ſub Ioſua Sol
Ioſ. 10.12.13 ſtetit, vt ſpatium daretur ad perſequendos hoſtes: & quum in gratiam Ezechiæ, retroactum eſt ho
2. Reg. 20.11 rologium: ſed de his nunc ſermo non eſt. Imò nō tractat Propheta de prorogādo Solis curſu ſupra
Infrà 38. noſtrum horizontem, ſed de augendo in ſeptuplum eius fulgore. Docet enim qualis futura ſit con-
ditio piorum ſub regno Chriſti: nam Dominus alioqui malos non minus quàm bonos Sole ſuo il-
luſtrat: hìc verò agitur de fœlicitate quæ impiis cōmunis eſſe nō poteſt. alia eſt liberalitas quæ pro-
Pſal. 31.20 miſcuè in omnes exoritur, alia quæ piis eſt propria & peculiaris, ſicut dicitur in Pſal. Magna multi-
tudo bonitatis tuæ quam abſcondiſti timētibus te. De hac loquitur Iſaias. atque vt eam exprimat,
à rebus notis ſimilitudines mutuatur. Itaque tanto Dei ſplēdore illuſtrandos eſſe pios ſignificat, vt
ſi coaceruarentur ſeptem Soles, corū ſplendor longè minor iſto ſit futurus. Porrò ne malorū, qui-
bus paulò pòſt obrutus fuit populus grauitas fidem abrogaret huic dicto, inſeritur etiā altera pro-
miſſio, Deum fore inſtar medici ad ſanandas ſuorum plagas. vnde ſequitur caſtigandum populum,
& plagis quodammodo ad pœnitentiam præparandum fuiſſe: imò ſic conteri ac comminui opor
tuit, vt in nihilum propemodum redigeretur. PERCVSSIONEM ideo addidit, vt non leuē fore hāc
contritionem ſignificet. ſimilis enim fuit corpori multis plagis confoſſo ac confecto. Si quando i-
gitur durius à Domino tractari videbimur, hæc vaticinia memoria repetamus, Dominus alligabit
vulnera noſtra, quæ alioqui lethalia eſſe videbuntur. Quòd ſi roget aliquis, cur Dominus tam ſe-
uere caſtiget ſuos, reſpōdeo, parum proficere ipſum erga nos, quum mitius agit. vitia noſtra radi-
citus inhærent, ipſiſque medullis infixa ſunt, nec niſi aſperiore & penetrabiliore ſcalpro euelluntur.

27 ECCE nomen Domini.) Exitium minatur Aſſyriis, qui tunc præcipui Eccleſiæ hoſtes fue-
runt. Omnes quidem propemodum vicini moleſti erant Iudæis: ſed quum Aſſyrii opibus præua-
lerent & potentia, ideo ſolos ferè illos commemorant Prophetę cùm agitur de hoſtibus & deinde
Babylonios qui monarchiā ad ſe traxerant. quanquam, vt alibi videbimus, per ſynecdochen Chal
dæi ſæpe per Aſſyrios notātur. Porrò ſub DEI NOMINE ipſum Deū haud dubiè ſignificat: ſed v-
titur hac periphraſi, quòd Aſſyrii, cæteríque populi deos aureos & argenteos colerent, atque Iu-
dæos ludibrio haberent, acſi coluiſſent inane nomen Dei, nec eum vllo ſimulachro, vlláve effigie
aut ſpecie repræſentarent: quemadmodum etiam aduerſus ipſos quidam ſcripſit:

Qui puras nubes, & cæli numen adorant.

Ita ſemper à viſibili aſpectu impii & profani homines Deū æſtimāt: contrà Prophetæ ad nomē il-
lud Dei pios reuocāt: Deus ille qui ſe nomine ſuo vobis patefacit, quem non palpatis, neque cerni-
tis, is veniet, veſtráſque iniurias vlciſcetur. E LONGINQVO. Hoc etiam addit per conceſſionē. nam
quum impii manum Dei non ſentiunt, eum longè abeſſe putant: piorū fiduciam, vt inanem, rident.
Ideo Propheta ex impiorum opinione loquens, oſtendit Deum, quem longè abeſſe exiſtimabant,
aduenturum: imò iam adueniſſe, atque propinquū eſſe. Hoc enim ſignificat particula באה, quæ op-
ponitur dictioni ממרחק. hoc etiam modo fideles iubet tranſcendere omnia obſtacula, vt ſpe ſua ad
illud quod promiſit auxilium perueniant. Iam vt ſciatur nomen Dei non fruſtra neque abſque ef-
fectu celebrari in Iudæa, formidabilem eius potentiam deſcribit. nempe quā ad profligandos Ec-
cleſiæ hoſtes conuertet. Nam fideles ſuos compellans, vt eos ad fidem animet benignum ſe præbet,
humanum, patientem, tardum ad iram, clementem: impiis verò nihil præter horrores & metū pro-
Exo. 34.6 ponit. Et quemadmodum impii ad Dei mentionem perhorreſcunt: ita pii bonitatis eius ſenſu ille-
cti, conquieſcunt in ipſo, nec turbantur eiuſmodi terroribus. Quo docemur perſtandū aſſiduè in
timore Dei, ne talē ipſum experiamur, qualē à Propheta hìc deſcriptum cernimus GRAVE EIVS
ONVS. id eſt, Dominus ſecum afferet horrendas clades, quas impii ferre non poterunt. Onera enim
vocat pœnas, quæ impiis infliguntur. LABIORVM & LINGVAE nomine idem ſignificat. Sed cur
potius ea quā manus nominauit? quoniā impii rident omnes minas, quæ proferūtur ex verbo Dei,
& pro fabula ducunt quicquid à Prophetis nuntiatur. ſuo igitur damno ſentient non exire inanem
ſonitum ex ſacro Dei ore, nec vacuum eſſe tonitru ad feriendas tantùm aures, ſed quanta ſit vis eius
Verbi quod contempſerunt, tandem experientur.

28 ET ſpiritus eius.) Pergit in ea denuntiatione quam cœperat: futurum ſcilicet, vt caſtigetur
quidem Eccleſia, ſed ita vt Aſſyrii penitus intereant. Eos enim Spiritu Dei in abyſſum mergen-
dos eſſe oſtendit, vel potius Spiritum ipſum ſimilem eſſe profundo torrenti qui ipſos abſorbeat.
Alii רוח Flatum interpretantur: vt ſit alluſio ad procellam aut impetuoſum ventum. Vtitur dein-
de ſimilitudine CRIBRI, quæ ſatis frequens eſt Scripturis. Cribro autem exagitaturum Aſſyrios
dicit, vt eos excutiat atque abiiciat. Ideóque adiicit epithetum VANITATIS: id eſt, inutili:

non ſeruandi cauſa,ſed perdendi.nam alioqui ſuos quoque Dominus cribrare ſolet, vt in horreũ
tanquam pura grana colligat. Tertia ſimilitudo eſt FRAENI, quo ſubinde ſuperbiam impiorum Matt. 3.12
& proteruiam coercet:denique iis iudicem ſe eſſe oſtendit. Suos quidem Dominus etiam fræno co
hibere & domare ſolet:ſed vt in obſequium redigat.Impios verò ſic comprimit, vt præcipites in
exitium impellat. Hoc enim ſignificat,cùm ait,ERRARE faciens. quemadmodum ferocientes e-
qui huc atque illuc à ſeſſoribus agitari ſolent,& quò magis calcitrant, eò vehementius impellun-
tur,ac tunduntur:ſic conſtringuntur impii,vt in tranſuerſum ruant:quemadmodum etiam præcla-
rè à Dauide Pſal.32.deſcriptum eſt.Hæ porrò ſimilitudines eò pertinent,vt intelligamus nõ eſſe Pſal. 32.9
Domino illudendum.Nam etſi ad tempus diſſimulet, experiemur tandem verum eſſe quod dicit 10
Propheta:nempe,ſolum eius flatum ad proſternendos impios inſtar torrentis futurum eſſe, quo
ſubitò demergentur.Deinde cùm admonet gentes cribro inutili ventilandas eſſe,timendum, ne ſi
in nobis præter paleam nihil reperiat Dominus,in ſterquilinium abiiciamur.Poſtremò notanda
eſt differentia,quæ eſt inter filios Dei & reprobos:vtroſque enim caſtigat Dominus,ſed diuerſis
modis.Illi enim vt purgentur ac ſeruentur,hi vt agantur præcipites ac perdantur.

29 ET erit vobis canticum.) Hic teſtatur quidquid pœnarum minatus eſt Aſſyriis ceſſurũ
in Eccleſiæ ſalutem,quia Deus iniurias ſuis illatas non minus ſeuerè vlciſcitur, quam ſi ipſe læſus
eſſet.In quo immenſum erga ſuos amorem & beneuolentiam teſtatur,dum in eorum gratiam di-
gnatur arma induere. Vnde colligendũ eſt minas omnes quæ paſſim occurrunt in Scripturis, ad
conſolationem piorum pertinere. Cæterùm,CANTICVM hoc ſacrum fore dicit,& SOLENNI-
TATI SANCTAE comparat,vt fideles ad gratitudinem hortetur,atque doceat eorum lætitiam ad
Deum dirigendam eſſe.nec enim ſatis eſt gaudere , niſi gaudium noſtrum rectà in Deum ſpectet,
atque nobis ſemper vnicè proponatur:alioqui vanum ac profanum,non ſalutare nec Deo gratũ
gaudium futurum eſt. Porrò quia diem à ſolis occaſu incipiebant Iudæi,ideóque ſtatim à veſpera
feſtum celebrabant, NOCTVRNVM vocat canticum. Atque iterum cuius generis futura ſit hæc
lætitia,magis exprimit,Non tripudiabunt profanorum hominum more,ſed in Deum mentes at-
tollent ac defigent,quem bonorum omnium authorem eſſe agnoſcunt. PER MONTEM intelligit
templum quod in monte ſitum erat. FORTEM ISRAELIS vocat,quoniam ipſius ope & auxilio
redempti fuerant & ſtabant incolumes. vnde admonet non aliter ſaluos fore in futurum,niſi ſpe in
vno Deo locata. Et certè ſimulac fortitudinis noſtræ ipſi aliquam induimus perſuaſionem , titu-
lus hic Deo eripitur:quo non alii verè & ſyncerè ornant quàm deiecti & humiles,qui exinaniti ſũt
omni propriæ virtutis fiducia.

30 AVDIRI faciet.) Confirmat quod prius dixit de iudicio Dei in Aſſyrios. Idque figura-
tè deſcribit,ſicuti mos & ipſi & aliis Prophetis ſatis tritus eſt. Cùm diſſimulat Deus,nec ſtatim
vlciſcitur impios,illũ aut iacere,aut minus potentẽ eſſe arbitramur,atq; ancipitib⁹ & anxiis cogi
tationibus diſtrahimur.quòd ſi aliquod ipſius iudiciũ appareat,tamen pro ingenito nobis ſtupore
vel magis pro ingratitudine,laruas nobis obiicimus quæ Dei gloriam obſcurent. Nam vel imagi
namur fortunam,vel hominum conſilia,induſtriã & vires:Deo verò nunquam,niſi coacti, accep-
tum quidquam ferimus. Ideo non ſatis fuit Prophetæ ſemel vindictam Dei in Aſſyrios nuntiaſſe,
niſi etiã graphicè depingeret,atq; vehementius inculcaret. Talem igitur hoſtium interitum fore
ſignificat,vt homines cogantur audire vocem Dei,id eſt,agnoſcere iudicium ipſius,& fateri ab eo
profectam eſſe hanc cladem,acſi palàm locutus eſſet. Itaque ſumma eſt , rem adeò perſpicuam fo-
re,vt nemo ſit qui non intelligat ab ore,id eſt,decreto Dei,hanc cladem profectam. Incipit autem
à VOCE DEI,vt ſciamus quidquid geritur in terra eius imperio gubernari. Quanquam ſimul cõ-
mendat vim eius doctrinæ,cui populum inniti neceſſe erat vt ſuo tempore effectus palàm fieret,
Quia verò conſilium Dei & vocem maturè ſubſequitur opus,additur BRACHII deſcenſio.
Hæc duo ſemper inter ſe coniungi debẽt.nec enim Deum hominibus ſimilem imaginari fas eſt,
qui ſubitò aggrediatur aliquid quod mancum & inchoatum relinquat. Quicquid decreuit e-
tiam exequitur, nec vnquam ab ore manus eius ſeiungi poteſt. Atque è diuerſo nihil exequi-
tur temere, ſed antea decretum fuiſſe oportuit, vt pœnæ omnes quas irrogat totidem ſint recti
iudicii documenta. In fine verſus figuris illuſtrat vindictam illam, vt eius grauitate animoſius
fidem ſuam in ſublime attollant Iudæi:quia hinc non parum ad eos ſolatii redibat,quamuis duriter
premerentur,inſtare hoſtibus ſuis magis formidabile iudicium. Neque verò eſt cur ſomniemus
Aſſyrios fulmine percuſſos eſſe,vt faciunt Rabbini.nimis enim friuola eſt ipſorum coniectura.
Quin magis Propheta viſitatum morem ſequitur,atque his ſimilitudinibus deſcribit iudiciũ Dei:
quoniam tardi nimium ad ipſum comprehendendum,atque hebetes omnino ſumus. Mouemur
autem incendiis,fulminibus,inundationibus diluuiis,quòd prodigioſum aliquid præ ſe ferant , iiſ-
que magis afficimur.propterea ſimilitudinem ab iis ducunt Prophetæ, vt aduerſus impios vltri-
cem & horribilem Dei manum homines apprehendant.

31 SANE à voce Domini.) Hoc ſubiunxit duas ob cauſas.primùm,vt oſtenderet cur con-
terendus ſit Aſſyrius.nam cùm inhumanus & crudelis fuerit erga alios,æquum eſt illi rependi ea- Mat.7.2
dem menſura qua menſus eſt. Hoc enim Dei iudicium aduerſus tyrannos ordinarium eſt, vt alio

Cap.33.1 loco dicet Propheta, Væ qui prædaris, quoniam prædæ eris. deinde, quòd tanta videretur Aſſyrii potentia, vt concidere non poſſet. Vtcunque igitur omni ex parte munitus eſſet, non tantùm ad ſe tuendum, ſed etiam ad inuadendos alios, tamen ſola Dei voce conterendum eſſe dicit. Vnde agnoſcimus quàm inanis ſit impiorum fiducia, qui præſidiis ſuis & armis nituntur, Deúmque ſecurè contemnunt, acſi iudicio ipſius obnoxii non eſſent. At Domino ad ipſos perdendos aliis armis opus non erit, quàm voce ſua: nam vel ſolo nutu ipſos proſternet. Nec dubium eſt quin fideles à terrenis mediis retrahere velit Propheta, ne inquirant quomodo: ſed vnica promiſſione Dei cõtenti ſint: qui ſimulac verbum protulit, ſibi abunde ſufficit ad exequendum.

32 Et erit in omni tranſitu) Significat Aſſyrios fruſtra omnia tentaturos, vt manus Dei effugiant. nam quocunque ſe contulerint, ſiue progredi ſiue regredi velint, eos manus Dei perſequetur. In baculo fundato libenter eorum opinionem ſequor, qui ductam ſimilitudinem putant ab iis quibus tam graues infliguntur plagæ, vt diu vibices & veſtigia hæreant, acſi fuſtis aut baculus infixus atque infoſſus eſſet. Niſi quis accipere malit, perinde affixam eſſe Aſſyrio plagam, vt fundamentum in terram defixum eſt. quod enim fundatum non eſt, moueri loco & transferri poteſt: ſed plagam illam ita profundè defixam fore oſtẽdit, vt neq; excuti neq; depelli queat: ſicuti incumbit moles iræ Dei reprobis, quæ ad finem vſque obrutos tenet: & ne ſubterfugiendo quidquam ſe proficere poſſe ſperent, omnem locum dicendo, negat vllum fore receſſum. Sic enim reſolui debet locutio, Quocunque tranſierit baculus, illic tenaciter hærebit. In tympanis, incertum belli euentum non fore ſignificat, vt cùm ęquo marte pugnatur. certam enim victoriam futuram eſſe: quia ſimulac prodire vult Deus ad pugnandum, prompta in eius manu victoria eſt. Tympana enim & citharæ, expanſæ & ſublatę manus, lætitiam ſignificant, qua exultant cum plauſu victores, & pæana canunt. Quod in genere fœminino adiungit, Contra eam, בה, nonnulli ad exercitum referunt: ſed maius haud dubiè aliquid ſignificare voluit: nempe caput regni, id eſt, Babylonem, quæ opponitur Ieroſolymæ quam etiam prius ſimili relatiuo deſignauit. Ex his colligendum eſt, impios tandem perdendos eſſe, tametſi effugia multa habere videantur. quocũque enim ſe vertant, quamcunque viam ineant, baculus Domini ipſos perſequetur, imò tergo affixus manebit: manum eius nunquam euadent, nec plagas à ſe depellent. Nos etiam caſtigamur Dei manu, Ioh.16.20 ſed plagæ perpetuæ nõ ſunt. Leniuntur dolores noſtri & mitigantur, dolor etiam noſter in gaudiũ vertitur. Præterea ſic Dominus aduerſus reprobos bellum gerit, vt reſiſtere ipſi nequeant, nec quicquam ſuis conatibus lucrifacere. Conſerit quidem cum ipſis manum, ſed tanquam victor. permittit etiam ſæpe ipſis aliquid, ſed eorum inſolentiam reprimit, cùm primùm viſum eſt. Nos igitur, ſi ſub eius vexillo militemus, ne dubitemus de victoria. nam eo duce ab omni periculo ſecuri, ſuperiores haud dubiè euademus.

33 Qvoniam ordinata.) Progreditur Iſaias in denuntianda vltione Dei, atque impios nõ temporariam ſolùm cladem, ſed æternum quoque interitum manere dicit. Iis enim gehennã præparatam eſſe, nec tantùm plebeiis, ſed Regi quoque ipſi & magnatibus. Per Topheth Gehennam haud dubiè intelligit: non quòd locum aliquem ſomniare oporteat, in quem impii poſt mortem tanquam in carcerem incluſi, quæ meriti ſunt tormenta perferant: ſed conditionem ipſorum 2.reg.23 10 miſeram, extremóſque cruciatus ſignificat. In libro Regum accipitur pro eo loco, vbi Iudæi filios Iere.19.6 ſuos immolabant idolo Moloch: cuius etiam Ieremias mẽtionem facit: iſque locus à Ioſia ob execrandam ſuperſtitionem deletus ac profanatus eſt. Nec verò mihi dubium eſt, quin Prophetæ illius loci nomẽ ad impiorũ pœnas & cruciatus trãſferre voluerint, vt ſola eius commemoratio piis horrorem incuteret, atque ita idololatria maiori in deteſtatione apud omnes foret. quæ eadem etymologia voci Gehennæ communis eſt: quia vallis Hennon ob nefanda ſacrilegia pro ipſis inferis accepta fuit. Quia autem vbi impiis bene eſſe, omniáque proſperè ſuccedere videm⁹, impunitos fore arbitramur, ex oppoſito reclamat Propheta: Ab heſterno, id eſt, Iam olim ab initio mundi conſtituit Dominus, qualibus pœnis in ipſos animaduerſurus ſit. Decretum illud quanquam nobis adhuc occultũ eſt, certum tamẽ eſſe debet, nec irritum fieri poteſt. Ne ergo impiorũ ſortem ab externa ſpecie æſtimemus: expectemus Dominum, qui opportunè iuſtum iudicium ſuũ exequetur. interea ne ſimus præcipites, neque vltionis oblitum Deum putemus. Statuerat enim quid eſſet facturus, antequã nobis in mentẽ venire potuiſſet: nec tam citò impiorũ perniciem expetere poſſumus, quin iã Dominus cogitationes noſtras & deſideria præuenerit maximo interHebr. 13.8 uallo. nam ab initio pœnas & ſupplicia aduerſus ipſos conſtituit. Nonnulli ſimilem locum eſſe putant cum illo Apoſtoli: Chriſtus, heri, hodie, & in ſecula. Ego verò hîc Heſternum ſimpliciter oppono cogitationibus noſtris, ne exiſtimemus nos tanta ſapientia præditos eſſe, vt Deum anteuertere poſſimus. quia nihil repẽtinum eſt in conſiliis Dei: ſed iam dudum omnia ſunt apud ipſum fixa & ordinata. Loquitur autẽ de pœnis futuri ſeculi, vt antea dictum eſt, quas, præter ærumnas quib⁹ hîc torquẽtur, impii ſuſtinebunt. In quo mirum eſt tam craſſos atque hebetes fuiſſe Saddu Matt 22.23 cæos, vt pœnas & præmia huius vitæ terminis circunſcriberent, acſi iudicium Dei extra hunc & Act. mundũ non extenderetur. Neque enim quę deinde adduntur loqutiones tẽporalibus pœnis 23.8 quadrarent: & nomen ipſum Topheth metaphoricè acceptũ non niſi in extremã Dei maledictionem

nem competeret. Iam ne REGES quidem ipſos, quos ob maieſtatem & potentiam prærogatiua quadam frui debere exiſtimant, ab hoc ſupplicio eximi docet. Perſtringit hominum oculos eorũ magnitudo: ſed nihil præſidij ipſis futurum eſt, quominus in eos Dominus pro meritis animaduertat. Mactationem eorum dicit fore IN PROFVNDO, vt eos euadere aut emergere non poſſe intelligamus. LATAM quoque Gehennam vocat, vt ſciamus quamlibet multos, etiã ſi vnà omnes conſpirẽt, ſimul perituros: quia non fatigabitur Dominus puniendo: & ſatis amplum habebit locum in quem omnes hoſtes ſuos includat. PYRA EIVS IGNIS. Metaphoricè loquitur de exitio reproborum, quod ſatis alioqui mente complecti non poſſumus, quemadmodum nec beatam & immortalem vitam percipimus, niſi ſub figuris quibuſdam ingenio noſtro accommodatis adumbretur. vnde apparet quàm inepti & ridiculi ſint Sophiſtę qui de illius ignis natura & qualitate ſubtilius diſſerunt, atque in eo explicando variè ſeſe torquent. Explodendæ ſunt craſſæ huiuſmodi imaginationes, cùm figuratè Prophetam loqui intelligamus, ſicut & alio loco videbimus ignem coniungi cum verme. Cap.66.24

CAPVT XXXI.

VAE *deſcendentibus in* Aegyptum *ad auxilium: & qui equis inni-*
1 *tuntur: & qui curribus confidunt, quia multi ſint: & equitibus, quia*
prævalidi: & non reſpexerunt ad Sanctum Iſrael, *nec* Iehouam *in-*
quiſierunt.
2 *Atqui ipſe quoque ſapiens eſt. Itaque adducet malum, nec verba*
ſua faciet irrita: inſurget, inquam, contra domum malignorum, & contra auxilium opifi-
cum vanitatis.
3 *Et certè* Aegyptius *homo eſt, non Deus: & equi eorum caro, & non ſpiritus. Ita-*
que ſimulac extenderit Iehoua *manum ſuam, ruet auxiliator, & cadet adiutus: omneſque*
ſimul deficient.
4 *Quoniam ſic dixit* Iehoua *ad me: Vt leo rugit & catulus leonis ad prædam ſuam:*
contra quem ſi conuocetur cœtus paſtorum, à clamore eorum non commouebitur, neque ob Suprà 2.20
eorum tumultum humiliabitur: ſic deſcendet Iehoua *exercituum ad prœliandum pro mon*
te Sion, *& pro colle eius.*
5 *Sicut aues quæ volant, ita proteget* Iehoua *exercituum* Ieruſalem, *protegens liberabit,*
tranſiliens ſeruabit.
6 *Reuertimini vt profundam feciſtis defectionem, filij* Iſrael.
7 *Quoniam in die illa abiiciet homo idola argenti ſui, & idola auri ſui, quæ fecerunt*
vobis manus veſtræ, peccatum.
8 *Tum cadet* Aſſur *per gladium, non viri: & gladius non hominis deuorabit eum, &*
fuga ſibi conſulet à facie gladij, & iuuenes eius in liquefactionem erunt.
9 *In arcem ſuam præ formidine tranſibit, & pauebunt Principes eius à vexillo, dicit*
Iehoua: *cui" ignis eſt in* Sion, *& cui fornax in* Ieruſalem.

"vel qui ignis illi eſt.

IN CAPVT XXXI.

1 VÆ DESCENDENTIBVS.) Iterũ reuertitur ad id quod tractauerat initio capitis proximi. nam adhuc inuehitur aduerſus Iudæos, quibus ſolenne & vſitatum erat in periculis ad Ægyptios potius quàm ad Dominum confugere. Diximus prius cur id Deo tantopere diſpliceret. In ſumma, duplex ratio eſt cur Propheta tam ſeuerè hoc crimen reprehendat. primùm, quia fieri non poteſt vt ſalutis noſtræ fiduciam ſimul in creaturis & in Deo locemus: nam oculos noſtros ab eo auerti neceſſe eſt, ſimulatq; in illas circunferuntur. deinde, vetuerat nominatim Deus, ne fœdus cum Ægyptiis inirent. Accedebat igitur ad peruerſam fiduciã contumacia, ac ſi inuito ac ſpreto Deo saluti ſuæ conſulere voluiſſent. Hunc igitur mali fontẽ intueri oportet, ſi penitus Prophetę mẽtem tenere velimus. Erat & peculiaris quædã ratio, quã prius notauimus, cur Dominus Iudæos cum Ægyptiis nihil habe-

re commercii vellet: ne ſcilicet peruerſa illa coniunctio deleret memoriam redemptionis ex Ægypto: & ne corrumperentur Ægyptiorum ſuperſtitionibus & impio idolorum cultu. Nihil tamẽ apud ipſos valuerunt hę rationes: nec quicquam effecit prohibitio Dei, quominus ſubinde ad eorum auxilia decurrerẽt, atque ipſorum ope, veluti clypeo, aduerſus manum Dei munitos ſe eſſe exiſtimarent. Quo fit vt non abs re Propheta aduerſus tantã amentiã acrius inuehatur. Iam deſcenſus in Ægyptum quia vetitus fuerat, non leui reprehenſione erat dignus: ſed crimen fuit magis intolerabile, praua fiducia transferre Dei gloriam ad homines mortales. Et quò certius exprimat Deum hoc modo ſpoliari ſuo iure, non tantùm eos accuſat quòd innixi fuerint Ægyptiis, ſed obiicit etiam ex oppoſito, quòd NON reſpiciant ad Sanctum Iſrael. vnde clarius apparet ratio cur iſtã Iudæorũ perfidiã tantopere inſectetur Iſaias. nec enim alioqui improbat Dominus ſi quis legitimis remediis vtatur, quemadmodum pane veſcimur & aliis cibis, quæ in vſum noſtrum deſtinata ſunt. Ita ſi quis acceſſat ſibi in periculis auxilia quæ vetita non ſunt, ſed vſitata & legitima, modò ne quid Dei potentiæ abroget, is certè reprehendi non poteſt: ſed hoc damnandum atque deteſtandum eſt, ſi ita defixi ſimus in externis auxiliis, vt Dominum interea non quæramus. deinde eius promiſſis diffiſi appetamus illicita media. RESPICIENDI verbum ſatis vſitatum eſt Scripturis, cùm hæc fiducia ſignificatur: quoniam oculos eò ſolemus conÿcere, vnde auxilium expectamus. In ſumma, docemur hîc, ſalutis fiduciam non alibi quàm in Deo ſolo locandam eſſe: vt eius promiſſionibus freti, quicquid optabile eſt ab ipſo audacter petamus. Omnibus certè rebus, quas in vſum noſtrum deſtinauit, legitimè vti concedit, ſed ita vt mentes noſtras in ipſum rectà defixas eſſe oporteat. Iam SANCTVM ISRAELIS vocando, malitiam & ingratitudinem populi exaggerat, quòd in Dei fidem & tutelam receptus deſpecto tali patrono & ſalutis ſuæ præſide poſt ſuas illecebras feratur. & ſtatim nomen Dei adiungens, ſignificat neque potentia, neque bonitate & paterno fauore Dei potuiſſe retineri in officio. Iam quum hodie quoque non minus comiter nos ad ſe inuitet, grauem ei facimus iniuriam, ſi reſpectemus aliò, neque in ipſo ſolo acquieſcere velimus. quicquid autem à Deo mentes noſtras auertet ac deflectet, id nobis inſtar Ægypti futurum eſt.

2 ATQVI ipſe quoque ſapiens eſt.) Deum ſapientem nominans, non ornat eum perpetuo epitheto: ſed perſtringit eorum aſtutiam, quos videbat plus æquo ſapere. Paulò antè dixit eos ſibi cauernas fodere, dum occultis conſiliis & clandeſtinis artibus effugere ac fallere Dei oculos ſe putabant. nunc ſalsè hanc amentiam deridens, Deo quoque viciſſim ſuam ſapientiam eſſe aſſerit: obliquè eos inſimulãs, quòd os Deo neſcienti poſſe oblini cõfidãt: acſi diceret, Quorſum tãdem perueniet veſtrum iſtud ſapere? an Deum infatuabit? Imò veſtram vanitatẽ coarguẽs, re ipſa oſtendet ſe deprehendere ſapientes in aſtutia ſua. Iam hinc communem doctrinam elicere conuenit, nihil proficere quicunque ſub vafricie & clandeſtinis artibus deliteſcunt, niſi quòd magis prouocant iram Dei. Mala conſcientia refugit ſemper iudicium Dei, latebras quærit quibus ſeſe occultet. varias comminiſcuntur impii rationes, vt ſibi caueant & ſe muniant aduerſus Deum: ſéque ſapientes & circunſpectos putant, etiam ſi inanibus duntaxat laruis contecti ſint: alii autem excæcati ſua magnitudine, Deum & minas eius contemnunt. Ideo Propheta ſapientem quoque Deum eſſe aſſerens, amaro aculeo eos pungit, ne tantum ſibi aſtutiæ arrogent, qua eum velut præſtigiis obnoxium deludant. Iam quia indigni erant quibuſcum litigaret, ſenſuros denuntiat Deo in promptu eſſe ſuas rationes, quibus tergiuerſantes illaqueet. Primò non putabant Deum eſſe ſatis prouidũ, quia pro communi mũdi vſu non cõſuleret eorũ ſecuritati inter tot diſcrimina. deinde minas oẽs pro vanis terriculamentis ducebant, acſi quouis modo ſibi cauere liberũ foret. hinc & ſatagẽdi feruor & machinãdi audacia. Ergo Deũ tantæ iniuriæ vindicẽ fore denũtiat, & expeditũ eſſe modum vt quod minatus eſt exequatur. nullis hominum machinis, artibus, aut aſtutia euerti poſſe ipſius Verbum. ARTIFICES VANITATIS appellat, quòd inani præſidio ſe aduerſus Dei manũ muniri appeterẽt, nẽpe illicito auxilio Ægyptiorum. Antea tacitè nomen ſapientum illis concedere viſus eſt, Dei ſapientiam opponens. nunc fumo diſcuſſo, apertè eorum infamiam ac probrum detegit. Vnde docemur nihil eſſe melius, quàm abnegato proprio ſenſu, nos totos ſubiicere Deo, quia in tota cauendi ſolicitudine, qua ſe macerant increduli, nihil firmum: imò ira Dei fallacibus carnis artificiis, quaſi data opera prouocatur.

Cap. 29.15

Iob. 5.19

1. Cor. 3.19

3 ET certè Ægyptius homo.) Nihil hîc niſi vulgare & quod omni dubitatione caret, in mediũ afferre videtur Iſaias. quis enim vnquam exiſtimauit AEgyptios Dei loco ſtatuendos, non homines eſſe? Hoc quidem nihil controuerſiæ habet, atq; omnes palàm fatentur: ſed cùm ad rem veniendum eſt, hebeſcunt prorſus, vel hærent incerti de eo quod prius tenere ac certò ſcire videbantur. ita ſeſe extollunt, tantúmque ſibi tribuunt, vt iam ſe homines eſſe non putent, neque cogitent Deo parendum eſſe. Ideo Scriptura toties monet non eſſe fidendum hominibus, quibus nihil vanius eſſe poteſt. Maledictus qui confidit in homine, & innititur brachio carnis. Videmus tamen & principes & plebeios homines ita deliberare ſecum ac ſtatuere, acſi in centeſimum annum effecturi eſſent quicquid animo conceperunt, atque cælum, maria, terras ſibi ſubiicere, omniáque arbitratu ſuo regere & moderari poſſent. Cùm hanc in hominibus ſuperbiã & arrogã-

Pſal. 146.3

Iere. 17.5

tiam

tiam cernimus,non eſt quòd miremur Prophetam exclamare Ægyptios non eſſe Deum,ſed homines.Iis enim tribuebant Iudæi quod Deo tribuendum erat,tutelam videlicet & conſeruationẽ Eccleſiæ,quam Deus ſibi ſoli vendicat,neque patitur ad aliũ transferri. Obliquè igitur perſtringit contemptum Dei & peruerſam fiduciam qua efferebantur ac turgebant. Hîc notatur quantũ ſit inter Deum & homines diſcrimen. Homines enim nihil per ſe valent, niſi quantum Dominus conceſſerit. Si de hominis natura & præcellentia diſputandum eſſet, egregias dotes quas à Deo accepit,recenſere poſſemus:ſed cùm Deo opponitur,in nihilum omnino redigi debet. Nihil enim homini tribui poteſt,quod Deo non adimatur. Atque hæc ratio eſt,cur male nobis conueniat cum Papiſtis,cùm de cauſa ſalutis,de libero arbitrio,de dignitate operum & meritis diſputamus. Nam cùm in hac cauſa Deus homini opponatur, neceſſe eſt quicquid conceditur homini,adimi Deo:ſic autem partiuntur inter hominem & Deum,vt alteram Deo, alteram homini partem attribuant:nos verò integram & ſolidam ſalutis cauſam Deo aſſignandam eſſe dicimus,nec abſque nefando ſacrilegio quicquam aliò transferri poſſe. Denique in huiuſmodi antitheſi,ſciamus nihil homini quod dignum ſit laude relinqui poſſe. CARNIS nomine imbecillitatem & fragilitatem ſignificat.quid enim caro præter corruptionẽ habet? De EQVIS loquitur:ſed cõpetit in Ægyptios quoque eadẽ vel ſimilis infirmitas:ac ſi dixiſſet illos cum ſuis omnibus auxiliis nihil habere ſtabilis vel diuturni. Tametſi enim anima non minus quàm corpore conſtabant AEgyptii, oportuit tamen quatenus terrenæ erant creaturæ,& in caduco tugurio habitabant, cogi eos in ordinem:ac ſi dixiſſet non cæleſti vel ſpirituali virtute eſſe præditos.ſicuti etiam dicitur in Pſalmo,No- *Pſal.146.3*
lite confidere in principibus,quia exibit ſpiritus eorum,& reuertentur in terram ſuam. Quantum ad equos ſpectat,magis propriè ſic vocantur:nihil tamen mirum eſt homines quoque, vt ſciant quàm ſint euanidi,relegari ad putredinẽ. Porrò ex comminatione quæ additur,collige vniuerſalem doctrinam: nempe hanc impietatem minimè inultam fore. nec enim patietur Dominus impunè ad creaturas transferri honorem ſuum,aut fiduciam in hominum auxiliis requieſcere,quæ in ipſo ſolo locanda erat. Minatur ergo tam iis qui auxilium ferent & falſæ fiduciæ occaſionem præbebunt,quàm iis qui eorum auxilio vtẽtur,atque in eo ſalutem ſuã conſtituẽt. Quòd ſi peruerſam hanc fiduciam tolerare non poteſt Dominus, vbi de temporaria tantùm ſalute agitur,quanto minus tolerandi ſunt qui pro æterna ſalute conſequenda,varia ſuo arbitratu ſubſidia comminiſcuntur,atque ita hominum vires efferunt,vt eis locum & ſedem Dei aſſignent?

4 QVONIAM ſic dixit.) Hunc verſum ideo addit Propheta,ne Dominus neceſſariis nos præſidiis deſtituere videatur.nam ſi prohibens ne fiducia noſtra reſideat in creaturis, nihil promitteret auxilii,poſſemus conqueri quaſi deſperationis offerret materiam, non conſolationis: ſicuti paulò antè vidimus,ideo homines magis ſedulò quàm par erat ſibi cauere, quia inconſideratos ſe fore putãt,ſi contenti vno Deo,abſtineãt à vetitis mediis. Omnem ergo excuſationem tollit,cùm promittit ſe fidum nobis tutorem fore.quis enim prætextus ſupereſſe poteſt,ſi ſalutẽ quam ſponte nobis offert ſpernamus? Perinde igitur eſt ac ſi diceret,Adeſt Dominus, atque adfuturus eſt:vetat ne ab AEgyptiis auxilium petatis. Vtitur autem aptiſſima ſimilitudine, tum vt facultatem ſibi ad nos tuendos ſuppetere,tum ſtudium non deeſſe oſtendat, LEONI ſeſe comparans, potentiſſimo animali & prædæ auidiſſimo. Inſiſtit tamen in ſecunda parte,quòd longè auidius nos ad ſe rapiat, atque ereptos conſeruet & tueatur aduerſus omnia incommoda.interim tamẽ notatur vis & potentia,cui nec arma vlla,neque copiæ obſiſtere poſſunt. Cæterùm ſimilitudines non poſſunt omni ex parte propoſito congruere,neque neceſſe eſt, ſed ad cauſam quæ tractatur aptari debent. Cùm itaque Dominum adeò ſtudioſum & amantem noſtri intelligimus, nónne pluſquam amentes eſſe oportet,ſi eo neglecto alia ſubſidia acceſſimus,quæ non tantùm inania, ſed etiam exitioſa nobis futura ſunt?

5 SICVT aues.) Altera eſt ſimilitudo,qua oſtendit Propheta quantam noſtri curam gerat Dominus,& quàm ſedulò intentus ſit ad nos fouendos. Eſt autem ab auibus ſumpta,quas mira pro conſeruandis pullis ſolicitudo tenet nam ſe propemodum macie conficiunt, nec vllum periculum reformidant,vt pullos ſuos tueri & conſeruare poſſint. Eadem ſimilitudine vſus eſt Moſes, dum ingratitudinem populi exprobrans,Dominum aquilæ comparat nidum ſtruenti, atque expã- *Deut.32.11*
denti alas ſuas,pullóſque ſub iis deferenti.Chriſtus etiam Ieroſolymæ exprobrat, Quoties volui *Mat.23.37*
congregare filios tuos,quemadmodum gallina congregat pullos ſuos,& noluiſti? Summa autem huius loci eſt,Dominum ſatis potentem fore ad conſeruandum populum ſuum,quem vnicè amat atque potiſſimùm curæ habet.Nam quod Moſes Deum feciſſe narrat,Iſaias ſemper facturum promittit:quia nunquam deſerit quos ſemel fauore complexus eſt Itaq; ne de vnius tantùm ſeculi hominibus quiſquam hoc dici putaret,nominatim exprimit Deum expanſis alis protecturum Ieruſalem. Nec abs re addit COLLEM SION, quòd in eo ſitum eſſet templum, in quo Deus volebat inuocari. vbi ergo purus eſt Dei cultus,certam fore ſalutẽ ſciamus:nec enim fruſtra inuocari poteſt. Simus ei in populum:ipſe viciſſim nobis in Deum erit.

6 REVERTIMINI VT.) Variè exponitur hic verſus.ſic enim exponunt Hebræi, Reuertimini ad Dominum,quoniam multiplicaſtis defectiones. Sed ſimplicior mihi videtur hic ſenſus,

Reuertimini ſecundum quod profundam feciſtis defectionem. Nam לאשר mihi accipi videtur pro כאשר. Significat autem atrocitatem perfidiæ non obſtare quominus reditus illis ad Deum pateat, ſi reſipiſcant. tametſi in profundiſſimam impietatem demerſi ſint, Deum tamen veniam ipſis daturum. Interim tamen hoc ſtimulo ad ſerium mœrorem & ſcelerum odium pungit, ne perfunctoriè & leuiter, vt ſæpe fieri ſolet, ad dimidiam pœnitentiam aſpirent. Iubet ergo attentè reſpicere quàm graui ruina ſe proiecerint ad ipſos inferos, vt ſibi pro malorum atrocitate diſpliceant. Primùm obſeruandum eſt, Prophetam crimen populi non extenuare: eos enim qui ad Dominum reuocandi ſunt, ſenſu peccati ſui grauiter percelli neceſſe eſt. nam procul abſunt ab obtinēda venia qui ſibi in vitiis blandiūtur. Nihil ergo melius quàm ſi atrocitas mali detegatur, vbi medicina adhibenda eſt. Interea ne animi ad deſperationem ſolicitentur, propoſita Dei miſericordia erigendi atque ſubleuandi ſunt. nihil enim aliud molitur Satan, quàm vt nobis ſpem veniæ vniuerſam præcludat. Ideo admonet Deum, tametſi ad inferos vſque ipſi ſeſe demerſerint malitia ſua, paratum fore ad ignoſcendum. nec enim fruſtra nos Dominus ad pœnitentiam inuitat: ſed veniam ſimul offert. vnde etiam Scriptura huiuſmodi exhortationibus promiſſiones gratiæ ſimul adiūgit, vt quoties ad pœnitentiam inuitamur, ſimul veniæ ſpem nobis propoſitam eſſe intelligamus. Vbi vertimus, PROFVNDAM FECISTIS, verbum עמק, quod ſignificat Profundum eſſe, alii exponunt Multiplicare: vt ſit translatio ſumpta ab aceruis, Quemadmodum cumulaſtis peccata veſtra, ita nunc reuertimini. Sed prior expoſitio mihi magis placet. סרה, Defectionem ſignificat. Alii Prauitatem hîc exponunt, ſed melius conuenit nomen defectionis. Itaque inuitat ipſos Propheta, vt ad Dominum redeant. FILIOS ISRAEL vocat, non honoris cauſa, ſed exprobrans eis ingratitudinem ſuam. Erant enim filii degeneres, qui à fide & obedientia patrum defecerant. hic ergo titulus continet obliquam exprobrationem. Interea ſignificat, Dominum fœderis quod cum Patribus inierat, minimè oblitum eſſe, tametſi ab eo ſua ſe perfidia alienaſſent. Teſtatur enim fore vt agnoſcat eos pro filiis Iſrael, atque præſtet ea quæ promiſerat Abrahæ cæteriſque Patribus, ſi ad ipſum ex animo conuerſi fuerint.

Ezec. 18.21

7 QVONIAM in die illa.) Perſequitur id quod proximo verſu incœperat. Hoc tamen eſt diſcriminis: quòd priore verſu ad pœnitentiam hortatus eſt, nunc autem fructus pœnitentiæ oſtendit. quam docendi rationem Scripturis vſitatam eſſe ſcimus. Nam cùm intus per ſe lateat pœnitentia, atque radicem in corde habeat, dehinc ab effectu & operibus demonſtranda eſt, quemadmodum arbor inſitam bonitatem oſtendit ex fructibus. Itaque pœnitentiam ab operibus deſignat. Quod autem de IDOLIS tantùm loquitur, ſynecdoche eſt admodum frequens Scripturis: nec enim dubium quin de tota hominis conuerſione concionari voluerit: ſed quia longum fuiſſet omnes ſpecies enumerare, ſub vna reliquas etiam comprehendit. Initium autem pœnitentiæ eſt vt cor mutetur: deinde ad externos fructus, id eſt, ad opera veniendum. Notandū eſt præcipuè conſilium Prophetæ, cur de pœnitentia concionetur: quia ſcilicet Dominus propinquam ſalutem promiſerat. Eius vt ſint capaces, ad pœnitentiam ipſos adhortatur. Vnde notandum eſt, nos obſiſtere Deo malitia noſtra, cùm ſcelerati eſſe pergimus, atq; ita impedire eius gratiā quominus nobis opem ferat. Vt ergo locus pateat auxilio Dei, hoc à nobis poſtulat vt reſipiſcamus. IDOLA ARGENTI & auri, vt antè viſum eſt, nominat: quia ſerio peccati ſui dolore tanguntur quicūque verè reſipiſcunt, vt nequeant veſtigia ſuperſtitionum ſuarum, in quibus dedecus Dei ſummum impreſſum eſt, ſine ſummo horrore inſpicere. Ea ergo deteſtantur, neque auri aut argenti iacturam verentur, vt conuerſionem ſuam & fidem teſtatā faciant. Nullis enim ſumptibus parcit qui verè ſuperſtitionibus renuntiauit, vt purum Dei cultum profiteatur. Idque ſignificare voluit Propheta, cùm aurum & argentum potius quàm ligna & lapides nominauit. Fœlix autem eſt iactura vel pretioſiſſimæ cuiuſlibet rei, cùm ab inquinamentis tam nefariis & ſceleſtis repurgamur. Ea qui retinent, tametſi Chriſtianos ſe profiteantur, tamen oſtendunt ſe ſuperſtitionum reliquiis implicitos: vnde apparet eorū animos nondū verè & ad liquidum reformatos eſſe. Hic nullæ audiendæ ſunt excuſationes, quales ſæpius audiuntur ab hypocritis qui planè idolorū cultui nequeūt renuntiare, Quid facere? vnde viuere? Scio hos prouentus, aurū hoc, quoniā ex idololatria manat, res coram Deo deteſtandas eſſe, ſed vita alicunde ſuſtinenda eſt. Faceſſant, inquā eiuſmodi ineptiæ. quoniam vbi vera eſt animi conuerſio, ſtatim abiicitur id quod ſine dedecore aut ignominia Dei retineri non poteſt. QVAE FECERVNT MANVS VESTRAE. Vrget eos Propheta, vt peccatum ſuum melius agnoſcant. Homines enim cùm accuſantur, aliò culpam deriuare ſolent, nec libenter in ſe recipiunt aut agnoſcunt in ſe hærere: quemadmodum vulgus hominū libenter accuſat ſacrificos, ſed nemo eſt qui velit agnoſcere reatum ſuum. Reuocat igitur ipſos Propheta ad ſuas manus, vt tanti criminis authores ſeipſos fuiſſe intelligant. Interea admonet quàm fallaciter illos deceperit ſua incredulitas, quòd ipſi deos ſibi fabricauerint. vnde colligēdum eſt repudiari à Deo quicquid ex nobis comminiſcimur, nec poſſe cenſeri probum cultum, cuius ipſi ſumus authores. PECCATVM appellatiuè accipio: acſi diceret, Quoties inſpicitis idola, crimen veſtrum inſpicite, agnoſcite ſigna perfidiæ & defectionis. quòd ſi verè ad Deum eſtis conuerſi: id reipſa, id eſt, abiectis idolis & ſuperſtitionibus valere iuſſis oſtendite. hic enim verus erit fructus conuerſionis.

Cap. 2.20

Tunc

8 TVNC CADET.) Copulam melius reſoluemus in aduerbiũ temporis: Tunc cadet Aſſur: id eſt, Vbi conuerſi fueritis ad Dominum, & veram pœnitentiam teſtabitur vita veſtra, tunc hoſtis corruet. nam ſicuti excitatus fuerat à Domino Aſſyrius ad vlciſcenda Iudæorum ſcelera, ac præſertim idololatriã, ita ꝓmittit fore vt cõcidat, vbi peccare & idola colere deſierint. Hinc admonet obſtinationẽ noſtrã in cauſa eſſe vt Dominus mala malis adiungat, atque plagas ingeminet, nóſque magis ac magis perſequatur. nam ſubinde nouam materiã ſuggerimus, quæ vindictã eius in nos magis magiſque inflãmet. Ergo ſi mitigari flagella Dei, ſi deſinere hoſtes ac corruere velimus, ſtudeamus reſipiſcẽdo cum eo in gratiã redire: quia mox finẽ faciet affligẽdi, atque hoſtibus nocẽdi vim & poteſtatem eripiet. Vbi dicitur GLADIO NON VIRI, ſignificat Propheta liberationem Eccleſiæ propriũ Dei opus eſſe, vt intelligant Iudæi, quamuis nihil opis ex terra appareat, Deo intrinſecam ſuam virtutẽ ſufficere ad eos redimendos. Si ergo franguntur hoſtes, ſi furor eorũ compeſcitur, ſciamus hoc à Domino proficiſci. Impiorum quidem vim atque impetum retũdit variis modis, verùm ſola manu ſua Eccleſiã liberat. nam ſic per humana media agit Dominus, vt mirabiliter atque inuſitatis rationib⁹ ſuos conſeruet: quod ab initio mundi obſeruare licuit, atque nunc etiã niſi oculi nobis deſint, cõtemplari facilè licet. Nec verò id obſtat, quominus miniſtros ad liberandam Eccleſiã adhibeat Dominus, ſed ita adhibet, vt manus ipſius in eo præſertim reluceat. Hoc Iſaiæ vaticinium impletũ eſſe ſcimus, cùm deletus eſt exercitus Aſſyriorũ, & Sennacherib in fugã ſe dedit. nec enim viri manu deletus eſt, ſed cõſpicuam fecit Dominus virtutẽ ſuam, vt eum ſolũ Eccleſiæ ſuæ liberatorẽ eſſe appareret. Quòd autem Ieroſolymam ab obſidione tunc liberauit Deus, in eo ſpiritualem redemptionem ſub quadam imagine adumbrauit. Solus ergo ſpirituales hoſtes conficiet. Fruſtra alia auxilia aut remedia accerſemus, aut innitemur noſtræ virtuti, quę nulla eſt: tantùm Deo duce & opẽ ferente victores euademus. IVVENES EIVS. ſignificat tantam fore Domini potentiam in Aſſyrios vt iuuenum animi, qui feroces alioqui eſſe ſolent, emolleſcant penitus atque liqueſiãt inſtar ceræ. nam iuuenes quò minus experientiæ habent quàm ſenes, eò magis feruent, atque audaciores ſunt. Dominus talem ferociam facilè cõprimet, vbi volet ſuos ab hoſtiũ manibus liberare. Hac de cauſa Iſaias iuuenes potiſſimùm nominauit: acſi dixiſſet vel florem, vel robur. *2. Reg. 19. 35. & infrà, 37.36*

9 IN ARCEM SVAM PRÆ FORMIDINE.) Nunc loquitur de ipſo Sẽnacherib, quòd expauefactus ſeſe recipiet turpi & ignominioſa fuga in ARCEM SVAM Niniuẽ, quaſi in nidũ ſuum. Addit DVCES EIVS, quorũ munus eſt reliquos milites animare, adeò fore trepidos vt manus conſerere aut conflictũ expectare non audeant, refugiant vexillũ. Tandẽ pronuntiat in hoc promulgando edicto ſe Dei præconem eſſe, ne de euentu ſuo more diſceptent vel ambigant Iudæi, vel poſtea huius tanti beneficii obliuiſcãtur, ac ipſum Fortunæ acceptũ ferãt. In fine verſus ſi legere placeat, vt alii reddunt, Cuius ignis eſt in Sion, ſenſus erit, Deo ſuppetere igneã virtutem ad hoſtes vorandos. puto tamen relatiuum אשר redundare: vel in nominatiuo vertendum eſſe, quia ſcitè vocatur Deus ignis reſpectu Aſſyrii, quem conſumet. Quòd IGNEM nominat, ſunt qui ad ſacrificia referũt: ſed parum firma & nimis coacta mihi videtur eiuſmodi interpretatio. Ego non dubito quin dicat vel Domino ignem eſſe ad conſumendum Aſſyrium, vel Deũ ipſum eſſe inſtar ignis, vt tacitè Aſſyriũ ſtipulæ cõparet: atque hunc ignẽ in SION ET IERVSALEM accendi & foueri dicit, id eſt, in medio populi ſui, vt ſignificet impios non impunè perſequi Eccleſiã Dei: quia ſentient ipſum aliquando iudicẽ, & experientur adeſſe ſuis, quos omni auxilio deſtitutos eſſe exiſtimabant. Summa eſt, vindictam aduerſus impios qui Eccleſiæ moleſti eſſe nõ deſierunt, paratam eſſe, nec tantùm ſui, ſed & ſuorum vindicem Dominũ fore. Fruamur ergo iſta conſolatione, & quamuis nudi, & ad quodlibet diſcrimen expoſiti videamur, Dominum tamen aduerſariis noſtris ignem fore certò perſuaſi ſimus. *2. Reg. 19. 36*

CAPVT XXXII.

1 *ECce in iuſtitia regnabit* Rex: *& Principes in iudicio præerunt.*
2 *Et erit ille vir velut latibulum à vento: receptus ab imbre: riui aquarum in terra arida: vmbra magnæ rupis in terra laborioſa.*
3 *Tunc non oblinentur oculi videntium, & aures audientium auſcultabunt.*
4 *Et cor ſtultorum intentum erit ad ſcientiam, & lingua balborum expedita erit ad loquendum diſertè.*
5 *Non vocabitur amplius ſordidus liberalis: neque parcus dicetur largus.*
6 *Quoniam ſordidus loquetur ſordes, & cor eius machinabitur iniquitatem, ad deſi-*

gnandam prauitatem, vt proferat ſubſannationem contra Iehouam*, exinaniat animam famelicam, & potum ſitienti ſubtrahat.*

"Vel,mẽſuræ ſunt malæ.

7 *Auari" arma ſunt mala: ipſe prauitates excogitat, vt circumueniat ſimplices verbis mendacibus, & loquatur contra pauperem in iudicio.*
8 *At liberalis liberalia agitabit, & liberaliter agendo progredietur.*
9 *Mulieres quietæ ſurgite: audite vocẽ meam filiæ confidentes, auſcultate ſermonẽ meũ.*
10 *Dies ſuper annũ expaueſcetis confidentes: quia deficiet vindemia, & collectio nõ ve*
11 *Contremiſcite quietæ, trepidate cõfidentes, ſpoliate, nudate, accingite lũbos.* (niet.
12 *Super vbera plangentes, ſuper agros deſideratos, ſuper vitem frugiferam.*
13 *Super terram populi mei aſcendet ſpina & vepris: etiam ſuper omnes domos lætitiæ in vrbe exultationis.*
14 *Quoniam palatium deſertum, ſtrepitus vrbis relictus, turris & propugnaculum redigentur in ſpeluncas in perpetuum, vbi gaudeant onagri, & paſcantur greges.*
15 *Donec ſuper nos effundatur Spiritus ex alto, & ponatur deſertum in agrum cultum, & ager cultus inſtar ſyluæ reputetur.*
16 *Et habitabit in deſerto iudicium, & iuſtitia in agro culto ſedebit.*
17 *Et erit opus iuſtitiæ, pax: effectus, inquam, iuſtitiæ, ſecuritas & quies in perpetuum.*
18 *Et ſedebit populus meus in tabernaculo pacis, & in manſionibus ſecuris, & in refrigeriis quietis.*
19 *Et grando in ſyluam deſcenſu diuertet, & in loco humili conſidet ciuitas.*
20 *Beati vos qui ſeritis ſuper omnes aquas, qui immittitis pedem bouis & aſini.*

IN CAPVT XXXII.

1 ECCE IN IVSTITIA.) Significat Deum adhuc propitium fore Eccleſiæ ſuæ, vt eam in integrũ reſtituat. hæc aũt optima eius inſtaurãdę ratio eſt, cùm recta inſtituitur politia, ac rectè & ordine omnia adminiſtrãtur. Hoc vaticiniũ ad Ezechiã & eius regnũ pertinere dubiũ non eſt, ſub quo in priſtinũ nitorem reſtituta eſt ac reformata Eccleſia: prius enim miſerè diſſipata erat. Achaz impius & flagitioſus hypocrita, omnia pro ſceleſta libidine ſua corruperat, omnẽque euerterat politiæ & religionis ſtatũ. Aliũ igitur Regem, nẽpe Ezechiã, promittit, cuius virtute & iuſtitia res ita euerſæ ac peſſundatæ erigantur. Fœlicem denique Eccleſiæ ſtatũ hîc nobis velut in tabula depingit: qui cùm ſine Chriſto eſſe non poſſit, haud dubiè hæc ad Chriſtũ referri debẽt, cuius etiam Ezechias typũ geſſit, atque ipſius regnũ adũbrauit. IVSTITIÆ ET IVDICII meminit vulgari more Scripturæ, quæ his nominibus rectã adminiſtrationẽ deſignat. nam per Iuſtitiã æquitas & moderatio ſignificatur: per Iudiciũ, pars illa æquitatis qua aſſerũtur boni, & vindicantur ab iniuria improborũ. Certum eſt quidẽ boni Principis munus patere latius quàm ad iudiciũ & iuſtitiã: debet enim potiſſimùm honorẽ Dei & religionẽ tueri: ſed hic Scripturæ mos viitatus eſt, vt ab operibus ſecundę Tabulę totã Legis obſeruationẽ deſignet. nã ſi abſtinemus ab iniuria: ſi eos qui ab aliis opprimũtur, quantũ in nobis eſt, iuuamus: ſi denique charitatẽ colimꝰ, ſpecimen damꝰ timoris Dei, à quo fructꝰ eiuſmodi naſcũtur ac ꝓdeũt. A parte igitur totũ deſignauit Propheta. Iã nõ abs re PROCERES etiã adiũgit: quia bonũ Principẽ eſſe nõ ſufficeret, niſi miniſtri & cõſiliarii probi ei adeſſent. Sæpe enim ſub bonis Principibus peſſimè habuit populus. quẽadmodũ legimus de Nerua, ſub quo omnia licebãt, vt deterior ſub ipſo quàm ſub Nerone multorũ conditio foret: quia diſſoluta vniꝰ ſegnities multis improbis licẽtię cauſa erat. Adiũgẽdi ſunt igitur Regi boni gubernatores, qui vice oculorũ & manuũ fungãtur, eúmq; in recta adminiſtratione iuuẽt. Hoc niſi fiat, nunquã adeò bonꝰ Rex promouere poterit, quin tãtũdẽ aut eo plus alii retardẽt. niſi hęc ſit in principatu velut in fidibꝰ harmonia, ſalutaris rerũ adminiſtratio eſſe nõ poteſt. Atq; hîc audiẽdũ eſt conſiliũ Iethro Moſem generũ ſuũ monẽtis, vt viros fortes, timẽtes Deũ, veraces, ac minimè auaros ſibi adiũgeret: atq; tales Tribunos, Cẽturiones, Quinquagenarios, & Decanos ſtatueret. At hodie lenones & libidinũ adminiſtri, paraſiti & aſſẽtatores à Regibꝰ euehũtur, & his velut iuſta aſſẽtationis aut turpis obſequij merces, honorũ & dignitatis gradꝰ aſſignãtur. Nec verò mirũ ſi vbiq; terrarũ ferè cõuulſas reſpub. euerſos ordines, omnẽq; rectã admini-

2.Reg.16. 2.3

Exod.18.21

adminiſtrationem reiectam ac ſummotam videmus. quia hæc iuſta ſcelerum noſtrorum vltio eſt: talibus enim rectoribus digni ſumus, qui Deum nobis imperare non patimur. Hoc ſingulari Dei beneficio quî fruentur vel palàm rebelles & profani, vel peruerſi hypocritæ qui Deum à ſe reiiciunt, nec iugum Chriſti ferre poſſunt, per quem hęc fœlicitas & labentis Eccleſiæ inſtauratio promittitur?

2 ET ERIT ILLE VIR.) Quantum momenti poſitum ſit in regimine bene cõſtituto, ſatis oſtendit his verbis, dũ vocat hunc Regẽ LATIBVLVM A VENTO, RECEPTVM AB IMBRE. neq; enim tam pręclarè cũ genere humano vnquam agitur, vt ſponte ab omni iniuſta violentia ſinguli abſtineant, ac ſine fræno cõpoſiti ſint eorũ affectus. Quia igitur pleroſque ſua libido & intemperantia ad iniurias impellit ac rapit, vltro citróq; ſeſe aſſiduè turbarent homines, niſi remediũ in legibus & iudiciis paratũ foret: ſed quia plerique tyrannicè dominando tumultus excitant potius quàm ſedant, hoc elogio ſpeciali non temerè pius Rex ornatur. Quod ſi verè dictũ fuit de Ezechia, multò magis de Chriſto, ad quem optimũ ac potius vnicum refugium habemus in his procellis, quibus nos agitari neceſſe eſt quandiu in hoc mundo verſamur. Quoties ergo torremur graui æſtu, ſub eius vmbram nos recipere diſcamus: quoties nos agitãt procellæ, atque vndarum impetu obrui videmur, ad eam velut in tutiſſimum portum confugere: facilè ſedabit omnes tempeſtates, & quæ collapſa erunt & diſſipata in integrum reſtituet.

3 & 4 TVNC NON OBLINENTVR.) Hinc melius perſpicimus ſic regnum Ezechiæ deſcribi à Propheta, vt nos ducere lõgius velit. nã hîc tractat de inſtauratione Eccleſiæ, quę per Ezechiã quidem adumbrata, ſed in Chriſto verè impleta eſt. Scimus Eccleſiã nunquã bene habere, niſi intus præſint moderatores iuſti ac prudentes. Id aũt, niſi regnet Chriſtus, fieri non poteſt. Ergo Chriſtus & eius regnum nobis hîc vnicè cõmendãtur. Opponitur autem hæc promiſſio horrendæ cõminationi, qua ſuperiore capite ſe excæcaturum Iudæos edixerat. Hîc enim cõtrà pollicetur veram lucem, vt qui prius cæci fuerant illuminentur, ſurdi verò audire incipiãt, ſtulti intelligant, balbi loquantur. VIDENTES aũt & AVDIENTES vocat, qui videre & audire debuiſſent, cùm iis verbum Dei proponeretur: ſed cæci ac ſurdi eſſe maluerãt, mentéſq; & animos auerterant à doctrina. His oculos, aures, linguã, & intelligẽtiam ſe redditurum Dominus promittit. Certum eſt aũt nihil hîc promitti, quod ex Dei gratia nõ proficiſcatur: nec enim ſimpliciter pronuntiat quid facturi ſint homines, ſed quid facturus ſit Deus ipſe in hominibus. Hæc enim ſingularia Dei dona ſunt: ſicuti è diuerſo, cùm excæcat, cùm intelligentiã adimit & rectum vſum loquendi, cùm ignorantiã & barbariem graſſari ſinit, pœnæ ſunt horrendæ quib⁹ ingratitudinem hominum vlciſcitur & cõtemptum Verbi. Quæ ergo ipſis meritò ademerit Dominus, promittit fore vt tandẽ populi ſui miſertus reſtituat: idq; beneficio Chriſti, à quo nobis & lingua ad loquendum, & mens ad intelligendum, & aures ad audiẽdum reſtitui oportet, cùm antea hebetes, & horrẽdo ſtupore percuſſi eſſemus. Sciamus ergo extra Chriſtum nihil eſſe ſpiritualis vitæ in mundo: quia viſu, auditu, rectáque intelligentia, & rectè loquendi vſu hîc priuãtur omnes, donec in vnum corpus ſub ipſo coaluerint. vnde ſequitur, euerſo Chriſti regno, ſimul hæc beneficia adimi. Obſeruandum etiam hîc beneficia cõmendari quæ præ aliis eximia atque optanda ſunt. nam opes & diuitiæ, cæteráq; omnia quibus vulgò homines beatã vitã æſtimant, præ his nihili facienda ſunt. Infœlices erim⁹ in abundantia rerũ omnium & copia, niſi reſtituat nobis Dominus ſpiritualia bona de quib⁹ hîc Propheta cõcionatur. His ergo ſublatis, Chriſtum ſimul à nobis abeſſe, & nos ab eo alienos ſciamus: quando nõ niſi ab ipſo vno quidquid eſt ſpiritualium benedictionum fluit, ſicuti docet Paulus 1, ad Epheſ. cap. Cùm autem nobis iam longo tempore adeò ta hæc bona hodie reſtituta eſſe videmus, pudeat nos ingratitudinis noſtræ, quòd eam gloriam, quam decebat, non reddimus Chriſto: nec intelligentiam, quam dedit ad propagandum eius regnum & promouendum eius cultum, conferimus: nam oſtendimus planè ipſum in nos regnum minimè obtinere. Porrò quia ſtulti, præcipites & temerarij eſſe ſolẽt, ideo Feſtinationem Hebræi pro ſtultitia accipiunt. nam prudentes ſolent eſſe moderati.

Suprà 31.2

Epheſ.1.3

5 NON VOCABITVR AMPLIVS.) Significat Propheta ſic omnia reſtitutum iri in ſuum ordinẽ, vt vitia non habeãtur, ſicuti antea, pro virtutibus. nam vbi peruerſa adminiſtratio eſt, regnant auari, in pretio ſunt & honore, quia virtus æſtimatur ab opibus & potentia: pauper vbiq; contemnitur, etiãſi probus ſit, frugi, & quantum in ſe eſt liberalis. denique perturbata & confuſa ſunt in eiuſmodi ſtatu omnia. At recta politia eiuſmodi fucos & laruas facilè detegit: nam vbi in pretio eſt virtus, ſtatim vitia deteguntur. Bonis etiam permittitur maior libertas ad cohibendã eorũ proteruiã qui fas omne & ius ſub pedib⁹ antè calcabãt. Porrò cùm hîc Propheta de Eccleſiæ ſtatu & reformatione loquatur, quæ ſpiritualis politia eſt, altius paulò erigendæ ſunt mentes, vt ad Chriſtũ hæc omnia referamus: cui propriũ ac peculiare eſt, occulta vitia detegere, inuolucra tollere & vela, quæ ſpecie vitiorum immutant vt pro virtutibus laudẽtur. Hoc per Euangelium facit, quo in lucẽ profert quæ prius latebãt dedecora, & qualia ſint palam exhibet: vt externa ſpecie nemo, niſi ſpõte, falli queat. Atq; hęc cauſa eſt, cur tam odioſum ſit mũdo Luc.2.35

Euangelium. nemo enim æquo animo patitur occultas cogitationes ſuas & latentem turpitudinem in medium proferri. Philoſophi quidem pręclarè de auaritia & liberalitate diſputant, & quantum inter eas diſcriminis ſit quodammodo oſtendunt: ſed nunquam in animos penetrant, vt eos perſcrutentur, ac verè inter auarum & liberalem diſcernant. hoc ſolo Chriſti lumine effici poteſt, vbi per Euangelium illucet, atque intimos receſſus cordis humani percontando ad ſpirituale & interius obſequium nos cogit. Reuocamur ergo hîc ad tribunal Chriſti, qui detecta hypocriſi ſolus patefacit an auari, an liberales ſimus.

6 QVONIAM SORDIDVS SORDES.) Poſſemus etiam vertere, Impius impia loquetur. נבלה enim fœditatem aut ſcelus quodlibet ſignificat, quod vulgò dicimus, *Laſchete*. Poſſet etiam verti, Stultus loquetur nequitiam. atque ita alluſio eſſet in vocibus נבל & נבלה: ſenſus autẽ multùm differret. Sed cùm ſuperiore verſu de ſordidis loquens hoc vocabulo vſus ſit, libentius eam interpretationem ſequor. און pro Impietate accipio. nam de continua peccandi, & iniquè agẽdi licentia agit, vt ea quæ ſequuntur ſatis oſtendunt. quia inuehitur aduerſus impios, qui ſe proſtituunt in omne ſcelus, nec vllo conſcientiæ ſenſu tanguntur: rident omnes monitiones, Deumq; & ſeruos eius ſubſannant. Hos etiam pertrahit in lucem Chriſtus, & quæ ſub integumẽtis late-
Heb.4.12 bant, detegit. cuius propriè, vt diximus, ſunt partes Euangelij, gladio penetrare abſcõditos cordium affectus, vt Dei iudicio reſpondeant. Idem igitur argumentum perſequitur, quod prius tractare cœperat Iſaias. Alij ſecus exponũt: ſed parum aptè, vt mihi videtur. putãt enim quaſi prouerbialem eſſe ſententiã, atq; in præſenti tẽpore accipiunt, Sordidus ſordes loquitur. Sed maius aliquid Prophetam ſignificare arbitror: nẽpe Chriſtum, ſicuti iudex eſt mundi, ita conſcenſurũ tribunal, vt oſtẽdat qualis vniuſcuiuſque animus ſit. Nam quãdiu non exercet officium iudicis, omnia manent confuſa, laudantur impij, quòd piorum ſpeciem præ ſe ferant: optimus quiſque ſpernitur. at Chriſtus vitam vniuſcuiuſq; in medium producet, vt appareat nequitia quæ prius
Matth.3.12 ſub aliquo prætextu ſplẽdebat. Ideóque ventilabrũ dicitur eſſe in manu eius, quo grana à paleis ſecernat. Hoc autẽ eſt Euangelium, quo tanquam iudex maleficos adhibet in quęſtionem, atque inuitis ſcelera & maleficia extorquet. quod in dies magis ac magis experimur, dũ detegitur impietas quæ ſub larua Papatus, & miris ſuperſtitionum inuolucris occulta erat. Quis verò vnquã in illis tenebris exiſtimaſſet tam horrenda monſtra in animis hominũ latere, qualia hodie proferuntur? Tantus enim emerſit contẽptus Dei, vt plerique belluis ſimiliores ſe quàm hominibus eſſe oſtendant. Calumniantur interim nos Papiſtæ, quaſi noſtra doctrina laxauerimus fræna hominibus, & inuexerimus contẽptum Dei, vt ſine metu & pudore laſciuiant. Audiant verò Iſaiam qui reſpondet, vbi innotuerit Dei veritas, ſordidos ſordida, impios impia & nefaria lo-
Luc.2.35 quuturos: & certè nõ aliter ſpiritualis iudex eſſet Chriſtus, niſi arcanas mentis cogitationes patefaceret, ac occultiſſima quæq; in medium proferret. Ludibriis aũt quæ iaciũt in Deum reprobi, adiungitur crudelitas, quòd ANIMAM FAMELICAM DEFRAVDENT: vbi Propheta quę aduerſus ſecundam Tabulã pugnant opera ſuo ordine recenſet. Initiũ faciunt impij à contẽptu Dei: deinde ad externa ſcelera proſiliunt: crudelitatẽ omne genus exercent in proximos. hęc aũt atrociſſima & extrema omnium eſt, victum animæ famelicæ ſubripere, & potum ſitienti. Solus enim naturæ ſenſus nos ad miſericordiam & συμπάθειαν cõmouet. Vbi verò ita efferati ſunt homines vt aliena miſeria non tangantur, omnemque humanitatis ſenſum exuãt, beſtiis ipſis deteriores eſſe oportet, quæ quodammodo ſui ſimilium inopiæ condoleſcunt.

7 AVARI ARMA SVNT MALA.) Semper retinendum eſt futurum tempus, quia non diſputat quales ſint auari, ſed patefaciendos ſub Chriſto ſignificat, ne amplius fallant, aut imponant. Loquitur enim de cæleſti luce quę exoritura erat, vt occultas impietates detegeret, ſicuti iã dictũ eſt. Chriſtus ergo oſtẽdit quales ſint auari, & quàm pernicioſis inſtructi ſint artibus. כלי, ſi quis Mẽſuras interpretari malit, non repugno: ſed Armorũ nomẽ melius quadrat & latius patet. nã inſtrumenta omnis generis cõprehendit. Omnis igitur generis artes, aſtus & fraudes intelligit, quibus auari ſimplices homines & incautos in ſuas naſſas impellũt. Sequitur cauſæ redditio, quia machinari nõ deſinũt aliquid noxæ. Certũ eſt hîc deſcribi prauorũ hominum mores, qui cõmoda tantùm ſua & quæſtum curant, & ſemper ad fallendum & circunueniẽdum intenti ſunt. Hi cum ſuis fraudibus & technis à Chriſto in lucem protrahũtur. Aliis quoque circunſtantiis amplificat indignitatẽ huius ſceleris. Indignius enim & atrocius eſt circunuenire ſimplices, qui ſibi cauere non poſſunt, quàm aſtutos & veteratores: deinde fallacibus illecebris ſub amicitiæ prætextu: tertiò pauperes, quorum inopiæ potius ſuccurrendum erat: quartò inſidias tẽdere in medio iudicio. Hoc enim ſceleratius eſt, quàm ſi quis hominem aperta vi adoriatur. quandoquidem iudicium debet eſſe aſylum pauperum: quid ergo accidet, ſi ex eo latrociniũ aut ſpoliarium fiat? Nam viæ à latronibus obſeſſæ, & inſidiæ aliqua ratione vitari poſſunt: at iudiciorum fraudes nullo modo. Hæ igitur circunſtantiæ diligenter notandæ ſunt.

8 AT LIBERALIS.) Diximus antea has Prophetę ſententias ſubtiliores eſſe quàm vulgò putãt. nec enim loquitur vulgari more, ſed de reformatione Eccleſiæ diſſerit. Hoc igitur ad

regeneratos pertinet,in quos regnum obtinet Chriſtus.quia etſi voce Euangelii vocentur omnes, pauci tamē illius iugo ſubiici ſe patiūtur. Hos verè liberales & beneficos efficit Dominus, ne amplius quęrant ſua cōmoda, ſed opem egeno ferre parati ſint,non vt ſemel tantùm aut aliquoties id faciāt,ſed in dies magis ac magis in liberalitate & beneficētia progrediātur. Vulgò aliter exponitur hic locus:nēpe quòd liberales rectis officiis ſeſe promouēt,& magni euadunt:quia Deus ipſos remuneratur,maioribúſque beneficiis cumulat. Quæ ſententia prima facie arridet:ſed potius docet Propheta liberales nunquam facturos finem largiendi,quoniam maiores facient indies progreſſus,eadémque agitabunt conſilia, & cōſtanter in eo animum ſuum obfirmabunt:ſicuti in Pſalmo dicitur, Diſperſit, dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in ſeculum. Hoc autem ideo additum eſt,quòd facile ſit ad aliquod tempus liberalitatem ſimulare:multi etiam ſe ex animo liberales putant,cùm aliquid largiti fuerint,ſed deſinunt protinus, atque inſtitutum mutant. Vera autem liberalitas momentanea aut temporaria non eſt.perſeuerant conſtanter qui ea ſunt virtute præditi:non repentino quodam ac leui ardore ſeſe effundunt, cuius paulò pòſt eos pœniteat. Idque exprimere voluit Propheta dictione קום,quæ ſurgere & creſcere ſignificat. Multa quidem accidūt quæ liberalitatis noſtræ curſum abrumpant.miram in hominibus ingratitudinem experimur, vt quicquid damus, malè locatum eſſe videatur. Multi nimis cupidè ad ſe rapiunt, & inſtar hirudinum ſugunt alienum ſanguinem. Sed meminerimus huius ſententiæ,& Paulum audiamus monentem, ne bene agendo defatigemur.nec enim hortatur nos Dominus ad momentaneam liberalitatem, ſed quæ toto vitæ noſtræ curſu duret.

Pſal.112.9
2. Cor.9.9
Gal. 6.9

9 MVLIERES.) Hæc prioribus cohærere non videntur. Nam prius de inſtaurāda Eccleſia loquutus eſt,nunc autem denuntiat inſtare iudicium Dei contra populum,opibus & delitiis ſecurè vacantē. Ideóque probabile eſt Iſaiam ſeorſum hîc nouū ſermonem ordiri. Quanquam abſurdum non erit proximo vaticinio contexere:quia Prophetæ hunc ordinē tenere ſolent, poſtquam fidelibus polliciti ſunt gratiam Dei,ſimul ſermonem ſuum ad hypocritas conuertunt, vt ſignificent miſericordiam quam piis Dominus promittit, nihil illis profuturam, ac nihilominus pœnas ſcelerum ſuorum daturos eſſe. Quòd autem MVLIERES potiſſimùm compellat, Hebræi(vt eorum linguæ hæc ſignificatio vſitata eſt) intelligunt vrbes:ſed figuratum hîc ſermonem eſſe non puto,ac potius retineo ſimplicitatem verborum. Mulieres autem potius quàm viros compellat, vt oſtendat quanta futura ſit clades.parcitur enim alioqui mulieribus & puellis, quòd imbelles ſint, neque ſui defendendi poteſtatem habeant:tam immane verò excidium hoc fore dicit, vt nemini parcatur. Nominatim etiam OTIOSAS nominat,quæ aliis delicatiores eſſe ſolent. hæ cùm diuites & opulentæ ſint,aliquo modo ſibi conſulunt,ſéque eripiunt è calamitatibus,etiam cùm vulgus extrema quęque patitur,ſed iis pręcipuè ſignificat Iſaias ſurgendum ac tremendum eſſe. Hanc verò perturbationem opponit quieti & delitiis quibus in otio fruebantur. SVRGERE enim iubet, vt intelligant haud iam quieſcendi tempus eſſe:Dominum ipſas ex otio & torpore ſuo excitaturum. Vbi ſequitur, AVDITE VOCEM MEAM FILIAE: Filias ſimiliter interpretātur Rabbini pagos aut minores vrbes:ſed ego ſimplicius, vt iam dixi, accipiendum puto. Oſtendit autem vnde hic terror, vnde ea vis orietur, quæ eas ſurgere ac tremere coget:nempe ex iudicio Dei. ſed Vocis meminit, vt ſciant hanc prophetiam non fore inanem:quia bellum ipſis denuntiat iuſſu Dei. Quàm efficax hic ſermo, inquit, & quam vim habeat ad vos excitandos, aliquando reipſa ſentietis. Porrò toties otium, ſecuritatem, & delitias illis exprobrat, non ſolùm quia longè moleſtius erit quietis aſperè expergeſieri, ſed quia vix fieri poteſt in hac naturæ humanæ corruptela & prauitate, quin pigritiem cōtrahat mundus ex quiete & rebus proſperis: deinde ſenſim delapſus ad ſocordiam, falſa imaginatione ſeſe decipiat, & procul à ſe repellat omnes metus:fretus etiam hac confidentia, petulanter in Deum inſurgat.

10 DIES ſuper annum.) Significat his verbis calamitatem diuturnam fore.nec enim leue alioqui ſolatium eſt in malis, cùm ſtatim pręterreunt quæ nobis alioqui non ſine triſtitia & dolore ſuſtinenda ſunt:at cùm nullus finis, nulla dolorum alleuatio, nulla conſolatio aut liberationis promiſſio affertur, quid præter deſperationem ſupereſſe poteſt? Denuntiat igitur ipſas non tantùm paſſuras vno anno, ſed & nouas deinceps ærumnas expectandas eſſe. Porrò CONTREMISCENDI verbo pungit obliquè earum torporem, ſignificans tumultuoſè & cum formidine pertractum iri, quæ ad placidam doctrinam attendere grauatæ ſunt. Porrò, quia rebus terrenis & caducis alimentis nimiùm addicti erant Iudæi, ex eorum ſenſu denuntiat vini & tritici penuriam. Si melius à craſſis cupiditatibus purgati fuiſſent, potius minatus eſſet quæ deplorat in ſuis Threnis Ieremias, ſacrificia & feſtos dies ceſſaſſe, ſacros conuentus eſſe abolitos. ſed quia in ſuis voluptatibus demerſi nondum ita profecerant in æſtimandis ſpiritualibus bonis, ad eorum ruditatem deſcendens Propheta, ventres eorum magis quàm animos compellat. Loquitur autem de agrorum vaſtitate, quæ neceſſariò ex illa clade ſequutura erat. Otium enim & ſecuritas ex abundantia & copia naſci ſolet. Priuabit ergo, inquit, vos Dominus omni victu, vobíſque ſocordiam iſtam excutiet, & confidentiæ materiam tollet. Proinde hîc monemur rebus proſperis indormiendum non eſſe, nec concipiendam eſſe ſecuritatem, quaſi continua nos proſperitas in mundo maneret.

Thren.1.4. 7. & 2.7

Sed moderatè vtendum beneficiis Dei,niſi ſubitò excitari,& incauti opprimi,& grauiſſimè ex inopinata rerum commutatione dolere velimus.

11 CONTREMISCITE.) Repetitio hæc non ſuperflua eſt, ſed amplificat quod prius dixit.nam vbi obtorpuerunt homines,haud facilè Prophetarum voce excitantur: quamobrem aſſiduis clamoribus atque obiurgationibus opus eſt. Atque ita minas alias aliis addendo,vel eaſdem iterando,quantus ſit ſtupor declarat vbi ſemel proſpera fortuna homines excæcati ſunt. vix enim amplius Deum monentem audire ſuſtinent. Et certè plus hominibus periculi eſt à proſperis rebus quàm ab aduerſis.placent enim ſibi ſecundis rebus,iſtáque fœlicitate inebriantur: propterea acrius Iudæis inſtare ad eiuſmodi torporem excutiẽdum neceſſe fuit. Hæc igitur Prophetæ exhortatio in futurum reſolui debet:acſi diceret,Vos tandem contremiſcetis:nec enim quies hæc veſtra perpetua futura eſt.Interea ſignificat cladem quæ inſtabit,nihil aliud quàm huius prophetiæ teſtimonium fore,qua ſcilicet Dominus hæc verba haud inania fuiſſe re ipſa docebit. NVDARI & SACCO ACCINGI iubens,deſcribit ſpeciem lugentiũ. Quoties enim premebantur rebus aduerſis, induti ſacco nudabant reliquas corporis partes,luctúmque ſuum & habitu & geſtu, omni modo teſtabantur.Mulieribus ergo,pro deliciis & voluptatibus in quibus ſeſe volutarant, ſaccum & alia luctus inſignia indicit.

12 SVPER VBERA.) Variè exponitur hic verſus. aliqui enim ſimpliciter intelligunt tantam rerum penuriam fore,vt mulieres lac ſuum perdituræ ſint,atque ita pueri in arida vbera ingemiſcant.quod quidem videmus accidere vbi ex ſumma rerum penuria macies cõtrahitur. Verùm receptior ac cõuenientior ſenſus eſt,vt per VBERA figuratè agros & vineas intelligamus,quẽadmodum Propheta ipſe declarat:nam meritò vberibus matrum comparantur,cùm ex iis victum percipientes lac vel ſanguinem terræ ſugamus.intelligit ergo alimenta & cibaria defutura,quoniã Dominus terræ maledicet,vt nullas fruges producat.Ita ingemiſcẽt homines ob illam penuriam, tanquã in vbera matris ſuæ à qua prius delicatè nutriebãtur. Hic ſenſus mihi videtur ſimplicior, & contextui optimè quadrat:quia exegeticè interpretari conuenit quæ continuò pòſt ſequuntur de agris opimis,& vite fructifera.

13 SVPER terram populi mei.) Confirmat proximum verſum,& declarat ſterilitatis & inediæ cauſam fore, quòd VEPRIS ET SPINA IN TERRAM ASCENDENT: id eſt, inculti, horridi & ſteriles erunt agri,qui prius fertiles & vberes eſſe ſolebant. Hæc autem ſtupenda erat rerum conuerſio.ſcimus enim regionem illam præ aliis frugiferam ac vberem fuiſſe,non tam na-
Exo 3.8.17 tura quàm benedictione Dei.Dixerat enim,Dabo vobis terram affluentem lacte & melle:hinc a-
& 13.5, & bundantia & fœcunditas. TERRAM POPVLI ſui vocando,anticipat quod illis alioqui excipere
33.3 promptum fuiſſet,non eſſe metuendum quin terra diuinitus electa annuos prouẽtus redderet:quia
*Deut.*6.13 tametſi Dei benignitas communiter perueniat ad totum humanum genus:peculiari tamen modo pater ac nutritius erat illius gentis.Incredibile igitur erat terram illam, quum filiis Dei eſſet deſtinata,ſpinis & dumetis obtectum iri.atque ita Iudæos aſperius obiurgat Propheta,quòd non ſolùm Dei benedictionem exinaniuerint ſua malitia,ſed iram eius accerſiuerint quæ terræ nitorem deformet ac corrumpat.In medio verſu particula כִּי auget,tametſi nonnulli pro cauſali accipiunt, Quia in domibus eorum lætitia eſt.Sed non poteſt ſtare hic ſenſus,quoniam בתי eſt in regimine. Amplificare ergo mihi videtur hanc ſententiam,ac ſignificare non tantùm in extremis terræ angulis futuram hanc vaſtitatẽ,ſed etiam in domibus lætitiæ,id eſt, ſplendidis & magnificis, vbi antea ſummæ delitiæ vigebant.Cùm hæc diceret Propheta,minimè dubium eſt quin irriſus fuerit ab eius ſeculi hominibus.certè inter illas delicias quibus excæcati erant,minimè audiebatur. Præterea inſoleſcebant ob promiſſa Dei,nec quicquam ſibi defuturum exiſtimabant.Euenerunt tamẽ omnia quæ prædixit Iſaias.Quo exemplo diſcamus moderatè vti rebus proſperis, ſicque pendeamus à benedictione Dei,vt pura conſcientia Verbo ipſius obſequamur.

14 QVONIAM palatium.) Hìc etiam melius exprimit regionis illius vaſtitatem.nam cùm ſuperiore verſu domos ſplendidas nominarit,hìc etiam palatia & vrbes adiungit,vt nihil omnino, quantumuis magnificum & præclarum,ab iſta clade eximi oſtendat. Videmus autem, donec in cœlum ſuſpiciant homines,vt proprius ſplendor illis perſtringat oculos:vnde fit, vt ſuauiter in opulentia ſua ſopiti nihil metuant.Quicquid ergo ſplendidi,magnifici & excelſi erat in Iudæa, vrbes,palatia,propugnacula,arces,ea omnia dirutum iri ſignificat,vt in nihilum redigantur.Dicendo IN SECVLVM, rurſus admonet,vt iam prius,non fore vnius diei hanc cladem, ſed quemadmodum diu obſtinati fuerant in vitiis ſuis, ita diuturnam fore. nam ſi ad breue tempus dediſſent pœnas,vt erant præfracti atque indomiti,ſtatim ad ingenium rediiſſent.

15 DONEC ſuper nos effundatur.) Quoniam Propheta de Iudæis tractat, inter quos Dominus ſtatuerat Eccleſiam ſuam,ideo reliquam ipſis ſpem ſalutis fieri oportuit, ne in tantis ærumnis deficerent. Sic enim Dominus aduerſus impios, qui falsò obtendunt eius nomen,ſeuerus eſt, vt interim aliquo modo ſeruet Eccleſiam ſuam. Hanc igitur promiſſionem adiungit Propheta, vt intelligerent, quamuis acerbè puniat ſuos, tamen fœderis ſui memorem ſemper eſſe. Nunquam enim ſic minatur Dominus,quin aliquem conſolationi locum relinquat,vt rebus etiam deplora-

ploratiſſimis fidelium animos erigat & ſuſtentet. Cæterùm, vt ritè ſolatium quod ipſis affertur guſtent, attollit eorum ſenſus ad ipſum vitæ authorem. Et certè videmus vt rebus in melius mutatis, maior pars ſeſe ingurgitet panis & vini copia. vbi autem vrget eſuries, præterito Deo, terram implorant. Non abs re igitur Iſaias ſpiritum è ſublimi venturũ dicit, qui terram vegetando eius fœcunditatem renouet. nec mihi dubium eſt quin ad illam Dauidis ſententiam alludat, Emitte ſpiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. Cæterùm quia ſignum hoc reconciliati Dei proponit, ſimul admonet inſtaurationem Eccleſiæ manare à ſola Dei gratia, poſſeque ſterilitatem corrigi, ſimulac è cœlo vigorem inſtillauerit. Nam vel momẽto eam exuſcitare poteſt, qui omnia creat ex nihilo, ac ſi prius extitiſſent. Poſterius membrum, vbi DESERTVM CARMELO cõparat, variè torquent interpretes. ſed quemadmodum Cap. 29. attigi, vbi ſimilis erat loquutio, ſimpliciter, meo iudicio, commendat Propheta effectum illius inſtaurationis: nempe quod abundantia rerum omniũ & copia teſtabitur Deum verè placatum eſſe populo ſuo. Loca enim prius deſerta inſtar Carmeli fore dicit: qui locus ferax & vber erat, vnde etiam nomen accepit. Carmelum verò inſtar deſerti, id eſt, adeò feracem fore, vt ſi nunc qualis eſt, ad eum qui futurus eſt, conferatur, inſtar deſerti videri poſſit. Eſt enim amplificatio illius inſolitæ vbertatis: Agri nunc ſteriles & inculti, feraces erunt: culti verò & fertiles, adeò copioſum fructum ferent, vt eorum abundantia inopia ſit & ſterilitas præ copia quæ tunc in ipſis futura eſt. quemadmodum ſi Sabaudicos agros cum Siciliæ aut Calabriæ agris compararemus, deſertum eſſe diceremus. Denique inauditam fertilitatem ſignificat, qua, vbi cum Deo redierint in gratiam, pii fruentur, vt fauorẽ ex beneficentia agnoſcãt. Cæterùm de regno Ezechiæ ſic vaticinatur Iſaias, vt omnia in regnum Chriſti ceu finem ac complementum conferat. quum ergo ad Chriſtum ventum eſt, hæc omnia ſpiritualiter exponi debent, vt intelligamus nos renouari ſimulatque Spiritum Dominus è cœlo miſit, vt ex deſertis agri culti & fertiles reddamur. Priuſquã enim Dei ſpiritu afflati ſimus, meritò deſertis vel terræ aridæ comparamur, quũ nihil præter ſpinas & vepres proferamus. nec enim ſumus apti natura ad fruges producendas. Ergo qui ſteriles & infrugiferi erant, regenerati Spiritu Dei, fructus vberes producere incipiunt: qui verò indolem aliquam & ſpeciem bonitatis præ ſe ferebant, eodem Spiritu regeniti, poſtea tã frugiferi erũt, vt eos antea inſtar deſerti fuiſſe appareat. quicquid enim habẽt homines, velut horrida ſylua eſt, donec à Chriſto regenerẽtur. Itaq; dũ premitur Eccleſia, & deplorata videtur illius cõditio, attollamus oculos in cœlum, atque ab iſtis promiſſionib⁹ toto animo pẽdeamus.

16 ET habitabit Iudicium in deſerto.) Docet Propheta qualis ſit verus Eccleſiæ ſtatus: nempe, vbi iuſtitia & iudicium locum habent. nec enim homines pecudibus ſimiles eſſe conuenit, vt victus copiam & abundantiam rerum tantummodo quærant. Atque hinc ſatis apparet non retentos fuiſſe Legis doctrina Iudæos in caducis lautitiis, vt in terrena ſolùm beneficia ſpes eorum defixæ eſſent, quemadmodum fanatici quidam opinantur. Hoc enim quod præcipuum erat, attendere iuſſi ſunt, vt iuſtitia & iudicium vigeret: & proculdubio in eo veram fœlicitatem ſitam eſſe intellexerunt. Eò igitur nobis quoque potiſſimùm ſpectandum eſt, ne beatam vitam, vt porci in hara, panis & vini abundantia metiamur. Hic enim eſt finis omnium bonorum quæ nobis largitur Dominus: huc ſpectat liberatio noſtra, vt ei, quemadmodum inquit Zacharias, in ſanctitate & iuſtitia ſeruiamus. Per IVDICIVM & IVSTITIAM, vt alibi viſum eſt, rectitudinis omne genus comprehendit. nam etſi ad æquitatem, quæ mutuò inter nos colenda eſt, propriè ſpectant duæ iſtæ voces: quia tamen vſu receptum eſt ab officiis ſecundæ Tabulæ totius Legis obſeruationem deſcribere, hic Propheta ſynecdochicè complectitur etiam pietatem & cultũ Dei. Ideo autem præcipua officia charitatis, & quæ ad ſecundam Tabulam pertinent attingere ſolent Prophetæ, quoniam iis vt plurimùm quemadmodũ ſimus erga Deum affecti patefacimus. Iam cùm in DESERTO, perinde vt in AGRIS CVLTIS domicilium aſſignet iuſtitiæ & iudicio, melius hinc liquet paulò antè tantam bonorum exuperantiam fuiſſe promiſſam, cuius conſpectu reputarẽt homines, quos antè viderant optimos agros, fuiſſe quodammodo ſteriles.

17 & 18 ET erit opus iuſtitiæ, pax.) Nuper pacem exagitauit, ex qua torporem & ſocordiam contraxerant Iudæi: nunc diuerſam quietem promittit, quæ illuſtre ſignum erit amoris Dei, qui in gratiam receptos fideliter tuebitur. Notanda igitur eſt tacita antitheſis inter belluinam quietem, quam reprobi per omne nefas graſſando acquirere ſibi videntur ſua audacia, & in qua etiam torpent: rurſus quietem diuerſam, quam ſibi piè iuſtéque viuendo conciliant filii Dei. Ad hãc enim appetendam hortatur Iſaias, docétque minimè timendum eſſe quin placato Deo, beata, lætáque tranquillitas eos maneat. Hoc autem modo illis commendat integritatis ſtudium, quo ſibi certã pacẽ redimant: quia nulla eſt ratio melior conciliandi fauoris, ne quis moleſtiam nobis exhibeat, quàm ſi abſtinemus ab omni maleficio, vt Petrus docet. Cæterùm altius eos ducit, vt piè iuſteque viuendo ſub Dei gratia ſe contineant: quando nihil magis præpoſterum, quàm impios, dum aſſiduè cum Deo bellantur, pacem ſibi optare. Vulgare quidem eſt votum: quia vix centeſimus quiſque reperietur, qui non plenis buccis pacem prædicet, dum interea quiſque ſibi hoſtes in terra concitat: omnes autẽ turmatim ſceleribus ſuis cœlum terrámque perturbant. Hanc verò quietem, quia perpetua eſt, cum priore illa comparat, quæ leuis & momentanea eſt. Nunc dum PAX

Pſal.104.29

Suprà 29.17

Luc.1.75

1.Petr.3.13

vocatur EFFECTVS IVSTITIAE, diſcamus quemadmodũ bella oriuntur ex ira Dei, quã pra-
uitate noſtra prouocamus, ita pacem ex benedictione ipſius proficiſci. Quũ igitur ad bellum in-
flammatos hoſtes & tumultuari aduerſum nos videmus, ne aliud remedium quàm reſipiſcentiæ
quæramus. Dominus enim facilè tumultus ſedabit, vbi ad eum fuerimus conuerſi. Ipſe enim eſt,
Pſal. 46.10 vt inquit Pſaltes, qui bella ſedat vſque in extrema terrę, qui arcus conterit & trũcat haſtas, & qua-
drigas igni exurit. Diximus prius hæc non ſolùm pertinere ad Ezechiam, ſed ad Chriſtum referen
da eſſe. Quemadmodum igitur iuſtitiam ſpiritualem eſſe diximus quæ in cordibus hominũ ſedem
habet, idem de pace, eius ſcilicet fructu, nobis dicendum eſt. Proinde quum audimus hîc QVIETAS
18 MANSIONES & REFRIGERIA, meminerimus ſententiæ Pauli: Iuſtificati fide pacem habemus apud
Rom. 5.1 Deum. Hanc ſe diſcipulis relinquere dicens Chriſtus, negat poſſe dari à mundo. nec mirum, quia,
Ioh. 14.27 vt alio loco docet idem Paulus, Hæc pax omnem exuperat ſenſum. nec enim amplius hac percep-
Phil. 4.7 ta iuſtitia inquieti ſumus aut tumultuamur intus nobiſcum, ſicuti cùm ex ſenſu iræ Dei mordent
nos pũctiones. Mala enim conſcientia ſemper turbulenta eſt, ſéque miſera anxietate exagitat. Ve-
xari igitur impios, variſque perturbationibus agitari neceſſe eſt: quia vnde exulat iuſtitia, quies
iſta locum habere non poteſt: vbi autem regnat Chriſtus, illic tantùm conſtat vera pax. Certiſſi-
ma ergo pace fruuntur ſoli demum fideles, quibus non modò ſua pietas, ſed fiducia miſericordiæ
Dei apud cœleſte tribunal reſpondet. Vnde colligimus nondũ illic regnare Chriſtum, vbi inquie-
tæ ſunt conſcientiæ, & variis dubitationum vndis circunferuntur, ſicuti Papiſtis & reliquis omni-
bus contingere neceſſe eſt, qui in Sacrificio Chriſti, & expiatione per eum parta fundati non ſunt.
19 ET GRANDO.) Prophetis diximus antehac frequentem hunc eſſe vſum, ſub figuris de-
ſcribere regnum Chriſti. nam ſimilitudines ſuas à terreno regno mutuãtur, quòd alioqui inęſtima
bilem bonorum theſaurũ aſſequi pro noſtra ruditate vix poſſemus. Senſus eſt, Dominus auertet
noxas & incommoda à ſuis, atque aliò conuertet. quia hîc variis tempeſtatibus & procellis obno
xii ſumus: pluuiæ, grandines, imbres, venti, turbines ſuſtinendi, Deum admirabili ſua prouidentia
facturum, vt fidelibus nihil noceant, eò quòd noxarum omnium impetum aliò depellet. Per SYL-
VAS autem intelligit loca deuia & deſerta, in quibus nulla hominum frequentia eſt. Hinc mone-
mur, ſic nos ab incommodis & periculis immunes eſſe, quum ſub tutela Chriſti ſumus, vt tamen
variæ procellæ & tempeſtates capitibus noſtris ingruãt. Eſt autem nobis liberator Dominus, qui
mala imminentia aliò diuertit, aut periclitãtes eripit. Iam vt iterum pacem de qua loquutus eſt cõ-
firmet, VRBES quæ in planitie ſitæ erunt, extra metum fore dicit. nam tunc in locis editis & altio-
ribus extruere ciuitates ſoliti erant, quò difficilior ad ipſas aditus eſſet. Eam verò tutelam Dei fo-
re dicit in populum ſuum, vt ſolitis munitionibus minimè opus ſit, quia ciuitas poterit tutò confi-
dere in vallibus: etiam ſi excurſioni hoſtium pateat, nihil incommodi ſentiet: nam manus Domini
ipſam tutabitur. Nos ergo præſidiis noſtris inniti in quærenda ſecuritate minimè expedit, ne ſta-
tim è nido detrahamur: ſed quando curam ſalutis noſtræ ſuſcipere dignatur cœleſtis Pater, eo patro
no & tutore contenti ſimus.
20 BEATI VOS.) Oſtendit quanta futura ſit mutatio, vbi Chriſtus regnare cœperit. Prius e-
nim dixerat tantam fore vaſtitatem, vt terram ſanctam vepres & ſpinæ contegerent, diruerentur
ſumptuoſæ domus, vrbéſque & palatia ſolo æquarẽtur. Id futurum erat, quum aſſiduis hoſtium in-
curſionibus ea regio vaſtaretur: nunc verò beatos fore dicit, quia frugum omnium prouentu eos
ſaturabit Deus. ſed copiam illam quæ ſimpliciter exponi poterat, figuris illuſtrat, quòd IN PALV-
DIBVS SEMINABVNT, & PECORA SVA ſine timore iacturæ immittẽt in ſegetes. Per AQVAS
nonnulli intelligunt terram vberem & feracem. ego verò vt aliter accipiam moueor particula v-
niuerſali כל: nominat quaſuis aquas. ac ſi diceret, Loca quæ obruebantur aquis, erunt apta ſationi,
nec verendum erit, ne aqua ſegetes veſtras corrumpat. Item ſolemus ab agris, præſertim conſitis,
boues & aſinos, cæteráque animalia arcere, ne abſumant fruges vel eradicent. Hîc verò tantam
ſegetum copiam ac denſitatem fore dicit, vt boues & aſini immittendi ſint ad primam herbam de-
paſcendam: ſicuti luxuriantibus ſegetibus fieri ſolet. BEATOS vocat more Hebraico, quòd labor
eorum inutilis futurus non ſit. Si quis excipiat ſub Regno Chriſti nunquam eiuſmodi fœcundita-
tem fuiſſe viſam, fateor ſanè etiam quum liberaliſſimè ſuos tractauit Deus, ſemper tamẽ apparuiſ-
Gen. 3.17 ſe eius maledictionis ſigna, qua totum humanum genus inuoluit lapſus & defectio Adæ. Sed quia
fidelibus per Chriſtum reddita eſt mundi hæreditas, non immeritò Prophetæ terram ab eo reno-
uandam aſſerunt, vt abſterſo ſqualore quem perdidit nitorem recuperet. Hoc verò qui querun-
tur nondum eſſe impletum, ſe ipſos conſiderent, an omni peccati labe in ſolidũ purgati ſint. Quòd
ſi adhuc procul abſunt à ſpirituali iuſtitia, ſufficiat pro modo regenerationis guſtare Dei benedi-
ctionem, cuius non antè ſperanda eſt plenitudo, quàm vbi ſordibus carnis exuti geſtabimus perfe-
ctam Dei imaginem.

1 VAE qui ſpolias,nec fuiſti ſpoliatus:qui iniquè agis,nec iniquè actum
in te fuit.Vbi deſieris ſpoliare,ſpoliaberis:vbi finem iniquè agendi fe-
ceris,iniquè in te agetur.
2 Iehoua miſerere noſtri,in te ſperauimus:eſto,qui fuiſti brachiũ eo-
rum in matutinis,etiam ſalus noſtra in tempore tribulationis.
3 A voce tumultus fugerunt populi,ab exaltatione tua diſsipatæ ſunt gentes.
4 Et colligetur præda veſtra collectione bruchorum : ſecundum diſcurſum locuſtarum
pergens illuc.
5 Exaltatus eſt Iehoua,quia habitat in excelſis.Impleuit Sion iudicio & iuſtitia.
6 Et erit ſtabilitas temporum tuorum, fortitudo,ſalutes, ſapientia, & ſcientia, timor
Iehouæ ipſe theſaurus eius.
7 Ecce nuncii eorum vociferabuntur foris,legati pacis amarè flebunt.
8 Deſolatæ ſunt viæ,ceſſauit viator,irritum fecit fœdus,ſpreuit ciuitates,nihil reputa-
uit hominem.
9 Luxit,emarcuit terra,pudefactus eſt Libanus, & ſucciſus:facta eſt Sarõ inſtar de-
ſerti:excuſſus eſt Baſan & Carmelus.
10 Nunc ſurgam,dicit Iehoua,nunc exaltabor,nunc extollar.
11 Concipietis quiſquilias,parietis ſtipulas,ſpiritus veſtri ignis deuorabit vos.
12 Et erunt populi" combuſtiones calcis:tanquam ſpinæ abſciſſæ igni exurentur. "vel,calx combuſta.
13 Audite qui longè abeſtis quid fecerim:cognoſcite vicini potentiam meam.
14 Expauerunt in Sion impij:terror apprehendit" hypocritas. Quis ex" nobis habitabit " vel, ſcele-ratos.
cum igne deuorante? Quis ex nobis habitabit cum ardoribus æternis? "vel,pro nobis.
15 Ambulans in iuſtitiis, loquens recta, aſpernans lucrum ex vi & calumnia,excutiens
manus ſuas à ſuſceptione muneris:obturans aurem ſuam,ne audiat ſanguines: compri-
mens oculos ſuos,ne videant malum.
16 Hic in excelſis habitabit,propugnacula petrarum aſylum eius:huic panis dabitur,&
aquæ eius certæ (erunt.)
17 Regem in decore ſuo videbunt oculi tui:videbunt terram procul remotam.
18 Cor tuum meditabitur terrorem. vbi ſcriba? vbi appenſor? vbi qui annotat domos in-
ſigniores?
19 Populum trucem non videbis,populum abſtruſi labij,vt non intelligas: linguæ balbæ,
vt non capias.
20 Aſpice Sionẽ ciuitatem" ſolennitatum noſtrarum:oculi tui videbunt Ieruſalem,habita- "vel,cõuentuum.
culum tranquillum,tentorium quod non transferetur:cuius paxilli non amouebuntur in
ſeculum, & cuius funes cuncti non rumpentur.
21 "Adeò illic fortis nobis Iehoua:locus fluminum,riuorum ſpatiis amplorum,per quem "vel,quia ſi.
non tranſibit nauis remigum, & per quem nauis magnifica non pertranſibit.
22 Quia Iehoua iudex noſter, Iehoua legiſlator noſter, Iehoua Rex noſter, idem ſer-
uabit nos.
23 Laxati ſunt funes tui , vt non ſolidauerint malum ſuum , neque expanderint velum:
tunc diuiſa eſt præda ſpolij multi,claudi quoque diripuerunt prædam.
24 Nec dicet habitator, AEgrotus ſum:populus habitans in ea ſolutus eſt ab iniquitate.

1 VÆ QVI SPOLIAS.) Si de Chaldæis interpretari libeat, ſatis cõmodè fluet ſermo. Nam quum liberationem promiſerit captiuis, nunc tẽpeſtiuè inſultat victoribus: ſicuti ſingulari cõfirmatione op⁹ erat, vt fides incredibili oraculo haberetur. Neque enim veriſimile eſſe poterat, diruta & euerſa tãta potentia, breui miſeris captiuis qui animos iã deſponderant, liberum fore in patriam reditum. Poterãt ergo in illis anguſtiis deficere & deſperare de ſalute ſua, niſi Propheta his monitionibus occurriſſet. Præuenit ergo dubitationes, quibus angi atque ad deſperationem ſolicitari poterãt, poſtquã abducti eſſent à Chaldæis, atque in ſeruitutem redacti. Nihil enim cernebant eorũ quæ hîc promittuntur, ſed cõtraria & aduerſa omnia. Quia tamen omnium ferè conſenſu receptum eſt exordium eſſe nouæ cõcionis, & ſermonem dirigi ad Sennacherib eiúſq; exercitum, neque mihi etiã diſplicet Aſſyriis iniuſtè omnes vicinos opprimentibus denuntiari vindictã, quæ leniret populi dolores ac moleſtias. Miram igitur rerum conuerſionem ſignificat, qua delebitur florẽs ille Nineues ſtatus, tametſi inexpugnabilis eſſe videatur. vẽturos enim hoſtes Chaldæos qui crudelitatem vlciſcantur, quã in tot nationes exercuerunt. Quo verò plus vehementiæ habeat hic ſermo, Aſſyrios ipſos cõpellat, HEVS QVI PRÆDARIS: nunc vobis impunè graſſari licet: nullæ vires vobis reſiſtũt: ſed erunt aliquãdo qui vos viciſſim prædẽtur, quemadmodum alios prędati eſtis. Loquitur in ſingulari, ſed collectiuè, vt ſatis vſitatũ eſt. Alij legunt interrogatiuè, Annõ ſpoliaberis? putáſne violentiã iſtã tibi impunè ceſſuram eſſe? erunt aliquando qui tibi paria referant. Sed poſſumus ſequi cõmunem expoſitionem, vt amplificet iniquitatẽ hoſtium, qui adeò auidi erant prædæ, vt nemini parcerent, ne innoxiis quidẽ, à quib⁹ nullo modo fuerant laceſſiti. hoc enim extremæ crudelitatis argumẽtum eſt. Hanc igitur expoſitionẽ magis amplector, vt hoc priore mẽbro deſcribat quales ſint Aſſyrij, vt prædones ſceleſtos & truculẽtos eſſe oſtẽdat, atq; truculentiã eorum amplificet, quòd immeritos & innocentes vexent atque populentur: vt cùm tam effrænem iniuſtitiã conſpicerent Iudæi, cogitarent iuſtum eſſe Deum, nec iſta tandem iis impunè fore. VBI DESIERIS PRÆDARI. Secundũ huius ſententię mẽbrum eſt, quo ſignificat Propheta, ideo prædari nunc Aſsyrios, quòd Deus iis fræna laxauerit: ſed aliquãdo cohibiturum ipſos, ne quid virium habeant ad nocẽdum. Frigeret enim alioqui ſenſus, ſi intelligeres, Vbi amplius prædari nollent. ſed Propheta altius conſcendit: nẽpe, venturum tempus cùm finẽ prædãdi faciẽt, quia Dominus frænabit ipſos & domabit. Ergo tãtundem valet hoc ac ſi dixiſſet, Cùm perueneris ad extremũ actum. vnde videmus tyrãnis præfixos eſſe terminos, quos prętergredi nequeunt. Graſſantur quãdiũ in ſtadio ſuo currunt: ſed in meta tandem, velut in extremo actu, ipſis cõſiſtendum erit. Hac cõſolatione erigamus animos noſtros, dum inſoleſcẽtes tyrãnos & proteruè in Eccleſiã Dei inſultantes videmus: quia Dominus tandem eos cõſiſtere coget: & quò fuerint truculẽtiores, eò grauius iudiciũ ſuſtinebũt. Dominus eos momento perdet: hoſtes enim ipſis excitabit, à quibus ſtatim deleantur, & pœnas ſcelerũ ſuorum luant. Hîc quoque ꝓuidentia Dei in conuerſionibus regnorum agnoſcẽda eſt. impij enim temerè & cæco fortunæ impetu omnia verſari putãt: ſed lõge aliud nobis cõſiderandum eſt: Dominus enim vicem quã meriti ſunt, ipſis rependet, vt experiãtur ſæuitiã, quam aduerſus innoxios exercuerunt, nõ inultã manere. Atque euentu comprobata fuit huius prædictionis veritas: quia non multò pòſt Nineue imperium perdidit à Chaldęis ſubacta. imò vt nomen etiam perderet, diruta fuit. Quia verò ſucceſſit in eius locũ non minor ſpoliatrix Babylõ, meritò Propheta alios fore prædones edicit qui eam diripiant, euerſóque eorum dominatu, quæ ab aliis rapuerãt Chaldæi, diripuerunt ipſi ac prædati ſunt.

Cap. 32. 15, &c.

2 IEHOVA MISERERE.) Hanc ſententiã addidit Propheta, vt moneret pios quò in eiuſmodi anguſtiis confugiendum ſit, etiam quum omni ſpe ſalutis deſtituti videbuntur, nempe ad preces, vt harũ promiſsionũ euentum tunc vel maximè exoptent à Deo, quum erũt miſerrimi, & præualebit hoſtiũ potentia, qua miſerè opprimentur. Atq; hic ordo diligenter notandus eſt, quo ꝓpoſita Dei promiſſione, ſtatim ad preces adhortatur. Imò doctrinæ ſuæ tenorem abrumpens, ſubitò ad preces trãſilit: quia videbat quã difficile eſſet Iudæis tã duriter afflictis, ex metu quo ferè exanimati erãt emergere. nã etſi maturet Dominus, vt præſtet ea quę ꝓmiſit, tamen ad tẽpus differt, vt patientiã noſtrã exerceat. Vbi verò expectãdum eſt, nihil cõſtãtiæ aut tolerãtię in nobis reperitur: frãguntur protinus & cõcidunt animi noſtri. Quamobrem ad preces confugiendum eſt: his enĩ ſolis ſuſtẽtari & renouari poſſunt, dum in Deum reſpicim⁹ & ſumus intẽti, quo ſolo duce ex noſtris anguſtiis emergem⁹. Expectem⁹ interea patiẽter inuicta ſpe & fiducia quod nobis ꝓmittit. Fidelem enim ſe tandẽ præſtabit, neque nos fruſtrabitur. Simul etiam admonet, nõ modò generale Dei iudicium aduerſus Aſſyrios reputandum eſſe, ſed paternum Dei fauorem erga electum populum. acſi diceret, vaſtandos eſſe illos, non modò vt iuſtam auaritiæ & crudelitatis ſuæ mercedem recipiãt, ſed quia hoc modo Deus Eccleſiæ ſuæ ſaluti volet cõſulere. Cæterùm dum hortatur ad miſericordiam petendam, ſimul miſeros fore nos teſtatur. Secundò vt ſe animent fideles ad impetrandã fiduciam, teſtantur in Deo quem inuocant ſe ſperaſſe. & certè inanes ac friuolæ ſunt noſtræ orationes, niſi in hoc prĩcipio fũdatę ſint. Sit miſericor

dia

dia tua Domine ſuper nos, inquit Dauid, quemadmodũ ſperauimus in te. Quia enim temerariũ *Pſal. 33.*
nimis eſſet prodire in conſpectũ Dei, niſi ſua voce acceſſum ipſe patefaceret: ſicuti nos benignè *22.*
& humaniter inuitat, ita amplecti eius Verbũ neceſſe eſt, quoties ad eũ accedimus. deinde ad fidem accedere debet patientia. ideóq; fide ſublata, indigni ſumus quos Dominus exaudiat: nec enim ex fide inuocamus. Sola autẽ fides mater eſt inuocationis, vt ſępiꝰ ac multis in locis Scriptu *Rom. 10.*
ra teſtatur. Ea ſi abſit, nihil in nobis præter hypocriſin ſupereſſe poteſt, qua nihil deteſtabiliꝰ eſt *14.*
corã Deo. Atque hinc apparet nullum eſſe Chriſtianiſmũ in toto Papatu. nam ſi præcipua pars cultus Dei oratione cõſiſtit, quid autem ſit orare neſciũt, (iubent enim perpetuò dubitare, imò fidem piorũ temeritatis inſimulãt,) quales ſunt Dei cultores? an legitima oratio eſſe poteſt, quæ æſtuat dubitatione, neque certa fiducia promiſſis Dei annititur? annõ infantiſsimos ſe præbent præclari illi Rabbini, qui Theologi haberi volũt? Pueri certè noſtri illos ſciẽtia & vera pietatis luce antecedũt. Hinc etiã diſcamus fidem noſtram ꝓbari rebus aduerſis: quando hoc verum eſt fidei examen, ſi inuicta tolerantia aduerſus omnia pericula omnéſq; moleſtias perſiſtamus acquieſcentes in Verbo & promiſſis. Sic enim re ipſa cõprobamus nos ex animo credidiſſe. Quod poſtea ſequitur, ESTO QVI FVISTI, BRACHIVM EORVM IN MATVTINIS, ETIAM &c. alij ſecus vertunt ac ſi cõtinua eſſet precatio, Sis manè brachiũ noſtrum & ſalus noſtra in tribulatione. Quòd autem in tertia perſona loquũtur fideles, mutationem eſſe putãt, quæ frequenti in vſu eſt apud Hebræos: ſed Prophetam aliud voluiſſe puto, vehemẽtius enim deſiderium exprimere voluit, quod ex ſuperioribus beneficiis cõcipitur. Itaque meo iudicio, appoſitiuè inſeritur pars iſta, BRACHIVM EORVM MANE: in qua ſuppleo, QVI FVISTI, vt vetera ſcilicet beneficia Patribus à Deo collata, in mediũ proponant, Tu Domine patrum noſtrorũ votis annuiſti: quum ad te confugerent, opem eis tuliſti: nunc quoque ſis ſalus noſtra, & ſuccurre noſtris
afflictionibus. BRACHIVM & SALVS in eo differunt, quòd Brachiũ accipitur pro virtute quam *Brachium.*
exeruit Dominus ad defenſionem Eccleſię ſuæ, idque priuſquã affligeretur: Salus verò pro libe- *Salus.*
ratione qua vindicatur Eccleſia, etiã quum pęſſundata videtur. Cõmemorat ergo vetuſta beneficia quibꝰ Patres olim proſequutus erat Dominus, vt ad ſimilem filiis miſericordiam præſtãdam flectatur: ac ſi diceret, Auertiſti olim Domine pericula impendẽtia Eccleſiæ tuæ: floruit ac proſperè habuit fauore tuo freta: oppreſſam etiam liberaſti: idem quoque noſtra cauſa efficies, præſertim quia tuum eſt opẽ ferre extremis rebus ac perditis. Hæc particula אף, magnã emphaſin habet ad confirmandã fidem, ne dubitemus Deũ, qui manet ſemper ſui ſimilis, nec vnquamà natura ſua degenerat aut varius eſt in ſuo conſilio, nobis quoque fore liberatorẽ: quando talem experti ſunt fideles. Itaq; aſſiduè ob oculos ponendũ eſt quomodo Deus olim affuerit Patribus, eóſque liberarit, vt nobis quoque minimè defuturum ſtatuere liceat.

3 A VOCE TVMVLTVS.) Nunc redit ad ſuperiorem doctrinam, vel potius breui exclamatione interpoſita eã contexit. Iam profligandos eſſe Aſſyrios oſtenderat, tametſi extra omnem fortunæ aleã poſiti viderẽtur: nunc Iudæos veluti in rem præſentem vocat: quoniam immenſa erat illorũ potentia, formidabiles erant omnibus, inuictique cenſebãtur. Ideo ſtupendam ipſorum ruinam, quaſi re confecta, ob oculos ponit Iſaias. Vtitur plurali numero, POPVLOS fuiſſe inquiens: quoniam variis populis cõſtabat regnum Aſſyriorũ, & variis ex nationibus eorũ exercitus collectꝰ erat. quãuis ergo innumeri eſſent ac immenſi, miſerè tamen perituros aſſerit. EXALTATIONEM exponunt Manifeſtationem, qua Dominus quid poſſet magnificè oſtendit. Ego verò ſimplicius expono, quòd Dominus qui antea veluti iacẽre videbatur, quũ impunè ſineret Chaldæos graſſari, nunc repente prodierit in mediũ. Nec enim dubium eſt quin ſuperbè deriſa ab hoſtibus fuerit eius cũctatio, ac ſi fractꝰ & victus eſſet Deus Iſrael: at ſurrexit tandem, & ſedit pro tribunali, atque vltus eſt ſcelera impiorũ. Eſt ergo tacita antitheſis inter exaltationem & ſpeciem illam impotentiæ quã pręſe ferebat Dominus, cùm ſineret populum ſuum affligi & diſſipari. VOCE TVMVLTVS intelligunt quidam Dominum ſolo ſtrepitu fugaturum hoſtes: ſed vereor ne hæc interpretatio ſit magis arguta quàm ſolida. Libenter igitur accipio Vocem pro tumultu qui à Medis & Perſis excitandus erat.

4 ET COLLIGETVR.) Alloquitur hic Aſſyrios: niſi fortè ad Iudæos referre quis malit, & nomen Prædæ actiuè accipere. quanquam prior illa ſententia meliꝰ quadrat. Atq; hæc apoſtrophe non parũ vehementiæ addit vaticinio, dũ palã & nominatim ſuperbis hoſtibꝰ inſultat. Dubiũ tamen eſt, vltimúmne Gẽtis exitium notetur, an clades accepta à Rege Sennacherib, quum manu Angeli deletꝰ fuit eius exercitus ante muros Ieroſolymæ. Hoc poſteriꝰ omnes ferè inter-
pretes ſequuti ſunt. quod tamẽ mihi videtur nimis reſtrictũ: quia videtur Propheta ab initio Ca *2. Reg. 19.*
pitis plus aliquid voluiſſe, quã de gente illa populãda diſſeruit. Imò, vt paulò antè attigi, poſſet *35.*
latius extendi vaticiniũ, vt Chaldæos etiã vltimos Eccleſiæ hoſtes cõprehendat. Cæterùm, illo omiſſo, facilè apparet ſtylum dirigi cõtra Monarchiã Nineues. BRVCHIS verò cõparat bellicoſam illam gentem: quia nihil erit viriũ ad reſiſtendum, ſed expauefacti omnes cõcident animis,
vt collectim per magnas cateruas trahãtur ad interitũ. Eſt autem aptiſſima ſimilitudo, qua etiã *Nahum 3.*
vtitur Nahum, licet diuerſo aliquantulũ ſenſu. Nã ſcimus inſectum illud valde infeſtũ eſſe ar- *15.*

boribus,atque admodũ noxiũ,vt meritò vocari queat terræ calamitas. Sed quia in multitudine ingẽti nullæ ſunt vires,quibus ſe tueãtur,pueris quoque facile eſt excutere, & colligere,turmatímque interimere quicquid obuiã fuerit. idẽ voraciſsimis prędonib⁹ euenturũ ſignificat: quia etſi diu multúmque nocuerint rapiẽdo,tandem confecti nullo negocio perdentur.quia effœminati,& ferè exanimes ſub manu hoſtiũ cadẽt,& Babylonem transferetur opulentia Nineues ex rapinis collecta. Additur altera ſimilitudo, Chaldęos non ſecus ac LOCVSTAS INCVRSVM FACTVROS, vt deuorent totã regionẽ.Nam vt admodũ voraces ſunt iſtę beſtiolæ,cõtinuo inceſſu,imò celeriter raptímque ſaltando corrũpunt cunctas terrę fruges. Quod autẽ alij ad eoſdem Aſſyrios referunt acſi locuſtis eos conferret Propheta,quia facilis erit ipſorum diſsipatio, non conuenit:quia locuſtarũ aciem diſponit,quæ ſuo diſcurſu terram longè impleat.& eleganter locuſtas committit bruchis,tam inexplebilis auaritiæ quàm multitudinis reſpectu.

5 EXALTATVS EST IEHOVA, QVIA HABITAT.) Fuſius explicat quod nuper attigimus de exaltatione Dei:ac idẽ quod antè diximus argumentũ proſequitur,in excidio tam opulentę monarchię palàm fore,quàm precioſa ſit Deo Eccleſię ſuæ ſalus,in cuius gratiã,Nineuem vrbiũ reginam,eiúſque incolas peſſundabit.Eſt autẽ hæc admonitio apprimè vtilis,Deũ reprobis & profanis ideo non parcere,quia ſeſe eorũ libidini opponẽs,teſtari vult quantopere electos ſuos diligat. Atque hæc nõ vulgaris conſolatio eſt,maximè eluceſcere Dei gloriam in Eccleſiæ ſalute.Primò dicit Deum in ſublime eſſe euectũ,quẽ putabant impij in populi ruina deiectum eſſe & proſtratum.Porrò,ne quis putaret Deum recuperaſſe quod perdiderat, ſicut contingere ſolet in mundo,vt qui deuicti fuerant,rebus in melius mutatis,iterũ colligãt nouas vires,diſertè exprimit EXALTATVM corã hominũ oculis Deum eſſe,quia ipſum deceat eiuſmodi eminẽtia,quãdoquidem cœlos inhabitat. Vnde ſequitur,Quãuis plerunque occultet ſuam virtutẽ,nũquam tamen priuari iure ſuo,ſed quoties viſum eſt, palàm oſtẽdere ſuã celſitudinẽ. Nam cœlorum habitatio(vt ſcimus)ſummũ imperium denotat,cui ſubiicitur totus orbis. Hoc modo non ſolùm oſtendit Deo facile & promptũ eſſe quicquid eſt altitudinis in mũdo deiicere, ſed à perpetua Dei natura ratiocinatur,fieri nõ poſſe quin Deus,vbi deſpicitur ab impiis,tandẽ gloriam ſuã aſſerat:quia alioqui ſeipſum abnegaret. Vbi autẽ dicit SIONEM IMPLETAM eſſe iuſtitia & iudicio,rurſus cõfirmat ſingularis Dei gratię teſtimoniũ fore,quũ exẽpti fuerint Iudęi à Chaldaica tyrãnide.Oportuit enim tãti boni authorẽ illis poni ante oculos: quia videmus quàm malignè eius gloriã obſcuret noſtra ingratitudo.Plenitudo autẽ IVSTITIAE & IVDICII huc ſpectat, quòd Deus liberaliter & plena copia gratiã ſuam effuderit Eccleſiã reſtituẽdo.quanquam non malè quadrabit referri hoc ad legitimum ordinem, vbi omnia iuſtè rectéque cõpoſita ſunt: quia ſine hoc nunquã proſperè habebit Eccleſia,etiãſi reliqua omnia ex animi voto ſuccedant. Sancto igitur ritéque cõpoſito ordine,nõ corruptibili opulẽtia, fœlicitas noſtra æſtimanda eſt.

6 ET ERIT STABILITAS) Lætum adhuc & fœlicẽ regni ſtatũ fore ſub Ezechia promittit,præſertim ad infauſtam & letiferam diſsipationem reſpiciens, quæ viſa fuerat ſub Achaz. Nam hoſte profligato, vix tamẽ quiſquã ſperaſſet poſſe tam afflictos Iudęos in priſtinum ordinẽ reſtitui.Quod ad verba ſpectat ſic quidam transferunt, Erit tẽporibus tuis veritas & fortitudo & ſalutes:acſi referret Propheta qualis adhuc ſub ſancto rege futura ſit populi fœlicitas : & ſub ſingulis vocibus totidẽ Dei beneficia enumerari putãt.Alij nomẽ אמונת accipiunt pro Fide, ac ſi eã pro ſalute & fortitudine fore diceret Propheta. Alij paulò diuerſum ſenſum eliciũt,ſtabilẽ fore ſub Ezechia fortitudinẽ, ſalutẽ & ſcientiã. Ego verò dum propius expendo Prophetæ verba,malo aliter diſtinguere,quòd STABILITAS,fortitudo & ſalus regnãte Ezechia in ſapiẽtia & ſciẽtia cõſiſtet.atque ita optimè fluet quod mox additur, TIMOREM DEI fore theſaurũ pij regis.Nam in pace fideliter & tutò agere omnes quidẽ appetũt : pauci interea quomodo tã præclaris bonis fruantur,curãt. Imò maior pars cuperet non ſecus atq; in hara porcorũ more ſaginari:ita dum omnes ad externa bona rapit cęca cupiditas, bonũ incõparabile ferè negligitur,lux cœleſtis doctrinæ.Significat ergo tunc demũ ſtabilẽ fore Eccleſię fœlicitatẽ,quũ illic ſapientia & ſcientia regnabunt:fortitudinẽ perpetuã,quũ vigebit cognitio Dei: æternam ſalutẽ,quũ homines eius ſciẽtia inſtructi erũt. Atq; hic inſignis eſt admodũ loc⁹,vnde diſcimus noſtra ingratitudine claudi ianuã benedictionib⁹ Dei , vbi authore ipſo prętерito,in craſsis & terrenis deſideriis ſubſidimus: atque vt nobis affluat quicquid optari & fingi poteſt bonorũ, nihil tamẽ nobis in ſalutẽ cedere,niſi fidei & ſciẽtię ſale cõdiatur. Vnde ſequitur nõ aliter vigere Eccleſiam quàm ſi omnibus eius bonis præluceat Dei cognitio:tũc verò demũ florere vbi dotes omnes quib⁹ ornatũr Deo ipſi fert acceptas:vbi autẽ ſublata eſt cognitio Verbi,veráque Dei ſciẽtia vel extincta vel ſepulta,quælibet proſperitas deterior eſt omnib⁹ ruinis.Itaque STABILITATEM, FORTITVDINEM,SALVTES ad idẽ refero,tũc firmũ fore Eccleſię ſtatũ,vbi cæcitate & ignorãtia purgata homines Deũ noſſe cœperint. Atque hinc perſpicimus qualẽ Papiſtę Eccleſiã habeant:magnificẽtia quidẽ & põpa illuſtrem,ſed deeſt ipſis hæc ſciẽtia:ergo ſtabilis aut firma eſſe nõ poteſt,neque eſt Eccleſia Dei. Si ergo Dominus nobis hoc beneficiũ conceſſerit, vt verè inter nos emineat fidei ſplẽdor,ſpõte aliæ benedictiones accedẽt:quòd ſi variæ nos procellæ agitent

agitent & concutiãt,ſemper fulciemur Dei manu. Porrò vbi dicit TEMPORVM TVORVM, alloquitur Ezechiam, non vt priuatum hominem, ſed vt totius populi caput, ſub quo totum etiã populum comprehendit. Sed cùm Ezechię regnũ veluttenuis quædam vmbra regni Chriſti fuerit, vt prius attigimus, hæc ad Chriſtum referri debent, in quo vera ſapientia & ſcientia eſt. Sunt autem notandi hi tituli, ad commendationem doctrinæ Dei & Euangelij: quibus etiam vtitur Paulus, dũ ait, Inſtruentes in omni ſapientia & ſcientia. hoc enim elogio extollit Euangelij dignitatem. Vnde etiam colligendum eſt, vbi non cognoſcitur Chriſtus, illic homines vera ſapientia carere, etiam ſi omni diſciplinarum genere inſtructiſsimi fuerint. vana enim eſt omnis eorum ſcientia, donec verè Deum cognoſcant. Cæterùm Timor Dei videtur exegeticè eſſe additus, quò melius exprimeret Propheta ſcientiam de qua loquutus eſt, magiſtram eſſe pietatis: nec frigidam vel inanem eſſe, ſed efficaciter penetrare in corda noſtra vt nos formet ad timorem Dei. vnde etiã alibi hic timor ſapientiæ vocatur, imò initium, id eſt, ſumma & caput ſapientiæ. Errant enim qui nomẽ initij pro rudimẽtis vel elemẽtis accipiunt, quũ Solomon caput ac finem intelligat: quia ſicut inſipidi ſunt homines donec ſe verbo Dei ſubijciant, ita ex fidei docilitate vel obſequio manat perfectio ſapientiæ. Theſaurus ergo vocatur timor Dei ſine quo miſera eſt omnis fœlicitas, vnde melius apparet ratio contextus: omnes beatæ vitæ numeros contineri in Dei noticia, quam fide conſequimur. Ita ſub regis perſona docet hoc inęſtimabile eſſe bonum, Deum qua decet pietate & reuerentia colere. Eos igitur qui vacui ſunt timore Dei, miſeros ac perditos eſſe cenſet: ac contrà, beatiſsimos quicunq; Dominum timent, etiamſi miſerrimi alioqui iudicio hominum habeantur. Loquitur autem de timore qui veram in ſe obedientiam cõtinet, animóſq; noſtros reformat. Alius enim eſt timor quo etiã afficiuntur impij, & Deum, vt facinoroſi iudicẽ, reformidãt. Is non tam præclarũ laudis elogiũ meretur: quia neq; ex vera Dei cognitione manat, neq; ex voluntario eius colẽdi ſtudio. Ideo procul diſtat à ſapientia quã prædicat Iſaias. Hæc de Ezechia teſtatus eſt, ſed, vt prius diximus, ad totũ populi corpus pertinebant. vnde colligimus, iſta & plebeiis hominib⁹ & Regi cõuenire: ſed multò magis Chriſto, qui ſpiritu timoris Dei replet⁹ fuit (vt cap. 11. vidimus) vt nos videlicet eo imbueret. *Prouer. 1. & 9.*

7 & 8 ECCE NVNTII.) Incertum eſt cõmemorẽt ne Iſaias quàm anxiè trepidauerint Iudæi, & quanto in diſcrimine verſati ſint, quò magis illuſtret liberationis gratiam: an verò futuram calamitatem prædixerit, ne ſub ea paulò pòſt deficerent piorum animi. & ſanè mihi probabile eſt non referri ad hiſtoriam rei geſtæ, ſed quia inſtabat grauis & dura tentatio, muniri animos fidelium vt in rebus perditis Dei auxilium patienter expectent. quicquid ſit, triſtis & luctuoſa Eccleſiæ vaſtatio hic deſcribitur, ne deſinant fideles in ſua quoque anxietate bene ſperare: deinde vt è periculo erepti intelligant id factum eſſe mirifica Dei virtute. Signum autem deſperationis ponitur quòd legati ad placandum tyrannum miſsi nihil impetrabant. Omnes namq; vias & rationes ineundæ pacis tentauit Ezechias: nihil tamen effecit. Ideo Legati triſtes ac mœſti redierunt, neq; in via ipſa diſsimulare potuerunt dolorẽ ſuũ, quẽ intus continere difficile erat rebus adeò deploratis. Nec dubiũ eſt quin ſignificet ſuperbè & contumelioſè pacem repudiatum iri à Sennacherib, vt cogãtur legati tanquã obliti ſuæ dignitatis dolorem ſuum ac lamentationes vulgò effundere, ac priuſquam ad regem ſuũ reuerſi ſint, rationémque reddiderint ſuæ legationis, palàm facere non dubitent qualeà crudeli tyranno tulerint reſponſum. Alij Legatos pacis interpretantur qui pacem nunciare ſolebant: ſed longè nimium peruerſa & frigida mihi videtur ea interpretatio. Intelligo igitur Legatos pacis, qui miſſi erant ad placandum Regem, vt pacem aliqua conditione redimerẽt. Poſtea addit, vias fore clauſas vt nulli ſint vltrò citróque cõmeatus: ſicuti bello indicto accidere ſolet. Videtur autẽ legatos inducere Propheta narrantes cõmerciis nullũ poſthac locũ fore: imò nullos exitus fore liberos. Quod ſequitur cõtinuò pòſt, irritũ feciſſe fœdus, quidam ſic interpretãtur, quaſi hypocritæ cõquerantur Deũ promiſſa non præſtare. Atqui ſi hoc libeat referre ad Deũ, neceſſe tamen non erit impiis adſcribi eiuſmodi querelã, quũ fideles quoq; in hũc modũ interdũ cũ Deo expoſtulent: ſed ſenſus ille nõ cõuenit: ideóq; vno cõtextu narratur crudelitas & implacabilis furor Sennacherib, quòd fœd⁹ antè cũ Ezechia initũ perfidè abruperit. Nã etſi trãquillũ ſe fore ꝓmiſerat ſimulac occupãdę Iudęę data fuit occaſio, fide violata ſe ad bellũ accinxit. Eòdẽ pertinet finis verſus, quòd ſpreuerit vrbes, nihili duxerit cũctos mortales, ſignificãs tantã fore ei⁹ ferociã vt nec pudore nec metu cohibeatur.

9 & 10 LVXIT, EMARCVIT.) Hic plenius exprimit quàm miſerũ ac deploratũ viſuri eſſent Iudææ ſtatũ, vt ex profunda abyſſo nihilomin⁹ eorũ fiducia emergeret. Loca etiã ipſa in ſpecie ſubiungit, Libanũ, Baſan, Carmelũ, quæ longè diſſita ſunt, & quibus extremi ferè termini Terræ ſanctæ continẽtur, vt oſtẽdat nihil prorſus in ea ſalui aut integri reliquũ fore. Sic verò cladẽ hanc deſcribit vt cuiq; loco quod ſuũ eſt attribuat. Libano confuſionẽ, cùm ei gloria & decor alibi tribuatur, quoniã arboribus excelſis & pretioſis cõueſtitus erat. Sarõ verò plana regio & ferax quũ eſſet, deſerto ſimilẽ fore dicit: Baſan & Carmelũ excuſſum iri, quoniã frugibus abundabãt. Itaq; alludit ad naturã locorũ, calamitatémq; & miſeriã deſcribit, vt amplificet & magis illuſtre reddat beneficiũ Dei, à quo, tametſi deplorati eſſent, liberãdi erãt. Hic enĩ cõſpicuã Dei manũ intueri licet. niſi fortè placeat rẽ geſtã narrare vt ad gratitudinẽ eos hortetur. NVNC SVRGAM. Nõ parũ habet põderis particula NVNC: itẽ repetitio quã ſubiungit, EXALTABOR, euehar in ſublime. Tẽpus enĩ notandũ eſt, quò hæc referri debẽt: nempe, cũ de Eccleſia actum eſſe videretur. tunc enim oportunum Deo

ad opem ferendã tempus fore admonet. Eſt ergo hîc contrariorum inter ſe comparatio. proponit enim fidelibus duras grauéſque ærumnas, quibus premendi erant & quibus facile erat ſuccũbere niſi conſolatione aliqua ſubleuati eſſent: ac ſi diceret, Vos ad extrema redigi Dominus patietur: verùm vbi deplorati eritis & fruſtra remedia omnia tentaueritis, exurget Dominus, vobiſque opem feret. Sic enim affligi nos & redigi ad extrema neceſſe eſt, vt Deum vnicum ſalutis noſtræ authorẽ agnoſcamus. Itaque dictio NVNC, ſignificat tempus extremæ calamitatis. quod certè abſurdum videri poſſet hominibus, ſed nobis optima conſtat ratio cur ita auxilium ſuum ſuſpendat Deus: quia vtile eſt exerceri piorum tolerantiam, examinari fidem, domari carnis affectus, ſtimulari ad precandi ſtudium, erigi ad ſpem futuræ vitæ. Ideóque frænũ inijcitur ne præcipiti feruore, quod illis diuinitus præfixum eſt tempus anticipent. Repetitio magnam vim habet, & confirmationis cauſa addita eſt. Rebus enim deploratis putamus actum eſſe: at tunc vel maximè ſperandum eſt: quia Dominus eo tempore potiſſimùm vult potentiæ ſuæ documentum dare. Ideóque his altitudinis ſuæ encomiis pios ad magnanimitatem attollit, vt confidenter hoſtium ſuorum petulantiæ inſultent.

11 & 12 CONCIPIETIS QVISQVILIAS.) Nunc ad hoſtes Eccleſiæ ſermonem ſuum conuertit, quos dicit fruſtra ſtultéque inſoleſcere: quia vbi magnificè extulerit Deus potentiam ſuam, intelligent irritos fore ſuos conatus, nec quicquam effecturos, etiamſi turmatim innumeri conſpirent. Ridet enim Dominus furorẽ eorum, quòd omnia putent ſibi eſſe in manu, cùm eos protinus, quãlibet magno inſtructi ſint apparatu, vel nutu ſolo reprimere ac delere poſſit. Studia autẽ & conatus hominũ, CONCEPTIONES vocari ſatis vſitatũ eſt Scripturis. Similitudo ſumpta eſt à grauidis. Homines concipere dicuntur & parturire cùm aliquid moliuntur: ſed horũ cõceptum euanidũ fore ſignificat: partũ etiam inanẽ ſequuturum: irrita enim fore omnia quæ ſuſcipient. Non eſt igitur quòd terreamur ſplendido hoſtium apparatu: quia vtcũque Deus illis ad tẽpus ſatagere, moliri, tumultuari permittat, tandem Deus conuertet in quiſquilias quicquid temerario auſu inſtituent. Quę autẽ prædixit Iſaias de Sennacherib, ſciamus ad omnes piorum & Eccleſiæ hoſtes pertinere. Quòd IGNI SPIRITVS ſui vorandos pronuntiat, ſic exponi ſolet, Spiritus veſter quaſi ignis eſt qui vos deuoret: ſed illa ſimilitudo impropria eſt, imò abſurda: genuina autem interpretatio ſponte occurrit, Ignis veſtro flatu accenſus vos deuorabit. Ignem flatu accendere ſolemus. Ergo quod impii prauis machinationibus conflauerint incendium illis exitiale fore docet, quia ipſos conſumet. Atque eadẽ hæc ſententia eſt, quam variis figuris toties inculcat Scriptura: Cadent in foueam quam foderunt, Laqueo ſeſe implicarunt, quem ipſi aliis tetenderant, Gladius quem eduxerãt, in eorum viſcera adactus eſt, Arcus eorum reflexus eſt ad vulneranda ipſorum corda. Impium ergo tyrannũ qui vaſtata Iudęa ingenti exercitu Ieroſolymã obſidebat, cæteróſque ſimiles Eccleſiæ hoſtes, exitium ſibi acceſſere, ac tandem perituros eſſe oſtendit, denique conſumptum iri igne illo, quem ipſi accẽderunt. Comparat deinde eos EXVSTIONI CALCIS, quia conteretur ipſorum durities ſicut ignis lapides emollit, vt paruo negotio comminuãtur in puluerem: & certè quò maiore impetu efferuent impii ad nocendum, propria audacia ſeipſos frangunt. Nec minus apta eſt ſimilitudo altera SPINARVM. quia etſi noxiis punctionibus manus hominum à tactu arcent, nullum tamen eſt lignum quod violentius ardeat & citius abſumatur. ſicuti eandem diximus eſſe rationem calcis, quæ tametſi primùm dura ſit, igne tamen excoquitur. Idem Chaldæis euenturum dicit, quos Dominus nullo negotio delebit, quanlibet initiò ſint formidabiles, nec probabile ſit vllo incendio poſſe conſumi. quoties igitur Eccleſiæ hoſtes, omnes opes, copias, ſubſidia omnis generis cumulare videbimus ad nos perdendos & totum orbem inflammandum, ſciamus ignem ab ipſis accendi, quo miſerè perdẽtur. Hoc in Sennacherib impletum fuiſſe ſcimus. Exitus enim hęc vaticinia comprobauit, tametſi incredibilia omnino viderentur. Cæteris quoque qui eius tyranni facta imitabuntur, idem euẽturum ſperemus: atque iſto exemplo & aliis innumeris, nos in ærumnis & miſeriis noſtris cõſolemur, quas certa liberatio & horrenda vltio de hoſtibus ſequutura eſt.

Iob. 15.35. Pſal. 7.15. Suprà 26. 17. & infrà 59.4.

Pſal. 7.6.8. Ibid. 57.7

13 AVDITE LONGINQVI.) Hîc præfatur Iſaias, tanquam de re admodum ſeria ſermonem facturus. Iubet enim attentos eſſe auditores: quod fieri ſolet vbi memorabile aliquod argumẽtum & inſigne tractatur. Alloquitur autem & vicinos, qui oculati huius rei teſtes futuri erant, & remotiſſimos quoſque populos, ad quos fama ſpargenda erat: ac ſi diceret, talem fore Dei potentiã, vt nõ paucis tantùm aut vicinis innoteſcat: ſed iis etiam qui magno aberunt locorum interuallo. Itaq; ſplendidum, & ſingulare virtutis Dei ſpecimen fore intelligit, quòd terrore agitabuntur impii, qui prius in ſecuritate ſua torpebant ac ſi ab omni moleſtiæ vel incommodi periculo eſſent immunes.

14 EXPAVERVNT IN SION PECCATORES.) Poſſet tamen quiſpiã obiicere, non agi hic de re tanta, vt grandi illa præfatione opus eſſet, qua excitaret vniuerſum orbẽ. an tanti erat momenti, metu percelli impios? Verùm ſi quis diligentius expendat, reperiet non vulgare diuinæ potẽtiæ ſpecimen eſſe, cùm impiis excutitur ſua vecordia vt volentes nolentes ſentiant Deum eſſe ſuum Iudicem, pręſertim vbi ad Dei contemptum acceſſit hypocriſis. Nã etſi profanos homines difficile eſt expergefacere vbi velũ eorũ cordibus obductũ eſt: maior tamẽ in hypocritis eſt peruicacia qui Deum ſibi obſtrictum eſſe imaginantur. itaque videmus quaſi amentia faſcinatos, vt minas & terrores

rores omnes contemnant,& rideant iudicia Dei,denique ſuauiter iocando eludant omnes prophetias, vt miraculi loco habendum ſit,quòd ita reluctantes conſternantur. Vnde Iſaias non immeritò contra eos excandeſcit.neque enim dubium eſt quin degeneres Iudæos perſtringat dum exprimit nomen Sionis:quia Sanctuarii vmbra tecti ſe arcem inexpugnabilem tenere putabãt.& certè,vt nuper dixi,maximè omnium efferuntur ac ſuperbiunt,qui obtendunt nomen Dei,& Eccleſiæ titulo gloriantur. חנפים,vertunt Hypocritas: ſed generalius etiam accipi poteſt pro perfidis defectoribus & omnino peruerſis. Cùm ergo tam ſceleſti eſſent, Deúmque ipſum & Prophetas ludibrio haberent,iudicem illis ſeuerum atque acerbum fore denũtiat,vt ſibi in fallaciis ſuis placere deſinãt. Additur etiam confeſsio ſpeciem humilitatis præ ſe ferens, vt clarius oſtendat hypocritas qui ſponte Verbo non parent,experientia tandem magiſtra ſentire quàm terribile ſit Dei iudicium. Ergo vbi riſus in ſtridorem dentiũ verſus eſt,tunc fateri incipiunt totum ſuum robur paleã eſſe vel quiſquilias. Quod ad verba ſpectat,quidã vertunt, Quis habitabit pro nobis:alii, Ex nobis. Si legimus ſimpliciter Nobis,ſic reſolui poterit, Quis ſe opponet igni,aut medium interponet, ne nos contingat flamma? Eódem recidunt aliæ quoque interpretationes:ſed in hoc variant interpretes, quòd nonnulli hæc accipiunt de Aſſyrio Rege:alii ad Deum referunt: quorum ſententiæ me potius accedere iam oſtendi. Nam etſi Aſſyrius veluti ignis fuit,qui ſuo ardore terrã exureret,tamen aliquid longè atrocius exprimere voluit Propheta:interius videlicet tormentum,quo exagitantur impii,conſciẽtiæ aculeos, qui retundi non poſſunt,inextinguibile ſcelerum incendium, quo cruciatus omnes ſuperantur.nam quales ſe gerunt impii,talem erga ſe Deum experiantur neceſſe eſt. Propterea ipſorum reſpectu Deus IGNIS VRENS vocatur:quemadmodũ ex Moſe percipere licet,ex quo Prophetæ(vt ſæpius dictum eſt)doctrinam ſuam mutuantur:quem etiam Apoſtolus Hebræorum duodecimo ſequutus eſt. Hanc expoſitionem Propheta ipſe confirmat,docens quænam illius pauoris cauſa ſit. Poſſet enim obiici Deo nimia ſeueritas,quaſi immodicè eos terreret:atqui benignus & clemens piis eſſe ſolet impii verò ſeuerum ipſum & formidabilem experiuntur. Putant nonnulli Prophetæ fuiſſe propoſitum,vt homines abiecta operum fiducia proſtrati & humiliati confugerent ad Dei gratiam, reos omnes peragere:quaſi diceret, Neminem niſi perfectè iuſtũ ſtare ad tribunal Dei poſſe:ideóque eſſe omnes maledictos. Atqui potius ex eorũ perſona & ſenſu loquitur,qui antè ſubſannauerunt omnes minas:nunc eoſdem trepidè interrogãtes inducit, Quiſnam audebit prodire in Dei conſpectum? Nam hæc lamentabilis querimonia eius quem nuper attigit pauoris indicium eſt, vbi ſuæ fragilitatis conuicti præ dolore exclamant, Quis Dei præſentiã ſuſtinebit? Cæterùm quia Deo nihilominus obſtrepunt quamuis eiuſmodi voces extorqueat ab inuitis, ideo Propheta vt cõpeſcat improbos eorum latratus,reſpondet ex oppoſito, Deum non eſſe natura horribilẽ, nec metum afferre hominibus:ſed eorum culpa accidere,quia ſcelerum ſuorum conſcientia, quam Dominus quietam eſſe non ſinit,abſterrentur.

Deu.4.24 & 9.3. Hebr.12. 29

15 AMBVLANS IN IVSTITIIS.) Nunc ergo melius exprimit quod iam attigimus, Non eſſe cur nimiũ rigorẽ exprobrent Deo,qui eius iram prouocãdo clementiã eius procul repellunt. Atque ita reatu ſuo conſtrictos ad pœnitentiam hortatur. Oſtendit enim bene conuenire inter Deum & homines,ſi iuſtitiã ſequi & colere velint:ſi veri & recti ſint & ſtudioſi,ſi puri ſint à corruptelis omnibus,& innocenter ſe gerant cum proximis:ſed cùm omni vitiorum genere ſcateant, cùm malitiæ,calumniis,auaritiæ,rapinis,aliíſque ſceleribus ſint dediti,fieri nõ poſſe quin Dominus eos proſternat metu,ipſis ſe terribilẽ oſtendens. In ſumma,Prophetæ conſiliũ eſt os obſtruere impiis blateronibus,ne in ſuo exitio Deum inſimulent ſæuitiæ:quandoquidem tota in ipſis culpa reſidet. Tergiuerſando conantur damnationẽ effugere Atqui affirmat Propheta, Deum ſuis cultoribus ſemper eſſe propicium,& hoc ſenſu vocari à Moſe ignem, ne contẽptui ſit eius maieſtas ac potẽtia:interim quiſquis vero pietatis affectu ad eum accedet, re ipſa ſenſurum nihil ſuauius vel amabilius eſſe eius præſentia Cùm ergo ſerena facie Deus piis affulgeat,recta conſcientia tranquillam cum eo pacẽ cõciliant. vnde ſequitur ſuapte natura non eſſe formidabilem,ſed prauitate noſtra eò impelli. Præcipuè autem ad hypocritas dirigitur hæc concio,qui occultos ſuos fœtores & nequitias obtegunt fallaci pietatis velo,Deíque nomine ad maiorem peccandi licentiã abutuntur. Iuſtitiã verò exemplis definiens,craſsius eorum ſcelera coarguit. Enumerat autem præcipuas vitæ actiones quibus deprehenditur quales ſimus. Secundã enim Tabulam(vt aliàs ſæpe)attingit, qua experimentum capitur veræ pietatis nam vt igne probatur aurũ,ita quali erga Deum ſimus animo cognoſcitur ex cõmuni vitæ vſu,vbi mutuis officiis teſtãda eſt noſtra probitas. Quod dicit, AMBVLANS, nota eſt viæ metaphora,quę trita eſt Scripturis cùm agitur de inſtituto vitæ aut cõtinuo curſu. IVSTITIAM verò intelligit,nõ integrã Legis obſeruationẽ,ſed æquitatẽ quæ ſecunda Tabula continetur, ne quid altius de iuſtitia hìc philoſophandũ exiſtimem⁹.poſtea deſcẽdit ad præcipuas colẽdæ rectitudinis partes. Et quia lingua præcipuum eſt homini membrũ quo actiones ſuas exercet,eam locat in ſecũdo poſt iuſtitiã gradu. Nã qui eã cohibet à calumniis & maledicẽtia,à fraude,periurio & mẽdaciis: ne proximũ ſuũ vlla in re offẽdat,is RECTA LOQVI dicitur. Additur alia ſpecies QVI ASPERNATVR, &c. Poterat quidem vno verbo dixiſſe, Qui pecuniã contẽnit:ſed craſſius locutus eſt,ſéq; hominũ ruditati accõmodauit. quiſquis enim cupidus eſt lucri,neque à rapina,neq; à turpi & nefario quæſtu

Deut.4. 24,& 9.3.

abſtinet,inopes & tenues vexat atque opprimit, nec ei quicquam aliud curæ eſt, quàm vt vndiquaque pecuniam,quo iure, quáve iniuria extorqueat. Longius deinde progreditur: nempe ad corruptelas omnis generis. MVNERA enim nominans quibus iudices corrumpuntur, cætera etiam cõprehendit. Nihil enim omnino eſt,quod ita hominum mẽtes,rectúmque iudiciũ peruertat. Ideo iubet EXCVTERE MANVS, vt ſignificet quãtopere ab iis abhorrere oẽs & religioſè abſtinere debeant: ne ſi tantũmodo attigerint,vel ſola contagione infecti ab æquo & iuſto deflectant. miræ enim ſunt munerũ illecebræ,vt difficile ſit admodũ iudicibus puras ab iis manus & integras ſeruare. Quid ergo de iis iudicari poteſt, qui manus ſemper exporrectas & paratas ad capiendũ,imò aduncos vngues ad trahẽdũ habent?neq; id modò:ſed meretricũ inſtar palã ſe ad quæſtũ proſtituũt:quid mirũ ſi cõtra eos Deus intolerabili vindicta fulmina? Tandem integritatis ſtudiũ in auribus quoq; requirit. Ac per SANGVINES quidẽ homicidia & cædes intelligit:ſed cõplectitur etiam ſceleſtas conſpirationes omnis generis,ne aures ad eas audiẽdas pateã: quò aſſenſum piçbeamus.nec enim vult aures obſtrui ad pauperũ clamores,dũ iniurias ferũt & opprimũtur:ſed vult nos abhorrere ab impiis cõſiliis, quib⁹ improbi homines contra innoxios perniciẽ machinãtur,vt ne aures quidẽ ad eorũ ſermones accõmodemus,néve vllo modo nos ſolicitari ad malum patiamur. Poſtremò eandẽ in oculis puritatẽ exigit. Deniq; ſenſus omnes continendos eſſe docet,ne improbis vllã aſſenſus ſignificationẽ præbeamus,ſi velimus irã Dei & horribile illud incendiũ effugere, de quo antea loquutus eſt.

16 ILLE IN EXCELSIS.) Vt intelligant Iudæi iuſtas fuiſſe caſtigationes quas inflixerat Deus, & cum eo reconciliari ſtudeant,benedictionẽ eius paratã eſſe dicit bonis & rectis,quales ſuperiore verſu deſcripſit,nec quicquam periculi imminere, nec pertimeſcendũ illud incendium cuius meminit:quia tutiſſimo in loco ſtatuentur.Impiis contrà & ſceleſtis,maledicis,rapacibus & fraudulentis qui linguã,manus,aures,oculos à ſceleribus & flagitiis abſtinere non poſſunt, ſi Deus aſperior ſit, nihil eſſe mirum:neque Deum illis eſſe iudicem quin ſimul carnifex ſit propria conſcientia. Hoc igitur vnicum eſſe remedium,ne extimeſcant Dei præſentiã, ſi in voluntario eius timore ſe continẽt. Per EXCELSA intelligit tutiſſimum locum & ab omni periculo immunẽ, quò nulla hoſtium vis peruadat:vt etiam continuò pòſt ipſe ſatis declarat domiciliũ illis aſſignans in rupibus munitis. Tutæ ſtationi addit copiam bonorum:acſi diceret,puris & integris Dei cultoribus nihil defuturum, quia Deus non modò eos tutabitur vt præſtet incolumes ab omni noxa:ſed etiam quicquid ad tolerandã vitã pertinet largè ſuppeditabit. PANIS enim & AQVAE nomine,ſignificat omnia quæ ad quotidianos vitæ vſus neceſſaria ſunt. AQVAS verò FIDELES poſtea promittit:quia etſi ad tempus abundant impii,poſtea eſuriunt:ſicuti penuriam & famem illis Deus minatur in Lege. Hoc idem ad panẽ refertur,quia commune eſt epithetum.acſi diceret, Victum fore certum piis omnibus. Leones enim famelici vagantur:qui verò timent Deum non deſtituentur bono. Quia vt natura liberalis eſt Deus, non fatigatur benignè largiendo,& eius copias non exhaurit beneficẽtia. Cæterùm, cum variis periculis obnoxia ſit hominum vita,nec cibariorũ & victus copia ſufficiat ad nos tuendos,niſi Dominus nos defendat virtute ſua:ideo præcipuẽ notandum quod antè dixit, tuta in quiete locari pios. Dominus enim paſtoris officio fungitur,nec tantùm alimenta ſuppeditat, ſed etiam ab impetu latronum,hoſtium,luporum,ſuos conſeruat:denique ſub tutela & fide ſua continet, ne quid aduerſi patiantur. Cùm ergo accidit vt hoſtes nobis infeſti ſint cogitemus nos meritas de ſceleribus noſtris pœnas dare nóſque deſtitutos auxilio Dei quòd eo indigni ſimus. quicquid enim malorum ſuſtinemus,vitiis noſtris imputari debet. Interea qui bene ſibi conſcii ſunt, ne putent ſe à Deo deſtitutos eſſe,ſed in extremum vſque diem vitæ his promiſſis confidant, quibus Dominus ſe tutiſſimum ſuis aſylum fore promittit. Nemo quidem adeò purus aut integer eſſe poteſt,vt ſuſtinere conſpectũ Dei poſſit.nam ſi obſeruet Dominus iniquitates noſtras,vt inquit Dauid,quis ſuſtinebit?Ergo mediatore nobis opus eſt cuius interceſſione peccata noſtra nobis remittantur. neque hanc Scripturæ communẽ doctrinam excludere voluit Propheta,ſed impios conſternare,quos mala cõſcientia extimulare atque inſectari non deſinit. Quod diligenter notandum eſt aduerſus Papiſtarum doctores, qui huiuſmodi locis,quibus commendantur opera,ad deſtituendã fidei iuſtitiam abutuntur:acſi expiationem peccatorum,quam per ſacrificium Chriſti conſequimur,excludi oporteret.

Leu. 26.19. Deut 28 23 48.

Pſal. 130.3

17 REGEM IN DECORE.) Quamuis Propheta perſonam mutet, tamen hic verſus cum ſuperiore coniungi debet:quia alloquitur ſynceros Dei cultores,quibus aliud etiam beneficium promittit:nempe quòd REGEM IN DECORE SVO VIDEBVNT. quæ promiſſio valde neceſſaria fuit ad ſuſtinendos piorum animos rebus ita afflictis,adeóque deſperatis in Iudæa. Obſeſſa enim Ieroſolyma,incluſo intra ciuitatẽ Rege,perfidis adſtantibus conſiliariis,leui populo tumultuante, omnibus denique ad ruinam ſpectantib⁹,nihil ſpei ſupereſſe videbatur. Atqui regia poteſtas in familia Dauidis ſingulare erat amoris Dei pignus. Huic igitur periculo occurrit Iſaias,quia,tametſi Regem ſuum ſitu & ſqualore obſitum videat,tamen in priſtinam dignitatem & maieſtatem ſuam reſtituetur. Primùm notandum eſt, quàm inæſtimabile Dei beneficium ſit tranquillum habere Reipublicæ ſtatum,& bonos Principes, qui ex fide & æquitate omnia adminiſtrent: Deus enim nobis præeſt ipſorum manu cùm ergo non poſtrema ſit hæc fœlicitas, Propheta hanc partem omittere noluit, fœlicem ſtatum promittens Dei cultoribus. Interea obſeruandum quoque eſt,

regnũ illud typũ fuiſſe regni Chriſti, cuius Ezechias imaginem geſſit. tenuis enim alioqui eſſet hu9 promiſsionis fructus, niſi trãſitum ad Chriſtum faceremus, ad quem hæc omnia referri debent. Ne quis me hic allegorias ſequi putet, à quibus ſum alienus, non ſimpliciter de Chriſto interpretor: ſed quia non alibi quàm in Chriſto reperitur vmbratilis illius regni firmitas, imago quam per ſe ferebat Ezechias, nos ad ipſum veluti manu ducit. Mihi ergo placet ab Ezechia ad Chriſtum anagoge, vt quantus futurus ſit eius decor, intelligamus. In ſumma, hîc reſtitutionẽ Eccleſię promittit Iſaias. Eius reſtitutionis duo ſunt membra. primum, vt Rex hic decore ſuo appareat: deinde, vt fines regni propagentur. Scimus autem adeò deformatam Chriſti ſpeciẽ eſſe, vt contẽptibilis ſit mundo, quòd nihil appareat in eo decoris aut venuſtatis: ſed maieſtas tãdem ipſius, magnificentia & decus conſpicua erunt, florebit eius regnũ, & longè latéque propagabitur: tametſi nunc omnia occupent impii, veróſque Dei ſeruos opprimant, vt veſtigium vix vllum habeant in quo pedem tutò figere poſſint, expectandus tamen firma ſpe hic Rex noſter, qui illuſtri & ſplendido in ſolio tandem ſedebit, populúmque ſuum mirificè exornabit.

18 COR TVVM.) Iterum quid malorum impendeat docentur fideles, ne ex inopinato tam duriter oppreſſi ſuccũbant יהגה alii in præterito, alii in futuro vertunt, quoniã hæc temporũ commutatio apud Hebræos vſitata eſt. Ego quia puto admoneri populum de propinquis malis potius quàm referri quæ antè pertulerat, futurum tẽpus libenter retineo, quo etiam vtitur Propheta, MEDITABITVR. Quærens autem VBI SCRIBA? μιμητικῶς refert eorum voces qui terrore expauefacti, in hunc modũ exclamant: Vbi ſcriba? vbi appenſor? vt vehementius ipſorum animos afficiat. Si cui abrupta videtur iſta ſeries orationis, quòd ſuperiore verſu de Regis decore concionatus nũc terrores proponit, mihi dubium non eſt quin Propheta per comparationem beneficiũ Dei amplificet, vt cùm liberati fuerint pii, ſtatus ſui conditionem magis æſtiment. Obliuioſi enim ſunt homines, & maligni in æſtimãdis beneficiis Dei: nec quanta fuit eorum miſeria reputant, poſtquã ſemel erepti ſunt. Eis ergo reuocãda ſunt in memoriã miſera & calamitoſa tempora, quibus multa pertulerunt, vt magnitudinẽ beneficii à Deo præſtiti melius apprehendant. Obſeruãda quoque alia ratio eſt cur populum de tali metu commonefieri vtile fuerit: ne ſcilicet audito regis ſplendore vacuitatẽ ab omni moleſtia ſibi promitteret, ſed paratus eſſet ad ſubeundas quaſlibet ærumnas & vexationes. Interea tributarius & obæſſus tamen intelligeret Deo curæ eſſe regnum Iuda, atque liberatum iri è manibus tyrannorũ. Eſt autẽ miſerrima hæc conditio, quã deſcribit Propheta, populũ liberæ cõditionis tyrannide adeò immani oppreſſum eſſe, vt cenſeãtur omnes eius facultates: domus, prædia, familiæ, ſerui deſcribãtur. Quàm dura ſit hæc ſeruitus, reipſa experiũtur permulti noſtris tẽporib9, quibus hoc olim inuſitatum erat, dum ad minimum vſque quadrantẽ expenduntur facultates: nec tantùm certi reditus, ſed etiã ſpes quæſtus æſtimatur: nec pecuniæ tantùm & poſſeſsiones, ſed etiam nomina cenſentur: dũ vectigaliũ nouæ excogitantur rationes, nõ ſolùm in cibaria, ſed in minima quæque: adeò vt tyranni magnã ad ſe rapiant earum rerũ partẽ, quibus miſera plebs carere non poteſt. nec tamen his miſeriis hominum inſolentia, libido & proteruia caſtigatur. Quid accidet cùm liberi ac immunes erunt? nónne malorũ omniũ obliti & beneficii Dei immemores, effrænatius in omnẽ luxũ & libidinẽ ferentur? Non fruſtrà igitur Propheta miſerũ illum populi ſtatũ ob oculos proponit, ne inde erepti laſciuiãt, ſed agnoſcãt liberatorẽ ſuum, cúmq; toto animo cõplectãtur. Locũ hunc à Paulo 1 ad Cor 1. cap citari falſò putarũt: quia corrũperet ſenſum Prophetę, & verba aliò torqueret. ac tantùm decepti in Scribæ nomine quod hic pro Doctore non capitur. SCRIBAM enim vocat eũ qui capita, familias, prædia, domos deſcribebat: deniq; apud quẽ libri cenſus erant. APPENSOREM intelligit eum qui recipiebat cenſum: is enim appendebat pecuniã quæ ſoluebatur: cuiuſmodi munere funguntur hodie Quæſtores. Moleſtiſſimum verò & odioſiſſimũ genus hominũ addit, DESCRIPTORES TVRRIVM, id eſt, ædiũ inſigniorũ. hi enim inquirũt ac perluſtrãt ſingulorũ domos, vt qui locupletiores ſint, intelligãt: quò maiorẽ pecuniã exigere poſſint. His, inquã, velut canibus venaticis vti ſolent tyranni ad ſectãda nummorũ veſtigia, vt præter communia tributa extraordinariũ aliquid exigatur. Aduentũ eiuſmodi hominũ populo triſtiſsimum eſſe dubiũ non eſt: nec enim deſinunt, donec ſuccũ eius & ſanguinẽ vniuerſum ſuxerint. Si quis Regis ipſius miniſtros intelligere malit, quorũ partes erãt domos muris vrbis vicinas diruere, fruatur ſuo ſenſu. Mihi probabile eſt Prophetã de exactorib9 loqui, quos victores imperii ſtabiliẽdi cauſa pręficiũt deuictis gẽtib9. 1. Cor. 1. 20

19 POPVLVM trucem) Alii נועז Robuſtũ vertunt: alii Impudentẽ. ſed dubium nõ eſt, quin truculentiã Aſſyriorum notare velit. quod poſtea declarat cùm ait nullã cum iis communicationẽ fore, quoniã diuerſa lingua vtebãtur. Nihil enim eſt quo magis homines ad miſericordiam flectantur, quàm cõmunicatio ſermonis, qua miſerias ſuas alii aliis exponunt. Hæc vbi deeſt, nulla conciliandorum animorũ ratio iniri poteſt: alii aliis ſunt barbari: nec plus ab iis obtineri poteſt, quàm ſi cum feris aut belluis negotium eſſet. Itaque Propheta miſerũ illum populi ſtatũ amplificat, vt è diuerſo oſtendat quantũ fuerit beneficium Dei, eximi à tanto metu. Sicuti alibi Spiritus gratiam Dei commendat, quòd ſeruatus fuerit in Ægypto populus, cùm gentis illius linguam non intelligeret. Pſal. 81. 6

20 ASPICE SIONEM.) Nonnulli in vocatiuo legunt, O Sion: ſed præſtat in accuſatiuo legere. Adducit verò promiſſionem quæ multum apud pios omnes valere debet, de reſtitutione Ec-

cleſiæ,qua euerſa vel collapſa nulla illis optabilis eſt proſperitas. Sic autem reſtituendam eſſe Eccleſiam docet,vt rem quaſi præſentem ob oculos ponat,quãuis de re futura loquatur: quò ſcilicet plus efficaciæ habeat hæc oratio.perinde acſi diceret,Iterum Sionem inſtauratam,& Ieroſolymam florentem videbis. Tametſi diruta & diſſipata cernant omnia fideles atque deſperent de ſalute ipſius, tranquilla tamen & ſtabilis in ea habitatio futura eſt.Porrò VRBEM vocãs SOLENNITATVM, oſtendit vnde potiſſimùm æſtimanda ſit inſtauratio Sionis, quòd ſcilicet illic conueniret populus ad audiendam Legem,ad confirmandum fœdus Domini,ad inuocationem nominis ipſius,ad ſacrificia peragenda.His quum populus careret,diſſipatus ac ferè perditus erat, quaſi ſeiunctus à capite ſuo,atq; omnino deſtitutus.Ideo nihil tam deplorabãt pii cùm Babylone captiui tenerentur, quàm exulando à patria,bonis ſimul illis priuatos eſſe. atque hanc præcipuam fuiſſe piorum omnium querimoniam ſatis ex pleriſque locis apparet. SIONEM verò CIVITATEM appellat,quòd intima eſſet ciuitas,quæ etiam Dauidis vocabatur.amplior erat & alius Ieroſolymæ circuitus :nã duplex murus fuit,vt alio loco diximus:idque pleriſque vrbibus vſu venit.Hîc notandum eſt, reſtitutionem Eccleſiæ præcipuum omnium bonorum & vnicè exoptandum : cætera omnia quãuis abundantiſsima,nihil eſſe,ſi hoc vnum deſit:cõtrà,miſeros nos eſſe non poſſe, quandiu Ieroſolyma, id eſt,Eccleſia florebit.Tunc autem reſtituitur ac floret,quum Deus præſidet noſtris conuentibus, & nomine eius aggregati,ipſi adhæremus.Impii quidem obtendũt Dei nomen,quaſi ſub eius auſpiciis cõueniant:ſed inanis eſt larua,quũ animo lõgè abſint,nec quicquã ipſo duce aggrediãtur. Adhęc fidelibqui diu vacillauerãt inter multas trepidationes,dicit ſecurã & trãquillã fore habitationẽ in Eccleſia Dei.Cuius pacis tametſi guſtũ aliquem Deus populo dedit ſub Ezechia, cõplementum tamen non niſi in Chriſto fuit exhibitum:non quòd filiis Dei quietum ab eo tempore domicilium fuerit in mundo.ſicuti hodie hæc tranquillitas abſcondita eſt:nam vagi & inſtabiles huc atque illuc erramus,variiſque tempeſtatibus & procellis agitamur, innumeri nos inuadunt hoſtes,variáq; nobis prælia ſuſtinenda ſunt,vt vix momento vllo quieſcamus. Ergo non promittitur eiuſmodi tranquillitas quæ carnis noſtræ ſenſibus apprehendi poſſit:ſed ad intimos animi ſenſus veniendum Spiritu Dei reformatos,vt pace illa fruamur,quæ nullo humano ingenio apprehendi poteſt. Omnem enim,vt ait Paulus,ſenſum exuperat.eã haud dubiè largietur nobis Dominus,ſi in Eccleſia maneamus.His porrò ſimilitudinibus TABERNACVLI & PAXILLORVM,Eccleſię conditionem verè deſcribit.Potuiſſet enim vocare vrbem bene fundatam,ſed tabernaculum dicit: cuius ea eſt natura vt ſtatim aliò transferri poſſit:vt quanuis inſtabilem atque variis mutationibus obnoxium Eccleſiæ ſtatum iudicemus,ſciamus tamen moueri aut labefactari non poſſe. nam aduerſus turbines ac tempeſtates, aduerſus omnes hoſtium impetus, præter rei naturam & apprehenſionem ingenii noſtri perſtabit. Hæc duo,quæ videntur inter ſe pugnare,ſola fides coniungit,In tabernaculo quàm in munitiſsimis quibuſque arcibus magis firmam ſtationem eſſe. Quo etiam clypeo contra tentationes vtendum eſt,quæ alioqui facilè fidem noſtram diruerent, quoties Eccleſiam videmus nõ modò fluctuare,ſed quaſi impetuoſè raptari huc & illuc. Quis enim in illa turbulentia agitatione diceret tutum eſſe habitaculum? Sed quia ſuos Deus non vult penitus in terra defixos eſſe, quò magis pendeant à ſe vno,tutela quam nobis promittit pro centum & mille fulturis habenda eſt.

Pſal.137.5.

1.Reg.8.1.

Phil.4.7.

21 QVONIAM ILLIC FORTIS) Duæ particulæ כי אם ſæpe duplicem affirmationem valent,ſed hîc cauſæ redditio eſt:ac commodè etiam vertere liceret, Quia ſi. Sed libẽter retineo quod dilucidius eſt.Propheta autem cauſam aſſignat cur Eccleſia, quæ ſimilis mobili tentorio videtur, ſtabilitate ſuperet optimè fundatas vrbes:nempe quia Dominus in medio eius eſt:quemadmodum etiam dicitur Pſal.46.propterea non commouebitur. Quòd ſi Eccleſiam ſeparemus à Deo, ſtatim abſque alieno impulſu concidet.conſtabit enim ex hominibus tantùm.quibus nihil imbecillius eſt aut magis caducum.Vbi verò Deus habitat nobiſcum, ſuſtinet ac fulcit quod natura infirmũ erat, nobíſque eſt inſtar munitiſsimæ arcis,ampliſſimæ foſſæ vallorum & fluminum vrbẽ omni ex parte cingentium.Alludit autem ad ſitum vrbis Ieroſolymæ,cui riuulus tantùm exiguus erat,non ampli fluuii & rapidi,quales Babyloni & aliis ciuitatibus.nam populum alibi vnica Dei virtute contentum quieſcere iuſsit, nec largos illos fluuios appetere.acſi diceret,inuictum robur noſtrum fore,ſi Deus nobis præſideat:quia eo tutore & præſide ſatis ſupérque muniti erimus NON TRANSIBIT NAVIS. Hoc incõmodi habent magni amnes,quòd aditũ hoſtibus præbere poſsint,vt ad nos propius quàm expediat nauibus accedãt.Ita ſæpiſsimè nocet,quod admodum iuuare videtur,Dominus autẽ ſe ita PRO FLVVIO futurũ dicit.vt nullũ tale incõmodũ metuendũ ſit, nec hoſtib pateat aditus. Duas verò nauiũ ſpecies enumerat,longas & onerarias,vt hoſtes modis omnibus prohibitũ iri oſtẽdat. Vtiliſsima hinc doctrina colligẽda eſt,Non eſſe petendam aliũde ſalutis fiduciã quàm ab vno Deo,ac fruſtra cumulari varia pręſidia,quæ inania,imò pernicioſa nobis futura ſũt,ſi ipſo careamus.

Supra 8.6.

22 QVONIAM Iehoua Iudex.) Definit iam Propheta quomodo Deus reſideat in Eccleſia: nempe,quòd illic colitur & agnoſcitur vt Iudex,Legiſlator & Rex. nam qui Deo parent ſeque ipſi tanquam Regi ſubiiciunt,experientur ipſum præſidem ſalutis ſuæ: qui verò eius nomine falſò gloriantur,fruſtra eum ſibi affuturum ſperant. Tantùm nos ſubiiciamus eius imperio, audiamus eius vocẽ,& pareamus:ipſe viciſsim ſe patronũ & fideliſsimũ cuſtodẽ præſtabit.Sed cùm ſpernimus eius vocem,ac Verbo ſumus immorigeri, minimè profectò mirũ eſt nos in periculis deſtitui ab ipſo ac deſeri.

deſeri. Hinc etiam notandum eſt, quæ vera ſit Eccleſia Dei, quæ ſcilicet Legiſlatorem ipſum ac Regem agnoſcit. Qua fronte igitur Papiſtæ audent iactare Eccleſiam Dei, cum legitimam eius adminiſtrationem, qualis per Moſem, Prophetas, & Chriſtum inſtituta eſt, eripiant, atque eius loco figmenta & nundinationes fœdas ſubſtituant? Exercent crudelem tyrannidem in conſcientias, ereptaque omni libertate qua nos Chriſtus donauit, miſerè diuexant animas atque in exitium ducunt. atqui ſolius eſt Dei conſcientiis dominari, cùm ſolus ſit Legiſlator & Iudex, noſque ſolus Verbo ſuo *Iac. 4. 12.* regere & moderari debeat. Coniungit autē hìc tres voces, IVDICIS, LEGISLATORIS, REGIS: quòd res ſit admodum ſeria, nec negligenter prætereri debeat. Si ergo patiamur nos ab ipſius Verbo regi, nunquam deerit nobis atque hæc vnica ſalutis obtinendæ ratio eſt.

23 LAXATI SVNT FVNES.) Conuertit ſermonem ſuum ad Aſſyrios, ſub quorum perſona omnes etiam Eccleſiæ hoſtes alloquitur. Poſtquam enim firmitatem Eccleſiæ promiſit quæ nunquam vacillet, perſtringit ſtultam confidentiam qua turgent impii: acſi profundiſsimis radicibus cētrum terræ attingerent. Quanuis ergo fundatiſsimas eſſe opes ſuas imaginentur, dum inebriat proſpera fortuna, prædicit ſubitam illis ruinam inſtare, quia manu Dei non ſuſtinentur. Perſequitur autem ſimilitudinem qua initiò vſus erat. Dixerat enim Eccleſiam ſimilem eſſe loco munito & circundato fluuiis ampliſsimis, per quos hoſtibus acceſſus non pateat. nunc impiorum ſtatum nauibus cōparat: quo ſignificat eos ſolidum fundamentum non habere, tametſi formidabiles ſe præbeant, ardeant inſania, & ferociter ſæuiant, nec quiſquam eorum furori reſiſtere poſſe videatur. Tametſi igitur naues eis longæ & onerariæ ſint, quibus longiſsimè diſiunctas regiones quodammodo coniungunt, terræque & maris imperium obtinent, nihil tamen diuturni aut firmi apud ipſos erit. euertet Dominus eorum naues, abruptiſque funibus & mâlis, eodem naufragio ipſos inuoluet. Ne igitur eorum violentia & audacia terreamur, ſed Domini diem expectemus, quo furorem ipſorum & violentiam in eorum capita conuertet.

24 ET NON DICET) Propheta iterum ad Eccleſiam reuertitur. nam quòd exitium Aſſyriis minatus eſt, hoc etiam ad piorum conſolationem pertinebat: quandoquidem non aliter ſalua maneret Eccleſia, niſi tot hoſtium qui vndique eam infeſtant iniuriis, Deus ſuum patrocinium opponeret. Ergo vbi breuiter attigit, reprobos omnes qui filiis Dei moleſti ſunt, diſruptum iri, meritò argumentum ſuum proſequitur, Deum nihil omiſſurum quo piorum ſalutem promoueat. Ciues ergo Eccleſiæ liberos ab incommodis omnibus fore dicit, quia Deo propitio fœliciter habebunt. Poſterior enim pars verſus exegetica eſt: quia oſtendit tunc demum nihil obſtare quin vigeant inter nos Dei benedictiones, vbi nobis remiſſa ſunt peccata. Vnde etiam colligimus quicquid miſeriarum nobis incumbit, non manare ex alio fonte quàm ex peccatis noſtris. Alioqui ratio quam reddit, remotior ac minus propria videri poſſet. ſed principium illud ſtatuendum eſt: quæcunque nobis Deus infligit mala, totidem eſſe ſigna iræ eius. vnde ſequitur, reatu ſublato, nihil aliud reſtare quàm vt Deus benignè quicquid opus eſt largiendo nos paterno ſinu foueat. Quare ſi cupimus à malis eripi hunc ordinem teneri cōuenit, vt primùm reconciliari Deo quæramus. Cauſa enim ſublata facilè effectus tolleretur. Sed cùm præpoſtera ſint noſtra deſideria, & tantùm de pœnis ſoliciti conniueamus ad radicem malorum, nullam eorum alleuationem nobis afferri mirum non eſt. Falluntur ergo, qui cùm ſibi placeant in vitiis ſuis, malorum vacui & immunes eſſe volunt. quòd ſi nihil aduerſi patiantur, tamen miſeri eſſe non deſinent: nec verò tranquilli animo eſſe poterunt, quandiu ipſos ſcelerum conſcientia perſequetur. In hoc igitur conſiſtit vera fœlicitas, ſi veniam à Deo adepti, quæcūque ex eius manu percipimus beneficia ex animo ſentimus fructus eſſe paterni eius fauoris. Diſcamus præterea non aliter poſſe nos Deo placere, vt nos pro filiis cenſere dignetur, niſi cùm peccata imputare deſinit. Sola igitur gratuita reconciliatio Deum nobis placat, & eius beneficētiæ viam ad nos ſternit. Quòd autem nuſquam cernitur iſta à malis immunitas, id promiſsioni fidem non abrogat, quia abundè ſufficit fidelibus hoc in malis ſolatium, etiam dum caſtigantur manu Dei, dilectos nihilominus eſſe filios. Quatenus enim regeniti ſunt eius Spiritu, benedictionem guſtare incipiunt quæ integra vigebat ante lapſum Adæ. Quia autem multis peccatis onerantur, aſsidua purgatione indigent. Sed interea pœnas temperat Deus eorum infirmitati indulgens, & eorum ſaluti ſe conſulere demonſtrans, dolorem ſi non abolet in totum, mitigat tamen ac lenit. Ideo non abs re Propheta à communibus miſeriis, quatenus ſunt Dei maledictiones, eximit Eccleſiam. Vnde etiam apparet quàm puerilis ſit diſtinctio Papiſtarū de inani culpæ remiſsione: acſi Dei iudicio ſatisfaciendum eſſet. Atqui longè aliter docent Prophetæ, quemadmodum ex variis locis colligere promptū eſt. Quòd ſi hic tantùm locus extaret, quid apertius dici poteſt, quàm ceſſare languores, quia remiſſa eſt iniquitas? Certè tantundem hoc valet, acſi dictum eſſet, ceſſare pœnam eò quòd remiſſa ſit culpa. Verum quidem eſt, quanuis placatus ſit Deus, interdum pœnam infligere fidelibus: nempe vt paterna caſtigatione melius eos in futurum erudiat, non autem vt vindictam exigat, acſi dimidia tantùm ex parte reconciliatus foret. Papiſtæ verò pœnas ſatisfactorias eſſe volunt, quarum compenſatione quodammodo ſe redimat peccator, reatúmque ſuum aboleat. Quod ex diametro pugnat cum gratuita venia. Ita concidunt putrida eorum figmenta tam de ſatisfactionibus, quàm de igne purgatorio. Notatu etiam dignum eſt quòd ſoli Eccle-

ſiæ ciues hoc priuilegio ornantur: quia extra corpus Chriſti & piorum ſocietatem nulla cum Deo reconciliatio ſperanda eſt. Vnde profitemur in ſymbolo nos credere Eccleſiam catholicam, Remiſſionem peccatorum. quia ſicuti non alios complectitur amore ſuo Deus niſi quos cenſet inter vnigeniti filii membra, ſic non vltra eius corpus extendit gratuitam iuſtitiæ imputationem. vnde ſequitur, extraneis qui ſe ab Eccleſia diſiungunt, nihil reſtare niſi vt in ſua maledictione putreſcant. Quare & diſceſsio ab Eccleſia aperta eſt æternæ ſalutis abnegatio.

CAPVT XXXIIII.

1 *Accedite gentes ad audiendum, & populi attendite. Audiat terra, & plenitudo eius: orbis, & cuncta germina eius.*

2 *Quia indignatio eſt Iehouæ ſuper omnes gẽtes, & furor ſuper omnem exercitum earum: vaſtauit eas, tradidit eas in mactationẽ*

3 *Interfecti earum abiicientur, & è cadaueribus eorum aſcendet fœtor earum, ac liquefient montes præ ſanguine eorum.*

4 Et *tabeſcent omnes exercitus cœlorum, & complicabuntur vt liber. Cœli & omnes exercitus eorum defluent, ſicut defluit folium è vite, & ſicut defluit ex ficu.*

5 *Quoniam inebriatus eſt in cœlis gladius meus:* Ecce *ſuper* AEdom *deſcendet, ſuper populum, inquam, anathematis mei in iudicium.*

6 *Gladius* Iehouæ *impletus eſt ſanguine, impinguatus eſt ab adipe: ſanguine, inquam, agnorum & hircorum: adipe renum arietum. Quoniam victima* Iehouæ *in* Bozra, *& mactatio magna in terra* AEdom.

7 Et *deſcendent vnicornes cum eis, & iuuenci cum tauris: & inebriabitur terra eorũ ſanguine, & puluis adipe impinguabitur.*

8 *Quoniam dies vltionis* Iehouæ, *annus retributionum in cauſam* Sion.

9 Et *conuertentur flumina eius in picem, & puluis eius in ſulphur: eritq; terra eius in picem ardentem.*

10 No*ctu & die non extinguetur, perpetuò aſcendet fumus eius: à generatione in generationem deuaſtabitur, perpetuis æternitatibus nemo tranſibit per eam.*

11 I*taque accipient eam in poſſeſsionem pelicanus & vlula: noctua & coruus habitabunt in ea: extendetque ſuper eam funiculum inanitatis & lapides perpendiculares vanitatis.*

12 N*obiles eius ſine regno vacabunt: & cuncti principes eius erunt nihilum.*

13 P*roferet in palatiis eius ſpinas, & vrticam, & carduum in arcibus eius: eritque habitaculum draconum, & manſio pullis ſtruthionis.*

14 Et *occurrent beſtiæ ſylueſtres ſatyris, & ſtryx ad ſocium ſuum vociferabitur: etiam Lamia ibi pernoctabit, inuenietque ſibi manſionem quietam.*

15 *Vlula faciet ibi nidum, & incubabit &* excludet, *& congregabit in vmbra eius: quinetiam vultures ibi congregabuntur, vnaquæque cum ſocia ſua.*

16 *Sciſcitamini ex libro* Iehouæ, *& legite, nunquid vnum ex illis fuerit ſubſtractum. Nullum ſociæ ſuæ deerit: quoniam os eius præcepit, & ſpiritus eius congregauit eas.*

17 Et *ipſe proiecit eis ſortem, & manus eius diuiſit illis in perpetuum, quaſi per funiculum.* Ideo *hæreditabunt eam, in generationem & generationem illic habitabunt.*

IN

ACCEDITE GENTES) Hactenus Propheta conſolari volens Dei filios quaſi
in medio ipſorum concionatus eſt: nunc ad Gentes conuertens ſermonem idem ar
gumentum, diuerſa tamen ratione, proſequitur. nam cùm prius oſtendit Dominum Cap. 33. 5. 6
eam populi ſui curam gerere, vt eius ſeruandi rationem inueniat, nunc etiam adiun 15. 16 17.
git quod antea ſæpe vidimus, vbi ad tempus paſſus fuerit vexari ab improbis, vindi- 20. 21. 22.
cem tandem fore. Idem igitur argumentum contexit, ſed alio genere conſolationis: quia deſcribit
quàm grauem ſumpturus ſit Deus vltionẽ de impiis qui populum ſuum laceſſiuerint. Quò verò
magis excitet ipſos, hoc exordio conclamat veluti conuocaturus gẽtes pro officio præconis ad Dei
tribunal. Sic enim impiorum torporem excuti oportebat, qui in otio & rebus proſperis minas om-
nes contemnunt, nec Deum vltorem ſcelerum ſuorum fore exiſtimant. Quanquam in hac vehe-
mentia rationem potius habet Eccleſiæ. quoniam alioqui verba apud ſurdos abſque profectu pro-
tuliſſet. Alloquitur autem Idumæos qui hæc iudicia ſecurè contempturi erant: atque ideo aduerſus
ipſos cœlum & terram conteſtatur. nam iudicium adeò conſpicuum & illuſtre fore dicit, vt non tan
tùm populis omnibus, ſed mutis quoque creaturis pateſiat. Atque hic vſitatus Prophetis mos eſt, ad Deut. 32. 1.
mutas, ſcilicet, creaturas prouocare, cùm homines quanuis ratione & intelligentia præditi ſtupent, Suprà 1. 2.
quemadmodum prius cap. 1. vidimus.

2 NAM INDIGNATIO IEHOVAE SVPER OMNES GENTES.) Gentes haud dubiè intelligit quæ Iudæis infeſtæ & ſimul vicinæ erant. nam cùm varii Iudæos populi vndiquaque cingerent, tot ferè ipſis fuerunt hoſtes, quot vicini. Etſi autem aliæ erant odii cauſæ, ſicuti æmulatio: diuerſa tamen religio rabiem eorum maximè accendit, qui indignè ferebant ſuas ſuperſtitiones damnari. Quo maior ratio fuit cur Deus iudicem ſe & vltorem fore promitteret. Addit, SVPER OMNEM EXERCITVM, quòd pauci numero eſſent Iudæi, ſi quis eos cum reliquis gentibus comparaſſet. Quanuis ergo ſua multitudine ſuperbirent gentes, & Iudæorum paucitatem deſpectui haberent, facile tamen Deo fore affirmat eas comminuere ac conterere, vt puſillum gregem ſuum, cuius cuſtos eſt, conſeruet. At tametſi de rebus futuris loquatur, tamen præterito vti voluit, vt in rem præſentem adduceret, qui rebus aduerſis obruti iacebant. Neque enim hæc, vt nuper attigi, ob Idumæos prædixit, apud quos nullus erat huic doctrinæ locus, ſed in gratiam piorum, quos conſolari volebat, quòd miſerè ab hoſtibus vexati eſſent.

3 INTERFECTI EARVM ABIICIENTVR.) Hac circunſtantia ingentem fore cladem docet: quia ſi pauci ſint interfecti terra conduntur. vbi verò tanta multitudo in vnum contracta eſt vt ſuperſtites ad ſepeliendum non ſufficiant, nulla humandi cura eſt, ideóque cadauerum fœtore corrumpitur aer. Vnde apparet ad ſternendos innumeros exercitus Deum ſatis valida potentia eſſe inſtructum. Fortè etiam iudicium Dei exaggerare voluit Propheta, quia ad cædem gentium ignominia & dedecus accedet, vt ſepulchri honore & officio careant. Alia quoque figura amplificat magnitudinem ſtragis, quia DEFLVET SANGVIS EX MONTIBVS, acſi liqueſcerent ipſi montes: vt cũ aquę ex magnis imbribus violẽter currẽtes terrã vnà ſecũ deuoluunt. Hoc etiam modo nullũ fore perfugium docet, quia per montes ipſos graſſabitur non ſecus atque in conflictu gladii ſæuitia.

4 TABESCENT.) Hyperbolica oratione vtitur Iſaias: ſicuti aliis etiam Prophetis vſitatum eſt: nempe vt horrorem illum iudicii Dei amplificet, tardóſque & hebetes animos hominum percellat. frigeret enim alioqui ſermo ipſius, parúmque apud homines ſecuros proficeret. Addit igitur SIDERA quoque ipſa in eiuſmodi ſtrage tractura nigredinem acſi contabeſcerent, quò magis luctuoſam cladem illam fore oſtendat. quemadmodum tenebroſo & turbulento cœlo nubes cõuolui, Sol & ſtellæ palleſcere, & quaſi deficere, ſuperáque illa omnia nutare & ruinam moliri videntur: ſic eo tempore idem euenturum, plenáque triſtiſsimi luctus omnia fore ſignificat. Hæc autem ad hominum ſenſum referri debent. cœlum enim loco ſuo non mouetur, ſed cùm Dominus iræ ſuæ ſigna profert, ita terremur, acſi Dominus cœlum contraheret aut deiiceret: non quòd tale quicquam cœlo contingat, ſed homines ſecuros alloquitur, quos ita compellari oportuit, ne rem leuem aut ridiculam eſſe exiſtimarent, Tantus vos conſternabit pauor, vt cœlum in capita veſtra ruere vobis videatur. Hæc iuſta eſt ſocordiæ merces, vt vmbram ſuam metuant impii qui nullo tanguntur Dei timore, & ad ſtrepitum folii cadentis non ſecus expaueſcant quàm ſi Sol è cœlo caderet. Simul tamẽ notatur terribilis rerum mutatio quæ ſurſum & deorſum omnia conturbet.

5 QVONIAM INEBRIATVS EST IN COELO.) Sanguinolentum Domini gla-
dium eſſe dicit, quemadmodum cædibus multis editis gladii cruore madent. & quò plus ponderis
habeat oratio, Dominum loquentem introducit. Sed cur id IN COELO eſſe dicit? nec enim Deus
euocat in cœlum homines, vt pœnas de ipſis ſumat: ſed iudicia ſua mundo & quidem per manũ ho-
minum conſpicua facit: nempe Propheta hic reſpicit decretum arcanum Dei, quo conſtituit &
ſancit omnia, priuſquam exequatur: nec intelligit de actu ipſo, ſed vaticinii efficaciam commendat,
quòd immutabili Dei conſilio certus effectus conſtet: vt quanuis ſibi indulgeant impii, atque
impunè graſſentur, Dominum tamen in cœlo quæſtionem de ipſorum ſceleribus habere intelli-
gant fideles: & quanuis alta pace fruantur illi, gladium tamen quo cædendi ſunt, iam in conſpectu
Dei ſanguinolentum eſſe, cùm pœnas de iis ſumere conſtituit. quemadmodum Sodoma iam ar-- Gen. 18. 20

debat coram Deo,cùm ſe vino & cibis ingurgitaret,atq; indulgeret libidinibus ſuis: ita de reliquis impiis dicendum eſt,qui dum vacant deliciis,mactationi Dei addicti tenentur. Proinde non eſt quòd hæreamus in præſenti rerum ſtatu,dum impios proſperis rebus frui,omniáque ex animi voto agere videmus.quanuis nemo ſit illis moleſtus,tamen ab interitu haud longè abſunt, cùm infenſum ſibi & aduerſum Deum habent. Statim verò diſertè Idumæos nominat,qui infeſti erant populo Dei,tametſi neceſſitudine ſanguinis coniuncti,eadémque religionis nota inſigniti eſſent. Erant
Gen 36.43 enim,vt alibi dictum eſt,poſteri Eſau,originémque ab Abrahamo ducebant. Vt hodie nullos capitaliores Papiſtis habemus hoſtes,qui eodem nobiſcū Baptiſmo inſigniti, Chriſtum etiam profitentur,nos tamen rabidè inſectantur,prorſúſque deletos vellent,quòd eorum ſuperſtitiones & idolorum cultum damnemus.tales erant Idumæi,ideóque ipſos ex toto hoſtium numero potiſſimùm delegit. POPVLVM ANATHEMATIS vocans, quam protulit ſententiam confirmat:quia fruſtra interitum,cui iam deſtinati ſunt ac deuoti,effugere tentarent. Nam hac voce cœleſti decreto iam perditos eſſe denuntiat:acſi iam ſegregati & exciſi eſſent è numero viuorum.& ne immeritò id Deus feciſſe videatur,addit, IN IVDICIVM. nihil enim promptius eſt hominibus, quàm Deum ſæuitiæ inſimulare:ac maior pars ipſum iuſtum iudicem,præſertim vbi durius caſtigat, agnoſcere ægrè ſuſtinet. Quamobrem æquum eius iudicium eſſe demonſtrat Iſaias,vbi nihil crudeliter aut nimis ſeuerè admittitur.

6 GLADIVS IEHOVAE.) Proſequitur eandem ſententiam: ſed alia deſcriptione quæ ad amplificationē non parum facit:vt ſcilicet impiis torporē excutiat, qui omnem doctrinam ridere atque eludere ſolent:ſicuti prius annotauimus. Propterea iudicia Dei tanquam viua pictura deſcribi neceſſe eſt,quæ non modò ſtupidos eorum animos percellat,ſed pios animet ſancta fiducia, dum intelligunt ſuperba contumacia nihil proficere hoſtes ſuos, quin trahantur pecudum inſtar ad cædē ſimulac Deo viſum fuerit. Hanc verò comparat SACRIFICIIS: quia vt immolantur victimæ ad cultum & honorem Dei:ſic etiam exitium huius populi in gloriā Dei ceſſurum ſit. Atque hîc confirmat quod prius de iudicio dictum eſt:nam cùm iudicia ſua exercet Dominus, illuſtratur eius gloria:& homines ipſum reuerentur ac reformidant. vt meritò impiorum perditio ſacrificiis comparetur,quæ ad cultum eius pertinebant. Sacrificiorum quidem aſpectum non adeò ſuauem & iucūdum fuiſſe certum eſt:vbi fœda carnificina,cruor madens, fumi graueolentia homines abſterrere poterat In iis tamen refulgebat honor Dei:ſic etiam hæc ſtrages aſpectu deformis fuit,& ad conciliandam gratiam minimè apta:ſed vt fideles Dei nomen hac in parte ſanctificent, attollere iubētur in cœlum oculos:quia Deus tales pœnas exequendo altaria ſibi erigit mactandis ſacrificiis. Quia enim illi iniuſtè Eccleſiā Dei afflixerunt, omníſq; humanitatis obliti filios Dei crudeliter tractarunt,in eorum ſanguine pronuntiat Iſaias offerri ſacrificium boni odoris, Deóque gratiſsimum, quia iudicium ſuum exequitur. AGNORVM & HIRCORVM nomine metaphoricè deſignat populum qui mactandus erat,& ad diuerſas hoſtiarum ſpecies alludens omnes comprehendit tam plebeios quàm magnates:vt ſignificet Dominum ita ſumpturum pœnas de hoſtibus,vt nemo,qualiſcunque ſit,eximatur. BOZRA verò primariam vrbem & veluti caput gentis nominat, in qua erit præcipua cædes:deinde regionem AEDOM ſubiungit,per quam vniuerſam peruagabitur etiam hæc clades.

7 ET DESCENDENT) Cohæret hic verſus cum proximo.nihil enim ſubiicit noui,ſed pergit in eadem figura,amplificās quod dixerat de arietibus & hircis: quibus non modò addit iuuencos,ſed etiam feras & ſylueſtres beſtias. Summa eſt,præciſam fore Dei vindictam vt nulli vel ætati vel ordini parcat,truculentos etiam gigantes cum inani ſua feritate iugulandos obiiciat: quemadmodum ſi quis promiſcuè ſacrificium pararet ex quouis animalium genere. Neque abſurdum videri debet,quòd agni ſæuis beſtiis miſceantur: quia non commendatur agnorum nomine ſimplicitas vel innocentia:ſed per comparationem ita vocantur tenues & plebeii,quos ſua conditio ſub aliqua modeſtiæ ſpecie continuit Etſi autem Deum ita hoſtiliter paſſim graſſari durum videtur: Sacrificii tamen voce aſſerit ſibi iuſtitiæ laudem. Et certè vbi ad eius examen ventum fuerit, nemo reperietur extra culpā:vt meritò ſine exceptione fūditus omnes perdat. Talis exitus reprobos omnes manet,qui ſponte conſecrare ſe Deo abnuunt:vt profanis manibus immolentur. אבירים, nonnulli
Pſal.50.13. pro Robuſtis accipiunt:malui eos ſequi qui Tauros exponunt,quemadmodum etiam Pſal.50. accipitur:tametſi hîc figuratè Tauros nominat,eos qui præualent viribus & potentia.

8 QVIA DIES VLTIONIS) Hic verſus cum prioribus iungi debet. Finem enim notat cur Dominus ita ſeuerus ſit erga Idumæos:nempe,quòd vlciſci populum ſuum & cauſam ipſius tueri velit. Niſi igitur accederet iſta cauſæ redditio,ſuperiora obſcura eſſe poſſent vel frigida. Vaga enim eſſet quædam notitia,niſi obſeruaremus Deum vlciſcendo impios,teſtari amorem ſuum & ſolicitudinem quam aſſiduè gerit pro ſuis conſeruandis. Quod autem de Idumæis dictum eſt,ad vniuerſos Eccleſiæ hoſtes extendi certum eſt, quandoquidem ſub vna ſpecie totum genus complexus eſt Propheta:ideóque hac conſolatione animos noſtros in rebus aduerſis erigi, & ſuſtineri iniurias noſtras, venturas tamen in rationem coram Deo, qui ſibi has partes non fruſtra vendicat. Neque enim ſolùm intelligit Propheta in eius manu eſſe pœnas exigere de improbis, quoties

viſum

viſum fuerit, ſed ideo regnare in cœlo, vt omnem iniuſtitiam ſuo tempore puniat. Sed notandæ ſunt voces DIEI & ANNI: quibus admonet non dormire in cœlo Deũ, quantiſper diſsimulat, ſed vindictam differre in tempus opportunum: vt interea fideles animas ſuas poſsideant in patiẽtia, ſii ántque Luc. 21.19
ipſum pro incomprehenſibili ſua ſapientia moderari.

9 ET CONVERTENTVR) Quæ nunc ſubiungit Propheta, nihil noui continent, ſed vaſtitatem hanc plenius deſcribũt. Expoſuimus prius cur viuis iſtis picturis Prophetæ iudicia Dei proponant, vt ſcilicet adducant homines in rem præſentem, eáque agnoſcere cogant quę oculos ipſorum & mentes effugiunt: aut etiam conſpecta & apprehenſa ſtatim obliuiſcuntur. Sed præterea notandum eſt, Prophetas de rebus abſtruſis atque abſconditis loquutos eſſe, & quæ vulgò incredibiles videbantur. Nam hęc temerè à Prophetis iactari permulti exiſtimabant. Oportuit ergo multas adhiberi confirmationes, qualibus & hîc & aliis locis vtitur. Itaque horrendam mutationem ſignificat, qua vniuerſa Idumææ facies deleatur. Cæterùm, alludit ad excidiũ Sodomæ & Gomorrhæ: Gen. 19.24
quæ ratio ſatis vſitata eſt Prophetis. In eo enim, vt monet Iudas, perpetuã imaginem habemus iræ Iud. 7
Dei in reprobos, nec fruſtra ipſum Prophetæ in memoriam reuocant, vt omnes diſcant timere iudicia Dei. Atque eòdem pertinet quod ſubiicit:

10 NOCTV ET INTERDIV.) Certum eſt Prophetam hyperbolicè loqui: verùm ſic Dominus nobiſcum agere cogitur, expergefaciendi ſtuporis noſtri cauſa: nec enim alioqui ſimplicibus verbis afficeremur. Iram ergo Domini aduerſus Idumæos perpetuo incendio ſimilem fore dicens, ſpem illis veniæ præcidit, quia ſicuti Deum prouocare non ceſſarunt, ita inexorabilem ſentiant: atque hoc reprobationis ſignum Malachias quoque ponit, quòd in gẽte illa Dei maledictio quaſi in- Malac. 1.4
fixa hærebit. Subaudienda eſt antitheſis, quia filiis Dei ſemper in ſolatium proponitur aliqua mitigatio. Sed hæc longam interpretationem non deſiderant: ſatis eſt quòd Prophetæ mentem & ſcopum tenemus.

11 ITAQVE ACCIPIENT.) De his animalibus variæ ſunt ſententiæ: nec de iis inter ſe cõſentiunt Hebræi interpretes: planum eſt tamen quò ſpectet Propheta: nempe, vt deſertum locum & vaſtam ſolitudinem deſcribat. Beſtias enim horrendas & monſtra deformia haud dubiè cõmemorat, quæ nec verſari cum hominibus, nec ipſis vulgò nota eſſe ſolent, quò magis horrendam fore ſignificet hanc vaſtitatem. Itaque prius membrum ſatis planum eſt, ſed poſterius habet aliquid difficultatis. FVNICVLVM INANEM nonnulli per antiphraſin exponunt, & intelligunt de Iudæis. Ego verò ſimplicius accipio, atque ad Idumæos, vt reliqua ſuperiora, referẽdũ puto. Et quò melius liqueat genuinum hunc eſſe Iſaiæ ſenſum, eadem verba apud Malachiã, qui longo poſt tempore ſequutus eſt, primo capite leguntur. Eſt autem locus ille huius vaticinii quaſi ſubſcriptio. Si dixerit Malac. 1.4
Ædom, Attenuati ſumus, reuertemur igitur, & ædificabimus ſolitudines: ſic dicit Dominus exercituum, Ipſi quidem ædificabunt, ego verò diſſipabo: & vocabunt eos terminos impietatis, & populum in quem iratus eſt Dominus vſque in ſeculum. Et oculi veſtri videbunt, atque dicetis, Magnificetur Dominus ſuper terminos Iſraelis. Hæc igitur apertius à Malachia dicuntur, quæ prius obſcurè ab Iſaia prædicta erant. Ille enim fruſtra ædificaturos Idumæos pronuntiat: hic verò extenſuros funiculum inanem: perinde enim eſt ac ſi dixiſſet, Architectos fruſtra operam ſumpturos ciuitatib⁹ inſtaurandis: nam funiculis & perpendiculis vtuntur architecti, quibus omnia dimetiuntur. Irritos ergo eorum conatus fore oſtendit, qui Idumæam inſtaurare volent: ſic enim perdendos eſſe ſignificat, vt ab illo exitio exurgere nulla ratione queant: cùm tamen alias clades ſoleat Dominus conſolatione aliqua temperare. Atque hinc vtiliſſima doctrina colligenda eſt, cùm in ſtatum aliquem reſtituuntur vrbes, poſtquam diſſipatæ fuerint, id ſingulari Dei beneficio accidere: inania enim erunt architectorum aut artificum opera, niſi manum præbeat tum iaciendis fundamentis, tum promouendo operi. Inane etiam opus & inutile futurum eſt, niſi ad faſtigium vſque perducat, ac deinde recipiat in tutelam ſuam. Fruſtra homines ſumptus magnos facient, & omnia tentabunt, niſi præſit ipſe atque operi benedicat. Sola igitur Dei benedictione ſtatum aliquem obtinemus: vnde etiam manus eius Ieroſolymam fundaſſe dicuntur. Quòd autem minatur hoc loco Idumæis Iſaias, alibi Pſal. 48.9.
pronuntiat Spiritus de domo Achab, radicitus abolendam quoque ipſam eſſe ſignificans. & 87.5.

12 NOBILES EIVS.) Variæ ſunt huius loci interpretationes, quas ideo non refero, quia Iſa. 14.32.
ſingulas refellere longum eſſet. Hæc inter alias probabilis eſt, Nobiles eius vocabunt ad regnum, 2. Reg. 21.
ſed fruſtra: ac ſi dixiſſet in deplorato ſtatu neminem repertum iri qui ipſis præeſſe, & reipublicæ cu 13.
ram ſuſcipere velit. Huiuſmodi ſententia alibi legitur, imò ferè ſimilem antea vidimus, ſed verba Suprà 3.6.7
non reſpondent. Quum autem ſic loquatur Propheta, Principes eius, & non ibi, Regnum vocabũt, non dubito quin ſalſo dicterio perſtringat gentis illius ſuperbiam, quæ longa pace & opulentia creuerat. Quum ergo è ſuis montibus excelſum faſtum ſpirarent Idumæi: ignominioſè deiectum iri tradit Propheta, vt nulla illic futura ſit nobilitas, nullus principatus: quemadmodum euerſo regno regimen tollitur, vt promiſcua plebs corpori trunco vel lacero ſit perſimilis, nulláque eſt ordinum diſtinctio. Ita magnificos illos proceres, qui ſe tantopere extulerant, per ludibrium dicit fore principes abſque principatu: quod ex ſecundo membro melius patet, vbi exegeticè adiungit, REDIGEN-

dos eſſe in nihilum. Summa eſt, Idumæam mutilo corpori fore perſimilem, ne in ea quicquam appareat præter horrendam cõfuſionem. Atque hæc extrema Dei maledictio eſt: quia nihil ferè à beſtiis differunt homines, ſi politia careant, imò longè deterior erit eorum conditio. Nam beſtiæ poſſunt carere gubernatore, quòd in genus ſuum non ſæuiant: homine vero nihil crudelius, niſi freno aliquo coerceatur, quia ſua quemque libido quaſi furia ad licentiam impellet.

13 Et proferet in palatiis.) Pergit in eodem argumento. Horrendam enim vaſtitatem deſcribit, qua magnificæ domus & palatia ſolo æquantur, vel in eam ſolitudinem rediguntur vt nulli ſint hominibus vſui, ſed illic ſentes, ſpinæ, vrticæ ſolummodo naſcantur, hoc enim plus indignitatis habet, quàm ſi in agros & prata verterentur. Sic autem Dominus arrogantiam eorum punit, qui excellas ſplendidáque ædes & palatia ſumptuoſa extruxerunt, vt perpetua ipſorum apud poſteros extaret memoria. Expulſis enim hominibus, ea domicilia in volucrũ & ferarum receptacula conuertit, vt ſtultæ ambitionis monumenta extent, quæ nominis ſui & gloriæ velut trophæa fore ſperarunt. Ita hominum loco ſuccedunt feræ beſtiæ, quæ eorum referant naturam, qui præclara illa domicilia extruxerunt. Hæc etiam conuerſio ordinis triſte ſignum eſt iræ Dei, vbi terra, quæ in hominum vſum creata eſt, profligatis naturalibus dominis, alios incolas recipere cogitur. Quia certũ eſt tunc inquinamentis purgari, quibus polluta erat.

14 & 15 Et occvrrent.) Hæc animalia alii Faunos, alii Striges, alii Satyros eſſe putant, nec ſatis apud Hebræos cõſtat quid propriè ſignificent: ſed nihil eſt cur in iis magnopere torqueamur: ſatis enim eſt, ſi Prophetæ ſenſum & finem teneamus. Depingit enim formam horrendæ vaſtitatis: acſi diceret, ita delendam eſſe Idumæam, vt careat incolis, atque hominum loco horrendæ in ea beſtiæ habitaturæ ſint. Hanc iuſtiſſimã ſcilicet mercedem reportat eorũ ambitio, qui ſumptuoſa palatia, quaſi nominis & famæ monumenta ædificarunt, ſicuti iam dictum eſt. Quanquam hîc pœna denuntiatur impiæ gentis crudelitati, quæ ad vicinos & fratres opprimendos ardentiſſimo ſtudio incubuerat. Cæterùm quanuis certò aſſerere non liceat Lamiáſne, vel Striges, an Satyros, & Faunos deſignet Propheta: ſatis tamen conuenit inter omnes his vocibus notari animalia faciem hominum geſtantia. Videmus etiam quàm variis præſtigiis illudat Satan, qualia ſpectra & terrifica monſtra appareant, quales tumultus & ſtrepitus audiantur. Sed de his iam cap. 13. tractauimus. Porrò vitium quod iam ſeuerè vltus eſt Deus in vna gente, omnibus ferè commune eſt. Vix enim extruuntur magnificæ illæ domus, quin multa per vim & iniuriam extorqueantur à tenuioribus, multæ magnæque inferantur aliis moleſtiæ: ita vt cæmenta, lapides & ligna coram Deo ſanguine redũdent. Propterea clamabit, vt inquit Abacuc, lapis de pariete, cui & laquear ex tabulato teſtimonium feret. Ne ergo miremur horrendas iſtas mutationes, vbi rapinas & iniuſtas ſpoliationes ſecum trahit ambitio, ſed iudicia Domini iuſta ſuſpiciamus. Abac. 2. 11

16 Sciscitamini ex libro.) Per librum Domini, nonnulli hanc prophetiam intelligunt: acſi moneret, vt attentè legeretur hoc vaticinium: fore enim vt ſuo tempore ne minimus quidem apex deficiat, quemadmodum poſtea ſubiiciet. Alii verò ſubtilius exponunt de æterno decreto: Inquirite, an non tale ſit conſilium Dei: ſed hæc expoſitio nimis coacta eſt. Ego libenter interpretor de Lege ipſa, quæ per excellentiam Liber Domini vocatur. nam ex ea, velut ex fonte, doctrinam ſuam Prophetæ hauſerunt, ſicuti iam ſæpe monuimus. Ergo ne vaticinio fidem abroget nouitas, dicit Iſaias hoc Iudæis pridem fuiſſe teſtatum. Atque ita eorum incredulitatem obliquè perſtringit, qui velut ad ſermonem inſolitum obſtupeſcebant. Meritò autem eos ad Legem reuocat, vbi ſæpius aſſerit Deus ſe populi ſui curam habiturum: de impiis verò & reprobis pœnas ſumpturũ eſſe. cùm itaque iandudum loquutus ſit Moſes, nullam eſſe cauſam dicit Propheta cur difficile ſit perſuaſu quod prędicit: quãdoquidem nihil affert noui, ſed tantùm ea quæ dicta ſunt à Moſe & teſtata nunc confirmat. Hîc mihi videtur genuinus Prophetæ ſenſus. atque his verbis Propheta Iudæos confirmare voluit, vt patienter expectarent quæ Dominus pollicebatur: certó que ſecum ſtatuerent euentu tandem comprobatum iri quæcunque de Idumæis cæteríſque hoſtibus Eccleſię prædicta erant. quandoquidem illis Moſes idoneus eſſet teſtis, Deum ſemper fore populi ſui vindicem. Præterea admoneri ipſos oportuit, ne cùm hæc Idumęis acciderent, fortuita eſſe arbitrarentur, ſed Dei iudicio fieri intelligerent. Ea enim peruerſitas hominum eſt, vt Deo præmonenti non credant: & quod deinde iudicio Dei acciderit, Fortunę attribuant. Occurrit ergo Iſaias, atque ex Moſe, cuius authoritatem reuerebantur omnes, inquiri iubet. Nvllvm ex illis: nempe animalibus. Nam Hebręi his dictionibus איש & אשה vtuntur, non tantùm cùm viros & mulieres ſignificant, ſed etiam cùm mares & fœminas cuiuſuis generis. Qvoniam os eivs. Confirmat quod prius dixit. tametſi enim opera Dei ſatis aperta ſint, tamen ore ſuo, id eſt, Verbo nobis ea manifeſtiora facit, vt clarius intueamur. Atque hæc vera eſt conſideratio operum Dei, vbi attenti ſumus ad Verbi ſpeculum: quandoquidem alioqui ſumus plus æquo audaces, nobíſque plus quàm liceat permittimus niſi doctrina cœleſti tanquam lucerna dirigamur. Cohibenda eſt igitur hîc hominum audacia & temeritas, qui de iudiciis Dei, omnibúſque operibus ipſius, ſpreta Verbi doctrina, diſſerere & iudicare volunt. quòd ſi ex libro ſciſcitarẽtur, atque interrogarent os Domini, maior in iis pietas & religio appareret. Quanquam per os Domini Prophetę conſilium fuit ſancire

quam

quam prædixerat vindictam, quia irritum eſſe nō poſſit quicquid ex ſacro Dei ore profectum eſt. Quod ergo ſemel decreuit, eóque nomine promulgari iuſſit Deus, Iſaias retractari poſſe negat. Ita hoc clypeo dubitationes oēs repellit, quæ facilè obrepunt quoties ſuperāt Dei promiſſiones ſenſus noſtros. Interdū quidē minatur ſub conditione, vt Niniuitis, Pharaoni, Abimelecho: quibus pepercit, quia reſipuerant: ſed vbi ſemel vlciſci atq; animaduertere cōſtituit, euētu nō minus quàm dū ſalutē ſuis pollicetur eſt veracē ac potentē ſe eſſe probat. Quod idē rurſus docet per cōiunctionem ORIS & SPIRITVS. Etſi enim idem valet oris ſpiritus, ac ſermo, & Hebræis tritū eſt rem vnā bis repetere, hic tamē eleganter ad anhelitū alludit, à quo voces manāt ac formātur: ac ſi diceret ſatis eſſe efficaciæ in hoc vaticinio: quia idem Deus qui voce ſua mādauit animalibus brutis vt Idumæā occupēt, ipſa ſolo flatu attrahet. Loquitur autem de arcano inſtinctu. nec mirū eſt omnia animātia ſolo Dei nutu aggregari, quēadmodū in diluuio, atq; adeò in ipſa mundi creatione factū videmus, dū ad primū hominē animalia omnia Dei iuſſu collecta eſſe narrat Moſes, vt eius imperio ſubiicerētur. Ac procul dubio ſubiecta & morigera homini fuiſſēt niſi ſeipſū contumacia ſua ab illo imperio & autoritate abdicaſſet. ſed cū deſciuit à Deo, ſimul animātia obſequiū negare, eíq; noxia eſſe cœperūt.

Ion. 3. *Gen. 12. 17, & 20. 3.* *Gen. 7. 15.* *Ibid. 2. 19.*

17 ET ipſe proiecit.) Stabile illic firmúmq; domicilium feris illis & monſtris datum eſſe dicit, vnde non facile eiici aut fugari queā: quòd illis ceu hæreditariā portionem aſſignauerit. Totam ergo Idumæā ſub arbitrio Domini eſſe ſignificat, vt expulſis incolis eam cui voluerit, aut feris, aut auibus, aut monſtris poſsidendam tradat. Hinc collige, homines fruſtra ſibi vſquā promittere perpetuā manſionē, niſi quatenus ſuum quiſq; locum ſortitus eſt, & quidem hac lege vt Deo vocante ſtatim migrandum ſit. Precario enim degimus vbicunq; nos alat, imò tam in ſolo natali q̄ extra patriam ſumus hoſpites. Si diutius quietā vno in loco ſtationē dare volet, nō niſi ſpeciali eius beneficio commorabimur. Simul autem ac videbitur ſtatim ſedes mutare coget. Cæterùm, ſi agnoſcimus ſedem nobis in hac vel illa regione diuinitus attributam eſſe, tutò in ea habitare poſſumus, ac tranquillis animis. nam ſi feras beſtias conſeruat in poſſeſsione loci quem ipſis aſsignarit, quantò magis homines, in quorum gratiam creauit cœlum, terram, maria, & quicquid in eis continetur?

CAPVT XXXV.

1 *LAEtabuntur ſolitudo & deſertum, exultabit locus ſqualidus, & florebit quaſi lilium.*
2 *Florens florebit: & exultabit "adhuc exultatione, atque iubilabit, gloria Libani dabitur ei, decor Carmel & Saron. Ipſi videbunt gloriam Iehouæ, maieſtatem Dei noſtri.* "Vel etiam
3 *Confortate manus remiſſas: genua labantia roborate.*
4 *Dicite eis qui trepidi ſunt corde: confortemini, ne timeatis. Ecce Deus veſter cum vltione veniet, cum retributione "Deus ipſe veniet & ſaluabit vos.* "Vel Dei.
5 *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum aperientur.*
6 *Tunc ſaliet inſtar cerui claudus, clarè perſonabit lingua muti: quoniam effodientur in deſerto aquæ, & flumina in ſolitudine.*
7 *Vertetur locus aridus in ſtagnum, & regio ſiticuloſa in ſcaturigines aquarum, in habitaculo draconum: cubili, inquam, eius locus erit arundini & iunco.*
8 *Et erit illic ſemita & via: & via ſancta vocabitur. Per eam non tranſibit immundus: & erit illis ambulans in via, vt ſtulti non errent.* *(ambulent.*
9 *Nō erit illic leo, nec fera beſtia aſcendet per eam, neque ibi inuenietur, vt redempti*
10 *Itaq; redēpti Iehouæ redibūt, & venient in Siō cū exultatione: & gaudiū perpetuū erit ſuper caput eorū: & apprehēdent gaudiū & lætitiā, fugientque triſtitia & gemitus.*

IN CAPVT XXXV.

1 LAETABVNTVR SOLITVDO, &c.) Hic mira conuerſio deſcribitur à Propheta. nā cùm ſuperiore capite excidium Idumææ deſcripſerit, eámq; in deſertū cōuerſum iri dixerit, nūc è diuerſo fœcunditatē deſerto promittit, vt ſteriles & inculti agri fertiles reddātur: ſolitudines verò & vaſta loca habitētur ab hominū frequētia. Hæc aūt propriū Dei opus eſt: quia ſicuti benedicit vniuerſæ terræ, ita benedictione ſua quaſdā partes leuiter aſpergit: alias vberius irrigat. totā verò ſubducit atque abolet propter hominū ingratitudinē. Cæterum variè exponitur hic locus. Omitto deliria Iudæorū, qui oēs huiuſmodi locos trahunt ad temporale regnū Meſsiæ, quem ſibi opinione finxerunt. Alij qui exponūt de Iudæa: alij ad vocationē Gentiū referūt. Sed videamus annō magis cōueniat Iudæā & totū orbē ſimul cōprehēdi. Nā ſic vaticinatus eſt de excidio totius orbis, vt nō pepercerit Iudææ: imò quia

iudicium Dei incipit ab eius domo vel ſanctuario, triſtior prædicta fuit terræ ſanctæ deformitas, vt eſſet ſingulare documentum. Ideóque aptè & meritò à Iudæa incipiens vniuerſum orbem DESERTVM vocat, quòd vbique ira Domini graſſaretur. Proinde libenter ad Iudæam & deinde reliquas orbis partes refero hunc locum: acſi diceret, Poſtquam Dominus pœnas ſumpſerit de hominũ prauitate & ſceleribus, Iudæóſque & Gentes vltus erit, tunc deſertum in terram habitabilem conuertetur, & innouabitur facies vniuerſæ terræ. Hæc autem inſtauratio, inſigne eſt ſpecimen clementiæ Dei: quia vbi ſua defectione eum prouocarunt homines, digni ſunt qui prorſus intereant, ac funditus deleantur: præſertim qui ab eo adoptati ſunt in peculiarem populum. Iudæos autem maximè reſpicit Iſaias, ne in ſua clade animũ deſpondeant. Nunc videamus quando impleta ſit hæc prophetia, aut quando implenda ſit. Aliquam inſtaurationem inchoauit Dominus, cum è Babylone eduxit populum ſuum. verùm id leue quoddam præludium fuit. quamobrem non dubito quin hunc locum ad regnum Chriſti, vt alios ſimiles, referre oporteat. Nec verò aliter intelligi poteſt, ſi alias prophetias cum iſta conferamus. Regnum autem Chriſti intelligo, non tantùm quod hic inchoatur, ſed cuius complementum in extremo illo die futurum eſt, qui propterea dies inſtaurationis & reſtitutionis vocatur. *Act. 2.21.* Quia vbi ſolidè quieſcant piæ mentes nuſquam inuenient, donec illuc ventum fuerit. Atque hinc fit vt Prophetæ tam magnificè loquantur de regno Chriſti: quòd ſcilicet finem illum ſpectent, quo perfectiſſimè ſtabilietur vera piorum fœlicitas. Poſtquam ergo tractauit Propheta de horrendis cladibus, totiúſque orbis miſeram diſſipationem ſignificauit, pios conſolatur hac promiſſione, qua inſtauranda omnia eſſe denuntiat. Hoc autem fit per Chriſtum, quo ſolo renouari atque exhilarari licet: quando ſolus omnia inſtaurat, atque in verum ordinem reſtituit. extra ipſum verò nihil præter ſqualorem & ſolitudinem, nihil præter diſſipationem & in cœlo & in terra miſerrimã eſſe poteſt. Sed diligenter notandum eſt, prius mundum eiuſmodi caſtigationibus præparari oportuiſſe, vt percipiendæ tantæ gratiæ aptus idoneúſque eſſet, quo melius appareret Chriſti gratia, quæ integro rerũ ſtatu obſcura latuiſſet. Itaque ſublimes hominũ & feroces animos deiici & domari oportuit, vt beneficiũ Chriſti guſtarẽt eiúſq; vim ac poteſtatem amplexarentur.

2 FLORENS FLOREBIT) Magis exprimit quantus ſit gratiæ Chriſti effectus, cuius virtute & potẽtia florẽt plerunque, recuperant vigorẽ quæ prius in ſordibus & ſqualore iacuerũt. Hæc igitur repetitio ad amplificationẽ poſita eſt: ingeminatio aũt verbi bifariã accipi poteſt: vel vt ſignificet prorogationẽ tẽporis in vegetatione continua: acſi dixiſſet, Non florebit flore deciduo aut euanido, vt ſtatim ad priſtinũ ſqualorem redeat: ſed aſſiduo, cõſtanti, diuturno, qui nullo æuo marceſcere vel diffluere poterit. vel vt ſignificet augmentum, & quotidianos vel annuos in melius progreſſus. nam ea conditione nos locupletat Chriſtus, vt in dies gratiã in nobis ſuã adaugeat. Similitudines quæ ſequuntur, fœcunditatẽ illã magis illuſtrant. neque enim ſatis habuit dicere lætas fore ſegetes vbi prius triſtis erat ſolitudo, & loca arida florum pulchritudine veſtitũ iri, ſed adiecit eandẽ fore ſpeciem ac præſtantiam quæ celebris erat in Libano, Carmelo & Saron. Etſi enim Carmel agrũ cultũ & fertilẽ ſignificat, hîc tamen propriũ nomẽ eſt vt alia duo. Vidimus autẽ alibi, hos mõtes partim amœnitate, partim frugũ copia nobiles admodum fuiſſe, vt facilè etiam in tota Iudæa præcellerẽt. VIDEBVNTQVE ILLI GLORIAM Quod prius metaphoricè dixerat, nunc planè ac ſine figura exponit. Donec homines Deum agnoſcere diſcant, ſteriles ſunt & vacui bonorum omnium. ergo initium fœcunditatis noſtræ eſt, vegetari Dei præſentia quod fieri non poteſt abſque interiori fidei ſenſu. Nec enim dubium quin altius mentes erigere voluerit Propheta, vt cœleſtium donorum abundantiam & vbertatem ſpectemus. nam & pane & vino cæteríſque rebus ſaturari poſſent homines, nec tamen agnoſcerent Deum authorẽ, nec miſeri eſſe deſinerẽt, quin etiã ſæpe excæcantur homines copia rerũ, atque ferociores reddũtur: ſed cùm Dominus ſe nobis conſpicuũ præbet, efficiens vt gloriã eius & decorẽ cernimus, ad eius benedictiones accedit vera fruitio in ſalutẽ.

3 CONFORTATE MANVS.) Poſſemus generaliter exponere hunc locum: acſi diceret, Qui manus ſolutas habent, eas confirment: quorum genua trepidant ac labaſcunt, ii colligant animos ac roborent: verùm ſequens verſus oſtendit totum hunc locum ad miniſtros Verbi pertinere. Compellat enim doctores Eccleſiæ, ac iubet eos hortari, impellere, animare imbecillos homines quorum fracti aut remiſſiores animi ſunt, vt conſtantiores & alacriores reddantur. Hoc verò tempeſtiuè inſeruit, quia fieri nõ poſſe videbat, quin tot iræ Dei ſigna, de quibus concionatus eſt, fortiſſimos quoſque animos anxietate & metu replerent. Nam cùm ſemper nos debilitent res aduerſæ, vbi Deus ipſe peccatis noſtris infeſtus quaſi apertum bellum indicit, quis non expaueſceret? Atqui deiectos & ferè exanimes recreari iubet Propheta: & deinde modum exprimit ſequenti verſu.

4 DICITE TREPIDIS.) Quia hoc robur de quo loquutus eſt inſpirat Deus cordibus noſtris per Verbum, ſicuti ſola fide ſtamus ac vigemus: ideo addit promiſſionem venturæ gratiæ, DEVS VESTER VENIET. Primùm obſeruandum eſt, Deum nolle gratiam ſuam latere ignotam, ſed publicari potius ac communicari, vt qui nutant ac trepidant, animos colligere ac cõfirmare poſſint. atque hæc vna ratio eſt qua ſuſtineri animi queant in grauibus ærumnis: niſi enim verbo Domini erigamur, deficere nos ac deſperare neceſſe eſt. Hæc igitur prouincia iniungitur doctoribus Verbi, vt erigant collapſos, confirment debiles, roborent nutantes. Obſeruandum etiam quanta ſit efficacia Verbi, quod manus remiſſas confirmat, & ſtabilit genua labantia. Niſi

enim

enim efficax eſſet organum huic vigori inſpirando, nunquam ita loquutus eſſet Propheta: et certè
ſi aures tantùm Verbo feriret Deus neque percelleret animos, fruſtra hæc dicerentur. Cùm ergo
has partes Dominus tribuit Verbo, ſciamus hanc quoque vim dari, ne fruſtra proferatur, ſed cor
da intus permoueat. Non ſemper quidem neque promiſcuè, ſed vbi Deo placet arcana Spiritus ſui
virtute ita operari. Atque hinc colligimus nos in eius obſequium aptari eodem Verbo: quia alio-
quin ignaui torpebimus, ſenſus omnes noſtri labaſcēt, nec vacillabimus tantum: ſed infidelitas nos
prorſus obſtupefaciet. Succurri igitur à Domino neceſſe eſt, vt correcto metu & debilitate ſanata
agiles ad mouendū gradum reddamur. infixa verò animis noſtris hæc admonitio ſegnitiē excutiet,
Ne timeatis, ecce Deus. Simulatque homines Deum ſibi propinquum eſſe ſentiunt, vel deſinunt
metuere, vel ſaltem ex nimio pauore emergunt victores. Ne ſolliciti ſitis, inquit Paulus, Dominus *Phil* 4. 6
enim propè eſt: qua de re alibi plura diximus. Videtur autem Apoſtolus ad Hebr. 12. ad hunc locum *Hebr.* 12. 3.
alludere, vbi poſtquam vetuit defatigari & animis deficere, Prophetæ verba recitat. Quanquam 12.
ad ſingulos fideles ſermonem hunc accommodat, vt ſe ad perſeuerantiam extimulent: & quoniam
obeunda illis erant multa certamina, conſtanter pergant in ſuo curſu. Nec ſuperuacuum eſt quod
dicit DEVS VESTER. niſi enim ſciamus noſtrum eſſe Deum, nobis aduentu ſuo terrorem potiꝰ
quàm gaudii materiā afferet. Porrò non proponitur hìc Dei maieſtas, quæ proſternat carnis ſu-
perbiam, ſed gratia quæ anxios oppreſſóſque ſoletur. Ideóque non abs re tanquam patronus ſta-
tuitur, qui ſub fide ſua eos protegat. Si quis obiiciat terrorem ſecum afferre, cùm ad vlciſcendum
venit: reſpondeo, hanc vltionem impiis & hoſtibus Eccleſiæ denuntiari. quamobrem his terrori,
piis verò conſolationi futurus eſt. Ideóque addit venturum ad ſuos ſeruandos, quia alioqui poterat
obiici, Quid ad nos, ſi pœnæ ſumuntur de hoſtibus? quid hoc nobis prodeſt? an debemus ærumnis
hoſtium oblectari? Ideo diſertè exprimit id ceſſurum in ſalutem noſtram: nam vltio quam Deus ſu
mit de impiis, cum ſalute piorum coniuncta eſt. Quomodo autem piis curam & metum eximat fa- *Suprà* 7. 4
uor Dei, & ſpes auxilii eius, dictum eſt cap. 7. Hoc in præſentia notādum eſt, Deum inſtrui arma-
rique vindicta, vt diſcant fideles inniti eius auxilio, neque imaginari otioſum aliquod in cœlo numē.
Quò etiam pertinet repetitio: quia non ſtatim ex hominum cordibus abſtergitur diffidentia. In fi-
ne verſus duplex poteſt eſſe lectio, quòd Deus ipſe veniet cum retributione, vel quòd cum retribu
tione Dei ipſe veniet: quia eôdem redit ſenſus, libera ſit electio. Si tamen אלהים legere placeat in ge
nitiuo caſu, retributio Dei emphaticè vocatur, quæ Deo propria eſt, vt certò perſuaſi ſint fideles
non minus remuneratorem eſſe, quàm Deum.

5&6 TVNC APERIENTVR.) Perſequitur promiſſionem de inſtauratione Eccleſiæ ad eri-
gendos animos piorū, qui grauiter horrēdis quas prædixit calamitatibus labefactandi erant. Cùm
autem vera inſtauratio fiat per Chriſtum, ideo ad ipſum veniendum eſt, ſi, quæ hìc ab Iſaia dicun-
tur, aſſequi cupimus, vt certè nō niſi eius beneficio renaſcimur in ſpem cœleſtis vitæ. ac probabile *Sup.* 29. 9.
eſt, Iſaiam alludere ad vaticinium, quod 29 cap. vidimus, vbi horrendam cæcitatem, vecordiam, to 10.
tiúſque animæ ſtuporem denuntiabat Iudæis. nunc vbi Chriſtus affulſerit in nouam vitam inte-
gros puróſque ſenſus promittit, quibus ad tempus priuati erunt. Subeſt enim pondus in aduerbio
temporis Tunc: quia inde colligendum eſt, quandiu alieni ſumus à Chriſto, nos mutos, cæcos ac
claudos eſſe: denique carere omni facultate bene agendi: Chriſti autem Spiritu renouari, vt vera ſa
nitate præditi ſimus. Per LINGVAM & Aures & Pedes, intelligit omnes animæ noſtrę facultates,
quæ per ſe adeò corruptæ ſunt, vt nihil ex iis boni elici poſſit, donec Chriſti beneficio reparentur.
Nec enim oculi videre poſſent quod rectum eſt, nec aures percipere, nec pedes nos ducere in rectā
viam, donec Chriſto coniuncti ſimus. Etſi enim plus ſatis vegeti ſunt hominum ſenſus quocunque
rapit eos libido, lingua ad maledicentiam, periuria, fraudes, omnémque vaniloquētiam diſerta eſt:
manus ad furta, rapinas, crudelitatem nimis promptæ: pedes ad nocendum veloces: tota denique na
tura ad malè agendum non modò expedita, ſed etiam præceps: tamen ad rectè agendum ignauia i-
mò hebetudo partes omnes occupat: ideóque Dei virtute reformari neceſſe eſt, vt rectè intelligere,
ſentire, loqui, ſuíſque officiis defungi incipiant. quia nemo dicere poteſt Dominum Ieſum, niſi in 1. *Cor.* 12. 3.
Spiritu ſancto. Hæc autem renouatio ex ſola Chriſti gratia manat: ideóque ad eum conuerſi qui *Pſal.* 51. 17.
prius omni ex parte inutiles erant, ac ſimiles mortuis, recuperant ſanas vires. Nam extra ipſum, aut
caremus bonis omnibus, aut ita in nobis vitiata ſunt, vt in rectum vſum accommodari nequeant,
ſed potius abuſu polluantur. Huius rei Chriſtus ampliſſimum teſtimonium & documentum dedit, *Matth.* 11.
cùm linguam mutis, oculos cæcis, mutilis & claudis integras vires reſtituit. ſed quod exhibuit cor 5, & 15. 3.
poribus, ſymbolum tantùm fuit eorum quæ abundantius multò ac præſtantius animis noſtris ſub-
miniſtrat. QVONIAM EFFOSSAE Alia etiam deinde bona adiungit, quibus fideles abundant,
ſimulatque Regnum Chriſti erectum eſt: ac ſi diceret nihil penuriæ vel defectus timendum eſſe vbi
reconciliati ſumus Deo per Chriſtum, quia nobis ab eo defluit plena fœlicitas, quam tamen ſub fi-
guratis locutionibus adumbrat. ac primò AQVAS effoſſum iri dicit: quoniā vbi prius omnia ſte-
rilia erant, ibi vbertas ſumma futura eſt. Inopes autem & ſteriles ſumus, niſi Deus nobis per Chri-
ſtum benedicat. quia ſolus ipſe Patris benedictionem ſecum affert, quam nobis impartitur. Impii
quidem bonis ſæpe affluunt, ſed miſera eſt eorum abundantia: quia Chriſto carent, à quo ſolo vera

B. ii.

& ſalutaris bonorum omnium affluentia eſt. Mors certè potius optanda eſſet, quàm ea vini & cibi abundantia, cum qua ſimul Dei maledictio deuoratur. Exoriente igitur demũ Chriſto, flumina & aquæ in verum & ſalutarem vſum exundabunt.

7 VERTETVR LOCVS ARIDVS.) Confirmat eandem ſententiam, venturum eſſe Chriſtum, vt ſuos locupletet omni bonorum copia: quoniam ex locis aridis ſcaturient aquæ. Tenẽdum autem memoria eſt quod nuper diximus, quaſi imaginem beatæ vitæ nobis depingi. nam etſi palàm non apparuit hęc conuerſio Chriſti aduentu, non tamen abs re aſſerit Propheta eo regnante totam terram fore vberem: quia prius dictum fuit, ſine ipſo omnia nobis maledicta eſſe. Totus ergo mundus nobis inſtar aridi deſerti erit, in quo leones, dracones, aliæque feræ beſtiæ graſſantur, donec Chriſti regnum excitetur. Rurſus eo conſtituto, piis nihil omnino defuturum eſt. Huius rei ſpecimen editum eſt, cùm Dominus liberauit populum ſuum, atque eduxit è Babylone: ſed complementum huius prohetiæ in Chriſto quærendum eſt, per quem diſſipatus rerum ſtatus componitur ac redintegratur. nam liberatio illa obſcurum quoddam huius ſymbolum fuit: nec tamen hîc

Rom. 8.24 abſoluta huius promiſſionis perfectio quærenda eſt. vt enim per ſpem beati ſumus, ita fœlicitas noſtra quæ nunc quodammodo abſcondita eſt, in extremum vſque diem expectari debet: ac ſatis eſt aliquem eius in hoc mundo haberi guſtum, vt ad perfectam illam beatitudinem ardentiore animo aſpiremus.

8 ET ERIT ILLIC SEMITA.) Hîc promittitur liber in patriam reditus Iudæis, ne Babylonem abducti æterno exilio ſe addictos eſſe putent: quanuis ſententiam hanc longius meo iudicio extendat Propheta. Sicut enim nuper affluentiam rerum & copiam promiſit, vbi ſterilitas erat: ita nunc locos peruios & hominum frequentia celebres fore dicit, qui prius à nemine colebantur: denique totam Iudęam cum aliis regionibus ſic coniunctam fore & pacatam, vt vltrò citróque alii ad alios ſine metu tranſeant. nam vbi nulli ſunt incolæ, nulli commeatus, nullæque viæ eſſe poſſunt. Futurum ergo ſignificat, vt commeent Iudęi, & commercia cum aliis exerceant, poſtquam in patriam reducti fuerint ac reſtituti. Non abs re verò à Propheta additur, ſanctam fore viam: quia vbi magna hominum frequentia, illic vitia & corruptelæ innumeræ vigent. Quid enim aliud facit hominũ multitudo, quàm quòd terram polluit dum mutua contagione alii alios inficiunt? Propheta ergo ſignificat non modò terram, ſed mentes quoque hominum Chriſti beneficio renouari, vt terram ſanctificent, quam alioqui ſolent labe ſua corrumpere. Tenendum tamen illud eſt quod attigi, Iudæos quibus via conſecrabitur, redituros in patriam, vt purè in ea redemptorem ſuum colant, acſi dixiſſet purgandam eſſe à fœda ſceleſti populi colluuie terram, vt habitetur à veris Dei cultoribus. Additur etiam plenior explicatio: quia terram, quam Deus filiis ſuis deſtinauerit, non calcabunt polluti. acſi diceret, Dominum ita ſegregaturum fideles, vt non ſint permixti reprobis. quod certè inter præcipua Eccleſiæ bona numerandum eſt. Hoc autem non impletur in hac vita: nam promiſcuè & contemptores Dei & hypocritæ in Eccleſiam irrumpunt & locum illic occupant. apparet tamen aliquod huius gratiæ ſignum, quoties Dominus variis rationibus purgat Eccleſiam ſuam: plena interim purgatio ad extremum diem expectanda eſt. Quinetiam Dei cultores quos Spiritu ſuo regenuit, multum immunditiæ ſecum trahunt. tametſi ſanctificati ſint à Deo, nondum tamen plena in iis ſanctitas eſſe poteſt: nondum penitus emortua eſt ipſorum caro, ſed domita & compreſſa, vt ſpiritui pareat. Quòd autem Dominus in ipſis regnet atque ipſorum affectus ſubigat, ideo à præcipua illa ſui parte ſancti appellantur. Clauſulam verſus vbi dicitur, ET IPSE AMBVLANS, variè torquent interpretes. Quidam enim vertunt, Hæc via erit ipſorum, aſſueti viæ & imperiti non errabunt. Alii, Hæc via erit filiis Iſrael, & ambulantes non errabunt, quanuis ſint imperiti. Rectius tamen meo iudicio demonſtratiuum pronomen ad Deum refertur, acſi dixiſſet Deum præiturum vt ſit dux viæ ac monſtrator. Et contextus omnino id poſtulat: quia non ſufficeret tranſitum eſſe patefactum, niſi ad ſuos regendos præcederet Deus. Incomparabile igitur beneficium commendat Propheta, vbi Deum vnà cum populo ſuo iter facientem inducit: quia niſi viã oſtendat, ſemper nos in errorem abripient pedes noſtri, vt ad vanitatem toti ſumus procliues. Imò quanuis propinqua ſit via & ante oculos pateat, eius tamen ab errore nullum apud nos diſcrimen erit. quòd ſi eam fuerimus ingreſſi, huc vel illuc ſtatim nos abripiet noſtra ſtultitia. Propheta autem nullum fore errandi periculum docet, vbi Deum ſequemur vię ducem, quando hanc curam

Exod. 13.21 ſuſcipere dignatur. ac probabile eſt alludere ad primæ redemptionis hiſtoriam: quia tunc Deus interdiu ſub nube, noctu ſub columna ignis populum ſuum direxit. Simul admonet quàm nobis ſit neceſſarium gubernari à Deo: obliquè nos omnes ſtultitiæ damnans, quum addit, Stulti non errabunt. Nam qui ſibi ſapiunt proprio ductu contenti, eos Deus euaneſcere ſinet per vagos circuitus. Ideóque vt nobiſcum ambulet, ſciamus eius directione opus nobis eſſe. Interea optima nobis compenſatio offertur, nempe quòd quicunque eum ſequuntur, etiamſi nulla alioqui prudentia polleant, ſint extra errandi periculum. neque tamen intelligit Propheta fideles, poſtquam eorum manum apprehenderit Dominus, imperitos fore: ſed oſtendit quales ſint, antequam ſeſe Dominus ducem præbeat.

9 NON ERIT ILLIC LEO.) Adiungit alterã Dei gratiã, quanuis per deſertũ iter faciat populus

pulus,ab omni tamen noxio incurſu tutum fore. Inter Dei maledictiones hanc retulit,feras beſtias quacunque incederent Iudæi fore obuias:nunc vbi recepti fuerint in gratiam,nullos illis leones infeſtos fore aſſerit,aut alias belluas:quia eas arcebit Deus,vt viam ſuis ab omni diſcrimine vel metu immunem patefaciat. Nam etſi data ipſis eſſet libera redeundi facultas,tamē multa in itinere obſtare potuiſſent.omnem igitur noxam & difficultatem Dominum ſublaturum eſſe dicit. Atq; hinc vtilis doctrina colligi poteſt:nempe Dominum opus ſalutis noſtræ non inchoare modò,ſed perducere ad extremum,ne gratia ipſius in nobis inutilis & irrita ſit. quemadmodum enim viam aperit, ita ſternit,atque omnis generis impedimenta tollit:ſeque ducem in toto itinere præbet. deniq; ſic gratiam ſuam proſequitur in nobis,vt tandem ad cumulum perducat. Atque hoc ad totum vitæ noſtræ curſum accommodari debet. Hic enim velut in via ambulamus ad beatam illam hæreditatem aſpirando. Infinitas verò difficultates obiicit Satan,pericula nos vndiquaque circundant : ſed Dominus qui præit,atque nos manu ducit,in medio itinere non deſtituet , ſed tandem exactè perficiet quod in nobis Spiritu ſuo inchoauit. Interea notandum eſt, propitio Deo manſuefactum iri *Phil.1.6.* beſtias ipſas,ne pro ſua rabie in nos ſæuiant,ſicut dicitur Oſeæ ſecundo,Percutiam vobis fœdus *Oſe. 2.18.* cum volucre cœli,beſtiis agreſtibus,&c.

10 ITAQVE REDEMPTI.) Confirmat ſuperiorem doctrinam:quia redimere populum ſuum ſtatuit Deus,nihil poſſe eius decreto obſtare. Redemptos enim Dei nominat, vt reſpiciant in eius potentiam,neque ab humanis mediis ęſtiment quod pollicitus eſt de reditu. Venturos quoque in Sion dicit,quia non fruſtra velit Deus ipſos è Babylone educere, vt viam ingreſſos deſerat. Interea notandum eſt,nobis ingreſſum non patere in Eccleſiam niſi Dei redemptione. Nam ſub veteris populi exemplo typus generalis nobis ante oculos ponitur:vt ſciamus neminem à diaboli tyrānide,cui omnes mancipati ſumus,liberū exire,donec pręueniat Dei gratia:quia nemo ſui ipſius redemptor erit. Iam quia hæc redemptio peculiare eſt regni Chriſti donum,ſequitur eum nobis vnicum eſſe liberatorem,ſicut etiam teſtatur Ioannis 8. Cæterùm non ſatis eſt nos ſemel redemptos *Ioh.8.36.* fuiſſe:hic enim finis eſt,vt colamus Eccleſiam Dei,atque in dies magis ac magis proficiamus. Nos ergo vbi à Chriſto liberati ſumus,omnibus neruis in hunc finē contendere atq; ſemper eniti oportet. Siquis dicat longa ambulatione opus nō eſſe,vt in Eccleſiā Dei recipiamur: (nos enim in ipſam admitti per baptiſmum) reſpondeo, Prophetam hîc figuratè de toto vitæ curriculo tractare. quia tunc verè in Sion veniunt redempti Dei,cùm ſpatio vitæ confecto,ad beatam vitam tranſeunt. Atque ſimul notandum,nos quò magis proficimus in gratia Dei, magíſque intimi reddimur Eccleſiæ,eò reddi ipſi propiores. Per vocem Exultationis & gaudii ſignificat tātam fœlicitatem fore ſub regno Chriſti,vt vberem gratulationis materiam habituri ſimus. Et certè hæc vera eſt atque vnica gaudendi ratio,ſentire nos Deo eſſe reconciliatos , cuius fauor ad ſolidam beatitudinem nobis ſatis eſt,vt etiam in rebus aduerſis gloriari liceat. ſicuti contrà vbi nos non irradiat Chriſtus,mœrore nos obtenebrari neceſſe eſt. Porrò,certum eſt non rite gaudere pios , quin ſimul gratos ſe Deo exhibeant. Ideóque gaudium hoc ſpirituale à vulgari quo exultant profani homines,diſtinguēdum eſt. nam & reprobi gaudent,ſed exitus tandē oſtendit quàm exitialis ſit carnis laſciuia,vbi ſibi contempto Deo delicias facit. Hoc verò genus gaudii nō abs re Paulus ſpirituale vocat. nec enim pē- *Rom.14.17* det à rebus caducis,quales ſunt honores,opes,diuitiæ & reliqua eiuſmodi,quæ facilè depereunt: ſed *Gal. 5. 22.* gaudium hoc arcanum eſt,ſedémque habet in animis,vnde neque excuti , neque auelli vllo modo poteſt:tametſi Satan omnibus modis nos perturbare atque affligere conetur. Ideóque non abs re addit Propheta æternum eſſe & fugare omnem triſtitiā:quia etſi multas dolorū acerbitates quotidie deuorent filii Dei,conſolationis tamen tanta vis atque efficacia eſt,vt omnem mœrorem abſorbeat. Gloriamur,inquit Paulus,in tribulationibus noſtris. hæc autem gloriatio ſine gaudio eſſe non poteſt. Ibant Apoſtoli gaudentes à conſpectu concilii,quòd digni habiti fuiſſent pro nomine *Rom. 5. 3.* Ieſu ignominiam pati. Atqui pii ſæpe magnis angorib⁹ afficiuntur,neque immunes ſunt mœroris. *Act.5.41.* hoc quidem verum eſt,ſed non obruuntur,quoniam in Deum rectà proſpiciunt, cuius virtute emergunt victores, ac ſi quis in editum montem ſublatus,ſolem intuens & fruens eius ſplendore, alios in profunda valle conſpiceret nubibus & caligine inuolutos,ad quos eiuſmodi ſplendor peruenire non poſſet.

CAPVT XXXVI.

1 *ACcidit anno decimoquarto Regis Ezechiæ,vt aſcenderet Sennacherib Rex Aſſur cōtra omnes vrbes Iuda munitas,& caperet eas.*
2 *Tum miſit Rex Aſſur Rapſacen è Lachis Ieroſolymam ad Regem Ezechiam cum manu valida, qui ſtetit in aquæ ductu piſcinæ ſuperioris,in via agri fullonis.*
3 *Et egreſſus eſt ad eum Eliacim filius Helchiæ præfectus domus,& Sobna cācel-*

larius, & Ioach filius Aſaph ſecretarius.

4 Et dixit illis Rapſaces: *Dicite agedum* Ezechiæ: *ſic dicit* Rex *magnus*, Rex Aſ-
ſur, Quæ fiducia hæc qua confiſus es?

5 Dixi: *Tantùm verbum labiorum: Conſilium & fortitudo ad bellum.* Nunc *ſuper quo*
confiſus es, quòd rebellaſti aduerſum me?

6 *Ecce confiſus es ſuper baculo iſto arundineo confracto: ſuper* AEgypto: *cui ſi quis*
innititur, penetrabit in manum eius, & perforabit eam. Talis *eſt* Pharao Rex AEgypti
erga omnes qui fiduciam habent in eo.

7 *Quòd ſi dixeris mihi,* In Iehoua *Deo noſtro confidimus: ánnon hic eſt cuius abſtulit*
Ezechias *excelſa, & altaria, dixítque ad* Iuda, & Ieruſalem, *Corã altari hoc adorabitis?*

8 *Nunc age, da obſidem* Domino *meo* Regi Aſſur. *Dabo tibi duo millia equorum: an*
tibi erunt equites quos illis imponas?

9 Et *quomodo aſpernaris faciem Ducis vnius è ſeruis* Domini *mei minoribus, & fi-*
duciam tibi ſtatuis in AEgypto *ob currus & equites?*

10 *Et nunc an abſque* Iehoua *aſcendi ad terram hanc, vt perdam eam?* Iehoua *mihi di-*
xit: Aſcende in terram hanc, vt perdas eam.

11 Et *dixit* Eliacim, & Sobna, & Ioach, *ad* Rapſacem. Loquere *quæſo ad ſeruos*
tuos Syriacè, quoniam nos intelligimus, & non loquaris nobiſcum Iudaicè, *audiente po-*
pulo qui eſt ſuper murum.

12 Et *dixit* Rapſace: Nunquid *ad dominũ tuum, & ad te miſit me dominus meus, vt*
loquar verba iſta? ánnon ad viros ſedentes ſuper murum, vt comedant ſtercora ſua, &
bibant lotium ſuum vobiſcum?

13 *Stetit ergo* Rapſace, & *clamauit voce magna* Iudaicè, *ac dixit:* Audite *verba*
Regis *magni,* Regis Aſſur.

14 Sic *dicit* Rex: Ne *vobis imponat* Ezechias: *quia non poterit vos liberare.*

15 Neque *vos confidere faciat* Iehouæ Ezechias, *dicens:* Liberando *liberabit nos* Ie-
houa: non tradetur hæc vrbs in manum Regis Aſſur.

16 Ne *audieritis* Ezechiam: *quoniam ſic dicit* Rex Aſſur: Facite *mecum benedictio-*
nem, & egredimini: & comedant ſinguli è vite ſua, & ſinguli è ficu ſua, & bibant ſin-
guli aquas putei ſui:

17 Donec *veniam, & aſſumam vos in terram ſimilem terræ veſtræ, terram frumen-*
ti & vini, terram panis & vinearum.

18 Ne *fortè decipiat vos* Ezechias, *dicens:* Iehoua *eripiet nos. An eripuerunt dij*
Gentium, *quiſque terram ſuam è manu* Regis Aſſur?

19 Vbi *eſt* Deus Amath, & Arpad? *vbi* Deus Sepharuaiim? *An liberauerunt Sama-*
riam è manu mea?

20 *Quis eſt in omnibus dijs iſtarum terrarum, qui liberauerit terram ſuam è manu*
mea? vt eruat Iehoua Ieruſalem *è manu mea?*

21 Tacuerunt, *nec reſponderunt ei verbum: quoniam præceptum hoc* Regis *erat, qui*
dixerat: Ne *reſpondeatis illi.*

22 Venit *autem* Eliacim *præfectus palatij, & Sobna cancellarius, &* Ioach, *filius*
Aſaph *ſecretarius ad* Ezechiam *ſciſſis veſtibus, & nunciauerunt illi verba* Rapſace.

1 ACCIDIT ANNO.) Hoc capite & ſequenti Propheta narrat inſignem hiſtoriã, quæ veluti ſigillum eſt eius doctrinæ, vbi de futuris populi ſui cladibus vaticinatus eſt:& ſimul promiſit Deum miſericordem fore vt Aſſyriis repulſis tueretur Ieroſolymam,& Terram ſanctam:eum non fruſtra ſic loquutum eſſe præſenti effectu tũc apparuit:ſed idem ad poſteros quoque teſtatum eſſe voluit Deus. Quanquam non minus illius ſeculi hominibus vtile fuit tale monumentum extare. Sæpe minatus fuerat propinquã inſtare Dei vindictã,& Aſſyrios præſtò eſſe ad manũ,quibus velut flagellis vteretur:promiſerat interea ſe Ieroſolymæ etiã in rebus extremis affuturum. Vtrunque impletum eſt, ac maior quidem pars populi velut clauſis oculis tam manifeſta Dei iudicia præterijt: nec minus turpiter contempſit opem ſibi allatam. Quo minus excuſabilis fuit tam craſſa vecordia. Exiguo tamẽ fidelium numero profuit,in tam præclaris documentis agnoſcere Dei manum,quò maior in poſterum eſſet Iſaiæ authoritas:ipſe quoque vates animoſius pergere in ſuo curſu intrepida conſtantia potuit, cuius doctrinã è cœlo Deus tã magnificè aſſeruerat. Et quia Dei Veritas niſi firmis teſtimonijs probata vix apud nos gradum ſuum obtinet,infirmitati noſtræ non minus conſuluit Deus,vt in ſpeculo cernamus coniunctam fuiſſe Dei virtutem cum verbis Iſaiæ : & quod ille in terra docebat confirmatum fuiſſe è cœlo:præſertim tunc non obſcurè obſignata fuit eius vocatio,vbi Ieroſolymam Deus liberauit à graui obſidione Sennacherib,cùm nulla amplius ſpes ſalutis reliqua eſſet : ita vt fideles ſe è faucibus mortis ſola Dei manu ereptos agnoſcerent. Ideo dixi hic veluti ſigillum eſſe ad ſanciendas Prophetias de quibus alioqui poterat dubitari. QVARTODECIMO ANNO. Non
abs re deſignat tẽpus quo hæc acciderunt.nam tunc Ezechias reſtituerat cultum Dei in tota ditione 2.Reg.18.4
ne ſua:neque eo cõtentus,inuitauerat Iſraelitas miſſis huc atque illuc curſoribus, vt vndique accur 2. Gal. 30.
rerent Ieroſolymã ad offerenda ſacrificia,& ex longo diſſidio iterum coaleſcerent in ſanctum fidei 5.
conſenſum,& ex Legis præſcripto Deum adorarent. Cùm ergo talis eſſet regni ſtatus, vt ſuperſtitionibus ſublatis & purgato templo,verus Dei cultus reſtitutus eſſet,Iudæa ab Aſſyrio inuaditur, ſpoliantur agri,capiuntur vrbes,vniuerſa regio in eius poteſtatem venit: ſola cum paucis Ieroſolyma reliqua eſt,in qua,velut in carcere,Ezechias incluſus tenebatur. Iam conſiderandum quid pio Regi,& alijs poterat in mentem venire nam ſi ex ſenſu carnis de hac calamitate iudicemus, exiſtimabimus iniquum fuiſſe Deum,qui ſeruum ſuum in tales anguſtias redigi paſſus eſt : cuius pietas mereri videbatur,vt eum Dominus tranquillum,& ab omni moleſtia immunem conſeruaret,quãdo hoc vnicè ſtudebat,vt Deus purè coleretur. Hoc non leue experimentum fuit fidei Ezechiæ: quod nobis aſſiduè ob oculos ponendum eſt,cùm iiſdem tentationibus obnoxii ſimus. Non puniebat Dominus negligentiam,delicias aut luxũ Ezechiæ:multo minus vel ſuperſtitiones vel profanum Legis contemptum:qui ſimul atque regnare cœpit omni ſtudio, cura atque diligentia effecit vt religio in integrum reſtitueretur. Ergo fidem eius ac patientiam probare voluit.

2 TVM MISIT.) Poteſt hic inuerſio eſſe narrationis.prius enim dixerat Sennacherib cepiſſe omnes vrbes Iudææ:nunc autem ipſum miſiſſe Rapſacen à Lachis,quam videlicet obſidebat: non ſunt igitur omnes expugnarat. ſed obſeruandum eſt, ſæpenumero inuerti Hiſtoriæ cõtextum, & poſteriore loco narrari quod tempore prius erat. Deinde Synecdoche multùm vſitata eſt Scripturis:vt vniuerſas vrbes captas fuiſſe dicat,quòd paucæ ſupereſſent,ad quas nullus Ezechiæ patebat aditus Videbatur ergo Aſſyrius totam Iudæam in poteſtatem ſuam redegiſſe, quòd ſola ferè
Ieroſolyma reſtaret,in qua Ezechias incluſus erat. Hæc hiſtoria plenius habetur in libris Regum: 2 Reg. 18.
vbi oſtenditur quàm ſtudioſus pacis fuerit Ezechias. eam enim quauis conditione redimere nixus 14.
eſt. Præſtiterat trecenta argenti talenta,auri triginta,quæ tyrannus ille imperauerat. quam ſummã, quòd ærarium exhauſtum eſſet,è vaſis templi atque aureis laminis,quæ valuis detractæ ſunt,conficere neceſſe fuit. Verùm,vt inexplebiles ſunt eiuſmodi gurgites,ea pecunia accepta,maiora etiam popoſcit,durioréſque conditiones imponere voluit. Tantùm vt inuidia grauaret Ezechiam Semel enim abuſus facilitate pii Regis, quiduis ſe adepturum eſſe exiſtimauit. Tantùm ab eo quæſita fuit belli mouendi occaſio. Interea notãdum eſt,iuſtas de populi ſceleribus ſumptas fuiſſe pœnas, ſicuti prædictum fuerat Etſi enim ſyncera in externo cultu vigeat religio:minimè tamen mutata in melius vita erat,neque etiam correcta erat impietas,vel interior labes ex cordibus purgata. Ergo quia non reſipiſcebat populus,obſtinatam eius malitiam aſperius caſtigari oportuit. Sed quia nõdum impleta erat iniquitatum menſura iræ ſuæ rigorem mitigauit Deus : atque ita repente rebus perditis incredibile auxilium attulit.

3 ET EGRESSVS EST AD EVM ELIACIM.) Huius mentionem fecit capite 22. Is eſt Sup.22 20
Eliacim,cui Dominus promiſerat ſe principatum in regno daturum,depulſo Sobna.nunc inanis videtur illa promiſſio quum ſimplex ad hoſtem mittitur,quaſi mox ſeſe cum aliis dediturus, & duram tyrannidem ſubiturus.hoc quoque piorum animos ſolicitare poterat.vt de promiſſis Dei dubitarent. Præterea bonorum virorum adeò inops erat pius ille Rex,vt Sobnam cum eo mittere cogeretur,quem perfidum & proditorem eſſe non ignorabat. סופר SCRIBAM ſignificat. Idcóque ſæpe pro Literatis vel doctoribus capitur:aliquãdo pro literarum cuſtodibus,& qui regiis archiuis præfecti ſunt. Ego verti Cancellarium,quia ad peritiam legis non referri certum eſt. Et collige-

re licet Sobnam hunc excelluiſſe præcipua dignitate, quamuis ex ſua præfectura deiectus eſſet. מזכיר, ſignificat à commentariis, ſiue à memoria.

4 DICITE AGEDVM.) Refert tres legatos, qui tamen ſecum ferebant quicquid reſiduum erat in regno ſplendoris, non modò repulſam paſſos, ſed cõtumelioſè exceptos fuiſſe à ſatellite Tyranni, indignîſque probris fuiſſe vexatos. Nam quaſi Rex Ezechias conuictus foret ſceleſtæ defectionis, interrogat quomodo auſus fuerit rebellare. Particulam נא, alii rogantis eſſe volunt, ac vertunt, Quæſo: ſed non conueniret ſuperbo homini & arroganti rogare in hunc modum: loquitur eorum more, qui conditiones imponunt vel deuictis vel metu ſubactis, quos in deditionem accipere volunt: quod vulgò dimus, *Sommer*. Iam quò magis authentica ſit denuntiatio, loquitur ſatelles iſte ex perſona Regis ſui, cuius magnitudinem in ſublime attollit, vt Ezechiã perterreat, vbi audit ſibi cum Rege tam bene inſtructo negotium eſſe. neque ſolùm intelligit præcipuo orbis Monarchæ lõgè imparem eſſe Ezechiam, qui illius comparatione tantùm Regulus erat: ſed magnum vocat regem Aſſur, quòd ſua potentia alios omnes obſcuret, vt ſolus emineat. His verborum fulminibus proſterni ac frangi poterat Ezechias, cùm præſertim eſſet in vi bẽ compulſus, è qua egredi non poterat, tantum abeſt vt vim illius tyranni propulſare poſſet.

5 DIXI TANTVM.) Quòd in ſacra Hiſtoria legitur, Dixiſti: ſic exponi poteſt vt referat Rapſaces qualem Ezechiæ animum eſſe putet: acſi diceret, Iſtæ ſunt tuæ deliberationes: quòd autẽ hîc legitur in prima perſona, nihil de ſenſu mutat, quia Rapſaces quaſi exploratis Ezechiæ conſiliis & omnium probè conſcius, ironicè exprobrat: Video quid cogites: ſed verba ſunt labiorum. Hic locus variè exponitur: nonnulli interpretantur: Non tantùm verba labiorum te habere dicis, id eſt, nõ ſolùm iactas te pollere verbis, ſed etiã fortitudine & prudẽtia. Alii verò, Tu quidẽ verba habes, ſed conſilium & fortitudo in bello neceſſaria ſunt. Cæterùm quòd nõnulli per VERBA intelligunt Preces, ego non probo: nimis enim coacta & remota expoſitio eſſet. Ego igitur ſic accipio: Ezechias habet verba labiorum, id eſt, oratione compoſita vtitur & ornata, vt plebẽ in officio retineat, quod ſolemus dicere, *Il a de belles parolles*: ſed his bellum geri aut ſuſtineri nequit. Significat ergo ſe compertum habere quid agat Ezechias: qua re potiſſimùm nitatur, verbis ſcilicet, & facundia: ſed hæc nihil ad bellum, vbi conſilio & fortitudine opus eſt. Commodè etiam referre hoc liceret ad Ægyptios, acſi diceret, ſtultè facere Ezechiam qui ſe lactari ſinat inanibus promiſſis. nec verò dubium eſt, quin liberales fuerint Ægyptii, montes aureos pollicendo, quum tamen re ipſa nihil præſtarent. Sed quia paulò pòſt ſeorſum de Ægyptiis aget, non dubito hîc rideri Ezechiam, acſi ventoſa iactantia populi ſpem aleret, nullo bellico apparatu munitus.

2. Reg. 18. 20.

6 ECCE CONFISVS ES.) Hoc à proxima ſentẽtia diſtingui probabile eſt. Vbi enim præfatus eſt Ezechiam ſola facundia præditum eſſe qua populum demulceat, & ex eo intulit veſanam eſſe eius fiduciam, nunc ad alias ſpecies deſcendit. Machinas enim omnes admouet ad concutiẽdos populi animos, vt obſtupefacti omnes protinus ſe dedant. Ergo vbi intus contemptibilem reddidit, ſimul adiungit externas opes friuolas ac nihili eſſe, longéque falli dicit, quòd ab Ægyptiis quicquam opis expectent. Ac primùm comparat Ægyptios baculo arundineo ob infirmitatem: deinde amplificandi cauſa vocat baculum confractum: tertiò dicit adeò non valere ad fulturam, vt manus perforet, quæ in ipſum incubuerint. Summa eſt, non modò fallacẽ & euanidam ſpem eſſe, quam ſibi de Ægyptiis fingunt Iudæi, ſed exitioſam. Ac verè quidem hæc dixiſſet Rapſaces, ſi verum fuiſſet, Ezechiam Ægyptiis inniti: ſed calumnioſè, falſóque pium Regem vanæ huius fiduciæ inſimulat. Interea iuſtam mercedem rebelli & immorigero populo rependit Deus, quòd ſceleſtam eius defectionem impuri canis conuitio coargui paſſus eſt. Seuerè prius crimẽ hoc damnauerat Iſaias: ſed ſurdis auribus repulſa fuerat obiurgatio. Quia ergo Prophetam Dei nomine loquentem impiè ſpreuerant Iudæi, Rapſace magiſtro digni erant. Itaque monemur hoc exemplo, nihil eſſe mirum ſi increduli, qui Dei conſilio non obtemperant in ſuam ſalutem, prophetiáſque omnes reſpuunt, obnoxii ſint hoſtium ſuorum ſubſannationibus, ſicuti hîc Iudæis contumacibus proteruè inſultat Rapſaces regis Aſſyrii ſatelles. Interea expendere operæpretium eſt quantum inter Dei monitiones & Satanæ ludibria interſit. Deus nos à praua carnis fiducia reuocare volens, in genere pronunciat, Maledictus qui confidit in homine: vt toto mundo in nihilum redacto ſolus ipſe nobis ſufficiat. Itaque vbi nos exinaniuit, ſtatim propoſito remedio, addit nobis animos. Fallaciter verò Satan ſpem aliquam vanã accuſans, deſperatione nos ſolicitat, & rapit ad multas alias æquè malas vel peiores, & ad illicita media quærenda nos allicit: ſicuti Rapſaces non proſternit quam de Ægyptiis ſpem conceperant Iudæi, vt in ſolum Deum recumbant: ſed Aſſyrium ſubſtituit acſi non aliunde petenda eſſet ſalus. Pharaonem nominat, ſed populum etiam totum comprehendit.

Suprà 30. & 31.

Ierem. 17. 5.

7 QVOD SI MIHI DIXERIS.) Argumento vtitur tripartito Rapſaces: aut Ezechias ſatis virium ſibi eſſe putat ad reſiſtendum: aut ab Ægypto auxilium expectat: aut confidit Deo. Si confidit ſibi, fallitur: qualis enim eſt, ſi conferatur cum Rege meo? quòd attinet ad Ægyptum, nihil inde iuuabitur, ſed potius grauia incommoda ſentiet. Reliquum eſt igitur, vt aliquid auxilii à Deo expectet: atqui diruit eius altaria, cultum eius imminuit: ánnon potius de eo pœnas ſumet? denique pio Regi & diuina & humana auxilia adimit iſte Rapſaces. Hac verò calumnia non modò Regis animum

animum vulnerare tentauit Satan,vt ſub mole afflictionis deficeret,ſed leue & turbulentum vulgus percellere:quia adhuc in multorum cordibus hærebat ſuperſtitionũ amor:& procliuis ad hanc impoſturam erat lapſus,quia mutata erat vetus religio vſúque recepta,Ezechiam pœnas ſuæ temeritatis pendere.ſicuti hodie Papiſtæ ſimulac nobis aliquid aduerſi contigit,obiiciunt diuinitus nos plecti,quia veteres ritus conuellere auſi fuerimus.

8 ET NVNC DA OBSIDEM.) Concludit nihil melius Ezechiæ fore, quàm ſi depoſito bellandi ſtudio,ſe dedat,perpetuúmque obſequium promittat Aſſyrio.Quod vt magis perſuadeat iterum exprobrat ei tenuitatem ſuam:Si dedero tibi duo millia equorum,homines in toto populo tuo non reperies,qui eos conſcendant.quale igitur eſt robur tuum?vel qua confidentia Regi meo reſiſtere audes?Non offert illi equos honoris aut beneuolentiæ cauſa, ſed quò magis deterreat & frangat animum Ezechiæ.Futurum ergo per ſubiunctiuum reſolui debet,Etiamſi dem tibi duo equorum millia,tamen ſeſſores totidem non reperies.Scio quid dicant alii interpretes:ſed quiſquis rem probè expenderit,facilè agnoſcet ironicè hoc fuiſſe dictum.

9 ET QVOMODO ASPERNARIS.) Confirmat proximam ſententiam, atque tantum abeſſe oſtendit,vt par ſit Ezechias ad ſuſtinendam Regis ſui præſentiam,vt ne cum minimo quidẽ ipſius duce conferri debeat.Sic autem petulanter inſultat,ne Iudæis animum addat abſentia Sennacherib,quem adhuc tenebat obſidio Lachis. Quanuis ergo nondum coràm appareat Sẽnacherib cum toto exercitu,ſatis virium in eius Præfectis iactat eſſe Rapſaces,ne indictam ſubiectionem recuſet Ezechias.

10 ET NVNC.) Iam alia via aggreditur Ezechiam,fruſtra eum copias,aliáque ſubſidia comparaturum.Obtendit enim ipſi non cum homine mortali,ſed cum ipſo Deo negotium eſſe ac certamen,quia eius impulſu non ſponte eò venerit,vt regionem perderet: repugnaturos igitur Deo, quicũque ipſi obſiſtẽt:atque ita omnes eorum conatus fore inutiles. Ex his obſeruandum eſt,quãuis pietati demus operam,& promouere regnum Chriſti fideliter ſtudeamus,tamen ſperandum nõ eſſe vt ſimus vacui ab omni moleſtia:ſed nos potius ad grauiſsimas ærumnas comparemus. nec enim terrenis præmiis pietatem noſtrã Dominus ſemper remuneratur: vt certè indigna nimis eſſet iſta merces,nos affluere bonis,externa pace frui,res omnes fluere ex animi ſentẽtia.nam hoc nomine etiam impii corã mundo beari exiſtimantur,quòd neque incommoda valetudine,nec rebus aduerſis,nec vlla laborent inopia,nec vlla iniuria turbentur.Sic à reproborum conditione noſtra nihil differret.Hoc igitur Ezechiæ exemplum nobis aſſiduè ob oculos ponendum eſt,qui cùm omnem operam reſtituendæ religioni & pio cultui impendiſſet,grauiſſimas calamitates paſſus eſt, adeóque extremas,vt nõ procul à deſperatione abeſſet:vt quum functi officio nobis videbimur,nihilominus ad omnis generis pugnas & ærumnas ſuſtinẽdas parati ſimus:neque turbemur,ſi primo conflictu præualeant hoſtes,quaſi nos protinus voraturi. Facilè enim concidẽt ſublimes illi & elati animi,vbi ebullierit primus feruor.imò vbi ſeſe profuderint ſpumæ, & importuna eorum ſuperbia ſtatim euaneſcet.Iactabat Rapſaces magnitudinem & potentiã Regis ſui,vt terreret Ezechiã. ſic nobiſcum agere ſolent impii:adoriuntur nos verbis minacibus,atque terroribus variis tentant patientiã noſtram,aut potius id per ipſos molitur Satan:quemadmodum hîc planè ipſum Rapſacis ore loquentem perſpicimus. Quinetiam Dei ipſius perſonam induit,& tranſformat ſe in angelum lucis.Sic enim ipſe quoque Dei Spiritus pronuntiat,quia fragiles & caducæ ſunt hominum vires: quiſquis illis innititur perniciem ſibi quærere. Idem docet Rapſaces,& perinde concionatur, acſi Dei mandato munus Propheticũ obiret.Prudenter ergo diſcernendũ quãdo Deus loquatur,quãdo homines eius nomen falſò obtendunt.nam varios colores prætexit Satan,quibus ſe Deo ſimilẽ eſſe fingat. Hæc autem omnia immeritò Ezechiæ exprobrabat Rapſaces:vt diximus. nec enim ſpẽ locabat in ſuis viribus,nec Ægyptiis confiſus ſuperbiebat:ſed pios,quum bene agunt, malè audire neceſſe eſt. His artibus fidẽ noſtrã adoritur Satan,nóſque immeritò apud homines traducit. quæ tentatio admodum periculoſa eſt,quia probitatẽ noſtrã cupimus palàm eſſe:nóſque malè habet, ſi quum bene affecti ſumus,alii ſtudia noſtra ſecus interpretentur.Ideo Satan conatur calumniando euertere quicquid pura conſciẽtia factũ erit:aut affingit crimen,cuius nulla penes nos culpa eſt:aut falſis calumniis nos onerat, aut comminiſcitur quod nobis nunquam venit in mentem: ſed recta conſcientia nobis inſtar muri ahenei eſſe debet,vt aduerſus tales criminationes & calumnias,Ezechiæ exemplo,inuicti ſtemus. Quod attinet ad poſtremum membrum,vbi Rapſaces ei exprobrat quòd cultum Dei euerterit,quàm calumnioſum ſit,omnibus perſpicuum eſt. nam Ezechias ſuſtulerat fictitios deos & ſuperſtitioſos cultus,quos Deus abominatur.Sed nihil mirum eſt, impios verum Deum à falſo,ſuperſtitionem à religione non diſcernere.atque id quotidie nobis vſu venit.Papiſtæ enim,quibus ſuæ tantùm ſuperſtitiones placent,nos accuſant, quòd innumera hominum cõmenta ſuſtulerimus,ac queruntur cultum Dei à nobis imminutum ac propè abolitũ eſſe.Inſultant etiam more iſtius Rapſacis,An Deus iſtos iuuaret,qui cultum eius ſuſtulerunt, profanarunt ſacras ædes,& quicquid erat ſpecioſo illo ordine conſtitutum?quia ſcilicet refulgebant omnia in Papatu, atque homines in admirationem rapiebant:ritus verò ſimplices ac nudos & omni pompa vacuos ſolummodò retinemus,ideo cultum Dei ſublatum putant,quem rebus externis metiuntur. Si quid

2.Cor.11.14
Iere.17.5.
2.Reg.18.4

aduerſi accidat, clamant meritò accidere, culpam omnem hærere in nobis, totum mundũ dare pœnas noſtræ impietatis: atque eò magis inſultant, ſi calamitatem aliquam patiamur. Interim firma fide aduerſus impias eiuſmodi voces perſtandum eſt, vt oſtendamus non eſſe diuinum cultum, quem illi obtendunt, ſed meras nugas, ac meritò ſublatas eſſe: quæcunque finxerunt homines, ad cultum Dei non pertinere, Satanæ eſſe præſtigias, nec iis exitialius quicquam eſſe. Perſtãdum igitur inuicta fide aduerſus probra omnis generis, quibus Satan pietatis ſtudiũ nititur obſcurare. Odioſum primo intuitu videtur, multis altaribus euerſis vnum duntaxat relinquere, profanare multa templa, vt vnum maneat. ſed vna hæc defenſio Ezechiam facilè abſoluit, nihil tentaſſe niſi ex Dei verbo: fuiſſe igitur vno altari contentum, quia plura erigi Deus vetuerat: Statuas omnes diruiſſe, quia temere erectæ fuerant contra Legis doctrinam. Eadem hodie nobis cauſa eſt aduerſus Papiſtas, quia non alio titulo nos grauant, niſi quòd immenſa cæremoniarum congerie reiecta, tantùm retinemus quod Deus præſcripſit. hîc verò non eſt diſputãdum quid hominibus placeat, ſed quid Deo probetur.

2.Reg.18.4
Exo.20.4.

11 ET DIXIT ELIACIM.) Iterum hac circunſtantia apparet quàm deiecto animo fuerit Ezechias, dum hoſtis ſui famulum tam ſuppliciter rogat per legatos. Deinde quanto faſtu inflatus fuerit Rapſaces, dũ preces omnes tam ferociter repudiat. atque eo maior eſt indignitas repulſæ, quòd rem non adeo magni momenti petebant. Hæc aũt eò pertinent, vt ſciamus non ſtetiſſe per Ezechiam, quo minus furorem hoſtis placaret: quia Regiæ dignitatis propemodũ oblitus qua potuit modeſtia lenire eum ſtuduit: ne ſi quando iniuſta violentia vrgeri nos contingat, cedere pigeat noſtro iure & humiliter deprecari. Quum verò ita ſe ſubmiſerit Ezechias, quia ſe imparem videbat Aſſyrio, hoc ad illuſtrandam Dei gloriam plurimùm valet, quòd populum ferè perditũ conſeruarit. Minus enim illuſtris fuiſſet illa liberatio, ſi è periculo tantùm mediocri ereptus eſſet: ſed cùm ab interitu non procul abeſſet, eò magis conſpicua eſt Dei manus, qui inſigni miraculo ſubmouit hoſtem iam ceruicibus impoſitum, ac deleuit. Rogant autem ne coram populo ſic loquatur: quia difficile ſit populum natura leuem & inconſtantem cõtinere: nam facilè perturbatur ac trepidat ad minimum terrorem. Ideo Rapſacen optaſſent non loqui Iudaicè, quia rationem aliquam pacis moderatam inire cupiebant. Omnes enim vias tentabat pius ille Rex, quibus rabiem Tyranni illius mitigaret: ſed nullo profectu. Nihil igitur à Rapſace obtinent iſti Legati: deterior fit rogatus, magíſque (vt ſuperbi homines ſolent) inſoleſcit.

2.Reg. 19. 31.

12 ET DIXIT RAPSACES.) Hinc ferociam hoſtis atque impotentiam perſpicimus. vnde etiam apparet regnum Ezechiæ propè fuiſſe deſperatum. Hic enim loquitur tanquã victor, neque vt Regem alloquitur, ſed veluti mãcipio inſultat. Cùm ergo tanta ſuperbia Rapſacen elatum videmus, hoc ſimul in mentem venire debet, penitus oppreſſum Ezechiam, omníque fiducia deſtitutũ, vt pro deplorato haberetur. Hinc etiam collige Rapſacen eò miſſum non eſſe, vt aliquas pacis conditiones offerret, ſed potius vt acciperet ipſum in deditionem, atque populo terrorem incuteret: nã ideo Sẽnacherib cum manu valida ipſum miſerat. Hinc etiam iactat ſibi nihil eſſe negotii cum Rege, ſe populum alloqui vt ſibi conſulat: atque vt omnes magis terreat, miſeriam & ærumnas cõmemorat, in quas ſe conicient, ſi Ezechiæ parere velint: futurum vt pereãt fame, & ſtercus ſuũ comedere, atque lotium bibere cogantur. Operæpretium ergo facturos, ſi ſe dedant in tempore, & curã habeant ſuæ ſalutis.

13 STETIT ERGO.) Oſtendit Propheta quibus artibus conatus ſit Rapſaces animum populi concutere. ac primùm refert ipſum Iudaicè loquutum, quamuis hoc deprecarentur Legati. hoc verò perquàm indignum fuit, linguam ſanctam quæ myſteriis cœleſtis Sapientiæ dicata erat, profanari, & proſtitui ad impias blaſphemias. nec dubium eſt quin dura infirmis animis fuerit hæc tẽtatio: ſed hinc notandum eſt, nullos eſſe nocentiores hoſtes iis qui communi nobiſcum lingua vtũtur: idque hodie experimur in multis qui linguam noſtram, id eſt, loquendi morem ediſcunt, vt ſe in aures imperitorum ac ſimplicium inſinuare poſſint, quo eos à vera fide abducant. nam Papiſtis ante triginta annos lingua fuit barbara & aliena prorſus à ſtylo Spiritus ſancti: vix audiebatur vlla vox quæ Chriſtianam pietatem redoleret: hodie verò eiuſmodi artem didicerunt, vt ſermone Scripturis vſitato fucare ſciant impietates ſuas, ac ſi Chriſtianè loquantur. Itaque videmus Satanam architectum eſſe iſtius orationis. Idem enim iſtis magiſter atque author eſt, qui olim Rapſaci fuit. Cùm ipſum STETISSE dicit, ferociam exprimit & arrogantiam impii hominis: nam geſtus ipſe indicat quàm ſuperbè ſe geſſerit. Prius enim ſtabat: ſed tunc ita ſe compoſuit, vt magis emineret & magis formidabilem ſe præberet Iudæis. Iterum verò de magnitudine Regis ſui præfatus, mandata eius recitat. Hoc enim Satanæ ſolenne eſt, hoſtium potentiam adaugere verbis, & pericula amplificare vt nos animum deſpondere cogat. nam vbi inani fulgore rerum humanarũ perſtricti ſunt oculi noſtri, deficimus. Opponenda eſt igitur periculis omnibus potentia Dei: quam ſi ſemper ob oculos poſitam habeamus, nihil eſt quod nobis officere poſſit. Inflatis buccis & magna arrogantia iactabunt hoſtes magnitudinem ſuam ac vires, tenuitatémque rurſus noſtram & paucitatem ridebunt: ſed ſi Dominus nobiſcum eſt, nihil eſt quod metuamus.

14 SIC DICIT REX, NE DECIPIAT.) Regium nomen Domino ſuo vendicans, Ezechiam

chiam nominat velut priuatum hominem, ſine vlla tituli adiectione. Eum autem impudenter calũ-
mari pergens, virus ſuum contra Deum ipſum euomit: quia impoſturam vocat ac decipulas, quòd
in eius gratiam recumbat Ezechias, ſuóſque ad eandem fidem hortetur. Atqui ſimilibus calumniis
hodie impetimur à Papiſtis: qui non alio colore nos hominum mentes faſcinare aiunt, & in exitiũ
ducere, niſi quòd ſperandum eſſe docemus in vero Deo. ſed non eſt quòd miremur, eadem quæ in
pium Regẽ dicta fuerunt, nobis quoque obiici, cùm ab eodem authore & calumniãdi magiſtro Sa-
tana proficiſcantur. Quod negat liberari poſſe Ezechiæ manu, hoc quidẽ verum eſt, niſi auſpiciis
Dei. Nec hoc ſibi arrogabat Ezechias, nec honorem Dei ad ſe rapiebat: quin potius teſtabatur &
ſuã & populi ſalutem in Deo ſitam eſſe. ſed colorem aliquem ab hoſte adhiberi oportuit: quẽadmo
dum hodie ab impiis fieri ſolet, cùm doctrinam noſtrã traducunt. Addũt enim colores, quib'
valde ſpecioſa videri poſſint quæ ab ipſis dicuntur: & quidẽ fallunt, niſi cùm propius expenduntur.

15 Et ne faciat vos fidere.) Exhortationem, qua populum animabat Ezechias,
referens, quaſi frigidum & nugatorium ſermonem extenuat. vnde apparet impios quamuis Dei
virtutem prædicent, eam tamen pro nihilo ducere. Etſi enim non apertè negat Deũ opitulari poſ-
ſe ſi velit, ſed eum populo Iſraeli infeſtum & contrarium fingit: fidem tamen elidens, Dei potentiam
in nihilum redigit quantum in ſe eſt. Conſilium enim eius eſt ita deiicere populi animos, vt cogã-
tur omnes tanquam deſperati, ſubiectionis leges accipere à tyranno victore. Cæterùm alio quo-
que artificio fiduciam auxilii Dei illis excutit, illecebris commodioris vitæ animos demulcens: ſi-
cuti nihil procliuius eſt quàm deficere à Deo, vbi nos aliò trahit vtilitatis ſpecies. Si blandiatur
mundus, ſi alliciat, ſpes æternæ ſalutis facilè euaneſcit. ſemper enim ſenſus noſtri in præſentẽ rerum
ſtatum defixi hærent. Hoc igitur artificio inſtructus Rapſaces admonet, Nolite à ſpe incerta pen-
dere: accipite potius quod certum eſt. Atque hæc oratio plurimùm ad perſuadendum valet, quia
nihil magis gratum hominibus, quàm ſi in manu habeant quod putant ſibi optabile. ægrè autem
patiuntur ſe ſuſpendi, vt quod longè abeſt, præſenti fortunæ anteferant. Tale igitur eſt argumẽtum
Rapſacis: Ezechias promittit vobis auxilium Dei, ſed non apparet: ſuſpendit vos à re incerta: Rex
verò meus vobis ea promittit quæ præſentia ſunt, ac certò præſtabit. Argumentum hoc validum
videri poſſet: ſed animaduertenda eſt fallacia: quia ſæpe eodem aſtu nos adoritur Satan, atque abdu
cit à fiducia Dei. Vocat nos Dominus ad ſpem æternæ vitæ: ea latet (nam ſperamus ea quæ non cer-
nimus) promittit ſe fore liberatorem, atq; interim languere nos & tabeſcere ſinit, ita vt fruſtra ſpe- Rom. 8.25.
rare videamur, ſi præſentem rerum ſtatum ſpectemus. Hic nos aggreditur Satan: Quid fruſtra ſpe-
ras? quis fructus fidei tuæ? quid extra mundum expectas? Hæc denique quotidiana lucta eſt. Cùm
Chriſtus nos in cœlum vocat, Satan nos in terra retinere conatur. Ergo promiſsis mordicus inhę-
rendum eſt, vt contra ſpem in ſpem erecti confidamus Deo, nec vllis illecebris nos ab eo abduci Rom. 4.18.
patiamur.

16 Nolite avdire) Dum animos populi ab Ezechia auertere ſtudet, ſimul eos ad de-
licias reuocat, vt obliuiſcantur Deum, nec quicquam ab eo expectent. Perinde acſi diceret, Noli-
te Deo credere, ſed potius Regi meo. Ita nobiſcum agit Satan. nam obſcurans Dei bonitatẽ ſuis
nebulis, & laruas falſæ ſpei nobis obiiciens, clàm & obliquè ſubrepit in locum Dei: vel creaturas
ſupponit, vt nos ſuis laqueis implicet. Obiicit delicias & genus aliquod vitæ facilioris cum hac ia-
ctantia, Deus procul oſtendit: ego vobis exhibeo. Etſi autem mentio fit Ezechiæ, re ipſa tamen fit
comparatio inter Deum & Aſſyrium. nam Ezechias vt miniſter Dei erat, nihil obtendebat falsò,
nec iactabat inanem fiduciã, ſed promiſsis veris & certiſsimis innixus, populo ad quęrendũ Deum
fidelis hortator erat: Rapſaces verò regem ſuum ornabat Dei ſpoliis, & interea miniſter Satanæ
erat, vt abduceret populum à fiducia Dei in omnem impietatem. Facere benedictio-
nem, eſt Tranſigere amicè: acſi diceret, Nolite quicquã hoſtiliter deſignare, aut tentare bello. Fa-
cite deditionem, obſequia veſtra meo Regi offerte. Non tantùm audientiam ſibi fieri poſtulat Sen
nacherib, ſed etiam populum in nomen ſuum iurare. atqui hãc ſeruitutem, quæ per ſe odioſa erat,
Benedictionis nomine tegit, quò magis ad ſe alliciat. Iubet autem ipſos tranquillam vitam & alia
commoda, quibus antè fruebantur, redimere miſera iſta defectione: nempe ſi relicto Ezechia, ad ſe
egrediantur. Nam deficere à pio rege, qui à Deo conſtitutus erat, quique typum gerebat Chriſti,
omnium miſerrimum atque infœliciſsimum erat. nec verò id fieri poterat ſine abnegatione Dei
ipſius, qui ſignum illud in Iudæa erexerat cœleſtis gratiæ.

17 Donec veniam) Nunc conditionem aliam ſubiicit longè duriorem priore. Signifi-
cat enim pacem non aliter iniri poſſe cum Sennacherib, quàm ſi populus in exilium migret. quod
nihil aliud erat, quàm relinquere cultum Dei & degenerare in ſuperſtitionem, ſeque ab hæreditate
diuinitus tradita vltrò abdicare. ſed afflictos, & extremo periculo attonitos compellans audacter
quiduis imperat redimendæ vitæ cauſa. Hic clarius perſpicimus orationem Rapſacis nihil aliud eſ-
ſe quàm imaginem tentationum, quibus in dies Satan fidem noſtram oppugnat. nihil enim magis
vulgare eſt Satanæ, quàm nos huius mundi illecebris ac deliciis abſtrahere à fiducia Dei: Fruẽdum
pace & tranquillitate, eámque omni ratione redimendam eſſe. fœlicitatem eſſe in abundantia rerum
& copia. Maximè verò rebus aduerſis abutitur ad nos vrgendos, maioréque licentia ad excutiendũ

Dei iugum inſtigat, ſenſim quidem & clandeſtinis obſcuriſque artibus ſe inſinuat. Poſtquam verò nos ſemel illexit atque ita illaqueauit, vt præſentia bona pluris quàm futura faciamus, hanc cōditionē ſubiungit, vt prorſus ſibi deuinctos & addictos teneat: quā certè vitare non poſſumus, vbi nos ſuis captioſis ſpebus & rerum præſentium guſtu irretitos tenet. Porrò quia durū aſperúmque erat exilii nomen: nec facile erat renuntiare patriæ dulcedini, vt nullam eos iacturam facere oſtendat, ſi migrent è regione ſua, eam in quam abducendi ſunt æquè feracem atque vberem eſſe dicit. Velum, ſcilicet, eorum oculis obtendens, ne quid ſibi perire exiſtimarent. Interea aſtutè prætermittit quæ plus cæteris omnibus æſtimanda erant: cultum Dei, templum, Legem, Regnum, ordinem ſanctæ gubernationis, & reliqua omnia quæ ad cœleſtem hæreditatem pertinebant. quæ verò poteſt ſine his eſſe fœlicitas? Sedulò ergo diſcat intendere vnuſquiſque mentem in bona ſpiritualia. neque enim abs re omnibus mundi lautitiis proſperiſque ſucceſſibus excellentius bonum prædicat, Habitare in domo Dei, ne rerum præſentium ſpe abducti, vera fœlicitate priuemur. Hæc enim
Pſal.84.5.11. horribilis eſt pœna, qua Dominus incredulitatem hominum vlciſcitur, quæ piis omnibus pertimeſcenda eſt, ne vllis ærumnis aut calamitatibus victi deficiant.

18 Ne forte decipiat vos.) Aliud eſt argumentum diuerſum à ſuperioribus, quo populum ab Ezechia & fiducia in Deum abducere conatur. Prius iactabat ſe Dei miniſtrum eſſe, ab eo miſſum vt Iudæam deleret, ideóque certam victoriam ſibi pollicebatur. nunc verò palàm inſultat ipſi Deo. nec enim primo congreſſu impii contemptum ſuum & impietatem prodere ſolent: ſed Dominus tandem ipſorum affectus patefacit, eóſque ipſos animi ſui virus detegere cogit. Nunc ergo longius erumpit impius Rapſaces, ſéque Deo ipſo ſuperiorem fore iactat. Loquitur autem in perſona domini ſui, quòd magnas victorias de variis & robuſtis populis obtinuiſſet. Hi ſuos deos habebant, ſub quorum tutela ſeruari videbantur. Deos igitur ipſos ſe viciſſe putabat Sennacherib quòd viciſſet gentes, quæ in eorum ope recumbebant. Hinc fit vt eo perrumpat audaciæ, ne Deo viuenti comparare ſeſe dubitet, quin furore abreptus, vires ſuas opponat ipſius potentiæ. Quanuis ergo impii initiò diſſimulent contemptum Dei, tamen poſtea oſtendunt ſe omnia ſibi, ac ſine Deo arrogare. Verbis quidem ſimulant ſe victorias idolis ſuis tribuere: ſed poſtea, vt inquit Abacuc, ſa-
Abac.1.16. crificant reti ſuo, & ſuffitum faciunt ſagenæ ſuæ. quod hodie quoque ab hypocritis fieri videmus. Currunt enim ſalutaturi idola ſua, poſtquam victoriam adepti ſunt: ſed deinde conſilia ſua, prudentiam, fortitudinem apparatus iactant, vt iis planè, non idolis, quicquid accidit ipſos tribuere appareat. Hac ergo tam inſolenti iactatione oſtendit mendacium fuiſſe, quòd dicebat ſe Deum authorē victoriarum ſuarum agnoſcere. Porrò fieri non potuit quin hæc animum pii Regis mirum in modum torquerent, quum audiret promiſſa Dei impoſturæ nomine damnari: quum impius iſte palàm inſultaret Deo, eúmque cum idolis miſceret. Atque hæc ideo referuntur, vt intueamur patientiam pii Regis, nóſque, vbi aliquid eiuſmodi continget, ad eius imitationem conferamus. An liberabunt. Quòd ſe opponit diis omnibus, iiſque ſuperiorem ſe eſſe affirmat, tam alienum eſt à communi ſenſu, vt vel impii ipſi abhorreant: ſi tamen eos premat Dominus, ſi adigat in quæſtionem, facile extorquet eiuſmodi voces. Cùm meditata vtuntur oratione, fingunt ſe Dei cultores, ſed poſtea Deus quod intus latebat depromere & fateri cogit. Sciamus ergo ſuperſtitionem cum ſuperbia perpetuò coniunctam eſſe, ita vt qui ignorant Deum, aduerſus omne numen inſurgere non dubitent. ac ne proteruiam atque inſolentiam impiorum miremur: quia nihil ad humilitatem nos erudire poteſt, quàm pura cognitio Dei. Nec verò impius iſte excuſari poteſt, quaſi meritò idolis imbecillitatem & vanitatē ſuam exprobret. eius enim mens & animi propoſitum attendi debent: quandoquidem non ridet ſuperſtitionem & vanam fiduciam gentium, ſed in idolis ipſis deſpicit potentiam Dei. quemadmodum Dionyſius ille tyrannus cùm deos ſuos ridebat, pugnabat cum Deo, eúmque in certamen prouocabat: quia diuinum numen, quale animo comprehendere poterat, repugnāte cōſcientia, inſectabatur. Ita de reliquis impiis dicēdum eſt, qui falſis religiones, quas Dei eſſe putabant, ludibrio habuerunt. Hic quoque obſeruandum eſt aliud blaſphemiæ genus, quo impiè maieſtas Dei violatur: nempe quòd Rapſaces Deum miſcet cum idolis, eúmque velut vnum è turba conſtituit. nam quale illud eſt Deum immortalem, rerúmque omnium authorem cum rebus viliſsimis, veritatem cum mendacio, gloriam cum ignominia, cœlum cum terra miſcere? Magnus, inquit Dauid, eſt Dominus, & plurima laude dignus, formidabilis præ omnibus diis: ſiquidē
Pſal.96.4. cuncti dii populorum nihili ſunt: at Dominus cœlos fecit. Coram ipſo decus & honor, potentia, & magnificentia in ſanctuario ſuo.

19 & 20 Vbi dii Amath.) Amath Antiochiam Syriæ fuiſſe putant: Arpad, eam vrbē ex qua verſus Damaſcū coloniæ deductæ fuerunt: Epharvaim, vrbē ſitam in regione Damaſcena. quod ſi verum eſt, Rapſaces vetuſta vrbium nomina refert, ex quibus prodierant olim populi complures: deinde non modò famæ celebritatem perdiderant, ſed vnaquæque etiam proprium nomen: vt tanta rerum commutatione magis ipſos cōmoueat. Quicquid ſit, vicinas vrbes potiſsimùm deſignat, quæ vt propius cognitæ erant Iudæis, ita ſuo interitu magis eos afficere poterant. Nec ſane dubito, quin hæc loca Syriæ fuerint & Iſraelis. ac ſi diceret, Videte hæc duo regna ſubiugata, quibus præerant dii eorum tutores: An Deus veſter mihi reſiſtet? Particulam כי, interrogatiuè v-

troque

troque loco accipiunt interpretes, An dij Gentium liberauerunt? & an Deus veſter eripiet? ego
autem, vt ſenſus melius flueret, malui ſecūdo loco reſoluere, Vt eripiat Deus veſter. Nam eiuſdē
vocis repetitio ſimilitudinem notat. Quanquā videtur ſubeſſe ironia: quaſi dixiſſet per ludibriū,
nempe, Vt dij Gentium liberarunt ſuos cultores, ita vobis ſuccurret Deus veſter. Hęc autem im-
piorum arrogātia inde oritur, quòd non intelligant hominū peccata puniri à Deo cùm aliquid
aduerſi patiuntur. ac primùm in eo peccāt, quòd peruerſam & prępoſteram cōparationem addu
cunt: illum populū vici: ergo ſum melior vel potentior. nec enim agnoſcunt ſe iræ Dei executo-
res ad vlciſcenda ſcelera deſtinatos eſſe. nam etſi quid à Deo ſibi conceſſum dicant, id ſimulatè
faciunt, nec voluntatē eius aut iuſtitiā animaduertunt. Poſtea altius inſurgunt: quia audent ſe cū
ipſo Deo conferre: Iſtos vici quibus præerat Deus: Deum igitur ipſum vici. Atque hîc graphicè
depictum cernimus quod dictum fuerat cap. 10. Heus Aſſur virga furoris mei: ipſe verò non ſic *Suprà* 10.5
cogitabit. Illic enim fideles monebat Deus, quanuis cæca amentia ſe extollens Sennacherib, o- 7.
mnem Deitatem obruere tentaret, retinendā tamen eſſe ſententiam hanc, non plus eum poſſe
quàm è cœlo permiſſum eſſet. Noſtrū ergo eſt agnoſcere pœnas infligi à Deo per manū impiorū
qui iræ Dei velut inſtrumenta ſunt. ab iis igitur auertēdi ſunt oculi noſtri, vt in Deum rectà in-
tueamur, cui meritò pœnas damus. Si pręualent impij, ne putemus fractam eſſe Dei potentiam,
ſed nos eius ope indignos eſſe cōſideremus. Armat enim hoſtes in exitiū noſtrū: iis vires & copias
ſuppeditat: impellit ac flectit quocunque libet, nóſque in eorum manus concludit, cùm ab ipſo
abalienati ſumus. Cùm igitur hodie aduerſum nos inſoleſcit Turca, quòd iamdiu tantam Chri-
ſtianorum multitudinē ſubegerit, non eſt quòd ideo turbemur, acſi imminuta eſſet Dei potētia,
nec ſatis virium haberet ad nos liberandos: ſed reputare debemus, quot modis & Gręci, & Aſia-
tici irā ipſius prouocauerint, dum tot fœda & portētoſa libidinū genera regnarunt in illis regio-
nibus: deinde horrendę ſuperſtitiones atq; impietates graſſatæ ſunt. ſeueriſſima ergo caſtigatio-
ne opus fuit ad reprimenda flagitia eorū qui falsò Dei nomen profitebātur. Hinc Turcę proſpe
ritas, hinc horrenda in toto Oriente diſſipatio ſequuta eſt. Interim videmus ipſum inſoleſcentē
atque erigentē criſtas, religionem noſtram ridere, ſuæq; mirum in modum applaudere: ſed ma-
gis applaudit ſibi, retiq; ſuo ſacrificat, vt iam de aliis impiis dictū eſt. Conuertendi ergo ſunt a- *Hab.*1.16
nimi noſtri in iudicia Dei, ne Turcā ſuis viribus tantū imperium cōſequutum eſſe exiſtimemus.
Sed Dominus ei fræna laxauit, vt impietatem hominum & nequitiam vlciſcatur. tandem ſuo
tempore inſolentiā quoque ipſius cohibebit. Etſi aūt proſperitas ſignum eſt benedictionis Dei,
ab ea tamen initium facere minimè cōuenit, ſi rectum iudicium de ipſo Deo facere libeat: ſicuti
Turca & Papiſtę ex victoriis colligunt Deum quodammodo eſſe ſub manu ſua. Sed vbi verum
Deum cognouerimus, ad teſtandam eius gratiam & virtutem ſuo ordine accedunt beneficia. Iā
verò ſemper cauendum, ne vel tantillum nobis arrogemus: quia ſimul ac obrepſerit ſtulta con-
fidentia, ſtatim abripiet nos hic furor, ne Deum quidē nobis parem fore. Initiò impiis quoq; de-
teſtabile erit hoc ſacrilegiū: ſed vbi nos ita dementat diabolica ſuperbia, vt nos ſpoliis Dei orne
mus, facilis eſt lapſus ad craſſam iſtā inſultationem. Retinuit quidē interea Sennacherib aliquā
pietatis formā: quia poſtea legemus occiſum fuiſſe in tēplo Dei ſui, quū illic adoraret, ac voluit *Cap.*37.38
proculdubio Deū ſibi habere propitiū: ſed quēadmodum hîc cum diis Gentiū ipſum terræ & cœ
li opificem cōculcat, ſic occaſione data auſus fuiſſet peræquè ſe efferre cōtra proprium idolum.
21 ET ILLI TACVERVNT.) Hoc ideo additū eſt, vt melius intelligamus quàm affli-
ctę res fuerint in tota Iudęa. quū enim viriū aut pręſidij nihil ꝓpemodū eſſet pio Regi, ideo ob-
muteſcit etiā inſoleſcēte hoſte. Miſſi erant Legati ad ipſum leniendū: vbi nihil efficiūt, tacere
iubētur, ne ferā illam beſtiā irritēt, quę plus ſatis ad ſæuitiā accēſa erat. Quanquā incertū eſt de
Legatiſne loquatur, an de populo, in quē probra hęc iaciebat Rapſaces. Et probabile quidē eſt,
potius hoc referri ad murorū cuſtodes, quos tametſi acriter pungerēt hoſtis cōtumelię, nō tamē
ad rixas vel tumult⁹ prouocarunt, quia morē geſſerūt edicto Regis. vnde etiā colligim⁹ ſingula-
ri Dei gratia factū eſſe, vt in rebus perditis tā cōpoſitos ad obſequiū animos habuerit. Obiiciet
quiſpiā ſilentiū minimè indicēdū fuiſſe, cùm tales in Deū blaſphemię audirentur. nec enim diſſi
mulādū eſt, cùm impij Deo cōtumeliis & probris illudūt: tametſi vitę diſcrimē ſubeūdū ſit. ſaltē
teſtari debemus nos id æquo animo ferre nō poſſe, quod honori & glorię ipſi⁹ aduerſatur. Atqui
nō ideo tacuiſſe dicūtur, quòd vel annuēdi ſignificationē dederint, vel pro nihilo duxerint cōtu
melias, quę in Deū iactatæ, quāuis vocē nō exprimerēt, cruciabāt tamē animos: deinde ad geſtus
& ſigna mœroris Legatos ipſos impulerūt. Poſtea enim præ doloris acerbitate diſcindūt veſtes:
quo ſigno ſe tales blaſphemias exhorrere & deteſtari oſtēdūt. ſed quia ſine vllo profectu rixati
eſſent Legati ipſi cū Rapſace, ideo placidè ac ſine vlla cōtētione redierūt: populus verò, quia tu-
multuari vtile nō erat, ſatis habuit tacitos gemit⁹ impij hominis petulātiæ opponere. atq; hæc
nō ſpernēda eſt fortitudo, vbi ne hiſcēdi quidē poteſtas datur, nō tamē labaſcere vel inflecti, ſed
manere in ſtatione noſtra trāquillos. Imò hinc monemur haud ſemper litigandū eſſe cū impiis,
vbi lacerāt Dei nomē, & cōtumeliis proſcindūt: quoniā in acerba cōtētione, & cōfuſis clamori-
bus veritas nō audietur. Nec tamē propterea ignauiæ noſtræ indulgēdū: ne putem⁹ nos excuſan-

C.

dos eſſe, ſi quoties impij aduerſus Deum inſurgunt, ſileamus. Nam ſilentium noſtrum excuſatione carebit, niſi aliqua ratione teſtemur id vehementer nobis diſplicere, & quãtum in nobis eſt, profiteamur nihil nobis eſſe acerbius, quàm nomen Dei violari. Dandum igitur zeli ſignum, ne putent impij nobis curæ non eſſe Dei honorem, neque affici cùm ab ipſis proſcinditur.

22 ET VENIT ELIACIM.) Iam videmus non ideo tacuiſſe Eliacim, aliósq; Legatos, quaſi vel applauderent impietati Rapſacis, vel periculi metu tales blaſphemias diſſimularent: quandoquidẽ diſcindunt veſtes ſuas, atque eo ſigno teſtantur quãtopere ipſis diſpliceant impia illa conuitia. Sobnam excipio, quem pietate vacuũ pudor tantùm impulit, vt defunctoriè cum aliis triſtitiæ habitum ſuſciperet. Hoc autem moris erat Iudæis, atque cæteris Oriẽtalibus, quũ aliquid ſummopere deteſtabantur, veſtes lacerare: quia vt ardoris multò plus habent illę nationes nobis qui regiones frigidas incolimus, ita geſtu, inceſſu, habitu, externiſq; ſignis vehementiam maiorem præ ſe ferunt. Hìc etiam obſeruandum eſt, eos qui priuatas iniurias diſſimulanter tulerant, vbi Deum probro affici audiunt, veſtes ſuas ſcindere. nam quorum irritabiles ſunt animi in priuata iniuria, vbi patientia opus erat, nec commouentur vbi nomen Dei probro affici intelligunt, oſtendunt ſe nihil habere zeli aut pietatis.

CAPVT XXXVII.

1 *FActum eſt autem vt hoc audito,* Rex Ezechias *ſcinderet veſtimenta*
ſua, & ſacco opertus veniret in domum Iehouæ.
2 *Simul miſit* Eliacim *præfectũ palatij: & Sobnam cancellariũ, &*
Seniores, Sacerdotes ſaccis opertos, ad Iſaiã *filiũ* Amoz, *Prophetam.*
3 *Qui dixerunt illi: Sic dicit* Ezechias: *Dies anguſtiæ, & increpa-*
tionis, & blaſphemiæ dies hic. Quia filij venerunt ad partum: neque eſt vis pariendi.
4 *Si fortè audiet* Iehoua *Deus tuus verba* Rapſacæ, *quem miſit* Rex Aſſur *dominus*
eius: ad maledicendum Deo *viuenti, & arguendum verbis, quæ audiuit* Iehoua *Deus tuus.*
Tu ergo leuabis orationem pro reliquiis quæ adhuc extant.
5 *Venerunt ſerui* Regis Ezechiæ *ad* Iſaiam.
6 *Et dixit illis* Iſaias: *Sic dicetis domino veſtro. Sic dicit* Iehoua, *Ne timeas à verbis*
quæ audiſti quæ mihi exprobrarunt ſerui regis Aſſur.
7 *Ecce apponam illi ventum. Audiet enim rumorem, & reuertetur in terram ſuam: &*
faciam vt cadat gladio in terra ſua.
8 *Reuerſus autem* Rapſace *inuenit regem* Aſſur *oppugnantem* Lobnam. *Audiuit enim*
profectum à Lachis.
9 *Audiens autẽ de* Thirhaka *rege Aethiopiæ: egreſſus eſt, vt pugnet contra te: ex quo*
audiuit, miſit nuntios ad Ezechiam, *dicens:*
10 *Sic dicetis* Ezechiæ *regi* Iuda: *Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis, dicens:*
Non tradetur Ieruſalem *in manum regis* Aſſur.
11 *Ecce tu audiſti quæ fecerunt reges* Aſſur *vniuerſis terris, quomodo vaſtauerunt eas:*
& tu liberaberis?
12 *An liberauerunt dij Gentium, quos perdiderunt patres mei?* Gozam, & Haram, Re-
zeph, *& filios* Edem, *qui fuerunt in* Bithlaſſar.
13 *Vbi rex* Amath, *rex* Arpad, *Rex ciuitatis* Sepharuaijm, Hena *&* Iua?
14 *Accepit* Ezechias *literas è manu nuntiorum, & legit eas, & aſcendit in domum* Ieho-
uæ, & expendit eas coram Iehoua.
15 *Tum orauit* Ezechias *ad Deum, dicens:*
16 Iehoua *exercituum,* Deus Iſrael, *qui habitas inter* Cherubin: *tu ipſe Deus ſolus ſuper*
omnia regna terræ: Tu feciſti cœlos & terram.
17 *Inclina* Iehoua *aurem tuam, & audi: aperi* Iehoua *oculos tuos & vide: & audi cun-*
cta verba Sennacherib, *qui miſit ad exprobrandum* Deo *viuo.*

18 *Sanè Iehoua, perdiderunt* Reges *Aſſur cunctas terras, terram, inquam, eorum.*
19 *Poſuerúntque deos earum in ignem, quoniam non ſunt dij, ſed opus manuum hominis,*
lignum & lapis, ideo perdiderunt eos.
20 *Et nunc* Iehoua Deus *noſter, ſerua nos è manu eius: vt cognoſcant omnia regna terræ*
quòd tu Iehoua *es ſolus.*
21 *Tunc miſit* Iſaias *filius* Amoz *ad* Ezechiam, *dicẽs:* Sic dicit Iehoua Deus Iſrael: *quo-*
niam me precatus es de Sennacherib Rege Aſſur:
22 *Hoc eſt verbum quod loquutus eſt* Iehoua *de eo:* Spreuit te, *ſubſannauit te, virgo filia*
Sion: mouit poſt te caput, filia Ieruſalem.
23 *Quem probris affeciſti? & quem contumelioſè aggreſſus es? Super quem exaltaſti vo*
cem tuam, & in ſublime extuliſti oculos tuos? nempe, ſuper ſanctum Iſraelis.
24 *In manu ſeruorum tuorum exprobraſti* Domino, *ac dixiſti:* Ego *in multitudine curruum*
meorum aſcendam in excelſa montium ad latera Libani, *ſuccidam ſumma cedrorum eius,*
electas eius abietes: tum veniã ad ſummũ extremitatis eius, ſed ſyluam" eius cãpeſtrem. "vel, Planitiei eius.
25 *Fodiam, & bibam aquas: exſiccabo planta pedum meorum cunctos lacus obſidionis.*
26 *Annon audijſti quòd à longinquo tempore fecerim eam: à diebus antiquis formauerim*
ipſam? Nunc verò adducerem eam, vt ſit in deſolationem, in aceruos ruinarum, quemad-
modum vrbes munitas?
27 *Nam incolæ earum manu fuerunt mutilati, territi & confuſi ſunt: facti ſunt tanquam*
gramen agri, olus viride, herba tectorum, quæ ante maturitatem exareſcit.
28 *Seſſionem tuam, exitum tuum, & introitum tuum noui, & iracundiam tuã contra me.*
29 *Quoniam iratus es contra me: ideo tumultus tuus aſcendit in aures meas.* Itaque *po-*
nam" hamum meum in narem tuam, & frænum meum in labia tua: & reducam te per "vel, circulum.
viam qua veniſti.
30 *Hoc autem erit tibi ſignum: Comedes hoc anno quæ ſponte naſcuntur, ſecundo etiam*
ſponte prouenientia: in tertio verò anno ſeminabitis & metetis, & plantabitis vineas, &
comedetis fructum earum.
31 *Et adijciet quod ſeruatum erit è domo* Iuda, *quódque reſiduum erit, radicem iacere*
deorſum, & fructum proferre ſurſum.
32 *Nam è* Ieruſalem *egredientur reliquiæ, & quod ſeruatum erit è monte* Sion: *zelus*
Iehouæ *exercituum hoc faciet.*
33 *Propterea ſic dicit* Iehoua *de rege* Aſſur: *non ingredietur vrbem hanc, neque proijciet*
illuc ſagittam: & non occupabit eam clypeo munitus: neque fundet contra eam baliſtam.
34 *Per viam qua venit reuertetur, neque ingredietur vrbem hanc, dicit* Iehoua.
35 *Et protector ero ſuper hanc vrbem, vt ſeruem eam, propter me & propter* Dauid *ſer-*
uum meum.
36 *Et egreſſus* Angelus Iehouæ, *percuſſit in caſtris* Aſſyriorum *centum octoginta quin-*
que millia: & cùm manè ſurrectum eſſet, ecce omnes cadauera mortuorum.
37 *Tum profectus abijt, & reuerſus eſt* Sennacherib *rex* Aſſur, *& habitauit in* Niniue.
38 *Et accidit quum adoraret in templo* Niſroch" *Deum ſuum,* Adrammelech *&* Sarre- "vel, Dei ſui.
zer filij eius percuſſerunt eum gladio, fugerúntque in terram Armeniæ, *& regnauit* Eſ-
ſarradon filius eius pro eo.

IN CAPVT XXXVII.

1 ET ACCIDIT.) Declarat Propheta vnicã ſalutis ſpem reliquam fuiſſe pio Re-
Pſal.123.2 gi,vt ad Deum iuſtum vindicem ſuas querimonias deferret.ſicuti dicitur in Pſal-
mo,Non ſecus ac ſerui vel ancillæ dũ læduntur, ad tutelã heri ſui vel heræ reſpi-
ciunt,ita oculos piorum intẽtos eſſe ad auxilium Dei. Ergo vbi de Ieroſolyma a-
ctum videtur,Ezechias terrenis præſidiis nudatus, ſub Dei protectionẽ ſe cõfert:
atque ita fatetur non aliud extremis anguſtiis eſſe remedium. vnde etiam clarius effulſit gratia
Dei,vt perſpicuum eſſet miraculum,cùm pius Rex cum toto populo è faucibus leonis iſtius ere-
ptus eſt.Notanda igitur hęc circunſtãtia,vt quàm illuſtre ſit opus Dei melius intelligamus. Hic
etiam docemur quid agendum ſit maximè rebus deploratis, ne ſcilicet pigri vel lenti ſimus ad
implorandam opem Dei,qui nos ipſe ad ſe inuitat.non eſt expaueſcendum,nec deſpõdendi ſunt
animi,ſed potius neceſſitate qua premimur extimulandi ad opem eius quęrendam:quẽadmodũ
hîc ab Ezechia factum videmus,qui ſtatim ſe recepit in templum non ſecus ac in aſylum, vt ſub
Dei vmbra deliteſceret cũ toto populo.Addit etiam pœnitentię ſymbola,ſciſſionem veſtium &
indumentum ſacci,cõſperſionem cinerum,& eiuſmodi.hæc enim ſolennia pœnitentiæ ſigna e-
rant,quum graui aliqua calamitate afflicti reos ſe corã Deo fatebantur, veniámque ab ipſo fla-
gitabant.Mira verò ſancti Regis modeſtia,quòd tot præclaris operibus defunctus,tótq; virtutũ
præſtantia ornatus, ſe tamen ſuppliciter coram Deo proſternere non dubitat : rurſus magnani-
mitas & fidei conſtantia,quòd tam graui tentationis mole nõ obruitur, quominus Deum à quo
tam duriter percuſſus eſt,vltrò quęrat.Vix centeſimus quiſq; reperitur, qui non obmurmuret ſi
paulò ſeuerius à Deo tractetur, qui non obiiciat per modũ exprobrationis ſua benefacta, atque
expoſtulet iniquam ſibi rependi mercędẽ. Alij vbi eorum votis non reſpõdet Deus, eum colen-
do operã ſe luſiſſe queruntur.Nihil tale in Ezechia animaduertimus, qui raræ pietatis ſibi con-
ſcius reatus profeſſionem non fugit. Proinde ſi Deum exorare cupim⁹,& experiri eius gratiam
in rebus aduerſis,teſtatam facere conuenit pœnitentiã noſtram, atque ex animo reatum noſtrũ
agnoſcere . nec enim fortuitò nobis res aduerſæ accidunt,ſed his ad pœnitentiam Deus ipſe nos
expergefacit.Verum quidem eſt,leuis momenti fore ſaccum & cinerem niſi præcedat interior
cordis affectus:quia ſcimus hypocritas plus ſatis in cæremoniis eſſe liberales:ſed quemadmodũ
ſuprà dictum fuit,vbi hæc exercitia referuntur ad verum finem,meritò ea commendat Spiritus
ſanctus.Et certè fuit hoc raræ pietatis & modeſtiæ ſignum,quòd ſe hoc modo pius Rex cum to
to populo ad Dei timorem incitauit : deinde quòd voluntariam reatus profeſſionem in ſqualo-
re & ſordibus ſuſcepit.ſcimus enim vt Reges pudeat ſe demittere.

2 & 3 ET MISIT ELIACIM.) Legatio hęc nõ tãtùm huc ſpectauit,vt Iſaiã accerſe-
ret in ſocietatẽ luctus,ſed vt aliquid ſolatij peteret ex eius doctrina.Et certè fruſtra in aerẽ fun-
dentur preces, niſi ſuffultæ ſint Dei verbo . ſicuti videmus incredulos plus ſatis clamoſos eſſe
in ſuis precib⁹, cùm tamen Deũ fugiant ſpretis vel neglectis eius promiſſionibus . Hæc ergo ſo-
lidæ pietatis probatio fuit in Ezechia,quòd ſe addicẽs ſtudio precãdi,ſimul adiũxit ſpei cõfirma
Deut. 18.15 tionẽ,ne tentationi ſuccũberet. Adde quòd rationem diuinitus præſcriptã tenet,vbi Deũ per os
Malac.2.7 Prophetæ loquentem audire optat.Tametſi enim ſoli Deo innititur,non tamen repudiat homi
nis mortalis teſtimoniũ.atque ideo diſertè additur Prophetę epithetũ nõ ſine cauſa:mittit enim
ad Iſaiam,vt nouo aliquo vaticinio cõfirmetur:atq; ipſum nominat,non vt priuatũ hominẽ,ſed
vt Dei ſeruum,cuius officiũ erat pium Regem cõſolatione aliqua ſubleuare . Duo igitur notãda
ſunt remedia,quibus extremis rebus ſubleuamur. Primùm inuocandus eſt Deus vt nos liberet:
deinde conſulendi Prophetæ,ſi modò iis frui licet, vt nobis ſolatiũ aliquod afferãt ex verbo Dei.
nam eorum officiũ eſt,afflictos erigere promiſſionibus & cõſolari.quòd ſi deſint,tamen ex Ver-
bo ſatis ampla conſolatio ſuppeditatur.Atque cõſulendi Prophetæ iſti, qui non ſuæ tantùm æta
ti,ſed poſteris quoque & omnibus ſeculis deſtinati ſunt.nam licet obierint,libri tamen ſuperſti-
tes ſunt:viuit eorum doctrina,nec vnquã intermorietur.Nunquã ergo deſtituemur veris reme-
diis,niſi ea reſpuamus.In ſumma tamen, conſulendus eſt ſemper Deus. Quæri poterit, Annon
abundè inſtructus fuerit Ezechias & promiſſionibus Dei munitus?annon hoc diffidentiæ ſignũ
erat,nouas promiſſiones petere à Propheta?Reſpondeo,non eſſe imputandũ incredulitati aut
diffidentiæ,quòd nouam promiſſionem quærit:nam ſibi conſcius infirmitatis ſuæ,nouas confir-
mationes accerſere non veretur. Semper enim ad diffidentiam nos ſollicitat caro, ideóq; mini-
mè contẽnenda ſunt noua ſubſidia:quærẽda potius omnis generis adminicula,quibus tẽtationes
varias repellamus.nã omnibus ex partibus nos adoritur Satan,atq; ita circũuallat, vt niſi probè
muniti,vix ad eius inſidias aſtúſque vitandos pares futuri ſimus vſque ad finem . Quãuis igitur
edocti ſimus verbo Dei ipſum nobis adfore rebus aduerſis, tamen vbi ad certamen aliquod ar-
duum ventum eſt,iterum atq; iterum os Domini interrogare operæpretium eſt,& quęrere no-
uas confirmationes,quibus fidem noſtram roboremus.Nullæ quidem nobis dantur hodie ſimi-
les prophetiæ,ſed generales(quæ nobis etiã ſcriptæ ſunt)in vſum noſtrũ accõmodare debemus.
Cur

Cur autem miſerit legatos Ezechias, non autem ipſe ad Iſaiam potius acceſſerit ratio in promptu eſt, quòd in templo orabat. Nam communem fuiſſe luctũ ex eo apparet, quòd Seniores omnes & Conſiliarii ſaccis induti erant. Et probabile eſt preces Regis edicto fuiſſe publicè indictas. Quãquam notandum eſt Prophetam non quieuiſſe domi, vt delitiis vacaret, ſed eius abſentia voluit Deus examinare fidem pii Regis.

4 Si fortè audierit.) Videtur Ezechias dubitare, an Dominus ipſum audire velit. vertunt enim particulam אולי Fortaſſis: & ſic ferè accipitur in tota Scriptura. Sed notandum eſt fideles, etiam ſi certò ſciant Dominum ſibi affuturum, tamen quia perplexi ſunt ob difficultatem rei, in hũc modum loqui ſolere. Erat quidem Ezechiæ cauſa cur dubius eſſet, ſi rem ipſam ſpectemus: ſed cùm in Verbum oculos conuertit, certior redditur de voluntate Dei, ita vt deſinat trepidare. quia tamẽ fieri non poteſt, quin remoras fidelibus iniiciat caro, vt non niſi cunctanter & hæſitabundè pergãt, interdum ſermonem accommodant ad præſentem rerum aſpectum. Atque alibi obſeruare licet ſanctos, vbi etiam de re certa loquuntur, in hunc modum loquutos eſſe. nam Petrus, dum Simonẽ [Act. 8. 22] hortatur, Si fortè, inquit, remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui. nec enim conſulit Simoni vt trepidet, & rogando vacillet: vana enim fuiſſet eiuſmodi inuocatio: ſed grauitatem peccati ipſi oſtendit, vt animum eius ſeriò percellat, & tandem expergiſci cogat, vt ad Deum accedat cum vera pœnitentia. Illud ergo, FORTE, non eſt dubitantis, ſed idem quod vulgò dicimus, *Poſsible*: quum ſperare aliquid & promittere nobis audemus. Nec ita loquutus eſt Ezechias quaſi ſurdus eſſet Deus ad impiorum voces, vel eum quicquam fugeret: ſed quia in eius corde fixum erat principium illud, [Pſal. 145. 18] Deum omnibus propinquum eſſe qui eum verè inuocant, contra deſperationem luctari inſtituẽs, precibus ſeſe armat. & quia non ſine difficultate prorumpere nititur, dicit, Si fortè. Adde quòd duas audiendi ſpecies hìc ponit, quæ nodum hunc aliqua ex parte expediunt. Apparet quidem primo intuitu aliqua repugnantię ſpecies in his verbis, Si fortè audierit, quæ audiuit. ſed loquutio aptiſſima eſt, quòd certò & ſine controuerſia perſuaſus ſit Ezechias nihil Deo occultũ eſſe: tantùm de hoc ſecum diſceptet, velítne in iudicium vocare Deus blaſphemiam impuri canis: quia ſæpe dum vltionem differt ac diſſimulat ad tempus, clauſis oculis prætcrire videtur. denique pro confeſſo ſumens, omnia Deo conſpicua eſſe & manifeſta, tantùm anxiè quærit an Deus re ipſa oſtendet ſe ita [Hebr. 4. 13] offenſum contumeliis Rapſacis, vt diutius impunitas manere nolit: denique effectualiter audire optat, cùm ſcilicet ea quę confuſa & diſſipata erant reſtituit, cùm iudicem ſe oſtendit. tunc enim re ipſa omnia ab eo animaduerſa & perſpecta eſſe cognoſcimus. Hoc modo petit Ezechias, An non audierit Dominus blaſphemias Rapſacis, vt eas vlciſcatur, & gloriam ſui nominis curæ ſibi eſſe oſtendat? Deum Iſaiæ nominans, non intelligit ab vno tantùm homine Deum coli, neque etiam ex numero piorum ſe abſcindit, ſed quia ex doctrina manabant preces, pius Rex voluit miniſterium Prophetæ commendare, ac teſtari verum Dei ſeruum eſſe. Aliquando longius patet iſta relatio. omnes enim fideles inuocant Deum: Deus viciſſim omnes cenſet in populo ſuo. ſed peculiariter cẽſetur Iſaiæ & Pauli Deus, quòd ſpecialem vocationem habeant. In ſumma elogium & commen- [Rom. 1. 8] datio vocationis Iſaiæ nominatim his verbis continetur. ET LEVABIS ORATIONEM. Hæc ſecũda ratio eſt cur Ezechias Legatos miſit ad Iſaiam: nempe, vt ipſe quoque vnà cum aliis precetur. vnde agnoſcimus Prophetæ munus eſſe, non tantùm afflictos conſolari verbo Domini, ſed etiam interponere ſuas preces pro ipſorum ſalute. Ne ergo miniſtri Verbi & paſtores functos ſe officio putent, quum hortati fuerint & docuerint, niſi preces quoque adiungant: (hoc quidem facere omnes decet) ſed Ezechias ad Iſaiam potiſſimùm miſit, quòd cæteris præire exemplo ſuo deberet. Porrò LEVARE ORATIONEM, nihil aliud eſt quàm precari: ſed notanda eſt locutio. Oſtendit enim quomodo affectus noſtros compoſitos eſſe oporteat dum precamur. Scriptura vbique iubet vt animos in cœlum erigamus: nulla enim alioqui in nobis eſſet reuerentia Dei. deinde tantus eſt in nobis ſtupor, vt ſtatim obrepant craſſæ de Deo imaginationes: vt niſi nos in cœlum reuocaret, eum potius ad pedes quærere vellemus. Leuare igitur orationem eſt ita precari, vt animi noſtri non torpeant in terra, nec terrenũ quicquã aut craſſum de Deo cogitent, ſed ei tribuant quod eius maieſtati conuenit: ſerio etiam ardore in ſublime aſpiret affectus noſter. Quo etiam ſenſu dicitur in Pſalmo, Aſcendat coram te quaſi ſuffitus oratio mea, quaſi ſacrificium veſpertinum. [Pſal. 141. 2] Iam quòd pro reſiduo populo, qui ſuperſtes erat, concipi preces cupit, hæc quoque circunſtantia valere potuit ad Dominum flectendum: non quòd hominum more flectatur: ſed ita nobiſcum agit, ſéq; imbecillitati noſtræ accommodat. Cùm ergo res noſtræ in eas anguſtias redactæ ſunt, vt non procul ab interitu abſimus, proponenda eſt Deo miſeria noſtra, vt aliquid conſolationis mentes noſtræ percipiant: quandoquidem miſeros & afflictos ſe reſpicere Deus affirmat. Et quò propiores exitio videmur, eò maiore ſtudio & ardentiore petere debemus vt nobis opem ferat: quemadmodum hìc deplorato rerum ſtatu, ab Ezechia factum videmus.

5 & 6 Et venerunt.) Quemadmodum prius narrauit Propheta nullum aliud fuiſſe pio Regi perfugium, quàm vt os Domini conſuleret, ita nunc id non fruſtra ab eo factum eſſe docet. audiuit enim conſolationem quam optabat. Hoc exemplo moniti, ſi curas noſtras & moleſtias

in Dei ſinum exonerando, leuamen ab eo quæramus, nunquã nos fruſtrabitur ſpes noſtra: & quãuis non ſemper extabunt Prophetæ in mundo, qualis fuit Iſaias, quo tamen expediet modo ipſe tẽpeſtiuè occurret ad opem ferendam. Præfatur autem Iſaias ſe Dei nomine dare reſponſum, imò diſertè affirmat ipſum eſſe oraculi authorem: quia & Prophetis ſemper cauendum eſt ne quid proferant à ſeipſis, & in negotio tam arduo neceſſaria fuit Dei authoritas. docuit etiam hoc modo Propheta Deum fuiſſe obuium votis pii Regis. Iactant quidem & pſeudoprophetæ nomen Dei, ſed falſò: Iſaias autẽ quia verum Spiritus ſancti organũ fuit, iure obtendit ſacrum eius nomen à quo miſſus eſt. ac primùm quidem timere vetans, vel intrepido, vel ſaltem tranquillo eſſe animo Ezechiam iubet. Nam quoties audimus hanc vocem, ſciamus eam pacem nobis commendari quam fides parit in animis noſtris: quicunque enim Deo confiſi exitũ malis ſuis ab eo expectant, patientia ſua victores emergunt ſupra omnes metus, vnde etiã in agitatione tranquillitas. Cæterùm, quò alacrius pergat pius Rex in ſperando lætiore exitu, clarè exprimit propriam agi Dei cauſam, cuius patrociniũ ſuſcipiet: quia pati nequeat impunè nomen ſuum ab impiis violari, quin iuſtus tandem iudex appareat. Seruorum quoque nomine, indignitatem rei amplificat. Nam etſi Rex ipſe ita loquutus eſſet, Dominum tamen ab homine mortali contemni, & tam probroſè exagitari intolerabile erat. vnde colligere promptum fuit, multò minus à ſeruis tantam contumeliam paſſurũ eſſe. Itaque perſonæ conditio atrociorem reddit iniuriam.

7 ECCE apponam illi ventum.) Quod alii vertunt, Ponam in eo Spiritum, perinde acſi de arcano cordis inſtinctu ageret Propheta, coactum eſt. Hæc verò metaphora optimè conuenit, in manu Dei eſſe ventum aut turbinem, qui Sennacherib aliô proripiet. Vſitata Scripturæ loquutio

Pſal.1.5 eſt, impios ſtipulæ vel quiſquiliis conferre: quia Deus quocunque viſum eſt eos facilè impellit, dũ ſe firmiſſimos ſtare putant. Exortam igitur tempeſtatem in regno Sennacherib, vento aut procellæ comparat qua è Iudæa pulſus eſt. deinde oſtendit nihilo plus negotii fore Domino ad propulſandum illum hoſtem, quàm ſi paleam aut ſtipulam mouere vellet. Atque idem omnino de tyrannis omnibus, quanuis potentiſſimis, dicendũ eſt. Quod proximè ſequitur, Et audiet, exegeticè poſitũ eſſe liquet: ideo in cauſalẽ particulã reſoluere placuit, Nã audiet. Hic enim eſt vẽtus quo excitato repentè propulſus eſt Sennacherib: quia fama de Ægyptio & Æthiope audita, in regionem ſuam redire coactus eſt. Quòd addit gladio proſternendum eſſe in ſua terra, perinde valet, acſi diceret, Nunc laceſſit alios & vexat, fines imperii ſui latè extendere conatur: verùm ego ipſi hoſtes in medio terrę ſuæ ſinu excitabo, à quibus profligetur. Nonnulli exponunt terram Iſrael, ſed nimis coactum eſt. loquitur enim de terra ipſius Aſſyrii: & ſubeſt tacita antitheſis, Hic qui aliorũ vrbes & regna ſubigebat, ſuam ipſe regionem tueri non poterit, ſed in ea delebitur ac peribit.

8 ET reuerſus.) Nunc declarat, vt Rapſaces re infecta reuerſus ſit ad Regem ſuum, non in eundem locum in quo ipſum reliquerat: intellexit enim ipſum ſoluiſſe obſidionem à Lachis, ac migraſſe in Ægyptum ad oppugnandam Lobnam. Hanc vrbem Peluſium eſſe putant nõnulli: alii malunt attribuere Iudææ. Probabile quidem eſt, quum de aduentu hoſtium rumor perlatus eſſet, mouiſſe caſtra Ægyptum verſus, vt ſuo occurſu eos ſubſiſtere cogeret. Etſi autem nouo bello Deus impetum tyranni moratus eſt, vt aliquid relaxationis Iudæis daret, manu tamen hominum noluit deuinci, ſed tantùm palàm facere, & quaſi producere in theatro indomabilem eius ſuperbiam, quia in magno diſcrimine non deſtitit eaſdem vomere blaſphemias, vt paulò pòſt videbimus.

9 AVDIENS AVTEM.) Quo conſilio repentè migrauerit Aſſyrius ex Iudæa, ex iis quæ ſequuntur cõiicere licet. nam Ægypti & Æthiopiæ Reges fœdus inter ſe inierant aduerſus Sennacherib, quòd eius potentiam nimium augeri viderent, nec finem faceret alias regiones inuadendi. niſi ergo eius violentiæ in tẽpore occurrerent, facilè exiſtimabãt ſibi quoque ab ipſo graue periculum imminere. Nec enim ſaluti Iudææ conſulere volebãt hi Reges cum ſuo incõmodo, ſed ſibi ipſi proſpiciebant: vt ferè ſuſpicioſa eſt aliis Principibus & populis, ac meritò, tã magna vnius potentia. Itaque faciunt prudenter, quum iunctis viribus ei tempeſtiuè occurrunt. ſingulos enim ſubigi ac deleri facile eſſet. Hac ratione hi duo Reges arma communia induerunt, vt vim atque impetũ tyranni iſtius propulſarent. Aſſyrius verò tam difficili bello implicitus, Legatos ad Ezechiam mittit, vt eum terroribus ac minis ad deditionem impellat: vt tyrannos dementat ambitio, & falſa opinio ſuæ magnitudinis. ideóque verba ſua, rumorem nominis ſui, atque etiam vmbrã ſuam terrori omnibus fore arbitrantur. Hic difficili bello impeditus, cogitat de ſubigẽda Iudæa, à qua recedere coactus erat. pudebat ipſum videlicet, in obſidione non perſtitiſſe. quod autem præſens efficere non potuit, exiſtimat forſitan abſentem ſe conſecuturum. Sed Dominus mirificè opitulatus eſt ſuis qui ab exitio non longè abeſſe videbantur. Ac primò quidem ad impetũ tardandum huic tyranno impedimenta & difficultates obiecit, è quibus non potuit ſe tam citò explicare: acſi quis rabidæ & furentis beſtiæ ori fręnum, aut naribus circulum iniiceret, quemadmodũ etiam Propheta iterũ dicturus eſt. Rabies quidẽ & ſæuitia nõ ſedatur, ſed ita cohibetur, vt nocumẽto eſſe nõ poſſit. Hoc ipſum hodie perſpicimus. quàm multi crudeles tyrãni Eccleſiã Dei perditã vellẽt? quibus inſidiis hoc machinãtur? quàm varia inter ſe cõſilia agitãt? quas hĩc inde vires colligũt? ſed vbi aliquid ſe effecturos putãt, Dominus ipſis excitat repẽtè hoſtes: interdũ ipſos etiã inter ſe cõmittit, & ſæuitiam

tiam in eos ipſos conuertit quā in filios Dei exercere cupiebāt. Pergūt nihilominùs in ſua ferocia, nec moliri hoc vel illud deſinunt: vt hic Sennacherib, tametſi ſatis habeat negotiorum, Ezechiam laceſſere non deſinit, & tanquam vile mancipiū ex throno Regio alloquitur, ac veluti ſubdito imperat: quinetiam Deo ipſi inſultat petulanter, & miniſtrum Rapſacem ſuperat proteruia. Tametſi enim eadem erat verborum Rapſacis ſententia, tamen hic impudentius & velut magis aperto ore Deo conuitiatur.

10 NON decipiat te Deus tuus.) Quàm horrenda eſt hæc blaſphemia: Deum authorem veritatis, ac ſi fruſtra lactaret ſuos, mēdacii & impoſturæ damnare! Quid enim ſupereſt Deo ſublata veritate, quia nihil magis ipſi proprium eſt? Deus verò impio homini hanc vocem extorſit, qui tamen antea ſe numen aliquod reuereri ſimulabat. nec enim talem impietatem diutius latere ſinit, vt antè dictum eſt. Quod recitat ex Dei perſona ſeruandam eſſe Ieroſolymā, hinc coniiciunt nonnulli reiectam fuiſſe prophetiam Iſaiæ Regi Aſſyrio à proditore Sobna: atque hæc verba quodāmodo id innuere videntur. Sed nihil opus eſt talibus coniecturis. ſatis enim compertum erat Aſſyrio, Ezechiam ſpem ſuam in Deo locare: nec ignota erant promiſſa, quæ tum ipſi, tum Dauidi data fuerant, Hæc requies mea, hìc habitabo in ſeculum ſeculi: non quòd ipſe operā dediſſet cœleſtibus oraculis, ſed quia celebris paſſim erat eorum fama: & Iudæi mirū in modū in his gloriabātur, & ſæpius iactabant aduerſus hoſtes auxilium & tutelā Dei. His igitur opponit tyrannus hanc blaſphemiam, Non decipiat te Deus tuus. Atque ita ſeſe aduerſus Deum effert, quaſi ipſi ſatis virium non ſit ad tutandam Ieroſolymam: ſibi verò potentia ſit non ſolùm quauis humana, ſed etiam diuina ſuperior. Hoc autem nititur exemplis comprobare: quòd vicerit gentes, quibus alii dii præerant. & argumentum ducit à maiorum ſuorum potentia, Hi præualuerunt diis aliarum nationum: ego verò maioribus meis longè antecello: ergo neque Deus Iſrael mihi præualebit. Ita impii homines rebus proſperis magis ac magis ſeſe efferre ſolent, vt iam ſe homines eſſe obliuiſcantur, nec tantùm diuinam maieſtatē ſibi arrogent, ſed etiā ipſa maiores ſe eſſe arbitrentur. Imò poſthabito recti & iniuſti diſcrimine, ſolis nocendi viribus cōfiſi, gloriantur ſuis & maiorum ſuorum ſceleribus, eóque magis ſibi applaudunt, quòd à latronibus & ſceleratis viris progeniti ſint. nam ſæpe inter monarchas vt quiſque eſt potentiſſimus, ita magni latronis diues filius vocari poteſt. Non diſpicit hic tyrannus, iurene an iniuria tot regiones in maiorum ſuorum poteſtatem venerint. nec enim tyranni iuris aut æquitatis rationem habent, cùm ad magnitudinem aſpirent: ſatis eſt ipſis ſi quomodocunque, ſeu per fas, ſeu per nefas, alios ſub iugum ſuum mittere poſſint. Ita quicquid poſſunt, licere putant. Vulgatum illud tenent, εἰ ἀδικητέον, τυραννίδος πέρι ἀδικητέον. neque hoc vnius ſeculi incommodum eſt, ſed plus ſatis hodie quoque experimur.

11 ECCE tu audiuiſti.) Duplex hìc comparatio obſeruanda eſt. nam confert Ezechiam cum aliis regibus Iudææ, qui ipſum anteceſſerunt, quòd inferior ſit, & tamen à Regibus Aſſyriæ victi fuerint. contrà verò Sennacherib maiorem cæteris omnibus potentiam adeptus, audacius inſoleſcit. Sequebatur, Ezechiam ei obſiſtere non poſſe. Altera comparatio eſt Regū Aſſyriæ & ipſius Sennacherib cum idolis Gentiū. Nam ſi idola populos quibus præerant tueri non potuerunt, ergo neque Deus Iſrael populum cui præeſt ſeruabit. Hic fidem Ezechiæ miris tentationum machinis impulſam fuiſſe dum legimus, iiſdem armis inſtructi paremus nos ad certandum. Imò dum otium nobis conceditur, ſtudeamus maturè nos munire, vt cùm in eiuſmodi diſcrimen ventum erit, forti animo obſiſtamus. Quòd ſi nobis multarum gentium clades obiiciat Satan, diſtinguenda eſt noſtra conditio: quia etſi paribus obnoxii ſimus malis, nos tamen certa ſalutis fiducia manet, qua illi deſtituuntur.

12 & 13 GOZAN.) Huius loci mentio fit 2. Reg. Colligi poteſt oppidum fuiſſe Mediæ, quanuis nonnulli alibi ſitū eſſe putāt. verùm ſatis ſit quòd Ieroſolymæ reſpectu fuit Orientale. Charræ ſæpe mētio fit in Scriptura. Plinius hoc oppidū in Arabia locat: ſed magis receptū eſt ipſum Meſopotamiæ eſſe, ídq; confirmat Abrahæ peregrinatio: quia ex patria Chaldæa egreſſus eò cum patre venit. Charras plurali numero vocāt profani Scriptores: vbi etiā Craſſum cū filio fuiſſe occiſum referūt. — Cap. 17.6 — Act. 7.2.4 — Gen. 11.31

14 ET ACCEPIT.) Nunc oſtendit Propheta quale perfugium in tantis miſeriis habuerit Ezechias. ſtatim nempe conceſſit in templum, vt coram Domino deplorans calamitatem, cui ipſe mederi non poterat, in ipſum ſuam mœſtitiam ac curas reiiceret. Neque enim fuit hæc cæca vel confuſa lamentatio, ſed fletu ſuo & querimoniis Deum ad opem ferendā pius Rex flectere voluit. Ac eius quidem exemplo docemur nihil eſſe melius vbi anxiè vrgemur, quàm nos exonerare in Dei ſinum. reliqua ſolatia omnia, ſi hoc vnum deſit, inutilia erunt. Quòd literas expandit coram Domino, hoc non facit quaſi ipſi ignotum eſſet quod literis continebatur: ſed ita ſecum agi Deus permittit pro modulo noſtræ infirmitatis. neque enim preces, neque lachrymæ, nec querimoniæ ea patefaciunt Deo quorum egemus: quandoquidē nouit penuriā & neceſſitatem noſtrā, priuſquā ab ipſo quicquam rogemus. Sed hìc potius conſiderandum quid nobis neceſſarium ſit: nempe vt aduerſariorū blaſphemias ſibi notas eſſe oſtendat, nec impune iis fore qui eas protulerūt. Hac igitur ratione & conſilio Ezechias impii tyranni literas coram Deo explicuit, quò ſe magis acueret ad precandi ſtudium, zelíque ſui ardorem magis accenderet. — Matth. 6.8

(margin at "Dauidi data": Pſal. 132.14)

15&16 TVM ORAVIT.) Quia Satanæ organum fuerat Sennacherib ad concutiendam
Ezechiæ fidem, munitionem hanc opponit, quòd Deus immenſa potentia præditus ſit. neque enim
dubium eſt, quin his elogiis Deum inſigniens, ad impetrandi fiduciam ſe animet. vt ſucceſſu non
Hebr. 11.6 careant preces, ſtatuere ſemper conuenit, Deum omnibus qui ipſum quærunt remuneratorem eſ-
ſe: præſertim neceſſe fuit pio Regi, vt liberè & intrepide obſtaculum tolleret quo fiduciæ eius cur-
ſum abrumpere tentauerat Satan, hoc arripere, Quantûuis Dei potentiam ſuis ludibriis extenuēt
impii, integram tamen manere. In eo verò apparuit heroica pii Regis magnanimitas, quòd non
ſolùm pro aſſerenda Dei potentia iurgatus eſt cum impio Rege, ſed apud ſe eam extulit, teſtémque
Deum fecit interioris ſui affectus. Ergo antequam precationem vllam formet, fallacias diſcutit,
quibus eius animum labefacere conatus fuerat Satan. Nec tantùm Dei omnipotentiam prædicat,
ſed etiam vendicat principatum quem obtinet in vniuerſo orbe. atque hæc eò dicuntur à pio Re-
ge, vt ſeſe confirmet in fide quam conceperat de prouidentia Dei, qua totum mundum & ſingulas
eius partes adminiſtrat. hoc enim potiſſimùm eſt piis omnibus ſtatuendum: ne fruſtra ſibi orare vi
deantur. nec tantam vim habuiſſet Regis oratio, ſi ſolummodò dixiſſet, Inclina Domine aurem
tuam, aut aliquid eiuſmodi, quàm dum ſtatuit operum ſuorum Domino curã eſſe. Sibi enim per-
ſuadet Deum cauſam iſtam ſuſcepturum: ſi Dei proprium eſt totum orbem regere ac moderari,
non patietur hunc tyrannum inſoleſcere, quin arrogantiam eius compeſcat. nam Sennacherib ar-
rogabat ſibi quod erat proprium Dei: hoc tandem haud impune laturus erat. Quòd ſub manu &
arbitrio Dei ſtatuit omnia regna terrę, ad cauſam præſentem ſpecialiter accõmodat. Interea hoc
elogium Deo ſoli & ſemper conuenit, quòd regnis omnibus dominetur. neque tamen negat quin
Reges etiam, Præſides & Magiſtratus ſuum principatũ teneant, ſed ita vt Deo ſubſint, eíque omne
1.Tim. 6.15 imperium atque authoritatem deferant. quemadmodum Paulus ſolius Dei imperium eſſe dicens,
Principes & Magiſtratus non euertit, ſed omnes, quantæcunque magnitudinis atque potentiæ ſint,
à Deo ſolo pendêre oſtendit, ne ſe eius ſocios aut æquales putent: ſed eum agnoſcant dominum ac
Principem ſuum. Sic igitur authoritatem ſuam Principes retinebunt, ſi ſe medios inter Deum &
homines contineãt, nec altius conſcendere velint. Porrò hoc colligit Ezechias ex ipſa creatione:
quia fieri non poteſt, vt Deus qui cœli & terræ opifex eſt, opus ſuum deſerat: quin potius genus hu-
manum, præcipuam mũdi partem, ſua prouidentia moderetur. Creationem enim tam anguſtis fi-
nibus circunſcribere abſurdum eſt, quaſi momentaneæ & euanidæ virtutis Dei teſtimonium fo-
ret, ſed ad continuam adminiſtrationem extendere oportet. Hinc apparet tyrannos qui arbitrio
ſuo dominari volunt, Deum honore ſuo ſpoliare: quàobrem meritas arrogantiæ ſuæ pœnas luunt.
Aliis quoque elogiis ad confirmationem fidei ſuæ vtitur Ezechias. ac primò Iehouam exercituum
nominans, rurſus commendat eius potẽtiam. Sed vbi adiungit Deum Iſrael, ſibi propinquũ & fa-
miliarem reddit: quia non vulgare amoris ſignum fuerat, curam illius populi ſuſcipere. Eòdem
pertinet ſeſſio inter Cherubin: acſi diceret, Tu hîc collocaſti ſedẽ tuam, & te eorum tutorem fore
promiſiſti qui te coram arca fœderis inuocauerint. hac promiſſione fretus ad te veluti ad præſi-
dem confugio. Cæterùm mihi non dubium eſt quin Ezechias ad formam Arcę ſpectarit, quã duo
Cherubin circundabant. Alii interpretantur Cherubin, Angelos: quaſi Deus dicatur regnare in
cœlo, atque inter Angelos ſedere: ſed ea interpretatio non conuenit: dicitur enim Sedere inter Che
rubin, propter formam Arcæ, quæ hoc modo compoſita erat. Eam verò certum fuiſſe ſymbolum
Exod. 25.18 præſentiæ Dei ſcimus, tametſi virtus ipſius illic minimè incluſa eſſet. Atque hoc cõmemorans Eze
chias, certò ſtatuere voluit, ſibi præſentem adeſſe Deum, qui velut expanſis alis populum ad ſe col-
ligere dignatus erat. Quũ ergo longa inter Deum & nos diſtantia ſit, illud adoptionis pignus am-
plexus eſt Ezechias. Quanquã nihil craſſum vel terreſtre imaginatus eſt de ipſo Deo, ſicuti è cœ-
lo eum euocare cuperent ſuperſtitioſi: ſed promiſſione quam acceperat contentus, gratiã Dei non
procul eſſe quærendã apud ſe ſtatuit. Hæc igitur loquutio notanda eſt, qua docemur, præeunte
Verbi luce paulatim conſcendere in cœlos, vt tamen quo ad opem ferendam non fingamus Deum
abſentem, quando ſibi inter nos domicilium elegit. Nam quum eius maieſtas terrã & cœlos lon-
gè exuperet, eum intra ſenſus noſtri captum includere nefas eſt & tamen vt ſe Verbo nobis pate-
fecit pro exigua ingenii noſtri facultate vel modulo comprehendere licet: non quò detrahatur è
cœleſti ſolio, ſed vt mentes noſtræ infirmæ alioqui & tardæ gradatim ad ipſum accedant. nam quũ
& Verbo & ſignis ad ſuam altitudinem nos inuitet, eô eniti cõuenit. Quòd ſi dextri ſimus interpre
tes, ſpiritualis ſemper apud nos vigebit Dei notitia: nec lapidibus aut lignis, aut arboribus Deum
affigemus: nihil terrenum aut craſſum de ipſo imaginabimur: ſed quò propius ad nos deſcendet,
omnibus quę proponit adminiculis ita ritè vti ſtudebimus, ne in terra ſubſidant mentes noſtrę:
quandoquidem non in alium finem ſe ruditati noſtrę Deus attẽperat, niſi vt Sacramenta nobis ſint
pro vehiculis, quę ſuperſtitio in contrarium abuſum vertit.

17 INCLINA IEHOVA AVREM TVAM.) Ex his verbis colligimus quàm anxius
fuerit Ezechias. Nam quæ orationi ſubeſt vehementia miros curarum æſtus ſpirat, vt facilè appa-
reat magna cum difficultate ſecum fuiſſe luctatũ, vt ex hac tentatione emergeret. Etſi enim precan-
di feruor vim & magnitudinẽ fidei oſtendit: ſimul tamen turbulentos affectus quaſi in ſpeculo re-
præſentat.

præſentat.ac quoties eadem nobis ſuſtinēda erunt certamina, diſcamus pij Regis exemplo feruoribus noſtris opponere quæ ad fidē ſtabiliendam valeant, vt ipſa perturbatio nos ad trāquillam quietem ducat:neq; nos terreat debilitatis ſenſus,ſi metus & anxietas nos acrius ſolicitāt. Dominus quidem vult nos ſtrenuè laborare, ſudare etiam atq; algere:nec enim promittēda eſt nobis in vmbra & otio victoria:ſed poſt varia certamina fœlicē nobis exitum pollicetur, quem haud dubiè prçſtabit.Cur verò poſtulat Ezechias à Deo vt audiat:an eum dormire aut ignorare putat?Minimè verò:ſed ita difficili in negotio loqui ſolemus, vt fere abeſſe Deum,aut çrumnas noſtras negligere exiſtimemus. Tanta ergo anxietate ſe conſtrictum fuiſſe oſtēdit,vt propemodum ſe deſtitutū à Deo eſſe arbitraretur. Idque ſecūdum carnis ſenſum:quia niſi fidei oculis intuitus eſſet Deum præſentem,concidiſſet animo.Perinde igitur eſt ac ſi peteret Ezechias re ipſa & experimento palàm fieri,quod ſub ſpei cuſtodia abſconditum fouebat in animo,Dei auxiliū. Petit ergo vt aperiat oculos & videat, id eſt, oſtēdat hæc ſibi curæ eſſe.Satis verò declarat Ezechias,qua de re potiſſimùm fuerit ſolicitus:nēpe,vt Deus iniurias ſibi illatas vlciſceretur:nā etſi regni & populi cura vehemēter ipſum premebat,tamē pluris ei Dei gloria fuit,quàm alia commoda omnis generis, & certè eius ſtudium animos noſtros præcipuè afficere atq; vrgere debet: eòque magis quòd ſalutem noſtram cum ipſa cōiunctam eſſe intelligamus.Itaque Ezechias hîc tyrannum illum,vt hoſtē Dei conſtituens,qui ipſum conuitijs & maledictis laceſſat, quòd Ieroſolyma eius nomine & tutela glorietur,colligit Deum nō poſſe vrbem cuius patronus eſt deſtituere,quin ſimul nomen ſuum deſerat.Cùm ergo Deus pro immēſa ſua bonitate ſalutē noſtram coniunctam eſſe velit cum ſua gloria,arripiēdæ ſunt nobis iſtæ promiſſiones,quibus animos noſtros obfirmemus: Tametſi impij dum cōuitiantur Deo,virúſque animi ſui exhalant atque euomunt,ſeſe obdurent vana ſpe impunitatis, nullam tamen ſyllabam fore quam Dominus nō audiat, atque tandem in rationem reuocet.

18 & 19 *Sane iehova.)* Hîc incipit Ezechias falſos deos à vero diſcernere:quod etiā nobis diligenter faciendū eſt.Impij enim,quibus nihil eſt lucis,cōfuſas quaſdā imaginationes concipiunt de Deo,quæ ſubitò euaneſcunt, ita vt nullū Deum eſſe putent, vel eum ducāt pro nihilo.Deus autem ſuos vel frigida vel caduca opinione tangi non vult: ſed verum Deum ſe ab illis agnoſci,qui virtutis ſuç fulgore ſuperſtitiones omnes diſcutiat.Nō ſatis eſt igitur numē aliquod comprehendiſſe,quale profani homines putant,ſed ita cōplectendus Deus,vt diſcernatur à cōmentitiis diis,& veritas à mēdacio ſeparetur.& certè vbi ſemel illuxit animis noſtris,ſtatim cōcidunt falſæ religiones,quæ prius ingenia noſtra occupabāt.Atque eò magis tenēda hæc doctrina eſt,quia plerique ſubſidunt in obſcuris ſpeculationibus, & ſufficere putant,ſi numē aliquod agnouerint.Ignorāt planè an Turcarum Deus adorandus ſit,an Iudæorum:atque ita volitant in aëre,vt neque cœlum(quod aiunt)neque terram attingant. Hac imaginatione nihil peſtilētius eſſe poteſt:quandoquidem ea Deus cum idolis miſcetur ac confunditur,cuius maieſtas gradum ſuum non retinet,niſi proſtratis omnibus figmētis ſola emineat. Ideóq; veræ pietatis initiū eſt, Deum vnicū,cui penitus nos addicere conuenit, ab omni turba prudenter diſtinguere.Duabus autē rationibus illos non fuiſſe deos oſtendit.primùm quia materia conſtabant:deinde quòd ab hominibus fabricati eſſent.Ac nihil magis præpoſterum eſt quàm hominem ſibi ſumere creādi Dei licentiā:non modò quia originem habet, quū Deus ſit æternus, ſed quia ne ad momentum quidem propria virtute ſubſiſtit. colligat totus mundus quicquid habet virium, ne pulicē quidem formabit.Cuius ergo audaciæ eſt vnumquéque mortalium vel Deum vnum vel plures ſibi fingere?Ergo quū nihil in nobis ſit niſi caducū & fluxum,nulla à nobis orietur Diuinitas. Adde quòd abſurdiſſimum eſt ex corruptibili materia & quæ ſenſu caret velle aliquam Deitatē elicere artificij reſpectu;quaſi vbi acceſſerit ligno vel lapidi figura,incipiat Deus eſſe.Hoc igitur modo quicquid ſuperſtitionū cōmenti fuerint homines facilè euertitur: quia alibi quàm in eorum cerebris quærenda eſt ſoliditas. imò vanitatis & mendacij damnatur quicquid imaginati fuerint à ſeipſis.

20 *Et nvnc iehova.)* Nunc precationem ſuam concludens pius Rex,ex timore cum quo luctatus eſt emergit. Nec enim dubiū eſt, quin ſubſidia quibus ſe hactenus muniuit eū animauerint,vt intrepidè breuem hanc clauſulā ſubiiceret. Etſi autē Deus non ſemper ſuos eripit ex temporalibus malis:quia tamē iam pollicitus fuerat ſe fore vrbis cuſtodē, certò ſtatuere potuit Ezechias irritos fore impij tyranni conatus,qui in eius excidiū tēdebant.Quòd autem Deo rurſus obiicit,vrbis liberationē materiā fore gloriæ illi⁹:hinc colligimus nihil magis eſſe optādum,quàm vt nomen ſuū modis omnibus illuſtret. atq; etiā hic ſummus ſalutis noſtræ finis eſt, à quo deflectere fas non eſt, ſi Deum nobis propitiū eſſe cupimus. vnde colligimus indignos eſſe eius auxilio,qui propria ſalute contenti,negligunt vel obliuiſcuntur cur ipſos prçſtare ſaluos Deus velit.nec Deo tātùm ſunt iniurij in hac ingratitudine,ſed ſibi quoq; plurimùm nocent,ſeparantes quæ Deus cōiunxerat:quia in ſuis ſeruandis glorificat nomen ſuum: quod certè maximo, vt iam antè dictū eſt, nobis ſolatio eſſe debet. Porrò non tantùm cupit Ezechias Deum Iſraçl aliquo loco cenſeri,ſed abolitis omnibus idolis ſolum eſſe conſpicuū. multi enim tunc ido-

lolatræ paſſi fuiſſent ipſum inter alios coli,ſed quia ſocios non admittit, deleri neceſſe eſt quidquid deitatis confingunt homines,vt integram monarchiam obtineat.

21 & 22 TVNC MISIT ISAIAS.) Oſtenditur precationis fructus, quia vbi ad extrema ventum eſt, Deus auxiliarẽ manum repentè pio Regi per Iſaiam præbet:non quòd protinus exerat manum ſuam ad hoſtes profligandos,ſed ore Prophetę liberationem promittẽs, fidem ſerui ſui adhuc exercet.Iſaias certè ſicuti à ſeipſo opitulari nõ poterat, ita ridiculus fuiſſet hoc vel illud iactãdo,niſi perſuaſus fuiſſet Ezechias illũ ſibi diuinitus eſſe miſſum. Ergo donec ſpecimẽ ederet Deus ſuæ potẽtiæ,in hoc ſolatio acquieuit.Quo docemur ſemper nobis interrogandum eſſe os Dei,ſi in noſtris curis & anguſtiis alleuationem aliquã ſentire velimus.nam ſi reiicimus doctrinam,quam nobis fideliũ Doctorũ opera adminiſtrat,omni conſolatione prorſus indigni ſumus.Ea verò imbuti atque inſtructi magis ac magis proficere,nouáſque ex ea cõfirmationes petere debemus,vt nouis doloribus noua ſubinde occurrant remedia, nec vnquã vel acerbiſſimis in malis conſolatione deſtituamur.Nec enim vel inſtructiſſimi omniũ ac muniſſimi poterunt hac doctrina nimium abundare.Illuſtre hîc in Ezechia fidei & conſtãtiæ exemplũ proponitur. & tamen ipſum nõ ſemel conſolatur Dominus,nec vno tãtùm vaticinio,ſed pluribus ipſum cõfirmat.quo magis nos,qui lõgo interuallo abſumus à tali cõſtantia, ſciamus multis & variis adminiculis opus habere,quæ aſſiduè fidem noſtram fulciant.

2. Reg.19. 20. QVONIAM ME PRECATVS ES.) In ſacra hiſtoria exprimitur verbũ Audiui,ideóque אשר illic relatiuum eſt. hîc verò vel expoſitiuè capitur, vel rationalem particulam valet,ſicut aliis pluribus locis.nam ſupplere verbum Audiui,quod faciunt quidam interpretes, durum ac coactum eſt:& optime fluit ſententia vno contextu, dũ pronũtiat Deus ſe hoc dare precibus Ezechiæ,vt omnes tyranni conatus euertat,impetúmque ac furorẽ cohibeat.quaſi diceret votis pij Regis cõcinere Dei reſponſum.Et certè quiſquis ad ipſum vota dirigit,ſentiet tandẽ quàm propenſus ſit ad reſpondendũ.ſed ideo vt plurimùm ſilet, nec quidquã offert conſolationis ex Verbo ſuo,quia ipſi obmuteſcimus in malis noſtris.Summa autẽ oraculi huc redit, non eſſe cauſam cur Ezechias inopiæ & debilitatis ſuæ cõſcius fracto & deiecto ſit animo, vbi ſuperbũ hunc tyrannũ inſoleſcere videt:quia Deus ſe medium opponet.Quòd ergo miſeris Iudęis ita inſultabat Sennacherib,Deus ſe cauſam hanc ſuſcipere affirmat,ſicuti in eũ recidebat cõtumelia.Quibus verbis oſtendit, vbi ab incredulis contẽnitur ſua gratia,eius fore vindicẽ : fideléſque admonet, ne ægrè ferant ſe mundo eſſe cõtemptibiles,modò eorum infirmitas paratum in cœlo auxilium inueniat.Magis autem emphaticum eſt quòd Eccleſiam totam alloquitur,quàm ſi idẽ priuatim Ezechiæ dixiſſet:quia hac circunſtantia augetur indignitas, quòd ludibrio habita fuerit miſeri populi ſimplicitas,acſi nullius momẽti eſſet cœleſte auxilium.Perſtringitur ergo cæcitas Sẽnacherib,quòd Deo poſthabito faſtuosè deſpiciat afflictam Eccleſiam.Vrbes quidẽ Filias appellari ſatis viitatũ eſt.Interdum etiam delicatę vrbes, Virgines nominantur:vt prius alio loco vidimus.Hîc verò imbecillitatẽ vrbis Ieroſolymæ notare voluit,quòd inſtar virginis orbæ ac deſtitutæ eſſet,cui hic impurus nebulo,& ſceleratus latro inſultabat.Deus autem,ceu pater cui hæc iniuria infertur,declarat ſibi cõpertum eſſe quid impius ille moliatur,& qualis ſit totius Iudææ ſtatus.

Pſal.95. Iſa.1.8. Iſa.23.12.

23 CVI EXPROBRASTI.) Proximo verſu rem deſcripſit,qualis ab omnibus animaduerti ac conſpici poterat:nunc autẽ altius animos erigit, oſtendens hunc tyrãnum non ſolùm Ieroſolymæ inſultare,ſed ipſi Deo.Hic locus in memoriam redeat,quoties nos impiorum iniuriis & petulantiæ expoſitos videmus.nam etſi inermes ſimus,nec quiſquam ſe pro nobis opponat,atque ob tenuitatem noſtram magis creſcat hoſtium petulantia, tamen prope eſt Dominus,à quo velut tutiſſimo clypeo protegemur. nam quicunque nobis ſunt infeſti , bellũ cum Deo viuo ſuſcipiũt.Nec verò hęc vnius ſeculi tãtùm gratiã dicta ſunt,quin potius vt hæc ꝑmiſſio perpetua eſt, Ero Deus tuus,& clypeus tuus: ero amicus amicis tuis,& hoſtis hoſtib⁹ tuis:ita quò minus viriũ nobis ſuppetit,perſuaſi ſumus propiorẽ nobis fore Dei virtutẽ.Cùm igitur hac conditione Dominus nobiſcum fœd⁹ inierit,vt ſe pro nobis opponat,ne dubitem⁹ quin reipſa hoc præſtet, atque oſtendat ſibi iniurias inferri quæ nobis inferũtur.In ſumma, ſic nobiſcum cõiunctus eſt, vt omnia ſimul cõmunia habere velit. Cæterùm quę in Eccleſiam probra iactauerat Sẽnacherib, Deus in ſe transfert,vt oſtẽdat lõgè falli impios dum in ſua altitudine ſuperbiunt, acſi impunè Eccleſiam calcarẽt,quia ad eorũ pedes iacet. Scimus enim Dei prouidẽtiam pro nihilo ab ipſis duci:prçſertim verò dum fideles conſpiciunt ſub cruce gemẽtes,indignos reputãt quibus auxilietur Deus.Itaque cõſurgit in medium,& ſe teſtatur nõ ſecus affici miſeri gregis ſui contẽptu, quàm ſi palàm violaretur eius maieſtas.Ergo quãuis nos à Deo negligi exiſtimẽt hoſtes quoties humanis opibus videt deſtitui,& eò maiore licẽtia graſſãtur acſi in prædã eſſemus expoſiti: ex oppoſito aſſerit Deus ſalutẽ noſtrã ſibi charã & pretioſam eſſe.Cęterùm pluribus verbis ſuperbi hominis faſtũ & arrogãtiam exprimit Propheta, vt qui ſermone,vultu, geſtu,oculis,toto denique corporis habitu prorſus intolerabilis fuerit.Vt enim ſibi de ſe perſuadent tyrãni,ita ſeſe efferunt,& quaſi è cœlo delapſi præ ſe deſpiciunt omnes.Tandem ſubiicit,vtcũque attenuatæ eſſent

Gen.15.1. & 17.7.

ſent res populi, Deum tamen, ſub cuius tutela eſt, integrũ in cœlo manere. Veſaniã enim Sennacherib perſtringit, quòd populum à terrena ſpecie æſtimans, nõ reputet Deo peculiarem & ſacrum eſſe. Ergo vt Dei virtute ſtemus incolumes, nobiſque in tẽpore ſuccurrat eius manus, Iſraelem ipſius eſſe oportet. quod fiet ſi Verbo eius innixi quieſcamus ſub vmbra alarum eius.

24 IN MANV SERVORVM.) Hoc etiam indignitatem auget, & atrocitatem iniuriæ: quia minus tolerabile eſt, conuitium fieri à ſeruo quàm à domino: dum perſonę vilitas grauiorem iniuriam facit. Vnde etiam ſuperbi & arrogantes quò indignius & grauius ſit quod minantur, ſe per quelibet ex ſeruis vel pediſſequis hoc vel illud facturos iactãt, quò magis ſe deſpicere oſtẽdãt quos oderunt. Voluit igitur Propheta indignitatẽ blaſphemię hac circunſtãtia exaggerare, quòd eã non ſolùm euomuerat proprio ore Sennacherib, ſed famulũ ſuũ ſubornauerat Rapſacen, cuius cõtumeliis ſubiiceret ſacrũ Dei nomen. Quę deinde recitat in perſona Sennacherib, aliqui generaliter accipiunt de prioribus victoriis quibus potitus, vt iã dictum eſt, multos populos ſubegerat. Sed malo ſimplicius interpretari, atque ad præſentem obſidionem referre. nam cùm propè in manum eius tota Iudæa redacta videretur, occupatis mõtibus, qui eam regionem vndiquaque cingebãt, inſoleſcit quaſi victor, & ſe pro iure ſuo arcibus illis, monte Libano, eiuſque cedris & abietibus, aliiſque cõmodis vſurum minatur. acſi diceret, nihil impedimento fore quominus propugnacula, arces, & munitiſſima quæque loca occupet, totáq; Iudæa pro arbitrio ſuo fruatur. Sic enim tyranni quanuis fateantur martẽ eſſe dubium, proſperos tamen bellorum euentus in manu ſua eſſe ſomniant.

25 EGO FODIAM.) Pergit hic tyrannus in viribus ſuis iactandis, tantúmque exercitum ſe adducturũ minatur, vt prę multitudine fontes & omnes fluuios exhauriat. Quanquã per Lacus obſidionis intelligũt quidã fontem Siloe, & ciſternas ac piſcinas quibus carere obſeſſi Iudæi nõ poterant, quin ſiti exareſcerent. Et certè priore membro dicere videtur, quanuis ſicca eſſet tota regio, ſe tamẽ non metuere ab aquarũ penuria: quoniã fodiendis puteis ſufficient ingentes militum copiæ. Secundò adiungit, ſibi ad ſiccandas omnes vrbis aquas rationẽ in prõptu fore, vt ſiti conficiat Iudæos. Denique ſignificat Ieroſolymam imparem fore obſidioni, neque diutius eam ferre poſſe, quin protinus ſe dedat. Atqui dum impij ſic efferuntur, Deus in cœlo ſedet, vnde iudicium tãdem aduerſus ipſos laturus eſt. Eò enim ſpectat hęc Prophetæ narratio, vt illuſtre Dei iudicium aduerſus hunc tyrannum conſideremus.

26 AN NON AVDIISTI.) Maior pars interpretum ita hunc verſum exponit, quaſi Dominus nihil ab hoc tyranno fieri aut iam factum eſſe declaret, quod ore Prophetæ non prædixerit, atque ita authorem earum rerum ſe eſſe pronuntiet. Ego verò aliter interpretor: nẽpe, quia Deus Ieroſolymæ tutor eſt, ſaluã fore eius auxilio. ac emphaticè ſuppreſſo vrbis nomine, pronomen demõſtratiuum vſurpat, acſi nullo in pretio eſſent aliæ omnes corã Dei oculis. Alij pronomen referũt ad liberationẽ quę pẽdebat ab arcano decreto Dei. verùm quiſquis prudenter & Prophetæ conſilium & verba expendet, fatebitur Ieroſolymam ipſam potius deſignari. Cóqueſtus fuerat Deus ſe violatum fuiſſe indignis probris: & tamen recitãdo verba Sennacherib, tantùm Libani & vicinæ regionis meminerat. Nunc vt oſtẽdat ſub nomine Libani indictũ ſibi eſſe bellũ, proponit, quod ſæpe alibi, ſua manu fundatam eſſe Ieroſolymam, ſuiſque auſpiciis conditam. vnde ſequitur non poſſe, niſi ipſo expugnato, eã euerti à Sẽnacherib. Quę doctrina paſſim occurrit, ac ſępius repetitur in Scripturis. atque hîc cõtinetur eximia cõſolatio, qua ſe pij in extremis quibuſque anguſtiis ſuſtinere poſsint: nẽpe quia à Deo electi ſunt, ita ſub perpetua ipſius tutela fore. Hoc enim argumento vtitur: Eccleſiã fundaui, perpetuò igitur mihi curę futura eſt ſalus ipſius. quia quod cœpi opus inchoatũ non relinquã, ſed ad faſtigium vſque perducam. Denique Dominus teſtatur ſe tueri & conſeruare opus ſuum, quoniã hoc ad honorẽ ipſius & ſalutem noſtrã pertinet. Cęterùm alio ſenſu Formator Eccleſię vocatur, quàm vulgò Creator cœli & terræ. Nam peculiare eius opus ſumus, τὸ ποίημα, vt inquit Paulus, eius Spiritu reformati, quẽadmodũ prius alijs locis tractatum eſt. Itaque hoc opus vniuerſa mundi fabrica pręſtantius eſt: ne quis induſtriæ ſuæ aut virtuti tribuat, quòd in Eccleſiam Dei ſit cooptatus. nec enim fruſtra eius figmentũ vocamur. Quæri poteſt, cur Dominus ſe Ieroſolymam à diebus antiquis formaſſe dicit. erant enim aliæ vrbes longè antiquiores. Reſpondeo, hoc nõ eſſe referendũ ad externã formam aut ſtaturam vrbis, ſed ad æternum illud decretum, quo ſibi in ea domiciliũ elegerat. Nam etſi pronuntiatũ fuit tũc demum cùm Arca extructa eſt, Hæc requies mea, hîc habitabo: præterea per Moſem, Vbicunque memoriam fecero nominis mei, veniam ad te & benedicã tibi: tamen lõgè antea id erat à Deo conſtitutũ. nam ante iacta mundi fundamẽta, ſicuti etiã docet Paulus, electi ſumus. Et Iacobus nos ſermone veritatis genitos eſſe docet, vt ſim⁹ veluti primitiæ omnium creaturarum. Nos ergo prę omnibus creaturis ſeruabit, nec interire vnquã patietur. Et ſanè eadẽ ratione qua vocatur Chriſtus primogenit⁹ omnis creaturæ, Eccleſia, quę eſt corpus ipſi⁹, dignitatis & excellentię principatũ obtinet in toto mũdo. Rabbinis ſua deliria relinquo, quòd Deus ante cœlum & terram creauerit Meſſiam, & Ieroſolymam cum ſolio glorię. Sed hoc tenendum eſt, quia toti mundo Eccleſiam ſuam præferre dignatus eſt, fidũ eius prote-

Pſal 41.8, & 78.69. & 87.5. Iſa. 14.32. Eph.2.10. Pſal.132.14 Exod. 20. 24. Eph.1.4. Iac.1 18. Col.1.15. Eph.1.23.

ctorem fore. Quod ſequitur in fine verſus, NVNC ADDVCEREM IPSAM, &c. alij prorſus trahũt in diuerſum ſenſum. Fateor quidẽ verba pręteriti tẽporis eſſe apud Prophetã, Nunc adduxi eã & poſui: verùm quia trita eſt linguæ Hebraicæ tẽporum mutatio, Propheta haud dubiè, vbi præfatus eſt Deũ eſſe Eccleſiæ ſuæ conditorẽ, & quidem vt nobiliſſimum ſit operum eius ſpecimen, inde ratiocinatur fieri nõ poſſe vt eã ſubiiciat cõmunibus ruinis. Interrogatiuè ergo legẽdum eſt, An nunc adducã eam, vel adduxerim? quaſi diceret, An paterer aboleri ipſam, vt alias vrbes quæ dirutæ ac vaſtatę ſunt? Nã confert Ieroſolymã cũ aliis vrbibus quæ ab Aſſyrio euerſæ fuerãt, & redactæ in eius poteſtatem, ne quis exiſtimet tã facilè à tyranno euerti poſſe: quando eiuſdem non eſt conditionis cum aliis quæ dirutæ & ſolo æquatæ ſunt. Ideóq; non eſt comparanda cũ aliis vrbibus etiam munitiſſimis. Hæ enim facilè concidunt cum ſuo robore terreno: Eccleſia verò quanuis tenuis atque exigua, firmum & ſtabile fundamẽtum in Dei electione habet, nullíſque fluctibus aut tẽpeſtatibus euerti poteſt. Miras cõuerſiones videmus in toto orbe ſępius accidiſſe, euerſas Reſpublicas, ſublata imperia, potẽtiſſimas nationes ſubactas, earúmque nomen extinctũ & gloriã deletã eſſe. Vbi nũc maieſtas imperij Romani? vbi nobilitas illius gentis quę orbi vniuerſo dominata eſt? Si quę nunc illius reliquię extãt (quæ paucę ſunt) nónne miſerã ſeruitutem ſubierunt execrãdi illius monſtri, Antichriſti videlicet, cuius tyrãnis per totũ orbẽ graſſatur? vbi nunc eſt Romana illa libertas? vbi illuſtris Reipublicę forma? Annon Roma officina nequitiæ & diuerſorium flagitiorum omnium meritò dici poteſt? Verùm inter horrẽdas iſtas conuerſiones, Dominus Ieroſolymæ, id eſt, Eccleſiæ ſuæ ſe adfuturum eſſe ſignificat: atque vt inter iſtas mutationes variè affligetur atque agitetur, ſtaturã nihilominus, vel ſaltẽ cõcuſſiones ei⁹ vel preſſuras nõ fore obſtaculo, quin per varias reſurrectiones à ſeculo vño in aliud propagetur. Quanuis autem eadẽ Eccleſiæ membra non ſemper extent in mundo, idem tamen corpus eſt, eidẽ capiti, nempe Chriſto, coniunctum. Tuebitur ergo Dominus ciuitatem ſuã, atque efficiet vt permaneant filij ſeruorum ſuorum, vt eorum ſemen in ſeculum firmetur. *Pſal. 102. 29.*

27 NAM INCOLÆ EARVM.) Hîc melius exprimit Propheta quod prius breuiter attigerat: nõ eſſe ęſtimandam Eccleſię conditionem ab huius mundi ſtatu. nam etſi munitæ vrbes capiuntur, & robuſtiſsimi quique animis fracti in hoſtiũ poteſtatem veniunt, tamen ſtabit Eccleſia ac vigebit, quandoquidem nõ propria virtute nititur, nec in terra radices, ſed in cœlo habet. Subeſt enim hîc tacita antitheſis inter vrbes munitas quas incolæ pauefacti & conterriti tueri nõ poſſunt, & Eccleſiã Dei, quæ ſola eius gratia ſuffulta omnes impet⁹ ſuſtinet vt nunquã excidat. In Deũ enim ſolum refert omnia, à quo vitę initium, continuum vigorem, perſeuerantiam, omnes ſalutis partes, ac beneficia omnia obtinet. Hinc docemur omnia præſidia nihili eſſe, niſi adſit manus Domini. Frangẽtur & concidẽt omnes humanæ vires, niſi eius virtute fulciantur: arces, propugnacula, copię quãtunuis ingẽtes nullũ ſine ipſo vſum habebunt. Quod ſimilitudines mox additę clarius exprimunt: ſicuti operępretiũ fuit fidelibus cõmendari ſingularem qua Deus ipſos ꝓſequitur gratiam, ne profanis hominibus terrenas ſuas opes inuideãt. Quanuis ergo illorũ vires illuſtres ac ſplendidæ ſint, tamen oleribus & gramini ſimiles eſſe docet, quæ ad tẽpus quidem virent, ſed citò marceſcũt. Eas etiam magis extenuat alia ſimilitudine quam ſubiungit: nẽpe herbę tectorum. Illa quidem eminet atque conſpicua eſt, ſed quò altiorem occupat locũ, ardori propior eſt, atq; citius exareſcit, nec vllũ omnino vſum habet, ſicuti etiam in Pſalmo dicitur, Nõ benedici à trãſeuntibus. Nam etſi ſublimes, ac velut in cœlum euecti potiantur rerum ac floreant, tamen citò concidunt. Quemadmodũ igitur maior eſt ſegetis vſus quę humi ad pedes iacet, quàm eius ſterilis herbę quæ ſupra tecta elata eſt: ita humilem ſeruorũ ſuorũ conditionẽ longè potiorem eſſe Dominus oſtẽdit, quàm eorum qui viribus ſuis inſtructi ſupra alios ſeſe efferũt, & aduerſus Deum ipſum gloriantur. Quod de ariditate ſubiicit, quartã hîc ſimilitudinem adiungi nõnulli putant, ſed puto expoſitionis vice additum eſſe à Propheta: acſi diceret, eiuſmodi herbã ante culmum, id eſt, ante maturitatem exareſcere. ſicuti etiã dicitur in Pſalmo, Priuſquam euellatur, exaruit. *Pſal. 129. 8* *Pſal. 129. 6*

28 SESSIONEM TVAM.) Redit ad intolerandam ſuperbiam illius tyranni, qui omnia ſibi arrogabat, quaſi nullius imperio ſubditus, Deúmque præ ſe deſpicere & conuitiis inſectari audebat. Eius ſuperbiã & inſolentiam retundit, Atqui noui ſeſſionem tuam. Quum enim hæc ferociendi cauſa ſit impiis, quòd nemini ſe ſubiectos, nec Dei ipſius prouidẽtiæ ſubeſſe putãt: oſtẽdit eos nihil omnino poſſe, niſi quantum ipſe permiſerit. SESSIO & EXITVS hîc pro conſiliis, inſtitutis, & machinationibus accipiuntur. Impij & profani homines varia cõſilia agitãt, quibus populũ Dei opprimere ac perdere poſſint. at quoquò ſe vertant, quancũque ineant viam, nihil ſine voluntate Dei efficiẽt. Retinentur enim prouidentia Dei, atque huc aut illuc impulſi, pręter animi propoſitũ feruntur ſæpe in optimum finem, prout Deo viſum eſt: cuius propriæ ſunt partes dirigere greſſus hominũ. Furorem quoque Sennacherib ſibi notum eſſe admonet, ſignificans dum tumultuantur in terra impij, ſe in placido ſilentio ridere eorum veſaniã. & quia proteruiebat Sennacherib, atque impunè id ſe facere exiſtimabat, hoc nominatim addit Propheta, ne fideles hoc nouum vel abſconditum eſſe Deo, aut ſe ab ipſo neglectos eſſe putent.

29 QVO-

29 QVONIAM IRATVS ES CONTRA ME.) Quò magis furioſè inſurgunt impij aduerſus Deum,& rabido impetu feruntur,eò magis ſeſe iis opponere tandem ſolet. Exultare quidem ad tempus ipſos & quodammodo voti compotes eſſe ſinit, ſed ipſos poſt longam tolerantiam domat,ac veluti iniecto fræno cohibet,ne omnia ſibi in manu eſſe putent. Huius rei inſigne fuit documentum Sennacherib, qui furendo contra Deum, quò audacius ſeſe extulit, eò grauiorem in ſe eius iram expertus eſt:quod impiis etiam omnibus expectandum.Concinna autem eſt ſubſannatio ſtolidæ licentiæ, ac ſi dixiſſet, Video quid ſit,placidè & blandè tecum agendo nihil proficerem:quia implacabilis eſt furor tuus.Sed quia cicurari non potes, inſtar truculentæ beſtiæ te compeſcam. Atque hoc modo apertius declarat Deum non tantùm videre & noſſe quæ agitant vel moliuntur impij, ſed etiam ita moderari,eorúmque ferociam cohibere, vt inuitos quocunque volet trahat, ac ſi quis feram beſtiam fræno aut circulo conſtrictam deduceret. Quod alij Hamum vertunt, ego Circulum interpretari malui: quoniam hamus piſcibus,non feræ beſtiæ conueniret.Coactus autem fuit Sennacherib redire per viam qua venerat,quia celeriter rebus infectis compendium quæſiuit in reditu, quum omnes Iudææ & Ægypti partes luſtrare in animo haberet:quod ſponte facturus nō erat, niſi occultis modis eum Deus retraxiſſet.

30 HOC AVTEM ERIT TIBI SIGNVM.) Nunc ſermonem ſuum ad Ezechiam & totum populum conuertit. nam quod alloquutus eſt Sennacherib, hoc non fecit quaſi ipſe audiret: ſed vt efficacius piorum animos ad maiorem fiduciam excitaret, tyranno abſenti contemptim illudens.Si enim ſimpliciter dixiſſet,Confide Ezechia,tametſi Sennacherib inſoleſcat ego tamen ipſum reprimam in tempore: ea ratio minus emphatica fuiſſet quàm vbi tyrannum ipſum compellat, & in eum fulminando animat fideles ad ſpernendam eius audaciam. Poſtquam igitur tyrannum alloquutus eſt, nunc tempeſtiua ſequitur apoſtrophe ad Ezechiam & populum, eiſque liberationem promittit: non tantùm vt è faucibus immanis beſtiæ illius ipſos eripiat, ſed etiam vt Ezechias tranquillè fruatur regno: reliqua verò plebs omnia habeat neceſſaria ad vitam proſperè & fœliciter degendam. Sic ergo amplificat beneficium liberationis, vt non vno tantùm modo, ſed variis ſe populo ſuo conſulere velle oſtendat.Nec enim ſemel & ad momentum duntaxat è periculis ſuos eripit, ſed eos largè & munificè proſequitur beneficentia ſua, vt fructus in longum tempus appareat. Verùm ſigni loco proponi non rectè videtur quod ipſa liberatione poſterius fuit. nam ſi obſeſſos in bonam ſpem erigere volebat, prælucere debuit,non autem referre quid poſtea facturus eſſet. Reſpondeo, ſignorum duo eſſe genera:quædam enim rem præcedunt,atque ad ipſam nos veluti manu ducunt: quædam verò ſubſequuntur ad confirmationem rei, vt melius hæreat animis noſtris, nec vlla obliuione deleatur. Exempli gratia, Quum Dominus populum ſuum reduxit ex Ægypto, plura antè ſigna Moſi dedit,ſed & aliud poſt liberationem ſtatuit, Sacrificabitis mihi poſt triduum: ne ſcilicet tanti beneficij immemores eſſent, ſed gratos ſe præſtarent Deo poſt hanc gratiæ acceſſionem. Tale eſt ſignum quod hic deſcribit Iſaias. Et certè non parum ad fidei confirmationem valet continuum tenorem ſtatui nobis ante oculos, vt quàm varia ſint erga nos Dei beneficia conſideremus. Depulſo hoſte, periculum erat à fame,quæ bello vt plurimùm ſuccedit. Vaſtatis enim & populatis agris, ſummam annonæ caritatem conſequi neceſſe erat. Dominus in tanta penuria quæ futura videbatur, promittit fore vt alimenta non deſint. atque hoc apertiſſimum liberationis ſignum proponit, quo certius perſuadeat ſe fore huius liberationis authorem, vel ſaltem vt hoc cordibus infixum maneat. Hoc quidem incredibile erat,ſpemque omnem & opinionem ſuperabat: ſed fidem Ezechiæ & populi ita expergefieri oportuit, vt tanta liberalitate audita, alacriores eſſent ad bene ſperandum: deinde vt euentus doceret non poſſe tam luculenta Dei opera Fortunæ aſſcribi. Senſus ergo eſt, Poſtquam expulerit hoſtem Deus, eum ita cohibebit,vt nouas copias adducere nequeat, & tranquillè tua regione fruaris: cibaria etiam & alimenta ſuppeditabit, vt nihil omnino ſit quod deſideres. Cæterùm quia (vt fieri ſolet) magnam annonæ partem conſumpſerant, aliam corruperant, nec liberum fuerat obſeſſis vel profugis agriculturæ dare operam, victum illis fore promittit abſque ſatione,donec in tertium annum ſeminent.

Exod. 3.12

31 ET ADIICIET QVOD SERVATVM ERIT E DOMO IVDA.) Proſequitur ſuperiorem ſententiam. Dominum enim ita liberaturum Ieroſolymam ſignificat, vt non ſit poſtea curam ipſius abiecturus, ſed in finem vſque futurus eius ſeruator. Et certè quicquid beneficiorum in nos confert Dominus, perpetuæ in nos beneuolentiæ ſignum ac teſtimonium eſt, vt nos ab eo nunquam deſtitutum iri intelligamus. Sed hîc præcipuè memoria tenendum eſt quod antè attigimus, cauſam tuendæ Ieroſolymæ Deo fuiſſe, quia illic Sanctuarium ſibi delegerat, & inde etiam exoriturus erat Chriſtus. פליטה Liberationem propriè ſignificat: ſed hîc nomen eſt collectiuum pro hominibus liberatis: quemad-

D.

Pſal. 14.7. & 53.7 Ier. 29.14 modum alibi Captiuitas pro captiuis ponitur. Nec verò abs re incrementa promittit exiguis reliquiis: quia vtcunque ſoluta eſſet obſidio, populus tamen in anguſtias redactus, tenuem gaudij materiam habebat: ac vix in tanta paucitate ſperanda erat plena reſtitutio. Huius ergo doloris mitigandi cauſa terram incolis fore plenam aſſerit, acſi vberrimus frugum prouentus horrea prius vacua repleret: nec verò ſola vaſtitas terræ Iehudah piorum animos deiicere, vel mœſtitia conſtringere poterat, ſed etiam maior illa imminutio, quum 2. Reg. 15. 29, & 17.6 decem Tribus in exilium abductæ eſſent. Quanquam ergo ita ſint acciſi, Iſaias Deum facturum eſſe denuntiat, vt priſtinum ſtatum recuperent, & ſuboleſcat immenſa multitudo. Sic enim Dominus attenuari ſuos, atque ad extrema redigi patitur, vt poſtea magis gloria ipſius in eorum liberatione refulgeat. Quod autem eo tempore præſtitit, hodie quoque ſperandum eſt: vt quò magis debilitari Eccleſiæ vires atque in nihilum redigi cernimus, eò certius perſuaſi ſimus promptam in manu Dei rationem eſſe, qua tenuem numerum multiplicet. nec enim iudicio noſtro metienda hæc inſtauratio eſt. Porrò tantam vaſtitatem fore ſignificat, vt quaſi euulſa radice, penitus interiiſſe videatur Eccleſia: vt certè triſtiſſimum exciſionis ſpectaculum erat clades Regni Iſrael. ſed talis futura propagatio dicitur, vt arbor ferè euulſa radices latè proiiciat. Etſi autem non præ ſe fert magnam proceritatem Eccleſia, quemadmodum ſolent huius mundi principatus: Dominus tamen occultam vim ſubminiſtrat, qua præter humanum modum vegetatur & augeſcit. Ne ergo terreamur quum radices nullæ apparent, aut interiiſſe exiſtimemus: promiſit ſe effecturum vt radices deorſum mittat. Addit etiam FRVCTVM: qui inſtar herbæ ſolummodò vireſcit (quod prius de impiorum ſtatu dictum eſt:) ſed fructum vberem profert. atque ita Dominus perficit in ea quod ſemel inchoauit.

32 QVONIAM IERVSALEM.) Prius ſimilitudine radicis & fructuum, liberationem Eccleſiæ prædixit: nunc citra figuram idem declarat. Alludit autem ad obſidionem, qua populus exiguus, qui in vrbe reſtabat, quaſi in ergaſtulo concluſus, atque in extremas anguſtias redactus erat: nunc futurum dicit vt egrediatur, eique tota regio pateat, & abſque metu audeat liberè ſpatiari. EGRESSVS enim hìc opponitur anguſtiis in quas trepidos Iudæos compulerat terror hoſtium. Quanuis hac voce non modò liberum exitum ſignificat, ſed propagationem Gentis, quæ in ſummam paucitatem redacta erat. Quòd enim non modò Iudæam rurſus operuit hominum frequentia, ſed ex reliquiis productæ ſunt ingentes copiæ, quæ ſe in diuerſas orbis plagas diffunderent: hoc fieri non potuit, niſi ex illa paucitate Dominus non vnum tantummodò populum, ſed plures procreaſſet. Zelum Dei non ſolùm opponit hominum conſiliis, quò operis præſtantiam commendet, ſed pro cauſis omnibus ſufficere admonet, vt Deus admirabile documentum edat ſuæ virtutis. Res erat, vt dictum fuit, prima ſpecie incredibilis: vndique multa obſtacula, nihil verò adiumenti. Deum igitur eo amoris feruore Eccleſiam ſuam complecti docet, vt inſolito modo operari non dubitet in aſſerenda eius ſalute. Eadem loquendi forma in cauſa ſimili vſus eſt capite 9,7.

33 PROPTEREA SIC DICIT.) Nunc redit ad liberationem de qua prius Verſ. 7 loquutus erat. Primùm enim pollicebatur Deus ſe expulſurum Sennacherib: deinde cibaria & alimenta ſuppeditaturum, quibus populus veſceretur, tametſi regio nudata ac vaſtata eſſet: tertiò, effecturum vt paucitas illa in multitudinem immenſam excreſceret. His ergo declaratis ad primum redit: quoniam reliqua ſine iſto inania videri potuiſſent: hoc eſt, niſi populus è manibus illius tyranni liberatus eſſet. Se ergo Deus inſtar propugnaculi fore denuntiat, qui ipſum prohibeat ab ingreſſu vrbis. Imò ſe obuium fore, vt propiorem acceſſum impediat, ne ipſam oppugnet. Ait enim ipſum ſagittam proiecturum non eſſe, nec baliſtam. Nam סוללה potius pro Baliſta, vel alio eiuſmodi inſtrumento quo tela proiiciuntur, quàm pro Aggere hoc loco accipiendum puto. neque enim proiiciuntur aggeres, aut funduntur.

34 PER VIAM.) Quid ſit eadem reuerti via, prius diximus: nempe, diſcedere re infecta, vt vulgò dicimus, *Il s'en eſt retourné comme il eſt venu*, quum nihil effectum eſt, & irriti ſunt conatus. Vt id confirmet, addit à Domino ita dictum eſſe. nam ſimul atque loquutus eſt qui mentiri non poteſt, verbum ipſius perinde amplecti atq; exoſculari decet, acſi iam ſublato diſcrimine conſtaret effectus.

35 ET PROTECTOR ERO.) Ratio eſt proximæ ſententiæ, cur ſcilicet in vrbem non perueniet Sennacherib: quoniam Dominus eam protegat. Propheta igitur hìc iubet Ezechiam & vniuerſum populum oculos in Deum conuertere, quoniam formidabilis erat illius tyranni aſpectus, vt ad eum expaueſcere poſſet. quemadmodum ſi hodie hoſtium noſtrorum potentiam conſideremus, conſternabimur metu, vixque vllus erit ſperandi locus: ſed Deus rectâ nobis intuendus eſt: amplectenda eius promiſſa, quibus velut clypeo muniamur:

&

& quia ſatis eſt virium Deo ad mortalem hominem reprimendum, in eum oculos noſtros conuertere oportet. Nec enim ad tempus illud promiſſio hæc reſtringenda eſt, ſed ad omnia extendi debet. Quanquam plenior eſt locutio Prophetæ, & ſenſum vberiorem continet. affirmat enim Deus ſe præſidem fore & cuſtodem vrbis: quia ſcilicet ſua fide tuendam ſuſceperat. Ex eo colligit ſaluam fore, quia certa ſit in ſuo præſidio ſalus. hoc verò ſe facturum dicens PROPTER ſe, Ezechiam & pios omnes ad memoriam gratuiti fœderis reuocat. Nam Iudæi ſæpius duriter ſeuereque obiurgati, obſtinatè iram Dei in ſe prouocauerant. Ideóque non modò digni erant quos omni ope deſtitueret, ſed in quos extrema ederet horribilis vindictæ exempla. Ergo vt deſperationi occurrat, Deum illis auxiliatorem fore docet: non quia in ipſis reperiat cauſam, ſed quia ſe ipſum potius reſpiciet. primùm vt firmus maneat in propoſito, ne abiiciat genus Abrahæ quod adoptauit, ne pietatis cultum aboleat, ne Sacrario deleto extinguat in terra nominis ſui memoriam: deinde ne Gentium ſannis & opprobriis exponat nomen ſuum. Atque hic continetur tacita exprobratio qua meritò populus vrgendus erat. Plus enim negotii fuerat pio Regi in eo placando, quàm in arcendo hoſte. Diffidebat enim, tumultuabatur, nec vllam ſalutis ſpem reliquam eſſe exiſtimabat. Ergo merita populi aut alterius non ſpectabat Dominus, ſed gloriæ tantummodò ſuæ rationem habebat. Nam ſubaudienda eſt quæ apud Ezechie- *Ezec.36 22*
lem exprimitur antitheſis, Non propter vos domus Iſrael hoc faciam, ſed propter me. Iam quum hodie ſimilis ſit noſtra ratio, ne dubitemus peccatis noſtris hunc clypeum obiicere, Quãuis centum exitiis digniſſimi ſimus, Deo tamen ſufficere bonitatis & conſtantiæ ſuæ reſpectum, vt impleat quod promiſit. Etſi autem hypocritis nihil prodeſt, Deum eſſe perpetuum Eccleſiæ ſuæ tutorem: electis ſemper hoc tutiſſimum erit aſylum, Quanuis ad propitiandam iram Dei nihil ex ſeipſis afferant, quia tamen non aliunde quàm immenſa ſua bonitate inductus Eccleſiam erexit tuerique ſtatuit, non paſſurum vt vnquam intereat. Sed apprimè notatu dignum eſt quod ſequitur, PROPTER Dauid ſeruum meum: etſi enim Deo quærenda non fuit extra ſeipſum cauſa, quia gratuito amore complexus fuerat populum illum: non abs re tamen Dauidem quaſi certiſſimum amoris pignus in medium proponit, in cuius manu fœ- *2.Reg.7.12*
dus pepigerat, & cui ſe fore in patrem teſtatus fuerat. neque enim inducit Propheta, vt hominem priuatum, ſed vt ſacrum Regem, cui thronus Dei manu ſtabilitus erat, ſub cuius auſpiciis Eccleſia incolumis maneret, qui denique mediator eſſet inter Deum & Eccleſiam: quo nomine Angelos quoque ipſos præcelluit, quatenus gerebat Chriſti perſonam. Etſi autẽ paulò pòſt proſtratum fuit ſolium & laceratum diadema, non fuit tamen inanis hæc confirmatio, Deum adhuc ad tempus velle vrbem protegere, quia irritum eſſe nolit quod de Regni perpetuitate Dauidi teſtatus fuerat. Et ſcimus populi exilio non prorſus abolitum fuiſſe principatum in poſteris Dauidis, donec tandem emerſit Chriſtus, qui alibi hanc ob cauſam *Ier.30.9*
Dauid vocatur. Hinc apparet quàm ridiculi ſint Papiſtæ, quum meritis Sanctorum tribui fin- *Ezech.37.*
gunt quòd Deus nobis ignoſcit. Nam hîc longè alia Dauidis quàm aliorum Sanctorum ratio *24*
eſt ob promiſſionem quæ illi data erat. Poterat enim Abrahamum aut alium nominare, cuius *Hoſ.3.5*
non parua eſſet in Eccleſia authoritas. Sed quum hîc de conſeruanda Eccleſia, de perpetuitate regni Chriſti agatur, eum potiſſimùm nominauit qui inter alios nominatim promiſſionem illam acceperat, Hæc requies mea, hîc habitabo. Quum igitur promiſſi, non perſonæ hîc *Pſal.132.14*
habeatur ratio, bis ſtulti ſunt Papiſtæ qui interceſſionem Sanctorum, quam commenti ſunt, hinc iuuari putant. Imò quod pro ſe obtendunt eorum errori pluſquam contrarium eſt, quia hîc interponitur Dauid vnici Mediatoris typus, qui fictitias eorum interceſſiones excludat.

36 ET EGRESSVS ANGELVS IEHOVÆ.) Nunc Propheta narrat quid Aſſyrio acciderit, ne Dominum fruſtra loquutum eſſe exiſtimemus. Vaticinium ergo ſuũ euentu comprobatum eſſe oſtendit, vt facilè liqueret diuinitus eſſe miſſum, nec quicquam temere protuliſſe. Nec verò tam memorabile Dei opus ad dictum vnum reſtringi debuit, ſed in toto curſu doctrinæ parta fuit vt legitimo Prophetæ authoritas, eiuſque ſancita vocatio. Nam recenti memoria rem paſſim notam ac celebrem narrauit, vnde teſtatum fieret vſque ad finem mundi eius ore loquutum eſſe Deum. Vbi verò iſta fuerit ab Angelo inflicta clades, non ſatis conſtat. Recepta quidem vulgò opinio eſt, eam in obſidione vrbis Ieroſolymæ accidiſſe: ſed potuit in itinere etiam accidere, hoc eſt, quum Sennacherib ad obſidendam vrbem veniret. Hoc ego in medio relinquo, quia parum intereſt. Certè ex contextu apertè iudicamus, non tam propè acceſſiſſe tyrannum, vt telum in vrbem mittere potuerit. Repudiandum quidem illud commentum, quo Satan per Scriptores profanos tam illuſtre Dei iudicium obſcurare conatus eſt, quum in bello Ægyptiaco pars exercitus peſte cõſumpta eſſet, Sennacherib reuerſum eſſe in propriam ditionem. neque enim tanta vnius noctis ſtrages peſti

aſcribi poteſt.& pater mendacij pro ſolita ſua aſtutia, quod Eccleſiæ ſuæ beneficium præſtitit Deus, in Ægyptum auertit. Res quidem ipſa clamat Ieroſolymam mirabiliter fuiſſe ereptam quaſi ex medio interitu: præſertim quum ea quam vidimꝰ legatione iam perfunctus eſſet Iſaias, qua non ambiguè teſtatus fuerat Deus ſe hoc Iudæis potius quàm Ægyptiis daturum.ac ne quis naturalibus mediis miraculum inuoluat, diſertè additur, Angeli manu tantam multitudinem cæſam fuiſſe. Nec verò nouum eſt, Dominum vti miniſterio Angelorum ad procurandam pio-

Pſal.91.13 rum ſalutem, quorum vſui omnes exercitus cœleſtes deſtinauit. Idque non parum ad confirmandam fiduciam noſtram valet, cùm infinitam cuſtodum multitudinem pro nobis excubare audimus. Solus quidem Dominus ſatis per ſe poteſt, ac certè ſolus nos ſeruat: Angeli enim ma-

Rom.8. 38 nus quodammodo ſunt ipſius:vnde etiam Virtutes & Poteſtates vocantur. ſed infirmitatem no-

Epheſ.1.21 ſtram non parum ſuſtinet, quòd cœleſtes miniſtros nobis cuſtodes ac defenſores conſtituerit. Interim penes ſolum Deum tota laus reſideat, cuius organa tantummodo ſunt Angeli, ne in ſuperſtitionem Papiſtarum incidamus, qui Angelos præpoſterè colendo in eos transferunt virtutem Dei. quo errore doctiſſimos quoſque ſeculis omnibus ſcimus fuiſſe implicitos. Iam verò an vnius Angeli, aut plurium manu hoc effectum ſit, non poſſumus certò pronuntiare, nec certè ad rem magnopere attinet. Tam facilè enim Dominus per vnum Angelum quàm per mille idem efficere poteſt. nec enim vtitur eorum opera quòd velut aliena ope indigeat: ſed potius vt imbecillitatem noſtram ſuſtineat, ſicuti prius dictum eſt. Magis tamen probabile, quod etiam melius reſpondet Prophetæ verbis, huic iudicio præfectum fuiſſe vnum Angelum, ſicuti in veteri

Exod.12. 29 Redemptione Angelus per totam Ægyptum tranſierat qui primogenita percuteret. Quanquá autem per Angelos malos interdum ſuas vindictas Deus exequitur, vnum tamen ex voluntariis ſuis miniſtris elegit Deus per quem Eccleſiæ ſaluti conſuleret. CENTVM ET OCTOGINTA QVINQVE MILLIA. Exercitum adeò ingentem fuiſſe nihil eſt quod miremur, ſicuti faciunt imperiti, qui incredibile & fabuloſum putant, cùm tantam multitudinem in bellum prodiiſſe audiunt: propterea quòd longè minoribus copiis bellum gerere ſoleamus. Sed longè aliam Orientalium rationem eſſe ſatis teſtantur Hiſtoriæ, & res ipſa hodie palam facit. Nec ſanè mirum eſt ab iis tam ingentes in bellum duci copias, cùm æſtus, laborum, inediæ longè tolerantiores ſint, & longè minore victu contenti ſint, & deliciis careant quibus hodie milites noſtri corrupti ſunt. De ratione & modo cædis hîc nihil certi traditum eſt. Iudæi ipſos fulmine percuſſos eſſe diuinant ſine teſtimonio aut probabili coniectura. Vt enim audaces ſunt in fabulis comminiſcendis, ita ſine iudicio quicquid eis in mentem venerit, pro certo affirmant acſi hiſtoria aliqua teſtatum eſſet. Cædem verò illam haud ita apertam fuiſſe ſatis oſtendit hæc narratio. nam proſtratos iacuiſſe dicit. Quòd ſi fulmine icti eſſent, hoc certè neminem latuiſſet, neque prætermiſſum eſſet à Propheta. Poſſet igitur hinc refelli coniectura Iudæorum: ſed hoc in medio relinquere malo. Satis enim eſt quòd Dominus, cùm Ieroſolymam ab Aſſyrij manu liberare vellet, exercitum ſubita internecione, ſine vlla hominis manu, deleuit.

37 ET ABIIT.) Nunc oſtendit quàm turpiter retrò ceſſerit ſuperbus hic Tyrannus, qui iam cupiditate totam Iudæam vorauerat, ſeque prius audebat aduerſus Deum ipſum attollere. Pluribus autem verbis diſceſſum eius exprimens Propheta, fugæ turpitudinem obliquè perſtringit. neque enim ſuperuacua eſt repetitio, Abiit, Profectus eſt, Receſſit. Additur etiam nomen Regis, maioris ignominiæ cauſa: En magnus ille Rex, cuius potentiam Rapſaces tantopere iactabat. Non venerat in Iudæam, vt cum illa ignominia diſcederet. Repellitur ergo Dei manu, & tanquam ſtipula à vento proiicitur. Habitatio Nineues iterum admonet non minus animo quàm viribus fuiſſe fractum: quia ſponte non quieuiſſet, niſi deſperatio fuiſſet catenę inſtar. contentum igitur priſtina ſua ditione fuiſſe intelligit, cuius tunc caput & ſedes erat Nineue. Poſtea quum à Chaldæis victi ſunt Aſſyrij, imperium Babylonem tranſlatum fuit, nempe decem annis poſt mortem Sennacherib, quibus regnauit Eſſarradon eius ſucceſſor, cuius hîc fit mentio. nam quum parricidæ non carerent fautoribus, non difficile fuit gẽtem factionibus diuiſam ſubigi & opprimi ab exteris hoſtibus. Itaque hac occaſione fretus Nerodach inuaſit Aſſyrios, atque in poteſtatem ſuam redegit.

38 QVVM ADORARET.) Hîc Iudæi ſibi eam diuinandi licentiam permittunt, qua ſemper vti ſolent. Fingunt enim Sennacherib oraculum conſuluiſſe, ac petiiſſe cur Iu-

Gen.22.9. 10 dæos vincere non potuiſſet: Reſponſum eſſe, quòd Abraham filium ſuum Deo immolare voluiſſet. tunc tyrannum eo exemplo filios ſuos mactationi deſtinaſſe, vt Deum ſuum promereretur. hinc filios crudeli inſtituto patris infenſos eum in templo idoli ſui occidiſſe. Sed nihil eſt quod eiuſmodi coniecturas moremur, in quibus Iudæi præbent ſe nimium impudentes. Hic autem velut in pictura contemplari operæpretium eſt infœlicem exitum tyrannorum, quos Dominus ſine hominum manu delet, cùm omnia ſuo impetu deiecturi videantur: atque omnium ludibriis ipſos exponit cum ſua potentia. Sennacherib qui cum ingenti exercitu venerat in Iudæã, cum paucis domum redit, ac veluti in triũpho à victore Deo agitur.

Sed

Sed nōdum finis: quia in medio monarchiæ ſuæ ſinu, in vrbe primaria, in Templo ipſo, cuius reuerentia contēptiſſimis quibuſque ex plebe præſidio fuiſſet, trucidatur: nō ab aliquo externo hoſte, non à tumultuāte populo, non à proditoribus, non denique à ſeruis, ſed à propriis filiis, quò plus ſit dedecoris in ipſa cæde. Eſt enim animaduertendum, quòd inexhauſti iſti gurgites, qui ſe libenter in aliorum ſanguine volutarunt, à ſuis cæduntur: atque ab iis dant pœnas, à quibus vel maximè ſecuri eſſe debuiſſent. Hoc enim magis horrendum eſt quàm ſi alieni ipſos occiderēt. Sed ita crudelitatē eorum vlciſcitur Dominus, qui dominandi libidine, ne innoxiis quidem pepercerunt. Cuius rei varia in profanis etiam Hiſtoriis exempla extant, in quibus iudicia Domini intueri promptum eſt. Adde quòd inexplebilis eius cupiditas iuſtam mercedem recepit, quòd dum ampliandis longè latéque finibus intentus eſt, res domeſticas componere non poteſt, vt cōcordiam alat inter liberos: quia dum aliis neglectis in alios eſt propenſior, inde exorta eſt conſpiratio. Nec verò tyrannus hic ſolummodò occiſus eſt, ſed regnum quoque haud ita multò pòſt euerſum fuit, ſicuti iam diximus. Interea ne quid ſucceſſor eius moliri auderet contra Iudæos, diuinitus ipſe quoque inteſtinis diſſidiis retentus eſt.

CAPVT XXXVIII.

1 IN *diebus illis ægrotauit* Ezechias *vſque ad mortem. Et venit ad*
eum Iſaias *filius* Amoz, *Propheta: dixítque illi:* Sic *dicit* Iehoua,
Præcipe quoad" *domum tuam: quia tu morieris, & non viues.* "Vel, domū tuæ.
2 *Tunc vertit* Ezechias *faciem ſuam ad parietem, orauítque* Iehouam.
3 *Ac dixit. Obſecro* Iehoua, *recordare nunc quòd ambulauerim coram te in veritate, in*
corde perfecto, & rectè fecerim in oculis tuis. Fleuítque Ezechias *fletu magno.*
4 *Tunc factum fuit verbum* Iehouæ *ad* Iſaiam, *dicendo:*
5 *Vade, & dic* Ezechiæ*: Sic dicit* Iehoua *Deus* Dauid *patris tui:* Audiui *orationem*
tuam, & vidi lachrymas tuas: Ecce ego adiicio ad dies tuos, annos quindecim.
6 *Et eruam te de manu* Regis Aſſur, *atque vrbem hanc: & protector ero huic vrbi.*
7 *Erit autem hoc tibi ſignum à* Iehoua, *quòd* Iehoua *hanc rem facturus ſit, de qua lo-*
quutus eſt:
8 *Ecce ego reduco vmbram graduum, quibus deſcendit in horologio* Achaz *per ſolem*
decem gradibus: & reuerſus eſt ſol decē gradibus in horologio, quib⁹ iam deſcenderat.
9 *Scriptum* Ezechiæ Regis Iuda, *cùm ægrotaſſet, ac conualuiſſet à morbo ſuo.*
10 E G O *dixi in ſucciſione dierum meorum, vadam ad portas ſepulchri: priuatus ſum*
reſiduo annorum meorum.
11 Dixi, Non *videbo* Deum, Deum *in terra viuentium: non aſpiciam hominem vltrà*
cum incolis ſeculi.
12 *Habitatio mea diſceſſit, & conuoluta eſt à me, quaſi tabernaculum paſtoris: ſuccidi*
quaſi textor vitam meam, ab" *eleuatione ſuccidet me: à die vſque ad noctem confi-* "Vel, macie, aut morbo.
cies me.
13 *Supputabam ad auroram: ſicut leo ita contriuit oſſa mea: ab aurora ad noctem confi-*
cies me.
14 *Sicut grus aut hirundo garriebā: gemebā quaſi colūba. Eleuabantur oculi mei in ſub-*
lime. Domine, *vim fecit mihi, recrea me.*
15 *Quid loquar? Qui dixit mihi, ipſe fecit:*" *Mouebor omnibus diebus vitæ meæ in a-* "Vel, trepidus incedā.
maritudine animæ meæ.
16 *Domine, etiam omnibus qui vltra eos viuent, vita ſpiritus mei in illis (nota erit) & me*
quòd dormire feceris, & viuificaueris me.

"Vel, amaſti animã meã è fouea interitus.

17 *Ecce in pace amaritudo mihi amara," & tibi placuit animã meam (eruere) à fouea:*
quia proiecisti poſt tergum omnia peccata mea.
18 *Quoniam non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: nec expectabunt*
qui in foueam deſcendunt, veritatem tuam.
19 *Viuẽs, viuẽs, ipſe cõfitebitur tibi: ſicut ego hodie. Pater filiis notã faciet veritatẽ tuã.*
20 *Iehoua ad me ſeruandum: & cantica noſtra cantabimus omnibus diebus vitæ noſtræ*
in domo Iehouæ.
21 *Dixit autem Iſaias, Accipient maſſam ficuum, & adhibebunt vlceri, & viuet.*
"Vel, autẽ. 22 *Dixerat" enim Ezechias, Quod ſignum, quòd aſcenſurus ſim in domum Iehouæ?*

IN CAPVT XXXVIII.

IN DIEBVS ILLIS.) Nunc alio tentationis genere pium Regẽ grauiter cõcuſſum fuiſſe refert Propheta, quòd ſcilicet lethali morbo correptus, de vita deſperauerit: neque id modò, ſed etiam quòd morte ſibi diuinitus indicta, diros cruciatus perpeſſus ſit, ac ſi hoſtiliter è cœlo Deus in eius caput fulminaſſet. Quo id tempore acciderit, an poſt obſidionem, an cùm obſideretur, non ſatis cõſtat: ſed de hac re non eſt magnopere laborandum. Facilè ex Hiſtoria ſacra colligitur, circiter decimumquartum regni ipſius annum hoc eueniſſe, vel cùm inuaderetur ab Aſſyrio, vel poſtquam liberatus eſt. Nam viginti nouem annos regnauit. decimoquarto irruptio in Iudæam facta eſt ab Aſſyrio. quindecim autem anni additi ſunt promiſſione quæ hîc refertur à Propheta: atque ita efficiuntur viginti nouẽ. Vnde apparet non procul à decimoquarto anno Ezechiam hoc morbo laboraſſe. tãtùm dubium eſt an obſidionis tempore, an poſtea ægrotarit. Mihi certè coniectura probabilior videtur, ipſum obſidione ſoluta in morbum incidiſſe. nam ſi obſidionis tempore ægrotaſſet, id omiſſum non fuiſſet à Propheta. Contrà verò narrauit eum miſiſſe Legatos, iuiſſe in templum, expandiſſe literas coram Deo, accerſiuiſſe Prophetam: quæ homini grauiter ægrotanti non conueniunt. Quòd ſi tot malis ſimul acceſſiſſet morbus, circunſtantia illa omittẽda non fuiſſet. Sequamur ergo in rebus dubiis quod magis veriſimile eſt: nempe quòd liberatus ab hoſte pius Rex, inuaditur morbo, atque grauiter periclitatur. Quanquam non abs re etiam notatur cõtinua ferè ſeries, vt ſciamus vix dum reſpirandi datum fuiſſe ſpatium: ſed quum vix enataſſet ex naufragio vno, repente in aliud æquè formidabile fuiſſe raptum. Meminerimus igitur varias piis ſuſtinendas eſſe tentationes, vt nunc bellis, nunc morbis, nunc aliis ærumnis conflictẽtur, & interdum quaſi perpetuo tenore alia ex aliis ſuccedant mala, totáque vita aſſiduè belligerandum ſit: vt cùm ex aliquo periculo erepti fuerint, ſe ad aliud ſubeundum parent. Sic enim comparatos eſſe oportet, vt cùm mœrorem mœrori Dominus adiicere volet, æquo animo ferant, nec vlla calamitate frangantur. Si qua detur intermiſſio, hoc ſuę infirmitati concedi reputent, ſed ex breuibus induciis non conficiant ſibi longam pacem falſa imaginatione: nouas agitationes concipiant, donec terrenæ vitæ curſu defuncti perueniant ad tranquillum portum. VSQVE AD MORTEM. Grauitas morbi pio viro valde moleſta eſſe potuit. primùm, lethalis morbus graues quoque dolores ſecum affert, præſertim vbi accedit vlceris inflammatio. Sed hoc omnium acerbiſſimum erat, quòd Deum ſibi aduerſum & infeſtum poterat iudicare: quia ereptus è tanta calamitate, ſtatim ad mortem, quaſi regno indignus, raperetur. præterea nulli tunc ipſi liberi erant: & eo mortuo, magna rerum mutatio ſequutura videbatur. Itaque hæc apprehenſio iræ Dei longè acerbius torquet piorum conſcientias, quàm vlla corporis ægritudo: nec fieri certè poteſt, quin ſi guſtum illum fauoris Dei amittant, protinus opprimantur. Sed Deus quaſi oleum camino addere ex profeſſo volens, preciſè mortem indicit, & quò acrius eum pungat, ſpem omnem viuendi adimit: neque enim ſuperuacua eſt particula, NON VIVES: ſed augendi vel confirmandi cauſa additur, quaſi dictum eſſet nullum eſſe locum remedio. Tergiuerſantur enim homines, etiamſi mors inſtet, quærendíſque hinc inde effugiis inhiant. Quare ne velut in rebus ambiguis circunſpiciat Ezechias, bis audit ſibi eſſe moriendum. Atque vt mundo valedicat, iubet Propheta celeriter mandare quid poſt mortem ſuam fieri velit. quaſi diceret, Niſi velis à morte deprehendi, maturè ſtatue de rebus tuis domeſticis. Cæterùm obiter hîc videmus à Domino probari quod ſemper apud omnes homines vſitatum fuit: nempe vt morituri mandata dent propinquis aut domeſticis, atque de familia ſua conſtituant. Ionathan vertit, Commenda alicui domum tuam: ſed conſtructio aliud docet. Debet autem vnuſquiſque, cùm ei ex hac vita migrandum eſt, teſtari ſibi curæ eſſe officium ſuum, atque familiæ etiam in poſterum proſpicere. Præcipua tamen cura eſſe debet, non legatorum & inſtitutionis hæredis, ſed vt eorum quos Dominus curæ noſtræ commiſit, ſaluti conſulatur.

2.Reg.18.2. 19.& 20.6

Suprà cap. 37.2

2.Reg.21.1

2 TVNC

2 TVNC VERTIT.) Nunc recitat quomodo affectus fuerit Ezechias accepto hoc nuntio: vt pietatem eius & fidem perſpiciamus. Non fremit, neque indignatur infidelium more:ſed æquo animo fert hanc plagam:non altercatur cum Deo,quaſi iam ſatis malorum ab hoſtibus paſſus eſſet,nec tam acerbè nouo iterum genere plagarum fuerit tractandus. Atque hæc vera patiētia eſt: non ſemel æquo animo ferre aliquod malum,ſed in finem vſq; perſeuerare,atque ad noua ſemper incommoda paratum eſſe. maximè autem excipere Dei iudicia placido ſilentio,neque obſtrepere eius ſeueritati,quanuis rigidior appareat:ſicuti fatetur Dauid ſe obmutuiſſe,quia videbat ſibi negocium eſſe cū Deo. Atque huc ſpectat conuerſio vultus AD PARIETEM:pudore enim & mœſtitia deiectus,quaſi hominum conſpectum fugeret,ſeſe colligit,totúmque ad Deum conuertit,vt in eo penitus conquieſcat. Geſtus quidem ipſe eſt indifferens: ſed plurimùm noſtra intereſt nihil obijci oculis aut ſenſibus noſtris quod ab oratione auocet,vt liberius coram Deo vota noſtra effundamus. Sumus enim lubrici natura,& facilè diſtrahimur. quamobrem non poſſumus nimiam ad nos retinendos diligentiam adhibere. Quòd ſi palàm ſit precandum, retardamur pudore, ne ſi ardorem nimium præ nobis feramus,ambitioſè id facere videamur: aut veremur ne inepti geſtus excidant:ideóque auocamenta omnia tollenda. Non auertit igitur faciem Ezechias,quaſi obſtupefactus,vel moroſè & contumaciter reſpuens allatum ſibi nuntium,ſed hoc modo ſe ad precandum acuit. Quòd palàm vota ſua non format,ſicuti quum antè in Templum aſcendens præibat reliquę turmæ,ſignū eſt extremæ anxietatis,acſi mœror totum eius corpus cōtraheret. Interea ſingulare pietatis exemplar eſt, ꝗ morti addictus non deſiſtit à Dei inuocatione. Vox illa, MORIERIS & nō viues,non modò ad pungendum, ſed penitus vulnerandum ac perfodiendum eius cor tendebat: acſi Deus hoſtiliter ad eum perdendum irrueret. Erat enim formidabile iræ ſignum, præcipitem rapi de vita in medio ætatis flore,& exterminari è mundo quaſi hominum conſortio indignum: ideóque non modò cum morte,ſed cum ipſo inferno,diríſque tormentis luctandum fuit. vnde ſequitur plus concepiſſe animo quàm ſonarēt Prophetæ verba. Etſi enim non ſtatim expedire ſe potuit, Spiritus tamen perplexo & cæcutienti animo ſuggeſſit gemitus inenarrabiles. Et certè abſurda fuiſſet legatio,niſi Deus externa ſerui ſui voce quaſi mactatū arcano inſtinctu recreaſſet. Verùm quia deſperatione correptus nunquam aſpiraſſet ad pœnitentiam, præceſſit mactatio. deinde ſequutus eſt arcanus ille vigor,qui mortuum Deo conſecraret. Pſal.39.10 Pſal.37.14 Rom.8.26

3 DIXIT, OBSECRO.) Videtur hìc expoſtulare cum Deo,atque exprobrare anteactam vitam ſuam,quaſi immeritò vexetur: ſed longè aliter res habet. potius enim ſeſe inſtruit ac munit aduerſus grauem & periculoſam tentationem,quæ alioqui obrepere potuiſſet. Nam quòd adeò ſeuerè in eum animaduertebat Dominus,cogitare poterat ſe ab eo reiectum, deſtitutum, reprobatum:& quæcunque prius egerat ab eo repudiari. quamobrem acuit ſeſe atque erigit, & teſtatur ſe, quicquid egit,bona conſcientia egiſſe:denique ſtatuit, quanuis moriendum ſit, non tamen diſplicuiſſe ſua ſtudia Deo, vt inde aditum ſibi ad preces & bonam ſpem patefaciat. Non opponit igitur Deo ſua merita,nec quicquam exprobrat,quaſi immeritò puniatur:ſed munit ſeſe aduerſus difficilem tētationem, ne Deum videatur iratum habere, quòd vitia correxerit & corruptelas, quæ paſſim in regno,ac præſertim quoad religionem,vigebant. Suis tamē permittit etiam Dominus quodammodo ob res bene geſtas gloriari:non vt merita ſua apud ipſum iactent,ſed agnoſcant beneficia ipſius,ſícque eorum commemoratione afficiātur, vt ad omnia æquo animo ferēda parati ſint. Interdum verò eos ad ſanctam iactantiam cogit hoſtium importunitas, vt bonam cauſam iudici ſuo ac vindici commendent:ſicuti Dauid improbis hoſtium calumniis innocentiam ſuam ad Dei tribunal intrepidè opponit. Sed hìc Satanæ aſtutię occurrere voluit Ezechias, quam experiuntur fideles,dum humilitatis prætextu eos deſperatione obruit:ideóque ſolicitè cauendum, ne animos abſorbeat triſtitia. Cæterùm ex eius verbis colligimus, quænam vera ſit piè viuēdi regula:nempe, vbi primas tenet cordis integritas,quādo nihil eſt quod magis abominetur Deus,quàm vbi ſimulatione noſtra vel ipſum,vel homines fallere ſtudemus. Nam vt hominum oculos perſtringat operum ſplendor:ficta ſanctimonia,quæ tanquā nominis eius profanatio,iram eius prouocat. Et meritò quum ſpiritus ſit,ſpirituale obſequium exigit:& cor duplex ſibi abominabile eſſe pronuntiat. Ideóque meritò exordium facit Ezechias à cordis ſinceritate. Vox enim Hebraica שלם,quam vertunt Perfectum,nihil aliud eſt quàm integritas quæ ſimulationi opponitur:quod etiā patet ex nomine veritatis:ſicut Paulus docet,finem Legis eſſe charitatem ex puro corde & conſcientia bona, & fide non ficta. Profert etiam fructus qui à recto corde velut à radice gignuntur: non tantùm vt ſeipſum,ſed alios etiam confirmet,in quibus aliqua offendiculi occaſio hærere potuiſſet. Itaque non nutabat neque vacillabat Ezechias, ſed offendicula quæ in pleriſque eſſe poterant, adimere volebat. Sed iterum notandum eſt quomodo vitam inſtituere conueniat, ſi Deo ſtudium noſtrū probare cupimus: ne quid ſcilicet niſi ex eius mādato. nam vt pompas omnes quibus ſe venditant hypocritæ,reiicit ac damnat,ita etiā pro nihilo ducit commentitios omnes cultus, quibus ſe fruſtra ſtulti homines fatigant,dum poſthabito eius Verbo,eum promereri ſatagunt. Ergo Ezechias,qui pluris ſciebat fieri obedientiam quàm ſacrificia,non tantùm ſe cucurriſſe dicit, quod ſæpe fit præpoſterè, ſed vitam ſuam formaſſe ad Dei obſequium, qui ſolus eſt idoneus arbiter. Pſal.7.9 & 17.3 1.Tim.1.5 1.Sam.15.22

Hinc colligere poſſumus quantus fuerit in ipſo ardor precandi. nam etſi vndiquaque nihil præterquàm iræ Dei ſigna appareant, tamen ad ipſum confugere, fidémque exercere non deſinit. Id quod piis omnibus in grauiſſimis ærumnis ſtudioſè diligenterque faciendum.

4 FACTVM FVIT VERBVM.) Infixo, vt aiunt, aculeo diſceſſerat Iſaias: quaſi pro derelicto habens quem Dei ipſius nomine damnauerat. Interea verò quàm trepida inquietudine vexatus fuerit, imò quanta formidine correptus, partim ex cantico licebit colligere. Quantū temporis interceſſerit inter diſceſſum Prophetæ & reditum neſcitur: certum tamen eſt lætum vitæ nuncium non prius allatum eſſe, quàm poſt longas duraſque agitationes ſentiret ſe penitus eſſe deploratum. hoc enim ſerium fidei examen fuit, abſcondita Dei facie teneri in tenebris demerſum. Diximus autem quomodo ſublata conſolationis doctrina, non tamen fuerit extincta pii Regis fides, quin
Rom.8.26 ſcintillæ aliquæ micarent: quia ſcilicet occulto Spiritus inſtinctu gemitus inenarrabiles ex abyſſo
Pſal.50.15 mœroris ſurſum ad Deum emerſerint. vnde etiam colligimus ſic in die tribulationis exaudiri fideles à Deo, vt non ſtatim affulgeat Dei fauor: ſed conſultò differatur, dum verè humiliati fuerint. Quòd ſi Regem tanta pietate imbutum tormentis ferè confici oportuit, quò melius ad expetendam Dei gratiam excitaretur, & dolore ferè conſumptus ex inferis ad Deum gemeret: ne miremur ſi quando inter metus & curas nos ad tempus æſtuare ſinens, ſolatium votis noſtris longius differat. Sed videri poſſet abſurdum, quòd Deus quam tulerat ſententiam, paulò pòſt quaſi pœnitentia ductus retractet: quia nihil minus conuenit eius naturæ, quàm propoſiti mutatio. Reſpōdeo, mortē ſic denuntiatam fuiſſe Ezechiæ, vt tamen apud Deum decreta non eſſet, ſed ita de fide Ezechiæ periculum facere voluit. Subaudienda igitur in iſta denuntiatione conditio. nam alioqui irreuocabi-
Gen.20.2 le decretū Dei Ezechias nec pœnitētia, nec precib' reuocaſſet. Verùm ſic ei Dominus, vt regi Ge-
Ion.1.2 rar ob ſublatam Saram, ac Nineuitis, minatus eſt. Rurſum excipietur, alienum videri à Deo quòd ficte denuntiar, idque authoritati Verbi derogare, atque effici, vt promiſſiones & minæ ponderis minus habeant. Sed idem de forma verborum tenendum eſt quod de ſententia iam dixi, Mortem Ezechiæ minatus eſt Deus, quia mori nolebat. Et certè prædici neceſſe non fuiſſet, imò ne vtile quidem niſi parato remedio Iam ſicuti conſilium Dei fuit, ſeruum ſuum metu & horrore humiliare, vt ſponte ſe damnans, deprecando pœnam effugeret: ita aſperius loquendo, & præciſa mortis denuntiatione eum proſternere voluit, vt tanquam mortuus è ſepulchro vitam ſibi reſtitui expeteret. Ideóque tacita conditio ſubaudienda fuit, quam ſi non ſtatim percepit Ezechias, poſtea tamē ſatis opportunè cognouit fuiſſe adiunctam. neque inde colligere licebit Deum vlla fictione vſum fuiſſe, dum ſermonem accommodauit ad captum & profectum hominis. nihil nouum eſt ſi prius occidit quàm viuificet. Ergo vt ſpirituali mortis ſpecie Ezechiam præpararet, ac paulatim formaret ad nouam vitam, partem ſermonis ſuſpendit.

5 IEHOVA DEVS DAVID PATRIS TVI.) Initiò quum merum terrorem incuteret, ſatis habuit nudum & ſimplex Dei nomen proponere, ad cuius cœleſte tribunal reum citaret: nunc conſolationem afferens, peculiari elogio Deum inſignit, vt cauſam & fontem gratiæ deſignet. acſi diceret, ne ſummo iure agat cum Ezechia, reſpectu fœderis ſui quod pepigit cum Daui-
2.Sam.7.12 de, ad miſericordiam flecti. Scimus nihil eſſe difficilius, quàm animos ſerio iræ Dei ſenſu expauefactos in bonam ſpem erigi, vt Deum ſibi propitium ſentiant. Quare iſta confirmatione opus fuit, vt intelligeret pius Rex, qui apud ſe perditus erat, ſe in vitam à qua exciderat, rurſus poſſe attolli: quia excidere non poterat oraculum de Regni illius perpetuitate. Ergo quia apud ſe exanimatus erat cùm putaret de vita ſua actum eſſe, vt reſpiret, profertur in mediū memoria promiſſionis, quæ
Pſal.89.37 tunc celeberrima erat, Quandiu Sol & Luna in cœlo fulgerent, Reges ſemper ex ſemine & poſte-
38 ris Dauidis in electo populo dominaturos. Hæc tabula fuit, quam apprehendens, ex naufragio emergeret. Neque enim Dauid hîc vt priuatus quiſpiā nominatur, ſed Rex æternus, apud quē depoſita erat promiſſio, quæ fulcire Ezechiam poterat. æternum dico, non in ſe, ſed in ſemine benedicto. Quia autem æternitas illa in Chriſto demum manifeſtanda erat, cuius Ezechias cum aliis Regibus typū gerebat, ſolida bene ſperandi materia eſſe debuit, quòd filius eſſet Dauidis. Itaque quoties propriis peccatis ſentimus nos arceri à Dei acceſſu, vt ad nos perueniat eius gratia, hæc præfatio veniat in mentem, vtcunque ab eo alienati ſimus noſtra culpa, eſſe tamen patrem Chriſti, qui caput noſtrum eſt, & in quo ſemper recondita nobis manet ſalus. denique nuper Deus ex officio iudicis loquutus erat, nunc ſe reconcilians, Mediatorem ſtatuit qui ad ipſum placandū occurrat. Porrò vbi ianuam ſpei aperuit, preces Ezechiæ dicit à Deo fuiſſe exauditas: quod ad precandi ſtudiū nos plurimùm ſtimulare debet. Nam etſi de ſalute noſtra vltrò ſolicitus ſit Deus, neq; ſolùm dormientes, ſed nondum natos præueniat ſua beneficentia: dum tamen ſe votis noſtris concedere teſtatur quicquid beneficiorum largitur, minimè excuſabilis eſt torpor noſter, ſi tam liberaliter inuitati partes orandi negligimus. Neque tamen fingendum eſt meritorias eſſe preces, quibus tam indulgenter obtemperat Deus, ſed dum gratuitò præſtat quod gratuitò promiſit, hunc adiungit cumulum ſuæ liberalitati, quò magis fidem noſtram exerceat. Neque enim vulgaris prærogatiua eſt, liberè poſſe ad eum accedere, & familiariter curas noſtras deponere in eius ſinu. Si non fuiſſet precatus Ezechias, Deus haud dubiè hoc vel alio modo curaſſet aliquam Regni adminiſtrationē ſal-

uam manere in progenie Dauidis:ſed quod veritatis ſuæ reſpectu facturus erat,dicit ſe dare vo-
tis Ezechiæ,vt agnoſcat ſe vberrimũ fructũ colligere ex fide ſua , quam precando exercuit. La-
chrymas cõmemorat tanquam pœnitentiæ ſignum,atque etiã vehementiæ & ardoris: nõ quòd
per ſe concilient gratiam lachrymæ,aut valeãt ad placandũ Deum:ſed quia ſerias preces à per-
functoriis diſtinguũt.Tandem adiungit Deum prorogaſſe vitam Ezechiæ ad annos quindecim:
quod primo intuitu poſſet quidẽ videri abſurdum, quando ea lege creati ſumus, vt præfixã no-
bis metam ne momento quidẽ tranſgredi poſſimus. quemadmodum etiam dicit Iob,Conſtitui- *Iob.14.5.*
ſti terminos eius quos pręterire non poterit.Sed in promptu eſt ſolutio,quod de longiori tempo-
ris mora dicitur,referri ad ſenſum Ezechię,qui ſpe vitę excluſus fuerat:vnde merito in lucro de-
putare debuit quod poſtea additum eſt:acſi in ſecundam vitam excitatus eſſet è ſepulchro.

6 ET ERIPIAM TE.) Qui Ezechiam ægrotaſſe putant quo tempore obſidebatur, hinc ar-
gumentũ ducunt,quòd ſuperuacanea alioqui hæc promiſſio videretur:ſed parũ firma eſt illa ra-
tio.Poterat enim aliquãto pòſt Aſſyrius redintegrare vires,nouúmque exercitũ conficere, quo
Iudæam iterum inuaderet,atque Ieroſolymã expugnaret.Imo clades de qua vidimus,irritamẽ-
tũ eſſe potuit ſęuitiæ & furoris, vt meritò ſubinde ad quoſlibet rumores trepidandum fuerit Iu-
dæis:ita minimè ſuperuacanea eſt iſta promiſſio,quia ſimul cũ vita pacem ab hoſte promittit,a
quo ſecurus alioqui nondum fuiſſet:ac veluti augmentũ & amplificatio eſt eius beneficij quod
Dominus Ezechię præſtabat.quemadmodum ſuperiore capite,cum liberatione ſimul abundan *Suprà 37.*
tiam fructuum promiſit. *30.*

7 & 8 ERIT AVTEM HOC TIBI SIGNVM.) Refert ſuo ordine Hiſtoria ſacra Ezechiã pe- *2.Reg.20.*
tiiſſe ſignum à Domino,eique datum eſſe, quod in fine demum capitis ſubiiciet Propheta. Sed *8.*
minimè nouum eſt apud Hebræos narrationis ordinem inuertere.Porrò ſigna quędã ſponte of-
fert Deus non rogatus:alia verò ſuis petentibus cõcedit. Quia autem generalis eſt ſignorum v-
ſus noſtræ infirmitati ſuccurrere,non expectat Deus vt plurimùm dum ea flagitẽtur: ſed ab ini-
tio quæ ſciebat vtilia eſſe Eccleſiæ ſuæ inſtituit.Si quando itaque optarunt fideles ſigno cõfirma
ri ſuam fidem, hoc quia rarius eſt in exẽplum trahi non debet: ſicuti Gedeoni quẽ è cauſa ad re- *Iudic.6.17*
gimen populi vocabat,ſignum vnum atque alterum petenti dedit,quo maior certitudo ſuæ vo- *Gen. 2.9,*
cationis ipſi conſtaret.Alia verò, vt diximus,ſigna cõmuniter dare ſolitus eſt vt hominum infir- *& 9.12.*
mitati cõſuleret,quemadmodũ Adę arborem vitę: Noæ arcum cœleſtem: deinde nubẽ & colũ- *Exod.13.21*
nam ignis,ac ſerpentẽ æneum in deſerto.Eadémque eſt ratio Paſchatis,& omnium ſacramẽto- *Numer.21*
rum,& quæ olim in vſu fuerunt,& quæ hodie à Chriſto ſunt inſtituta,quę nemo à Deo poſtula- *8.*
uit. Atqui videtur iniuriã facere Deo Ezechias,fidem eius Verbo derogans quòd ſignum petat. *Exod. 12.3.*
Reſpondeo,non eſſe infidelitatis damnandum, quòd fidẽ infirmam haberet:quia nemo reperie-
tur qui fide perfecta, atque numeris omnibus abſoluta vnquã præditus fuerit. Quòd autẽ ſuſti-
nendę imbecillitati ſuę aliquod adiumentũ quęrit,eo nomine vituperari non poteſt. nam am-
plexus promiſſionem ſibi oblatam à Propheta,remedium diffidentiæ accerſens,ſe Deo fidere o-
ſtendit.Quòd ſi nulla eſſet in homine infirmitas, nullis profectò ſignis indigeret. nihil mirum
igitur quòd ſignũ petit,quum etiã alias vltrò à Domino offeratur. Notare tamẽ ſimul cõuenit,
nunquã temere proſiluiſſe fideles ad petẽda ſigna, ſed arcano & ſingulari Spiritus inſtinctu fuiſ-
ſe adductos:quod idẽ de miraculis dicẽdum. Neque enim ſi Elias pluuiã & ſiccitatem à Deo pe- *1.Reg.17.1*
tiit,idem protinus aliis licebit facere.Quare videndũ quid Deus nobis permittat,ne poſthabito *Iacob.5.18.*
eius Verbo pro ſtultis carnis noſtrę deſideriis cum eo paciſcamur.Signũ autẽ quod hîc Ezechiæ
datur,eſt regreſſus vmbrę in ſolario vnà cũ Sole decem gradibus quibus iam aſcenderat , id eſt,
progreſſus erat ſupra horizontem.Atque hoc ſignũ analogiam habet cũ re ipſa:vt omnia etiam
alia ſigna habere ſolẽt.Perinde enim eſt acſi diceret:Vt eſt in poteſtate mea horas diei mutare,
ac retroagere Solẽ,ita & vitã tibi producere.Quòd nõ retrocedit vmbra tot gradibus quot anni
ei adiiciebãtur,hoc fieri nõ poterat,quia duodecim tantùm gradus in ſolario erant.Diem enim
in duodecim horas,aut longiores aut breuiores pro varietate tẽporis partiebantur. Non eſt igi-
tur quòd in numero torqueamur.ſatis eſt analogiã ac ſimilitudinem apertã eſſe.Hic fabulantur
Iudæi ſuo more, ac fingũt diem quo mortuus eſt Achaz, decem horis breuiorem fuiſſe.& quòd
de peccatis illius ſuppliciũ iure ſumpſerat Deus,in fauorem Ezechiæ fuiſſe cõuerſum:quia diei
vnius contractio alterius ampliatio fuit. Verùm id nuſquã extat,omníque nõ ſolum teſtimonio
ſed colore etiã caret.neque hic agitur de morte Achaz,nec de mutatione quæ accidit cùm mor
tuus eſt,ſed de horologio quod fecerat.

9 SCRIPTVM.) Hoc ſcriptum quanquã Hiſtoria ſacra non recitat, eſt tamen memorabile,
& apprimè dignũ obſeruatu. Nam videmus Ezechiam tã inſigne Dei beneficium quo affectus
erat,præteriri ſilentio,aut obliuione deleri noluiſſe. ac ſuo exẽplo docet quid piis omnibus agẽ-
dum ſit,vbi ſuam erga eos virtutẽ mirabiliter & inſolito modo Deus exeruit.nec enim ſolùm a-
pud eos quibuſcum viuunt, gratitudinem ſuã,ſed poſteris quoque teſtari debent: quemadmodũ
hoc carmine,veluti monumento publico factum videmus ab Ezechia.quo etiã argumento ple-

Pſal. 18. 2. roſque Pſalmos cõpoſitos videmus à Dauide, quum ereptus erat è ſummis periculis, vt quod æ-
& 27. 1. tatum omnium memoria dignum erat ad finẽ vſque mundi celebrandũ curaret: præſertim quò
magis quiſque excellit aut ſublimiore in gradu ſedet, quaſi diuinitus in theatrũ productus, has
partes ſibi impoſitas eſſe reputet. Quanquã interim cauenda eſt ambitio tã plebeiis quàm pro-
ceribus & magnis viris, ne ſcilicet dum Ezechiam & Dauidẽ ſe ęmulari ſimulant, magis illuſtrẽt
ſuum nomen quàm Dei.

10 Ego dixi.) Carmẽ admodum lugubre eſt, quod querimonias magis quàm vota cõtinet:
vnde apparet tanta anxietate fuiſſe conſtrictũ, vt gemendo ſe fatigãs, & in lamẽtationibus ſub-
ſidens, liberè ad formandas preces aſſurgere nõ auderet. Secũ ergo obmurmurans, cauſam & ma
gnitudinem doloris exponit. Porrò in cauſa videri hoc abſurdũ poſſet, quòd tanto vitæ caducæ
deſiderio fuerit deuinctus, & mortẽ tantopere exhorruerit. Huc tendunt prima cœleſtis doctri-
næ rudimenta, vt diſcamus in hoc mũdo peregrinari & celeriter pergere ad cœleſtẽ vitam. Per-
inde autem terræ addictus videtur Ezechias, acſi ne minimo quidem pietatis guſtu vnquã præ-
ditus fuiſſet. Mortẽ non ſecus fugitat ac deteſtatur, quàm ſi de cœleſti doctrina verbũ nunquam
audiſſet. Iam quorſum attinuit ſcriptis mandare turbulẽtos affectus, qui lectores ad eandem po-
tius intemperantiam incitent, quàm cõtineant in obſequio Dei? nam plus ſatis ad cõtumaciam
propenſi ſumus, quanuis non aliunde accedant ſtimuli. Verùm vbi ſingula prudẽter rectéq; ex-
penſa fuerint, reperiemus nihil nobis fuiſſe vtilius, quàm imaginẽ hanc hominis mœrore obruti
nobis ad viuum depingi. Nec verò pio Regi fuit propoſitum, virtutes ſuas prædicando, laudẽ in
mundo venari. Certè precatio & fidei & obedientiæ teſtimoniũ fuit: atqui ea præterita, tãquam
pauore metúque attonitus & triſtitia exanimis querulatur. Nõ dubium igitur, quin ſua infirmi-
tate expoſita, ad humilitatẽ inſtituere voluerit omnes Dei filios: & ſimul cõmendare excellen-
tiam gratiæ Dei, quæ hominem perditum ex mortis abyſſis eduxerat. Quòd autem propinquus
morti perinde ſortẽ ſuam deplorat, acſi ſuum eſſe locaret in terra, morte verò putaret homines
in nihilum redigi, ſpecialis cõſideranda eſt ratio. Nam vtcunque per ſe expetenda mors non ſit:
Rom. 8. 23. fideles tamẽ, quia carnis ergaſtulo incluſi peccato mancipati ſunt, aſſiduè gemere decet. Vetãtur
Luc. 21 28 etiã lugere, vt ſolent increduli: imò iubẽtur attollere capita, vbi è mundo migrandum eſt: quia
Numer. 21 eos excipit vita fœlicior. nec verò hoc ſolatio caruit vetus Eccleſia ſub Lege. Et quanquã obſcu
28. rior fuit notitia beatæ reſurrectionis, debuit tamen ad moderandã triſtitiã ſufficere. Nam ſi co-
Numer. 23. actus eſt exclamare impoſtor ille Balaam, Moriatur anima mea morte iuſtorum, quãta alacritas
10. vigere debuit in cordibus fideliũ? in quorũ auribus perſonabat vox illa, Ego ſum Deus Abra-
Exod. 3. 6. hæ? Cæterùm, quanquam firma & indubia ſpe aſpirauerint ad cœleſtem vitã, non tamen mirum
Pſal. 30. 10. eſt perſpici in Ezechia quod de ſe fatetur Dauid, qui tamen ſuo tempore ſatur dierum placidè
1 Reg. 2. 10. mundum reliquit. Cõſtat igitur vtrunq; non ſimplici mortis horrore fuiſſe impulſum: ſed mor-
tẽ flebiliter fuiſſe deprecatos, quòd certas irę Dei notas in ea cernerent. Tenendũ enim memo-
ria eſt, veniſſe Prophetam inſtar fœcialis, qui Ezechię mortem indiceret Dei nomine. Nuncius
hic quaſi horribili triſtitiæ diluuio ſenſus omnes Ezechiæ meritò ſubmergere potuit, vt nihil
præter irã Dei & maledictionẽ cogitãs, cum deſperatione certaret. atque ita iã emergit Ezechię
pietas, quòd ſe ad tribunal iudicis ſui ſiſtẽs, animum adiicit ad meditationem ſui reatus. Ac pri-
mò quidem obrepere potuit cogitatio illa, qua ſe tẽtatum fuiſſe Dauid fatetur, Quid ſibi vellet
Pſal. 73. 3. Deus atrociter ſęuiẽs in ſeruos ſuos: profanis verò contemptoribus parcens. Videbat deinde ita
ſe expoſitũ impiorum ſannis, vt vera quoq; religio indignè ab illis proſcinderetur. Videbat vix
fieri poſſe quin ſuo interitu labaſcerent bonorũ omnium mentes: præcipuè tamen eum vrgebat
ira Dei, acſi iam propemodum inferis & æternę maledictioni addictus foret. Deniq; quum vni-
ca & ſolida noſtra fœlicitas ſit Deo coniungi, ab eo ſe quodãmodo alienatum videns Ezechias,
non abs re tãtopere expauefactus fuit. Vox enim illa, Morieris, & nõ viues, occupauerat penitus
eius animum, vt pereundũ ſibi eſſe ſtatueret: quod Dicendi verbo exprimitur. neque enim He-
bræis tantùm ſignificat loqui, aut vocẽ proferre, ſed ita eſſe perſuaſum, vel reputare cum animo
ſuo. Vt hypocritis centies minetur Deus, huc tamẽ atq; illuc reſpectãt, vt ſi qua pateat rima, quà
ſe effugere poſſe arbitrentur, Deo illudant, ſibique indulgeant in delitiis & ſecuritate. Sed Eze-
chias, vt ſyncerus erat Dei cultor, effugia non captauit: quin potius fidem adhibẽs Prophetę ver-
bis, decreuit ad mortẽ pergendum eſſe, quoniam ſic Deo placeret. Hoc ſenſu de Succiſione die-
rũ loquitur, quòd intelligeret ab irato Deo & infeſto curſum vitæ ſibi abruptũ eſſe. neque enim
communi more tantùm dicit violento morbo ſe abripi è vita: ſed certũ illud Dei iudiciũ ſucci-
ſionis cauſam eſſe agnoſcit. Succiditur quidẽ vita ſiue ineunte, ſiue media ætate morimur, ſiue in
ſenecta: ſed qui rapiuntur in ipſo flore ętatis, quia nondum abſoluto curſu præmaturè videntur
mori, dicuntur ſuccidi è vita. Ezechiæ autem diuerſa ratio fuit, quòd reſiduã vitæ partem repẽ-
tè ſucciſam eſſe Dei gladio ſentiret: quia eius irã prouocauerat ſuis delictis Ergo cõqueritur ſu-
bitò tanquam indignũ ſe diuinitus ſpoliari vita, quæ alioqui lõgior futura erat. Eôdem pertinet
Reſiduum annorũ: quia etſi vt naſcimur mortales, ſingulis momẽtis mors expectanda nobis eſt:
quia

quia tamen denuntiata erat in pœnam, non abs re annos ſibi detractos eſſe dicit,quibus victurus fuerat propitio Deo.

11 DIXI, NON VIDEBO DEVM.) In tam ardenti terrenæ vitæ deſiderio modum excederet Ezechias,niſi dolorem exacerbaſſet agnitio iræ Dei. Quia ergo ſua culpa violenter extrahitur, quaſi indignus qui fruatur cōmuni Solis luce,exclamat ſe eſſe miſerum:quia neque Deū neque homines poſthac viſurus ſit. Nā inter fideles valeret exceptio, quandiu verſamur in terra,nos à Deo peregrinari & abeſſe:vbi autē exuerint carnis impedimenta,propius venturos in Dei conſpectum.Reſtrictio quidem additur, IN TERRA VIVORVM: ſed hoc modo videtur Ezechias Dei conſpectum affigere vitæ præſenti,acſi omnē intelligentiæ lucem mors extingueret.Tenēdū igitur eſt quod attigi, accepto Dei vindictæ nūcio perinde fuiſſe perculſum acſi paterno eius fauore abdicatus foret.Nam ſi indignus erat qui Solē aſpiceret,maiora quomodo ſperaſſet?non quòd ſpes in totum deleta fuerit ex eius animo,ſed quia intentus ad Dei maledictionē nō poteſt tam citò,vel expeditè tranſcendere in cœlos,vt melioris vitæ dulcedine præſentē dolorem mitiget.Sic enim obnubilari interdū contingit pias mentes,vt non ſemper occurrat cōſolatio,quę tamen quanuis ſuffocata reſidet in eorū animis,vnde etiā poſtea emergit.Interea pietatis ſignū eſt,quòd à recto & legitimo vitæ fine exprimit quàm graue & acerbū ſibi ſit ea priuari. Nam & pecudibus moleſtū eſt mori,ſed nullum vitæ ſuę vſum ferè habent præter paſtum & ſaturitatē: nobis verò longè excellentior eſt finis,qui creati ſumus & nati hac lege,vt nos exerceamus in cognitione Dei:& quia hæc præcipua nobis viuēdi cauſa eſt, bis iterādo Dei nomē,affectus ſui vehementiā declarat:Deum ergo,inquit, Deū non videbo amplius.Si quis obiiciat,Deū hìc à nobis nō videri,facilis reſponſio eſt,in ſuis operibus eſſe cōſpicuum:quia per viſibile mundi opificium æterna eius potentia, vt ait Paulus,& Diuinitas cognoſcitur. Vnde & Apoſtolus mundum hunc ſpeculū rerum inuiſibilium vocat. Iam quò fidelibus ſe propius cognoſcēdum exhibet, eò pluris fecit Ezechias ſpiritualē illum intuitum:ſicuti & Dauid Dei faciē videre dicit,qui in Sanctuario pietatis exercitiis fidē ſuam confirmant.Quod ad homines ſpectat,dolet ſe tolli ex eorū conſortio,quia ad mutua officia vltrò citróque communicanda nati ſumus.

2.Cor.5.6.

Rom.1.20.
Hebr.1.3.
Pſal.27.8,
& 42.3.

12 HABITATIO MEA.) Pergit in querimoniis ſuis,pulchra ſimilitudine vitam ſuam depingens.eam enim cōparat tabernaculo paſtoris. Talis quidem humanę vitæ cōditio eſt in genere: ſed non tā refert quæ omnibus communiter accidunt,quàm quod ſibi peculiariter euenit.Eſt autem frequētior vſus tuguriorum illis regionibus, quam noſtris:& ſępe manſionē ſuam paſtores cōmutant, dum gregem ſuum huc atq; illuc impellunt. Non ergo ſimpliciter dicit homines ad breue tempus habitare in caduco hoſpitio,dum per terram tranſeunt: ſed quū in regio palatio quieſceret,mutatam fuiſſe ſuam ſortem,quemadmodum ſi tugurium paſtoris biduo poſtquàm in agro vno poſitū eſt transferatur.Iam verò obſeruatu dignū eſt quòd nunc ſibi,nunc Deo promiſcuè,diſtinctis tamen rationibus,cauſam mortis ſuæ aſſignat.Se enim authorē faciens,nō obſtrepit Deo,neque expoſtulat quòd ab eo ſpolietur ſua vita,ſed ſeipſum accuſat, totáque culpā ſuſcipit.Tantundē enim valent eius verba, ac quod in prouerbio dicitur, Hanc telam ipſe mihi exorſus ſum,vt mors mihi ſoli imputāda ſit. neque tamē fruſtra paulò pòſt aſſignat Deo quod à ſe profectū eſſe cōfeſſus fuerat.Nam etſi nos materiam præbemus Deo ſeuerius nobiſcum agēdi,ipſe tamē iudex eſt qui pœnas infligit. Quare in malis noſtris laudādum ſemper eſt eius iudicium:quia fungitur ſuo officio quū in nos vt meriti ſum[9] animaduertit.In fine verſus, מדלה quidā vertunt,Præ macie,vel ægritudine:alij Exhauriēdo.Priores deducūt hoc nomen à דלל,quod Extenuare ſignificat: alij à דלה, quod eſt eleuando haurire.Sed expendant lectores an nō magis conueniat Eleuandi verbum:quia conqueri videtur Ezechias,quū ad vlteriores progreſſus tenderet vita ſua, ſubitò proſtratam eſſe:quemadmodū ſi Deus Solem dum adhuc ſurſum aſcendit in occaſum deiiceret.Poſtea adiungit exiguo temporis ſpatio ſe fuiſſe exinanitum.& hac circūſtantia rurſus grauitatē iræ Dei exprimit:quia momentaneo flatu homines conſumat.Nam die vno proſterni homines, tantundem valet ac celerrimè.

13 SVPPVTABAM AD MANE.) Alij,Statuebam,vel Ponebā.Idem hìc ſignificat quod vulgò dicimus, *Ie faiſoye mon compte*.Ex hoc verſu colligi poteſt Ezechiā biduo vt minimùm laboraſſe.nam proximo verſu ſignificauit tantā fuiſſe atrocitatem morbi vt ſtatim mortem expectarit. Ita quū dies vnus elapſus eſſet, ad auroram vſque expectauit:præterea à die vſque ad noctē, vt tamē in ſingula momenta ſe moriturū eſſe diceret. Senſus ergo eſt,Tametſi ad aurorā peruenerat,ſe tamen per continuas agitationes ad mortē properaſſe: quia formidabili Dei iudicio perculſus vitam ſuam ducebat pro nihilo:& quēadmodum Græci,quum dicere vellent nihil homine magis eſſe euanidum,animal ἐφήμερον eſſe dixerunt,ita vitam diurnam ponit Ezechias pro caduca & cui nihil eſt durationis.Quòd autem Deum cōparat leoni,abſurdum videri non debet, tametſi Deus natura clemēs, miſericors ac benignus ſit:his certè nihil magis Deo propriū eſſe poteſt:ſed non poſſumus eam manſuetudinē ſentire quum prouocauimus eā noſtris ſceleribus, & ad ſeueritatē adegimus noſtra prauitate.Imò nulla eſt ferarum immanitas & truculētia,quę

Exod.34.6

tantum incutiat terroris,quantũ cõcipimus ex ſola Dei mentione:nec immeritò.Oportet enim flagellis Domini efficaciã ineſſe,qua humiliemur atque deiiciamur vſque ad ipſos inferos,& cõſolatione propemodũ deſtituti omnia horroris plena concipiamus:quemadmodum etiam hor-
Pſal.22 18, & 6 47.. rores iſtos deſcriptos à Dauide cernimus, dũ oſſa ſua dinumerata, lectũ ſuum lachrymis madefactum,animã ſuam turbatã, inferos apertos eſſe dicit.Sic enim pios interdum iudicio Dei terreri neceſſe eſt,vt bonitatis eius deſiderio magis afficiantur.

14 SICVT GRVS.) Non poteſt ſibi ſatisfacere Ezechias in explicanda mali ſui acerbitate. Nunc ſe eò redactum fuiſſe dicit,vt vocẽ articulatam edere non poſſet,ſed confuſo quodam ſono ſtreperet,vt ij qui animam ferè exhalant. Vnde apparet grauiſſimos fuiſſe cruciatus. Doloris enim magnitudo vocem adimit.Et vox (inquit ille) faucibus hæſit.audiebantur tantùm obſcuri gemitus.Atque eò pertinent hæ ſimilitudines Gruis & Hirundinis,quibus vtitur Propheta.Hunc tamen obſcurum vocis ſonũ à Deo nihilominus exaudiri certũ eſt:tametſi ſenſus omnes noſtri dolore occupati ſint,& præ mœſtitia ſint præcluſæ fauces,Domin⁹ tamẽ corda noſtra peruidet,& pia ſuſpiria exaudit.Imò pl⁹ efficiẽt quàm expreſſæ ac diſertæ voces,modò Spiritus adſit,qui excitet in nobis gemitus illos inenarrabiles,de quibus loquitur Paulus 8.ad Romanos
Rom.8.26. capite.ac nemo piorũ eſt qui nõ experiatur, vbi maior aliqua triſtitia animũ cõſtringit,ſe inter orandũ vel balbutire vel propemodũ obmuteſcere.Quod poſtea ſequitur quidã ita vertũt, Extenuati ſunt oculi mei:ſed nõ quadraret particula,In ſublime. Ergo ſimplicior tenẽdus eſt ſenſus, oculos hebetudine fuiſſe quaſi diſſipatos, vel quãuis deficeret Ezechias,tamẽ oculos in cœlũ tollere nõ deſiiſſe:nec vnquã ita obſtupefactum fuiſſe,quin ſibi auxilium à Deo petẽdum eſſe ſciret.Diſcamus igitur Ezechiæ exemplo oculos attollere in cœlum, cùm afflicti animo ac perturbati ſumus: ac ſciamus magnã à Deo facundiã non requiri.Et hanc ſententiã cõfirmat,quòd ſermonem continuò pòſt dirigens ad Deum opem eius implorat.Cùm ergo oppreſſus ſit morbi violentia, Deũ ſibi auxiliatorẽ adeſſe cupit. Vertunt quidã Fideiube pro me:& verbum ערב,hoc ſenſu plærũque capitur.ſed cõuenientior eſt,Recrea me,vel Exhilara.Niſi magis placeat quod alij reddũt, Fac me quieſcere.Certè ne morbi violẽtiæ ſuccũbat,ſolatiũ à Deo petit. Atque hæc nobis ratio tenenda eſt,quò maior nos obruit malorum congeries, Deum præſtò adfore ad nos ſubleuandos.

15 QVID DICAM.) Hîc vulgò exclamationem eſſe putant,qualis rebus lętis erũpere ſolet, acſi iã voti cõpos ſibi gratuletur.Ego verò aliter cenſeo. videtur enim Ezechias pergere in querimoniis ſuis:quia loquitur vt ſolent homines mœrore oppreſſi, Quid dicam? is enim qui dixit, is & fecit:id eſt,mors & vita ſunt in manu eius: fruſtra cũ eo litigo,aut cõtendo: fruſtra conque-
Iob 7.4.& 13.24. ror.Cuiuſmodi voces & ſermones etiã in libro Iob ſæpe occurrũt. Hũc ſenſum genuinũ eſſe puto.Prius enim vndiq; proſpexit Ezechias, an auxiliũ aliquod ſeſe offerret:nunc quũ ſibi moriẽdum,idque à Deo denuntiatũ videt,ſtatuit non reluctandum amplius, ſed morẽ ipſi gerendum eſſe.Quanquã notãda eſt emphaſis, Deũ quod verbo minatus erat re ipſa etiã cõpleuiſſe.Nam qui ſimpliciter exponũt,Quod Deus mihi dixit per Prophetã executus eſt, neq; nihil dicũt,neque totũ:quia non tã frigidè recitat Ezechias ſibi cognitũ Verbi effectũ:ſed obiecta Dei potentia,omnes murmurãdi vel iurgãdi anſas ſibi pręcidit.Sic etiã Dauid Pſal.39,Obſtupeſco quia tu feciſti.Nullus enim obſtrependi finis eſt,donec potẽtiæ Dei timor nos compeſcat.Sic etiam Iob
Cap.9.15. negotiũ ſibi cum Deo eſſe cogitãs,Apponã,inquit,digitũ ori meo,& ſuppliciter iudicẽ meũ deprecabor.Silẽtium ergo ſibi imperat Ezechias hac ratione, quia fruſtra cõtendat cũ Deo.Quãquam ſimul actum eſſe intelligit de vita:quia Dominus re ipſa comprobet ſeriã fuiſſe commina-
Pſal.39.10 tionẽ.vnde colligit ſe nihil proficere, quia tergiuerſandi nõ ſit locus Verum quidem eſt ſenten-
Iob 9. 15, tiam hanc ex deſperatione manare:quia hoc modo Deum ſibi infeſtũ eſſe cõcipiens ianuam pre-
& 39.37. cibus ſuis claudit.ſed mirũ aut nouũ non eſt, in ſummis perturbationibus eiuſmodi voces excidere,quæ nos ab orãdi fiducia prohibeãt,modò ex oppoſito nitamur ad Dei inuocationẽ, quam nobis ſenſus carnis dictat irritam fore.Hac anxietate implicitũ fuiſſe pium Regẽ credibile eſt, vt languore fatiſceret:ſed præcipuè ſpectaſſe quod dixi,nihil melius eſſe ſilẽtio:quia abſq; profectu cũ Deo diſceptaret,ex proximo cõtextu melius liquebit.ſubiiciet enim ſe trepidaturũ tota vita.vnde colligitur nunc ſibi proponere formidabilẽ Dei potentiam vt ſe ad veram humilitatem cõparet.Porrò quia דדה nunc Mouere, nunc Leniter incedere ſignificat,vertunt quidam interpretes,Mouebor,vel Agitabor:alij, Lentè incedã.Ego trepidũ ac debilem inceſſum notari nõ dubito,quia ſic proſtratus fuerat Ezechias,vt vires ſibi poſthac integras fore deſperet. Trepidatio autem hæc ad metũ referri debet:quia ſequitur continuò pòſt, In amaritudine.perinde acſi diceret mœrorem,qui inflictus fuerat,altius hęrere in corde ſuo,quàm vt deleri vnquã poſſit.hinc illa cuius meminit debilitas.Quia vulgaris trãſlatio habet Recognoſcam, ideo Papiſtæ hunc locum ad confeſſionem auricularem torſerunt:ſed tã ineptè, vt aniculis ipſis ridiculi eſſe poſſint.Senſus autẽ planus eſt,hîc nõ agi de recognitione,ſed de motu & trepidatione,qua toto vitæ ſuæ tempore ſe perculſum iri dicit Ezechias.

16 DOMI-

16 DOMINE VLTRA EOS.) Conciſa Prophetæ oratio varias genuit interpretatio-
nes. Hæc autem magis recepta eſt, Domine, VLTRA eos viuẽt, id eſt, producent vitam ſuam. per-
inde ac ſi diceret, Cùm mihi vitam prorogaris, efficies vt alii quoque idem beneficium percipiãt.
Verùm ſenſus ille textui non congruit, & coactior mihi videtur. Exiſtimo potius Ezechiam hoc
voluiſſe: Domine, quicunque vltra annos iſtos viuent, illis etiam vita ſpiritus mei nota erit. Sub-
audiendũ itaque eſt relatiuum אשר, vt eſt Hebræis vſitatũ: nec quicquã coacti hæc interpretatio
habebit. Nec enim dubiũ eſt, nec quiſquã repugnat, quin loquatur de annis quos ei produxerat
Dominus. Intelligit ergo non tantùm illius temporis homines, ſed etiam poſteros beneficium il-
lud agnituros. Et hoc modo amplificat gratiæ magnitudinem, quia celebris etiam erit futuræ æ-
tati, & ſuperſtes vigebit in omniũ memoria, etiã ipſo Ezechia mortuo: neq; id ſolum, ſed quædam Ge.47.30
Reſurrectionis ſpecies cenſebitur. Dormiẽdi verbo mortẽ ſignificat, vt vulgare eſt Scripturis. Ita 1.Cor.7.39
morbum hunc lethalem morti comparat. Tam enim propinquus erat morti, vt de vita omnino & 11.30
deſperaret. 2.Pe.3.14
17 ECCE IN PACE.) Rurſus alia circunſtantia mali grauitatem exaggerat. Subita enim
& inopinata mala nos magis cõturbãt, quàm ea quæ ſenſim nobis accidũt. Atrocitas ergo mali eo
minus fuit tolerabilis, quia ſubitò corripuit quietũ & ſecurũ: quia nihil minus tunc putabat quàm
ſibi migrandum eſſe è vita. Scimus etiam ſanctos interdum nimis acquieſcere in rebus proſperis, Pſ.30.7.8
& ſibi promittere æquabiles ſucceſſus. quod etiam Dauid Pſal. 30. fatetur ſibi accidiſſe, Dixi in fœ-
licitate mea, non mouebor: tu verò abſcondiſti faciem tuam, & obſtupefactus ſum. Nihil ergo E-
zechiæ contingere triſtius potuit, quàm è vita tolli, quum præſertim fugato hoſte ac deleto pace
frui liceret. Nam exiſtimo Ezechiam in morbum incidiſſe cùm profligatus eſt Sẽnacherib, ſicuti
antea dictum eſt. In illo igitur gaudio & pace quæ affulgebat, en acerba ęgritudo quæ Ezechiam
duriter torquet ac cruciat. Hinc monemur, quia nihil ſtabile aut firmũ eſt in hac vita, & quidquid
nos exhilarat ſtatim poteſt excuti, non eſſe torpendum in lætitia: ſed dum tranquillo rerum ſtatu
fruimur, de bello, de aduerſis rebus & ærumnis cogitandum eſſe. quærendã eſſe potiſſimùm pacẽ
illam quæ paterno Dei fauore nititur, in qua tutò conſcientiæ noſtræ conquieſcent. Secunda pars
verſus duplicem ſenſum admittit: quoniam verbum חשק nunc Amare, nunc Velle ſignificat, non
malè conuenit ſenſus ille, Placuit tibi animam meam eripere. verùm ſi nihil ſubaudias, æquè ple-
na erit oratio, neque minus commodè fluet, Tu Deus animam meam fauore & beneplacito
tuo complexus es quum in ſepulchro iaceret. Animam pro vita accipi ſatis notũ eſt: ſed hic prę-
dicatur Dei bonitas, quòd Ezechiam quaſi mortuum amore proſequi nõ deſtiterit. hoc modo co-
pula in aduerſatiuam particulam reſoluenda erit. Poſtea cauſam aſſignans ad ipſum fontem nos
ducit, & demonſtrat modum illius ſanationis. Videretur enim alioqui non niſi de ſanatione cor-
poris hactenus loquutus eſſe, ſed nunc oſtendit ſe ſublimius quiddam ſpectare: nempe quòd reus
fuerit coram Deo, ac deinde ipſius gratia abſolutus. Sibi quidem reſtitutam eſſe vitam prædicat,
ſed pluris æſtimat ſe reconciliatũ eſſe Deo quàm cẽtũ aut mille vitas. Et certe vtilius nobis eſſet,
nunquam eſſe natos, quàm diuturnam vitam agendo offenſas ſubinde alias aliis addere, atque ita
nobis grauius accerſere iudicium. Hoc ergo nomine ſibi maximè gratulatur, quòd ſerena affulge-
at Dei facies, quem habere propitium ſumma eſt fœlicitas. Interea admonet, quidquid malorum
nobis infligit Deus peccatis noſtris imputandum eſſe, vt nihil aliud quàm reatum ſuum duplicẽt
quicunque Deum inſimulant nimij rigoris: neque vnius tantùm peccati ſe condemnat, ſed multis
ſe oneratum fuiſſe fatetur, vt non vna tantùm venia opus eſſet. Ergo ſi verè malorum alleuatio-
nem quærimus, hinc facere exordium conuenit: quia placato Deo nõ poterit nobis malè eſſe, qui
noſtris miſeriis minimè oblectetur. Nobis enim ferè contingit quod ſtultis & inconſideratis qui
ægrotant, quia ad συμπτώματα duntaxat & dolores intenti morbum ipſum negligunt. Atqui potius
imitandi ſunt periti medici, qui morborum cauſas expendunt, atque huc toti incumbunt, vt eas
radicitus euellant. Externa enim remedia inania eſſe ſciũt, imò nociua, ſi interior cauſa ignoretur.
totam enim mali vim intrò repellunt, atque ita fouent & augent, vt nullus poſtea ſit curationi lo-
cus. Ergo mali ſui cauſam agnouit Ezechias: nempe, ſua peccata: quæ quum ipſi remiſſa eſſent, ſi-
mul pœnã ceſſare ac remiſſam eſſe intellexit. Vnde apparet quam ridicula ſit Papiſtarum diſtin-
ctio, qui remiſſionem pœnæ à culpæ remiſſione ſecerni volunt. Hic verò Ezechias ſtatuit pœnã
ſibi remiſſam eſſe, quod culpa remiſſa ſit. Et notanda eſt loquendi forma qua vtitur Iſaias, PRO-
IECISTI POST TERGVM. ſignificat enim deletam eſſe omnino ipſorum memoriam. Quem- Mic.7.19
admodum alibi dicit Propheta Deum in profundum maris ea proiicere. Item alibi, tam lõge ab- Pſ 103.12
iicere quàm procul Oriens diſtat ab Occaſu. quibus loquẽdi formis certiores nos reddit, quæ De-
us remiſit imputaturum non eſſe. Quòd ſi poſtea nos nihilominus caſtiget, id non facit vt iudex,
ſed vt pater, quò erudiat filios, atque in officio contineat. Nã in eo falluntur Papiſtæ, quod in pœ-
nis aliquid compenſationis eſſe ſomniant, ac ſi Deus vindictam exigeret, quia non velit gratis ig-
noſcere. Atqui Deus ſuos caſtigans, in futurum tempus eorum ſaluti conſulit.
18 QVONIAM NON INFERNVS.) Vbi dicit ſe Dei laudes celebraturum non fuiſſe ſi abla-
ta eſſet vita, gratum ſe ac memorem fore promittit. Et ſimul teſtatur hanc ſibi maximè optãdã

fore vitæ fructum, quia Deum laudabit. Etſi autem veræ pietatis eſt, non aliter vitam appetere, quàm vt eam tranſigamus per continuas Dei laudes: videtur tamen nimis reſtrictè loqui Ezechias. nec enim mors piorum minus Dei gloriam prædicat quàm vita: & quia tunc demum perfectè coniuncti ſunt Deo, laudes eius cum Angelis prædicare non deſinunt. Rurſus etiam exoritur dubitatio, cur tantopere mortem fugerit Ezechias, & terrenæ vitæ tam cupidus fuerit. Etſi autem iam ſoluta fuit hæc ſecunda quæſtio, rurſus tamen in memoriam reuocent lectores, pauorem hũc non ex ſola morte fuiſſe conceptum, quando idem Ezechias confecto vitæ ſpatio non reluctatus eſt, quin libenter ad Deum concederet: ſed pium Regem ira Dei perculſum hoc tantùm dolere, quòd ſuis peccatis ſeſe abdicauerit à vita, quaſi poſthac omnis gratiæ & benedictionis expers futurus ſit. Hinc etiam pendet primæ quæſtionis ſolutio: quia nihil mirum ſi pius Rex non modò ſibi è vita migrandum eſſe reputans, ſed mortem exiſtimãs pœnam ſcelerum & vltionem Dei, gemat ac defleat ſe damnari quaſi indignum qui operam impendat promouendæ gloriæ Dei. Nam quicunque hoc fulmine percuſſi ſunt, fieri non poteſt vt viui aut mortui celebrẽt Dei laudes: ſed quia deſperatione obruti ſunt, neceſſe eſt obmuteſcere. Eodem etiam ſenſu & Dauid Pſalmo 6, &
Pſal.6.6 tota Eccleſia Pſal.115. dicit, Non eſt memoria tui in morte: in ſepulchro quis te prædicabit? nempe
Ibi.115.17 pe quia perditis & attonitis nulla gratiarum actionis materia ſuppetet. Notandum tamen ſimul eſt, ſanctos dum ita loquuti ſunt, non conſideraſſe qualis poſt mortem cõditio ipſos maneret, ſed præſenti dolore correptos tantùm ſpectaſſe in quem finem conditi eſſent ac in mundo alerentur. Eſt hæc, vt nuper dictum fuit, præcipua viuendi cauſa hominibus, vt ſe exerceant in Dei cultu: hoc etiam conſilio Eccleſiam Deus in mundo tuetur, quia vult nomen ſuum celebrari. Iam qui ſe præcipitem deiici videt, quia cenſeri non meretur, vel locum tenere inter Dei cultores, non attendit diſtinctè quaſi compoſito animo, quid poſt mortem facturus ſit: ſed dolore obnubilatus, acſi poſt mortem ceſſarent omnia pietatis officia, facultatem mortuis eripit laudãdi Dei: quia videtur gloria Dei ſepeliri cum ſuis teſtibus.

19 VIVENS, VIVENS, IPSE CONFITEBITVR TIBI.) Non quoſlibet promiſcuè homines comprehendit, quandoquidem multi viuunt, qui tamẽ ſua ingratitudine extinguunt, quantum in ſe eſt, Dei gloriam: certè nihil minus cogitant quàm ſe ad eam prædicandam natos eſſe. Sed ſimpliciter docet, quantiſper in hac vita fouentur homines à Deo, poſſe meritò gloriæ eius legitimos eſſe præcones, quando ad hoc officium ſua liberalitate ipſos inuitat. Atque hæc antitheſis demonſtrat quod paulò antè dixit, Non eſſe in morte vel ſepulchro memoriam Dei, referri ad hanc ſummam, vbi è mundo exterminantur qui ſtudium ſuum libenter impenderent laudando Deo, hac gratia priuari. Porrò ſe vnum ex teſtibus gloriæ Dei fore profitetur. atque ita certam grati erga Deũ animi ſignificationẽ præbet. Pronũciat enim ſe nõ fore obliuioſum, ſed perpetuò gratias acturum Deo, ac prædicaturum quẽ expertus erat fauorem eius: neque id tantùm ſeculi ſui hominibus, ſed etiam poſteris, vt & ipſi celebrent iſtas laudes, tantique beneficij authorem venerentur. Hinc colligenda eſt vtilis monitio, hac lege ſobolem dari mortalibus, vt quiſque liberos ſuos erudiendo pro ſua virili propagare ad poſteros ſtudeat Dei nomẽ. Quare hæc præcipuè ſedulitas patribusfamiliâs mandatur, vt Dei beneficia aſſiduè commemorent. Veritatis autem nomine, quam Deus præſtat ſuis fidem, omniáque gratiæ teſtimonia quibus ſe veracem eſſe probat, intellige.

20 IEHOVA AD SERVANDVM.) Agnoſcit ſe non hominum ope aut induſtria, ſed beneficio Dei ſolo liberatum eſſe. Quod alij vertunt, Domini eſt vt me ſeruet, non ſatis exprimit, & videtur à litera remotius eſſe. nec enim prædicat ſolummodò potentiam Dei, ſed etiam opus in quo perſpicuum eius documentum dedit. Denique SERVARE iſtud Dei, morti opponit cui adiudicatus fuerat: quia ſicuti prius exhorruerat ſeuerum iudicem, nũc liberatorem ſuum agnoſcens, lætitia exultat. Hinc rurſus ſe ad canendum gratitudinis cauſà accingit: imò alios quoque huius officij ſocios & comites aduocat. Et hac ratione Templi meminit, vbi piorum conuentus agebantur. Si priuatus fuiſſet ac vnus è vulgo, ſolenne tamen Deo ſacrificium offerre debebat, vt alios ſuo exemplo incitaret. Itaque Regi multò magis hoc curandum fuit, vt omnes ſecum ad gratiarum actionem adduceret: præſertim quoniam in eius perſona Deus totius Eccleſiæ ſaluti conſuluerat. Significat ergo ſe daturum operam vt hæc Dei gratia omnibus innoteſcat, vigeatque eius memoria non vno tantùm die vel anno, ſed quoad manebit ſuperſtes. Et certè tam inſigne Dei beneficium vllo tempore euaneſcere vel excidere nimis indignum fuiſſet. Vt autem obliuioſi ſumus, ita opus eſt aſſiduis ſtimulis, qui nos expergefaciant. Simul obiter oſtendit quorſum inſtituerit Deus ſacros conuentus, nẽpe vt celebretur quaſi vno omnium ore, & alij alios incitent ad pietatis cultum.

21 ET DIXIT.) Nunc refert Iſaias quale remedium Ezechiæ præſcripſerit. Alij remediũ eſſe non putant, quòd ficus vlceribus inimicæ & noxiæ ſint: ſed hoc ſigno piũ Regem fuiſſe admonitum & certius edoctũ, ſanationẽ non aliunde quàm ex ſola Dei gratia proficiſci. Sicuti cœleſtis
Gen.9.13 14.15 arcus, quo teſtari voluit Deus nũquam interiturum humanũ genus diluuio, videtur rem omnino con-

contrariá notare:quia tunc apparet, cùm imminent denſiſſimi imbres & quaſi ad totum orbẽ obruendũ incumbunt. Ergo cataplaſma quod ſanãdo morbo minimè aptũ erat,putãt cõſultò fuiſſe adhibitũ à Propheta,vt palàm faceret Deũ ſine medicamentis ſeruaſſe Ezechiam. Sed cùm ficus à medicis etiã noſtris adhibeantur ad peſtẽ maturandã:fieri poteſt vt Dominus promiſſioni medicinã adiũxerit:quemadmodũ ſæpè aliàs factũ videmus nã etſi inferioribus medijs,quæ vocant, non indiget Dominus:iis tamen vtitur quoties viſum eſt. Nec verò promiſſionem extenuat hæc medicina,quæ ſine Verbo vana & inutilis fuiſſet:quia & ſignũ aliud ſupernaturale acceperat.quo ſatis didicerat ſe vitam,de qua deſperabat,à ſolo Deo recepiſſe.

22 DIXERAT AVTEM.) Nonnulli ſic exponunt hunc verſum, quaſi hoc etiã ſignum Ezechiæ datum ſit:atque ideo ad proximam ſententiam referunt, & admirantis interiectionem eſſe putant: ſed veriſimilius eſt cõfuſũ hîc eſſe ordinem, quod Hebræis ſæpè accidit:ac referri poſteriore loco quod priore dicendum erat. Nec enim initiò dixit Iſaias ſignum petitum fuiſſe ab Ezechia,quod tamẽ ſacra Hiſtoria teſtatur. Subiungit igitur quod ſuo loco omiſſum erat. VT ASCENDAM. Significat præcipuum ſibi ſtudium fore tota vita,vt nomen Dei celebret,nec enim deliciandi & captandæ voluptatis gratia vitam expetebat,ſed vt honorem Dei & purum eius cultum tueretur. Meminerimus ergo vitam nobis à Deo prorogari,non vt indulgeamus genio, aut luxui nos dedamus, ſed vt pietatẽ colamus, exerceamus pia inter nos officia,frequentes ſimus in piorũ cœtu & ſacris ſolennibus,vt veritatem Dei & bonitatẽ prædicemus. 2.Re 20.8

CAPVT XXXIX.

1 *TEmpore illo miſit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babel, ad Ezechiam literas & munus, ex quo audierat eum ægrotaſſe, & conualuiſſe.*

2 *Lætatus eſt autem de iis Ezechias, & oſtẽdit illis domũ theſauri ſui, argentũ & aurũ & aromata, vnguentũ pretioſum, & omne armamentarium ſuum, & quicquid inueniebatur in theſauris ſuis: non fuit res vlla, quam non oſtenderit Ezechias in domo ſua, totóque regno ſuo.*

3 *Tum venit Iſaias Propheta ad regem Ezechiam, dixítque illi: Quid dixerunt viri iſti? & vnde venerunt ad te? Reſpondit Ezechias, E terra longinqua venerunt ad me, è Babel.*

4 *Tunc dixit: Quid viderunt domi tuæ? Et dixit Ezechias: Cuncta quæ domi meæ ſunt viderunt: nec res vlla eſt, quam non illis oſtenderim in theſauris meis.*

5 *Tunc ait Iſaias Ezechiæ: Audi verbum Iehouæ exercituum.*

6 *Ecce dies veniũt, vt tollatur in Babylonẽ quicquid eſt domi tuæ, & quicquid recondiderunt patres tui ad hunc vſque diem: nec reſiduum quicquam manebit, dicit Iehoua.*

7 *E filijs tuis qui egreſſi fuerint ex te, quos genueris tollent: erúntque eunuchi in palatio regis Babel.*

8 *Dixit Ezebias Iſaiæ: Bonus eſt ſermo Iehouæ quem pronuntiaſti. Et dixit: Saltem erit pax & ſtabilitas in diebus meis.*

IN CAPVT XXXIX.

1 TEMPORE ILLO.) Hunc primũ fuiſſe Regem exiſtimant gentis Chaldaicę. Nam pater eius Baladan ſine Regis titulo principatum apud Babylonios obtinuerat. Cùm itaque Merodach iſte duodecim annos regnaſſet, Aſſyrios ſubegit, atque effecit vt Chaldæis parerent. Falluntur enim qui à Nabuchadnezer cœptũ fuiſſe bellum exiſtimãt. Fieri quidem poteſt, vt eos demum ſubegerit:ſed iam ſemifractos fuiſſe probabile eſt, vt non aliud reſtaret quàm partũ alterius victoria imperiũ ſtabilire. Etſi autẽ ſimpliciter narrat Propheta miſſos fuiſſe legatos, notare tamẽ operępretiũ eſt, aſtutè hoc factũ fuiſſe à Babylonio, vt blanditiis ad ſe pelliceret Ezechiã. Iã imminebat Aſſyriis, quib⁹ ſciebat Iudęos ob cõtinua bella meritò infẽſos eſſe. Ergo vt ſociũ & auditorẽ in bello quod moliebatur ſibi conciliet, obliquis artibus contrahit amicitiã cum Ezechia. Ambitio autẽ pij Regis animũ corrupit, vt cupidius fallaces tyrãni illecebras arriperet, ac illis ineſcaretur. prętextus ta-

men fuit, vt legati gratularentur, quòd à morbo conualuiſſet Ezechias. Et tamen Hiſtoria ſacra
2. Par. 32. aliam cauſam reddere videtur: nempe quòd Merodach fuerit prodigio incitatus. Minimè certè
31 dubium eſt, famam portenti illius longè peruagatam eſſe, cùm Sol retroceſſit: nec fieri potuit quin populos multos permoueret, Cæterùm, vix credibile eſt profanum hominem aliò ſpectaſſe quàm vt Ezechiam in ſuas naſſas attraheret. ſed quia illuſtri ſigno oſtẽderat Deus Ezechiæ ſalutem ſibi curæ eſſe, vt ſolent impij peruerſè abuti omnibus gratiæ Dei teſtimoniis, putauit Merodach ſi Ezechiam ſibi adiungeret, bellum cœleſtibus auſpiciis ſe ſuſcepturum. Hinc factũ eſt, vt teſtandæ beneuolẽtiæ cauſa Legatos ad eum mitteret cum muneribus. Voluit enim ab ipſo gratiam inire, cuius amicitiam ſibi vtilem & accommodam fore exiſtimauit. Et quidem hac de cauſa, vt eius opera aduerſus Aſſyrios poſtea vteretur, quos Iudæis infeſtiſſimos hoſtes eſſe non ignorabat. Hæc enim Regum & principum conſilia ſunt, vt fraudibus & aſtu rem ſuã gerant. & quamplurimos ſibi quauis ratione adiungant, quorum opera aduerſus hoſtes ſuos abutantur.

2 Lætatvs est.) Hiſtorici perſonã agit Propheta. nam ſimpliciter narrat quid actum ſit ab Ezechia, poſtea quorſum id fieret declarabit: ambitione videlicet excæcatũ Ezechiam ſeſe Legatis oſtẽtaſſe: etſi vitioſum gaudij genus perſtringitur, vnde poſtea nata eſt gratificandi ſedulitas. Qui nudã hanc hiſtoriã leget, nihil improbè ab Ezechia factũ iudicabit. Humanitatis enim fuit hilariter & lautè Legatos excipere, iiſque omnia beneuolentiæ ſigna exhibere. ac barbari fuiſſet hominis, eos à quibus vltro ad amicitiã prouocatus fuerat, reiicere, atq; tam potentis Regis amicitiã aſpernari. Sed latuit interea in eius animo ſtudiũ vanæ oſtentationis. voluit enim ſeſe Babylonio venditare, vt intelligeret fœdus hoc ſibi nõ inutile futurum: idque ex opibus, copiis & inſtrumẽtis bellicis cognoſceret. Hoc quoque reprehenſione dignum fuit, quòd ad externa & illicita ſubſidia animũ adiiciens, tantundem detraxit honoris Deo, quem nuper liberatorẽ bis fuerat expertus. Nec enim alioqui tã acerbè Propheta hoc factum reprehẽdiſſet. Inſigne exemplũ: quo docemur nihil periculoſius eſſe, quàm proſperis rebus excæcari. vnde etã illud probè quondã dictũ eſt, Difficilius eſſe proſperã fortunam quàm aduerſam ferre. Laſciuimus enim atque inſoleſcimus, cùm res fluũt ex animi noſtri ſentẽtia: nec poſſumus vllis monitionibus aut minis in offi
Cap. 33. 6 cio contineri. Cùm id Ezechiæ accidit, cui tã præclarum à Propheta elogiũ datum eſt, cuius theſaurus fuit timor Dei, vehemẽter nobis verendũ eſt, ne in eiuſmodi pericula incidamus. Abripitur inani iactãtia, nec recordatur ſe antea ſemimortuũ, inſigni Dei miraculo è morte ereptũ eſſe. Antea profitebatur ſe laudes Domini perpetuò celebraturũ in piorũ cœtu: nũc cùm amicitiã ſuã captari, & ſe potentis monarchæ nomine ſalutari videt, obliuiſcitur Dei & beneficiorũ quæ ab ipſo acceperat. Cùm pium hunc Regẽ tã facilè labi, atque ambitione abripi videmus: diſcamus nobis iniicere modeſtiæ frænum, quod nos aſſiduè ac ſollicitè in timore Dei contineat.

3 Tvm venit Isaias.) Perſequitur eandẽ narrationẽ: ſed doctrinã ſimul adiungit. Tametſi verò ſe à Deo miſſum eſſe nõ dicat, tamẽ inſtinctu Spiritus ſancti ac iuſſu Dei hoc feciſſe certũ eſt: atq; ideo ſeſe ornat epitheto Prophetæ: quo admonet ſe non veniſſe vt priuatũ, ſed vt fũgeretur officio diuinitus ſibi iniuncto, vt facilè ſentiret Ezechias ſibi non eſſe negotium cum homine mortali. Iam vbi ait veniſſe, colligendum eſt, non fuiſſe accitũ. Cùm Ezechias opes ſuas faſtuoſè oſtentaret, ſinebat ipſum domi quieſcere: nec enim ad eiuſmodi conſilia Prophetæ adhi-
Sup. 37. 2. beri ſolent. Atqui prius cùm ſummis anguſtiis premeretur, cùm Rabſaces tã proteruè inſultaret,
3. 4 & impudenter conuitiaretur Deo, miſit ad Iſaiam, ac petiit vt apud Deum intercederet, & cõſolatione aliqua angores ipſius alleuaret. Ita rebus aduerſis atq; extremis quęruntur Prophetę: proſperis verò negliguntur, vel etiam reiiciuntur: quòd ſuis monitionibus hilaritatem noſtrã turbẽt, ac mœroris cauſam afferre videantur. Venit tamen Iſaias, tametſi nõ vocatus. in quo laudanda & ſuſpicienda eſt eius conſtantia. atque ipſius exẽplo docemur non eſſe expectandũ quoad nos vocent homines qui officio noſtro indigent, quum ſibi placent in grauiſſimis malis, & periculũ ſibi ſua aut leuitate, aut ignorantia, aut etiam malitia accerſunt. Officij enim noſtri eſt, colligere oues errantes, idque ſtudioſè facere debemus, etiamſi nemo à nobis poſtulet. Etſi autẽ iure in Ezechia reprehendi poteſt, quòd regis Babylonij lenocinio corruptus Deũ non conſuluerit: eſt tamẽ hoc non vulgaris modeſtiæ ſignum, quòd Prophetam non arcet vel contemnit quaſi intẽpeſtiuè obſtrepat, ſed humaniter reſpondet, ac tandẽ duriſſimã correctionem æquo & manſueto animo ſuſ-
Pſ. 119. 24 cipit. Satius quidẽ initiò fuiſſet interrogare os Dei, ſicuti in Pſalmo dicitur, Mandata tua viri cõſilij mei: ſed quia iã errore lapſus erat, delicti remedium obedienter admittere ſecundæ virtutis fuit. Qvid dixervnt? Non ſtatim vulnerat ipſum Propheta graui reprehẽſione, ſed leniter pungit: vt ipſum in agnitionẽ peccati ſui adducat. Sibi enim blandiebatur Ezechias, atque omnia apud ſe præclara eſſe exiſtimabat. Itaque paulatim excitãdus à ſuo torpore fuit. Suberat quidẽ nõ leuis ſtimulus: acſi dixiſſet, Quid tibi cũ viris iſtis? an nõ procul tibi fugienda fuit huius peſtis contagio? Interrogat etiam de legationis ſumma, vt pudorẽ incutiat Ezechiæ, qui ſe inſidioſè captari non agnouerit. neq; enim probabile eſt notari gratulationem ſi nihil veneni admixtum fuiſſet: ſed tendiculas illas, quibus implicare eum volebant Chaldæi. Et tamẽ ex reſponſo liquet, nondũ leui illa reprehẽſione perculſum fuiſſe Ezechiã, quia ſibi adhuc placet. Iactat enim iſtos homines

ve-

veniſſe è longinqua regione, è Babylone Nec verò credibile eſt ignotã fuiſſe illam regionẽ Iſaiæ,
vt opus fuerit Ezechiam tam diſertis verbis diſtantiam exprimere: ſed ita ſeſe iactat, quòd am-
bitionis affectus in eo præualeret. Durius ergo vrgeri ipſum, acrioréſque ſtimulos adhiberi o-
portuit.

4 TVNC DIXIT.) Pergit Iſaias in obliqua ſua admonitione, ſi fortè tangatur Ezechias,
ſibíque diſpliceat. Hoc tamen nondum aſſequitur, tametſi vix credibile eſt tam ſtupidum fuiſſe
Regem, quin punctiones iſtas ſentiret. Sciebat enim non veniſſe Prophetam, vt curioſi homines
ſolent, ad rumores venandos: ſciebat etiam non iocosè confabulari ſecum, ſed ſerium aliquid af-
ferre. Quicquid ſit, in bonam partem accipere conuenit quod placidè reſpondet. nec enim inſur-
git aduerſus Prophetam, ſed modeſtè fatetur quod res habet: nondum agnoſcit tamẽ ſe peccaſſe,
vel ſaltem non afficitur vt ſibi diſpliceat: quoniam peccatum ſuum ex occulto illo affectu non æ-
ſtimat. Adeò fallit ambitio, vt ſua dulcedine non modò inebriet homines, ſed dementet, vt ne ad-
moniti quidem ſtatim reſipiſcant. Quum igitur pium Ezechiam tanto ſtupore percuſſum vide-
mus, vt ſe reprehendi non ſentiat, vel ſaltem non pungatur vt ſeipſum agnoſcat, diligenter nobis
à tam peſtilenti morbo cauendum eſt.

5 & 6 TVM AIT.) Ex hoc Dei iudicio peccatũ Ezechiæ non leue fuiſſe perſpicimus, quanuis
aliter iudicet communis ſenſus. nã quũ Deus optimum ſemper modũ in caſtigãdis hominibus te-
neat, ex pœnæ atrocitate colligitur non vulgare aliquod delictũ, ſed atrociſſimũ crimẽ fuiſſe. Vn-
de etiã monemur, perperam hominũ arbitrio cenſeri dicta vel facta: ſed vnũ Deũ eſſe idoneum
iudicẽ. Theſauros oſtendit Ezechias: an coaceruati erant, vt ſemper quaſi defoſſi laterẽt? Legatos
comiter excepit: an abigeret? aures præbuit eorũ mandatis: nempe quũ Aſſyrij æmulus vltro eius
amicitiam expeteret: an repudiãda fuit tanta cõmoditas? Denique in ſpecie ipſa nihil non excu-
ſabile reperietur. ſed Deus cui nihil abſcõditũ eſt, primùm ingratitudinẽ obſeruat in Ezechiæ læ-
titia: quia malorũ quibus nuper premebatur immemor, Chaldæos quodãmodo ſubſtituit in locũ
ipſius Dei, cui ſe & ſua omnia cõſecrare debuerat. Obſeruat deinde ſuperbiã: quia ex ſplẽdore &
diuitiis famã acquirere nimis cupidè tẽtat. Obſeruat prauũ amorẽ fœderis, quod toti populo exi-
tiale futurũ erat. Sed pręcipuũ vitiũ fuit ambitio, qua fit vt omnis ferè Dei timor ex cordibus eua- 2.Cor. 12.7
neſcat. Vnde meritò exclamat Auguſtinus, Quantũ & quale venenũ ſuperbiæ, quod nõ poteſt niſi
veneno curari! Illud enim Pauli reſpicit, vbi angelum Satanæ ſibi datũ eſſe ait, à quo velut cola-
phis cædatur, ne reuelationũ magnitudo ipſum efferret. Ezechias inuicto animo erat cùm omnia
propè deplorata eſsẽt: his autem blanditiis vincitur, nec vanæ ambitioni obſiſtit. Quàm ergo ex-
itiale ſit hoc malũ, attẽtè diligentérque cõſideremus, eóque maiorẽ ad ipſum vitãdum cautionem
adhibeamus. Quia verò durã ſententiã laturus erat, præfatur ſe Dei eſſe præconẽ. & paulò pòſt i-
terum repetit hoc ſibi à Deo eſſe mãdatum, non modò vt à ſe repellat inuidiã, ſed quò penitus in
animũ Regis penetret. vbi rurſus eius conſtantiã animíque magnitudinẽ perſpicimus. Cor ſpectũ
Regis non reformidat, nec morbũ eius detegere, & iudiciũ Dei denũtiare veretur. Nam etſi tunc
quoque delicatæ erãt aures Regibus: quia tamẽ probè ſibi cõſcius erat hãc perſonã ſibi à Deo eſ-
ſe impoſitã, munus quantũuis odioſũ liberè exequitur. Prophetę quidẽ ſubditi erãt Regibus, nec
quicquã ſibi arrogabãt, niſi cùm Dei nomine agendũ erat. tunc verò nihil tam ſublime eſt, quod
Dei maieſtati ſubiiciendum nõ ſit. Quòd ſi propoſitum ei fuiſſet gratiã inire cum Principe, adu-
latorum more tacuiſſet: ſed rationẽ habet muneris ſui, dátque operã vt eo fideliſſimè fungatur.
NEC RESIDVVM QVICQVAM. Notandũ eſt genus pœnæ quo Dominus in Ezechiam animad-
uertit. Res enim ob quas ſeſe tantopere efferebat, poſteris adimit, vt nullam gloriandi materiam
habere poſſint. Sic Dominus ambitionẽ hominum & ſuperbiam vlciſcitur: vt nomẽ aut regnum,
quod ſibi æternum fore ſperauerant, deleatur, vt contumelioſè tractentur, vt ignominioſa ſit eo-
rũ memoria: denique ſtultas eorum cogitationes euertit, vt cõtraria omnino experiantur figmẽ-
tis quibus ſe deludunt. Si quis obiiciat minimè conſentaneum eſſe, vrbis direptionem & populi 2.Chr. 36.
exilium vnius hominis delicto aſcribi, quũ vbique pronunciet Spiritus publicam obſtinationem 14. 15. 16.
in cauſa fuiſſe, cur Deus vrbẽ & terram Chaldæis ſpoliandam traderet: reſpondeo, abſurdum nõ 17
eſſe vt Deus in peccatũ vnius hominis, ſimúlq; in ſcelera totius populi animaduertat. Cùm enim
per vniuerſam regionẽ peruagata eſt ira Domini, omnes ſimul reatum ſuũ agnoſcere debuerunt,
ac vnuſquiſque ſeorſim reputare quid eſſet promeritus: vt nemo reiiceret culpã in alios, ſed in ſe
potius quiſque trãsferret. Pręterea cùm infinitis modis iam Dei iudicio obnoxij eſſent Iudæi, iu-
ſtè paſſus eſt omniũ malo delinquere Ezechiam, quò magis acceleraret iram ſuam, & iudicio ſuo 2.Sam.24.
exequendo viã patefaceret: quẽadmodum etiam Dauidi accidiſſe videmus. Admonet enim Scri- 1
ptura non fortuitò cõtigiſſe quòd Dauid populum numerauit, ſed populi ipſius vitio effectũ eſſe,
in quem hac occaſione Dominus animaduertere voluit. Accẽſus eſt, inquit, furor Domini in po-
pulum, & immiſit in cor Dauidis vt populum cenſeret. Ita & hoc loco denunciatur Ezechiæ
pœna: ſed peccatum eius quo iram Dei prouocauit, iam Dei erat vltio in totum populum.

7 ET FILIIS.) Hoc multò acerbius Ezechię videri potuit. Ideóq; extremo loco ponitur ãplifi-
cãdi cauſa. Etenim ſi malũ aliquid in populo graſſetur, Reges ſe & ſuos eximẽdos putant, acſi ho-

minum numero non cenſerentur. Cùm igitur intellexit filios in ſeruitutem abducendos eſſe, du-
riſſimum hoc ei videri neceſſe fuit. hinc rurſus quantopere diſplicuerit Deo pręſidium ex terre-
nis opibus quæri ab Ezechia, ſéque venditare apud impios, colligere licet: vbi Deus terribili
exemplo quaſi inexpiabile crimen vlciſcitur, quòd ambitioſè Ezechias coram incredulis pom-
pas ſuas egerit.

8 BONVS EST SERMO IEHOVÆ.) Ex hoc reſponſo colligimus Ezechiam pręfra-
ctum non fuiſſe hominem, aut impotenter elatum, cùm Prophetæ obiurgationẽ audierit æquo
animo, tametſi initiò parum moueretur. Vbi enim Dominum audit iratum eſſe, reũ ſe ſpõte per-
agit, & ſe meritò pœnas dare confitetur. In quo veræ docilitatis & obedientiæ exemplum habe-
mus, quòd audito iudicio Dei, non contendit nec litigat cum Propheta, ſed placidum & modera-
tum ſe prębet. Diſcamus igitur exemplo pij Regis, placidè Dominum audire, non tantùm quum
hortatur aut monet, ſed etiam quum damnat & terret iuſtas pœnas denuntians. Nam ſermonem
Dei bonum eſſe pręicans, non modò iuſtitiæ laudem tribuit, ſed patiẽter amplectitur quod ſua
aſperitate odioſũ eſſe poterat. ſiquidem & reprobis interdũ extorta fuit cõfeſſio ſui delicti, quorũ
tamẽ ſubacta non fuit contumacia, quin fremerẽt contra ſuũ Iudicem. Ergo vt nobis dulceſcant
minę Dei, neceſſe eſt à nobis cõcipi aliquã miſericordię ſpẽ: alioqui ſemper mera amarulẽtia e-
bulliet ex cordibus noſtris. Qui verò perſuaſus erit, Deum puniendo affectũ paterni amoris mi-
nimè exuere, non modò fatebitur ipſum eſſe iuſtum, ſed placidè & ſuauiter temporalem eius ri-
gorem feret. Denique vbi vigebit gratiæ Dei ſenſus, vt ſtatuamus nobis eſſe patrem, nõ erit no-
bis difficile aut acerbum, ſtare & cadere eius arbitrio: quia dictabit fides nihil paterna eius caſti-
gatione nobis eſſe vtilius. Sic ille in Scripturis obiurgatus ſuppliciter reſpõdet, Dominus eſt, fa-
1.Sa. 3.18 ciat quicquid rectum erit in oculis eius. Nam certum eſt ideo obmuteſcere non ſolùm quia nihil
proficeret contrà murmurando, ſed quia eius iudicio ſe ſubmittit. Eôdẽ videtur tẽdere Saulis ta-
1.Sa. 28.20 citurnitas, vbi ſe regno priuatum iri audit. Sed quia pœna ſolùm terretur, non tangitur culpę diſ-
plicentia: non mirum eſt ſi intus ferocia turgeat, quãuis acquieſcat in ſpeciẽ, quia reſiſtere nõ po-
teſt, quod libenter alioqui facturus erat: vt malefici quum vinculis aut compedibus tenentur cõ-
ſtricti, iudicibus ſunt ſupplices, quos è ſolio detractos libenter calcarent pedibus. At quia Dauid
& Ezechias ita humiliantur ſub potenti Dei manu vt ſpẽ veniæ non amittant, quas infligit pœ-
nas ſubire malunt, quàm ſe imperio ſubducere. Ac notatu dignum eſt, quòd non ſimpliciter fate-
tur iuſtam eſſe ſententiam quam tulit Deus, ſed quam Iſaias ipſe promulgauit: nõ parum enim
habet ponderis hæc particula, dum ſermonem licet ab homine mortali allatum reuerẽter exci-
pere non grauatur, quia præcipuũ authorẽ reſpicit. Dura certè Regi eſſe poterat ac moleſta Iſaiæ
libertas: ſed quia Dei miniſtrũ agnoſcit, cogi ſe in ordinẽ patitur. Quò minus tolerabilis eſt eo-
rum mollities qui moneri ſe, vel obiurgari indignè ferentes, cõtemptim doctoribus & Verbi mi-
niſtris obiiciũt, An nõ vos quoq; eſtis homines? Quaſi verò parẽdũ Deo nõ ſit, niſi Angelos è cœ-
lo mittat, vel deſcendat ipſe. Hinc etiã colligimus quid de fanaticis iudicandum ſit, qui ſimulãtes
Deum ſe reuereri, Propheticam doctrinam reſpuũt. Nam ſi Deo obtemperare parati eſſent, nõ
minus loquentem in ſuis Prophetis audirent, quàm ſi tonaret è cœlo. Fateor veros Prophetas à
falſis diſtinguendos eſſe, vocem paſtoris à voce alieni: ſed non ſunt promiſcuè ſimul omnes reii-
ciẽdi, niſi Deum quoque ipſum reiicere velimus. atque audiẽdi ſunt non ſolùm cùm hortantur
aut reprehendunt, ſed etiã cùm dãnant, iuſtáſq; pœnas iuſſu Dei ſceleribus noſtris minãtur. Vbi
verti SALTEM ERIT PAX, כי particulam aduerſatiuã, hîc verò exceptiua eſt. Nouũ enim quid-
dã ſubiicit Ezechias, nempe gratias agens Deo quòd pœnam mitiget, quã promeritus erat. per-
inde acſi diceret, Dominus poterat ſtatim cõcitare hoſtes, qui me ex regno meo expellerent: nũc
mihi parcit, tẽperat differẽdo pœnas quas meritò ipſe luerem. Quanquã precatiuè exponi poteſt
hæc ſentẽtia, vt cupiat Ezechias pœnam differri in aliã vſque ætatẽ. Probabilius tamen eſt quod
dixerat Propheta de venturis diebus, accommodare ad ſolatiũ doloris, vt ſe ad patientiã animet:
quia ſubita vindicta magis fuiſſet expauefactus. Rectè ergo conuenit exceptio hæc, vt animũ ad
manſuetudinẽ componat, Saltẽ parcet Deus ſeculo noſtro. Si cui tamen magis placeat eſſe cauſæ
redditionẽ, fruatur ſuo ſenſu. VERITATIS nomen nõnulli pro cultu Dei & pura religione acci-
piunt, acſi gratias ageret Deo quòd pietatis doctrinam moriens relinqueret ſuperſtitẽ. Ego verò
pro Stabilitate accipio, vel trãquillo regni ſtatu, niſi per hypallagen accipere malis proſperitatẽ
diuturnã & certã fore. Poſſet autẽ crudelis videri Ezechias, quod nullã poſteritatis curã habeat,
nec magnopere laboret quid poſtea euenturũ ſit. Nam impiæ ſunt & horrendæ illæ voces, ἐμοῦ
θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί. item, Mihi mortuo, omnes mortui ſunt: atq; ſimiles quas hodie porci &
Epicurei permulti in ore habent. Sed longe alia fuit mens Ezechię, qui tametſi futuris ſeculis be-
ne conſultũ eſſe optabat, nõ tamẽ debuit, quod Deus vindictã ſuam differens clementiæ ſignũ da-
bat, pro nihilo ducere: quia inde ſperare potuit tandẽ miſericordiã ſenſuros aliqua ex parte po-
Mat. 6.34 ſteros. Quod nõnulli reſpõdent dilatione lætatũ fuiſſe, quia nos de craſtino ſollicitos eſſe non o-
porteat, ſufficere diei malitiam ſuã: huic loco nõ conuenit. nec enim negligit poſteros Ezechias,
ſed quia videt pœnã Dei clementia tẽperari, gratias ei agit, ſicuti iam dictũ eſt. quanuis enim hęc
pœna

pœna aliud ſeculum maneret,tamen præſentem gratiam amplecti debuit.Et certè noſtro potiſſimùm ſeculo ſeruire debemus, cuiúſque præcipuè ratio habenda eſt.Futurum non eſt negligendũ: ſed quod præſens eſt,atque inſtat,magis officium noſtrum requirit.Nos enim qui ſimul viuimus, maiore vinculo aſtrinxit Deus,vt mutua communicatione alij alios,quantum in nobis erit,iuuemus . Eſt etiam animaduertendum, quòd prius Ezechiæ longiorem vitam promiſerat Dominus, cùm proximus eſſet morti , nunc iure metuendum fuiſſe , ne iterum ob peccatum iſtud vitam ei abrumperet.Quum audit ratam eſſe promiſſionem,gratias agit Deo:& moderatius fert venturã calamitatem,tametſi grauis & acerba ipſi eſſet.

CAPVT XL.

1 *Conſolamini,conſolamini populum meum,dicet Deus veſter.*

2 *Loquimini ſecũdum cor Ieruſalem , & clamate ad eam, quòd impleta ſit militia eius,quòd remiſſa ſit" iniquitas eius,quoniam accepit è manu Iehouæ duplicia in omnibus peccatis ſuis.* "Vel, miſeria

3 *Vox clamans in deſerto: Parate viam Iehouæ: Dirigite in ſolitudine ſemitam Deo noſtro.*

4 *Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erit præruptum in rectitudinem,& loca confragoſa in planiciem.*

5 *Et reuelabitur gloria Iehouæ , videbitque omnis caro pariter , quod os Iehouæ loquutum ſit.*

6 *Vox" dixit: Clama.Et dixi , Quid clamabo? Omnis caro herba: & omnis gratia eius quaſi flos campi.* "Vel, dicebat

7 *Exaruit herba,emarcuit flos , quia ſpiritus Iehouæ ſufflauit in eo. Sanè herba eſt populus.*

8 *Areſcit herba,emarcet flos. At ſermo Dei noſtri ſtabit in æternum.*

9 *Aſcende in montem excelſum annuntiatrix Sion : attolle fortiter vocem tuam annuntiatrix Ieruſalem. Attolle,ne timeas.Dic ciuitatibus Iuda: Ecce Deus veſter.*

10 *Ecce Dominus Iehoua in robore veniet:& brachium eius ſibi potens. Ecce merces eius cum eo,& opus eius coram ipſius facie.*

11 *Sicuti paſtor gregem ſuum paſcet, brachio ſuo colliget agnos , ſinu ſuo portabit , fœtas ſuauiter ducet.*

12 *Quis menſus eſt pugillo ſuo aquas, & cælos palmo menſus eſt , & comprehendit tribus digitis puluerem terræ,& appendit montes in ſtatera,& colles in trutina?*

13 *Quis erudiuit ſpiritum Iehouæ,aut conſilio eum inſtruxit,& eum docuit?*

14 *A quo petijt conſilium,vt eum moneret?& docuit eum ſemitam iudicij,erudiuit ſcientia,& viam prudentiæ oſtendit ei?*

15 *Et Gentes quaſi gutta ſitulæ, & quaſi puluiſculus trutinæ reputãtur:en inſulas quaſi rem minimam tollit.*

16 *Nec Libanus ſufficeret ad incendium:nec beſtiæ eius ad holocauſtum.*

17 *Omnes Gentes quaſi nihilum ſunt coram eo, & præ ipſo reputantur minus quàm nihil, & quod non eſt.*

18 *Cui igitur ſimilem feciſtis Deum,aut quam ſimilitudinem ordinabitis ei?*

19 *Artifex parat ſculptile , aurifaber aurum aptat illi , & catenas argenteas (conflat) aurifaber.*

20 *Pauper oblationi eligit lignum quod non putreſcat: artificem peritum quærit ſibi qui*

ſculptile præparet, ne moueatur.
21 *An neſcitis? an non audiſtis? an non vobis annuntiatum eſt ab initio? an non edocti eſtis*
à fundamentis terræ?
22 *Is ſedet ſuper gyrum terræ: cuius habitatores ſunt veluti locuſtæ: extendit cœlum vt*
cortinam: expandit, inquam, quaſi tentorium, vt inhabitetur.
23 *Redigit potentes in nihilum, gubernatores terræ quaſi non ſint.*
24 *Perinde vt non plantati, perinde vt non ſati, perinde acſi non radix in terra ſtirps eo-*
rum. Etiam dum ſufflat in eos areſcunt, & turbo quaſi ſtipulam aufert eos.
25 *Et cui aſsimilabitis me, vt ſimilis ſim? dicit Sanctus.*
26 *Tollite in ſublime oculos veſtros, & aſpicite quis creauit ea producens ad numerū*
exercitum eorum, omnibus nominatim acclamabit: à magnitudine virium & robore fortitu-
dinis nullum deficiet.* *vel, deerit
27 *Quare dices Iacob, & loqueris Iſrael? Abſcondita eſt via mea à Iehoua, & à Deo*
meo iudicium meum tranſit.
28 *An non ſciuiſti? an non audiſti (quòd) Deus ſeculi ſit Iehoua, qui fines terræ creauit?*
Non laborat, nec laſsitudine fatigatur: & non eſt inueſtigatio intelligentiæ eius.
29 *Dat laſſo virtutem, & cui nihil eſt virium robur ſuppeditat.*
30 *Fatigantur adoleſcentes & laſſantur: iuuenes cadendo cadunt.*
31 *At expectantes Iehouam, vires nouas colligent: ſuſtollent alas vt aquilæ: current, nec*
fatigabuntur: ambulabunt, nec deficient.

IN CAPVT XL.

1 CONSOLAMINI.) Nouum argumentum ingreditur Propheta. Nam relicto populo apud quem nec minæ, nec monitiones vllę proficiebant, quòd deplorata eſſet eius nequitia, ad poſteros ſeſe conuertit: vt populo cruce humiliato demùm in extremis angoribus conſolationem defuturam non eſſe ſignificet. Ac veriſimile eſt prophetiam hanc ab ipſo ſcriptam eſſe cùm inſtaret tempus migrationis, ne decedēs ex vita Eccleſiam Dei ſine ſpe reſtitutionis grauiſſimis malis obrutam relinqueret. Etſi autem antehac minis ac terroribus vaticinia in hunc finem permiſcuit, eorum tamen præcipuè qui tunc viuebant videtur rationem habuiſſe. quicquid autem poſthac ſequetur, ad futuram Eccleſiam ſpectabit, cuius renaſcentia mortem eius longè ſequuta eſt. Perpetuam enim doctrinam ſubiiciet, quæ ad vnum tempus reſtringēda non eſt. ac præſertim cùm tractat de exordio & progreſſu regni Chriſti. Atque eò maioris apud nos momēti eſſe debet hæc prophetia, quòd rectà nos cōpellat. nam etſi priorum anagoge fieri poteſt, vt & Iudæis & nobis communis doctrina ſit: tamē quia derelictis illius temporis Iudæis poſteros alloquitur, quotquot futuri ſunt vſque ad finem mundi, hæc magis peculiaris eſſe nobis videtur. Hac igitur exhortatione voluit Dominus piorum animos excitare, ne in grauibus ærumnis deficerēt. Primùm Iudæos, qui in duram illam captiuitatem abducendi paulo pòſt erant, vbi & ſacrificiis & Prophetis carerent: atq; omni conſolatione deſtituti eſſent, niſi Dominus his vaticiniis eorū miſeriæ ſubueniſſet. deinde pios omnes quotquot futuri erant, aut in poſterū extabant, vt animum erigāt, etiam cùm ad extrema redacti eſſe ac periiſſe videbuntur. Vt autē hæc oratio plus efficaciæ haberet, magíſque animos percelleret, Deū inducit excitantē nouos Prophetas, quib⁹ mandat vt amica cōſolatione populi dolores leniāt. Sūma eſt, vbi ad tempus viſus fuerit deſeruiſſe miſeros exules, rurſus ex tenebris emerſurū eſſe gratiæ teſtimoniū: & vbi ceſſauerint lætæ Prophetiæ, futurū eſſe rurſus illis ſuū tēpus. atq; vt lętitię materiā amplificet, vtitur numero plurali: quo ſignificat ſe nō vnū aut alterū, ſed plures quaſi in turma miſſurū: ad quod etiā re ipſa præſtitit. Vnde magis relucet infinita eius bonitas & clemētia. Cęterùm, in primis notandū eſt verbū futuri tēporis, DICET IEHOVA, quod interpretes in pręſēti, vel pręterito reddētes, tā verba deprauāt quàm ſenſū corrūpunt. Obliquè enim mediū tempus deſignat, quo grauiter affligēdus erat populus, quaſi Deo tacēte. Etſi enim tūc quoq; non deſtitit Deus per aliquos Prophetas ſpē facere ſalutis: quia tamē in longū tēp⁹ reiiciebat miſerè afflictos & penè perditos, frigidior erat conſolatio donec libertas reditus quaſi digito monſtrata fuit. ideóque ad præſentē gratiā referri debet verbū CONSOLAMINI, cuius repetitio

petitio non modò certitudinẽ vaticinij confirmat, ſed commendat efficaciam & fructũ.quaſi diceret,in hac legatione fore vberem,plenam & continuã gaudendi cauſam.Omnino quidem retinendum eſt futurum verbi tempus: quia ſubeſt tacita antitheſis inter triſte illud ſilentiũ , de quo dixi,& doctrinam conſolationis quæ poſtea ſucceſſit.& cum hoc vaticino cõſentit Eccleſiæ querimonia Pſalmo 74. Signa noſtra nõ videmus:non eſt amplius Propheta,nec eſt inter nos qui ſciat quouſque. Videmus enim vt ſe optimo ſolatij genere orbatã eſſe deploret: quia nulla promiſſio leniendis malis in medium prodeat.perinde ac ſi diceret, Nõ patietur Dominus vos deſtitui Prophetis, qui vos in extremis demum anguſtiis conſolentur. Excitabit eo tempore viros quibus legationem diu à vobis optatam mandabit, ac tunc quoque oſtendet ſe curam habere veſtri . Hoc autem futurum, DICET,non tantùm ad captiuitatem Babylonicam refero,ſed ad totum liberationis tempus quod in ſe complectitur regnum Chriſti.Porrò ad verbum, Dicet, ſupplendum eſt, Prophetis, quos ſcilicet in eam rem conſtituet. Fruſtra enim verba facerẽt, niſi Dominus ipſis diceret,atque etiam ori eorum insereret quod aliis nuntiarent. Eſt igitur mutua relatio inter Deũ & Prophetas.Denique pollicetur Dominus reliquam fore ſpem ſalutis, tametſi ingratitudo hominũ perpetuum huius vocis ſilentium extremúmq; exitium mereatur . Hæc autem ad exilium Babylonicum reſtringenda non eſſe dixi : quia patent latiſſimè, & doctrinam Euangelij comprehendũt:in qua præcipuè eſt vis iſta conſolãdi.Eius enim eſt erigere afflictos & proſtratos:enectos & verè mortuos recreare: mœſtos leuare triſtitia:denique læta & iucunda omnia afferre:vnde etiam Euangelium nominatur . Nec verò tunc demum cœpit,cùm Chriſtus apparuit mundo:ſed multò antea,ex quo ſcilicet manifeſtus Dei fauor illuxit,ac Daniel primò vexillũ quodammodo erexit,vt ſe fideles ad reditũ accingerẽt:poſtea Aggæus,Zacharias,Malachias,Nehemias, Eſras, & alij vſque ad Chriſti aduentum, eoſdem ad melius ſperandum hortati ſunt. Qui verò poſtremus omnium ſcripſit Malachias, quia paucos fore Prophetas intelligebat, ad Legem Moſis populum remittit,vt ex ea voluntatem Dei,mináſq; & promiſſa intelligãt. Ex hoc autem loco quid maximè quærendum ſit in Prophetis colligimus,nempe vt propoſita gratię Dei dulcedine ad ſpẽ animent pias mentes,ne ſub malorum onere deficiant,ſed intrepidè perſiſtant in Dei inuocatione.Cæterũ quia res difficilis erat creditu,fœderis memoriã proponit.ac ſi diceret,fieri nõ poſſe vt perpetuò obliuiſcatur Deus quid olim Abrahæ promiſerit.Quanquã ergo ſuis peccatis exciderãt à gratia Iudæi,ſe tamen pronuntiat eorum eſſe Deum, & ipſos populum ſibi eſſe peculiarẽ,quorum vtrunque ab electione pendebat:quia tamen in illa etiam gente multi erant reprobi, ſubindicat non niſi ad fideles propriè dirigi hunc ſermonem : quia incredulos continuo languore confici prorſus & abſumi tacitus patitur. Atqui fidelibus ſuggeritur inæſtimabile ſolatium,quòd etiamſi ad tempus mœrore & luctu premantur , quia tamen in Deo ſperant,qui pater eſt conſolationis,ſenſuri tamen ſint ſuo tempore repoſitas ſibi eſſe inſtar occulti theſauri gratiæ promiſſiones, quæ illorum animos exhilarent. Eſt etiam eximia commendatio muneris prophetici, quòd pios ſuſtentet in rebus aduerſis,ne deficiant vel frangãtur.contrà admonet hic locus grauiſſimam eſſe Dei vindictam vbi deſunt fidi doctores, ex quorum ore in Eccleſia Dei reſonet conſolatio, quæ proſtratos erigat & exanimes reficiat.

Pſal. 74.9 · Dan.9.2 · Mal.4.14 · Gen. 17.7

2 LOQVIMINI AD COR IERVSALEM.) Præcipit hîc Deus ſeruis ſuis Prophetis,ac dictat quid eos afferre velit in medium,vbi ex luctu ad gaudiũ reuocãdi erunt fideles.neque tamen tam eos hortatur & animat,vt alacriter & ſtrenuè incumbant in hoc munus, quàm fidelibus certam ſpem ſuggerit,qua patienter deuorent moræ tædium, donec appareant Prophetę cũ læto ſuauiq; hoc nuntio.Loqui ad cor, nihil aliud eſt quàm ex voto vel animi ſententia:abhorret enĩ cor noſtrũ,vel refugit ſi quid triſte nũtietur:cupidè verò excipit quicquid arridet : imò quaſi obuiã accurrit. Iã quum in ſpeciẽ repudiatus fuiſſet populus, nihil gratius afferri potuit,quàm reconciliatio,quæ offẽſas omnes deleret. Sub nomine verò Ieroſolymæ Eccleſiam ſynecdochicè intelligi ſatis notum eſt.Et CLAMANDI verbũ ſignificat promiſſionẽ huius gratiæ clarã & apertã fore,vt perſonet in auribus omnium,atque intelligatur.Nam ſi Prophetæ ſuſurrarent dũtaxat aut demurmurarẽt, ambigua eſſet fides huius cõſolationis vel infirma . Nũc quod liberè promulgãt & quaſi pleno ore,minus dubitationis habet. QVOD IMPLETA SIT. Hic eſt ille optabilis nũtius,quòd Dominus finẽ afferre velit militiæ populi ſui.כי accipio expoſitiuè.צבא nõnulli pro tẽpore ſimpliciter accipiũt.Sunt etiã qui putent notari viſitationis tẽpus, ſed perperã:quia Hebræis propriè ſignificat præfixũ & deſtinatum legitimæ operæ aut labori tempus . hîc autem proculdubio metaphora ducta eſt à miſſione militũ: quia ſignificat moleſtiarum finem atque exitum adeſſe, Deũ nolle perpetuò vexari ſuos,ſed ærumnis modum eſſe impoſitum. Tempus ergo exilij Babylonicj iuſtæ militiæ comparat:quo exacto velut emeriti milites domũ reuerſuri ſint, vbi otium & quietem colant. INIQVITATEM verò remiſſam dicit,quòd Deum tam propitium habeant,qui ſummo iure ipſos perſequi nolit.Itaque eſt cauſæ redditio.quemadmodũ enim medici in curandis morbis primùm cauſas tollunt, vnde morbi naſcuntur : ſic Dominus nobiſcũ agit:flagella,quibus nos caſtigat,ex peccatis noſtris manant. Ergo vt percutere deſinat , prius ipſam nobis ignoſcere oportet.Ideóq; , finem pœnarũ fore dicit , quia iniquitatem amplius nõ im-

putet. Alij צבאה, pro Miſeria accipiunt, eíque finem afferri intelligunt. qui ſenſus probè etiam cõuenit, ac ſic eandem rem Propheta enuntiabit duobus modis. Idem enim eſt Militiam finitam eſſe, & miſeriis eius finem afferri. Tenendum tamen eſt illud principium, Deum ab exigendis pœnis ceſſare, vbi placatus eſt, vt venia & peccatorum remiſſio ſemper ordine præcedat tanquam cauſa. Quãquam iudicio meo verbũ נרצה priorem ſenſum flagitat: quaſi diceret ſic litatum eſſe Deo, vt peccata ignoſcens & condonans, paratus ſit redire cum populo ſuo in gratiam. DVPLICIA. Bifariam exponitur hic locus. aiunt enim nonnulli, Cùm duplices pœnas meritus eſſet hic populus, duplici gratia ornatum eſſe, alij ſatis pœnarum dediſſe, quia maiores ſumere Deus nolit. Prior interpretatio etſi præclaram & vtilem continet doctrinam: quia tamen textui non conuenit relinquenda eſt. Et Prophetam nihil aliud velle conſtat quàm Deum Eccleſiæ ſuæ miſeriis ſatis ſupérque eſſe contentum. Ergo qui hìc in Hieronymum & alios huius interpretationis authores inuecti ſunt, eos vellem moderatiores fuiſſe: nam omnino genuina eſt: non autem illa ſubtilior, quòd Dominus duplicẽ gratiã pro peccatis rependat. Sũma eſt, nolle Deũ maiores aut diuturniores pœnas de populo ſuo ſumere: quia pro paterna ſua indulgẽtia ſibi quodammodo diſpliceat in rigore. Atque hìc Duplum, pro Largo & Abundanti accipitur. Nec verò exiſtimandum eſt pœnas maiores aut æquales fuiſſe delictis. Execranda enim illorum blaſphemia eſt, qui Deum accuſant ſæuitiæ, quaſi nimis atroces pœnas hominibus infligat. quæ enim ſat grauis pœna vel minimo peccato infligi poſſet? Hoc igitur ad miſericordiam Dei referendum eſt, qui plagis modum imponens teſtatur ſe plures aut maiores ſumere nolle, quaſi prioribus fuerit abundè ſatisfactum, cùm tamen multò grauioribus populus ille dignus eſſet. Patris enim perſonam ſuſtinet Deus qui filiis condoleſcens, non niſi inuitus ad ſeueritatem trahitur, ideóque libenter ad dandam veniam animum reflectit.

3 VOX CLAMANS.) Proſequitur argumentum quod exorſus erat, atque expreſſius declarat ſe miſſurum populo, quanuis in ſpeciẽ deſperato, miniſtros conſolationis. Simul præuenit obiectionem quæ afferri poterat. Tu quidem promittis conſolationem, ſed vbi erunt Prophetæ? nam in deſerto futuri ſumus. vnde perueniet ad nos hæc cõſolatio? Teſtatur ergo deſertum impedimento non fore quo minus iſta conſolatione fruantur. Et DESERTVM metaphoricè capitur pro vaſtitate illa quæ futura erat. nõ tamẽ nego quin ad iter intermedium alludat Propheta. Videbatur enim deſerti aſperitas reditum intercludere. Promittit ergo, tametſi obſtructæ eſſet viæ omnes, nec vlla rima pateret, Dominum ſibi ac ſuis exitum per inuia facilè patefacturum. Alij cõiungunt particulam hanc, In deſerto, cum membro ſequenti, atque ita exponunt, Parate viam Iehouæ in deſerto. Sed videtur potius vocem inducere Propheta, quę palatos & quaſi ab orbe habitabili expulſos colligat: Tametſi nihil præter horrẽdam ſolitudinem cõſpiciatis, tamen hæc vox conſolationis ex Prophetarũ ore audietur. Hęc enim ad duram illam ſeruitutẽ referũtur, quam in Babylone ſubituri erant. Quos verò compellat iſta vox? an fideles? minimè: ſed Cyrum, Perſas, & Medos, qui captiuum hunc populum tenebant. Hi cùm alieni eſſent ab obſequio Dei, coguntur populum liberare. Iubentur ergo parare ac ſternere viam, vt populus Dei in Iudæam reducatur. acſi dictum eſſet, Ex inuiis peruia facite. Hìc commẽdatur vis & efficacia prophetiæ iſtius. Nam Deus ſeruos ſuos poteſtate inſtruens, vt homines ſæuos & rapinis deditos, & tunc Babylonis victores iubeant populo ſuo reditum conficere, ſignificat nihil fore obſtaculo, quo minus ſua promiſſio compleatur: quia velut conductitia omniũ opera vtetur. vnde inſignis affertur conſolatio, cùm videmus Deum profanorum hominum opera vti in ſalutem noſtram, ad eámque creaturas omnes, cùm res poſtulat deſtinare. Quòd autem via non Iudæis, ſed ipſi Deo paranda eſſe dicitur, hìc etiam teſtimonium ſingulare habemus amoris ipſius erga nos: quòd in ſe trãſcribit quidquid in ſalutem electi populi ſpectabat. Non erat autem Domino ambulandũ, nec via vlla indigebat: ſed nos ita ſibi coniunctos eſſe oſtendit, vt quod fit in noſtram gratiam, ſibi ipſi factũ ducat. Quæ

Hab. 3.13 loquẽdi ratio frequẽter alibi occurrit, vt quum dicitur egreſſum eſſe Deum in præliũ cum Chriſto ſuo: item equitaſſe per mediam Ægyptũ: item ſublato vexillo per deſertum ſuos duxiſſe. Hic

Matt. 3.3 Mar. 1.3 Luc. 3.4 Ioh. 1.23 locus citatur ab Euãgeliſtis, & Ioanni Baptiſtæ applicatur, quaſi de ipſo hæc prædicta ſint: nec immeritò: fuit enim primarius inter nũtios & præcones noſtræ redemptionis, cuius illa è Babylone redemptio typus tantummodò fuit. Et ſanè quo tẽpore emerſit triſtis & ſqualida Eccleſia, deformitas deſerto fuit ſimilior quàm exilium Babylonicum. ſed voluit Deus apertam in deſerto, vbi docuit Ioannes, figuram & effigiem extare miſerę diſſipationis, qua totus Eccleſiæ decor inuerſus & propè deletus erat. Verè ergo quod hìc metaphoricè dicitur à Propheta, tũc impletũ fuit: quia Ioannes in rebus maximè confuſis & perditis extulit lætitiæ ſignum. Verum quidem eſt, eandem

Ioh. 1.29 vocem editã prius fuiſſe à Daniele, Zacharia, & reliquis: ſed quo propior inſtabat redemptio, efficacius de ea potuit diſſerere Ioãnes: ſicuti etiam Chriſtũ digito oſtendit. Cæterùm quia in craſſo populo & ferè ſtupefacto paucos tangebat ſerius diſſipationis ſuæ dolor, ſolitudinem quæſiuit Ioannes, vt ipſo loci intuitu parum attentos expergefaceret ad ſpem & deſiderium promiſſæ

Ioh. 1.21 liberationis. Quòd verò ſe Prophetam eſſe negat, ex fine vocationis & doctrinæ ſumma pendet: quia miſſus non erat vt ſeorſum fungeretur continuo aliquo munere, ſed vt Chriſto magiſtro ac

Domino

Domino audientiam tanquam apparitor faceret. Iam quod de impedimentis tollendis hîc dicitur, non inſcitè ad ſingulos transfert, nempe quia naturæ noſtræ prauitas, flexuoſi mentis anfractus, & cordis contumacia viam Domino præcludunt, vt vera ſui abnegatione ſe comparent ad præſtandum obſequium.

4 OMNIS VALLIS.) Confirmat ac declarat proximam ſententiam. oſtendit enim nullas difficultates Domino obſtare poſſe quo minus liberet Eccleſiam ſuam ac reſtituat, cùm ei viſum fuerit. Verba hæc per modum Imperatiuum commodè reddi poſſent, vt vno contextu iubeat Deus per ſuos Prophetas viam ſibi aptari & æquari: ſed in re ipſa parum eſt diſcriminis. Sufficiat tenere Prophetæ conſilium, Quanuis multæ & arduæ difficultates ſeſe obiiciant ad ſaluté Eccleſiæ arcendam, manum tamen Dei ſuperiorem fore & victricem. Simul notandum eſt, ſemper multa impedimẽta occurrere, quoties ſaluti noſtræ conſulit Deus, vel afflictis vult ſuccurrere, quibus tamen magis illuſtratur eius gloria. nos verò nihil iacturæ facimus. nam admirabilem eius potentiam eò magis conſpicimus, cùm nullæ hominum vires aut conatus aut machinationes obſiſtere poſſunt, quo minus ad metam ſuam pertingat. Per montes enim & prærupta loca ſic deducit ſuos, acſi plana omnino via eſſet. Nec verò dubium eſt quin MONTIVM & COLLIVM nomine Propheta cuiuſvis generis obſtacula figuratè intelligat. omnia enim molitur Satan, vt ſalutem noſtram impediat. Ergo vbi ad ſpiritualem redemptionem venitur, his verbis interiora ſimul atque exteriora impedimenta comprehendi certum eſt: cupiditates & prauos affectus, ambitionem, ſtultam confidentiam, impatientiam, quibus mirum in modum retardamur, ſed ea omnia Dominus abrumpet. nam cùm porrigit manum, nihil nos abducere aut auertere poteſt.

5 ET REVELABITVR.) Significat magnificum fore hoc redemptionis opus, ita vt palàm Dominus ſe authorem eius eſſe oſtendat, maieſtatémque ſuam ac potentiam conſpicuam reddat. Eam quidem omnibus in locis ac rebus apertiſſimè oſtendit: ſed potiſſimùm in vindicanda ac liberanda Eccleſia id ſe promittit facturum: nec fruſtra, quia liberatio Eccleſiæ à ſuis exordiis vſq; ad Chriſti aduentum incredibilis quædam fuit orbis renouatio. Atque hæc valde opportuna fuit admonitio, quum virtus Dei quã olim exerere ſolitus fuerat, propè extincta foret, vt vix obſcuræ ſcintillæ micarent, ſicuti in Pſalmo dicitur, Signa noſtra non videmus, &c. promitti nouum & memorabile ſpecimen, ex quo ſentiant Deum vbi ad tempus diſſimulat, in promptu tamẽ habere varios auxiliandi modos. Miraculũ deinde amplificat alia circunſtantia, quia non in Iudæa modò, ſed in exteris & lõginquis regionibus celebre erit. nam his verbis, VIDEBIT OMNIS CARO, ſignificat nullas fore gentes, quibus non liqueat põpuli reditum cœleſte eſſe opus, nec Deũ fruſtra per Prophetam loquutum eſſe. atque in eo perſtringit hominum incredulitatem, qui nunquam acquieſcunt promiſſionibus Dei, atque pro fabulis habent quicquid dicitur à Prophetis, donec rem ipſam intuiti cogantur cedere. Simul hîc docemur quæ ſit vera ratio corrigendæ noſtræ incredulitatis: nempe, ſi nos exerceamus in Dei promiſſionibus meditandis, & quæcunque earum documenta exhibet, fidem noſtram confirment. Sic enim doctrinam ipſam cum experiẽtia coniungere decet. Nam quia frigeret apud nos ſpectaculum operum Dei, prælucet Verbi ſui face: deinde ipſo effectu veritatem obſignat. *Pſal. 74.9*

6 VOX DIXIT, CLAMA.) Hîc aliam vocem deſignat ab ea de qua prius loquutus eſt. Hactenus enim de Prophetarum voce agebat, nũc vocem Dei ipſius intelligit Prophetas clamare iubentis. Tametſi verò Prophetarum vox ſit etiam Dei, cuius organa ſunt, (nec enim ex ſeipſis loquuntur) tamen hæc diſtinctio neceſſaria eſt, vt intelligamus quando iubeat Dominus, quando Prophetæ & miniſtri iuſſa ipſius exequantur. Et concinna eſt inter duas voces comparatio, vt diſcamus non minus reuerenter excipere quod afferunt Prophetæ, quàm ſi tonaret Deus ipſe è cœlo: quia non loquuntur niſi ex eius ore, & quaſi intermedij recitant quod ſuggeſſit. Porrò hæc præfatio de re maximè ſeria Prophetam acturũ eſſe admonet: quia etſi vbique teſtatur ſe fideliter de manu in manũ tradere quod à Deo accepit: hîc tamẽ quò plus ſibi attentionis conciliet, narrat ſibi expreſſã Dei voce præſcriptam eſſe loquendi formulã. huc pertinet CLAMANDI verbũ, acſi diceret mandatũ hoc clara & ſonora voce promulgãdũ eſſe, vt penitus afficiat. Iam addita interrogatio pondere non caret. Significat enim Propheta non temerè ſe proſilire & iactare quod ſibi tumultuarie audire viſus ſit, ſed quod diſtinctè certóque edoctus ſit, quum animo cõpoſito expectaſſet. Porro ex reipſa colligere licet nihil hîc eſſe ſuperuacuũ: quia duo pręcipua cœleſtis doctrinæ capita breuiter tradenda erãt. Quãuis fumus ſit ac res nihili homo, totáque eius præſtãtia fallax & emarcida, optimam tamen eſſe cauſam gloriandi fidelibus, quia extra ſe ſalutem quęrũt: & quanuis in terra peregrinantur, quia tamẽ ſe Deus illis per Verbum ſuum coniũgit, cœleſti fœlicitate eſſe præditos. neceſſe enim eſt, vt noſtri exinanitio ad expetendã Dei gratiam nos adducat. Sciebat certe Propheta quid docere operæpretiũ eſſet: ſed hac interrogatione animos magis excitare voluit, vt oſtẽdat, neceſſariò cogi ſe & alios omnes Dei ſeruos ad proferẽdã hãc ſentẽtiam, nec aliunde initium docendi fieri poſſe, etiamſi cẽties rogent, atque inquirant: vt certè nihil vnquam proficient, ſi aliam rationem inire velint. Clamandi verbo non diſplicet tam libertatem quam perſpicuitatem intelligi, quia Prophetæ non debẽt obſcurè ſuſurrare, ſed diſerta voce pro- *2. Pet. 1. 20. 21*

nũtiare quod ipſis mãdatur: deinde liberè & pleno ore proferre quidquid iuſſi ſunt. Quiſquis igi-
tur ad hoc munus vocatur, hæc perpetuò in memoriam reuocet ac teneat, inuicta ſcilicet liberta-
te vtẽdum aduerſus omnis generis difficultates, quali & Prophetæ & Apoſtoli ſemper vſi ſunt. Væ
1.Cor.9.16 mihi, inquit Paulus, ſi non Euãgelizauero: neceſſitas enim mihi incũbit. OMNIS CARO HERBA.
Primò notandum eſt, non tantùm de humanæ vitæ fragilitate agi, ſed longius extẽdi ſermonem,
vt quidquid excellentiæ ſibi ineſſe putant homines in nihilum redigatur. Comparat quidem Da-
Pſal. 103. 15 uid fœno hanc vitam, quòd emarcida ſit & caduca: ſed contextus euincit Prophetam non modò
loqui de externo homine, ſed comprehendere animi dotes, quibus maximè homines ſuperbiunt,
vt eſt prudentia, magnanimitas, ſolertia, iudicium, dexteritas in rebus agendis, quibus ſibi viden-
tur præſtare ſupra reliqua animantia, idque melius exprimitur voce חסד, quam ſtatim ſubiũgit.
Vertunt quidam Gloriã, alii Beneficẽtiam: mihi magis placuit nomẽ Gratiæ, quo intelligo quid-
quid decus & fauorem conciliat hominibus. Interea tamẽ paſſiua quoque ſignificatio locum ha-
bebit: quaſi diceret Propheta, Quidquid præclarum eſt & laude dignum in hominibus, merã eſſe
Pſal.59.11. 18 Dei liberalitatem. Sic Dauid Deum beneficentiæ ſuæ appellat, quem agnoſcit bonorum omnium
authorem, & cuius gratiæ fert acceptum quòd tam abundè locupletatus ſit. Certum quidem eſt
חסד vocari quidquid eſt in hominibus præſtãtiſſimum naturaliter, idque vanitatis damnari à Pro-
pheta: quia ſubeſt tacita antitheſis inter communem generis humani naturam & gratiam rege-
nerationis. Nonnulli interpretes ad Aſſyrios hoc referunt, acſi eorum potentiam, opes, induſtriã,
conatus extenuans, imò pro nihilo ducens Propheta terrorem eximeret Iudæis. Hunc igitur ſen-
ſum eliciunt, Si vos exanimant hoſtium vires, memineritis carnem eſſe, quæ ſua infirmitate ſta-
tim concidit. Sed eorum error paulò pòſt ex contextu refellitur, vbi Propheta diſertè ad Iudæos
ipſos accommodat. Diligenter verò tenendum eſt, totum hominem cum ſuis facultatibus flori
conferri, in quibus tantopere ſibi placere ſolent. Nã de fragilitate humanæ vitæ ſatis vulgò per-
ſuaſi ſunt omnes, de qua profani ſcriptores ampliſſimè diſputarunt. Sed in euellenda fiducia quã
homines ex falſa perſuaſione ſapientiæ concipiunt, multò plus eſt difficultatis: ſi quid enim aut
ſcientiæ, aut induſtriæ habere ſe præter alios putent, meritò ſe gloriari arbitrantur. At nihil tam
excellens in homine eſſe oſtendit, quod non citò marceſcat, ac pereat. Videtur autem Propheta
correctionem quandam veluti per ludibrium ſubiungere, QVASI FLOS CAMPI. plus enim
quiddam eſt flos quàm herba. Eſt igitur conceſſio, quòd tametſi ſpeciem aliquam præ ſe ferunt
homines, tanquam in agris flores, qui tamen refulget decor protinus interit atque euaneſcit, vt
fruſtra hoc fallaci & inani ſplendore ſibi placeant vel applaudant.

7 EXARVIT HERBA.) Poſſet hoc quidem de agrorum pulchritudine intelligi, quam
venti vnius impetus deformat, ſicut dicitur Pſalmo 103. nam ventum alibi vocari Dei ſpiritum
ſcimus. Mihi tamen magis probatur ſimilitudinem aptari præſenti cauſæ: quia alioqui obſcurior
fuiſſet eius ratio. Exegeticè ergo exprimit Propheta quorſum illud pertineat, homines cum ſua
gloria nihil aliud eſſe quàm herbam: nempe quia ſpiritus Dei repentè vno flatu omnes abſumet.
Sic autem reſolui debet oratio, Vtcunque vigeant homines præclaris dotibus ornati, ſimulac fla-
uerit Dei ſpiritus, ſentient ſe nihil eſſe. Nam quòd ſe inebriant mendaci confidentia, inde con-
tingit, quia non prodeunt in Dei conſpectum: ſed quò ſibi liberè adulentur, abdunt ſe in latebras.
Ergo vt fatua erroris dulcedine fallere ſe deſinant, eos ad Dei præſentiam trahit Propheta: & cõ-
cedit florere quidem in ſpeciem, cùm ſe à Deo ſubduxerunt: verùm ſimulatque Dominus flatum
emiſerit, interire omnẽ illum vigorem & florem putreſcere. At videtur officium adſcribere ſpiri-
tui Dei, quod ab ipſo longè alienum eſt: eius enim vis eſt renouare faciem terræ. Si verò Domi-
nus ſpiritum ſubſtrahat, omnia in nihilum rediguntur. hîc longè diuerſa prædicat Iſaias, ac pu-
Pſal. 104. 30 gnare videtur cum Dauide. Sed abſurdum nõ eſt virtute Spiritus omnia reparari: atque rurſus ea-
dem in nihilum redigi quæ prius aliquid eſſe videbantur. nihil enim ſumus niſi in Deo. in eo au-
tem vt incipiamus aliquid eſſe, antè conuinci oportet noſtræ vanitatis, vt eius probè conſcii ſim*.
Propterea Dominus efflat in nos, vt nos ex nobisipſis nihil eſſe intelligamus. Iam verò vt ſcirẽt
omnes Prophetam non loqui de alienigenis, ſed de populo ipſo qui Dei nomine gloriabatur, ſub-
iunxit populũ fœnũ eſſe. exiſtimaſſent enim Iudęi ſe antecellere & dignitate aliis pręſtare, ideóq;
à communi aliorum ſorte eximẽdos. eos igitur proprie ac nominatim compellat, ne quid ſibi prę
aliis arrogent. quaſi diceret prudenter eos facere, ſi inopiam ſuam reputando omnem ſui fiduci-
am abiiciant. In ſumma, cùm Propheta conſolationis mentionem feciſſet, oſtendit quomodo ſint
homines ad eam præparandi: nec enim eius capaces eſſe, niſi prius in nihilum redigantur. Emolli-
ri ergo duritiem noſtram, deiici altitudinem & proſterni, pudefieri iactantiam, domari animos
noſtros atque humiliari neceſſe eſt, ſi cum aliquo fructu cõſolationes percipere velimus, quæ no-
bis à Prophetis Dei iuſſu afferuntur.

8 ARESCET HERBA.) Repetitio hæc iterum ad exinaniendam carnis gloriam ſubiici-
tur: ſimul tamen conſolationem optimã in ſe continet, Deũ ſcilicet vbi ſuos deiecit, ſtatim ipſos
erigere ac reficere. Talis igitur eſt contextus: Fœnum quidem marceſcit atque interit, ſed verbũ
Domini in æternum manet. Hæc ſola conſolatio nobis reliqua eſt, poſtquam intelleximus quam

inanes

inanes & vacui ſimus bonorum omnium, quàm fluxa & caduca ſit carnis noſtræ gloria, vt verbo Domini, quaſi porrecta manu, erigamur. Fragiles nos eſſe & caducos, ſed ſtabilem atq; æternum eſſe ſermonem domini. denique vitam quæ in nobis deficit, aliunde offerri. Hîc tota Euangelij ſumma comprehenditur paucis: conſtat enim agnitione noſtræ miſeriæ, inopiæ, ac vanitatis, vt verè humiliati confugiamus ad Deum, à quo ſolo in integrum reſtitui nos oportet. Ne ergo exanimentur homines aut frangantur, qui nuditatem ſuam & vanitatem norint, quia æternum Dei verbum iis proponitur, quo abundè fulciri ac ſuſtentari poſſunt. Docemur præterea non aliunde petendam eſſe conſolationem, quàm ab æternitate, quæ non alibi quàm in Deo quærenda eſt, quando nihil reperietur in terra firmum aut ſtabile. nihil enim magis inſipidum quàm acquieſcere in ſtatu præſenti, quem euanidum cernimus. fallitur autem quiſquis ſolidam fœlicitatem ſe adipiſci poſſe ſperat, donec ad Deum conſcenderit: quem ideo Scriptura æternũ vocat, vt ſciamus vitam ab eo nobis fluere: ſicuti hac lege nos ſibi filios adoptat, vt faciat ſuę immortalitatis conſortes. Sed parum id prodeſſet, niſi ratio eius quærendi nobis oſtenderetur. proponitur ergo Verbum, à quo nullo modo deflectendum eſt. nam ſi vel minimum aberremus, miris labyrinthis implicabimur, nec vllam extricandi noſtri rationem inueniemus. Æternum autem dicitur Verbum, non in ſe tantùm, ſed in nobis ipſis: quod precipuè notandum eſt, quoniam nulla alioqui ad nos cõſolatio redire poſſet. Atque ſic Petrus, optimus huius loci interpres, eum nobis accommodat, cùm nos hoc ſemine incorruptibili regenerari dicit: hoc, inquam, Verbo quod prædicatur. vnde colligimus quod nuper dixi, vitam mortuis paratam eſſe, qui ad canalem ſibi propoſitum ſitibundi accedent: quia virtus in Deo abſcondita per Verbum nobis manifeſtatur. *1.Pet. 1.23. 25*

9 ASCENDE IN MONTEM.) Pergit in eodem argumento. nam cùm prius Prophetas ſe daturum promiſerit Dominus, qui populi triſtitiam & metum promiſſionibus leuarẽt: nunc iubet eandem conſolationem latius ſpargi: quia per totam Iudæam velit gratiam ſuam diffundere. Prius Ieroſolymæ & Sioni ſpem dederat fauſtæ huius legationis: nunc eandem vocem per alias vrbes ſpargi & reſonare iubet. atque hoc conſilio clamorem attolli, & ex edito loco publicari præcipit. Quanquam autem Sionis & Ieroſolymæ nomine idem intelligit, emphatica tamen eſt repetitio: quoniã admonet non alia de cauſa præcellere vrbem vnam aliis omnibus, niſi quia illic Deus Sanctuarium ſibi delegit. Annunciatricem porrò vocat, quia illic ex Legis præſcripto erudiebantur Sacerdotes & Leuitæ, qui toti populo magiſtri forent, ſuáque opera propagarent ſalutis doctrinam. Interea notandum diligenter hoc elogium eſt, quo Eccleſiam ſuam inſignit Deus, ne certa diſcretionis nota careat. neque enim cenſeri Eccleſia meretur, vbi non perſonat cœleſtis doctrinæ prædicatio. Quo ſenſu etiam vocatur à Paulo columna & firmamentum veritatis. Etſi enim Deus per ſe & abſque hominum miniſterio regere nos poſſet, has tamen Eccleſię ſuæ partes mãdauit, & apud eam depoſuit ineſtimabilem Verbi ſui theſaurum. Qua etiam ratione alibi dicitur piorum omnium mater. vnde ſequitur, nihil magis præpoſterum eſſe & abſurdum, quàm à mutis idolis iactari Eccleſiæ nomen, vt fit in Papatu. Monemur etiam, non ideo cœlitus doceri Eccleſiam, vt ſibi intus & occultè ſapiat, ſed vt promulget quod didicit. Adhæc liberam & intrepidam iniungit gratiæ promulgationem, ne Prophetæ & Doctores quaſi de re ambigua timidè verba faciant: ſed oſtendant conſtare ſibi plenam eorum certitudinem quæ promittunt, quia probè conſcij ſint Deum, qui mentiri non poteſt, ſibi eſſe authorem. Iubet autem è Sione prodire gratiæ ſuæ teſtes, qui totam Iudæam gaudio repleant. Vbi dicit, ECCE DEVS VESTER, complectitur hac locutione ſummam noſtræ fœlicitatis, quæ in ſola præſentia Dei conſiſtit. Bonorum enim omnium cumulum ſecum affert. quòd ſi abſit, nihil nobis miſerius aut infœlicius eſſe poteſt. & quamuis affluant bona omnis generis, tamẽ ſi abalienati ſimus à Deo, omnia nobis in exitium verti neceſſe eſt. Porrò ex circunſtantia notandum eſt, nihil magis fidei eſſe contrarium, quàm ad præſentem rei aſpectum exigere quæ Deus annuntiat per Prophetas ſuos, quibus tunc obmuteſcere neceſſe fuiſſet, niſi vt ipſi mentes extulerant ſupra mundum, ita præditi inuicta magnitudine & conſtantia auſi fuiſſent alios ſecũ attollere, vt in rebus deſperatis bene ſperarent. Et ſanè vbi preualent impij, adeóque ipſa impietas, quò magis vbique trepidatur & quò miſerior videtur Eccleſia, eò magis extollere conuenit gratiam Dei, eiuſque præſentiam demonſtrari fidelibus. *1.Tim. 3.15* *Infrà 54.1* *Gal. 4.26*

10 ECCE DOMINVS IEHOVA.) Breuem illam ſentẽtiam pluribus exornat, quoniam opus habebat aliqua explicatione. Et demonſtrandi aduerbiũ iterum vſurpat certitudinis cauſa, quò plus fiduciæ addat bonorũ animis. Planius igitur oſtẽdit quantũ nobis conferat præſentia Dei: ac primò quidẽ venturum ipſum dicit cum fortitudine, eáq; minimè otioſa, ſed cui effectus ita coniunctus eſt quem ſentiamus. לו vertunt, Ex ſeipſo: ſiquis ad verbũ malit vertere, Eſt potens, vel regnans ſibi. Significat aũt Deum ſibi ſufficere, nec cuiuſquã auxilio indigere. Idem clarius repetit per vocem mercedis & operis. Nam Hebraico more rem vnam bis dici ſatis tritũ eſt. Merces aũt dicitur non meritis debita, ſed iuſtitia Dei, qua ſe remuneratorẽ eſſe teſtatur omnibus qui verè & ex animo eũ inuocãt. Atq; hoc valere nomen שכר nouerunt omnes lin- *Hebr. 11.6*

F.

guę Hebraicæ mediocriter periti. Summa eſt, Deum non venturum vt ſpectetur à nobis ocioſus, ſed vt virtutem ſuam exerat: eamque ipſi experiamur: adeóque pro voce Operis non malè quadraret Effectus. Multi ſubtilius exponunt, atq; pueriliter philoſophantur in verbis Operis & Mercedis: acſi opus meritum eſſet, cui rependitur merces: cùm Propheta nihil minus ſpectarit. Idem enim repetit, vt iam dictum eſt, atque fructum aduentus Domini declarat, quem maximo ſuo bono percipient fideles.

11 SICVTI PASTOR.) Hoc verſu declarat quale ſit illud Domini opus. Nam quum variè, imò innumeris modis operetur, poterat ſuſpenſus hærere auditor quidnam aggredi vellet Deus. ita generalis doctrina minus fuiſſet ad ſpem erigendam efficax. Etſi autem non enumerat ſingulas partes, breuiter tamen admonet Deo fore propoſitum Eccleſiam ſuam fouere & tueri. Propterea eum comparat paſtori: quo nomine immenſum eius erga nos amorē exprimit: quòd ſe
Suprà 34. eò demittere non recuſet, vt paſtoris munere erga nos fungatur. Alibi & nuper etiam deſcripſit
2.*&c.* terribili potentia inſtructum ad populi ſui defenſionem, quod iterum mox repetit. hîc perſonam magis amabilem tribuit, vt ſuauiter quieſcant fideles ſub eius cuſtodia. Iam quanuis ſub gregis nomine deſignet electum populum, cuius regendi curam ſuſceperat, monemur tamen non aliis Deum fore paſtorem, niſi qui modeſtia & manſuetudine oues & agnos imitabuntur. propterea conditio gregis notanda eſt. nec enim vult paſcere feras indomitas, ſed agnos. Exuenda proinde eſt ferocia noſtra, vt nos cicurari patiamur, ſi velimus in ouile, cuius ſe cuſtodem fore promittit Deus, aggregari. PORTABIT. His verbis exprimitur ſingularis Dei indulgētia, quia non modò in totum gregem cōmuni amoris affectu ducitur, ſed prout quæque ouis imbecilla fuerit, ſolicitudinem in ea curanda, & humanitatem in fouenda, & tolerantiam in ferenda declarat. In quo nihil omittit quod ad officium boni paſtoris pertineat. Singulæ enim oues paſtori inſpiciendæ, vt illis pro cuiuſque captu conſulat: præſertim ſubleuandæ ſunt, ſi debiles nimium fuerint. Summa eſt, Deum in ſuis gubernandis mitem, humanum, placidum, & miſericordem fore, vt imbecilles quoque minimè vrgeat vltra modulum ſuæ facultatis.

12 QVIS MENSVS EST.) Poſtquā de amica Dei ſolicitudine diſſeruit in populo ſuo tuendo, nunc eiuſdem potentiam prædicat, eamque quibus poteſt encomiis extollit, quæ tamen nos minus afficerent, niſi attenti eſſemus ad conſilium Prophetæ. Primo intuitu putarent imperiti congeri mutilas ſententias à Propheta, quod frigidum eſſet. Atqui ſi finem ſpectemus, tempeſtiuè Dei potentiam ſplendida oratione exornat, quæ vera eſt fidei noſtræ fultura, ne dubite-
Rom. 4.20 mus facturum eſſe quod pollicitus eſt. Non abs re dicit Paulus Abraham minimè hæſitaſſe, quia Deum qui promiſerat, ſtatuit potentem eſſe ad fidem verbis ſuis præſtandam. quo etiam ſenſu a-
2.*Tim.*1.12 libi de ſe teſtatur, Scio cui crediderim: potens eſt Deus ſeruare depoſitum meum. Eôdem tendit
Ioh. 10.29 illud Chriſti, Pater qui vos mihi dedit, maior omnibus eſt. Ergo quia nobis aſſiduè cum diffidentia luctandum eſt, multiſque machinis nos impetit Satan, vt fidem apud nos obtineant Dei promiſſiones, potētię eius laudem quā meretur tribuere operæpretium eſt. Iam quia incredibilis erat populi reſtitutio, pias mentes attolli ſupra mundū neceſſe fuit, ne Dei gratiam alligarent humanis mediis. Videmus vt non ſimpliciter doceat Propheta Deum eſſe cœli & terræ opificem: ſed quicquid recitat de immenſa eius virtute ad pręſentem cauſam accommodet, ſicuti ad vſum quoque noſtrum hodie pertinet. Cùm nobis aliquid aduerſi contingit, ſalus noſtra abſcondita eſt, ac veluti interpoſita nube, potentia Dei obſcuratur: hæremus attoniti, acſi à Domino deſtituti ac neglecti eſſemus. Ne quid igitur hîc vulgare dici arbitremur: quia ſi bene inſideret animis noſtris hæc perſuaſio potentiæ Dei, nunquam ita agitaremur, neque nos aduerſæ calamitates vllæ perturbarent. Huic potentiæ, vt dictum eſt, innixus fuit Abrahā, quò ſecurè poſſet amplecti quod
Rom. 4.18 alioqui incredibile erat. Ideo affirmat Paulus ipſum ſperaſſe præter ſpem. poſſe enim facere Deū ſibi perſuaſit quæ dixerat, nec fluctuatus, aut animo debilitatus eſt. Docemur ergo oculos attollere ſupra hunc mundum, ne ex ſpecie rerum iudicemus, ſed futurum ſtatuamus quod à Deo dictum eſt: quòd omnia in eius arbitrio poſita ſint. Hæc perſuaſio cùm neceſſaria ſit omnibus, tum verò Iudæis ea maximè opus fuiſſe meritò dixi. Vrgebantur enim à potentiſſimis hoſtibus, præcluſi erant aditus, nulla ſpes libertatis erat: nihil vndique apparebat præter vaſtam & horridam ſolitudinem. Quamobrem fruſtra ipſis allata fuiſſet conſolatio, niſi moniti à Propheta mentes in cœlum extuliſſent, totumque animum ſuum, prætermiſſa rerum ſpecie, in potentiam Dei vnicè intendiſſent. Dum menſuras nominat, quibus homines in minimis rebus vtuntur, accōmodat ſeſe ruditati noſtræ. Sic enim nobiſcū Dominus balbutire ſolet, atque ſimilitudines mutuari à rebus quæ nobis vſitatæ ſunt, cùm de maieſtate ſua loquitur: vt melius magnitudinem eius & præſtantiam rudes & anguſtæ mentes percipiant. Faceſſant igitur omnes craſſæ de Deo imaginationes: quoniam magnitudine ſua abſorbet omnes creaturas, vt nihil præ ipſo ſint cœlum, terra, mare, & quicquid in eis continetur, tametſi immenſa eorum magnitudo ſit.

13 & 14 QVIS ERVDIVIT.) Nunc de ſapientia Domini idē ſubiicit Propheta, quod de eius bonitate & potentia docuerat. Ac notanda eſt connexio, quia ſicuti malignè Dei virtutē

reſtringit carnis ſenſus ad terrena media, ſic perperam incõprehenſibile eius cõſilium humanis rationibus ſubiicit. donec emineat Deus ſupra omnes creaturas, multa ſeſe ingerũt quæ curſum operũ eius impediãt. Ergo ſi ex noſtra opinione iudiciũ facimus, obrepent protinus variẹ dubitationes. Sic quoties nõ apparet quomodo hoc vel illud facturus ſit Deus, an futurũ ſit ambigimus, quia impoſſibile videtur quod rationẽ noſtram exuperat. Ergo vt noſtrẹ infirmitati potentiam Dei opponere conuenit: ſic audaciã noſtram cõpeſcere debet incõparabilis eius ſapientia. Quærens an quis aptauerit vel direxerit ſpiritũ Dei, ſignificat nõ opus fuiſſe magiſtro qui præiret, vel de rebus incognitis eum moneret. SPIRITVM aũt pro ratione, iudicio, vel mente accipit. mutuatur enim ſimilitudinem ex hominum natura, quò magis ſe illis accõmodet: nec mihi videtur hoc de Spiritu eſſentiali Dei intelligendũ eſſe. Eandem verò rem pluribus modis enuntiat Propheta: vt ſciamus nihil eſſe homine ſtultius, cùm audet ſe in cœlũ euehere vt opera Dei ſuo ingenio ſcrutetur vel æſtimet. Hic igitur magis ac magis hominũ audaciam & temeritatem cõprimere voluit Iſaias. Paulus in eundẽ finem hoc teſtimonium citat, vt ſcilicet ab inſcrutabili *Rom.11.34*
illo Dei conſilio arceamur. Deus enim de ſua ſapientia diſquiri nõ vult, niſi ſobriè, & quoad expedit. vnum hoc diſcrimen eſt, quòd Paulus ſpirituale Euangelij miniſteriũ humano ingenio cõprehendi poſſe negat. Propheta aũt in genere cõmendat Dei prouidentiã. In vtroque tamen humiliari nos oportet, & ſenſus omnes noſtros ad obſequium captiuos offerre. Quicquid enim habemus rationis aut luminis, meræ ſunt tenebræ, donec à Chriſto illuminemur.

15 EN GENTES.) Si mentem Prophetæ cupimus aſſequi, & hẹc cum fructu legere, tenẽdum eſt (quod nuper attigi) eius conſilium. neq; enim ex abrupto celebrat Dei magnitudinem: ſed eã pro circumſtantia præſentis cauſæ quantũ poteſt extollit: vt ſciant Iſraëlitæ vnũ hunc clypeum ſufficere ad ſe protegẽdos, modò Deum habeant propitiũ, nullos mundi conatus, furores, impetus eſſe metuendos: atque ita diſcant ſe recipere in Dei tutelam. niſi enim penitus fuiſſet hoc illis perſuaſum, in ſingula momenta variæ oriebantur deſperationis cauſæ. Idem ergo proſequitur argumentum Iſaias, nihili eſſe omnes Gẽtes ac populos dicens, ſi cum Deo cõparentur: quia ſolo flatu diſcutiet inſtar pulueiſculi omnes terræ incolas. Nam vt nimium procliues ſumus & perperam ingenioſi ad captandos diffidentiæ prætextus: quicquid à Satana obiicitur ſaluti noſtræ aduerſum, fingimus viam Deo obſtruere. Hoc vitium vt corrigat Propheta, creaturas omnes nihili eſſe admonet coram Deo, omneſque populos paucis & exiguis aquẹ guttis eſſe ſimiles. vnde colligamus nihil magis eſſe præpoſterum, quàm efferre creaturas ad minuendam potẽtiam Dei, quæ ſuprema omnium vt eſt, ita agnoſci debet.

16 LIBANVS.) Id eſt: ſi Deo ſacrificandum ſit pro dignitate, nec totus Libanus, nec ferẹ quæ illic paſcuntur ad ſacrificium ſufficient. Variis loquendi formis inculcat hanc Dei potentiam: vt de ea perſuaſi homines creaturas & omnem earum vim nihil morentur. Quanquã videtur conſultò Propheta de cultu Dei agere, quò lectores ad maiorem eius reuerentiã adducat: quaſi diceret, Tu ſcilicet Dei virtutem metiri audebis tuo ſenſu, ad quem ritè colendum inſtructus non eris, etiamſi quicquid eſt in Libano animalium & lignorum coacerues? Hinc colligunt nonnulli neminem poſſe ſacrificiis Deum promereri. quod quidem verum eſt: ſed ſpectandum eſt conſilium Prophetæ, ſicuti iam dictum eſt, vt ad maiorem fiduciam Iudẹos animet omnia nihili præ Deo eſſe oſtendit.

17 OMNES GENTES.) Repetit quod dixerat, in manu & arbitrio Dei eſſe ſimulac viſum fuerit abolere cũctas Gẽtes: imò dũ permanent in ſuo ſtatu corã eo cenſeri quaſi nihilũ. Sed abſurdũ videtur quòd Gentes nihil eſſe dicit: quoniã creatæ ſunt à Deo, vt aliquid eſſent. Reſpõdeo, hoc dici per cõparationem: quãdo ea eſt prauitas humani ingenij, vt obſcuret Dei maieſtatem, atq; ea extollat quæ Deo cedere debuerant. Cùm ergo ad certamen illud ventũ eſt, ſecurè pronuntiare poſſumus, nihili eſſe quicquid cum Deo cõparatur. Nec loquitur ſimpliciter Iſaias de hominum natura, qualis à Deo condita eſt: ſed eorum ſuperbiã deiicere ac comprimere vult cùm aduerſus Deum ſeſe efferre audent. Scimus enim nos nõ poſſe niſi in Deo conſiſtere, in quo ſolo viuimus (vt ait ille) mouemur & ſumus. Homine nihil vanius. ac ſi cum vanitate (vt inquit *Act.17.28*
Dauid) appendatur, ea etiam vanior futurus eſt. Eodem modo Iſaias Gentes non tantùm nihil, *Pſal.62.10*
ſed minus quàm nihil eſſe prædicat, quò magis earum imbecillitatem & vanitatem demõſtret.

18 CVI IGITVR SIMILEM FECISTI DEVM?) Iudẹis ab alia quoq; tentatione non leue periculũ erat: quia credibile erat Aſſyrios & Chaldæos non abſq; eorum ope tot victoriis potitos eſſe: hinc colligere prõptum erat, Quid nobis prodeſt peculiari Dei cultu differre ab omnibus populis, quum propitio & fauente cœlo militent hoſtes noſtri, nihil auxilij nobis à Deo quẽ colimus affulgeat? Nec verò dubiũ eſt quin exulibus inſultauerint increduli, ſicuti patet ex aliis locis. ne ergo ob cladẽ acceptã concideret inter Iudæos vera religio, exurgit Deus, ſibique grauem iniuriã fieri proclamat, ſi rebus aduerſis fracti fideles ad idola & Gentiũ ſuperſtitiones declinent. Ita eos confirmat in promiſſionum fide, neq; pœnarum quas ſuſtinent inſultu labaſcant. nec verò alloquitur, vt prius monuimus, homines tãtùm ſuæ ætatis, ſed poſteros: quibus durius futurũ erat certamen cum Gentiũ ludibriis, quarum futuri erant captiui: deinde etiã

cum malis exemplis & cõſuetudine. nam cùm profanis Gentibus permixti quotidie cernerent multas pietatis corruptelas, difficili⁹ fuit cõſtanter perſtare. Ergo ne quid ſtultæ opinionis cõci-perent, quòd falſorũ deorũ cultoribus proſperè cederẽt omnia: huic vitio Propheta occurrit, & admonet Deum quẽ ipſi & patres eorum coluerunt, non eſſe cum diis Gentium cõparandum. Hi enim ab hominibus creati, auro aut argento, ligno aut lapide conſtabant: Deus aũt omnia creauit. Iniuriam ergo fieri Deo ſummã, non tantùm ſi eius maieſtas cum rebus nihili cõferatur, ſed etiam niſi ſupra omnes Angelos, & quicquid cenſetur diuinũ longè emineat. Cùm Paulus vtitur
Act.17.29 hoc teſtimonio aduerſus idololatras, aut ſaltẽ verba Prophetę recitat, non detorquet à genuino ſenſu. hinc quidem colligit præpoſterum eſſe ſi Deo imaginem aliquã affingamus. Propheta verò ſic à diffidentia reuocat Iudæos, vt ſimul ſuperſtitiones Gentium condemnet, atque alieniſſimum à Deo eſſe oſtendat aut pingi, aut effingi. Vnde apparet Pauli doctrinam probè cum iſta conuenire. Poſtquam enim Propheta Dei potentiam immenſam eſſe oſtendit, cùm vel pugillo omnia comprehendat, infert tandẽ, CVI ergo me ſimilẽ facietis? nam quæcunq; effigies exprimatur, nihil mihi affine vel ſimile habitura eſt. Vtilis doctrina & digna obſeruatu. nam ſi vel vnicus hic locus extaret, ſufficeret omnino ad refutãda figmẽta, quibus ſe deludunt Papiſtæ, cùm ſibi licere volunt externis figuris repræſentare Deũ. Negat Propheta imaginẽ poſſe ex mortua materia cõfici, quæ Dei gloriæ cõueniat. palàm idola reiicit, necdũ loquitur de ipſorũ cultu, ſed quòd ea fabricare & erigere per ſe coram Deo execrãdũ & deteſtabile ſit. Scriptura verò huiuſmodi teſtimoniis referta eſt. Moſes populum ad hoc vitiũ procliuem monebat, Effigiem nullam
Deut.4.12. 15 aut formam vidiſti in monte, vocem tantùm audiiſti. vide ergo & attende ne deceptus vllam imaginem tibi fabrices. Ergo ad cognoſcendũ Deum non debemus ipſum pro noſtra libidine effingere, ſed cõfugere ad Verbum, in quo viua ipſius imago nobis proponitur. Ea cõmunicatione contenti, ne quid amplius ex nobis ipſis audeamus. aliæ enim viæ aut rationes, quẽadmodum ſimulachra & imagines, nos ad vanitatem & mendaciũ, non ad veritatem inſtituent, ſicut præ-
Ier.10.8 clarè docet Ieremias: Eruditio vanitatũ, lignum. Et Habacuc, Mendaciũ eſt conflatile eius. Quòd
Hab.2.18 autem Dominus interdum ſeſe leoni, vrſo, homini, aut aliis rebus cõparat, nihil ad imagines, vt Papiſtę arbitrantur: ſed iis ſimilitudinibus aut humanitas Dei & clementia, aut ſeueritas & ira, & alia eiuſmodi exprimuntur. nec enim aliter Deus ſeſe nobis patefacere poteſt, niſi ex ſimilitudine rerum quas nouimus. In ſumma, ſi Deo ſimulachrum erigere aut ſtatuere liceret, hoc commune haberet cum diis Gentium, nec ſtare poſſet hæc Prophetæ ſententia.

19 & 20 ARTIFEX.) Quia magna vis eſt publici cõſenſus, & quicquid multitudini placet pro lege ducitur: cõtra hũc errorẽ fideles munit Propheta. Eſt igitur occupatio in his verbis, ne Iudæos terreat, quòd Gẽtes certatim ſtudia ſua cõferant idolis fingẽdis, quia hoc modo alij alios fallaciis illaqueãt: interea in amentiã totius mundi inuehitur, quòd tanto feruore omnes ad ſuperſtitionẽ ferãtur, & ſibi quiſq; magiſter ſit in fingendis idolis. Concludit nullũ genus hominum ab iſto crimine purum eſſe: diuites ſimul & pauperes reos ac cõuictos teneri. Diuites enim conflare deos ex auro vel argento: pauperes ex ligno ſelecto. vnde oſtendit mira inſania abripi cunctos homines: qui, tametſi deſint ipſis facultates, tamẽ eximium aliquid habere expetũt pro deorum cultu. Volunt enim homines præſentẽ habere Deum: atq; hoc initiũ & fons idololatrię eſt: quia Deus per ſimulachrũ nobis non adeſt, ſed per Verbum ſuum & Spiritus virtutẽ. Quanuis autem & gratiæ ſuæ & bonorum ſpiritualium imaginẽ nobis obiiciat in Sacramentis, non aliò tamen ſpectat, quàm vt ſurſum ad ſe nos inuitet. Interea cæcorum hominum ineptias Propheta perſtringit, quòd in idolis concinnè ornandis pluſquam induſtrij ſint & curioſi.

21 AN NESCITIS.) Poſtquã deriſit Gentium ſtuporem & inſaniã Propheta, ad Iudæos ſeſe cõuertit. Vt enim omnes ad ſuperſtitionẽ procliues ſumus, ita facilè labimur, cùm nobis exemplum aliquod ob oculos poſitum eſt. Cùm aũt Iudæi in exilio Babyloniis permixti eſſent, quotidie fœdiſſima idololatriæ exempla cernere coacti, poterant abripi ad impiam imitationẽ. Præuenit ergo in tempore Iſaias, atque admonet ne talium rerum conſpectu moueantur. Rogat annon edocti ſint, atque didicerint quis ſit Deus? Putant pleriq; interpretes idem & vnum hìc repeti: liquere ſcilicet ex mundi fabrica nihil minus eſſe conſentaneum quàm in ligno aut lapide, auro & argento Deum quærere. Sed duo eſſe mẽbra licebit colligere ex contextu. Si pergeret in obiurgandis Gentibus, teſtes non alios produceret quàm cœlũ & terram. Sed quia Iudæos alloquitur qui familiariter ex Lege edocti erãt, ad eos coarguendos teſtimonia diſtinctè profert tam ex naturæ ordine, quàm ex voce ipſa Dei: ac primùm quidẽ generaliter quærit an ignorẽt? Duos poſtea modos ſubiicit, quibus verum Deum à falſis diſcernere oportuerat. prior eſt ex Verbi auditu. Ideóque diſertè exprimit, An non vobis annuntiatũ eſt? an non audiſtis? Poſterior eſt ex pulcherrimo hoc theatro, vbi ſurſum & deorſum refulget Dei gloria. Si ad exteros & profanos homines fuiſſet ſermo, contentus hac ſecunda demonſtratione fuiſſet: ſicuti etiam à Paulo factum vide-
Act 14.17 mus. Nam quia cum Lyſtrenſibus negocium erat, ad quos nulla peruenerat notitia cœleſtis
& 17.24 doctrinæ, naturalibus tantùm argumentis vtitur: quia Deus dans pluuias & tempus ſerenum, ſe ἀμάρτυρον minimè reliquerit. Propheta autem apud Iudæos de vera pietate diſſerens, Legem

gem omittere minimè debuit, quæ bis inexcuſabiles reddebat ſi ea poſthabita cum incredulis ſe profanarent. neque enim ſolùm oculorum intuitu conuicti erant, ſed aurium quoque ſenſu, quas Deus aſſiduè verberabat Legis ſuæ prædicatione. Quia igitur ab vberibus matrum ſimul cum lacte imbiberant veram notitiam Dei, & longa temporum ſerie à patribus edocti erant, meritò exprobrat Propheta nimis ingratos & peruerſos fore, ſi profectu apud eos careat tale adiumentum. Nam quod dicit A PRINCIPIO, vel iampridem, huc pertinet, non modò à pueritia educatos fuiſſe in puro Dei cultu, ſed per continuas ætates viguiſſe in Gente illa doctrinam quæ eos non ſineret errare ſi modò eſſent attenti: perinde ac ſi diceret, non habetis nouitium aliquem Deum, ſed eum ipſum qui ſe Abrahæ, Moſi, cæteriſq; patribus ab initio patefecit. Et certè nō parua hinc cōfirmatio accedit, quòd vetuſtas doctrinæ nobis conſtat, quæ per tot ſecula inter fideles continuata eſt. non quòd ſola ad fidei certitudinem ſufficiat antiquitas (quia ex oppoſito Gentibus promptum fuiſſet obiicere non minus vetuſtas ſuas eſſe ſuperſtitiones) ſed cùm ab initio abunde ſancita fuiſſet Legis authoritas, & teſtatus fuiſſet Deus à ſe eſſe profectam, acceſſit ex longo vſu non parua confirmatio, cùm ſcirēt poſteri traditam ſibi fuiſſe à maioribus religionis formam, quæ abiici nō poterat ſine turpi defectionis nota. Tali igitur exordio & progreſſu dubitatio omnis facilè tollitur. Vna verò & eadem nobis hodie fides cum Patribus, cùm eundem nobiſcū Deum, Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti agnouerint. Idem enim ſermo, eadem promiſſa, idē finis, piis omnibꝰ propoſita ſunt. Quod dicit, EX FVNDAMENTIS TERRAE, Synecdochica eſt loquutio. pars enim mundi pro toto accipitur. Deus autem hunc mundū veluti ſpeculum propoſuit hominibus, vt ex eius aſpectu maieſtatem ipſius agnoſcerēt: vt ſit viua imago rerum inuiſibilium, ſicuti fuſius diſſerit Paulus primo ad Rom. cap. Excuſatione igitur caret eorum ignorantia: nec enim ſibi incognitum *Rom. 1. 20* fuiſſe Deum cauſari poſſunt, qui ſe tot modis patefecit. Et certè magis arrogantia & faſtu quàm ignorantia peccant homines. Deſpiciunt enim Deum ſeſe palàm offerentem ac planè loquentem, in creaturis rebúſque vaniſſimis occupantur. An verò talis contemptus excuſationem meretur? an non digni ſunt qui excæcentur, atque Dei loco figmenta ſua adorent: ſicuti ferè omnibus videmus accidiſſe? Iuſta profectò & digna tanto faſtu hæc pœna eſt. Quòd ſi huic notioni, qua per creaturas imbuimur, accedat etiam doctrina Verbi, multò minus excuſandi ſumus. Vtrunque igitur coniunxit Iſaias, vt bis damnandos eſſe Iudæos oſtenderet, niſi de potentia Dei & bonitate edocti cōfiderent.

22 IS SEDET.) Perſequitur idem argumentū, quanuis ratione diſſimili, magnificentiā Dei atque potentiam extollens. Quorſum id faciat prius attigimus. quia ſcilicet adeò propenſi ad diffidentiam ſumus, vt occaſione vel minima vacillemus: ideo pluribus inculcare cogitur Propheta, vt infirmos ac labaſcentes animos in fiducia Dei contineat. Antè quidem de mundi creatione loquutus eſt: nunc verò ad perpetuā gubernationem deſcendit: quia non vno tantùm momento manum ſuam exeruit Deus ad creandum mundum, ſed in eo conſeruando non minus efficaciter eam profert. Atque hoc notatu dignum eſt: quia frigida ſpeculatio eſſet, Deum ſentire mundi authorē, niſi ad tuendum eius ſtatum ſemper extenta eſſet eius manus. Hoc intelligit Propheta Sedēdi verbo, terram non manere ſuo loco ſtabilem & fixam, niſi quatenus ſuſtinetur Dei virtute. nam ſeſſio metaphoricè tantundem valet atque imperium. Terræ verò incolas locuſtis comparans, admonet Deum minimè includi his anguſtiis, quia ne cœli quidem ipſum comprehendūt: vt diſcamus, quo- *1. Reg. 8. 27* ties fit Dei mentio, nihil de incomprehenſibili eius gloria terreſtre vel humanum concipere. Cæterùm, docet hæc ſimilitudo quàm ridicula ſit hominum cæcitas dum nihil non ſibi arrogant: quia tantundem proficiunt ſuis iactantiis, ac ſi minutæ quædam beſtiolæ, quales ſunt locuſtæ, ſaltādo ſe efferrent. Atqui mox neceſſe eſt eas in terram recidere. EXPANDIT quaſi tentorium. Eadem forma loquendi vtitur etiam Dauid: agit autem vterque de cœlorum aſpectu & expanſione reſpe- *Pſal. 104. 2* ctu noſtri. nec enim intelligunt Deum expandere cœlos, vt in iis habitet, ſed vt nobis potius detur ſub iis habitandi locus. vt enim ſuſtinemur terra, ita cœlis contegimur, quò ſartam & tectam vndiquaque manſionem habeamus. Verùm hæ ſimilitudines multùm extenuare videntur dignitatē rei de qua Propheta concionatur: cùm tamen ipſam pro viribus extollere atque illuſtrare velit. Quid enim cortina? quid tentorium? Reſpondeo, has ſimilitudines valere nihilominus ad amplificationem rei. Perinde enim eſt ac ſi diceret, Tam facilè à Deo extendi cœlum, quàm ab homine cortinam. Et vnicuique conſiderandum relinquit, quantum differant cœli à cortina, & quanta ſit eorū magnitudo. nemo enim eſt cui hoc ſatis perſpicuum non ſit. Denique ſubeſt antitheſis inter tabernacula, quæ laborioſè magnis impenſis & longo tēpore extruunt homines, quæ tamen vix ad centum pedes aſſurgunt: & immenſam cœlorum altitudinem ſolo Dei nutu diſpoſitam, quæ ſatis clarè demonſtrat qualis & quantus ſit artifex.

23 REDIGIT POTENTES.) Pergit in celebranda Dei prouidentia, qua totus quidem orbis, ſed humanum genus ſpecialiter regitur. Nuper attingere cœpit, Deum non ita mundum condidiſſe vt poſtea fortuitò regi ſineret, ſed curam gerere eius ſeruandi, iúſque & dominationem retinere. Sed quia humanum genus propius reſpicere dignatur, ideo hanc partem deligit Propheta, in qua eius prouidentiam commendet. Summa quidem eſt, quaquaverſum patere eius imperium,

vt omnia ſuo arbitrio moderetur & gubernet:ſed quod maximè erat vtile cognitu, in ipſa hominum vita præſentiſſimæ Dei virtutis illuſtres notas docet conſpici:imò generali doctrina non contentus ſpeciem in medium proponit,qua magis expergefieri nos decet. quidquid vulgo ignobili accidit, quaſi minus ſpectatu dignũ vileſcit ac præterit. Regna autem, & monarchias, vel homines ſumma dignitate præditos è ſublimi decidere,quædam videtur eſſe terræ concuſſio:ſcitè Propheta talibus documentis nos excitat. Principes certè & Magiſtratus à communi ſorte exempti, nec communibus hominum miſeriis obnoxii eſſe videntur. ſplendore enim ſuo omnium oculos & mentes perſtringunt:ipſi verò prorſus hebetantur. Ideo potiſſimùm illos nominat Propheta, atque in nihilum à Domino redigi pronuntiat. Quòd ſi aduerſus magnates & Principes tãtum poteſt Dei manus,quid de vulgo cẽſendum eſt?an non etiam pro arbitrio ſuo promiſcua multitudine vtetur,& quòuis impellet?an nõ ei vires & animi robur,ſicuti viſum erit,aut dabit aut adimet?

24 PERINDE VT NON PLANTATI.) Tametſi particula אף ſignificet Etiam:tamen huic loco magis conuenit quod reddidi Adeò vt.itaque ſimplex erit ſenſus,Adeò vt dicas plantatos nõ fuiſſe,nec ſeminatos. Amplificatio autẽ eſt eius quod prius dixerat. Fũditus enim deleri Principes atque euelli oſtendit,vt ne veſtigium quidem ipſorum reliquum ſit, acſi nunquam extitiſſent. quandiu ſtatum ſuum retinent,ſic firmi videntur,vt nullo aduerſo caſu deiici poſſint. at eiuſmodi conuerſiones accidunt quæ deleant nomen ipſum & memoriam, vt dicas nunquam extitiſſe: ídq; non tantùm hominibus,ſed etiam florentiſſimis regnis accidiſſe videmus. Quũ igitur graues ruinæ totidem ſint formidabilis potentię Dei ſigna,diſcamus non inniti fallacibus terræ fulturis, ſed vtcunque ſuppetant copiæ aut vires,ab ipſo pendeamus. neque enim,vt blaterant profani homines,mundum inſtar pilæ verſat Deus,quaſi eum delectet hic ludus:ſed vt quiſque in ſublime euectus eſt,ſe inſolenter iactando finem non facit,donec ſe præcipitet,vt ſemper appareant eius iudicia. vnde etiam monemur perperam adſcribi Fortunæ vel aliis cauſis varios rerũ euẽtus. Nec enim Deus momentaneus creator fuit,qui curam operis ſui ſtatim abiiceret:ſed aſſiduè manũ admotam habet,ne quid niſi eius arbitrio & voluntate agatur. Cùm igitur variæ in mundo accidunt mutationes,cùm fluxa & caduca eſſe videmus quæ firma & fixa eſſe putabantur,mentes noſtras ad ſummam illam Dei prouidentiam conuertamus. ATQVE ETIAM FLAVIT. Hinc oſtendit quàm leuia ſint & inania coram Deo quæ oculos noſtros perſtringere,nóſque attonitos reddere ſolent. nec enim cogitare poſſumus de magno aliquo Rege,quin perturbemur toto animo ac ſtupeamus. Atqui oſtendit Reges ac Principes inſtar ſtipulæ eſſe coram Deo,à cuius flatu velut turbine quocunque volet momento expelluntur. Docemur ergo nunquam obſtupeſcendum eſſe ad creaturæ vllius conſpectum,quin Deo honorem ſuum & gloriam tribuamus. quod diligenter à Iudęis conſiderandum fuit,qui monarchiam illam Chaldæorum,à quibus captiui tenebantur, nunquã deleri,nec ſe ex eorum manibus eripi poſſe exiſtimaſſent,niſi veniſſet in mentem hæc doctrina, nihil tam in mundo firmum eſſe quod non ad Dei flatum liqueſcat. Ergo ne deſperent de ſalute ſua,admonet Propheta Deum,ſimulac fulminare voluerit è cœlo,fracturum quidquid roboris in hoſtibus eos terret,vt euaneſcat.

Verſ.18 25 ET CVI.) Repetit ſuperiorem illam ſententiam, qua dixit Dominum non paſſurum ſe ſimilem fieri idolis:ne Iudæi minus tribuerent eius potentiæ,quòd tam diu captiui eſſent ſub infidelium manu:aut idola aliquid poſſe exiſtimarent,quòd florerent eorum cultores,quibus ſeruire ipſi cogebantur. Nam in hunc modum de veri Dei & idolorum potentia diſputando, comparaſſent ipſum cum idolis. Ideo repetit quaſi per indignationẽ,Cui me ſimilem facitis? acſi diceret, An veſtris comparationibus mihi maieſtatem meam adimetis? Nam etſi homines varia cogitẽt de Deo, eúmque pro ſua libidine transforment, ipſe tamen ſimilis ſui manet. naturam enim propter hominum figmenta non immutat. Et appoſitè nomen SANCTI pro Deo vſurpat: quo titulo obliquè coarguit vel inſimulat Iudæos fœdę ingratitudinis,niſi vt ab eo ſegregati ſunt,ita viciſſim eum ſanctificent. Nihil enim ſanctitatis reperietur in diis gentium,mera ſunt hominum figmenta. Atrox igitur fit Deo iniuria,& indignè cogitur in ordinem,vbi cõmittuntur idola cum eo in certamen,ac diſputatur plúſne poſſint quàm Deus ipſe.

26 TOLLITE IN SVBLIME OCVLOS.) Videtur hîc Propheta nimium immorari in hac re,quæ præſertim nihil habet obſcuritatis. pluribus enim ſentẽtiis inculcat quod fatentur oẽs, mirabilem Dei potentiam & ſapientiam ex præclaro mundi ordine cognoſci. Sed notandum eſt quod prius dixi,nos tam malignos,támque ingratos diuinæ potentiæ æſtimatores eſſe, vt ſæpe Deum homuntione aliquo minorem fingamus. Plus enim terremur ſæpe inani vnius hominis larua,quàm omnibus Dei promiſſionibus confirmemur. Non fruſtra igitur repetit Propheta fraudari Deum ſuo honore,niſi nos eius virtus in ſui admiratiõe rapiat. Nec in re ſuperuacanea operã conſumit. adeò enim tardi atque hebetes ſumus, vt ſubinde nos excitari atque ſtimulari oporteat. Homines quotidie cœlum & ſydera cernunt:ſed quotuſquiſque cogitat de eorum authore? Sic homines natura formati ſunt,vt eos ad cœlorum contemplationem,ex qua authorem agnoſcant,natos eſſe appareat. Nam cùm reliqua animantia Deus abiecerit ad paſtum,ſolum hominem erexit, atque ad ſui quaſi domicilii conſpectum excitauit. Quod etiam præclarè à Poeta deſcriptum eſt:

Pro-

Pronáque quum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit,cœlúmque videre
Iuſſit,& erectos ad ſydera tollere vultus.

Oſtendit ergo Propheta hominum malignitatem,qui non agnoſcunt de Deo quod palàm ipſorũ oculis obijcitur,ſed pecudum inſtar roſtrum in terram defigunt:quia fieri non poteſt quoties ſurſum oculos tollimus cum aliqua attentione,quin ſenſus noſtros feriat Dei maieſtas. Et Stellas nominans,clarius exprimit mirificum ordinem,qui refulget in cœlorum aſpectu, clarè dictare vnum eſſe Deum & creatorem mundi:idque fateri cogentur quicunque in tanta copia & varietate ſyderum tam diſtinctum ordinem & curſum tam bene moderatũ notabũt.nec enim fortuitò ſtellæ ſingulæ ſuam ſedem occuparunt,nec temerè in tanta celeritate æquabiles tenent progreſſus : atque etiam in diuerſis erroribus ad rectam lineam incedunt,vt ne minimo quidem puncto deflectant à via diuinitus ſibi præſcripta. Itaque mirabilis earum diſpoſitio Deum authorẽ atque opificem oſtendit,vt oculos aperire nequeant homines,quin Dei maieſtatem in eius operibus intueri cogantur. PRODVCENS AD NVMERVM EXERCITVM EORVM. Militiæ nomine duo cõprehendit:nempe numerum propè infinitum:deinde admirabilem diſpoſitionem. nec enim pauci homines exercitum conficiunt,ac ne mediocris quidem numerus, niſi adſint multiplices copiæ. Deinde non dicitur exercitus,cùm homines temerè ac ſine delectu inter ſe conglomerati miſcentur aut vagantur diſperſi,ſed vbi decurionum, centurionum, millenariorum, aliorúmque ducum ordines conſtituti, vbi certo iudicio ordinatæ acies ac diſpoſitæ:ita mirifici ſtellarum ordines & certi curſus meritò exercitus dici poſſunt. Per vocem numeri ſignificat Deum ſemper ad manum habere hunc Exercitum. Milites in exercitu vagari poſſunt, nec ſtatim imperator, etiamſi tuba clangat,eos colliget,atque in ordinem rediget:ſed alia ratio in Deo eſt. Semper in promptu habet exercitum ſuum:idque in numerum,hoc eſt,in numerato habet,ita vt nihil deſit. OMNIBVS ACCLAMABIT. Pſalmo 147.idem habetur,eodémque ſenſu. Quidam exponunt Deum ſtellarum numerum tenere,qui nobis eſt incognitus.verùm aliud ſibi Dauid & Iſaias voluerunt,Deum ſcilicet ſyderibus vti pro arbitrio ſuo:acſi quis ſeruo ſuo imperaret nominatim ipſum ad ſe vocãs: vt poſtea idem quoque de Cyro dicetur,cuius opera & miniſterio in liberando populo ſuo Dominus vſus eſt. Deniq; notatur ſumma docilitas & obſequiũ,vbi qui vocatur ſtatim ad nomẽ reſpondet. A MAGNITVDINE. Qui ſuperiore loco exponunt Dominum ſtellarum numerum tenere,in hoc etiam errant,quòd putant ſic nomina iis indidiſſe,vt vim atque officium ipſarum exprimeret. Alii exponũt nullam ſtellam vi & efficacia ſua deſtitui, quòd Dominus eam ipſis indiderit, quæ perpetua foret.alii verò coniungunt hæc cum verbo יקרא.acſi diceret, Adeò potens eſt Dominus,vt ſtellæ omnes ipſius iuſſa exaudiant. Atque hic ſenſus aptior mihi videtur:nempe, Deum ita potentem eſſe,vt ſimulatque aliquid mandauit,omnes ſyderum exercitus præſtò ſint ad obſequium. In quo non vulgare potentiæ ipſius documentum habemus:cùm nobiliſſimæ creaturæ illæ ſine controuerſia ſeſe illi ſubijciunt,& iuſſa eius capeſſendo teſtantur ſe authorem ſuum agnoſcere. Nomen איש,non tantùm viris & mulieribus,ſed aliis quoque animantibus,atque etiam inanimatis ab Hebræis accommodatur:quemadmodum prius cap. 36. cùm de auibus loquens, quæ magnificas illas domos occupaturæ erant,nullam deforе diceret,hac dictione איש vſus eſt. Hic nobis cõmendatur potentia Dei, vt ſciamus nihil aut in cœlo aut in terra eſſe quod ab eius nutu & arbitrio non pendeat. Nihil ergo magis peruerſum aut præpoſterum, quàm ſi cum idolis, quibus nihil vanius eſſe poteſt,comparetur. *Pſal.147.4* *Cap.45*

27 QVARE DICES.) Nunc vel cum Iudæis expoſtulat Propheta,quòd penè deſperatione victi eſſent, nec intenderent in promiſſiones Dei,quibus animos ſuos ſuſtentare debuiſſent:vel in poſterum conſulit,ne vllis quanlibet diuturnis malis ſuccumbant. Verba ſunt futuri temporis, quę etiam reſolui poſſunt in modum ſubiunctiuũ,Quare diceres?meritò enim ex proxima ſententia infert Iſaias,quicquid acciderit patienter expectandum eſſe Deum ab electo populo, donec in tempore ſuccurrat. Ratiocinatur enim à minori ad maius,quum ſingulas mundi partes contineat Deus ſuo imperio,fieri non poſſe vt Eccleſiam ſuam deſerat. Probabile tamen eſt iam tunc volitaſſe in populo querimonias,quibus Deo obſtreperent:acſi eorum ſalutem negligeret,vel tardior eſſet ad opem ferendam,vel etiam clauſis oculis præteriret eorum incommoda. hoc vitium nunc corrigitur,quòd putabant ſe Deo curæ non eſſe:ſicuti accidere ſolet in rebus aduerſis,in quibus nos abiectos à Deo,& prædæ expoſitos,nullámque eius prouidentiã eſſe cogitamus. IACOB & ISRAEL. His nominibus in memoriã reuocat fœdus Domini,quod tot támque variis promiſſionibus confirmatũ erat:perinde acſi diceret, Annon cogitas te populũ illũ eſſe quẽ ſibi peculiariter delegit Deus?cur exiſtimas rationes tuas ab eo negligi qui fallere non poteſt? VIAM enim pro Statu & Rationibus accipit: ABSCONDITVM pro Neglecto,vel ignoto. Quia ſi auxiliũ ſuũ Deus paulò longius extrahat,non putamus eius curã ad nos vſque ſe extendere. Quidã aliter expo nunt:nẽpe populũ hìc reprehendi,quòd ſe impunè peccare exiſtimaret:atque hanc ſententiã ſimilẽ eſſe volunt cum eiuſmodi, Dixit impius in corde ſuo,Non eſt Deus,&c. Sed dubiũ non eſt,quin *Pſal.14.1*

hæc fuerit mens Prophetæ, An putas, Iſrael, res tuas à Domino non curari? Inuehitur enim in diffidentiam populi, cúmque grauiter obiurgat, vt ipſum poſtea conſoletur, atque oſtendat Dominum perpetuò ſuis quos tuendos ſuſcepit adfuturum. Nomen IVDICII, quod continuò poſt additur, hanc interpretationem confirmat. Imploratur enim iudicium in afflictione, quũ immeritò opprimimur, aut iniuria nobis infertur. & iudicium, vel ius noſtrum amplecti & ſuſcipere dicitur Deus, quum nos cauſa cognita tuetur & defendit: præterire verò, quum negligit atque ab hoſtibus diripi ſinit. Perinde igitur eſt, acſi diceret immeritò facere Iudæos, quòd neglectam cauſam ſuam à Deo ac deſtitutam querantur. Atque iſta obiurgatione ipſos præparat ad recipiendam conſolationem. Nec enim peruerſis aut vanis cogitationibus occupatæ mentes eam percipere poſſent. Prius ergo impedimenta tolli, atque viam ſterni conſolationi neceſſe fuit.

28 ANNON SCIVISTI?) Idem repetit quod antè dixerat, populum familiariter educatũ in ſchola Dei non eſſe excuſabilem in ſua ſocordia. Seuerè enim eum obiurgat, quòd non melius in Legis doctrina profecerit, aliiſque adminiculis, quæ Deus ad communem Gentium notionem addiderat. Ac Sciendi verbum, quod generalius eſt, priore loco ponit: quia multis miraculis aliiſque experimentis teſtatam illis fecerat Deus ſuam gloriam. Poſtea deſcendit ad auditum: quaſi diceret, Si nihil tibi profuit factis & ſermone edoctum eſſe Deum nunquam ceſſare ab officio, pluſ quam indocilem te eſſe apparet. DEVM SECVLI, Æternum vocat. ſic enim diſtinguitur ab omnibus idolis, quæ temporalia ſunt, & conficta ab hominibus: quod profectò ſi animis noſtris verè inſideret, non eſſet amplius diffidentiæ locus. nam ſi æternus eſt Deus, nunquã mutatur aut labaſcit. hoc enim coniunctum æternitas habet, vt nunquam ſit mutationi obnoxia, ſed perpetuò ſibi conſtet. Quæ quum non ſatis tenerent Iudæi, quanuis ſæpius audiiſſent: ideo Propheta hac obiurgatione ipſos excitare voluit, vt oſtendat bis reos fore corã Deo, qui edocti tam plurimis eius beneficiis quàm Verbo, honorẽ tamen quem decet & gloriã ei non tribuant. NON FATIGATVR. Duo hîc docet Propheta. primùm, non fatigari Deum benefaciendo: deinde, ſapientiam eius à nemine perueſtigari. Priore membro oſtendit nihil obſtaturum Deo, quominus beneficentiã ſuam proſequatur: quia ſimilis non eſt hominibus, quorum exhauriuntur facultates ſæpius largiẽdo, aut qui noua ſubinde officia præſtando fatigantur, aut quos ſuæ liberalitatis pœnitet. Inexhauſta enim eſt ipſius beneficentia: ſi patribus liberalis fuit, poſteros non minore liberalitate & munificentia proſequetur. Quòd autem ſæpenumero aliter agit Deus quàm nobis expedire putemus, occurrit Propheta, & conſilium eius incomprehenſibile eſſe dicens, admonet minimè eſſe murmurandũ, quanuis non ſtatim votis noſtris obtemperet: quia nihil ad ſpem noſtram fouendam aptius, quàm hæc ſobrietas, vbi reputantes quàm mirabiliter operetur Deus in ſuis ſeruandis, arcano eius conſilio nos ſubiicimus.

29 DANS LASSO.) Nunc accommodat Propheta generales ſententias, quibus vſus eſt ad præſentem cauſam. hoc enim ipſius conſilium eſſe diximus, vt populum melius animet, atque in ſpẽ erigat. Quòd autem Iudęi tunc fracti erant viribus, omníque robore deſtituti, ideo admonet officium Dei eſſe, iis qui hoc modo feſſi ſunt ac debilitati opem ferre. Commendat igitur potentiam Dei hac circunſtantia, vt colligant vel ſtatuant non eſſe dubitandum de ſalute quandiu ipſum propitium habuerint. Propheta quidem populum reſpexit, qui captiuus in Babylone tenebatur: ſed nobis quoque hanc doctrinam accommodare debemus, vt quoties nos deficient vires, ac proſtrati ferè iacebimus, hoc veniat in mentem: Dominum laſſis manum porrigere, qui omni ope deſtituti deficiunt. Sed prius laſſitudinem noſtram & inopiam à nobis ſentiri neceſſe eſt, vt impleatur illud Pauli, Virtus Dei in infirmitate noſtra perficitur. niſi enim ſeriò in animis noſtris (2. Cor. 12. 9) perculſi & conuicti ſimus noſtræ infirmitatis, auxilium à Deo opportunum habere non poſſumus.

30 & 31 FATIGANTVR ADOLESCENTES.) Hac cõparatione magis illuſtrat Propheta quod antè dixerat: inuictũ ſcilicet atque indefeſſum eſſe quod Deus electis ſuis ſuggerit robur. Hominum enim vires facilè deficiunt: Dei verò nunquam. Certum eſt quidem quicquid vigoris naturaliter in nobis reſidet à Deo proficiſci: ſed quoniam ea ſibi quaſi propria arrogant homines, quæ communiter in omnes contulit Deus, ideo Propheta diſcernit inter fortitudinem hominum, quæ videtur eſſe ipſis ingenita, & eam qua Deus peculiariter electos ſuos ſuſtinet. nec enim ſatis perſpicitur beneficium Dei quod in vniuerſam naturam effuſum eſt. Atque ita Hominũ vires appellat, quibus humanum genus cõmuniter pollet: Auxiliũ Dei, quo nobis propriè ſuccurrit, poſtquam vires noſtræ defecerunt. Agit enim Propheta de gratia Dei quam ſupernaturalem vocant, eámq; perpetuam eſſe dicit, quum homines per ſe nihil niſi fluxũ & caducũ habere poſſint, vt hac nota diſcernat Eccleſiam Dei à reliquo mũdo, & ſpiritualem gratiam à terreno ſtatu. vbi in priore membro נערים poſuit, ſubiungit בחורים, quòd non modò Iuuenes, ſed etiam Electos ſignificat. Quia tamen iterat eandem ſententiam, magis conuenit ad ætatem referri: quanquam intelligit quoſque electiſſimi vigoris in ipſo ætatis flore. Hoc autem conſilio commendat eximiam prærogatiuam, qua Deus filios ſuos præ aliis dignatur: vt ſua ſorte contenti, minimè inuideant terrenis homi-

hominibus vires in quibus exultãt. In ſumma, oſtendit vehemẽter falli homines, ſi propriæ fortitudinis cõfidentia efferantur. labaſcunt enim protinus, ac deficiunt. Atque alludere videtur ad id quod in dies vſu venit: nẽpe quò quiſq; robuſtior eſt, eò maiore audacia quæ difficillima ſunt aggreditur: atque eò fit vt qui vegetiores ſunt natura, rarò ſenes fiãt. Nihil enim arduũ nimis aut difficile eſſe putant, nihil non tẽtant, & in omnia pericula temerè irruũt: ſed fatiſcentes in medio curſu, temeritatis ſuæ pœnas luunt. Idem quoque accidit iis qui dote aliqua ornati à Deo ſuperbiunt, ſibique nimium de ſe perſuadent. quicquid enim à Deo acceperunt, redigitur in nihilum: imò in exitium & perniciem iis vertitur: ac meritò tales dant pœnas arrogantiæ ſuæ.

31 AT EXPECTANTES IEHOVAM.) Mutare vires Hebræi pro Colligere nouas vires, atque ita Inſtaurari accipiunt. piis igitur qui in Domino ſperabunt, vires minimè defuturas oſtẽdit: ac cõfirmat quod prius dixit, In quiete & ſilentio erit fortitudo veſtra. nec enim tumultuari aut temerè nos proiicere, ſed patiẽter expectare debemus. itaq; Expectatio hîc nihil aliud quàm patientiã ſignificat. Violenti homines ſuo ſe impetu frangunt: at piorũ vigor quãuis minus habeat oſtẽtationis, imò ſæpe quaſi proſtratus iacet, dũ placidè auxilium Dei expectant, recreatur ac reficitur. Proinde redeundum ad illud Pauli, Virtutem Dei in noſtra infirmitate perfici. nos igitur nobis probè eius conſcios eſſe oportet, vt Dei virtuti locum demus. Hac doctrina Iudæis admodũ opus fuit, qui duro illo exilio affligebãtur: ſed nobis quoque in hac miſera Eccleſiæ diſſipatione vehementer neceſſaria eſt. SVSTOLLENT ALAS. Idẽ hîc à Propheta dici putant quod habetur Pſal. 103. Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Certum eſt aquilam inter reliquas aues admodum longæuã eſſe. Ariſtoteles & Plinius teſtãtur eam ſenectute nunquã mori, ſed inedia: nempe quòd ſuperiore roſtro nimiũ excreſcẽte, cibum in os ingerere non poſſit, ac ſolo potu diu veſcatur. Zaadias quidam, vt Iudæi omnes audaces ſunt in confingendis fabulis, fingit aquilã in regionem Soli propinquam euolare, atque ita ad Solẽ accedere, vt veteres pennæ adurãtur, atque in earum locũ nouæ aliæ ſuccreſcant: ſed hoc ridiculum prorſus & fabuloſum eſt. Significat autẽ Propheta eos qui Domino confidunt, aquilarum more vegetos fore vſque ad vltimã ſenectutem. Sed cùm aquilæ altius volent quàm reliquæ aues, in quo ſingularẽ quãdam agilitatem oſtendunt: vnde etiã prouerbium, Aquila in nubibus: ideo hic locus non tantùm de vita diuturna, ſed etiam de vigore & agilitate accipi poteſt: vt Iſaias poſtquam vires ipſorum recreari oſtẽdit, ſubiiciat etiã vegetari ipſos, & in ſublime extolli. Eòdem pertinet quod ſequitur de curſu infatigabili: perinde ac ſi diceret, Dominũ ita adfuturum ſuis, vt peragãt curſum ſuum ſine vlla moleſtia. Eſt enim figurata locutio, qua ſignificat pios diuinitus ſuffultos ſemper fore agiles ad munus ſuum obeundũ. Atqui tot ærumnæ nobis ſuſtinendæ ſunt in hac vita, dicet quiſpiã, quî ergo nos laſſitudinis immunes fore dicit? Reſpõdeo, ſic pios affici moleſtiis & fatigari, vt poſtea emergãt, ac ſentiãt ſe Dei virtute recreatos. Iis enim accidit quod ait Paulus, Dum in omnib⁹ premimur, non opprimimur: laboramus, at non deſtituimur: perſecutionẽ patimur, at nõ deſerimur: deiicimur, at nõ perimus. Diſcamus ergo confugere ad Dominũ, qui variis laboribus exãtlatis nos tãdem ad portum perducet. Qui enim viam ſtrauit, nóſq; in ſtadio ſuo collocatos progredi iuſſit, non ad vnum modò diem iuuare vult, vt in medio curſu deſerat, ſed perducere vſque ad metam.

Suprà 30. 14.

2. Cor. 12. 9

Pſal. 103. 5

2. Cor. 4. 8. 9.

Phil. 1. 6.

CAPVT. XLI.

1 *TAcete mihi inſulæ: & colligant populi vires: accedant: tunc loquẽtur: pariter ad iudicium accedamus.*

2 *Quis excitauit ab Oriente iuſtitiam? vocauit eum ad pedem ſuum? dedit coram eo Gentes? & Reges ſubiugauit? dedit quaſi puluerem gladio eius, & quaſi ſtipulam propulſam arcui eius?*

3 *Perſequutus eſt eos: euaſit in pace, ſemita qua non ingreſſus erat pes eius.*

4 *Quis deſignauit, & fecit? vocans nationes ab initio? Ego Iehoua primus, & cum nouiſſimis ego idem.*

5 *Viderunt inſulæ, & timuerunt: extremi fines terræ expauerunt, acceſſerunt, & venerunt.*

6 *Quiſque proximo ſuo opem tulit, & fratri ſuo dixit, Sis ſtrenuus.*

7 *Confortauit faber conflatorem, malleo percutiens tundẽtem viciſsim, & dixit, Bonũ hoc ad plumbaturam, firmauitque clauis, vt non moueretur.*

8 At tu Iſrael ſeruus meus: Iacob quem elegi, ſemen Abrahæ amici mei.
9 Quoniam apprehendi te ab extremitatibus terræ: ab eminentiis eius vocaui te, ac di-
xi tibi, Seruus meus es tu, elegi te, & non repudiaui te.
10 Ne timeas: quoniam ego tecum ſum: non terrearis, quoniam ego Deus tuus ſum, qui
te corroboro, "adhuc opem tibi feram, adhuc te ſuſtentabo dextera iuſtitiæ meæ.

"Vel, vtique.

11 Ecce pudefient & erubeſcent omnes qui te prouocant: erunt quaſi in nihilum, & pe-
ribunt qui tecum litigant.
12 Quæres eos, nec inuenies: qui contendunt tecum erunt quaſi nihilum, & qui tecum
belligerantur, quaſi conſumptio.
13 Quoniam ego Iehoua Deus tuus, apprehendens dextram tuam, ac dicens tibi, Ne ti-
meas, ego tibi opitulabor.
14 Ne timeas vermis Iacob, mortui Iſrael: ego auxiliabor tibi, dicit Iehoua, & "redemp-
tor tuus, Sanctus Iſraelis.

"Vel, vindex.

15 Ecce poſui te in traham: vt tribula noua habens dentes, triturabis montes & commi-
nues, & colles in puluerem rediges.
16 Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo ſparget eos. Tu verò exultabis in Iehoua:
in Sancto Iſrael gloriaberis.
17 Egeni & pauperes quærent aquas, quæ non apparent: lingua eorum ſiti exarebit. Ego
Iehoua exaudiam eos: ego Deus Iſraelis, non deſeram eos.
18 Aperiam in editis cacuminibus flumina: & fontes in media planitie: deſertum ponã
in ſtagna aquarum, & terram vaſtam in ſcaturigines aquarum.
19 Dabo in deſerto cedrum, ſpinum, myrtum, & pinum: ponam in ſolitudine abietem, vl-
mum, & populum ſimul.
20 Itaque videant, & cognoſcant: cogitent, & intelligant ſimul, quòd manus Iehouæ fe-
cerit hoc, & Sanctus Iſraelis creauerit iſtud.
21 Adeſte cauſæ veſtræ, dicit Iehoua: afferte firmamenta veſtra, dicit rex Iacob.
22 Adducant, & annuntient nobis quæ ventura ſunt: priora quæ fuerunt nuntiẽt, & ap-
ponemus cor noſtrũ: & ſciemus nouiſſima eorum: & quæ vẽtura ſunt prædicate nobis.
23 Nunciate quæ futura ſunt in poſterum, vt ſciamus vos deos eſſe: quin benefacite, aut
malefacite, vt enarremus, & "videamus pariter.

"Vel, miremur.

24 Ecce vos eſtis ex nihilo: & factura veſtra ex nihilo: abominationem elegit in vobis
(homo.)
25 Excitaui ab Aquilone, & venit: ab Oriente Solis vocabit in nomine meo: & veniet
ad Principes, quaſi ad lutum, & tanquam figulus calcabit lutum.
26 Quis nuntiauit ab initio, vt cognoſcamus? iam antè, & dicemus, iuſtus. Vtique non eſt
annuntians: vtique non audire faciens: vtique non audiens verba veſtra.
27 Primus Sioni, ecce: ecce ipſi: & Ieroſolymæ nuntium dabo.
28 Aſpexi, nec vllus erat: de iſtis inquiſiui, & nullus erat conſiliarius: interrogaui eos,
nec reſponderunt verbum.
29 Ecce, omnes vanitas: & defectus opera eorum, ventus & chaos ſimulachra eorum.

IN CAPVT

1 TACETE MIHI INSVLÆ.*)* Tametſi videtur noua eſſe Prophetæ cócio, tamẽ idem argumentum perſequitur. Nam quò pudorem incutiat Iudæis, dicit ſi apud incredulos & cæcos agenda ſit cauſa, ſe quoque fore victorẽ. vnde coarguitur nõ modò tarditas, ſed ſtupor eius populi, cui Deus per Legem ſuam propius innotuerat. *Deut. 4.7.* Interea mirum non eſt, populum multis terroribus implicitũ ſic trepidaſſe, vt firmam conſolationẽ vix admitteret: quia nos ipſi plus ſatis experimur quantũ res aduerſæ nos conturbent: quia in hac naturæ noſtræ prauitate & corruptela, vtroque morbo quiſque laborat, vt proſperis rebus ſe intemperanter efferens frænum modeſtiæ & moderationis excutiat: in aduerſis verò tumultuetur, vel iaceat exanimis, ægrè quidem vel minimum bonitatis Dei guſtum concipit. Mirum ergo videri non debet quòd Propheta ſit adeò copioſus in hoc argumento, & pluribus ipſum perſequatur. INSVLAS vocat tranſmarinas regiones. quòd enim Iudæi nulla cum iis exercerent commercia, ideo quicquid trans mare erat, inſulas vocabant. non ſolùm igitur vicinos populos, ſed etiam remotiores compellat, & ſibi ſilentium fieri poſtulat. Quale verò eſt huiuſmodi ſilẽtium? Iudicij ſpeciem deſcribit Iſaias, quod Dominus cum omnibus Gẽtibus ſubire non recuſat. tantùm poſtulat vt in cauſa ſua audiatur: nec quicquam confuſè aut tumultuoſè agitur: quo nihil magis contrariũ iudicio eſſe poteſt. Quamobrem vult ſilentium indici Gẽtibus: quo præſtito, apertè cauſam ſuã declaret. Ordo enim iudicij poſtulat, vt ſeorſim quiſq; loquatur. nam ſi omnes conclamẽt, miram perturbationem ſequi neceſſe erit. Hinc admonemur nos ideo non ſatis honorificè de Dei potẽtia, bonitate, ſapientia, aliiſque eius virtutibus ſentire, quòd ipſum loquentẽ non audiamus. Obſtrepunt homines atque obmurmurant in Deum, alij faſtu ſuo turgentes cõtemnunt apertè eius Verbum: alij ſocordia quadam negligunt, & ſepulti in terrenis delitiis ad Regnum cœleſte attendere grauãtur. Hodie verò experimur quãta audacia & proteruia plerique obloquantur Deo. Quî fit vt Papiſtæ adeò pertinaces & obſtinati ſint in ſuis erroribus, niſi quòd audientiam Deo facere nolunt? nam ſi audiretur cum ſilentio, veritas facilè vinceret. In ſumma, Dominus hîc ſe victorem fore oſtendit, ſi attentè ab hominibus audiatur. Non vult autem defunctoriè audiri: quod iniqui & corrupti iudices, concepta iã animo ſententia, facere ſolent: ſed obſeruari rationes ſuas ac perpendi, in quibus nihil niſi æquiſſimum reperietur. Quæri poteſt, An Propheta hîc hortetur Gentes ad audiendum? Reſpondeo, hęc potiſſimùm ad Iudæos ſpectare: nam ſerò ad Gentes peruentura erat hęc prophetia: ſed eò plus efficaciæ habet iſta oratio ad emolliendam Iudæorum duritiem, cùm Gentes, quanuis alienæ eſſent, facilè ipſius potentiam agnituras oſtendit, ſi modò ipſum ſilentio audire vellent. Plus autẽ ponderis & vehementiæ habẽt hæc verba, quibus rectà ipſas compellat, quàm ſi de iis in tertia perſona loquutus eſſet. COLLIGANT POPVLI VIRES. Prouocat Dominus omnes Gentes in certamẽ, idque pèr contemptum, vt potẽtiores ſolent, & qui cauſæ bonitate freti minimè de euentu ambigunt. Collectis viribus conſpirent inter ſe, nihil efficient: ſed victor tandem ipſe euadam. vt vulgò ſolemus dicere, *Ie les deſpite.* Etiamſi omnes mentis & corporis neruos intendant, tamen vincentur. tantùm poſtulo, vt audientiã mihi præbeant. His verbis ſignificat tantã eſſe vim veritatis vt facilè mendaciis omnibus reſiſtat, modò homines ad eã attẽtos ſe præbeant. Quãuis ergo vniuerſi homines inſurgant ad veritatẽ opprimendã, ipſa tamen præualebit. atque ita ſi abducimur à Deo culpam in alios reiicere non licebit: ſed potius conueniet nos ipſos accuſare, quòd ſatis attenti ac diligentes non fuimus, cùm nos ipſe alloqueretur. Nec enim apud nos mendacia pręualerent, neque vel vllo Satanæ aſtu decepti, vel vllis machinis euerſi abriperemur ſi probè eſſemus ad Deum audiendum compoſiti. Quòd autem perſonam rei ſuſcipit, vt ad tribunal cauſam acturus compareat, quæri poteſt quis tam arduæ & difficilis cauſæ iudex idoneus inter homines futurus ſit? Reſpondeo, hîc non agi de iudicibus deligendis: tantùm ſignificat Dominus ſe victorẽ fore, ſi corã æquis iudicibus hæc cauſa tractanda ſit. Nec enim ſe aut hominibus aut Angelis ſummittere poteſt, vt iis rationem reddat: ſed quò omnem excuſationem tollat, teſtatum facit victoriam ſibi eſſe in manu, etiamſi cogatur ad dicendum cauſam. propterea alienum eſſe à ratione, quòd diſceptamus inter nos, nec ei omnino acquieſcimus: ingratos nos ac peruerſos eſſe, quòd ei audientiam non facimus, nec quàm iuſta à nobis poſtulet cogitemus. Et certè quum nihil magis prępoſterum ſit quàm Deum iudicari à mortalibus, hoc tamen magis deteſtabile prodigium eſt, vbi cæco noſtro fremitu ante cauſam auditam eum damnamus.

2 QVIS EXCITABIT.*)* Hinc ſatis conſtat quiſnam ſit Prophetæ ſcopus. vult enim teſtari Iudæis ipſos extra errandi fore periculum, ſi viam, quam eis præmonſtrat, ſequi velint. atque hæc ratio eſt, cur mentionẽ Abrahæ faciat. Poterat enim alia Dei opera recenſere: ſed exemplũ cauſæ ſuæ accommodatum elegit. nam quũ ex Abrahamo progeniti eſſent, quẽ Deus per tot diſcrimina eduxerat è Chaldæa, ſperare quoque debebant eum non minus ſibi ipſis affuturum: quãdo neque virtus eius imminuta erat, nec benefaciendo fatigatur. Quoniã captiuis & exulibus, quum procul à patria diſtarent, reditum ſperare difficile erat, ſimili exẽplo ad bene ſperandum hortatur, quũ in Chaldæa viciniſque regionibus diſperſi eſſent, medium iter propter multa obſtacula

Gen. 11.31. putabant ſibi clauſum eſſe. Atqui ex eodē loco in Iudæam trāſierat Abraham ipſorum pater. an
& 12.1. qui hominem vnum inopem, ſolitarium cum patre, nepote & vxore, ſaluū per tot diſcrimina &
incolumē deduxerat, non poſſet dux itineris eſſe populo ſuo? Quum ergo Deus Abraham è pa-
tria euocans moleſtiis omnibus liberaſſet, domeſticū hoc ſpecimē magis afficere debuit eius fi-
lios, vt patris Abrahæ exitus è Chaldæa futuræ redemptionis pignus eſſet vel ſpeculum. Quòd
Abrahamum IVSTITIAM vocat, hoc extollendi hominis cauſa non facit, ſed vt oſtendat perſo-
nam diuinitus fuiſſe ei impoſitam quæ ad totū Eccleſię ſtatum pertineat. neque enim eius voca-
tio tanquam priuati cuiuſpiam fuit: ſed documentū æternę Dei iuſtitiæ in illa editū piis omni-
bus cōmune eſt, quaſi diceret in eius perſona ſemel liberatam fuiſſe Eccleſiam, vt conſideret eā-
dem ſalutis ſuæ & iuſtitiæ Dei perpetuitatem fore. Et ſanè in vno homine vocationē piorum, &
formam quandā Eccleſiæ, atque initium & finem ſalutis noſtræ intuemur. Denique Abraham,
velut diuinæ iuſtitiæ, quatenus in terrenis relucet, ſpeculū eſt: atque hoc nomē πρὸς αὔξησιν valet.
Fuit enim præclarū Dei opus, iuſtitiam ab Oriente, vbi omnia corrupta & fœdiſſimis ſuperſti-
tionibus cōſpurcata erāt, excitari. Si igitur tale documentum bonitatis & potentię Dei ſemel e-
ditum, cur non in poſterum idem aut ſimile expectandum erat? Quod ſequitur, AD PEDEM
SVVM, nonnulli exponunt Abrahamum, quocunque venit, nomē Domini inuocaſſe. nam ſimul-
Gen. 12.7. atque in regionem aliquā venerat, extruebat altare Deo, in quo ſacrificaret. quod quidē verum
& 13.18. eſt: ſed ego aliter interpretor: nēpe Dominum fuiſſe ducem itineris Abrahamo, qui ipſum e ve-
Gen. 12.1. ſtigio ſecutus eſt. Nā quum excedere iuſſus eſt, nulla certa regio oſtenſa eſt ad quam tēderet. Ita
Act. 7.3. migrando neſciuit vel quàm procul, vel in quam partem cōcederet: ſed Deus ſuſpenſum tenuit,
donec terram Chanaan eſſet ingreſſus. Quia ergo vocatus Abraham ſtatim paruit, & quāuis in-
certus eſſet ſui itineris, pependit ab ore Dei, ipſoque duce fuit contentus: ſcitè ad pedē ſequutus
dicitur, quòd ſe pediſſequū Deo tradiderit, vt prōpti & morigeri famuli ſolēt, qui domini veſti-
gia ſequūtur, tametſi incerti ſint quò ipſos ducat. DEDIT IN CONSPECTVM. ſignificat, quāuis
hominē ſuſpenſum multę ſingulis momētis curę angere & torquere poſſent, Deū tamen omnia
impedimēta ſuſtuliſſe, quę ipſi nocumento eſſe poterant. Non referuntur omnes difficultates à
Moſe, quæ Abrahamo decedenti allatæ ſunt: ſed vnuſquiſq; animo colligere poteſt migrationē
illā maximis moleſtiis carere non potuiſſe. nec enim fieri poterat quin diſcedens cōcitaret in ſe
odiū gētis, ac velut inſanus ab omnibus damnaretur, quòd patria, propinquis, amicis relictis, in
regionem incertā cōcederet. Poſtquàm verò in terram Chanaan venit, negotiū ei fuit cum pra-
uis hominibus & inhumanis, cū quibus bene ipſi cōuenire non poterat, quum ab eorum ſuper-
ſtitionibus alienus eſſet. Et quę refert Moſes ſatis indicāt nunquam quietū fuiſſe Abrahamum:
Gen. 23.6. nihil tamen impios aduerſus eū tentare auſos eſſe: adeò vt quū ab Hetheis ſepulchrum emendū
eſſet, liberaliter & gratis obtulerint, atque ipſum virum Dei, ac principē eſſe cōfeſſi ſint: illuſtrat
Dei gratiam, quòd ne regibus quidē pepercerit, vt ſe fidelem ſerui ſui vel clientis Abrahę patro-
Gen. 14.14 nū oſtenderet. Nota eſt hiſtoria de quatuor Regibus ab eo victis & profligatis. poſſet etiam ex-
15, & 12. tendi ad Pharaonē & Abimelech: quorū mentio quoque fit nominatim Pſal. 105, vbi hoc argu-
17, & 20.3 mentū tractatur: nam in eos animaduerſum eſt, quòd auſi ſint attingere Chriſtum Domini. Sed
Pſal. 105. propriè deſignat eā victoriam quam de quatuor Regibus cōſecutus eſt, qui Loth nepotē ex fra-
14. tre cum tota eius ſubſtantia abducebāt. Quia ex cōtextu ſatis apparet Prophetam de Regibus
vel populis māſuefactis non loqui, ſed de armatis hoſtibus qui violēter ſub iugū miſſi ſunt. Am-
plificat poſtremò facilitatē iſtius victoriæ, atq; in eo maximum cōtemptum exprimit, dum Re-
ges iſtos pulueri & ſtipulæ cōparat. eos enim ſine periculo proſtrauit. Simul reuocat in memoriā
non eſſe hoc hominis virtuti, ſed Dei auxilio tribuendum: quia tanta vincendi facilitas huma-
nitus nōn contigit.

3 PERSECVTVS EST EOS.) Iterum exornat in victoriæ magnitudine ſingulare Dei bene-
ficium. Hoc enim plurimum habet momenti, quòd eam obtinuit in regione ſibi ignota. difficile
enim & periculoſum eſt perſequi hoſtes in regionibus ignotis: & quantū valeat locorū notitia,
ſatis oſtēdunt Hiſtoriæ: idque in dies experiuntur qui bellum gerunt. Id nihil obfuit Abrahamo.
vnde magis perſpicuum eſt, ipſum Dei manu ductum atque adiutum fuiſſe, vt intrepidè ſuos
circunduceret.

4 QVIS DESIGNAVIT.) Tametſi hîc Abrahæ exemplum duntaxat propoſuit Iſaias, tamē du
bium non eſt, quin populum commonefacere voluerit de omnibus beneficiis quæ Patres olim
acceperant: perinde acſi diceret, Reuocate in memoriā quæ ſit veſtra origo: vnde excitarim pa-
trem veſtrū Abrahamum: quò ipſum duxerim: neque tamen hęc beneficiorum meorum clau-
ſula fuit. nunquā enim ab eo tempore deſij vos omni genere bonorum cumulare. Quū ergo in-
terrogat quiſnā ſit, non de vno tantùm facinore loquitur: ſed adiungit alia beneficia, quæ variis
tēporibus ſecuta ſunt, quorum etiā populus debuit reminiſci. Quòd Deum ab initio generatio-
nes vocaſſe dicit, referri debet ad cōtinuos ętatū ſucceſſus. דור Hebręis ſignificat nō modò Secu
lum, vel duratione humanæ vitæ, ſed eiuſdem temporis homines. Ita generatio vna ab altera di-
ſtinguitur, vt patres à filiis, & ab auis nepotes. Nam poſteri nos proximā generationē vocabūt:
maiores

maiores verò noſtros magis remotam ac vetuſtam. Porrò quia vnumquodque ſeculum abſumeret humanum genus niſi ſobole renouaretur, docet Propheta continuo tenore propagari homines à Deo, vt alij aliis ſuccedant. vnde ſequitur omnibus ſeculis præeſſe, ne putemus fortuitò gubernari hunc mundum, vbi in ætatum ſerie clarè perſpicitur Dei prouidētia. Iam verò quia propter diuerſas mutationes cæco impetu volutari mundus videtur, his verbis admonet Propheta multiplices iſtos euentus à mundi exordio fuiſſe cognitos. Summa eſt, in varietate iſta quam affert tempus, Deum regnare, & æquabili tenore perficere quod ab initio decreuit. EGO IEHO-
VA. Tandem horum beneficiorū authorem ſe eſſe clarius affirmat: quòd Abraham vicit hoſtes, Gen 14.16
quòd ſine noxa inter impios verſatus eſt, quòd fudit Reges, quòd cum vltus eſt Dominus, cùm Pſal.105 14
Abimelech, atque etiam Pharao vxorem eius rapuiſſet: præterea quòd ſingulis generationibus a- Gen. 20.18
lia quoque varia beneficia data ſint, hoc ſibi acceptum ferendum docet. nec enim generi Abra- & 12.17
hæ ſolùm, ſed vniuerſo mundo virtus ipſius innotuerat. Quòd ſe PRIMVM nominat, & CVM nouiſſimis ſe eſſe dicit, hoc pertinet non ad æternitatem eſſentiæ modò, ſed ad imperium quod in terra exercet: acſi diceret ſe quantumuis longo tempore non ſeneſcere, neque vnquam ceſſurum iure ſuo. nec enim in cœlis ſedens otium colit, ſed potius ex ſolio ſuo moderatur res terrenas. Cæterùm, quanuis innumeram deorum turbam ſubſtituat mundus, ſibi tamen nihil decedere admonet, quia ſui manebit ſimilis.

5 & 6 VIDERVNT INSVLÆ.) Nunc oſtendit nimis ingratū fuiſſe mundū, qui cùm opera Dei agnouerit, perſtiterit tamē in eadē cæcitate cui antè addictus fuerat. nuper dixerat ſe facilè victorē fore, ſi modò audientia ſibi fieret: nūc ſubiicit, cognitā fuiſſe potentiā ſuam à Gentibus, eáſque interea peruicaces atq; obſtinatas fuiſſe. quò fit vt excuſatione omni careant: quoniā abundè patefacta fuerit Dei maieſtas, niſi ſpōte cæcutire malent. Quò igitur velamē inſcitiæ tollat vel remotiſſimis populis, dicit operum ſuorū intuitu fuiſſe expauefactos, & tamen mox ad ingeniū rediiſſe vt ſe multis erroribus & deliriis inuoluerēt. Concinna eſt in duobus verbis alluſio, ראו וייראו, quæ Latinè exprimi nō poteſt. Summa tamē eſt, non modò oculatos fuiſſe teſtes, ſed etiam ita cōuictos, vt metum illis extorſerit ipſa cognitio. Poſſet obiici, beneficia quæ Deus in Abrahamum cōtulit, per totum orbem celebrari nō potuiſſe, vt exteris nationibus nota eſſent. Verùm, vt diximus, tametſi Abrahæ tantùm mentionem facit, tamen alia quoque beneficentiæ ſuæ exempla in memoriam reducere voluit, quæ Patres ipſorum erant experti, vt ex iis ſpem meliorē animo conciperent. nec enim Abrahamum ſolummodò è Chaldæa eduxerat, ſed vniuerſam eius
ſobolem eripuit è ſeruitute Ægypti, atque in poſſeſſionem miſit terræ Chanaan. Gētes igitur po- Exod. 13.
tentiam ſuā expertas eſſe dicit, cùm liberauit & cōſeruauit populū ſuum, vt ipſum verū eſſe Deū 16
intelligere poſſent. Nec enim obſcura aut dubia in tot miraculis apparuit potētia ipſius. Deniq; ſignificat conterritas fuiſſe Gentes admirabili potentia Dei, cùm populū ſuum liberaret. Et quotidie impij, cùm de ea aliquid audiunt, terrentur, & attoniti redduntur, quia ſibi aduerſum eſſe Deū ſentiunt. ACCESSERVNT. Quidā interpretantur Accedere, quòd infideles propius Dei opera intuiti ſint: quia dum certius aliquid percipere volumus, propius accedimus. Alij referunt ad
Regem Sodomæ, qui obuiam Abrahæ venit: ſed ea cōuenire mihi non videntur. Et certè nihil ad Gen. 14.17
rem faciunt: & contextus optimè cohæret, ſi hanc extremā partem cum proximo verſu cōiungas hoc modo, ACCESSERVNT, cōgregati ſunt, vnuſquiſq; proximum ſuum adiuuit: vt ſit ſenſus, Tametſi inſulæ opera mea viderint & cognouerint, adeò vt iis fuerint pauefactæ, tamen turmatim collectæ inter ſe conſpirarunt. quorſum? vt mutuò ſe cohortarentur ad nouos deos fabricandos, magíſque ac magis ſeſe in cæcitate ſua cōfirmarent. Crimen ergo Gentiū exaggerat, quum proximo ſuo vnumquemq; adiutorem fuiſſe dicit. Et certè quiſquis probe inquiret, hunc reperiet ſuperſtitionum omnium eſſe fontem, quòd mutuo conſenſu homines lucem è cœlo ſibi oblatam obtenebrant. Tametſi verò Dominus hîc expoſtulat cum idololatris, tamen in Iudæorū gratiā facit, ne in Gentium impietatē declinent: nec ſe à Deo & recta fide dimoueri patiātur. Producit ergo in medium ingratitudinem Gentium, ne eam Iudæi æmulentur, ſed in vero Dei cultu permaneant. Hîc velut in ſpeculo perſpicimus quanta ſit hominum prauitas, qui nihil proficiunt in operibus Dei contemplandis: imò peruicaciores redduntur, magíſq; ſeſe obſtinant. Sponte enim caligare, & in media luce palpare, quàm Deum ſeſe palàm offerentem intueri malūt. Ad cæcitatem accedit rabies, qua in Deum efferantur, & certamen cum ipſo ſuſcipere non dubitant, vt ſuperſtitiones ſuas tueantur. ita vt hoc vitium non idololatria tantùm, ſed idolomania ſit. Hanc inſaniam deſcribit Iſaias cùm ait, Sis fortis, age ſtrenuè. Sceleratam enim coniurationem hominum ſignificat, qua ſe mutuò cohortantur, imò inflammant ad idolorum cultum, atque propulſandum timorem Dei, quem ex potentia ipſius poterant animo concipere.

7 ET CONFIRMAVIT.) Hic verſus variè exponitur. & certè habet aliquid obſcuritatis: nec Hebræi ipſi in verborū interpretatione cōſentiunt. Cur חרש, hic pro fabro lignario tantùm accipiatur, non video. quemlibet enim fabrum ſignificat. מחליק, vertunt Percutiētem. ego in nominatiuo vertere malo. פעם, Incudem vertunt, alij Malleum minorem: ſed quum interdum Vicem alterā ſignificet, expoſitio iſta mihi optimè contextui quadrare videtur. Nam ſigni-

ficat Propheta fabros viciſſim tundendo ſeſe mutuò incitare:quoniā in idem opus intenti inca-
leſcunt,atq; alter alterum impellit & inflammat,vt quod ſuſceperunt citiſſimè perficiāt.In ſum-
ma,peruicaciam idololatrarū deſcribit & inſaniā,qua alij aliis inſpirant ad reſiſtendū Deo.Hoc
vitium vnius ſeculi nō fuiſſe tam ex hoc loco quàm ex omnibus hiſtoriis palàm eſt:& hodie ipſi
experimur pluſquàm optandū eſſet.Videmus vt homines mutua cohortatione ſeſe impellūt ad
tuendas ſuperſtitiones atq; idolorum cultū.Et quò illuſtrior Dei veritas in mediū prodit, eò ob-
ſtinatius contrarias partes ſectātur, acſi ex profeſſo cū Deo bellum gerere in animo eſſet. Ete-
nim ex quo enituit purior religio, in eius odiū multis in locis multiplicata ſunt idola & erecta,
Peregrinationes,Miſſæ, vota impia & anniuerſaria apud nonnullos celebriora quàm antea fue-
runt.nam in priſtina illa ignorantia aliquid erat moderationis: nūc verò idololatræ velut rabie
perciti diſcurrūt,& cæco impetu ferūtur: nihil nō moliūtur,vt labaſcentē ſuperſtitionē fulciāt,
& nutantia idola. deniq; coniungunt manus,& mutuas inter ſe operas tradunt,vt reſiſtāt Deo.
Quòd ſi quiſpiam in fratrem ſuū reiicere culpam velit, nihil efficiet.ſic enim hæret in vnoquo-
que,vt depelli nullo modo poſſit.Omnes ſtudēt mendacio,& quaſi ex profeſſo impoſturas appe
tunt,ſuáq; multitudine freti,tam ſe quàm alios ſinguli Deo præferūt.alij alios viciſſim ſtimulāt
ad idolorum cultū, atque tam inſano amore flagrant, vt vniuerſus propemodū orbis eo ardeat.

8 AT TV ISRAEL.) Nunc oſtēdit, quanuis ſublato vexillo omnes cōſentiāt in errorē,
totúſq; mundus fallaciis ſit deditus,quàm abſurdū ſit populum Iſraël miſceri cū Gentibus profa
nis.nam cùm gratuita vocatione ſegregatus à Deo ac ſelectus eſſet,in eundē furorem ſeſe proii-
cere non debebat.Inſignis locus,quo docemur vocationē noſtram ſufficere nobis debere, vt ab
inquinamētis huius mundi cohibeamur.quāuis graſſentur corruptelæ, ac mūdus ſe in omnē ne-
quitiam effundat,tamē hoc fræno retineri nos decet, quòd à Deo electi ſumus: ideóq; Gentium
1. Cor. 6.11 & impiorum more vagari nobis minimè fas eſt. Vos quidem eiuſmodi fuiſtis, inquit Paulus:at
nunc abluti eſtis,ſanctificati eſtis per nomen Domini Ieſu,& per Spiritum Dei noſtri. Imò nihil
magis abſurdū,quàm vbi nobis illuxit Sol iuſtitiæ,vagari quaſi cæcos in tenebris. Spectāda igi-
Epheſ.5.8 tur eſt noſtra vocatio,vt eā omni ſtudio & diligentia ſequamur,atq; vt filios lucis decet ambulā-
tes,à priori vitæ cōſuetudine abhorreamus.Hac ratione Seruū appellat, nō quòd ſuis obſequiis
quicquam promeriti eſſent Iſraëlitæ:ſed quia eos ſibi addixerat.Ideóque in eundē finem addit,
TV Iacob quem elegi,quæ clara eſt gratuiti fauoris cōmendatio: ac ſi diceret, Vos quidem ſerui
mei eſtis,non proprio merito,ſed beneficentia mea,quando vos electione mea paraui & aptaui
vt mihi peculiaris eſſetis populus.denique admonet nō adeptos eſſe ſua induſtria vt cenſeantur
Dei ſerui,nec quicquam ab aliis differre in quo excellant:ſed quia ſic Deo placuerit,cuius eſt e-
ligere pro ſuo arbitrio hunc vel illum.Interea ſimul admonet quis finis ſit noſtræ electionis: nē-
Epheſ. 1.4 pe vt ſeruiamus Deo.Nos enim, vt inquit Paulus,elegit,vt ſancti & irreprehēſibiles eſſemus co-
rā ipſo.Hic enim eſt ſcopus electionis,vt qui mancipia Satanę fuerūt,ſeſe Deo totos ſummittāt,
ac deuoueant.Additur tertio loco SEMEN ABRAHÆ, vt ſciamus electionem pendere à promiſ
ſione Dei: non quòd promiſſio electionem præcedat,quæ ab ęterno eſt, ſed quòd Dominus,pro-
Gen. 17.7 miſſionis reſpectu, beneficentiam ſuam proſequutus ſit: quia Abrahæ dixerat, Ego ſum Deus
tuus,& ſeminis tui.Continuata igitur hæc in poſteros gratia eſt: atque ob promiſſionem popu-
Rom. 9.4 lus ille Domino peculiariter cōmendatus fuit,quemadmodum etiam Paulus teſtamentum,pro-
miſſionem,legiſlationem ad eum pertinuiſſe docet. vnde etiam ſemen illud ſanctum vocatum
Exod. 19.6 eſt,ſacra Dei hæreditas,& regnum Sacerdotale.Singulari verò honore Abrahamum proſecutus
1. Petr. 2.9 eſt Dominus, quòd eum amicum vocarit. Seruum Dei appellari magnum & honorificum eſt.
nam ſi magni beneficij loco ducitur in familiam Regis aut Principis cooptari, quantò pluris
faciendum,cùm nos Deus pro ſeruis ac domeſticis habet? Sed eo non contentus, maiore etiam
honore eum afficit,atque amici nomine exornat. Quod autem hîc de Abrahamo dictum eſt,ad
Ioh. 15.15 pios omnes pertinet: idq; plenius declarat Chriſtus, Non iam vos ſeruos appello, ſed amici mei
eſtis. Serui enim voluntatem Domini ignorant: vobis autem arcana & diuina myſteria patefa-
cta ſunt.vnde amici & propenſi erga vos animi affectum intelligere poteſtis.Tantum igitur ho-
norem à Deo conſecuti,officij noſtri meminiſſe debemus:vt quò magis bonitatem erga nos ſuā
teſtatus eſt,eò magis ſolicitè,maioréque reuerentia ipſum aſſiduè colamus.Semper verò tenen-
Deut. 4.37. dum eſt, non alio iure Abraham fuiſſe Dei amicum, quàm adoptionis:ſicuti etiam dicit Moſes
& 7.6.7.8 ſolo Dei beneplacito Iudæos excellere,quia patres eorum dilexit Deus.

9 QVONIAM APPREHENDI TE.) Idem argumentū proſequitur Iſaias.Ipſi enim vſu ex-
perimur quàm neceſſe ſit conſolationes repeti vbi nos aduerſæ res premunt: vt mirum non ſit
Prophetā in hoc argumento adeò copioſum eſſe.Cæterùm ab vno Abraham ad totā gentē trāſ-
ſcēdit,cōmemorās quid ipſis omnib⁹ præſtiterit Deus. Porrò relatiuū אשר hîc pro rationali par-
ticula accipio:cauſę enim redditio eſt,cur popul⁹ forti animo eſſe debeat in rebus aduerſis:quia
prius beneficentiā ipſius expertus erat.vnde & in poſterū non minus bene ſperandū.Extremita-
tes terrę bifariā accipere licet:vel quòd ex lōginqua plaga,vnde ſcilicet oriūd⁹ erat Abrahā,de-
duct⁹ fuerit popul⁹:vel quòd Deus,qui vltimos orbis fines cōplectitur ſuo imperio, vni tātū po-
pulo

pulo manũ porrigere dignatus ſit. Addit Eminẽtias, ſic enim vertere nomẽ אציליה placuit.alij in genere maſculino malũt, Principes vel eximios,ſenſu nõ admodũ diuerſo.extollit enim Dei gratiam Propheta, quòd præteritis Gentibus nobiliſſimis, vilẽ & obſcurum populũ ſibi adoptauerit. Nonnulli referunt ad regnũ Ægypti,vnde Iudæi educti ſunt.ſcimus enim quanta fuerit illius populi gloria,& quantum ſe opinione doctrinæ,antiquitatis, nobilitatis, variiſq; eiuſmodi dotibus aliis prætulerit.Ego verò aliter interpretor:nam refero ad electionem populi,qui è medio aliarũ nationum longè præſtantiorum electus eſt. מ, igitur accipio pro Ab,vel Præ: vt ſit cõparatio inter Iudæos & alias nationes. quemadmodum etiam Moſes oſtendit, non ideo electos eſſe ipſos *Deut.7,7.8*
quòd plures aut præſtantiores aliis populis eſſent:quia longè pauciores erant:ſed quia Dominus dilexit eos,& iuſiurandum ſeruare voluit quod iurauerat patribus ipſorum. Item, Non propter *Deut.9.5*
iuſtitiam tuã,aut rectitudinem cordis tui venis poſſidere terrã.Cùm ergo longè inferiores eſſent aliis populis,nihilominus electi ſunt.vnde magnitudo amoris Dei perſpicitur:nec quicquam eſſe cur tot tantiſque beneficiis acceptis,tam benefico patri in poſterum diffidant. Adiũgit præterea huius gratiæ teſtimonium in Lege fuiſſe datum populo: quaſi diceret, non fuiſſe abſconditam, ſed potius cõſignatam publicis tabulis,quum Deus Lege data fœdus ſuũ pepigit.nec enim quos Deus ſibi in populum aſſumpſerat voluit huc aut illuc vagari,ſed promiſſione ſalutis ſibi deuinxit.Quod poſtremò ſequitur,Non repudiaui te,ſuperuacaneum, imò intempeſtiuè poſitũ videtur,niſi hæc loquendi forma Hebræis vſitata eſſet: cui etiam ineſt non parum põderis. Exprimit enim conſtantiam electionis:acſi diceret,Poſtquam te ſemel adoptaui,non deſerui te,nec deſtitui,tametſi variæ mihi occaſiones repudiandi tui oblatæ ſunt. tanta enim fuerat Iudæorũ ingratitudo,vt eos meritò reiicere poſſet,niſi quia conſtare ſibi voluit. Quod aũt de iis dicitur ad nos quoq; pertinet.nam perpetua eſt illa Pauli ſententia,Dona Dei abſq; pœnitentia eſſe. etſi verò *Rom.11.29*
maximam partem propter infidelitatem abſcindat, reliquum tamen facit aliquod ſemen adoptionis, vt in ſurculis quibuſdam vocatio perſeueret. nec enim prauitate hominum electio Dei immutari poteſt. Itaque meminerimus nos hac conditione electos à Deo eſſe, vt permançamus in eius familia,tametſi poſſemus meritò abdicari.

10 NE TIMEAS.) Cùm ſuperior doctrina eò ſpectarit vt populus in Deo recũberet,concludit Propheta ex tot beneficiis quibus amorẽ ſuum patefecit Dominus,populo extimeſcendũ non eſſe.Et notanda diligenter ratio quã ſubiungit, QVONIAM EGO TECVM SVM. hoc enim ſolidum eſt fundamentum fiduciæ.quod ſi animis noſtris infixum erit,firmis atq; inuictis aduerſus omnis generis tentationes conſiſtere licebit. ſicut vbi exiſtimamus Deum abeſſe, aut dubitamus an nobis adeſſe velit,perturbamur metu,& inter multas agitationes diffidentiæ fluctuamus.Quòd ſi ſtemus innixi huic fundamẽto,nullis aut ærumnis aut tẽpeſtatibus obruemur.Nec tamen intelligit Propheta fideles ita intrepidos ſtare vt omnis prorſus timoris vacui ſint & immunes:ſed quanuis agitentur in animo,& variis modis ad diffidentiam ſollicitentur,ea conſtantia reluctari vt ſuperiores euadãt. Natura enim timidi & diffidẽtia pleni ſumus,ſed corrigendũ eiuſmodi vitiũ hac cogitatione,Deus nobis adeſt, & curã noſtræ ſalutis habet. אף עזרתיך Alij in præterito vertũt:ego in futuro,Adiuuabo te.אף,interpretor Adhuc:vt ſæpe aliàs accipi ſolet.Quã quam non malè conuenit Etiam:ideóq; libera ſit optio lectoribus. Si præteritum verbi tempus placeat,tantundẽ valebit ac Quinetiã,vel Imò.Iuſtitiæ nomine Scriptura non tantùm æquitatẽ *Iuſtitia.*
cõprehendit,ſed fidem quoque quam Dominus præſtat in conſeruandis ſuis. Sic enim ſpecimen edit iuſtitiæ ſuæ,quum aduerſus impiorum machinationes & varios inſultus fideliter ſuos tuetur. Ergo DEXTERAM iuſtitiæ appellat, qua ſe fidelem & iuſtum eſſe prodit: vnde colligenda eſt eximia conſolatio.nam ſi ſeruos ſuos tueri & defendere ſtatuit Dominus, nihil nobis verendum eſt:quia Deus ſeipſum abnegare,nec iuſtitiam ſuam exuere poteſt. *2.Tim.2.13*

11 ECCE PVDEFIENT.) Hic Propheta nominatim promittit Iudæis auxiliũ aduerſus hoſtes.nam ſi ſimpliciter ſalutẽ promitteret,nulla mẽtione facta de hoſtibus,variæ cogitationes ac perplexæ animis eorum obrepere poterant.Deus quidem promittit nos fore ſaluos: ſed interea præualent aduerſarij noſtri,nóſque indigniſſimè & crudeliſſimè tractãt. vbi hæc ſalus,quæ tam largè & prolixè promiſſa eſt?Ad generalẽ ergo promiſſionem additur etiã hæc circũſtantia: Tametſi floreant hoſtes,tamen pudore & ignominia tandem ſuffuſi retrocedent. Hac ergo conditione promittitur ſalus,vt interea ſuſtinendi hoſtes,variáq; certamina cum ipſis ſubeunda ſint, ne tranquillitatẽ nobis externam promittamus,quoniã aſſiduè nobis in bello verſandum eſt.

12 QVÆRES EOS.) Id eſt,Si quæras.nec enim quærũtur hoſtes,vbi profligati ſunt. quãobrem hoc Futurum per Subiũctiuum reſoluendũ puto, Si quæras,non inuenies:quoniam deleti atque in nihilum redacti erunt.Hic obſeruandũ eſt duplex notari hoſtium genus: vnum, eorum qui aperta vi nos adoriuntur: alterum,eorum qui verbis nobiſcum agunt,id eſt,calumniis, maledictis,& cõtumeliis nos proſcindũt:ac veluti iuſtã cauſam tuerẽtur,varias lites nobis intendũt,nóſq; iudicio prouocãt:ac ſæpe eorũ criminũ accuſant quorũ ipſi authores fuerũt. Verùm hæ ſunt Satanæ artes,cui quũ miniſtros ſe præbeant,haud ſanè mirũ eſt ipſos dominum & magiſtrũ ſuum imitari.Ergo armatos hoſtes commemorat Propheta qui violenter Eccleſiam oppugnãt:

deinde adiungit litigatores, qui fraudibus, calumniis & fallaci iuris prætextu moleſtiam exhibẽt. His ergo criminationibus nos exerceri mirum non eſt: nec nouum videri debet, ſi hodie multi nebulones operam ſuam venditent Antichriſto ad nos calumniandos: quum id iam olim Prophetis aliiſque Dei ſeruis euenerit.

13 QVONIAM EGO DEVS TVVS.) Iam oſtenderat Propheta vbi fundanda ſit fiducia ſalutis, vt contra omnes impetus perſeueret: nempe, vbi Deum noſtrum eſſe, nobiſq; fauere perſuaſi ſumus. nunc idem tradit, ſed aliis verbis: nec tamen ſuperuacanea repetitio eſt. ſcimus enim quàm facilè nobis excidat hæc doctrina, etiamſi ſæpius inculcetur. nec potuit nimius eſſe in hac promiſſione commendanda, quam in animis noſtris radices agere difficile eſt. Itaque ſciamus fœlicem nobis omnium pugnarum exitum fore, quoniam Dominus nobis adeſt, atque in eum reſpicere diſcamus quoties difficili aliqua pugna vrgemur. Nam ſi dubij huc atque illuc ſpectemus, nunquam tranquillo animo futuri ſumus. Cùm autem DEVM ſe noſtrum vocat, non tantùm commemorat potentiam ſuam, ſed bonitatis, quam in nos exercere vult, teſtimonium reddit. nec enim ſufficeret nos perſuaſos eſſe de potentia Dei, niſi de amore ipſius pariter certi eſſemus. imò quum ſolius potentię mentione terreamur, bonitas propriè ad nos pacandos valet. Iterum verò & de apprehenſione manus, & de voce loquitur: quia magni noſtra intereſt tenere quæ Deus amoris ſigna nobis dederit, & coniungere doctrinam, quæ nobis perpetuæ gratiæ fidẽ facit. Itaque verbo Dicendi non parum ineſt ponderis: nos enim ſuſpenſos animi hærere neceſſe eſt, donec loquatur Dominus, cuius ſola voce metus adimi, & tranquillitas afferri poteſt. Si igitur animo quieto eſſe, atque perturbationes, quæ nobis variæ accidunt, vincere cupimus, rectà in eius vocem intentos eſſe oportet, vt nunquam ab ea animum diuertamus. Eos enim miſerè angi, aſſiduéque vacillare, atque incertos eſſe neceſſe eſt qui hanc Dei vocem audire nolunt, vel non ſatis attentè audiunt.

14 NE TIMEAS VERMIS.) Parum honorificè videtur loqui de Iudæis, dum eos Vermem, deinde Mortuos appellat. ſed melius cõgruit hęc cõparatio calamitati populi, atque aptior eſt ad ipſum cõſolandum, quàm ſi gentem electam vocaſſet, regale ſacerdotium, ſanctã arborem
Exod. 19.6 ex ſancta radice, & aliis eiuſmodi titulis ornaſſet. Imò abſurdum fuiſſet magnificis illis nominibus ipſos vocare dum miſeria extrema premebantur. Quare Vermis nomine, quaſi ignominiis populi condoleſcens, eò melius in ſpem bonam erigit: quia eum quamlibet abiectum & contẽptum à ſe tamen reſpici docet. perinde acſi diceret, Tametſi nullus ſis, ego tamen tibi opem feram, téque in priſtinam libertatem reſtituens, faciam vt è ſordibus & putredine emergas. מתים nonnulli interpretantur Viros, quod contextui minimè conuenit. Ergo manifeſta ratio cogit vertere Mortuos. Eſt enim expoſitio prioris per repetitionem, quæ Hebræis valde vſitata eſt. Aſſentior igitur Hieronymo, qui ita vertit: neque moror quòd מתים per :, non per ·· hîc ſcribitur. Facile enim fuit tam affinia inter ſe puncta mutari. Et res ipſa ſpectãda eſt, quia nihil magis inſulſum quàm Viros pro Vermibus ſubiicere: niſi fortè quis malit legere Mortales. Sed haud dubiè vocẽ hanc Deus audiri voluit ab afflictiſſimis, vt penetraret vſque ad ipſum ſepulchrum: quia ex oppoſito Redemptorem ſe mortuis fore affirmat. Porrò ſic Propheta ſeculi ſui rationem habuit, vt hanc doctrinam extenderit ad omnes mundi ætates. Quoties igitur oppreſſam impiorum ſæuitia Eccleſiam videbimus, hæc in memoriam reuocanda erunt, vt filios Dei qui mundi faſtu calcantur, nec modò habentur contemptibiles, ſed omni crudelitatum & probrorum genere affecti vix reſpirant, ſtatuamus coram Deo in ſummo honore & pretio eſſe, vt breui caput attollant: & hoc quiſque noſtrûm ad ſe accommodet, vt neque contumeliis, neque miſeria noſtra, neque angoribus, neque ipſa morte terreamur. Tametſi mortuis ſimiles ſimus, omniſq; ſalutis ſpes nobis adempta ſit, tamen aderit nobis Dominus, Eccleſiáque ſuam vel è ſepulchro ipſo demùm excitabit. Et Propheta Sanctum Iſraëlis rurſus addens, ad fœderis memoriam fideles, ſicuti paulò an-
Suprà cap. 40.25 tè, reuocat, quo ſegregatus erat Iſraël in ſacrum Dei peculium, atque ita addit animos, ne eos exanimet vel debilitet ſortis ſuæ indignitas, dum ſe vermes & mortuos eſſe reputant.

Exod. 19.6 15 ECCE POSVI TE.) Loquitur adhuc de reſtitutione Eccleſiæ, eamque ita ſuperiorẽ hoſtibus fore promittit vt eos trituret ac cõminuat: & aptiſſima ſimilitudine hoc declarat. Iudæi enim quos alloquitur, penè obtriti erant: ex aduerſo verò pronuntiat ab iis obterẽdos eſſe hoſtes, vt poſtquam liberati fuerint, vicem eis mutuã reddant. Porrò hoc neceſſariò addendũ fuit: quia niſi recuperaſſent nouas vires, hoſtiũ libidini ſemper obnoxij fuiſſent. ideóq; diuinitus armandi fuerunt ad repellẽdas iniurias. Quanquã ſimul pronũciat Iſaias vindictæ Dei fore miniſtros. Sed videtur hoc modo inflammare Iudæos ad vlciſcendi cupiditatẽ: quod à ſpiritu Dei omnino alienum eſt. & quum nimis in hunc morbũ propenſi ſimus, Dominus has vlciſcendi cogitationes ſæpe alibi reprimi iubet, tantum abeſt vt eas indulgentia foueat. Hortatur enim vt potius bene pre-
Mat. 5.44 cemur hoſtibus, non vt eorum calamitatibus & ærumnis oblectemur. Reſpondeo, Prophetã hîc docere quid futurum ſit, non iubere neque hortari vt hoſtium exitium appetamus. Si quis rurſus excipiat, non ſolùm expectandum eſſe, ſed etiam appetẽdum quod Dominus promittit, cùm cedat in eius gloriam, & ſalutem noſtram: fateor ſanè hoc ſolatio non parũ leuari noſtros dolores,

cùm

cùm promittit ſe pœnas aliquando ſumpturum de hoſtibus, qui nos crudeliter vexarunt, atque eadem ipſis menſura redditurũ: hoc non obſtat quo minus nos interea manſuetos eſſe iubeat, vt nos potius miſereat ipſorum ob mala quæ ſibi acceſſunt, eorúmque vicem deploremus, quàm feramur crudeli affectu in ipſorum perniciem. Quòd ſi hanc promiſſionem qua decet fide amplectimur, omni carnis impetu in ordinem ſubacto, primùm compoſiti erimus ad tolerantiam: deinde moderato zelo expetemus Dei iudicium. Ideoque danda imprimis opera eſt, vt omni turbulento carnis motu ſedato & valere iuſſo, liquido ſyncerọque corde expectemus opportunum iudicii tempus, ídque non tam priuatæ vtilitatis reſpectu, quàm vt laudem ſuam obtineat Dei iuſtitia. In eandem ſententiam à Dauide ſcriptum eſt: Lætabuntur iuſti, cùm viderint vltionem, pedes ſuos in ſanguine impiorum lauabunt. non quòd delectentur eorum malo: ſed quòd, vt poſtea ſubiungit, iuſtum maneat fructus ſuus, & iuſta Dei iudicia in terra patefiant, cùm improbi ſcelerum ſuorum pœnas luunt. Iudæi, vt ſunt truculenti natura, & cædium auidi, has promiſſiones eo ſenſu arripiunt quo feræ & immanes beſtiæ, quæ oblatam prædam auiditate vorant, atque ſolo eius ſenſu infremiſcunt. At Dominus non vult ſuos manſuetudinis, quam præcipuè commendat, obliuiſci. nec enim ipſius eſſe poſſumus, niſi eodem ſpiritu, humanitatis videlicet & clementiæ, dirigamur. Denique hac ſimilitudine raſtri dentati nihil aliud ſignificat, quàm infœliciſſimum impiorum exitum, quos Dominus piorum manu profligabit. Idque vt pios conſoletur: non vt ad cædis auiditatem inflammet. *Matth.7.2* *Ibid.5.44* *Pſal.58.11*

16 VENTILABIS EOS.) Idem hîc ſignificat quod proximo verſu, ſed alia ſimilitudine. nam Eccleſiam vanno comparat: impios verò quiſquiliis quæ vanno proiectæ diſperguntur huc & illuc: acſi diceret, Quamuis ad tempus Gentes vos triturent atque ventilent, durius tamen ipſas iudicium manet. Exitio enim ſuo triturabũtur, ac veluti quiſquiliæ proiicientur. Notandũ verò diſcrimen eſt: quia & hîc bono ſuo fideles triturantur, quia patiuntur ſe domari, & redigi ſub imperium Dei. Alii verò peruicaciter repugnant, nec ſe in ordinem cogi ſinunt. hos tanquam paleas aut quiſquilias vento proiici docet Propheta. Sic Iudæos flagellis Deus excuſſerat, calcauerat triturando, cribrando agitauerat, vt tritico bene purgato ſimiles ad ſe colligeret: profanas verò Gentes quaſi paleas ſterquilinio deſtinat. Huc accedit, quòd ex incredulis quoſdam triturat victrix Eccleſia, vt ipſi quoque ſordibus ſuis purgati, locum obtineant in Dei horreo. atque ita impletum fuit hoc vaticinium, quoties opera fidelium ſubiugati fuerunt aliqui in Gentibus, vt Chriſti imperio ſe ſubiicerent. Neque enim terrena vnquam potentia præditi fuerunt, vt cunctis hoſtibus ſuis dominarentur. quin potius animas ſuas in tolerantia poſſidere oportuit. Sed inſtar palmarum ſub tot oneribus eos erexit Dominus, vt non modò incolumes emergerent, ſed pedibus etiam calcarent hoſtes ſuos inuicta animi altitudine. Notandum præterea eſt, frequẽti Scripturæ vſu transferri ad Eccleſiam quod propriè non niſi in Deum competit. Quia ergo impias Gentes afflixit Deus in Eccleſiæ ſuæ gratiam, dicitur eos dediſſe triturandos ſub pedes fidelium, ad quos perueniebat fructus. Cæterùm quoties iſtas prophetias legimus, attollendæ ſunt mentes ad regnum Chriſti, vt omni prauo affectu vacui, eum quem decet modum teneamus, neque ante tempus trituram iſtam appetamus: quia abundè ſufficere nobis debet, ſi Caput noſtrum tandem hoſtes ſuos ſub pedibus ſuis proſternat, vt cõmunis ſit nobis victoriæ triũphus. Iam vbi addit cauſam exultandi in Domino Iudæis fore, quanquam hac fiducia lenire vult eorum dolorem, ſimul tamen admonet modeſtiæ pios, ne exultent animi ferocia ſi quando erigi ipſos manu Dei contingat, atque ita euehi, vt hoſtes ſub poteſtatem ſuam redigant. nihil enim procliuius eſt hominibus, quàm efferri & proteruire cùm res ipſis ſuccedunt ex animi ſententia. Obliuiſcuntur ſe eſſe homines. Deíque memoriam delent, quem debuerant bonorum omnium authorem agnoſcere. Vt ergo immodicam exultationem qua ſemper caro laſciuit, cohibeat Propheta, & qua nos ſæpe abripi ſinimus, ſubiunxit IN DOMINO, quia in eo omnis & gloria & lætitia noſtra ſubſidere debet. Denique Propheta ad gratitudinem hortatur, vt quò altius euehimur à Deo, eò diligentius omnis ambitionis vanitate correcta, in ipſo ſolo & gaudeamus & gloriemur. *Luc.21.19*

17 EGENI ET PAVPERES QVAERENT AQVAS.) Hîc proſequitur argumentum quod iam ab initio quadrageſimi capitis tractare cœperat. miſerum enim & calamitoſum ſtatum declarat, in quo futuri erant Iudæi in Babylone: donec tandem Deus eorum miſertus, opem afferret. Ergo eos ad tolerantiam extremæ inopiæ præparat, ſiticuloſos fore dicens: quia hæc ſynecdoche ad exprimendam mali grauitatem aptior erat. Scimus enim nihil eſſe quod magis excruciet homines quàm aquæ penuriam in ſiti. Atqui vbi eò neceſſitatis ventum fuerit, Deus ſe ſubuẽturum affirmat. Vnde colligendum eſt, ad quos hæc promiſſio pertineat: nempe ad eos qui ad extrema redacti, velut ſiti areſcunt, ac propè deficiunt. Vnde etiam perſpicimus Eccleſiam non ſemper abundare bonis omnibus, ſed magna interdum inopia premi, vt his velut aculeis pellatur ad Deum inuocandum: quia ad ſegnitiem delabi ſolemus, cùm res fluunt ex animi ſententia. Ideo ſitire nos ac eſurire vtile eſt, vt diſcamus ad Dominum toto animo confugere. Denique nos ſenſu inopiæ noſtræ affici ac premi neceſſe eſt, vt auxilium Domini ſentiamus. Nec verò dubium eſt

hac circunſtantia partim magnitudinem gratiæ fuiſſe illuſtratam à Propheta: partim verò admonitum fuiſſe populum ne egeſtatis ſuæ tædio deficeret. Et notanda ſunt nomina quibus hîc populum Dei vocat. Afflictos enim & pauperes dicendo, non de alienis loquitur, ſed de iis quos Dominus cooptarat, ac veluti peculium ſibi delegerat: quibus extremas quaſque anguſtias patienter ferēdas eſſe denuntiat. vnde mirum videri non debet ſi fame & ſiti nos propè tabeſcere interdum ſinat Deus, quando patres non minus duriter exercuit. Quum dicit aquas nuſquā occurrere, diſcamus Dominum, vt patientiam noſtram & fidem probet, omnia nobis ſubſidia adimere, vt in ipſo ſolo recumbamus. Cùm ergo nobis huc illuc circunſpectantibus nullum auxilium apparebit, ſciamus Dominum nihilominus adfuturū eſſe. EXAVDIENDI verbo ſignificat nō quibuſlibet Deum ſubuenire, ſed iis qui ipſum precantur. quòd ſi adeò ſocordes ſimus vt negligamus auxilium eius, omnino deſtitui, nec vllam, vtpote indignos, alleuationem ſentire iuſtum eſt.

18 & 19 APERIAM.) Superiorem doctrinā alio modo illuſtrat, nēpe Deum minimè opus habere externis mediis & naturalibus, vt opituletur Eccleſiæ ſuæ: ſed in promptu eſſe arcanos & admirabiles modos, quibus præter ſpem & carnis ſenſum eius neceſſitati remedium afferat. quū nulla apparet auxilii ratio, facilè deſperatio obrepit. vix certè ſperare audemus quicquam, niſi quatenus externa adminicula ſe oculis noſtris oſtendunt. His deſtituti in Domino conquieſcere non poſſumus. At Propheta tunc vel maximè confidendū eſſe admonet: quia tunc maior opportunitas Deo eſt exerendæ ſuæ virtutis, cùm nullæ hominibus viæ aut rationes patent, omniáque penitus deplorata eſſe videntur. Præter ſpem igitur & cogitationem omnium hominum affuturus eſt ſuis Dominus, ne ancipiti & dubia cogitatione nos huc atque illuc diſtrahi ſinamus. Et quò magis id confirmet, ſe aduerſus rerum naturam & ordinem miracula editurum promittit: ne humano ingenio hęc æſtimanda & iudicanda eſſe putemus, neque inferiorib' hiſce mediis potentiā Dei & promiſſa alligemus. Satis enim per ſe Dominus virtutis habet, nec aliunde eam mutuari neceſſe eſt, nec ordini naturæ aſtrictus eſt, quin eum facilè immutet, cùm ei viſum erit nam quòd in cacuminibus montium aquas, & in planitie agrorum fontes, in deſertis ſtagna ſe editurum dicit, ea omnia præter naturæ ordinem eſſe ſcimus. Quorſum verò hæc promittat ſatis apertum eſt: ne ſcilicet putarēt Iudæi ſe excludi à reditu in Iudęā magna illa deſerti vaſtitate, vbi viatores torrētur Solis æſtu, omnibúſque rebus neceſſariis deſtituuntur. Promittit ergo Dominus ſe aquam abundè ſuppeditaturum, & alia quæ ad iter faciendum neceſſaria erant. Hæc autem impleta ſunt, cùm Dominus populum ſuum eduxit è Babylone: ſed multo plenius, cùm vniuerſum orbem ad ſe conuertit per Chriſtum redēptorem, à quo abundantiſſimæ aquæ per totum orbem ad ſitim miſerorum hominū reſtinguendam effuſæ ſunt. Tunc enim eiuſmodi conuerſio accidit, qualis nunquam mentibus hominum concipi potuiſſet.

20 ITAQVE VIDEANT.) Cùm ſibi ex cunctis operibus ſuis reuerentiā Deus concilier, vbi tamen de reſtituenda Eccleſia agitur, admirabilis eius virtus ſeſe profert, quæ omnes cogat in admirationem ſui. Et ſicut alibi vidimus, ac deinde ſæpius repetet, populum ab exilio reducens, documentum edidit ſeculis omnibus memorabile, ſicuti hîc pronuntiat ſe facturū. Quoniam verò vel tardi vel negligentes ſumus ad conſideranda eius opera, &, quia perquàm exigua eſt attentio, ſtatim nobis effluunt, pluribus idem inculcat. Vanis enim atque inutilibus rebus potius quàm in admirandis hiſce Dei operibus occupamur: ac ſiquando nos in admirationem rapiant, tamen facilè obliuiſcimur, quia ad res alias & quidem friuolas ſtatim delabimur. Nos igitur extimulat Propheta, vt excuſſo torpore omnes ſenſus noſtros ad comprehendendā Dei virtutē excitet atq; intendat. Itaque aſpectum primo loco ponit qui certam notitiam pariat: deinde adiungit cogitationem, quæ notitiam melius ac certius confirmet. Incertum eſt autem an Propheta de Iudæis, id eſt, domeſticis Eccleſiæ, an de exteris loquatur. Ac meo quidem iudicio generaliter accipere poſſumus, in Eccleſiæ reſtitutione conſpicuam fore manum Dei vſque ad Gentes procul remotas, vt inſigne Dei opus omnes admirari cogantur. Certum eſt autem Perſas & Medos ex quo dominati ſunt Iudæis, mirum in modum ſtupefactos fuiſſe, cùm hæc Prophetarum teſtimonia audirent, maximè vbi rem ipſam oculis intuiti ſunt. hæc enim ab hominibus fieri non poſſe intellexerunt, tametſi ad eum minimè conuerſi ſint.

21 ADESTE CAVSAE VESTRAE.) Hoc etiam ſuperiori doctrinæ neceſſariò addi oportuit: quum enim verſamur inter impios, ludibrio habetur ſpes noſtra, & ſtultitiæ ab iis damnamur, quaſi nimium ſimplices ac creduli ſimus. Talibus ergo ſannis inuaditur fides noſtra, & ſæpe concutitur: Hi pendent è nubibus, atque ſibi perſuadent ea quæ fieri non poſſunt, omníque rationi aduerſantur. Cùm igitur in exilio eiuſmodi irriſiones audituri eſſent Iudæi, his Prophetæ monitionibus ipſos muniri operæpretium fuit. Et quò plus efficaciæ habeat hic ſermo, teſtandæ fiduciæ cauſa Gentes ipſas vltrò laceſſit, iubens vt firmamenta cauſæ ſuæ afferant, ſicuti in iudicio fieri ſolet. REGEM aūt Iacob ſe vocans, idolis omnibus inſultat, & ſe cauſam populi ſui ſuſcipere demonſtrat, vt tandē appareat gloriæ ſuæ vindex, iniuſtè oppreſſos redimendo. Interea tamen magna fide pios inſtructos eſſe oportuit: qualis enim fuit regni ſpecies, cùm captiui adeóque oppreſſi eſſent?
*Verſ.*14 vnde etiā prius vermē Iacob, & mortuos vocauit. Verū ea promiſſione ſuſtentarunt animos ſuos

qua

qua prius radicem eorum ſub terra latere dictum eſt, cùm arbori exectæ populum cõparauit, E- *Cap.* 11
merget ex trunco Iſai, &c. Regnum igitur quod latebat, oculis fidei intuebantur. nec enim id aut
corporis oculis cerni, aut humano ingenio comprehendi potuit.

22 & 23 ADDVCANT) Non tantùm aggreditur idolorum cultores, ſed iubet vt ſecum deos
ipſos in medium producant: perinde ac ſi diceret, quibuſcunque argutiis ſint inſtructi, non fore ta-
men idoneos patronos vt tam malam cauſam defendant. Hîc porro videmus Deum patroni perſo
nam ſuſtinere, & totius populi nomine loqui. nec enim vult diſiungi ab Eccleſia ſua. Eam ergo con
firmat, atque munit aduerſus ludibria impiorum, & alias machinas quibus fidem noſtram adoriun-
tur. Bono igitur animo eſſe nos decet, cùm Deus ſuſcipiat cauſam noſtrã, atque in mediũ prodeat
aduerſus idololatras, atque adeò in ipſa idola armatus inuicta ſua veritate inſurgat, eorum vanitatẽ
refutans. Cæterùm, hæc modo admonet ſe Verbo ſuo ſatis ſupérque armaſſe ſuos electos ad certã
victoriam, vt congredi minúſque conſerere cum incredulis omnibus non dubitent. Et certè quiſ-
quis ritè vt par eſt proficit in cœleſti doctrina, victrice fidei conſtãtia cunctas Satanæ impoſturas
facilè diſcutiet. Verum quidem eſt, fidem noſtram ab obedientia incipere: ſed ita intelligentiam
præcedit docilitas, qua Deo ſubiicimus ſenſus noſtros in obſequium, vt certa deinde ſcientia men-
tes noſtras illuſtret. Atque hac nota diſcernitur à ſuperſtitionibus vera religio, quia ad regulam
minimè dubiam vel fallacem exigitur. Plus ſatis quidem in ſuis erroribus ſuperbiunt idololatræ:
ſed tota eorum peruicacia ex ſtupore, amentia, vel phrenetico impetu emergit. Nam ſi ſobriè &
placidè ad ſanam doctrinam attenderent, ſtatim concideret faſtus ille quo lucẽ veritatis obruunt.
Alia eſt piorum ratio, quorum etſi fides in humilitate fundata eſt, non tamen ſtulto & inconſidera-
to zelo temerè fertur: quia Spiritum Dei habet ducem & magiſtrum, ne à certa Verbi luce aberret.
Itaque vbi nulla eſt ad diſcernendum regula, teſte Propheta, mera eſt ſuperſtitio. Iam quia nihil
temere repudiandum, dicunt fideles, Afferte, & cor adiiciemus: non quòd diuinitus edocti adhuc
in vtranque partem debeant eſſe flexibiles: ſed quia ſuperſtitioſi nihil niſi ridiculũ iactare poſſunt.
Iterum ergo notatur diſcrimen ſtupidæ obſtinationis, & rectæ fidei quæ ſuam ſoliditatem habet
in verbo Dei, ne vnquam labaſcat. Iam videndum eſt quibus argumentis Dei maieſtatem aſſerat
Propheta. Nam omnipotentiam, rerúmque omnium præſcientiam ita ſibi vendicat Deus, vt aliô
transferri ſine ſummo ſacrilegio nequeant. Vnde colligitur ſic propria eſſe Diuinitatis, vt verè
Deus cenſeri mereatur quiſquis nouit ac poteſt omnia. Nunc ergo ita Propheta ratiocinatur: Si
quæ colitis idola, ſunt dii, oportet ipſos ſcire & poſſe omnia. atqui nihil poſſunt neque in proſperis
neque in aduerſis, neque præterita neque futura tenent: ergo non ſunt dii. Hîc exoritur quæſtio
difficilis. multa enim apud profanos vaticinia extant, quę ab oraculis deorum ſuorum acceperunt,
quibus videri poſſent Apollo, Iupiter, & alii futura præſcire, propterẽáque dii eſſe. Primùm reſpõ
deo, ſi conſideremus cuiuſmodi fuerint illa oracula, quæ ab idolis reddita narrantur, omnia obſcu-
ra aut ambigua fuiſſe intelligemus.

Aio te Æacida Romanos vincere poſſe. Item alibi:

Crœſus Halym penetrans, magnam peruertet opum vim. His ergo perplexis ambagibus
Satan torquebat hominum mentes, vt perinde incertos à ſe dimitteret qui talibus impoſturis de-
diti erant. Sed tenendum præterea eſt quod docet Paulus, dari efficaciam erroris Satanę, vt delu- 2.*Theſſ.* 2.
dat omnes impios qui ſponte eius pręſtigiis ſe addicunt. Quum ergo Satanam mendacii patrem 9.10
conſulerent increduli, non mirũ fuit decipi prętextu veritatis Sed hęc iuſtiſſima fuit ingratitudinis *Ioh.* 8. 44
merces. Videmus laxata fuiſſe fręna Satanę, vt per falſos Prophetas magis excęcaret Achab, qui 1. *Reg.* 22.
ſibi in talibus pręſtigiis placebat. Non minus ęquum fuit profanas Gentes, quum ſe alienaſſent à 21
vero Deo, vanis decipulis captari, imò trahi in exitium. Atque hîc ſuperuacua eſt diſputatio, in
qua multum laborat & ſudat Auguſtinus, quomodo ad cœleſtes Angelos pręſcientia dęmones
accedant: quia cauſam alibi quàm in eorum natura quęrere conuenit. Sic olim Deus fallaciis in-
ſtruens impios doctores, ſcelera populi ſui vltus eſt: non quòd illi pręcellerent dono intelligentię:
ſed quatenus in hunc vſum aptati erant, graſſati ſunt permiſſa ſibi licentia. Quod ad Deum ipſum
ſpectat, quanquam abſcondita eſt eius pręſcientia, imò profunda eſt abyſſus: eam tamen ſatis pate-
fecit electo populo, vt ſe à falſorum deorum turba eximeret. non quòd omnia pręd ixerit per ſuos
Prophetas: quia & inexplebilis eſt hominum curioſitas, nec vtile eſt ipſis ſcire omnia: ſed quia ni-
hil celauit quod eſſet vtile cognitu, & multis inſignibus vaticiniis quoad ſufficeret oſtendit ſe pe-
culiarem Eccleſię curam gerere: ſicut dicit Amos, An erit arcanum quod non reuelet Deus ſer- *Amos* 3.7
uis ſuis Prophetis? Atque hac pręrogatiua indignè & ſceleſtè abuſi ſunt Iudęi, qui ex friuolis ſuis
pręd ictionibus quęſtum paſſim inter Gentes fecerunt. Cęterùm ita ſemper enituit veritas in
cœleſtibus oraculis, vt in ea dilucidè agnoſcerent Deum Iſrael vnicum eſſe, quicunque ſibi ab in-
ſidiis cauebant. Fideles quidem in ſchola Dei edoctos non magis fallere potuerunt idola, quàm ſi
quis homini bene oculato nigrum pro albo in meridie oſtentet. tantum abeſt vt pręſcientiã ſuam
demõſtrauerint. Potentiæ verò multò minus attribuere licuit, quum ex quotidianis vaticiniis pa-
làm eſſet Deum vnum res proſperas & aduerſas moderari. Idolis ſuis gratias egit victor Aſſyrius.
Atqui pridem admonuerat Deus Iudæos quid futurum eſſet: imò palàm oſtenderat ſe armare im-

pium illum exercendæ vindictæ ſuæ cauſa. Porrò MALE FACERE non eſt hîc accipiendũ pro Iniuriam inferre, quod alienum à Deo eſt: ſed pœnas irrogare ſignificat, & res aduerſas immittere, quod prouidẽtiæ Dei, non idolis aut Fortunæ tribui debet. Quo ſenſu ſæpiſſimè occurrit in Scri

Amos 3.6 pturis. Amos, An eſt malum in ciuitate quod non fecerit Dominus? Item Ieremias populũ accu-

Thren. 3.38 ſat quòd Deum authorem boni & mali non agnoſceret. His ergo malis, cuiuſmodi ſunt bella, peſtis, fames, paupertas, ægritudo, & alia eius generis, Dominus in ſcelera populi animaduertit: atque eorum omnium author agnoſci vult. Non adducit autem Iſaias omnia exempla & argumenta quibus Deus ab idolis diſtingui poſſet. nam longa admodum opus fuiſſet oratione: ſed iis nunc contentus fuit, quibus breuiter & tamen apertè rem monſtraret. nondum enim finem huic argumento facturus eſt.

24 ECCE VOS ESTIS.) Nunc inſultat idolis, vt pios in fiducia & cultu vnius Dei confirmet, dum ex comparatione perſpiciunt eos qui idola colunt, miſerè falli & cæcutire. FACTVRA hîc paſſiuè accipi debet, acſi diceret vanam eſſe imaginationem, vel figmentum nulla de re. Atqui impropriè loqui videtur Iſaias, cùm idola ex nihilo eſſe dicit: auro enim aut argento, aut ære, aut lapide, aut alia materia conſtant. Solutio eſt facilis: nec enim materiam ſpectauit Iſaias: ſed qualitatem, hoc eſt, opinionem diuinitatis quam de iis homines perperam concipiunt. Nec enim ſuperſtitioſi lignum, aut æs, aut metallum ſimpliciter adorant, ſed quam ſtultè maieſtatem numinis affingunt. hoc certè nihil omnino quàm vanam imaginationem eſſe certum eſt. vnde etiam Paulus

1. *Cor.* 8.4 eodem modo pronuntiat idolum nihil eſſe. Quid enim eſſe, aut quo nomine figmentum inane vocari poteſt? ABOMINATIONEM. Alii vertunt, Abominatio: atque intelligunt homines qui idola eligunt, abominabiles eſſe. ſed alium ſenſum eſſe puto. Verbum ELEGIT accipio indefinitè, vt Grammatici loqui ſolent, quemadmodum etiam aliàs ſæpe occurrit in Scripturis. nam cùm Prophetæ de vulgo hominum loquuntur, & aliquid commune & vſitatum narrant, ſubſtantiuum non exprimunt. Sic igitur intelligo, homines idola fabricare non poſſe, quin ſimul abominationem fabricent. Atque hic locus ſingularis eſt ad deteſtanda idola, & audaciam hominum qui ea conſtituunt. Hoc enim ſine maxima Dei contumelia fieri non poteſt. Videtur quidem nonnullis eſſe luſus: ſed Propheta abominationem eſſe pronuntiat, quam Deus ferre non poteſt, nec inultam eſſe patietur. Ac per verbum Eligendi idololatriæ origo quaſi digito mõſtratur: quia nunquam tot corruptelis vitiata eſſet pura religio, niſi pro ſua libidine auſi fuiſſent homines deos ſibi fingere. Quare notandum eſt electitios omnes cultus veræ pietati opponi.

25 EXCITAVI AB AQVILONE.) Iterum ad illud argumentum redit quod prius attigerat, de præſcientia & potentia Dei: atque in eum ſolum, cuius hæc ſunt, Dei nomen competere oſtendit. vana igitur eſſe idola, quæ nihil omnino aut norunt aut poſſunt. Quod dicit ſe ab Aquilone excitaſſe, nõnulli de Cyro interpretantur, alii de Chriſto. Ego verò duas res hic à Propheta notari exiſtimo. Nam cùm dicit ab Aquilone, intelligit Chaldæos: ab Oriente, Medos & Perſas. acſi diceret, Duæ mutationes memoratu dignæ contingent: nam Chaldæos excitabo, quorũ regnũ in ſublime eueham. Deinde aduenient Perſæ, qui eorum potentiam ad ſe transferent. Hæc Dominus quanuis longo poſtea interuallo futura, iam ſibi nota eſſe, ſuóque conſilio ordinata eſſe docet, vt eorum euentus ſuæ diuinitatis certum ſit documentum. Interea priore membro pœnam denuntiat ad terrendos Iudæos: ſecundò commendat miſericordiam ſuam, quia & captiuitatem, & liberationem populi, opus ſuum fore teſtatur, vt palàm ſit penes ipſum & præſcientiam & potentiam eſſe. Profani homines varia inter deos ſuos officia diſtribuunt. Apollo prædicit futura, Iupiter exequitur: atque alius alia agit. Dei verò partes ſunt non ſolùm futura prædicere aut ſignificare, ſed omnia diſponere ſuo arbitratu. quicquid enim diuinitatis eſt, in ſolum Deum competit, nec aliò transferri poteſt. Ideo tam præſcire quàm facere coniunctim ſibi vẽdicat. Ab Aquilone ſe vocare dicens, vt nuper attigi, vaticinium edit de futura captiuitate, de qua tunc nulla opinio erat, quia Iudæi cum Chaldæis amicitia iuncti erant. ſimul de reſtitutione populi vaticinatur, qui per Cyrum in patriam reductus eſt. Quis in illo rerum ſtatu hæc credibilia eſſe exiſtimaſſet: præſertim cùm longo pòſt temporis interuallo ſequuta ſint? nam circiter ducentos poſtea annos euenerunt, ex quo Propheta vaticinatus erat. Harum rerum authorem ſe eſſe Dominus teſtatur: vt omnes intelligant Chaldæos non temerè proſiliiſſe, ſed à Domino fuiſſe excitatos quaſi flagella Iudæis caſtigandis: Perſas quoque & Medos non ſua virtute Chaldæos ſubegiſſe, niſi quatenus ducti manu Dei atque impulſi ſunt. Hîc igitur magnitudinem Dei & potentiam exprimit, eóque apertius, quòd Reges & Principes Dei reſpectu lutum eſſe docet. Hinc melius perſpicimus Prophetam non ſolùm temporis ſui, ſed poſterorum rationem habuiſſe. nam iis qui tunc viuebant, hæc nota eſſe non potuerunt: poſteri verò quibus re ipſa hæc comprobata ſunt, melius intellexerunt: vt nemini

Hebr. 4.13 dubium eſſe poſſet, vnicum eſſe Deum, cui nuda & aperta eſſent omnia, quíque res omnes arbitrio ſuo moderaretur. Inſignis locus quo plena & ſolida fides oraculis Dei aſſeritur. Nec enim Iudæi, dum captiui eſſent in Babylone, hæc vaticinia finxerunt: ſed cùm longè antea eorum etiam patribus relicta & tradita fuiſſent, iuſtum Dei iudicium tandem nouerunt, à quo in tempore moniti fuerant. deinde miſericordiam eius amplexi ſunt, cùm intelligerent ſe tandem liberandos eſſe à

Domino

Domino,qui volebat Eccleſiam ſuam ſeruari:atque fidelē ipſum in promiſſis experti ſunt.Hinc
igitur certò conſtituere poſſumus,Iſaiam proprio motu minimè loquutū,ſed linguam eius Dei
ſpiritu impulſam atque directam eſſe.Quòd veniſſe dicit,perinde valet atque certò impletū iri
quidquid iuſſu Dei prædictum eſt.Loquitur autem de re futura: vnde præſcientia Dei apparet.
deinde authorem ſe harum rerum eſſe:quod ad virtutem & potentiam pertinet Vocare Dei no
mine nihil aliud eſt,quàm rem aggredi eius auſpiciis.Verū quidem eſt,nihil minus propoſitum
fuiſſe Cyro quàm operam ſuam Deo Iſraelis locare, aut eum ſequi ducem: ſed ex re ipſa patuit,
Deum occulto modo præire vt eum per continuas victorias,& quidem incredibiles,Babylonem
vſque perduceret.Quòd figulo cōparat lutum calcāri, ideo additum eſt,quoniam immēſa erat
Chaldæorum potentia,vt inexpugnabilem omnes vulgò putarent,atque inuicti eſſe videbātur.
Cùm ergo freti ſuis opibus omnes aduerſarios cōtemnerent Babylonij,atq; impotēter efferren-
tur,Propheta non ipſos modò, ſed alios innumeros inſtar luti calcādos atque ſubigēdos eſſe di-
cit. Denique ſignificat opulentiam Chaldæorū impedimento non fore quominus hæc mutatio
fiat,atque Medi & Perſæ regnū occupēt. Et certè hæc ſimilitudo clarè ipſo euentu probata fuit,
quòd Cyrus tot Gentibus deuictis, tot bellis fœliciter defunctus intra exiguum tempus totum
Orientem ſubegit.

26 Qvis nvntiavit.) Iterum aduerſus idola inſurgit Dominus,poſtquam aſſeruit diuini-
tatem ſuam. quærit enim an idololatræ ad probādos ſuos cultus ſimile aliquid proferre poſſint:
id eſt,exemplum aliquod eiuſmodi præſcientiæ aūt potentiæ adducere.Et quia hoc iuris ſine cō-
trouerſia ſibi vni ſumere poterat,inſultans dicit,Fatebimur verum eſſe Deum à quo talia fient.
Ad verbum,Iuſtum eſſe:ſed iuſti appellatio latè patet. accipitur autē interdum pro vero & pro-
bato.vnde illud, Iuſtificata eſt ſapiētia à filiis ſuis, id eſt, probata. Hæc igitur luculēta ſunt teſti- *Matth.11.19*
monia diuinę maieſtatis, quibus vanitas idolorū coarguitur,quòd ſolius Dei arbitrio regūtur o-
mnia,ſolóque eius nutu potētiſſimæ monarchię euertūtur.Loquitur autē Dominus in plurali,vt
oſtendat ſe non propriam, ſed totius populi cauſam tueri.Ipſe quidem ſua æternitate contentus
eſt:verùm vt infirmi ſumus,ita nobis probari ipſum eſſe Deū neceſſe eſt,ne vagētur mentes no-
ſtræ,atque incertæ errent,ſed in eo penitus cōquieſcant.Ideo additur ad Verbum experimenta-
lis notitia,quæ fidē,ſi adhuc vacillationi obnoxia eſt,melius fulciat. Obmuteſcere verò idola di-
cit,& ſuſpenſos relinquere ſuos cultores,dum ipſe facē Verbi ſui accendit,quæ electo populo ad
rectum iudicium præluceat.

27 Primvs sioni.) Hoc verſu clarius exprimit Deus futura ſe prædicere Iudæis,vt eos ad
fidem animet:quia niſi finem ſuum & vſum habeant prophetiæ,res futuras cognoſcere per ſe nō
admodum prodeſſet. Hoc igitur Deus ſe reſpicere teſtatur in vaticiniis,vt Eccleſiæ fidem ædifi-
cet. quod ſuperioribus addi neceſſe fuit, vt populus intelligeret illa exēpla proponi non ſolùm
ad virtutem Dei prædicandam,ſed vt pij omnes ex ea fructum ſentirent.ſic enim accommodan-
da ſunt exempla omnia virtutis atque atqꝫ præſcientiæ Dei, vt nos ei curæ eſſe,atq; in ſalutē noſtram *1. Pet. 5.7:*
omnia ab ipſo agi intelligamus.Iubetur ergo Sion agnoſcere verum & vnicum Deum: nō ex eo
ſolùm quòd pœnas ſcelerum ſuorum dedit: ſed quòd reſtituitur ab exilio, atque ita propitiū ſibi
Deum ſentit. ecce. Hîc cōſiderandus eſt nobis mons Sion quaſi vaſtus & deſertus: Ieroſolyma
verò vt in ſolitudinem redacta. vnde etiam Ieremias eā ſic loquētem introducit, vt mulieres af- *Thre.1.20.*
flictæ & turbatæ ſolent. Ita nunc Dominus eam proponit vt orbam & deſtitutam. Poſtea Iſaias *Infrà 54.1.*
ipſam ad lætitiam excitabit,vt mulierem prius ſterilem,cui noua fœcunditas ad ſobolem gignen-
dam à Domino data eſt. Eodem modo hîc ſignificat ſe conſolaturum Ieroſolymam, quo tempo-
re triſte & horrendum ſpectaculum erat in deformibus eius ruinis. Hîc autē eſt nuntius, vel ori-
turos ex ea liberos,quum diu orba & ſolitaria fuiſſet:vel turmatim ad eam redituros qui per lō-
ginqua exilia diſperſi fuerant. Opponenda igitur eſt illi vaſtitati reſtitutio quæ per Cyrum facta
eſt,vbi dicitur, Ecce veniunt.& ſub nomine Primi non modò æterna Dei eſſentia,ſed etiam vati-
cinij antiquitas notatur. Adiungit quomodo fideles Deus edoceat de rebus futuris,nempe opera
& miniſterio Prophetarum. מבשר, Hieronymus vertit Euangeliſtam,ſed propriè Nuntium ſigni-
ficat.parum tamen intereſt,quod ad ſenſum ſpectat. Prophetas enim denotat qui lætum ac opta
tum huius liberationis nuntium perferent , ſicuti antè per Moſen promiſerat Deus ſe per conti- *Deut 18.9.*
nuas ſucceſſiones excitaturū fideles miniſtros,qui Magis omnibus, Ariolis & Diuinis lōge præ-
cellerēt. vnde etiam prius inſigni titulo Eccleſiam ornabat, Annuntiatricem vocans:quoniam in *Suprà.40.*
ea reſonare debet verbū Dei:quod plurimum valet ad cōmendationem prædicationis. neç enim *9.*
Dominus è cœlo deſcendit vt nos doceat:ſed vtitur miniſterio ſeruorum ſuorum, atque ipſorum
ore ſe loqui pronuntiat. Hoc autē inſigne beneficium Dei à nobis toto animo cōplectendum eſt.
Promiſerat in Lege,vt nuper attigi, Suſcitabo vobis Prophetam de medio veſtrî. nunc promiſ- *Deut.18.15*
ſionem iſtam confirmat,cùm ait, Nuntios minimè defuturos qui populum ſubleuēt in ſuis mœ-
roribus,& in ſummis illis anguſtiis cōſolentur. Hic etiam conſtituendū, nullam eſſe Eccleſię for-
mam,vbi prophetię ceſſant:id eſt,vbi nulla miſeriis noſtris ex verbo Dei alleuatio affertur.

28 Aspexi, nec vllvs) Poſtquam de ſe loquutus eſt Dominus,ad idola reuertitur.

ſunt enim perpetuæ antitheſes, quibus Deus idolis opponitur: perinde acſi diceret, Hęc à me fiūt, ab idolis verò fieri non poſſunt. Nihil enim omnino iis conſilij, prudentiæ vel intelligentiæ eſt: nullum reſpōſum interrogātibus dare, nullam alleuationē miſeris afferre poſſunt. Atque in iſta cōparatione tenendum eſt, primùm per Prophetas & eorum doctrinam facilè oſtendere ſe eſſe Deum, deinde ſimiliter quoque operibus: in idolis verò nihil tale reperiri. Sequitur ergo nō eſſe deos, nóſque in hoc vno defixos eſſe oportere. Cæterùm hebetantur hominum oculi ſocordia, quòd neque interrogent, neque conſiderent, neque obſeruent. obſtupeſcunt ergo in idolis: quia ſponte hallucinantur. nam protinus vanitatem deprehenderēt, ſi diligentiam in cōſiderando adhiberent. Vnde apparet idolorū cultores ignorantiæ prætextu excuſari non poſſe: quia cæci eſſe atque in tenebris errare quàm lucem intueri & veritatem amplecti malunt.

29 ECCE OMNES VANITAS.) Poſtquam loquutus eſt de idolis, idem pronūtiat de ipſorum
Pſal. 115.8. cultoribus: quemadmodū etiam Pſal. 115. habetur, Similes eis fiunt qui faciunt ea, & omnes qui ſperant in eis. Omnes igitur ſuperſtitioſos vanitatis plenos eſſe, nihil iudicij aut rationis habere oſtēdit. Hoc quidē ipſis perſuaderi non poteſt: nam arrogātia ſua inflati, ſe primarios omniū hominum eſſe putant, nóſque velut ſtupidos & humanarum rerum expertes præ ſe deſpiciunt. Quo faſtu nos cōtemnunt Papiſtæ & acuti eorum doctores? qua ſuperbia olim Romani Iudæos ſpreuerūt? Sed nihil eſt cur moremur talem ſuperbiam: omnes enim hîc à Deo vanitatis damnantur. DEFECTVS OPERA EORVM. Opera vocat tam ſimulachra quæ ſibi ſuperſtitioſi homines effingunt, quàm omnes commentitios cultus, quorum nullus eſt finis vel modus, vbi quis ſibi religionis author & magiſter eſſe appetit: omnia Defectum, id eſt, rem nihili eſſe pronuntiat. Planius etiam declarat, cùm dicit VENTVM eſſe & CHAOS, id eſt, rem confuſam. Sic enim expono
Gen. 1. 2. תהו, quemadmodum etiam accipitur primo Geneſeos, cùm terram primùm informem ac veluti confuſam fuiſſe Moſes ait. Hic locus aduerſus idololatras diligēter notandus. Putant enim ſimulachra inſtituta eſſe ad conſeruandā religionem, atque eorum conſpectu, tanquam viſibili præſentia Dei, animos accendi. Libros ſimplicium atque idiotarum eſſe putant, qui Scripturarū lectione inſtitui nō poſſunt. Hîc verò ſpiritus Dei rem confuſam atque informem eſſe dicit: quia videlicet obturbātur ingenia hominū, atque in ſuperſtitione retinentur. imò quicquid veræ notitiæ hominibus ineſt, hoc idolorum cultu ſuffocatur atque extinguitur. denique omnia ſimulachra & eorum cultus, & qui eos cōmenti ſunt, & qui ſequuntur, meram vanitatem eſſe docet, atque à nobis ſecurè damnari poſſe.

CAPVT XLII.

a Vel, ſuffulciā ipſum.

1 *ECce ſeruus meus, a innitar illi, electus meus, in quo ſibi placuit anima mea. Poſui Spiritum meum ſuper eum: iudicium Gentibus proferet.*
2 *Non clamabit, neque attollet, neque audire faciet in plateis vocem ſuam.*
3 *Arundinem quaſſatam non perfringet, nec linum fumans extinguet: in veritate proferet iudicium.*
4 *Non deficiet, neque frangetur: donec ponat in terra iudicium: & Legem eius inſulæ expectabunt.*
b Vel, potés.
5 *Sic dicit b Deus Iehoua, creator cœlorum, & expandens eos: dilatans terram, & germina eius: dans flatum populo in ea habitanti, & ſpiritum ambulantibus in ea.*
6 *Ego Iehoua vocaui te in iuſtitia: & tenebo te manu tua: cuſtodiam te: & ponam in fœdus populi, in lucem Gentium.*
7 *Vt aperias oculos cæcorum, vt educas ex ergaſtulo vinctos, & è domo carceris ſedentes in tenebris.*
8 *Ego Iehoua: hoc nomen meum: & gloriam meam alteri non dabo, nec laudem meam ſculptilibus.*
9 *Priora ecce venerunt: & noua ego annuntio: antequam oriantur nota faciam vobis.*
10 *Cantate Iehouæ canticum nouum, laudem eius ab extremo terræ: qui deſcenditis in mare, & plenitudo eius, inſulæ & incolæ earum.*

11 *Excla-*

11 *Exclament deſertum & vrbes eius, villæ vbi habitat Kedar: cantent incolæ petræ, & è vertice montium iubilent.*

12 *Dent Iehouæ gloriam, & laudem eius in inſulis annuntient.*

13 *Iehoua tanquam gigas egredietur: & ſicut prœliator zelum excitabit. Vociferabitur, iubilabit: ſuper inimicos ſuos roborabitur.*

14 *Tacui à multo tempore, ſilui & continui me: tanquam parturiens clamabo: vaſtabo, & deglutiam ſimul.*

15 *In ſolitudinem redigam mõtes & colles: omnem herbam eorum exiccabo: ponam flumina in inſulas: & ſtagna exiccabo.*

16 *Et ducam cæcos per viam quam neſciebant: per ſemitas quas non nouerant faciam eos ingredi: ponámque tenebras coram eis in lucem, & obliqua in planum.* " Hæc *faciam eis, & non derelinquam eos.* " Vel, Hæc verba, vel, Has res.

17 *Agentur retrorſum, pudefient pudore qui confidunt ſculptili, & fuſili dicunt, Vos dij noſtri.*

18 *O ſurdi audite, & cæci intenti eſtote ad videndum.*

19 *Quis cæcus niſi ſeruus meus? quis ſurdus ſicut nuntius meus quem mitto? quis cæcus ſicut perfectus, & cæcus vt ſeruus Iehouæ?*

20 *Videndo multa quæ non obſeruas, aperiendo aures, vt non audiat.*

21 *Iehoua voluntarius propter iuſtitiam ſuam, vt magnificet* Legem *ac extollat.*

22 *At hic populus direptus eſt ac cõculcatus: illaqueandi in carceribus omnes, & in ſpeluncis abſcondentur. Erunt in direptionem, nec erit qui liberet: in prædam, nec quiſquam dicet,* Redde.

23 *Quis in vobis auribus percipiet hoc? quis aduertet? quis attendet in poſterum?*

24 *Quis in prædam dedit* Iacob, *&* Iſrael *expoſuit direptoribus?* Nónne Iehoua? *eò quòd peccauerimus in eum, nec voluerunt ambulare in viis eius, nec audierunt* Legem *eius.*

25 *Itaque effudit ſuper eum furorem iræ ſuæ, &* robur belli. *Inflammauit eum vndique, neque aduertit: exarſit in eum, neque poſuit ſuper cor.*

IN CAPVT XLII.

1 ECCE SERVVS MEVS.*)* Videtur Propheta tanquã ex abrupto ad Chriſtum tranſilire, ſed memoria tenendum quod iam alio loco diximus: ſolere Prophetas cùm aliquid difficile creditu promittunt, ſtatim mentionem de Chriſto ſubiungere. In eo enim promiſſiones omnes ratæ ſunt, quæ alioqui dubiæ ac ſuſpenſæ eſſent. In Chriſto, inquit Paulus, eſt Etiam & Amẽ. Quid enim nobis cum Deo niſi Mediator ille intercedat? nimiũ profectò abſumus à maieſtate ipſius. ergo neque ſalutis, neque vllius boni, niſi beneficio Chriſti, participes eſſe poſſemus. Porrò dum Iudæis liberationem promiſit Dominus, altius eorum mentes euehere voluit: vt maiora & præſtantiora dona ſpectarent, quàm libertatem corporis, & reditum in Iudæam. Ea enim præludia tãtummodo fuerunt redẽptionis quam per Chriſtum adepti ſunt demum, & nos hodie conſequimur. Imò mutila fuiſſet Dei gratia in reditu populi, niſi quatenus perpetuus Eccleſię ſuæ Redemptor tunc apparuit. ſed vt alibi diximus, finis Babylonici exilij plenã Eccleſiæ reſtitutionem in ſe cõplexus eſt. Ideóque non mirum ſi illud exordium gratiæ Prophetæ contexant cũ regno Chriſti, ſicuti hæc ſeries paſſim occurrit. Ad Chriſtũ ergo veniendũ, ſine quo propitius nobis Deus eſſe non poteſt: hoc eſt, niſi in eius corpus inſiti cenſeamur inter Dei filios. De ipſo quidem Primogenito & Capite nunc ſermonẽ haberi ex progreſſu liquebit: quia neque ad alium quempiam trãsferri poſſent quę dicentur: & Euãgeliſtæ cõtrouerſiam omnem tollunt. SERVVM vocat Chriſtum, κατ᾽ ἐξοχήν. hoc enim nomen in omnes pios competit: quoniam ea cõditione adoptati ſunt à Deo, vt ſe & totam vitam ei in obſequium addicant: pij quoque doctores, & quicunque publicam in Eccleſia perſo-

Suprà 7.14
2. Cor. 1. 20.
Matth. 12. 17.18.

nam ſuſtinēt, peculiari modo ſe nominant Dei ſeruos. Chriſtus verò ſingulare quiddam habet, cur potiſſimùm hoc nomen ei conueniat. nam ideo Seruus vocatur, quòd Deus Pater non modò vel docēdi, vel aliud agendi munus ei iniunxerit, ſed ipſum vocarit ad opus eximiū & incomparabile, quod cū cæteris cōmune non eſt. Cæterùm hoc nomen etſi tribuitur perſonæ, refertur tamē ad humanam naturā. Nā cùm æterna ſit eius Deitas, & in ea ęqualem & eandē cum Patre gloriā ſemper obtinuerit, vt ſe ad parēdum ſubmitteret, neceſſe fuit carnē induere. Vnde etiam Paulus, Cùm eſſet, inquit, in forma Dei, non arbitratus eſt rapinam, ſe facere ęqualem Deo: ſed inaniuit ſemetipſum, formā ſerui accipiens, &c. Quòd ergo fuit ſeruus, hoc voluntariū fuit: ne quicquā de eius dignitate propterea minui exiſtimemus. Atque hoc ſignificarunt veteres Eccleſiæ ſcriptores nomine Diſpenſationis: qua factū eſſe dicūt, vt omnes infirmitates noſtras ſubierit. Eſt enim volūtarius hic affectus quo ſe ſubiecit Deo, atq; ita ſubiecit, vt nobis quoque inſeruiret. Nec tamē ea tam humilis conditio prohibet quominus ſupremā maieſtatem retineat. Vnde etiā Apoſtolus ipſum ſupra omne nomen exaltatū eſſe dicit. ECCE. Vtitur particula demonſtratiua, vt adducat Iudæos in rem pręſentem. nam ea quę ob oculos habebant, poterant ipſos ad deſperationem adigere. Iubet ergo vt oculos auertāt à præſenti rerum ſtatu, atque in Chriſtum reſpiciant. אתמך, alij actiuè, alij paſſiuè exponunt. Si paſſiuè, talis erit ſenſus, Sic Deum innixurū Chriſto ſuo, vt omnē curam in ipſum reiiciat: ſicuti domini in ſeruos fideles ſolent. Atque hoc eximiæ fidelitatis teſtimoniū eſt, quòd Deus Pater ei omnia cōmittet: atque in eius manu deponet ſuam poteſtatē & imperium. Non tamē diſplicet actiua ſignificatio, Erigam ipſum, vel attollam, vel ſtabiliam in ſuo gradu. nam quod paulò pòſt ſequitur, Ponam Spiritum meum in eo, repetitio eſt eiuſdē ſententiæ. Priore itaque loco dicit, Fulciam eum: deinde modum fulturę indicat, Quòd eū Spiritu ſuo reget: qua loquutione ſignificat ſe Chriſto in omnibus adiutorem fore, nec paſſurum vt vllis difficultatibus cedat. Oportuit autem Chriſtum pręditum eſſe ſpiritu Dei, vt diuino illo munere fungeretur, Deique & hominum mediator eſſet: quia humanitus tāta res peragi non poterat. ELECTVS hìc pro eximio capitur, vt aliis in locis: quemadmodum electi iuuenes vocātur, qui ſunt in ipſo flore ętatis. Seruum igitur eximium vocat, qui perferat nuntium reconciliationis, cuius omnes actiones regantur diuinitus. Interea gratuitum ſuum amorem cōmendat, quo nos omnes cōplexus eſt in Filio vnigenito, vt in ipſo capite refulgeat electio, qua in ſpē æternæ vitæ ſumus adoptati. Iam quia cœleſtis virtus in humana Chriſti natura habitat, dū ipſum audimus loquentē, ne carnem aut ſanguinem ſpectemus, ſed altius erigamus mentes, vt quicquid ab eo agitur, diuinū eſſe intelligamus. IN QVO SIBI PLACVIT ANIMA MEA. Hoc teſtimonio intelligimus Chriſtum non ſolùm gratioſum eſſe Patri, ſed ipſum ſolum ei gratum & acceptum eſſe: vt nulla ſit ratio impetrandæ à Deo gratiæ, quàm interceſſore Chriſto. Atque hoc ſenſu hic locus ab Euangeliſtis citatur, quemadmodū & Paulus primo ad Epheſios cap. docet nos in dilecto ſic fuiſſe reconciliatos, vt propter ipſum amemur. Poſtea admonet, Chriſtum virtute Spiritus non ſua priuatim cauſa ornatum iri, ſed vt eam lōgè latéque diffundat. Et quidē Iudicij nomine ſignificat regimen bene conſtitutū: non ſententiam quæ à iudice fertur pro tribunali. Nam Iudicare, Hebræis Præeſſe, regere & moderari ſignificat. nec tantùm in Iudæa, ſed vbique terrarum hoc iudicium fore adiungit. quæ promiſſio admodum noua atq; inſolita fuit: Deus enim tantūmodò in Iudæa notus erat, Gentes ab omni gratiæ fiducia excludebantur. Propterea luculentis hiſce teſtimoniis nobis vehemēter opus fuit, vt de vocatione noſtra reddamur certiores: nā alioqui hæc promiſſa nullo modo ad nos pertinere viderentur. Chriſtus ergo miſſus eſt vt vniuerſum orbem ſub poteſtatem & obſequium Dei redigeret. vnde apparet ſine ipſo confuſa & peruerſa eſſe omnia. Priuſquā ad nos accedat, nulla inter nos recta adminiſtratio eſſe poteſt. Diſcamus ergo nos ei ſubiicere, ſi bene ac moderatè regi cupimus. Eſt autē hoc regimen ex natura ipſius regni æſtimandū, quod externum nō eſt, ſed ad interiorem hominem pertinet. Conſtat enim recta conſcientia, & vitæ ſynceritate, non quæ coram hominibus, ſed coram Deo æſtimetur. Itaq; huc ſumma redit, quia tota hominum vita peruerſa eſt ex quo per lapſum Adæ omni ex parte corrupti ſumus, veniſſe Chriſtum cum cœleſti potentia Spiritus, qui nos mutato ingenio reformet in vitæ nouitatem.

Philip. 2. 6. — *Hebr. 2. 17.* — *Philip. 2. 9* — *Ioh. 13. 3, & 17. 10.* — *1. Sam. 26. 2. & 2. Sam. 6. 1* — *Mat. 3. 17, & 12. 18.* — *Verſ. 6.* — *Pſal. 76. 2.* — *Epheſ. 2. 12*

2 NON CLAMABIT.) Oſtendit qualis futurus ſit Chriſti aduentus: nempe, ſine pompa aut apparatu, qualis Regibus terrenis eſſe ſolet. Aduentu enim Regum varij ſtrepitus & ingentes acclamationes fiunt, adeò vt cœlū terræ miſceri videatur. at Chriſtum ſine vllo ſtrepitu aut clamore venturū eſſe dicit Iſaias: idque non modò laudandæ modeſtiæ cauſa, ſed primùm vt nihil de eo terrenū fingamus: deinde, vt cognita eius manſuetudine qua nos allicit, properemus alacriter ad eius occurſum. poſtremò, quanuis contēptibilis ſit eius humilitas, ne tamen langueſcat fides noſtra. Non attollet ergo vocē, hoc eſt, nihil pręſe feret turbulentum: vt vulgò dicere ſolemus de placido homine & quieto, *Il ne fait pas grand bruit.* nec certè vēditauit ſeſe populo: quin ſępe miracula ſua vulgari prohibebat, vt eius imperiū atque authoritatem omnes lōgè diuerſam eſſe intelligerēt ab ea quā Reges aut Principes ſibi conciliant, rumore de ſe cōcitato ad captandum fauorem multitudinis.

Matth. 8. 4, & 9. 30, & 12. 16. Marc. 5. 43 Luc. 8. 55.

3 ARVNDI-

3 ARVNDINEM QVASSATAM. Poſtquam in genere pronuntiauit Chriſtum Principibus terrenis diſſimilem fore: manſuetudinem quoque ipſius in ſpecie declarat in eo, quòd infirmos ac debiles ſuſtinebit. Hoc enim ſignificat iſta ſimilitudine ARVNDINIS QVASSATÆ, nolle ſe eos qui ſemifracti ſunt frangere omnino ac conterere, ſed leuare potius ac ſuſtinere: vt quod boni in ipſis erit, conſeruet atque adaugeat. Idem declarat ſimilitudine lini fumigantis. metaphora ducta eſt ab ellychniis, in quibus etſi diſplicet obſcuritas, aut fumus quem edunt, non tamen extinguuntur, ſed potius mundantur ac fouentur. Talem Chriſto indulgentiam attribuit Iſaias, qua imbecillitatem noſtram toleret: quod re ipſa ſentimus ab ipſo impleri. vbicunque enim emicat aliqua ſcintilla pietatis, eam fouet atque excitat. nam ſi nobiſcum ſummo iure ageret, in nihilum redigeremur. Quanuis igitur vacillent homines ac claudicent, quanuis etiam quaſſati aut luxati ſint, tamen eos non ſtatim abiicit, quaſi prorſus inutiles: ſed diu perfert, quoad firmiores & conſtantiores reddiderit. Huius manſuetudinis ſignum editum fuit à Deo, cùm Chriſtus ad hoc legationis munus inaugu- *Mat. 3.16*
ratus eſt. miſſus enim eſt è cœlo in ipſum Spiritus ſanctus ſub ſpecie columbæ, quæ nihil a- *Marc. 1.10,*
liud præ ſe fert quàm manſuetudinem & lenitatem. Et certè ſignum ipſi rei omnino con- *Luc. 3.22,*
uenit. nec enim magnos ſtrepitus mouet, nec formidabilem ſe præbet, vt Reges terreni ſo- *Ioh. 1.32*
lent: neque populum ſuum ſupra modum vrgere, aut premere, ſed potius ſubleuare ac fouere vult. nec ſolùm id præſtitit cùm apparuit mundo, ſed in dies per Euangelium talem ſe præbet. Hoc igitur exemplo debent miniſtri Euangelij, cùm eius vices ſuſtineant, manſuetos ſe præbere, & ſuſtinere infirmos, & placidè ducere in viam, ne extinguant in eis igniculos pietatis, qui vel paulum modò emicant, ſed potius inflamment totis viribus. Cæterùm ne hac manſuetudine vitia & corruptelas foueri exiſtimemus, ſubiungit, IN VERITATE PROFERET IVDICIVM. Quanuis ergo Chriſtus infirmos ſubleuet ac ſuſtineat, tamen longè abeſt à blanditiis, quibus vitia aluntur. corrigenda igitur ſunt peccata ſine adulatione, qua nihil magis alienum ab iſta manſuetudine eſſe poteſt. Itaque diligenter cauenda nobis ſunt extrema: id eſt, ne vel nimia ſeueritate frangamus debilium animos: vel blanditiis noſtris aliquid mali foueamus. Vt autem melius teneamus in quos hac manſuetudine vtendum ſit Chriſti exemplo, ſedulò expendenda ſunt Prophetæ verba. Calamum quaſſatum & ellychnium fumans nominat. Hæc igitur ad eos non pertinent qui robuſti ſunt, atque peruicaciter reſiſtunt, quique furioſi ſunt, ac indomiti. tales enim hac indulgentia indigni ſunt: quin potius ſeueritate Verbi, tanquam malleo, frangendi ſunt & conterendi. Itaque ſic laudat manſuetudinem, vt ſimul quibus apta ſit, quando & quomodo vtendum ſit, demonſtret. nec enim conuenit duris & præfractis, vel ſui furoris flammam iaculantibus: ſed qui dociles ſe præbent, ac libenter ſe iugo Chriſti ſubiiciunt. Et Fumandi verbo admonet non tenebras, ſed ſcintillas, tametſi tenues & ſubobſcuras, ali ab ipſo ac foueri. Vbi igitur peruicacia & impietas, illic ſumma ſeueritate agendum eſt, nec vllo modo indulgendum: vbi verò quædam vitia non prorſus intolerabilia ſunt, tamen hac lenitate minimè foueri, ſed corrigi atque emendari decet: quia præcipua ſemper veritatis, de qua loquitur, habenda ratio, ne vitia tegantur, atque ita occultam putredinem contrahant, ſed infirmi paulatim ad ſynceram rectitudinem formentur. De iis ergo hîc agitur, quibus tametſi multum deſit, integro ſunt animo, & ſtudioſi ſunt veræ religionis: vt ſaltem inchoatum in iis boni aliquid appareat. Quàm *Mat. 11.39,*
enim durus in contemptores fuerit Chriſtus, ex multis exemplis abundè patet. Virgam *& 22.18,*
enim ferream cogitur exerere ad comminuendos eos qui ſe paſtorali eius pedo regi non *& 23.13*
ſuſtinent. Nam ſicuti verè pronuntiat voluntariis diſcipulis iugum ſuum ſuaue eſſe, & onus
leue: ita non fruſtra eum ſceptro ferreo armat Dauid Pſalmo ſecundo ad hoſtes frangendos: *Pſal. 2.9,*
& Pſalmo 110. ſanguine madidum fore dicit. *& 110.6.7*

4 NON DEFICIET, NEQVE FRANGETVR.) Alludit ad proximum verſum, & confirmat id quod prius dictum eſt: nempe, Chriſtum placidum quidem & lenem fore erga debiles: nihil tamen aut effœminatum aut molle habiturum. quia mandatum ſibi à Patre munus ſuum viriliter exequetur. Hoc enim ſignificat cùm ait non defecturum. Atque in hoc verbo יכהה, alluſio eſt cum priore verſu, vbi de fumigante lino loquutus eſt. Oſtendit autem qualis vera ſit moderatio manſuetudinis, ne decliner ad diſſolutam indulgentiam. ſic enim ea vtendum eſt, ne officio noſtro deſimus. Multi ſe lenitatis nomine venditare volunt, vt plauſibiles ſint mundo & gratioſi: ſed interim turpiter ac nefarie veritatem produnt. Memini cùm in celebri quadam ciuitate duo eſſent concionatores, quorum alter ſtrenuè ac fortiter vitia inſectabatur: alter verò blanditiis auram popularem captabat: hunc blandum qui Ieremiam enarrabat, incidiſſe in locum

plenum leniſſimæ conſolationis: atque argumentum opportunum (vt quidem exiſtimabat) nactum, inuehi cœpiſſe in rigidos illos & ſeueros reprehenſores, qui verborum quaſi fulminibus homines terrere ſolent. Poſtridie verò cùm Propheta argumentum mutaret, & acrius pro ſua vehementia obiurgaret impios, miſerum aſſentatorem, quæ recenti memoria omnes audierant, ſumma cum irriſione retractare coactum eſſe. Ita leuis illa aura quam captabat, protinus euanuit, cùm ſe proderet indicio ſuo, boniſque & malis putidum ſe redderet. Eſt igitur nobis inter dociles & peruicaces diſtinguendum, ne paſſim manſuetudine iſta abutamur. Interea inuictam Chriſti fortitudinem Iſaias fore prædicat, qua obſtacula omnia ſuperet. Nam his verbis, Donec ponat iudicium, intelligit efficax fore miniſterium Chriſti, vt emergat fructus doctrinæ. Nec enim ſolummodo dicit, Donec annunciauerit voluntatem Patris: ſed donec ſtabiliat iudicium, id eſt, rectam adminiſtrandi rationem: ſicuti prius dictum eſt. Teſtatur ergo miniſterium Chriſti non fore infructuoſum, ſed tantæ efficaciæ vt eo homines reformentur. Quod ad Chriſti perſonam reſtringi non debet, ſed ad totum Euangelij curſum: quia non modò legatione ſibi iniuncta functus eſt per triennium, ſed per ſuos miniſtros quotidie eandem continuat. Interea monemur nos munere iſto fungi non poſſe, quin moleſtiæ permultæ ferendæ ſint, & difficilia certamina ſubeunda, adeóque periculoſa, vt iis propemodum frangamur, atque omnia abiicere parati ſimus. Non eſt tamen deſinendum, ſed conſtanter pergendum in officio, atque ad extremum vſque currendum eſt. Ideo teſtatur hîc Propheta Chriſtum adeò conſtantem fore, vt vocationem ſuam ad extremum perſequatur. quo etiam exemplo nobis forti animo perſeuerandum eſt. LEGEM hîc accipit pro doctrina: quemadmodum etiam Hebræis à Docendo appellatur. atque ſic Prophetæ de Euangelij doctrina loqui ſolent, vt oſtendant ipſam neque nouam, neque alienam à Moſe futuram eſſe. INSVLÆ. Prius declarauimus inſulas ab Hebræis vocari tranſmarinas regio-
Cap.41.1
nes. confirmat autem Propheta ſuperiorem ſententiam, qua dictum eſt, Chriſtum non Iudæis tantùm, ſed Gentibus quoque deſtinatum eſſe: tametſi nihil commune haberent cum politia Iudæorum. Ad omnes denique nationes pertinet iſta promiſſio: vt omnes orbis partes huius reſtitutionis atque reformationis fructum percipiant. Expectandi quoque verbo ſignificat electos auidè ſuſcepturos Euangelium ſibi oblatum. nam in eo Dominus patefacit vim ſuæ
Mat.4.16 electionis, quòd qui in tenebris errabant, ſimulatque Euangelij vocem audiunt, eam ſummo ſtudio amplectuntur. ac tametſi prius aberrarent vt oues diſſipatæ ac feræ perditæ, tamen paſtoris vocem ſtatim audiunt, ſeque libenter ei ſummittunt: quemadmodum etiam Chriſtus
Ioh.10.16 ipſe pronuntiauit. vnde agnoſcimus veriſſimum eſſe illud Auguſtini, Pleraſque oues extra caulas agere, cùm lupi intra caulas ſæpenumero habitent. Attentio porrò hæc opus Dei eſt, dum homines qui ſapere ſe putabant, proprio ſenſu valere iuſſo, accurrunt ad diſcendum Chriſti Euangelium, vt toti ab hoc magiſtro pendeant.

5 SIC DICIT IEHOVA.) Confirmat id quod dixit initio capitis de regno Chriſti, Omnia videlicet per ipſum reſtituenda atque inſtauranda eſſe: quod cùm incredibile videri poſſet, magnificam hîc deſcriptionem ſubiunxit de potentia Dei: qua fides noſtra confirmari debet, cùm præſertim externus rerum ſtatus omnino aduerſatur. Propterea adducit aperta documenta potentiæ Dei, vt eorum commemoratione excitentur omnes, atque ſibi perſuadeant eum qui ex nihilo creauit omnia, cœlos expandit, germina produxit, vitam inſpirauit animantibus, quíque ſuſtinet ac tuetur omnia ſua poteſtate, facilè hæc præſtiturum quæ promittit de regno Chriſti. His loquendi formis monemur, vt verbo Dei ſua conſtet authoritas & plena fides, reputandam ſemper eſſe eius potentiam. neque enim abs re ſic præfatur Iſaias, ſed vt omnem dubitationem eximat: quia Deo, ſub cuius manu & arbitrio ſubeſt totus orbis, nihil ſit difficile: & proximis Capitibus ſimilis loquendi ratio occurret. האל Potentem nonnulli vertunt, alij Deum. ſed parum refert: idem enim eſt ſenſus: quia potentiam eius & maieſtatem proponit, atque his titulis eam variè exornat, vt ipſum facilè collapſa & proſtrata omnia reſtituturum ſciamus.

6 EGO IEHOVA VOCAVI TE IN IVSTITIA.) Iterum repetit Dei nomen, in quo ſubaudienda ſunt ea quæ expreſſit ſuperiore verſu de potentia ipſius. Vulgò putant vocationis Chriſti finem notari, quòd miſſus ſit à Patre vt iuſtitiam ſtabiliret inter homines. Ea enim deſtituti ſunt, quandiu Chriſto carent: omnibuſque ſcelerum & vitiorum corruptelis dediti, ſub tyrannide Satanæ captiui ſunt. Sed quia IVSTITIÆ nomen latius patet, argutiam illam omitto: neque etiam dicitur AD IVSTITIAM VOCANDVS, ſed loquutio hæc ſimpliciter reſolui debet in aduerbium Iuſtè, vel Sanctè. Potius intelligo vocatum Chriſtum in iuſtitia, quòd legitima ſit eius vocatio, ideóque ſtabilis & firma futura

tura ſit. Scimus enim ea quæ ritè & ordine non fiunt, diuturna eſſe non poſſe. Niſi fortè ita
accipere placeat, Deum, vt Chriſtum præficiat Eccleſiæ inſtaurationi, non aliunde cauſam pe-
tere, ſed à ſeipſo, & propria iuſtitia. Certum tamen eſt, ſtabilitatem notari hac voce: acſi dictum
eſſet Fideliter. Per apprehenſionem manus intelligit præſens auxilium Dei: acſi diceret, Ego
te gubernabo ac confirmabo in ea vocatione in qua te conſtitui. In ſumma, vt iuſta eſt illa tua
vocatio, ſic eam tuebor ac ſuſtinebo, acſi apprehenſa manu tua dux tibi eſſem. & verbum Cu-
ſtodiẽdi quod proximè ſequitur ſatis declarat quid ſit Tenere manu: nempe, ſic gubernatum iri
Chriſtum à Patre, vt eum tutorem ac vindicem habeat, fruatur eius auxilio, denique præ-
ſentem ipſum ſentiat in omnibus. PONAM TE IN FOEDVS. Iam exprimit quorſum
cuſtodem ſe Chriſto fore Deus promittat. Cæterùm Propheta diſtinctè de Iudęis & Gentibus lo-
quutus eſt: non quòd differant natura, aut alij aliis præſtantiores ſint, (omnes enim egent gratia Rom. 3.23
Dei, atque omnibus promiſcuè Chriſtus ſalutem attulit) ſed quia Iudæis primum locum attri- Mat. 10.6
buit Dominus, ideo ab aliis ſecerni conſentaneum fuit. Ergo antequam diruta eſſet maceria, nõ Epheſ. 2.4
ſuo merito, ſed Dei beneficio excelluerunt, quòd fœdus gratuitum cum iis primo loco initum ſit.
Obiici poteſt, Cur ſtatuatur Chriſtus in fœdus quod multò antè ſancitum erat: nam ante duo an-
norum millia & aliquanto plus adoptauerat Deus Abraham: atque ita origo diſcretionis Chri-
ſti aduentum longè præceſſit. Reſpondeo, Fœdus quod percuſſum fuerat cum Abrahamo & po
ſteris, fundatum fuiſſe in Chriſto. hæc enim ſunt fœderis verba, Benedicent ſe in ſemine tuo om- Gen. 22.18
nes Gentes. nec verò aliter fuit ratum fœdus, quàm in ſemine Abrahæ, hoc eſt, in Chriſto: cuius
aduentu, tametſi prius initum eſſet, confirmatum eſt, atque effectu ipſo ſancitum. vnde etiam
Paulus omnes Dei promiſſiones in Chriſto Etiam & Amen eſſe dicit. Et alio loco Chriſtum mi- 2. Cor. 1.20
niſtrum circunciſionis vocat, ad implendas promiſſiones quæ datę erant Patribus. Clarius etiam Rom. 15.8
alibi Chriſtum eſſe omnium pacem, vt qui antè diuiſi erant ſub ipſo coaleſcant, atque ita re- Epheſ. 2.17
concilientur Deo tam longinqui quàm propinqui. Hinc quoque apparet Chriſtum non tantùm
Iudæis, ſed toti mundo promiſſum eſſe. atque iterum hîc locuples de Gentium vocatione teſti-
monium habemus, cùm nominatim exprimat Chriſtum in earum lucem deſtinatum eſſe. LV-
CEM porrò vocat, quòd Gentes in profundiſſimas & denſiſſimas tenebras demerſæ eſſent, quo
tempore Iudæis tantùm Dominus pręlucebat. Nunc igitur in nobis ſolummodò culpa eſt, niſi ſa-
lutis huius participes ſimus. omnes enim homines, nemine dempto, ad ſe vocat, omnibuſq; Chri
ſtum deſtinat, vt ab ipſo illuminemur. Aperiamus modò oculos, ipſe ſolus tenebras diſcutiet,
mentéſque noſtras veritatis luce illuſtrabit.

7 VT APERIAS OCVLOS CÆCORVM.) Hîc fuſius enarrat in quem finem
Chriſtus à Patre mittendus ſit: vt quid fructus nobis afferat, & quàm neceſſarium eius ſubſi-
dium ſit, melius liqueat. Admonet autem cunctos mortales cæcitatis ſuæ, vt eam agnoſcant, ſi
illuminari à Chriſto velint. denique ſub iſtis metaphoris declarat qualis ſit hominum conditio,
donec illis affulgeat Chriſtus redemptor: miſerrimos ſcilicet, bonorum omnium vacuos & ino-
pes, ærumníſque infinitis ſeptos atque obrutos eſſe, donec à Chriſto liberentur. Etſi autem com-
pellat ipſum Chriſtum, fideles tamen reſpicit, vt ſciant quòd ſibi ſperandum ſit, nec dubitent
malis ſuis omnibus paratum fore remedium, ſi eius fidem implorent. nec enim hîc Chriſto
præſcribit Pater quid acturus ſit, quaſi doceri, vel mandatis inſtrui ipſe neceſſe habeat: ſed cũ
noſtra cauſa alloquitur, vt quorſum à Patre miſſus ſit intelligamus: quemadmodum etiam Pſal-
mo ſecundo, Recenſebo decretum: poſtula à me, dabo tibi Gentes. Dignitas enim & authoritas Pſal. 2.7.8
Chriſti illic prædicatur, vt ſciamus ſummum ei à Patre conceſſum eſſe imperiũ, quò tutius om-
nem in eo ſpem & fiduciam locemus.

8 EGO IEHOVA.) Hinc collige qualis & quantus ſit morbus incredulitatis, cùm in eo
curando vix vllis verbis Dominus ſibi ſatisfacere poſſit. Sumus enim ad diffidentiam proni na-
tura: nec Deo loquenti fidem habemus, niſi duritiem noſtram penitus euincat. Deinde ſubinde
in idem vitium relabimur noſtra leuitate, niſi nos pluribus frænis retineat. Iterum ergo reuerti-
tur ad eam confirmationem de qua prius dictum eſt, nequid fidem deroget ſuis promiſſis. הוא,
interdum capitur Subſtantiui loco, vt ſit nomen propriũ Dei. ego verò ſimpliciter expono, Ipſum
eſt nomen meum, id eſt, mihi proprium eſt, vt nefas ſit aliô transferri. In ſumma, hac locutione
obſignat quicquid de officio Chriſti dictum eſt, ac veluti ſigillum addit promiſſioni: Qui hæc pro-
nunciat, teſtatur ſe ſolum eſſe Deum, nomenq; ac hoc in ipſo tantùm reſidere. NON DABO.
id eſt, non patiar gloriam meam imminui: quod fieret ſi mendax aut vanus deprehenderer in
promiſſis. Suis ergo promiſſis ſe ſtaturum declarat, quòd gloriam ſuam vindicare & ſeruare in-
tegram velit, ne vlla in parte ipſi derogetur. Inſignis locus: quo docemur gloriam Dei in eo præ-
cipuè conſpicuam eſſe, quòd præſtat ea quæ pollicitus eſt. Atque hinc eximiam fidei noſtræ con-
firmationem habemus, quòd Dominus nunquam fallit, nec promiſſis deeſt. nec vlla ratione im-
pediri poteſt quod ſemel conſtituit. Quoniam verò Satan miris artibus hanc Dei gloriam ob-

ſcurare, atque ad homines & falſos deos transferre nititur, ideo teſtatur ſe non paſſurum vt vanus aut fallax in promiſſis videatur. Antitheſis autem inter Deum vnicum & idola ad circunſtantiam temporis refertur: quia niſi Deus ſuorum fuiſſet redemptor, gloriati fuiſſent increduli acſi fallax & inanis fuiſſet vera religio. Negat igitur ſe paſſurum Deus, vt oppreſſa Eccleſia, triumphos agant impij: ſicuti minimè dubium eſt, Deum hactenus nobis peperciſſe, & tam clementer adhuc agere nobiſcum, ne ſacrilegis Papiſtarum probris Euangelium ſuum exponat. Hinc vniuerſalis doctrina colligenda eſt: nempe, Dominum velle gloriam ſuam illibatam ſibi *Exod.* 20.5 manere. Eam enim vbique ſumma contentione vindicat atque aſſerit: vt zelotem ſe eius acerrimum eſſe oſtendat, nec minimam eius partem aliò transferri patiatur.

9 PRIORA.) Nunc in memoriā reuocat priora vaticinia, ex quorum cōplemēto, fidem in poſterum quoque ſibi habendam eſſe oſtendit. nam quæ reipſa experti ſumus, multum ad confirmationē valere debēt. Perinde ergo eſt acſi diceret, Ego toties loquutus ſum patribus veſtris, meque in omnibus veracem eſtis experti: mihi tamen de futuris fidem habere non poteſtis. experientia rerum antè actarum nihil vos mouet, neque ad meliora incitat. Sic igitur commemoranda ſunt beneficia Dei, vt in verbo eius, quoties in ſpe abſcondita latet ſalus noſtra, toto vitæ noſtræ curſu acquieſcamus & confirmemur. ac aduerbio ECCE, tanquam digito monſtrat, ipſos experientia didiciſſe Deum non eſſe vanum, nec fruſtra per Prophetas loquutum eſſe: quia palā certis documentis nota & celebris erat Dei veritas. ANTEQVAM. Hac nota diſcernit Deum ab idolis, quòd futura ſolus ipſe nouit ac prædicit: illa verò neſciunt. Quòd autem reſponſa plerun- *Cap.* 41.22. 23 que data ſunt à diis Gentium, ea aut falſa aut fallacia fuiſſe antè vidimus. quia turpiter ſæpe deluſi fuerunt qui ab illis pendebant, ſicuti digni fuerunt hac mercede. quòd ſi quando prima ſpecie euentus reſpondit, hoc modo demerſi altius fuerunt in æternum interitum: & iuſto Dei iudicio factum eſt, vt talibus præſtigiis eos faſcinaret Satan. Alia oraculorum ratio, quibus vtiliter, & in ſuam ſalutem Eccleſiā nunc ad reſipiſcentiam adducta fuit: nunc in bonam ſpem erecta, ne ſub pœnarum onere deficeret. Hoc quidem fixum manet, Quæcunque prædixit Deus, euentu comprobari. Omnia enim prouidentia ſua regit & moderatur.

10 CANTATE DOMINO.) Nunc populum ad gratitudinē hortatur. hoc enim perpetuum in beneficiis Dei eſſe debet, vt eorum commemoratione ad gratias agendas & laudes eius celebrādas incitemur. Porrò iſta exhortatione pios velut in rem præſentem vocans, eas promiſſiones confirmat de quibus loquutus eſt. Hoc enim Prophetæ conſilium notandum eſt, quantūuis duriter premantur fideles, non tamen eſſe cur mœrori ſuccūbant: ſed bona ſpe animari debere ad lætitiam, vt iam ſe ad gratitudinis teſtimonium accingant. Materia huius cantici eſt, quòd Chriſtus patefactus eſt mundo, & miſſus à Patre, vt Eccleſiæ ſuæ miſeriis ſuccurrat, eáq; reſtituat in perfectum ordinem: imò quaſi totum orbē renouet. Quò autem res erat magis difficilis creditu, omnem dubitationem tollere voluit Propheta, vt melius animis eorū hæc vaticinia infigeret: nec profectò mirum eſt Prophetā in his excitandis adeò laborare, cùm in extremas anguſtias redacti eſſent, nec vlla ſpes reliqua eſſet ſalutis. Solus enim rerum aſpectus fidē eorum labefactare poterat, imò ſuſpicionē afferre, vana & ridicula eſſe omnia quæ à Prophetis prædicta erant. Huc ergo pertinet iſta exhortatio, vt in deploratiſſimo rerū ſtatu, erecto ſint animo, atq; iſtis promiſſionibus confidant. NOVVM, intelligit præclarum, elegans, exquiſitum, non vulgare aut tritum: ſed quod in admirationem homines rapiat, vtpote compoſitum de ſingulari Dei gratia, cuius ſimile exemplum nunquam extiterat. Quo ſenſu etiam Pſal. 33. & 96. capitur. Nouum e- *Pſal.* 33.3, & 96.1 nim hîc opponitur Vulgari. atque ita incōparabilis Dei miſericordia cōmendatur, quæ in Chriſto patefacienda erat. Quamobrem celebrari ipſam, atque eximiis laudibus extolli oportuit. Vnde colligimus vnumquemq; noſtrûm eò magis ad laudes Dei prædicandas intentum eſſe oportere, quò plus beneficiorum accepit. Omnes quidem Deo laudes canere debent: quia nemo eſt qui non ſummopere ſit ei obſtrictus: ſed magis exquiſitas laudes ab iis manare decet qui liberalius ornati fuerunt. Iam quum fontem omnium benedictionū aperuerit Deus in Chriſto, & ſpirituales omnes diuitias explicuerit, non mirum ſi inſolitum & inſigne laudis ſacrificiū ſibi repēdi poſtulet. Notandum eſt autem hoc Canticum cani non poſſe niſi à renouatis. nam ab intimo cordis affectu proficiſci debet. Spiritu ergo duce atque impulſore opus eſt vt laudes iſtas verè cantemus. Porrò non vnum tantùm aut alterum populum, ſed omnes orbis terrarum nationes ad id hortatur: quoniam omnibus etiam Chriſtus deſtinatus eſt.

11 EXCLAMENT.) Cùm Propheta omnes orbis partes cōprehendat, eas præcipuè nominat quæ magis notæ Iudæis erant. nā ab Occidente Iudæa mare habuit, ab Oriente deſertū & Arabiam. Cùm enim loquitur de tentoriis Cedar, deſerto & rupibus, Arabiam deſignat: ſed eſt ſynecdoche, qua totum Orientem comprehendit. Perinde igitur eſt acſi diceret, A Solis ortu ad occaſum vſque audiēdas eſſe has laudes: quoniam vbique coletur Dominus, cùm antea in Iudæa tantùm coleretur. Itaque immutabitur rerum ſtatus, atque in extremis terræ partibus laus iſta audietur. VILLAS. Cedar nominat, quoniam Arabes Scenitæ, vt ſatis notum eſt, ſub tentoriis habitabant.

habitabant. Atqui vrbes nominat, quum de deſerto loquitur. notandum eſt igitur DESERTVM vocari non tantùm vaſtam ſolitudinē, quæ inter Iudæam & Arabiā erat: ſed vlteriores regiones, quas vulgus à viciniore parte cenſebat: quemadmodum nonnulli montana vocant etiam eas planities quæ trans montes ſitæ ſunt. nam vulgus in eius quod propius eſt conſpectu ita occupatur, vt cætera quæ longius abſunt ſimilia eſſe putet. Quanquam gratiæ Dei magnitudinē hinc illuſtrat & extollit Propheta, quòd ad Gentes etiam incultas & barbaras, quarum immanis feritas nota erat, penetrabit.

12 DENT GLORIAM.) Significat qualis hic clamor futurus ſit, nempe ad celebrandas Dei laudes: quoniam vbique bonitas eius & clementia ſentietur. Contenta igitur voce celebrari iubet redemptionem, ſicuti fructus eius communis erit omnibus populis. atque hinc monemur hodie quoque vehementi affectu clamandū, quum laudes Dei prædicamus: vt & accendamur ipſi, & alios ad idem faciendum exemplo noſtro inuitemus. nec enim ſuſurrare ſolummodò poſſunt, aut tepere, aut ſibi canere, vt aiunt, & Muſis, qui verum diuinæ gratiæ guſtum habent.

13 IEHOVA TANQVAM GIGAS.) Quæ nunc ſubiicit Iſaias, ad ſuperandas piorum tentationes pertinent. Deo enim robur & fortitudinem adſcribit, vt ſatis firmum in eo præſidium ſibi fore intelligant. nam ideo laboramus in aduerſis, quòd dubitemus an Deus ad opem nobis ferendam ſufficiet: præſertim vbi cunctando videtur vota noſtra quodammodo fruſtrari. Ideo Propheta magnificè extollit potentiam Dei, vt omnes in eum ſpem locare & recumbere diſcant. Egreſſus autem cuius fit mentio, metaphoricè capitur: quia latere viſus fuerat Deus, quo tempore ſuos affligi & opprimi abſque vlla auxilii ſpecie paſſus fuerat. tantundem igitur valet ac Prodire in medium ferendæ opis cauſa, quod idem ſequentibus confirmat. Nam quòd excandeſcentia Deo tribuitur, vt tanquam bellator contra hoſtes irruat: Similitudines ſunt anthropopathicę, quib' declaratur nobis firmum auxilium Dei, cuius vis alioqui non ſatis nos afficeret. Seſe igitur ad captum noſtrum accommodat, quemadmodum ſæpe dictum eſt: vt ſciamus quanto ſeruandi noſtri ſtudio ardeat, & quàm indignè ferat pios affligi & opprimi: deinde quàm formidabilis ſit eius iracundia, quoties ad pugnam ſe accingit. Semper autem notanda eſt temporis circunſtantia quam ſpectauit Propheta, ad quam hæc vaticinia accommodari debent. nam quum magis ac magis ferocirent hoſtes, miſeróque populo inſultarent: aliud omnino pio conſiderādum erat, quàm quod oculis intuebatur: atque ſtatuendum, ſatis eſſe potentiæ Deo ad ſubigendos hoſtes, vt ipſos ex eorum manu eriperet. nec tantùm exilii tempore operæpretium fuit hac promiſsione leniri eorum triſtitiam, ſed ferè vſque ad Chriſti aduentum: quia ſubinde duriter confligendum fuit cum grauibus moleſtiis, ſicuti ex hiſtoriis" patet. "*Eſdræ, Nehemiæ, & Macchabæorum.*

14 TACVI A MVLTO TEMPORE.) Occurrit Propheta tentationibus, quæ multū moleſtiæ nobis faceſſere ſolent, quum Deus auxilium ſuum differt. Tentamur impatientia, vanáque promiſſa eſſe ſuſpicamur. Deum enim ſilere, ac veluti dormire, quum ſeſe efferunt impii: frigere dum illi nocendi libidine inflammati ſunt: & ſceleribus eorum conniuere, dum ſtrenuè per omnem ſæuitiam graſſantur, abſurdum eſſe iudicamus. Afflictos igitur ac penè fractos animos ſuſtinere voluit Propheta, ne ſe deſtitutos à Deo eſſe putarent, quanuis deſperata omnia viderentur. Et conſultò notatur diuturnitas, ne moræ tædio langueſierent animi: nam quum à morte Ioſaphat continuis ferè cladibus attriti fuiſſent, ſeptuaginta exilii annos tranſigere valde aſperum & triſte fuit. neque tunc quoque malorum contigit finis: ideóque ſedulò moneri neceſſe fuit, quanuis non ſtatim Deus ſuccurrat, nihil tamen damni eſſe in tarditate, modò patienter expectent fideles. Incredulos etiam his verbis increpat, qui freti eius tolerantia, quiduis licentiæ ſibi ſumebant. negat igitur Deus, quanuis ſe continuerit, & quietus fuerit ſpectator, ſe ideo fuiſſe orbatum virtute. TANQVAM PARTVRIENS. Hac ſimilitudine mirum dilectionis ardorem, & tenerrimum affectum exprimit. Matri enim ſeſe comparat, quæ partum vnicè amat, quanuis ſummo cum dolore ipſum ediderit. Hæc quidem conuenire Deo non videntur: ſed non poteſt aliter vehemens ipſi" erga nos amor exprimi, quàm iſtis figuris. Neceſſe eſt igitur ipſum ſimilitudines mutuari à rebus notis, vt ea quæ nobis incognita ſunt, declaret. nam alioqui longè eſt alia ratio amandi Deo: id eſt, integrior & perfectior quàm hominibus. Et quanuis ſuperet humanos omnes affectus, nihil tamen habet turbulentum. Cæterùm, ſimul notare voluit redemptionem populi, ſpeciem quandā partus fore, quò ſcirent Iudæi ſepulchrum ſibi fore pro vtero: atque ita in media putredine ſpem ſalutis conciperent. Etſi autem abſque dolore & nixu tunc ſibi peperit nouam Eccleſiam, quò tamen gratiam ſuam in hac renaſcentia melius commendet, non abs re clamorem fœminæ parturientis ad ſe transfert. Quoniam autem ſimilitudo illa parturientis, aliquid minuere poterat de maieſtate & potentia Dei, alterum hîc affectum adiungere voluit Propheta. Quantum ad amorem igitur, ſimilis matri eſſe dicitur: quantum ad potentiam, ſimilis leoni aut giganti.

15 IN SOLITVDINEM) Significat Propheta omnes munitiones & copias, quibus efferuntur impii, impedimento non fore Deo, quominus populum ſuum in libertatem vindicet. Atque hoc prioribus rurſus addi neceſſe fuit. nam cùm videmus hoſtes pollere viribus, ac penè inui-

ctos eſſe, expaueſcimus, nec apprehendimus auxilium Dei, quo ad fidei conſtantiam opus eſſet: quamobrem Propheta in hoc inſiſtit, vt oſtendat nullas omnino vires aut copias Domino obſtare poſſe cùm ſuos liberare vult. Talem denique rerum conuerſionem fore oſtendit, vt qui antea potentiſſimi erant, frangantur: nec quicquam omnia tentando aduerſus ipſum efficiant. Ac mihi ſimplex videtur huius loci ſenſus: nec ſubtilius philoſophari opus eſt, vt nonnulli, qui dum hæc allegoricè interpretantur, per MONTES & COLLES, vrbes deſignari putant: per HERBAM, homines qui eas incolunt: ſed nihil opus eſt eiuſmodi argutias ſectari. nam ſimpliciter declarat ſatis eſſe Deo potentiæ ad implenda promiſſa & Eccleſiam liberandam. quia omnes difficultates quæ ſe oculis noſtris ingerunt, facilè ſuperabit. Et reſpondet hæc ſententia aliis vaticiniis quæ antè vidimus, vbi docebat Propheta naturalibus mediis non obſtrictam eſſe Dei potentiam ſimulac ſuos iuuare decreuit, ſed miraculis perrumpere cuncta obſtacula quæ tranſitum claudere videntur.

16 ET EDVCAM CAECOS.). Poſtquam oſtendit hoſtium robur obſtare Deo non poſſe quominus liberet populum ſuum, pergit in ea conſolatione quam prius attigerat. Cęcos autem vocat eos, quibus res adeò perplexæ ſunt & difficiles, adeòque turbulentus rerum ſtatus, vt ignorent quô ſe vertere, quô confugere debeant: quibus denique nullus exitus, ſed profundi gurgites vndique apparent. Nam ſicuti dum res nobis ſatis commodè fluunt, via plana & æquabilis oculis noſtris expoſita eſt: ita in rebus duris & aſperis, præſertim quæ ſine ſpe remedii minantur nobis interitum quaſi triſti caligine offuſæ, hebetamur. Cùm igitur nihil nobis ſuppetit conſilii, tunc vel maximè ſperandum, auxiliúmque à Domino expectandum eſſe docet. Noſtra etiam ſępe intereſt nullam nobis patere viam, vbique angi & conſtringi, atque etiam excæcari, vt diſcamus à ſolo Dei auxilio pendere, atque in ipſo recumbere. nam dum aliqua ſupereſt tabula, quam apprehendere nos poſſe exiſtimamus, ad eam toto animo conuertimur. Ita fit dum huc & illuc rapimur, vt cœleſtis gratiæ memoria nobis euaneſcat. Itaque ſi Deum nobis adeſſe atque aduerſis rebus opem ferre cupimus, cæcos nos eſſe neceſſe eſt, id eſt, oculos auertere à præſenti rerum ſtatu, iudicíumque noſtrum cohibere, vt promiſſis eius penitus acquieſcamus. Hæc cæcitas tametſi minimè iucunda eſt, mentíſque noſtræ imbecillitatem oſtendit, ſi à fructu ſuo æſtimetur, non admodum fugienda eſt: quia longè præſtat cæcos Dei manu regi, quàm nimia perſpicacia labyrinthos nobis fingere. Lucem pro tenebris ſe daturum promittens, confirmat quod iam dictum eſt. ergo tametſi ne ſcintilla quidem lucis nobis appareat in aduerſis, tamen de auxilio Dei deſperandum non eſt: ſed tunc vel maximè promiſſa amplectenda ſunt. Dominus enim facilè tenebras in lucem conuertet, flexuoſos anfractus diriget, atque in viam ducet, vt tutè ambulemus. Agnoſcamus interea hæc ſolis fidelibus promitti, qui ſe Deo committunt, ſeque ab eo regi ſinunt: qui denique cognita cæcitate ſua, ipſum libenter ſequuntur ducem, & in afflictionum tenebris gratiæ auroram patienter expectant. His enim ſolummodò porriget manum, qui promiſſionibus adhærent: non autem aſtutis, qui vel inuito ipſo cernere volunt, vel qui per illicita conſilia præcipites feruntur.

17 AGENTVR RETRORSVM.) Hinc melius agnoſcimus ad quos pertineat ſuperior doctrina. diſtinguit enim inter Dei & idolorum cultores. Dominus ſe ducem populo ſuo præſtabit: interea verò pudefient qui idola colunt. Acſi diceret, optionem hìc à Domino dari, vel vt ſalui ſimus eius gratia, vel miſerè pereamus. quotquot enim ſalutis ſpem locabunt in idolis, peribunt: qui verò recumbunt in verbo Dei, certi ſunt de ſalute: quia etſi grauiſſimè ſæpe laborent, ſpem tamen ipſorum pudefieri vſque in finem non ſinet, ſed exitu probabit nõ fruſtra diſcrimen hoc à ſe fuiſſe poſitum. Certum porrò eſt duabus quæ ſequũtur notis omnes idololatras deſignari, qui aliò ſpem ſuam quàm in vnum Deum conferunt. quia vtcunque ſe coram idolis non proſternant idololatræ, ipſis tamen deitatem affingendo, in verum & vnicum Deum ſunt ſacrilegi: quia pręcipua pars cultus diuini in fide & inuocatione ſita eſt, quas hìc deſignat Propheta. Quæri poteſt, An adeò ſtupidi fuerint, vt ſimulachro dicerent, Tu es Deus meus. Omnes enim ſuperſtitioſi Deum in cœlis eſſe faſſi ſunt: neque palàm lapidi aut ligno diuinitatem tribuerunt. Eos igitur craſſiores & ſtupidiores quàm fuerint fingere videtur Iſaias. Reſpondeo, omnes idololatras affingere ſimulachris potentiam Dei: tametſi eum in cœlo eſſe agnoſcant. quum enim confugiant ad ſtatuas & ſimulachra, quum vota iis faciant & reddant, haud dubiè ad ea transferunt quod Dei eſt. Fruſtra ergo ſpecioſis coloribus hanc craſſitiem tegunt: quoniam ligna & lapides pro diis habent, ſummáque Deum iniuria afficiunt. Non eſt igitur hyperbolicè loquutus Propheta, nec falſò idololatras inſimulauit. Satis enim id teſtantur eorum voces & ſermones, quibus idola ſua & ſimulachra deos appellant. Ipſis etiam tacẽtibus palàm ſe prodit eorum amentia, quòd neque manum nec aurem Dei propinquam ſibi eſſe putant, niſi proſtrati coram ſimulachris concipiant ſua vota. Hæc autem ideo dicuntur, vt omnes intelligant neminem ſaluum fore, niſi qui Deo ſoli confidet.

18 O SVRDI AVDITE, ET CAECI.) Nunc alio ſenſu cæcos & ſurdos nominat quàm prius, cùm metaphoricè eos deſignaret quibus nihil erat conſilii, & qui ſic erant obruti malorum congerie vt eos ſua mœſtitia hebetaret. nam hìc CAECOS vocat eos qui in media luce caligãt, nec opera Dei intuẽtur: SVRDOS, qui ipſum audire nolunt, atq; hebetes & ignaui deſidẽt in ſuæ ignorantiæ

In hoc cap. verſ. 16

rãtiæ fæcibus. Damnat igitur Iudæos cæcitatis, aut potius homines vniuerſos, quod mihi magis
placet. Tametſi enim ſpecialiter exprobret Iudæis quòd audiẽdo non audiãt, ac vidẽdo non videãt:
tamen hoc aliqua ex parte ad Gentes quoque pertinet, quibus ſe per creaturas patefecit: quarũ etiã Rom. 1.19
animis & conſcientiis impreſſit notitiam ſui, & quas deinde mirabilium operum ſuorum fecerat
ac facturus erat conſcias. ac requirens attentionem, ſignificat nihil aliud impedimẽto eſſe, quominus Dei veritatẽ & potentiam percipiant, quàm quòd ſurdi & cæci ſunt: idque non ſine malitia &
ingratitudine. ſatis enim apertè docet, & ſatis luculenta virtutis teſtimonia præbet: ſed animũ neq;
in doctrinam eius, neque in admirabilia eius facinora quiſquam intentum habet. vnde fit vt ſponte
cæcutiant. Culpam ergo in ſolis hominibus hærere oſtendit, quòd Dei potentiam non agnoſcunt.

19 Qvis caecvs.) Sic ferè exponitur à nonnullis hic verſus, acſi Propheta referret conuitia quæ impii aduerſus Prophetas iactare ſolent. nam in ſeruos Domini retorquent quæ indignè
ferunt reprehendi ab ipſis ac damnari: Quos accuſas cæcitatis? quos ſurdos vocas? Hoc tibi ſume.
quis cæcus niſi tu? Perinde igitur eſſe putãt, acſi Dominus expoſtularet cum Iudæis in hunc modũ,
Video Prophetas meos vobis cæcos ac ſurdos eſſe. Verùm, hanc interpretationẽ contextui Prophetæ non quadrare mox videbimus. Docet enim poſtea cur cæcos vocet. nempe, quòd quum vi- In hoc cap.
deant multa, ea tamen non obſeruant. quod certè Prophetis nullo modo conuenit. Sequamur er- verſ.20.
go ſimplicem ac genuinum ſenſum. Propheta damnauerat vniuerſos homines cæcitatis: ſed potiſſimùm Iudæos, quòd acutius quàm reliqui omnes cernere debuiſſent. nec enim communi tantùm
luce & intelligentia fruebantur: ſed Verbo, quo ſe illis Dominus abundè patefecerat. Quanuis ergo reliqui omnes cæcutirent, tamen hi cernere & Deum agnoſcere debuerunt, cùm Lege ipſius &
doctrina, tanquam lucidiſſima lampade, illuſtrarentur. Præterea, 60. cap. Iſaias in hunc modum al- Verſ.1
loquitur Iudæos, Surge, illuminare Ieruſalem: quoniam tenebræ erunt ſuper terram: in te autem Dominus refulgebit. Quum igitur Iudæi cæcutirent in tanta luce, ideo peculiari hac obiurgatione
ipſos compellat. perinde acſi diceret, Fruſtra contendo cum iis qui à me alieni ſunt: nec adeò mirũ
eſt ipſos cæcos eſſe: ſed inſtar prodigii, hoc accidere ſeruis meis (quorum oculis lux propoſita eſt)
vt obſurdeſcant ad doctrinam quæ auribus ipſorum aſſiduè inſonat. Hæc enim tam aperta ſunt vt
à cæcis videri: tam clara, vt à ſurdis percipi poſſint: ſed fruſtra ipſos alloquor. nihil enim ſtupidius
aut hebetius eſt: & cùm maximè omnium videre & audire debuiſſent, nulli aut ſurdiores aut cæciores reperiri poſſunt. Qvem mitto. Gradatim progreditur Iſaias ab vniuerſo genere hominum ad Iudæos: deinde ad Sacerdotes, qui præcipui omnium, ac veluti ſummi erant. Eorum enim Malac. 2.7
munus fuit enarrare Legem, & præire aliis vitæ exemplo: denique ſalutis viam præmonſtrare. Lex
enim Domini ex ore Sacerdotis requirenda erat. Conqueritur ergo cæcos eſſe illos, quos prælucere aliis & viæ duces eſſe oportuit. Alii nomen servi referunt ad Iſaiam: alii etiam ad Chriſtum:
atque intelligunt ipſum cæcitatis, quemadmodum & Iſaiam, damnatum eſſe: ſed nihil ad Prophetæ
mentem. Amplificat ergo per comparationem quod nuper conqueſtus eſt de Iudæorum ſocordia.
nam grauior in ipſis culpa erat quàm in aliis: ſed omnium grauiſſima in Sacerdotibus, qui duces ipſorũ erant. Proinde ſciamus nos eò minus excuſabiles fore, quò propius acceſſerimus ad Deum,
atque in altiorem dignitatis gradum ab eo euecti fuerimus. Perfectos eodem reſpectu vocat, qui tales eſſe debuerant. nam probroſè meminit huius perfectionis à qua exciderant impia defectione,
atque ita indignè profanauerant præſtantiſſimum Dei donum. Quum enim perfectam iuſtitiæ regulam haberent, per eos tantummodò ſtabat quominus eam ſequerentur.

20 Videndo mvlta.) Quale ſit hoc genus cæcitatis, de qua loquutus eſt, ipſe exponit,
eámque duplicem eſſe oſtendit. vnde ſatis apparet ipſum de Iudęis loquutum eſſe, qui ſceleſto contemptu ſuffocauerant Dei lucem. Duplex igitur erit reatus quum veniendum erit ad tribunal Dei,
ſi quum lucem ſuam proponit, oculos claudamus: & quum docet Verbo ſuo, non audiamus. Gẽtes
quidem excuſatione carebunt: ſed Iudęi & alii quibus ſe tot modis patefecit Dominus, bis dãnandi erunt, quòd Deum intueri & agnoſcere noluerint. Nos igitur quibus tot & tam inſignia exempla hodie proponuntur, hoc iudicium metuamus. nec enim minor cęcitas aut peruicacia hodie in
multis quàm olim in Iudęis deprehendetur, & nihilo plus erit excuſabilis.

21 Iehova volvntarivs.) Nunc vt magis exaggeret Iudęorum crimen, oſtendit
per Deum non ſtetiſſe quominus fœliciter beatéque viuerent. Iam dixit, miſerias & ærumnas quas
ſuſtinent, pœnas eſſe cæcitatis, quam ſponte ſibi acceſſierunt: nunc auctarium & quaſi cumulũ ponit, quòd leuamen omne ſua obſtinatione repudient. Variè exponitur hic locus. Quidam, Dominus ſic voluit: alii, Clemens eſt: ego, Dominus volens, id eſt, voluntarius ac propenſus ad liberandũ
populum ſuum: idque amplificandę Legis ſuę & extollendę iuſtitię cauſa. Quòd ergo indignis ſuccurrere paratus ſit Deus, rationem aſſignat, gloriam ſuam velle propagari in eorũ ſalute, vt hoc
modo conſpicua ſit eius iuſtitia, vigeat Lex ipſius ac floreat. Quòd autem Iudęi adeò calamitoſi
ſunt, hoc ideo fit, quia ſponte cęci eſſe, atque ęrumnas ſibi acceſſere, quàm Deo parẽre maluerint,
nam Dominus alioqui ipſos ornare atque extollere voluiſſet. Alii ſic accipiunt, Dominus vult
Legem ſuam magnificare, quòd verax apparere velit, animaduertendo in Iudęos, quemadmodum
ipſis per Legem minatus erat. Atque ſic iuſtitiam referũt ad pœnas & ſupplicia, quę diuinitus im-

pio populo irrogata ſunt. Alii vertunt, Propter iuſtum ſuum: atque ad Chriſtum referunt: ſed hal-
lucinantur in nomine צדק. nec dubium eſt quin de iuſtitia loquatur, atque ſignificet Dominum li-
benter oſtenſurum fuiſſe magnificentiam promiſſionum ſuarum, & documenta iuſtitiæ ſuæ edi-
turum in populo conſeruando, niſi hic ingratum ſe & indignum præbuiſſet. Quidam exiſtimant
hîc Dominum excuſari, quòd dum populus, quem adoptauerat, tot malis expoſitus ſit, labaſcere
veritas ipſius videatur: atque huic calumniæ Prophetam occurrere voluiſſe: ſic enim diripi ipſum
ac prædæ eſſe, non quòd Dominus eorum malis oblectetur, ſed quòd omnia poſthabeat iuſtitiæ
ſuæ. Ego ſimpliciter interpretor, Dominum ornandæ Legis cauſa propenſum fuiſſe ad benefacien
dum populo ſuo, vt in eo gloria ipſius ac iuſtitia refulgeret: ſed populum indignum ſe tanto benefi-
cio reddidiſſe: atque ita propria duritia morbos ſuos feciſſe inſanabiles. Cæterùm, hinc colligen-
dum eſt quorſum Dominus tot beneficiis ornet Eccleſiam ſuam: nempe, vt Legem ſuam propaget,
id eſt, vt homines adducat ad cultũ ſuæ maieſtatis, magiſque ac magis veritas ipſius eluceſcat. Cùm
Dominum velle ac propenſum eſſe dicit, ſatis oſtẽdit non aliunde impelli quàm à ſe ipſo: ſed hoc
magis exprimit, quum addit, PROPTER IVSTITIAM SVAM. excludit enim quicquid homi-
nes afferre poſſent. Nec verò alia de cauſa adducitur Dominus ad benefaciendum, quàm quòd iu-
ſtus eſt. nihil enim meriti aut dignitatis in hominibus reperietur. Specialis autem in Iudæis erat ra
tio, quos ſolos adoptione dignatus erat.

22 ATQVI HIC POPVLVS.) Iam declarat Iſaias populum ſua culpa miſerum, & exitio
deſtinatum eſſe, qui Deum alioqui propenſum ad beneficentiam repudiat, acſi data opera, negle-
ctis omnibus remediis, vt ſolent deſperati, mortem præoptaret. Sic ergo Dominum excuſat, vt
grauiter populum accuſet, quòd ingratitudine ſua ipſum repulerit, paternáque eius indulgentia abu
ſus ſit. Quanquam, vt nuper attigi, non tam excuſandi Dei cauſa hæc adducit, quàm dolenter com
memorat gentiles ſuos in ſuam perniciem conſpiraſſe: quia ſe quaſi deuotis animis in multas clades
proiecerint. Ergo ſi diſſipatã hodie & deformem Eccleſiam videmus, hoc vitiis & ſceleribus no-
ſtris imputandum, quò nobis à Deo benefieri non ſinamus. Copulam ו, nonnulli vertunt Itaque:
ego malui vertere Atqui. Hæc enim aduerſatiua opponitur illi deſiderio, quo ſe ductum fuiſſe aſ-
ſeruit Deus, vt populum ſuum tueretur, ſiquidẽ id paſſus eſſet. הפח, per Gerũdiuum vertere malo,
Illaqueandus. Loquitur enim de populo, qui in captiuitatem abducendus erat. בחורים, duas dictio-
nes potius quàm vnam eſſe puto: id eſt, in ſpeluncis. nam pro Iuuenibus accipere, mihi alienum vi-
detur à contextu. ERVNT IN DIREPTIONEM. Qui exponunt de toto genere humano,
Ioh. 8. 36 cuius nemo præter Chriſtum liberator eſt, nihil afferunt quod menti Prophetæ conueniat. ſimpli
citer enim admonet populum interiturũ ſine vlla ſpe liberationis, quòd reſpueret gratiã Dei. Hinc
collige quid nobis accidere neceſſe ſit, niſi oblatam Dei gratiam in tempore amplectamur. Digni
profectò erimus qui deſtituamur omni auxilio, prædáque & direptioni expoſiti pereamus.

23 QVIS IN VOBIS.) Idem argumentum proſequitur Iſaias. nam Iudæos adeò hebetes
eſſe ac fore ſignificat, vt ne admoniti quidem percipiant ac nominatim ipſos compellat, quòd quũ
præ aliis inſtructi atque edocti eſſe debuiſſent, nihil tamen perciperent: nec iudicia Dei, quanuis
apertiſſima, obſeruarent. IN POSTERVM, id eſt, vt tandem malis domitus, quanuis ſerò, reſi-
piſcat. Videmus ergo vt hæc admiratio crimen amentiæ aggrauet: quia ſemper futuri ſint indoci-
les. Interea diſcamus quis ſit minarum & pœnarum vſus. Nec enim reprehendit Deus ſcelera no-
ſtra, vel pœnas de iis ſumit, quaſi vindicta oblectetur, aut compenſationem quandam requirat, ſed
vt nobis in poſterum caueamus.

24 QVIS DEDIT IACOB IN PRAEDAM.) Hæc ſunt quæ à Iudæis non obſeruari con-
queritur Iſaias. nam quæ patiebantur, aut fortuitò accidere exiſtimabant, aut ſibi non eſſe eaſdem
vires ad reſiſtendũ quæ fuerant Patribus, atque ideo ab hoſtibus ſuperatos eſſe. denique in exter-
nis cauſis occupati, interea non obſeruabant ea quæ toties minati erant Prophetæ, nec iudicia Dei
animaduertebant. Ideo ad cœleſte eos tribunal retrahit, pronuntians Deum eſſe authorem. nec e-
nim poterant perſuaderi, clades quas ſuſtinebant, tanquam iuſtas ſcelerum pœnas, à Deo profici-
ſci: vt hodie nihil difficilius perſuaderi poſſe ſcimus. Deum quidem omnium rerum authorem ne-
mo non fatetur: verùm, ſi quis roget an aduerſa omnia ſint eius caſtigationes, hoc fateri pudebit:
variis enim cogitationibus diſtrahuntur homines: & præoccupati opinione Fortunæ, in has & a-
lias cauſas potius quàm in Deum mentes & animos conuertunt. Cauſam igitur tanti exitii notat I-
ſaias, populi ſcelera, in quæ meritò Dominus animaduertit. quemadmodum à Moſe ſatis oſtenſum
Deut. 32. 30 erat, Quomodo fugerẽt mille à facie vnius? annon Dominus vos perſequitur, atq; in hoſtiũ manus
concludit? Miramur quotidie permulta accidere præter opinionem noſtram: nec interea cauſam
in nobis hærentem agnoſcimus. Vrgeri ergo nos & vi adigi neceſſe eſt vt culpam noſtram fatea-
mur. quamobrem doctrinam iſtam ſæpius proponi ac repeti admodum neceſſe eſt. Iam verò ne
Deum inſimulent ſæuitię, ſimul addit, eum ex iuſta cauſa hoc facere, quia non proſilit ad pœnas ex-
igendas niſi cogat neceſſitas, nec voluptatem ex malis noſtris capit. Proinde duo hîc diſtinctè
notanda ſunt. primùm, nihil nobis mali niſi à Domino contingere: ne vel fortuito rerum caſu, vel
alia cauſa externa quicquã accidere exiſtimemus. deinde, nos nihil omnino mali, niſi iuſta de cau-

ſa,

ſa, ſuſtinere, quoniã in Deum peccauimus. Fruſtra ergo homines Deum crudelitatis inſimulãt. nam iuſtũ eius iudicium in pœnis, quas meritò infligit, agnoſcendum eſt. NEC VOLVERVNT. Hîc amplificat Iudæorũ crimen: ſed perſonam mutat, quia prius ſe cum aliis annumerabat, quòd membrum illius corporis eſſet, & reatum ſuum fatebatur: non quòd ſimilis eſſet vulgo hominũ, aut eorum ſcelera probaret: ſed quòd in tanta vitiorum colluuie immunis eſſe non poſſet, quin, vt reliquæ corporis partes, ſic ipſe contagione quadam inficeretur. Quum ergo longè diſſimilis eſſet vulgo hominum, perſonam mutat, atque ſubiicit, Noluerunt. quò ſignificat tantã contumaciam ſibi diſplicere, vt nullo modo aut cõniuere, aut aſſenſus ſignificationẽ præbere liceat. nec enim agitur hîc de vitiis cõmunibus: ſed de contemptu & reiectione Dei, quòd excuſſo illius iugo ferocirent. Hac enim ratione Iſaias ſe ex eorum numero ſubducit. Quòd ſi hæc meritò acciderunt Iudæis, ſciamus idẽ nobis & toti mundo impendere, niſi moniti reſipiſcamus. Videmus enim vt nos benignè Dominus ad ſe inuitet, quot modis declaret beneuolentiam ſuam, quàm comiter ſe placabilẽ fore teſtetur quamuis offenſus ſit. Iam toties ac tam humaniter inuitati à Deo, & clementiam eius experti, ſi audire nolimus, haud dubiè exitium, quod iſtis accidit, experiemur commune eſſe omnibus immorigeris.

25 ITAQVE EFFVDIT.) Quoniam admodum ſeueræ erant caſtigationes quibus Dominus in Iudæos animaduertere cœperat, & quæ poſtea continuandæ erant, ideo vehementiam ipſarum metaphoricè exprimit Propheta. nam Dominum ait furorẽ ſuum effundere, acſi fulmen aliquod cũ impetu emitteretur, aut erumperent aquæ, quæ vicinas regiones longè latéque vaſtarent: quemadmodũ in diluuio cataractis cœli ruptis, apertíſque feneſtris, aquæ ingenti violentia & impetu eruperunt. *Gen. 7. 11.* Alia deinde figura vtitur, Deum ſuas copias ad bellandum colligere, vt hoſtiliter contra populum graſſetur. Si quis pro hoſtibus hoc capiat, quos Dominus aduerſus Iudæos excitauit, non admodum contendo. nam iudicio Dei excitatos fuiſſe certum eſt. quid enim aliud erat Nabuchodonoſor, quàm flagellũ Dei? Ego verò metaphoricè hoc adhuc accipiẽdum puto, Deum ſcilicet, vt armatum hoſtem, violenter irruere, & iram effundere in populum ſuum. Habet autẽ varias bellandi rationes: nunc enim fame, nunc bello, nunc peſte ſuos caſtigat. Itaque omnis generis flagella hîc comprehendi arbitror quibus Dominus in populum animaduertit. Quòd ſi interdum nobis duriora atque acerbiora videantur, cogitemus quàm grauia ſint ſcelera noſtra: nec eum in pœnis irrogandis immodicum aut nimis acerbũ eſſe reperiemus. NEC ADVERTIT. Iterum inuehitur in craſſum illum ſtuporem, quo ſic perculſi erant Iudæi vt malum ſuum non ſentirẽt, nec oculos attollerent in cœlum, vt Dominum vltorem atque authorem agnoſcerent. NEQVE POSVIT SVPRA COR. Ponere ſupra cor, eſt attentè diligenterque conſiderare. nam ſi veniret nobis in mentem hæc cogitatio, animíſque noſtris probè inſideret, Deus eſt iudex, meritò in nos animaduertit: ſtatim reſipiſceremus. Hodie tot calamitatibus premitur vniuerſus orbis, nullus ferè angulus ab ira Dei immunis eſt, nemo tamẽ animaduertit: ſed indomitis animis & præfractis aduerſus ipſum omnes irruunt. nihil igitur mirum quòd tã atroces pœnas infligit hominibus, irámque ſuam vbique effundit, cùm ſumma peruicacia mundus aduerſus ipſum ſeſe obſtinet.

CAPVT XLIII.

1 ET nunc ſic dicit Iehoua creator tuus, Iacob: fictor tuus, Iſrael: Ne ti-
meas, quoniam redemi (te,) vocaui te nomine tuo: meus (es) tu.
Quum tranſieris per aquas, ego tecũ (ero,) & in fluminibus: nõ inun
2 dabunt te. Quum tranſieris per ignem ipſum, non combureris: nec
flamma ardebit in te.
3 Quoniam ego Iehoua Deus tuus, Sanctus Iſrael, ſeruator tuus: dedi pretium redem-
ptionis tuæ Aegyptum, Aethiopiam, & Saba in vicem tuam.
4 Quia pretioſus fuiſti in oculis meis, honoratus es, & ego dilexi te. Tradam hominẽ
in vicem tuam, & populos in vicem animæ tuæ.
5 Ne timeas, quia ego tecum. Ab Oriente adducam ſemen tuum: & ab Occidẽte colli-
gam te.
6 Dicam Aquiloni, Da: & Auſtro, Ne prohibeas. Adducito filios meos è longinquo,
& filias meas ab extremo terræ.
7 Omnes vocati nomine meo: & ad gloriam meam creaui eos: formaui eos, adeóque
feci eos.

8 *Vt educam populum cæcum, cui oculi: & ſurdos, quibus aures.*
9 *Omnes gentes congregentur ſimul, & colligantur populi. Quis eſt in eis qui iſtud annuntiet, ac priora nos audire faciat? Proferant teſtes ſuos, iuſti pronuntientur: ſed audiant, & dicent, Verum eſt.*
10 *Vos teſtes mei, dicit* Iehoua: *& ſeruus meus quem elegi.* Propterea *ſcietis, & credetis mihi, & intelligetis quòd ego ſum: ante me non eſt formatus* Deus, *nec poſt me erit.*
11 *Ego, ego ſum* Iehoua, *& nullus præter me ſeruator.*
12 *Ego annuntiaui, & ſeruaui, & audire feceram: & non in vobis alienus. Vos ergo teſtes mei, dicit* Iehoua, *quòd ego ſim* Deus.
13 *Etiam antequam dies eſſet, ego eram: & non eſt qui è manu mea eruat: faciã, & quis auertet illud?*
14 *Sic dicit* Iehoua *redemptor veſter, Sanctus* Iſraelis: Propter *vos miſi in* Babylonem, *& deſcendere feci. Omnes ipſi fugitiui: &* Chaldæorum *clamor in nauibus.*
15 *Ego* Iehoua, *Sanctus veſter, creator* Iſrael, Rex *veſter.*
16 *Sic dicit* Iehoua, *qui dat in mari viam, & in aquis violentis ſemitam.*
17 *Quum educit, currus & equus, exercitus & robur ſimul iacent, vt non ſurgãt. Extincti ſunt: ſicut linum extincti ſunt.*
18 *Ne recordemini priorum: & antiqua ne memoretis.*
19 *Ecce ego facio rem nouam: iam orietur: an non eam cognoſcetis?* "Hac *vice ponam in deſerto viam, flumina in ſolitudine.*

" Vel, Vtique.

20 *Honorabit me beſtia agri: dracones, & pulli ſtruthionis: quia dederim in deſerto aquas, flumina in ſolitudine ad potandum populum meum, electum meum.*
21 *Populum hunc creaui mihi: laudem meam narrabit.*
22 *Et non me inuocaſti, Iacob: quia fatigatus es in me, Iſrael.*
23 *Non adduxiſti mihi pecus holocauſtorum tuorum, & ſacrificiis tuis non honoraſti me: non feci te ſeruire in oblatione, nec laborare in ſuffitu.*
24 *Non emiſti mihi pecunia calamum, nec adipe victimarum tuarum inebriaſti me: ſed me ſeruire feciſti in peccatis tuis: & me laborare feciſti in iniquitatibus tuis.*
25 *Ego, ego ſum qui deleo iniquitates tuas propter me: ideo peccatorum tuorum non recordabor.*
26 *Reduc mihi in memoriam, iudicemur ſimul: narra tu, vt iuſtificeris.*
27 *Pater tuus primus peccauit, & doctores tui in me præuaricati ſunt.*
28 *Ideo polluam* Principes *ſanctuarij, & ponam in execrationem* Iacob, *&* Iſrael *in opprobrium.*

IN CAPVT XLIII.

1 ET NVNC.) Non ſatis conſtat an diuerſa ſit cõcio, an eadem cum ſuperiore. nec enim Prophetæ, quorum ſcripta nobis relicta ſunt, diſtinxerunt ſermones ſuos in certa capita, vt ſcire poſſimus quid ab eis vnoquoque die dictũ ſit. Mihi verò probabile eſt hanc doctrinã cum proxima cohærere. nam quum prius grauiter in Iudæos inuectus eſſet, iiſque exitium denuntiaſſet, acerbitatem illam temperare voluit. Semper enim piorum rationem habet Dominus. nec verò vnquam adeò graſſatur impietas, quin ſuos interim conſeruet, ac eorum ſaluti proſpiciat, ne mergantur ſimili exitio. Itaque copula ו mihi in aduerſatiuam reſoluenda videtur, Et tamẽ cõſolationem aliquam Dominus relinquet piis qui ſuperfuturi ſunt. Eſt autem diligenter notandus hic locus. nam etſi in per-

perniciem noſtram conſpiraſſe videantur omnes, tametſi exardeat ira Domini, atque interitui proximi videamur:tamen ſi vel duo tantùm,vel tres pij ſuperſint,eis deſperandum non eſt.ſic enim ipſos alloquitur Dominus, NE TIMEAS. Et aduerbium temporis NVNC, quo hîc vtitur, magnum pondus habet: nam ſignificat præſentem calamitatem,aut inſtantem: denique tempus quo omnia perdita & deplorata videbuntur:quia tunc quoque ſuos conſolari Deus, eorũque dolores ſuauiter lenire non deſinit, vt in ſumma deſperatione inuictã ſpei conſtantiam retineant. Huc ſpectat præfatio,Creator & Fictor tuus:quia alioqui clauſa fuiſſet iſtis vaticiniis ianua.Porrò ex aliis locis colligere prõptum eſt, Dominũ hîc non loqui de vniuerſali creatione, quæ nobis cum reliquis hominibus cõmunis eſt,& qua mortales naſcimur, ſed de regeneratione in ſpẽ cœleſtis vitæ,ob quam etiam nouæ creaturæ vocamur. quo ſenſu Paulus figmentum Dei nos appellat,vt iam prius ſatis declaratum eſt.Eodem etiam modo fictorem ſe vocat:acſi diceret,nõ ideo ſe Eccleſiam ſuam formaſſe,in qua eniteat gloriæ ſuæ decor, vt deleat tam præclarum opus. Vnde obſeruandum eſt Eccleſiam nihil à ſeipſa proprium habere,ſed dono Dei, cui omnia quibus excellit, accepta ferenda ſunt. Quæ additur ratio, QVONIAM REDEMI TE, tam ad futurum quàm ad præteritum tempus commodè ſpectare poteſt. Liberatio enim prima ex Ægypto alterius futuræ ſpem dabat. Cæterùm, quanuis futuram ab exilio Babylonico redemptionẽ deſignet,non malè tamen conuenit tẽpus præteritum: quia Deus apud ſe nos redemit, antequam ad nos perueniat effectus redemptionis. Ideóque teſtari volens quid apud ſe decretum ſit, nempe,Eccleſiam ſuam redimere,quæ interiſſe videbatur,præteritum tempus propriè vſurpat, VOCAVI TE NOMINE TVO. Vocare nomine, hîc eſt recipere in ius aliquod neceſſitudinis: veluti cùm à Deo in filios adoptamur.Ratio huius locutionis eſt,quòd Deus ſic reprobos abiiciat, vt eorum oblitus videatur.vnde etiam Scriptura dicit,ab ipſo non cognoſci.Atque ex huiuſmodi antitheſi melius intelligimus quid ſit Vocari à Deo:quum ſcilicet nos,aliis præteritis,peculiari honore dignatur,& ex alienis facere domeſticos. deinde ita in tutelam ſuam & curã recipit,vt nos omniaque inſtituta noſtra dirigat.Eadem ratione addit, MEVS ES TV, vt ſciant fideles reſiduam fore aliquam Eccleſiam in populo electo,quia Deus poſſeſſionis ſuæ iure priuari nolit. denique eos ſibi pretioſam hæreditatem vendicat, qua ſe nunquam ſpoliari ſinet.

Eph.2.10. — Matth.7.23 & 25.41.

2 QVVM TRANSIERIS.) Occupatio eſt,qua ſignificat non eſſe cur aduerſis rebus ſuccumbant præſenti Dei auxilio freti. atque ita expreſſius loquitur quàm proximo verſu: quia Eccleſiã docens à miſeriis & calamitatibus non fore immunem, ſed aſſiduè ipſi pugnandum fore, ad tolerantiam & fortitudinẽ animat,acſi diceret, Non redemit te Dominus vt deliciis & voluptatibus fruaris,aut languori & otio te dedas: quin potius vt ad omne genus malorum ſuſtinendum parata ſis.Per IGNEM & AQVAM intelligit omne genus miſeriarum quibus in hac vita obnoxii ſumus.nec enim cũ vnius generis tantùm calamitatibus nobis luctandũ:ſed variis & infinitis. nunc per aquam, nunc per ignem tranſeundum eſt: ſicuti fideles hortatur Iacobus ne deficiant quum inciderint in varias tentationes. Et certè multiplici examine opus habet fides: quia ſæpe continget,qui victor emerſit ab vna pugna,alio tẽtationis genere obrui. Variis ergo exercemur ærumnis, ſed tandẽ eripimur:fluuiis impetimur,ſed non obruimur: flammis etiam vrimur,ſed non conſumimur. Nobis quidẽ eſt idem doloris ſenſus cum aliis, ſed ſuſtinemur gratia Dei, atque ſpiritu patientiæ fulcimur,ne deficiamus:donec porrecta manu ſurſum nos attollat.

Pſal.66.12. — Cap.1.2.

3 QVONIAM EGO.) Confirmat priorem ſententiam ab experimentis prioribus. ſic enim Dominus antea populum ſuũ iuuerat,vt fideles tutò in eius gratia recumbere æquum & conſentaneum eſſet.Sẽper autem tenendum eſt quod habuimus ſuperiore verſu,Ne timeas, quoniam redemi te,Ego Dominus tuus.Hæc enim coniunctim & vno tenore legi debent: quoniã eòdem ſpectant. nã ſi Dominus eſt Deus noſter,ſequitur ipſum nobiſcum eſſe: ſeruatorem igitur ipſum ſentiemus. Verùm ſi talẽ ipſum experiri velimus, neceſſe eſt nos partem Iſraelis eſſe, non tantùm vt nudo ſimus titulo inſigniti,ſed vt vera pietatis documẽta toto vitæ noſtræ curſu præbeamus.Hoc igitur fiduciæ noſtræ fundamentũ eſt,quòd Iehoua ſit Deus noſter. vnde ſequitur,eos miſerè ſemper trepidare qui Deum patrẽ non agnoſcunt, nec in eius beneuolẽtia conquieſcũt. Laſciuiunt quidẽ impij,atque etiã exultant aduerſus Deum,ſed eorum ſecuritas, ebrietas mentis eſt ac furor,quo magis præcipites in exitium ſuũ ferantur. Hinc piis ſolis affertur certitudo, quòd idẽ qui eos elegit, perpetuò etiam Deus ipſorũ eſſe, eóſque ſeruare velit: ideóque ſegregauerit in hæreditatẽ ſuam. Atque hoc ſenſu vocat ſe SANCTVM Iſraelis: quia quũ vniuerſum genus humanũ ab ipſo alienum ſit natura,populum ſuum ſelegit, quem ſibi ſeorſum colligeret. Quanuis autẽ externa ſegregatio leuis eſt momenti,niſi electos virtute Spiritus ſui Deus ſanctificet: quia tamen vulgò ſe polluerat Iſrael, pronuntiat Deus non fore tamen irritũ fœdus ſuũ, quia ſibi conſtet. Cæterùm, nomen Sancti actiuè ſumi pro eo qui ſanctificat, ſatis notũ eſt. Itaque ſi de amore Dei erga nos certi eſſe volumus, ſemper occurrat teſtimonium adoptionis noſtræ,quo in animis noſtris,tanquã certo pignore, confirmemur. idque votis omnibus à Dei poſtulemus. DEDI PRETIVM. Non annoto iſtas repetitiones quæ tritę ſunt Prophe-

tæ, & linguæ Hebraicæ vſitatæ ſunt. nam Dare pretium, & Dare in vicem, pro eodem poſuit. Diximus Prophetã confirmare pios, adductis ſuperioribus documentis gratiæ Dei:acſi diceret, Iam experti eſtis Deum habere rationẽ veſtræ ſalutis: quî enim factũ eſſet vt Sennacherib vires ſuas in Ægyptum, Æthiopiam, alióſque populos conuerteret, niſi quia Dominus vobis pepercit atque aliò impetum hoſtis veſtri cõuertit? Cùm igitur hactenus ſe tam ſolicitum prębuerit veſtra cauſa, non eſt cur in poſterum ſitis ipſi ſoliciti. Ita ſi quando obrepant nobis dubitationes de prouidentia Dei, aut eius promiſſis, beneficia quibus antea nos affecit in memoriam reuocare debemus. nam ſummę ingratitudinis damnandi erimus, ſi tot acceptis à Deo beneficiis, de eius beneuolentia in poſterũ dubitemus. Sed quæritur, quo ſenſu Ægyptum & Æthiopiam pretium redemptionis Eccleſiæ vocet? nec enim tanti ſunt profani homines, vt filios Dei redimant. Sed hanc locutionem à communi hominum more mutuatus eſt Propheta: acſi diceret, Ægyptij, Æthiopes, Sabæi ſubierunt vicem tuam, & quaſi permutatione facta, cladẽ quæ tibi impendebat, ſuſtinere coacti ſunt. vt enim te ſeruarẽ, illos perdidi: atque tui loco, in manum hoſtis redegi. Sed
2.Reg. 19. 28. & Infrà 37.8 tenenda hiſtoria eſt. Quum Sennacherib toto impetu rueret in Iudęam, repentè Deus eum, velut fræno iniecto, cohibuit, atque aliis bellis implicauit: ita vt exercitũ reducere cogeretur. Itaque Ægyptij & Æthiopes magnam cladem paſſi ſunt: interea verò populus Dei reſpirauit. Hodie eandem erga nos prouidẽtiam Dei, atque immenſam miſericordiam agnoſcere promptum eſt, niſi pluſquàm hebetes ſimus, quum tyrannos, qui nos perditos vellent, imò ad nos vorandos eadem cupiditate ſimul inhiant, inter ſe committit: atque furorẽ quo in nos accenſi erant, aliò conuertit. hoc enim agendo nos conſeruat, vt alios det in pretium noſtræ redẽptionis. Dum ergo profanos homines tumultuando & mutuis bellis ſeſe turbando ceſſare à nobis perdendis videmus, quando palàm eſt non ſponte hoc ab ipſis fieri: attollamus oculos in cœlũ, atque Deum, vt nobis parcat, mirabiliter alios in vicem noſtrã ſubſtituere ſciamus. Eramus enim vt oues deſtinatæ mactationi: gladij vndique exerti, niſi eos excuteret ex impiorũ manibus, aut aliò adige
1.Pet.5.7. ret. Hinc generalis doctrina colligẽda eſt, Sic Domino curę eſſe pios omnes, vt pluris ipſos quàm vniuerſum orbem faciat. tametſi igitur nullius pretij ſimus, tamẽ in eo gloriemur, quòd Dominus nos magni ęſtimat, totiq; mundo præfert, è periculis eripit, atque adeò in media morte cõſeruat. Quòd ſi inter nos omnia pacata & compoſita eſſent, hanc Dei gratiã non perſpiceremus: ſed quum nobis mille videtur imminere mortes, nec vllum effugium patet, ac ſubitò retro agit tyrãnos, aut aliò flectit, tunc experimur quod hîc dicitur à Propheta, atque inæſtimabilem eius beneuolentiam erga nos agnoſcimus.

4 QVIA PRETIOSVS FVISTI.) Aliqui exponunt, Ideo fuiſti honorabilis, quoniã te in honorem extuli: ſed mihi videtur rationem reddere, cur Ægyptum & Æthiopiam eius loco tradiderit hoſtibus: nempe, quòd eum dilexerit, & charũ habuerit. Sic ergo reſolui debet, Quoniam dilexi te, ideo hominem pro te dedi. Excludit autem his verbis omnẽ populi dignitatẽ, ne quid ſuo merito ſe fuiſſe adeptum glorietur. Et certè cauſa ſalutis, & omnium beneficiorum quibus ornamur, gratuitus eſt Dei amor: idẽ omnis noſtræ præſtantiæ cauſa eſt: quia ſi nos æſtimet propriis dotibus, ne vnius quidem pili nos faciet. Tollenda eſt igitur omnis meritorum opinio aut dignitatis, quæ nulla in nobis eſt, vt ſoli Dei gratiæ omnia tribuamus. Amorem verò iſtum non
Exod.4.22 Iob.15.15. vulgarem eſſe ſignificat, dum nos pretioſos eſſe dicit. vnde etiã nos primogenitos ſuos & amicos vocat. TRADAM HOMINEM. Hîc nihil adiicit noui, ſed potius explicat proximã ſententiam. Hominem collectiuè accipit pro Hominibus: acſi diceret, Nullum fore hominẽ, quem non tollat atque perimat Dominus, vt ſuos conſeruet. Pluris enim facit vnius pij animam, quàm totum mundum: interea admonet fideles redimi eorum diſpendio qui nihil origine & natura differunt.

5 NE TIMEAS.) Quòd hanc exhortationem ſubinde repetit Iſaias, ſuperuacaneum cenſeri non debet. Scimus enim atque experimur quàm procliuis ad diffidentiam natura noſtra ſit. Quãtis verò terroribus concuſſa tunc fuerit Eccleſia, vix vllis verbis poteſt exprimi. Simul verò atque incipimus in dubium reuocare promiſſa Dei, mentes noſtræ variis cogitationibus diſtrahuntur, terremur magnitudine & varietate periculorum, & aſſiduè vexamur: tãdem obſtupefacti nullum gratiæ Dei ſenſum admittimus. Ergo antequam animos occupet deſperatio, non abs re toties inculcat, EGO TECVM SVM, vt etiam metum animis noſtris inhærẽntem vel penitus euellat, vel paulatim corrigat, quia vbi præualuit, nulla eſt eius ſanandi ratio. Vnde etiam obſeruandum eſt, ſecuritatem noſtram non eſſe alibi locandã, quàm in præſentia Dei. nam ſi abſit, aut horrebimus metu, aut ſtupebimus, aut ebrioſorum more præcipites feremur. Nec tamẽ vult nos Dominus ſic carere metu vt ignauiæ & torpori nos dedamus: ſed quum ipſum nobis præſtò adeſſe atque affuturum eſſe audimus, in mediis timoribus palmã obtineat fiduciæ alacritas. AB
Deut.30.3. ORIENTE ADDVCAM. Hunc locum ex Moſi deſumptum eſſe conſtat Deut. 30. quemadmodum initiò Prophetas illius eſſe interpretes, doctrinámque ſuam ex eius libris haurire diximus. Accommodat igitur Propheta locum illum ad circunſtantiam eius temporis, cuius reſpe-

ctum habuit in hac concione. Sic enim prædixerat Moſes, Cõuertet Dominus Deus tuus captiuitatem tuã,& miſerebitur tui,cõuerſuſq; congregabit te de omnibus populis in quos te diſperſit Deus tuus. Etiã ſi fueris eiectus vſque in fines cœlorũ, illinc te colliget Deus tuus, atque inde te tollet.Quæ in genere dicta fuerant à Moſe, Propheta hìc in ſpecie confirmat,idemque immutatis paulummodò verbis pronuntiat. Summa eſt, quanuis nihilo facilius ſit populũ non modò diſcerptũ,ſed eiectũ in remotiſſimas orbis plagas, quàm cineres huc & illuc diſperſos colligere: Deum tamen mirifica ſua virtute facturũ vt lacera hæc mẽbra rurſus in vnũ corpus coaleſcant.

6 Dicam aqviloni.) His quatuor partibus vniuerſum orbem cõprehendit, quemadmodum linguis omnibus ſatis vſitatũ eſt. Loquitur aũt Iſaias paulò magnificentius quàm Moſes: quia populum velut in rem præſentem adducere volebat. cui rei aptiſſimæ ſunt iſtæ hypotypoſes,quæ rem penè oculis ſubiiciunt.Poterat quidẽ id dicere vno verbo: ſed hoc multò plus energiæ habet. Adducit enim Deum ſummo iure imperantẽ omnibus creaturis,& vniuerſis mundi partibus, vt populum ſuum liberũ dimittant. addvcito filios. Significat totum Iſraëlem colligendum non eſſe,ſed eum tantũmodò qui verus Iſraël eſt.nec enim omnes qui ſecundũ carnem ab Abrahamo originem ducunt,veri ſunt Iſraëlitæ,ſed ſpurij permulti. Ad verum igitur & genuinum ſemen hæc pertinent. nec enim immenſa illa populi multitudo, ſed reliquiæ tantũmodò ſaluæ fuerunt, quemadmodum prius cap.10.vidimus. Ingens populi numerus in captiuitatem abductus eſt,pauci reducti. In his conſeruatum eſt ſemen, quod Dominus interire noluit, & fœdus ratum quod cum Patribus inierat.Hæc aũt admodum difficilia creditu fuerunt Iudæis, qui ab omnibus contempti, nec odiis tantùm ſed execrationibus totius ferè mundi deuoti, vix hominum numero habebantur. ex ſolis igitur promiſſionibus ipſos pendere oportebat.Sciebãt venturum Cyrum:ſed quiſnam eſſet,nondum animo concipere poterant,cùm natus nondum eſſet. Eximia igitur & conſtanti fide ipſos armatos eſſe oportuit, cùm multi hæc vaticinia haberent pro fabulis, vt inuicta ſpe Dominum expectarent. Quo etiam exemplo diſcamus in ſolum Deum ſpectare:ne ipſum nobis adfuturum,atque in tempore promiſſis ſtaturum dubitemus. *Rom.9.6* *Ver.21.22*

7 Omnes vocati.) Sic reſoluo hanc orationem, quoniã ſingulari numero pro plurali vſus eſt Propheta. quæ locutio fefellit interpretes.ſic enim exponunt, Quicũque vocati ſunt nomine meo,illos ad gloriam meam formaui.Ego verò ſic intelligo,Omnes vocati, id eſt, vocabuntur nomine meo:ſicuti alibi dicit, Inuocabitur nomen meum ſuper eos. Cur ita? quoniam ipſos creaui,formaui,feci in gloriam meam.Proſequitur aũt argumentum quod iam tractauit,de populo colligendo in vnum corpus,tametſi in varias & longinquas orbis partes diſperſus eſſet: perinde ac ſi diceret,Quòd incredibile videtur hoc opus,non eſſe ex communi naturę ordine æſtimandũ,ſed in potentiã ipſius ſpectandũ eſſe. nomine igitur meo,id eſt, Auſpiciis meis: ſicuti iam alio loco dictum eſt nobis eum eſſe propitium,quia adoptionis iure cenſemur eius populus.Iam quia ipſo duce & auſpice,non hominum manu aut ope reducendi erant Iudæi,nomen ſuum in hac liberatione illuſtre fore affirmat, idque vt diſcant iudicium non facere ex carnis opinione,vel ex naturalibus mediis. ad gloriam meam. Rationem addit Propheta, quæ vim non paruæ confirmationis in ſe cõtinet:quòd ſcilicet gloriam ſuam in illis conſpicuam eſſe velit.Teſtatur ergo ſua intereſſe,populum habere ſaluum: nõ magis poſſe illius curam abiicere,quàm nomen ſuum probro & ignominiæ ſubiicere: quod nunquam facturus eſt: deniq; gloriam ſuam,cuius perpetuus eſt vindex,cum ſalute populi ſui coniunctam eſſe. Amplificandi etiã cauſa idẽ pluribus verbis iterat,quò certius perſuaſum ſit,op⁹ quod incœpit velle perducere vſq; ad finem. Eòdem tendit particula אַף,quæ ſignificat Adhuc,vel Etiam:interdum verò quod dicimus, Hac vice. Ideo talem ſenſum eſſe putant,Quemadmodum creaui populum iſtum, & formaui:ita cupio ipſum in nouum ſtatum erigere, & reſtituere in priſtinam libertatem. Poteſt etiam verti, Adeóque. Atque hæc lectio, ſicuti dixi, mihi magis probatur: non modò vt ſignificet populum nihil habere niſi ex gratia ſua,ſed ſingulari ſibi curæ eſſe eius ſalutem, quia non poſſit opus ſuum,& quidem tam præclarum & inſigne,contemnere. Commendatur ergo nobis hoc loco ſingularis gratia Dei, qua non tãtùm naſcimur homines,ſed etiam ad imaginem ipſius reformamur. *Gen.48.16 & deut.28 10. & ſupra,4.1*

8 Vt edvcam.) Breuitas verborũ ſenſum obſcuriorẽ reddit.nonnulli ſic trãsferunt,Educã cæcos,& cũ cui ſunt oculi: id eſt,tam cæcos quàm oculatos:tam ſurdos, quàm qui audiunt. alij exponunt cæcos,qui oculos quidem habent,ſed adeò hebetes vt arcana cœleſtis ſapientiæ percipere nõ poſſint.Sed cùm omnia expendo,malo diſtinctè quanuis de iiſdem interpretari,Sic educã cæcos,vt viſum ipſis reſtituã:ſurdos ita liberabo,vt aures recuperent.atq; ita verba ſonãt, Educere cæcos,& erũt oculi: ſurdos,& aures illis:reſq; poſtulat hìc beneficiũ ſeorſũ notari. Primùm enim liberatur populus:deinde oculi & aures ipſi reſtituũtur.Hæc quidẽ præſtitit Domin⁹, cùm populum ſuum eduxit è Babylone: ſed Prophetã longius ſpectare non dubium eſt: nempe ad regnum Chriſti.tunc enim nõ ſolùm ex Chaldæa,ſed ex omnibus terræ locis pij collecti ſunt. ídque in prima Petri cõcione palàm & inſigniter apparuit,vbi ex variis regionibus permulti in eandem fidei confeſſionem coierunt. Sed & alij deinde,qui alieniſſimi eſſe videbantur,coalue- *Act.2.41*

runt in idem corpus,ſéque filios Abrahæ oſtenderunt. Ergo ſi plenam huius prophetiæ veritatē
Ioh.8.36 quęrimus,ad Chriſtum veniendum eſt:quo ſolo eripimur è ſeruitute diaboli,atque in libertatem vindicamur.Oculi nobis & aures ab ipſo reſtituuntur,cùm natura prius & cæci & ſurdi eſſemus. Cæterùm, memoria tenere conuenit quod ſæpius iam admonui, cum reditu populi cohærere Eccleſiæ renouationem, quæ per Chriſtum facta eſt. Nam quod Deus populum ab exilio educens exorſus eſt,continuauit vſque ad Chriſtum, tuncque demum perfecit: atque ita vna & eadem eſt redemptio.vnde ſequitur beneficia quorum hîc fit mentio,non debere ad exiguum tempus reſtringi.

Cap.40.18, & 41.6. 21.29, & 42.17 9 OMNES GENTES.) Hîc Propheta omnibus idolis, vt prius,ſub perſona Dei inſultat. Eſt enim pluſquàm neceſſarium,ac maximè tunc pro temporis circunſtantia fuit, verũ Deum à falſis diſcernere. Deo quidem diuinitatis gloriam tribuere facile eſt: ſed admodum difficile ſic ei ſoli ipſam vendicare,vt ficti omnes dij in nihilum redigantur,de quibus tunc magis confirmatus fuerat error:quia in clade populi,dati illis fuerant plauſus ab incredulis non ſecus acſi verum Deum ſuperaſſent.Suggerit ergo fidelibus Propheta quod reſpondeant hoſtium ſuorum ſannis: & quanuis turmatim proſiliant ad errores ſuos tuendos, exiguum numerum contra omnes copias firmum ſtare iubet. Prius diximus præſcientiam & potentiam vnius eſſe Dei: omnia enim habet in conſpectu,atque omnia arbitrio ſuo moderatur. ideo his duobus argumẽtis prius conuicit alienos omnes deos vanitatis. Idem nunc quoque repetit, non vt gentes reuocet ab hoc errore,apud quas tunc hæ Prophetiæ non legebantur: ſed vt Iudæos in fide confirmaret, qui ſe ſolos verum Deum noſſe intelligebant.Nunc quidem & Gentibus & Iudæis hæc doctrina com-
Act.13.46 munis eſt: imò cùm ſe indignos reddiderint Iudæi, ad Gentes earum fructus manauit. ſed tunc Iudæos potiſſimùm compellabat Iſaias, vt,tametſi Gentibus omnia ex voto ſuccederent, tamen abhorrerent ab earum idolis & ſuperſtitionibus. Poſtquam verò incredulos citauit ad cauſam deorum ſuorum agẽdam,vel potius pro confeſſo ſumpſit,quia nulla fuerit inter ipſos prædictio, fruſtra operam dediſſe colendis idolis: adiungit nullos fore teſtes qui verè affirment vllum vnquam vaticinium à falſis diis manaſſe: atque ita eorum cauſam deſtitui legitimo patrocinio. Nullum quidem fuit tempus, quo non multæ fabulæ de idolis referrentur, quemadmodum etiãnum innumeras ſpargi & celebrari audimus: nec minore peruicacia defendunt increduli ſua mendacia quàm futiliter ea vomunt. verùm ſi ad examen ventum fuerit, nullum in iis deprehẽdemus teſtimonium, ſed meras nugas,& quidem inſulſè confictas. Ideo ſecurè victoriam concedit Propheta,ſi teſtes idoneos & fide dignos proferant.Sola igitur hæc gloria penes Deum eſt, quòd teſtes habet. Tandem quaſi re ſatis probata confidentius exurgit, ac indicit victis ſilentiũ. Cæterùm audire iubens,ſignificat hoc tantùm obſtare hominibus qui veritatem non agnoſcũt, quòd errore ſuo præoccupati, Deum audire non dignantur. Efficit enim hic contemptus vt non reſipiſcant,quin potius peruicaciter tueantur errorem ſuum. Dominus autem ad docẽdum paratus erat,ſi modò æquis animis ipſum audire voluiſſent. eo magiſtro nullus melior quæri poteſt:verùm ſuperbia & arrogantia eos verum cernere,& Deum audire non ſinit. Excuſatione igitur carent: quia Deum palàm docentem reſpuunt arroganter, nec eius doctrinæ acquieſcunt. Nam ſi probè attenderent,non abs re pronunciat Iſaias ceſſuros vt ſubſcribere cogantur.Et certè quicunque dociles ſe præbebunt,facilè veritatem Dei firmo & ſtabili iudicio,non vaga & ſuſpenſa opinione fundatam agnituri ſunt.

10 VOS TESTES MEI.) Poſtquam in certamen prouocauit Deus Gentes, & vana cõmenta eſſe oſtendit quę de ſuis idolis ſpargebant:nunc ſe ab eorum grege eximit,atq; ſuos teſtes producit,ne eiuſdem conditionis cum illis eſſe videatur. Suos igitur teſtes, eóſque veraces habere ſe iure gloriatur: quia cœleſtibus oraculis edocti fuerant Iudæi quantum ad ſolidam certitudinem ſufficeret. Interea ingratitudinem tacitè illis exprobrat, niſi quæcunque ad gloriam Dei aſſerendam pertinent ſibi comperta eſſe pleno ore prædicent. Conteſtatur certè eos & adiurat,ne ſilentio tegant vaticinia quibus vera religio probari poterat: quia hoc eſſet iniuſtè ſuo præſidio fraudare bonam cauſam. Per SERVVM nonnulli intelligunt Iſaiam: ſed malo collectiuè ſumi pro omnibus Prophetis. eſt enim mutatio numeri. Hoc verò nomen peculiariter impoſitum eſt Prophetis,quos Dominus ad aſſerendam veritatem ſuam elegit. nec tamen dubium
Ioh.1.45,& quin dum ſingulari numero vſus eſt,potiſſimùm ſpectarit in Chriſtum,in quo Prophetiæ omnes
Act.3.24, clauduntur ac perficiuntur.Eo quoque,vt ſummo teſte,omnes homines maximè conuinci certũ
& 10.43, eſt. Notandum tamen eſt illud quod dixi conſilium, Iudæos aduocari in teſtes,vt ingratitudinis
& Rom.1. ipſos inſimulet,niſi liberè proferant quod poſtulat ipſorum fides,qui tot tamque inſignibus do-
2.3, & cumentis acceptis,Dei potentiam & bonitatem ignorare non poterant,vel in dubium ſine per-
Hebr.1. fidia ſumma reuocare. Interea generaliter oſtendit Eccleſiam à Domino electam eſſe, vt teſti-
1.Tim.3.15 monium reddat eius veritati. quo etiam nomine vocatur à Paulo columna & firmamentum veritatis. Officium igitur Eccleſiæ eſt, veritatem tueri & propagare, vt à poſteris in omne æuum colatur:non quòd Dominus hoc adiumento egeat, ſed quia apud homines hoc modo veritatem

ſuam

ſuam teſtatam eſſe ac ſtabiliri velit. Omnes autem fideles hîc complectitur Iſaias, quando omnibus hoc teſtimonij ferendi munus incumbit: ſed præcipuè Miniſtris, qui velut antelignani eſſe, ac cæteris exemplo præire debent. Ideo & peculiaris eorum fit mentio: in genere tamen nemo fidelis cenſeri debet qui notionem Dei intus occultat, nec vnquam erumpit in confeſſionem veritatis. PROPTEREA SCIETIS. Ne videatur Dominus teſtimonium petere de re ignota, ſubiungit, Scietis, Credetis, Intelligetis: qua verborum ſerie oſtendit fidem confeſſione priorem eſſe. Si igitur confeſſio ex ſummis labris prodeat, non ex animo, friuola & inanis eſt. nec verò talem poſtulat Dominus, nec probat. Supereſt tamen in ordine iſtorum verborum neſcio quid difficultatis, Scire, Credere, Intelligere. Nec enim qui ſciunt, credere dicuntur: nec vulgari loquendi more, vbi ſcientia eſt, illic fides eſſe poteſt. Deinde ambigitur quid intelligentia, quæ fidei ſubiicitur quaſi poſterior, à ſcientia differat. Sed Propheta hoc loco oſtendit quandam eſſe fidei præparationem, qua Deus verbo ſuo reuerentiam conciliat, vbi tali adminiculo opus eſſe videt. Fidei quidem initium eſt humilitas, qua ſenſus noſtros Deo captiuos ſubiicimus: ſed quia doctrinam nobis oblatam non ea certitudine amplectimur qua opus eſt, experimentis nos Deus confirmat, vt ſolidè credamus. Sic Iohannes refert ſe & Petrum crediditſe Scripturis, quum viderent Reſurrectionis Chriſti ſigna in ſepulchro. Sic alibi dicit in Chriſtum diſcipulos credidiſſe, vbi impletum fuit quod ex ore eius audierant. Summa igitur eſt, Iudæos re ipſa ſenſuros, vbi ſignis adiuta fuerit eorum fides, veracem Deum colere. Interea diſcernitur ſolida fides à credulitate, quæ leues homines temerè abducit: ac ſemper donat electos ſuos Deus ſcientia & iudicio, quo verum à falſo diſtinguant. Sequitur deinde fides, & firma certitudo, vt quicquid à Domino dictum eſt, ſine dubitatione amplectatur. Fides deinde intelligentiæ lucem magis ac magis in mentibus accendit: imò ſecundũ gradus profectus creſcit etiam & clarius effulget cognitio. Hæc aũt ſenſu noſtro non fiunt, ſed virtute Spiritus ſancti, quatenus ab ipſo illuminamur. QVOD EGO SVM. Significat hoc loco, requiri ad fidem vt ſciamus quiſnam ſit Deus noſter, atque eum eſſe quem colimus, non alium: ne ſtultè vagetur atque aberret mens noſtra, omniáq; admittat quæ hominũ iudicio probabũtur. Non eſt igitur fides quæ aliquid arbitrio ſuo confingit, aut temerè cuiuis dicto adhæreſcit, aut dubia vacillat, ſed quæ ſic fundata eſt in firma certitudine, vt in vnius veri Dei obſequium ſe addicens, factitios omnes Deos quaſi ex alto deſpiciat, animoſque liberet & eximat ab erroris metu. Hinc perſpicimus quid de implicita Papiſtarum fide iudicandum ſit. Homines enim hebetes atque intelligentiæ vacuos, qui vix ſtridere aliquid de ignoto vel incerto Deo poterunt, fideles iudicant, modò profiteantur ſe idem credere quod ſancta mater Eccleſia. Atqui Dominus rem adeò friuolam non cõmendat, ſed fidem cũ intelligentia coniunxit: ne alterum ab altero ſeiũgi poſſe exiſtimemus. Præterea nulla eſt fides, niſi Deum eſſe credas, qui Pater eſt Domini noſtri Ieſu Chriſti, quique per Prophetas & Apoſtolos loquutus eſt. Vana enim & vaga imaginatio erit, nõ fides, niſi Deum illum teneamus. Et quò magis confirmet quod nuper dixit, vnicum ſe Deum eſſe, iterum addit non fuiſſe alium Deum priorem. Quanquam לא נוצר paſſiuè accipere licebit diuerſo ſenſu, pro Creatura, vel fabrica, aut opere Dei. Sed quia ſenſus ille coactus videtur, libenter cõmuni ſententiæ ſubſcribo, quòd non fuerit alius Deus antè formatus. in quo ſubeſt ironiæ ſpecies, acſi dictum eſſet, nullum eſſe aliũ Deum qui non fuerit confictus & fabricatus à mortalibus: ideóque nullos poſſe conferri cum Deo æterno. Adiungit poſthac non fore, quia ſaluũ & illibatum imperium ſemper retinet Deus, nec ſenio aut vetuſtate declinat. Huc tendit ſumma, donec in ipſo acquieſcimus nullam in nobis eſſe fidem. Qui norunt aliquod eſſe numen, nec quid ſit intelligunt, perpetuò vacillant, miriſq; inuolucris ſeſe implicant. Hunc igitur Deum teneamus, qui cùm ſolus ſit, nec ſocium nec maieſtatis ſuæ conſortem ferre poteſt.

Ioh. 20.8.
Ibid. 2.22

11 EGO, EGO.) Hîc quaſi victor exurgit Dominus. prius ſatis diſſeruit vnde cognoſci debeat: nec vllum, ſe vno dempto, Deum eſſe oſtendit: nunc vt confirmationem afferat huic doctrinæ, exclamat, EGO SOLVS SVM: nullus præter me Deus. Hinc apparet quàm periculoſum ſit, aliquid de Deo, arbitrio noſtro cõminiſci. nam ſimulatq; neſcio quid effingimus, idolum occurrit loco Dei. Quod igitur à Deo profectum eſt, id vnicè amplectendum: ne quid nobis licentiæ in hac re concedamus. Poſtquam verò Deus ſe nobis patefecit, in eius notione proficere, atque in dies adoleſcere & confirmari debemus. Hoc enim vult iſta repetitio, EGO, EGO. Ne tamen exiſtimemus æternam ſolummodò eſſentiam eius cõmendari: ſed potentiam quoque & bonitatem quibus aſſiduè erga nos vtitur, & ſe abundè patefacit. Additur epitheton quaſi diſcretionis nota, quòd ſolus ſit ſeruator. In hoc enim hallucinatur mundus, quòd nudum & inane nomen Deo tribuit, atque interim eius authoritatem aliò transfert. quemadmodum in Papatu nominatur quidem Deus, ſed honore ſuo ſpoliatur, dum pars vna Petro, alia Paulo, alia Gullelmo & Georgio tribuitur: hoc eſt, in tot partes diſtribuuntur eius officia vt nihil penè reliquum ſit præter nudũ & inane nomen. Vnum quidem ſe Deum colere iactant: ſed quum ad officia ventum eſt, tot fingunt deos quot habent creaturas, quibus authoritatem & officium eius partiuntur. Atqui Dominus hæc illibata & integra ſibi eſſe voluit, nec ſine horrendo ſacrilegio aliò transferri poſſunt.

Solus enim benefacit: ſolus homines tuetur & conſeruat. Experimentalis ergo in fine verſus exprimitur, ne alibi quæramus ſalutem quàm in ſolo eius authore: vnde colligimus præcipuam cultus Dei partem eſſe in fide, dum agnoſcitur vitæ initium & finis, dum ornatur ſeruandi potentia, nec aliò transfertur quod ſibi proprium eſſe affirmat & in ſe ſolo reſidere.

12 EGO ANNVNTIAVI.) Hic verſus eſt veluti ἀνακεφαλαίωσις ſuperiorũ. Se enim prædixiſſe iterum futura recitat, ac reipſa præſtitiſſe vt prædixerat. Annuntiare, ad præſcientiam pertinet: Seruare, ad potentiam & bonitatem. In ſumma, ſignificat ſe vnum eſſe Deum, qui omnia & norit, & efficiat. Tametſi verò hæc Iudæis dicta ſunt, ſciamus tamen ad nos quoque ipſa pertinere. quot enim vaticinia nobis relicta ſunt, tot etiam documenta nobis eſſe debent diuinæ & ſcientiæ & virtutis, vt in ipſo ſolo recumbamus. Atque vt fugatis ſuperſtitionibus in ſolio cœleſtis ſuæ doctrinæ emineat, rurſus commemorat ſe exeruiſſe potentiam ſuam, & dediſſe gratiæ ſigna abſque vllo adiutore. vnde ſequitur nimis ingratos fore & peruerſos quicunque non erunt eo vno contenti. Quo tempore, inquit, nullum extraneum Deum colebatis, ego virtutem meam palàm & apertè exerui. Ad fictos igitur deos quod meum eſt transferri fas non eſt. Neque tamẽ hîc tam laudatur pietas, vel religio populi, quàm excluditur alienum omne ſubſidium. quaſi diceret, Quum nullũ alium Deum cognoſcerent Iudei, tot tantáque eius miracula cõſpicua fuiſſe, vt ſatis conſtaret nullum præter ipſum Deum eſſe. Simul autem notat Iſaias infidelitatem noſtram obſtare Deo quominus potentiam inter nos ſuam exerat. Faceſſant igitur omnes errores, vagæque & incertæ de Deo opiniones, ſi virtutem eius experiri velimus. nam ſi mentes deflexerimus ad ſuperſtitiones aut idola, nos certè indignos eius auxilio & bonitate reddemus. Tãdem ipſos rurſus citat teſtes, malignæ & ſceleſtæ ingratitudinis eos inſimulans, ſi diſſimulent quod abũdè ipſis patefecerat. Quò enim pluribus & maioribus teſtimoniis Deus virtutem & potentiam ſuam nobis patefecerit, eò magis ad eam prædicandam aſtricti ſumus.

13 ETIAM ANTEQVAM DIES.) Nunc loquitur de æternitate Dei. ſed tenendum eſt conſilium Prophetæ. Nam qui originem habet, nec à ſe ipſo eſt, non poteſt imperio ſuo regere, & nutu moderari quę non creauit. Æternũ igitur ſe pronuntians Deus, admonet mundũ eſſe ſuã fabri-
Gen.1.1 cam: quia hic naturæ ordo non temerè extitit: ſed ex admirabili Dei conſilio & ſapientia manauit. quo ſenſu paulò pòſt addit, Non eſſe qui eruat è manu ſua. vnde clarius videmus ab æternitate probari ſummã & immenſam potentiam. niſi enim æternus eſſet, neque omnia manu ſua continere, nec populi vindex eſſe, nec creaturis pro arbitrio vti poſſet: at quum æternus ſit, omnia ipſius imperio ſubdita eſſe neceſſe eſt. Eòdem pertinet quod dicit, Non poſſe quicquid facere decreuit vllo obſtaculo auerti: ne Iudæos terreant ac debilitent hoſtium copiæ ac vires.

14 SIC DICIT IEHOVA.) Docet Propheta Cyrũ fore quaſi mercenarium militẽ, qui operam ſuam Domino impendat ad populũ liberandũ. Cyrum quidẽ non nominat: ſed loquitur de exercitu, quẽ in manu habet ad Babylonios ſubigẽdos. Hęc aũt à Cyro & Dario effectũ eſſe ſcimus, idq; auſpiciis Dei, à quo iam longo prius tẽpore id prædictum erat. Nec tantùm alloquitur eos in quorũ conſpectu hęc impleta ſunt, ſed alios omnes quos ſuſtinere voluit Dominus hac ſpe liberationis, quam nulla ratione animo cõcipere potuiſſent. Captiuos enim cõpellat, qui dura illa Chaldæorũ tyrannide oppreſſi, nulla ratione eripi poſſe videbantur; quibus hæc promiſſa ridicula videri poterant, quòd nulla ſpes redemptionis humano iudicio appareret. Hic aũt honos
Rom.4.18 eſt deferẽdus Verbo, vt credamus ea quæ alioqui incredibilia ſunt: vt in ſpẽ contra ſpẽ erigamur. Talis enim eſt vis fidei, vt in externarũ rerum conſpectu hærere nõ debeat, ſed ſupra cœlos euehi, & ad Deum vſq; ipſum penetrare. Emphaticè aũt aſſerit ſe propter eos miſiſſe Babylonẽ, quia cùm ambitio & inexplebilis dominandi cupiditas Cyrũ impelleret, ac multæ eſſent belli cauſæ, nihil minus vulgò creditũ fuit, quàm illius Monarchiæ ruina cõcuſſum fuiſſe orbẽ, vt in patriam redirent Iudæi qui tunc abiectiſſimi erant in hominũ oculis. Atqui teſtatur Deus ſe faciles daturum victorias Perſis, vt Orientẽ ſubigant, quia propitius erit ſuæ Eccleſiæ. Hac ratione præfatur ſe eſſe Redemptorem populi, & Sanctũ, quò melius perſuadeat charos ſibi & pretioſos eſſe quos
Exod.19.6 elegit in populum peculiarem. Hæc tamen videntur pugnare cum iis quæ prius vidimus cap. 33.
Ver.1. Væ qui prædaris, quoniã prædæ eris expoſitus. Significabat enim Dominus ſe crudelitatem Babyloniorum vlciſci, atq; vices ipſis rependere quas promeriti erãt. nunc verò pronuntiat ſe Perſas mittere, vt liberet populum ſuum. Verùm hæc facilè conciliari poſſunt: quanuis enim Dominus animaduerteret in Chaldæos, ſimul tamen populi ſui rationẽ habebat. nam vt prouidentia Dei extenditur per vniuerſum orbẽ, ita præcipuã rationem habet Eccleſiæ ſuæ: atq; vt ſingulari amore proſequitur electos, ita omnia in eorũ ſalutem diſponit. Non fruſtra igitur dicit ſe miſiſſe gratuito fauore impulſum, quia vellet ſuorũ eſſe ſeruator. Eodem ſenſu adiungit ſuo iuſſu deſcẽſuros: quia etſi Perſę ac Medi aliud ſpectabunt, eorũ tamen expeditio cœleſti inſtinctu gubernabitur: atq; ſic in tẽpore teſtatã facere voluit electo populo ſuã gratiam, ne ſub multis triſtiſſimis cladibus deficeret. Hęc igitur promiſſio inſignẽ fidelibus conſolationẽ afferre debuit, quòd licet contẽptui, odio, atq; etiã horrori eſſent omnibus, tamẽ Deo chari eſſent: quia tandẽ ipſis affuturus erat, atque eorũ cauſa Babyloniorũ regnũ deleturus. Fugitiuos aũt fore dicens, talem ſucceſ-

ſum ſe daturum Cyro oſtendit, vt eius aduentu expaueſcant Chaldæi, atque trepidè armis abiectis fugam arripiant. Sæpe enim contingit bellum ſuſcipi ab aliquo Principe potentiſſimo atque inſtructiſſimo, infœliciter tamen geri. Quare non ſatis erat Cyrum cum valido exercitu mitti, niſi proſper quoque ſucceſſus ei daretur. Et quò melius exprimat fugam præcipitem, addit fore clamorem vel tumultum in nauibus: nec enim terra fugere poterant. Commodiſſimum autem fluuium habebant: nempe Euphratem coniunctum Tygri, quo facilius poterant euadere. Quanquam hac etiam in parte eos fruſtrata eſt ſua opinio propter ſiccatum alueum.

15 EGO IEHOVA, SANCTVS.) Hic verſus nullam ſententiam continet: tantùm oſtendit quis loquatur, quanta ſit eius vis & maieſtas, deinde quàm propenſus erga populum electum amor, vt plus ponderis habeat ſuperior promiſſio. In ſumma, eſt veluti ſigillum proximæ ſententiæ, quo magis ratum ſit quod anteà dictum eſt, Deus eſt qui promittere ſe affirmat. At quis Deus? Sanctus veſter, Creator Iſraelis, Rex veſter. SANCTVS, quia populum delegit atque ſegregauit, quem ſibi conſecraret. nam hoc titulo in memoriam reuocat adoptionem, qua ſibi peculiariter ipſos coniunxit: vt eum ſibi patrem ac ſeruatorem fore intelligant. Atque eadem ratione nos hodie Deum Sanctum noſtrum agnoſcere debemus, quia nos ſegregauit vt membra Eccleſiæ eſſemus: cuius rei certiores reddimur ex vocatione. CREATORIS nomen non eſt referendum ad vniuerſalem creationem, qua infideles etiam formantur: ſed ad reformationem, ob quam etiam vocamur ipſius τὸ ποίημα: ſicuti iam aliis locis dictum eſt. REX VESTER. Hoc quidem abſurdum videbatur: nec enim regni ſpecies apparebat, nec quicquã ſpectabatur in Iudæis niſi probroſum & ignominiæ plenum, quum omni ope & auxilio nudati eſſent. Dandus tamen fuit locus fidei, vt regni huius, quanuis in ſpecie deleti atque prorſus extincti, inſtaurationem ſperarent, Deúmque Regem ſuum agnoſcerent. *Eph.2.10* *ſuprà 27.11*

16 SIC DICIT IEHOVA.) Iterum repetit ac confirmat quod alioqui incredibile fuit. & quò plus authoritatis habeat hæc confirmatio, induit perſonam Dei. Reuocat autem priora beneficia in memoriam, vt cùm potentem ipſum atque beneficum experti fuerint, eum non minus in poſterum ſibi propitium fore ſtatuant, nec minus potentem ad ipſos liberandos. acſi diceret, Dominus qui loquitur, re ipſa oſtendet quanta ſit potentiæ ipſius magnitudo. Patres veſtri experti ſunt: vos non minus experiemini. Ingrati autem ſumus Deo, niſi ex prioribus beneficiis ſpem etiam in poſterum concipimus: præſertim vbi certum & illuſtre continui erga nos fauoris documentum edere voluit. Hac autem lege eduxerat Iudæos ex Ægypto, vt nunquam intercideret liberationis effectus. Deum igitur quaſi in re præſenti locat, & eundem eſſe admonet qui obſtacula quælibet virtute ſua ſuperauit, vt eſſet populi ſui Redemptor. Tunc enim viam ſtrauit per mare: deinde per aquas violentas, id eſt, per Iordanem, quem, tametſi rapidiſſimus eſſet, Dominus exiccauit. Atque ſtupenda hæc miracula nominatim commemorat, quoniam exiſtimare poterant præcluſum ſibi in Iudæam reditum, atque fabuloſum eſſe quicquid de eo promittebatur. *Exod. 13.9* *Ibid. 14.21* *Ioſue 3.16*

17 CVM EDVCIT, CVRRVS ET EQVVS.) Oſtendit nullas vires aut copias impedimento fore quominus populum ſuum liberet, quum ei viſum erit. Mare quod intermedium erat obſtare Deo non potuit quominus educeret populum ſuum: ſed medium eius curſum diuiſit, atque inſequẽtes hoſtes cum ſuis copiis & curribus demerſit. Eſt igitur hìc amplificatio: perinde acſi diceret, Tametſi vniuerſus orbis in exitium veſtrum conſpiret, atque liberationem Eccleſiæ meæ impedire conetur, nihil tamẽ efficiet. quia non modò viã inueniet Deus per abyſſos vbi viſum fuerit, ſed profligabit & euertet omnes aduerſos conatus: & quidem eos ita conteret, vt in poſterũ ſe non efferãt. nam fieri poteſt, vt qui in vno prælio victus fuerit, redintegret in altero vires, atque ſuperior euadat. Hìc autem Dominus perpetuam victoriam promittit. ſic enim hoſtes proſtratum iri ſignificat, vt omnino extinguantur. Et lini ſimilitudine magis exprimit ſubitum hoſtium interitum. nam linum ardere quidem ac lucere poteſt, ſed protinus conſumitur. *Exo.14.28*

18 NE RECORDEMINI PRIORVM.) Hactenus oſtendit Propheta quanta fuerit potentia Dei in populo liberando. nunc ſignificat omnia miracula, quæ Deus edidit in prima illa redemptione parui momenti fuiſſe præ inſignioribus quæ paulò pòſt edenda erant: nẽpe, tantam fore gloriam ſecundæ huius liberationis vt priorem illam obſcuret. nec enim vult tanti beneficii immemores eſſe Iudæos, quod omnibus ſeculis celebrari, perpetuíſque monimentis conſignari iuſſit. nam & initio Legis præfatur in hunc modum, Ego ſum Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Ægypti, de domo ſeruitutis. Filiis etiam à patribus hoc ſæpius inculcari, atque nepotibus & poſteris de manu in manum tradi voluit. Hoc igitur per comparationem intelligi debet: quemadmodum illud Ieremiæ, Ecce dies veniunt, inquit Dominus, & non dicetur vltrà, Viuit Dominus qui eduxit filios Iſrael de terra Ægypti: ſed, Viuit Dominus qui eduxit & adduxit ſemen domus Iſrael de terra Aquilonis, & de cunctis terris ad quas eieceram eos: & habitabunt in terra ſua. In ſumma, poſteriorem hanc redemptionem, ſi cum priore comparetur, longè illuſtriorem fore oſtẽdit. Vnde ſequitur perperàm vaticinium hoc reſtringi ad paucos annos: quia progreſſus à ſuo exordio non ſeparat Propheta, ſed fructum reditus ad Chriſtum vſque extendit, qui ſuo aduentu verè erexit Sacerdotium & Regnum. *Exod.20.2* *Ibid.12.26.27* *Iere. 23.7.8.*

19 Ecce ego facio rem novam.) Hinc clarius liquet quid voluerit Prophe-
ta ſuperiore verſu. Opus enim nouum, id eſt, inauditum atque inſolitum fore pronuntiat, & quod
prę magnitudine & excellentia ſua omnium aliorum famam obſcuret: non aliter ac ſolis fulgor dũ
cœlum & terram occupat ſtellas à conſpectu ſubducit. Et iam exoriturum dicens, ſignificat non
longum fore tempus. Atqui non tam citò hæc impleta ſunt. verùm, ſi Deum reſpicimus, quadrin-
Pſal. 90. 4 gentı aut etiam mille anni inſtar momenti coram ipſo æſtimantur, quo minus ſeptuaginta annorũ
2. Petr. 3. 8 mora debuit eorum animos tædio frangere? Quum addit, an non eam cognoſcetis?
hæc interrogatio plus vehementiæ atque efficaciæ habet, quàm affirmatio ſimplex. Eſt autem He-
bræis frequentior, quàm Grecis aut Latinis. Tranſitum in deſerto promittens, alludit ad deſertum
illud quod inter Iudæam & Babylonem medium erat: quia de reditu populi concionatur. Ideo viæ
adiungit flumina. Nam iter faciendo per aridam regionem, ſiti areſcere ac perire potuiſſent. Pro-
pterea Dominus aquas & omnia ad commeatum neceſſaria ſuppeditaturum ſe dicit, perinde ac ſi
diceret: Proſequar vos viatico, vt me duce in patriam redeatis. Sed videtur immodicus eſſe Pro-
pheta, atque hyperbolicè omnino loqui, dũ tantoperè liberationẽ hanc extollit. Nec enim legimus
Exo. 7. 20. conuerſa in ſanguinẽ flumina, tenebras in aerẽ ſparſas, primogenitos cęſos, immiſſa inſecta quæ to-
& 10. 22. tam regionem depaſta ſint, & alia eiuſmodi portenta, quæ in Ægypto acciderunt. nihil enim tale in
& 12 29 Babylone editum eſt. Quid ergo ſibi vult hæc noua redemptio? Hoc omnes ferè interpretes
Chriſtianos coëgit ſimpliciter hunc locum de aduentu Chriſti interpretari. qua in re haud dubiè
falſi ſunt. Falluntur item Iudæi, quum ad redemptionem Babylonicam reſtringunt. Ergo vt iam
aliquoties monui, omne tempus illud quod redemptionem Babylonicam ſequutum eſt, vſque ad
Chriſti aduentum, ſimul hìc comprehendi debet. Redemptio ex Ægypto, velut prima Eccleſiæ
natiuitas fuit: quia populi corpus collectum eſt, & ſtabilita Eccleſia, cuius nulla antè ſpecies erat.
hæc aũt liberatio non reſtringitur ad tẽpus quo populus ex Ægypto abiit, ſed cõtinuatur vſque ad
Ioſ. 6, & 8 poſſeſſionem terrę Chanaan, quæ eiectis Regibus, populo tradita eſt. Idem περὶ ταύτης παλιγγενεσίας,
qua populus è Babylone ereptus, atque in patriam reductus eſt, cenſeri debet. nam inſtauratio illa
ad exitum è Babylone reſtringenda non eſt, ſed ad Chriſtum vſque extendenda: quo toto tempo-
re magnæ res procul dubio & ſtupendę euenerunt. An non admirabile fuit captiuo populo, quem,
vt vile aliquod mancipium, omnes contemnebant, imò verò vt ſcelus execrabantur, ab ethnicis
Eſd. 1 Regibus libertatem & redeundi facultatem dari? neque hoc tantùm, ſed commeatus præberi, at-
que alia quæ tum in itinere, tum domi ad res conſtituendas, ad ædificandam ciuitatem, ad extru-
endum templum neceſſaria forent? Sed multò maiora ſequuta ſunt, quum pauci redire vellent, ſic-
que animis fracta eſſet maior pars vt miſeram ſeruitutem præferret beatæ libertati. Quum in-
quam præ ingenti illa multitudine, quæ abducta fuerat, pauci in Iudæam redirent, maxima adhuc
Eſd. 4 impedimenta allata ſunt. Conſpirationes enim factæ, inflãmata odia in populũ antea plus ſatis exo-
ſum, interruptum opus, omnéſque viæ tentatæ quibus omnino prohiberi poſſet. Itaque fruſtra
eos reduxiſſe videbatur Dominus, cùm multò grauiora ipſis pericula imminerent. Extructo tem-
plo, haud tranquillioris ſtatus potiti ſunt. erant enim grauiſſimis & infeſtiſſimis hoſtibus vndiqua-
que obſepti, à quibus magna ſæpe incommoda ſuſtinebant. Poſtea ærumnis, cladibus, variíſque
perſecutionibus afflictati ſunt, vt enecti, obruti, ac prorſus deleti putarentur. Et tamen in mediis
cædibus & flammis mirabiliter à Deo conſeruati ſunt. Quòd ſi miſerum & infœlicem eorum ſta-
tum, & graues tyrannorum perſecutiones conſideremus, mirabimur vel vnum tantùm ex ipſis re-
liquum eſſe potuiſſe. Vt ergo intelligamus quanta poſterioris huius redemptionis præſtantia fuit,
quo modo priorem ſuperauit, ad Chriſtum vſque continuanda & deducenda eſt, à quo ingens pri-
oribus beneficiis tandem cumulus additus eſt. Ita minimè dubium quin ſecunda redemptio pri-
mam longo interuallo ſuperet. Hæc interpretatio nihil habet coacti, & vſitato Prophetarum ſty-
lo conſentanea eſt. ſemper enim Meſſiam pro fini habent, atque in eum perpetuò intendunt. Sed
Hagg. 2. 7 hoc apertius reddet, quod refertur ab Haggæo. nam cùm inſtaurari cœpiſſet templum, ſenes, qui
priſci illius gloriam viderant, ingemiſcentes, hoc nihil præ illo eſſe aiebant: paiúmque aberat quin
ſe deſtitutos à Deo, atque irritas promiſſiones eſſe arbitrarentur. Haggęus verò, vt ipſos conſole-
tur, & maiorem noui huius templi gloriam fore confirmet, quanuis ædificii ſtructura longè eſſet
inferius, ipſos ad redemptorem adducit. Sic ait Dominus exercituum, inquit, Adhuc ſemel, íſque
Heb. 12. 26 breui: Ego commouebo cœlos, & terram, mare, & continentem, & omnes gentes, & veniet deſi-
derium omnium gentium, impleböque domum iſtam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum
eſt argentum, meum eſt aurum, dicit Dominus exercituum. maior erit gloria domus iſtius poſte-
rioris quàm prioris. Quemadmodum igitur Haggęus inſtaurationem templi ad Chriſtum vſque
continuat, & veram eius gloriam ad ipſum refert: ita hæc liberatio (res enim coniunctæ aut potius
eædem ſunt) ad Chriſtũ vſque propagata fuit. Atque ita nihil mirum ſi Ægyptiacam antecelluit o-
mnibus modis.

20 Honorabit me beſtia agri.) Exornat ſuperiorem ſententiam. nam in
tanta rerum deſperatione, Dei virtutem magnificè extolli oportuit, vt ſuppleretur verbo quod rei
deeſſe

deeſſe videbatur. Significat autem virtutem Domini tam apertam & conſpicuam fore, vt ipſæ be-
ſtiæ eius ſenſu perculſæ, Deum agnoſcant ac venerentur. Reſpondet hoc vaticinium cantico, Mare Pſal. 114.3
vidit & fugit, Iordanis verſus eſt retrorſum. Montes exilierunt vt arietes, & colles ſicut agni ouium:
A facie Domini contremuit terra. Eundem hic ſenſum attribuit Iſaias brutis animalibus: quia arcano
inſtinctu cedere cogentur, vt ſecurum populo tranſitum præbeant. Quanquam longius patet
cauſæ redditio: quòd ſcilicet velut attonita ſubſiſtent viſis miraculis. Significat in ſumma Deus, ſe
non paſſurum vt populus rebus neceſſariis deſtitutus iter retrò flectat: ſed hyperbolicè commen-
dat ſuum erga Iudæos amorem, vt ſpei ſuæ altitudine mundum tranſcendant. Nos quoque dum
hæc audimus, ne metiamur Dei potentiam ex rerum natura: ſed fide ſupra omnia quæ cerni aut ap-
prehendi poſſunt, eueha‍mur. Iam verò ne alienationis ſigna à ſpe cœleſtis gratiæ & auxilii miſeros
exules arceat, reuocat illis adoptionis ſuæ memoriam: quaſi diceret eos in triſtiſſima diſſipatione
manere tamen populum Dei: quia conſilium non mutet qui ſemel eos elegit. Ergo quoties animum
deiicimus ad bene ſperandum occurrat nobis Dei vocatio. tametſi enim indigni ſumus, ſufficere
tamen debet, quòd nos Dominus tanto honore dignatus eſt.

21 POPVLVM HVNC CREAVI MIHI) Significat Dominum neceſſariò facturũ quod
prius dixit, quoniam intereſt gloriæ ipſius, populum, quem ſibi delegit, conſeruari. Proinde hæc
quoque verba ad populi conſolationem pertinent: An putatis me paſſurum vt gloria mea conci-
dat? atqui ea ſaluti veſtræ coniuncta eſt. veſtra igitur ſalus mihi curæ erit. Scitote denique vos fore
ſaluos, quoniam interire non poteſtis quin gloria ſimul mea intereat. Eritis ergo ſuperſtites: quia
gloriam meam à vobis perpetuò celebrari volo. Cùm ait ſe populum creaſſe, intelligamus id à ſu-
pernaturali gratia proficiſci, quòd populus Dei ſumus. nam tenendum illud principium de quo
antea diximus: hic non agi de communi hominum natura, ſed de reformatione ſpirituali, vel de ado
ptione qua Eccleſiam ſegregat à reliquo mundo, & quidem cum ſuis appendicibus. Ne quis ergo
ſibi regenerationem ſuam, aut vllis hominum meritis arroget: ſed tantum beneficium miſericor-
diæ Dei omnino acceptum ferre diſcamus. LAVDEM MEAM NARRABIT. Tametſi Pro-
phetæ conſilium ſit demonſtrare quod dixi, ſaluum ideo fore populum, quia id gloriæ Dei interſit.
tamen hinc quoque diſcimus electionis noſtræ finem eſſe, vt Dei gloriam modis omnib⁹ illuſtre- Exo. 14.4.
mus. Sunt quidem & reprobi inſtrumenta gloriæ Dei: ſed ea longè aliter dicitur in nobis relucere. 17.18
Nos enim elegit, inquit Paulus, vt eſſemus ſancti & irreprehenſibiles coram ipſo per charitatem: Ephe. 1.4
qui prædeſtinauit nos, vt adoptaret in filios per Ieſum Chriſtum, in ſeſe, iuxta beneplacitum vo-
luntatis ſuæ, vt laudetur gloria gratiæ ſuæ, qua charos reddidit nos per illum dilectum. Huc etiam
pertinent Petri verba, cum ait, nos è tenebris eductos eſſe in admirabile regnum Dei, vt eius vir- 1. Pet. 2.9
tutes enarremus. Item Zachariæ, Vt ſine timore, de manu inimicorũ noſtrorum liberati, ſeruiamus Luc. 1.74
ipſi cum ſanctitate & iuſtitia, omnibus diebus vitæ noſtræ. Hic igitur eſt finis noſtræ vocationis, vt
conſecrati Deo, cum tota vita noſtra laudemus ac celebremus.

22 ET NON INVOCASTI ME.) Cõfirmat non ſine obliqua exprobratione quod pro-
ximè dixit, ſe nullis populi meritis prouocatum fuiſſe, vt tam humaniter cum eo ageret. Nulli igi-
tur alii cauſæ hæc liberatio, quàm bonitati Dei aſſignanda eſt. Vt hoc probet, ait, Tu me non in-
uocaſti. Inuocationis nomine totum Dei cultum comprehendit, cuius præcipua pars eſt Inuoca-
tio. More igitur Scripturæ viſitato, per ſynecdochen loquutus eſt. Satis verò oſtendit Dominus a-
libi, ſe potiſſimùm coli inuocatione nam Pſal. 50. poſtquam ſacrificia & externas cęremonias ſe re- Pſal. 50.15
ſpuere dixit, ſubiungit, Inuoca me &c. Vnde etiam Scriptura, cùm de cultu Dei loquitur, inuoca-
tionis pręcipuè mentionẽ facit. Moſes enim cùm reſtitutũ Dei cultũ ſignificat: Tunc, inquit, cœpit Gen. 4.26
inuocari nomen Domini. Particulam כי in ſecundo membro verſus, pro aduerſatiua accipio, Quin
potius tædio mei affectus es. Alii vertũt, Quia laboraſti: acſi diceret, Cum faſtidio ſuſcepiſti quic-
quid à me præcipiebatur. quod eòdem ferè recidit. Quemadmodum verò Dominus obedientiam
requirit, ita alacres & promptos eſſe vult qui ipſum colunt: ſicuti Paulus teſtatur, Hilarem datorẽ 2. Cor. 9.7
ipſum diligere: qui autem inuiti parent, veri & probi cultores dici non poſſunt, neque ab ipſo cen-
ſentur. Vt ergo demonſtret ſe cultum à Iudæis non fuiſſe vt decebat, inuitos id feciſſe dicit. Quòd
ſi cui magis libeat cauſæ eſſe redditionem, atque ita vertere, Tu me non inuocaſti, quandoquidem
nullum mihi cultum exhibuiſti ſine moleſtia, & quaſi vi extortũ: quia quoad rei ſummã parum in-
tereſt, non admodum repugno. quod tamen reddidi, ſignificantius exprimere videtur Prophetæ
mentem. Cæterùm antitheſis cauſæ quoque redditionem in ſe continet. Si igitur officia noſtra
Deo accepta eſſe volumus, prompto illi animo obſequamur.

23 NON ADDVXISTI MIHI.) Quæritur cur Propheta hoc exprobret Iudæis, quos
conſtat ſedulò atque ex præſcripto Legis ſacrificia obtuliſſe. Quidã hoc referunt ad tempus ca- Deut. 12.13
ptiuitatis, quo tametſi voluiſſent ſacrificia offerre Deo, tamen nequiuiſſent: quoniam id nuſquã fa-
cere, præterquam Ieroſolymæ, licebat. non poterant igitur Deum ſacrificiis promereri. Ego verò
potius vniuerſalem exprobrationẽ eſſe puto. nam eo ipſo tempore quo populus ſacrificabat, me-
rita ſua aut dignitatẽ iactare non poterat, quaſi Deum ſibi hoc modo obſtringeret: quandoquidẽ
deerant ſacrificiis quæ præcipuè à Deo cõmendantur: nempe, fides & obedientia: ſine quibus nihil

Deo gratum eſſe poteſt. Nulla erat animi integritas: manus eorum ſanguine redundabant: rapinis & fraudibus omnia referta erant: nec vllus erat iuſtitiæ aut æquitati locus. Quanuis igitur quotidie in templum pecudes adducerent, eáſque immolarent, tamen meritò negat ſibi quicquam offerri. nec enim accepta Deo eſſe poterãt ſacrificia, cùm à veritate ſeiuncta erant: & cuius potius quàm Deo offerebantur. nam ea per ſe non requirebat, ſed quatenus populus in fide & obedientia exercebatur. Vnde colligimus nihil noui Prophetam dicere, ſed inſiſtere in eadem doctrina, repudiari ſcilicet à Deo tam ſeruiles, quàm alios omnes vitioſos cultus.

24 NON EMISTI.) Calamum intelligit ex quo fiebat vnguenti precioſi confectio, cuius
Exo. 30.25 non erat vulgaris vſus: quemadmodum refertur Exodi 30. Nam eo ſummi Sacerdotes, deinde Tabernaculum conuẽtionis, & Arca teſtimonii cum ſuis inſtrumentis vngebantur. Ait igitur, Tametſi calamum mihi emas pecunia, tamen hoc mihi expenſum ferre non debes, quaſi ratum habeam. Ludebant enim operam ſuam in omnibus iſtis cæremoniis, quia in rectum finem non intendebant, quando minimè exercebant ſeſe in fide, nec Deum colebant pura conſcientia. Quod adiungit, Se non fuiſſe inebriatum, legali loquendi formæ reſpondet, vbi teſtatur Dominus ſacrificia epulas ſibi gratas ac ſuaues eſſe: nõ quòd ex animalium cæde voluptatem caperet, ſed quòd talibus exercitiis ad veram obedientiam populum ſuum ducere vellet. Hîc igitur è conuerſo ſignificat populum haud ritè ſacrificia obtuliſſe, quoniam impietate omnia conſpurcabat. Itaque ſignificat ſe quodammodò famelicum & vacuum fuiſſe: quia nihil rectè oblatum eſt: ſed omnia corrupta & inſipida. Continuò pòſt amplificat Propheta grauitatem mali iſtius, quòd non tantùm populus defuerit officio ſuo, nec ſe Deo ſubiecerit: quinimò Deum ſibi ſubiicere conatus ſit, vt eius voluntati aut potius libidini inſeruiret. Qui hunc locum de Chriſto exponunt, ſenſum Prophetæ torquent: quare ſimplicior mihi videtur hæc interpretatio. Conqueritur enim Dominus quòd homines cũ peccatis ſuis moleſtum onus ſubire coëgerint, qui tamen reuerẽter ſe ei ſubiicere debuiſſent. Nam cùm inſurgimus aduerſus Deum, eum quaſi ſeruum proteruia & petulantia noſtra reddimus. Hoc autem melius exponit, cùm ait ſe LABORASSE: id eſt, varia tædia deuoraſſe ob nequitiam po-
Zach.12.10 puli ſui. Ipſum enim quodammodò vulneramus & configimus, vt inquit Propheta, cùm reſpuimus ipſius vocem, neque ab eo regi nos patimur. Alludere autem videtur ad id quod prius dixerat de tædio vel moleſtia populi in colendo Deo. Nam ex aduerſo teſtatur Deus multas ſibi à populo moleſtias exhibitas fuiſſe.

25 EGO, EGO SVM.) Hoc epiphonemate priorem ſententiam concludit. acſi diceret, ſe iure ſuo poſſe gloriari, quòd iniquitates populi ſui deleat, eúmque in libertatẽ vindicet: nulla enim eſſe merita, quibus id impetrare poſſit: quandoquidem grauiſsima pœna, imò verò exitio dignus erat. Bis verò idem repetit, vt ingratitudinem hominum magis caſtiget, qui ad ſe rapere ſuum vnius honorem, aut quouis modo obſcurare ſolent. הוא Demonſtratiuum eſt loco Subſtantiui, vt ſæpe aliâs. Frigidè ac dilutè accipiunt Prophetæ verba, qui Deum ſibi ius & poteſtatem aſſerere putant in remittendis peccatis: quia potius ſuam miſericordiam aliis omnibus cauſis opponit, quaſi negaret aliunde ſe induci cur peccata remittat: ſed contentum eſſe mera ſua bonitate, ideóque vel meritis, vel vllis piaculis perperàm adſcribi redemptionem, cuius ipſe gratuitus eſt author. Summa huc tendit, ſperandum eſſe reditum populo non alia de cauſa, niſi quia Deus gratis ignoſcet peccatis, & clementia ſua vltrò placatus paternam manum porriget. Hîc agitur de remiſsione peccatorum. videndum qua occaſione. Nec enim dubium quin Propheta gratuitam redemptionem fore ſignificet. Remiſſionis igitur potius quàm redemptionis mentionem facit: quia cùm grauis pœna ipſorum peccatis inflicta eſſet, veniam prius dari neceſſe erat, quàm liberarentur. Cauſam enim morbi tolli oportet, ſi morbum ipſum curare velimus. & quandiu durat ira Domini, tandiu etiam flagella durabunt. Prius igitur eam mitigari, nóſque Deo reconciliari neceſſe eſt, quàm à pœnis liberemur. Atque hæc loquendi forma diligenter notanda eſt, aduerſus puerilem Sophiſtarum diſtinctionem, qui remitti quidem à Deo culpam aiunt, ſed pœnis ſatisfaciendum eſſe contendunt. Hinc ſatisfactiones, indulgentiæ, Purgatorium, & infinita alia commenta prodierunt. Propheta verò de culpa ſola non loquitur, ſed nominatim de pœna, quæ remittitur, quòd gratuitò peccata remiſſa ſint. Quod clarius exprimitur addita particula PROPTER ME. Certũ eſt omnibus meritis hanc exceptionem opponi, Deum videlicet rationem noſtri, aut vllius rei quæ in nobis ſit non habere, vt peccata nobis remittat: ſed bonitate ſua tantùm ad id impelli. nam ſi reſpectum haberet noſtri, quodammodò debitor eſſet, nec gratuita eſſet remiſſio. Itaque apud Ezechielem exprimitur
Ezech. 36. 22 antitheton, Non propter vos hoc faciam domus Iacob, ſed propter me. Vnde ſequitur, Deum ſibi authorem eſſe, & vltrò ad remittenda peccata propenſum: quia in hominibus cauſam non reperit. IDEO PECCATORVM. Hoc ad conſolationem piorum addidit Propheta, qui delictorum ſuorum conſcientia in deſperationem ruere alioqui poterant. propterea ipſos in meliorem ſpem erigit, & confirmat in iſta fiducia: nempe, Tametſi indigni eſſent, tamen remiſſurum ipſis peccata, indéque eos liberaturum. Hinc vtilis doctrina colligenda eſt, Neminem ſcilicet de impetranda venia certum eſſe poſſe, niſi recumbat in mera Dei bonitate. Eos enim qui opera ſua reſpiciunt, identidem vacillare, & tandem deſperare neceſſe eſt. quia niſi eos deludat craſſa hypocriſis, ſemper

per occurret illis ſua indignitas,quæ de amore Dei ambigere coget. Quòd autem miniſtri quoque peccata remittere dicuntur, cum hoc loco non pugnat,quoniam teſtes ſunt huius gratuitæ remiſſionis. Vulgaris diſtinctio eſt, Deũ potẽtia ſua remittere peccata: miniſtros verò, miniſterialiter. Sed cùm ea diſtinctio minimè explicet Prophetæ mentẽ, tenendum eſt quod admonui, Deum non modò pro imperio remittere peccata,ſed quidquid ſperandum eſt bonorum, fluere ex fonte meræ eius liberalitatis. Sic autem Dominus Euangelij prædicationem, atque eius miniſtros ornauit,vt plenam ſibi authoritatem reſeruaret. *Ioh.20.23.*

26 REDVC MIHI IN MEMORIAM.) Quia non facilè corrigi poteſt hominum ſuperbia, Dominus hoc argumentum vrget:ac pluribus inſiſtit, vt Iudæos deiecta omni operum fiducia, humiliores reddat. Defert autem eis libertatem quiduis dicendi ac proferendi,vt cauſam ipſi ſuam probent,niſi ſe victos fateantur. Per Conceſsionem ſibi in memoriam reuocari iubet, acſi diceret, Si obliuioſum me putas,narra tu ipſe:fac vt reminiſcar,ſi quid boni proferre potes.habe locum dicendi,ego tacebo. Ac forma quidem iſta loquendi magis inſultat hominibus, quàm ſi id quod res habet,more ſuo pronũciaret. Homines enim cùm aliquid ſibi arrogant, ſtultiſsimos eſſe oſtendit. nam etſi libertas eis detur ſeſe iactandi, inanes & vacui reperientur, nec quicquã habebunt quo ſuam cauſam tueri poſſint. VT IVSTIFICERIS. id eſt, vt cauſam tuam obtineas, atque ſuperior ſis,permitto tibi dicere quicquid voles. Vehemens inſultatio eſt, qua hominum ora melius obſtruuntur,quàm ſi in perſona & pro imperio iudicis ſentẽtiam ferret. Notandum interea Prophetæ conſilium eſt: quia neceſſe habuit Iudæis detrahere laruam dignitatis, quò ſubmiſſi ac ſubacti gratiam Dei exciperent.

27 PATER TVVS.) Omnes ferè hunc locum de primo parente Adamo intelligunt. alij de Abrahamo interpretari malunt:ac ſi diceret, Non peccaſtis ſoli, ſed pater veſter Abraham, tametſi eximiæ ſanctitatis eſſet,ipſe peccauit. Per DOCTORES, Moſem & Aaronem intelligũt, qui cùm mirifica ſanctitate pollerent, tamen peccarunt: quanto magis vos qui longè inferiores eſtis? vt ſit argumentum à maiore ad minus. Ego verò aliter accipio. nam PATRIS nomine, non vnum tantùm aut alterum ex maioribus comprehendit, ſed plures. Eſt enim enallage numeri, quæ plurimùm Hebræis vſitata eſt. Quæ obiurgatio ſatis frequenter occurrit in Prophetis & Pſalmis. nam quum ſcirent diuinitus ſe cenſeri genus ſanctum, quaſi hic honor Patrum excellentiæ vel meritis debitus eſſet,contra Deum ipſum ferociebant, ac ius hæreditariũ illis inflabat animos. Hac ratione Prophetæ Patrum flagitia per ſingulas ętates detegunt,& Stephanus eos ſequutus,dicit ſemper reſtitiſſe Spiritui ſancto:perinde ac ſi diceret,Non incipitis nũc primùm eſſe peruerſi,iampridem Patres veſtri nequam & ſcelerati fuerunt. A malo coruo, malum ouũ prodiit. vos autem longè peiores eſtis,atque Patres veſtros ſuperatis nequitia:ita vt ſi vos tantũ modò ſpectaſſem, iamdudum perditi atque in vniuerſum deleti eſſetis. Doctores autẽ ſimul adiungit,vt oſtendat non in ſola plebe culpam hærere. qui enim aliorũ duces eſſe debuerant,impegerunt primi, atque alios in errorem duxerunt: nempe, Sacerdotes & Prophetæ. denique,oſtendit nullum ordinem à vitiis & corruptelis immunẽ eſſe: Eant nunc,& glorientur ſuis virtutibus,atque rationem vel minimam proferant,dempta bonitate mea, ob quam eos tutari debuerim. Si quis obuciat,nullam eſſe cauſam cur Patrum ſcelera ipſis exprobrarentur,quòd ſcriptum ſit, Animã quæ peccauit,morituram:nec filios puniri pro patribus: reſponſio facilis erit,nam Dominus parentum peccata rependit in filios,cùm ipſi ſimiles ſunt patribus. neque tamen pro alienis peccatis pœnas luunt:nam peccarunt & ipſi. Et cùm Dominus in totum corpus animaduertit,patres cum filiis pari iugo coniungit,vt omnes eidem condemnationi ſubiiciat. *Gen.3.6. Ioſ. 24.2. Num. 20. 12. Act.7. 51. Ezech. 18. 20.*

28 IDEO POLLVAM.) Copula hîc pro illatiua capitur:præteritum verò in futurum reſolui debet,tametſi in præterito quoque verti poſſit. Sed futurum malui, vt conferatur in tẽpus captiuitatis. eos enim propriè compellat qui ſub captiuitate victuri erant. Si quis ad diuerſas clades,quibus populum ſuum ignominia affecerat Deus,extẽdere hoc malit, & ſimul cõiungere exilium Babylonicum,nihil erit incommodi. Et fortè melius conueniet narrari quid pridẽ & ſępius illis acciderit,vt in poſterum commonefiant,nullo iure tã bene ſe eſſe munitos,quin rurſus cum ſummo dedecore pœnas ſuæ ingratitudinis luant. Huius ergo exitij cauſam oſtendit: quoniam ſcelera patrum & filiorum puniri oportebat, quum ſcilicet nullus eſſet peccandi finis, ſed quotidie iram Dei contra ſe accenderent, donec tandem in ipſos animaduertit. Polluere autem vel profanare Eccleſiam ſuam dicitur Dominus, cùm eam,ceu rem vilem,contemnit & proſtituit. Sicuti Pſalmo 89,& aliis pluribus locis. Vt enim ſegregati ab ipſo & ſanctificati,ſub fide & tutela ipſius degimus,quandiu ſancti ſumus: ita cùm deſtituimur, dicimur profanari: quia deſinimus ipſi eſſe ſacri,atq; ipſius tutela indigni reddimur. & quos antea Chriſtos ſuos vocabat,atque tãgi prohibebat, hoſtium prædæ exponit. At indignũ videbatur Sacerdotes, qui vices Chriſti gerebãt,profanari:verùm hæc cauſa eſt,quòd pręuaricati ſint,cùm aliorum doctores eſſe debuiſſent. Vbi IN EXECRATIONEM poſui, nomen Hebraicum eſt חרם, quod Excidium, ſed Execrationem quoque ſignificat: atque hoc ſecundum melius huic loco conuenire mihi viſum eſt. Nam poſtea ſequitur, IN opprobria. Hæc autem ex Moſe mutuatur Propheta: cuius linea- *Verſ.39. Pſal.105.15*

menta, ſic refert vt ſtylum Moſis in his verbis facile ſit agnoſcere :nec quicquam nouum aut a-
Deut.28.37 lienũ proferri à Prophetis. Sic enim Moſes, Eriſque in ſtuporẽ, parabolã, & fabulã omnibus po-
pulis ad quos te duxerit Dominus. Denũciat ergo ſe ita afflicturũ populum vt execrabilẽ ipſum
reddat omnibus:vt qui execrari volet, ipſum exẽpli loco adducat, ſitque formula execrationis:ita
ludibriis hominum expoſiturum, vt in ore omnium qui deridere volent, ſit loco prouerbij.quẽ-
admodum hodie videmus Iudæi nomen, quanuis honorificum per ſe, tamen probri atque igno-
miniæ plenum eſſe. Proinde horrenda iſta per Iſaiam minatus eſt Dominus, vt intelligerent ſa-
tis graue ſupplicium ipſis pro ſcelerum atrocitate irrogari non poſſe : ne cùm in ipſos animad-
uerteret, quererẽtur ſe graues nimium pœnas ſuſtinere, néue nimium acerbas Prophetæ repre-
henſiones eſſe exiſtimarent.

CAPVT XLIIII.

1 *NVnc tamen audi* Iacob *ſerue meus*: *&* I*ſrael quem elegi.*
2 *Sic dicit* Iehoua *factor tuus, & formator tuus ab vtero: tibi auxilia-*
*bitur.*Ne *timeas ſerue meus* Iacob, *dilecte quem elegi.*
3 *Quia effundam aquas ſuper ſitientem, & flumina ſuper aridam.Ef-*
fundam ſpiritum meum ſuper ſemẽ tuum, & benedictionem meam ſu-
per germina tua.
4 *Et germinabunt quaſi inter herbam, quaſi ſalices iuxta riuos aquarum.*
5 *Hic dicet, Ego ſum* Iehouæ: *& ille vocabitur nomine* Iacob: *alius ſcribet manu ſua,* Ie-
houæ (*ſum,*) *& nomine* I*ſrael cognominabitur.*
6 *Sic dicit* Iehoua, *rex* I*ſrael, & redemptor eius* , Iehoua *exercituum*: Ego *primus* , *&*
idem nouiſſimus, & præter me non eſt Deus.
7 *Et quis ſicut ego vocabit, annũciabit hoc, & ordinabit hoc mihi, ex quo conſtitui po-*
pulum ſeculi? & quæ pendent, & quæ ventura ſunt, illis annuncient.
8 *Ne timeatis, & ne terreamini. An non ex tunc audire te feci, & annunciaui?* Itaque
vos teſtes mei, quòd non ſit Deus *præter me: & non ſit fortis quem ignorem.*
9 *Fictores ſculptilis omnes vanitas: & deſiderabilia eorum nihil proſunt: & teſtes eo-*
rum ipſi, quòd non vident, nec cognoſcunt: ideóque confundentur.
10 *Quis formator* Dei? *& quis ſculptilis conflator, quod nullam ad rem vſui eſt?*
11 *Ecce omnes ſocij eius pudeſcent, & artifices ipſi ſunt ex hominibus.* Vt *conueniant*
omnes, ac ſtent, pauebunt, & pudeſcent ſimul.
Aut, forcipem. 12 *Faber ferrarius*" *limam ſumet: operabitur in prunis, malleis formabit illud: operabitur*
in eo , brachio virtutis ſuæ : etiam famelicus, vt deficiant vires: non bibet aquam , ita vt
fatiſcat.
13 *Faber lignarius extendit regulam , illud delineat filo tincto , aptat planulis , circino*
figurat: facit illud ſecundum formã viri, ſecundum effigiem hominis, vt ſedeat in domo.
14 *Succidet ſibi cedros, tollet ilicem & quercum: roborabitur ad ligna ſyluæ: plantabit pi*
num, quam pluuia enutriet.
15 *Tum erit homini in incendium: nam accipiet ex illis, & calefaciet ſe: præterea furnum*
accendet, & coquet panes: Deum *quoque efficiet, atque adorabit: finget idolum, & proſter-*
net ſe coram eo.
16 *Partem eius comburet igni: ex parte carnem comedet: aſſabit aſſaturam, & ſaturabi-*
tur. Deinde *calefaciet ſe, ac dicet, Ohe calefactus ſum, & vidi ignem.*
17 *Reliquias eius in* Deum *vertit, in ſculptile ſuum : incuruat ſe coram eo : adorat &*
precatur illud, dicens, Libera *me, quia* Deus *meus es.*
18 *Neſcierunt , nec intellexerunt : quia obleuit oculos eorum, ne videant, & cor eorum,*

ne intelligant.

19 *Non redit ad cor ſuum, non eſt ſenſus, nec intelligentia, vt dicat, Partem eius combuſ-*
ſi igni: etiam ſuper prunas eius coxi panem: aſſaui carnem, & comedi: reſiduum eius in
abominationem vertam: coram trunco ligni incuruabo me.

20 *Paſcit cinerem, cor ſeductum inclinat eum, vt nō liberet animā ſuam, neque dicat: An*
non mendacium in dextera mea?

21 *Memor eſto horum Iacob, & Iſrael, quia ſeruus meus es, formaui te: ſeruus meus es:*
Iſrael ne obliuiſcaris mei.

22 *Deleui, vt nubem, iniquitates tuas: vt nebulam, peccata tua. Reuertere ad me, quia*
redemi te.

23 *Laudate cœli, quia fecit Iehoua: iubilate inferiora terræ: erumpite montes in laudem:*
ſylua & omnis arbor quæ in ea eſt: quoniam redemit Iehoua Iacob, & in Iſrael glorifi-
cabitur.

24 *Sic dicit Iehoua, redemptor tuus, & fictor tuus ex vtero. Ego Iehoua faciēs omnia,*
extendens cœlos ſolus, expandens terram "mea virtute. "Vel, à meipſo.

25 *Diſſipans ſigna diuinatorum, ariolos dementans, conuertens ſapientes retrorſum, &*
ſcientiam eorum infatuans.

26 *Suſcitans verbum ſerui ſui: & conſilium nuntiorum ſuorum perficiens: dicens Iero-*
ſolymæ, Habitaberis: & ciuitatibus Iuda, Extruemini: & ruinas eius erigam.

27 *Dicens profundo, Exiccare: & flumina tua areſaciam.*

28 *Dicens Cyro, Paſtor meus: & omnem voluntatē meam perficiet: dicēdo etiam Iero-*
ſolymæ, Ædificaberis: & templo, Fundaberis.

IN CAPVT XLIIII.

1 NVNC TAMEN AVDI.) Quum nuper Iſaias exagitauerit populi ſcelera, & omnes pariter æterno interitu dignos eſſe pronuntiauerit, quòd & principes & plebeij omnia ſceleribus polluiſſent: nūc illā pœnarum atrocitatē mitigat, & populū cōſolatur. nā hoc loco particulā ו, pro aduerſatiua capio, vt ſæpe aliâs. acſi diceret, Tametſi graues ærūnę tibi immineāt, nunc tamē audi quid ego tua cauſa facturus ſim. Hic enim verſus cū ſuperiori argumento coniungi debet: quia declarat Dominus ſe nunquā paſſurum vt populus omnino intereat, tametſi grauiter affligatur. Hinc collige, Deum nunquam ita iraſci Eccleſiæ ſuæ, quin aliquem miſericordiæ locū relinquat: vt ſæpe iam vidimus. Hinc fit, vt quoties Prophetæ minati ſunt, ſemper conſolationem aliquam, velut tēperamentū, ſubiungant. Sed ne exiſtimemus homines id officiis ſuis promeritos eſſe, ideo ſubiungit, QVEM ELEGI. Nec enim ſeruimus Deo, quòd digni ſimus, aut ipſum promereamur, ſed quia nos electione gratuita idoneos reddit. Sunt igitur hoc loco ſynonyma Seruus & Electus: ſic tamen vt Electio ordine præcedat. Ideo Dauid ſe Dei ſeruum fuiſſe dicit antequam naſceretur, *Pſal.116.16*
quia iam ab vtero matris cooptatus erat in eius familiam. *Pſal.22, & 71.6.*

2 SIC DICIT IEHOVA FACTOR TVVS.) Quanuis aſperius tractauerit Iudæos, vt praua omni fiducia exinaniti ſuppliciter ad Dei gratiam confugerent: nunc amico blandóque ſermone eos ſuauiter demulcet, vt ſciant nullam ſe facere iacturam ſibi ipſis renuntiando. Itaque ſubaudiendæ hîc ſunt antitheſes: Tu quidem Iacob nullus in te es, ſed Deus fictor tuus non contemnet opus ſuum: nulla te nobilitas generis ab interitu eximeret, ſed adoptio, qua te dignatus eſt cœleſtis pater, ſatis ſupérque valebit ad te redimendum. Porrò tenēdum eſt quod ſæpe antehac dixi, nō loqui Prophetam de prima creatione qua homines naſcimur: ſed de regeneratione quæ eſt electis propria & peculiaris vt locū in Eccleſia Dei obtineāt. Ne verò homines ſibi quicquā arrogēt, quaſi ipſum prouocarint vt eis benefaceret, addit, FORMATOR TVVS AB VTERO. Quibus etiam verbis fœdus hæreditarium illis proponit, quo Deus nondū genitos ſibi in peculium ſegregauerat. Quòd ad perſonam Iacob quidam hoc referunt, quia fratris pedem tenendo *Gen.25.26*
inſigne electionis ſuę ſpecimen ediderit, coactum eſt. ego itaque latius interpretor: nēpe Dominum populo ſuo beneficū & liberalem ab initio fuiſſe, & anteuertiſſe omnia merita: quia gratui-

tò ipſum formauit, ac deinceps omnia ei beneficia gratis præſtitit. AVXILIABITVR. Alij ſubaudiunt relatiuum QVI: acſi diceret, Auxiliator tuus: commodius tamen videtur ſeorſum accipere. Clarius fuiſſet in prima perſona, Auxiliabor tibi. ſed in re ipſa nihil eſt diſcriminis. Summa huc tendit, eũdem qui populi creator eſt, præſtò fore ad eius auxilium vbi opportunum tempus aduenerit. Itaque liberum ſit vnicuique lectionẽ eligere quam volet. Malui tamẽ ſimplicem ac minus coactum ſenſum ſequi, vt nihil ſubaudiatur. Dictio ישרון variè exponitur. Alij enim à ישר deduci volũt, quod eſt Rectum eſſe, vel Placere: alij à שור: alij ab אשר. Sed potius iis aſſentior qui Dilectum vertunt, ac deducunt à radice ישר: quo etiam titulo Moſes populum illum inſignit in
Deut.32.15 cantico ſuo, Deut.32. quãuis enim illic Rectum quidam vertant, ſicut & hoc loco, melius cõuenit vetus interpretatio, Incraſſatus eſt dilectus. His autẽ titulis ornat populum ſuum, vt ex præteritis beneficiis ſpem in poſterũ Iudæi concipiant. Hæc enim perpetua regula apud omnes pios vigere debet, vt cùm beneficentiam Dei erga ſe experti ſunt, in futurũ quoque ipſam expectẽt. alioqui nimium ingrati erunt, nec ſe in promiſſis Dei acquieſcere oſtendẽt: quæ cùm animis noſtris inhærent, haud dubiè tranquillitatem & ſecuritatẽ adferunt: non vt omni timoris ſenſu vacui ſimus, ſed vt omnem metum ac diffidẽtiam eluctemur. Ideóque rurſus inculcat, Ne timeas,
Luc.12.32. Iacob. Eòdem pertinet Chriſti conſolatio, Ne timeas puſille grex, quia Patri meo in te complacitum eſt. Et certè inter diſcrimina quæ vndique mortem minantur nõ aliud eſt ad ſedãdos metus remedium, niſi quòd Deus fauore ſuo nos complecti dignatus eſt, vt in perpetuum ſeruet. DILECTI ergo nomine magis inculcat, hoc à gratia & libertate Dei pendere. Ad ſe enim reuocat, ſibíque omnino adſcribit quicquid populo inerat boni.

3 QVIA EFFVNDAM AQVAS.) Pergit in eodem argumento: ac ſimul explicat quale futurum ſit auxilium illud quod promiſit. Semper autem memoria tenendum eſt, in illud triſte & calamitoſum tempus conferri has prophetias, cuius antè meminit: nempe cùm deploratiſſimo rerum ſtatu, populus omnino ſe deſtitutum arbitrari poterat, omnéſq; Dei promiſſiones inanes eſſe. Huic dubitationi occurrit Iſaias: atque populum cõparat aridæ & ſiticuloſæ terræ, cuique
Pſal.143.6. nihil omnino ſupereſt humoris. qua ſimilitudine Dauid etiam miſeriã ſuã declarat. Ergo vtcunque malis exhauſtos deficeret vitalis humor, ne tamen animũ in extremis anguſtiis abiicerent, hanc Prophetę ſententiã ſibi proponere debuerunt. Nos quoque cùm in ſumma pericula adducemur, nec quicquam aliud quàm prę́ſentẽ mortem animo comprehendemus, ad hęc promiſſa peræquè confugere oportet, quibus aduerſus omnes tentationes ſuſtineamur. Interea ariditatẽ noſtram & inopiã à nobis ſentiri ac percipi neceſſe eſt, vt iſtam aquarum irrigationem famelicę animæ excipiant. Quid per Aquas & Fluenta intelligat, ipſe exponit: nẽpe Spiritum ſuum. Ali-
Ezech.36.25. bi quoque Spiritus Dei vocatur aqua, ſed alia ſignificatione. Cùm Ezechiel tribuit Spiritui ſancto aquarũ nomẽ, ſimul purgationis intuitu aquas mũdas appellat. Poſtea etiã Iſaias, Spiritũ, a-
Infrà 55.1. quas vocabit, ſed alia ratione: quòd ſcilicet arcano virtutis ſuæ ſucco animas vegetet. verùm latius patẽt hæc Prophetæ verba, quia hîc nõ ſimpliciter agitur de Spiritu regenerationis, ſed alluſio eſt ad vniuerſalẽ gratiã quę per omnes creaturas expanſa eſt: & cuius mẽtio fit Pſalmo 104.
Pſal.104.30. Emitte Spiritũ tuum, & creabũtur, & renouabis faciẽ terræ. Sicut enim illic prædicat Dauid animari omnes mundi partes quatenus arcanũ illis vigorẽ Deus inſpirat: deinde inſtruit Deum virtute & potentia, qua repentè, quoties viſum fuerit, collapſum cœli & terræ ſtatum inſtauret: ita nunc eadem ratione aquã vocat Iſaias ſubitam Eccleſiæ renouationem: acſi diceret in arbitrio Dei eſſe Eccleſię reſtitutionem, non minus quàm ſteriles & propè æſtu torridas terras rore vel pluuia fœcundat. Ita Spiritus aquæ confertur, quia ſine ipſo ariditate omnia deficiũt ac pereunt: totúmque mundũ arcana virtutis ſuæ irrigatione viuificat. Deinde, quia ſterilitati ex ſiccitate æſtúque cõtractę ſic medetur, vt noua facies appareat. Hoc etiã magis explicat Benedictionis nomen quod ſubiunxit.

4 ET GERMINABVNT.) Nihil aliud hîc continetur quàm quod ex Pſalm. 104. cita-
Pſal.104.30. ui: Spiritu Dei emiſſo vniuerſam terræ faciẽ renouari, atque vireſcere & florere quæ prius æſtu exaruerant: quemadmodũ poſt irrigationem pluuiarum, herbæ ſuccreſcunt. His enim ſimilitudinibus rem amplificat, atque apertius declarat Deo non minus eſſe facile, noua ſobole augere orbatã Eccleſiam, triſtique ſolitudine deformem, quàm terræ inſtillare vim germinandi. Cæterùm, quanuis de regeneratione non loquatur, tamen ad eã transferre hanc ſententiã poſſumus: quoniam de inſtauranda Eccleſia loquitur, cuius præcipua pars eſt reformatio, qua in electis imaginem ſuam Dominus reſtituit. Hæc quidem doctrina deduci ac fuſius tractari poteſt: ſed prius exprimenda eſt mens Prophetæ, atque ſimplex & genuinus ſenſus patefaciendus eſt.

5 HIC DICET.) Hactenus metaphoricè loquutus eſt Propheta: nunc ſine figuris rem ipſam apertè declarat. Qualia enim ſint ea germina & herbę de quibus loquutus eſt oſtendit: quia ſcilicet Dominus ex omnibus populis colliget ſuos, & qui prius alieni erant, in Eccleſiam ſuam deducet: eámque, cùm nulla prius eſſe videretur, inſtaurabit atque augebit. Nã vndiquaque omnes
Pſal.87.4. ad ipſam conuenient, atque piorũ numero cenſeri volent, quemadmodũ etiam Pſalm.87, Ecce

Phi-

Philiſtæa,Tyrus,Æthiopia,ille natus eſt ibi.Qui locus etſi interpretum errore obſcurus ante hac viſus eſt, illuſtrandæ tamen huic prophetiæ optimè conuenit: quia non niſi exiguum numerum ab exilio reuerſum eſſe ſcimus,ſua paucitate terreri & pudefieri poterant fideles, quominus ſpe comprehenderent præclaram & magnificam illam Redemptionis gratiam quæ celebrata fuerat à Prophetis.Occurrit igitur Propheta quiſquis fuerit Pſalmi author,pronuntiatque Babylonios & Ægyptios fore ex Eccleſiæ domeſticis:venturos Æthiopas & Tyrios,& quicunque tunc alieni erant,vt inſerantur in populum Dei. Nunc,inquit,deſerta eſt Ieroſolyma:ſed Deus non tantùm diſperſos aliquãdo colliget, ſed vndique etiam accerſet, ac in vnum coadunabit qui nunc maximè diffident, vt glorientur ſe eſſe ciues Ieroſolymæ, nec minus pertineant ad corpus electi populi, quàm ſi indigenæ eſſent.Idem hoc loco docet Propheta noſter,ex quo haud dubiè mutuatus eſt Pſalmi author ſententiam illam.Summa eſt,ingentem fore concurſum hominum, qui fide ſimul coaleſcent in obedientiam vnius veri Dei. Quoniam autem in cenſu agendo nomen ſuum quiſque dictat,vel inſcribit,ad hunc morem reſpiciens Propheta vſurpat has loquendi formas,Scribet ille manu ſua, Ego ſum Dei, & cognomen Iſraëlis aſſumet: ille profitebitur ſe eſſe Dei,& vocabitur nomine Iacob.Nouum enim & inſolitum aliquid deſignat: quia gloriabitur ſe à Deo adoptatum qui prius nihil habebat cum ipſo commune.Vocari hoc loco ſignificat quod vulgò dicimus, *Se reclamer.* Vt prius cap.4,Inuocetur nomen tuum ſuper nos: id eſt, nomine tuo *Suprà* 4.1 cenſeamur.quum de fœminis ſermo eſſet quibus inſtar vmbræ eſt virorum nomen. Etſi aũt videtur Iſaias hîc diſtinguere inter eos qui diſertis verbis profitebuntur ſe eſſe ex populo Dei,& cenſeri volent ex nomine Iacob, ad eoſdem tamen refertur vtrumque membrum, quia indiuiduo nexu coniuncta ſunt hæc duo,eſſe filium Dei,& eſſe Iſraëlitã: quia Deus ſuis omnibus filiis matrem Eccleſiam deſtinat. Sed notandũ eſt, non alios eſſe legitimos Eccleſiæ ciues niſi qui ſe Dei imperio ſubiiciunt. Si præterito Dei nomine Propheta Iacob & Iſraëlem dixiſſet, incipiendum tamen eſſet à capite, vnde omnis cognatio tam in cœlo quàm in terra manat. Sed ne qua ambiguitas maneret,ordinem hunc bis expreſſit,non reputari in ſemine Iacob niſi qui ſe Deo addixerint. *Ephes.* 3.15 Ex his facilè apparet quæ ſit mens Prophetæ.Oſtendit enim Eccleſiã,quandiu benedictione Dei deſtituta eſt,areſcere,ac paulatim ad interitum tendere:vbi verò ſpiritus Dei effuſus eſt,vegetari,atque vires tandẽ colligere non modò ad recuperandũ priſtinum ſtatum, ſed vt miris incrementis præter ſpem augeſcat. Cæterùm,meminerimus non de naturæ ordine loqui Prophetam,quaſi noui Eccleſię filij tales ab vtero naſcantur,quia tantam dignitatem ſibi nemo propria induſtria acquirit:ſed vbi fide regeniti fuerint qui prius alienigenæ erant, dicit nomen certatim daturos,vt ſe filios Dei eſſe teſtentur. Itaque deſcribitur mutatio quæ naturam & omnes humanos ſenſus exuperat, dum ex maledicto genere Adæ ſpiritualis Iſraël efficitur. Quidam exiſtimant hîc paucitatem fideliũ notari, cùm ait, ILLE inuocabitur, alius ſcribet. Sed argumentum illud minimè firmum eſt,& eorum error facilè refellitur ipſo contextu. ac meo quidem iudicio potius intelligendum eſt,turmatim ex variis nationibus ac diſperſis Eccleſiã collectum iri: quia Deus alienos ſub imperium ſuum coget, atque excitabit,vt re vera nõ inanibus verbis ſe ex eius populo eſſe iactent. Eſt etiam notãdum,veram fidem ſtare non poſſe quin protinus in confeſſionem erumpat.nam huc pertinent hæc quatuor verba, Inuocari nomine Iſraël, Scribere, Cognominari, Dicere, Ego Domini ſum. Nec enim obmuteſcere oportet qui verè Deum colunt: ſed quod intus in animo gerunt, factis etiam & dictis teſtari. Profitentur ſe Dei ſeruos eſſe,& eius nomine toto vitæ ſuæ curſu gloriantur.

6 SIC DICIT IEHOVA.*)* Nunc Propheta nihil aliud agit quàm vt ſuperiorem doctrinam confirmet,ſicuti admodum neceſſe erat.quoniam vt ſunt procliues ad diffidentiam animi hominum, rebus aduerſis facilè deiiciuntur: nec vna aut altera exhortatione erigi poſſunt. Pluribus igitur hoc confirmari ſuperuacaneum non fuit, quia nunquam Dei potentiæ quantum opus eſt tribuimus:ſed variis cogitationibus diſtrahimur,& præſenti rerum ſtatui nimium inhæremus.Poſtquam nomine Dei ineffabili vſus eſt Propheta, REGEM etiam & Redemptorem vocat:quia non ſatis eſt potentiam Dei apprehendiſſe, niſi de ipſius erga nos beneuolentia certi ſimus.Vt ergo valeant apud nos Dei promiſſiones, non tantùm gloriæ ſuæ, ſed bonitatis quoque mentionem facit,vt eam ad nos pertinere intelligamus.Poterat aũt ridiculum videri, quòd regem ſe vocabat,cùm nullus ferè populus eſſet:pios tamen in hac promiſſione recũbere oportuit: vt tametſi regnum oculis minimè intuerentur,fide tamen ipſum apprehenderent, atq; in futurũ ſpectarent.Et certè in animos ſummis anguſtiis conſtrictos,imò deſperatione ferè obrutos nunquam penetraſſet hæc doctrina,niſi aditum patefeciſſet hæc præfatio. Sed vbi Deus familiariter nos cõpellans ſe nobis coniunctũ eſſe declarat, etiã ex ipſis inferis emergit fides tam blanda inuitatione allecta. EGO PRIMVS. His verbis non prædicat æternitatem Dei, ſed eum ſibi perpetuò ſimilem eſſe oſtendit,vt eum talẽ erga ſe futurũ ſperent qualem antea experti ſunt.Quorſum aũt hoc,dicet quiſpiam,cùm fideles alloquatur,quibus hoc ſatis notum erat? Reſpondeo,tametſi Deo credant homines,tamen eũ qualis eſt non agnoſcere, & plus interdũ creaturæ quàm ipſi tribuere. Puras igitur mentes noſtras, atq; omni figmento vacuas in cœlum erigi vult, vt in

K.

vnum Deum penitus defixi ſimus. Adde quòd populum tam miſerè vexatum contra tam violentos impetus ſtabiliri neceſſe fuit, vt gradum ſuum conſtanter retineret.

7 ET QVIS SICVT EGO.) Hîc Dominus confert ſe cum idolis, vt iam antea alio loco vidimus. Hoc aūt eò ſpectat, ne cùm Babylonij victores ipſis proteruè inſultarent, animis deficerent, ſéque fraudatos eſſe arbitrarētur. nam duræ ſunt & graues admodū illæ voces, quales ob- Pſal. 79.10 iiciebantur ab impiis, Vbi eſt Deus eorum? Cur vobis auxilio non eſt? Talibus blaſphemiis concuti poterant fidelium mentes, atque ita turbari vt ſpem & fiduciam abiicerent. Ideo tam accuratè in hoc inſiſtit Propheta, vt pios magis confirmet. Luctuoſa illa clades populi inſtar denſæ erat caliginis, quæ Dei conſpectū adimeret fidelibus. Interim tripudiabāt increduli, quaſi plenū fulgorē adepta eſſet deorū ſuorum potētia. Propheta vt illas erroris tenebras diſcutiat, fulgere tamen interea certas gloriæ Dei notas & inſignia oſtēdit, quæ ipſum ab idolis diſcernāt: nēpe quia in tēpore palā fecerit quicquid futurū erat, vt in flagellis iuſtū Iudicē agnoſcerent Iudæi, & tamē exorabilē ac propiciū fore ſperarēt. VOCARE hîc bifariā accipi poteſt, vt vel ad præſcientiā vel ad actum referatur. Deus enim quēadmodū omnia prouidentia ſua adminiſtrat, ita nouit quæcūque futura ſunt, atq; præſcientiæ ſuæ teſtimoniū reddit. Non eſt aūt nimis anxiè in ſignificatione huius verbi laborandū, quoniā apertè conſtat Prophetā & præſcientiā & adminiſtrationem rerum omniū Deo tribuere. Ego tamen potius ad actū referendū puto: An reperietur inter deos Gentium qui vocare, id eſt, ſuſcitare liberatores, annuntiare atque ordinare poſſit? annon ex his apertè conſtat me ſolum eſſe Deum? Itaque inſultat idolis, quibus fruſtra homines potentiam vllam tribuunt. Annuntiandi verbo, quod cōtinuò pòſt addit, ſpecialē gratiam cōmendat, quòd Deus electo populo conſiliū ſuum per Prophetas manifeſtare dignatus ſit. Per POPVLVM SECVLI alij intelligunt omnes gentes, ſingulare pro plurali: quòd ſimulatque Dominus nationes propagauit, alias diſtinxit ab aliis, eumq; ordinem ſtatuit qui in poſterū duraret. alij extendunt ad omnes creaturas, vt ſtellæ ſint veluti vnus populus, herbæ alius, item animantia & eiuſmodi. Sed cùm propius expendo, cogor in contrariam ſententiā inclinare: nempe quòd Dominus de populo ſuo loquatur. Et Populum ſeculi vocat, quòd omnibus aliis præferatur. Alios quidem an- Gen. 11.31 tiquiores fuiſſe certum eſt, Ægyptij ſua vetuſtate gloriabantur. item Arcades & alij: Abraham ve- Act. 7.2 rò ex Meſopotamia eductus eſt, cùm res Chaldæorum maximè florerent: vixitq; domi ſolitarius acſi cum morte paulò pòſt delenda eſſet eius memoria, quum & hominum copia & aliis rebus celebres eſſent vicinæ terræ. Antiquitas ergo Iſraëlis non ex annorum numero aut externo rerum ſtatu, ſed ab electione Dei æſtimanda eſt. vnde etiam fundamenta Ieruſalem æterna appellantur. Perinde ergo eſt acſi diceret, Antequam fabricarentur idola ab hominibus, conſtitui me Eccleſiam habiturum, quæ in omne æuū duraret. Hic ergo populus omniū antiquiſſimus & præſtantiſſimus eſt: tametſi alij aut tēpore aut gradu antecedant. nam quēadmodum omnia hominis cauſa creata ſunt, ita omnes homines in vſum Eccleſiæ deſtinati: vt nulli ſint, tametſi dignitate præſtantiores, qui non inferiore gradu ſubſidant. Eccleſia enim corpus Chriſti eſt, quo nihil antiquius aut maius eſſe poteſt. Cum Iudæis quidem fabulari ridiculum eſſet, conditam ſtatim ab initio fuiſſe Ieroſolymam, quia hîc non habetur temporum ratio: ſed tamen principium hoc tenendum eſt, electum populum ordine præcellere profanas gentes quò propius ad Deum accedit qui fons eſt æternitatis. ANNVNTIENT. Hæc permiſſio oſtendit homines fruſtra ab idolis reuelationem expectare, quæ ſi quid nuntient, præſtigiis aut flexuoſis ambagibus deludent ſuos conſultores, vt iam antea dictum eſt.

8 NE TIMEATIS.) Nunc exponit Iſaias quorſum antea de potentia Dei loquutus ſit, nempe, vt fidem populi confirmaret. Hoc enim ex ſuperioribus concludit: Cùm Dominus adeò potens ſit, atque omnia nutu ſuo gubernet, populo quem protegendū ſuſcepit, extimeſcendum non eſſe. Deinde repetit quod iam dixerat, Deum non ſolùm occultè Iudæis opem tuliſſe, & repentè quaſi è machina, vt dicunt, apparuiſſe, quū minimè expectaretur, ſed fidē eorū aluiſſe multis vaticiniis: deniq; luculenta ſigna dediſſe paterni fauoris, vt non obſcura eſſet ſua diuinitas. Nihil enim prodeſſet nobis, Deum ſcire & poſſe omnia, niſi etiā patefaceret quantū interſit noſtræ ſalutis. Tametſi ergo multa nobis incognita eſſe velit, tamen omnia cōmunicat quæ nobis cognitu vtilia ſunt, & nos ſcire noſtra intereſt. אז, longū tempus ſignificat: aut ſi cui magis placet, deſignat opportunitatē. nam Dominus reuelat arcana ſua electis, cùm tēpus opportunū videt. Sed altera interpretatio mihi ſimplicior videtur. ITAQVE VOS TESTES MEI. Significat id quod iam attigi, populum ignorantiam prætexere non poſſe, quominus contentus ſit vnico Deo: quandoquidem ſeſe illis abundè patefecit, vt teſtimoniū de ipſo reddant. Huc enim ſpectat notio gloriæ Dei, vt veritatem eius profiteamur coram hominibus, vt iam antè dictum eſt, niſi lumen quod nobis per Spiritum ſuum attulit, extingui velimus. Cæterùm, teſtes Deo eſſe non poſſumus, niſi veritate ipſius confirmati. nec enim teſtimonium ex opinione dubia valere poſſet. Nos ergo Dei verbo doceri neceſſe eſt, vt certam & indubiam ſalutis ſpem habeamus. FORTIS nomen, vt ſæpe aliâs, tribuit Deo: quia non ſufficit æternam Dei eſſentiam agnoſcere, niſi fortitudinem quoque ipſi tribuamus. Alioqui nihil ipſi relinquetur præter nudum & inane nomen:

men:ſicuti faciunt impij,qui ore tenus Deum fatentur,ac deinde huc atque illuc transferunt potentiam ipſius.

9 Fictores scvlptilis.) Ex aduerſo nunc oſtēdit Dominus quàm miſeri ſint idololatræ,qui vagantur in ſuis figmētis,nec in æterna Dei veritate fundati ſunt. nihil enim ſenſus aut ſanæ intelligentiæ habent.Sicut enim meritò nuper dānauit populi ingratitudinem, niſi gratiæ Dei documentis ad fidem animaretur: ita nunc contra omnes Gentium ſuperſtitiones armat & munit.Quia verò tam multitudine & turba,quàm opibus pollebant increduli, dicit omnes eſſe nihilum:deinde in toto ſplendore nihil eſſe niſi fallaciam. per desiderabilia,non ſolùm idola,ſed omnem eorum cultū,ornatum,honorem,obſequium, quæ ſtulti homines ipſis impendunt,cōprehendit: eáque admodum proprio nomine ſignificat. nam cùm præcipuum ſit in vita, Deum agnoſcere & venerari, (hoc enim vno maximè differimus à beluis) cum rebus omnibus vel præſtantiſſimis præferri decet:vt omnia vota noſtra,omnes deniq; animi cogitationes in eū conferamus.Non fruſtra igitur Scriptura,cùm de cultu Dei agitur, hoc vocabulum vſurpat. ſed hìc de peruerſo cultu agitur,& inſano idolorū deſiderio,quo homines tranſuerſi rapiuntur. propterea quicquid exoptant,aut ſtudioſè agunt,vanū & inutile eſſe dicit.Sæpe etiam deſideriū hoc comparatur amori meretricio,quo faſcinati homines ac penitus excęcati,turpitudinem ſuā non cernunt,nec vlli rationi parent.Sed de his prius cap.1.tractauimus. Quod ſtatim addit,Teſtes eorum eſſe,&c.nōnulli exponunt,idola aduerſus ſeſe teſtimoniū ferre, atq; apertè docere quàm vana ſint,vt ſtupidiſſimos homines eſſe oporteat qui id non animaduertant. Sed illa expoſitio nullo modo placet. malo eos ſequi qui ad cultores idolorum hoc referunt, qui ipſi conſcij ſunt tantæ vanitatis.illa enim nihil videre aut intelligere ſciunt. Atque hoc loco eſt antitheſis inter teſtimonia populi Dei,& idololatrarum.Ille inſigne teſtimoniū reddet gloriæ Dei ab operibus, à promiſſis & vaticiniis:hi obmuteſcere cogentur,niſi falſa & vana cōmenta tradere velint,quia prorſus nihil certitudinis habent.Iactant quidem impij magno ſupercilio ſuos cultus, eoſq; magnopere cōmendant:ſed conſcientia eorum teſtis eſt quàm incerta & vana ſint quæ agunt.ſemper enim trepidant,nec vlla in re conquieſcunt, licet ſua peruicacia tumultuoſè ferantur. Ergo ipſi aduerſus idola ſua teſtimonium ferēt.quemadmodum ſi quis indocto magiſtro vtatur, teſtis inſcitiæ eius eſſe poteſt:ita deos ſuos nihil aut ſcire aut poſſe teſtabuntur. Nam lapide aut ligno aut alia materia fabricatos vident, nec quicquā ab iis aut ſentiri aut intelligi poſſe. Soli ergo fideles verum Deo ſuo teſtimoniū reddent,quòd omnia norit,ordinet,atq; adminiſtret. Cæteros tandē pudefieri neceſſe erit,tametſi nunc furioſo impetu errores ſuos tueantur.nam cōſcientia ipſorū teſtis eſt quòd nihil præter opinionē & vanam imaginationē mentes eorū captiuas tenet. Hoſ.2.a Suprà 1.2

10 Qvis formator dei?) Deridet hominum inſaniam,qui deos fingere audēt.Eſt enim horrendū dictu & abominandū,homines tantum ſibi arrogare vt Deū creēt.nemo profectò erit qui tantā dementiā non magnopere deteſtetur. Et tamē homines promiſcuè inſana libidine ferūtur ad deos fabricandos,nec vlla monitione reuocātur.At dicent,nemini hoc vnquam veniſſe in mentē,ſibiq; iniuriam fieri cùm tātæ inſaniæ accuſantur:vt hodie Papiſtæ nos calūniari dicunt cùm his Prophetæ argumētis in ipſos vtimur.Sed fruſtra nituntur cauillis ſuis hoc crimē effugere.veriſſimum enim eſt quod ait Propheta, adeò inſanos eſſe ipſos,vt ſe Deum formare putent, nam lapidi & ligno, ſimulatq; fabrefactū aut politum eſt,diuinitatē tribuunt,ad id confugiunt, vota faciunt,inuocant,proſternūt ſeſe:denique etiā tribuunt quæ ſciūt ad Deū ſolum pertinere. qvod nvllam ad rem vsvi est.Notāda eſt diligenter hęc particula,qua figuræ omnes quibus repræſentatur Deus,vt vanæ & inutiles dānantur. Vnde ſequitur non modò cōtumelia affici Deū quoties transformatur eius gloria in imagines mortuas: ſed quicunq; idola ſibi cōparant nō abſq; noxa operā malè perdere.Papiſtę libros idiotarū eſſe obtendūt:ſed puerile effugiū eſt.nam teſtatur Propheta nullum ipſorū vſum eſſe.Aut igitur eradant hoc teſtimoniū è libro Iſaiæ,aut vana & inutilia ſimulachra eſſe fateantur. Antea plus quiddā expreſſit, cùm nihil aliud ab iis quàm mendacium diſci poſſe aſſereret.Sed de hac re ibi ſatis multa diximus. Cap.40.& 41

11 Ecce omnes socii eivs.) Non tantùm inuehitur in opifices idolorū & fabros, ſed generaliter in omnes etiam eorū cultores,quādo adeò ſtupidi atq; hebetes ſunt vt ſimulatq; trūcus nouā aliquam formā acceperit,in eo poteſtatē Dei includāt.Non tantùm igitur artifices pœnam audaciæ ſuæ daturos ſignificat:ſed omnes qui ſe iiſdē ſuperſtitionibus implicarint. iiſdem enim pœnis ſubiici æquū eſt quos idem reatus tenet. Nec verò vllā excuſationem obtendere poſſunt: quia vident muta & vana eſſe ſua idola,quæ ab hominum manu prodierunt:tantum abeſt vt dij eſſe poſſint. vt conveniant. Qualiſcunque impiorū conſpiratio fiat, tamen vbi ventum fuerit ad tribunal Dei, pudefieri ipſos neceſſe erit. Nec verò abs re Propheta pauorem & pudorem ipſis minatur, quoniā impij ſuperbè efferri, & alios omnes præ ſe deſpicere ſolent. gloriantur ſua multitudine:vt hodie Papiſtæ paucitatem noſtram contēptui habent: atque inſolenter efferuntur,& mira arrogantia aduerſus Deum & doctrinam eius inſurgunt.Itaque impiorum conſcientias hìc appellat Iſaias: quia etſi ſumma eos obſtinatio & peruicacia occupet, tamen interdum trepidare coguntur,dum reputant ſecum,Quid agimus?& operum ſuorum ra-

tionem inquirunt. Nihil enim firmi aut ſolidi habent, in quo tutò conquieſcere poſſint. Audaces ſunt cùm abripiuntur ſuo impetu: vbi verò ad ſe redeunt, & ſpacium aliquod cogitandi ſumunt, pauore conſternantur. non eſt igitur quòd eorum furore, ſuperbia, aut multitudine terreamur: quoniam hæc citò interibunt. Quare ne Papiſtarum conſpirationes, pompæ, faſtus, furores, conſilia nos commoueant, cùm ea omnia ipſis in ignominiam & perniciem cedere intelligamus. nam quò inſolentius ſeſe efferunt, atque in Deum inſurgunt, eò grauiore caſu corruent, & maiore dedecore afficientur.

12 & 13 FABER FERRARIVS.) Non fruſtra longã hîc deſcriptionem texit Propheta, vt ſtuporem & inſaniam ſuperſtitioſis excutiat, ſi quo modo expergefieri queãt, vel ſaltem à ſimili vecordia prohibeat Iudæos, qui longè lateq; obſidebantur ab innumeris falſorum deorum cultoribus. Nam rudi, quod aiunt, minerua ſingula enumerat, quibus maximè perſpici poteſt ipſos inſanos ac furioſos eſſe. potuiſſet quidem alioqui vno verbo aut paucis hoc ſcelus damnare: ſed iſta hypotypoſis rem velut digito oſtendit, atq; oculis ſubiicit, dum fabrorum inſtrumenta, labores, induſtriam, ſolicitudinem cõmemorat, vt ferè in rem præſentem ducamur. Sic enim magis permouentur homines, qui natura infixos animis iſtos errores habent, quàm ſimplici doctrina: nec vnquam ex veterno ſuo, niſi magnis clamoribus & aſſiduis excitari poſſunt. Singula verò ipſis tradi atque in minuta fruſta concidi, mandi etiam atque ori inſeri tanquam pueris infantibus neceſſe eſt: vt doctrinam, quæ alioqui noua & inſolita ipſis videtur, percipiant. ETIAM FAMELICVS. Exprimit ardorem quo feruntur ſuperſtitioſi ad fabricandos deos: quia ſic ardent atque inflãmantur vt neque modum, neque rationem tenere poſſint. nam ſua libidine tanquam œſtro impulſi ruunt, adeóque ſe pręcipitant, vt meritò amori meretricio iſtum ardorem comparemus: ſicuti iam antea dictum eſt. Omnes & animi & corporis vires in id intendunt: quod per Brachiũ virtutis intelligit: quaſi diceret, Quicquid eſt roboris in brachiis ipſorum huc applicari: fraudant genium ſuum, ac vix quantum neceſſe eſt alimẽti ſumũt: denique nulli labori, nulli ſumptui parcunt, vt deos, quos concupierunt, efficiant. Etſi aũt notatur laboris aſſiduitas, quum dicit famelicos non laſſari, ſed famem & ſitim perferre potius quàm vt opus relinquant: cõmodè tamen hoc idem extendere licet ad omnes conatus inconſiderati zeli. videmus enim vt incredulis feruida ſua deuotio, vt loquuntur, inſtar carnificinæ ſit: ſed quò magis illi ſtrenuè ſatagunt in ſuam perniciem, eò fœdior eſt magiſque pudenda noſtra ſegnities, vbi Deum legitimo cultu fraudamus. A fine verò demonſtrat quàm inſipida ſit tanta ſedulitas: quia non aliud tandem laboris ſequitur pretium, niſi vt idola vbicunque locata fuerint otioſa ſine metu deſideant: acſi quis ignauus ad focum torperet, vel decumberet in lecto.

14 SVCCIDET.) Non tantùm ardorem & impetum furioſum idololatrarum, ſed etiam peruicaciam & obſtinationem exprimit Propheta. nam cùm dicit ipſos ſuccidere cedros, & plãtare pinus, oſtendit eos diutiſſimè inſaniam ſuam perſequi, non repentino quodam impetu rapi ad deos effingendos. Non ſolùm, inquit, deligunt arbores quæ iam excreuerint, ſed etiam ipſas plantant, irrigant, excolunt, atque expectant donec ad iuſtam magnitudinem peruenerint, vt aptæ ſint conficiendo idolo. Cùm hæc legimus, de hac horribili inſania admoniti ſciamus nobis quodammodò manum iniici à Deo vt nos ab ea retrahat: deinde vt nos contineat in vera pietate. Maturè quidem obuiàm ire conuenit, ne mora longior morbum reddat inſanabilem: quia ſemper timendum ſimulac nos abripuerit ſtulta cupiditas ad impios cultus, ne in voraginem iſtã præcipitemur. Omnes enim huius furoris ſemẽ aliquod gerimus, quod nullo modo euelli poteſt: imò emergit aſſiduè, ac pullulat, niſi ſpiritu Domini repurgemur. Præterea animaduertendum eſt, cùm idololatræ tanto impetu ferantur ad colenda idola, pudore nos affici debere, qui in vero Dei cultu frigemus. Pudeat nos, inquam, adeò negligentes eſſe ac frigidos, imò cõglaciatos, cùm ita ardent idolorum cultores: nobiſque reddendam eſſe rationem cogitemus. Qua rabie perciti ſunt Turcæ, cùm de tuendis Mahometi ſui deliriis agitur, pro quibus & ſanguinem & vitam ſuã libenter effundunt? quo furore incitãtur Papiſtæ ad ſuas ſuperſtitiones? nos interea vix tepemus, atque interdum ſcintillas ardoris extinguimus, quas in nobis Dominus excitauit. Huc etiã pertinet illa Ieremiæ exprobratio, An eſt vlla gens quæ reliquerit deos ſuos? Populus verò meus me

Ier. 2.11 reliquit, fontem aquæ viuæ, & fodit ſibi ciſternas, quibus aqua contineri nequit. Hæc igitur cõparatio diligenter notanda eſt, vt non minus conſtantes ſimus in veritate tuenda, quàm illi pertinaces in vanitate.

15 16 & 17 TVM ERIT HOMINI.) Inſcitiam coarguit, quòd craſſa experientia nõ colligant truncũ ligneum nõ eſſe Deũ: eam ingratitudinẽ etiam perſtringit quòd verũ Deũ, cuius virtus in ipſis arboribus refulget, ſuo honorẽ fraudãt. ligna enim in vſus multiplices aptari nequeũt, quin ſe oculis ingerat Dei liberalitas, quoties in furno panis coquitur, vel caro in olla, vel aſſantur edulia ad prunas: quoties nos calefacimus, vel quælibet ex ligno cõmoditas à nobis percipitur, inexcuſabilis eſt ſtupor noſter, niſi reputam⁹ quàm benignè nobis Deus proſpexerit, ne quod deeſſet neceſſitatibus noſtris ſubſidiũ. Huc pertinent hæc verba, Ohe, calefactus ſum: quibus exprimitur eorũ lætitia qui omni incõmoditate moleſtiáq; leuati quodãmodò triũphum agunt.

Quid

Quid aũt magis indignum vel præpoſterũ,quàm homines dum ſuauiter fruuntur Dei beneficiis ſibi plaudere,& gratulari : interim authori nullas agere gratias ? imò largis eius copiis abuti ad violandũ eius honorẽ? In ciborũ coctione aliiſq; cõmodis agnoſcunt homines lignũ ſuo imperio ſubiectũ eſſe & addictum:quî fit ergo vt corã lignea hominis effigie ſe proſternant ? nónne hoc modo ſuo iure ſpoliatur Deus?Quum verò ſimulachra inuocant,nóne Deo eripiunt quod maxi mè exigit ſacrificiũ ? A profanis etiam ſcriptoribus deriſa fuit olim hæc veſania, quòd ex corruptibili materia,quam prius ſpernebant,Deos ſuo arbitrio auderent formare. Inde illud Horatij,

Olim truncus eram ficulnus,inutile lignum,
Quum faber,incertus ſcamnum faceretne Priapum,
Maluit eſſe Deum: Deus inde ego.

Sed fons impietatis non fuit verè ab illis cognitus, quòd animos non adiicerent ad conſiderandam vnius Dei bonitatem & potentiam,quæ in omnibus creaturis ſeſe exerit. Cùm aũt Propheta in hunc modum inuectus eſt aduerſus idolorum cultores, atque ſtuporem eorum & inſaniam patefecit, minimè dubium eſt quin ipſi conqueſti ſint immeritò ſe traduci,& ſpecioſis coloribus fucauerint ſuos errores, quòd faterentur deos in cœlis eſſe,vt ſcriptis etiam prodiderunt,neque lapidem aut lignum Deum eſſe vellent:quemad modum etiamnum Papiſtæ eandem cum ipſis cauſam aduerſum nos tuentur, nec patiuntur ſe damnari tam craſſæ cæcitatis. Sed iam diximus Prophetam non immorari in nuda Dei eſſentia: quæ ſi tantùm relinquatur Deo,inane erit ſpectrum. Omnia ergo quæ ipſi propria ſunt, illibata manere vult:præſcientiam,poteſtatem,adminiſtrationem,iuſtitiam,ſalutem,& reliqua eiuſmodi. Nunc cùm impij erigunt ſtatuas aut ſimulachra, atque ad ea opis petendæ cauſa confugiunt, & quoties ea ante oculos poſita habent & alloquuntur, à Deo ſe audiri putant, nónne ſalutem ſuam perperam illis alligant? Verùm hic ſtupor inde oritur, quòd ignorent qualis ſit Dei natura.nam cùm ſimplex atque ſpiritualis ſit,eam craſſam atque carnalem eſſe fingunt. in quo nimis malignè de ipſo ſentiunt,& gloriam eius abiiciunt atque conſpurcant, dum rebus terrenis atque caducis ſimilem reddunt. Nihil enim tam alienum à maieſtate Dei, quàm ſimulachra: quæ qui colit,Deum in iis includere,atque ſuo arbitrio tractare nititur.Meritò ergo in eiuſmodi corruptelas inuehitur Propheta,atque acriter furioſum ſuperſtitioſorum ſtudium inſectatur, cùm nihil deteſtabilius dici aut cogitari poſſit.

18 NESCIERVNT, NEC INTELLEXERVNT.) Concludit fieri non poſſe vt homines ratione præditi ita hallucinarentur,niſi cæci prorſus ac dementati eſſent.ſi qua enim mica rationis iis reliqua eſſet,perſpicerent quàm abſurdum ac ridiculum ſit, adorare partem eius ligni quod cõbuſſerunt ipſi,& oculis ſuis viderũt conſumi & redigi in cineres.Sed cùm nihil animaduertunt,nec vllas rationes audiũt,oſtendunt profectò ſe in pecudes degeneraſſe.Tantundẽ enim valet iſtud Neſcire, quod illis exprobrat Iſaias,acſi diceret mẽte eſſe captos,omníq; intelligentia priuatos.Et ſi aũt pleroſque valde acutos ac perſpicaces fuiſſe certum eſt, hac tamen in parte bruta eorum inſulſitas ſatis ſuperque conuicta fuit. Ratio quæ ſubiicitur non ad extenuandam culpam ſpectat,ſed admonet quàm deteſtabile ſit prodigium:quia nunquam ita deſiperent homines,niſi cœleſti vindicta proiecti in ſenſum reprobum.Aliqui hîc ſubaudiunt Deum:alij Pſeudoprophetas,atque hi populum cæcum eſſe aiunt,quòd à Pſeudoprophetis ſeductus ſit: quia niſi eorum impoſturis deluſus,nunquam tam fœdis erroribus ſe immergeret. impiæ enim doctrinæ oculos perſtringunt. Alij accipiunt in neutra ſignificatione. Poſſet etiam ad diabolum referri. Sed quoniam diuerſa expoſitio magis vſitata eſt Scripturis,ego potius eam ſequor, Deum videlicet ipſos iuſto iudicio excæcaſſe:niſi quis malit de ipſis accipere,quòd ſponte & mentes & oculos ſibi perſtringant.atque tunc numeri mutatio eſſet,quæ non infrequens eſt Hebræis.Cęterùm dixi quid mihi magis placeat:& ſatis tritum eſt Hebræis,vbi fit Dei mentio, eius nomen ſubticere.Quomodo verò Deus excæcare,atque in reprobum ſenſum tradere dicatur, patet ex variis Scripturæ locis:nempe,cùm lucem Spiritus ſui aufert,& fræna laxat hominum libidini,vt nulla amplius ratione cohiberi poſſint. Satanam quoque armat efficacia erroris, vt neque ab eius inſidiis caueant,& fallaciis obnoxij ſint qui recuſarunt veritati parere.Quid enim tunc in nobis reliquum eſſe poteſt,præter denſiſſimas tenebras & craſſam ignorãtiam,vt intus & extrà graſſetur pro ſua libidine tyrannus ille mendacij & tenebrarum pater ? quia in nobis non modò nulla reperietur lucis ſcintilla,quæ erroris nebulas diſcutiat,ſed ſpiritu vertiginis, quo Deus reprobos percutit,impulſi prodigioſum in morem feremur ad nutum Satanæ.Nec verò culpa huius cæcitatis in Deum reiicienda eſt.ſemper enim iuſtã habet cauſam,tametſi non ſemper oculis noſtris pateat:nec eſt cur eam anxiè inquiramus,& in arcanum illius conſilium penetremus, niſi pœnas dare velimus noſtræ temeritatis.Sæpius verò notiſſimæ ſunt cauſæ:nempe,ingratitudo hominũ, & contumacia in Deum:quemadmodum ſatis docet Paulus Roman.1, Eorum enim iuſta pœna, excęcatio eſt.Nihil ergo excuſationis habent homines,etiamſi ignorantiã obtendant.nunquam enim tam craſſis erroribus implicarentur,niſi eſſent ob ſcelera ſua à Domino excæcati. Certiſſi-

2.Theſ.2.11

Rom.1.28

mum autem argumentum duci poteſt à iudiciis Dei ad ſcelera hominum: Deus enim iuſtus eſt, nec ſine iuſta cauſa in quempiam animaduertit:neque hominem,niſi merentem & ſponte oculos ſibi obſtruentem,excæcat.Itaque culpa in ſolis hominibus hæret, qui cæcitatem ſibi ſua ſpõte accerſierunt: nec dubium eſt quin huc tendat Prophetæ conſilium, homines qui diuinitus regendi erant,vt naturaliter præditi ſunt aliquo iudicio, derelictos eſſe à Patre luminum, vt ſint Satanæ mancipia.

19 NON REDIT AD COR SVVM.) Confirmat proximam ſententiam,& omnes excuſationis anſas præſcindit:quia ſponte ignorantiam ſuam foueant increduli.nam quòd naturaliter homines circunſpecti ſunt ac prouidi in terrenis negociis, in autem Dei cultu prorſus cæcutiunt,non aliunde fit,niſi quia ad priuatas ſuas vtilitates ſatis ſuperque ſunt attenti: regni autem cœleſtis non magna cura tanguntur .Neglectum pietatis hinc coarguit Propheta, quòd nec poſt longos quidẽ circuitus ſecum expendant increduli,an rectam viam teneant,an verò fruſtrà ſe fatigent in peruerſis erroribus.Socordiã quidem minimè excuſabilem eſſe docet,quum ita ſuperſtitionibus ſuis indulgent.nam ſi animum pauliſper adiicerent ad rem conſiderandã,nihil facilius eſſet quàm craſſum illum ſtuporem animaduertere:quum non videant,ſequitur ipſos velle decipi,atque ſibi in errore ſuo placere.Nulla ergo tergiuerſatione, nullo prætextu ſe à reatu eximent,nec ignorantiam obtendere poterunt:quoniam ad veritatis inquirendæ ſtudium animum applicare non dignantur.REDIRE AD COR accipit pro Reputare ſecum & attendere.Nemo enim puer tam rudis eſt, qui non idoneus iudex futurus ſit tam inſignis dementiæ . Sibi igitur nimis licentioſè indulgent ſuperſtitioſi,nec ſimplici ignorantia labuntur.neque hoc vitium primę hominis corruptioni tantùm,ſed peruicaciæ imputandum eſt.

20 PASCIT CINEREM.) Hoc etiam verſu ſuperior ſententia confirmatur.Paſcere cinerem,idem eſt quod Paſci cinere:quemadmodum Paſcere ventum,pro Paſci vento. Vtrumque e- *Hoſ 12.1*
nim dicitur:ſicut è conuerſo,Paſces veritatem,pro Paſceris veritate,id eſt,ſatiaberis,Pſalmo triceſimo ſeptimo. *Pſal.37.3* Alij exponunt, Adminiſtrabis pabulum ſpirituale:alij,Fideliter paſces:ſed priorem illam interpretationem ſequi malo . Hîc autem ſignificat homines quidem inflatos eſſe & tumidos:ſed nihilominus inanes & vacuos eſſe:quoniam referti tantùm ſunt impoſturis,quæ nihil firmi aut ſolidi habent . Crepabunt potius tali faſtu homines,quàm ſatientur. Deinde rurſus vtrumque complectitur,fallacibus blanditiis captos nihil cernere : & tamen ſponte & libenter ſe coniicere in vanas decipulas. In hoc plurimùm inſiſtit Propheta, vt oſtendat homines non aliunde impelli ad peruerſos & impios cultus, quàm quòd illuc ſponte feruntur. non eſt igitur quòd aliis hoc vitium imputent,cùm fontem reperiant in ſemetipſis, quem ipſi ſtudioſè fouent ac tuentur.Mira arrogantia efferuntur aduerſus Deum, turgent falſa perſuaſione ſuperſtitionũ ſuarum,denique impij omnes crepant ac diſrumpuntur ſuperbia.Nos interea ſolido veritatis pabulo veſcamur,nec vllis præſtigiis abduci nos ſinamus . Tamen exaggerat , quòd in re tam ſeria blanditias ſibi faciant. Quis enim negligentiæ ignoſcat vbi de ſalute agitur? Videmus quàm ſolicitè ſinguli pro caduca vita laborent:vbi periclitatur æterna animę ſalus,quid minus ferendum eſt quàm ſecurè torpere qui eam adhibito ſtudio redimere poterant ? Liberare porrò animam
Iacob.5,20 ſuam dicitur qui reſipiſcendo ex diaboli laqueis ſe eripit:ſicut dicuntur alij alios ſeruare,dũ ſanctis admonitionibus reducunt in viam errantes. Vnde ergo fit vt idololatræ in exitium ſuũ præcipites ruant?quia velut incitato curſu eò feſtinant,obſtinant animos,nec ſe reuocari ſinunt.Tãdem in fine verſus breuiter modum oſtendit quo ſe homines ab exitio liberare poſſunt: vbi ſcilicet expendunt opera ſua,neque ſibi adulantur.quiſquis ergo ſibi in errore ſuo placet,nec inquirit an rectum ſit inſtitutum ſuum,is nunquam animam ſuam liberabit.Quemadmodum Papiſtę rationem cultus ſui inquirere nolunt, eamque ſtupiditatem tegunt nomine ſimplicitatis: acſi Deus vellet nos eſſe beluas, nec diſtingui iuberet inter cultum quem probat , & eum quem reiicit:ac diligenter inquiri quæ ſit ipſius voluntas,ne omnia ſine diſcrimine probentur . Omnia enim ad regulam quam nobis præſcripſit,examinari debẽt.Hoc ſi fiat,exitium facilè vitabimus: ſin minus,quia ſponte volumus perire,nec vllo modo moneri, aut in viam reduci nos patimur, nobis ipſis exitium noſtrum imputemus.

21 MEMOR ESTO HORVM, IACOB.) Nunc accommodat in vſum populi quæ toties dixerat de Gentium ſuperſtitionibus,& mendaciis quibus homines non probè edocti falluntur in colendo Deo.Nec tantùm ſeculi ſui hominibus hæc ſcribit, ſed poſteris maximè, qui cùm abducẽdi eſſent in Babylonem,diuturna Chaldæorum conſuetudine corrumpi, atque à vero Dei cultu abduci poterant,niſi Dominus ipſos frænis iſtis cohibuiſſet . Admonet igitur Propheta, vt cùm tenebuntur captiui,exhortationes iſtas in memoriam reducant , iiſque animos ſuos in grauibus ærumnis illis ſuſtineant. TV ES SERVVS MEVS. Hanc rationem ſubiungit,cur harum promiſſionum memores eſſe, & cauere à communi aliorum contagione debeant : quoniam minus tolerabile fuiſſet , electum populum,quem Legis ſuæ cancellis Deus circundederat, vt ab aliis

aliis ſegregaretur, ſeſe promiſcuè & nullo diſcrimine miſcere Gentiũ inquinamentis: acſi diceret, Chaldæos vagari in ſuis erroribus nil mirum eſt: ſed tu iis diſſimilis eſſe debes. Nam formaui te vt mihi ſeruires: regeneraui te ac ſanctificaui, vt hæres vitæ æternæ eſſes. De hac creatione prius abundè dictum eſt, eam ſcilicet ad reformationem animę pertinere. Hoc autem argumento ſæpius vtitur Scriptura, Ad ſanctificationem, non ad immunditiem vocati eſtis. Ambulate vt filij lucis in medio nationis prauæ ac tortuoſæ: & eiuſmodi. Hinc colligendum eſt nos duplices pœnas daturos, ſi lumen quo nos illuſtrauit Dominus negligentia vel torpore ſuffocare contingat. Crimen enim longè atrocius erit, quàm in aliis quos ſimili gratia non ornauit. Dabunt quidẽ pœnas profani homines, nec vlla ignorantiæ excuſatio ipſos iuuabit, ſed longè grauiores dabunt qui gratia Dei abutentur. NE OBLIVISCARIS. Significat fieri non poſſe vt qui ſemel in rectam viam ingreſſi fuerint, abducantur, niſi obliuionẽ Dei inducant. nunquam enim errores & impoſturæ præualere poſſunt, quandiu memoria Dei animis noſtris hæret. Malitiæ ergo ſuæ imputet quiſquis à Deo auertitur, atque in ſuperſtitionẽ aut impietatem declinat. Apoſtaſiæ igitur cauſa diligenter notãda eſt: nempe, obliuio Dei, quæ ſenſim nos à recto abducit, donec penitus alienemur. Cæterùm, hoc remedio à defectione tutos fore admonet, ſi ſe cõtinua meditatione exerceant: quia facilè ſua ſegnitie rubiginẽ, vt ita loquar, contrahunt mẽtes noſtræ, quæ omnem Dei notitiam inficit ac corrumpit, donec prorſus aboleatur. 1.Theſ.4.7 Philipp. 2. 15.

22 DELEVI VT NVBEM.) Promittit Dominus populo ſuo futuram liberationem. nec enim animi noſtri verè in Deum erigi poſſunt, niſi ipſum nobis propitium eſſe ſentiamus. Vt ergo populum quem ſibi ſemel deuinxit, retineat, promiſſionem adhibet qua ipſum conſolatur, vt certò ſtatuat nõ fore perpetuum exilium: quia Deus, vt eſt indulgentiſſimus pater, correctiones ſuas ſic temperat vt ſemper ignoſcat filiis ſuis. Quòd ſe iniquitates eorum deleuiſſe dicit, hoc propriè ad captiuos pertinet, qui ſcelerum ſuorum pœnas dabant. Conſequens autem erat ipſos placato Deo liberatum iri. Eſt enim demonſtratio à cauſa ad effectum: remiſſa eſt culpa, ergo ſimiliter pœna remiſſa eſt. pœna enim quæ ob culpam infligebatur, leuati ſunt Iudæi ſimulac reconciliati fuerunt Deo. Subeſt autem tacita exhortatio ad pœnitentiam, vt non modò gemant ſub duro onere caſtigationis, ſed iuſtas ſcelerum pœnas ſe dare cogitẽt, quia Dei iram prouocarunt. Et certè quoties aſperius nos Deus tractat nõ ſimpliciter optanda eſt leuatio à moleſtia & dolore, ſed exordium à venia facere conuenit, vt Deus imputare nobis peccata deſinat. Interea hinc euertitur diſtinctio Sophiſtarum, qui remitti culpam fatentur, pœnam verò negãt: vt iam aliis locis plenius dictum eſt. Similitudo Nubis tantundẽ valet acſi diceret Dominus, ſe nolle ipſos amplius iudicio ſuo perſequi, aut pœnas ſumere: quòd, remiſſa culpa, ſint ipſi reconciliati. quemadmodum vbi cœlo redditur ſerenitas, delentur & euaneſcunt nubes quæ Solis lucem terris abſtulerant. Explodenda igitur diabolica hominum commenta, quæ totam hanc de remiſſione peccatorum doctrinam conuellunt, cùm apertè Prophetarum doctrinæ aduerſentur. Quod addit, REVERTERE AD ME, bifariam accipi poteſt: vel vt Dominus populum hortetur ad pœnitentiã: vel vt erigat in ſpem liberationis. Vterque verò ſenſus optimè quadrare poteſt. Diximus communẽ Scripturæ vſum eſſe, quoties Redemptionis mentionẽ facit, ad pœnitentiã hortari. Vult enim Dominus nos ad ſe hoc modo reuocare, vt ad percipienda ſua beneficia idoneos reddat. Cæterùm, quia populus infidelitate ſua longè à ſpe ſalutis aberat, poteſt etiam pro confirmatione accipi: vt populus ſtatuat ſe haud dubiè reuerſurũ: acſi diceret, Tametſi me alienum à te eſſe exiſtimes, tamẽ ſcito me curam tui habiturum. Atque hic poſterior ſenſus mihi magis placet, & aptior contextui videtur. In hoc enim maximè laborat Propheta, vt promiſſiones Dei cõfirmet, ac penitus animis infigat. Reuerti verò ad ſe Iudæos iubet, quibus exilium obſtaculo erat quo minus eum fore liberatorem ſperarent. quaſi diceret, Quanuis à vobis alienatus videar, confidite tamen, quia mihi decretum eſt vos redimere.

23 LAVDATE.) Nunc hortatur Iudæos ad reddendam gratiarum actionem: non tantùm vt gratitudinem ſuam teſtentur, ſed etiam vt ſpem illã liberationis certiorẽ ipſis reddat. Adducit ergo fideles in rẽ præſentem, acſi iam eſſent à Domino liberati. Magis verò afficiuntur animi noſtri huiuſmodi locutionibus, quàm ſi promiſſiones nudæ offerrẽtur. Cùm igitur dubitare poſſent fideles de ſalute ſua, quòd interea tabeſcerent in miſeriis ſuis, ac penè mortui eſſent, excitat eos Propheta: nec modò canticum illis dictat, quo vota ſua perſoluant, ſed tale opus Dei fore oſtendit, vt cœlũ & terrã & mutas creaturas magnitudine ſua & nouitate cõmoueat. ERVMPITE MONTES. Poſſemus ſimpliciter interpretari, Cœlũ ſurſum, & terrã deorſum: ſed cùm mentionẽ faciat de montibus, Inferiora terræ vocat loca magis demiſſa, planicies ſcilicet, & conualles: vt omnes quaquaverſum regiones ad laudẽ & celebrationẽ nominis Dei incitentur. Subiicit deinde, opus illud, in cuius admirationem omnes excitabat, Eccleſiæ redemptionẽ eſſe: atque ſignificat futurum, vt in eo gloria Dei magnificè reluceat. Porrò, tenendum eſt quod alibi admonui, non modò celebrari populi reditum in patriam, ſed finem ipſum comprehendi: quia hac lege redimendi erant ab exilio Babylonico, vt Deus tandem ſub vno capite Eccleſiam ex toto orbe colligeret.

24 SIC DICIT IEHOVA.) Propheta ſuo more virtutem Dei & potentiam mox deſcribet: quia promiſſiones nudæ parum authoritatis & fidei haberent, niſi occurreret potentia Dei, quę omnem ex animis noſtris dubitationem eximeret. Solemus autem diffidentia & peruicacia noſtra virtutem Dei & bonitatem minuere, hoc eſt, minus ei tribuere quàm deceat. Atque ideo Propheta inſignibus elogiis, quę paulò pòſt videbimus, pios animabit vt ſupra ſpē ſperare diſcāt. Incipit tamen à commendatione bonitatis, paterníque fauoris quo Deus Eccleſiam complexus eſt, vultque proſequi vſque in finem. Nam prædicatio potentiæ & virtutis eius parum apud nos efficeret, niſi ad nos ipſe accederet, atque certiores redderet de beneuolētia ſua. Non eſt igitur initium faciendū à maieſtate ipſius: nec tam altè cōſcendendum, ne obruamur: ſed bonitas, qua nos ad ſe comiter inuitat, amplectenda eſt. Nomen Redemptoris hoc loco refertur ad tempus præteritum, quia Iudæi, qui incredibili miraculo ſemel ex Ægypto quaſi ex abyſſo emerſerant, Redemptionis illius memoria confirmari debebant in ſpe continui progreſſus. Fictorem vocat eo ſenſu quo diximus antea: quia ſcilicet Spiritu ſuo regenerans quos adoptat, facit nouas creaturas. Ideo verò obiter cōmemorat priora beneficia quæ experti erāt, vt ex his in poſterum ſtatuant, Deum promiſſis ſuis ſtaturum. AB VTERO. Hoc addidit, vt agnoſceret populus gratuita fuiſſe beneficia omnia quæ à Deo accepit. eū enim præuenit miſericordia ſua, priuſquam ipſum vel ſolummodò inuocare poſſet. Hac conſolatione Dauid in extremis angoribus animum ſuū erigebat, Tu is es qui me ex vtero extraxiſti: in te fiſus ſum pendēs ab vberibus matris meæ. in te cōiectus ſum à partu: ab vtero matris meæ Deus meus es tu. Quanquā hîc non agitur de generali gratia, qua Deus in lucem quoſlibet mortales producit, ſed fœdus ſuum cōmendat quo adoptauerat ſemē Abrahę in mille generationes. Neque enim dubitare fas erat, quin opus ſuum tueri vellet vſque in finē. Sequuntur poſtea virtutis elogia, quòd cœlorū & terræ ſpatia ſuo arbitrio dimēſus ſit. EXPANSIONIS autē nomine ſignificat ſe adminiſtrationem habere totius mundi, nec quicquam eſſe non ſibi ſubiectum. ſic enim potentia Dei cum verbo ipſius coniungi debet vt nunquam ſeparentur.

Exod. 12. 51.

Pſal. 22. 10

25 DISSIPANS SIGNA.) Hoc nominatim addidit Propheta, quòd Babylon non ſolùm vi armorum, copiis & præſidiis cæteras nationes anteibat: ſed etiam ſingulari quadam prudentia, qua in cœlos vſque penetrare videbatur. Quid enim incommodi accidere poterat iis qui futura longè præuidebant, & pericula imminētia facilè, vt vulgò exiſtimabatur, poterant declinare? nā Aſtrologi qui apud ipſos celebres erāt, omnia prędicebāt. ab ipſis enim orta eſt Aſtrologia adulterina, quam Iudiciariam vocant, qua etiamnū præclara ingenia permulta corrumpuntur. Vſurparunt autem Mathematicorum nomen, quò ſe magis populo venditarent. Eius ſcientię authores ſe eſſe gloriabantur Ægyptij, quòd antiquiores eſſent, eámq; priores tradidiſſent: ſed eis ſuū certamen relinquamus. Certum eſt Chaldæos eiuſmodi artē iam ab initio tractaſſe, atque ei plurimum tribuiſſe, ita vt Chaldæorum nomē eiuſmodi Aſtrologis tum à Græcis, tum à Latinis inditum ſit. Cùm igitur multum fiduciæ ponerent in ea ſcientia, Dominus omnia quæ ad ipſam pertinent, ſe diſſipaturum denunciat. SIGNA. Hoc nomine notat ſitus, concurſus, & varios aſpectus ſyderum, de quibus Aſtrologi philoſophantur: poſtea ſe eos infatuare dicit. בדים accipiunt nonnulli pro Mendaciis, quaſi diceret in diuinationibus, quas Aſtrologi vēditant, non niſi meras eſſe impoſturas: ſed malo accipere pro Diuinis, quemadmodū ſæpius in ea ſignificatione reperitur. Quæritur, an Chaldæorum aſtrologiam in vniuerſum damnet, an abuſum & corruptelam? Reſpondeo, hîc ſimpliciter dānari ſigna illa ex quibus vaticinabantur Chaldæi, & ſe futura noſſe exiſtimabant. ea enim vaniſſima eſſe Dominus pronunciat. Nec abs re vetuit ne populus Chaldæos, Aſtrologos, Diuinos, Coniectores, aut alios eiuſmodi vates conſuleret: néve quiſpiam qui artē iſtam exerceret, in populo toleraretur. Quòd ſi aliquid certi colligi poſſet ex aſtrorum ſitu & aſpectu, haud dubiè Dominus eam ſcientiā non ita damnaret. Cùm ergo ſine exceptione vetuerit, oſtendit profectò eam nihil pręter meram impoſturam continere, à qua omnes pij abhorrere debent. At verò huius vanitatis patroni allegāt ſydera & ſtellas in ſigna à Domino data eſſe. Vt ego principium illis hoc concedam, reſpondeo, quarum rerum ſigna ſint, animaduertendum. nec enim damnamus Aſtrologiam illam quæ curſus ſyderum contemplatur, in quibus admirabilem Dei maieſtatem agnoſcere debemus: ſed curioſos homines, qui ex iis iudicare volunt quàm diuturnus futurus ſit aliquis principatus, quid huic ciuitati aut populo, aut etiā hominibus ſingulis venturum ſit. nam illi modum excedunt, & ſignis abutuntur: quæ nō ea ratione dantur vt nobis ſint præſagia rerum futurarum. Fateor quidem nos cœleſtibus ſignis interdum admoneri, vt prouocatam à nobis iram Domini aut impendentia flagella conſpiciamus: ſed non vt ſingula ex iis definire aut ſtatuere audeamus, atque adeò res arcanas & occultas quas ſcrutari & inueſtigare nefas omnino eſt. Præcipuè tamē notāda eſt impietatis cauſa & origo: quia ſimulac inualuit error ille, aſtrorū imperio gubernari hominū vitam, euertitur Dei tribunal, ne mundi ſit iudex in pœnis infligēdis, vel ſua miſericordia perditos in vitam reſtituat. Nam qui ſydera irreuocabili motu ſuo trahere hominū vitam exiſtimāt, ſimul obdureſcūt ad imaginationē fati, vt iam Deo nihil reliquū faciant. Ita ſepultis Dei iudiciis extinguitur pietas, & aboletur omnis inuoca-

Deut. 18. 10

Gen. 1. 14.

inuocatio. SAPIENTES & SCIENTIAM, per Conceſſionē vocat, quoniā illi ſapientiæ titulo admodum gloriabantur, cùm proferrent ea quæ ex aſtris didicerant, acſi in conſilium Dei eſſent admiſſi. Significat ergo inanes iſtas ſapientiæ laruas impedimento non fore quominus omnem eorum ſtatum Dominus euertat: nam omnia eorum conſilia & aſtutiæ in nihilum redigentur.

26 SVSCITANS VERBVM.) Nunc Propheta inſtituto ſuo accommodat id quod prius dixit. tametſi enim generaliter loquutus eſt, certum tamen ſcopū habuit, vt ad præſentis cauſæ circunſtantiam aptaret quicquid dicebat, ne ſcilicet populus falſa illa Chaldęorum ſapientia perturbaretur, aut dubitaret quin Deus ipſos aliquando eſſet liberaturus. Vanas ergo eorum prędictiones promiſſionibus Dei opponit, ne monarchiam illam ab omni periculo immunem eſſe exiſtimarent. Talis autem erat promiſſio, Babylon corruet: populus verò meus in libertatem reſtituetur. Has promiſſiones ridebāt Chaldæi: Quaſi verò ex aſtris præuidere nō poſſimus quid nobis venturum ſit. Ideo dicit Dominus ſe ſuſcitaturum, id eſt, re ipſa comprobaturum quod promiſit, atque ea effecturum quæ ſapientes illi nec præuidere, nec animo cōcipere poterant. quod enim nunciabant Prophetæ, impij pro inani ſonitu habebant, qui mox cōcideret. Huic opinioni Excitandi verbum opponit: quo ſignificat Deum facturum vt conſtet dictis fides. SERVI nomine intelligit omnes Prophetas: niſi velimus Iſaiam præcipuè deſignari, qui luculentus præ aliis huius liberationis nuncius ac teſtis fuit. ſed ad vnum id reſtringere minimè opus eſt, quoniā ad omnes pertinebat, quos etiā communi nomine vocat Legatos Dei, vel Angelos, quia plures miſerat, vt vno omnium conſenſu melius fulciret populi ſui fidem. Cōſilij nomine decreta quidem Dei intelligit, ſed non quælibet. nefas enim eſt de arcanis eius conſiliis inquirere, quæ per ſeruos ſuos non manifeſtat: ſed vbi nobis aperit quid facturus ſit, non minus reuerenter excipere conuenit quod denunciant Prophetæ, quàm ſi in penitiſſima cœlorum adyta nos Deus admitteret. Ne ergo diſquirāt homines pro ſua libidine, poſtquam Deus ore Prophetarum loquutus eſt. In ſumma, voluit cōmendare authoritatē Verbi, quod nobis hominū miniſterio prædicatur. acſi æternū Dei conſiliū nobis patefaceret. DICENS IEROSOLYMÆ. Poſtquam generaliter loquutus eſt Propheta, certitudinē illam promiſſionū Dei ad præſentē cauſam propius accommodat. nullum enim alioqui fructū populus hinc percipere potuiſſet. Nominatim ergo mētionem Ieroſolymæ ſubiecit, vt eā inſtauratū iri intelligant. Itaq; potiſſimùm in hac re cōſideranda eſt nobis potētia Dei, quòd Eccleſiā ſuā mirabiliter tueri, & quoties ita res poſtulat à morte in vitā excitare velit. Si igitur Deū veracē eſſe ac potentē arbitramur, ne dubitemus aliquā ſemper fore Eccleſiā, & vbi triſtis vaſtitas apparet, de inſtauratione bene ſperemus. quod enim de Ieroſolyma hìc dicitur, ad totā Eccleſiā pertinet. Ergo ſi hodie diſſipatā ipſam, & dirutas eius vrbes videmus, nec quicquam præter horrendam deformitatē & ſolitudinē appareat, confidamus huic promiſſioni, quoniam aliquando excitabitur ipſa, atque in integrum reſtituetur. *Supra 21.9*

27 DICENS PROFVNDO.) Hîc Babylonem allegoricè deſcribi putant: nec certè repugno quin eam comprehendat: ſed tamen ad ipſam hęc reſtringi nolo. nam malo ſimpliciter accipere de mutatione quadam inopinata. Oſtendit enim magna quadam rerum conuerſione opus fore, quaſi è profundo mari populum extrahi neceſſe foret: ſed Deum ſuperandis omnibus obſtaculis parem fore docet: quia facilè profunda exiccare & flumina arefacere poteſt. ac meo quidē iudicio alludere potius videtur ad priorem illam redemptionē, cùm Dominus populum ex Ægypto eduxit per mare rubrum, acſi diceret, Hoc præſtiti patribus veſtris: idem igitur ex me ſperate, ne præcluſum vobis in patriam reditum eſſe exiſtimetis. *Exod. 14. 29.*

28 DICENS CYRO.) Inſignis locus, in quo non modò mirabilem Dei prouidentiam cōtemplari licet, ſed etiam Prophetiarum fides & authoritas præclarè aſſeritur. Hîc enim Cyrus nominatus eſt multò antequam naſceretur. nam inter Manaſſe mortem, à quo interfectus eſt Iſaias, vſque ad Cyri natiuitatem, pluſquàm ſeculum interceſſit. Deinde etiam ſi natus fuiſſet Cyrus, quis diuinaſſet eum ex remotiſſimis Perſarum montibus in Babylonem venturum? Hæc igitur diligenter notanda ſunt: ex quibus apparet Iſaiam humano ſpiritu minimè loquutū eſſe. Nemo vnquam exiſtimaſſet fore aliquē Cyrum, qui ex remotiſſimis barbariſque regionibus ad liberandum populum Dei aduolaret. Quòd autē impij cauillantur, hæc à Iudęis confingi potuiſſe poſtquam impleta ſunt, tam ineptum atque abſurdum eſt vt refutatione non egeat. Euoluebāt enim iſtas Prophetias Iudæi, dū captiui tenebantur, vt ſpem liberationis animo conciperent: atque omnino fracti eſſent, niſi Dominus ipſos huiuſmodi promiſsis erexiſſet. Hæc igitur monumenta piorum animos in ſpe ac fiducia ſuſtinebant. Nec dubito quin ad ea obſtupuerit Cyrus, cùm ſe ducem ac paſtorem reducēdo Iſraeli à Deo deſtinatum eſſe intelligeret: atque ideo bene animatus erga populum fuerit, vt ei commeatum aliaq; neceſſaria ſubminiſtraret. Deſignat ergo Dominus eum ipſum cuius manu populum reducere ſtatuit, ne anceps huc atque illuc circunſpectet. DICENDO ETIAM IEROSOLYMÆ. Concluſio eſt, qua ſuperiora confirmantur, vt ſine controuerſia Ieroſolymam extructum iri confidant: atque inde colligāt quàm ſint Deo chari & pretioſi, vbi videbunt ad Perſas transferri totius Orientis Monarchiam. Simul notat finem ob quem Ieroſolyma redintegranda ſit, nempe, vt reſtituatur purus Dei cultus. nec enim

promittit hanc inſtauratione͂, vt homines quietem ſuam aut vitæ commoda ſpectent:ſed vt ſine vlla perturbatione Dominus purè ac integrè à ſuis inuocetur. Id quod diligenter notandum eſt.multi enim commoda ſua atque externam quietem pluris faciu͂t quàm honorem & cultum
Hagg.1.4. Dei. Vnde etiã Haggęus grauiter querebatur, quòd omnes ædificandis ſuis domibus intenti eſſent, templu͂ verò ferè ab omnibus negligeretur. At Dominus eius potiſſimùm rationem haberi volebat. Huc ergo ſpectat quod dicit Propheta: ET TEMPLO FVNDABERIS. Nobis verò
2. Cor. 6. 16. hodie non ita ligneum aut lapideum templum commendatur, ſed viua Dei templa, quæ ſumus ipſi: quoniam in nobis domicilium ſuum elegit Dominus. Hæc igitur templa diligenter ædificanda ſunt doctrina Verbi, vt ſanctè & innocenter viuamus, atque eum quem decet cultum Deo exhibeamus. Hac enim ratione vult Dominus aliquam in mundo Eccleſiam eſſe:ne ſcilicet memoria nominis eius extinguatur.

CAPVT XLV.

1 *SIc dicit* Iehoua *Meſchiæ ſuo*, Cyro, *cuius apprehendi dexteram ad ſubigendas coram eo Gentes: itaque lumbos* Regum *diſſoluam, ad aperienda coram eo oſtia:ideo portæ non claudentur.*
2 *Ego te præcedam, & tortuoſa dirigam, oſtia ænea confringam, & vectes ferreos comminuam.*
3 Et *dabo tibi theſauros tenebrarum, & arcana latebrarum: vt ſcias quòd ego ſim* Iehoua, *vocans te nomine tuo:nempe,* Deus *Iſrael.*
4 P*ropter ſeruum meum* Iacob, *& Iſrael electum meum, vocabo, inquã, te nomine tuo: cognominabo te, quamuis non noueris me.*
5 *Ego* Iehoua, *& nullus præter me:non eſt præter me Deus: accinxi te, vtcunque non noueris me.*
6 P*ropterea ſcient ab ortu* Solis, *& ab occaſu, quòd non ſit præter me.* Ego Iehoua, *& nemo præter me.*
7 F*ormans lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum:* Ego Iehoua *faciens omnia hæc.*
8 R*orate cœli ſupernè: & nubes ſtillent iuſtitiam:aperiatur terra: & proueniant ſalus & iuſtitia:proferat eas ſimul:* Ego Iehoua *creaui eum.*
9 H*ei litiganti cum fictore ſuo.* T*eſta ad teſtas terræ.* A*n dicet lutum fictori ſuo*, Cur *feciſti me? & operi tuo non ſunt manus.*
10 H*ei qui dicit patri, Cur genuiſti? & mulieri, Cur parturis?*
11 *Sic dicit* Iehoua, S*anctus* I*ſrael, & fictor eius:de futuris interrogate me: ſuper filiis meis, & ſuper opere manuum mearum præcipite mihi.*
12 E*go feci terram, & hominem ſuper eam creaui:ego cuius manus extenderunt cœlos, & toti militiæ eorum præcepi.*
13 E*go excitaui illum in iuſtitia, & omnes vias eius dirigam.* I*pſe extruet vrbe͂ meam, & captiuitatem meam dimittet, non pretio nec munere, dicit* Iehoua *exercituum.*
14 *Sic dicit* Iehoua, L*abor Ægypti, merces Æthiopiæ, & proceri* Sab*æi ad te tranſibunt, & tui erunt:ibunt poſt te, in compedibus tranſibunt, & adorabunt, (atque) te obſecrabunt."Vtique in te eſt* Deus*: & nullus vltrà præter* Deum.
Vel, tantũ.
15 *Verè tu* Deus *abſcondens te,* Deus *Iſrael ſeruator.*
16 P*udore afficientur, atque etiam erubeſcent omnes ipſi, ſimul cum pudore abibunt omnes fabricatores ſculptilium.*
17 I*ſrael ſeruatus eſt in* Iehoua *ſalute æterna:non afficiemini pudore, neque erubeſcetis vſque in ſecula.*

18 *Quia ſic dicit Iehoua creans cœlos, ipſe Deus fictor terræ, qui fecit eam, parauit*
eam: non inanẽ creauit, ad inhabitandũ formauit eam: ego Iehoua, & nullus præter me.
19 *Non in abſcondito loquutus ſum, in loco terræ tenebrarum: non fruſtra dixi ſemini*
Iacob, Quærite me: ego Iehoua loquens iuſtitiam, annuncians recta.
20 *Congregamini, venite, accedite ſimul, "abiecti Gentiũ. Nihil intelligunt, qui efferunt* "Vel, remoti.
lignum ſculptilis ſui, & orant Deum qui non ſeruat.
21 *Annunciate, & adducite, etiam conſultent ſimul: quis audire fecit hoc ab initio, &*
iam olim nunciauit? annon ego Iehoua? & non eſt vltra Deus præter me, Deus iuſtus,
& ſeruator non eſt præter me.
22 *Reſpicite ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ: quia ego Deus, & non eſt amplius.*
23 *Per me iuraui: egreſſum eſt ex ore meo in iuſtitia verbum, quod non reuertetur, quòd*
mihi flectetur omne genu, iurabit omnis lingua.
24 *Vtique in Iehoua mihi dicet, iuſtitiæ & robur: ad eum vſque veniet: pudefient au-*
tem omnes qui prouocant eum.
25 *In Iehoua iuſtificabuntur, & gloriabuntur, totum ſemen Iſrael.*

IN CAPVT XLV.

1 SIC DICIT DOMINVS.) Proſequitur argumentum quod tractare cœpit.
Oſtendit enim ſe non fruſtra liberationem populo promiſiſſe, quoniã eius ratio
apud ipſum decreta omnino & cõſtituta eſt Nã vbi agitur de ſalute noſtra, ſem-
per modũ & rationem inquirimus. Etſi autẽ ſæpe nos Deus ſuſpẽſos tenere ma-
uult, atque ita modũ quem in promptu habet, nobis abſcondit: hoc tamen loco
ſuorum indulget imbecillitati, atque modũ declarat quo ipſos liberaturus eſt: eumq́; nominat
cuius manu ipſos reducet. Nam quum aliis tẽtationibus ſatis acriter examinanda eſſet ipſorum
fides, hac in parte occurrere voluit dubitationi, ne ob difficilem rei euentum labaſcerẽt. Et quò
plus efficaciæ habeat hic ſermo, ad Cyrum ſeſe conuertit, Ego te mihi Regem elegi: Appre-
hendam manum tuam, atque Gentes in poteſtatem tuam redigam: ita vt tibi aditum patefa-
ciant ac ſponte ſe dedant. Hæc enim verba magis afficiunt quàm ſi Dominus populum ſuum
alloqueretur. Abſurdum tamẽ videri poſſet, quòd Meſchiam vocat Cyrum. ſic enim vocati ſunt
Reges Iſrael & Iuda, quòd Chriſti perſonam ſuſtinerent: ideóque propriè loquendo, vnicus eſt
Chriſtus Domini. Egreſſus eſt Dominus, inquit Habacuc, cum Chriſto ſuo in ſalutem populi *Habac.* 3.
ſui. Nam in perſona Dauidis erectum fuerat regnum, quod imaginem Chriſti & figuram prę ſe 13.
ferebat. vnde & Prophetæ ipſum paſſim Dauidẽ & filium Dauidis appellant. Specialis quidem *Ezech.* 37.
fuit vnctio, quæ ſacerdotale illud Regnum ab omnibus profanis diſtingueret. Cùm ergo ſolis 24. 25.
Iudææ Regibus conueniret hic titulus, abſurdum videri poſſet quòd hîc ethnico Regi & idola
colenti tribuitur. Nam etſi edoctus eſt à Daniele Cyrus: non legimus tamen ipſum religionem
mutaſſe. Deum quidẽ Iſraelis reuerebatur, cúmque ſummum eſſe cenſebat: verùm ſerio animi
affectu ad eum colendum impulſus non eſt: nec vnquam eò progreſſus eſt vt ſuperſtitiones &
impios cultus abnegaret. Meſchiam ergo ſuũ vocare dignatur non perpetuo epitheto, ſed quòd
ad tempus Redemptoris officio functus ſit: quia & Dei Eccleſiam vltus eſt ab hoſtibus Aſſyriis,
& eam liberauit: quod munus ad Chriſtum propriè ſpectat. Atque ordinaria hæc regum appel-
latio ad hanc circunſtantiam reſtringi debet, quòd populum Dei in libertatem reſtituit. Vnde
obſeruandum eſt quanti ſit apud Deum Eccleſiæ ſalus: quia vel huius tantùm beneficii gratia
Cyrus homo ethnicus, Meſchias nominatur. CVIVS APPREHENDI DEXTERAM. Hac lo-
cutione ſignificat omnia Cyro proſperè ceſſura: quoniam auſpiciis Dei bellum geret. Itaque in
gratiam Eccleſiæ, vt eam liberet, omnia ei proſpera à Deo conceſſum iri pronũtiat Iſaias: atque
iterum hîc cõmendat Dei prouidentiã, vt inter turbulentos motus certò ſtatuant Iudæi, Deum
è ſublimi cuncta ſic regere vt electis ſuis conſulat. Iam quia non facile erat Cyro, quum ad fran-
gendos eius conatus conſpiraſſet tota Aſia, Babylonem vſque penetrare, teſtatur Propheta quic-
quid virium opponẽt mortales liquefactum iri à Deo. Quoniam vis tota in renibus ſita eſt, ideo
Lumbos aperiri aut diſſolui, pro viribus deſtitui Hebræi accipiunt. Poſſemus etiam paulò aliter,
nempe, quòd Dominus lumbos eorum nudabit aut diſſoluet, more Scripturæ vſitato, quo reges
diſcingi baltheo dicuntur, inſigni videlicet regio, quum exauthorantur. qua etiam locutione
vtitur Iob, ac mox ipſe Iſaias ſubiunget, Accingam te. Quamobrem ſenſum iſtum magis ample- *Iob.* 21. 18.
ctor, vt melius conſtet ratio antitheſeos. Hinc apparet tantum roboris & virium eſſe Regibus, *Verſ.* 5.
quantum eis Dominus tribuit ad conſeruationem vniuſcuiuſque gentis. Vbi enim vult trãſferre

eorum principatus, nullis armis aut gladiis ſtatum ſuum tueri poſſunt. AD APERIENDA CORAM EO OSTIA. Hac locutione ſignificat nullas munitiones obſiſtere Deo. quod quidem fatentur omnes: ſed non deſinunt vanam in propugnaculis ac munitionibus fiduciam locare. Vbi enim muris bene cinctæ ſunt vrbes, & portæ occluſæ, illic ſe homines in tuto eſſe putant. Cõtrà verò Propheta omnia præſidia inutilia eſſe oſtendit, ac fruſtra omnes aditus obſtrui, vbi Dominus viam hoſtibus patefacere vult. Etſi autem portas fuiſſe clauſas & bene obſeratas certum eſt, quia tamen ęquè pernici curſu penetrauit Cyrus acſi peruiæ fuiſſent omnes vrbes, iure Propheta nihil fore clauſum dicit.

2 & 3 EGO TE PRÆCEDAM.) Hi duo verſus nihil noui cõtinent: ſed in ſumma, oſtendit victoriam Cyro facilem & expeditam fore, quòd Dominum ducem itineris ſui habiturus ſit. Ideo promittit TORTVOSA omnia directum iri, quia obſtacula omnia Deus auertet. Iam quia pecunia nerui ſunt bellorum, Cyrus autem ex aridis & egenis Perſarum montibus prodibat, theſauros qui pridem reconditi fuerunt & occulti, venturos dicit in eius manum, vt opimis prædis locupletatus, ad ſumptus quoſlibet ſufficiat. Nam theſauros tenebrarũ intelligit qui in tutis & profundis cuſtodiis quaſi defoſsi latebant. Hæc omnia accidiſſe ex hiſtoriis abundè patet: quia Crœſo rege Lydiæ capto, qui tunc omniũ erat ditiſsimus, ingẽtibus pecuniis potitus eſt. Nec verò quiſquam ſperaſſet tam faciles ei fore victorias. Ratio autem hîc adiungitur tantę fœlicitatis, quòd Dominus ipſum vocauit, ac direxit, vt inſigne ipſi potẽtiæ ſuæ documentum daret. Subiũgit enim, VT SCIAS: Cyrus quidem, vt antea dictum eſt, licet Deum Iſrael verum Deum eſſe agnouerit, atque admiratus ſit: non eſt tamen ad ipſum cõuerſus, nec vnquam purũ eius cultum ex Legis regula amplexus eſt. Hæc igitur particularis cognitio fuit: quatenus ſcilicet Eccleſiæ interfuit, ad quam liberandã ipſe deſtinatus erat: vnde neceſſe fuit ipſum hac notitia tãgi, vt hoc Dei opus exequeretur. Nõ loquitur ergo de cognitione qua illuminamur, aut de ſpiritu regenerationis, ſed de particulari notione, qualem profani homines habere poſſunt. VOCANS TE NOMINE TVO. Hanc locutionem frigidè quidam interpretari ſolent: Antequam naſceretur Cyrus, nomine ſuo vocatum diuinitus ac deſignatum eſſe: ſed antè vidimus eadem loquẽdi forma aliud Prophetã intellexiſſe. Deus enim nomine vocare dicitur, quos elegit, atque ad certum opus aliquod deſtinat, vt ſint à vulgo ſegregati. Notatur enim hac voce propior & magis familiaris communicatio. Sic paſtor dicitur oues vocare nomine, quia diſtinctè ſingulas cognoſcit. Hoc quidem fidelibus maximè conuenit, quos Deus in grege ſuo, & inter Eccleſiæ domeſticos cenſet, qua gratia Cyrum dignatus non eſt: ſed quia ipſum ducem conſtituens tam præclaræ liberationis, ſingulares ei virtutis ſuæ notas inſculpſit, iure in eum transfertur eximiæ vocationis elogium. DEVS ISRAEL. Hoc diligenter notandum eſt: quia ſuperſtitioſi homines idolis ſuis victorias acceptas ferũt. &, quẽadmodum ait Habacuc, Immolãt, quiſque deo ſuo. Vagantur ergo in ſuis cogitationibus, & numen qualecunque animo concipiunt, quũ Deus ſolus ac verus agnoſcendus ſit. Quod de Cyro dictum eſt, nobis multò magis accommodari debet: ne qualemcunque Dei notitiam concipiamus, ſed ita diſcernamus ab idolis vt eum vnicè amplectamur, atque in ſolo Chriſto agnoſcamus: extra quem nihil præter idolum, aut etiam diabolum coli poteſt. In eo igitur Cyrum vincamus, cui notitia Dei patefacta eſt, vt abiectis ſuperſtitionibus, omníque impio cultu, purè ipſum atque integrè veneremur.

Cap. 43. 1. *Iob. 10. 3.* *Habac. 1. 16.*

4 PROPTER SERVVM MEVM.) Oſtendit quem in finem tam fœlices & pręclaros ſucceſſus daturus ſit huic Principi: nempe, vt populum ſuum conſeruet. perinde acſi diceret Dominus, Tu quidem potieris inſigni victoria, ſed rationem meorum potius quàm tui ſum habiturus. nam in eorum gratiam Reges ac populos in poteſtatem tuam redigo. His quidem vaticiniis Dominus piorum animos erigere voluit, ne in anguſtiis illis deſperarent: ſed dubium non eſt quin Cyrum quoque permouere voluerit, vt agnoſceret ſe illi populo debere omnia quæ conſequutus erat, quò propenſior ad præſtandam omnem humanitatem foret. In ſecundo membro repetitio eſt qua cauſam illam magis inculcat. interim oſtendit quo iure ſeruos ſuos Iſraelitas cẽſeat: nempe quia gratis eligere dignatus eſt. Neque enim eſt in hominũ arbitrio ſe facere Dei ſeruos, vel proprio marte tantum honorem acquirere. Exegeticè ergo additum eſt hoc membrum, vt antea. Sed interim notatur quoque electionis finis. nã cùm ſimus naturaliter mãcipia Satanæ, ideo vocamur vt in libertatẽ vindicati Deo ſeruiamus. Eo tamen honore, quẽadmodum dixi, neminẽ dignũ eſſe oſtendit niſi qui ab ipſo eligitur. Quis enim dignũ ſe iactabit tanto munere? aut quid à nobis Deo præſtari vel offerri poteſt? Non ſumus ergo idonei ex nobis: ſed nos Dominus idoneos reddidit, vt inquit Paulus. Itaque initium ſalutis noſtræ eſt gratuita electio Dei: finis eſt, obſequium quod ei præſtare debemus. Tametſi verò hoc ad hiſtoriam Cyri reſtringitur, tamen generalem ex eo doctrinam colligere poſſumus. Cùm variæ accidunt in orbe mutationes, Deus interim ſalutem ſuorum procurat, & turbulentis temporibus mirabiliter Eccleſiam conſeruat. Nos quidem in operibus Dei cæcutimus, atque hallucinamur: hoc tamen certò nobis ſtatuẽdum eſt, cùm temerè omnia volui, ſurſúmque ac deorſum ferri videntur, Deum nunquam obliuiſci Eccleſiæ ſuæ: quin potius occultis modis promouere eius ſalutem, vt tandem ipſius tutor ac defenſor

2. Cor. 3. 5.

defenſor appareat. Ioſephus memorabilem hiſtoriam narrat de Alexandro, qui cùm obſideret Tyrum, Legatos Ieroſolymam miſit ad petendum tributum, quod à Iudæis Dario ſoluebatur. Iaddus pontifex, qui iurauerat ſe tributum illud ſoluturum, in poteſtatem Alexandri venire noluit, eíque tributum denegauit. Indignè tulit Alexander, atque elatus ferocia, Ieroſolymam perdere ſtatuit: ac victo tandem Dario, ad eam contendit, quaſi ipſam deleturus. Obuiam ei prodiit Iaddus cum aliis Sacerdotibus & ſacrificis, indutus ſacerdotali ornatu: quem cùm vidiſſet Alexander, deſiliens ex equo velut ſupplex ad eius pedes procidit. Rem adeò inſolitam atque ab eius animo alienam cùm mirarentur omnes, eúmque deſipere exiſtimarent: Parmenioni, qui ſolus ex omnibus ipſum rogauit, reſpondit ſe non hunc hominem adoraſſe, ſed Deum, cuius officio fungebatur. Sibi verò, dum adhuc in Dio ciuitate Macedoniæ eſſet, talem hominis atque ita ornati, tanquam Dei ſpeciem, in ſomniis oblatam eſſe, qui eum ad capiendam Aſiam incitabat, ſéq; ducem exercitus fore pollicebatur, ne vllo modo de victoria dubitaret. Itaq; eius conſpectu ſe non potuiſſe non vehementer commoueri. Proinde liberata eſt hoc modo Ieroſolyma è faucibus immanis illius prædonis, qui nihil aliud quàm cædes & incendia cupiebat. imò maiorem quàm antea libertatem, dona etiam & priuilegia ab ipſo obtinuit. Hoc exemplum adduxi, vt oſtendam Eccleſiam Dei nouis & inſolitis rationibus in mediis periculis conſeruari. Tunc enim turbulentiſſima tempora fuerunt: nullus propemodum terræ angulus quietus fuit. Iudæa autem inter alias terras direptioni quodammodo addicta. En Eccleſia mirabili quadam & noua ratione eripitur, dum alij delentur populi, atque vniuerſa propemodũ orbis facies immutatur. Quod additur in fine verſus, NEQVE TAMEN NOVISTI ME, ad maiorem amplificationem valet: non modò vt intelligat Cyrus nullis hoc ſuis meritis concedi, ſed ne Deum Iſraël quanuis ſibi incognitum contemnat. Nos quidem ſæpe hac de re monet Dominus, ſe præuenire quicquid eſt in hominibus induſtriæ, vt omnem carnis altitudinem retundat: ſed alia in Cyro ratio eſt: nam ſi in ſuam ipſius gratiã hęc ſibi conceſſa à Domino eſſe exiſtimaſſet, neglexiſſet Iudęos, iiſq; veluti mancipiis abuſus eſſet. Propterea teſtatur nullo ipſius meritó id accidere: ſed tantùm in gratiam populi, quem ſtatuit è manibus hoſtium liberare. Deinde nihil procliuius fuit homini cæco, quàm rapere ad ſua idola quod proprium erat veri Dei: quia prauis ſuperſtitionibus imbutus, obſcuro & incognito Deo non libenter locum dediſſet, niſi hoc vaticinio edoctus. Lib.11.c.8

5 EGO IEHOVA.) Confirmat ſuperiorem ſententiam: nec verò ſuperuacanea repetitio eſt. nam oportuit Cyro inculcari vnum eſſe Deum, cuius manu omnes principatus & populi adminiſtrantur, vt ab omnibus fallaciis retractus, mentem conuerteret ad Deum Iſraël. Deinde clarius exprimitur non alibi quærendam eſſe Deitatem: acſi diceret, Caue ne idolis tribuas hanc victoriam, aut confuſum aliquod numen concipias, quale homines imaginantur: ſcito Deum Iſraël vnicum huius victoriæ authorem eſſe. Etſi autem non couſque in hac admonitione profecit Cyrus, vt idolis ſuis valere iuſſis vero Deo ſe addiceret, perculit tamẽ eius animum, vt ſummum eius imperium & numen ſuſpiceret: interea domeſticos Eccleſiæ hanc doctrinam amplecti oportuit, vt fictitios omnes deos audacter ſpernerent. ACCINXI TE. Accinctio iſta reſpondet nuditati, cuius antea meminit, cùm aperiri Regum lumbos diceret. Accingere enim dicitur eos, quos viribus & fortitudine munit, atque victores reddit. Vnde colligendum eſt, nullos eſſe animos hominum, niſi quum Dominus vim iis ſuam & fortitudinem inſpirat: nihil effici armis aut copiis vllis, niſi adſit: denique præeſſe bellis omnibus, atque iis quibus viſum eſt victoriam dare, ne quis fortuitò ipſam euenire putet. Iterum repetit, TV ME non nouiſti: vt magis confirmet hæc in gratiam Eccleſiæ Cyro concedi, quò gratum ſe & memorem præbeat, atque populo Dei pro tam inſigni beneficio gratiam referat.

6 PROPTEREA SCIENT.) Significat tam inſigne hoc beneficium fore vt ab omnibus nationibus celebretur: quod quidem ſtatim impletũ nõ eſt. nam etſi longè latéque peruagata ſit fama victoriæ iſtius, pauci tamen intellexerunt Deum Iſraëlis authorem eſſe: ſed vicinis hoc ſtatim patefactum eſt: deinde aliis atque aliis, donec ea fama per totum orbem ſpargeretur. Nec enim prædicit quid mox, ſed quid in poſterum futurum ſit: tametſi hæc diu latuerint. Deus ergo minimè paſſus eſt huius rei memoriam deleri: ſed perpetuis monimẽtis tradi voluit, vt per omnes ætates à remotiſſimis etiam nationibus vſque in finem mundi celebraretur. Tenendum etiam eſt quod prius docui, quia populi reditus futuræ redemptionis præludium fuit, Prophetam vltima primis cõtexere: atque ita de ſolida Eccleſiæ inſtauratione loqui. Adde quòd vbi contingit ingratitudine & malitia hominum ſepeliri præclara Dei opera, non tamen verum hoc eſſe deſinit, perſpicua fore toti mundo: quia etſi cæcos prætereunt, palàm nihilominus refulgent.

7 FORMANS LVCEM.) Acſi diceret, eos qui prius aut fortunæ, aut idolis omnia tribuere ſolebant, Deum verum agnituros, vt ei ſoli potentiam, omniúmque rerum adminiſtrationem & gloriam attribuant. Non loquitur de perfecta cognitione: tametſi ad eam hæc intelligentia requiratur. ſed cùm Ethnicis etiam hoc palàm fore dicat Propheta, nẽpe omnia Dei arbitrio regi atque adminiſtrari, pudere debet eos qui Chriſtianum nomen gerunt, cùm nudant eum ſua

potentia, vt ad varios gubernatores transferant, quos ſua libidine finxerunt: ſicuti in Papatu fieri videmus. Nec enim agnoſcitur Deus quum tribuitur ei nudum & inane nomen, ſed quum plena authoritas defertur. LVCIS ET TENEBRARVM nomine tam pacem & bellum, quàm aduerſa & commoda quælibet metaphoricè deſignat. Pacem verò Hebraico more ad proſperos omnes ſucceſſus extendit. idque ex antitheto abundè patet: quia pacem non tantùm bello opponit, ſed aduerſis quibuſlibet. Fanatici homines hanc MALI vocem detorquent, acſi Deus mali, id eſt, peccati author eſſet. Sed facilè apparet quàm præpoſterè hoc Prophetæ teſtimonio abutantur. Antitheſis enim id ſatis explicat: cuius membra inter ſe referri debent. Nam opponit Pacem Malo, id eſt, ærumnis, bellis, rebuſq; omnib⁹ aduerſis. Quòd ſi Iuſtitiam Malo opponeret aliquid haberent coloris: verùm, hæc contrariarum inter ſe rerum oppoſitio aperta eſt. Ideo vulgaris diſtinctio non improbanda eſt, Deum mali eſſe authorem, non culpæ, ſed pœnæ. Sed eã Sophiſtæ perperam exponunt: quia dum fatentur famem, ſterilitatem, bellum, peſtem, aliáq; flagella à Deo proficiſci: negant, dum nobis ea ab hominibus accidunt, Deum authorem eſſe. Quod falſum atque huic doctrinæ omnino aduerſum eſt. Improbos enim excitat Dominus, vt nos eorum manu caſtiget: quemadmodum ex variis Scripturæ locis perſpicuum eſt. Dominus quidem ipſis malitiam non inſpirat, ſed ea vtitur ad nos caſtigandos, atque officio iudicis fungitur: quemadmodum Pharaonis atque aliorum malitia vſus eſt, vt in populum ſuum animaduerteret. Itaque tenenda hæc doctrina eſt: Deum vnum omnium rerum authorem eſſe: id eſt, aduerſa & proſpera ab eo immitti, etiamſi hominum manu vtatur: ne quis aut Fortunæ, aut alij cauſæ quicquã tribuat.

1. Reg. 11. 14. 23. Exod. 1. 11, & 2. 23

8 RORATE COELI SVPERNE.) Hîc quidam precationis formam ſubiici putant, qua vti debuerunt fideles interea dum redemptionem, de qua hîc agitur, expectabant: atq; ſic hunc verſum cum ſuperioribus coniungunt, Non tam citò vos liberabit Dominus: ſed interea veſtri officii eſt, precibus diligenter incumbere. Ego verò aliter interpretor: nempe Prophetam ſemper Dei nomine loqui: nam pro ſuo imperio cœlum & terram compellat, vt operam Eccleſiæ reſtitutioni impendant. Atq; hic verſus multum habet energię ad confirmãdos pios in ſpe futurę redẽptionis. quocunq; enim populus intuebatur, nihil præter deſperationem videbat. Si in cœlum conuertebat oculos, illic ira Dei: ſi in terram, illic etiam plagæ & flagella apparebant. Nihil ergo vſquam bonæ ſpei oſtendebatur. Quamobrem eos confirmat Propheta: atque cœlum & terram, à quibus nihil præter minas & terrores imminebat, ſalutem & iuſtitiam producere iubet. Quod magis emphaticum eſt, quàm ſi promitteret hoc futurum, vbi omnibus elementis quæ ad Dei obſequium præſtò ſunt, edicitur quid ipſe fieri velit. Atque ita continuus erit tenor ſententiæ, quæ alioqui abrumpetur, ſi de precibus hunc locum intelligamus. Hæc aũt loquendi forma ſatis vſitata eſt Scripturis: quemadmodum Pſal. 72, Et afferent montes pacem populo, & colles iuſtitiam. Item, Pſal. 85, Pietas & veritas ſibi obuiam factæ ſunt: iuſtitia & pax oſculatæ ſunt. Veritas de terra germinabit, & iuſtitia de cœlo proſpexit. vbi deſcribitur à Dauide regnum Chriſti & eius fœlicitas; atque in eo iuſtitiam, pacem, miſericordiam, veritatem, ſimul coniuncta fore oſtenditur. Idem hîc quoque agitur. Alludit autem ad ordinarium hominum victũ, qui pane & aliis fructibus ſuſtinentur: talibus enim adminiculis indiget eorum vita. Vt aũt terra fruges producat, neceſſe eſt è cœlo vim ſuam concipiat, atque è nubibus aquam hauriat, qua fœcundetur: ac deinde herbas & fruges & hominibus & animantibus producat. IVSTITIÆ verò nomine nihil aliud intelligit quàm fidem, qua Dominus ſuos tuetur & conſeruat. ſic enim Dominus ſtillat è cœlo iuſtitiam, hoc eſt, ordinem ritè compoſitum: cuius fructus eſt ſalus. Tractat enim de liberatione populi è Babylone, in qua Dominus ſe eius vindicem fore oſtendit. Vbi porrò genuinum Prophetæ ſenſum tenemus, deſcendere conuenit ad regnum Chriſti: ad quem anagoge facienda eſt. nec enim reſtringit Deus has promiſſiones ad paucos annos: ſed beneficia ſua proſequitur vſque in aduentum Chriſti, in quo hęc omnia abundè impleta ſunt. Non dubium igitur quin æternam quoque iuſtitiam & ſalutem cõmendet, quę nobis affertur per Chriſtum: ſed prius ſimplex illa interpretatio de reditu ab exilio Babylonico obſeruanda eſt.

Pſal. 72. 3. Ibid. 85. 11

9 & 10 HEI LITIGANTI.) Locum hunc variè exponunt. quidam enim de Rege Balthaſar intelligunt, qui, vt ex Daniele conſtat, ſuperbè inſultabat Deo, quum vaſa templi profanaret. Verùm nimis coacta eſt illa expoſitio: probabilior videri poſſet altera, Dominum longè plura concedere filiis ſuis, quàm homo mortalis liberis, aut artifex operi ſuo concedat. nam huiuſmodi comparationem fieri exiſtimant: Si filius inſurgat in patrem, & contendat cum ipſo, non audietur. Pater enim poteſtatem ſuam retinere volet, ac meritò filium coërcebit. Eodem modo ſi lutum in opificem conſurgat. Deus aũt patitur ſe interrogari: ac liberaliter ſe offert ad ſatisfaciendum populo ſuo: quin etiam vltrò ſe interrogari iubet. Atque ita decimum & vndecimũ verſum ſimul contexunt, ac volunt hinc apparêre indulgentiam Dei, quòd humanius nobiſcum agat, & magis familiariter ſe dimittat quàm mortales erga filios ſolent. Hæc quidem expoſitio plus coloris habet: ſed vtraque à mente Prophetæ aliena eſt. Itaque ſimplicior hic mihi videtur ſenſus: vt intelligamus Prophetam cohibere hominum querimonias, qui in rebus aduerſis obmurmurant,

Dan. 5. 2

murmurant,& litigant cum Deo. Tempeſtiua aũt hęc admonitio fuit, vt patienter,& compoſitis animis crucẽ ferendo conſolationem ſibi oblatam admitterẽt Iudæi. Nam quoties nos ſuſpendit Deus,caro nos ad obſtrependum ſollicitat,Cur non citius faciat quod facturus eſt? quid eum iuuat ſua cũctatione nos torquere? Vt igitur Propheta hanc proteruiã caſtiget,ait,An teſta contẽdit cum figulo? an filij litigant cum patribus? annon penes Deum eſt ita nos tractare vt viſum erit? Quid reſtat,niſi vt æquo animo feramus pœnas quas nobis infligit? Eſt igitur permittendum Deo, quod ipſius eſt, nec eius poteſtati atque authoritati derogandum. HEI, accipio hîc pro interiectione obiurgantis & caſtigantis. TESTA AD TESTAS. id eſt, quod vulgò dicere ſolemus, *Que chacun ſe prenne à ſon pareil*, Teſta cum teſtis terræ contendat. Homines enim ad ſui ſimiles relegans temeritatẽ & audaciam eorũ obiurgat,quòd non reputant non poſſe certamen cũ Deo niſi exitiale ſuſcipi: acſi diceret,Cum quo putant ſibi eſſe negocium? ſciant enim ſe Deo nõ fore pares,ac tandem cedendum eſſe. Quòd ſi ſuæ fragilitatis immemores Gigantum more cœlum impetunt,experientur tandem non fuiſſe bellandum cum opifice ſuo, qui vaſa quæ formauit nullo negotio in fruſta cõminuere,adeóque in puluerem conterere poteſt. Alij חרשים, interpretantur Opifices aut figulos:atque ſic intelligunt,An teſta in figulum inſurget? Verùm ij punctum immutant ac legunt Schin pro Sin,quod variare & facilè mutari poſſe fateor:ſed vſitatam lectionẽ ſequi,& ſimplicem hunc ſenſum amplecti malo. AN LVTVM DICET FICTORI SVO. Conceditur figulo vt vas aliquod quacunque forma voluerit,effingat: patri vt filiis imperet: annon plus iuris erit concedendum Deo? Proinde reprehendit eos qui rebus aduerſis cum Deo expoſtulant,nec patienter ęrumnas ferre poſſunt. Audienda eſt igitur Petri monitio, dum iubet vt *1.Petr. 5.6* diſcamus nos ſubiicere Deo,atque humiliare ſub potenti manu ipſius, vt feramus eius imperiũ: nec,ſi quando variis nos ærumnis exerceat,cum ipſo litigemus. Hoc enim ipſi meritò tribuendũ eſt,vt nos arbitrio ſuo regat.Si ad diſceptationem veniendũ ſit,tam firmas quidẽ ac ſolidas habebit rationes vt conuictos obmuteſcere cogat. neque verò cõpeſcit hominum proteruiam, quòd ratione deſtituatur:ſed quòd nos eius arbitrio totos regendos tradere ac cõmittere æquum ac rectum ſit:ſed interea hanc ſibi poteſtatem iure vendicat, ne à ſuis figmentis vocetur ad rationem reddendam.Quid enim magis indignũ,quàm non probari eius iudicia,niſi hominibus placeãt? Paulus eandem ſimilitudinem vſurpat: ſed maiori in re. diſputat enim de æterna Dei prædeſti- *Rom.9.21* natione:atque ſtultas hominum cogitationes reprimit,qui cum Deo cõtendunt, cur hos eligat, illos reprobet ac condemnet.Hanc enim ſaltem Deo poteſtatem tribuendam eſſe oſtendit, quæ figulo aut opifici tribuitur.propterea exclamat,O homo,quis es,qui reſpondes Deo? an lutum dicet figulo,cur me ita feciſti? Quis tam audax vt ſe Deo opponere, & litem cum eo ſuſcipere audeat? Optimè ergo conuenit cum Propheta:tametſi in re diſſimili & magis ardua hanc ſimilitudinem vſurpet. vterque enim aſſerit plenam eſſe Deo in homines poteſtatem, vt ſe ab eo regi & gubernari ſinant, atque omnia aduerſa æquo animo patiantur.Hoc tantùm diſcrimen eſt,quòd de præſentis vitæ curſu diſſerit Iſaias: Paulus verò ad cœleſtem & æternam tranſcendit. NON SVNT MANVS. Vſitato more loquitur Propheta, vt dicimus,Apponere extremam manum, quum res perficitur:deeſſe verò manus,quum opus indigeſtum,confuſum,aut imperfectum eſt. Sic quoties obmurmurant Deo homines quòd ipſorum votis non obſequatur, vel ignauiæ vel inſcitiæ eum inſimulant.

11 SIC DICIT IEHOVA.) Iam mihi non placere dixi,quòd verſum hunc ita cum proximo quidam coniungunt,acſi Deus iure ſuo cedens liberum faceret Iudæis inquirere pluſquàm inter homines liceat. non multũ abſimilis eſt alter ſenſus, ideo miſeros eſſe Iſraëlitas, quòd voluntatẽ Domini ignorent,imò nec ſcire quidem velint:quòd non requirant conſolationem,ac ne admittant quidem: denique vitio populi accidere, quòd in ſuis ærumnis extrema triſtitia opprimitur: quia ſcilicet os Domini non interrogant:quod ſi recipimus, tenendũ eſſet de alia inquirendi ratione nunc agi.Nam ſicuti nefas eſt in arcana Dei conſilia prorũpere, ita quatenus expedit liberaliter quid facturus ſit, aperire ſuis dignatur. meritò aũt vbi ſacrum os aperit, aures ſibi aperiri iubet,attentéque excipi quicquid pronuntiat.Iam quod veteri populo exprobrat Iſaias,ipſi quoque experimur.Sed magis conſentaneũ eſt ſententiam hanc à proxima pendere,vt ſit applicatio ſimilitudinis hoc ſenſu,Filio non licebit litem patri intendere,nec luto ius cum figulo ſuo diſceptandi dabitur,quanto minus tolerabilis hæc licentia eſt,dum præſcribunt mortales Deo qualiter filios ſuos tractare debeat? Nam alioqui ſuſpenſa eſſet ac mutila ſententia. Concinnè aũt hæc duo membra inter ſe aptantur, Figulus ſuo arbitrio lutum formabit, qui genitus eſt ab homine mortali non audebit cum patre expoſtulare,mihi qui ſummus ſum omniũ pater & opifex, ſimilis poteſtas in filios meos & figmenta negabitur? Si arrideat prior ſenſus, exprobrat hominibus ignauiam ſuã,quòd Deum interrogare non dignantur, atq; ex ipſius ore intelligere quæ ad conſolationẽ eorum pertinebãt.nam ex prophetis intellexiſſent ſe Deo curæ eſſe:atq; exitũ miſeriarum ſuarũ agnouiſſent.& certe nullũ remedium maius in aduerſis,quàm ſi os Domini interrogemus:ne oculos defigamus in præſentẽ rerum ſtatũ,ſed futurã ſalutem animo cõprehendamus,

1.Cor.10.13 quam Dominus pollicetur. Fidelis eſt Dominus, qui non patietur nos tentari vltra id quod ferre poſſumus: ſed dabit cum tētatione etiā exitū, gratiáque ſuam in nobis adaugebit. Et quod addit paulò pòſt, PRÆCIPITE MIHI, hîc non eſt ex imperio capiendū: nec enim noſtrū eſt præcipere Deo, aut ipſum importunè vrgere. nec quiſquā proficere poterit in verbo Dei, niſi qui humilem animum afferet. Verùm ita ſe offert Dominus, vt ab ipſo petamus quæ ſcire noſtra intereſt. perinde acſi diceret, Mandate mihi: ego ad ea patefacienda ſum paratus quæ vos ſcire plurimum refert vt ex eis conſolationē percipiatis. Sed quoniam coactus eſſet hic loquendi modus, ſimplicior eſt illa querimonia quam dixi, Deum ſpoliari paterno iure, niſi abſque controuerſia Eccleſiam ſub diſciplina contineat. ita interrogandi verbum in ſiniſtram partem accipitur, dum homines omnis modeſtiæ obliti non dubitant Deum quaſi obſtrictum interpellare, & cauſam ab eo exigere cuiuſque facti: quod melius patet ex Præcipiendi verbo, quaſi diceret, Veſtrum ſcilicet erit mihi præfigere quam formam operi meo dare oporteat. In ſumma, Prophetæ conſilium eſt ad ſobrietatem & tolerantiam hortari homines: quia ſimulac diſceptare cum ipſo incipiunt, detrahere è cœleſti ſolio conantur. Iudæos autem ſolos non compellat, quia blaſphemias, quæ paſſim tunc etiam inter incredulos volitabant, compeſcere opus fuit. perinde acſi Deus ius ſuum aſſerere volens, totius mundi obtrectationes ita refelleret, Quorſum tandem proſiliet veſtra arrogantia, vt me non ſinatis in officina mea dominari? & familiam meam prout viſum eſt regere?

12 EGO FECI TERRAM.) Videtur ſimpliciter aſtruere Dei potentiam, vt iam antea fecerat: vt ſit obliqua antitheſis inter Deū & idola, quæ à ſuperſtitioſis colūtur. Stulti enim homines interrogant idola, perinde acſi eorū nutu orbis regeretur: Deus è conuerſo nos ad ſe reuocat, quū
Gen.1.1.6 ait ſe creaſſe terrā, & hominem in ea collocaſſe: cœlos expandiſſe, &c. Sed meo iudicio melius cō-
& 2.15 ueniet totum hunc ſermonem accōmodare ad circunſtantiam huius loci. Quid enim magis prępoſterum, quàm homines ſtare in ſuo gradu, Deum autem cuius maieſtas cœlos ſuperat, proteruè interrogari, & trahi in reatum? Obliquè itaque perſtringit hominum veſaniam, qui ſupra cœlos ipſos efferre ſe non dubitant. Admonet tamen interea, ſi ad legitimam diſquiſitionem venire oporteat, Deo quod pro ſua cauſa reſpondeat minimè defore. nam ſi vniuerſum mundum adminiſtrat, certè peculiarem quandam pro ſuis ſolicitudinem gerit, nec curat alienos, vt domeſticos ſuos vagari ac diſſipari ſinat. Sic igitur intelligo hunc verſum: Egóne, cuius immenſa & incomprehenſibilis ſapientia & virtus in cœlo & terra refulget, nō ſolùm humanis legibus obſtringar, ſed detrudar infra cōmunem ſortem? Quòd ſi de æquitate mea ambigitur, ego qui omnia manu mea rego atque adminiſtro, annon ſolicitus ero de iis quos in familiam meam adoptaui? annon excubabo pro eorum ſalute? vt ſit argumentum à minori ad maius. Atque hic ſenſus Scripturæ conſentaneus eſt. Scimus enim nos ita adoptatos à Deo, vt in tutelā ipſius recepti manu eius protegamur: nec quiſquam nobis, niſi eius permiſſu, nocere poſſit. nam ſi paſſerculus iniuſſu eius in
Mat.10.29 terrā non cadit, vt ait Chriſtus, an nos, quos pluris æſtimat, temerè furori hoſtium & crudelitati exponet? Itaq; quum Deus omnes creaturas ſua prouidentia foueat, Eccleſiam quam toti orbi anteponit, negligere non poteſt. Quare, ad hanc prouidentiam rebus vel deploratiſſimis confugiendum: neque vllis tentationibus, quibus nos variè adoritur Satan, cedendum eſt.

13 EGO EXCITAVI.) Nunc proſequitur argumentū quod initio capitis ingreſſus erat. nam quum hoc ſibi propoſuerit Iſaias, vt afflictionem temperet, quę dura admodum atq; acerba erat, ſpem liberationis affert, & manum illis porrigit, vt certiſſimam redēptionem expectēt: Tametſi videamini periiſſe, Dominus tamen vos ab exitio vindicabit. Quorſum aūt interpoſita fuerit obiurgatio quam vidimus, ex re ipſa colligere promptum eſt: quia niſi in eam abrupto ſermone digreſſus eſſet Iſaias, impatientiæ ſuæ feruore Iudæi ad deſperationem rapti eſſent. IN IVSTITIA, tantundem valet ac iuſtè & veraciter, & relatiuè accipitur, quia cauſam aſſignat cur Cyrū excitare ſtatuerit Deus: nēpe quia fidelis eſt Eccleſiæ ſuæ cuſtos, nec cultores ſuos fruſtratur. Alij exponunt, In iuſtitia, id eſt, vt puniat Chaldæos: alij, Vt iuſtus regnet: ſed Propheta nihil tale vo-
Pſalm.5.9, luit. Sæpius verò Iuſtitia in Scripturis pro fide accipitur: quòd Dominus promiſſa pręſtādo & tu-
& 7.18, & endo ſeruos ſuos, iuſtitiam ſuam declaret. In eo enim potiſſimùm relucet iuſtitia Dei, quòd
22.32 ſuos ſeruando ſummæ & perfectæ rectitudinis ſpecimen edat. Nam etſi nullum ſit Dei opus cui non inſculpta ſit iuſtitiæ nota, multò inſignius tamen ac luculentius teſtimonium viſitur in Eccleſiæ ſalute. Significat igitur ſe Cyrum excitaſſe, vt in eo iuſtitiam ſuam declaret: quem populo
Exod.20. reducendo ducem atque authorem conſtituit. VRBEM MEAM. Ieroſolymam intelligit, quam
24 ſuam vocat, quòd ibi memoriam nominis ſui fieri voluiſſet, atque ſibi peculiariter conſecraſſet:
Pſal.46.5. quemadmodum etiam Deus ipſe monuerat: Vbicunque memoriam fecero nominis mei, veniā
6, & 132. ad te, & benedicam tibi. Nulla autem erat alia vrbs, quam ad ſacrificia & vota, ad inuocationem
14 nominis ſui deſignaſſet. Quamobrem Pſalmo 46. etiam dicitur Ciuitas Dei, Sanctum taberna-
2.Paral. culum Altiſſimi: quoniam Deus in medio ipſius: & alibi, Hæc requies mea in ſeculum ſęculi. Cy-
36.23 rus autem non extruxit hanc ciuitatem manu ſua: ſed edictis vetuit ne quis eam inſtaurari pro-
1.Eſdr.2, hiberet: viatica etiam & ſumptus populo ſuppeditauit. NON PRETIO, id eſt, gratis. Hoc au-
& 6.3 tem inſolitum eſt. nam ſi captiui dimittantur à victore: aut exigitur pretium, aut conditiones

iis graues imponũtur. nihil tale à Cyro factũ eſt. Vnde ſequitur, hanc liberationẽ diuinitus, nõ ab humana voluntate accidiſſe. CAPTIVITAS autẽ hoc loco collectiuè pro Captiuis accipi debet.

14 SIC DICIT IEHOVA.) Loquitur adhuc de reſtitutione quæ auſpiciis Cyri poſtea facta eſt: ſed memoria tenendum quod prius diximus: iſtas promiſſiones longius extendendas eſſe. Vniuerſum enim tẽpus comprehendit quod ſecutum eſt vſque ad Chriſti aduentum. Quod ſi quis rectè conſideret, & vſitatum Prophetæ ſermonem perpendat, nihil immodicum in eius verbis reperiet, neque hyperbolicè loquutum exiſtimabit. Alludit aũt Propheta ad ſumptus quos Cyrus extruendo atque ornando templo ſuppeditauit. tunc enim impletum eſt quod dicit, Laborẽ Ægypti, ac mercedem Æthiopiæ ad Iudæos peruenisse: quoniam Ægyptus & Æthiopia tributariæ erant, & ſubditæ Regi Perſarum. Ex illis tributis templum Ieroſolymæ inſtauratum eſt. Sed quemadmodum inſtauratio illa præludium tantùmodò fuit eius quæ à Chriſto facta eſt: ita etiã obſequium exterarum nationum quę populo Dei ſeruierunt, initium tantùm fuit eius obſequij quod variæ nationes, poſtquam mundo patefactus eſt Chriſtus, Eccleſiæ Dei præſtiterunt. Cæterùm, ſub nomine Ægypti, Æthiopiæ, & Sabæorum, qui eo tempore floruerunt, reliquas etiã nationes comprehendit. perinde ac ſi diceret, Vos nunc tyrannide alienarũ nationum oppreſſi eſtis: ſed aliquando accidet tempus quo vobis ſubiicientur. Hoc ſtatim adimpletum non eſt: ſed tunc demum quum adueniens Chriſtus ſubegit ſibi ferreas & prius indomitas animas, vt manſuefactę iugum impoſitum ſuſciperent. Ideo verò Dominus populum ſuum redemit è Babylone, vt aliquam Eccleſiam conſeruaret vſque in aduentum Chriſti, cuius imperio populi omnes ſubiiciendi erant. ideóque nihil mirum ſi de reditu populi verba faciens Propheta, ad finem & conſilium Dei ſimul orationem ſuam dirigat, faciatque vnicam Redemptionem. Quòd aũt Iſraëlitas Gentium omnium dicit fore victores, ex mutua capitis & membrorum cõmunicatione pẽdet. Quia enim vnigenitus Dei filius ſic fideles ſuos ſibi aſſociat, vt ſimul vnum ſint: ſæpius quod illius proprium eſt, ad Eccleſiam, quæ eius corpus eſt ac complementum, transfertur. Hoc ſenſu & regimen tribuitur Eccleſiæ, non vt ſuperba dominatione capitis gloriam obſcuret, vel etiam arroget ſibi proprium imperium: denique ſeparatum quicquã habeat à ſuo capite: ſed quia Euangelij prædicatio, quæ apud eam depoſita eſt, ſpirituale eſt Chriſti ſceptrum, quo potentiam ſuã exerit: hoc modo ſupplex corã Chriſto nemo ſe humiliare poteſt, quin Eccleſię quoque ſe addicat, quatenus fidei obedientia cum doctrinæ miniſterio coniuncta eſt, ſic tamen vt ipſius caput Chriſtus emineat ſolus, poteſtatemque ſuam exerceat. CERTE IN TE DEVS. Refert quid dicturi ſint ij qui Eccleſiam obſecrabunt honoris cauſa. Deum enim apud ipſam eſſe fatebuntur. אך nonnulli vertunt, Tantùm: quod etſi non repudio, imò fateor aptiſſimum eſſe ad exprimendam Prophetę mentem, non tamen prorſus male conueniet affirmatiuè accipere, Vtique in te Deus eſt. Exponit aũt quomodo exteri populi ſubiiciendi ſint Iudæis: quia agnoſcent vnicum eſſe Deum, quem Iudæi coluerunt. Si quis obiiciat, hoc nihil ad Iudæos pertinere, qui nunc ab Eccleſia alieni ſunt: reſpondeo, ab iis nihilominus Euangelium manaſſe, atque propagatum eſſe per vniuerſum orbem: atq; ita Ieroſolymam vt fontẽ, vnde pura doctrina prodiit, agnoſcimus. Soli certè Iudæi intellexerunt olim quis eſſet Deus, & qualiter ritè colẽdus eſſet: cæteri fallacibus nugis dediti, figmenta ſua adorabant. Vnde etiã Chriſtus, quum Samaritanã alloqueretur, Nos, inquit, ſcimus quid adoramus. Meritò ergo hîc dicitur, Deus in te eſt: quoniam aliæ nationes ignorabant Deũ. Quia aũt ſubeſt tacita antitheſis, libenter excluſiuam particulam admitto, vt teſtimonium ſit pœnitentiæ Gentium, dum vno Deo contentæ idolis ſuis valedicent. Summa eſt, Qui antea ſuperbiebãt, atque elato animo Eccleſiam contẽnebant, ei eſſe ſubmiſſuros, vbi innotuerit Sanctuarium ſeſe veri Dei: neque enim, vt dictum eſt, Eccleſiam ſuam extollens Deus, proprio imperio ſe abdicat. Atque hoc ſignum eſt veræ conuerſionis, quòd non colimus Deum quem finximus, ſed qui in Eccleſia agnoſcitur. Notandum eſt etiam hoc Eccleſiæ encomion, Deus in te eſt. nam Deus in medio eius, quia illic domicilium elegit: quemadmodum prius citauimus ex Pſalmo 46. Si enim populus Dei ſumus, atque ſalutari eius doctrinæ ſubiiciamur, ſequitur ipſum nobis affuturum: quia ſuos deſerere non vult. nam hæc promiſſio perpetua eſt, nec ad tempus illud ſolummodò referri debet.

Eſdr. 6. 8

Epheſ. 1. 23

Luc. 24. 47

Pſal. 76. 2

Ioh. 4. 22

Pſal. 46. 6

15 VERE TV DEVS ABSCONDENS TE.) Nunc exclamat Iſaias, longa patiẽtia opus eſſe, vt promiſſis Dei fruamur: quia populꝰ ad deſperationem ſollicitari poterat, quum impiis omnia fluerent ex voto: ipſis verò aduerſa omnia acciderent. Scio aliter à pleriſque exponi. Hebræi enim vulgò huc trahunt, Quòd Dominus abſcondet ſe Gentibus: populo verò ſuo ſe patefaciet. Chriſtiani verò interpretes alium ſenſum, ſed longè petitum afferunt. Argutũ quidem eſt quod aiunt, Chriſtum abſconditũ eſſe Deum, quòd eius diuinitas lateat ſub humilitate carnis: verùm alienum eſt à Prophetæ ſententia. nam abſconditum vocat Deum, quòd ſe ſubducere & quodãmodo occultare videatur, cùm affligi ſuos, & ærumnis premi ſinit. quamobrem ſpe erigendi ſunt animi noſtri. Spes autem, vt ait Paulus, non eſt eorum quę videntur. Atque hoc ſenſu Deum abſconditũ vocat Iſaias: quia non ſtatim patent oculis noſtris quæ promiſit. Ita à conſideratione rerum præſentiũ abducere animos noſtros voluit, & ſupra cœlos erigere, ſi opẽ ipſius apprehẽdere

Rom. 8. 24

& amplecti velimus. Opus igitur eſt patientia: vt quum differt promiſſa, deſideria ipſi noſtra ſuſpendamus. Dixerat nuper incredulos, quanuis tunc cæci & ſtupidi eſſent, ſenſuros Dei præſentiam: ſed quia nondum manifeſtationis tempus aderat, non abs re interiicitur hæc exclamatio, quòd Deus antequam gloriam ſuam illuſtret, virtutem ſuam occultet ad probandam ſuorum fidem. Porrò non de eſſentia Dei, ſed de auxilio Prophetam loqui ex epitheto quod proximè additur, colligere promptum eſt, quum vocatur Deus ſeruator. Explicat enim Deum in modo ſeruandæ Eccleſiæ ſeſe abſcondere: quia manum ſuam ad tempus perinde occultat, acſi eam deſerere prorſus ſtatutum eſſet. Salutem enim noſtram velut in tenebris latere vult, vt ſi ea frui cupimus, ſciamus egrediendum nobis è mundo eſſe: quia nec ſubitò ſe nobis ingeret, neque oculis noſtris patebit. Inuicta ergo conſtantia à nobis expectanda eſt. nam & hoc modo fidem noſtram exerceri ac probari à Deo vtiliſſimum eſt, vt cùm variis vndiquaque ærumnis prememur, nihilominus in Deo atque eius promiſſis conquieſcamus.

16 & 17 PVDORE AFFICIENTVR.) Hîc Propheta Iudæos cõparat cum Gentibus, vt graui & difficili tentationi occurrat, qua poterant ſolicitari, cùm Gentes proſperis rebus frui viderẽt. Suſpicari enim in tãta perturbatione poterant, Deum Gentibus propitiũ eſſe, aut abieciſſe curã populi ſui, aut cæco fortunæ impetu omnia gubernari. Monet igitur Propheta, Tametſi ad tempus floreant Gentes, atque in cœlo eſſe videantur: tamen perire tandem ipſas, Iſraëlem verò ſaluum eſſe oportebit. In ſumma, hortatur ne Dei potentiam ex præſenti rerum ſtatu æſtiment: ne in momentaneã fœlicitatem defixas habeant mentes: ſed eas in æternam ſalutem attollant, atq; manu Dei percuſſi patienter ferant conditionem ſuam: ne impiorum fœlicitati inuideant, quam
Pſal. 37.1 infœlix mutatio ſequutura eſt: quéadmodum etiam Pſal. 37. præclarè deſcribitur. Atque hæc ſententia cum ſuperiore coniuncta eſt. Quiſquis enim intelliget Deum, cùm ſeruator eſt, eſſe abſconditum, non mirabitur impios proſpero rerum ſtatu frui, pios verò abiectos eſſe & miſeros, variiſque ęrũnis exerceri. Sic Dominus probat fidem & patientiam noſtram: nec quicquam interim nobis deperit de æterna ſalute: tandem verò peribunt qui nunc videntur ſalui centies ac beati. quicquid nunc boni obtinent, in grauius ipſis exitium cedet: quia beneficiis Dei abutuntur: atque, vt prædones, in aliena inuadunt: etiam ſi optimo iure ſibi videantur omnia poſſidere. Proinde quoties oboritur animis hęc cogitatio, Impiis bene eſt, ergo Deus ipſis fauet, inania ſunt promiſſa quibus nitimur: ad hanc Prophetæ ſententiam, velut ad certiſſimam anchoram confugiamus, eàque muniamur, Dominus non fruſtrabitur nos expectatione noſtra: liberabimur tandem: tametſi nunc probris, iniuriis, ludibriis, & ſæuitiæ impiorum expoſiti ſimus.

18 QVIA SIC DICIT IEHOVA.) Hic verſus ad ſuperiorum confirmationem pertinet. vult enim Propheta Iudæis omnino perſuaſum eſſe, ipſos tandem liberatum iri à Domino: tametſi miſera ſeruitute oppreſſi ſint. Ideo nonnulli per TERRAM hîc Iudæam intelligunt: ſed puto argumentum eſſe à minore ad maius, vt prius verſu duodecimo diximus: quòd quũ Dei prouidentia ad omnes in vniuerſum creaturas extendatur, multò magis ad eos pertineat quos adoptauit pro filiis. eos enim potiſſimùm curę habet. Tale denique eſt argumentum Prophetæ, Quũ Deus terram crearit vt in ea homines ſedem & domicilium haberent, multò magis vt ſit aliquis Eccleſiæ locus: maiori enim curæ Eccleſiam habet, quàm reliqua omnia. Si igitur firmauit terrã, ſi formam ei vſumque certum tribuit, vt ex frugibus quas produceret, homines alerentur: haud dubiè primũ locum, & ſummũ honoris gradũ filiis attribuit. Hoc nõ ſemper oculis noſtris patet: quãobrem ſpe erigẽdi & ſuſtinẽdi ſunt animi noſtri, vt aduerſus omnes tẽtationes inuicti ſtem⁹.
Infrà 54.9 Deniq; quandiu ſtabit terra, tãdiu Eccleſia Dei futura eſt: quãdiu ſol & luna erunt, non deficiet.
Gen. 9.9 poſtea vtetur etiã maiore argumento, Si pactũ quod Dominus cum Noë iniit de ſtato huius mũdi ordine, firmũ eſt: multò magis quod de Eccleſia iniit, firmũ eſſe debet. Mundus enim caducus & corruptibilis eſt: Eccleſia verò, id eſt, regnũ Chriſti, æterna futura eſt. Quæ igitur ad ipſam ſpectant promiſſiones, haud dubiè firmiores & conſtantiores reliquis omnibus fore conſentaneum eſt. Quia verò præcipuus terræ ornatus eſt habitari ab incolis, addit non ideo fuiſſe creatam vt ſua inanitate deformis ac vaſta eſſet. Si quis obiiciat contrà, terram inanem & vacuam fuiſſe cũ
Gen. 1.2 creata eſt, vbi eodem nomine vtitur Moſes quo hîc Propheta, תהו ſcilicet, quod informe & vacuum ſignificat: ſolutio facilis eſt. Nec loquitur Propheta de initio creationis, ſed de conſilio Dei quo terra in vſum & habitationem hominum deſtinata eſt. Nihil igitur hîc contrarium eſt iis quæ à Moſe dicuntur: quoniam Iſaias finem & vſum ſpectat. Quod verò ſequitur, AD INHABITANDVM, hæc quidem ſententia extenditur ad omne genus humanum. nam omnibus terra ad habitandum deſtinata eſt. Vnde enim fit vt Dominus nos alat, omniáque neceſſaria ſuppeditet, impios etiam ſuſtineat, niſi quòd ſtare voluit decretum ſuum, quo terram hominibus inhabitandam dedit? Eſt enim alioqui ſtupendum quomodo tot ſcelera & flagitia ſuſtineat, nec in vniuerſum deleat humanum genus: ſed conſilij ſui rationẽ habet, non noſtræ dignitatis. Hinc ergo ſtant regna & principatus: hinc ordines & politię etiã inter barbaros & infideles conſeruãtur. Quanquã enim propter hominũ peccata in vaſtitatẽ terras quaſdã ſępe redigit Do-
Pſal. 107. 34 minus, & quaſi ſalſugine aſpergit vt ſterileſcãt, nec alere poſſint amplius ſuos incolas: hoc tamẽ

ſem-

ſemper tēperamentum adhibet, vt habitetur terra: quia hoc eius decretum inuiolabile eſt. Interea retinendū eſt quod iam dixi, fieri non poſſe, quandiu habitabilis erit terra, quin ſuos cultores foueat Deus, à quibus inuocetur. Cæterùm hinc maximā conſolationem pij omnes percipere debent: quòd tametſi contemptibiles mundo, pauci atque exigui ſint: & dum impij numero, potentia atque authoritate ſuperant, ipſi tam abiecti ſint vt infra mundi excrementa eſſe putentur, tamen Deo pretioſi ſint: quoniam ipſos in numero filiorum habet, nec eos perire vnquam patietur. Quod repetit ſe Deum eſſe, non tantùm ad aſſerendam eſſentiam ſpectat, ſed vt ſe diſcernat ab omnibus idolis, Iudæóſque in pura fide retineat. Nam & ſuperſtitioſi fatentur vnum eſſe Deum: ſed eum pro libidine ſua fingunt. Agnoſcendus ergo Deus qui ſe patefecit Patribus, atque per Moſem locutus eſt. Nec enim tantùm hîc agitur de æterna eſſentia Dei, vt nonnulli putant, ſed de officiis omnibus quæ ad ipſum ſolum pertinēt, ne vlla ex parte ad creaturas transferantur.

19 NON IN ABSCONDITO.) Nunc reuocat populum ad doctrinam Legis, quoniam Deus hominum ſenſu cōprehendi non poteſt. Verùm vt abſconditus eſt intelligentiæ carnis, ita abundè ſe in Verbo patefacit, atque remediū præbet. Quod igitur nobis deerat, ſuppeditatur ex Verbo, ne quid amplius deſideremus. Hoc ſi deeſſet, nihil haberemus ſpei: ac penitus animo cōcideremus. Teſtatur autem ſe nō fruſtra nos inuitare, etiamſi differat auxilium ſuū: certiſſimum enim eſſe quod promiſit. vt apertè docuit quò nobis confugiendum, in quo conquieſcendum eſſet: ita re ipſa comprobaturum, non inanem fuiſſe eorum ſpem qui in eius Verbo acquieuerunt. Hinc apparet quàm impiæ ſint eorum voces qui nihil certi ex Verbo colligi poſſe aiūt, atque naſum cereū eſſe fingunt, vt ab eius lectione alios abſterreant. Sic enim blaſphemant ſcelerati homines, quòd errores ſuos ſola Verbi doctrina detegi ac conuinci vident. Sed reſpondemus cum
Dauide, Lucerna pedibus noſtris verbum tuum Domine, & lumen ſemitis noſtris. Reſpondemus cum Iſaia & reliquis Prophetis, nihil obſcurū, ambiguum, aut fallax à Domino traditū eſſe. *Pſal. 119. 104.*
Reſpondemus etiam cum Petro, firmiorem eſſe Propheticum ſermonem: cui dum attēditis, inquit, ceu lucernæ ardēti in loco caliginoſo, rectè facitis: donec dies illuceſcat, & lucifer exoriatur in cordibus veſtris. *2. Petr. 1. 19.*
Quòd ſi hæc de Lege & Prophetis dicta ſunt, quid de Euāgelio dicemus, quo lux clariſſima nobis patefacta eſt? Annon dicemus cum Paulo, Si obſcurū eſt Euangelium, iis qui pereunt, obſcurū eſſe, quos princeps huius mundi Satan excæcauit? *2. Cor. 4. 3.*
Seipſos igitur accuſent cæci & luſcitioſi homines, cùm hunc ſplendorem Verbi nequeunt ſuſtinere. Nos verò quantaſcunque tenebras offundere conētur, in hac cœleſti luce ſtabiles & fixi ſimus. Porrò videtur Propheta alludere ad vaticinia quę ex antris & tripodibus idolorū dabantur. nam incerta & fallacia erant: cùm nihil tale in reſpōſis Dei reperiatur. Palàm enim loquitur, nec quicquā aut fallax aut flexiloquum tradit. Atqui experientia docet Scripturam eſſe difficilē & ſubobſcuram. Hoc quidem verū eſt, ſed hebetudini ſenſus noſtri & tarditati, non Scripturæ imputandū: nec enim accuſandus eſt ſol à cæcis aut luſcitioſis, quòd eum intueri non poſſint. Interea fixum hoc manet, quicunque dociles & morigeros ſe præbent Deo, non fruſtra operam conſumere: quia Deus fideliter optimi doctoris officio fungitur erga humiles & paruulos. Iā quanuis non omnes ad ſummum gradum perueniant, nunquā tamen profectu carebit eorum ſtudium qui Deum ex animo quærent. Atque hoc verbo pręcipuū Legis finem & vſum notat Iſaias, vt homines ad Deum inuitet. Et certè hæc ſolida eorum eſt fœlicitas, coniungi cum Deo: ſacrū verò coniunctionis vinculum fides eſt ac ſyncera pietas. Porrò hoc ſecundo mēbro non modò perſpicuè & ſine ambagibus ſe loquutū fuiſſe affirmat, ſed prædicat firmitatem & conſtantiam verbi ſui. acſi diceret ſe non fallēdi cauſa liberaliter promittere, nec verbis lactare famelicos, ſed re ipſa præſtare quicquid pollicitus eſt. Hinc conuincitur eorum ingratitudo qui vocati non reſpondent: quando non aliud Deo conſilium eſt, niſi vt nos bonorum omnium participes reddat, quorum alioqui inanes & vacui ſumus. Quod mox ſequitur, Deum loqui iuſtitiā, exegeticum eſt: quaſi diceret nulla fraudis macula aſperſum eſſe ſermonem, quo ſibi conciliat electos ſuos, ſed rectiſſimam puritatem continere. Eloquia Domini, vt inquit Dauid, munda ſunt, vt argentum excoctum catino terreo, ſepties purgatum. *Pſal. 12. 7.*
Lucidam ergo iuſtitiam habemus in verbo Dei, quæ ſublatis tenebris, ſtatim animis noſtris illuceſcet.

20 CONGREGAMINI.) Prouocat omnes ſuperſtitioſos, iiſque veluti diē dicit, vt æquo arbitrio ſeſe ſummittant: ſicuti antea aliis locis vidimus: vt oſtendat nihil ab iis obtēdi poſſe quod non facilè euertatur. nunc quidē ſibi placent in ſuperſtitionibus ſuis: ſed facilè diſcutientur omnes eorum fumi, ſi veniant ad dicendā cauſam: nullóque negotio conuincentur. Colligant igitur ſe turmatim omnes ac conſpirent, fraudibus, minis, ac terroribus omnia moliantur: veritas tandem ſuperior euadet. Hæc confirmatio valde neceſſaria fuit Iudæis, quum vbique gentium & locorū graſſari viderent impios errores quibus obruebatur veri Dei cultus. Ad hoc igitur præſidium hodie quoque confugiendum eſt, cùm paucitatem noſtram & tenuitatem cernimus. Turcæ magnam orbis partē obtinent: Papiſtę longè latéque erectis criſtis triumphant: nos interim pauci ac tenues vix habemur numero hominū: ſed veritas tandem præualebit, omném-

que celſitudinẽ proſternet,qua nunc hominũ oculi perſtringuntur.פליטי,alij vertunt Abiectos, alij Profugos,vel,Qui euaſerunt:ac putant Iudæos qui ab exilio redierant, compellari. Verùm, ſenſus ille nimis coactus eſt.magis receptum eſt vt intelligat Abiectos Gentiũ,quia פלט ſignificat Abiicere.non quòd deſignet obſcurum vulgus,vel hominũ quiſquilias :quin potius ſermonem ad eos cõuertit qui dignitate,opibus,potentia,ſciẽtia inter Gentes præcellebãt.Eos enim ABIECTOS vocat,quòd in cõſpectu Dei nihili ſint:tametſi ab hominib⁹ magni æſtimẽtur. quod
Luc. 16. 15. enim altum eſt corã hominibus,corã Deo abominabile eſt. Quãquam ſiquis malit accipere pro Remotis,non admodũ repugno.acſi diceret,Conueniant ab extremis terræ. QVI EFFERVNT. Oſtendit quanta dementia occupet idololatras, qui ſimulachra adorant, quæ ipſis humeris geſtant,& thenſis circunferũt. Vel Efferre hîc accipiemus pro Collocare in edito & eminẽti loco: quemadmodũ hæc Satanę aſtutia fuit,erigere ſtatuas in columnis & altioribus locis,vt homines raperet in admirationem, & ſolo earum reſpectu ad cultum & venerationẽ adduceret. Verùm, ſimpliciter interpretari poſſumus de omni cultu qui ſtatuis exhibetur: vt eũ vanitatis & inſaniæ conuincat.Sciunt enim ſuperſtitioſi, idola hominũ ope & auxilio potius indigere, quàm homines idolis: quæ ſine hominũ opera conſiſtere non poſſunt. Atque huc tẽdit quod proximè ſequitur,Orare Deum qui non ſeruat.Quid enim inſulſius,quàm vota & preces dirigere ad lignũ,vel lapidem?& tamen ſalutis petendæ cauſa ad mortuas ſtatuas curſitant increduli.

21 ANNVNTIATE.) Prouocat hîc iterum eos omnes qui poterant Iudæis moleſti eſſe, ac eorum fidẽ concutere ſuis ludibriis.ſemper enim hoc habet propoſitum, vt fidem populi aduerſus omnes Gentium inſultus muniat. Nam in multis tẽtationibus,iiſque grauiſſimis, periculum erat ne labaſcerent Iudæi miſerè afflicti,niſi validæ rationes contrà fuiſſent oppoſitæ,quę eos in cultu ac fiducia veri Dei retinerẽt. Permittit ergo vt proferant atque adducãt homines profani quæcunque habebunt cauſæ ſuæ adiumenta.Quod ſequitur, INEANT CONSILIVM, maioris fiduciæ cauſa additum eſt.Significat enim Propheta, quantumuis inter ſe conſultent ac conſpirent,nihil profecturos,vt iam dictũ eſt.Quanquam ſimul fortè notare voluit euanidam eſſe ſpeciem & fucum,quicquid excogitant increduli ad excuſandos ſuos errores.Ergo vtcunque ſplendida oſtentatione venditent ſua figmenta,docet Propheta in verbo Dei ſatis fulturæ eſſe,ne labaſcat piorum fides.Prouocat autem eos ad ſerium examen,vt cum Lege & vaticiniis cõferatur quicquid increduli à ſuis idolis prædictum fuiſſe iactant.Libenter amplector quod communiter receptum eſt,Prophetam loqui de populi redẽptione:ſed quia ſimul coniuncta erat euerſio monarchiæ Babylonicæ, eam ſimul comprehẽdi ſentio. Quoniam autem repetitio eſt eiuſdem ſententiæ,מקדם & מאז idem valent : acſi diceret, Ab initio & iam olim.Hoc enim vaticinium multò antequam res accideret editum fuit. vnde certò colligere poterant fideles, Deum loquutũ eſſe. Præſcientiæ adiungit potentiam , vt prius:quanquã ſimul exprimit quorſum ſit potens : nempe, ad ſeruandum populum ſuum.

22 RESPICITE AD ME.) Hactenus ſolos Iudæos alloquutus erat, acſi ſalus ad eos ſolos pertineret:nunc latius ſermonem ſuum extendit. Vniuerſum enim orbẽ inuitat ad ſpem ſalutis. Et ſimul ingratitudinis damnat cunctos populos , qui ſuis erroribus dediti quaſi data opera vitæ lucem fugiebant.Quid enim magis indignum quàm ſalutẽ ſuam vltro reſpuere? Iubet igitur omnes in ſe reſpicere:atque precepto promiſſionẽ addit,quæ plus momẽti habet,atque magis cõfirmat,quàm ſi mandato ſimplici vſus eſſet. Itaq; hîc habemus inſigne teſtimonium vocationis
Eph. 2. 14. Gentium:quòd diruta maceria,qua Iudæi à Gentibus diſiuncti erant,omnes promiſcuè Dominus ad ſe inuitet.Cæterùm,hîc etiam monemur quæ ſit vera ratio conſequendæ ſalutis : nempe, cùm reſpicimus in Deum,totóque animo ad ipſum conuerſi ſumus.Reſpiciendus eſt autem ocu-
Ioh. 3. 16. lo fidei,vt ſalutem omnibus propoſitam in Chriſto amplectamur. Sic enim Deus mundum dilexit,vt filium ſuum venigenitum daret:vt omnis qui in eum credit,non pereat. Cùm autẽ hortatur omnes fines terrę,ſimul oſtẽdit mortales omnes hactenus eſſe vagatos,neque reſpectũ veri Dei habuiſſe nã vbi eſt infidelitas,ibi certus Dei aſpectus eſſe non poteſt , qui eum diſtinguat ab inanibus laruis. Denique hãc omnibus exitij cauſam eſſe docet,quòd circũagantur prauis ſuis cõmentis , atque ita à vero Deo deficiant,ex cuius notitia certa & æterna ſalus manat. Porrigit ergo manum Dominus,vt omnes eripiat, atque rationem oſtendat obtinendæ ſalutis.vnde apparet Euangelij doctrinam non temerè nationibus omnibus prædicatam eſſe, ſed decreto Dei,à quo iam olim id ſtatutũ erat.Quãquam,vt paulò antè attigi,ſocordiam Gentium accuſat, quòd ſenſus ſuos huc illuc, quocunque tulit libido,flectant ac verſent. Etſi enim naturaliter ad Deum accedere non poterant,imò vnà cum lacte imbiberant ſuperſtitiones quibus erant excæcati:iure tamen illis impium gratiæ ſuæ contẽptum obiicere Deus potuit:quia ſemper ignorantiæ implicita eſt hypocriſis,dum homines vanis blanditiis decipi malunt, quàm rectà ad Deum tendere.

23 PER ME IVRAVI.) Subiicit apertiorem confirmationem proximæ ſententiæ. quòd enim inſolita eſſet & portento ſimilis hęc vocatio,iuſiurandum adhibet: ſicuti rebus nouis & difficilibus creditu fieri ſolet. Poterant enim repugnare Iudæi,quòd ſoli nomine electi populi cenſerentur:ſed cùm iureiurando id confirmat,tollitur omnis controuerſia. Collimat quidẽ adhuc

Propheta

Propheta in eundẽ ſcopum, nempe in Eccleſiæ inſtauratione ſic cõſpicuam fore Dei gloriam vt totum orbem ab ortu ſolis vſque ad occaſum in ſui admirationẽ expergefaciat: vel, vt breuius dicam, inſigne ac magnificũ fore hoc ſpecimen virtutis Dei, quod populos omnes metu percellat. Interim rectè ex his verbis colligitur quod dixi, Gentes videlicet exæquandas eſſe Iudæis, vt Deus ſit communis omnium pater, & vbique regionum colatur. Deus verò per ipſum iurat: quia non poteſt alium habere ſatis idoneum teſtem veritatis. Ipſe enim ſolus veritas eſt. Homines, vt inquit Apoſtolus, per maiorem ſe iurant: Deus verò, cùm maiorem non haberet, per ſeipſum iurauit. Cauſa iurandi notanda eſt, quia infirmitati ſuorũ ſuccurrere voluit, ne dubij fluctuarentur. mira certè indulgentia, quòd vt medeatur diffidẽtiæ noſtræ vitio, non grauatur nomen ſuum quaſi pignoris loco in mediũ proferre. quò turpior magiſque ſceleſta eſt noſtra incredulitas, ſi ne iuſiurãdum quidem nobis ſufficit. Porrò, cùm Deus omnem veritatis confirmationem ad ſe reuocet, diligenter cauendũ eſt, ne in iureiurando, cùm ad ipſum adigimur, alia nomina aut diuorum, aut vllius creaturę admiſceamus: ſed qua decet reuerẽtia nomẽ ipſius vſurpantes, integrum ei & illibatum honorem ſuum ſeruemus. EGRESSVM EST VEREVM. Significat firmum & ſtabile eſſe quod promulgari iuſſit à Propheta ſuo, acſi diceret non temerè vel inconſideratè ex ore ſuo fluxiſſe hoc edictum. Atque hoc ſenſu Iuſtitia ſæpius accipitur in Scripturis: nempe, pro verbo non fallaci, cuius certiſſima conſtabit fides: itaque irreuocabile decretũ eſſe ait. Quò etiam pertinet altera loquutio, Nõ reuertetur: nempe quia ſuos habebit progreſſus donec effectu ipſo pateat, à iuſto, verace, & omnipotẽte Deo progreſſum eſſe. Reuertitur enim aliquis, cùm lõgius progredi aliqua difficultate prohibetur: at quia nihil obſtare Deo poteſt, quo min⁹ exequatur quod decreuit, meritò colligit Propheta nihil eſſe quod curſum huius verbi impediat, aut retardet. כי, hoc loco pro expoſitiua particula accipi debet: nempe, Hoc verbum eſt. MIHI FLECTETVR OMNE GENV. Hac loquutione ſignificat Gentes omnes fore Deo ſupplices, quia mirifica Eccleſiæ liberatio cunctis incutiet terrorem. Inde tamen etiam ſequitur cultum eius ad omnes Gentes propagandum eſſe. nec enim verè poſſumus coram Deo curuare genu, niſi prius nobis innotuerit. Deo quidẽ ignoto homines cultum aliquem exhibere poſſunt: ſed fallax eſt, atque inanis. Hîc autem loquitur de vera profeſſione, quæ ex notitia Dei penitus animis inſita naſcitur. Nam vbi nulla eſt fides, nullus Dei cultus eſſe poteſt. Fides autem non eſt rei ignotæ aut incertæ. Proinde, rem à ſigno notauit, vt ſæpius fieri ſolet. Vnde obſeruandũ eſt, externum etiam cultum requiri à Deo. nec enim Propheta externam profeſſionẽ religionis ab interiore animi affectu diſiungit. Fruſtra igitur fanatici quidam ſe Deum colere & venerari iactãt, dum coram idolis ſeſe proſternunt. Fruſtra, inquam, obtendunt mẽtem ſuam in Deum erectam eſſe: quoniã animi cultus ab externa profeſſione diuidi nõ poteſt: ſicuti anima dicari Deo & addici nequit, vt interim corpus diabolo addicatur. Vtrunque enim Deo cõſecrari debet, atque ita cum animi cultu externa quoque profeſſio cõiungi. Corde enim creditur ad iuſtitiam: ore autem confeſſio fit ad ſalutem. Vnde etiam Dominus pietatẽ ſuorum atque integritatem probans, ait, eos nõ flexiſſe genu ante Baal. Paulus hunc Iſaiæ locum extremo iudicio accommodat, dum ad tribunal Chriſti omnibus ſtandum eſſe dicit: cùm tamen hîc de populi Redẽptione & publicatione Euangelij, & ſtabiliendo Chriſti regno agatur. Verùm id pro confeſſo ſumit quod omnibus notũ eſſe debet, quæ ad regnum Chriſti pertinent ad aliquam eius partem reſtringenda non eſſe: ſed ad totum eius curſum patere, donec ad cumulum & perfectionẽ ventum erit. Flectitur genu Chriſto, dum paretur eius doctrinæ, atque Euãgelij prædicatio admittitur. Sed multi adhuc repugnant, & ſecurè ipſum contẽnunt. plurima molitur Satan, & aſſiduè bellũ cum ipſo gerit. Longè ergo abſumus ab huius prophetiæ complemẽto. Tunc ergo verè flectetur Chriſto omne genu, cùm victis & funditus deletis hoſtibus triumphabit, maieſtatẽmque ſuã omnibus conſpicuam reddet, quæ nunc à Satana & impiis oppugnatur. Itaque docet Paulus, dũ Chriſtus tribunal ad iudicãdum orbem conſcendet, completum iri quod fieri cœpit ab Euangelij exordio, & quotidie adhuc fieri cernimus. Verbum Iurãdi ſynecdochicè pro cultu, reuerentia, vel ſubiectione poſitum eſt. Iuſiurandum, ſpecies eſt honoris qui debetur Deo. Eo enim fatemur & agnoſcimus ipſum authorem eſſe & patrẽ veritatis, & legitimum eius vindicem, omniaque nuda ipſi & aperta eſſe. Cùm igitur hic honos transfertur ad idola, execrando ſacrilegio violatur maieſtas Dei. Ergo per ipſius ſolummodò nomen ij iurant, qui purè ipſum colunt. Sed de hac re alibi dictum eſt.

Hebr.6.16 *Ro.10.10.* *1.Reg.19.18.* *Rom.11.4.* *Ro.14.10.11.* *Hebr.4.13* *Suprà 19.18.*

24 VTIQVE IN DOMINO.) Oſtendit qualis ſit vera fides, verúſque Dei cultus: nẽpe, cùm non tantùm agnoſcimus, aut mente comprehendimus aliquem eſſe Deum, ſed etiam ſentimus qualis erga nos eſſe velit. Quiſquis enim contentus erit nuda notitia, plurimùm aberrat à fide, quæ nos Deo ita coniungere debet vt ipſum ſentiamus in nobis: ſicuti Paulus Chriſtum vult habitare in cordibus piorum per fidem. nec enim qui Deum imaginatur otioſum in cœlo ſedere, vel coram ipſo ſyncerè humiliabitur, vel in ſeriam profeſſionem erumpet. IVSTITIÆ ET ROBVR. Quia hæc duo præcipua ſunt ſalutis noſtræ capita, dũ vtrunque à Deo ſe habere fideles profitentur, ſolidam beatæ vitæ laudem in eum tranſcribunt. quod autem eius gratiæ ferunt

Ephe.3.17

acceptum,ſibi deeſſe teſtantur. Itaque agnoſcunt ſibi nihil aut iuſtitiæ, aut viriū ex ſeipſis eſſe: ſed in ſolo Deo quærunt,vt iure ſuo non fraudetur. AD EVM VSQVE VENIET. Hîc variant interpretes.Ego tamen ſimpliciter intelligo hunc locum de fidelibus qui ſe Deo ſubiiciunt,vt conſtet ratio antitheſeos inter ipſos & rebelles,qui contumaciter Deo obſiſtere non deſinunt. Sic igitur expono, Qui iuſtitiam ſuam in Deo locatam eſſe fatebuntur,ad eum accedent.Significat
Rom.5.1.2 enim acceſſum patere ad Deū per fidē: vt præſentē eum ſentiāt quicunque iuſtitiam ſuā in ipſo
Eph.3.12. ſitā eſſe agnoſcunt. Et certè nemo niſi Deo reconciliatus libenter vnquā ad eū accedet:quin potius lōgiſſimè refugiēt omnes quibus formidabilis erit eius maieſtas.Hîc ergo iucundiſſimū gratiæ fructum commendat Propheta: quia Deo coniunget homines quos antè abigebat ſua im-
Pſal 65.3. pietas.cui reſpondet quod legitur Pſalmo 65, Tu Deus exaudiens precationem, ad te omnis caro veniet.Poſtquam autem teſtatus eſt Deum alienos ex diſſipatione velle colligere,vt eos familiariter ſibi conciliet, vindictam denuntiat contemptoribus,qui ſine Deo laſciuiunt,eóque ſpreto ingurgitant ſe mūdi delitiis.Nam quemadmodum ſola fide obedimus Deo, ita ſola incredulitate ipſius iram prouocari docet Iſaias:dum hac nota inſignit omnes incredulos,quòd Deo ſint immorigeri,imò eum ad certamen laceſſant.quanuis ergo triumphos ſuos nunc agant,ignominia pudefactum iri pronuntiat.

25 IN DOMINO IVSTIFICABVNTVR). Nunc breuiter occurrit obiectioni quæ afferri poterat,quòd abſurdum videretur Gentes à Domino vocari, quæ ſemper alienæ fuiſſent: An fru-
Gen. 15.5 ſtra Dominus elegit ſemē Abrahę? an irrita eſt promiſſio toties ab ipſo repetita? Vt dubitatio-
& 17.7. nem hanc tollat,ſignificat Dominum nihilominus promiſſis ſuis ſtaturum eſſe: quanuis Gentes eligat,fœdus tamen quod cum Patribus inierat, non fore irritum.quia gradum ſuæ prærogatiuæ tenebit electus populus.Neque enim hîc,vt ſępius alibi,de reiectione illius gētis agitur:ſed Propheta ſimpliciter docet gratiam Dei,quæ ſe diffundet per totum orbem, orituram ab illo fonte. Quòd maiorē numerum Deus abdicauit,nō redegit tamen in nihilum fœdus Dei: quia reliquiæ adoptionis ſemper fuerunt verus & legitimus Iſraël:& quanuis pauci eſſent numero,fuerunt tamē primogeniti in Eccleſia. Deinde quicunque ex Gētibus inſiti fuerūt in corpus illud,cęſeri e-
Cap.44.5. tiā cœperūt filij Abrahæ,ſicuti antè vidimus:Hic dicet, Pertineo ad Iacob:ille ſcribit manu ſua,
Gal.6.16. Ego ſum progenitus ab Iſraële. atque hoc iure nūc reputamur genuinus Iſraël Dei, quanuis ab Iſraële progeniti non ſimus.Hoc igitur addidit Propheta,tum ne Iudæi fœdus Domini irritū eſſe exiſtimarent,tum ne in genere ſuo gloriarentur,ac Gentes deſpicerent. TOTVM SEMEN ISRAEL. Latius extendit hoc ſemen,ne ad genus Abrahæ reſtringendum eſſe putent.Colligit enim Dominus populum ſuum promiſcuè ex Iudęis & Gentibus:atque hîc in vniuerſum de toto genere humano loquitur. Obſeruandum etiam quòd Propheta dicit nos iuſtificari & gloriari in Domino.nec enim alibi iuſtitia aut gloria quærenda eſt. Gloriam coniunxit, quia depēdet à iu-
ſtitia,eiq; annexa eſt.vnde etiam Paulus, Vbi eſt gloriatio tua?Excluſa eſt.Per quam legem? O-
Rom.3.27. perum?Non:ſed per legem fidei.Item, Si operibus iuſtificatus eſt Abraham,gloriam habet, ſed
Rom.4.2. non apud Deum.Sequitur ergo eos ſolos meritò gloriari qui in Deo iuſtitiam ſuam quærūt, neque in ſeipſis vllam gloriæ materiam eſſe agnoſcunt.

CAPVT XLVI.

1 *INcuruatus" eſt Bel: depreſſus eſt Nebo. Simulachra eorum beſtiæ & iumento erunt,geſtantia vos à vobis onerata, pondus ad laſſitudinem.*

" Vel, proſtratus eſt.

2 *Incuruata ſunt, depreſſa ſunt pariter, (&) non potuerunt ſe ſubtrahere oneri: & anima eorum in captiuitatem abiit.*

3 *Audite me domus* Iacob, *omnes reliquiæ domus* I*ſrael,qui geſtamini ab vtero,qui portamini à vulua.*

4 *Et vſque ad ſenium ego idem, & vſque ad caniciem ego portabo. Ego feci, & ego feram,ego portabo & ſeruabo.*

5 *Cui ſimilem me facitis, & æquatis, & comparatis me,vt ſimilis ſim?*

6 *Promentes aurum ex ſacculis,argētum in ſtatera ponderantes, conducent aurifabrū, vt ex eo faciant Deum,cui ſe incuruent, & quem adorent.*

7 *Portabunt ſuper humerum,deferent,ponent in loco ſuo,illic ſtabit,loco ſuo non mouebitur. Adhæc, ſi quis clamet ad eum, non reſpondebit, neque ex tribulatione eius liberabit*

bit eum.
8 *Recordamini hoc, & "erubeſcite:redite præuaricatores ad cor.* "Vel, roboramini.
9 *Recordamini priora à ſeculo: quia ego Deus, & nullus præterea Deus, & nihil*
mihi ſimile.
10 *Nuntians ab initio nouiſsimum, & à vetuſtate quæ nondum facta erant: dicẽs, Con-*
ſilium meum ſtabit, & quicquid voluero, faciam.
11 *Vocans ab Oriente "auem, è terra longinqua virum conſilij mei. Loquutus ſum, ideo* "Vel, cogitationem.
adducam hoc: cogitaui, idem faciam.
12 *Audite me præfracti corde, qui procul eſtis à iuſtitia.*
13 *Appropinquare faciam iuſtitiam meam, nec elongabitur, & ſalus mea non morabi-*
tur. Et ponam in Sion ſalutem, & in Ieruſalem gloriam meam.

IN CAPVT XLVI.

1 INCVRVATVS EST BEL.) Idem argumentum proſequitur Iſaias, nec enim ſectionem capitũ morari debemus, quæ non ſemper aptè diuiſa fuerunt: ſed ipſas ſententias expendere, quę inter ſe quo dixi modo optimè cohęrent. Quanquam ſi quis exordium eſſe malit nouæ concionis, quia de ruina Babylonis mox vaticiniũ ſubiiciet, non admodum pugnabo. Bel & Nebo idola erant, quæ à Chaldęis colebantur: ac veluti patronos eorũ ſummos fuiſſe veriſimile eſt: vt ſemper idololatræ præcipuos quoſdam diuos habere ſolent, ſub quorũ tutela ſe eſſe arbitrantur. Nebonẽ quidem iſtum quaſi ſecundarium deum fuiſſe conſentaneum eſt, qui Belo ſummo deo adiungebatur, vt Mercurius Ioui. Sub horũ nomine cætera etiam idola comprehendit: atque ſignificat omnes Gentium ſuperſtitiones & cultus impios ſubuerſum iri, vbi Deus proſtratis eorum cultorib9 triumphum aget: quia tunc patebit eum eſſe iuſtum Eccleſiæ ſuæ vindicem. Nam quum falſorũ deorum præſidio ſuperbè gloriarentur Chaldæi, fallacem illam confidentiam retundit Propheta: quia Deus Iſraelis non modò impiam illam gẽtem profligabit, ſed eius quoque deos ignominioſè deiiciet. Propterea iumentorũ onera fore dicit: quoniam plauſtris impoſita aliò transferentur, & quidẽ ſine honore proiecta, prout aurigis placuerit. hoc enim valet Deprimi, quia deos illos quibus ſublimis prius erat ſtatura, raptores in denſum aceruũ compingent. Hoc quidem impletum eſſe dubiũ non eſt, quum Babylonem Perſæ & Medi expugnarunt. Tranſlata enim monarchia, hæc idola, vt pars prædæ, ablata ſunt. Sed quanuis hoc prædiceret, longius tamẽ ſpectauit Iſaias: nempe ad Chriſti aduentum, quo impij cultus ſummouẽdi ac delendi erant. Nam ſtabilito eius regno, idola omnia ſtatim cõcidũt: nec fieri poteſt vt cum eius notione, falſa religio & impij cultus retineantur. Omnes tenebras ſuo fulgore diſcutit, vt nullũ falſis diis aut ſuperſtitionibus locũ relinquat. Quid enim Chriſto cũ Belial? vt inquit Paulus: Quid luci cũ tenebris? *1.Cor.6.15.* Simul notandũ eſt Prophetam habuiſſe rationem temporis, quo Iudæi captiui tenebantur. Videbant enim Chaldæos idolis ſuffitum faciẽtes, ſummamque tribuentes potentiã, quaſi ſumma rerum ab iis penderet. Deus autem Iudæorum ludibrio habebatur, quaſi populum ſuum tueri non poſſet, aut contemneret. Propterea tantam rerum conuerſionem fore oſtendit, vt dij Chaldæorum concidant, qui tantopere euehebantur: Deus autem qui videbatur iacère, exurgat, & ſuos vindicet.

2 NON POTVERVNT SE SVBTRAHERE.) Vanitatem talium deorum ridet, qui nullum aut vigorem aut motum habent, nec ſe tueri aut ſuſtinere poſſunt: qui denique iumentorum viribus egent, à quibus deferantur. Subeſt igitur tacita antitheſis inter idola & verum Deum, qui nullius omnino rei eget. de iumentis quidẽ interpretor: ſed ignominiam amplificat Propheta, iumẽtis quoque ipſis moleſtum fuiſſe onus, & quod libenter excuſſiſſent: itaquè falſos deos, vbi inutiles fuerũt ſuis cultoribus, iumẽta quoque fatigaſſe. ANIMA EORVM. Locutio eſt Hebraica. Perſtringit autẽ illos deos quibus neque anima neque ſenſus ineſt. Hæc igitur ironicè in vana & muta idola dicit: nẽpe futurũ vt cum ſua anima in captiuitatẽ abducãtur. Sed videndũ eſt, annon hæc in verũ Deũ retorqueri poſſint: cuius Arca à Philiſtæis capta eſt, in qua præſentiæ *1.Sam.4.11* ſuæ teſtimoniũ dabat. ſic enim Dominus quodammodo captiuus eſſe videbatur. Huic obiectioni facilis reſponſio eſt: quia etſi Dominus volebat Arcam præſentiæ ſuæ teſtimonium eſſe, tamen Iudæos in eam defixos eſſe atque hærere vetabat: ſed iubebat in cœlũ euectos eſſe, vt illic Deum quærerent, atq; venerarẽtur. Semper enim ſpiritualiter coli voluit, neque adorabatur Arca pro *Ioh.4.2* Deo: ſed ſymbolum erat, quo populus ad Deum veluti manu ſurſum ducebatur. Gentes verò in

idolis hærebant, iiſque affigebant poteſtatem numinis. Poſſet etiam dici Philiſtæos tandē pœ-
1.Sam.5.6 nas dediſſe ſui ſceleris, atque agnouiſſe ſibi cum vero Deo eſſe negotium: ſed ea reſponſio non ſufficeret, quoniam aliquandiu paſſus eſt Dominus Arcam ſuam ludibrio haberi: vt ſatis ex hiſtoriæ contextu patet. Vera igitur ſolutio eſt, Tametſi Dominus ſe nobis per ſymbola & Sacramēta communicet, tamen in cœlo quæri velle. Huc accedit, quòd memorandis vaticiniis palàm fecerat, ſe non trahi captiuum à victoribus, ſed hoſtium libidini ſponte exponere ſua ſacra, vt po-
2.Reg.25.4. puli ſcelera vlciſceretur. Neque poterant Iudæi, quū tēplo direpto & incenſo vaſa Babylonem tranſlata ſunt, ambigere, eundē illum Deum quem coluerant, eſſe huius pœnæ authorem, quando toties per ſuos Prophetas minatus fuerat quod tunc accidit.

3 AVDITE ME.) Hîc eleganter oſtendit Propheta quantum verus Deus differat ab idolis. prius enim dixit plauſtris & vehiculis trahendos eſſe deos Babylonicos, quia conſtēt ex mortua materia: nunc longè alias partes attribuit Deo Iſraelis, nempe quòd populum ſuū vehat: imò inſtar matris in vtero geſtauerit, & inde egreſſum perpetuò geſtet in ſinu ſuo. cōpellat autem Iudæos vt reſpondeant ſua experientia. hoc enim vehementius eos afficere debuit, cùm reipſa ſentirent ſe & ſua onera eū ſuſtinere. Aptiſſima ergo antitheſi vtitur, atq; ex ſuperioribus concludit, Agnoſcite me verum eſſe Deum, & valde diſſimilem idolis, quæ inania ſunt & mortua pondera: quandoquidem vobis nota eſt ac comperta mea virtus ex aſſiduis beneficiis, quibus non deſtiti vos ab vtero proſequi. Nec enim ſibi tantùm potens eſt Dominus: ſed poteſtatem ſuam diffundit per omnes creaturas, vt vim & efficaciam ipſius ſentiamus. GESTAMINI AB VTERO. Expreſſior eſt ſimilitudo, qua Deus matri fœtum in vtero geſtanti ſeſe comparat. Loquitur autem de præterito tempore, quo gratiæ ſuæ teſtimonia ipſis dare cœpit. Quanquā ſimplicius poſſent accipi verba, quòd Deus populum illum tanquam infantē à matris vtero exceptum ſuauiter alue-
Pſal.22.11. rit, ac portauerit in ſuo gremio, ſicut dicitur Pſal.22. Sed quia non ſolùm ex quo natus eſt populus ille patrem & nutritium Deus ſe præſtare cœpit, ſed etiam ſpiritualiter genuit: non diſplicet eouſque verba extendi, quòd velut ex Dei viſceribus in nouam vitam & ſpem æternæ hæredita-
Iere.31.9. tis editi fuerint. Si quis obiiciat, Deum vbique vocari Patrem, atque aptiorem hunc ei titulum
&Mal.1.6 eſſe: reſpondeo, nullis figuris ſingularem Dei erga nos affectum exprimi poſſe. Immēſus enim eſt atque multiplex: adeò vt ſi in vnum congerantur omnia quæ de amore dici aut cogitari poſſunt, ea tamen ſua magnitudine ſuperet. Nulla igitur ſimilitudine incomparabilis eius bonitas exprimi poteſt. Si ſimpliciter intelligas, ex quo genuit eos Deus in ſinu ſuo molliter portaſſe & fouiſ-
Deut.32.11 ſe, optimè conueniet quod legitur in Cantico Moſis, Suſtulit eos, & portauit tāquam aquila pullos in alis ſuis. Denique huc tendit conſilium Prophetæ, Niſi ſuæ originis obliuiſci velint Iudæi, aliter ſtatuere non poſſe, quàm ſe non fruſtra genitos: ac Deum, qui ſe illis & patrem & matrem præbuit, ſemper affuturum. Deinde ita expertos eſſe continuo ſucceſſu eius virtutem vt minimè
Cap.10.21. debeant idolis ſe addicere. Reliquias vocando ſignificat, vt ſuprà, magnam partem ſua defectione alienatam fuiſſe ab Eccleſia, vt ſpes liberationis non niſi ad paucos pertineret. Ideo audientiam ab illis exigit: quia increduli non minus quàm profanæ gentes prorſus ad eius vocem obſurduerant. Quanuis autem tunc non eſſet integer ſtatus, ſed ex populi diſſipatione exiguus numerus reſtaret: Deus tamen iubet eos reputare quàm mirabiliter huc vſque ſeruati fuerint, ne dubitent, vt iam olim, patris & matris officio erga ipſos functurum. Cùm verò audientiam ſibi fieri poſtulat, oſtendit verum, imò vnicum eſſe remedium ærumnis & calamitatibus noſtris, ſi ab eius ore pendemus, & ſumus attenti ad promiſſiones gratiæ: tunc enim nobis ſatis fore animi ad omnia toleranda: ſin minus, deſperationi viam parari: nec quicquam aliud quàm exitium expectandum eſſe.

4 ET VSQVE AD SENIVM.) ו hîc pro illatiua particula accipio, Itaque. Et diligenter illatio iſta notanda eſt. ſic enim concludit, Genui vos ac peperi: deinde, Infantes adhuc teneros geſtaui brachiis, itaque cuſtos vitæ veſtræ in finem vſque ſum futurus. Sic etiam ratiocinatur Da-
Pſal 22.10. uid, Tu is es qui me ex vtero extraxiſti: in te confiſus ſum pendens ab vberibus matris meæ: In te coniectus ſum à partu: ab vtero matris meæ Deus meus es tu. Promittit ergo Iudæis ſe patrem perpetuò fore. vnde videmus certò colligendā eſſe fiduciā ſalutis, ex quo eā ſemel in nobis Dominus inchoauit. Vult enim opus ſuum perſequi vſque in finē. Dominus, inquit Dauid, perfi-
Pſal.138.8 ciet quod inchoauit in me. item, Domine tua benignitas ſempiterna eſt, nec deſeres opera manuum tuarum. Particula הוא multum hîc habet ponderis, meo iudicio, quanuis alij interpretes ſimpliciter vertant per demonſtratiuum Pronomen: ſed eundem, ac ſui ſimilem perpetuò Deum eſſe ſignificat, non tantùm in eſſentia ſua, ſed reſpectu noſtri, vt eundē ipſi ſentiamus. Quod dicit, VSQVE AD SENIVM, poſſet abſurdum videri: quia vbi nos ab infantia extulit Deus adoleſcere conuenit. verùm ſi quiſque ſe probè excutiat, reperiemus nullos vnquam eſſe tantos profectus quin Dei virtute ſuſtentari opus ſit: quia alioqui vel perfectiſſimus quiſque ſingulis
Pſal.71.9. propè momentis deficeret: ſicuti alibi etiam Dauid teſtatur, Ne deſeras me tempore ſenectutis, vbi declinat virtus mea ne te ſubducas. EGO FECI ET GESTABO. Eodem modo iterum ratiocinatur. Deus non reſpicit quid mereamur, ſed gratiam ſuam proſequitur in nobis. Itaque hinc

fiducia

fiducia colligenda eſt, Tu nos creaſti, non vt homines tantùm, ſed vt filij tui eſſemus. Ergo in curſu paternæ & maternæ ſolicitudinis tibi vſque ad finem conſtabis.

5 CVI SIMILEM ME FACITIS, ET ÆQVATIS.) Hîc Propheta introducit Dominum expoſtulantem cum Iudæis, quòd ipſi diffiderent, atque dubitarent de eius potentia: quòd denique ipſum parẽ facerent idolis, atq; etiam idola ipſi anteferrent. Nam quũ viderent Chaldæos proſpero rerum ſtatu frui, inanem fuiſſe ſpem ſuam, extinctamque memoriam fœderis, ac vix Deum in cœlo eſſe, & curam ſui agere arbitrabantur. Propterea conqueritur Dominus, quòd idolis tribuant aliquid potentiæ, atque ita potentiam ſuam obſcurent. Idem argumentum prius tractatum eſt capite quadrageſimo ſecundo, quadrageſimo tertio, & ſequentibus. quamobrem ſingula repetere minimè neceſſe eſt. Ne ergo ex præſenti rerum ſtatu potentiam Dei metirentur, animos altius tolli iubet. vt ſi hodie, dum videmus Papiſtas fœliciter agere, dubitaremus an veram religionem haberent, eadem monitione reuocandi eſſemus. hoc enim eſſet Deum conferre cum idolis. Atque diligenter notanda hæc circunſtantia eſt, qua præterita & neglecta, multi frigidi interpretes extenuant hanc ſententiam, dum exiſtimant Prophetam ſimpliciter inuehi in ſuperſtitioſos, qui ligno aut lapidi numen aliquod tribuunt: quia ita deformetur gloria Dei, dum rebus mortuis comparatur. ſed non dubito quin peruerſum illud & malignum iudicium coarguat, quòd ſcilicet populus, cùm rebus aduerſis premeretur, Deum Babyloniis propitium eſſe fingeret. Nam ſi propitius ipſis eſſet, ſequeretur idolorum cultum ab ipſo probari. atque ſic ad mutas creaturas ipſius honor transferretur. Cæterùm, hinc etiam generalis doctrina colligi poteſt, Deum ſpoliari ſua gloria, quum mutis rebus & vanis cõparatur: quemadmodum & Paulus eam aptè accommodat. Act. 17.29

6 & 7 PROMENTES AVRVM EX SACCVLIS, ARGENTVM IN STATERA.) Hæc prius dicta fuerant à Propheta, nunc ea repetit, vt magis ac magis hanc doctrinam animis hominum infigat: quoniam ſuperſtitio in eorum animis tam altè radices egit, vt reuelli nullo modo queat, niſi Dominus naturam noſtram penitus immutet. Excidunt ſtatim ea quæ de hac inſania audierimus: quia ſemper gerimus aliquod ſemen ſuperſtitionis, nec quicquam procliuius quàm vt in eam relabamur. Dicit igitur ad cudenda idola ab vno materiam, ab alio formam afferri: atque ita duos quodammodo eſſe talium deorum genitores: diuitem ſcilicet à quo promittitur aurum aut argentum: deinde fabrum, à quo additur forma, atque idolum effingitur. Quo palàm conuincitur eorum vecordia qui deitatem in ſuis loculis & manu artificum quærunt. Quid enim ſibi vult tam ſubita mutatio, quòd ſeſe proſternunt coram metallo ſimulac aliam formam induit, & quidem ipſorum arbitrio vel libidine? quia non alius eſt Deus, niſi quem ſuis impenſis fabricare placuit. Et particula אך in ſecundo verbo auget hanc dementiam. Eſſet enim aliquis forſan veniæ locus, ſi quis præoccupatus ſubito errore, falſum aliquem Deum adoraret: ſed hi obſtinatè perſequuntur errorem ſuum. Amplificat ergo iſtam peruicaciam, ac penitus excæcatos eſſe oſtendit. Nimis autem craſſus eſt, vt dixi, hic ſtupor, quum homines Deum adorant quem ipſi manibus ſuis fabricarunt. Ad hanc quoque amplificationem pertinet id quod ſequitur proximo verſu, PORTABVNT SVPER HVMERVM, &c. nam quum ſenſu omni careant, ſtupidiſſimos, imò peruicaciſſimos eſſe oportet qui ad eos opis petendæ gratia confugiunt.

8 RECORDAMINI HOC.) Poteſt bifariam accipi hic verſus, vel vt Iudæos, vel vt Gentes Dominus alloquatur. Homines enim qui non ſunt alioqui edocti in Lege, ideo falluntur, quòd notionem, quam Dominus animis eorum accendit, extinguãt: quia nemo eſt qui non habeat inſitum natura aliquod ſemen religionis: ſed ipſum ſuffocant homines ſua infidelitate, vel corrumpunt & adulterant ſuis figmentis. Hac ergo ratione poſſemus hæc ad vniuerſum genus humanum extendere. Sed alterum ſenſum amplecti malo, ſicuti eum flagitat contextus: quia ſubiiciet paulò pòſt quę non niſi in Iudæos competunt, quos ideo præuaricatores vocat, quia breui tentatione victi à vero Deo defecerant, acſi captiuitas obliterare ex eorum animis deberet quæcunque in eos contulerat beneficia. Ergo quum illis excuſſa eſſet vera religio, ingratitudinem eorum aſperius obiurgat, quòd tam facilè ad impia commenta abrepti fuerint. Dum iubet REDIRE AD COR, ſignificat eos non eſſe ſanæ mentis. Alij vertunt, Reducite, quod magis dilutum eſt, & iam paulò antè iuſſit reminiſci, & idem ſtatim repetet. nunc ergo potius eos ad cor reuocat, quia obliuio beneficiorum Dei ſpecies erat dementiæ. ERVBESCITE. Alij vertunt, Viriliter agite, ac deducunt ab איש: alij ab אשיש, quod Fundamentum ſignificat: acſi diceret, Colligite animos: nolite de auxilio meo deſperare. ſed magis aſſentior Hieronymo, qui deducit ab בוש: quia melius conuenit, vbi retectum eſt illis ſuum dedecus, pudefieri, quàm viriles animos induere: tametſi liberum cuique iudicium relinquam. Vult ergo ipſos ſuæ vecordiæ, ingratitudinis, atque impietatis pudere, vt ad Deum reuertantur.

9 RECORDAMINI PRIORA.) Expoſitio eſt ſuperioris ſententiæ. plenius enim

declarat quid prius voluerit: nempe Deum ſat multis documentis de ſe teſtatum eſſe, atque oſtendiſſe qualis & quantus eſſet. idque non triduo duntaxat, aut annis aliquot, ſed à ſeculo. Continuauerat enim beneficia ſua, eoſque aſſiduè gratia ſua proſequutus erat. Inde colligit luculenta extare ſigna ſuæ Deitatis, ne aliò animos ſuos transferant. Particula enim כי hoc loco non tam cauſalis, quàm expoſitiua eſt. Adde quòd non tãtùm agnoſci Deus, ſed ſolus agnoſci vult: quemadmodum prius dictum eſt. ideóque vult ab omnibus diis, quos ſibi homines finxerunt, ſeparari, vt in eum penitus defixi ſimus: quia ſi quem admitteret ſocium, concideret, vel labaſceret ſolium eius. vel enim vnus eſt Deus, vel nullus.

10 NVNTIANS AB INITIO NOVISSIMVM, &c.) Fuſius iam diſſerit quomodo recordari velit Iudæos præteriti temporis, nẽpe quia continuis vaticiniis edocti fuerint, quatenus ferebat eorum vtilitas. ſed ab hac præfatione mox tranſitum ſibi facit ad ſpem liberationis. nec verò miremur hæc ſæpius repeti, quia res perſuaſu difficilis erat: populus ipſe nõ modò tardus ad credendum, ſed etiam refractarius. Admonet igitur eos pridem, neque ſemel didiciſſe quàm tutum ſit fidem habere Deo. neque ſolam eius præſcientiam hîc cõmendat, ſed quæ decreuerat teſtatũ fuiſſe per Prophetas ſuos dicit. nec verò vlla vaticiniis eſſet certitudo, vel firmitas, niſi idem Deus qui pronuntiat hoc vel illud futurum, rerum euentus haberet in manu. Interea admonet veraciter ſe loqui & proferre ſua decreta in omnibus oraculis, ne dubitent certò acquieſcere Iudæi ſimulac loquuti fuerint Prophetæ. Cæterùm quia hęc copioſius iam expoſui, nunc tantùm parcè attingo.

11 VOCANS AB ORIENTE AVEM, E TERRA &c.) Poſtquam Propheta de præſcientia & virtute Dei locutus eſt, accommodat generalem ſententiam qua vſus eſt, ad inſtitutum ſuum. Iudæos enim conſolari volebat, atque oſtendere non ita eſſe in exilium abductos, quin ſpes maneret aliqua liberationis. Speciem ergo ſubiungit, atque Cyrum venturum promittit, tametſi id incredibile videretur. Vbi ego Cogitationem reddidi, Interpretes ferè vertũt Auem: & certè hæc genuina eſt vocis ſignificatio. Sed quum ex Danielis ſecundo colligere liceat pro Conſilio interdum ſumi (nam epentheſis illa in nomine עיט Chaldæis vſitata eſt) malo hanc interpretationem ſequi, vt Hebræis quibuſdã probatur. Interea fieri poteſt vt alludat ad auem, acſi diceret ſubitum fore conſilium: nec repugno quin celeritatem aduentus Cyri notare velit. Quòd rurſus Cyrum VIRVM conſilij ſui vocat, repetitio eſt frequentiſſima Hebræis: vnde etiam patet priore membro nomen עיט pro Cogitatione vel decreto eſſe poſitum. Virum autem conſilij vocat, quia decretum Domini exequetur. Si cui tamen placet nomen Auis, ego non contendo. elegans enim metaphora eſt: nam adeò repentinus atque inopinatus Cyri aduentus fuit, vt tanquam auis aduolaſſe videretur. Repentè inuaſit Babylonem atque expugnauit, quum tamen Chaldæi nullum ei aditum patere exiſtimarent. Poteſt etiam dici, ſi cui magis hæc interpretatio placet, Iſaiam alludere ad auguria, quibus valde intenti erant Chaldæi. Vt enim aſtrologia iudiciaria vtebantur, ita auium volatus & garritus obſeruabant, atque exiſtimabant certam eſſe ſcientiam rerum futurarum. Dominus verò ſe auem, quam non præuiderant, miſſurum denunciat. Mihi tamen prior expoſitio magis placet: nempe vt alludat ad celeritatem Cyri: atque ſignificet nullas ei vias præcluſas fore, nullas munitiones obſtaturas quominus in Babylonem ſtatim penetret. Quum dicit AB ORIENTE, hoc non ſolùm pertinet ad certitudinem promiſſionis: ſed vt ſciant nulla diſtantia vel longinquitate tardari poſſe opus Dei: ideóque ſecundo membro expoſitionis vice additur, E TERRA LONGINQVA. Hinc diſcamus in quem finem conferri debeant quæcunque paſſim de præſentia & virtute Dei legimus in Scripturis. nec enim dicuntur iſta vt hæreamus ſuſpenſi, ſed vt in vſum noſtrum accommodemus. Iam tacitè opponit conſilium Dei noſtris cogitationibus: quoniam ita liberat ſuos, vt non poſſit ratio ab hominibus comprehendi. Tametſi ergo incredibile videtur quod promittit Deus, dicit tamen ſibi facilè viã patefacturum, ne tam ardua eius conſilia ingenio noſtro metiamur. COGITAVI. Alij vertunt Formaui: ſed magis quadrare videtur, vt יצר hoc loco Cogitare ſignificet. Confirmat autem quod antea dixit: nempe, hoc ita à ſe conſtitutum, ideóque fore ſtabile & irreuocabile. Quod autem addit, LOQVVTVS SVM, ET ADDVCAM, perinde valet acſi diceret, nihil à ſe fruſtra prædictum eſſe, atque hoc vaticinium, quod prouulgari iuſſit, habendum pro re completa. Primum igitur hoc membrum poſuit ad aſtruendam ſibi fidem: altero autem coniungit cogitationes ſuas cum Verbo prædicato. Quod diligenter notandum eſt: quoniam variis cogitationibus diſtrahimur, ac dubitamus an Deus ex animo loquutus ſit: eumque nobis ſimilem, id eſt, duplicem aut ſimulatorẽ eſſe ſuſpicamur. At nihil à ſe exire pronuntiat niſi quod iam antea apud ſe ſtatuerit: ita vt prædicatio Verbi nihil aliud ſit quàm certum teſtimonium occulti eius conſilij, quod nobis patefieri iubet. Nos ergo ſimulatque Dominus vocem aliquam protulit, de eius effectu certi eſſe debemus.

Dan. 2. 14

12 AVDITE ME PRÆFRACTI.) Iterũ obiurgat Iſraëlitas, quòd fidẽ habere Deo non

non poſſent, nec vllas conſolationes admitterent in rebus aduerſis. Dura quidem & acerba eſt iſta obiurgatio, ſed ea digniſſimi erant, quorum animi nulla promiſſione, nulla Dei vltro ſe offerentis quantumuis benigna inuitatione leniebantur. Duo epitheta, quibus hîc vtitur, notanda ſunt, quibus ſignificat miſeros & afflictos ianuam claudere auxilio Dei propter ſuam contumaciam: quia tumultuando vel fremendo excutiunt timorem Dei, & ita ſe in deſperationem proiiciunt, vt palàm ferociant contra Deum. Alloquitur Iudæos, qui tametſi propemodum oppreſſi eſſent, tamen faſtu & arrogantia turgebant, & abiecto Dei timore, inſaniebant magis ac magis: quemadmodum hodie multis vſuuenit, qui ærumnis & calamitatibus peruicaciores redduntur. Nullam ergo medecinā, nullum angoribus ſuis remediū admittebant. Si cui magis placeat Iuſtitiā pro Dei auxilio, vt mox proximo verſu, ſumi, fruatur ſuo ſenſu. nec verò malè conuenit, eò quòd Deum repellunt, eiuſque gratiam reſpuunt obſtinati homines, qui promiſſis eius adhærere non ſuſtinent. Sibi enim à Deo benefieri non patiuntur, qui opem ipſis ſuam offerebat.

13 APPROPINQVARE FACIAM.) Si magis arrideat quod nuper dixi, vocari Remotos à iuſtitia, qui capaces non ſunt Dei gratiæ, eadem manebit ſignificatio: ſin verò recipimus procul fuiſſe à iuſtitia Iudæos, quia vt ſolent deſperati homines, ſceleribus dediti erant, erit concinna antitheſis inter hominum & Dei iuſtitiam. Quanuis ergo ab omni ſtudio pietatis defecerint, & alienati ſint Iudæi, Deus tamen ſuam iuſtitiam affirmat propinquam eſſe. quaſi diceret, incredulitatem maximum quidem impedimentum eſſe: ſed tamen eiuſmodi, vt Deo obſtare non poſſit, quin veritatis ſuæ vim tandē patefaciat. Nec enim, vt ait Paulus, incredulitas hominum, veritatem Dei irritam facere poteſt: atque vt mendaces ſint homines, Deus ſemper verax erit. Et certè niſi malitiam hominum bonitate ſua ſuperaret, omnes ad vnum interiremus. quis enim Deum admittit, eiuſque gratia vtitur vt decet? Quòd igitur beneficia ſua non proſequitur in nobis, non aliunde euenit, quàm quòd alieni ſumus à iuſtitia ipſius: & tamen inuitis & repugnantibus nobis appropinquat, vt iuſtitiam ſuam exerat, quantumlibet indigni ſimus. Hoc autem ita efficit, vt impij nihil omnino fructus ex ea percipiant: neque enim impios apoſtatas cōplexus eſt Propheta, acſi futuri eſſent ſalutis quam promittit conſortes: ſed tantùm dicit rationem Deo eſſe in promptu, qua emergat ipſius iuſtitia. Hîc verò conſiderandum qualis fuerit populi ſtatus, cui hæc dicebantur: nam omnia infidelitate corrupta erant, pauci admodū hærebant promiſſis Dei: & qui ex electorum numero erant, interdū præfractos ſe præbebant, vt eadem impietatis lue cum cæteris abrepti viderentur. Totum igitur populū obiurgat: tum vt conuincat reprobos, tum etiam vt electos caſtiget, atque in viam reducat: præſertim tamen inſultat incredulis, vt dixi, qui velut ex profeſſo arcebant ſpem omnem gratiæ. ET SALVS MEA. Hinc magis perſpicuum eſt quid ſub Iuſtitiæ nomine voluerit: nempe auxilium, quod Dominus populo ſuo promittebat. Idem ergo ſignificat Salutis & Iuſtitię nomine: quia hoc maximè eſt illuſtre ſpecimen iuſtitiæ Dei, vbi conſeruat ſuos, tutatur atque eripit. Quod dicit non ELONGARI, nec MORARI, ſuperuacaneum non eſt: quia maiorem in eo clementiam exprimit, quòd reluctante & pēnè inuito populo Dominus iuſtitiæ ſuæ curſum nihilominus abſoluit. ET PONAM. I, hîc ponitur loco cauſalis particulæ, Quia ponam. Eſt aūt altera confirmatio ſententiæ ſuperioris: quia ſemel conſtituit Dominus Ieroſolymam ſeruare, non poſſe hoc bono eam fraudari. Gloriā verò ſuam coniungit cum piorum ſalute: quemadmodum etiam gloria à Paulo pro miſericordia vſurpatur. tunc enim maximè conſpicua eſt gloria Dei, cùm vindicat ſuos ab interitu, atque in libertatem aſſerit: quia voluit Eccleſiæ ſalutem inſolubili vinculo cum ſua iuſtitia coniunctam eſſe.

Rom. 3.3.4

Epheſ. 1.6, & 3.16

CAPVT XLVII.

1 *DEſcende, & ſede in puluere, virgo filia* Babel. *Sede ſuper terram: non eſt ſolium filiæ Chaldæorum. Quoniam non fiet amplius vt te vocent teneram ac delicatam.*

2 *Tolle molas, & mole farinam, diſſolue cincinnos tuos, denuda pedes, diſcooperi crura, vt tranſeas flumina.*

3 *Retegetur turpitudo tua, & videbitur probrum tuum: vltionem ſumam, & non occurram" homini.* "Vel, homo

4 *Redemptor noſter,* Iehoua *exercituum nomen eius, ſanctus* Iſraelis.

5 *Sede quieta, ingredere in tenebras filia Chaldæorum: quoniam non fiet amplius vt te vocent dominam regnorum.*

6 *Iratus fui in populum meum,profanaui hæreditatem meam,& tradidi eos in manum tuam:non præſtitiſti illis miſericordias:ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde.*
7 *Et dixiſti,Ero in æternum domina. Hactenus non applicuiſti huc animum: neque recordata es finis eius.*
8 *Nunc verò audi hoc delicata,ſedens confidenter: quæ dicit in corde ſuo, Ego ſum,& nihil amplius:non ſedebo vidua,nec ſciam orbitatem.*
9 *Atqui venient tibi iſta duo repente, die vno: orbitas & viduitas: ad perfectionem ſuam venient ſuper te,"ob multitudinem diuinationum tuarum,& copiam augurum tuorũ.*

"Vel, in multitudine.

10 *Nam confiſa fuiſti in malitia tua:dixiſti,Nemo me videt. Sapientia tua,& ſciẽtia tua ipſa ſeduxit te.Et dixiſti in corde tuo,Ego,& non amplius.*
11 *Itaque veniet ſuper te malum,cuius diluculum ignoras: cadet ſuper te contritio, quam non poteris auertere. Veniet repente vaſtatio ſuper te,quam neſcis.*
12 *Sta nunc inter diuinationes tuas,& in multitudine augurum tuorum,in quibus fatigaſti te à pueritia tua:ſi fortè poßis proficere,ſi fortè robores te.*
13 *Fatigata es in multitudine conſiliorum tuorum,ſtent nunc & ſeruent te colligatores cœlorum,ſpeculatores aſtrorum,qui lunationes docent,ab ijs quæ ventura ſunt ſuper te.*
14 *Ecce erunt quaſi ſtipula:ignis comburet eos:non liberabunt animam ſuam è manu flãmæ:non pruna ad calefaciendum:lumen ad quod ſedeatur.*
15 *Sic tibi erunt cum quibus te fatigaſti:negotiatores tui à pueritia tua. Quiſque in plagã ſuam errabit: nemo erit qui te ſeruet.*

IN CAPVT XLVII.

1 DESCENDE ET SEDE IN PVLVERE.) Nunc fuſius exponit Iſaias quod de conſilio Dei & eius executione breuiter attigerat. Babylonis enim excidium apertè exprimit: quia nulla omnino ſpes de reditu populi concipi poterat,quandiu ſtabat monarchia Babylonis. Proinde hæc duo ſimul coniunxit:nẽpe euerſionem illius Monarchiæ, & populi, quæ deinde ſequuta eſt,liberationẽ. Nam vrbis illius altitudo profundum veluti ſepulchrum fuit,vbi defoſſi erant Iudæi: quo aperto Dominus populum ſuum in priſtinam vitam reuocauit.Quòd imperandi verbo vtitur,plus efficaciæ habet,quàm ſi nudis verbis & ſimplici narratione idem ſignificaſſet:nam magnificè & veluti è tribunali ipſam compellat:quia mandata Dei profert:ideóque audacter pro imperio promulgat quod futurum eſt: quemadmodum ſcimus hanc à Deo authoritatem Prophetis datam eſſe.Ierem.1, Ecce ego te hodie conſtitui ſuper gentes & regna, vt euellas & extirpes, perdas & ſubuertas, ædifices & plantes. Nulla enim eſt poteſtas quæ authoritati Verbi non ſubiiciatur. Denique Iudæos in rem præſentem adducere voluit: quia vix mutatio iſta concipi poterat, niſi Deus è cœlo tonaret. FILIA BABEL. Hæc figura ſatis vſitata eſt Hebræis,populum videlicet aliquem, Filiæ nomine appellare. VIRGINEM vocat, non quòd pudica aut caſta eſſet, ſed quòd molliter & delicatè inſtar virginum educata, nullam vim paſſa eſſet ab hoſtibus: quẽadmodum prius de Sidone dictum eſt.Atque hodie idem de Venetiis & aliis quibuſdam dici poſſet, quæ opibus abundant & deliciis,& beatiſſimæ, hominum iudicio, exiſtimantur. nam hæc rerum conuerſio non minus ipſis quàm Babyloniis extimeſcenda eſt: etiam cùm longiſſimè à periculo abeſſe videntur. QVIA NON FIET AMPLIVS: id eſt, non amplius applaudent tibi homines,qui te beatam eſſe exiſtimabant.

Ier.1.10

Cap.23.1

2 TOLLE MOLAS.) Tota hæc deſcriptio eò ſpectat, vt ſummam apud Chaldæos mutationem fore demonſtret:vt quæ in ſummo prius honore erat, extrema ignominia & omne genus contumeliis affecta inſigne iræ Dei ſpectaculum præbeat. Hæc enim ſunt indicia extremæ ſeruitutis: ſicuti olim viliſſimi ſerui in piſtrinum abdebantur.Duriſſimam ergo captiuorum, qui eò redigebantur, ſortem eſſe oportebat. Nam alioqui honeſtius & liberalius interdum tractari ſolebant captiui à victoribus. Hîc verò miſerrima proponitur conditio, ne dubitent fideles ſibi liberum fore exitum,vbi ergaſtulis incluſi fuerint Chaldęi,à quibus tunc conſtricti tenebantur. Etſi autem non legimus regni proceres tam ignominioſè fuiſſe deiectos, hoc ad cõplendum vaticinium

ticinium ſatis valuit, quòd ſeruilibus operis addictos Cyrus effœminauit, & ingenuis artibus coegit renuntiare. Iam quia ſuis lautitiis abſque modo luxuriati fuerant, iterum per ironiam alludit ad virginum habitum. Scimus aũt puellas plus ſatis curioſas eſſe in capillis concinnandis & reliquo ornatu. Hîc ex aduerſo ſtatum atque habitum valde diſſimilem deſcribit: nempe à vertice ad calcem vſque ignominia, ſqualore & ſordibus contectum iri qui prius exquiſita elegantia nitebant. Virgines vix ſolent ambulare in publico, ſaltem viis bene ſtratis iter facere: at Chaldæis flumina tranſeunda eſſe dicit, & quidem nudis cruribus.

3 RETEGETVR TVRPITVDO TVA.) Concludit ſuperiorẽ ſententiam. Quandiu florenti rerum ſtatu potita eſt Babylon, retinuit exiſtimationem ſuam, ſummóque honore affecta eſt. nam ſub opibus & potentia, tanquam ſub velis, vlcera ſæpe quamplurima latent: quæ ſublatis velis conſpicua redduntur, nec ſine maxima ignominia apparent. Atque, vt ait Demoſthenes, de ſtatu Philippi loquens, ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς σώμασιν ἡμῶν, ἕως μὲν ἂν ἐρρωμένος ᾖ τις, οὐδὲν ἐπαισθάνεται τῶν καθ' ἕκαστα σαθρῶν· ἐπὰν δ' ἀρρώστημα συμβῇ, πάντα κινεῖται, κἂν ῥῆγμα, κἂν στρέμμα, κἂν ἄλλο τι τῶν ὑπαρχόντων σαθρῶν ᾖ, οὕτω καὶ τῶν πόλεων, καὶ τῶν τυράννων. Reteguntur enim probra quæ latebant, cùm perturbatur eorum ſtatus, opibuſque & copiis ſpoliantur. Quia & ſęuitia, fraudes, & rapinæ, & periuria, & iniuſtæ vexationes, & alia ſcelera, quæ in proſpero ſucceſſu honori dabantur, in dedecus cedere incipiunt. VLTIONEM SVAM, ET NON OCCVRRAM HOMO. Nonnulli hîc כ ſuppleri volunt, VT homo. acſi diceret, Ne putes tibi cum homine eſſe negotium, cuius impetum ſuſtinere poſſis. Et certè aliis locis cùm loquitur de manu hominis, moderationem aliquam deſignat. Hîc autẽ ſignificat nullum remedium relinqui, quòd Deus ipſos in nihilum redacturus ſit. Alij verò trãsferunt, NON occurram homini: id eſt, occurſum hominis non recipiam. quiſquis occurrat, aut intercedat, eis non parcam, nec pœnas remittam, nec mitigabo. Atque hic ſenſus optimè congruit: ſed aliquid coacti habet in cõſtructione. Sic enim אפגע accipiendum eſſet paſſiuè, quod vix tolerari poſſet. Præterea non ſimpliciter ait Propheta, quòd non rogabitur, ſed quòd placari non poterit. Prior itaque expoſitio melius fluit, quod ad verborum contextum attinet. Liberum tamen vnicuique ſit eam eligere quam volet. Quamcunque enim expoſitionem ſequaris, ſumma eſt, Dominum Chaldæos deleturum, nec vllum omnino miſericordiæ locum fore. Tantùm dico priorem mihi magis probari, quòd textui melius conueniat.

4 REDEMPTOR NOSTER.) Oſtendit Propheta in quem finem Dominus pœnas ſumpturus ſit de Chaldæis: nempe in ſalutem populi ſui, ſicuti prius monuerat. Verùm hæc ſententia Cap.45.4
multò plus energiæ habet, quòd veluti ex abrupto & quaſi è ſomno quodam expergefactus loquatur, cùm dirutam Babylonem videt, quæ prius alias nationes ſubigere, ac pedibus calcare ſolita erat. Atque hoc nulla alia de cauſa accidere demonſtrat, quàm quòd Dominus ſe redemptorem ac vindicem populi ſui præbet. SANCTVS ISRAELIS. Acſi diceret, non fruſtra electum eſſe hunc populum, & ſegregatum ab aliis Gentibus: in eo igitur potentiæ ſuæ ſpecimen edere voluit, atque ideo SANCTI titulum potentiæ coniunxit.

5 SEDE QVIETA.) Proſequitur idem argumentũ: atque oſtendit finem monarchiæ Chaldæorum inſtare. Quòd autem id incredibile videretur, ideo pluribus verbis idem repetit, atque inculcat quod breuius dici potuiſſet: adeóque hypotypoſes iſtas proponit, vt veluti in rem præſentem adducat. Quòd ſedere ac ſilere ipſam iubet, pudoris vel probri indicium eſt. Quanquam poteſt hoc ſilentium priſtino ſtatui opponi, dũ imperabat: quia tunc non modò ſublimius veluti è ſuggeſtu loquebatur, ſed perſonabat magno ſtrepitu, ſuiſque edictis totum Oriẽtem terrebat: nunc mutata conditione ipſam tacitã ſedere iubet: quia non modò terrificas voces edere non audebit, ſed ne leuiter quidem fremere. Cæterùm quoniam ſubiicit, INGREDERE, libenter amplector priorem ſenſum, vt pudorem ſignificet. Quorum enim mutata in peius conditio eſt, os ſuum præ pudore obſtruunt, & vix hiſcere audent. QVONIAM NON FIET AMPLIVS. Scimus quàm latiſſimè monarchiam illam patuiſſe, multaſque ac magnas ditiones ſibi ſubiectas habuiſſe. caput enim multorum regnorum fuit. Propterea captiuum populum his promiſſionibus muniri oportuit, atque admoneri de eius caſu, vt certam ſalutis ſpem animo conciperent.

6 IRATVS FVI.) Occupatio eſt, qua Iudæos, vt ſæpius antehac, admonet, exilij calamitatem flagellum eſſe diuinitus inflictum: quia ſi aliunde profecta eſſet, remedium non erat in manu Dei. Ergo vt perſuaſi ſint plagas ſuas ab eodem qui eos percuſſerat ſanari poſſe, ſuis peccatis aſcribere eos iubet, quòd tam duriter oppreſſi fuerint. Interea ad bonam ſpem hortatur: quia modum caſtigationi Deus adhibere velit: imò cauſam hanc commemorat, cur perdendi ſint Chaldæi, quia Deus qui iuſtus eſt vindex crudelitatis & ſæuitiæ, multò magis iniurias populo ſuo illatas vlciſcetur. Cæterùm priore membro Iudæos ad pœnitentiam vocat: quia tot mala ſuis ſceleribus ſibi acceſſiuerint. Deinde Chaldæos accuſat, quòd hanc ſæuiendi occaſionem arripuerint, quemadmodum ſi quis puerum quem pater caſtigari mandat, excarnificet. vnde ſequitur fruſtra ſuperbire Chaldæos, quaſi potentia ſua Iudæos ſubegerint, & abduxerint in captiuitatem: quin potius dum perperam abuſi ſunt victoria, & crudeliter captiuos tracta-

runt,meritò pœnas daturos eſſe. Quòd autem ſe iratum fuiſſe dicit,atque ideo hæreditatem ſuā profanaſſe, ne putemus conſilio mutato, ita fuiſſe offenſum, vt populi ſui curam cum fœderis memoria abiiceret: idque patet tum ex euentu, tum ex eo quòd populum ſuum vocare adhuc dignatur, qui tamen magna ex parte erat alienus,quémque optimo iure profanauerat.Sed rationem habet fœderis ſui, dum ita loquitur. Originem enim & fundamentum ſpectat: vt cenſeantur ex populo Dei qui erant ab Abrahamo oriundi: tametſi pauciſſimi verè ad ipſum pertinerent, & inani eius titulo gloriarentur. Itaque nomen Iræ in Scripturis ad affectum Dei referendum non eſt, qui ſaluum cupit populum ſuum: ſed ad nos ipſos, qui eum ſceleribus noſtris prouocamus. Iuſtam enim iraſcendi cauſam habet: tametſi nos amare non deſinat. Sic igitur profanat Eccleſiam ſuam,id eſt,proſtituit,& hoſtium prædæ exponit,vt non pereant electi, nec
Hab.3.2 æternum fœdus ipſius violetur. Atque interea miſericordiæ ſuæ in medio iræ Dominus recordatur,& moderatur plagas quibus in populum animaduertit. Pœnas etiam tandem de iis ſumit qui in populum ſuum ſæuierunt. Ergo ſi Dominus ad tempus profanat Eccleſiam ſuam, ſi eam tyranni crudeliter opprimunt,ne concidamus animis, ſed ad hanc promiſſionem confugiamus, Qui barbaram hanc Chaldæorum immanitatem vltus eſt,non minus iſtorum truculentiam vlciſcetur. Diligenter etiam notandum eſt,non eſſe cuiquam victoria abutendum, vt in captiuos ſæuiat, quemadmodum ſæpe fieri videmus. Homines enim exuta omni humanitate, vertuntur in belluas,neque ætati aut ſexui parcunt cùm ſuperiores ſe eſſe vident: & conditionis ſuæ penitus obliuiſcuntur. Hi poſtquam abuſi fuerint poteſtate ſua,tandem impunè euaſuri non ſunt. nā
Iacob.2.13 iudiciū ſine miſericordia ſentient qui miſericordia caruerunt. Quæritur tamen quomodo præſcriptum à Deo modum excedere potuerint Chaldæi, acſi eorum libido nullo fræno cohiberetur. Et vbi erit illud,Capillus non cadet è capite veſtro ſine decreto Patris veſtri? reſponſio facilis eſt,Quanuis non fuerit in eorum arbitrio modum re ipſa excedere,ſpectari tamen eorum truculentiam,quia miſeros & ſupplices prorſus delere conati fuerint. Sic apud Zachariam de Gentium intemperantia conqueritur: quia cùm pauliſper iratus eſſet populo ſuo, violento impetu ad eum perdendum ſeſe proiecerint.Crimen verò exaggerat,quòd ne ſenibus quidem pepercerint,quibus reuerentiam naturaliter conciliat ætas. vnde colligitur quàm immanis fuerit eorū furor contra hoſtes armatos.
Luc.21.18
Zac.1.15

7 ET DIXISTI, ERO IN ÆTERNVM DOMINA.) Hîc Babyloniorum ſuperbiam notat, quòd perpetuum ſibi dominatum pollicerentur, nec vllo aduerſo caſu corruere ſe poſſe exiſtimarent. Ita proſpero rerum ſtatu inebriantur filij huius mundi, atque omnes præ ſe deſpiciunt. Hanc verò confidentiam ridet Iſaias,atque Deo ſummopere exoſam eſſe oſtendit. DICERE hîc capitur pro ſtatuere in animo,ſicuti paulò pòſt clarius patebit.Nec enim ſic palàm loquuntur ſuperbi homines,ſed ita perſuaſi ſunt,tametſi diſſimulēt. Eſt aūt intolerabilis vecordia,dum homines fragilitatis ſuæ obliti, à cōmuni ſorte ſe eximunt: quia hoc modo ſe homines eſſe obliuiſcuntur. Fidelibus quidē ſua eſt ſecuritas,quia protegente manu Dei,intrepidè ad omne diſcrimen expectandū parati ſunt. Interim tamen reputare non deſinunt,quia nihil ſtabile eſt in mundo,multis incōmodis ſe eſſe obnoxios. Deo igitur inſultant profani homines, quoties ſtulta imaginatione inter aſſiduas mundi fluctuationes firmā quietem ſibi promittunt. Iam amplificandi furoris cauſa addit,ne longo quidem tēporis progreſſu moderatiores eſſe factos.Parta enim victoria ſtatim elatos fuiſſe haud adeò mirum eſt: ſed ferocire in dies magis ac magis, & captiuis inſultare immane prorſus atque intolerandū. Hoc autem ex ſuperbia,vt dixi,oriebatur: quòd viciſſitudinem rerū tandem fore, & præclarum illum ſtatū mutari poſſe non cogitarent. Itaque hæc ſecunda cauſa eſt,cur Dominus monarchiā Babyloniorum euerterit. NEQVE RECORDATA ES FINIS EIVS. Aliqui perſonæ mutationē hîc eſſe putant, ſed hoc nimis coactum videtur. mihi verò dubium non eſt quin de fine Ieroſolymæ loquatur, vt etiā magis receptum eſt. Dominus enim ſæpe de Eccleſia, κατ᾽ ἐξοχὴν, ſine expreſſione nominis, loqui ſolet: vt cùm erga aliquem vehementer affecti ſumus. Impij verò finem Eccleſiæ ignorant, & quorſum in eam Dominus animaduertat. Piorū calamitati inſultāt: quia prorſus deletos vellent ac perditos, nec eos curæ Deo eſſe conſiderant. Si quis obiiciat, hoc Babyloni notum eſſe non potuiſſe, nihil ad rem pertinet: nec enim poterat iis ignotus eſſe Deus quem colebant Iſraëlitæ. Cùm ergo magis efferrentur in Iudæos,ac ferocirent, Deum ipſum afficiebant iniuria: acſi ipſum & fœdus quod cum populo inierat data opera conculcaſſent.

8 ET NVNC AVDI.) Hîc Propheta iterum denuntiat exitium Babyloni: atque verbis appoſitis vtitur ad animos piorum confirmandos,ne proſpero Babyloniorum ſtatu ſtupefacti animum deſpondeant: neque tamen alloquitur Babylonem vt eam afficiat,ſed vt pios conſoletur. Deliciis verò ebriā fuiſſe adiungit: quia proſperitas,vt Dei donum eſt, non erat per ſe damnanda: ſed quàm procliue ſit filiis ſeculi à lautitiis ad arrogantiā prolabi plus ſatis notum eſt. Adhæc iam exponit ipſe quale ſit illud Dicere,de quo ſuperiori verſu tractauimus: nēpe perſuadere ſibi atque ſtatuere ita futurum,vt ſuperbi & arrogantes ſolent, qui tamen hoc ſæpe ficta modeſtia diſſimulant, nec palàm fieri volunt. EGO SVM, ET NIHIL AMPLIVS. Intolerabilis

hæc

hæc arrogantia eſt, qua ſe toti orbi præfert. primùm, quòd ſe eſſe putet: deinde, quòd reliquũ orbem ſibi imparem eſſe arbitretur: tertiò, quòd polliceatur ſibi tranquillitatem æternam. Ac primùm quidem verè eſſe nemo dicitur, niſi ſolus Deus, cui hoc proprium eſt, Ego ſum qui ſum. Hac *Exod.3.14.* enim nota diſcernitur à creaturis. Eripit igitur Deo ſuum honorem qui ſe putat ſua virtute ſubſiſtere, atque ita Babylon ſeſe attollens cum Deo bellũ gerebat. Præterea vniuerſum mundum afficiebat contumelia, cùm ei ſeſe præferret. Ita ſuperbi homines incipiũt à Deo, vt eum ſibi hoſtem conſtituant: atque in homines deſinunt, vt nemine dempto omnes ſibi infeſtos reddant ſuo faſtu. Tertium membrum & quaſi cumulus ſuperbię eſt, quòd ſtatum ſuum æternum fore putet, neque conſideret imbecillitatem rerum humanarum: nam quò altius eue&ti fuerint homines, eò interdum grauius deprimuntur.

9 ATQVI VENIENT.) Cùm Babylon ſe extra omnem periculi aleam eſſe exiſtimaret, extremam ei calamitatem Propheta denuntiat. quum diceret ſe nec viduam nec orbam fore: contrà, vtramque ei cladem venturam ſignificat, ita vt miſerè deſtituta probroſo ſit ſpectaculo. Addit, AD PERFECTIONEM: id eſt, In ſolidum, vt nihil omnino deſit orbitati: ac tacita eſt antitheſis inter mediocres pœnas, quarum ſperari poteſt aliqua mitigatio, ac horribilem Dei vindictam, cuius non alius eſt finis quam interitus. Nam quò maiore cõfidentia elati fuerint impij homines, eò grauius puniuntur. OB MVLTITVDINEM DIVINATIONVM. alij vertunt Diuinatorum: ſed mihi videtur nomen hoc rem aut vitiũ notare potius, quàm perſonas. ב exponunt Propter, & accipiunt pro cauſali: quo ſenſu plerunque occurrit in Scripturis: quanquam poſſet cõmodè exponi, Chaldæis nihil opis vel ſubſidij fore in fallaci, qua turgebant, diuinationũ ſcientia: pro eo quod dicimus vulgò, Non obſtante: acſi diceret, Non impediet diuinatorum vel augurum copia ne hæc Babyloni accidant. Ridet enim fiduciam quam locabant in vanis ſuis auguribus, a quibus futura præuideri exiſtimabãt: quia tamẽ paulò pòſt in hac parte magis inſiſtet, libenter recipio hic recenſeri inter cauſas vindictæ, quòd talibus præſtigiis confiſi nihil timuerint.

10 NAM CONFISA ES.) Explicat id quod dixit ſuperiore verſu, tametſi latius extendi poſſit: nempe vt fraudes & iniurias, vim & iniuſtas artes perſtringat, quibus Chaldæi in tãtam potentiam euecti ſunt. nam amplis omnibus ferè regnis accidit quod Archipirata ille dicebat, magna eſſe latrocinia. Nec enim aliter amplificant ditiones ſuas quàm per vim & iniuriam aliis extorquendo, atque iuſtos poſſeſſores expellendo è ſuis ſedibus, vt ſoli latè imperent. MALITIAM autem vocat, quã poſtea magis ſpecioſis nominibus ornabit, Sapientiæ videlicet & ſcientiæ. Sic enim ſuas aſtutias fucare ſolent tyranni, dũ poſthabito recti & æqui reſpectu callidè populos circumueniunt: ſed deprehenduntur à Domino atque deteguntur, vt palàm ſit eos fruſtra nequitiam ſuam manibus velis contexiſſe. Ita Iob, poſtquam ſapientes in ſapientia ſua deprehẽdi dixit, eam explicans, Aſtutiã vocat. Quod mox ſequitur, Babylonem putaſſe flagitia ſua non conſpici, ad peccandi licentiam ſpectat. quum enim homines contineat metus vel pudor in officio, qui neque Deum teſtem veretur, neque homines fore cõſcios putat, perrumpit in omne genus ſcelerum. Verum quidem eſt, peſſimos quoſque conſcientiæ aculeis interdum pungi: ſed oculos claudendo in torporẽ non ſecus atque in latebras ſe demergunt, ſenſus deniq; ſuos omnes obdurant: præſertim videmus Deo audacter illudere, acſi ſua vafritie oblinere poſſent eius oculos. nam quoties ſimplices fraudare volunt, ſatis eſſe putant ſi non deprehendantur: quaſi Deo imponere poſſint. ſed fruſtra ſibi blandiuntur in aſtutia: Dominus enim laruã ipſis facilè detrahet. Deteſtanda igitur ab omnibus hæc ſapientia, qua homines ſeipſos fallunt, atque exitium ſibi accerſunt. EGO, ET NON AMPLIVS. Iterum repetit illas blaſphemias, vt quàm execrandæ ſint Deo omnes apertè intelligant, & quàm propinquum ſit exitium omnibus qui gradum ſuum tranſcendunt. *Iob.5.13.*

11 ITAQVE VENIET.) Proſequitur argumentũ quod prius attigerat, vanam Babyloniorum fiduciam ridens, qui ex aſtrorum ſitu putabant ſe omnia præuidere. Illis ergo inſtare dicit quod generaliter cunctis Dei contemptoribus denuntiat Scriptura, nempe quũ dixerint, Pax & ſecuritas, vt eos repentinus obruat interitus: ac diluculo ignotum illis fore quod veſperi cõplebitur. Atque ita accidiſſe ex Daniele apertè liquet. *1.Theſ.5.3* *Dan 5.30.*

12 STA NVNC INTER DIVINATIONES.) Sic loquitur Propheta, vt cum hominibus deploratis ſoliti ſumus, quibus nullæ monitiones proſunt, Age vt ſoles: tandem res ipſa te docebit: ſcies quid tibi augures ac diuinatores proſint. Porrò Stãdi verbo alludit ad augurum morẽ, qui defixi vno in loco manẽt donec ſignum aliquod apparuerit. Sic & Aſtrologi regiones ſuas in cœlo deſignant ad minima vſque pũcta. Si quis de hominibus accipere malit, quia nomen בחברים ambiguum eſt, non admodum contrà pugnabo. SI FORTE ROBORES. acſi diceret, Non poteris cladem quæ tibi imminet augurum tuorum opera amoliri. Inſultat enim peruerſæ eorum confidentiæ: quia vbi omnia experti fuerint, nullus ſequetur profectus.

13 FATIGATA ES.) Nunc etiam apertius declarat ea quæ prius aliquantum obſcurè indicauerat: nempe omnia cõſilia, quæ iam olim inierat Babylon, ipſi exitio fore. Vanam enim fidu-

ciam intus conceptam fouebat ex perſuaſione potentiæ & ſapientiæ ſuæ, acſi nulla res ei nocumento eſſe poſſet. Nec tantùm Conſilia vocat, ſed Multitudinem conſiliorum: vt ſignificet fruſtra inflari ipſos atque efferri, quantunuis ingenioſi ac periti ſint fallendi artifices: quoniam aſtuta eorum conſilia quò plura & ſpecioſiora fuerint, eò plus ipſis moleſtiæ exhibebunt. Generalis eſt ſententia aduerſus eos qui ingenio ſuo freti, conſilia hinc inde captant, & excudunt: prudentiaque ſua nixi, quicquid poteſt excogitari doli vel noxæ coaceruant ad opprimēdos alios. Deus enim omnes eorum machinas diſſipat, fraudéſq; diſcutit: ſicuti capite 30 infauſtum illicitis omnibus mediis euentum minatus eſt. Audent, inquit, conſilium capere, ſed non ex me: telam ordiuntur, ſed nō ex ſpiritu meo. Atque ideo peſſimè cedit multorū inſtitutis, quòd Deum in conſilium minimè adhibeant: à quo omnis ſapientia petenda erat. Nam quò plus ſatagunt, eò maiores ſubeunt moleſtias: nec fructum vllum conſequi poſſunt. Præclarè Solomō fruſtra laborare dicit, qui manè ſurgunt, & ſerò eunt cubitum, comedúntque panem doloris. nam de infidelibus loquitur, qui non reiiciunt curas ſuas in Dominum: ſed induſtria ſua freti, multa audacter ſuſcipiunt. Hanc confidentiam ridet Dominus, atque efficit vt tandem fruſtrati, ſentiant quàm nihili ſint peruerſa ſtudia & conatus, atq; hoc modo pœnas luant ſuæ temeritatis: cùm interea placidè dormiāt dilecti Dei: quemadmodum illic habetur: non quòd moleſtiis omnibus eximantur, ſed quòd non fatigent ſe inani labore, atque euentum omnium rerum ſuarum Deo commendent.

Suprà 30.1 Iac.1.5. Pſal.127.2

STENT NVNC. Hìc perſpicimus quos potiſſimùm conſiliarios intelligat Propheta: nempe diuinatores illos, qui vano ſcientiæ nomine ſeſe populo venditabant, quaſi futura omnia tenerent ex aſtrorum conſpectu. Sed de iudiciaria iſta Aſtrologia, & eius vanitate prius diximus. Si quis obiiciat, iſtorum non fuiſſe pericula quæ impendebant amoliri: reſpondeo, horum monitu id facturos fuiſſe Babylonios, ſi cladem prænidiſſent. Cùm non præuiderint, ſequitur vaniſſimam ipſorum eſſe artem. Fruſtra verò nōnulli obtendunt inſcitiam artis, non artem ipſam exagitari à Propheta. Alloquitur enim Chaldæos, à quibus hæc ſcientia profecta eſt. Salſè autem dicit, cœlos ab ipſis ſociari: quia perinde proferunt ſua decreta, acſi ſtellarum colligatione & cōplexu conſtrictum tenerēt humanum genus. Quanquam ſi quis malit Incantatores vertere, ſenſus non malè conueniet: & verbum חבר vtrunque ſignificat. Etſi verò aſtrorum ordinem ſpeculari per ſe malum non eſt, longius quàm liceat prorumpere dicit Propheta, qui obſcuros rerum euentus inde colligunt: ac videtur obliquè ſpeculatores iſtos opponere Prophetis, quò magis deteſtabiles reddat: quia diuinas omnes prædictiones extinguant. vbi enim fatalis neceſſitas ſtellis affigitur, neceſſe eſt excidere omnia Dei iudicia.

Cap.44.25

14 ECCE ERVNT QVASI STIPVLA.) Hìc etiam acrius inuehitur in Aſtrologos illos, qui Babyloni ſuperbiā inani ſua iactantia adaugebant. Solent enim eiuſmodi impoſtores omnem Dei timorem ex animis hominum eximere, dum omnia aſtris attribuunt, ita vt nihil prouidētiæ Dei relinquatur. Hinc contemptus Dei omniúmque minarum ipſius: quia pœnæ nō attribuuntur iudicio Dei, ſed cuidam fato & complexui rerum quem ſtultè imaginātur. Hac ratione tam vehemēter inuehitur in Chaldæos, eóſque ſimiles fore dicit ſtipulæ accenſæ, quæ citò conſumitur. nec enim ligno comparat, cuius aliquis ad calefaciendum eſt vſus: ſed ſtipulæ, vt nihil leuius aut vanius eſſe oſtendat.

15 SIC TIBI ERVNT.) Poſtquam Aſtronomis illis cladem denuntiauit, iterum reuertitur ad Babylonios: ac denuntiat non eſſe iis expectandam opem vnde exiſtimabant: nec recumbendū eſſe in vanis cōſiliis illis, quibus fruſtra ſe diu multúmque torſerūt. NEGOTIATORES vocat, quos dicimus vulgò *des practiqueurs*: metaphora ſumpta à mercatoribus, qui infinitas artes fallendi, omníſque generis impoſturas nouerunt. Nec enim pro ſua dignitate conſultant Principes, ſed pudendis artibus negotiantur. Etſi autem ad ſocios omnes à quibus adiuti fuerant Chaldæi, extendere hoc licet: Diuinos tamen præcipuè reſpicit Propheta. Cùm addit, A PVERITIA, amplificat ſcelus Babylonis, quòd à prima vetuſtate vana illa perſuaſione imbuta ſit, atque hunc errorem ingenitum habuerit. QVISQVE IN PLAGAM SVAM. Exiſtimant hìc Prophetam loqui de fuga Aſtrologorum, quòd vnuſquiſque ſaluti ſuæ conſulet. Et ego certè aſſentior. ſed alluſionem ſimul eſſe arbitror ad plagas cœli, quas Aſtrologi diuidunt ac metiuntur, vt ex iis prognoſtica ſua deducāt. Ridet igitur vanam eorum iactantiam: Diuertent in plagas ſuas, ſed errabunt: nec vllus erit præſidio locus. Si quis ad eorum defectionem trahere malit, quorum opem preſtò ſibi fore paratam putabat Babylon, non repugno.

CAPVT XLVIII.

1 *AVdite hoc domus* Iacob, *qui vocamini nomine* I*ſraelis, qui de aquis* I*uda exierunt, qui iurant in nomine* I*ehouæ, & Dei* I*ſrael recordantur, non in veritate, neque in iuſtitia.*

2 *Quoniā ab vrbe ſancta denominantur, & innituntur* Deo I*ſrael, cuius*

cuius nomen Iehoua exercituum.

3 *Priora iam olim annuntiaui, ex ore meo egreſſa ſunt: publicaui ea, repente feci, &*
venerunt.

4 *Quia cognoui quòd durus ſis, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ænea.*

5 *Annuntiaui tibi iam olim: antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres, Idolum*
meum fecit hæc: ſculptile meum & conflatile meum præcepit ea.

6 *Audiſti, vide omnia. Et vos nónne annuntiabitis? feci te iam nunc audire noua & abſ-*
condita, quæ neſciebas.

7 *Nunc primùm creata ſunt, non iam olim, neque ſucceſſu temporis: non audieras ea: ne*
dicas, Ecce noueram.

8 *Certè non audieras: certè non noueras: certè non fuit pridem aperta auris tua: quia*
ſciebam quòd tranſgrediendo tranſgreſſurus eſſes. Ideo rebellem ab vtero vocaui te.

9 *Propter nomen meum differam furorem meum, & in laudem meam moderabor mihi*
erga te, vt te non ſuccidam.

10 *Ecce examinaui te, & non inſtar argenti: elegi te in fornace afflictionis.*

11 *Propter me, propter me faciam. Nam quomodo profanabitur nomen meum? Et gloriã*
meam alteri non dabo.

12 *Audi me Iacob, & Iſrael vocate mi. Ego ipſe, ego primus: adhuc ego nouiſſimus:*

13 *Vtique manus mea fundauit terram: & dextera mea palmo "menſa eſt cœlos. Vo-* "Vel, ſuſti-
cante me eos, "adſtant pariter. nuit.
"Vel, aſta-

14 *Congregamini vos omnes, & audite. Quis in eis annuntiãs iſta? Iehoua dilexit eum.* bunt.
Et voluntatem eius exequetur in Babylone, & "brachium eius in Chaldæis. "Vel, opus.

15 *Ego, ego locutus ſum, vtique vocaui eum, adduxi eum: ideo proſperè habebit in via*
ſua.

16 *Accedite ad me, audite hoc. Non ab initio in abſcondito locutus ſum. Ex quo res fa-*
cta eſt, ibi fui. Et nunc Dominus Iehoua miſit me, & Spiritus eius.

17 *Sic dixit Iehoua redemptor tuus, Sanctus Iſraelis. Ego Iehoua Deus tuus, docens te*
vtiliter: dirigens te per viam qua incedis.

18 *O ſi attendiſſes ad mandata mea? Tunc fuiſſet vti fluuius pax tua: & iuſtitia tua vt*
fluctus maris.

19 *Fuiſſet vt arena ſemen tuum, & filij vteri tui vt lapilli eius. Non ſuccideretur, neque*
aboleretur nomen eius à conſpectu meo.

20 *Exite è Babel, fugite à Chaldæis. Voce exultationis annuntiate hoc, diuulgate, effer-*
te vſque ad extremum terræ. Dicite, Redemit Iehoua ſeruum ſuum Iacob.

21 *Itaque non ſitierunt cùm per ſolitudines duxit eos: aquam fecit illis fluere è petra, ſci-*
dit petram, & fluxerunt aquæ.

22 *Non eſt pax, dixit Iehoua impiis.*

IN CAPVT XLVIII.

1 AVDITE HOC.) Nunc ſermonem conuertit ad Iudæos, vt etiam ipſorum præcipuè rationem habuit in toto proximo capite. Nec enim miſſus erat Babyloniis, ſed ita ipſos compellat vt à Iudæis audiri velit, quibus potiſſimùm deſtinatus erat. Babyloniis ergo excidium nuntiauit, vt Iudæi liberationem placidè expectarent, nec interea ipſorum magnitudine & potẽtia terrerentur, atque his promiſſis freti, aduerſus omnes tentationes inuicti ſtarent. Cùm autem præfracti eſſent Iudæi, nec promiſſis iſtis fidẽ haberent: atque præuideret Iſaias qualis futura eſſet in exilio

quoque ipſorum durities,& contumacia:ideo vehementius ipſos obiurgat.Quanta porrò fuerit
Ezech. 33. eorum incredulitas, magis ex Ezechiele patet:cùm obloqueretur Deo , omnémque fiduciã ab-
31. iiceret,nec pluris faceret promiſſa Dei quàm inanes fabulas. Non abs re igitur hac vehementia
vſus eſt Iſaias,vt oſtenderet ab iis ſummam Deo fieri iniuriam,quòd in gratia ipſius recumbere
nollent. Alloquitur Iſraëlem,ſed qui re ipſa degener,titulo tenus tunc erat Iſraël.nec enim ho-
norificũ hoc nomen vſurpat honoris cauſa:ſed potius vt falſam eorũ iactantiam cõuincat,quòd
fruſtra illuſtri hoc titulo gloriarentur,à cuius veritate erant admodum alieni.Cur enim hoc no
Gen.32.25 mine à Deo inſignitus eſt Iacob , niſi quòd ſe fortem & inuictum in aduerſis præſtitiſſet ? quod
lucta illa in qua congreſſus eſt cum Deo, ſignificabat. Nam quum Dominus variis nos ærumnis
exercet,quodammodo in certamen nobiſcum venit. Quî igitur hoc nomen cõueniebat poſte-
ritati,ſi rebus aduerſis fracta omnem ex animo ſpem abiiciebat?Exprobrat deinde quòd cùm o-
riginem ducant à ſanctis Patribus, ſint tamen prorſus ipſis diſſimiles.Nam per Aquas Iuda me-
taphoricè intelligit fontem & ſcaturiginem,ex qua Iudæi orti erant.nec enim aſſentior Iudæis,
qui Aquarum nomine ſperma intelligunt,quòd liquidum & aquoſum ſit(hoc enim puerile eſt)
ſed aptè fluit ſimilitudo ab aquis ducta,quę alicunde oriũtur.Vbi verò eos perſtrinxit,quòd ſan-
ctorum Patrum degeneres eſſent ac peruerſi filij, adiũgit fallaciter obtendere Dei cultũ, & ſpe-
ciem pietatis à qua longè ſunt remoti.Quia verò iuſiurandũ ſpecies eſt cultus Dei, ſpeciem hîc
pro vniuerſo genere ponit,ſynecdochicè.quemadmodũ enim idololatræ Deum afficiunt contu
melia,dum per idola ſua iurant: ita veri Dei cultores Deum honore afficiunt,eius nomen adhi-
bendo in iuramentis. Profitentur enim ſe vnũ habere Deum , cuius nomine gloriantur.Hîc au-
tem inuehitur in hypocritas, qui plenis buccis detonabant nomen Dei, eiúſque ſæpius mentio-
nem faciebãt:interea verò animis erãt ab ipſo valde alieni. Propterea dicit, NON IN VERITA-
TE, NEQVE IN IVSTITIA. Iuſtitiam autẽ accipit pro integritate cordis & ſynceritate, ſine qua
nihil Deo acceptum eſſe poteſt: vel Iuſtitia & veritas ſynonyma ſunt: quaſi diceret, meram eſſe
ſimulationem & fucum, quòd profitebãtur ſe populum eſſe veri Dei: quia eorum perfidia men-
dacium apertè coarguebat.

2 QVONIAM AB VRBE SANCTA.) Idem argumentum proſequitur,& aliis verbis re-
fellit mendacem iactantiam: quia falſò iactabant ſe vrbis ſanctæ ciues,quam flagitiis & ſceleri-
bus ſuis fœdabant.Sancta debuit eſſe Ieruſalem,cùm Deus eam ſibi cõſecraſſet:ſed tot tantíſque
inquinamentis conſtuprata fuit vt nihil ferè ſancti haberet.Quales autẽ deceat eſſe veros Iero-
Pſal.15.2. ſolymæ ciues, Pſal.15,& 24.videmus.Sed quum Iudæis nullus eſſet pudor Deo illudere,ſatis erat
& 24.4. protegi Templi vmbra. Quod dicit Iehouæ inniti , non loquitur de vera fiducia, ſed confiden-
tia inani.nam vt pij recumbunt in Deo,totóque animo cõquieſcunt: ita hypocritæ falſò nomen
eius obtendunt , vanáque perſuaſione inebriantur, & ſecuri omnia contemnunt: confidenter e-
tiam iactant iſtas voces, Deus nobis aderit,nõ reiiciet populum ſuũ: acſi Deus ipſorum nequitię
fauere vellet. Denique eum pedibus calcando,magnificè prædicãt ſibi eſſe ſalutis fulturã, atqui
ne exiſtiment ludibrium hoc ſibi impunè fore, admonet Propheta, dum ita transfiguratur Deus
ab hypocritis,nihil minui de eius imperio.Nam quòd Deum exercituũ vocat,hoc addit ad com
minationem,vt intelligerent Deum,cuius nomen falſò obtendebant,ſatis potentẽ fore ad ipſos
puniendos,ac minimè tandem paſſurum ſe ita ludibrio haberi.

3 PRIORA IAM OLIM.) Accuſat Iudæos ingratitudinis: quòd diffidant Deo, qui nullum
non ſpecimen edidit ſuæ bonitatis,vt eos in vera fiducia confirmaret. Omnem ergo iis excuſa-
tionem adimit, cùm ſe priora annuntiaſſe dicit. Videtur autem loqui,non de exitu Babylonico,
ſed de aliis beneficiis quæ Dominus in gentem illam contulerat:acſi diceret,Deum iam multo
prius tẽpore cœpiſſe prædicere populo ſuo quæ ventura erant : nec quicquam promiſiſſe,quod
re ipſa non præſtiterit : nec tamen populum poſt tot experimẽta liquidæ & indubiæ veritati fi-
dem habere.Poteſt etiam dici, Prophetam non ſolùm eos qui tunc viuebãt,ſed qui poſtea in ex-
ilio victuri erant, alloquutum eſſe:vt cùm accidiſſet hęc calamitas,iam antea prædictam eſſe co-
gitarent. Hanc enim prophetiam Deus celebrem eſſe voluit,vt tempore exilii ſcirent hæc fortui
tà non eſſe,& conſolationem aliquam perciperent. Eos igitur obiurgat Iſaias, quòd cùm verita-
tem rei cognoſcant ex ipſo euentu:tamen opus Dei agnoſcere, eique fidem habere non poſſint.
Ac meritò ſanè in ipſos acerbè inuehitur,& eorum peruicaciam accuſat. Deo enim manũ porri-
genti obſtiterunt,atque ipſius gratiam reſpuerunt:reditum ſibi in Iudęam permiſſum iri nõ cre-
debant:& cùm patefacta eſt via, vix paucis animus redeundi fuit. Alij ſibi melius eſſe exiſtima-
bant in Babylone , quàm moleſtias & pericula itineris ſubire. Alij ſuſpicabantur aſtutè edici à
Cyro vt redirent:vt detectis eorũ animis,vel opprimeret ipſos, vel durius tractaret: neque cõſi-
derabant hæc à Deo prædicta,neceſſariò ventura eſſe, nec poſſe vlla hominũ potẽtia impediri.Sic
itaque accipio iſtas prædictiones de quibus loquitur Propheta,vt vetera quidem oracula com-
Gen.15.3. prehendantur,quibus prædixit Dominus Abrahæ, ſemen eius captiuum fore,poſtea verò reſti-
tuendum in priſtinam libertatem. deinde ſuo ordine accedant alia vaticinia,quæ etiam diuerſo
tempore ſequuta ſunt:nam hoc ipſum ſubinde aliis atque aliis temporibus confirmatum eſt.Ni-
[illegible]
hil

hil ergo vnquam à Domino prædictum eſſe oſtendit quod non euentus rei comprobaret.

4 QVIA COGNOVI QVOD DVRVS SIS.) Ad verbum eſt, Propter ſcire meum, vel,à meo ſcire. Hîc Dominus teſtatur per Prophetam ſe ob duritiem populi de rebus futuris loquutum eſſe:acſi diceret,ſe plus ei præſtitiſſe quàm debebat, non quòd vnicum hunc finem ſpectauerit: quia ſcimus præcipuum doctrinæ vſum ad pios referri, qui placidè ad obſequium flectuntur,& libenter obediunt: ſed Iſaias,cui negotium erat cum præfractis hominibus, meritò dicit, niſi inſanabilis eſſet eorum prauitas, Deum optimo remedio vſum eſſe, multis ſubinde vaticiniis Legem ſuam comprobando.Quemadmodum igitur futura prædixerat Patribus, ita ſe eundem curſum ſequi oſtendit, vt peruicaciam populi & duritiem vincat vel emolliat. Ceruicē eorum, NERVVM ferreum vocat:quia flecti nequit.Nerui quidem duri ſunt,ſed tamen flexiles: hîc nullum flexum eſſe dicit: quia ſunt indomiti. Addit FRONTEM æneam: vt impudentiam notet. Duo autem ſunt quibus in officio retineri poſſumus: primùm,ſi dociles ſumus, & rectè monenti aut iuſta præcipienti obtemperemus: deinde, ſi cùm in aliquam turpitudinē lapſi ſumus,tāgat nos ingenuus pudor, vt nos facti noſtri pœniteat. Vbi hæc deſunt,perditę nequitiæ ſignum eſt. Hæc igitur duo argumenta deploratæ gentis notauit, quòd indocilis eſſet, atque impudens. Et tamen Dominus cùm aliter mederi non poteſt,prauitati quoque noſtræ eouſque indulget,vt de futuris rebus admonitos velit.Ita ſeſe quodammodo vertit in omnes partes,vt nos ad ſe reuocet, atque in viam reducat.

5 ANNVNTIAVI TIBI.) Iterum repetit eandem ſententiam, vt cùm populus ereptus eſſet è Babylone, agnoſceret beneficiū Dei, nec idolis aut fortunæ hanc liberationē tribueret. Si quæratur,cur idolorum mentionem faciat Propheta, cùm vnius Dei cultum Iudæi profiterētur: reſpondeo,ſic iam deprauatos fuiſſe conſuetudine Gentium,& degeneraſſe in ſuperſtitiones, vt Dei prorſus obliti eſſent. Qua de re conqueritur Ezechiel,in ea viſione qua videbatur ſibi Ieroſolymam tranſuectus,ſanctuarium Dei variis idolis conſpurcatum intueri. Non abs re igitur ad vnum Deum authorem ipſos reuocat, vt ab eo ſe redemptos eſſe agnoſcant. NE FORTE DICAS. Significat inexcuſabiles fore Iudæos, niſi agnoſcant beneficium Dei, cùm emiſſi fuerint è ſeruitute. quod enim tam longo prius tempore prædictum erat, fortuitò accidere non potuit. Dei igitur præſcientiam coniungit cum virtute: ac non tantùm hæc ab ipſo præuiſa, ſed etiam præſtita eſſe ſignificat. Hîc autē quaſi in ſpeculo nobis ſtatuitur ingenij noſtri malignitas,quæ ſemper excogitat quomodo Deū ſpoliet ſua laude.Quoties vel nobis opitulatur,vel vlla in parte beneficum ſe præſtat,quaſi porrecta manu ad ſe nos inuitat. Interea mundus, quaſi data opera refragari velit,aliô deriuat quod à Deo profectum eſt:vt videmus in Papatu omnia Dei beneficia ſanctis mortuis perinde adſcribi ac ſi Deus altum ſomnū dormiret. Quare neceſſe eſt fulgere doctrinæ lucernam, quæ iudicium noſtrum regat.nam in operibus Dei conſiderandis perperam ſemper errabimus,niſi ipſe Verbo ſuo præluceat. Sed nunc quoque multis idem contingit quod in gente ſua deplorat Iſaias, vt ne admoniti quidem idola ſibi fabricare deſinant, quæ veſtiant Dei ſpoliis. Clara voce teſtati ſunt Petrus & Ioannes ſe non meritis aut pietate ſua miracula edere: videmus tamen vt inuitos & reluctantes onerent Papiſtæ. Etſi autē quæ eueniunt non antè prædicit Deus,non minus tamen ad damnandam noſtram ingratitudinem valebit Legis & Euāgelij doctrina,quàm ſi opera,quorum authorem ſe illic aſſerit Deus, vaticiniis teſtata eſſent.

Ezech. 8. 3

Act. 3. 12.

6 AVDISTI: VIDE OMNIA.) Hinc magis perſpicuum eſt, Prophetam loqui de exilio futuro,& redemptione quæ poſtea ſequutura erat:in quo voluit tum ſui temporis hominibus,tum poſteris conſulere: vt ſi non proficerent ij qui tunc viuebant,poſteritas ſaltem monita,reſipiſceret. Fit enim ſæpenumero vt Prophetarum doctrina præſentes atque audientes parum moueat: interdum etiam ludibrio habeatur:poſteri verò meliore animo ipſam admittant.Quòd aſpicere iubet, nonnulli exiſtimant Prophetam ita euentum rei proponere, ac ſi diceret,nihil à Deo dictum eſſe cuius veritas non cōſtaret. Sed ego hanc dictionem חזה aliter interpretor, nēpe,Cùm Dominus loquutus ſit,officij tui eſt expendere verba,& te attentum præbere.Vnde obſeruandū eſt,fieri noſtro torpore vel ſocordia vt nobis ſtatim effluant quæ proficiſcūtur ex ore Dei,ac fruſtra obiici à multis ignorantiæ prætextū: quia Dominus ſatis dilucidè aperit quidquid cognitu vtile eſt,ſi ſedulò & qua decet attentione qui audiunt expēderent. Plus deinde quiddam requirit Dominus à populo ſuo,quàm vt intelligat & conſideret ſermonem ſuum:nempe vt preco ſit ac teſtis miraculorum quæ expertus eſt.Et certè ea lege ſuos inſtituit,vt alios deinde ad eandem fidei confeſſionem adducant. IAM NVNC tantundem valet acſi diceret, Obſerua hunc diem, quo Dominus tibi per os meum prædicit ea quæ neſciebas. Hæc enim humana cōiectura apprehendi aut præuideri non poſſunt.

7 NVNC PRIMVM CREATA SVNT.) Oſtendit Propheta ſe non diſputare de rebus notis, aut ipſo vſu compertis: non tantùm vt arrogantiam corrigat, quæ ingenita eſt omnibus hominibus (ſibi enim arrogant quod ſolius Dei eſt) ſed etiam ne fortunæ aut alij cauſæ, huius rei pars vlla tribuatur. Variis enim modis homines Deo gloriam ſuam eripiunt, omnéſque a-

nimi ſenſus in id intendunt, vt inter creaturas partiantur quod ipſius tantùm eſt:vt nudum ipſi & inane nomen relinquant. Ne igitur populus exiſtimaret ſe victū Chaldæorū potentia, aut deinde humanis viribus aut fortuitò reſtitutū in libertatem, ideo toties repetit atque inculcat, hoc Dei opus eſſe. Quòd audiſſe negat, quidam exponunt populū reſpuiſſe monitiones Dei, nec ſanis conſiliis obtemperaſſe. Sed exiſtimo alium eſſe Prophetæ ſenſum:nẽpe quod humanitus ſciri non poterat, & quod incognitum fuerat Iudæis, fuiſſe ita patefactū vt nequeant Spiritum ſanctum ſua laude fraudare:idque ſatis ex contextu liquet.

8 SCIEBAM QVOD TRANSGREDIENDO.) Significat hîc Dominus ſe non fruſtra vrgere, ac tantopere inſtare vt populus agnoſcat ſe ab ipſo caſtigatum, ac tandem ereptum è tantis miſeriis. Nam (quæ erat peruicacia populi illius) cōqueri poterat, fruſtra hęc toties repeti, atque obtrudi. Propheta nihil mirum eſſe reſpondet, quòd negotium ſit cum obſtinatis. Atque ita aliis verbis confirmat quod nuper dixit de ferreo ceruicis neruo. Summa eſt, quum gentis illius peruerſitas probè nota eſſet Deo, nihil ab eo fuiſſe omiſſum vt eos ſibi addictos teneret: & quum certis documentis ſatis ſupérque fuerint conuicti, eò minus eſſe excuſabiles. Poſtquā verò detraxit laruam huic populo, qui falſò Iſraëlis nomine gloriabatur (vt antea vidimus) nouum ei titulum imponit, atque rebellem vocat. VTERVM intelligo, non primam originem ex quo po-
Exod. 12. 51. pulus cenſeri cœpit: ſed ex quo à ſeruitute Ægyptiaca liberatus eſt. nam ea liberatio fuit veluti quædam Eccleſiæ natiuitas. Populus verò, tametſi immenſam Dei bonitatem expertus, perfidè cum ipſo agere non deſiit, magiſque ac magis præuaricatus eſt, vt meritò ipſum rebellē ac præuaricatorem vocet.

9 PROPTER NOMEN MEVM.) Poſtquam exprobrauit populo malitiam quæ ab initio patribus ingenita ad filios & nepotes tranſierat, nunc admonet ſua miſericordia eſſe ſuperſtites, qui digni alioqui fuiſſent centies perire. Duplex autem huius admonitionis vſus fuit: quia oportuit fideles ſuſtineri, ne in exilio deficerent. Deinde vbi data eſt redeundi libertas, nō minus operæpretium fuit eos humiliari, vt mero & gratuito Dei beneplacito acceptam referrent ſuam liberationem. Atque hinc perſpicimus ſuperiorem obiurgationem eò pertinere, vt populus intelligeret nullo eius merito accidere quòd Dominus ei manum porrigit vt eum è ſepulchro Babylonis educat: quandoquidem extremo exitio dignus erat. Quòd igitur nunc quoque nobis parcit Dominus, quòd pœnas mitigat aut remittit, quòd denique vllam noſtri rationem habet, id omne à ſola eius gratia proficiſcitur:ne quid vllis hominū meritis aut ſatisfactionibus tribuamus. Atque hinc concidit ſophiſtarum diſtinctio, ſicuti iam aliis locis docuimus, de remiſſione pœnæ, quam gratuitam eſſe nolunt, quòd ſatisfaciendum ſit Deo. At hîc gratuitò remitti propter nomen Dei, teſtatur Iſaias. loquitur enim de pœna quam meritò poterat Iudæis infligere. Iuſtiſſimam enim cauſam delendi populi huius habebat, niſi gloriam ſuam tueri voluiſſet.

10 ECCE EXAMINAVI TE, ET NON INSTAR ARGENTI.) Oſtendit Dominus ſe eiuſmodi temperamentum adhibere in caſtigandis ſuis, vt eorum ſaluti proſpiciat. Prius dixerat ſe ideò peperciſſe ipſis vel parſurum, quòd rationē haberet gloriæ ſuæ:nunc ſignificat ſe plagas quidem infligere, ſed eiuſmodi, vt ſint ipſis ſalutares. nam probandi atque examinandi cauſa ipſos caſtigat. probamus autem quod perditum nolumus. Cùm ergo hunc finem propoſitum habeat, ſequitur ipſum ſaluti noſtræ proſpicere. Porrò anticipandi cauſa examinis meminit, ne quis obiiceret Dei indulgentiam minimè in tam duris afflictionibus apparere. Maturè igitur occurrit Propheta, & admonet quanuis non penitus ignoſcat Deus, clementer tamen agere cum ſuis. Hoc etiam addit, quòd non examinat nos inſtar argenti, quia penitus abſumeremur. nam in argento aliquid eſt puri:in nobis verò nihil præter ſcoriam reperietur: imò niſi Deus argentum nos efficeret, non ſecus ac palea vel ſtuppa in cinerem & nihilum redigeremur. nihil certè puri eliceret ipſa caſtigatio. Ergo in ipſo examine conſiderat Dominus quid ferre poſſimus, ne vltra modum progrediatur: ſimúlque arcana Spiritus ſui virtute facit ne profectu careant pœnæ, quæ alioqui exitiales nobis eſſent. ELIGERE hîc accipit pro Diſcernere. Eligimus enim quod
Cap. 7. 15. conſeruare & tueri cupimus, quemadmodum prius in eadem ſignificatione dixit, Eligere bonum, & reprobare malum. Hoc igitur verbo docet quantum differant pœnæ quæ irrogantur piis, ab iis quas impij ſuſtinent. Illis enim in exitium cedunt: nos verò tametſi vrat atque ſecet Dominus, tamen acceptos habet, atque beneuolentiam erga nos ſuam retinet in mediis afflictionibus: imò efficit vt inde exeamus probatiores, atque ſacrificium boni odoris ipſi ſimus. Denique intelligit Deum etiam vbi videtur ſuos conſumptioni addicere, nihilominus eſſe illis propitium.

11 PROPTER ME.) Idem repetit quod antea dixerat, ſed interrogationem ſubiungit, qua vtuntur Hebræi, cùm de rebus abſurdis verba faciunt, Fieríne poteſt vt profanetur nomen meum? Secundum membrum quod addit, GLORIAM meam alteri non dabo, eſt vice expoſitionis. Nunc ergo pluribus exornat Iſaias quod antea perſtrinxerat paucis, atque altius paulò aſſurgit. Nec eſt nuda explicatio prioris ſententiæ, ſed potius exornatio ad maiorem confirmationem.

mationem. Significat autem his verbis, homines quantum in ipſis eſt profanare nomen Dei, & gloriam ipſius aliô transferre: ſed Dominum admirabili prouidentia ſua occurrere huic malo, atque efficere ne gloria ſua concidat. Tametſi ergo noſtra culpa proſtituamus gloriam Dei, tamen ipſam tuebitur, dum noſtri vindex erit. Hinc mira conſolatio ad nos redit: quòd Dominus ſalutem noſtram coniungit cum ſua gloria: vt iam aliis locis annotauimus. NON DABO. id eſt, non patiar mihi eripi gloriam meam. Hoc futurum erat, ſi deleto ac perdito populo deriſus eſſet Deus Iſraël. vt ſolebant impij eiuſmodi blaſphemiis inſultare populo Dei, dum opprimebatur, Vbi eſt Deus eorum? Similem porrò rationem afferebat Moſes, cur Dominus populum in *Pſal.* 79.10
vniuerſum delere nollet: Ne fortè, inquit, hoſtes eorum id ſibi arrogent: ac dicant, Manus noſtra *Deut.* 32.27
excelſa, & non Dominus fecit hæc omnia. Et certè vbi Dominus iræ ſuæ ſigna proferens terrorem incutit fidelibus, vnicum hoc aſylum reſtat, eum adoptionis ſuæ fore memorem, ne impiorum maledictis ſacrum ſuum nomen exponat. neque ſolùm his verbis Propheta ad gratitudinem hortatus eſt populum ſuum, vt fateretur mera Dei gratia ſe eſſe incolumem, ſed precandi materiam ſuggeſſit piis, & clypeum quem deſperationi obiicerent.

12 AVDI ME IACOB.) Quorſum æternitatem ſuam prædicet Dominus, antea di- *Cap.* 41.4,
ctum eſt. nempe, vt ipſum ſibi perpetuò conſtare intelligamus, nec eum ex ingenio noſtro me- *&* 44.6
tiamur. Admonet autem vt ipſum audiamus: quoniam ideo hallucinamur, & abducimur falſis opinionibus, quòd ei aures accommodare nolimus. Cùm Iſraëlem à ſe vocatum dicit, tacitè opponit hanc ſententiam reprobationi, cuius meminit initio capitis. Oſtendebat enim Iudæos ſibi falſò arrogare hoc nomen, eóque inaniter gloriari, quòd veros ſe Iſraëlitas non præberent. Hîc verò pronuntiat Iſraëlem eſſe vocatum ſuum. perinde acſi pater aliquis filium ſuum obiurgans, ſpurium vocaret, ac deinde nihilominus ipſum pro ſuo agnoſceret: ita Dominus Iudæos, ſic degeneraſſe oſtendit, vt meritò ipſos reiiciat: ſed quanuis indigni ſint tanto honore, tamen habere rationem ſuæ vocationis, quam nulla hominum ingratitudo aut nequitia irritam facere *Rom.* 3.3.4.
poteſt. אף continuationem ſignificat hoc loco. nihil enim aliud docet, quàm Deum ſibi perpetuò *&* 11.29
conſtare, nec variare more hominum, aut conſilium mutare. Propterea dicit ſe primum eſſe ac nouiſſimum. Cæterùm, hîc etiam notandum eſt, Iſaiam non concionari de æterna Dei eſſentia, ſed hanc doctrinam ad vſum noſtrum accommodare, vt eundem erga nos ipſum fore ſciamus qui ſemper fuit: deinde vt diſcernere eum ab idolis meminerimus, ne mentes noſtræ vagis figmentis abſtractæ, ab eius timore excidant.

13 VTIQVE MANVS MEA.) Hîc clarius explicat Propheta quid voluerit ſuperiore verſu. Poſtquam enim de perpetua & conſtanti erga nos Dei voluntate concionatus eſt, eius quoque potentiam prædicat ab operibus quæ ipſi quotidie intuemur. In iis Dominus ſe quodammodo nobis conſpiciendum præbet, atque è ſacrario ſuo prodiens, ad nos ipſe per ea appropinquat. טפחה ſiue Menſa eſt, ſiue Suſtinuit vertamus, idem ſenſus erit: nec multum in verbi interpretatione laborandum eſt. Nam Metiendi verbo admirabilis Dei ſapientia notatur, quòd immenſum cœlorum ſpatium tam apta proportione vndique æquauerit, vt neque terræ propius eſſet, neque ab ea remotius, quàm vt vtile ad ordinis conſeruationem eſſet, ac in tanta vaſtitate nihil eſſet hiulcum, vel deforme. Si magis arrideat verbum Suſtinendi, eſt hoc quoque non vulgare ſapientiæ & virtutis Dei elogium, quòd ingentem cœlorum molem in continua agitatione ſuſtinet, ne labaſcat vel inclinet in hanc vel illam partem. Sed poſterius membrum, vbi præſtò omnia ad ſuum mandatum adeſſe dicit, plus quiddam habet difficultatis: nam poteſt referri vel ad primam creationem, vel ad perpetuam adminiſtrationem mundi. Si ad primam creationem referamus, futurum יעמדו, erit loco præteriti, Simulatque iuſſit Dominus vt extarent, protinus obſequuta ſunt. ſicut habetur in Pſalmo trigeſimo tertio, Dixit, & facta ſunt. Atqui *Pſalm* 33.9
ſi placet hic ſenſus, quòd ſubiungit PARITER, non ſatis conuenire videtur cum hiſtoria *Gen.* 1.2.6
creationis quam Moſes refert. Nec enim cœlum & terra vno momento creata & ornata ſunt. primùm enim res erant inconditæ & confuſæ: quas Dominus poſtea digeſſit. Solutio facilis eſt, quia nihil aliud ſignificat Propheta, quàm Dominum ſolo nutu creaſſe omnia, formamque cœlo & terræ dediſſe, ita vt ſtatim eius mandato paruerint. Ego verò libentius extendo ad perpetuã mundi adminiſtrationẽ. acſi diceret, Cœlum & terrã imperio Domini obſequi, & voci eius obtemperare, & quæ longiſſimè diſſita ſunt incredibili conſenſu vltrò citróque occurrere, non ſecus ac rotæ eodem motu feruntur: Tametſi longo interuallo cœlum à terra diſiunctum ſit, tamen vocem Domini vbique exaudiri. Nullis eget nuntiis ad ſignificandam voluntatem ſuam, ſed nutu omnia, etiam momento, exequitur. An vllus eſt Princeps qui ſuos vbique miniſtros habeat eius nutui obſequentes? Minimè verò. Immenſa eſt igitur Dei potentia, longéque & latè patet, & ad vniuerſas mundi partes extenditur, quemadmodum teſtatur Scriptura, *Pſal.* 47.3
atque experimento fidei percipimus.

14 CONGREGAMINI VOS OMNES, ET AVDITE.) Minimè profectò dubium eſt quin Propheta Iudæos compellet, tametſi hîc nihil pronunciat quod non debeat agnoſci ab omnibus. Sed quia incredulis hominibus & profanis deſunt aures, ideo ipſos ad audiendum

N.

non inuitat. Scimus Iudæos hac prærogatiua præ cæteris nationibus donatos, quòd Deus ſeſe
Pſal 76.2, illis patefecerit. Notus in Iudæa Deus, inquit Pſaltes: magnum in Iſraële nomen eius. Quò
& 147.19. minus excuſabilis erat eorum vel ſocordia vel peruicacia, dum ſuam fœlicitatem pro nihilo fe-
20 rè ducebant. vnde enim tanta leuitas vel ad defectionem propenſio, niſi quòd inæſtimabilis
Rom. 3.2 cœleſtis doctrinæ theſaurus nullo aut vili in pretio apud eos erat? Digni ergo fuerunt quos grauius & aſperius obiurgaret Propheta, ſicuti in eos inuehitur, obliquè perſtringens quod malignè & peruerſè ad obſcurandam Dei gratiam inter ſe conſpirent. Videtur autem Deus hîc permittere Iudæis, vt ſi quid habeant quod obiicere poſſint, in medium proferant: quemadmodum ij qui freti bonitate cauſæ, aduerſarios prouocare audent: Adduc rationes tuas: ſi quid in te eſt acuminis, oſtende. Vltrò igitur laceſſit ipſos: ac liberum facit, vt ſi qua ratione poſſint, oſtendant talia à diis Gentium nuntiata eſſe. Licebit etiam extendere ad Diuinos & augures qui ſibi arrogabant ſcientiam rerum futurarum, à quibus hæc nullo modo præuideri potuerunt. Atque in eundem ſenſum repetet ea quæ ſequentur proximo verſu: Ego, ego loquutus ſum. Huc tendit ſumma, Iudæos ideo vacillare, imò excidere, quòd non ſatis æſtiment quàm ſingulare bonum ſit, cognoſcere ex ſacro Dei ore quicquid ad ſalutem expedit. Continuò pòſt ſpeciem vnam deſignat: quia iam Deus finem exilij Babylonici dignatus fuerat illis prædicere. Cyrum huius gratiæ miniſtrum non nominat: ſed quaſi de homine certo & noto loquens, ſuppreſſo nomine dicit electum eſſe diuinitus, qui Babylonem expugnet. Dilectio autem non ſimpliciter, ſed πρός τι accipitur: ideóque ad fœlicem expeditionis euentum reſtringitur. ſicuti Saul
1.Sam. 10. ſecundum quid Deo charus fuit, vt ad tempus regnaret: atque etiam præditus eſſet dono Pro-
10 phetiæ. alia piorum ratio, quos Deus immutabili amore complexus, nunquam à ſe excidere patitur. Significat autem Cyrum ideo expugnaturum Babylonem, quòd Deo authore & duce opus hoc ſuſcipiat, non data quidem opera, ſed quemadmodum Deus vel inſcios & cæcos quô vult impellit, vel ab inuitis obſequium extorquet: nec enim voluntaria obedientia laudatur in Cyro, ſed potius extollitur prouidentia Dei, qua dirigit cunctos mortales ad exequendum ſuũ conſilium. BRACHIVM EIVS. Aliqui in accuſatiuo legunt, alij in nominatiuo. Sed parum eſt diſcriminis, quod ad ſenſum attinet. Poteſt autem Brachium accipi pro Opere, idque metonymicè: atque ſic melius fluet oratio, Conſilium eius exequetur in Babylone, opus eius in Chaldæis. Scimus enim hoc Prophetis peculiare eſſe, vt Opus Domini & Conſilium ſimul coniungant. Obliquè verò exprobrat Iudæis ingratitudinem ſuam, quòd Deo pollicenti fidem adhibere nolint, tametſi rem ipſam velut digito oſtendat: ac longè aliter loquatur, quàm aut Diuini, aut fictitij dij ſolent. In ſumma, vult perſuaſum eſſe Iudæis, opus Domini fore quòd Cyrus Babylonem expugnabit. Omnia enim auſpiciis eius peraget, idque vt tandem Eccleſia liberetur.

15 IDEO PROSPERE HABEBIT.) Iterũ ad vaticinia reuocat Iudæos, atque hunc honorem Deo vendicat, quòd re in tempore prædicta omnem dubitationem abſtulerit. Deinde addit ratum fore quicquid prædictum fuerat. Ergo in pronomine repetito duplex ſubeſt emphaſis, non alium quàm Iſraëlis Deum de rebus futuris & abſconditis loquutum eſſe: deinde, quia verax, neque vnquam fallit, eorum omniũ de quibus teſtatus eſt euentum fore indubium. Itaque in fine verſus copulam ו, pro illatiua accipio. ac duos hîc ſibi fines proponit Iſaias. Primùm, vt Iudæi captiui liberationem expectent: deinde, vt liberati agnoſcant Deum tanti beneficij authorem: neque exiſtiment hæc vel hominum ope, vel fortuitò accidiſſe. Ideo verò proſperè ceſſura Cyro omnia ſignificat, quòd eum vocarit: non quòd dignus eſſet tanto beneficio, aut ſua induſtria aut potentia id conſequutus ſit: ſed quòd Dominus eius opera ad liberandum populum ſuum vti vellet. Nam quòd DILECTVM vocauit ſuperiore verſu, atque hîc VOCATVM & adductum dicit, nuper admonui non eſſe referendum ad amorem Dei, quo nos adoptat in filios, & ad ſe vocat. nec enim ita dilectus fuit aut vocatus Cyrus: qui tametſi magnis virtutibus præditus eſſet, maximis tamen vitiis laborauit, ambitione & libidine dominandi, auaritia, crudelitate, aliiſque vitiis: & qualis eſſet, infœlix eius exitus demonſtrauit. Intelligit ergo Propheta Deum Cyro propitium eſſe, vt eum externa benedictione proſequatur, non vt ipſum adoptet, atque ea gratia dignetur qua electos ſolet. Spectanda enim cauſa eſt cur eum his nominibus vocet: nempe quòd eius miniſterio ad liberandam Eccleſiam vtatur, ſicuti iam
Cap. 45. antea dictum eſt.

16 ACCEDITE AD ME, AVDITE HOC.) Iterum compellat Iudæos, eoſque accedere iubens, quaſi obuiam prodit vt eos humaniter excipiat. Interim tamen obliquè perſtringit eorum defectionem, quòd ſanæ doctrinæ capaces non eſſent, niſi ſe colligerent ab errore. Hoc porrò non leue crimen fuit, à Deo tam procul remotos eſſe, cui familiariter coniuncti eſſe debuerant. Longè verò aberant non loci interuallo, ſed animi conſenſu. Hic ergo acceſſus eſt, vt poſitis affectibus noſtris ad ipſum audiendum parati ſimus. Atque hoc ab eius gratia proficiſci neceſſe eſt. nec enim ita comparati eſſe poſſumus, niſi nos ad ſe adducat. NON AB INITIO. Hunc locum variè exponunt interpretes. multi ad Chriſtum trahunt, cùm tamen

men nihil tale voluerit Propheta. cauendæ autem ſunt nobis violentæ & coactæ interpretationes. Alij de Propheta ipſo interpretantur: ſed nihilo magis conuenit. nec enim hic ſermo homini congrueret. Exiſtimo igitur Deum loquentem ab Iſaia introduci, vt ingratitudinem populo exprobret, quòd ab initio, id eſt, ex quo ſe patefacere cœpit patribus eorum, haud obſcurè aut clàm locutus ſit. vnde ſequitur, quicquid in illis fuit ignorantiæ, debuiſſe eorum malitiæ imputari, quia lucem ſponte fugerunt. Quòd dicit ſe adfuiſſe quum res facta eſt, tantundem valet ac perfectum fuiſſe eius virtute & manu quod ore prodiderat. Meritò itaque prædicat ſe dediſſe præſentiæ ſuæ ſigna, quum omnia præſtando non ſolùm vaticinia comprobauit ipſo euentu, ſed monſtrauit ſuo arbitrio gubernari quæ fortuita putantur. In ſumma, commemorat vetuſtas Dei promiſſiones & complementum ipſarum, vt Deum ſui ſimilem perpetuò fore oſtendat. Qui dicunt Iſaiam adfuturum ſpiritu, quum Dominus populum ſuum reducet, torquent Prophetæ verba, nec quicquam afferunt quod eius menti conueniat. ET NVNC DOMINVS IEHOVA MISIT ME, ET SPIRITVS EIVS. Nunc de ſe ſubiungit Iſaias, atque ſuperiori doctrinæ accommodat hanc ſententiam, ac teſtatur Deum illum, qui ab initio locutus eſt, per ipſum loqui. itaque ſic habendam eſſe fidem iis quæ nunc Deus per ipſum loquitur, acſi palàm adeſſet. Hinc vtilis doctrina colligenda eſt: nempe, miracula omnia quæ edidit Dominus, in memoriam reuocanda eſſe, vt veritatem ipſius in animis noſtris obfirmemus. Nec enim leue argumentum eſt, quòd Dominus ab initio certum habuit populum, cui ſe patefecit, quem docuit, cui certa promiſſa dedit, ac præſtitit, nec eum vnquam vel minima in re fefellit. Omnia enim ſuo tempore præſtita atque impleta ſunt. Ad hæc igitur exempla, quoties incidit aliqua dubitatio, confugiendũ eſt, Deus ſemper adfuit ſuis: non eſt nunc primùm locutus: nec verò obſcuris ambagibus populum ſuum deluſit: ſed planè & apertè locutus eſt. Teſtatur ergo Propheta ſe nihil adferre ſuum: ſed miſſum à Deo, qui ſe fidelem comprobauit. Spiritus mentionem facit, non quaſi diuerſum aliquid à Deo ſignificet, cùm eiuſdem ſit cum ipſo eſſentiæ. nam in vna Dei eſſentia agnoſcimus tres hypoſtaſes: ſed ideo Spiritum nominat, quòd ſit vnicus magiſter ac director omnium Prophetarum. Paulus ait neminem poſſe Ieſum Chriſtum dicere, niſi in Spiritu. 1.Cor.12.3.
Atque paulò pòſt, diuerſa Dei dona eſſe ait: ſed vnum & eundem Spiritum eſſe, qui omnia efficit in omnibus. Hìc etiam apertè probatur diuinitas Spiritus, cùm ab eo Prophetæ mittantur. 4
nam eos mittere ſolius Dei eſt: quemadmodum ſola Principis authoritate legati mitti ſolent. id cùm Spiritus faciat, cùm dirigat ipſos, atque vim & efficaciam iis præbeat, procul dubio Deus eſt. Colligimus etiam ex hoc loco, eos qui hac Spiritus directione carent, tametſi ſe à Deo miſſos iactent, repellendos eſſe: veluti Papiſticas illas luporum cohortes, quæ Paſtorum & Doctorum nomine gloriantur, & miſſionem impudenter iactant, cùm alieniſſimi ſint à Spiritu Dei & eius doctrina. Fruſtra enim iactant ſe à Deo miſſos aut inauguratos, cùm donis Spiritus inſtructi non ſint, quæ neceſſaria ſunt ad tale munus exequendum. Porrò Spiritus afflatum obtendere, quum fide prorſus vacui ſint, ac ne minima quidem doctrinæ ſcintilla præditi, nimis putidum eſt: ſedebunt ſcilicet cornuti Epiſcopi: nota erit maioris partis inſcitia: imò vix ex trecentis decem reperientur qui modicè guſtauerint rudimenta pietatis. quid ſtultius eſt, quàm iactare talem conſeſſum regi à Spiritu?

17 SIC DICIT IEHOVA.) Hunc verſum cum quatuor proximis vnà coniungo, quòd eòdem pertineant, atque iis Dominus liberationem populo ſuo promittat: ſed ita vt prius oſtendat ipſum culpa ſua in ſeruitutem redactum eſſe: ne ſcilicet obloqueretur populus, atque obiiceret, ſatius fuiſſe ipſum in patria retineri, ſi Dominus ei adeſſe vellet, quàm abductum reduci. Nam minor gratia habetur medicis qui curant morbum quem præcauere potuiſſent. Occurrit igitur Propheta, ac dicit hoc populi culpa accidiſſe, qui poterat hoc excidium vitare, ſi ad mandata Domini attendiſſet. Hanc igitur iuſtam nequitiæ populi mercedem eſſe oſtendit. Nec enim pridem ſteterat per Dominum quin populus bene haberet, ſed eius gratiam reſpuerat. Et tamẽ Dominum bonitate ſua hanc nequitiam ſuperaturum docet, quòd populum ſuum perire nolit, tametſi ad tempus ipſum affligat. DOCENS TE VTILITER. Intelligit talem eſſe doctrinam Dei, vt populum ſartum & tectum (quod aiunt) ſeruare poſſit, ſi modò in ea conquieſcere vellet. Docet autem nos Dominus non ſua cauſa, ſed vt ſaluti noſtræ conſulat. quid enim vtilitatis ei afferre poſſemus? Ergo per doctrinam vnicuique noſtrûm proſpicit: vt ea inſtructi proſpero rerum ſtatu fruamur. Sed cùm ingratitudine noſtra reſpuimus beneficium vltrò oblatum, quid ſupereſt niſi vt miſerè pereamus? Meritò itaque exprobrat Iudæis Iſaias, niſi ſeipſos fraudaſſent doctrinæ fructu, nihil quod vtile eſſet in ſalutẽ fuiſſe illis celatũ. Quòd ſi de Lege hæc dicta ſunt, Dominũ per eam vtiliter populum ſuum docuiſſe, quid de Euangelio dicemus, quo pleniſſimè omnia quæ nobis vtilia ſunt declarantur? Hinc etiam apparet, quàm execranda ſit blaſphemia Papiſtarum, qui periculoſam ac noxiam eſſe ſacræ Scripturæ lectionem aiunt, vt ſimplices ab eius lectione abſterreant. An verò arguent Deum mendacij, qui vtilitatem eius prædicat ore Prophetæ? an ſibi potius quàm Deo fidem haberi volunt? Vt blaſphemias ſuas impudenter euomãt, nos certè ab hoc ſtudio abduci non decet. nam re ipſa experiemur quàm verè loquutus ſit Iſaias,

N.ii.

ſi ſacras literas piè reuerenterque tractemus. DIRIGENS TE. His verbis clarius oſtenditur vtilitas,cuius nuper meminit.Significat enim ſalutis viã nobis monſtrari, ſi Deum loquentem audiamus. Paratus enim eſt ſe nobis præbere ducem toto vitæ noſtræ curſu, ſi modò ipſi morem

Deut.30.19 gerere velimus. Hoc modo teſtatur Moſes ſe populo vitam & mortem propoſuiſſe. item, Hæc eſt via,ambulate in ea. Nam regula bene viuendi continetur in Lege, quæ fallere non poteſt.E-

Deut.30.16 go,inquit Moſes,præcipio tibi hodie vt diligas Dominum Deum tuum, ambules in viis eius, & præcepta eius cuſtodias,ſtatuta & iudicia eius, vt viuas & multipliceris, & benedicat tibi Dominus in terra ad quam poſſidendam pergis. Summa eſt,non deſtitui vel luce intelligentiæ, vel conſilio,quicunque ad parendum ſunt dociles.

18 O SI ATTENDISSES AD MANDATA MEA!) Cùm populus conqueri poſſet quòd in exilium duceretur,Propheta murmuribus occurrere volens,cauſam notat:quòd ſcilicet doctrinæ ſalutari non dedit locum, nec vllum ex ea fructum percipere ſuſtinuerit. Du-

Deut 32.29 bium verò non eſt quin alludat ad Canticum Moſis, vbi eadem ferè loquendi forma habetur, O ſi ſaperent, atque intelligerent! לוא optantis eſt, O ſi! vel Vtinam. Non tantùm expoſtulat Dominus cum Iudæis, quòd neglexerint vtilitatem quæ ipſis offerebatur: ſed, vt pater,filiorum miſeriam deplorat. nec enim voluptatem capit ex malis noſtris, neque ſeuerus eſt, niſi cùm malitia noſtra ipſum cogimus.Eſt igitur hîc anthropopathia, qua Deus commiſeratur exitium eorum qui ſponte perire, quàm ſalui eſſe maluerunt. Nam paratus erat ad beneficia omnis generis præſtanda, niſi noſtra contumacia ipſum repelleremus. Interim velle ad arcanum eius conſilium penetrare, & ſciſcitari cur non addiderit verbo externo Spiritus efficaciam, præpoſterum eſſet: quando hîc non de eius potentia agitur, ſed tantùm arguitur hominum durities, vt reddantur inexcuſabiles. Certè quoties nos ad ſe Deus inuitat, in eius verbo conſtat plena fœlicitas, quæ malignè à nobis repudiatur. Pacis nomine proſperos omnes ſucceſſus ſignificari alibi diximus. Perinde ergo eſt acſi diceret, Tibi vberrima bonorum omnium copia largè fluxiſſet, nec timenda fuiſſet vlla mutatio, quia nunquam exareſcit Dei benedictio erga pios. IVSTITIAM verò quam paci coniungit, poſſemus exponere Ius, quod vulgò dicimus, *Ton bon droict*. Sed malo Iuſtitiæ nomine intelligere ſtatum Reipublicæ optimè conſtitutum,in qua ſcilicet omnia ritè atque ordine adminiſtrantur: acſi diceret, Omnia domi bene compoſita habuiſſes,atque abundaſſes copia rerum omnium. Ac meritò hunc ſtatum paci coniungit. nam euerſa politia,omnia peſſum eunt atque euertuntur: nec fieri vllo modo poteſt vt pace fruamur ſi iuſtitia,id eſt, æquabilis & moderata rerum adminiſtratio deſit. Ergo ſi pacis ſtudioſi ſumus, ſimul fœlicem hunc ſtatum optemus, cui Dominus benedicat. Quidam hîc philoſophantur de iuſtitia ſpirituali,& remiſſione peccatorum:ſed vagantur extra Prophetæ mentem, quæ ſimplex & aperta eſt.

19 FVISSET TANQVAM ARENA SEMEN TVVM.) Hoc quoque ad fœlicẽ vitam pertinet, cùm ſoboles ſuccreſcit, cuius ope ſenũ labores ſubleuentur, & quæ reſiſtat ad-

Pſal.127.5 uerſariis in porta. Liberos enim eiuſmodi, ſagittis valida manu miſſis Pſaltes cõparat: ac beatum pronunciat eũ qui pharetram ex iis ſuã impleuit: id eſt, talium liberorũ copia abundat.

Gen.22.17 Cùm ARENÆ mentionem facit, alludere videtur ad promiſſionẽ quæ Abrahæ data eſt,Multiplicabo ſemen tuũ ſicut ſtellas cœli, & velut arenam quæ eſt in littore maris. Ac repetit eandem ſententiã diuerſis verbis more Hebraico, pro ſemine ponens filios, & lapillos pro arena. In ſumma, oſtendit populũ obſtitiſſe Deo quominus promiſſionis illius fructũ perciperet. Poſtea ad interruptionẽ gratiæ deſcendens, clarius exprobrat, quũ mirabiliter collecti eſſent Dei manu, quæſitam ab illis fuiſſe diſſipationẽ. Nam per NOMEN intelligit legitimũ populi ſtatũ, qui ſemper floruiſſet, niſi benedictionis curſus fuiſſet auerſus. Quòd autẽ SVCCISVM populũ eſſe dicit, id reſpectu terræ Chanaan intelligendũ eſt, è qua eiectus populus Dei, velut è domo patris abdicatus eſſe videbatur. Tẽplum enim quo priuatus erat, ſymbolũ fuit præſentiæ Dei,terráque ipſa pignus vel arrha beatæ hæreditatis. Abactus ergo in exiliũ populus,quodãmodo à conſpectu Dei eiectus ac profligatus erat,nec vllũ diuini auxilij teſtimonium habebat,niſi promiſſionibus iſtis Dominus eorũ miſeriã ſubleuaſſet. Hæc autẽ miſeria diligenter nobis conſideranda eſt,quòd ablegati in longinquã regionem, tẽplo,Sacrificiis & conuentibus ſacris carerent.vt quibus hodie nulla forma,nullus Sacramentorũ vſus,nulla Verbi adminiſtratio eſt,cogitent ſe quodãmodo à conſpectu Dei eiectos eſſe,atque votis ardentibus inſtaurationem Eccleſiæ optare & aſſiduè poſtulare diſcant.

20 EXITE E BABEL, FVGITE A CHALDÆIS.) Hoc ſecundum membrum eſt huius expoſtulationis, quo teſtatur Dominus ſe populo, quanuis indigno & ingrato,redemptorem fore. Poſtquam enim ſe boni doctoris officio functum teſtatus eſt, populum verò attendere noluiſſe, ita vt propria culpa exilij pœnam ſibi accerſiuerit, iam infatigabilem tolerantiam prædicans, ſubiungit ſe nihilominus ei adfuturum, vt ipſum è ſeruitute educat.Iubet igitur ipſos excedere è terra Babylonis, vbi captiui erant. Vnde perſpicimus Deum pro ineffabili ſua indulgentia,quanuis iuſtã nobiſcũ expoſtulandi cauſam habeat,malis tamen noſtris

ſuc-

ſuccurrere,atque opitulari indignis,adeóque iis qui gratiam ipſius proteruè reiecerãt.Quod ſequitur de VOCE EXVLTATIONIS, pertinet ad confirmationem liberationis. Fidem enim facere voluit promiſſioni,quæ incredibilis omnino erat. Vt ergo dubitationem omnem tolleret beneficium hoc magnificè cõmendauit. ANNVNTIATE. Magnitudinem fiduciæ exprimit,qua Iudęos erigi volebat.Solemus enim pleno ore & audacter ea iactare de quibus certi ſumus:quòd ſi dubitemus,vix audemus proferre, atque obmuteſcimus. Sic autẽ de re futura loquitur Iſaias, acſi coràm adeſſet:vt populus maiorem fiduciam ac firmiorem animo conciperet. Atque imperandi verbo vtitur,quod multò plus efficaciæ habet,& vehementius permouet animos, quàm ſi nudis verbis hoc ipſum retuliſſet.

21 ITAQVE NON SITIERVNT.) Quoniam via Iudæis ad reditum non patebat, magnæque ſolitudines & periculoſæ intercedebant: ideo Propheta virtutem Dei prædicat, eiúſque exempla proponit,ne vlla difficultate terreantur. Ipſos ergo conſiderare iubet, num ſatis potentiæ fuerit Deo ad eripiendos ipſorum patres è ſeruitute Ægypti per vaſtas ſolitudines, vbi ipſis cibaria,aquas,omniáque alia neceſſaria ſuppeditauit. Iudæi pro more ſuo ſtultas hîc fabulas cõminiſcuntur,& miracula fingunt,quæ nunquam edita ſunt. Neque id ignorantia fit ab ipſis,ſed audacia,qua ſibi quicquid plauſibile eſt,etiam ſi omni ratione careat,facilè permittunt. Hoc autem fuit Prophetæ conſilium:nempe in memoriam reuocare exitum illum priorem ex Ægypto, & miracula quæ tunc à Domino edita fuerũt:ſicuti moris eſſe Prophetis iam antea monuimus, cùm opera Dei ſummopere cõmendare volunt.Quemadmodum Dauid,cùm victorias quas obtinuerat,celebraret,ait montes tremuiſſe,ac defluxiſſe,aërem eſſe diffiſſum,Dominum apparuiſſe è cœlo,cùm tamen id nuſquam ipſi acciderit: ſed deſcriptionem Ægyptiacæ redemptionis imitatur, vt oſtendat Deum qui eius author fuit, ſibi etiam in vincendis hoſtibus authorẽ ac ducem fuiſſe, nec minus virtutem eius in ſua victoria, quàm in illis ſignis & portentis agnoſcendam eſſe. Ita nunc Propheta vult à populo miracula illa conſiderari, vt incredulitatem ſuã corrigat,neque vlla diffidentia tentetur. Sancti enim Dei ſerui ſemper in liberationem illam oculos coniicere ſolebant,vt tanti beneficij memoria omniũ animos in ſpe ac fiducia confirmarent: ſicuti alibi dictum fuit,ſeculis omnibus ſperandum fuiſſe redemptionis illius fructum,vt Dominus continuo progreſſu populi redempti cuſtos eſſet. Dominum ergo facilè ſuperaturum impedimẽta omnia ſignificat, patefacturum viam quę clauſa eſt,aquas abundè ſuppeditaturum,ne ſiti pereant,quemadmodũ iam olim ſtupendo miraculo è rupe eduxit,cùm populus de ſe actũ eſſe exiſtimaret. Itaque nullam eſſe cauſam cur de reditu deſperent,ſi potẽtiam Dei quã experti ſunt, contemplari,atque animo complecti velint.

Exod.16, & 17, & Num.20 · *Pſalm.18.8* · *Exod.17.3.6*

22 NON EST PAX.) Nonnulli includunt parentheſi hæc verba, Dicit Dominus: ſed poſſumus hunc contextum retinere:quòd Dominus pacem impiis neget, qua indigni ſunt. Atque hoc nominatim additum eſt,ne hypocritæ,ſuo more,inanem ex his promiſſionibus fiduciã conciperent. Eas enim ad ipſos pertinere negat, vt excludat omnino à ſpe ſalutis. Sed & aliud reſpexiſſe videtur Iſaias. nam cùm maior populi pars impietate laboraret, atque hoc beneficium repudiaret,infirmi ac debiles permulti vacillare poterant, ac terreri iudicio multitudinis: quemadmodum hodie videmus infirmas conſcientias turbari,cùm à maiore hominum parte ſalutis doctrinam contemni vident. Cùm igitur pleroſque periclitari videret,auertit eorum mentes ab eiuſmodi tentatione,ne impiorum atque incredulorum multitudine turbentur, qui gratiam Dei & proſperum hunc ſtatum reiiciunt: ſed nulla eorum habita ratione amplectantur ipſi hoc beneficium,atque eo fruantur.

CAPVT XLIX.

1 *AVdite me inſulæ, & attendite populi è longinquo. Iehoua ex vtero*
vocauit me,è ventre matris meæ habuit in memoria nomen meum.
2 *Et poſuit os meum quaſi gladium acutũ:in vmbra manus ſuæ protexit me,& poſuit me in ſagittã terſam,in pharetra ſua abſcõdit me.*
3 *Et dixit mihi:Seruus meus es Iſrael,in te gloriabor.*
4 *Ego autem dixi, Fruſtra laboraui: inaniter & vanè fortitudinem meam conſumpſi. At iudicium meum coram Iehouæ: & opus meum coram Deo meo.*
5 *Et nunc dicit Iehoua,qui formauit me ab vtero in ſeruum ſibi,vt reducam ad ſe Iacob. Atque vt Iſrael non colligatur, tamen glorioſus ero in oculis Iehouæ, & Deus meus erit fortitudo mea.*
6 *Et ait,Leue eſt vt tu mihi ſis ſeruus ad ſuſcitãdas tribus Iacob,& deſolationes Iſrael*

vt reſtituas. Itaque conſtitui te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea ad extremum terræ.
7 Sic dicit Iehoua redemptor Iſrael, Sanctus eius, ad contemptibilem anima, ad gen-
tem abominabilem, ad ſeruum dominantium. Reges videbunt, & conſurgent Prin-
cipes, & adorabunt propter Iehouam, quia fidelis eſt Sanctus Iſrael, & qui ele-
git te.
8 Sic dicit Iehoua: In tempore placiti exaudiui te, in die ſalutis auxiliatus ſum tibi, &
ſeruabo te, & dabo te in fœdus populi, vt ſuſcites terram, vt hæreditate obtineas hære-
ditates deſolatas.
9 Vt dicas vinctis, Exite: iis qui ſunt in tenebris, Oſtendite vos. Super vias paſcentur,
in omnibus verticibus paſcua eorum.
10 Non eſurient, neque ſitient: non percutiet eos æſtus & Sol, quia miſerator eorum diri-
get eos: & ſuper ſcaturigines aquarum ducet eos.
11 Et ponam omnes montes meos in viam, & ſemitæ meæ eleuabuntur.
12 Ecce iſti è longinquo venient: & ecce iſti ab Aquilone, & à mari: & iſti è terra
" Vel, Smini " Sinis.
13 Laudate cœli, & exulta terra, & erumpite montes in laudem: quia conſolatus eſt Ieho-
ua populum ſuum, & pauperum ſuorum miſerebitur.
14 Atqui dixit Sion, Dereliquit me Iehoua, & Dominus meus oblitus eſt mei.
15 An obliuiſcetur mulier fœtus ſui, vt non miſereatur filij vteri ſui? Etiam ſi iſtæ obli-
tæ fuerint, ego tamen non obliuiſcar tui.
16 Ecce ſuper palmas ſculpſi te: muri tui coram me ſunt ſemper.
17 Feſtinant ſtructores tui: deſtructores tui & vaſtatores tui procul abs te diſcedent.
18 Leua per circuitum oculos tuos, & vide. Omnes congregati ſunt, venerunt tibi. Viuo
ego, dicit Iehoua, quòd omnibus quaſi ornamento veſtieris: & circumligaberis illis tanquã
ſponſa.
19 Quoniam deſolationes tuæ, & vaſtitates tuæ, & terra tua deſerta, nunc tamen angu-
ſta erit ob multitudinem habitantium: & procul abſcedent conſumptores tui.
20 Adhuc dicent in auribus tuis filij orbitatis tuæ: Anguſtus mihi locus eſt. Secede aliò
mihi, vt habitem.
" Vel, ſterilis 21 Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi iſtos? Nam ego" orba & ſolitaria demigrans,
& exul, quis ergo iſtos educauit? Ecce ego relicta eram ſola: iſti vnde ſunt?
22 Sic dicit Dominus Iehoua: Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos
extollam vexillum meum: & adducent filios tuos in ſinu, & filiæ tuæ ſuper humerum
ferentur.
23 Et erunt Reges nutritij tui: & Reginæ eorum nutrices tuæ: prono in terram vultu
adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et ſcies quòd ego ſum Iehoua, quia non
pudefient qui me expectant.
" Vel, iuſta 24 An auferetur forti præda? an captiuitas" iuſti liberabitur?
25 Atqui ſic dicit Iehoua, Etiam captiuitas fortis auferetur, & præda tyranni liberabi-
tur: quia cum eo qui contendit tecum, ego contendam: & filios tuos ego ſeruabo.
26 Et paſcam ſpoliatores tuos carnibus ſuis, & quaſi muſto ſanguine ſuo inebriabuntur:
& ſciet omnis caro quòd ego ſum Iehoua ſeruator tuus, & redemptor tuus, fortis
Iacob.

1 AVDITE ME INSVLÆ.) Poſtquam diſſeruit de futura populi redem-
ptione, deſcendit ad Chriſtum, cuius auſpiciis populus è Babylone, quemad-
modum & olim ex Ægypto, eductus eſt. Oportuit autem ſuperiorem prophe- *Exod.13.21*
tiam hac doctrina confirmari: quoniam vix ſperaſſent ſe à Domino redemptum
iri, niſi Chriſtū ſibi ob oculos poſuiſſent, quo ſolo fracti animi, erigi ac confir-
mari poſſunt. Nam ab ipſo non ſolùm æterna ſalus, ſed temporaria quoque non minus ſperan-
da eſt. Adde quòd Prophetis ſolenne eſt, vbi de reparatione Eccleſiæ concionantur, Chriſtum
proferre in medium, non modò quia eius miniſter futurus erat, ſed quia in eo fundata erat ado-
ptio populi. Et Iudæi, quibus aliquid eſt ſanæ mentis, non de alio quàm de Chriſto hunc lo-
cum intelligi poſſe confitentur. Sed interea hæc ſeries quam notauimus, ab omnibus animad-
uerſa non eſt. nec enim Propheta ex abrupto tranſilit ad Chriſti mentionem: ſed eam attexit,
quòd aliter populus liberationis ſpem animo concipere nequiret, quia inde pendebat reconci-
liatio cum Deo. Et quò plus efficaciæ habeat oratio, Chriſtum loquentem introducit. nec tan-
tùm Iudæos compellat, ſed tranſmarinos & exteros populos qui procul aberant à Iudæa, quos
Inſularum nomine ſignificari alio loco dictum eſt. IEHOVA AB VTERO VOCAVIT ME.
Quæritur cuiuſmodi ſit hæc vocatio. Nam cùm ante mundi conſtitutionem in Chriſto electi *Eph.1.4.*
ſimus, ſequitur ipſum præcedere: nam eſt initium & fundamentum noſtræ electionis. Proinde
minus dicere quàm res habeat videri poſſet Iſaias, cùm ab vtero vocatum dicit: nam multò prius
tempore vocatus erat. Sed facilis eſt reſponſio: quoniam hîc non agitur de æterna electione, qua
adoptamur in filios: ſed tantùm de ordinatione vel inauguratione, qua Chriſtus ad hoc munus
deſtinatur: ne quis eum temerè illuc irrupiſſe putet. Nemo enim, vt inquit Apoſtolus, vſurpat *Hebr.5.4.*
ſibi honorem: ſed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron. Sic & Chriſtus non glorificauit ſemetip-
ſum, vt Pontifex fieret: ſed qui loquutus eſt ad eum, Filius meus es tu: ego hodie genui te. Cæte-
rùm, nō definit Propheta initium temporis, quaſi Deus ab vtero demum cœperit ipſum vocare:
ſed perinde eſt ac ſi diceret, Priuſquam ex vtero prodirem, ſtatuerat Deus me ſubiturum hoc
munus. Quemadmodum etiam Paulus ſe ab vtero ſegregatum dicit, quum tamen ante crea-
tionem mundi electus eſſet. Ieremiæ etiam dicitur, Antequàm prodires ex vtero, cognoui te. de- *Gal.1.15.*
nique ſumma eſt, conſilio Patris Chriſtum carne noſtra indutum fuiſſe, vt munus Redempto- *Iere.1.5.*
ris, cui deſtinatus erat, impleret. Eòdem reſpicit poſterius membrū. Nominis enim recordatio
tantundem valet ac familiaris notitia. Diſcernit ergo ſe à vulgo hominum, quia ad rarum & ſin-
gulare munus electus ſit.

2 ET POSVIT OS MEVM.) Duplici ſimilitudine vtitur: nempe Gladij & Pharetræ, ad vim
& efficaciam doctrinæ exprimendam: atque oſtendit quorſum vocatus, ac tam præclaro & ce-
lebri nomine inſignitus ſit: nempe vt doceat. Hoc enim ORIS nomine ſignificat. Chriſtus ergo
conſtitutus eſt à Patre, non vt Principum more, vi & armis imperet, aliiſque externis munitio-
nibus inſtructus formidabilem ſe populo ſuo præbeat: ſed totum eius imperium conſiſtit in do-
ctrina, in cuius prædicatione quæri atque agnoſci vult. nuſquam enim alibi reperietur. Vim
autem oris ſui prædicat, id eſt doctrinæ quæ ab ipſius ore proficiſcitur, dum gladio ipſam com-
parat. Viuus enim eſt Dei ſermo & efficax, & penetrantior omni gladio vtrinque incidente: ac *Hebr.4.12*
pertingens vſque ad diuiſionem animæ ſimul ac ſpiritus, compagúmque ac medullarum, & diſ-
cretor cogitationum, & intentionum cordis. Sed & ſagittæ comparat, quòd non ſolùm comi-
nus, ſed etiam eminus feriat, & ad eos vſque penetret qui procul abeſſe videntur. Poſtquā verò
Iſaias de efficacia doctrinę loquutus eſt, adiungit Deum virtute ſua, Chriſtū & doctrinā eius pro-
tegere, vt nihil eius curſum impedire poſſit. Idque addi pernéceſſariū erat. nā ſimul atque aper-
tum eſt os Chriſti, id eſt, Euangelium docetur, vndique inſurgunt aduerſarij, innumeríque ho-
ſtes conſpirant ad ipſum opprimendum: ita vt efficacia quā tribuit doctrinæ, non ſufficeret, niſi
accederet ipſius tutela, qua aduerſarios ſummoueret. Cæterùm non diſputatur hîc de perſona
Chriſti, ſed de toto Eccleſiæ corpore. Eſt quidem à capite initium faciendum: ſed deinde ad mē-
bra deſcendendum eſt, atque omnibus Verbi miniſtris applicandum quod hîc de Chriſto præ-
dicatur. Datur enim iis hæc efficacia Verbi, vt non inaniter aërem feriant eorum voces, ſed pe-
netrent in animos, ac ſeriò percellāt. Efficit quoque Dominus vt nō vno tātùm in loco, ſed lon-
gè lateque per vniuerſum orbem vox Euangelij perſonet. Denique quia ſub fideli cuſtodia eos
tuetur, quamuis expoſiti ſint multis iniuriis & vndique eos impetat Satan & mundus, non tamen
deſiſtunt à ſuo curſu: idque nobis vſu ſatis compertum eſſe debet. Omnes enim ad vnum iamdu-
dum ſublati eſſent coniurationibus & inſidiis aduerſariorum, niſi Dominus ipſos præſidio ſuo
muniuiſſet. Et ſanè inſtar prodigij eſt, vnicum Euangelij præconem inter tot pericula reliquum
eſſe. Hoc ergo fit, quòd Dominus ipſos vmbra ſua defendit, atque abſcondit velut ſagittas in
pharetra ſua, ne pateant hoſtium iniuriis, ac perdantur.

3 SERVVS MEVS ES ISRAEL.) Hunc verſum ſuperioribus coniungere operæpretium
eſt, quoniam ex eo apparet non de vno tantùm homine, ſed de vniuerſo populo agi: quod inter-
pretes minimè obſeruarunt. Nec enim ad Chriſti perſonam reſtringendus eſt hic locus, neque

ad Iſraëlem ſolùm referri debet. ſed obſeruanda hac in parte Scripturæ ratio eſt. Nam cùm de toto Eccleſiæ corpore agitur, Chriſtus velut in medio collocatur, qui omnes Dei filios comprehendat. Audimus quid dicat Paulus, Abrahæ datæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius. Non dicit, Et ſeminibus, vt in multis: ſed tanquam ex vno, Et ſemini tuo qui eſt Chriſtus. Nec enim totã liberorum multitudinẽ, qui ab ipſo Abraham ſecundum carnem orti ſunt, comprehendit: cùm omnes benedictionis participes non fuerint. Reiectus eſt Iſmael, reprobatus Eſau, aliique multi reſecti ſunt. Cùm ereptus eſt è Babylone populus, exiguæ tantùm reliquiæ collectæ ſunt: maior pars inſigne Dei beneficiũ repudiauit. Vbi ergo ſemen? In Chriſto, qui caput eſt, ac reliqua ſub ſe membra continet. in eo enim connectitur vniuerſum ſemen, atque indiſſolubili nexu coniungitur. Eodem modo Iſaias ISRAELIS nomine, quo Chriſtum ſignificat, totum populi corpus, veluti membra ſub capite comprehendit. Neque id nouum videri debet. nam & Paulus cùm de vnione loquitur, adducta ſimilitudine corporis humani, ſubiũgit: Ita & Chriſtus. Illic enim Chriſti nomen tribuitur Iſraëli, id eſt, vniuerſo cœtui fidelium, qui Chriſto, ceu capiti mẽbra, adhærent. Denique, hoc nomine inſignit Dominus Eccleſiam, quæ ſponſa Chriſti eſt, quemadmodum vxor viri nomine & titulo inſignitur. Iſraëlem autem SERVVM vocat, id eſt, Eccleſiam miniſtram ſuam: quia columna eſt & firmamentum veritatis. Nam ſermonem ſuum apud Eccleſiam depoſuit, vt eius miniſterio per vniuerſum orbem propagetur. Tandem in fine verſus oſtendit quis ſit huius miniſterij finis, & quorſum Euangelij Doctores à Deo vocentur: nempe, vt gloriam ipſius ſtudioſè illuſtrent, atque etiam apud alios promoueant. quod etiam Chriſtus docet in Euangelio, Pater glorifica Filium tuum, vt Filius glorificet te. Summus verò eſt hic honos, quo Dominus nos homunciones, tametſi corruptos & impuros, ad procurandam gloriam ſuam conſtituit: eóque nos animari decet, vt fideliter operã ei noſtram & obſequium præſtemus. Quanquam plus aliquid exprimere voluit Deus, quidquid moliatur Satan cum omnibus impiis, victricẽ fore Dei potentiam, vt glorioſè triumphet Chriſtus, & in eius Euangelio refulgeat Dei maieſtas.

Gal. 3. 16.

2. Cor. 12. 12.

1. Tim. 3. 15.

Ioh. 17. 1.

4 EGO AVTEM DIXI.) Grauem hîc Propheta querimoniã ſubiungit nomine Eccleſiæ: ſic tamen vt initiũ à capite fieri debeat, ſicuti antea diximus. Conqueritur ergo Chriſtus cum ſuis membris, quòd operam ludere videatur. nam cùm antea magno & memorabili encomio prædicarit vim & efficaciã verbi quod proficiſcitur ab ore ipſius, atque interea parum aut nihil promoueat, nec reluceat hæc gloria, quã Deus ab eius miniſterio requirit: ideo Eccleſiam introducit conquerentem, quòd fruſtra operam ſuam conſumat, quia ſcilicet prædicatione cœleſtis doctrinæ non reſipiſcant homines. Et certè hoc à Propheta ſubiici valde neceſſe fuit: primùm, vt ſciamus fructũ illũ, cuius meminit, non ſemper oculis hominũ patere. Nam alioqui veritatẽ Verbi in dubiũ reuocare poſſemus, ac ſuſpicari num ſermo Dei eſſet qui tanta proteruia à multis contemnitur. deinde, vt inuicto & conſtanti animo pergamus, atque laborẽ noſtrum Domino cõmendemus, quem tandem inutilẽ eſſe non ſinet. Periculoſæ ergo tentationi occurrere voluit Propheta: ne propter hominũ peruicaciã animũ in medio curſu deſpondeamus. Et certè ſic à querimonia incipit Chriſtus, vt aſſerat nihil ſibi fore obſtaculo ad munus obeundũ. Clarior hoc modo eſſet oratio, Quãuis irritus ſit labor meus, imò viribus propè exhauſtus ſim abſque profectu: mihi tamen ſatis eſt probari obſequiũ meum Deo. Atque eò pertinet quod ſubiungit, SED IVDICIVM MEVM CORAM IEHOVA. Tametſi palàm nobis minimè conſtet fructus laboris noſtri, tamen eo contenti eſſe iubemur, quòd ſeruimus Deo, cui obſequiũ noſtrũ gratũ eſt. Chriſtus enim pios doctores ad ſtrenuè luctandũ hortatur & animat, donec ſupra hanc tentationẽ victores emergant, & poſthabita mundi malitia pergant alacriter in officio, nec tædio flacceſcant eorũ animi. Ergo ſi Dominus eò vſque fidem & patientiã noſtram probare velit, vt fruſtra nos fatigare videamur, in hoc tamen conſcientiæ noſtræ teſtimonio acquieſcere conuenit. Quòd ſi nos deficiat hæc conſolatio, certè non ducimur puro affectu: nec Deo, ſed mundo & ambitioni noſtræ ſeruimus. Itaque in eiuſmodi tentationibus nobis ad hanc ſententiam confugiendum eſt. Obſeruandum eſt interea hîc à Chriſto & Eccleſia vniuerſum mundum accuſari ingratitudinis. Nam ſic conqueritur Eccleſia apud Deum, vt cum mundo expoſtulet, quòd Euangelij doctrina, quæ per ſe efficax ac potens eſt, nihil apud ipſum efficiat. Sola autem culpa hæret in contumacia & ingratitudine hominũ, qui oblatam ſibi à Deo gratiam reſpuunt, ac ſponte perire volunt. Eant nunc, & Chriſtũ accuſent, qui exiguũ Euangelij fructum extare dicunt, atque impiis calumniis doctrinam Verbi traducunt: & labores noſtros, vt vanos & inutiles ſubſannant, indéque potius excitatas turbas, atque licentiam peccandi maiorem arreptam eſſe aiunt. Conſiderent, inquam, cum quo ſibi negotium ſit, & quid proficiant ſua impudentia: cùm ſoli homines accuſandi ſint, qui inutilem (quantum in ipſis eſt) Verbi prædicationem reddunt. Pij verò Miniſtri, quibus valde acerbum eſt homines tam miſerè ſua culpa perire, quique ſe interdum exedunt, & mœrore conficiunt, dum tantam peruicaciam experiuntur, hac conſolatione animos ſuos erigant: neque ita perturbentur, vt clypeum & haſtam (tametſi ſatius nonnunquam ipſis videatur) abiiciãt. Cogitent ſibi hanc cauſam cũ Chriſto communem

eſſe.

eſſe.nec enim de ſe tantùm loquitur Chriſtus, ſicuti antea dictũ eſt: ſed omniũ qui fideliter ipſi ſeruiunt,cauſam ſuſcipit:ac veluti procurator, omniũ nomine accuſationẽ intendit. Conquieſcant igitur in eius patrocinio,atque ipſum cauſam ſuam tueri ſinant. Prouocent ad diẽ Domini, 1.Cor.4.4
ſicuti Paulus facit:neque aduerſariorũ calumnias, probra, aut conuitia morentur. Nam iudiciũ ipſorum apud Dominũ: quia vt centies vituperentur à mundo, Deus tamen fidelis quam impendunt operæ approbator erit ac vindex. Contrà,impij & contẽptores Verbi, atque hypocritæ cõtremiſcant.nã accuſante Chriſto,nullus erit defenſioni locus: nec quiſquã eo condẽnante,abſoluet. Danda igitur eſt opera ne fructus qui ex Euangelio manare debet,culpa noſtra intereat.nã ideo gloriã ſuã patefacit Dominus,vt efficiamur Chriſti diſcipuli, & plurimũ fructũ afferamus. Ioh.15.8.

5 ET NVNC DICIT IEHOVA.) Confirmat hoc verſu ſuperiorem ſententiam: atque pleniorem conſolationem affert,vocationem illam repetens,& conſcientiæ teſtimoniũ,quod nobis inſtar propugnaculi eſſe debet. Nihil enim eſt quod nos magis torqueat atque anxios reddat, quàm ſi dubitemus quo authore, quibúſve auſpiciis inſtitutũ aliquod aggrediamur. Propterea nos ad certitudinem vocationis noſtræ reuocat Iſaias. Ac primò pij doctores cum Principe ſuo Chriſto diuinitus ſe formatos eſſe dicunt: quia ſemper neceſſariis dotibus inſtruit & ornat Deus quoſcunque ad munus docendi vocat. nam quibuſcunque donis excellant,ab vno Spiritus fonte prodeunt omnia. Sic vnigenitum filium ſignauit pater: deinde alios ſuo quẽque gradu præparat, vt idonei ſint ad obeundum munus. Ioh.6.27.
Oſtendit ſimul finem vocationis: nam in hunc finẽ conſtituti ſunt & Apoſtoli, & Doctores Eccleſiæ, vt diſſipatum gregem Domini colligant, quo omnes in idem corpus ſub Chriſto coaleſcamus. Eph.4.11.
Nam in mundo miſera diſſipatio eſt: in Chriſto verò omnium ἀνακεφαλαίωσις,vt inquit Apoſtolus. neque enim aliud vinculũ vnitatis eſſe poteſt. Eph.2.10.
Quod attinet ad verbum Creandi vel Formandi,fruſtra hîc nonnulli philoſophantur de humana Chriſti eſſentia, quæ creata eſt. Luce enim clarius eſt, formationem ad officium referendam eſſe. ATQVE VT ISRAEL NON COLLIGATVR. Iudæi interrogatiuè hæc legunt, Annon reducam Iacob,& Iſrael non colligetur? atque ſupplent particulam ה. Verùm illa lectio nimis coacta eſt: nec ſpectant Iudæi quid voluerit Propheta: ſed quantũ in ſe eſt, textum deprauant, vt tegant ignominiam ſuæ gentis. Alij exponunt, Non perdetur,vel, Non peribit. Nam אסף,interdum ſignificat quod dicimus vulgò, *Trouſſer*. Colliguntur enim ea quæ ſeruanda ſunt: item quæ conſumenda. vnde ſæpius cùm aliquem è medio ſublatum ſignificamus, dicere ſolemus vulgò, *Il eſt trouſſé*. Nec malè conueniret hic ſenſus, Miſſus ſum,ne Iſraël pereat: ſed malo diuerſam interpretationem ſequi: nempe, Tametſi Iſraël non colligatur, tamen glorioſus ero. nam opponi hoc loco res inter ſe contrarias probabile eſt. Si deſtinati ſunt miniſtri Verbi in ſalutem hominũ, glorioſum ipſis eſt, multos ad eam adduci: ſin minus,hoc ipſis dedecori & ignominiæ cedit. Paulus enim vocat eos quos lucrifecit Chriſto, gloriam & coronam ſuam. Contrà verò,vbi homines pereunt, nihil præter pudorem & ignominiã reportamus: quoniam videtur Philip.4.1.
Deus maledicere laboribus noſtris, neque nos dignari tãto honore,vt regnũ ipſius opera noſtra 1.Theſ.2.
prouehatur. At Propheta nihilominus eos qui Chriſto ſeruierint, glorioſos fore pronuntiat. loquitur enim tum de capite, tum de mẽbris, vt iam antea dictum eſt. Quanuis igitur Iſraël colligi nolit, tamen miniſterio Chriſti integra manebit ſua gloria: quoniam hominũ prauitati & nequitiæ imputabitur, quòd non ſint collecti. Hac ratione Paulus quanuis Euangelij præcones 2.Cor.2.
odor ſint mortis in mortem reprobis, bene tamẽ & ſuauiter corã Deo ſpirare affirmat, cui placet impios hoc modo magis reddi inexcuſabiles. Bis quidem glorificatur Deus ſi votis ſucceſſus reſpõdeat: ſed vbi nihil omiſerint Verbi miniſtri,quanuis merito ipſis doleat infructuoſum eſſe laborem, non eſt tamen cur eos pœniteat Deo placuiſſe, cuius approbatio hîc peruerſis totius mundi iudiciis opponitur:acſi diceret Propheta,Quãuis peſſimè audiant inter homines,multíſque probris onerentur, facilè tamen ac æquis animis hoc illis eſſe deuorandũ: quia Deus aliter ſtatuat,& corona decoris dignetur eorũ tolerantiã,quæ petulãter ab improbis traducitur. Eodẽ ſenſu mox ſequitur,ſufficere quod Deus ſit fortitudo, ne terreantur hoſtium ſuorum multitudine aut potentia,cùm robur ſuum habeant in Deo conſtitutum.

6 ET AIT, LEVE EST.) Vlterius etiam progreditur Iſaias: atque laborẽ Chriſti & totius Eccleſiæ non tantùm corã Deo,ſed etiam coram hominibus glorioſum fore oſtendit.Quanuis enim initiò vanus & inutilis videatur, Dominus tamen efficiet vt tandẽ aliquis fructus præter opinionẽ hominum emergat. Iam ſatis erat laborẽ noſtrũ à Deo probari: ſed cùm addit non inanem fore etiam apud homines,hoc etiã nos magis conſolari atque acrius incitare debet. Vnde ſequitur, bene de ſucceſſu ſperandum eſſe, ſed Dei ipſius arbitrio eſſe permittendum, vt benedictio quam promittit,ſuo tempore, quantum quóque modo videbitur,appareat. Addit præterea non tantùm efficacẽ fore hunc laborem in populo Iſraëlitico,ſed etiam in Gentibus.atque ita re ipſa euenit. Imò cùm Iudæis parum prodeſſet Euangelij prædicatio,atque pertinaciter ab iis Chriſtus reiiceretur,Gentes in eorum locum ſuffectę ſunt. Atque ita Chriſtus in lucẽ Gẽtium Act.13.47
conſtitutus,atque extremis orbis terrę partibus ſalus eius patefacta eſt.Hęc autẽ conſolatio valde neceſſaria fuit tam Prophetis quã Apoſtolis, qui peruicaciam Iudæorum magis ac magis ex-

perti ſunt. Poterant enim dubitare num irritæ eſſent iſtæ promiſſiones, cùm nullus earum fructus extaret, ſed cùm intellexerunt Chriſtum etiam Gentibus miſſum eſſe, animos colligere ad perſeuerantiam non ita difficile fuit. Hoc autem incredibile,imò prodigioſum erat: ſed Dominus ita præter opinionē omnium operari ſolet. Paulus hoc arcanū à ſeculis abſconditum fuiſſe dicit: nec Angelis quidem ipſis cōpertum,niſi cùm re ipſa in Eccleſia Dei patefactum fuit.Cùm ergo ſoli Iudæi ſapere viderentur: nunc æquantur Gentibus,nec vlla apud Deum Iudæi & Græci diſtinctio eſt.Iudæi hunc verſum interrogatiuè legunt, AN LEVE EST? acſi diceret, ſatis eſſe: nihil maius aut amplius eſſe petendum. ſed naturalem Prophetæ ſenſum malitioſè corrūpunt: atque imaginantur ſe aliquando fore dominos Gentium, longéque & latè imperaturos. Verus autem Prophetæ ſenſus eſt,Hoc quidem opus per ſe illuſtre ac magnificum fore, vt erigat & reſtituat tribus Iſraël, quæ collapſæ iacebant: ſed honorem iſtum magna acceſſione ſe locupletaturum: quia Gentes Iudæis adiunget,vt in eundem populū coaleſcant,& Chriſti nomine cēſeantur. Neque enim hoc loco de repudio veteris populi agitur,ſed de propaganda Eccleſia, vt Gentes cum Iudæis conſentiant.Verum quidē eſt,vbi à fœdere exciderunt Iudæi,Gentes quaſi in vacuum locum ingreſſas eſſe:ita illorum defectio cauſa fuit,vt qui prius extranei fuerant,reciperētur in filios:ſed hîc,ſicut aliis locis,prædicit Iſaias ampliorem fore Eccleſiam vbi acceſſerint Gētes,& coniunctæ fuerint Iudæis in fidei vnitatē. Etſi autem Lucis nomine intelligitur fœlicitas vel gaudium, non dubito tamen quin propriè alludat Propheta ad Euāgelij doctrinam,quę animas illuſtrat,& ex tenebris educit. Hanc verò lucem quam afferet Chriſtus, ſaluificam fore docet. quemadmodum Chriſtus via, veritas, & vita nominatur,quòd per veritatis notionē, vitam conſequamur:ita hoc loco dicitur LVX Gentiū & ſalus,quoniam animis noſtris illucet per Euāgelij doctrinā,vt nos ad ſalutē perducat. Duo igitur notanda ſunt.Primùm,aperiri nobis oculos Chriſti doctrina:deinde,nos qui perieramus, vitæ,aut potius nobis vitam reſtitui.

Eph.3.5. Ro.10.12. Ioh.14.6.

7 SIC DICIT IEHOVA.) Idem argumentum proſequitur Iſaias,vt populus, cùm graui illa clade affligeretur,ſpem melioris ſtatus animo conciperet. Atque vt magis confirmet,Deum qui hæc promiſit,Redemptorē & Sanctum Iſraëlis vocat. Obiiciet aliquis,hæc eſſe pugnantia: Deū ſcilicet redemptorem vocari eius populi quem opprimi ſinebat.vbi enim hæc redēptio, vbi ſanctificatio eſt, cùm populus obiicere poſſet ſe miſerum ac perditum eſſe? Reſpondeo, veteris hiſtoriæ memoriam hîc proponi, vt materiam fiducię & ſpei Nam quum Iudęos vrgeret deſperatio, occurrit Propheta,& admonet, Deum à quo olim redempti fuerant eorum patres, eadē adhuc virtute pollere. Ergo quanuis ad exercendam piorum fidem ad tempus ſalutem ſuam abſconderet, iubentur fideles erectis animis ſtare,quia in illius manu certa ſit redemptio. Interea ipſos concipere oportuit quæ longiſſimè ab humano ſenſu remota erant. Inſignis locus,ex quo colligitur quanta fides habenda ſit Deo loquenti: tametſi non ſtatim ea præſtet quæ promiſit, ſed languere nos atque diutius affligi ſinat.בזה, alij Contemptum,alij Contemptibilem vertunt: ego Contemptibilem malo. Hoc autem miſeriam illius populi auget, quòd IN ANIMA apud ſeipſum contemptibilem eſſe dicit. Multi enim deſpiciuntur ab aliis, qui tamen ob dotes ſuas honore digni ſunt, vel non deſinunt ſuperbia turgere, & aliorum faſtum calcare maiore faſtu. Sed hunc populum non magis ab aliis quàm à ſeipſo contemni dicit. Extremam igitur ignominiam & infœliciſſimū ſtatum deſignat, & ſimul deiectionem animi complectitur, vt ſciant maturum Deo fore tempus opis ferendæ quum penitus humiliati fuerint. Nullam video rationem cur nonnulli in voce Gentis numerum mutarint, cùm Propheta vtatur ſingulari, גוי: & certum ſit peculiariter ad genus Abrahæ ſermonē dirigi. Addit Seruire dominantibus: quaſi diceret opprimi à validis tyrannis: nam משלים, vocat eos quibus tantum eſt roboris ac potentiæ vt non facile ſit eorum manus effugere. Iam quum dicit Reges viſuros,magnificè loquitur de liberatione populi ſui:ſed interea ipſum veluti in fornace examinari ſinit, vt eius patientiam ac fidem probet. nulla enim alioqui experientia fidei eſſet, ſi ſtatim ea præſtaret quæ promiſit,ſicuti iam antea dictum eſt. In nomine Principum repetitio eſt vſitata Hebræis. Sic autem loqueremur, Reges & Principes videbunt:conſurgent, & adorabunt. ADORANDI verbo, explicat quod dixerat, Conſurgent. Conſurgimus enim honoris cauſa. Sūma eſt, ſummos quoſque mundi Principes experrectum iri vt ſentiant populi reſtitutionem præclarum eſſe Dei opus,& reuerentia dignum. QVIA FIDELIS EST. Hæc eſt cauſa tantæ admirationis, atque honoris quē Principes Deo exhibebunt: quia ſcilicet agnoſcent fidem & conſtantiam Domini in promiſſis ſuis. Vult autem Dominus agnoſci verax, non nuda quadam & ſimplici imaginatione: ſed ipſa experientia,id eſt, in eo quòd populū quem adoptauit, conſeruat. Itaque hinc diſcamus non eſſe æſtimandas promiſſiones Dei à noſtro ſtatu,ſed à veritate ipſius: vt cùm nihil præter exitium & mortem imminebit, huius ſententiæ meminerimus,qua Dominus contēptibiles atque abominabiles compellat. Hinc etiā obſeruandum eſt, quàm magnificum & admirabile ſit opus Dei, Eccleſiæ liberatio: quod Reges, tametſi ſuperbos,& nihil ferè dignū ſuo conſpectu vel pretioſum ducentes, aſpicere, admirari, ſtupeſcere, atque etiā inuitos Dominū reuereri cogat. Hoc igitur nouū atque inuſitatum opus nobis vnicè cōmendatur. Quale autem ipſum

ipſum & quantum ſit, ex nobiſipſis iudicemus.nam vt omittamus veteres hiſtorias, qua ratione è miſera Antichriſti tyrannide liberati ſumus?Somnium profectò nobis eſſe videbitur,vt etiam ait Pſaltes,ſi attentius paulò conſideremus: adeò ſtupendum & incredibile opus à Deo in nobis, *Pſal.126.1* qui Chriſto nomen dedimus, editum eſt.In fine autem verſus repetit quod antè attigerat,ſegregatum fuiſſe hunc populum Deo.ſed in Electione initium ſanctificationis notatur: quia ideo hęreditas ſacra fuit populus ille,quòd Deus mero beneplacito eum eligere dignatus eſſet. Arcanam igitur Dei voluntatem indicat Iſaias, à qua ſanctificatio manat: ne Iſraël putaret ſe merito ſuo ſegregatum.perinde ac ſi diceret: Dominus qui te elegit,re ipſa in te comprobat electionem ſuam,eámque ab effectu demonſtrat. Quemadmodum igitur agnoſcēda eſt veritas Dei in ſalute noſtra: ita ſalus gratuitæ ipſius electioni tantummodò adſcribenda eſt. Interea qui tanti beneficij participes eſſe volent,ſint pars Iſraëlis,id eſt, Eccleſiæ: extra quam nec ſalus,nec veritas eſſe poteſt.

8 SIC DICIT IEHOVA, IN TEMPORE PLACITI.) Ex hoc verſu iterū apertius colligitur id quod initio huius capitis tractauimus:nempe, Prophetam ſic totum Eccleſiæ corpus alloqui, vt à Chriſto incipiat,qui caput eſt.Quod diligenter obſeruandum eſſe monui.nam ab interpretibus animaduerſum non eſt:nec tamē aliter poterit hoc caput eodē tenore explicari.Hoc facilè oſtendit Paulus,qui hanc ſententiam ad totam Eccleſiam accōmodat. Interea verò quod ſubiicit Propheta, DABO TE IN FOEDVS, nemini alteri quā Chriſto cōuenit. Quomodo hæc inter ſe conciliabimus?nempe,ſi conſideremus Chriſtum non tam eſſe ſuum, quàm noſtrum:quia nec venit,nec mortuus eſt, nec reſurrexit ſibi.ipſe enim in ſalutē Eccleſiæ miſſus eſt : nec quicquam ſibi proprium quærit, cùm nulla omnino re indigeat. Itaque promittit Deus vniuerſo Eccleſiæ corpori.Chriſtus,qui veluti ſponſor intermedius eſt, recipit has promiſſiones: nec ſibi priuatim ſtipulatur,ſed toti Eccleſiæ,in cuius ſalutem miſſus eſt. Chriſtum igitur non ſeparatim compellat, ſed quatenus corpori ſuo adhæret, eique perpetuò coniunctus eſt. Immenſus autem eſt hic honor,quo nos dignatur cæleſtis Pater,cùm noſtra cauſa Filiū exaudit: imò dum ſermonem ad Filium conuertit, vbi de ſalute noſtra agitur. Inde enim apparet quanta ſit inter nos & Chriſtū coniunctio.Suſtinet perſonā noſtram, nec quicquā à nobis ſeparatum habet: atque noſtra cauſa à Patre exauditur.Sub voce Placiti, frænum, vt ita loquar, iniicit, ne feſtinent in ſuis deſideriis fideles, ſed patienter expectent dum præfixum à Deo tempus aduenerit: quo ſenſu à Paulo aduentus Chriſti vocatur tempus plenitudinis. Vult ergo ſuſpenſos eſſe à Dei arbitrio,vt interea placidè & compoſitis animis ſuſtineant eius iram. Cæterùm , quanuis Prophetæ conſilium ſit, hortari ad tolerantiam pios, vt diſcant affectus ſuos Deo ſubiicere, ſimul tamē docet ſalutē noſtram fluere à gratuita Dei beneuolentia.רצון enim,quam Græci εὐδοκίαν vocant,id eſt,bona Dei voluntas, fundamentū eſt ſalutis noſtræ : ſalus verò, illius gratiæ effectus eſt. Salui enim ſumus, quia placemus Deo,non dignitate noſtra aut meritis, ſed liberali eius gratia.Interea verò oſtendit certam nobis eſſe ſalutem, vbi certum gratiæ Domini teſtimonium habemus. Omnis enim dubitatio tollenda vbi Dominus de placito ſuo teſtatus eſt . Hic locus valet ad commendationē Verbi,extra quod de ſalute inquirere fas non eſt: ſicuti admonet Paulus in Euangelij prædicatione certò nobis patere Dei beneplacitum:atque ita impleri quod hîc ſcribitur de die ſalutis.Tertiò,Propheta nos admonitos voluit,vbi nobis Euangelium mittitur,certum proferri pignus fauoris Dei : quia noſtri miſertum eſſe apparet, vbi comiter nos ad ſe inuitat, ne huc atque illuc circunſpectemus ad quærendam hanc lucem , quæ à gratuita Dei voluntate ſolummodò expectanda eſt:vel agitemur dubitatione,quam nobis Deus eximit.Cæterùm meminerimus hoc totum à libero Dei conſilio pendêre. Cùm ergo quæritur, cur hoc tempore potius quàm olim nobis illuxerit Dominus,hæc ratio reddenda: quoniam ita viſum eſt,ita placuit Deo. Ad hāc enim rationem redit Paulus eo loco quem citauimus, Ecce nunc tempus acceptum,ecce dies ſalutis. qui locus nos plurimum in tenenda Iſaiæ mente iuuare poteſt: vt diſcamus coniungere ſalutem noſtram cum placito Dei : cuius teſtimonium nobis datur in prædicatione Euangelij. Obſeruandum etiam,hęc vaticinia ad certam ętatem reſtringenda non eſſe:cùm ad vniuerſam Eccleſiam omnibus ſeculis pertineant.Nam vt initium fiat à redemptione Babylonica,ad redemptionem Chriſti pergendum eſt, cuius illa initium ac veluti præludium fuit. Et cùm multæ adhuc ſeruitutis reliquiæ nobis ſuperſint, ad diem extremum progrediendum eſt , quo omnia inſtaurabuntur. CONSTITVI TE IN FOEDVS. Hinc confirmatur, quicquid antea dictum eſt Chriſto,non priuati eius commodi cauſa,ſed in noſtram gratiam , promiſſum eſſe. Nam conſtitutus eſt ſponſor fœderis,quòd Iudæi ſuis peccatis diuortium feciſſent à Deo , qui æternum fœdus cum illis pepigerat.Fœderis ergo quod caſſum vel abruptum erat,renouatio Chriſto tribuitur. Quanquam ſimul tenendum eſt illud Pauli, Chriſtum eſſe omnium pacem,vt reconciliet tam remotos quàm propinquos. Sed propriè reſpexit Iſaias ad triſtem illam diſſipationem , cuius remedium a ſolo Chriſto ſperandum erat. Porrò hanc gratiam ad nos transferre conuenit , quòd præ Iudæis, antequàm prodiret Euangelium,inimici atque alieni à Deo eſſemus,nec aliter poſſemus ipſi reconciliari. Chriſtus ergo in fœdus populi datus eſt, quòd nulla ad Deum via, quàm per ipſum pateret. Populus tunc, erant Iudæi: ſed diruta maceria, omnes & Gentes, &

2.Cor.6.2. *Gal.4.4.* *2.Cor.6.2.* *Ephe.2.14.* *Ibidem 17*

Iudæi in idem populi corpus coaluimus. VT SVSCITES TERRAM, quę ſcilicet tunc vaſta & deſerta erat. Reditus enim populi noua quædã fuit creatio, vt alibi vidimus. Huc quoque pertinẽt Prophetæ verba, vt intelligamus nihil præter diſſipationem & vaſtitatem in mundo eſſe. Mittitur enim Chriſtus, vt quæ proſtrata ſunt & diruta inſtauret. Si integra eſſent omnia, fruſtra Chriſtus ad nos mitteretur. Itaque diligenter conſideranda eſt noſtra cõditio: quoniam alieni à Deo, vita deſtituti, atque ab omni ſpe ſalutis excluſi ſumus. Sed à Chriſto reſtituimur in integrum, & Patri cœleſti reconciliamur. Adiungit etiam Iſaias beneficia quæ per Chriſtum conſequimur, poſtquam Deo reconciliati ſumus.

9 VT DICAS VINCTIS.) Deſcribitur his verbis mutatio quæ Chriſti aduentu contigit. neque tamẽ dubium eſt quin Propheta Iudæis ſolatium afferre velit in rebus perditis, ne reſtitutio in melius illis ſit incredibilis: quia ſe excidio ferè deuotos eſſe videant. Interea in genere oſtendit quale ſit officium Chriſti: ac definit quid ſit reſtituere hæreditates deſolatas. nam priuſquam adueniat Chriſtus, ſub miſero iugo vincti, atque in tenebris conſtituti ſumus. His ſimilitudinibus ſignificat nos, quandiu caremus Chriſto, malorum omnium cõgerie eſſe obrutos. nã per TENEBRAS, excludit omnia quæ ad regnum Chriſti pertinent: fidem, iuſtitiam, veritatẽ, innocentiam, & eiuſmodi. Sumus ergo in tenebris, donec Chriſtus dicat, OSTENDITE VOS. Sumus vincti, donec dicat, EXITE. Plurimum verò ineſt ponderis in verbo לאמר, VT dicas. Oſtendit enim prædicationem Euangelij modum eſſe quo liberamur. Si ergo libertatem, ſi lucẽ regni Dei optamus, audiamus Chriſtũ loquentem: alioqui perpetua Satanæ tyrannide opprimemur. Vbi nũc eſt arbitrij noſtri libertas? Quiſquis enim ſibi lucem aut rationem & intelligentiã arrogat, hanc Chriſti liberationem experiri non poterit. Libertas enim non aliis promittitur, niſi qui ſe captiuos eſſe agnoſcunt: lux & ſalus, qui ſe in tenebris demerſos eſſe confitentur. Porrò vbi promittit paſcua filiis Dei fore peruia, & ſuper montiũ cacumina, his metaphoris ſignificat eos bene habituros qui ſub tutela Chriſti erunt. Eſt enim paſtor diligens ac ſolicitus, omnia gregi neceſſaria

Ioh. 10.11. ſuppeditans, vt nihil ad ſummam fœlicitatem deſit. Hæc verò admonitio non parũ fuit vtilis eo tempore quũ per ſqualidas regiones & aridas iter facturi eſſent Iudæi, vt demũ in terrã incultã & deſertam redirent: dicit igitur Propheta, quanuis terrena media non ſuppetant, eſſe tamẽ ſatis largã copiam Deo, qua eorũ inopię ſubueniat: ideóque pro cõmuni Scripturę more comparat fideles ouibus, vt ſuæ imbecillitatis conſcij, curæ paſtoris ſe totos cõmittant. Interea probabile eſt obliquè moneri fideles, ne appetant nimias lautitias: quia nunquã tanta ſuppetet vbertas, quin multæ difficultates permixtæ ſint. Deinde ne defluant in mollitiem, quia periculis futuri ſint obnoxij. nam vias hoſtium & prædonũ incurſibus expoſitas, & cacumina montiũ vt plurimùm arida eſſe ſcimus. Ita gubernatur Eccleſia à Chriſto, vt non procul abſit ab incurſu & iniuria hoſtium: ſic paſcitur, vt in horridis tamen & incultis ſæpe locis habitet. Cæterùm, quanuis immineant hoſtes, Dominus ab eorum vi & iniuria nos tutatur. Si eſurimus aut laboramus inopia, præſtò eſt ad ſubminiſtranda abundè omnia quæ ad victum & cultum neceſſaria ſunt. Atque in huiuſmodi difficultatibus & periculis melius ſolicitudinem eius & curam perſpicimus, quàm ſi extra omnem periculi aleam conſtituti eſſemus.

10 NON ESVRIENT.) Confirmat quod dictũ eſt ſuperiore verſu, eſſe in Dei manu alimenta, ne in itinere Iudæos viaticum deficiat. nec dubiũ eſt quin reuocet in memoriam, quũ in deſerto panis & ciborũ omniũ penuria mortẽ patribus minitaretur, Deũ per XL. annos quotidie Manna

Exod. 16. 35. & 13. 21. è cœlo dediſſe: ſicuti etiã continuò pòſt de vmbra contra Solis ęſtũ loquens, alludit ad hiſtoriam quæ refertur à Moſe de columna nubis, qua Dominus populũ ſuũ tegebat, ne Solis ardore torreretur. Hoc enim ſolenne Prophetis eſſe diximus, vt commemorent exitum populi ex Ægypto, quoties beneficentiam Dei & publicè erga omnes, & priuatim erga vnumquenque confirmare volunt. SVPER SCATVRIGINES. Alludit etiam ad aquas illas quæ ex rupe fluxerunt, cùm po-

Exod. 17.6 pulus ferè ſiti periret. Nec enim iſta acciderunt in redemptione Babylonica, ſed commemoratione priorum beneficiorum, potentia Dei in procuranda ſalute Eccleſiæ prædicatur.

11 ET PONAM OMNES MONTES.) Hîc propriè ac nominatim de reditu populi tractat: nã fruſtra tantam Eccleſiæ felicitatẽ promitteret, niſi in priſtinã libertatẽ reſtituẽdus fuiſſet populus. Significat autẽ ſe ſublaturũ impedimenta omnia, & difficultates quæ poterãt populi reditum prohibere: atq; mõtes peruios redditurũ, qui inuij eſſe videbantur: deniq; cõplanaturum & montoſa & concaua loca, vt facilis in Iudæã reditus eſſe poſſit. Cùm igitur reſtituenda eſt in integrũ Eccleſia, nulla impedimenta, quantũuis magna & ardua, obſtare Deo poſſunt quin ſuperior tãdem euadat. Mõtes porrò vocãs SVOS, nõ modò ſignificat poſſe illis pro ſuo iure ſe imperare vt populo tranſitũ præbeãt: ſed exprimit profectionis ſe fore ducẽ, acſi vnà cũ Iudæis pergeret, ac

Deut. 32.13 cõmune iter faceret: ſicuti alibi dicitur peragraſſe Ægyptũ, ac equitaſſe ſuper eius excelſa in exitu populi. Hîc verò exprimitur ſingularis Dei erga Eccleſiã amor, quòd ſe cũ ea peregrinari dicit, ac in ſe ſuſcipit omnium neceſſitatum curam, acſi ipſe ſibi proſpiceret dum ſuis opitulatur.

12 ECCE ISTI E LONGINQVO VENIENT.) Quòd nonnulli quatuor mundi plagas hîc ſignificari putant, ſatis quidem firmum non eſt. Ego tamen non repudio, quia & probabile eſt, & conuenit multis aliis locis. Certè primùm dicit venturos è longinquis mundi plagis,

ſpecies deinde, id eſt, aliquas partes ſubiungit ad generalis eius ſentētiæ explicationē. Loco SINIS, alij Sinim legunt: atque apud ipſos Hebræos varia lectio eſt. Hieronymus meridionalem plagam deſignari putat (quæ ſententia magis recepta eſt) à monte Sinai, quæ ad Auſtrum ſita erat. Alij Sienē eſſe putant, quòd ſita ſit ſub tropico Caneri. Verùm hæc diuerſitas nihil ad Prophetæ ſenſum, qui per ſe planus & facilis eſt. Nec enim dubiū quin Propheta ſignificet eos qui varijs in locis diſperſi atque diſſipati erant, ſiue ab Aquilone, ſiue à mari colligātur. Sic porrò reditum è Babylone promittit Iſaias, vt ſimul ad tēpus Chriſti hoc vaticinium extendat: quēadmodum ex ſuperioribus facilè colligitur. Memoria enim tenendū, quod prius diximus, hic ſecundam Eccleſiæ natiuitatē deſcribi. Nec enim tantūmodò promittit Iudæos Ieroſolymam redituros, vt tēplū inſtaurēt, ſed colligēdos ex omnibus terræ plagis qui prius ab Eccleſia fuerāt alieni.

13 LAVDATE COELI, ET EXVLTA TERRA.) Tametſi pios omnes ad gratiarum actionem hortatur atque incitat, tamen hoc ſimul reſpicit, vt confirmet promiſſionē quæ dubia videri potuiſſet. Rebus enim afflictis turbantur conſcientiæ noſtræ, atque ita vacillant vt non adeò facile ſit in Dei promiſſiones ſolidè recūbere. Denique homines aut ſuſpenſi hærent, aut trepidant, aut penitus labaſcunt, imò deficiunt. Interea quantiſper occupat metus, vel anxietas, vel mœror, vix vlla conſolatio admittitur: ideóque varijs modis ipſos confirmari neceſſe eſt. Propterea tam magnificè beneficiū huius liberationis prædicat Iſaias: vt tametſi pij nihil omnino præter mortem & exitiū intuerentur, animū tamen ſpe melioris ſtatus erigerent. Eos igitur penè in rem præſentē adducit, ne dubitent ampliſſimam ipſis gaudendi materiā fore: tametſi tunc nihil præter mœrorem & luctū cernerent. Meminerimus ergo, quoties Dominus aliquid promittit, coniungendā eſſe à nobis gratiarum actionē, qua magis animos noſtros excitemus: deinde, attollendas eſſe mentes ad potentiā Dei, qua longè latéque imperat omnibus creaturis. Nam ſimulatque manū exerit, cœlum & terra cōmouentur. Quòd ſi vbique ſigna apparent admirabilis eius potentiæ, præcipuū ſpecimen & maximè illuſtre agnoſci vult in Eccleſiæ ſalute. Hac autē figura docet, nullum eſſe potius obſequiū quod Deo præſtent cœlū & terra, quàm ſi conſpirent, & operas ſimul conferant ad Eccleſiam iuuandā. Cæterùm, ne fatiſcant ſub malorū onere fideles, antequam conſolationē illis à Deo promittat, ad miſerias placidè ferendas hortatur. nomine enim PAVPERVM ſignificat Eccleſiā multis ærumnis in hoc mundo obnoxiā eſſe. Vt ergo miſericordiæ Dei participes ſimus, diſcamus ſub cruce multiſque moleſtiis cum gemitu & lachrymis ad eam eniti.

14 ATQVI DIXIT SION, DERELIQVIT ME &c.) Quò magis gratiam ſuam amplificet Deus, conqueritur adeò anguſtos & reſtrictos fuiſſe Iudæorū animos, vt ſibi ferè via clauſa fuerit, niſi malignas eorū cogitationes ingenti bonitate viciſſet. Simul tamen vitiū hoc corrigere ſtudet, vt liberationem ſibi oblatā & quaſi obuiam apertis animis excipiant. & ſicuti propenſus eſt ad ipſos iuuandos, ſic etiā viciſſim ſe cōparent ad bene ſperandum. Iam ad nos quoque pertinet hæc doctrina, quia omnes ferè, vbi Deus auxilium ſuum differt, miſerè angimur ac cruciamur. putamus enim nos deſertos & abiectos. Ita facilè obrepit deſperatio, cui occurrere neceſſe eſt, ne gratia Dei priuemur. Et certè in hac dubitatione ſe prodit ac detegit noſtra incredulitas, quod in Dei promiſſis non acquieſcimus, vt moderatè feramus vel caſtigationes, quibus nos ad pœnitentiā ſolicitat Deus: vel fidei probationes, quibus nos ad tolerantiā erudit, vel quaſcunque afflictiones, quibus nos humiliat. Meritò itaque expoſtulat Deus cum Iudæis, quòd praua ſua diffidentia oblatam ſalutē reſpuant, nec ſuſtineant ſe iuuari. Neque verò reſtringit hoc vitium ad paucos, ſed totam ferè Eccleſiam cōprehendit, vt oſtendat ſe erga Iudæos beneficum ac largum fore vltra menſuram fidei ipſorum: imò cum ipſis ſe luctari, vt cum ſalute ſua perrumpat obſtacula omnia quibus eam arcebant. Videant ergo ſinguli noſtrûm, ne ſibi in eo indulgeant aut adulentur. litigat enim Dominus cum tota Eccleſia, quòd huiuſmodi voces edat, quæ ex diffidentiæ fonte manant.

15 AN OBLIVISCETVR MVLIER.) Vt diffidentiam iſtam corrigat, expoſtulationi exhortationem ſubiungit plenam ſuauiſſimæ conſolationis. Nam apta ſimilitudine oſtendit quantam ſolicitudinem pro ſuis gerat, matri ſeſe comparans, cuius adeò ſolicitus atque anxius eſt amor in fœtum ſuum, vt paternum etiam longo interuallo ſuperet. Non ſatis ergo ipſi fuit patris exemplo vti (quod alioqui frequentiſſime vſurpat) ſed vt ardentiſſimum affectum ſuū exprimeret, matri ſe conferre maluit: nec liberos ſolùm nominat, ſed fœtum, in quem propenſior affectus eſſe ſolet. Incredibilis enim eſt matris affectus in fœtū quem fouet ſinu ſuo, lactat, & ſolicite curat: adeò vt inſomnes ducat noctes, ſéque continuò maceret, & ſui ipſius obliuiſcatur. Atque hæc ſolicitudo non tantùm in hominibus apparet, ſed etiā in feris beſtiis: quæ tametſi immanes ſint natura, tamen hac in parte manſueſcunt. Quū verò interdum contingat matres ſic degenerare in monſtra, vt immanitate feras ſuperent, & fœtus ſui obliuiſcantur: ſubiungit Dominus, etiā ſi id contingeret, ſe tamen nunquā populi ſui obliturū. Nam affectus ipſius erga nos, matrū omniū amorē ardore & vehementia longè exuperat. Et tenendū illud Chriſti,

Mat.7.11 Si vos, cùm mali ſitis,noſtis bona dare filiis veſtris,quãtò magis Pater cœleſtis?Homines tamet
ſi praui natura & amantes ſui,curam liberorum habent: quid Deus,qui ipſa eſt bonitas?an affe-
ctum paternum exuere poterit? Minimè verò.Quanuis igitur accidat matres (quod inſtar pro-
digij eſt) abiicere fœtum ſuum: Deus tamen,cuius amor conſtans & perpetuus eſt in filios ſuos,
nunquam eos abiiciet. In ſumma,deſcribitur hîc nobis immenſa Dei cura, qui aſſiduè pro no-
ſtra ſalute vigilat, vt eum nunquam defuturum nobis certò perſuaſi ſimus: tametſi multis ma-
gniſque ærumnis affligemur.

16 ECCE SVPER PALMAS.) Alia ſimilitudine declarat immenſam illã ſolicitu-
dinem quam pro nobis gerit Dominus. Vulgare eſt prouerbium, Nos aliquid tanquã proprios
digitos tenere,cùm rem memoriæ penitus & ſeriò infixam habemus. Et Moſes, cùm aſſiduam
Deut.6.8 Legis meditationem cõmendat, Ligabis ea, inquit, in ſignum ſuper manũ tuam: nẽpe vt Dei
præcepta ſemper oculis ſuis propoſita haberent. Nunc eandẽ ſimilitudinem vſurpat: perinde
acſi diceret, Non poſſum intueri manus meas,quin te illic quoque contẽpler. te in animo meo
inſculptum gero, vt nulla obliuione deleri queas. tui denique obliuiſci non poſſum, quin mei i-
pſius obliuiſcar. Deus quidẽ neque manus,neque corporeã figuram habet: ſed ita tenuitati in-
genij noſtri ſeſe accõmodat Scriptura, vt magnitudinẽ diuini erga nos amoris exprimat. Quo-
Pſal.102.17 niam verò Eccleſia paſſim Domiciliũ,vel Vrbs Dei nominatur (vnde etiã ædificationis meta-
Ier.24.6 phora paſſim occurrit in Scripturis) ideo murorũ ſimilitudinem adducit: qua incolumẽ Eccle-
Mat.16.18 ſiæ ſtatum ſignificat, acſi diceret ſibi curæ ſemper fore vt vigeat ac floreat Ieruſalem. Notandũ
tamen eſt murorum nomine metaphoricè rectũ ordinem politiæ & diſciplinæ notari, cuius ſe-
dulum & indefeſſum cuſtodẽ ſe Deus fore affirmat. Meminerimus autẽ hanc Prophetiã habuiſ-
ſe locum in miſera illa vaſtitate, cùm diruti eſſent muri Ieruſalem, quæ viua Eccleſiæ imago
fuit,templũ exciſum, euerſa politia: denique,peſſundata ac propemodũ deleta funditus omnia
erant. nam mox promittit futurum vt omnia inſtaurentur.

17 FESTINANT STRVCTORES TVI.) Declarat quod breuiter dictum fuerat
ſuperiore verſu. Vana enim videri potuiſſet illa ſententia de aſſidua ſolicitudine quã gerit Do-
minus de Eccleſia ſua & muris eius, quos dirui atque euerti ſinit. propterea ſubiunxit explica-
tionem, Quòd deuaſtabitur illa quidem, ſed deinde in integrum reſtituetur. STRVCTO-
RES. Hinc colligere licet quæ ſit vera inſtaurandæ Eccleſiæ ratio: nempe, ſi Dominus archi-
tectos mittat, à quibus extruatur: deinde, ſi procul abigat vaſtatores qui eã diruunt. Etſi enim
per ſe, & prætérita hominũ opera Eccleſiam erigere poſſet Deus, dignatur tamen eorũ manus
interponere: & quanquam ſolus arcana Spiritus virtute totũ hoc ædificium cõplet, benedicit
tamen illorũ laborem,ne ſit inutilis. Ab ipſo igitur petendi & expectandi ſunt architecti: cùm
2.Cor.3.6 eius propriũ ſit idoneos reddere (quẽadmodum admonet Paulus) & cuique aſſignare ſuas par-
Mat 9.38 tes. Rogandus eſt etiã non modò vt mittat operarios in meſſem ſuã: ſed vt virtutẽ ſuppeditet &
efficaciter dirigat, ne fruſtra operi incũbant. nam ſingulari eius beneficentia accidit vt cũ ali-
quo fructu Euangelij doctrina prædicetur. Sed neque hoc ſufficeret, niſi procul abigeret vaſta-
tores. Satan enim innumeris artibus Eccleſiã inuadit atque oppugnat: nec deſunt ei miniſtri &
ſatellites,qui neruos omnes in id intẽdunt,vt Domini ædificiũ diruant,vel corrũpant, vel impe-
diant. Petendũ igitur aſſiduè,vt eorũ conatus auertat.Quòd ſi minus ex animi noſtri ſententia
ſuccedat, vitia ipſi noſtra & ingratitudinẽ accuſemus: nam Dominus hæc beneficia abundè
in nos conferre paratus erat.

18 LEVA PER CIRCVITVM OCVLOS TVOS.) Excitat quaſi re præſenti Ec-
cleſiam ad magnificum opus contẽplandum, & cernendos hominum cœtus, qui vndiquaque
ad ipſam confluent. Sicuti autẽ collectio hæc pios animos fulcire debuit in diſſipatione: ita qui
eius oculati fuerunt teſtes ad gratitudinẽ incitari oportuit. vnde apparet vaticiniũ hoc vtroque
tẽpore fuiſſe vtile, quum & res adhuc ſub ſpe eſſet abſcondita, & poſtquã euentu cõprobata
fuit. Tametſi verò generaliter vniuerſam Eccleſiã compellet, tamen ad ſingulos quoque perti-
net hic ſermo,vt & cõmuniter omnes,& ſeorſum ſinguli hæc promiſſa amplectantur. Cùm au-
tem oculos attolli iubet, ſignificat nos ideo animis deiici, quòd non attentè,vt decet, opus Do-
mini inſpiciamus: ſed tanquã velum oculis oppoſitũ habeamus, quod ea quæ ante pedes poſita
ſunt intueri vetat. Hinc accidit vt nihil concipiamus fiduciæ, ſed in rebus confuſis deſperatio-
ne propemodũ obruamur. Quòd ſi hæc toti Eccleſiæ dicuntur,reputet ſecũ vnuſquiſque quan-
tũ laboret hoc vitio: & ſubinde ſe ſolicitet atque expergefaciat ad opera Domini intuenda, vt
toto animo in promiſſis eius conquieſcat.Electos Eccleſiæ cõgregari dicens,ſignificat,vt ſint vnũ
Ioh.10.16 corpus ſub Chriſto,ac velut vnũ ouile ſub eodẽ paſtore,quaſi eodẽ ſinu oportere colligi: quia nõ
alios pro ſuis ducit Chriſtus ac cenſet,niſi qui fidei vnitate in corpus vnũ coaleſcũt.Quiſquis er-
go in numero filiorũ Dei haberi volet, ſit filius Eccleſiæ. Semper enim alieni erunt à Deo qui
ab ipſa ſegregantur. QVASI ORNAMENTO. Oſtendit Propheta quis ſit verus Eccleſiæ or-
natus: nẽpe, ſi liberos quãplurimos habeat,qui fide ad ipſam aggregẽtur,& regãtur Spiritu Dei.

Hic

Hic verus ſplendor: hæc Eccleſiæ gloria eſt: quibus ſi careat, deformis ac ſqualida, imò veluti lacera ac diſcerpta erit. Vnde perſpicimus quàm bellè teneant Papiſtę quomodo ritè ipſam ornari oporteat. Toti enim in pictis tabulis, in ſtatuis, in lapidum ſtructura, in auro, gēmis, & veſtibus pretioſis, hoc eſt, in puppis, tanquam pueri, occupantur. At vera Eccleſiæ dignitas quatenus Spiritus ſancti donis conſtat, interior eſt. Deinde in fidei & pietatis profectu ſita eſt. vnde ſequitur, ſuis ornamentis præclarè inſtructā eſſe, cùm populus fide coniunctus ad Deum ritè colendum in eius ſinu conuenit. Quò autē plus certitudinis habeat hæc promiſſio, Dominus iuſiurandum adhibuit: nēpe, vt nos à diffidentia reuocet: & cùm interitum eius inſtare putabimus, de reſtitutione ipſius atque inſtauratione certi ſimus. Quòd ſi vnquā hæc doctrina neceſſaria fuit, hoc maximē tēpore neceſſaria eſt. quocunque enim oculos conuertimus, nihil occurrit pręter horrendā vaſtitatem. Quid ergo nobis agendū eſt, niſi vt hoc Dei iureiurando ſuffulti eluctemur ex deſperatione? nec terreamur paucitate noſtra quæ nos contēptibiles mundo reddit: nec dubitemus quin multi ex electis diſperſi vagentur, quos tandē Deus in Eccleſiam aggregabit. Ergo erigendi ſunt animi, atque attollendi fide oculi, vt non ſolùm in vnam ætatem, ſed in longiſſimum tempus ſpem noſtram prorogemus.

19 QVONIAM DESOLATIONES TVÆ.) Confirmat aliis verbis quod iam vidimus, mutationem quam promiſit in manu Dei eſſe, vt Eccleſia quæ diu vaſtata ac diſſipata fuit, breui multos habeat incolas: ita vt ſit anguſtior locus, quàm vt omnes capere poſſit. Vtitur ſimilitudine vrbis vaſtatæ, cuius muri & ædificia inſtaurantur, ad quam ciues tam magno numero redeunt vt dilatanda ſint eius pomœria, quòd prior ambitus omnes continere nequeat. Non ſolùm ergo intelligit reductionem populi è Babylone, ſed reſtitutionē quæ per Chriſtum facta eſt: cùm ſcilicet Eccleſia non tantùm per Iudæam, ſed etiam per vniuerſum orbem longè latéque propagata eſt. Addit etiam præſidium fore paratum ſi qui eam hoſtes infeſtent: imò quietā fore ab eorum iniuriis & moleſtiis, quia Deus procul ipſos abiget: non quòd Eccleſia vnquā in totum pacata fuerit, & ab omni hoſtili violentia immunis: ſed tamen Deus ſuorum infirmitati parcens impios prohibuit, eorumque impetus repreſſit, aut diſcuſſit, ne ſaltem ex Eccleſiæ ruinis regnum Satanæ creſceret.

20 ADHVC DICENT.) Idem argumentum proſequitur Iſaias: atque reſtitutionē Eccleſiæ ſub diuerſa figura promittit. Eam autem mulieri viduæ aut potius ſterili cōparat, vt miſerum & calamitoſum eius populi ſtatum declaret. tot enim premebatur anguſtiis, vt memoria gentis penitus deleta videretur. nam permixta Chaldæis, qui captiuā illam tenebant, in aliud propemodū corpus tranſierat. Non mirum igitur ſi eam ſterili matri cōparat, cùm nulli in futurum tēpus liberi gignerentur. Prius floruerant Iudæi: ſed collapſum eſt regnū & concidit totus vigor: nomē denique ferè extinctum eſt, cùm in exilium eiecti ſunt. Promittit ergo futurum, vt emergat ex ſqualore Eccleſia, & quæ nunc ſolitaria eſt, eum ſtatum recuperet quē prius habuerat. Atque hoc includitur ſub voce, ADHVC, ne diffidant in arbitrio Dei eſſe reddere quod olim dederat, quanuis ad tēpus ablatum fuerit. Quòd nonnulli per FILIOS orbitatis, filios orbatos intelligunt, non ſatis conuenire puto. Nam orbitas & ſterilitas potius ad Eccleſiæ perſonā refertur. ideo amplificandi cauſa ſic vocat qui præter ſpem orbæ & ſterili dati fuerint. SECEDE ALIO MIHI, id eſt, in gratiā meam. non quòd piis conueniat fratres ſuos extrudere vel mouere loco: ſed loquendi formā ex vulgari ſermone mutuatus eſt Propheta, vt ſignificet nullā incōmoditatem fore obſtaculo quin multi admitti cupiant & ſibi locū aliquem dari. Hoc aūt factū eſt, cùm Dominus ex toto orbe innumeros homines collegit. nā ſubitò & præter ſpē hominū repleta eſt Eccleſia, quę prius vacua erat: amplificati eius fines, lōgéq; & latè extēſi ſunt.

21 ET DICES IN CORDE TVO.) His verbis admirabilē, de qua nūc agit, Eccleſiæ reſtitutionē fore denūciat. atque ideo introducit admirātem ipſam, atque obſtupeſcētē, quòd inuſitata atque inopinata ratione reſtituta ſit. Nec profectò huiuſmodi deſcriptio ſuperuacanea eſt. nec enim vt noua ſoboles quotidie ſuccreſcit hominibus, qua genus humanum propagatur, ita naſcuntur filij Dei & Eccleſiæ, qui non ex carne & ſanguine, ſed arcana virtute Dei, in nouas creaturas reformantur. Natura enim à regno Dei alieni ſumus. Si quis ergo nouū hoc opus atque inſolitū conſideret, & qua ratione propagetur Eccleſia & duret, obſtupeſcere cogetur. Hanc autem admirationem haud fictam fore, vt ſæpe ab adulatoribus proficiſcuntur eiuſmodi voces, ſed ex animo profecturam eſſe oſtendit: quoniam iuſta erit cauſa admirandi, quòd Dominus ſeruarit Eccleſiam in tantis periculis, nouáque & inexpectata ſobole propagarit. Quis enim putaſſet, quo tēpore contemptiſſimi erant Iudæi, omníque probrorū & miſeriarum genere obruti, vllos fore ex Gentibus qui ſocietatē hanc appeterent? Deinde minimè credibile erat, poſſe hominum ingenia repente ſic mutari, vt ſe religioni quā abominati fuerant, addicerent. Adde quòd interpoſita maceria exteros omnes & incircunciſos ab ingreſſu arcebat. Verùm vnam maximè rationē exprimit tantæ admirationis: nēpe, quòd prius nullos pareret liberos, atque omnino deſtituta eſſet. Ceſſabat enim doctrina, quæ ſemen eſt ſpiritualis vitæ, quo liberi Eccle-

Ioh.1.13.

1.Petr.1.23

ſiæ gignuntur: cultus etiã legalis intermiſſus erat. denique ablata erant quæcunque incolumem ſtatum tueri ſolent. Sic autẽ vocatur Eccleſia, non quòd deſtituatur à Deo, ſed quòd non ſemper appareat eius præſentia. Huius ſterilitatis imaginẽ ipſi vidimus, cùm Dominus ingratitudinem hominũ vlciſcens, ſuſtulit doctrinam ſuã, eoſque in tenebris errare ſiuit. Tunc verè orba & ſterilis dici poterat, cùm nulli eius liberi apparêrent. Vnde colligendũ eſt, quàm ſtulti ſint Papiſtæ, qui ſic Eccleſiã ſemper à Chriſto regi volunt, vt nunquã orba aut ſterilis eſſe poſſit: cùm Dominus licet Eccleſiã non deſtituat, ſigna tamen præſentiæ ſuæ propter ingratitudinẽ hominũ ſæpenumerò ſubducat. QVIS ERGO ISTOS EDVCAVIT? Difficile eſt iis qui in exilium migrant, ac ſubinde locum & ſedẽ mutant, educare liberos: & quũ Lex & pietatis doctrina non reſonaret amplius in Templo, ſpiritualis alimonia quodãmodo defecerat. Sed Dominus qui humanis adminiculis nón eget, extraordinaria ratione, atque incredibili Spiritus ſui virtute gignit liberos ſuos, atque educat vbi ita viſum eſt: & in hoc vaticinio cõplendo nutritios præter ſpem omniũ excitauit Deus, vt non abs re miretur Eccleſia quomodo adoleuerint. Quum hanc Prophetiã legimus, monemur non oportere nos vltra modũ turbari, ſi quando Eccleſiã orbę mulieri ſimilẽ videamus: nec diffidendũ, quin protinus vel vno momento erigi atque inſtaurari poſſit: tametſi nulla eius inſtaurandæ ratio nobis appareat.

22 SIC DICIT DOMINVS.) Confirmat Iſaias quod nuper dixerat: nempe, Dominum effecturum vt Eccleſia, quanuis diutiſſimè ſterilis & orba fuiſſet, immenſam haberet ſobolẽ, & fœcunditatem ipſa ſuam admirari cogeretur. idque vt omnem dubitationem tollat, quæ animis eorum obrepere potuiſſet. Pronuntiat autẽ non tantùm ex Iudæis, vt antea, ſed etiã ex Gentibus liberos Eccleſiæ ſe daturum. Atque interea hanc generationẽ ſpiritualem fore inſinuat per gratiam adoptionis. Huc enim pertinet ſimilitudo Vexilli, vt pij ſperarent nouã genituræ ſpeciem, & ab ea diuerſam quæ in naturæ ordine perſpicitur. Oportuit ergo Dominum attollere ſignum, & arcanam virtutem ſuam per Euangelium exerere, vt ex tam variis populis, qui & moribus & lingua differebant, filios Eccleſiæ adduceret, qui fide inter ſe, vt fratres in matris ſinum conuenirent. Qui Manus & Vexilli figura prædicationem Euangelij tantũmodo ſignificari putant, & ſeparant virtutem Spiritus, falluntur: nam vtrunque coniungi debet. nec enim Spiritus efficacia

1.Cor.3.6 à prædicatione Euangelij ſeparanda eſt: quẽadmodum præclarè oſtendit Paulus. Ad hanc igitur Dei manum, ad hoc vexillum nobis confugiendum eſt: cùm oppreſſam impiorum tyrannide Eccleſiam cernimus. Tametſi enim omnia moliantur, vt eam funditus euertant, ſuperior eſt Dei manus, eique fruſtra homines reluctantur. Tandẽ eorum peruicaciam domabit & cõprimet, vt Eccleſia ſtatum aliquem vel iis inuitis obtineat. Quòd filios Eccleſiæ inter vlnas, & in humeris allatum iri promittit, metaphorica eſt locutio, qua ſignificat nihil fore negotij Deo, vbi Eccleſiã colligere ex diſperſione volet: quia Gentes omnes adiutrices erunt. Etſi autẽ hoc primo loco ad exules & diſperſos Iudæos refertur: minimè tamen dubium eſt ad omnes Dei electos extendi, qui in ſortem eiuſdem gratiæ aſciti ſunt.

23 ET ERVNT REGES.) Quum locutus eſſet de obſequio Gentium, oſtendit hoc non ad plebeios tantùm, ſed ad Reges quoque pertinere. Reges autem cõparat conductitiis hominibus, qui alienos liberos alunt: & Reginas nutricibus quæ operã ſuam locant. Cur ita? quoniam Reges ac Reginæ omnia neceſſaria ad alẽdam Eccleſiæ ſobolem ſubminiſtrabunt. Nam quum antea Chriſtum è finibus ſuis eiicerent, eum deinceps agnoſcent ſummũ Regem, omnemque ipſi honorem, obſequium & cultum exhibebunt. Hoc accidit quum Deus ſeſe per Euangelium orbi terrarũ patefecit. Magni enim Reges ac Principes non ſolùm Chriſti iugum ſubierunt, ſed etiam facultates ſuas contulerunt ad erigendam & fouendam Chriſti Eccleſiam: ita vt ſe patronos ac tutores eius præſtarent. Vnde obſeruandũ eſt, ſingulare quiddã hîc à Principibus requiri præter vulgarem fidei profeſſionẽ: quoniam authoritas & potentia iis à Domino tributa eſt, vt Eccleſiam tueantur, & gloriam Dei procurent. hoc quidem pertinet ad vniuerſos: ſed Reges, quò maior eorum eſt potentia, eò magis ſeſe impendere, & ſtudioſius id curare debent. Atque

Pſalm.2.10 hæc ratio eſt cur Dauid eos nominatim cõpellet, atque adhortetur vt ſapiant Dominóq; ſeruiant & Filium oſculentur. Hinc apparet quàm inſana ſint eorũ deliria qui Reges Chriſtianos eſſe nõ poſſe affirmant, niſi ſe eo munere abdicarint. Hæc enim ſub Chriſto impleta ſunt, cùm Euangelij prædicatione Reges ad Deum conuerſi, illuſtriſſimum hunc dignitatis gradum adepti ſunt, quo omnis generis dominia & principatus ſuperantur, vt Eccleſiæ nutritij ac tutores eſſent. Papiſtæ non aliter Reges Eccleſię nutritios eſſe intelligunt, quàm quòd Sacrificis eorum & Monachis ampliſſimos reditus, opimas poſſeſſiones & latifundia reliquerunt, quibus ſe, tanquã porci in hara, ſaginarent. Verũ iſta educatio longè aliò ſpectat, quàm ad inexhauſtos eiuſmodi gurgites ſatiandos. Nec enim hîc agitur de locupletandis eorũ domibus qui falſo prætextu pro Eccleſię miniſtris ſe venditãt (quod nihil aliud quàm Eccleſiã Dei corrumpere, atque exitiali veneno perdere fuit) ſed de tollẽdis ſuperſtitionibus, atque exterminãdo omni impio & nefario cultu: de promouẽdo Chriſti regno, & conſeruãda puritate doctrinę: de ſummouẽdis ſcãdalis, atq; purgãdis

dis ſordibus quæ pietatem corrũpunt,& maieſtatem Dei obſcurant. Hæc certè dum Reges ſtu-
dioſè curant, ſimul paſtoribus & miniſtris Verbi omnia ſuppeditant quæ ad victũ & cultum ne-
ceſſaria ſunt: conſulunt pauperibus, nec mendicitatẽ Eccleſiæ indecorã tolerant: ſcholas erigũt,
& doctoribus conſtituunt ſtipendia: atque ſtudioſis literarũ alimenta decernunt: ptochotrophia
& xenodochia ædificant,& reliqua peragunt quæ ad tuendã & conſeruandã Eccleſiã pertinent.
Verùm, profuſi illi & ſuperuacanei ſumptus in Anniuerſaria & Miſſas, in aurea vaſa & pretioſas
veſtes, quibus efferuntur atque inſoleſcunt Papiſtæ, põpæ & ambitioni tantũmodo ſeruiunt, pu-
ramque & ſimplicem Eccleſiæ educationem corrũpunt: imò præfocant atque extinguũt ſemen
Dei, quo ſolo viuit. Cùm hæc hodie longè aliter ſe habere, atque Reges non Eccleſiæ nutritios,
ſed carnifices eſſe cernimus: cùm ſublata pietatis doctrina,& profligatis veris eius miniſtris, vẽ-
tres otioſi, inexplebiles gurgites, ſatellites diaboli ſaginãtur (nam iis Principes libenter impar-
tiuntur opes ſuas, id eſt, ſuccum & ſanguinem quem è plebe ſuxerunt) dum etiã pij alioqui Prin-
cipes minus roboris & conſtantiæ habent ad propugnandum Verbum, & tuendam Eccleſiam:
agnoſcamus peccatis noſtris hanc rependi mercedem, noſque probis nutritiis indignos eſſe fa-
teamur. At nihilominus poſt horrendas iſtas ruinas, Eccleſiæ inſtauratio & Regum talis conuer
ſio ſperanda eſt, vt ſe nutritios fidelium & tutores præſtent, atque fortiter propugnent doctrinã
Verbi. PVLVEREM PEDVM TVORVM LINGENT. Hoc etiam teſtimonium de-
torquent Papiſtæ ad ſtabiliendam tyrannidem idoli ſui, quaſi veros & legitimos Dei cultores
non aliter ſe probent Reges ac Principes, niſi laruatum illum Eccleſię principem loco Dei ado-
rent. Ita pietatis obſequium illis eſt pedes Papæ ſuppliciter oſculari. Primò quid de barbara e-
iuſmodi & idololatrica veneratione cenſendũ ſit, diſcant à Petro, cuius ſedem ſe tenere iactant, Act.10.26
qui ſe tali honore à Centurione affici paſſus non eſt. Diſcant etiam à Paulo, qui diſciſſis veſtibus Act.14.14
ſumma cum deteſtatione eiuſmodi veneratione improbauit. Iam quid magis prępoſterũ, quàm
Filium Dei fingere pro Euangelij miniſtro, quaſi profanum aliquem Regem inſtituiſſe Perſica
luxuria & pompa fulgentem? Nos verò meminerimus Eccleſiã, vt capiti ſuo ſit conformis quan
diu peregrinatur in mundo, cruci ſubiici, vt humilietur. Quòd ſi aliqua detur ab hoſtibus rela-
xatio, tamen in præcipuo eius ornatu & ſplendore eſſe modeſtiam. vnde ſequitur ſpoliari ſuis
inſignibus, vbi profana ſuperbia induitur. Nec verò hîc aliud intelligit Propheta quàm adora-
tionem, qua Principes coram Deo ſe ſubmittunt, & obſequiũ quod eius Verbo præſtant in Ec-
cleſia. Eſt enim diligenter notandũ quod antea diximus: quum agitur de honore Eccleſiæ exhi-
bendo, nunquam à capite ſuo ſeiungendam eſſe. nam hic honos & cultus ad Chriſtum pertinet,
qui ſic ad Eccleſiam transfertur vt penes vnum ipſum integer maneat. neque enim pietatis ob-
ſequio in ordinem ſe cogunt Reges, vt hominum iugo onerentur, ſed vt ſe Chriſti doctrinæ ſub-
iiciant. Quiſquis ergo Eccleſiæ miniſteriũ reiicit,& iugum quod eius manu Deus vult ſuis om-
nibus imponi detrectat, nec vllam cum Chriſto cõmunionem habere, nec Dei filius eſſe poteſt.
QVIA NON PVDEFIENT. אשׁר, pro cauſali particula accipio. nam continua oratio eſt,
quæ perperã ab aliis diſſecatur. atque hoc argumento probat æquum eſſe vt hilariter Dei im-
perio ſe addicant Principes, ſéque etiã coram Eccleſia humiliare non grauentur, quia Deus eos
qui in ipſum ſperant, pudefieri non ſinet. quaſi diceret amabilẽ hanc & iucundã ſubiectionem
fore. Coniungit aũt veritatem ſuã cum noſtra ſalute: acſi diceret, Se nec veracẽ nec Deum agno-
ſci velle, niſi re ipſa præſtet ea quæ promiſit. Atque hinc percipimus incredibilẽ fructum. quia ſi-
cuti fieri nequit quin ſtatũ ſuum Deus retineat: ita ſalutis noſtræ firmitudinẽ ſtare inconcuſſam
neceſſe eſt; quam Propheta ex ipſa Dei ſtabilitate deducit.

24 & 25 AN AVFERETVR FORTI PRÆDA?) Cùm ſuperiore verſu diſſoluerit
obiectionem quæ fidelibus in mentę venire poterat, etiãnum magis idem confirmat. Nam hoc
incredibile videbatur, vt Iudæi eriperentur è manibus tam potentis hoſtis, à quo capti iuſto bel-
lo,& in ſeruitutẽ redacti erant. Subiicit ergo iſtã interrogationem quaſi ex totius vulgi perſona,
ſicut veriſimile eſt per omniũ ora volitaſſe: mox autẽ reſpondet, vt videbimus. Ac primùm ob-
ſeruanda hæc ſimilitudo eſt, quòd Eccleſia vocatur præda robuſti,& captiuitas IVSTI, id eſt le-
gitima. Iuſtus enim poſſeſſor dicitur, qui legitimus eſt: vt cùm bellũ iure illatum eſt, præda in iu-
ſtum poſſeſſorem tranſit. Talis fuit veteris populi conditio, quũ in exilium profligatus eſſet: quia
ſimul cum patria amiſſa erat libertas,& libido victoris pro iure erat. Et interea hæc ſimilitudo
diligenter notanda eſt: quòd Eccleſia opprimatur tyrannide Principũ,& faucibus luporũ expo-
ſita ſit: ac nihilominus iuſta eorum præda eſſe exiſtimetur. Hoc quidem indignũ eſt: ſed ita tra-
ctati ſunt patres noſtri, quos neque virtute neque dignitate præcellimus. Sed vtcunque iuſtos
ſe dominos eſſe iactent,& inani titulo glorientur, Dominus eos prædones iniquiſſimos eſſe de-
clarat, cùm ſe vindicem fore, atque iis prædã ſuam erepturũ eſſe ſignificat. nec enim iuſta domi-
nia euertit Deus. Vnde ſequitur, dominationẽ quam in populum Dei occuparunt, merum latro-
cinium ac tyrannidem ſceleſtam eſſe. Nec verò eorũ arma, copię, aut munitiones obſtabunt quo
minus iniuſtam eis poſſeſſionę Dominus eripiat. Nec ſolùm ad externos hoſtes & tyrannos per-

tinet iſta promiſſio,ſed etiam ad tyrannidem Satanæ: è qua mirabili Dei virtute eripimur. Ma-
Mat.12.29 gna quidem eſt potentia præditus: ſed Dominus longè potentior, arma eius & præſidia diruit,
Luc.11.22 vt nos in libertatem vindicet. Si ergo hac in parte Dei virtutem experti ſumus, multò magis
confidere æquum eſt,certum nobis liberatorem fore,quoties indigna ſeruitute oppreſſi ſub pe-
dibus hoſtium iacebimus. Vbi ſe litigaturũ denuntiat noſtra cauſa,primùm reuocat nos ad con-
ſiderationem virtutis ſuæ,ne rem ab humana ratione vel ex hominum potentia æſtimemus.Nõ
eſt igitur ſpectandum quid poſſimus, aut quæ nobis præſtò ſint ſubſidia, ſed totũ negotium Dei
vnius arbitrio committere oportet,qui nos tueri ac defendere dignatur: deinde profitetur ſe i-
doneum fore patronum, qui hoſtium calumniis reſpondeat. Diximus enim paulò antè impios
non tantùm violentia & crudelitate efferri contra Eccleſiam,ſed falſa infamia eam grauare,acſi
iure in eam ſæuirent. Ideo pluſquàm neceſſaria eſt hæc conſolatio, Deum fore innocentiæ no-
ſtræ vindicem,qui inanes omnes prætextus, vnde improbis maior creſcit audacia & ferocia,ſuo
patrocinio diſcutiet. Quamobrem iterum repetit, EGO ſeruabo. Magna verò ad nos conſolatio
redit,cùm intelligimus nos tam arcto fœdere cum ipſo coniunctos eſſe vt ſeſe opponat omnibus
Gen.12.3 qui nobiſcum litem ſuſcipiunt: benedicat iis qui benedicunt, ac contrà,maledicat iis qui male-
dicunt: denique ſe hoſtem hoſtium noſtrorum eſſe teſtetur. Hinc etiam notandum eſt opus hu-
manum non eſſe, quòd reſtituimur in libertatem & vitam: quòd non opprimimur ab hoſtibus:
denique quòd ſumus ſalui,ne quis induſtriæ ſuæ arroget quod Deus tanquam ſingulare benefi-
cium à ſe vno ſperari iubet.

26 ET PASCAM SPOLIATORES TVOS.) Primùm declarat qualis hoſtes Ec-
cleſiæ maneat exitus: ac denunciat futurum,vt mutuis inter ſe odiis accenſi,mutuis quoque cæ-
dibus ſeipſos conficiant. Et certè Deus eſt qui ipſos agit præcipites, atque in furorem impellit,
vt vires quas prius exeruerant in Eccleſiam,eas in ſe conuertant, ſecum ipſi confligant,vt Madi-
Iud.7.22 anitæ,ſibique exitium afferant. Summa eſt,nullis externis auxiliis, nullóque apparatu opus fo-
re,quum Deus euertere & perdere volet reprobos: quia vertigine ab eo percuſſi mutuo confli-
ctu ſe abſument,dũ inexplebili rabie alij in alios ferentur. ET SCIET OMNIS CARO. Repe-
tit ſententiã illam quam prius vidimus, Futurum ſcilicet,vt Deus Iſraëlis, verus & vnicus Deus
Suprà ver. 23 ab omnibus agnoſcatur,quòd ſuos ab interitu vindicarit. Hanc enim approbationẽ Diuinitatis
ſuæ eſſe voluit,quòd redẽptor ac ſeruator populi ſui palàm apparuerit. Nomen IACOB nonnul
li in vocatiuo legunt: ego in genitiuo. Dominus enim ſe ſeruatorem,redẽptorem, & fortem Iſ-
raëlis eſſe teſtatur, vt in eius fide & tutela toto animo conquieſcat.

CAPVT L.

1 *SIc dicit Iehoua, Vbi libellus iſte repudij matris veſtræ, quam re-*
pudiaui? aut quis creditor cui vendidi vos? Ecce propter iniquita-
tes veſtras eſtis venditi: & propter tranſgreſſiones veſtras repu-
diata eſt mater veſtra.
2 *Cur veni,& nemo (occurrit?) vocaui, & nemo reſpondit? An*
abbreuiando abbreuiauit ſe manus mea,vt non redimat? ãnon in
me virtus ad liberandum? Ecce increpatione mea exicco mare: pono flumina in deſertũ,
vt putreſcant piſces eorum præ defectu aquæ,& moriantur ſiti.
3 *Induo cœlos caligine, & quaſi ſaccum pono operimentum eorum.*
4 *Dominus Iehoua dedit mihi linguam eruditorum, vt ſciam laſſo verbum in tempore.*
Excitabit manè,manè excitabit mihi aurem,vt audiam,ſicut docti.
5 *Dominus Iehoua aperuit mihi aurem,& ego non fui rebellis: retrorſum non reuerſus*
ſum.
6 *Corpus meum expoſui percutientibus,& genas meas vellentibus: faciem meam nõ*
abſcondi ab ignominia & ſputo.
7 *Nam Dominus Iehoua auxiliabitur mihi: propterea non ſum pudefactus, ideo poſui*
faciem meam quaſi ſilicem,& ſcio quòd non confundar.
8 *Propè eſt qui me iuſtificat,quis contendet mecum? Stemus ſimul: quis aduerſarius*
cauſæ meæ? accedat ad me.
9 *Ecce,Dominus Iehoua auxiliabitur mihi, quis eſt qui me condẽnet? Ecce omnes quaſi*

veſtimen-

veſtimentum veteraſcent: tinea comedet eos.

10 *Quis in vobis eſt timens* Iehouam? *audiat vocem ſerui eius. Qui ambulauit in tene-*
bris, & qui caruit luce, confidat in nomine Iehouæ, *& innitatur* Deo *ſuo.*

11 *Ecce vos omnes ſuccenditis ignem, & circundati eſtis ſcintillis. Ite in lumine ignis ve*
ſtri, & in ſcintillis quas ſuccendiſtis. E manu mea fuit hoc vobis: in dolore iacebitis.

IN CAPVT L.

1 VBI LIBELLVS ISTE?) Variæ ſunt huius loci interpretationes: ſed pau-
ci mentem Prophetæ aſſequuti ſunt. Vt ſummam teneamus, notanda eſt coniun-
ctio illa, qua paſſim teſtatur Dominus populum ſuum ſibi deuinctum eſſe: nem-
pe vt ipſe mariti ſit loco, nos vt vxoris vicem ſubeamus. Eſt enim coniugium
ſpirituale, quod perpetua eius doctrina conſecratum, & Chriſti ſanguine obſi-
gnatum eſt. Quemadmodum igitur nos in tutelam ſuam velut chariſſimam coniugem recipit,
ea lege vt fidem caſtè ſeruemus: ita cùm fefellimus, nos reiicit, tuncque iure repudiare dicitur,
acſi maritus vxorem adulteram è domo expelleret. Quum itaque Iudæi tot tantíſque ærumnis
premerentur, vt reiecti à Deo ac repudiati facilè iudicarentur, de repudij cauſa agendum erat.
Iam vt diſerti ad ſe excuſandos homines eſſe ſolent, & culpam in Deum reiicere conantur: tunc
quoque querebantur Iudæi de ſuo ſtatu, quaſi immeritò Dominus ipſos repudiaſſet: quia ſcili-
cet minimè putabant ſceleribus ſuis irritas eſſe promiſſiones & diſſolutum fœdus: ſaltem vix
poterat illis extorqueri ingenua confeſſio. Culpam etiam transferebant in maiores ſuos, quaſi
pro alienis ſceleribus pœnas darent. Hinc illæ voces & querimoniæ quæ ab Ezechiele referun- *Ezec.*18.2
tur, Patres noſtri comederunt vuã acerbam, & dentes noſtri obſtupuerunt. Quum igitur voli-
tarent paſſim eiuſmodi voces, petit Dominus vt producant libellũ repudij, quo probent ſe va-
care culpa, atque immeritò reiectos eſſe. Dabatur autem libellus repudij vxoribus quæ iniuſtè
repudiabantur. Eo enim teſtari coactus fuit maritus vxorẽ pudicè atque honeſtè vixiſſe, vt con-
ſtaret nullam aliã eſſe repudij cauſam, quàm quòd marito non placeret. Ita libera diſcedebat
mulier: atque penes maritum culpa tantũmodo reſidebat, cuius moroſitati & faſtidio repudij
cauſa aſſignabatur. Hæc autẽ repudij lex ob duritiem populi illius, vt oſtendit Chriſtus, à Moſe *Deut.*24.1
conſtituta eſt. Aptiſſima ergo ſimilitudine oſtendit Dominus ſe non eſſe authorẽ diuortij: ſed *Mat.*19.7
populum culpa ſua diuertiſſe, & ſequutum eſſe libidines ſuas, ita vt coniugij vinculum penitus
abruperit. Propterea rogat vbinã ſit libellus ille quem iactabant. Eſt enim emphaſis in prono-
mine demonſtratiuo זה, Iſte: quo notare voluit inanes eorũ excuſationes: perinde acſi diceret,
eos ita crimen à ſe depellere, & Deum calũniari, acſi parata ipſis eſſet defenſio: quum tamen
ipſi violaſſent fidem coniugij, nec quicquã proferre poſſent quominus legitimum eſſet repudi-
um. AVT QVIS CREDITOR. Alia ſimilitudine idem demõſtrat. Quum quis ita obrutus
erat ære alieno, vt creditoribus ſatisfacere non poſſet, cogebatur liberos ſuos in ſolutũ dare. Pe-
tit ergo Dominus an id facere coactus ſit: an eos vendiderit, aut dederit in ſolutum alicui cre-
ditori: an ſimilis ſit decoctoribus aut malis œconomis, qui ſe ære alieno obrui ſinunt? acſi dice-
ret, Hoc mihi obiicere non poteſtis: conſtat igitur vos ob ſcelera veſtra venditos, atque in ſer-
uitutem redactos eſſe. Vindicat ergo Dominus maieſtatem ſuam ab omnibus calumniis, eáſ-
que hoc ſecundo mẽbro refellit, quòd Iudæi ſua culpa repudiati ac venundati ſint. Eadem autẽ
locutio eſt apud Paulũ, vbi dicit nos venundatos eſſe ſub peccato, ſed diuerſo ſenſu: ſicuti etiam *Rom.* 7.14
Hebræi ita loqui ſolent de perditis hominibus, & quorũ deſperata eſt improbitas. Hìc autẽ ſim-
pliciter reos peragere Iudæos voluit Propheta: quia ſibi propriis ſceleribus contraxerant quic-
quid ferebant malorũ. Si quæratur, An Dominus repudiauit hæreditatẽ ſuam? an fœdus irritũ *Pſal.*89.40
fecit? minimè quidẽ: ſed repudiare dicitur Dominus, vt etiã alibi Profanare, quòd ex præſenti *Ezec.*24.21
aſpectu aliter iudicari non poſſit. Nam quũ ipſos non proſequeretur ſolito fauore, ſpecies fuit
repudij vel abdicationis. In ſumma, notanda ſunt hęc duo antitheta, Vxorẽ repudiari mariti cul
pa: vel quòd impudica & adultera ſit. Itẽ, Liberos venundari ob penuriã patris, vel ipſorũ culpa.
Atque ita facilis huius loci contextus erit.

2 CVR VENI.) Poſſet eſſe cauſæ redditio, quòd populus non modò prouocata ira Dei ſi-
bi ingentem malorum congeriem acceſſiuerit: ſed etiam peruicacia ſua ſpem ſibi pręciderit ve-
niæ & ſalutis. verùm exiſtimo potius Deum vlterius progredi. Poſtquam enim expoſuit ſe iu-
ſtam repudiandi populi cauſam habuiſſe, quia ſponte ſe in ſeruitutẽ addixerat, quum liber eſſe
potuiſſet: ſubiicit, per ſe nihilominus non ſtare quominus ſtatim liberetur. Nam quẽadmodum
ſuperiore verſu oſtendit omnem culpam penes Iudæos reſidere, ita nunc vitio ipſorum accide-
re docet, quòd conſeneſcant in miſeriis ſuis, ac putreſcant. Dominus enim paratus erat ipſis o-
pitulari, niſi gratiã eius & beneficentiã reſpuerent. In ſumma, oſtendit tam initiũ quàm progreſ-
ſum mali, vitio populi accidere, vt omni culpa Deum liberet, ac impiè Iudæos facere oſtendat,

quòd eum velut authorem mali accuſent, aut querantur quòd ipſis opem ferre nolit. Primùm igitur Dominus ſe veniſſe dicit. quorſum id, niſi vt Iudæis manum porrigeret? Vnde ſequitur meritò deſtitui: quia eius gratiam amplecti noluerunt. VENIRE autem dicitur Dominus, quum dat ſignum aliquod præſentiæ ſuæ. accedit prædicatione Verbi: accedit etiam variis beneficiis, quæ in nos confert, & ſignis quibus paternam nobis beneuolentiam demonſtrat. An verò, vt ait
Deut 4.33 Moſes, vllus vnquam populus tot ſigna vidit, & vocem Dei loquentis audiuit, vt populus iſte? Quum illis nihil profuerit aſſidua inuitatio, dum propoſita ſpe veniæ eos ad pœnitentiam hortatus eſt, non abs re tanquam de re prodigioſa quærit cur non fuerit exceptus. Conuicti itaque tenētur ingratitudinis, quòd quum ipſi Deum quærere debuiſſent, ne vltrò quidem venienti occurrerint. Nam pluſquàm ingrati eſt animi, vltrò oblatam Dei gratiam nolle amplecti. In verbo VOCANDI, repetitio eſt eiuſdem ſententiæ diuerſis verbis. Vocante Deo ad obedientiam, nos paratos & compoſitos eſſe decet. Hæc enim eſt reſponſio, quam ſibi negatam fuiſſe cóqueritur, dum nos eius Verbo totos addicimus. Cæterùm ad circunſtantiam loci propriè nunc reſtringitur: quia Deus exitum malis eorum proponens, obſtinatè contemptus fuerit, acſi apud mutos & ſurdos verba faceret. Hinc colligit culpam in ipſis hærere, quòd non citius liberati fuerint: idque confirmat prioribus experimentis: quia ſatis opis in ſe eſſe poſitum olim Patribus oſtēderit. Porrò ne tergiuerſando excuſent ſalutem ſe non eſſe adeptos, quū tamē cordi eſſet, ex aduerſo contendit cauſam mutationis alibi quàm in ſe quærendam: quia ſuæ potentię nihil deceſſerit. Se igitur in mora non fore quominus manum laborātibus porrigat, niſi malignè auxilium refugerēt. Hac autem interrogatione fiduciam maiorē exprimit, quaſi rem minimè dubiam aſſerens. Quis enim Deo obiicere audeat, imminutam eſſe potentiā ipſius? Commemorat igitur quàm potēter eripuerit populum ſuum ex Ægypto, ne hodie ipſum minus potentem eſſe arbitrentur, ſed vitia ſua obſtaculo eſſe agnoſcant. Dicit increpatione ſua ſiccatum mare, quaſi terrorē incuſſerit ve-
Exod. 14. lut comminatione interpoſita. Eius enim iuſſu & imperio diuiſa ſunt maria, vt via patefieret, &
21. Iordanis retrorſum actus eſt. Ita fiebat vt piſces aqua deſtituti interirent, ac putrefierent.
Ioſ. 3.16. 3 INDVO COELOS.) Commemorat etiam denſas illas tenebras, quæ trium dierum ſpatio
Exod. 10.3 per totam Ægyptum effuſæ ſunt. tunc enim cœlū velut habitu lugubri indutum erat. nam quēadmodum ſerenitas cœli læta eſt, ita caligo & tenebræ triſtitiam afferunt. Ideo veluti ſacco aut pulla veſte opertos cœlos fuiſſe dicit, quaſi ſigna & iudicia luctus eſſent. Si quis generales ſententias eſſe malit, fruatur ſuo iudicio. Sed mihi probabile eſt hiſtoriam redemptionis attingi, ex qua colligere promptum erat, Deum qui tam mirabiliter auxiliatus fuerat Patribus, eorum ingratitudine excludi, ne præſentibus miſeriis ſuccurreret.

4 DOMINVS IEHOVA.) Poſtquam populum bis reum peregit, ſubiicit more ſuo conſolationem. Sic enim nos pudefacit Dominus, vt ſtatim à pudore liberare velit. Quanuis igitur iuſtiſsimis de cauſis reiectum fuiſse populum, atque ſua culpa perire oſtēderit, quòd etiam liberatione indignum ſe præberet, tamē auxilium ei promittit. Porrò quia in re difficili creditu, neceſſaria erat ſingularis authoritas, præfatur ſe diuinitus miſſum eſſe, & inſtructum ad exequenda mandata. Vulgò hunc locum de Chriſto exponunt, acſi Prophetæ non conueniret, quòd poſtea colaphis cæſum ſe fuiſſe dicat: quod nuſquam de Iſaia legitur. Verùm hoc argumentum haud ſa-
Pſal. 22.19 tis firmum eſt: nam Dauid queritur diuiſas fuiſſe veſtes ſuas, quod propriè in Chriſtum compe-
Mat. 23.35 tit. non ſequitur tamen hoc à Dauide ipſo fuiſſe alienum. Mihi certè dubiū non eſt quin Iſaias in
Ioh. 19.24. medium prodeat, velut is qui omnium ſeruorum Dei perſonam ſuſtinet, & qui fuerunt ab initio, & qui poſtea futuri ſunt. Sibi verò LINGVAM à Domino datam eſſe dicit, vt promiſſiones quibus populū erigit, plus momenti habeant. Vacillat enim fides noſtra, ſi hominem ex ſe loqui ſuſpicemur. atque adeò miſer erat illius populi ſtatus, vt nullis rationibus humanis in ſpē liberationis adduci poſſet. Summa eſt, cœleſte illis afferri nuntiū propinquæ ſalutis: quod ſi quis nō admittat, Deo ſe rebellem & immorigerum prodet. Quanquam autē propriè fidem hîc ſibi conciliat Propheta, inde tamen colligere licet in genere, neminem idoneum eſſe ad docendum qui non fuerit primùm à Domino formatus. Quo monentur pij omnes doctores à Spiritu Dei petere quod alioqui minimè ſuppeteret. Adhibenda eſt quidem ſedulitas, ne ſuggeſtum niſi bene parati conſcendant: ſed tenendum eſt illud principium, quæcunque ad obeundum munus neceſſaria ſunt, Spiritus ſancti dona eſſe. Et ſanè ſumma eſſet temeritas, niſi Spiritus ſancti eſſent organa, prodire in medium Dei nomine. VT SCIAM. Hîc aliquid ſubaudiendum eſt, nempe Adminiſtrare, vel proponere. Sciendi verbum complectitur prudentiam ac dexteritatem, qua inſtructus debet eſſe Paſtor, vt fideliter & cum fructu verbū Dei adminiſtret: quaſi diceret ſe probè edoctum fuiſſe in ſchola Dei, atque ita certò tenere quid miſeris & ſub onere gementibus expediat. LASSOS vocat eos qui multis ærumnis fracti ſunt, vt prius vidimus, Qui dat laſſo
Suprà 40. virtutem. Sic etiam loquitur Chriſtus, Venite ad me omnes qui laſſi & onerati eſtis. Significat
29. ergo ſibi Deum fuiſſe doctorē & magiſtrū, vt miſeros homines apta conſolatione ſubleuare poſ-
Mat. 11.28 ſit, qua fracti ipſorum animi ad miſericordiæ Dei ſenſum erigantur. Vnde colligimus hoc potiſſimùm incumbere miniſtris Verbi, vt miſeros & fractos ærumnis, vel ſub earum mole curuatos

homines conſolentur: denique vt oſtendât quæ ſit vera quies & animorũ tranquillitas: quemadmodum prius cap. 29. vidimus. Docemur etiam quid potiſſimùm in Scripturis ab vnoquoq; noſtrûm quærendum ſit: nempe vt doctrina ſubleuãdis miſeriis noſtris idonea & apta imbuamur. *Verſ.* 18. 22.
Is enim ſe demùm in Euangelio profeciſſe ſciat, qui tempeſtiua conſolatione aduerſis rebus aut etiam deploratis animum ſuum erigere ac ſuſtinere poteſt. Multiplicem quidẽ eſſe vſum doctrinæ fateor, quia non modò afflictis & debilibus ſolandis vtilis eſt, ſed etiam ſeueras obiurgationes & minas aduerſus præfractos continet. Cæterùm Iſaias hoc ſibi præcipuè iniunctum docet, vt pro neceſſitate preſenti deficientibus Iudæis aliquid ſolatij afferat. EXCITABIT MANE. Hîc teſtatur Dominum ita ſolicitum eſſe de miſeris & oppreſſis, vt manè, id eſt tempeſtiuè, illis ſuccurrat. Nos quidem ſæpe deſtitui conſolatione fateor: ſed quanuis aliquandiu nos languere ſinat Deus, ſingulos tamen articulos opportunitatis tenet, vt neceſſitatem ipſam maturè præueniat ſuo auxilio. adde, ſi tardius ſuccurrat, id accidere noſtro vitio: quia non ſolùm torpore noſtro, ſed etiam contumacia ſubducimus nos eius gratiæ. Quicquid ſit, ſedulò aduigilat ſemper atque accurrit ad opem ferendam: imò fugientes etiam & repugnantes ad ſe vocat, vt eius gratiæ & benignitatis guſtu recreemur. Iterum verò repetit MANE, quo continuationem & aſſiduitatẽ ſignificat, ne ipſum more hominum ſubitos quoſdã impetus habere exiſtimemus, vt abiiciat vel paulò pòſt negligat eos quorum curam ſemel ſuſcepit, quos potius gratia ſua proſequitur vſque in finem, nec vnquam conſolatione deſtituit. VT AVDIAM SICVT DOCTI. Significat non vt tardis & ignauis vellicatam ſibi fuiſſe aurem, ſed fuiſſe formatum ac politum. Interim ſuo exemplo admonet Deum efficaciter docere omnes quorum miniſterio vti vult in ſalutem Eccleſiæ ſuæ. Parum enim eſſet ipſos inſtitui humano more, niſi intus ſpiritum Dei magiſtrũ haberent. Hinc melius conſtat quàm verum ſit quod prius diximus, non alios eſſe bonos doctores, quàm qui boni diſcipuli fuerint. Eos enim doctos & eruditos vocat. nam qui diſcere non dignantur, quòd ſe quantum opus eſt ſapere putent, bis inſaniunt: quando ſoli demùm iudicio Dei cenſentur verè eruditi ac docti, qui prius doceri ſe ſuſtinent quam doctorũ munere fungantur, vt certã eorum quæ tradunt notionem habeant, nec quicquam in medium proferant, niſi quod teſtari poſſint à Deo profectum eſſe: deinde, ſubinde diſcendo, continuos facere progreſſus non recuſant. Quod alij in accuſatiuo legunt, ſicut Doctos, durum ac remotum eſt. *2. Tim.* 3. 16.

5 DOMINVS IEHOVA.) Iterum repetit quod antea dixerat: atque hîc comprehendit omnia quæ ad Doctoris officium pertinent. Nam APERTIO auris non tantùm ad doctrinam, ſed ad totam vocationem referri debet: quum ſcilicet addicit ſibi in ſeruum, & certiorem facit ſui officij quem mittere decreuit, quum dat mandata, & exequi iubet quod ipſe mandat. Cæterùm, non tantùm aperitur auris à Domino, quũ oſtendit quid ipſe velit: ſed quum efficaciter hominis animum percellit, atque ita afficit vt ei obſequatur: quemadmodum Pſal. 40. dicitur, Aurem autem fodiſti mihi. Et ait Chriſtus, Quicunque audiuit & didicit à Patre, ille venit ad me. Quò pertinet ſecundum membrum, vbi negat ſe fuiſſe rebellem. Summa eſt, nihil eum temerè aggredi, ſed vocationis Dei probè cõſcium, munus doctoris quantumuis graue ac moleſtum, quia ad parendum voluntarius ſit, obire. *Pſal.* 40. 7. *Ioh.* 6. 45.

6 CORPVS MEVM EXPOSVI.) Probris, cauillis, & petulantiæ impiorum opponit infractam fortitudinem qua donatus eſt: quaſi diceret, Vtcunque obſiſtere conẽtur Dei contemptores, ſe tamen omnibus eorum iniuriis fore ſuperiorem, vt ſuſcepti laboris nunquam pœniteat. Interea apertè docet hic locus, miniſtros Verbi fideliter munus ſuum exequi non poſſe quin certamen à mundo immineat: imò hinc inde duriter impetantur. Nam ſimulatque Iſaias ſe mandato Deo obtemperaſſe dicit, adiungit etiam corpus ſuum percutientibus expoſitum fuiſſe. Hanc igitur conditionẽ fideles Dei ſerui effugere nequeunt, dum Verbi doctrinam adminiſtrant, quin ſuſtineant pugnas, conuitia, odia, calumnias, & varios inſultus ab aduerſariis, quibus odioſa eſt monendi & reprehendendi libertas, qua ipſos vti neceſſe eſt. Arment igitur ſeſe conſtantia & fide, quoniam bellum iis graue paratum eſt. Nec verò perſecutiones impiorum ſolummodo exprimit, ſed ignominiam mundi: quòd impij iuſtã cauſam habere videri appetũt, dum infeſti ſunt Verbi miniſtris, corúmq; doctrinã inſectãtur. eos enim pro maleficis & ſceleratis haberi volũt, vt odio & execrationi ſint omnibus. Itaque variis eos calumniis proſcindunt, nec ab vllo probri genere abſtinent: vt ſatis hodie experimur, quũ ab aduerſariis hæretici, ſeductores, ſeditioſi vocamur, & aliis maledictis impetimur, quæ Chriſto etiam & Apoſtolis obiecta ſunt. Adde quòd non modò à profeſſis & exteris hoſtibus ingeſta ſibi fuiſſe ſputa, & colaphos inflictos dicit: ſed perſtringit quas ferre oportuit cõtumelias ab inteſtinis & domeſticis hoſtib⁹: quia ſemper è medio Eccleſiæ gremio ſurgunt improbi & Dei contemptores, qui audacter Prophetis inſultent. Ad hæc igitur moderatè ferenda paratos eſſe oportet qui Deo ſeruire volunt: vt per infamiam & bonam famam ambulent: nec tantùm plagas, exilia, vincula, mortes contemnant, ſed etiam probra & ignominiam, tametſi morte interdum durior eſſe videatur. Hęc doctrina cùm ad pios omnes pertineat, tum verò præcipuè ad doctores Verbi, qui cæteris præire, ac velut anteſignani eſſe debent. *Mat.* 27. 63 *Ioh.* 7. 12. *Act.* 16. 20 *2. Cor.* 6. 8.

7 Nam dominvs iehova.) Declarat Propheta vnde tanta fortitudo,qua ipſũ alióſque Dei ſeruos præditos eſſe neceſſe eſt,vt omnium impetus fortiter ſuſtineant: nempe ab auxilio Dei,cuius fiducia ſe obduruiſſe prædicat aduerſus omnes mundi iniurias. Quũ verò excelſa animi altitudine præditus deſpexerit quicquid erat aduerſum,alios quoque ad eandem cõſtantiam inſtituit,ac velut in tabula depingit qualis ſit conditio omnium miniſtrorum Verbi:vt auerſi à mundo, totos ſe ad Deum conuertant,atque in eum penitus defixi ſint. Nullum enim erit tam graue certamẽ in quo ſuperiores futuri non ſint,eo freti duce. Similitudine Silicis docet quicquid accidat, imperterritum ſe fore:nam metus aut perturbationis,vt reliquorum affectuũ, ſigna in facie apparent.Vultus enim ipſe loquitur, ac demonſtrat quemadmodum affecti ſimus. Iam quum tam ignominioſè tractentur ſerui Dei, identidem ſuccumbere iniuriis neceſſe foret, *Iere.1.13.* niſi eas lapidea fronte vel ferrea diſcuterẽt:qua ratione & Ieremias dicitur poſitus eſſe in vrbem munitam,columnam ferream & murum æneum contra reges Iuda,Principes & populum, primo capite.& Ezechieli dicitur frons robuſta fuiſſe data: imò adamantina,& fortior ſilice, ne ad *Ezech.3.8* duritiem populi cederet,cap.3. Per verbum Pudefieri non idem vtroque in loco intelligit: quia priore membro ad affectum refertur,ſecundo ad rem ipſam vel effectum. Ergo initio verſus vbi gloriatur ſe non eſſe confuſum pudore, quia Deus ſtet à parte eius,ſignificat non ſufficere quòd Deus nobis auxilio eſſe velit,niſi id quoque ipſi ſentiamus.Quid enim proderunt nobis promiſſa Dei,ſi diffidimus? Requiritur ergo fiducia,qua ſuſtineamur, ac Deũ nobis propitium eſſe certò ſciamus. In fine verò de fœlici exitu ſe perſuaſum eſſę affirmat. Ita pudor tantundẽ valet ac fruſtratio:quia ſubſannationi obnoxij ſunt qui vanam ſpem & fallacẽ cõceperant. Hîc videmus peculiare quoddam auxilium promitti piis Doctoribus & miniſtris Verbi:vt quò grauius ipſos impetit Satan,atque infenſior eſt mundus,eò magis Dominus ipſos defendat, & ſingulari præſidio tueatur. Atque hinc conſtituẽdum, eos omnes qui cùm ad certamen venitur expaueſcunt, atque animis franguntur,nunquam ad obeundum munus ſuum ritè comparatos fuiſſe: nam qui certare neſcit,Deo & Eccleſiæ ſeruire neſcit,neque adminiſtrandæ Verbi doctrinæ idoneus eſt.

8 & 9 Prope est qvi.) Semper memoria tenendum eſt, Prophetam nihil cõmemorare quod peculiare ei ſit: ſed teſtari qualis velit eſſe Dominus,ac perpetuò futurus ſit erga fideles miniſtros:vt quiſquis hoc teſtimoniũ habet, quòd à Deo miſſus ſit,ſéq; officio ritè fungi nouit, omnes aduerſarios facilè contemnat, neque moueatur eorum calumniis, quũ à Domino iuſtificetur. ſicuti ſemper propè eſt Dominus & erit ad tuendã atque vindicandam veritatẽ ſuam. Cæterùm vt quis hoc cõteſtari poſſit,pura conſcientia opus eſt.Nam ſi quis temerè ſeſe ingerat, nec teſtimonium habeat ſuæ vocationis,aut ſomnia ſua in mediũ producat, fruſtra iactabit hãc promiſſionem,quæ ad eos ſolummodò pertinet qui à Deo vocati, partes ſuas ſyncera & integra fide implent. Etſi autem nunquam obſtrepere ceſſant Dei ſeruis vel hypocritæ, vel contemptores:obuiam tamen progreditur Iſaias,acſi nemo litẽ aut calumniã intendere auderet: non quòd compeſcere eos queat,ſed quia omnia tentando nihil proficient.Prędicat igitur ſe ex alto deſpicere falſas criminationes,quibus vtuntur aduerſarij piæ doctrinæ aduerſus eius doctores. Nullũ enim crimen eſt quo ipſos non ſugillent: ſed irrito conatu,quando non longè abeſt iudex,à quo vindicabitur eorum integritas.Poſſunt igitur audacter, ſicuti Paulus fecit, à peruerſis & iniquis *1.Cor.4.4.* hominum iudiciis prouocare ad diem Domini,à quo innocẽtia ipſorum patefiet. stemvs simvl. Tantum piis Doctoribus fiduciæ eſſe debet vt aduerſarios vltrò prouocare non dubitent. Satan enim cum ſuis miniſtris aperto marte congredi non ſemper audet, præſertim vbi mendaciis pugnat:ſed clandeſtinis artibus,ac veluti per cuniculos agit, vt incautos opprimat: at ſerui Dei palàm ſtare,& congredi cum hoſte, & rationibus pugnare non verentur,modò aduerſarij copiam ſui facere velint.Tanta eſt enim vis veritatis,vt apertam lucem non reformidet,ſicuti videmus hîc Iſaiam ſecurè laceſſere quoſcunque ſibi inſidiari videt. Ideo repetit, accedat ad me. Nam ad reddendam doctrinæ ſuæ rationem parati eſſe debent pij Miniſtri.Sed quis ipſos ęquo animo audire vult,ac perpendere qualis ſit ea doctrina quam in medium producunt? Accedent quidem libenter aduerſarij, ſed ad ſtringendos gladios, quibus eos iugulent: ad exacuẽdas linguas, vt omni maledicentiæ genere ipſos proſcindant. denique omnis ipſorũ defenſio in armis aut fraudibus poſita eſt: quia Scripturæ rationibus congredi non audent. Poſſumus ergo cauſæ noſtræ æquitate freti, liberè ipſos ad certamen prouocare. Tametſi nos cõdemnent indicta cauſa, atque multos habeant ſuffragatores ſententiæ ſuæ, non eſt quòd moueamur: quia Deo iudice,cuius cauſam agimus,tãdem abſoluemur. Paulus ad Romanos videtur ad hunc *Rom.8.33.* locum alludere,quũ ait, Deus eſt qui iuſtificat,quis condemnabit? Securè enim confugere poſſumus ad tribunal Dei,cùm de gratuita eius iuſtitia per Chriſtũ ſecuri ſumus. Sed hîc aliud argumentum tractat Iſaias.nec enim agit de vniuerſali hominum ſalute, ſed de miniſterio Verbi,cuius vindex erit Dominus aduerſus impiorum inſultus: nec eorum fraudibus aut iniuriis ſeruos ſuos opprimi ſinet.In fine verſus clarius demonſtrat ſe non in vmbra & ocio iactare fortitudinẽ, acſi nullus faceſſeret negotium:ſed quanlibet infeſtis copiis grauetur,ſe tamen fortiter in gradu ſtare: quia paulò pòſt ſua fragilitate concident & euaneſcẽt quicunque cum verbo Dei bellantur.

tur.& quaſi rem oculis cerneret,demonſtratiua particula vtitur, Ecce inſtar veſtium conſumpti à verminibus peribunt. Eadem ſimilitudine vtitur Pſaltes, dum huius ſeculi homines comparat Pſal.49.15
cum filiis Dei. Illi enim, tametſi ſpecioſi ſint, ac luceant inſtar veſtium ſplendidarum, peribunt: 16.
qui verò nunc in ſordibus iacent fideles, nouo ſplendore donati tandem fulgebunt vt ſtellæ. Hîc verò propriè de proteruis canibus loquitur, qui infeſti ſunt piis Doctoribus, iiſque inſultant. Tametſi enim magni æſtimentur ab hominibus, ſummamque apud ipſos authoritatem obtineant, concidet tamen atque euaneſcet eorum ſplendor, vt veſtium quæ a tineis eroduntur.

10 QVIS IN VOBIS.) Poſtquam concionatus eſt de inuicto Dei præſidio quo muniti ſunt omnes Prophetæ, ſermonem cõuertit ad pios, vt ſe verbo Dei regi patiantur, atque dociles ſeſe præbeãt. Vnde colligere licet quatenus ſeſe extulerit pia iactãtia cõtra ſuos obtrectatores. Nam quum tunc inter Iudæos numero & multitudine longè præualerẽt impij, periculum erat ne fidem paucorũ obruerent. Et interrogans vbi ſint timẽtes Deum, paucitatem eorũ notat. Interea ſeorſum eos cõpellat, vt ſe à promiſcua turba explicent, nec conſentiant prauis & dãnatis conſiliis: ſicuti cap.8. vidimus, Ne dicatis, Cõſpiratio &c. Quanuis ergo ſuo numero ingentẽ exercitũ conficiant Dei aduerſarij, quoſdã tamen reſiduos eſſe nõ dubitat Iſaias, apud quos proficiet eius doctrina. Eos autem alloquitur qui Deum timent: quoniam vbi nulla religio ac Dei timor, nullus etiã doctrinæ aditus patere poteſt. Videmus enim quàm proteruè eam reiiciant qui alioqui acuti ac perſpicaces haberi volunt: nam quia faſtu inflati, à modeſtia & humilitate abhorrẽt, in hac Dei ſapientia pluſquàm ſtupidi ſunt. Non abs re igitur hoc fundamentum ſtatuit: nempe timorem Dei, vt verbum eius attentè diligentérque audiatur. Vnde etiam apparet nuſquam eſſe verum Dei timorem, niſi vbi datur audientia verbo ipſius: nam hypocritæ quidẽ magno ſupercilio iactant pietatem & timorem Dei: ſed produnt peruicacem contemptum, cùm Euangelij doctrinam omnéſque pias monitiones reiiciunt. Hæc enim certa ipſorum probatio eſt, vt fucus quem facere volunt, detegatur. AVDIAT VOCEM SERVI EIVS. Poterat ſimpliciter dicere Vocem Dei: ſed nominatim dixit, SERVI. Deus enim audiri non vult niſi miniſtrorum voce, quorum opera vtitur ad nos docendos. Primùm autem de ſe loquitur Iſaias: deinde etiam de omnibus aliis, quibus eadem prouincia iniuncta eſt: ac ſubeſt tacita antitheſis inter audientiam quam exigit, & licentiam ſpernendæ doctrinæ, quam profani homines dum vilipendunt, ſua etiam petulantia multos vanos & futiles inducunt ad ſimilem contẽptum. Quia fidelibus licebat contrà excipere non ſibi conſtare fructum ſuæ pietatis, ſed miſerè affligi, perinde acſi perditè vixiſſent: præuertit & occupat Propheta hanc querimoniam, affirmans pios, quãuis hactenus duriter tractati fuerint, tamen non fruſtra parere Deo & verbo ipſius. nam ſi in tenebris ambularunt, futurum eſſe tandem vt luce Domini fruantur. Per Tenebras hîc intelligit Propheta non ignorantiam aut cæcitatem humanæ mentis: ſed afflictiones quibus filij Dei propemodum opprimũtur. Atque hæc conſolatio eſt cuius antea meminit, quum teſtatus eſt ſibi linguam eruditorũ datam eſſe, vt Verbum laſſo adminiſtraret. Ita hîc promittit futurum vt cõſolationem capiant, qui hactenus tot miſeriis deiecti ac ferè oppreſſi fuerunt.

11 ECCE VOS OMNES.) Exprobrat Iudæis quòd propriam ſibi lucem accendere, quàm accedere ad lucem Dei malint. Hic locus malè expoſitus fuit: quòd ſi verum eius ſenſum tenere velimus, notanda eſt antitheſis inter lucem Dei & lucem hominũ: id eſt, inter conſolationẽ quæ affertur per verbum Dei, & vana hominum ſolatia, dum rebus inanibus ac nihili conantur ac ſatagunt angores ſuos alleuare. Nam quum prius de luce & tenebris loquutus ſit, ac piis lucẽ promiſerit, qui vocem Domini audiunt: hanc lucem à Iudæis reiectam eſſe docet, vt aliam ſibi accenderent: atque futurum denuntiat vt ipſi tandem hac luce, velut incendio, abſumãtur. Sic ex- Ioh.5.35.
probrat Chriſtus Iudæis, quòd in luce Iohannis exultarent: quoniã eius perſona ad obſcurandam aut potius extinguendam Chriſti gloriam abutebantur. Obiicere enim perſonam Iohãnis, quæ Chriſti gloriæ tenebras obduceret, nihil aliud erat quàm lucem Dei in homine mortali fulgentem extinguere, vt aliã ſibi accẽderent: non quæ viã monſtrando ipſos dirigeret, ſed in qua præpoſterè exultando præcipites huc & illuc ferrentur. Dicens autem, Circundatos ſcintillis, perſtringit varias ipſorũ cogitationes, quibus incitati huc atque illuc incerti ferebãtur: vanitatémque eorũ hoc modo deridet, quòd in quamcunque partem eos traherent vanæ illecebræ, libenter & cupidè currebãt. ITE. acſi diceret, Experiemini quàm inanis & euanida ſit lux veſtra, vbi vos ſpes de nihilo conceptæ deceperint. Ironica enim permiſſio fruſtrationem notat. Alij exponunt, Impios ſibi accendere ignem iræ Dei: ſed altius ſpectauit Propheta, nec videtur ea ſententia congruere huic loco. E MANV MEA. Quoniam impij dum inebriantur inani fiducia, ſe extra omnem periculi aleam conſtitutos putant, ac ſecuri omnia paruipendunt, confidunt luci ſuæ, hoc eſt, præſidiis quibus ſe egregiè munitos arbitrantur: Dominus declarat futurũ vt in dolore iaceant: atque hoc à manu ſua profecturum. In ſumma, homines qui derelicta Verbi luce aliunde conſolationem petunt, miſerè perituros.

CAPVT LI.

1 AVDITE me qui ſequimini iuſtitiam, qui quæritis Iehouam, aſpi-
cite ad petram exciſionis veſtræ, & ad cauernam ſpecus vnde cru-
ti eſtis.
2 Aſpicite ad Abraham patrem veſtrum, & ad Saram, quæ pe-
perit vos: quoniam vnicum vocaui eum, & benedixi, & multipli-
caui eum.
3 Vtique conſolabitur Iehoua Sion, conſolabitur omnes vaſtitates eius, ponétque deſer-
tum eius quaſi locum deliciarum, & ſolitudinem eius, quaſi hortum Iehouæ. Lætitia & gau
dium inuenietur in ea: confeſſio & vox cantici.
4 Attendite ad me popule mi, & plebs mea audite me: quoniam Lex à me egredietur:
& iudicium meum in lucem populorum patefaciam.
5 Propè eſt iuſtitia mea: egreſſa eſt ſalus mea: & brachia mea populos iudicabũt. Me in-
ſulæ expectabunt, & in brachium meum ſperabunt.
6 Leuate in cœlum oculos veſtros, & aſpicite in terram deorſum: quoniam cœli vt fu-
mus peribunt: & terra vt veſtis veteraſcet: & incolæ eius in eundem modum interibunt.
Atqui ſalus mea in æternum manebit, & iuſtitia mea non interibit.
7 Audite me qui cognoſcitis iuſtitiam, populus in cuius corde eſt Lex mea. Ne timeatis
probrum hominis, & à contumelia eorum ne frangamini animo.
8 Quoniam ſicut veſtimentum comedet eos tinea: ſicut lanam comedet eos vermis. At
iuſtitia mea perpetuò manebit, & ſalus mea in ſeculum ſeculorum.
9 Suſcitate, ſuſcitate, indue fortitudinem, brachium Iehouæ. Excita te ſicut in diebus
antiquis, ſeculis olim præteritis. Annon tu illud es, proſcindens ſuperbam, conficiens
draconem?
10 Annon tu illud es, quod exiccauit mare, aquam voraginis magnæ: quod vertit profun-
dum maris in viam, ad tranſitum redemptorum?
11 Ergo redempti à Iehoua reuertentur: venient in Sion cum cantico, erítque gaudium
perpetuum ſuper caput eorum. Lætitiam & gaudium obtinebunt, fugiéntque dolor &
gemitus.
12 Ego, ego ſum, qui vos conſolor. Quænam es, vt timeas ab homine qui morietur? à filio
hominis, qui fœnum reputabitur?
13 Et oblita es Iehouæ factoris tui, qui extendit cœlos, & fundauit terram: & formi-
daſti iugiter tota die à furore affligentis, dum ad vaſtandum ſe parat. Et vbi furor af-
fligentis?
14 Feſtinat exul vt ſoluatur, vt non moriatur in ſpecu, nec deficiat eum panis ſuus.
15 Et ego Iehoua Deus tuus, qui ſeco mare, & ſonabunt fluctus eius: Iehoua exercituum
nomen eius.
16 Et poſui verba mea in ore tuo: & in vmbra manus meæ protexi te, vt plãtem cœlos,
& fundem terram. Dicam Sioni, Populus meus es tu.
17 Expergiſcere, expergiſcere, ſurge Ieruſalem, quæ bibiſti è manu Iehouæ calicem fu-
roris eius: fæces calicis " anguſtiæ bibiſti exprimens. " Vel, trepidationis.
18 Non eſt qui regat eam ex omnibus filiis quos genuit: non eſt qui apprehendat manum
eius ex omnibus filiis quos educauit.

19 *Duo hæc acciderunt tibi: quis condolebit tibi? Vaſtitas & contritio, & fames & gla-*
dius: quis conſolabitur te?
20 *Filij tui exanimati ſunt, iacuerunt in capite omnium viarum, ſicut bos ſylueſtris in re-*
ti, pleni furore Iehouæ, increpatione Dei tui.
21 *Itaque nunc audi hoc, miſera, & ebria, non à vino.*
22 *Sic dicit Dominator tuus, Iehoua, & Deus tuus, vindex populi ſui: Ecce abs-*
tuli è manu tua calicem" anguſtiæ, fæcem calicis furoris mei. Non fiet vt bibas " Vel, trepidationis.
amplius.
23 *Et tradam eum in manum oppreſſorum tuorum, qui dixerunt animæ tuæ, Incur-*
ua te, & tranſibimus. Et poſuiſti quaſi terram corpus tuum, & quaſi viam tranſeuntibus.

IN CAPVT LI.

1 & 2 AVDITE ME QVI SEQVIMINI IVSTITIAM.) Nunc Iudæos hortatur Propheta, ne deſperent ob ſuam paucitatem: ſic enim acciſi atque imminuti erant, vt paulò pòſt viderentur in nihilum redigendi, ſpes verò poſteritatis perexigua, vel nulla eſſet. Eos ergo reducit in memoriam originis ſuæ, vt intelligant ſe, tametſi exiguę reliquiæ eſſent, augeri à Deo, ac multiplicari poſſe: ac iubet eos Abrahamum patrem ſuum contemplari, qui quum vnicus eſſet, magnum in numerum auctus, & immenſa poſteritate à Deo donatus eſt. Vnde colligere poterant, Deum, qui tam exiguo temporis ſpatio adauxerat ipſorum patres, in poſterum quoque adaucturũ ipſos: quum neque imminuta eius potentia, neque voluntas immutata ſit. AD PETRAM EXCISIONIS VESTRÆ. Nonnulli exiſtimant Abrahamum vocari Rupem, quòd robuſtus fuerit fide, quemadmodum à Paulo, Romanorum capite quarto, dicitur. *Rom. 4.16* Alij contrariam penitus huic metaphoræ rationem adducunt. Petram enim vocari putant, quòd effœtus eſſet: Saram, Cauernam, quòd eſſet ſterilis. *Gen. 16.2* Sed vtrique, meo iudicio, falluntur: nam ſimplex metaphora eſt, ſumpta à lapicidinis, atque ipſos ex Abrahamo & Sara eductos eſſe dicit, vt lapides è rupe & cauerna exciduntur. Hac doctrina & admonitione fulciri pios in clade Gentis pluſquàm operæpretium fuit. Semen Abrahæ promiſerat Deus fore ſicut ſtellas cœli, & arenam maris: exciderat hęc in ſpeciem promiſſio in ea vaſtitate, vbi qui reſidui erant nihil ferè differrent à paucis acinis poſt peractam vindemiam. *Gen. 15.5, & 22.17* Sed quum iam experti eſſent quàm efficax eſſet Dei virtus ad creandum è nihilo ingentem populum, bene ſperare iubet Propheta, ne Deo ſint ingrati: & ſermonem directè conuertit ad fideles, quibus moleſta erat hæc tentatio. Nec enim omnes alloquitur, ſed eos tantùm qui promiſſioni locum dare poterant, nempe quos vocat Sectatores iuſtitiæ. Nam incredulis & hypocritis ſcatebat regio, qui pridem à ſtudio pietatis defecerant: quo maiori laude digna fuit eorũ perſeuerantia qui ſequi quod rectum eſt non deſtiterunt. Vbi verò eſt iuſtitiæ ſtudium, illic datur Deo audientia: vbi eſt incredulitas, nulli promiſſioni locus eſſe poteſt. Quamuis ergo iactarent ſe filios Abrahæ, tamen non omnes huius doctrinæ capaces erant. Rationem autem ſectandæ iuſtitiæ docet, nempe, ſi quæramus Dominum. Eos enim qui ſpecimen iuſtitiæ præ ſe ferunt, nec intendunt in hunc ſcopum, tota via errare neceſſe eſt. Sunt igitur hæc duo inter ſe coniungenda: nempe, ſtudium iuſtitiæ, & inquiſitio Dei. QVONIAM VNICVM VOCAVI EVM. Hæc applicatio ſatis demõſtrat quorſum pertineat hæc Prophetæ exhortatio, nempe ad erigendos piorum animos in ſpem melioris ſtatus. Vnicum vocaſſe dicit, non tantùm quòd nullos ſecum haberet, quum euocatus eſt è patria ſua: ſed quia Dominus ipſum in terra Chanaan abſque liberis ad effœtam vſque ſenectutem habitare paſſus eſt: ita vt nulla ſpes ipſi eſſet ſuſcipiendæ prolis, præſertim quum ſterilis quoque eſſet Sara: tandẽ filius vnus quaſi in orbitatis ſolatium illis datus, paulò pòſt ad mactationem trahi videtur. Eum tamen Dominus magno liberorum numero auxit ac locupletauit. Quàm neceſſaria fuerit Iudæis hæc conſolatio nuper attigi: & facile eſt ex miſero & infœlici eorum ſtatu, quẽadmodum hiſtoriæ ſatis teſtantur, iudicare. Hodie quoque nobis in hac Eccleſiæ diſſipatione perneceſſaria eſt, ne frangamur animis ob paucitatẽ noſtram: & Deum inuſitatis modis Eccleſiã ſuam adaucturum ſperemus. Nam huius rei ſpeculum hîc apertiſſimum & lucidiſſimum in benedictione, qua

Dominus Abrahæ ad extremum vſque ſenium orbi & ſolitarij ſobolem adauxit, cōtēplamur. Nec enim ad Iudæos tantùm pertinet iſta promiſſio, ſed ad reliquas gentes: ob quam etiam cau-
Gen.17.5 ſam non Abram, ſed Abraham vocatus eſt.

3 VTIQVE CONSOLABITVR IEHOVA SION.) Oſtendit Propheta exemplum in perſona Abrahæ editum fuiſſe, quod omnibus ſeculis conueniat: nam vt Dominus tātam ſobolē repēte ex vno homine genuit: ſic etiam miris & incognitis rationibus Eccleſiam ſuā populoſam redditurum: non ſemel tantùm, ſed quoties orba & ſolitaria eſſe putabitur. Sic etiā
Rom.4.24 Paulus ad Romanos capite quarto, poſtquam de fide Abrahæ loquutus eſt, atque ipſius excellentiam prædicauit, eam doctrinam vnicuique noſtrûm accōmodat, Quòd in ſpem contra ſpē crediderit: neque in varias partes mens eius diſtracta ſit: ſed perſuaſum habuerit, Deum quæ promiſerat, ſimul efficere poſſe, tametſi incredibilia atque ab omni ratione aliena viderentur. Quod addit, VASTITATES EIVS, poſſet reſolui, Dominus conſolabitur Eccleſiā ſuam, non tantùm quum florebit, ſed etiam quum vaſta erit & in ſolitudinem redacta. Vaſtari enim & deformibus ruinis ferè ad interitum vſque corrūpi oportuit, antequam ſentiret hoc de quo agitur auxilium. Quod ſequitur, ex deſerto fore QVASI LOCVM DELICIARVM, al-
Gen.2.15, & 3.23. ludit Propheta ad locum Moſis, vbi refert hominem initiò in horto Eden, id eſt, in loco deliciarum collocatum eſſe: vnde expulſus eſt ſua culpa. Nunc verò nos qui priuati ſumus illa Dei benedictione quam in primum parentem contulerat, in vniuerſo orbe exulamus, atque deliciis illis priuamur. Proinde quoties accidunt magnæ clades, atque inuertitur ordo rerum, & miſerè vaſtantur omnia ac diſſipantur, nos infidelitatis noſtræ, ac vitiorum, quæ magna ſunt, pœnas dare intelligamus: ac meminerimus illius ſententiæ quæ in primum parentem, aut potius in vniuerſum genus humanū lata eſt. idq; cùm in omnibus vitæ noſtrę partibus, tum verò maximè quū diſſipatum atque euerſum Eccleſiæ ſtatum cernimus. Terra enim, quæ alioqui omnium bonorum genere abundaret, noſtra culpa in ſolitudinem redacta: Eccleſia quæ vbique floreret, diruta atque diſſipata eſt. LÆTITIA ET GAVDIVM. Significat tantam fore mutationem vt non amplius gemat aut conqueratur Eccleſia. nihil enim præter mœrores & gemitus in ea audiri poterat, quum dura captiuitate premeretur. Nunc inſtaurata exultabit, & gratias aget Deo: qua in re ſimul gratitudinis admonemur, vt prorūpamus in laudem Dei & gratiarū actionem, cùm eius bonitatem experti ſumus.

4 ATTENDITE AD ME POPVLE MI.) Non abs re ſibi toties audientiam fieri petit Dominus. Satis enim experimur quàm ſimus tardi ad ipſum audiendum, præſertim rebus aduerſis: quum vel maximè conſolatione opus eſſet, eam reſpuimus impatientia noſtra, ac deficimus. Debet igitur vnuſquiſque noſtrûm, quò magis conſtringitur anguſtiis, eniti ad cor ſuum dilatandum: & hoc modo excitare ſeſe, atque excutere torporem ſuum, vt conſolationem admittat. Requiritur autem hîc attentio, quæ patientia ſuſtentet animos, donec aduenerit maturum gratiæ tempus. Significat verò Dominus ſe iterum regnaturum, atque excitaturum Eccleſiam in qua nomen ipſius inuocetur. Etſi autem nomen Legis tantundem valet atque Edictum quod promulgari iubebit Deus, vbi Eccleſiam ſuam colligere volet, modum tamen regnandi ſimul indicat: nempe per Legem & doctrinam ſuam. Vnde perſpicitur nullum illic eſſe Dei principatum, id eſt, non agnoſci ab hominibus, vbi repudiatur doctrina. Per IVDICIVM intelligit regiminis normam & adminiſtrationem, qua regnū ſuum inſtaurabit. Hoc autem IN LVCEM POPVLORVM eſſe dicit, quoniam miſeri homines è tenebris eruuntur, quum Deus incipit regnare, & doctrina Verbi illuſtrantur. PATEFACIAM. Hoc verbum ארגיע variè exponunt interpretes, eò quòd רגע diuerſa ſignificata habeat. Interdum enim Scindere & aperire, interdū Quieſcere ſignificat. Quidā ergo exponunt, Faciā quieſcere, id eſt, Stabiliam: nec malè conuenit. Aliter exponunt plerique ex Iudæis: ſed contortas & ſpinoſas eorum interpretationes non referam. Hanc lectionē ego potius amplector, Proferam iudiciū: vel, Erūpere faciam: vel, quod idem valet, Patefaciam: quòd melius cum priore mēbro quadrare mihi videatur. Scimus autem repetitiones Hebræis valde familiares eſſe. Quanuis ergo diuerſis verbis vtatur, tamen eadem ſententia eſt. Quod enim dicit Legem à ſe proditurā, nunc ſe iudicium patefacturum ait.

5 PROPE EST IVSTITIA MEA: EGRESSA EST SALVS.) Confirmat ſuperiorem doctrinam. Iuſtitia Domini relationem habet ad homines, qui iuſtum ipſum experiuntur. Quum populus dura ſeruitute premebatur, ſe quidem iuſtas ſcelerum ſuorum pœnas dare agnoſcebat: ſed mirari poterat ſe ita deſtitutum, quòd ceſſaret Dei cultus, eiuſque nomen probro eſſet impiis, qui impunè graſſabantur. Vt ergo conſolationē ipſis afferat, promittit Deum propediē affuturum, vt verax & iuſtus ab omnibus agnoſcatur. Nec enim iuſtum intelligit, quòd iuſtam cuique mercedem reddat: ſed quòd optimus ſit ſuorū cuſtos, & erga eos beneficus, quòd piis omnibus fidem præſtet, ac ſeruet promiſſa, quum eos eripit, nec tandem opprimi ſinit. Quod melius liquet ex proximo mēbro, vbi exegeticè adiūgit ſalutem ſuam egreſſam eſſe.

ſe. Nam in liberatione populi enituit Dei iuſtitia. Captiuitas autẽ qua tenebantur Iudæi in Babylone, ſpecies interitus erat. Quo fit vt redemptionem illam Salutem vocet. BRACHIA MEA POPVLOS IVDICABVNT. Per Brachia ſignificat expanſionem virtutis ſuæ. Frequens eſt in Scripturis anthropographia. Quoniam verò anguſta dominatio Dei, imò nulla videbatur, propterea brachiorum mentionem facit, quibus ſignificat ipſum longè latéque regnum ſuum propagaturum eſſe.

6 LEVATE IN COELVM.) Quum tantæ in mundo apparent mutationes, quia eadem volutatione putamus rapi Eccleſiam, neceſſe eſt mentes ſupra cõmunem naturæ ordinẽ attolli: alioqui pendere videbitur ſalus Eccleſiæ de filo, ac fluctuare inter medias tẽpeſtates. Quãquam in cœlo quoque & terra conſpicere licet quàm prudenter omnia moderetur Deus, quàm paternè foueat ac tueatur ſuum opificiũ, & fabricam mundi, quàm rectè conſulat omnibus creaturis. Sed ſingulari modo dignatur Eccleſiæ ſuæ proſpicere, ſicuti eam à cõmuni ſorte ſegregauit. Atque vtrũque hìc cõplexus eſt Propheta. Iubet enim fideles ſurſum & deorſum vertere oculos, vt tam in cœlo quàm in terra obſeruent admirabilẽ Dei prouidentiam, qua ordinem ſemel à ſe poſitum tam pulchra ſerie continuat. adiungit tamen, quanuis ad interitum vergant cœlum & terra, fieri non poſſe vt Eccleſia labefiat, cuius ſtabilitas in Deo fundata eſt: acſi dixiſſet, Centies miſceri continget cœlũ terræ potius quàm effluat promiſſio cui ſalus veſtra innititur. Ideóque ſalutẽ priore loco ponit: deinde adiungit iuſtitiã, qua illa tanquam ſolido fundamento ſuſtinetur. Quoties ergo vndique inſtabunt pericula, ad hoc aſylum confugere diſcamus. Atque huic ſententiæ reſpondet quod habetur Pſal. 102, Cœli veteraſcent & peribunt: tu verò Domine idẽ ſemper es, & anni tui non mutantur. Ergo filij filiorũ habitabunt, &c. Vterq; locus admonet gratiã Dei, quam in Eccleſiæ conſeruatione declarat, excellere ſupra alia quælibet eius opera. Quicquid enim cõplectitur cœlum & terra, caducũ & fragile eſt: at Dei ſalus, qua Eccleſiam tuetur, quum æterna ſit, his periculis obnoxia eſſe non poteſt. *Pſal. 102. 27*

7 AVDITE ME.) Quoniam impij quum proſpero rerum ſtatu fruuntur, rident fidem noſtram, atque ærumnis & calamitatibus noſtris inſultant: ideo Propheta fideles ad patientiam hortatur, ne vereantur eorum probra, ne conuitiis frangantur, quòd diuturna futura non ſit eorum fœlicitas: qui vtcunque proteruè exultent, iam deſtinati ſunt tineis & vermibus: ſicuti fidelibus in manu Dei repoſita eſt ſalus, à qua videntur longiſſimè repulſi. Hìc verò rurſus notanda eſt repetitio verbi AVDITE. Dominus enim iam tertiò audientiam poſtulat: quia dum anxij ob miſerias noſtras trepidamus, non ſine maxima difficultate acquieſcimus eius promiſſis. Proinde ſæpius excitari nos ac ſtimulari neceſſe eſt, donec omnia obſtacula luctati ſimus. Nec verò incredulos hìc cõpellat, ſed qui iuſtitiam norunt: quia etſi non reſpuunt data opera verbũ Dei, ſæpe tamen ianuam claudunt iuſtitiæ eius, ne ad ipſos vſque perueniat, dum præoccupati rebus aduerſis occludunt aures, ac propè animum deſpondent. Vt ergo admittant promiſſa, vt dent conſolationi locum, excitat eos atque erigit Propheta. Notanda eſt autem ſermonis ſeries. Exprimit enim qualem Dominus populũ habere velit: nempe qui iuſtitiam norit: deinde qualis hæc notio ſit, ipſe explicat: quum ſcilicet inſitam atque infixam cordi Legem habet. Nulla enim iuſtitia ſine verbo Domini eſſe poteſt: nullæ hominum leges, quanuis bene conſtitutæ, nos ad veram iuſtitiam adducent. Adumbrare quidem poterunt, ſed nunquam verè exprimẽt. Simul verò oſtendit quomodo proficiendũ ſit in Lege Domini: nempe quum eam animo cõplectemur. Sedes enim Legis huius non in cerebro, ſed in corde eſt, vt cœleſti doctrina imbuti penitus innouemur.

8 AT IVSTITIA MEA.) Quoniam piis Dei ſeruis varia probra & vituperia ſuſtinenda ſunt ab hoſtibus Verbi: ideo Propheta ipſos hortatur ac incitat ad ea fortiter ſuſtinenda. Sæpe enim magis ignominia hominum & conuitiis, quàm gladiis & flammis cõmouemur: ſed laudi & gloriæ ducendum eſt, quòd iis contemptui atque execrationi ſumus. Porrò hinc exurgit magnanimitas, quòd tametſi nos veluti quiſquilias aut ſcobes reiiciat mundus, Deus nos in *1. Cor. 4. 13* pretio habet: quia cõmunem cum ipſo cauſam ſuſtinemus. Præferamus ergo cum Moſe oppro- *Exod. 2. 12* brium Chriſti theſauris Ægyptiorum. Lætemur cum Apoſtolis, qui alacres & læti diſcedebant *Hebr. 11. 26* à conſpectu concilij, quòd digni habiti eſſent qui pro nomine Ieſu contumelia afficerentur. *Act. 5. 41* Porrò quia leuis eſſet nobis conſolatio ex interitu impiorum, niſi ſalui eſſemus, oſtendit qualis conditio noſtra futura ſit: nempe, quòd nunquam deſtituemur iuſtitia & ſalute Dei. Sed videtur parum apta huiuſmodi cõparatio, dum impiorum exitium cum iuſtitia ſua confert. Poterat enim multò cõmodius & apertius dici, Tametſi reprobi exultent, tamen propediem peribunt: pij verò tametſi videantur mortui, viuent. Sed quum nullam noſtri mentionem faciat, ac perpetuitatem iuſtitiæ Dei ſolũmodò cõmendet, obiici poteſt, nihil inde nos iuuari, qui ferè oppreſſi ſumus. Verùm his verbis admonet Propheta, petendam eſſe inde conſolationem in ærumnis noſtris, quòd incolumitas & ſalus noſtra quodámodo in Deo incluſa ſit. Nam quandiu in ſeipſis hærent homines, vel ſubſidunt, nihil bonæ ſpei omnino concipere poſſunt, quod non ſta-

tim excidat. Ad Deum igitur conuertendi ſunt animi, cuius miſericordia manet à ſeculo vſque
Pſal.103.17 in ſeculum ſuper timentes eum, vt inquit Dauid:& iuſtitia eius ſuper filios filiorum. Quoniam ergo ſalus in bonitate Dei fundata eſt, eò nos reuocat Iſaias, vt in nihilum redigantur homines, atque in Deo ſolo fiducia locetur. Sic enim colligendũ eſt: ſalutem eſſe in Deo, non qua ſeipſum, ſed qua nos conſeruet: iuſtitiam, quam in defenſionem noſtri & conſeruationem exerat. Proinde ex perpetuitate ſalutis & iuſtitiæ diuinæ colligẽdum eſt, Dei ſeruos interire nullo modo poſſe: quemadmodum etiam nuper citauimus ex Dauide: Tu idem es, & anni tui non deficient. Filij ſeruorum tuorum habitabunt, & poſteritas eorum in ſeculũ firmabitur. Itaque videmus vt perpetuitatem illam filiis Dei applicet, qui non in ſeipſis, ſed in Deo ſubſiſtunt, & in eo ſalutis ſuæ fundamentum habent.

Pſal.102.29

9 & 10 SVSCITA TE.) Hîc docet Propheta, cùm Deus nos erigit ſuis promiſſis, ſimul precibus inſtandum nobis eſſe, vt præſtet ea quæ promiſit. Nec enim ideo nos conſolatur vt ſocordes reddat, ſed vt ſtudio precandi maiore accendamur, fidemque noſtram aſſiduè exerceamus. Loquitur autem Propheta ex ſenſu noſtro: quia Deum dormire exiſtimamus quandiu inopiæ noſtræ non ſuccurrit. Et eouſque nobis indulget Dominus, vt nos pro ſenſu infirmitatis noſtræ loqui & orare ſinat. Petunt ergo pij à Domino vt expergefiat, non quòd eũ otioſum in cœlo iacere putent: ſed potius fatentur tarditatem ac ruditatem ſuam, quòd neque aliud de Deo concipere, quandiu opem eius non ſentiunt. Sed interea, tametſi caro eum dormire, aut miſerias noſtras negligere putet, altius aſſurgit fides, atque perennem eius virtutem apprehendit. Excitari ergo & indui fortitudine dicitur, cùm virtutis ſuæ documẽta prębet, quòd alioqui eum iacere aut quieſcere exiſtimemus. Interea Propheta brachium Dei quod abſconditum erat compellans, quaſi in eius conſpectum pios adducit, vt ſtatuant non alia de cauſa miſerè & duriter ſe affligi ab hoſtibus, niſi quia Deus auxilium ſuum ſubduxit. Cunctationis autem cauſa alibi oſten-
Suprà 50.1 ſa fuit, quòd ſe ab eo alienauerant. Per Dies antiquos memoria repetendũ eſſe docet quicquid iam olim Dominus pro ſalute ſuorum egit. Tametſi enim ceſſare videatur, & abiicere curã noſtri, idem tamen Deus eſt qui olim præerat Eccleſiæ ſuæ. Proinde quos in tutelam ſuam recipit, eos nunquam deſerere aut abiicere poteſt. SECVLIS OLIM PRÆTERITIS. Hæc repetitio melius exprimit, non ſolùm conſideranda eſſe quæ nuper, ſed quæ iam olim acciderunt. nam ad vetuſtiſſimas vſque ætates extendere animos noſtros conuenit, vt emergant ſupra tentationes, quibus alioqui facile eſſet eos obrui. Teſtimonia igitur gratiæ quæ Deus variis ætatibus multa ediderat, hîc coaceruat Propheta, vt ſi pauca non ſufficiant, ipſa tamen multitudo penitus confirmet Eccleſiæ fidem. Cæterùm quia nimis longum fuiſſet integrum catalogum texere, præcipuum illud ſpecimen & præ aliis memorabile producit in medium, quòd ſcilicet ſemel ex Ægypto mirabiliter redemptus eſſet populus. nec enim mihi dubium eſt quin per Rahab intelligat ſuperbam & ferocem Ægyptum: quemadmodum etiam Pſalmo 86, Memor ero Rahab,
Pſal.86.4 & Babylonis inter familiares meos. Similiter Ezechiel regem Ægypti Draconem vocat, Ecce e-
Ezec. 29.3 go ad te Pharao rex Ægypti, draco magne, qui habitas in medio fluuiorum tuorum. Satis conſtat, atque inter omnes conuenit, hîc in memoriam reduci mirificam liberationem populi ex Ægypto. Si tunc ſuperbia illa Ægypti domita ac compreſſa eſt, ſi profligatus draco, cur non idem nobis quoque ſperandum erit? Quærendo annon illud ſit idem brachium, ratiocinatur à natura Dei: nec enim poſſet hoc de hominis brachio prædicari, cuius vires tametſi magnæ fuerint, tempore minuuntur ac pereunt. Milo, qui robuſtiſſimus fuerat, ſenio confectus, brachia ſua intuẽs, gemebat, quòd priſcis illis viribus ſuis deſtitueretur. At nõ eſt ita in Deo, cuius vires nullo æuo minui poſſunt. Hoc enim legendum eſt ἐμφατικῶς, Annon illud es? quoniam oſtendit eundẽ eſſe Dominum qui olim fuit, quum immutabilis maneat. Tametſi autem non omnia miracula referat Iſaias, quæ edita ſunt à Deo quum è ſeruitute Ægypti populum ſuum eduxit, tamen paucis cõprehendere voluit omnia quæ à Moſe referuntur, vt quàm variis modis Dominus potentiã ſuam demonſtraſſet, Iudæi paucis admoniti obſeruarent. Ponitur autẽ maris rubri exiccatio, nõ modò propter inſignem miraculi præſtantiam, ſed quia in hunc finem tot iam miracula præceſſerant, vt populus ab iniuſta vi & tyrannide ereptus, in terram ſibi promiſſam tranſiret. Ideo ſpecialiter cõmemorat Propheta viam redemptis patefactam eſſe. Atque hoc exẽplo nobis reputandum eſt qualis erga nos fuerit Deus, vt eum non diſſimilem ſui fore in poſterum quoque ſtatuamus, ſicut ex contextu patet.

11 ERGO REDEMPTI.) Nunc clarius exprimit quod breuiter attigerat: poſtquam enim magnifica Dei opera retulit, quibus olim potẽtiam ſuam oſtendit in Ægypto, vt populum ſuum liberaret: colligit nec mare, nec altas rupes, nec abyſſos, ne inferos quidẽ ipſos obſtare poſſe quominus populum è Babylone educat. Atque vt magis cõfirmet, & exemplum illud accommodet, Redemptos vocat, vt id ad ſe pertinere intelligant, quòd ſe liberatorem populi ſui nominat: nec dubitent quin tale in ipſis liberandis exemplum editurus ſit quale iam olim ſpectatum fuerat, quum eadem ſit ratio. IN SION. Nempe in eum locum vbi nomen ſuum voluit inuocari,

cari, vt inſtauretur templum, & purus Dei cultus reſtituatur. Nam quum Iudæis in exilio Babylonico idem auxilium ſperandum eſſet quod experti fuerant Patres: quia Deus ſimiliter ipſorũ quoque eſſet redemptor, vna in re ſuperiores erant Patribus, quòd tunc montem Sion elegerat Deus, vbi pollicitus fuerat æternam ſibi fore requiem. Quoniam verò mirabile futurum erat opus Dei quod promittit Iſaias, ideo populum hortatur ad laudem & gratiarum actionem. רנה quidem ſimpliciter pro Exultatione accipi poteſt: ſed quum ſæpe laudem ſignificet quæ Deo tribuitur, quum eius beneficia agnoſcimus, malo in hac ſignificatione hoc loco accipere. Magnam verò & inſperatam mutationem fore ſignificat, ita vt ampliſſimam gaudij & gratiarum actionis materiam habeant. Gaudium ſuper caput fore dicens, alludit ad coronas quibus ſeſe ornabant in lætis conuiuiis. Addit gaudium apprehenſuros, quo firmam & ſolidam fruitionem denotat. Poſtremò amplificandi cauſa addit profligatum iri omnem mœrorem, ne metuant quod accidere ſolet, vt celeri conuerſione facta, extrema gaudij luctus occupet. Interim admonet Propheta, tametſi gemant ac verſentur in mœroribus, patienter expectent hunc exitum quem promittit. Prou. 14.13

12 Ego, ego svm.) Hîc non tantùm gratiam & ſalutem pollicetur Iudæis, ſed cum ipſis expoſtulat Dominus, quòd fidem ſibi derogent, ſuamque potentiam minoris faciant quàm decebat. Eſt enim prorſus indignum, ſic expaueſcere ad hominum minas, vt auxilium Dei pro nihilo ducatur: quia in hunc finem attollit ſuam potentiam, vt nos ſaltem contra omnes impetus fulciat. Quare homines nimium metuendo, prodimus Dei contẽptum. Vnde apparet quàm iniquum ſit, Deo ad quietem vocante, ad hominum terrores tumultuari. Et certè mira eſt hominum ingratitudo, qui dum audiunt à parte ſua Deum ſtare, nullam ex tam magnificis eius promiſſis ſpem concipiunt, vt intrepidè exclamare audeant, Si Deus pro nobis, quis contra nos? Itaque in periculis hærent attoniti: ac multò plus homini mortali tribuunt potentiæ in nocendo, quàm Deo in iuuando. Meritò ergo exprobrat Iudæis, quòd ſe his promiſſis non muniant, atque inuictos ſe præbeant aduerſus omnia pericula. nam ſumma contumelia afficitur Deus, quum de ipſius veritate dubitatur: quia ſcilicet ita nos exanimant humani terrores vt in eius promiſſis conquieſcere nequeamus. Hæc autem repetitio magis afficit, Ego, ego. Is enim conſolationem promittit qui verax eſt, in quem nihil hominum vires aut conſilia efficient. Quum ei diffidis, ſequitur te non cogitare quiſnam ſit. vt timeas ab homine. Quàm fragilis, caduca, fluxa & vana ſit hominum conditio cõmemorat, quò magis amplificet ſocordiæ crimen, vbi vmbra & fumus Deo præfertur. Oſtendit aũt homines quandiu memores ſunt Dei, metu exanimari non poſſe. Quũ ergo periculis ingruentibus obſtupeſcimus, ſequitur nos Dei oblitos eſſe. Ideóque ſubiicit, Rom. 8.31

13 Et oblita es.) Nec verò ſatis eſt imaginari aliquem eſſe Deum, ſed eum agnoſcere vt noſtrum, & amplecti debemus. Quòd factorem vocat, ad vniuerſalem creationẽ referendum non eſt, ſed ad regenerationẽ ſpiritualem: ſicuti iam aliis locis monuimus. quo ſenſu vocamur etiam à Paulo τὸ ποίημα Dei, quòd ad omne opus bonum ab ipſo creati ſimus. Ergo ſi creationis noſtræ & adoptionis memores ſumus, ex principiis continuum progreſſum licebit ſperare, ne ingrati ſimus Deo, vbi veracem ſe certa experientia probauit. Porrò ſpeciali beneuolentiæ qua Deus populum illum amplexus erat, ſimul adiungit immenſam eius potentiam, quam opponit hominum imbecillitati, quos antea fœno comparauit. Eam autem ab operibus demonſtrat, vt ſtupidiſſimos eſſe oporteat qui eam non animaduertant: nec enim oculos vllam in partem conuertere poſſumus, quin ampliſſima diuinæ bonitatis & potentiæ teſtimonia ſeſe offerant: quæ tamen per ſynecdochen breuiter deſignat, cùm dicit cœlos ab eo expanſos fuiſſe, terramque fundatam. Summæ igitur vecordiæ & ignauiæ eſt, ipſius obliuiſci, quum tot ſignis atque monumentis in memoriam hominum reuocetur. et formidasti. Perſequitur eandem cõparationem. Quid enim ſunt homines, inquit, vt eos reformides, ſi cum Deo cõpares, qui auxilium tibi ſuũ promittit? Atrox certè fit iniuria Deo, niſi potentiorẽ ipſum ad nos ſeruandos, quàm hoſtes ad perdendos eſſe intelligamus. Vult ergo conſiderari Dominus à nobis quiſnam & qualis ſit, quàm longè & latè pateat eius potentia, ne mortalis hominis furorẽ, qui turbinis aut fumi inſtar euaneſcit, metuamus. Ephes. 2.10

14 Festinat exvl.) Verſiculus hic variè exponitur: nam aliqui ad Cyrum referri putant: atque ita dictionẽ צעה tranſitiuè accipiunt, atque exponunt, Migrare faciens. Sed magis receptũ eſt, vt pro Vincto & oppreſſo, aut exule accipiatur qui vagus & inquietus errat. Nec verò tantùm exulabant Iudæi, ſed ita captiui erant vt liber in patriam reditus ipſis eſſe non poſſet. Itaque de Iudæis hoc interpretor. Sed adhuc bifariã intelligi poteſt: aut quòd nimiã ipſorum feſtinationẽ caſtiget Propheta, quòd impatienter reditum appeterent: aut quòd maturè reditum in patriã aduentare ſignificet, vt ne tædio exanimati ſuccũbant: quaſi diceret, tempus mox venturũ quo ſe ad profectionẽ accingant. Atque hæc ſecunda expoſitio magis recepta eſt: quam libenter ſequor, quoniã optimè quadrat contextui Prophetæ. Sed abſurdũ videri poſſet, quòd breui redíturũ ſignificet populũ, cuius tam diuturna fuit captiuitas: atqui Deus non abs re

id mox venturum dicit,quod differt in opportunum tempus. tametſi enim longum nobis videatur,quia tamen aptum & idoneũ,breue eſt. Et certè breue fuit tẽpus,ſi monarchiæ illius ſtatum conſideres,quæ tam ampla,támque firma erat,vt nullo æuo dirui poſſe videretur.Quæ ergo nobis videntur diuturna in promiſſis Dei,breuia videbuntur, modò ne oculos in cœlum attollere pigeat. Senſum hunc confirmat quod proximè ſequitur, Ne moriatur in fouea captiuus. Hæc igitur Dei feſtinatio eſt,ad ſuos liberandos maturè occurrere, vt ex profundo emergant incolumes:nec promittit Dominus populo ſuo repentinum quoddã auxilium,vt eum ſolùmodò è vinculis educat,ſed etiam vt liberatũ beneficentia ſua proſequatur: nã omnia ei ad victum & cultũ neceſſaria promittit,vt ſe perpetuò curæ Deo fore cõfidat: nec enim ad momentũ opitulari ſuis, ſed perpetuò adeſſe ſolet.

15 ET EGO IEHOVA.) Iterum potentiam ſuam prædicat Dominus: quoniam tanta eſt hominum diffidentia & tarditas,vt quanuis ſæpius prædicetur,tamen de ea non ſatis eſſe perſuaſos leuiſſima quæque tentatio demonſtret.Subinde enim ad ſe redeunt, dum premuntur malis:nec ad ſe pertinere putant quod audiũt penes Deum eſſe. Porrò non loquitur generaliter,ſed

Exod.14.21 profert ſpecimen illud,cuius antea frequenter meminit: quia Patres ſemel redimendo poſteris æternæ ſalutis ſpem dederat.Proinde meritò exclamat ſe eundem eſſe Deum qui pridem ſecuit mare:miraculum etiam illuſtrat, fluctus quanlibet ſonoros ſuo nutu ſedatos eſſe dicens. Nullos ergo fluctus quanlibet turbulentos eſſe ſciendũeſt,quos Dominus non componat ac tranquillet liberandæ Eccleſiæ ſuæ cauſa. Ipſe enim virtute ſua placat,& tranquillum reddit mare (vt inquit

Iob.26.13 Iob)tametſi furioſo ruat impetu:impellit etiam & commouet,quum ei viſum eſt:quãuis propriè alludat,ſicut attigi,ad hiſtoriam redemptionis. IEHOVA EXERCITVVM. Ornatur hoc titulo Dominus,vt quàm latè pateat eius poteſtas intelligamus. Eam autẽ demonſtrat quoties vult Eccleſiæ ſuæ opem ferre.

16 ET POSVI VERBA MEA.) Iterum redit ad doctrinam quam prius attigerat: nempe Dominum conſolari Eccleſiam ſuam: Ego,ego ſum qui te conſolor: ita nunc ſe Prophetarum ori inſeruiſſe dicit quod dicturi eſſent. Vnde colligere licet hæc non proficiſci ab homine, qui fallax eſſe ſolet,ſed à Deo qui mentiri nequit. Alloquitur autem Prophetas omnes: primùm,Iſaiam: deinde reliquos ſuo ordine: ſed tandẽ ad Chriſtum veniendum eſt. Nec enim hęc aut ad Iſaiam aut ad Chriſtum reſtringi,ſed ad omnes Prophetas extendi debent. Vult aũt Dominus conſolationes ita audiri à Prophetis,acſi coràm ipſe loqueretur: imò ſe palàm ipſorum ore loqui ſignificat. Vnde etiam colligendũ,nullos alios ad conſolandam Eccleſiam accedere debere, quàm qui ex ore Domini loquuntur. nam qui ſomnia ſua proferunt, tametſi nomen Dei obtendant,repudiandi ſunt. Cæterùm, tenendum eſt conſilium Prophetæ: nam cùm trepidare ſemper hominum conſcientias oſtendat, donec à Domino confirmentur, hoc principium ſtatuendum eſſe docet: nẽpe Deum eſſe,qui per Prophetas loquitur. ancipites enim alioqui & incertæ ſemper hærebunt. Quanquã magis emphatica eſt loquutio,vbi mandata Dei recitat,quibus ad exequendum munus ſuũ ipſe animatus fuit. ET IN VMBRA. Tametſi hoc antea dictũ fuerat,tamen ſuperuacanea repetitio nõ eſt: ne dubitemus Deum ſemper affuturũ miniſtris ſuis, vt præſenti ope ſua ſuffultos ſupra omnia obſtacula attollat. Vt autẽ iſta Domini vmbra tegantur,duo neceſſaria ſunt: primùm vt certi ſint verbum Dei eſſe quod nuntiant: deinde ſe id facere mandato Dei. Nam qui temerè ſeſe ingerunt,iactare quidẽ poterunt nomen Dei, ſed fruſtra: quoniam vbi ſeriò certandum erit,deficient. Quòd ſi conſcientiæ teſtimoniũ adſit, non eſt cur de tutela Dei & ope dubitemus, qua nos victores emergere faciat. Finis legationis additur, VT PLANTEM COELOS, inquit:id eſt,vt omnia in ordinem ſuũ reſtituam. Sunt quidem hîc variæ interpretationes:ſed mihi ſimplex hic videtur eſſe ſenſus, quòd cœlum & terra ſalutis doctrina inſtaurari dicantur:quoniã in Chriſto colligũtur omnia, quæ aut in cœlis aut in terra ſunt.

Epheſ.1.10 vt etiam ait Paulus, Epheſ.1. Nam quũ ex lapſu primi hominis nihil præter horrendam confuſionem cernamus,qua mutæ etiã creaturę turbantur,& peccati noſtri quodámodo pœnas luunt: ea non aliter quàm per Chriſtum reparari poteſt. Ergo quũ horribilis diſſipatio totã mundi ſpeciem deformet,non abs re dicuntur pij Doctores mundũ renouare, acſi Deus eorum manu cœlum & terrã de integro formaret. Atque hinc apparet quanta ſit peccati noſtri atrocitas, ex quo tam horribilis perturbatio in rerũ natura ſequuta eſt. Dicuntur ergo Plantari cœli, & Fundari terra,cùm Dominus Eccleſiam ſuam Verbo conſtituit. Hoc aũt facit opera Miniſtrorum, quos agit Spiritu ſuo,& aduerſus hoſtiũ inſidias & varia pericula tutatur,vt efficaciter impleant quod iniunxit. Tandem oſtendit altius hoc ſpectare,quàm ad viſibilem mundi formã,quæ citò præterit: nempe vt ſpem vitæ cœleſtis excitet ac foueat in cordibus piorum. Hæc porrò vera Eccleſiæ ſtabilitas,hæc mundi reſtitutio eſt, ita colligi electos in fidei vnitatem, vt vno conſenſu omnes ad Deum aſpirent, quemadmodum eos ſuauiter & blãdè inuitat hac voce, Ego Deus tuus ſum. Atque hinc apparet quanti ſit Deo Eccleſiæ ſalus, quum non ſolùm eam vniuerſo mundo præferat, ſed etiam oſtendat mundi conſtitutionem ab ea pendere. Notandum eſt etiam quale ſit verbum quod Dominus prædicari iubet. Eo enim non modò præſcribitur vitæ regula, ſed etiam

teſtimonium adoptionis noſtræ redditur, in quo præcipuè conſiſtit ſalus.

17 EXPERGISCERE.) Quoniam futurum erat vt graues ærumnas ſuſtineret Eccleſia Dei, ideo conſolatione ipſam munit: atque occurrit dubitationi quæ oboriri poterat, cùm interea oppreſſi à tyrannis Iudæi, nullum iſtarum promiſſionum fructum cernerent. Significat igitur Eccleſiam tametſi variè afflictam atque agitatam, nihilominus erectum iri, vt plenum vigorem recuperet. ac verbo Expergiſcendi eam quaſi è morte & ſepulchro euocat: quaſi diceret, Nullas tam graues ruinas, nullas vaſtationes tam horrendas fore vt hanc Dei inſtauratioñe impedire poſſint. Atque hęc conſolatio perneceſſaria fuit. nam dum mœrore occupantur animi noſtri, promiſſiones nihil ad nos pertinere exiſtimamus. Ideóque hæc in memoriam ſæpius reuocanda, atque aſſiduè ob oculos ponenda ſunt, Deum eſſe qui loquitur, & compellat non integri aut florentis ſtatus homines, ſed proſtratos ac mortuos, quos tamen verbo ſuo erigere ac ſuſcitare poteſt. Etenim deſtinatur hæc ſalutis doctrina non iis qui ſtatum ſuum retinent, ſed mortuis ac deſperatis. QVÆ BIBISTI. Calix furoris bifariam accipitur: nam interdum dicitur Dominus propinare calicem furoris, cùm nos vertigine quadã percellit, aut ſtupore dementat: vt videmus afflictione interdum adimi mentem hominibus. Nonnunquam verò ſimplicius accipitur, pro acerbis ac duris pœnis quibus Dominus ſeuerè in ſuos animaduertit. quo ſenſu hîc etiam accipiendum liquet: quia ſimul additur relatiuum Eius. Nec obſtat quòd ſtupefactam & ebriam fuiſſe Eccleſiam dicit. Hoc enim accidiſſe oſtendit, quòd Dominus eam duriter caſtigaret. Eſt autem vulgaris metaphora, qua Dominus pœnam quam infligit ſuis, Potionem vocat, aut certã menſuram quam vnicuique diſtribuit. quoties tamen de electis agitur, hæc calicis appellatio ad moderationẽ diuini iudicij exprimendam facit: quòd Dominus, tametſi durius animaduertat in populum ſuum, modũ tamen adhibeat. Ita accipio dictionem תרעלה, pro Angore aut tremore, quo ferè exanimãtur homines, cùm grauibus ærũnis premuntur. Tales ebrij dici poſſunt, vt qui vniuerſum poculũ exhauſerunt, quòd nihil ferè ad eorum miſeriã & calamitatẽ addi poſſit. Atque eô pertinet quod addit, EXPRIMENS. Cæterùm hîc monetur Eccleſia, non aliunde ſibi mala omnia quàm à Dei manu prouenire, ne fortuitò hæc accidere, aut ſe immeritò affligi putet. Huc enim tendit Propheta, vt populus ſe iuſtas ſcelerum ſuorũ pœnas dediſſe intelligat. Nec enim ſurgere quiſquam poteſt, niſi lapſum prius ſuũ agnouerit: nec liberari à miſeria, niſi culpa ſua miſerum ſe eſſe intelligat. Denique nullum locum habere poſſunt conſolationes, niſi doctrina pœnitentiæ antecedat. FÆCES igitur non eodem modo hîc accipi debent, vt Ierem. 25. vbi ſermo habetur de reprobis, quos Dominus calice ſuo præfocat ac perdit: ſed pro iuſta & abſoluta vltione, cui Dominus modũ ſtatuere voluit. Cùm ergo Dominus pœnas ſumpſit de nobis quas volebat, atque miſeriis noſtris finem imponit, fęces exhauſtas eſſe pronuntiat: ſicuti viſum eſt capite 40. *Ier.25.15*

18 NON EST QVI REGAT.) Deſcribit extremam Eccleſiæ calamitatem. nam omnium grauiſſimum atque omnino extremum eſt, quòd nihil alleuationis aut conſolationis percipit à liberis quos ipſa enixa eſt. Summã autem hanc miſeriam deſcribit, vt quanuis deploratus ſit eius ſtatus, conſolationem nihilominus à Deo expectet, qua nunquam ſuos cultores, etiamſi ad inferos vſque ipſos demerſi ſint, fraudabit. Quanuis ergo deſtituta ſit ab hominibus Eccleſia, atque adeò ab iis quos ſinu ſuo fouit & complexa eſt, tamen auxiliũ à Deo ſentiet. Nulla autẽ acerbior calamitas matri accidere poteſt, quàm cùm derelinquitur à liberis, qui vicem ei mutuã reddere debuiſſent. Hæc ingratitudo atque inhumanitas ei profectò longè grauior eſt quàm furioſa & quantumuis effrænis hoſtium ſæuitia. nam quorſum filios gignit atque extollit, niſi vt viciſſim ab iis alatur? Cùm verò filij officio ſuo deſunt, quid ſupereſt, niſi vt eos ſe fruſtra genuiſſe & educaſſe putet? Quanuis igitur Eccleſia matris officio functa ſit, ac liberos extulerit ad iuſtam vſque ætatem, ab ingratis tamen nihil opis vel ſolatij ſperandum eſſe pronunciat. Quanquam longius patet ſermo Prophetæ, degeneres ſcilicet ac peruerſos eſſe filios illos, qui matri ſuæ auxilium non tulerunt, quò ſcilicet eorum iacturã ęquiore animo ferat. Durum ac triſte fuit Eccleſiam penitus ſpoliari tota ſua prole, & redigi ad orbitatẽ: quod tamen accidit. Atqui Propheta indignos eſſe admonet, pro quibus luctum ſuſcipiat mater: ideóque potius expetendã nouam ſobolem: ſicut in Pſal. dicitur, Populus qui creabitur laudabit Deum. Quod hîc deſcribit *Pſal.102.*
Propheta, ad noſtrã omnino ętatẽ pertinet. nã multi ſe filios Eccleſię iactant: ſed quotuſquiſq; de 19
matris ærumnis ſolicitus eſt? quis de eius ruina angitur? quis ita cõmouetur vt humeros ſuos ei ſupponat? quàm multi eam prodũt, ac crudelius perſequuntur huius tituli prætextu, quàm publici & aperti hoſtes? Itaque poſt alias ærumnas, hic veluti miſeriarum cumulus additur. Deinde qui cenſeri volunt in Eccleſia primi, nec tãtùm ſe pro filiis venditant, ſed ſuperbiunt patrum nomine, perfidè eã deſerunt vbi implorat eorum fidẽ. Quare nihil mirum ſi eos Deus extermi net, vt probis & legitimis filiis augeat Eccleſiam ſuam.

19 DVO HÆC.) Idem ferè capite 47 de Babylone aſſeruit, Subitò die vno tibi hæc duo *Suprà 47.*
euenient, Orbitas, & viduitas. Sed hic diuerſum tãdem euentum Eccleſiæ promittit Iſaias: quia 11
Dominus eam ex profundiſſima abyſſo eripiet. Denuntiatur autẽ extrema miſeria, vt ſe ad to-

lerantiam comparent fideles, neque deſinant ex ſuis anguſtiis vota & preces ſurſum emittere. Summa eſt, Eccleſiam omnis generis malis ita oppreſſum iri vt prorſus obterenda eſſe videatur: quia foris ſuſtineat grauiſſimas ærũnas, intus verò nihil opis aut alleuationis à ſuis habeat. Hæc duo acerbiſſima mala ſunt quę refert Propheta. Sed non ſatis congrua videtur iſta partitio. poſtquam enim malum vnum retulit, quòd nemo ei condoleat, nemo conſoletur, quatuor ſpecies enumerat: vaſtitatem, contritionẽ, gladium, famem. Nonnulli exponunt Eccleſiam intus fame confici, foris verò vexari ab hoſtibus. Ego verò aliter interpretor, vt iam perſtrinxi. Satis enim vſitata eſt Hebræis interrogatio, cùm aliquid ſimpliciter negare volũt. idque apud ipſos elegãs eſt: tametſi apud Græcos aut Latinos ineptum foret. Duo igitur hæc mala recenſet Iſaias, vnum externũ: quia & belli cladibus & fame ad interitum vſque aut vaſtitatẽ redigetur, quod per quatuor illas ſpecies ſignificauit: alterum internũ, quòd deſtituatur conſolatione, ac nemo ipſi condoleat. Interrogatione enim negat vllam ei conſolationẽ futuram eſſe. Atque hic verſus reſpondet ſuperiori, vbi iam declarauimus quorſum tam calamitoſus ac miſer Eccleſiæ ſtatus à Propheta deſcribatur.

20 Filii tvi exanimati svnt.) Luctuoſum & miſerum illum Eccleſiæ ſtatum magis declarat, cùm liberos eius proſtratos iacere dicit. Nullus autẽ eſſe poteſt matri dolor magis acerbus, quàm ſi in conſpectu eius iugulentur liberi: nec ſolũ vnus aut alter, ſed quorũ ſtrage ob multitudinem plenæ ſint viæ. Similitudo additur ab vrſis aut aliis feris ſumpta: qua etiam robuſtiſſimos quoſque velut in plagas coniectos eſſe ſignificat. plenos verò fvrore domini eſſe dicens, diſertè admonet nihil horum fortuitum eſſe, ne quid temerè accidiſſe putent: neque Dominum ſæuitiæ accuſent, quòd grauius in ipſos animaduertat: quia rectum ac iuſtũ ipſius iudicium eſt. Idque ſignificat, cùm hoc ſuppliciũ ab increpatione Domini profectũ eſſe dicit. Interea tenendũ eſt eius conſiliũ quod attigi, nẽpe ſpem gratiæ abiiciendã non eſſe fidelibus, quanuis innumeræ clades ad deſperationem eos ſolicitent, & impellant.

21 Itaqve nvnc avdi.) Nunc oſtendit apertius quorſum de calamitatibus Eccleſiæ loquutus ſit. nẽpe vt fideles non dubitent quin parata ſit eis à Domino cõſolatio, tametſi extrema quęque patiantur. Sed cur Eccleſiã miſerã vocat, cùm nihil fœlicius ſit quàm Dei eſſe, nec ea fœlicitas ærũnis vllis adimi poſſit? nec enim fruſtra dictum eſt, Beatus populus cuius Iehoua
Pſal.144.15 Deus eſt. Reſpondeo, in ſpecie quidem eſſe miſerã: ac Dominũ iſto nomine ipſam non fruſtra cõpellare: quoniã, vt antea diximus, miſeris opitulatur, & auxilio deſtitutis. Quòd ebriam vocat, notandũ eſt fideles nunquã ita conſtanter ferre pœnas quæ ipſis irrogantur, quin nonnunquã obſtupeſcant: ſed quanuis obſtupefacti, meminiſſe debent ſe iuſtas Domino pœnas dare, ac ſtatuere Dominũ ipſis adfuturũ. Nec enim alloquitur robuſtos aut florentes: ſed debiles, miſeros, conſternatos, atque ebriis ſimiles, iiſque ſe conſolationẽ adferre dicit. Denique hac voce leniẽs eius mœrorẽ, modum ſibi conſtare docet, quo moderetur extremis quibuſque malis, perditáque reſtituat, quaſi putridum cadauer excitaret.

22 Sic dicit dominator.) Non temerè ad nomen Iehouæ tria epitheta adiungit, nempe quòd Dominus ſit vel patronus Eccleſiæ, & Deus, & poſtremò Vindex. Semper enim reputandum eſt qualis ſit nobis cum Deo neceſſitudo: quia nos ideo familiariter compellat, quòd ſemel in populum cooptauerit, perpetuo fœdere ſe nobis coniungens. Hac præfatione olim animati ſunt Iudæi, ne amplecti dubitarent quod hîc promittitur. ac eadem hodie noui populi ratio eſt, quem Deus in fidem & patrocinium ſuum non minus recepit. Vindicis autem munus ſibi adſcribit Dominus: vt cùm grauiſſima pericula inſtabunt, & actum de nobis eſſe videbitur, ad hanc anchoram confugiamus, ipſum tamen eſſe vindicem populi ſui. nec ſolũmodò cùm ab externis hoſtibus, ſed cùm à Satana inuadimur, hoc valere debet. ecce abstvli. Proponit ſperandi materiam: quia Deus non niſi temporalibus flagellis Eccleſiã ſuam caſtiget. Vnde ſimul diſcendum fuit Iudæis, quicquid calamitatum inſtabat, iuſtam ſcelerũ ſuorum eſſe mercedem: quia nullus fuiſſet finis, niſi reconciliati eſſent Deo. Summa eſt, iram Domini placatũ iri, ita vt plagis quibus hactenus punierat Eccleſiam ſuam, modum & finem imponat. De metaphora Calicis prius dictum eſt 17, verſu: cuius explicationẽ, qualẽ attulimus, hic locus ſatis confirmat, vbi calicem furoris ſui nominat Deus, qui tamen concuſſerit Eccleſiã acſi vertigine correpta eſſet. Quanquam idem eſt nomen quod antè poſuit, תרעלה, quod alij ſtuporẽ, alij tremorẽ vertunt. Fæcibus, vt dixi, plenã vindictæ menſurã deſignat, qua Deus pro ſua paterna indulgentia contentus eſt.

23 Et tradam.) Alterum eſt membrum conſolationis, vbi promittit fore, non ſolùm vt Dominus Eccleſiam liberet à tantis malis, ſed etiã calamitates quibus afflicta eſt, in hoſtes eius transferat. Ergo ſi affligimur, breui immutabitur noſtra conditio, atque grauiſſimas hoſtes pœnas dabunt. Siquidẽ (vt ait Paulus) æquũ eſt apud Deũ, reddere iis qui vos affligunt, af-
2.Theſ.1.6 flictionẽ: & vobis qui affligemini, relaxationẽ nobiſcum, cùm reuelabitur Dominus de cœlo, cũ Angelis potentiæ ſuæ, cũ incendio flãmæ, qui infligit vltionẽ iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini noſtri Ieſu Chriſti. Tẽporariæ igitur pœnæ, quas ipſis infligit Deus,

Deus,præludia ſunt æterni ſupplicij,cui tandem addicentur. Et quò inſolentiam hoſtium & ſuperbiam,qualem in dies ipſi in aduerſariis noſtris experimur, melius declaret,verba eorũ refert quibus contumelioſè vexarũt miſeros Dei filios. Semper enim coniuncta eſt impietati ſuperbia & crudelitas. nam vt manſuetos reddit homines vera Dei cognitio,ita ignoratio feroces & truculentos efficit. Sibi placent qui ignorant Deum, ſuntq́ue in ipſum & veros eius cultores ſine modo contumelioſi. Hoc quidem miſerrimum atque indigniſſimum eſt: ſed cùm nomen ſuum ſæpe impiorum cõtumeliis exponi ſinat,ne miremur nos iniuriis propter ipſum affici. nec enim ipſo pretioſiores nos ſumus, nec veteris Eccleſiæ conditione melior noſtra eſſe debet. Alia metaphora vtitur Dauid,cùm Eccleſiam agro ſimilem eſſe dicit qui proſcinditur aratro,ac ſubigitur: ſæpius enim preſciſſam atque proculcatam eſſe docet, ne diuerſam eſſe conditionem noſtram exiſtimemus. *Pſal.129.3*

CAPVT LII.

1 *EXcitare,excitare,indue fortitudinem tuam Sion,indue veſtes deco-*
ris tui Ieruſalem,ciuitas ſancta: quia non fiet amplius vt veniat
in te incircunciſus & immundus.
2 *Excute te de puluere,ſurge,ſede Ieruſalem: extrica te à vincu-*
lis colli tui captiua filia Sion.
3 *Quia ſic dicit Iehoua: Gratis venditi eſtis: ideo ſine pecunia*
redimemini.
4 *Quia ſic dicit Dominus Iehoua: In AEgyptũ olim deſcenderat populus meus vt pe-*
regrinaretur illic: verùm Aſſur abſque cauſa oppreſſit eum.
5 *Et nunc, Quid mihi hìc,dicit Iehoua, vt ablatus ſit populus meus gratis: & qui in*
eum dominantur,faciant eum vlulare,dicit Iehoua? & iugiter tota die nomen meum con-
tumeliæ expoſitum ſit.
6 *Propterea ſciet populus meus nomen meum: propterea in die illa,quòd ego idem qui*
loquor,ecce adero.
7 *Quàm ſpecioſi ſuper montes pedes annuntiantis, publicantis pacem, annuntiantis*
bonum,publicantis ſalutem,dicentis Sioni, Regnat Deus tuus!
8 *Vox ſpeculatorum tuorum,leuauerunt vocem,pariter iubilabunt: quoniam oculo ad o-*
culum videbunt,cùm Iehoua reducet Sion.
9 *Laudate,exultate pariter ſolitudines Ieruſalem: quoniam conſolatus eſt Iehoua populũ*
ſuum,redemit Ieruſalem.
10 *Nudauit Iehoua brachium ſanctitatis ſuæ coram oculis omnium gentium: & videbũt*
omnes fines terræ ſalutem Dei noſtri.
11 *Diſcedite,diſcedite,exite inde,immundum ne attingite,exite è medio eius,mundami-*
ni qui fertis vaſa Iehouæ.
12 *Quoniam nõ in feſtinatione exibitis,neque in fuga erit iter vobis: quandoquidẽ præ-*
cedet vos Iehoua, & congregabit vos Deus Iſrael.
13 *Ecce proſperum ſucceſſum habebit ſeruus meus, exaltabitur, eleuabitur, & valde*
ſublimis erit.
14 *Quemadmodum obſtupuerunt ſuper te multi,adeò deformata fuit ab hominibus ſpe-*
cies eius, & forma eius à filijs hominum:
15 *Sic aſperget gentes multas: ſuper eum Reges claudent os ſuum: quia quod non fuerat*
ipſis narratum,videbunt: & quod non audierant,intelligent.

IN CAPVT LII.

1 EXCITARE.) Confirmat ſuperiorem doctrinam, vt populum magis excitet,
qui mœſtitia & angore oppreſſus erat. Hęc enim velut ſtimulos addi neceſſe fuit,
quò magis doctrina in animos ſopitos atque obſtupefactos penetraret. Nam al-
loquitur Eccleſiam, quæ velut attonita atque obſtupefacta eſt: eamque excitari
iubet, vt colligat vires, & animum reſumat. idque ſecundò repetit: nec fruſtra:
quando excitari ac colligi difficile eſt eos quorum animi iræ diuinæ ſenſu perculſi ſunt, vel e-
tiam proſtrati. INDVE FORTITVDINEM. Acſi diceret, Tu prius exanimata in ſordibus
& ſqualore iacuiſti, nunc te ad beatum & fœlicem ſtatum compara, in quem te Dominus reſti-
tuet. Fortitudinem ergo opponit Fracto animo, qualis rebus deſperatis eſſe ſolet: VESTES de-
coris, Squalori & ſordibus. Cauſam ſubiicit, quia non permittet Deus vt poſthac impij ad eã
vaſtandam libidinoſè graſſentur. Liberata ab eorum tyrannide Eccleſia iam habet cur gaudeat.
ſecuritas verò in poſterum ſolidam ei gaudij & lætitiæ materiam præbet. Nos interea ad cõmu-
nem gratulationem cohortatur Iſaias, vbi Eccleſiæ ſuæ reconciliatur Deus. Et certè ſi quid eſt
in nobis pietatis, nos eius ſtatu vehementer affici decet, vt proſpero lætemur, & aduerſo dolea-
mus. Denique ſumma lætitiæ noſtræ eſſe debet, vt etiam ait Pſaltes, Hæreat lingua faucibus
Pſal.137.6 meis ſi non tui meminero, & ſi non ſis caput lætitiæ meæ. Veniendi autem verbo id ſignificat
quod vulgò dicimus, *Auoir entrée*. Dominus impiis præcludet viam, ne iis impunè, vt antea, irrũ-
pere & graſſari liceat. Per INCIRCVNCISOS & immundos, intelligit profanos omnes qui
peruertunt cultũ Dei, & conſcientias opprimunt tyrannide. Vulgare fuit, Incircunciſos vocari
omnes qui alieni erant ab Eccleſia: cuius ſymbolum erat Circunciſio, qua omnes pij ſignaban-
tur. Sed quia permulti, quanuis hac fœderis nota inſigniti, meliores aliis non erant: vt omnẽ du-
Gal.5.6 bitationem tolleret, addidit IMMVNDVM. Nam circunciſionis nota per ſe nihil eſt: atque
Rom.2.25 in præputium (niſi adſit puritas animi, vt inquit Paulus) reputatur. Talibus ergo non fore am-
plius in Eccleſia locum ſignificat: vt ſublatis corruptelis, & reſtituto Dei cultu, pleniſſimo gau-
dio perfruatur. Quanquã ad hoſtes exteros reſtringi non diſplicet, quos odioſis nominibus ap-
pellat, vt ipſa pœnæ atrocitas Iudæos cõmonefaciat de ſcelerum ſuorum grauitate.

2 EXCVTE.) Liberationem Eccleſiæ fuſius exponit, ac per hypotypoſim illuſtrat. Quòd
ipſam iubet excutere puluerem, ac ſurgere, ne exiſtimemus ideo libertatem noſtram penes nos
ipſos eſſe, vt eam, vbi viſum erit, conſequamur. vnius enim Dei eſt attollere nos è puluere, eri-
gere iacentes, & vinculis abruptis, vel ſolutis, vindicare in libertatem. Cur ergo vtitur impera-
tiuis Propheta, quando minimè conſentaneum eſt exigi quod efficere non poſſumus? Reſpon-
deo, verbum imperandi multò plus efficaciæ habere ad excitandum, quàm ſi narratione ſimplici
vſus eſſet. Itaque pronunciat fore vt in priſtinam libertatẽ à Deo reſtituta è ſordibus emergat.
SEDENDI verbum integritatem ſtatus deſignat: atque opponitur verbo Iacendi, quo extrema
calamitas ſignificatur. Interdum quidem Sedere, ſignificat proſtratum eſſe, vt cùm prius Baby-
Suprà 47.1 loni diceret, Sede in puluere: ſed hîc alia ſignificatio eſt. Nam cùm iuſſerit eam ſurgere, ſimul
addit, VT SEDEAT: id eſt, ne amplius iaceat, ſed priſtinum ſtatum recuperet, nec in poſterũ ab
hoſtibus proſternatur.

3 QVIA SIC DICIT DOMINVS.) Malè expoſitus eſt hic verſus à pleriſque qui ſub-
tiliter hîc philoſophari voluerunt. nam multa ſomniarunt præter mentem Prophetæ. Conuenit
Suprà 50.1 autem cum eo quod prius capite 50. docuerat, Cui ex creditoribus meis vendidi vos? Nam hîc
eodẽ modo dicit, GRATIS venditi eſtis. acſi diceret, ſe nihil pretij accepiſſe, nec obſtrictum eſſe
creditori, qui poſſit eos veluti iure mancipij retinere. Hoc autẽ plurimùm ad confirmandã pro-
miſſionem facit: quia dubitare poterant Iudæi de libertate quæ ipſis promittebatur, quòd iam
diutina poſſeſſione ipſos Chaldæi tenuiſſent, atque potentiſſimi eſſent omniũ nationum. Huic
dubitationi occurrit Dominus, Ego vos eis non vendidi, neque alienaui: gratis venditi eſtis: poſ-
ſum igitur vos iure meo repoſcere, ac vendicare. proinde ne reputetis quantæ ſint difficultates,
dum libertatẽ vobis promitto, neque rationibus humanis de hac re diſſeratis. nullo enim iure
Chaldæi vos retinere, aut libertatẽ veſtram impedire poſſunt. Denique, vt prius dixerat ſe nõ eſ-
ſe ſimilẽ decoctori, qui ſuos in ſolutũ dare aut vendere coactus ſit: ita hoc loco ſignificat ſe gra-
tis mancipaſſe ipſos & tradidiſſe hoſtibus, hac tantùm de cauſa, quòd ſceleribus ſuis ipſum pro-
uocaſſent. itaque, nihilo maiorẽ in ipſis liberandis quàm in tradendis difficultatẽ fore. Nonnulli
ſubtilius exponunt: nẽpe, quòd gratis redẽpti ſumus à Chriſto. quę quidẽ doctrina probanda eſt:
ſed non conuenit menti Prophetæ, qui Iudæorũ diffidentiã corrigere voluit, ne de libertate ſua
dubitarent. Sufficiat igitur, quũ liberare ſuos volet Deus, neceſſariũ non fore de pretio paciſci
cum Chaldæis, quos inuitos ab iniuſta poſſeſſione nullo negotio depellet.

4 IN ÆGYPTVM.) Hîc etiam interpretes neque cœlum neque terram attingunt. Nam
Iudæi tres hîc captiuitates ſomniant. Chriſtiani in eo differunt, quòd tertiam captiuitatem ſub
Antichriſto futuram deſignari putant, è qua à Chriſto liberabũtur. Sed longè alia, meo iudicio,
mens eſt Prophetæ. nã ratiocinatur à minore ad maius, adducto exẽplo captiuitatis Ægyptiacæ,

è qua populus olim mirabili Dei potentia ereptus eſt. Quare argumentatio eſt eiuſmodi, Si Dominus in Ægyptios animaduertit, quòd duriter & iniquè populum ſuum tractarent, multò magis puniet Chaldæos, qui crudeliter in ipſum ſæuierunt. Multò enim plus coloris habuit imperium Pharaonis in Iudæos, quàm Chaldæorũ. nam cùm ſponte Iacob in Ægyptum cum ſua familia conceſſiſſet, haud dubiè ſubditus erat poteſtati Pharaonis: qui ob beneficiũ à Ioſepho acceptum, regionẽ ipſi amplã, & paſcua loca aſſignauerat. Succeſſores Pharaonis ingrati, & immemores accepti à Ioſepho beneficij, totã poſteritatem variis modis afflixerunt. Hanc ingratitudinem & inhumanitatẽ Dominus ſeuerè vltus eſt. Sed longè indignius ac crudelius Chaldæorum ſcelus fuit, qui è iuſta poſſeſſione eiectos Iudæos in ſeruitutẽ rapuerunt. Si igitur Ægyptios ingratos & iniquis legibus imperantes, vtcunq; alioqui iuſtũ poſſeſſionis titulũ haberent, Dominus ferre nõ potuit, multò minus violentos ac truces Chaldæos feret, qui nullo iure populum ſuũ tenent, & vi opprimunt. Per Aſſyriũ intelligit Chaldæos, qui ſub eadẽ monarchia cũ Aſſyriis coniuncti erant. Sed Aſſyrium præcipuè nominat, quòd prius magnã intuliſſet Iudææ cladem, atque aditum huic captiuitati præbuiſſet. *Gen.15.14* *Exod.14.28.* *Gen.46.5*

5 QVID MIHI HIC.) Proſequitur ac confirmat quod iam dixi, minimè æquum eſſe vt diutius populum ſuum opprimi tacitus ſinat. Nam his verbis quodãmodo ſuam ceſſationem caſtigat, acſi diceret, Annon exerã manum? ánnon vindicabo populũ meum? Si mihi non obſtitit Pharao, tametſi legitimus eſſet dominus, an violenti prædones mihi obſtabunt? Poſtea enumerat cauſas quibus incitari debeat ad populum reducendũ. Subaudienda eſt autem tacita antitheſis in participio Ablatus. neque enim fuerat ablatus ab Ægyptiis: ſponte illuc deſcenderat cùm fame premeretur: inde tamen ereptus eſt: quantò magis eripietur ex eorum manu qui ipſum auulſum à patria in captiuitatem violenter abduxerunt? Indignitatis verò augendæ cauſa ad continuum vlulatum cogi dicit. Alij vertunt in neutra ſignificatione: ſed mihi videtur hoc augendæ inuidiæ cauſa dictum eſſe. quare, verbum tranſitiuum eſſe puto, quod violentiam exprimat, quam Chaldæi Iudæis inferebant. Nec enim ſolùm iniquè dominabantur, ſed etiam inhumaniter ipſos tractabant. Plus autẽ eſt vlulare quàm gemere aut eiulare: quia acerbiſſimum dolorem eſſe probabile eſt qui ſonoros & impetuoſos clamores extorquet. ſimilitudo eſt ſumpta à feris, qua deſperatio extrema deſignatur. TOTA DIE NOMEN MEVM. Tertia eſt ratio, ac præcipua, cur populum ſuum liberaturus ſit Dominus: ne ſcilicet nomen eius probro & contumeliæ impiorũ ſemper expoſitum ſit. Honoris enim ſui cauſa Dominus Eccleſiam conſeruat, & purũ nominis ſui cultũ tuetur. Quum autẽ occaſionem maledicendi arripiant impij ex Eccleſiæ clade, ac petulanter Deum irrideant: meritò dicit in redimendo populo ſe cauſam ſuam acturum. Non refero hîc varias interpretationes, nec iis refellendis immoror: quoniã mihi ſatis eſt breuiter genuinum Prophetæ ſenſum indicaſſe.

6 PROPTEREA SCIET.) Hoc verſiculo concludit quod duobus proximis attigerat: neceſſe tandem eſſe populum redimi à Deo, qui ſui diſſimilis eſſe non poteſt. Nam ſi redemit Patres, ſi ſemper Eccleſiæ adfuit, poſteros, quos ſimiliter adoptauit, obrui nunquam ſinet. Diligenter obſeruandum eſt verbum SCIET. nam Scire nomen Domini, eſt ſublata omni vana opinione, ipſum ex Verbo, tanquam ex vera imagine, deinde ex operibus cognoſcere. Nec enim arbitratu hominũ fingendus eſt Deus, ſed ita cõprehendendus vt ſeſe nobis declarat. Concludit ergo Dominus ſe adfuturum re ipſa, & cõprobaturum omnia quæ promiſit, vt populus ſe non fruſtra ſperaſſe intelligat, magiſque ac magis in notione nominis ipſius confirmetur. Tenendum autẽ memoria eſt quod alibi de experimentali notitia diximus, qua ſancitur Verbi fides. Porrò Loqui ad promiſſiones pertinet: הִנְנִי, Ecce ego, ad potentiam actualẽ. perinde acſi diceret, Tametſi nunc ſolùmodò in auribus veſtris ſonent verba quibus promitto quod vix probabile eſt, tamen paulò pòſt rem ipſam percipietis. nam præſtabo re ipſa quod polliceor. Hinc colligenda eſt vniuerſalis doctrina, indiuiduo nexu coniunctũ eſſe effectũ Dei promiſſionibus. Quoties ergo nos vrget Satã, atque ad diffidentiã ſolicitat, quaſi deſerti à Deo ac deſtituti eſſemus, huc nobis redeundũ eſt, atq; fidendũ Deo, à quo nihil fruſtra promittitur, Si nondũ præſtet, aderit tamen in tempore.

7 QVAM SPECIOSI.) Rurſus Propheta pios confirmat in certitudine verbi Dei, ne vllo modo dubitent ſe in priſtinam libertatem reſtitutum iri, animóſque ſuos in dura illa ſeruitute certa ſpe ſuſtineant. Splendidis autem elogiis extollit hunc nuntium, vt ſatis habeant pij, ſpem futuræ ſalutis ſibi in calamitate diuinitus offerri. Et certè loquente Deo conſolationẽ amplecti debẽt, qua freti placidè patientérque euentum promiſſionis expectent. Vt ergo pij contineant deſideria ſua patientiæ fræno, magnificè exornat verbum Dei, An adeò ingrati eritis vt vobis non ſufficiat incõparabilis ille theſaurus Verbi, quo tanta beneficia continentur? An rueris in vota importuna? an expoſtulabitis cũ Deo? Vult enim à diffidentia populum reuocare, qui variis illecebris abſtrahebatur, neque omnino acquieſcebat in verbo Dei. Propterea doctrinæ excellentiam prædicat, atque oſtendit Dominũ plus nobis ea largiri quàm dici aut cogitari poſſit. Iam verò ſignificat nõ de quouis genere doctrinę hîc agi, ſed de ea quę conſolationi apta eſt, *Ephes.3.20*

Pulchrum ergo & optabilem eſſe oſtendit aduentum eorum qui conſolationem adferũt ex ore Dei: quæ non tantùm leuare nos à mœrore, ſed etiam gaudio perfundere poteſt. Agitur enim hîc de doctrina ſalutis, atque ideo Pacem, Bonum, Salutem annunciari dicit. PACIS verò nomine proſperum & fœlicem ſtatum deſignat: vt iam aliis locis de huius nominis ſignificatione plura diximus. DICENTIS SIONI. Hinc colligimus quale ſit principium illius doctrinæ quam prædicat Iſaias, & quid potiſſimùm optandum ſit: nempe vt erigatur inter nos regnũ Dei: quia donec inter nos regnet, cedere nobis omnia infœliciter neceſſe eſt, ac proinde nos eſſe miſeros. ſicuti rurſum hæc vnica eſt ſalutis ſumma, vbi Deus curam noſtri ſuſcipere dignatur, atque hæc eadẽ eſt vnica ratio obtinendæ pacis, quanlibet cõfuſæ res ſint ac perditæ. Ac meminerimus hunc nuncium deſtinari Eccleſiæ: quia profanis hominibus, qui Deum non norunt, conuenire non
Ro. 10.15. poteſt. Paulus hunc locũ citat, vt probet Euãgelij prædicationem non ab hominibus, ſed à Deo proficiſci, ac miniſtros qui nuncium ſalutis perferunt ab eodem mitti. Vtitur autem gradatione eiuſmodi: Quiſquis inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit. Atqui inuocari nõ poteſt donec cognitus fuerit: nec enim aditus ad inuocationem patere poteſt, niſi aperiatur fide, qua Deũ, vt Patrem amplexi, familiariter in eius ſinum exoneremus curas noſtras. Eius autẽ fundamentum eſt doctrina, per quam Dominus ſeſe nobis patefacit, atque ad eam rem hominum opera & miniſterio vtitur. Itaque poſtremò addit, Neminem futurum qui prædicet, niſi à Deo mittatur. Sed videtur Paulus torquere Prophetæ verba. nec enim dicit Iſaias miniſtros mitti à Deo, ſed aduentum ipſorum ac præſentiam optandam eſſe. Reſpondeo, Paulum hoc axioma pro confeſſo habuiſſe: nihil eſſe optandũ, niſi à Deo. Vnde verò ſalus? An ab hominibus? minimè. nec enim poteſt afferri tam ſingulare beneficium, niſi Deo authore. Meritò ergo concludit, ab ipſo, non ab homine proficiſci.

8 VOX SPECVLATORVM.) Proſequitur argumentum ſuum. Talem enim populi reſtitutionem fore oſtendit, vt eam nuncij intrepidè publicare audeant. Idem enim ſignificat per LEVARE vocem, quod antea dixit Super montes. Res obſcura non erit: ſed tam conſpicua & illuſtris vt omnes in admirationẽ rapiat. Qui de rebus dubiis loquuntur, ſuſurrant inter ſe, nec vocem attollere audẽt: hîc verò nihil dubium aut incertum erit. Mutuatus eſt autem Propheta ſimilitudinem ab excubiis quæ in vrbibus locari ſolent. quanquam ſpeculatores quoque vocentur omnes Prophetę, quòd velut in ſpecula cõſtituti ſint, vt pro ſalute populi vigilent. Cùm eos VOCEM ſublaturos eſſe dicit, ſignificat exilij tempore ſilentium fore, quia non audietur vox Prophetarum. nam etſi moneãt priuatim vnumquenque, nulla tamen erit libertas loquendi. Vnde
Thre. 3.29 etiam Ieremias ait, Ponam in puluere os meum. Sed cùm Dominus educere populũ volet, apertum erit os ſpeculatoribus, qui antea muti erant, vt liberũ ei reditum annuncient. Nec enim loquentur inter priuatos parietes, aut modicam cõſolationem adhibebunt, ſed pleno ore prędica-
Suprà 40.1 bunt iſtam ſalutem: qua de re plura initio capitis 40. OCVLO AD OCVLVM, id eſt, Palàm. Hoc quidem ad ſpiritualem conuerſionem extenditur: ſed ne propterea recedamus à ſenſu literæ, quin ſimul beneficium quod Dominus veteri populo exhibuit, comprehendamus. Nam cùm reſtituit Iudæos in libertatem, atque miniſterio Zorobabel, Ezræ & Nehemiæ vſus eſt, hæc impleta ſunt. Simul verò continuanda ſunt vſque ad Chriſti aduentum, quo Eccleſia ex omnibus terræ finibus collecta eſt. Quin etiam progrediendum vſque ad vltimum aduẽtum Chriſti, quo pleniſſimè omnia inſtaurabuntur.

9 LAVDATE.) Hortatur quidem fideles ad gratiarum actionem: ſed potiſſimùm eos confirmat in ſpe ac fiducia huius ſalutis: acſi iam ipſa rerum fruitio ad gratulationẽ eos vocaret. Nec enim ſatis afficimur, cùm teſtatur Dominus ſe nobis adfuturum: ac ludi nos putamus, niſi reipſa id demonſtret. Ideo Prophetæ multũ in id incumbunt, vt confirment animos piorum, & rem ipſam oculis penè ſubiiciant. Etſi autem abſurdum videtur & importunum, lætitiæ canticum dictari in triſtitia, alibi tamen vidimus hac loquẽdi forma vtiliter expergefieri qui ſub doloris, metus, & curarum onere gemunt. SOLITVDINES Ieroſolymæ aut vaſtitates vocat, vt quanuis direpta ac diruta eſſet, nihilominus eam inſtauratum iri confiderent. Atque hæc appellatio melius conuenit excutiendo timori, quàm ſi fœlicem aut florẽtem vocaſſet. Nam cùm miſerrimus eſſet eius ſtatus, non aliter ad ſe hæc promiſſa pertinere exiſtimaſſent, quàm ſi declarata eſſet eorum miſeria, aduerſus quam muniendi erant, vt quanuis nihil præter vaſtitatem & horrendas ruinas intuerentur, tamen inſtaurationem certa fiducia expectarent. QVONIAM CONSOLATVS EST. Luctũ populi in gaudiũ vertit Dominus: liberum ex captiuo fecit. Atqui, hoc nondum acciderat: ſed in promiſſionibus Dei tãquam in ſpeculo cõtemplari oportet ea quæ nondum oculis noſtris apparent, etiã ſi à ratione aliena nobis eſſe videãtur. REDEMIT. Hîc videmus propriũ eſſe opus Dei, redimere Eccleſiam. Quòd ſi ita ſentiendum eſt de redemptione Babylonica, quę vmbratilis tantummodo fuit, quid dicemus de redemptione ſpirituali? an ſine magna Dei iniuria hominibus tribui poteſt? Vt autem liberare Eccleſiam ſolius Dei eſt, ita & libertatem eius tueri.

10 NVDAVIT.) Similitudinẽ hanc ſumpſit à militibus qui brachia proferunt cùm ſe inſtruunt ad certamen. nec enim hîc Nudare ſignificat nudum proferre brachiũ, ſed exerere: quia

cùm

cùm ſedemus otioſi,aut cõplicata habemus brachia, aut abſcondimus: Deum verò pro ſenſus
noſtri craſſitie putamus,donec virtutẽ ſuam in medium profert,more hominis lapſi vel pigri di
gitum non mouere. Et Brachium ſanctitatis vocat, quoniã potentia ſua in ſalutem populi vſu-
rus erat. Eſt enim hic mutua relatio inter Deum & Eccleſiã quam ſibi Dominus conſecrauit.
Brachium quidẽ ſuum nudat in adminiſtratione totius mundi:ſed non vocat ipſum Sanctitatis,
vt hîc,quum peculiare auxilium fert Eccleſiæ ſuæ. Eſt enim bifariã conſideranda potentia Dei:
primùm vniuerſaliter,in conſeruandis omnibus creaturis: deinde ſpecialiter, in tuenda Eccle-
ſia. Nã peculiaris eſt quædã ſolicitudo quã pro ſuis gerit,quæ cæteris cõmunis non eſt. CORAM
oculis. Significat hanc liberationẽ tanta admiratione dignam fore, vt cæcis etiã ipſis appareat.
Quòd autẽ nobile hoc ſpectaculũ extenditur ad vltimos vſque terræ fines,hinc apparet Prophe
taní non loqui de reſtitutione populi,quæ intra paucos annos futura erat: ſed de totius Eccleſiæ
inſtauratione. Malignè ergo Iudæi hanc Prophetiam ad redẽptionem Babylonicam reſtrin-
gunt: perperã verò Chriſtiani ad ſpiritualẽ redemptionẽ quam obtinemus per Chriſtũ. Nam i-
nitium faciendũ eſt à redẽptione quæ ſub Cyro fuit,vt ad noſtrã vſque ætatẽ progrediamur. I- 2.Paral.36
taque cœpit Dominus inter Medos & Perſas illuſtrare potentiã ſuam: ſed eam deinde omnibus 22.23
nationibus conſpicuam reddidit. Eſdr.1.3

11 DISCEDITE.) Nunc populum hortatur vt ſemper ad migrandum paratus ſit, atque
interim miſeriã ſuam patienter ferat. Nam vt corrigenda erat nimia populi feſtinatio,ita torpo
rem ei deinde excuti oportebat. Etenim priuſquã liberationis tẽpus aduenisſet, importuna ab-
eundi cupiditate flagrabat:vbi verò exilij tẽpora impleta ſunt, elanguerat diuturna mora, om-
nemque redeundi & ſpem & voluntatẽ abiecerat: ita vt pauci in Iudæã reuerſi ſint. Permiſcue-
rant ſe Babyloniis,quorũ conſuetudine illecti ac corrupti,patriã ſuam negligebant. Excitari igi
tur ipſos ac moneri neceſſe erat,ne longa expectatione frangerentur, & Babyloniorũ inquina-
mentis corrũpi ſe ſinerent. Secundum membrũ, vbi vetat immundũ attingere, melius declarat
quod iam diximus. Iubet enim vt ſe puros atque integros ſeruent ab inquinamentis quibus ſe
polluebant Chaldæi. nam periculũ erat ne ſuperſtitionibus Gentiũ corrũperentur, vt procliues
ad malũ ſumus omnes,maliſque exẽplis facilè abripimur. Proinde admonet, vt quanuis captiui
ſint,tamen ne quid in gratiam dominorũ efficiant,quò melior ſit eorũ conditio: ne à puro Dei
cultu ſe abduci patiantur:ne polluantur eorũ ritibus: ne ſimulent ſe colere idola, aut aſſentiri i-
pſorum religioni. hæc enim execranda eſt immundities,quã Propheta vitari iubet. Accidunt au
tem captiuis & tyrãnide oppreſſis eiuſmodi tẽtationes,quibus ſępe ita ſuccũbunt vt multa nefa-
ria & illicita ſibi permittant hoc prætextu,quòd tyrannorũ furorẽ mitigare volunt. At quàm fri
gida ſit eorũ excuſatio,hic cernimus. Nec enim Iudæos hortatur Propheta vt mundi ſint cùm
liberi erunt,ſed quandiu captiui tenebuntur,ac periculũ etiã vitę ſubibunt. Hæc autẽ ad nos etiã
haud dubiè pertinent,quos Paulus hortatur vt impolluti non ſolùm ſpiritu,ſed etiã carne ſimus. 2.Cor.7,1
Hanc porrò exhortationẽ peculiariter dirigit ad Sacerdotes,& Leuitas, qui, cùm anteſignani
eſſent,plus integritatis præſtare debuerunt:non quaſi aliis ſeſe polluere liceat,ſed eos potiſſimũ
compellat,vt aliis præeant ſuo exẽplo,quibus veluti duces conſtituti ſunt. Adhæc, memoria te-
nendum quod antè vidimus,& iterũ repetet Iſaias in fine libri, nouũ fore Sacerdotium in redẽ-
pto populo. Quanquã mihi placet ſimplex ille ſenſus, Leuitas & miniſtros Templi κατ' ἐξοχὴν
poni pro tota plebe. Hæc igitur doctrina non tantùm ad miniſtros Verbi,ſed ad omnes Chriſtia-
nos in vniuerſum hodie pertinet,qui etiã regale ſacerdotiũ vocantur: nec tantùm vaſis tẽpli fe- 1.Petr.2.9
rendis deſtinati ſunt,ſed ipſi ſunt tẽpla Dei. Ideo prædixit Ezechiel futurũ,vt in reſtitutione Ec- 1.Cor.3.16
cleſiæ, Leuitæ ſint maiores Sacerdotes,totus verò populus cooptetur in ordinẽ Leuitarũ. Cùm i- & 6.19
gitur omnes in tantũ dignitatis gradũ extulerit Dominus, ſequitur hanc munditiẽ ab omnibus
ſine exceptione requiri. quã etiam ob cauſam Paulus hũc locũ vniuerſæ Eccleſiæ accõmodauit. 2.Cor.6.16

12 QVONIAM NON IN FESTINATIONE.) Rurſus amplificat Propheta be-
neficium illud redemptionis, quoniam incredibile videbatur, adeò omnium propè animos oc-
cupauerat deſperatio. Eos enim potiſſimùm compellat qui captiui futuri erant, ne animum in
miſero illo ſtatu deſponderent. Promittit autem futurum vt illa liberatio non ſit fugæ ſimilis,
qualis Ægyptiaca fuit. eſt enim tacita cõparatio inter redemptionẽ ex Ægypto & iſtam è Baby-
lone. Noctu enim fugerunt ex Ægypto,cùm ſe tridui tantùm iter agere velle ſimularent, vt ſa- Exod.12.31
crificarent Deo. Exierunt autẽ cum feſtinatione & tumultu, ſicuti ipſis dictũ erat. Abeuntes Ibid.5.3
Pharao perſequutus eſt,quaſi omnes deleturus. Hîc verò non idẽ fore ſignificat:ſed triumphan-
tium in morẽ abituros,ita vt nemo ipſis negotiũ faceſſere audeat: Vulgò dicere ſolemus, *Ils s'en
iront à enſeigne deſployée*. Vnde excellentior atque admirabilior hæc redẽptio futura eſt. PRÆ-
CEDET VOS,id eſt, Erit dux itineris veſtri. Dicet quiſpiã, Ducem quoque fuiſſe Deum po-
pulo veteri,cùm ipſum eduxit ex Ægypto. Hoc quidẽ verum eſt: ſed non ita palàm maieſtatem
illic ſuam oſtendit,vt hîc,quum veluti imperator, deuictis hoſtibus exercitũ ſuum reduxit. Eó-
dem ſpectat verbũ Congregandi,quia nulla erit diſperſio qualis in trepidatione eſſe ſolet,neque
palantes errabunt,ſed turmatim & diſpoſito ordine quaſi ſub ſignis iter facient. acſi diceret, Ve-

luti collectam manum aut exercitum Deus educet, non ſequetur vnus alterum, vt qui furtim ſe ſubripiunt: ſed palàm aggregati, ſine vllo metu diſcedetis. Nemo impedimentũ afferet, quia Deo duce aggregabimini, vt in patriam redeatis.

13 ECCE PROSPERVM.) Poſtquã Iſaias de reſtitutione Eccleſiæ loquutus eſt, tranſit ad Chriſtum, in quo omnia colliguntur. ישכיל, nõnulli exponunt Prudenter aget: ſed quia ſequitur poſtea Euehetur, contextus mihi videtur poſtulare vt potius de proſpero ſucceſſu intelligamus: cùm etiam שכל, ſignificet Proſperè agere. Loquitur ergo de proſpero Eccleſiæ ſucceſſu, qui cùm minimè appareret, eos reuocat ad ſummũ Regem, à quo omnia reſtituenda ſunt, eumq́ue expectari iubet. Et notandæ diligenter hîc ſunt antitheſes quibus vtitur Propheta. nam ſublimitatem huius Regis quẽ Dominus euehet, opponit miſeræ & abiectæ conditioni populi, qui propè animũ deſpondebat. Atque hunc Regem populi caput fore promittit, ita vt ipſo duce floreat, tametſi nunc afflictiſſimus ſit ac miſerrimus: quoniã proſperrimè omnia ipſi ſuccedent. SERVVM vocat Chriſtum, ob munus ei à Deo impoſitũ. nec enim Chriſtus, vt priuatus conſiderari debet: ſed cum perſona quæ ipſi impoſita eſt à Patre, vt ſit populi dux, & inſtaurator rerũ omnium: vt quæcunque de ipſo prædicat, ad nos quoque pertinere intelligamus. Nobis enim datus eſt Chriſtus. quáobrem eius miniſteriũ ad nos quoque pertinet. Nam poterat vno verbo dixiſſe, Chriſtum euehendum, & honore afficiendũ eſſe: ſed cùm ei attribuit Miniſtri nomen, eũ noſtra cauſa euehendum eſſe ſignificat.

14 QVEMADMODVM.) Vtitur anticipatione, quia non apparebat primo aſpectu illa Chriſti ſublimitas, atque hoc prætextu reiici poterat. Ideo admonet eum prius abiiciendũ atque humiliandũ eſſe: ac præuenit illam dubitationẽ, quæ oboriri potuiſſet in tam abiecto & deformi eius ſtatu. acſi diceret, non eſſe cur abhorreant homines ab ea deformitate & ignominia, quam perpetua fœlicitas ſtatim ſubſequutura eſt. כן, verti, Adeò. Nam falluntur qui applicationem ſimilitudinis eſſe putant. מאיש, Ab hominibus: nec enim מ cõparatiuè accipio, vt alij exponunt: hoc eſt, Pluſquã, vel, Præter humanũ morem: ſed ſimpliciorẽ ſenſum ſequor, Chriſtũ videlicet deformẽ inter homines fuiſſe: aut peruerſo hominũ iudicio deletã fuiſſe eius formam. OBSTVPVERVNT. Hunc ſtuporẽ nonnulli accipiunt pro admiratione in quã homines ob miracula à Chriſto edita abrepti ſunt: deinde cùm ad crucẽ veniẽdum fuit, ſtatim ab iis reiectũ eſſe. ſed illi mentem Prophetæ aſſecuti non ſunt. Dicit enim talẽ fore Chriſtum vt omnes ab ipſo abhorreant. Sic enim prodiit in mundũ vt paſſim contẽptibilis eſſet: delituit eius gloria ſub humilitate carnis. Nã etſi refulſit in eo maieſtas digna vnigenito Dei filio, non tamen conſpecta fuit à vulgo hominũ: ſed potius deſpecta illa exinanitio, quæ velũ fuit vel integumentũ gloriæ eius. Atque hæc cauſa ſtuporis fuit, quòd ſine vllo ſplendore inter homines verſaretur, nec Redẽptorem eo ſtatu & habitu venturũ Iudæi exiſtimarent. Cùm ad crucem ventũ eſt, illic longè plus ſtuporis fuit. Hanc Chriſti humilitatẽ, ac deinde ſublimitatem declarat Paulus, cùm ait, Qui cùm in forma Dei eſſet, nõ arbitratus eſſet rapinã, ſe facere æqualem Deo: ſed inaniuit ſemetipſum, forma ſerui ſumpta, in ſimilitudine hominũ conſtitutus, & figura repertus vt homo, humilẽ præbuit ſemetipſum, factus obediens vſque ad mortẽ, mortem autẽ crucis. Quapropter & Deus illum in ſummam extulit ſublimitatẽ: ac donauit illi nomen quod eſt ſupra omne nomen: vt in nomine Ieſu flectatur omne genu cœleſtiũ, terreſtrium ac infernorũ: omníſque lingua confiteatur quòd Dominus ſit Ieſus Chriſtus, ad gloriã Dei Patris. Pri⁹ ergo Chriſtum humiliari & ignominia affici oportuit, nec ſtatim apparuit ea ſublimitas in quã euehẽdus erat: ſed ignominiã crucis glorioſa reſurrectio cum ſummo honore ſequuta eſt.

Ioh.1.14

Phil.2.6

15 SIC ASPERGET.) Alij exponunt, Stillare faciet: quod metaphoricè accipiunt pro Loqui. Sed cùm נזה ſignificet Aſpergere, atque hoc ſenſu vulgò reperiatur in Scripturis, malo hanc interpretationẽ ſequi. Significat autem futurũ vt Dominus ſermonem ſuũ per multas nationes diffundat. Subiungit effectum doctrinæ, quòd REGES CLAVDENT OS SVVM, nempe in ſignum admirationis, ſed diuerſæ ab ea cuius antè meminit. Homines enim obſtruunt ora ſua, hærentque attoniti, cùm rei magnitudo tanta eſt vt exprimi non poſſit, omnemq́ue dicendi facultatẽ exuperet. QVOD NON AVDIERVNT. Significat admirationẽ hanc non ex nudo Chriſti aſpectu, ſed potius ex prędicatione Euangelij futurã eſſe. nam etſi reſurrexiſſet, tamen omnes ipſum morte obrutũ exiſtimaſſent, niſi reſurrectionis gloria publicata eſſet. Itaq; prædicatione Euangelij patefacta ſunt ea quę pri⁹ neq; viſa neq; audita fuerant. Nam ad Reges & populos qui lõgiſſimè aberant, vſque in fines orbis terrarũ hæc doctrina perlata eſt. Paulus hunc locũ citat, eumq́ue in miniſterio ſuo impletum eſſe oſtendit, atque eo nomine gloriatur, quòd annunciarit doctrinam Euangelij iis qui de ea nihil vnquam audierant. Hoc enim Apoſtoli, non cuiuſuis miniſtri officium eſt. Significat ergo regnum Chriſti latius patere quàm in Iudæa, nec iam anguſtis illis terminis concluſum eſſe. nam ipſum propagari per omnes nationes, atque extendi vſque in fines orbis oportebat. Iudęi verò aliquid audierant de Chriſto ex Lege & Prophetis: ſed Gentibus penitus ignotus erat. vnde ſequitur, hęc verba propriè ad Gẽtes pertinere. INTELLIGENT. Oſtẽdit hoc verbo fidẽ certitudine & ſolida intelligẽtia cõſtare. Vbi igitur deeſt eiuſmodi

Rom.15.21

noti-

notitia, fidem abeſſe certiſſimum eſt. Vnde apparet quàm inane ſit Papiſtarum com mentum de fide implicita, quæ nihil aliud quàm craſſa ignorantia, aut potius mera chimæra eſt.

CAPVT LIII.

1 *QVis credet auditui noſtro? & brachium Iehouæ " cui reuelatum eſt?* Ad verbum Super quē.
2 *Aſcendet tamen ſicut virgultum coram eo, & ſicut radix è terra*
deſerta. Non forma ei, neque decor. Videbimus eum, & non aſpe-
ctus, vt deſideremus eum.
3 *Deſpectus & reiectus inter homines, vir dolorum, peritus infir-*
mitatis: quaſi abſcondimus faciem ab eo, & nihili reputauimus eum.
4 *Sanè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit, & nos exiſtimaui-*
mus eum percuſſum, vulneratum à Deo *& humiliatum.*
5 *Atqui ipſe vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, attritus eſt propter peccata no*
ſtra. Caſtigatio pacis noſtræ ſuper eum, & in liuore eius, " ſanatio nobis. "Vel, mede-la.
6 *Omnes nos tanquam oues errauimus, quiſque in viam ſuam declinauit.* Et Iehoua *tra*
duxit in eum noſtras omnium iniquitates.
7 *Mulctatus eſt, & " afflictus, nec aperuit os ſuum. Quaſi pecus ad mactationem du* "Vel, oppreſſus.
cetur, & tanquam ouis coram tonſoribus ſuis obmuteſcet, nec aperiet os ſuum.
8 E *carcere & iudicio ſublatus eſt. & generationem eius quis enarrabit? Quoniam*
ſucciſus eſt è terra viuentium: propter tranſgreſſionem populi mei plaga illi.
9 *Et expoſuit impiis ſepulchrum eius, & diuiti mortem eius: quamuis iniquitatem non*
fecerit, nec fuerit dolus in ore eius.
10 *Voluit tamen* Iehoua *conterere eum, infirmitati ſubijcere. Cum poſuerit in ſacrificium*
animam ſuam, videbit ſemen, prorogabit dies, & voluntas Iehouæ *in manu eius proſpera-*
bitur.
11 E *labore animæ ſuæ videbit, & ſaturabitur: & " doctrina ſua iuſtificabit iuſtus ſer-* "Vel, cognitione ſui.
uus meus multos: quia iniquitates eorum ipſe portabit.
12 *Propterea diſtribuam illi partem cum magnis, & cum robuſtis ſpolia diuidet. Quo-*
niam profudit in mortem animam ſuam, & cum iniquis reputatus eſt: ipſe peccatum mul-
torum tulit, & pro iniquis orauit.

IN CAPVT LIII.

1 QVIS CREDET AVDITVI NOSTRO?) Hæc capitis diſtinctio, aut potius diuulſio omittēda eſt. nam initiū potius à verſu 13 ſuperioris capitis fieri oportebat: hæc autem prioribus coniungi debent. Propheta enim hîc veluti in medio orationis curſu reſiſtit. Siquidē, cùm antea nomen Chriſti vbique promulgandum atque ignotis Gentibus patefaciendū eſſe diceret, interea verò tam hunnie futurum, vt hæc fabuloſa videri poſſent, abrūpit ſermonem ſuū atque exclamat, Neminem iſta crediturum. Simul dolorem ſuum exprimit, quòd tam increduli ſint homines vt ſalutē ſuam reiiciant. Eſt igitur pia eius querimonia, qui Chriſtū omnibus notū eſſe vellet: atque interea paucos videt qui fidē Euangelio habeant. quáobrem ingemiſcens exclamat, Quis credidit auditui noſtro? ingemiſcamus ergo & cōqueramur cum Propheta, atque etiā cruciemur, ſi minꝰ fructuoſum laborē noſtrum cernimus, & corā Deo conqueramur. Sic enim affecti eſſe debent pij miniſtri, ſi fideliter opus ſuum exequi velint. Declarat autem Iſaias paucos fore qui ſe Euāgelio Chriſti ſubiiciant. Nam cùm exclamat, Quis credet prædicationi? ſignificat ex iis qui Euangeliū audiunt, vix centeſimum quenque fidelem fore. Nec tantùm de ſe vno loquitur, ſed velut is qui ſuſtinet perſonā omnium doctorum. Quamuis ergo plures dentur miniſtri à Deo, pauci eorum doctrinæ adhærebunt: quid futurū vbi deſunt miniſtri? An miramur ſummā illic cæcitatē eſſe? Si exculta terra parum fructus affert, quid ab inculta & ſterili expectandum erit? Neq; tamen ideo quicquā decedit Chriſti Euangelio, ſi à paucis diſcipulis recipitur: nec eius authoritatē minuit, vel immenſam gloriā obſcurat credentium paucitas: quin potius facit myſterij ſublimitas, vt vix fidem reperiat in mundo. Ideo enim eſt ſtultitia, quoniam exuperat omnes humanos ſenſus.

Et clarius ſecundo membro oſtendit cauſam cur tãta credentium paucitas futura ſit: quia nemo niſi ſingulari Spiritus reuelatione ad Deum venire poteſt. Falluntur aũt ij, meo iudicio, qui per nomen Brachij, Chriſtum deſignari putant. Eſt enim redditio cauſæ cur tam pauci credant: quia ſcilicet ingenij ſui perſpicacia id aſſequi non poſſunt. Celebris eſt hic locus, atq; à Iohãne & Paulo citatur in hanc ſententiam. Cùm multa, inquit Iohannes, ſigna feciſſet Ieſus coram eis, non credebant in eum, vt ſermo Iſaiæ Prophetæ impleretur, quem dixit: Domine, quis credidit ſermoni noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt? Paulus verò, At non omnes obediunt Euangelio: Iſaias enim dicit, Domine, quis credidit ſermonibus noſtris? Admonet vterque nihil mirum fore, ſi id eueniat quod iamdudũ prædictum erat: idque vt tollant offenſionem quæ oriri poterat ex illius populi defectione: qui cùm agnoſcere Chriſtum debuiſſet, peruicaciter ei reſiſtebat. Neque enim ſui tẽporis homines tantùm cõprehendit Iſaias, ſed poſteros omnes vſque ad finem mundi. nam quandiu extabit Chriſti regnum, hoc impleri neceſſe erit. quáobrem fideles aduerſus tale ſcandalum hoc teſtimonio muniri debent. Iam verò his verbis refellitur eorum inſcitia qui fidem in cuiuſque arbitrio eſſe putant, quia cõmunis eſt omnibus prædicatio. Etſi enim ſatis conſtat omnes ad ſalutẽ vocari: diſertè tamen excipit Propheta, vocem externam quæ inuitat nihil prodeſſe, niſi accedat peculiare Spiritus donũ. vnde verò diſcrimen, niſi ex arcana Dei electione, cuius cauſa in ipſo eſt abſcondita?

Ioh.12.37 *Rom.10.16*

2 ASCENDET.) Hæc ſententia ad id ſpectat quod antea dictum eſt, Chriſtum initiò nihil ſplendoris aut ſpeciei habiturum apud homines: ſed coram Deo nihilominus in ſublime euehendum atque in pretio habendum eſſe. Vnde perſpicimus non eſſe humano aſpectu de gloria Chriſti iudicandum: ſed fide apprehendendum quod ſacræ Literæ de ipſo docent. Ideo opponitur hîc particula CORAM EO, ſenſibus humanis, qui ſublimitatem iſtam cõprehendere non poſſunt. Eadem ferè ſimilitudine vſus eſt capite 11, Egredietur ſurculus de trunco Iſai. nam domus Dauidis, inſtar trunci aridi erat, nullus in eo vigor, nulla ſpecies apparebat. Ideo non nominatur illic domus Regia, ſed Iſai: cuius alioqui nomen obſcurũ erat. Tantùm hîc additur, In terra deſerta: quo ſignificat ſurgendi vim non fore in Chriſto ex terræ humore, ſicut in arboribus: ſed præter cõmunem naturæ modum. Qui hoc loco philoſophantur de Maria virgine, eamque terram deſertã vocari putant, quòd ex Spiritu ſancto, non ex virili ſemine conceperit, extra rem loquuntur. Nec enim de natiuitate Chriſti hîc agitur, ſed de toto regno. Ipſum aũt ſimile fore dicit virgulto naſcenti è terra arida, quod ad iuſtam magnitudinẽ peruenire nunquam poſſe videatur. Nam ſi totam eius ſtabiliendi rationem cõſideremus, & quorum opera ſit vſus, & quàm leuia fuerint initia, quot aduerſarij obſtiterint, facilè hęc omnia, vt prædicta ſunt, ita impleta eſſe intelligemus. Quales fuerunt Apoſtoli, vt tot Reges & nationes ſubigerent gladio Verbi? Annon meritò exilibus virgultis cõparantur? Itaque oſtendit Propheta quibus rationibus regnum Chriſti erigi & ſtabiliri oporteat, ne humanis rationibus de eo iudicemus. Deformitas, cuius poſtea meminit, non ſolùm de Chriſti perſona intelligi debet, qui mundo contẽptibilis & ignominioſæ tandẽ morti adiudicatus eſt: ſed de toto regno, cuius nulla in oculis hominũ forma, nullus decor, nulla magnificentia fuit: nihil denique habuit quod ſpecie ſua oculos hominũ ad ſe conuertere aut allicere poſſet. Quanuis enim reſurrexiſſet Chriſtus: tamen eum Iudæi ſemper crucifixum & ignominioſum duxerunt, vt eum non ſine faſtidio contemnerent.

Suprà 11.1 *Luc.1.35*

3 DESPECTVS ET REIECTVS.) Eòdem pertinet hic verſiculus: nempe reiectum iri Chriſtum ab hominibus, quòd nihil in eo præter dolorẽ & infirmitatem appareat. Hæc autẽ Iudæis inculcari oportuit, ne falſam de Chriſto & eius regno opinionem conciperent. nam vt cognoſcatur eius gloria, à morte ipſius ad reſurrectionem progrediendum eſt. Multi impingunt in morte, quaſi ea victus atque obrutus ſit: ſed potentia eius & maieſtas in reſurrectione conſiderari debet. Quòd ſi quiſpiã à reſurrectione initium facere velit, non ſequetur ordinem qui præſcribitur à Propheta, nec virtutẽ Domini & potentiã cõprehendet. ABSCONDIMVS FACIEM. Non abs re vſus eſt prima perſona, quoniam vniuerſale iudicium fore ſignificat. nemo enim aliter ingenio ſuo cõprehendere poterit, niſi eum Dominus corrigat Spiritu ſuo, atque in melius reformet. Etſi aũt præcipuè videtur Iudæos perſtringere, à quibus minimè decebat Filium Dei promiſſum & oblatum ita ſuperbè reſpui, ideóque ſe vnum facit ex numero, quia mẽbrum erat populi illius: diſcamus tamen ex hoc loco cunctos mortales in Chriſti contẽptu notari ingratitudinis ac damnari: quoniã ne aſpectu quidem dignum iudicent, ſed oculos auertant quaſi à re abominanda.

4 SANE LANGVORES.) Particula אכן, non ſolùm affirmantis eſt, ſed cauſæ redditionem ſimul continet: cùm ſcilicet aliquid præceſſit quod nouũ & inſolens videri poſſet. nam inſtar portenti eſt, eum ita proſterni ac deiici, cui Deus ſummũ in omnes imperiũ dedit: idque, niſi cauſa redderetur, omnes abſurdũ iudicarent. Cauſa igitur infirmitatis, dolorũ, atque ignominiæ Chriſti eſt, quòd languores noſtros tulit. Matthęus hoc vaticiniũ citat, poſtquã retulit Chriſtum varios morbos curaſſe: cùm tamen certum ſit ipſum non curandis corporibus, ſed animis potius deſtinatũ eſſe. nam de ſpiritualibus languoribus intelligit Propheta. Sed in miraculis quę ſanan-

Mat.8.17

ſanandis corporibus edidit Chriſtus, ſpecimen præbuit ſalutis quam animis noſtris affert. Ergo longè altius ſpectabat illa ſanatio, quàm ad corpora: quia medicus animarum conſtitutus eſt. Ideóque Matthæus ad ſymbolum transfert quod ipſi rei & veritati conueniebat. Oſtendit ſecundo membro quanta fuerit populi ingratitudo & prauitas, qui non agnouit cur tam duriter affligeretur Chriſtus: ſed ob ſua propria ipſius ſcelera cęſum à Deo eſſe exiſtimarunt, quē tamen ſciebant innocentiſſimū eſſe: ac iudex ipſe innocentiæ eius teſtimoniū dedit. Cùm ergo innoxium hominem pœnas dare intelligunt eorum quæ non admiſit, cur non cogitant aliquid non vulgare in eo deſignatum eſſe? Sed quia vulneratum & abiectum vident, de cauſa non inquirunt: atque ab euentu ſolummodò (vt ſolent ſtulti) iudicium ferunt. Itaque, de peruerſo hominum iudicio queritur Iſaias, quòd tantarum afflictionum cauſam in Chriſto non reputent: præſertim verò hebetudinem gentis ſuæ deplorat: quia putauerit Deum Chriſto infenſum eſſe hoſtē, poſthabito ſcelerum ſuorum reſpectu, quę hoc modo expianda erant. *Mat.27.24 & Luc.23.4,14.22 Ioh.18.38*

5 ATQVE IPSE VVLNERATVS EST PROPTER INIQVITATES.) Iterum cauſam repetit tantarum Chriſti afflictionum, vt occurrat ſcandalo quod oboriri potuiſſet. Multos enim ſpectaculum crucis abalienat à Chriſto, dum ea quæ oculis obiiciuntur conſiderant, nec finem rei attendunt. Omnis verò tollitur offenſio, dum hac morte expiata eſſe peccata noſtra, & partam nobis ſalutem intelligimus. CASTIGATIO. Nonnulli hanc caſtigationem ideo PACIS vocari putant, quòd ſecuri eſſent homines, atque obſtupuiſſent in malis ſuis: ideóque Chriſtum pati oportuiſſe. Alij, Pacem referunt ad conſcientias, paſſum videlicet eſſe Chriſtum, vt tranquillas conſcientias haberemus: quemadmodum dicit Paulus, nos fide per Chriſtum iuſtificatos, pacem habere apud Deum. Ego verò ſimpliciter accipio pro reconciliatione. Chriſtus enim caſtigationis noſtræ, id eſt, quę nobis debebatur, pretium fuit. Ita pacata eſt ira Dei, quæ in nos meritò accenſa erat. Pax inita ipſo mediatore, qua reconciliati ſumus. Vnde colligenda eſt vniuerſalis doctrina, Nos ſcilicet gratis reconciliari Deo: quia Chriſtus pacis noſtræ pretium perſoluit. Hoc quidem fatentur Papiſtæ: ſed deinde ad originale peccatum hanc doctrinam reſtringunt: quaſi poſt Baptiſmum gratuitæ reconciliationi amplius non ſit locus: ſed meritis atque operibus noſtris ſatisfaciendum ſit. Atqui Propheta non de vna ſpecie remiſſionis hîc tractat, ſed ad totum vitæ curſum hoc beneficium extendit. Hoc igitur modo extenuari, aut ad certum tempus reſtringi ſine ſummo ſacrilegio non poteſt. Hinc etiam facilè conuincitur commentitia diſtinctio Papiſtarum de remiſſione pœnæ & culpæ. Pœnam enim nobis remitti nolunt, niſi ſatisfactionibus eluatur. Atqui Propheta noſtrorum ſcelerum pœnam in eum tranſlatam eſſe apertè docet. Quid ergo volunt Papiſtę, quàm quòd ſocij & collegæ Chriſti eſſe, & cōmunem ſibi cum ipſo authoritatem arrogare volunt? IN LIVORE EIVS. Iterum nos ad Chriſtum reuocat, vt confugiamus ad eius vulnera, ſi modò vitam recuperare velimus. Hîc enim ipſum nobis opponit: quia in nobis nihil præter exitium & mortem reperiri poteſt: in vno Chriſto vita & ſalus. Is ſolus medicinam nobis attulit: imò ſanitatem peperit ſua infirmitate, ſicuti morte vitā: quia ſolus placauit Patrem, ſolus ei nos reconciliauit. Poſſemus hîc afferre multa de fructu paſſionis Chriſti: niſi interpretari potius quàm concionari nobis conſtitutū eſſet. Itaque ſimplici interpretatione contenti ſimus. Vnuſquiſque verò hinc conſolationē percipiat, atque fructum huius doctrinę in vſum ſuum accōmodet. nam cùm publicè omnibus, tum ſingulis ſeparatim hæc dicuntur. *Rom.5.1*

6 OMNES NOS TANQVAM OVES.) Vt melius infigat animis hominum beneficium mortis Chriſti, oſtendit quàm neceſſaria ſit illa ſanatio, cuius prius mentionē fecit. Niſi enim perſpecta nobis fuerit miſeria & neceſſitas noſtra nunquā intelligemus quàm expetendū ſit remedium quod Chriſtus attulit: nec ardenti affectu ad ipſum vt par eſt accedemus. Simul verò ac intelligimus nos fuiſſe perditos, miſeriæ noſtræ conſcij, cupidè ad amplectendum remedium accurrimus, quod alioqui nullo in pretio eſſet. Ergo vt nobis ſapiat Chriſtus, vnuſquiſque conſideret ſeſe & examinet, vt ſe perditū eſſe agnoſcat, donec à Chriſto vindicetur. Neminē autem hîc excipi videmus: cùm omnes Propheta cōprehendat. Totum enim genus humanū perierat, niſi Chriſtus opē tuliſſet. Imò ne Iudæos quidē eximit, quibus falſa dignitatis opinio animos inflabat, ſed eos promiſcuè addicit cū aliis exitio. ouibus autem eos cōparat, non eleuandæ culpæ cauſa, acſi innoxius eſſet error: ſed quò apertius doceat propriū fuiſſe Chriſti, ex diſſipatione colligere qui brutis pecudibus ſimiles erant. Iam addens VNVSQVISQVE, ab vniuerſali ſententia qua omnes cōplexus eſt, ad ſpecialē deſcendit, vt ſinguli ſecū reputent, num ita ſit. Nā generali ſententia minus afficimur, niſi ad nos ſeparatim eam pertinere intelligant ſinguli. Excitet ergo vnuſquiſque conſcientiā ſuam, & ſiſtat ſeſe ad tribunal Dei, vt miſeriā ſuam agnoſcat. Deinde qualis ſit hic error, Propheta declarat apertius: nēpe, quòd vnuſquiſque viā ſequutus ſit quā ſibi delegerat: hoc eſt, ſuo arbitratu viuere voluerit. quo ſignificat vnicā tantùm nobis eſſe viam rectè viuendi: à qua ſi quis deflectat, nihil præter errorē reperire poteſt. Nec tantùm de operibus loquitur, ſed de natura ipſa, quæ nos ſemper in errorē impellit. Nam ſi naturæ inſtinctu aut prudentia noſtra nos ipſos in viā reducere, atque ab errore liberare poſſemus, Chriſtus nobis

h.8.36 neceſſarius non eſſet. Periimus ergo in nobis ipſis omnes, niſi Chriſto vindice liberemur. Et quò magis innitemur prudentiæ aut induſtriæ noſtræ, eò magis exitiũ & celerius nobis accerſemus. Itaque oſtendit Propheta quales ſimus, antequam per Chriſtum regeneremur. Omnes enim eadem condẽnatione concluduntur. Nemo iuſtus eſt, nemo qui intelligat, nemo qui quærat Deũ.
al.14.3, 53.4 Omnes declinauerunt, & inutiles redditi ſunt: non eſt qui bene agat, ne vnus quidem. quẽadmodum etiam fuſius à Paulo declaratur.
om.3.10 ET IEHOVA TRADVXIT. Eſt hîc elegans antitheſis. nã in nobis diſſipati ſumus, in Chriſto collecti: aberramus natura, atque in exitium præcipites agimur, in Chriſto viã reperimus, qua ad ſalutis portũ ducamur: obruunt nos ſcelera noſtra, ac trãsferuntur in Chriſtum à quo exoneramur. Cùm ergo periiſſemus, atque alienati à Deo properaremus ad inferos, Chriſtus iniquitatũ noſtrarum colluuiem in ſe recepit, vt nos ab æterno exitio
ebr.4.15, 1.Pet.2.2 liberaret. Hoc aũt ad reatum & pœnam ſolũmodò referri debet: nam à culpa immunis fuit. Suas ergo iniquitates ſecũ quiſque diligenter perpendat, vt verum iſtius gratiæ guſtũ habere, ac fructum mortis Chriſti percipere poſſit.

7 MVLCTATVS EST.) Hîc commendat obedientiam Chriſti in morte perferenda. niſi enim voluntariam mortem obiiſſet, inobedientię noſtræ ſatisfeciſſe non videretur. Quẽadmodum autẽ, inquit Paulus, inobedientia vnius, omnes rei facti ſunt: ita obedientia vnius, plures iuſti redditi. Atque alibi, Factus eſt obediens vſque ad mortem: mortem autẽ crucis. atque hæc ſilentij ratio fuit ad tribunal Pilati: quum tamen ſuppeteret iuſta defenſio. nam quia ſe reatũ noſtro obſtrinxerat, voluit tacitus iudicio acquieſcere, vt nobis pleno ore gloriari liceret de gratuita fidei iuſtitia. Simul verò hîc admonemur patientiæ & manſuetudinis, vt exẽplo Chriſti ad probra, & atroces iniurias, ad cruciatus etiã & tormenta ferenda parati ſimus. In hunc enim ſenſum citatur à Petro hic locus: quòd nos Chriſto capiti noſtro ſimiles reddi oporteat: vt eius tolerantiã & patientiã imitemur. In voce Pecudis fortè alluſio eſt ad legales victimas: quo ſenſu alibi vocatur Agnus Dei.

(Marg.: om.5.19; hil.2.8; at.27.12.14; arc.15.5; h.19.9; Pet.2.21; h.1.29.36)

8 E CARCERE ET IVDICIO.) Variè exponitur hic locus. Nonnulli exiſtimant Prophetam perſequi argumentum quod iam tractare cœpit: nẽpe Chriſtum manu Dei cæſum & afflictum ob peccata noſtra. Græci vertunt, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Alij, Abſque dilatione ſublatus eſt. Alij exponunt, Sublatus eſt in crucẽ: id eſt, ſimulatque cõprehenſus eſt Chriſtus, ad ſupplicium tractus eſt. Ego potius iis aſſentior qui Prophetam ad reſurrectionis gloriam progredi putant, poſtquã de morte loquutus eſt. voluit enim occurrere cogitationibus quę multorum mentes perturbare, & anxias reddere potuiſſent. Nam cùm nihil præter plagas & ignominiam intuemur, attoniti hæremus: quoniam abhorret à tali ſpectaculo hominũ natura. Docet igitur Propheta SVBLATVM eſſe, id eſt, ereptum è carcere, & iudicio vel dãnatione, & deinde in ſummum honoris gradum euectum: ne quis putaret ipſum obrutũ aut abſorptum horrendo illo & ignominioſo genere mortis. Nam certè victor extitit etiã in media morte, & triumphum egit de hoſtibus: atque ita iudicatus eſt, vt nunc ſit iudex omnium conſtitutus, quod
Act.10.42 Reſurrectione palàm factũ eſt. Eundem ergo ordinem tenet Propheta quẽ Paulus, qui poſteaquã
hil.2.9 docuit Chriſtum ad crucem vſque humiliatum eſſe, ſubiungit propterea in præcelſum, omniũque ſummum honorẽ euectum, datumq; ipſi nomen, cui omnia & cœleſtia & terreſtria parere & genu flectere neceſſe eſt. Quæ ſequitur exclamatio in varios ſenſus tracta, & quaſi lacerata fuit. hoc loco abutebãtur veteres aduerſus Arrianos, cùm ęternã Chriſti generationem probare vellent. Sed apertioribus Scripturæ teſtimoniis cõtenti eſſe debuerũt: ne ſe ridiculos hæreticis præberent, qui hac occaſione interdũ peruicaciores redduntur. Exceptio enim prõpta erat, Prophetam de hac re non cogitaſſe. Chryſoſtomus refert ad humanitatẽ Chriſti, quòd mirabiliter abſque virili ſemine in vtero virginis conceptus ſit: ſed procul diſcedit à Prophetæ ſententia. Alij putant Iſaiam inuehi in eius ætatis homines qui Chriſtum crucifixerunt. Alij referunt ad poſteritatẽ quæ gignenda erat: nẽpe, quòd fœcunda futura ſit proles Chriſti, vtcunque moriatur. Sed cùm דור, Ætatem ſiue Durationẽ ſignificet, non dubito quin de ætate Chriſti loquatur, vt ſignificet Chriſtum, licet angoribus ferè obrutũ, non ſolùm ab his ereptum iri, ſed etiã ætatem ipſius permanentem atque æternam futuram eſſe: longè ſcilicet abſimilẽ fore ab iis qui à morte quidem eripiuntur, ſed poſtea morituri. Reſurrexit enim Chriſtus, in æternũ victurus: nec iam (vt
Rom.6.9 inquit Paulus) mori poteſt: nec mors vltrà ei dominabitur. Meminerimus tamen Prophetam non loqui de ſola Chriſti perſona, ſed cõplecti vniuerſum Eccleſiæ corpus, quod nunquã à Chriſto ſeparari debet. Præclarum igitur teſtimoniũ habemus de Eccleſiæ perpetuitate. Vt enim viuit in æternum Chriſtus, ita regnum hîc ſuum interire non ſinet. Tandem ad ſingula mẽbra eadem immortalitas aptanda eſt. QVONIAM SVCCISVS. Hoc quidem prima ſpecie abſurdum videri poſſet, Mortem Chriſti nobis cauſam eſſe & fontem vitæ: ſed quia pœnam tulit noſtrorum ſcelerum, ideo transferendum ad nos eſt quicquid apparet in cruce dedecoris. Interim mirifica in Chriſto Dei bonitas relucet, quæ gloriam eius conſpicuam nobis reddit, vt in eius admirationem nos rapi conueniat. Proinde, iterum repetit PROPTER ſcelera populi impoſitam ei fuiſſe plagam: vt diligenter conſideremus ipſum nõ ſua cauſa, ſed noſtra paſſum eſſe. Pœnas enim

nas enim tulit quæ nobis perferendæ erant, niſi oppoſita fuiſſet hæc expiatio. Agnoſcenda eſt in
nobis culpa, cuius ipſe reatum & pœnam ſuſtinuit, ſeque obtulit noſtro nomine coram Patre, vt
eius condemnatione abſoluamur.

9 ET EXPOSVIT.) Vertit Hieronymus, ET dedit impios pro ſepultura: acſi Propheta lo
queretur de pœna qua Dominus vltus eſt impiorum ſcelus, qui Chriſtum crucifixerunt. Sed po-
tius loquitur de morte Chriſti, & eius fructu, nec vltionem illam attingit. Alij particulam את ſi-
militudinis eſſe putant, vt כ: Dedit ſepulchrum eius ſicut impiorum. Alij את interpretãtur CVM:
& DIVITEM exponunt, Ioſephum ab Arimathia, in cuius ſepulchro conditus fuit Chriſtus. ſed Mat.27.60
nimis coacta eſt eiuſmodi interpretatio. Ego potius genuinum hunc eſſe ſenſum arbitror, quòd Ioh.19.38
Deus Pater Chriſtum tradiderit in manus impiorum. Quòd ſubdit, ET diuiti, ſingulare עשיר: pro
plurali עשירים eſſe puto: vt frequens Hebræis eſſe ſolet. Cur Oecolampadius verterit Excelſa, e-
go ſane non video. Diuites autem intelligit violentos: quoniam homines efferuntur ob diuitias
& inſoleſcunt, atque opibus ſuis ad ſæuitiam & crudelitatem abutantur. Atque ita per IMPIOS
& DIVITES idem ſignificari puto. Intelligit ergo Chriſtum obnoxium fuiſſe contumeliis, inſo-
lentiæ & libidini impiorum. Nam hinc Phariſæi & Sacerdotes effreni rabie in ipſum irruunt, & Mat.26.66
atrociter conuitiantur: illinc concitata plebs, aſſiduis clamoribus ipſum ad mortẽ depoſcit. hinc Marc.15.14
Pilatus, licet innocentiæ eius bene conſcius, contra ius & fas ipſum condemnat: illinc Romani Ioh. 19.16
milites ad omne ſæuitiæ genus parati, crudelem & impiam ſententiam crudeliter & impiè exe-
quuntur. Quis inter ſceleſtas & ſanguinarias iſtas manus obrutum ac ſepultum Chriſtum non
iudicet? Sic enim SEPVLCHRVM hic metaphoricè accipio, quòd impij & violenti eũ veluti ob-
ruerint. Nam ſi quis obiiciat Chriſtum honorificè humatum eſſe: reſpondeo, ſepulturam illam
fuiſſe initium glorioſæ reſurrectionis: nunc verò de morte agi, quæ ſæpe per ſepulchrum ſignifi-
catur. Hunc ergo genuinum arbitror eſſe ſenſum: tametſi liberum cuique iudicium relinqui vo-
lo. QVANVIS INIQVITATEM. על, ſignificat Quia: ſed interdum pro aduerſatiua capitur, vt
hoc loco. Hîc verò Propheta cõmendat innocentiam Chriſti, non tantùm vt ipſum à calumnia
vindicet, ſed vt fructum mortis ipſius cõmendet, ne fortuitò paſſum eſſe arbitremur. Innocens
patiebatur, decreto Dei: non ſua igitur cauſa patiebatur, ſed noſtra. Soluit enim pœnas quibus i-
pſi obnoxij eramus. Exprimit autem duobus verbis perfectam innocẽtiam Chriſti: nempe, quòd
neque facto, neque verbo vlla in re impegerit. Hoc certè dę nullo mortalium dici poſſe omnib9
in confeſſo eſt. Sequitur ergo in Chriſtum ſolum competere.

10 VOLVIT TAMEN.) Hinc clarius apparet quod breuiter attigi: nempe longius
ſpectare Prophetam in prædicanda Chriſti innocentia, quàm vt eum ab omni probro vindicet.
Eò igitur ſpectat, vt cauſam ipſam reputemus, quò effectus ad nos perueniat: nihil enim temerè
ſtatuit Deus: vnde ſequitur, legitimam mortis eius cauſam eſſe. Atque retinenda eſt antitheſis,
In Chriſto nihil culpæ fuit, cur ergo Deus ipſum pati voluit? quia cauſam noſtram ſuſtinebat:
neque aliter quam eius morte ſatisfieri poterat iudicio ipſius Dei. אשם, ſignificat & Peccatũ & Exod.29.
Victimã quæ offertur pro peccato: ac ſæpius in poſteriore ſignificatione accipitur in Scripturis. 14, &
Sic enim offerebatur victima, vt peccati pœnam & maledictionẽ ſuſtinens, ipſum expiaret. Id- Ezec.45.
que ſacrifici manuum impoſitione ſignificabant, quaſi totius populi ſcelera in victimam iniice- 22
rent. Quòd ſi priuatus aliquis offerret, ipſe quoque manum ſuã adiũgebat: quaſi peccatum ſuum Leuit.4.4
in eam iniiceret. Sic iniecta ſunt in Chriſtum peccata noſtra, vt ſolus maledictionem ſuſtineat.
Quamobrem Paulus etiã ipſum Maledictũ ſeu Execrationẽ vocat, Chriſtus nos redemit ab exe- Gal.3.13
cratione Legis, dum pro nobis factus eſt execratio. Item peccatũ, Eum enim qui non nouit pec- 2.Cor.5.21
catum, pro nobis peccatum fecit, vt iuſtitia Dei efficeremur in ipſo. Et alibi, Nam quod impoſſi- Rom.8.3.
bile erat Legi, quatenus imbecillis erat ob carnem, hoc Deus, proprio Filio miſſo ſub ſpecie car-
nis peccato obnoxiæ, præſtitit: ac de peccato dãnauit peccatum in carne, vt iuſtitia Legis im-
pleretur in nobis. Idem ergo nomine אשם, ſignificauit Propheta, quod Paulus Rom.8 Maledicti
& Peccati nomine ſignificat. Denique idem eſt אשם, quod Latini Piaculũ vocant. Hîc autẽ fru-
ctus mortis Chriſti exprimitur: quòd ſcilicet eius ſacrificio expiata ſint peccata, & Deus erga ho
mines placatus ſit. Huc enim referenda eſt vis huius vocabuli אשם. Vnde ſequitur expiationẽ &
ſatisfactionem peccati haud alibi quàm in Chriſto reperiri. Vt hæc melius teneamus, primùm
intelligendũ eſt nos coram Deo reos eſſe, ita vt maledicti atque execrabiles coram ipſo ſimus.
Nunc ſi in gratiam cum ipſo redire velimus, peccatũ tolli neceſſe eſt. Hoc non fiet piaculis con-
fictis arbitrio hominum. Ergo ad mortem Chriſti veniendum eſt, aliter enim ſatisfieri nequit.
Denique docet Iſaias non poſſe nobis alia ratione remitti peccata, quàm ſi ad mortem Chriſti
confugiamus. Si cui videtur aſperior loquutio, & Chriſto parum decora, in ſe deſcendat, & habi-
to ſerio examine, expendat quam horribile ſit Dei iudiciũ, quod niſi hoc pretio placari non po-
tuit: ſic inæſtimabilis gratia quę in Chriſti maledictione refulget, facilè ſcandalum omne tollet.
VIDEBIT SEMEN. Significat non ſolùm mortem Chriſti impedimento eſſe non poſſe quomi-
nus ſemen habeat, ſed cauſam fore gignendæ ſobolis: quia ſcilicet mortuos viuificans populum
ſibi acquiret, quem deinde magis ac magis propagabit: nec abſurdũ eſt vocari Chriſti ſemen o-

mnes pios,qui etiam fratres ſunt,quando ab ipſo manant.Vbi additur, PROROGABIT DIES,
aliqui ſupplent relatiuum אשר: Semen,quod longæuum erit: ſed ego ſimplicius expono,Non im
pedietur Chriſtus morte ſua quin proroget dies, id eſt,perpetuò viuat. Aliqui diſcedentes è vita
liberos relinquunt: ſed qui futuri ſunt illis ſuperſtites,nec aliter victuri, vt nomen habeant, niſi
mortuis patrib⁹.Chriſtus verò fruetur liberis ſuis:nec enim morietur more hominũ,quin perpe-
tuam in ſe & ſuis vitam obtineat. Ita in capite & mẽbris immortalem fore vitã prædicat Iſaias.
VOLVNTAS IEHOVÆ IN MANV. Manus ſępe accipitur pro Miniſterio: vt Dominus publi-
Num.26.13 cauit Legem, Moſis manu. Item Manu Dauidis hoc fecit,id eſt,vſus eſt Dominus in ea re Daui-
Eſar. 3.10 de miniſtro. Sic etiam, IN manu Chriſti proſperabitur voluntas Dei,id eſt,efficiet Dominus, vt
miniſterium Chriſti fructum ſuum producat: ne fruſtra tam diris cruciatibus ipſum expoſuiſſe
videatur. His quidem paucis verbis vberrima cõprehenditur doctrina, quam vnuſquiſque col-
ligere poteſt: ſed nos ſimplici textus interpretatione contenti ſumus. Voluntas eodem modo ac-
cipitur quo prius: vtitur enim nomine חפץ,quo beneficum & liberalem affectum ſignificat. Du-
plex autem beneficium Dei nobis hoc loco cõmendatur. Primum,quòd Filio vnigenito non pę
Rom.8.32 percit,ſed pro nobis tradidit illum,vt nos à morte liberaret. Deinde quòd mortẽ eius ocioſam
& inutilem eſſe non ſinat: ſed vberrimos fructus producat. Nobis enim inanis eſſet mors Chri-
ſti,niſi in nobis ipſis fructum & efficaciam ſentiremus.

11 E LABORE ANIMÆ SVÆ VIDEBIT.) Idem argumentum proſequitur I-
ſaias.Declarat enim Chriſtũ,vbi paſſus fuerit,percepturũ mortis ſuæ fructum ex ſalute hominũ.
Quum enim dicit, VIDEBIT, ſupplendum eſt,Fructũ & Efficaciam. Hæc autẽ plena ſunt ſua-
uiſſimæ conſolationis: nec enim melius potuit Iſaias immenſum erga nos Chriſti amorem expri
mere,quàm cùm ſignificat ipſum vnicè oblectari ſalute noſtra: atque in ea, vt in fructu laborũ
ſuorum acquieſcere,velut is qui voti potitus eſt in ea re quam maximè optabat:neque enim ſa-
tiatur quiſquam,niſi qui adeptus eſt quod vnicè optabat, vt aliis omnibus neglectis hoc vno ſit
contentus.Poſtea modum & rationẽ demonſtrat,quibus vim & efficaciã mortis Chriſti ſentia-
mus,eiúſque fructũ percipiamus: nẽpe cognitionem ipſius.Poteſt(fateor) hîc tam actiuè quàm
paſſiuè legi dictio דעת,id eſt,Cognitio vel ſcientia. Quocunque modo accipiatur, facilè Prophe-
tæ mentem tenebimus: nec tergiuerſari tam impudenter Iudæi poterunt, quin iis vel inuitis
extorqueamus quod hîc dicitur, Chriſtum ſolum eſſe magiſtrum ſimul & authorem iuſtitiæ.
Effectum enim notat hoc verbo, IVSTIFICABIT multos.Ergo non tantùm iuſtitiam do-
centur homines in ſchola Chriſti, ſed re ipſa iuſti fiunt. Atque hoc eſt diſcrimen inter Fidei &
Rom.3.20 Legis iuſtitiam: nam vtcunque oſtendat Lex,quid ſit eſſe iuſtum, Paulus tamen affirmat impoſ-
Gal.2.16. ſibile eſſe iuſtitiam ex ea conſequi,& experientia idem euincit: quia Lex nobis propriè iniuſti-
21,& 3.10 tiæ ſpeculũ eſt. Porrò doctrina obtinendæ iuſtitiæ,quã tradit Chriſtus, non alia eſt quàm ipſius
11 cognitio. Hæc autem eſt fides,dum amplectimur beneficium mortis eius, ac plenè in ipſo con-
quieſcimus. Philoſophi multa & præclara præcepta tradiderunt,quibus iuſtitiam contineri pu-
tant: ſed eam nemini vnquam vlli conferre potuerunt: nam quis ex eorum regulis bene viuendi
facultatem conſequutus eſt? Parum aũt prodeſt intelligere quæ vera ſit iuſtitia,ſi ea interim ca-
reamus. Vt omittamus Philoſophos,Lex ipſa,quæ perfectiſſimã vitæ normam continet,hoc(vt
Deut.30.19 diximus) conferre non potuit: non quòd ei quicquã defuerit: nam Moſes ſe bonũ & malum,vitã
& mortem propoſuiſſe teſtatus eſt: ſed quòd ea ſit corruptio naturæ noſtræ, vt iuſtitiæ imperti-
Rom.8.3 endæ Lex ſufficere non potuerit: quẽadmodum etiam docet Paulus, hanc imbecillitatẽ ex car-
ne noſtra,non ex Lege manare. Nos enim aliò impellit natura,& maiore impetu cupiditates no
Ibid.4.15 ſtræ erumpunt,vt effrænes quædã belluæ,aduerſus mandatũ Dei.Ita fit vt Lex iram potius quàm
iuſtitiam operetur. Lex igitur omnes conuictos tenet,& patefacto peccato, omnem hominibus
excuſationem adimit. Proinde alia iuſtitiæ via quærenda eſt: nẽpe in Chriſto, quem etiam Lex,
Leuit.18.5 vt finem ſuum,demonſtrauit. Talis autẽ erat Legis iuſtitia, Qui fecerit hæc, viuet in eis. At ne-
Rom.10.8 mo fecit. Alia ergo iuſtitia neceſſaria eſt: quam etiam Paulus ex ipſo Moſe docet, Propè eſt ver-
Gal.3.12 bum in ore tuo,& in corde tuo:hoc eſt verbum fidei quod prędicamus.Hac igitur doctrina iuſti-
Rom.5.10 ficamur: haud nuda quidẽ illa & ſimplici, ſed quatenus offert beneficium mortis Chriſti, quo
expiantur peccata noſtra, & reconciliamur Deo. Nam ſi beneficium hoc amplectimur fide,
iuſti coram Deo reputamur. Et Propheta ſeipſum exponit, oſtendens quid hæc doctrina conti-
neat. Hæc enim duo mẽbra ſimul cohærent:Iuſtificabit doctrina ſua,aut Cognitione ſui, quate-
nus portabit iniquitates. Semel enim factus eſt piaculũ pro nobis: nunc aũt ad percipiendũ mor-
tis ſuæ fructũ Euangelij doctrina nos inuitat. Ideo mors Chriſti,doctrinę eſt hypoſtaſis,vt nos iu
2.Cor.5. ſtificet. Optimè etiã huic Prophetæ dicto ſubſcribit Paulus: vbi enim docuit Chriſtũ pro nobis
20.21 victimam expiatricẽ factum eſſe,vt eſſemus iuſtitia Dei in ipſo,ſimul addit, Pro Chriſto legatio-
ne fungimur,& obſecramus vos,reconciliamini Deo. IVSTVS SERVVS MEVS. Docet Chri-
ſtum nos iuſtificare non ſolùm quatenus eſt Deus,ſed etiam quatenus homo: quoniam in carne
ſua nobis iuſtitiam acquiſiuit. Nec enim dicit Filius,ſed Seruus meus: vt non tantùm ipſum cõ-
ſideremus Deum,ſed humanam naturã apprehendamus,in qua obedientiã illam præſtitit, qua
coram

coram Deo abſoluti ſumus. Hoc enim fundamentum ſalutis noſtrę eſt, quòd ſe in ſacrificium ob-
tulit. Sicuti etiam pronunciat ipſe Iohannis 17, Propter eos ſanctifico me ipſum, vt & ipſi ſancti *Ioh.17.19.*
ſint.

12 PROPTEREA.) Iterum declarat Iſaias qualis futurus ſit exitus mortis Chriſti. Hanc
enim doctrinam addi neceſſe fuit de victoria quam morte conſequutus eſt: quoniā id quod pri-
us dictum eſt, nos morte eius reconciliatos Patri, non ſatis animos noſtros obfirmaſſet. Hîc autē
mutuatur ſimilitudinem à cōmuni triumphantium more, qui parta inſigni victoria, magnifico
apparatu excipi atque ornari ſolent. Ita & Chriſtus, vt ſtrenuus & nobilis Imperator, victis ho-
ſtibus triumphauit. CVM ROBVSTIS SPOLIA. Eadem eſt ſententia cum priore. Eſt e-
nim repetitio vſitata Hebræis. Et quos prius Magnos dixit, nunc Potentes aut robuſtos vocat.
Nam qui רבים vertunt Multos, ſenſum Prophetæ meo iudicio peruertunt. tantùm in duobus hiſ-
ce membris hæc differentia eſt, quòd priore Deus teſtatur quid Chriſto dederit: poſteriore verò
ſubiungit Chriſtum eo beneficio frui. Fruitur aūt non ſua cauſa, ſed noſtra: quoniam ad nos re-
dit huius victoriæ fructus. Nobis enim Chriſtus mortē, mundum, & diabolum ſubegit. In ſum-
ma, Propheta cōmendat hîc victoriam quæ ex morte Chriſti conſequuta eſt. nam etſi mortem
obiit infirmitate carnis, tamen Spiritus potentia reſurrexit & triūphauit de hoſtibus. Atque huc *2.Cor.13.4*
pertinet Spoliorū metaphora, qua Propheta vſus eſt. Surrexit namque in altum, vt captiuā du- *Pſal.67.19*
ceret captiuitatem, & dona ſumeret in hominibus. Poſtea addit exinanitionē Chriſti fuiſſe hu- *Epheſ.4.8*
ius ſummi imperij principium: ſicut etiam docet Paulus, Chriſtum deleto quod nobis contrariū *Col.2.14*
erat chirographo, in cruce triumphaſſe. Tantum igitur abeſt vt ignominia mortis quam obiit
Chriſtus, aliquid detrahat eius gloriæ, vt propterea in ſummū honorem à Deo Patre euectus ſit.
Exprimit etiam genus mortis: quēadmodum Paulus, cùm obedientiam Chriſti amplificat, & ad *Phil.2.9*
mortem vſque ſe ipſum deieciſſe dicit, ſimul addit non vulgarem fuiſſe mortem, ſed crucis, id eſt
maledictam & ignominioſam. Ita hoc loco Iſaias, vt maiorem ignominiam exprimat, inter ſce-
leratos reputatum fuiſſe dicit. Sed quò maior fuit ignominia coram hominibus, eò maior reſur-
rectionis gloria ſequuta eſt. Marcus hunc locum citat, cùm refert Chriſtum inter duos latrones *Marc.15.28*
ſuſpenſum eſſe. hoc enim tunc veriſſimè impletum eſt. Sed generaliter loquutus eſt Propheta,
vt oſtendat Chriſtum non vulgari morte defunctum eſſe. Maioris autem ignominiæ cauſa addi-
ti ſunt illi latrones: vt Chriſtus, quaſi ſceleſtiſſimus omnium, in medio ipſorum locaretur. Aptiſ-
ſimè igitur à Marco ad eam circunſtantiam hic locus citatus eſt. IPSE PECCATVM. Hoc addi-
tum eſt vice correctionis: ne cùm audimus ignominiam huius mortis, aliquid à Chriſto alienum
cogitemus, & in eo occupatæ mentes noſtræ, partam nobis victoriam, id eſt, mortis fructum non
percipiant. Docet igitur hoc ita eſſe factum, vt peccata in ſe noſtra ſuſciperet: vt quoties mentio
fiet mortis Chriſti, ſimul memores ſimus noſtræ expiationis. Atque hic fructus omnem mortis
Chriſti ignominiam abſorbet, vt magis conſpicua ſit eius maieſtas & gloria, quàm ſi tantùm ſe-
dentem ipſum in cœlis conſpiceremus. Inſigne enim ac celebre amoris Dei teſtimonium habe-
mus in ipſo, quum ita deiicitur, vilipenditur, extremáque ignominia afficitur, vt nos qui exitio
æterno addicti eramus, immortali gloria cum ipſo perfruamur. Sequutus ſum receptam inter-
pretationem, quòd tulerit peccatum multorum: quanquam non ineptè poſſemus intelligere per
vocem רבים, Magnos & præſtantes. Atque ita plenior eſſet antitheſis, quòd Chriſtus dum inter
iniquos reputatus eſt, pro excellentiſſimis quibuſque vadem ſe obtulerit, & ſubierit ignominiā
eorum nomine qui ſummū honorem in mundo obtinent. Hoc cogitandum relinquo lectoribus.
Interea vulgata lectio mihi placet, quòd ipſe vnus multorum pœnam ſuſtinuerit: quia totius mū
di reatus illi impoſitus eſt. Multos enim pro omnibus interdum accipi, cùm ex aliis locis, tum ex
quinto ad Romanos capite liquet. PRO INIQVIS. Quoniam ideo valet atque rata eſt expia- *Rom.5.19*
tio, qua nos abluit Chriſtus ſua morte, quòd pro nobis apud Patrem deprecatus ſit: ideo hoc ad-
di oportuit. Nam vt in veteri Lege ſacerdos, qui nunquā ſine ſanguine ingrediebatur, ſimul pro *Exod.30.10*
populo intercedebat: ita quod illic adumbratum fuit, in Chriſto impletum eſt. Primùm enim ſa- *& Heb.9.7*
crificium corporis ſui obtulit, & ſanguinem fudit, vt pœnam nobis debitam perſolueret: deinde
vt valeret expiatio, aduocati officio functus eſt, atque interceſſit pro omnibus qui fide hoc ſacri-
ficium amplecterentur: quēadmodum apparet ex illa oratione quam nobis Iohannis manu ſcri *Ioh.17.20*
ptam reliquit, Non pro his tantùm rogo, ſed pro omnibus qui eorum ſermone in me credituri
ſunt. Si ergo ſumus ex eorum numero, ne dubitemus paſſum nobis eſſe Chriſtum, vt nunc mor-
tis eius fructum percipiamus. INIQVOS nominatim exprimit, vt ſciamus nobis certa fiducia
confugiendum eſſe ad crucem Chriſti, quum horrore peccati perculſi ſumus. Imò hac de cauſa
proponi deprecatorē & patronum: quia ſine eius interceſſione peccata noſtra à Dei acceſſu nos
arcerent.

CAPVT LIIII.

1 E XVLTA *ſterilis quæ non pariebas: exulta & iubila quæ non*
parturiebas: quoniam plures filij viduæ quàm filij coniugatæ, dicit
Iehoua.
2 *Dilata locum tabernaculorum tuorum, & cortinas tentoriorum*
tuorum extendant, ne parcas. Produc funes tuos, clauos tuos con-
ſolida.
3 *Quia ad dextram & ſiniſtram multiplicaberis: & ſemen tuum* Gentes *poßidebit:*
& vrbes deſolatas inhabitabunt.
4 *Ne timeas, quia non pudefies: & ne erubeſcas, quia non afficieris ignominia: imò*
pudoris adoleſcentiæ tuæ obliuiſceris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis am-
plius.
5 *Quia maritus tuus, fictor tuus, cui nomen* Iehoua *exercituum: & redemptor tuus*
Sanctus Iſrael, Deus *vniuerſæ terræ vocabitur.*
6 *Quoniam ſicut mulierem relictam & deſtitutam ſpiritu vocauit te* Iehoua: *& vxo-*
rem adoleſcentiæ, quæ repudiata fueras, dicit Deus *tuus.*
7 *Ad exiguum momentum reliqui te, & in miſericordiis magnis colligam te.*
8 *In momento iræ abſcondi faciem meam pauliſper à te: at clementia ſempiterna mi-*
ſertus ſum tui, dicit redemptor tuus Iehoua.
Vel, ſicut dies.
9 *Quoniam " aquæ* Noe, *hoc mihi: quandoquidem iuraui non fore vt amplius tranſiret*
aquæ Noe *ſuper terram: ita iuraui non fore vt tibi iraſcar, vel increpem te.*
10 *Nam montes quidem mouebuntur, & colles nutabunt: miſericordia autē mea non re-*
cedet à te: nec fœdus pacis meæ vacillabit, dicit miſerator tuus Iehoua.
11 *Paupercula tempeſtate iactata, conſolatione deſtituta: ecce ego ſtruam ſuper carbun-*
culum lapides tuos, & fundabo te in ſapphiris.
12 *Et ponam è margaritis feneſtras tuas, & portas tuas ex lapide rutilante, & omnes*
fines tuos ex lapide pretioſo.
13 *Nam omnes filij tui docti à* Iehoua, *& multa pax filijs tuis.*
14 *In iuſtitia præparaberis, longè aberis ab oppreßione, quia non timebis eam: & à pa-*
uore, quia non appropinquabit tibi.
15 *Et conueniens conueniet contra te abſque me: qui conuenerit in te, contra te cadet.*
16 *Ecce ego creaui fabrum, ſufflantem in igne prunas, & proferentem inſtrumentum*
ad opus ſuum: Ego, inquam, creaui vaſtatorem ad perdendum.
17 *Omne inſtrumentum quod formatum eſt contra te, non habebit ſucceſſum: & omnem*
linguam quæ in te ſurrexerit in iudicium, tu damnabis. Hæc hæreditas ſeruorum Iehouæ,
& iuſtitia eorum à me, dicit Iehoua.

IN CAPVT LIIII.

1 E XVLTA.) Poſtquam de morte Chriſti concionatus eſt, meritò ad Eccleſiam tranſit: vt melius quid valeat mors eius ac efficiat, in nobis ipſis ſentiamus. Id enim animaduerti in Chriſto non poterit, ſi per ſe conſideretur: quamobrem ad corpus eius, quod eſt Eccleſia, veniendum: quoniam ei Chriſtus, non ſibi paſſus eſt. Atque hic ordo in confeſſione fidei noſtræ obſeruatur: nam vbi confeſſi ſumus nos credere in Chriſtum, qui paſſus pro nobis & crucifixus eſt, ſubiungimus, nos Eccleſiam credere, quæ veluti ab eius latere defluxit. Itaque poſtquam de morte, reſurrectione & triumpho Chriſti diſſeruiſſet Iſaias, meritò ad Eccleſiam deſcendit, quæ nunquam à capite ſuo ſeiungi debet, vt propria experientia quiſque piorum diſcat non fruſtra paſſum eſſe Chriſtum.

Quòd

Quòd ſi doctrinam hanc prætermiſiſſet, pij non ita animos ſuos ſpe inſtaurandæ Eccleſiæ obfirmare potuiſſent. Hæc aũt gratulatio palàm oſtendit, cùm victor emerſerit Chriſtus à morte, nõ priuatim ſibi modò victurũ, quin ſimul vitam corpori ſuo inſpiret. STERILEM vocat Eccleſiam, quòd nulla proles ex ea ſperari poſſet quãdiu miſera ſeruitute premebatur: nã ſi quis eã æſtimaſſet ab externo ſtatu, parum admodũ ab interitu abeſſe iudicaſſet. Atque etiã præter miſeriã externam, nihil intus habebat puri, omnia corrupta, & ſuperſtitionibus fœdata erant: quia degenerauerant ad impios Gentiũ ritus. Nec verò Sterilẽ tantùm, ſed Viduã vocat: quorũ tamen alterũ ad tollendã ſuſcipiendæ prolis ſpem ſufficere poſſet. nunc quum hęc duo concurrant, quid aliud poteſt quàm miſer interitus expectari? Sed aduerſus tãtas miſerias bono ipſam animo eſſe iubet: quòd plures liberos habitura ſit, quàm coniugata. Poteſt autẽ hic locus bifariam exponi: vel vt cõparetur Eccleſia cum Gentibus, quę inſtar mulieris coniugatæ florebant: vel cum eo ſtatu quẽ ipſa Eccleſia ante exiliũ obtinebat. Nec malè conueniet vterque ſenſus: ſed ego ſimpliciorẽ ſequi malo: nec enim cõparationem duplicis ſtatus fieri puto, ſed vulgarẽ eſſe loquendi formam, qua Propheta vſus eſt: vt præter vſitatum morẽ, fœcunditatem hanc Eccleſię venturã ſignificet, ne ex cõmuni naturæ ordine eius conditio æſtimetur: quoniã inſigne & admirabile Dei opus futurum eſt. Et tamen fateor tunc fuiſſe viduatã: quia & pridem Deus repudiũ miſerat per ſeruos ſuos, & re ipſa diuortiũ fecerat cum gente illa, eam in exilium eiiciens. Sed Propheta denuntiat pœnam hanc temporalem fore, vt paulò pòſt clarius videbimus.

2 & 3 DILATA.) Proſequitur argumentũ ſuum aliis figuris, ac promittit Dominũ non modò reſtituturum Eccleſiam ſuam, ſed etiã multò excellentiorem ſtatum ei daturum. Qui putant hoc loco Eccleſiã cum ſynagoga conferri, falluntur, meo iudicio: nec aliud proficiũt quàm quòd obſtinatiores reddunt Iudæos, qui ſententiã Prophetæ torqueri vident. Ego quidẽ fateor hæc pertinere ad regnũ Chriſti, ac demum impleta eſſe ex quo cœpit Euangeliũ promulgari: ſed non propterea ſequitur, Prophetam non ſimul ſpectaſſe tẽpus quoque illud quod aduentũ Chriſti præceſſit. Initium enim habuit hæc prophetia ſub Cyro, à quo redeundi facultas populo data eſt: deinde ad Chriſtũ vſq; progreſſa, in eo cõplementũ ſuum habet. Concepit ergo Eccleſia, quũ populus in patriam rediit: quia collectũ eſt populi corpus vnde Chriſtus prodiret, vt purus Dei cultus & vera religio iterum ſuboleſceret. Tunc quidem nondũ apparuit hæc fœcunditas: occultus enim conceptus erat, velut in vtero mulieris, de quo nihil extrinſecus apparet. ſed deinde auctus eſt populus: atque edito fœtu, velut à pueritia deinceps adoleuit, donec Euangelium promulgatum eſt. Hæc enim vera Eccleſiæ adoleſcentia fuit. Sequitur deinde virilis ætas, vſque ad vltimum Chriſti aduentum, quo pleniſſimè omnia implebuntur. Hæc enim omnia ſimul cõprehendi debent, ſi genuinum Prophetæ ſenſum aſſequi velimus. Atque hoc modo Zacharias, *Zach.2.5*
Malachias, Haggęus, populum ſpe futuri ſtatus animabant, qùum viderent ſe extruendo templo *Malac.4.2*
parum proficere. Promittebant enim gloriam huius tẽpli maiorem fore quàm prioris. hoc autẽ *Hag.2.10*
minimè apparebat. Ergo vſque ad Chriſtum promiſſiones iſtas prorogabant, cuius ſpe ac fiducia erigi ipſos oportuit, vt tẽplum ædificarent. Proinde cõmunis hæc Iudæis conſolatio fuit qui ſub Lege vixerũt, & nobis qui hanc Eccleſiæ reſtitutionẽ plenius in Chriſto cernimus. TENTORIORVM. Similitudo ſumpta eſt à tabernaculis, quorũ frequens in illa regione vſus eſt. His autem comparatur Eccleſia, quòd ſolidum in mundo ædificiũ non habeat. Inſtabilis enim & vaga eſſe videtur, quòd huc atque illuc ſubinde ob varias mutationes eam transferri neceſſe ſit: ſed interea non dubito quin priorem illam liberationẽ ſpectarit (vt moris eſſe Prophetis diximus) qua per deſertum educti, quadraginta annis ſub tentoriis habitarunt: vnde etiã quotannis ſolenne *Leuit.23.*
feſtum mandato Dei celebrabatur. Obiiciet quiſpiã, ſolidum eſſe ædificiũ quod extruitur à mi- *39.43*
niſtris Verbi, vt tabernaculis cõparandum non ſit. Sed reſpondeo, ſimilitudinẽ hanc tabernaculorum potius ad externam Eccleſiæ faciẽ, quàm ad ſpiritualem & intrinſecum (vt ita loquar) eius ſtatum referri. Nam verum Eccleſiæ ædificium non aliud eſt quàm regnum Dei: atqui hoc caducum non eſt, aut ſimile tentoriis. Interea non deſinit Eccleſia huc & illuc transferri: quia nuſquam illi firma eſt ſedes in qua conſiſtat. Denique ſolida firmitate excellit ſupra munitiſſimas quaſque arces: quia inexpugnabili Dei virtute freta contẽnit omne diſcrimen. Tẽtoriis autem ſimilis eſt, quia terrenis opibus, copiis & viribus minimè fulcitur. Sequitur ratio cur funes produci iuſſerit amplifiandis tentoriis: quia ſcilicet mediocris locus ingentẽ populum non caperet, quem vndique Deus in vnum colliget. Iam quia ruinis & vaſtitate deformis erat Iudæa, dicit vrbes deſertas habitatum iri.

4 NE TIMEAS, QVIA NON PVDEFIES.) Hîc, quemadmodum prius, animos fidelium confirmat, & totam Eccleſiam alloquitur: quia vniuerſalis erat calamitas, & penitus actum de ipſa videbatur. Eam autem bono animo eſſe iubet: atque rationem ſubiungit, quòd talem exitum habitura ſit vt non pudefiat: acſi diceret, Tametſi ad tempus miſera ſis, tamen res tuæ benè habebunt. Et quemadmodum alibi dictum eſt, Qui ſperant in Domino non pudefiẽt. *Pſal.25.3*
Iterum repetit, NE ERVBESCAS: id eſt, Concipe bonam ſpem, & confide. Erubeſcunt enim quos ſui pudet, & qui ſpe ſua fruſtrati animũ deiiciũt. Eandẽ rationẽ ſubiungit. כי enim hîc iterũ

accipio vt priùs,pro particula cauſali. Eſt igitur eadem ſententia bis repetita diuerſis verbis:niſi quòd prior ad animi affectū,poſterior ad cauſam externā referri poteſt. Simplicior tamen erit in vtroque mēbro lętæ & proſperæ fortunæ promiſſio,acſi dixiſſet finem eius calamitati eſſe impoſitum. IMO PVDORIS. Confirmatio eſt ſuperioris mēbri. Intelligit aūt calamitates,quę Eccleſiæ acciderunt,quum veluti adoleſceret. Fœlicitas enim qua poſtea fruetur, omnē earum memoriam delebit. VIDVITATEM ei tribui nuper attigimus, quòd eo tēpore deſtituta à Deo,ac veluti repudiata eſſet.

5 QVIA MARITVS.) Reddit rationem cur oblitura ſit omnes ærūnas & calamitates,quas olim paſſa eſt: quia Deus iterum ipſam in gratiā admittet. Nam captiuitas velut ſpe-
Suprà 50.1 cies quædam diuortij fuit: quēadmodum prius capite quinquageſimo vidimus. Nunc ait, Qui te creauit erit maritus tuus: ſic enim conſtruenda eſt iſta oratio. Fictorem autē ſe vocat Eccleſiæ ſuæ,non tantùm quòd eam, vt reliquos homines, crearit, ſed quia eam adoptare dignatus eſt in peculium: quæ prærogatiua inſtar nouæ vitæ eſt. Quanquam autē à ſua præſtantia exciderant Iudæi,ſicuti ad defectionem ſtatim feruntur homines,niſi ſpiritu fortitudinis regeniti ſint: ſpiritualis tamen eorū creatio non prorſus extincta erat, quia manebat fœderis memoria. vnde etiam factū eſt vt Deus ipſos de integro refinxerit. Quòd ſe IEHOVAM exercituū vocat,ad potentiam refertur: vt in ea gloriari nobis liceat,cùm ipſius filij ſumus. quanta enim potentia Dei, & quàm magnificū eius nomen,tanta eſt gloriatio noſtra,quandiu nos habet pro filiis, nec inani titulo gloriamur. Cōmendat autem Propheta hanc Dei beneficentiā: quòd nos dignatur habere vxoris loco,vt eius potentia & virtute gloriari poſſimus. REDEMPTOR TVVS. Redemptorem ſe vocat,quò magis populū in ea ſpe confirmet: vt quanuis irrita prior redēptio videretur,quòd iterum populus in captiuitatē abductus eſſet, tamen ita reſtituendū eſſe vt non inanē Dei gratiam eſſe ſciat. Verbum יקרא, vel ad Redēptoris,vel ad Sancti nomen referri poteſt: vel ad vtrunque. Ego libenter vtrunque ſimul connecto: nempe, Sanctus Iſraël vocabitur redēptor tuus,& Deus vniuerſæ terræ. Vniuerſam verò terrā nominat, quia nomen Dei prius in Iudæa
Pſal.76.2 quodāmodo concluſum erat: ſed publicato Euangelio,Gentes in eandē ſalutis ſpē vocatæ ſunt.
Epheſ.2.13 Dominus enim Gentiū Deus eſt,ſicuti & Iudæorū. Iudæis enim Gentes, quanuis longè diſſitas,
Rom. 3.29 ſub imperium ſuum aggregauit.

6 QVONIAM SICVT.) Occurrit dubitationi quæ oboriri poterat fidelibus in tam graui calamitate. Videbantur enim reiecti à Domino,ita vt nihil præter interitum expectandū eſſet. Propheta ergo ſignificat iis minimè deſperandum eſſe,quòd ita fuerint deſtituti: quia Deus pro ſua indulgentia ad reconciliationem propenſus ſit, imò exanimem velit erigere. VXOREM ADOLESCENTIÆ vocat,vt ea ſimilitudine animos in ea ſpe magis confirmet. Facilius enim iuuenum coniugū quàm ſeniorum animi reconciliantur. Mollior enim ætas & tener amor ipſos inuitat,& quodāmodo impellit. Ita Deum ad reconciliationē facilem fore oſtendit, Tu quidem repudiata es: ſed diuturnum diuortiū non erit. Placabilem ſe præbebit Dominus: imò prior te vltrò ad reconciliationem inuitabit.

7 & 8 AD EXIGVVM MOMENTVM.) Plenius explicat ſuperiorem ſententiam,& quale futurum ſit hoc diuortium demonſtrat: nēpe vt ſtatim in priſtinum locum reſtituatur. Amplificat aūt miſericordiam Dei: & mœrorē,quo conſtringi poterant animi piorū,imminuit. Nec enim ſatis erat fideles ſperare aliquā reſtitutionem,niſi breuem fore iram Dei conſiderent. Frāgimur ſtatim ac deficimus,niſi propè adſit Dominus,nobiſque citò manum porrigat. Quáobrē de reſtituenda Eccleſia concionatus Iſaias,ſubiungit hoc repudium momentaneū, miſericordiā verò perpetuam fore. Quòd ſe populum RELIQVISSE dicit,ſpecies eſt conceſſionis. Sic enim adoptamur à Deo,vt propter hominum perfidiam ab eo repudiari non poſſimus. Fidelis enim eſt,vt nunquam reiiciat ſuos aut derelinquat. Quod igitur hîc à Propheta dictum eſt, ad ſenſum noſtrū & externam ſpeciem referri debet: quòd abiecti à Deo videamur, quū præſentiā eius & tutelam non ſentimus. Atque ita concipi à nobis iram Dei neceſſe eſt, quēadmodū vxor à marito repudiata ſortem ſuam deplorat,vt meritò nos caſtigari intelligamus. Sed apprehendenda ſimul miſericordia,quæ cùm ſempiterna atque immenſa ſit,leues ac momentaneas præ ipſa afflictiones omnes eſſe reperiemus. Quoties igitur rebus aduerſis premimur, ad hanc conſolationem confugiendū eſt. Notandum etiam eſt,verè hoc de toto corpore populi fuiſſe dictum, qui ſua perfidia diſſidiū fecerat. Et quanquā non omnes promiſcuè recepit Deus in gratiā,ſed electas tantùm reliquias: nihil tamen in eo eſt abſurdi vel incōmodi, quòd ſermonem tanquā ad eoſdem dirigit. Iterum verò repetit atque inculcat hanc ſententiam, vt firmius piorum animis inhæreat,ne aduerſis rebus vllo modo frangantur. & meritò: quia in illa horrenda caligine facile non fuit exulibus ſerenā Dei faciem intueri. Quanquam aūt momentanea ira propriè hîc vocatur,quòd maturè captiuos reduxerit Deus in patriā: inde tamen generalem doctrinam elicimus, Afflictiones Eccleſiæ ſemper eſſe momentaneas,vbi ad æternā eius fœlicitatem attollimus
2.Cor.4.17 oculos. Nā illa Pauli admonitio tenenda eſt, Leue & facile toleratu eſſe fidelibus quicquid malorum ſuſtinent,& momentaneū iure cenſeri,dum reſpiciunt ad æternū pondus gloriæ: quia niſi

inter-

interueniat hæc comparatio, dies ſinguli nobis pro annis erunt. Annos verò 70. quibus exularũt
Iudæi, conferri momento minimè conſentaneũ eſſet, niſi in rationem ex oppoſito veniret conti-
nuus gratiæ progreſſus.

9 QVONIAM AQVAE.) Huius loci duplex lectio eſſe poteſt. nam ſi diſtinctè legimus
כי, vertendũ erit Quoniam. Si כ, erit particula ſimilitudinis: & ימי, Dies ſignificabit. Quod attinet
ad ſummam rei, parum intereſt. proinde nobis potius ſpectandum quid voluerit Propheta. nam
interpretes mentem ipſius aſſequuti mihi non videntur. Exponunt enim generaliter, Dominum Gen.9.11.
iureiurando promiſiſſe Noe, nullum vnquam fore diluuium, atque hoc iuſiurandum perpetuũ
fore. Potuiſſet enim alioqui bonus vir trepidare, idémque exitium vereri impendẽtibus pluuiis,
niſi Dominus hoc nunquam euenturum iuraſſet. Ita dum imminent afflictiones, poſſemus inte-
ritum vereri, niſi Dominus promitteret ſaluam Eccleſiam fore. Ego verò ad tempus exilij Baby-
lonici hoc reſtringendum puto. nam comparat illam captiuitatem cum diluuio, quo facies terræ
deleta eſt: quoniã Eccleſia prorſus interiiſſe videbatur. Populus enim penè tranſierat in alienam
gẽtem: nullum regnum, nulla politia penes ipſum erat. Subierat duriſſimam ſeruitutem: ac peni-
tus extinctum eius nomen putabatur. Ac verè tunc accidit quod Propheta primo capite dicebat, Supr.1.9
Niſi Dominus reliquiſſet nobis ſemen, ſicut Sodoma & Gomorra facti eſſemus. Meritò igitur
AQVIS Noe, id eſt diluuio calamitatem illam comparat. quamobrem potius illos ſequor qui
legunt, כי מי, id eſt, Quoniam aquæ: quia certior mihi videtur ea lectio, & eam Iudæi cõmuniter
ſequuntur. Et diligenter expendenda mihi videntur hæc verba, HOC MIHI, quæ interpretes pa-
rum expendunt. Significat enim hanc calamitatem ſibi inſtar diluuij fore: vt quemadmodum v-
no diluuio cõtentus fuit, ne vnquam ipſum iteret: ita hoc vno Eccleſiæ velut interitu contẽtus ſit
ne vnquam eius faciem deleri ſinat. Sic igitur explicandũ hunc locum, atque applicandã ſimilitu
dinẽ puto, vaſtitatẽ Iudęę fore Deo quaſi diluuium, quod tempore Noe accidit: quia ſicuti tunc iu
rauit nunquam ſe poſthac talem ſumpturũ pœnam de ſceleribus, quę terram nudaret incolis: ita
Eccleſiã non amplius abſumet, ſicuti in exilio Babylonico fecerat. Et ſanè qualiſcunque poſtea
diſſipatio ſequuta ſit, ſemper tamen viguit aliquod Eccleſiæ nomen, ſtetítq; aliqua forma, donec
exhibito Chriſto, ſemẽ Euãgelij vbiq; diſperſũ eſt, quod Deo filios produceret ex cũctis gẽtibus.
Denique promittit Dominus fore vt in poſterũ iram ſuam tẽperet, nec tam ſeuerè in populũ ſu-
um animaduertat. Obiiciet quiſpiã, ab eo tẽpore grauiſſimas Eccleſiæ clades accidiſſe: ex quibus
iudicari poſſet, aut irritum eſſe hoc iuſiurandũ, aut hunc Prophetæ ſenſum non eſſe. Reſpondeo,
nullam adeò grauẽ accidiſſe Eccleſiæ cladem vt prorſus deleta ſit eius facies. quod accidit cùm
populus in Babylonem abductus eſt. Nã etſi horrendæ clades ab Antiocho & aliis tyrannis illatæ
ſint, tametſi euenerint etiam poſtea defectiones illæ quas Paulus prædixit, adeóque innumeris 2.Theſ.2.3
ſuperſtitionibus omnia polluta ſint, vt propemodũ obrutum fuerit Chriſtianum nomen, aliqua & 1.Ti.4.1
tamen Eccleſiæ forma, quanuis mutila, remanſit: nec ita dirutum eſt ædificium, quin ſupra diluui-
um extiterint Chriſtianiſmi reliquiæ, vt locum huic iuriiurando eſſe conſtaret. VT TIBI IRAS-
CAR. Hoc nõ ſimpliciter, ſed comparatiuè accipi debet. Opponit enim hoc membrũ priori: quia
promittit ſe nunquam adeò ſeuerè animaduerſurũ in ſuos, quin pœnarũ atrocitatẽ mitiget. Quã-
uis igitur effræni rabie graſſentur tyrãni, & omnibus machinis Eccleſiam oppugnet Satan, eique
Dominus fræna laxet, vt ingratitudinẽ noſtram vlciſcatur: nunquam tamen obrui ipſam ſinet.

10 NAM MONTES.) Confirmat ſuperiorem ſententiam, ac declarat vniuerſi potius or-
bis cõuerſionem fore, quàm deficiat miſericordia ipſius. Fruſtra hìc quęritur quomodo mouebũ-
tur montes, aut colles nutabunt: quia cõparatio ſumpta eſt ab iis rebus quæ firmiſſimæ & fixis ra-
dicibus ſtare videntur, vt fundamentum Eccleſiæ longè ſtabilius eſſe oſtendat. Firmiſſimi enim
ſunt montes, nec in iis adeò frequentes terræmotus, vt in planis locis eſse ſolent. Pronũciat ergo
Dominus, tametſi ingens illa & grauis montium moles commoueatur, aut cœlum ruat, ſtabile ta
men fœdus ſuũ fore, nec miſericordiam ſuam Eccleſiæ defuturam. Quo ſenſu dicitur in Pſalmo, Pſal.93.1
Dominus regnabit, ſtabilietur orbis. Imò alibi dicitur, quanuis pereant cœli, Eccleſiam Dei ſta- Ibi.102.27
turam in ſuo gradu. In voce MISERICORDIÆ, notandum eſt quale ſit fundamentum fœderis. 29.
nihil enim nobis cum Deo cõmercij, niſi nos gratuitò admittat, noſtri miſertus. FOEDVS PACIS
vocat, quòd nobis offerat Dominus quicquid ad ſummã fœlicitatẽ pertinet: ſicuti etiam Hebræi
PACIS nomine omnia proſpera comprehendunt. Quum igitur firmam & ſolidam beatitudinẽ
hoc fœdus contineat, ſequitur miſeros eſſe omnes qui ab ipſo excluduntur. Confirmat iterum id
quod dictum eſt, cùm ſe MISERATOREM vocat: non aliter ſcilicet, neque alia de cauſa ſe
fore propitium, niſi quia exorabilis eſt, & facilis ad ignoſcendum.

11 PAVPERCVLA.) Proſequitur idem argumẽtũ, ac promittit non modò priſtinũ ſplẽ-
dorẽ Eccleſiæ redditũ iri, ſed Deum facturũ vt ſplendidiore ornatu niteat, acſi tota eſſet cõpoſita
ex lapidibus pretioſis. Id quod Haggæus ſignificauit vno verbo, cùm dixit, poſterioris tẽpli gloriã Hag.2.10.
maiorẽ fore quam prioris. De nominib⁹ gemmarũ quas hìc exprimit Propheta, de quibus variãt
ipſi Hebræi, nõ eſt magnopere laborãdũ modò ſẽſum loci teneam⁹. Eſt aũt valde emphatica allo-
cutio ad leniẽdos piorũ dolores, quaſi Eccleſiã in profũdo demerſam attolleret ex naufragio. Itaq;

quoties & procellis duriter ipſam cõcuti, & malorum congerie premi, & orbari omni ſolatio videbimus, nobis in mentem veniat hæc ipſa eſſe quæ Deum ad opem ferendam prouocant.

12 Et ponam.) His ſimilitudinibus oſtendit, excellentiorem quàm vnquam antea Ec-
Ier.24.6 cleſiæ ſtatum fore: ſicuti iam dictum eſt. Comparatur autem Eccleſia ædificio, vt toti Scripturę vul-
Mat.16.18 gare eſt, quamobrem pretioſæ & magnificæ ſtructuræ hic imaginem proponit. Sed notandum eſt,
quòd Propheta Deum huius ædificii architectum facit. Hoc enim opus ipſi vni in ſolidum tribui
debet. Atqui quæri poteſt quid per Carbunculos, Sapphiros, Margaritas, aliáſque eiuſmodi gemmas
1.Cor.3.10 mas Propheta intelligat. nam Paulus eiuſmodi ſimilitudine doctrinam ſignificauit: Vt ſapiens archi-
tectus, inquit, fundamentum poſui: deinde, quòd ſiquis ſuperſtruit ſuper fundamentum hoc aurum,
argẽtum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam, cuiuſque opus manifeſtum fiet. An idem ſit Pro-
phetæ ſenſus necne, proximus verſus indicabit.

13 Nam omnes filii tui.) Particulam ו hic pro rationali accipio, vt aliàs ſæpe.
Hinc verò colligere promptum eſt, Iſaiam concionatum non eſſe de doctrina, ſed de hominibus,
ex quibus ſpirituale ædificium Eccleſiæ conſtruitur. Doctrina quidem ea eſt vnde ædificatur Eccle-
ſia: ſed hoc fit aggregando homines, & redigendo in obſequium Dei. Hoc igitur diſcrimen eſt inter
Paulum & Iſaiam, quòd ille gemmas iſtas ad doctrinam refert: hic verò ad dona Spiritus ſancti,
quæ in homines conferuntur, vt ex iis extruatur Eccleſia. Notanda eſt autem donorum varietas, qui-
bus Dominus Eccleſiam ſuam exornat. nec enim omnes ſmaragdi, aut omnes carbunculi: ſed vni-
cuique pro menſura Dominus arbitrio ſuo diſtribuit. Vnde etiam obſeruandum eſt, quicquid ad or
Ephes.4.11 namentum Eccleſiæ pertinet, haud aliunde quàm à Dei gratia proficiſci. nam ſi ideo ſumus carbun-
culi & ſapphiri, quòd docemur à Domino: ſequitur hoc à natura non eſſe. Docet autem nos bifariã
Dominus: externa prædicatione, & arcana reuelatione Spiritus ſancti. Quodnam docendi genus in-
Ioh.6.45 telligat Propheta, oſtendit Chriſtus apud Iohannem, dum hoc teſtimonium citat. quare melior in-
terpres quęrendus non eſt Scriptũ eſt in Prophetis, inquit, Erũt omnes docti à Deo. Omnis qui au-
diuit à Patre, & didicit, venit ad me. Si de externa prædicatione intelligẽdus eſſet hic locus, non ſatis
conſtaret id quod Chriſtus ex eo concludit. nec enim ſequitur, Prædicatur Euangelium: ergo omnes
credunt. Multi enim aduerſantur: alii apertè rident: alii ſimulant. Tantùm qui præordinati ſunt ad vi-
Act.13.48 tam, ex animo ſunt dociles, vt iure cenſeantur inter diſcipulos. Promiſcua eſt Euangelii prædicatio
electis & reprobis: ſed electi ſoli ad Chriſtum accedunt, quia ſunt à Deo eruditi. de his igitur haud du
biè intelligit Propheta. Ex his perſpicuum eſt, quomodo ſimus viui lapides & pretioſi ad extruendũ
Dei templum: nempe quum nos Spiritu ſuo formauit Dominus, & expoliuit, atque exteriori prædi-
cationi Verbi coniunxit interiorem Spiritus efficaciam. Hinc colligimus quanta ſit prauitas huma-
ni ingenii, quod flecti & reformari nequit, niſi Dominus vi & efficacia Spiritus ſui impellat. Vtrã-
que verò docendi rationem, & interiorem & exteriorem, coniunxit Iſaias. Nam vocat filios Eccle-
ſiæ, qui à Domino docentur. Si filii, ergo in eius vtero concipi, atque ab ipſa ali neceſſe eſt: primùm
lacte, deinde ſolido cibo, donec adoleſcant, ac viri euadant: quemadmodum inquit Paulus. Proinde
2.Cor.3.2 requiritur externa adminiſtratio Verbi, ſi diſcipuli eſſe velimus. vnde apparet quantopere delirent
Ephes.4.13 fanatici homines, qui hoc teſtimonio abutũtur ad euertendam prædicationem Verbi, & miniſteriũ
quo Eccleſia vtitur. Nam Eccleſiæ filii eſſe non poſſunt, niſi in ea ſe educari ſinãt. Fruſtra reuelatio-
nes arcanas iactabunt: quia Spiritus non docet alios quàm qui ſe miniſterio Eccleſiæ ſummittunt:
proinde diſcipuli ſunt diaboli, non Dei, qui ordinem ab eo inſtitutum repudiant. Nam hæc duo ſic
coniuncta eſſe videmus, Filios Eccleſię, & Doctos à Deo, vt diſcipuli Dei eſſe non poſſint, qui in Ec
cleſia doceri nolunt. Sunt quidem aptè diſtinguẽda, quemadmodum etiam diſtinguit Iſaias, ne quod
efficaciæ Spiritus tribuendum eſt, ad hominem transferatur: ſed deinde ſic coniungenda ſunt, vt Deũ
hac in re opera hominum vti velle intelligamus. Præterea docemur ex hoc loco efficacem eſſe in e-
lectis vocationem Dei. Auguſtinus prudenter expendit hunc locum, & aptè accommodat in Pela-
gianos, qui liberum hominis arbitrium aduerſus gratiam Dei extollebant. hi quidem videbantur a-
liquid tribuere gratiæ Dei: ſed ita vt ipſam velut in medio poſitam, liberæ hominis voluntati ſubii-
cerent: ſicuti etiamnum Papiſtæ, qui eam reſpuere aut recipere quemque poſſe affirmant. Atqui (in-
quit Auguſtinus) omnes à Deo docti erunt. Docentur autem efficaciter diſcipuli Dei, atque eius vo
cationem ſequuntur. Adiũgit etiam eum Iohannis locum quem citauimus. Vnde manifeſtò apparet
id à libera & in vtranque partem flexili hominis electione non proficiſci. Hinc etiam obſeruãdum
eſt, quanti Dominus æſtimet doctrinam ſuam, qua nos cooptat in ædificium ſuum, vt margaritæ,
ſapphiri & carbunculi ſimus. Nam qui Eccleſiam ſtruere volunt repudiata Verbi doctrina, porco-
rum haram ſtruunt, non Eccleſiam Dei. Videmus etiam quid iudicandum ſit de fide implicita, de
qua obganniunt Papiſtæ qui homines deſipere volunt, vt ſibi illudi patiantur. Nam quum oporteat
nos à Deo doctos eſſe, pecudibus ſimiles eſſe minimè decet. Quæri poteſt, annon etiam ſub Lege
Prophetæ & Patriarchæ, aliíque fideles à Deo edocti ſint? Fuerunt certè: ſed Propheta hìc per
comparationem loquutus eſt: quòd plenior ſit reuelatio in Chriſto, & tam apertè loquutus ſit
Dominus, vt ſe magiſtrum Eccleſiæ palàm oſtendat: deinde plures ſibi diſcipulos conciliet.
Ier.31.34 Conuenit autem hic locus cum illo Ieremiæ, Non docebit quiſque proximum ſuum, nec
vir

vir fratrem ſuum,quia omnes me cognoſcent à minimo vſque ad maximum,dicit Iehoua. Quare ſi olim neceſſe fuit omnes Dei filios, diſcipulos eſſe Spiritus ſancti, hodie multò magis, quum hæc prophetia propriè ad regnum Chriſti pertineat. MVLTA PAX. Pacis nomine felicitatem , id eſt, proſpera omnia deſignat.Atque hinc colligitur quæ vera ſit hominum felicitas: nempe quum Deus mentes noſtras illuminat,vt ſalutem quæ nobis in Chriſto patefacta eſt, comprehendamus. nam quandiu à tali cogitatione abſumus ,nihil infelicius nobis eſſe poteſt: quum ipſa quoque Dei beneficia, donec fide ſanctificentur,nobis in maledictionem cedant.

14 IN IVSTITIA.) Significat Deum fore opificem & architectum Eccleſiæ ſuæ. Scio aliter exponi ab aliis,atque accipi Iuſtitiam pro Bonis operibus. Et certè illa expoſitio aliquid coloris habet,quòd de doctrina loquutus ſit.nam in hūc finem docemur, vt piè & ſanctè viuamus. Sed aliud ſibi volult Propheta:nempe quòd reſtituenda ſit Eccleſia auſpiciis Dei,qui eius tutor & defenſor eſſe vult.Iuſtitiam enim opponit Violentiæ & oppreſſioni qua diruta eſt Eccleſia:vel certè ſtabilitatem denotat,acſi diceret non fore caducum ædificium,vel quod fallaci tantùm ſpecie ad breue tempus placeat:quia Deus bona fide opus ſuum tuebitur,& quia iuſtus eſt, efficiet vt in integrum reſtituta, diu maneat incolumis. Quanuis igitur homines omnibus modis conſpirent in Eccleſiæ ruinā, nihil efficient:quia Dominus eam iuſtitia ſua tuetur. Hanc loquendi formam prius vidimus.quamobrem ſimplicior hæc mihi videtur interpretatio:tametſi alia plauſibilior nonnullis videri poſſit.

15 ECCE CONVENIENS.) Summa eſt, quanuis multi inſurgant ad opprimendam Eccleſiam,irritos tamen fore omniū conatus & impetus. ac videtur Dei auxilium non ſolùm contra externos hoſtes,ſed domeſticos etiam & inteſtinos promittere. Multi enim conueniunt in Eccleſiæ ſinum,quaſi ſeſe ipſi adiungere velint: ſed inteſtinum deinde bellum gerunt. Communiter vertunt, Congregando congregabit ſe contra te:ac generaliter intelligunt de quibuſlibet Eccleſiæ hoſtibus: & magis recepta eſt illa interpretatio:quam & ego amplector,modò fraudes,inſidias & proditiones quibus impetitur Eccleſia, notari ſciamus. quanquam non dubito idem hìc exprimi quod Pſalm.2. *Pſal.2.1* nempe,conſpirationes & tumultus Gentium aduerſus Chriſtum & Eccleſiam Dei.nec enim vna gēs ſolummodò, ſed variæ in eam inſurgunt:nominatim tamen hic domeſticos hoſtes, & eos qui vſque in ſinum eius penetrauerint exterius coniungi probabile eſt, quia dicit, IN TE, CONTRA TE, id eſt, Intus,in medio tui,te oppugnabunt.In ſumma, oſtendit non ſic tranquillam fore Eccleſiā, quin multi ipſam aduerſarii exerceant.ſed videntur hæc contraria:nam prius dixit procul futuram à pauore & oppreſſione: nunc verò, conſpirationes futuras in eius ſinu. Verùm hoc ſtatim addidit Propheta, ne pii tranquillum ſibi ſtatum in mundo promitterent, quaſi nihil moleſtiæ ab impiis & hypocritis ſuſtinendum eſſet. Sic igitur ab oppreſſione & calumnia Eccleſia vindicanda eſt, vt ei perpetuò bellum cum hoſtibus gerendum ſit. Noua enim certamina indies excitabit Satan, vt nunquam quieta eſſe poſſit. Eſt igitur hìc veluti correctio proximæ ſententiæ, vt pii ſemper ad bellum parati ſint,nec otium ſibi promittant. Additur autem promiſſio, quòd Dominus eos nihilominus in mediis periculis conſeruabit. Abſque Deo,tantundem valet ac Fruſtra,vel infeliciter. Significat enim irritos fore conatus impiorum, tametſi omnia moliantur. Ruunt ipſi cæco impetu,ſed ſola Domini manus proſperum dat ſucceſſum. Alludit autem ad id quod prius dictum eſt, Babylonios ad vaſtandam Iudæam Deo duce venturos eſſe. Tunc periit populus,quia Deum habuit infenſum:ſed nunc quia abſque Deo,id eſt,ſine eius auſpiciis ipſum aggredientur hoſtes,pudefacti retrò abibunt. Quod mox clarius exprimit, QVI CONVENERIT in te,contra te cadet:id eſt, quicquid in te machinatus fuerit,recidet in eius caput. Etiamſi vniuerſus in te mundus inſurgat,mole ſua ruet. Notanda eſt particula IN TE. Nam quum Dominus hoſtes noſtros procul arcet,confidimus:quòd ſi ad nos vſque perueniant,animum deſpondemus. Ideo dicit, Etiamſi ad viſcera vſque tua penetrarint, perdet eos Dominus,& te eripiet.

16 ECCE EGO CREAVI FABRVM) Oſtendit Dominus quàm promptum ipſi & facile ſit eripere Eccleſiam à prauis conatibus impiorum.nihil enim poſſunt,niſi quantum iis Dominus permittit, quibus etiam velut inſtrumentis vtitur ad caſtigandos ſuos. Cæterùm, tam ad Chaldæos, quàm ad alios hoſtes qui poſtea moleſtiam exhibuerunt electo populo, referri hoc commodè poteſt. Si prior ſenſus placeat,ratiocinatur Deus ſibi in promptu eſſe quos adduxit profligare: & quos extulit, tollere è medio. Si de Antiocho, & ſimilibus intelligas, ſenſus erit non admodum diuerſus: hos quoque ſuo arbitrio non nocituros, quia ne digitum quidem mouere queant, niſi Dei impulſu. Sed videtur Propheta ſecum pugnare: nam ſuperiore verſu dixit impios oppugnare Eccleſiam abſque Domino: nunc eos velut auſpiciis Dei militare, vt ipſo duce atque authore vaſtent, atque perdant. Reſpondeo, conſiderandam eſſe antitheſin: quòd ſcilicet Dominus excitaſſet Babylonios ad Eccleſiam perdendam. Notanda enim eſt ſimilitudo diluuii, qua extremam internecionem ſignificauit: nam tunc Eccleſia veluti ſubmerſa fuit. ad id Babyloniorum opera vſus eſt. Sed poſthac teſtatur ſe velle moderari iræ ſuæ, vt nunquam ab hoſtibus Eccleſiam ſuam deleri ſinat, tametſi eorum manu ipſam caſtiget. Eò enim tendunt Eccleſiæ hoſtes, omnibúſque viribus id moliuntur, vt Eccleſiam diruant ac euertant, ſed eorum impetus cohibet Dominus,quoniam abſque ipſo, id eſt eius iniuſſu, id faciunt. Quidam expo-

nunt Fabrum creatum ad opus ſuum, id eſt, vt perniciem ſuam ipſe moliatur. Vaſtatorem autem, ad perdendum ſeipſum. Sed prior ſenſus mihi ſimplicior videtur. Quòd autem Dominus ſe VASTATOREM creare dicit, non ad naturam modò ſpectat, vt homines naſcantur, ſed ad ipſum vaſtandi actum: neque tamen eſt propterea culpa aſſignanda Deo, quaſi iniuſtæ crudelitatis ſit author, quæ reſidet in ſolis hominibus. Nec enim Deus eorum ſceleſtæ libidini aſſentitur: ſed eorum conatus arcana ſua prouidentia deſtinat: iiſque, velut inſtrumentis iræ ſuę, vtitur. Sed de hac re alibi tractatum eſt.

17 OMNE INSTRVMENTVM.) Iterum colligit quod iam dictum eſt, impios, tametſi omnia moliãtur, nihil effecturos: nam arcano Dei conſilio reguntur eorum impetus ac frænantur. Vtitur autem vniuerſali particula, ſignificans multas & varias impiis ad manum fore rationes, quibus Eccleſiam perdant: ſed inanes atque irritas fore, quoniam ipſos coërcebit Dominus. Ipſis etiam è cælo permitti multum licentiæ ad probandam piorum tolerantiam: ſed vbi Deo viſum eſt, viribus & armis ſpoliari. Poſtquam in genere loquutus eſt de inſtrumentis quibus impij Eccleſiam inuadunt, linguam nominatim exprimit, quòd telum omnium maximè exitiale ac peſtiferum ſit. Nec enim ſolùm Dei ſeruos conuiciis & calumniis proſcindunt, ſed veritatem Dei extinguunt quantum in ſe eſt, hominúmque animos ab ea alienant. quod nobis grauius eſſe debet, quàm ſi centies vita eriperetur. Adde quòd probis & ingenuis hominibus acerbior eſt contumelia, magíſque vulnerat quàm vllus telorum ictus. Hoc igitur lethale inſtrumentum omittendum non fuit. Iam linguas in iudicio ſurgere dicens, tanta impios petulantia & audacia præditos eſſe ſignificat, vt filios Dei vltrò laceſſant, & moleſtia afficiant. Addit autem id in IVDICIO fieri: quia ſpecioſos colores obtendunt, quibus id iure facere videntur. Vt Papiſtæ quum nos hæreticos, ſchiſmaticos & canes vocant, nobiſcum quaſi in iudicio contendunt, & patroni veritatis catholicæ haberi volunt, quum mendacia & impios cultus tueantur. Et tamen eiuſmodi coloribus obtectę ſunt eorũ calumniæ, vt ſummam nobis inuidiam creent apud eos quibus cauſa noſtra ignota eſt. Sed quanuis & armis & lingua & omnis generis telis nos oppugnent, tamen ſuperiores nos fore vaticinio hoc freti ſperemus. Hîc enim promittitur victoria, de qua quum certi ſimus, intrepido nobis atque infracto animo pugnandum eſt. HÆC HÆREDITAS. Hoc piis velut hæreditario iure à Domino datum eſſe oſtendit, quo nunquam fraudentur. vt enim nullus eſt certior titulus quàm pro hærede: ita nihil certius futurum ſeruis Domini fore demonſtrat, quàm perpetuam tutelam & conſeruationem, qua ipſos aduerſus omnia pericula defendet. IVSTITIA hîc accipitur pro Iure, quod vulgò dicimus, *Leur droit*. In ſumma ſignificat Dominum vindicem adfore ſuis, vt eorum innocentiam tueatur. Quoties ergo opprimimur hominum iniuria, diſcamus rectà ad Dominum confugere. Quòd enim alia ſubſidia quærimus, eò fit vt eius patrocinio & tutela deſtituamur.

CAPVT LV.

1 HEVS *ſitientes omnes, venite ad aquas: & qui non habetis pecuniã, venite, emite, & comedite. Venite, inquam, emite abſque pecunia, & abſque vllo pretio vinum & lac.*

2 *Quare expenditis pecuniam, nõ in panem? & laborem veſtrum, non ad ſaturitatem? Audite audiendo me, & comedite bonum, & oblectet ſe in pinguedine anima veſtra.*

3 *Inclinate aurem veſtram, & venite ad me: audite, & viuet anima veſtra. Et percutiam vobiſcum fœdus ſeculi, miſericordias Dauidis fideles.*

4 *Ecce teſtem populis dedi eum, ducem & præceptorem populis:*

5 *Ecce gentem quam ignoras vocabis: & gens quæ te non cognouit, current ad te: propter Iehouam Deum tuum, & Sanctum Iſrael: quia glorificauit te.*

6 *Quærite Iehouam, dum inuenitur: inuocate eum, dum propè eſt.*

7 *Derelinquat impius viam ſuam, & vir iniquus cogitationes ſuas: & reuertatur ad Iehouam, & miſerebitur eius: ad Deum noſtrum, quia multus eſt ad remittendum.*

8 *Neque enim cogitationes meæ cogitationes veſtræ: neque viæ veſtræ viæ meæ, dicit Iehoua.*

9 *Nam quanto excelſiores ſunt cæli terra, tantum ſuperant viæ meæ vias veſtras, & cogitationes meæ cogitationes veſtras.*

10 Certè

10 *Certè,quemadmodum deſcendit pluuia & nix è cælis,neque illuc reuertitur,ſed
irrigat terram, & eam facit concipere & germinare, vt det ſemen ſeminanti, & pa-
nem comedenti:*
11 *Sic erit verbum meum quod egredietur ex ore meo, non redibit ad me vacuum,do-
nec faciat quod volo,& ſucceſſum afferat,quò miſi ipſum.*
12 *Itaque cum lætitia egrediemini, & cum pace deducemini: montes & colles erum-
pent coram vobis in gaudium,& omnia ligna agri plaudent manu.*
13 *Pro rubo aſcendet abies, & pro" vrtica" myrtus creſcet: & erit Iehouæ in no-* "Vel ſpina. "Vel vlmus
men, in ſignum perpetuum quod non auferetur.

IN CAPVT LV.

1 HEVS SITIENTES.) Hîc magnificè commendat Propheta bonitatem Dei,
quæ ſeſe in Eccleſiam copioſè & ſolito vberius effuſura erat ſub regno Chriſti,
penes quem omnes theſauri gratiæ Dei depoſiti fuerunt. Nam in eo ſe nobis to-
tum exponit Deus:vt verè impletum ſit quod dicitur apud Iohannem, Nos de e- *Ioh.*1.16
ius plenitudine hauſiſſe omnes,& gratiam pro gratia recepiſſe. Patres quidẽ ſub
Lege expertes non fuerunt diuinæ bonitatis, & ſpiritualis beneficentiæ, cuius hîc fit mentio.
Quàm multa,inquit Dauid,bonitas tua, quæ abſcondita eſt timentibus te! ſed eam multò libe *Pſal.*31.20
ralius & munificentius in Chriſto effudit. Eſt igitur inſignis commendatio gratiæ Dei,quæ no-
bis proponitur in regno Chriſti. neque enim docet Propheta quid ſemel factum ſit, ſed etiam
quid quotidie fiat,dum nos Dominus ad fruitionem bonorum omnium doctrina ſua inuitat. A-
QVARVM nomen alij ad doctrinam Euangelij,alij ad Spiritum ſanctum referũt.ſed neutri,meo
quidem iudicio,rectè ſentiunt. Nam qui intelligunt de doctrina Euangelij, eámque opponunt
Legi (de qua Iudæi Prophetam hîc loqui putant) vnam duntaxat partem eius quod Propheta
voluit,comprehendunt.Qui de Spiritu ſancto interpretantur,plus aliquanto coloris habent: ac
citant illud Iohannis,Si ſcires donum Dei,& quis ſit qui dicit tibi, Da mihi quod bibam : tu pe- *Ioh.*4.10
tiuiſſes ab eo,& dediſſet tibi aquam viuam. Ac paulò pôſt Chriſtus videtur eſſe huius loci inter-
pres quum ait,Omnis qui bibit ex hac aqua,ſitiet iterum: quiſquis autem biberit ex aqua quam
dabo ei,non ſitiet in ęternum:ſed aqua quam dabo ei,fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æter-
nam.Mihi verò dubiũ non eſt quin Iſaias hiſce nominibus,Aquarum, Lactis, Vini,Panis, omnia
comprehendat quæ ad ſpiritualem vitam neceſſaria ſunt. Nam ſimilitudines ſumptæ ſunt ab a-
limentis quibus quotidie veſcimur. Vt quemadmodum pane,vino,lacte,& aqua nutrimur,ita a-
nimas noſtras doctrina Euangelij,Spiritu ſancto, & aliis Chriſti donis veſci ac ſuſtentari intel-
ligamus.Exclamat autem Propheta, veluti contenta voce,HEVS:quia tantus eſt hominum tor-
por,vt difficile ſit admodum ipſos excitari. Inopiam enim ſuam non ſentiunt, tametſi famelici
ſint:nec cibum, quo maximè egent,appetunt. Ideo ſtuporem iſtum magnis clamoribus & aſſi-
duis excuti neceſſe eſt : quò turpior magiſque pudenda eſt eorum pigrities qui ad hanc exhor-
tationem ſurdi ſunt,vel tam acriter ſtimulati,torpori ſuo adhuc indulgent. Generalis porrò in-
uitatio eſt:ſicuti nemo eſt qui aquis iſtis non indigeat,& cui Chriſtus neceſſarius non ſit.Itaque
omnes promiſcuè inuitat,nulla habita ratione perſonarum. Verùm adeò miſeri ſunt homines,vt
quamuis ſe Chriſto egere intelligant,comminiſcantur rationes quibus hoc beneficio priuari poſ
ſint, & diabolo varia impedimenta ſubminiſtranti potius quàm huic benignæ inuitationi cre-
dant.Obſeruandum igitur quæ ſit vera præparatio ad recipiendã hanc gratiam. Eam autem ex-
primit quum ait SITIENTES. Nam qui turgent inani fiducia,& ſaturi ſunt, vel qui terrenis cu-
piditatibus ebrij non ſentiunt animæ eſuriem,Chriſto locum non dabunt : quia ſpiritualis gra-
tiæ guſtum non habent. Sunt enim iis ſimiles qui alimento egent : ſed quia flatu repleti ſunt, ac
tument,nauſeant ad cibum,vel abrepti ſua vanitate,ac ſi nulla re indigeant,ſtupore ſuo paſcun-
tur.Ita fit,vt qui turgent ſuperbia aut falſa perſuaſione iuſtitiæ ſuæ, vel carnis illecebris non ſe-
cus ac veterno ſunt occupati,gratiam Dei auerſentur,vel reſpuant. Sitis ergo, id eſt,ardens in
nobis deſiderium requiritur,vt tantorum beneficiorum participes eſſe poſſimus. ABSQVE PE-
CVNIA.Non intelligit eſſe aliquos qui pecunia abundent, ſed ita reſoluendum, Tametſi egeni
ſint,& ſumma laborent inopia,tamen aditum eis patere ad Chriſtum, per quem gratis hæc be-
neficia præſtantur.Sed qualis,dicet quiſpiam,emptio abſque pretio futura eſt? Reſpondeo, im-
propriè emptionem vocari rationem qua aliquid comparamus.Et שבר hîc pro Comparare acci-
pitur : Pretium autem pro Labore aut Induſtria, aut alia via qua homines aliquid adipiſcuntur.
Nos autem inopes ac penitus vacuos eſſe oſtendit : nec quicquam habere quo poſſimus Deum
promereri:ſed benignè inuitari, vt gratis omnia largiatur abſque vlla compenſatione.

2 QVARE EXPENDITIS.) Conqueritur de hominum ingratitudine & dementia, quòd Dei vltrò omnia offerentis beneficentiam reſpuant vel faſtidiant: atque interim ſeſe multum torqueant in variis nugis quæ nullum ipſis fructum afferre poſſunt. Sic enim faſcinati ſunt à diabolo homines, vt errare per deſerta, & fruſtra ſeipſos cruciare malint, quàm in oblata Dei gratia quieſcere. Satis verò huius ſeculi experientia docet Prophetam non modò expoſtulaſſe cum gente ſua, ſed in omnes homines, cuiuſcunque ſeculi fuerint, inuectum eſſe. Omnes enim poſteri Adæ hac dementia abrepti ſunt, vt in quærenda cœleſti vita omnino errent, & vanas opiniones ſuas potius quàm Dei vocem ſequantur. Non queritur Propheta de eorum ignauia, qui ſui ipſorum & Dei prorſus obliti, de ſpirituali animæ vita non cogitant: cuiuſmodi ſunt permulti: ſed de iis qui vitam quidem appetunt, nec tamen eius adipiſcendæ rationem aut viam tenent, & incerti per deſerta & inuia loca vagantur. Hîc ergo damnantur omnes rationes quas excogitant homines extra verbum Domini pro ſalute obtinenda: atque ſumptus inutiles vocantur. Nam PECVNIÆ nomine, quicquid eſt homini induſtriæ, ſtudij aut laboris, deſignat. non quòd vnius aſſis æſtimet Deus quicquid fruſtra obtrudimus ad eum colendum: ſed quia labores ſtultè ſuſceptos ſenſus carnis pretioſos ducit. NON IN PANES. Videmus hîc Panis nomine idem ſignificari quod prius per Aquas. Item LABORIS nomine, quod prius Pecuniam dixit. Quaſi diceret, ſine profectu ſatagere homines: quia vbi ſequuntur ſua commenta, quantunuis ſtrenuè ſe fatigent ac macerent, nulla ſperanda ſit merces. Ideo ſaturari poſſe negat qui inconſideratè ſatagunt. Qui enim relicto Deo nouas ſalutis rationes tentant, Hoſ.12.1 nunquam ſatiari poſſunt. Paſcuntur enim vento, vt inquit Hoſeas. Poterunt quidem ſibi videri ſaturi, quum vana fiducia turgebunt, ſed quemadmodum ij qui vento tumidi non ſentiunt inediam ſuam: atqui præſtaret eos vrgeri fame & ſiti, quæ ad inuocandum ſeriò Dominum incita- Pſal.143.6 ret. Sicuti in Pſalmo dicitur, Anima mea ſicut terra arida coram te. Nec verò ſolus panis aut ſola aqua ad ſatietatem ſufficeret, nec altero eorum vita ſuſtineretur. Propterea variis nominibus vſus eſt Propheta, vt oſtendat omnia quæ ad vitam neceſſaria ſunt à Domino abundè ſuppeditari: ne aliunde ſubſidia nobis quærenda eſſe exiſtimemus. Cæterùm, quia ſuo quiſque conſilio trahitur in errorem, & præterito Deo euaneſcunt omnes in peruerſis ſtudiis, hîc remedium ſubiicit Propheta: nempe, vt toti pendeamus ab ore Dei. Quiſquis enim ſe eius verbo ſubiiciet, verendum non erit ne in rebus nihili operam ſuam conſumat. Perſpicitur autem hîc mira bonitas Dei, gratiam ſuam, tametſi ingratis & indignis hominibus, offerentis. Sed adiungit conditionem. nec enim aliter ad vitam ingreſſus patet, quàm ſi ipſum audiamus. Atque vt exitij noſtri cauſa eſt, quòd obſurdeſcimus ad verbum Dei: ita aditus ad vitam patet, ſi aures ei accommodemus. Eandem autem monitionem repetit, quò magis commoueat, atque idem verbum ingeminat, Audite audiendo. Et quò nos blandius alliciat, teſtatur non niſi per nos ſtare quominus ad ſatietatem vſque omni bonorum copia nos oblectet.

3 INCLINATE AVREM.) Clarius ex hac verborum congerie patet quod nuper attigi, Deum ſcilicet nihil omittere, quo noſtram cunctationem corrigat & excitet. Quanquam ſubeſt obiurgatio, quia nimis ſocordes eſſe oportet qui tam benignè vocati non ſtatim obtemperant. Inſignis locus, ex quo apparet totam felicitatem noſtram in eo ſitam eſſe, ſi verbo Dei pareamus. Quum ſic loquitur Deus, hunc finem propoſitum habet, vt nos ad vitam adducat. Culpa igitur penes nos ſolummodò hæret, quia ſalutare & viuificum hoc Verbum negligimus. Cæterùm, ſi tantummodò præciperet Deus quid agendum ſit, obtinendæ vitæ rationem præ- 2.Cor.3.7 ſcriberet ipſe quidem, ſed abſque vtilitate. Lex enim ex ore Dei profecta, miniſtra eſt mortis: ſed quum nos ad ſe inuitat, quum adoptat in filios, quum remiſſionem peccatorum & ſanctificationem promittit, hinc fit vt qui audiunt, vitam ab ipſo obtineant. Conſideranda eſt igitur doctrinæ ſpecies quæ vitam continet, vt ſalutem inde noſtram petamus. Hinc colligimus nullam eſſe ſpem ſalutis, niſi Deo & eius verbo obſequamur. Atque hinc conuincitur omne humanum genus, vt nullam poſſit ignorantiæ excuſationem obtendere. nam qui audire non dignatur, nihil firmi ad cauſæ ſuæ patrocinium afferre poteſt. Hæ verò, vt dixi, repetitiones patientiam Dei in nobis vocandis exprimunt. Nos enim haud ſemel inuitat: ſed vbi tardos eſſe videt, iterum atque iterum monet, vt duritiem noſtram peruincat. Non reiicit ergo protinus eos qui ipſum reſpuunt: ſed poſtquam ſæpius inuitauit. Exprimitur etiam hîc fidei natura, quum nos ad ſe venire iubet. Sic enim audiendus eſt Dominus, vt fructus ſequatur. nam qui fide verbum Dei percipiunt, abiectis cupiditatibus, & contempto mundo, quaſi ruptis vinculis, ad Deum alacres Rom.10.17 & prompti accedunt. Sed fides concipi non poteſt ſine auditu, hoc eſt, ſine intelligentia verbi Dei. Ideo prius audire quàm accedere iuſſit. Quoties igitur fidei mentio fiet, meminerimus eam cum Verbo coniungendam eſſe, in quo fundamentum ſuum habet. ET PERCVTIAM. Quæritur, annon prius Iudæi fœdus cum Deo æternum inierant? Videtur enim nouum quiddam & inſolitum promittere. Reſpondeo, nihil hîc promitti noui, quod antea Deus cum populo non pepigiſſet: ſed renouatio fœderis & confirmatio eſt, ne Iudæi ob diuturnum exilium fœdus Dei irritum eſſe exiſtimarent. Nam quum exularent à regione ſibi promiſſa, quum tēplo,

ſacri-

ſacrificiis,atque omnibus fœderis notis,præter Circunciſionem,carerent: quis de illis actum eſſe non iudicaſſet? Hanc ergo loquendi formam Iſaias ad populi captum accommodauit: vt pactum quod Deus cum Patribus inierat,ratum,firmum, atque æternum, non mutabile aut temporale eſſe intelligerent. Idem intelligit per miſericordias Dauidis, ſed hac voce gratuitum eſſe fœdus admonet:quia non alibi fundatum eſt quàm in mera Dei bonitate. Quoties ergo fœderis nomen occurrit in Scripturis, ſimul nobis gratiæ nomen in mentem venire debet. In hac verò ſe veracem fore pronuntiat:& ſimul obliquè ſignificat ſe veracem ac conſtantem eſſe: nec argui poſſe mendacij, quaſi fœdus ſuum violarit: Iudæos potius fœdifragos eſſe & perfidos, quoniam ab ipſo deſciuerunt: ſe verò pacti aut promiſſi ſui pœnitere non poſſe. DAVIDIS vocat, quoniam hoc fœdus cuius nunc ſolennis confirmatio fit, in manu Dauidis percuſſum erat. Pepigit quidem Dominus cum Abrahamo,deinde per Moſen confirmauit. poſtremò in manu Dauidis ſanxit hoc idem fœdus, vt æternum eſſet. Quoties ergo Iudæi de redemptore, hoc eſt, de ſalute ſua cogitabant, memores eſſe Dauidis, quaſi interpretis gerentis perſonam Chriſti,oportuit. Nec enim Dauid vt priuatus quiſpiam, ſed cum eo titulo & perſona hìc conſiderandus eſt. Interim tenenda eſt illius temporis ratio. nam quum in exilio Babylonico extincta eſſet Regni dignitas,& obſcurum ac vile nomen Regij generis,per illius familiæ ruinam videri poterat collapſa eſſe Dei veritas: ideo ſolium Dauidis quod dirutum fuerat, fide inſpicere iubet.

Gen. 15.5, & 17.7
Exod 2.24 & 33.1
2. Sam. 7. 12

4 ECCE TESTEM.) Nunc melius exprimit Propheta cur Dauidis meminerit: nempe quòd in eius manu depoſita fuerat promiſſio de venturo redemptore. ac poſſet quidem ad illius perſonam aptari hic ſermo, quatenus fœderis ſponſor fuit: quia proprium negotium non egit,ſed interpoſitus fuit quaſi Dei & populi interpres. minimè tamen dubium eſt quin ad Chriſtum rectà nos ducat Iſaias, ad quem facilis fuit tranſitus à Dauide: ac ſi diceret, Prodibit ille Dauidis ſucceſſor, per cuius manum promiſſa eſt perfecta ſalus ac felicitas. Teſtem vocando, fœdus quod iniit, verum & ratum in Chriſto fore ſignificat. Subeſt autem pondus in nomine Teſtis. nam huius fœderis comprobationem in Chriſto fore demonſtrat, à quo veritas Dei patefiet. Teſtabitur enim Deum minimè fallacem eſſe: ſed hoc teſtimonium in doctrina poſitum eſt: quæ ſi non accederet, parum fructus perciperemus ex aduentu Chriſti: ſicut dicitur Pſalmo ſecundo, Promulgabo edictum. Quo ſenſu etiam alibi dixit idem Iſaias, Chriſto os fore inſtar gladij vel ſagittæ. *Supr. 49.2* Ideóque DVCEM & PRÆCEPTOREM fore addit, quò attentionem eius doctrinæ conciliet: quia niſi loquentem audiamus, certáque fide amplectamur quod nobis affirmat de Patris beneplacito, exinanitur eius virtus, ſicuti nomen Chriſti ſatis perſonat in Papatu: ſed quum eo doctore & præceptore vti nolint, nec eum præterquam ex ſolo nomine agnoſcant, inanis & vana eſt eorum iactatio. POPVLIS. Hoc ad amplificationem additum eſt, quia Eccleſia in priſtinam dignitatem reſtitui non potuit, nedum augeri, niſi collectis Gentibus: ideóque vocem Chriſti penetrare oportuit vſque ad vltimas terras: quia vniuerſo generi humano teſtis, dux & præceptor eſt conſtitutus.

5 ECCE GENTEM.) Fuſius explicat Iſaias quod prius attigit vno verbo. Ducem enim Chriſtum fore ſignificat, non vnius populi, ſed cunctorum. VOCARE, hìc poſſeſſionem deſignat. Eſt enim mutua relatio inter Vocandi & Reſpondendi verbum. Vocat igitur Chriſtus pro imperio, vt qui poteſtate ſumma præditus eſt. vocat autem Gentes, vt eas in ordinem cogat, & ſubiiciat verbo ſuo. Præſtò autem ad obſequium fore dicit, quamuis hactenus ignotæ fuerint, non quòd eas Filius Dei, per quem creatæ fuerant, neſcierit, ſed quia habita non fuit earum ratio donec cenſeri in Eccleſia cœperunt. Deus enim peculiariter vocauerat Iudæos: Gentes excluſæ videbantur, quaſi nihil ad ipſum pertinerent. Nunc verò Chriſtum alloquens, promittit fore vt eas ſibi obtemperare cogat, quantumuis alienæ prius ab eius imperio fuiſſent. Hoc idem in progreſſu apertius declarat, vbi etiam ad numerum pluralem tranſit, quò melius exprimat ex variis populis collectum iri Eccleſiam, vt qui prius diſperſi erant, in vnum coeant. nam Currendi verbum ad fidei conſenſum refertur. Alio autem ſenſu nunc dicit Gentes ignoraſſe Chriſtum, quàm nuper dixerat Chriſto fuiſſe ignotas. propriè enim profanis omnibus & incredulis tribuitur ignorantia: quia cæleſtis doctrinæ luce priuantur, ſine qua non poteſt Dei notitia haberi. Quamuis enim omnium animis naturaliter impreſſa ſit notitia Dei, tamen adeò confuſa & obſcura eſt, variiſque deliriis inuoluta, vt niſi accedat lux Verbi, Deum noſcendo non agnoſcant, ſed miſerè errent in tenebris. Hìc habemus inſigne Dei teſtimonium de vocatione Gentium, quibus Chriſtus non minus quàm Iudæis deſtinatus eſt. Vnde etiam colligimus Deum habere curã noſtri, ſi ſub imperium eius redacti ſimus, nec ſolùm eam curam quam de omnibus creaturis, ſed qualem pater pro filiis habet. Quanquam ſub voce Curſus melius exprimitur efficacia huius vocationis. Hic enim finis eſt, vt pareamus Deo, vt prompto & alacri animo ſiſtamus nos coram ipſo dociles, paratóſque ad excipiendum quemlibet eius nutum: quemadmodum Paulus Rom. 1, & vltimo, finem vocationis noſtræ obedientiam eſſe oſtendit. *Rom. 1.5* Sed quia longiſſimè diſtabant Gentes à Deo, oportuit ſtrenuè eniti vt abruptis omnibus im- *Ibi. 16. 26*

pedimentis ad eum rurſus accederent. Propter iehovam, Oſtendit vnde ſit hæc promptitudo & celeritas: nempe, quia Gentes intelligent negotium ſibi cum Deo eſſe. Nam ſi Chriſtum vt hominem ſolummodò conſideremus, non multùm mouebimur eius doctrina: ſed quum apprehendimus in ipſo Deum, miro ardore inflammamur. Deſcribitur autem hîc nobis Chriſtus tanquam miniſter deſtinatus à Deo, vt opus eius perficiat. Induit enim perſonam ſerui ſimul cum carne noſtra: atque hoc reſpectu non abſurdè quaſi vnus ex aliorum numero ſubiicitur Patri. Cæterùm memoria tenendum eſt quod iam ſæpius vidimus de capitis & membrorum coniunctione: quia ad totum corpus pertinet quod de Chriſto nunc dicitur. Ideóque glorificatio toti Eccleſiæ communis eſt. Quanquam primatum ſemper obtinet Chriſtus, qui in ſublime euectus, ſupra totum mundum eminet, vt ad eum concurſus fiat omnium Gentium. In ſumma, oſtendit homines ideo parêre Chriſto, & doctrinæ eius ſe ſubiicere, quòd Deus ipſum extulerit, & eius excellentiam cunctis mortalibus velit notam eſſe. Parum enim alioqui prodeſſet Euangelii prædicatio, niſi Deus per Spiritum doctrinæ ſuæ vim & efficaciam daret.

6 Quærite iehovam.) Poſtquam concionatus eſt de profectu Euangelij inter Gentes, quæ prius alienæ fuerant à regno Dei, ſtimulat Iudæos, vt ipſos pudeat currentibus aliis deſidêre. Nam quum vocati ſint priore loco, poſtremos eſſe turpe eſt. Hæc igitur exhortatio propriè ad Iudæos pertinet, quibus proponitur Gentium exemplum, vt ipſas æmulentur. quemadmodum etiam Dominus prædixerat ſe ad æmulationem Iudæos per gentem ſtultam prouocaturum eſſe. Tempus inueniendi non prorſus ita capitur vt Pſalmo 32: ſed quo ſeſe Deus offert, ſicut alibi certum beneplacito ſuo & ſaluti diem præfixit. Quanquam facilè admitto, ſimul etiam notari tempus, quo neceſſitas vrget ad expetendum Dei auxilium. ſed illud præcipuè tenendum eſt, opportunè quæri Deum, vbi vltrò prodit obuiam: quia torpidi & ignaui fruſtra deflebunt ſe gratia quam reſpuerint priuatos eſſe. Tolerat aliquando Dominus tarditatem noſtram, & nos ſuſtinet: ſed ſi tandem nihil proficiat, recedet, atque aliò transferet gratiam ſuam. Quamobrem admonet Chriſtus ambulandum eſſe quum dies eſt: venturam enim eſſe noctem, qua facultas itineris faciendi nobis auferetur. Eximiam hinc conſolationem percipere debemus, quum audimus non fruſtra à nobis Deum quæri. Quærite (inquit Chriſtus) & inuenietis: pulſate, & aperietur: petite, & dabitur vobis. Poteſt hîc Inuocandi verbum generaliter accipi: ſed mihi videtur quærendi Dei ſpeciem deſignare, quæ inter alias præcipua eſt, acſi iuberet votis & precibus ad eum confugere. Propè autem eſſe dicit, dum apertis foribus ad ſe familiariter inuitat: vel prodit in medium, ne per longos circuitus quærendus ſit. Dum prope est. Tenenda autem eſt Pauli definitio, qui Euangelij prædicationem notari docet. Propè enim eſt Dominus, & ſe nobis offert, quum perſonat vox Euangelij. nec eſt procul quærendus, nec longa circuitione opus eſt, quali infideles vtuntur. Offert enim ſeſe Verbo ſuo, vt nos viciſſim ad ipſum accedamus.

Deut. 32.21 *Pſal.* 32.6. *Ioh.* 12.35 *Mat.* 7.7 *Rom.* 10.8 *Phil.* 4.5

7 Derelinqvat.) Confirmat ſuperiorem ſententiam. nam quum prius ad recipiendam Dei gratiam homines vocauerit, nunc eius recipiendæ modum plenius deſcribit. Scimus enim vt hypocritæ plenis buccis Deum inclament quoties leuationem expetunt in ſuis malis, interim peruicacia ſua animos obſerent. Ergo ne fucum faciant Iudæi in quærendo Deo, ad ſynceram pietatem eos hortatur. vnde colligimus pœnitentiæ doctrinam cum promiſſione ſalutis perpetuò coniungendam eſſe: quia non aliter poſſunt homines guſtare bonitatem Dei, quàm ſi diſpliceant ſibi in peccatis ſuis, ſibíque & mundo renuntient. Nec verò quiſquam Deo reconciliari & remiſſionem peccatorum conſequi ſeriò appetet, niſi qui vero reſipiſcendi ſtudio tactus fuerit. Tribus autem loquendi formis naturam pœnitentiæ declarat: Derelinquat impius viam: deinde, Vir iniquus cogitationes ſuas: tertiò, Reuertatur ad Dominum. Viæ nomine totam vitæ rationem comprehendit, atque ita exigit, vt fructus iuſtitiæ proferant nouitatis ſuæ teſtes. Addendo Cogitationes, ſignificat non ſolùm externos actus corrigendos eſſe, ſed ab animo initium eſſe faciendum. Nam etſi opinione hominum rationem vitæ in melius mutare videamur, exiguus tamen erit profectus, niſi animus mutetur. Itaque pœnitentia totius hominis immutationem continet. In homine enim affectus, conſilia, ac deinde opera conſideramus. Apparent hominibus opera: radix verò intus latet. Hanc primùm mutari neceſſe eſt, vt deinde opera fructuoſa edere poſſit. Primùm à mente abſtergere conuenit omnem immunditiem, & excutere prauas affectiones, vt externa deinde teſtimonia accedant. Quòd ſi quiſpiam ſe mutatum iactet, atque interim ſuo more viuat, inanis gloriatio erit. Vtrunque enim requiritur: nempe Conuerſio mentis, & Vitæ mutatio. Porrò non antè iubet Deus ad ſe reuerti quàm defectioni adhibuerit remedium. Libenter enim ferrent hypocritæ laudari quod rectum eſt, modò liberum eſſet in ſordibus torpere. Atqui nihil nobis cum Deo eſſe poteſt niſi à nobis diſcedimus, præſertim vbi alienati ſumus impio diſſidio. Quare ordine præcedit noſtri abnegatio, vt nos Deo addicat. Miserebitvr. Diligenter notandus eſt hic contextus. oſtendit enim homines non aliter quàm propoſita veniæ fiducia, ad pœnitentiam

tentiam

tentiam adduci poſſe. Quiſquis igitur pœnitentiæ doctrinam vrget, prætermiſſa Dei miſericordia & gratuita reconciliatione, operam ludit. quemadmodum Papiſtici doctores videntur ſibi optimè functi officio, quùm in id multùm inſtiterant: & tamen de hac pœnitentiæ doctrina balbutiunt & nugantur. Sed quamuis veram pœnitendi rationem docerent, tamen id parum prodeſſet, quum omittant fundamentum de gratuita venia, quo ſolo pacari conſcientiæ poſſunt. Et ſanè, vt alibi dictum fuit, ſemper conſpectum Dei fugiet peccator quandiu ad reddendam vitæ rationem trahetur ad eius tribunal, nec vnquam, niſi animo pacato, ad timorem & obſequium manſueſcet. Iam quia difficile eſt terrore eximere pauidas mentes, a natura Dei ratiocinatur Iſaias, exorabilem fore & propitium. Ideo autem Spiritus ſanctus inſiſtit in hanc doctrinæ partem, quòd ſemper dubitemus an Deus ignoſcere nobis velit. Tametſi enim aliquid cogitemus de eius miſericordia, tamen certò nobis perſuadere non audemus eam ad nos pertinere. Non fruſtra igitur hoc membrum additum eſt: ne de immenſa eius erga nos clementia incerti ac dubij remoram patiamur.

8 & 9 NEQVE ENIM COGITATIONES MEÆ.) Variè exponitur hic locus. Exiſtimant nonnulli hîc hominum vitam in vniuerſum damnari: ne ſibi in ea placeant, aut vitiis ſuis adulentur. nec enim aliter ad Deum acceſſus patet, quàm ſi manè de noſtra iuſtitia perſuaſionem tollamus. nec certè expetuntur medici, niſi ab iis qui graui dolore morbi premuntur, vt vnà cum ſanitate remedia quoque appetant. Itaque hunc locum comparant cum Chriſti dicto apud Lucam: Quod altum eſt hominibus, abominationem eſſe coram Deo. Sed alius mihi videtur Prophetæ ſenſus. Et rectius, meo iudicio, exponunt alij, qui affectum Dei ab humano affectu diſtingui putant. Nam homines Deum ex ſeipſis æſtimare ſolent, ac metiri: quoniam irritabiles ſunt eorum animi, & difficillimè placantur. Itaque ſe Deo reconciliari non poſſe exiſtimant, vbi ſemel ipſum offenderunt. At Dominus ſe ab hominibus longè diſſimilem eſſe oſtendit: perinde ac ſi diceret, Non ſum homo mortalis, vt me durũ & implacabilẽ vobis præbeam. Cogitationes meæ longè diuerſæ ſunt à veſtris. Si eſtis inexorabiles, & ægre reditis in gratiã cũ iis a quibus iniuriam accepiſtis, non ſum veſtri ſimilis, vt me tam inhumanum præſtem. Huic optimè conuenit locus ille Dauidis, vbi miſericordiam Dei deſcribens, tanto excellentiorem eſſe ait, quanto cæli celſiores ſunt terra. quamuis enim illic diuerſa ſit applicatio, tamen eòdem ſpectat. Denique nihil clementius Deo, nihil ad ignoſcendum propenſius eſt: ita vt noſtræ ſolummodo diffidentiæ imputandum ſit, ſi veniam ab ipſo non impetramus. Nihil autem eſt quod magis turbet conſcientias noſtras, quàm ſi Deum ſimilem noſtri eſſe exiſtimemus. Sic enim fit vt non audeamus ad ipſum accedere, ac fugiamus eum velut hoſtem, nec vnquam quieti ſimus. Falſam verò ideam, & penitus alienam a Dei natura concipiunt qui ipſum modulo ſuo metiuntur: nec certè grauiorem ipſi iniuriam inferre poſſunt. Annon pudet homines prauis cupiditatibus corruptos ac refertos, excelſam Dei & incorruptam naturam cum ſua conferre, ac reſtringere quod immenſum eſt ad anguſtias, quibus ſe miserè conſtringi ipſi quoque ſentiunt? Quo enim ergaſtulo arctius includi quiſque noſtrùm poſſet quàm propria infidelitate? Hic ſimplex ac purus mihi videtur Prophetæ ſenſus. Nec tamen nego quin alludat interea ad vitam hominum, qualem prius deſcripſit. In ſumma, ſignificat homines ſui obliuiſci debere, quum ad Deum conuerti volunt. nullum autem maius impedimentum aut pernicioſius afferri poteſt, quàm ſi Deum inexorabilem eſſe exiſtimemus. Tollenda igitur ex mentibus noſtris hæc vana imaginatio eſt. Cæterùm, hinc etiam apparet quantopere aberrent qui abutuntur clementia Dei, vt maiorem inde peccandi licentiam captent. Sic enim argumentatur Propheta, Reſipiſcite, derelinquite vias veſtras: quoniam immenſa eſt miſericordia Dei. Quòd enim deſperent homines, aut dubitent de obtinenda venia, nequiores atque peruicaciores reddi ſolent: guſtus verò miſericordiæ ipſos allicit ac conuertit. Sequitur ergo, miſericordiæ participes non eſſe qui non deſinunt ſceleratè viuere, nec animo immutantur.

Luc.16.15

Pſal.103.11

10 CERTE, QVEMADMODVM.) Poſtquam de tenerrimo Dei erga nos affectu, & incredibili indulgẽtia diſſeruit, rurſus in medium affert promiſſiones, quibus freti nihil eſt quòd vereamur ſupra mala omnia emergere. Parum enim prodeſſet nobis ſermonẽ haberi de natura vel arcano conſilio Dei, niſi ad Verbum, quo ſe patefacit, reuocaremur. Deus autem apertè nobis loquitur, ita vt longius inquirere operæpretium non ſit. Ad Verbum igitur veniendum eſt, in quo non obſcurè voluntas eius declaratur: modò intra has metas ſe contineant omnes ſenſus noſtri. Suſpenſi enim alioqui hæremus, ac ambigimus quid de nobis conſtitutum ſit, etiamſi centies Dominus ſe hominibus longè diſſimilem eſſe dicat. Vt enim id fateantur homines, volunt tamen de ſe & ſalute ſua certi eſſe. Propterea diligenter notandus eſt ordo quem Propheta tenet. Sic etiam Moſes populum ad Verbi notitiam reuocabat, Ne dicas, Quis aſcendet in cælum, aut quis in abyſſum deſcendet? Prope eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo. Hoc eſt verbum fidei (inquit Paulus) quod prædicamus. Vtitur comparatione ſumpta ex quotidiano vſu, & nota aperta. Nam ſi in pluuia, quæ terram irrigat ac fœcundat, magnam efficaciam videmus, multo maiorem in Verbo ſuo Deus exeret. Pluuia enim caduca & corruptioni obnoxia:

Deut.30.12

Rom.10.8

Verbum æternum, immutabile & incorruptibile eſt, nec poteſt inſtar pluuiæ euaneſcere. Vt melius Prophetæ verba intelligamus, tenendus eſt finis in quem ſpectat. Dubitant homines an reipſa facturus ſit Deus quod promittit Verbo.nos enim Verbũ,velut in aëre ſuſpẽſum,ſine effectu conſideramus.Quàm indignũ hoc ſit, demonſtrat ex ipſo ordine naturæ.minus enim tribui Verbo quàm mutæ creaturæ,abſurdiſſimum eſt. Itaque docet,Verbum nunquam carere ſuo effectu. Quidam intelligunt prædicationem Euangelij nunquam inanem eſſe, quin fructum ali-
1.Cor.3.7 quem producat.quod quidem per ſe verum eſt: operatur enim Dominus per Spiritum ſuum, & incrementum dat,ne inanis ſit miniſtrorum labor:ſed aliud voluit Propheta.nempe Deum non fruſtra iactare aut in aërem ſpargere promiſſiones ſuas: ſed nos earum tandem fructum percepturos,ſi modò ipſi incredulitate noſtra non obſtemus. Duos autem commemorat effectus quos producit Aquæ pluuiæ irrigatio,quæ terram fœcundat.primùm,vt homines abundent cibo quo ſe ſuſtentent:deinde, vt ſit etiam vnde feratur in ſequentem annum. Si igitur in rebus caducis tanta eſt Dei virtus,quid de Verbo cenſendum eſt?

11 SIC ERIT VERBVM.) Sic egreditur verbum ex ore Dei, vt ſimul ex ore hominum egrediatur.Nec enim loquitur palàm è cælo Deus,ſed hominibus tanquam organis vtitur,vt eorum miniſterio voluntatem ſuam declaret.Sed melius aſſeritur promiſſionum authoritas,vbi ex ſacro Dei ore prodire audimus.Quanuis ergo teſtes adhibeat è terra, pronũtiat quicquid promiſerint firmum & ratum fore: ac quò melius vim & efficaciam prædicationis mentibus hominum infigat,non temerè ſemen illud pretioſum ſe proiicere admonet,ſed deſtinare in certum vſum:ideóque non eſſe ambigendum de effectu.nihil enim procliuius eſt,quàm vt Deũ ex ſe æſtiment mortales,vt fidem abrogent eius voci.Sæpius ergo repetenda hæc doctrina,atque inculcanda fuit:vt Deum facturum intelligamus quod ſemel loquutus eſt.Quum igitur promiſſiones Dei audimus, in iis perſpiciendum eius conſilium eſt: vt quum promittit gratuitam peccatorum remiſſionem,nos per Chriſtum reconciliari non dubitemus.quemadmodum verò efficax eſt verbum Dei in ſalutem piorum, ita ſatis efficaciæ habet ad impios damnandos. Quem-
Ioh.12.48 admodum etiam docet Chriſtus, Sermo quem loquutus ſum, ille iudicabit eos in extremo die.

12 ITAQVE CVM LAETITIA.) Concludit Propheta argumentum huius capitis. quòd enim de clementia Dei concionatus eſt, eò ſpectabat, vt perſuaſum haberent Iudæi, Dominum ipſos liberaturum. Nunc ad inſtitutum ſuum accommodat quod de immenſa Dei bonitate diſſeruit:atque oſtendit eius cogitationes ab humanis longè diſſimiles eſſe. Atque hæc vera docendi ratio eſt,nempe vt generales ſententias in præſentem vſum accommodemus.Denique agit de populi reſtitutione,quæ ex gratuita Dei miſericordia pendebat.Per MONTES ET COLLES ſignificat omnia quæ in itinere obuia erunt, tametſi alioqui noceant,adiumento futura iis qui Ieroſolymam redibunt. Sunt enim ſimilitudines quibus oſtendit omnes creaturas annuere voluntati Dei,ap-
Exo.14.22 plaudere,& conferre opem ſuam,vt opus eius promoueant. Alludit autem ad AEgyptiacam libe-
Pſal.114.4 rationem,vt moris eſſe ſolet Prophetis. Sic enim deſcribitur Pſalmo 114,Montes exilierunt vt arie-
Ioſ.3.16 tes, & colles vt agni ouium. Quid eſt tibi, ô mare, quòd fugiſti: & Iordanis, quòd actus es retrorſum? Nam quum reſtitutio Eccleſiæ ſit veluti renouatio totius orbis, cælum & terra,quaſi cõuerſo ordine,immutari dicuntur. Hoc verò totum ex prioribus vaticiniis pendebat, quibus iam facta ſpes fuerat reditus.

13 PRO RVBO.) Extollit adhuc potentiam Dei, quæ in reſtitutione populi conſpicua futura erat. Talem enim docet conuerſionem fore, vt facilis ad reditum via pateat. Nonnulli allegoricè exponunt: ac Rubos accipiunt pro hominibus qui nocere ſtudent,atque alios pungunt: hos futuros ABIETES, id eſt frugiferos & vtiles proximo: ſed nimis arguta eſt eiuſmodi interpretatio. Quòd autem hæc ad regnum Chriſti pertinere, ideóque ſpiritualiter intelligenda eſſe dicunt,ego fateor. Nam initium facit Propheta ab egreſſu è Babylone, & totum Eccleſiæ ſtatum comprehendit,vſque dum Chriſtus mundo manifeſtatus eſt. Sed non propterea conuenit illa allegoria: quia de exitu è Babylone loquitur,quem vt patefaciat ſuis Dominus,ſe impedimenta omnia ſublaturum, atque omnis generis adminicula ſuppeditaturum dicit, vt nihil incommodi ſuſtineant. Eodem modo quum Chriſtus redemptionis beneficium promittit, ſimul omnia tollit quæ nocitura atque impedimento futura erant: imò conuertit in alium vſum & penitus contrarium, vt ex iis
Rom.8.28 etiam fructum aliquem percipere liceat. Piis enim omnia in bonum cedunt: ac noxis alioqui exitialibus velut remediis vtitur Deus ad ipſos purgandos,ne ſint addicti mũdo,ſed alacriores & promptiores ad eius cultum reddantur. Quum dicit Deo fore IN NOMEN,oſtendit quis ſit finis reſtituendæ Eccleſiæ: nempe vt nomen Dei inter homines magis eluceat, eiúſque memoria floreat, ac conſeruetur. Ideo & ſignum perpetuum addit, id eſt, monumentum: & quemadmodum vulgò dicimus, memoriale: quòd tametſi Eccleſia fluctuet atque agitetur variis modis inter has tempeſtates, tamen quia Dominus perpetuam nominis ſui memoriam eſſe vult, eam tuebitur & defendet.

CAPVT

1 SIC *dicit Iehoua: Cuſtodite iudicium, & facite iuſtitiam: quoniam propinqua eſt ſalus mea, vt veniat: & iuſtitia mea, vt reueletur.*

2 *Beatus homo qui fecerit hoc, & filius hominis qui hoc apprehenderit: cuſtodiens ſabbatum, ita vt non violet illud: & cuſtodiens manum ſuam, vt ab omni malo abſtineat.*

3 *Et ne dicat filius alienus aggregatus ad Iehouam, dicendo, Separando ſeparauit me Iehoua à populo ſuo: & ne dicat eunuchus, Ego ſum lignum aridum.*

4 *Quoniam ſic dicit Iehoua eunuchis qui cuſtodiunt ſabbata mea, & eligunt quæ mihi placent, atque apprehendunt fœdus meum.*

5 *Dabo eis in domo mea & intra muros meos locum, & nomen melius quàm filiorum & filiarum: nomen perpetuum dabo ei, quod non delebitur.*

6 *Filios, inquam, alieni, qui aggregati erunt ad Iehouam, vt miniſtrent ei, & diligant nomen Iehouæ: vt ſint illi in ſeruos, quiſquis cuſtodierit ſabbatum, ita vt non profanet illud, & amplexus fuerit fœdus meum.*

7 *Hos adducam in montem ſanctitatis meæ: & lætificabo eos in domo orationis meæ. Holocauſta eorum & ſacrificia grata erunt in altari meo: quoniam domus mea, Domus orationis vocabitur cunctis populis.*

8 *Dicit Dominus Iehoua, qui congregat expulſos Iſrael: Adhuc congregabo ſuper eum congregatos eius.*

9 *Omnes beſtiæ agri venite ad deuorandum, omnes beſtiæ ſylueſtres.*

10 *Speculatores eius cæci, omnes neſcierunt, omnes canes muti, neſciunt latrare, iacentes dormiunt, amant dormitationem.*

11 *Et canes illi anima fortes neſciunt ſaturitatem: paſtores ipſi neſciunt, nec intelligunt: vniuerſi reſpiciunt ad vias ſuas: quiſque ad commodum ſuum à fine " eius.* "Vel, ſuo.

12 *Venite, accipiam vinum, potabimus ſiceram: & erit ſicut hodie, ita craſtinus dies, vel maior, excellentior multò.*

IN CAPVT LVI.

1 SIC DICIT IEHOVA.) Inſignis eſt hic locus, quo oſtendit Propheta quid Deus à nobis poſtulet, ſimulac fauoris ſui ſigna profert, vel exorabilem ſe nobis fore promittit, vt certa ſit reconciliatio. Exigit enim à nobis eiuſmodi conuerſionem quæ mentes noſtras & animos immutet, vt derelicto mundo in cælum aſpirent. Deinde ſimul requirit fructus pœnitentiæ. IVDICII & iuſtitiæ nomine omnia charitatis officia comprehendit, quæ in eo conſiſtunt, vt non tantùm abſtineamus ab iniuria, ſed etiam vt ope noſtra proximos iuuemus. Atque hæc poſterioris Tabulæ ſumma eſt: in cuius obſeruatione, pietatis (ſiqua in nobis eſt) teſtimonium reddimus. Ideóque nos ſemper ad eam reuocant Prophetæ: quoniam melius ex ea deprehenditur quales ſimus, & cognoſcitur vera integritas, quum hypocritæ in cæremoniis, vt alibi viſum eſt, fucum ſæpe faciant. Rationem autem reddit, ac ſimul fontem & cauſam deſignat, cur omnes ad vitæ nouitatem accingi æquum ſit: quia enim iuſtitia Domini ad nos appropinquat, ideo nos quoque viciſſim accedere debemus. Iuſtum autem ſe Dominus vocat, & iuſtitiam appellat ſuam: non quòd eam in ſe incluſam habeat, ſed quòd eam in homines diffundat. Similiter & SALVTEM vocat ſuam, qua homines liberat ab exitio. Etſi autem ad Iudæos habitus fuit hic ſermo, vt ſyncero cordis affectu, & integritatis ſtudio gratos ſe Deo redemptori oſtenderent, ad nos tamen communiter ſpectat. Totus enim mundus in ſe perit, niſi ſalutem recuperet ab vno Deo. Notanda eſt igitur iſta exhortatio, qua docemur nos eò magis incitari debere ad pietatis ſtudium, quò propiores Deo ſumus. Vnde etiam admonet Paulus, Abiicite opera tenebrarum: induite arma lucis, quia propior eſt ſalus noſtra quàm putauimus. *Rom. 13.12*

2 BEATVS.) Beatos vocans qui doctrinam hanc amplexi Deo ſe addicunt ad rectitudinem colendam, obliquè ſubindicat multos fore ſurdos vel indociles: ſed ne eorum prauitas vel ſocordia cunctationem electis afferat, exhortationem quam poſuit commendat à fructu. Ergo vt omni mora valere iuſſa celeriter ad iuſtam vitam ſe comparent fideles, exclamat felices eſſe quibus ita ſapere datum fuerit. Diximus proximo verſu Iuſtitiæ & Iudicij vocibus ſecundæ Tabulæ officia contineri: hîc verò Sabbati mentionem facit, quod ad primam Tabulam ſpectat. Reſpondeo, quemadmodum prius attigi, eos qui innocenter ac piè cum proximis viuunt, teſtari ſe Deum colere. non eſt igitur mirum Prophetam, vbi poſteriorem attigit Tabulam, prioris quoque mentionem facere: quoniam vtraque ſimul coniungi debet. In ſumma, ſignificat Iſaias eum qui ſe Deo ſubiiciet, vt integrè Legem obſeruet, beatum fore. nam ad illum ſalus & iuſtitia Dei pertinebunt. Quum verò temerè vagentur homines in ſtudiis ſuis, & varias ineant rationes quibus ſe applicent Deo, vnicam tantummodò eſſe oſtendit: nempe quum homines vitam ſuam ad præſcriptum Legis componere & formare ſtudent: nam alioqui fruſtra ſeſe aliis in rebus fatigabunt. Denique inſignis eſt hic locus, quo oſtenditur nihil Deo præter Legis obſeruationem placere. Si quæratur an homines ſuis operibus iuſtitiam & ſalutem conſequi poſſint, facilis erit reſponſio: nec enim offert nobis ſalutem Dominus, quaſi meritis noſtris præuentus ſit, (nam potius ab ipſo præuenimur.) offert ſeſe nobis gratuitò, ac tantùm poſtulat vt nos viciſſim ad ipſum accedamus. Quum igitur accerſat vltrò, quum gratuitam iuſtitiā offerat, adhibenda eſt omnis opera, ne tanto beneficio priuemur. Porrò quia Sabbatum (vt legitur apud Moſen, Exodi capite trigeſimo primo, & Ezechiel vigeſimo capite repetit) præcipuum Diuini cultus ſymbolum erat: ideo per ſynecdochen omnia pietatis exercitia ſub ſe continet. Sabbatū verò intellige cum circunſtantiis ſuis. Deus enim externam ceremoniam non moratur, nec delectatur otio noſtro: ſed feriam noſtri abnegationē exigit, vt totos ſibi addictos teneat. Poſtea ſubiicitur altera ſynecdoche ad notandam charitatem. Summa eſt, Deum non aliter ritè coli, niſi vera pietate & vitæ innocentia, ſicuti etiam bene viuendi regulam duabus his partibus diſtinxit. Denique explicatio eſt veræ iuſtitię quam Lex Domini comprehendit, vt in ea conquieſcamus. Fruſtra enim aliam perfectionis viam inquirunt. Atque hîc concidūt omnes fictitij cultus & ſuperſtitiones: denique quicquid homines excogitarunt præter verbum Dei. Vbi vertunt interpretes, Vt non violet illud, ad verbum eſt, A non violando: ideo particulam Ita, interponere viſum eſt, ne qua eſſet ambiguitas.

Exod. 31. 13.17 *Ezec.* 20. 12

3 ET NE DICAT.) Oſtendit Propheta talem fore hanc gratiam Dei, vt etiam qui prius alieni fuerant ab ipſo, & quibus aditus quaſi præcluſus erat, obtineant nouam ſortem: vel in integrum reſtituantur. Atque eorum querimoniæ occurrit, ne dicant ſe reiectos eſſe, indignos atque alienos, aut aliqua nota prohiberi: quia Dominus omnia impedimenta tollet. Poteſt autem hoc tam ad Iudæos referri, quos temporalis abdicatio ſimiles reddiderat exteris Gentibus, quàm ad profanas ipſas Gentes. Ego libenter ad vtroſque extendo, vt conueniat cum vaticinio Hoſeæ, Vocabo plebem meam, quæ non erat plebs mea. Cæterùm vbi dicit Coniunctos Deo, admonet hanc conſolationem ad eos duntaxat pertinere qui Deum vocantem ſequuti fuerint. Multi enim ſunt Eunuchi, quos Deus gratia ſua non dignatur: multi alienigenæ qui ad populum Dei non accedunt. Reſtringitur ergo hæc promiſſio ad eos qui fuerint vocati, & paruerint. Iam ALIENIGENAS & EVNVCHOS nominans, vtraque ſpecie deſignat omnes qui videntur indigni, quos Deus in populo ſuo cenſeat. Peculiarem enim ſibi populum ſegregauerat Deus, quem deinde hæreditate ſua expulerat. Gentes ab eius regno prorſus excluſæ erant, vt ſatis conſtat ex vniuerſa Scriptura. Paulus ad Epheſios capite ſecundo, Eratis alieni à republica Iſraelis, & extranei à teſtamentis promiſſionis: ſpem non habentes, Deóque carentes in mundo. Nunc autem per Chriſtum Ieſum, vos qui quondam eratis longinqui, propinqui facti eſtis per ſanguinem Chriſti. Poterant ergo Gentes initiò dubitare, an adoptionis beneficium ad ſe pertineret, quod Iudæis propriè deſtinatum erat. Et videmus quantopere id refugerint Apoſtoli, quum Dominus iuberet Euangelium prædicari per vniuerſum orbem. Putabant enim doctrinam Dei profanari, ſi promiſcuè Gentibus vt Iudæis communicaretur. Eadem & populum electum anxietas torquere poterat, ex quo ſignum repudij fuerat exilium à terra ſancta. Propheta igitur has dubitationes faceſſere iubet. EVNVCHVS. Per ſynecdochen omnes comprehendit qui notam aliquam ignominiæ gerebant, qua à populo Dei ſubmouerentur. Nam Eunuchi, & ij quibus nulla erat proles, videbantur reiecti à Deo, & excluſi à promiſſione qua Dominus Abrahæ dixerat, ſic fore ſemen eius vt ſtellas cæli, & arenam maris. In ſumma, omnes reuocat à conſideratione ſui ipſorum, vt mentes ſuas in vocationem Dei penitus defigant: atque ita imitentur fidem Abrahę, qui neque emarcidum corpus ſuum reſpexit, nec effœtam vuluam Saræ, vt per incredulitatem ſecum diſceptaret de potentia Dei: ſed ſupra ſpem omnem ſperauit. Contemptibiles autem & probroſos alloquitur Propheta, ne diffidant: quia non eſt acceptio perſonarum apud Deum, vt inquit Petrus: ſed in quauis gente qui timet ipſum, & operatur iuſtitiam, is acceptus eſt illi.

Hoſ. 1.10 *Ephe.* 2.12 *Mar.* 16.15 *Gen.* 15.5, & 22.17 *Gen.* 15.6 *Rom.* 4.18 19.20 *Act.* 10.34

4 QVONIAM

4 QVONIAM SIC DICIT.) Sequitur confirmatio: quia puri Dei cultores, qui Sabbata obſeruarint, atque adhæſerint Legis iuſtitiæ, tametſi eunuchi ſint, aut aliud impedimentum habeāt, locum nihilominus in Eccleſia ſint habituri. Videtur autem hoc modo externas notas, quibus ſolis gloriabantur Iudæi, in nihilum redigere: quia nouæ Eccleſiæ non externa, ſed ſpiritualis eſt dignitas, & fideles vtcunque nullis polleant inſignibus coram mundo, imò contempti ſint atque ignominioſi, coram Deo tamen excellent. Iam vbi cum Sabbati cuſtodia obedientiam ponit & obſeruationem fœderis, hinc colligere promptum eſt, cùm hactenus de Sabbato loquutus eſt, non frigidam cæremoniam ſpectaſſe, ſed perfectam ſanctitatem. vbi iterum inijcitur frænum filiis Dei, ne à Legis præſcripto vel tantillum declinent: quia non permittitur illis eligere quod viſum fuerit, ſed quod Deus ſibi placere ac probari denunciat. Quare tam ſimulatio quàm inconſideratus zelus hîc damnatur, vbi Deus & placita ſua commentis hominum opponit, & iubet fœdus ſuum ſeriò apprehendi.

5 ET DABO IPSIS.) Hîc videmus patefieri omnibus, tametſi indignis, aditum in regnum Dei. Alludit autem ad Ieroſolymam, & templum in quo Dominus ſtatuerat memoriam ſui nominis. In eo autem locus nemini dabatur, præterquam ſolis Iudæis: atque pollutum exiſtimaſſent templum, ſi quis è Gentibus in id ingreſſus eſſet. Vnde etiam grauis tumultus aduerſus Paulum excitatus eſt, quòd incircunciſos eò duxiſſet. Act. 21. 28. Nunc Dominus promiſcuè admittit quos prius arcebat. Et ſanè ſuſtulit hoc diſcrimen, dum nos, qui alienigenæ eramus, in templum, hoc eſt, in Eccleſiam ſuam introduxit. Ea autem non circunſcribitur anguſtis illis Iudææ finibus, vt olim: ſed extenſa eſt per vniuerſum mūdum. יד accipitur hîc pro loco, vt ſæpe alias. Poſſet etiam accipi pro Authoritate vel potentia: quia euehentur in eandem dignitatem, vt filij Dei habeantur. NOMEN MELIVS. Quæri poteſt, an Dominus comparet Iudæos qui tunc in Eccleſia erant, cum fidelibus quos poſtea in eorum locum accerſet: vel futurum populi ſtatum, cum ſtatu illius temporis. Nam certum eſt melius hodie nomen eſſe Gentium quàm Iudæorum, qui propter infidelitatem ſuam reſecti ſunt: nos verò in eorum locum ſucceſſimus, tanquam oleaſtri inſiti in bonam oliuam: quemadmodum ait Paulus. Rom. 11. 24 Poſſet igitur hic eſſe ſenſus, Eunuchos & alienigenas melius nomen habituros, quàm filios & domeſticos, qui velut peculium Dei fuerunt. Sed malo aliter exponere, nempe maiorem fidelium dignitatem fore ſub Chriſto, quàm ſub Lege fuit. Præſtantiſſimum nomen habuerunt patriarchæ, quum Patrem inuocarint Deum, eique fœdere coniuncti fuerint: ſed multò plenius effuſa eſt in nos Dei gratia aduentu Chriſti: quare multò præſtantius in ipſo nomen nacti ſumus. Nomen hoc PERPETVVM vocat, quia ſcriptum eſt in cœlis, vbi ſeculis omnibus vigebit ac florebit. Impij nomen ſuum in hoc mundo celebrari volunt, & famæ ſuæ conſulunt, vt memoria nominis eorum perpetua eſſe poſſit: ſed caduca & momentanea eſt. At longè diuerſum eſt hoc nomen: nos enim efficit hæredes regni cœleſtis, vt corā Angelis filij Dei cenſeamur. Poſſemus etiam interpretari מבנים, prout nomen quod habetur ex filiis. Homines enim filiorum propagatione nomē ſuum quodammodo perpetuant. Hoc nomē longè excellentius fore promittit. Sed priorem expoſitionem ſequi malo.

6 FILIOS ALIENIGENÆ.) Idem repetit quod prius dixerat, Deum aperturum promiſcuè omnibus templi fores, vt nulla ſit amplius Iudæi & Græci diſtinctio. Adiungi autem intelligit Deo quos ſibi conciliat per Verbum, quod vinculū eſt noſtræ adoptionis. Atque hæc deſponſatio eſt in miſericordia & fide: cuius meminit Hoſeas capite ſecundo. Hoſe. 2. 19. 20 Porrò non modò atrium illis concedit, in quo adorent vt olim plebs ſolebat, ſed ordinem magis honorificum illis attribuit, vt pro ſacerdotibus vel Leuitis Deus agnoſcat, qui antè profani erant. Sed notādus eſt finis vocationis, qui mox ſequitur: quoniam hac lege Dei miniſtros fore dicit, vt diligant eius nomē. Hîc ergo excluduntur hypocritæ: quoniam hoc coniunctum habet vocatio, vt Domino ſeruiamus, idque prompto animi affectu & liberali. Nullus enim Dei cultus eſſe poteſt, niſi obſequiū voluntarium ac promptum ſit. Et quod de eleemoſynis dicitur, Hilarem datorem diligi à Deo, 2. Cor. 9. 7 ad omnes vitæ partes accommodari debet: vt cultum Deo voluntarium exhibeamus. QVISQVIS CVSTODIT. Iterum Sabbati mentionem facit, cuius nomine diximus vniuerſum Dei cultum comprehendi. In eius autē obſeruatione quod ſummū erat à populo negligebatur. Externa enim cæremonia contenti, veritatem omittebant: id eſt, emendationem vitæ. Sic autē ipſos quieſcere volebat Dominus, vt ab omni ſcelere & nequitia & manus & mētes abſtinerēt. ET AMPLEXVS. Hîc ardorem & conſtātiam exprimit eorum qui ſe Deo ſubijciunt, & adhærent Verbo. Ergo ſi fœdere coniūcti ſumus Deo, nos eius tenaces eſſe, & piæ doctrinæ firmiter hærere oportet, ne vllo modo auelli ab ipſo aut dimoueri poſſimus.

7 HOS ADDVCAM.) Idem exprimit his loquutionibus quod prius dixerat, Alienigenas qui prius excludebantur ab Eccleſia Dei, ad eam vocari: vt diſcrimen circunciſionis & præputij deinceps tollatur. Nam hæc ad proſelytos referri non poſſunt, qui per circunciſionem cooptabantur in populum Dei: nec enim id nouum aut inſolitum fuiſſe, ſed teſtatur propagādam eſſe gratiam Dei per totum orbem: quod fieri non poteſt, niſi aggregentur Gentes Iudæis, vt idem corpus efficiātur. Hoc autem accidit ſublato diſcrimine præputij & circunciſionis. Itaque nihil

eſt quod nunc prohibeat Gentes miniſtrare Deo, quum in templum,hoc eſt, in piorum cœtum vocatæ ſint. Imò nuper vidimus a tribu Leuitica Sacerdotium non modò ad totum populi vulgus,ſed ad ipſos exteros transferri. Quantum Iudæi abhorreant ab hac ſententia,ſatis notum eſt. Nam etſi legant hæc Prophetæ verba, tamen pro ſummo portento ducunt, Gentes ad tantum Dei beneficium vocari, quod peculiariter ipſis deſtinatum erat. Eſt tamen aperta Prophetæ ſententia:vt nequeat,niſi ſumma impudentia,in dubium reuocari. Gratiam hanc à fructu commendat:quia hæc ſit vera & ſolida fœlicitas,propitio Deo frui. Scimus quidem impios lætitia diffluere:ſed quæ vertitur in ſtridorem dentium, quia maledicta eſt à Deo. Cæterùm Deus corda piorum ſuauiſſime gaudio perfundit,non ſolùm ſe illis placatum eſſe oſtendens,ſed vbi proſpero rerum ſucceſſu beneuolentiam ſuam ac fauorem declarat, præcipuum tamen eſt gaudium illud ex

Rom.14.17 & 5.1 pace conſcientiæ,quod Paulus adſcribit regno Dei,quo ſcilicet fruimur quum Deo per Chriſtū reconciliati ſumus. Promittit etiam ſibi grata fore ſacrificia, quoniam hac lege vocati ſunt omnes,vt ſe & ſua omnia offerāt Deo. Intelligit autem Sacrificiorū nomine,ſpiritualem cultum Dei qualis in Euangelio præſcribitur. Nam Propheta vſitatum ſui temporis morem ſequutus eſt,quo cultus Dei variis cæremoniis inuolutus erat. Nūc verò pro ſacrificiis,laudes, gratiarum actiones, bona opera, nos denique ipſos offerimus Deo. Quòd grata fore ſignificat, ne ex dignitate aut præſtantia ipſorum id accidere putemus: ſed gratuita Dei beneuolentia. meritò enim reiicere poſſet, ſi per ſe ipſa æſtimaret. Hoc autem velut ſtimulo nos vehementer ad ſtudium diuini cultus incitari decet, quòd opera noſtra,quæ nihili ſūt, vt pura ſacrificia Deo accepta eſſe cernimus. Addit, SVPER ALTARE:quia non poterant aliter accepta eſſe Deo,niſi in altari,ex quo ſanctificationem ſuam habebant. Ita quicquid offerimus impurum erit,niſi ex Chriſto altari noſtro ſanctificationem mutuetur. QVONIAM DOMVS MEA. Prius ſolis Iudæis deſtinatum erat

Rom.9.4 templum,à quibus peculiariter voluerat Dominus inuocari. Nam quum Paulus oſtendit Iudæos antecellere Gentibus,ait ipſorum eſſe λατρείαν, id eſt cultum Dei. Singulari igitur priuilegio templum apud ipſos conſtitutum erat:quum reliquis nationibus idem permiſſum non eſſet. Nūc verò ſublato diſcrimine omnibus hominibus,cuiuſcunque gentis aut loci fuerint, in templum, hoc eſt,in domum Dei acceſſus patet. Eſt enim adeò amplificatum, vt per omnes totius orbis partes extendatur. Omnes enim nationes vocatæ ſunt ad cultum Dei. Hîc apertum diſcrimen habemus Legis & Euangelij. Vnus enim populus ſub Lege verum Dei cultum tenuit, cuius gratia peculiariter ei templum dicatum erat: nunc omnibus promiſcuè patefactus eſt aditus in templum Dei, vt purè in ipſo, id eſt, vbique adorent. Notanda eſt autem loquendi forma,quæ Prophetis vſitata eſt & familiaris: vtuntur enim figuris quæ ætati ſuæ conueniunt, ſicuti iam diximus, atque Sacrificiorum & Templi nomine, purum Dei cultum deſignant. Depingit enim

1.Tim.2.8 ſpirituale Chriſti regnum, ſub quo puras vbique manus tollere, ac Deum inuocare licet: nec

Ioh.4.21. iam in templo illo, vt inquit Chriſtus apud Iohannem, adorandus eſt Deus, ſed veri adoratores ipſum adorant in ſpiritu & veritate. Quamobrem apertæ huius Prophetiæ complementum cernimus: quòd ſcilicet omnibus populis domus Dei facta ſit orationis domus, vt ab omnibus inuo-

Rom.8.15 Gal.4.6 cetur Abba pater, id eſt, quauis lingua:ne deinceps ſoli Iudæi ſe Deum habere glorientur. Itaque Prophetas ſermonem ſuum accommodare ſuo tempori, & vſitato ritui neceſſe fuit, vt ab omnibus intelligerentur. Nec enim aderat tempus plenæ reuelationis, ſed cultus Dei variis figuris cōueſtitus erat. Cæterùm dubium non eſt quin templum, quod nomini Dei conſecratum erat, verè

Exod.20.24 fuerit domus ipſius. Nam per Moſem teſtatus erat,vbicunque nomini ſuo memoriam faceret,ibi ſe affuturum. Et Solomon in dedicatione templi, Cùm venient oraturi in domo iſta, tu exaudi-

1.Re.8.33 es in cœlis, in habitaculo manſionis tuæ. Atque ideo Chriſtus exprobrat Iudæis, quòd domum

Mat.21.13 Patris conuerterint in ſpeluncam latronum:atque iſtum locum coniungit cum Ieremiæ loco. Vo-

Marc.11.17 cat autem Chriſtus templum, Orationis domum, habito eius temporis reſpectu, quo Euangelium nondum publicatum erat: nam etſi aduenerat ipſe, nondum tamen innotuerat: nec ritus Le-

Ierem.7.11 gis abrogati erant. Cùm autem velum templi ſciſſum eſt, atque annunciata eſt remiſſio peccato-

Matt.27.51 rum,hæc templi encomia cum aliis cæremoniis ceſſarunt. Ab omnibus enim populis Deus vbiq; inuocari cœpit. Hîc interea notandum eſt,ideo nos in Eccleſiam vocari, vt Deum inuocemus. Nam inaniter glorientur, qui neglectis precibus & vera inuocatione, locum in Eccleſia obtinent. quocunque igitur in loco ſimus, ne hoc fidei exercitium à nobis negligatur: quando ex verbis Iſaiæ colligimus ſummum & excellentiſſimum hoc eſſe ſacrificium, quod Deus exigit:

Pſal.50.15. ſicut etiam dicitur Pſalmo quinquageſimo, vt in eo ſtatuatur Templi ſanctitas, ſi illic vigeant preces.

8 DICIT DOMINVS IEHOVA.) Iterum confirmat Iſaias quod prius de reſtitutione populi teſtatus eſt.nā magnificè quidem extulit gratiam Dei, qua populum liberaturus erat:ſed talis erat Eccleſiæ ſtatus,vt ridicula eiuſmodi promiſſa viderentur. Non ſunt igitur ſuperuacaneę eiuſmodi repetitiones,ſed ad fulciendos debiles animos neceſſariò additæ,vt quod alioqui incredibile erat,certò ipſis perſuaderetur. QVI CONGREGAT. Deum pro cauſæ circunſtantia hoc epitheto inſignit: quia eius officium ſit congregare diſſipatam Eccleſiam, quod idem Pſalmo 147.

mo 147.legitur in eundem ſenſum. Ideo promittit ſe aggregaturum ipſos: nec ipſos tantùm, ſed varios populos ipſis adiuncturum, vt magno in numero augeſcat & multiplicetur Eccleſia. Proinde quoties variis Eccleſiæ cladibus perculſi de eius collectione diffidimus, hunc clypeum obiicere conuenit, Domini eſt congregare diſperſos Iſrael: quanuis longè diſperſi ac diſiecti ſint, tamen eos in integrum facilè reſtituet. ADHVC CONGREGABO AD EVM. Ego libenter retineo proprietatem verborum Prophetæ. עַל, id eſt, Ad, vel Super. Reſpicere enim mihi videtur ad id quod ſuperiore verſu dixerat, fore vt templum pateret omnibus populis. Et ſignificat ſe ad Iudæos qui collecti fuerint, plures etiam alios additurum: quod re ipſa euenit. nec enim ſolummodò collegit diſperſos in Babylonia, ſed & alias diſſipationes collegit, quæ frequentes & penè quotidianæ fuerunt. Nec vnquam colligere ceſſauit: ita vt magnum cumulum addiderit ad iſtos congregatos. Pſal.147.2

9 OMNES BESTIÆ.) Videtur hoc vaticinium à ſuperioribus diſcrepare: nam quæ hactenus à Propheta dicta ſunt plena fuerunt ſuauiſſimæ conſolationis: nũc autem videtur atrociter minari, atque horrendam vaſtitatem nuntiare. Hæc quidem pugnantia videri poſſent: ſed poſtquam conſolatus eſt pios, alienum videri non debet, ſi ipſos de futura calamitate præmoneat: ne quum omnia viderent interitui proxima, animum deſponderent. Simul etiam vt ipſa neceſſitas eos acueret, quò magis ſolicitè & feruenter ad Dei gratiam confugerent. Accedit etiam alia ratio, Quòd hypocritę abutuntur promiſſis Dei, eáque falſò obtendunt: ſpem concipiunt inanem: atque inſolenter de iis quæ nihil ad ſe pertinent, gloriãtur. his igitur falſæ iactationis materiam adimere voluit Iſaias. Atque ita duplex eius conſilium fuit: primùm, ne piorum animi frangerentur variis calamitatibus, quibus propè ad internecionem redigendi erant: imò rebus etiam adhuc quietis fide procul cernentes futuram cladem, vnico hoc ſolatio contenti forent. deinde vt horrore & metu percelleret hypocritas, ne vana confidentia ſeſe efferrent, ſibíque prætextu harum promiſſionum nimium indulgerent. Propterea aduocat Deus, non homines, ſed truculentas beſtias, à quibus populus deuoretur. Pios igitur perturbari & ſolicitari ad diffidentiam vetat, quum hæ feræ beſtiæ mittentur. Quanquam interea ipſis quoque timorem incutere voluit, vt ad pœnitentiam ſtimularet: & ad expetendam Dei miſericordiam hortari, ne promiſſiones vileſcerent. Quum beſtias AGRI nominat, intelligit omnis generis: nec tantùm Chaldæos & Aſſyrios, ſed Antiochum, Romanos, cæteróſque populi hoſtes comprehendit, à quibus variæ clades illatæ ſunt. Sed potiſſimùm eam ſpectat cladem quam accepit populus à Chaldæis, quum ab ipſis in miſeram ſeruitutem abductus eſt.

10 SPECVLATORES.) Nunc ſubiicit cauſam cur perdendus ſit populus: quòd ſcilicet à malis præfectis & paſtoribus regeretur: non quòd in ipſos ſolos culpam reiicere velit, populum verò innoxium eſſe putet: ſed quòd tale eſſet initium mali. Nec enim eximimur à culpa ſi cæcos duces ſequamur, ſed potius dignas ſceleribus noſtris pœnas damus. Nã bonos duces iis eripit Dominus, quos ob ingratitudinem ſuam vlciſci vult. Speculatorum porrò nomine non ſolùm intelligit Prophetas quibus iniunctum erat docendi munus, ſed etiã iudices, præfectos ac Reges, qui rite omnia adminiſtrare debuerant. Vtrunque enim regimen comprehendit, & præfectorum, & miniſtrorum Verbi, quos Dominus veluti binos in corpore oculos, ad regendam Eccleſiam conſtituit. Proinde ſi praui ſint, vel infidi, nulla deterior peſtis reipublicæ oriri poteſt. Primùm verò exprobrat illis inſcitiam ſuam. Quemadmodum enim præcipua dos boni paſtoris eſt noſſe officium ſuum, vt quid gregi vtile, quid nociuum ſit iudicet, atque ſedulò vigilare, & ſtare quaſi in ſpecula, vt omnibus modis eius ſaluté procuret: ita nihil magis ab ipſo alienũ eſt, quàm ignorantia & cęcitas. Nemo igitur futurus eſt idoneus paſtor, niſi qui rectam gubernandi populi rationẽ tenet. Atque hinc apparet quid ſentiendum ſit de idolis noſtri temporis, qui ſuperbè & inſolẽter paſtorum nomine gloriantur, quum indoctæ & ignaræ ſint beſtiæ. Secundo loco vocans Mutos canes, obiicit illis ignauiam & ſocordiam. Nam quum paſtorem bonum deceat induſtria & ſedulitas, dum ignauos ipſos & ſocordes vocat, oſtendit nihil in eis fuiſſe quod paſtorẽ deceret. Quũ ergo deſtituimur bonis paſtoribus, atque in eorum locum ignauæ aut etiã immanes belluæ ſuccedũt, agnoſcamus iram Dei, atque exitium haud procul abeſſe intelligamus: quia hinc Propheta minatur ac denuntiat populo interitum, vbi obmuteſcunt paſtores. vnde ſequitur conſtitui à Deo, vt canum officiũ præſtent, id eſt, excubias agant, abigant latrones ac fures, nec eos in ouile ingredi patiantur. Quòd ſi tam fida eſt cuſtodia canum, & propenſa affectio in dominos, vt ſemper vigilent pro eorum ſalute, nec latratu abigere deſinant eos à quibus periculum imminet: pudere debet paſtores, dum ignauiæ & ſomnolentiæ ſuæ indulgent, ab animali bruto ſuperari.

11 ET CANES ILLI.) Tertium vitium quod notat in malis paſtoribus, eſt inſatiabilis habendi cupiditas. Tametſi ignaui ſint, inquit, ad res bene adminiſtrandas, ſunt tamen validi ad cibum capiendum. Alij longius extendunt Prophetæ verba, quòd ſcilicet tyrannicè dominentur. Quod vitium Ezechiel nominatim coarguit. Ferocire enim ſolent pſeudoprophetæ, atque inhumaniter & barbarè ſe gerunt erga populum Dei. Verùm ſiquis propius expendat, intelliget Prophetam loqui de inſatiabili eorum cupiditate: quam etiam poſtea exprimet pluribus Ezec. 34. 4

verbis. RESPICIVNT AD VIAS SVAS: hoc eſt, Intenti ſunt rebus ſuis: quiſque quod ſuũ eſt quærit. Denique ſignificat neminem eſſe qui aliis præferri non velit, acſi ſibi quiſque natus eſſet. מקצהו variè exponunt. nam alij, In fine ſuo, hoc eſt, In ſuis partibus: quaſi legeretur בקצתו: ſed non conuenit ſenſui Prophetæ. alij, A termino eius auaritiæ. Simplicior autem mihi videtur interpretatio, A fine ſuo, id eſt, à parte ſua: quod vulgò dicimus, *Chacun en ſon endroict*. Vnuſquiſque ergo auaritiæ intentus, ad ſe trahit omnia & applicat: & neglecto officio, ſtudet commodis ſuis. Hinc colligimus neminem ſeruire Deo poſſe, qui prauis cupiditatibus addictus eſt: qui verò ſtudebit opibus congerendis, animum ædificandæ Eccleſiæ Domini non apponet. Nullum cæcitatis genus deterius eſſe poteſt auaritia: quò magis fugienda eſt paſtoribus, ſi fideles ſe Deo ſeruos præſtare velint. Quum videmus Prophetam conqueri de malis paſtoribus ſui temporis, ne turbemur quòd idem nobis hodie vſu venit: neque inſolitum putemus quòd tam pauci in opus Domini ſeriò incumbant.

12 VENITE.) Poſtquam de auaritia & ſocordia paſtorum loquutus eſt, deploratam eorum nequitiam & peruicaciam oſtendit. Inducit enim ipſos loquentes, & præfractas eorum voces in medium profert: ex quibus apparet ipſos nullis monitionibus aut minis in viam reduci potuiſſe: ſed omnia ſecurè contempſiſſe. Retulit alio loco Propheta irriſorũ verba, qui ſeruis Dei ad ſac-
Suprà 22. cum & cinerem hortãtibus, ad epulas & pocula ſeſe inuitabant, Edamus & bibamus, cras enim
13, & 28. moriemur. quid nobis moleſti ſunt iſti Prophetæ? nunquam bene nobis erit, ſi aures ipſis accõ-
15 modemus. Et eiuſmodi quæ capite 22. & 28. vidimus. Similem his querimoniam repetit Iſaias, quòd paſtores obſtinarent ſeſe, ac veluti callum obducerent aduerſus iudicia Dei. Nec verò tãtùm reprehendit eos quòd vinum & ſiceram biberent, quod per ſe malum non eſt: ſed mentis ebrietatem & ferociam, qua ſuperbè & arroganter contemnunt homines verbum Dei. Aliis locis damnatur abuſus vini & ebrietas: ſed hîc inuehitur Propheta aduerſus inſanam proteruiam, qua paſtores elati in Deum, omnes minas, monita, reprehenſiones, omnem denique religionem proculcabant. Quanquam non dubium eſt craſſum illud turpéque flagitium notari, quòd ſe vino & epulis intempeſtiuis quaſi data opera obruerent, ne quis pudor vel metus, ne qua Dei vel hominum reuerentia eorum ſecuritatem turbaret: ſicuti impij quibuſcunque poſſunt illecebris ſe obſtupefaciunt, quò audacius magíſque effræni licentia ſe præcipitent. Hoc autem horrendum ac ſtupendum exemplum eſt, talem ſcilicet Dei & religionis contemptum intueri, non in exteris, non in plebecula, ſed in ducibus ipſis & primariis viris, qui cæteros exemplo ſuo docere debuiſſent, in ſacroſancto illo ordine qui imaginem Chriſti referebat: nam & Reges & Sacerdotes typum eius & imaginem gerebant. Quàm intoleranda verò ſit hæc ſuperbia, qua homines ſeſe furioſè Verbo opponunt, ſatis notum eſt. Deplorati enim ſumus & perditi, quum hanc medicinã, quæ extrema eſt, reſpuimus: nec enim à Domino reduci nos patimur. Propterea denũtiauit alio loco fore vt hæc nequitia nunquam expietur. Proinde hîc notatur extrema impietas: & diligenter expendere operæpretium eſt illa verba, SICVT HODIE, ITA CRASTINVS DIES. Id eſt, Si bene nobis hodie eſt, cras melius erit: ne ſimus miſeri ante tempus. Crimen enim exaggerat, quòd Dei lenitatem & patientiam ludibrio habentes, ſibi impunitatem promittant, acſi dormiret Deus, vel deliciis vacaret in cælo, quoties pœnas ſuſpendit. Vt hodie quoque diabolicis eiuſmodi prouerbiis homines conſcientias ſopire, imò faſcinare ſtudent, vt liberius ſe volutent in omni genere voluptatum, flagitiiſque & ſceleribus ſuis indulgeant. Ne igitur in horrendum hoc iudicium Domini incidamus, reuocet ſe vnuſquiſque ad calculum, ac procul iram Dei animaduertat, ne ab ipſa repente atque ex improuiſo opprimatur.

CAPVT LVII.

1 IVSTVS *perijt, & nemo eſt qui cor adijciat. Viri miſericordiæ colliguntur, nec eſt qui animaduertat, quòd à facie mali colligatur iuſtus.*
2 *Veniet pax, quieſcent in cubilibus ſuis, quiſquis ambulat corã eo.*
3 *Et vos accedite huc filij veneficæ, ſemen adulteri & meretricis.*
4 *Super quem oblectati eſtis? ſuper quo aperuiſtis os? exeruiſtis linguam? annon vos filij præuaricatores? ſemen mendax?*
"Vel, cũ diis 5 *Incaleſcentes in" quercubus ſub omni arbore frondoſa, immolantes pueros in conuallibus, ſub prominentijs rupium.*
"Vel, in partibus torrentis. 6 *In politis" lapidibus vallis pars tua: ipſi, ipſi ſors tua. Etiam ipſis fudiſti libamen, obtuliſti ſacrificium: an ſuper his" oblectationem capiam?*
"Vel, pœnitentia ducar. 7 *Super montem excelſum & eleuatum poſuiſti ſtratum tuum. Etiam illuc aſcendiſti*

ad im-

ad immolandam victimam.
8 *Poſt oſtium & poſtem poſuiſti memoriale tuum: diſcooperta es à me: aſcendiſti, dila-*
taſti lectum tuum, feciſti cum eis fœdus, dilexiſti lectum eorum, loco quem vidiſti.
9 *Et profecta es ad regem cum oleo, multiplicaſti pigmenta tua: miſiſti legatos tuos ad*
locum remotum, humiliata es vſque ad inferos.
10 *Fatigata es in multiplici itinere tuo: nec dixiſti, Deſperatum eſt. Inueniſti vitam ma-*
nus tuæ, ideo non doluiſti.
11 *Et quem reuerita es, & timuiſti, quòd mentita es, & mei non es recordata, nec poſu-*
iſti ſuper cor tuum: ánnon quia ego diſsimulaui, & à ſeculo ideo me non times?
12 *Ego annuntiabo iuſtitiam tuam & opera tua, nec proderunt tibi.*
13 *Dum clamaueris liberent te collectitij tui. Atqui omnes tollet ventus, rapiet vani-*
tas. Qui autem in me ſperat, hæreditate obtinebit terram, & poſsidebit montem ſanctita-
tis meæ.
14 *Et dicet, Sternite, ſternite, complanate viam, tollite offendiculum è via populi mei.*
15 *Quoniam ſic dixit excelſus & ſublimis, habitans in perpetuitate, cui nomen San-*
ctus: Excelſum & ſanctũ incolo, & cum afflicto & qui humilis eſt ſpiritu, vt viuificẽ ſpi-
ritum humilium, vt viuificem cor afflictorum.
16 *Quia non in perpetuũ litigabo, neque ſemper iraſcar. Nam ſpiritus à facie mea" in-* " Vel, latebit, aut, deficiet.
duetur: & flatus ego feci.
17 *Propter iniquitatem cupiditatis eius iratus fui, & percuſsi eum: abſcondi me, & ira-*
ſcar: ipſe autem auerſus abijt in via cordis ſui.
18 *Vias eius vidi, & ſanabo eum, & ducam eum, reddens ei conſolationes, & lugenti-*
bus eius.
19 *Creo fructum labiorum: pax, pax longinquis & propinquis, dicit Iehoua, & ſa-*
no eum.
20 *Impij autem quaſi mare diſpulſum, quod quieſcere non poterit: & proijcient aquæ*
eius cœnum & lutum.
21 *Non eſt pax, dixit Deus meus, impijs,*

IN CAPVT LVII.

1 IVSTVS PERIIT.) Argumentum ſuum proſequitur Iſaias. poſtquam enim oſtendit quàm ſecurè verſentur in delitiis ſuis hypocritæ, & quàm impudenter contemnant verbum Dei, etiam conqueritur, quòd opera Dei non conſiderent. Hîc enim, velut amplo in theatro, ad contemplanda Dei opera conſtituti ſumus: nec vllum iam minutum eſt opus Dei, quod leuiter à nobis prætereundum ſit: ſed omnia accuratè & diligenter obſeruari debent. Hoc autem præ aliis ſpeculum prouidentiæ proponit Dominus, quòd pios ac probos viros eripit è vita, quum ſtatuit grauius animaduertere in populum ſuum. Sed nemo id conſiderat, aut reputat imminentis exitij ſignum eſſe, colligi ipſos in tutum à Deo, ne communibus miſeriis affligantur. Summa eſt, longè falli impios, dum nihil felicius eſſe ducũt, quàm ſibi vitam diu propagari: atque ita ſe preferunt Dei cultoribus, qui maturius decedunt. Nam vt ſunt mundo affixi, hoc quoque prætextu ſe obdurant, quòd quaſi non niſi fauente Deo, aliis morientibus ſalui maneant & incolumes. Si VIROS MISERICORDIÆ intelligas Beneficos vel humanos, hoc epithetum diligenter notandum eſt, quo oſtendit Propheta quæ ſit vera iuſtitia filiorum Dei, quum eam hypocritę in rebus nihili conſtituant. Nihil autẽ gratius eſt Deo, quàm beneficentia, qua iuſtitiã noſtrã teſtamur, vacuúmque ab omni ſimulatione animũ patefacimus. Sed non minus commodè ſumere licębit paſſiuo ſenſu Viros miſericordiæ, quos Dominus miſericordia ſua complexus eſt. Eſt enim hæc phraſis Hebræis ſatis trita. nec malè conueniet tacitè gratiam Dei opponi peruerſis & ſiniſtris hominum iudiciis: quia pro damnatis habere ſolent qui in ætatis flore rapiuntur. Cæterùm quum paſſim manſuetudinis & beneficentiæ nota inſigniat Deus filios ſuos, poteſt, vt dixi, hîc

veræ iuſtitiæ eſſe definitio. Hinc apparet multos eo tempore probos viros collectos fuiſſe à Domino, quorum morte horribilis aliqua clades ſignificabatur: nec tamen eiuſmodi præſagia à Iudæis animaduerſa eſſe. Imò audacius fuiſſe luxuriatos: quia feliciter ſecum agi putarent, dũ ſanctiſſimis quibuſque manebant ſuperſtites. Hæc autem doctrina ſeculis omnibus conuenientiſſima eſt. ſæpius enim accidit vt pios viros auferat Deus è medio, quum ſeuerius impiorum ſcelera vlciſci vult: nam quum peculiarem pro ſuis curam gerat Dominus, eorum miſertus, velut ex incendio eripit: vt etiam ſuperſtites ex eo iram Dei animaduertant. Nec tamen ea lex perpetua eſt, quum ſæpe iuſti vnà cum reprobis temporalibus pœnis implicentur: ſed adeò frequens, vt rarò aliter eueniat. Noſtris temporibus inſigne exemplum editum eſt in morte Lutheri, qui paulò antè ſubductus eſt è mũdo, quàm Germaniæ accideret grauis illa clades, quam multis annis prędixerat, dum in Euangelij contemptum, in flagitia & libidines quæ paſſim vigebãt, inueheretur. Rogabat autem ſæpius Dominũ, vt prius ipſum ex hac ipſa vita euocaret, quàm intueretur graues illas pœnas, ad quarum apprehenſionem toto animo cohorreſcebat. Atque id à Domino impetrauit. Ecce paulò poſt eius mortem, repentina & improuiſa irruit clades, qua Germania miſerè afflicta eſt, quum nihil minus vereretur. Extant quotidiana eiuſmodi exempla, quæ ſi animaduerterentur ab hominibus, non ita ſecurè ſibi & vitiis ſuis indulgerent. Sed hoc potiſſimùm referendum duxi, quod quum recens ſit, tum verò quod in tam inſigni præcone Euangelij, & Propheta Dei, magis conſpicuum eſſe debeat. Itaque & in vita & in morte iuſtorum opus Domini ſedulò attendere debemus. Præcipuè verò in morte, qua Dominus ipſos ad vitam meliorem euocat, vt à miſeriis quibus immergi impios neceſſe eſt, eximantur.

2 VENIET PAX.) Deſcribit Propheta qualis ſit impiorum conditio in morte: quoniã impij, qui nullam aliam vitam quàm præſentem putant, eos periiſſe arbitrãtur. nihil enim aliud in morte quàm interitum apprehendunt. Ideo dicit venturam pacem, quæ mille turbulentis vitis ſit optabilior: acſi eos conferret militibus emeritis, quibus placidum otium colere licet. Addit ſimilitudinem Somnij, vt oſtendat ab omni curarum inquietudine ſolutos fore ac liberos, perinde acſi tutò & ſuauiter dormirent in ſtratis ſuis. Quod ſequitur, QVISQVIS AMBVLAT, hoc participium non refero ad nomen שלום, ſicut alij, qui hunc volunt eſſe ſenſum: quòd pax antecedet pios, vt ſit illis quaſi dux viæ. Sed ego fideles potius deſignari arbitror: acſi diceret, Quiſquis ambulat coram Deo, is fruetur pace. Iuſti ergo quum moriũtur, variis laboribus exãtlatis, quaſi confecto ſpatio, ad quietem & pacem vocantur. quieſcunt autem in ſtratis ſuis, quia nõdum plena beatitudine & gloria fruuntur: ſed extremum reſurrectionis diem expectant, quo pleniſſimè omnia inſtaurabuntur: idque mihi videtur ſignificaſſe Iſaias. Dicet quiſpiam, Annon iuſti fruũ-
Luc. 21. 19 tur hac pace dum viuunt? nam fructus fidei eſt, vt in patientia poſſideamus animas noſtras. Re-
Rom. 5. 1 ſpondeo, Quanuis fides generet pacem in animis noſtris, tamen nos variis motibus & turbulen-
Pſal. 116. 15 tis agitari: nec vnquam in vita ſic quietos & placidos eſſe, vt quum nos ad ſe Dominus recipit. Placida igitur & quieta eſt mors iuſtorum, quum in conſpectu Dei pretioſa ſit: impiorum verò turbulenta. Hinc etiam colligere poſſumus immortalitatem animorum: nam ſi nullus ineſſet animis ſenſus (ſicuti fanatici quidam ſomniarunt) pace frui non poſſent. Fruuntur ergo pace & quiete, quoniam in Chriſto viuunt.

3 ET VOS.) Poſtquam de beata & tranquilla piorum morte loquutus eſt, inuehitur ſumma vehementia aduerſus impios, qui flagitioſè & nequiter viuere non deſinebant, nec piorum morte mouebantur. vt enim pace frui pios dixerat, ſic iſtis implacabile bellum denuntiat. Imò ſanctis Dei cultoribus mortem docuit fore inſtar latibuli, quod eos à turbine & procella, aliiſque tempeſtatibus protegat, vt proteruis Dei contemptoribus extrema quęque minitaretur. Eſt enim hîc notanda antitheſis inter pios qui coram Deo ambulãt, & impios qui cõtumaciter Deo reſiſtere non deſinunt. illi fruentur pace mortui: hi & in vita inquieti futuri ſunt, & in morte diros ſentient cruciatus. Prodire iubet ad Dei tribunal, quod ſuis integumentis effugere ſe poſſe confidunt. Negat igitur tergiuerſando quicquam proficere, quia inuiti trahentur. Cęterùm quò magis obduruerant, acrioribus ſtimulis configi neceſſe fuit. Quare non potuit nimia Prophetę eſſe aſperitas tam in vellicando eorum ſtupore, quàm in ſternendo faſtu. Et certè quàm inſolenter ſeſe efferrent Iudæi ob genus ſuum, ſatis notum eſt: ideo Prophetis eorum arrogantiam & ſuperbiam retundere ſolenne fuit, ac negare ipſos eſſe filios Abrahæ, quum degeneres ac perfidi eſſent. Hac ratione vocat ipſos Iſaias SEMEN adulteri & meretricis. Eodem modo exprobrat i-
Ezech. 16. 3 pſis Ezechiel, Pater tuus Amorrhæus eſt: mater tua Hethæa. Et paſſim ſimiles loquendi formæ occurrunt. Intolerabilem igitur ipſorum audaciam retundit, atque inuitos & reluctantes in medium protrahit, ne tribunal Dei ſe effugere poſſe exiſtimarent.

4 SVPER QVO.) Oſtendit Propheta nullam eſſe cauſam cur Iudæi tantopere ſuperbirent prætextu generis ſui, quum ludibrio haberent Deum & Prophetas. Putabant autem ſibi negotiũ eſſe cum hominibus, quũ reſpuerent Verbum: ſicuti hodie videmus impios, dum ſecurè contemnunt doctrinam Dei, & ſubſannant miniſtros, nihilominus obtendere Dei nomen, eóque inaniter gloriari. Hæc cauſa eſt cur Propheta vehemẽtius vrgeat ipſos, atque exagitet. Verba huc tẽ-dunt,

dunt, Cùm linguam exeritis in Deum,atque illuditis eius verbo,an putatis negotium vobis cum homine mortali eſſe? Illud enim SVPER QVO,ſignificat eos ſubterfugia captaſſe,& integumenta quibus impietatẽ ſuam velarent. nec enim fatẽtur impij ſe rebelles eſſe Deo:imò grauem ſibi iniuriam fieri obtendunt: ſed protrahendi ſunt in lucem,ac conuincendi ſuæ impietatis. Nam ſi quis in cœlo Deus eſt,bellum cum ipſo gerunt,dum eius verbum oppugnant,aut reiiciunt,& habent pro fabula. APERIRE OS & EXERERE LINGVAM, pro eodem accepit, niſi quòd his locutionibus impudentiam magis notauit: quòd non ſolùm reiicerent Deum,ſed etiam ludibrio haberent.Interior enim contemptus animi ipſos in apertas ſubſannationes & proteruas impulerat,vt nullus dedecoris metus eos tangeret. Tandem concludit ipſos eſſe filios præuaricatores: ſemen mendax:atque meritò ipſis exprobraſſe,quòd filij eſſent meretricis. nec enim poſſet eiuſmodi contemptus in filios Abrahæ competere.Hinc diſcimus quomodo tractandi ſint impij, & quàm ſeuerè arguendi ſint,ne ſibi placeant: & quò magis deſpiciunt omnia quæ proponuntur Dei nomine,ſacrilega ipſorum impietas detegenda,atque in medium proferenda eſt.

5 INCALESCENTES.) Alij vertunt,Delectationem capientes,vel Conſolationem: ſed Propheta vſurpat ſimilitudinem quæ paſſim Scripturæ vſitata eſt,præſenti verò cauſæ maximè Ier.3.2
apta.Nam Dominus ardorem quo feruntur idololatræ conferre ſolet cum meretricio amore,quo Hoſe.2.2
leues ac miſeri homines inflammati cæco impetu ruunt.Nihil enim habent moderationis idololatræ,nec vllis rationibus ab inſania ſua ſe reuocari ſinunt.Eſt autem idololatria coram Deo fœdiſſimum genus ſcortationis.אלים,alij Deos,alij Quercus vertunt.Liberam cuique lectionem relinquo.ſemper enim ſenſus idem erit:neque diſſentiunt interpretes, quin Propheta idololatriam damnet. Non contendo igitur de lectione. Quanquam probabile eſt,more Hebraico bis idem repeti per ſpeciem & genus: & interea ſub voce ambigua Prophetam alludere ad deos. IMMOLANTES PVEROS. Hîc magis premit Iudæos, eóſque non eſſe verum ſemen Abrahæ oſtendit:cùm ſe polluant omnis generis ſuperſtitionibus.Quia verò Iudæi ſibi placebant in talibus figmentis,ideo turpitudinem ipſorum detegit: Vos quidem obtenditis religionis nomen, ſed pronuncio vos ſcortari cum idolis.Sic igitur detegenda & digito monſtranda eſt impietas, quam variis coloribus vafri & malitioſi homines obtegere conantur. Itaque fungitur ſtrenuè officio ſuo Propheta,dum eos citat ad tribunal Dei,ac reos peragit,tametſi modis omnibus tergiuerſari velint.Oſtendit autem ipſos præuaricatores eſſe,ac diſceſsiſſe à Lege Dei,deteſtando idolorum cultu:atque ſpeciem horrendi cultus,imò execrandi portenti commemorat:nempe immolationem puerorum,ex qua ſatis apparet,quàm efficax ſit erroris ſpiritus, vbi ſemel à Deo homines receſſerunt. Eorum enim mentes ſic occupat Satan,vt ad inſaniam prorſus & rabiem adigat. Qui verò liberis ſuis non parcunt quin eos iugulent, velut iuſti ſacrificij cauſa, inſanos ac furioſos eſſe neceſſe eſt. Nec tamen aliquo prætextu carebant truculenti illi parricidæ:nam facinus ſuũ tegebãt Abrahæ exemplo, qui vnigenito filio non pepercit.& veteres Hebræi κακοζηλίαν fuiſſe putant, Si filij ſimus Abrahæ,liberis noſtris parcere non debemus. Atqui Abraham Dei mandato id faciebat:hi ſponte,& iniuſſu Dei.Extraordinarium fuit exẽplum, quo fidem Abrahæ probare, ac teſtatam facere voluit Dominus:nec tamen immolatus eſt Iſaac.prompta enim & alacri Abrahæ voluntate Dominus contentus fuit.Hi liberos ſuos mactabant.Peruerſa igitur imitatio & damnanda fuit, cùm longè à Patre ſuo diſſiderent. Quod diligenter notandum eſt: quia magna pars ſuperſtitionum ab hoc κακοζηλίας fonte profecta eſt. nam temerè & ſine delectu arripuerunt homines quicquid à Patribus actum erat.

[Margin: & 4.15 — 2.Theſſ.2.9 — Gen.22.16 — Ibid.2 — Ibid.12]

6 IN POLITIS LAPIDIBVS.) Proſequitur idem argumentum:& variè exagitat ſuperſtitiones quæ in Iudæa regnabant. nullus enim locus ab idololatria integer aut immunis erat. Non rupes,non fluuij,non conualles,nulla pars omnino fuit, in qua monumentum ſuperſtitionis ſuæ non ſtatuiſſent.Habebant lucos ſuos & montes, in quibus more Gentium ſacrificabant. Siue hîc Politos lapides,ſiue Partes fluminis legamus,idem ſenſus erit.Significat enim Iudęos ſibi rationem delegiſſe,qua Deum colerẽt:atque à regula, quam præſcripſerat in Lege ſua,receſsiſſe:ac proinde deteſtabiles atque impios eſſe omnes cultus quos arbitrio ſuo exhibebãt. Sola enim Dei vox in religione & cultu ipſius audienda eſt. Si Politos lapides vertere placeat, perſtringit Iſaias Legis contemptum,vbi vetuerat Deus malleis aptare lapides vel formare extruendo altari:quia Exod.20.
non niſi in vno ſacrificia offerri volebat. Sed quia apud Gentes tritum fuit in fontibus & fluuiis 25
Templa dedicare,non minus conueniet alter ſenſus.Repetitio quæ mox ſequitur emphatica eſt, IPSI,IPSI. Poteſt autem ſuppleri verbum in modo permiſſionis, vt permittat Iudæis Dominus hærere ſuis figmentis, quandoquidem ipſo relicto, idola & commentitios cultus maluerunt: ſicuti Ezechielis 20. Ite,ſacrificate idolis. Atque hæc lectio mihi magis arridet, acſi diceret, Ego Ezec.20.
figmenta veſtra vobis relinquo,ac facilè patior vos eſſe illis in totum addictos, iurique meo renũcio,quia nihil mihi negotij eſt cum perfidis apoſtatis. Nec tamen dubium eſt quin alludat ad teſtimonium illud Moſis,cuius ore Dominus ſe in hæreditatem populo ſuo fore dixit: vt ipſo ſolo 39
contenti eſſent.Quod etiam ſequutus Dauid dicit,Dominus pars mea,hæreditas mea.Cùm igitur Iudæi defeciſſent à Deo, atque idola ſequuti eſſent:meritò Dominus ipſos ea ſibi habere iuſ- Pſal.16.5

ſit,atque ſignificauit eos nihil commune ſecum habituros. FVDISTI LIBAMEN. Pergit in ſuperſtitionibus commemorandis,ſéque ab illis reiectum & abnegatum fuiſſe confirmat:quia transtulerint ad falſos deos quicquid ſibi vni proprium eſſe volebat. Poterant autem ad ſingula Prophetæ verba excipere Iudæi, nihil aliud ſibi in animo propoſitum eſſe, quàm vt Deum colerent. Sed Propheta vanos eiuſmodi & ineptos prætextus non moratur. Prouocatur enim ira Dei commentitiis cultibus: & quò diuturniores & magis aſſidui fuerint, eò magis accenditur. Hinc diſcamus quanta ſobrietas tenenda ſit in cultu Dei, vt à ſolo eius verbo pendeamus. nam qui vel minimùm deflectet, non ſolùm operam luſurus eſt, ſed iram Dei accendet, cuius maieſtatem impiè violat,& quantum in ſe eſt, imminuit. OBLECTATIONEM CAPIAM. Poteſt etiam verti, Pœnitentia ducar:atque hæc magis recepta lectio eſt,quòd velit cauſam oſtendere cur pœnas de populo ſumat. acſi diceret, An ego quum hæc ſcelera vlciſcar,pœnitentia duci potero? Tamen ea lectio quam ſecutus ſum,mihi conuenientior videtur, An oblectationem capiam, vel conſolationem ex his ſacrificiis quæ mihi obtuliſtis? quia ſcilicet delitias ſibi facere ſolent idololatræ in ſuis commentis:fingúntque ea omnia quorum inſana cupiditate ardent, Deo ſimul iucunda eſſe. Neque ſuperuacanea eſt eiuſmodi interrogatio, quando homines ſimilem ſui Deum arbitrantur, & quod ipſis collibitum eſt,à Deo probandum eſſe.Ipſe verò à ſe probari negat,aut quicquam aliud ſibi placere,quàm quod Verbo conſentaneum eſt.

7 SVPER MONTEM EXCELSVM.) Iterum ſimilitudinem illam repetit quam prius attigimus. Scortantur enim ſuperſtitioſi cum idolis ſuis: quia derelicta ſimplicitate Verbi, fidem ſacri coniugii quod Deus cum ipſis iniit,abrumpunt,ſéque Satanæ proſtituunt. Nunc verò plus quiddam exprimere voluit Iſaias. Nam cùm dicit ipſos LECTVM in ſublimi loco ſtatuiſſe,nihil iam ipſos ſuæ turpitudinis pudere ſignificat: quemadmodum proſtituti pudoris ſcortum, hominum conſpectum non veretur, nec exiſtimationem ſuam curat: ita hi palàm & ſine pudore in conſpicuo & eminenti loco ſcortati ſunt. Altaria verò & lucos ſtratis comparat, in quibus execrandum illud flagitium admittitur: homines verò qui in iis ſacrificant,ſcortis impudentibus & deſperatis. neque enim quod alii de lectiſternio afferunt ſatis firmum eſt. In fine verſus abſque figura declarat genus ſcortationis quod reprehendit, quòd ſcilicet victimas idolis immolarent. Atqui putabant ſe obſequium illud impendere Deo: Dominus verò repudiat quicquid confingitur arbitrio hominum,atque laſciuiam iſtam execratur.

8 POST OSTIVM.) Amplificat ſcelus de quo iam dictum eſt, ne ſibi amplius in figmentis ſuis populus blandiatur. Veriſimile autem eſt Iſaiam alludere ad verba Moſis: quibus præcipiebat
*Deut.*11.20 Dominus vt ſemper Legem ſibi propoſitam haberent,affigerent poſtibus domus, deſcriptámque
*Num.*15.38 brachiis ſuis,& fimbriis veſtium inuoluerent, vt aſſiduè officii ſui monerentur. Contrà verò,Iudæi inquinabant oſtia & poſtes ædium ſuarum notis idololatriæ,nec vllum apud ſe angulum ab eiuſmodi inquinamentis vacuum aut purum relinquebant. Ita obliuio Dei & Legis paſſim inducta erat. In eius verò locum ſubſtituerant irritamenta ſuæ libidinis. DILATASTI LECTVM. Iterum repetit quod prius dixerat: atque ad illam clauſulam redit, Iudæos cum idolis impuriſſimè ſcortari, cùm ſe Deum colere putant: quia regulam Verbi non ſequuntur. Idem enim eſt acſi mulier derelicto viro ſe proſtitueret in lupanari, & promiſcuè quoſlibet admitteret, acſi lectus eſſet lata planicies, & capax magnæ turmæ. Propterea eam DISCOOPERTAM à ſeipſo dicit: quia reiecto coniugii pudore, ab aliis ſtuprari ſe ac violari paſſa eſt. Deus enim viri locum obtinet, cui ſubiecta eſſe debuerat, ſed nouos quæſiit maritos,& coniugii fœdus violauit. Crimen exaggerat quòd Iudæi vltrò ſe obtulerint idolis, acſi proterua mulier cæco impetu virum appeteret. Alia etiam figura præcipitem illum amorem coarguit, quia ſcilicet vno intuitu ſubitò & feruenter abrepti fuerint ad quẽlibet locum. Arguit interea temeritatem hominum, qui ſe perſpicaces putant in colendo Deo, & locos arbitrio ſuo deligũt. Eſt autem diabolica hęc perſpicacia,quia Dominus oculos noſtros in ſe & Verbum ſuum defixos eſſe iubet, vt ad reliqua omnia occludantur.

9 ET PROFECTA ES AD REGEM.) Hîc aliud vitium priori affine taxat Propheta. varios enim errores parit impietas, atque in perplexas & graues moleſtias impellit leues animos & timore Dei vacuos: quia æquum eſt agitari, vel potius raptari ſurſum & deorſum qui in Deo quieſcere recuſant. Exprobrat ergo Iudæis,quòd multum diúque ſe fatigarũt in quærendis ſubſidiis impiorum. nempe dum Aſſyriis opponere Ægyptios tentarunt: deinde ſpe ſua fraudati confugere cœperunt ad Babylonios. Nam vbi alienati ſunt animi à Deo,aliunde ſibi auxilia quærunt,magnóque ſumptu & labore ſibi maiores moleſtias acceſſunt. Interim dum ſuis Dominus quietem præbet, vt placidè peragant opus ſuum, impii ſe fruſtra cruciant,manè ſurgunt, ſerò cubitum eunt, comedunt
*Pſal.*127.2 panem doloris,vt dicitur Pſal.127. nec tamen hilum proficiunt: quia Deo authore vel auſpice nihil agunt. Hanc verò pœnam ipſis infligit Dominus,vt incerti & dubii perpetuò vagentur,& fluctuent, nec vnquam animo conquieſcere poſſint.

10 FATIGATA ES.) Significat homines ſuperuacaneos & inanes labores ſuſcipere, cùm Deum non ſequuntur. Fruſtra enim ſe torquent, ſicuti iam dictum eſt: quia nunquam proſperè ſuccedere poteſt quod aduerſo Deo tentatur. Et ſalſè deridet peruerſa eorum ſtudia qui ſatagendo

ſe totos

ſe totos conſumere malunt, quàm compoſitè progredi quò Dominus vocat. DESPERATVM EST: id eſt, Tametſi videas irritos eſſe labores tuos, tamen obſtinato pergis animo, atque inſtituta tua perſequeris: atqui vbi malè cedunt conſilia ſua ſtultis, pœnitentia duci ſolent. Obſtinatos igitur & deploratos homines eſse oportet, vbi malo & infœlici rerum ſucceſsu non mouētur, vt aliquando ſecum cogitent, Quid agis? Hanc peruicaciam attingit Ieremias: ſed alijs verbis. nam Iudæos adeò præfractos fuiſse tradit, vt dicerent actum eſse: nempe, Sequemur cogitationes noſtras: hoc conſtitutum eſt apud nos: nec immutari poteſt noſtra ſententia. Hîc verò perſtringit ſtuporem illum quo ſic erant attoniti, vt ſtultitiam ſuam agnoſcere, & pœnitentia ducti rurſum reflectere non poſsint. INVENISTI VITAM. Vitam hîc nonnulli pro Victu accipiunt: acſi diceret Propheta, Perinde gratus tibi fuit hic labor, acſi victū tibi manu tua cōparares. Alij Victum manus, pro Delectatione, aut ſumma voluptate. Atque eòdem redit vtraque interpretatio. In hoc verò paulò plus eſt difficultatis, an ſeriò an ironice loquatur. Nam ſi ſimplex oratio, talis erit ſenſus, Ideo non doluiſti, quia fortuna tibi ad tempus fauere viſa eſt. Vbi enim proſperè cedit infidelibus, tunc ſibi magis in ſua infidelitate placent: atque, vt vulgò dici ſolet, Homines ſecunda fortuna excæcantur. verùm, id potiſſimùm euenit, vbi relicto Deo, vijs & inſtitutis ſuis adhærent. tunc enim ſecurè Deum contemnunt. Poteſt etiam ironicè legi, Quî fit vt non referas gradum ac reſipiſcas? cur non agnoſcis inſaniam tuam? An quia habes vitam in manu tua, & proſperè tibi omnia ſuccedunt? Atque hanc lectionem magis amplector: tametſi alteram non repudio. Satis autē patet ex hiſtorijs Iudæos ſibi ob proſperos ſucceſsus applaudere nō debuiſse. Pernicioſum enim & exitiale ipſis fuit fœdus quod cum Ægyptiis primùm, deinde cum Aſsyriis, tandem cum Babyloniis inierunt: atque experti ſunt quàm temerè tales ſocios in auxilium ſuum aduocaſsent: vt meritò Propheta his obijciat, quòd vitam manus ſuæ inuenerunt. Amplificat ergo ſocordiam huius populi ſponte in perniciem ſuam ruentis, atque peruicaciter accerſentis exitium ſuum, cùm ſaltem more ſtultorum, accepto malo ſapere debuiſset. Ier. 18. 12

11 ET QVEM REVERITA ES.) Hîc grauius inuehitur in Iudæos: quòd vacui eſsēt timore Dei, tametſi iactarent ſanctitatem ſuam, & nomen religionis inane obtenderent. Nec enim ſibi tantummodò placent in ſuperſtitionibus ſuis hypocritæ: ſed etiam à vulgo ſancti & pij exiſtimantur: atque ideo ſuperbè erga Deum & homines ſeſe efferunt, & proteruè ſe vendităt. Propheta verò pronūciat verum ibi timorē Dei eſſe non poſſe, vbi purè atque ex Verbi regula non colitur. Quicquid enim ſentiăt homines de ſpecioſis ſuperſtitioſorū cultibus, mera eſt impietas & inſania. Pronunciat ergo nullum ſui timorē apud ipſos, nullā religionem eſſe, tametſi ſibi magnopere placeant in laruis ſuis. Imò verò ſuis ritibus, tāquam apertis teſtimoniis declarant ſe Deū nec reuereri nec timere. Nam & Deus per Moſen teſtatur ſe periculum facere an ex toto corde ametur, cùm impios cultus & alienos à ſe per pſeudoprophetas introduci ſinit. Quicunque igitur ad eos tranſuolant, oſtendunt ſe timoris Dei penitus vacuos eſſe: quia ſi reputarent aliquando coram eo reddendam eſſe rationem, non ita licentioſè calcarent eius mandata. Dum ſe obliuioni traditum conqueritur, peruicacia magis contra Deum certaſſe quàm ignorantia ipſos erraſſe docet: quòd cùm certam bene viuendi regulam haberēt, defecerunt ſponte ab ipſo, & fidem ei datā fregerunt. Quantum hoc ſit fulmen aduerſus hypocritas qui omnes minas irrident, atq; inanibus velis ſeſe tegunt, diligenter animaduertendum eſt, cùm & vacuos timoris Dei, & mendaces, & ipſius oblitos eſſe pronunciat. AN NON QVIA EGO DISSIMVLAVI. Particulam cauſalem hîc inſerendam putaui, quæ ſupplenda eſt, vt melius pateat ſenſus Prophetæ. nam qui nihil ſubaudiunt, multum ſe torquent in eliciendo ſenſu. Scimus autem quàm frequens ſit Hebræis hæc loquendi forma. Exprobrat Iudæis, quòd indulgentia Dei & patientia abuſi ſint, qua tamen animi ipſorum molliri debuerant. Sed ea eſt hominum nequitia, vt audaciores reddătur ad peccandum, ac ſibi licere putent quod impune eſt. Itaque in clauſula verſus particulam, ו, pro illatiua accipio: Ideo me non times, quòd diſſimularim, cùm potius bonitate mea frangi debuiſſes. Hinc colligimus Iudæos de nimia ſeueritate Dei cōqueri nō potuiſſe, cùm ipſos diu patiēter tulerit, ac peiores ea impunitate redditi ſint. quamobrem neceſſe fuit vt aliam omnino perſonam indueret, atque grauius eorum ſcelera vlciſceretur. Deut. 13. 3

12 EGO ANNVNCIABO.) Declarat Propheta, Dominum amplius paſſurum non eſſe id quod antea paſſus eſt, atque aliam ipſi rationem deinceps tenendam eſſe. IVSTITIAM eorum vocat ironice. Intelligit enim omnes impietates & errores quibus imbuti ac corrupti erant. acſi diceret, Oſtendam qualis ſit iuſtitia veſtra. Quandiu enim diſſimulat Deus, iuſti vidēt ur qui iniuſtiſſimi atque impuriſſimi ſunt: vbi verò Dominus conſcendit tribunal, educuntur homines e latebris ſuis, atque in medium profertur eorum turpitudo. Itaque ſignificat Propheta ſummas impietates pro iuſtitia haberi in mundo, quandiu diſſimulat Deus: quæ tandem, ipſo conſcendente tribunal, diſcutientur. Poſtquam enim multùm diuque ſibi blanditi fuerint homines, tandem ipſum iudicem eſſe ſentiēt. NEC PRODERIT TIBI.) Hoc ad effectū pertinet, ex quo fere ſemper homines iudicare ſolent. nec enim iudicant ſitne hoc iuſtum vel iniuſtum: ſed quod vtile ipſis eſt, id probădum putant. Propheta ergo denunciat pernicioſa fore ipſis omnia opera, & qui-

bus vtilitatem aliquam ſperarunt.

13 DVM CLAMAVERIS.) Declarat plenius id quod breuiter attigerat ſuperiore verſu, vbi ad rem ventum fuerit, eos pudefactum iri: nam potentialis modus in verbo Liberent, tantũdem valet acſi diceret, Id facturos non eſſe. Alludit autem ad id quod prius dixerat, Profectus es *Verſu 9* ad Regem cum vnguentis. Atque ideo COLLECTITIOS vocat præſidia omnia quibus Iudæi ſe tutos fore exiſtimabant. his enim confiſi, proſtituebant ſe in omni genere vitiorum, quaſi impune ipſis foret, quòd vndiquaque ſepti ac muniti eſſent. At Dominus oſtendit quàm inania ſint ea omnia quæ abſque ipſo colliguntur. Clamor, hîc calamitatem denotat, qua affligendi erãt. nam fœderibus ſuis & ſociorum ope freti, in ſummo ſe otio fore exiſtimabant, acſi nũquam antè deluſi fuiſſent. Sed pronuntiat omnia præſidia quæ ſibi coaceruarũt, nihil omnino profutura eſſe. *Ier.17.7* Execranda enim & maledicta eſt illa fiducia, quæ derelicto Deo, in rebus externis aut præſidiis *Supra 8.6* hominum locatur. Prius exprobrauit populo, quòd lenibus aquis Siloe non contentus, rapidos & vehementes fluuios quæreret, à quibus tandem mergeretur. Quod etiam reipſa euenit. nam Aſſyrij & Ægyptij, & tandem Chaldæi, quibus ſe ſocietate iunxerunt Iudæi, non tantùm inutiles ipſis, ſed etiam exitiales fuerunt. Sequitur antitheton, vbi ipſos reuocat ad fiduciã Dei, quod remedium malis omnibus opponendum eſt: ſicuti etiam mala omnia ab incredulitate & diffidentia oriuntur. Quòd verò ſperantibus in Deum promittitur hæreditas, huc pertinet, Quid aliud quæritis, quàm vt ſtetis incolumes, atque hæreditas veſtra ſalua ſit? Meum eſt hoc præſtare. quis enim vos in hanc regionem induxit? quis poſſeſſionem eius aſſeruit? Et tamen cõfugitis in Ægyptum: atque inania ab hominibus auxilia quæritis, atque negligitis opem meam. Non dubito quin hæreditatis nomine Iudæam intelligat, in qua cupiebãt Iudæi manere incolumes. Nã poſtea nominat MONTEM ſanctitatis ſuæ, in quo videlicet templum ſitum erat. Iudæi igitur non tribuebant Domino officium ſuum, quum ad Aſſyriorum aut Ægyptiorum potius quàm ad eius opem confugerent. Hinc colligenda eſt vniuerſalis doctrina: nempe res noſtras præclarè habituras, ſi in Domino ſperemus. quòd ſi abiiciamus eius fiduciam, mirum certè non eſt ſi fluctuemus, atque variis modis agitemur. Quum MONTEM SANCTITATIS nominat, in quem reducendi ſunt Iudæi, ſignificat vitam & omnia eius commoda per ſe optabilia non eſſe, niſi vt Dominum colamus. Hic enim finis eſt humanæ vitæ, vt ſit aliquis Deo populus à quo purè inuocetur. Ergo in cultum & obſequium Dei ſemper defixi ſint oculi noſtri, ſi vitam, aut liberationem, aut alia vitæ commoda optamus.

14 ET DICET, STERNITE.) Quoniam ridicula videri poterat hæc promiſſio, Poſſeſſuros terram, qui in Domino ſperarent (quũ ex ea paulò pòſt eiiciendi eſſent) in gratiam piorũ qui adhuc reſtabant, ſubiungitur ſecunda hæc promiſſio, qua ſpondet fore vt quanuis eiecti è terra Chanaan, & in longinquam regionem ablegati ſint, in eã tamen reducantur. Occurrit igitur dubitationi quæ oriri poterat: ne pij in duro illo & diuturno exilio animum deſponderẽt, aut fallacem eſſe promiſſionem Dei exiſtimarent. Nonnulli exponunt, Dominum miſſurum veros & fideles Prophetas, qui Eccleſiam ab offendiculis ſuis repurgẽt, quę à pſeudoprophetis & malis ducibus corrupta erat: ſicuti prius exitij cauſam ab iis ortam eſſe oſtendit: atque ita meliorem & optabiliorem ſtatum hîc promitti putant. ſed nimis coacta eſt eiuſmodi interpretatio: quare priorem ſequi malo: Quãuis ſcilicet ad tempus terra illa priuandi eſſent Iudæi, tamen in ipſam reſtitutum iri à Domino, qui vias complanari iubebit, vt ipſos reducat. Conuenit autẽ hic locus cum *Supra 40. 1,2,3,4* eo quem prius cap. 40. vidimus: vbi Dominus conſolationẽ afferri populo ſuo, edici & publicari reditum in Iudæam, & vias repurgari iubebat. Nam quũ in Babylone, velut in ſepulchro concluſi eſſent, quũ lõga & difficilis eſſet via, magnáque ſolitudo intercederet, vix ſpes erat ipſos in patriam reuerti poſſe. Proinde non leuiter hoc ab Iſaia prætereundum fuit: vt neque interpoſitos montes, nec mare intermedium, nec vlla alia impedimenta reformidarent. Alloquitur autem Cyrum & Darium, quorum mentibus inſpirauit Dominus vt Iudæis viam patefacerent ac munirent. acſi diceret, Dominum miſſurum miniſtros, qui nunc ipſis ignoti ſunt, quorũ opera viam ſternet, ac populum educet. Et apoſtrophe qua ipſos compellat plus habet vehementiæ, quàm ſi in tertia perſona locutus eſſet. Tolli offendicula iubens, oſtendit nullã eſſe cauſam cur terreãtur difficultatibus & impedimentis viarum, quæ Dominus facilè tollet, quũ ei viſum erit. E VIA POPVLI. In hoc incluſa eſt ſpes reditus, quòd Dominus populũ ſuum reducem in terra Chanaan iterum locare velit. Ergo quanuis nulla alioqui via eſſet, eam tamen eſſe oportet, perfringíque omnia clauſtra & obſtacula: quòd Dominus reditum promiſerit, atq; ideo ſit dux profectionis.

15 QVONIAM SIC DICIT) Confirmat ſuperiorem ſententiam de reſtitutione populi ab exilio: ſed bifariam hic verſiculus exponi poteſt: vel quòd Propheta occurrat dubitationi quæ obrepere poterat animis piorum, atque ita recenſeat res inter ſe oppoſitas: vel quòd ratiocinetur à natura Dei, vt debiles animos confirmet. Vt hæc clarius exponamus, primùm ſcimus his cogitationibus ſæpenumero diſtrahi animos noſtros, Deum quidem in cælo eſſe, ſed magno abeſſe interuallo, ac negligere res humanas, aut deſpicere: denique nullam ei eſſe curam noſtri. Vt Propheta hanc imaginationem corrigat, ait Deũ quidem habitare in loco ſublimi: ſed non ideo minus

nus ſpectare hunc mundum ac gubernare prouidentia ſua. Eſt enim ſolicitus de hominum ſalute:atque habitat cum afflictis,& iis qui contriti ſunt & humili corde,ſicuti legitur Pſalmo 138. Pſal.138.6
Excelſus eſt Iehoua,& humilem reſpicit:& aliis locis. Alter ſenſus eſt, quòd Propheta oſtendit Deum valde diſſimilem nobis eſſe. nam ideo trepidamus in rebus aduerſis,quòd ſuo modulo noſtro metimur, Qui opem ferret nobis Dominus, qui oppreſſi ſumus? Deinde negligi ſolent & contemni miſeri homines.ita nos apud Deum nullo in pretio eſſe exiſtimamus:quoniam ipſum fingimus ex natura noſtra. Atqui longè aliter de ipſo ſentiendum eſt.ideóque ipſum in cælis habitare dicit:vt ſignificet ipſum humanis affectibus obnoxium non eſſe. Conſtat enim ſibi omni tempore,nec conſilium vnquam mutat.Quemadmodum igitur ſemel promiſit reſtitutioné populo ſuo,ita præſtabit.Hic ſenſus mihi non diſplicet:nec priorem reiicio,qui plenior atque vberior eſt:atque conuenit cum aliis Scripturæ locis,vbi iſta duo coniungi ſolent: Dominum habitare in cælo,& rerum humanarum curam, præſertim verò filiorum, habere, ſicuti nuper attigi. HABITANS IN PERPETVITATE. Nos verò inſtabiles ſumus, transferimus huc atque illuc ſtudia noſtra,nec in eum defixi manent animi noſtri, quem ſemel amplexi ſumus. Separat ergo Deum ab hominibus:quia in illum nulla cadit obumbratio: nos verò non ſumus ea conſtantia, vt perpetuò curemus eos qui auxilio noſtro opus habent. SANCTVM incolo. קדוש,interdum pro Templo accipitur:hîc verò pro cælo ipſo. Videmus quorſum Dominus ſe Sanctum & ſancti atque excelſi loci incolam vocet:nempe,vt quãtum à nobis differat,& quàm diſſimilis naturæ ſit, intelligamus.Eximiam porrò hinc conſolationem percipere debemus, quòd Dominus miſeris adeſſe velit:imò domicilium ſibi inter ipſos eligat,modò ſcilicet agnoſcant miſerias ſuas.Variis enim calamitatibus premuntur mali:ſed feroces atque elati eſſe non deſinunt. Ij fruſtra propinquum fore ſibi Deum ſperabunt. Oportet enim humiles animos ac verè deiectos eſſe,ſiquid à Deo alleuationis expectent.Ergo ad exanimes vſque deſcendit,vt vitam nouam inſpirans de integro eos generet. Iterum autem nominatim ſpiritus humilis, & cordis afflicti mentionem facit,vt has promiſſiones ad eos pertinere ſciamus qui in calamitatibus ſuis præfracti & cõtumaces non erunt:qui denique ferocia omni depoſita,manſuetos & humiles ſe præbebunt.

16 QVONIAM NON IN PERPETVVM.) Proſequitur eandem doctrinam:quia difficilis huius rei perſuaſio fuit,quum in duro illo exilio ſentirent ſibi infeſtum eſſe Deum:& vix poſſent guſtum aliquem gratiæ Dei concipere,vnde colligerent animos,aut ſubleuarent. Occurrit igitur Propheta huic dubitationi:atque oſtendit temporarias fore pœnas quas paſſuri ſunt,nec perpetuò iratum ipſis Deum fore.Deum quidem habere iuſtiſſimã iraſcendi cauſam,ſed tamen ceſſurum iure ſuo,ac remiſſurum quod exigere potuiſſet. Cõiungit itaque iram Dei cum moderatione qua ſubleuat fideles,ne animis frangantur.Nam etſi ratiocinatur à Dei natura, tamé ad Eccleſiam peculiariter dirigitur hæc promiſſio.Huius ergo ſententiæ in extremis anguſtiis ſemper meminiſſe debemus,ne infeſtum nobis Deum, aut perpetuò litigaturum eſſe nobiſcum arbitremur.Quòd autem iraſci Deum tradit,per cõceſſionem loquitur, & pro ſenſu carnis noſtræ: quia non aliter in ærumnis noſtris Deum concipere poſſumus quàm nobis iratum. Et prodeſt etiam hoc ſenſu tangi,qui nos ad pœnitentiam erudiat. Ad captum igitur noſtrum ſolummodò, non ad Deum hæc loquendi forma referri debet. NAM SPIRITVS. Reddit rationem cur perpetuò litigaturus non ſit. Sunt autem variæ huius loci interpretationes. Inter alias hæc congruentior videtur:Spiritum videlicet indui corpore,tanquã veſte. vnde etiam corpus,tabernaculum & veluti domicilium ſpiritus vocatur. Si hâc ſignificationem recipimus,duplex erit ſenſus. nonnulli enim hunc locum de vltima reſurrectione exponunt: Spiritus INDVETVR, id eſt, poſtquã exierit à corpore, iterũ in ipſum, velut in domicilium ſuum redibit.Ita erit argumentũ à maiore ad minus,Ego mortua corpora ſuſcitabo:cur ergo vos,tametſi ſemimortuos,in meliorem vitam non reſtituam?Alter ſenſus,quem ſequuntur & alij,ſimplicior erit ac melior. Remotior enim videtur à contextu illa interpretatio de vltima reſurrectione. Ego circundedi corpore ſpiritum,acſi diceret, Ego homines creaui: habebo igitur ipſorũ curam.Ego verò Prophetã exiſtimo altius conſcendere. Docet enim Dominum tam clementer atque indulgẽter nobiſcum agere,quòd perſpectum habeat quàm debiles atque infirmi ſimus:quemadmodũ etiam aliis Scri-
pturæ locis oſtenditur:vt Pſalm.103,Quemadmodum pater miſeretur filiorum,ita Dominus ti- Pſal.103.13
mentium ipſum.Nouit conditionem noſtram,recordans quòd puluis ſumus. Hominis ætas fœ- 14
no ſimilis eſt,floretque vt flos in agro.Idem etiam Pſal.78, Ipſe tamen ad miſericordiam propé- Pſal.78.38,
ſus,propitius fuit iniquitati eorum,nec diſperdidit eos: & ſæpenumero reuocauit irã ſuam: nec 39
omnem excandeſcentiam ſuam excitauit,memor quòd caro eſſent ipſi,& ventus qui abit, nec redit.Idem mihi videtur hîc velle Propheta. acſi diceret Dominus,Nolo experiri vires meas cum flatu aut ſpiritu,quaſi cum herba aut folio quæ protinus euaneſcent, ſi ardorem Solis perſenſerint. יעטף nonnulli exponunt Deficiet: & ſatis quadrat huic loco. Spiritum enim noſtrum deficere neceſſe eſt, vbi Dominus potentiam in nos ſuam exerit. Vt autem verborum ſignificationes in medio relinquamus,ſatis conſtat nobis conſilium Prophetæ. Oſtendit enim ideo nobis indulgeri à Deo,ac minus ſeuerè agi in corrigendis vitiis noſtris,quòd infirmitatis noſtræ ra

tionem habeat, eámque ſuſtinere ac ſubleuare velit.

17 PROPTER INIQVITATEM.) Hîc conqueritur de obſtinata populi malitia: atque oſtendit Dominum iuſtiſſimam habuiſſe cauſam cur ipſum ſic puniret: ita vt de immodica eius ſæuitia conqueri non poſſit. בצע, alij Cupiditatis, alij Auaritiæ vertunt. Si Auaritiæ, ſynecdochica locutio erit: ſpecies pro genere. eſt enim fons vnde mala omnia oriuntur. Sed generaliter accipere poſſumus pro omni cupiditate. quòd enim multis & variis vitiis laborarent Iudæi, ideo Dominus iratus eſt: atque pœnas ipſis graues inflixit. Nominatim verò concupiſcentiæ mētionem facit, vt ſignificet non ideo luiſſe pœnas, quòd palàm eſſent improbi, ſed coram Deo. Hec enim ſufficit ad reatum, quòd Deus iudex animorum ſit: nec tātùm in externa ſcelera, ſed etiam in prauos affectus & cupiditates animaduertat. Cæterùm iure plecti admonet, vt culpæ conſcij ſuppliciter veniam deprecentur. PERCVSSI EVM, ABSCONDI. Significat gratiam ſuam ad tempus quodammodo remotam & abſconditam fuiſſe. Loquitur autem ex ſenſu hominum: quòd infenſum nobis & aduerſum Deum apprehendamus, quum vlciſcitur ſcelera noſtra: ſicuti iam dictum eſt. Atque ita à nobis apprehendi ipſum ac concipi neceſſe eſt, vt in veram peccatorum noſtrorum agnitionem veniamus. nūquā enim ipſa ſeriò agnoſceremus, nec pungeremur, niſi reputaremus ipſi nobiſcum, atque intelligeremus iram Dei à nobis prouocatam eſſe. Verùm vt nobis expedit hoc modo ad pœnitentiam inſtitui, rurſus cauendum eſt, ne ſi auerſum à nobis Deum fingamus & inexorabilem, triſtitia nos abſorbeat. Hos ergo immodicos horrores temperat Propheta, vetátque Deum ex ingenio noſtro æſtimare. quanuis enim pœnas de nobis ſumat, non deſinit paterno affectu & amore proſequi quos ſemel complexus eſt. IPSE AVTEM. Hæc eſt peruicacia quam Propheta reprehendit & accuſat, quòd populus nihilo melior redditus ſit, ac perſtiterit in nequitia ſua. Oſtendit enim deſperatos eſſe, quòd extrema remedia quæ Dominus expertus eſt, eos in viam reducere non potuerint.

1. Tim. 6. 10

18 VIAS EIVS VIDI.) Hîc Dominus ex aduerſo amplificat miſericordiam ſuam, quòd iſti populo, tametſi obſtinato & peruicaci, ſit propitius, eúmque gratia & miſericordia ſua præueniat. acſi diceret, Ego populum hunc flagellis meis ad pœnitentiam reuocare niſus ſum: quum præceps in cupiditates ſuas rueret: ſed contumacem & indomitum ſe præbuit: nihil profeci. Poſſem equidem meritò ipſum perdere: ſed ſanare & conſeruare malo. Hoc autem fieri non poteſt, niſi ſumma & incomparabili miſericordia. Deſinam ergo in ipſum animaduertere. Proinde gradatim amplificat miſericordiam Dei, quem velut medicum inducit cōſiderantem quæ remedia ſanando huic populo aptiſſima ſint. Inſanabiles autem ſunt morbi noſtri, niſi nos miſericordia ſua Dominus præueniat. Nulla quantumuis grauia flagella nos ad reſipiſcentiam cogēt, niſi Dominus Spiritu ſuo nos impellat. Sequetur enim maior peruicacia, atque obſtinatiores reddemur. Itaque in populi huius exemplo humani generis imaginem contemplari licet: vt quæ ſit peruicacia & contumacia noſtra in Deum, & quæ remedia morbis noſtris curandis neceſſaria ſint, planius intelligamus: quòd morbidi & ferè perditi ſanamur, reducimur in viam, deinde in ea perſtamus. Significat autem hoc totum proprium Dei opus eſſe, vt pergamus in recto curſu. Hinc ſequitur conſolatio. Quòd ſi deſit pœnitentia, nulla ibi fides, nulla conſolatio eſſe poteſt. qui enim ſibi non diſplicent in vitiis ſuis, nihil aliud quàm iram Dei, terrores & deſperationem concipere queunt. Contextus ergo Prophetæ notandus eſt, qui ſanationi cōſolationem non temerè ſubiungit. Quorum enim curati ſunt morbi, ſimul animi lætitiam & conſolationem percipiunt, qua fuerant priuati. Vbi verò adiungit, LVGENTES, videtur ſpecialiter notare pios, qui numero pauci erant: vt ſatis conſtat ex Prophetarum querimoniis, qui in ſtuporem, quo paſſim correptus erat populus, inuehuntur. Eos ergo deſignat quos in communi reatu ſerius dolor ad luctum cogebat, & qui non modò populi mala deflebant, ſed anxiè gemebāt ſub onere iræ Dei: quum alij ſecurè deliciarentur.

19 CREO FRVCTVM.) Explicatio eſt ſuperioris ſententiæ, qua videlicet ratione Dominus conſolationem huic populo præbebit: hoc eſt, quia pacem ei promittet atque offeret. Nam per FRVCTVM LABIORVM ſignificat ſe effecturum vt ipſi audiant lætos nuntios de pace, a quibus exhilarentur. Mihi enim loqui videtur de publicatione pacis, quod miniſteriū Prophetis commiſſum erat: ac deinde Apoſtolis & aliis miniſtris Euangelij mandatum eſt: ſicuti docet

2. Cor. 5. 20 Paulus, ipſos legatione fungi pro Chriſto, ad reconciliandos homines Deo. Repetitio in voce Pacis non modò ad certitudinem, ſed continuum etiam tenorem notandum valet. acſi diceret, Nihil nūc auditis præter horribiles minas. Silet doctrina gratiæ & ſalutis: quia non eſtis capaces. Ea eſt contumacia veſtra, vt terroribus & minis vobiſcum agendum ſit. Sed aliquando reſtituam doctrinam pacis: & labia Prophetarum aperiam, qui ipſam vobis annuncient. LONGINQVIS. Hoc ideo additum eſt, quòd populus qui in exilium abductus erat, hęc ad ſe pertinere non putaret, quia lōgè aberat: ſed ad eos fortaſſe qui domi erant. Nam exilium erat veluti ſpecies abdicationis. Atqui denuntiat Propheta, quantumuis longè diſſiti ſint, huius tamen gratiæ fore participes. Finis demum vel effectus additur, quòd velit Deus populum ſanare, hoc eſt, ſaluum pręſtare & incolumem. Vnde colligimus quod nuper attigi, quicquid ad plenam & ſolidam Eccleſię felicitatem

citatem pertinet, merum eſſe Dei donum. Paulus videtur hunc locum attigiſſe, Epheſ.2. vbi di- *Ephe.2.17*
cit Chriſtum attuliſſe pacem iis qui propè, & iis qui procul. Loquitur autem de Gentibus & Iu-
dæis nam Iudæi propinqui erant: propterea quòd Deus cum ipſis fœdus inierat: Gentes remotæ,
quòd ab eo fœdere alienæ eſſent. Atqui Propheta de Iudæis tantummodò videtur loqui. Reſpõ-
deo, à Paulo retineri verum Prophetæ ſenſum, ſi modò ritè omnia expendantur. Ideo enim lon-
ginqui dicuntur hoc loco Iudæi, quòd Dominus videretur ipſos è domo ſua expuliſſe: atque in
eo ſimiles erant Gentibus. Quum igitur abdicationis illius tempore, nihil inter ipſos & Gentes
diſcriminis eſſet: meritò Paulus, velut in eodem gradu vtroſque locans, illos Gentibus adæqua-
uit: atque ita iis accommodauit quod Propheta de Iudæis protulerat. ſicuti non abſimili modo
alibi locum Hoſeæ ad Gentes transfert. *Rom.9.[?]*

20 IMPII AVTEM.) Quum prius de pace loquutus ſit, qua pij fruentur: impiis contrà *Hoſ.1.10*
bellum aſſiduum & perpetuas animi exagitationes atque perturbationes denunciat: vt ſcilicet
pij inſigne pacis beneficium pluris æſtiment: deinde, vt reprobi ſciant ſic filiis Dei promitti pacē,
vt nihilo melior eorum conditio futura ſit. Quoniam autem reprobi falſò obtendunt nomen
Dei, & inaniter in eo gloriantur, Propheta oſtendit nullam eſſe cauſam cur ſibi huius promiſſio-
nis nomine placeant, aut quicquam ſibi arrogent, cùm pacis nullo modo participes eſſe poſſint:
nec eis quicquam profuturum ſit, quòd Deus populi ſui miſertus, ipſum recipiat in gratiam, eiq;
iubeat pacem nuntiari. TANQVAM MARE. Elegans eſt illa Maris ſimilitudo, & aptiſsima ad
explicandam inquietudinem impiorum. nam in ſeipſo turbatur mare: tametſi a vento non im-
pellitur, tempeſtatibus horrendis agitatur: fluctus reciproci ſibi in eo bellum mutuò gerant, &
facto graui impetu, ſeſe frangunt. Eodem modo impij turbantur inteſtino malo, quod in ipſorū
animis defixum eſt. Terret enim & conturbat ipſos conſcientia: qua nullum grauius tormentū,
nullus ſæuior carnifex eſſe poteſt. Furiæ agitant & inſectantur impios non ardentibus tædis, vt
in fabulis, ſed angore conſcientiæ, & fraudis cruciatu. nam ſua quenq; fraus, & ſuus terror maxi-
mè vexat: ſuum quenque ſcelus agitat, amentiáque afficit: ſuæ malæ cogitationes, conſciētiæque
animi terrēt. Aptiſſimè igitur impios procelloſo mari & turbulento comparauit. Quiſquis autē
has perturbationes, & diros animi cruciatus effugere vult, pacem quam Dominus ipſi offert, ne
reiiciat. Hîc nihil medium eſſe poteſt. niſi enim abiectis cupiditatibus hanc pacem admiſeris,
angi te miſerè ac cruciari neceſſe erit.

21 NON EST PAX.) Confirmat ſuperiorem ſententiam: nempe reprobos fruſtra paci
quærēdæ daturos operam, quia vbique bellum ipſis occurret nempe Deus eſt qui bellum denū-
tiat: nullus igitur eſt paci locus. Impij quidem pace frui vellent, eamque vehementer optant. ni-
hil enim magis cupiūt quàm ſecuri eſſe, & ſopire conſciētias ſuas, vt liberè delicientur, & vitiis
ſuis indulgeant. Repellunt cogitationes de iudicio Dei, ſtuporémq; & indolentiam acceſſunt, e-
áſque optimas rationes & vias pacis eſſe putant: ſed nunquam ipſi fruentur. Donec enim recon-
ciliati fuerint Deo, conſcientia ipſorum iis moleſta eſſe, ac bellum gerere non deſinet. Deum er-
go vnicum pacis authorem inducit, qui horribili denunciatione delicias extorqueat Iudæis: &
Deum ſuum vocat aduerſus inanem iactantiam illorum qui falſò nomen eius obtendebāt. Nec
enim poſſunt agnoſcere Deum, quandiu Prophetam eius & doctrinam reſpuunt. Ideo Prophe-
ta intrepidè pronunciat ſe mandatum habere à Deo, vt bellum ipſis perpetuum indicat.

CAPVT LVIII.

1 *CLama in gutture, ne cohibeas: quaſi tuba exalta vocem tuam, & an-*
nuntia populo meo peccatum ſuum, & domui Iacob *iniquitatem*
ſuam.
2 Me *tamen quotidie quærunt, & ſcire vias meas volunt: quaſi*
gens quæ iuſtitiam fecerit, & iudicium Dei *ſui non intermiſerit: ſci-*
ſcitantur ex me iudicia iuſtitiæ, appropinquare Deo *volunt.*
3 *Quare ieiunauimus, & non aſpexiſti? humiliauimus animas noſtras, & neſciuiſti?* Ec-
ce quo die ieiunatis, inuenitis voluntatem, & omnes facultates veſtras exigitis.
4 Ecce, *ad litem & contentionem ieiunatis: atque vt percutiatis pugno impio. Ne ieiu-*
netis ſicut hodie, vt audiri faciatis in excelſo vocem veſtram.
5 An *tale eſt ieiunium quod elegi? vt die affligat homo animam ſuam, & quaſi iuncus*
demittat caput ſuum, ſternat ſaccum, & cinerem? An *hoc vocabis ieiunium, & diem*

gratum Iehouæ?
6 *Annon hoc eſt ieiunium quod elegi? ſoluere colligationes impias, diſſoluere faſciculos*
graues, oppreſſos dimittere liberos, atque vt omne iugum abrumpatis?
7 *Annon vt partiaris eſurienti panem tuum, & pauperes vagos inducas domum? Si*
videris nudum, operias eum, & à carne tua ne te abſcondas?
8 *Tunc proferetur vt aurora lux tua: & ſanitas tua protinus germinabit: iuſtitia anteibit*
faciem tuam, & gloria Iehouæ colliget te.
9 *Tunc inuocabis, & Iehoua exaudiet: clamabis, & dicet, Ecce adſum: ſi abſtuleris è*
medio tui onus, & emiſſionem digiti, & ſermonem " vanitatis.

" Vel, inutilem.

10 *Si effuderis famelico animam tuam, & animam afflictam ſatiaueris, orietur in tene-*
bris lux tua, & caligo tua erit ſicut meridies.
11 *Et deducet te Iehoua ſemper, & ſaturabit in ſiccitatibus animam tuam, & oſſa tua*
ſaginabit. Et eris quaſi hortus irriguus: & ſcaturigo aquarum, cuius aquæ non de-
ficiunt.
12 *Et erunt ex te qui inſtaurent deſerta ſeculi: fundamenta generationis & generatio-*
nis excitabis. Et vocaberis rupturæ reparator, director ſemitarum ad inhabitandum.
13 *Si auerteris à ſabbato pedem tuum, nec facias voluntatem tuam, in die ſancto meo, &*
vocaueris ſabbatum delicias ad conſecrandum Iehouæ, eò quòd ſit honorabile, & hono-
rem illi tribueris, vt non exequaris vias tuas, nec inueniatur voluntas tua, nec loquutus fue
ris verbum:
14 *Tunc delectaberis in Iehoua, & equitare te faciam ſuper excelſa terræ: & pa-*
ſcam te hæreditate Iacob patris tui: quia os Iehouæ loquutum eſt.

IN CAPVT LVIII.

CLAMA.) Malè fuit diuiſum hoc caput: quoniam hæc ſuperioribus cohærent.
1 Quare, ſi tenere mentem Prophetæ velimus, ſic à nobis hæc legenda ſunt, acſi nulla ſectio facta eſſet. Teſtatus eſt Propheta ſic puniendum eſſe populum, vt tamen pacis ſpes reliqua eſſet: deinde impiis qui ſupino faſtu Deum eludunt, bellum perpetuum indixit. Nunc confirmat eam doctrinam: ac diuinitus ſibi has partes docet eſſe iniunctas, vt CLAMET GVTTVRE, hoc eſt quod vulgò dicimus, *A plein goſier.* Quorſum id? nempe vt annuntiet populo peccata ſua. Non loquitur de ſola contentione vocis, ſed vehementiam Verbi & ſeueritatem intelligit, qua maximè hypocritæ opus habent, acſi Deus fulmina è cælo iacularetur. Sibi enim placent in vitiis ſuis, niſi arguantur ſeuerius, atque in lucem pertrahantur: imò niſi violenter proſtrati cadant. Quod addit, NE COHIBEAS, modus eſt loquendi valde tritus Hebræis: Loquor, & non taceo. Vulgò dicimus, *Crie ſans eſpargner.* Diximus Prophetam non loqui de ſimplici vocis ſono, ſed obiurgationem ſeueram & aſperam ſignificare, qua hypocritas percelli operæpretium eſt. Exempli gratia, Si Prophetæ de Lege Domini ſolùm verba facerēt, atque oſtenderēt quę ſit regula bene & ſanctè viuēdi, cōmendarent cultū Dei, vitia quoq; reprehenderent nulla adhibita vehemētia, quid efficerēt apud hypocritas, quorum conſcientia ſic ſopita eſt, vt nequeat niſi admotis aculeis excitari? Itaque ſimplex docendi ratio non ſufficeret, niſi acrius inſtarent, atque fulmina verborum in ipſos contorquerent. Paulus etiam imitatus Prophetas, poſtquam vniuerſum genus hominū damnauit, maiore vehemētia inſurgit in eos qui ſpeciē aliquā ſanctitatis præ ſe ferebant, & abutebātur patientia Dei, Ecce, tu Iudæus cognominaris, & acquieſcis in Lege, & gloriaris in Deo, & noſti voluntatē, ac probas eximia, inſtitutus ex Lege: confidiſque teipſum ducē cæcorū, lumen eorum qui in tenebris ſunt, eruditorem inſipientium, doctorem imperitorum, habētem formam cognitionis & veritatis per Legem. Qui igitur doces alium, teipſum non doces: qui prædicas non furandum, furaris, &c. Talibus iudicium Dei & horrendam vltionem denuntiat: quòd bonitate eius abuſi ſint, atq; inaniter eius nomine ſe iactēt. Ita hoc loco Propheta nominatim aduerſus Iudæos ſtylū ſtringit, qui Dei nomine gloriabātur, ſe tamē aduerſus ipſum efferebāt. Hęc igitur ratio tenenda eſt aduerſus hypocritas, qui inanem præ ſe ferunt ſpeciem ſanctitatis, ſi modò ritè atque

Rom. 2. 17

vtiliter

vtiliter officio noſtro fungi velimus. Quemadmodum Dominus hoc belli genere exercuit Prophetas, ita & nos hodie exerceri neceſſe eſt. ne diſſimulemus, aut perfunctorie arguamus ipſos: ſed omni contentione inuehamur. Obiici poſſet, Si Dominus iubet argui peccata populi, cui promittit pacem: dubium non eſt quin reliquam voluerit ei facere ſpem ſalutis. Et tamen certũ eſt iſta reprobis, quibus antea bellum indixerat, deſignari. Reſpondeo, tunc pios exiguo fuiſſe numero. pauci enim oblatam ſibi pacem amplectebantur. Cùm ergo propinquæ pacis ſpem facit Iſaias, exiguum illum gregem ſpectat: cùm bellum indicit, multitudinem terret, quæ aliena erat à Deo, omniaque monita contemnebat. Is enim erat populi ſtatus, vt vix quicquã puri aut integri maneret, quemadmodum cap. 1, vidimus. *Sup. 1. 21* Meritò igitur nominauit DOMVM IACOB, cùm maior populi pars corrupta eſſet. ac ſedulò in Prophetis notanda eſt hæc diſtinctio, quòd nunc voces ſpargunt in totum vulgus, nunc ſermonem reſtringant ad paucos fideles. nec verò abſque ſalſa & amara ſubſannatione populum ſuum & filios Iacob nominat, qui ab origine ſua exciderant, & turpiter deſciuerant à Patrum fide. Quare ironica eſt conceſſio. ac ſi diceret nullã prærogatiuam obſtare quo minus audiant quod merentur.

2 ME TAMEN QVOTIDIE QVAERVNT.) Hîc omnem obloquendi materiam adimere voluit hypocritis, quibus exceptiones iſtæ in promptu erant, Nos timemus Deum, colimus, amamus, atque eum quærimus toto affectu. *Gen. 17. 1* cur nos tanquam impios obiurgas? nam inſtituere vitam noſtram volumus ex præſcripto Legis. Vt occurrat huic exceptioni, negat quicquã ab ipſis purè aut ſyncerè agi: omnia ficta eſſe & ſimulata: itaque nullius eſſe momenti apud Deum, qui integrum animum requirit. Notandus eſt hic ordo quem Propheta ſequutus eſt: poſtquam enim bellum denunciauit impiis & hypocritis, ſeuerè iam ipſos arguit: atque prætextus adimit, & fucos quibus ſe obtegebant. Sic enim tractandi ſunt hypocritæ, & velut educendi e latebris: quia nihil apud ipſos alioqui doctrina proficere poſſet. Nec tantùm hic ordo piis doctoribus tenendus eſt: ſed vnuſquiſque in vſum ſuum hanc docendi rationem accommodare debet, ne ſibi placeat, aut vitiis ſuis blandiatur: ne fucum ſibi faciat, aut præſtigiis Satanæ illudi patiatur. Integrum ergo & purum animum afferat, ſi proficere in doctrina Verbi, & Deo gratus eſſe velit. Etſi autem perfidis & mendacibus concedit Iſaias aliquam ſanctitatis ſpeciem: rurſus tamen amarulenta figura eos perſtringit, acſi diceret in eorum improba iactantia nimis craſſam eſſe fraudem. Ita non ſimplex ironia eſt, ſed cõiũcta ſimul eſt expoſtulatio, quòd Deum in ſpeciẽ promereri ſatagant. verùm, ſi quis propius examinet ipſos, & totam eorum vitæ rationem expendat, animos longè alienos à Deo eſſe intelliget. SCISCITANTVR EX ME. Qui his verbis putant hypocritas expoſtulare cum Deo, & inſurgere in ipſum, quaſi litem cum eo ſuſcepturi, Prophetæ mentem aſſequuti non ſunt. Id quidem fieri paulò pòſt fateor. ſed antequam eò deſcendat, laruam fictæ pietatis illis detrahit. Poſtquam ergo dixit eos quotidie Deum quærere, acſi nulla illis eſſet potior cura quàm pietatis: pergit in eadem ſententia, ac dicit ipſos ſciſcitari iudicia, vt Deum colant, & teneant regulam bene viuendi, nempe dum ſimulant ſe ardere ſtudio pietatis. Et ſanè Propheta hîc præcipua fidelium exercitia recenſet, quæ interdum oſtentant impij. Hoc autem in pietate ſummum eſt, inquirere de voluntate Dei, vt vitam noſtram ad eius regulam inſtituamus: pendere ab ore ipſius. Sed ita filios Dei mendaciter æmulantur hypocritæ, vt quæ ad verum Dei cultum pertinent tenere, atque interdum optimos quoſque ſuperare videantur.

3 QVARE IEIVNAVIMVS.) Progreditur vlterius in eodem argumento: & dicit fictos ac præpoſteros Dei cultores non modò excæcari ſua ſimulatione, ſed etiam turgere faſtu, vt audeant palàm obſtrepere Deo, & vbi durius ipſos vrget conqueri, acſi magna ipſis fieret iniuria, An reiicis obſequia noſtra, ieiunia & preces? cur tibi grata non ſunt? an fruſtra nos torquemus? Conceſſit, vt iam dictum eſt, hypocritis quandam ſanctitatis ſpeciem, qua homines fallunt: ſed nunc intus ſuperbia quoque inflatos eſſe & ebrios ſignificat, cùm ficta habẽt opera, quibus Deo ſatisfieri putant: atque eo prætextu aduerſus Prophetas efferuntur, ſibique in maximis vitiis indulgent: qualia ſunt, incredulitas, rebellio, & contumacia in Deum: diffidentia, crudelitas, fraudes, rapinæ. Hæc leuia ſunt apud ipſos: atque ieiuniis aut aliis exercitiis externis facilè eluuntur. nam ea ſunt præclara ipſorum merita in quibus cultum Dei conſiſtere putant, & vnde ſperant *Mat. 23. 24* ſcelerum omnium expiationem. Ita excolant culicem, atque integrum camelum deglutire non dubitãt. Si tales fuiſſent ſoli Iudæi, & mundus ingenium mutaſſet, procul nobis quærenda eſſent exempla: ſed cùm idem quotidie experiamur, non eſt quòd multum in expoſitione huius loci laboremus. Porrò querimonia hæc referri poteſt tam ad verbum, quàm ad manum Dei. Dominus enim vtroque modo iudicat hypocritas. Arguit enim verbo, & pœnas ſumit de obſtinata malitia ipſorum. Ergo tam ad ferulas, quàm ad ſuperiorem obiurgationem hæc referri poſſunt. Ego verò libenter de verbo interpretor, vt obiurget hypocritas, qui iactabant ieiunia ſua, eáque reprehenſionibus Prophetarum opponebant: acſi veri eſſent cultores Dei, atque immeritò traducerentur. Nam ab iis diſſentio qui populum expoſtulare cum Deo exiſtimant, quòd durius in exilio tractetur. Potius conqueri mihi videtur ac Prophetis,

quòd ſeuerius ipſum & vehementius obiurgarent. Iudæi enim volebant pij & religioſi haberi: nec poterant æquo animo ferre, quòd impietatis & nequitiæ damnabantur. Ideo Propheta detegit affectus ipſorum, atque oſtendit bellum ab iis ſuſcipi cum Deo, ne quid ſibi priuati negotij cum ipſo eſſe putent. Secunda parte verſus refellit in Dei perſona quas hypocritæ virtutes ebuccinant: quia ſcilicet non exuant interea prauos carnis affectus, neque incipiant à ſui abnegatione. hoc enim maximè damnat, quòd ſuis deſideriis addicti ſint: deinde ſpecies quaſdam vitiorum enumerat. vnde colligere promptum fuit, nulla reſipiſcendi cura eorum cor tangi.

4 Ecce ad litem.) Hic verſus cum fine ſuperioris coniungi debet. nam cùm priore membro induxiſſet hypocritas conquerentes de vehementia & aſperitate Prophetarum: poſteriore rationem reddidit, cur eorum ieiunia, aliáque opera Dominus auerſetur, quòd ſcilicet à puro animi affectu non prodeant. Oſtendit autem qualis eorum animus ſit, à fructibus. nam reuocat ipſos ad officia ſecũdæ Tabulæ, ex quibus facilè deprehenditur quales ſimus. Animi enim puritas in eo ſeſe oſtendit, cùm viuimus innocẽter, atque ab omni fraude & iniuria abſtinemus. Hæc ſunt puri affectus indicia, ſine quo Dominus omnes externos cultus reſpuit, imò execratur. Vbi verò fraudes, rapinæ, iniuriæ vigent, ibi nullum Dei timorem eſſe certiſsimũ eſt. Exprobrat ergo hypocritis, quòd ex ieiuniis maiorem captant licentiam peccandi: atque eò magis cupiditatibus ſuis obſequuntur. Hoc quotidie experimur. nec enim ſolùm ieiunant plerique vt expient fraudes & latrocinia ſua, ac liberius prædentur: ſed etiã vt ieiunij tempore plus otij habeãt ad expendendas rationes ſuas, perlegenda inſtrumenta, & ſupputanda fœnora, & cõminiſcendas rationes quibus obæratorum bona ad ſe attrahant. Quare ſæpius hunc laborẽ in Quadrageſimæ tempus & ſtata ieiuniorum tempora reiiciunt. quemadmodum alij inſignes hypocritæ plures Miſſas quotidie audiunt, vt liberius & ſine vlla interpellatione, ſub religionis prætextu, fraudes & proditiones ſuas moliantur. Tandem ieiunia eorum, vtcunque pretioſa ab ipſis ducãtur, repudiat: quia hoc modo ira Dei magis prouocetur. continuò pòſt preces etiam reiicit. vnde apparet ſicuti fuſius diſſeruimus capite primo, nulla officia abſque ſyncera cordis integritate Deo probari. Nullum certè ſacrificium excellentius eſt inuocatione Dei: videmus tamen vt preces omnes vitiet, ac contaminet impuritas cordis. Cæterùm, quia ieiunium orationi coniungi ſolet, id pro confeſſo ſumit Propheta. Eſt enim appendix orationis. Vetat igitur ab eiuſmodi hominibus inſtitui ſolennes preces cum ieiunio: quia nihil aliud proficient, quàm vt pœnas grauiores Dominus de ipſis ſumat. Atque hinc colligimus (quod iam antea dictum eſt) Dominum externa opera non morari, niſi præluceat verus eius timor. Ieiunium quale Iudæis in vſu erat, hîc per ſe non improbatur, quaſi ſuperſtitioſus ritus: ſed abuſus ieiunij, & praua fiducia. Quod diligẽter notandum eſt: quia nobis longè aliter agendum eſſet cum Papiſtis, ſi ipſorum ieiunia reprehenderemus. Nihil enim præter ſuperſtitionem continent, cùm huic aut illi diei, aut certis tẽporibus alligata ſint, quaſi reliquo tempore ingurgitare ſeſe liceat: cùm putant carnem immundã eſſe, atq; interea quaſuis delicias ſibi permittunt: modò ſemel tantùm ſe ingurgitent die ieiunij, egregiè ſe functos eſſe arbitrantur. Quum igitur nihil omnino ſit in iis quod probari queat, ſimpliciter à nobis damnari poſſunt: ſed alia fuit hæc diſputatio. Ieiunium enim quod obſeruabant Iudæi, per ſe probandum erat, quoniã à Deo inſtitutum: ſed falſa opinio reprehendẽda. In Papiſtis verò, & falſa opinio, & inſtitutio ipſa, cùm peruerſa ſit, damnanda eſt. Hoc commune habent Papiſtæ cũ Iudæis, quòd eo ſe defungi coram Deo, & meritorium opus eſſe putent. At ieiunium cultus Dei non eſt, nec per ſe ab ipſo requiritur: quemadmodum ea opera quæ in Lege præſcribit: ſed externum exercitium eſt, quod orationi ſubſeruit, aut domandæ carni vtile eſt, aut teſtificãdæ humiliationi noſtræ: cùm velut rei, iram Dei in aduerſis rebus deprecamur. Sed de vſu ieiunij & fine ipſius vide plura in noſtra Inſtitutione.

Supr. 1. 11. *Cap. 8. ſect. 200. & 9. ſect. 11.*

5 An tale est.) Confirmat ſuperiorem ſententiam: atque oſtendit ieiunium per ſe neque appeti à Deo, nec probari: ſed quatenus in verũ finem dirigitur. Noluit autem ipſum penitus abrogari, ſed peruerſum vſum: quòd ſcilicet in eo ſtatuerent cultum Dei: ac poſthabita vel etiam neglecta vera pietate, corporale exercitium ſufficere putarent. ſicuti ſemper hypocritæ externos ritus quaſi piacula obtrudunt ad placandum Deum. Porrò quia homines pro ſua temeritate definiunt cultum Dei, diſertè nos hîc reuocat ad ſuum arbitrium: ne quicquid rectum iudicat ſenſus noſter, ab ipſo probari exiſtimemus. Quanuis enim ſibi placeant, miróque ſupercilio elati ſint, & arroganter ſe iactent, Dominus ipſos repudiat, atque execratur: quia ius eligendi ſibi vni vendicat. Porrò Eligere tantundem valet ac gratum habere. Negat autem ſe oblectari ſi quis diem vnum famelicus trãſigat, deinde incedat triſtis & incuruus. Nã apta ſimilitudine vſus eſt Propheta: quòd iuncus, quanuis rectus ſit, facilè inflectatur: ita hypocritæ ſeſe flectunt, & caput incuruãt, quaſi macie cõfecti: vel oſtẽtant inanẽ aliquam ſpeciẽ humilitatis. Voluit ergo Propheta perſtringere ſuperſtitioſos geſtus, in quibus hypocritæ ſanctitatẽ aliquã conſtituunt. Saccum et cinerem. Hæc etiã annexa erant ieiunio: præſertim cùm ſolẽni ritu pœnitentiam profitebantur. etenim ſe induebant ſacco, & cinere caput aſpergebãt. Atqui ſanctum & probatũ

Deo

Deo fuit eiuſmodi exercitium: atque videmus Prophetas dum ad pœnitentiam hortantur popu- Ionæ.3
lum, ad ſaccum & cinerem conclamare. Sed quemadmodum diximus hîc ieiunium per ſe non reprehendi: ita externi hi ritus ab Iſaia nõ damnantur, ſed hypocritas obiurgat, quòd eos à veritate ſeparent. Si quæratur, An ſaccus & cinis noſtro tempori conueniant: reſpondeo, eſſe res medias, quibus in ædificationem vti licet. Cæterùm in luce Euangelij, quo nobis libertas data eſt, talibus figuris opus non eſt. Simul obſeruandum eſt diſcrimen Orientalium nationum, quæ variis cæremoniis abundant, à noſtris quæ multò ſimplicius ſeſe gerunt. Quod ſi illos imitari vellemus, nihil aliud eſſet quàm ſimias agere, aut hiſtrionicam exercere. Nihil tamen prohibet quo minus ſupplicum more ſordidas veſtes induant, quibus propoſitum eſt reatum ſuum ſateri. DIEM GRATVM IEHOVÆ. Hinc apparet ſolennibus precibus, cùm ſacer conuentus haberetur, adhibitum fuiſſe ieiunium. nam ieiunium, orationis acceſſio eſt: ſicuti ſæpe diximus:
quemadmodum videmus etiam à Chriſto orationi adiunctum fuiſſe. Non eſt igitur inſtitutum Mat. 17. 21
per ſe, ſed in alium finem dirigitur.

6 AN NON HOC EST.) Oſtendit Propheta quæ ſint vera officia pietatis, & quæ nobis potiſſimùm à Deo commendẽtur: nempe, vt miſeros & graui onere preſſos ſubleuemus. Sed videtur in vniuerſum Propheta ieiunium tollere, cùm opera recenſet in ipſius locum, quæ Deo longè gratiſſima ſunt. Reſpondeo, ieiunium probari, vbi charitati coniunctum eſt. Quamobrẽ Propheta nos ad illud principium reuocat: vt integræ & puræ conſcientiæ ſint, vt mutuam inter nos beneficentiam exerceamus: quia ſi vigeat hic ordo, tunc ieiunium quod accedet, gratũ Deo & acceptum erit. Atqui nulla hîc mentio fit de puritate cordis. Reſpondeo, ipſam ab operibus, ſeu à fructibus deſignari. Ex his enim qualis ſit animus facilè conſtat. deinde commemorat officia ſecundæ Tabulæ, qua ſynecdochicè totam Legis obſeruationem comprehendit, vt alibi viſum eſt. Nec enim ſatis eſſet proximum beneficiis iuuare, ſi Deum interea contemneremus. Sed notandum eſt Prophetæ conſilium: quia enim charitas erga proximos non poteſt ſyncere coli, niſi quum eos in Deo amamus, ad probandum Dei timorem exigit hæc quaſi propria ſigna, ſi iuſtè, innoxiè & humaniter alij cum aliis verſamur. Adde quòd externa ſpecie contentus
non fuit. Nec certè illic viget charitas, vbi non regnat Spiritus Dei: atque ideo Paulus ipſam in- Gal. 5. 22
ter Spiritus opera recenſet. Cùm itaque de obſeruatione Legis agitur, non tantùm externa opera, ſed animi quoque affectus in rationem venire debent. COLLIGATIONES IMPIAS. Nonnulli exponunt Prauas cogitationes, quibus implicita ſunt hominum corda: ſed aliò reſpexiſſe mihi videtur Iſaias: nẽpe, quòd hypocritæ ſint plurimum crudeles in pauperibus vexandis, grauiaque illis onera imponant. Nexus ergo ſiue colligationes vocat, quæ vulgò grauamina dicuntur. Eodemque pertinet quod ſubiungit, DISSOLVERE faſciculos grauaminis ſub quorum videlicet pondere gemunt inopes & fatiſcunt. Iterum addit, OPPRESSOS dimittere liberos, atque eandem rem pluribus verbis deſignat. Non definit igitur Propheta ieiunium: ſed oſtendit quid Dominus priore loco ac potiſſimùm requirat, & qua ratione poſſit obſequium ei noſtrum probari, & qualiter animatos eſſe oporteat quibus ritè ieiunare propoſitum eſt.

7 AN NON VT PARTIARIS.) Proſequitur charitatis officia, quæ ſuperiore verſu attigerat. nam quum prius ab omni iniuria abſtinendum eſſe dixerit, nunc exercendam erga miſeros, & eos qui auxilio noſtro indigent, beneficentiam docet. Duæ enim ſunt rectitudinis & iuſtitiæ partes, primùm, vt neminem lædamus: deinde, vt opes & facultates noſtras in tenues atque inopes conferamus. Atque hæc duo inter ſe coniungi debent. nec enim ſatis eſt abſtinere ab iniuria, ſi egeno opem tuam neges: nec multum proderit te egeno opem ferre, ſi interim aliis eripias quod aliis largiare. Proximi enim præda aut furto iuuandi non ſunt: nec ſi quid iniquè, vel crudeliter, vel doloſe egeris, ficta compenſatione Deus in partem prædæ vocandus eſt. Duæ igitur hæ partes inter ſe cohæreant neceſſe eſt, ſi modò charitatem noſtram probari Deo & acceptam eſſe velimus. PANEM frangere iubens eſurienti, omnem excuſationem adimere voluit auaris & tenacibus, qui obtendunt, ſua ſibi habere licere, Hoc meum eſt: ergo mihi ſeruare licet. cur in commune conferam quod mihi à Deo datum eſt? Reſpõdet tuum quidem eſſe: ſed ea lege, vt famelico & ſitienti impertias: non vt ſolus comedas in ſinu tuo. Et certè hoc dictat naturæ ſenſus, fraudari iure ſuo qui eſuriunt, niſi ſuccurritur eorum inediæ: ſicuti triſte illud ſpectaculum ſeueris etiam & truculentis miſericordiam extorquet. Alias deinde ſpecies recenſet, quæ etiam ferreos animos ad ſυμπάθειαν ſolent inflectere: quo minus excuſabilis ſit eorum inhumanitas qui fraternæ inopiæ & neceſſitatis ſenſu non tanguntur. Tandem concludit: ET A CARNE TVA NE TE ABSCONDAS. vbi notanda eſt Carnis appellatio, qua intelligit vniuerſos homines, quorum neminem intueri poſſumus, quin, velut in ſpeculo, carnem noſtram contemplemur. Summæ igitur inhumanitatis eſt, eos deſpicere in quibus imaginem noſtram agnoſcere cogimur.

8 TVNC PROFERRETVR.) Oſtendit Propheta Deum nimis rigidum non eſſe, nec plus exigere à nobis quàm æquũ ſit. ac fruſtra cõqueri hypocritas, qui ipſum nimiæ ſeueritatis accuſant. Obſtrepũt enim, cùm dãnantur eorũ opera, ac reſpõdent nulla ratione ſatisfieri poſſe Deo,

ſe iam neſcire quid agendum ſit,aut quã viam ſequi debeant.Reſpõdet,nihil aliud ab ipſo quàm purum & ſimplicem animum,hoc eſt,integram conſcientiam requiri. Ea ſi adſit, propitium fore Deum,vt colligat eos,& ſanctitati teſtimonium reddat,atq; omni benedictionis genere proſequatur,quorum fallacias meritò caſtigat.Denique,nullam eſſe cauſam, cur ipſum nimis auſterum ac durum eſſe obmurmurent, quia beneficum & liberalem ipſum agnoſcent, cùm ita depoſita omni ſimulatione,ſe ad verum eius cultum comparabunt.Notanda eſt particula TVNC:quia ſignificat ex aduerſo hypocritas procul abeſſe à vero cultu Dei: cùm tamẽ ſanctiſſimi videri velint.Sed eos ſatis conuictos tenet,cùm ab operibus ipſos nec colere Deum, nec timere oſtendit. LVCIS nomine,proſperum ſtatum deſignat:quemadmodum nomine Tenebrarum,miſera & ærumnoſa vita ſignificatur. Atq; hæc locutio ſatis vſitata eſt Scripturis.Per SANITATEM denotat proſperũ & incolumem ſtatum,ſicuti alibi iterum videbimus: quia plagæ manu Dei ob peccata inflictæ populum deiecerant,vt tabeſceret quaſi ægrotus languore confectus.nullum enim genus morbi acerbius eſt,quàm vrgeri iuſta Dei vindicta, vel ſub eius maledictione conſumi. IVSTITIA bifariam accipi poteſt:vel pro teſtimonio iuſtitiæ,vel pro recto ordine:quia Deus rebus confuſis medebitur,rectéque omnia componet.Huc ergo tendit prior ſenſus, Vbi Deus tibi placatus fuerit,teſtimonium iuſtitiæ tuæ coram Deo & hominibus conſpicuum erit,acſi te apparitor quiſpiam præcederet.Sunt qui iuſtitiam accipere malint pro recta gubernatione, quæ Dei donum eſt, ſignúmq; paterni fauoris:& aliquoties vidimus vocem hanc ita ſumi apud Hebræos. Sed poſterius mẽbrum quod ſequitur, GLORIA DOMINI, &c.efficit vt priorem expoſitionem ſequi malim, Prodibit iuſtitia tua,id eſt,omnes te ſanctum & iuſtum agnoſcent,cùm antea reus ac cõuictus eſſes.Ita & gloria Domini ornaberis,cùm antea probris obrutus eſſes.Probroſi enim & ignominioſi reddimur,cùm ſcelerum noſtrorum pœnas damus.

9 TVNC INVOCABIS.) Proſequitur Iſaias id quod prius cœperat:nempe,omnia proſperè ceſſura Iudæis, ſi ita æquos & innoxios ſe præſtent, atque abſtineant ab omni iniuria, vt inde appareat eorum pietas & religio. Idem enim pronunciat quod dicitur ab Hoſea, & repetitur à Chriſto, Miſericordiam ſacrificiis pręferendam eſſe. Poſtquam ergo de charitatis officiis loquutus eſt,atque teſtatus bene futurum iis qui ea ſeruarent, ſubiicit, Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet te. Hæc enim præcipua eſt pars fœlicitatis noſtræ, ſi exaudiamur à Deo. contrà, nihil nobis infœlicius eſſe poſſet,quàm ſi aduerſum ipſum habeamus. Concedit autem precibus noſtris quòd vltrò & gratuitò largitur,vt fidem noſtram exerceat. nam ſi beneficia ſua dormientibus ſemper ingereret,omnino frigeret, imò ceſſaret precandi ſtudium,atque ita liberalitas Dei fomentum eſſet ſocordiæ. Etſi autem nos præuenit mera ſua gratia,vult tamen intercedere preces medias. Atque ideo ſubiũgit, Clamabis:& dicet, Ecce adſum.hæc enim promiſsio ſimul exhortationem continet,ne iaceamus otioſi. Quòd ſe ADESSE dicit,oculis quidem noſtris non apparet: ſed re ipſa declarat ſe nobis propinquum ac propitium eſſe.In fine verſus iterum repetit Iudæis,ſi reſipiſcant Deum fore placabilem. ac ONERIS quidem nomine comprehendit omnes moleſtias quæ pauperibus inferuntur:acſi diceret, Si deſieris moleſtus eſſe fratribus tuis,atq; ab omni vi & fraude abſtineas, Dominus proſequetur te omni genere benedictionis. DIGITI quoque emiſsio quam ſubiungit,continet omnes ſpecies iniuriæ. Dicimur enim Emittere digitum,cùm minamur proximis,aut crudeliter ipſos tractamus, aut aliquam inferimus violẽtiam. IN SERMONE vano. Tertia eſt ſpecies iniuriæ,qua nocemus proximo,dum aſtutis & fallacibus verbis,aut blanditiis ipſum circunuenimus. Omnis enim iniquitas vel occulta malitia & fraude conſtat,vel iniuſta violentia.

Hoſ.6.7.
Mat. 9.13. & 12.7.

10 SI EFFVDERIS.) Pergit commendare charitatis officia.hæc enim eſt ſumma totius cõcionis, Fruſtra homines colere Deum,ſi frigidas tantùm & nudas cæremonias ei offerant.neque hunc eſſe vel rectum & ſolidum Dei cultum, qui ſeuerè præcipit atque exigit vt iuſtè & innocenter viuamus cum proximis, nóſque & operam noſtram libenter ipſis impendere, promptéque & alacriter iis ſuccurrere parati ſimus,quoties neceſſe eſt. Atque huius officij notandæ ſunt duæ partes,quas diſtincte expreſſit Propheta.nam priore loco commendat nobis affectum miſericordiæ & humanitatis:altero autem,ad opus ipſum & effectum hortatur. Nec enim ſatis eſſet beneficiis proſequi homines,niſi propenſa erga ipſos, & benigna fuerit voluntas.Si diſtribuero omnes facultates meas in pauperes (inquit Paulus) charitatem autem non habuero, nihil ſum. Effundere ergo animam,nihil aliud eſt,quàm eorum miſeriis cõdoleſcere,atque ſic affici eorum penuria,ac ſi eam ipſi ſuſtineremus.ſicuti rurſum reſtricti omnes ſibique addicti,ferreo & obſeſerato corde eſſe dicuntur,claudere ſua viſcera,& prohibere affectus. Quod alij vertunt,Si protuleris animam tuam,frigidum eſt. Sequitur iterum eadem promiſſio, & ſub eadem figura vel ſimilitudine. Nam per TENEBRAS, aduerſum,per LVCEM,proſperum ſtatum deſignat: acſi populo diceret, Efficiet Dominus vt ceſſent omnes miſeriæ quibus nunc oppreſſus iaces,ac repentina fœlicitas exoriatur. Nullam ergo cauſam eſſe oſtendit cur expoſtulent cum Deo,quòd tam grauiter affligãtur.Emergerent enim protinus,& fœlici ſtatu fruerẽtur, ſi verè colerent Deum, eíque obedirent.

1.Cor.13.3.
1.Ioh.3.17.

11 ET DEDVCET.) Nunc clarius exprimit quod breuiter & figuratè dixerat, Deum videlicet ducem futurum:ita vt nihil ipſi ad plenam bonorum affluentiam deſit. Deducere enim dicitur,quum re ipſa ſentimus ipſum nobis præire,acſi ante oculos poſitum haberemus. Adiungit hoc non fore momentaneum,quia Deus in medio itinere nunquam ſuos deſerit: ſed infatigabili tenore beneficentiam erga eos ſuam continuat: ideóque promittit ſaturitatem in ſumma inopia:quia nunquam deeſt bonorum omnium copia Deo,qua ſubueniat ſuorum egeſtati:& pluris eſt eius benedictio,quàm largiſsimæ totius anni pluuiæ. Neque tamen lætũ & vberem frugum prouentum,vel copioſam annonam promittit fidelibus, ſed Deum illis fore nutritium, quanuis è terra alimenta non ſuppetant.Et hoc modo à Dei auxilio pendere iubet,atque eos eſſe contentos,licet non prorſus immunes ſint à ſterilitatis incommodo. Quo ſenſu paulò pòſt ſequitur, Eripiet oſſa tua. Neque enim bene & pinguiter ſaginatos fore dicit, ſed ita macilentos, vt in ipſa cute oſſa emineãt.Vocat igitur Oſſa,vacuos præ inedia vel fame, homines quibus nihil ferè præter aridam cutem & oſſa ſupereſt. Ac Iudæis cum penuria rerum omnium & macie luctandum fore ſignificat,donec à Deo reſtituantur. Eòdem pertinent ſimilitudines quas ſubiũgit, HORTI irrigui,& ſcaturiginis aquarum. Nec enim ſatisfacere ſibi poteſt Iſaias in exprimẽda beneficentia Dei: qua veros ſuos cultores dignatur, ne alibi homines quàm in ſeipſis quærant ſterilitatis cauſas.Summa eſt,fontem ipſum beneficentiæ Dei nunquam exareſcere,quin ſemper fluat,niſi viam ipſi noſtra culpa præcludimus. *Verſu ſequenti.*

12 ET ERVNT.) Per DESERTA,intelligit Iſaias horrendam vaſtitatem,quæ acciderat Iudæis,quum in exilium abducti ſunt.Terra enim redacta eſt in ſolitudinem, vrbs diruta,exciſum templum,populus in ſeruitutem redactus & diſiectus eſt. DESERTA porrò SECVLI vocat,quòd templum non potuerit ſtatim reparari, nec vlla eius inſtaurandi aut liberandi populi ſpes eſſet. Nam ſi qua vrbs exciſa aut diruta fuerit manentibus incolis, ſtatim inſtaurari poteſt: quòd ſi nulli ſuperſint incolæ,aut in longinquam regionem abducti ſint,& diutiſsimè abſint, nulla ſpes inſtaurandę illius vrbis eſſe poteſt:& portenti inſtar videbitur, ſi poſtquam diu euerſa iacuit, aliquis ſignificet eam reſtituendam à populo,qui periiſſe videtur,ac reparandam eſſe.Quum ergo incredibilis eſſet iſta promiſsio, Propheta dubitationi occurrere voluit:quia obiicere poterant, Si nos reſtituere vult Deus, cur languere tandiu ſinit? Reſpondet, nullam temporis moram obſtare Deo,quominus ea quæ diutiſsimè iacuerunt, in ſublime rurſus attollat. Nec verò hoc ad ædificium templi, quod cœpit Zerubbabel, & proſequutus eſt Nehemias,reſtringi debet: ſed comprehenditur,quæ aliquot ſeculis poſtea ſequuta eſt, Eccleſiæ inſtauratio. Quod dicit Ex te, tantundem valet atque,Ex illo populo veluti emortuo exorituros qui medeantur triſtibus ruinis, atq; ita architecti ſint vel opifices ad extruẽdam Ieroſolymam.Verbum בנו quidam paſſiuè vertunt:ſed quia hoc modo ambiguum ſenſum reddunt,actiua ſignificatio retinenda fuit.Paulò pòſt toti populo tribuere videtur,quod de aliquibus dixerat:idem tamen eſt ſenſus.Si enim quęritur,quis Ieroſolymam inſtaurauit? certè fuit ille populus: ſed ex ea multitudine quæ immenſa fuit, Dominus quaſi reiectis aliis,exiguum numerum delegit. Quidam intelligunt impares hominum copiæ vrbes fore,vt alias pridem dirutas extruere cogantur: quod videtur eſſe nimis remotum. In ſecũdo membro per Fundamenta vnius & alterius ſeculi, idẽ quod prius à Propheta dici putant:atq; intelligunt Fundamenta generationis,quæ diu iacuerunt:quũ ex iis ſtatim ædificium erigi atq; attolli deberet:nam varia impedimenta acciderunt, quibus opus illud interruptum eſt. ſed poſſumus referre ad futurum tempus, Excitabis ædificia, quæ multùm diúq; permanſura ſunt.Videtur enim diuturnũ Eccleſiæ ſtatũ polliceri:acſi diceret, Alia ædificia diuturna non eſſe:hoc verò multis ſeculis duraturum.Quòd ſi ad præteritum tempus quiſpiam referre malit,ego non magnopere contendo. ET VOCABERIS. Hic Propheta vtrunque comprehẽdit: nempe,quòd populus ſimilis foret diruto ædificio: deinde quòd rurſus in integrum reſtituendus eſſet. Hoc autem Iudæis tribuit, reparatores fore ac directores viarum: quòd ſcilicet Dominus eorum opera vſurus ſit. Omnia enim accepta ferre conuenit virtuti Dei, qui nos tanto honore dignatur,vt manus noſtras operi ſuo adhibeat. Inſignem hîc promiſsionẽ habemus de colligendis atque erigendis Eccleſiæ ruinis.qua in re quum Dominus labore noſtro vti velit,nos totos ei impendere ne dubitemus:ac tametſi reluctetur mundus, nóſque ſubſannet, atque inſanos iudicet,colligamus animos, omnéſque difficultates ſuperemus. Concipienda enim eſt animis certa fiducia,vbi Domini opus eſſe intelligimus,ac eius executionem nobis eſſe iniunctam. *Eſr.3.8.*

13 SI AVERTERIS.) Putant aliqui Prophetam alludere ad externam Sabbathi obſeruationem, quòd eo die iter facere non liceret. Quod etſi non repudio, longius tamen ſenſum patere arbitror:nam per ſynecdochen ſignificat totum curſum vitæ humanæ:vt ſatis vulgare eſt per Inceſſum,aut ambulationem, vitam noſtram deſignari. Ait igitur, Si deſinas pergere in tuo curſu, ſi tibi viam præcludas:ne pro arbitrio tuo ambules,&c Hoc enim eſt, A Sabbatho pedẽ auertere,quum hanc neceſſitatem nobis iniicimus,ne liberè & ſolutè in cupiditatibus noſtris vagemur. Quemadmodum verò prius ſub ieiunij ſpecie omnes cæremonias comprehẽdit,& externas laruas,in quibus ſanctitatem ſuam conſtituebant,eaſq; vanas & inutiles eſſe oſtendit: ita hoc loco *Exod. 20. 8.*

veram Sabbathi obſeruationem demonſtrat: ne conſiſtere ipſam in externo otio putent, ſed in vera abnegatione ſui, vt ab omni maleficio & iniuria, ab omni libidine & praua cogitatione abſtineant. Primùm Pedis voce opera deſignat: quòd cùm Iudæi aut iter facere, aut carnē coquere nō auderent die Sabbathi, interim proximos vexare, & miſeris inſultare nō verebantur: mox tamē tranſit ad voluntatem & ſermones, vt omnes partes obſequij quod debetur Deo, comprehendat. DELICIAS. Hoc nomen ad Deū, non ad homines referri debet: quia nihil gratius Deo, aut acceptius eſſe poteſt vera Sabbathi obſeruatiōe, & ſincero cultu. Sedulò enim hoc inculcat, perperam facere homines, ſi poſthabitis Dei mādatis, quæ nullius pretij ſint opera magni æſtimant: & admonet ex ſolo eius nutu iudicium fieri debere. Iterum verò ſpecies enumerat, quibus palàm faciat veram Sabbathi obſeruationem in abnegatione ſui & integra conuerſione conſiſtere. Ideóque volūtatem velut fundamentū ſtatuit: ex ea erūpunt ſermones, deinde opera. loquimur enim quæ animo cōprehendimus, & ſermone patefacimus voluntatem noſtrā, ac deinde exequimur. Quiſquis ergo Deum verè colere vult, neceſſe eſt vt carni ſuæ & voluntati omnino renunciet. Atque hinc perſpicimus cur tantopere Dominus in tota Scriptura Sabbathi obſeruationem commendet. Altius enim ſpectauit quàm ad externam cæremoniam: hoc eſt, otium & quietem: in quo Iudæi ſanctitatem ſummam ſitam eſſe putabant: quin potius voluit Iudæos abdicato carnis ſenſu, & affectibus valere iuſsis, ſe ſubmittere in obſequium: ſicuti nemo poteſt cæleſtem vitam meditari, niſi mundo & ſibi emortuus. Nunc quum abrogata ſit illa cæremonia, manet nihilominus veritas: quia Chriſtus mortuus eſt, ac reſurrexit, vt perpetuum ſabbathum habeamus: hoc eſt, feriemur ab operibus noſtris, vt Spiritus Dei potenter in nobis agat.

14 TVNC DELECTABERIS.) Videtur alludere ad nomen Deliciarum. Verbū enim תתענג quo vtitur Propheta, deducitur ab ענג, quo ante vſus erat, cùm ſummam ex vera Sabbathi obſeruatione voluptatem Dominū capere diceret. In ſumma, ſignificat populum nullam ex Deo oblectationem percipere, quòd ipſum prouocet, nec eius volūtati pareat: nam ſi vitam noſtrā componeremus in obſequium Dei, nos eius velut deliciæ eſſemus: ipſe viciſsim nobis deliciarū loco eſſet. Pronuntiat igitur non niſi per Iudæos ſtare, quominus Deo propitio freti hilarem & lætam vitam degant. Quibus verbis tacitè exprobrat eos ſibi propria culpa multas moleſtias accerſere. Addit equitaturos ſuper excelſa terræ: quibus verbis reditum in patriam & ſecuram illic habitationem promittit. Scimus enim Iudæam edito in loco ſitam fuiſſe ſupra vicinas regiones: quum Babylonis ſitus inferior atque demiſſior eſſet, vbi etiam populus quaſi in ſpelunca trepidè latebat. Apertius mox declarat quid ſignificauerit verbo EQVITANDI. Poſſeſſionem enim promittit eius regionis quæ promiſſa & data fuerat Patribus, & qua ipſi tunc fruebantur. deinde ad tēpus priuati fuerunt. QVIA OS DOMINI. Hoc addidit, vt abſq; controuerſia hæc omnia vera eſſe intelligerent: atque hoc referendum non ſolùm ad promiſſiones iſtas, ſed etiam ad initium capitis. Obiurgauit enim hypocritas, qui iuſtam ſibi cauſam tueri videbantur: ac meritò ſuorum ſcelerum pœnas luere oſtendit. Fruſtra etiam litigare cum Deo, & opponere opera ſua, quæ vana prorſus & inania erant. Itaque reducit ipſos ad verā Sabbathi obſeruationem, & bene habituros demonſtrat, ſi purè Deum coluerint. Tandem concludit non eſſe ipſis negotium cum homine mortali, ſed Deum eſſe iudicem, qui iſta pronuntiat.

CAPVT LIX.

1 ECCE *non eſt mutilata manus* Iehouæ, *quin ſeruet: neque aggrauata*
auris eius, quin audiat.
2 *Sed iniquitates veſtræ diſsidium fecerunt inter vos & Deum ve-*
ſtrum: & peccata veſtra operuerunt faciem eius à vobis, ne audiat.
3 *Nam manus veſtræ pollutæ ſunt ſanguine, & digiti veſtri iniqui-*
tate: labia veſtra protulerunt mendacium: lingua veſtra iniquitatem loquuta eſt.
4 *Nemo eſt qui clamet pro iuſtitia, nemo qui diſceptet pro veritate: confidunt rebus va-*
nis: loquuntur inania, concipiunt moleſtiam, pariunt iniquitatem.
5 *Oua reguli excludunt, & telas aranearum texunt: qui comederit ex ouis eorum, mo-*
rietur: ſi comprimantur, exibit vipera.
6 *Telæ eorum non erunt in veſtimentum: neque ſe tegent eorum operibus.* Nam opera
eorum ſunt opera "*iniquitatis: & opus violentiæ in manibus eorum.*

"aut, vanitatis.

7 Pedes

7 *Pedes eorum ad malum currunt, & properant ad fundendum ſanguinem innoxium: co-*
gitationes eorum, cogitationes " *vanæ: vaſtitas & contritio in vijs eorum.* "Vel, iniqui
8 *Viam pacis non nouerunt: nec iudicium eſt in greſsibus eorum: ſemitas ſuas peruerte-* tatis.
runt ſibi: quiſquis graditur per eas, neſciet pacem.
9 *Proptereа longè receſsit à nobis iudicium: nec apprehendit nos iuſtitia. Expectauimus*
lucem, & ecce tenebræ: ſplendorem, & ecce in caligine verſamur.
10 *Palpamus ſicut cæci parietem: ſicuti qui oculis capti ſunt, palpamus. Impingimus in me-*
ridie tanquam noctu: in locis ſolitarijs tanquam mortui.
11 *Nos omnes quaſi vrſi vociferamur: & quaſi columbæ ſuſurrando ſuſurramus. Expe-*
ctauimus iudicium, & non apparet: ſalutem, & longè ſtetit a nobis.
12 *Quoniam multiplicatæ ſunt iniquitates noſtræ coram te, & peccata noſtra* " *teſtata* "Vel, reſpō
ſunt contra nos. Quoniam iniquitates noſtræ nobiſcum ſunt, & peccata noſtra cognoſci- dent nobis.
mus.
13 *Iniquè egimus, & mentiti ſumus Iehouæ, & abducti ſumus à tergo Dei noſtri, lo-*
quentes calumniam & defectionem: concipientes & proferentes ex corde verba men-
dacij.
14 *Et actum eſt retrorſum iudicium: & iuſtitia procul ſtetit. Quoniam corruit in platea*
veritas, & æquitas non potuit prodire.
15 *Defecit, inquam, veritas: & qui receſsit à malo, prædæ fuit expoſitus. Et vidit Ieho-*
ua, ac diſplicuit oculis eius, quòd non eſſet iudicium.
16 *Vidit, inquam, quòd non eſſet vir: & admiratus eſt, quòd nemo* " *intercederet. Itaque* " Vel, occur
" *ſalutem ei attulit brachium ſuum: & iuſtitia eius, ipſa ſtabiliuit eum.* reret. "Vel, ſalu-
17 *Et induit iuſtitiam ſicut loricam: & galeam ſalutis capiti ſuo. Induit, inquam, vltionem* tem illi fe- cit brachiū
quaſi veſtem, & indignatione amictus fuit vice pallij. ſuum.
18 *Quaſi propter retributiones, quaſi ad reddendam vindictam, hoſtibus ſuis indignatio-*
nem, vicem inimicis ſuis, inſulis vicem reddet.
19 *Proinde timebunt ab occidente nomē Iehouæ, & ab ortu ſolis gloriam eius: quia veniet*
quaſi flumen hoſtis, & Spiritus Iehouæ " *impellet.* "Vel, fuga-
20 *Et veniet Sioni redemptor, & ijs qui redierint ab iniquitate in Iacob, dicit Iehoua.* bit eum.
21 *Et ego cum ipſis hoc fœdus meum (ſancio) dicit Iehoua. Spiritus meus qui ſuper te eſt,*
& verba mea, quæ poſui in ore tuo, non recedent ex ore tuo, neque ex ore ſeminis tui, ne-
que ex ore ſeminis ſeminis tui, dicit Iehoua, ab hoc tempore vſque in æternum.

IN CAPVT LIX.

1 ECCE NON EST MVTILATA.) Hæc concio ſimilis ferè eſt ſuperiori: nam
& quum hypocritis laruam detraxerit, qui ſe inaniter iactabāt, eóſque iuſtas lue-
2 re pœnas oſtenderit: nunc obiectionibus alijs reſpondet. Solent enim hypocritę Deum aut infirmitatis, aut ſeueritatis nimiæ arguere. Oſtēdit igitur ei nec potentiam ad ſeruandos ſuos, nec voluntatem deeſſe: ſed ipſorum prauitate impediri, quominus beneficentiam erga ipſos ſuam exerceat. improbè ergo expoſtulare eum Deo, & calumniari dum iſta obiiciunt, quum ſeipſos potius accuſare debeant. Atque emphaſin habet particula הן, acſi de re præſenti diſſerens, certitudinis notandæ cauſa eam digito monſtraret, ad præcidendam anſam hypocritis, ne amplius tergiuerſentur. Et ſubaudiendæ ſunt antitheſes in verbis AGGRAVATA & MVTILATA: quaſi diceret, ſatis olim fuiſſe præſidij in manu Dei ad opem ſuis ferendam: deinde ſemper exorabilem fuiſſe & facilem exaudiendis votis: iam verò non eſſe diſſimilem ſui, quaſi vel manus eius fracta fuerit, vel aures hebetatæ vt tardius audiat. Summa eſt, non poſſe aſcribi mutationem Deo, quaſi ab ingenio deſciuerit: ſed totam culpam in ipſis hærere: quia peccatis ſuis quodammodo prohibeant eius beneficentiam, nec

auxilium eius admittant. Quòd ſi obſtacula ſua non obiicerent, æquè potenter ac benignè cum ipſis acturum atque olim ſolitus erat cum Patribus. Ita à perpetua & æquabili Dei conſtantia ratiocinatur, ſuis eos peccatis reiicere Dei gratiam, nec auxilium admittere. Hinc colligimus ſola peccata noſtra priuare nos gratia Dei, atque diſsidiũ inter nos & ipſum facere. Quod enim Propheta teſtatus eſt de hominibus ſui temporis, omnibus ſeculis conuenit: quandoquidem agit cauſam Dei aduerſus calumnias impiorum. Deus ergo ſibi perpetuò conſtat, nec fatigatur bene agendo, nec minuitur potentia ipſius: ſed aditum eius gratiæ præcludimus. Obiiciet quiſpiam, Deum benemeritis hominum præueniri non poſſe, ac neceſſe vt indignis benefaciat. Reſpõdeo, hoc quidem eſſe verum: ſed interdum euſque inualeſcere hominum proteruiam, vt Dei beneficiis præcludat ianuam, acſi data opera procul ipſum à ſe abigere vellent. Et quanuis neminem ſine venia exaudiat, ſicuti etiam culpæ deprecationem coram ipſo ſemper afferimus, tamẽ impiorum vota non exaudit. Quare non mirum eſt ſi populum accuſet Propheta, quòd ſuis ſceleribus Dei beneficia reiiciat, ſuáque obſtinatione eum reddat inexorabilem: denique diuortium fecerit, quod ſolitum gratiæ curſum arcet vel auertit.

3 NAM MANVS.) Nunc in mediũ producit eorum opera, ne tergiuerſentur, aut in dubium reuocent quænam ſint illa peccata, quæ diſsidium fecerũt. Omnem igitur iis excuſationem adimit, ſpecies ipſas in medium producens, acſi in theatro ſpectabilis eſſet flagitioſa eorum vita. Loquitur autem in ſecunda perſona, quòd veluti patronus cauſam Dei agat, & perſequatur: atque ideo eximit ſe ab impiorum ordine. Nec enim iis aggregari vult, tametsi non eſſet prorſus immunis à peccato: timebat Deum, & colebat, & cõſcientiæ libertate fruebatur. Nec verò poſſet liberè alios damnare qui iiſdem vitiis implicitus teneretur, nec idoneus eſſet ad agendã cauſam Dei, qui ſuum ei ius ſceleratè viuendo eriperet. Nam oportet nos ab iis diſsimiles eſſe quos arguimus, niſi ludibrio exponere doctrinam noſtram, atque impudentes videri velimus. Vbi verò pura conſcientia ſeruimus Deo, põdus & authoritatem obtinet doctrina noſtra, atque aduerſarios ipſos magis conuictos tenet. Quòd ſceleratam populi vitam depingit, ſuperuacaneum nõ eſt: nam homines varia ſubterfugia quærunt, neque in ordinem cogi poſſunt, niſi vitia prius ſua agnouerint. SANGVINIS mentionem faciens, non intelligit cædes paſſim fuiſſe perpetratas, ſed hac voce deſignat inhumanitatẽ, rapinas, vim, & iniurias, quas hypocritæ aduerſus inopes & tenues exercebant. Nec enim erat ipſis negotium cum latronibus & ſicariis, ſed cum Rege & primoribus, qui magno in pretio & honore habebantur. Eos vocat homicidas, quod innoxios crudeliter vexarent, atque aliorum bona per vim & iniuriam ad ſe raperent. Itaque continuò pòſt, iniquitatem ponit pro ſanguine. Etſi enim videtur longius extendere ſermonem, eſt tamen repetitio, aut potius reduplicatio frequens Hebræis cũ amplificatione: quia plus exprimit per Digitos, quàm per Manus: acſi dixiſſet ne minimam quidem partem ab iniuſta violentia immunem eſſe. Deinde aliam maleficii ſpeciem attingit, nempe dum fallaciis, periuriis, aut dolis alij alios circũueniunt. Nam aut crudelitate quaſi manu armata, aut mendaciis & fraudibus cõtinetur vt plurimùm iniquitas, qua proximos lædimus. Hîc autem Propheta ſecundã Tabulam attingit, atque ex ſceleribus quæ aduerſus ipſam admittunt, impios & omni timore Dei vacuos eſſe oſtendit. Inhumanitas enim & perfidia, qua violatur hominum ſocietas, oritur à contemptu Dei. Itaque à manibus, hoc eſt, à rapinis & vi, ad mendacia & fraudulentas artes, ad periuria & captiones deſcendit, quibus proximos noſtros circumuenimus.

4 NEMO EST QVI CLAMET.) Significat nullum inter eos recti aut æqui ſtudiũ eſſe: neminem ſe opponere iniuriis, quas potentiores tenuioribus inferunt: atque inde creſcere licentiam, quia omnes conniueant, nec cuiquam curæ ſit patrocinium iuſtitiæ ſuſcipere. Non ſatis eſt autem ſi abſtineamus ab iniuria, niſi eam quoque ab aliis, quãtum in nobis eſt, arceamus. Et certè quiſquis permittit quod prohibere licet, quodammodo iubet: vt ſilentium quædam ſit ſpecies conſenſus. Eòdem pertinet quod ſubiicitur membrum. נשפט, alij paſſiuè accipiunt, & talẽ Prophetæ ſenſum eſſe putant, Nemo iuſtè iudicatur: quia omnia plena ſunt corruptelis, interea nemo repugnat. Sed actiua ſignificatio melius conuenit, quia inter ſe cohærẽt hæc duo, Neminem clamare pro iuſtitia: & veritatis aut rectitudinis nullum eſſe vindicem. nam quod alii vertunt, Nemo ſeipſum iudicat verè, paulò durius eſt. Cæterùm quia multis locis hoc verbum in Niphal pro Diſceptare capitur, contextus hic aptius fluere viſus eſt, Neminem ſe interponere pro iure tuendo, vt iuſtitiam liberè & clara voce defendat, & litiget cũ improbis: niſi fortè Clamare pro iuſtitia, ad miſeros qui iniuſtè vexantur referre placeat: quaſi diceret eos obmuteſcere, quia nihil proficerent clamando. Sed hoc quoque aſperum eſſet. Quòd ſi tam ſeuerè damnantur à Deo qui iuſtas hominũ cauſas negligunt, nec ſuccurrunt laborãtibus, quid nobis fiet ſi nullus zelus tuendæ gloriæ Dei nos ad ſcelerum obiurgationem incitet? ſi cõniueamus ludibriis, quibus impii ſacram doctrinam Dei ſubſannãt, nomenque eius profanant: ſi machinationes quibus perdere conantur Eccleſiam Dei negligamus, ánnon meritò perfidiæ damnabitur ſilentium noſtrum? In ſumma, rectum ordinem noſtra culpa peſſum ire dicit Iſaias, niſi improbis quoad in nobis eſt reſiſtimus. Deinde admonet hãc eſſe extremã confuſionẽ, vbi nemo exurgit iuſtitiæ patronus. Di-

cens

cens eos confidere rebus vanis, ſignificat coaceruare peruerſas fiducias, quibus callum obducát. Eſt autem hîc nequitiæ cumulus, dum blanditias hinc inde captando, ſponte ſe obdurát ad contemptum Dei: & talibus illecebris demulcet Satan reprobos, donec prorſus eos faſcinet, vt omni timore Dei excuſſo, non modò deſpiciant ſana conſilia, ſed faſtu inflati audacter ſubſannent. Quoniam igitur præcipites nos rapit audacia, vbi falſas ſpes opponimus Dei iudicio, Propheta fiduciam hanc, ſub cuius integumento ſeſe occultant vafri homines, non abs re ponit quaſi deſperatæ malitiæ notam: quia inſatiabilem eſſe morbum conſtat, vbi palàm improbi ſibi adulari non dubitant, fretique ſua proteruia ſibi quiduis licere putant. Addit in eorum ſermone palam conſpici quales ſint eorum affectus & mores, ſicuti prouerbio dicitur, Linguam eſſe effigiẽ mentis. Quanquam hæc particula bifariam exponi poteſt, vel quòd nihil loquantur ſyncerè, ſed eorum linguæ ad fallendum continuo vſu formatæ ſint: vel quòd erumpat eorum improbitas in apertam iactantiam: quod ſecundum magis mihi probatur. CONCIPIVNT. Elegantes ſunt iſtæ metaphoræ, quibus comparat impios mulieribus quæ fœtum in vtero alunt, ac deinde emittunt. Ita impios, dum machinantur intus ſuas fraudes, quaſi grauidos eſſe dicit, donec pariant ſuo tempore: id eſt, quum occaſiones & opportunitates nacti ſunt. Dicit autem concipere nocendi conſilia, vt deinde ſimplices iniquè vexent: quaſi diceret, coquere longa meditatione ſua ſcelera, & ſemper paratos eſſe ad noxam aliquam: quia non ceſſant hinc inde accerſere obliquas rationes quibus exhibeant quietis negotium.

5 OVA REGVLI.) Longius progreditur, Iudæos comparans non tantùm mulieribus, ſed virulentis beſtiis: quò magis conſtet quicquid ab ipſis prodit mortiferum ac lethale eſſe. Primò igitur dicit Excludere oua reguli: quia ſicuti vipera ouum ponere nequit, niſi veneficum: ita eos prauitate ſic imbutos eſſe ac refertos, vt nihil niſi noxium emittant. Per TELAS ARANEARVM, ſignificat ita ſteriles eſſe & vacuos boni, vt ipſa quoque virtutum ſpecie fallant. Duabus enim notis impios deſignat: primùm, quòd opera quæ edunt, referant corruptam eorum naturam: deinde, quòd nulli rei ſint vtiles: nihil humanitatis, officij, charitatis, fidei præſtent iis inter quos verſantur. Scio aliter exponi ab aliis: nempe, Impios, dum aliis moliuntur exitium, ſeipſos perdere, dum putant ſe induſtrios, fruſtra & inaniter laborare: irretiri ſuis ipſorum laqueis: cadere in foueam quam foderunt. Sed exiſtimo Prophetam voluiſſe quod iam dixi: Impios ſcilicet, vbique, ſemper atque in omnibus rebus nocere, prodeſſe nunquam. quiſquis negotium habuerit cum ipſis, exitiales ac peſtiferos ſenſurum. Huc pertinet quòd dicit in ouis latere exitiale venenum: ſi verò frangantur, exiturum eſſe ſerpentem. *Pſal.7.16, & 9.16*

6 TELÆ EORVM.) Idem repetit ac confirmat: quicquid aggrediantur vel ſuſcipiant, ſemper eſſe humano generi inutiles: quia deſtinatò abhorreant ab omnibus humanitatis officiis. Hoc autem perditi ingenij ſignum eſt, ita ſe maleficiis addicere, vt nulla prorſus cõmoditas ſperanda ſit ex eius vita, qui omnis iuſtitiæ vacuus & ſterilis eſſe appetit. Alij exponunt, Quòd ſine profectu acquirere diuitias ſtudebunt, & aſſurgere in honorem. Sed ego ſimplicius accipio, Nemo ſe eorum operibus teget: quia in eorum textura nihil eſt ſolidi vel firmi. Variis autem locutionibus rem eandem inculcat, vt demõſtret eorum opera nihil omnino afferre vtilitatis. Atqui in hoc nati ſumus, vt ope noſtra iuuemus proximos, & in communem vtilitatem aliquid viciſſim conferamus. Efferatæ igitur ſunt belluæ, nec homines appellandi ſunt, qui tantùm ad nocendum ſolertes, ſumma induſtria cauent ne quid proſint. Statim abſque figura ſubiicit, iniquitati eſſe deditos, & quaſi deuotos.

7 PEDES EORVM AD MALVM.) Variis modis imaginem impietatis quaſi extremæ nobis depingit: vbi ſcilicet homines excuſſo timore Dei, & procul eiecto, ſe in omne genus ſcelerum proiiciunt, atque in omnem ſæuitiam, rapinas & iniurias prorumpunt. CVRRERE dicit, quòd ſtrenui ſint, ac nimis ardenter properent ad maleficia. Porrò de manibus & linguis antea loquutus, Pedes quoq; adiungit, vt oſtendat in omni genere maleficij exercitatos eſſe, nec vllam eſſe corporis partem quæ a ſcelere immunis & vacua ſit. Nonnulli enim ſunt violenti, ſed cohibent linguas ſuas. Alij harpyis ſimiles, obuia tamen præda contenti ſunt. Propheta autem gentiles ſuos pedum quoque celeritate valere dicit ad exercenda latrocinia. VASTITAS. Significat iſtos quocunque pergant, feris beſtiis fore ſimiles, quæ rapiunt & vorant quicquid occurrit, nec quicquam faciunt reſidui, vt terribili occurſu profligent omne animalium genus, ne ad eas accedere audeant. Eandem ſimilitudinem vſurpat Plinius de Domitiano loquens, cuius aduentus inſtar truculentæ belluæ erat. Idem accidit in reliquis hominibus violentis, quos omnes tanquam feras beſtias fugiunt. Atque hoc modo viæ eorum deſertæ & ſolitariæ redduntur, vbi nulla eſt cum ipſis communicatio.

8. VIAM PACIS.) Quidam ſubtiliter interpretantur nomen Pacis, pro Tranquilla conſcientia: quòd neceſſe ſit impios torqueri aſſiduo cruciatu. Sed Propheta impios ſic in iudicium adducit, vt ex ſecundæ Tabulæ tranſgreſſione oſtendat nihil in iis eſſe fidei, nihil humanitatis: denique ἀστόργους eſſe. Viam pacis neſcire dicit, quia eos ſua immanitas iuſtitiæ & æquitatis expertes reddat, quibus hominũ ſocietas fouetur, vt inter ſe pacem & beneuolentiã edant. Pax enim

iuſtitiæ & integritatis alumna eſt. Quòd ſi effræni furore quiſque irruat in proximos, atque iniurias inferat, illic bellum apertũ eſt: nec enim poteſt concordia foueri inter nos, niſi ſinguli æquitatem ſeruent. Quod apertius voce exprimit Iudicij, acſi diceret, formidabiles eſſe quocũque veniant: quia nullam admittunt rectitudinẽ. Poſtremum membrũ variè accipi poteſt: vel, Quiſquis ambulat in illis, à pace alienus ipſe quoque erit: vel, Qui inciderit in manus impiorum, truculentos ipſos & immanes ſentiet. Vterque ſenſus conuenire poteſt, nec de eo magnopere contendendum puto. Poſtquã igitur in genere loquutus erat Propheta, atque oſtenderat per Deũ non ſtare quominus Iudæi bene habeant, ad ſpecies deſcẽdit: quibus apertius declarat quomodo ſe alienauerint à Deo, ſéque eius gratia indignos reddiderint. Oritur hîc aliqua difficultas, quòd Paulus
Rom. 3.17 Rom.3. hũc locum citet ad damnandũ omne genus humanum, quòd vitioſum ſit & corruptum, nec quicquam habeat boni: Propheta autem videtur ſpecialiter accommodare ad homines ſui temporis. Sed facilis reſpõſio eſt: nam dum Iudæos nominatim compellat, qui præ aliis ſancti videbantur, Gentes etiam iis annumerari neceſſe eſt. Si quis obiiciat Gentes, dum piè viuunt, ſi-
Rom.2.26 bi ipſis legem eſſe: & præputium reputari inſtar Circunciſionis: reſpondeo, Prophetam introducere Deum expoſtulantem cum omnibus qui non ſunt regeniti Spiritu Dei. Ita nemo excipi poterit, ſi conſideretur in ſua natura. Propheta verò ſe ab eorum numero eximit, quòd regenitus eſſet, & Spiritu Dei regeretur. Rectè igitur à Paulo citatum eſt hoc teſtimonium, quum demonſtrare vellet quales ſint homines relicti à Deo, in quibus propria eorũ natura viget. Quanquam autem non ſemper in craſſa flagitia erumpit hominum prauitas: & Prophetæ cõſilium eſt, corruptiſſimum ſeculum traducere: quoties tamẽ ita graſſantur ſcelera, quaſi in ſpeculo intueri licet qualis & quàm profunda malorum omnium lacuna ſit hominum natura. Nec verò dubium eſt quin Iudæis, qui vana generis ſui gloriatione turgebant, valde acerba fuerit hæc concio: ſed quando ne ipſis quidem pepercit Spiritus Dei, non eſt cur ſuis deliciis aliæ gentes indulgeãt, quæ natura non minus ſunt vitioſæ.

9 PROPTEREA.) Poſtquã recenſuit quàm corruptus ac peruerſus eſſet illius populi ſtatus, ſimul docet ipſum meritò pœnas tam graues dare, ne durius aut aſperius quàm decebat ſecũ agi queratur. Vitia igitur quæ palã nota erãt, velut in tabula depinxit, quò meli⁹ agnoſceret quot & quàm variis modis reus eſſet coram Deo: nunc iterum commemorat nihil eſſe mirum ſi Deus præfractis ingeniis rigidior ſit, iuſtámque mercedem rependat. IVDICIVM receſſiſſe ait, quòd miſerrimi eſſent omnium hominum, nec vindicem Deum, vt olim, haberent. Iudicium & Iuſtitiam pro tutela Dei vſurpat, quum nos conſeruat, atque oſtendit ſe curã noſtri habere. IVSTITIAM vocat, quum nos tuetur: IVDICIVM, quum vlciſcitur iniurias nobis illatas. Hîc pronuntiat Deum abieciſſe curã populi ſui, ac deſtituiſſe auxilio & ope ſua, quòd indignus eſſet. Notanda eſt igitur particula עַל־כֵּן: quia infert non eſſe expoſtulandum cum Deo, quaſi indignè populum tractet, quum tot modis ipſius maieſtatem violarit. Eòdem pertinet quod ſubiicit, expectãtibus lucem perpetuas tenebras incumbere. Metaphoricè enim docet ferè contabuiſſe in ſuis malis: & quum aliquid leuationis ſibi promitterent, ſpe ſua fraudatos eſſe. LVCIS nomine, proſperum ſtatum: Tenebrarum verò, aduerſum notari ſatis vulgare eſt. Intelligit ergo fruſtra meliorem ſtatum expectandum eſſe, vt diſcat populus ſibi imputare calamitates ſuas: ne fortuitò contingere ipſas, aut nimis ſeuerum eſſe Dominum putet. Semper enim conatur populum ad pœnitentiæ doctrinam reuocare.

10 PALPAMVS.) Aliis locutionibus idem exponit: nam quum graues in populo querimoniæ audirentur, nihil prętermittere voluit quod faceret ad exprimendas eius calamitates. Fortè per modum conceſſionis hæc commemorat, perinde acſi diceret, Res noſtræ ad extremam miſeriam redactæ ſunt: ſed cauſa potiſſimùm ſpectanda eſt: quandoquidem hæc & grauiora meriti ſumus. Sed non malè conueniet, ſtupidos expergefieri, vt mala ſua expendant. Etſi enim plus ſatis ſunt queruli: diabolus tamen torporem obducit, ne eos ſigna iræ Dei ad pœnitentiã ſolicitẽt. Alludit autem ad metaphoram illam, qua vſus erat proximo verſu, quũ diceret populum in tenebris & caligine verſari, nec vllum reperire exitum: ac ſignificat eum deſtitui conſilio, & tanta anxietate premi, vt nullum perfugium aut remedium habeat. Quum leuius malum vrget, circũſpicimus, atque exitum aliquem ſperamus: verùm in maioribus anguſtiis oppreſſi deſperatione nihil videmus, nec iudicamus. Propterea dicit in labyrinthum coniectos palpare. IMPINGIMVS. Eòdem ſpectat, atque etiam grauius quiddam exponit hæc locutio, ſi pedem moueant, varias offenſiones vndique occurrere: & quidem nihil relaxationis eſſe ipſorum malis, acſi dies in noctem conuerſus eſſet. Per Loca ſolitaria, intelligo vel abyſſos, vel deformes & ſqualidas terras. Hoc enim loco libenter Hieronymi verſionem ſequor, qui dictionẽ אַשְׁמַנִּים deducit ab שָׁמֵם. Iudæi, qui à שֶׁמֶן duci volunt, mihi pueriliter argutari, nec quicquam ſolidi habere videntur. Viros enim ſignificari putant, quòd שֶׁמֶן Vnguentum ſignificet: atque aiunt Gentes hoc nomine deſignari. Senſus autem verus Prophetæ eſt, in ſolitudinem redactos eſſe Iudæos, vt extra conſortiũ hominum ſimiles ſint mortuis, nec vllam exitus ſpem habeant.

11 NOS OMNES QVASI VRSI.) Exprimit duas formas eorum qui miſerias ſuas taciti ferre

ferre nequeunt,quin externis ſignis demonſtrent. Alij enim vlulant vehementius,tanquam vrſi: alij tanquam columbæ gemunt. Hac poſteriore ſimilitudine vſus eſt cap.38. quum Ezechiæ ge- Sup.38.14 mitus narraret.Hoc enim accidit,quum dolorem noſtrum comprimere conamur, nec tamē ita continere poſſumus,quin inuitis nobis externa doloris ſigna erumpant . Summa eſt,nunc vi doloris extortos illis fuiſſe clamores,nunc ſuſurris & obſtreperis vocibus conqueſtos eſſe:ſed vtrūque ſine profectu:quia nulla in melius cōtigerit mutatio . Proinde iterum repetit fruſtra iudiciū & ſalutem expectaſſe,ſignificans populū auxilio Dei priuatum eſſe,quod maximè cupiebat. Atque vſus eſt Salutis nomine,vt id melius ac plenius exprimeret quod prius Iuſtitiæ, & nunc iterum Iudicij nomine deſignat.Hinc collige nos culpa noſtra eſſe miſeros,atque ſeneſcere & contabeſcere in miſeriis noſtris : quantiſper ad Deum conuertimur . Poterimus quidem gemere & vlulare,ſed nullam doloris alleuationem ſentiemus ſine pœnitentia.Nullus enim malorum finis eſſe poteſt,quandiu prouocamus iram Domini,nec reconciliari ipſi toto animo ſtudemus.

12 QVONIAM.) Confirmat id quod prius dixit:nempe populum iniuſtè facere,quòd Deū crudelitatis accuſat, nec intelligit ſe iuſtas ſcelerum ſuorum pœnas dare, quorum alta congeries in cœlum vſque eminet:quo ſenſu dicit Multiplicata eſſe . Multum etiam ponderis habet hæc particula, Coram te:deſcēdit enim Propheta in ſeipſum,& iuſtum Dei iudicium agnoſcit,quod abſconditum erat hominibus . Voluit ergo tacitam antitheſin annotare inter iudicium Dei,& iudicium hominum. Hi enim ſibi blandiuntur,nec reputant peccata ſua:ſed non eò minus arguuntur à Deo,qui iuſtus eſt iudex,nec vanas excuſationes,quibus tegere ſe volunt,moratur. Proinde non ſatis ei fuit populum ſimpliciter damnaſſe : ſed dicit MVLTIPLICASSE peccata ſua, hoc eſt,multis nominibus reum eſſe coram Deo . Agnoſcit ergo iuſtō eſſe Dominum,& optimi iudicis officium agere,quum nihil apud homines recti aut iuſti reperiatur.Ideo addit non citari teſtes, vel produci è cœlo,ſed Iudæos conſcientiæ teſtimonio conſtringi ac damnari . Diligenter notanda eſt iſta locutio:quia multis probationibus apud Deum opus non eſſe docet, quandoquidem peccata noſtra nos ſatis conuictos tenent.Non eſt igitur cum Deo litigandum,quaſi immeritò puniat,aut grauius animaduertat:quia peccata noſtra apertè produnt quales ſimus: nec aliis apud Deum teſtimoniis opus erit.Pro NOBISCVM,alij vertunt,Supra nos:ſed malo proprietatē verbi retinere.Homines ſubterfugiunt,variáſque formas induunt,vt iuſti videantur : ſed fruſtra, quia ſecum gerunt iniquitates ſuas,è quibus nequeunt ſeſe explicare . ſicuti pronunciat Deus in damnatione Cain,peccatum excubias agere pro foribus:vt fruſtra elabi tentet ſua contumacia, Gen.4.7 quiſquis iudicium Dei ſpernit.Vbi dicit Iudæos cognoſcere ſua peccata,non intelligit ipſos verè intus affici, tunc enim ſequitur pœnitentia : ſed declarat eos , tametſi iudicium Dei effugere cupiant, proprio conſcientiæ teſtimonio conſtrictos eſſe & confixos , vt fruſtra tergiuerſentur, aut excuſationem quærāt. Quòd autem loquitur in prima perſona,ac ſe quaſi vnum è vulgi numero conſtituit, ſatis viſitatum eſt.Interea oſtendit hoc malum ſic per vniuerſum corpus graſſari, vt nullum membrum integrum aut immune ſit: & quanuis Deo cauſam ſuam probare poſſit, tamen quia peruagata ſit per omnes corporis partes iniquitas,ſe velut vnum ex membris putridis,ac communi cōtagione infectum eſſe fatetur .Nec verò ſecum pugnat , quòd hactenus ſe exemerit à communi reatu,quò alios magis pungeret:nunc vt omnem exceptionē tollat, ſeipſum quoque inuoluit.

13 INIQVE EGIMVS.) Quaſdam hîc peccatorum ſpecies enumerat,vt populum vehementius ad peccati ſui notionem extimulet . Hoc aūt ſimile portento eſt,homines caſtigatos ac penè attritos manu Dei,ſuperbire adhuc,atque ita peruicaces eſſe vt flecti nequeant, nec ſenſu peccati ſui humilientur.Flagellis enim & plagis duritiem noſtram emollire conatur Dominus: quum nihil efficiunt caſtigationes , deploratos eſſe neceſſe eſt . In hoc igitur incumbit Iſaias,vt oſtendat quàm miſera ſit populi conditio , qui quum extrema pateretur,fremebat tamen aduerſus Deum,nec ſe ad officium cogi ſinebat. Atque ideo ſæpius inculcat hāc monitionem,& acrius inſtat , vt hanc populi contumaciam domet , & pluribus verbis vitia traducit, & ſpecies enumerat,poſtquam in genere corruptionem,quæ paſſim vigebat, demonſtrauit . Nec vitia quædā leuia aut paucorum hominum notat , ſed vniuerſalem defectionem . Sic enim corruptos fuiſſe his verbis ſignificat,vt nihil fidei,integritatis,timoris aut conſcientiæ in ipſis eſſet . Quid enim aliud eſt mentiri Deo , quàm perfidè ab eo deſciſcere,ac ſi omne obſequium negetur?non ergo vnam vel alteram Legis tranſgreſſionem exprobrat,ſed dicit quaſi fugitiuos Deo renunciaſſe,ne vocantem ſequantur.Poſtea adiungit fabricandis malis fuiſſe deditos,& penitus imbutos fallaciis:quia proferre ex corde mendacium longe grauius eſt, quàm futiliter mentiri:vel etiā fallere,vbi occaſio inuitat. Nec verò dubium eſt quin iſtæ obiurgationes Iudæos vehementer offenderint,qui elati ſuperbia, ſacroſanctos ſe eſſe exiſtimabant. Sed ita tractanda fuit eorum hypocriſis : quia ſimplex doctrina parum apud ipſos effeciſſet . Hoc igitur exemplo paſtores, quum Eccleſiam Dei corruptā vident , atque ſibi homines placere, & vitiis ſuis adulari, capita ſua opponere,& acri obiurgatione inuehi debent.

14 ET ACTVM EST.) Falluntur qui exiſtimant Prophetam ad priorē ſermonem reuerti, &

concionari de pœnis quas populus manu Dei ſenſerat:nam pergit adhuc in proxima narratione,atq; morbos exponit,quibus laborabat populus,vt meritò puniri ipſum conſtet. Sic autē diſtingui debet à verſu nono, vbi iudicium receſſiſſe dixerat:nam illic pronuntiabat ipſos Dei auxilio deſtitui,quia eum cauſæ ſuæ vindicem habere non merebantur.Hîc autem IVDICIVM retroactum dicit alio ſenſu,quòd ſcilicet omnem inter ſe iuſtitiam ac æquitatem euerterint.Iuſta igitur illis reddita fuit merces,quòd nulla ad opem ferendam Dei iuſtitia affulſerit, quando ius & æquitatem procul à ſe velut in exilium expulerant.Fruſtra enim expectamus à Deo quod negauimus aliis,atq; à nobis ipſis reiecimus. IN PLATEA,hoc eſt,in publico. Loca enim deſignat in quibus iudicia exercebantur:quo ſignificat non priuatos quoſdam duntaxat corruptos fuiſſe, ſed totum populi ſtatum adeò deprauatū,vt nihil integri ſupereſſet.Nam ſi vitia quædā regnent in plebe,remedij aliquid afferri poteſt,quandiu eſt iudicio locus: quòd ſi euerſa aut corrupta ſint iudicia, ſequitur omnia contagione vniuerſali infecta eſſe. Licentiam quoque impunè notat, quòd palàm ſceleratè agere non pudeat,nec lucem & hominum oculos refugiant.

15 DEFECIT.) Hinc ſatis apparet Iſaiam proximo verſu de pœnis loquutum non eſſe. Idem enim filum orationis adhuc contexit, atque oſtendit populum de atrocitate pœnarum conqueri non debere,cùm tā grauiter offenderit Deū,ac prouocarit.Cōfirmat ergo quod dixerat prius, concidiſſe veritatem, nullum eſſe æquitati locum : idq; magis amplificat, cùm addit eum PRÆDÆ expoſitum eſſe, qui receſſit à malo.Iudæi ferè omnes hanc partem vno contextu legentes, ſic exponunt,Veritas defecit, & recedens à malo fuit ſpoliata. Cur hic ſenſus placuerit, non video.Expoſitio Hieronymi quā ſequor,multò rectior & cōuenientior eſt.Et ſatis vſitata eſt Scripturis eiuſmodi locutio,Iob,1.cap.dicitur fuiſſe vir integer & rectus,timens Deum,& recedens à malo.Solomon etiam Prouer.14.Stultus ſecurus eſt,iuſtus autem ſolicitat ſeipſum,& recedit à malo.Significat autem Propheta ſic exoſam fuiſſe omnē rectitudinem,vt veris Dei cultoribus,ſi qui reſtarent,innoxios eſſe non liceret:acſi diceret,Quiſquis inter homines viuere vult, neceſſe eſt vt cum ipſis improbitate certet:quemadmodū fertur vulgari prouerbio, Inter lupos vlulandū eſſe:qui autem innoxiè viuere volet,is tanquam ouis à lupis diripietur. Deniq; exprimit hîc cumulū ſummæ improbitatis.Sic enim veritatem defeciſſe oſtendit, vt nemini bono eſſet inter ipſos locus:quia quiſquis ab iniuria abſtinet,ſe in prædam exponat. ET VIDIT.Hoc pertinet ad populi conſolationem.Admonet enim, Dominū nihilominus habiturum rationem populi ſui, tametſi adeò grauiter offenderit,vt nullus veniæ locus eſſe videatur. Et quamuis duriſſimas pœnas inflixerit,fore tamen demum fœderis ſui memorem,vt morbo ſanando incredibile auxilium afferat.Loquitur hîc de futuro tempore,ac promittit fore aliquando,vt poſt tam varias calamitates Deus reſiduo populo ſuccurrat:nam concidiſſent animo,fractiq; eſſent omnino Iudæi, niſi Dominus conſolationem iſtam attuliſſet.Ita homines in cōtraria vitia ruere, & præcipitare ſeſe ſolent:nam cùm arguuntur,aut obſtinant ſeſe & obdurant,aut cōſternati in deſperationē ruunt. Diligenter ergo notandus eſt hic ordo quem Propheta ſequutus eſt. Primùm enim Iudæos coargui neceſſe fuit,vt pœnitentia tacti & proſtrati deſinerent expoſtulare cum Deo : deinde mitigationem pœnarum cum ſalute promitti, ne abiicerent animos,ſed auxilium à Domino expectarent,qui Eccleſiam ſuam perire non vult.Sic enim ad tempus animaduertit in ſuos, vt ipſos deleri ac perdi non ſinat. Quanquam ſi quis tædium hoc Dei, vel diſplicentiam reſtringere ad Iudicium malit,quòd ſceleſtū populum meritò ſit abominatus,nō repugno:quaſi diceret, Deum nihil in populo illo vidiſſe præter odij materiam.vnde ſequitur, non alia cauſa fuiſſe adductum ad opem ferendam,niſi quia res erant prorſus perditæ.

16 VIDIT.) Idem argumētum proſequitur Iſaias:ſed magis exprimit, & enarrat fuſius quod breuiter attigerat.Poterat enim obſcurū eſſe id quod dixerat ſuperiore verſu, diſplicuiſſe Domino,quòd nullum eſſet iudicium.Repetit hoc loco Dominū vidiſſe quòd nemo eſſet qui opem ferret Eccleſiæ, & admiratum eſſe.Vtitur verbo HITHPAEL, quo ſignificat Dominum ſibi cauſam ſtuporis fuiſſe:acſi diceret,Fecit ſe obſtupeſcere.מפגיע,nonnulli Deprecatorem vertūt: ſed puto hūc eſſe ſenſum,quòd nemo eſſet qui opem afferre ſtuderet rebus afflictis: nullus eſſet medicus,qui manum huic morbo admoueret,propterea Deum mirari. Cur verò hanc admirationem Deo tribuat,colligere promptum eſt. Hac enim exprobratione pudorē infligere voluit Iudęis,ne ſuo more fucum obtenderent tegēdis ſuis peccatis.Quia verò res incredibilis & portento ſimilis erat,nullū reperiri in ſancto & electo populo,qui ſe iniuſtitiæ opponeret, Deū nouitate attonitum inducit,vt Iudæos tandem ſui pigeat ac pœniteat.cuius enim proteruię eſſet nō pudefieri,quum ſua malitia Deum in admirationem impellant? Simul eorum hypocriſin perſtringit,ſi fingant apud ſe pietatem & ſanctimoniam vigere,cùm Deus ſolicitè quærendo, ne vnum quidē rectū hominē inuenerit.Porrò hinc extollit atq; illuſtrat ingentē Dei miſericordiā, quòd populum tam deploratū, quaſi ex profundis inferis eripere dignetur. Neq; enim dubium eſt his verbis admonitos fuiſſe Iudæos quomodo ſperāda eſſet redēptio: nēpe quia Deus ad ſeruandum quod perierat,mirabiliter ſurgere velit.Adhæc Mirādi verbo,paternā quoq; Dei ſolicitudinem deſignat.Certū eſt in Deū nō cadere iſtos affectus,vt aliquid quaſi nouū aut inſolēs miretur, ſed

ita

ita ſe nobis accommodat, vt malorum noſtrorum ſenſu ſeriò tacti ſortem noſtrã exhorreamus. Quum igitur ait Dominum vidiſſe, ſignificat nihil opis eſſe in noſtra induſtria: quum ADMIRARI, ſignificat nos pluſquam hebetes eſſe ac ſtupidos, quòd mala noſtra nec agnoſcimus, nec curamus. Nec tamen obſtare negligentiam noſtram, quominus Eccleſiæ ſuæ Dominus opẽ ferat. ITAQVE SALVTEM. Significat his verbis deſperandum non eſſe, tametſi nihil auxilij ab hominibus feratur. Interea omnibus aliis adminiculis in nihilũ redactis primas & vltimas partes gratuitæ Dei bonitati, & meræ potentiæ aſsignat in ſalute gentis ſuæ, atque adeò totius generis humani. Sicuti ergo Deum ſibi abunde ſufficere affirmans, ſatiſque valida potentia inſtructum ad redimendos Iudæos, debilibus manum porrigit: ita nihil afferre homines poſſe dicẽs in ſalutis ſuæ ſubſidium, omnem altitudinem proſternit, vt fiducia operum ſuorum exinaniti ad Deum accedant. Atque hoc Prophetæ conſilium obſeruandum eſt: nec enim dum Prophetas & Apoſtolos legimus, ſolummodò quid, ſed quem in finem & quo conſilio dicant, ſpectandum eſt. Hîc igitur potiſſimùm attendere debemus conſilium Prophetæ, ſatis in vno Deo ad implendam ſalutem noſtram eſſe virtutis, ne huc & illuc circunſpectemus: quia ad extrinſeca adminicula nimiùm ſumus propenſi: ſed ſpem ſalutis non alibi quàm in Dei brachio locandam eſſe: & verum Eccleſiæ ſtabilimentum in eius iuſtitia: perperam facere qui aliunde pendent, quando nihil extra ſe mutuatus eſt Deus. ac latius patet huius doctrinæ vtilitas: quia tametſi omnia remedia ſæpe nos deficiant, tamen ſatis auxilij in brachio ſuo Dominus inueniet. Quoties igitur hominum auxilio deſtituti ſumus, omniſq; generis ærumnis obruimur, nec quicquam aliud quàm interitũ cernimus, confugiamus ad iſtam doctrinã: ac certi ſimus ſatis eſſe præſidij in Deo, vt nos conſeruet: & quum aliena ope non indigeat, tutò in eius ope recumbere & acquieſcere diſcamus. Interim tenenda eſt vniuerſalis doctrina: nempe redemptionem Eccleſiæ admirabile ſolius Dei eſſe beneficium, ne quid hominum viribus aut induſtriæ tribuamus. Deteſtanda enim illorum arrogantia eſt qui partem vllam eius laudis quæ ad Deum pertinet, ad ſe rapiunt: quando in ipſo ſolo & cauſa & effectus eſt noſtræ ſalutis. BRACHIVM hîc potẽtiam & virtutem deſignat: IVSTITIA rectitudinem, qua vtitur in procurãda ſuorum ſalute, quum eſt ipſorum vindex, atque ab interitu liberat. Quod dicit brachio Dei SALVTEM ei fuiſſe partam, hoc ad Deum reſtringendũ non eſt: nec paſſiuè legi debet, quaſi Deus ſeipſum ſeruarit: ſed actiuè, vt ſalus iſta ad Eccleſiam refeatur, quam ab hoſtium manibus liberauit.

17 ET INDVIT.) Hîc Deum inſtruit armis ſuis, tum vt magis ac magis piorum fiduciam confirmet, tum vt omni propriæ virtutis fiducia exuat cunctos mortales. Summa enim huc tendit, Deo nihil ad hoſtes debellandos & pariendam victoriam deeſſe: quia ex ſua iuſtitia, virtute & gratia, & ardentiſſimo populi ſui amore πανοπλίαν ſibi conficiat. atq; hoc rurſus notatu dignũ eſt: quanuis enim fateamur ſatis eſſe virtutis in Deo, tamen ea non contenti quærimus interim alia adiumenta. Semper igitur ad infidelitatem propenſæ ſunt noſtræ mentes, ita vt mediis inferioribus hæreant, iiſque admodum implicentur. Vt hoc vitium corrigat Iſaias, viuam iſtã deſcriptionem proponit: acſi diceret, Scitote Deum habere in manu omnia præſidia ſalutis veſtrę, nec quicquam ei defuturum, quo vos inuitis hoſtibus liberet, atque in patriam reducat. Nõ eſt igitur quòd trepidetis. Deinde nihil procliuius eſt quàm imaginari nos aliquid Deo conferre: atq; ita partem aliquam laudis ad nos conferre, quæ in ſolidum penes eũ manere debuerat. Quòd vltione & indignatione quaſi pallio Deũ induit, ad hoſtes pertinet, quibus excandeſcere dicitur Deus in populi ſui gratiam. Itaque quò magis ſatagit Satan, & contra nos omnia molitur, eò magis accenditur Deus ad opem nobis ferendam, & potẽtius exurgit. Quanuis ergo nõ quieſcat ille cum omnibus reprobis, ſed omnis generis impedimenta opponãt ad prohibendã ſalutem noſtrã, imò furioſe incumbant ad nos perdendos: Deus tamẽ omnes eorũ conatus vnica ſua virtute diſcutiet.

18 QVASI PROPTER.) Confirmat ſententiam proximi verſus. Oſtendit enim qualis vltio illa futura ſit, qua Dominũ indueratः nempe quòd paratus ſit ad reddẽdã hoſtibus vicẽ ſuam. Obſeruanda eſt autẽ ratio, cur Propheta Dominum ſic armatum, indignantem, atq; ad vltionem paratum deſcribat: quia ſcilicet Eccleſiæ ſalus cum exitio impiorum coniuncta eſt. Deũ proinde aduerſus hoſtes qui nos perditos volunt, armatum eſſe oportet. Atque hinc immenſum Dei erga nos amorem perſpicimus, qui ita nos amat, vt inimicitias ſuſcipiat cum hoſtibus noſtris, eiſq; paria ſe redditurum pronuntiet. Adeò propenſus eſt in exiguum gregem ſuum, vt pluris ipſum quàm vniuerſum mundum faciat. Hæc igitur ratio eſt, cur inſulis, hoc eſt, tranſmarinis & lõginquis nationibus ſe vicem redditurum dicat. Potentes enim monarchias, & quæ inexpugnabiles videbantur, euertit vt populum ſuum liberaret. Cæterùm quanuis hîc nominet ſolos mortales, principium tamen facere conuenit à Satana ipſorum capite.

19. PROINDE.) Nunc teſtatur adeò magnificum & illuſtre hoc opus redemptionis fore, vt totus orbis admiretur, ſuſpiciat, prædicet ac celebret, metúque perculſus reddat gloriam Deo. Incertum porrò eſt, an Gentiũ conuerſionem ſignificet, an verò terrorem, quo Deus hoſtes ſuos conſternat. Ego in priorem ſenſum magis inclino, vſq; ad vltimos terræ fines illuſtre plenúmq; venerationis fore nomen Dei, vt non ſolùm expaueſcant Gentes, ſed cũ vera reſipiſcentia ipſum

colant & adorent. In cauſæ redditione quæ mox ſequitur, variant interpretes. Verus autem, meo iudicio, ſenſus eſt, tantum fore hoſtis impetum, vt torrenti rapido & violento ſimilis omnia abrepturus ac perditurus videatur: ſed Dominum effecturum vt defluat protinus & euaneſcat. Eſt igitur amplificatio diuinæ potentiæ, qua immenſa vis & formidabilis impetus hoſtiũ frangitur, atque aliò impulſus cadit. Quæritur nunc quam redemptionem Propheta intelligat. Reſpõdeo, ſicuti iam alio loco monui, has promiſſiones ad vnicam redemptionem, vt vulgò fieri ſolet, reſtringendam non eſſe: nam Iudæi ad redemptionem Babylonicam ſolummodò referunt: Chriſtiani verò ad Chriſtum ſolùm. Ego vtrãque coniũgo, vt totum illud tempus ex quo populus rediit, cum eo quod ſequutum eſt vſque ad Chriſti aduentum comprehendamus: quia non eſt impleta hæc prophetia niſi in Chriſto: nec vlli alteri quæ hîc dicuntur cõuenire poſſunt. Nec enim prius vniuerſo orbi patefacta eſt gloria Dei, nec ita fugati hoſtes, quin vires redintegrarent, donec Chriſtus Satanæ, peccati & mortis victor ſingularem triumphum egit.

20 ET VENIET.) Iterum confirmat quod prius dixit, populum ſcilicet liberandum eſſe: Deúmque huius beneficij fore authorem. Iubet itaque populũ bono animo eſſe in exilio, quod perpetuum futurum non eſt: deinde ſpem redemptionis locandam eſſe in ſolo Deo, vt in eius promiſſa ſolummodò mentes defigant. Sionis nomine captiuos & exules, ſicut alibi, deſignat: quia vtcunq; procul eiecti eſſent è patria, Templum tamen in ſuis cordibus geſtare oportuit: ſed ne promiſcuè hoc ad ſe trahant degeneres filij Abrahæ, paulò pòſt oſtendit ad quos peruentura ſit redemptio: nempe ad eos ſolos qui verè ad Dominum conuerſi fuerint. Certum eſt autẽ multos è Babylone rediiſſe, qui nullo pœnitentiæ ſenſu afficiebantur: qui tamen eiuſdẽ beneficij participes facti ſunt: ſed Propheta loquitur de plena redemptione qua fruuntur ſoli electi. Quanuis enim ad hypocritas quoque externæ redemptionis fructus peruenerit, tamen beneficiũ Dei nõ amplexi ſunt in ſalutem. Huc tendit Prophetæ conſiliũ, vtilem fore pœnã exilij, vt Eccleſiã ſuam Deus quiſquiliis & ſordibus purgatam colligat. Semper enim memoria tenendum eſt quod alibi de populi imminutione vidimus. Et hoc modo electos hortatur Propheta ad Dei timorem, vt ſub eius ferulis proficiant. Hinc collige, non poſſe nos reconciliari Deo per Chriſti ſanguinẽ, niſi prius à peccatis noſtris reſipiſcamus: non quòd ex pœnitentia noſtra pendeat ſalus, quæ in remiſſione peccatorum fundata eſt: ſed ita coniuncta eſt ei pœnitentia, vt diuelli non poſsit. Quos enim Dominus in gratiam recipit, eos ſic renouat Spiritu ſuo, vt vitia ſua deteſtentur, & vitę genus immutent. Papiſtæ totam ſalutis doctrinã euertunt, dum remiſſionem peccatorũ miſcent ac confundunt cũ pœnitentia: nec tantùm ij, ſed & alij qui acutiores videri volunt. Fatentur enim gratis hominẽ iuſtificari per Chriſtum: ſed addunt, quia per ipſum renouamur. Ita partẽ iuſtitiæ noſtræ in remiſſione peccatorũ, partem in pœnitentia conſtituunt. Atqui ſic nunquam tranquillæ erunt conſcientiæ noſtræ: quia longè abſumus à perfecta renouatione. Sic igitur hæc diſtinguenda ſunt, vt ne ſeparentur nec miſceantur: atque ita ſolidum noſtræ ſalutis fundamentũ retineamus. Paulus hunc locum citat, vt demonſtret ſpem adhuc aliquam reſtare in Iudæis: tametſi ex indomita eorũ obſtinatione colligi poſſet prorſus reiectos eſſe, & æternæ morti deuotos. Sed quia Deus perpetuò memor eſt fœderis ſui, & ſine pœnitentia ſunt dona & vocatio ipſius: meritò colligit Paulus fieri non poſſe, quin aliquæ tandem reliquiæ ad Chriſtum conueniant, partaq; per eum ſalute potiantur. Tandem igitur Iudæos ſimul cum Gentibus colligi oportebit, vt ex vtriſque vnum ouile ſub Chriſto fiat. Atqui Propheta tractat de redemptione Babylonica. hoc quidem verum eſt: ſed diximus eum ſimul complecti regnum Chriſti, & redemptionem ſpiritualem. Ad eam enim hoc vaticinium pertinet. Vnde colligere Paulum diximus, redemptorem mundi eſſe non potuiſſe, quin ad aliquos Iudæos pertineret, quorum patres elegerat, & quibus nominatim hęc promiſſio deſtinata eſt. In fine verſus aſcribitur obſignatio tam præclarę ſententiæ.

Ro. 11. 26. *Ibid. 29.* *Ioh. 10. 16.* *Ro. 11. 1. 2.*

21 ET EGO CVM IPSIS.) Quoniam difficile erat creditu quod hactenus Propheta docuit: ideo pluribus modis confirmare Iudæos ſtudet, vt certa fiducia recumbant in hac promiſſione ſalutis, tantúmque honoris tribuant Deo, vt in eius verbo acquieſcant. Et diligenter notandum eſt verbum FOEDERIS, quo Propheta magnitudinem & præſtantiam huius promiſſionis deſignat. Promiſſiones enim latius patent, & ſunt veluti lapides ædificij, cuius fundamentũ eſt fœdus, quod totam molem ſuſtineat. Hoc igitur nomine vſus eſt, ne putarent hic vulgare aliquid contineri: atque iſtas confirmationes adiungit, vt quanuis hæc non ſtatim præſtaret Dominus, nihilominus firma & indubia ſpe expectarent. ac videtur ſubeſſe antitheſis, vt alacrius aſpirent fideles ad fœdus nouum, quod ſanciendũ erat in manu Chriſti. Videtur tamen dilutum eſſe ac ieiunum quod poſtea additur, vbi iubet Eccleſiam Verbo & Spiritu contentam eſſe: quaſi verò hæc magna ſit fœlicitas, ſuſpenſos hærere in ſolis Dei promiſſionibus. Sed mihi dubium non eſt, quanquã doctrinæ præſtantiam ac pretium cõmendat Propheta: non tamen eã diſiungi à ſuo effectu. Sed quia ſic gratiam ſuam temperat Deus ac diſpenſat, vt fideles quandiu in mundo verſentur exerceat ſemper ad patientiã: nec reſpondeat eorũ votis omni ex parte: ideo eos ad doctrinam reuocat: quaſi diceret, Tu quidem ſenties me variis modis beneficum, ſed nulla tibi potior

erit,

erit, vel magis expetenda fœlicitas, quàm me ſentire præſentem Verbo & Spiritu. Vnde colligimus, hunc ſingularem eſſe Eccleſiæ theſaurum, quòd ſibi domicilium in ea elegit, vt in cordibus piorum per Spiritum ſuum habitet: deinde conſeruet apud eos Euangelii ſui doctrinam. Denique prædicit fore, vt nunquam Dominus deſtituat populū ſuū, quin ei ſemper & Spiritu ſuo & ſermone adſit. Spiritus coniungitur Verbo, quoniam ſine efficacia Spiritus nihil efficeret prædicatio Verbi, ſed maneret infructuoſa. Similiter Verbū à Spiritu ſeiungendum non eſt, vt fingunt homines fanatici, qui ſpreto Verbo, nomine Spiritus gloriantur, & turgent inani fiducia ſuarum imaginationum. Eſt enim Satanæ ſpiritus qui diuellitur à Verbo, cui Spiritus Dei perpetuò coniunctus eſt. Vbi verò externam doctrinam viuificat, vt radices agat in animis noſtris, etiam in multis miſeriis beata eſt noſtra conditio: nec mihi dubium eſt quin Propheta conſultò pronunciet, quanuis Deus liberaliter agat cum Eccleſia ſua, vitam tamen eius ac ſalutem repoſitam fore in fide. atque ita diſcernitur nouus populus à veteri: quia ſicuti ſpirituale eſt Chriſti regnum, ita ex quo ſurrexit à mortuis, fideles animas ſurſum attolli cum eo conuenit. Iam verò promittit inæſtimabili hoc bono Eccleſiam nunquam priuatum iri, quin Spiritu ſancto regatur, & fulciatur cœleſti doctrina. Parum enim eſſet nobis ſemel offerri Euangelium, nóſque Spiritu donari, niſi apud nos reſiderent. IN ORE TVO. Oſtendit Deum ſic nos alloqui, vt hominum miniſterio & opera vti velit. Poſſet quidem è cœlo ipſe loqui, aut Angelos mittere: ſed in eo magis noſtri rationem habuit, quòd per homines noſtri ſimiles compellat & conuenit, vt eorum voce & ſermone magis familiariter nos ad ſe alliciat. Hunc ergo ordinem in Eccleſia ſtatuit, vt fruſtra iactent ſe Deo parere velle, qui eius miniſtros reiiciunt. Ergo Verbum & doctrinam ex ore Prophetarum & Doctorum qui eius nomine & iuſſu docent, peti iubet, ne nouas reuelationes ſtultè venemur. Verbum, NON RECEDENT, alii vertunt in Imperatiuo, pro quo etiam futurum ſæpius accipi notum eſt. Sed hic verbum imperandi aut hortandi non conuenit: quia promittitur à Propheta quod Deus præſtare vult. Hinc quidem exhortatio deduci poteſt: ſed promiſſio priores obtinere debet. Eſt autem eiuſmodi, Dominum ſic affuturum Eccleſiæ, ſícque eius curam habiturum, vt eam priuari doctrina nunquam ſinat. Eò igitur ſemper reſpiciendum eſt, cùm rebus aduerſis tentamur, nec omnia ſuccedunt ex animi noſtri ſententia. Nam ſuſtentari & erigi debemus Verbo & Spiritu, quibus nos Dominus nunquam deſtitutum iri promittit.

CAPVT LX.

1 SVRGE, *ſplendida eſto: quia venit ſplendor tuus, & gloria Iehouæ ſuper te orta eſt.*

2 *Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: ſuper te autem orietur Iehoua, & gloria eius ſuper te videbitur.*

3 *Et ambulabunt Gentes ad ſplendorem tuum, & Reges ad fulgorem ortus tui.*

4 *Leua in circuitu oculos tuos, & vide. Omnes iſti congregati ſunt vt veniant ad te: filij tui à longè venient, filiæ tuæ ad latus nutrientur.*

5 *Tunc videbis, & ſplendeſces, "expaueſces ac dilatabitur cor tuum, quia ad te conuerſa fuerit "copia maris, opes Gentium ad te venerint.* "vel, difflues. "vel, multitudo maris, & robur Gentium.

6 *Copia camelorum operiet te, pullorum Midiam & Epha. Omnes è Saba venient, aurum & thus afferent, & laudes Iehouæ annuntiabunt.*

7 *Omnes oues Cedar congregabuntur tibi: arietes Nabaioth miniſtrabunt tibi: aſcendent ad beneplacitum altaris mei, & domum gloriæ meæ glorificabo.*

8 *Qui ſunt iſti qui inſtar nubis volant? & quaſi columbæ ad feneſtras ſuas?*

9 *Me certè inſulæ expectabūt, & naues Tharſis, vt filios tuos abducant à lōgè: argentum eorum & aurū cum ipſis, nomini Iehouæ Dei tui, & ſancto Iſrael: quia glorificauit te.*

10 *Et extruent filij alienigenæ muros tuos, & Reges eorum miniſtrabunt tibi: quoniam in ira mea percuſſi te, & in clementia mea miſertus ſum tui.*

11 *Et aperientur portæ tuæ iugiter: die & nocte non claudentur, vt adducantur tibi "opes Gentium, & Reges eorum ducti.* "vel, robur

12 *Quoniam gens & regnum quod non ſeruierit tibi, peribunt: Gentes, inquam, pe-*

nitus abolebuntur.
13 Gloria Libani ad te veniet,abies,pinus,& buxus pariter,ad decus loci ſanctitatis
meæ.Nam locum pedum meorum glorificabo.
14 Et venient ad te humiles filij affligentium te,& incuruabunt ſe ad plantas pedum
tuorum omnes qui te ſpernebāt: & vocabunt te Ciuitatem Iehouæ,Sion ſancti Iſrael.
15 Pro eo quòd fuiſti derelicta & exoſa,vt nemo per te tranſiret,ponam te in magni-
ficentiam perpetuam,gaudium generationis & generationis.
16 Et ſuges lac Gentium,mammillam Regum ſuges:& cognoſces quòd ego Iehoua,ſer-
uator tuus,& redemptor tuus fortis Iacob.
17 Pro ære adducam aurum,& pro ferro adducam argentum: & pro lignis æs,& pro
lapidibus ferrum:& ponam præfecturam tuam,pacem:& exactores tuos,iuſtitiam.
18 Non audietur amplius oppreſſio in terra tua, vaſtitas & contritio in terminis tuis:
& vocabis Salutem muros tuos,& portas tuas Laudem.
19 Nec erit tibi amplius ſol in lucem dierum,nec ſplendor lunæ lucebit tibi:quia erit tibi
Iehoua in lucem perpetuam,& Deus tuus in gloriam tuam.
20 Non occidet amplius ſol tuus, nec luna tua occultabitur: quoniam Iehoua erit tibi in
lucem perpetuam,& finientur dies luctus tui.
21 Populus quoque tuus omnes iuſti,perpetuò hæreditabunt terram,germen plantationis
eius,opus manuum mearum,vt glorificer.
22 Paruus erit in mille,exiguus in gentem robuſtam. Ego Iehoua tempore eius accele-
rabo hoc.

IN CAPVT LX.

1 SVRGE.) Nunc oſtendit quanta ſit Verbi illius efficacia,de quo prius loquutus eſt. Erigit enim proſtratam & afflictam Eccleſiam, nitorique ſuo reſtituit: & quoniam perſonã Dei ſuſtinet, authoritatem hîc ſuam declarat. propterea vſus eſt imperatiuo,vt ſermo plus efficaciæ haberet: acſi pro imperio Eccleſiam in poſſeſſionem mitteret fœlicioris ſtatus, quem promiſerat. Summa huc tendit, vt ſciant fideles non eum verba in aërem iactare,ſed cum effectu loqui. Surgere autem iubet, quia prius dixerat
eam iacere,quæ duo verba inter ſe opponuntur.De Babylone prius dicebat, Deſcende,ſede in pul-
47.1 uere,capite 47. De Iudæis ipſis,capite 32, Sedebit populus meus in puluere. Contrà autem capite
.18 52, Surge, ſurge,indue veſtes decoris tui. Ita nunc rurſus quaſi porrecta manu Eccleſiam attol-
.1 lit, vt honoris ſui ſedem recuperet, quæ antè proſtrata erat,ac veluti ſordibus & ſquallore obſita. Porrò ne Iudæos malorum caligo deſperatione obruat,lucem quæ abſcondita fuerat, paulò pòſt exorituram dicit:nempe ad diei & noctis viciſsitudinem alludens: acſi diceret, Dominus tui miſertus, te eripiet ex his tenebris in quibus iacuiſti: Satis pœnarum dediſti: iam tempus eſt vt melius habere incipias. SPLENDORIS igitur nomine,metaphoricè ſalutẽ & integrum ſtatum deſignat, ſicuti antea per Tenebras,aduerſum Eccleſiæ ſtatum ſignificauit.Simul tamen admonet lucem hanc non aliunde orituram quàm ex ſereno Dei vultu, vbi gratiam ſuam exerere volet. Vbi enim lumine ſuo nobis affulget Dominus, omnia proſperè ſuccedunt:vbi verò à nobis auerſus eſt, nihil miſerius nobis aut infelicius eſſe poteſt.

2 QVIA ECCE TENEBRAE.) Nunc per comparationem amplificat gratiam illam cuius antea meminit: vt quantopere Deus amet electos ſuos, & quàm inſigni prærogatiua dignetur, æſtimemus. Sũma enim eſt,dum miſeriis infinitis premimur, ac veluti demergitur vniuerſus orbis, Deo populum ſuum curæ fore vt eum variis beneficiis exornet. Oſtendit ergo lucem gratiæ & fauoris,cuius meminit,promiſcuam omnibus non fore,ſed peculiarem populo Dei. Diximus Splendoris nomine proſperum Eccleſiæ ſtatum deſignari: ſed ne hunc ſtatum ab externa ſpecie æſtimemus:altius enim conſcendit Propheta: nec mihi dubium quin de ſpirituali luce & ſplẽdore concionetur. Alioqui non conueniret ea locutio qua poſtea vſurus eſt, Ambulabunt Gentes ad ſplendorẽ tuum: & contextus huius capitis cum ſuperiore id facilè oſtendit. Dicit enim fœdus hoc contineri Verbo & Spiritu. Denique ex antitheto facilè colligitur aliam Eccleſiæ fœlicitatem, quàm in cibo & potu, vel otio & pace, & aliis commodis promitti. Certè nunquam deinde ſequutum eſt
tempus,

tempus, quo malorum caligo Gentes omnes obrueret tranquillis lætiſque Iudæis. Quum ergo ſeparetur Eccleſiæ conditio à toto orbe, beneficium, in cuius poſſeſſionem Iſaias Eccleſiam mittit, ſpirituale eſt: & ſpiritualis ſplendor quem promittit. Itaque ad ſpirituale Chriſti regnum hæc pertinent: quo lumen Euangelii per omnes orbis partes refulſit, eóque extraneæ gentes illuſtratæ ſunt. Atque huc pertinet quod ſequitur, SVPER TE ORIETVR DOMINVS. Etſi enim claris ſignis & effectis fauorem Dei appariturum oſtendit, non tamen omittit quod præcipuum eſt, fideles verè ſenſuros eum patrem, vt ſalutem ab eo expectent. Hinc collige nos tenebris oppreſſos eſſe, donec cum adoptionis gratuitæ teſtimonio affulgeat nobis Deus. Loquor de toto genere humano. nam à ſolo Deo viuificam hanc lucem prodire docet Iſaias, vt ſignificet peculiare eſſe Dei beneficium. Secundo loco notandum eſt, ſolam Eccleſiam compotem eſſe huius ſplẽdoris: hoc eſt, electos Dei. vnde ſequitur, non promiſcuum eſſe, aut naturale donum: ſed quo Dominus communem naturæ humanæ defectum ſubleuat. Vnde etiam perſpicimus nuſquam lumen aut ſplendorem eſſe, quàm in Eccleſia. Reliqui enim homines tametſi in luce eſſe, ac ſplendere ſibi videantur, obruuntur tenebris: è quibus non aliter quàm lumine Euangelii, eripi poſſunt. Adiungit nomen GLORIAE, quia poſtquam ſemel nos Dominus complexus eſt gratia ſua, ſic nos proſequitur, vt beneficia ſua in nobis magis ac magis adaugeat.

3 ET AMBVLABVNT GENTES.) Confirmat quod iam diximus: non aliam eſſe hominũ lucem, quàm cùm illis Dominus Verbo ſuo affulget. Hoc quidem fatẽtur omnes, ſed nõ tanti faciunt hoc beneficiũ quanti debent: ac vulgare quiddam eſſe putant, quod naturaliter in omnes homines competat. Atqui, ſupernaturalem eſſe hanc gratiam oſtendit. Diſtingui ergo debet à natura. idque repetitio huius vocis, SVPER TE, qua prius vſus eſt, ſatis oſtendit. Primùm igitur tenendum, ſolius Dei eſſe hoc beneficium: deinde non omnes promiſcuè ipſius participes, ſed electos tantùm: quibus ſcilicet gratuito fauore Dominus affulget, vt à vulgo hominum eximantur. Hoc autem fit per Chriſtum, qui vocatur Sol iuſtitiæ: quoniam eius veluti radiis illuſtramur. *Malac.4.2* Cæterùm, gratiam longè lateque à Iudæis diffuſum iri docet: ſicuti ſonant verba fœderis, In ſemine tuo *Gen.22.18* benedicentur omnes Gentes. Neque enim ſi vnus tantùm populus frueretur luce, quidquam aliis prodeſſet: ſed quatenus ſparſa eſt Euangelii doctrina per totum mundum, præluxit Iudæa Gentibus antè excæcatis ad viam monſtrandam. Nam vnius populi ſplendorem proprium faciens, oſtendit non aliter mundum illuminari, atque in huius beneficii ſocietatem peruenire potuiſſe, quàm ſi lucem peteret ex Verbo illo quod prodiit à Iudæis, & Ieroſolymæ auditum eſt: vbi accenſa fuit Lampas Domini, vbi exortus eſt ſol iuſtitiæ, vt inde in omnes terræ fines lumen ſuum diffunderet. ſicuti antè vidimus, Ex Sion prodibit Lex. Nulla igitur eſt lux quàm ex Prophetarum doctrina: *Sup.2.3* vt fruſtra ſe iactent in luce ambulare, qui ab ea recedunt. AD FVLGOREM ORTVS TVI. Alludit ad auroram. quia ſicuti Lucifer diem inchoat ab vna tantùm cæli plaga, ſtatim verò Sol totum mundum irradiat: ita primùm diluculum fuit in Iudæa, vnde lux orta, atque per vniuerſum orbẽ deinde expanſa eſt. Nullus enim eſt terræ angulus, quẽ non Dominus hac luce illuſtrauerit. REGES autem nominat, ne vulgus ignobile ſolummodò venturum ad hoc lumen putarent, ſed principes & magnates, qui alioqui ſibi vehementer in ſua dignitate placent. Summus verò hic honor eſt quem Eccleſiæ tribuit, quòd tanto fulgeat ſplendore, vt populos & principes ad ſe conuertat. LVMEN Eccleſiæ vocat, non quòd à ſe quicquam habeat luminis, ſed à Chriſto, tanquam luna à ſole, mutuetur.

4 LEVA IN CIRCVITV.) Pluribus confirmat promiſſionem illam de reſtituenda Eccleſia, quæ incredibilis omnino videbatur. Nec enim facile erat in tam miſero & perturbato rerum ſtatu hæc Iudæis perſuadere. tunc regnum Iuda ſolummodò reſtabat, idque adhuc in dies minuebatur, donec prorſus concideret. vbi verò in exilium tractus fuit populus in horrenda illa diſſipatione, & triſtibus ruinis, adeò deſperata erant omnia, vt putaretur de Eccleſia penitus actum eſſe. Pluribus ergo confirmanda fuit hæc doctrina, ne animi natura propenſi ad diffidentiam, amplius dubitarent. Propterea adducit Iudæos velut in rem præſentem, tametſi procul abeſſet: vt nihilò magis hæſitent, quàm ſi iam ob oculos ipſorum poneretur. Iubet autem fideles ATTOLLERE OCVLOS IN ALTVM, id eſt, ſupra humanam cogitationem. Nam quandiu defixi ſumus in externum ſtatum, fructum harum promiſſionum percipere non poſſumus. Addit, IN CIRCVITV, vt certò teneant non ab vna tantùm plaga, ſed vndique venturos populos, qui in corpus vnum coaleſcant: nec verò tantùm diſperſionis quæ futura erat remedium ac finem promittit, ſicut alibi dicitur, Diſperſos Iſraelis congregabit: ſed latius extenditur hæc collectio. Significat enim mirabi- *Pſal.147.2* lem fore in mundo conuerſionem, ita vt qui prius fuerant diſſipati & extranei, in vnum corpus co- *Sup.56.8* aleſcant. Denique notatur Eccleſiæ propagatio in vltimos terræ fines. Subeſt etiam tacita antitheſis, qua miſerum & calamitoſum ſtatum denotat, in quo prius erat mundus, quàm auſpiciis Chriſti colligeretur. FILII TVI. Quidam per FILIOS allegoricè intelligunt robuſtiores ac firmiores in fide: per FILIAS, infirmiores. Sed non exiſtimo tam ſubtiliter Prophetam loquutum eſſe. Itaque ſimplicius accipio, Fore ſcilicet vt filii vt filiæ ad Eccleſiam concurrant: hoc eſt, non tãtùm domi gignantur, ſed etiam foris, atque adeò in extremis partibus mundi. Vterum Eccleſiæ non

iam aliquo mundi angulo conſtrictum iri, ſed tam longè & latè ſe extenſurum, quàm patet vniuerſus orbis.

5 TVNC VIDEBIS.) Hæc prima ſpecie videntur aliquantum inter ſe pugnare, quòd prius in præſenti loquutus ſit: nũc verò futurum denunciet. ſed prius de oculis fidei loquebatur, quę apprehendit ea quæ ſub hominum ſenſus non cadunt: nunc autem de ipſo rei euentu. vel certè præſenti tempore certitudinem notare voluit: nunc verò, vt ſe in tolerantia contineant fideles, reſtringit eandem ſententiam. Cæterùm, etſi quæ Dominus promittit, ad tempus lateant oculos hominum, tamen à piis fide cernuntur: vt certiſſimè eorum ſucceſſum expectent, vtcunque aliis incredibilia videantur. SPLENDESCES. Quia נהרת tam Splendere quàm Diffluere ſignificat, ideo vtroque modo verti poteſt. Referre enim poſſumus ad gaudium quo perfunditur Eccleſia atque diffluit, cùm in hunc modum augetur: vel ad ornatum, quo ſplendet ac refulget. Sed hoc alienum videri poſſet à contextu, quòd pauoris mẽtionem facit, atque eum ſplendori vel gaudio permiſcet. atqui non dubito quin hoc verbo admirationem & veluti ſtuporem notare voluerit, quo rapietur Eccleſia, cùm ſe inſolito & inopinato hoc honore affici, atque in tam ſublimem honoris gradum euectam cernet. acſi diceret, Tanta erit operis magnitudo, vt opinionem tuam ſuperet. Non eſt igitur pauor qui concipitur ex periculo aliquo, vel re triſti, ſed qualis in maximis rebus, quæ ingenii noſtri captum excedunt, euenire ſolet, dum attoniti ſomniare quodammodo nos putamus. atque hæc trepidatio cum lætitia optimè conuenit.

6&7 COPIA CAMELORVM.) Deſcribit Propheta figuratè gloriam Eccleſiæ, atque ſermonem ſuum tempori accommodat, & perſonis, quibuſcum ipſi negotium erat. Eſt enim memoria tenendum quod ſæpius diximus: Prophetas habuiſſe rationem populi quem docebant: ideóque res vſitatas, & notas cæremonias commemoraſſe, vt ſub earum figuris, ſpiritualem Dei cultum deſignarent. Illi enim primùm inſtituendi fuerunt: deinde Gentes, ad quas iſtarum rerum veritas peruenit. perinde acſi diceret, populos longè diſſitos cum ſuis opibus venturos in Dei poteſtatem. Nam quòd Eccleſiam locupletandam prædicit, referri non debet ad hominum perſonas, ſed propter vnitatem capitis & membrorum, quod Dei & Chriſti proprium eſt ad Eccleſiam transfertur. Stultè ergo Iudæi huius vaticinii prætextu deuorant inexplebili ſua cupiditate omnes terræ diuitias. nec minus perperam Papiſtæ verba hæc ad luxurioſam ſuam opulentiam pompáſque detorquent. Camelorum autem, Thuris, Auri, Ouium ideo mentionem facit, quòd ſpectet quid vnaquæque regio proferat: vt oſtendat omnes conſecraturas Deo quicquid penes ſe habuerint, ſéque & ſua omnia velut in ſacrificium oblaturas. Vnde colligendum eſt,
1.Pet. 2.5 non poſſe nos verè conuerti ad Dominum, quin omnes ei facultates noſtras offeramus. Hæ enim
Rom. 12.1 ſunt ſpirituales hoſtiæ, quas requirit, & quæ negari ipſi non poſſunt, ſi corda verè dicata ipſi & conſecrata fuerint. Impii abutuntur beneficiis Dei ad luxum & intemperantiam, atque ea, quantum in ſe eſt, indigna profanatione corrumpunt. Pii verò, dum iis vtuntur pura conſcientia, Domino ipſa conſecrant. Nemo igitur Dei eſſe poteſt, quin ei ſimul omnia ſua addicat ac deuoueat. Quod attinet ad regiones quas hìc recenſet Propheta, quo quæque loco ſita ſit, exponere minimè neceſſe eſt. Obiter tamen notandum, eas hìc commemorari quæ ad Orientem ſpectabant: potiſſimùm verò Arabiam & vicina loca: quæ per Cedar & Nabaioth deſignat. Papiſtæ abuſi quoque ſunt hoc loco, vt probarent reges ab Oriente veniſſe, vt dona Chriſto offerrent. In quo ſe nimiùm ridiculos præbent, cùm Propheta de omnibus ordinibus loquatur. Verùm ſine iudicio congerunt omnes huiuſmodi locos, in quibus auri vel thuris fit mentio, quaſi Prophetæ intelli-
Mat.2.11 gant ea dona quæ Magi obtulerunt. Hic verò nihil obſcurum eſt: ſignificat enim futurum vt Deus vbique inuocetur, atque exteri omnes ad eius cultum conueniant. ASCENDENT. Alii vertunt, Aſcendent in beneplacito ſuper altare meum: atque hypallagen eſſe putant. neque id ineptè prorſus, meo iudicio: vt ſignificet Propheta iſtas victimas quæ offerentur à Gentibus, gratas fore Deo. Alii ſic interpretantur רצון, acſi adiectiuum eſſet: quod proprietati linguæ non conuenit. Nam רצון, ſignificat Beneuolentiam, vel fauorem. Quare præferendum cenſeo quod reddidi: nempe quòd aſcendent hoſtiæ ad beneplacitum altaris. Ac ſic reſolui poterit oratio, Aſcendent ad placandum Deum: ſicut in hoc ordinatum eſt altare, & offeruntur ſacrificia, vt homines Deum ſibi propitium ac fauentem habeant: & Deus etiam iuxta ſuam promiſſionem ſacrificia ex altari ſuo grata habet. nam tunc altare ad obtinendum Dei fauorem acceſſus erat. Tria hìc diſtinctè exprimit Propheta. Primùm enim dum SACRIFICIA aſcendere dixit, alluſit ad
Exo.29.24 veterem cæremoniam, qua olim in ſacrificiis vtebantur. nam attollebant victimas: quo ſignifica-
& Leuit. 8 bant erigendos eſſe omnium animos, ne in terra fixi hærerent, aut victimam ſolummodo ſpecta-
29 rent. Deinde ea ſacrificia grata fuiſſe Deo, vt à profanis oblationibus Gentium diſtinguantur: quæ carebant fide. Tertiò, In altari: quod ſolum oblationes ſanctificare poteſt. Quicquid enim extra ipſum offerebatur, impurum ac deteſtabile erat. Cæterùm, hæc figura nos ad veritatem ducere debet Chriſtus enim eſt altare Dei, atque in ipſo offerendæ, ſi victimas noſtras Deo acceptas eſſe velimus. Porrò ſub Templi glorificatione verã populi inſtaurationẽ declarat. Hęc enim pręcipua fœlicitatis pars erat, vt ſtaret templum, in quo Deus purè inuocaretur. nam initium hinc faciendum

eſt,

eſt,vt Deus inter nos regnet,quo verè beati ſimus. Propterea Dominus, cùm Eccleſiam inſtau-
ratũ iri ſignificat,tẽpli mentionẽ facit,quòd eius gloriam reſtituet.acſi diceret, Domus mea nũc
ludibrio Gentiũ expoſita eſt:ſed gloriam tandẽ,qua nunc ſpoliata eſt,ei reſtituã. Apparet autem
ex Zacharia, Aggęo,& Malachia nõ ſtatim à populi reditu hoc fuiſſe cõpletum. nec verò in ſum
ptuoſa illa mole,qua Herodes aſtutè fauorem ſibi acquirere voluit,veram dignitatẽ fuiſſe putan
dum eſt:ideóq; non antè emerſit dignitas aut decus, cuius fit hìc mentio,quàm vbi ianuam cœ-
lorum Ieroſolymæ aperuit Deus,& inde palam vocauit omnes Gentes ad ſpem æternæ ſalutis.

8 Qvi svnt isti.) Quoniam Propheta in exprimendo hoc Dei beneficio ſibi ſatisfa-
cere non poteſt,ipſe in admirationem raptus,exclamat, qvi ſunt iſti? hoc enim multo plus ha-
bet vehementiæ quàm ſi ſimpliciter dixiſſet aduolare infinitam multitudinem: iiſdémque ſimi-
litudinibus etiam vſus eſſet. Plenius ergo exprimere voluit quàm magnifica foret iſta propaga-
tio, cùm verba non reperit quibus rem ipſam exponat. instar nvbis volant. Hîc Apo- *Mar.16.15*
ſtolos notari putant,qui incredibili celeritate vſque ad vltimos fines mundi penetrarunt.& nõ-
nihil coloris habet eiuſmodi interpretatio.Sed Propheta loquitur de vniuerſa Eccleſiæ aggrega
tione:quia vndiquaque homines properè & alacriter ad ipſam accurrent. Columbarum ſimili-
tudo qua vtitur, huic rei aptiſſima eſt.nam cùm in agris ſparſæ ſunt, nihil à feris auibus differre
videntur:ſunt tamen domeſticæ,& columbarium ſuum habent,in quod ſe recipiunt,atque in eo
nidulantur.Ita pij fide illuminati agnoſcere incipiunt cœtum ſuum , quò ſe ab horrenda diſſipa-
tione recipiant. Quàm neceſſaria fuerit hæc monitio , facilè agnoſcent omnes qui ſtatum illius
temporis horrendum ac miſerum reputabunt. Nam ſi Prophetæ tot annis quibus aſſiduè inſti-
terant Iudæis,nihil aut parum admodum efficere potuerunt , quid ſperandum erat de Gentibus
penitus à Deo alienis? Annon erat paradoxon, eas aliquando in Eccleſiam venturas? Non eſt ta-
men hyperbolicè loquutus Propheta:ſed ita obſtupeſcit,vt nos etiam in eandem admirationem
adducat.

9 Me certe insvlæ.) Poſtquam Iſaias quibus potuit elogiis inſigne illud inſtauratio-
nis beneficium extulit,Deum ipſum introducit loquentem,quò plus authoritatis habeat oratio.
expectationem hìc nonnulli accipiunt pro deſiderio.acſi diceret,hoc ideo fieri, quòd trãſ-
marinæ Gentes,velut famelicæ ipſum appetent:quia ſentient ſe ſalute & vita eſſe deſtitutas. A-
lij ſimpliciter accipiunt pro Sperare.ſed interdum quoque ſignificat Obſeruare. Atque ita vſur-
pat Dauid Pſal. 56, Impij expectant animam meam:id eſt, vitæ meæ inſidias tendunt.in qua ſi- *Pſal.56.7.*
gnificatione hoc loco accipi poteſt.Expectabunt,id eſt,obſeruabunt nutum meum: quemadmo
dum ſerui à Domini arbitrio pendere ſolent. Nolite ergo mirari, quòd tam multi confluent in
Eccleſiam:quoniam inſulæ quæ nunc partim me contemnunt,partim oppugnant,ſic mihi atten
tæ erunt, vt quicquid mandauero,exequantur. Et certè ex reliquo verſu patet de tali obſequio
nunc agi. naves tharsis. Hîc, ſi cui placeat,ſuppleri poteſt particula ſimilitudinis כ : hoc
ſenſu, Quemadmodum naues Tharſis olim commeabant in Iudæam , atque aduehebant res ad
templi ſtructuram & vſum hominum neceſſarias,ita futurum vt rurſus commeent, atque abru-
pta illa nauigatio curſum ſuum recuperet.Per Tharſis,id eſt Ciliciam,quę oppoſita erat Iudęis,
συνεκδοχικῶς intelligit omnes nauigationes, & commercia quæcum exteris nationibus exerce-
bantur.Poteſt etiam ſimpliciter accipi , Naues Tharſis quæ nunc ſuperbè deſpiciunt Eccleſiam
meam,imperio meo ſubiicientur,atque ad ipſam filios è longinquis regionibus adducent. av-
rvm cvm ipsis. Iterum repetit quod antea dixerat, ſic venturas Gentes in obſequium Dei,
vt ſe & ſua omnia ipſi offerant. Papiſtici doctores,vt nuper attigi, ſummam impudentiam pro-
dunt,cùm his teſtimoniis abutuntur ad tuendas tyrannicas & theatrales põpas,quibus Antichri
ſtus Romanus,& eius aſſeclæ perlucent & conſpicui reddi volunt. Cùm affluant luxu,auróq; &
gemmis niteant,& meretricio cultu ſeſe ornent, non pudet ipſos huius nequitiæ Spiritũ ſanctũ
authorem facere:vt quoties auri & argenti mentio fit in Prophetis,ad luxum ſuum id trãſferant.
In hoc certè perſimiles ſe præbent Iudæis, qui ad auri & argenti mentionem toti exultãt:ac ſpe-
rant ſe,aduentante Meſſia,in his volutaturos. Ita Papiſtæ nihil aliud quàm aurum & argentum
cogitant , atque inani eiuſmodi ſpecie perſtrictæ eorum mentes ſeſe attollere in cœlũ nequeunt.
Sed hic ſtupor longa refutatione non eget. Summa eſt,Deum velle in ſummum honorem eue-
here Eccleſiam ſuam,& ornamentis neceſſariis illuſtrem reddere.Et ne qua tam magnificę pro-
miſſionis dubitatio pias mentes impediat,néve quicquam ſuis meritis attribuant, Deus ipſe hu
ius rei ſe authorem fore pollicetur. Porrò Gentium diuitias quas paulò ante viſus fuerat Eccle-
ſiæ in prædam aut victoriæ præmium addicere , Deo nunc in ſacram oblationem deſtinat. atque
ita clarius exprimit quod dixi , nihil magis eſſe nobis expetendum, quàm vt Dei imperio totus
mundus ſubiaceat.

10 Et extrvent.) Proſequitur idem argumentum. quemadmodum prius dixit exteros
ſeſe ſubmiſſuros ipſius imperio,vt templum inſtaurent:ita nunc alienigenas operam ſuam colla-
turos ad extructionem murorum. Variæ ſunt comparationes, quibus inſtaurationem Eccleſiæ
promittit.Eſt enim familiare Scripturis,vbi de Eccleſia agitur, nunc Templum,nunc Ieroſoly-

mam proponere. Promittit autē exteros & alienigenas adiutores fore inſtruendo huic ædificio, ne Iudæi ſua paucitate aut inopia territi animos deſpondeant. Poterant enim in captiuitate ipſa ad diffidentiam ſolicitari: vt quanuis ſperarent ſe redituros in patriam, tamen hæc à ſe præſtari non poſſe exiſtimarent. Hoc autem præſtitit Cyrus, qui magnam auri & argenti copiam ſuppeditauit. Sed in ipſo hæc tantummodò adūbrata fuerunt: verè impleta ſunt in Chriſto, ad cuius

Mat. 10. 1. regnum hæc omnino extendi debent. Paucis enim Apoſtolis primùm vſus eſt Chriſtus, qui tanto operi ſufficere non potuiſſent: ſed alienigenas deinde excitauit, ex quibus delegit paſtores, atq; exteros eorū principes, Eccleſiæ alumnos eſſe voluit. Papiſtæ nimis improbè peruertunt ac corrumpunt hunc locū, dum ad tyrannidem Papæ ſtabiliendam ipſum detorquēt. Summā enim poteſtatem in Reges ac Principes omnes penes ipſum eſſe volunt: atq; in hoc impudenter vica-

Ioh. 18. 36. rium Chriſti eſſe mentiuntur. nec enim Chriſti regnū eſt de hoc mundo: ille barbarè & tyrannicè dominatur, atq; licentiam mutandi & trāsferendi regna vſurpat. Atqui Reges ita ſe ſummittunt Chriſto, vt Reges eſſe non deſinant: ſed omnē poteſtatem ſuam ad cultum Dei ſeruandū, & iuſtam politiam adminiſtrandam conferant. Vnde videmus quàm alieni ſint à regno Chriſti, qui regibus authoritatem & potentiā eripere volunt, vt in ſe transferant. Hinc etiam refelli poſſunt Anabaptiſtæ, qui ſic politicum ordinē euertunt, vt Reges non aliter Chriſtianos eſſe poſſe exiſtiment, quàm ſi ſe authoritate ſua abdicarint: quando in regio etiam ordine Deus ſe velle excellere oſtendit. Porrò ne quis obiiceret facilius fuiſſe Eccleſiam tueri incolumem, quàm ab inferis excitare, præuenit Deus, & Iudæos ita meritò fuiſſe afflictos docet: quia nimis prouocatus fuerat eorū ſceleribus. ſed bene ſperandi materiam ſuggerit, quia nolit exigere quas meriti erāt pœnas, ſed contentū fore, ſi modò temporalis caſtigatio eos humiliet. Admonet interea Iudæos quænā ſit cauſa huius mutationis: ne ipſam pro ſenſu ſuo æſtiment. Dum enim mutantur regna, ac ſubinde euehuntur & concidunt, hæc fortuitò contingere, & communem mundi ſortem eſſe putant. Idem exiſtimare poterant Iudæi, cùm euerſo Chaldæorum regno, in libertatem reſtituti ſunt. Propterea Dominus hæc omnia prouidentia ſua adminiſtrari teſtatur: ne ſcilicet profanorum hominum more cæcutiant. Perinde ergo eſt acſi diceret, Si quæras cur tot miſerias tuleris, hæc cauſa eſt, quòd tibi iratus fuerim, atque ſcelera tua vltus ſim. Si verò liberationis tuæ cauſam inquiras, gratuita beneuolentia mea, non dignitas tua aut fortuitus rerum euentus in cauſa

Hab. 3. 2. eſt. Itaque, non temerè accidunt calamitates, nec ſine cauſa iraſcitur Dominus: nec ita iraſcitur, quin miſericordiæ ſuæ locum relinquat.

11 ET APERIENTVR PORTÆ.) Malè exponitur vulgò hic verſus. putant enim ſignificari à Propheta Eccleſiam ſub fide & tutela Domini tutam ac ſecuram fore. apertæ enim portæ periculum procul abeſſe oſtendunt. Sed Propheta ſeipſum exponere mihi videtur: apertas ſcilicet fore portas, vt opes in ciuitatem vndiquaque aduehantur. Quia verò interdiu portari onera ſolent, Dies, inquit, nō ſufficiet, adeò frequens erit concurſus eorum qui in ipſam pretioſos theſauros aduehent. Itaque aſſidua erit vectura, ita vt apertis nocte & die portis opus ſit. Quòd opes Gentium Eccleſiæ fore dicit, ne referamus ad luxum carnalem, ſed ad obſequium, quod vniuerſus mundus Deo in Eccleſia præſtabit. quod enim Deo offertur, Eccleſiæ eſſe dicit: quoniam hîc Deus nihil ab ipſa ſeparatum habet. REGES EORVM DVCTI. Malo retinere participium quo vtitur Propheta, quàm ſequi eos qui in verbum reſoluunt. Deprauant enim Prophetæ ſenſum, qui hoc conſultò addidit, quoniam tanta eſt Regum ferocia, vt ſe duci vix patiantur: quin potius freti ſua poteſtate luxuriant, nec modò feruntur quocunque libitum eſt, ſed alios quoque velut torrentes violenti ſecum abducunt. Hos igitur tametſi feroces natura & indomitos, ſeſe ſummiſſuros poteſtati Dei & Eccleſiæ oſtendit.

12 QVONIAM GENS.) Multus eſt Propheta in confirmandis piorum animis, ne reſtitutionē qualem ipſe pronunciat, talem fore dubitent. Incredibilia enim prorſus iſta erant: & nos ipſi, quanuis ab euentu rerum ſatis habeamus confirmationis (nam omnium oculis patefacta ſunt) tamen niſi ſpiritu Domini regeremur, vix ea animo concipere poſſemus. Oſtendit igitur nullā eſſe cauſam cur Iudæi de inſtauratione templi dubitent, quoniam Gentes ipſos pro ſua virili adiuuabunt. Sed hîc altius quiddam ſpectat Iſaias, quàm ſtructurā viſibilis templi. Intelligit enim obſequium quod Reges, nobiléſque & plebei homines præſtāt Eccleſiæ, dum puram doctrinam quantum in ſe eſt propagant: imò longius progreditur, ídque magis confirmat dum Regna & Gentes deletum iri pronunciat, quæ ipſi Eccleſiæ non miniſtrabunt. Quòd ſi tam horrendum in eos qui Eccleſiam non iuuerint, iudicium eſt, quid dicemus de tyrannis qui furioſo impetu in ipſam ruunt, totíſque viribus diruere conantur? Si ignauis & negligentibus impunè non eſt, annon dira vltio manet impios, qui opus Domini turbant, atque euertunt? Quod autem in ſingulari dixerat mox repetit in plurali: vt ſignificet, etiam totum mundum, ſi in eadem fuerit culpa, ſimul periturū. nec enim multitudo obſtare poterit quominus cuncti qui ſunt à Deo alieni, intereant, nec quicquā excuſationis erit impiis, quòd ſe mutuò impediunt, ſéque ad impietatē & nequitiam cohortantur. Seruire autē, vt antè vidimus, dicūtur Reges & populi Eccleſiæ, non quòd imperium aliquod ipſa per ſe exerceat, ſed quia Deus ſceptrum verbi ſui quo dominatur, apud

eam

eam depoſuit.

13 Gloria libani.) Iterum vſurpat Iſaias metaphoram qua prius vſus eſt,dum Eccleſiam Dei ædificio aut ciuitati comparauit. Ea enim recitat quæ ad ædificandum neceſſaria ſunt: abietem ſcilicet,pinum,buxum,quæ in Libano naſcebantur,quam ſyluã eximiis arboribus conueſtitam fuiſſe ſcimus. Quicquid ergo excellens aut exquiſitum in ea fuerit, in Eccleſiam inuectum iri ſignificat.Sed ab his figuris tenẽda eſt anagoge ad ſpiritualem Dei cultum. nã Sanctuarij titulo ornat Dominus Eccleſiam ſuam , quia in medio eius reſidet.ſemper tamen alludit ad templum:vt ſe tempori & mori vſitato accommodet. Exemplar ergo templi , quod Ieroſolymis extabat,nobis proponit,vt ſub eius imagine conſideremus templum ſpirituale , cuius viui lapides viuaque materia ſumus. Iam per locvm pedvm, ſignificat ſe ita reſidere in templo, vt tamen maieſtas eius in eo incluſa non ſit. nec enim tam anguſto in loco continetur. pedes igitur tantùm ac velut infimam partem illic eſſe, vt cõſcendamus in cœlum,nec in externis hiſce ſignis hæreamus,quibus pro modulo noſtro erudimur. Sic etiam in Pſalmo , Adorate ſcabellum pedũ eius,quoniam ſanctum eſt.Item, Adorabimus in loco vbi ſteterunt pedes eius:non quòd ſurſum & deorſum eſſentia Dei in partes diuiſa ſit, ſed quia talibus vehiculis ſeruos ſuos veluti à pedibus ad caput attollit. *Ephe.2.21. & 1.Petr. 2.5* *Pſal.99.5. & 132.7.*

14 Et venient ad te.) Proſequitur idem argumentum.oſtendit enim quàm magnificum opus hoc redemptionis futurum ſit: venturos ſcilicet eos qui Eccleſiam perſequebãtur aut ſpernebant:vt humiliter ſeſe ad eam proſternant,totóq; animo ſeſe ſummittant. Per filios affligentium,perſequutores intelligit & hoſtes qui eam vexabant.Hoc quidem impletum eſt aliqua ex parte,cùm Iudæi in patriam redierunt. ſed is reditus obſcura quædam vmbra fuit liberationis quam per Chriſtum adepti ſumus.Hæc igitur verè impleta ſunt in regno Chriſti : ſic tamen,vt ſolidum omnium complementum in ſecundo ipſius aduentu expectãdum ſit:ſicuti iam alio loco dictum eſt.Quæret aliquis, Annon hic honos,de quo loquitur Propheta,nimius ſit, ac maior quàm vt Eccleſiæ debeatur?nam incuruare ſeſe & proſternere,ſigna honoris ſunt,quẽ nemo hominum admittere debet. Reſpondeo , hunc honorem non membris, ſed capiti exhiberi: nempe Chriſto,qui adoratur in Eccleſia:atque hunc cultum exhibent ij qui ipſum prius oderant atque inſectabantur.Dicimus autem Chriſtum adorari in Eccleſia,non vt Papiſtæ,qui honorem quo afficiunt idolum illud Romanum,Chriſto exhiberi putant.Reiiciunt enim ac reſpuunt doctrinam,cuius gratia hæc dicuntur. Nam honore afficiunt Chriſtum , qui parent eius doctrinæ: atq; hoc intelligit Propheta,qui ab ea prius alieni erant,ſeſe toto animo ſummiſſuros , vt Chriſto morem gerant.Si qua enim eſt Chriſti maieſtas,ea relucet in doctrina , quam opera hominũ adminiſtrat. vocabvnt te civitatem. Eccleſia prius ornata fuerat hoc titulo:ſed propè deletus erat,cùm vrbs euerſa,dirutum templum , populus in exilium abductus eſſet. Nulla erat Ieroſolyma,nec in ea quicquam apparebat præter horrendam vaſtitatem. Eam igitur ſic inſtaurandam eſſe ſignificat , vt omnes ciuitatem Dei eſſe agnoſcant. Loquitur poſtea de templo , vt omnes intelligant hanc dignitatem,reſpectu templi,tribui Ieroſolymæ:hoc eſt,propter cultum Dei,quem illic Dominus inſtituit.

15 Pro eo qvod.)Propheta reſpicit tempus illud intermedium quod iam inſtabat. nã paulò poſt eius mortem , populus hæreditate ſua priuatus , atque in exilium abductus eſt, ita vt omnes de ſalute ipſius actum exiſtimarent.Ne igitur hæc cogitatio obreperet animis fidelium, qua ad deſperationem adigi poterant, Nulli ſumus:rebus tam perditis nullum eſſe poteſt remedium,nec ſperanda melior cõditio:oſtendit graues illas calamitates obſtare nõ poſſe Deo,quominus ipſos reſtituat. Nam etſi ad tempus quodammodo deſtituti erant, cùm Dominus in ipſos animaduertebat, tamen in integrum & meliorem ſtatum ipſos rurſus erigere ei facile erat. Si quis obiiciat, hanc magnificentiam Eccleſiæ diuturnam non fuiſſe , reſponſio breuis eſt:tametſi variè attritus fuerit populus poſt reditum ſuum , nec etiam Chriſtiana Eccleſia diu permanſerit in ſua dignitate,tamen impleta eſſe quæcunq; prædixit Propheta.ſub cruce enim relucet Chriſti gloria,ita vt nomen Dei maneat,ſitque populus aliquis qui ipſum fide inuocet.Eſt etiam obſeruandum nos fructum iſtarum promiſſionum non percipere ob ingratitudinem noſtram. Abrumpimus enim curſum operum Dei,nóſq; ipſos eorum fructu malitia noſtra priuamus. Porrò ſemper memoria repetere conuenit quod toties dixi , non de paucis annis vel exiguo tempore loqui Prophetam, ſed complecti totum redemptionis curriculum a fine exilij ad Euangelij promulgationem,& demum vſque ad finem regni Chriſti.

16 Et svges lac.) Loquitur de propagatione Eccleſiæ, cuius antea iam mentionem fecit.ſed eadem ſæpius repeti operæpretium fuit:quòd incredibile videretur Eccleſiam in tot tantaſque anguſtias redactam,reſtitutum atque per totum orbem diffuſum iri. Deplorata erat eius conditio : ſed tandem ex tenuibus illis reliquiis,quæ velut ex incendio ereptæ ſunt,magna omnium admiratione inſtaurata eſt, eiúſque ſemen per omnes orbis partes longè latéque diſperſum.Perinde igitur eſt ac ſi diceret, Tametſi anguſtis finibus concluſa es, nec vlla tibi cum Gentibus fuerit cõmunicatio,ab iis tamẽ fructus vberrimos percipies.Per Lac & Mammillas,nihil

aliud intelligit quàm miniſterium & obſequium, quod Gentes exhibituræ erant Eccleſiæ ad ſobolem eius alendam. Nam quum prius dixerit vno partu edituram fœtus innumeros, nunc lac illis aſſignat in alimentum, donec adoleſcant. Ac nominatim loquitur de Regibus: quoniam id difficilius creditu erat. Monentur etiam obiter hîc Reges officij ſui, quo ſi rectè defungi velint, Eccleſiæ miniſtros eſſe neceſſe eſt. Alioqui Dominus ab ipſis rationē repoſcet. Et videmus quid de ipſis Pſal. 2. Dauid pronunciet. Sed quomodo Eccleſia lac & mamillas Gentium ſugat diligenter tenendum eſt. hoc enim ipſi non conceditur, vt totius mundi facultates exhauriat, ſed vt ſtatum ſuum integrum atque incolumē conſeruet. Quid enim magis alienum ab Eccleſiæ natura, quàm ſi inexplebilis fuerit gurges, atque omnium opes ad ſe trahat? Hæc igitur ad ſpiritualem eius ſtatum referri debent, vt Deus in ea purè colatur, vt vigeat ac floreat miniſterium Verbi, vt ſeruetur aliqua diſciplina, qua veluti fræno omnes cohibeantur. Interea meminerint fideles beatius eſſe dare quàm accipere: atque ita patienter ferendam eſſe inopiam, vt ſpiritualibus bonis ditent ac locupletent alios. Tandem adiungit palàm fore quod ad tempus abſconditum fuerat, non fruſtra electos fuiſſe Iudæos, quia certa experientia ſentient ſalutem ſuam curæ eſſe Deo. Quæri poteſt: ánnon etiam nouerint antequam ab exilio reducerentur. Reſpondeo, exilium illud ſimile fuiſſe obſcuris tenebris, quibus etiā id Propheta initio capitis huius cōparauit. Cùm igitur ſub dura illa tyrannide magnificentiam Dei & poteſtatem intueri non poſſent, Dominus ipſos in apertam lucem eduxit: nō quòd ceſſet fides in anguſtiis, ſed quòd alius ſit fidei, alius experientiæ ſenſus. Cùm videmur perditi, fides ſeſe erigit extra præſentem ſtatum & denſas tenebras quibus obuoluimur. quòd ſi Deus in integrum reſtituat, tunc non oculis fidei, ſed experientia ipſa rem perſpicimus. Atq; hæc eſt aperta notio de qua loquitur. acſi diceret, Vos me re ipſa vbi tam liberaliter erga vos egero, redemptorem veſtrum agnoſcetis. Nominatim vſurpat elogium Fortis Iacob, quia ſæpius ſe talem præſtiterat. nec modò Iacob variis modis expertus erat virtutem Dei: ſed poſteri quoque in eius gratia ſatis eſſe præſidij cognouerāt. Fortem ergo ſe vocat, vt agnoſcant Deum erga ſe talem fore deinceps, qualis erga Patres olim fuerat.

Pſal. 2. 10. 11.

Act. 20. 35.

17 PRO ÆRE.) Alludit ad ſtructuram templi veteris, atque ipſum cum cœleſti & ſpirituali confert. acſi diceret, Cùm abducti eritis in captiuitatem, deplorabitis ruinā templi: ſed efficiam vt multo præſtantius à vobis extruatur. Itaque pro ære aurum, pro ferro argentum, pro ligno æs, pro lapidibus ferrum adducam: id eſt, plena magnificentię & ſplendoris erunt omnia in eo templo quod in prioris locum ſuccedet. Scimus autem hoc vaticinium nunquam impletum fuiſſe in externa illa populi reſtitutione, vel inter eius exordia: imò tunc erectum denuò templum, priore longè inferius fuiſſe. Sequitur ergo Prophetam cui ſolida redemptio in ſpiritu propoſita erat, non tantùm referre quid futurum ſit ſtatim à populi reditu, ſed concionari de præſtantia tēpli ſpiritualis: hoc eſt de Eccleſia Chriſti. Itaque ad Chriſtum vſque continua ſerie venire neceſſe eſt, ſi Prophetiam hanc tenere velimus. In eius regno hæc abundè impleta ſunt, & prioris templi dignitas magno interuallo ſuperata eſt: quia Dominus effudit dona Spiritus ſancti, quæ auro, argento, & gemmis præſtantiora ſunt. Inſtructum ergo nunc lapidibus pretioſis templum videre licet: quemadmodum prius cap. 54. dictum eſt. PRÆFECTVRAM. Alij Tributum vertunt. Non dubito quin Propheta obliquè conferre voluerit miſeram populi ſeruitutem, ſub qua detinendus erat, cum præclara dignitate quam poſtea adeptus eſt. Paci enim & iuſtitiæ opponit Præfectos, qui exercuerant iniuſtam dominationem, dum auarè & crudeliter vexati fuerant à Babyloniis. Nunc oſtendit, deletis exactoribus, nō aliam fore præfecturam quàm pacis & iuſtitiæ: Qui poteſtatem in te obtinebunt, iuſtitiam & pacem colent. Hoc plenius factum eſt, cùm per Chriſtum à tyrannide Diaboli erepti ſumus. nam per Euangelium erexit regnum iuſtitiæ, nondum tamen abſoluit. ſed expectandus eſt vltimus aduentus, vt in eum ſimus intenti: atque interea primitiis iſtis contenti ſimus.

Supr. 54. 11. 12.

18 NON AVDIETVR AMPLIVS.) Hîc clarius exprimit quod iam diximus. Nempe, dum Propheta concionatur de fœlici Eccleſiæ ſtatu, tacitè opponere miſerias & calamitates, quibus variè afflicta fuerat. Promittit igitur fore, vt nunquam in poſterum tantas clades accipiat. Atqui variæ nihilominus poſtea acciderunt. Hoc quidem verum eſt: ſed nunquam ita diſſipatus eſt populus, quin aliqua ſupereſſet Eccleſiæ forma, atque ita frueretur pace, & ſentiret ſe manu Dei protegi ac ſeruari. His autem verbis nō promiſſa fuit immunitas ab omni moleſtia & incommodo: ſed per comparationem ſolatium hoc adhibitum fuit malis futuris, quia Eccleſiæ ſuæ parcet Deus, ſub eius protectione tutam fore. atque huius pacis quam celebrat Propheta, ſpecimē apparuit non obſcurum in ipſo redemptionis curſu. Denique ſemper memoria repetendum, quod toties diximus, nos iſta omnia ex parte duntaxat experiri: quia regnum Chriſti nondum impletum eſt. ET PORTAS TVAS. Alludit ad templi ſtructuram aut ciuitatis: ſicuti iam aliquoties dictum eſt. Et docet non muris, aut turribus, aliiſve clauſuris tutam fore Eccleſiam: ſed quamuis abſint terrena præſidia, ſatis fore ſalutis & tranquilli gaudij in vno Deo. Coniungit autem Eccleſiæ ſalutem, cum laude vel gaudio. Salua enim & incolumis exultat: cùm antea obtrita & deſperata iaceret in ſilentio.

19 NEC

19 & 20 NEC ERIT.) Docet fœlicitatem Eccleſiæ non temporariam, ſed perpetuam fore. eam enim diſcernit à communi hominum cōditione, inter quos nihil ſtabile aut perpetuum eſt. quia nihil ſub ſole eſt, quanuis bene conſtitutum, quod variis mutationibus obnoxium non ſit: ſed Eccleſia ex præſentis vitæ periculis æſtimanda non eſt: quoniam in mediis fluctibus conſeruatur. acſi diceret, Ne æſtimes ſalutem tuam ex præſenti rerum ſpecie, ſed in Deo repoſitam eſſe ſcias. Deus erit ſol tuus, ita vt lumen à ſole aut luna mutuari neceſſe nō ſit. ne ergo mutationem vllam aut viciſſitudinem rerum pertimeſcas: lucem enim perpetuam atque immutabilem habebis. Non intelligit Propheta his verbis filios Dei communibus vitæ bonis priuandos eſſe. nam cùm ea Dominus promiſcuè omnibus hominibus largiatur, certè filiis quoq; ſuis ea deſtinauit. imò in gratiam ipſorum omnia à Deo creata ſunt, cùm peculiarem de iis curam gerat. Sed Propheta notare voluit maius aliquod bonum, quo ſoli filij Dei fruuntur, Lucem videlicet cœleſtē: quam vt oderunt impij, ita percipere nequeunt. Nam etſi fruuntur ſole, & aliis bonis, ſtabilis tamen & firma eorum fœlicitas eſſe non poteſt. Quia vt ſunt inſipidi, non guſtāt quod præcipuum erat, Deum ſibi eſſe in patrem. Itaque conditionem Eccleſiæ & piorum à communi ſorte hominum diſtinguit, ne eam à viciſſitudine rerum & mutatione æſtimemus: deinde vt ſciamus inter denſiſſimas quaſque tenebras fulgere piis paternum Dei fauorē, qui eos exhilaret. Et certè quanuis elementa omnia vel officium ſuum ſubducant, vel triſti aſpectu nobis minentur: ſufficere tamen debet Deum nobis eſſe propitium. Nomine autem Solis & Lunæ, ſynecdochicè comprehendit omnem ſtatum humanum, qui ſubinde immutatur.

1. Pet. 5.7.

21 POPVLVS TVVS.) Hîc oſtendit quæ vera ſit conſtitutio Eccleſiæ: nempe, quum ab impiis purgata eſt, & ſoli iuſti in ea locum habent. Atqui ſcimus hypocritas ſemper veris Dei filiis in Eccleſia admixtos eſſe. Diximus hîc deſcribi vniuerſum Chriſti regnum: non quale ſingulis temporum articulis futurum eſt, ſed in ſua perfectione. Hoc cœpit facere Chriſtus ſuo aduentu, cùm Eccleſiam repurgauit. vnde etiam Euangelium cribrum appellat, quòd eo paleæ à grano ſeparentur. ſed pergit quotidie in ea purgando, atque perget vſque ad diem meſſis. Interim multas quiſquilias tritico admixtas eſſe neceſſe eſt, quæ demum illo die tollentur. Adde quòd ſubeſt tacita antitheſis inter profanam illam & impuram turbam, quæ ſuis ſordibus ſanctuarium Dei antè polluerat. Plurali etiam numero videtur notari collectio Gentium, vbi populos omnes dicit fore iuſtos. Quòd addit hæredes fore terræ in ſeculum, non dubito quin ad Iudæam reſpexerit, & tacitè oppoſuerit reſtitutionis tempus cum tempore exilij quod proximè inſtabat. acſi diceret, Tametſi populum meum ab hæreditate ſua expellam, tamē poſt ſeptuaginta annos ipſum reſtituam, vt perpetuam eius poſſeſſionem obtineat. Notandū præterea eſt, cùm promiſſionem, quæ ad populum Sionis ſpectabat, reſtringit ad iuſtos, ſubeſſe correctionis ſpeciem, vt hypocritas excludat, qui falſò & inaniter ad ſe trahere ſolent quod de veris Dei filiis dicitur. Conuenit ergo hæc ſentētia cum initio Pſalmi 73, Quàm bonus Iſraeli Deus, iis qui recto ſunt corde! Vbi Propheta nomen Iſraelis, quod promiſcuè omnibus in ore erat, ſolis probis Dei cultoribus vendicat. Ita hoc loco Populus tuus: nempe reſidua illa portio, quæ à ſordibus purgata erit. Hoc non eſt per omnia impletum in Iudæis: ſed initium ab iis factum eſt, cùm reſtituti ſunt in patriam, vt deinde vniuerſæ terræ poſſeſſio ipſis, hoc eſt Dei filiis, eorum opera, daretur. Nam vt prius de inſtauratione templi loquutus eſt, quæ plena Ieroſolymæ non fuit, ſed per vniuerſum mundum extendi debet: ita hæc terræ poſſeſſio ad Iudæam reſtringenda non eſt, cùm latius pateat, atque ad ipſam vocentur vniuerſi homines, vt per fidem ſint filij Abrahæ: ſicque hæredes fiant. Diligenter ergo tenendæ locutiones quæ vſitatæ ſunt Prophetis, vt teneamus eorum ſenſum: neque abrumpamus ſententias, vel ad ſenſus alienos torqueamus. Aliena eſt autem ab idiomate Prophetarum & coacta interpretatio eorum qui per TERRAM, cœlum & beatam vitam exponunt: quia hoc conſilio terra Chanaan data fuit filiis Iſrael, vt à toto mundo quaſi peculium Dei ſegregati illic eum purè colerent. Ideóque hæreditario iure habitare in terra nihil aliud eſt quàm manere in familia Dei. Quòd Deus Germen nouum quod prodibit opus manuum ſuarum aſſerit fore, ad confirmationem ſpei valet. Neque enim humanitus renaſci poterat Eccleſia, quam omnes videbant emortuam, præſertim quum radix occulta eſſet. Ergo vt germinet, Deum inſtar agricolæ fore dicit, qui rurſus plantet quod euulſum exaruerat. Denique ſignificat mirabile fore Dei opus, non hominum, quòd Eccleſia ex miſera & dura captiuitate emerget: quia velut à morte excitabitur. Et certè quicquid ad cœleſtem vitam ſpectat, id neque ingenitum eſt nobis à natura, nec virtute noſtra comparatum: ſed à Deo ſolo manat ac proficiſcitur. Et quod in vniuerſum de toto corpore hîc dictum eſt, vnuſquiſque ſibi in ſpecie applicare debet. Sumus enim plantatio Dei à conſtituto mundo: deinde inſerti in Chriſtum, ac vocati, vt electionis noſtræ & plantationis teſtimonium habeamus. Impij non ſunt plantatio Dei: vnde etiam Chriſtus, quos non plantauerit Pater eradicandos eſſe pronunciat. Tandem ſubiicitur finis plantationis, vt illuſtremus gloriam Dei, & virtutes eius enarremus: ſicut Paulus ad Ephe. primo capite præclarè docet.

Matt.3.12. Pſal.73.1. Gal.4. 28. Eph.1.4. Matth. 15. 13. Epheſ.1.12 1.Pet.2.9.

22 PARVVS ERIT.) Iterum confirmat quod prius dixit, Quanuis exigue numero eſſent,

tamen Eccleſiam Dei populoſam fore.Cùm hæc prædiceret Propheta, adhuc ingens erat popu-
Supr. 1. 9. & 10.22. li multitudo, ſed poſtea ſic imminuta eſt,vt tenues tantùm reliquiæ ſupereſſent, ſicuti cap.1.& 10.vidimus.Hanc paucitatem ſic augẽdam eſſe ſignificat, vt deinde immenſus populi numerus, magnáque potentia præditus ſit.Quod Iudæis dictum eſt,nobis etiam putemus hodie dici: nẽpe quanuis exigui ſimus ac pauci,atque interitui proximi videamur, tamen Eccleſiam interire non poſſe,ſed augendam magno in numero atque propagandam eſſe. Eſt enim plantatio Dei,quæ ab externa ſpecie aut ab hominum copia & viribus æſtimari non debet. EGO DOMINVS. Oſtendit nunc quorſum ea omnia dixerit quæ prius vidimus.ne ſcilicet faciamus ipſum ſimilem hominibus,quorum ſtudia & conatus facilè euaneſcunt.Etiamſi ſtatum regni alicuius vel orbis mutare velint,nihil efficient.At Dominus vel minimo momento omnia immutat. Non loquitur ergo de ordinaria adminiſtratione,ſed de admirabili opere,quo Eccleſiam ſuam Dominus liberat & propagat.In fine verſus ſe properaturum dicit,vt hoc compleat. Sed particulam inſerit notatu dignam de Eccleſiæ tẽpore. nam relatiuũ eſt fœminini generis, quod perperã ad Deum quidam referunt. Errandi cauſam præbent qui vertunt, Tempore ſuo:quia relatio ambigua eſt. Significat Propheta pręfixum eſſe Eccleſiæ tempus quo liberanda ſit:& hoc modo fideles ad tolerantiam hortatur,ne ſe pręcipitent,ſed pendeant ab æterno Dei conſilio,qui nouit temporum articulos opportunè diſtribuere.Primùm ergo opportunitatem notat, & quando vtile ſit Eccleſiæ ipſam liberari. Hoc quidem non percipimus: quia ſtatim vellemus obtinere promiſſa Dei, atque impatientes moræ ſumus:Dominus autem differt in bonum noſtrum,& quia nondũ tempus aduenit. Deinde loquitur de celeritate:quia Dominus videtur nobis otiari & languere, dum cunctatur,cùm tamen maturet,vt pro opportunitate,quam ipſe nouit,omnia efficiat.

CAPVT LXI.

1 S*piritus Domini* Iehouæ *ſuper me. ob id vnxit me* Iehoua:*ad prædicandum afflictis miſit me:ad obligandum contritos corde,ad publicandam captiuis libertatem,vinctis apertionem carceris.*
2 *Ad publicandum annum beneplaciti* Iehouæ, *& diem vltionis Deo noſtro,ad conſolandum omnes lugentes.*
3 *Ad conſtituendum lugentibus in Sion, vt dem illis decorem pro cinere,oleum gaudij pro luctu,pallium lætitiæ pro ſpiritu anguſto,ad vocandum eos arbores iuſtitiæ,plantationem* Iehouæ *ad glorificandum.*
4 *Et ædificabunt deſerta ſeculi,priſcas ſolitudines erigent: & inſtaurabunt vrbes vaſtitatis,ſolitudines multarum ætatum.*
5 *Et ſtabunt alieni,& paſcent oues veſtras: & filij alieni erunt agricolæ & vinitores veſtri.*
6 *Vos autem Sacerdotes* Iehouæ *vocabimini: miniſtri* Dei *noſtri dicetur vobis,ſubſtantiam Gentium comedetis,& in gloria eorum vos eleuabitis.*
7 *Pro pudore veſtro erit duplex præmium,& pro ignominia exultabunt de portione eorum:quia in terra eorum duplicia poſſidebunt,& gaudium perpetuum illis erit.*
8 *Quia ego* Iehoua *diligens iudicium,odio habens rapinam in holocauſto,& conſtituam opus eorum in veritate,& fœdus perpetuum feriam cum ipſis.*
9 *Et cognoſcetur in Gentibus ſemen eorum,& germina eorum in medio populorũ.Omnes qui viderint eos,cognoſcent eos quòd ſemen ſint benedictum* Iehouæ.
10 *Gaudens gaudebo in* Iehoua,*exultabit anima mea in* Deo *meo:quoniam induit me veſtibus ſalutis:indumento iuſtitiæ circundedit me:quaſi ſponſum ornauit me,& quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.*
11 *Quoniam ſicut terra profert germen ſuum, & ſicut hortus germinare facit ſemen ſuum: ita* Dominus Iehoua *germinare faciet iuſtitiam & laudem coram omnibus Gentibus.*

IN CAPVT LXI.

1 SPiritvs dei.) Quoniam Chriſtus hũc locũ de ſeipſo exponit, Luc.4. ideo *Luc. 4.18.*
interpretes ſine controuerſia ad ipſum hæc reſtringunt. ſumunt autem hoc prin-
cipium, induci Chriſtum loquẽtem, quaſi ipſi ſoli hæc omnia conueniant. Hoc ri-
dent Iudæi, quòd inconſideratè trahantur ad Chriſtum, quæ aliis quoque Pro-
phetis congruunt. Sic itaque ſentio: hoc caput veluti ſigillum addi ſuperioribus,
vt quæ hactenus dicta fuerant de reſtituenda Eccleſia Chriſti, confirmentur: atque in hunc fi-
nem teſtari Chriſtum, ſe à Deo vnctum eſſe: quo fit, vt ſibi hoc vaticinium meritò accommodet.
nam quæ alij obſcurè tradiderunt, clarè & apertè exhibuit. Sed hoc non repugnat, quin aliis
quoque Prophetis, qui à Domino vncti ſunt, conueniat hæc ſententia. Nec enim loquuti ſunt
priuato ſuo nomine, dum hanc ſibi authoritatem vendicarunt: ac potiſſimùm Chriſti munus o-
ſtenderunt: cuius non tantùm iſta publicare, ſed etiam præſtare eſt. Sic igitur intelligendum eſt
hoc caput, vt Chriſtus qui caput eſt Prophetarum, principem locum obtineat, & ſolus exhibeat
iſta omnia: Iſaias verò cæterique Prophetæ, & Apoſtoli, ſuam operá Chriſto impendant: atque
ſinguli partes ſuas agant in publicandis eius beneficiis: vt quæ Iſaias per Chriſtum complenda
eſſe dixit, nunc re ipſa completa cernimus. ob id vnxit me iehova. Secundum hoc mem-
brum additum eſt vice expoſitionis. primùm enim fuiſſet obſcurius ſi tacuiſſet in quem finem
præditus erat Dei Spiritu: nunc oſtenſo vſu, longè clarius eſt, dum ſe publico munere fungi de-
clarat, ne tanquam priuatus quiſpiam cenſeatur. Quoties autẽ Scriptura Spiritus Dei mentio- *Rom.8. 11.*
nem facit, eúmque in nobis habitare dicit, ne quippiam inane aut vacuum, ſed virtutẽ eius & ef- *1.Cor.3. 16*
ficaciam conſideremus. Itaque, poſtquam Propheta de Spiritu Dei loquutus eſt, vnctionem ſub-
iungit, qua virtutes quæ ab ipſo manant intelligit, ſicut docet Paulus diuerſa quidem eſſe dona, *1.Cor.12.4.*
ſed vnum eſſe Spiritum. Diligenter obſeruandus eſt hic locus. nemo enim docendi ius aut pote-
ſtatem ſumere poteſt in Eccleſia Dei, niſi oſtendat ſe Dei Spiritu ad id fuiſſe excitatum: ſicuti i- *1.Cor.12.3*
dem Paulus tradit neminem poſſe dicere Dominum Ieſum, niſi in Spiritu ſancto. Atqui, dicet
quiſpiam, videmus ferè omnes iactare Spiritum Dei. nam & Papa, & Anabaptiſtæ, aliíq; hære-
tici & fanatici homines ſemper in ore habent eius nomen, quaſi ab ipſo gubernentur. Vnde er-
go iudicabimus aliquem miſſum eſſe à Deo, ac regi Spiritu ipſius? Ab vnctione: hoc eſt, ſi donis
præditus ſit quæ ad eam functionem requirũtur. Si ergo inſtitutus à Domino, polleat gratiis Spi
ritus & facultate quam poſtulat vocatio, is verè Spiritum habet. Quòd ſi magiſtrum profiteri
velit, nec quicquam habeat doctrinæ, pro impoſtore habeatur. ad prædicandvm. Nõ prius
vendicat ſibi Propheta ius & authoritatem docendi, quàm oſtenderit ſe à Domino miſſum eſſe.
Authoritas in eo fundata eſt, quòd vnctus, hoc eſt, neceſſariis donis à Deo inſtructus ſit. A nobis
igitur non tanquam priuatus homo, ſed tanquam publicus miniſter è cœlo protectus audiri de-
bet. afflictis. Alij vertunt, Manſuetis: & vtrunque ſignificat nomen עניים. Sed malui retine-
re priorem ſignificationem, quòd Propheta de captiuis & vinctis loquatur. Videtur tamen mihi
vtrunque comprehendere: quoniam intelligit eos qui cùm deſtituti ſint omnino ac reiecti, apud
ſe etiam miſeri ſunt. Iis enim ſolis promittitur Chriſtus, qui manſuefacti ſunt, & malorum ſuo-
rum ſenſu confuſi, nihil altum ſpirant, ſed in humilitate & modeſtia ſe continent. Atq; hinc col-
ligimus Iſaiam propriè de Euangelio loqui. Lex enim ideo data eſt, vt ſuperbos & turgentes ina-
ni fiducia animos proſternat: Euangeliũ verò afflictis deſtinatur: id eſt, iis qui ſe omni bono va-
cuos eſſe ſciunt, vt colligant animos ac ſuſtentent. Quorſum enim Prophetæ & Apoſtoli, aliiq;
miniſtri vncti ac miſſi, niſi vt doctrina gratiæ erigant afflictos ac conſolentur? ad obligan-
dvm. Plures ſunt metaphoræ quibus vtitur Propheta ad eandem rem planius explicandã. Per
obligare, nihil aliud intelligit quàm mederi. ſed plus quidem hîc exprimit quam ſuperiore
membro. Oſtendit enim prædicationem Verbi non eſſe inanem ſonum, ſed efficacem medici-
nam, cuius effectum ſentiunt non robuſti & ferrei homines, ſed vulneratæ conſcientiæ. ad
pvblicandam captivis libertatem. Hic quoque finis Euangelij, vt qui captiui ſunt,
in libertatem vindicentur. Sumus ergo vincti & captiui, donec Chriſti beneficio liberemur: *Ioh. 8. 36.*
quum verò Dominus vincula noſtra abrumpere velit, ne oblatam nobis ab ipſo gratiam reſpua- *Mat.11.28*
mus. In genere hoc notandum eſt, hæc quæ commemorat bona, nobis cœleſti doctrina conferri:
ad eorum verò fruitionem non alios eſſe idoneos niſi qui inopiæ ſuæ conſcij auxilium Chriſti
cupidè appetunt, ſicut dicit ipſe, Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego refi-
ciam vos.

2 Ad pvblicandvm.) Hic nominatim tempus impertiendæ tam inſignis gratiæ cõme-
morat, vt dubitationes tollat, quæ oriri poterant. Multas enim obrepere & ancipites curas qui-
bus variè diſtrahuntur animi, experientia ipſa quotidie diſcimus. Præconẽ verò futuræ gratiæ ſe
eſſe affirmat, cui tẽpus præſcribit ex Dei beneplacito. nã ſicuti gratuito fauore facturus erat Eccle
ſię Redẽptor: ita meritò in eius arbitrio fuit tẽpus deligere. Fortè ad Iubileũ alludit, ſed haud am- *Leui.25.10*
bie pronunciat expectandũ eſſe placidis & quietis animis, donec placeat Deo manũ ſuam exere-

al.4.4. re. Hunc annum Paulus plenitudinis tempus vocat, Gal. 4. & Rom. vlt. Item antè vidimus, Ecce
o.16.26. nunc tempus acceptum, ecce dies ſalutis: quod Paulus ad ſuam prædicationem accommodat,
upr.49.8 nam dum per Euangelium nos compellat Dominus, pateſit nobis ianua cœli, vt iam velut in
.Cor.6.2. poſſeſſionem bonorum Dei ingrediamur. Non eſt igitur procraſtinandum: ſed tempus & occa-
ſionem vrgere debemus, cùm tanta nobis beneficia offerantur. Sed videntur hæc inter ſe con-
traria: nempe, Dies beneplaciti, & Dies vltionis. cur tam diuerſa coniunxit Iſaias? quia Deus non
poteſt liberare Eccleſiam ſuam, quin ſe iuſtum iudicem oſtendat, atque vltionem ſumat de im-
piis. BENEPLACITVM ergo ad electos: DIEM vltionis ad impios refert, qui Eccleſiam inſectari
non deſinunt, ideóque pœnas ipſos dare in liberatione Eccleſiæ neceſſe eſt. ſicuti etiam Paulus
.Theſ.1.6. loquitur, iuſtum eſſe coram Deo relaxationem dare afflictis, rependere verò mercedem piorum
hoſtibus qui iniuſtè eos affligunt. nec verò ſperare malorum exitum poterant Iudæi niſi profli-
gatis ſuis hoſtibus. Interea notanda eſt cauſa noſtræ liberationis: ſoli enim miſericordiæ, nõ me-
ritis noſtris, dignitati aut induſtriæ tribuenda eſt. Videtur quidem, vt nuper attigi, alludere ad
annum Iubilæi, ſed hoc præcipuè obſeruandum, ſalutem noſtram in gratuita Domini voluntate
omnino ſitam eſſe. AD CONSOLANDVM. Repetendum memoria quod prius attigimus, Finem
Euangelij eſſe, vt eripiamur è malis omnibus, atque in priſtinam libertatem reſtituti abſterſo
mœrore fruamur ſpirituali gaudio. Quòd ſi tanti beneficij participes non ſimus, incredulitati
noſtræ & ingratitudini imputandum eſt, qua Deum nobis ſponte ſe offerentem arcemus ac reii-
cimus.

3 AD CONSTITVENDVM.) Pergit in eodem argumento. ſignificat enim talem fore pœnam
quæ populo infligenda erat, vt tamen veniæ ſit locus. Et quò melius hoc perſuadeat, hãc ſibi pro-
uinciam à Domino iniunctam eſſe dicit, vt hanc liberationem nunciet: nec ſibi tantùm, ſed e-
tiam aliis, donec adueniat præcipuus nuntius: nempe Chriſtus, qui re ipſa præſtet atque exhibeat
quod tunc Deus iubebat in futurum tempus promulgari. Interea ſignificat luctum impedimen-
to non fore, quo minus lætitiæ materiam ſuggerat Deus vbi viſum fuerit. nam Conſtituere tan-
tundem valet ac tempus præfigere, ne moræ tædio exanimentur. Rurſus Dandi verbo commen-
dat vaticinij efficaciam, vt certò perſuaſi ſint de euentu. Alludit autem ad veteres ritus Iudæo-
ſter 4.3. rum, qui cùm premebantur aliqua clade, cineribus conſpergebant capita, & ſaccum induebant.
His ſqualorem & luctum ſignificat, quæ miſerum populi ſtatum neceſſariò ſequuntur: eáque
opponit gaudio & lætitiæ, qua fruentur cùm in libertatem reſtituti erunt. Non videtur autem
mihi prætereunda alluſio quæ eſt in vocibus פאר & אפר: tranſpoſitis enim ſolummodò literis res
diuerſiſſimas ſignificare, atque eleganti inuerſione, ſtatus mutationem notare voluit. ARBO-
RES IVSTITIÆ. His verbis reſtitutionem populi deſignat. acſi diceret, Eos cùm prius era-
dicati, ac ſimiles arido trunco eſſent, plantandos & ſtabiliendos eſſe. Eos igitur reuocat ad con-
templationem diuinæ virtutis, vt quanuis enecti ſint atque mortui, tamen confidant ſe ita reſti-
tuendos, vt radices agant, viréſque & incrementa accipiant. Hinc colligenda eſt vniuerſalis
doctrina: nos ſcilicet non aliter in vitam reſtitui, quàm cùm à Domino plantamur. Vocamur qui-
dem eius plantatio, quia nos elegit ab initio: ſed alia quoque ſpecies eſt plantationis quæ prio-
pheſ.1.4. rem illam ſequitur, Vocatio ſcilicet, qua inſerimur per fidem in Chriſti corpus. Hoc hominum
opera & miniſterio Euangelij efficit Dominus: ſed totum illi tribuendum eſt, quia ſolus eſt qui
Cor.3.7. dat incrementum. Nam anagoge ſemper tenenda eſt à prima liberatione ad ſpirituale regnum
Chriſti. Arbores iuſtitiæ vocat, in quibus relucet Dei iuſtitia vel rectitudo ordinis. Sciamus ta-
Cor.5 17 men nos hac lege cooptari à Domino, vt nouæ creaturæ efficiamur, veráque in nobis iuſtitia re-
gnet. Atque hinc ſequitur, nos prauos ac corruptos eſſe natura, neq; aliter fructum afferre poſ-
ſe, quàm ſi nos mutarit Dominus ac plantauerit. Hinc diluitur vana & arrogans perſuaſio Papi-
ſtarum, qui vel præparationes vel liberi arbitrij adminicula quælibet fingendo vſurpant quod
ſolius Dei eſt. Nam ſi plantamur à Domino, ſequitur, natura nos aridos & infructuoſos eſſe. AD
GLORIFICANDVM. Hic finis eſt noſtræ plantationis. ſed de iis iam ſuperiore capite dictum eſt,
verſu vigeſimo primo.

4 ET ÆDIFICABVNT.) Amplificat illam Eccleſiæ inſtaurationem: atque in id potiſſimùm
intendit, vt Iudæi certam redemptionis ſpem animo concipiant, quoniam hæc promiſſa incre-
dibilia eſſe omnino videbantur. Atque hæc cauſa eſt cur beneficium illud redemptionis am-
plis & magnificis verbis exornet. Falluntur qui hæc verba, SECVLI, & MVLTARVM ætatum, ad
futurum tempus referri volunt: acſi diceret, Firmum & ſtabile fore ædificium de quo loquitur.
Fuit enim longè alia mens Prophetæ. ſiquidem demonſtrat (vt alio loco notaui) diuturnas vrbis
ruinas impedimento non fore, quo minus de integro ſurgat. Nam cùm alicuius vrbis incolæ huc
atque illuc diſperſi, diutiſſime abfuerunt, nulla ſpes eſſe poteſt illius inſtaurandæ: quemadmo-
dũ hodie nemo ſolicitus eſt de inſtaurãdis Athenis. Ita cùm in lõginquã regionẽ ablegati eſſent
Iudæi, & ſeptuaginta annis deſerta fuiſſet Ieroſolyma, quis eam ædificatum iri ab ipſis ciuibus
ſperaſſet? Propterea vocat Iſaias Deſerta ſeculi, Priſcas ſolitudines, Vrbes vaſtitatis, Solitudines
multarũ ætatũ, vt oſtendat hæc obſtare non poſſe, quo minus opportuno tẽpore vrbẽ Dominus
re-

reſtituat electis ſuis habitandam. Cæterùm hæc etiam ad tempus noſtrum accommodari debet, vt quamuis patiatur Dominus Eccleſiam ſuam, vbi collapſa fuerit, diu in ruinis ſuis iacere, nec vlla eius inſtaurandæ ſpes reliqua ſit, tamen his promiſſionibus animum obfirmemus: quia proprium Dei munus eſt erigere & renouare quæ pridem diruta fuerant, & quaſi æternæ putredini addicta. Sed de iis prius capite quinquageſimo octauo tractauimus.

5 ET STABVNT ALIENI.) Significat exteros & alienigenas præſtò futuros ad obſequium eis præſtandum. nam cùm tunc diuiſi eſſent à reliquis Gentibus, nemo erat qui ipſos iuuare vellet. Alienos igitur ſtare dicit, hoc eſt, Paratos eſſe, vt occurrant ipſis, atque opem ferant. Quod de paſcendis ouibus addit, agríſque & vitibus colẽdis, metaphoricæ ſunt locutiones. Propheta enim tractat de regno Chriſti, quod ſpirituale eſt: ſed plenam eius fœlicitatem declarat his typis, vt melius ipſam ab exemplis earum rerum quæ nobis cognitæ ſunt, percipiamus. Intelligamus ergo tunc nos demum verè beatos fore, cùm Chriſtus imperium in nos ſuum obtinebit: quia hoc modo multa adminicula hinc inde præter ſpem accedent, quibus meritò priuantur filij Adæ.

6 VOS AVTEM SACERDOTES.) Hic verſus aliquantò plus lucis affert ſuperiori: quia ſecunda parte prædicit fore, vt pij opibus Gentium fruantur, atque in gloriam euehantur ac ſuccedant. Iudæi quidẽ huiuſcemodi ſententias auidè rapiunt, & iam cupiditate deuorant omnium populorum bona, quaſi aliquando ipſa poſſeſſuri ſint: atque ita inſultant quaſi totius orbis ad eos peruentura ſit gloria. ſed duo potiſſimùm obſeruãda ſunt, vt iſta melius intelligamus. Primùm, Prophetas, dum regni Chriſti gloriam & fœlicitatem exprimere volunt, ſimilitudines mutuari à rebus humanis: deinde, cùm de Eccleſia loquuntur, ſic caput coniungere cum mẽbris, vt ipſum magis interdum quàm membra conſiderent. Nec enim hæc bonorum alienorum fruitio ſic intelligenda eſt, quaſi aliorum bona, gloriam aut dignitatem ad ſe rapiant qui conuerſi fuerint ad Chriſtum: quod à pietate alieniſſimum eſt: ſed quia omnia redigenda ſunt ſub poteſtatem Chriſti, vt ſolus ipſe imperium & dominationem obtineat. Atque id eſt quod iam dixi, non tã membra quàm caput ipſum ſpectari. Sed cùm veniunt in poteſtatem Chriſti, dicuntur noſtra, quia nihil ab Eccleſia ſua ſeparatum habet. Eodem modo alibi dicuntur hoſtes Chriſti exoſculaturi pedes ipſius, & veniam deprecaturi: cùm tamen id fiat in Eccleſia, in qua Chriſtum agnoſcunt, & doctrinæ ipſius ſubiiciuntur. Itaque docet Iſaias quid daturus ſit Pater Filio, cuius legitima eſt in vniuerſum orbem poteſtas, cuiq; omnia ſubiici debent. Interea non omittendum quod nuper dixi, Deum electos ſuos liberaliter alere in mundo, vt ſentiant ſibi longè melius eſſe quàm incredulis. nam vtcunque multis indigeant, pauxillo tamen contenti, Deo hilariter gratias agunt, vt ipſorum eſuries qualibet ſaturitate infidelium melior ſit. SACERDOTES. His verbis conditionem populi multò præſtantiorem fore quàm antea demonſtrat. acſi diceret, Hactenus vos delegerat Dominus in peculium ſuum: ſed multò præſtantioribus donis vos ornabit: quia ſacerdotij honore omnes dignabitur. Etſi autem totus populus regnum erat Sacerdotale, ſcimus tamẽ vnicam ſolummodò tribum Leuiticam hoc munere functam eſſe: Propheta in poſterum commune fore omnibus denunciat. Hoc autem exhibitum non eſt, niſi ſub regno Chriſti. Cœpit quidem inſtauratio Eccleſiæ, ex quo populus è Babylone reuerſus eſt: ſed aduentu demum Chriſti hac dignitate fideles ornati atque inſigniti ſunt. Omnes enim ſancti conſecrati ſunt Chriſto, atque iſto ſacerdotij munere funguntur. Quò pertinet illud Petri, Vos eſtis gens ſancta, regale Sacerdotium, &c. Quale verò ſit hoc ſacerdotij genus, diligenter obſeruandum eſt. nec enim immolandæ ſunt amplius victimæ terreſtres Deo, ſed homines ipſi offerendi ſunt atque mactandi in obſequium Chriſti: quemadmodum Paulus ſe gladio Euangelij mactaſſe Gentes ſignificat, vt deinceps Domino obedirent. Hinc collige quàm pueriliter ineptiant Papiſtæ, qui abutũtur hoc loco ad ſacerdotium ſuum probandum. Inſtituuntur enim à Papa & eius aſſeclis ſacerdotes, vt immolent Chriſtum: non vt plebem doceant. Atqui ſemetipſum Chriſtus æterna redemptione obtulit, & ſolus ipſe ſemel hoc ſacerdotio functus eſt. Sacrificij autem fructum offerri nobis iubet Euangelij doctrina. Sacrilegi ergo ſunt qui hoc munus vſurpant, & quod ab ipſo perfectũ eſt iterare volunt. ſed vnuſquiſque Deo ſeipſum offerre in ſacrificium debet, ſuaque omnia, vt hoc legitimo ſacerdotio fungatur: deinde, miniſtri qui peculiariter ad munus docendi vocati ſunt, vtantur gladio Verbi, vt mactent homines & conſecrent Deo. Hi verò demum legitimi ſunt miniſtri, qui nihil tentant aut aggrediuntur ex ſeipſis, ſed mandata quæ acceperunt à Deo, fideliter ac ſtrenuè exequuntur.

Sup. 45 14 · Mat. 28. 18 · Hebr. 2. 8. · Exod. 19. 6 · Deu. 33. 10 · 1. Pet. 2. 9. · Rom. 15. 16. · Hebr. 9. 12 · Rom. 12. 1.

7 PRO PVDORE.) Confirmat ſuperiorem ſententiam, vbi dixerat oleo gaudij perfuſum iri fideles qui ſacco induti, & cinere conſperſi lugebant. Hæc mœroris in gaudium conuerſio iterum promittitur. DVPLEX nonnulli interpretantur, quia coram Deo & hominibus beati fuerint qui redempti ſunt à Deo. Sed neſcio an ſatis ſolida ſit ea interpretatio. Malo igitur ſimplicius accipere: acſi diceret Propheta, Tanta erit Eccleſiæ proſperitas, vt calamitates atque peruerſa omnia, quibus nunc premitur, longè ſuperet. Ergo, ſi nunc ipſam tædet ſuæ conditionis, reſpicere oportet in illum diem, quo beatiſſima futura eſt. ſicuti Paulus 2. Cor. 4. 17

X. iij.

momentaneæ leuitati afflictionum æternum gloriæ pondus opponit. Inſultant nobis impij, & laſciuiunt, quòd ſuperiores videantur. abutuntur proſpera fortuna, ac deſpiciunt & contemnũt filios Dei: ſed Dominus promittit ſe breui effecturum, vt pij erepti ab illorum tyrannide, eorum portionem obtineant. Hoc quidem fieri cœpit cùm reuerſus eſt ab exilio populus, ſed luculentius teſtimonium editum eſt in Chriſto, atque editur quotidie, ac tandem perficietur vltimo eius aduentu, quo pleniſſimè omnia renouabuntur, & impiis deiectis ad nos perueniet mũdi hæreditas. Huc ſpectat quòd per modum cõceſſionis terram eorum eſſe dicit, hoc eſt, impiorũ: quia nunc ſe quidem mundi dominos eſſe iactant, ſed tandem ſentient propriam & peculiarem eſſe filiis Dei. GAVDIVM PERPETVVM. Hoc referri poteſt ad externum Eccleſiæ ſtatum: quia ſuis Deus gratiarum actionis materiam quotidie ſuppeditat: ſed quia multæ ſimul acerbitates illis vorandæ ſunt, eóſque circundat multiplex triſtitia, non aliter impletur hoc vaticinium, quàm dum viget palmámque obtinet in cordibus noſtris gaudium ſpiritus, & pax illa quæ omnẽ ſenſum exuperat (vt inquit Paulus) qua ſoli filij Dei fruuntur, cùm adoptionis teſtimonium habent. PERPETVVM vocat, vt demonſtret quantum differat à gaudio impiorum, quod momentaneum eſt, ac protinus euaneſcit: imò in ſtridorem dentium vertitur.

Col. 3. 15. *Phil. 4. 7.*

8 QVIA EGO DOMINVS.) Non tantùm confirmat quod pollicitus eſt Dei nomine, ſed etiam hortatur Iudæos vt reſipiſcant: atque oſtendit vnde ſalutem expectare debeant, quãtóque & quali cum iudice ipſis negotium ſit: à natura enim Dei ratiocinatur quomodo vitam ipſos formare deceat, ne oblatam ſibi gratiam ſua prauitate reſpuant. Iudicij nomine, quicquid rectum & æquum eſt comprehendit. Opponit enim hoc nomen inanibus figmentis Iudæorum, quibus ſatisfacere ſe putabant Deo, atque interim malitiam ſuam tegebant. Dominus enim, vt ſæpius viſum fuit, eiuſmodi laruas & vanos prætextus non moratur, ſed exigit veram cordis mundiciẽ, & manus ab omni iniuſtitia puras. Recto igitur animo ſit, ac vita integer qui ſe ſuáque ipſi probare volet. RAPINA IN HOLOCAVSTO. Synecdochicè denotat ſimulatum Dei cultum. ſub Holocauſto verò quoduis ſacrificij genus comprehenditur. Quum ergo ex fraude & rapina ſacrificant homines Deo, vel cùm ſua mendacia, ſimulationem, impuritatem animi ſacrificiis permiſcent, vel malignè Deum fraudando cultum eius vitiant, nihil deteſtabilius eſt. Hoc autem commune eſt non vnius duntaxat ætatis vitium, ſed omnium temporũ. Omnes enim ſimulant ſe colere Deum, ac pudet impios ipſos carere ſpecie religionis. quandoquidẽ adeò ingenitus omniũ animis eſt ſenſus diuinitatis, vt reuelli nequeat. Interim maior hominũ pars cum Deo ludit, atque puerilibus nugis ei ſatisfacere conatur. Hanc igitur hypocriſin damnat, atq; deteſtatur Iſaias: ac docet Dominum miſericordiã potius à nobis requirere, quàm ſacrificia. nec enim ritè coli poteſt à nobis Deus, niſi ſecundam Tabulam obſeruemus, atq; abſtineamus ab omni fraude & iniuria. nam qui fraudat proximos aut violat, Deum quoq; iniuria afficit. Deniq; conſiliũ Prophetæ eſt, docere quæ vera ſit reſipiſcentiæ ratio: nempe, ſi hypocriſi ſublata, figmentíſque omnibus valere iuſſis, beneficentiam inter ſe mutuam exerceant Dei cultores. OPVS EORVM. Quidam exponunt Mercedem operis. Ego autem potius exiſtimo notari omnia vitæ inſtituta, quibus fœlicem exitum Dominus promittit. Peſſimè ſuccedit hominum inſtitutis: quia Deum in cõſilium adhibere nolunt, nec eius auſpiciis quippiam aggrediuntur. Ideo ſuæ temeritatis meritò pœnas luunt: quia fidunt conſiliis ſuis, aut à cœco fortunæ euentu pendent: vbi nihil omnino veritatis, ſed fallax tantummodò vmbra eſt. Iis autem qui ſpiritu Domini reguntur, quique ſe totos eius tutelę cõmittunt, ſi fœliciter & ex voto ſuccedat, nihil mirum, quia à ſola eius benedictione fluit omnis proſperitas. Porrò ſub Veritatis nomine æquabilis curſus notatur: quia & increduli plerunque euanido gaudio inflati ſunt, ſed mox diffluunt. Stabilitatis cauſam in fine aſſignat, quia Deus non ſemel modò illis velit manum porrigere, ſed perpetuus eſſe dux itineris: atq; hæc vera perſeuerãtię noſtræ fultura eſt, quòd perpetuũ fœdus nobiſcũ percutere dignatur, in quo ſpontaneum ſe debitorem conſtituit, atq; vltrò nobis omnia defert, cùm tamen nihil omnino debeat.

Hoſ. 6. 7. & Matth. 9. 13 & 12. 7.

9 ET COGNOSCETVR.) Hîc clarius diſſerit Propheta de propagatione Eccleſiæ, quæ tunc velut in anguſto terræ angulo concluſa erat, atque poſtea valde imminuta & acciſa eſt: quemadmodum capite primo & decimo vidimus. Diſſerit ergo Iſaias de Eccleſia poſt talem imminutionem propaganda per totum orbem, ita vt conſpicua ſit omnibus Gentibus. Quod tamen ne ſub regno quidem Solomonis acciderat, dũ opibus & dignitate maximè florebãt Iudæi. Hoc autem omnino incredibile videbatur. Ideóque tantopere in eo perſuadendo laborant Prophetę: ac ſubinde hoc inculcant, ne ſuo ſenſu aut præſenti rerum aſpectu reſtitutionem hanc metiantur. Nũc quæritur quando hæc euenerint. Reſpondeo (vt iam ſæpe aliàs) hæc cœpiſſe cùm populus in patriam rediit: quia & tunc, & ſubinde temporis progreſſu beneficentiam Dei multiplicem erga ſe expertus eſt. Sed quia tenues ſolũmodò ſcintillæ emicarunt: pleniſſimum ſplẽdorem in Chriſto refulſiſſe, in cuius regno hæc cumulatè præſtantur. Nã vbi ſumma erat pietatis ſterilitas, pullulauit Abrahæ ſoboles: quia per fidẽ inſiti ſunt extranei in electũ populũ: ita exteræ nationes & barbaræ agnouerũt Iudæos ſemen Dei ac benedictũ eſſe, dum ipſis in eandẽ fidei confeſſionem coaluerunt. neque ſemel tantùm hoc impletum eſt, ſed quotidie impletur. Quod autem Iudæi præcel-

Suprà, 1. 9. & 10. 22. 1. Reg. 10. 21. 27. Gen. 22. 18

præcellunt, aquc priorem locum in fœdere Dei obtinent, hoc miſericordiæ Dei, non eorum di-
gnitati tribuendum eſt, ſicuti docet Paulus Rom. 3. Poſtquam enim ipſos natura à Gentibus ni- *Rom.* 3. 2.
hil differre oſtendit, atque eidem condemnationi ſubiecit, ſimul docet eos hac prærogatiua ex-
cellere, quòd primi omnium ſermonem Dei & promiſſa acceperint. Hoc autē ex gratuito Dei
beneficio, non ex meritis ipſorum aut dignitate profectum eſt.

10 GAVDENS GAVDEBO.) Inducit Eccleſiam gratias agētem Deo, quò magis perſuadeat
ea quæ prius dixit: eſt enim velut hypotypoſis, qua res oculis hominum quaſi depicta ſubiici-
tur, vt omnem dubitationem tollant. Nam ſumus ad diffidentiam procliues natura, atque adeò
leues, vt figmentis hominum potius, quàm verbo Dei fidem habeamus: ac de hac confirmatio-
nis forma diximus tam capite 12, quàm 26, & aliis locis. QVONIAM INDVIT ME. Hæc quidem
longè adhuc remota erāt: ſed oculis fidei cerni ac percipi oportuit: vt certè attollendi fuerunt o- *Supr.* 12.1.
culi in cœlum, quum Propheta de ſalute & iuſtitia concionetur. Nihil enim hîc viſibile, ac mul- *& 26.1.*
tò minus ſenſu apprehendi potuit tanta fœlicitas, quum omnia ad interitum vergerent. Sed quia
ne hodie quoque tale apparet Eccleſiæ decus: imò ſub deformi crucis habitu contemptibilis eſt
mundo: fide hic opus eſt, quæ cœleſtia & inuiſibilia comprehendit. IVSTITIAM coniungit cum
Salute: quoniam alterum ab altero ſeiungi non poteſt. Notæ hæ ſunt metaphoræ VESTIVM &
INDVMENTORVM. Perinde eſt acſi diceret, Collatam in ſe iuſtitiam & ſalutem. Quum verò
hæc beneficia conferat Dominus, ſequitur ab ipſo ſolo petenda atque expectanda eſſe. ORNA-
VIT ME DECORE. Metaphora ſumpta putatur ab ornatu ſacerdotali: atq; ideo nonnulli de ſa-
cerdotio Chriſti philoſophantur. Sed non exiſtimo tam ſubtiliter loquutum eſſe Prophetam,
quum ſponſi & ſponſæ ſimilitudinem adducat. Prius Eccleſia in ſitu & ſquallore erat, & paſſim
ab omnibus contemnebatur, quaſi repudiata mulier: nunc in gratiā à marito recepta, miro ſplen
dore fulget. Reſpondet locus Hoſeæ 2. capite. Hoc præſtitum eſt Chriſti aduentu: ſed quotidie *Hoſe.* 2. 19
ſimul nobis præſtatur, dū iuſtitia & ſalute ſuos Dominus exornat. Pleniſſimè vero ad extremum 20.
Chriſti aduentum, vt iam ſæpius dictum eſt, omnia perficientur.

11 QVONIAM SICVT.) Eleganti ſimilitudine Propheta confirmat ſuperiores promiſſiones.
Reuocat enim Iudæos ad ordinariam potentiam Dei, quæ refulget in ipſis creaturis. Terra enim
quotannis profert germen ſuum, horti poſt ſationem vireſcunt: denique herbæ & plantæ, quæ
mortuæ hyeme videntur, reuiuiſcant ad vernam temperiem, vigorémque ſuum recipiunt. Hæc
autem teſtimonia ſunt & certiſſima documenta diuinæ potentię & beneficentiæ erga nos: quod
quum ita ſit, an homines de ipſa dubitare conuenit? Qui hanc vim & facultatem terræ præbuit,
ánnon ipſam magis exeret in populo ſuo liberando? & electum ſemen, quod promiſit æternum
fore in mundo, pullulare faciet? CORAM OMNIBVS GENTIBVS. Iterum oſtendit terminos Ec-
cleſiæ non fore amplius tam anguſtos, quàm antea fuerunt. Efficiet enim Dominus, vt ipſa orbē
vniuerſum repleat. IVSTITIÆ mentionem facit, cuius plena fuit demonſtratio, quum Dominus
populum ſuum redemit: ſed potiſſimùm apparuit iuſtitia Dei, quum Chriſtus mundo patefactus
eſt: non quòd vſque ad tempus illud Deus ſuppreſſam tenuerit iuſtitiam ſuam, ſed quòd eam ho-
mines non agnouerint. Perinde ergo eſt acſi diceret, Sic Deus liberabit ac reſtituet populum
ſuum, vt omnes ipſum iuſtum eſſe agnoſcant. Nam redemptio illuſtre eſt ſpecimen iuſtitiæ Dei.
Subiungit LAVDEM: quia tale beneficium gratiarum actio ſequi debet. Finis iuſtitiæ eſt, vt de-
tur gloria Deo. Proinde hortatur nos ad gratitudinem: quia pluſquā indignum eſt nos acceptis
beneficiis Dei mutos eſſe.

CAPVT LXII.

1 PROPTER *Sion non tacebo: & propter* Ieruſalem *non quieſ-*
cam, donec egrediatur vt ſplendor iuſtitia eius, & ſalus eius ſicut
lampas ardeat.
2 *Et videbunt gentes iuſtitiam tuam, & omnes* Reges *terræ glo-*
riam tuam: & vocabitur tibi nomen nouum, quod os Iehouæ *nuncu-*
pabit.
3 *Et eris corona gloriæ in manu* Iehouæ: *& diadema regni in manu* Dei *tui.*
4 *Non dicetur tibi amplius derelicta: nec terræ tuæ dicetur amplius deſolata: quia voca-*
bunt te beneplacitum meum in ea: & terram tuam maritatam. Quia beneplacitum Iehouæ
in te, & terra tua maritabitur.
5. *Quoniam ſicut adoleſcens maritat ſibi virginem, ita maritabūt te ſibi filij tui: & gau-*
dio ſponſi ſuper ſponſa gaudebit ſuper te Deus *tuus.*

6 *Super muros tuos Ieruſalem ordinaui cuſtodes, qui tota die & tota nocte iugiter non ta-*
cebunt. Qui " *memores eſtis Iehouæ, ne ſilentium ſit vobis.*

" Vel, memoriam celebratis.

7 *Et ne detis ſilentium illi donec reparet, & donec ponat Ieruſalem laudem in terra.*
8 *Iurauit Iehoua per dexteram ſuam, & per brachium roboris ſui: Si dedero frumentum*
tuum amplius cibum inimicis tuis, & ſi biberint filij alienigenæ vinum tuum pro quo labo-
raſti.
9 *Nam qui congregauerunt illud, comedent, & laudabunt Iehouam, & collectores eius*
bibent vinum in atrijs meis ſanctis.
10 *Tranſite, tranſite per portas: repurgate viam populo: complanate, complanate iter:*
ſternite lapidibus, leuate ſignum ad populos.
11 *Ecce Iehoua publicauit vſque ad extremum terræ: dicite filiæ Sion, Ecce ſeruator tuus*
venit: Ecce merces eius cum eo: & effectus operis eius coram ipſo.
12 *Et vocabunt vos Populum ſanctum, redemptos Iehouæ. Et te vocabunt Quæſitam vr-*
bem, non relictam.

IN CAPVT LXII.

1 PROPTER SION.) Cùm triſte illud exilium immineret, quo vniuerſæ propemodum gentis nomen delendum erat, pluribus verbis confirmari, atque animari pios neceſſe fuit, vt firma & certa fiducia in his promiſſionibus ſub crucis onere perſtarent. Hîc igitur Propheta fungẽs eo munere quod ſibi iniunctũ erat, apertè pronũtiat ſe officio ſuo minimè defuturũ: nec loquendi finẽ facturũ, donec erigat piorũ animos ſpe futuræ ſalutis, vt intelligant ac perſuaſum habeant, Deum Eccleſiæ ſuæ liberatorem fore. Poterat enim frangi ipſe quoque incredulitate populi illius, atque animum deſpondere, quum res videret quotidie in peius collabi, & acerbam illam vltionem animo præſumeret. Sed aduerſus tantas difficultates ſe nihilominus perſtiturum in officio declarat, vt intelligant omnes, neque internecionem populi, nec diffidentiam obſtare poſſe Deo, quominus promiſſa ſua in tempore exequatur. Hæc autem ſæpius repeti neceſſe fuit: quoniam ea eſt ingenij noſtri prauitas, vt ſtatim promiſſorum Dei obliuiſcamur. Cùm ſe nullum finem loquendi facturum dicit, ſimul alios admonet officij ſui, vt colligant animos, certáque fiducia reſtitutionem expectent, tametſi in longum tempus differatur: imò vt continuis Dei vocibus reſpondeat infatigabilis eorum attentio. Id quàm neceſſe ſit experimur in dies, quum modis omnibus Satan nos à recto curſu auertere conetur. Simul oſtendit quale piorum doctorum ſtudium eſſe debeat: nempe vt ſe totos impendant ac profundant in Eccleſiæ vtilitatem. Nam quum ait, PROPTER SION, ſignificat præcipuè curandum nobis eſſe, vt ſalua ſit Eccleſia, nec probos aut fidos eſſe doctores, niſi quibus tam chara eſt eius ſalus, vt nullis laboribus parcant. Nonnulli exponunt de precibus: ſed ego ad doctrinam referre malo: & hoc melius conuenit, Prophetam nullo tædio nullíſq; moleſtiis fatigatum iri, & nullis obſtaculis ceſſurum, quin pergat in officio docendi quod Deus mandauit de redemptione Eccleſiæ. Nam ſi triſtiſſimæ cladi fuiſſet ſuperſtes, multis haud dubiè conuitiis eum exagitaſſet incredulũ vulgus, vt alios Prophetas. verùm quicquid acciderit, inuicta ſe conſtantia inſtructum dicit, vt nunquam pudore obmuteſcat, ſed ſtrenuè nitendo pergat in ſuo cùrſu. Porrò hac loquendi forma fidem conciliat ac vendicat ſuis vaticiniis, vt ipſo quoq; mortuo ſonare non deſinant in auribus piorum. IVSTITIAM accipit pro iure Eccleſiæ: quia tẽpore calamitatis damnata eſſe videbatur. Emergit ergo iuſtitia ipſius, cùm reſtituitur in integrum, & priſtinum ſtatum recuperat. Latebat enim tempore exilij. SALVTEM iuſtitiæ coniungit: quia quos iuſtificat Deus, vel quibus ſuum ius aſſerit, ſimul illi ſalutem recuperãt. Vnde colligimus nos ideo miſeros eſſe, abſque auxilio, quantiſper ab indignis gratiam ſuã Deus ſubducit: ideóque alibi ſæpius vocauit iuſtitiam Dei, quam hîc dicit eſſe Eccleſiæ. Interiimus ergo dum caremus iuſtitia Dei: hoc eſt, dum in peccatis noſtris torpemus, & Deus ſeuerum iudicem vindicando ſe oſtendit. Porrò verbum EXEVNDI, ſignificat iuſtitiam Eccleſiæ aliquãdiu fuiſſe abſconditam, & quaſi ſepultam: nulla quidem eſſe merebatur coram Deo: quin potius immenſæ eius iniquitates ita præualuerant, vt nihil quàm iuſta Dei vltio ſupereſſet. Verùm hîc reſpectus habetur ad homines, qui afflictam Eccleſiam pro perdita iam ducebant, & faſtu ſuo probríſque ad inferos ferè deiiciebant. Denique eam cum mundo comparat, & mundi reſpectu iuſtam fore dicit, vbi purgatis eius vitiis, cauſam eius ſuſceperit. His verbis docet Propheta ſemper de inſtauratione Eccleſię bene eſſe ſperandũ, quanuis ſub tetra caligine atq; in ſepulchro demerſa

merſa ſit: quia tametſi ad tempus oppreſſa lateat, Deum nihilominus vindicem in cœlo habet: qui poſtquam moderatè eam caſtigauerit, tandem ſibi eam fuiſſe curæ oſtendet. Et ſanè illuſtrē & conſpicuam eſſe oportet iuſtitiam eius: idque in eorum ſalutem quos ſibi in populum & peculium delegit.

2 ET VIDEBVNT GENTES.) Nunc apertius declarat, cur antea dixerit ſe non taciturum: nempe vt pij certò perſuaſum habeant non fruſtra ſibi ſalutem promitti. GLORIAM hîc accipit pro Salute. Quo argumento ſeſe ad conſtantiam inſtruere debeant Prophetæ, hîc perſpicimus: quòd ſcilicet fidelis ſit Dominus: atque tandem præſtabit quod ſemel pollicitus eſt, tametſi aliquandiu differat. REGES. Hoc ad amplificationem valet: acſi diceret, non ſolùm plebeios ac vulgares conſpecturos atque admiraturos gloriam Dei, ſed etiam Reges ipſos, qui è ſublimi deſpicere ſolent quod alioqui pretio & honore dignum erat. Excæcat enim eos ſuus ſplendor, & altitudo dementat, vt non libenter quicquam dignitatis extra ſe conſpiciant. NOMEN porrò NOVVM accipit pro Celebritate. Sic enim diſperſus erat populus, vt certum corpus nullum eſſet, ac penitus interiiſſe videretur. Tametſi enim ingens multitudo in exilium traducta erat: quia tamē inter Babylonios diſſipati, quaſi laceri corporis membra exulabant, vix retinebant nomen populi: quod etiam illis denuntiatū fuerat. Cùm autem reducti ſunt ab exilio, cœperunt rurſus in corpus vnum coaleſcere: atque ita nomen recuperarunt, quo priuati fuerant. Quanquam nouum pro Inſolito capitur: acſi diceret Propheta, ſingularem & prius inauditam fore gloriam populi: quod ſcimus factum eſſe temporis ſucceſſu: quia exigua illa populi manus, quum precariò habitaret in patria, nulla inſigni præſtantia acquirere ſibi potuit tantā celebritatem: ſed promulgata demū Euangelij doctrina, innotuit atq; excelluit Iudaicum nomen. Confirmat autē quod difficile alioqui creditu fuiſſet, Deum huius gloriæ fore authorem promittens: neq; enim in hominum arbitrio fuit, ignobilem & infamia coopertam Eccleſiam ſic extollere, ſed Deo qui pauperes erigit ex ſtercore, difficile non fuit noua fama decorare ſuam Eccleſiam. Quemadmodum ante quadraginta annos nulla erat Eccleſiæ facies: & quanuis ſemen aliquod haberet Dominus, tamen ita confuſum atq; obrutum erat, vt certus Dei populus non appareret. Nunc reſtituit Eccleſiæ nomen ſuum, quum eam verbo Euangelij aggregauit. Hoc igitur magnificum Dei opus nos in eo confirmare debet, vt ſciamus ipſum nunquam Eccleſiæ defuturum: & quanuis nos maledictis lacerent impij, ſugillent, conſpuant, modíſq; omnibus fœdare conentur, meminerimus Deo minimè eripi ius ſuum, vt nos in mūdo illuſtret, quorum nomina dignatus eſt in cœlis ſcribere. Alij ſubtilius exponunt: nempe quòd pro Iſraelitis vocandi eſſent Chriſtiani. Sed ego ſuperiorem illum ſenſum Prophetæ contextui, & vſitato eius ſermoni conuenientiorem puto. Diligenter autem obſeruandæ ſunt hæ loquendi formæ, quæ peculiares ſunt Prophetis, vt eorū ſtylo aſſueſcamus. Summa eſt, populum reſtitutum iri, tametſi deletus videatur: nouúmque nomen non ab hominibus, ſed à Deo conſequuturum.

3 ET ERIS CORONA.) Idem argumentum proſequitur Iſaias. nec mirum: nemo enim carnis ſenſu rem tantam concipere ac ſperare potuiſſet: deinde voluit piorum animos intentos eſſe in regnum Chriſti, quod ſplendidis hiſce elogiis eò magis ornari ac prædicari neceſſe fuit, quia adhuc & obſcurum, & procul remotum erat. Duplex enim periculum anteuertere opus fuit, ne Iudæi longiſſimè adhuc ſe abeſſe videntes à priſtino honore, gratiam Dei contemnerent, vel ſubſiderent in ipſis primordiis: atque ita poſthabito Chriſto, tantùm commodis terrenis addicti forent. Admonet igitur Propheta, reditum in patriam quaſi præludium eſſe ſummæ dignitatis, quæ exhibito Chriſto ſperanda erat. Quod ad prius membrum ſpectat, nihil præter deſperandi materiam exules & ſerui apprehendere poterant, quum externum rerum ſtatum intuebātur: quum etiam reuerſi in patriam ac reſtituti, parum admodum in ædificando templo promouerent. Hos ergo in Deum reſpicere iubet, vt ab eo expectent gloriam à ſenſu carnis abſconditā: & quia ſe apud ipſum charos & pretioſos eſſe norunt, hoc vno ſint contenti, donec per Chriſti manum liberalius ipſos exornet. Eccleſiam vocat coronam Dei: quia Deus vult gloriam ſuam lucere in nobis. in quo inæſtimabilem Dei bonitatem ſuſpicere & admirari par eſt: quòd nos tametſi natura ſordidos & corruptos, atque ſterquilinus fœdiores, tamen ita exornet, vt diadema regni ſui eſſe velit. Excitemur ergo hac Dei bonitate ad ſtudium bene viuendi, vt in nobis imago ipſius magis ac magis reformetur.

4 NON DICETVR.) Occurrit dubitationi quæ obrepere poterat animis piorum, cùm derelicti ac deſtituti eſſent, qui interea diadema & corona vocarentur. Hæc enim ridicula videri poterant, quum exoſi atq; execrabiles eſſent omnibus nationibus, proſtrati etiā interdū iacerent ſub pedibus hoſtium, nec vſquam auxilium appareret: euehi tamē ad cœlos, & locari in Dei manu. Significat ergo populum, tametſi ad tempus ſit inſtar repudiatæ ac derelictæ mulieris, tamē ita reſtitutum iri, vt conditionē ac nomen mutet: acſi diceret, Repudium hoc perpetuum non erit: Deus te tandem ad ſe recipiet. Tametſi ergo abiecta videatur Eccleſia, atque ſpeciē gerat mulieris repudiatæ, tamen Dominus ærumnis eius ac miſeriis finem imponet. Hoc autem a beneplacito, hoc eſt, gratuito fauore Dei proficiſci docet, ne quicquam hominum meritis aut digni-

Hoſe.2.19. tati tribuatur, ſicuti loquitur apud Hoſeam, Deſponſabo te mihi in miſericordia & miſerationibus. Ergo non alia de cauſa melius habituros docet, niſi quia Deus pro immenſa ſua bonitate gratis reconciliare dignabitur quos abdicauerat. Etſi autem hoc ad Eccleſiam propriè ſpectat: in genere tamen diſcamus, fauore ac beneficentia Dei reſtitui vrbes ac regna in priorem ſtatum: quę ipſo irato & auerſo videbantur periiſſe. Propheta ergo Iudęis conſiderandum proponit calamitatum omnium, quas perpeſſi erãt, fontem: quum teſtatur Deo propitio eos fore beatos: quia inde colligendum eſt, Deum fuiſſe prius illis infeſtum, quum malè & miſerè haberent. Iam coniugij elegans eſt metaphora, eáq; duplex, qua reſtitutionem populi ſignificat. Finẽ diſſidij inter Deum & Eccleſiam fore docet: quia hæc quaſi à placato marito in vxorem recipietur. Deinde quia populi frequentia tollet viduitatis probrum. Terra enim, veluti arbores cum vitibus, quodammodo cum ſuis incolis maritatur: rurſum nudata incolis, vidua dicitur. QVIA BENEPLACITVM. Iterum repetit ac confirmat quod iam dictum eſt, gratuitum Dei beneficium eſſe, quòd reſtituitur Eccleſia, quòd manet in ſuo ſtatu, quòd terra recipit ſuos incolas: nam quum Deus auertit faciem ſuam, nóſque auerſatur, nihil pręter interitum ſperari poteſt: nec quicquam ab hominum ope aut viribus expectandum.

5 QVONIAM SICVT.) Hic verſus clariorem tantummodò explicationem atque confirmationem continet ſuperioris. Videtur autem ſpecies eſſe repugnantiæ, quòd poſteriore membro vnum Deum faciat Eccleſiæ maritum, quum priore plures ei maritos aſſignarit. Verùm facilis eſt ſolutio: nam quum de hoc Eccleſiæ coniugio agitur, vnus eſt eius maritus, nempe Deus, qui ſemper hunc ſibi titulum vendicat: idque in Chriſto impletum eſt: cui Paſtores Eccleſiam, tanquam virginem caſtam deſpondent, vt ait Paulus. Sed hoc non obſtat quin metaphora coniugij ad exprimendam fidei vnitatem transferatur, quam habent omnes filij Dei cum Eccleſia matre ſua. Imò ſic Deus Eccleſiæ maritus eſt, vt Eccleſiæ ſuæ maritet omnes populos qui ad eam aggregantur: quia dum liberis caret, quodammodo vidua eſt ac ſolitaria. Itaque hoc etiam reſpectu Dei dicitur, qui ſuis auſpiciis ſacram vnitatem inter Eccleſiæ ſuæ membra ſanciens, coniugij effectum ad totum corpus extendit. Atque hinc colligendum, Eccleſiam Dei verè populoſam fore: id eſt, multos filios habituram, quum marito Deo coniuncta eſt: nam à Deo initium faciẽdum eſt, vt Eccleſiæ ſuæ præſit, & eius auſpiciis in eius ſinum colligamur. tunc enim verè ſacrum erit coniugium. Alioqui magna populi frequentia non conſtituet Eccleſiam, ſed potius fœdum lupanar: quemadmodum videmus in Papatu iactari Eccleſiæ nomẽ, quum interea Dei maieſtas horrendis ſacrilegiis in eo violetur.

2. Corinth. 11.2.

6. SVPER MVROS.) Quoniam Propheta plenam regni Chriſti fœlicitatem deſcribere volebat, ideo colligit omnia quæ ad beatum regionis alicuius vel vrbis ſtatum pertinent. Aliis igitur beneficiis præſidia & cuſtodiam adiungit, quia bonorum omnium abundantia & copia parũ prodeſſet, niſi ab hoſtibus tuti eſſemus. Itaque ſignificat Dominum non modò ſuppeditaturum res Eccleſiæ neceſſarias, ſed etiam adhibiturũ fidos cuſtodes, à quibus hoſtes & latrones arceantur: vt ita intus & foris beatæ vitæ author appareat. NON TACEBVNT. Hîc Tacere accipit pro Quieſcere: acſi diceret, aſſiduos fore in excubiis, vt imminentia pericula longè pręuideant. Quínam verò ſint illi cuſtodes ſubiungit, nempe QVI MEMORES ERVNT DOMINI: id eſt, celebrabunt memoriam nominis illius. Quanquam inter cuſtodes non abſurdè numerari poterũt Angeli, quibus has partes iniunctas eſſe ſcimus: ſed quia ſponte & alacriter aduigilant pro Eccleſiæ ſalute, nec vllis exhortationum ſtimulis indigent, Propheta ſermonem dirigit ad alios vigiles. Verbum quo vtitur ambiguæ eſt ſignificationis. Interdum enim ſignificat Recordari, interdum In memoriam reuocare: nec malè conueniet vtraque ſignificatio. Sed videtur mihi ſimpliciter ſignificare, hos cuſtodes miniſtros fore Dei ad nomen eius prædicandum. Quidam vertunt, Annuntiantes Dominum: ſed nimis coactum eſt, & ſententiam Prophetæ abrumpit: neque attingũt eiuſmodi interpretes ſimilitudinem cuſtodum vrbis, quæ à Propheta vſurpatur. Tametſi verò Propheta ſimpliciter docere vult Eccleſiam ab omnibus periculis tutam fore, quòd Deum habeat præſidem ſuæ ſalutis: tamen ſemper animo reputandum, qualis regni Chriſti natura ſit: nec enim vi bellica defenditur, aut armis: verùm vt ſpirituale eſt, ita ſpiritualibus armis & præſidiis ſeruatur. Miniſtros ergo ſuos habebit Dominus, quorum opera vtetur ad Eccleſiam tuendã gladio Verbi, vt non terrenis præſidiis, ſed arcana & ſpirituali Dei virtute ſalua maneat. Et Propheta ſeipſum exponit, dum ait, Qui memores eſtis Domini. quanuis autem hæc ſententia ad pios omnes pertineat, qui nomen Dei, quantum in ſe eſt, celebrare vbique iubentur: tamen præcipuè Sacerdotes attingit, qui quum munere publico fungantur, cæteris exemplo præire, totóque ſtudio intenti in laudes Dei eſſe debent. Hîc porrò monentur paſtores officij ſui: nec enim ſatis eſt paſcere gregem Domini, niſi ſimul ipſum à latronum & luporum incurſu defendant. Nocte igitur & die ipſos vigilare, atque in excubiis eſſe oportet, ſi ritè officio fungi velint. Dominus ipſos ſilere vetat: quia vult ſedulos ac diligentes eſſe: in quo oſtendit quantopere ſolicitus ſit de Eccleſiæ ſalute. Teſtatur etiam hic locus ſingulare Dei beneficium eſſe, quòd fidos habemus paſtores, qui curam noſtri gerãt. Nam periculis omnis generis expoſiti ſumus, & patemus inſidiis Satanæ, niſi

Pſal.91.11. & Hebr.1.14.

2.Cor.10 4

niſi nos Dominus præſidiis ſuis tueatur. Quare ſemper rogandus eſt, vt nos quibus videt opus eſſe præſidiis muniat.

7 ET NE DETIS.) Hactenus loquutus eſt Propheta de munere & ſtudio docendi: ſed quoniam hoc non ſufficeret, niſi preces quoque accederent, ad eas miniſtros Verbi hortatur: nã ego particulam לְ, ad Deum referendam puto. Inſtare igitur apud Deum, & contendere aſſiduis precibus conuenit, vt ſucceſſum aliquem præbeat laboribus noſtris, qui inutiles alioqui forent. Et quum nos totos impenderimus in prædicanda doctrina, nóſque fortiter oppoſuerimus Satanæ omnia machinanti, ſimul mentes noſtras conuertere diſcamus ad Deum, ne labores noſtros irritos eſſe patiatur. Quemadmodum igitur initio capitis ſilentium ad doctrinam retulit, quum diceret, Non tacebo: ita hoc loco ad preces refert, quibus fructum aliquem doctrinæ à Deo obtinemus: quin etiam ad hoc precandi ſtudiũ ſuo exemplo Angeli quoque nos incitant, ſicuti legimus Zachariæ primo, Angelũ ardenter pro Eccleſiæ reparatione precari. DONEC REPARET. *Zach.1.12*
Hinc collige duo eſſe diſtincta beneficia: fidos habere paſtores qui vigilent pro Eccleſiæ ſalute: deinde Eccleſiam erigi & conſeruari ipſorum opera in ſuo ſtatu. Deus autẽ qui hic loquitur, hęc beneficia ſibi propriè vendicat: quemadmodũ & pleriſque aliis locis. Quomodo prædicabunt, inquit Paulus, niſi mittantur? Eſt igitur Dei ſolius ordinare paſtores: nemo enim alioqui ad tantam adeóque difficilem prouinciam idoneus eſſet: deinde etiam ſolus ipſe promouet eorũ opera Eccleſiæ inſtaurationem: irriti enim prorſus & vani eſſent ipſorum conatus, niſi Dominus fœlicem iis ſucceſſum daret. Atque hîc videmus externam hominum operam coniungi cum effectu Spiritus ſancti. Quanuis enim ſolus agat Dominus & efficiat, tamen organa adhibet, quibus vtitur ædificio Eccleſiæ inſtaurando. Hinc monemur non eſſe abiiciendos animos, etiam quum nihil præter ruinas & diſſipationem miſeram intuemur: ſed noſtrum eſt orare, vt Dominus eam inſtauret: quod etiam ſe facturũ promittit. Quod addit, DONEC PONAT LAVDEM, tantundem valet ac Reddere Eccleſiam glorioſam, vt illinc materia laudis effulgeat. Nam quum nihil præter ſeueritatem Dei ſentimus, muti reddimur, & obruimur pudore: quum verò nos liberat ab ærumnis noſtris ac recreat, ſimul nobis os aperit: quia nobis ſubminiſtrat materiã laudis & gratiarum actionis. *Ro.10.15.* *2.Cor.2.16*

8 IVRAVIT DOMINVS.) Perſequitur ſimilitudines quibus antea vſus eſt: nam quum pro modulo carnis noſtræ Chriſti regnũ exprimi nequeat, ſub figuris ipſum depingi oportuit. Quẽadmodum igitur prius abundantiam rerum omnium, deinde fidam cuſtodiam promiſit, qua tuta ſit piorum conditio, ita hîc pacem & quietẽ, qua placidè fruantur bonis ſuis, neque in poſterum iis fraudentur: acſi diceret, Quicquid habuiſti in manibus antea, prædæ & direptioni expoſitum fuit: nunc ſarta tibi & tecta erunt omnia, atque liberè frumento & vino tuo veſceris, tranquilla deniq; erit tua fœlicitas. Quoniam verò ea eſt naturæ noſtræ prauitas, vt Deo quãuis largè & munificè promittenti diffidamus: ideo iurantẽ ipſum introducit. Nam eouſq; Dominus indulget nobis, vt iuſiurandũ adhibeat, quò magis diffidentia & peruicacia noſtra corrigatur. Iurat autẽ Dominus per ſeipſum: quia maiorem ſe non habet, vt inquit Apoſtolus. BRACHII verò dextri mentionem fecit, hoc eſt virtutis Dei: quoniam id præſenti orationi congruebat: quaſi diceret, Si qua eſt mea potentia, eam in ſalute veſtra proferam, ac ne in re ardua torpeant mentes veſtræ, per inuictam manum meam & omnium victricem iuro, quæcunque difficultates occurrant, me tamen vindice vos fore incolumes. Quoties ergo ſalutem promittit, de virtute ipſius & potentia cogitemus. SI DEDERO. Ecliptica eſt formula loquendi, qua docemur quàm ſanctè & religioſè iurandum ſit. Atque idem valet iſta oratio, acſi diceret, ſibi in poſterum fidem haberi nolle, niſi rerum euentus hæc promiſſa comprobarit. Pacatam tritici & vini fruitionem promittens, ſuo iudicio factum eſſe ſignificat, non fortuito caſu, quòd Eccleſia frumento & vino ſpoliata fuit: nam quoties graſſantur hoſtes ac prædantur, id permiſſu Dei fieri certiſſimum eſt: ſicuti in Lege minatur. Rurſum peculiaris eſt hæc eius benedictio, vt quiſque ſecurè comedat ſub vite ſua, & ſub ficu ſua. *Ebr.6.13.* *Deut.28.33* *1. Reg.4.25.*

9 NAM QVI CONGREGAVERVNT.) Exegeſis eſt ac confirmatio ſuperioris ſententiæ: poſtquam enim teſtatus eſt ſe non paſſurum amplius vt bona Eccleſiæ ſint prædæ expoſita, ſubiungit fore vt ipſa bonis ſuis fruatur. Interea oſtendit frumentum & vinum iure noſtrum vocari, quum iuſto labore ipſi comparauimus. Nam qui ad ſe rapiunt alienum panem, aut illicitis artibus eum acquirunt, ipſum à Domino nõ habent: nec benedictioni eius poſſunt aſcribere, quaſi legitima eſſet poſſeſſio: cui reſpondet quod in Pſalmo legitur, Laborem manuum tuarum comedes, beatus es, ac bene tibi erit. Sed quũ terræ cultoribus victũ aſſignet, cur dicit gratias Deo acturos? Cur verò homines Deum laudant, ſi ipſi labore ſuo congregant frumenta, & vina colligunt? Videtur enim ficta eſſe gratiarum actio, ſi hominum ſudori & induſtriæ tribuatur: nec vllam Deus mereatur laudem, ſi laboribus ſuis homines victum acquirunt. Sed notandum eſt, Prophetam vbi legitimam victus quærendi rationem docuit, ſimul addere inanem fore laborem noſtrum, niſi Dominus ipſe victum nobis ſuppeditet. Dei enim eſt quicquid habemus: atque ipſi ſoli, quod conſequimur, tribuendum. Vbi addit IN ATRIIS, alludit ad ſolennem ritum ſacri- *Pſal.128.2*

ficandi. Poterant enim bibere aliis in locis, & quiſque domi ſuæ veſci: ſed alluſio eſt ad illũ conſecrandi morem, quo libari primitias Lex iubebat, vt totius anni prouentus Deo dicarentur: &
Deu.12.18. trita eſt apud Moſen ſententia illa, Epulaberis & gaudebis in conſpectu Dei tui.

10 TRANSITE.) Concludit ex ſuperioribus liberũ fore tranſitum per portas vrbis, quę prius clauſæ aut dirutæ erant. Clauſæ, quum obſidebatur ab hoſtibus: dirutæ, quum euerſa vrbs & ſolo æquata eſt. Significat ergo talem fore vrbis inſtaurationem, vt frequentes in ipſa incolæ ſint, & crebri ad eam commeatus. Putant nonnulli verba fieri ad paſtores, vt ingrediantur portas, atque aliis tanquam duces præeant. Sed generalis & tranſlatitia eſt ſententia, qua Eccleſiam comparat vrbi populoſæ, quum ad tempus fuiſſet diruta ac deſerta, qualis Ieroſolyma fuerat. Alij ſubtilius philoſophantur, atque aiunt apertas eſſe Eccleſiæ portas, quum annuntiatur in ea remiſſio peccatorum, qua legatione Deus omnes ad ſe inuitat. verùm ſi velimus aſſequi Prophetæ ſenſum, tenendum eſt iſta omnia per ſimilitudinem dici: ſicuti iam monuimus. REPVRGATE. Hoc quidem officium propriè doctorum eſt, ſed generaliter loquutus eſt Propheta: atque omnes compellat quorum opera ad ſternendam populo viam vſus eſt Deus. Tunc quidem Medos & Perſas alloquebatur, quorum opera viam patefecit Iudæis, vt in patriam redirent: ſed reliquos deinde omnes comprehendit per quos Dominus inſtaurauit Eccleſiam ſuam. Alloquitur autem imperioſè omnes homines vt vias purgent & complanent: vt intelligerent Iudæi omnia impedimenta facilè ſublatum iri, atque omnes homines, tametſi infeſtiſſimos, mandato Dei confeſtim obſequuturos. Hoc autem modo iubet fideles ſe ad opus ſtrenuè accingere, acſi multi operarij ad ſecundarias partes agendas pręſtò eſſent. & notanda eſt in repetitione verborum emphaſis, quę ad certitudinem valet. STERNITE LAPIDIBVS. סקל, interdum Lapides remouere ſignificat: interdum Lapidibus ſternere: atque in hac poſteriore ſignificatione potius hîc accipiendum puto: tametſi aliter vulgò ſentiant interpretes. Eòdem pertinet quòd iubet ſignum tollere. Significat enim populos ita obſequuturos mandato Dei, vt ſubditi Principibus ſolét. Conuenient enim & concurrent ſigno ſublato, & operas ſuas conferent ad populũ reducendum. Itaque magnificè extollit potentiam Dei, ne Iudæi ſe aliquando reſtituendos eſſe dubitarent.

11 ECCE IEHOVA.) Significat Dominum mirabiliter ſupra ſpem & ſenſum carnis agendo, effecturum, vt Gentes omnes hoc fieri mandato eius intelligãt. Obiici enim poterat, Qui fiet vt populi ſe Deo præbeant obſequentes, quum nũc ferociter ipſi reſiſtãt? Rationem reddit, Quia Dominus publicabit reditum veſtrum: ita vt agnoſcant vos imperio ipſius reſtitui. Quod autem ſubiicit, DICITE FILIÆ SION, non dubium eſt quin propriè ad miniſtros Verbi pertineat, & Prophetas, quibus Dominus hanc prouinciam iniungit, vt Eccleſiæ liberationem & ſalutem promittant. Atque hinc colligimus has promiſſiones ad vnam ſolummodò ætatem non reſtringi: ſed ad finem vſque mundi extendendas eſſe. nam vt initium fiat à reditu è Babylone in Iudæam, progrediendum eſt vſque ad Chriſti aduentum, quo verè demum hæc prophetia impleta eſt, & Redemptio finem ſuum adepta. Venit enim Seruator, quum gratia Dei per Euangelium publicata eſt. In ſumma, denuntiat futurum aliquãdo, vt ab ortu Solis vſque ad occaſum vox Dei perſonet, nec ab vno tantùm populo, ſed ab vniuerſis audiatur. Hæc autem eſt vox, ECCE Seruator tuus venit, quam propriè Euangelij eſſe ſcimus. Iubet itaque Eccleſiæ doctores erigere animos piorum, fiducia aduentus Domini, tametſi procul à populo ſuo abeſſe videretur. Verùm hæc promiſſio ad regnum Chriſti maximè pertinet, à quo plenè & in ſolidum hæc præſtita ſunt. Nam ſe re vera ſeruatorem exhibuit Eccleſiæ ſuæ: quemadmodum prius capite quadrageſimo vidimus. Iam ne qua amplius eos dubitatio ſolicitet, vbi Deus ſeruator ap-
Sup.40.10. paruerit, eum inſtruit potentia, ſicuti capite 40. Eadem enim verba quæ illic vidimus repetit: quaſi diceret, ſimulac Deo placuerit manum ſuam exerere, promptũ & celerem fore effectum: quantiſper enim ceſſat vel cunctatur, carnis ſenſus otioſum eſſe iudicat. Et videmus vt multi fanatici homines inane fingant numen, acſi mortuam imaginem pingerent. Meritò itaque Propheta opus & mercedem coram Deo ſtatuit, vt ſe iuſtum mundi iudicem, vbi opus fuerit, demonſtret.

12 ET VOCABVNT.) Exprimit beneficium aduentus Domini: quia ſcilicet electos ſuos, veluti peculium, ſibi curæ eſſe oſtendens, palàm faciet toti mundo non fuiſſe luſorium adoptio-
Exod.19.6 nis fœdus, quod pepigit cum Abraham. Ideo vocat Populum ſanctum, quoniam Dominus eos ſibi ſegregauit ac conſecrauit: nam etſi populos omnes gubernet, ſemen Abrahæ eligere dignatus eſt, cuius peculiarem quandam curam gereret. Atque hoc ſenſu ſignificat ſanctum fore populum ſuum Deus, quum apparuerit Seruator ac redemptor. Quemadmodum enim Profanari dicitur, quum afflictus & vexatus ludibriis impiorum in ſordibus iacet: ita Sanctificari, quum re ipſa Dominus ſe eius ſaluti præeſſe oſtendit, quod mirifica redemptione impletum fuit: ac tunc etiam teſtatum fecit Deus ſibi hæreditatem ſuam cordi eſſe, quam in hominum oculis quaſi derelictam neglexerat: nam in his vocibus, QVÆSITA, NON DERELICTA, antitheſis notatur inter tempus quo diuortium fecit Deus cum populo: deinde quo ſibi iterum reconciliauit quos abiecerat.

CAPVT

1 QVIS eſt iſte qui venit ab Edom, rubicundus in veſtibus, à Boſ-
ra: iſte decorus in veſtitu ſuo, gradiens in multitudine virtutis ſuæ?
Ego qui loquor in iuſtitia," multus ad ſeruandum. "Vel, validus.
2 Quare ruber eſt veſtitus tuus, & indumenta tua ſicut premen-
tis in torculari?
3 Torcular preſsi ſolus: neque ex populis quiſquam fuit mecum.
Calcabo enim eos in ira mea, & conculcabo eos in furore meo: & ſpargetur ſanguis eo-
rum ſuper veſtes meas, & omnia indumenta mea inquinabo.
4 Quia dies vltionis in corde meo, & annus redemptorum meorum venit.
5 Itaque aſpexi, nec erat auxiliator: & admiratus ſum, nec erat qui fulciret: itaque ſalu-
tem mihi fecit brachium meum, & ira mea fulſit me.
6 Et conculcabo populos in ira mea, & inebriabo eos furore meo, & proſternam forti-
tudinem eorum in terram.
7 Miſericordias Iehouæ memoria repetam: laudes Iehouæ tanquam ſuper omnibus
quæ contulit nobis Iehoua, & multitudine beneficentiæ erga domum Iſrael, quam con-
tulit illis ſecundum miſericordias ſuas, & ſecundum multitudinem miſerationum ſua-
rum.
8 Nam dixit, Certè populus meus ſunt, filij qui non mentiuntur: itaque factus eſt illis
ſeruator.
9 In omni anguſtia eorum" illi fuit anguſtia: & Angelus faciei eius ſeruauit eos: in di- "Vel, non fuit.
lectione ſua & clementia ſua ipſe redemit eos: portauit eos & extulit, omnibus diebus
ſeculi.
10 Verùm illi rebelles fuerunt, & irritauerunt Spiritum ſanctum eius. Ideo conuerſus
illis in hoſtem pugnauit ipſe contra eos.
11 Et recordatus eſt dierum priſcorum, quibus Moſes fuit cum populo eius. Vbi eſt qui
aſcendere fecit eos è mari, cum paſtore gregis ſui? Vbi eſt qui poſuit in medio eius Spiri-
tum ſuum ſanctum?
12 Qui duxit ad dexteram Moſis brachio magnificentiæ ſuæ, qui diuiſit aquas coram i-
pſis, ad comparandum ſibi nomen perpetuum?
13 Qui fecit eos ingredi per abyſſos, tanquam equum in deſerto, vt non impegerint.
14 Tanquam iumentum in planitiem deſcendit: Spiritus Iehouæ requiem illi præſtitit: ſic
duxiſti populum tuum, vt faceres tibi nomen glorioſum.
15 Aſpice è cœlo: vide ex habitaculo ſanctitatis & gloriæ tuæ. Vbi zelus tuus, & for-
titudo tua? multitudo viſcerum tuorum, & miſericordiarum tuarum erga me cohibuerunt
ſe.
16 Certè tu pater noſter es, etiamſi Abraham neſciat nos, & Iſrael nos non agnoſcat: tu
tamen pater noſter es, redemptor noſter: à ſeculo nomen tuum.
17 Quare feciſti nos errare Iehoua à vijs tuis? recedere feciſti cor noſtrum à timore tui?
Conuertere propter ſeruos tuos, ad Tribus hæreditatis tuæ.
18 Ad exiguum tempus poſſederunt populus ſanctitatis tuæ: aduerſarij noſtri conculca-
runt ſanctuarium tuum.
19 Fuimus à ſeculo, quibus tu non dominatus es, ſuper quos non eſt inuocatum nomen tuum.
"O ſi diſrumpas cœlos, deſcendas, & à facie tua montes diffluant! "Vel, Si forte.

IN CAPVT LXIII.

1 QVIS EST ISTE.) Hoc caput violenter torſerunt Chriſtiani, quaſi ad Chri-
ſtum hæc pertinerent: cùm Propheta ſimpliciter de ipſo Deo pronuntiet: atq; fin-
xerunt hîc rubicūdum Chriſtum, quòd ſanguine proprio madidus eſſet, quem in
cruce fuderit. atqui nihil tale voluit Propheta. Simplex ſenſus eſt, Dominum hîc
rubicundis veſtibus prodire in populi cōſpectum, vt omnes intelligant ipſum vl-
torem ſuorum ac vindicem eſſe. Nam quum infinitis malis premeretur populus, atque interea
Idumæi, aliíque hoſtes, quaſi extra omnem periculi aleam poſiti, impunè laſciuirent, periculoſè
tentari poterat, quaſi fortuitò hæc ei acciderent, aut negligeretur à Deo, aut acerbè nimiùm ca-
ſtigaretur. Nam ſi in Iudæis puniebatur Dei contemptus, multò magis in Idumæis, aliiſque a-
pertis nominis Dei hoſtibus puniendus erat. Huic grauiſſimæ tentationi occurrit Iſaias, quum
introducit Deum vindicem ab Idumæorum ſtrage redeuntem, quaſi madeat eorum ſanguine.
Eſt autem viua & efficax deſcriptio huiuſmodi, QVIS EST ISTE? nam iſta interrogatio in ad-
mirationem rapit auditorum animos, atque magis afficit, quàm ſimplex narratio. Quamobrem
ad excitandos Iudæorum animos, qui velut ſopiti ac ſtupefacti erant, ea Propheta vſus eſt. Sci-
mus Idumæos quodammodo ſanguine coniunctos fuiſſe Iudæis: quoniam ab iiſdem maioribus
Gen.36.1. 8.9. originem ducebant: ſic enim vocati ſunt ab Eſau, qui Edom quoque dictus eſt. Ii quum purum
Dei cultum corrupiſſent, tametſi eandem Circuncisionis notam gererent, Iudæos hoſtili odio
perſequebantur. Accendebant etiam furorem aliorum hoſtium in Iudæos: atque ex illius popu-
li clade magnam ſe voluptatem capere ſua cohortatione oſtendebant: vt ſatis apparet ex Pſal-
mo 137, Memor eſto Domine filiorum Edom, qui in die excidij Ieroſolymæ dixerunt, Nudate,
Pſal.137.7 nudate eam vſque ad fundamenta. Venturos igitur in iudicium Idumæos Propheta denuntiat,
ne quis impunè ipſis fore putet immanem illam ſæuitiam, qua exarſerant in fratres ſuos. Om-
nes enim impios atque hoſtes Eccleſiæ ſic vlturus eſt Dominus, vt eam ſibi curæ eſſe oſtendat.
Porrò quia tabes ex ſanguine victores inquinat & fœdat, decorum nihilominus in veſtitu ſuo
Deum fore pronuntiat Iſaias, poſteaquam hoſtes vltus fuerit: ſicuti alibi vidimus ſtrages im-
Supr.34.6 piorum ſacrificiis conferri, quia in illis reluceat Dei gloria. Quis enim pulchrior ornatus iudi-
cio fingi poteſt? Itaque vt reuerentiam conciliet iuſtis Dei vltionibus, ſanguinem quo aſperſus
eſt, cęſis ac perditis impiis, decorum & ſpecioſum eſſe prędicat: acſi diceret, Ne exiſtimetis Deum
vulgari cuidam homini fore ſimilem: tametſi madeat ſanguine, hoc tamen non impediet quo
minus ſplendor & maieſtas in eo refulgeat. GRADIENS. Variè exponunt Iudæi dictionem צעה,
Referunt enim tranſitiuo ſenſu quidam ad populum, quem Dominus ab exilio reduxit. Alij ad
gentes quas Dominus aliò transferet, tametſi firmam ſedem habere videantur. Sed Prophetæ
contextui conuenientius eſſe arbitror, ſi abſolutè capiatur. Eſt enim nomen TOAR, vt inquiunt.
Deſcribit igitur Propheta magnificum Dei inceſſum, & heroicam præſentiam, qua ingentem
potentiam præ ſe fert. EGO QVI LOQVOR. Dominus ipſe reſpondet, quòd multò plus habet
authoritatis, quàm ſi Propheta in ſua perſona loqueretur: ac fideles reuocat ad priora vaticinia,
vt ſciant in iudiciis Dei non modò iuſtitiam eius & bonitatem, ſed fidem quoque palàm fieri:
quaſi diceret, Ecce nunc impleri cernitis quod hactenus ſæpius per ſeruos meos vobis teſtatus
ſum. hic promiſſionum mearum effectus clarè demonſtrat me veracem eſſe, iuſtéque & bona
fide, non fruſtrandi cauſa loqui. Frigida enim fuiſſet viſio, niſi earum quas antè audierant promiſ-
ſionum memores fuiſſent Iudæi. Quia autem hic erat finis, vt in Dei ſalutem recumberent, ſi-
mul non vulgarem ſeruandi potentiam ſibi vendicat.

2 QVARE RVBER.) Pergit in eodem argumento: ſed quia minus emphatica narratio fuiſ-
ſet, non ſtatim explicat vnde rubicundus color veſtibus Dei: ſed interrogationem ſuam proſe-
quitur, quæ animos ad rei nouæ & raræ conſiderationem excitet. Significat enim ſanguinis aſ-
perſionem aliquid eſſe aduentitium & inſolitum. Porrò ſimile à torculari ſumptum optimè con
uenit: quia oppidum Boſrah, cuius nuper meminit, in regione vitifera ſitum erat: quaſi diceret,
alias fore vindemias quàm pro more, quia ſanguis pro ſucco vuarum fundendus eſſet.

3 TORCVLAR.) Nunc Propheta viſionem exponit: cur videlicet ſanguine tinctus ſit Do-
minus: nempe quòd Idumæos & reliquos hoſtes qui inhumaniter populum ſuum tractarant, vl-
turus ſit. Ridiculum eſſet iſta referre ad Chriſtū, quòd ſolus & ſine humana ope nos redemerit:
nam intelligit Deum ſic animaduerſurum in Idumæos, vt auxiliis hominum minimè indigeat:
quia per ſe ſufficiet ad ipſos delendos. Nam obiicere poterant Iudæi, potentes eſſe Idumæos,
nulliſque bellis infeſtari, florere, & pacato frui rerum ſtatu. Oſtendit Propheta hæc obſtare non
poſſe, quo minus pœnas de ipſis ſumat Dominus quum volet. Vſus quidem eſt mediis humanis,
quum Idumæos vltus eſt: ſed ita vt palàm cunctis fieret id omnino ipſius regi manu, nec quic-
quam hominum viribus aut conſiliis tribui poſſet. Subita enim & improuiſa clade oppreſ-
ſi ſunt: cuius vnum Deum eſſe authorem ambigere non debuit populus, qui toties iam admo-

nitus fuerat. Quòd ſubiicit neminem ex populis ſecum fuiſſe, huc pertinet, quamuis exorturi ſint è terra populi, qui perdant gentem Edom, tamen ſeparatum fore ab ipſis Dei opus: quia profanis hoſtibus nihil minus erat propoſitum quàm pœnas exigere iniuſtæ crudelitatis ab Idumæis. Ergo inter ſtrepitus armorum & turbulentos motus reputari & lucere vult Deus iudiciũ ſuum. CALCABO. Ego libenter retineo futurum tempus: quoniam Propheta loquitur de rebus futuris, & nondum impletis: quòd tametſi integri eſſent ac ſecuri Idumæi, tamen graues pœnas Deo ob ſuam crudelitatem daturi erant. Cur Propheta vtatur metaphora torcularis ſatis ſanguinolenti, cuius triſte ac tetrum ſpectaculum eſt, iam aliqua ex parte attigimus: ſimul tamen addendum eſt pœnas & ſupplicia quæ Deus ſumit de hoſtibus, eius vindemiã aptè vocari: acſi colligeret ipſos, quum delet aut profligat. Quemadmodum etiam alibi ſupplicium huiuſmodi ſolenne ſacrificium vocatur: vt diſcamus non minus tribuendam eſſe gloriam Deo, quum iudicia ſua exercet, quam vbi miſericordię ſigna oſtendit. Singularem interea erga Iudæos amorem ſuũ exprimit, quòd eorum gratia dignetur ſe perfundere ſanguine hoſtium. vnde & Inquinandi verbo vtitur. IN IRA MEA. Hoc ſolummodò perdendis Idumæis ſufficere oſtendit, quòd iis iratus ſit Dominus: acſi diceret, neminem erepturum ipſos, quum animaduertere volet. Vnde colligere licet, nõ aliunde interitum eſſe hominibus, quàm ab ira Dei: quemadmodum è diuerſo, a ſola eius gratia pendet noſtra ſalus. In ſumma, hîc teſtatum voluit Deus, Idumæos non impune laturos, quòd Eccleſiam Dei perſequuti erant. Sup. 34.5.

4 QVIA DIES VLTIONIS.) Priore membro huius verſiculi ſignificat Deum in officio ſuo non ceſſare, tametſi protinus iudicia ſua non exequatur: quin potius differre in tempus opportunum, quod ipſe melius nouit. neque verò noſtrum eſt ei præſcribere quando aut quomodo hoc vel illud agere debeat: ſed arcano eius conſilio deferendum eſt, vt omnia pro arbitrato ſuo adminiſtret. Ne ergo dum cunctatur interea ipſum dormire aut iacere exiſtimemus. Poſteriore membro hæc omnia in gratiam piorum fieri demonſtrat, quum ait, ANNVS REDEMPTORVM. Diem & Annum hîc pro eodem accipit: ſed per vocem Anni notatur exilij diuturnitas, ne deſperent Iudæi aut tædio deficiant, ſi longius protrahatur redemptio. Dominus ergo punit impios & profligat, vt pios liberet, atque Eccleſiam ſuam redimat, cuius potiſſimùm rationem habet. Denique per illorum ſtrages & excidia viam gratiæ ſuę ſternit. Atque hæc ad conſolationem noſtram pertinent, vt quoties extant ſigna irę Dei aduerſus impios, fructum pœnarum quas ipſi ferent, ad nos peruenturum ſciamus: quia hoc modo clarè apparet exauditos fuiſſe noſtros gemitus, vt Deum vbi vult afflictis ſuccurrere, armatum eſſe viribus ad profligandos omnes Eccleſiæ ſuæ hoſtes. Itaque quamuis nobis graue ſit crucis onus, patienter tamen ferendo diſcamus ſpe attollere animos ad annum, quem Deus vindictæ ſuæ præſcripſit.

5 ASPEXI, NEC ERAT.) Tametſi deſtituti eſſent omni auxilio Iudæi, nec quiſquam eos aut verbis, aut re iuuaret: tamen ſolum Domini brachium ſufficere oſtendit ad puniendos hoſtes: ipſos verò in libertatem vindicandos. A ſolo igitur Deo expectandam eſſe ſalutem docet: ne huc atque illuc circunſpiciant, ſed in Deum penitus defixi ſint, qui aliena ope non eget. Itaq; Deum introducit obſtupeſcẽtem, quòd nemo ſit qui manum ei porrigat, quum iudicia ſua exequi vult, quò magis hanc doctrinam animis piorum infigat, Deum ſcilicet humanę opis non egere, ac per ſe ſufficere ad ſalutem populo ſuo comparandam. atque hac circunſtantia magis illuſtrat quam ſtatuerat populo ſuo opem ferre, partim vt diffidentiam corrigat, partim vt in poſterum ad gratitudinem hortetur: alienam enim perſonam induit Deus, quum dicit ſe quaſi attonitũ ſtetiſſe: quia hic ſtupor propriè erat in Iudæis, qui vix credebant quod humanitus fieri non poterat. Itaq; omnibus adminiculis brachium ſuum opponit, cuius inexpugnabili potentia ſe fore contentum dicit, tam vt ſuorum ſeruator appareat, quàm vt diſſipet ac proſternat omnes impios.

6 ET CONCVLCABO.) Concludit ex proxima ſententia iram Dei ſatis validã eſſe ad perdendos impios, vt aliunde ſubſidia non accerſat, ídque eo conſilio ne Iudæos à bene ſperando deterreant aduerſæ vires. INEBRIARE hic alio ſenſu accipi debet, quam prius aliquot locis. Supr. 29.9 Interdum inebriari nos vidimus, quum Deus furore aut dementia percellit aut ſpiritu vertiginis, vel denique in reprobam mentem nos conijcit. Sed hic nihil aliud ſignificat quam Replere, & ad ſatietatem vſque percutere: vt vulgò dicimus, *tout leur ſaoul*: qua etiam metaphora non rarò vtuntur Prophetæ. PROSTERNAM FORTITVDINEM: id eſt, tametſi inexpugnabiles ſe eſſe putent, tamen ipſos deiiciam ac delebo. Summa eſt, Iudæos, quum affliguntur, falſo tamen non diffidere non debere, quaſi Deo exoſi eſſent: nec obſtupeſcere in pœnis quas ſuſtinent, quaſi fortuitò contingãt. alios enim populos à quibus nunc vexantur, pœnas daturos: futuram rerum viciſſitudinem, nec euaſuros tandem qui triumphum ſibi canunt ante tempus. Producit autem in exemplum Idumæos, quòd viciniores eſſent reliquis, & notiores, atque etiam præ omnibus moleſti.

7 MISERICORDIAS.) Conſolationem affert Iſaias populo ſuo in rebus miſeris & calamitoſis: ac iubet exemplo ſuo Iudæos, dum anguſtiis prementur, in memoriam reuocare priſtina Dei beneficia, & ad preces confugere: ne ſimiles ſint hypocritis, qui proſperis ſolum rebus be-

nitatem Dei ſentiunt: aduerſis verò ſic deiiciuntur, vt nullius beneficij meminerint. Atqui vbi nos caſtigat Dominus, eius beneficia commemorare & celebrare debemus, atque in poſterum melius ſperare: quia Dominus ſemper idem eſt, neque conſilium aut animum mutat. Proinde ſi locum eius miſericordiæ damus, nunquam deſtituemur. Hæc ratio contextus eſſe mihi videtur: tametſi aliter alij accipiant: nempe, Prophetam antehac de exitio populi loquutum, ſeipſum conſolari, hac miſericordiæ fiducia, quòd Deus aliquos ſeruare velit. Sed in eo falluntur, quòd putent Iſaiam hactenus loquutum de Iudæis: acſi Deus ipſos tantùm puniret, quum teſtatus ſit eum de aliis quoque gentibus pœnas ſumpturum, ne ſolos ſe exoſos Deo eſſe exiſtimarent: atque ideo nunc ipſos hortatur ad celebrandam memoriam beneficiorum quæ Deus in Patres olim contulerat, vt eorum exemplis amorem Dei erga ſe melius apprehendant. Et ex contextu clarius patebit, Iudæos patribus ſuis coniungi, vt commune fœdus eos ad bonam ſpem animet. TANQVAM. Vſus eſt particula ſimilitudinis, vt oſtendat nobis in rebus aduerſis ſtatim occurrere debere ea beneficia quibus populum ſuũ affecit Dominus, acſi ob oculos poſita eſſent, tametſi longa vetuſtate ſepulta videantur: quia niſi ad nos pertineant, frigida & inutilis erit eorum recordatio: quod etiam confirmat particula Nobis. Nam quia eiuſdem erant corporis membra Iudæi, meritò ab auis & aliis maioribus poſteros annumerat. Non ſenſerat quidem Iſaias ipſe illa beneficia quorum mentionem facit: ſed quum in Eccleſiam collata eſſent, fructus eorum aliqua ex parte ad ipſum quoque peruenerat: quoniam Eccleſiæ membrum erat. Et certè tantum apud nos valere debet illa communicatio ſanctorum quam profitemur, vt nobis datum eſſe putemus, quod Eccleſia ex manu Dei recepit. Vna enim eſt Dei Eccleſia, & quæ nunc eſt nihil ſeparatum habet ab ea quæ aliquando fuit. Et ſeipſum explicat Iſaias, quum addit, IN multitudine beneficentiæ erga domum Iſrael. Ergo quum ſe liberalem & beneficum erga ſuos præſtiterit Dominus, idem hodie ſperandum eſt, quum domeſtici ipſius & eiuſdem Eccleſiæ membra ſimus. Quanuis iratum nobis ipſum ſentiamus ob peccata noſtra, tamen erigendi ſpe animi, & fiducia armandi: quoniam Eccleſiam ſuam deſtituere non poteſt. Interea diligẽter obſeruandum eſt, quòd Propheta magnificè prædicat atque extollit miſericordiam Dei, vt in ea noſtræ ſalutis & bonorum omnium fundamentum eſſe intelligamus. Excludũtur enim hîc merita hominum, ne quid eis vllo modo tribuatur. Et quò melius hæc doctrina percipiatur, habenda eſt ratio temporis de quo loquitur Iſaias. eo enim maximè florebant iuſtitia & pietas: nam etſi valde corruptus erat populus, tamen Moſes, Aaron, aliique pii viri præclara innocentiæ & ſanctitatis exempla dabant. quicquid tamen Dominus in Moſen & alios bonorum contulit, hoc non meritis ipſorum, ſed miſericordiæ Dei tribuendum eſſe Propheta docet. Nos verò quales præ Moſe ſumus, vt aliquid à Deo mereamur? Hæc igitur repetitio beneficentiæ, miſericordiarum & miſerationum, ſicuti debiles animos in ſublime euehit, vt ſupra arduas tentationum moles emergant: ita omnem de hominum meritis cogitationem tollere atque abſorbere debet.

Eph.2.19.

8 NAM DIXIT.) Commemorat electionem populi, & de ea loquentem introducit Deum, vt finis noſtræ vocationis in mentem nobis veniat, voluiſſe ipſum peculiarem populum habere, apud quem inuocetur. Atque interea ingratitudinem populi accuſat, quòd Deum expectatione ſua fruſtratus ſit: non quòd falli poſſit Dominus, quum ſatis præuideret quales futuri erant, atque etiam per Moſen ſignificaſſet: ſed ita loquitur Scriptura, quum non ſtat per hominum ingratitudinem, quo minus Deum fruſtrentur, vt prius capite quinto vidimus, Expectaui vt faceret mihi vuas, & fecit labruſcas. Nec verò de arcano Dei conſilio diſſerit, ſed humanitus loquitur de mutuo Dei & piorum conſenſu, vt Deo vocanti reſpondeant omnes, quibus ſe in patrem offerre dignatur: firmum enim ſtat fundamentum, Neminem ex electis perire, quia nouit Deus qui verè ſint ſui. Interea ſcimus hunc finem noſtræ vocationis eſſe, vt ſanctam & innocentem vitam degamus: vt teſtatur vniuerſa Scriptura, & iam ſæpius aliis locis dictum eſt. Meritò igitur ait Dominus ſe populum elegiſſe, vt ſanctus ac verax eſſet: vt filios haberet à mendacio & vanitate alienos. Sed populus fefellit fidem, & longè abfuit ab ea ſimplicitate quam ſequi debuerat. Omnia enim fraude & hypocriſi plena fuerunt. At nihilominus ſpem veniæ facit, modò ad Deum confugiat, atque ex animo conuerſus ſe humiliet. Oſtendit autem Propheta quid præcipuum ſit in cultu Dei: nempe vt cor purum atque integrum geramus. Vnde ſequitur ideo nos deſeri à Deo, quòd perfidi atque fœdifragi ſimus. Cùm igitur hic populus ſibi in malis ſuis placeret, eum prius infidelitatis ſuæ conuinci oportuit: vt deinde ad Deum conuerſus, ſeruatorem ipſum experiretur.

Deut.32.15 *Supr. 5.4.* *2.Ti.2.19.* *Sup.43.21 & 55 5.*

9 IN OMNI ANGVSTIA.) Amplificat bonitatem Dei erga populum ſuum: atque docet beneficum fuiſſe patribus, quandiu paſſi ſunt ſe ab ipſo gubernari: atque ita ſolicitum de iis fuiſſe, vt ærumnas eorum & anguſtias ipſe tulerit. Sic enim loquendo incomparabilẽ amorẽ declarat, quo Deus erga ſuos affectus eſt. Et quò magis nos commoueat & ad ſe alliciat Dominus, quicquid paterni affectus, amoris & συμπαθείας eſſe poteſt, in ſe transfert, & humano more accommodat. Nec tamen in rebus humanis vllũ charitatis aut beneuolentiæ genus excogitari poteſt,

ri poteſt, quod non ipſe magno interuallo ſuperet. Fateor particulam לא per א propriè negatiuam eſſe. Ideóque diuerſum ſenſum non prorſus repudio, populum in ſuis malis non fuiſſe anxium, quia ſemper aliquid ſolatij Deus adhibuerit ad leniendos dolores. Sed quum ex alijs locis pateat א ſæpe mutari in ו rectè, meo iudicio, docti interpretes relatiue hîc accipiunt, quo teſtetur Propheta, vt Deus angores populi ſui & moleſtias leuaret, ipſum onera ſubiiſſe: non quòd angi vllo modo poſſit, ſed humanas paſſiones figura ſatis vſitata in ſe ſuſcipit ac transfert. Huius curæ effectum deinde explicat, quòd per manum Angeli ſui ſemper eos eripuerit, quem vocat ANGELVM FACIEI, quia teſtis fuerit Dei præſentiæ, & quaſi eius apparitor ad iuſſa exequẽda: ne putemus Angelos prodire à ſeipſis, aut proprio motu ſe ingerere, vt opem nobis ferant: quia Dominus vtitur eorum opera, & præſentiam ſuam nobis per eos declarat. Angeli nihil ex ſe poſſunt, nec opem ferunt, niſi quatenus eos emittit Dominus, vt ſint miniſtri noſtræ ſalutis. Ergo ne hæreamus in ipſis, quum rectà nos ad Deum ducant. Si cui magis placeat exprimi viuam Dei effigiem, quia Angelus iſte dux populi & cuſtos quaſi in ſpeculo faciem Dei oſtenderit, aptè conueniet. Nec verò mihi dubium eſt, ſeruandi munus Chriſto tribui, ſicuti ſcimus primarium fuiſſe Angelum, ſub cuius manu, cuſtodia & patrocinio incolumis ſtetit Eccleſia. IN DILECTIONE. Oſtendit quæ tantorum beneficiorum fuerit cauſa: nempe amor ipſius, & gratuita beneficentia: ſicuti etiam docet Moſes, Quî factum eſt, inquit, vt Deus ſuſceperit patres tuos, niſi quòd amauit eos, & cor eius ipſis adglutinatum fuit? Vult enim Moſes omnem opinionem tollere quam de ſeipſis concipere poterant, quòd eſſent arrogantes & faſtuoſi, & ſibi plus æquo tribuerent. nullam itaque aliam eſſe cauſam tantorum bonorum, quàm meram & gratuitam Dei bonitatem oſtendit. Eandem poſtea metaphoram vſurpat, qua vtitur Moſes in Cantico ſuo, Deum non ſecus populum ſuum portaſſe quàm aquilam pullos ſuos alis fulcire docet: niſi ad oues fortè referre libeat, ſicut alibi vidimus, Fœtas ipſe geſtabit quanquam Matris ſimilitudo optimè quadrat, quæ non modò fœtum geſtat in vtero, ſed euehit in iuſtum robur. Summa eſt, non ſemel modò populum quum redemptus eſt expertum fuiſſe Dei gratiam, ſed continuo vitæ curſu, vt omnia ei ſoli accepta ferri debeant. Ideóque additur, DIEBVS SECVLI: id eſt, continua ſerie multorum annorum. nec enim fatigatur Dominus benefaciendo: nec vni duntaxat ætati clementiam ſuam oſtendit: nunquam enim ceſſauit Eccleſiam ſuam ornare variis donis ac locupletare.

Hebr.1.14 *Deut.4.37* *Deut.7.8.* *Deut.32.11* *Supr.40.11*

10 VERVM ILLI REBELLES FVERVNT, &c.) Nunc deſcendit ad ſecundum membrum, quo ſignificat ideo deſiiſſe Dominum benefacere populo ſuo, quòd deſciuerit ille, atque auerſus ſit. Summa eſt, Deus longo tempore proſequutus eſt beneficentiam ſuam erga patres noſtros: cur eandem ipſi non experimur? an diſſimilis eſt ſibi? Minimè: ſed nos ipſi perfidia noſtra bonitatem eius abiicimus, imò repellimus. Quanquam Propheta non tantùm ſeculi ſui homines accuſat, ſed damnat etiam ſuperiores ætates. Videmus enim vt duce etiam Moſe murmurarint aduerſus Deum, ac rebellarint. Hinc effectum eſſe docet, vt Deus qui amiciſſimus ipſis erat, eorum contumacia hoſtis redditus ſit. Seipſos igitur accuſent, quòd ſcelerum ſuorum pœnas luunt. Deus enim ad beneficentiam propenſus eſt natura: nec quicquam ei gratius eſt, quàm ſi beneficia ſua proſequatur. Porrò SANCTVM DEI SPIRITVM malitia noſtra exacerbare dicimur humano more, quò magis deteſtabile ſit nobis peccatum, quod iram & odium Dei prouocat. Iam quum idem ſit Spiritus per quem Deus operatur ſalutem noſtram, admonet Propheta peccata noſtra Deum alienare à nobis, abrupto coniunctionis vinculo: quò pertinet illud Pauli, Ne contriſtetis Spiritum Dei, quo obſignati eſtis, &c. Eſt etiam hîc notandum, non eſſe cur homines accuſemus, qui nobis infeſti ac moleſti ſunt, quum Dominus bellum gerat, atque eorum manu ſcelera noſtra vlciſcatur. Ea igitur accuſanda potius ac damnanda ſunt, quum malis omnibus quæ patimur, cauſam præbeant.

Exo.17.2. & Num.11 1. & 20.3. *Ephe.4.30.*

11 ET RECORDATVS EST.) Hic eſt finis caſtigationis, vt populus excitetur è veterno ſuo, atque in memoriam reuocet ea quæ prius oblitus erat. Sic enim inebriamur rebus proſperis, vt Dei penitus obliuiſcamur. Hanc igitur cogitationem quæ in nobis deleta erat, flagella reducunt, Vbi eſt Deus qui tot olim beneficia in patres contulit? nam ad præteritum tempus hæc refero: atque ideo verti PRISCORVM: nam SECVLI hoc loco non conuenit, cùm ea tempora cõmemoret quibus Moſes præerat populo Dei. Itaque verus hic Prophetæ ſenſus eſt, Iudæos dum miſerè premerentur, de temporibus priſcis cogitaſſe, quibus Dominus exerebat potẽtiam ſuam ad populum ſuum vindicandum. Quod nonnulli ad Deum referunt, acſi luctatus ſit cum populi malitia, quia maluerit beneficia ſua apud ingratos malè locare, quàm non implere quod cœperat, videtur eſſe aſperius & nimis remotum: potius ergo gemitus & querimonias miſeri populi recitat Propheta, vbi ex flagellis didicit quàm miſerum ſit à Dei protectione excidere. PASTOREM, intelligit Moſen: nec video cur in plurali potius quàm in ſingulari vertendum ſit. Modum quoq; exprimit, quòd ipſum donauerit ſingulari Spiritus gratia: nam Ponere Spiritũ in medio eius, tantundem valet atque exerere Spiritus ſui virtutem. Alij ad populũ referre malunt: cui

ſententię nō repugno. Sed cùm Dominus Moſen delegerat, ac conſtituerat totius populi ducem, dicitur in eo potiſſimùm Spiritum ſuum poſuiſſe. Dederat autem ei Spiritum ſuum totius populi bono, vt ei eſſet inſignis gratiæ miniſter, ipſúmque in libertatem vindicaret. Simul autem in medio totius populi apparuit Spiritus Dei potentia.

12 QVI DVXIT.) Proſequitur hîc mirificam populi liberationem, qui Moſis auſpiciis ex AEgypto eductus eſt: ac pergit in referendis querimoniis, quæ Iudæis afflictis in mentem venire poterant. Hîc duo ſimul coniuncta videmus: nempe, Dexteram Moſis, & Brachium magnificentiæ Dei. Sic autem vtitur hominum opera & miniſterio Dominus, vt nihil de eius laude & gloria imminui vel obſcurari debeat. Sic enim hæc duce Moſe geſta ſunt, vt Deo omnia tribuā-

Ioh.20.23. tur. Vt quum hodie miniſtri Euangelij dicuntur remittere peccata, quod tamen ſolius Dei eſt, an id de authoritate eius & maieſtate imminuit? Minimè verò: nam organa tantummodò ſunt, & operam ſuam accommodant Deo: cui laus integra tribuenda eſt. Et ſanè quid præſtitiſſet vnius hominis manus, niſi à Dei brachio emiſſa? Ideo finem diſertè addit, mirabiliter tunc egiſſe Deū, vt ſibi nomen æternum pararet: quo ſi eum ſpoliare fas non eſt, non licebit vel minimam laudis partem ad hominem tranſcribere.

13 & 14 QVI FECIT.) Hæc ad amplificationem illius beneficij addita ſunt. Similitudines etiam ſubiungit ad inſignem illam virtutem Dei exprimendam. TANQVAM equum in deſerto: VT iumentum in planicie: hoc eſt, tam placidè eduxit populum ſuum, acſi quis equum in planiciem educeret. Neque enim Deſerti nomine intelligitur ſolitudo Param, vbi quadraginta annis fuit populus: ſed pro communi linguæ Hebraicæ vſu ſignificat loca paſcua, in quibus pecora & armenta liberè vagantur: quod ex ſequenti verſu melius liquet, vbi loco Deſerti Planiciē nominat: & idem ſenſus ex eo elicitur, quòd dicit populum ſine offenſa ambulaſſe per abyſſos, vt ſolent equi in deſerto. In ſumma, docet mare rubrum impedimento non fuiſſe, quo minus per me-

Exo.14.22 dias abyſſos iter faceret populus, acſi in agro plano incederet. NOMEN GLORIOSVM: nuper Perpetuum dixerat eodem ſenſu. Nunc obiicit Deo populus, ſi ſemel glorioſum nomen acquirere voluit, hanc ei curam abiiciendam non eſſe. Alioqui futurum vt memoria beneficiorum quæ olim contulit in patres, penitus deleatur.

15 ASPICE.) Poſtquam totius populi nomine retulit beneficia ſuperiorum temporum, id nunc ad præſentem cauſam accommodat, ac petit à Domino vt rationem habeat populi ſui. E COELO: VIDE EX HABITACVLO. His verbis ſignificat non imminutam eſſe Dei potentiam: tametſi id non ſemper appareat. Subaudienda enim eſt antitheſis, quòd tunc Deus quaſi lateret, nec ſe talem exhiberet ipſis qualem patribus: Tametſi ergo nuſquam te cernamus Domine, atque cœlo incluſus quodammodo à nobis te ſubduxeris, vt videri queas curam noſtri penitus abieciſſe, tamen aſpice è cœlo, atque ex habitaculo tuo ad mala noſtra attende. Sic enim pios ab incredulis differre oportet, vt potentem Deum & beneficum agnoſcant, etiam quum nulla potentiæ aut beneficentiæ ſigna percipiunt, atque ita etiam quum longè remotus eſt nihilo minus

1.Pet.5.7. inuocent: quia nunquam ceſſat Dominus curam habere populi ſui, quum nec deſinat vllā mundi partem gubernare. VBI ZELVS? Hac interrogatione videntur quodammodo fideles exprobrare Deo, quòd nullo iam tangatur erga ipſos affectu, aut minuta ſit eius potentia: ſed alius eſt Prophetæ ſenſus: nam ideo beneficia iſta prædicat, ſicuti iam monui, quòd piorum ſpem in futurum confirmare velit: vt intelligant Deum ſibi perpetuò conſtare: nec vnquam populi ſui curam abiecturum. atq; ex iis quæ ſequuntur ſatis patebunt. MVLTITVDINEM viſcerum & miſericordiarum accipit pro ingenti Dei bonitate: nam Dominus explicat nobis quodammodo viſcera ſua, & effundit, cùm nos proſequitur liberalitate & beneficentia, quæ profectò tanta eſt, vt eam pro dignitate prædicare non poſſimus. Nec verò nouum eſt, vt fideles dolore coacti familiariter cum Deo expoſtulent, quòd viſcera ſua claudat. Retinent quidem principium illud, Deum quia naturam non mutat, miſericordem ſemper eſſe: quòd verò talem non experiuntur, tametſi imputant ſuis peccatis, ne tamen deſperationi ſuccumbant, rogant quî fieri poſſit vt minus clementer cum ipſis agat Deus: imò quaſi ingenij ſui oblitus, meri tantùm rigoris ſigna oſtendat?

16 CERTE TV PATER.) Permittit nobis Deus familiariter animos noſtros coram ipſo exponere: nam oratio nihil aliud quàm explicatio cordis noſtri coram Deo eſt. vt hæc optima leuatio eſt, curas noſtras, angores & ſolicitudines velut in ſinum deponere. Volue ſuper Domi-

Pſal.37.5. num curas tuas, inquit Dauid. Poſtquam igitur Propheta beneficia Dei recenſuit, ex quibus bonitas eius & potentia ſatis perſpecta eſt, vt ſola hominum peccata obſtare conſtet, quo minus eam vt olim ſentiant, ad hanc cogitationem redit, tantam nihilominus eſſe bonitatem Dei, vt hominum nequitiam ſuperet. Deum, Patrem vocat, Eccleſiæ nomine. Nec enim ſic vocari poteſt ab omnibus: ſed Eccleſiæ ſingulare priuilegium eſt, vt paternum nomen Deo obiiciat. Vnde colligendum eſt, Chriſtum tanquam primogenitum, imò vnicum Dei Filium ſemper Eccleſiæ præfuiſſe: nec enim aliter Deus Pater quàm per ipſum vocari poteſt. Atque hîc rurſum videmus non litigare fideles cum Deo, ſed ab eius natura ratiocinari, vt victis tentationibus ad bonam ſpem nitantur. ETIAM SI ABRAHAM. Quęritur hîc, cur dicat populum à Patriar-

Patriarcha non agnoſci. Hieronymus hoc ideo fieri putat, quòd degeneres eſſent, ac propterea indigni tanto honore: ſed nimis coacta mihi videtur illa interpretatio. Senſus autem verus eſt, Tametſi nos abnegent Patres noſtri, tamen nos Deus pro filiis habiturus eſt, ſeque patrem nobis præſtabit. Qui dicunt Abraham & reliquos fideles non habere amplius curam rerum humanarum, nimis ſubtiliter detorquent verba Prophetæ. Ego de re ipſa non loquor: ſed dico verbis iſtis non probari, ſanctos curam noſtri non habere. Simplex autem ac verus ſenſus eſt, Domine, quòd pater noſter es, id adeò firmum ac ſtabile erit, vt etiam ſi ius patrium cognatióque omnis in terra ceſſet, tamen pater eſſe non deſinas. Potius enim naturæ iura ceſſabunt, quàm te nobis patrem non præbeas, vel labefactetur ſacra adoptio, quæ in tuo conſilio immutabili fundata, & vnigeniti Filii tui morte ſancita eſt. Interea colligere poſſumus, ſanctos homines ita ſe offerre Deo ac precari, vt nullas aliorum interceſſiones ſpectent. Sic enim orare iubentur, vt paternæ Dei clementiæ confiſi alias omnes fiducias valere iubeant. Quòd ſi Iudæos animum ad Abraham & Iacob, quibus tot tantæque promiſſiones datæ erant, conuertere non docuit Propheta vt exaudirentur à Deo, certè nos ad Petrum, Paulum, & alios multò minus confugere debemus. Nec enim hæc vnius vel alterius hominis priuata eſt oratio, ſed publica & vniuerſalis totius Eccleſiæ: acſi Propheta communem formam præſcriberet. Atque ſic fundata eſſe debet fiducia noſtra in paterno fauore & clementia Dei, vt oculos noſtros ad omnia hominum aut viuentium aut mortuorum patrocinia claudamus. In ſumma, profitentur fideles ſe non circumſpicere huc aut illuc, ſed conquieſcere in ſolo Deo. Quæritur nunc, cur Abraham & Iacob potiſſimùm nominet, prætérito Iſaac? Hæc ratio eſt, quoniam fuit magis ſolennis cum iis duobus ſanctio fœderis Iſaac quidem fœderis nõ minus particeps fuit: ſed non tam amplas támque frequentes promiſſiones accepit. REDEMPTOR NOSTER. Exprimitur hîc redemptio, quaſi teſtimonium illius adoptionis. Hoc enim documento Deus ſe patrem populi oſtenderat. conſtanter igitur ac ſecurè fideles inuocant Deum Patrem, quoniam inſigne ſpecimen paterni erga ipſos affectus ediderat, quo ad fiduciam animabantur. Sed non ſatisfeciſſet ſimplex & nuda redemptio, niſi promiſſio ſimul addita fuiſſet. quemadmodum ergo ſemel redemit, ita ſe perpetuò patrem fore pollicitus eſt. Per nomen SECVLI, oſtenditur ſtabilitas & firmitudo paterni eius nominis. Nec enim filiorũ nomen promeriti ſumus: ſed immutabilis eſt eius voluntas, qua nos ſemel in filios adoptauit. Quum igitur Dominus habeat æternum nomen, ſequitur titulum & gratiam, quæ ſimul coniuncta eſt & ab illa æternitate fluit, ſtabilem ac perpetuam fore.

17 QVARE FECISTI NOS ERRARE IEHOVA.) Quoniam duræ & aſperæ videntur hæ loquutiones, nonnulli putant incredulos hîc introduci obſtrepentes Deo, atque blaſphemiis laceſſentes, vt eſt furioſa eorum peruicacia, quum deſperant. Sed nullo modo patitur id contextus horum verborum: nam Propheta oſtẽdit fructum qui ex calamitatibus & ærumnis Iudæorũ ſequuturus erat, quia ſubacti & domiti ferocire, atque ſibi in vitiis ſuis placere deſinent. Eos igitur piget ſuperiorum temporum, quòd ita abalienati fuerint à recta via, & culpam ipſi ſuam agnoſcunt. Et certè dum mala ſua aſſignant iræ Dei, culpa ſe liberare aut reatum delere nolunt. Sed trita loquendi forma vſus eſt Propheta: ſatis enim vſitatum eſt Scripturis, vt dicatur Deus in errorem impellere, coniicere in reprobum ſenſum, & obdurare. Quum autem fideles ita loquuntur, nolunt Deum erroris aut ſceleris facere authorem, quaſi ſint innoxii, aut culpam ſuam eleuare: ſed altius ſpectant, ac potius agnoſcunt ſe culpa ſua alienari à Deo, atque deſtitui Spiritu ipſius: atque hinc fieri vt præcipitentur in omne genus malorum. Qui dicunt Deum nos inducere in errorem priuatiuè, hoc eſt, quia nos priuat Spiritu ſuo, ad ſcopum vſque non pertingunt. Deus enim ipſe indurare dicitur & excæcare, quum Satanæ excæcandos tradit, qui iræ ipſius miniſter atque executor eſt. Alioqui libidini Satanæ expoſiti eſſemus: ſed quum nihil per ſe efficere poſsit iniuſſu Dei, cuius imperio ſubiacet, Deum excæcationis & indurationis authorem rectè dicemus: quemadmodum etiam Scriptura paſsim teſtatur. Nec tamen propterea author culpæ dici aut nominari poteſt, quia ingratitudinem hominum eiuſmodi excæcatione vlciſcitur. Ita fatentur hîc fideles ſe relictos à Deo, ſed culpa ſua: atque iuſtam Dei vindictam in ſe agnoſcunt. Sic Moſes vbi dicit hactenus Deum populo non dediſſe oculos ad videndum, & cor ad intelligendum, non onerat eum crimine, ſed Iudæos admonet vnde ſocordiæ, cuius conuicti erant, petendum ſit remedium. Atqui videntur hic aliud obtendere, dum cauſam inquirunt, atque expoſtulare cum Deo, quòd aliter agere, & mitius ipſos tractare debuerit. ſed reſpondeo, fideles ſemper intueri bonitatem Dei, etiam quum fatentur ſe meritò pati ob ſuas ærumnas. Quidam referunt hæc verba ad exilium: quaſi querantur pii, quòd Dominus eos tandiu in exilio languere ſinat: acſi diceret, Maiorem obſtinationis cauſam eſſe, quòd Dominus nullum gratiæ ſuæ guſtum iis præbeat. Periculoſa enim tẽtatione turbantur pii, quum vident impunè graſſantes impios, ac propemodum deſperant: ſicuti præclare à Dauide ſcriptum eſt, Pſalmo centeſimo & vigeſimo quinto. Sed videtur mihi generalior Prophetæ ſententia: nam agnoſcunt fideles ſe erraſſe, quòd Spiritu Dei gubernati non fuerint: nec expoſtulant cum Deo, ſed exoptant Spiritum illum, à quo dum olim regebantur Patres, proſpera omnia obtinebant. תקשיח Nonnulli vertunt, Indurasti: ſed quia non conueniret hoc

2. Theſſ.2 11
Rom.1.28 & 9.18
Rom.9.18
Deut. 29.4
Pſal.125.3

verbum cum eo quod ſequitur, In timore tuo: malui vertere, Recedere feciſti. Nam & קשח ſignificat Remouere & elongare. Quod ſequitur, CONVERTERE PROPTER SERVOS TVOS, alij qui putant ad vniuerſum populum ſpectare, ſicuti plerunque ſeruos Dei nominat Scriptura omnes Eccleſiæ domeſticos. Sed propriè ad Abraham, Iſaac & Iacob referri puto, id quod multò probabilius eſt: non quòd niteretur populus interceſsione illorum, ſed quia Dominus cum ipſis fœdus pepigerat, quod de manibus in manus ad poſteros tranſmitterent: non ergo ipſos tanquam homines ſibi proponunt, ſed tanquam miniſtros ac depoſitarios, vel internuntios fœderis, quod fundamentum fiduciæ ipſorum erat: quemadmodum in cantico illo, Memento Do-
Pſal. 132.1 mine Dauid, Patriarchæ mortui nomen proponitur Deo, non quòd patrocinio futurum ipſum ſancti exiſtiment, ſed quòd promiſsio vni data de regno ſtabiliendo in eius familia in omne æuum, ad populi corpus pertineat. Has voces auidè arripiunt Papiſtæ, quaſi interceſsionibus ſanctorum ſuffragentur. ſed quàm facilis ſit reſponſio, ſatis ex vera interpretatione apparet. Fit enim mentio Patrum, non quod promeriti ſint ex ſe aliquid, aut nunc intercedant, ſed quòd gratuitum fœdus cum iis initum ſit, quod non tantùm ad ipſos, ſed ad poſteros omnes pertinet. AD TRIBVS. Particulam AD, quæ ſubaudienda eſt, adiunxi, vt facilius conſtaret ſenſus. Eſt autem Hebræis vſitata forma loquendi, Conuertere tribus, pro Ad tribus: acſi diceret, Redi cum populo tuo in gratiam. Hinc apparet ea quæ prius dicta ſunt non aliò ſpectare, quàm vt populus propoſitis Deo miſeriis & calamitatibus ſuis, ipſum ad miſericordiam prouocet. Atque ita nos ad Deum accedere neceſſe eſt: nempe repetendo priſtina beneficia, & proferendo noſtras ærumnas, ſi ab iis cupimus liberari. HAEREDITATIS vocat, quòd Deus eum populum ſibi velut in peculium delegit: acſi diceret, Vbi erit populus tuus, ſi pereamus? non quòd alligatus eſſet ei populo Dominus, ſed quòd fidem ei ſuam dediſſet. Deum igitur ob ſua promiſſa interpellare ac precibus vrgere audet populus, quòd ſe ſua ſponte & patribus & poſteris obligauerit. Nunc quum promiſsiones omnes
2.Cor.1.20 ſancitæ & confirmatæ ſint in Chriſto, ac veritatem rerũ omnium obtineamus, nos maiore fiducia erectos eſſe oportet: nec enim ſolummodo percuſſum eſt fœdus in eius manu, ſed eius ſanguine ratum & ſtabilitum eſt. Fuit quidẽ & ipſe mediator Patribus antiquis, ſed nos clariora & apertiora habemus omnia, quum illi obſcurioribus vmbris adhuc hærerent.

18 AD EXIGVVM.) Mirum eſt Prophetam exiguum tempus vocare, quum mille & quadringenti anni fluxiſſent, ex quo populus terram illam poſsidere cœperat. Sed conſiderãda eſt
Gen. 17.8 promiſsio, qua perpetuam fore ſemini Abrahæ hæreditatem dixerat. Breue igitur erat illud tem-
& 48.4 pus, ſi cum perpetuitate conferatur. Quare fideles obiiciunt Deo breuitatem illam temporis, non quòd malæ fidei ipſum inſimulent, ſed vt pacti & fœderis recordetur, atque rationem potius ha-
Pſal. 120.5 beat ſuæ bonitatis, quàm pœnarum quas ipſi promeriti erant. Sic Pſalmo 120. queritur vetus Eccleſia virtutem ſuam in itinere afflictam, abbreuiatos eſſe dies ſuos: rogátque ne perimatur in medio vitæ curſu: quia ſcilicet ætatis plenitudo à Chriſti aduentu pendebat. ADVERSARII. Multò grauior fuit hæc querimonia, quòd terra, quam ſibi conſecrauerat Dominus, profanaretur ab impiis. Hoc certè multò acerbius fuit populo quàm cæteræ calamitates: ac meritò. nec enim tam noſtri rationem habere debemus, quàm cultus Dei & religionis. Atque hic etiam eſt finis redẽptionis, vt ſit populus qui Domini nomen celebret, ac ritè colat.

19 FVIMVS A SECVLO) Duplex eſſe poteſt ſenſus Prophetæ. Sic enim hunc locum nonnulli accipiunt, acſi populus obiiceret Deo, ſe electum fuiſſe eo tempore quo cæteræ nationes reiectæ erant: atque iam à ſeculo, hoc eſt, à multo tempore, fœdus hoc ſancitum eſſe. Alter ſenſus, quem potius ſequor, talis eſt: obiicere populum Deo, ac conqueri, quòd nihil ab incredulis differre videatur: quia ſcilicet nullam opem aut alleuationem ab eo percipit in aduerſis: quod abſurdum atque indignum eſt. Atque inſignis & notanda eſt ſententia. Licet enim nobis, quoties vltra modum premimur aduerſis rebus, conqueri cum Deo, eíque proponere vocationem noſtram, vt opem ferat, ac demonſtret quantum ſit inter nos & exteros diſcriminis. SVPER QVOS. Eòdem hæc pertinent: ſignificat enim vocationem Dei irritam eſſe non debere. Et certè Dominus haud fruſtra vult à nobis inuocari. Inanes enim atque inutiles eſſent preces, niſi Dominus curam noſtri haberet. Hac autem nota inſignitur Eccleſia Dei, quòd nomen eius ſuper ipſam inuocetur. Nam impii ipſum inuocare non poſſunt: nec enim patet ad ipſum aditus, niſi per Verbum, cuius hi notionem non habent. Vbi igitur eſt fides, illic etiam inuocatio eſt: quòd ſi abſit, nullam illic ſpem aut fiduciam eſſe certum eſt. Ô SI DISRVMPAS COELOS! Particula לוא, mihi hoc loco videtur eſſe optantis: quanuis enim plures ſignificationes habeat, hanc tamen conuenientiorem eſſe huic loco contextus ipſe docet. Erumpunt enim hìc fideles in votum ardentius, ſicuti accidere ſolet, quum anguſtiis duriter vrgentibus non reperimus in ſimplici ſermone quod affectui noſtro reſpondeat. COELOS diſrumpere dicitur Deus, quum rarum & memorabile aliquod ſignum præbet ſuæ virtutis, idque ex inſperato. Atque huius locutionis ratio eſt, non modò quòd homines dũ grauius premuntur, ſoleant in cœlum ſuſpicere, vnde auxilium expectant: ſed quia perrupto naturæ ordine miracula viam inſolitam ſibi faciunt. Videtur autem Deus cœlo incluſus, quum nullum auxilium affert, ac negligere quæ in terra aguntur. Propterea dicitur Aperire cœlos ac diſrum-

diſrumpere, cùm exhibet nobis teſtimonium aliquod præſentiæ ſuæ, quòd eum magno alioqui interuallo abeſſe exiſtimemus. Hæc autem dicuntur pro ſenſu carnis noſtræ, ſicut & Deſcendere. nec enim moueri loco Deum neceſſe eſt: ſed ita ſe nobis accommodat, vt melius iſta comprehendamus. MONTES DIFFLVANT. hoc eſt, ita vt maieſtas tua palàm appareat, atque eius ſenſu perculſa elementa cedant ac obtemperent: quemadmodum plenius ſtatim ſequetur. *Gen. 11.5 & 18.21 Pſal. 18.10*

CAPVT LXIIII.

1 *TAnquam incendio ignis liquefactionum, ignis aquas ebullire fe-*
cit, ad manifeſtandum nomen tuum hoſtibus tuis: à facie tua gen-
tes tremebant.
2 *Cùm faceres terribilia, quæ non expectauimus, deſcendiſti: à*
facie tua montes defluxerunt.
3 *A ſeculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus*
non vidit Deum præter te, "qui faciat expectanti ſe. "Vel, Deus quæ facit.
4 *Occurriſti lætanti & facienti iuſtitiam. In viis tuis recordabantur tui: ecce tu iratus*
es, & nos peccauimus: in ipſis ſeculum, & "ſaluabimur. "Vel, ſaluati ſumus.
5 *Et fuimus quaſi immundus nos omnes, & tanquam veſtimentum inquinatum om-*
nes iuſtitiæ noſtræ. Et decidimus inſtar folij omnes nos, & iniquitates noſtræ, quaſi ven-
tus, abſtulerunt nos.
6 *Non eſt qui inuocet nomen tuum, nec qui ſe excitet vt te apprehendat: quia abſcondi-*
ſti faciem tuam à nobis, & tabeſcere nos feciſti in manu iniquitatis noſtræ.
7 *Et nunc Iehoua, tu es pater noſter, nos lutum, & tu figulus noſter: opus, inquam, ma-*
nuum tuarum ſumus omnes.
8 *Ne iraſcaris Iehoua, vltra modum, ne in ſeculum memineris iniquitatis. Ecce reſpice*
quæſo: nos omnes populus tuus ſumus.
9 *Vrbes ſanctitatis tuæ fuerunt deſertum: Sion deſertum fuit, Ieruſalem ſolitudo.*
10 *Domus ſanctuarij noſtri, & gloriæ noſtræ, in qua te celebrarunt patres noſtri, fuit*
in combuſtionem ignis: & omnia noſtra deſiderabilia in vaſtationem.
11 *An ſuper his te continebis Iehoua? tacebis, & affliges nos vltra modum?*

IN CAPVT LXIIII.

1 & 2 TANQVAM INCENDIO.) Hæc omnia in futuro, aut etiam in ſubiunctiuo legi poſſunt, ac ſi diceret, Domine, ſi deſcenderes, Gentes tremerent ad conſpectum tuum: hoſtes tui protinus liqueſcerent. Sed quod verti mihi videtur ſimplicius. Eſt enim certiſſimum, Prophetam hic alludere ad montem Sinai, vbi palàm ſe populo Dominus patefecit. *Exo. 19.11* Vnde etiam apparet quàm præpoſtera ſit capitis ſectio, quando hæc narrãtur in eius voti confirmationem, quod potius initio locari debuerat. Vidimus autẽ alibi, vbi Deum populo ſuo auxiliatum fuiſſe Prophetæ commemorant, ſpecimen in hiſtoria redemptionis proferre. Quoties verò Prophetæ mentionem huius hiſtoriæ faciunt, omnia beneficia complectuntur quæ Deus vnquam in populum ſuum contulit: non ſolùm cùm liberauit eum à tyrannide Pharaonis, cùm in mõte Sinai apparuit, ſed etiam per quadraginta annos omnia neceſſaria ei ſubminiſtrauit in deſerto, cùm profligatis hoſtibus induxit eum in poſſeſſionẽ terræ Chanaan. denique, omnia teſtimonia comprehendunt quibus ſe propitium populo ſuo, formidabilem verò hoſtibus olim præbuerat. IGNE liquefactionũ aquas efferbuiſſe dicit, quia præter morem imbribus violentis ignes & fulgura permixta erant. quaſi diceret igne Dei liquefactam fuiſſe ſummam quanque duritiem, aquas verò feruore conſumptas. Eòdem ſpectat quòd addit montes fluxiſſe à conſpectu eius: quia per ardua quæque obſtacula tranſitum patefecit populo ſuo. Dicit etiam vidiſſe Iſraelitas quod minimè ſperabant: quia etſi eos præmonuerat Deus, iámque multiplicem virtutis ſuæ guſtum dederat, humani tamen ingenii captum & omnes ſenſus longè ſuperat formidabile illud ſpectaculum de quo agitur.

3 A SECVIO.) Confirmat hic verſus quod iam antea dictum eſt: fideles nihil nouum hic aut inſolitum petere: ſed tantùm vt Deus ſe talem erga ipſos præbeat, qualem ſe erga Patres olim

præbuit: atque beneficentiam ſuam proſequatur. Cúmque ipſi vſitatum ſit ſuccurrere ſuis, atque certa dare ſigna præſentiæ ſuæ, ne ceſſet in poſterum, vt virtus & potentia ipſius magis ac magis eluceſcat. Sic enim fideles precantes Deum introducit, vt ſe confirment memoria præteriti temporis, eóque maiore animo ad opem Dei confugiant. OCVLVS NON VIDIT. Non dubium eſt quin Prophetæ ingentem Dei bonitatem celebrare propoſitum ſit, cùm tot beneficia commemorat, quibus olim populum ſuum affecit. atque hoc ſplendidiſſimum eſt elogii genus, quòd raptus in admirationem ipſorum, exclamat, nullum præter ipſum Deum eſſe: inaudita atque inuſitata eſſe ea quæ Dominus in populi ſui gratiam deſignauit. Sed bifariam hæc legi poſſunt. nam אלהים, vel in accuſatiuo, vel in vocatiuo legitur: Domine, nemo vidit præter te quæ facis expectantibus te. Sed altera lectio magis recepta eſt, Nemo vnquam vidit aut etiam audiuit talem Deum. Atqui in hac lectione particulam ſimilitudinis ſubaudire oportet, quoniam aliter ſententia non conſtaret. Nam verbum יעשה abſolutè poſitum eſt, Nulla auris audiuit, nec oculus vidit talem Deum, qui ſic faciat. Atque ita diſcernitur Deus ab idolis, à quibus ſuperſtitioſi homines putant ſe bona omnia obtinere. Illa enim mera ſunt hominum figmenta, nec prodeſſe poſſunt, nec obeſſe, cùm
1.Cor. 2.9 Deus beneficiis omnis generis cultores ſuos proſequatur. Paulus videtur aliter exponere hunc locum, atque in aliam ſententiam torquere. citat etiam ipſum aliis verbis: nempe quia ſequutus eſt verſionem Græcam. Qua in re Apoſtoli moroſi non fuerunt, cùm ſententias potius quàm verba ſpectarent. ſatis enim erat ipſis monuiſſe auditorem loci Scripturæ vnde peti poterat quod docebant. Quòd autem Paulus videtur de ſuo addidiſſe, Nec in cor hominis aſcendit quod præparauit Deus diligentibus ipſum: explicationis cauſa factum eſt. Nihil enim adiecit quod non conſentaneum ſit cum Prophetæ doctrina. Atque vt melius intelligamus quàm bene conueniat cum Propheta, conſilium eius nobis tenendum eſt. Diſſerit eo loco de Euangelii doctrina, quam oſtendit humani ingenii comprehenſionem ſuperare. nam alienam admodum & remotam à ſenſu carnis noſtræ ſcientiam continet: denique arcana ſapientia eſt. quò fit vt meritò Paulus in admirationem eius rapiatur. Atque vt Propheta beneficia Dei admirabilia ſecum expendens quaſi attonitus exclamat, nihil vſquam tale fuiſſe auditum: ita in præſtantiſſimo omnium beneficio, vbi ſcilicet per Euangelium nobis offertur Chriſtus, eundem in modum exclamare licet, Domine, quod præſtas populo tuo omni captu humani ingenii maius eſt: nullus oculus, nulla auris, nullus ſenſus, nullus animus ad tantam altitudinem peruenire poteſt. Itaque Paulus optimè ad ſuam diſputationem accommodat hunc locum, nec abutitur Prophetæ ſententia, dum peculiarem qua Deus Eccleſiam ſuam dignatur gratiam ſupra mundum locat. Vnica tantùm ſupereſt difficultas, quòd Paulus ad ſpiritualia transferat, quæ hîc de temporalibus beneficiis à Propheta dicuntur. Verùm, dicere poſſumus hîc ſimpliciter Iſaiam intueri cauſam beneficiorum Dei, tametſi præſentis vitæ ſtatum ſpectet. Omnia enim quæ victus & cultus cauſa accipimus à Deo, documenta ſunt paterni erga nos fauoris. Atque hoc fidei proprium eſt, à viſibilibus gratiis ad inuiſibiles aſſurgere. Quanuis ergo Propheta de externa liberatione & aliis huius vitæ beneficiis verba facere videatur, tamen altius conſcendit, atque illa potiſſimùm ſpectat quæ ad populum Dei peculiariter attinebant. Qualis enim eſſet hic ſtupor, ſi dum fruimur beneficiis Dei, fontem ipſum, hoc eſt, paternum amorem non reſpiceremus? Fruuntur promiſcuè boni & mali communibus gratiis: ſed fauor ille quo nos complectitur, peculiariter ad domeſticos pertinet. Ita fit vt non obſeruemus ea ſolummodò quæ ſub hominum ſenſus cadunt, ſed cauſam ipſam contemplemur. Quanuis igitur neque oculi, neque aures eò pertingant, vt comprehendant gratiam adoptionis, qua ſe Dominus patrem noſtrum teſtatur, tamen id Spiritus ſui teſtimonio reuelat. Eſt etiam probabile, cùm de ſpeciali Dei beneficio loquutus eſſet Propheta, hac occaſione ad vniuerſam conſiderationem fuiſſe euectum. nam in reputandis Dei operibus hoc ſolenne piis ac tritum eſt, vt à ſpecie vna ad totum genus tranſeant. Ita vnum hoc tam inſigne diuinæ bonitatis exemplum, Prophetæ mentem altius rapere potuit, vt immenſam illam bonorum affluentiam, quæ fidelibus in cœlo eſt recondita, ſecum volueret. Imò clarè perſpicimus, ſub hoc elogio comprehendi fœdus gratuitum quo ſibi filios Abrahæ in ſpem æternæ vitæ Deus adopta-
Gen. 17.7 uit. Summa huc redit, Cùm tanta ſit Dei bonitas & potentia, non eſt quòd ei diffidamus: ſed ita repoſita in eo eſſe debet fiducia noſtra, vt ſperemus eum certò adfuturum eſſe. Atque huc ſpectāt beneficia illa præclara quæ hîc à Propheta commemorantur.

4 OCCVRRISTI.) Pergit in eodem argumento. Deplorat enim populus fortunam ſuā, quòd in aduerſis nihil ſentiat alleuationis, cùm tamē patribus olim Deus manū porrigere ſolitus eſſet. Loquuntur ergo fideles in hunc modum, Solebas occurrere Patribus noſtris: nunc facies tua à nobis auerſa eſt: & quia te inuocando nihil proficimus, videris inexorabilis: vnde iſta varietas, quaſi mutata natura, alius nunc eſſes quàm fuiſti? Subiungunt deinde, & fatentur ſe meritò pœnas dare, quia peccarunt. Prius admonui nihil omnino melius eſſe in aduerſis, quàm ſi beneficiorum Dei recordemur: nec eorum tantùm quæ ipſi experti ſumus, ſed etiam quæ à Scriptura referuntur. nec enim firmiore clypeo muniri poſſumus aduerſus omnis generis tentationes. Perperam hunc verſum, meo iudicio, exponunt qui hæc coniunctim legenda putant, LAETANTI & FACIENTI IVSTITIAM: quaſi dixiſſet, Occurriſti iis qui voluntariè tibi ſeruiunt, & quibus

bus ſumma voluptas eſt rectè agere. Exiſtimo enim Lætantes hîc vocari eos qui rebus proſperis gaudebant: quia tunc populus in luctu ac mœrore erat. Subeſt enim tacita antitheſis, Olim ſolebas occurrere patribus, antequam vllo incommodo premerentur, eóſq; aduentu tuo exhilarare: nunc longè abes, nóſque mœrore & luctu contabeſcere ſinis. Eòdem pertinet quòd addit recordatos fuiſſe Dei, quia præſenti eius gratia fruebantur, cúmque ſentiebant authorem ac præſidem ſuæ ſalutis. atque ita per Vias Dei, res proſperas intelligit: ſiue quòd hoc modo propinquus illis erat quum molliter ac delicatè velut filios tractaret: ſiue quia Deus ad beneficentiam propenſus eſt natura. Sed quoniam dixit Deum occurrere ſolitum facienti iuſtitiam, recordatio ad ſtudium pietatis referri poteſt, quòd ſcilicet ſedulò ad Deum colendum ſe addixerint. Atque ita explicatio erit ſuperioris membri. Solent enim Prophetæ pluribus confirmare quod ſemel dixerunt. RECORDARI Dei, eſt ſuaui eius memoria ſic allici, vt nos nihil magis optemus, atque in eo fœlicitatem noſtram conſtituere. Nihil enim eſt quod nos magis delectet, quam diuinę clementiæ recordatio. Contrà verò, ſi iratum ſentiamus Deum, eius commemoratione abſterremur. ET NOS PECCAVIMVS. Cauſæ redditio eſt: quòd enim tam diſſimilem experiuntur Deum, non obmurmurant aduerſus ipſum, ſed omnem in ſe culpam transferunt. Hinc diſcamus, nunquam de flagellis quę Dominus infligit cogitandum eſſe, quin ſimul peccata noſtra nobis in mentem veniant: vt nos iuſtas pœnas dare fateamur, & reatum noſtrum agnoſcamus. SECVLVM nihil aliud eſt hoc loco, quàm Diuturnitas: ſed referri poteſt vel ad Peccata, vel ad Vias Domini. Ad peccata hoc modo, Tametſi obſtinati fuimus in peccatis noſtris, ac digni quos centies perderes, tamen miſericordia tua hactenus ſeruati ſumus. Si de viis Domini intelligamus, erit cauſæ redditio, cur non perierit populus: quia perpetuæ & ſtabiles ſunt viæ Domini, nec vnquam ceſſat miſericordia ipſius. atque hic ſenſus magis quadrare videtur huic loco. Supplent nonnulli, fundatum eſſe in viis Domini ſeculum. Sed malo ſimpliciter accipere verba vt ſonant: quemadmodum Pſal.30. vbi ſignificat Dauid Dominum non niſi ad momentum iraſci, pla- *Pſal. 30. 6.* cabilem eſſe, ac perpetuò miſereri. nec enim vel cito, vel immodico feruore abripitur iracũdia, more hominum: ſed conſtans in beneuolentia & fauore eſt. Nondum tamẽ integram Prophetę ſententiam tenemus. Seruatum enim populum dicit, qui tamẽ in exilium, velut in ſepulchrum, abductus ſuam calamitatem deflebat. Itaque præteritum accipio loco futuri. Votum enim aut precatio potius quàm affirmatio eſt. Nec gloriantur Sancti ſe adeptos ſalutem, ſed deplorantes miſeriam ſuam, ad perpetuas Dei miſericordias confugiunt. Prædicant ergo quod optant, non quod iam conſequuti ſunt.

5 ET FVIMVS.) Pergunt fideles in ſua querimonia: deplorant enim ſtatum ſuum, quòd Deus nullam ipſorum rationem habere videatur. Non conſentiunt Hebræi in expoſitione vocis עדים,בגד. Certum eſt tamen rem vilem & nullius pretij ſignificari, imò quæ ſua immunditie fœtet hominibus. Cæterùm hîc duo notari debent. primùm, fideles reatum ſuum fateri, ac meritò ſe pœnas dare: deinde, nihilominus conqueri de grauitate pœnarum quas ſuſtinent: non vt expoſtulent cum Deo, ſed vt ipſum ad clemẽtiam prouocent: quemadmodum vbi reus iudicem flectere conatur, miſerias ei ſuas & calamitates exponit. Hîc ſe nonnulli torquent, quòd Propheta de ſcelerum inquinamentis loquens ſine exceptione Iudæos omnes exprimat, in quibus tamẽ nonnulli reſtabant puri Dei cultores, ſed fruſtra: quia non loquitur de ſingulis, ſed de vniuerſo corpore: quod cùm infra omnes homines abiectum, atque extrema clade affectum eſſet, panno ſordido comparat. Hic locus citari à quibuſdam ſolet, vt probent adeò nihil eſſe meriti in operibus noſtris, vt coram Deo putida ac fœtida ſint. Sed hoc mihi videtur alienum à Prophetę ſententia, cùm de toto genere humano non loquatur: atque eorum querimoniam deſcribat, qui in exilium miſſi, iram Domini in ſe ſentiebant: ideóque ſe cum iuſtitiis ſuis panno inquinato ſimiles eſſe fatebantur. Ac primùm hortatur ipſos ad confeſſionem peccati ſui, vt reatum ſuũ agnoſcant: deinde, vt nihilominus veniam à Deo poſtulent, cuius impetrandæ ratio eſt, quòd dum miſerabiles & calamitoſos nos eſſe querimur, ſimul nos iuſtas ſcelerum noſtrorum pœnas dare agnoſcimus. ET DECIDIMVS. Pulcherrima comparatio eſt, qua oſtẽditur homines marceſcere omnino ac concidere, cùm iratum ſibi Deum ſentiunt, quemadmodum præclarè deſcriptum eſt Pſal.90. & 103. idque etiam cap.40. notauimus. Meritò ergo foliis comparamur, quos iniquitates, *Pſal. 90.5. & 103.15* tanquam ventus, abripiunt. *Sup.40.6.*

6 NON EST QVI INVOCET.) Confirmat id quod antea dictum eſt. hortatur enim fideles, tametſi grauis illa Dei vltio videretur, tamen vt ſe eiuſmodi pœna dignos eſſe ſtatuant. Commemorat autem grauia peccata: & quoniam lõgum fuiſſet omnia ſigillatim referre, fontem ipſum deſignat, ac neglectum Dei cultum eſſe dicit. nam Inuocationis nomine comprehendit vniuerſum cultum Dei, vt ſatis vſitatum eſt Scripturis: quoniam hoc præcipuum eſt in colendo Deo, vt ipſum inuocemus, ac fiduciæ in ipſum noſtræ teſtimonium demus. Certum quidem eſt preces & vota ſemper fuiſſe in vſu: ſed quia cor remotum erat, fictas omnes cæremonias pro nihilo ducit. idque clarius explicat proxima particula, vbi dicit neminem ſeriò animum adiicere & operam dare quærendo Deo: ſed omnes diffluere, ſuaque ſegnitie diſſipari. Ac primo quidem

oſtendit nihil magis eſſe optabile quàm vt penitus Deo ſimus coniuncti. Nam cùm ſumus ab ipſo alieni, omnia nobis infœliciter cedere neceſſe eſt. Sumus autem tardi & ſegnes natura: quamobrem ſtimulis opus habemus ad nos excitandos. Cùm pigritiæ noſtræ indulgeamus natura, audiendum eſt conſilium Prophetæ, ne omnino torpeamus: quia fiet tandem vt nos viciſſim repudiet, vel præ faſtidio abiiciat. Deſcribit enim Propheta deploratum populi ſtatum, in quo nullum quærendi Dei ſtudium, nulla cordis ad pietatem excitandi ratio erat. TABESCERE. Iterum queruntur ſe obrui mali grauitate, nec quicquã alleuationis obtinere à Deo. nam totius populi nomine hæc prædicat Iſaias: ac precatur Deũ, ne in tãtis miſeriis ipſum diutius tabeſcere ſinat.

7 ET NVNC DOMINE.) Poſtquam de miſeriis ſuis conqueſti ſunt, quibus propè obruti erãt, iam apertius veniam à Domino, & malorum alleuationem petunt, & maiore fiducia obiiciunt Deo ſe tamen eſſe eius filios. Sola enim adoptio ad bene ſperandum erigere animos potuit, ne in patrem ſuum recumbere deſinerent, quanuis afflictionum mole oppreſſi. atque hic ordo diligẽter notandus eſt. Nam vt verè animis humiliemur, deiici nos ac proſterni, feréque conteri expedit. Sed vbi ſe ingerit deſperatio, hanc conſolationis aram arripere neceſſe eſt, Quum Deus nos ſibi in filios eligere dignatus ſit, ſalutem ab eo in rebus quoque extremis ſperandam eſſe. Reſpectu ergo gratuiti fœderis Iſraelitæ ſe Dei filios eſſe prædicant, vt paternum eius fauorem experiantur, ne euanida ſit eius promiſſio. Comparatione amplificant Dei gratiam, vbi fatentur ex deſpecto luto ſe formatos eſſe. nec enim quærunt in ſe præſtantiæ cauſam, ſed in ſua origine celebrant miſericordiam Dei, qui ex ignobili & fœtido luto filios ſibi creare voluerit. Eòdem pertinet ſecundum membrum, vbi vocatur Deus formator, populus autem opus manuum eius, quia vni Deo aſcribunt quidquid ſunt & quidquid habent: quæ vera demum gratitudo eſt. neq; enim quantiſper vel minimum ſibi arrogant homines ius ſuum obtinet Deus. Loquitur autem Iſaias non vt de communi hominum natura, ſed de regeneratione, ob quam fideles peculiariter opus
Supr.17.7 Dei vocantur: ſicuti iam ſæpius aliis locis dictum eſt. Agnoſcunt autem hîc ſingulare Dei be-
& 19.25, neficium, quòd electi eſſent in populum, tótque & tantis beneficiis ornati.
& 22.11, 8 NE IRASCARIS.) Deprecatur populus acerbitatem pœnarum, & rigorem iræ Dei. non
& 27.11, quòd Deus excedat modum: ſed quia obruerentur omnino, ſi ſummo iure cum ipſis agere velit.
& 37.26, Petunt ergo mitigationem pœnarum: quemadmodum Ieremias 10. cap. Caſtiga me Domine,
& 43.1. ſed in iudicio: hoc eſt, moderatè. Iudicium enim iræ opponit: vt alibi etiam dicitur nos caſtigare
15. manu hominis, quia potentiam manus ſuæ non exerit ad nos puniendos, ne protinus deleamur.
Iere.10.24 Eſt autem notandum non ſimpliciter deprecari vel ſubterfugere Dei iudicium, ſed ita ſe offer-
2.Sa.7.14 re corrigendos, ne ſub flagellis deficiant. Atque hæc ratio eſt cur iniquitatum memoriam deleri
cupiant: quia niſi clementer ignoſcat Deus, nullus erit finis. Idem repetit Propheta quod paulò antè dixerat, genus Abrahæ diuinitus fuiſſe electum, quia impetrandæ veniæ hæc optima erat fiducia, Deum qui verax eſt in ſuis promiſſis, non poſſe abiicere quos ſemel elegerat. OMNES dicendo, non loquitur de ſingulis, vt antè admonui, ſed totum corpus Eccleſiæ comprehendit. Etſi autem maior pars impia ſua defectione exciderat, verum tamen hoc fuit, Iudæos peculiarem eſſe Dei populum. & hæc precatio non promiſcuè quibuſlibet, ſed reſiduis tantùm filiis Dei dictata fuit. Non obiectat autem populus Deo ſua merita, ſed confugit ad gratuitum fœdus, quo adoptati erant. Hoc enim certum & vnicum piorum aſylum, hoc omnium malorum remedium eſt.
Exo.32.13 Atque ideo Moſes aliique Prophetæ toties id inculcant.

9 VRBES SANCTITATIS.) Iterum miſerias recenſet Eccleſia, vt Deum ad miſericordiam flectat, veniámque obtineat. Vrbes in ſolitudinem redactas eſſe dicit: atque amplificationis cauſa addidit, SION deſertum, quoniam ſedes erat regia, in qua Deus volebat inuocari. Addit etiam IEROSOLYMAM, in qua Sion erat: quoniam videbatur indignum, diripi ab hoſtibus ac deleri ciuitatem quam Deus ſibi conſecrarat. Vrbes ſanctitatis vocat, quoniam vt populum ſanctificauerat Dominus: ita etiam vrbes, imò totam regionem volebat ſibi conſecratam eſſe. Vrbes igitur cùm dicatæ Deo eſſent, meritò vocantur Sanctitatis eius: quoniam in iis regnabat Deus, atque inuocabatur. Eodem modo poſſumus hodie appellare Vrbes ſanctitatis Dei, quæ reiectis ſuperſtitionibus, puro & ſyncero ritu ipſum adorant.

10 DOMVS SANCTVARII NOSTRI.) Sanctuarium alia ratione vocatur populi, quàm Dei. nam quia teſtimonium erat ſacræ inter Deum & populum coniunctionis, ſæpe dicitur ſancta Dei domus, quæ ſcilicet eius ſanctitati reſpondeat: nunc paſſiuè nominant fideles ſuum Sãctuarium, quia inde illis petenda erat ſanctificatio: idque apertius confirmant per vocem Gloriæ. Fatentur ſe nihil habere in quo glorientur, præter templum, in quo adorari & coli Deus volebat.
Iere.7.4. Et tamen videmus ſæpe inanem fuiſſe hanc gloriationem, atque ideo reprehendi à Ieremia, Ne
confidatis verbis mendacij dicentes, Templum Domini, templum Domini. Sed vt præpoſtera erat eorum gloria qui efferebantur inanibus titulis, atque inſoleſcebant: ita vera & ſolida eorum erat qui inſtitutum Domini animo comprehendebant, & Verbi teſtimonio freti ſciebant ſe habitare ſub eius vmbra, qui ſibi familiare domicilium inter eos erexerat. Nã extructum iuſſu Domini templum erat, vt meritò gloriari in eo poſſent Iudæi, quòd Deum haberent præſidem ſuæ ſalutis.

ſalutis. Quia verò tunc corruptus atque adulteratus fuerat cultus Dei, omnéſque propemodum
ad ſuperſtitionem & impietatem deſciuerant, ideo prioris ſeculi, non præſentis mentioné facit.
acſi diceret, Tametſi eum quem decebat cultum nos tibi non exhibuimus, tamen hoc templum
eſt, in quo te Patres purè coluerunt: an profanari ipſum ſines ac deleri? Annon in te hæc ignomi-
nia recidet, cùm ad cultum nominis tui pertineat? Tacent hîc Iudæi de ſua vita, nec excuſationes
afferunt, potius fatentur culpá: ſed obiiciunt Deo cultum ipſius, vt memor ſit fœderis, nec pro-
miſſa ſua irrita eſſe patiatur. quod exemplum piis omnibus imitandum eſt. Laudandi verbũ pro
gratulatione accipitur: acſi diceret, In eo templo, cuius lamẽtabilis ruina dolorem & lachrymas
piis omnibus elicit, olim perſonuiſſe Dei laudes, quũ benignè & ſuauiter populũ ſuum foueret.
12 AN SVPER HIS.) Confirmat ſe populus certa fiducia, quòd Deus gloriam ſuam con-
culcari non ſinet, etiamſi infinitis hominum ſceleribus prouocetur. Hinc nihil omnino conſola-
tionis ad hypocritas redire poteſt, ſed ad eos ſolùm hæc pertinent qui vero miſericordiæ diuinæ
ſenſu tanguntur: hi ſtatuunt ac certò perſuaſum habẽt, quanuis interitus immineat, tamen Deũ
habita gloriæ ſuæ ratione reliquis ſaltem propitium fore, ne extinguatur ſemen. ET AFFLIGES. Hab. 3.2.
Oſtendit fieri non poſſe quin Deus memor ſit miſericordiæ ſuę: nec enim ſeipſum abnegare po- 2.Ti.2.13.
teſt. Eſt autem cum eius gloria coniuncta noſtra ſalus: quod diligenter hîc notandũ eſt. Poſtquam
enim loquutus eſt de gloria Dei, ſubiungit, Non affliges nos vltra modum. Moderabitur ergo
caſtigationes ſuas Dominus: quia nos à morte ſaluos emergere intereſt gloriæ ipſius, quam ne-
gligere non poteſt. Ad hanc igitur deprecationem confugiamus quoties ab hoſtibus noſtris in-
uadimur: non hypocritarum more, qui plenis buccis gloriam Dei iactant, cuius nullum habent
guſtum: ſed cum pœnitentia & fide, vt ſolidum eius fructum percipiamus.

CAPVT LXV.

1 *PAtefeci me iis qui non interrogabant, inuentus ſum ab iis qui non*
quærebant me: dixi, Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ non inuoca
bat nomen meum.
2 *Expandi quotidie manus meas ad populum rebellem, gradien-*
tes via non bona poſt cogitationes ſuas.
3 *Populus qui me irritat ſemper in faciem meam, qui ſacrificat in*
hortis, & ſuffitum facit ſuper lateres.
4 *Qui manent in ſepulchris, in deſertis pernoctant, qui comedunt carnem ſuillam, &*
ius pollutorum in vaſis eorum.
5 *Qui dicunt, Mane apud te, ne accedas ad me, quia "ſanctificarem te: iſti fumus in fu-* "Vel, ſanctior ſum quàm tu.
rore meo, ignis ardens tota die.
6 *Ecce ſcriptum eſt coram me: non tacebo, quin reddam & rependam in ſinum eorum.*
7 *Iniquitates veſtræ & iniquitates patrum veſtrorum ſimul, dicit* Iehoua. *Quia ſuffi-*
tum fecerunt in montibus, & ſuper colles probro me affecerunt, ideo remetiar opus eorum
vetuſtum in ſinum eorum.
8 *Sic dicit* Iehoua, *Quemadmodum ſi quis inueniat muſtũ in botro, & dicat, Ne perdas*
illud, quoniam eſt benedictio in eo: ita faciam propter ſeruos meos, vt non perdam totum.
9 *Et educam è* Iacob *ſemen, & è* Iuda *hæredem montium meorum: & hæreditate ob-*
tinebunt eam electi mei, & ſerui mei illic habitabunt.
10 *Et erit* Saron *habitaculum pecudum, & vallis* Achor *locus ad accubitum armenti, po-*
pulo meo qui quæſierunt me.
11 *At vos deſertores* Iehouæ, *qui obliuiſcimini montis ſanctitatis meæ: qui paratis exer-*
citui menſam, & impletis numero libamen.
12 *Itaque numerabo vos ad gladium, & omnes in cædem corruetis: eò quòd vocaui, nec*
reſpondiſtis: loquutus ſum, nec audiſtis, feciſtiſque malum in oculis meis: & in quibus vo-
luptatem non cepi, elegiſtis.
13 *Propterea ſic dicit* Dominus Iehoua, *Ecce ſerui mei comedent, & vos eſurietis. Ec-*

ce ſerui mei bibent, & vos ſitietis. Ecce *ſerui mei lætabuntur, & vos erubeſcetis.*

14 *Ecce ſerui mei iubilabunt præ hilaritate cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ anguſtia ſpiritus vlulabitis.*

15 *Et relinquetis nomen veſtrum in execrationem electis meis: interficiet te* Dominus *Iehoua, & ſeruos ſuos vocabit nomine alio.*

16 *Qui benedixerit ſibi in terra, benedicet ſe in* Deo *veraci, & qui iurauerit in terra, iurabit in* Deo *veraci: quia obliuioni traditæ ſunt afflictiones priores, & abſconditæ ab oculis meis.*

17 *Quia ecce ego creabo cœlos nouos, & terram nouam: priorum non erit memoria, neque in cor aſcendent.*

18 *Sed gaudete & exultate in perpetuum iis quæ ego creo.* Nam *ecce ego creo* Ieruſalem *exultationem: & populum eius, gaudium.*

19 *Et exultabo in* Ieruſalem, *& gaudebo in populo meo, nec audietur in ea amplius vox fletus, & vox clamoris.*

20 *Non erit illic amplius infans dierum: nec ſenex qui non impleat dies ſuos. Quoniam filius centum annorũ morietur adoleſcens: & qui peccat filius centũ annorũ, maledicetur.*

21 *Aedificabunt domos, & inhabitabunt: plantabunt vites, & comedent fructũ earum.*

22 *Non ædificabunt vt alius inhabitet: non plantabunt vt alius comedat: quoniam ſecundum dies arboris, dies populi mei: & opus manuum ſuarum perpetuabunt electi mei.*

23 *Non laborabunt fruſtra, nec parient in terrore: quoniam ſemen benedictorum* Iehouæ *erunt, & ſoboles eorum cum ipſis.*

24 *Et erit, antequam clament ego exaudiam: adhuc illis loquentibus ego audiam.*

25 *Lupus & agnus paſcentur ſimul: & leo ſicut bos comedet paleam: & ſerpenti puluis erit panis ſuus.* Non *affligent, neque nocebunt in vniuerſo monte ſancto meo, dicit* Iehoua.

IN CAPVT LXV.

1 PATEFECI.) Propheta nunc tranſit ad aliam doctrinam. Oſtendit enim iuſtam eſſe Deo rationem cur repudiet atque abiiciat Iudæos: quia ſcilicet apud ipſos nihil aut monitiones aut miræ profuerunt, vt à ſuis erroribus in viam reducerentur. Iam verò ne putarent fœdus Domini propterea irritum fore, ſubiicit alium ſibi populum exoriturum qui antè nullus fuerat, & vbi prius incognitum fuerat, nomen ſuum celebre & illuſtre fore. Hoc Iudæi inſtar portenti eſſe ducebant, atque omnino alie-
Gen.17.7. num iudicabant à fœdere quod Dominus cum Abrahamo inierat, ſi ad alios quàm ad poſteros huiuſmodi beneficium transferri contingeret. Sed Propheta ſtultam iis fiduciam adimere voluit, ne Deum poſteritati Abrahæ alligatum putarent. nec enim Dominus iis ſe obſtrinxerat niſi certa lege, quam ſi violarent, vt fœdifragi & perfidi nullum ex fœdere fructum conſequebantur. Nec verò Abrahæ tantùm & iis qui originem ab ipſo ducebant facta erat promiſſio, ſed omnibus qui per fidem in eius familiam inſerendi erant. Sed commodius erit à ſecundo verſu incipere, vbi exponitur reiectionis cauſa, quò nobis melius pateat Prophetæ conſilium.

2 EXPANDI.) Accuſat Iudæos, atque de ipſorum ingratitudine & contumacia queritur: atque hinc demonſtrat nullam eſſe cauſam cur ſibi iniuriam fieri dicant, ſi Dominus gratiam in alios ſuam transferat Superbiebant Iudæi, atque efferebantur in Deum, quaſi ſuo merito electi eſſent. Dominus ob ingratitudinẽ & inſolentiam iſtam ipſos velut indignos reiicit, atq; exprobrat quòd fruſtra expanderit manus ſuas vt eos adduceret, ſibíque adiungeret. nam per expãſionem manuum ſignificat quotidianam inuitationem. Variè autem manus extendit ad nos Dominus. Nam aut re, aut Verbo nos ad ſe allicit. Hoc loco præcipue ad Verbum referri debet. Nunquam loquitur nobiſcum Dominus, quin ſimul manum porrigat, vt nos ſibi coniũgat, eúmque viciſſim nobis propinquum eſſe ſentiamus. Imò nos amplectitur, paternámque ſolicitudinem oſtendit, vt noſtræ tantummodò culpæ imputandum ſit, niſi inuitanti pareamus. Crimen etiam non parum exaggerat aſſiduitas ipſa, quod Deus longa ætatum ſerie non deſtiterit Prophetas a-
Iere.7.13. & 11.7, & 35.14. lios aliis ſubmittere: imò, vt alibi dicit, manè ſurrexerit & proſequutus ſit eandem curam vſque ad veſperum. Primò autem rebelles eos vocat, vel immorigeros: ſed continuò pòſt declarat cauſ-

iuſmodi ſit ea rebellio, quòd ſcilicet populus ſuas cogitationes ſequitur. Nihil enim eſt quod magis diſpliceat Deo, quàm ſi homines ſint αὐθάδεις, hoc eſt, ingenio ſuo addicti. nos enim proprium ſenſum abdicare iubet, vt veræ doctrinæ capaces eſſe poſſimus. Teſtatur ergo Dominus per ſe non ſtetiſſe quo minus populum retineret, ſolitóque fauore proſequeretur, ſed ipſos ſua ſe dementia alienaſſe, quòd ſuo ingenio hærere quàm Deum ſequi ducem maluerint. Demonſtrata cauſa huius reiectionis, veniendũ eſt ad Gentium vocationem, quæ in Iudæorum locum ſucceſſerunt. De hac enim tractari verſ. 1. minimè dubium eſt. Eam autem iamdudum per Moſem prędixerat Dominus, adeò vt nouum hoc videri non deberet: Ipſi prouocauerunt me in eo qui non eſt deus: ad iracundiam concitauerunt me in vanitatibus ſuis: & ego quoque prouocabo eos in eo qui non eſt populus, in gente ſtulta irritabo illos. Denique idem minatur nũc Propheta quod poſtea à Chriſto denunciatum fuit quum excæcatio inſtaret, Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti quæ fructum proferet. Cùm dicit patefactum iri Deum IIS QVI NON INTERROGABANT, oſtendit Gentes præuentas eſſe gratia Dei, nec quicquam attuliſſe meriti aut dignitatis, quo Deum prouocarent. quod apertè conuenit cum eo loco quem citauimus, vbi Moſes Gẽtem ſtultam appellat. Itaque, ſub typo vniuerſali deſcribit quales ſint homines antequam ipſos Dominus miſericordia ſua præueniat. nec enim inuocant Dominum, nec quærunt, nec de eo cogitant. Ac diligenter notandus eſt hic locus, ad ſtabiliendam certitudinem noſtræ vocationis. Eſt enim hæc veluti clauis qua nobis regnum cœlorum aperitur. Hinc pacatæ & tranquillę redduntur conſcientiæ noſtræ, quæ ſemper dubiæ & ancipites eſſent, niſi teſtimoniis huiuſmodi niterentur. Videmus ergo non temerè nec ſubito caſu accidiſſe, vt vocaremur a Deo, atq; populus eius cenſeremur, cùm id iampridem multis teſtimoniis prædictum eſſet. Ex hoc loco Paulus fortiter pugnat pro vocatione Gentium: ac dicit Iſaiam audere fortiter clamare, & aſſerere Gentes eſſe a Deo vocatas, quia maius quiddam & clarius expreſſit, quàm ferret ratio illius temporis. Æterno igitur conſilio Dei longè antequam res accideret nos vocatos eſſe hîc perſpicimus. Bis repetens ECCE EGO, magis confirmat tam familiariter patefactum iri Deum extraneis & profanis gentibus, vt in medio ſui habitare non dubitent. Et certè vt difficilis creditu erat ſubita illa mutatio, cõfirmari opus fuit. quanquam in ipſa quoque nouitate extollere voluit Propheta inopinatam Dei gratiam. Summa eſt, vbi ſe Deus gentibus obtulerit, atq; ipſæ in ſanctam Abrahæ ſobolem coaluerint, aliquam fore Eccleſiam in mundo Iudæis profligatis. Quicquid autem hic à Propheta prædictum eſt, per Euangelium impletum eſſe cernimus, quo verè Dominus ſeſe exteris nationibus obtulit atque exhibuit. Quoties igitur inſonat noſtris auribus hæc vox Euangelij, aut ipſi verbum Domini legimus, ſciamus Dominum præſentem eſſe, ac ſe offerre, vt familiariter à nobis cognitus ſecurè certáque fiducia inuocetur.

Deu 32.21
Matth. 21. 43.
Rom. 10.20
Marc. 16. 15.

3 POPVLVS QVI ME IRRITAT.) Hic deſignat ac fuſius proſequitur quibus in rebus Deo rebelles fuerint Iudæi: quòd ſcilicet relicto Dei mandato, variis ſuperſtitionibus ſe polluerint. Nuper dixerat alienatos fuiſſe Iudæos a Deo, quòd in ſuis figmentis errarent: nunc fructum huius licentiæ oſtendit, quia frænum ſuis cogitationibus laxantes euerterint purum Dei cultum. Et certè hæc omnium ſuperſtitionum origo eſt, quòd ſibi placent homines in ſuis inuentionibus, ſibique ſapere malunt quam frænare ſenſus ſuos ſub Dei obſequio. Fruſtra allegant ſuperſtitioſi ſuas deuotiones, quas vocant, & bonas intentiones: quas ſic Deus exhorret ac deteſtatur, vt qui eas ſequuti fuerint, rei ſint fœderis violati, ac læſæ maieſtatis. Nihil enim à nobis proprio ſenſu aggrediendum, ſed iubenti Deo parendum eſt. Denique initium & perfectio legitimi cultus eſt docilitas. Irritandi verbo, impudentiam populi notat, qui velut ex profeſſo Deum prouocauit, nec reueritus eſt maieſtatem ipſius vt imperio ſe ſubiiceret. Idq; magis auget, cùm dicit, IN FACIEM. nam cùm veluti præſentem intueantur Deum qui verbo eius monentur, longe grauius peccant, maioriſque peruicacię & impudentiæ rei ſunt, quam alij qui nunquam Verbum audierunt. HORTOS nominat, quos conſecrauerant ſuis idolis: atque in iis ſe prouocatum dicit. LATERES hic nonnulli per contemptum nominari putant, & obliquè opponi altari, in quo tantummodò ſacrificari Deus volebat: atque ita exiſtimant hic commemorari tecta in quibus ſuperſtitioſi ſolebant immolare: quoniam lateribus conſtabant. Sed ego ſimpliciter altaria quæ extruxerant idolis, notari puto. Tametſi enim ſpecioſo prætextu non carerent, quòd formam illam altaris a Deo præſtitutam imitari vellent: Deus tamen quia à Verbo ſuo alienum erat, abominabatur.

4 QVI MANENT.) Enumerat alia genera ſuperſtitionum, quæ etſi propter breuitatem obſcura ſunt, qualia tamen fuerint ex aliis locis colligere prõptum eſt. Nam vt Necromantice paſſim recepta fuit apud Gentes profanas, ipſi quoque Iudæi in ſepulchris & deſertis conſulebant dæmones, cùm Deum ſolum conſulere debuiſſent: & quaſi à mortuis peterent reſponſa, dæmonum præſtigiis falli periculum ipſis erat. Quàm verò ſanctè id Dominus vetuiſſet, ex cap. 18. Deuter. & aliis locis manifeſte liquet. vidimus etiam nonnihil capit. 8. Generaliter autem docemur nihil eſſe quod Dominus requirat præter obedientiam: quam victimis & ſacrificiis antepo- nit. COMEDVNT CARNEM SVILLAM. Ante conqueſtus eſt inquinari Dei cultum ad-

Deut. 18.10 11.
Supr. 8.19.
1.Sa. 15.22

uentitiis commentis:nunc addit confundi omne diſcrimen,vt inter mundum & immundum nõ diſcernant: ac ſpeciem vnam producit,quòd non abſtineant à carne ſuilla. Atqui hoc leue videbatur.Minimè verò.nec enim ex noſtra,ſed ex Legiſlatoris ſententia quàm graue ſit peccatũ iudicandum eſt:nec leue quicquam cẽſeri debet quod à Domino vetitum eſt. Hoc ad externam fidei profeſſionem pertinebat,qua Iudæos teſtari oportebat quantum à pollutione Gentium alieni eſſent. Ab ea ergo regula, quam nobis Dominus præſcribit, ne latum quidem vnguem diſcedendum eſt.

5 QVI DICVNT.) Extremam impietatem notat in Iudæis,quòd indomitos ſe & contumaces opponerent Dei cultoribus, nec vllis monitionibus parere vellent. Eſt enim aliqua ſpes reſipiſcentiæ quandiu monitis & reprehenſionibus locum damus:quòd ſi eas reſpuamus, deſperatos nos eſſe certiſſimum eſt.Etſi autem verba in ſpeciem obſcura ſunt,ſumma huc redit,moroſè & ferociter hypocritas repellere pios monitores: quia vel ſibi falſam ſanctitatem arrogent,vel præ ſuperbia non ſuſtineant reprehendi. nunquam enim hypocriſis moroſo faſtidio & ſuperbia vacat.Ne miremur ergo eos qui hoc vitio laborant,inſolenter ſeſe efferre,ac iactare virtutem & ſanctitatem ſuam, aliíſque omnibus ſeſe præferre: nóſque idem experiri in noſtri temporis hypocritis,quod Iſaias de ſuis prędicabat. Nam eos excæcauit Satan,vt inani magniloquentia iactantes ſuam quam vocant deuotionem, verbum Dei vilipenderent.Exiſtimant interpretes generalem hîc eſſe ſententiam,qua reprehenduntur Iudæi,quòd ſe Prophetis ſubiicere nollent.ſed videtur mihi conſideranda circunſtantia,quam non ſatis perpendunt: quòd continua ſerie hæc ſuperioribus coniungantur,atque vehementer reprehendantur Iudæi,quòd non ſolùm deſciuerint à vero cultu,ſed etiam peruicaciter figmenta ſua ſequuti ſint, vt faceſſere iuberent quiſquis nõ applauderet.Nam iſtud Mane apud te,nihil aliud eſt quàm Apage,quaſi negarent quidquam ſibi negotij eſſe cum probis monitoribus.

6 ECCE SCRIPTVM EST.) Alludit ad communem iudicum morem,apud quos ſcriptę ſunt alicuius rei inquiſitiones, teſtimonia,acta, & eiuſmodi, vt cùm iis vti opus erit,facilè reus conuincatur.Nam ſcribimus ea quorum in poſterum memoriam extare cupimus.Teſtatur ergo Dominus hæc nulla obliuione deleri poſſe,quoniam ſcripta ſunt.quanuis enim ad tempus diſſimulet,tamen non impunè euadent impij,ſed iuſtum tandem iudicem eſſe ſentient. Hinc colligendum eſt non eſſe abutendum patientia Dei, quòd diu nos tolerat, nec ſtatim exerit manum ad nos puniendos: quia nihilominus apud ipſum deſcripta ſunt omnia, quorum tandem pœnas nos dare neceſſe erit,niſi reſipiſcamus.Dominus quidem Scriptura, quaſi ſubſidio memoriæ,non eget:ſed hac loquendi forma vtitur, ne quid eum oblitum eſſe exiſtimemus, cùm tardius iudicia

Iere.17.1. ſua exequitur. Imò apud Ieremiam expreſſius loquitur, Peccatum Iehudah ſcriptum eſſe ſtylo

Pſal.79.12 ferreo in vngue adamantino. Hæc loqutio,Repẽdere in ſinũ,ſatis vſitata eſt Scripturis: quoniã

Iere.32.18. homines peccata ſua aut latere,aut in rationem ventura non eſſe exiſtimant, ſed effræni cupiditate feruntur,vel culpam aliò deriuantes, metum à ſe procul repellunt: ideo minatur Dominus ſe repenſurum in eorum ſinum,vt cogitent cum quo iudice negotium ſibi futurum ſit.

7 INIQVITATES.) Amplificat Iſaias id quod breuius dixerat ſuperiore verſu.Oſtendit enim Iudæos non eſſe nunc primùm reos huius perfidiæ: ſed vetus fuiſſe exemplum patrum, quos è veſtigio ſequuntur. Quemadmodum prius querebatur Dominus, ſe populum illum diu ſuſtinuiſſe,ac tandem fatigatum eſſe. Exaggerat ergo grauitatem mali, cùm Iudæos exemplum patrum ſequi dicit:acſi diceret,Peſſima oua eſſe malorum coruorum. Nam quò ſæpius ac diligentius admoniti fuerint homines,eò magis peruicaciæ damnandi, ſi non reſipiſcant. Eos ergo neglectis monitionibus ac minis, multos annos in nequitia & impietate ſua perſeueraſſe oſtendit: ne quid amplius excuſationis aut prætextus obiiciant: ſed potius intelligant ſe grauioribus ſuppliciis dignos eſſe. Hîc videmus tantum abeſſe vt corruptela quæ manauit à patribus,ſit excuſationi filiis:ſicuti obiiciunt imperiti,ac vulgò huiuſmodi clypeo vtuntur:vt potius iudiciũ grauius ipſis accerſant.SIMVL.יחדו, acſi diceret Dominus ſe vnàcolligere,ac velut in faſciculum redigere ſcelera patrum & filiorum, vt tandem vleiſcatur.non quòd filius ſuſtineat iniquitatem patris,

Eze.18.20 & pœnas ei debitas perſoluat: ſed cùm ſubſcribant patrum ſceleribus, eodem iudicio comprehendi ipſos ac damnari neceſſe ſit,dum obſtinatio inſanabiles oſtendit eſſe morbos. QVIA SVFFITVM. Speciem vnam attingit, ſub qua ſynecdochicè reliqua etiam vitia deſignat. Significat enim totam defectionem qua ſe populus ſubduxit à vero cultu, ſéque alienis diis addixit ac deuouit. Hoc autem extremum malorum eſt.Sublato enim timore Dei,nihil ſanum aut integrum in nobis eſſe poteſt. Omnium ergo malorum fontem indicat, qui eò magis animaduerti debet, quòd ſibi perplaceant homines, ſéque magna laude dignos eſſe exiſtiment,cùm ſuo arbitrio Deum colunt: neque intelligunt nihil apud Deum voluntario & fictitio cultu execrabilius quicquam eſſe.Minimè certè dubium eſt quin populus Deo gratus eſſe cuperet ſuffitum faciendo in montibus: ſed non eſt opus eorum ex animi propoſito & intentione, vt vocant, æſtimandum. Audienda eſt præ omnibus hominibus vox Domini teſtantis ſe ignominia graui affici: ne patrocinium nobis conſtituamus in noſtra intentione,quæ nos bis reos coram Deo reddet. RE-

ME-

METIAR. Variè exponi poteſt dictio ראשׁנה. vel, Remetiar cum ſua vetuſtate, vel In primis, vel Olim, vel Ab initio. Verùm circunſtantia loci conſideranda eſt: quia ex ea facilius liquebit Prophetæ conſilium. Cùm de operibus patrum nuper loquutus ſit, dubium non eſt quin eos rideat qui in iis defenſionē ſuam locabant. Eſt enim leue atq; inane præſidium. & certè obſeruationes patrū, hoc eſt diuturnā corruptelā, obiicere Deo friuolū eſt: quia hoc modo grauius nobis iudiciū accerſamus. Et tamē hoc ſe prętextu adeò inebriāt multi homines, vt omni exceptione maiorē eſſe putēt: nec quicquā pręterea audire velint. Multū quidē venerationis habet antiquitas: ſed nemini tāti eſſe debet, vt de honore Dei quicquā imminuat. Inſignis eſt hic locus ad cōuincendos eos qui annorū multitudine ſuperſtitiones tueri volūt: quaſi inueterat⁹ error pro lege habēd⁹ ſit.

8 SIC DICIT.) Hìc temperat Propheta ſuperiorem ſententiam. nam valde alioqui durum erat ſic in memoriam reduci patrum iniquitates, vt Dominus patres & filios ſimul perderet: atq; tantum horroris hæc incutere poterant fidelibus, vt de ſalute ſua omnino actum eſſe exiſtimarent. Sedulò igitur nobis cauendū eſt, & animaduertenda ratio, cur nobis Dominus iraſcatur. Sic enim nos terrere vult, vt ad ſe adducat, nō vt in deſperationē coniiciat. Ideo fidelibus ſpē affert, ne abiiciant animos: & adhibito ſolatio ad reſipiſcentiā animat. Similitudine id cōfirmat. Quēadmodū ſi quis vitem ſibi incommodam vel damnoſam eradicare ſtatuit, ac fructuoſum palmitem reperiens, ei parcet: ita ſe continebit Dominus ne euellat eos in quibus aliquid reperiet vigoris aut ſaporis. Prius conquerebatur inutilē eſſe populū, imò verò acerbos fructus edere. Eandem ſimilitudinē retinet Iſaias: ſed aliter eā accōmodat, Tametſi populus ſit velut vitis infrugifera & degener: tamē reliquos eſſe quoſdā palmites fructuoſos, quos Dominus perire non ſinet. ſed hoc bifariā accipi poteſt, vel quòd Dominus ſeruabit populū ſuum propter electos: vel quòd perditis reprobis, pios ab interitu vindicabit. Inter has duas interpretationes magna eſt differentia. quod ad primā attinet, ſcimus interdū parci impiis propter pios, quos Deus perdere, eodémque iudicio inuoluere non vult: quēadmodum varia Scripturæ exempla ſatis oſtēdunt. Dominus pepercıſſet Sodomæ, ſi vel decē tantùm bonos viros in ea reperiſſet. Omnes qui cum Paulo nauigabāt, numero 276, ipſi dati ſunt à Deo, atq; è naufragio erepti: quò magis cōſpicua eſſet virtus quā in ſeruo ſuo edebat. Domui Putifaris benedixit Domin⁹, proſperáq; omnia cōceſſit propter Ioſephū, qui in familia illius erat. Sunt & alia eiuſmodi exēpla, quæ per ſe quiſq; facilè colliget. Sed alterā interpretationē magis probo, Dominū ſic vlturū ſcelera populi ſui, vt tamen habeat ſuorū rationē: nec in vniuerſum omnes eodē exitio deleat. Nec verò tātùm intelligit pios fore ſaluos, ſed aliquē populū ſuperſtitē fore, in quo nomen ipſius inuocetur. Atq; diligēter notanda eſt ſimilitudo. Exiguas enim reliquias fore oſtēdit, præ ea multitudine quę tūc erat: ſicuti iam antea 1. ca. declaratū eſt. Quòd autē pij ſæpe cū reprobis dant pœnas, ne immeritò id fieri exiſtimem⁹. Satis enim culpæ in vnoquoq; noſtrûm reperiet Dominus, vt nos affligat ac puniat. deinde vult nos erudire atq; excitare flagellis ſuis: & cùm alicui populo coniuncti, ac velut corpori inſiti ſimus, mirum profectò videri non debet, ſi iiſdem plagis ac doloribus afficimur, cùm membra quodammodò morboſa ſimus. Interea temperat Deus pœnas, ne electas plantas radicitus euellat.

Ca. 5. 2. 4. 7

Gen. 18. 32

Act. 27. 24.

Gen. 39 5.

Supr. 1. 9.

9 ET EDVCAM.) Explicat ſuperiorem verſum aliis verbis, atque oſtendit Dominum velle ſibi reſeruare aliquod ſemen, à quo inuocetur. Sic enim caſtigare ſolet Dominus populum ſuum, vt Eccleſiam extare velit, in qua veritas ipſius & pura religio conſeruetur. ob quam etiā cauſam Paulus ipſam vocat columnam & firmamentum veritatis. Non eſt igitur æſtimanda Eccleſia ex præſenti rerum ſtatu (cùm hìc nihil ſtabile eſſe poſſit) ſed ex conſilio Dei, qui eam euerti aut deleri non patietur. Hæc ergo diligenter nobis tenenda ſunt, ne cladibus aut ruinis, aut vlla quantumuis deformi Eccleſiæ vaſtatione terreamur. Hæredes montium nominat qui ab exilio reuerſi patriam rurſus incolent. Erat autem mōtuoſa Iudææ regio, vt ſatis notum eſt. Rurſus autem explicat quæ obſcuriora videri poterant. ſignificat enim redituros Iudæos in priſtinum ſtatum, vt ea regione fruantur, tanquam hæreditate ſua, è qua eiecti erant. Redacta enim eſt paulò pòſt Iudæa in ſummam vaſtitatem. hoc non fore diuturnum teſtatur Dominus: & quò magis cōfirmet, ſummatim mentionē facit fœderis, quo terra illa ipſis deſtinata eſt, vt eam hæreditario iure poſſiderent. Tametſi ergo diu exularent: tamen eos hoc hæreditatis nomine excitari oportebat, vt ſe tandem eius poſſeſſionem recuperaturos eſſe confiderent. ſed notandum eſt ad electos & veros Dei cultores reſtringi hanc gratiam, ne eam promiſcuè ad ſe traherent quilibet.

1. Ti. 3. 15

10 ET ERIT SARON.) His figuris nihil aliud docet quàm rurſus habitandam eſſe terram, quæ deſerta fuit. ſubeſt enim tacita comparatio, Tametſi incolis eius in longinquam regionē pulſis deſerta fuerit & vaſta: tamen ita denuò coletur, vt pecoribus & armentis abundet, atq; fertilia & cōpaſcua loca habeat, omniaq; ad victū & cultum neceſſaria abundè ſubminiſtret. SARON cōpaſcuus locus fuit. item ACHOR: ſed ille pecudibus, hic armentis aptus erat. Videmus hic promiſſiones Dei non tantùm futuræ, ſed etiam præſentis vitæ beneficia continere, vt magis ac magis liberalitatem eius ac beneficentiam guſtemus. His enim ad maiora ac præſtantiora cœleſtis vitæ beneficia inuitamur. Quòd Dominus liberalitatem ſuam in pecora vſque & armēta extendit, nos eò magis confirmari decet ac certiores reddi de paterna eius cura & ſolicitudine

1. Tim. 4. 8.

erga nos.Nam ſi pecorũ ratiõnẽ habet,quæ in gratiã noſtrã creata ſunt,multò magis omnia quę ad præſentẽ ac futurã vitã neceſſaria ſunt,ſuppeditabit.Quanquã ſimul tenenda eſt anagoge,de qua alibi diximus,à terrena benedictione Dei ad ſpirituale Chriſti regnũ quod ſub imagine Prophetæ adumbrant. POPVLO MEO.Hîc quoque reprobos excludit, quos Dei nomine inaniter ac fruſtra gloriari non pudebat. Tametſi promiſſiones & ſacramẽta iactẽt cõfidenter, tamen nihil cõmune habẽt cũ filiis,atq; ab omni ſpe beneficiorũ Dei excluſi mercedẽ ſuę iniquitatis recipiũt. Et addendo, QVI QVÆSIERVNT ME,apertius deſignat quinã horũ beneficiorũ participes futuri ſunt,vt reprobos & hypocritas omnino abdicet,ſicuti iã dictũ eſt.Hęc enim certa eſt nota,qua agni ab hœdis, legitimi filij ab adulterinis ſecernũtur, nẽpe QVÆRERE Dominũ. nec enĩ ſatis eſt
Deute.6.5. nomẽ & titulũ obtendere,ſed quęrẽdus Dominus pura cõſcientia, vt ei toto animo adhæream⁹.

11 AT VOS DESERTORES.)Iterũ ne hypocritæ abutantur his promiſſionibus,aut ad ſe pertinere putẽt quę de reſtitutione populi dicta ſunt,his verbis ipſos cõpellat:ac Deſertores vocat, quòd mõtis Sion obliti ſint,hoc eſt à vero Dei cultu diſceſſerint. nã metonymicè per MONTEM ſanctitatis,ſignificat regulã bene viuẽdi, quæ verbo Domini præſcripta erat.quandoquidẽ templum extructũ erat Domini iuſſu,vt illic inuocaretur:itẽ altare in quo Dominus ſacrificia offerri volebat.Impura igitur erãt ea ſacrificia & libamina quę aliis in locis aliiſue diis fiebãt, vel aliter quàm ex puro Legis ritu.nihil enim arbitrio ſuo aggredi fas eſt hominibus:quia Domin⁹ ni-
1.Sam.15.22. hil præter obedientiã requirit.Obediẽtia autẽ nulla eſt ſine fide.Fides verò nulla eſt ſine Verbo, nec extra ipſum inquirere de Deo aut cogitare licet. QVI PARATIS. Enumerat eorũ ſuperſti-
Rom.10.17 tiones. Dictio גד variè exponitur.Alij enim Iouẽ,aut ſtellã Iouis, alij Fortunã ſignificari putant. Hieronymus vertit,Qui ponitis mẽſam Fortunę. exiſtimat enim notari proſperos ſucceſſus: ſed probabilius mihi videtur גד accipi pro Copia, ſeu turba:aut etiã exercitu.atque etymologię vo-
Gen.30.20 cabuli & cõtextui ſatis cõuenit.Eſt loc⁹ inter alios notatu dignus,Geneſ.30 vbi Lia gaudet propter acceſſionẽ liberorũ:nã ſic intelligendũ cẽſeo id quod ipſa pronunciat:בגד,acſi diceret,Nunc mihi copia liberorũ eſt.plures enim iã antea habuerat.Vnde etiã nomẽ גד, quinto filio impoſuit. Ita hoc loco גד, accipiendũ puto pro Turba vel Exercitu:quia tot ipſis erãt fictitij dij,vt prę multitudine vix numerari poſſent. IMPLERE,hîc bifariã accipi poteſt:nẽpe, quòd largè & munificè omnia ſuppeditauerint ad cultũ idolorũ: (nã ſuperſtitio nullũ aut finẽ aut modum habet: & qui parci ſunt in cultu Dei,omnia idolorũ gratia libẽtiſſimè profundũt)vel quòd nullũ idolũ prętermiſerint cui cultũ ſuum nõ exhiberẽt.quẽ ſenſum ego potius ſequor.nec enim ſatisfactũ ſibi putãt idololatræ,niſi cuique diuo ſuum honorẽ exhibeãt:& quò plures coluerint,eò ſibi melius futurũ arbitrãtur.Id quod etiã plus ſatis hodie experimur in Papiſtis.Per NVMERVM idẽ intelligit quod per Exercitũ ſignificabat.Eſt enim repetitio vſitata Hebręis.Intelligit ergo Parari mẽſam, hoc eſt,ſacrificiũ fieri nõ vni idolo,ſed ĩfinitis :vt quàm graues pœnas meriti ſint,apertè oſtẽdat.

12 ITAQVE.)Alludit ad numerũ deorum,de quo loquutus eſt:ac declarat Dominus ſe facilè deprehenſurũ quo in numero ſint.Se enim gladio numeraturũ ipſos.Atque hinc apparet Prophetã nõ loqui ſuperiore verſu de duobus planetis, Iouis ſcilicet,ac Mercurij,vt nonnulli putãt: ſed quòd vno Deo nõ contẽti acceſſerent ſibi varia idola. Atque friuola cõiectura eſt eorũ qui nomine מני,Mercurium deſignari volunt,quòd מנה,ſignificet numerare,ac Mercurius numeris ac mercatorib⁹ præeſſet. Apertũ enim eſt cõſilium Prophetæ,qui ideo numerãdum gladio populum ſignificat, quòd ingẽti deorũ numero gauderet: neque acquieſcere vellet in vno Deo. EO QVOD VOCAVI.Amplificat magnitudinẽ ac grauitatẽ perfidiæ illius,quòd Iudęi deliberata malitia,atque ex induſtria potius quàm ignorãtia peccarẽt.Fuerant enim edocti ſæpius ac moniti,ſed proteruè omnia monita reiecerãt.Ergo longè minus excuſabiles ſunt, quàm alij ad quos nulli Prophetæ miſſi fuerunt.nam etſi ignorantiæ excuſationem nulli hominum obtendere poſſint,tamẽ multò minus Iudæi & ii quibus verbum Domini annuntiatur. Grauem igitur præ aliis condemnationem ſuſtinebunt.Modum vocandi exprimit,quòd hortatus populum fuerit per Prophetas. Loquendi enim verbo bis idem repetit,vt moris Hebræis eſſe iam antea diximus. AVDIRE Dominũ,eſt obſequi Verbo ipſius.leue enĩ eſſet accõmodare aures, niſi obtẽperaremus Verbo: idq; accideret quod dicitur in prouerbio, Aſini aurib⁹ annuũt. Deus enim ex animo audiri vult,nec fictã audientiã probat.Oſtẽdit autẽ vnde factũ ſit,vt vocationẽ reſpuerẽt.quia ſcilicet aures clauſerunt Propheticæ doctrinæ:quia initiũ parendi eſt afferre diſcendi ſtudiũ. IN OCVLIS tãtundẽ valet atque In faciẽ: qua loquẽdi forma paulò antè vſus eſt. Omnes quidẽ in oculis Domini peccãt,nec quiſquã eius cõſpectũ fugere poteſt.ſed propriè dicimur in oculis eius peccare, cùm ab ipſo vocati,præſentiã eius nõ veremur.Propius enim accedit ad eos quos per Prophetas vocat, & iis ſe quodãmodo pręſentẽ exhibet.Magis ergo deteſtãda eſt eorũ ĩpietas & flagris aſperiorib⁹ digna,qui Deũ vocãtẽ ac propi⁹ inuitãtẽ,quaſi proiecto omni pudore,cõtẽnũt ac deſpiciũt.Porrò ex fine verſus apparet pręcipuè eos dãnari nõ ob craſſa ſcelera,ſed ob ſtultas deuotiones, quib⁹ vitiabãt Dei cultũ.Etſi enĩ ſtrenuè operã dabãt ſacrificiis à ſe cõfictis,quòd ſe hoc modo putarẽt Deũ promereri:ipſe tamẽ ſe abominari pronũciat peruerſa eorũ ſtudia. Non eſt igitur permiſſa cuiq; libera electio,vt id ſequatur quod magis placuerit:ſed quid probet De⁹,ſpectãdũ:nec ab eo

vllo modo deflectendum eſt. Videmus autem non fuiſſe vnius ſeculi vitium, vt homines in colen
do Deo libidinem ſuam ſequerentur, & figmenta ſua pro Deo adorarent. ſed quamtamcunque
voluptatem ex iis capiant homines, Dominus ea ſe damnare atque execrari teſtatur.

13 & 14 PROPTEREA.) Hîc etiam clarius Propheta diſcernit hypocritas qui locũ occupa-
bãt in Eccleſia Dei, à veris filiis & germanis. Nã etſi promiſcuè omnes filios ſe vocarẽt, tamẽ plu
res è familia abdicandos eſſe oſtendit: & qui ſuperbè & arroganter populi Dei nomine ſe effere-
bant, ſpe ſua (quæ fallax & inanis erat) fruſtrandos eſſe. Eſt enim diligenter notanda antitheſis,
quæ magni eſt ponderis, inter ſeruos Dei, & eos qui falſò nomen eius obtendũt. Nã iis inanes ti-
tulos, & falſam iactationẽ aut vanã perſuaſionem nihil profutura eſſe docet. COMEDENT, BI-
BENT. His verbis fœlicitatem & proſperum vitę ſtatum deſignat. acſi diceret, curæ ſibi fore, ne
qua re indigeant fideles. Sed videtur Dominus aliud promittere ſeruis ſuis, quàm quod re ipſa
pręſtat. Sępe enim eſuriunt ac ſitiũt: cùm interea impij affluãt bonis omnis generis, atq; ad luxum 1.*Cor*.4.11.
& intemperantiam abutantur. Sed obſeruandũ eſt regnum Chriſti hîc deſcribi ſub figuris, quo-
niam aliter ipſum comprehendere non poſſemus. Ideo Prophetæ ſimilitudines ducunt à regnis
terrenis, in quibus dum opulentia floret populus, boniſq; omnis generis fruitur, cõſpicua eſt Dei
benedictio ex qua cenſetur paternus eius amor: ſed quia in terrenis commodis occupari pios nõ
decet, ſatis eſt guſtu aliquo fidem eorum foueri. Quòd ſi interdum premantur inopia: tamẽ mo-
dico victu contenti, Deum Patrẽ, eiuſq; beneficentiam nihilominus agnoſcant: atque in ſua te-
nuitate Regũ & magnatũ opes ſuperant. Impij verò, tametſi abundẽt bonis omnibus, quoniã illis
bona conſcientia frui nequeunt, ſunt omniũ hominũ miſerrimi. Reſpicit ergo Propheta purum
vſum donorum Dei. nã qui purè Deũ colunt, tanquã filij ex manu patris omnia vitæ ſubſidia ac-
cipiunt: alij verò ea tanquam fures & ſacrilegi prædãtur. Nunquam impiis ſatisfacit quantumuis
magna rerũ copia: ſemper diffidunt ac trepidant, nec trãquilla eſſe poteſt eorum cõſcientia. Ni-
hil igitur hîc promittit quod non re ipſa præſtet: neq; ab externo rerum ſtatu hæc fœlicitas æſti-
manda eſt. Quod etiam ex ſequentibus melius patet, vbi lætitiæ, & gratiarũ actionis fit mentio.
nec enim dubiũ eſt quin breuiter admoneat Propheta, ſatietatẽ poſitã in rerũ copia nõ eſſe, ſed
in trãquilla pace animi, & ſpirituali gaudio, quia incredulis inſipida ſunt omnia. fideles autẽ ſen-
ſus paterni Dei amoris ſuauius cõdimentis omnibus oblectat. Interea notemus fœlicitatẽ omnẽ
à ſolo Deo expectandã eſſe, qui ſuis nihil omnino eorũ quę ad beatã vitã pertinent deeſſe ſinet.

15 ET RELINQVETIS.) Proſequitur eandem doctrinã: ac docet, Deũ tandem hypocritas ſe-
paraturũ à veris ſeruis. Nec certè mirũ eſt Prophetã tantopere hãc partẽ vrgere: quia nihil diffi-
cilius perſuadetur hypocritis, qui ſuperbia inflati ſeipſos fallunt atque excæcãt. Execrabile verò
eorũ nomen fore aſſerit, quia ſemen ſanctũ ſe eſſe exiſtimabãt, nec vllũ aliud ſub cœlo eſſe dignũ
memoria. ac eodẽ ſpectat verbũ Relinquendi, quaſi diceret violẽter excuſſum iri falſam iactan-
tiã, cui tãtopere affixi erant. Proinde ne ſibi in gloria tẽporali & mox peritura placeãt, Dominus
arrogantiã illã retundit: ac ſe alios ſeruos habiturũ declarat, quibus iſti execrationi erũt. vt etiã
in ſolẽni execratione hoc exẽplum ſumatur, Deus tibi vt Iudæis maledicat. VOCABIT NOMI-
NE ALIO. Refellit confidentiam eius gentis, quæ nullum Deo populũ fore arbitrabatur, ſi po-
ſteris Abrahæ careret. Teſtatur enim ſe cooptaturum nouum populum: neque ita ſe Iudæis aſtri-
ctum eſſe, quin alios facilè inueniat, quos populi ſui nomine exornet. Quòd nonnulli per Aliud
nomen intelligunt Chriſtianum, nimis coactũ eſt. Et prophetam aliò ſpectaſſe ex circunſtantia
ipſa apparet. nam quia Iudæi antiquitatem ſui nominis ſuperbè iactabant, atque inſoleſcebant,
quòd iandudum eſſent electi à Deo, acſi Deus ipſis carere non poſſet: oſtendit alium populũ ab
ipſo eligendum atque adoptandum eſſe: nec tamen propterea argui poſſe inconſtantiæ aut leui-
tatis: quaſi conſilium mutarit. Conſilium enim ſuum & iuſta iudicia exequetur in eos qui falſò
nominis eius prætextu gloriam eius obſcurant, totamque pietatem corrumpunt.

16 QVI BENEDIXERIT.) Hîc opponitur orbis vniuerſus angulo Iudææ, in quo cultus Dei
quodammodò concluſus erat. poſtquam enim patefactus eſt vbique Deus, non iam in certa ali-
qua regione, ſed omnibus in locis ſine diſcrimine colitur. quemadmodum etiam docet Chriſtus, *Ioh*. 4.21.
Venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis Patrem. Et Paulus, Vo- 1.*Tim*.2.8
lo, inquit, viros in omni loco ſuſtollere puras manus, abſque ira & diſceptatione. TERRÆ igitur
nomẽ, quo hîc vniuerſum orbẽ deſignat, tacitè Iudææ opponit. BENEDICTIONE & IVREIV-
RANDO vniuerſum Dei cultũ notat. Iuſiurãdũ eſt ſpecies cultus Dei, vt antea vidimus: eo enim *Sup*.19.18.
iudiciũ omne deferimus Deo: eumq; teſtẽ & conſcium rerũ omnium quæ aguntur, agnoſcimus. & 48.1.
Benedicimus verò, cùm omnia proſpera ab ipſo optamus, eiq; ſoli ferimus accepta. Deniq; nõ a-
liter nobis bene eſſe fatemur, quàm ex mera eius liberalitate. Per Deũ verum, fidelẽ in ſuis pro-
miſſis & ſtabilẽ in ſuo cõſilio intellige. quãquã fortè ſubeſt obliqua antitheſis inter veracẽ Deũ,
& fallaces Gentium deos. QVIA OBLIVIONI. Hæc promiſſio ad ſolos fideles pertinet. Significat
Deus ſe finẽ ærumnis & malis impoſiturũ, ne ſit perpetua Eccleſię calamitas. quod fieri cœptum
eſt, cùm è Babylone eductus eſt popul'. Tametſi enim variis adhuc modis & in itinere & domi
afflict' ſit, ſimul tamẽ adiũcta fuit grauibus pœnis moderatio: quia reditus in patriã, Tẽpli inſtau
ratio, reſtitutio politiæ, leniebat dolores, animóſque bona ſpe fulciebat vſq; ad Chriſti aduentũ.

17 Qvia ecce.) His metaphoris promittit inſignem rerum mutationem.acſi diceret Deus, ſibi in animo eſſe,atque etiam in manu,non modò reſtituere Eccleſiam ſuam:ſed ita reſtituere, vt nouam vitam obtinere,atque in nouo mundo habitare videatur. Hyperbolicæ ſunt hæ locutiones:ſed non potuit aliter exprimi tanti beneficij magnitudo, quod aduentu Chriſti exhibendū erat. Nec verò de primo tantùm aduentu intelligit, ſed de vniuerſo regno,quod ad extremū vſq; aduentum protendi debet:ſicuti iam aliis locis dictum eſt. Itaq; per Chriſtum mūdus quodammodo renouatur. vnde etiam Apoſtolus ad Hebr. Seculum nouum appellat: nec dubium quin hanc Prophetæ ſententiā ſpectarit.Atqui, loquitur Propheta de reſtitutione Eccleſiæ poſt reditum è Babylone. Hoc quidem verum eſt:ſed reſtitutio illa manca eſt, niſi ad Chriſtū vſque extendatur. Atque nos etiamnum in progreſſu & curſu ſumus:nec iſta complebuntur vſq; ad reſurrectionem vltimam,quæ nobis velut meta conſtituta eſt. Quòd priorum memoriam fore negat,nonnulli ad cœlum & terram referunt,quaſi diceret nullam vtriuſque famam,nullúmq; nomen poſthac fore.ſed ego ad tempora ſuperiora referre malo.Tantam enim lætitiam reſtitutionis fore ſignificat,vt non amplius miſeriarum ſuarum recordētur.niſi fortè magis placeat de beneficiis accipere,quæ tametſi memoratu digna erant nomen perdiderint,vbi incōparabilis Dei
Su.43.18 gratia illuxit.quo ſenſu dixit alibi Propheta, Priorum ne recordemini: non quòd primā redemptionem aboleri aut deleri voluerit Deus ex cordibus piorum: ſed quia ex cōparatione inducta fuit quædam obliuio, ſicuti Sol exoriens ſtellis eripit ſuum fulgorem. Meminerimus hæc in nobis eatenus habere locum,quatenus renouati ſumus. Sumus autem dūtaxat ex parte renouati: ideóque nondū planè cœlum nouum & terrā nouam cernimus.Non eſt igitur mirū mœrores nobis & luctus ſupereſſe: quando nondū exuimus omnino veterē hominē, ſed multæ adhuc ſuperſunt reliquiæ.nouitas autē à nobis initium facere debet:quia primū ordinem tenemus,& noſtro
Rom.8.20. peccato creaturæ ingemiſcunt,& vanitati ſubiectæ ſunt,vt oſtendit Paulus.Vbi verò pleniſſimè fuerimus renouati, cœlum quoque & terra penitus renouabuntur, integrúmque ſtatū recipiēt. Atque hinc colligendum, quod ſæpius notauimus, Prophetam vniuerſum Chriſti regnum ſpe-
Act.3.21. ctare,vſque ad metam vltimam,quæ etiam dies renouationis & inſtaurationis appellatur.

18 Sed gavdete.) Hortatur fideles vt gaudium quale decet ex hoc Dei beneficio percipiant. Atque hoc amplificationis cauſa additū eſt:quoniam homines nō ſatis pro dignitate cùm reliqua Dei beneficia,tum verò hoc ſummum,& præ aliis maximè inſigne reputāt.aut enim negligitur, aut minoris fit quàm decebat. Propterea excitari fideles huiuſmodi exhortationibus, atque ſtimulari neceſſe eſt, vt gratos ſe & memores præſtent,nec leuiter prætereundū eſſe arbitrentur, quòd redempti per Chriſti manū pignus æternæ & cœleſtis vitæ in cordibus ſuis geſtāt. Ideo non aliter redemptioni iuſtam tribui laudem docet Iſaias,quàm ſi toto vitę curſu gaudium continuent fideles,ſéque exerceant in celebrandis Dei laudibus. Quòd Ieruſalem vocatur gaudium,& populus eius exultatio,durū primo intuitu videri poſſet:optimus tamen ſenſus elicitur,
Rom.8.28. tantam fore in Eccleſiæ liberatione materiam gaudij, vt omnes triſtitiæ nebulas abſtergat. Et certè quum miſeriæ quoque nobis adiumento ſint in ſalutem,in ipſis meritò gaudendum eſt.

19 Et exvltabo.) Plus exprimit quàm ſuperiore verſu. ſignificat enim his verbis ſe non modò daturum hominibus materiam qua gaudeāt: ſed etiam eiuſdē gaudij participē ſe nobiſcū fore.Tantus enim eſt ipſius erga nos amor,vt non minus delectetur noſtro bono,quàm ſi eo nobiſcum vnà frueretur. Atque hinc non parum confirmationis fidei noſtræ accedit, cùm Deum tali,tantóq; affectu erga nos duci audimus.Si malè habemus & diſſipamur, ait ſe mœrore & triſtitia affici. contrà, ſi bene nobis eſt ac commodè,magnam ex fœlici noſtro ſtatu voluptatem ſe
Sup 63.10. capere.Vnde etiam prius vidimus Spiritum Domini affici triſtitia,quum euerſus ac confuſus eſt
& 62.5. is ordo quē requirit ac probat: alibi ſponſi perſonā in ſe trāsfert qui in vxoris amore acquieſcit.

20 Non erit amplivs.) Nonnulli putant hîc diſcrimen notari inter Legem & Euangelium:quòd Lex veluti pædagogia, diſcipulos tenuerit in primis rudimentis: Euangelium au-
Gal.3.24. tem nos ad prouectam vſque ætatem perducat. Alij nullum amplius ætatis diſcrimen fore intelligunt. quòd vbi æterna eſt vita,ibi neque pueri, neque ſenis ratio habeatur.Ego verò Prophetæ verba ſic interpretor, Siue pueri ſint, ſiue ſenes,ſic ad maturam vſque ætatem peruenturos, vt ſemper vigeant,velut in ipſo flore ætatis.denique,ſemper vegetos atque integros fore. Nam ſeneſcimus & deſtituimur viribus ob peccata noſtra. Cuncti dies noſtri te iraſcente dilabuntur,
Pſal.90.9. inquit Moſes:annos noſtros finimus dicto citius. Dies annorum noſtrorum quibus viuimus,anni ſunt ſeptuaginta,aut ad ſummum octoginta:quod vltrà eſt in præſtantiſſimis,labor eſt,ac moleſtia:velociter tranſit vigor noſter,nóſque auolamus. Chriſtus autem venit vt reparet vires noſtras,ac reſtituat,ſtatúmque noſtrorum integrum ſeruet.Quanquam diſtinguere conuenit inter duo membra.Nam vbi longæuos fore dixit Eccleſiæ ciues,vt nemo niſi matura ætate,& completa curſus ſui meta, tollatur è mundo: ſimul adiungit in ipſo quoque ſenio robuſtos fore.Etſi autem maior pars fidelium vix ſe præ debilitate ſuſtentat,aliis etiam ante tempus vires ſint caducæ,non tamen fallax eſt iſta promiſſio:quia ſi verè & perfectè in nobis regnaret Chriſtus,floreret haud dubiè virtus eius in nobis,corpúſq; & animum vegetaret. Eſt igitur noſtris vitiis imputandum, quòd morbis, doloribus, ſenio, aliiſque incommodis ſumus obnoxij: quia nos plenè à

Chriſto poſsideri non patimur, nec ita profecimus in nouitate vitæ, vt omnem vetuſtatem exuerimus. Eſt etiam hic notandum, benedictiones aut animæ aut corporis in ſolo Chriſti regno, id eſt, in Eccleſia eſſe: extra ipſam igitur nihil aliud quàm maledictio eſt. Vnde ſequitur miſeros & infœlices eſſe omnes qui alieni ſunt ab hoc regno: & quamuis florid & vegeti videantur, putrida nihilominus coram Deo & fœtida eſſe cadauera.

21 & 22 NON AEDIFICABVNT DOMOS.) Commemorat his verſibus quod in Lege dictum eſt: Nam hæ ſunt benedictiones Legis, vt qui obſequuti fuerint Deo, habitent in domibus quas ædificarint, colligant fructum ex arboribus quas plantarint: contrà, immorigeri expellantur à domibus quas extruxerint, atque alienigenis cedant, & fructibus arborum quas plantauerint, ſpolientur. Dominus, inquit Iſaias, vos ab iſta maledictione eximet, vt rebus veſtris fruamini. Proponunt autem Prophetæ ea quæ ad præſentem vitam pertinent, atque ex iis ſimilitudines mutuantur: ſed vt altius conſcendere nos doceant, atque æternam & beatam vitam amplecti. Non eſt enim caducis hiſce bonis hærendum: ſed iis veluti ſcalis vtendum eſt vt in cœlum euecti, æternis & immortalibus bonis frui poſsimus. Meritò autem regenitæ Eccleſiæ & quæ mero Dei beneplacito innititur & gratuito fauori, promittitur eorum bonorum fruitio quibus ſe increduli priuauerant. Quod mox additur, Secundum dies arboris, quidam hic æternam vitam promitti putant: acſi homines haberent arborem vitæ. Sed argutia coacta eſt, & nimis remota à Prophetæ ſenſu. Ac miror equidem interpretes in huius loci explicatione tantoperè laborare: quoniam Propheta non ſolùm de vita, ſed de tráquillo vitæ ſtatu loquitur: acſi diceret, Plantabitis vineas, & veſcemini fructu ipſarum: nec prius eripiemini è vita, quàm fructum perceperitis: nec tantùm vos, ſed liberi quoque veſtri & poſteri iis fruentur. Arboris verò ſimilitudinem vſurpat, quòd prius de vineis plantandis loquutus eſſet. Itaque promittit futurum vt populus tranquillè fruatur & domibus & vineis ſuis, neque ab hoſtibus aut prædonibus infeſtetur: nec minus diuturna ſit hæc tranquillitas, quàm vita arboris. OPVS SVVM. Opus continuari aut perpetuari dicitur, cùm proſperum ſucceſſum habet. nam alioqui fruſtra ſe diu multùmque fatigarent homines, niſi Dominus ſucceſſum daret. Aut enim hoſtes diripient, aut vaſtabunt quod inſtituimus, neque perfici poterit. Continuari ergo propriè dicitur, non cùm aliqua ſolùm eſt progreſsio, ſed cùm abſoluitur. Hic obſeruandum eſt, non aliter ritè nos poſſe compotes eſſe rerum noſtrarum, & tranquillitate legitimè frui, quàm ſi degamus in regno Chriſti qui ſolus eſt mundi hæres, atque eius corpori inſiti ſimus. Impii quidem multos annos frui bonis huius vitæ poterunt: ſed perpetuò inquieti erunt, ſeque miſerè excedent, vt ipſa quoque poſſeſsio exitialis ſit ac mortifera. quæcunque enim pertinent ad beatam vitam fide ſolùm apprehendimus, qua qui carent, Chriſti membra eſſe non poſſunt.

Leui 26.10 Deut.28. 30.

23 NON LABORABVNT) Enumerat alias benedictionum ſpecies quas Deus regno Chriſti promittit: nam etſi populo ſuo ſemper benedixit Dominus, tamen ſuſpenſæ quodammodo erant benedictiones vſque ad Chriſti aduentum, in quo ſolida & plena apparuit fœlicitas. Summa eſt, tam Iudæos quàm Gentiles omni ex parte beatos fore ſub regno Chriſti. Quemadmodum autem ſignum iræ Dei & maledictionis eſt, cùm nullum ex labore noſtro fructum percipimus: ita ex aduerſo benedictionis ſignum eſt, cùm laboris noſtri fructus nobis conſtat. Propterea dicit non fruſtra laborem conſumpturos, nec luſuros operam qui ab exilio reuerſi erunt, vt potiatur vera & plena redemptione. Lex minatur orbitatem, bella hoſtilia, priuationes bonorum, terrorem in animis: ex aduerſo hîc promittitur fœcunditas, pax, fructus laboris, tranquillitas. Atque huiuſmodi benedictiones diligenter notandæ ſunt. nam pauci ſunt qui in ſuis laboribus benedictioné Dei reputét, vt ei ſoli omnia attribuát, ac perſuaſum habeát ſe nihil omnino effecturos, niſi Dominus proſperum ſucceſſum donet. Ergo, vt omnis benedictio optanda eſt à Deo, ita ei ſoli acceptam ferre conuenit. Quod ſequitur, Nõ parituras mulieres in terrore, quidam ita exponunt, partum nõ fore triſtem, vel formidoloſum, quia expertes erunt doloris. Scimus hanc pœnã inflictam eſſe mulieri ob peccatum, vt pariat cum labore, ac periculũ mortis ſubeat. Generãtur enim liberi cum metu & trepidatione, quum aliqua eſt ſuſpicio belli: & probabile eſt huc potius reſpicere Prophetam, nempe eam fore tranquillitatem, vt neque mulieribus, neque viris trepidandum ſit. Nã ad vtroſque parentes hoc referendum eſt, qui poſteris ſuis non metuent, vt fieri ſolet quoties impendet aliquid diſcriminis. QVIA SEMEN BENEDICTVM. Optimè conuenit hæc ratio. Vnde enim metus ac terrores, vnde inquietudines, niſi ex maledictione Dei? Sublata igitur maledictione, meritò dicit Propheta parentes cum ſua ſobole immunes fore à formidine & anxia cura: quoniam perſuaſi erunt propitio Deo ſe tutos ſemper fore & ſaluos. SOBOLES. Hoc contrarium eſt orbitati, quæ inter maledictiones Dei numeratur. Idem ergo eſt acſi diceret, Nõ priuabo amplius eos filiis quos genuerint: ſed efficiam vt iis cum reliquis beneficiis quibus ipſos ornabo, perfruantur.

Leui.26.22 Deu.28.48

Gene.3.16

24 ET ERIT.) Inſignis promiſsio: nihil enim optabilius eſt, quàm vt Deum propitium habeamus, atque nobis ad eum facilis acceſſus pateat. Nam etſi infinitæ ærũnæ & calamitates nos circunſtant, tamen miſeri eſſe non poſſumus quandiu nobis ad Dominum confugere licet. Hic igitur promittit Dominus, nos non fruſtra precaturos. Atqui hoc etiam Patribus ſub Lege promiſſum erat. Certum eſt enim exauditos ab initio mundi fuiſſe Patres, quicunque ipſum in-

uocarunt. nam hic præcipuus fidei fructus eſt. Sed hoc magis ac magis confirmat: quoniam diu exules futuri erant Iudæi, Dominus teſtatur ſe non paſſurum vt in exilio diutius langueant, neque dilaturum amplius auxilium ſuum: exauditurum ipſos, etiam priuſquam clament. Atque hoc ad regnũ
Epheſ.2.18 Chriſti potiſsimùm pertinet, per quem exaudimur, atque aditum habemus ad Deum Patrem: ſicuti Paulus præclarè docet Epheſ. 3. Patribus quidem patebat idem aditus: nec aliter quàm per
& 3.12 Chriſtum exaudiri poterant: ſed anguſta adhuc & quaſi impedita erat ianua: nunc latiſsimè ac pleniſsimè patefacta eſt. Sub Lege populus in atrio procul ſtare ſolebat: nunc ab ipſo ſanctuarii ingreſſu nihil nos prohibet, quoniam velum templi ſciſſum eſt. Nobis igitur in cœlum aditus per
Matt.27.51 Chriſtum patet, vt liberè & cum fiducia ad thronum gratiæ accedamus, vt miſericordiam conſe-
Hebr.4.16 quamur, atque opportunum auxilium inueniamus. Obiicietur quæſtio, An nulli hodie ſint fideles in mundo, nullum Chriſti regnum: quia non apparet Deum ita promptum eſſe ad opem ferendam, nec vllus conſtat fructus precum noſtrarum? Reſpondeo: quanuis tunc demum appareat nos exauditos eſſe, quum euentus re ipſa id comprobat, nos tamen interim non negligi à Deo, qui deficere nos non ſinit, ſed virtute Spiritus ſui ſuſtentat, vt patienter illum expectemus. Neque propterea differt, quòd tanquam homines, opus habeat tempore: ſed quia patientiam noſtrã exercere ac probare vult. In ſumma duplex eſt Deo exaudiendi modus: primùm, quum apertum auxilium præbet: deinde, quum virtute Spiritus ſui aſsiſtit, ne malis victi deficiamus. Quòd ſi tenaciter infixa eſſet animis hominum hæc doctrina, alacrius ac liberius ad Deum confugerent, nec tam pertinaciter de ſanctorum inuocatione diſputarent. Quî enim fit vt homines tam varios ſibi patronos confingant, ad quos potius ſe recipiant quàm ad Chriſtum: niſi quòd iſtam doctrinam non admittunt, atque beneficas & liberales huiuſmodi promiſsiones repudiant?

25 LVPVS ET AGNVS.) Significat omnia in integrum reſtitutum iri, vbi Chriſtus regnabit. Atque hîc videtur tacita eſſe comparatio inter Adamũ & Chriſtum. nam ſcimus omnes præſentis vitæ ærumnas fluxiſſe ex peccato primi hominis: quia tunc priuati ſumus imperio & do-
Gen.1.28 minatione quam Deus homini dederat in animantia omnis generis: quæ certè omnia prius libenter parebant imperio hominis, & morigera erant ad eius nutum, nũc verò eorum plurima inſurgũt in hominem, atque mutuò etiam inter ſe bellum gerunt. Quòd igitur lupi, vrſi, leones, & aliæ eiuſmodi feræ noxiæ ſunt homini, aliiſque beſtiis, ex quibus vtilitatem aliquam percipimus, imò animalia, quæ vtilitatem afferre homini debuerant, ei infeſta ſunt, hoc eius peccato aſsignandum eſt, quoniam inobedientia ſua rerum ordinem perturbauit. Quum autem Chriſti ſit omnia in ſtatum atque ordinem ſuum colligere, ideo confuſionem vel diſsipationem quæ nunc eſt in rebus humanis Chriſti aduentu ſublatum iri ſignificat: quia tunc abolitis corruptelis redibit mundus ad primam originem. Leo veſcetur ſine noxa, nec amplius prædam appetet. Serpens ſuo puluere contentus, in eo deliteſcet, nec amplius venefico morſu nocebit. Denique, quicquid confuſum aut perturbatum eſt, ordini ſuo reſtituetur. Interea minimè dubium eſt quin Propheta allegoricè loquatur de ſanguinariis & violentis hominibus, quorum fera & immitis natura domabitur, quum Chriſti iugũ ſubibunt. Sed prius confuſio quæ hominis lapſu contigit, in creaturis omnibus diligenter conſideranda. ea enim præterita, beneficium hoc reſtitutionis non ſatis aptè & accuratè à nobis expendi
Sup.11.6 poſſet. Simul repetenda ſunt memoria quæ vndecimo capite de ſimili allegoria diximus. Docemur hîc quales ſint homines antequam eos conuertat Dominus, atque in ouile ſuum aſcribat: ſunt enim feræ beſtiæ & indomitæ: atque tunc demum ab omni noxa abſtinere incipiunt, quum Dominus eorum libidinem, & inſanum nocendi appetitum repreſſerit. Addit tandem IN toto monte ſancto, quia diſcuſsis quiſquiliis & ſordibus Dominus puram ſibi Eccleſiam colliget: nam ſub nota vniuerſali intelligitur purgatio. Mirum interea videri non debet, quòd tam multi adhuc ferociant. Pauci enim ſunt veri incolæ montis Dei: pauci integri ac fideles, etiam inter eos qui ſe Chriſtianos profitentur. Quum in iis adhuc regnet ac vigeat vetus homo, diſsidia quoque & bella inter ipſos vigere & graſſari neceſſe eſt.

IN CAPVT LXVI.

1 *SIC dicit* Iehoua, *Cœlum ſedes mea, & terra ſcabellum pedum meorum. Vbi iſta domus, quam ædificabitis mihi? & vbi hic locus quietis meæ?*

2 *Atqui manus mea hæc omnia fecit, & cœperunt eſſe hæc omnia, dicit* Iehoua. *Et ad hunc reſpicio qui humilis eſt ac contritus ſpiritu, tremitque ad ſermonem meum.*

3 *Qui mactat bouem, acſi hominem occidat: qui ſacrificat pecudẽ, acſi canem iugulet. Qui offert* Minha, *acſi offerret ſanguinem ſuillum: qui recordatur thuris, acſi benedicat* * *idolo. Et ſanè elegerunt vias ſuas: & abominationes eorum anima ipſo-*

*Hebr. iniquitati.

rum

rum deſiderauit.
4 *Ego quoque eligam illuſiones eorum: & terrorem ipſorum inducam illis: quia voca-*
ui, & nemo reſpondit: loquutus ſum, & non audierunt, & fecerunt malum in oculis me-
is, & ea in quibus non oblector elegerunt.
5 *Audite verbum* Iehouæ, *qui tremitis ad verbum eius*. Dixerunt *fratres veſtri odio*
vos habentes, reijcientes vos propter nomē meum: "Glorificetur Iehoua. Atqui *videbitur* vel, grauis eſt: vel, oneroſus: vel, glorificabitur.
cum lætitia veſtra: illi autem pudefient.
6 *Vox tumultus ex vrbe, vox è templo: vox* Iehouæ *reddentis mercedem hoſtibus ſuis.*
7 *Antequam parturiret, peperit: antequam veniret illi dolor, enixa eſt maſculum.*
8 *Quis audiuit huic ſimile? quis ſimile huic vidit?* An *parietur terra die vno?* An *naſce-*
tur gens vice vna? Quoniam *ſimul doluit ad partum, ſimul peperit* Sion *filios ſuos.*
9 *An ego fœtus emitto, & non pariam? dicit* Iehoua. *An ego parere facio, & cohibe-*
bor? dicit Deus *tuus.*
10 *Lætamini cum* Ieruſalem, *& exultate in ea omnes qui diligitis eam: gaudete cum ea*
gaudio omnes qui lugetis ſuper eam.
11 *Vt ſugatis & ſaturemini ab vbere conſolationum eius: vt mulgeatis & delectemi-*
ni ſplendore gloriæ eius.
12 *Quoniam ſic dicit* Iehoua, Ecce *ego deriuo ſuper eam, quaſi flumium, pacem: & qua-*
ſi torrentem inundantem, gloriam Gentium. *Sugetis itaque, ſuper latus portabimini, &*
ſuper genua delectabimini.
13 *Sicuti virum quem conſolatur mater ſua, ita ego conſolabor vos, & ſuper* Ieruſalem
erit vobis conſolatio.
14 *Et videbitis, & lætabitur cor veſtrum, & oſſa veſtra quaſi herba florebunt: &*
cognoſcetur manus Iehouæ *erga ſeruos ſuos, & indignabitur hoſtibus ſuis.*
15 *Quoniam ecce* Iehoua *in igne veniet, & quaſi turbo quadrigæ eius, vt reddat in fu-*
rore iram ſuam, & increpationem ſuam in flamma ignis.
16 *Quoniam in igne* Iehoua *iudicabit, & in gladio ſuo omnem carnem: & multi erunt*
interfecti Iehouæ.
17 *Qui ſanctificant ſe, & qui ſe purificant in hortis poſt vnā in medio: qui comedunt*
carnem ſuillam, & abominationem & murem, ſimul tollentur, dicit Iehoua.
18 *Nam ego opera eorum, & cogitationes eorum*. Quia *venit tempus vt congregem*
omnes gentes & linguas: & venient, & videbunt gloriam meam.
19 *Et ponam in illis ſignum, & mittam quoſdam ex illis ſeruatos ad gētes* Tharſis, Pul,
& Lud, *qui trahunt arcu*, Thubal *&* Iauan, *inſulas remotas: quæ non audierunt no-*
men meum, & non viderunt gloriam meam, & annuntiabunt gloriam meam in gentibus.
20 *Et adducent omnes fratres veſtros ex omnibus gentibus oblationē* Iehouæ *in equis,*
& quadrigis, in vehiculis, & mulis, & celeribus animalibus, ad montem ſanctum meū
Ieruſalē, *dicit* Iehoua: *quēadmodum adferunt filij* Iſrael *in vaſe mundo in domū* Iehouæ.
21 *Adeoque aſſumam ex illis aliquos in ſacerdotes &* Leuitas: *dicit* Iehoua.
22 *Nam ſicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio ſtant coram me, dicit* Iehoua: *ita*
ſtabunt ſemen veſtrum, & nomen veſtrum.
23 *Et accidet, vt è menſe in menſem eius, &* ex Sabbatho *in* Sabbathum *eius veniat*
omnis caro, vt adoret coram me, dicit Iehoua.

24 *Et egredientur, & videbunt cadauera hominum qui præuaricati ſunt in me: quia vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erũt nauſea omni carni.*

IN CAPVT LXVI.

1 SIC DICIT. Hæc concio diuerſa eſt à priore. nam hic Propheta inuehitur in Iudæos, qui inani ſacrificiorum & templi fiducia elati, ſecure deliciabantur, ſibíque in peccatis ſuis ſub hoc prætextu placebant. atque hanc fiduciam non modò ſtultam & inanem, ſed diabolicam & execrandam eſſe oſtendit: quoniam Deo craſſè illudunt, qui externo ritu ipſum colere & placare ſtudent. Itaque ipſis exprobrat quòd idolum loco Dei fabricare nituntur, dum templo ipſum includũt. Poſtea de Eccleſiæ renouatione diſſerit, eiúſque propagatione per totum orbẽ. Porrò laruatis vel fucatis Dei cultoribus delicias excutere volens, ab eius natura exordium ſumit. nãm cœlum pro domicilio aſſignans, ſignificat maieſtatem Dei omnia implere, vbique eſſe diffuſam, nullóque loco includi aut circunſcribi: tantum abeſſe vt templo includatur. Sæpe docet Scriptura, Deum eſſe in cœlo, non quòd illic incluſus ſit, ſed vt mentes extra mundum euehamus, nec quicquam humile aut carnale aut terrenum de ipſo cogitemus. Solus enim cœli aſpectus nos altius euehere, atque in admirationem rapere debet. Interea, teſtatur infinitis locis, ſe nobiſcum eſſe, vbique diffuſam ſuam potentiam, ne cœlo incluſam eſſe imaginemur. Hoc videtur carere omni controuerſia, atque tunc apud omnes pro confeſſo receptum erat. Quis enim neſciebat cœlum & terram impleri maieſtate Dei? Obiicere ergo poterant: neminem deturbare Deum è cœlo velle, ſi uſtiáque excandeſcere Prophetam, & tam vehementer inuehi. Nec dubium eſt quin magno cum faſtu hanc Prophetæ doctrinam repudiarint, & ſumma indignatione exarſerint, quaſi fieret ſibi grauis iniuria. Sed in promptu eſt exceptio, quum homines ſuo arbitratu placare Deum ſtudent, alienũ prorſus ab eius maieſtate idolum fingere. Hi confiſi frigidis cæremoniis ſuis, probè ſe functos officio putabant, quum frequentarant templum, votáque & ſacrificia in eo fecerant. Propheta non eſſe hoc modulo metiendam Dei maieſtatem oſtendit, ac meras eſſe nugas quicquid ſine cordis puritate obtruditur. nam quum ex cœlorum habitatione conſtet ſpiritualem eſſe Dei naturam, niſi reſpondeat cultus, vitioſum & peruerſum eſſe certum eſt. TEMPLI nomine, cæremonias omnes comprehendit in quibus conſtitutum Dei cultum eſſe putabant. quia ergo Deum & eius cultum metiebantur pro templi ratione, Propheta hoc indignum maieſtate Dei eſſe docet, eum affigere viſibili & caduco ædificio. Nec enim hìc diſputat ſimpliciter de eſſentia Dei, ſed de vero eius cultu ſimul concionatur: quem ideo ſpiritualem eſſe docet, vt naturæ Dei, qui Spiritus eſt, reſpondeat. Quòd ſi homines ſedulò reputarent qualis ſit Deus, cultus ei peregrinos & nouos non affingerent, nec eum ex ſe metirentur. Itaque plus habet ponderis & efficaciæ hæc vulgaris & trita ſententia, quàm ſi Propheta nouum quippiam in medium adduxiſſet. Oſtendit enim eos tam ſtupidos eſſe ac hebetes, vt ignorent id quod vel minimo cuique notum erat: atque mutis beſtiis eſſe ſimiles, quòd Deum in templo ſedere ac quieſcere putent. Contemptim itaque quærit, Vbinam eſt iſte locus? quia neque Deum in terra ſubſidere, neque ergaſtulo incluſum latere conſentaneum eſt. atqui templum in monticulo extructum erat, nec capere poterat Dei gloriam ſuis anguſtiis. LOCVS MEAE QVIETIS. Atqui, de templo dixerat Dominus, Hæc requies mea ſempiterna, hic habitabo, quoniam elegi eam. Et alibi, Ingredere Domine in requiem tuam. *Pſal. 132* Item prius cap. 11, vidimus requiem Domini in eo glorioſam fore. *Supr. 11. 10* denique ſolennis fuit hic templi titulus, quem tamen nunc Propheta reprehendit. Reſpondeo, Templum Requiem Dei vocari, quòd ſignum præſentiæ ſuæ in eo daret. Eum enim delegerat locum vbi inuocaretur: vnde etiam virtutis & potentiæ ſuæ documentum præberet. Sed non ideo extrui iuſſit, vt eius maieſtatem homines fingerent ſuo arbitratu: quin potius, vt ſignis præſentiæ Dei admoniti, altius mentes attollerent, & eueherent in cœlum, atque ipſum toto mundo ſuperiorem & maiorem eſſe agnoſcerent. ſed vt propenſæ ad ſuperſtitionem ſunt hominum mentes, ex adminiculis impedimenta ſibi fecerant Iudæi: & quum fide aſſurgere in cœlum deberent, Deum ſibi deuinctum eſſe perſuaſi, defunctoriè tantùm, imò luſoriè eum colebant pro ſuo ingenio. Hic locus perquàm accommodè citatur à Stephano, *Act. 7. & 17* & tacitè aptatur à Paulo in hunc ſenſum quem diximus oſtendunt enim eos vehementer falli & errare, qui carnales cæremonias obtrudunt Deo, acſi iis purus cultus & religio conſtaret, vel ſtatuis & imaginibus ſceleſtè & impiè eius gloriam deformant. Iudæos enim compellat Stephanus, qui dediti legalibus figuris veram pietatem negligebant. Paulus verò apud Gentiles verba faciens negat Deum in templis manufactis habitare.

2 ATQVI MANVS MEA.) Propheta refellit falſam opinionem quam homines cõcipiunt de cultu Dei, quòd ſacrificia & externos ritus multum per ſe valere exiſtiment. Hic enim ſtatus eſt quæſtionis: Deum nihil per ſe morari cæremonias, inanes & frigidas eſſe laruas, quum iis Deo ſatiſfieri homines putant. Quòd ſe hæc omnia feciſſe dicit, non eſt ſolummodò referendum ad templum: ſed ad omnia quæ Deo illic offerebantur. FECISSE autem ideo ſe dicit, vt intelligant homines, Deum externo hoc cultu non indigere, ſicuti Pſalmo 50. omnia animantia ſe

creaſſe

creaſſe, & ſua eſſe pronunciat, quorum victimis ipſum promereri volebant Iudæi. Sed hoc vitio laborant ſtulti mortales, quòd Deum tranſfigurant pro ſuo ingenio, quum ipſe commodi potius noſtri cauſa quàm ſui, cultum externum inſtituerit, vt ſcilicet pro modulo carnis noſtræ exerceamur. COEPERVNT. Idem eſt acſi diceret, ſe non eſſe his rebus comparandum, quæ aliquando eſſe cœperunt, quum ipſe æternus ſit, nec initium habuerit. Potui, inquit Dominus, carere ſacrificiis veſtris, quum prius eſſem quàm ipſa eſſe cœperint. Ea igitur nihil mihi afferre poſſunt. Denique cæremonias per ſe nihil efficere contendit, ſed in alium finem ſpectare. Sumit autem pro confeſſo Iſaias, fieri non poſſe vt quicquam Deo accreſcat. vnde ſequitur, ſe vno eſſe contentum: quia ab vltima æternitate mundo carere potuerit. Poſtea additur legitimi cultus definitio: quum enim Deum ad humiles reſpicere dicit, non dubito quin Propheta hic HVMILEM & contritum ſpiritu, tacitè opponat cæremoniarum pompæ ſplēdoríque illi & elegantiæ, quibus perſtringi hominum oculi ſolent, ita vt in admirationem rapiantur. Teſtatur ergo Dominus ſe potius requirere humiles & deiectos animos, & qui ad eius mandata contremiſcant: quibus verbis notatur interior cordis puritas, verúſque pietatis affectus: ac ſimul docet quomodo nos comparatos eſſe deceat, vt Deo grati ſimus. Quod attinet ad tremorem, poſſet abſurdum videri in ſpeciem, quòd eum in fidelibus requirit, quum ſermone Domini nihil lenius ſit aut ſuauius: nec alienius quicquam ab eo, quàm terrere. Reſpondeo, duplex eſſe tremoris genus: vnum quo abſterrentur ii qui Deum fugiunt & oderunt: alterum quo tanguntur & ſubiguntur in obſequium Dei, qui reuerentur eum ac timent. Scio membrum hoc ab aliis referri ad Legem, quæ minatur ac terret, atque horribile Dei iudicium denunciat: ſed ego generalius accipio: nam ad promiſſiones etiam pii contremiſcūt, quum eas reuerenter amplectuntur. Hinc collige veram pietatem in eo conſiſtere, vt ſenſus omnes compoſitos habeamus in obſequium Dei, nec quicquam nobis confidenter aut proteruè arrogemus. Hæc enim fidei natura eſt, vt morem geramus Deo, cúmque loquentem attentè patientérque audiamus. Vbi verò inani perſuaſione noſtri efferimur ac tumemus, vacui ſumus pietate ac timore Dei. Nec enim vel tantillum arrogare nobis poſſumus, quin Deum aſpernemur. Ac diligenter notandum eſt quod dicit, TREMERE ad ſermonem Dei. Multi enim ſe Deum reuereri & timere iactant. ſed dum negligunt eius Verbum, ſimul ſe Dei contemptores eſſe oſtendunt. Quicquid enim reuerentiæ debemus Deo, Verbo ipſius deferendum eſt, in quo plenè tanquam in viua imagine agnoſci vult. Summa eſt, hoc ſacrificium aliis omnibus præferri à Deo, dum fideles vera ſui abnegatione ſic proſtrati iacent, vt nihil de ſe altum ſapiāt, ſed patiantur ſe in nihilū redigi. Sic & Pſalmo 51. Sacrificium Deo ſpiritus contritus, cor afflictum Deus non deſpicies. quia autem hæc modeſtia fidei docilitatem parit, hic quoque pietatis affectus additur, vt deiecta omni peruicacia tremant ad ſermonem Dei. Ex his verbis colligenda eſt inſignis conſolatio: Tametſi miſeri videamur in noſtra deiectione & humilitate, atque indigni hominum conſpectu, tamen beatos & fœlices eſſe, quum nos reſpiciat Dominus, & fauore ſuo proſequatur. Cùm ad deſperationem ſolicitamur, cogitemus Dominum hoc modo ſeruos ſuos, quamuis ad inferos vſque deiecti ſub onere propè deficiant, tamen in cœlum euehere.

3 QVI MACTAT BOVEM) Huius verſiculi duo ſunt membra: priore Iſaias apertè pronunciat, omnia ſacrificia gentis ſuæ nullius eſſe pretii apud Deum, ſed meram eſſe abominationem: altero, horrendam corruptelam notat, qua ritus Gentium miſcuerant ſacrificiis Legis, atque hoc modo omnia corruperant ac peruerterant. Plerique his verbis ſacrificia Legis abrogari putant, ſed falluntur: quoniam Iſaias idem hoc loco tractat quod antea capite 1, & 58. neque damnat præciſè ſacrificia, ſed potius eorum vitia & corruptelas, quòd fallaci nudáque ſpecie ſatiſfieri Deo putarent Iudæi: atque interea verum timorem Dei & puram conſcientiam negligerent. Non loquitur ergo de re ipſa, ſed homines perſtringit, qui ſacrificiis abutebantur: quia hoc tantundem erat, quàm Deo putamen vacuæ nucis offerre. Summa eſt, nulla ſacrificia placere Deo, niſi quæ à puro animo & recta voluntate proficiſcuntur. Interea probabile eſt Prophetam alludere ad ſacrificia Gentium, quæ horrenda & portentoſa erant. Mactabant enim viuos homines, aut defodiebant. à quo ſcelere nec Romani, qui ſe religioſiores aliis eſſe putabant, imò nec Iudæi abſtinuerunt. Quinetiam parricidiis multis ſe polluerunt κακόζηλοι homines, dum ſe patrem ſuum Abraham ſequi exiſtimabant. Idem ergo facere ipſos dicit Iſaias, dum mactant bouem, acſi hominem interimerent. Atque ita oſtendit Iudæos, tametſi peculiarem cultum atque à Deo inſtitutum haberent, tamen nihilo meliores eſſe Gentibus, apud quas omnia profana & impura erant: nec magis Deo probari: quia pietatis ſimulatio non ſecus profana: Dei nomen atque adulterini & fictitii cultus. Quàm verò neceſſaria fuerit hæc admonitio alibi vidimus: quia vbi ſcelerum omnium conuicti erant Iudæi, quantiſper tamen ſub hac vmbra deliteſcebant, ſe putabant tutos eſſe. Meritò itaque occurrit Propheta, nihil eos magis proficere ad Deum placandum, quàm ſi piacula quærerent ex abominandis Gentium ſacrilegiis. Vbi in fine verſus dicit, ET SANE ELEGERVNT, hic locus bifariam verti poteſt. Nam relatiuum tam in Gentes, quàm in Iudæos poteſt competere: nempe Iudæos ſe miſcuiſſe atque inuoluiſſe impiis ritibus Gentium, vel ſuas ipſorum inuentiones ſequutos eſſe. Ac prior quidem expoſitio non malè quadraret, niſi eſſet coacta: quia nomen Gentium prius expreſſū

non fuit. Hic enim ſceleris cumulus fuit in Iudæis, quòd non tantùm abuſi ſunt puro Dei cultu, ſed etiam contempta Lege, templum & loca omnia impiis & nefandis ritibus conſpurcarunt. Extruebant excelſa, lucos plantabant & nutriebant, edebant ludos, edebant ſpectacula, cæteráque omnia quæ ad corrumpendos animos inſtituta erant, æmulabantur. Ita confuſa quædam ſuperſtitionum farrago apud ipſos erat, qualis hodie ſpectatur in Papatu, vbi confuſos varios centones videmus ex omni genere ſuperſtitionum, non tantum Ethnicarum & Iudaicarum, ſed etiam earum quas recèns excogitauit Satan, vt facilius & maiore cum prætextu mundo imponeret. Hos ergo ac ſimiles bis damnandos eſſe meritò diceret Propheta, quòd quum iactent Dei nomen, atque eius cultum profiteantur, cum tamen ſacrilegiis impiarum Gentium polluere & contaminare non pudeat. Altera interpretatio neque obſcura eſt, & peræquè conuenit, Iudæos addictos fuiſſe ſuis commentis, & ſequutos eſſe ſuas abominationes. Negat igitur Deum ex animo colere, qui pro ſua libidine eum contemnant, non modò quia pleni ſunt auaritia, odio, ambitione, fraudibus, ſæuitia & rapinis: ſed quia ſuis figmentis Dei cultum adulterant. Etſi enim relatiuum de Iudæis intelligitur, omnes tamen ſuperſtitiones damnat Propheta, quas mutuati erant à profanis Gentibus. Ita in re parum eſt diſcriminis: quia tãtùm docet, quum audacter & proteruè iugum Dei excuſſerint, quum apud eos palàm graſſetur impietas, quicquid ab ipſis manat impurum ac deteſtandum eſſe. Neque enim riuuli ex turbido & inquinato fonte lutum & fœtorem trahentes, puri aut liquidi eſſe poſſunt. Electio & deſiderium contumaciam apertius detegunt: nempe quia ſcientes & volentes ſpretis Dei mandatis, animum adiecerint ad omnia contraria, acſi ex profeſſo reſpuere vellẽt quicquid à Deo profectum erat, vt prauæ ſuæ cupiditati morem gererent.

4 EGO QVOQVE.) Significat Propheta Iudæos nihil proficere, dum varios obtendunt & ſpecioſos colores, ac ſubterfugia quærunt: quia Deus aſtutiam hominum, & inania verba nihil moratur. Nec certè Deum ingenio noſtro metiri decet, nec pendere oportet à iudicio hominũ: ſed de operibus Dei ex verbo ipſius iudicandum eſt. ELIGAM: hoc eſt, Ita diſcutiam nebulas, quas offundere conantur, vt illuſiones eorum pateant, & conſpicuæ ſint omnibus: nunc enim videntur abſconditæ, ſed aliquando in medium proferentur. Summa eſt, quia tantum ſibi licentiæ ſumpſerant Iudæi, vt quicquid libitum eſſet præferrent Dei mandatis fore etiam Deo ſuas vices, vt pro arbitrio omnes eorum fallacias explicet. Sub voce ERRORVM, idem repetit, more Hebræis vſitato, Efficiam vt intelligant ſe erraſſe, atque vt errores quos ſequuti fuerint in eorum capita recidant. Nihil igitur iis ſubterfugia aut prætextus ficti proderunt ad confundendam cum mendacio veritatem, & velandas ſuperſtitiones: quia Dominus ea probè diſcernet. QVONIAM VOCAVI. Damnat rurſus Propheta in Iudæis obſtinationem, quòd ſe à Domino corrigi paſſi non ſint. Hoc enim tantùm remedium ſupereſt vitiis noſtris corrigendis, vt Deum loquentem audiamus, quum nos in viam reducere conatur. Sed quum obſtinamus atque induramus animos, malorum omnium extremum eſt. Quum ergo inſtitutis & mandatis Dei homines commenta ſua præferunt, apertè contemnunt Deum: cuius voluntati ſe ſubmittere debuerant, præſertim vbi accedit præfracti animi durities, vt piis monitionibus clauſa ſit ianua: ac fruſtra obtendunt diſplicere Deo non poſſe quod ipſius colendi gratia ſuſcipiunt: nam quicquid relicto Verbo eligunt ac ſequuntur homines, Dominus reiicit atque execratur. Repetit etiam quod antè dixerat, peccaſſe Iudæos in Dei conſpectu, acſi eum laceſſere propoſitum fuiſſet. Modum tandem adiungit, quia peruerſo ſtudio expetiuerint quæ vetuerat Deus. nec verò toties perſtringit impiam laſciuiam, qua fraudant homines Deum ſuo iure, ſúſque déque habentes quid probet.

5 AVDITE VERBVM IEHOVAE.) Conuertit ſermonem ſuum ad veros Dei cultores, atque eis promittit quod in diris illis calamitatibus vix ſperare potuiſſent. Eos porrò nominatim compellat, quia multi eo tempore nomen Dei falsò iactabant. Imò promiſcua multitudine relicta, ſeorſim ad paucos dirigit ſermonem, ſicuti cap. 8 dictum eſt, Obſigna Legem, liga teſtimonium inter diſcipulos meos. Hac autem nota veros & genuinos Dei filios deſignat, quòd ad verbum Domini contremiſcant: quæ rara profectò eſt virtus. Itaque eam opponit falſæ profeſſioni eorum qui Circunciſionem gerentes, cenſeri volebant in populo Dei, magnámque ſanctitatis ſpeciem præ ſe ferebant: vt intelligamus eos demum revereri ac timere Deum, qui ſacroſanctum eius verbum reuerentur ac timent: id eſt, audita Dei voce ſeriò perculſi ſenſus omnes ſuos cogunt ad parendum. Hoc enim pietatis inſigne documentum eſt. Porro quia laruatis Dei cultoribus ſolenne eſt magnificè iactare ſuas pompas, Prophetæ conſilium eſt ad ſuſtinendos eorum inſultus armare fideles ac munire, ne deriſi & petulanter vexati labaſcant: acſi diceret, Vobis certamen eſt non modò cum exteris gentibus, ſed cum hoſtibus domeſticis, qui locum in Eccleſia occupant: vbique propter commune Dei fœdus fraterna neceſſitudine deuincti ſunt. Si vt faſtuoſè Deum quoque ipſum deſpiciunt, ludibrio illis eſt veſtra ſimplicitas, vobis conſtanter & intrepidè repellenda eſt hæc tentatio. Fratres ergo nominat, qui tamen hoſtes piorum erant ac verbi Dei: nam hoc nomen, quod falsò vſurpabant, iis per conceſſionem tribuit. Vnde colligimus non eſſe nouum hoc malum: hoſtes qui fratrum nomen gerunt, in ſinu Eccleſiæ foueri. Bellum hoc inteſtinum perpetuò ſuſtinendum eſt cum hypocritis, qui æquo animo ferre non poſſunt, quòd recta & pura conſcientia

ſcientia à nobis Deus colatur. REIICIENTES. Ad verbum, Iubentes vos procul faceſſere: quemadmodum videmus Papam aduerſus nos diris fulminibus agere, quaſi in ſceleratos & perditos: ita hypocritæ exiguum piorum numerum reiiciebant. Nam quum ſuperiores ſunt numero, authoritate, & opibus, eam quoque tyrannidem exercent, vt pro ſua libidine probēt atque improbent omnia, & efficiant vt pii nullo in numero habeantur, quos non modò multitudine obruunt vt paleæ triticum, ſed faſtu etiam conculcant. GLORIFICETVR DOMINVS. Vel in futuro tempore, Glorificabitur. Alii vertunt, Grauis eſt: ſed videamus quis ſenſus melius conueniat. Qui tranſferunt Grauis eſt, putant impios conqueri de nimia Dei ſeueritate, quòd non parceret populo ſuo, ac ſeuerius cum ipſo ageret: atque hac voce ſolicitatum ad deſperationem populum fuiſſe putant: nam quum impii nos alienare à Deo conantur, tollũt omnem ſpem ac fiduciam ſalutis. Sed ego alterutram ex duabus aliis expoſitionem potius ſequor. Hæc quidem magis recepta eſt: Quoniam impii prophetias ridebant & promiſſa, quòd nuſquam ea gloria quam aſſiduè inculcauerāt Prophetæ, appareret: acſi dicerent, Exhibeat Dominus ſpecimen aliquod ſuæ gloriæ, vt tutò in ea recumbamus: velle Prophetã armare pios aduerſus talem blaſphemiam, ne fidem ſuam impiorum ſannis labefactari ſinant. Commodè tamen & fortè rectius poſſet ita accipi hic locus, impios optima quæque ſibi fuiſſe pollicitos, acſi ſuis officiis promeriti fuiſſent Dei fauorem, ſicuti etiam illis exprobrat Amos, quòd ſecurè Deum prouocantes, confidant ſibi propitium fore. Quum ergo *Amos 5.18* freti ſuis piaculis ſpernerent omnes minas, Deúmque ſibi auxiliatorem fore iactarent: reſpõdet lõgè diuerſo modo viſuros Dei gloriam. perinde acſi diceret Deum effecturum ſuo aduentu, vt pii intelligant ſe non fruſtra ſperaſſe. Apparebit enim piorum bono, & exitio eorum qui appariturum ipſum prædicãt impietatis patronum, cuius ſeuerus erit vltor. Illi gaudio fruentur & cõſolatione: hi verò pudore ſuffundentur: nam ſentient propediem iudicium Dei, quod nunc rident.

6 VOX TVMVLTVS.) Confirmat ſuperiorem ſententiam: nempe non fruſtra minatum eſſe Deum hypocritis ſe breui adfore vindicem, quò pii cupidius expectẽt quod de lætitia promiſſum eſt. Quoſnam verò hoſtes deſignet, dubium eſt: poteſt enim hic locus exponi de Babyloniis, quorum clades fuit Eccleſiæ ſuæ redemptio: poteſt etiam de aliis hoſtibus, qui in Eccleſiæ gremio fouebantur. atque huc ego magis inclino, tametſi non nego poſſe de quouis hoſtium genere accipi. Sed reſpicit domeſticos hoſtes, de quibus hactenus loquutus erat, qui vocem Dei aſſiduè perſonantem in ore Prophetarum reſpuebant. Denunciat ergo futurum breui vt aliam vocem atque horribiliorem audiant. Sed continuò poſt ſequitur mitigatio, ne idem terror pios Dei ſeruos exanimet. Summa eſt, fruſtra gloriari impios, ſuámque proteruiam opponere Dei iudiciis: quia eius manum minimè effugient: imò ex templo quod illis peruerſæ confidentiæ latibulum erat, prodituram eius vocem, pios verò patientiæ ſuæ fructum tunc capturos. Vtinam hodie ſimilem contemptum non experiremur in hypocritis, qui omnes monitiones & minas paruipendũt: neque verbo Dei honorem habent. His ergo pro placida & leni voce quam nunc audiunt, vocem tumultuoſam denuntiare cogimur, quam aliquando ab aliis longè diſſimilibus magiſtris audient. Nam quum ſacrilego contemptu mundus reſpuat verbum Dei: armatam vocem, hoc eſt, flammas & cædes non tantùm audire, ſed etiam experiri cogetur.

7 ANTEQVAM.) Quum prius conſolatus ſit pios Dominus, ne fratrum arrogantia & deſpicientia mouerentur, quos tandem vlturus erat: atque ita firmo & conſtanti animo aduentum Domini expectare iuſſerit: ſimul addit ſe ita vlturum illos, vt in eorum interitu, piorum ſaluti conſulat. Nec de vno tantùm aut altero homine loquitur, ſed de tota Eccleſia, quam mulieri comparat: atque ea ſimilitudine iam aliquoties vſus eſt. Hoc enim agit potiſsimùm Deus, vt nos in vnum corpus colligat, in quo habeamus teſtimonium adoptionis noſtræ, eúmque agnoſcamus patrẽ: atq; in Eccleſiæ velut matris noſtræ vtero foueamur. Eſt igitur admodũ propria hæc matris ſimilitudo. Significat ſic reſtituendam eſſe Eccleſiam, vt magnam & copioſam ſobolem obtineat, tametſi ad tempus orba ſteriliſque videretur. Atque eam repetit ſententiam, qua iam aliquoties vſus eſt. ſed plus quidem exprimit: nempe ſubitum & inopinatum fore hoc Dei opus. Reuocat enim pios à ſenſu carnis, ne ex ſuo iudicio reſtitutionem Eccleſiæ æſtiment. Mulieres gerunt vterum per decem menſes, ac tandem partum magno cum dolore emittunt: ſed Domino longè alia gignendorum liberorum ratio eſt. Nam facturum eſſe dicit vt prius in lucem fœtus emergat, quàm animaduerti aut vllo doloris ſenſu percipi poſsit. vnde etiam totam ſibi laudem vendicat, quia miraculum induſtriam hominum excludit. Maſculum autem potiſsimùm nominat, vt virilem & fortem animum horum liberorum deſignet: generoſam enim prolem, non mollem aut effœminatam fore intelligit. ſicuti etiam ſcimus Chriſti Spiritu regenerari fideles, qui inuicta fortitudine peragant militiæ ſuæ curſum: qua ratione dicit Paulus, non iam eſſe præditos Spiritu ti- *Rom.8.15* miditatis, &c.

8 QVIS AVDIVIT.) Prædicat magnitudinem rei de qua loquutus eſt. admirabilem enim atque inauditam Eccleſiæ reſtitutionem fore ſignificat, vt eam pii non ex naturæ ordine, ſed ex gratia Dei æſtiment. Nam quum de ea cogitant ſecum homines, inſtar ſomnii eſſe putant: quemadmodum etiam dicitur Pſalmo 126. Cæterùm non intelligit Eccleſiam plenè ad momentum re- *Pſal.126.1*

ſtituendam eſſe: ſunt enim multi progreſſus & longi huius reſtitutionis: imò etiam pro carnis ſenſu lenti: ſed oſtendit initium ipſum omnem ingenii humani captum ſuperare. neque tamen loquitur hyperbolicè: quia ſæpe videmus Eccleſiam parere, quæ prius grauida non videbatur. Imò cùm putatur ſterilis, prædicatione Euangelii redditur fœcunda: ita vt magnopere rem ipſam, vbi euenit, admiremur: quam incredibilem omnino eſſe antè iudicauimus. Hæc impleta ſunt aliqua ex parte, quum rediit populus è Babylone: ſed multò luculentius teſtimonium in Euangelio editum eſt, quo publicato, ſtatim varia ſoboles & numeroſa prodiit. Noſtris verò temporibus annon huius prophetiæ complementum vidimus? Quot enim liberos à triginta annis, quibus Euangelium prædicatum eſt, genuit Eccleſia? Annon Dominus ſuos hodie magno in numero vbique terrarum habet? Nihil igitur hîc prædictum eſt, quod non euidenter appareat. Miraculi gloriam illuſtrat ſimilitudine: nulla gens eſt quæ ſtatim in mundo extiterit. Nam paulatim conueniunt homines & numero augentur, & gentem ſuam propagant. Eccleſiæ verò longè alia ratio eſt, quæ ſtatim non vno tantùm in loco ingentem multitudinem parit. Summa eſt, Deum mirabiliter facturum, vt inſolito more innumeri Eccleſiæ filii ſimul & repentè naſcantur. Terram pro qualibet regione, vel pro incolis accipere licet.

9 AN EGO.) Quemadmodum ſuperiore verſu opus Dei magnificè extulit, ita nunc oſtendit incredibile hoc videri non debere, nec ambigendum eſſe de eius potentia, quæ omnem naturæ ordinem ſuperat: nam ſi cõſideramus quis loquatur, & quàm facile ſit ei præſtare quæ promiſit, haud ita ancipites hærebimus, quin protinus ſuccurrat mundi renouationem eſſe in eius manu, cui difficile non eſſet creare momento vno centum mundos. Nuper admiratione interpoſita extollere magnitudinem operis voluit: nunc verò ne quid pias mentes impediat vel moretur, ad reputandam ſuam virtutem hortatur: ac quò melius perſuadeat nihil tam arduum eſſe coram hominibus, quod nõ ſibi expeditum ſit, & arbitrio ſuo ſubiaceat, proponit in medium ea quæ ipſi quotidie cernimus: nam in partu muliebri admirabilem eius potentiam intuemur ac ſuſpicimus. Annon verò ſe Dominus multò admirabiliorem præbebit in augenda & multiplicanda Eccleſia, quę præcipuum eſt gloriæ eius theatrum? Nimis ergo malignè reſtringitur eius virtus, ſi minus creditur valere, vbi immediatè & quaſi palàm exerta manu per ſe agere volet, quàm vbi operatur per naturalia media.

10 LAETAMINI) Promittit lætum fore ſtatum qui mœſtus antea & lugubris erat: nam reſpicit Iſaias non ſuam ætatem, ſed exilii tempus quo aſſiduè gemebant pii, ac mœrore confecti propè deſperabant. Pios igitur omnes ad gaudium hortatur atque incitat, qui ſingulari affectu erga Eccleſiam ducuntur, nec quicquam habent optabilius eius ſalute. quo admonet non alios tanti boni conſortes fore, niſi quos pius Eccleſiæ amor & ſtudium ad expetendam eius liberationem ſolicitat: & quidem vbi contemptibilis eſt coram mundo, ſicuti Pſal. 102. dicitur, Quoniam diligũt
Pſal. 102. 15 manſueti tui lapides eius, & pulueris eius miſerebuntur. Ideóque addit, QVI LVGETIS: nam quia in exilio deformis & horrenda diſſipatio erat, nec quicquam ſalutis amplius ſperabatur, excitat pios, ac læto animo eſſe iubet, vel ſaltem ſe accingere ad gaudium. Atque hæc exhortatio promiſſionem quoque & plus quiddam continet. Nec enim tantum efficaciæ habuiſſet ſimplex promiſſio: ſed iſta ad vnum tempus duntaxat reſtringi non debent: nam tenenda eſt generalis regula, de qua iam ſæpius diximus. nempe iſtas promiſſiones à populi reditu vſque ad regnum Chriſti & cõplementum eius extendendas eſſe.

11 VT SVGATIS.) Hic verſus ſuperiori coniungi debet: nam Propheta exponit qualis gaudii materia futura ſit: quia ſcilicet infœlix ac miſer Eccleſiæ ſtatus in beatum & fœlicem mutabitur. Sugendi autem verbo ad teneros infantes alludit: acſi diceret, Fruamini matre veſtra cum bonis omnibus, atque à mammis eius pendeatis. Hîc verò pueris ſimiles facit pios omnes, cuiuſcunque ſint ætatis, vt meminerint infirmitatis ſuæ, ac Domini virtute confirmentur. Quamobrem diligenter hæc ſugendi & mulgendi metaphora notanda eſt. CONSOLATIONVM vocem alii actiuè, alii paſſiuè accipiunt: ego verò ſignificationem paſſiuam amplecti malo. Intelligit enim conſolationes quas accepit Eccleſia, quarum etiam liberos ſuos participes facit. Et certè ea gaudii materia, nulla maior aut amplior, nulla inſignior afferri poteſt. Idq́ue apertius liquet ex proximo membro, vbi additur delectatio in ſplendore gloriæ.

12 QVONIAM.) Proſequitur metaphoram ſuam: ac filios Dei comparat pueris infantibus qui in vlnis geſtantur, qui fouentur in ſinu matrum: cum quibus etiam luditur. Atque vt magis affectum ſuum erga nos exprimat Dominus, matri ſe comparat, cuius amor reliquos omnes vincit magno interuallo, vt alibi viſum eſt. Vult ergo nobis Dominus eſſe loco matris, vt pro moleſtiis, ludibriis, miſeriis, & angoribus quos ſuſtinuimus, nos delicatè tractet, ac veluti in ſinu foueat. PACIS nomine, fœlicitatem deſignat. In voce GLORIAE, repetitio eſt, qua ſignificat omne genus opulentiæ, vt nihil ad abſolutam & integram pacem deſit. Nam quum antè in deliciis agerẽt Gentes, refertæq́ue eſſent multiplici bonorum copia, diuitias omnes, & quicquid ad beatam vitam ſpectat piorum fore affirmat, ſicuti in mare decurrunt fluuii. Per continuũ verò defluxũ notatur perpetuitas: nã quia Deus fons eſt inexhauſtus, multũ eius pax differt à pace mũdi, quę ſtatim

defluit,

defluit, & cuius exareſcit fundus. Quoties ergo triſtē ac luctuoſum Eccleſiæ ſtatū videmus, meminerimus has promiſſiones ad nos quoque non minus quàm ad populum illum pertinere. Cùm ſint Domino fluuij pacis quos emittere vult in Eccleſiam ſuam, ne in mediis, atque etiam acerrimis bellis animum deſpondeamus: ſed in miſeriis & anguſtiis noſtris erigamus animos ac lætemur. Quòd autem nos quaſi infantes, non tanquam adultos homines, delectat, agnoſcere debemus conditionem noſtram, vt conſolationibus eiuſmodi contenti ſimus. Et certè ſingularis indulgentiæ ſignum eſt, quòd ita infirmitatem noſtram tolerat.

13 & 14 SICVTI VIRVM.) Mirū eſt Prophetam tantopere in hanc renouationem inſiſtere, cùm prius ſatis de ea dixiſſe videretur. Sed quia nec magnitudinem amoris & ardorem, quo Deus erga nos afficitur, exprimere, nec ſibi dicendo ſatisfacere poteſt, ideo repetit ſæpius atque inculcat. Quòd dicit gaudium illis fore ſuper Ieruſalem, bifariam exponere licet. Poteſt enim dici pios lætis animis fore, quum reſtitutam Eccleſiam videbunt: vel Eccleſiam, poſteaquā reſtituta erit, partibus ſuis functurā eſſe, vt filios ſuos exhilaret. Cui interpretationi ego potius adhęreo: quanquam vtraque conuenire poſſit. Prior quidē interpretatio vberior videtur: ſed quid voluerit Propheta, non quid magis arrideat, ſpectandum eſt. Deum quidē primùm facit lætitiæ authorem, & meritò: adiungitur tamen ſecundo loco Ieruſalem quaſi miniſtra. Cæterùm hoc profanis contemptoribus nō dicitur, quos nulla Eccleſiæ cura tangit, ſed qui pio ſtudio eius ſe filios eſſe declarant. Videndi verbo certā experientiam exprimit, ne de euentu fideles dubitēt: ſed vaticinium hoc plena certitudine amplexi Eccleſiæ orbitatem patienter ad tempus ferant. Similitudine hoc idem illuſtrat, oſſa eorum dicens recuperatura nouum vigorem, ſicuti herbæ emortuæ refloreſcunt. Oſſa verò nominat, quæ vt triſtis ſpiritus deſiccare, ita alacer & lætus replere & vegetare ſolet. Vehementem ergo & incomparabilem lætitiam deſignat: ac videtur alludere ad triſtitiā qua pij in exilio ferè contabuerant vt aridi, mortuíſq; hominibus ſimiles redditi eſſent. Eos ergo conſolatur Dominus, atq; florentem boniſq; omnibus abundantem Eccleſiā promittit. acſi oſſa ſicco carentia nouum vigorem recuperarēt: ſicuti herba quæ hyeme emortua videtur, quotannis germinat. Poſtea iterum vt fiduciam concipiant, aſſurgere ad Deum iubet, qui tunc patefaciet ſuum auxilium. Sequitur autem non ſemper cognitam fuiſſe Dei manum, ſed aliquādiu ignotam latuiſſe, acſi nullam ſuorum curam haberet. Nam in ſpecie videbatur ipſos abieciſſe, quum Daniel aliíque pij non minus quàm Zedechias in exilium abducti eſſent. Ergo vbi illuxerit ſerenitas, diſcrimen bonorum & malorum tale fore dicit, vt conſpicua ſit hæc manus, quæ prius quodammodo abſcondita erat: quia nō diſſimulabit amplius, nec impios graſſari ſinet, ſed apertè oſtendet quantam pro ſuis curam gerat. Ergo ſi ad tempus præualent, atque impunè graſſantur hoſtes: ſi negligi ac deſtitui omni auxilio videmur, ne deſperemus: quia veniet tempus quo ſe patefaciet Dominus, nóſque ab eorum iniuriis & tyrannide vindicabit. Pro.17.2 Dan.1.6

15 QVONIAM.) Hæc hypotypoſis eò ſpectat, vt quum pij ſceleratos homines in eorum miſeriis exultare, magíſque ac magis inſoleſcere vident, ne propterea deflectant à recta via, aut animum deſpondeant: nec enim ſolummodò voluit percellere impios qui nullis mouentur minis, omniáque ſubſannant: ſed pios conſolari vt ſe beatos eſſe ſentiant, quòd ſub tutela Dei ſint, nec propterea ſe adiungant impiis, quòd proſperè iis omnia ſuccedūt. His ergo potiſſimùm conſulit, vt Dei tutela & gratia contenti ſint. Cæterùm an extremum quoque iudicium comprehendat cū temporalibus pœnis, quibus iam impios perſequi incipit, ambigi poteſt. Ego verò non dubito quin illud quoque ſimul cum iis complecti velit, quæ ęterni iudicij tantummodò præludia ſunt. VENIET. Hoc fieri cœpit quum populo Babylonem abducto, hoſtes domeſticos vltus eſt Deus. Ex quo autem impletum fuit redemptionis tempus, armata manu impias gentes durius aggreſſus eſt, nec deſtitit alia etiam & varia ſui aduentus documenta ſubinde dare, quibus ſe electo populo præſentem oſtendit, atq; in igne venit ad iudicandos hoſtes. Tandem ſcimus eū vltimò venturum in igne, vt omnes impios vlciſcatur. Sed hic locus ad extremum iudiciū reſtringendus nō eſt, quin reliqua etiam complectamur. Quanquam has minas, vt paulò pòſt videbimus, peculiariter ſtringit contra laruatos Iudæos. Metaphoricæ verò hæ locutiones ſatis vſitatæ ſunt Scripturis: nec enim aliter horrendum hoc iudicium Dei animo comprehēdere poſſemus, quàm ſi Prophetæ ex rebus notis & vſitatis ſimilitudines adferrent. His autem ſenſus noſtros ſeriò afficere ſtudent Prophetę, vt vero Dei timore perculſi non æmulemur impios, quibus tam horribilis imminet vindicta. Vnde apparet quàm friuolæ & inutiles ſint ſpeculationes Sophiſtarum, qui de qualitate & ſubtilitate illius ignis diſſerunt, quum Scriptura eò tendat, vt horribile iudiciū Dei nobis ſub figuris demonſtret, quod alioqui nec cogitatione complecti, nec animo comprehendere poſſemus. Quod etiam melius liquet ex nomine Gladij, quia eadem eſt ratio. 2.Theſ.1 2.Pet.3.

16 QVONIAM IN IGNE.) Hîc nihil adfert noui: ſed tantummodò confirmat ſuperiorem ſententiam: ac formidoloſum hoc iudicium fore demonſtrat, ne quis rem leuis momenti eſſe putet. Illum igitur horrorem amplificat, vt metuant impij: pij verò ſe puros & caſtos conſeruēt, atque ab eorū conſortio ſe ſubducāt. Interea æquo animo ſuſtineāt iniuſtos & crudeles hoſtium impetus, donec armatus prodeat è cœlo vindex. Cladem verò denuntiat cunctis mortalibus, vt multa ſit cadauerum congeries. Et diſertè hoc addidit, quia paſſim regnaret impietas, ac pericu-

loſam tentationem pij ob fœlicitatem impiorum ſuſtinerent. Nam quę ingenij noſtri eſt leuitas, praua conſuetudine abduci nos ſinimus, & multitudo nos conturbat, acſi ad prohibendam Dei manum ſufficeret. prauum hunc metum corrigit Propheta: quia ſcilicet quò magis graſſabitur impietas, & maior ſceleratorum copia futura eſt, eò magis accendetur ira Domini, vt plures ac maiores ſtrages edat: nec impiorum turba & conſpiratio impediet, quin eodē exitio ipſos tollat.

17 QVI SANCTIFICANT.) Nunc hoſtes illos deſignat quibus Deum infeſtum fore docuit. Nam dubium eſſe poterat, exteróſne & profeſſos hoſtes notaret, an verò ſermonem dirigeret ad Dei contemptores, qui tamen electis & ſanctis permixti erant: apertè ergo falſos & degeneres Iudæos compellat: nec mihi dubium eſt quin priore loco hypocritas perſtringat: ſecundo autem vbi dicit, QVI comedunt carnem ſuillam, ſceleratos deſignet: hoc eſt, eos qui palàm & craſſiore licentia impij erant. Sanctificabant ſe hypocritæ, hoc eſt, falſas ſanctitatis laruas induebant: atq; hoc prætextu fallebant multos. PVRIFICABANT ſe in hortis, hoc eſt, variis ſuperſtitionibus ſe polluebant, quibus tamen ſe puros reddi coram Deo arbitrabantur. Alij ſine vlla diſſimulatione Deum religionémque omnem ſpernebant. Eſt igitur generalis ſententia, qua omnes impios, cuiuſcunq; generis ſint, comprehendit: nempe tam eos qui nequitiam ſuam apertè produnt, quàm qui variis integumentis tegunt & occultāt. Quod dicit, POST vnam in medio, quidam interpretes ſubaudiunt Piſcinam, acſi in medio horti repoſita eſſet aqua ſacra ad ablutiones. Sed non minus conueniet alter ſenſus, quia proprium ſibi quiſque Deum eligeret, ſuam quoq; arborem cuique fuiſſe ex multis.

18 NAM EGO OPERA EORVM.) Confirmat quod dixit ſuperiore verſu: nempe ſumendas eſſe pœnas de omnibus impiis, vt quanuis ad tempus eos impunè peccare ſinat Dominus, eos tamen pœnas aliquando daturos eſſe perſuaſi fideles, ab eorum exemplis abſtineant. Dominus hîc teſtatur ſe opera ipſorum videre & obſeruare, ac ſe aliquando re ipſa oſtenſurum neminē latere ipſius oculos poſſe. Alij intelligūt nihil ab impiis deſignari poſſe ſine permiſſu Dei: quę quidem ſententia vera eſt: ſed huic loco non conuenit. Nemo enim non videt hanc ſententiam coactam & a contextu Prophetæ alienam eſſe. Solùm enim confirmat quod prius dixit, hypocritas & ſceleratos tandem impunè euaſuros non eſſe, quia Deus omnia eorum facinora, inſtituta, & cogitationes animaduertit: nec quicquam tergiuerſando proficere, quaſi nunquam in iudicium trahendi eſſent. QVIA VENIT TEMPVS. Hoc etiam magis confirmat quod dictum eſt. Iam enim tempus appropinquare dicit, quo omnes gentes conuocabit, vt reiectis hypocritis & impiis, populum ex illis colligat, & ſibi adoptet. Iudæi efferebantur ſuperbia, omnéſq; alias nationes vt impuras deſpiciebant. Dominus autē eas ſe adoptaturum ſignificat, vt eius gloriæ ſint participes, cuius ſe indignos Iudæi præbent. Inſignis eſt hic locus, quo docemur Deum alicui populo obſtrictum non eſſe, quin eos eligat quos volet, reiectis incredulis quos prius ad ſe vocauit: ſicuti lucu-
n.10.19 lentè docet Paulus Rom. 10, & 11. vbi oſtendit nos veluti in vacuam poſſeſſionem veniſſe, poſt-
11.25. quam Iudæi ſua incredulitate reiecti ſunt. Hoc eis iam minatur Iſaias, Ne exiſtimetis Deum populis carere, quum defeceritis, vóſq; indignos reddideritis eius gratia. Alios enim habiturus eſt: ipſe verò iudicem ſe oſtendet, nec vos tanta licentia abuti tandem patietur. Venturos dicit, quia fidei conſenſu inſiti in Eccleſiam coaleſcent cum veris Iudæis, qui ab adoptione non deſciuerint: nam quia propinqui Deo erant Iudæi, Gētes quæ remotæ erant accedere ad eos oportuit, vt diſſidio ſublato fierent ſimul vnum corpus. VIDERE gloriam Domini, nihil aliud eſt quàm ea frui gratia qua Iudæos dignatus erat. Hoc enim ſpeciale illius gentis priuilegium fuit, vt gloriā Dei intuerentur, atque eius præſentiæ ſigna haberent. Nunc gentes quæ his bonis caruerant, viſuras dicit & conſpecturas illam gloriam: quia Dominus ſeſe omnibus patefaciet ſine exceptione.

19 ET PONAM.) Hoc dupliciter accipi poteſt, vel quòd Deus aliquod ſignum porrigat: vel aliquo ſymbolo aut teſſera ſuos inſigniat, vt ſalui euadant. Prior expoſitio magis recepta eſt: ſed nonnulli in ea pueriliter argutantur de ſigno crucis: alij verò ad prædicationem Euangelij referunt: vtrique meo iudicio hallucinantur. Videtur enim potius alludere ad id quod Moſes ſcribit factum eſſe in exitu & liberatione populi: atq; in Apocalypſi refertur, Quotquot ſignati fuerint
.12.13. à Domino, ſaluos fore, etiam quum ira eius graſſabitur per vniuerſum orbem: quemadmodum
oc.7.4 ii quorum ſignatæ erant poſtes in AEgypto, ſalui euaſerunt. Atque ita oſtendit neminē effugere poſſe irā Dei, præter electos, quibus ſignum & notam Dominus impreſſerit. In ſumma, Propheta amplificat quod iam dictum eſt de graui & dira vltione quā Deus ſumpturus erat de impiis. Omnes enim perituri eſſent promiſcuè, niſi Dominus aliquos nota ſua inſigniret. A communi igitur exitio totius gentis, exiguum aliquem numerum ſe reſeruaturum dicit. Atque hic verus Prophetæ ſenſus eſt: quemadmodum etiam alibi dixerat ſe quaſdam reliquias velut à communi
1.9.& incendio erepturum. Ex hac reſidua manu dicit quoſdam fore ſibi præcones ad celebrandum
.2. in Gentibus nomen ſuum: ſicuti videmus paucorum opera longè lateque promulgatā fuiſſe ſalutis doctrinam. THARSIS. Hoc nomine Ciliciam deſignat: atque totum littus maris mediterranei Iudææ oppoſitum comprehendit. Alij Africam & Cappadociā ſignificari putant: ſed priorem ſententiam magis amplector. Per LVD, nonnulli Lybiam: & alij Aſiam minorem intelligunt.

gunt.Per eos QVI trahunt arcu,Parthos:quoniam experti erant in arte ſagittandi.Per THVBAL & IAVAN,Italiam & Græciam:per INSVLAS verò,ignotas regiones deſignat.Nam Inſularum nomine,quicquid vltra mare erat,Iudæi ſignificabant:vt iam antea ſæpius dictum eſt. QVÆ NON AVDIERVNT. Significat ſpargendam eſſe notitiam Dei per vniuerſum orbem:nam Græci,Itali,Parthi,Cilices,aliíque populi nihil de pura religione & ſyncero Dei cultu audierāt: atque vniuerſus orbis profundiſſimis ignorantiæ tenebris demerſus erat.Notam ergo vbique terrarum fore gloriam Dei promittit. Subeſt autem emphaſis in nomine GENTIVM:quia tunc Dominus vni tantùm populo notus erat,nunc omnibus ſe patefecit.

20 ET ADDVCENT.) Hîc apertè exponit quod prius dictum eſt:nempe omnes qui euadent ac ſuperſtites erunt, quanuis ſint pauci numero,tamē ſacerdotes fore qui vndique victimas Deo adducent. Alludit autem ad veterem ritum Legis:tametſi notat diſcrimen quod inter iſtas oblationes,& veteris Legis ſacrificia futurum eſt. Nam inſtituit nouum ſacerdotij genus,& noua ſacrificia.Quemadmodum verò dixerat ſe omnes gentes collecturum, ita nunc oſtendit non inanem ſacerdotum,quos conſtituerat,laborem fore: quia Dominus proſperum ſtudiis eorū ſucceſſum dabit.FRATRES vocat,qui prius alieni erant:quia nouam coniunctionem reſpicit.quę conſtat fide.Scimus enim exteras gentes per fidem in genus Abrahæ inſitas eſſe. Quanquam alij diuerſum ſenſum eliciunt,quem non prorſus reiicio,Vbi Deus nouum populum ſibi ex alienis gētibus colliget, Iudæos qui huc & illuc fuerant diſperſi,aggregandos eſſe: quod etiam impletum eſt. Videtur tamen aptius hoc referri ad vocationem Gentium: quia tūc ſublato diſcrimine fraterna coniunctio eſſe cœpit inter omnes quos adoptare voluit Deus in filios.Abraham fuit pater vnius gentis,nec tamen omnes qui ab eo originem duxerunt ſecundum carnem,filij eius cēſentur: nā Iſmaelitæ & Idumæi reiecti ſunt. Tunc ergo demum pater multarum gentium factus eſt, *Rom.9.7.* cùm Deus cooptauit gentes,ac fœdere ſibi coniunxit,vt fidem Abrahę ſequerētur. Atque ita vi- *Ibid.4.17.* demus quorſum Propheta vocet nos Iudæorū fratres,qui prius alieni ab Eccleſia Dei fueramus. *& Gen.17.* quia falſos & reprobos fratres prius deiecerat ſuo loco.Notandus eſt hic fructus qui ſequitur ex *5.* piis laboribus eorum qui Domino operam ſuam impēdunt: nempe quòd à mortiferis erroribus ad Deum vitæ fontē adducant fratres ſuos. qua conſolatione animos ſuos erigere, atq; in ærumnis & moleſtiis,quas ferunt,ſuſtentare debent. Dominus ex ſuis neminem perire ſinit. Cùm itaque opera noſtra vti vult ad eripiendos fratres noſtros, fœlices & beati ſumus. EX OMNIBVS GENTIBVS. Significat nullum amplius diſcrimen inter Iudæos & Gentes fore. quia Deus ma- *Eph.2.14.* ceriam diruet, atque Eccleſiam conſtituet ex omnibus gentibus. Atque ita impletum eſt illud Dauidis de Chriſto, Poſtula à me:dabo tibi gentes hæreditatem tuam,& poſſeſſionem tuam ter- *Pſal. 2.8.* minos terræ. Cùm MONTEM SANCTVM nominat, accommodat ſe vſui & conſuetudini illius temporis:quia Deus Ieroſolymis in templo colebatur. Nunc diffuſum eſt vbiq; templum:quia puras ad Deum manus tollere vbique licet, nec iam vllus habetur locorum delectus. Oblatio- *1.Tim.2.8* num quoque mentionem facit,& ſacrificiorum quæ in templo fiebant:quanquam ſacrificia quę nunc offerenda ſunt, à priſcis illis longè differant. Sed Prophetas à rebus vſitatis ſimilitudines mutuari neceſſe fuit: ſicuti iam ſæpius dictum eſt. Prius animalia & pecudes pro victimis erant: at Apoſtoli aliíque ſacerdotes Chriſti,homines ipſos mactarunt,viuúmque ſacrificium Deo per Euangelium obtulerunt. Paulus hoc ſe ſacerdotio functum teſtatur,quum gentes mactauit gla- *Rom.15 16* dio Euangelij,vt fierent oblatio acceptabilis Deo,ſanctificata per Spiritum ſanctum. Non eſt igitur ſacerdotium legale,nec Papiſtico ſimile,quo Chriſtum immolari dicūt:ſed Euangelicum, quo mactantur homines,vt renouati Spiritu, Domino offerantur.Quoſcunque ergo lucrifacere poſſumus Chriſto,eos in ſacrificium offerimus,vt toti Deo conſecrentur. Sacrificat etiam vnuſquiſque quum ſe deuouet & addicit Deo, atque integrum obſequium illi offert.Hanc enim hoſtiam Paulus etiam Rationalem vocat. Ita vocationis noſtræ finis oſtenditur, vt abſterſis pollu- *Rom.12.1.* tionibus,& nobis mortui, nos colendæ ſanctitati addicere diſcamus. IN EQVIS ET QVADRIGIS. Quidam hîc allegoriam quærunt:atque Prophetam ideo ADDVCENDI verbo vſum putāt, quòd Euangelium non cogat metu homines,ſed blandè potius alliciat,ita vt ſponte ſe conferant ad Deum,ac properent alacriter hilari conatu.Ego verò ſimplicius hunc locum accipio. Quia enim ſubire poterat hæc dubitatio in animos multorum, Quî fiet vt homines è tam longinquis regionibus ad nos accedant? reſpondet, Equos,quadrigas,& vehicula defutura non eſſe. Nam omnia adminicula Dominus in promptu habet,vt iuuet ſuos,atque ad propoſitum finem perducat.Cæterùm non repugno quin Euangelium poſſit vehiculum dici, quum nos ad ſpem vitæ æternæ vehat:ſed mihi ſimpliciter videtur innuere Propheta,nihil obſtaturū Deo,quo minus colligat Eccleſiam ſuam:& ſibi præſtò fore adminicula, ne quis ex electis quos vocauerit, in medio curſu deficiat.

21 ADEO'QVE.) Amplificat id quod iam pronuntiauit de inſolita Dei gratia. Colligendam enim Dei Eccleſiam ex populis omnibus ſignificauerat,ita vt ſuperatis omnibus impedimentis & moleſtiis,longinquæ etiam nationes accederent.Nunc verò lōgius progreditur: nec enim ſolummodò cooptandas à Deo gentes,ſed etiam in ſummum honorem euehendas eſſe docet. Iam

magnus erat hic honor, quòd immundæ & ſpurcæ gentes cenſerentur in ſacro populo : nunc verò longè admirabilius eſt,quòd in ſummum dignitatis gradum euehuntur. Hinc apparet longè
Exod.28.1 aliud eſſe ſacerdotium ſub Chriſto quàm ſub Lege fuit. Nam ſub Lege,vna tantummodò Tribus ad ſacerdotium admittebatur:Gentes,vt immundæ,prohibebantur ab ingreſſu templi,tantum aberat vt iſto ſacerdotio fungi poſſent:nunc verò omnes promiſcuè admittuntur.Nonnulli generaliter exponunt hunc locum,Quòd Gentes ſacerdotes erunt,hoc eſt,ſeipſas offerent Deo:
1.Pet.2.9. ſicuti paſſim Scriptura fideles omnes Regale ſacerdotium vocat. Sed videtur peculiariter deſi-
& Apoc.1. gnare miniſtros & doctores,quos etiam ex Gentibus elegit Dominus, atque inſigni huic mune-
6. & 5.10. ri, hoc eſt, prædicando Euangelio deſtinauit : quemadmodum Lucam, Timotheum,& ſimiles, qui ſpirituales victimas Deo per Euangelium obtulerunt.

22 NAM SICVT.) Hîc promittit talem Eccleſię inſtaurationem fore vt perpetuò duret.Vereri enim multi poterant,ne poſtea iterum laberetur. Firmum ergo deinceps ſtatum fore ſignificat,poſtquam ſemel à Deo reſtituta erit. Itaque hîc magnifica duo beneficia recenſet, inſtaurationem ſcilicet,ac perpetuitatem.Quum loquitur de COELIS nouis,& TERRA noua,reſpicit
Heb.8.8.13 ad regnum Chriſti,à quo omnia renouata ſunt:ſicut Apoſtolus ad Hebr.docet.Hæc autem nouitas eò ſpectat, vt perpetuò vigeat hic florens ac felix Eccleſiæ ſtatus. Quod enim vetus eſt,ad interitũ tendit:quæ inſtaurãtur & renouantur,diuturniora eſſe debent.Promiſerat Deus, quandiu Sol & Luna ſtarent in cœlo,teſtes fore æternæ ſucceſſionis, ne poſteritas Dauidis intercide-
Pſal.89.37 38. ret. Sed quia interruptio quædam ex perfidia populi & ingratitudine contigerat,inſtauratio per Chriſtum facta vaticinium illud verè ſanciuit.Meritò itaque Iſaias, Suboleſcent, inquit, vobis filij, & filiis nepotes : & quemadmodum ſtabiliet Deus mundum, vt nunquam intereat : ſic Eccleſiæ perpetua erit ſucceſſio, vt per omnes ætates prorogetur. In ſumma,exponit quod prius dixerat de renouando mundo:ne quis hoc ad arbores, aut beſtias, aut ſyderum ordinem pertinere putet:nam ad interiorem hominis renouationem referri debet. Veteres hallucinati ſunt,quum exiſtimarunt hæc ad extremum iudicium præciſè ſpectare,nec cõtextum Prophetæ,nec authoritatem Apoſtoli ſatis perpenderunt.Quanquam nõ nego eouſque pertinere, quia non antè ſperanda eſt rerum perfectio,quàm Chriſtus mundi vita apparuerit:ſed initium facere altius oportet,ab ea ſcilicet liberatione qua ſuos Chriſtus regenerat, vt ſint nouæ creaturæ, ſicuti dicitur
2.Cor.7.1. ſecundæ ad Corinthios capite ſeptimo.

23 ET ACCIDET.) Iterum docet Propheta quale diſcrimen futurum ſit inter ſpiritualem Dei cultum,qualis erit ſub regno Chriſti,& carnalem qui ſub Lege fuit. Singulis mẽſibus in nouilunio ſacrificia offerebantur. erant ſabbatha, aliiq; feſti ac ſolennes dies, quos diligenter obſeruabant. At ſub regno Chriſti perpetua erit & continua ſolennitas : nec enim fixi ſunt & ſtati ſacrificiorum dies,quibus eũdum ſit Ieroſolymam,aut quicquam hîc vel illic offerendũ : ſed noſtræ oblationes,feriæ, & lætitiæ continua ſerie velut ex die in diem perpetuantur. Interea alludit ad veterem ſacrificiorum morem,vt iam ſæpius vſitatum eſſe Prophetis diximus. Vult ergo
1.Petr.2.5. Dominus ſibi pura ſacrificia quotidie offerri,non ſtatis temporibus, nec qualia ſub Lege olim aut hodie apud Papiſtas,qui vel ſtultè incumbũt ſuis cæremoniis,acſi piacula eſſent ſcelerũ:vel
Ioh. 4.23. Chriſtũ mactare ſceleratè audent:ſed ſpiritualia,vt puro & ſyncero cultu veneremur Deum & adoremus.Quòd nonnulli hinc abrogationem Legis & veterum cęremoniarum probare volunt, mihi ſatis firmum non videtur. Certum quidem eſt legales illos ritus ſublatos eſſe, atque hinc colligi poteſt : ſed ad probationem huius rei aliis firmioribus locis vti vellem. Subeſt enim hîc
Heb.4.9.10 duntaxat antitheſis inter Sabbatha & feſtos dies,qui celebrabantur ſub Lege,& Sabbathũ quod nobis hodie continuum eſt.

24 ET EGREDIENTVR.) Non ſunt hîc quærendæ ſubtiles & argutæ interpretationes:ſimpliciter enim admonet eos qui in Eccleſiam cooptati fuerint, circuncirca horrendam Dei vltionem viſuros. Quanquam ſubeſt inter calamitatis anguſtias & liberum exitum tacita antitheſis:acſi diceret, Ex tenebricoſo ergaſtulo vbi cõſtricti erant, prodituros rurſus in lucem.Non intelligit has ſtrages fore in cœtu fideliũ:hoc enim fœlicitatem Eccleſiæ valde imminueret,in qua omnia lætitiæ & gaudij documenta à Deo eduntur : ſed quemadmodum prius de perpetua gloria loquutus eſt, qua illuſtrabit ſuos, ita nunc denuntiat pœnas quibus afficiet improbos, vt pij magis ſe in timore Dei contineant. Quòd igne cruciandos dicit, nuper metaphoricam eſſe loquutionem admonui:idq; ex membro adiuncto apertè liquet.neq; enim fingẽdi ſunt è terra vermes,qui infidelium corda arrodãt.Simplex ergo ſenſus eſt, Impiis malã conſcientiam inſtar carnificis fore,qui abſq; fine eos diſcruciet, tormentúmq; illis paratũ eſſe quod alia omnia ſuperet. deniq; diũ & horribilẽ in modũ pauidos & irrequietos fore : acſi vermis cor alicuius hominis roderet,aut exederet ignis,nec tamẽ ita exeſus interiret.Porrò quia nũc impij ſummo in honore habẽtur,atq; pios velut ex alto deſpiciunt,horrendã mutationẽ denuntiat : quia cũ extremo cruciatu ignominiam quoq; ſummam ſuſtinebunt:ſicuti par & æquum eſt, quibus contẽptui & ludibrio fuit Dei gloria,eos probris omnibus obrutos Angelis & toti mundo abominabiles reddi.

FINIS.

JNDEX SENTENTIARVM ET LOCORVM INSIGNIVM QVI IN HOC OPERE continentur.

Prior numerus caput, poſterior verſum deſignat.

A

Abalienantur multi à chriſto ob crucis ſpectaculum 53.5
abalienari ab eccleſia quàm miſerum & exitiale 21.11
abalienati homines à deo miſerrimi 1.26
Abducti à lacte pro indocilibus 28.9
Abnegatio noſtri neceſſaria 55.7
Abraham cur dei amicus dicitur 41.8
abrahã è Chaldæa à Domino eductus 41.2
abraham quondam idololatra 29.22
abraham quando multarum gentium pater factus ſit 66.20
abraham non ſemel redemptus 29.22
abraham cur iuſtitia dicitur 41.2
abraham quomodo Iudæos neſcire dicitur 63.16
abrahæ vocatio 51.1
abrahæ exemplum quatenus imitandum 57.5,& 66.3
Abſtinentiam carnium vnde papiſtæ commendari putent 22.13
Abundantia rerum luxuriei coniuncta 5.11
abundantia ſuperbiam & ſaturitatem parere ſolet 21.2
abundantia homines interdum excæcat 35.2
abundantia impiorũ miſera 3.1,& 35.6
Acceptio perſonarum iudicibus noxia 1.23
acceptio perſonarum in deo nulla, vide Deus acceptor perſonarum nõ eſt
Achaz quoties cum palæſtinis conflixit victus 14.29
achaz oblatum à domino ſignum proteruè reſpuit 7.12
achaz regis contumacia & ingratitudo ibidem
Adami & chriſti diſcrimen 65.25
Admiratio quomodo deo tribuitur 59,16
Adoratio duliæ figmentum papiſticum 2.8
Adulatio damnatur 19,11.& 42.3
adulatio à paſtoribus aliena eſſe debet 30.10
Aegyptus vrbibus abundans 19.18
ægyptus idolis ac ſuperſtitionibus valde addicta 19.1
ægyptus omnium artium liberalium officina haberi voluit 19.3
ægyptus à chriſto liberata 19.19
ægyptus quomodo pretium redemptionis eccleſiæ 43.3
ægypti excidium prædicitur 19.1
ægyptii falſa perſuaſione prudentiæ inflati cæteros omnes vt barbaros faſtuoſè deſpiciebant. 19.3
ægyptii cæteris gentibus molliores & magis delicati 19.16
ægyptii quando cum aſſyriis concordes 19.23
ægyptiorum bellum continuum cum aſſyriis ibidem
ægyptiorum inſania quo ſenſu deo tribuitur 19.14
ægyptiorum ſuperbia 19.1.5
ęgyptiorum ad deum cõuerſio 19.19, & 21
ægyptiorum & chaldæorum collatio 52.4
æmulatio fons diſcordiarum 11.13
Aethiopia quomodo pretium redemptionis eccleſiæ 43.3
Affectus fidelium, vide Fidelium affectus
Afflictiones omnes peccatis noſtris imputandæ 1.19,& 64.4, & 65,20.25
afflictiones à deo 5.26,& 10.5,26,& 13.1,& 14.5, & 16.4, & 18.3, & 19.1, & 21.1,& 22.5, & 23.8, & 24.6, & 29.3, & 41.25, & 42.24, & 45.7, & 47.6, & 51.17.20, & 60.10, & 62.8, & 63.6
afflictiones variæ 42.25,& 43.1
afflictiones quomodo breues & momentaneæ 51.14.& 54.7.9,& 63.18
afflictiones cur diuturnæ 24.22,& 32.14.
afflictiones interdum graues 51.21
afflictionum fructus & finis 10.18.20, & 19.22, & 21.11, & 22.12, & 25.3, & 26.9.10, & 16.20, & 27,7.9,& 29.19, & 35.1,& 38.13.17,& 40.31,& 41.17, & 48.10,& 59.15
afflictionum vis 9.1
Agricultura dei donum 28.29
Alacritas piis neceſſaria 43.22.& 56.6
alacritas in liberalitate imprimis requiritur 23.18
alacritas fidelium 40.31
Alexãdri magni inſana cupiditas 5.9
alexandri hiſtoria 45.4
Alexandriæ vetuſtas & opulẽtia 19.13
alimenta duobus modis hominibus adimuntur 3.1
alma pro virgine 7.14
altare pro dei cultu 19.19
altare noſtrum chriſtus 56.7
altare vnum duntaxat cur deo conſecratum 1.29
altare ieroſolymitanum cur cæteris ſanctius, imo ſolum ſanctum 17.8
altitudo vide Superbia
amath vrbs vbi ſita 36.19
ambitio damnatur 5.8,& 22.18,& 39.5
ambitio ezechiæ 39.2
ambitio eorum qui regem multis ditionibus imperantẽ appetũt quàm ſtulta & damnoſa ſit 8.7,& 19.4
amicitia cum profana & impia gẽte quatenus colenda 30.1
Amor fraternus ex pietate manat 19.23
Amos prophetæ vaticinium de captiuitate decem tribuum 7.8
amoz iſaiæ pater In præfa.
anabaptiſtarum anarchia 2.4.& 60.10
angeli miniſtri dei 6.7,& 37.36.
angeli cur ſeraphim dicuntur 6.2
angeli cur virtutes & poteſtates vocentur 37.36
angeli dei maieſtatem ferre nequeũt 6.2
angelorum munus 63.9
Angli pharetrati in bellum prodeunt 5.28
angli quales in bello 13.17
angulus pro præcipua ædificii parte qua tota moles ſuſtinetur 19.13,& 28.16
anima pro ventriculo in quem cibus ingeritur 5.14
animæ humanæ præcipuæ partes 26.9
animarum immortalitas 57.2
animalia cur hominibus noceant 11.8 & 65.25
animus duplex & fallax vide Hypocriſis
animi tantum in nobis eſt quantum à deo conceditur 31.17
anni mercenarii 16.14,& 21.16
antichriſtus virtute verbi tollendus 11.4
antichriſti nomine totus eius regni ſtatus comprehenditur 14.18
antichriſti potentia paulatim labitur 14.3
antiquitas iſraelis vnde æſtimanda 44.7
antiquitatis iactatio reprehenditur 19.11,& 65.7
antiquitatis prætextu errores non fouendi 65.7
antiquitati quantum tribuendum ibidem
antuerpiæ inſtitores ditiſsimi 23.8
apoſtoli quomodo prophetarum vaticinia vſurpare ſoleant 9.2
apoſtoli in citadis ſcripturæ locis liberiores 28.16
apoſtolorum mos 64.3
aquæ pro ſpiritu ſancto 44.3
aqua pedum pro vrina 7.20

AA.

aquæ vſus in hac vita quàm neceſſarius 12.23
Aquilæ ſenectus 40.31
Aquilo pro iudæis 14.31
Arabiæ clades prædicitur 21.13
arabes num iudæis infeſti 21.15
Arabum fuga miſera 21.14
Arca fœderis præſentiæ dei ſymbolum 37.26,& 46.2
Arca domini quō adorabatur 46.2
Arcuum vſus in bello orientalibus frequens 5.28
Ariel pro ieruſalem 29.1
Armamentarium in iudæa 22.8
Ar-moab appellatiuè ſumptum 15.1
Aroer nomen regionis 17.2
Arrogantia omnibus hominibus ingenita 48.7
arrogātia quā deo abominabilis 10.9
arrogantia impiorum, vide Impiorū ſuperbia
Ars diuinationis damnatur 19.12
Artes magicæ deteſtandæ 6.7
artes omnes dona dei 28.29
artes mechanicæ quàm vtiles 3.2
אשם pro peccati victima 53.10
אשר pro id eſt, 37.21
אשר pro quia ibidem
אשר pro cauſali particula 49.24
אשר pro rationali particula 41.9
אשר pro nota ſimilitudinis 17.9
Aſſyrius pro chaldæis 52.4
aſſyrius cur baculus furoris dei 10.5
aſſyrii exercitus ex variis populis cōflatus 8.9
aſſyrii ſuperbia 10.9.12
aſſyrii fluuio rapido cur ſimiles 7.8
aſſyrii cur nouaculæ cōferuntur 7.20
aſſyrii quando cum ægyptiis concordes 19.23
aſſyrii præcipui eccleſiæ hoſtes 30.27
aſſyriorum crudelitas 30.31
aſſyriorum ad deū conuerſio 19.23.24
aſſyriorum exitium prædicitur 30.27.28,& 33.1
aſſyriorum exercitus angeli manu deletus 37.36
aſſyriorū exercitus quomodo interierit ibidem
aſſyriorum monarchia variis nationibus conſtabat 8.9,& 17.12
Aſtrologia iudiciaria à quibus orta 19.12,& 44.25
aſtrologia vana damnatur 47.14
aſtrologia num prorſus damnanda 19.12,& 44.25
Athanaſii dictum 14.16
Auaritia damnatur 1.23,& 5.8.23,& 33.15,& 57.17
auaritia à Deo maledicta 5.10
auaritia iudicibus quàm noxia 1.23
auaritia babyloniorum 14.3
auaritia paſtorum damnatur 56.10
auari euangelio chriſti patefiunt 32.7
Audientia qualis verbo dei præſtanda 65.12,& 66.2
auditus pro reuelatione 28.22
Auguſtini locus 6.4,& 39.5,& 42.4,& 54.13
Aulicorum aſſentationes 19.11
Aurem à domino aperiri quid 50.5
Aurum & argentum poſsidere per ſe minimè malum 2.6
Auxilia impiorum inania, vide Impiorum auxilia

B

Babylon vbi ſita 14.23
babylon cur aurata vel auraria ibidem
babylon decor regnorum 13.19
babylon cur montis nomine deſignatur 13.2
babylon cur orbis nomine ſignificatur 13.11
babylon ob idololatriam à deo punita 21.9
babylon bis ſubacta 13.12
babylon ſubacta à Perſis nomen ac dignitatem celeberrimæ vrbis obtinuit 13.12
babylonis captiuitas velut ſpecies diuortii fuit 50.1,& 54.5
babylonis excidium prædicitur 13.1,& 47.9
babylonis excidium cētum annos antequam eueniret ab iſaia prædictum 21.2
babylonis excidium à deo 21.1,& 48.14
babylonis repentina clades 21.4
babyloniorum clades quomodo atrociſsima 13.12
babylonis clades quomodo à Iudæa venit 21.1
babylonici exilii captiuitas cur diluuio confertur 54.9
babylonis monarchia omnium potētiſsima 13.11,& 14.26,& 47.5
babyloniorū monarchia tyrānica 14.5
babylonicum exiliū tenebris & morti confertur 9.2
babyloniorum auaritia 14.3
babyloniorum delitiæ in horrorem verſæ 21.4
babyloniorum rex cur communi humatione priuatus 14.19.20
babyloniorum ſuperbia 47.7
babyloniorum ſuperbia violentiæ & crudelitati coniuncta 13.11
Baculus iræ dei aſſyrii 10.5
Balteus regium erat inſigne 22.21
Bel idolum chaldæorum 46.1
Bellum per ſe damnandum non eſt 2.4,& 3.4
bellum legitimum pax eſt quæſita 3.4
bellum aduerſus babylonios ſæuum & immane 13.12.16
Bella ex dei ira oriuntur 32.17
Benedictio pro exemplo vel ſpeculo benedictionis 19.24
benedictio omnis ſoli deo accepta ferenda eſt 65.23
benedictionem facere quid 36.16
benedictiones quàm multæ & variæ in regno chriſti 65.23
Beneficentia commendatur 23.18,& 57.1,& 58.7
Bonitas dei vide Dei bonitas
Bonum ſummum deo adhærere 64.6
bona omnia à ſolo chriſto petēda 11.2
boni ſemper malis admixti 2.4,& 8.14,& 26.2,& 6.11
bonorum rariſsimus numerus tempore iſaiæ 26.2
Boſra primaria vrbs idumæorū 34.6
Brachium pro opere 48.14
brachium pro virtute 33.2,& 51.5,& 59.16,& 62.8,& 63,12
brachii & ſalutis diſcrimen 33.2

C

Cæcitas quæ expetenda 42.16
cæcitas quæ fugienda 42.18
cęcitas iudæorum, vide Iudæorū cæcitas
Cæremoniæ ad quid inſtitutæ 1.13
cæremoniæ quales neceſſariæ 1.11
cæremoniæ per ſe inanes & frigidæ 66.2
cæremoniarum vſus 1.11
cæremoniarum abrogatio 2.3
Cain pœnitentia 26.11
Calix furoris bifariam accipitur 51.17
Caluitium & ſaccus pœnitentiæ ſigna 22.12
Canticum meretricis 23.15
canticum nouum quid 42.10
captiuitas pro captiuorum cœtu 20.3
Capitum inepta ſectio 4.1.14,& 10.33,& 14.28,& 24.17,& 46.1,& 53.1,& 58.1.& 64.1
Carbo cur ori iſaiæ admotus 6.7
Carmel locus ferax & vber 10.18,& 33.15
Caro pro imbecillitate & fragilitate 31.3
Carnium abſtinentiam vnde papiſtæ commendari putent 22.13
Carthago tyri colonia 33.1.4
Caſtigatio vide Afflictionum fructus
Cauda pro pſeudoprophetis 9.15
Chaldæa cur deſerti nomine deſignatur 21.1
chaldęi quomodo præſcriptum à deo modum excedere potuerint 47.6
chaldæorum ſeueritas & immanitas 5.29,& 52.4
chaldæorum & ægyptiorum collatio 52.4
Chamos idolum moabitarum 15.2
Charitas nulla vbi ſpiritus dei non eſt 58.6
charitas non viget vbi non eſt dei amor ibidem
charitatis officia 58.10
Charra vrbs 37.12
Chriſtus deus æternus 2.4,& 6.1.10,& 8.14,& 9.6,& 25.9
chriſtus verus homo 7.15,& 11.2.& 42.1,& 53.11
chriſtus admirabilis 9.6
chriſtus quō i eccleſia adoratur 60.14

chriſtus altare noſtrum 56.7
chriſtus legis anima 29.11
chriſtus pacis author 57.19
chriſtus ſolus author & magiſter iuſtitiæ 53.11
chriſtus eccleſiæ caput 54.1
chriſtus conſiliarius 9.6
chriſtus cur dauid & filius dauidis dictus 37.35,& 45.1
chriſtus fidelium doctor & magiſter 55.4,& 61.1
chriſtus verus dei filius 9.6
chriſtus cur immanu-el dictus 7.14, & 8.10
chriſtus totius mundi iudex 32.6,& 45.23
chriſtus lapis angularis 28.16
chriſtus lapis probationis ibidem
chriſtus quomodo lapis offenſionis 8.14.15,& 28.16
chriſtus lux fidelium 42.6
chriſtus dei & hominum mediator 8.10,& 19.20,& 37.35,& 49.8,& 53.5.12,& 63.17,& 65.24
chriſtus medicus animarum 53.4
chriſtus ad quid à deo miſſus 42.7
chriſtus cõtumeliis & libidini impiorum expoſitus 53.9
chriſtus cur pater ſeculi 9.6
chriſtus omnis creaturæ primogenitus 37.26
chriſtus princeps pacis 9.6
chriſtus promittitur 11.1
chriſtus toti mundo promiſſus 2.4, & 42.6,& 55.5
chriſtus ex maria virgine promiſſus 7.14
chriſtus vbi quærendus 16.5
chriſtus vnicus redemptor 35.10
chriſtus optimum ac potius vnicum piis refugium eſt in rebus aduerſis 32.2
chriſtus rex populi dei 52.13
chriſtus rex æternus 9.7
chriſtus ſcopus omnium prophetarũ 29.11
chriſtus promiſsionũ dei ſcopus 42,1
chriſtus eccleſiæ ſuæ ſeruator 62.11
chriſtus quomodo dei ſeruus 42.1,& 43.10.& 53.11.& 55.5
chriſtus ſol iuſtitiæ 25.7.& 60.3
chriſtus eccleſiæ ſponſus 62.5
chriſtus pauperũ tutor & vindex 11.4
chriſtus quomodo via,veritas & vita nominetur 49.6
chriſtus victor in media morte 53.8.12
chriſtus ſuorum vindex 16.5
chriſtus quando cœperit 40.1
chriſtus loquens introducitur 49.1
chriſtus etiam quatenus homo iuſtificat 53.11
chriſtus ſẽper eccleſiæ præfuit 63 16
chriſtus non ſibi ſed ſuis regnat 11.6
chriſtus cur coram pilato tacuit 53.7
Chriſti aduentus prædictus 9.6.7
chriſti aduentus humilis 42 2
chriſti authoritas 42 7
chriſti dona in eccleſiæ vtilitatẽ collata 11.2
chriſti elogia 9.6
chriſti inuicta fortitudo 42.4
chriſti gloria abſcondita 52.14
chriſti gloria non hominum ſenſu æſtimanda 53.2
chriſti gratiæ fructus 35.2
chriſti humilitas ac ſubmiſsio 7.15.& 42.2,& 52.14
chriſti ad tempus ignorantia 7.15
chriſti imperium in quo ſitum 49.2
chriſti erga ſuos indulgentia 42.3
chriſti innocentia 53.9
chriſti magnificentia 53.17
chriſti manſuetudo 42.3
chriſti manu deus ab initio ſuis opem tulit 19.20
chriſti miniſterium nõ infructuoſũm 42.4,& 53.10
chriſti mors nobis cauſa & fons vitæ 53.8
chriſti mortis fructus 53.5.11
chriſti nomen iſraeli tribuitur 49.3
chriſti nomen perperam papiſtæ iactant 55.4
chriſti obedientia 53.7
chriſti regnum æternum 9.7,& 16.5
chriſti regnum inuitis omnibus hoſtibus excitatum & ſtabilitum 29.22
chriſti regnũ cur extremitas dierum nominatur 2.2
chriſti regnum in ſpeciẽ humile 53.2
chriſti regnũ nõdum impletum 60.18
chriſti regnum pacificum 2.4
chriſti regnum ſpirituale 11.2.4.14, & 16.5,& 42.1,& 56.7,& 60.2,& 61.6,& 62.6
chriſti regni initia 53.2
chriſti regni magnificentia 24.23
chriſti reſurrectio 52.14,& 53.8
chriſti mira perſpicacia 11.3
chriſti inuicta potentia 9.6
chriſti principatus 9.7
chriſti vrebi efficacia 11.4
chriſti legitima vocatio 42.6
chriſti vocatio qualis 49.1
chriſti & reliquorum hominum diſcrimen 9.6,& 11.3
chriſti & regum huius mundi diſcrimen 42.2,& 49.2
chriſto genu flectere quid 45.23
chriſto omnia ſubiecta 14.2,& 45.23
chriſto omnes egent 53.1
Chriſtianiſmus in toto papatu nullus 33.2
chriſtianorum feriæ 66.23
chriſtianorum mores 11.6
Chryſoſtomi locus 5.8,& 53.8
כי particula augendi vim habet 32.13
כי aduerſatiue ſumptum 12.1,& 14.1.& 43.22
כי affirmatiuè ſumptum 1.30,& 2.6
כי particula interdum exegetica 1.29, & 40.2,& 45.23
כי particula exceptiua 39.8
כי pro cauſali particula 54.4
כי pro vt 36.1
Cilicia Hebræis tharſis dicitur 33.
cilicia tyro oppoſita 23.
Cinerem paſcere quid 44.2
Circunciſionis vſus 52.1
Ciuitas dauidis 22.9,& 33.2
ciuitas iuſtitiæ quæ dicatur 1.2
Clades babyloniorum quomodo atrociſsima 13.1
Claues regni cœlorum quæ 22.2
clauium traditio pro ſigno poſſeſsionis ponitur ibidem
Cœlibatus perpetuum votum in Papatu temerarium 19.2
Cœlum vt cortina expanſum 40.2
cœlum quomodo ſedes dei 66.
cœli noui 65.2
cœlos diſrumpere quid 63 1
Concordia fraterna cõmendatur 11.
concordia quibus conditionibus appetenda 19.1
concordia fraterna ex pietate manat 19.23
Confeſsio fidei fructus 26.1
confeſsio externa ad verum dei cultũ neceſſaria 17.1
confeſsio auricularis à Papiſtis conficta 38.1
Cõſciẽtia bona quàm neceſſaria 58.
conſcientia mala ſemper iudiciũ defugit 31.
cõſciẽtia mala ſẽmper turbulẽta 32.1
cõſcientia papiſtarum , vide Papiſtarum conſcientia
conſcientiæ ſopitæ quomodo expergefaciendę , vide Impii quomodo tractandi
Conſilia erratica vnde oriantur 8.1
Cõſilia impiorũ, vide Impiorũ cõſilia
Cõſolatio in quibus locũ habeat 40
cõſolatio vnde petenda 37.2,& 40.8 & 50.4.11, & 51.8.16, & 52.9, & 57.18.& 66.11
Conſpiratio in bonam partem ſumpta 8.1
conſpirationes Papiſtarum 44.1
Conſuetudo ſuperſtitionum mater 8.11.& 65.3
Continentię donum nõ vulgare 19.2
Cõtumacia malorũ omniũ cauſa 6.1
contumacia iudæorum, vide Iudæorum contumacia
Conuerſio eſt quaſi reſurrectio ab æterna morte 19.2
Cordis integritas requiritur 29,13,& 38.3
Crapula damnatur 5.11.22,& 22.13,& 28.1
Creatio noua ſpiritualis 19.25,& 2 11,& 37.26.& 43.1.15.21,& 44.2.21 24.& 51.13,& 54.5 & 64.7,& 66.22
creationis noſtræ finis 29.2
Creaturę omnes dei imperio ſubiacent 11.1
creaturæ omnes quodãmodo armãtur in vltionem 13.1
Crudelitas ſemper coniun

c̃ta 51.23
Culpæ & pœnæ remiſsio 19.22,& 43.25,& 48.9,& 53.5
culpa remiſſa cur deus pœnam nonnunquam infligit 33.24
Cultus externꝰ requiritur à deo 45.23
cultus dei, vide Dei cultus
Curioſitas vitāda 6.4,& 19.13.& 34.16
Curruum vſus olim duplex 22.6
Cyrus multò antequam naſceretur nominatus 44.28
cyrus quomodo à deo vocatus 48.15
cyrus quomodo deo paruerit 41.25
cyrus quaſi mercenarius miles 43.14
cyrus quomodo deo charus 48.14
cyrus cur meſsias dictus 45.1
cyrus quō ieruſalem extruxerit 45.13
cyrus maximis vitiis laborauit 48.15
cyrus num religionē mutauerit 45.1
cyri proſperitas à deo 48.15

D

דבר pro decreto 2.1
Dęmones cur loca deſerta captēt 13.21
Damaſcus metropolis ſyriæ 7.8
Damaſci excidium prædicitur 17.1
Darius dei miniſter 21.9
darius per leonem deſignatus 21.7.8
darius iudicii dei præco 21.9
Dauid typus chriſti 37.35,& 55.3.4
dauid cur ſeruus dei dicatur antequā naſceretur 44.1
dauidis nomen cur interdū pro chriſto ponitur 2.4
Dauidis vrbs quid 22.9
Demoſthenis locus 47.3
Deſertum maris pro Chaldæa 21.1
deſerta pro locis paſcuis 63.13
deuotio ſuperſtitionum mater 1.14,& 19.21
deuotiones ſuperſtitioſæ 65.3
Deus æternus 40.28,& 43.13,& 48.12
deus cur abſconditus dicatur 45.15
deus acceptor perſonarum non eſt 55.1,& 56.36
deus qualis adorandus 21.17
deus qualis agnoſcendus ibidem
deus cur Iſaiæ amicus dicatur 5.1
deus quomodo rerum omniū author 42.24.& 45.7
deus author mali non eſt 19.14,& 45.7,& 63.17
deus an author excæcationis 19.14
deus author excidii babylonici 13.17,& 14.5
deus author cladis Ieroſolymitanæ 22.5
deus author pacis 32.17
deus ſolus purgationis noſtræ author 6.7
deus natura beneficus 1.19,& 24.19,& 40.28,& 63.10,& 64.4
deus natura clemens & exorabilis 55.7.8
deus eccleſiæ ſuæ conſolator 51.16
deus creator omnium 37.15
deus quo ſenſu creator Iſraelis 43.15
deus cur iſaiæ deꝰ dicatur 7.13.& 51.21
deus cur ſe iſraelis deū vocet 21.10
deus vnus Eccleſiæ doctor & magiſter 2.3,& 8.19,& 30.21,& 41.21,& 48.17,& 54.13
deus cur exercituum Dominus vocetur 3.1,& 14.22,& 21.10,& 51.15,& 54.5
deus ſolus naturæ dominus 11.15
deus fidelium ductor 35.9
deus cur factor vocetur 17.7
deus fictor Iſraelis 17.7,& 22.11,& 27.11,& 43.1,& 45.11
deus fidelis & verax 42.9,& 49.7
deus cur fortis Iſrael 1.24,& 30.29
deus cur fortis Iacob 60.16
deus ſuperborum omnium hoſtis 2.11
deus cur igni confertur 33.15
deus totius mundi iudex 3.13,& 5.16,& 19.14,& 21.15,& 22.14,& 33.22,& 59.12
deus ſolus legiſlator 33.22
deus cur leoni confertur 31.4,& 38.13,& 40.18
deus cur matri ſimilis dicitur 42.14,& 46.3,& 49.15,& 63.9,& 66.12
deus miſericors 54.10,& 55.7
deus omnipotens 41.22
deus Eccleſiæ opifex 22.11
deus ſuorum paſtor 14.30,& 40.11
deus quo ſenſu primus & nouiſsimus 41.4,& 44.6
deus quō nobis propinquus 55.6
deus quomodo quærendus 9.13,& 30.4,& 55.6,& 65.10
deus ſolus rex 33.22
deus rex Iacob 41.21
deus rex Iſraelis 43.15,& 44.6
deus cur ſanctus vocetur 12.6,& 40.25,& 43.15
deus cur ſanctus Iſraelis 1.4,& 10.17,& 17.7,& 43.3,& 45.11.& 47.4,& 48.17,& 49.7
deus ſolus ſapiens 31.2
deus ſolus Seruator 43.11,& 65.8
deus perpetuò ſibi ſimilis 2.3,& 14.1.27,& 26.4,& 31.5,& 33.2,& 41.9,& 44.6,& 46.4,& 48.12.16, & 51.6.9,& 59.20,& 63.7
deus Eccleſiæ ſponſus 57.8
deus timor populi ac pauor 8.13
deus perpetuus Eccleſiæ tutor 37.35,& 54.14
deus per omnia verax 14.26
deus miniſterii verbi vindex 50.8
deus iuſtiſsimus vltor 9.19
deus opus ſuum cur accelerare dicitur 21.16
deus tripliciter agit per homines 10.5
deus quomodo per ſatanam agat 19.4
deus quomodo agit cum reprobis 16.3
deus cur ſæuius agat in pertinaces 1.7
deus bifariā homines ad ſe allicit 65.2
deus quō patribus apparuerit 6.1
deus bifariam audire dicitur 37.4
deus cur Eccleſiæ benefacit 42.21
deus quō omnia ſimul creauerit 48.13
deus cur auxilium ſuum differt 42.14,& 51.9
deus cur pœnas impiorum differat 10.3,& 13.6, & 18.5,& 26.21, & 28.24,25,& 63.4,& 65.6,& 66.18
deus bifariam docet 54.13
deus ſolus verè eſſe dicitur 47.8
deus in cœlo quomodo eſſe dicatur 66.1
deus bifariam exaudit 65.24
deus quomodo homines excæcat & reprobat 19.14,& 44.18,& 63.17
deus vbique potentiam ſuam exerere poteſt 14.25
deus peculiarem electorum ac fideliū ſuorū curam gerit 1.17,& 8.14, & 11.11, & 13.1, & 14.1.5 7.14.25.30.32, & 15.1,& 16.3.4,& 17.3.13.14, & 18.4.7,& 21.1.12, & 26.1.4.7,& 27.2.3,& 30.25,& 31.5,& 33.2,& 37.7.9.30.31.35,& 41.10.18,& 42.14, & 43.3.7,& 45.4.12.18, & 46.3,& 48.16,& 49.9.15.16.24,& 51.3.6.22, & 54.17,& 57.1, & 58.11, & 59.18,& 60.2, & 62.12,& 63.9,& 65.8
deus perpetuò ī Eccleſia habitat 11.10
deus quō in errorem impellat 63.7
deus cor intuetur 1.16
deus nunquam fruſtra hominibus iraſcitur 24.19
deus cur iurat & per ſeipſum 14,24,& 45.23,& 62.8
deus humano more loquitur 1.24,& 5.3,& 6.8,& 14.22,& 43.24.& 48.18
deus electos ſuos odiſſe nō poteſt 27.4
deus bifariam præcipit 10.6
deus bifariam hominum impietatem punit 29.11
deus quomodo regnat 51.4
deus cur cæremonias à ſe inſtitutas reiiciat 1.11
deus quomodo ſuos ſanctificat 8.14
deus in papatu honore ſuo ſpoliatur 43.11
deus ſibi ſufficit 40.10
deus piis ſufficit vnus pro omnibus 8.7.19,& 10.21
deus quomodo ſurgere dicatur 2.19
deus quomodo tractat impios 9.12
deus quando venire dicitur 50.2
deus bifariam vocat 44.7
deus homines bifariam ad pœnitentiam vocat 22.12
deus quomodo & quatenus impiorū opera vtitur 7.18,& 10.5.15,& 13.3.17,& 14.21.22,& 21.2,& 27.7,& 36.19,& 43.14,& 45.7,& 54.16.17
deus interdum lenta pœna vtitur aduerſus impios 24.22
dei erga ſuos amor immenſus 40.3,& 42.14.& 43.4,& 46.3, & 49.11.15,& 53.10,& 59.18,& 65.19.& 66.12.14
dei authoritas quanta 45.9
dei auxiliū quibus promittitur 42,16
dei benedictio bonorum omniū cauſa 65.23
dei benedictio erga fideles 30.23
dei arcana benedictio homines paſcit 3.1
dei benedictio hominum ingratitudine quodammodo impeditur 33.6

dei erga populum Iſrael beneficia 1.3
dei beneficiorum finis 12.1
dei beneficiis moderatè vtendum 32.10.13
dei erga eccleſiam benignitas 1.9
dei bonitas erga ſuos 41.13
dei bonitas in Chriſto conſpicua 12.3
dei bonitas omnibus prædicanda 12.4.5
dei brachium, vide Brachium
dei cognitio, totius religionis fundamentum 19.21
dei perfecta cognitio in hominibus in hac vita non reperitur 6.2
dei cognitio ex cœlorũ aſpectu 40.26
dei cognitio in euangelio certa 25.9
dei cognitio quàm neceſſaria 11.9,& 26.8,& 54.13
dei conſilium arcanum non inquirendum 14.26
dei conſilium noſtris commentis non metiendum 26.3
dei conſiliũ in verbo patefactũ 46.12
dei conſilium immutabile 14.27,& 38.4,& 65.15
dei cõſiliũ in exigendis ſacrificiis 1.11
dei cultores quî 11.3
dei cultus quis verus ac legitimus 1.12,& 45.24
dei cultus ab initio mundi ſpiritualis fuit 1.13,& 56.7,& 66.1
dei cultus vbique diffuſus 65.16.
dei cultus profanatio 1.14
dei electio æterna 14.1
dei electio gratuita 44.1
dei electio libera 66.18
dei fœd⁹ gratuitũ 55.3,& 61.9,& 64.7
dei fœdus irritum eſſe nequit 7.14,& 19.25,& 24.5,& 45.25,& 55.4,& 59.20.& 65.1
dei gloria pro eius miſericordia 46.13
dei gloria cum ſalute piorum communis 43.7,& 46.13,& 48.11.& 60.2
dei gloria in promiſsionum adimpletione conſpicua 42.8
dei gloria in eccleſiæ inſtauratione relucet 45.23
dei gloria in eius operibus conſpicua 26.11
dei gloria per totum orbẽ diffuſa 6.3
dei gloria modis omnibus illuſtranda 43.21
dei gloria non proſtituenda 48.11
dei gloria cur ab impiis non videtur 26.10
dei gloria etiam impiorum interitu promouetur 63.3
dei gratia libera 14.21
dei gratia commendatur 43.7
dei gratia aliis publicanda ac cõmunicanda 35.4
dei gratia homines præuenit 19.20
dei gratiæ contemptus ſeuerè puniẽdus 5.5
dei gratiæ tenor 41.8,& 46.4
dei erga ſuos indulgentia 2.1,& 7.11,& 12.1.& 21.10.& 27.5.& 33.24,& 40.2.11,& 41.26,& 42.8.14.& 43.3,& 45.23,& 46.3,& 48.20,& 49.15,& 55.10,& 57.11.16,& 62.8,& 63.9.16.
dei inuocatio veram conuerſionẽ ſequitur 19.22
dei ira ex præſenti rerum aſpectu æſtimanda non eſt 5.26
dei ira metuenda 9.14,& 13.9
dei ira ad humanum ſenſum referri debet 47.6
dei ira erga fideles breuis 12.1,& 54.7.16,& 57.16
dei ira aduerſus impios grauiſs. 9.18.21,& 10.4.6.25.26,& 12.1,& 15.9,& 21.17,& 24.2,& 26.17,& 27.4,& 28.19.21,& 30.32,& 34.10,& 38.12,& 42.25,& 63.1.3.6,& 64.5.8,& 66.6.15.16.19
dei ira cur igni confertur 1.31
dei iræ ſigna in ſtellis 13.10
dei iræ hyperbolica deſcriptio ibid.
dei iudicium verum 1.15,& 59.12
dei iudicium cur igni ſimile 66.15
dei iudicia aduerſus impios grauia 9.17
dei iudicia quomodo expendenda 19.13,& 28.23
dei iudicia ſemper iuſtiſsima 14.21,& 16.3,& 21.2,& 30.31,& 33.1,& 39.5,& 41.15.& 65.7
dei iudiciorum vſus 26.9
dei laudes perpetuò prædicandæ 6.3,& 38.18,& 42.10,& 44.23,& 49.13,& 42.12
dei laudes ex vero cordis affectu prodire debent 25.3,& 29.23
dei laudes vbique prædicandæ 24.16,& 43.21
dei erga ſuos liberalitas 12.3,& 65.10
dei locus pro templo 26.21
dei immenſa maieſtas 40.15.16,& 60.13,& 66,1
dei manus nunquam ab eius ore ſeparanda 14.26
dei manus conuerſio quid 1.25
dei miſericordia magna 23.17,& 29.24,& 30.18,& 31.6,& 33.2,& 40.2.& 54.7.9.10,& 55.7,& 57.16.18,& 63.7.15
dei nomen pro ipſo Deo 30.27.32
dei opera quomodo expendenda 5.12,& 14.5.& 34.16,& 41.5
dei oraculorum ratio 42.9
dei patientia 42.14,& 57.11,& 65.6
dei patientia non abutendum 65.6
dei potentia bifariam conſideranda 52.10
dei potẽtia promiſsionibus adiungenda 14.26
dei potentia non otioſa 26.4
Dei potentia hominum modulo non metienda 21.10
dei potentia naturalibus mediis non obſtricta 42.15,& 43.21
dei inuicta potentia 28.21
dei potẽtia infinita 21.10.& 40.22,& 46.5.& 48.13,& 49.24,& 50.2,& 51.9.12,& 54.5,& 55.12.13,& 59.17,& 62.10.& 63.5.6.15.& 66.1.9
dei potentia quo expendenda 14.26,& 21.10.& 29.22,& 30.30,& 40.12.26,& 42.5,& 43.11.12,& 44.24,& 45.7.16,& 49.10,& 61.11.
dei in homines poteſtas libera 45.9
dei præcepta cur ſemitæ vocentur 2.3
dei præſcientia qualis 41.22,& 43.12,& 46.10
dei præſentia metum adimit 41.10,& 43.5
dei præſentia aliter pii aliter impii afficiuntur 13.9,& 33.14
dei promiſsiones certiſsimæ 52.6
dei promiſsiones patienter expectandæ 7.9
dei promiſsiones etiam præſentis vitæ beneficia continent 65.10
dei prouidentia quo expendenda 10.13,& 18.4.& 23.9.& 25.1,& 40.22.23 & 42.24,& 43.9,& 44.18,& 45.18,& 51.6,& 54.16,& 57.1.15
dei ſceptrum doctrina eſt 2.4
dei templum vbique diffuſum 66.20
dei timor quis 50.10
dei timor pro puro colendi dei affectu 11.2
dei timor ꝑ certa iudicãdi regula 11.3
dei timor quàm neceſſarius 8.13 & 29.23,& 65.7
dei timor ſapientiæ caput 19.11
dei timor quo ſenſu initium ſapiẽtiæ dicitur 33.6
dei verbum quomodo æternum 40.8
dei verbum cur literis obſignatis cõfertur 8.16
dei verbum cur pluuiæ ſimile 55.10
dei verbum votorum regula 19.21
dei verbum omnium actionum noſtrarum regula 29.13
dei verbum ab eius ſpiritu minimè ſeparandum 59.21
dei verbũ quo reprobos excæcat 6.10
dei verbum cur reprobis nuntiatur 6.10,& 8.4.16
dei verbum fidelibus ſufficit 14.26,& 28.12
dei verbi authoritas 8.20
dei verbi certitudo 52.6.7
dei verbi contemptus fons malorum omnium 30.9
dei verbi obſcuritas vnde 45.19
dei verbi perſpicuitas ibidem
dei verbi reuerentia 50.10
dei verbi potentia 7.7.& 11.4,& 13.2.3,& 14.22 & 30.31,& 35.4,& 40.3,& 41.1,& 43.14,& 49.2,& 55.10.11,& 60.1
dei verbo nihil addendum 8.20
dei viæ pro rebus proſperis 64.4
dei viſio quo hominibus mortifera 6.5
dei vocatio quàm efficax 11.12
dei vocatio irrita eſſe nequit 63.19
dei & eccleſiæ coniunctio 60.11,& 65.19
dei & hominum diſcrimen 1.15.18,& 30.30,& 31.3.& 40.30.& 48.12,& 55.8,& 57.15,& 59.12 & 60.22

dei & idolorum diſcrimen 21.9,& 37.18,& 40.18.28,& 41.21.22,& 42.8.9,& 43.6,& 44.7,& 46.3, & 48.12,& 64.3
deo minimè illudendum 30.28
deo quõ admiratio tribuitur 59.16
deo ſimulachrum erigere quàm abominandum 40.18
deum quærere quid 51.1
deum ſcire & poſſe omnia quid nobis proſit 44.8
deum ſurgere quid 14.22
deum tentare quid 7.12
deo aduerſo omnia nobis in exitium cedunt 13.10
Dii falſi,vide Idola.
deorum falſorum officia 41.25
Diabolus,vide Satan.
Dicere pro cogitare & perſuaſum habere 3.10
dicere pro ſtatuere 14.13,& 47.7
Dies pro tempore præſcripto 22.5
dies domini quid 13.6
dies domini cur ſæuus vocetur 13.9
diem à ſolis occaſu incipiebant Iudæi 30.29
Diffidentia hominibus quaſi ingenita 8.7,& 43.5
Dimon fluuius moabitarum 15.9
Dionyſius ſecundus vnde hebetudinẽ contraxerit 28.4
dionyſius tyrannus religionis contemptor 36.18
dionyſii tyranni impietas ibidem
Diſcrimen Adami & Chriſti 65.25
diſcrimen electorum & reproborum, vide Electorum & reproborũ diſcrimen
diſcrimen legis & euangelii 66.21.27
diſcrimen legitimi dei miniſtri & adulterini 22.20
diſcrimen inter veterem populum & nos 1.19
diſcrimen veteris & noui teſtamenti 19.21
diſcrimẽ inter Chriſti & Dauidis regnum 2.4
Diſsidia inter homines orta diuinæ vltioni tribuenda 19.2
Diſtinctio papiſtica de remiſsione pœnæ & culpæ quàm friuola 33.24 ,& 43.25, & 44.22, & 48.9 ,& 53.5
Diuinatiõis ars dãnatur 19.12,& 44.25
Diuini nomen interdum in bonã partem accipitur 3.2
Diuorum cultus in papatu 48.5
Docendi vera ratio 2.3,& 55.12
Docilitas donum dei 30.21,& 32.2,& 42.4,& 43.8
docilitas pii quàm neceſſaria 48.17,& 50.10
docilitas intelligentiã præcedit 41.22
Doctores impii quàm exitiales 56.10
Doctrina verbi quàm neceſſaria 3.4
doctrina ſola ſacramentũ facit 20.2
doctrina generalis ex particulari 54.8
doctrina particularis neceſſaria 1.17
doctrina prophetarũ immortalis 37.2
doctrinæ impiæ ſolo verbo profligantur 11.4
Domitiani feritas 59.7
Domus pro templo 15.2
domus dauid pro regia 7.2,& 22.22
domus ſaltus in qua totius regni armamentarium erat 22.8
Donorum varietas eccleſiam exornat 54.13
דוד quid hebræis 41.4,& 53
Dormire pro mori 38.16
dormire quomodo Deus dicitur 51.9
Dumæ excidium prædicitur 21.11
dumæi vnde orti 21.10

E

EBrietas damnatur 5.11,& 22.13,& 24.9,& 28.1,& 56.12.
ebrietas ſpiritualis 19.14
Eccleſia vera quæ 33.22
eccleſia ædificio ſimilis 54.12
eccleſia cur annũtiatrix 40.9,& 41.27
eccleſia tutiſsimum aſylum 26.1
eccleſia ex omnibus populis colligenda 66.20.21
eccleſia ciuitati confertur 60.10.13
eccleſia in mundo contemptibilis 1.9
eccleſia cur corona dei 62.3
eccleſia ſemper curæ deo , vide Deus peculiarem electorum ſuorum curam gerit.
eccleſia perpetuum dei domicilium 11.10,& 49.16
eccleſia cur à deo electa 43.10
eccleſia piorum mater 40.9,& 66.11
eccleſia interdum mulieri orbæ ſimilis 49.21
eccleſia cur mulieri parturienti ſimilis 66.7
eccleſia magno numero metiẽda non eſt 1.9,& 4.3
eccleſia cur miſera vocetur,quum dominum pro deo habeat 51.21
eccleſia opus manuũ dei 19.25,& 37.26,& 54.5,& 64.7. vide Creatio noua.
eccleſia ſola benedictionum particeps 65.20
eccleſia cur ſterilis à propheta vocetur 54.1
eccleſia cur tentorio confertur 54.2
eccleſia cur vanno confertur 41.16
eccleſia cur vidua dicitur 54.1
eccleſia vineæ ſimilis 3.13,& 5.1.7,& 27.2
eccleſia vrbs dei 49.16
eccleſia vxor dei 1.21
eccleſia qualis ſub papatu 11.9,& 33.6.22
eccleſia mirabiliter in mundo cõſeruatur 1.9,& 7.17,& 29.18,& 37.26,& 51.6
eccleſia cur omnino deleri non poteſt 1.27
eccleſia cur nõ ſtatim liberetur 57.21. vide Deus cur auxilium differt.
eccleſia ſola peccatorũ remiſsionem obtinet 33.24
eccleſia cur toti mũdo pręfertur 37.26
eccleſia quomodo pollui dicatur 43.28,& 47.6
eccleſia quo ſenſu ſanctificari dicitur 62.12
eccleſię adoleſcẽtia & virilis ætas 54.2
eccleſiæ extrema calamitas 51.18
eccleſiæ colligendæ ratio 2.3
eccleſiæ conditio ab huius mundi ſtatu minimè æſtimanda 37.27
eccleſiæ perpetua ferè conditio 8.7
eccleſię conditio qualis 33.20
eccleſiæ miſera in ſpeciem conditio 6.13,& 51.23. vide Fideliũ cõditio.
eccleſiæ vera conſtitutio 60.21
eccleſiæ dignitas interior 49.18,& 56.4,& 62.3
eccleſiæ encomiũ,Deus in te eſt 45.14
eccleſiæ filii quõ degeneres 51.18
eccleſiæ magna fœcunditas 66.8
eccleſiæ perpetua fœlicitas 60.19
eccleſiæ forma ſemper aliqua remanſit 54.9
eccleſiæ nulla forma eſt , vbi ceſſant prophetiæ 41.27
eccleſiæ vera gloria quæ ſit 4.3.& 49.18,& 60.6
eccleſiæ hoſtes duplices 41.12
eccleſiæ hoſtes domeſtici 24.16,& 41.12,& 66.5
eccleſiæ hoſtes domeſtici cæteris longè nocentiores 25.10
eccleſiæ hoſtes grauiſsimè puniendi 31.9,& 34.8, & 49.24,& 63.1,& 66.5
eccleſiæ inſtaurandæ vera ratio 49.17
eccleſiæ inſtauratio promittitur 1.25,& 11.10,& 24.13.14, & 27.13, & 28.16, & 29.18, & 32.1, & 35.1,& 40.1,& 41.10.15, & 43.5, & 46.11 , & 51.16, & 52.1.2, & 58.12,& 60.4, & 62.4,& 65.17,& 66.7.8.22
eccleſiæ inſtauratio maximum diuinæ potentiæ argumentum 44.26
eccleſiæ inſtauratio ſolius dei opus 11.11,& 16.5,& 28.16,& 29.18.23,& 31.8,& 32.15,& 41.20,& 42.16,& 44.3,& 49.19.24, & 52.9,& 56.8,& 60.21
eccleſiæ liberatio proprium dei opus 31.8,& 49.7
eccleſiæ perpetua militia 43.2
eccleſiæ nomen quomodo nouũ 62.2
eccleſiæ ornatus 49.18,& 54.13
eccleſiæ pax promittitur 11.13
eccleſiæ perpetuitas 17.6.7, & 28.5,& 29.18,& 37.26,& 43.1,& 45.18,& 53.8, & 54.10 , & 55.13,& 65.8.9, & 66.22
eccleſiæ propagatio 60.16,& 61.9,& 66.7
eccleſiæ propagatio propriũ dei opus 1.25,& 60.21
eccleſiæ querimonia 49.4
eccleſiæ vera reformatio 2.4,& 32.5.8
eccleſiæ redemptio opus admirabile 49.7
eccleſię redẽptio ſolius dei opus 54.12
eccleſiæ

eccleſiæ reſtitutio in regno chriſti fundata 4.2
eccleſiæ ſalus æterna 45.17,& 51.6
eccleſiæ ſalus quanti deo ſit 51.16
eccleſiæ ſalus cum impiorum interitu coniuncta 59.18
eccleſiæ victoria certa 11.14
eccleſię iudaicæ ſtatus tempore Iſaiæ quàm deploratus 29.7,& 46.13
eccleſiæ papiſticæ ornatus 48.18
eccleſiæ honos quis exhibendus 45, & 49.23,& 60.3
eccleſiam periculorum metu deſerere quàm noxium 21.11
eccleſiam deſerere eſt æternæ ſaluti renuntiare 33.24
Elam pro tota Perſia 21.2
Eligere pro diſcernere 48.10
eligere pro gratum habere 58.5
electio dei æterna 14.1
electio dei gratuita 44.1
electio dei gratuita initium eſt ſalutis noſtræ 45.4
electio à dei promiſsione pendet 41.8
electionis noſtræ finis 41.10,& 43.10.21
electus pro eximio 42.1
electi ſoli credunt 8.18,& 53.1,& 54.13
electi ſoli iram dei effugiunt 66.19
electi ſoli redẽptione fruuntur 59.20
electi ſoli ſeruantur 66.19
electi perire nequeunt 8.18
electorum & reproborum, fideliũ ac infidelium,iuſtorum & hypocritarum diſcrimen 2.10,& 3.10, & 4.3,& 5.20,& 7.2.4,& 8.12,& 10.5.18, & 12.1.2, & 13.3.5.9.19, & 14.1.5.20.29,& 16.6,& 19.22,& 21.11.12.17,& 25.10,& 26.10.16.19,& 27.4.7,& 28.25, & 29.13.17, & 30.26.28.32, & 32.17,& 33.6.14, & 35.4.10, & 39.8, & 40.30, & 41.22, & 42.17, & 43.1.2.21,& 45.2,& 48.10, & 51.8.17.23, & 54.7.13,& 55.6,& 56.5,& 57.2.20,& 59.12.13.20,& 60.2.6.19.21, & 63 15.19,& 64.3.11,& 65.8.10.13.14, & 66.2.5.12.16.19.
electorum paucitas,vide Fideliũ paucitas
Eliacim ſanguine regio progenitus 22.24
eliacim loco Sobnæ ſubrogatus 22.20
eliacim quo ſenſu vocatus à domino dicitur ibidem
Ephi menſuræ genus 5.10
Ephraim pro toto iſraele 17.3
ephraim pro decem tribubus 28.1
epicureorum voces quædam 39.8
epiſcopi papiſtarum quales 56.10
Error inueteratus pro lege minimè habendus 65.7
erroris efficacia impoſtoribus cõceſſa vt populo imponant 19.14
Eſau pœnitentia qualis 26.11
Euangelium ſpiritualis animæ cibus 25.6,& 55.1
euangelium cur cribro ſimile 60.21
euangelium doctrina pacis 57.19
euãgeliũ doctrina recõciliationis 2.4
euãgeliũ cur mundo tã odioſum 23.5
euangeliũ ortũ ex mõte Sion 23.25.6
euangelium decreto dei vbique prædicatum 45.20
euangeliũ cur vexillo cõfertur 11.12
euangelium,vide Dei verbum.
euangelii commendatio 25.7
euangelii dignitas ac præſtantia 33.6,& 49.9
euangelii doctrina noua non eſt 42.4
euangelii finis 61.1.2.3
euangelii natura 14.21
euangelii officium 11.4,& 49.2
euangelii prædicatio à deo proficiſcitur 52.7
euangelii prædicatio vnde initiũ ceperit 2.3
euangelii & legis diſcrimen 56.7,& 66.21
Eunuchi qui 56.3
Europæ peruicacia 9.10
Eurus iudææ infeſtus 27.8
Excæcatio iudæorũ aditum præbuit gentibus in eccleſiam dei 6.3
Exceſſus in cultu & nitore notatur 3.16
exemplum abrahæ,vide Abrahæ exẽplum.
exemplo alieno non peccandum 2.6
Exercitus orientaliũ quã magni 38.36
exercitus ſẽnacherib ſubita internecione à deo deletus 37.36
Execrationes fugiẽdæ 5.9,& 14.24
Exorciſmi damnãdi & fugiendi 19.12
Expiatio & ſatiſfactio peccati in ſolo chriſto quærenda 53.10
Expiatio eccleſiæ fit per ſpiritũ 4.4
Ezechias quàm ſtudioſus pacis 36.3
ezechias typus chriſti 33.6.17,& 38.5
ezechias ambitione abreptus 39.2
ezechiæ mira modeſtia 37.1
ezechiæ fides 37.4
ezechiæ ægritudo 38.1
ezechiæ peccatum deo quomodo diſplicuerit 39.2.5

F

FAbulæ papiſtarum de boue & aſino 1.3
fabulæ veterũ de vrbibꝰ ægypti 19.18
Facere benedictionem quid 36.16
Facundia negligenda non eſt 3.4
Fæces calicis quæ dicantur 51.17
Fames ex dei maledictione 3.1,& 5.13,& 33.16
fames verbi dei pertimeſcenda 30.21
Familia,regni imago 22.21
Fanatici verbum à ſpiritu ſeiungunt 59.21
fanaticorũ error de animarum dormitione 57.2
Fauni & ſatyri qui 13.21
Feriæ chriſtianorum 66.23
Feſtinatio nimia fugienda 13.22,& 30.18
feſtinatio pro ſtultitia cur ab hebræis accipitur 32.4
Fidelis pro firmo & ſtabili 22.23
fideles omnes amici dei 41.8
fideles cur arbores iuſtitiæ dicantur 61.3
fideles ſub regno chriſti, omni ex parte beati 30.25,& 35.5,& 65.3
fideles variis calũniis expoſiti 36.10, & 41.12
fideles columbis ſimiles 60.8
fideles ſoli canẽdis dei laudibus idonei 42.10
fideles cur pueris infantibus ſimiles 66.11.12
fideles cur pro mõſtris habeãtur 8.18
fideles quo ſenſu opus manuũ dei vocentur 29.23, vide Creatio noua.
fideles ouibus ſimiles 14.30
fideles dei plantatio 60.21,& 61.3
fideles coram deo pretioſi 43.4
fideles ex parte duntaxat renouati 65.17
fideles de aliorum ſalute ſoliciti 1.3
fideles omnes ſacerdotes 23.18,& 52.11,& 56.7,& 61.6,& 66.20.21
fideles omnes ſemen chriſti 53.10
fideles ſoli peccatorum veniam conſequuntur 33.24
fideles cur ſæpe humanis auxiliis deſtituuntur 59.16
fideles omnes coram deo habitare dicuntur 23.18
fideles ſe deo in ſacrificium offerunt 18.7
fideles interdum pudefieri coguntur 29.22
fideles cur ſæpe cum reprobis puniãtur 65.8
fideles ſoli verum deo ſuo teſtimoniũ reddunt 44.9
fideles ad chriſtum reuocantur 16.5
fideles patientia vincunt 11.14
fidelium affectus qualis apparere debeat 12.4
fidelium afflictiones variæ 43.1
fideliũ graues afflictiões 26.17,& 51.21
fideliũ afflictiones diuturnæ 26.17
fideliũ afflictiones quomodo breues & momentaneæ 26.20,& 65.16
fidelium alacritas 12.2,& 40.31
fidelium extrema calamitas 51.18
fideliũ beata conditio 4.6,& 30.26
fidelium conditio in ſpeciem miſera & contemptibilis 26.19,& 33.20,& 41.14 & 49.7.& 51 23.& 54.2
fidelium conſolatio 1.25.28,& 4.2, & 5.17,& 6.13,& 7.4.19, & 8.10.17, & 9.1,& 10.5.12.22.24.26,& 11.1,& 12.3,& 14.14.24.28 32, & 15.9,& 16.4, & 17.6.13.14, & 18.4.5,& 19.18, & 21.1.15.16.& 22.11, & 23.17,& 24.13.14.22.23, & 25.10, & 26.12,& 26.13.21.& 27.4,& 28.16.25.& 29.21.22, & 30.19.21.29,& 31.9,& 32 15,& 33.5,& 35.5,& 37.26.& 40.1.8.29, & 41 8.9.10.14,& 43.1.14.25.& 44.2,& 48.11 & 49.24.& 50.10.& 51.1.17.21,& 52

9,& 54.11,& 55.6,& 57.15,& 59.15, & 63.4.7,& 65.8,& 66.2.5.
fidelium conſtantia 8.12,& 56.6
fidelium exercitia præcipua 58.2
fidelium fœlicitas 65.13
fidelium gaudium 9.3.4,& 12.6,& 30. 19.29,& 35.10,& 41.16,& 43.3,& 51. 3.8.11,& 56.7,& 61.7,& 65.10.18,& 66.5.10.11.14
fidelium imprecatio aduerſus babylonios 13.12
fidelium magnanimitas verbo dei nititur 8.9
fidelium perpetua militia 8.9,& 11.13, & 26.8,& 36.15,& 54.15.16
fidelium mores quales eſſe debeant 11.6.9
fidelium mors 59.1.2
fidelium munus 43.10
fidelium obedientia 11.6
fidelium orationes inanes eſſe nequeunt 47.8,& 65.24
fidelium patientia 10.12. vide Patientia piis neceſſaria.
fidelium paucitas 1.9,& 4.3, & 8.16, & 11.11,& 26.2, & 43.6, & 45.20, & 50.10, & 51.1,& 58.1, & 60.22,& 65. 25,& 66.5
fidelium perſeuerantia 25,9
fidelium querimonia 63.15
fidelium querimonia ſub papatu 26.13
fidelium ſabbathum perpetuum 58.13, & 66.23
fidelium ſacrificia ſpiritualia 66.23
fidelium ſalus æterna 51.2.8
fidelium ſalus coniuncta cum gloria dei 64.11
fidelium ſalus cum impiorum interitu coniuncta 63.4,& 66.7
fidelium ſemen benedictum 65.23
fidelium victoria certa 8.9,& 9.4
fidelium zelus moderatus eſſe debet 36.21
fidelibus num liceat aliorum miſeriæ inſultare 14.3
Fides vera quæ 43.10
fides non eſt omnibus communis 53.1
fides à verbo dei non ſeparanda 55.3
fides inuocationis mater 1.15,& 33.2
fides certitudine & ſolida intelligentia conſtat 52.15
fides confirmatione eget 37.2.21
fides nos bonorum Chriſti participes facit 11.2
fides ab obedientia incipit 41.22
fides confeſsionem præcedit 43.10
fides papiſtarum implicita 43.10, & 52.15,& 54.13
Fidei natura 55.3,& 64.3
fidei præparatio 43.10
fidei probatio & examen 33.2
fidei vis quanta 43.14
fidei vnitas colenda 12.6
fidei & nudæ notitiæ diſcrimen 45.24
Fiducia in hominibus minimè locãda 2.22,& 30.1.2,& 31.3,& 51.12, & 57. 13.
fiducia in deo locãda 7.4,& 8.12,& 17 8,& 26.19,& 30.15.16,& 31.1,& 33.20 21,& 36.15,& 42.13.17,& 43.6,& 50. 11,& 51.12,& 57.13,& 59.16
fiducia ægyptiorum inanis 19.1
fiducia impiorum inanis, vide Impiorum fiducia
Filia pro populo aut cœtu aliquo 1.8, & 22.4
Filiæ pro vrbibus 37.21
Filii eccleſiæ, qui à deo docentur 54.13
Flagellum, vide Afflictiones.
Fœcunditas ſub regno Chriſti 32.20
Fœdus cũ Aſſyriis cur à Iudæis tantopere expetitum 8.12
fœdus dei, vide Dei fœdus.
Fœlicitas hominum quæ 54.16,& 55.3
fœlicitas omnis à ſolo deo expectãda 65.15
Fortunæ nihil tribuendum, vide Dei prouidentia.
Frumẽtum & vinum quo iure noſtrũ dicere poſsimus 62.9
Fundamenta Ieruſalem quo ſenſu æterna 44.7
Futura tribus rationibus præuideri aut ſciri poſſunt 19.12

G

Gabriæ coniuratio 21.5
Galilæa cur gentium dicta 9.1
Galilææ ſitus ibidem
Galli natura aliorum vitiorum potius quàm virtutum æmuli 30.1
galli principibus magnis ſubeſſe ſuo malo glorantur 19.4
Gaudium duplex 22.13
gaudium verum ex dei fauore 12.2.6
gaudium fideliũ, vide Fideliũ gaudiũ.
gaudium impiorum, vide Impiorum gaudium.
Gentium ſocordia 45.20
gentium prædicta vocatio 2.3.4, & 11.10,& 12.5,& 14.1.2,& 19.22.23,& 25.7, & 26.15,& 42.4.6.11, & 45.22. 23.25,& 49.6.12.21,& 52.8.15,& 54.5, & 55.4.5, & 56.3.7, & 60.9,& 65.2, & 66.19.20
gentium vocatio Apoſtolis quàm admiranda 56.3
gẽtium vocatio portento ſimilis 45.23
gentium & iudæorũ æqualitas 66.20
Germani quales in bello 13.17
Gladii vſus quatenus chriſtianis licitus 2.4
Gloria pro ſalute 62.2
gloria in ſolo deo quærenda 45.25
Gozan oppidum Mediæ 37.12
Gratia ſeptiformis quàm ſtultè ac imperitè à papiſtis conficta 11.2
gratia dei, vide Dei gratia.
gratiarum actio, vide Gratitudo.
Gratitudo cõmendatur 12.1,& 25.1,& 26.1, & 41.16, & 42.10, & 44.23,& 49.13,& 51.11,& 52.9,& 61.11,& 62.9

H

Habitaculum dei cur templum dicatur 66.1
habitare corã deo fideles dicũtur 23.18
Heſbon ciuitas Moabitarum 15.4
Hiſpani principibus magnis ſubeſſe ſuo malo g'oriantur 19.4
hiſpani in bello quõ ſe gerunt 13.17
Hiſtoria Alexandri 45.4
hiſtoria cuiuſdam ambitioſi concionatoris 42.4
hiſtoria lepida de Maximiliano imperatore 19.11
hiſtoria Thomæ Mori 22.17
hiſtoriæ cur nobis conſiderandæ 26.2
Homines ſua culpa miſeri 59.11
homines cur locuſtis cõferũtur 40.22
homines fruſtra ſibi vſquam perpetuam manſionem promittunt 34.17
hominum extra Chriſtum miſera cõditio 49.8.9
hominum corda in manu dei 13.3.14, & 19.2
hominum fiducia vana 29.5
hominum fœlicitas in obedientia ſita 1.19
hominum gloria inanis 19.11
hominum ignauia 55.2
hominũ ignorantia inexcuſabilis 55.3
hominũ natura ante cõuerſionẽ 65.25
hominum potentia non metuenda 7.4
hominum tarditas in agnoſcendis dei iudiciis 21.3
hominum vanitas 40.6.15.17
hominum vita præfixam metam habet 38.5
hominibus ſi quid tribuitur deo adimitur 31.3
hominibus cur interdum tribuitur quod dei propriũ eſt 1.16,& 41.16, & 45.14,& 63.12
Honos quis eccleſiæ debeatur 60.13
Horatii locus 5.9,& 21.16,& 23.16
Hoſtes domeſtici 24.16,& 36.3,& 66.5
hoſtium genus duplex 41.12
Humanitas cõmẽdatur 16.4,& 59.3.4
Humilitas fidei initium 43.10
humilitas piis quàm neceſſaria 16.7, & 26.5, & 30.17, & 57.15, & 61.1,& 66.2
Hypocriſis mater omniũ vitiorũ 10.6
hypocriſis ſemper ſuperbiæ coniuncta 65.6
hypocriſis euangelii verbo detegitur 32.5
hypocriſis quàm deteſtanda 1.15,& 9 17,& 10.6,& 26.2,& 29.13.14,& 48. 1.2,& 50.10,& 63.8,& 66.17
Hypocritæ cæremoniarum obſeruantiſsimi 1.11.18
hypocritæ eccleſiæ permixti 1.28
hypocritæ ſemper arrogantes ac ſuperbi 65.5
hypocritæ quo prætextu plures miſſas audiant 58.4
hypocritæ quõ deum quærunt 9.13
hypocritæ cur iuncis ſimiles 58.5
hypocritæ quomodo tractandi, vide Impii quomodo tractandi
hypocritarum abdicatio 52.1

hypo-

hypocritarum ſtulta confidentia 1.28, & 10.20 22
hypocritarum cum deo expoſtulationes 1.18
hypocritarum in precibus loquacitas 1.15
hypocritarum mos 1.22
hypocritarum opera deo abominabilia 58.4
hypocritarum orationes inanes 1.15
hypocritarũ ſacrificia execrãda ibid.
hypocritarum vota qualia 19.21
Hypotypoſes quando neceſſariæ 21.3

I

IAcob pro decem tribubus 17.4
iacob vita functus quo ſenſu pudefieri dicatur 29.22
iacob lucta cũ deo q̃d ſignificarit 48.1
Iauan quid 66.9
Iazer vrbs moabitarum 16.8
Idololatræ quàm vani ac miſeri 41.29,& 44.9
idololatrarum ardor 44.12
idololatrarum hypocriſis 10.10
idololatrarum horrendus interitus 1.31,& 2.18,& 65.12
idololatrarum liberalitas 65.11
idololatrarum magiſter carnis ſenſus 16.13
idololatrarũ pernicacia 2.20,& 44.19
idololatrarum ſtupiditas 42.17
idololatrarum veſania 46.6
idololatrarum voces 42.17
Idololatria quomodo aucta 41.7
idololatria humanis ferè ingeniis inſita 1.29
idololatria fons malorum omniũ 27.9
idololatria fœdiſsimum ſcortationis genus 57.5.7
idololatria quàm deteſtanda 41.21.24
idololatria externa damnatur 2.8
idololatria papiſtarum, vide Papiſtarum idololatria
idololatriæ fons 40.19
Idola penitus abiicienda 30.22,& 31 7
idola quo ſenſu ex nihilo ficta dicantur 41 24
idola iræ dei fomenta 1 31
idola opus manuum hominum 17.8
idolorum falſa fiducia 8.21
idolorum oracula quàm vana ac fallacia 41.9.22
idolorum vanitas quãta 41.29,& 46.2
Idumæi vnde dicti 63.1
idumæi infẽſi populi dei hoſtes 63.1.3
idumæorum excidium prædicitur 34.1.10.11,& 63.1
Iehu altaria Baal profanauit 30.22
Iehuda pro tota natione 1.1
Ieiunium orationis acceſsio 58.5
ieiunium pars ſolennis pœnitentiæ 22.13
ieiunium quatenus deo gratum 58.5.6
ieiunium hypocritarum quale 58.4
ieiunii vſus 1.11
ieiunia papiſtarum qualia 58.4
Ieremias cur incertum ponit Regis nomen 21.1
Ieroboã multos habet imitatores 22.23
Ieronymi locus 6.5.13,& 8.7,& 14.18, & 53.9,& 59.15,& 63.16
Ieruſalem cur ciuitas dei 45.13
ieruſalem mirabiliter erepta 10.32
ieruſalem cur filia Sion 1.8
ieruſalẽ quo ſenſu à diebus antiquis formata 37.26
ieruſalẽ quomodo facta meretrix 1.21
ieruſalẽ quo ſenſu virgo dicitur 37.21
ieruſalem vrbs validiſsima & munitiſsima 22.3
ieruſalem cur vrbs vanitatis 24.10
ieruſalem fundamenta quomodo æterna 44.7
Ignis pro acerbiſsimo cruciatu,30.33, & 66.15.24
ignis pro Dei vltione 26.11
ignis purgatorius à papiſtis cõfictus 33.24
ignis & aqua pro omni miſeriarum genere 43.2.
Ignorantia num malorum omnium cauſa ſit 5.13
ignorantia craſſa & voluntaria damnatur ibidem
ignorantia impios non excuſat 27.11.
ignorantia docta quæ 6.4
ignorantias cur hebræi peccata omnia vocent 27.11
Iim qui 13.21
Imitatio præpoſtera 57.5,& 66.3
Immolatio puerorum 57.5
Immortalitas animarum 57.2
Impatiẽtia corrigenda 16.5.vide Patientia plus neceſſaria
Impœnitentia quantum deo diſpliceat 22.14
impœnitentia extremum malũ Ibid.
Impii æternis pœnis cruciandi 66.24
impii pacis expertes 57.20.21
impii inexcuſabiles 10.6,& 8.4,& 16.3,& 26.10,& 40.21
impii inutiles 59.6
impii iræ dei miniſtri 10.5,& 17.5
impii bonis permixti 1.28,& 8.18,& 11.9
impii minimè timendi 8.12
impii & hypocritæ q̃uo tractandi 1.4.10.15.18, & 2.6.10.21, & 3.9, & 8.18,& 9.12,& 13.9,& 28.7.22,& 29.15 16, & 30.8.15,& 33.14.15, & 42.3, & 48.1.22 & 56.9,& 57.3.4.11.21,& 58 1.2,& 59.1.8.13,& 65.15,& 66.6
impii plagis non emẽdantur 8.21,& 9.11,& 26.10 & 28.19,& 29.22,& 57.17
impii q̃uo à deo excæcantur 44.18
impii quomodo negant ſe à deo formatos eſſe 29.16
impii non nocent quantum vellent 7.19,& 14 25,& 17.6,& 26.5,& 27.1,& 29.6,& 33.1,& 37.7.29,& 42.8,& 43.3,& 54.16,& 59.19
impiorum abundantia miſera 55.6
impiorum anxietas 21 12
impiorum audacia 8.10
impiorum auxilia inania 30.1,& 31.1, & 57.9
impiorum blaſphemiæ quomodo reſellendæ 36.21
impiorum voluntaria cæcitas 28.13
impiorũ conatus inanes 17.3,& 54.15
impiorũ miſera conditio 3.11,& 5.18, & 15.2,& 21.12,& 28.20,& 57.2.20
impiorum coniuratio 41.5
impiorum conſcientia mala 59.12
impiorũ cõſilia vana & infirma 8.10, & 16.6,& 19.3, & 33.11 , & 37.28,& 47.13
impiorũ cõſortia fugiẽda 33.15,& 59.5
impiorum vana fiducia 25.12
impiorum gaudium inane 14.29,& 16 9.10,& 28.18
impiorum gaudium maledictum 22.13 & 24.11
impiorum duo genera 66.17
impiorum vana iactantia 59.4
impiorũ ignorãtia inexcuſabilis 27.11
impiorum immanitas 59.8
impiorum impudentia 57.4
impiorum interitus mente comprehendi non poteſt 30.33
impiorũ interitus cur ſacrificio confertur 34.6
impiorum interitus dei gloriam promouet 63.3
impiorũ horrẽdus ac ſubitus interitus deſcribitur 3.11,& 5.16,& 10.17 18 26,& 13.6,& 14.30,& 15.1,9,& 16 9,& 17.12.14,& 18.5.6,& 19,1,& 21.10,& 24.17,& 26.14 , & 29.17,& 30.13.14.27.30,& 31.9, & 33.4.11.23.24, & 34.4.7.& 37.38,& 40.24,& 43.17 & 47.11, & 49.24 , & 50.9.& 51.23, & 59.17.19,& 63.1.& 66.6.18.24
impiorũ labor inanis 17.11,& 57.9.10
impiorũ memoria ignominioſa 14.22
impiorum mors turbulenta 57.2
impiorum natura 5.25
impiorum opera qualia 59.5
impiorum opera quomodo deus vtitur 5.26,& 7.18
impiorũ oratiões nõ exaudiũtur 59.1
impiorum pauor ex deo 13.8
impiorum peruicacia 5.24,& 16.1,& 18 19,& 57.11
impiorũ fluxa proſperitas 5.16,& 7.2, & 8.21, & 13 13,& 15.4.& 16.3,& 18 5.& 26.14 & 28.1, & 32.10 , & 34.5, & 41.14.& 45.16, & 47.7.8,& 51.7.8,& 61.7,& 66.15
impiorum reſurrectio exitialis 26.19, & 66.3
impiorum ſapientia lethalis 5.21
impiorũ vana ſecuritas 5.26,& 7.2,& 9.19 , & 16.1, & 24 17,& 28.15.18, & 29.1.15 & 32.10.17,& 47.7, & 50.11, & 59.4
impiorũ ſemẽ maledictũ 14.20,& 34.11
impiorum voluntaria ſocordia 26.11
impiorũ ſtatus facilè euertitur 14.30
impiorum ſuperbia quanta 2.12
impiorũ ſuperbia ob victorias 10.12

impiorum ſuperbia retundenda 2.11
impiorum verſutia 29.15
impiorum voces 9.10,& 10.13,& 22.13.& 28.15.19,& 29.15,& 33.14,& 41 5,& 56.12,& 66.5
impiis interdū parcitur propter pios 65.8
Imprecatio fidelium aduerſus babylonios 13.12
Incircuncisi qui dicebantur 52.1
Incredulitas quantus morbus 42.8
incredulitas ſola iram dei prouocat 45.24
incredulitatis corrigendæ ratio 40.5
Increduli, vide impii
Infantia qua damnanda 28.9
Infidelitas perturbationū animi cauſa 30.15
infidelitatis indicia 5.19
Infirmi quomodo tolerandi 42.3
Ingratitudo quàm deteſtabile vitium 44.21
ingratitudo mundi 49.4
ingratitudo vitanda 60.15
Inhumanitas ex dei contemptu 59.3
inhumanitas damnatur 16.4
Inſulæ pro transmarinis regionibus 41.1.& 42.4,& 59.10,& 60.9, & 66.19.
Intentiones bonæ papiſtarum euertuntur 66.4
Interrogationum vſus 23.9,& 43.19, & 48.11,& 51.19,& 57.6,& 63.1.2
Inuocatio pro toto Dei cultu 64.6
inuocatio piis quàm neceſſaria 41.17, & 55.6
inuocatio ſanctorum mortuorū euertitur 65.24
Iohannes baptiſta cur ſe prophetam eſſe negat 40.3
Ioſephi locus 5.10,& 19.19,& 45.4
Ira dei, vide Dei ira.
Iſaias breuis & conciſus 26.3
iſaias chriſti conſanguineus 5.1
iſaias impiorū cōuitiis expoſitus 50.4
iſaias cur nudus ambulare iuſſus eſt 20.2
iſaias quomodo & quando nudus inceſſerit ibidem
iſaias iudæis propheta deſtinatus 1.1, & 23.18
iſaias acerbo luctu calamitatem eccleſiæ deplorat 22.4
iſaias cur hoſtium eccleſiæ calamitatem deplorat 15.4.& 16.9,& 21.3
iſaias quo ſenſu idola profanari dicat 30.22
iſaias cur ſe ab impiorum ordine eximat 42.24,& 59.3
iſaias cur medis & perſis imperat 13.2,& 21.2
iſaias alienam perſonam induit 16.9, & 21.3
iſaias dei perſonam ſuſtinet 21.2
iſaias cur iudæos ſuo tempore afflictos prædicet 1.7
iſaias quō deum videre potuerit 6.1
iſaias cur deum amicum ſuum vocet 5.1
iſaiæ authoritas ſancita 6.8,& 7.11,& 13.2,& 16.13,& 50.4
iſaiæ inuicta magnanimitas 8.18, & 22.17,& 25.1,& 30.8,& 39.3.5
iſaiæ nuditas num indecora 20.2
iſaiæ vocatio de integro obſignata 6.1
Iſocratis locus 19.12
Iſrael duplex 43.6
iſraelis nomen perhonorificum 1.3
iſraelitarum excidii cauſa 17.10
iſraelitarum falſa fiducia 17.9
iſraelitarum ingratitudo 17.9.10
iſraelitarum perfidia 17.9
iſraelitarum ſuperbia 28.1
Itali quibus ſignis luctum teſtabantur 15.2
Iudæa cur inſula vocatur 20.6
iudæa cur vallis viſionis dicitur 22.1
iudææ excidium prædicitur ibidem
iudæi apoſtatæ 1.4
iudæi audaces in fabulis cōminiſcendis 37.36,& 40.31,& 48.21
iudæi ſcripturæ corruptores 49.6
iudæi execrationis exemplum 65.15
iudæi cur gens expilata & horribilis 18.2
iudæi filii degeneres 29.22,& 31.6, & 48.1,& 57.3
iudæi quomodo hoſtes dei 1.24
iudæi inexcuſabiles 5.2.3,& 31.4, & 40.28,& 42.20,& 44.8,& 48.5,& 50 1.2 & 65.12,& 66.4
iudæi corruptis gentiū moribus polluti 2.6, & 48.5
iudæi primogeniti in eccleſia dei 14.2.& 19.25
iudæi cur vermi conferuntur 41.14
iudæi ægyptiorum potentia nitebantur 19.1
iudæi cur ſacrificia deo non obtuliſſe dicuntur 43.23
iudæorum variæ afflictiones 1.5
iudæorum apoſtaſia 1.2.4.21,& 5.24
iudæorum inſatiabilis auaritia 2.7
iudæorum cæcitas 6.10,& 29.10.11, & 42.19
iudæorum cæcitas voluntaria 42.21
iudæorum miſera conditio 3.12
iudæorum falſa confidentia 30.17
iudæorum contumacia & obſtinatio 1.5,& 6.9.10, & 9.8.13, & 22.6.7, & 29.7,& 30.1,& 31.1,& 48.4.& 49.6, & 57.10.17,& 59.1,& 65.2.5, & 66.4
iudæorum diffidentia 30.1,& 49.14
iudæorū fabula de ſennacherib 37.38
iudæorum vana fiducia 20.1,& 22.3, & 29.1,& 30.1.2,& 66.1
iudæorum gloriatio 57.4,& 65.15
iudęorum hypocriſis 29.13.20,& 30.10,& 58.3
iudæorum ſuperba iactantia 65.15
iudæorum idololatria 1.29,& 2.8
iudæorum impudentia 65.3
iudæorum incredulitas 48.1
iudæorum ingratitudo 1.2,& 2.5,& 5.2,& 22.11,& 24.5,& 26.10,& 27.11, & 28.7, & 29.22 , & 31.1,& 41.9 , & 46.8,& 48.3,& 50.3,& 63.8,& 65.2.
iudæorum perdita malitia 1.4
iudæorum morbus inſanabilis 28.9
iudæorum origo 41.4,& 43.27,& 51.1, & 65.7
iudæorum patres quō ſcelerati 43.27
iudæorum prærogatiua 19.25,& 22.1, & 42.6,& 61.9
iudæorum proteruia 30.12
iudæorū ſecuritas 20.2,& 26.2,& 29.1
iudæorum ſocordia 29.9,& 57.10
iudæorum ſtupor 42.22.25,& 60.9
iudæorum ſuperbia 22.3,& 65.15
iudęorum ſuperſtitiones 65.11,& 66.3
iudæorum vecordia 1.7,& 28.9
iudæorū & gentium æqualitas 45.23
iudæis cur ſua conditio contemptui & faſtidio fuerit 8.6
Iudicare pro regere & gubernare 2.4,& 16.5
Iudicium pro iure 40.27
iudicium pro moderatione quæ in caſtigando adhibetur 30.18,& 64.8
iudicium pro norma regiminis 51.4
iudicium pro rectitudine 1.17.21,& 4.4,& 32.16, & 61.8
iudicium pro tutela 16.5,& 59.9
Iuramentum diuini cultus ſpecies 19.18,& 45.23,& 48.1,& 65.16
Iuriſiurandi religio 45.23
Iurandi forma ſcripturis vſitata 5.9
iurandi forma cur ecliptica 14.24,& 62.8
Iuſtitia pro æquitate 33.15
iuſtitia pro auxilio 46.13
iuſtitia pro tutela & fide 16.5,& 45.13, & 51.5,& 54.14,& 59.9
iuſtitia pro cordis integritate 48.1
iuſtitia pro iure 54.17,& 62.1
iuſtitia pro rectitudine 32.16
iuſtitia pro ſtatu Reip. optimè conſtituto 48.18
iuſtitia pro teſtimonio iuſtitiæ 58.8
iuſtitia pro veritate 63.1
iuſtitia vera quid 57.1
iuſtitia in ſolo deo quærenda 45.25
iuſtitiæ partes duæ 58.7
Iuſtus pro probato 41.26

L

LAbium pro lingua 19.18
Lex Oppia 3.17
lex pro euangelio 42.4
lex pro doctrina ibidem
lex pro dei ſermone 2.3
legis encomium 8.20
legis finis & vſus præcipuus 45.18.19, & 51.4
legis præſtantia 8.20
legis propagatio quàm neceſſaria 42.21
legis ſedes in corde 51.7
legis & euangelii diſcrimen 66.21.23
Lepra mors ciuilis 6.1
Leuitas, vide Manſuetudo
Leuare orationem quid 37.4

Leuiathan quid 27.1
Libellus repudii 50.1
Liber pro lege ipſa 34.16
liber prophetarum vnde confectus & collectus ſit 30.8
liber vitæ, quis dicatur 4.3
Liberi ad quid dentur 38.19
liberorum copia dei donum 48.19
Liberalitas vera quæ 32.8
Liberum hominis arbitrium quale 1.15.16.19, & 2.22, & 54.13
Lingua pro ſinu maris 11.15
lingua noſtrarum cōſultationum inſtrumentum 3.8
lingua mētis effigies, prouerbiū 59.4
lingua præcipuum hominis membrū quo actiones ſuas exercet 33.15
lingua papiſtarum, vide Papiſtarum lingua
Litigandū non ſemper cū impiis 36.21
Lobna vrbs quę 37.9
Locus perperā detortus 19.1, & 63.16
locus ab onia detortus 19.19
locus perperam detortus ad euertendum liberū hominis arbitriū 26.12
locus quo papiſtæ abutuntur ad deſtruendam fidei iuſtitiam 33.16
locus perperam ad chriſtum tranſlatus 22.22, & 43.24, & 48.16, & 52.3, & 53.8, & 63.1
locus perperam à papiſtis de Magis expoſitus 60.6
locus de ſatana perperam expoſitus 14.12
Locutio comparatiua 2.22, & 43.18, & 54.9.10.13, & 60.16
locutio impropria 55.1
Loqui ad cor quid 40.2
Lucani locus 4.1
Lucifer diabolorum rex falſò creditus 14.2
Luctus ſigna ſingulis nationibus propria 15.2, & 32.11
Lutherus propheta dei 57.1
Lutheri mors Ibidem
Lux pro proſpero ſtatu 58.8.10, & 59.9
lux nulla vbi deeſt prophetarum doctrina 60.3
Lycurgus cur aduerſus ingratos nullam legem tulit 1.2

M

Mactatio viuorum hominum 66.3
Madianitę à gedeone ſubacti 9.4
Magia damnatur 19.3
Magiſtratus omnes à deo vocantur 22.20
magiſtrat⁹ pii ſingulare dei donū 1.26
magiſtratus impii ex Dei ira 22.21
magiſtratuum authoritas 3.13
magiſtratuum conſolatio 22.23
magiſtratuum officium 3.4, & 22.21.24, & 30.22
Magnanimitas fidelium, vide Fideliū magnanimitas
Mala omnia à peccato oriuntur 33.24
Manè ſurgere 5.11
Manſuetudo commendatur 11.4.6, & 53.7, & 57.15, & 61.1
manſuetudo vera nulla vbi non eſt ſpiritus Chriſti 11.6
manſuetudo qualis in paſtoribus requiritur 42.4
manſuetudo chriſti, vide Chriſti manſuetudo
Manus pro auxilio 25.10
manus pro miniſterio 53.10
manus pro opere 26.11
manuum expanſio precibus adhiberi ſolita 1.15
manuum extenſio pro imperio 11.14
Martini lutheri mors 57.1
Maximiliani īperatoris hiſtoria 19.11
Medicina non ſpernenda 38.21
Medium terræ pro locis munitioribus & magis reconditis 10.23
Medi authores excidii babylonici 13.17
Medorum crudelitas 13.18
Medi & perſæ quo ſenſu vaſa iræ vocentur 13.5
medi & perſæ cur ſanctificati dicuntur 13.3
Mercatura an per ſe damnāda 23.15.17
mercatura ſæpe fraudibus & rapinis plena 2.16
Merces pro dei iuſtitia 40.10
Meridies pro grauiſsimo æſtu 16.3.
Merita hominum euertuntur 43.4.25, & 44.2, & 63.7, & 65.2, vide Liberum hominis arbitrium.
Merodach primus babyloniorum rex fuiſſe creditur 39.1
merodach aſſyrios inuadit 37.37
Militia non omnis illicita 3.4
Minæ prophetarum metuendæ 13.5
Miniſtri, vide Paſtores
Miniſterii verbi commendatio 50.10, & 62.7
Miracula verbo coniuncta ſigilla ſunt 7.10
miracula noua non fingenda ad authoritatem chriſto conciliandam 1.3
miraculorum vſus 7.10
Miſericordia veræ pietatis probatio 1.18
miſericordia ſacrificiis anteferenda 58.9
miſericordia quibus promiſſa 64.11
Miſſæ ſacrificium quam impudenter à papiſtis aſſeritur 19.19
Moabitæ vnde originē duxerint 15.11
moabitæ crudeles & inhumani 15.1, & 16.3, & 25.10
moabitarum excidiū prædicitur 15.1
moabitarum fuga 15.4.9, & 16.2
moabitarum obſtinatio 16.1
moabitarum ſuperbia 16.6
moabitarum truculentia 16.9
Monarchia aſſyriorum variis nationibus conſtabat 8.9, & 17.12
monarchia Babylonis omnium potentiſsima 13.11, & 14.26, & 47.5
monarchia tyri celeberrima 23.12
Monachorum vota qualia 19.21
Mons pro templo 16.1, & 31.29
mons ſion deo conſecratus 18.7
mons ſion pro eccleſia 10.12
mons ſanctitatis pro bene viuendi regula quæ dei verbo præſcripta erat 65.11
mons excelſus pro Babylone 13.2
Mors per ſepulchru ſæpe deſignatur 53.9
Mortui quomodo à laudibus dei ceſſare dicantur 38.18
mortui num rerum noſtrarum cōſcii eſſe poſsint 29.22
Motus bellici ex dei decreto 13.3.5
Mulier cum dolore parit ob peccatū 65.23
mulierum luxuries taxatur 3.16.17
mulierum ſuperbia dānatur Ibidem
Muniendi alia veteribus ratio fuit quàm nobis 25.12
Mundus per chriſtum quodammodo renouatus 65.17, & 66.22
mundi ingratitudo 41.5, & 49.4
Munera accipere iudicibus quàm noxium 5.23
Multi pro omnibus 53.12
Muſica minimè improbanda 5.12
Mutatio in deo nulla 14.27
Mutationes regnorum à deo 19.1, & 22.21, & 41.4, & 51.6

N

Nabuchodonoſor flagellum dei 42.25
Nachor locus compaſcuus 65.10
Natura ſuæ integritati quodammodo per chriſtum reſtituta 11.6.8
natura impiorū, vide Impiorū natura
Nauigatio minimè damnanda 2.16
Nebo idolum chaldæorum 46.1.
nebo vrbs moabitarum 25.10
Neceſsitas ſolertes reddit 22.9
Nilus inſtar pluuiæ, ægypti campos irrigat 19.7
Nili ſiccitas ſterilitatis ſignum Ibid.
Nineue, caput & ſedes regni aſſyriorum 37.37
Nomen pro celebritate 62.2
nomen nouum eccleſiæ datum Ibid.
nomen filio imponere patribus conuenit 7.14
nomen alterius ſuper aliquem inuocari 4.1
νόμοι pro prouinciis in quas diſtributa erat ægyptus 19.2
Noph, vrbs ægypti celeberrima 19.13
Notio dei omnibus populis ingenita 33.15
Nouum pro præclaro, eleganti & exquiſito 42.10
Nudare brachium pro exerere 52.9
nuditas iſaiæ non indecora 20.2
Numeri mutatio hebræis vſitata 23.6
Nundinationes papiſticę 33.22

O

Obedictia vera ę religiōis mater 1.29
obedientia deo gratiſsima 1.12.19.29, & 6.8, & 43.23 & 58.14, & 65.4

obedientia ſine fide nulla 65.11
obedientia chriſti, vide Chriſti obedientia
Oblationes chriſtianorum 66.23
Occaſione vtendum 16.1,& 42.22,& 55.6
Occidentales quibus ſignis luctū deſignabant 15.2
Oniæ conſilium Ptolomæo datum 19.19
Onus quid prophetis 13.1,& 14.28
Opulentia ſuperbiam & ſecuritatem gignere ſolet 21.2
Opus pro iudicio 5.19
opus nouum pro inaudito & inſolito 43.19
opus operatum à papiſtis confictum 1.11
opera impiorum qualia 59.5
Oracula idolorum quàm vana 41.22, & 42.9
Oratio explicatio eſt cordis noſtri coram deo 63.16
oratio piis quàm neceſſaria 41.17, & 51.9
orationem leuare quid 37.4
orationes papiſtarum hæſitatione plenæ 33.2
Orbis pro Babylone 13.1
orbis pro regionibus quæ Iudæis notæ erant 4.17
Ordo inuerſus 5.27,& 38.22
Oreb vallis vnde nomen acceperit 10.26
Orientales cæremoniis abundant 58.5
orientales quibus ſignis luctum teſtabantur 15.2.3,& 36.22
Os domini prophetæ 8.19
os & labia pro externa confeſsione 29.13
oris virga pro doctrina 11.4
Oſſa pro macilentis hominibus 58.11
Otium damnatur 32.9
otium & ſecuritas ex abundātia naſci ſolent 32.10

P

Palæſtini in ſalutem populi dei cōciſi ac deleti 14.30
palæſtinorum excidium 14.28
palæſtinorum inanis fiducia 14.29
Panis & aqua pro rebus omnibus ad quotidianos vitæ vſus neceſſariis 33.16
Panes aut ſatyri quomodo à gallis vocentur 13.21
Papa antichriſtus 49.23
papa ſe impudenter vicarium chriſti eſſe iactitat 60.10
papæ fulmina aduerſus veros dei cultores 66.5
papæ impietas cur non ſtatim apparuit 29.15
papæ tyrannis vnde à quibuſdam ſtabiliatur 49.23,& 60.9.10
papatus & tota eius corruptela ab hoſtibus eccleſię domeſticis emerſit 24.16
papatus impietas euangelii verbo detegitur 32.6
papiſtæ euangelicorum hoſtes infenſiſsimi 34.5
papiſtæ cur cum euāgelicis non conueniunt 31.3
papiſtæ euangelicos veluti monſtra exhorreſcunt 8.18
papiſtæ remiſsionem peccatorum cū pœnitentia confundunt 59.20
papiſtæ deum cum idolis coniungunt 17.8
papiſtæ quo magiſtro chriſtianè loqui didicerunt 36.13
papiſtæ ob multitudinem gloriantur 44.11
papiſtæ quo ſenſu reges eccleſiæ nutritios eſſe intelligunt 49.23
papiſtæ inanes cæremonias pro veris ſacramentis obtrudunt 20.2
papiſtæ chriſtum doctorem repudiāt 55.4
papiſtę deū honore ſuo ſpoliant 43.11
papiſtæ vnde carnium abſtinentiam commendari putent 22.13
papiſtę vnde confeſsionem auricularem eliciant 38.15
papiſtæ vnde ſeptiformem gratiam ſuam hauſerint 11.2
papiſtæ qua ratione liberum hominis arbitrium ſtatuunt 1.19.20
papiſtæ vnde mortuos eorum quæ agimus ſpectatores eſſe volunt 29.22
papiſtæ vnde ſanctorum interceſsionem eliciunt 37.35,& 63.17
papiſtarum arrogantia 61.3
papiſtarum audacia in profanandis dei myſteriis 1.3
papiſtarum balbuties de adoratione duliæ 2.8
papiſtarum execranda blaſphemia de lectione ſacræ ſcripturæ 48.17
papiſtarum cæcitas 44.15
papiſtarum calumniæ aduerſus euangelii miniſtros 32.6,& 36.7.10.14,& 54.17
papiſtarum conſcientia ſemper turbulenta 32.18
papiſtarum conſpirationes 44.11
papiſtarum cultus quàm inanis 29.13
papiſtarum deuotio qualis 1.14
papiſtarum puerilis diſtinctio de remiſsione pœnæ & culpæ 33.24,& 38.17,& 43.25,& 53.5
papiſtarum doctrina de pœnitentia 55.7
papiſtarum eccleſia qualis 11.9,& 28.17,& 33 6.22
papiſtarum epiſcopi quales 48.16
papiſtarū fabula de boue & aſino 1.3
papiſtarum fides implicita 43.10,& 52.15,& 54.13
papiſtarum figmentum de opere operato 1.11
papiſtarum fœlicitas 46.5
papiſtarum furor pro tuendis ſuperſtitionibus 44.14
papiſtarum vana iactantia 1.30,& 29.14,& 36.19,& 45.20,& 49.21,& 62.5
papiſtarū idolo atria 1.29, & 40.18,& 41.7,& 44.10
papiſtarum impudentia 11.4
papiſtarum miſera inquietudo 28.12
papiſtarum inanes labores & fatigationes 30.6
papiſtarum in cultu idolorum liberalitas 65.11
papiſtarum lingua olim barbara, & qualis nunc ſit 36.13
papiſtarum obſtinatio vnde 41.1
papiſtarū querimonia de ſublato dei cultu 36.10
papiſtarum ſacerdotium ſacrilegum 61.6
papiſtarum ſacramenta qualia 20.2,& 66.23
papiſtarum ſatisfactiones euertuntur 33.24
papiſtarum noxia ſimplicitas 6.4, & 44.20
papiſtarum ſuperbia 1.26,& 8.14,& 41.29
papiſtarum ſuperſtitio in cultu angelorum 37.36
papiſtarum ſupplicationes extraordinariæ 16.12
papiſtarum vota qualia 19.21
Parthi in arte ſagittandi experti 66.19
Paſcere cinerem pro paſci cinere 44.20
Paſtores pii ſingulare dei beneficium 62.6
paſtores quàm in mundo neceſſarii 49.17
paſtores cur hominibus exoſi 30.10
paſtores multorum calumniis expoſiti 29.21,& 50.6.8,& 51.8
paſtores omnes ſacerdotes 23.18,& 61.6,& 66.20.21
paſtores quomodo eccleſiarum ſponſi 62.5
paſtores confirmatione egent 8.11
paſtores quomodo peccata remittere dicantur 43.25,& 63.12
paſtorum alacritas 51.8
paſtorum auaritia damnatur 56.10
paſtorum authoritas 43.25, & 47.1
paſtorum conditio 50.6,& 51.8
paſtorum conſolatio 6.10, & 8.16, & 28.14, & 29.21, & 49.4, & 51.16, & 62.7
paſtorū conſtantia ac magnanimitas 8.16,& 29.21,& 50.7
paſtorum contemptus 59.21
paſtorum ebrietas deteſtanda 56.12
paſtorum fiducia 7.13,& 50.8
paſtorum gloria 49.5
paſtorum inopia dei vindictę tribuenda 40.1
paſtorum labor deo gratiſsimus 49.5
paſtorum manſuetudo 42.3
paſtorum militia 42.4,& 49.4,& 50.7
paſtorum miſsio 52.7
paſtorū munus & officium 2.10,& 5.23,&

13,& 7.13, & 11.4,& 21.10,& 22.4, & 35.3.4,& 39.3.8, & 40.6,& 42.3, & 47.1, & 49.3, & 50.4, & 51.6, & 56 10,& 62.1.6.10.11
paſtorum duo officia 4.30
paſtorum orationes 62.7
paſtorum habenda ratio 49.23
paſtorum patientia 51.8
paſtorum præſentia quàm neceſſaria 49.17
paſtorum quorũdam inſana proteruia 56.12
paſtorum prudentia 1.28
paſtorum querimonia 49.4,& 53.1
paſtorum ſeueritas 58.1
paſtorum ſocordia dãnatur 56.10.11
paſtorum ſolicitudo pro ſalute populi 6.11
paſtorum vehementia 58.1
Patientia fidelibus neceſſaria 13.22, & 16.5,& 18.7, & 24.22, & 26.8.20. 21, & 30.18 , & 33.22, & 34.8.16, & 40.26.31,& 42.10,& 45.9.15, & 49. 14,& 51.4.7, & 53.7, & 61.7,& 62. 1,& 65.24
Pater pro authore 9.6
patrum veteris & fidelium noui teſtamenti diſcrimen 54.13,& 55.1,& 63.17
Paucitas fidelium, vide Fideliũ paucitas
Pauperes & afflicti curæ deo 3.13,& 10.2
pauperum conſolatio 10.2
pauperum habenda ratio 58.7
pauperũ oppreſſores latronibus ſceleratiores 32.7
paupertas ſpiritualis 11.4
Pauor impiorum ex deo 13.8
Pax pro proſperitate & fœlicitate 9.6,& 26.3.12,& 48.18,& 52.7,& 54 10.13,& 66.12
pax ex dei præſentia 41.10
pax iuſtitiæ & integritatis alũna 59.8
pax quatenus expetenda 32.17,& 38. 17,& 59.8
pax conſcientiæ euãgelii fructus 2.4
pax conſcientiæ ſolis fidelibus propria 32.18
pacis quærendæ ratio 32.17
ID, pro puriſsimo & ſelectiſsimo auro 13.12
Peccatores pro impiis & ſceleratis 13.9
Peccatum pro peccati victima 53.10
peccati confeſsio neceſſaria 64.5
peccati remiſsio ex ſola dei miſericordia 43.25
Perſæ & medi quo ſenſu vaſa iræ vocentur 13.5
Perſonæ tres in vna dei eſſentia 6.3.8
Pedé à ſabbatho auertere quid 52.13
Petra deſerti vrbs moabitarum primaria 16.1
φιλαυτία hominibus innata atque ingenita 11.9
φιλαυτία malorũ omniũ mater ibid.
Philoſophi quomodo de virtutibus & vitiis diſputent 32.5,& 53.11
Pietatis vera officia 58.6
Pinguedo pro proſperitate 10.16
Piſcinæ duæ Ieroſolymæ 7.3
Pii, vide Fideles
Platonis locus 3.4,& 11.9,& 23.4,& 37.12,& 40.31,& 59.7
Pluuiæ in ægypto raræ 19.7
Pœnitentia vera quæ 19.22,& 30.22, & 55.7,& 59.12
Pœnitentia noſtra qualis eſſe debeat 27.9
pœnitentia propriũ dei opus 1.16.25
pœnitentia ſanationis initium 6.10
pœnitentia commendatur 3.6,& 33.15
pœnitentia in deo nulla 14.27,& 19. 25,& 41.9,& 59.20
pœnitentia ſera notatur 19.1.3
pœnitentia Cain & Eſau 26.11
pœnitentiæ doctrina nũquam à promiſsione ſalutis ſeparanda 55 7
pœnitentiæ fructus 1.16, & 27.9,& 31.7,& 56.1
pœnitentiæ initium 8.21,& 31.7
pœnitentiæ partes 1.16
pœnitentiæ vera ratio ibidem
pœnitentiæ ſigna 22.12,& 30.22, & 37.1,& 45.14,& 58.5
Ponere ſuper cor 42.25
Pontifex ſummus typum Chriſti gerebat in populo dei 29.14
Populi Chriſti conditio deſcribitur 11.4.6.7
Portæ pro locis celebrioribus 14.31
portarum luctus 3.25,& 14.31
Poſteritatis habenda ratio 38.9.16.19 & 39.8,& 41.25,& 43.10,& 49.18
Potentia dei à verbo non ſeparanda 44.24
potẽtia dei abſoluta quid papiſtis 23.9
potentia dei, vide Dei potentia
Præmia huius vitæ terminis Sadducæi circunſcribebant 30.32
Præſcientia & potentia ad ſolũ deũ pertinent 45.10
Præſidia humana quatenus appetenda 8.7
Preſter ſerpẽs regulo nocẽtior 14.29
Principes omnes à deo vocãtur 22.20
principes patres populo eſſe debent 22.21
Principum officium 30.22, & 32.1, & 49.23
principum mos quò liberius voluptatibus indulgeant 21.5
principibus magnis ſubeſſe non ſemper vtile 8.7,& 19.4
Profeſsio externa piis neceſſaria 45. 23
Prophetæ pro quibuſlibet doctoribus 3.2
prophetæ ſerui dei 43.10
prophetæ quatenus ſubditi eſſent regibus 39.5
prophetæ cur olim videntes dicti 1. 1,& 21.5.6,& 29.10,& 30.10
Prophetę in rebus aduerſis conſulendi 37.2
prophetæ à deo illuminati à ſeipſis minimè locuti ſunt 1.1
prophetæ de babylone perplexè loquuti 21.1.3
prophetæ doctrinã ſuã ex Moſe mutuati ſunt 8.20,& 22.2,& 34.16
prophetæ cur potius de ſecunda Legis tabula quàm de cultu dei concionantur 1.18
prophetæ quum repudiantur, reiicitur quoque Dominus 30 10
prophetæ alienas perſonas interdum ſuſcipiunt 21.3
prophetarũ doctrina immortalis 37.2
prophetarum humanitas 6.11
prophetarum mos 1.2.18.29,& 5.17, & 7.14,& 9.6.7,& 10.24,& 13.9.10. 19,& 14.22,& 15.4.& 18.7, & 19.8. 19,& 21.1.3.7,& 22.2,& 27,10.13,& 30.8.25.30, & 32.1.16.19, & 34.1.4, & 41.16.24, & 42.1, & 44.1, & 48. 14.21,& 49.1.3,& 54.2, & 55.12, & 56.1.7, & 57.3, & 60.6.10, & 61.21, & 64.1.4, & 65.13.21,& 66.15.20.23
prophetarum vehementia 1.2,& 2.9 & 3.15,& 7.13
Prophetia quàm neceſſaria 41.27
prophetiæ quo tempore collectæ 1.7
prophetiæ ordine collectæ non fuerunt 22.9
prophetiæ non vnius tantùm ſeculi hominibus ſcriptę 30.8
prophetiarũ authoritas ſancita 44.28
prophetiarum vſus 41.27
Proſperitas impiorum, vide Impiorum proſperitas
proſperitate non abutendum 18.17
Pſeudoprophetæ veros dei miniſtros imitantur 20.2
Puerorum immolatio 57.5
Pupilli curæ deo 1.17.23
Purgatorii ignis à papiſtis confictus 33.24

Q

QVærere deum quid 36.8
Quæſtiones variæ cum earũ dilutionibus 1.8,& 27.9,& 37.26, & 38.5.8,& 54 16
Querimonia fideliũ ſub papatu 26.13
querimonia eccleſiæ 49.4,& 93.15
quinquagenarii iudæis in vſu, vt romanis centuriones 3.3

R

RAbbinorum deliria 37.26
Ramus pro valentioribus & robuſtioribus 9.14
Rapſaces quàm ſuperbus & blaſphemus 36.10
Rapſacis oratio arrogantiæ ac blaſphemiæ plena 36.13
Recõciliationis cum Deo vera ratio 59.20
Redemptio peculiarę regni chriſti donum 35.10

redemptio vera per chriſtum 43.8
redemptio per chriſtum parta reliquis beneficiis anteponenda 9.6
redemptio facta per chriſtum omniū illuſtriſsima 43.18.19,& 52.12
redemptio contenta voce celebranda 42.12
redemptionis finis 27.13, & 29.23, & 32.16, & 35.10, & 43.2, & 44.28, & 55.13.& 63.18
redemptionis ægyptiacæ & babylonicæ diſcrimen 52.12
Redire ad cor pro reputare & attendere 44.19
Reformatio ſpiritualis, vide Creatio noua
Regeneratio, vide Creatio noua 44.2
Regimen bene conſtitutum quanti ſit momenti 33.2
Regnum Chriſti, vide Chriſti regnū
regnum dei, vide Dei regnum
regnum iehudah typus regni chriſti 33.17
regnū iſrael cur vnctio dicitur 10.27
regnorum mutationes à deo ſunt 19.1,& 22.21,& 41.4,& 51.6
regnorum defenſio in quo ſita 19.3
Regulus ſerpens colubro nocentior 14.29
Religionis mater obedientia 2.29
religio omnis extra chriſtum fallax & euanida 25.9
religionis & ſuperſtitionis diſcrimē 41.22
Remedia legitima nō negligēda 31.1
Remiſsio peccatorum ex ſola dei miſericordia 43.25
remiſsio pœnæ & culpæ 19.22, & 33.24,& 44.22,& 48.9,& 53 5
Reprehēſiones quàm neceſſariæ 29.21,& 39.8
Reprobi quomodo flagellis dei domentur 2.17
reprobi flagellis dei non humiliātur, vide Impii plagis dei non emendantur
reprobi etiam dum viuunt, cur mortui 36.19
reprobi etiam gratia dei percutiuntur 11.4
reprobi quomodo gloriæ dei inſtrumenta ſint 43.21
reprobi inexcuſabiles, vide Impii inexcuſabiles
Repudii libellus 48.1
Requies pro eccleſia 11.10
Reſipiſcentia, vide Pœnitentia
Reſpublica quomodo ritè adminiſtranda 3.4,& 32.1
Rerum omnium tam initium quàm finis à deo pendet 19.15
rerum ſacrarum priuatio magna miſeria 48.19
Reſpicere pro ſperare 20.3,& 31.1
reſpicere ad deum quid 17.7
Reſpondere pro teſtimonium ferre vel fateri 3.9,& 59.12
Reſpōſa deorū falſorum qualia 41.9
Reſtitutio eccleſiæ, vide Eccleſiæ reſtitutio
Reſurrectio piis & impiis communis 36.19
Reuelationes nouæ non expectandæ 59.21
reuelationis duo modi ordinarii 1.1
Rex patris loco eſſe debet 22.21
rex iehudah typus chriſti 14.30
rex babylonis cur lucifero confertur 14.12
regis babylonii crudelitas 14.17
regis babyloniorum ſuperbia 14.13
reges quo ſenſu eccleſiæ nutritii vocentur 49.23
regum officium 49.23, & 60.16
Ritus legis ſublati & quomodo 66.23
Robur à deo 40.29.30
Roma olim quanta, & qualis nunc ſit 37.26
roma omnis nequitiæ officina ibid.
Romani viuos homines mactabant 66.3
Romanenſes ridiculi 29.1

S

Sabbathū pro toto dei cultu 56.2.6
ſabbathum fidelium perpetuum 58.13,& 66.23
ſabbathi obſeruatio cur tātopere cōmendatur 58.13
Saccus lugubris habitus olim erat 20.2,& 58.5
ſaccus & cinis num tempore noſtro conueniant 58.5
Sacerdotes, vide Fideles & Paſtores
ſacerdotes papiſtici, ſacrilegi omnes 61.6
ſacerdotium euangelicum 66.20
ſacerdotium papiſticum quale 61.6, & 66.20
Sacramentum à verbo dei ſeiungi nō debet 20.2,& 6.7
ſacramēta piis tanquā vehicula ſunt 37.15
ſacramenta papiſtarum qualia 6.7
ſacramentorum vſus & finis 6.7,& 20.3,& 38.7,& 40.19
Sacrificium miſſæ quàm impudenter à papiſtis defenditur 19.19
ſacrificia fidelium ſpiritualia 66.23
Sadducæorum error refutatur 30.32
Salmanazar cladē Iudæis intulit 9.1
Salus à ſolo deo expectanda 63.5
ſalus eccleſiæ æterna, vide Eccleſiæ ſalus
Samaria caput populi Iſraelitici 9.9
Sāctificati cur vocētur Medi & Perſę 13.3
Sancti mortui num pro nobis orent 63.16
ſanctorum interceſsio à papiſtis cōficta 37.35,& 63.17
Sanctuarium quid 8.14
Sanguis pro inhumanitate & rapina 59.3
ſanguines pro homicidiis & cædibus 33.15
ſanguines terræ qui dicantur 26.21
Sapientia vera quæ 33.6
Sapiens quo ſenſu deus dicatur 31.2
Saron locus compaſcuus 65.10
Satan dei iræ miniſter 19.14
ſatan quomodo gloriæ dei ſeruiat etiam inuitus 2.19
ſatā quomodo homines à fiducia dei abſtrahat 36.17
ſatan quàm efficaciter operetur in impiis 57.5
ſatanæ aſtutia 26.20,& 27.1,& 30.6, & 36.6.10.13.15.16,& 37.2,& 38.3,& 40.12,& 41.12,& 42,8,& 45.20, & 49.17
ſatanæ tyrannis iniuſta 49.24,& 59.17,& 66.3
ſatanæ tyrannis in eccleſiam 1.21
ſatanæ regnum diſtribuitur 27.1
Satisfactiones papiſticæ inuertuntur 33.24
ſatisfactionum figmenta vnde papiſtę duxerunt 33.24
Satyri aut Panes quomodo à Gallis vocentur 13.21,& 34.14
Scholæ papiſtarum blaſphemiis refertæ 22.9
Scriba pro eo apud quem libri cenſus erant 33.18
Scriptura humano more loquitur 40.12,& 59.16,& 63.19,& 65.6
ſcripturę ſacræ lectio quàm neceſſaria 48.17
ſcripturæ ſanctæ vtilitas 30.8,& 48.17
ſcripturarum vſus 50.4
Securitas carni innata 24.19
ſecuritas impiorum, vide Impiorum ſecuritas
Seleucia non procul à babylone extructa 13.12
Sēnacherib cū ſuis filiis occiſus 37.38
ſennacherib crudelitas & implacabilis furor 33.7
ſennacherib perfidia 33.8
ſennacherib ſuperbia 14.14
Senſus cur animalibus brutis tribuitur à propheta 43.20
Sepulchrum pro morte 53.9
Sepultura vltimæ reſurrectionis ſymbolum 14.18
ſepulturæ cura non damnanda 22.17
ſepultura carere an maledictionis loco haberi debeat 14.18
Seraphim cur angeli dicantur 6.2
Seir mons idumæorum 21.11
ſeir pro toto idumæorū regno ibid.
Sidon vrbs vbi ſita 23.2
ſidon vrbs celeberrima ibidem
Signa pro poſitu, concurſu & variis aſpectibus ſyderum 44.25
ſigna quatenus expetenda 7.12
ſigna pœnitentiæ 22.12
ſignorum duo genera 7.12
ſignorum vſus 7.10,& 38.7
Siim qui 13.21

Silen-

Silentium pro morte 6,5,& 15.1
Siloe qualis fluuius 8.7
Simplicitas papiſtarum qualis 44.20
Simulachra, vide Idola
Sion mons deo conſecratus 18.7
ſion cur cęteris montibus præfertur 2.2
ſion quando à deo fundata 14.32
ſion annuntiatrix 40.9
ſion ciuitas dauidis 33.20
Sobna regis cancellarius 22.15,& 36.3
ſobna hypocrita 36.22
ſobna proditor 22.15
ſobna cur ad rapſacē ab ezechia miſſus 36.3
ſobnæ ſtatus quomodo firmus 22.25
ſobnæ ſuperbia & ambitio 22.16
ſobnæ exilium prædicitur 22.15
Sobrietas commendatur 19.13
Socordia excutienda 5.4.7.25,& 9.14, & 32.9,& 38 17,& 41.17,& 43.5,& 44.19,& 50.4,& 51.12,& 55.2
ſocordia gentium 45.20
Sodomæ ſubuerſio exemplum eſt reprobis omnibus 13.19,& 34.9
Solis fulgor quomodo in ſeptuplum auctus fuerit 30.26
Solomon typus chriſti 10.27
Somnium & viſio, duo ordinarii modi quibu ſe prophetis Dominus patefaciebat 1.1
Sophiſtarum diſtinctio de remiſſione pœnæ & culpæ 44 22,& 48.9
ſophiſtarum garrulitas de natura & qualitate ignis æterni 30.33,& 66.15,24
Spes ex præteritis dei beneficiis concipienda 11.11.16,& 22.10,& 29.22, & 30.18,& 37.31,& 41.5,& 42.9,& 43.3.16,& 44.24.27,& 48.21,& 51.9, & 63.7,& 64.3
Spiritus pro ratione, iudicio vel mente 40.14
Spiritus ſanctus deus æternus 6.10, & 48.16
ſpiritus ſanctus cur aquæ mundæ cōfertur 1.16
ſpiritus ſanctus verus fidelium doctor 19.24
ſpiritus efficacia à prædicatione euāgelii ſeparanda non eſt 40.22,& 59.21
ſpiritus dei officium 40.7
ſpiritus vertiginis quid 19.14
Splendor pro proſpero ſtatu 60.2
Stabilitas vbi timor domini 22.17
Statuam erectam iri domino in ægypto quo ſenſu iſaias dixerit 19.19
Status ritè ordinati cōpendiaria deſcriptio 3.2
Stellarum innumera multitudo 40.26
ſtellarum obſcuritas pro extrema dei indignatione 13.10
Sterilitas terræ ex dei maledictione 5.10
Stupor iudæorum, vide Iudæorum.
ſtupor papiſtarum 6.4
Summum bonum, deo adhærere 64.6
Superbia quàm deo exoſa & abominabilis 2.11,& 13.11,& 14.15,& 16.6,& 23.9,& 26.5,& 30.17,& 39.5,& 47.8
ſuperbia ſemper impietati coniuncta 51.23
ſuperbia quomodo refutanda 2.22
ſuperbia exitii cauſa 16.6.7
ſuperbia babyloniorum 13.11
ſuperbia impiorum, vide Impiorum ſuperbia
Superſtitio malorum omnium cauſa 1.29
ſuperſtitio coniunctam ſemper habet ſuperbiam 36.18
ſuperſtitio deuotionis colore tegitur 1.29
ſuperſtitio vnde æſtimanda 1.14
ſuperſtitiones vnde natæ 8.11,& 65.3
ſuperſtitiões iſraelitarū 17.8,& 65.4
ſuperſtitionum confuſa farrago in papatu 66.3
ſuperſtitioſi ignorantia non labūtur 44.18
Supplicationes papiſtarum extraordinariæ 16.12
Surditas iudæorum ex contumacia
Surgere manè quid 5.11
ſurgere deus quomodo dicatur 2.19, & 14.22
ſurgere opus quando dicatur 7.7
Sydera, vide Stellæ
Sympathia cōmendatur 20.2,& 22.4
Syriæ regni excidium 17.1
Syri poſt mortem regis ſui Rezin, ex ſociis hoſtes Iſraeli facti bellum ei intulerunt 9.10

T

Tabernaculorum dies feſtus 54 2
Tabulæ ſecundæ obſeruatio cur tātopere à prophetis commendetur. 1.18
Tacere pro quieſcere 62.6
Tectorum forma qualis iudæis 22.1
Teglat-pelezer Iudæis cladē intulit 9.2
Templum pro omnibus cæremoniis 66.1
templum vbique diffuſum 66.20
templum ieroſolymitanū muris cinctum 22.9
templum quomodo domus dei 56.7,& 66.1.
templum quō ſanctificabat 64 10
templum inſtauratum priore longè inferius 60.17
templi iudaici profanatio 56.5
templi vſus 64.10
Temporum ſeries à prophetis minimè ſeruata 13.12,& 17.1
Tenebræ pro rebus aduerſis 8.21,& 50.10 18,& 58.10,& 59.9
Tentationes fidelium 25.21,& 36.10, & 63.17
Terra pro eius incolis 66.8
terra pro regionibus vulgò notis iudæis 24.1.17
terra noua quid 66.22
terra viuorum 38.11
terræ fertilitas ex dei benedictione 1.19,& 35.1
terræ ſterilitas ex dei maledictione 5.10,& 15.6,& 24.5.6,& 32.13
terram aperiri aut operiri quid 33.1
Teſtamenti veteris & noui diſcrimē 19.21
Teſtes deo quō pii eſſe poſſint 44.8
Tharſis hebræis Cilicia eſt 2.16,& 33.
tharſis nomine quid intelligi debeat 66.19
Thartan vnus ex ducibus Sennacherib 20.1
Theologi papiſtici quàm indocti 33.2
Thomæ Mori hiſtoria 22.17
Thubal quid 66.19
Timor duplex 7.4
timor alius in piis, alius in impiis 8.12
timor dei, vide Dei timor
Tophet quomodo gehennam ſignificet 30.33
Traditiones humanæ quid valeant 29.13
Tranquillitas piorum qualis 33.20
Tremor quis piis neceſſarius 66.2
Tremoris genus duplex ibidem
Trepidatio impiorum 7.2
Triturandi mos varius 28.25
Tumult⁹ populorū à deo manāt 19 2
Turcæ proſperitas vnde, & quid de eo ſperandum ſit 36.19
turcarum gloriatio ob multitudinem 45.20
turcarū inſolentia ob victorias 36.19
turcarū & iudæorū deus qualis 25.9
Turres & propugnacula nū deo diſpliceant 26.5
Tyranni quàm toti mundo odioſi & deteſtabiles 14.7
tyranni cur nubibus ſimiles 14.16
tyrannorum exitus 14.7.18
tyrānorum imperium ex ira dei 26.13
tyrannis præfixi termini, quos prætergredi nequeunt 33.1, vide Impii non nocent quantum vellent.
tyrānos cur ad tempus Dominus ſuſtineat 22.23
Tyrus vrbs opulētiſsima & celeberrima 23.1
tyrus cur filia Sidon vocatur 23.12
tyrus cur meretrici confertur 23.16
tyri monarchia oli celeberrima 23.12
tyri opulentia deſcribitur 23.3
tyri ruina prædicitur 23.1
tyri conuerſio ac pœnitentia 23.17.18

V

ו Copula pro aduerſatiua particula ponitur 9.5,& 22.6,& 27.10.12,& 29.2,& 42 22,& 44 1
ו loco cauſalis particulæ 3.7.17, & 19.22,& 46.13,& 64 4
ו pro illatiua particula 43.28,& 46.4,& 57 11
ו pro interea 7.9

ו pro itaque 8.17
ו pro rationali particula 54.13
ו pro aduerbio temporis 31.8
ו pro vbi vel poſtquam 30.20
Vallis viſionis pro iudæa 22.1
Vaſa irę Aſſyrii quo ſenſu dicti 13.5
Vbera pro agris & vineis 32.12
Venetiarum vrbs opulentiſsima 47.1
venetiarům vrbs nunquam expugnata 23.12
Veneti mercatores opulétiſsimi 23.8
Ventus oriétalis Iudææ infeſtus 27.8
ventus domini pro vehementi turbine 11.15
Verbum chriſti, vide Chriſti verbum
verbum dei, vide Dei verbum
Verbi miniſterium cómédatur 59.21
Veritas pro ſtabilitate 39.8
veritatis vis 41.1,& 50.8
Vermis inextinguibilis 66.23
Vetuſtatis iactatio reprehenditur 19.11, vide Antiquitas
Via pro ſtatu & rationibus 40.27
via duntaxat vna rectè viuendi 33.6
via, veritas & vita quomodo chriſtus nominetur 49.7
Victimæ cur in ſacrificiis attollebantur 60.7
victimæ piorum quales eſſe debeant 26.18
Victoria omnis à deo eſt 47.6
Victoria non abutendum ibidem
Videntes cur prophetæ dicti, vide Prophetæ cur videntes dicti.
Viduæ curæ deo 1.17.23
Vindicta num appetenda 41.15
Vinum rubrũ quid in ſcripturis deſignet 37.2
Viſio & ſomnium duo ordinarii modi quibus Dominus ſe patribus patefaciebat 1.1
Viſitare pro iudicare & perdere 13.11,& 24.21
viſitare pro reſpicere 24.22
viſitatio pro iudicio 10.3
Vita quomodo ritè inſtituenda 33.15
vita hominum præfixam metam habet 38.5
vitæ humanæ breuitas 38.12
vitæ humanę finis 38.11.18.22,& 57.14
Vitæ humanæ fragilitas 40.6
vitæ integritati ſtudendum 26.2 & 43.23,& 52.11, & 56.1
vitæ prorogatio quatenus appetenda 38.10.22
Vltio, vide Vindicta
Vocare pro recipere in ius 43.1
Vocari à deo quid ibidem
vocari quid 44.5
Vocatio gentiũ, vide Gétiũ vocatio
vocationis noſtræ certitudo 65.2
vocationis noſtræ finis 43.21,& 55.5,& 56.6,& 60.21,& 61.3,& 63.8
Vota pars cultus dei 19.21
vota papiſtarum qualia ibidem
votorum regula verbum dei ibidem
votis noſtris cur non ſtatim deus obtemperet 30.19
Vox dei à rebus mutis & inanimis exauditur 1.2
Vrbs dauidis 22.9
vrbs ieroſolyma duplex erat 22.9
vrbes ſanctitatis dei quæ 64.9
Vrias quomodo teſtis fidelis 8.2
Vtica tyri colonia 33.1.4

X

XEnophontis locus 13.15,& 21.5

Z

ZElus pro indignatione 26.11
Zel' incóſideratus notatur 56.4
Zoan vrbs celeberrima ægypti 19.13
Zoar oppidum à moabitis remotiſsimum 9.5
zoar cur vitulæ triéni cófertur 15.4

INDEX

LOCORVM VTRIVSQVE TESTAMENTI, QVOS author in his commentariis, aut in ſua aut aduerſariorum aut etiam aliorum ſcriptorum perſona non citat modò, ſed magna etiam ex parte interpretatur, & appoſitè ad ſenſum ſuum accommodat.

Primi numeri antepoſiti, caput & verſum locorum citatorum denotant: Poſteriores verò numeri arithmetici, caput & verſum Iſaiæ in his commentariis commonſtrant.

GENESIS.

i.i	In principio creauit Deus cœlũ & terrã	43.13,& 45.12
i.ii	Terra autem erat inanis & vacua	45.18, & 41.29,& 48.13
i.vii	Et fecit Deus expanſionem	45.12
i.xxvi	Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram	6.8
i.xxvii	Creauit Deus hominem ad imaginé & ſimilitudinem ſuam	17.7,& 30.23
i.xxviii	Dominamini piſcibus maris ac volatili cœli & omni beſtiæ	65.25
ii.ix	Arboré quoq; vitæ in medio horti	38.7
ii.xv	Tulit itaque Iehoua Deus ipſum hominem,& poſuit eum	45.12,& 51.3
ii.xix	Et adduxerat ad Adam, vt videret quomodo vocaret illa	34.16
iii.v	Eritis ſicut dii	14.14
iii.vi	Dedítq; viro ſuo ſecũ,& comedit	43.27
iii.xvi	In dolore paries filios	65.23
iii.xvii	Maledicta terra propter te	24.6
iii.xviii	Spináſq; ac tribulos germinabit tibi	24.6
iii.xxii	Ecce Adam quaſi vnus ex nobis	16.3
iii.xxiii	Et emiſit eũ Iehoua de horto Eden	51.3
iiii.vii	Quòd ſi non benefeceris, in foribus peccatum cubat	59.12
iiii.xi	Quæ aperuit os ſuum vt ſuſciperet ſanguinem	26.21
iiii.xiii	Maior eſt iniquitas mea quàm vt feram, &c.	26.11
iiii.xxvi	Tũc cœpit inuocari nomé Domini	43.22
vi.v	Vidítque Iehoua quòd multa eſſet malitia hominum	22.13,& 42.25
vii.xi	Ipſo die rupti ſunt omnes fontes voraginis magnæ	24.17
vii.xv	Venerunt ergo ad Noah in arcam bina ex omni carne	34.16
ix.ix	Equidem ego ſtatuo pactum meum vobiſcum	45.18
ix.xi	Statuam pactum meum quod pepigi vobiſcum, neque excidetur omnis caro	54.9
ix.xiii	Ponam arcum meum in nube, erítque ſignum fœderis	38.7.21
x.xi	E terra hac egreſſus eſt Aſſur,& ædificauit Niniuen	23.13
xi.v	Deſcendit Iehoua vt videret ciuitatem illam	63.19
xii.vii	Agite deſcendamus	63.19
xi.xxix	Duxerunt autem Abram & Nachor ſibi vxores	19.21
xi.xxxi	Egreſſiq; ſunt cũ eis de Vr Chaldæorum vt	

rum vt

rum vt pergerent in terram Chanaan 41.2,& 44.7
xii.iii Benedicam benedicẽtibus tibi, & maledicentibus tibi maledicam 14.30
xii.iii Benedicam benedicentibus tibi 49.24
xii.vii Aedificauit ibi altare Iehouæ qui apparuerat ei 41.2
xii.xvii Percuſsit autem Iehoua Pharaonẽ percuſsionibus magnis 14.27,& 29.22,& 34.16,& 41.2.4
xiii.xviii Aedificauitq; illic altare ipſi Iehouæ 41.2
xiiii.vi Et Horæos in monte eorum Seir 21.11
xiiii.xv Et percuſsit eos,perſecutúſq; eſt eos 41.2
xiiii.xvi Reduxitque omnem ſubſtantiam atque etiam Lot fratrem ſuum 29.22,& 41.4
xiiii.xvii Egreſſus eſt itaque Rex Sodomæ in occurſum eius 41.5
xv.i Poſt hæc fuit verbum Iehouæ ad Abram in viſione 25.9
xv.i Ego clypeus ero tibi 37.23
xv.v Suſpice nunc cœlum & numera ſtellas, &c. 45.25,& 51.1,& 55.3,& 56.3
xv.xiii Sciendo ſcias quòd peregrinum erit ſemen tuum 48.3
xv.xiiii Et etiam gentem cui ſeruient ego iudicabo 52.4
xvi.ii Et nũc cõcluſit me Iehoua ne parerẽ 51.1
xvii.i Ambula coram me,& eſto integer 23.18,& 58.2
xvii.v Neque vocabitur vltrà nomen tuum Abram,ſed erit,&c. 51.1
xvii.v Patrem multitudinis gentium poſui te 66.20
xvii.vii Vt ſim tibi in Deum & ſemini tuo poſt te 14.32,& 37.23.& 41.8.& 45.25,& 55.3
xvii.viii Totam terram Chanaan in poſſeſsionẽ perpetuam 63.18
xviii.xx Clamor Sodomæ & Gomorrhæ certè multiplicatus eſt 34.5
xviii.xx Peccatum eorum vtique aggrauatum eſt valde 3.9
xviii.xxi Deſcendam nunc & videbo 6.8,& 63.19
xviii.xxxii Non diſperdam propter decem 65.8
xix.xxiiii Iehoua pluit ſuper Sodomã & ſuper Gomorrham ſulphur 1.9,& 13.19,& 26.11,& 34.9
xix.xxxvii Ipſe eſt pater Moab vſque hodie 15.1
xx.ii Miſit Abimelech rex Gerar 22.21
xx.iii En mortuus es propter vxorem quàm accepiſti 14.27,& 34.16,& 38.4,& 41.2
xx.xiiii Reſtituítque Saram vxorem eius 29.22
xx.xvi Profectò eſt tibi velamen oculorum 4.1
xx.xviii Claudẽdo clauſerat Iehoua ſuper omnẽ vuluã domus Abimelech propter Saram vxorem Abr. 41.4
xxi.x Eiice ancillam hanc & filium eius 4.1
xxii.i Ecce ego 6.8
xxii.ii Tolle nunc filium tuum, vnicum illum tuum quem diligis 57.5
xxii.x Miſítque manum ſuam, & accepit gladium,vt iugularet filium 37.38,& 66.3
xxii.xii Ne extendas manum tuam in puerũ, neque facias ei quicquam 57.5
xxii.xvi Quia non pepercisti filio tuo vnigenito propter me 57.5
xxii.xvii Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli,& ſicut arenam quæ eſt 10.22,& 48.19,& 56.3 & 51.1,& 61.9
xxii.xviii Benedicent ſe in ſemine tuo omnes gentes 42.6
xxiii.vi Princeps Dei es in medio noſtri 41.2
xxv.i Abraham verò aliam duxit vxorem nomine Ceturah 19.21
xxv.xiiii Et Miſmah & Dinnah & Meſſah 21.11
xxv.xxiii Maior ſeruiet minori 4.1
xxv.xxvi Et manꝰ eius tenebat calcaneũ Eſau 44.2
xxvii.xxxviii Suſtulítque Eſau vocem ſuam, & fleuit 26.11,& 28.19
xxx.xx Venit proſperitas & vocauit nomẽ eius Gad 65.11
xxxii.x Minor ſum miſerationibus tuis, & veritate 26.12
xxxii.xxviii Non Iacob dicetur vltrà nomen tuũ,ſed Iſrael,quia princeps 1.3,& 48.1
xxxvi.i Eſau ipſe eſt pater Edom 11.14,& 34.5,& 63.1
xxxvii.xiii Ecce ego 6.8
xxxix.v Factum eſt ex quo præfecit eum domui ſuę,& omnibus quæ erant ei b. 65.8
xl.l Ipſi Ioſeph nati ſunt duo filii antequam veniret 9.21
xlvi.v Surrexit ergo Iacob de Beer-ſebah, tulerũtque filii Iſrael Iacob patrẽ 52.4
xlvii.xxx Quum dormiero cum patribus meis,tolles me 38.16
xlviii.iiii Dabo quoque terrã hanc ſemini tuo poſt te in hæreditatẽ perpetuã 8.21,& 63.18
xlviii.xvi Et vocetur in eis nomen meum,& nomẽ patrum meorum,Abraham 4.1

EXODVS.

i.xi Prępoſuerunt ei principes tributorum vt affligerent eos 45.7
i.xiiii Et amaritudinibus affecerunt vitam illorum opere duro 10.24
ii.xi Egreſſúſque eſt ad fratres ſuos, & vidit onera eorum 51.8
ii.xxiii Suſpirauerũt filii Iſrael propter opꝰ 45.7
iii.vi Ego Deus patris tui,Deus Abrahæ 8.14,& 38.10
iii.viii Et educam eum è terra illa ad terram bonam & latam, ad terram inquam affluentem lacte & melle 32.13
iii.xii Quum eduxeris populum iſtum ex Aegypto coletis Deum ſuper montem iſtum 37.30
iii.xiiii Ego ſum qui ſum 47.8
iii.xv IehouaDeus patrum veſtrorum,Deus Abraham Deus 55.3
iii.xvii Ad terram fluentem lacte & melle 32.13
iiii.xxii Filius meus,primogenitus meus eſt Iſrael 11.2.& 43.4
v.iii Eamus quæſo viam trium dierum in deſertum vt ſacrificemus Iehouæ 52.12
vii.xiii Et roborauit ſe cor Pharaonis,neque paruit 26.10
vii.xx Et verſæ ſunt omnes aquæ quæ erant in flumine,in ſanguinem 43.19
viii.xv Videns Pharao quòd eſſet reſpiratio indurauit cor ſuum 2.17,& 28.19
viii.xxvii Viam trium dierum pergemus in deſertum,& ſacrificabimus 52.12
ix.xxi Sed non appoſuit cor ſuum ad verbũ Ie-

houæ 2.17
ix.xxxiiii Rurſum peccauit & indurauit cor ſuum 2.17
x.xxii Et fuerunt tenebræ caliginoſæ in tota terra Aegypti 43.19,& 50.3
xii.iii In decimo menſis huius tollent ſibi ſinguli agnum 38.7
xii.xii Quúmque videro ſanguinem præteribo vos & non erit in vobis pl. 66.19
xii.xxiii Quúmque viderit ſanguinem in ſuperliminari & in ambobus poſtibus, tranſiliet 4.5
xii.xxix Iehoua percuſsit omne primogenitum in terra Aegypti 37.36,& 43.19
xii.xxxi Et vocauit Moſen & Aaronem noctu, & dixit, Surgite 52.12
xii.li Hoc ipſo die eduxit Iehoua filios Iſrael è terra Aegypti 11.11, & 44.24,& 48.8
xiii.ix Et erit tibi in ſignum ſuper manum tuã, & in memoriale 43.16
xiii.xvi In fortitudine manus eduxit nos Dominus ex Aegypto 41.5
xiii.xxi Et Iehoua pręcedebat eos interdiu in columna nubis 4.5,& 16.3,& 38.7,& 49.10
xiiii.iiii Glorificabor in Pharaone & in omni exercitu eius 43.21
xiiii.xiiii Dominus pugnabit pro vobis,& vos tacebitis 30.15
xiiii.xvii Glorificabor in Pharaone & in vniuerſo exercitu eius 43.21
xiiii.xviii Quum glorificatus fuero in Pharaone 43.21
xiiii.xxi Recedere fecit Iehoua mare vento Orientali vehementi 11.15,& 23.11,& 43.16,& 50.2,& 51.15
xiiii.xxii Ingreſsi ſunt igitur filii Iſrael intra mare 55.12
xiiii.xxvii Excuſsit Iehoua Aegyptios intra mare 52.4
xiiii.xxviii Reuerſæ ſunt itaque aquæ, & operuerũt currus & equites 10.26,& 43.17
xiiii.xxix Filii Iſrael ambulauerunt per ſiccum intra mare 11.16, & 44.27,& 63.13
xv.i Tunc cecinit Moſes & filii Iſrael canticum iſtud Iehouæ 5.1
xvi.xxxv Filii Iſrael comederunt man quadraginta annis 4? 10
xvii.ii Iurgatus eſt populus cum Moſe 63.10
xvii.vi Egrediẽtúrque ex ea aquæ quas bibet populus 48.21,& 49.9
xviii.xxi Tu autem conſidera in omni populo viros fortes timentes Deum, viros veridicos, odio habentes auar. 32.1
xix.vi Vos eritis mihi regnum ſacerdotale, & gens ſancta 1.9.21,& 17.7,& 1.21,& 41 14,& 43.14,& 61.6
xix.xx Deſcenderat Iehoua ſuper montem Sinai 2.?,& 64 1
xx.i Loquutúſque eſt Deus omn.v.i. 25.9
xx.ii Ego Iehoua Deus tuus, qui eduxi te è terra Aegypti 43.18
xx.iiii Non facies tibi ſculptile neque omnem ſimilitudinem 36.10
xx.v Ego Iehoua Deus tuus, Deus zelotes 10.15,& 42.8
xx.v Viſitans iniquitatem patrum ſuper filios in tertiam & quartam. 14.21
xx.viii Memento vt dié ſabbathi ſanctifices 58.13
xx.xxiiii. Vbicunque memoriam fecero nominis mei, veniam 37.26,& 56.7
xxi.viii Si diſplicuerit hero ſuo qui iam ſibi deſponſauit eam 9.3
xxii.xxii Nullam viduam aut pupillum affligetis, ſi affligendo 1.17
xxii.xxvii Et erit quum clamauerit ad me, tunc exaudiam 10.2
xxiii.viii Munus excæcat oculos ſapiẽtum & peruertit verba iuſtorum 1.23,& 5.23
xxv.xviii Facies etiam duos Cherubim aureos 6.2,& 37.15
xxvii.i Facies & altare è lignis ſittim 17.8
xxviii.i Tu autem accerſe ad te Aaroné fratrem tuum & filios eius 66.21
xxix.xiiii Peccatum eſt 53.10
xxix.xxiiii Exaltabíſque illa exaltationem corã Iehoua 60.6
xxix.xlii Ad oſtium tabernaculi Eccleſiæ coram Iehoua quò conueniam 14.13
xxx.xxv Et facies ex eo oleum vnctionis ſanctitatis, vnguentum vnguenti 43.24
xxxi.xiii Sabbatha mea cuſtodietis, quia ſignũ eſt inter me & vos in ge.ve. 56.2
xxxi.xvii Inter me & filios Iſrael ſignum eſt perpetuum 56.2
xxxii.xiii Recordare Abraham, Iſaac & Iacob ſeruorum tuorum 64.8
xxxii.xxxii Aut dele me de libro vitæ 4.3
xxxiii.i Vade, aſcende huc tu & populus quem eduxiſti è terra Aegypti 55.3
xxxiii.ix Quando ingrediebatur Moſes tabernaculum deſcẽdebat columna nubis 6.4
xxxiiii.vi Miſericors & miſerator, tardus ad iram 9.19
xxxiiii.vi Iehoua, Iehoua, fortis, miſericors & miſerator, tardus ad iram 28.21
xxxiiii.vi miſericors & miſerator 38.13
xxxiiii.vii Viſitans iniquitatem patrum ſuper filios & ſuper filios filiorum 14.21
xxxiiii.xxx Et ecce reſplendebat cutis faciei eius, timuerúntque appropinq. ei 29.12

LEVITICVS.

iiii.iiii Et admouebit manum ſuam ſuper caput iuuenci 53.10
vi.xiii Ignis perpetuò ardebit in altari, non extinguetur 6.7
viii.xxix Tulítque Moſes pectus & agitauit illud agitatione 60.6
x.i Obtulerúntque coram Iehoua ignem alienum de quo non præcep. 6.7
xviii.v Qui fecerit hæc viuet in eis 53.11
xix.xviii Diliges proximum tuum ſicut teipſum 1.11
xxiii.xxxix Celebrabitis celebritatem Iehouæ ſeptẽ diebus 54.2
xxv.x Sanctificabitíſque annum quinquageſimum & proclamabitis libertatem in terra 61.2
xxvi.iii Si in decretis meis ambulaueritis, & præcepta mea ſeru. 30.23,& 34.16
xxvi.viii Perſequentur quinque ex vobis centum: & centum ex vobis decem millia perſequentur 17.9

xx.x Comedetis vetus inueteratum, & vetus propter nouum 65.22

xxvi.xi Habitabo in eis & ambulabo 66.1

xxvi.xii Ambulabo in medio veſtri, eróque vobis in Deum 24.5

xxvi.xvi Si decreta mea ſpreueritis & iudicia mea 24.6

xxvi.xxii Immittámque in vos beſtiam agri & orbabit vos 65.23

xxvi.xxii Dum confregero vobis baculũ panis 3.1

xxvi.xxxvi Perſequetur eos ſonus folii impulſi, & fugient fuga gladii, cadéntque nemine perſequente In præfat.

NVMERI.

xi.i Fuit populus, ſicut iniuſtè de aliquo conquerentes 63.10

xii.vi Si fuerit Propheta Domini vobiſcum, in viſione cognoſcar ab eo 1.1

xiiii.xiiii In colũna nubis ambulabas ante eos interdiu, & in columna ignis noctu 16.3

xv.xxxviii Faciant ſibi fimbrias in angulis veſtimentorum ſuorum 57.8

xx.iii Et iurgatus eſt populus cum Moſe 63.10

xx.xii Propterea quòd non crediſtis mihi vt ſanctificaretis me 43.27

xxi.viii Fac tibi ignitum ſerpentem & pone eum ſuper vexillum 38.7

xxii.ix Fecit Moſes ſerpentem æneum, quem poſuit ſuper vexillum 11.10

xxiii.x Moriatur anima mea morte iu. 38.10

xxiii.xix Non eſt homo Deus vt mentiatur: & filius hominis 26.19

xxiii.xxiii Non eſt augurium in Iacob, nec eſt diuinatio in Iſraele 3.2

xxiiii.v Quàm pulchra tabernacula tua Iacob, habitacula 26.19

xxxiii.lv. Tum erit vt quos reliqueritis ſint in cultros in oculis veſtris, & in ſpinas in lateribus veſtris 14.28

DEVTERONOMIVM.

ii.xxxvi Ab Aroer quę eſt iuxta ripam torrentis Arnon 17.2

iiii.vii Quę tã nobilis & inclyta natio eſt, quæ Deos habeat, &c. 5.13

iiii.xii Vocem verborũ vos audiebatis, at imaginem vllam non videbatis 40.18

iiii.xxiii Nũquid audiuit populus vocem Dei ſui loquentis 50.2

iiii.xxiiii Iehoua Deus tuus ignis conſumés eſt 10.17, & 33.14.15

iiii.xxxvii Quoniã dilexit patres tuos elegit ſemen eius 41.8, & 63.9

v.ix Viſitans iniquitatem patrum ſuper filios & in tertiam 14.21

v.xxxii Ne declinetis ad dexteram aut ad ſiniſtram 30.21

vi.iii In terram fluentem lacte & melle 32.13

vi.v Diliges Iehouam Deũ tuum 1.11, & 65.10

vi.viii Ligabis ea in ſignũ ſuper manũ tuã 49.16

vi.ix Scribes quoque illa in poſtibus domus tuæ & in portis tuis 57.8

vi.xiii Per nomen meum iurabis 19.18

vii.vii Non quia plures eſſetis præ omnibus populis amauit vos Iehoua 41.9

vii.viii. Sed quia diligebat vos Iehoua & cuſtodire volebat iuramentum 63.9

ix.v Non propter iuſtitiam tuam & rectitudinem cordis tui ingrederis ad. 41.9

x.xii Ecquid petit Deus tuus, niſi vt ipſi toto animo adhæreas? 1.4

xi.xi De pluuia cœli bibes aquam 30.20

xi.xx Scribes quoque ea in poſtibus domus tuę & in portis tuis 57.8

xii.xiii Caue tibi ne offeras holocauſta tua in omni loco quem videris, ſed in loco quem &c. 1.29

xii.xviii Corã Iehoua Deo tuo comedes illa, &c. & lætaberis 9.3, & 62.9

xiii.iii Tentat enim vos Dominus Deus veſter an diligatis eum 57.11

xvi.xix Munus excæcat oculos ſapientum, & deſtruit verba 1.23, & 5.23

xvii.xvi Tantum ne multiplicet ſibi equos, neque reducat populum. 2.7, & 19.17

xvii.xvi Non reuertemini iterum per viam iſtam poſthac 36.1

xvii.xx Neque declinent à præcepto ad dexteram aut ad ſiniſtram 30.21

xviii.x Non inuenietur in te diuinans diuinationes, præſtigiator & augur 3.2, & 44.27

xv.xi Neque incantator neque interrogãs pythonem neque magus 8.19, & 44.25, & 65.4

xviii.xv Prophetam è medio tui è fratribus tuis, vt ego ſum, ſuſcitabit tibi Iehoua, In præfa. & 41.27

xviii.xvii Prophetam ſuſcitabo illis de medio fratrum ſuorũ ſicut tu, & ponã, &c. In. p.

xxiiii.i Et ſcripſerit ei libellũ repudii ac poſuerit in manu eius 50.1

xxviii.xi Abundare faciet te Iehoua in bonũ, fructu ventris tui 1.19, & 30.24

xxviii.xv Si non obedieris voci Iehouæ Dei tui, vt cuſtodias 24.6

xxviii.xxv Dabit te Iehoua cæſum coram inimicis tuis, per viam vnam egredieris ad illum, & per ſeptem vias fugies 3.12

xxviii. xxviii Dominus conſtituet te in ſtuporem & horrorem 18.2, & 22.2

xxviii.xxx Domum ædificabis & non habitabis in ea 65.22

xxviii.xxx Vineam plantabis & non communem facies eam 17.10

xxviii.xxxiii Fructum terræ tuæ & omnem laborem tuum comedet populus quem nõ noueras 62.8

xxviii.xxxvii Et eris in ſtuporem & parabolam & fabulam omnibus 19.17, & 43.28

xxviii.xxxix Vineas plantabis & coles, & vinum non bibes neque colliges 17.10

xxviii.xlviii Et ſeruies inimicis tuis quos immiſerit Iehoua contra te 65.23

xxviii.lxii Et relinquemini cum viris paucis pro eo quòd eratis ſicut ſtellæ 30.17

xxviii.lxiiii Diſperget te Iehoua in omnes populos 16.4

xxviii.lxv Dabit illic Iehoua tibi cor pauidum, & defectum ocul. & mœr. animi

xxviii.lxvi Et erit vita tua ſuſpenſa tibi è regione ac pauebis. In præfat.

xxviii.lxvii Manè dices,quis dabit veſperam?& veſperi,quis 21.12
xxix.iiii Neque tamen dedit Iehoua vobis cor ad intelligendum 63.17
xxx.iii Et congregabit te de cunctis populis ad quos diſperſerit 43.5
xxx.iiii Si fuerit expulſus tuus in extremo cœli, illinc cógregabit te Iehoua Deus tuus In præfat.& 11.12
xxx.xii Ne dicas quis aſcendet in cœlum 55.10
xxx.xix Teſtor aduerſum vos hodie cœlum & terram quòd vitam & mortem propoſui 5[illegible].11,& 48.17
xxxii.i Audite cœli & loquar, & audiat terra eloquia oris mei 1.2,& 5.1,& 34.1
xxxii.iiii Deus veritas,& nõ eſt iniquitas in eo,iuſtus & rectus eſt 24.16,& 26.7
xxxii.ix Pars Iehouæ eſt populus eius,Iacob ſors hæreditatis eius 19.24
xxxii.xi Vt aquila quæ excitat nidum ſuum,ſuper pullos ſuos cubat 31.5,& 46.3,& 63.9
xxxii.xiii Equitare fecit eum ſuper excelſa terræ 49.11
xxxii.xv Dilectus meus impinguatus recalcitrabit 5.2,& 44.2,& 63.8
xxxii.xxi In gente ſtulta prouocabo eos ad irã 55.6
xxxii.xxi Ipſi prouocarunt me in eo 65.2
xxxii.xxvii Niſi iram inimici timerem ne fortè extraneè ſe gerat 48.11
xxxii.xxix Vtinam ſaperent & intelligerent 27.11.& 48.18
xxxii.xxx Quomodo perſecutus fuiſſet vnus mille 17.9,& 42.14

IOSVE.

iii.xvi Conſtiterunt aquæ quæ deſcendebant deſuper & aſſurrexerunt 11.16,& 43.16,& 50.2,& 55.12
x.x Percuſsítque eos plagua magna in Gibeon & perſecutus eſt eos 28.21
x.xiii Et expectauit Sol, & Luna cõſtitit donec vlciſceretur ſe 30.26
xxiiii.ii Seruierúntque diis alienis 29,22,& 43.27

IVDICES.

vi.xvii Fac mihi ſignũ quòd tu loquaris mecum 7.12,& 38.7
vi.xxxvi Si ſaluas per manũ meam Iſraelẽ quemadmodum loquutus es 38.7
vi.xxxvii Ecce ego ſtatuã vellus lanæ in area:ſi ros fuerit 7.12
vii.xvi Dedit tubas in medio omnium eorũ hydriáſque vacuas 9.4
vii.xix Confregerúntque hydrias quas habebãt in manibus ſuis 9.4
vii.xxii Poſuit Iehoua gladium cuiuſque in proximum ſuum 49.26
vii.xxv Interfecerúntque Oreb, in valle Oreb 10.26
xiii.xxii Moriendo moriemur, quia Deum vidimus 6.5

I. SAMVEL.

iii.i Sermo Iehouæ erat pretioſus in diebus illis,non erat viſio aperta 1.1
iii.xv Et timebat indicare viſionem ipſi Eli 1.1
iiii.xi Et arca Dei capta fuit 46.2
ix.ix Prophetę *videntes* dicti 21.6
ix.ix Qui Propheta hodie vocabatur olim *videns* 1.1
x.x Et requieuit ſuper eum ſpiritus Dei,& prophetauit in medio 48.14
xv.xxii Melior eſt obedientia quàm victimæ 1.12.29,& 38.3,& 65.4.11
xvi.xi Adhuc reſtat minor & ecce paſcit oues 11.1
xxiiii.iiii Speluncam ingreſſus eſt Saul ad tegendũ pedes ſuos 7.20

II. SAMVEL.

v.xx Venit itaque Dauid in Baal-perazim & percuſsit eos Dauid 28.21
v.xxv Et percuſsit Philiſtim à Geba vſque dũ venias in Gazer 28.21
vii.xii Statuam ſemen tuum poſt te quod egredietur è ventre tuo 9.7,& 10.27,& 22.22,& 55.3,& 62.12
vii.xiii Firmabo ſolium regni ejus vſque in ſeculum 29.1
vii.xiiii Ero illi in patrem & ipſe erit mihi in filium 9.6
vii.xiiii Arguam eum virga hominum, & plagis filiorum hominum 64.8
xxiiii.i Accenſus eſt furor Domini in populum, & immiſit in cor 39.5
xxiiii.xiiii Melius eſt incidere in manus Dei quàm in manus hominum 27.7

I. REGVM.

i.ii Quæ ſtet corã Rege,& eum foueat 22.15
i.x Dormiuit itaque Dauid cũ Patribus ſuis 38.10
iiii.xxv Habitabat Iehudah & Iſrael confidẽter quiſq; ſub vite ſua & ſub ficu ſua 62.8
v.i Miſit Hiram rex Tyri ſeruos ſuos 23.12
vii.ii Aedificauit quoq; domum ſaltus Libani 22.8
viii.xxvii Si cœlum & cœli cœlorũ te capere non poſſunt 40.22
viii.xxx Tu quidem exaudies de loco habitationis tuæ,id eſt,de cœlis 6.1
viii.xxxiii Quum venient oraturi in domo iſta, tu exaudies 56.7
x.xxi Non reputabatur in diebus Solomonis quicquam 61.9
x.xxvii Et poſuit rex argentum in Ieruſalẽ tanquam lapides 61.9
xi.vii Aedificauit Solomon excelſum ipſi Chamos abominationi Moab 15.2,& 16.12
xi.xi Tunc dedit rex Solomon ipſi Hiram viginti vrbes in terra Galil. 9.1
xi.xiiii Suſcitauit Iehoua aduerſarium ipſi Solomoni 45.7
xi.xxiii Suſcitauit quoque Deus illi aduerſariũ Rezon 45.7
xi.xxvi Ieroboam autem filius Nebal Ephratæi de Seradach 7.2
xii.xxviii Rex fecit duos vitulos aureos 22.23
xvii.i Si erit annis his ros,& pluuia niſi ſecundum verbum meum 38.7
xix.xi Non in vento Iehoua, & poſt ventum com-

commotio 2.22
xix.xviii Omnia genua quæ non incuruarunt ſeſe ipſi Baal 45.23
xx.xxiii Deus montium ſunt Deus eorum 14.25
xxii.xxi Tunc egreſſus eſt ſpiritus qui ſtetit coram Iehoua,&c. 19.14

II. REGVM.

iii.v Quum mortuus eſſet Achab, defecit rex Moab à rege Iſraelis 16.1
iii.vi Egreſſus eſt itaque rex Iehoram die illa de Samaria 16.1
x.xxvii Diruerúntque ſtatuam Baal ac domum eius,poſuerúntque domum,&c. 30.22
xv.v Percuſsit Iehoua regem,fuítque leproſus vſque ad diem quo,&c. 6.1
xvi.ii Et non fecit quod erat rectum in oculis Iehouæ Dei ſui 32.1
xvi.v Tunc aſcendit Rezin rex Aram & Perah,&c. 7.1
xvi.ix Et Rezin interemit 7.16
xvi.xi Extruxítque Vrias ſacerdos altare 8.2
xvii.i Anno duodecimo Achas regis Iehudah, regnare cœpit Hoſeah 7.16
xviii.iiii Ipſe ſuſtulit excelſa & cõtriuit ſtatuas & ſuccidit 36.1.10
xviii.xi Tranſtulítque rex Aſſur Iſraelem in Aſſur 9.1,& 37.12
xviii.xiiii Peccaui,recede à me, quicquid impoſueris mihi feram 33.7,& 36.2
xviii.xvii Miſit autem rex Aſſur Tharthan & Rapſaris & Rabſaces 20.1,& 7.3
xviii.xxvii Et bibant aquam pedum ſuorum 7.20
xviii.xxxvii Et Sobna ſcriba 22.15
xix.ii Et miſit Eliacim qui erat ſuper domum, & Sobnam ſcribam 22.15
xix.xii Gozan,Aran, & Reſeph 37.12
xix.xxviii Redire faciam te per viam qua veniſti 43.3
xix.xxxv Nocte illa egreſſus eſt angelus Iehouæ & percuſsit 14.25,& 22.3,& 30.25, & 31.8
xx.viii Dixerat autem Ezechias ad Iſaiam,quod ſignum erit? 38.7.22
xx.xi Et reduxit vmbram per gradus quibus deſcenderat in horologio 30.26
xx.xiii Ponam ſuper Ieruſalem funiculum Samariæ & méſuram domus Achas 28.17,& 34.11
xxiii.x Contaminauit etiam Tophet quod erat in valle filii Hinnon 30.33

I. PARAL.

xiiii.xi Aſcenderunt itaque in Baal-perazim & percuſſit eos ibi Dauid 28.21

II. PARAL.

xxvi.xxi Fuítque Vſias rex leproſus vſque ad dié quo mortuus eſt 6.1
xxx.v Et conſtituerunt vt præconis voce diuulgarent per Iſraelem 36.1
xxxii.xxxi Attamen propter legatos principũ Babel miſſos ad eũ vt quęrerent de portento quod factum erat 39.1

ESRAS.

iii.viii Cœperunt Zerobabel filius Salathiel & Ieſuah 58.12
vi.viii Feſtinanter ſumptus detur viris illis, vt non faciant ceſſare 45.14

NEHEMIAS.

ii.viii Vt det mihi ligna ad contignandas portas 45.14

ESTER.

iiii.iii Luctus magnus erat Iudæis,& ieiunium & fletus, & planctus, ſaccus, & cinis ſternebatur multis 61.3
vii.x Suſpenderunt itaque Haman in ligno quod parauerat 22.17

IOB.

i.i Erátque vir ille perfectus & rectus ac timens Deum 59.15
v.xiii Apprehédit ſapientes in calliditate eorum,& conſilium 31.2,& 47.10
vii.i Et ſicut mercenarii dies eius 16.14
vii.ii Sicut mercenarius præſtolatur mercedé operis ſui 16.14
vii.iiii Si iacui,tum dixi, Quando ſurgã?& cor meum menſum eſt veſperam 38.15
ix.xv Iudicem meum deprecabor 38.15
xii.xviii Et ligat cingulum in re ſnqiueorum 11.5,& 22.21,& 45.1
xiii.xv Etiamſi me occiderit,in eo ſperabo 26.8
xiii.xxiiii Quare faciem tuam abſcondis? 38.15
xiiii.v Conſtituiſti terminos eius quos prætérire non poterit 38.5
xiiii.vi Donec exoptet ſicut mercenarius diem ſuum 16.14
xxvi.xii Potentia eius quieſcit mare 51.15
xxxix.xxxvii Manum meam appoſui ori meo 38.15

PSALMI.

i.v Non ſic impii,ſed tanquam puluis quem agitabit ventus 37.7,& 41.16
ii.i Vt quid tumultuantur gentes, & populi loquuntur inane,&c. 54.15
ii.vii Recenſebo decretum,&c. 42.7
ii.vii Filius meus es tu 9.6
ii.viii Poſtula à me,& dabo gentes 42.7,& 66.20
ii.ix Conteres eos virga ferrea 42.3
ii.x Et nunc reges intelligite,erudimini qui, &c. 49.23,& 60.16
ii.xi Oſculamini filium 60.16,& 49.23
v.ix Domine deduc me in iuſtitia tua 45.13
vi.iiii Et anima mea turbata eſt valde 38.13
vi.vi Non eſt in morte qui memor ſit tui, in ſepulchro 38.18
vi.vi In ſepulchro autem quis confitebitur tibi? 24.16
vi.vii Madidum reddidi per ſingulas noctes lectum meum 38.13
vii.ix Iudica me Deus ſecundũ iuſtitiã meam, & ſecundum,&c. 38.3

vii.x Probãs corda & renes Deus iuſtus 24.16
vii.xv Ecce parturit iniquitatem & concepit peruerſitatem 10.1
vii.xvi Cecidit in foueam quam fecit 33.11,& 59.5
vii.xviii Celebrabo Dominum ſecundum iuſtitiam eius 45.13
ix.xvi Demerſæ ſunt gentes in foueam quam fecerunt 59.5
xi.vii Iuſtus Dominus & iuſtitias diligit 14.5, & 24.16
xii.vii Eloquia Domini eloquia munda,argentum igne examinatum,à Domino &c. 45.19
xiiii.i Dixit impius in corde ſuo, non eſt Deus 40.27
xiiii.iii Omnes declinauerunt, ſimul abominabiles facti ſunt,&c. 53.6
xv.i Quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis &c. 11.9
xv.ii Qui ambulat perfectè & operatur iuſtitiam,&c. 48.2
xvi.v Dominus pars mea,hæreditas mea 57.6
xvii.iii Probaſti cor meum,viſitaſti nocte, examinaſti,non inuenies 38.3
xviii.ii Diligam te Iehoua fortitudo mea 38.9
xviii.viii Mouitque ſe & contremuit terra, & fundamenta 48.21
xviii.x Inclinauit cœlos & deſcendit 63.19
xviii.xxvi Cum manſueto manſuetè ages,& cũ viro integro,integrum,&c. 27.4
xviii.xxvii Cum puro purus eris & cum peruerſo peruerſè ages 13.9,& 14.29
xix.v In omnem terram exiuit ſcriptura eorum 28.10
xix.ix Sapientiam præſtans paruulis 6.10
xix.xi Deſiderabilia ſuper aurum & ſuper obryzum multum, & dulciora 66.2
xxii.x Tu es qui me ex vtero extraxiſti: in te fiſus ſum 44.24
xxii.xi Super te proiectus ſum ex vtero 46.3.4
xxii.xviii Dinumerauerunt omnia oſſa mea 38.13
xxii.xix Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi 50.4
xxii.xxvii Edent pauperes & ſaturabuntur 25.6
xxii.xxxii Venient & annuntiabunt iuſtitiam eius 45.13
xxiii.iiii Etiamſi quum ambulauero per vallem vmbræ mortis 26.8
xxiiii.iii Quis aſcendet in montem Dominĩ, aut quis ſtabit 11.9
xxiiii.iiii Innocens manibus & mũdus corde 48.2
xxv.iii Etiam omnes expectantes te non pudefient 54.4
xxvii.i Iehoua lux mea & ſalus mea,à quo timebo? 38.9
xxvii.viii Tibi dixit cor meum, Requirite faciem meã: faciẽ tuã Domine requirã 38.11
xxx.vi Ad momentum ira eius vita in voluntate eius 64.4
xxx.vii Ego dixi in fœlicitate mea,Non mouebor in æternum 38.17
xxx.x Quæ vtilitas in ſanguine meo , vbi deſcendero in foueam 38.10
xxxi.xx Quàm magna bonitas tua quam abſcondiſti timentibus te? 30.26,& 55.1
xxxii.vi Propter hoc orabit omnis ſanctus in tẽpore inueniendi 55.6
xxxii.ix.x In chamo & fræno maxillas eorũ vt cõſtringas 30.28
xxxiii.iii Cantate ei canticum nouum 42.10
xxxiii.ix Ipſe dixit,& facta ſunt 48.13
xxxiii.x Dominus diſsipat conſilium gentiũ,reprobat cogitationes populorum 22.19
xxxiii.xi Conſilium Iehouæ in æternum permanebit 14.27
xxxiii.xxii Sit miſericordia tua Domine ſuper nos, quemadmodum ſperauimus in te 33.2
xxxiiii.xvii Vultus Domini contra facientes malum, vt ſuccidat de terra memoriam eorũ 14.20
xxxvi.vii Homines & iumenta ſeruabis Domine 30.23
xxxvii.i Ne ſuccenſeas ob malos neque æmulatione tangaris 26.14,& 45.16
xxxvii.iii Et paſce veritatem 44.20
xxxvii.v Volue ſuper Dominum viam tuam 26.7,& 63.16
xxxix.ii Dixi, Cuſtodiam vias meas 3.10
xxxix.x Obmutui nec aperui os meum,quoniam tu feciſti 38.2.15
xl.vii Aurem autem fodiſti mihi 50.5
xli.ii Beatus qui intelligit ſuper pauperẽ 16.4
xlii.iii Quando ingrediar vt appaream coram facie Dei 38.11
xliiii.xv Beatus populus cuius Iehoua Deus eſt 51.21
xlv.viii Vnxit te Deꝰ tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis 11.2
xlv.xiii Et filia Tyri cum munere 1.8
xlvi.v Riui fluminis exhilarabunt ciuitatẽ Dei, ſacrarium 8.7,& 45.13
xlvi.vi Deus in medio eius non commouebitur 33.21, & 45.13.14
xlvi.x Sedat bella vſque ad extremum terræ,arcum conterit 32.18
xlvii.iii Dominus excelſus terribilis Rex magnus ſuper omnem terram 48.13
xlviii.ii Mons Sion ad latera aquilonis,ciuitas regis magni 14.13
xlix.xv Velut oues in fouea poſiti ſunt,mors depaſcet eos 50.9
l.x Meæ ſunt omnes feræ ſyluarum 66.2
l.xiii Nunquid comedam carnem taurorum aut ſanguinem hircorum bibam? ſacrifica Deo laudem & redde altiſsimo vota tua 1.11,& 34.7
l.xv Inuoca me in die tribulationis 38.4,& 43.22,& 56.15
l.xxiii Qui ſacrificauerit laudem honorificabit me 12.2
li.xvii Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit 35.5
li.xix Sacrificium Deo Spiritus,cor contritum & humiliatũ Deus non deſpicies 66.2
liii.iiii Omnes auerſi ſunt, pariter computruerunt 53.6
lv.xxi Dulces ſunt ſermones eius præ oleo , & ipſi iacula 11.8
lvi.vii Quum expectant animam meam 60.9
lvii.vii Foderunt in conſpectu meo foueam & inciderunt in illam 33.11
lviii.xi Lætabitur iuſtus quum viderit vindictã, &c. 41.15
lix.xi Deus miſericordiæ meæ præueniet me,

Deus

	Deus oſtēdet mihi in aduerſarios	40.6
lxii.x	Certè vanitas filii hominum, mendaces filii hominum, in ſtateris	40.17
lxiii.iiii	Melior eſt miſericordia tua ſuper vitas	26.1
lxv.ii	Te expectat laus Deus in Sion	29.23
lxv.iii	Tu Deus exaudiés oratione, ad te omnis caro veniet	45.24
lxvi.xii	Tranſiuimus per ignem & aquam	43.2
lxvii.xix	Aſcendit in altum, captiuam duxit captiuitatem	53.12
lxix.x	Zelus domus tuæ comedit me	22.4
lxxi.ix	Ne deſeras me in tempore ſenectutis, vbi defecerit	46.4
lxxii.iii	Et afferent mõtes pacem populo, & colles iuſtitiam	45.8
lxxiii.i	Quàm bonus Iſraeli Deus, iis qui recto ſunt corde?	60.21
lxxiii.iii	Aemulatus ſum in ſtultis, pacem impiorum videns	38.10
lxxiii.xiii	Fruſtra mundaui cor meum, & laui in innocentia manus meas	13.13
lxxiii.xvii	Donec veniam ad ſanctuaria Dei, intelligam	24.16, & 26.14
lxxiiii.i	Vt quid Deus repuliſti in finem	14.1
lxxiiii.ix	Signa noſtra non videmus, non eſt amplius Propheta	40.1.5
lxxvi.ii	Notus in Iudea Deus	25.6, & 26.10, & 42.1, & 45.14, & 48.13, & 54.5
lxxvi.xii	Vouete & reddite Domino Deo veſtro	19.21
lxxviii.xxxviii	Ipſe tamē miſericors propitius fuit iniquitati eorum	57.16
lxxviii.xxxix	Recordatus eſt quoniam caro ſunt, ſpiritus vadens & non reuertens	2.22, & 57.16
lxxviii.lxx	Elegit Dauid ſeruum ſuum & accepit eum de caulis ouium	11.1
lxxix.ii	Dederunt cadauera ſeruorum tuorū eſcam volatilibus cœlorum	14.18
lxxix.x	Vt quid dicent gentes, vbi eſt Deus eorum?	48.11
lxxix.xii	Redde vicinis noſtris ſeptuplum in ſinu eorum	65.6
lxxx.ix	Vineam de Aegypto tranſtuliſti	3.13, & 5.1.7
lxxxi.vi	Labium quod neſciebam audiui	33 19
lxxxii.i	Deus ſtabit in cœtu deorum	3.13.14
lxxxii.vi	Ego dixi, dii eſtis, at ſicut homines moriemini	14.10
lxxxiii.xiiii	Pone illos ſicut rotam, ſicut ſtipulam ante faciem venti	9.18, & 10.3
lxxxv.xi	Pietas & veritas ſibi obuiam factæ ſunt	45.8
lxxxv.xii	Fides è terra germinabit, & iuſtitia è cœlis proſpiciet	4.2
lxxxvi.iiii	Memor ero Rahab & Babylonis inter familiares meos	51.9
lxxxvii.vii	Ecce Philiſthæi, Tyrus, Aethiopia ille natus eſt ibi	44.5
lxxxix.v	Vſque in æternum ſtabiliam ſemen tuū	10.27, & 29.1
lxxxix.xxvi	Ponam in mari manum eius	11.14
lxxxix.xxxvii	Semen eius in æternum erit, & thronus eius ſicut ſol.	29.1.38.5, & 66.22
lxxxix.xxxviii	Sicut luna ſtabilietur in æternum, & teſtis in cœlo fidelis	38.5, & 66.22
xc.iiii	Mille anni in oculis tuis ſicut dies heſterna	43.19
xc.v	Rapuiſti nos vt impetus aquarum, ſomnus ſunt, manè ſicut fœnū pertranſit	64.5
xc.ix	Cuncti dies noſtri te iraſcente dilabuntur, annos noſtros finimus dicto citius	65.20
xc.x	Dies annorū noſtrorum in ipſis ſeptuaginta anni	23.15 & 65.20
xci.vii	Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis	1.28
xci.xi	Angelis ſuis mandauit de te, vt cuſtodiant te	26.7, & 37.36, & 62.6
xciii.i	Dominus regnabit, ſtabilietur orbis	54.10
xciiii.xvii	Propemodum habitaſſet in ſilentio anima mea	6.5
xcv.viii	Nolite obdurare corda veſtra, ſicut &c.	30.8
xcvi.i	Cantate Domino cāticum nouum	42.10
xcvi.iiii	Magnus Dominus & plurima laude dignus, formidabilis	36.18.19
xcvii.ii	Nubes & caligo in circuitu eius	6.4
xcix.v	Adorate ſcabellum ſanctum eius, quoniam ſanctum eſt	60.13
ci.v	Elatum oculis & elatum corde, ipſum non potero ferre	2.11
cii.xv	Quoniam diligunt manſueti tui lapides eius, & pulueris eius miſerebuntur	66.10
cii.xix	Populus qui creabitur laudabit Dominum	29.23, & 51.18
cii.xxvii	Ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes ſicut	51.6.8
cii.xxix	Filii ſeruorum tuorum habitabunt, & ſemen eorum	37.26, & 51.8, & 54.10
ciii.v	Renouabitur vt aquilę iuuētus tua	40.31
ciii.xi	Secundum altitudinem cœli erga terrā præualuit miſericordia	55.8
ciii.xii	Quantum diſtat Oriens ab Occidente, longè fecit à nobis	38.17
ciii.xiii	Sicut miſeretur pater filiorum, miſertus eſt Dominus timentibus eum	57.16
ciii.xiiii	Quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum: recordatus eſt quoniam puluis ſumus	57.16
ciii.xv	Homo ſicut fœnum dies eius	40.6, & 57.16, & 64.5
ciii.xvii	Miſericordia Domini à ſeculo & vſque in ſeculum ſuper timentes eum	51.8
ciiii.ii	Extendens cœlos vt pellem	40.22
ciiii.iii	Qui ponit nubes currum ſuum, qui ambulat	19.1
ciiii.xxiii	Egredietur homo ad opus ſuū & ad culturam ſuam vſque ad veſperam	5.11
ciiii.xxix	Auferes ſpiritum eorum, deficient & in puluerem ſuum reuertentur	2.22
ciiii.xxx	Emitte ſpiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ	32.15, & 40.7, & 44.3 4
cv.xiiii	Non permiſit hominē nocere eis, & redarguit	41.2.4
cvii.xxxiiii	Terram fructiferā in ſalſuginem	45.18
cx.iii	Populus tuus ſpontaneus erit	11.7
cx.vi	Confringet caput ſuper terrā magnam	42.3

cxi.x Initium ſapientiæ timor Domini 27.11
cxii.vi In memoria æterna erit iuſtus 14.20
cxii.ix Diſperſit, dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in ſeculum ſeculi 32.8
cxiiii.iii Mare vidit & fugit, Iordanis conuerſus eſt retrorſum 43.20
cxiiii.iiii Montes exilierunt vt arietes, & colles ſicut agni ouium 43.20,& 55.12
cxv.iii Deus noſter in cœlo 66.1
cxv.viii Similes illis fiunt qui faciunt ea, & omnes qui 41.29
cxv.xvii Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes 38.18
cxvi.x Credidi, propterea loquutus ſum 26.19
cxvi.xii Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? 24.15
cxvi.xv Pretioſa in conſpectu Domini, mors ſanctorum eius 26.21
cxvi.xv Pretioſa in cōſpectu Domini mors ſanctorum eius 57.2
cxvi.xvi Ego ſeruus tuus, filius ancillæ tuæ 44.1
cxviii.viii Melius eſt ſperare in Iehoua quàm confidere in homine 31.3
cxviii.xviii Caſtigās caſtigauit me Domin', & morti non tradidit me 21.17
cxviii.xxii Lapidem quem reprobauerunt ædificātes, hic factus 8.14,& 28.16
cxix.iii Quàm dulcia facta ſunt faucibus meis eloquia tua, ſupra mel ori meo 66.2
cxix.v Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumen ſemitis meis 6.10,& 34.16,& 45.19
cxix.xxiiii Teſtimonia tua oblectationes meæ, viri conſilii mei 39.3
cxx.v Hei mihi quia incola fui Meſech [illegible]18
cxxi.iiii Non dormitabit neque dormiet qui cuſtodit Iſrael 5.27
cxxi.vi Per diem Sol nō vret te neque Luna per noctem 4.6
cxxv.iii Quia non quieſcet ſceptrum impiorum ſuper ſortem iuſtorum 63.17
cxxvi.i Quando redire fecit Iehoua captiuitatem Sion, facti fuimus ſicut ſomniantes 49.7,& 66.8
cxxvi.v Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent 25.8,& 30.19
cxxvii.ii Vanum eſt vobis diluculo præuenientibus ſurgere 17.11,& 47.13.& 57.9
cxxvii.v Beatus vir qui impleuit pharetram ſuā ex ipſis, non confundentur quum loquentur cum inimicis in porta 3.4,& 48.19
cxxviii.ii Laborem manuum tuarum quia comedes, beatus eris 17.11,& 62.9
cxxix.iii Supra dorſum meum arauerunt arantes, protraxerunt ſulcum ſuum 51.23
cxxix.vi Sint ſicut fœnum tectorum quod priuſquam euellatur exaruit 37.27
cxxix.viii Et non dixerunt qui tranſibant, Benedictio Domini ſuper vos 37.27
cxxx.iii Si iniquitates obſeruaueris Domine, Domine quis ſuſtinebit? 33.16
cxxxii.i Memento Domine Dauid 63.17
cxxxii.vii Adorabimus in loco vbi ſteterunt pedes eius 60.13
cxxxii.viii Ingredere in requiem 66.1
cxxxii.xi De fructu ventris tui ponam ſuper ſedē tuam 22.22
cxxxii.xiiii Hæc requies mea, hîc habit. 11.10,& 29.1,& 30.4,& 37.10.26.35,& 45.13,& 66.1
cxxxvii.iiii Domino cantabimus canticum Domini in terra aliena 26.1
cxxxvii.v Si oblitus fuero tui Ieruſalem, obliuioni detur dextera mea 33.20
cxxxvii.vi Hæreat lingua faucibus meis ſi non meminero tui 52.1
cxxxvii.vii Memor eſto Domine filiorum Edom qui in die excidii 6.3
cxxxvii.viii Filia babylonis miſera 1.8
cxxxvii.ix Beatus qui apprehendet & allidet paruulos tuos ad petram 13.18
cxxxviii.vi Excelſus eſt Iehoua & humilem reſpiciet, & excelſum à longè cognoſcet 57.15
cxxxviii.viii Opera manuum tuarum non deſpicies 22.11,& 26.12,& 46.4
cxxxix.vii Quô ibo à ſpiritu tuo & quô à facie tua fugiam? 24.21
cxli.ii Aſcendat oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo 37.4
cxliii.vi Anima mea eſt ſicut terra ſitiens tibi 12.3,& 44.3,& 55.2
cxlv.viii Clemens & miſerator Dominus 9.19
cxlv.x Prope eſt Dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate 1.15
cxlvi.iii Nolite confidere in principibus, in filio hominis in quo non eſt ſalus 31.3
cxlvi.iiii Exibit ſpiritus eius & reuertetur in terram ſuam 2.22,& 31.3
cxlvii.ii Eiectos Iſrael congregabit 56.8,& 60.4
cxlvii.iiii Qui numerat numerum ſtellarū, omnes illas nominibus vocabit 40.26
cxlvii.ix Qui dat iumētis eſcam ſuam, pullis coruorum quum clamauerint 26.7
cxlvii.xx Non fecit taliter omni nationi, & iudicia ſua non, &c. 19.24

PROVERBIA.

i.vii Principium ſapientiæ timor Domini 19.11,& 27.11,& 33.6
ix.x Principium ſapiētiæ timor Iehouæ 33.6
x.i Filius ſapiens exhilarat patrem, & filius ſtultus triſtitia eſt matris ſuæ 29.22
x.vii Memoria iuſti erit in benedictionem & nomen impiorum putreſcet 4.20
xiiii.xiii Exitus lætitiæ triſtitia 51.11
xiiii.xvi Sapiens timet & recedit à malo, ſtultus autem 59.15
xvi.i. A Iehoua eſt reſponſio linguæ 26.7
xvi.xii In iuſtitia confirmabitur ſolium 22.23
xvii.xxii Spiritus triſtis exiccat oſſa 66.13
xxi.xxx Neque conſilium contra Iehouam 8.9
xxv.v Et firmabitur in iuſtitia ſoliū eius 22.23
xxix.xiiii Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus in æternum 22.23
xxix.xviii Quum non eſt prophetia, diſſipatur populus 3.4
xxx.xix Et veſtigium viri in adoleſcentula 7.14

ECCLESIASTES.

viii.xi Quia non fit ſententia de opere malo citò,

tò,ideo totum in hoc eſt cor filiorum hominum, vt faciat malum 2.11,& 24.16,& 28.24
x.xvi Væ populo cuius principes manè comedunt 5.11

IEREMIAS.

i.v Antequam prodires ex vtero cognoui te 49.1
i.vi En neſcio loqui,quia puer ego ſum 6.11
i.x Ecce ego te hodie conſtitui ſuper gentes & regna,vt &c. 47.1
i.xviii Ecce ego dedi te hodie in vrbem munitam,& in columnam ferream 50.7
ii.x An eſt vlla gẽs quæ reliquerit deos ſuos populus verò 44.14
ii.xxi Ego plantaui te optimam vitem 3.13,& 5.1
iii.i Tu fornicata es cum amatoribus multis 30.1
iii.ii Præuaricari feciſti terram fornicationibus tuis 57.5
iiii.xxxi Væ nunc, quia defecit anima mea propter interfectos 22.4
vii.iiii Nolite confidere in verbis mendacii,dicentes, Templum Domini 1.11,& 8.18,& 22.3,& 29.1,& 64.10
vii.xi Num vt ſpelunca latronum facta eſt domus hæc 56.7
vii.xiii Loquutus ſum ad vos manè ſurgendo & loquendo 65.2
vii.xxi Quum patres veſtros ex Aegypto redemi non iuſsi vt mihi ſacrificarent,tãtum præcepi vt me audirent & ſeruarent mandata mea 1.11
ix.i Quis ponat caput meum aquam,& oculum meum fontem 22.4
x.viii Eruditio vanitatum,lignum 40.18
x.xiiii Mendacium eſt conflatile eius,neque eſt ſpiritus in eis 2.8
x.xxiii Scio Domine quòd non eſt hominis via eius 26.7
x.xxiiii Corripe me Iehoua, verùm in iudicio 27.8,& 30.18,& 64.8
xi.vii Manè ſurgendo & conteſtando vt dicerem, Audite vocem meam 65.2
xi.xxi Noli prophetare in nomine Iehouæ, & non morieris manu noſtra 30.10
xvii.i Peccatum Iehuda ſcriptũ eſt ſtylo ferreo 30.8,& 65.6
xvii.v Maledictus qui confidit in homine 2.22,& 9.6,& 31.3,& 36.6.10,& 57.13
xviii.xii Et dixerũt, Deſperatum eſt:ſed poſt cogitationes noſtras ibimus 57.10
xix.vi Non vocabitur locus iſte amplius Tophet & vallis filii Hinnon 30.33
xxii.xix Sepultura aſini ſepelietur,tractus & proiectus 14.18
xxiii.vii Ecce dies veniunt, inquit Dominus, & nõ dicetur vltrà, Viuit Dominus qui eduxit filios 43.18
xxiii.xxiiii Annon cœlum & terrã ego impleo,dixit Iehoua 66.1
xxiii.xxxvi Et onus Iehouæ non memorabitis vltrà 13.1
xxiiii.vi Ædificabo vos neque deſtruam 49.16
xxiiii.ix Dabo eos in commotionem & malum omnibus regnis in opprobrium & parabolam 18.2
xxv.xv Sume calicem vini furoris eius de manu mea 51.17
xxviii.x Mendacium ipſi vaticinantur vobis vt elongent vos à terra 27.13
xxx.ix Seruiẽt Iehouæ Deo ſuo,& Dauidi Regi ſuo quem 2.4
xxx.xi Non cõſumam te,ſed caſtigabo te in iudicio 30.18
xxxi.ix Ero Iſraeli in patrem 46.3
xxxi.xv Vox in Ramah audita eſt,ploratus & fletus 29.22
xxxi.xxxiii Non docebit quiſque proximum ſuum, & vir fratrem ſuum 11.9,& 54.13
xxxii.xviii Et reddis iniquitatem patrum in ſinum filiorum 14.21,& 65.6
xxxv.xiiii Ego loquutus ſum ad vos manè ſurgendo & loquendo 65.2
xliii.ii Mendacium loqueris 30.10
xlviii.ii Etiã Madmen ſucciderís,poſt te ibit gladius 25.10
xlviii.vii Egredietúrque Chamos in tranſmigrationem 15.2
xlviii.xiii Et pudore afficietur Moab à Chamos Ibidem
xlviii.xiiii Quomodo? dicitis:Fortes ſumus & viri robuſti ad bellum 16.6
xlviii.xxix Audiuimus ſuperbiam Moab, ſuperbus eſt valde 16.6
xlviii.xxix Et ſuperbiam eius & arrogantiam eius & exaltationem cordis eius ibidem
xlviii.xxxii Flebo propter te vitis Sibmah 16.8
xlviii.xxxii Super vindemiam tuam vaſtator irruet 16.9
xlviii.xxxiiii A clamore Heſebon vſque ad Elaleh & vſq; ad Iahas dederũt vocem ſuã 15.5

THRENI.

i.iiii Nõ ſunt qui veniãt ad ſolennitatẽ 32.10
i.vii Viderunt eam hoſtes,& deriſerunt Sabbatha eius 32.10
i.xx Vide Iehoua,tribulatio eſt mihi,viſcera mea intumuerunt 41.27
ii.v Et multiplicauit in filia Iehuda plãctum & luctum 29.2
ii.vii Repulit Dominus altare ſuum, abominatus eſt ſanctuarium ſuum 32.10
iii.xxii Miſericordiæ Dei quòd non ſumus conſumpti 1.9
iii.xxix Ponet in puluere os ſuum 29.22,& 52.8
iii.xxxviii An ſi ex ore Altiſsimi non egredientur mala & bona 41.23

EZECHIEL.

iii.viii Ecce dedi faciem tuam fortem cõtra facies eorum,& frontem tuam 50.7
viii.iii Et adduxit me in Ieruſalem in viſionibus Dei 48.5
xvi.iii Pater tuus Amorrhæus eſt: mater tua Hethæa 1.4,& 57.3
xviii.ii Patres noſtri comederunt vuam acerbam,& dentes 50.1
xviii.xx Anima quæ peccauerit ipſa morietur

14.21,& 43.27,& 65.7

xviii.xxi Impius autem ſi auerſus fuerit ab omnibus peccatis ſuis 31.6

xx.xii Sabbatha mea dedi eis, vt eſſent in ſignū inter me & eos 56.2

xx.xxiiii Dederam illis leges bonas in quibus victuri eſſent,ſed quia non fecerunt iudicia mea & ſtatuta 26.13

xx.xxxix Singuli poſt idola ſua ambulate & ſeruite 57.6

xxvi.ii Propterea quòd dixit Tyrus ſuper Ieruſalem,Euge confracta eſt porta populorum 23.1

xxxiii.xxxi Et ecce tu es illis velut canticum amorum pulchræ 48.1

xxxiiii.iiii Durè dominati eſtis eis,& tyrānicè 56.11

xxxiiii.xxiii Seruum meum Dauid,ipſe paſcet eas 2.4

xxxiiii.xxiiii Seruus meus Dauid princeps in medio eorum 2.4

xxix.iii Ecce ego ad te Pharao rex Aegypti,draco magne 51.9

xxxvi.xxii Non propter vos domus Iſrael hoc faciam,ſed propter me 37.35,& 43.25

xxxvi.xxv Effundam ſuper vos aquam mundam & mundabimini 1.16,& 44.3

xxxvi.xii Educam vos è tumulis veſtris 9.2

xxxvii.xxiiii Et ſeruus meus Dauid erit rex ſuper eos 2.4,& 9.7,& 37.35,& 45.1

xxxvii.xxv Et Dauid ſeruus meus erit princeps eis in ſeculum 2.4

xliii.xv Altare autem quatuor erat cubitorū 29.1

xlv.xxii Faciet vitulum peccati 53.10

xlvii.i Et ecce aquæ egrediebantur de loco qui erat ſub limine domus ad Orientē 2.3

DANIEL.

i.vi Fuerunt autem inter eos de filiis Iehuda, Daniel,Hananiah 66.13

ii.xiiii Tunc Daniel reſpondit conſiliū & prudentiam 46.11

v.ii Præcepit autem in guſtu vini vt afferrēt vaſa aurea 45.9

v.xxviii Diuiſum eſt regnum tuum,& datum eſt Medis & Perſis 21.7

v.xxx In ipſa nocte interfectus fuit Balſazar rex Chaldæus 13.12,& 21.4,& 47.11

vii.xxvii Regnum eius,regnū æternū, & omnes poteſtates ei ſeruient 9.7,& 16.5

ix.ii Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum 40.1

ix.xxiiii Ad finiendum præuaricationem, & ad conſumendum peccatum 10.23

ix.xxiiii Et vngendum ſanctitatē ſanctitatū 10.27

HOSEAS.

i.vii Nō ſeruabo eos arcu & gladio & bello, equis & equitibus 27.12

i.x Pro eo quod dicebatur eis,Non populus meus vos,dicetur 9.2,& 56.3,& 57.19

ii.ii Auferat fornicationes ſuas à facie ſua 44.9,& 57.5

ii.v Fornicata eſt mater eorum, pudore affecta eſt 2.20

ii.xix Deſpōſabo te mihi in ſempiternum 1.21

ii.xix Deſponſabo te mihi in miſericordia & miſerationibus 56.6,& 62.4

ii.xx Deſponſabo te mihi in fide 1.21,& 56.6,& 61.10

ii.xviii Feriam eis cum beſtia agri,cum volucre cœli & cum reptilibus 11.6,& 35.9

iii.iiii Sine ſacrificio & ſine ſtatua & ſine Ephod & ſine Teraphim 3.2

iii.v Et requirent Iehouam Deum ſuum, & Dauid regem ſuum 37.35

iiii.xv Si fornicaris Iſrael, ſaltem ne delinquat Iehuda 57.5

vi.vii Miſericordiam volo & non ſacrificium 1.18,& 58.9,& 61.8

xii.i Ephraim paſcit ventum 55.2

xiii.xi Aufert Reges in ira ſua, alióſque in indignatione ſua conſtituit 3.4

IOEL.

i.xiii Manete in ſaccis miniſtri Dei mei 20.2, & 58.5

ii.xiii Scindite corda & non veſtimenta veſtra 22.12

ii.xxviii Prophetabunt filii veſtri,& filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri 19.19

ii.xxxi Sol conuertetur in tenebras & luna in ſanguinem 13.10

ii.xxxii In monte Sion & Ieruſalem erit euaſio 4.3,& 14.32

AMOS.

i.iii Super tribus præuaricationibus Damaſci & ſuper quatuor 17.3

iii.vi An eſt malum in ciuitate,& Iehoua non fecerit? 41.22

iii.vii Non facit Dominus Iehoua quicquam niſi reuelauerit ſecretum ſuum ſeruis ſuis Prophetis 41.22

iii.xi Tribulatio, & in circuitu terræ: & detrahet à te fortitudinem tuam 7.8

iiii.i Audite verbum hoc vaccæ pingues 17.4,& 28.1

v.x Oderunt corripientem in porta & loquentem recta abominati ſunt 29.21

v.xi Aedificaſtis domus ex cæſis lapidibus: ſed non habitabitis in eis 5.9

v.xviii Væ deſiderātibus diem Iehouæ,vt quid hoc vobis 66.5

v.xix Qui fugerit metu leonis, incidet in vrſum 24.17

vi.xi Percutiet domum magnam in fracturas & domum paruam in ſciſſuras 5.9

viii.xi Mittam famem in terram,non famē panis 30.21

ix.xi In die illa ſuſcitabo tabernaculum Dauid quod cadit,& ſepiam 9.7

IONAS.

i.ii Surge, vade in Niniuen ciuitatem magnam 14.17,& 34.16,& 38.4

iii.iiii Adhuc quadraginta dies & Niniue ſubuertetur 38.4

iii.x Et pœnituit Deum ipſum mali quod loquutus fuerat 14.27

MICHAEAS.

i.x Nō eſt egreſſa habitatrix Seanan ad plā-ctum Beth-eſel 20.2
ii.xi Si quiſquam ambulet per viam venti,& mendacium mentitus fuerit dicēdo, Stillabo tibi pro vino 30.10
v.x Succidam equos tuos de medio tui, diſperdamque quadrigas tuas 2.13
vi.vii Nunquid complacitum eſt Domino in millibus arietum aut decem 1.11
vii.ix Iram Domini portabo 26.20
vii.xvi Ponent manum ſuper os 29.22
vii.ix Proiiciet in profundū maris omnia peccata noſtra 38.17

NAHVM.

iii.viii Nunquid melior es ciuitate Noph populos habente multos 19.13
iii.xv Multiplica te vt bruchus, multiplica te inquam vt locuſta 33.4

HABACVC.

i.xvi Propterea ſacrificabit ſagenæ ſuæ & ſuffiet reti ſuo 10.10,& 36.18,& 45.3
ii.i Super ſpeculam meā ſtabo 18.4,& 26.20
ii.ii Scribe viſionem & explana in tabulis, vt percurrat qui legerit eam 8.1
ii.xi Clamabit lapis de pariete, cui & laquear ex tabulato teſtimonium feret 34.14
ii.xviii Mendacium eſt conflatile eius 40.8
iii.ii In ira miſericordiæ recordaberis 30.18. 19,& 47.6,& 60.10,& 64.11
iii.xiii Egreſſus eſt Dominus cum Chriſto ſuo in ſalutem populi ſui 45.1

SOPHONIAS.

i.v Et qui adorant iurantes per Iehonam,& iurantes per Melchom 8.21

HAGGAEVS.

i.iiii Nūquid ô vos tempus vobis aduenit vt habitetis in 44.28
ii.iiii Quis eſt ex vobis reliquus qui viderit domū iſtam in gloria ſua priore? 9.3
ii.vii Adhuc vnum puſillum eſt,& ego cōmouebo cœlum & terram 43.19
ii.x Maior erit gloria domus huius poſterioris 54.2.10
ii.xiiii Quicquid pollutus quiſpiam attingit, polluitur 1.16

ZACHARIAS.

i.xii Reſpondit Angelus Iehouæ & dixit, O Iehoua exercituum, quouſque nō miſereberis Ieruſalem 62.7
i.xv Ira magna iraſcor cōtra gētes illas quietas: nam iratus eram parum, ipſi verò adiuuerunt in malum 47.6
ii.v Ego ero ei, dixit Iehoua, mur⁹ igneus in circuitu,& in gloriā in medio ei⁹ 54.2
ii.viii Qui tangit vos tāgit pupillam oculi mei 14.14,& 16.4
vi.xii Ecce vir cuius nomen erit germen 4.2
xiii.iiii Nec inductur vltrà pallio piloſo vt mētiantur 20.2

MALACHIAS.

i.iiii Si dixerit Edom, Attenuati ſumus, reuertemur 34.11
i.iiii Ipſi ædificabunt & ego deſtruam 23.17
i.iiii Populum quē deteſtatus eſt Iehoua vſq; in ſeculum 34.10
i.vi Si ergo pater ego ſum,&c. 46.3
i.xi In omni loco incenſum offertur nomini meo,& oblatio munda 19.19
ii.vii Labia ſacerdotis cuſtodiūt ſcientiam,& Legem requirent ex ore eius 42.19
iiii.ii Orietur vobis timentibus nomen meum Sol iuſtitiæ 25.7,& 54.2
iiii.iiii Mementote Legis Moſis ſerui mei, quā ei,&c. In præf.& 40.1

MATTHAEVS.

i.v Booz genuit Obed è Ruth 16.1
i.xxiii Et vocabunt nomē eius Immanu-el 7.14
ii.xi Obtulerunt illi munera, aurum, & thus & myrrham 60.6
ii.xiiii Aſſumpſit puerum & matrē eius noctu & ſeceſsit in Aegyptum 19.1
iii.ii Pœnitentiam agite 6.10
iii.iii Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini 40.3
iii.xii Cuius ventilabrū in manu ipſius,& repurgabit aream 26.2
iii.xii Paleā autē exuret igni inextīguibili 18.6
iii.xvi Et vidit Spiritum Dei deſcendentē tanquam columbam 6.1,& 42.3
iiii.xiiii Vt impleretur quod dictum fuerat per Iſaiam Prophetam, Populus 9.2
v.x Beati qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam 16.5
v.xi Beati eſtis quum probra iecerint in vos,& inſectati 16.5
v.xiii Vos eſtis ſal terræ: quòd ſi ſal infatuatū fuerit,&c. 28.8
v.xliiii Orate pro perſequentibus & calumniātibus vos 41.15
v.xlv Qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos 52.& 13.10
vi.viii Nouit pater veſter quibus rebus opus ſit vobis, priuſquam petatis ab illo 37.14
vi.xxi Vbi eſt theſaurus tuus, ibi & cor tuum erit 12.6
vi.xxiii Si lumē quod in te eſt tenebræ ſunt, ipſæ tenebra quanta? 29.14
vi.xxiiii Ne ſitis igitur ſoliciti in craſtinum, nam dies 37.8
vii.ii Qua menſura metimini, ea metiētur vobis 15.3,& 21.2,& 30.31,& 41.15
vii.vii Petite & accipietis, quærite & inuenietis 55.6
vii.xi Si vos quum ſitis mali noſtis bona data dare 49.15
vii.xxiii Tū cōfitebor illis, Nūquā noui vos 43.1
viii.iiii Vide ne cui dixeris 42.2
viii.xvii Hic infirmitates noſtras ſuſcepit, & morbos portauit 53.4
ix.xiii Miſericordiam volo & non ſacrificium

1.18,& 58.9,& 61.8
ix.xxxviii Rogate Dominum meſsis, vt mittat operarios in meſſem ſuam 49.17
x.i Et accerſitis duodecim diſcipulis ſuis 60.10
x.v In viam Gentium ne abieritis 6.1
x.xxvii Quod vobis in aurem dictum eſt, prædicate ſuper tecta 22.1
x.xxviii Ne metuatis eos qui occidũt corpus 2.22
x.xxix Nõnne duo paſſerculi minuto aſſe veneunt? 45.12
xi.v Pauperes euangelizantur 11.4
xi.v Cæci viſum recipiunt, & claudi ambulant, & leproſi mundantur 35.5
xi.xix Iuſtificata eſt ſapientia à filiis ſuis 41.26
xi.xxvii Neque Patrem quiſquam nouit, niſi Filius 25.9
xi.xxviii Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis 11.4,& 28.12,& 50.4,& 61.1
xi.xxx Iugum meum commodum eſt, & onus meum leue 30.6
xii.vii Miſericordiam volo, & non ſacrificium 1.18,& 58.9,& 61.8
xii.xvii Vt compleretur quod dictũ erat per Iſaiam Prophetam qui ait, Ecce 42.1
xii.xxix Quomodo poteſt aliquis intrare domũ potentis, & vaſa 49.24
xii.xxxix Generatio praua & adultera 42.3
xiii.xxv Dormientibus hominibus venit inimicus illius, & ſeminauit zizania 11.13
xv.vii Populus hic labiis me honorat, cor autẽ eorum 29.13
xv.ix Fruſtra colunt me docentes doctrinas, mandata hominum 29.13
xv.xiii Omnis plantatio quã non plantauit Pater meus cœleſtis eradicab. 60.21
xv.xiiii Sinite eos, cæci ſũt & duces cęcorũ 8.20
xv.xiiii Si cæcus cæcum ducat, ambo in foueam cadent 9.16
xvi.xviii Super hanc petram ædificabo Eccleſiam meam 49.16
xvi.xix Tibi dabo claues regni cœlorum 22.22
xvii.xxi Hoc genus nõ egreditur niſi per deprecationem & ieiunium 58.5
xix.vii Moſes ad duritiam cordis veſtri permiſit vobis repudiare vxores veſtras 50.1
xix.xi Non omnes capaces ſunt huius dicti, ſed ii quibus datum eſt 19.21
xix.xii Qui poteſt capere capiat 19.21
xx.xiii Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum 56.7
xxi.xxiii Qua authoritate hæc facis, & quis tibi dedit iſtam authoritatem? 29.21
xxi.xlii Lapidem quem reprobauerunt ædificãtes, hic factus eſt 8.14,& 28.16
xxi.xliii Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius 65.2
xxi.xliiii Qui ceciderit ſuper hunc lapidem confringetur: ſuper quem 8.15
xxii.ii Simile eſt regnum cœlorum homini Regi, qui fecit nuptias filio ſuo 25.6
xxii.xvii Dic nobis quid tibi videtur, licet cẽſum dare Cæſari, an non? 29.21
xxii.xviii Quid me tentatis hypocritæ? 42.3
xxii.xxiii Sadducæi qui dicunt non eſſe reſurrectionem 29.12,& 30.33
xxii.xxxii Non eſt Deus mortuorum, ſed viuentiũ 26.19
xxii.xxxvii Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & 26.9
xxiii.xiii Væ vobis ſcribæ & Phariſæi 42.3
xxiii.xxiii Reliquiſtis quæ grauiora ſunt Legis, iudicium & miſericordiam ac fidẽ 1.18
xxiii.xxiiii Excolantes culicem, camelum autẽ glutientes 58.3
xxiii.xxxvii Quoties volui congregare filios tuos quemadmodum 31.5
xxv.xli Amen amẽ dico vobis, Nõ noui vos 43.1
xxvi.lxvi At illi reſpondentes dixerunt, Reus eſt mortis 53.9
xxvii.xii Et quũ accuſaretur à principibus ſacerdotum & ſenioribus nihil reſp. 53.7
xxvii.xiiii Et non reſpondit ei ad vllum verbũ 53.7
xxvii.xxiiii Innocens ego ſum à ſanguine iuſti huius 53.4
xxvii.xxxv Diuiſerũt ſibi veſtimenta mea, & ſuper 50.4
xxvii.li Velum templi ſciſſum eſt 56.7,& 65.24
xxviii.xviii Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra 14.2,& 61.6

MARCVS.

i.iii Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini 40.3
iiii.xxxii Et iacit ramos magnos, ita vt poſsint ſub vmbra eius aues cœli nidific. 11.1
v.xliii Et præcepit illis vehementer, ne quiſquam id ſciret 42.2
xi.xvii Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum 56.7
xii.x Lapidem quem reprobauerunt ii qui ædificabant, hic factus 8.4
xv.xiiii At illi vehementius clamauerunt, Crucifige eum 53.9
xv.xxviii Et impleta eſt Scriptura quæ dicit, Et cũ iniquis deputatus eſt 53.12
xvi.xv Ite in mundum vniuerſum & prædicate Euangelium 2.3,& 56.3,& 65.2
xvi.xx Profecti prædicauerunt 10.22,& 60.8

LVCAS.

i.xxxiii Regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius nõ erit finis 9.7,& 16.5
i.xxxv Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, virtus altiſsimi 53.2
i.lxxv Vt ſeruiremus ipſi cum ſanctitate & iuſtitia coram ipſo cunctis diebus vitæ noſtræ 9.7,& 32.16,& 43.21
ii.vii Reclinauitque eum in præſepi 1.3
ii.xxxv Vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes 32.5.6
ii.xlvi Inuenerunt illum in templo ſedentem in medio doctorum 2.3
ii.lii Et Ieſus proficiebat ſapientia & ætate & gratia apud Deũ atq; homines 7.15
iii.iiii Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini 40.3
iii.xvii Paleas cõburet igni inextinguibili 18.6
iii.xviii Spiritus Domini ſuper me eo quòd vnxerit me 61.1
vi.xxv Væ vobis qui ridetis 12.2
x.xvi Qui vos audit me audit, & qui vos ſpernit

nit, me ſpernit 7.13
xi.xvii Ipſe autem quum ſciret cogitationes eorum 11.3
xi.xxii Si autē fortior illo ſuperuenerit 49.24
xii.xxxii Ne timeas puſille grex, quia complacuit 1.9,& 44.2
xv.vii Gaudium erit in cœlo ſuper vno peccatore 1.21
xvi.xv Quod altum eſt coram hominibus, abominatio eſt apud Deum 45.20,& 55.8
xvi.xxix Habent Moſem & Prophetas 8.20
xvii.xxvii Edebant, bibebant, vxores ducebāt 22.13
xviii.vii Deus nō faciet vindictam electorū ſuorum, clamantium ad ſe 26.21
xxi.xviii Capillus de capite veſtro nō peribit 47.6
xxi.xix Per patientiam veſtrā poſsidebitis animas veſtras 1.17,& 11.14,& 34.8,& 57.2
xxi.xxviii Suſpicite & attollite capita veſtra, quia appropinquat 38.10
xxii.xxv Qui poteſtatem habent ſuper eos, benefici vocantur 13.2
xxii.xxxvi Qui non habet, vendat tunicam ſuam & emat gladium 2.4
xxiii.xxx Tunc incipient dicere montibus, Cadite ſuper nos 2.21
xxiiii.xlvii Initio facto ab Ieroſolymis 2.3,& 45.14

IOANNES.

i.xiii Qui non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri 49.21
i.xiiii Et Verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis 25.9
i.xvi De plenitudine eius nos omnes accepimus 11.2,& 12.3,& 55.1
i.xviii Vnigenitus filius qui eſt in ſinu Patris ipſe enarrauit 9.6,& 25.9
i.xxiii Ego vox clamantis in deſerto, Dirigite viam Domini 40.3
i.xxix Ecce agnus Dei 40.3
i.xxxii Vidi ſpiritum deſcendentem in ſpecie columbæ 6.1,& 42.3
ii.xxii Recordati ſunt diſcipuli quòd hoc dixiſſet eis, & crediderunt Scripturæ, & ſermoni quem dixerat Ieſus 43.10
iii.xiiii Sicut Moſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita 11.10
iii.xvi Sic Deus dilexit mūdum, vt filium ſuum vnigenitum dāret 11.5,& 45.22
iii.xxix Amicus autem ſpōſi qui ſtat & audit eū, gaudet 5.1
iiii.x Si ſcires donum Dei, & quis ſit qui dicit tibi 55.1
iiii.xxi Venit hora quando neque in monte hoc neque Ieroſolymis adorabitis 65.16
iiii.xxii Nos adoram⁹ quod ſcimus 25.9,& 45.14
iiii.xxiii Veri adoratores adorabunt Patrem ſpiritu ac ver. 46.2,& 56.7,& 66.23
iiii.xxiiii Deus Spiritus eſt 6.1,& 66.1
v.xxix Prodibunt qui bona fecerint in reſurrectionem vitæ, qui verò mala 26.19
v.xxxiii Vos voluiſtis ad tempus exultare in luce eius 50.11
vi.xxvii Hunc Pater ſignauit Deus 49.5
vi.xliiii Nemo poteſt venire ad me niſi Pater qui miſit me traxerit eū 6.10,& 8.18
vi.xlv Scriptum eſt in Prophetis, Erunt omnes docti à Deo 54.13
vi.xlv Quicunque audiuit & didicit à Patre, ille venit ad me 50.5,& 54.13
vii.xii Alii dicebāt, Nō, ſed ſeducit turbā 50.6
viii.vi Hoc autem dicebant tentantes eum vt poſſent accuſare eum 29.21
viii.xxxvi Si filius vos liberauerit, verè liberi erit. 35.10,& 42.22,& 43.8,& 53.6,& 61.1
viii.xliiii Mendax eſt atque eius rei pater 41.22
x.iii Et proprias oues vocat nominatim 45.3
x.xi Ego ſum paſtor bonus 49.9
x.xvi Alias oues habeo quæ nō ſunt ex hoc ouili, illas quoque oportet me adducere, & vocem meam audient 42.4,& 49.17,& 59.20
x.xxvii Oues meæ vocem meam audiunt & ſequuntur me 11.12
x.xxviii Nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quiſquam de manu mea 8.18
x.xxix Pater qui dedit mihi, maior 40.12
xii.xxxv Ambulate dum lucem habetis, ne tenebræ vos occupent 55.6
xii.xxxvii Quum multa ſigna feciſſet Ieſus coram eis 53.1
xii.xxxviii Vt ſermo Iſaiæ impleretur, quem dixit, Domine quis 53.1
xii.xxxix Propterea non poterant credere, quia dixit Iſaias, Excæcauit 6.10
xii.xli Hæc dixit Iſaias quando vidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo 6.1.10
xii.xlviii Sermo quem loquutus ſum ille iudicabit 55.11
xiii.iii Sciēs Ieſus quòd omnia dediſſet ſibi Pater in manus 42.1
xiiii.vi Ego ſum via, veritas & vita 22.22,& 49.6
xiiii.xvii Spiritum veritatis 11.2
xv.i Ego ſum vitis vera 5.7
xv.ii Omnem palmitem in me non ferentem fructū, auellet ac in ignē proiiciet 5.7
xv.viii In hoc glorificatus eſt Pater meus, vt fructum copioſum afferatis, & efficiamini mei diſcipuli 49.4
xv.xv Non poſthac vos dico ſeruos, quia ſeruus 9.6,& 41.8,& 43.4
xvi.viii Spiritus quum veniet arguet mūdum de peccato, iuſtitia & iudicio 2.4
xvi.xxi Quum autem peperit puerum iam non meminit anxietatis 26.17
xvii.i Pater glorifica filium tuum vt filius tuus glorificet te 49.3
xvii.iii Hæc eſt vita æterna vt cognoſcant te ſolum 11.9
xvii.vi Tui erant & mihi eos dediſti 8.18
xvii.x Mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt 42.1
xvii.xix Propter eos ſanctifico meipſum, vt & ipſi ſancti ſint 53.11
xvii.xx Non pro iis tantùm rogo, ſed pro his omnibus qui credituri ſunt per ſermonem eorum in me 53.12
xviii.xxxvi Regnū meū nō eſt ex hoc mundo 60.10
xviii.xxxviii Ego nullam inuenio in eo cauſam 53.4
xix.xvi Tunc ergo tradidit eum illis, vt crucifigeretur 53.9
xix.xvii Atque is baiulans crucem ſuam 9.6
xix.xxiiii Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi 50.4
xix.xxxviii Rogauit Pilatum Ioſeph ab Arimathia

53.9
xx.viii Viditque & credidit 43.10
xx.xxii Flauit in eos & dixit, Accipite Spiritum ſanctum 6.1
xx.xxiii Quorum remiſeritis peccata remittuntur eis 43.25,& 63.12

ACTA.

ii.iii Et viſæ ſunt illis diſſectæ linguæ velut igneæ 4.5,& 6.1
ii.xvi Hoc eſt quod dictum eſt per Prophetã Ioel, Et erit in nouiſsimis 19.19
ii.xli Et acceſſerunt in die illo animæ circiter ter mille 43.8
iii.xii Quid miramini ſuper hoc, aut nos quid intuemini quaſi noſtra virtute aut pietate effecerim⁹ vt hic ambularet? 48.5
iii.xxi Vſque in tempora reſtitutionis omniũ quæ loquutus eſt Deus 26.19,& 35.1
iii.xxii Moſes quidem ad Patres dixit, Prophetã ſuſcitabit vobis Dominus In præf.
iiii.xi Hic eſt lapis ille qui reiectus eſt à vobis ædificantibus 28.16
v.xli Ibant Apoſtoli gaudentes à conſpectu concilii, quoniam 35.10,& 51.8
vii.ii Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abrahæ quum eſſet in Meſopotamia 37.12,& 44.7
vii.iiii Tunc exiit è terra Chaldæorum & habitauit in Charran 37.12
vii.xlviii Excelſiſsimus ille non in manufactis tẽplis habitat 66.1
vii.li Vos ſemper Spiritui ſancto reſiſtitis, ſicut patres veſtri 43.27
viii.xxii Si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui 37.4
x.iii Re ipſa comperio quòd non ſit perſonarum reſpectus apud Deum 56.3
x.xxvi Petrus verò erexit eum dicens, Surge, & ego ipſe homo ſum 49.23
x.xxvii Et colloquens cum illo intrauit, & offendit multos qui conuenerant 1.1
xiii.v Annuntiauerunt ſermonem Dei in ſynagogis Iudæorum 1.1
xiii.xlvii Poſui te in lucem Gentium 40.6
xiii.xlviii Et crediderunt quotquot erant ordinati ad vitam æternam 8.18,& 54.13
xiiii.i Factum eſt autem Iconii vt ſimul introirent ſynagogam Iudæorum 1.1
xiiii.xiiii Quod vbi audierunt Apoſtoli Barnabas & Paulus conſciſsis veſtibus 49.23
xiiii.xvii Quanquam non experté teſtimonii ſeipſum eſſe ſinebat, dum beneficia conferret de cœlo nobis dãs pluuiã 40.21
xvi.xx Hi homines conturbant ciuitatẽ noſtrã quum ſint Iudæi 50.6
xvii.ii Secundum conſuetudinem autem ſuam Paulus introiuit ad eos 1.1
xvii.x Qui quum aduenisſent abierunt in ſynagogam Iudæorum 1.1
xvii.xxiiii Non in manufactis templis habitat 66.1
xvii.xxv Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quum ipſe det 46.5
xvii.xxviii In ipſo viuimus, mouemur & ſumus 10.5,& 40.17
xvii.xxix Non debemus exiſtimare auro aut argẽto 40.18
xviii.iiii Diſputabat autẽ in ſynagoga per omne ſabbathum 1.1
xviii.xix Ipſe verò ingreſſus ſynagogam diſputabat cum Iudæis 1.1
xx.xxxv Beatius eſt dare quàm accipere 60.16
xxi.iiii Repertiſque diſcipulis, manſimus ibidem diebus ſeptem 23.18
xxi.xxviii Inſuper & Græcos induxit in templũ, & prophanauit 56.5
xxiii.viii Sadducæi quidem dicunt non eſſe reſurrectionem, neque 29.12,& 30.33
xxiiii.xv Reſurrectionem mortuorum iuſtorum ſimul & iniuſtorum 26.19
xxvii.xxiiii Ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum 65.24
xxviii.xxv Bene loquutus eſt Spiritus ſanctus per Iſaiam 6.10
xxviii.xxvi Aggrauarunt aures & oculos compreſſerunt 6.10

ROM.

i.v Vt obediatur fidei inter omnes gentes 55.5
i.viii Primùm quidem gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum 37.4
i.xvii Iuſtitia Dei per illud patefit 10.22
i.xix Quod de Deo cognoſci poteſt manifeſtum eſt in illis 42.18
i.xx Quæ ſunt inuiſibilia illius ex creatione mundi &c. 38.11,& 40.21
i.xxviii Quemadmodũ non probauerunt vt Deũ agnoſcerent: ita tradidit eos Deus in reprobum 44.18,& 63.17
ii.v Iuxta duritiam tuam & cor pœnitere neſcium colligis 22.14
ii.xvii Ecce tu Iudæus cognominaris, & acquieſcis in Lege 58.1
ii.xxv Circunciſio tua in præputium verſa eſt 52.1,& 59.8
iii.ii Primum quidem illud quod illis cõmiſſa ſunt oracula Dei 61.9
iii.iii Num incredulitas illorum fidem faciet irritam? 46.13
iii.xii Omnes deflexerunt, ſimul inutiles facti ſunt 53.6
iii.xvii Viam pacis non cognouerunt 59.8
iii.xx Ex operibus Legis non iuſtificabitur omnis caro 53.11
iii.xxiii Omnes peccauerunt ac deſtituũtur gloria Dei 42.6
iii.xxvii Vbi eſt gloriatio tua? excluſa eſt. per quã legem? 45.25
iii.xxix An Iudæorum Deus tantùm? nõnne & gentium? 54.5
iiii.ii Si Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet quod glorietur, at nõ apud Deũ 45.25
iiii.xv Lex iram operatur 53.11
iiii.xvii Patrem multarum gentium conſtitui te 66.20
iiii.xviii Qui præter ſpem ſub ſpe credidit 36.15,& 40.12,& 43.14,& 56.3
iiii.xix Ac non infirmatus fide haud conſiderauit ſuum ipſius corpus iam emortuũ 40.12,& 51.1,& 56.3

iiii.xx Aduerſus promiſsioné Dei non diſceptauit infidelitate,ſed,&c. 40.12,& 56.3
iiii.xxiiii Sed etiam propter nos quibus imputabitur credentibus 51.3
v.i Iuſtificati ex fide,pacem habemus apud Deum 9.6,& 28.16,&32.18,& 45.24,& 53.5.& 5[illegible].7.& 57.2
v.ii Per quem habemus acceſſum per fidem 45.24
v.iii Nec id ſolùm, verùm etiam gloriamur ſuper afflictionibus 35.10
v.x Quum inimici eſſemus reconciliati fuimus Deo per mortem 53.11
v.xix Quemadmodum per inobedientiam vnius hominis peccatores 53.7.12
vi.ix Non amplius moritur 9.7
vii.xiiii Ego autem carnalis ſum, venũdatus ſub peccato 50.1
viii.iii Quod impoſsibile erat Legi quatenus imbecillis erat 53.10.11
viii.xv Accepiſtis ſpiritum adoptionis per quẽ clamamus Abba pater 56.7,& 66.7
viii.xi Propter ipſius Spiritum inhabitantem in vobis 61.1
viii.xxiii Nos ipſi in nobis ipſis gemimus adoptionem expectantes 38.10
viii.xxiiii Spe ſeruati ſumus, ſpes autem quæ videtur 35.7,& 45.15
viii.xxv Si quod non videmus ſperamus, id per patientiam expectamus 9.6,& 36.15
viii.xxvi Ipſe ſpiritus intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus 26.16,& 38.2. 4.14
viii.xxviii Scimus quòd his qui diligunt Deum omnia ſimul adiuméto ſunt in bonum 26.19,& 55.13,& 65.18
viii.xx Vanitati creatura ſubiacet non volens, ſed propter eum 65.17
viii.xxx Quos præordinauit, eoſdem & vocauit 8.18
viii.xxxi Si Deus pro nobis quis contra nos? 8.9,& 51.12
viii.xxxii Qui proprio filio non pepercit, ſed pro nobis tradidit illum 53.10
viii.xxxiii Deus eſt qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet? 50.8
viii.xxxviii Neque Angeli neque principatus neq; poteſtates 37.36
ix.iii Optarim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto 47.12
ix.iiii Quorum eſt adoptio & gloria,& fœdera & Legis conſtitutio 41.8,& 56.7
ix.vi Non omnes qui ſunt ex Iſrael, ſunt Iſrael 1.9,& 43.6
ix.vii Non omnes qui ſunt ex Abraham 66.20
ix.xviii Cui vult miſeretur & quem vult 63.17
ix.xxi Annon habet poteſtatem figulus luti,vt ex eadem maſſa 45.9
ix.xxii Tulit multa animi lenitate vaſa iræ 13.5,& 27.7
ix.xxvi Vocabo populum meum, eum qui non erat populus 9.2 & 57.19
ix.xxviii Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iuſtitia,quoniam ſermonem abbreuiatum faciet Dominus 10.23
ix.xxix Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, vt Sodoma 1.9
ix.xxxiii Ecce pono in Sion lapidem offendiculi & petram offenſionis 28.16
ix.xxxiii Et omnis qui credit in eo non pudefiet 8.14.& 28.16
x.v Qui fecerit hæc, viuet in eis 53.11
x.viii Prope te verbũ eſt in ore tuo & in corde tuo 53.11, & 55.6.10
x.x Corde creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſsio fit ad ſalutem 45.23
x.xii Non eſt diſtinctio vel Iudæi vel Græci 49.6
x.xiiii Quomodo inuocabunt eum in quem nõ crediderunt? 1.15,& 19.21.22,& 33.2
x.xv Quomodo prædicabunt niſi mittantur? 52.7
x.xv Quàm ſpecioſi pedes Euangelizantium pacem! 52.7
x.xvi At non omnes obediunt Euangelio, Iſaias enim dicit,Domine 53.1
x.xvii Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei 55.3.& 65.11
x.xix Ego ad æmulationẽ prouocabo vos per gentem quæ 66.18
x.xx Inuentus ſui ab his qui me nõ quær. 65.2
xi.i Num repulit Deus populum ſuum? abſit 59.20
xi.iiii Reliqui mihi ipſi ſeptem millia virorũ qui non 45.23
xi.xii Si lapſus eorum diuitiæ ſunt mundi 6.3
xi.xvii Tu verò quum eſſes oleaſter,inſitus fuiſti illis 5.7
xi.xxiiii Et præter naturam inſitus es in veram oliuam 56.5
xi.xxv Excæcatio ex parte Iſraeli accidit donec plenitudo gentium 66.18
xi.xxvi Adueniet ex Sion ille qui liberat,& auertet impietatem à Iacob 59.20
xi.xxix Dona quidem & vocatio Dei eiuſmodi ſunt, vt eorum illum pœnitere non poſsit 19.25,& 41.9,& 59.20
xi.xxxiiii Quis cognouit mẽtem Domini,aut quis ei fuit à conſiliis? 40.13
xii.i Præbeatis corpora veſtra hoſtiam viuẽtem 60.6
xii.i Rationalem cultum veſtrum 19.21,& 61.6 & 66 20
xii.viii Qui miſeretur in hilaritate 23.18
xii.xx Hoc ſi feceris,carbones ignis coaceruabis in caput illius 11.14
xiii.i Non eſt poteſtas niſi à Deo 16.5,& 22.20.23
xiii.xii Abiiciamus opera tenebrarum,& induamur arma lucis 56.1
xiiii.x Omnes ſtatuemur apud tribunal Chriſti 45.23
xiiii.xi Mihi ſeſe flectet omne genu, & omnis lingua,&c. 19.18,& 45.23
xiiii.xvii Non eſt regnum Dei eſca & potus 1.11
xiiii.xvii Pax & gaudium in Spiritu ſancto 35.10,& 56.7
xv.vi Vt vnanimiter vno ore glorificetis Deũ 12.1
xv.viii Dico Ieſum Chriſtum miniſtrum fuiſſe circuncisionis pro,&c. 42.6
xv.xvi Vt ſim miniſter Chriſti erga gentes,cõſecrans Euangelium Chriſti 11.4,

& 18.7,& 61.6,& 66.20
xv.xxi Quibus nõ eſt annuntiatum de eo,videbunt,& qui 52.15
xvi.ix Iam non moritur,mors ei vltrà non dominabitur 53.8
xvi.xx Deus pacis conteret Satanam ſub pedes veſtros breui 27.1
xvi.xxvi In obedientiam fidei 55.5
xvi.xxvi Manifeſtati verò nunc 61.2

I. CORINTH.

i.xx Vbi ſapiens, vbi ſcriba, vbi diſputator ſeculi huius? 33.18
i.ix Quæ oculus non vidit & auris non audiuit 64.3
iii.ii Lactis potu vos alui,non cibo 54.13
iii.vii Deus dat incrementum 55.10,& 61.3
iii.x Vt ſapiens architectus fundamentũ poſui 54.12
iii.xi Fundamentum aliud nemo ponere poteſt, præter hoc quod poſitũ eſt,quod eſt Chriſtus Ieſus 18.16
iii.xvi An neſcitis quòd templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat 52.11,& 61.1
iii.xix Qui comprehendit ſapientes in aſtutia ipſorum 31.2
iiii.iiii Qui me iudicat Dominus eſt 49.4,& 50.8
iiii.ix Spectaculum facti ſumus mundo, Angelis & hominibus 25.8
iiii.xi Ad hoc vſque tempus & eſurimus & ſitimus 65.13
iiii.xiii Veluti excrementa mundi facti 51.8
vi.xi Vos quidem eiuſmodi fuiſtis,at nũc abluti eſtis 41.8
vi.xv Quæ concordia Chriſto cum Belial,aut quæ pars 46.1
vi.xix An neſcitis quòd corpus veſtrũ tẽplum eſt habitantis 52.11
vii.vii Vnuſquiſq; proprium donum habet ex Deo,alius quidem 19.21
vii.ix Satius eſt matrimoniũ contrahere quàm vri 19.21
vii.xxxix Si autem dormierit vir eius 38.16
viii.iiii Nouimus quòd idolum nihil eſt in mundo 41.24
ix.xvi Væ mihi ſi non Euangelizauero, neceſſitas 40.6
x.xi In quos termini ætatum inciderunt 2.2
x.xiii Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari vltrà quàm 27.8,& 45.11
xi.iii Vir caput eſt mulieris 4.1
xi.xxx Et dormiunt multi 38.16
xii.iii Nemo dicere poteſt Dominum Ieſum niſi in Spiritu ſancto 35.5,& 48.16
xii.iiii Diuiſiones donorum ſunt,ſed idem Spiritus 48.16,& 61.1
xii.xii Ita & Chriſtus 49.3
xiii.iii Si inſumam in alimoniam omnes facultates meas 58.10
xiiii.xx Ne ſitis pueri ſenſibus,ſed malitia pueri ſitis 28.9
xiiii.xxi In Lege ſcriptum eſt, Variis linguis, & labiis variis 28.13
xv.xxxii Edamus & bibamus, cras enim moriemur 22.13
xv.xxxvi Stulte,tu quod ſeminas non viuificatur, niſi mortuum fuerit 6.13,& 26.19,& 28.23

II. CORINTH.

i.xx Quotquot ſunt promiſsiones Dei,per ipſum ſunt etiam 7.14,& 9.6,& 42.1. 6,& 63.17
ii.xvi His quidem odor mortis in mortẽ 11.4,& 14.29,& 49.5
ii.xvi Et ad hæc quis idoneus 62.7
iii.v Non quòd idonei ſimus ex nobis ipſis cogitare quicquam 45.4,& 49.17
iii.vi Qui idoneos fecit nos miniſtros noui Teſtamenti, non literæ, ſed Spiritus 49.22
iii.vii Quòd ſi adminiſtratio mortis in literis deformata 55.3
iii.xvi At vbi conuerſus fuerit ad Dominũ tolletur velamen 29.12
iii.xviii Nos omnes retecta facie gloriam Domini in ſpeculo repræſentantes 2.2
iiii.iii Quòd ſi adhuc velatum eſt Euangelium noſtrum 45.19
iiii.vi Deus eſt qui iuſsit è tenebris lucem illuceſcere 25.1
iiii.viii Dum in omnibus premimur,at nõ coarctamur 40.31
iiii.xiii Credidi & ideo loquutus ſum 26.19
iiii.xvi Quanuis externus homo noſter corrumpitur,internus tamen 26.19
iiii.xvii Momentanea leuitas afflictionis noſtræ mirè ſupra modum 26.20,& 54.7,& 61.7
v.xv Vt qui viuunt poſthac non ſibi viu. 18.7
v.xvii Si quis in Chriſto,noua creatura 61.3
v.xviii Deditque nobis miniſterium recõciliationis 2.4
v.xix Poſuit in nobis ſermonem reconciliationis 2.4
v.xx Pro Chriſto legatione fungimur,tãquã Deo obſecrante 53.11,& 57.19
v.xxi Eum qui non nouit peccatum pro nobis peccatum fecit 53.10
vi.ii In tẽpore accepto exaudiui te, & in diẽ ſalutis 49.8
vi.ii Ecce nunc tempus acceptum, ecce dies ſalutis 49.8,& 61.2
vi.viii Per infamiam & bonam famam 50.6
vi.xvi Vos templum eſtis Dei viuentis 44.28,& 52.11
vii.i Mundemus nos ipſos ab omni inquinamento carnis ac ſpiritus 52.11
vii.x Qui ſecundum Deum eſt doloris,pœnitentiam ad ſalutem haud pœnitendã parit 22.13
ix.vii Hilarem datorem diligit Deus 23.18,& 43.22,& 56.5
ix.ix Diſperſit,dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in ſeculum ſeculi 32.8
x.iiii Arma militiæ noſtræ non carnalia 62.6
x.vi Et in promptu habemus vindictam aduerſus omnem inobedientiam 11.4
xi.iiii Zelotypus ſum erga vos Dei zelo 5.1
xi.ii Adiunxi vos vni viro, vt virginem caſtam

ſtam exhiberetis Chriſto 62.5
xi.xiiii Ipſe Satanas transfiguratur in Angelum lucis 36.10
xii.vii Datus mihi fuit ſtimulus per carnē angelus Satanæ 39.5
xii.ix Virtus mea in infirmitate perficitur 40.29.31
xii.ix Libētiſsimè gloriabor potius ſuper infirmitatibus meis 14.18
xii.x Placeo mihi in infirmitatibus,in contumeliis,in neceſsitatibus 14.18
xiii.iiii Quanuis crucifixus fuit ex infirmitate, viuit tamen 53.12

GALAT.

i.viii Si Angelus è cœlo aliud prædicauerit, anathema ſit 8.20
i.xv Quum placuit ei qui me ſegregauit 49.1
ii.viii Qui efficax fuit in Petro ad apoſtolatū circūciſionis,efficax fuit & in me 1.1
iii xii Qui fecerit hæc viuet in eis 53.11
iii.xiii Chriſtus redemit nos à maledictiōe Legis,factus,&c. 53.10
iii.xvi Abrahæ datæ ſunt promiſsiones & ſemini eius 49.3
iii.xxiiii Lex pędagogus noſter fuit ad Chriſtum 65.20
iiii.iiii At vbi venit plenitudo temporis 49.8, & 61.2
iiii.vi Emiſit Deus Spiritum filii ſui in corda veſtra clamantem Abba pat. 56.7
iiii.xxviii Nos fratres ſecundum Iſaac promiſsionis filii ſumus 60.21
v.vi In Chriſto Ieſu neque Circūciſio quicquam valet 52.1
v.xxii Fructus ſpiritus eſt charitas 58.6
vi.i Inſtaurate huiuſmodi ſpiritu manſuetudinis 11.2
vi.ix Bonum facientes ne defatigemur 32.8
vi.x Operemur bonum cùm erga omnes tū verò maximè erga domeſticos fidei 23.18
vi.xiiii Ego verò abſit vt glorier niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti 14.18
vi.xvi Et ſuper Iſraelem Dei 45.25

EPHES.

i.iii Qui benedixit nos omni benedictione ſpirituali 32.3
i.iiii Sicut elegit nos in ipſo ante mundi cōſtitutionē 14.1,& 37.26,& 41.8,& 43 21,& 49.1,& 60.21,& 61.3
i.v Qui prædeſtinauit nos vt adoptaret in filios per Ieſum Chriſtum 7.14
i.vi Vt laudetur gloria gratiæ ſuæ 46.13
i.vi Qua charos reddidit nos per illum dilectum 42.1
i.viii De qua vbertim nobis impertiuit in omni ſapientia & prudentia 42.1,& 54.10
i.x Vt ſummatim inſtauraret omnia per Chriſtum & quæ in cœlis 11.6,& 49 5,& 51.16
i.xii Vt ſimus in laudem gloriæ illius 60.21
i.xvii Det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis 9.6
i.xxi Supra omnem principatum ac poteſtatem & virtutem 37.36
i.xxiii Quæ eſt corpus ipſius, complementum eius 37.26.& 45.14
ii.ii Et ſpiritus nunc agentis in filiis contumacibus 10.6
ii.x Ipſius ſumus opus,cōditi in Chriſto Ieſu 19.25,& 27.11,& 37.26,& 43.1.15, & 51.13
ii.xii Eratis in tēpore illo ſine Chriſto,abalienati à rep. Iſraelis 19.25, & 56.3
ii.xiii Vos qui eratis procul 54.5
ii.xiiii Ipſe eſt pax noſtra qui fecit ex vtriſque vnum 27.6,& 49.8,& 66.20
ii.xiiii Et interſtitium maceriæ diruit, ſimultatem per carnem ſuam 20.6,& 45.22
ii.xvii Et veniens euangelizauit pacem vobis qui procul 42.6,& 49.8,& 57.19
ii.xviii Per illum habemus aditum vtriq; in vno Spiritu ad Patrem 65.24
ii.xix Eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei 63.7
ii.xxi In quo quæcunque ſtructura coagmentatur ea creſcit in templum 60.13
iii.ix Quod erat abſcōditum à ſeculis in Deo 49.6
iii.x Vt nota faciat nunc principatibus ac poteſtatibus 49.6
iii.xii Per quem habemus audaciam & aditum cum fiducia quæ eſt per fidem illius 45.24,& 65 24
iii.xvii Vt inhabitet Chriſtus per fidem in cordibus veſtris 45.24
iii.xx Ei verò qui poteſt cumulatè facere vltra omnia quæ petimus 52.7
iiii.vii Vnicuique noſtrûm data eſt gratia iuxta menſuram 54.13
iiii.viii Quum aſcendiſſet in altum captiuā duxit captiuitatem 53.12
iiii.xi Et idem dedit alios quidem Apoſtolos, alios verò Prophetas 49.5
iiii.xiii In virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti 54.13
iiii.xv Veritatem ſectantes in charitate,adoleſcamus in illū per omnia, qui eſt caput,nempe Chriſtus 28.16
iiii.xxviii Qui furabatur,iam non furetur, ſed potius,&c. 23.18
iiii.xxx Et ne contriſtetis Spiritum Dei,quo obſignati eſtis 63.10
v.xiiii Surge qui dormis,& excitare à mortuis & illuminabit te Chriſtus 9.2
v.xxix Nemo vnquam carnem ſuam odio habuit 9.19
vi.ix Nec perſonarum reſpectus eſt apud illum 24.2
vi.xii Non eſt nobis lucta aduerſus ſanguinem & carnem,ſed &c. 9.6
vi.xvii Et gladiū Spiritus,qui eſt verbū Dei 8.20

PHILIPP.

i.vi Qui inchoauit in vobis opus bonū, proficiet vſque in diem Chriſti 22.11, & 26.12,& 35.9,& 40 31
ii.vi Qui quum in forma Dei eſſet non rapi-

nam 42.1,& 52.14
ii.viii Factus eſt obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis 53.7.12
ii.ix Propter quod exaltauit illũ Deus & dedit,&c. 53.8
ii.xiii Syncerique filii Dei irreprehenſibiles in medio nationis 44.21
iii.i Gaudium & corona mea 49.5
iiii.iiii Gaudete in Domino ſemper, iterum dico Gaudete 22.13
iiii.v Dominus propè eſt 35.4,& 55.6
iiii.vi Ne ſoliciti ſitis 35.4
iiii.vii Pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum cuſtodiat 32.18,& 33.20,& 61.7

COLOSS.

i.ix Vt impleamini agnitione volũtatis eius in omni ſapientia 9.6,& 33.6
i.xv Qui eſt imago Dei inuiſibilis 6.1
i.xv Qui eſt primog. omnis creaturæ 37.26
ii.xiiii Delens quod aduerſus nos erat chirographum decreti 53.12
ii.xxiii Quæ verbo tenus quidem habent ſpeciẽ ſapientiæ per ſuperſtitionem 1.14. 29,& 19.21
iii.i Vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens 6.7
iii.iii Vita veſtra abſcondita eſt 26.19
iii.xv Pax Chriſti palmã ferat in cordibus veſtris 9.6,& 12.2,& 61.7

I. THESS.

ii.xix Quæ eſt noſtra ſpes aut gaudium aut corona gloriationis? ánnon & vos 49.5
iiii.vii Non vocauit nos Deus immũditiæ cauſa, ſed ad ſanctificationem 44.20
v.iii Quum dixerint, Pax & tuta omnia, tunc repentinus eis imminet interitus 15. 1,& 29.17,& 47.11

II. THESS.

i.vi AEquum eſt apud Deum reddere iis qui vos affligunt afflictionẽ 51.23,& 61.2
i.viii Quum venerit in flamma ignis 66.15
ii.iii Niſi venerit defectio prius & reuelatus fuerit 54.9
i.vii Quem Dominus conficiet Spiritu oris ſui,& abolebit,&c. 11.4
ii.xi Mittet illis Deus efficaciam erroris 41. 22,& 44.18,& 57.5,& 63.17

I. TIMOTH.

i.v Finis præcepti eſt charitas ex puro corde & conſcientia bona,& fide non ficta 38 3
ii.viii Volo igitur orare viros in omni loco ſuſtollentes puras manus 1.15,& 56.7, & 65.16,& 66.20
iii.xv Columna & firmamentum veritatis 40. 9.& 43.10,& 49.3,& 65.9
iii.xvi. Magnum eſt pietatis myſteriũ, Deus manifeſtatus eſt in carne 24.14
iiii.i In poſterioribus temporibus deſciſcent quidam à fide 54.9
iiii.viii Vt quæ promiſsionem habeat vitæ præſentis ac futuræ 30.23,& 55.10
vi.x Radix omniũ malorum eſt auaritia 57.17
vi.xv Ille beatus & ſolus princeps, rex regnãtium 37.25
vi.xvi Qui lucem habitat inacceſſam 25.9

II. TIMOTH.

i.vii Sed potentiæ ac dilectionis & ſobrietatis 13 2
i.xii Certus ſum quòd is cui credidi potẽs ſit depoſitum meum cuſtodire 40.12
ii.xiii Fidelis manet, negare ſeipſum non poteſt 41 10,& 64.11
ii.xix Solidum fundamentum Dei ſtat habens ſignaculum hoc, Nouit Dominus qui ſint ſui 63.8
ii.xxv Si quando det illis Deus pœnitentiã 2.6
iii.xvi Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata vtilis eſt 30.8,& 50.4

TIT.

i.ii Quã promiſit is qui mentiri neſcit Deus 25.8
i.ix Vt potens ſit etiam exhortari per doctrinam ſanam & contradicentes cõuincere 11.4

HEBR.

i.iii Qui quum ſit ſplẽdor gloriæ,& expreſſa imago ſubſtantiæ illius 25.9
i.v Cui dixit vnquã Angelorũ, Filius meus es tu 9.6
i.xiiii Nónne ſunt omnes adminiſtratorii ſpiritus in &c. 62.6,& 63.9
ii.viii Omnia ſubiecit ſub pedibus eius 61.6
ii.xiii Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus 8.18
ii.xiiii Vt deſtrueret eum qui habet mortis imperium 12.5
ii.xv Non habemus pontificem qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſt. 7.15
ii.xvii Debuit per omnia fratribus ſimilis reddi 42.1
iiii.ix Relinquitur ſabbathiſmus populo Dei 66.23
iiii.xii Viuus eſt ſermo Dei & efficax, & penetrantior quouis 11.4,& 49.2
iiii.xiii Omnia nuda & reſupinata ſunt oculis eius 37.4,& 41.25,& 45.23
iiii.xv Pro ſimilitudine abſque peccato 53.6
iiii.xvi Accedamus igitur cũ fiducia ad thronũ gratiæ 65.25
v.iiii Nemo vſurpat ſibi honorem: ſed qui vocatur 49.1
vi.xvi Homines per maiorem ſe iurant: Deus vero quum maiorem 45.23,& 62.8
viii.viii Conſummabo ſuper domũ Iſrael & ſuper domum Iehuda teſtamentum nouum 66.22
viii.xiii Quòd antiquatur & ſeneſcit in propinquo eſt vt euaneſcat 66.13
ix.xii Per proprium ſanguinem ingreſſus eſt ſemel

ſemel in ſancta, æterna redemptione reperta 61.6
x.xxxi Horrendum eſt incidere in manus Dei viuentis 28.19
xi.iii Vt ex his quæ nō apparebant, ea quæ videntur fierent 38.11
xi.vi Qui accedit ad Deū hunc credere oportet eſſe Deum, & eſſe remuneratorem quærentibus ſe 40.10
xi.xxvi Maiores arbitratus diuitias probrū Chriſti, quàm Aegyp. theſaur. 51.8
xi.xxvii Perinde quaſi vidiſſet eum qui eſt inuiſibilis ita obdurauit 7.4
xii.iii Ne defatigemini animis defecti 35.4
xii.xii Quapropter manus remiſſas & genua ſoluta erigite 35.4
xii.xvii Non reperit pœnitentiæ locum tametſi cum lachrymis quæſiuiſſet eam 26.11, & 28.19
xii.xxvi Adhuc ſemel, ego concutio non modò terram verùm etiam cœlum 43.26
xii.xxix Deus noſter ignis conſumens eſt 10.17, & 33.14
xiii.viii Ieſus Chriſtus herí & hodie, idem eſt etiam in ſecula 30.33
xiii.xvi Talibus enim victimis delectatur Deus 23.18

IACOB.

i.iiii Pro ſummo gaudio ducite fratres mei quoties in varias tentationes incideritis 43.2
i.v Si cui veſtrûm deeſt ſapientia, poſtulet ab eo qui dat 47.13
i.xvii Apud quem non eſt tranſmutatio 1.13
i.xviii Is deſtinata voluntate progenuit nos ſermone veritatis 37.26
ii.xiii Iudicium ſine miſericordia erit ei qui non præſtiterit miſericordiam 10.3, & 16.4, & 47.6
iiii.vi Deus ſuperbis reſiſtit 10.12, & 16.7
iiii.xii Vnus eſt Legiſlator & Iudex 33.22
iiii.xiii Age nunc qui dicitis, Hodie & cras ibimus in illam ciuitatem & faciemus ibi annum, &c. 14.13, & 26.7
v.xvii Precatione precatus eſt ne plueret 38.7
v.xviii Et rurſum orauit, & cœlum dedit pluuiam ibidem

I. PETR.

i.xxiii Renati non ex ſemine mortali, ſed immortali 40.8, & 49.21
i.xxv Hoc autem eſt Verbum quod per Euangelium delatum eſt ad vos ibidem
ii.ii Vt modò nati infantes lac rationale, & dolo vacuum 28.9
ii.iiii Ad quem accedentes qui lapis eſt viuus ab hominibus quidē reprobatus, apud Deū verò electus ac pretioſus 8.15
ii.v Et ipſi tanquam lapides viui ſuperædificamini 60.13
ii.v Offerentes ſpirituales hoſtias 60.6, & 66.23
ii.vi Ecce pono in Siō lapidem in ſummo ponendum angulo 28.16
ii.ix Vos autē genus electum, regale ſacerdotium 23.18, & 52.11, & 61.6, & 66.21
ii.ix Vt virtutes prædicetis illius qui è tenebris vos vocauit 43.21, & 60.21
ii.xxii Qui peccatum non fecit 53.6
ii.xxiii Qui quum maledictis inceſſeretur non regeſsit 53.7
iii.vii Et ſeruatur igni in diem iudicii 66.7
iii.xiii Quis eſt qui afflicturus ſit vos, ſi bonitatis æmulatores fueritis? 32.17
iii.xiiii Terrore eorum ne terreamini neq; conturbemini: ſed Dominum, &c. 8.12
iiii.xi Si quis loquitur, loquatur vt eloquia Dei 21.10
iiii.xvii Tempus eſt, vt incipiat iudicium à domo Dei 10.12, & 13.1, & 22.5
iiii.xvii Quòd ſi primum à nobis, quis finis eorum qui non credunt Euang. 21.11
iiii.xviii Si iuſtus vix ſaluus efficitur, impius & peccator vbi comparebit? 21.11
v.v Deus ſuperbis reſiſtit 16.7
v.vi Humiliamini ſub potēti manu Dei 45.9
v.vii Ipſi cura eſt de vobis 1.17, & 26.7, & 41.27, & 43.3, & 60.19, & 63.15

II. PETR.

i.xix Habemus firmiorem propheticum ſermonem cui benefacitis 45.19
iii.iiii Ex quo patres obdormierunt ſic omnia permanent ab initio creationis 5.19
iii.iiii Ex quo patres obdormierunt 38.16
iii.viii Vnus dies apud Dominum perinde eſt vt mille anni 43.19
iii.xviii Creſcite in gratia & cognitione Domini noſtri & ſeruatoris 11.9

I. IOAN.

ii.xviii Sicut audiſtis quòd antichriſtus venturus ſit 14.18

IVD.

i.vii Propoſitę ſunt exēplo, ignis æterni pœnam ſuſtinentes 34.9

APOCAL.

i.vi Et fecit nos Reges & Sacerdotes 66.21
v.x Et feciſti nos Deo noſtro Reges & Sacerdotes ibidem
vii.iiii Audiui numerum ſignatorum centum quadraginta, &c. 66.19

FINIS VTRIVSQVE INDICIS.

M. D. LXX.